

ZOVÁNYI JENŐ:
MAGYARORSZÁGI PROTESTÁNS
EGYHÁZTÖRTÉNETI LEXIKON

3. JAVÍTOTT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS

SZERKESZTETTE:
DR. LADÁNYI SÁNDOR

KIADJA:

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ
ZSINATI IRODÁJÁNAK SAJTÓOSZTÁLYA

BUDAPEST, 1977.

LEKTORÁLTA:
CZEGLE IMRE ÉS DR. MAKKAI LÁSZLÓ

ISBN 963 7030 15 8

Felelős kiadó: Dr. Tóth Károly

*Készült az Egyetemi Nyomda
fennállásának 400. évében.*

76.4543 Egyetemi Nyomda, Budapest.
Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

Az elektronikus változat munkatársai

Balogh Gizella, Bereczki Lajosné, Kovács Teofil, Oláh Róbert
Szerkesztette: Tóth Ferenc, Tóth Gábor Ádám
Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár Elektronikus Könyvtára
Debrecen, 2005.
<http://digit.drk.hu/>

A KIADÓ ELŐSZAVA

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya Zoványi Jenő egyháztörténeti lexikonának harmadik, bővített és javított kiadásával régi adósságot törleszt és súlyosan érzett hiányt kíván pótolni. Nemcsak az egyháztörténet-tudomány és az egyetemes történetírás szakemberei, hanem a művelt olvasóközönség széles köre is joggal tarthat igényt egy olyan lexikális műre, amely tájékoztatást ad a magyar protestantizmus múltjáról és jelenéről. Zoványi lexikona eleddig az egyetlen ilyen-nemű magyar nyelven publikált kiadvány. Megírását a nagy történettudós már kora ifjúságában, kolozsvári lelkész korában kezdte el. Első kiadása „Theologiai ismeretek tára” címen jelent meg három kötetben (Mezőtúr 1894, 1898, 1901). Ezt a művet a szerző folyamatos munkával tovább fejlesztette.

A 30-as évek végén az Egyetemes Konvent (a református egyház akkori legfelsőbb igazgatási szerve) Parochiális Könyvtár Bizottsága egy négy kötetre tervezett Theologiai Lexikon kiadásának a gondolatával foglalkozott. Révész Imre, előbb a debreceni egyetem teologiai fakultásának egyháztörténésze, a későbbi tiszántúli püspök, az ügy lelkes támogatója, a nemzetközi viszonyokat látva, sejtette, hogy a Theologiai Lexikon közeli kiadására nem kerülhet sor. Ezért mindent elkövetett annak érdekében, hogy a Konvent Zoványi Jenőnek akkorra már teljesen elkészült egyháztörténeti anyagát publikálja. „A magyar protestantizmus tudományát a Debreczeni Ember Pál gyűjteményének szétszóródása meg a nagyenyedi kollégiumi könyvtár pusztulása óta nagyobb kár még nem érte, mint amilyen – egy emberöltőre pótolhatatlanul – érni fogná akkor, ha ennek az anyagnak az elvégre is még évek múlva bekövetkező hiánytalan lexikoni megjelenése előtt baja esnék” – írta 1938-ban Révész. (Adalékok... Budapest, 1940. 22. l.)

Így jelentek meg Zoványi Jenőnek a Theologiai Lexikon számára kidolgozott cikkei 1940-ben kézirat gyanánt állítólag 40 példányban. (Zoványi Jenő cikkei a „Theologiai Lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Kézirat gyanánt. Budapest. 1940.) Zoványi 1958-ban bekövetkezett haláláig szinte minden erejét e mű új kiadása előkészítésének szentelte. Az anyagot, annak mintegy negyed részével kiegészítette és átdolgozta. Ezt az átdolgozott művet, tehát a nagy történettudós két emberöltőnyi munkájának eredményét adjuk az olvasó kezébe.

Zoványi teologiai felfogásának értékelése nem tartozik szorosan ennek a kiadói előszónak a feladatkörébe. A századvég liberális teologiai irányzataiban gyökerező és minden egyházi intéccióval szembehelyezkedő nézetei bármely kor, bármely egyházzal szemben konfliktusokba sodorták volna. Történettudósi munkásságának értékeléseként viszont elfogadhatjuk legavatottabb méltatójának, Révész Imrének a megállapítását: „Amiben nagy volt és eddig felülmúlhatatlan s amivel az utána következő egyháztörténész nemzedékek sorát a jelenben és a jövőben egyedülálló hálára kötelezte: az nem az eszmei megalapozása volt történetírásának, sem az ebben érvényesülő ideológiai kritika. A hajszaifinoman kidolgozott *módszere* volt az, amellyel a történelmi oklángolatokat egyének és közösségek életében kinyomozta és megállapította, és amelynek segítségével a magyar protestáns egyháztörténet-kutatást és -írást jóformán egycsapásra felemelte arról az alacsony színvonalról, amelyen addig stagnált, messze elmaradva az egyidejű *nem-egyházi* magyar történetírás akkori fejlettsége mögött.” (Révész Imre, Zoványi centenáriuma. Századok. 1965. 6. sz. 1400. l.)

Ennek az értékelésnek az elfogadása önmagában véve igazolja a kiadó eljárását: a szerző

emlékét kívánja megbecsülni azzal, hogy munkáját az ő szellemében, lényegesebb tartalmi és formai változtatások nélkül adja ki.

Ugyanakkor a kiadó tudatában van annak, hogy e mű publikálásával adósságát teljesen még nem egyenlítette ki. A hazánk felszabadulása óta eltelt emberöltő során nemcsak társadalmi, gazdasági és politikai viszonyaink változtak meg, hanem alakult és fejlődött történelemszemléletünk is. A hatalmas arányokban fejlődött és komoly részleteredményeket is elérő magyar történettudományi és irodalomtörténeti kutatás a kérdések egész sorának új megfogalmazására, adatok korrekciójára, kiegészítésére készíti az egyháztörténet kutatóját is. Zoványi lexikona ezeket a változásokat maradéktalanul nem tükrözhetné, ezeket az eredményeket teljes egészében nem hasznosíthatná. Ezért hangsúlyozni kell, hogy ez a lexikon a magyar protestáns egyháztörténetkutatás jelenlegi állásának nem mindenben hiteles reprezentációja.

A kiadó e lexikon megjelentetése mellett is érzi az elkötelezettséget arra, hogy egy, a kor színvonalán álló lexikális – bizonyos címszavak esetében enciklopédikus – mű megjelentetését lehetővé tegye. A Zsinat Elnöksége ilyen megfontolások alapján a Theologiai Doktorok Kollégiumának Egyháztörténeti Szakosztályát, közelebbről Dr. Ladányi Sándort, a Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára (Ráday Levéltár) igazgatóját már is megbízta egy új, korszerű lexikon szerkesztésével. Az az elismerésre méltó szaktudás és lelkiismeretesség, amellyel Ladányi Sándor e kötet kiadását gondozta, reményekre jogosít fel az új vállalkozást illetően. Addig is, amíg ez a terv – Deo volente – megvalósulhat, bízunk abban, hogy ez a lexikon jelenlegi formájában is jelentősen elősegíti a magyar protestáns egyháztörténeti, általában a magyar művelődéstörténeti kutatást.

*D. Dr. Bartha Tibor
a Zsinat lelkeszi elnöke*

BEVEZETÉS

A jelen kötetben „Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon”-át veszi kezéihez az Olvasó. A mű címlapján „3. javított és bővített kiadás” megjelölés olvasható, ami azt jelenti, hogy e lexikon hosszú és folyamatos munka eredménye: létrejöttét a szerzőnek két másik hasonló jellegű műve előzte meg: a „Theologiai Ismeretek Tára” I.—III. Mezőtúr, 1894—1901., amit Zoványi lexikális műve első kiadásának tekint a Kiadó, és a másodikként a „Cikkei a »Theologiai Lexikon« részére a magyarországi protestantizmus történetéből”-t, Budapest, 1940. (Ez utóbbi „kézirat gyanánt”, „különnyomat”-ként — a sajnós soha el nem készült — »Theologiai Lexikon« munkatársai számára, mindössze 40! példányban jelent meg, s ma már könyvritkaságnak számít.) — E munkák szerves folytatása — amelyen a szerző szinte halála percéig dolgozott; pontosította, bővítette azt — jelen kötetünk.

E mű „Zoványi Jenő... Lexikona”, ugyanis csak az ő szövegét tartalmazza. „Magyarországi” protestáns egyháztörténeti lexikon — a történelmi Magyarországot értve alatta, — mert zömében az ország területén, a magyar néppel sorsközösségben élt nem magyar nemzetiségű, ajkú protestáns személyek működésének leírását is magába foglalja.

A magyar protestáns egyháztörténet-kutatás és -írás nesztora, Zoványi Jenő, a maga két teljes emberöltőt felölelő, s valóban nemcsak hazai viszonylatban szinte páratlan életművére (munkásságának bibliográfiai adatai az Egyháztörténet 1959. évfolyama 118—131. lapjain található) kétségkívül ennek a lexikonnak összeállításával tette fel a koronát. Legfeljebb valami elenyészően kevés munkatársi segítséget véve igénybe, döntően csak a maga rendkívüli tudására, az aggkorban is egészen kivételes emlékezőtehetségére és munkabíráására támaszkodva, jövőd tudósnemzedékeknek — nemcsak egyháztörténészeknek, hanem a szomszédos és rokon tudományok területén dolgozóknak (társadalom-, politika-, ideológia-, gazdaság-, művészet-, irodalom- és művelődéstörténet, filológia stb. művelőinek) — olyan munkaeszközt adott kezébe ezzel a gyűjteménnyel, amellyel még csak egy lapon sem említhetők azok a lexikális és egyéb segédletek, amelyek addig a magyar és magyarországi protestáns egyháztörténelem és a vele szorosan érintkező egyéb tudományágak munkásainak rendelkezésére állhattak. — Ez a rendkívüli tudományos értékű mű mégsem fejthette ki teljes mértékben hatását a magyar tudományművelésben, nem jutott kellőképpen a tudományos köztudatba, ami az igen alacsony példányszám következménye.

A „Theologiai Ismeretek Tára” három kötetével Zoványi Jenő (Antal Géza, Rácz Kálmán, Révész Kálmán és Tüdös István közreműködésével) „régóta és általánosan érzett hiányt óhajt pótolni”, ami a kor színvonalán sikerült is. A tudomány azonban haladt előre s az ismeretanyag napról napra növekedett. Így szükségesnek látszott egy újabb, átfogóbb, korszerű lexikon összeállítása és kiadása.

A »Theologiai Lexikon« gondolata a Református Egyetemes Konvent Parochiális Könyvtárbizottsága 1927. évi jelentésében bukkan fel először: „Legközelebb pedig olyan művek kiadását készíti elő [a Könyvtárbizottság], amely munkák a lelkipásztorok mindennapi használatára kiválóan alkalmasak, minők: Bibliai Lexikon, Theologiai Lexikon, Református Dogmatika, Apologetika, Egyházjog”. Ugyanakkor a konventi határozat, miután helyesléssel fogadta az elgondolást, továbbviszi, kibővíti a kört, amikor kimondja: „Óhajtandónak tartja... egyetemes konventünk, hogy a Parochiális Könyvtárbizottság írassa meg és adja ki a Magyar Protestáns Irodalomtörténeti Lexikont és a Magyar Protestáns Irodalomtörténeti Bibliográfiát”.

1929-ben a Könyvtárbizottság jelentése még felveszi távlati kiadási tervébe az irodalmi lexikont és bibliográfiát, de érdemben csak a »Theologiai Lexikon«-nal foglalkozik; „előmunkálatait tervbe vette”. Később az irodalomtörténeti, s egyéb ilyen jellegű munkák el is maradnak, (a Czeglédy Sándor—Hamar István—Kállay Kálmán által szerkesztett, Budapesten 1931-ben megjelent „Bibliai Lexikon” nem a Parochiális Könyvtárbizottság kiadványa), a Könyvtárbizottság éveken keresztül csak a »Theologiai Lexikon« ügyét szervezte, de lényegében csak egyhelyben topogás volt, mígnem 1935. február 23-án a Parochiális Könyvtárbizottság szűkebb körű bizottsága — Révész Imre javaslata alapján —

elfogadta Zoványi Jenő cikkeit a »Theologiai Lexikon« számára. Révész Imre javaslatában — többek között — így érvelt: „Az egyetlen ember ma Magyarországon, aki fejében és jegyzeteiben az e cikkekhez szükséges óriási adatkészlet nagyobb része már összegyűjtve és rendszerezve készen áll, és aki a még hiányzó kisebb résznek a lehetséges legrövidebb idő alatt való összegyűjtésére nagy képességein és vasszorgalmán kívül még helyzeti előnyökkel is rendelkezik (nyugalmazott állapotban bőséges ráérés, Budapesten lakás) — éppen csak Dr. Zoványi Jenő. Bárki más szakember, magamat is beleértve, akarna e cikkek anyagának összegyűjtéséhez és kritikai feldolgozásához — Zoványitól függetlenül — hozzáfogni, az körülbelül ugyanannyi *évtized* alatt készülne el velük, mint amennyi *évre* van szüksége Zoványinak elkészítésük-höz...”

Az 1937. május 3-i konventi ülésen a Parochiális Könyvtárbizottság már azt jelenti, hogy a »Theologiai Lexikon«-nak „egész magyar protestáns egyháztörténeti anyaga készen van”.

1938 februárjában a kézirat Révész Imréhez, mint a »Theologiai Lexikon« magyar protestáns egyháztörténelmi része szakszerkesztőjéhez került, akinek néhány bíráló megjegyzése figyelembe vétele után, 1940-ben, ideiglenesen, „kézirat gyanánt”, mindössze az említett 40 példányban ki is nyomtatott, hogy a Lexikon munkatársainak rendelkezésére álljon. —

A reális szükségből fakadó, hézagpótló munkának induló, négy kötetre tervezett »Theologiai Lexikon«-t a II. világháború vihara teljesen elsodorta, belőle mindössze Zoványi „Cikkei” készültek el és maradtak fenn.

Zoványi Jenő a Lexikonon haláláig (1958. június 24.) dolgozott. Az utolsó időben leányának, Zoványi Klárának segítségét véve igénybe. A jelen mű kézírata 1959-ben került a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Sajtóosztályának birtokába, kiadás végett. A kiadásra akkor nem került sor. 1962-ben „Lexikon-bizottság” alakult, amely széleskörű kutatásba fogott, teljesen új, szélesebb alapokon nyugvó lexikon elkészítését és kiadását vette tervbe. Így a Zoványi-lexikon kiadása egy időre lekerült a napirendről. — A „Lexikon-bizottság” azonban rövid időn belül feloszlott; a munka nem készült el. A Zoványi-lexikon is feledésbe merült, annál is inkább, mert a kézirat példányai akkorra már nem voltak fel-lelhetők.

1972-ben e sorok írója kapott megbízást a Magyarországi Református Egyház Zsinata Tanulmányi Osztályától az általa megtalált kézirat átdolgozására, kiegészítésére és naprakész állapotba hozatala után sajtó alá rendezésére; vagyis Zoványi kézírata alapján, annak messzemenő felhasználása mellett egy korszerű egyháztörténeti lexikon szerkesztésére. Hozzá is látott a már korábbi anyaggyűjtése kiegészítéséhez, s több tervezetet készített s nyújtott be a Tanulmányi Osztályhoz, illetve ezen keresztül a Zsinat Elnökségéhez. Ezekben felhasználta Révész Imre akadémikus részletes elképzeléseit és adatait (kézírata a Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagykönyvtárában van, Sárospatakon). Ezek a tervezetek tartalmazták a megbízott szerkesztő szerint szükségessé vált kiegészítéseket (a lexikon tárgykörének bővítését: számos újabb életrajz beiktatását, az időközben végbement események és az újabb tudományos kutatások eredményei sok félben lévő életrajz befejezését, kiegészítését, vagy átdolgozását teszik szükségessé és egyben lehetővé; szélesebb körbe be kellene iktatni a lexikonba a magyarországi protestantizmus jogi, közigazgatási, iskolaügyi, liturgiai, kegyességi és népi vallásos életével kapcsolatos fogalmakat, az egyházi tudományos élettel kapcsolatos intézményeket, eseményeket, dokumentumokat, folyóiratokat stb. bizonyos egyenetlenségek kiigazítását stb.).

A szerkesztő azonban alkalmazkodott a Kiadó kívánságához, aki végül is úgy döntött, hogy ez alkalommal a nagyobb arányú átdolgozástól eltekint, s a *sürgősségre való tekintettel*, valamint a *szerző hagyatékának formai és tartalmi tiszteletben tartása miatt*, Zoványi Jenő lexikonát, a szerző által eszközölt bővítésekkel együtt, változatlanul adja ki, s a szerkesztővel kötött szerződésben kikötötte: „A szerkesztő az alábbi szempontok figyelembe vételével készíti elő a kéziratot:

- a) alapszöveg egyrészt az 1940-ben megjelent ...Zoványi Jenő cikkei a Theologiai Lexikon számára, továbbá a jogutódok gondozásában készült javított kézirat.
- b) a szerkesztő ehhez a szöveghez új címszavakat, adatokat, bibliográfiai kiegészítéseket nem tesz, kivéve, amikor a kéziratban szereplő címszavak élő személyek, s a kézirat lezárása (1955) és a Lexikon megjelenése közötti időben hunytak el. Ilyen esetekben a szerkesztő az elhalálozási adatot közölheti, de csillaggal (*) megjelölve és *kurzív szedéssel* elkülönítve a Zoványi-szövegtől. ...Az „élő címszavak” esetében, továbbá a Lexikonban szereplő személyeknek 1955 utáni tevékenységének eredményeit tükröző adatai, illetve rájuk vonatkozó bibliográfiai adatok nem egészíthetők ki.
- c) legteljesebb mértékben ragaszkodni kell az 1959-es bővített-átdolgozott kézíratos szöveghez. Csak stilisztikai változtatásokat-javításokat szabad végrehajtani, s olyan esetben, amikor a szerző szövegén szubjektív hangvétel érezhető olyan személyekkel vagy dolgokkal szemben, akiket, vagy amiket a szerző akként talál különösen elismerést, vagy megrovást érdemlőnek, amint azok az ő független és dogmaellenes gondolkodásának mértéke alatt megállanak, vagy nem, vagy némely esetben Zová-

nyi régi szenvedélyes küzdelmeinek enyhe rezonanciája is megüti fülünket (különösen, ha sárospataki, tiszáninneni, vagy esetleg tiszántúli személyekről, vagy eseményekről pejoratíve, sértőn szól) — valamint Zoványi korában közhasználatban lévő, de ma már nem használt társadalmi, politikai kifejezésekről van szó.

d) a modern lexikon-kiadások követelményeinek megfelelően a személyekre vonatkozó címszavak esetében a születési és halálozási adatokat a szövegből ki kell emelni és közvetlenül a név után zárójelben közölni.”

Így az Olvasó Zoványi szövegét veszi kezébe, minden lényeges változtatás nélkül, a „zoványizmus” egyes kifejezéseivel (államdoktorság, jogdoktorság, türelmességi rendelet, gyásztized stb.) együtt, valamint azokat az adatokat, amelyeket Zoványi állított össze.

Az 1940-es kiadás és az 1959-es kézirat néhol eltér egymástól. Ilyen esetben az alapszövegnek az 1959-es kéziratot tekintettük, de mellette zárójelben feltüntettük az 1940-es adatot is.

Egyes esetekben, amikor a Zoványi-lexikon születési vagy halálozási adatai eltérnek a közhasználatban lévő újabb lexikális művek (Magyar Életrajzi Lexikon I—II, Magyar Irodalmi Lexikon I—III.) adataitól, s nem állapítható meg pontosan a szerző forrása, vagy Zoványi szövegéből nem egyértelműen bizonyos a hely vagy az idő, akkor a bizonytalan adat *elé*, betűköz kihagyása nélkül, kérdőjelet tettünk.

A szövegben található nyíl (→) azt jelenti, hogy az ezen jellel megjelölt szó a Lexikonban mint önálló cikk is megtalálható. Az utalójelek beírása (az 1940-es kiadás jelzéseinek kritikai felhasználásával és bővítésével, az irodalomjegyzékben azonban elhagyva a jelölést), a szerkesztő munkája.

A Theologiai Ismeretek Tára „megjelenése óta lefolyt hosszú idő alatt — írja Zoványi az 1940-es „Cikkei” előszavában — sokunk munkásságának több-kevesebb eredményeül annyit haladt e tudomány, hogy az abban foglalt anyag jóformán elavultnak és elévültnek tekinthető. Természetes, hogy ez a most is általam — sokrészben saját kutatásaimból — összeállított szintén nem örökérvényű. Hibák és hiányok, mint minden emberi műben, különösen az ilyenfajtaiban, ebben is akadnak. ...Kérem is azokat, akik találnak benne, szíveskedjenek értesíteni a helyreigazítással vagy pótlással együtt, hogy amennyiben igazán szükséges, kijavíthassam a szöveget. Megfontolásra kívánságokat is szívesen veszek, hogy mennél tökéletesebb alakban juthasson be végleges helyére az egész.” — A tudomány haladása fokozott mértékben érvényes ma is, ha azért Zoványi Lexikona nem tekinthető is „elavultnak és elévültnek”. A szerző szellemében a szerkesztő is kéri Olvasóit, az észlelt hibákra, tévedésekre, hiányosságokra szíveskedjenek felhívni figyelmét, a javítás alapjául szolgáló forrás megjelölésével együtt. Annál is inkább kérjük e segítséget, mert a szerkesztő megbízást kapott egy, a Zoványi-lexikontól már független, modern egyháztörténeti lexikon összeállítására. A megjegyzéseket, javaslatokat kérem hivatali címemre (H—1092. Budapest, Ráday u. 28. Ráday Levéltár) küldeni. Minden adatért előre is hálás köszönetemet fejezem ki.

Végül köszönetet mondok a lektorálást végző Czegle Imre könyvtárigazgató és dr. Makkai László professzor uraknak értékes segítségükért.

Budapest, 1975 nyara

Dr. Ladányi Sándor

RÖVIDÍTÉSEK

(A Lexikon nem vette át a ma közhasználatban lévő rövidítésrendszert, hanem megtartotta Zoványi Jenő jelöléseit, csupán néhány esetben egészítve ki azt.)

akad.	akadémiai
átd.	átdolgozva
br.	báró
Bp. Szle	Budapesti Szemle
c.a.	cím alatt
Czelder Figyelő	Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő
Db. Prot. Lap	Debreceni Protestáns Lap
Dt. Prot. Lap	Dunántúli Protestáns Lap
egyh.	egyházi
egyházker.	egyházkerület
ev.	evangélikus
Ev. Lap	Evangélikusok Lapja
év.n.	év nélkül
ford.	fordítva (fordította)
gimn.	gimnáziumi
gr.	gróf
h.	helyettes
h.n.	hely nélkül
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
Kath. Szle	Katholikus Szemle
ker.	keresztyén
Ker. Magvető	Keresztény Magvető
kiad.	kiadása
kir.	királyi
k.	körül
köv.	következő
l.	lelkész
lev.	levelező
luth.	lutheri (lutheránus)
m.	magán (magyar)
MKSz	Magyar Könyvszemle
M. Nyelv	Magyar Nyelv
M. Prot. Et. Adattár	Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár
orsz.	országos
ószöv.	ószövetségi
P. E. I. L.	Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
p.o.	példának okáért
prot.	protestáns
Prot. Szle	Protestáns Szemle
Prot. Tanügyi Szle	Protestáns Tanügyi Szemle
r.	rendes

ref.
rk.
róm. kat.
Révész Figyelmezője
s.
Sp. Füz.
Sp. Ref. Lapok
Sz
sz.kir.
teol.
Theol. Szle
Theol. Szaklap
tört.
tud.
u.
újszöv.
u.l.
úm.
unit.
uo.
uó.

református
rendkívüli
római katolikus
Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező
segéd
Sárospataki Füzetek
Sárospataki Református Lapok
Századok
szabad királyi
teológiai
Theológiai Szemle
Theológiai Szaklap
történeti
tudományos
ugyan
újszövetségi
úgy látszik
úgy mint
unitárius
ugyanott
ugyanő

A

Abacs (Bánffyhungyadi) János (Torda, 1746 eleje táján – Nagyenyed, 1815. aug. 5.) ref. püspök. Tanulmányait Nagyenyeden végezte, ahonnan 1767 után →*rektornak* ment Fogarasra. Majd külföldre látogatott el s 1771. szept. 27. a franekeri, 1772. okt. 13. a marburgi egyetemre iratkozott be. 1774-ben tért vissza s ez év júniusától másodpap, 1782-től →*elsőpap* volt Désen. 1782-ben →*esperessé* is lett a →*dési egyházmegyében*. Később egyházkerületi →*főjegyzővé* is megválasztván, 1796. márciusban a püspökségre következett s ekkor Nagyenyedre költözött. Esperes korában lelkészi özvegy-árvai gyámintézetet létesített, mely azonban megszűnt távozása után. – *Művei*: Agenda (Konfirmációi káté), mely több kiadást ért. Ifjakhoz intéztetett... bölcs regula... (Gyászbeszéd Salánki Imre felett, 1785.), Kolozsvár, 1787. Üdvözlő verset írt →*Köpeczi B. Sámuelhez* (1772.), gyászverset a gr. Teleki III. Sándor halálára (1767.). – Apósa volt Hegedüs Sámuelnek, veje Csernátoni Vajda Péternek, sógora Csernátoni Vajda Sámuelnek.

Megkülönböztetendő tőle hasonló nevű nagybátyja, ki az 1734–5. tanévben Franekerben iratkozott be egyetemi hallgatónak s még 1741 tavaszán ott volt, majd aranyosgerendi lelkész lett, s mint ilyen, a →*nagyenyedi egyházmegyében* előbb →*főjegyzői*, 1773-tól 1788-ban történt haláláig pedig →*esperesi* tisztet viselt. Ennek szintén jelent meg egy prédikációja, melyet „Az Istennek elrendeléséről és a szentek választásáról...” tartott az 1774. évi közzsínat alkalmával (Kolozsvár, 1775.). Ez nevelőatyja volt →*Fogarasi Pap Józsefnek*, apósa →*Gombási Istvánnak*, öccse Abacs (Bánffyhungyadi) Mártonnak és fia Bánffyhungyadi →*Abacs Mártonnak*.

Abacs (Bánffyhungyadi) Márton (Torda, 1710 táján – Torda, 1768 ősze) ref. lelkész, az előbbinek atyja, az utóbbinak bátyja. Hazai tanulása után külföldre ment s 1732. júliusban a franekeri egyetem hallgatói közé lépett. Miután 1736-tól az utrechti egyetemnek volt hallgatója, 1737 után atyjának lett utóda az ótordai papságban. – *Művei*: Halotti prédikáció... Énókról (→*Hermányi Dienes József* felett). (Kolozsvár, 1763.) Emberi

panaszolkodó reménység... (Gyászbeszéd gr. Teleki III. Sándor felett). (Uo. 1768.) Respondens volt az „Ad selecta dicta V. Test.” (1733.) tartott viták során.

Abádi Dinper (nem Dimper) Benedek (? , ? – ? ?) reformátor, az 1533–34. tanév nyári felében a krakkói egyetemre iratkozott be. Itt megtanulván a könyvnyomtatást, →*Dévai Bíró Mátvás* „Orthographia Ungaricá”-jának I. kiadása 1535-ben az ő felügyelete alatt készült el, s állítólag ő látta el előszóval is. 1540-ben az újszigeti nyomda kezelését vette át, de az már 1541-ben megszűnván, ezután nemsokára Wittenbergbe ment tanulmányai folytatására. Itt 1543. márc. 22-én iratkozott be az egyetemre s 1544. okt. 15-én lelkésszé avatták. Már 1545-ben Szegeden lelkészkedett s egy hitvitával, melyet róm. katolikusokkal folytatott, azt az eredményt érte el, hogy a helyben székelő török főember hallgatást parancsolt a szerzetesekre. Hogy Eperjesen és Baranyában is működött volna a reformáció érdekében, nem bizonyos, valamint az sem, hogy ő volt az a protestáns prédikátor, akit Szegednek a töröktől 1552-ben való visszafoglalásakor elkergetett a keresztyén sereg vezére.

Abaffy Lipót (Tótaradác, 1827. február 18. – Tótaradác, 1883. február 27.) ev. lelkész. Tanult Lőcsén és Pozsonyban. Közigazgatási pályára lépett, de csakhamar átment a lelkészire s előbb →*káplán*, később lelkész lett szülőhelyén. – Szlovák nyelvű dolgozatokat írt egyházi lapokba s egy évig szerkesztett egy prédikációs folyóiratot. Sok nevezetes áhítatossági és épületes művet átültetett szlovákra, s ezen a nyelven írta következő munkáit is: Beszéd Moczkovcsák Károly nagybecskereki beiktatásán. Nagybecskerek, 1863. Szeberényi Gusztáv püspöki beiktatásának emléke. Túrócszentmárton, 1872. Jelentése a zsinati előmunkálatok megítélésére kiküldött bánáti esperességi bizottmánynak (Magyarra ford. Moczkovcsák János Tivadar). Nagybecskerek, 1872. Jézus és Zákheus, vagy az igaz megtérésről (Ford.). (Bp. 1874.) Egy álmatlan éjszaka (Ford.). (Uo. 1874.)

Abauj-borsodi ev. egyházmegye, 1788-ig a →*hegyaljainak* a neve

Abaúji kánonok néven is fordulnak elő a →*felsőmagyarországi cikkek*.

Abaúji ref. egyházmegye, a →*tiszáninnen* területben, a 16. században jobbra kassavölgyi néven fordul elő s nemcsak Abaúj, hanem Zemplén és Szabolcs vármegyében fekvő gyülekezetek is tartoztak hozzá. A 17. század elejére beléolvadtak a Torna nagyobb részében, a század derekán pedig a Sárosban levők is. A 18. század kezdetén 108 anyaegyházat foglalt magában, de az egyházkerület 1799-ben történt új beosztása következtében jelentősen csökkent a számuk, viszont 1854 őszén hozzá lett csatolva néhány egyház a →*felsőborsodi egyházmegyéből* (Aszaló és környéke), de ugyanakkor Erdőhorvát az alsózempléni, Böcs pedig az →*alsóborsodi egyházmegyéhez* ment át. 1918 előtt 71 anyaegyházból állott, melyekből 1918 után csak 51 maradt magyar területen, de 1938-ban négynek a kivételével mind visszakerült. Ez a helyzet 1945-ig tartott, amikor a hét évvel azelőtti állott vissza. 1952-től 51 egyháza volt, mindannyi Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. 1956-ban ezek a borsodiból 19-cel szaporodtak, de ugyanekkor nyolc egyháza a zemplénihez ment át. Nevezetesebb múltú egyházközségei Kassán, Göncön, Abaújszántón, Szepsiben és Szikszón voltak, mely utóbbi 1799-ig a →*borsod-gömör-kishonti egyházmegyéhez* tartozott s egészen 1929-ig két lelkészt tartott. Esperesének névsora: →*Károlyi Radics Gáspár* gönci, tállyai, gönci. végül helynelküli l. (1564) 1591-ig. Szegedi Tamás tállyai l. 1592-től, →*Szikszai Siderius János* tarcali, szepsi l. (1598) (1604), Szentandrás István tarcali l. (1605. júl.) 1609-ig, →*Tardi György* abaújszántói l. 1610–1622, →*Szepsi Láni Mihály* tarcali l. 1623–1634. →*Kovácsnai Imre* szepsi l. 1635–1638, Varsányi Dániel tokaji l. 1638–1644. →*Tolnai Dali János* tokaji l. 1645–1646. Ványai János tarcali l. 1646–1653, Zebegnyei János tokaji, gönci l. (1655. máj.) (1665). Szendrei György tállyai l. (1668. szept.) 1673-ig, interregnum után →*Somosi Petkó János* megyaszói. mádi l. 1681–1684, Gyöngyösi M. András tállyai l. 1684–1689, Szécsi István mádi l. 1689–1706, Borosjenei György tállyai l. 1706–1710, Zemlényi R. Ferenc tállyai l. 1710–1723, Thúri Sámuel tokaji l. 1723–1733, Szentandrás Simon Mihály nagyidai, szerencsi l. 1733–1751. Nádudvari Mihály tállyai l. 1751–1754, Váczi Nagy István kassai, tállyai l. 1755–1762, Szentandrás Simon István szerencsi l. 1762–1764, Petrahai János tállyai l. 1764–1789, Kapczy István alsószendi, gagybátori l. 1789–1793. →*Tasnádi Székely István* szepsi l. 1793–1800, Sárkány Pál szepsi, kovácsvágási, abaújvári l. 1801–1824. Garas István szikszói l. 1824–1826, Futó Sámuel abaújszántói, böcsi l. 1827–1853, →*Ferenczy József* kassai l. 1853–

1862, Átányi József abaújszántói l. 1862–1866, Futó Dániel szikszói l. 1867–1868, Ferenczy József kassai l. (másodszor) 1868–1873, Fodor Pál vilmányi l. 1873–1891, Béky Sámuel kassai l. 1891, Veress Sámuel szeszai l. 1891–1894, Antalffy László alsóvadási l. 1894–1897, Idrányi Ferenc hernádbüdi l. 1897–1898, →*Révész Kálmán* kassai l. 1898–1918, Cziáky Endre felsőcécei, abaújszántói l. 1921–1932, Farkas Elek gönci l. 1932 óta.

Abaúj-tornai ref. egyházmegye, a →*szlovenszkói tiszáninnen* területben, 27 anyaegyházzal, melyek közül 20 a régi →*abaúji egyházmegyétől*, 7 a régi →*tornaitól* szakítottatott el. Esperesei: →*Idrányi Barna* nagyszalánci l. 1921–1933, Simon József szeszai l. 1933–1939. Ekkor ez alakjában megszűnt.

Abaújvár-tornai ref. egyházmegye, az →*abaújinak* a neve abban az időben, amikor Torna már hozzátartozott, de Sáros még nem, vagyis a 17. század első felének nagyobb részében.

Abaújvár-torna-sárosi ref. egyházmegye, az →*abaúji* neve akkor, mikor Sáros vármegye ref. egyházai már hozzá voltak csatolva, egészen megszűnésük idejéig, tehát hozzávetőleg a 17. század közepe tájától a vége feléig.

Abaúj-zempléni ev. egyházmegye, a →*szlovenszkói* keleti területben, a trianoni békeszerződés után a →*hegyljai* és →*tiszavidéki egyházmegye* határon kívüli egyházaiból alakult. Nemcsak a nevében foglalt két vármegyére terjedt, hanem a tőlük keletre eső többi vármegyére is, úgyhogy első →*esperesének* is az ungvári lelkészt, Margócsy Aladárt választotta meg. Anyaegyházai száma 11 volt, mégpedig Abaújtornában 5, Zemplénben 4, Ungban 1, Beregben 1, de leány- és fiókegyháza rengeteg volt. Ezekből 1938-ban visszakerült négy egyház, melyek azonban csak 1945-ig tartoztak ide.

Abrahamides Izsák (Horhát, ? – ?Bajmóc, 1621. szept.) ev. püspök. Horhátot nyerte első oktatását. Azután négy évig Selmecebányán, kettőig Besztercebányán, kettőig Bártfán és szintén kettőig Mosócon tanult. Majd a prágai egyetem hallgatója volt, melyen két év múlva magisteri címet szerzett. 1578-ban Lipcsébe ment s onnan egyévi tanulás után Bécsbe, hol négy évet töltött tanítással. Ezután három évig a császári udvarban volt valami állásban, míg 1586-ban zólyomi →*rektor*, 1589-ben körmöcbányai városi jegyző lett. Innen 1595. nyár elején Horháttra hívták lelkésznek, később pedig Bajmócon foglalt el hasonló állást, s itt a préposti címet is viselte. Az 1610-i →*zsolnai zsinat* a pozsonyi, nyitrai és barsi szlovák egyházközségekből alakított egyházkerületnek első püspökévé tette. – *Művei*: Luther kátéja szlovákra fordítva (→*Láni Ilés* és →*Melik Sámuel* társaságában). (Lőcse, 1612.) Oratio exe-

qualis... Georgio →*Thurzoni*... (Uo. 1617.) Kéziratban is maradtak prédikációi.

Academica promotio, közös neve mindazoknak az anyagi hozzájárulásoknak, melyek a magyarországi prot. lelkészjelöltek külföldi tanulmányait segítették elő. Az illető egyetemen alapítványain kívül hazai főurak, nemesek, polgárok, lelkészek, egyes városok adományaiból került elő az esetek többségében, de igen gyakori volt az is, hogy az ifjak, mint →*akadémikus rektorok* szerezték össze a szükséges összeget, sőt az említett adományozások lassankénti megszűnésével utójára már egyedül ez szerepelt a.p. néven.

Ács (Aachs) Mihály id. (Csepreg, 1646 – Nemescsó, 1707. december) ev. esperes. Hazai tanulása befejeztével külföldre ment, ahol a tübingeni egyetemre 1666-ban iratkozott be. Onnan 1669-ben hazatérve, Győrött lett →*rektor*, de 1671-ben elűzte a protestánsokra bekövetkezett üldözés. Egy ideig hivatal nélkül volt, míg 1673-ban Farádra ment papnak. 1674-ben újra bujdosásba kényszerült s csak 1681-ben kapott lelkészi állást Vadosfán. Innen mehetett aztán tábori papnak a →*Thököly* hadseregébe. 1686-tól Nemescsón, 1701-től Devecseren lelkészkedett. 1706 elején →*esperessé* választotta a →*kemenesaljai egyházmegye*. Ez év tavaszától Nagysimonyiban, 1707-től ismét Nemescsón volt lelkész. – *Művei*: Fontes calvinismi obstructi... (Tübingen, 1669.) Zengedező mennyei kar (Énekgyűjtemény). (Lőcse, 1696.) (Több kiadást ért.) Aranylánc... (Imakönyv). (Uo. 1696.) (Sok kiadása van.) Boldog halál szekere... (Strassburg, 1701.) (Négy kiadása jelent meg.) – Üdvözlő verset írt →*Sárosi András*hoz (1669.).

Irodalom: Payr Sándor: Öreg Á. M. (Ev. Egyház és Iskola, 1898.)

Ács (Aachs) Mihály ifj. (Kemenesszentmárton, 1672. – Eperjes, 1710.) ev. lelkész, az előbbinek fia. 1695-ben Győrött tanult. majd külföldre menvén, 1699-ben Strassburgban, 1700. júniustól Wittenbergben, 1702-ben megint Strassburgban látogatta az egyetemet. Visszatérve hazájába. 1703-ban →*rektor* és másodpap lett Győrött. Innen nemsokára eltávozván, előbb Dunántúl lelkészkedett valahol, majd 1705 tavaszán már a Rákóczi udvarában levő evangélikusok papja volt. Kb. 1707 tavaszától magyar másodpap, kevés ideig pedig lelkész volt Rozsnyón, míg 1708 őszén Bártfán foglalta el a rektori állást. 1710 tavaszán Kassára távozott a magyar lelkészségre, de csakhamar tábori papságot vállalt, s még abban az évben meghalt Eperjesen. – *Művei*: E siralom földén mennyei haza felé óhajtozó hívek... (Gyászbeszéd Telekesi Török Bálint felett). (H.n. 1708.) (Valószínűleg ő írta „A hatalmas emberi nemzeten uralkodó halálnak követsége” c.a. ezzel egy füzetben közölt búcsúztatót

is.) Magyar theológia... (a címlap és ajánlás szerint König F. J. után, de valószínűleg önálló munka). (Bártfa, 1709.) (Végén énekek.) – Respondens volt a „De conditore, amplitudine et fatis Ninives...” (1699.) és „De catechumenis...” (1699.) tartott vitákon. – Ő adta sajtó alá atyjának egyik művét, új, javított kiadásokat bocsátott közre →*Zólyomi Boldizsár* és →*Madarász Márton* fordításaiból s ki nyomatta a bártfai iskola tantervét (1709.).

Ádám Gerzson (Izsák, 1832. febr. 22. – Nagykőrös, 1906. aug. 9.) ref. tanár. Az elemi iskolát Vezsenyén, a gimnáziumot Nagykőrösön végezte. A szabadságharcban részvétele után 1850-tól Debrecenben jogot, majd teológiát hallgatott, míg 1854-ben Felkára ment nevelőnek, 1855-ben Kőröstarcsára →*káplánnak*. 1856-ban Nagykőrösre tanárnak. Ettől fogva az 1858–59. tanév kivételével, melyet a tübingeni és zürichi egyetemen töltött, itt működött egészen 1903-ig, midőn nyugalomba lépett. A →*dunamelléki egyházkerület* 1897-ben tanácsbíróvá választotta. – *Munkái*: A nagykőrösi ev. ref. főgimnázium története (Joó Imrével). (Nagykőrös, 1896.) Érdeklődés a főgimnázium építése iránt Nagykőrösön. (Uo. 1901.) Nagykőrösi athenas. (Uo. 1904.)

Irodalom: Benkó Imre: A két Ádám testvér (1923.).

Adami János Jakab (Lőcse, 1713. – Besztercebánya, 1792. júli. 4.) ev. lelkész. Honi tanulmányai végeztével külföldre ment s 1734 tavaszától a jenai, azután a hallei egyetemnek volt hallgatója. Hazatérve, előbb Lőcsén →*conrectori*, 1747. januártól Besztercebányán →*rektori*, 1748-tól pedig uo. német lelkészi tisztet viselt. 1772-ben →*esperessé* választotta a →*zólyomi egyházmegye*. Ezt a hivatalát 1780-ban történt nyugalomba lépte után is megtartotta 1784-ig. – Egyházi *művei*: Kurze Erklärung des Katechismus. (Regensburg, 1751.) Das beste Verhalten der Christen... (Prédikáció nagy tűzvész alkalmából, ennek leírásával) (Pozsony, 1761.) Ein in katechetischen Fragen entworfenen Unterricht von dem was Kindern zur Erlangung der Seligkeit zu wissen ist. (H.n. 1765.) Kurze Anleitung die Freigeister auf bessere Gedanken und die Vernunft zum Gehorsam des Glaubens zu bringen. (Regensburg, 1769.)

Adami Márton (Németbród, [Csehország], ? – ?, 1690.) ev. lelkész. A csehországi Németbródról szülei elűzetvén, Magyarországra kerültek, minél fogva iskoláit ő Trencsénben. Bánban és Lőcsén végezte. Majd külföldre ment s Thornban és Königsbergben gyarapította ismereteit. 1646-ban visszatérvén, előbb Szepesremetén lelkészkedett, 1658-ra Lőcsén lett másodpap. Innen 1674-ben ő is külföldre volt kénytelen menekülni és csak 1682-ben térhetett vissza korábbi állásá-

ba. – *Művei:* Ὁνομασθηρια Salvatoris nati celebris... (szlovákul) (Lőcse, 1659.) Weihnachtsbetrachtungen (2 k.), (I. Ochs, 1681., II. Lőcse, 1682.) – Gyászverset írt a Spillenberger Dávid halálára (1684.).

Adami Mihály (Medgyes, ? – Kisselyk, 1716.) ev. lelkész. Honi tanulmányai befejeztével külföldre ment s az 1687–88. tanévben a lipcsei, 1688-ban a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1690. szeptember után tért vissza hazájába s 1692 vége felé kórházi pap volt Nagyszébenben. Innen Rüszebe, 1703 elején Kistoronyba, 1710-ben pedig Kisselykre ment lelkésznek. – *Műve:* De potentia Dei. (Wittenberg, 1690.) – Üdvözlő verset írt Wittenbergből 1690 májusában Erdélybe visszatérő ifjakhoz, valamint Gütsch Mihályhoz (1689.) és Ziegler Jánoshoz (1689.).

Administratorok, az 1848–49. évi szabadságharc utáni abszolutisztikus korszak elején 1850-ben a szűkebb magyarországi négy ev. püspök felfüggesztetvén állásától, a kormány kinevezett administratorokkal töltötte be helyüket egészen 1860-ig, midőn a →*pátens* visszavonásával egyidejűleg megengedte a törvényes püspökök működését. Ezek az administratorok a következők voltak: a →*bányai egyházkerület* részére: →*Chalupka János* breznóbányai l., Tessényi János torzsai l., Komáromy József miskolci (tehát más →*egyházkerület*beli) l., Válka János dunaegyházi l.; – a →*dunáninnyi egyházkerület* részére a bányából rövidesen ide áttéve Chalupka János breznóbányai (tehát más egyházkerületbéli) l.; – a →*dunántúli egyházkerület* részére: Wohlmuth Lipót rohonci l.; – a →*tiszai egyházkerület* részére: Reisz Sámuel nagyrőcei l., Szpisák György sajógömöri l. Toperczer János Lajos lőcsei l., Loysch Jónás gölnicbányai l.

Ady Endre (Érmindszent, 1877. nov. 22. – Budapest, 1919. jan. 27.) ref. vallású költő. Tanulmányait Érmindszenten kezdte. A gimnázium négy alsó osztályát 1892-től Nagykárolyban, a négy felsőt 1896-tól Zilahon végezte. Azután joghallgatónak iratkozott be Debrecenben, de csakhamar a hírlapíráshoz fordult s azzal foglalkozott ott is, Nagyváradon is, Budapesten is, Párizsban is, hol gyakran időzött huzamosabban. – Egész életművén keresztül vonul vallásossága, sokszor megkapó, sőt meg-rázó erővel, de mindig teljes őszinteséggel. „Istenes versei” „A Sion hegy alatt” cím alatt Szabó Lőrinc előszavával 1927-ben összegyűjtve meg is jelentek.

Irodalom: Makkai Sándor: A magyar fa sor-sa (1927.).

Agenda Magyarországon is sok jelent meg. Amellett, hogy zsinati végzéseken is fordulnak elő szertartási utasítások, rendszeres és részletes agendákról szintén gondoskodtak részint egyesek, részint a hivatalos testületek. A 16.

században →*Honterus János* és →*Heltai Gáspár* lutheránus irányút adott ki, amaz 1547-ben németül, az utóbbi 1550-ben magyarul. Ez második kiadását is megérte 1559-ben, de már 1563-ban helvét irányút bocsátott közre →*Melius Péter*. A →*Bornemisza Péteré* 1577-ből külsőleg helvét, szellemében azonban lutheránus irányú volt, míg a →*Huszár Gál* 1574-i és →*Beythe István* 1582-i hasonló műve nem foglal el határozott állást a két iránynak egyike mellett sem s e miatt a tőle elszakadt lutheránusok 1598-ra egy határozott lutheri szellemű agendát szerkesztettek, mely azután többször is napvilágot látott. A szlovák lutheránusoknak hasonlóképpen volt agendájuk, mégpedig már korábban. A hét bányaváros németjei részére 1570-ben →*Meltzer Gergely* szerkesztett egyet, míg Sopronban és talán több más helyen a →*Gerengel Simonét* vették használatba a német lutheránusok. A 17. század első felében nem nagy időközökben öt helvét irányú agenda jelent meg magyarul: a →*Szenczi Molnár Alberté* 1612-ben, a →*Milotai Nyilas Istváné* a debreceni gyakorlat nyomán 1621-ben, a →*Samarjai Máté Jánosé* 1636-ban, a →*Paksi K. Györgyé* 1643-ban, valamint az 1645-i amsterdami Biblia pótlékkául ugyancsak a →*Szenczi Molnár Alberté*, melyet a belga hitvallás magyar fordítása mellé is átvett Szathmári Ötvös István 1650-ben. Közülük a Milotaié igen sok kiadást ért, úgy ebben a században, mint a következőben, miután az erdélyi egyház a maga számára 1680-ban át is dolgoztatta. 1658-ban a →*puritánusok* úrvacsorai agendája látott napvilágot. Az erdélyi evangélikusok szintén gondoskodtak agendáról oly módon, hogy 1653-ban javított kiadása jelent meg a →*Honterusénak*, míg 1748-ban aztán kibővítve adták lelkészeik kezébe. Ez alatt a magyarországi evangélikusok is megtették a kellő intézkedéseket e végett. Az 1707. évi →*rózsahegy*i zsinat egy háromnyelvű, de azonos tartalmú agenda elkészítésével a püspököt bízta meg, ám ebből egyelőre egyedül a szlovák nyelvű jutott a közönség elé, mégpedig 1734-ben a →*Krmann Dániel* és →*Ambrózy György* buzgóságából. Csak 1789-re sikerült →*Plachy* Andrásnak mindhárom nyelven, vagyis magyarul és németül is kiadni egy-egy Extractust, a szlovák azonban ekkor is a legterjedelmesebb volt. →*Hamaliár Márton* 1798-ban nemkülönben szlovákul adott ki egy agendát. A reformátusok részére →*Zoványi P. György* is dolgozott ki egyet 1733-ban, csakhogy ez nem tudott a Milotaié mellett tért hódítani és csupán a felvidéki szlovák ref. egyházakban tartotta fenn magát állandóan, miután 1750 körül →*Spáczai András* lefordította nyelvükre. Hasonlóan rövidéletű volt a →*Kármán Józsefé* (1787–89.). Majdnem ezzel egyidejűleg (1788.) adta ki Szerencsi →*Nagy István* →*Kiss Gergely-*

nek általa körülbelül kétannyira bővített ama kéziratot, melyet az →*erdélyi ref. egyház* megbízásából készített volt, de amelynek újabb kiadását Erdélyben mégis csak 1820-ban rendelték el. Akkor már, amikor a →*dunántúli kerületben* →*Fábián József* (1805.), a →*dunamellékiben* →*Göböl Gáspár* (1806.), a →*tiszáninneniben* Lácza →*Szabó József* (1814.) agendái elfoglalták a régié helyét. Vámosi →*Pap István* is adott ki egy ilyenszerű munkát 1840-ben és 1848-ban, míg a →*Révész Bálinté* 1853-ban, a →*Szoboszlai Pap Istváné* 1858-ban, a →*Fördös Lajosé* 1866-ban, a →*Nagy Péter* és →*Vadas József* együttes műve szintén 1866-ban jelent meg.

A magyar evangélikusok közt sokáig használatban volt a →*dunántúli egyházkerület* által 1831-ben közzétett agenda, mely akkor ment ki végleg a használatból, mikor fölcserélhették a →*Szeberényi Gusztávéval* (1877.), majd a →*Gyurátz Ferencével* (1889.), végül a →*Czékus István* és →*Karsay Sándor* által szerkesztett, hivatalos jellegű kétkötetes agendával (1889–90.). Ezek közül a Szeberényié a német és szlovák evangélikusok igényeit is igyekezett kielégíteni; ez utóbbiak részére →*Székács József* szintén bocsátott közre agendát (1867.).

Az unitáriusok részére →*Ferencz József* dolgozott ki egyet (1878.).

Az irodalom ez ágának legújabb termékei a →*Benkő Istváné* (1906.), a →*Hallgató Jánosé* (1909.), a →*Czinke Istváné* (1913.), melyek meglehetősen népszerűsége tettek szert a ref. egyházban, de most már kiszorította őket Magyarországon a →*Ravasz Lászlótól* saját 1927-i agendája alapján 1930-ban szerkesztett hivatalos agenda, Erdélyben pedig a →*Makkai Sándortól* összeállított (1929.), amennyiben ez is hivatalos jelleggel ruházott fel. Az ev. egyházban →*Raffay Sándor* (1932.) lépett fel egyedül általa készített hasonló művel, mely alapjául szolgált a négy püspök által megállapított s 1936 adventjén életbe lépett egyöntetű istentiszteleti rendtartásnak.

Ágens (vallási ügyvivő) volt a címük a magyar prot. egyházak ama, rendszeres fizetéssel ellátott s az általában mindenféle ügygel foglalkozó ágensek (ügyvédek) közül alkalmazott hivatalnokainak, kik a közigazgatás és bírászkodás központi és legfőbb hatóságainál állandóan képviselték egyházaik érdekét. Az erdélyiek a saját bécsi udvari kancelláriájuk mellett korábban szervezték ezt az állást, mint a magyarországiak, amennyiben ezeknek legelső, hivatalosan alkalmazott ágenséről csak 1713-ból van emlékezés. 1721-től a →*pesti vallásügyi commissio* előtt is az ő hivatásuk volt a prot. tagok részletes tájékoztatása, de voltaképpen a minisztériumoknál és az udvari kancelláriánál kellett eljárniuk a protestánsokat illető ügyekben, a →*Helytartótanács*

felállítását után pedig ennél is. Hivatásuk volt a bárminő egyházi ügyekben hozzájuk küldött folyamodványoknak az illető helyre való beterjesztése, az ügyek elintézésének sürgetése, esetleg viszont késleltetése, a kedvező határozat érdekében a döntésre illetékes egyének informálása és megnyerése (igen gyakran anyagi áldozatokkal), a vallásügy terén tervbe vett cselekvések figyelemmel kísérése, az érdekelteknek alkalmilag, az →*egyházkerületi* (és *egyetemes*) *főgondnokok*nak, illetőleg felügyelőknek állandóan értesítése, és így tovább mindannak megtevése, ami csak javára szolgálhatott megbízó egyházuknak. A működését 1724-ben kezdő Helytartótanács 1728-ban megtiltotta ugyan, hogy ágenseik fizetésére gyűjtéseket végezzenek a protestánsok, de azért egyfelől az 1734. évi →*bodrogkeresztúri ref. konvent*, másfelől az 1735-i →*pozsonyi ev. tanácskozmány* intézkedéseket tett az ágensek elég tekintélyes, de nem pontosan kapott fizetésének fedezésére is.

Először közösen, azután külön volt ágensük Magyarországról mind az evangélikusoknak, mind a reformátusoknak, és pedig mind a bécsi kancellária, mind az előbb Pozsonyban, később Budán székelő Helytartótanács mellett, de ez utóbbi mellett is a bécsi működött 1737-ig. Azonban olyan eset is történt, hogy nemcsak a be-bekövetkezett üresedések tartamára, hanem huzamosabb időre is kölcsönösen a másik egyház ágensét kérték fel az ügyekben való eljárásra, illetőleg az erdélyiek a magyarországiakét és viszont, sőt Dömjén Gergely az erdélyiek agenséből levén a magyarországiakévá, előbbi hivatalát is tovább vitte. Miután pedig 1795-ben az erdélyi mindkét egyházét megszüntette a kancelláriájuk, ezután több évtizeden át a megfelelő felekezettű magyarországi ágens vitte azoknak az ügyeit is. Az ágensi hivatal, mely a magyar prot. egyházak alkotmányának hosszú ideig szerves része volt, az alkotmányos korszak 1867-i beköszöntése s ezzel a protestantizmus szabad mozgása tette fölöslegessé, de azért az ev. egyház fenntartotta még egy ideig.

A meglehetősen laza összeköttetésben álló →*egyházkerületek* között némiképpen összekötő kapocs gyanánt szolgáló hivatal betöltése egy ízben (1762–63.) hosszas vetélkedésre adott alkalmat a ref. egyházban. – Az ágensek névsorából az eddigi kutatások a következők nevét derítették ki: **1.** *magyarországi ref. ágensek a)* a kancellária mellett: Sipos Imre [**Mihály*] 1713-tól, Csejtei Zsigmond 1724–1731 (falun időzött többnyire, csupán ellátogatott Bécsbe és Pozsonyba), →*Szilágyi Sámuel* 1733–1748, Dömjén Gergely 1748–1762, Nagy Sámuel 1763–1797, Vitéz József 1797–1816, Tasnádi Szücs István 1817–1834, Barkasy Imre 1834–1848; **b)** a hely-

tartótanács mellett: Nogell István 1737–1759, Nagy István 1759–1775, Mihályfalvy János 1775–1787, Szemere Ferenc 1787–1811, Szűcs István 1811–1815, Tanárki József 1815–1816, Szathmáry József 1816–1834, Porkoláb Dániel 1834–1848, →*Polgár Mihály* 1859–1867. – **2.** *magyarországi ev. ágensek a*) a kancellária mellett: Kuncz Jakab 1724–1755 k., Schobel 1755 k.–1758 k., →*Pongrácz Boldizsár* 1758-tól, Drozdik János 1760 k.–1790, Zitkovszki István 1791-től, Sok János 1833-ig, Kis Lajos 1833–1848; **b**) a Helytartótanács mellett: Zitkovszki István (1726.) 1758-ig, Halász István 1759–1781, Nisnyánszki György 1782–1821, Procopius György 1821–1860, Szontágh Kálmán 1860–1872, Györy Elek 1872-től. **3.** Az *erdélyiekéi* közül csupán reformátusok neve ismeretes: Tarczali Zsigmondé 1716 tájától 1740 utánig, Dömjén Gergelyé 1762-ig, Sarkadi Türi Sámuelé 1762-től. Megtörtént nemegyszer, hogy rajtuk kívül más, prot. vallású ágensek működését is igénybe vették alkalmilag, így p.o. a Matolai Jánosét a 18. század középső évtizedeiben több ízben, valamint természetesen a hivatal rendszeresítését megelőző időben.

Irodalom: Zoványi Jenő: Ágensválasztás 1762–1763-ban (Prot. Szle, 1914.). Uő.: Volt-e Matolai nevű ágens? (Uo. 1917.)

Agh István (Sepsiszentkirály, 1709. – Kolozsvár, 1786. jan. 21.) unit. püspök. Sepsiszentkirályon kezdte iskoláit. Még Kolozsvárott tanult, míg 1734-ben külföldre ment s ott előbb Halléban, majd Amszterdamban, 1735. szept. 2-ától pedig Leidenben felsőbb tudományokat hallgatott. 1738 elején tanár lett Kolozsvárt. Egyháza 1754-ben főjegyzővé, 1758. máj. 21. püspökké választotta. – *Művei:* nagy részben kéziratban maradtak, megjelent: Szívben elrejtett ember... (Gyászbeszéd Dési Judit felett.) (Kolozsvár, 1770.) Sajtó alá rendezte Szentábrahámi →*Lombard Mihálynak* „Systema universae theologiae...” c. művét (1787.).

Irodalom: *Jakab* Elek: Agh István unitárius püspök élete és kora (Ker. Magvető, 1882.), *Boros* György: A. I. püspök élete... (Uo. 1938.), *Gál* Kelemen: A kolozsvári unit. kollégium története (1935.).

Agonás Sámuel (Sajógömör, 1782. febr. 11. – Rozsnyó, 1847. júli. 18.) ev. lelkész. Hazai tanulmányainak befejeztével külföldre látogatott el s 1806. okt. 20-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1808. augusztusban Losoncon lett magyar-német lelkész s egyszersmind tanár. Innen 1809 nyarán Rozsnyóra választották lelkésznek. Közsükségletet elégített ki, midőn, miután az ágostai hitvallás régebbi magyar fordításai teljesen kimentek a közhasználatból, újra lefordította azt (Kassa, 1838.).

Ágoston Sándor (Bácsfeketehegy, 1882. május 8. – **Feketics*, 1960. júni. 23.) ref. püspök. Középiskoláit Kecskeméten, előbb a róm. kat., azután a ref. gimnáziumban végezte, a teológiát pedig 1900–1904-ben Budapesten. Ekkor s. lelkész lett Kórógyon, hol 1906-tól lelkész volt. Innen 1917 elején Eszékre ment, 1919-ben vissza Kórógyra, míg 1921 óta szülőhelyén lelkészkedett. Itt 1922-ben alesperes lett, 1928-ban egyelőre főesperes címmel, 1933-ban pedig valósággal püspök. – *Művei:* Vasárnap délután. (Eszék, 1911.) Vedd és olvasd. (Budapest, 1915.) Szórványok egyházi gondozása. (Uo: 1916.) Ref. valláskönyv (Káté két más szerzőtárssal). (1925. 2. kiad. 1931.) Szerkesztett naptárakat és 1921-től egy egyházi lapot.

Ajtai Abod Mihály (Szárzajta, 1704. szept. 29. Nagyenyed, 1776. nov. 16.) ref. tanár. Tanult Marosvásárhelyt, Nagyenyeden és Szászvároson. 1727-től főrangúaknál nevelősködött s másfél évig udvari pap is volt gr. Teleki Józsefnél. Miután pedig 1731-ben esküdtdiákja volt a →*nagyenyedi kollégiumnak*, 1732-ben külföldre indult, hol ezévi máj. 13-án az oderafrankfurti, 1734. aug. 3-án a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1735 őszén udvari papja lett özv. gr. Teleki Józsefné gr. →*Bethlen Katának*, míg 1737 végén Nagyenyedre választott tanárnak. Kiváló érdemeket szerzett mind iskolája megvédelmezése és felvirágoztatása, mind általában az erdélyi oktatásügy javítása és fejlesztése körül, ami azonban mind sok küzdelmével járt. A →*főconsistorum* p.o. 1744-ben megtiltotta neki és Borosnyai Nagy Zsigmondnak, hogy bírálatban részesítsék az egyház meglévő szervezetét, minek helyébe ők a →*paritásost* kívánták volna. Módszertanának második kiadását pedig nyomtatás közben tiltották he a gondnokok. Wolffianizmusa miatt is érték kellemetlenségek. Ő küldte ki Németalföldre a →*Bod Péter* nagy egyháztörténelmének kéziratát. Jelentékeny összeggel gyarapította kollégiuma alaptökéjét és a →*kolozsvári kollégiumnál* is tett alapítványt. 1775-ben nyugalomba lépett. – *Művei:* Világos lámpás... (Gyászbeszéd gr. Teleki Zsigmond felett). (Kolozsvár, 1732.) Halotti beszélgetés... gr. Bánffy Kata... gr. Székely László... párja utolsó tisztességtétele alkalmatosságával. (Uo. 1747.) Oratio... super funere... Gabrielis Kendefi (1747.) (Kolozsvár, 1749.) Oratio... super exequiis... Gabrielis Alvinczi... (Nagyszeben, 1751.) Oratio super funere... Samuelis comitis de Bethlen junioris... (Nagyszeben, 1751.) Oratio exequialis... super funere Mosis... bar. Jósika. (Kolozsvár, 1756.) Oratio... Catharinae comitis Teleki... ab... Joh. comite Lázár nuper marito... recitata... (Nagyszeben, 1759.) Halotti magyar oratio gr... Teleki III. Sándor... utol-

só tisztességtétele alkalmatosságával. (Nagyenyed, 1768.) Oratio in exequiis... Stephani comitis Gyulai (1758.). (Uo. 1771.) Szent beszélgetés gr. Gyulai Kata... br. Alvinczi Gábor... özvegye utolsó tisztességtételére. (Uo. 1771.) Latin grammatikája, mely először 1744-ben jelent meg, több kiadást ért s még ev. iskolák is befogadták. Kiadatlan művei szintén maradtak. – Respondens volt a „De mora Dei” (1733.) tartott vitán.

Irodalom: Török István: A. A. M. (Prot. Közlöny. 1888.)

Ajtai Mihály (? – ?) ref. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment s 1748. okt. 9. a franekeri, 1749. júl. 12. pedig az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. 1752 elejére tért vissza s egyelőre özv. gr. Teleki Józsefné gr. → *Bethlen Katalin*nak, azután gr. Teleki Lászlónak lett udvari papja. 1754. októberben még ebben az állásában volt. A később szereplő több ilyenévű lelkész közül ez idő szerint nem állapítható meg, hogy melyik volt ő. – *Műve: De septem oculis Domini perlustrantibus totam terram...* (Zak. 4:10.) (Oderafrankfurt, 1751.)

Ajtai Szabó András (Közéapajta, 1690. – Szászvárad. 1733.) ref. vallású orvos. Székelyudvarhelyt és Nagyenyeden elvégezvén iskoláit, 1710-ben külföldre ment. Itt 1713-ban a hallei egyetemnek volt hallgatója, melyen 1714-ben orvosdoktori oklevelet szerezvén, ifj. Pápai Páriz Ferencsel együtt Angliába rándult s ott a → *nagyenyedi kollégium* részére megindították az összegyűjtését egy tekintélyes összegnek. Visszatérvén a kontinensre, 1715. febr. 15. a leideni, 1716. júliusban a bázeli egyetemre iratkozott be. Hazajöve orvosi működést folytatott haláláig. – *Műve: De medicinae et doctrinae moralis nexu.* (Halle, 1714.)

Akadémikus rektor, ama régi szokás elmúltával, mely szerint a lelkészek előbb általánosan tanítói tisztelet töltötték be, a lelkészi pályára készülők közül az olyan viselte ezt a címet, aki valamelyik jobb jövedelmű s e végre fenntartott „rectoriára” vállalkozván, itthoni tanulmányainak vagy elvégeztével, vagy félbeszakításával bizonyos időt, többnyire három évet ily hivatalban töltött, hogy előteremthesse a külföldi tanulmányaihoz szükséges költségeket. Az újabb népiskolai törvények következtében egyes → *rektorok*nak helyben megöröködésével egyre ritkábbá váltak az ily esetek, míg végre egészen kimentek a divatból, miután céljuk is veszendőbe ment, amennyiben az ily rektorok nagy része sohasem látta meg a külföldet.

Akadémita, a külföldi egyetemet járt magyar prot. lelkészjelölt. Az ilyenekből vált lelkészek hivatalos címe „clarissimus” volt.

Akatholikusok (gör. = nem katolikusok), régebbi, főleg Ausztriában és Magyarországon szokásos elnevezése a nem róm. kat. keresztyéneknek, különösen a protestánsoknak. A vallások egyenjogúságának törvénybe iktatása óta hivatalosan nincs többé használatban.

Alapok és alapítványok (róm. kat. vallási), általánosságban és együttvéve speciálisan így nevezve azok a tőkék, melyek Magyarországon egyenként vallásalap, tanulmányi alap és egyetemi alap néven voltak ismeretesek. Jövedelmük róm. kat. felekezeti tanintézetek fenntartására fordítottak. Alapításuk ideje a múlt századokra esik s legnagyobb részük a Mária Terézia idejében eltörölt jezsuita rendnek és a II. József által kiűrtett kolostoroknak közéjük olvasztott vagyonából áll. Jogi természetüket illetőleg különböző felfogások uralkodtak; míg a róm. kat. papság és a klérikalís világiak egyházuk kizárólagos tulajdonának tekintették, eddig a tőlük eltérő gondolkozásúak valláskülönbség nélkül, mind jogi, mind történelmi alapon állami vagyonnak tartották túlnyomó részüket. Protestáns részről az egész kérdést legjobban megvilágította → *Orbán József* „Az alapok és alapítványok jogi természetéről” (1882.) c. művében.

Albert György (Brassó, 1807. ápr. 24. – Brassó, 1884. aug. 4.) ev. lelkész. Előbb Brassóban tanult, majd 1829-ben Pozsonyba, 1830-ban Bécsbe, 1831-ben Halléba ment tanulmányait folytatni. Innen még ez évben hazatérve, szeptembertől gimn. tanár, 1843. augusztustól lelkész volt Brassóban, hol 1877-ben nyugalomba lépett. – *Művei: Rede zur ersten Jahresfeier der österr. Reichsverfassung.* (Brassó, 1850.) Predigt über die Dankbarkeit. (Uo. 1851.) Die Lehre der heiligen Schrift von den Engeln Gottes. (Uo. 1863.) Dass uns in der Erzählung der heiligen Schrift von der Sündflut im wesentlichen eine geschichtliche Thatsache überliefert worden sei. (Uo. 1864.)

Albert János (Nyárádszentlászló, 1821. szept. 11. – Torda, 1908. nov. 7.) unit. lelkész. Székelykeresztúron (1830–1839) és Kolozsvárt (1839–1845) tanult s azután az utóbbi helyen → káplánként működött. Még ez évben Tordára választották lelkésznek s itt sokáig viselt tanári tisztelet is. 1897 őszén nyugalomba vonult. – *Művei: Imakönyv templomi használatra.* (Kolozsvár, 1873.) – továbbá azok az alkalmi beszédek, imák és agendák, melyeket egyházának háromszázados emlékűnnepélyén (1868.), → *Dávid Ferenc* halálának háromszázados emlékűnnepén (1879.), a budapesti unit. egyház megalapítási ünnepén (1881.), nyugalomba léptekor („Búcsú”), meg utóda, → *Simó János* beiktatásán (1897.), valamint Simén Gy. (1839.) és Fekete

Ferenc (1884.) felett s gr. Széchenyi István (1860.) és Rédiger Károly (1860) emlékére tartott. Átnézte és kis részben ő végezte a →*Szentábrahámi Lombard Mihály* „Systema...” c. művének fordítását (1899.)

Albisi Csomós János (Kézdiablis, 1730. júli. 30. – Dész, 1768. febr. 9.) ref. lelkész. Kézdiablisson kezdte tanulmányait. 1744-től Kolozsvárt folytatta tanulását s itt →*köztanítóságot* is viselt. 1757-ben →*rektornak* ment Dészre, 1759-ben pedig Fogarasra. 1761-től másfél évig jogot tanult, majd 1763-tól Bernben teológiát. Innen 1765 őszén tért haza s 1766. jan. 1. a másodlelkézi állást foglalta el Désen. – Eléggé terjedelmes *műve*: *Observationes philol. crit. et crit. theologicae in quaedam veteris et novi testamenti loca.* (Bern, 1765.)

Albisi Vass Gábor (Kézdiablis, 1700. k. – ? 1765 után) ref. esperes. Nagyenyedi tanulásának befejeztével 1723-ban (ápr.) →*rektor* lett Nagybánán, honnan két év múlva külföldre ment s 1725. okt. 18. a franekeri, 1726. aug. 2. pedig az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1730-tól marosvásárhelyi →*káplánságot*, 1731-ben berekeresztúri, a következő évtől kezdve pedig zabolai, dálnoki, kézdivásárhelyi, márkosfalvi papságot viselt s huzamosabb időn keresztül →*esperese* volt a →*kézdi egyházmegyének*. – *Műve*: *De non confundendis fossione aurium divinitus facta cum perforatione auris herili.* (Oderafrankfurt, 1727.) – Üdvözlő verseket írt Mádi Jánoshoz (1728. és 1729.).

Albizálás, egyik neme volt a magyar prot. lelkészjelöltek külföldi tanulmányozására szükséges költség előteremtésének. Egy fehér lapokból álló könyvvel (album) járták be az országot s az útjukba eső kisebb-nagyobb előkelőségeket és nevezetességeket, valamint lelkészeket fölkeresvén, emléksorokat íratnak be velük a könyvükbe. Az illetőktől e mellett kapott ajándékok néha tetemes összeget tettek ki. A 19. század első felében is divatban volt még.

Albrich Márton (Medgyes, 1630. nov. 10. – ?Barcarozsnyó, 1694. szept. 27.) ev. lelkész. Hazai tanulmányai végeztével Lipcsében és 1651. júl. 5-től Wittenbergben látogatta az egyetemet. Ez utóbbi helyen 1652. okt. 12. magisterséget szerezvén visszatért hazájába, hol szülővárosában nyert tanári állást, 1655 első felében pedig Brassóban igazgatóit. 1660-ban lelkésznek hívták Barcarozsnyóra. 1677-ben nyilvános vitára állott ki Bayer Jánossal. 1684–87. →*esperese* volt a →*barcasági káptalannak*. – *Művei*: *De natura et constitutione logicae.* (Brassó, 1655.) *Theses de coena magna.* (Uo. 1655.) *Synopsis logica.* (Uo. 1655.) *De invocatione sanctorum.* (Uo. 1655.) *Theses miscellaneae.* (Uo. 1656.) *Opusculum metaphysicum.* (Uo. 1657.) *Canones*

logici selectiores. (Uo. 1659.) *De consummatione seculi.* (Uo. 1659.) Ezenkívül összeállított egy „*Dicta sacrae scripturae*” (1656.) c. könyvet.

Áldási (másként Benedicti) Pál (Poltár, 1686. – ?Osgyán, 1760.) ev. lelkész. Poltáron tanult nyolc évig. Azután Osgyánban, Rozsnyón (1708.) és Eperjesen folytatta iskoláit. Miután az utóbbi helyen pár évet →*köztanítósággal* töltött, külföldre ment és 1712. nov. 23-tól Jenában, 1714-től Altdorfban járta az egyetemet. Hazatérve, 1715-től Osgyánban, 1720-ban egy fél évig Csetneken viselte a →*rektori* tiszteletet s még ez évben Sajógömörön, 1721-ben Lesten, 1723-ban Esztergályon lett lelkész. Ezt a hivatalát egy ma már ismeretlen művében megnyilvánuló „indifferentismusa” miatt elvesztette. Ekkor Dunántúlra vonult, majd miután visszavonta nézeteit, 1738-ban →*rektori* hivatalt kapott Nyustyán, 1742-ben pedig a róm. kat. földesúr ellene való tiltakozása dacára lelkésznek választották Osgyánba. Elöregedvén, 1757-ben nyugalomba lépett. – Gyászverset írt a Telekesi Török Bálint halálára (1708.).

Alesius Dénes (Kolozsvár, 1525. ápr. 12. – ?, 1577. május 10 előtt valamivel) ev. püspök. Külföldre menvén, 1546. júli. 11. a wittenbergi, 1547 eleje táján az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Magisteri címmel tért vissza hazájába, hol 1557 kezdetén elveszté kolozsi lelkézi hivatalát, mint-hogy a törökkel való szövetség ellen nyilatkozott egy imájában. Egyidei kolozsvári tartózkodása után már ezévi júniusban szászfenesi pap és a →*gyalui egyházmegye* →*esperese* volt, 1559-ben pedig püspökké választották a magyar lutheránusok. 1563. májusa előtt udvari papja lett →*János Zsigmond*-nak, de 1564 áprilisában mind ez a hivatala, mind püspöksége megszűnt, s amazt csak a Báthory István fejedelemmé tételével, emezt az 1571. szept. 9. tartott →*medgyesi zsinaton* nyerte vissza, hol a helvét irány mellett kitartó magyarok szintén kormányzata alá adták magukat. A szász lutheránusok 1572-i püspökválasztó zsinatára a fejedelem őt küldte ki biztosul s ez a zsinat az ő előterjesztése nyomán állapított meg egy csomó hitelvi és szertartási cikket. Ugyanő volt a szerzője a tekei és nagysajói káptalanokra érvényes „*Statuta et articuli pro ecclesiis hungaricis eis que conjunctis saxonibus*” c. szabályzatnak, melyet a későbbi fejedelemek is megerősítettek, minélfogva, jöllehet mindkét munkálata fordul elő „*Articuli Dionysiani*” névvel, ez utóbbit illeti meg jogosabban. „*Elleboron ad purgandum infamiam sacramentarium Clausenburgensium*” címmel 1560-ban írt műve kéziratban maradt.

Irodalom: *Jakab Elek*: A. D. vagy Dávid Ferenc volt-e az első erdélyi ref. püspök? (Ker. Magvető, 1879.)

Alesperes, a *consenior* vagy *prosenior* magyar neve. Az esperesek teendőinek megkönnyítésére számos egyházmegyében vagy egy-egy meghatározott területre, vagy bizonyos munkakörre választott lelkész. A szász egyházban a „senor” állása felel meg ennek, *decanus* lévén az esperes.

Alföldi ref. egyházmegye nevet az viselt, mely 1598-ban a →*kőrös-marosközi* vagy →*békési* és a →*nagykunsági* vagy →*mezőtúri egyházmegyéknek* a viszonyok szülte egyesüléséből keletkezett, s 1635-ben oszlott ismét korábbi részeire. – →*Esperesei* közül a következők neve ismeretes: Anicenus Miklós mezőtúri l. 1698-tól, Nagyhalászi Jeremiás mezőtúri l. (1617.), Ráczevi Ferenc dévaványai l. (1627.), Hiripi Tamás hódmezővásárhelyi l. (1629. nov., 1630. jún.), Debreceni C. András 1631–1634. vagy 1635.

Alföldi unit. egyházkerület, másik neve a →*dél-magyarországinak*.

Alkotmányozó zsinat, a magyar reformátusoknál szokásos elnevezés szerint az 1881–1882-ben tartott →*debreceni zsinat*, minthogy ez az egyes vidékenként érvényben volt különféle szabályzatok és szokások helyébe és illetőleg fölébe általánosan kötelező törvényeket hozott s így megalkotta az egyház egyetemes szervezetét. A szűkebb magyarországi evangélikusoknak ilyen alkotmányozó zsinata az 1891–1894. évi →*budapesti zsinatuk* volt.

Almási Gergely Mihály (Homoródalmás, 1654. jan. 11. – ?Szentpéter, 1724. márc. 23.) unit. püspök. Tanulmányait Kolozsvárott végezte, hol 1678. ápr. 23. →*senior*, 1679-ben collaborator lett. Innen 1680. aug. 1. külföldre indult s okt. 23. a leideni egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, 1682. novemberben kolozsvári →*lector*, 1690 táján szentpéteri pap lett. 1692. novemberben püspökké választott. – *Műve*: Tractatus aliquot succincti (név n. „De generatione Christi.” „De libero arbitrio.” „De justificatione.”) (Kolozsvár, 1702.) Új kiadásban közrebocsátotta a Radetius „Disciplina ecclesiastica”-ját (1694.), a Solymosi →*Koncz Boldizsár* és →*Járai János* könyörgéseit (1695.), az először ismeretlen időpontban kiadott „Isteni dicséretetek, imádságok és vigasztaló énekek” c. terjedelmes imádságos- és →*énekeskönyvet* (1697.), a már 1660-ban is javítva és bővítve megjelent halotti énekeskönyvet (1697.) és a Solymosi Koncz Boldizsár-féle nagyobb kátét (1698.). Kinyomatta végül a hollandok jótéteményeit megköszönő s bizonyára általa szerzett levelet (1700.).

Almási Mihály (Tokaj, ? – Szatmár, 1698. okt.) ref. lelkész. Tokajban járta első iskoláit. Tanulmányait Debrecenben folytatta s itt 1669-ben iratkozott be a felsőbb tanulók sorába, majd 1675 tavaszán →*contrascribája*, azután pedig →*seniora* is volt a kollégiumnak. Külföldre

menvén 1676. júl. 24. az utrechti, 1677 végén vagy 1678 elején a leideni egyetem hallgatói közé lépett. Hazájába visszatérve, 1679-től Nagykárolyban, később Erdődön volt lelkész, s mint ilyet 1689-ben →*esperessé* választotta a →*közép-szolnoki egyházmegye*. 1691-ben Szatmárra ment lelkésznek. – *Műve*: De intergerino pariete. (Leiden, 1678.) (A végén hosszú „Antiapologia” →*Nánási Vas Gábor* ellen intézve.) – A „De prophetiis veteris testamenti” (1677.) tartott értekezések során egyik respondens volt. – Üdvözlő verset írt →*Nagyari Józsefhez* (1677.) és Menyői Tolvaj Ferenchez (1693.), gyászverset a Ráczböszőrményi János halálára (1677.).

Almási P. András (Erdélyben, ?, 1612. – ?, ?) ref. tanár. Honi tanulása végeztével külföldre ment s 1638. nov. 18. a franekeri, 1641. jún. 8. a leideni egyetemre iratkozott be. Hazájöve, 1642 őszén →*rektori* tisztelet viselt Kolozsvárt. További sorsa ismeretlen. – *Műve*: De tribus in unica deitate personis. (Franeker, 1640.) Három ízben volt respondens a theol. controversiák fölül Vedelius elnöklése alatt csupa magyaroktól tartott sorozatos disputációkon (1640–41.).

Alsóbaranya-bácsi ref. egyházmegye, az →*alsóbaranya-bács-szlavóniai*nak a neve akkor, mikor a bácsbodrog-vármegyeieket magában foglalta már, de a szlavóniaiak még nem szaporodtak el annyira, hogy külön jelzésük szükségesnek és méltányosnak mutatkozott volna. A szlavóniai (és a német) egyházak nélkül 1941-ben éledt újra 1945-ig, amikor ismét megszűnt. Ezalatt 21 egyházból állott.

Alsóbaranya-bács-szlavóniai ref. egyházmegye, a →*dunamelléki kerületben*. Eredetileg Baranya és Tolna vármegye keleti részén terült el, de az utóbbiba tartozó egyházai valószínűleg →*Sztárainak* e vidékről távozta után különváltak. E megmaradt rész kezdettől fogva a 17. század folyamán is többnyire →*veresmartinak* vagy →*mohácsinak* nevezetett. 1705-ben a szlavóniai egyházak, melyek addig a →*pozsegi* vagy →*valpói egyházmegyét* alkották, szintén beleolvadtak s ettől fogva fordult elő rendszerint →*alsóbaranyai* néven a kiterjedésre nézve megnagyobbodott, de a sok üldözés folytán és a harcok pusztítása közben minden más tekintetben meggyöngült egyházmegye, mely 1714-től a →*baranyait* is magába ölelő →*alsódunamelléki egyházkerülethez* tartozott. A →*türelmességi rendelet* folytán alakult bácsbodrog-vármegyei egyházközségek, melyek kezdetben a →*kecskeméti egyházmegyébe* voltak beosztva, szám szerint kilencen, 1802-ben hasonlóan ide csatoltattak s innen lett a neve alsóbaranya-bácsi, mikor pedig Szlavóniának vele érintkező részében lassanként újra több anyaegyház keletkezett, alsóbaranya-bács-szlavóniai nevet kapott. Az első világháború előtt 37 anyaegyház-

ból állott, melyekből 13 Baranya, 13 Bács. 8 Szerém, 3 pedig Verőce vármegyében volt. A rövididei visszacsatoltságtól eltekintve most már 1920 óta csak négy van közülük magyar területen: a bajai, mely a *→kecskeméti egyházmegyéhez* csatoltatott, a babarci, a kölkedi és a mohácsi, melyek jelenleg a *→felsőbaranyai egyházmegyéhez* tartoznak (*1952 előtti állapot! L. S.) Nevezetesebb múltú egyházközsegei a hercegszőlősi, laskói és vörösmarti. Esperesei névsorából a következők ismeretesebbek: *→Sztárai Mihály* laskói, ismeretlen helyi, tolnai l. (1551.) kb. 1560-ig. *→Veresmarti Illés* hercegszőlősi l. (1566.) 1589-ig, *→Tolnai Fabricius Bálint* 1589-től, Laskói Lőrinc hercegszőlősi l. (1608.) 1613-ig, Laskói János vörösmarti l. 1613–1629, Petri Szücs György laskói, vörösmarti l. 1629–1645. Halasi Bálint laskói l. 1645-től, Szanki János vörösmarti l. (1657.), Veresmarti K. István kopácsi l. 1665–1678, Veresmarti János vörösmarti l. 1678-tól (1683. márc.), Decsi András mohácsi l. Igmándi Sámuel csuzai l. (áttért katolikusnak), Gyimóti István vörösmarti l. 1699–1705. Keszi István sepsei, hercegszőlősi l. (1731. jan.) (1751.), Banai István mohácsi l. (1754. jan.) (1773.), Dömény József rétfalusi, vörösmarti l. (1778.) 1782-ig, Váradi Mihály sepsei l. 1783-tól (1785.), Peleskei János vörösmarti, sepsei l. (1791.) (1795.), Rácz Mihály karancsi l., Végh József laskói l. (1817. júl.), Kertvéleszi Pál bácsfeketehegyi l. 1821–1834. Boldizsár Imre mohácsi l. 1835–1838, Rácz Péter csuzai l. 1839–1860, Boldizsár Imre (II.) sepsei l. 1860–1865, Gózon Zsigmond újszivaci l. 1866–1867, Vinczy Ferenc bélyei l. 1867–1872, Kármán Pál torzsai l. 1872–1887, Tóth János karancsi l. 1887–1892, Szabó Péter pirosi l. 1893–1915. Tóth Sándor bácsfeketehegyi l. 1915–1920.

Alsóbaranyai ref. egyházmegye, az *→alsóbaranya-bács-szlavóniainak* a neve, ameddig szüneteltek a szlavóniai egyházak, a bácsbodrogvármegyeiek pedig nem léteztek s keletkezésük után is máshova tartoztak egy ideig.

Alsóborsodi ref. egyházmegye, a *→tiszáninnyi kerületben*, 1799-ben alakult a *→borsod-gömörkishonti egyházmegyének* többfelé osztása következtében. Magában foglalta a Borsod vármegye déli részén és Heves vármegye tiszáninnyi részének keleti felén fekvő egyházközsegeket, 1950-ig összesen 47 anyaegyházat, 40-et Borsodban. 7-et Hevesben; amazok közé Böcs 1854-ben csatoltatott ide az *→abaúji egyházmegyéből*, viszont az eredetileg ide beosztottak közül Sajóbabony és Sajóecseg a *→felsőborsodihoz* mentek át. 1950-ben különvált a *→középborsodi egyházmegye*, a megmaradt 33 egyház még szaporodott is hárommal, mire 1952-ben megszűnt az egyházmegye. Egyháztörténelmi szempontból legneve-

zetesebb egyháza az egyházkerületben is elsőrendű szerepet játszó miskolci. Esperesei névsora: Vécsey Zsigmond mezőkeresztesi l. 1799–1802, Kérészy István cserépfalui l. 1802–1809, Toót András miskolci l. 1809–1817, *→Szathmári Paksi József* miskolci l. 1817–1821, Igaz Sámuel miskolci l. 1821–1830, Váradi Pál atányi l. 1830–1842, Fekete István miskolci l. 1843–1856, *→Édes Albert* tiszatarjáni l. 1857–1863, Orbán Mihály tiszánánai l. 1863–1866, Prágay Lajos maklári l. 1866–1882, Bornemisza Kovács József mezőkeresztesi l. 1882–1894, Tóth Dániel miskolci l. 1894–1903, Nagy Ignác miskolci l. 1903–1909, *→Tüdős István* miskolci l. 1910–1914, Bodolay István mezőcsáti l. 1914–1917, Tóth Béla miskolci l. 1917–1922, *Farkas István* miskolci l. 1922–1932, Pósa Péter miskolci l. 1932–1942, *→Román Ernő* alsószolcai l. 1942–1950, Filep Gusztáv mezőkeresztesi l. 1950–1952.

Irodalom: Román Ernő: Az alsóborsodi s az ősrégi borsodgömörkishonti egyházmegye története (1926.)

Alsócsepregi (csepregi alsó) ev. egyházmegye, a *→sopronvasvármegyei kerületben*, Cseprek várostól dél és délnyugat felé terült el, Vas vármegyének északnyugati részét is magába foglalva. A *→felsőcsepreginek* hamaros megszűntével, illetőleg átalakulásával némileg módosult a területe s azontúl nem levén értelme a megkülönböztetésnek, legtöbbszörre csepregi néven fordult elő. Területe azontúl is több ízben ment keresztül változáson, a *→gyásztized* idején pedig az egész egyházmegye megszűnt s nem is éledt fel soha többé. Esperesei közül a következőkről tudunk: *→Réczés János* csepregi l. (1587. okt.) 1599-ig, Kőszegi Rozs Balázs csepregi l. (1603.) (1607.), Tömpör Balázs csepregi l. (1617. ápr.), *→Zvonarics Imre* csepregi l. 1621-ig, *→Lethenyi István* csepregi, kőszegi magyar l. (1625. jún.) 1653-ig. Godi Imre kőszegi magyar l. 1655–1661 vagy 1662, Fisztrovics György kőszegi magyar l. 1662–1665, Fábri Gergely büki l. 1665–1669, *→Szenczi Fekete István* kőszegi l. 1669–1673.

Alsódunamelléki ref. egyházkerület, a Duna déli irányú folyása mentén elterülő vidék ref. egyházainak testülete abban az időben, mikor a *→felsődunamellékinek* is nevezett megvolt még. Helyrajzi tekintetben kivált abban a korban volt ez legmegfelelőbb elnevezése a különben *→felsőbaranyainak*, *→ráckeveinek*, *→patajnak* és *→pestinek* is emlegetett egyházvidéknek, midőn egyesülve volt a *→baranyai egyházkerülettel*, vagyis 1563-tól 1608-ig és 1714-től, de ezúttal csak 1736-ig, mert ekkor beléolvadt a *→felsődunamelléki egyházkerület a →dunántúlba*. Ez idő óta leginkább *→dunamelléki* néven fordul elő, ez levén jelenleg a hivatalos elnevezése.

Alsófehéri unit. egyházkör, állítólag egyik egyházmegyéjük volt az unitáriusoknak a 16. században. Ha létezett is egykor, mindenesetre hamarosan beléolvadt az *→aranyostordaiba*.

Alsóhernádi ev. egyházmegye, a szepes-sárosi kerületből a szabad kir. városok kerületébe került *→szepességi egyházmegyék* egyike. A Hernád szepesvármegyei folyásának utolsó részei mellett, tőlük főleg észak felé terültek el községei, melyeknek száma 13 körül volt állandóan, egy közülük Sáros vármegyéhez tartozván. Kezdetől fogva a *→gyásztizedig* létezett. Esperesei közül csupán a következőkről tudunk: Zaar György görgői l. (1610.), Woszticzky Miklós richnói l. (1614.), *→Pribis Dániel* görgői l. (1634.) 1640-ig, Lucae Miklós richnói l. (1646.), Francisci István görgői l. (1660. k.) (1686.).

Alsóküküllői ev. káptalan, a *→bolkácsinak* egyszer-másszor előforduló neve.

Alsópartiumi ref. egyházkerület, a *→debrecen-nagyváradinak* szintén megfelelő neve.

Alsópartiumi unit. egyházkerület, a *→délmagyarországinak* nem egészen megfelelő neve.

Alsópartiumi unit. egyházkör, a *→délmagyarországi kerület* megszűnte után ennek megmaradt egyházaiból alakult, de így sem sokáig létezett.

Alsópestvármegyei (Pestvármegyei alsó) ev. egyházmegye, a *→bányai kerületben*, 1924 elején alakult s a *→pestvármegyeinek* háromfelé osztásából keletkezett. Így aztán hozzátartozott a *→bácsiból* a pestvármegyeihez csatolt bajai is, mellyel egyházainak száma 10 volt, közülük a kiskőrösi két lelkési állással. Esperesei: Krutchnitt Antal soltvadkerti l. (azelőtt a pestvármegyeinek esperese) 1924–1930, Bakay Péter apostagi l. 1930–1945, Sikter András soltvadkerti l. 1952-ig, az egyházmegye megszűntéig.

Alsópoprádi ev. egyházmegye, a róm. katolicizmus korából átöröklődve még a *→rózsahegyi zsinat* idején is régi alakjában volt meg. A *→szepesváraljai zsinat* a *→szepes-városi superintendentiába* osztotta be s ennél fogva ezzel együtt mihamar a szabad kir. városok kerületének lett alkotó része. A 18. században mind több egyházközsége válván az eszközökben nem válogatós *→ellenreformáció* martalékává, ezek megfogyásával megszűnt önálló testület lenni. Esperesei névsorából ismeretesek: Suhner György (1580.) (1581.), Scholtz Péter rókusi l. (1582.), Kuncsek György hunfalvi l. 1586-tól, Christiani Ábrahám keresztfalui l. 1598–1600, Fulgentius János malduri l. (1614.), *→Serpilius János* késmárki l. 1636–1658, Fischer Mihály toporci l. (1663.), Coledanus János toporci l. (1707.).

Irodalom: *Serpilius* János: *Pastorum ecclesiarum ad inferiorem fluvium Poprad fraternitas* (1647.).

Alsószabolcs (Soproni alsó) ev. egyházmegye, a *→dunántúli kerületben*, melynek 1786-ban történt újrendezése alkalmával ezt is függetlenné tették ugyan, de egyelőre csak h. esperessel látták el, aki azonban 1795-ben rendes *→esperessé* lett. Eredetileg hét anyaegyháza volt, jelenleg kilenc van, mind Sopron vármegye területén. Espereseinek névsora: Bachich István nemeskéri l. 1786-tól (1802.), Berzsenyi Lajos vadosfai l. 1810 k., *→Halasy Mihály* nagygeresdi l. 1818-ig, *→Gödör György* vadosfai l. 1818–1826, Gáncs József farádi l. (1837.) 1844-ig, Kutasy György szakonyi l. 1844–1860, Kiss Sámuel szilsárkányi l. 1860–1861, Horváth Dávid farádi l. 1862–1863, *→Trshtyénszky Gyula* nagygeresdi l. 1863–1878, Zongor Andre büki l. 1879–1886, Laucsek Jónás vadosfai l. 1886–1905, Farkas Mihály nagygeresdi l. 1905–1920, Hérints Lajos farádi l. 1920–1926, Farkas Elemér büki l. 1927–1931, Mikolás Kálmán szilsárkányi l. 1931–1935, Böjtös László vadosfai l. 1935 óta.

Alsószabolcs-hajdúvidéki ref. egyházmegye, a *→tisztántúli kerületben*, azáltal keletkezett, hogy az 1821–22. *→generális konvent* a tisztántúli egyházkerületet újra rendezvén, a *→debreceni egyházmegyét* nagy népességű egyházközségeire és arra való tekintettel, hogy területe több törvényhatósághoz tartozott, kétfelé osztotta, sőt azonkívül is a *→felsőszabolcsi egyházmegyének* adta át nyolc egyházát. A két rész egyike megtartotta a régi elnevezést, a másik a hovatarozásának megfelelő alsószabolcs-hajdúvidéki nevet kapta. Ugyanekkor azt is kimondták, hogy mind a Szabolcs vármegyébe, mind a Hajdúkerületbe eső egyházaknak külön *→segédgondnokuk* legyen a közös *→esperes* mellett; ez az állapot 1882-ig tartott. Az először 22, később 24 anyaegyházból 14 tartozott Hajdú, 9 Szabolcs, 1 Bihar vármegyéhez. Közülük egyben (Hajdúböszörmény) három, kettőben (Hajdúnánás, Hajdúszoboszló) két-két lelkész volt, míg két anyaegyház ugyanegy község (Balmazújváros) reformátusaiból állt. Területén két gimnázium volt: Hajdúböszörményben és Hajdúnánáson. – Espereseinek névsora: Bethleni Dániel püspökladányi l. 1822–1834, Décsi Borbély János hajdúböszörményi l. 1834–1843, *→Benedek Lajos* hajdúböszörményi l. 1843–1867, *→Pápay Imre* hajdúböszörményi l. 1868–1882, Szeremlei József tiszadobi, hajdúböszörményi l. 1882–1895, *→Zsigmond Sándor* hajdúszoboszlói, hajdúböszörményi l. 1895–1904, *→Baltazár Dezső* hajdúszoboszlói, hajdúböszörményi l. 1904–1911, *→Kiss Ferenc* püspökladányi l. 1911–1913, Szabó Lajos hajdúhadházi l. 1913–1919, Szabó Antal hajdúszoboszlói l. 1920–1923, Bartha László tiszalöki, püspökladányi l. 1923–1945, Molnár Zoltán hajdúhadházi l. 1945–1950, Kis József hajdúböször-

ményi l. 1950–1952, amikor az egyházmegye régi alakjában megszűnt.

Alsószabolcsi ref. egyházmegye, az 1952. július óta létező egyházmegyék egyikének kezdetbeli neve, melyet a „nyírségi” váltott fel.

Alsótolna-baranyai ev. egyházmegye, a →*dunántúli egyházkerület* 1786-i új beosztásakor az addigi →*tolnai egyházmegye* egyik részéből alakított, de már 1796-ban egybeolvadt a →*felsőtolna-somogyival* a →*tolna-baranya-somogyivá*. Ezalatt →*esperese* volt Kiss Péter györkönyi l., aki azután a megnagyobbodott →*egyházmegyének* is megmaradt az élén. Fennállása idején mindössze hat anyaegyháza volt, melyekből 4 Tolna vármegyének, 2 pedig Baranyának fektet a területén.

Alsótrecsényi ev. egyházmegye, a →*biccsei kerületben*, más néven →*podvázsi*, kezdetől fogva létezett s előbb a →*gyásztized* miatt szünetelt működése, majd a 18. században az →*ellenreformáció* szakadatlan előnyomulása tette szükségessé, hogy egybeolvadjon a →*felsőtrecsényivel* és →*bánival* a →*trecsényivé*. Esperesei közül a következők neve ismeretes: Skocura Lőrinc drétomai l. 1550–1590, Polák Miklós bellusi l. 1590–1591, Zabanius Mihály trencsényi l. 1591–1606, →*Duchon Flórián* trencsényi l. 1606–1607, Lazitius János illavai l. 1607–1616, Paulini Sámuel máriatölgyesi l. 1616-tól, Lycius János trencsényi, máriatölgyesi l. 1622-től, Krmann János drétomai l. 1646-ig, Lycius János máriatölgyesi l. (másodszor) 1646–1647, Hodik Jónás trencsényi l. 1647-től (1652.), Augustini János máriatölgyesi l. 1657-től, →*Chalupka Sámuel* trencsényi l. 1659–1668, →*Sartorius András* kaszai l. 1668–1672, →*Sinapius János* trencsényi l. 1672–1673, →*Michaelides Sámuel* trencsényi, kaszai l. 1706–1710.

Alsóvasi (Vasi alsó) ev. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, az →*egyházmegyék* 1786-i rendezésekor három vend egyházból alakították, de csupán h. esperest állítottak föléje a nem is ebbe az egyházmegyébe tartozó Clement Dániel ókörtvélyesi lelkész személyében. 1795-ben még megvolt s ekkor 4 anyaegyházból állott, de hamarosan megszűnt s egyházai a felsővasi egyházmegyébe olvadtak. – *Alsóvasi* néven később egyszer-mászor a →*kemenesaljai egyházmegye* fordult elő.

Alsóveszprémi ev. egyházmegye, a →*dunántúli kerület* →*egyházmegyéinek* 1786-i rendezésekor az addigi →*veszprémi egyházmegye* kibővítésével és kettéosztásával nyolc egyházból önállóan szervezték, egyelőre h. esperes alá rendelve. Azonban 1792-től fogva ismét egyesülve volt a →*felsőveszprémivel* és bár 1803-ban külön rendes →*esperest* választottak föléje, ennek lemondásával 1812-ben végleg megszűnt az önállósága,

újából egyesülvén a felsőveszprémivel az azóta állandóan létező →*veszprémivé*. Esperesei voltak: Kutsány István várpalotai l. 1786-tól, →*Hrabovszky György* lajoskomáromi l. 1803–1812.

Alsózempléni ref. egyházmegye, a →*tiszáninnyi kerületben*, 1799-ben szerveztetett három régi →*egyházmegyének*: a →*zempléninek*, az →*abaújtör-tornainak* és a →*borsod-gömörkishontinak* azokból az egyházközségeiből, melyek Zemplén vármegyének alsó felében, főként a Bodroghközön, Hegyalján és Harangodon fekszenek. Hozzá tartozik még Szabolcs vármegyéből is ama néhány község, melyek Zemplénnel határos részéből a Tisza jobb partján terülnek el. Az első világháború előtt 62 anyaegyháza volt, melyekből 1920-ban csak 51 maradt magyar területen, viszont ide csatoltatott a →*felsőzempléni egyházmegyéből* egyedül megmaradt sátoraljaújhelyi, mely azonban, miután 1938-ban visszakerültek az elszakítottak, ismét a felsőzemplénihez csatoltatott arra a pár évre. Jelentékenyebb múltú egyháza volt a majdnem összes hegyaljaiakon kívül a királyhelmeci. Espereseinek névsora a következő: Pálóczi György olaszliszkai l. 1799–1805, Tóth István olaszliszkai, megyaszói l. 1806–1829, Somossi István tállyai l. 1829–1843, →*Somossi János* sárospataki theol. tanár 1844–1855, →*Hegedűs László* sárospataki l. 1855–1868, Körössy István taktaharkányi l. (1866-tól h.) 1868–1879, Kopré Ferenc örösi, tiszaluci l. 1880–1894, Keresztury József semjéni l. 1895–1907, Bálint Dezső sárospataki l. 1908–1920, Bartha József vissi l. 1921–1923, Kiss Ernő sajtóhidvégi, hernádnémeti, sátoraljaújhelyi l. 1923–1938, Janka Károly cigándi l. 1938–1940, Janka Péter nagyrosványi l. 1940–1952, amikor az egyházmegye eddigi alakjában megszűnt.

Alsózempléni ref. egyházmegye, a →*szlovenszkói tiszáninnyi kerületben*, a Magyarországtól elszakított 11 anyaegyházból 1921-ben szerveztetett s első esperese Keresztury József nagygéresi lelkész volt 1921–1936. Utóda Virágh Béla királyhelmeci l. 1937–1939. Ekkor visszatért az egész egyházmegye 1945-ig.

Alstedt (Alstedtius) János Henrik (Ballersbach, 1588. – Gyulafehérvár, 1638. nov. 8.) ref. tanár. Tanult a szülőhelye közelében levő Herbornban, hol azután 1608-ban tanár lett. 1610-től bölcsészett, 1619-től teológiát adott elő. Közben 1618-ban jelen volt a dordrehti zsinaton. 1629 elején mint már híres tudós Gyulafehérvárra hívta tanárnak →*Bethlen Gábor* a teológia és bölcsészet egyik tanzékére, melyen haláláig buzgón és sikeresen működött. A bölcsészetben Ramus és Lullus után haladt, míg teológiájának egyik jellemző vonását a chiliasmus képezte, amiben, de más tekintetben is, érezhető volt a hatása →*Comenius*on. Nagy számú művei

közül legelterjedtebb „Cursus philosophici encyclopaedia”-ja (1620.), mely későbbi átdolgozásában „Encyclopaedia universa” (1629., majd 1640.) címmel jelent meg, míg a teológia terén a legjelentékenyebbek: Triumphus bibliorum sacrorum. (Majna-Frankfurt, 1625.) Distinctiones per universam theologiam. (Uo. 1630.) Notationes ad pentateuchum et ad septem ita nominatas epistolas catholicas. (Gyulafehérvár, 1630.) Prodromus religionis triumphantis. (Uo. 1635.) Triumphus verae religionis. (Az előbbivel.) Üdvözlő verset írt →*Kereszturi Pál*hoz (1637.), epitaphiumot →*Szenczi Molnár Albert*ről (1634.), gyászverset a Bethlen Gábor halálára (1630.). Apósa volt Bisterfeldnek.

Irodalom: *Kvacsala* János: J. H. Alstedt (Ungarische Revue, 1889.)

Alumnus (lat.), valamely tápintézet (alumneum) jótéteményeiben részesülő tanuló. Régebben a más (egyesek vagy testületek) költségén külföldi egyetemeket látogató magyar ifjak szintén alumnusainak nevezettek annak, akinek segítségével ott fenntartották magukat.

Alvinczi P. Péter, (Nagyenyed, 1570. k. – Kassa, 1634. nov. 22.) ref. lelkész. Iskoláit Nagyenyeden kezdte. Nagyváradon tanult még, azután pedig két ízben is ellátogatott a külföld nevezetesebb egyetemeire, melyek közül a wittenberginek 1598. máj. 30., a heidelberginek 1600. júl. 29. lépett a hallgatói sorába. A következő év elejére visszatérvén, ekkor debreceni →*rektor*, 1603 őszén nagyváradra →*elsőpap* lett. Mint ilyen, 1604. febr. 22. a →*bihari egyházmegyének* →*esperesévé* tétett. 1605 letelején a háborús zavarok miatt Nagyváradról elmenekülvén, Nagykerekiben foglalt el lelkészi állást. Innen körülbelül egy év múltán Kassára ment magyar elsőpapnak, miután valamivel korábban nem fogadta el a szatmári papságot. A Pareus irénikus irányának levén híve, ha a magyarországi prot. felekezetek egyesülése érdekében nem is igen tehetett többet, annyira mégis ment, hogy Kassán fenn tudta tartani a nagyon eltérő szelleműek között legalább a külső egységet, bár nem ritkán csak nagy nehezen. E mellett igazi egyházának legközelebbi hivatalos testületében, az →*abaujvártornai egyházmegyében* →*alesperesi* tiszteletet viselt. A közéletben is kiváló szerepet játszott, mint előbb →*Bocskay*nak, azután →*Rákóczy Zsigmond*nak, majd →*Bethlen Gábornak* legbizalmasabb híve. Ismételten heves polémiát folytatott →*Pázmány Péter*, utána →*Balásfi Tamás* ellen, semmivel sem kisebb tehetséggel és képzettséggel, mint az előbb nevezett. – *Művei:* Egy tetetes, neve vesztett pápista emertől... küldetett színes öt levelekre... feleleti... (Debrecen, 1609.) Tükör... (Név n.) (H. n. 1614.) Itinerarium catholicum, azaz: Nevezetes vetélkedés... (Név n.) (Debre-

cen, 1616.) (Részleteket kiadott belőle Incze Gábor, 1934.) Querela Hungariae. Magyarország panasza. (Név n.) (Kassa, 1619.) (Latin és magyar szöveggel, a latin közölve Szalárdi krónikájában is, a magyart újra kiadta →*Incze Gábor* 1934-ben; német fordítása: (Pozsony, 1620.) a latinnak újabb kiadása: (Lőcse, 1619.) és (h. n. 1620.) Machiavellizatio... (Kassa) (1620.) Resultatio plagarum castigatoris autorem Machiavellizationis... (Uo. 1620.) Az Úrnak szent vacsorájáról való rövid intés... kérdésekkel és feleletekkel egyetemben. (Uo. 1622.) (Újra kiadta Incze Gábor, 1934.) Magyar gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett 1622. (Az „Exequiarum caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben.) (Gyulafehérvár, 1624.) Dedicatio regii sacelli Cassoviansis... azaz: Kassán az királyi házban való kápolnának az abususokból isteni tiszteletre szentelésekor tett prédikáció... (Kassa, 1625.) Az néhai felséges Báthory Gábornak... testének eltakarításakor... tett intés... (Gyulafehérvár, 1628.) Quadragesima vasárnapra tartozó szent evangéliumnak magyarátja hét prédikáció szerint... (Kassa, 1632.) Egy rövid úti prédikáció... mellé járul... gr. Bethlen Péter úrnak... gr. Illyésházy Catharina asszonnyal... lett... frigykötése előtt való intés. (Uo. 1632.) Postilla, azaz... prédikációk. (Uo. 1633.) Következik az Postillának második része. (Uo. 1634.) (Mindkét részből adott ki szemelvényeket Incze Gábor, 1934.) Közrebocsátotta és előszóval látta el a →*Molnár Gergely* latin grammatikáját versekbe szedve (1602.) s ő maga is írt nyelvtant. Valószínűleg ő volt szerzője a Bocskay védelmére kiadott Apológiának (1608.) is. Respondeált a „De ceteris enunciatorum divisionibus deque veritate et falsitate ex istorum oppositionibus resultante” (1599.) és a „De bonis operibus” (1601.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt Decsi Istvánhoz és Hodászi Katalinhoz (1602.), →*Derecskei Ambrushoz* (1603.) és →*Fabricius György*hoz (1611.), gyászverset a Szikszai Kónya István halálára (görögül 1598.). Előszót írt a „Lelki orvosság” (1614.) c. fordított mű elé. – Őse volt a báró A. családnak.

Irodalom: *Török* István: A Querela Hungariae s az általa támasztott polémia (1883.), *Szilágyi* Sándor: Bethlen Gábor és a kassai pap (Magyar Prot. Egyháztörténelmi Monográfiák, 1881.), *H. Kiss* Kálmán: A. P., a kassai magyar pap (P. E. I. L. 1893–1894.), *Imre* Sándor ifj.: A. P. kassai magyar pap élete (1898.), *Incze* Gábor: A. P. (1934.), *Révész* Kálmán: A. és a kassai vértanúk (Prot. Szemle 1899.)

Alvincziana Resolutio, I. Lipótnak, mint Erdély uralkodójának 1693. május 14. kiadott rendelete, mellyel az erdélyi rendeknek az általuk

Bécsbe küldött Alvinczi Péter ítélőmester útján jobbára a vallásügyben előterjesztett panaszaira és nehézményeire adott választ. Elgondolhatóan mindenben lehetőleg a róm. katolikusok érdekeit tartotta szem előtt és bevezetője volt azoknak az egyre-másra érkező rendeleteknek, melyek mind arra irányultak, hogy a protestánsokat kiforgassák a *→Leopoldinum Diplomában* biztosított jogokból. Közölte Szász Károly a „Sylloge tractatum”-ban (1833.).

Ambrosius Lam Sebestyén (Késmárk, 1554. aug. 23. – Késmárk, 1600. okt. 24.) prot. lelkész. Iskoláit Késmárkon végezte. Kétévi szepesszombati *→rektorkodás* és egyévi késmárki segédtanárkodás után külföldre ment s 1575. jún. 4-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Innen hazatérve, 1577. ápr. 1-én rektor lett Késmárkon, míg 1580 őszén Eperjesre hívták másodpappnak. Majd 1583 őszén visszatért Késmárkra *→elsópapnak*. A helvét irány mellett foglalt állást, többször volt kénytelen mind irodalmi, mind szóbeli hitvitára kiállani, főleg Stansith *→Horváth Gergellyel* és *→Grawer Alberttel*. Így lett részese a *→késmárki colloquiumnak* is. – *Művei*: Metaphrasis graeca psalmi primi. (Wittenberg, 1576.) Achtundzwanzig geistliche Lieder (I. ed. ismeretlen, a II. Wittenberg, 1588.). Vierzehn geistliche Lieder (I. kiad. ismeretlen, a 2. Görlitz, 1588.). Antithesis ubiquitatis et orthodoxae doctrinae de persona Christi... (Zerbst, 1591.) Defensio orthodoxae doctrinae tum de aliis quibusdam christianae religionis capitibus, tum etiam de persona Christi... (Vizsoly, 1592.) Memoriae... Annae Wolkensteiniae... Johannis Krausii... conjugis... (Görlitz, 1595.) Kurze Wiederholung der reinen und gesunden Lehr... der Stadt Keismarck... (Zerbst, 1598.) Declaratio circumstantiarum gemini colloquii... in arce Keismarcensi habiti... (Uo. 1598.) Oratio funebris memoriae... Susannae Dóczy... Sebastiani Thököly... conjugis... (1596.) (Heidelberg, 1600.) Zwei geistliche Lieder... (Liegnitz, 1600.) Zwei neue geistliche Lieder wider die Türken und Tattern... Daneben zwei alte Kirchengebet. (Uo. 1601.) Gyászverset is írta Kraus Jánosné halálára (1595.). Az összes „Geistliche Lieder”-t 1630-ban újra kiadta Serpilius János.

Irodalom: Ráth György: Gradeci Horváth Gergely és L. S. hitvitája (ItK, 1894.).
Weber Samu: Egy érdekes régi énekeskönyv (Ev. Egyház és Iskola, 1887.).

Ambrózy (Ambrosius) György (Alsókubin, 1694. ápr. 18. – ?Csetnek, 1746. júl. 5.) ev. püspök. Alsókubinban tanult 1703-tól. Még Lestinán, 1712-től Késmárkon, 1714-től Debrecenben és Bihardiószegen, majd Berzétén, 1716-tól Eperjesen végezte iskoláit. Az utolsó helyen már 1716-ban egyúttal segédtanár lett. Innen külföld-

re ment, hol 1718. júl. 29-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazájába sok veszedelem közt visszatérve, 1721 augusztusában Necpálon *→rektor*, 1724 decemberében Verbócon lelkész lett. Az *→ellenreformáció* által 1733-ban elűzetvén egyházából, még ebben az évben Nagypetrósra választották meg egyik lelkésznek. 1738-tól Csetneken lelkészkedett s 1741 februárjában a *→tiszai egyházkerület* püspökévé tette. Mint ilyen, felélesztette az *→egyházlátogatás* intézményét s közreműködött a *→dobsinai egyezés* létrehozásában. – *Művei*, melyek az elsón kívül mind szlovák nyelvűek: Nucleus veritatis. (Wittenberg, 1719.) Kisebb és nagyobb káté. 1738. A káté részletes magyarázata. 1738. Előkészület a halálra. 1742. (II. ed. Pozsony, 1778.). Luther kátéja egyes részeinek magyarázata. 1745. Az egész ev. keresztyén hitoktatásnak kedvelt magva. 1745. Betegek, haldoklók és aggok lelki üdülése. (Pozsony, 1791.) Mennyei vőlegény hangja. (Uo. 1791.) Elmélkedés az Úr imájáról. (Uo. 1791.) Segélyére volt *→Krmann Dániel*nek az *→agenda* és Biblia szlovákra fordításában s az előbbi előszóval ellátva, kiadásáról is gondoskodott (1734.). Respondens volt a „De causis turbarum” (1721.) tartott vitán. – Veje volt Krmann Dánielnek.

Ambrózy (Ambrosius) Sámuel (Szjelnic, 1748. márc. 22. – Selmechánya, 1806. febr. 13.) ev. lelkész. Tanult Pozsonyban, 1782 őszétől Jenában, ahonnan visszatérve Árvanagyfaluban, 1787-től Radványban, végül 1804-től Selmechányán volt lelkész. – *Művei*: Gyászbeszéd Tureckyné Friderika felett (szlovákul). (Besztercebánya, 1789.) Die Gotteshäuser der Christen (Templomavatási beszéd). (Selmechánya, 1796.) Az Isten jósága... a hirtelen halálban. (Szlovák gyászbeszéd Radvánszky Lajos felett.) (Besztercebánya, 1803.) Wie muss die Kirchengemeinde und ihr Lehramt beschaffen sein, wenn der Religions-Unterricht beide beglücken soll? (Selmechánya, 1804.) Ankündigung einer neuen und doppelten Erziehungsanstalt. (Uo. 1804.) Zweiter Bericht von der neuen und doppelten Erziehungsanstalt in Schemnitz. (Uo. 1805.) Negyedéves folyóiratot alapított és szerkesztett ily címmel: „Novi ecclesiastico-scholastici Annales evangelicorum august. et helvet. confessionis in Austriaca monarchia” (1793–1795), mely 1803-ban „Annales evangelici provinciarum domui Austriacae haereditarium” c. alatt ismét feléledt, de csak egy kötete jelent meg.

Amlacher Albert (Szászváros, 1847. dec. 27. – ?, ?) ev. lelkész. Szászvárosban, Szászsebesen végezte az elemi iskolát. Középiskolába Nagyszebenben, majd Segesvárt járt. 1868 őszén külföldre ment s ekkor Jenában, 1869 októberében Berlinben lett az egyetem hallgatója. Miután a né-

met-francia háborúban tábori papságot viselt, 1871-ben a heidelbergi egyetemre iratkozott be, honnan 1872 nyarán bölcsészetdoktori oklevéllel tért haza. Itt 1873-tól felsőbb népiskolai tanár, 1874-től conrector volt Szászvárosban, míg 1881 novemberében másodpap és tanár lett Szászsebesen, majd 1891 januárjában lelkész Romoszon. – *Művei:* közül egyházi érdekűek: *Zur Geschichte des Brooser Kapitels* (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. N. F. XIII.) 1876. *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos.* (Nagy-szeben, 1880.) *Damasus Dürr.* (Uo. 1883.) *Ein Verzeichnis der Liegenschaften der ev. Kirchengemeinden des Unterwälder Kapitels aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts.* (Korrespondenzblatt... 1887.) *Rumes.* (Uo. 1912.)

Amsterdami magyar bibliák. A →*Károlyi Gáspár* által fordított Bibliának →*Szenczi Molnár Albert*től átdolgozott kiadásai is elfogván, a holland egyetemeken teológiát hallgató magyar ifjak utánjárására e hiány pótlása végett Jansonius János amsterdami nyomdász 1645-ben új kiadást bocsátott közre a teljes magyar bibliából, mégpedig az éneklésre alkalmazott zsoltárkönyvvel. a →*heidelbergi kátéval* és az „egyházi könyörgéseknek és ceremóniáknak formáival” együtt. Ugyanő az erre következő évben külön kiadta kisebb alakban az Újszövetséget. Ezeket vette alapul →*Misztófalusi Kis Miklós* ahhoz a Bibliához, melyet uo. 1685-ben javításokkal adott ki, és ahhoz az Újszövetséghez, melyet amabból külön 1687-ben adott a magyar közönség kezébe. Ugyancsak 1700-ban is jelent meg egy sajtóhibákkal tele magyar Biblia Amsterdamban, mégpedig a Misztófalusi nyomán, majd 1725-ben egy Újszövetség is.

Anabaptisták Magyarországon legelőször Körnöcbányán akadtak pár évvel a mohácsi vész után. Elvük itteni terjesztői közül →*Fischer András* 1529 márciusától a Szepességen is követőket szerzett, akikre szintén elkövetkezett az üldözés, ha nem is olyan mértékben, mint külföldön. Azután Gömör vármegyében működött Fischer, míg 1532-ben jobbnak látta elvonulni Morvaországba. Az említett és velük szomszédos vidékeken ekkorra már sokan felkarolták az anabaptizmust és pedig egyre többen, úgyhogy ismételten voltak magukra hivatalos eljárást. A Gömörbe visszamerészkedő Fischert 1540-ben ki is végeztette Bebek Ferenc főispán. A Morvaországgal határos vármegyékbe (Pozsony, Nyitra, Trencsén) onnan időnként átvándorlottak →*habánok* név alatt állandóbb otthonra tettek szert, habár sok zaklatást kellett kiállaniuk itt is. Később, mivel mind →*Nádasdy Tamás*, mind Sopron városa mint kiváló iparosokat, jó szemmel nézte őket, Moson és Sopron vármegyékbe is el-

szállingóztak egyes csoportjaik. Menedéket találtak, a Szepességen is. Jóllehet az 1548. évi XI. tc. elrendelte kiűzetésüket, mégis itt maradtak, sőt kifejlésnek indult egyházigazgatásuk is. Az összes anabaptisták püspöke, Riedemann Péter 1556. dec. 1-én éppen körükben, a Nyitra vármegyei Brockón halt meg.

Elvük lényege annyira elterjedt, hogy a hatvanas évek elején a máskülönbben helvét irányú papok között is találtak olyanok, akik szükségtelennek vélték a csecsemők keresztelését. Erdélyben is voltak ezidőtájt hasonló gondolkozásúak, s hatásuk is jókora és állandó volt, amennyiben 1580 táján számosan nem voltak még megkeresztelve a 20–30 évesek közül. Itt új lendületet nyert elvük terjedése, midőn →*Dávid Ferenc* határozottan állást foglalt amellett, s 1570-ben még könyvet is adott ki védelmére. Őt mások is követték, annyira, hogy halála után még jóideig sokan mellőzték, illetőleg elhalsztották gyermekeik megkeresztelését.

Az 1578-i magyarországi országgyűlés kettős adót kívánt kivetni az anabaptistákra, hogy kivándorlásra kényszerítse őket. Ám ez mégsem ment teljesezésbe, sőt 1622-ben megszorodtak a Morvaországból végleg elmenekülők túlnyomó részeivel. Ezeknek egyes csoportjai a →*Thurzó Szaniszló* és →*Illyésházy Gáspár* falvaiban helyezkedtek el. Egy részüknek pedig, az északnyugati vármegyékben már megtelepedettek közül valókkal együtt, Alvincen adott menhelyet →*Bethlen Gábor*, ellátva őket a szükségesekkel és ez egy községre törvényben biztosítva vallásuk szabad gyakorlatát. →*I. Rákóczy György* Sáros-patakra vitte egy csoportjukat, sőt adománnyal is ellátta őket, melyet aztán menyé, →*Báthory Zsófia* visszavett tőlük. A többi, addigi lakóhelyeiken levők Szobotiston lakó püspöke, Ehrengreis András az ötvenes években irodalmi működést is fejtett ki. Művei közül nyomtatásban is megjelent ezalatt kettő. A pozsonyi →*delegatum judicium* elé 1674-ben három lelkészük volt megidézve, de nemsokára hazajutottak bántatlanul. Bercsényi 1705-ben keményen megtiltotta üldözésüket.

Azonban a Mária Terézia korában megindított térítési hadjárat őket sem kímélte. Közvetlenül az hívta fel rájuk a figyelmet, hogy német könyveket próbáltak beszerezni. 1757–1763-ban a felvidékieket, 1764-től az erdélyieket vették kezelésük alá a jezsuiták, s eszközeik hatása alatt sokan át is tértek közülük róm. katolikusoknak. De azért még 1783-ban is akadtak szórványosan, akik régi hitüket követték Lévárdon és Szobotiston. Annak ellenére, hogy a jezsuiták elszedték irataikat és könyveiket, s ezeket jobbra meg is égették, még 1840-ben is egész csomó értékes kéziratot gyűjtött össze Lévárdon Michnay Dániel

pozsonyi tanár, 1892-ben pedig Szobotistról küldtek ilyeneket Kanadába. A kivándoroltak ugyanis Románián, Kisoroszországon keresztül előbb a Kakázusban, majd az Északamerikai Egyesült Államokban, végül Kanadában találtak otthont. Az erdélyieknek, kiket Delphini János nevű jezsuita kényszerítgetett az áttérésre, hitéhez hű része szintén Oroszországba vándorolt ki előle, sőt az áttértek közül is követték őket némelyek. Utódaik 1852-től a krími félsziget Hutersthal nevű falujában nem kedvezőtlen körülmények között éltek még nem régen is.

Irodalom: Seivert János: Die Anabaptisten in Ungarn (Ungrisches Magazin III. 1783.), Jakab Elek: Erdély és az anabaptisták a 17–18. században (Ker. Magvető, 1876.), Beck: Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Österreich-Ungarn (1884.), Tóth Mike: Az anabaptisták Erdélyben és Delpini (Magyar Sion, 1892.), Áldásy Antal: Anabaptisták Magyarországon a 16. és 17. században (Kath. Szemle, 1893.), Szlávik Mátyás: Zur Geschichte des Anabaptismus in Ungarn (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1897.), Seni V.: Az anabaptismus (1907.), Loserth: Das Ende der mährischen Wiedertäufer in Ungarn und Siebenbürgen (Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens XXXII.), Wolkan: Geschichts-Buch der Hutterischen Brüder (1923.), Kirner A. Bertalan: Baptista Krónika (1935.), Szimonidesz Lajos: A magyarországi anabaptisták irodalma és könyveik (MKSz, 1944.).

Andrássy Kálmán (Tarcál, 1852. – ?Buj, 1937. ápr. 1.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1876-ban végezte a teológiát. Őrben →*káplán*kodott, míg 1879 októberében lelkész lett Bujon. 1931-ben nyugalomba lépett. 1914-ben tanácsbíróvá, 1917-ben zsinati póttaggá választotta a →*tiszántúli egyházkerület*. Számos cikket írt az egyházi lapokba, prédikációkat az ily irányú vállalatokba, s azonkívül a következő művei jelentek meg: A községi hitelszövetkezetekről. (Debrecen, 1898.) Szövetkezeti munka eredményei egyházi életünkben. (Bp. 1908.) Kálvin János lelki világa (A →*középszabolcsi egyházmegye* jegyzőkönyvében.) (Nyíregyháza. 1917.) Emlékkönyv a reformáció negyedszázados fordulójára alkalmából a buji ref. egyházban tartott ünnepélyről. (Uo. 1918.) Bibliamagyarázatai. (Tahitófalu, 1926.) Szünetestől a diadalomig. (Uo. 1927.) Szerkesztett egy „Élet világossága” c. kis folyóiratot is.

Andreades János (Turóc vm. ?, ? – ?, ?) ev. lelkész. 1666-tól bellai pap volt, de a →*gyásztized*ben el kellett hagynia állását, s ameddig az tartott, leg-többnyire a krpelani várból gondozta a

vármegye elárvelt evangélikusainak egy részét. 1681-től Kálnón, 1683-tól Turócszentmárián, 1695-től Derzsenyében, 1705-től Turánban lelkészkedett. – *Műve:* Helleborus subscriptionistarum (Név n. kiadva a Gassitius és Mazarius „Clypeus veritatis”-ában). (Wittenberg), 1677.

Andreae István (Nagyszeben, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. 1657 nyarán Strassburgban hallgatta a teológiát. Azontúl nyoma vész. – *Műve:* De ecclesiae catholicismo. (Strassburg, 1657)

Andreae (másképpen Kardos) János (? , ? – ?, ?) ev. lelkész. 1657 májusától udvari papja volt Árva várában Thököly Istvánnak, s az volt 1663 júniusában is. Később Trsztenán lelkészkedett s 1672-ben fogságot szenvedett. Kiváltatván, 1673-ban Rimabrezóra került papnak. 1684-ben innen ismeretlen helyre távozott, 1695–1703-ban pedig Bagyanban töltötte be a lelkési állást. – *Művei:* Lessus... et luctus... (Hosszú gyászvers Fehérpataki Jánosról) (Lőcse, 1658.) Pia suspiria... (Búcsúztató Thököly Istvánné Gyulafi Mária temetésén) (Uo., 1660.)

Andricius János (Besztercebánya, ? – ?, ?) ev. lelkész, tanult Bánban, Okolicsnán, Németlipcsén, Szepesolasziban és Lőcsén, ahonnan 1661 elején Kolcsmezőre ment lelkésznek. Nemsokára szentkereszti, 1666-tól németjakabvágási, 1670 elejétől bertóti, azután 1687-ig eperjesi szlovák lelkész volt. 1699 kezdetén Szinyén lelkészkedett. – *Műve:* Temetési pompa... (Szlovák gyászbeszéd Ladiver Illésné Sinapius Ilona felett) (Lőcse, 1684.)

Angol–magyar egyházi érintkezések már a 16. században is voltak, de egészen a harmincéves háború koráig csupán annyiból állottak, hogy egy pár magyar ifjú Anglia egyetemére is ellátogatott időnként. Egyikük, Budai Parmenius István, 1583-ban egy expedícióval Amerikába utazván, ott Newfoundlandban hirdette az evangéliumot, de visszatérő útjában hajótörés áldozata lett. Viszont →*Bethlen Gábor* összekötése az angolokkal diplomáciai s így elsősorban politikai jellegű lévén, a szoroson vett egyházi téren igazában csak azzal kezdődtek meg az érintkezések, hogy a skót születésű elbingi angol pap, Duraeus János az erdélyi reformátusokhoz is megküldte a prot. egyházak uniójára vonatkozó tervezetét, hogy fejtsék ki idetartozó nézeteiket. →*Geleji Katona István* püspök elnöklelte alatt a gyulafehérvári professzorok, az esperesek és egy pár tekintélyesebb lelkész aláírásával 1634-ben megállapítván válaszukat, a maguk részéről is buzdították az angol teológusokat, hogy egyfelől ők maguk kitartsanak a nemes ügy mellett, másfelől uralkodójukat is vegyék rá a különböző felekezetek közti közbenjárásra. Duraeus később két ízben is (1654. és 1661.) közzétette e véleményt s célja érdekében további lépéseket is sze-

retett volna tenni a magyar protestánsoknál, de ezek, a körülmények változtával, elmaradtak. Az angol egyházi mozgalmak általában is, de különösen a →*puritánizmus* elvei hatással voltak a magyar ref. egyházra. A 17. század első negyedétől s kivált a →*Medgyesi Pál* nyomán Londonba ment magyar ifjak 1638 elején nagyobb számmal gyűlvén egybe, fogadalmat tettek a puritánizmusnak itthon való terjesztésére. Ennek a következménye egy a magyar ref. egyházat alaposan felbolygató mozgalom lett, mely a heves ellenszegülések után is elért annyit, hogy végre is szabadon hirdethették elveiket ez újabb irány követői. Egyik legelkeseredettebb ellenfelük az episcopaliszma miatt Angliából elzavart →*Basire Izsák* gyulafehérvári tanár volt, ki oda visszatérte után is fenntartotta összeköttetését az erdélyiekkel.

Az ő Erdélybe jövetelével egyidejűleg ment Londonba →*Jászberényi Pál*, ki ott csakhamar iskolát nyitott, mely igen virágzó állapotban volt egészen haláláig. Még őt megelőzőleg szintén tanítással foglalkozott Angliában 1642-ben Bánffyhungyadi János. Ez időtájon kezdve egészen a 18. század vége tájáig rendszeren jártak magyar ifjak angol egyetemekre, mégpedig nemcsak reformátusok, hanem olykor unitáriusok is. Ez egyetemeken többnyire részesültek segélyben, sőt az oxfordi egyetem állandóan alkalmazta könyvtárában →*Kőrösi Uri Jánost*. Az angolok a magyarok iránti jóindulatukat más módon is kimutatták alkalomadtán. A bécsi udvarnál számtalanszor jártak közben értük. A canterbury-i érsek 1719-ben ígéretet tett, hogy az angol király fel fog lépni a magyar és más elnyomott egyházak érdekében. 1732-ben ez meg is történt, amennyiben az I. →*Carolina Resolutio* ellenében a magyar protestánsok szabad vallásgyakorlataért emlékiratot adott át III. Károlynak az angol külügyminiszter, és ugyanez évben a hollandokkal és dánokkal kezdet fogva szólalt fel a bécsi udvarnál az angol király követe az elnyomott magyar és német protestánsok védelmére. Anyagi téren is nem egyszer megmutatták áldozatkészségüket. Már a →*gályarabságot* szenvedett lelkészek részére is gyűjtöttek adományokat. A 18. század második évtizedében (1716.) a számos csapást kiállott s emiatt elszegényedett →*nagyenyedi kollégiumnak* jöttek segítségére, tizenegyezer font sterlingen felüli összeget gyűjtvén össze számára. Nemkülönben a →*debreceni kollégiumot* is tetemes segélyben részesítették, midőn a cambridge-i egyetemtől 1756-ban küldött háromszáz forintot kívül ugyanez időtájjban az a Harring Tamás canterbury-i érsek buzgólkodása folytán még párezer font sterlinget kapott az angol közönség jóvoltából, aminek még jelenleg is élvezi az áldásait. 1775-ig az angol prot. „societas propagandae fidei” rendszeresen segélyezte a

magyar reformátusságot. Még 1860-ban is 1865 forintot gyűjtött Tóth Dániel teol. tanár a →*pápai kollégiumnak*.

A 19. század elején egy időre megszakadtak az angolokkal való egyházi érintkezések, de az angol →*unitáriusok* 1821-i kezdeményezésére magyar hitsorsosaik kevés idő múlva sokhasznú összeköttetésbe léptek velük. Kölcsonösen megismerkedtek egymás körülményeivel, aminek később igen sokat köszönhetnek a magyarok. A gazdag angliai és amerikai unitáriusok bőkezűsége állított ugyanis kolozsvári kollégiumukban két rendes tanszéket, 1881-ben alakult budapesti anyaegyházukat pedig mind a templomépítésben, mind a lelkesítő állás szervezésében tetemesen segélyezte; továbbá ők tették lehetővé egy magyar unitárius lelkészjelöltnek az előbb Londonban volt, később Oxfordba áthelyezett papnevelő-intézetükben való állandó tanulását, sőt 1892-től egy-egy magyar unitárius tanítónőt is képeztek Londonban. A legújabb időben is ők tették lehetővé Budapesten egy „missziói ház” szerzését és fenntartását s egyébként is szerető gonddal figyelik életüket.

Hasonlóan szívélyessé fejlődött a reformátusok összeköttetése a skót szabad egyház híveivel, akiknek adományából 1863-tól fogva rendszeren egy pár magyar ref. teológus tanult Edinburghban, újabban Aberdeeen-ben, Glasgow-ban, sőt az angol-írországi Belfast-ban is. Részesült segélyükben a →*pesti teol. akadémia* is, melynek 1869-ben az „egyesült presbyterianus egyház” szintén küldött mintegy tizenháromezer forintot. Ezerekre menő segélyt juttattak a budai ev. egyháznak is. Nagyobb részben az angolokkal való érintkezés hatása alatt történt az is, hogy a magyar ref. egyház egyre több gondot fordít a belmisszióra, minek egyik hatásos eszközét, a valóságos irányú népies iratokat ugyancsak az angol traktatus-társulat kezdte meghonosítani Magyarországon. Budapesten állandóan van egy skót misszió, melynek templomában angol prédikációk hangzanak el. A presbyteri rendszert követő egyházak angol vezetés alatt álló szövetségével folytonos és szívélyes viszonyt tart fenn a magyar ref. egyház. A 19. század elején alakult „Brit és Külföldi Bibliatársulat” nemcsak hogy sokszor kiadta a →*Károlyi-féle* bibliafordítást, hanem több ízben át is dolgoztatta, míg aztán újabban egészen új fordításban, a →*Czeglédy Sándor*éban bocsátotta közre az újszövetséget. Irodalmi téren egyébiránt már a 17. században megindult az érintkezése a magyar protestantizmusnak az angollal.

Irodalom: *Jakab Elek:* Magyar és angol-amerikai unit. érintkezések e század első felében (Ker. Magvető, 1890–1891.), *Kvacsala János:* Az angol–magyar érintkezések törté-

netéhez (Századok 1892.), *Pongrácz József: Magyar diákok Angliában* (1914.), *Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban...* (1917.)

Ángyán János (Vörösberény, 1768. – Veszprém, 1846. jan. 5.) ref. lelkész, Vörösberényben kezdte iskoláit. 1780-tól Debrecenben tanult, ahonnan 1788 elején Nádudvarra ment egy évre tanítónak, majd miután folytatta tanulmányait. 1795 márciusában →*rektori* állást foglalt el Hajdúböszörményben. Innen 1797 tavaszán külföldre ment, ahol Jenában hallgatott az egyetemen. 1798-ban hazatérve, lelkész lett Szeghalmon. Ezt az állását elhagyni kényszerülve, egy ideig hely nélkül volt, míg 1807-től Pápán, majd Pécselyen helyettes lelkészül működött. Végre 1808-ban Veszprémbe választották meg lelkésznek. – *Művei:* Kisebb dolgozatai elszórtan, főként a →*Lelkipásztori Tárházban* (1818.) jelentek meg. Önállóan kiadott művei: A ker. ember kézikönyve (Mutschelle után németből). (Veszprém, 1808.) Közöséges isteni tiszteletre mondandó templombéli imádságok (2 k.). (Uo. 1809.) (Több bővített kiadása van, utoljára 1835-ből négy részben.) Halotti prédikációkra való rajzolatok. (Pest, 1816.) Nevelés és tanítás tudománya (Niemeyer művének Chimanitól átdolgozott alakja a hazai állapotokhoz alkalmazott fordításban). I. k. (uo. 1822.) II. k. (uo. 1833.) Az isteni külső tiszteleti rendtartásnak és eszközöknek bölcsessége prédikációkban előadva. (Buda, 1827.) A vallás, mint a királyi székeknek és a polgári alkotmánynak gyámolszlopa. (Veszprém, 1830.) Az emberi és fejedelmi igaz nagyság (I. Ferenc emlékére). Uo. 1835. Kéziratban is maradtak művei.

Annales Evangelici Provinciarum Domui Austriacae Haereditarium, időszaki folyóirat, melyet →*Ambrózy Sámuel* az 1795-ben megszűnt →*„Novi Ecclesiastico-scholastici Annales Evangelicorum Aug. et. helv. Confessionis”* pótlására és folytatásául indított meg 1803-ban, de egy kötetének kiadása után ennek is felhagyott a szerkesztésével.

Antal Gábor (Szentkirályszabadja, 1843. máj. 10. – ?Komárom, 1914. jan. 14.) ref. püspök, Szentkirályszabadján kezdett tanulni. Tanulmányait Pápán elvégezvén, ott 1865-től →*köztanító*ságot viselt egy évig. Azután fél évig Monoszlón segédlelkész s szintén fél évig helyettes tanár volt Pápán. 1867 őszén külföldre ment s egy évet Berlinben, fél évet Zürichben töltött. 1869 tavaszán hazatérve, még ez évben akadémiai tanár lett Pápán, 1888 nyarán pedig lelkési állást foglalt el Ácson. 1890-ben tanácsbíróvá, 1892-ben egyúttal aljegyzővé választotta a →*dunántúli egyházkerület*, mely 1896-ban szűkebb szavazáson püspökévé tette. Mint ilyen, a komáromi egyház

ugyanaz évben lelkészévé, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* ugyanakkor választmányi tagjává, 1903-ban alelnökévé, 1907-ben elnökévé, a genevai egyetem 1909-ben a teológia díszdoktorává választotta. – *Művei:* a →*Dt. Prot. Lapban* közölt cikkein kívül: →*Bocsor István* életrajza. (Pápa, 1882.) – valamint azok az alkalmi beszédek, melyeket a bőnyi egyház százéves ünnepélyén, Ácsról kibúcsúzásakor, Komáromba beköszöntésekor, püspökké beiktatásakor, Erzsébet királyné meg →*Tisza Kálmán* emlékezetére, a Magyar Prot. Irodalmi Társaság 1897. évi közgyűlésekor, a →*Szász Domokos* temetésén és a →*zsolnai zsinat* háromszáz éves ünnepélyén tartott.

Irodalom: Cipruslombok A. G. sírjára (1914.), *Antal Géza: Dr. A. G.* (1914.)

Antal Géza (Tata, 1866. márc. 17. – Pápa, 1934. dec. 30.) ref. püspök. Tatán kezdte iskoláit. A gimnázium felsőbb osztályait Pápán végezte, ahol 1882-től aztán teológiát hallgatott. Ezt 1885-től Utrechtben folytatta, honnan 1888-ban tért vissza s ekkor mindjárt gimn. tanári állást foglalt el Pápán, hol 1899-ben a dogmatikának, 1917-ben a bölcsészetnek lett tanára a teol. akadémián. 1893 őszén bölcsészettudományt szerzett Bécsben. 1914 tavaszától főjegyzője, nyarától egyszersmind tanácsbírója, 1924-től püspöke volt a →*dunántúli egyházkerületnek*, s ekkor mint tanár nyugalomba vonulva, komáromi, 1927-ben pápai lelkési hivatalba lépett. A →*budapesti második zsinatnak* pót-, a harmadiknak rendes tagjává, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1904-ben választmányi tagjává, a debreceni egyetemnek 1929-ben teol. díszdoktorává választott. 1910–1918-ban országgyűlési képviselőset viselt. 1897-ben felelős szerkesztője volt a →*Dunántúli Prot. Lapnak*. Kisebb dolgozatokon és fordításokon kívül a következő egyházi érdekű művei jelentek meg: *Die holländische Philosophie im XIX. Jahrhundert.* (Utrecht, 1888.) Koloman von Tisza. (Uo. 1889.) A vallásbölcsészet köre és feladata (Sárospataki Lapok, 1889.). Fichte J. G. és az ethicismus az újabb vallásbölcsészetben. (Pápa, 1891.) A →*heidelbergi káté* ötvenkét egyházi beszédben (Van Oosterzee után hollandból fordítva.) 2 k. (Debrecen, 1902.) →*Hegedűs Sándor* emlékezete. (Budapest, 1908.) Strauss Dávid Frigyes (Prot. Szle, 1908.). Tanulmányok. (Pápa, 1908.) A vallástörténet a tanítás különböző fokozatain (Ref. tanár egyesület évkönyve, 1909.). Kálvin mint paedagogus és iskolaalapító („Emlékezés Kálvinról” c. kötetben) (Budapest, 1909.) A gályarabszabadító de Ruyter Mihály, (Uo. 1911.) (II. kiad. 1926. „De Ruyter Mihály emlékezete” c. alatt.) →*Antal Gábor* 1843–1914. (Pápai kollégium értesítője, 1914.) Emlékbeszéd (a reformáció négy százéves ünnepén). (Pápa, 1917.) A zarándok

atyákról 1620–1920. (Budapest. 1920.) Het protestantisme in Hongarije. (Utrecht, 1921.) (Haarlem, 1922. is.) Het dagboek van een Hongaarsch student. (Hága, 1922.) Weensche gezantschapberichten van 1670. (De Paternel együtt) 2 k. (Hága, 1929–1934.) – továbbá pápai beköszöntő prédikációja (1927.) és Kis József feletti gyászbeszéde (1927.). Átdolgozta a →*Tóth Ferenc* kis kátéját (1909.), átnézett három parochiális könyvtári kiadványt. Több cikket fordított a Theol. Ismeretek Tárába.

Irodalom: Pongrácz József: Dr. A. G. az író és tudós (1935.), Uő: Dr. A. G. a püspök (1935.), Uő: Dr. A. G. irodalmi munkássága 1881–1928. (1929.).

Antal János (Oláhdéllő, 1767. febr. 22. – Marosvásárhely, 1854. aug. 12.) ref. püspök. Tanult 1775-től Marosvásárhelyt, ahonnan 1794-ben Bécsbe, 1795 tavaszán Jenába, 1796-ban Göttingenbe ment egyetemre. Hazatérve, 1797 őszén Sáromberkén udvari pap lett, 1789 elején pedig Marosvásárhelyre ment lelkésznek. Itt ez év végétől egyszersmind teológiát is adott elő →*lektori* minőségben 1800-ig, midőn tanszékére rendes tanárnak választott. A következő évben a történelem és nyelvészet tanszékére ment át. 1830-ban →*generalis notarius*ává tételét az →*erdélyi egyházkerületek*, melynek aztán 1836-ban püspökévé következett. Ekkor Nagyenyedre költözött, honnan azonban a román lázadás elől 1849-ben vissza kellett térnie Marosvásárhelyre. Nem csekély része volt a →*Gecse Dániel*-féle „emberszereteti intézet” létrejöttében. A lelkészválasztások körül uralkodó zűrzavarokat az 1842. évi választási szabályzat útján megszüntette. Az erdélyi ref. egyház százados sérelmeinek orvoslására azonban hiába tett lépéseket. – *Művei:* Az életet bölcsen használó asszony... (Gyászbeszéd özv. Szucsáki Ferencné Kabos Klára felett). (Kolozsvár, 1812.) A nemeslelkű. (Teleki József gróf felett tartott oratio.) (Uo. 1817.) Nemzetünk bölcsének... (Gyászbeszéd gr. →*Teleki Sámuel* felett, 1822.) (Uo. 1825.) Halotti beszéd gr. Toldalagi Zsigmondné Vay Kata asszony koporsója mellett. (Marosvásárhely, 1831.) Néhai orvos Gecse Dániel életrajza, emberszereteti intézete... (Név. n.) (Uo. 1840.) Az erdélyi helv. vallástételt követők vallássérelmei (1837.). (Nagyenyed, 1841.) A marosvásárhelyi kollégium százados ünnepén (1818.) tartott beszédét közölte a Ref. Szemle (1909.). Az emlékére tartott beszédek közül megjelent a →*Herepei Gergelyé*. – Apósa volt →*Bodola Sámuel*nek és szépapja →*Molnár Albert*nek.

Irodalom: *Makkai* Domokos: A. J. („Nagy papok életrajza” között. 1877.), *Koncz* József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.).

Apáczai (Csere, később) Cseri János (Apáca, 1625. júni. 10. – Kolozsvár, 1659. dec. 31.) ref. tanár. Iskoláit Kolozsvárt és Gyulafehérvárt elvégezvén, meghívást kapott a marosvásárhelyi →*rektorságra*, ezt azonban nem fogadta el, nem akarván halasztani külföldi útját. Miután 1648. júl. 22-én Franekerben, szept. 5-én Leidenben lépett az egyetemi hallgatók sorába, még ez évben Utrechtben telepedett meg, hol mégis csak 1650 elején iratkozott be az egyetemre. 1651. ápr. 3-tól a harderwijki egyetemnek volt hallgatója, melyen e hónap 26-án teol. doktorrá avatták. Visszatérvén ekkor Utrechtbe, ott ez év őszén megházasodott s feleségével, Van der Maet Alettával és gyermekével 1653-ban hazajöve, ezévi novemberben Gyulafehérvárt tanári állást foglalt el. →*Presbyterianus* és →*cartesianus* álláspontja sok ellenséget szerzett neki, s emiatt 1655. szept. 24-én a fejedelem kívánságára nyilvános vitára kellett kiállania a rektor-professzorral, →*Basire* *Izsákkal*. A fejedelem ekkor elmozdította állásától s csupán a következő évben nyerte meg a kolozsvári →*rektorságot*, melybe tanítványainak egy része szintén elkísérte Gyulafehérvárról. 1658 novemberében nagy közönség előtt vitatkozott egy Veres Ferenc nevű róm. kat. pappal az universalismus és particularismus kérdésében. A nemzeti irányú nevelésnek és műveltségnek ez a nagyemlékü bajnoka, ki hazai nyelven legelső népszerűsítője volt a tudományoknak és egész szókinccsel gazdagította a magyar nyelvet, már 1659. dec. 31-én meghalt. Rövid ideig tartó hivataloskodása mind anyagi, mind szellemi tekintetben nagyot lendített a vezetésére bízott intézet állapotán. – *Művei:* De primi hominis apostasia. (Harderwijk, 1651.) Oratio de studio sapientiae. (Gyulafehérvár, 1653.) (II. kiad. Utrecht, 1655., magyarul 1899.). Magyar encyklopaedia. (Utrecht, 1653.) (De tényleg csak 1655-ben került ki sajtó alól, II. kiad. Győr, 1803., III. kiad. Pest, 1867; előszavának és egyes részleteinek új kiadása 1899.). Oratio de lingvarum necessitate. (Az előbbivel.) Magyar logikácska. (Gyulafehérvár, 1654.) (II. kiad. Pest, 1867.) Tanács, melyet... Fortius ad... egy tanulásában elcsüggedt ifjúnak. (Az előbbivel együtt, II. kiad. 1899.) Epistolae. (Utrecht, 1655.) (Együtt kiadva az Oratio II. és az Encyklopaedia I. kiadásával.) De politia ecclesiastica. (Kolozsvár, 1658.) De mente humana. (Nagyvárad, 1658.) Catechesis secundum dogmata Calvinii. (Amsterdam, év. n.) A magyar nemzetben immár elvégtére egy akadémia felállításának módja és formája. (Pest, 1872.) (Kiadta *Szabó Károly*; új kiad. 1899.) Oratio de →*summa scholarum necessitate*. (Kolozsvár, 1894.) (Kiadta *Felméri Lajos*. Magyar fordításban →*Hegedűs István* közölte a kolozsvári ref. gimnázium 1876. évi értesítőjében, újabban

pedig mindjárt említendő kiadványában.) „Bölcsészeti dolgozatai”-t 1867-ben →*Horváth Cyrill*, „Paedagogiai munkái”-t pedig 1899-ben →*Hegedűs István* adta ki s részben fordította is. Szemelvényeket bocsátott ki műveiből Neményi Imre (1900.). „Philosophia naturalis” c. műve kéziratban maradt fenn, míg „Examen examinis...” és „Narratio vera actus, qui anno 1655. d. 24. Sept. in collegio Albensi contigit”, valamint ugyanezen ügyben a fejedelemez írt Supplicatioja és Apológiája szintén kéziratban maradván elkallódott. Respondensi tisztet vitt az „Introductio ad philologiam sacram” (1650.) tárgyában tartott két vitán. Üdvözlő verset írt →*Bökényi Filep János*hoz (1652.) és →*Komáromi Csipkés György*hez (1655.). „Téli zsoltár” címmel színművet írt róla Kovách Aladár (1941.), „A halál és tanítványa” címmel regényt Szenczei László (1943.), s még elébb „Tudósok harca” címmel szintén regényt P. Szathmáry Károly (1882.).

Irodalom: Erdélyi János: A. Cs. J. ismertetése (Sárospataki Füzetek, 1859.), Szabó Sámuel: A. Cs. J. életrajza (Budapesti Szemle, 1863.), Szilágyi Sándor: A. Cs. J. és kortársai (Vértanúk... 1867.), Gyalui Farkas: A. Cs. J. életrajzához és műveinek bibliographijához (1892.), Bánóczy József: A. Cs. J. (Athenaeum, 1892.), Neményi Imre: A. Csere J. mint paedagogus (1893.), Uő.: A. Csere J. (1925.), Stromp László: A. Cs. J. mint paedagogus (1898.), Imre Sándor: A. Cs. J. (Országos Ref. Tanáregyesület 1908-i évkönyve), Kremmer Dezső: A. Cs. J. élete és munkássága (1912.), Schneller István: Comenius és A. (Prot. Szemle, 1918.), Herepei János: A. Cs. J. kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei (Pásztortűz, 1925.), Tavaszy Sándor: A. Cs. J. személyisége és világnézete (1925.).

Apafi Mihály (I.) (? , 1632. nov. 3. – Fogarasz vára, 1690. ápr. 15.) Erdély ref. vallású fejedelme. Tanult Nagyváradon és Gyulafehérvárt. Részt vett II. Rákóczy György lengyelországi hadjáratában s 1657. júl. 31-én tatár rabságba esett. Kiszabadulása után 1661. szept. 14-én fejedelem lett Erdélyben, s mint ilyen, az I. Lipóttól üldözöbe vett magyarországi protestánsoknak állandóan menedéket és segítséget nyújtott. Általában a prot., közelebről ref. egyházi érdekeknek mindig buzgó ápolója volt a vallásos lelkű, tudományosan képzett, különösen a teológiában jártas fejedelem, akire állandóan jótékony hatást gyakorolt emelkedett lelkű felesége, Bornemisza Anna, kivel 1653 júniusában kelt egybe. A →*Bethlen-kollégiumot* az elpusztult Gyulafehérvárról Apafi helyezte át Nagyenyedre, de azután meg szintén ő telepítette Gyulafehérvárra a →*sárospataki kollégium* bujdosásba kergetett

tanárait és tanulóit. Számos lelkészjelölt volt külföldi egyetemeken jártában az ő →*alummusa*. Tanintézetek és egyházközségek számtalan ízben részesültek adományában, sőt alapítványokat is nyertek tőle. Tekintélyes könyvtárat szerzett s nemcsak elősegítette egyes művek megjelenését, hanem saját maga is foglalkozott irodalommal. Egy Biblia-kiadás megjelenését is elő akarta 1682-ben segíteni s még ezt megelőzőleg tervbe vette annak román nyelvre való lefordíttatását. – *Művei:* Az egész ker. vallásnak rövid fundamentomi. (Gyulafehérvár, 1645.) (Új kiad. hely n. 1753.) Wendelinusnak a ker. isteni tudományokról írott két könyve (Fordítás) (Kolozsvár, 1674.) Univerſis orbis christiani regibus, principibus... (Kolozsvár), (1681.). Önéletrajzát is megírta (Erdélyi Múzeum, 1900.).

Apáti M. Miklós (Debrecen, 1662. jan. 4. – Debrecen, 1724. őszén) ref. lelkész, Debrecenben 1681. febr. 21-én lépett a felsőbb osztályok elséjébe. Miután két évig →*köztanító* volt, 1685. jún. 8-án külföldre indult, s ezévi aug. 20-tól a leideni, 1687-től a franekeri, végül pedig az utrechti egyetemen gyarapította ismereteit. 1689. szept. 5-én indult vissza hazájába, magával hozván a →*Misztótfalusi Kis Miklós* Bibliájának reábízott példányait, melyek miatt aztán sok viszontagság érte útjában és csak sokára juthatott el Magyarországra. Itt először Galambos Ferencnek volt udvari papja Deregyőn, azután pedig Nagykaposton (1703 k.), Dobóruszán, Varannón (1707. okt.), Lasztócon (1713. k.), Nagytornyán, Bodrogkeresztúron (1718-tól) lelkészkedett, míg 1721 nyarán ispotályi pap lett Debrecenben. A →*cartesianus*- →*coccejanusok* közé tartozott, kire a mystikus Poiret-nek is volt hatása. – *Művei:* Urim et Thummim... (3 r.) Leiden, 1686. Vita triumphans civilis... Amsterdam, 1688. →*Vári Mihály*hoz Krisztina leánya... halála felett vigasztaló levele. Kolozsvár, 1716. Üdvözlő verset írt Vári Mihályhoz (1685.), →*Komáromi A. János*hoz (1686.), →*Nógrádi Benedek*hez (1686., magyarul is), →*Kondorosi János*hoz (1687.) és →*Zádorfalvi Márton*hoz (1689.), gyászverset a →*Mártonfalvi György* halálára (1681.). Respondens volt a „De virga Mosis...” (1687.) tartott vitán. Kéziratban is számos műve maradt. Ükunokája volt →*Melius Péter*nek.

Irodalom: Erdélyi János: A hazai bölcsészet történelméhez (Sp. Füz., 1857.).

Apostol Pál (Zsarnó, 1787. okt. 3. – Miskolc, 1860. márc. 14.) ref. püspök. Tanulmányait Sárospatakon végezte, hol 1813 elején →*senior* lett. Azután külföldre ment, ahonnan hazajöve, 1815 tavaszán Losoncra választották tanárnak. 1817 áprilistól berzétei, 1826-tól jánosi, 1827-től miskolci lelkész volt. A →*tiszáninenni egyházkerület* előbb aljegyzőjévé, 1831-ben főjegyzőjévé, az

→*alsóborsodi egyházmegye* 1842-ben →*esperessé* választotta, de ezt a hivatalt nem fogadta el. 1848 ősze kezdetén azután püspök lett oly képpen, hogy a harmadik, szűkebb szavazás után kijelentette ellenfele, hogy semmi esetre sem fogadja el a püspökséget, s így fel se bontották a szavazatokat. – *Művei*: A ker. vallás igazságainak csalhatatlansága (Prédikáció). (Miskolc, 1827.) A valódi hazaszereget... (Gyászbeszéd Máriássy István felett) (Sárospatak, 1830.) Könyörgés Borsod vármegye tisztújítása alkalmával. (Miskolc, 1831.) Könyörgés... Bató Biri felett. (Uo. 1846.) Gyászbeszéd... József nádor emlékére. (Uo. 1847.) Egyházi beszéd (Sajtó alá rendezte Nyilas Samu, 2 k.) (Uo. 1864.) A felette →*Édes Alberttől* tartott beszéd szintén megjelent. – Veje volt →*Szathmári Paksi József* nek.

Appendices →*Toldalékok*

Arad-bánsági ev. egyházmegye, a →*romániai zsinatpresbyteri kerületben* 1927 óta létezik, az addigi →*bánsági egyházmegyének* öt, és az addigi →*aradinak* két egyházából alakulva. Espereseinek névsora: Bohus Károly temesvári l. 1927–1932, Argay György temesvári l. 1932-től.

Arad-békési ev. egyházmegye, a →*bányai kerületben*, a →*békési* nagyterjedelmű és nagynépességű →*egyházmegye* három felé oszlásával 1896-ban alakult öt Arad és négy Békés vármegyei, összesen kilenc anyaegyházból, melyek közül az első világháború után csak öt maradt magyar területen. Ezek azóta nyolcra szaporodtak, összesen 13 lekésszel, amennyiben a mezőberényi két egyház egyikének két, a békéscsabaiak öt lelkésze van. Espereseinek névsora: →*Koren Pál* békéscsabai l. 1896–1900, Csepreghy György békéscsabai l. 1900–1918, →*Szeberényi Lajos Zsigmond* békéscsabai l. 1918–1941, Rohály Mihály békéscsabai l. 1941-től.

Aradi ev. egyházmegye, a →*romániai zsinatpresbyteri kerületben*, az első világháború után négy Arad vármegyei egyházból alakult →*egyházmegye*, melynek azonban két egyháza 1922-ben a szász egyházkerülethez csatlakozott, a megmaradt két egyháza pedig 1927-ben az egyházkerület megalakulásakor a →*bánsági egyházmegyébe* olvadt és így keletkezett az arad-bánsági. – Esperese Frint Lajos aradi l. volt 1920–1927.

Arany (Köröspeterdi) Tamás (? , ? – ? , ?) tiszántúli prot. lelkész, ki a 16. század hatvanas éveinek első felében szerepelt. Egy egész csomó, a hivatalos tantól eltérő nézetet hirdetett, Agricolától, Karlstadtól, →*Stancarustól*, a korabeli antitrinitarismusból, a régebbi szektáktól kölcsönözve, s amellettracionalista jellegű, itt-ott némi asketikus ízzel kevert eszméknek adott hangot. 1561. nov. 30. nyilvánosan vitára szállott a debreceni papokkal, s ezenkívül még négy nap

(dec. 1., 11., 12., 13.) vita kellett hozzá, hogy az utolsó napon végre is aláírjon egy hitvallásnak, melyben nagy részét megtagadta elveinek. Mindamellettr csak tovább hirdette azokat, még 1565-ben is. →*Melius* 1562-ben könyvet is írt ellene, beható cáfolat alá véve valamennyi elvét.

Irodalom: *Borbély* István: A. T. (Ker. Magvető, 1912.), *Zoványi* Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig (1922.), *Révész* Imre: Debrecen lelki válsága (1936.)

Aranyi István (Kecskemét, 1793. június 15. – Debrecen, 1864. febr. 19.) ref. tanár. Iskoláit Kecskeméten kezdte. Még Nagykőrösön (1811-től) és Debrecenben (1813-tól) tanult, ahonnan a →*seniori* tiszt betöltése után 1821-ben külföldre indult, de nem kapván a továbbutazásra engedélyt, Bécsben töltött egy évet. Hazájába visszatérve, 1822 októberében teol. tanár lett a →*debreceni kollégiumban*, melyben haláláig működött. – *Munkái*: Az Istennek lélekben és igazságban való imádása (A kollégiumi oratórium felavatásán). (Debrecen, 1826.) Gyászbeszéd →*Nagy István* felett. (Uo. 1832.) Gyászbeszéd Szentgyörgyi József felett. (Uo. 1832.) Az egyh. hivatal terhei és kellemei (Gyászbeszéd →*Budai Ézsaiás* felett). (Uo. 1841.) Tudományos művei kéziratban maradtak. A felette →*Révész Imrétől* tartott gyászbeszéd szintén megjelent.

Aranyosmedgyesi Sámuel (? , ? – ? , ?) ref. valóságú jegyző volt 1740 k. Hetényen. – *Műve*: Igazságnak áldozatja... (Győr, 1737.) (III. kiad. Kolozsvár, 1747.)

Aranyosmedgyesi ref. egyházmegye a →*nagybányainak* olykor előforduló neve.

Aranyos-tordai unit. egyházkör, a magyarországi antitrinitarismus kezdete óta állandóan létezik. Idő folytán több egyháza elenyészvén, a 18. század első felében 18, 1760-ban 16, 1780 előtt 15 anyaegyházból állott, míg később ismét felemelkedett a számuk 18-ra, melyek közül kettő Alsófehér vármegyéhez, a többi Tordaaranyoshoz tartozik. Legnevezetesebb egyházai: a tordai és torockói. Esperesei közül a következők neve ismeretes: Patkó Gergely torockói l. (1583.), →*Toroczka* Máté torockói l. (1594. aug. 25.), Farczádi Pál (1595. okt. 2.), Kállai Óvári Péter tordai l. (1588., 1601.), Varsolci János tordai l. 1608-ig, →*Járai János* tordai l. (1616.) 1622 tájáig, Balásfalvi György várfalvi l. (1624.), Dálnoki Ferenc tordai l. (1626.) 1634-ig, Szentmihályfalvi Mihály torockói l. (1638. aug.), Ajtai Balázs torockószentgyörgyi l. 1640 k., Dálnoki István tordai l. (1643. nov.) 1660-ig, Derzsi Lénárt Máté tordai l. 1660–1671, Magyarósi István torockószentgyörgyi, torockói, tordai l. 1671-től (1687. jún.), Derzsi Simon Pál tordai l. 1693–1706, Ekárt Gergely torockói l. (1724.) 1740-ig, Kövendi János torockói l. 1753-ig, Soly-

mosi Koncz Boldizsár torockószentgyörgyi, mész-kői l. 1753–1760, Mihály István torockói l. 1772-ig, Szócsi (Miklós?) Mihály tordai l. 1772-1778, Bartók János abrudbányai, kövendi l. 1778-tól (1794.), Sárdi Kis István tordai l. 1795-ig, Koncz Gergely torockószentgyörgyi l. (1806.) 1811-ig, Barabás Sámuel abrudbányai, tordai l. 1812–1822, →*Kozma Gergely* kövendi l. 1833–1849. →*Koronka Antal* kövendi, torockói l. 1850–1884, Csegezi László bágyoni l. 1884–1908, Lőrinczy Dénes tordai l. 1909–1936, Árkosi Tamás cinfalvai l. 1936–1949, Gombási János aranyosrákosi l. 1949-től.

Arator (Szántó) István (**Devecser, 1540* – Olmütz, 1612. júl. 3.) magyarországi jezsuita, született 1541-ben valahol a győri püspökség területén. Tanulmányait Bécsben, 1560-tól Rómában végezte, hol a jezsuiták közé állott. Ezután Nagyszombatban, Bécsben és Grácban tanítással foglalkozott, míg 1575-ben Rómába helyezték, hol egy magyar papnevelde érdekében fáradozott. Miután 1579-ben több rendtársával együtt Erdélybe küldték, itt térítéssel és tanítással iparkodott a papismus érdekeit előmozdítani, miközben sok vitája volt ref. és unit. lelkészekkel. 1583–1587-ben Nagyváradon okozott fanatizmusával sok háborúságot, majd Gyulaféhevárra, a jezsuitáknak Erdélyből kitiltása után pedig Vágsellyére távozott, ahol főnöke lett a rendháznak. Innen 1600-ban Bécsbe ment tanári állásra, míg 1602-ben Znióváraljára küldték, honnan nagyszabású térítői munkásságot folytatott, még a török hódoltságban is. A Bocskay-szabadságharc alatt Olmützbe menekült, hol meg is halt. Irodalmi téren is munkálkodott. Egyháztörténeti szempontból nevezetes munkája a „Brevis et succincta descriptio...” (Archiu des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. N. F. XIX. k.) Egy csomó levelét Veress Endre közölte az „Erdélyi jezsuiták levelezése...” (1911–3.) között. A Biblia magyarra fordításával is foglalkozott.

Irodalom: Fraknoi Vilmos: Egy magyar jezsuita a 16. században (1888.).

Archidiakonus, azokban a →*hét bányavárosi* és →*öt*, illetőleg →*hat szabad kir. városi egyház-községekben*, melyek a plébános (Stadtpfarrer) mellett több másodpapot is tartottak, az ezek közül rangban elsőnek volt a címe. →*Főesperes* vagy →*esperes* jelentéssel a magyar protestánsoknál ritkán fordult elő. A vicearchidiakonus cím inkább használatban volt az esperes jelzésére, mint aki a róm. kat. korszakból átszármazott terminológia szerint e néven szerepelt egy-egy addig alesperesi kerület otthelyi, közvetlen fejeként, a fölötte álló archidiakonus rendszerint az illető székeskáptalannak levén tagja.

Árkosi Gelei Benedek (Árkos, ? – Kolozsvár,

1661.) unit. tanár. Tanult Hidvégen és 1633 januárjától Kolozsvárt, ahol miután 1635-ben Hidvégen →*rektori* tiszteletet viselt. 1636-ban segédtanárként működött. Ezévi szeptemberben külföldre indult s okt. 28-án a padovai egyetem hallgatói közé lépett. Innen a hallgatóság megbízásából több ízben járt küldöttségben Velencében, míg aztán 1645 elején magisteri oklevéllel visszatért hazájába, hova májusra érkezett meg s azonnal →*lektori* állást kapott Kolozsvárt. – *Művei*: Philosophiae et medicinae elogium. (Padova, 1639.) Oratio in laudem sacrosanctae theologiae. (Uo. 1640.) „Az hétfel minden napokra... imádságos könyv... elmélkedésekkel együtt” c. műve kéziratban maradt. –

Megkülönböztetendő tőle az egykorú másik *Árkosi Benedek*, aki 1614-ben vagy 1615-ben született és hazai tanulmányai befejeztével 1642. máj. 8-án a leideni, nov. 21-én a franekeri, 1643. okt. 18-án a groningeni egyetemre iratkozott be, visszatérte után pedig 1647 eleje tájékától 1650-ben is Gyulaféhevárt az egyik ref. →*rektori* állást töltötte be. közben →*puritánizmusa* miatt egy ideig el is levén mozdítva tisztétől. –

És ugyancsak megkülönböztetendő az a harmadik *Árkosi Benedek*, aki 1629-ben vagy 1630-ban sz., s miután 1651 májusában a kolozsvári unit. kollégium →*seniora* volt, ezévi szept. 19-én Oderafrankfurtban, 1653. febr. 28-án Leidenben lett egyetemi hallgató. Ez a legutolsó *Tegző* nevet viselt s 1654-től ő is tanárkodott Kolozsvárt. Hogy a két utóbbi közül melyik töltött be 1664-ben requisitori hivatalt, az ez idő szerint nem dönthető el.

Irodalom: Kanyaró Ferencnek az elsőről szóló cikkei a Ker. Magvető 1897. és 1905. évi folyamaiban, Gál Kelemen: A kolozsvári unit. kollégium története (1935.)

Ároni családok, a magyar prot. egyházakban szokásos elnevezése azoknak a családoknak, melyeknek tagjai több nemzedéken át lelkészi állást töltöttek be. A 16. és 17. században szokásos névadások különösségei rendkívül nehézzé teszik az ilyeneknek egészen a kezdetig terjedő megállapításait, újabb időkből pedig az adatok hiányos volta s nem egyszer megbízhatatlansága gátolja rendszeres összeállításukat, ami teljessé sohasem tehető. Legnevezetesebbek az ilyen családok közül az ev. Pilarikok, Serpiliusok, Hodikok, Perlakiak, Sztehlók, Bartholomaeidesek, Szeberényiek, a ref. Szathmári Paksiak, Szathmári Papok, Baczoni Inczék, Nánási Lovászok, Szeremlei Császárok, Erceiek, Vecseiek, Péterfiek, Herepeiek s az unit. Kozmák.

Articuli majores →*Nagyobb cikkeik.*

Articuli minores →*Kisebb cikkeik.*

Artikuláris helyek azok a magyarországi községek, melyeket az 1681. évi XXVI. tc. (articu-

lus) részint név szerint sorol fel, részint csak általánosságban határoz meg, mint olyanokat, amelyekben nyilvánosan (templomban) gyakorolhatják vallásukat a protestánsok. Megállapítja ugyanis ez a törvénycikk, hogy a protestánsok templommal, lelkészakkal, iskolával ott bírhatnak, ahol azok még róm. kat. módra föl nem szenteltek, s ebben az esetben vissza is adandók, azonkívül tizenegy nyugati, északnyugati és északi vármegyének (Vas vármegyétől Szepes vármegyéig terjedőleg) két-három helységében, továbbá a Habsburg-uralom alatt álló többi vármegyéknek akkor prot. templommal bíró helységeiben, valamint néhány más, egyenként megnevezett helyen. E törvénycikk ellen, mely – mivel egészen okszerűen az értődött alatta, amint magyarázták is, hogy az illető helységeken kívül másutt nem lehet a protestánsoknak vallásgyakorlatuk – nemcsak útját állotta terjeszkedésüknek, hanem szentesíté számtalan templomuktól stb. való megfosztásukat, óvást emeltek a prot. rendek, de az 1687. évi XXI. tc. ismét megerősíté, az 1691-i *→Leopoldina Explanatio* pedig bővebb magyarázataival még szűkebb korlátok közé szorította, midőn egyenesen megtiltotta a prot. lelkészeknek, hogy az artikulás helyeken kívül máshol bárminő vallási szertartást végezzenek, s ugyanakkor a nem-artikuláris helyeken lakó prot. egyháztagokra viszont kimondá, hogy fölkereshetik ugyan az artikulás helyeken lelkészeiket, ám a községbeli róm. kat. papnak mégis kötelesek megadni a stólát. Éppen így intézkedett később az első *→Carolina Resolutio* (1731.), melyet Mária Terézia is megerősített. Ezt az intézkedést, amit még a *→türelmességi rendelet* sem változtatott meg teljesen, csak az 1790–91. évi XXVI. tc. törülte el. Érvényben létének 110 éve alatt kiszámíthatatlan veszteségeket okozott a magyar protestantizmusnak.

Artner Lipót Vilmos (Sopron, 1767. okt. 28. – ?, ?) ev. lelkész, Sopronban tanult, míg 1787 őszén a jeni egyetemre iratkozott be. Hazajöve, 1792 őszétől Óridobrán, 1803 tavaszától Csáván, 1820-ban és 1838-ban Petőfalván lelkészkedett. – *Művei*: Probestücke von Predigten eines Landpredigers in Ungarn. (Név n.) (Grác, 1798.) Zwei Gelegenheits-Predigten (Óridobráról kibúcsúzása és Csávára beköszöntése alkalmával). (Sopron, 1804.)

Árvaház (Prot. országos), 1859-ben alapította egy egyesület, melynek neve 1878-tól „Prot. országos árvaegylet”, s amelynek tagjai száma sohasem érte el még az ezret sem, mégis fejlődött az általa felkarolt ügy, hogy míg az első évben hét árvát vett gondozásába, idővel 105-re emelkedett növendékei száma. Ezt a nagymérvű adakozások és hagyományozások útján érték el, melyek közül legnagyobb volt a Wagner Jánosé, utána a

kat. Zámory Kálmáné. Az intézet mintegy 3500 árvát nevelt a társadalomnak hasznos tagjává. Iskolája 1948-ban, maga az intézet 1952-ben szűnt meg. Helyisége az igényekhez képest természetesen több ízben változott.

Árvai ev. egyházmegye, kezdettől fogva létezett s az 1610. évi *→zsolnai zsinat* a *→biccsei*, az 1707. évi *→rózsahegyi zsinat* a *→dunáninneneni*, a *→budapesti első zsinat* a *→tiszai egyházkerület*be osztotta be, jelenleg pedig a *→szlovenszói keleti egyházkerülethez* tartozik. A 16. században hat, a 17. század közepe táján tizenegy anyaegyháza volt, később ezeknek nagy része megszűnt az üldözések miatt, annyira, hogy két *→artikuláris* egyháza az egyházmegyei élet hosszabb szünetelése után 1744-ben kénytelen volt a *→liptói egyházmegyében* még meglévő három egyházzal közösen választani *→esperest*. Azonban a *→türelmességi rendelet* felélesztvén egyházai egy részét, az így Árva vármegyében ötre szaporodott egyházak csakhamar ismét külön *→egyházmegyévé* szervezkedtek. Egyházainak száma később hatra emelkedett. 1595-ben alkotott szabályzatát rosszul fordított magyar címmel közölte a *→Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* 1904. évi folyama. Önállósága idejéből a következő espereseiről tudunk: Marcelli Mihály alsókubini I. (1566.), Mokoschinus Mihály árvanagyfalui I. (1580.), Kolár Mátyás alsókubini I. (1581.) (1586.), Árvai Baticius Miklós árvanagyfalui I. 1600–1635., Eliae Dávid alsókubini, majd ismeretlen helyen működő I. 1635–1648, *→Chalupka Sámuel* alsókubini I. 1648–1657, Raphanides György árvadobói I. 1657-től (1667.), Petrovics Mátyás alsókubini, lestinei I. 1704–1713, Uhlary Benjámín alsókubini I. (1793.), Ambrosi Péter árvanagyfalui I., Urbanovics András isztebnei I. (1819.), Cancriny Pál alsókubini I. (1837.), (1843.), Tomala András zsaskói I. (1847.) (1856.), Zoch Timót jaszenovai I. (1861.) 1865-ig, Lencso György lestinei I. 1866, Novák Sámuel alsókubini I. 1866–1887, Skripényi János lestinei I. 1887-től (1905.), Novák S. Pál alsókubini I. 1907-től (1917.), Halasa Péter árvanagyfalui I. (1936.).

Árvay József (Kisráska, 1823. dec. 13. – Sátoraljaújhely, 1879. márc. 21.) ref. vallású tanfelügyelő. 1831 tavaszától Sárospatakon tanult, honnan 1846-ban nevelőnek ment. 1848-tól Megyaszón és Golopon káplánkodott, de csakhamar ismét nevelőséget vállalt. 1851 februárjában lelkésszé választották Ondra, honnan még ez év őszén Sárospatakra került gimn. tanárnak. 1857 őszén az akkor megnyitott tanítóképezde igazgatója lett, míg 1869 tavaszán Zemplén vármegye tanfelügyelőjévé nevezte ki. 1859–60-ban egyik szerkesztője volt a *→Sárospataki Füzeteknek* s 1866-ban főmunkatár-
sa a

Prot. Népiskolai Közlönynek. Egyházi érdekű *művei*: Népiskolai tanterv a *→tiszáninnen helv. hitv. egyházkerületben*. (Sárospatak, 1858.) Vezérkönyv az ó- és újtestamentumi szent történetek előadásában. (Uo. 1862.) (Új kiad. 2. füzetben uo. 1868.) Ó- és újtestamentumi szent történetek. (Uo. 1862.) (Több kiadása van.)

Irodalom: Radácsi György: Á. J. emlékezete (1904.).

Asztalos György (Nagykároly, 1822. okt. 28. – Nagykároly, 1918. febr. 10.) ref. lelkész. Nagykárolyban kezdett tanulni, 1837-től Debrecenben folytatta tanulását, honnan 1846-ban *→káplánnak* ment Nagykárolyba. Itt már a következő évben lelkésszé választották, de csak nyugalomba vonult elődjének halálával, 1850-ben foglalhatta el állását. A nagykárolyi egyházmegye 1859-ben főjegyzővé, 1860-ban *→esperessé* választotta, de erről a hivataláról 1866-ban lemondott. A *→„közpapok”* mozgalomának egyik vezetője volt. Különböző lapok számos dolgozatát közölték. – *Művei*: Emlékbeszéd... gr. Széchenyi István gyásznapéja alkalmával... Nagykároly, 1860. Egyh. beszéd szűk aratás után. Uo. 1863. A nagykárolyi ref. egyház története. Debrecen, 1864. Deák Ferenc emléke. (Nagykároly, 1876.) Zsinati vélemények. (Uo. 1878.) Nagykároly város története. (Uo. 1892.) A nagykárolyi egyházmegye történetéből (Prot. Szle, 1906.).

Átokminta (Magyar) először állítólag Csehországban használt, de Magyarországra minden bizonnyal átkerült róm. kat. hitvallás, melyet a protestantizmusról róm. katolicizmusra térteknek kellett letenniük. Érdekessége az a többrendbeli átok, melyeket előbbi hitükre s az őket arra nevelőkre (szülőiket sem kivéve), általában egész múltjukra mondtak benne, meg az a fogadalom, mellyel a protestantizmus üldözésére esküdtek az illetők. Hitelességét róm. kat. írók kétségbe vonják, de a térítéssel legfanatikusabban foglalkozó jezsuiták eljárását és erkölcsanát ismerők előtt nincs benne semmi feltűnő, annyira, hogy bizvást tekinthető az ő eltévelyedésüknek. Legfeljebb némi szövegromlás tételvezhető fel, amit az egymásra következő másolások okozhattak. Nyomatásban párhuzamos latin-német szöveggel még a 17. században, de év n. megjelent, a latin szöveg „Confessio novorum catholicorum ad papatum perversorum in Hungaria” c. alatt. Latinból hollandra fordítva megjelent 1675. Közölve *→Burius* „Micae...” c. művében (86–88. l.), a köznagybergi egyetem 1821-i húsvéti programjában és magyarul P. E. I. L. 1848. 431. l., meg 1866. 1483. s. köv. l.

Irodalom: Lani György: ...Narratio historica... captivitatis papisticae (1676.), *Uő.*: ... Vertheidigung einer historischen Extracts von der papistischen Gefängnis

(1677.), *Pilarik* Jeremiás: Anatomie des von den ungarischen Jesuiten gestellten Glaubensbekänntniss (1686.), *Jordánszky* Elek: De haeresi abjuranda... (1822.), *Mohnike* Frigyes: Zur Geschichte des ungarischen Fluchformulars (1823.), *Rác* Károly: A magyar átokminta (P. E. I. L. 1869. és külön 1904.), *Smith*: The Hungarian Confession (Catholic Magazine and Review 1869.).

Augustini Illés (Máriatölgyes, ? – Selmecbánya, 1702.) ev. lelkész. Tanult Illaván és Zsolnán, majd külföldre ment s 1663. dec. 2. a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Innen 1666-ban visszatérvén, előbb Mosócon, 1668-ban Illaván lett tanító s ez utóbbi helyen 1669-ben *→káplán* is. A *→gyásztized* alatt Selmecbánya környékén bújosott, ébren tartva az ev. hívekben a jobb jövő reményét. 1680-ban geletneki pap volt s 1682-ben szlovák prédikátor lett Selmecbányán. – *Műve*: De sacro-s. individua trinitate. (Zsolna, 1668.) – Respondens volt a „De conjugio sacerdotum” (1665.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt *→Ritthaler Mihályhoz* (1664.) és *→Lucius Lajoshoz* (1665.). – Veje volt Tarnóczi Mártonnak.

Augustini Mátyás (Liptószentmiklós, ? Trencsén, 1753.) ev. lelkész. Tanult több helyen, a többi közt Sopronban. Azután külföldre ment s 1717. szept. 27-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, Necpálon lett előbb *→rektor*, majd lelkész, honnan 1721-ben Krajnára, innen (1733?) 1737-ben Trencsénbe ment, hol később *→esperesnek* is megválasztotta a *→trencsényitrai egyházmegye*. Ezt a hivatalát is haláláig viselte. – *Művei*, melyek mind szlovák nyelvűek, a következők: A lélek orvossága a szentírásból. (Trencsén, 1734.) Szent elmékedések a türelemről. (Uo. 1734.) Az élő Isten szolgája (Gyászbeszéd Knogler Dániel felett). (Uo. 1736.) Templomi énekeket is szerzett. Üdvözlő verset írt *→Hajnóczy Dánielhez* (1718.).

Aulber János Kristóf (Württemberg, 1675. jan. 29. – Königsbrunn, 1743. jún. 2.) ev. lelkész. A tübingeni egyetemen szerzett magisterséggel került 1705 szeptemberében Pozsonyba *→elsőpapnak*, hol 1711 áprilisáig működött. Ekkor visszatért Németországba, s Königsbrunnban halt meg. Magyarországon írt *művei*: Leichenpredigt auf den Tod... Maria Susanna Schaundorf... (Pozsony, 1709.) Die von Gott... beigelegte Crone der Gerechtigkeit (Gyászbeszéd Beiglerné Éva Erzsébet felett). (Nürnberg, 1709.) Pressburgisches Denkmal oder vier christliche Predigten... (Tübingen, 1711.).

Azari G. Zsigmond (? , ? – ? , ?) ref. tanár, tanult Debrecenben, hol 1647. márc 26-án iratkozott be a felsőbb tanulók sorába, majd Sárospatakon, hol 1650. jan. 22-től volt. Innen Szatmárnémetibe ment *→rektornak*, míg külföldre men-

vén, 1653. aug. 30-án a groningeni, ezévi dec. 19-én a franekeri egyetemnek lett hallgatója. Hazatérte után 1655-ben Szatmáron volt →*rektor*. További sorsáról nincs adatunk. – *Művei*: De li-

bero hominis arbitrio. (Franeker, 1654.) Respondensi tisztet vitt a „De modificatione cultus divini sive religionis” (1654.) tartott vitán.

B

Babay Kálmán (Gárdonyi. 1862. dec. 7. – Balatonkenese, 1933. ápr. 29.) ref. lelkész. Tanult Székesfehérvárott, Budapesten, Pápán, hol 1885-ben végezte a teol. akadémiát. Segédlelkész volt Csajágon és Mezőkomáromban. Ez utóbbi helyen 1888-ban lelkész lett. Innen 1892-ben Sárkeresztesre ment át. 1931-ben nyugalomba vonult Balatonkenesére. Szorgalmas munkásságot fejtett ki a beszélyirodalom terén, de az egyházi irodalomban is dolgozott. – Ily irányú *művei*. Imák és vigasztaló elmélkedések a koporsónál. (Debrecen, 1908.) Imák és imaszerű elmélkedések gyászesetekre. (Uo. 1909.) Ravatal mellett. (Rimaszombat, 1911.) Ahasverus legendája. (H. és é. n.) Fehér vármegye reformációja. (Bp., 1917.)

Bachát Dániel (Ratkó, 1840. jún. 18. – Budapest, 1906. ápr. 13.) ev. püspök. A gimnáziumot Sajógömörön, Iglón, Rozsnyón és Eperjesen, a teológiát Eperjesen és Bécsben végezte. Ekkor tanító, 1868-ban lelkész lett Pribilínán, majd 1873-ban a pesti szlovák egyház választotta lelkészévé s már a következő évben *→esperessé* tette a *→budapesti egyházmegye*. 1891-től alelnöke volt a *→Luther-társaságnak*, 1905 októberétől püspöke a *→bányai egyházkerületnek* s ugyanez évtől elnöke a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. A Kisfaludy-társaság 1879-ben levelező tagjai közé sorozta azokért az érdemeiért, melyeket a magyar irodalomnak szlovákul terjesztésében szerzett. Sok prédikációja, vallásos verse és egyéb cikke jelent meg szlovák egyházi közlönyökben s művei általában majdnem mind szlovák nyelvűek. Sajtó alá rendezte *→Sartorius Dánielnek* úgy postilláit (2 k. 1874.), mint „Diarium biblicum” c. művét (1879.). Önállóan kiadott művei közül egyházi érdekűek: Szivárvány a felhőkön (Németből szlovákra ford.) (Budapest. 1881.). Kegyes hangok (Németből és magyarból fordított, valamint eredeti szlovák vallásos versek.). (Uo. 1885.) Mi és mit akar a Luther-társaság? (Szlovákul.) (Uo. 1899.) *→Kermann Dániel* élete *→(Zsilinszky* után magyarból ford.) (Kassa, 1901.). Húsvéti prédikációk. (Szlovákul.) (Budapest, 1905.) Ablassrede und Gebet. (Uo. 1905.) – úgy szintén azok a prédikációk, melyeket Moyses István róm. kat. püspök emlékére

(1869.), *→Hodzsa Mihály* felett (1870.), Braxatoris András felett (1872.), Pestre való beköszöntésekor (1873.), az egyetemes *→gyámintézet* 25 éves jubileumán (1885.), *→Szeberényi Gusztáv* halálakor (1890.), az 1890. évi Sylvester-napon (1891.), a budapesti szlovák ev. templom újra kifestésekor (1894.) tartott. Magyar nyelvű dolgozatai az *→Ev. Egyház és Iskolában*, meg a *→P. E. I. L.*-ben vannak közölve.

Bacsoni Incze Máté (Nagybacon. 1679. szept. 23. – Kolozsvár. 1742. szept. 19.) ref. lelkész. Tanult Székelyudvarhelyt, hol 1695. aug. 21-én lépett a *→togatusok* sorába, majd 1697. aug. 13-tól Kolozsvárt. 1703. márciusában rektornak ment Zilahra, honnan három év múltával külföldre indult s 1706. aug. 28-án a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, egy évig egrespataki lelkész és egyúttal gr. *→Teleki Mihály* udvari papja volt. Személye ezalatt vizzályra adott okot az öt papjának kívánó zilahi egyház és a *→szilágyi egyházmegye* között, ami jóval azután szűnt meg, hogy ő 1709 elején máramarosszigeti egyik pap lett. 1714 áprilisában Kolozsvárt foglalta el a bölcsészet és nyelvészet tanszékét, melyről 1717-ben a teológiára ment át. 1720 őszén uo. lelkésszé választott. 1739 elején nyugalomba vonult. – Egyházi érdekű művei: De unitate Dei et polytheismo gentilium. (Franeker, 1707.) Az emberi okos léleknek... (Gyászbeszéd Szathmárnémethi Sámuelné Viczei Mária felett) (Kolozsvár, 1716.) Imago consummati Dei viri... (Gyászbeszéd *→Szathmárnémethi Sámuel* felett) (Uo. 1718.) Isten és az emberek... (Gyászbeszéd br. Kemény Simon felett) (Uo. 1724.) A *→Szathmárnémethi Sámuel* halálára gyászverset is írt, úgy szintén a *→Szathmárnémethi Mihályéra* (1689.) és a *→Misztótfalusi Kis Miklóséra* (1702.). A felette tartott gyászbeszédék szintén ki vannak adva. – Apja volt Incze (Bacsoni) Istvánnak és Mihálynak, apósa id. Verestói Györgynek.

Irodalom: Török István: B. I. M. életrajza (Prot. Közlöny, 1885.), *Zoványi* Jenő: Pótlék B. I. M... életrajzához (Uo. 1885.), *Török* István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (1905.).

Bácsi ev. egyházmegye, a bányai kerületben, régebbi neve a →*bács-szeréminek*, és miután ebből 1900-ban kivált a →*horvát-szlavón egyházmegye*, a megmaradt résznek újabb neve is. Eredetileg 1791-ben alakult abból a 13 gyülekezetből, melyeknek nagy részét a II. József által Bácskába Németországból hozott telepítvényesek ev. része alapította. Egyházai azután folyvást szaporodtak, úgyhogy 1848-ban már szinte kétannyian voltak, mint eredetileg, alakulásának százéves fordulójakor pedig az 1848-i 22 helyett már 34 volt, közben a Szerémségben szervezett egyházak is idecsatlakozván, amelyekre való tekintettel ezalatt →*bács-szerémi* nevet vett föl az →*egyházmegye*. A Bácsbodrog vármegyeiek magukra maradásukkor 32 egyházat számláltak, amely szám azután 35-re szaporodott. Ezek közül 1920 után mindössze egy (a bajjai) maradt az anyaországban, mely azután a →*pesti egyházmegyéhez* csatoltatott. A többi aztán nemsokára nemzetiségek szerinti két (német és szlovák) egyházmegyére oszlott széjjel Jugoszláviában. Legnépesebb egyháza állandóan a petrőci volt, mely a legrégebbi is. Espereseinek névsora: Sztehlo András petrőci l. 1791–1818, Laukonides Mihály kiszácsi l. 1818–1827, Rohonyi György dunagálosi l. 1827–1831, Sztehlo János petrőci l. 1831–1852. (Ekkor azt határozták, hogy háromévenként felváltva választanak német és szlovák esperest, amin azonban később túltették magukat.) Scultéti József szeghegyi l. 1852–1855, Tessényi János torzsai l. 1855–1861, Tessényi Károly liliomosi l. 1861–1864, Bekker Jakab újverbászi l. 1864–1866, Tessényi Károly liliomosi l. (másodszor) 1866–1867, Sztehlo József dunagálosi l. 1867–1870, Stur Dániel kucorai l. 1870–1873.; →*Belohorszky Gábor* újvidéki l. 1873–1911, Wagner Gusztáv Adolf újverbászi l. 1911–1920, de azután is folytatta tisztét a német egyházmegyében.

Irodalom: *Bierbrunner* Gusztáv: A bács-szerémi ág. h. ev. egyházmegye monografiája (1902.), *Sztehlo* Kornél: Kétszáznegyven esztendő az egyház szolgálatában (1908).

Bácskai német ev. egyházmegye, a Jugoszláviában alakult német egyházkerületben, a volt →*bácsi egyházmegye* 23 anyaegyházából áll. Esperesei voltak: Wagner Gusztáv Adolf újverbászi l. 1920–1923, Wack Péter jármosi l. 1923–1928. Jahn Jakab kiskéri l. 1928–1936, Scherer Péter bácsfeketehegyi l. 1936-tól.

Bácskai német ref. egyházmegye, a Magyarországhoz 1941-ben visszakerült Bács-Bodrog vármegyei hét német ajkú egyházból alakult, mint a jugoszláviai déli egyházmegye egy részének utóda. Esperese Jung Keresztély volt 1943-tól.

Bácskai ref. egyházmegye, a Jugoszláviában alakult egyházkerületnek 1933-ig egyik egyház-

megyéje alesperesség címmel. 15 anyaegyházból állott s →*(al)esperesei* voltak: →*Klepp Péter* torzsai l. 1920–1922, →*Ágoston Sándor* bácsfeketehegyi l. 1922–1928, Glöckner Károly újszivaci l. 1928–1933.

Bácskai szlovák ev. egyházmegye, a jugoszláviai szlovák kerületben, a volt →*bácsi egyházmegyének* 11 anyaegyházából alakult. →*Esperesei* voltak: Starke Sámuel petrőci l. 1920–1932, Klobusiczky Gusztáv kölpényi l. 1932–1936, Sirka Sámuel dunagálosi l. 1936-tól.

Bácskiskunsági ev. egyházmegye, a déli egyházkerületben 1952. júl. 1. óta létezik, 10 anyaegyházal, 11 lelkésszel.

Bácskiskunsági ref. egyházmegye, a →*dunamelléki egyházkerületben*, 1952. júl. 1-e óta van meg 41 anyaegyházzal. Első esperese Pap Géza szabadszállási, kecskeméti l. lett.

Bács-szerémi ev. egyházmegye, a →*bácsinak* volt a neve, ameddig Szerém vármegyei egyházak is tartoztak hozzá.

Bagaméri Sámuel (Felsőbánya, ? – ?, ?) ref. lelkész. Nagyenyeden tanult, hol 1722 májusában kollégiumi →*esküdt* és könyvtárnok volt. Külföldre menvén, 1724. szept. 11-én az oderafrankfurti, 1726. szept. 5-én a groningeni egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1727-től nagybányai, 1732-től zsarolyáni, 1736-tól beregszászi, 1743-tól huszti lelkész volt. 1767-ben vagy máshova, vagy nyugalomba ment. – *Művei:* Az idvezült úr... (Oratio Kendeffi Gábor felett) (Kolozsvár, 1722.) De opere Dei miraculoso, gratioso et glorioso in sanctis redivivis demonstrato (Máté XXVII. 52–3.). (Oderafrankfurt, 1726.)

Bagosi Márton (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1687. jún. 12-én iratkozott be a →*togátusok* sorába. Miután 1694-től 1696 márciusáig →*rektori* állást töltött be Losoncon, külföldre ment s 1696. aug. 28-án a franekeri egyetemnek lett hallgatója. Innen 1698 őszére hazatérvén, előbb böcsi, 1711-ben ónodi lelkész volt, majd 1732-ig Vitkán, ettől fogva Olcsvaapátiban működött. – *Műve:* De typico Abrahami coniugio. (Franeker, 1697.) Üdvözlő verset írt Debreceni →*Szabó Istvánhoz* (1696.).

Bahil Mátyás (Süvet, 1706. febr. 24. – Parchwitz, 1761. dec. 22.) ev. lelkész. Iskoláit Rimaráhón, Késmárkon és Besztercebányán végezte. 1726-ban külföldre ment s a következő évi ápr. 27-én a wittenbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazajöve, 1730-tól Cserencsényben, 1734-től pedig Eperjesen lelkészkedett. Cyprian művének fordítása miatt elfogták, de 1746. dec. 12-én megszökött és Poroszországba menekült. Itt csakhamar Arnsdorfbán foglalt el lelkészi állást. 1756-ban titkos küldetésben járt Magyarországon. 1758 októberében osztrák fogságba ke-

rült, melyből 1759 januárjában kicserélés útján kiszabadult. Ekkor visszatért ugyan Arnsdorfba, de már ezévi augusztusban Parchwitzba választották lelkésznek. Ez utóbbi helyen nemsokára esperes lett. Az oda betört orosz katonáktól szenvedett bánalmazás következtében halt meg. – *Művei*: A pápaság eredetéről és fejlődéséről (Cyprian német műve szlovákra ford. álnév alatt). (Wittenberg, 1744.) (Csatolva van hozzá a wittenbergi egyetemnek a cseh-morva testvérekhez több mint száz évvel azelőtt intézett vigasztalása.) Emlékezések a pápaságtól való elszakadásról (Szlovákra ford.). (Uo. 1745.) *Tristissima ecclesiarum Hungariae protestantium facies*, Brieg, 1747. (Németül és hollandul is megjelent. Újra kiadta →*Fabó András* a Monumenta... II. kötetében. 1863.)

Irodalom: Maszyk Endre: B. M. (1892.).

Bajmóci ev. egyházkerület, az 1610-i →*szolnai zsinaton* az északnyugati tíz vármegye szlovák ajkú egyházközségei részére szervezett három superintendentia egyike, mely Pozsony, Nyitra és Bars vármegyékre terjedt ki s róluk is neveztetett olykor. Ezt a nevet onnan vette, hogy a bajmóci prépost tétetett első püspökéül s azután is sokáig volt a kerület székhelye Bajmóc (Thurzó-birtok). Az ezen vármegyék területén fekvő mind magyar, mind német egyházközségek fölé ugyanakkor külön-külön →*inspectorok*, vagyis →*superintendens-félék* állítottak ugyan, de az ekkor választott német inspector halála után az ő fennhatósága alatti egyházak szintén beléolvadtak ebbe a kerületbe, mely eredetileg a következő egyházmegyéből állott: Pozsony vármegyei, galgóci, berencsi, csejtei, nagytapolcsányi, bajmóci, barsi. A →*gyásztized* után ez az egyházi testület is feloszlott s eredeti alakjában nem is éledt újra sohasem. Püspökei voltak: →*Abrahamides Izsák* 1610–1621, Fidicinis Miklós galgóci l., majd bajmóci prépost 1622–1625, Bikessy Pál kisbábi l. (1625.), Diósi András galgóci l., majd bajmóci prépost 1626–1627, Fábri Balázs privigyei l., majd bajmóci prépost 1628–1630, Martini Miklós csejtei l., majd vágúj helyi prépost, végül bizonytalan helyen 1631–1648, →*Dubravius Dániel* szenici l. 1648–1655, →*Tarnóczy Márton* privigyei, divékújfalui, löcsei, ismét privigyei l. 1656–1685.

Bajmóci ev. egyházmegye, a →*bajmóci kerületben*, Nyitra vármegyének a többi résszel csak egy keskeny sáv által összekötött északkeleti csücskén kezdettől létezett a 17. század utolsó negyedéig, amelyben a megapadt számú egyházközségek egy →*egyházmegyévé* szervezkedtek, a →*nagytapolcsányi és galgóci egyházmegyéből* megmaradtakkal. Ez aztán a →*berencsi és csejtei egyházmegyék* egyesüléséből keletkezett kiegészítve, a 18. században a →*nyitraivá* ala-

kult. Eredeti beosztásában tíz egyháza volt a bajmócin kívül Nyitra vármegyéből s azonkívül néhány a szomszédos Barsnak a közelben fekvő részéből. Ismert espereseinek névsora ez: Supka Jeromos (1582.), Husselius Albert privigyei l. (1587. jún.), Szocovszki Sándor privigyei l. 1610-től Spiegler Jakab németprónai l. 1615–1624, Fábri Balázs privigyei l. 1626–1628, Lovcsányi Pál brezáni l. 1628–1630, Francisci Tamás privigyei l. 1630–1636, Schwäer Mihály németprónai, privigyei l. 1636–1655, Tekna Mátyás krenóci l. 1656-tól Mossóci Institoris Mátyás kosztolnai l. 1669-től, Szulyovszky János divéki l. 1707–1710.

Bakóczy János (Debrecen, 1834, aug. 15. – ?Hajdúböszörmény, 1900. márc. 24.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, több kollégiumi tisztséget, utoljára →*seniorságot* viselve. 1864 tavaszán külföldre menvén, a zürichi egyetemen folytatta tanulmányait. 1865 nyarán hazajöve, Debrecenben lett segédlelkész, majd 1867 tavaszán Mikepércsen, 1869-ben Hajdúböszörményben lelkész. – *Művei*: Bibliai szövegtár. (Debrecen, 1872.) A hajdúböszörményi ref. egyházközség története (Db. Prot. Lap 1897.). Kéziratban több egyháztörténeti adatgyűjteménye maradt, főleg a debreceni kollégium növendékeit illetőleg.

Baksay Dániel (Vaja, 1808. – Nádudvar, 1862. aug. 1.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, majd Debrecenben. 1832 márciusában →*akadémikus rektor* lett Jászkiséren, 1835 márciusában segédlelkész Debrecenben, 1836-tól Nyírmihálydiban, 1838 áprilistól Nádudvaron lelkészkedett haláláig. – Egyházi dolgozatai imák, prédikációk, vallásos költemények, melyek részint az egykorú egyházi közlönyökben, részint külön kötetekben jelentek meg. Ez utóbbiak: A szent hajdankor énekei. (Debrecen, 1856.) (II. kiad. uo. 1857.) Köznapi imádságok templomi használatra. (Uo. 1857.) (Új kiad. 1905.) Mennyei szövétnék. (Uo. 1863.) (III. kiad. 1900.) Üdvösség forrása az örök életre. (Az előbbiből az imák.) (Uo. 1863.) Setétben égő szövétnék. (A „Mennyei szövétnék” pótléka foglyok részére.) Keresztyén tanítások és imádságok. (Uo. 1864.)

Baksay Sándor (Nagypeterd, 1832. júl. 28. – Kunszentmiklós, 1915. jún. 18.) ref. püspök. Nagypeterden kezdett tanulni. Még Csurgón és Kecskeméten tanult, ez utóbbi helyen végezvén a teológiát is, miután közben egy évig Nagytótfaluban tanítóskodott. 1856-ban gimnáziumi tanár lett Kiskunhalason, 1862-ben lelkész Érsekcsanádon, 1866 nyarán Kunszentmiklóson. A →*solti egyházmegye* 1878-ban →*esperessé*, a →*dunamelléki egyházkerület* 1904-ben püspökké választotta. – A Magy. Tud. Akadémia 1884-ben levelező, 1903-ban rendes tagjai, a Kisfaludy-társaság 1872-ben tagjai közé sorozta. A →*Magy.*

Prot. Irodalmi Társaságnak kezdettől fogva választmányi tagja, 1907-től másodelnöke volt. A genevai egyetem 1909-ben teológiai díszdoktorrá tette. Részt vett az életében tartott összes zsinatokon. Legjelesebb szépíróink egyike lévén, nagybecsű irodalmi munkásságából csak mellékesen jutott az egyházi irodalomnak, de tősgyökeres ref. szelleme minden művét áthatotta. – Egyházi érdekű *művei*: Emlékbeszéd Szondy Terézia koporsójánál. (Budapest, 1886.) Rudolf királyfi emlékezete (Prédikáció). (Uo. 1889.) (3. kiad.) → *Kossuth Lajos* emlékezete. (Uo. 1894.) Egyetemes → *gyámintézet* és egyházmegyei gyámintézetek a magyarországi ev. ref. egyházban. (Uo. 1895.) Dr. Bauer Ignác koporsójánál. (Uo. 1898.) Emlékbeszéd Soltra Alajos felett (Csurgói gimnázium értesítője, 1900.). Emlékbeszéd → *Szász Károly* felett (Dunamelléki egyházkerület jegyzőkönyve, 1905.). Találák a gyermeket az ő anyjával (Ösvény, 1912.). Egyházi munkái (Prédikációk, kiadta Hetessy Kálmán). (I. Kecskemét, 1930. II. uo. 1931., III. uo. 1932.) Ezen kívül imái és prédikációi jelentek meg egyes gyűjteményekben, s cikkei az egyházi lapokban, ez utóbbiak közül nevezetes a „Vitam et sanguinem” (P. E. I. L. 1880.) a német nyelv középiskolai tanítása ellen. – Sógora volt → *Hetessy Viktornak*.

Irodalom: Kéky Lajos: B. S. (1917.) *Vásárhelyi József*: Vázlatok B. S. arcképéhez (Prot. Szle, 1915.), *Kozma Andor*: B. S. emlékezete (1916.), *Zsigmond Ferenc*: B. S. (Irodalomtörténet, 1915.), *Ravasz László* centennáris megemlékezése (1932.), *B. Pap István*: B. S. (1917.), *Deák B.*: B. S. nyelve.

Balai B. Mihály (? – ? – ?) ref. lelkész, 1617-ben még Sárospatakon tanult, honnan → *rektornak* ment Ungvárra. Itt 1620 közepe táján egyúttal másodpapi tisztet is vitt. Ekkor külföldre indult s júl. 28-án a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Visszatérte után 1622-ben a → *gyulaféhevári kollégium* rektori hivatalában működött. További életrajzi adatai ismeretlenek. – *Munkái*: egy latin prédikáció és egy latin oratio a Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsanna temetésén, 1622. (Az „Exequiarum caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben.) (Gyulaféhevár, 1624.) Üdvözlő verset írt → *Kecskeméti C. Jánoshoz* (1620.) és → *Simándi Bodó Mihályhoz* (1621.).

Balásfy Tamás (Kolozsvár, 1580. dec. 3. – Pozsony, 1625. márc. 10.) róm. kat. püspök. Miután pappá szenteltetett, 1607–1617-ben kanonok volt Győrött. Mint ilyen 1613-ban boszniai címzetes püspökké neveztetett ki és ugyanekkor megkapta a zalavári apátságot meg a kapornaki prépostságot is. 1618-ban pozsonyi prépost, 1621-ben váci, 1622-ben pécsi püspök lett, de ez

utóbbi állásait nem foglalhatta el. – Tehetséges, de a legszenvedélyesebb hangú hitvitázó író volt, aki ennél fogva, noha magán jelleme is méltán sok kifogás alá esett, mindvégig megtartotta → *Pázmány* barátságát. Művei mind polémikus jellegűek s a → *Bethlen Gábor* szabadságharcjai, valamint Nagy Benedek → *Zvonarics Imre*, Suri Mihály, → *Alvinczi Péter* és → *Szenczi Molnár Albert* ellen vannak intézve.

Irodalom: Szabó Ignác: B. T. élete (Magyar Sion, 1897.).

Balassa Bálint (**Zólyom*, 1554. okt. 20. – Esztergom, 1594. május 30.) főúri költő. Mint már prot. szülők gyermeke s → *Bornemisza Péter* tanítványa, külföldön is járva, prot. nevelésben részesült, de 1586-ban – nem meggyőződésből, hanem viszonyainak kényszere alatt – áttért róm. katolikusnak. – A világi költészet terén kifejtett munkássága csak néhány évtizeddel ezelőtt lett teljesen ismeretessé s méltányolttá, de már azelőtt is nagy hírre volt vallási irányú művei és éppen prot. vallásos énekei, közöttük zsoltárfordításai folytán. Ezeket „Istenes énekek” c. alatt a magáéival együtt → *Rimay János* bocsátotta közre 1632 k. s azóta mintegy negyven kiadást értek. A B. B. énekei a → *Pécselyi Király Imre* énekeivel együtt is többször megjelentek, s több közülük a ref. énekeskönyvben ma is szerepel. Az ő neve alatt kiadott szintén prot. irányú „Beteg lelkeknek való fives kertecske” (Bock M. után németből ford.), mely először 1572-ben látott napvilágot s azután több kiadást ért, voltaképpen a Bornemisza Péter fordítása. Katolikus korában is foglalkozott egyházi irodalommal.

Irodalom: Szilády Árontól írt életrajza *Őszes Költeményei* előtt (1879.), *Erdélyi Pál*: B. B. (1899.), *Décsi Lajos*: B. B. minden munkái (életrajzi bevezetéssel, 1923.), *Varjas Béla*: B. B. „Istenes énekeinek” első kiadása (1940.).

Balaton ref. egyházmegye, a → *veszpréminek* régebben néha előforduló elnevezése.

Balázs Ferenc (Kolozsvár, 1901. – Mészkö, 1937. máj. 22.) unit. lelkész. Kolozsvárt tanult. A teológia elvégzése után 1923-ban Angliába és az Egyesült Államokba ment, ahonnan magisteri oklevéllel visszajöve, Ázsiát is bejárta. 1928-ban Székelykeresztúron lett internátusi felügyelő tanár, 1930-ban lelkész lett Mészkon. – *Munkái*: Bejárom a kerek világot. (Kolozsvár, 1929.) Kis hittan. (Torda, 1932.) Rög alatt. (Uo. 1936.) (III. kiad. Budapest, 1944.) Közérthető evangélium. Torda, 1936. Egy regénye is van „Zöld árvíz” (1936.) címmel.

Baldácsy-alapítvány. A róm. kat. br. Baldácsy Antal országgyűlési képviselő (sz. 1803. máj. 25.) 1876. okt. 19-én kelt végrendeletével és annak 1877. máj. 20-án kelt toldalékával a magyaror-

szági prot. egyházaknak örök tulajdonul hagyott több mint 8000 holdnyi földbirtokot mindennemű tartozékaival együtt. Ez alapítvány az örökhatározatnak 1878. aug. 7-én bekövetkezett halála után tényleg a hazai prot. egyházakra szállott, melyek az alapítvány jövedelmeiből törlesztendő kölcsönrel még 3000 holdat vásároltak. Emiatt csak 1886-ban kezdhetette meg az akkori tizenegy (5. ev. 5. ref., 1 unit.) egyházkerület kiküldötteiből alakított bizottság az alapítvány jövedelmének a végrendeletben meghatározott célokra (ínséges, különösen építkező egyházak segélyezése; püspökök illőbb díjazása és szegény lelkészek segélyezése; lelkész-özvegyek és árvák gyámolítása) való szétosztását. Azonban az első világháború utáni földreform 7000 holdra csökkentette az alapítvány állagát, újabban meg teljesen megsemmisült.

Irodalom: Patay Pál: Baldácsy Antal br. élete és a Baldácsy-alapítvány félszázados története (1926.).

Bali Mihály (Igar, 1791. ápr. 10. – ?, 1876. máj. 7.) ref. lelkész. Tanult Csajágon, 1803-tól Pápán, ahol 1814-ben végezte a teológiát. Miután két évig tanítással foglalkozott a gimnáziumban, Szilasbalhásra ment rektornak, 1819-től pedig egy évet Pozsonyban töltött „német szón”. A következő évben külföldre ment s fél évig Bécsben, fél évig Tübingenben gyarapította teológiai ismereteit. 1821-ben →*káplán* lett Fülén, 1824-ben lelkész Csőszön. Innen 1828-ban Kálozra ment s 1839-ben a →*mezőföldi egyházmegye* →*esperessé* választotta. 1843-tól Polgárdiban volt lelkész. 1844-től 1857-ben egyházkerületi főjegyzőséget is viselt. 1861-ben lemondott az esperességről, majd 1873-ban a lelkészségről is. – *Művei:* A főbb vallásokról (Haupt K. G. után fordítva és bővítve). (Pápa, 1845.) Miben áll a ker. templomoknak valódi becsők (Templomszentelési prédikáció). (Székesfehérvár, 1845.) Gyászbeszéd Bottlik János felett. (Pest, 1856.)

Ballagi Aladár (Kecskemét. 1853. okt. 24. – Budapest, 1928. jún. 21.) ref. vallású egyetemi tanár. Tanult a pesti ref. gimnáziumban, majd a budapesti és heidelbergi egyetemen. 1875-ben az előbbin bölcsész-doktorságot szerzett s egy évig a →*budapesti teol. akadémián*, egyig a →*sárospataki akadémián* id. rk. tanár volt. 1877-ben egyetemi magántanári képesítést nyervén, ettől fogva a budapesti egyetemen tartott előadásokat, míg 1879-ben uo. h., 1883-ban rk., 1889-ben r. tanára lett az újkori történetnek. A Magyar Történelmi Társulatnak választmányi tagja volt s a Magyar Tud. Akadémia 1884-ben lev., 1904-ben r. taggá választotta. 1905–1910-ben országgyűlési képviselőséget s a →*dunamelléki egyházkerületben* 1893-tól tanácsbírói tiszteletet viselt. 1924-ben nyugalomba lépett. – Sokoldalú ismer-

reteinek gyakran adta tanújelét, de különösen szakmája körében fejtett ki jelentékeny irodalmi működést. Egyházi vonatkozású dolgozatai: →*Bessenyei György* katholizálása (P. E. I. L. 1872.). *Pázmány-e* vagy →*Veresmarti?* (Uo. 1874.) →*Károlyi Gáspár* bibliafordítása és a vizsolyi nyomda (Uo. 1876.). A cigányok vallásáról (Uo. 1877.). A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. (Budapest, 1878.). Az ág. h. ev. egyházkerületek új felosztása (P. E. I. L. 1882.). Magyar ref. papok Csehországban (Uo. 1887.). Colbert (2 k.) (Budapest, 1887–90.) Búcsújáráhelyek Oroszországban. (Uo. 1888.) A spanyol inquisitio (Akad. Értesítő, 1904.). Ezeknek egy része újra ki van adva az emléket örökítő „Élő tanítások” közt (1934.). Szerkesztette 1891–2-ben az Irodalomtörténeti Közleményeket.

Irodalom: Sárkány József: B. A. élete és munkái (Az „Élő tanítások” c. könyvben).

Ballagi Géza (Szarvas, 1851. máj. 3. – Sárospatak, 1907. jún. 17.) ref. tanár, az előbbinek bátyja. Tanulmányait a pesti ref. gimnáziumban, a bécsi és budapesti egyetemeken végezte. Ez utóbbin 1875-ben jogi doktorságot szerzett s még ez évben tanár lett a sárospataki jogakadémián. 1901-ben országgyűlési képviselővé választatván, tanári állásáról nyugalomba lépett, de képviselősége csak 1904-ig tartott. – A Magyar Történelmi Társulatnak 1892-től, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* ugyanazon évtől választmányi tagja volt, a Magyar Tud. Akadémia 1888-ban lev., 1907-ben rendes taggá választotta. Sok dolgozata jelent meg a P. E. I. L.-ben, melynek 1873-ig pár éven át segédszerkesztője is volt. Más egyházi érdekű dolgozatai: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. (Budapest, 1888.) Az 1839–40-i országgyűlés viszhangja az irodalomban. (Uo. 1890.) A prot. →*pátens* és a sajtó. (Uo. 1892.) Zemlén vármegye közigazgatási és közművelődési monográfiája. (Uo. 1893.) Emlékbeszéd →*Szücs István* felett. (Uo. 1893.) Emlékbeszéd id. báró Vay Miklós felett. (Uo. 1894.) A nemzeti államalkotás kora 1815–1847. (Uo. 1897.) Az 1848. XX. tc. a történelem világánál. (Uo. 1903.)

Irodalom: Szánthó Gyula: Emlékbeszéd B. G. felett (1909.).

Ballagi (1848-ig Bloch) Mór (Éralja, 1815, márc. 18. – Budapest, 1891. szept. 1.) ref. tanár, az előbbinek atyja, izraelitának született. Előbb családi körben tanult, majd 1829-től Nagyváradon, 1831-től Pápán talmudtanításra készült. Miután 1832-től Mórton és Surányban nevelősködött, 1836-ban visszatért Páparra, ezúttal a ref. kollégium növendékének. 1837-től a pesti műegyetemen matematikát tanult. 1839-ben Párizsba ment, ahonnan a következő évben hazajövén, a zsidók magyarosításán kezdett fáradozni.

1842-ben a tübingeni egyetemre iratkozott be s 1843. máj. 28-án Notzingenben áttért protestánsnak. Bölcsészettudományi oklevéllel térvén vissza, 1844-ben a szarvasi ev. gimnáziumban nyert tanári állást. Minthogy a szabadságharcban való részvétele miatt eltávolított a tanárságtól, 1850-től földberlettel foglalkozott. Mikor aztán visszanyerte tanárságra való jogosultságát, 1851 őszén a kecskeméti ref., 1855-ben a pesti egyesült prot. teol. akadémiához választott tanárrá. 1877-ben nyugalomba lépett. – 1861-ben országgyűlési képviselő is volt. A Magyar Tud. Akadémia 1840-ben lev., 1858-ban rendes tagjának, a →*dunamelléki egyházkerület* világi tanácsbírójának választotta. Részt vett mint póttag a →*debreceni zsinaton* s mint r. tag a korabeli →*konventeken*. 1868-tól sokáig vitte az egyetemes tanügyi bizottság elnöki tisztét s általában nagy szerepet játszott egyháztársadalmi téren. Azonkívül választmányi tagjai közé sorozta mind a →*Magyarországi Prot. Egylet*, mind a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság*. A nyelvtudományban éppen olyan kimagasló helyet foglalt el, mint a teológiában, melynek mezején mint a szabadelvű irány vezére fejtett ki hatalmas tevékenységet. Szorgalmasan dolgozott a régi P. E. I. L.-ba is, melyet 1858-ban új életre keltett s 1888-ig szerkesztett; szerkesztette még a Prot. Képes Naptárt 1855–1872, a Házi Kincstárt 1861–1864, a Család Lapját 1866. és a Prot. Tudományos Szemlét 1869–1872, mely utóbbiban szintén több dolgozata jelent meg. – Teol. tárgyú *művei*: Mózes öt könyve (Magyarra ford.) I–V. k. (Buda, 1840–41.) Első jósok (Jósua könyvének fordítása). (Uo. 1942.) A szarvasi ág. hitv. ev. főiskolának rövid története. (Szarvas, 1847.) A héber nyelv elemi tankönyve. (Pápa, 1856.) (Goldziher Ignácól átdolgozott II. kiadása 1872.) Die Protestantenfrage in Ungarn und die Politik Österreichs (2 f. névn.). (Hamburg, 1860.) Emlékbeszéd Melancthon Fülöp felett. (Pest, 1860.) Tájékoztató a teológia mezején (Válasz →*Filó Lajosnak*). (Uo. 1862.) (II. átd. kiad. uo. 1863.) Renaniana. (Uo. 1864.) Tanulmányok a magyar bibliafordítások körül (Nyelvtudományi Közlemények III. k., 1864. Felvéve a köv. munkába is pótlékul.). A biblia (Tholuck után ford.). (Pest, 1864.) Bibliái tanulmányok (Különnyomat a P. E. I. L.-ből, 2 r.). (Uo. 1865–8.) A protestantizmus harca az ultramontanizmus ellen. (Uo. 1867.) Concordatum (P. E. I. L. 1867.). A népiskolai törvényjavaslatról. (Pest, 1868.) Az ág. hitv. és helv. hitv. orsz. →*árvaegylet* története (Az árva ház megnyitásakor tartott beszédek közt). (Uo. 1870.) A tudomány fejlődése hajdan és most. (Uo. 1871.) Megnyitó beszéd... a →*Magyarországi Prot. Egylet* alakuló gyűlésén. (Uo. 1871.) (Németül is ki van adva.) Az

vetségi iratok keletkezése. (Uo. 1872.) Mésa Moáb királyának diadaloszlopa. (Uo. 1872.) Emlékbeszéd →*Székács József*... fölött. (Budapest, 1879.) (Németül is ki van adva.) Emlékbeszéd →*Révész Imre* fölött... (Uo. 1882.) Kéziratban szintén sok műve maradt, így a biblia nagy részének fordítása.

Irodalom: *Ballagi* Aladártól életrajza (Erdélyi Prot. Közlöny. 1878. és Prot. Új Képes Naptár 1879.), *Kenessey* Bélától nekrológja (P. E. I. L. 1891.), *Imre* Sándor: Emlékbeszéd B. M. felett (1893.), *Szöts* Farkas: Emlékezés B. Mórról (P. E. I. L. 1899. és Prot. Szemle 1907.), *Komáromi* Lajos: B. M. (1892.), *György* Aladár: B. M. életrajza (1886.).

Baló Benjámin (? , 1813. – ? Déva, 1869. ápr. 29.) ref. lelkész. 1841-től harói lelkész, 1843 tavaszától őraljaboldogfalvi →*káplán* volt, de még ebben az évben Brádra vitték el lelkésznek. Innen 1849 elején a fellázadt románok elől Aradra menekülve, ott kapott lelkészi állást. 1859-ben Dévára ment papnak, hol 1866-ban helyettes esperessé választotta a →*vajdahunyadi egyházmegye*, de mielőtt a nyugalmazott →*esperes* halálával rendes esperességre következhetett volna, meghalt. – Az irodalomnak különféle ágaiban munkálkodott. Egyházi irányú dolgozatai a P. E. I. L.-ben, a Sárospataki Füzetekben és más egyházi vállalatokban jelentek meg. – Önállóan kiadott *művei*: Dicsénekek (Ford. 2 f.). (Arad, 1855–63.) Keresztyéntan (3 f.). (Uo. 1854.), (Gyula, 1856.), (Arad, 1862.) (a régebbiek új kiadásával együtt). Dicsénekek gyermekek számára (Ford.). (Kolozsvár, 1864.) Új eget és új földet várunk (Ima és prédikáció). (Arad, 1867.) Dolgozata van a „Kegyeletkoszorú gr. Gyulay Lajos szülei emlékére” c. füzetben (1868.). Közrebocsátta →*Sükösd Sámuel* gyászbeszédeit szerzőjük életrajzával (1858.).

Balogh Benjámin (Páty, ? – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1781–2-ben harmadéves →*togatus* volt. Innen →*rektornak* ment Szönyre, azután lelkész lett Héregen, 1794-ben Csallóközarányoson. 1817-ben nyugalomba lépett s bizonytalan időpontban halt meg. – *Művei*: A megtért Zakeus (Németből ford.). (Komárom, 1802.) Áhítatosságról való trakta (Jurieu után ford.). (Uo. 1806.)

Balogh Elemér (Székesfehérvár, 1866. febr. 6. – Pozsony, 1938. ápr. 16.) ref. püspök. A teológiát Budapesten 1888-ban végezte, ahonnan segédlelkésznek ment Pozsonyba. Az 1890–91. tanévben az edinburghi egyetemen gyarapította ismereteit, honnan hazatérve előbb Pesten volt segédlelkész, 1895-től pedig Pozsonyban lelkészkedett. 1921-ben a szlovenszkói dunáninneni egyházkerület püspökévé választotta. – *Művei*: Jones Ma-

ri, a kis walesi leány igaz története, vagy: hogyan alakult meg a nagy „Angol bibliaterjesztő társaság” (Angolból ford.). (Budapest, 1894.) Képek az angol egyházi életből (Protestáns Esték. I. k.) (Orosháza és Pozsony, 1897.) A pozsonyi ref. egyházközség rövid története. (Pozsony, 1900.) Az evangélium vértanúi a magyar evangéliumi prot. egyház →*gyászévtizedében*. (Uo. 1900.) →*Kocsi Csergő Bálint* „Narratio brevis...” c. művének X–XII. fejezete (M. Pr. Et. Adattár, 1902.) Csehszlovák és magyar történelmi kapcsolatok.

Balogh Ferenc (Nagyvárad, 1836. márc. 30. – Debrecen, 1913. okt. 8.) ref. tanár. Nagyváradon tanult, az elemi iskolát és a gimnázium hat osztályát a reformátusoknál, ennek két felső osztályát a katolikusoknál végezte. 1854-től teológiát hallgatott Debrecenben, hol 1858-tól még öt évet töltött különféle kollégiumi tisztségekben, az utolsót →*senioriban*. Külföldre menvén, két évig Párizsban, Londonban és Edinburghban gyarapította ismereteit. 1865 szeptemberében tért vissza s ekkor ideiglenes, 1866-ban rendes tanára lett a debreceni teol. akadémiának az egyháztörténeti tanszéken. – A →*tiszántúli egyházkerület* 1883-ban tanácsbírónak, a tiszántúli egyházkerületi értekezlet 1894-ben hat évre alelnökének, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1889-ben választmányi tagjának választotta s a genevai egyetem 1909-ben a teológia díszdoktorává tette. Teológiai irányát a dogmatizmus jellemezte, amit azonban ő maga „új orthodoxiának” nevezett. Dolgozatai főleg a hazai egyházi lapokban és folyóiratokban jelentek meg, de ezenkívül több francia és angol lapban is. Szerkesztette az *Evangéliumi Prot. Lapot* (1875–8.) – *Művei*: →*Melius Péter* hatása. (Debrecen, 1866.) (Németül is.) Ker. egyháztörténelem (Gieseler és mások után). 5 f. (Uo. 1872–90.) (I. f. II. kiad. 1890., 2. f. II. kiad. „tömörítve” 1905.). A magyar prot. egyháztörténelem részletei. (Uo. 1872.) Tájékoztató pontok a theologia terén. (Uo. 1877.) Hitnézetek története Hagenbach után. (Uo. 1877.) Jelentés az Edinburghban tartott egyetemes presbyteri nagygyűlésről. (Uo. 1877.) Kálvin János, az újkori szabadság egy alapítója. (Merle d’Aubigné után ford. és bevezetéssel ellátva.) (Uo. 1878.) A magyar prot. egyháztörténet irodalma. (Uo. 1879.) History of the creeds and confessions of the Hungarian reformed church (Report of... the Presbyterian Alliance, 1880.). Vasárnapügy külföldön és hazánkban. Debrecen, 1881. A debreceni ref. kollégium (Zelizy „Debrecen egyetemes leírása” c. könyvében). (Uo. 1882.) Különvélemény a debreceni főiskolai igazgatótanács kérdésében. (Uo. 1890.) Egyházi tanulmányút francia földön (Prot. Szle, 1891.). Kellő világitás →*Kanyaró Ferenc* unit. történeté-

hez. (Debrecen, 1892.) Dogmatörténeti mozzanatok a német hittudósok körében a 18. és 19. században. (Uo. 1894.) (II. kiad. uo. 1906.) Emlékbeszéd a →*gályarabpapok* debreceni emlékoszlopának leleplezési ünnepélyén. (Uo. 1895.) A brit és külföldi bibliatársulat. (Budapest, 1903.) A bibliatársulat s a biblia. (Uo. 1904.) A debreceni jogakadémia keletkezése. (Uo. 1905.) A magyarországi prot. egyházak története (Átnézte S. →*Szabó József*). (Uo. 1905.) (II. kiad. 1915.) →*Bocskay Istvánról*, vallás-szabadságunk hősről (Prot. Szle. 1907.). Kálvin a történelemben. (Debrecen, 1909.) A debreceni ref. főiskola alapítványi törzskönyve... (Uo. 1911.) A →*debreceni ref. kollégium* története adattári rendszerben. (Uo. 1904.) (A valóságban csak 1915-re lett kész, S. Szabó József közreműködésével.)

Irodalom: S. Szabó József: Dr. B. F. élete és művei (Utolsó helyen említett műve függetlenül, 1915.).

Balogh Péter (Nábrád, 1792. febr. 12. – Debrecen, 1870. nov. 23.) ref. püspök. Tanult 1804–15. Debrecenben, hol azután három évig →*köztanító* volt. Miután 1818–21-ben →*akadémikus rektorságot* folytatott Karcagon, egy évet a bécsi prot. teol. intézetben töltött, míg 1822-ben ideiglenes, 1823-ban rendes lelkész lett Nagyszalontán. 1832-ben →*esperessé* választotta a →*nagyszalontai egyházmegye*. 1855-től mint legrégebb esperes, h. püspökként működött a →*tiszántúli egyházkerületben*. E minőségében derékul kivette részét a →*pátens* elleni küzdelemből, minek méltánylásául 1860-ban püspökké választott. Ugyanez évben debreceni papnak is meghívták. Püspöksége idejére esik a debreceni kollégium új épületének létrejötte. – Irodalmi téren mindössze →*Szoboszlai Pap István* (1855.) és id. Tisza Lajos (1857.) feletti gyászbeszédével lépett fel. Közzé tette még az öt ref. egyházkerület képviselői által 1848. szept. 1-én tartott értekezlet jegyzőkönyvét (1867.).

Irodalom: *Balogh* Ferenc: B. P. életrajza (Révész Figyelmezője, 1870.), *Tóth Sámuel*: Emlékbeszéd B. P. gyászünnepélye alkalmával (1 871.), *Zoványi Jenő*: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Balogh Péter (Ócsai) (Kisbágyon, 1748. aug. 14. – Kisbágyon, 1818. okt. 16.) ev. egyetemes felügyelő. Iskoláit Osgyánban, Losoncon, Pozsonyban és Késmárkon végezte. 1767-ben patvarista, 1769-ben aljegyző lett Nógrád vármegyében, hol azután még fősolgabírói és alispáni tisztet viselt. Majd fokozatosan még tovább haladván a hivatali állások lépcsőin, volt kir. táblai bíró, septemvir, bécsi cancelláriai referendarius, torontáli s végül zólyomi főispán. Közben két ízben követül is ki volt küldve, először az 1790–91-i országgyűlésre, melyen mint egyik legkiválóbb szónok,

igen fontos szerepet játszott, főként a XXVI. tc. megalkotásában. Már előbb, 1786-ban helyettes, 1788-ban pedig rendes →*egyetemes felügyelője* lett egyházának, melynek hittételeihez szigorúan ragaszkodott. A →*pesti zsinat* tárgyalásaiban tevékeny részt vett. Aldozatkész pártfogója volt a pozsonyi lyceumnak. Az egyetemes levéltár és egyetemes iskolai alap jó részben az ő buzgólkodásának köszönheti létét. Ő indítványozta a reformáció három százados évfordulójának is a megünneplését. – A temetésén →*Valentiny Jánostól* és →*Kolosváry Istvántól*, gyászünnepe Kis Jánostól tartott beszédek ki vannak adva („Justa funebria...”).

Irodalom: *Haán* Lajos: A magyarhoni evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal (1883.), *Abafi* Lajos: Ó. B. P. (Hazánk, 1888.) *Mágocsi* Dietz Sándor: Ó. B. P. emlékezete (1928).

Balogh Sámuel (Almási) (Nagybarca, 1795. jún. 6. – Serke, 1867. okt. 15.) ref. lelkész. Rimaszombatban és Sárospatakon tanult, ez utóbbi helyről közben egy évet (1814–5.) Késmárkon, egyet pedig nevelősködéssel töltvén. 1819-ben →*akadémikus rektornak* ment Putnokra, de letevéen külföldre igyekvéséről, egy év múlva →*káplánságot* vállalt Zsipen. 1824-ben Otrókocson, 1825-ben Sajókesziben, 1832-ben Naprágyon, 1834-ben Serkén lett pap. – A Magyar Tud. Akadémia 1842-ben pályadíjjal jutalmazta, 1858-ban lev. tagjául választotta, amit nyelvészeti és bölcsészeti irodalmi működésével érdemelt ki. Az egyházi irodalomban kisebb a munkássága. Ide vágólag az „Áhítatosság órái” (Zschocke után) fordításának I., II., III. és VI. kötetain (Buda, 1828–30.) kívül csupán következő műve látott napvilágot: Halotti tanítás Losonczy Judit Tornallyay Antalné felett. (Rozsnyó, 1837.)

Balsarátí (helyesen: Bassarági) **Vitus** János (Nagylak, 1529. – Sárospatak, 1575. ápr. 7.) ref. lelkész. Tanult Gyulán, Erdődön, Nagybányán és 1549-től Sárospatakon, hol egyszersmind kiegészítőképpen tanított is. 1550-ben külföldre ment s jún. 14-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1554-ben magisteri címet szerzett, de 1556 februárjáig még ott maradt, 1555 nyara tájától →*seniora* lévén a magyar →*coetusnak*. Ekkor a bolognai, majd a padovai egyetemre ment s az előbbin 1558. aug. 6-án orvosdoktor lett. Mint ilyen, már ott is és több helyen gyakorlatot folytatott, míg 1560-ban visszatérvén hazájába, udvari orvosul alkalmazta Perényi Gábor. 1570 végétől olaszliszakai, 1571 végétől sárospataki elsőpapi tisztet viselt. – *Művei:* De remediis pestis prophylacticis. (Hely n. 1564.) (Ez ellen vitára kelt →*Melius.*) A ker. vallásnak minden ágazati rövid summába foglalva. 1571. Emlékét sógora, →*Szikszai Fabricius Balázs* beszéddel (Witten-

berg, 1575.), →*Kassai Zsigmond Dávid* verssel (Uo. 1577.) örököltette meg.

Baltazár Dezső (Hajdúböszörmény, 1871. nov. 15. – Debrecen, 1936. aug. 25.) ref. püspök. Hajdúböszörményben tanult 1888-ig, midőn Debrecenbe ment s a gimnáziumot 1890-ben, a teológiát 1894-ben végezte. Ekkor nevelősködni kezdett s egyidejűleg a jogot is elvégezte Budapesten, hol 1897-ben állambizományt szerzett. Miután a berlini és heidelbergi egyetemen is hallgatott, 1899 elején vallásbíró lett Budapesten. Ezévi júniusban fogalmazóvá. nevezetett ki a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, 1900 novemberétől hajdúböszörményi lelkész volt. Ugyanekkor az →*alsószabolcs-hajdúvidéki egyházmegye* →*esperessé*, 1911 nyarán a →*tiszántúli egyházkerület* püspökké választotta. Mint ilyent, a debreceni egyház is meghívta lelkészének. – Tagja volt 1904 óta az összes →*zsinatoknak* s 1917 óta elnöke is. 1918-tól a →*konventi* elnökséget is viselte. Az →*ORLE*-nek 1907-től haláláig elnöke volt, 1915–1924-ben az volt a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* is, melynek 1911-ben lett választmányi tagja. A debreceni egyetem 1917-ben a teológia, 1929-ben az államtudományok díszdoktorává tette. A debreceni kollégiumnak tekintélyes alapítványt gyűjtött az Észak-amerikai Egyesült Államokban. Cikkei a →*Debreceni Prot. Lapban* és a →*Lelkészezségysületben* – melynek 1909–10-ben felelős, azontúl haláláig főszerkesztője volt –, valamint napilapokban jelentek meg. Önállóan kiadott művei: Alkalmi prédikáció a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1903. évi vándorgyűlésén. (Budapest, 1903.) Esperesi székfoglaló. (Debrecen, 1904.) Egyh. beszéd elő- és utóimával (Beközöntő). (Debrecen, 1911.) A reformáció emlékünnepe (Prédikáció imákkal). (Uo. 1913.) Karácsonyi áhítat. (Uo. 1914.) Halotti imádság Kiss István felett. (Uo. 1915.) A háború az evangélium megvilágításában. (Uo. 1918.) Egységes politikai, kulturális, szociális és gazdasági program a magyar kálvinizmus részére. (Budapest, 1918.) Isten dicsőségére a hazáért (Prédikáció). (Debrecen, 1920.) Az én hitvallásom. (Uo. 1920.) A próbáltatások idejéből. (Uo. 1920.) Elég nékem az Isten kegyelme (Prédikációk 2 k.) (Uo. 1923–36.) A kálvinizmus és az államélet. (Budapest, 1923.) A mindennapi kenyér. (Uo. 1930.) A ref. egyház általa szerkesztett rövid életű 1924-i énekeskönyvében három éneke van. Átvizsgálta s előszóval ellátta Nagy Vincének „A mi hitünk” c. konfirmációi kátéját.

Irodalom: *Czeplédy* Emánuel: B. D. ref. püspök életrajza. (1931.), *Csikesz* Sándor: D. Dr. B. D. (1936.), *Erdős* József: B. D. a tanítvány (1936.), *Zoványi* Jenő: a tiszántúli ref. egyházkerület története. (1939.)

Baltik Frigyes (Hontbagonya, 1834. júl. 24. – ?, 1919. május 25.) ev. püspök. A gimnáziumot Selmecebányán, a teológiát Pozsonyban s miután 1853-tól két évig tanító volt szülőhelyén, Bécsben, Baselen (1857. máj. 4-től) és Halléban (1858. ápr. 5-től) végezte. 1859 februárjában tanárnak ment Besztercebányára, 1870-ben lelkésznek Liptószentmiklósról, 1895-ben Balasagyarmatra. A *→liptói egyházmegye* 1872-ben *→alesperes*nek, 1875-ben *→főesperes*nek, a *→dunáninnyi egyházkerület* 1874-ben *→gyámintézeti* elnöknek, 1890-ben püspöknek választotta s mint ilyen, tagja volt az 1891. és 1913. évi *→zsinatok*nak. – Írói működését 1897-ben teol. díszdoktorsággal jutalmazta a rostocki egyetem. Dolgozatait egyes egyházi lapok nagy számmal közölték, önállóan kiadott művei pedig a következők: Bibliai történet (Szlovákul). Pest, 1867. A magyar ág. hitv. ev. egyház rövid története (Szlovákul is, magyarul is). (Besztercebánya, 1869.) Az élő víz forrása (Szlovák imák és énekek). (Pest, 1870.) (Új kiad. 1874.) Szózat az ev. egyetemes gyámintézetről (Szlovákul). (Pozsony. 1872.) Luther kis kátéja (Szlovákul. *→Szeberényi Gusztávval*), (Bp., 1876.) (Több kiadása van.) Az ágostai hitvallás (Szlovákul). (Uo. 1880.) Üdvözet a *→türelmességi rendelet* 100 éves emlékére (Szlovákul). (Turócszentmárton, 1881.) Luther Márton élete (Szlovákul). (Liptószentmiklós, 1883.) (Többször megjelent.) Melancthon Fülöp élete (Szlovákul). (Bp., 1897.) (III. kiad. 1911.) Vegyes házasságokról szemben a „Ne temere” pápai decretummal. Hely n. 1908. Ezenkívül prédikációk a türelmességi rendelet százéves fordulóján, a zsolnai zsinat háromszáz éves emlékünnepe, az egyetemes *→gyámintézet* 29. évi közgyűlése alkalmával, amazok szlovákul, ez magyarul is, imák a losonci ev. nőegylet ünnepélyén, az 1891-i zsinat megnyitásakor, a reformáció négy száz éves fordulóján, amazok magyarul, ez szlovákul. Újra közrebocsátotta Arnd János prédikációit szlovákul (Békéscsaba, 1886.).

Bánáti ev. egyházmegye, 1893-ig a *→bánságinak* volt a neve.

Bánáti német ev. egyházmegye Jugoszláviában, a *→bánsági egyházmegyének* oda szakadt nyolc egyházából alakult. Esperesei voltak: Jeszenszky Ignác nagykikindai l. 1920–1920. aug. Mérnyi Gyula ferencalmi l. 1921–1926, Kund Vilmos pancsovai l. 1927-től.

Bánáti ref. egyházmegye Jugoszláviában, az államfordulat következtében 1922-ben jött létre a *→békés-bánáti egyházmegye* oda szakadt kilenc egyházából, 1933-ig alesperesség névvel. Első *→alesperese* Fekete Gyula nagykikindai l. volt 1926-ig, azután Gachal János torontálvásárhelyi l., ki 1933-tól fogva *→esperese* volt a keleti egyházmegyének, mely jóformán azonos ezzel.

Bánáti szlovák ev. egyházmegye Jugoszláviában, a *→bánsági egyházmegyéből* oda csatolt egyházak közül kilencnek 1920 októberében megalakított testülete. Espereseinek névsora: Csaplovics János kovacsicai l., majd Janis József kovacsicai l.

Bancsó Antal (Kisbabót, 1851. febr. 24. – Budafok, 1937. jan. 3.) ev. tanár. A gimnáziumot Győrött (1862–66) és Sopronban (1866–1870.), a teológiát Sopronban (1870–1873) és Jenában (1873–1874.) végezte. Azután két évig nevelősködött, míg 1876-ban októberben a hallei egyetemre ment s ott szintén két évet töltött. 1878 szeptemberében *→teol. tanár* lett Eperjesen, 1884 szeptemberében Sopronban. Itt működött 1919-ben történt nyugalomba léptéig, 1908-tól mint igazgató. Budapestre költözött, azután 1919–1923-ban az itt elhelyezett *→teol. akadémián* tanárkodott. – Az ev. egyetemes egyháznak 1908-tól jegyzője, majd főjegyzője volt 1928-ig. A pécsi egyetem 1933-ban teol. díszdoktorrá tette, a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1911-ben választmányi tagjai közé sorozta. Különböző dolgozatai jelentek meg az *→Ev. Egyház és Iskolában*, közülük tudományos szempontból értékes: Az ószövetségi prófétákról (1887–88.). Egyéb *Művei*: Ker. hit- és erkölcsstan. (Sopron, 1888.) (II. kiad. Budapest, 1895.) Az ügynevezett autonóm erkölcsiségről (*Prot. Szle.* 1897.). Ünnepi beszéd márc. 15-ének ötvenéves évfordulóján. (Sopron, 1898.) Becsület és párbaj. (Uo. 1899.) A biblia a könyvek könyve (*Prot. Szle.* 1904.). A munka jelentősége a szociális mozgalomban (Uo. 1909.) Utasítás a ker. vallástan tanításához. (Selmecebánya, 1911.)

Bándi Mihály (Küküllővár, 1689. – Hátszeg, ?) ref. lelkész. Nagyenyeden tanult, honnan a 18. század első évtizedének folyamán nevelőségre ment s e minőségben nyolc évet töltött Brassóban és Nagyszébenben. Azután 1716 áprilisáig udvari papja volt Barcsay Ábrahámnak. Ekkor külföldre indult s 1717. febr. 19-én a leideni egyetemnek lépett a hallgatói közé, melyen 1721-ig időzött. Hazájába visszatérve Hátszegen lett lelkész, de nemsokára meghalt. – *Művei*: Szentírásból lerajzoltatott igaz keresztyénség címere (Németből ford.). (Hely n. 1718.) Bujdosók vezére. Leiden, 1718. (II. kiad. Kolozsvár, 1769.) Köz példa... (Gyászbeszéd Barcsay Ábrahám és Makrai István felett 1716.) (Kolozsvár, 1721.) Üdvözlő verset írt *→Pápai Páriz Imréhez.* (1719.).

Bándi P. Sámuel (? , ? , ?) ref. lelkészjelölt, mezőbándi születésű, honi tanulmányai befejeztével külföldre ment s 1687-től a franekeri egyetem hallgatója volt, míg 1691 elején Amsterdamban időzött. További sorsa ismeretlen. – *Műve*: Rövid magyarázatja a 68. zsoltárra... (Franeker, 1690.)

Bánffyhungyadi (később Hunyadi) **Abacs** Márton (Bánffyhungyad, ? ?, 1737. dec. 20 után.) ref. esperes. Kolozsvárt tanult, ahol 1693-ban →*seniori* tisztelet viselt. Innen külföldre menvén, 1694. aug. 5-én a franekeri egyetemre iratkozott be. 1696 júliusában hazajöve, előbb Torockószentgyörgyön, 1710-től pedig Ótordán lelkészkedett. A →*nagyenyedi egyházmegye* előbb főjegyzővé, 1728-ban →*esperessé* választotta. – Aránylag terjedelmes értekezése: De divinitate sacrae scripturae. (Franeker, 1696.) – Üdvözlő verset írt Vizaknai Briccus Györgyhez (1695.) és →*Szathmárnémethi Mihály* (1689.), gyászverset a →*Szathmárnémethi Mihály* (1689.), →*Tolnai F. István* (1690.), →*Pataki István* (1693.) és →*Szathmárnémethi Sámuel* (1717.) halálára. Egyik fia (Abacs János) szintén viselt esperességet, egy unokája (Abacs János) pedig püspökségig vitte. Apja Abacs Mártonnak.

Bánffyhungyadi Ferenc (Bánffyhungyad, 1656. v. 1657. – ? ?) ref. lelkész. Előbb valószínűleg Nagybanánán tanult, de 1675. jún. 13-án Debrecenben subscribált. Miután 1681 nyarán →*seniora* volt a kollégiumnak, e hivatala befejeztével külföldre ment s 1682. márc. 11-én a leideni, azévi aug. 19-én a franekeri egyetemre iratkozott be. További sorsa ismeretlen. – *Művei*: De confoederatione et beatitudinis fidelium restitutione in statu gratiae. (Franeker, 1683.) Gyászverset írt a →*Martonfalvi György* halálára (1681.).

Bánffyhungyadi **Mogyoró** Benedek (Bánffyhungyad, ?-?, kb. 1603 eleje) ref. püspök. Hazai iskolái végeztével külföldre ment s 1551. jún. 4-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérte után valamikor 1564 előtt Debrecenben is lelkészkedett. 1569-ben pedig állítólag tasnádi pap volt. 1595. júl. 6-án mint szilágycsehi lelkészt, tisztántúli püspökké választották. – *Műve*: Az mirigyhalálról való rövid ker. értelem. 1577.

Bánhegyi (1862-ig Bauhofer) István (Somorja, 1832. okt. 2. – Budapest, 1906. okt. 19.) ev. vallású tanfelügyelő. Tanult Sopronban (1844-től), Kőszegen (1846-tól), ismét Sopronban (1847-től), Budán (1818-tól), Pozsonyban (1850-től.) A teológiát 1852–55-ben Pozsonyban és Bécsben végezte. 1856 januárjában →*káplán* lett Cservenkán, míg 1857-ben segédtanárul alkalmaztatott a pesti prot. teol. akadémiához. 1858-ban a somorjai egyház választotta lelkészül. 1861-ben gimn. tanárnak és lelkésznek ment Losoncra, 1866-ban tanítóképzési igazgatónak Nyíregyházára. 1869-ben tanfelügyelővé neveztetett ki Szepes és Sáros vármegyékbe, 1876-ban Békés vármegyében. 1896-ban nyugalomba lépett. – *Művei*: közül egyházi érdekek: A nyíregyházai ev. tanítóképzési ismertetése. (Debrecen, 1867.) A felekezeti iskoláztatás veszélyei... (Pest, 1870.) (II. kiad. Budapest, 1874.)

Vallás- és erkölcsan (I.f.). (Uo. 1874.) Vezérkönyv a prot. népiskolai vallásitanításban (I.f.). (Uo. 1874.) – Fia volt →*Bauhofer János György*nek.

Bánhorváti János (Ipolypásztó, 1761. – Újbars, 1824.) ref. lelkész. 1774-től Losoncon, 1782 tavaszától Debrecenben tanult, ahonnan egy ideig büdszentmihályi →*praeceptorság*on volt s 1784 tavaszán folytatta tanulását. Majd 1792-ben →*rektornak* ment Kunmadarasra, míg 1793 szeptemberében az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1795-ben Tergenyen, 1798-ban Újbarson lett lelkész. – *Művei*: Ker. embernek halál ellen való bizonyos orvossága (Gyászbeszéd Csete Mihály felett). (Pest, 1793.) Ker. aszszonyi triumphus... (Gyászbeszéd Péli Nagy Andrásné felett). (Pozsony, 1814.) –

Megkülönböztetendő tőle az a *Bánhorváti* János, aki a következő művet írta: Salamon királynak szorgalmatossága (Prédikáció a báji templom „felállításakor”). (Pest, 1786.) Ez 1774-ben Disznóshorváton volt →*rektor*, 1778–9-ben sajeccsegi lelkész volt, 1784 elején pedig báji pap-ságot viselt.

Báni ev. egyházmegye (másképpen gradnai), a →*biccsei kerület*ben, kezdetől megvolt, mint a lutheri reformációhoz csatlakozott három Trencsén vármegyei →*egyházmegye* egyike. Egy pár szomszédos Nyitra vármegyei község is tartozott belé, melyekkel együtt a 17. század első felében 14 anyaegyházból állott. A →*gyásztized*ben megszűnt egy időre, de a Rákóczi szabadságharcában új életre ébredt, míg azután a 18. század folyamán sok egyháza elvéstetvén, egyesülni volt kénytelen a többi Trencsén vármegyei egyházak társaságában a nyitraiakkal. Esperesei közül a következők neve ismeretes: Lazany Mihály báni l. 1606-tól, Piscator György radnai l. 1610-től, Blatnicai János nagysándori l. 1611-től, Hodik Izsák báni l. 1615-től (1635 ápr.), Hrabecius János vágzsámbokrési l. 1636-tól, →*Láni Zakariás* báni l. 1639–1642, Molitoris Miklós radnai l. 1643-tól, Duraeus János zayugróci l. 1648-tól, Hankó Jakab báni l. 1651-től, Molitoris vagy Rövidi János vágzsámbokrési l. 1667-től, Hodik János zayugróci l. 1670–1674, Visnovszki Gáspár bobóti, dezséri l. 1706-tól.

Bánsági ev. egyházmegye, a →*bányai kerület*ben, 1893-ig bánáti névvel, tizenhárom évi sürgetés után 1836-ban alakult a →*békésarad- és temestorontáli egyházmegye* kettéválasztásával s ez utóbbi részének arról való elnevezésével, hogy csaknem az egész temesi bánságot magába ölelte. A 18. század utolsó negyedétől fogva folyton szaporodó egyházakból keletkezett, melyek már 1813-ban külön alesperességekbe tömörültek. Ezek teljes önállóságuk megnyerése óta több mint két-

annyira szaporodtak, amennyiben az alakuláskor 12, a 20. század elején – dacára annak, hogy sok meg is szűnt közülük – 25, Magyarország új határainak kialakításakor ugyanannyi egyházközség tartozott hozzá. Egész teljességében elvesztette az anyaország s két országhoz csatoltatván, nem is két-, hanem ötfelé szakadt, amennyiben Jugoszláviában a bánáti német és a bánáti szlovák, Romániában a bánsági német és a bánsági zsinatpresbyteri lett belőle, sőt a romániai szlovák egyházmegyébe is jutott egyházai közül. Espereseinek névsora: Ambrózy Mátyás nagybecskerekí, antalfalvai l. 1836–1846, Karner Vilmos temesvári l. 1847–1860, Ambrózy Mátyás (ismét) antalfalvai l. 1860–1863, Bariss Sándor kedvenci l. 1863–1864, Frint János ferencalmi l. 1865–1872, Kramár Béla temesvári l. 1873–1909, Doleschall Lajos nagylajosfalvai l. 1910–1920.

Irodalom: Kernuch Adolf: A bánáti ág. hitv. ev. esperesség monografiája (1886.).

Bánsági ev. egyházmegye, a romániai zsinatpresbyteri kerületben, az államfordulat után az addigi →*bánsági egyházmegyének* Romániához csatolt 10 egyházából és az addig a →*csanád-csongrádi egyházmegyéhez* tartozó Nagyszentmiklósból alakult. Ebből a 11 egyházból 1922-ben kiszakadt 6 a német egyházmegyévé, a megmaradt öthöz aztán 1927-ben az aradiból megmaradt 2 csatlakozott, miért is azóta →*arad-bánsági* nevet visel. Esperese volt Bohus Károly temesvári l. 1919–1927.

Bánsági német ev. egyházmegye, az erdélyi szász kerületben, a →*bánsági egyházmegyének* Romániához csatolt egyházai közül hatból és az →*arad-békésinek* szemlakai egyházából 1922-ben alakult, amazok a bánsági zsinatpresbyteri egyházmegyéből, emez az aradiból válván ki e végett. Hozzá csatlakozott azután még a petrosényi.

Bánsági ref. egyházmegye Romániában, a →*királyhágómelléki egyházkerületben*, eredetileg a →*békés-bánáti egyházmegyének* ide csatolt 20 egyházából 1920-ban alakult, de később a →*nagyszalontai egyházmegyéből* is kapott még három egyházat, melyek közül kettő Arad vármegyében fekszik. A többiek közül 10 Krassó-Szörény vármegyéhez, 8 Temeshez, 2 Torontálhoz, 1 Csanádhoz tartozik. – Első →*esperes*ül →*Szabolcska Mihály* temesvári lelkészt választotta, ki 1926-ig vitte a hivatalt. Utódai: Zöld Mihály végvári l. 1926–1931, Szabolcska László temesvári l. 1931–1935., Nemes Elemér igazfalvai, lugosi l. 1935–1949, Nits István 1949-től.

Bányai (Felső-) **Szabó** István (Erdőhorváti, 1711. – Erdőhorváti, 1767. május 25.) ref. tanár. Tanulmányait egy Pozsonyban töltött év kivételével Sárospatakon végezte, hol 1736-tól →*köztanító* volt, míg 1739 végén külföldre ment. Itt 1740.

márc. 4-én a franekeri, okt. 15-én a harderwijki egyetemre iratkozott be. Miután 1743-ig több más holland egyetemet is meglátogatott, visszatért hazájába s tanári állást foglalt el Sárospatakon. 1767 elején nyugalomba lépve, szülőfalujába vonult. – *Művei:* Gileadi balsamom a döghalál ellen (Lampe után németből ford.). (Franeker, 1741.) *Supremum pietatis munus Michaelis* →*Szathmári* (1744). (Kolozsvár, 1748.) Respondenskedett a „De capite aureo statuae et prima bestia” (1742.) tartott vitán. Kéziratban is maradtak művei, főleg gyászbeszéd.

Bányai ev. egyházkerület, eredetileg még a →*zsolnai zsinat* alakította a →*nógrádi*, →*túróci*, →*zolyomi* és a két →*honti egyházmegyék* szlovák egyházaiból, melyek akkor mintegy 160-an voltak. Nemsokára beléolvadt az ugyanazon területen fekvő német egyházközségekből hasonlóképpen a zsolnai zsinaton alkotott →*inspectorság* is, mégpedig mindjárt első inspectorának, Lentz Pál magister selmecbányai lelkésznek a halála után, de a hétbányavárosi egyházmegye kivételével, mely csak 1704-ben rendelte magát alá a kerületnek, önálló léte egyidejű megszűnésével. 1672–1704-ben és 1710–1734-ben az üldözések miatt jóformán kormányzás nélkül tengődött a kerület, melyhez a →*rózsahelyi zsinat* a Bars és Pest-Pilis vármegyék területén fekvő ev. egyházközségeket is hozzácsatolta, ellenben a kishontiakat elvette tőle. Ezek szerint ekkor szintén öt egyházmegyéből állott, amennyiben a Pest megyeiek a nógrádi egyházmegyének képezték részét egy ideig. A második →*Carolina Resolutio* alapján aztán 1735-ben újból rendeztven a kerületek, ez elveszté a túróci egyházmegyét, de a Tiszántúl és Dél-Magyarországon fekvő egyházak szaporodása következtében ekkor mégis öt egyházmegyéje maradt, mindezek a Pest vármegyeeikkel együtt már ekkor a →*pest-békésit* képezvén. A →*békésinek* és a →*bácsinak* a megalakulása a század végére hétre emelte egyházmegyéi számát. Majd a →*budapestinek* a Pest vármegyeeiből kiválásával s a →*békésinek* és a →*bánátinak* szétválásával kilenc egyházmegyéje lett, melyeknek területén 1735-ben 70, 1791-ben 137, 1895 előtt 219 anyaegyházat számláltak 231 lelkésszel. 1895-ben az egyházkerületek új beosztásával visszakapta a túróci egyházmegyét, ellenben elcsatolták tőle a →*barsit*, →*nagyhontit* és →*nógrádit*. Az így előállott számbeli veszteséget mindjárt 1896-ban helyre-pótolta a békési egyházmegyének háromra való osztása, sőt 1900-ban a →*bács-szeréminek* kétfelé osztása tízre szaporította egyházmegyéi számát, mígnem az első világháború utáni új határok következtében a →*horvát-szlavón*, bánáti, túróci és zolyomi egyházmegyéket egészükben a bácsit majdnem egészen, az →*arad-békésinek* és →*csanád-csongrádi*

nak pedig egy részét elveszítette. Ezután a Pest vármegyeinek háromfelé szakítása (1923.) folytán hét egyházmegye tartozott hozzá, de neve teljesen illuzórikussá vált. 1952-ben régi alakjában megszűnt.

Kebelében a következő helyeken gimnáziumok voltak: Budapest (2), Aszód, Békéscsaba, Szarvas, Orosháza. Összes egyházi száma: 1903-ban 164, 1936-ban 87, 1943-ban 212.

Püspökei voltak: →*Melik Sámuel* breznóbányai l. 1610–1620, Rohács Menyhért breznóbányai l. 1621–1622, Sextius Péter garamdobi, breznóbányai l. 1623–1633, Láni Gergely zólyomi, breznóbányai l. 1635–1651, Spetkius Márton bozói l. 1652–1655, →*Lápi Dávid* breznóbányai l. 1656–1669, →*Zabojnik György* bozói l. 1669–1672, →*Pilarik István* selmecebányai német l. 1704–1710, →*Michaelides Sámuel* besztercebányai szlovák l. 1734–1740, →*Pilarik Jeremiás* dacsolami l. 1741–1743, →*Hruskovics Sámuel* besztercebányai német l. 1743 (1744)–1748, Glosius Dániel sziráki l. 1754–1755, Frideli András garamszegi l. 1757–1766, Pohl Mihály acsai l. 1767–1778, Csernyánszky Sámuel selmecebányai német l. 1778–1785, Szinovicz Mihály besztercebányai szlovák l. 1785–1796, →*Hamaliár Márton* selmecebányai német, szarvasi l. 1796–1806, Lyci Kristóf besztercebányai szlovák l. 1807–1814, →*Lovich Ádám* besztercebányai német l. 1815–1831, →*Szeberényi János* selmecebányai szlovák l. 1834–1850, →*Székcács József* pesti magyar l. 1860–1872, →*Szeberényi Gusztáv* békéscsabai l. 1873–1890, Sárkány Sámuel pilisi l. 1890–1905, →*Bachát Dániel* budapesti szlovák l. 1905–1906, Scholtz Gusztáv budai l. 1906–1918, →*Raffay Sándor* pesti magyar l. 1918–1945, Ordasa Lajos budapesti l. 1945–1950, Dezséry László budapesti l. 1950–1952.

Felügyelői voltak: Radvánszky János 1735–1738, Radvánszky György 1738–1760, br. Podmaniczky János 1760–1778, br. Hellenbach György 1778–1785, Radvánszky János 1785–1808, Kubinyi András 1808–1815, Baloghy Lajos 1817–1819, Radvánszky Antal 1819–1837, br. Prónay Albert 1837–1860, Desseffy Ottó 1860–1867, br. Podmaniczky Frigyes 1867–1873, br. Radvánszky Antal 1873–1879, Fabiny Teofil 1880–1898, →*Zsilinszky Mihály* 1898–1911, Zsigmondy Jenő 1912–1928, Pesthy Pál 1929–1949. Darvas József 1950–1952.

Baptisták Magyarországon 1846 óta vannak, amikor hazajöttek Hamburgból azok a magyar ifjak, akik ott Rottmayer János vezetése alatt 1843-ban baptista hitre tértek. Itthon kevés eredményt értek el működésükkel s csak 1873-ban vett nagyobb lendületet felekezetük ügye. Ekkor került Budapestre Meyer Henrik mint a „Brit és külföldi biblia-társulat” ügynöke s azonnal hoz-

záfogott baptista elveinek terjesztéséhez. Emiatt nemsokára meg kellett válnia a biblia-társulattól, de ekkor is Magyarországon maradt s prédikatori minőségben buzgón folytatta működését. 1884-ben már 500 felnőtt híve volt az országban. Legnagyobb részük Budapesten lakott, ahol ez évben kezdtek nagyobb szabású imaházuk építéséhez, melyet 1886-ban fel is avattak. Erre még fokozottabb buzgalommal gyűjtötték tovább a híveket az ország minden részében s mindjárt ezután hódításokat tettek a Szepességen, Pozsony vidékén, a Bácskában, Nagyszalontán, hol a Kornya Mihály buzgólkodása megteremtette első vidéki imaházukat, és Kolozsvárt, hol szintén a biblia-társulat ügynöke, ifj. Rottmayer János indította meg és vezette a térítő munkát, mely vidéki kirándulásokban és körutakban is gyakran megnyilvánult. Sikert az üldözések dacára is mindig arattak, mégpedig a belmisszióknak a magyar prot. egyházakban akkor olyannyira elhanyagolt állapota folytán akkora mértékben, hogy 1895 tájára mintegy 4–5000-re emelkedett követőik száma. Új lendületet vett ebbeli munkálkodásuk, midőn 1893-ban két, prédikatori iskolát végzett magyar jött haza Hamburgból: Balogh Lajos, ki Hajdúböszörményből, Udvarnoki András, ki Budapestről folytatta a munkát. Az 1895. év végre meghozta a vallás szabad gyakorlatáról szóló XLIII. tc.-ben a törvényesen elismert felekezetek intézményét, minek eredményeül a Csoják Attila elnöklése mellett 1905. szept. 15-én megállapított ún. ócsai hitvallásuk alapján még ezévi nov. 2-án megkapták a törvényes elismerést. Ez két csoportra osztotta őket, melyek között mindössze annyi volt az eltérés, hogy ameddig az egyik igénybe vette a törvényes elismertetést, addig a másik nem törődött vele. Ez utóbbiak szabad baptistáknak nevezték magukat. A különbségnek ez a lényegtelen volta hozta magával, hogy Magyarország felosztása után az országban maradtok 1920. szeptemberében végre is egyesültek „magyarországi baptista gyülekezetek szövetsége” név alatt. Az addig mintegy 25 ezerre szaporodott baptisták ekkor csak mintegy 7 ezren voltak, de térítő erejük és hatásuk azóta sem lankadt s rövid idő kell hozzá, hogy elérjék előbbi számukat. Anyagilag is kedvező helyzetben vannak, főleg külföldi, leginkább angol nyelvű hitfelek támogatása folytán. Ez képesíti őket arra, hogy nemcsak teol. intézetet tartanak fenn Budapesten három tanárral, hanem jótékonyági intézeteket is, így agg- és árvaházakat különböző helyeken. Az evangelizálás ügyére roppant gondot fordítanak, s kivált ennek érdekében, de tágabb körű szempontokból is, kiterjedt irodalmi munkásságot folytatnak.

Irodalom: Könyves Tóth Kálmán: a Baptis-

ták és tévtanaik (Czelder Figyelője, 1880.) *Mátyás Ernő*, stb.: A szekták és az ellenük való védekezés módjai (1933.). *Somogyi Imre*: A szekta-kérdés (1933.), *Csopják Attila*: Egyháztörténet... (1922.), *Uő.*: Képek a magyarországi baptista misszió történetéből (1928.).

Bárány (Szeniczei) György (Beled, 1682. – ? 1757. júl. 1.) ev. esperes, 1705-ig Győrött tanult, 1707-ig Pozsonyban, azután Eperjesen, ahonnan külföldre mentén, 1708 tavaszán a jenai, 1709-ben a hallei egyetemre iratkozott be. 1711-ben tért vissza hazájába s ekkor Győrött → *conrector*, 1713-ban Nagyvázszyban lelkész lett. Innen 1718-ban Gyönkre, 1719-ben Györkönybe, 1722-ben Sárszentlőrincre ment hasonló minőségben. Ez utóbbi helyről elűzetvén, 1726-tól Dörgicsén lelkészkedett, de 1729-ben visszamehetett Sárszentlőrincre. 1720-tól → *esperesi* tisztelet is viselt a → *tolnai egyházmegyében*. –

Pietista irányú teológiai és pedagógiai munkásságáról nevezetes. – *Művei*: Oktatás a gyermeknevelésről (Francke után ford.). (Halle, 1711.) *Panoplia catholica*, azaz: Lelki fegyverház az iskolában járó gyermekeknek... 1733. Katekizmus a gyermeki tanításnak Gerengel által feltételezett summájával. (Nürnberg, 1735.) Katechetika (Rambach után, az előbbinek előszava). Atyafiságos serkentések... (Wolf és Rogallen után ford. → *Sartorius Jánossal*) (Jena, 1736.) *Augustana confessio*, azaz: A hitnek... vallása... egynehány jegyzésekkel... (Ford.) (Uo. 1740.) Az igaz keresztyénségről írott négy könyv... (Arnd után ford. *Sartorius Jánossal* és → *Vásonyi Mártonnal*). (Uo. 1741.) Luther Márton kis katechismusa és... magyarázatja (Ford. másokkal). (Lauban, 1750.) (Sok kifogásnak volt a tárgya.) A mi Urunk Jézus Krisztus újtestamentoma (Görögből ford. „magyarázatokkal és jegyzésekkel”, → *Bárány Jánossal* és *Sartorius Jánossal*). (Uo. 1754.) Újra kiadta → *Ács Mihály* „Zengedező mennyei kar”-át (Vásonyi Mártonnal 1726.) és „Aranylánc”-át (1734.) Kéziratban is maradtak művei.

Irodalom: *Schmidt János*: Sz. B. Gy. élete és munkássága (1939.)

Bárány (Szeniczei) János (Nagyvázszy, 1716. febr. 27- ?Felpéc, 1758. jan. 15.) ev. püspök, az előbbinek fia. Tanult Modorban, Pozsonyban, Győrött, Sopronban, ismét Pozsonyban, majd külföldre ment, s 1737 őszén a jenai egyetem hallgatói közé lépett. 1739-ben hazatérvén, 1740-ben felpéci lelkész lett s mint ilyent a → *győri egyházmegye* 1754-ben → *esperessé*, a → *dunántúli egyházkerület* 1756. ápr. 7-én püspökké választotta. – *Művei*: A mi Urunk Jézus Krisztus újtestamentoma (→ *Bárány Györggyel* és → *Sartorius Jánossal* görögből ford. magyarázatokkal). Lau-

ban, 1754. Az Isten házában égő és világosító világosság (Gyászbeszéd → *Sartorius János* felett). 1756. Magyar üdvözlő verseket írt Nagy György-höz (1740.) és gyászverset is a *Sartorius János* halálára (1756.). Részt vett atyja kátéjának összeállításában és főleg védelmezésében.

Bárány (Szeniczei) Pál (Felpéc, 1748. jan. 22. ?Varsád, 1806. nov. 20.) ev. esperes, az előbbinek fia, Felpécen kezdte tanulását, mit 1760-tól Pozsonyban folytatott. Külföldre mentén, 1770. máj. 2-án Lipcsében, máj. 28-án Halléban iratkozott be az egyetemre. Két év elteltével tért vissza, s 1772 decemberében Várpalotára, 1778-ban Varsádra választották lelkésznek. 1796-ban → *alesperese*, 1798-ban → *főesperese* lett a → *tolna-baranya-somogyi egyházmegyének*. – *Műve*: A szentírásnak a betű szerint fordítás által némely meghomályosított helyeire való világoskodó lámpás. (Hely n. 1787.) – Veje volt → *Nagy István* püspöknek.

Baranyai kánonok, a 16. század ötvenes éveiből való és ötvenöt cikkből álló egyházi törvénykönyv, mely a lutherizmusból a helvét irányhoz való átmenet idejének jellegét hordja magán. Szerzőjének → *Szegedi Kis Istvánnak* kellett lennie, már püspökké léte után ugyan, de amikor még nem lehetett tökéletesen szakítania a lutherizmus idején elterjedt szokásokkal. Egyedül az egyházi fegyelem dolgában képviseli a Szegedi tiszta evangéliumi álláspontját engedmény nélkül, ugyanúgy mint a → *hercegszőlősi cikkek*. Átmeneti természetű intézkedései tették lehetővé, hogy könnyen át voltak alakíthatók mind a helvét irányú hercegszőlősi kánonokká, mind a Sopron-Vas vármegyei ev. egyházkerület kánonaivá.

Irodalom: *Havrán Dániel*: Ismeretlen prot. egyh. rendtartás a 16. századból (Prot. Szle. 1900.) *Mokos Gyula*: A hercegszőlősi kánonok más egyh. kánonokkal... (1901.) *Zoványi Jenő*: A meszleninek, illetőleg réczésfélének nevezett kánonos-könyvről (Prot. Szle. 1917.).

Baranyai ref. egyházkerület, → *Szegedi Kis Istvánnak* ráckevei papságát megelőzőleg 1554-től létezett, amely idő alatt Szegedi mint előbb laskói, később kálmáncai pap volt a püspöke, az-után pedig az → *alsódunamelléki kerület*ből külső körülmények miatt 1608-ban történt elszakadásával nyert újra különállást. 17. század folyamán a törökök pusztításai, különösen pedig a róm. katolikusok üldözései annyira megapasztották egyházainak számát, hogy 1705-ben elüldözött püspökének utódot sem választott, 1714 táján pedig beléolvadt az alsódunamelléki kerületbe. Valószínű, hogy egész élettartama alatt azokból az egyházmegyéből állott, amelyek ilyenekül a 17. század derekáról említettek, ti. a még

1551-ben külön zsinatoló két alesperességből: a valpó-vidékből és vukovárvidékből alkalmasint hamar egyggyé lett → *pozsegai* (vagy valpói), a → *felsőbaranyai* (vagy pécsi, ormánsági), az → *alsóbaranyai* (vagy mohácsi, veresmarti) és a → *szigetvári egyházmegyéből*, melyekben még 1676-ban is több, mint száz anyaegyház volt. Létének ez újabb, hosszabb korszakában működő püspökeiül a következőkről tudunk: Laskai Lőrinc hercegszölösi l. 1608–1613, Laskai János vörösmarti l. 1613–1629, Petri Szűcs György vörösmarti, laskói l. 1629–1645, Halasi Bálint laskói l. 1645–1652 júl., Szanki János vörösmarti l. (1657.), Veresmarti K. István kopácsi l. 1665–1678, Veresmarti S. János vörösmarti l. 1678-tól (1683 márc.) és ürességben léte után Gyimóthi István vörösmarti l. 1699–1705.

Irodalom: Zoványi Jenő: Ismeretlen püspöke a baranyai ref. egyházkerületnek ET 1945., *Uő.*: Sztárai Mihály és társai mint képzelt püspökök (Prot. Szle. 1932.).

Baranyai ref. egyházmegye Jugoszláviában, abból a 10 Baranya vármegyei egyházból alakult, amely 1920-ban Magyarország határain kívül került. 1933-ig alesperesség név alatt működött s Kontra János csuzai l. 1920–1921, Szalay Antal kopácsi l. 1921–1929, újra Kontra János csuzai l. 1929–1931 állott az élén, azután pedig Fábíán Zoltán vörösmarti l. volt az → *alesperese* az 1933-i új szervezkedésig, mely megszüntette korábbi alakjában az egyházmegyét. – Ugyanezt a nevet viseli az összes Baranya megyei 91 anyaegyházat magában foglaló s 1952. júl. 1-től létező egyházmegye, melynek első esperese Nagy Ákos nagyvátyi l. volt, kit 1955-ben Szamosközi István pécsi l., ezt 1956-ban Horváth Antal csarnótai, **komlói* l. követett, **majd 1965–1975 Balogh György pécsi l., 1975-től Komlósi Ernő pécsi l.*

Baranyai unit. egyházmegyék, az antitrinitarizmus eszméinek Baranya vármegyében és szomszédságában való hódításai után hamarosan kellett keletkezniök, de részletesebb tudomásunk nincs róluk. Nem lehetetlen, hogy eredetileg három volt ilyen, mégpedig egy a dunamenti, egy a hegyvidéki és egy a drávamenti gyülekezetekből. Úgy látszik, hogy még 1632-ben is megvolt kettő, melyeknek → *esperesi tiszttét* akkor Szentgyörgyi Mihály és Mohácsi Mihály töltötte be. Később aztán az → *ellenreformációnak* elsősorban őket sikerült elpusztítania, miután már különben is hanyatlásnak indultak volt.

Baráth Ferenc (Kunszentmiklós, 1844. nov. 3. – ?Budapest, 1904. szept. 5.) ref. tanár. Kunszentmiklóson tanult 1857-ig, midőn Nagykörsre ment a felső gimnáziumba. Miután 1861-től két évig Debrecenben, két évig Pesten teológiát hallgatott, nevelősködni kezdett s tanítványával 1866. ápr. 18-tól a jenai egyetemen idő-

zött. Innen azonban a háború miatt hamarosan hazatérni kényszerült s tanár lett Cegléden, honnan 1867-ben az edinburghi egyetemre távozott. Onnan 1869 tavaszán jött vissza s még ez évben segéd-, 1876-ban rendes tanár lett a pesti ref. gimnáziumban. 1899-ben nyugalomba lépett. – Nagy hatású tanár volt, ki irodalmi téren is több irányban jelentékeny munkásságot fejtett ki. Dolgozatai közül egyházi érdekűek: Spinoza Benedek élete és jelleme (Sp. Füz. 1867.). A reformáció befolyása a skót jellemre (Froude után angolból). (Budapest, 1893.) A skót társadalomról (Prot. Szle. 1897.). Prédikációi is jelentek meg.

Barcasági ev. káptalan, a brassóinak gyakran használt neve.

Barcsa János (Tetétlen, 1871. dec. 8. – ?Debrecen., 1910. okt. 15.) ref. tanár. Debrecenben tanult, 1892-ben végezvén el a gimnáziumot. Ezután a budapesti, végül 1897–98-ban a berlini egyetem bölcsészeti karának volt hallgatója. 1898-tól gimn. tanár volt Hajdúnánáson, 1902-től képezdei tanár Debrecenben. 1904 elején bölcsészettudományt szerzett, 1909-től egyházkerületi levéltárnoki tisztelet is viselt. – Igen szorgalmas irodalmi működésének termékei: A szabadság eszméje a 17. században. (Hajdúnánás, 1898.) Emlékbeszéd Erzsébet királyné felett. (Uo. 1898.) A hajdúnánási ev. ref. egyház történelme. (Debrecen, 1899.) A hajdúnánási ev. ref. egyház számára tett alapítványok... ismertetése. (Hajdúnánás, 1900.) Hajdúnánás város és a hajdúk történelme. (Uo. 1900.) A 17. század magyar történetirodalma. (Uo. 1901.) Kovács Lajos (Debreceni tanítóképezdei értesítő, 1903.) A debreceni kollégium és → *partikulái*. (Debrecen, 1905.) A → *tiszántúli ev. ref. egyházkerület történelme* (3 k.). (Uo. 1906–1908.) (Csonkán maradt.) A tiszántúli ev. ref. egyházkerület levéltáráról (Db. Prot. Lap, 1909.). A lelkészválasztás története a tiszántúli ref. egyházkerületben. (Uo. 1913.). A konvent és Tiszántúl (Uo. 1914.).

Barcsai Zsigmond, (? , ? – ? , ?) az Erdélynek később fejedelmet is adott nemes család ref. sarja, az Iktári ifj. Bethlen István kíséretében iratkozott be 1619. ápr. 19-én a heidelbergi egyetemre, melyen 1620. dec. 26-án tartott egy „oratiunculát”, „pro aeterna divinitate Filii Dei asserenda”, mely nyomtatásban is megjelent.

Bardóc-miklósvárszéki ref. egyházmegye, a 18. században gyakorta előforduló neve az erdővidékieknek.

Barla Szabó Jenő (Kutas, 1870. jún. 12. – ? , ?) ref. tanár. Az elemi iskolát Somogyvisontán 1880-ban, a gimnáziumot Csurgón 1888-ban, a teológiát Debrecenben 1892-ben végezte. Ekkor Somogyvisontán s.lelkész, 1894 szeptemberében Kisújszálláson gimn. vallás tanár lett. 1921-ben nyugalomba lépett s 12 évig egy pénztintézet igaz-

gatói tisztét töltötte be. – Irodalmi téren is működött. Cikkeket írta P. E. I. L.-be s a következő nagyobb dolgozatait adta ki: →*Szegedi Gergely* énekeskönyve. (Budapest, 1899.) Írott énekgyűjtemények a 17. századból (Prot. Szle. 1900.). →*Skarica Máté* élete és zsolnárköltészete. (Budapest, 1902.) Ker. hittan. (Debrecen, 1904.) (Több kiadást ért.) A biblia a ref. középiskolai vallásitanításban (Kisújszállási értesítő, 1906.). Az 1562. évi debreceni hitvallástétel népies vonatkozásai (Ethnographia, 1908.) Az →*ekléziakövetés* a régebbi kálvinizmusban (Prot. Szle. 1909.). A régi egyházi fegyelmezés (Lelkészezyesület, 1912.) Két lelkész a Barla Szabó családban. (Debrecen, 1932.)

Báróczy Sándor (Ispánlaka, 1735. ápr. 11. – Bécs, 1809. dec. 24.) ref. vallású költő. Miután Nagyenyeden elvégezte iskoláit, Nagyszebenben a kancelláriánál kapott hivatalt, majd 1760 szeptemberétől Bécsben a magyar testőrségnek volt tagja. 1806-ban ezredesi ranggal nyugalomba vonult, de azután is Bécsben maradt. – *Művei* közt egyházi érdekűek is vannak: Erkölcsi mesék (A kat. Marmontel után ford.). (Bécs, 1775.) (II. kiad. Pest, 1785.) Erkölcsi levelek (Dusch után ford.) (Bécs, 1775.) (II. kiad. Pest, 1786.) Teremtőhöz való fohászok. (Hely és év n.) A mostani adeptus vagyis a szabad kőművesek valóságos titka (Franciából ford.). (Bécs, 1810.)

Irodalom: Horváth J.: B. S.

Baróti Kálmán (? – Huszt, 1739. ápr.) ref. →*esperes*. Nagyenyeden tanult s onnan külföldre menvén, 1715. aug. 10-től a franekeri egyetemen folytatta tanulmányait. Innen 1716 vége felé tért haza s mindjárt 1717-ben lelkészi állást vállalt Fehérgyarmaton, ahonnan 1721-ben Hosszúmezőre választották meg. 1734-ben esperese lett a →*máramarosi egyházmegyé*nek s mint ilyen, 1735-ben Husztra ment papnak. – *Műve*: Exercitatio theologica de auri generatione, locis, nominibus, generibus atque allegorica eorum significatione. Franeker, 1716. Gyászverset írt a →*Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.).

Bars-honti magyar ev. egyházmegye, kezdetől fogva létezhetett, de mikor egyházainak csak kisebb része maradt evangélikus, alighanem szünetelt egyideig, míg aztán a →*zsolnai zsinat* táján új életre ébredt, mégpedig Komárom vármegye magyar ev. egyházait is magába ölelve. Később azonban véglegesen megszűnt. Esperesei közül mindössze kettő ismeretes: Somodi Mátyás 1613. februártól novemberig, s már decemberben Marikius Miklós lévai l. lépett a helyébe, ki 1620-ban Galántán működött, valószínűleg elűzetve.

Bars-honti prot. egyházmegye, az esztergomi főesperesség területén, minden valószínűség szerint a →*drégelypalánkival* egy testületben, a 16.

század utolsó évtizedéig létezett s az egyházaknak és lelkészeknek részint a lutherizmus, részint a helyét irány melletti külön csoportosulása következtében szűnt meg. Esperesei közül ismeretes: Csütörtöki István nagysallói l. 1580 k.

Bars-honti ref. egyházmegye, a →*barsinak* régebbi neve.

Barsi János (? – ? – ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1657-ben subscribált. Innen Madára ment →*rektornak*, azután meg lelkész lett valahol. Mint ilyen írt és mondott latin oratóiát a Bocskai Újlaki Ferenc temetésén 1673 szeptemberében, mely fel lett véve a „Temetési pompa” c. gyűjteménybe (Debrecen, 1674.).

Barsi ev. egyházmegye (más néven oszlányi), valószínűleg változatlanul jött át a róm. katolicizmusból a régi esztergomi utódként, előbb természetesen mint általános prot., a reformátusok különválása után magukra maradván az ev. hitűek. Bars vármegyének általában északi részét foglalta magában, és mivel egyházközségei a vármegyének északnyugat felé kiszögellő csücskén terültek el, e révén egy pár ezekhez közel eső és velük a természeti viszonyoktól nem gátolt közlekedésben élő Nyitra vármegyei helysége szintén kiterjedt, úgy hogy összesen 14 egyházból állott. A →*zsolnai zsinat* a →*bajmóci superintendentiába* osztotta be. Elvett egyházai helyébe később a →*héttányavárosi egyházmegye* felosztásakor a körmöcbányai és újbányai csatlakozott hozzá s ezekkel együtt helyezte át a →*rózsashegyi zsinat* az ekkor már tényleges helyzetnek megfelelően a →*bányai egyházkerületbe*, amelytől a →*budapesti zsinat* a →*dunáninnen*éhez csatolta. A XVIII. század folyamán hosszabb ideig szünetelt, míg 1786-ban újra alakult négy egyházközséggel, melyekhez 1845-ben még a lévai csatlakozott. Magyarországtól való különválásakor is ebből az öt anyaegyházból állott s jelenleg a →*szlovenszkói nyugati egyházkerülethez* tartozik, de 1938-ban két egyháza visszakerült, melyek a →*nógrád-honti egyházmegyé*hez csatoltattak volt arra a kevés időre. Esperesei közül a következőknek ismeretes a neve: Syndler György garamszőlősi l. (1588.), Fabricius Gáspár (1610.), Simonides János oszlányi l. (1620. okt.) (1622.), Seratorius Mihály nagymaróti l. (1626. máj.), Zabanius János oszlányi l. (1638.), Seratorius Mihály nagymaróti l. (1641. máj.), Grossmann György oszlányi l. (1646–1661.), Habermann Máté (1665.), Sabatitius Mátyás kemeneci l. (1680.) 1690-ig, →*Richter András* újbányai l. (1707.) (1710.), Anders János Kristóf körmöcbányai l. 1787–1796, Lacsny György körmöcbányai l. (1817.) (1819.), Golián András fakóvezekényi l. (1837.) (1842.), Kossányi József lévai, körmöcbányai l. (1847.) (1856.), Kolbenheyer Soma alsószelezesényi l. 1863-ig, Liptai János alsószele-

zsényi I. 1863-tól, Szellemi Mihály nemeskosztolányi I. (1866.), Dedinszky János alsószelezsényi I. 1871-től (1875.), Massányi Mihály lévai I. 1876–1878, Kossányi József körmöcbányai I. 1880-ig, →*Raab Károly* körmöcbányai I. 1880–1917, Bándy Endre lévai I. 1917–1934, Holcsik János körmöcbányai I. 1934-től.

Barsi ref. egyházmegye (előbb →*bars-honti*, néha →*garammelléki*, néha →*lévai* is), a 16. század utolsó évtizedében addig ev. egyházak nagy részének helvét irányra tértevel keletkezett. 1593-ban 13, a 17. század közepén 30 anyaegyház volt benne, Bars, Esztergom és Hont vármegyék területén. Az ezután bekövetkezett üldözések legnagyobb részüket megsemmisítették, úgy hogy 1730 tájáig hétre apadtak. Az elpusztultak közül néhányat új életre ébresztett a →*türelmességi rendelet* s miután a megszűnt →*komjáti egyházmegye* egyházaiból 7 szintén hozzá csatoltatott, egyházainak száma 28-ra szaporodott. Ez azután 27-re csökkent, de az újabb alakult zólyomival és zselizivel együtt már 29-ből állott az ország új határainak megvonásakor (1920.), azután pedig a *drégelypalánki*ből átkerültekkel 32-re emelkedett. Közülük 1938-ban csak a zólyomi nem került vissza, de a drégelypalánki egyházmegye ekkor ismét megkapta az övét. A II. világháború befejezése után visszaállt a korábbi állapot. Espereseinek névsorából a következőket ismerjük: Gyöngyösi Gonda András lévai I. (1593.), Miskolci Puha Pál barsi I. (1609.), Rátkai György lévai I. (1619. dec.) 1625-ig, Győri Bálint barsendrédai I. (1632. jan.), Perlaki Köncöl Márton lévai I. (1641. máj.) (1662.), Ladányi C. András nagysallói I. (1668. nov.) (1669.), Körmendi K. György hontfüzesgyarmati, nagysallói, bori I. (1682.) 1704-ig, Gyarmati István kissallói I. (1704-től h.) 1707–1711, Kocsi Angyal Sámuel kisszecsei, alsófegyverneki I. (közben elkergettetvén, kamocsai I. a →*komáromi egyházmegyében*, de azalatt is barsi esperes) 1712–1742, Gálos Mihály lévai, hontvarsányi I. 1742–1763, Csatári Bende István alsófegyverneki I. 1763–1769, Szobonya István hontvarsányi, újbarsi I. 1769–1790, Baka István nagysallói I. 1790–1799, Ónody György alsószecsei I. 1799–1805, Német Ferenc hontfüzesgyarmati I. 1806–1816, Török Pál kiskálnai I. 1816–1834, →*Deáky Gedeon* nagysallói I. 1834–1835, Szabó Péter nagyodi I. 1836–1849, Török József újbarsi I. 1849–1855, Nagy János nagysallói I. 1855–1880, Jókai Lajos kisölvedi I. 1880–1895, Juhász Pál nagysallói I. 1895–1906, Patay Károly alsószecsei I. 1906–34, Czeglédi Pál garamsallói, ipolypásztói, lévai I. 1934-től.

Irodalom: Sz. Kiss Károly: Monográfiai vázlatok a barsi ref. esperesség múltja s jelenéből (1879.), *Uő.*: Adatok a barsi ref. egyházm. történetéhez (P. E. I. L. 1890–91.).

Barsmezei kánonok névvel váltak ismertté azok a részben hitvallási, részben egyházigazgatási cikkek, melyek nyilvánvalóan az újonnan keletkezett →*csallóköz-mátyusföldi ref. egyházkerület*nek 1592. évi galántai zsinatán jöttek létre. A B. K. elnevezést onnan vette közlőjük, hogy a fennmaradt példány a →*barsi egyházmegye* egykorú lelkészeinek az aláírásával van ellátva. Csakhogy a szövegből határozottan kitűnik, hogy e cikkek nem →*egyházmegyére*, hanem →*egyházkerületre* tartozók. Kétségtelen ref. szelleműek, azonban még némi engedékenységgel a lutherizmus irányában. Emiatt nem is sokáig voltak érvényben, helyet adván az 1595-ben nyomtatásban megjelent s így nemcsak származásuk helyén, a →*tiszáninenni kerületben*, hanem mindenütt megismerhető →*felsőmagyarországi cikkeknek*, melyekből aztán 1623-ra a →*komjáti kánonokat* szerkesztette →*Czeglédi Szabó Pál*.

Irodalom: *Monoszlai* András: *Brevis ac catholica confutatio impiorum novorum articulorum nuper in Galantha a sacramentariis concinnatorum* (1593.), *Mokos* Gyula: *A hercegszölösi kánonok más kánonokkal* (1901.), *Zoványi* Jenő: *A csallóköz-mátyusföldi ref. egyházkerület keletkezése* (Prot. Szle, 1903.), *Mokos* Gyula: *A felföldi kánonok* (Uo. 1912.), *Miklós* Ödön: *A hercegszölösi kánonok eredete* (Theol. Szle, 1929.), *Zoványi* Jenő: *A magyarországi protestantizmus története a reformáció századában*.

Bársony György (Nyitrapéterfalva, 1626. márc. 3. – Kassa, 1678. jan. 11.) róm. kat. püspök. Pappá szenteltetvén, vágszerdahelyi plébános, 1653-ban esztergomi kanonok, 1665-ben nagyváradi c. püspök és szepesi prépost, 1675-ben egri püspök lett. Nevezetes munkákat írt a protestánsok ellen. „Magyarország tüköre” (Kassa, 1671.) voltaképpen II. Sylvester pápa bullájának fordítása. A „Veritas toti mundo declarata” (Uo. 1671., II. kiad. Bécs, 1672.) címűben azt bizonyította, hogy a király a protestánsokat nem tartozik megtérni országában. Ezen elv alapján indult meg nemsokára az a kegyetlen és általános üldözés, melynek ideje a prot. egyházakra nézve méltán mondatik →*gyásztizednek*. Az üldözés munkájában is részt vett személyesen. Műve fontosságát eléggé igazolja az a körülmény, hogy a protestánsok részéről öten is vállalkoztak megcáfolására: →*Pósházi János*, →*Komáromi Csipkés György*, →*Szatmárnémeti (I.) Mihály* →*Reiser Antal* és egy →*Krestianszky Jób* álnevű író.

Irodalom: *Zoványi* Jenő: B. Gy. Cáfóli (MKSz, 1930.).

Bártfai biblia, 1607-ben nyomtatott, nagyjában a →*Károlyi Gáspár* fordítása nyomán, mely-

nek egy új kiadásához megjelenése után nemsokára hozzá kezdett volt a vizsolyi nyomdász, →*Manckovít Bálint* is, de elhunytá miatt dugába dőlt az egész vállalkozás. Talán a már akkor is mutatkozó szükséglet kielégítését célozta az a b. b., amely hasonlóképpen aligha jelent meg, pedig már meglehetősen előhaladt volt a nyomtatása, amennyiben nemcsak a Mózes és József könyveiből maradtak fenn töredékei, hanem a Jeremiás könyvéből is. Állítólag azért hagyatták félben, mert „a nyomtató igen kezdete volt ubiquitarius módra megvesztegetni”.

Irodalom: Horváth Cyrill: A b. b. (MKSz. 1904.)

Bártfai Lénárt (Bártfa, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Iskoláit itthon elvégezvén, külföldre ment, s 1770 körül a hallei egyetemnek lett hallgatója. További életadatait nem ismerjük. – *Műve:* Brevis conspectus historiae ecclesiasticae, in quo status religionis christianae ante adventum hunnorum in Ungariam usque ad illa tempora solum, in quibus reformatio Lutheri coeperat, examinatur atque breviter exponitur. Halle, 1771.

Bártfán a reformáció korán elterjedt, annyira, hogy már 1525 elején királyi rendelet intézkedett az iránt, hogy az a krakkói, de Bártfán született magister, ki először hirdette a városban a reformáció tanait, elfogassék. A város azonban megszakítás nélkül tovább haladt választott útján, jóllehet 1526 tavaszán olyan lett a plébánosa, aki sok akadályt gördített a reformáció ügye elé. Ám azért szülőttei közül már 1530-ban eljutott Wittenbergbe →*Stöckel Lénárt* s az ezutáni időben lutheránus szellemű prédikátorral törekedtek ellensúlyozni plébánosuk hatását a reformáció hívei. Láng Ézsaiásnak ismételtelen való kényszerű eltávolítása után emiatt üresen is maradt egy ideig ez állás, de viszont 1539-ből ott működött a →*rektori* tisztségben a Németországból hazakerült *Stöckel*, ki ezentúl két évtizeden át fő tényezője volt ott a lutherizmus uralomra jutásában s abban a befolyásban, melyet a város messze vidékre gyakorolt. 1541-re határozott prot. irányút nyertek meg plébánosnak a →*Radácsi Mihály* személyében. A *Stöckel* alatt hírnévre jutott iskola sokáig megtartotta azt a színvonalat, melyet elért az ő idejében. 1596 körül átmenetileg jezsuitáknak került birtokába az egyik templom. Az egyház ezutáni zavartalan virágzása magával hozta, hogy a főtemplom a német ajkúaknak bocsáttatván kizárólagos rendelkezésére, a szlovákok 1643-ban külön templomot kaptak. 1671-ben mindkettőtől megfosztotta a protestánsokat az üldöző hatalom, mely még magánháznál való vallásgyakorlatukat is csak 1674-ben engedélyezte. 1683-tól megint élvezetében voltak vallásuk szabadságának, de csupán rövid pár évig, mert 1687-ben ismét elvesztették templo-

mukat. A városon kívül ugyan építhettek aztán imaházat, de 1699-ben és 1711-ben még ebben is újra meg újra tilalom alá vetették üldözőik az istentisztelet tartását. 1701-ben a lelkészeket is elkergette a plébános. És ha 1712-ben engedélyt kaptak is új imaház építésére, lelkészeiktől még azt a jogot is elvették, hogy belépjenek a belváros területére. Midőn 1714-ben ismét el akarták venni imaházukat, végre is sikerült nagy költséggel kieszközölniök városuknak →*artikuláris helyé* minősítését, mire 1716-ban új templomot szenteltek fel. 1742-ben engedélyt kaptak lelkészeik arra, hogy betegek és foglyok látogatása végett bejárhassanak a belvárosba, míg végül a →*türelmességi rendelet* minden ebbeli korlátozást eltörölt. Az 1755-ben renovált templom egy új tágas templomnak a belvárosban 1808-ra való felépítése után a szlovák ajkúaknak adatott kizárólagos használatába, az új pedig az akkor még többségben volt németeké lett. Ezek már 1800-tól kénytelenek voltak egy lelkéssel megelégedni, később pedig egyre inkább beolvadván a szlovákságba, ennek többségbe kerültével s a régi templom használaton kívül helyezésével közös tulajdonná vált az újabb templom, de a külön lelkész tartásához azóta is ragaszkodik mindkét gyülekezet, noha népességük együttvéve sem merítené ki még az egyik lelkésznek sem az erejét.

Barth János Konrád (Elszász, 1634. – ?Sopron, 1692. október vége) ev. lelkész. A strassburgi és lipcsei egyetemen járt. 1663 elejétől a dán követség papja volt Bécsben, 1665-től →*elsőlelkész* Sopronban, hol nagy rész jutott ki neki az egyházat sújtó üldözésekből. – *Művei:* Német gyászbeszéd Schubert János András első fia felett. (Sopron. 1666.) Ödenburgisches Rathhaus (Prédikáció tisztújítás után). (Pozsony, 1670.) (II. kiad. hely és év n.) Német gyászbeszéd Sowitsch Anna Regina felett. (Sopron, 1680.) Kaiserliches Band (I. Lipót nevenapján tartott prédikáció). Regensburg, 1681. Buda recuperata... (Német prédikáció.) (Uo. 1686.) Filius accrescens Joseph... (Prédikáció I. József megkoronázásakor). (Uo. 1688.) Servus bonus... (Német gyászbeszéd Sowitsch Kristóf felett.) (Uo. 1692.) A felette →*Dobnertől* és *Frideliustól* tartott gyászbeszéd ki vannak adva.

Bartha András (? , ? – ?Zágon, 1773.) ref. esperes, hazai iskolái végeztével külföldre ment s 1730. dec. 16-án az oderafrankfurti, nem sokkal utóbb a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1745-ben és azután Zágonban lelkészkedett s 1759-től →*esperese* volt az →*orbai egyházmegyének*. – *Műve:* Keresztyén vigasztalás (Gyászbeszéd br. Szentkereszti András felett). (Kolozsvár, 1746.)

Bartha Béla (Fülesd, 1861. okt. 27. – Tiszafüred, 1914. jan. 26.) ref. vallású főiskolai tanár. A

gimnáziumot Szatmáron és Iglón 1879-ben, a jogot Sárospatakon és Budapesten 1883-ban végezte. Pár évi nevelősködés és joggyakornokoskodás után 1887-ben jog-, 1889-ben államdoktorságot, 1899-ben egyetemi m. tanári képesítést szerzett. 1887-ben Eperjesen, 1891-ben Sárospatakon, 1895-ben Debrecenben, 1905 februárjában Selmecebányán lett jogtanár. 1910-ben nyugalomba lépett s pár évig Miskolcon, azután Tiszafüreden lakott. A *→tiszántúli egyházkerület*ben 1902–1905-ben vil. aljegyzői tisztelet viselt. Az *→„Óráló”* c. prot. irányú lapnak 1894–1896-ban felelős szerkesztője, a *→Debreceni Prot. Lap*nak 1898-ban egyik társszerkesztője volt, a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaság*nak 1891–1905-ben választmányi tagja. Számos jeles cikket írt az egyházi lapokba, sok egyéb műve közül pedig a következők egyházi érdekűek: Statisztikai tanulmányok a magyar protestantizmusról. (Budapest, 1890.) A házassági jog reformja. (Kassa, 1891.) A polgári házasság s a házassági bíráskodás. (Budapest, 1892.) A placetum (Prot. Szle. 1893.). A kat. népek jövőjéről (Laveleye után ford.) (Debrecen, 1893.) A klerikális párt Belgiumban (Laveleye után ford.) (Uo. 1893.) A pápaság jövője (Laveleye után ford.). (Budapest, 1893.) A debreceni ev. ref. főiskola tanári karának munkálata a kollégium korszerű fejlesztése tárgyában. (Debrecen, 1900.) – Sógora volt *→Csengey Gusztávnak*.

Bartha István (Győr, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Honi tanulmányai befejeztével külföldre is ellátogatván, 1723 tavaszán a jeni egyetemre iratkozott be, ahol még 1725-ben ott időzött. Többé nincs adat róla. – *Műve*: *Dissertatio doctrinam moralem Siracidis ad tria officiorum genera eorumque ordinem reducens*. (Jena, 1725.)

Bartholomaeides (Eördögh) László (Klenóc, 1754, nov. 16. – Ochtina, 1825. ápr. 18.) ev. lelkész. Klenócon kezdte tanulását. 1768 januárjától Dobsinán, 1772-től Késmárkon tanult. Miután pár évet otthon töltött, 1779-től pedig Osgyánban tanítóskodott, külföldre ment s 1781. szept. 24-én a wittenbergi egyetemi hallgatók sorába lépett. 1783 tavaszán hazatérvén, előbb Ratkón tanító, 1784-ben Martonházán lelkész lett. 1822–24-ben *→főesperesi* tisztelet is viselte a *→gömöri egyházmegyének*. – *Művei* közül egyháziak vagy egyházi vonatkozásúak: Néperkölcsök satyrikus leírása (Szlovákul). (Besztercebánya, 1784.) Káté az ev. ifjúság számára (Szlovákul). 1786. (Több kiadást ért.) *Memorabilia provinciae Csetnek*. (Besztercebánya, 1799.)... *Gömöriensis comitatus notitia*... (Lőcse, 1806–8.) *Beszéd Szontágh Sámuel püspöki beiktatásakor* (Szlovákul, 1808.) *Gyászbeszéd Gyürky Dávid felett* (Szlovákul). 1810. A kishonti huszitákról is írt egy tanulmányt, mely újból ki nyomtatott 1796.

Irodalom: *Bartholomaeides* János László: *Memoria Ladislai Bartholomaeides ecclesiae Ochtinensis verbi Dei ministri* (1828.).

Bartholomaeides János László (Martonháza, 1787. jan. 10. – Ipolymagyari, 1862. máj. 15.) ev. lelkész, az előbbinek fia. Martonházán kezdte iskoláit. Tanult még Sajógyömörben, 1801-től Lőcsén, 1803-tól Pozsonyban, hol 1805-ben végez-vén, két kerületben is letette a lelkészi vizsgálatot. 1806 tavaszán külföldre menvén, ez évi ápr. 21-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Onnan visszatérve, 1807 júliusában segédlelkész lett Martonházán, 1810-ben pedig lelkész Köviben. Azután Baradnán, majd Ratkósebesen, végül Ipolymagyarin lelkészkedett haláláig. – *Művei*: *Memoriae Ungarorum, qui in alma quondam universitate Vitebergensi... studia... confirmarunt*. (Pest, 1817.) *Memoria Ladislai Bartholomaeides ecclesiae Ochtinensis verbi Dei ministri*. (Uo. 1828.) *Bartholomaeides, Prediger zu Uhorszka* (Önéletrajz). (Rozsnyó, 1847.) *Anhang zu meinem Lebenslaufe* (Összesen tíz). (Besztercebánya, 1850–54.) (És egy „Appendix”, mely Balassagyarmaton 1857-ben jelent meg) – továbbá szlovákul gyászbeszédék Petrov Mária (1820.) és gr. Berchtold József (1840.) felett, emlékbeszéd I. Ferencről (1835.), prédikációk az ipolymagyari templom felavatásán (1840.), egy új énekeskönyv bevezetésekor (1844.), a templomszentelés hetedik évfordulóján (1846.), egy húsvétkor (1861., ez magyar fordításban is) és egy családi jubileum alkalmával (1861.).

Bartók György id. (Málnás. 1845. ápr. 27. – Kolozsvár. 1907. dec. 19.) ref. püspök. Málnáson végezte az elemi iskolát. Azután Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden tanult, hol a theologiai tanfolyam elvégzése után 1871-től *→köztanító* volt, míg 1872 őszén külföldre ment s a tübingeni egyetemre iratkozott be, melyen 1874-ben bölcsésztdoktorságot szerzett. Ekkor visszatérve hazájába, püspöki titkári állásban működött Kolozsvárt, hol csakhamar egyetemi magántanári képesítést nyert. 1876 tavaszán lelkész lett Nagyenyeden, 1893 nyarán második pap Szászvároson. Emellett 1889–93-ban és az 1895–6. tanévben h. tanár volt a nagyenyedi teol. akadémián. 1898-ban főjegyzőjévé, 1899 áprilisában püspökévé választotta az *→erdélyi egyházkerület*. Mint ilyen, 1900 júniusában lelkészévé lett a kolozsvári egyháznak. 1899-től választmányi tagja volt a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaság*nak. Szerkesztette az *→Egyházi és Iskolai Szemlét* (1876–1883.), melyben és más egyházi lapokban számos dolgozata jelent meg. Sajtó alá rendezte *→Mihályi Károly* prédikációinak II. kötetét. Egyik átnézője volt a Calvinus Institutio-ja *→Nagy Károlytól* végzett fordításának. – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent *művei*:

Lessing mint theologus (Egyh. Reform. 1872.) → *Bodola Sámuel* élete (A „Nagy papok életrajzá”-ban). (Budapest, 1877.) Az erkölcsi élet legfőbb kérdései (A „Tájékozás az újabb theologia körében” c. könyvben). (Uo. 1879.) Népiskoláink és a vallásos nevelés. (Nagyenyed, 1885.) Huszonöt év a → *Bethlen-főiskola* theol. akadémiaja történetéből (A → *Kovács Ödön* Emlékkönyvben). (Uo. 1894.) Bibliáismertetés (Tankönyv). (Uo. 1895.) (II. kiad. uo. 1896.) → *Tárkányi Györgytől* átdolgozva (uo. 1908., IV. kiad. 1922.) Bibliai elbeszélések (Tankönyv), 2 r. (Uo. 1896.) Harc és béke (Prédikáció). (Kolozsvár, 1901.) A ref. egyházak presbiteriális szervezete. (Uo. 1904.) Az igazak örökké élnek (Gyászbeszéd gr. → *Kuum Géza* felett). (Budapest, 1905.) Egyház és egyh. szervezet (Prot. Szle. 1905.) Vallás és élet. Egyház és állam. (Kolozsvár, 1906.) Theológiai tudomány és lelképásztori képzés. (Uo. 1907.) Konfirmációi káté (Tárkányi Györggyel együtt). (Uo. 1907.) (III. kiad. 1909.) Egyházi beszédek és elmélkedések (2 k.). (Uo. 1910–12.)

Irodalom: Málnási dr. B. Gy. emlékezete (1909.), mely egyebek mellett, magába foglalja vejének, *Ravasz Lászlónak* „Dr. B. Gy. mint theologus” c. tanulmányát is.

Bartók György ifj. (Nagyenyed, 1882. aug. 3. – **Budapest, 1970. nov. 26.*) ref. vallású egyetemi tanár, az előbbinek fia, Nagyenyeden kezdett tanulni. Tanulását Szászvároson és Kolozsvárt folytatta s a teológiát az utóbbi helyen 1900–1904-ben végezte. Miután az 1904–5. tanévet a kolozsvári, a következő német egyetemeken töltötte, az 1906–7. tanévben gyakorló tanár volt Kolozsvárt s ezalatt szerzett bölcsészettudományi doktorságot és középiskolai tanári oklevelet. 1907 szeptemberében helyettes, novemberében rendes tanár lett a nagyenyedi gimnáziumban, 1909 szeptemberében pedig Kolozsvárra ment teológiai tanárnak az újszövetségi tanszékre. 1908-ban Sárospatakon teol. 1912 tavaszán Kolozsvárt egyetemi m. tanári képesítést szerzett. 1917-ben a kolozsvári egyetemre a bölcsészet nyilv. rendes tanárának neveztetett ki, s e tanszéket 1920 után Szegeden töltötte be, míg 1940-től ismét Kolozsvárt működött, 1944 után pedig Budapesten, nyugalomba léptéig. Vallástudományi tárgya vagy vonatkozása a következő műveinek van: *Elmélkedések az üdv evangéliumáról* (Menegoz után ford.). (Kolozsvár, 1902.) *Schopenhauer erkölcstana* (Prot. Szle. 1905.). *Németországi levelek*. (Kolozsvár, 1906.) *Az akaratszabadság problémája*. (Uo. 1906.) *A szabad akarat problémája és a büntetőjog* (Erdélyi Múzeum, 1907.). *Jakab levele*. (Kolozsvár, 1908.) *Kálvin mint pedagógus* (Prot. Szle, 1909.). *A vallás és a modern kultúra* (Ref. Szemle,

1909.) *Az újszövetségi görögség nyelvtana*. (Kolozsvár, 1909.) *A vallástudomány tárgya és módszere*. (Uo. 1910.) *Gr. Széchenyi István gondolkozása*. (Uo. 1910.) → *Köteles Sámuel* élete és filozófiája (Athenaeum, 1910.). → *Mihályi Károly* élete és filozófiája (Uo. 1910.). *Az újszövetség iratainak teológiai gondolatai* (Uo. 1911.). *Az erkölcsi érték filozófiája*. (Kolozsvár, 1911.) → *Böhm Károly* tana és személyisége. (Uo. 1913.) → *Erdélyi János* gondolkozása. (Uo. 1914.) *Renaissance és reformáció* (Prot. Szle, 1914.). *A szabadság mysteriuma* (Uo. 1914.). *Schleiermacher olvasása közben* (Uo. 1915.). *A vallás problémája napjaink bölcséletében* (Uo. 1915.). *A reformáció erkölcsi felfogása. Luther, Zwingli és Kálvin* (Uo. 1916.). *Az újszövetség vallása („A mi vallásunk” c. könyvben)*. (Kolozsvár, 1918.) *Petőfi lelke*. (Budapest, 1922.) *A philosophia lényege*. (Szeged, 1924.) *Kant és a protestantizmus* (Prot. Szle. 1924.). *Kant*, (Kolozsvár, 1925.) *Az erkölcsi értékeszme története* (2. k.) (Szeged, 1926–35.) *Böhm Károly*. (Budapest, 1929.) *Kant etikája és a német idealizmus erkölcsbölcsészete*. (Uo. 1930.) *Az „Eszme” filozófiai vizsgálata*. (Uo. 1930.) *Forradalom és reformáció*. (Szeged, 1932.) *Demokritos tana az erkölcsi értékről*. (Uo. 1932.) *A középkori és újkori filozófia története*. (Budapest, 1935.) *A serdülő és az ifjú Nietzsche* (Prot. Szle, 1935.). *A metaphysika célja és útjai*. (Pápa, 1935.) *Descartes sorsa Magyarországon*. (Kecskemét, 1938.) *Sajtó alá rendezte Böhm Károlynak „Az ember és világa” c. művéből az V. kötetet („Az erkölcsi érték tana”, 1928.)*. – *Sógora volt* → *Ravasz Lászlónak*.

Bartók Jenő (Sárközújlak, 1869. júl. 4. – ?, 1953. márc. 2.) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1890-ben végezte a teológiát. Ekkor Kolozsvárt az egyetem bölcsészeti szakára iratkozott be s 1891 ősztől egyúttal → *káplánkodott*. 1894 őszen külföldre ment s 1895 január végétől a hallei egyetemnek volt hallgatója. Még ez évben hazatérve, debreceni gimn. h. tanár, 1897 májusában pedig nyíregyháza lelkész lett. 1892-ben Kolozsvárt bölcsészettudományi doktorságot, 1896-ban Debrecenben teol. m. tanári képesítést szerzett. 1932-ben és 1939-ben zsinati póttaggá választotta a → *tiszántúli egyházkerület*. 1944-ben nyugalomba ment. – Egyik szerkesztője volt az 1889–90. tanévben a debreceni hittanszaki önképzőtársulat Közlönyének. Cikkei jelentek meg a Prot. Közlönyben. – *Művei:* *A teológiai idealizmus metaphysikai főbb eszméi...* (Kolozsvár, 1893.) *A német theologia* (Prot. Közlöny, 1894–5.). *Az óhéber vallásos irodalom nagy alakjai*. (Debrecen, 1896.) *Jézus gondolatai az Isten országa jövőjéről*. (Uo. 1896.) *Csendes órák* (Ker. tanítások a szentírásról). (Nyíregyháza, 1900.)

Basa Mihály (? 1799. febr. – ?, 1878. máj. 31.) ref. esperes. Tanulmányai végeztével 1825-ben kézdívásárhelyi másodikpap, azután uzoni, 1828-ban felvinci, 1842-ben nagyenyedi lelkész lett. Innen 1849-ben a románok elől menekülni kényszerülven, 1850-ben Harasztoson foglalt el lelkészi állást. 1855-től a →*nagyenyedi egyházmegyé*nek →*esperese*, 1865-től az →*erdélyi egyházkerületek* közügyigazgatója volt. – *Művei*: Halotti beszéd Miksa Imréné Trauzner Mária felett. (Nagyenyed, 1838.) Halotti könyörgés gr. Széchenyi István felett. (Kolozsvár, 1860.) A nagyenyedi ref. egyházmegye és az abban levő egyházak történelme (Erdélyi Egyházkerületi Névkönyv, 1867–8.) Gyászbeszéd Szilvási Miklós felett. (Kolozsvár, 1870.) A róla Sándor Jánostól tartott emlékbeszéd szintén megjelent. (Egyh. és Isk. Szemle, 1878.)

Basilus István (Kolozsvár, 1525. táján. – ?Magyarköblös, 1592.) unit. lelkész. Kolozsvárt tanult, míg külföldre ment s 1549. júl. 22-én a wittenbergi, az 1550–51. tanév első felében a jeni egyetemre iratkozott be. Hazatérve, Kolozsvárt előbb →*lectori*, 1555 őszén pedig →*rektori* állást foglalt el. 1558 elején uo. magyar prédikátor lett, pár év múltán azonban eltávozott, talán már ekkor Rettegre, ahol 1566-ig lelkészkedett. Ettől fogva már mint unitárius ismét magyar prédikátorságot viselt Kolozsvárt, honnan 1569 őszén térítői körútra indult a Tiszántúlra. Itt a következő évben Belényesen vállalt lelkészséget, míg 1572-ben valahova más helyre ment. 1577-ben Tasnádon, 1583-ban Teremiben, 1587 tavaszát megelőzőleg Szentmihályfalván, azt követőleg Magyarköblösön volt lelkész. – *Művei*: Egynehány kérdések a keresztényi igaz hitről. (Gyulafehérvár, 1568.) Az apostoli credónak rövid magyarázatja. (Uo. 1568.) Válasz →*Czeglédi György* és →*Károlyi Péter* ellen írt művére. (Uo. 1569.) Három „beszédből” álló mű a szentháromság kérdéséről. (1571.) Védelme a Dávid-ellenes unit. papok eljárásának. (1579.) Tíz szörnyűségek, melyek a Krisztus nem-imádásából keletkeznek. (1580.) Káté. (1583.) Themata sive propositiones pro defensione innovationis. (Kolozsvár, 1587.) Kéziratban is maradtak fenn művei.

Irodalom: Zoványi Jenő: A Basilus Istvánról szóló adatok igazi eredménye (Ker. Magvető, 1936.).

Basilus Lénárt (Nagyszeben, 1568. – ?, 1613. aug. 30.) ev. lelkész. Tanulmányait szülővárosában, majd külföldre menvén 1589 januárjától Oderafrankfurtban, azután Wittenbergben végezte. Hazakerülven, 1593-tól nagyszebeni →*rektor*, 1594-től péterfalvai, 1605-től szenterzsébeti lelkész volt. Pár évig a nagyszebeni káptalannak dékáni tisztét is viselte. – *Művei* az el-

nöktele mellett tartott iskolai disputációkra kitűzött tételek, mégpedig egy füzetben: De S. Scriptura, De Deo ex tribus personis. De lege, De peccato, De libero arbitrio, De justificatione, De notis ecclesiae (Nagyszeben, 1594.), egy másik füzetben: De veris ecclesiae visibilis notis (Uo. 1594.).

Basire Izsák (Rouen, [Franciao.], 1607. – ? [Anglia], 1676. okt. 12.) anglikán lelkész. 1627-ben Leidenben tanult, honnan Angliába menvén, 1636-tól egymásután több helyen viselt papságot. Az I. Károly ellen kitört forradalom idején 1647-ben a király iránti hűsége és episzkopalizmusa miatt el kellett hagynia új hazáját. Külföldi bolyongásai közben, miután különféle foglalkozásokat űzve Európának több országában megfordult, 1653-ban Konstantinápolyba került, hol a galatai reformátusok lelkésze lett. Itt ismerkedett meg Barcsay Ákossal, ki Erdély képében járt ott. Ennek közbenjárására hívta meg II. Rákóczy György a →*gyulafehérvári kollégium* tanárául még 1654-ben, de csak 1655 márciusában foglalhatta el állását. Tanári hivatalát buzgalommal, de csekély sikerrel tölté be. 1656-ban teol. vitát állott ki egy lengyel jezsuitával. A kollégium új szervezetéről tervet készített. Kiváló szerepet játszott a politikai életben. Mint a fejedelemnek tántoríthatatlan híve és bizalmas tanácsadója, annak megbízásából több fontos politikai iratot fogalmazott, így p. o. a Barcsayt pártoló Bethlen János „Innocentia Transsylvaniae” c. művére írt válasz szintén az ő műve. Angliából való távozásának keserű emlékei arra indították, hogy nyíltan kikeljen a magyar ref. egyházban mindinkább terjedő presbyterianus elvek ellen. Hogy →*Apácza*inak el kellett hagynia Gyulafehérvárt, eredetileg egyedül neki tulajdonítható. Ezzel tartott nyilvános vitaköze után tolla is folyt köztünk a harc, de egymás ellen írt műveik nem jelentek meg. Zsinatokon is folytatta az elve melletti küzdelmet. Rákóczy bukása őt is bujdosásba vitte, s ennek halála után nem is soká maradt Magyarországon. Az egyre növekvő zavar láttára 1661-ben számos ingóságát, még kéziratait is hátra hagyva, újból Angliába ment, hol II. Károly visszahelyezte korábbi hivatalába. – Teol. munkássága csekély értékű, de magyar prot. egyháztörténeti szempontból érdekesek gyulafehérvári tanárságában írt következő *művei*: Congratulatio publica... (Gyulafehérvár, 1656.) Triumviratus, sive Calvinus, Beza et Zanchius pro episcopatu. (Uo. 1656.) Schema primum generale sive forma studiorum albensium. (Uo. 1657.) Gyulafehérvári székfoglaló értekezése is megjelent, de nem maradt fenn.

Irodalom: Kropf Lajos: B. I. kéziratának történetéhez (Magyar Könyvszemle, 1886.), Nagy Gyula: Adalék B. I... könyvtárhoz

(Uo. 1883.) *Zoványi Jenő*: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.), *Uő.*: Az erdélyi reformátusok 1656-iki marosvásárhelyi közzsínata történetéhez (Erdélyi Múzeum, 1910.). Levelezései a Történelmi Tár 1895. évi folyamában.

Bátai B. György (? , ? – ?Zilah, 1667.) ref. lelkész, hazai tanulása után külföldre is ellátogatott, hol 1644. okt. 18-án a franekeri egyetemre, 1645. aug. 26-án a deventeri athenaeumra iratkozott be. Hazajövén 1647-től Kolozsvárt →*rektor*, 1649-től pedig lelkész volt. Innen 1660-ban Zilahra ment hasonló állásba. →*Apáczai Cseri Jánossal* és általában a →*puritánusokkal* ellentétben állott, →*Apafi Mihály* azonban kedvelte. – *Művei*: Az Isten kegyelmében levő ember megismeréséről. (Nagyszében, 1665.) Az istenfélő ember könyörgésére való választétel. (Uo. 1665.) Lelki próbakö. (Uo. 1666.) Választottak tárgya. (Uo. 1666.) Respondeált a „De divinitate Jesu Christi” (1644 és 1647 közt) tartott vitán.

Bátai P. György (Zilah, 1662. – Kolozsvár, 1698. szept. 11.) ref. lelkész, az előbbinek fia. Tanulmányait Kolozsvárt végezte, ahol 1684-ben →*senior* lett. Külföldre menvén, 1685. okt. 24-én a franekeri, 1687. júl. 30-án a leideni egyetemre iratkozott be, de csakhamar visszament az előbbi egyetemre. 1689. nov. 13-án az oderafrankfurti egyetemnek lett hallgatója, melyről a következő évben hazatérve, 1691-ben lelkésznek választatott Kolozsvárra. – *Művei*: De agno paschali vero Christi typo. (Franeker, 1689.) Gyászbeszéd Kendeffi János felett („Utolsó tisztesség” c. füzetben). (Kolozsvár, 1697.) Respondeált a „De principibus ecclesiae veteris testamenti” (1686.), meg a theologia naturalis és principiumai felől (1688.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt Felfalusi Józsefhez (1689.) és gyászverset a Pataki István halálára (1693.)

Báthory Gábor id. (Solt, 1755. jan. 26. – Nagykőrös, 1842. febr. 12.) ref. püspök. Solton kezdte iskoláit. 1768-tól Kecskeméten, 1775 tavaszától Debrecenben tanult s itt 1782-től →*köztanító*, 1785-től →*senior* volt. 1786-ban külföldre ment s ezévi okt. 21-én a marburgi egyetemre iratkozott be. Miután harmadfél év alatt Németországnak és Svájcnak több egyetemét is meglátogatta, visszatérve hazájába 1789-ben tassi, 1792 tavaszán dunapataji, 1796 júniusában pesti pap lett. A →*pesti egyházmegye* 1805-ben →*esperessé*, a →*dunamelléki egyházkerület* 1796-ban aljegyzővé, 1808-ban főjegyzővé választotta a püspökségre következés jogával s így 1814-ben minden újabb választás nélkül foglalta el a püspöki széket. 1805-ben →*országgyűlési lelkészséget* is viselt. Az ő buzgólkodására épült Pesten 1830-ban templom. A →*papmarasztás* divatjának ő vetett véget kerületében, melynek egyházaiban

1816–19-ben nevezetes →*egyházlátogatást* végzett. 1838-ban lemondott a pesti lelkészségről s Nagykőrösre költözvén, onnan igazgatta az →*egyházkerületet*, haláláig. – A göttingeni egyetem 1817-ben teol. díszdoktorrá tette. A nagyváradai bibliának 1805-i pesti kiadása az ő javításával látott napvilágot. *Művei*: Lucifernek az égről lett leesésén való öröm (Prédikáció I. Ferenc győzelmei alkalmával). (Pest, 1799.) A ker. vallás igazságának... megmutatása. (Vác, 1807.) A hűséges és okos lelkipásztor (→*Tormássy János* püspöki beiktatásán tartott prédikáció). (Szeged, 1809.) A nagy embe- rektől viselt püspöki hivatal (Püspöki beiktatásakor). (Uo. 1815.) Az Úr Istennek tetsző evangéliumi szolgálat (Prédikáció). (Uo. 1816.) Emlékezetkövekkel megrakott temetőkert (2 k.). (Uo. 1820–21.) Az evangéliumi ker. tolerancia két prédikációban előadva (Név n.). Uo. 1822.) (Még abban az évben négy kiadást ért.) Lehet-e, van-e egyedül idvezítő eklézsia... ? (Prédikáció). (Uo. 1822.) A lélek halhatatlanságának és a test feltámasztásának... bizonyos volta (Prédikáció az előbbivel együtt). Nem emberekre, hanem angyalokra bízott főpásztori hivatal (→*Tóth Ferenc* püspöki beiktatásán). (Veszprém, 1828.) Megjelentek még külön füzetekben a gr. →*Teleki József* (1796.), gr. Teleki Lászlóné gr. Teleki Mária, (1800.), Beleznay Ferenc (1803.), Mocsáry Antalné Darvas Mária (1803.), Sárói Szabó Sámuel (1804.), Gyürky István (1808.), Darvas Ferenc (1810.), br. Prónay Lajosné gr. Wartensleben Katalin (1812.), Cseh-Szombathy József (1815.), Puky Simonné Borbély Borbála (1816.), és Gyürky Pálné Bay Franciska (1816.) felett tartott prédikációi, de ezek mind fel vannak véve említett kétkötetes gyűjteményébe. Kéziratban is számos munkája maradt. A felette →*Polgár Mihálytól*, →*Tatai Andrástól* és Fitos Páltól tartott beszédek szintén ki vannak adva. – Egyenesági lezármozottja →*Körmendi Péter* tiszántúli püspököknek.

Irodalom: B. G. dunamelléki superintendens püspöki látogatása 1816–19-ben (P. E. I. L. 1885.).

Báthory Gábor ifj. (Pest, 1798. jan. 27. – Buda, 1872. nov. 2.) ref. vallású miniszteri tanácsos, az előbbinek fia. Pesten kezdett tanulni. Miután 1812-től Debrecenben. 1820-tól Bécsben folytatta tanulmányait, 1823-ban Dunaszentgyörgyön, 1824-ben Fülöpszálláson, 1835-ben Nagykőrösön foglalt el lelkési hivatalt. 1830-ban országgyűlési hitszónoksággal volt megbízva. A →*dunamelléki egyházkerület* 1824-ben tanácsbíróvá, 1829-ben aljegyzővé, 1847-ben főjegyzővé, közben 1836 elején a →*kecskeméti egyházmegye* →*esperessé* választotta. Mint legrégebb esperes, 1854–59-ben helyettes püspökséget viselt. A →*pátens*-ügyben erélytelenségéből eredt tévedése

miatt kénytelen levén visszavonulni az egyházi életől, 1860 áprilisában cs. és kir. miniszteri tanácsos-sá neveztetett ki, de már egy év múlva nyugalomba lépett. Ő szerkesztette a dunamelléki egyházközséget 1848-i névtárát, mely az elfogadott gyakorlattól eltérően úgyszólván tele van egyháztörténeti adatokkal. – *Művei:* Hódolat emléke és hála oszlopa (Emlékbeszéd József nádorról). (Kecskemét, 1847.) Gyászbeszéd → *Polgár Mihály* püspök felett. (Pest, 1854.) Az Úrtól rendelt örömnapp (Prédikáció a pesti ref. templom huszonöt éves jubileumán). (Uo. 1855.) A Prot. Lelkészi Társaság (1854.) és → *Fördősnek* „Papi Dolgozatok Gyászbeszédre” c. vállalatában szintén jelentek meg prédikációi. Írt latin és magyar üdvözlőverseket is.

Báthory G. Mihály (? , 1631. – Debrecen, 1669. tavasza után) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, ahol 1648. okt. 19-én lépett a felsőbb tanulók közé. Innen külföldre ment s 1652-ben Utrechtben, 1653. márc. 9-én Leidenben, ez évi júl. 13-án Franekerben iratkozott be az egyetemre. 1654-ben hazatérve, előbb patrónusának, Rhédei Ferencnek lett udvari papja Szentjóbbon. Vele volt fejedelemségében is, azután meg 1658 elejétől Huszton lelkészkedett. Itt csakhamar → *esperesnek* választotta a → *máramarosi egyházmegye*, de már 1659 ősze elején Debrecenbe ment papnak. – *Művei:* De vita et intellectu sive scientia Dei. Franeker, 1654. Hangoz trombita. Debrecen, 1664. Halotti prédikáció... gr. Rhédei László... felett. Uo. 1664. Respondens volt a „De distinctione rerum” (1653.) „De potentia scripturae” (1653.) és a „De religionis oppositis et pietate” (1653.) tartott vitákon. – Üdvözlő verset írt → *Becskeházi V. István*hoz (héberül, 1653.) és → *Mártonfalvi György*hez (1664.).

Báthory György (Ecsedi) (? , ? – ?, 1571 után.) főnemes, a reformáció ügyét a 16. század ötvenes éveiben lelkesen felkarolta birtokain, ennél fogva Szatmár vármegyében és környékén elhatározó befolyást gyakorolt annak fejlődésére. Egy ideig erélyesen a lutherizmus mellett foglalt állást, de hamarosan átpártolt a helvét irányhoz, mely az ő támogatásával hódította meg a felső partiumot oly rövid idő alatt. 1565-ben Zemplén vármegyébe költözve, ott is ebben az irányban fejtett ki működést, feleségének, Somlyai Báthory Annának, egykori Csáky Demeternének, majd Drágffy Gáspárnének, azután Drugeth Antalnának, az ő 1571 után bekövetkezett halálát követően még Dóczy Kelemennének sem korábbi, sem későbbi lakhelyén nem nélkülözve vele egyetértő buzgólkodását.

Báthory István (Ecsedi) (? , 1555 – Nagyecsed, 1605. júl. 25.) országbíró, az előbbinek fia, prot. szellemű nevelésben részesülve, maga is áldozatkész pártfősóvjává fejlődött a ref. egyház min-

den irányú érdekeinek. Mint 1585-től országbíró, valamint Szabolcs, Szatmár és Somogy vármegyék főispánja, ebbeli befolyását is érvényesítette egyháza javára. Diplomátának és hadvezérnek egyaránt kiválóan bizonyult s híven szolgálta királyát, míg az egyházat sújtó törvényszegések és üldözések rá nem kényszerítették, hogy 1605-ben → *Bocskayhoz* szerződjen. De még abban az évben meghalt. A → *vizsolyi biblia* elsősorban neki köszönheti megjelenését, s más könyvek kiadását is elősegítette. A → *debreceni* és → *sárospataki kollégiumot* szintén hathatósan támogatta és számos ifjút segített a külföldre. Egy értekezése a szentháromságról, egy a praedestinációról és nagyszámú vallásos fohászkozdása meg elmélkedése (melyeket egészen helytelenül zsolnároknak emlegetnek irodalomtörténet-íróink), valamint hosszas teológiai fejtegetéseket is tartalmazó végrendelete legjelesebb munkásai közé avatja a korabeli vallási irodalomnak. – (Tőle elűtő lelkületű testvére volt a szörnyeteg Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferencné). – Gyámja lévén Somlyai Báthory Gábornak, a későbbi erdélyi fejedelemnek, ő neveltette reformátusnak.

Irodalom: Toldy Ferenc: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (1869.), *Uő.:* B. I., Rudolf király országbírája, mint író (1870.), Komáromy András: B. I. országbíró végrendelete (Századok. 1890.).

Báthory Zsófia (? , 1629. – Munkács, 1680. jún. 14.) a fejedelemséget viselt Somlyai B. család tagja, B. András és Zakrzeska Anna leánya. Mídon 1643. febr. 3-án felesége lett ifj. Rákóczy Györgynek, apósa kívánságára a róm. kat. vallásról áttért reformátusnak, de szívében hű maradt előbbi felekezetéhez, s ezt annak halálától fogva nem is igen titkolta, férje és anyósa elhunytá után pedig 1661. aug. 15-én nyíltan áttért róm. katolikusként, mégpedig fiával, I. Rákóczy Ferencel együtt. Magyarországi jószágain lakván, udvarában otthonra leltek a jezsuiták, mint legbizalmasabb emberei. Míg 1676-ban még templomot is építtetett részükre Kassán, másfelől ahova csak elért a keze, mindenütt hevesen üldözte a protestánsokat, birtokairól elkergette papjait, sokat be is börtönöztetett, helyükbe pedig jezsuitákat küldött. Fanatizmusát leginkább a sárospataki kollégium érezte meg, melyet összes jövedelmeitől és épületeitől megfosztván, tanárait és hallgatóit kiüzte. Idővel egyre nőtt térítési és üldözési szenvedélye, kivált miután a hirhedt → *Kis Imre* nevű jezsuitának került a befolyása alá. Ekkor már nemcsak a lelkészeket, hanem a prot. híveket is üldözni kezdte, s emiatt menyével, a különben róm. kat. Zrínyi Ilonával is összetűzött, mivel az enyhébb bánásmódot ajánlott jobbágyaikkal szemben. Buzgóságának maradandó jelül imakönyvet írt, mely aztán saj-

tó alá is került a 18. században. – Gyászbeszédet Kis Imre tartott felette.

Irodalom: H. Kiss Kálmán: B. Zs. életrajza (1879.), Lócsey Mária: B. Zs. (1914.), Mészleányi Antal: B. Zs. élete és végrendelete (1939.).

Batizfalvy István (Rimaszombat, 1824. okt. 26. – ?, 1889. okt. 11.) ev. tanár. Tanult 1834–1842-ben Osgyánban és Rozsnyón, a teológiát 1842–1845-ben Késmárkon, a jogot 1845–1847-ben Sárospatakon végezte. Miután részt vett a szabadságharcban, majd egy ideig nevelősködött, 1851-ben helyettes, 1852-ben rendes tanár lett Rozsnyón, 1860-ban pedig Pesten. Élete vége felé nyugalomba vonult. – *Munkái* az egyh. irodalom köréből: Ker. hittan. (Pest, 1872.) Ker. erkölcsstan gimn. felsőbb osztályok számára (Uo. 1873.) (II. kiad. 1888.). Ker. erkölcsstan népiskolák felsőbb osztályai számára. (Budapest, 1874.) (II. kiad. 1889.) Bibliaismertetés. (Uo. 1885.) A ker. egyház története. (Uo. 1886.) A magyarországi prot. egyház története. (Uo. 1888.) A budapesti ág. hitv. ev. főgimnázium története. (Uo. 1895.)

Batizi András (?Batiz, 1510 körül. – ?, ?) reformátor. Valószínűleg Abaújszántón tanítójának, →*Gálszécsi István*nak a hatása alatt a reformáció hívévé válván, már 1530-ban kassai tanító korában kezdett prot. énekeket költeni s a zenét is maga szerzte hozzájuk. Később állítólag Sátoraljaújhelyben és Szikszón is hivataloskodott, míg 1542. márc. 19-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Innen 1543 augusztusában indult vissza s 1544-től előbb Tokajban foglalt el lelkészi állást, de csakhamar Szatmár vidékére került a →*Drágffy Gáspár* pártfogása alá s így vett részt az 1545. évi →*erdői zsinaton*. A legelső magyar káték egyikének szerzője, mely először 1542 és 1545 közt jelent meg. Második kiadása „Keresztyéni tudományról való könyvecske” (Krakkó, 1550.), a harmadik „Catechismus” (Kolozsvár, 1555.) címet visel. Ez a lutheri irányú mű igen sokáig használatban volt, még a reformátusoknál is, meglehet módosított szöveggel. A szorosán vett bibliai epikának első munkásul ismeretes. Ily irányú (Krisztus születésének históriája, Az vitéz Gedeonról szép história, Az istenfélő Zsuzsánna históriája, Jónás prófétának históriája, Meglott és megleendő dolgokról, Izsák patriarchának házassága), valamint dogmatikai és erkölcsstani jellegű verses műveit, úgyszintén énekeit, közöttük a 44. zsoltár átdolgozását a Régi Magyar Költők Tára II. k. közölte (1880.) életrajzával együtt.

Irodalom: Thury Etele: B. Andrásról és a szántói iskoláról (Prot. Szle. 1915.).

Batizi Csormoly Gáspár (Batiz, 1627. – ?, ?) ref. lelkészjelölt. A felsőbb osztályok elsejébe

1646. szept. 14-től járt Debrecenben, ahonnan külföldre menvén, 1650. okt. 1-én a franekeri, nov. 21-én a groningeni egyetemnek lépett a hallgatói sorába, de később visszatért Franekerbe, míg 1652. okt. 1-én a leideni, ez év vége felé az utrechti egyetemre iratkozott be. További sorsa ismeretlen. – *Műve:* De inani nota antiquitatis romanae ecclesiae. (Utrecht, 1653.) Respondensi tisztet vitt a „De vocatione ministrorum” (1652.) Franekerben tartott vitán, úgyszintén az ezt megelőző évben Groningenben két alkalommal is.

Bátorkeszi Szegi János (Bátorkeszi, 1645. – Csepreg, 1675 után). Iskoláit Komáromban végezte, majd külföldre ment, s 1669. nov. 29-től a groningeni, 1671. ápr. 16-tól a leideni egyetem hallgatója volt. Innen 1672 kora őszén érkezett vissza hazájába, hol →*rektor* lett Tatán. A protestánsok üldöztetése éppen e tájban érvén el a tetőfokot, jónak látta előle a róm. kat. egyházba menekülni, s 1674-ben kispap lett a pécsi Pazmaneumban. – *Művei:* De justificatione. (Leiden, 1672.)... Dubia quaedam circa materiam calicis eucharistici ex relationibus... Choqueti ord. Praed. suborta... (2 r.) (Uo. 1672.) Szőlőgerezd, (Bécs, 1675.) Ez utolsó művét róm. kat. korában írta, a címlapján Lajosnak is írja magát. Respondeált a „Capita catechetica religionis christianae...” (1670.) tárgyában tartott viták egyikén.

Batthyány Orbán (? , ? – Gyulafehérvár, 1547.) reformációpárti főúr, a padovai egyetemen tanult, honnan 1526-ra visszatért. Részt vett kora politikai mozgalmában, többnyire Erdélyben tartózkodva. Ő is megfordult mindkét párton, a reformációnak azonban állhatatosan híve volt. Vallásos érzésének a 32. zsoltár versbe szedésével és egy énekével is kifejezést adott. Ez utóbbit 1547-ben írta betegségében, mely még abban az évben sirba vitte Gyulafehérvárt. Temetése után György barát kivétette sírjából s trágyában ástatta el.

Bauhoffer János György (Sopron, 1806. – Buda, 1864. júl. 14.) ev. lelkész. Tanulmányait Sopronban végezte. Miután a bécsi teol. intézetet is megjárta, 1828-ban segédlelkész lett Sopronban, de már 1829 februárjában lelkésznek választották Somorjára. 1844 októberében Budára ment hasonló állásba, melyet haláláig kiváló buzgósággal töltött be. Tevékeny részt vett a pesti prot. árvaház alapításában. A →*pátens* elfogadása mellett szóval és tollal egyaránt állást foglalt, ám egyébként hazafias működést fejtett ki s →*Mária Dorotheánál*, a József nádor feleségénél való befolyását áldásosan érvényesítette. – *Művei:* Abschiedsrede... (Sopron, 1829.) Predigt... (Pünkösdi). (Pozsony, 1831.) Antrittspredigt... (Buda, 1844.) Was ist Wahrheit? (Prédikáció.) (Uo. 1845.) Katechismus, melyben az ev. prot. és róm.

kat. egyház választanai előadatnak. (Uo. 1846.) Rede bei den Übertritt von sieben r. kat. Christen... (Uo. 1846.) Kísérlet az újtestamentumnak isteni tekintélyéről (Bogue után angolból). (Pest, 1848.) Az üdvösség után tudakozódó... (Angell után angolból). (Uo. 1848.) Geschichte der ev. Kirche in Ungarn. (Név n.) (Merle d'Aubigné előszavával.) (Berlin, 1854.) (Angolul is megjelent Craig fordításában, 1854.) Az összpontosító főelv a prot. egyházkormányzatban. (Pest, 1857.) Ansichten und Zeugnisse... über die alte Verfassung und Verwaltung der prot. Kirche in Ungarn. (Uo. 1860.) Nyílt levél a magyarhoni két ev. hitv. egyházhoz (Németül is). (Uo. 1860.) Ker. hittan (Luther nyomán). (Uo. 1862.) Felhívás a meg nem tért emberekhez (Baxter után angolból). (Rozsnyó, év n.) (II. kiad. Budapest, 1882.) Gyászbeszédet adott ki I. Ferencről (1835.) és Mária Dorotheáról (1855. kettőt is.). Jelent meg dolgozata a Prot. Lelkészi Társaságban (1854.) is. Ő szerkesztette a Magyarországon első német prot. folyóiratot „Der Evangelische Christ” (1848. máj.–dec.) címmel. Kéziratban fennmaradt a pátens-mozgalom történetét tárgyaló műve. – Apósa volt → *Czékus Istvánnak*, atyja → *Bánhegyi Istvánnak*, szépapja → *Turóczy Zoltánnak*.

Irodalom: Payr Sándor: B. Gy. lelkészi naplója (Prot. Szle. 1907.), *Czékus Istvánné:* Emlékeimből (uo. 1909.).

Baumgart Bálint (Memel, 1610. máj. 5. – ?, 1672. jún. 12.) unit. lelkész. 1627-től Königsbergben tanult, hol 1634-ben magisterséget szerzett. Később a leideni egyetemre ment, hol 1639-ben végezte tanulmányait. Ezután visszatért Königsbergbe s ott jöllehet 1640-ben nyilvánosan megtagadta a Socinus tanait, nemsokára mégis hozzájuk csatlakozott. Lengyelországba költözött s → *rektor* lett Lunckvicében. Innen hívták 1648 májusában Kolozsvárra unit. rektornak, amely állásból 1655-ben szász lelkészségre, 1661-ben elsőpapságra lépett elő. – *Művei:* Oratio revocatoria... 1640. Oratio... in funere Antonii Csenádi... 1641. (Kolozsvár, 1651.) Oratio funebris in honorem Francisci Jármii... (Uo. 1651.) Concionis occasione loci Gen. I. 26. habitae confutatio. (Uo. 1667.) Diaphonia seu diversitas confessionum reformatorum et unitariorum... (Uo. 1667.) (Magyarra ford. Pauli István.) Examen disputationis theologicae de uno Deo in essentia Jehovah et trino in personis Elohim. (Nagyszében, 1667.) Kéziratban is számos műve maradt, sőt az elősoroltak közül sem mindenikről bizonyos, hogy megjelent nyomtatásban. Felette Szentiványi → *Márkos Dániel* tartott gyászbeszédet, mely ki is nyomtatott.

Irodalom: *Jakab Elek:* B. B. élet- és jellemrajza (Ker. Magvető, 1888.).

Bayer János (Eperjes, ? – Szepesváralja, 1674. máj. 14. után) ev. lelkész. Eperjesen tanult. Innen külföldre menvén, 1653. szept. 23-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1657. ápr. 28-án magisterséget szerzett, 1658. okt. 29-én pedig magántanárul alkalmazták. 1660-ban hazatérvén, tanár, 1662-ben pedig → *rektor* lett Eperjesen. 1666-ban elvesztvén ez állását, a következő évben Besztercebányán prédikátorságra alkalmazták, míg 1669-ben Szepesváraljára hívták lelkésznek. – *Munkái* többnyire bölcsészeti, de bőséges teológiai tartalommal: De notitia Dei naturalis. (Wittenberg, 1658.) Summariae decisiones metaphysicae. (Uo. 1658–9.) (12 füzetben és uo. 1667. egy könyvben.) Ostium vel atrium naturae... (Kassa, 1662.) Filum labyrinthi vel cynosura seu lux mentium universalis... (Uo. 1663.) Heraclius Africanus... (Lőcse, 1673.) Ezekben a Bacon követőjének mutatta magát. Az 1676-ban megjelent „Vertheidigtes Guttes Gerüchte... ins Elend getriebenen Diener Christi...” c. munka szerzősége hibásan van neki tulajdonítva. Üdvözlő verset írt Weber Jánoshoz (1665.) Veje volt → *Pomarius Sámuelnek*. –

Megkülönböztetendő tőle az a brassói születésű *Bayer János*, aki 1671. márc. 2-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre s itthon mint brassói igazgató 1677-ben → *Albrich Mártonnal* folytatott vitája után visszavonta weigelianus elveit; ez meghalt 1686. márc. 26.

Irodalom: *Erdélyi János:* A hazai bölcsészet történelméhez (Sp. Füz. 1858.).

Bázeli magyar bibliák (A) elseje 1750-ben jelent meg Gerdesius Dániel groningeri professzor tetemes segélyével Imhof könyvtár kiadásában, az 1747. évi utrechtinek alapul vételével. Ötezer példányban nyomtatták, melyek közül kétezernek Szathmárnémethi Pap István és Török Ferenc Bázelen tanuló lelkészjelöltek, mint a könyv korrektora, háromezernek pedig a kiadó és Beck J. Kr., az ottani egyetemen teol. tanár és dékán írták az előszavát, amazok magyarul, emezek latinul. A nevezett magyar ifjak a kétezer példány tulajdonukba jutása iránta kiadóval kötött szerződésüknek nem bírván megfelelni, az ennek következtében szenvedett kárúért Beck professzort okolták, kit a Török hazatérte után Szathmárnémethi nyilvánosan is több súlyos váddal illetett. Beck a debreceni tanári karhoz fordult elégtételért, amit meg is nyert. Szathmárnémethit ugyanis végleg eltiltotta a → *tiszántúli egyházkerület* a lelkészségtől, s kénytelen lett azután nyomdászattal foglalkozni, e minőségében 1755-től Nagykárolyban működvén. – Ugyancsak Bázelen 1764-ben és 1770-ben is napvilágot látott a magyar biblia.

Bécsi békekötés alatt rendszerint azt szokás érteni, mely → *Bocskay István* és Rudolf király kö-

zött hosszas alkudozások után 1606. jún. 23-án jött létre s a m.o-i protestánsok vallásszabadságának legfőbb biztosítója volt huzamos időn keresztül, mert hiszen a →*Bethlen Gábor* békekötései is mind ennek voltak a megerősítései. Egyéb kérdésekre, így Magyarországnak a Habsburg-házhoz való viszonyára szintén kiterjeszkedik ugyan, de azok a leglényegesebb pontjai, melyek a róm. katolikusok és protestánsok közti viszonyt szabályozzák. Megalkotásában →*Illyésházy István* szerezte a legnagyobb érdemeket, kinek igen sok küzdelmébe került a megkötése is, valamint a törvénybe iktatása is, ami aztán az 1608-i országgyűlésen némely, a protestánsok javára szolgáló módosításokkal történt meg.

Irodalom: (*Sinai Miklós*): *Sylloge actorum publicorum, quae pacificationis Viennensis historiam illustrant* (1790.), *Pálkövi Antal*: *Bocskay és a b. b. (Sp. Füz. 1857.)*, *Nemes Elek*: *Az 1606-iki b. b. létrejöttének története* (1879.), *Szilágyi Sándor*: *Egy régi „árulás” történetéhez („Történeti Rajzok” c. kötetében 1880.)*, *Zsilinszky Mihály*: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai* (I. k. 1881.), *Révész Imre*: *A b. b. rövid története magyar prot. egyházügyi tekintetben* (Dt. Prot. Lap, 1892.), *Pokoly József*: *Bocskay István és a b. b.* (1906.) és a *Bocskay István a. irodalom.*

Bécsi tanácskozás, a magyar prot. egyházak ügyeit rendező s az eredetileg még 1850-ben készült, illetőleg akkor abból átdolgozott törvénytervezet előleges megbeszélésére 1855. máj. 17-re gyűlt össze a Thun Leo miniszter meghívására. Részt vettek benne: ev. részről *Toperczer János* Lajos tiszai adminisztrátor, →*Osztrólcuzky Mihály* nógrádi esperes, →*Kuzmány Károly* bécsi teol. tanár, →*Pálffy József* soproni és *Kanya Pál* pesti tanár, ref. részről →*Szoboszlai Pap István* tiszántúli püspök, →*Ferenczy József* abaúji esperes, →*Török Pál* pesti esperes és →*Szeremlei Gábor* bécsi teol. tanár. Az eléjük terjesztett „Entwurf zu einem Gesetzen...” pontjait huszonkét ülésben tárgyalták le, melyek közül az elsőt máj. 21-én, az utolsót jún. 18-án tartották. Noha igyekeztek az összest átídomítani az autonómia szelleméhez, mindamellett az egyházkerületekhez a következő évben beküldött javaslat jobban ragaszkodott az eredeti, consistorialis alapú elgondolásokhoz, semhogy megnyerhette volna az érdekelt egyházkerületek tetszését. Ekkori hozzászólásaik sem sok eredményt értek el, minek folytán aztán a törvény végleges szövegét tartalmazó →*pátens* egy olyan küzdelmet idézett fel, mely végül a bécsi kormány egész idevágó cselekvésének bukását vonta maga után.

Irodalom: *Tóth Sámuel*: *Bécsi tanácskozás a m.o-i prot. egyház szervezete ügyében* (1894.)

Becskeházi V. István (? , 1626. – ? , 1680. körül) ref. lelkész. Tanult Nagyváradon, ahol másokkal együtt ő is kitűnően vizsgázott a héber nyelvből s 1651 elején →*seniors*ágot viselt. Majd külföldre ment és 1652. júl. 27-én Leidenben, 1654. márciusában Utrechtben, ugyanez évi okt. 14-én Franekerben lépett az egyetem hallgatói közé. Majd visszatért hazájába s 1655. május és 1656. június közt Kőrösszegre választott lelkésszé. Legkésőbb 1671-ben Biharpüspökibe ment át az egyik papságra. 1678 nyarán még életben volt. A →*tiszántúli egyházkerület* ismét le akarván fordítani a bibliát, az ezzel megbízottak közé őt is felvette. – *Műve:* *De voto*. (Utrecht, 1654.) Respondensként szerepelt a „*De perseverantia sanctorum*” (1650.), a „*De potentia scripturae*” (1653.), a „*De processione Spiritus Sancti a Patre et Filio*” (1653.) és a „*De causa salutis*” (1653.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt héberül Székelyhidi Istvánhoz (1651.).

Beer Frigyes Vilmos (Pozsony, 1691. jan. 4. – Pozsony, 1774. nov. 30.) ev. lelkész. Pozsonyban tanult, közben egy ideig Trencsénben a szlovák, egy ideig Győrben a magyar nyelv elsajátítása végett járva iskolába. Külföldre menvén, 1708-tól Göttingenben, 1709 őszétől a jeni egyetemen időzött. 1712-től a türingiai Lanzendorfban volt árvaházi igazgató, 1715-ben pedig visszatért szülővárosába, hol 1716-tól →*conrector*, 1721-ben →*rektor*, 1747-ben német lelkész lett. 1763-ban nyugalomba vonult. – *Művei:* *De pseudotheologis*. (Jena, 1713.) *Gebethe und Lieder für Kinder*. (Uo. 1713.) *Nachrichten von den Anstalten des Waisenhauses zu Lanzendorf...* (Uo. 1714.) *Kéziratban is maradtak művei. A felette Sztrecsko János Györgytől és Klein Mihálytól tartott beszéd megjelent.*

Begedi Lajos (Somogyviszló, 1846. – ? , ?) ref. lelkész. A középiskolát Csurgón és Pápán 1864-ben, a teológiát Pápán, Pesten és Sárospatakon végezte. Segédlelkészi működés után 1872-ben Magyarladon, 1890-ben Gyöngyösmelléken foglalt el lelkészi állást, melyről 1900-ban elmozdított. – *Művei:* *Autonómia*. (Kaposvár, 1881.) *Centralismus a magyar ev. ref. egyházban („Szabadelvű” álnév alatt)*. (Baja, 1885. Új →*énekeskönyv...* (Kaposvár, 1887.)

Beke Sámuel (Csernátoni) (Szilágypanit, 1800. aug. 3. – Zilah, 1836. aug. 14.) ref. lelkész. Tanult Zilahon és Kolozsvárt, majd a teológia elvégzése után a gr. Bethlen családnak lett udvari papja Bethlenben. Innen 1828-ban Zilahra ment lelkésznek. – *Művei:* *A tudomány világosság (Prédikáció)*. (Kolozsvár, 1828.) *Halotti beszéd Eltető Anna Tunyogi Miklósné utolsó tisztességtételére*. (Uo. 1828.) *Mik nehezítik az élettől megváltást (Emlékbeszéd Z. Kiss Ferencné Vajasdi Zsuzsanna felett)*. (Uo. 1832.) *Síriatok a sírokkal*

(Gyászbeszéd Szakács Jánosné Kiss Katalin felett). (Uo. 1832.) Imádságok br. Bánffy Sarolta felett. (Uo. 1834.) Vasárnapi beszédei (2 k., kiadta Nagy Ferenc). (Uo. 1837–40.) (II. kiad. uo. 1851.)

Bekecsaljai ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, 1927 júniusában alakult a →*marosinak* kettéosztásával, melyből 32 anyaegyház jutott ide, de azóta is szaporodott. Esperesei: Kolozsvári József berekeresztúri l. 1927-től, Györke János székelyszentistváni l. 1942-ig, Fülöp Ferenc erdőszentgyörgyi l. 1942-től, Horváth József kibédi l. (1955.)

Békehírnök, 1895-ben indult meg Csoják Attila és Udvarnoki András szerkesztésében s ma is létezik, közben 1908-tól egy évig Igazság Hírnöke címet viselve. Eleinte hónaponként kétszer, a Tanácsköztársaság ideje alatt egyszer, 1926-tól hetenként jelenik meg. 1934-től Steiner István szerkeszti s 1937-től főszerkesztője Somogyi Imre.

Békés Gáspár (Kórnyáti) (? , 1520. – ? , 1579. nov. 7.) unit. vallású erdélyi főúr. Mint →*Petrovics Péter* apródja kezdte nyilvános pályáját s fokról-fokra Erdélynek első államférfiává, →*János Zsigmond*nak nagy befolyású tanácsosává emelkedett. Kiváló részt vett az antitrinitarizmus diadalra juttatásában s buzgó harcosa volt az annak érdekében törvénybe iktatott vallásszabadságnak. Jelen volt a →*gyulafehérvári második hitvitán*, a →*nagyváradi* harmadikon pedig elnökölt is, nem mulasztván el e tisztét hitfelei előnyére felhasználni, akiknek egyébként is minden módon igyekezett javára lenni. János Zsigmond halála után tekintélyes pártja volt a fejedelemségre, de Báthory Istvánnal szemben megbukott. Fegyveres erővel próbált ezután igényeinek érvényt szerezni, azonban 1575. júl. 19-én legyőzve, földönfutóvá lett. Később kegyelmet nyert, sőt számos kitüntetésben részesült a Báthory részéről.

Irodalom: Szádeczky Lajos: K. B. G. (1887.)

Békés-, arad- és temes-torontáli ev. egyházmegye, a →*bányai kerületben*, 1791-ben alakult a →*pest-békésinek* kétfelé válásával 12 anyaegyházból, de már 1836-ban két részre, ti. a →*békési* és →*bánati egyházmegyék*re oszlott. Ezalatt ezek voltak esperesei: Simonides János orosházai l. (előbb a pest-békési egyházmegyében) 1791–1822, Machula Gábor szarvasi l. 1822–1830, Simon Sámuel szarvasi l. 1831–1836.

Békés-bánati ev. egyházmegye, a →*békés-arad* és *temes-torontál*nak rövidebb neve.

Békés-bánati ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerületben*, a békésinek attól fogva való elnevezése, hogy hozzácsatoltattak a temesi bántság területén csaknem kivétel nélkül a 19. században

létesült egyházak. A 16. és 17. században a „békési” név csak másokkal (makói, körös-maros-közi, vásárhelyi, csongrádi) felváltva, ritkán fordult elő, ellenben a 18. századnak második s a 19.-nek első felében rendszeren ez a neve szerepelt. Miután a →*nagykunság*tól 1598–1635-ben való együttlétük után különvált, a 17. század közepe táján 34 anyaegyháza volt. Ezek közül azután annyi elpusztult, hogy a 18. század elején 27, 1783 körül 22, a század végén 21, 1821-ben pedig 23 anyaegyházból állott, ennyiből is csupán azoknak a belészámításával, melyek az elpusztult →*zarándi egyházmegyéből* megmaradván, 1702-ben ide csatoltattak volt s 1821-ig hozzátartoztak. Ezeknek ekkor a →*nagyszalontaihoz* való csatolásával egyidejűleg a →*heves-nagykunság*iból ide csatoltatott három egyház. A 19. század folyamán aztán olyan fejlődésnek indult, hogy a legnagyobb területű és népességű egyházmegyéje lett a magyar ref. egyháznak. Területe kiterjedt Békés, Csongrád, Csanád, Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyékre. Magyarország új határainak kialakításakor 53 anyaegyház alkotta 63 lelkésszel. Ezekből csak 30 maradt meg az anyaországban 40 lelkésszel. Ezek azóta is szaporodtak s közülük úgy múltjuknál, mint jelenüknél fogva elsősorban a hódmezővásárhelyi, békési, szentesi és makói érdemel említést, amelyek közül régebben mindegyik tartott fenn gimnáziumot, de később már csak az első kettő. Azonkívül Szeghalmon volt főgimnázium 1926 óta. 1948 szeptemberében kettévált →*békésire* és →*csanád-csongrád*ira.

Esperesei közül a következőknek ismeretes a neve: →*Szegedi Lőrinc* békési l. 1575-ig, Pankotai János makói l. 1590-ig, Nádudvari Tamás hódmezővásárhelyi l. 1590-től, majd az →*alföldi egyházmegyének* alkotó részeire oszlása után Ráczkevi Máté hódmezővásárhelyi l. 1635–1637 vagy 1638, Nagymihályi Lukács békési l. 1637-től vagy 1638-tól, Losonczy István hódmezővásárhelyi l. (1646 jún.) (1650 jún.), Ráczkevi Máté (II.) körösén l. (1657 márc.), Kerelői István (1659 jún.), →*Bükösi Köble K. István* szentesi, hódmezővásárhelyi l. (1666.) (1675.), Tyúkodi János hódmezővásárhelyi l., Újlaskói Lőrinc hódmezővásárhelyi l. (1686.), Szalontai V. István hódmezővásárhelyi l. (1702.) 1711-ig, Bökényi János makói l. 1712–1718, Pathi Miklós vésztői l., Olcsai András makói l. (1728.) (1732 dec.), Vecsei György hódmezővásárhelyi l. 1742-ig, Füredi Mihály hódmezővásárhelyi l. 1743–1766, Szikszai György békési l. 1766–1774, →*Szőnyi Benjámín* hódmezővásárhelyi l. 1774–1794, Szentmiklósi Sebők Sámuel szentesi l. 1794–1798, Kuti Ádám öcsödi l. 1798–1809, Gyarmati Ferenc szentesi l. 1809–1812, Kis András hódmezővásárhelyi l. 1812–1815, Juhász István gyulai, öcsö-

di l. 1816–1836, →*Kiss Bálint* szentesi l. 1836–1853, Tóth Ferenc hódmezővásárhelyi l. 1853–1859, Elekes András békési l. (segédesperes címmel) 1859–1862, Hajnal Ábel békési l. 1862–1876, Szalay István szentesi l. 1876–1878, →*Szabó János* köröstarcsai, hódmezővásárhelyi l. 1878–1902, →*Domby Lajos* gyulai l. 1902–1913, Futó Zoltán szentesi l. 1913–1921, →*Harsányi Pál* gyomai, gyulai l. 1922–1945, Gönczy Béla vésztői l. 1945–1948.

Békéscsabai ev. egyházközség, az ország népesebb vidéki evangélikus egyháza, melyet 1718-ban alapított a Felső-Magyarországon vallásuk miatt sokat szenvedett szlovák evangélikusoknak egy tekintélyes számú raja, melynek szabad vallásgyakorlatot biztosított az ezen elnéptelenedett hely betelepítésére törekvő kamarai igazgatóság. Az új telepnek első gondja volt egyházilag szervezkedni: templomot építettek, papot választottak. Az evangélikus lakosság folytonos, nagymérvű szaporodása következtében a 19. század elején még a szárnyakkal bővített templom sem levén elegendő a hívek befogadására, újat is kellett építeniök, melyet 1824-ben avattak fel. Az egyházközség, melynek volt árvaháza, két szeretetháza és diakonissza-intézete, jelenleg már öt lelkészi állást tart fenn. Gimnáziuma 1858 óta létezik s 1897–1900-ban emelkedett főgimnáziummá.

Békési ev. egyházmegye, a →*békés-arad* és →*temes-torontáli egyházmegye* kettéválásakor, 1836-ban alakult, legnagyobb részben a Békés vármegye területén lévő egyházközösségekből, de voltak még Arad, Csanád, Csongrád, Jásznagykunszolnok, sőt Torontál vármegyében is egyházai, melyeknek tetemes része azóta keletkezett. 1896 elején három részre történt szétjelölésük 24 anyaegyháza volt 36 lelkésszel, amelyek és akik az →*arad-békési*, →*békési*, és →*csanád-csongrádi egyházmegyét* alkották azóta. A továbbra is a régi nevet viselő részében 9 anyaegyház maradt 14 lelkésszel. Ezeknek a száma annyira szaporodott azóta, hogy most már 18 lelkészi állás van 13 egyházban, annak ellenére, hogy egy egyházát Jugoszláviához csatolták. A régebbi nagyobbak ezek voltak az →*esperesei*: Simon Sámuel szarvasi l. (előbb a békés-arad-temes-torontáliban) 1836–1839, Kuczián György mezőberényi l. 1839–1842, Kristóffy Sámuel nagylaki l. 1842–1848, Brószmann Dániel békéscsabai l. 1849–1850, →*Placskó István* szarvasi l. 1850–1855, →*Horváth Sámuel* tótkomlói l. 1855–1858, Torkos Károly orosházi l. 1858–1864, Haviár Dániel szarvasi l. 1864–1867, →*Szeberényi Gusztáv* békéscsabai l. 1868–1872, Sárkány János szarvasi l. 1872–1878, Áchim Ádám szarvasi l. 1878–1895. A megkisebbedettnek pedig ezek: →*Veres József* orosházi l. 1896–1913, Keviczky

László kondorosi l. 1914–1920, →*Kovács Andor* orosházi l. 1920–1942, Kello Gusztáv szarvasi l. 1942–1944, Botyánszky János mezőtúri l. 1944-től.

Békési hitvita, 1570 nyara táján egyfelől a téri-tői úton levő →*Basilius István* és a már Békésen működő antitrinitárius lelkész, név szerint Tót Miklós, másfelől az emezt elzárató, de már szabadlábba helyezését tűrni kényszerült helybeli ref. lelkész, →*Szegedi Lőrinc* és talán →*Melius Péter* között folyt le. Eredménye természetesen az volt, hogy mindkét fél megmaradt a saját nézete mellett, ámde a békésiek egy részét sikerült Basiliusnak a maga pártjára hódítani.

Békési ref. egyház, ama kevés számúak közé tartozik, melyeknek lelkészei a reformáció korától fogva mostanig szinte szakadatlan sorban kimutathatók s eszerint kétségtelen, hogy állandóan fennállott annak a rövid időszaknak kivételével, mely a városnak a tatárok által 1596-ban való elpusztításától 1610-ig tartott. A reformáció elveit →*Ozorai Imre* kezdte volt hirdetni még lutheri szellemben, de a nyomába lépő →*Szegedi Kis István* már helvét irányú lett. Az 1570-ben behatolt antitrinitarizmus alighanem a város elpusztításakor vesztette el talaját. 1734-ben szentelték fel új templomát, melynek 1775-ben kezdtek a kibővítéséhez. Jelenleg már régidő óta két lelkésze van a népes egyháznak, mely gimnáziumot is tartott fenn 1840 óta.

Irodalom: *Séllei Péter*: Adatok a békési ref. gimnázium múltjához (Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület évkönyve, 1886.), *Uő.*: A békési ev. ref. gimnázium története (1896.), *Szegedi Károly*: A békési ev. ref. egyházban szolgáló lelképásztorok.

Békési ref. egyházmegye, a →*békés-bánátinak* korábbi neve. Ugyanezt a nevet viselte a békés-bánátinak a kettéosztása után 1948-tól a Békés megyei 27 egyház testülete, melynek Gönczy Béla maradt az esperese. És ugyanezt az 1952. júl. 1. utáni új alakulása után is. Gönczyt azonban Horváth Zoltán békési lelkész váltotta fel.

Bél Károly András (Pozsony, 1717. júl. 13. – Lipcse, 1782. ápr. 4.) ev. vallású egyetemi tanár. Pozsonyban kezdett tanulni, majd 1735-ben az altdorfi, 1736 őszén a jeni egyetemre ment, s ott 1739-ben magisteri címet szerzett. Később a lipcsei egyetem bölcsészeti szakán alkalmazták tanáru. Maga oltotta ki életét. Még magyarországi illetősége idején írt teológiai *műve*: Historia paedobaptismi quatuor priorum saeculorum. (Jena, 1739.)

Bél Mátyás (Nagyócsa, 1684. márc. 24. – Pozsony, 1749. aug. 29.) ev. lelkész, az előbbinek atyja. Nagyócsán kezdte iskoláit. Tanult még 1691-től Losoncon, Kálnón, Alsósztrégován, 1695-től Besztercebányán, Pozsonyban, azután

1700-ban a magyar nyelv megtanulása végett Veszprémbe, innen nevelői minőségben Pápárament, ahol egy évet töltött. Majd visszatért Besztercebányára, honnan 1704 nyarán a hallei egyetemre indult. Itt Francke tanáru alkalmazta nevelőintézetében, sőt rábízta a fia tanítását is. 1707-ben igazgatója lett a bergeni gimnáziumnak, de ismételt hívásra csakhamar hazajött s 1708 májusában → *conrectori* és másodpapi hivatalt foglalt el Besztercebányán. 1709 novemberében temploma elvételeivel elvesztvén lelkészi hivatalát, igazgatóságra lépett elő, 1714 tavaszán pedig ugyane minőségben Pozsonyba ment. Itt az iskola magas színvonalra emelésével egészen rászolgált, hogy annak instauratorául emlegessék. 1716-ban lelkészül hívták Selmecbányára, de nem mozdult Pozsonyból, hol aztán 1719-ben német lelkész lett. 1744-től → *esperesi* tisztelet is viselt a → *Pozsony vármegyei egyházmegyében*, míg 1749-ben nyugalomba lépett. Meghalt ezévi aug. 29-én a németóvári fürdőtől Pozsonyba vivő úton, midőn haldoklásában haza akarták szállítani. – Irodalmi munkássága sokirányú volt, de különösen a hazai történelem és földrajz terén tette nevét halhatatlanná „*Notitia Hungariae novae historica-geographica*” (Bécs, 1735–42.) c. alapvető művével. Ő indította meg 1721-ben az első, rendszeres időközökben megjelenő hazai hírlapot „*Nova Poseniensia*” címmel, melyet azonban csakhamar kivettek kezéből a jezsuiták, csupán azért, hogy rövidesen megszüntessék. Sok éven át volt a két protestáns egyháznak a központi pénzkezeléssel és a begyűlt borok eladásával foglalkozó megbízottja. Mint teológus a pietisták közé tartozott, ami miatt sok meghurcoltatásban volt része. – Egyházi érdeklődésű művei: *Forma sanorum verborum...* (Halle, 1707.) (Új kiad. uo. 1711.) *Compendium avagy: Rövid summája az egész ker. tudománynak* (Freylinghausen után átd.). (Uo. 1713.) *Beszéd Leidenfrost Ármín esketésekor* (Szlovákul). (Hely n. 1726.) *Preces christianae* (Buddeus előszavával). (Lipce, 1728.) *Die Gott suchende Seele*. (Uo. 1729.) *Kurze und zuverlässige Nachricht von dem Zustande der prot. Kirche in... Ungarn*. (Név n. Hely n. 1743.) (Új bőv. kiad. 1746.) *Beilage zu der im vorigen Jahr herausgegebenen Nachricht von dem Zustande der Protestanten im Königreich Ungarn*. (Név n. Hely n. 1744.) *Zuverlässiger Bericht von einer neulich in Ungarn errichteten Adlichen Gesellschaft, welche die Unterdrückung der Protestanten zum Endzweck hat* (II. *Beilage zu der Nachricht... Név n.*) (Hely n. 1745.) *Kurzer Unterricht von denjenigen Gründen, mit welchen die Römisch-Catholischen Herrn Geistlichen fordern: es sollen die Protestanten im Königreich Ungarn wider ihr Gewissen bey der Mutter Gottes Maria*

schweren (III. *Beilage zu der zuverlässigen Nachricht... Név n.*) (Hely n. 1746.) Kiadta ifj. → *Köleséri Sámuel* javításaival és előszóval ellátta Lipcsében 1717-ben a magyar újszövetséget, 1724-ben a Zsoltárok, Példabeszédek és Prédikátor, továbbá a Bölcsesség és Jézus Sirák könyvét, mind ezeket latinul a Castello Sebestyén magyarázataival. Ugyancsak a Castelliótól javított szöveggel bocsátotta közre 1725-ben Kempis Tamás „*De imitatione Christi*” c. művét, melyhez szintén írt előszót. Javítva és megtoldva adta ki Arnd „*Paradicsomkertecské*”-jének Huszti Istvántól készített fordítását (1724.), s kiadta végül → *Krmann Dániellel* együtt a szlovák bibliafordítást (Halle, 1722, újabb kiad. 1745. és 1766.). Gyászverseket írt németül, magyarul, latinul a Strba György halálára (1708.), üdvözlő verset magyarul patrónusaihoz (1704.). A felette → *Serpilius Sámuel Vilmostól* tartott beszéd ki van adva. Nagyatyja volt Schrökh János Mátyásnak, a jeles német egyháztörténésznek.

Irodalom: *Haán* Lajos: B. M. (1879.), *Szmida* Lajos: B. M. élete (A délmagyarországi múzeum közlönye, 1885.), *Markusovszky Sámuel*: B. M. Emlékkönyv a Magyar Prot. Irodalmi Társaság... negyedik nagygyűléséről, (1900.), *Üő.*: A pozsonyi ág. h. ev. lyceum története (1896.), *Üő.*: B. M. (Prot. Esték, III. 1916.), *Dékány Kálmán*: B. M. földrajza (1903.), *Oberucs J.*: *Mathieu B. un pietist en Slovaque au 18.-e siècle* (1936.), *Márki Sándor*: B. M. életrajza (1886.), *Wagner* Lajos: B. M. Pozsonyban (1884.).

Belényesi hitvita, a helvét irányúak és az antitrinitáriusok között 1570. jún. 5-én ment végbe, a jelek szerint többek részvételével. Amazok állását védte elsősorban, míg az ellentétet valószínűleg az új lelkész, → *Basilius István* képviselte legerélyesebben. → *Melius* jelenvolta nem bizonyos, de hihető.

Belhivatalnokok, a protestánsoknál szokásos magyar elnevezése a lelkészeknek, tanítóknak, valamint tanároknak, e két utóbbi kategóriában természetesen szintén csak a felekezetieknek.

Beliczay (1810 tájáig Bellitz) Jónás (Kocs, 1764. nov. 10. – ?Kemeneshőgyész, 1845. dec. 19.) ev. lelkész. Kocson tanult 1780-ig. Ekkor segédtanító lett Sárszentlőrincen. Két év múlva folytatni szerette volna tanulmányait, csakhogy hiába tett kísérleteket felvételére Pozsonyban is, Sopronban is. 1786 januárjában Rábaszentandráson, ezévi márciusban Nemeskéren, 1792 elején Nagygeresden vállalt tanítóságot, ahonnan 1799 nyarán Szentantalfára lelkésznek ment. Mint ilyen, 1803 áprilisától Vanyolán, 1806 májusától Nagyalásonyban, 1809-től Kemeneshőgyészen működött. 1831 májusától 1842 szept-

temberéig →esperese volt a →*kemenesaljai egyházmegyének*. – Kiváló érdemeket szerzett az egyházi énekügy körül, mind többfelé – kivált a győri énekeskönyvbe – fölvetett egyes énekeivel, mind önállóan kiadott „Ker. halotti énekeskönyv”-ével, mely először 1815-ben, hatodszor 1911-ben jelent meg. Egyházi művei még: Prédikációk, számszerint 12 (Salzmann után ford. a →*Kis János* „Egy egész esztendőre való... prédikációs könyv”-ében). (Pozsony, 1807.) Ajándék a prot. iker egyházak növekedésének... (Pápa, 1845.) A siketnémák segítségére serkentő prédikáció. (Kassa, év n.), úgyszintén azok a részint kötetlen, részint kötött alakban írt dolgozatai, melyeket →*Nagy István* (1796.) és Kis János (1812.) püspöki, br. Podmaniczky Károly egyházkerületi felügyelői (1825.) és Vidos József egyh. felügyelői (1838.) beiktatásakor, valamint Nagy János (1797.), Lakos József (1801.), Szakonyi József (1811.) és Kisfaludy György (1825.) halálakor szerzett.

Irodalom: Karsay Sándor: B. J. életrajza (A „Magyar Port. Egyháztörténelmi Monografiák” között. 1881.).

Bellobradenus Pál (Bolesó, ? – ?, ?) ev. tanár. 1644-ben Besztercebányán tanult, 1654. júl. 3-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahonnan hazajöve, 1657-től állítólag 1665-ig Trencsénben →*rektorkodott*. Későbbi sorsa nem ismeretes. – *Művei:* De imagine Dei in homine ante lapsum et loci felicitate. (Trencsén, 1659.) De propositionibus personalibus in Christo. (Uo. 1660.) Discursus pneumaticus de natura animae rationalis separatae et ejus affectionibus. (Uo. 1660.) Respondens volt a Gracza „Vindiciae...” c. polemikus dissertatioinak (1649.) egy részénél.

Belohorszky Gábor (Tótpróna, 1836. szept. 18. ?, 1922. jan. 19.) ev. esperes. Tanult Modorban és Pozsonyban, hol a teológiát is végezte 1857-ben. Ettől fogva nevelősködött, majd a bécsi prot. teol. fakultáson folytatta tanulmányait. Hazatérve előbb segédlelkész volt szülőhelyén, 1860-tól pedig lelkeskedett, 1864 májusáig Lugoson, azután Újvidéken. A →*bács-szerémi egyházmegye* 1871-ben al-, 1873-ban főesperesévé választotta. Tagja volt a →*budapesti első zsinatnak*. 1911-ben nyugalomba lépett. – Több egyházi lapba írt cikkeket s a következő művei jelentek meg: Predigt am Reformationsfeste. (Lugos, 1861.) Confirmanden-Unterricht. (Pest, 1864.) (XI. jav. kiad. „Evangelisch-christliches Confirmandenbüchlein” c. alatt 1912-ben, szerbül 1869-ben, magyarul „Valástanítás kérdésekben és feleletekben ev. konfirmandusok számára” c. alatt 1890-ben, 2. kiad. „Ev. konfirmandusok könyvecskéje” c. alatt 1896-ban.) Prédikáció az ipolyszelei templom föl-szentelésékor (Szlovákul). (Túrócszentmárton, 1870.) Eine neue ev.

Augsb. Conf. Superintendentenz für die Königreiche Kroatien und Slavonien. (Újvidék, 1884.) Die königl. Freistadt Neusatz nebst einer kurzgefassten Geschichte der hiesigen ev. Kirchengemeinde. (Uo. 1886.) A theologiai rendszer. (Uo. 1903.) Még egy német prédikációja jelent meg 1890-ben.

Belsőbudapesti ref. egyházmenye, a budapestinek 1950-től a neve 21 egyházzal. Mint ilyen, 1955-ig létezett.

Belsősomogyi ev. egyházmegye, a →*tolnabaranya-somogyinak* néha előforduló neve, mely a reformátusokéval éppen ellenkezőleg Somogy vármegyének arról a részéről vétetett, melyet ők külsősomogyinak mondtak.

Belsősomogyi ref. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, nagyjából a régi →*kiskomárominak* az utódja. A kiskomáromi egyház elvesztése után egy ideig addigi területén működött →*egyházmegye* jelenlegi alakját akkor vette fel, mikor a 18. század harmincas éveiben a →*felsőbaranyai egyházmegyéből* nem sokkal előbb kivált Somogy vármegyei egyházak három egyházmegyére szakadva rövidesen azt a tapasztalatot szerezték, hogy célszerűbb lesz egyesülniök még másokkal is. Így először a →*kaposi* már 1732-re s csakhamar a →*gyöngyösmelléki* és →*szigetvári* is együvé olvadt a →*kiskomáromiból* megmaradt résszel. Egy ideig ugyan →*prosenioratusaként* szerepelt a →*veszprémi egyházmegyének*, de már 1743-ban visszanyerte teljes önállóságát. A 18. század folyamán néhány régi egyháza újraéledvén, a század végére az 1732-i 36-ról 49-re emelkedett anyaegházainak száma. A 19. század harmincas éveiben 60, nyolcvanas éveiben 66 (2 horvát-szlavonországgal együtt) anyaegházból, az első világháború kitörésekor 71 (6 horvát-szlavonországgal együtt) anyaegházból állott. Ezek közül a horvát-szlavonországiak és a fiemei elvétetvén, majd a két újonnan szervezett egyházzal együtt 66 anyaegházat számlál, melyek közül 3 Zala vármegye, a többi Somogy vármegye területén fekszik. Legnevezetesebb közülük a csurgói, amennyiben ennek kebelében működött az egyházmegye gimnáziuma, mely 1792-ben alapított. Espereseinek névsorából a következőkről tudunk: Kőrösi Torma Ferenc nagybajomi, nemesdédi l. (prosenior) (1728. máj.) 1744-ig, Bódis István hetesi l. 1744–1769, Elek Sámuel jádi, hedrehelyi l. 1769–1793, Kazi Pál csokonyai l. 1793-tól (1796. jan.), Szentgyörgyi István gigei l. (1792.) (1803. febr.), Vásárhelyi Sámuel csokonyai l. (1807.) 1827-ig (1826-tól nyug.), Budai Pál nagybajomi l. 1827–1854 (1843-tól nyug.), Szabó Gergely csökölyi l. (1843-tól h.) 1855–1856. →*Széki Béla* csokonyai l. 1856–1859, Kacsóh Lajos nagybajomi l. 1859–1864, →*Halka Sámuel* hoboli, kadarkúti l.

1864–1867, Mezei Pál csökölyi l. 1867–1878, Körmendy Sándor hedrehelyi l. 1878–1888, Begei István istvándi l. 1888–1897, Barakonyi Kristóf homokszentgyörgyi l. 1898–1901, Nagy Lajos lábodi l. 1901–1924, Halka Sándor erdőcsokonyai l. 1924–1941, Szabó Bálint hedrehelyi l. 1941–1951, Németh Károly keszthelyi l. 1951–1952, amikor addigi alakjában megszűnt az egyházmegye.

Irodalom: Beck Gergely: A b. r. e. története (1937.), Tóth Endre: a b. e. Mária Terézia korában (1940.).

Belsőszolnoki ev. egyházmegye, az →*erdélyi magyar ev. kerület*ben. Létezéséről, mely kétségtelesenül kezdettől fogva tartott, 1557-ből van tudomásunk, amikor is →*esperese* Bozzási János magyarborzasi l. volt.

Belsőszolnoki ref. egyházmegye, a →*désinek* régen szintén használatos neve, sőt azokban az években, melyekben a lutherizmustól való elpártolása s az antitrinitarizmushoz való csatlakozása között egészében református volt, minden bizonnyal ezt a nevet viselte.

Belsőszolnoki unit. egyházkör, mindjárt az antitrinitarizmus fellépésekor alakulhatott, mégpedig akként, hogy a még 1557-ben magyar ev. →*egyházmegye* lelkészei és egyházai folyton követték →*Dávid Ferencet* a vallásváltoztatásban, habár minden valószínűség szerint nem éppen kevesen lehettek, akik helyét irányúak maradtak. A Báthoryak uralma alatt annyira fogyásnak indultak egyházai, hogy félszázad múltán már egy sem akadt közöttük ilyen vallású. →*Esperesei* közül kettőről van tudomásunk, ezek: Joó Lukács dési l. (1588.) és Törös Máté dési l. (1593 után).

Béltéki János (?), 1653. – Szatmárnémeti, 1708 első fele) ref. esperes. Tanult Debrecenben, hol 1676. máj. 11-én lépett a felsőbb tanulók sorába. Innen már 1677-re lelkésznek ment Szilágypérbe. Azonban csakhamar külföldre indult s 1679. szept. 5-én a leideni egyetemre iratkozott be. Hazatérve Makón lett →*rektor*, majd Algyőn pap, de már 1681-ben Margittán lelkészkedett. Később Szatmárnémetiben volt lelkész s mint ilyet választotta →*esperessé* 1694 márciusában a →*szatmári egyházmegye*. – *Műve:* De reditu hominis ad Deum... Leiden, 1679. Gyászverset írt a →*Mártonfalvi György* (1681.) és →*Szilágyi Tönkö Márton* (1700.) halálára. Az előbbinek veje is volt.

Benczédi Gergely (Felsőbencéd, 1839. márc. 29. – ?Kolozsvár, 1906. dec. 13.) unit. tanár. Torockón, Tordán, Kolozsvárt tanult 1862-ig, midőn uo. a teológiai tanfolyamra lépett. 1864-től Göttingenben, 1865-től Londonban folytatta tanulmányait. 1866-ban hazatérvén, Kolozsvárt lett tanár s 1902-ben nyugalomba ment. – Egyhá-

zi irányú dolgozatai: Kollégiumaink megmentése a múlt században (Ker. Magvető, 1877.). A sinfalvi templom erőszakos elfoglalása 1772-ben (Uo. 1883.). Unit. halottak és temetések (Uo. 1886–7.). A tordai unit. algimnázium igazgatói 1578–1888 (Uo. 1889.). Tordai unit. papok (Uo. 1888.). Az abrudbányai és verespataki eklézsia története (Uo. 1898.). A kolozsvári unit. kollégium vázlatos története (Értesítő, 1901.). →*Berde Mózsá* életrajza. (Budapest, 1901.)

Irodalom: Gál Kelemen: B. G. születésének százéves fordulójára (1939.).

Benczédi Pál (Bencéd, 1883. jan. 7. – ?, ?) unit. tanár. Bencéden kezdett tanulni. A gimnáziumot Székelykeresztúron és Kolozsvárt végezte, ahol 1903-ban teológiát kezdett hallgatni. 1907-től Manchesterben gyarapította ismereteit. Onnan hazajöve, 1908-ban Székelykeresztúron internátusi felügyelő, 1909 decemberében Datkon, 1912-ben Homoródújfaluban, 1926-ban Alsóboldogfalván lelkész lett. 1914-ben középiskolai vallás tanári képesítést szerezvén, 1934 szeptemberében vallás tanári állást foglalt el a kolozsvári gimnáziumban. 1943-ban teológiai tanár lett s 1945-ben nyugalomba lépett. – *Művei:* A lélek halhatatlansága (Ker. Magvető, 1914.). A vallás tanítás története. (Kolozsvár, 1915.) A ma vallása (Ford.). (Székelykeresztúr, 1923.) Újszövetségi történetek és tanítások (Tankönyv). (Uo. 1923.) Hit- és erkölcs tan (Tankönyv). (Uo. 1924.) Evangéliumi történetek (Tankönyv). (Kolozsvár, 1934.) Az unit. hitelvek kifejlődése. (Uo. 1934.) A →*Dávid Ferenc-egylet* története. (Uo. 1935.) Erkölcs tan unit. nézőszempontból. (Uo. 1939.) →*Dávid Ferenc* vallása. (Uo. 1939.) A szombatosság. (Uo. 1943.)

Benczur József (Jeszenova, 1728. febr. 28. – ?Pozsony, 1784. aug. 31.). ev. vallású tisztviselő. Hóni tanulmányai befejeztével külföldre ment, s 1750 őszén Jenában, majd Hallében iratkozott be egyetemi hallgatónak. 1755-ben tért haza s ez évben Késmárkon tanár, 1760-ban Pozsonyban igazgató, 1771-ben Késmárkon szintén igazgató, 1776-ban Pozsonyban városi tanácsnok, 1784-ben az udvari kamara tisztviselője lett s még ebben az évben cs. és kir. könyvtárnokká neveztetett ki. Ám e hivatala elfoglalásában meggátolta közbejött halála. – A fennforgó iskolai ügyek megbeszélésére II. József által 1782. március elejére összehívott értekezleten egymaga képviselte az ev. egyházat. – *Művei:* közül egyházi érdekűek: Was hat der Regent für ein Recht über päpstliche Bullen? (Bécs, 1782.) Vorläufige Beantwortung der wichtigen Frage: ob die Protestanten in Ungarn verbunden sind die Stolar der Pfarramtsbebühren an die katholische Pfarrer zu entrichten? (Hely n. 1783.) Kann ein apostolischer König die ungarische Klerisey in Anse-

hung der Kirchengüter reguliren...? (Név n.) (Majnafrankfurt és Lipcse, 1784.) De dominio eminenti apostolici regis Hungariae et iuribus cum eo connexis (Név n. Uo. 1784.)

Benedek Lajos (Solt, 1799. aug. 20. – ?Hajdúböszörmény, 1867. nov. 16.) ref. esperes. 1808-tól Debrecenben tanult, honnan 1821-ben a Szepességre ment a német nyelv tanulása végett. A következő évtől gimn. igazgató volt Hajdúböszörményben. Az 1825–26. tanévet Bécsben töltötte, mivel onnan hiába igyekezett tovább. 1826-tól Tiszalökön lelkészkedett, 1828-tól Hajdúböszörményben segédlelkész, 1831-től lelkész volt. 1841-ben helyettes, 1842-ben rendes →*esperessé* választotta az →*alsószabolcs-hajdúvidéki egyházmegye*. – *Művei*: Prédikáció I. Ferenc császár országlása 40 éve betöltével. (Debrecen, 1832.) Debreceni →*Nagy István* életrajza (Dunántúli Egyházi Almanach, 1833.). Siralom és vigasztalás szavai (Prédikáció). (Debrecen, 1858.) Templomi tanítás a jótételről. (Uo. 1858.) Egyházi beszéd az év első napján. (Uo. 1859.) valamint a →*Szoboszlai Pap Istvánról* tartott gyászimája és gyászbeszéde (1855.). – Veje volt →*Nagy (Debreceni) István*nak.

Benedek Mihály (Nagydorog, 1748. – Debrecen, 1821. ápr. 23.) ref. püspök. Modoron, majd Debrecenben tanult, hol 1764-ben lett →*togatus* s 1772-től egy évig →*köztanító*ságot viselt. Külföldre menvén, több évet töltött holland, német és helvét egyetemeken, melyek közül a franekerire 1774. jún. 14-én, a baselire 1775. júl. 14-én iratkozott be. Hazajövén, 1777-ben →*káplán*, 1780-ban pedig lelkész lett Debrecenben. A →*tiszántúli egyházkerület* 1791-ben aljegyzővé, 1795-ben főjegyzővé, 1806-ban pedig püspökké választotta. Éles ellentétbe került Péchy Imre főgondnokkal, ami aztán a →*„generális konventhez”* vezetett. – *Munkái*: Különös isteni gondviselés (Gyászbeszéd Baranyi Miklós felett). (Pest, 1789.) A tanítók kötelességei. (Debrecen, 1795.) Útmutatás a ker. vallás előadására. (Név n. Uo. 1804–8.) A ker. vallás fő ágazatainak bővebb előadása. (Uo. 1805.) Ker. erkölcsstudomány. (Uo. 1808.) Az egyházi tisztviselők szükséges voltáról. (→*Tormássy János* püspökké iktatásakor.) (Szeged, 1809.) Rövid beszéd →*Báthory Gábor* püspökké szenteltetésekor. (Pest, 1815.) Ő szerkesztette a magyarországi négy egyházkerület megbízásából az ezután száz évnél tovább használt →*énekeskönyvet*, melynek előszavát és a végéhez illesztett imákat szintén ő írta (1806.). Közreműködésével készült →*Domokos Lajos*nak „Deductio regiminis ecclesiastici in Hungaria” c. műve. Magyar nyelvészettel is foglalkozott, a mai közfelfogás szerint hátrányosan a nyelv tisztaságára és fejlődésére; ebbeli munkásságának eredménye a „Debreceni grammatika” (1795.) is, melyet töb-

bek közreműködésével szerkesztett. Kéziratban maradt munkái közül legnevezetesebb: „Értekezés a →*budai zsinat* némely kánonjairól” (1818.). A felette →*Péczei Józseftől*, Csató Gergelytől és →*Nagy Istvántól* tartott beszédek megjelentek.

Irodalom: Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.)

Benedek Sándor (Felsőőr, 1904. ápr. 3.) ref. tanár. A gimnáziumot Felsőlövön és Pápán, a teológiát ez utóbbi helyen végezte. Külföldre menvén, Bécsben, Marburgban és Baselben gyarapította teológiai ismereteit. Erdőcsokonyán való káplánkodása után 1930-tól lelkész volt Magyaratádon, míg 1938-ban helyettes, 1939-ben rendes tanára lett Pápán a gyakorlati teológiának. 1933-ban teol. doktorságot szerzett Debrecenben. 1951-ben megszűnő pápai tanársága, 1953 óta Nagydorogon volt lelkész nyugalomba vonulásáig. – Szerkesztette és kiadta az Új Ösvény c. havonként megjelenő gyülekezeti néplapot 1947–49-ben. – *Művei*: Jézus abszolutsága (Brunner Emil után ford.) (Csurgó, 1938.) Tóth Ferenc gyakorlati teológiája. (Debrecen, 1933.) Miről prédikált Tóth Ferenc? (Pápa, 1945.) A jövő egyháza és annak szolgálata. (Uo. 1946.) Milyen legyen a jövő lelképásztora? (Uo. 1947.) Kéziratban maradt „A magyarországi református agendairódlom a reformáció első három századában” c. munkája. (**Megjelent „A magyarországi ref. egyház istentiszteletének múltja” címen*, 1971. L. S.)

Benedicti Tóbiás (? ? – ?Bajmóc, 1641. febr. 2.) ev. lelkész. 1619-től rózsashegyi, 1622-től báni →*rektor* volt. Azután lelkész lett 1624-ben Liptótárnócon, 1637-ben Liptószentmiklóson, végül 1638-ban Bajmócon, ahol a préposti címet is viselte. – *Műve*: Oratio in obitum Stephani Osztrósi... (Trencsén, 1640.)

Benka Gyula (Békéscsaba, 1838. ápr. 8. – Szarvas, 1923. ápr. 30.) ev. tanár. A gimnáziumot Szarvason, a teológiát Sopronban és Pozsonyban elvégezvén, nevelő lett, majd a berlini egyetemen gyarapította ismereteit. Innen 1862-ben hazatérve, tanár lett Szarvason. 1908-ban nyugalomba lépett. – *Munkái*: Kristóffy György jellemrajza (A Békés vármegyei régészeti és művelődéstörténeti társulat II. évkönyve, 1876.). A szarvasi ev. főgimnázium története. (Gyoma, 1896.) Énekgyűnk (Ev. Egyház és Iskola, 1896.). Adatok a szarvasi ág. hitv. ev. főgimnázium százéves történetéhez (Értesítő, 1901.).

Benke István (Brassó, 1849. dec. 7. – ?Rákosszentmihály, 1915. jún. 17.) ref. tanár. A gimnáziumot 1869-ben végezte Székelyudvarhelyen, a teológiát 1873-ban Pesten, miután közben (1869–70.) jogot tanult ugyancsak Székelyudvarhelyen. Az 1873–74. tanévet az utrechti egye-

temen töltötte, honnan hazajövéen, előbb segéd-, rövidesen rendes tanár lett Kunszentmiklóson, ahonnan 1881-ben Sepsiszentgyörgyre ment tanárnak. 1904-ben nyugalomba lépett s missziói lelkességet vállalt Rákosszentmihályon. Erről később lemondott. – Számos teológiai, tanügyi és társadalmi tárgyú dolgozatát közölték különböző folyóiratok és hírlapok. Önállóan kiadott *művei*: Zwingli Ulrik élete és a helvét reformáció megalapítása. (Sepsiszentgyörgy, 1884.) Isten országa (Templomi és iskolai beszédek több idegen szerző után átd. 3 k.) (Uo. 1888–95.) Comenius Ámos János, a klasszikus paedagogus és iskolareformátor. (Uo. 1892.) Jelenítés a rákosszentmihályi ev. ref. missziói egyház 1905. évi működéséről. (Budapest, 1905.)

Benkő Imre (Tápiószele, 1859. márc. 23. – ?Nagykörös, 1932. dec. 12.) ref. tanár. A gimnáziumot Debrecenben és Nagykörösön végezte, míg egyetemi hallgató Budapesten volt. 1881-ben tanár lett Nagykörösön, hol 1914-ben nyugalomba lépett. – Egyházi érdekű *munkái*: Arany János tanársága Nagykörösön. (Nagykörös, 1897.) A tiszavárkonyi ref. egyház keletkezésének és temploma felépítésének története. (Uo. 1916.) A hét Ádám testvér. (Uo. 1923.)

Benkő Ferenc (Kisbaconi) (Magyarláros, 1745. – ?Nagyenyed, 1816. dec. 16.) ref. tanár. 1759-től Nagyenyeden tanult, honnan 1776-ban külföldre ment, német egyetemeken, főként a jenain és 1780-tól a göttingenin gyarapította ismereteit. Hazájába visszatérve, 1785 januárjában nagyszebeni pap, 1790 nyarán nagyenyedi tanár lett. – Ásványtannal és földrajzzal foglalkozott, de egyházi érdekű munkái is vannak: A keresztény szeretetnek egyik nevezetes emlékeztető oszlopa (A nagyszebeni templom fölszentelésekor). (Kolozsvár, 1787.) Igazságot szerető tanácsos (Gyászbeszéd gr. Mikó Miklós felett). (Uo. 1790.) Örvendetes és szomorú dolgok („Parnassusi időtöltés” c. vállalatának V. darabja). (Uo. 1798.) Enyedi ritkaságok (Ugyanannak VII. darabja). (Uo. 1800.)

Irodalom: Szikády Zoltán: B. F. az első magyar mineralogus (1911.).

Benkő Ferenc (Solymosi) (Marosvásárhely, ? – ?Marosvásárhely, 1745. ápr. 24.) ref. lelkész. Marosvásárhelyen tanult, 1722. máj. 17-től járva a felsőbb osztályokba. Miután →*köztanító*ságot is viselt, külföldre ment s 1731. aug. 18-án iratkozott be a franekeri egyetemre. Hazatérte után 1734-től Marosvásárhelyen volt második pap. – *Munkája*: Enóknak Istennel való járása (Gyászbeszéd →*Bonyhai Simon György* felett). Kolozsvár, 1738. Respondeált az arab nyelvtanról (1732.). – Unokája volt →*Tofeus Mihály*nak.

Benkő István id. (Papolc, 1854. jan. 24. – Bp. 1920. dec. 2.) ref. lelkész. Az elemi iskolát Papolc-

con, valamint Zágomban 1865-ben, a gimnáziumot Sepsiszentgyörgyön és Székelyudvarhelyen 1874-ben, a teológiát Budapesten 1878-ban végezte. Ekkor →*köztanító* lett Székelyudvarhelyen, ahonnan 1880 őszén külföldre ment s két tanévet Edinburghban, 1882 tavaszától egy félévet Baselben töltött. Ekkor vallásitanító, 1883 végén segédlelkész lett Budapesten. 1885 februárjában lelkészi állást foglalt el Rákospalotán. A →*dunamelléki egyházkerület* 1906-ban aljegyzővé, 1914-ben tanácsbíróvá választotta. A →*budapesti II. és III. zsinat*nak póttagja volt. – *Művei*: Az énekek éneke (Prot. Közlöny, 1882.). Jób könyve (Uo. 1883–4.). Az Úr követése (Beköszöntő). (Budapest, 1885.) Hallelujah (Czelder Figyelője, 1886.). Ker. imádságok. (Budapest, 1890.) (V. kiad. 1912.) Agenda, azaz: Szertartási beszédek és imák. (Uo. 1906.) valamint Perczel Pálné Magyary Kossa Ludovika fellett tártott gyászbeszéde (1901.).

Benkő István ifj. (Rákospalota, 1889. május 15. – *Bp. 1959. júl. 4.) ref. esperes, az előbbinek fia. Az elemi iskolát Rákospalotán járta. A gimnáziumot Budapesten 1899–1907-ben, a teológiát ugyanott 1911-ben végezte. Miután egy évig Edinburghban időzött, 1912 szeptemberében a „Magyar evangéliumi ker. diákszövetség” utazó titkára, 1913 szeptemberében budapesti segédlelkész lett. 1914 szeptemberében Rákospalotán foglalt el lelkészi állást, hol 1921-ben elsöpapságra lépett elő. A →*dunamelléki egyházkerület* 1936-ban aljegyzőnek, 1939-ben zsinati póttagnak, az újonnan alakult →*pestkörnyéki egyházmegye* 1938-ban →*esperes*nek választotta s az volt egyházmegyéje másféle beosztásáig, 1955-ig. – *Művei*: Isten szeretetének nagy ellenmondásai. (Budapest, 1913.) A gyermekkeresztség. (Uo. 1923.) A szenvedés problémája. (Uo. 1931.) Evezs a mélyre (Bibliai dolgozatok). (Uo. 1932.) Krisztus. (Uo. 1932.) A praedestinatio világszemlélete. (Uo. 1938.) Mondottam ember (Prédikációk). (Kecskemét, 1939.) Cikkei több egyházi közlönyben jelentek meg.

Benkő József (Bardóc, 1740. dec. 20. – Közéapajta, 1814. dec. 28.) ref. lelkész. Tanult Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden, honnan 1767 tavaszán papnak ment atyja helyére Közéapajtára. Az →*erdővidéki egyházmegyé*nek 1775-ben jegyzője, 1785-ben →*esperese* lett. 1787-ben →*teol. tanárrá* választott Székelyudvarhelyre, de még két évet sem töltött el ez állásában s máris le kellett róla mondania. Az egyházi főtanács 150 Ft évi segélyt rendelt számára, midőn iszákossága és ebből folyó hibái miatt hivatal nélkül közéapjaitai kis birtokára vonult. 1793 tavaszától lelkészi tisztet töltött be Köpecen, de hat év múlva ismét nyugalomba kellett helyezni. Ekkor visszatért Közéapajtára, ahol meg is halt. – A haarlemi tu-

dós társaság már 1781-ben tagjául választá, mit rendkívül szorgalmas tudományos munkásságával érdemelt ki. Kedvenc foglalkozása volt a fűvészet is, de működésének fő tárgya az erdélyi kútfolk nyomozása és gyűjtése s a honismertetés volt, melyekben úttörő szerepet vitt meglepően dús eredménnyel. „Transsilvania” (2 k. 1777–8.) c. műve az egyháztörténelmi ismereteknek is becses tárháza. Egyházi tárgyú munkái közül napvilágot láttak: *Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis... explanatio* (2 k.). (Bécs, 1781.) Téli bokréta (Gyászbeszéd Cserei Miklósné Tornya Borbála felett). (Nagyszében, 1781.) Olcsó érceket arannyá változtató erdélyi magyar alchimista vagy: Fogarasi → *Pap József* élete (Életrajz és hosszú gyászvers). (Kolozsvár, 1785.) Kisebb gyászverset is írt ennek halálakor. Kéziratban szintén sok egyháztörténelmi dolgozata maradt, um. „Filius posthumus vagy: Az → *erdővidéki ref. tractus* ismerete”, „Synodi erdődiensis geminatae”, „Udvarhelyi novitius diák” és pótlékok a → *Bod* „Magyar athenas”-ához. – Unokaöccse volt → *Hermányi Dienes József*nek.

Irodalom: *Árkosi Benkő* Ferenc: ...B. J.... biografiája (1822.), *Salamon* József: B. J. rövid életrajza (Erdélyi Prédikátori Tár. IX.) *Mikó* Imre gr.: B. J. élete és munkái (1868.), *Sylvester Domokos*: Emlékezés egy ref. papra (Prot. Közlöny, 1894.) *Pruzsinszky* Pál: B. J. (Lelkészegyesület, 1915.).

Benkő László (? , ? – ?, 1843. előtt) ref. lelkész, 1805-ben Torockószentgyörgyön, 1814-ben, 1833-ban és 1836-ban Borosbenedeken működött. Ezalatt jegyzője volt a → *gyulafehérvári egyházmegye*nek. – *Művei:* *Virtusok systemás renddel rakott tárháza* (Négy kötetre volt tervezve, de csak egy jelent meg). (Kolozsvár, 1805.) Megújított egyházi törvénykezdető könyv (→ *Bod Péter* nyomán ford. és bőv.). (Uo. 1836.).

Bényei (Erdőbényei) **Deák** János (? , 1609. – ?Sárospatak, 1645.) ref. lelkész. Tanulmányait Gyulafehérvárt elvégezvén, 1633 nyaráig Marosvásárhelyen volt tanár. Ekkor a → *Rákóczy György* fejedelem két fiának lett nevelője, de egy év múlva külföldre menvén, 1634. aug. 1-én iratkozott be a leideni egyetemre. 1635-ben az utrechti egyetemen volt. Visszatérve hazájába, 1637. szept. 17-én Sárospatakon lett másodtanár. 1641-ben Mádra ment lelkésznek s az → *abaujvári egyházmegye* nemsokára jegyzőjének választotta. Az 1645-i esperesválasztáson → *Tolnai Dali Jánossal* szemben ő is kapott szavazatokat. – *Műve:* *Janua linguarum bilinguis latina et hungarica*. (Gyulafehérvár, 1634.) (Újabb kiadásai 1641-ből és 1654-ből valók.) Respondeált a „De concursu causae primae cum secundis” (1630.) és a „Praescriptiones et antidota generalia pro christianismo adversus socinianos” (1635.) felőli

vítán. Sárospataki tanárrá beiktatásakor „a kegyes bölcseségről és a bölcs kegyességről” értekezett.

Beöthy Zsigmond (Komárom, 1819. febr. 17.–?, 1896. jan. 19.) ref. vallású táblai tanácselnök. Hol ügyvédi gyakorlatot folytatott, hol hivatalnokodott szülővárosában, mely 1861-ben országgyűlési képviselővé választotta. 1862-től bírói tisztelet töltött be Pesten, melyről 1888-ban említett magas állásában vonult nyugalomba. – A komáromi egyháznak főgondnoka volt egy ideig, a → *komáromi egyházmegye*nek 1885-től gondnoka, a → *dunántúli egyházmegye* pedig 1846-ban aljegyzővé, 1861-ben főjegyzővé választotta világi részről. Konventi r. tagságot is sokáig viselt s részt vett a → *debreceni* és első → *budapesti zsinaton*. A szépirodalom és jogtudomány terén buzgó munkásságot fejtett ki. Egyházi érdekű művei: Az ev. házasságügyi új törvények gyakorlati magyarázata. (Pest, 1853.) A magyarországi prot. egyházakra vonatkozó összes országos törvények (Jegyzetekkel). (Budapest, 1876.) – Atyja Beöthy Zsoltnak, testvére Beöthy László írónak.

Berde Sándor (Fotosmartonos, 1856. júl. 18. – ?Nagyenyed, 1894. okt. 13.) ref. tanár. Teológiát Bécsben (1877-től), Nagyenyeden (1878-tól), Jenában (1881. okt. 25-től) és Baselben (1882–3. tanévben) hallgatott. Innen hazatérve, Kackón lett körlelkész s miután 1889-ben teol. magántanári képesítést szerzett, 1890-től → *teol. tanári* állásban működött Nagyenyeden. – *Művei* kisebb cikkeken kívül: Az isteni gondviselés (Egyh. és Isk. Szemle, 1882.). Jézus vallása a három első evangelium szerint. (Dés, 1889.) A prot. pap a modern társadalomban (Prot. Közlöny, 1891.). Emlékezés → *Józsa Zsigmond* és Kiss Albert felett. (Nagyenyed, 1894.) – úgyszintén gyászbeszéde br. Splényi Henrik felett (1893.).

Irodalom: *Jancsó* Sándor: B. S. theol. tanár élete (Nagyenyedi Értesítő, 1896.).

Berde Mózsa alapítványa. A 78-ik évében, 1893. szept. 22-én elhunyt Berde Mózsa nyug. miniszteri osztálytanácsos, volt országgyűlési képviselő végrendeletében az unit. vallásközönséget nevezte ki majdnem 700 000 forintnyi vagyonának általános örökösévé, ami lehetővé tette, hogy a rokonok által indított pereknek egyezség útján való elintézése és a kisebb adományok kifizetése után az egyház 1899-ben megkezdje tanárai fizetésének tetemes javítását, a kolozsvári, tordai és székelykeresztúri tanulók nagymérvű segélyezését s általában kielégítse magasabb fokú tanintézeteknek és magának az egyháznak is igen sok égető szükségletét.

Irodalom: *Benczédi* Gergely: B. M. életrajza (1901.), *Vári* Albert: B. M. (1925.), *P. Szentmártoni* Kálmán: B. M. (1944.).

Bereczk Péter (Szentgál, ?, – ?, 1811. ápr. 10.) ref. lelkész. Az alsóbb osztályokat Kecskeméten, a felsőbbeket 1783 májusától Debrecenben végezte, honnan kevés időre Büdszentmihályra ment →*praeceptor*nak, majd a német nyelv kedvéért 1787-től Sopronban töltött egy évet, de 1788 szeptemberében visszatért Debrecenbe. 1790-ben →*rektor* lett Nagyigmádon s innen indult 1793 tavaszán külföldre, hol ekkor a jenai egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazajövéen, Nagykörösön tanári, 1796-ban Hódmezővásárhelyen lelkészi állást foglalt el, előbb ideiglenes, majd rendes minőségben. – *Művei*, melyeknek többsége B. P. jellel jelent meg, á következők: Vasárnapokra... alkalmaztatott templombeli közönséges könyörgések. (Győr, 1791.) (Új kiad. 1805.) Hat hétre... könyörgések. (Uo. 1792.) Hetedszaki reggeli és estveli templombeli közönséges könyörgések. (Uo. 1793.) Beköszöntő és búcsúzó prédikációk (Nagyigmádon). (Uo. 1793.) Gyűjteményes munkáiba mások dolgozataiból is vett át.

Bereczky Albert (Budapest, 1893. aug. 10. – **Budapest, 1966. júl. 4.*) ref. püspök. Tanult Vácott, Kunszentmiklóson, Kecskeméten és Pápán, hol a teológiát is végezte. Miután Baselben is töltött egy félévet, segédlelkész volt, míg 1916-ban Salgótarjánban, 1919-ben Dunabogdányban, 1924-ben Pécelen lett lelkész. 1926-tól mint a „Hit és szolgálat” főtítkára és utazó lelkésze működött, míg 1930 decemberében Budapestre választott lelkésznek a külsőlípót-terézvárosi gyülekezetbe. 1945-től államtitkár volt egy ideig s ezalatt képviselő is. 1948 nyarán püspökké választotta a →*dunamelléki egyházkerület*. 1951-ben díszdoktora lett a prágai egyetemnek. Ugyancsak 1951-ben a Kálvin téri egyházba ment át lelkésznek. – *Művei*: Két prédikáció a reformáció négy száz éves emlékünnepe. (Budapest, 1917.) Vigasztaló írás. (Uo. 1921.) Krisztus győz (Prédikációk →*Tildy Zoltánnal* együtt). (Tahitófalu, 1922.) Miért kereszteljük meg gyermekeinket? (Budapest, 1925.) Hogyan válasszunk keresztstülőt? (Uo. 1926.) Egy föld nélküli nagyhatalom. (Uo. 1927.) Pünkössti üzenet. (Uo. 1931.) Simeon karácsonyi üzenete. (Uo. 1932.) Négy reformációi beszéd. (Uo. 1933.) Új bor – új tömlő (Reformációi beszédek). (Uo. 1934.) Az igazi imádság (Nyolc prédikáció a Miatyánkról). (Uo. 1934.) Boldogok (Nyolc prédikáció Jézus boldogmondásairól). (Uo. 1935.) A kettő közül melyiket? (Uo. 1935.) A lélek otthona. (Uo. 1935.) Békesség nektek. (Uo. 1936.) Kicsoda néked Jézus? (Uo. 1936.) A Szentlélek megszorítása. (Uo. 1936.) Titkos bűnök. (Uo. 1936.) Majdnem. (Uo. 1936.) Nem tudjátok-e? (Uo. 1937.) Van-e út Istenhez? (Uo. 1937.) A zsidók „titka” (Két beszéd). (Uo. 1938.) Félelem és bi-

zalom. (Uo. 1938.) Látni akarjuk Jézust. (Uo. 1938.) A békesség maga Jézus. (Uo. 1939.) A nagy intés. (Uo. 1939.) Van-e otthonod? (Uo. 1939.) Szeret az Isten (Prédikációk). (Uo. 1941.) Dicsőség Istennek. (Uo. 1941.) Életünk főfoglalkozása. (Uo. 1942.) A magyar protestantizmus a zsidóüldözések ellen. (Uo. 1945.) Két ítélet között. (Uo. 1947.) Biztonság, bizonyosság, békesség. (Uo. 1948.) Szerkesztette a →*Ref. Figyelőt* (1928–1933.) és a *Ref. Igehirdetőt* (1923–1944.) – Apóstarsa →*Tildy Zoltánnak* és →*Victor Jánosnak*.

Bereczky József (Beregújfalu, 1888. nov. 11. – ?, 1952. nov. 3.) ref. lelkész. A gimnáziumot Szatmárnémetiben, a teológiát Debrecenben végezte, hol 1910–11-ben →*senior* is volt. Miután egy évet Berlinben, egyet Montaubanban töltött s egy évig Szatmáron káplánkodott, 1914 tavaszán Tasnádra választott lelkészül. Itt 1951-ben nyugalomba lépett. – 1909–1911-ben felelős szerkesztője volt a debreceni hittanszaki önképző-társulat Közlönyének. – *Művei*: Az eredendő bűn. (Debrecen, 1910.) Emlékbeszéd a reformáció négy száz éves jubileumán. (Nagykároly, 1917.) A tasnádi ref. egyház emlékkönyve (Prédikáció). (Uo. 1918.) Akiket nem vettek meg (Prédikáció). (Zilah, 1924.) Betegek vizsgálása. (Kolozsvár, év n.)

Beregi ref. egyházmegye, a ruszinszkói →*kárpátaljai kerület*ben, mindjárt az államfordulat után tovább folytatta működését elcsatolt 42 anyaegyházával, régi esperesének vezetése alatt. Espereseinek névsora: →*Bertók Béla* munkácsi l. 1923-ig, Szentimrey József izsnyétei l. 1923–1930, Molnár Ferenc bátyui, bulcsui l. 1930–1932, Bary Gyula nagyberegi l. 1933-tól. 1938-ban nagy részben, 1939-ben teljesen visszacsatoltatott, de 1944-től ismét nem tartozik Magyarországhoz, hanem már a Szovjetunióhoz.

Beregi ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerület*ben, kezdettől fogva létezett s →*Petrovics Péter*hez meg →*Kálmáncsehi Sánta Márton*hoz való viszonya folytán nagy részben tiszáninneni fekvése dacára már a 16. század ötvenes éveiben is tiszántúli egyházmegyékkel alkotott egy testet. E különleges helyzete és az egyházkerület központjától való távolsága azt a törekvést vonta maga után, hogy teljesen függetlenné tegye magát a kerülettől, de meg kellett elégednie azzal, hogy az kiváltságokban, p. o. →*esperesét* a kebelbeli lelkészek felavatásának jogában részesítette, melyek csak a 19. század elején szűntek meg végképpen. Nagy kiterjedése volt, a Tisza bal oldalán szintén tetemes számmal voltak egyházai, sőt Ugocsa vármegyéből is hozzá tartoztak a tiszáninneni részre esők, de egy részük csak 1609-ig. A XVIII. század kezdetén 69, vége felé 50 anyaegyházból állott, mely csakhamar jócskán felzaporodott.

Minthogy pedig 1821-ben elvették tőle egyfelől az Ugocsa vármegyéhez tartozó tiszáninneni 9 egyházát, másfelől a Tisza és Túr között, Szatmár vármegyében fekvő 11 egyházát, de viszont hozzácsatoltak a szabolicsból 3 anyaegyházat, akkor 65, a Magyarország új határainak kialakítását megelőző időkben pedig 64 anyaegyházat számlált, mindannyit Bereg vármegye területén. Közülük csak 22 maradt akkor Magyarországon, de 1938-ban 3 egyháza kivételével mind visszakerült, 1939-ben pedig ez a 3 is. Ez az állapot azonban csupán 1944-ig tartott. – Nevezetesebb egyházai voltak: Beregszász, Munkács, Vári, Tarpa, a két előbbi egykor két-két lelkésszel. Esperesei közül a következőkről tudunk: Böszörményi Máté vári l. 1590 tájáig, Nagytállyai Bertalan (1590) 1593-ig, Gyarmathi Miklós vári l. 1593–1595, Vári Alatus Bálint munkácsi l. 1595–1611, Thúri János beregszászi l. 1611-től, Kisvárdai András beregszászi l. (1620.), Újhelyi Pannicida István munkácsi l. (1629.) (1638. jún.), (Simándi Bodó Mihály beregszászi l. ?) (1638 ősze?) – (1642 tavasza és 1645 tavasza közötti idő valamelyik pontja), Arдай Pál munkácsi l. ugyanattól az időponttól 1645-ig, Kolosi Dániel beregszászi l. 1645–1653, Krizbai György salánki, beregszászi l. 1653–1658, Vári Miklós vári l. 1658–1666, Kolosi Dániel beregszászi l. 1666–1670 felé, Csaolci Gergely 1670-ig, Váraljai János, Vári István, Pataki Ferenc, →*Teremi P. István* munkácsi l. (1678. nov.) 1686-ig, Szathmári András nagymuzsalyi l. 1687–1704, Teremi P. István beregszászi l. 1705-től, Patai Sámuel beregszászi l. 1708–1709, Csaolczi T. Miklós tiszaujhelyi, tarpai l. 1712-ig, Újvárosi Márton vári l. (1710. febr.), Váradai György tiszabecsi, tarpai l. 1713–1729, Szathmárnémethi András (1732.), Dömsödi János tarpai l. (1735.) 1743-ig, Szőnyi Dömjén János muzsalyi, munkácsi l. 1743–1753, Kömlei Márton vári l. 1753–1775, Kondor Boldizsár beregszászi l. 1775-től (1794.), Kömlei Zsigmond vári l. 1797–1812, Vekerdi Nagy Mihály tiszakerecsenyi, tarpai l. 1812–1815, Literáti Nagy János tarpai l. 1816–1833, Vekerdi Nagy Mihály (II.) csonkapapi, tarpai l. 1835–1859, Bakcsy László jándi, tarpai l. 1859–1870, Kovács János márokpapi, badalói l. 1870–1876, Peterdy Károly barabási, munkácsi l. 1876–1893, Sütő Kálmán munkácsi l. 1894–1914, →*Bertók Béla* beregsurányi, munkácsi l. 1914–1919, Lánczy József csarodai l. (előbb h.) 1921–1931, Palágyi István beregsurányi l. 1931–1934, Kelemen Gyula vásárosnaményi l. 1934–1939, Horváth Zoltán mátyusi l. 1939–1945, midőn addigi alakjában megszűnt az egyházmegye.

Irodalom: Szeremlei Sámuel: Vázlatok a papszentelés múltjából, különös tekintettel a beregiekre (1881.), Zoványi Jenő: A ti-

szántúli ref. egyházkerület története (1939.), Uő.: A beregi és szatmári egyházmegyék espereseinek névsorához (ET 1945.).

Beregszászi István (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol vagy 1648-ban, vagy 1651-ben lépett a felsőbb tanulók közé. Hanván lelkészkedett, midőn 1674 tavaszán a pozsonyi →*delegatum judicium* elé idéztetett. Temérdek zaklatás és szenvedés után Buccariba szállították gályákra való eladás végett. Innen azonban megszabadult és visszatért gyülekezetébe. Övé lehetett az a prédikációs kötet, melyről szerzője nevén kívül csupán annyit tudunk, hogy 8 r. volt nyomtatva.

Beregszászi Lőrinc (? , ? – ?, ?) 1587. márc. 8.) ref. esperes. Elvégezvén Nagyváradon tanulását, Wittenbergbe ment, hol 1570. júl. 7-én iratkozott be az egyetemre. Miután 1572 szeptemberétől 1574. augusztusáig a magyar →*coetus* →*seniori* tiszttét is vitte, hazatért s →*lector* lett Sárospatakon. Innen 1576-ban lelkésznek választották Nagyváradra. Itt erős vitákat kellett folytatnia a jezsuitákkal, úgy élőszóban, mint írásban. A →*bihari egyházmegyében* →*esperesi* hivatalt viselt, nem tudni mióta, de 1584-ben bizonyosan. – *Művei:* Apologia pro ecclesiis reformatis, actis impiis synodi Sabariensis opposita. (Nagyvárad, 1585.) Ventilatio scripti... quod inscriptum est adversus auctores Juliani, ut vocant, pseudocalendarii. Defensio ventilationum contra calumnias Stephani →*Aratoris*. Epistola ad Stephanum Aratorem... de novo capite ecclesiae romanae... Mindezek együtt ki vannak adva a „De controversiis religionis hoc seculo motis adversaria quaedam scripta” (Basel, 1587.) c. gyűjteményben. Számos alkalmi verset írt latinul és görögül, így két nagyváradi diáknak Wittenbergbe indultakor (1568.), →*Károlyi Péterhez* (1571.) és a →*Balsarátii Vitus János* halálára (1575.).

Beregszászi Mózes (? , 1700. – ?, ?1772.) ref. esperes. Itthoni tanulmányainak Kolozsvárt és Nagyenyeden való bevégezte után külföldre ment s 1728. nov. 9-én Leidenben, 1731. aug. 17-én Franekerben lépett az egyetem hallgatói közé. Hazájába visszatérve, 1739 k. Désen lett lelkész, hol 1757 októberétől →*esperesi* tiszttét is viselt. Halála legkésőbb 1772-re következett be. – *Művei:* De peccato in Spiritum Sanctum (I–III.). (Leiden, 1731.) Megbecsülhetetlen drága köntös (Gyászbeszéd özv. Fekete Sámuelné gr. Toldalagi Erzsébet felett). (Kolozsvár, 1758.) Az isteni gondviselésnek hegye... (Gyászbeszéd Tisza László felett). (Uo. 1761.) Barátságai és atyafiságos szeretetnek acél tüköre (Gyászbeszéd Atzél Gábor felett). (Uo. 1763.)

Beregszászi Nagy Pál (Nagymuzsaly, 1750. – Beregvégárdó, 1828. máj. 18.) ref. tanár. Tanult Sárospatakon, ahol 1774. júl. 12-én iratkozott be

a magasabb osztályokba. Miután két évet mezőkeresztési →*rektorságban* töltött, külföldre ment s Erlangenben gyarapította ismereteit, főleg a keleti nyelvészetben. 1794-ben bölcsészettudományi oklevéllel jött haza s 1797-ben →*teol. tanár* lett Sárospatakon. 1803 decemberében lemondott hivataláról s Kassára, 1806-ban pedig szülőfalujába költözött. 1814-től br. Perényi Zsigmondnak volt levéltárnoka Beregvégardóban. – A göttingeni tudós társaság 1801-ben tagjává választotta. Jeles írói munkásságot fejtett ki az összehasonlító nyelvészetben; ellene volt a nyelvújításnak, miről polémiát folytatott →*Kazinczyval*. – Egyházi érdekű *művei*: Über die Selbstkenntniss. (Erlangen, 1795.) A pataki kollégiumról tett tudósítás megvizsgálása nemneologus által (A „Tudományos Gyűjteményből kihagyatott két darab értekezés” másodikika.) 1818.

Irodalom: Imre Sándor: B. N. P. élete és munkái (1880.).

Beregszászi Pál (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, Goroszlón működött, 1690-ben török rabságba került, melyből csak majdnem hét év múltán szabadult ki. – *Műve*: Keserves sirással zokogó história. (Lőcse, 1696.)

Beregszászi zsinat, a magyar protestantizmus kezdő korában tartott számos zsinat közül egy olyan, amelyről van némi tudomásunk. 1552. dec. 1-én tartották a →*beregi egyházmegye* lelkészei, kik közül →*Kálmáncsehi Sánta Márton* munkácsi és →*Radán Balázs* beregszászi lelkész bírt ismert névvel. Végzései közül négynek maradt fenn a tartalma s kétségtelen belőlük, hogy helvét irányúak hozták. Mivel pedig az úrvacsora tárgyában egy megelőző zsinat hitvallását ismétlik, megállapítható, hogy már azelőtt is nyilatkozott ott a zsinat a helvét irány szemelében, valószínűleg még ugyanazon év folyamán.

Berecsi ev. egyházmegye (másképpen szenici), a →*bajmóci kerületben*, Nyitra vármegye északi részének legnyugatibb vidékén terjedt el, magában foglalva Pozsony vármegyéből is a Kiskápatóktól nyugatra eső területet. Protestánssá léte idején alakulhatott, állandóan 15 körüli egyházat számlált. Ezeknek az üldözések miatti megfogyása okozta, hogy midőn a →*gyásztized* után újraéledt, egybeolvadt a kelet felé szomszédságában levő →*csejtei* egyházmegyével. A XVIII. században ebben az alakjában is megszűnt s azután önállóan még a maradványa sem támadt fel. →*Esperesei* közül a következők neve maradt ránk: Mikovini Jakab szenici l. 1610–1613, Schmideli György szenici l. 1618-ig, Diósi András szenici l. 1620–1623, Ribossy Ambrus szobotisti l. 1623–1626, Philomates János szenici l. 1626-tól (1631. ápr.), →*Dubravius Dániel* szenici l. 1641–1648, Zelenka György turolukai l. 1648–1652, Johannides Miklós szobotisti l.

1652–1654, Jelen István szenici l. 1657–1660, Krmann János turolukai l. 1660-tól, →*Pilarik István* szenici l. 1664–1673. A csejteivel való egyesülés utáni időkből a következőkről tudunk: Novák (1687 nyara), Michaelides János brezovai l. 1690–1705, Cerconius Ádám szenici l. (1707), Jesztrebini Sámuel brezovai l. 1712–1719, Petykó János nagypetrósi l. 1720–1725, Neogrády János brezovai l. 1727–1733.

Bernard-alapítvány (Stipendium Bernardinum), a legtekintélyesebb mindazon alapítványok és ösztöndíjak közt, melyek külföldi egyetemeken és Magyarországról ott tanuló prot. teológusok ellátására máig is léteznek. Alapítója Bernard Dániel, egy német születésű, de Hollandia gyarmatain megvagyonosodott ref. ember, ki 1761-ben az utrecht-i egyetemen 12 pfalzi (ilyenek hiányában más német), úgyszintén magyar ref. studens részére 9000 sterling alapítványt tett, mégpedig oly módon, hogy egy-egy öt évig élvezhesse az általa 350 holland forintban megállapított évi segélyt. Ez azóta lassanként állandóan emelkedett a változó lét-feltételekhez képest s újabban három évig vehető igénybe. Végleges eltávoztakor még külön viaticumot is kap a stipendiat, aki mindezek mellett tandíjmentességben is részesül. Rendszerint 18–20 studens élvezi az alapítvány áldásait, köztük 3–4 magyar. Az alap kezelője az egyetem teol. karának legrégebb tanára. Az alapítvány másfél száz éves jubileumát megülték s ennek alkalmából jelent meg *Van Veen* professzortól: Het stipendium Bernardinum (1911.).

Bernáth Lajos (Dömsöd, 1869. aug. 23. – Dunaharaszti, *1945. ápr. 23.) ref. tanár. Az elemi iskolát szülőföldjén, a gimnázium négy alsó osztályát Kunszentmiklóson, a négy felsőt Kiskunhalason 1887-ben végezte. Ekkor Budapesten teológiára iratkozott be, de félév múlva átment az egyetem bölcsészeti karára, melyet elvégezván, 1892 első felében mint h. tanító működött Dömsödon. Ez év őszétől egy évig h. tanár volt Kisújszálláson, honnan önkéntesnek ment, de szemei gyöngesége miatt rövidesen elbocsátották a hadseregből. 1894 áprilisától a kunszentmiklósi gimnáziumban h. tanári, 1898 őszétől a nagykállóiban, 1899 őszétől a kiskunhalasiban rendes tanári szolgálatot teljesített. A forradalmak alatti magatartása miatt 1919 augusztusától eljárások folytak ellene, miközben félkegydíjból kellett élnie egészen 1926 februárjáig, midőn egy újabb vizsgálat folytán rehabilitáltván, azóta rendes nyugdíjban részesült. Ezalatt 1927-ig Dunakisvarsányban lakott, azután Dunaharaszti, hol meg is halt. – Költői munkái közt és azokon kívül a következő egyházi jellegű műveket írta: A prot. iskoladrámákról. (Budapest, 1902.) Prot. iskoladrámák (Szöveggyűjtemény bevezetéssel). (Uo. 1903.)

Kürtjelek a magyar éjszakában (Vallásos versek). (Uo. 1922.) Szabályok és rendeletek az Údvhadsereg számára (Ford. németből, név n.). (Uo. 1924.) Spurgeon H. Károly életrajza (Németből átd.). (Uo. 1931.) 1800 éves titkok feltárása (I. r. A 4 evangélium megfejtése. II. r. Kabbala és Dávid kulcsa. III. r. Jelenések könyvének végleges megfejtése). (Budapest, 1933–7.) Názáreti Jézus (Versben). (Dunaharaszti, 1938.) Palásttalan papnak prédikációi. (Uo. 1938.)

Bernát István (Rimaszombat, 1854. júl. 3. – Budapest, 1942. jan. 20.) ref. vallású egyetemi tanár. Rimaszombatban tanult egy ideig. Miután Pozsonyban, Pesten és Bécsben elvégezte további tanulmányait, miniszteri tisztviselő, 1888-ban az iparisiskolák felügyelője, 1892-ben a gazdaszövetség ügyvivő igazgatója, 1919-ben közgazdasági egyetemi tanár, végül a Nemzeti Bank alelnöke lett. Erről 1937-ben nyugalomba lépett. A *Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1903–1915-ben, majd 1917 óta választmányi tagja volt. A Magyar Tud. Akadémia 1906-ban levelező, 1927-ben rendes tagjává, a *dunamelléki egyházkerület* 1914-ben tanácsbíróvá választotta. Művei közül egyházi érdekűek: A vasárnapi munkaszünet. (Budapest, 1891.) Gazdasági élet és vallás. (Uo. 1904.) Az egyház socialis feladata. (Uo. 1904.) Keresztény lélek. (Uo. 1908.) A jobb jövő felé. (Marosvásárhely, 1911.) Kereszténység és haladás. (Uo. 1912.) Vallás és modern haladás. (Uo. 1912.) Hit és tudás harmóniája. (Budapest, 1914.) Az igazi élet felé. (Uo. 1915.) Vallás és szociáldemokrácia. (Uo. 1927.) Két optimista apostol. (Uo. 1932.) Kálvin és a kapitalizmus. (Uo. 1934.) A hit diadala felé. (Uo. 1937.)

Berzeviczy Gergely (Kakaslomnic, 1763. jún. 15. – Kakaslomnic, 1822. febr. 22.) ev. kerületi felügyelő. Tanulmányait Késmárkon befejezván, 1783-ban ügyvédi oklevelet szerzett, a következő évben pedig külföldre ment, hol legtovább (1784–1786.) a göttingeni egyetemen időzött. Beutazván Belgiumot, Német-, Angol- és Franciaországot, 1787 nyarán jött haza. Nemcsokára hivatalnok lett a *Helytartótanács*nál. 1791-ben mint távollévők követe jelent meg az országgyűlésen s ugyanabban az évben részt vett a *pesti zsinaton* is. 1794-ben ezerforintos alapítványt tett a magyar színészet javára. A következő évben a Martinovicsék kivégzése miatt lemondott hivataláról és visszavonult kakaslomnici birtokára, hol kizárólag tudományokkal meg egyházi ügyekkel foglalkozott. Ez utóbbi téren szerzett érdemei elismerésül a *tiszai kerület* 1801-ben felügyelőjévé, az előbbin kifejtett munkássága jutalmául pedig a göttingeni tudós társaság 1802-ben tagjául választotta. 1796-ban és 1807-ben újból tett külföldi utazást. Korának legjelesebb közgazdasági szakemberei közé tar-

tozott. Arra az esetre, ha egyetlen fiában kihalna családja, ev. iskolai célokra hagyományozta egész vagyonát. Számos német folyóirat közölte tőle különféle tárgyú értekezéseket, melyek közül magyar fordításban a Tudományos Gyűjtemény is átvett néhányat. A többiek közül a legnevezetesebb a Martinovics-per története, melynek latin és magyar átdolgozása kéziratban maradt fenn. Önállóan is adott ki műveket, közöttük egyházi érdekűek: *De prohibito transitu catholicorum ad ecclesiam evangelicam.* (Lőcse, év n.) *Über den gegenwärtigen Zustand der Protestanten in Ungarn* (Név n.). (Göttingen, 1803.) (Böv. kiad. „Nachrichten über den Zustand der Evangelischen in Ungarn” c. alatt Lipszéban, 1822., ebből új kiad. uo. 1860. jelent meg. Ellene Hohenegger Lőrinc írt „Beleuchtung...” c. alatt 1825.) *Zwei Briefe, allen Protestanten zur Beherzigung.* (Lőcse, 1806.) Latin beszéde Szontágh Sámuel püspök beiktatásakor (Az ott tartott beszédek gyűjteményében). (Uo. 1808.) *Coordinatio rei religionis ecclesiasticae superintenduntiae aug. conf. ev. Tibiscanae.* (Uo. 1815.) (II. kiad. uo. 1837., magyarul Kassa, 1847., németül Miskolc, 1862.) A temetésén Mayer Andrásról tartott beszéd szintén megjelent.

Irodalom: *Önéletírása* (Tud. Gyűjt. 1822. V.), *Melzer:* *Biographie berühmter Zipser* (1833.), *Aus den Lehr- und Wanderjahren eines Ungarischen Edelmannes im vorigen Jahrhundert* (Levelei. 1897.), *Gaál* Jenő: *B. G. élete és művei* (1902.).

Berzsenyi Jenő (Bük, 1865. jan. 31. – Zsédény, 1953. május) ev. vallású bíró. Az elemi iskolát Bükön és Kőszegen, a gimnáziumot Sopronban járta 1883-ig, midőn a budapesti egyetem jogi karára iratkozott be. Ezt elvégezvén, doktori és ügyvédi képesítést szerzett s 1891-ben szigetvári járásbíró-sági aljegyző, 1893-ban pécsi törvényszéki jegyző, 1894-ben siklósi albíró, 1901-ben ugyanoda való járásbíró lett. 1921-ben nyugalomba lépett s pár évig ügyvédi működést folytatott. Ekkor Keszthelyre, 1929-ben Zsédénybe költözött. Előbb a *tolnabaranya-somogyi egyházmegyének*, később a *zalainak* volt törvényszéki bírója, 1924-től ez utóbbinak felügyelője. Tagja volt a *budapesti harmadik zsinatnak*. Jogi cikkeken kívül gyakran írt egyházi jellegűeket is egyes szaklapokban. Ily tárgyú külön kiadott dolgozatai: *A lelkészi hivatásról*, *tekintettel egyházunk jövőjére.* (Sopron, 1908.) *A protestantizmus haladásának akadályai.* (Keszthely, 1909.) *A protestantizmus jövője* (Huszadik Század, 1910.). *A magyar ev. egyház helyzete és jövője.* (Budapest, 1937.) *Az egyikék, tucatkák stb.* (Uo. 1938.)

Beszenyi F. Mihály (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. 1623 tavasza után az oderafrankfurti egyetemre

iratkozott be, 1625 júniusában pedig a bremeni akadémián hallgatott. 1632-ben biharnagybajomi pap volt. *Műve*: De gratuita justificatione nostri coram Deo. (Bremen, 1625.)

Besnyei (Nagymegyeri) György (Nagymegyer, 1675. v. 1676. – ?, 1749. ápr. 9.) ref. lelkész. Debrecenben 1698. aug. 20-án lépett a felsőbb tanulók sorába. 1707-ben vagy 1708-ban lelkészi állást foglalt el Farkasdon, majd Kamocsán, végül Madaron. Itt is megtartotta az →*esperesi* hivatalt, amit 1712. febr. 2-től viselt a →*komjátói egyházmegyében*, amelynek utolsó esperese volt. Komáromba ellátogatása miatt várfogságot szenvedett. – *Művei*: Kis biblia, azaz: A szent Dávid százötven zsoltárainak könyve (Az eredetiből ford.). (Miapolis 1740.) Keresztyéni közönséges könyörgések. (Hely n. 1743.) Háborúi könyörgések. (Hely n. 1745.) Kéziratban maradt műve: Szent biblia, azaz: Ó- és újtestamentumi szentírás (Az eredetiből ford.), mely fenn is maradt. – Nagypapa volt →*Takács Ádámnak*, öse →*Karacs Teréznek*.

Irodalom: Bárány József: Nagymegyeri B. Gy. kéziratos bibliafordítása (1885.).

Besodner Péter (Nagyszeben, 1578. – Nagyszeben, 1616. márc. 21.) ev. lelkész. Nagyszebenben tanult. Külföldre menvén, 1600 őszén az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Hazatérte után Szelindeken tartózkodott hivatal nélkül, míg 1608 végén →*rektor* lett Nagyszebenben. 1612-től lelkész volt Riomfalván, 1613 tavaszán pedig elsőpápnak ment Nagyszebenbe. Itt nemsokára →*dékáni* tisztességgel is felruházták. A helvét irányhoz szító Paulinus Simonnal 1615-ben lefolyt vita eredményeként két kötet magyarázatot írt az ágostai hitvallásról, mely azonban halála miatt nem látott napvilágot. – *Műve*: Bibliotheca theologica... (Oderafrankfurt, 1608.) (Új kiad. uo. 1610.) Respondenskedett a „De sacra scriptura” (1601.) tartott vitában.

Bessenyei György (Tiszabercel, 1744. v. 1745. – Pusztakovácsi, 1811. febr. 24.) költő. Sárospatakon tanult 1760-ig, azután otthon volt, míg 1765-ben testőr lett Bécsben. Hadnagysággig vitte, mikor a királynő kívánságára Beleznay Miklós tábornok kivitte, hogy az 1773. évi →*bugyi konferencia* a magyarországi ref. egyház számára főconsistoriumi titkáru alkalmazta nagy fizetéssel. Erre azonban nem szolgált reá s ezért a →*tiszántúli egyházkerület* már 1775-ben beszüntette fizetésének tőle járó részét, majd 1778. nov. 1-től fogva kizárólag Beleznaynak állott a szolgálatában. Kevés ideig, mivel 1779. aug. 15-én áttért róm. katolikusnak s ez időtől hivatallal és fizetéssel Mária Terézia látta el, míg aztán II. József beszüntette azt. Ekkor szülőfalujába, majd Pusztakovácsiba vonult, hol birtokán éldegélt, haláláig,

meg nem szünnévén az irodalmat művelni. Egyházi szertartás nélkül temették. – Ref. korában írt munkái közül egyházi érdekűek: A szent apostol Tamás, mint ellenállhatatlan bizonyosága a Jézus Krisztus istenségének (Németből ford.). (Pozsony, 1773.) Die Amerikaner (Megjelenése nem bizonyos, azonban →*Kazinczy Ferenc* magyarra fordítva „Az amerikai Podotz és Kazimir ker. vallásra való megtérése” c. alatt kiadta. Kassa, 1776. Éppen úgy a felvilágosodás szelleme hatja át, mint katolikus korában írt „Tariménes utazása” c. 1930-ban kiadott regényféléjét.) Anyai oktatás (Erkölcsei levelek). (Bécs, 1777.) A mi Urunk Jézus Krisztus haláláról való gondolatok (Franciából ford., róm. kat., sőt antiprot. szellemű). (Pozsony, 1777.) Akkor kéziratban terjedt el egy 1774-ben a protestánsok érdekében készített szellemes és alapos emlékirata (Abafi Figyelője VII. k. Új kiad. 1914.) „Az úrvacsorájának titka a kenyérben és csodája a Krisztus testében” címmel a transsubstantiatio ellen írt művét a P. E. I. L. 1874–5. közölte.

Irodalom: Ballagi Aladár: B. Gy. katolizálása (P. E. I. L., 1872.), Széll Farkas: A nagybessenyeői Bessenyei család története (1890.). *Uő.*: Előszó a „Holmi” és „Bihari remete” kiadásához (1894.), Márton József: Magyar Voltaire, magyar encyklopaedisták (1900.), Zoványi Jenő: B. Gy. mint ref. főconsistoriumi titkár (1909.), Harsányi István: B. Gy., a sárospataki főiskolához való viszonya, vallásos és erkölcsi felfogása (Sp. Ref. L. 1912.).

Besztercebányai ev. egyház mindjárt a reformáció legelső éveiben keletkezett. 1522-ben már voltak itt hívei Luthernek, 1530-ban pedig már csaknem az egész város prot. elveket vallott. Némi róm. kat. szokások a 16. századnak még a vége felé is divatoztak ugyan, de a város teljesen ev. volt egészen az üldözések koráig, mégpedig virágzó állapotban. Iskolát is folyvást magas színvonalon állót tartott fenn. 1671-ben a magukat már előbb befészkelte jezsuiták izgatása folytán elkezdődött az ev. egyház üldözése. Templomai elfoglaltattak, papjai elhurcoltattak, az egyháztagok szüntelenül a leggyötrelmesebb zaklatásoknak voltak kitéve mindaddig, amíg át nem tértek róm. katolikusoknak. Mintegy két évtized múltán valamivel kedvezőbb körülmények közé jutott az egyház, de régi fényét sohasem nyerte többé vissza. Iskolája, mely még a 18. század elején is régi színvonalán állott, ismételten visszaszorított és korlátoztatott fejlődésében. Lelkészeinek száma az üldözések előtti ötről háromra, majd kettőre szállott le. Templomai, melyeknek egy részét visszaadta II. Rákóczi Ferenc, azután ismét elvették s habár 1773-ban megszabadult a jezsuitáktól, az 1776-ban felállított róm. kat.

püspökség azóta sem engedte, hogy megint erőre kapjon az egyház, mely 1807-ben új templomot szentelt s a két lelkészen kívül hat tanítói állást és egy al gimnáziumot tartott fenn a magyar korszakban.

Irodalom: Rosenauer Károly: A b. ág. hitv. ev. gimnázium története (1876.), *Uő.*: A b. ev. egyház története (csonka, 1878.), Hazslinszky Rezső: A b. á. h. ev. gimnázium története (1896.), Mikler Sámuel: A b. ev. egyházközség templomának története (1907.), Hajdu Lajos: A b. á. h. ev. ker. egyház rövid története (1918.).

Besztercei ev. egyházmegye, 1861-ben az erdélyi szász egyház új rendezése folytán alakult, az addigi →*nagysajói káptalannak* is a beolvasztásával. Ezzel 38 anyaegyháza lett Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka és Szilágy vármegye területén. Ez utóbbinak egyetlen egyházát, a hadadit csak 1871-ben kebelezték bele, jóllehet elszigetelt helyzetét felhasználva, már a 18. század közepe után kivetették reá hálójukat a jezsuiták s csupán ref. földesurai, a Wesselényiek oltalmának köszönhetve, hogy megmaradhatott hitében, mégpedig 1776-tól mint anyaegyház. Legnevezetesebb egyháza a besztercei, melynek kebelében főgimnázium és tanítóképzde, valamint alsóbbrendű lelkésznevelő intézet működött az államfordulatig. →*Főesperese* 1940–1944-ben a „német vezérőesperesség” vezetője volt.

Besztercei ev. káptalan, kezdettől fogva létezett s már 1560-ban egybeolvadt a →*királyi káptalannal*, melynek 11 anyaegyházával 27-re szaporodott egyházai száma. A XVIII. század közepén 24, végén 26 anyaegyházból állott.

Irodalom: Wittstock Henrik: Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues (1858.), *Uő.*: Bilder aus dem Bistritzer Kapitularleben in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts (Archiv des Vereines... 1868.), Fischer: Aus dem Innerleben des Bistritzer Kapitels im Anfange des 18. Jahrhunderts (1887.).

Bethlen Gábor (Iktári), (Marosillye, 1580. – Gyulafehérvár, 1629. nov. 15.). Erdély legkiválóbb fejedelme s a 17. század legnagyobb magyarja. Már 1600-ban hadat vezetett Mihály vajda ellen. Részt vett a →*Bocskay* szabadságharcában, mint tábornok és főtanácsos. Midőn Báthory Gábor nyilvánosan elismerte II. Mátyás felsőségét, ellenében az általa előzőtt B. G.-t tette a török 1613-ban fejedelmé, s az országgyűlés is egyhangúlag megválasztotta. Miután uralma megszilárdult Erdélyben, az 1618. évi cseh fölkelést, mely megnyitotta a harmincéves háborút, felhasználva, a magyarországi prot. párt élére állván, a vallásszabadság számtalan megsértése miatt fegyvert fogott. 1619 októberében már az

egész országot hatalmába kerítette, a pozsonyi várral a koronát is elfoglalta s 1620. jan. 20-án fölvette a „Magyarország fejedelme” címet, a besztercebányai országgyűlés pedig aug. 25-én magyar királlyá választotta. A háborúnak a vallásszabadságot újra biztosító →*nikolsburgi békekötés* vetett véget (1621.). Ebben Oppeln és Ratibor hercegségeért lemondott a királyi címről és visszaadta a koronát. Miután 1623-ban belépett a német prot. szövetségbe, a béke megsértése miatt újra háborút indított, mely a második bécsi békekötéssel (1624.) végződött, de 1626-ban megint kénytelen volt fegyvert fogni, mit a pozsonyi békekötés után tett le az év végén. 1628-ban a német prot. fejedelmekkel összekötöttségben újabb háborúra készült, melynek titkos célja a lengyel korona megszerzésére irányult, de súlyos betegsége útját állta terveinek. – Buzgó vallásos ember volt, ki igen sokszor elolvasta a Bibliát. Ref. vallása iránti áldozatkészségét nemcsak az annak szabadságáért vívott háborúival mutatta ki, hanem azzal a töméntelen közvetlen segéllyel is, mellyel az iskolák és egyházak virágzását előmozdítani iparkodott. Kolozsvárt, majd erről lemondva, a →*gyulafehérvári kollégiumból* akadémiát akart „erígálni” s ezt még azelőtt egy nagybecsű könyvtárral látta el, a máramarosszigeti és kolozsvári iskolák életében egy-egy jobb korszakot nyitott meg, a →*debreceni kollégiumot* anyagilag tetemesen gyarapította s mindenütt több-kevesebb tanulót tartott el; számos egyházat virágzóvá tett, lelkészjelölteket saját költségén nagy számmal taníttatott külföldi egyetemeken, a lelkészek maradékait (nemcsak a reformátusokat) a nemesek sorába emelte; az egyházi irodalmat bőkezűen pártolta, →*agendát* íratott, új →*énekeskönyvet* vétetett munkába, a románok közt a reformátusokkal való unió érdekében missziót szervezett, a vallás ügyeiben számos törvénycikket hozatott stb. Mindamelllett állott a felekezeti elfogultságtól, aminek legfényesebb bizonyítéka, hogy a jezsuita →*Káldit* pénzzel segítette a biblia fordításában, úgyszintén az, hogy az anabaptistákat Alvincre telepítvén, biztosította ott szabad vallásgyakorlatukat. Halálára Váradi K. Mihály szerzett hosszú verset (1629.), →*Bojthi Veres Gáspár* pedig még az élőről írta „De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen” c. művét, →*Redmeczi T. János* „Az Felséges B. G.-nak többrendbeli... jótéteményéről” írt, mely utóbbi már akkor (1622.) megjelent.

Irodalom: Gindely-Acsády: B. G. és udvara (1890.), Szilágyi Sándor: B. G. fehérvári síremléke és alapítványai (1884.), Győry Vilmos: B. G. („Rajzok a magyar protestantizmus történetéből” közt 1868.), Roth Márton: B. G. kora (Uo. 1868.), H. Kiss Kálmán: B. G. és a nikolsburgi béke (Czelder

Figyelője, 1887.), *Szekfü* Gyula: B. G. (1928.), – *Rugonfalvi Kiss* István: Az átértékelt B. G. (1929.), *Uő.*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és B. G. armalisza (1936.), *Koncz* József: B. G. fejedelem végrendelete (1878.), *Révész* Imre: B. G., a kálvinista fejedelem (Prot. Szle, 1914.), *Makkai* Ernő: B. G. országalkotó politikája (II. kiad. 1929.), *Makkai* Sándor: Egyedül. B. G. lelki arca (1929.), *Miklós* Ödön: B. G. és a holland diplomácia (Prot. Szle, 1929.), *Veress* István: B. G. első hadjárata... és a nikolsburgi béke (1912.).

Bethlen István (Iktári) gr. (? , 1606. – ?, 1632. dec. 23.) B. Gábor fejedelem unokaöccse, B. István Hunyad- és Máramaros vármegyei főispán fia. A fejedelem itthon is a legkiválóbb nevelőkkel taníttatta, azután pedig Heidelbergbe küldte, hol 1619. ápr. 19-én iratkozott be az egyetemre kíséretével együtt. 1620 őszén tért haza s egy ideig még folytatta tanulmányait. Majd Bihar vármegye főispánja és Nagyvárad főkapitánya lett. 1627-ben feleségül vette a később oly híressé vált Széchy Máriát. – *Műve*: Declamatiuncula de nativitate Jesu Christi. (Heidelberg, 1620.) A felette Vásárhelyi Jánostól Zilahon tartott beszéd szintén napvilágot látott. Külföldi útját leírta Kecskeméti K. Gergely (1626.).

Irodalom: *Lukinich* Imre: A B. fiúk külföldi iskolázása 1619–1628. (1926.)

Bethlen Kata (Bethleni) (Bonyha, 1700. nov. 25. – Fogaras, 1759. júl. 29.) ref. vallású mágnásasszony, gr. B. Sámuel és Nagy Bóra leánya. 1717–1719-ben gr. Haller László, 1722–1732-ben gr. Teleki József volt a férje. Egyike a legvallásosabb nőknek, kinek háza vezetésén kívül szent elmélkedésekben és ájtatos könyvek olvasásában teltek napjai. – Újra kinyomtatta *→Keresztúri Pálnak* „Egyenes ösvény” c. művét (Nagyszében, 1744.). Egykorú írókat is segélyezett műveik kiadásában s több lelkészjelölt tanult külföldön az ő költségén. A szegények gyógyításában szintén kedvét találta. Lelkészi állást szervezett Olthévízen és Fogarason (a másodikat) s mindenképpen gyámolította az ezeken a helyeken lévő egyházközségeket. Gazdag könyvtárt gyűjtött, melyet a *→nagyenyedi kollégium*nak hagyott. Végrendeletében tekintélyes összegekkel emlékezett meg számos egyházi célról. Irodalmi téren is dolgozott. – *Művei*: Védelmes erő paizs. (Nagyszében, 1759.) (Több kiadást ért.) Életének maga által való rövid leírása. (Hely és év n.) (Újra kiadta K. Pap Miklós 1881.) Az ismételten neki tulajdonított „Bujdosásnak emlékezetköve” (Debrecen, 1733.) c. munkát a nála idősebb másik Bethlen Kata (II. Apafi Mihályné) számára írta egy ismeretlen. A felette *→Bod Pétertől* tartott beszéd megjelent.

Irodalom: *Szádeczky* Lajos: Gr. B. K. élete és végrendelete (1895.), *Eötvös* Lajos: B. K. mint költő (Erdélyi Prot. Közlöny, 1871.), *Hegyaljai Kiss* Géza: Árva B. K. (1923.), *Szádeczky* Lajos: Széki gr. Teleki József özvegye, Bethleni B. K. grófnő írásai és levelezése (2 k. 1922–23.).

Bethlen Miklós (Bethleni) gr. (Kisbun, 1642. szept. 1. – Bécs, 1716. okt. 17.) ref. vallású államférfi. Eleinte *→Keresztúri Pál* vezetése alatt a gyulafehérvári, majd *→Apáczai* korában a kolozsvári kollégiumban tanult. A II. Rákóczy György uralkodásának vége felé kitört zavargások alatt folytonosan menekülnie kellett egyik helyről a másikra, míg 1661-ben a Csernátoni Pál mentorságával külföldre ment. Ez évben a heidelbergi, a következőben az utrechti, 1663 tavaszán a leideni egyetemnek lett hallgatója. Ugyanazon év végén Londonba rándult át, onnan 1664-ben Franciaországba utazott. Hazatérve, nemsokára Udvarhelyszék főkapitányi tisztébe lépett. Ezután egyre nagyobb szerepet kezdett játszani Erdély közéletében. A *→Thököly*-féle hadjáratban 1681-ben főstrázsameszter volt, a következő évben pedig már generális lett. Később Kővárvidék főkapitányává s Máramaros vármegye főispánjává neveztetett ki. Erdély ezidőbeli szorongatott és bizonytalan helyzetében mindent elkövetett, hogy biztosítsa annak vallási és politikai szabadsága. A zernyesti ütközet után fölment Bécsbe, hol sikerült kieszközölnie a *→Leopoldinum Diplomát*, mely meglehetősen biztosítja a vallási szabadságot. Erdély kormányzójává az 1691-i országgyűlésen vele szemben hat szavazattöbbséggel a mindig pápás érdekeket szolgáló Bánffy György választatván, ő főkancellárrá tétetett. Bethlen nagy műveltségénél és vallásos buzgóságánál fogva korának a prot. egyházi életben legkimagaslóbb alakja volt. Nemcsak gondnoki tisztelet viselt a *→nagyenyedi* és *→kolozsvári kollégium*ban, úgyszintén az erdélyi egyházban, hanem egyszersmind atyjával, B. Jánossal együtt megalapította az udvarhelyi gimnáziumot s ezenkívül áldozatkész pártfogója volt a marosvásárhelyi gimnáziumnak, valamint számos lelkészjelöltnek, kiknek fedezte külföldi tanulásuk költségeit; felkarolta továbbá a bujdosók s a *→gályarabságra* hurcolt prot. lelkészek ügyét, megoltalmazta az üldözöbe vett cartesianus és coccejanus professzorokat, végül pedig újra kieszközölte az egy ideig elvont *→cameraticum beneficium*ot, melynek azonban az akkor megállapított összegben való kiszolgáltatása ezúttal sem sokáig tartott. Ennyire buzgó protestáns lévén, a vallásügyben többször összeütközött a kormányzóval, ki állandóan irigyelte azt a nagy tekintélyt, mellyel Bécsben rendelkezett eszes és tudós vetélytársa, kit 1696-ban gróffá ne-

vezett ki I. Lipót. Erdélynek Rabutin katonai parancsnoksága idejében kiállott sanyarúsági terveket érlelt meg Bethlenben hazája jövőjének biztosítása iránt, melyeket írásba foglalva a bécsi holland követhoz akart küldeni, de levele Rabutin kezébe jutván, annak alapján ez felségsértési vádat emelt ellene s 1704-ben elzáratta. Később Bécsbe szállították, ahol visszanyerte ugyan szabadságát, ám Erdélybe sohasem tért vissza, s ott halt meg Bécsben. – Egyháza és hazája érdekében véghezvitt nemes és nagy tettein kívül nagyszabású írói működése is fenntartja emlékét. – Egyházi érdekű *művei*: *Austriaca Austeritatis* (Név n.) (Kolozsvár, 1671.) *Continuatio Austriacae Austeritatis* (Név n.) (Uo. 1672.) *Justi de Palma Florentini Austriacae Austeritatis ejusdemque continuationis confirmatio...* (Név n. Uo. 1673.) *Epistola ad ministros exules* (1675. jan. 4.) egy utószóval (Az „*Apologia ministrorum evangelicorum Hungariae*” c. nem általa szerzett munkálattal együtt kiadva). (Uo. 1677.) és (Utrecht, 1678.) (Magyar fordításban Sp. Füz. 1868.) *Noé galambja...* (1701.; magyarul *Történelmi Tár* 1891. és *Önéletírása* II. k.) Élete, magától igazán íratott, kit az Isten tud (2 k.). Pest, 1858–60. Üdvözlő verset írt Eszéki Istvánhoz (1675.). Kéziratban is maradtak dolgozatai.

Irodalom: P. Szathmáry Károly: Gr. B. M. tragédiája (*Történelmi Tár*, 1891.), *Lukinich* Imre: A bethleni gr. B. család története (1928.), *Gyárfás* Elemér: Bethleni gr. B. M. kancellár (1924.), *Szádeczky* Lajos: B. M. két kiadatlan műve (Bp. Szle, 1923.).

Bethlen Péter (Iktári) gr. (? , 1609. első fele – Bán, 1646. aug. 3.), István öccse. Itthon gondos taníttatása után kísérettel külföldre küldte nagybátyja, hol 1625 nyári szemeszterében Oderafrankfurtban, 1626. júl. 25-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. 1628-ban hazatérve, főispánja lett Hunyad és Máramaros vármegyéknek s 1632-ben feleségül vette Illyésházy Katát. – *Műve* egy latin gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett (Az „*Exequiarum Caeremonialium... libelli duo*” c. gyűjteményben). (Gyulafehérvár, 1624.) A felette tartott gyászbeszéd is ki vannak nyomtatva. Külföldi útját leírta Kecskeméti K. Gergely (1626.).

Irodalom: *Lukinich* Imre: A B.-fiúk külföldi iskolázása 1619–1628. (1926.)

Bethlendy Endre (Bürgezd, 1850. jún. 17. – Bp. 1888. febr. 15.) ref. tanár. A gimnáziumot 1870-ben Zilahon, a teológiát 1874-ben Debrecenben végezte, hol ekkor →*köztanító*, a következő tanévben →*senior* lett. 1876-ban külföldre ment, ettől fogva Edinburghban, 1878. ápr. 26-tól Baselben, az 1879–80. tanévben Genévában gyarapította ismereteit. Hazatérvén, 1880 őszén segéd-, 1884-ben rendes tanára lett a deb-

receni teol. akadémián az ószövetségi tudományoknak és a vallásbölcsezetnek. – Nagyobb dolgozatai: *Haladás a teológiában* (Db. Prot. Lap, 1883.). A csoda jelentősége a kijelentésben (Uo. 1883.). A prófécia jelentősége a kijelentésben (Uo. 1884.). A kijelentés módszere (Uo. 1884.). Isten és Izrael (Debreceni akadémia évkönyve, 1885.).

Bethlen-kollégium, Erdély leghíresebb tanintézet, mely egy időben a legkiemelkedőbb helyet foglalta el az összes magyar ref. iskolák között. Alapítójáról, →*Bethlen Gábor* fejedelemről kapta nevét, ki országos határozat következtében fejlesztette ki a már meglévő iskolát felsőbbrendűvé, nem – mint eredetileg tervezve volt – Kolozsvárt, hanem Gyulafehérvárt, s gazdag alapítványokkal biztosította fennmaradását. Még mielőtt elérhette volna a fejedelemtől célul kitűzött akadémiai, azaz egyetemi színvonalat, a halál megfosztotta legfőbb pártfogójától az ekként kiépítetlenül maradt intézetet. Miután pedig 1658-ban a tatárok feldúlták s a tanulók szétesztlottak, I. →*Apafi Mihály* fejedelem háromévi kolozsvári működés után 1662-ben Nagyenyedre tette át a helyét, ahol aztán állandó tanyára lelt, bár itt is meg-megzavarva nyugalmban.

Beucer Boldizsár (Zorbec, [Zólyom m.], ?– ?, ?) ev. tanító, 1592 októberétől →*conrector*, 1594 novemberétől német kántor volt Selmechányán, ahonnan 1597 végén távozott Felsbergbe tanítónak. Ebben az évben jelent meg Wittenbergben verses műve: *Historia de amara Domini nostri Jesu Christi passione et morte*.

Bevett vallások Magyarországon azok, amelyek országos törvény alapján nyilvánosan és szabadon gyakorolhatók s amelyek – legalább papíron – egyenjogúságot és viszonyosságot élveznek. Híveik, mint szervezett testületek, vagyis egyházak, vagyonszerzési joggal is bírnak s az állam védelme alatt állanak. Ilyenek: a latin és görög szertartású róm. katolikus, a görögkeleti, az evangélikus, a református, az unitárius és az izraelita.

Beythe (Böjte) István (Kő, 1532. – Németújvár, 1612. máj. 5.) ref. püspök. Minden valószínűség szerint Tolnán tanult, honnan 1554 őszén külföldre ment, de már 1556 tavaszán Hédervárt lett tanító. Azután Szokolcán, 1559 őszétől Alsólendván, 1564-től Sárváron viselt hasonló állást, míg 1565-től a Bánffyudvari papja volt Alsólendván. Innen 1574 áprilisában Sopronba ment magyar prédikátornak, de már 1576-tól Németújváron működött mint udvari pap. Az 1585. júl. 25-én tartott zsinat az akkor még egységes prot. Sopron–Vas vármegyei kerületnek püspökévé választotta. E minőségében az 1587-ben tartott →*csepregi zsinaton* maga készítette kánonokat fogadtatott el. A →*csepregi colloquiumon*

1591-ben egymaga szállott síkra a helvét irány mellett, de másfél napos vita után odahagyta az egészet. Sok kellemetlenséget kellett ellenfeleitől később is kiállania, miért is 1595-ben lemondott a püspökségről. Azonban a helvét irányúaknak továbbra is püspökük maradt, sőt a lutheránusok is csak halála után választottak maguknak püspököt. – *Művei*: Miképen a keresztyéni gyülekezetben az keresztséget, úrvacsoráját... szolgáltatassanak az egyházi tanítók, arról íratott könyvecské. (Németújvár, 1582.) Keresztyéni tudománynak rövid summája. (Uo. 1582.) Az evangéliumok magyarázati... (Uo. 1584.) Esztendő által való vasárnapi epistolák. (Uo. 1584.) A szentek fő ünnepéről való evangéliumok... (Uo. 1584.) Fő ünnepnapokra való epistolák magyarázati. (Uo. 1584.) Confessio fidei Németujvariensis comprehensa articularis (Magyarul). (Uo. 1597.) Encomium ubi quisticum. (Uo. 1597.) (Vagy ő a szerzője, vagy András fia, ki magát vallotta szerzőnek.) Kéziratban maradt, de fennmaradt „Az igaz keresztyénektől meghasonlott confessionariusoknak rágalmazó articulások ellen íratott igaz menség” c. műve (Közzétéve a *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* VII. k.-ében.) *→Énekeskönyvet* és növénytan munkát is adott ki. Üdvözlő verset írt *→Pathai István*hoz (1592.), *Homberger Jeremiáshoz* (1583.) és *→Frankovics Gergely*hez (1588.). A Somogyi Péter műve mellé írt előszava és több verse akkor kéziratban maradt, amikt és az utóbbiak közül kettőt 1891-ben, illetőleg 1903-ban *→Stromp László* tette közzé.

Irodalom: *Fabó* András: B. I. életrajza (1866.), *Thury* Etele: B. I. és hittani álláspontja (P. E. I. L. 1891.), *Révész* Kálmán: B. I. apológiája (Prot. Szle. 1895.), *Uő.*: Háromszáz éves egyháztörténeti és nyelvemlék (Uo. 1899.) (A kéziratban maradt mű előbeszédével), *Gamauf* Teofiltól írt életrajza (egy német folyóiratban 1820.).

Biai Gáspár (?-?, ?) prot. lelkész, ő lehetett az a „Gaspar pastor Hungarus”, aki 1542 augusztusában iratkozott be a wittenbergi egyetemre. 1544 márciusában Temesvárt működött a reformáció szellemében s ekkor szerzette „Dávid királyról és Bethzabea Uriásnak feleségéről való história” c. verses művét 2 Sám 11 alapján. (Közölve a *Régi Magyar Költők Tára* II. kötetében, 1880.)

Biblia-fordítások (A magyar prot.) közé nem tartozik sem a páli leveleknek *→Komjáthi Benedek*től (1533.), sem a négy evangéliumnak *→Pesti Mizsér Gábortól* (1536.) végzett fordítása, mint amely mindkettő kizárólag humanista alkotás. Ellenben a humanizmusnak és protestantizmusnak már együttes terméke a *→Sylvester János* újszövetség-fordítása (1541.), melyet a prot. *→Ben-*

cédi Székely István zsoltárkönyve (1548.) követett. Csakhamar ezután egy nagyobb szabású vállalkozás indult meg e téren Kolozsvárt a *→Heltai Gáspár* vezetése alatt. Ennek eredményéül 1551-ben „Mosesnek öt könyve” és a Jézus Sirah apokrif könyve, 1552-ben a próféták s a Salamonról nevezett, részint kanonikus, részint apokrif könyvek jelentek meg. Közülük a Jézus Sirah könyvét *→Zigerius Imre* és *→Tövisi Mátyás* küldte be Tolnárról, a többiek Gyulai Istvánnak, Ozorai Istvánnak és *→Vizaknai Gergely*nek a közreműködésével készítette Heltai. Jóidei szünet után 1560-ban a zsoldárok, 1562-ben az újszövetség, 1565-ben a József, Bírák, Ruth, Sámuel és Királyok könyvei kerültek ki sajtó alól. Az újszövetség fordításában *→Szegedi Lajos*, *→Egri Lukács* és *→Gyulai István* volt segítségére Heltainak. Tőle függetlenül *→Melius Péter* is buzgó tevékenységet fejtett ki ily irányban. Először a kolosséi levél (1561.) és a János szerinti evangélium (1561. vagy 1562.), azután a római levél (1563.) fordítását adta ki a róluk írt prédikációival kapcsolatban. Majd az Ézsaiás könyvének (1563. k.), a Sámuel és Királyok két-két könyvének (1565.), a Jób könyvének (1565.) s valószínűleg még a Krónikák két könyvének (1565.) fordítását bocsátotta közre. Végül az Újszövetséget (1567.) és ettől külön, prédikációkhoz csatolva a Jelenések könyvét fordította le (1568.). Az erre következő pár évtized meglehetősen terméketlenségben telt el, mindössze a Sylvester fordításának új kiadása (1574.) és a *→Félegyházi Tamás* (kis részben *→Gönczi Fabricius György*) újszövetség-fordítása (1586.) látott ezalatt napvilágot. Mikor aztán mind *→Bornemisza Péter*nek, mind *→Thúri Mátyás*nak egy biblia iránti tervei füstbe mentek, *→Károlyi Radics Gáspár* kezdett hozzá a nagy munkához: a Bibliának teljes egészében (az ószövetségi apokrifusokkal együtt) magyarra fordításához. Többek (köztük a névszerint egyedül ismert Pelei János) részvételével sikerült is 1590-ben megajándékozni a magyarságot ezzel a drága kincessel, mely azóta, ha többszöri javításon keresztül is, állandóan megmaradt a prot. magyarok új meg új kiadásokban számtalanszor megjelent legáltalánosabb olvasmányának, aminek előmozdítására Pozsonyban egy „philobiblikus társaság” is alakult a 19. század első negyedében. A javítások, illetőleg átdolgozások *→Szenczi Molnár Alber*nek, *→Misztótfalusi Kis Miklós*nak, id. és ifj. *→Köleséri Sámuel*nek, ifj. *→Csécsi János*nak, *→Pethe Ferenc*nek, id. *→Báthory Gábornak*, a „Brit és külföldi biblia-társulattól” ezzel megbízott *→György Vilmos*nak, *→Menyhárt János*nak és *→Filó Lajos*nak még újabban pedig ugyancsak e társulat megbízásából egy egész csoport szaktudósok a nevéhez fű-

zödnek. Ám emellett is sokan találkoztak, akik részint tudományos, részint gyakorlati célból szintén foglalkoztak a biblia vagy egyes részei lefordításával. Már I. →*Rákóczy György* 1638-ban újra akarta fordíttatni az egész bibliát, mégpedig az erdélyi és tiszántúli ref. papokkal az ó-, a tiszáninneniekkel az újszövetséget, ám eredmény nem kísérte ebbeli törekvését. →*Komáromi Csipkés György* aztán egy maga lefordította az egész Bibliát, mely azonban csak 1718-ban látott napvilágot. Ev. részről 1750-ben vettek munkába egy új, teljes bibliafordítást, de ebből csak az újszövetség jutott a közönség elé, melyet →*Bárány György*, →*Bárány János* és →*Sartorius János* ültetett át nyelvünkre (1754.). Használóképpen az egész bibliát fordította le (1870.) az ószövetségi apokrifusokkal (1877.) együtt →*Komáromy Sámuel*, miután már előbb több ószövetségi könyvet kiadott magyarul. Részleteket fordítottak a következők: Torkos Jakab az újszövetséget, →*Besnyei György* a zoltárokat (kéziratban az egészet), →*Keresztes József* és →*Radácsi György* egy-egy csomó ószövetségi részletet, →*Kecskeméthy István* és →*Hornyánszky Aladár* külön-külön majdnem az egész bibliát, Jónás János a Jób könyvét, →*Szimonidesz Lajos* a Jelenések könyvét, →*Maszyk Endre* az újszövetséget, →*Czeplédy Sándor* ugyanazt, →*Raffay Sándor* az újszövetségi apokrifusokat, a Máté szerinti evangéliumot, majd az egész újszövetséget. 1938-ban jelent meg a Brit és Külföldi Bibliatársulat kiadásában az egész biblia „újonnan átdolgozott” kiadása; az ószövetség →*Czeplédy Sándor*, az újszövetség →*Raffay Sándor* fordításában. A magyar területen lakó másnyelvű protestánsok részére is készültek fordítások. Egy szerb evangélium-fordítás 1562-ben jelent meg; egy horvát, mely →*Bucsics Mihály* fāradozásának volt a gyümölcse, 1573-ban látott napvilágot. Mindjárt az erre következő évben egy szerb zoltárkönyv került ki sajtó alól. A románok közti térítői munka céljait először egy evangélium-fordítás (Koreszi diakonusnak a műve) szolgálta 1561-ben, azután a Cselekedetek könyvének egy szintén 1561-i fordítása, majd egy zoltárkönyv 1570-ből. Mindezeknek nagyobb része több kiadást ért. Tordas Mihály több más román paptársával a Mózes-féle könyvekből az I-t és II-at 1581–2-ben adta ki a Heltai-féle magyar fordítás nyomán. 1577-ben a zoltárok, 1580-ban az evangéliumok párhuzamos szláv és román szöveggel nyomattak ki. Jőval ezután, 1648-ban a teljes újszövetség jelent meg románul. Szlovák nyelven az egész Bibliát →*Bél Mátyás* és →*Krmann Dániel* bocsátotta közre először 1722-ben.

Irodalom: Bod Péter: A szent bibliának története (1748.), Balogh Ferenc: A magyar biblia története („A magyar prot. egyház-

történelem részletei” közt 1872.), *Harsányi István*: A magyar biblia (1927.), *Musnai László*: A magyar biblia története (1925.), *Roques Mario*: Palia de’ Orastie (1925.), *Szombathi János*: Tudósítás a magyar bibliáról (a Pethe-félének előszava 1794.), *Erdős Károly*: Az újszövetség magyar fordításai a reformáció óta (1937.).

Biczó Pál (Nagykőrös, 1850. szept. 18. – Kosd, 1928. márc. 14.) ref. lelkész. Nagykőrösön 1869-ben végezte a gimnáziumot. A teológiát Pesten hallgatta 1874-ig. Azután több helyen →*káplánkodott*, míg 1880 tavaszán lelkész lett Pátkán, 1904 tavaszán Kosdon. – *Művei:* Ima és egyházi beszéd (Beköszöntő). (Székesfehérvár, 1880.) A →*vértessaljai ref. egyházmegye* története (Kéziratban maradt, csak részletek jelentek meg belőle, mégpedig a pátkai egyház története 1885-ben, az etyekié 1888-ban, a bicskeié, a csákvárié, a kajászsószentpéterié, a lovasberényié, a válié, a zámolyié, a verebié, a felcsútié, a bodméríé, a tabajdié, a baracskaié, a gárdonyié, a velenceié, a mányié és a sárbogárdié 1896-ban.) A kosdi ref. egyház története (Molnár Lajossal). (Budapest, 1929.)

Biccsei ev. egyházkerület, az 1610-i →*zsolnai zsinaton* Magyarország északnyugati részének szlovák evangélikusai számára szervezett három superintendentia egyike, melynek területét ekkor Árva, Liptó és Trencsén vármegyében szabták meg, tehát öt egyházmegye tartozott hozzá, úm. az árvai, a lipetői, a felsőtrencsényi, az alsótrencsényi és a báni. A →*gyásztizedtől* fogva egész 1706-ig püspök nélkül volt a kerület, mellyel a következő évben tartott →*rózsahegyzi zsinat* egyesítette a →*bajmóci egyházmegye* megmaradt egyházaiból a már anélkül is beléolvadt Nyitra és Pozsony vármegye területén, úgyszintén Esztergom és Komárom vármegyéből a Duna balpartján fekvő egyházakat, mégpedig ezúttal minden nyelvi megkülönböztetés nélkül. Az új berendezésű kerület tovább működő püspöke, →*Krmann Dániel*, 1729-ben elfogatván, helyét nem töltötte be a kerület, amely aztán a II. →*Carolina Resolutio* folytán csakhamar bekövetkezett új rendezkedéskor a →*turóci egyházmegye* nek is idecsatolásával a →*dunáninnyi egyházkerület* tte alakult. Püspökei voltak: →*Láni Illés* biccsei l. 1610–1618, →*Hodik János* biccsei, trencsényi l. 1619–1642, →*Láni Zakariás* báni l. 1642–1645, →*Kalinka Joachim* illvavi l. 1646–1673, →*Krmann Dániel* zsolnai, miavai l. 1706–1729.

Irodalom: *Krupecz István*: Adatok az ev. superintendentensek egyházlátogatásainak történetéhez... (1886.)

Biccsei ev. egyházmegye, a →*felsőtrencsényinek* gyakran előforduló neve.

Bierbrunner Gusztáv (Nagyszentmiklós, 1835.

aug. 3. – ? Ókér, 1907. febr. 14.) ev. lelkész. Az elemi iskolát Istvánfalván, a gimnáziumot Nagybecskerekén, Temesvárt és Sopronban végezte. Teológiát Pesten hallgatott három évig, majd külföldre ment s a berlini egyetemen időzött. 1863-ban pesti német káplán és egyszersmind gimn. segédtanár, 1867 októberében ókéri lelkész lett. – A →*bácsi egyházmegyének főjegyzője* s a →*budapesti első zsinatnak* r. tagja volt. Számos cikkét közölték a ref. és ev. egyházi közlönyök. – *Művei*: Istóczy und die Juden. (Budapest, 1876.) Der gordische Knoten Europas (Adolf August álnévvel). (Uo. 1876.) Christlicher Hausaltar (Imakönyv innen-onnan átd.). (Uo. 1878.) (II. kiad. uo. 1899.) Új magyar athenas (→*Sz. Kiss Károllyal* és →*Kálmán Farkassal*). (Uo. 1882–7.) Des Landmanns Wissenschaft. (Kula, 1886.) Szántó János beszédei az eke mellől... (Spurgeon után átd.). (Uo. 1886.) Luther Márton édes anyja (Prot. Népkönyvtár, 1887.) A bányai... ev. egyházkerület leánynevelő intézete Aszódon és keletkezésének története. (Budapest, 1892.) A →*bácsszerémi ág. h. ev. egyházmegye* monografiája (Név n. Uo. 1902.)

Bihar-érmelléki ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerületben*, az által keletkezett, hogy a csonka →*bihari egyházmegye* és a csonka →*érmelléki egyházmegye* az egyházkerületi közgyűlés 1922. évi felhívására 1923-ban egyesült, majd 1948-ban is ugyanezt tette, ekként 17 anyaegyházból áll, melyek mindannyian Bihar vármegyében fekszenek. 1952-ben megszűnt az →*egyházmegye* s 16 egyháza más beosztást nyert. Espereseinek névsora: Léway Mihály nagykeréki l. 1923–1930, Székelyhidya Béla álmosdi l. 1930–1939, Molnár Vince darvasi l. 1939–1941, Hegedüs Kálmán nagykeréki l. 1948-ban s még ez évtől Juhász Sámuel furtai l. 1952-ig.

Bihari Gergely (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, 1654 májusában is, 1656 októberében is Marosvásárhelyt működött, de egyéb életeseményei ismeretlenek. – *Műve*: Metrum memoriale in totum ferme novum testamentum. (Gyulaféhérvár, 1646.)

Bihari Péter (Biharzsadány, 1840. febr. 5. – Budapest, 1888. nov. 28.) ref. tanár. Biharzsadányban kezdett tanulni. A gimnáziumot Nagyváradon, Békésen és Debreczenben, a teológiát ez utóbbi helyen végezte. Miután itt →*köztanítói*, majd 1865 őszétől →*seniori* tisztet is viselt, 1866 tavaszán külföldre indult s félévig Bécsben, az 1866–1867. tanévben Utrechtben, a következőben Párizsban foglalkozott bölcsészeti tudományokkal. 1868-ban hazatérvén, előbb Szatmáron, 1873-tól Budapesten volt a ref. gimnázium tanára, ez utóbbi helyen egyszersmind a teol. akadémián is előadva a bölcsészeti tantárgyakat, melyeknek 1885-ben ebben az intézetben rendes tanára lett. 1874 végén bölcsészettudományi doktori,

1882-ben egyetemi m. tanári képesítést szerzett. – *Művei* nagyrésztben nem szorosán vett teol. tárgyúak, de közülük egyházi vonatkozásúak: Rövid nevelés- és oktatástan. (Pest, 1872.) A philosophiai tudományok encyklopaediája. (Budapest, 1875.) Általános és hazai művelődéstörténet (2 k.). (Uo. 1884.) Iskolai és házi neveléstan. (Uo. 1885.) Bölcsészettörténet (I. f.). (Uo. 1886.) Népiskolai oktatástan. (Uo. 1886.) Az istenhit az újkori bölcséletben (P. E. I. L. 1886.) – Nagybátyja →*Dávid Gyulának*.

Bihari ref. egyházmegye, a →*királyhágómelléki kerületben*, kezdetől fogva létezett, mint a →*tiszántúli kerület* egyik →*egyházmegyéje*. A 18. század folyamán 60 és 70 közt ingadozott egyháza száma, egészen 1821-ig, midőn déli része az akkor alakított →*nagyszalontai egyházmegyéhez* szakítottatván el, 41 anyaegyháza maradt, mely később 42-re szaporodott. Az ország új határainak kialakítása kettéosztotta az egyházmegyét akként, hogy Magyarország területén 12 egyháza maradt, amelyek aztán a →*bihar-érmelléki egyházmegye* egy részét tették, Románia területéhez pedig 30 ment át, melyek a régi név alatt önálló egyházmegyét képeztek – a visszacsatoltság pár évén kívül – az 1951-i új beosztásig. Legnevezetesebb múltú s egyszersmind legnépesebb egyháza a nagyvárad, melyről sűrűn neveztetett is az →*egyházmegye*, nevezetes volt még a belényesi, valamint a biharpüspöki, mely két lelkészt tartott egykor, alkalmasint Nagyvárad eleste után, és sok ideig virágzó algimnáziuma is volt. →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: →*Czeplédi György* nagyvárad l. 1570-ig, →*Károlyi Péter* nagyvárad l. 1570–1573, →*Beregszászi Lőrinc Péter* nagyvárad l. (1584.) 1587-ig, →*Derecskei Ambrus* nagyvárad l. (1597. jan.) 1603-ig, →*Alvinczi P. Péter* nagyvárad, nagykeréki l. 1604–1606, →*Szilvásújfalvi Anderko Imre* nagyvárad l. 1607–1610, Decsi N. István nagyvárad l. 1610–1631, →*Pathai István* belényesi l. 1631–1632, Diószegi Vég Mihály nagyvárad, bihari l. 1632- vagy 1633–1649, Albensis Mihály körösszei l. (1650 jún.) 1652-ig, Debreczeni István nagyvárad l. 1652–1653, Várad Szikra István nagyvárad l. 1653–1655, →*Komáromi Szvertán István* kismarjai l. 1655–1660 k., Kisfalvi Tamás kismarjai l. 1660. k.–1674. k., Zoványi János bihari, csatári l. 1674. k.–1684. vagy 1685, Hunyadi András biharpüspöki l. 1684. vagy 1685–1693, Nadányi István bihari l. 1694–1702, Kerestely Szilágyi Márton hegyközpályi, szalárdi l. 1702–1710 k., Ónodi István biharpüspöki, szalárdi l. (1711.), Püspöki Salya Péter kismarjai, csatári l. 1712. vagy 1713–1715, →*Diószegi Sámuel* hegyközkovácsi, hegyközpályi, kismarjai l. (1720.) (1726.), Jenei Péter biharkeresztési l. (1728.) 1737-ig, Solymosi P. György hegyközko-

vácsi l. 1737–1741, Kápolnási Mihály bihari l. 1741–1768, Lovasi Péter nagyszalontai l. 1768–1774, Töltési Ferenc jákóhodosi, berekböszörményi l. 1774–1786, Bartók Sámuel csatári l. 1787-től (1790. máj.), Ercsei Sámuel nagyszalontai l. 1791–1793, Mata Sándor szalárdi l. 1793–1801, Debreceeni Pap János nagyszalontai l. 1801–1802, Szaklányi Zsigmond nagyvárad, helynélküli, mezőtelegdi l. 1802–1807, Fazekas András 1807–1821, Illyés János nagyvárad l. 1821-től, Zilahi József nagyvárad l. (1837.) 1848-ig, Nagy István kisszántói l. 1848–1849, Zilahi József nagyvárad l. (1855.), Makó József csatári l. (1856.) 1860-ig, Nagy István helynélküli, csatári, biharkeresztési, nagyvárad l. 1860–1871, Pap Károly biharpüspöki l. 1871–1881, Gaál Imre nagykereki l. 1881–1884, Szabó Károly csökmői, nagykereki l. 1885–1902, Sulyok István nagyvárad l. 1903–1922, →*Csernák Béla* nagyvárad l. 1922–1924, Tarnóczy Lajos bihari l. 1925–1927, Vaday Béla élesdi l. 1927-től. –

Az egyházmegye Magyarországon maradt része 1923-ig önálló életet folytatott s esperese 1920-tól Lévay Mihály nagykereki lelkész volt. Egyesült aztán a csonka érmelléki egyházmegyével. –

Ugyanezt a nevet viseli az 1952. júl. 1-én életbe lépett új rendezéssel 28 egyházból alakított egyházmegye, melynek első esperese Andó Ferenc csökmői, berettyóújfalusi lelkész.

Biki Károly (Tépe, 1844. – ?Győrtelek, 1912. okt. 8.) ref. esperes. Tanult Hajdúszoboszlón és Debrecenben 1869-ig. Ez utóbbi helyen ekkor kollégiumi →*köztanító*, 1871-ben →*káplán* lett, míg 1873-tól Győrteleken, 1900 áprilisától Szatmáron lelkészkedett. 1896-ban →*esperesévé* választotta a →*szatmári egyházmegye*. A →*budapesti első zsinatnak* pót-, a másodíknak rendes tagja volt. – Vegyes tárgyú cikkeken és dolgozatokon kívül a következő egyházi érdekű művek jelentek meg tőle: Ker. erkölcsstudomány. (Debrecen, 1872.) Egyházi beszédek ünnepkövetek és ref. tanítók számára. (Uo. 1880.) Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imádságok... (Szatmár, 1892.) Gyászbeszéd néhai öz. Luby Zsigmondné... Ilosvay Katalin... felett. (Uo. 1892.) Cipruslombok. (Mátészalka, 1898.) (III. kiad. Szatmár, 1909.) Konfirmáció. (Uo. 1900.) Előima a szatmári ref. egyházmegye közgyűlésén. (Uo. 1902.) Imádság a szatmári ref. templom százéves ünnepélyén. (Uo. 1908.) Emlékbeszéd néhai Junk Károlyné asszonyról. (Uo. 1910.) Szerkesztette a Reformátusok Lapját 1891–3-ban s később is egyik szerkesztője volt.

Binder György Pál (Segesvár, 1784. júl. 22. – ?, 1867. jún. 12.) ev. püspök. Segesvárt tanult, közben egy évet a kolozsvári unit. kollégiumban

töltve. 1804-ben külföldre ment s a tübingeni egyetemen teológiát hallgatott. Innen 1807-ben visszatérve hazájába, a következő évben gimn. tanár lett Segesvárt. 1831-ben a segesdi, 1840-ben a szászkezd, 1853-ban a berethalmi egyház hívta meg lelkészül. Ugyanez évben püspökké választotta az erdélyi szász egyház. 1858-ban teol. díszdoktorságot kapott a jeni egyetemről. – Páratlan buzgalmat fejtett ki a lelkészi dézsmakárpótlás kieszközlésében. Főleg ennek ügyére vonatkoznak művei is, melyek közül egy „Emlékirat...” és egy „Övás...” 1848-ban magyarul is megjelent. Egyéb munkái: *Zwei Reden*. (Brassó, 1845.) *Zwei Vorträge*. (Nagyszeben, 1862.) *Rede bei dem dreihundertjährigen Jubelfeier der A. K.* (Uo. 1881.)

Irodalom: Aus dem Leben Georg Paul Binders (Archiv des Vereines... XV.), *Binder* György: Mittheilungen zur Biographie Georg Paul Binder (1878.), *Höchsmann* János: G. Binder... (1897.), *Schuller* Richard: G. P. Binder als Lehrer (1900.), *Teutsch* Gy. D.: Ein Zug zum Lebensbild Georg Paul Binder (Archiv des Vereines... XIV.).

Biner Hilarius Ernő (Pfalz, ? – Kassa, (1663) 1664. okt. 10.) ev. lelkész. 1630 k. →*conrector* volt Pozsonyban, azután külföldön működött, míg 1638-ban Eperjesre hozták conrectornak. Itt már a következő évben →*rektorra* lépett elő, de már 1640 végén Besztercebányán ment hasonló állásra. 1646 elejétől Szepesszombaton, 1652-től Dunahidason lelkészkedett. Végül már 1654-re Kassán lett német elsőpap. – *Művei*: De ministrorum ecclesiasticorum distinctis gradibus. (Trencsén, 1641.) Tractatus methodica. (Lőcse, 1642.) Judex theologico-politicus. (Uo. 1642.) Üdvözlő verset írt Király Jakabhoz (1654.), Klies Menyhérthez és öz. Possius Kristóf Pálnéhoz (1660.).

Bíró Márton (Padányi) (Padány, 1693. ápr. 15. – Veszprém, 1762. aug. 10.) róm. kat. püspök. Teol. tanulmányait Veszprémben végezte, azután bicskei plébános, majd veszprémi kanonok lett. 1741-évi országgyűlési szereplése a veszprémi püspökséget szerezte meg számára. – Több vallásos tartalmú művet írt, melyek közül az „Enchiridion de fide” (Győr, 1750.) címűben teljesen jogosnak nyilvánította az eretnekek kiirtását. E kíméletlen hangú és gonosz célzatú mű nagy vihart keltett a protestánsok részéről. II. Frigyes porosz király, meg az angol és holland követek diplomáciai beavatkozása végre is ki tudta vinni, hogy a királynő elkoboztatta az izgatató művet és rosszalását fejezte ki szerzőjének. Naplóját br. Hornig Károly adta ki.

Irodalom: *Pehm* József: P. B. M. veszprémi püspök élete és kora (1934.).

Bisterfeld János Henrik (Siegen (Nassau), 1605 körül – ?Gyulafehérvár, 1655. febr. 16.) ref. tanár. Tanult Herbornban, Genévában és Oxfordban. Azután a bölcsészet m. tanára volt a herborni egyetemen, míg 1630 elején a *gyulafehérvári kollégium*-nak lett tanára. 1640-ben és 1649-ben leideni egyetemre hívták, de bár eleinte mindkétszer szándéka volt elfogadni a felajánlott állást, a végén is Gyulafehérvárt maradt, hol I. →*Rákóczy György* idejében egyetlen fontosabb ügy elintézése sem történhetett meg az ő – mint annak megbízalmasabb tanácsadója – megkérdezése nélkül, akár egyházi és iskolai téren, akár a bel- és külpolitikában. A presbyterianus elveknek barátja volt, követte a chiliazmusnak bizonyos józanabb irányát is, viszont helytelenítette a scholasticizmust és teljesen a szentírás alapjára igyekezett helyezkedni. Lelkesen pártolta a lutheránusokkal való uniót. Vitára kelt Kolozsvárt Rajki Gáspár jezsuitával, 1641. jún. 9-én pedig az unit. iskola két tanárával. A fejedelmi család többször részesíté különféle adományokban. – Nagyszabású írói munkásságot fejtett ki mind a bölcsészet, mind a teológia, sőt a nyelvészet terén is; mint természettudós is híre volt. Teol. művei között legbecsebb az unit. Crell János ellen írt „De uno Deo...” című (Leiden, 1639.). Kéziratban is maradtak munkái, melyeknek 1661-ben megjelent ugyan egy része, de azért még 1702-ben is adtak ki egyet. Magyarországon a következő teol. művei jelentek meg: De divina Scripturae Sacrae eminentia. (Gyulafehérvár, 1641.) De Domino nostro Jesu Christo. (Uo. 1641.) Beata beatae virginis ars... (Uo. 1651.) Gladii spiritus ignei... (Uo. 1653.) Előszót írt a →*Rákóczy Zsigmond*-féle „Pallas Dacicá”-hoz (1640.), üdvözlő verset →*Keresztúri Pál*hoz (1637.), gyászverset →*Szenczi Molnár Albert*ről (1634.) és →*Bethlen Gábor*ról (1630.). – Veje volt Alstedtnek.

Irodalom: *Cuno* Fr. V.: B. J. H. élete és működése (Magyarul Czelder Figyelője 1882.), *Kvacsala* János: B. J. H. élete (Sz. 1891.), *Miklós* Ödön: B. első meghívása Leidenbe (Theol. Szaklap, 1918.).

Bitay Béla (Udvarfalva, 1862. okt. 16. – ?Déva, 1941. aug.) ref. lelkész. A gimnáziumot 1881-ben Marosvásárhelyt, a teológiát 1885-ben Budapesten végezte. Kétévi nevelősködés és négyévi brassói →*káplán*kodás után 1891-ben csíkszeredai lelkész lett, innen pedig 1906-ban Dévára ment papnak, ahol nyugalomba lépve, 1941 augusztusában meg is halt. – Számos cikke és prédikációja jelent meg egyes egyházi lapokban és vállalatokban. Azonkívül *művei:* Magyar keresztyének imádságos könyve. (Budapest, 1893.) A vízözön. (Uo. 1894.) Millenniumi prédikáció. (Uo. 1896.) Az angyalok Mamréban. (Uo.

1899.) Konfirmációi káté. (Déva, 1907.) Iszákosság. (Budapest, 1913.) Egyiptomi József (Modersohn után). (Uo. 1915.) Az ember fiainak napjaiban. (Déva, 1915.) Amit a lélek mond... (Prédikációk). (Uo. 1915.) Iszák (Modersohn után). (Budapest, 1915.) A hétpecsétés könyv. (Uo. 1915.) A mennyek országa titkairól (Tankönyv). (Uo. 1918.) Hiábavaló intelmek. (Déva, 1923.) Újtestamentumi képek. (Uo. 1924.) Karácsony. (Uo. 1924.)

Blaho Máté (Turócbeszterce, 1772. aug. 18. – ?Liptószentmiklós, 1837. márc. 21.) ev. esperes. Honi tanulmányainak befejezése után külföldre ment s 1795. okt. 29-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, 1798-tól Liptószentmiklóson lelkészkedett s körülbelül 1820-tól →*esperese* volt a →*liptói egyházmegye*-nek. – *Művei* mind szlovák nyelvűek s következők: Prédikáció nagy betegsége után. (Hely n. 1816.) Igen fontos apostoli kérés Krisztus felmagasztalása emlékére. (Besztercebánya. 1819.) Konfirmációi beszéd áldozócsütörtökön. (Lőcse, 1825.) Pünkösdi prédikáció. (Uo. 1825.) A hibbei új templom föl-szentelésekor prédikáció. (Uo. 1827.) Prédikációk az összes vasárnapokra és ünnepekre (4 k.). (Lemberg, 1824–29.)

Blandrata (Biandrata) György (Saluzzo [Piemonte], 1515. – Gyulafehérvár, 1588. ápr. v. máj.) olasz orvosdoktor. Miután a padovai egyetemen elvégezte tanulmányait, I. Zsigmond lengyel király olasz születésű második feleségének lett udvari orvosa. 1544-ben annak leányához, Izabella magyar királynéhoz jutott hasonló alkalmazásba, melyet 1552-ben elhagyván, ismét Olaszországba ment. Itt pár évig különböző helyeken működött, míg az inquisitiótól üldözöbe vétetvén, 1556-ban Genévába menekült. Innen csakhamar szintén távoznia kellett s 1558-ban Zürichbe, majd Lengyelországba vonult. Antitrinitarius álláspontja miatt a más irányú protestánsoktól is üldözést szenvedvén, Erdélybe költözött s →*János Zsigmond*nak lett udvari orvosa és tanácsosa. A fejedelemre gyakorolt befolyását először a helvét irány javára, rövid idő múlva pedig az antitrinitárius elvek propagálására használta fel. Az ezeknek megnyert →*Dávid Ferenc* segélyével a legelterjedtebb vallássá tette a magáét, legalább egy időre. Részt vett az akkor tartott szóbeli hitvitákon, midőn azonban Dávid tovább ment a tanok reformjában, elfordult tőle s utoljára is ő lett bukásának eszközlője, amennyiben a Báthoryak alatt is meg tudta tartani az állását is, a befolyását is. – Azokban a művekben, melyeken Dáviddal együtt társszerzőként van megnevezve, szerfelett csekély része lehetett.

Irodalom: *Burián* Mihály: De duplici ingressu in Transsilvaniam Georgii Blandratae (1806.), Commentario delle opere e delle vi-

cence de Giorgio B. (1814.), *Trechsel*: Die Antitrinitarier vor Socin (1839.), *Jakab Elek*: Néhány adat B. Gy. élete és jelleme ismeréséhez (Ker. Magvető, 1877.).

Blázy (Blasius, Blahosláv) János id. (Ivánkafalva, 1684. jún. 2. – Nagypalugya, 1763. máj. 4.) ev. lelkész. 1694-től Körmöcbányán, 1702-től Boroszlóban, 1704. ápr. 29-től Wittenbergben tanult. Hazájába 1706 februárjában indult vissza s itt először Tótlipcsére, 1708-ban Stubnyára, 1710-ben Divékújfaluba, 1712-ben Trencsénbe, 1719-ben Turopolyára, 1723 táján Krencsre választották papnak. Később lemondott hivataláról s 1749-től fiánál tartózkodott Nagypalugyán. – *Művei*: mind szlovák nyelvűek: Luther kátéja bibliai mondásokkal. 1717. Evangeliumi részletek. 1717. Minden lélek dicsérje az Urat (77 ének). 1720. Lelki és házi gyógyszer-taracska. (Puhó, 1734.) Új gyönyörűségek (Imák és énekek). (Pozsony, 1743.) Tabor hegye alatt (Énekek). 1745. (Több kiadása van.) Üdvözlő verset írt Lycius Györgyhöz (1705.).

Blázy (Blasius, Blahosláv) János ifj. (Tótlipcse, 1708. aug. 8. – Nagypalugya, 1773. ápr. 14.) ev. lelkész, az előbbinek fia. Tanulását Besztercebányán, Selmecebányán, Győrben és Pozsonyban, 1727-től Boroszlóban, 1731. ápr. 18-tól Wittenbergben végezte. Pár év múlva hazatérve, 1735-ben Selmecebányán, 1737-ben Körmöcbányán lett →*rektor*. Ebből az állásából 1748 őszén a jezsuitáknak nem tetsző néhány tétele miatt, melyeket vita tárgyául tűzött ki tanítványainak, elmozdítottván, 1749 elején Nagypalugyára ment lelkésznek. Itt később →*esperes*évé választotta az →*árva-liptói egyesült egyházmegye*. – *Művei*: Doctrinae christiano-evangelicae speculum... (Wittenberg, 1733.) Schediasma apologeticum... (Uo. 1734.) Isten kegyelmének egész szíve (Szlovák imák és énekek). 1755. Isten ígéjének nyelve (Szlovák énekek különféle alkalmakra). 1756. Isten templomának gyönyörűsége (Szlovákul). (Pozsony, 1779.)

Blázy (Blasy) Lajos (Aszód, 1809. máj. 16. – ?, 1871. április 23.) ev. lelkész. Aszódon kezdett tanulni. További tanulását Selmecebányán és Pozsonyban végezte, majd külföldre ment s előbb a bécsi prot. teol. intézetben, 1831. máj. 31-től a jeni egyetemen hallgatta a teológiát. Hazájába visszatérve, 1834-ben Cegléden, 1835-ben Apostagon, 1837-ben Kiskőrösön lett lelkész. A pestmegyei egyházmegyében több hivatalt is viselt, végül 1861-től alesperes volt. – *Művei*: Egyházi törvény. (Pest, 1844.) Prot. új zsinati törvények. (Uo. 1860.) Evangéliumi káté. (Uo. 1860.) (Több kiadása van, németül és szlovákul is megjelent.) Kéziratban szintén maradtak művei.

Bocatus János (Wetzschau [Lausitz], 1569. dec. 25. – ?, 1621. okt. 31.) ev. vallású tisztviselő.

A kilencvenes évek elején kerülhetett Magyarországra s először Selmecebányán tanárkodott. Innen 1593-ban szintén tanárnak ment Eperjesre, hol a következő évben →*rektori* tiszttel ruházták fel. Mint már poeta laureatus 1596-ban kiment Wittenbergbe s ott ezévi márciusban magisterséget szerzett. Visszatérve, tovább vitte eperjesi hivatalát, míg 1599 közepén Kassára hívták szintén rektor-nak. Itt egy éven belül városi jegyzőségre is alkalmazták, majd 1603-ban a város bírójának lépett elő. Tevékeny részt vett a →*Bocskay* szabadságharcában s mint annak a német prot. fejedelmekhez küldött követét 1606-ben élethosszig tartó fogságra vetette Rudolf Prágában. 1611 tavaszán sikerült megszöknie s visszament Kassára, hol ismét igazgatója lett az iskolának. →*Bethlen Gábor* 1614-ben a gyulafehérvári könyvtár örévé tette, 1615-ben újból polgármester volt, később pedig udvari történetírója és egyúttal kassai helytartója lett a fejedelemnek. Diplomáciai küldetésekkel is többször megbízatván, egy ilyen útjában érte a halál. – Történelmi és költői munkái vannak nagy számmal, közülük egyházi érdekűek: Siracides... versibus elegiacis redditae. (Wittenberg, 1596.) Quaestio, an de Turcae imperio et potentia tyrannica ulla in scripturis divinis extet praedictio... (Uo. 1596.) Hebdomelodia psalmi 103. (Kassa, 1614.) Azonkívül ő lehetett szerzője a „Querelarum Hungariae... defensio” (1620.) c. munkának. Üdvözlő verseket írt →*Grawer Alberthez* (1597.), Tolnai Balog Jánoshoz (1595.), →*Szenczi Molnár Alberthez* (1611.), →*Mokoschinus Lénárthoz* (1599.), →*Mihálykó Jánoshoz* (1612.), →*Szepsi Csombor Mártonhoz* (1620.) és sok máshoz, gyászverseket Bels Jánosról (1594.), Drugeth Istvánról (1597.), Forgách Simonról (1598.), Rakovszky Lőrincről (1615.). – Veje volt →*Sautter Sámuelnek*.

Irodalom: Tóth Lőrinc: B. (Kassai premontrai főgimnázium értesítője, 1885.).

Boczkó Dániel (Deménfalva, 1751. dec. 30. – ?Szarvas, 1806. ápr. 12.) ev. lelkész. Először szabóságot tanult, majd iskolákat végzett Osgyánban, Sajógömörön, Késmárkon, Pozsonyban, ahonnan 1779 őszére Jenába ment. 1782-től a morvaországi Lhotán, 1783-tól Liptótarnócon, 1786-tól pedig Szarvason lelkészkedett. 1803-ban nyugalomba lépett. – Egy számos kiadást ért ábécén és egy Lhotán tartott prédikációján kívül a következő művei vannak, valamennyi szlovák nyelven: Kézi énekeskönyv. Hradek, 1783. Énekecskék mindennapi használatra. Selmecebánya, 1789. Ünnepi prédikációk. (Pest, 1804.) Lefordította szlovákra Dietericus „Anleitung zur Glückseligkeit...” c. művét (Pozsony, 1790.). Kéziratban is hagyott hátra dolgozatokat.

Bocskai János (? , ? – ? , ?) ref. egyházi író, élet-

adataiból semmit sem tudunk. – *Műve:* Promptuarium allegoriarum sacrarum... (Amsterdam, 1668.)

Bocskay István (Kolozsvár, 1557. jan. 1. – Kassa, 1606. dec. 30.) ref. vallású erdélyi fejedelem. 1592-ben nagyváradi kapitány és bihari főispán volt. Több ízben járt Prágában Rudolf királynál követségben. 1599-ben Báthory András száműzte Erdélyből s megfosztotta birtokaitól. Ekkor tanácsadója lett Rudolfnak az erdélyi ügyekben, de alig egy év elteltével visszakapván javait, előbb Nagyváradon, majd Debrecenben telepedett meg. Básta zarnoksága Erdélyben, a protestánsok elnyomására való törekvés és a Rudolftól önkényesen hozott 1604. évi XXII. tc. általános forrongást idézően elő Magyarországon, B. a török biztatására 1604 októberében fegyvert fogott az alkotmány és vallásszabadság megvédésére. Csakhamar köréje sereglett egész Erdély és Magyarország. Az erdélyi rendek Medgyesen, a magyarországiak Szerencsen 1605-ben fejedelmükül választották s ez utóbbiak kimondták egyszersmind a protestánsoknak a róm. katolikusokkal való egyenjogúságát is. Diadalmasan nyomultak előre seregei s kevés idő alatt hatalma alá került szinte az egész Magyarország. Rudolf kénytelen volt vele alkudozásba bocsátkozni, aminek eredménye aztán a *→bécsi békekötés* lett. Ebben Bocskayt a király elismerte Erdély fejedelmének s megerősíté néhány magyarországi vármegye birtokában. A vele harcoló hajdúkat a mai Hajdú és Bihar vármegyékben letelepítette és 1605 végén nemesekké tette. A törökkel Zsitvatorokon kötött békét szintén B. hozta létre. Működésének nagyszabású vívmányaiban nem sokáig gyönyörködhetett, mivel rövidesen meghalt. Állítólag megmérgezte kancellárja, Kátay Mihály.

Irodalom: Révész Imre: Emlékezés B. I.-ről (Révész Figyelmezője, 1878.), Márk Ferenc: B. I. és a bécsi béke (Prot. Szle., 1904.), Kovács Sándor: B. I. a szabadsághős és békeszerző fejedelem (1906.), Lencz Géza: B. I. halála és temetése (Prot. Szle., 1907.), *Uő.*: Der Aufstand Bocskay's und der Wiener Friede (1917.), Károlyi Árpád: A huszonketedik artikulusz (1889.), *Uő.*: A vallásszabadság ügye a korponai gyűlésen (Sz. 1894.), *Uő.*: B. szerepe a történetben (1898.), *Uő.*: B. és a bécsi béke (1907.), Révész Kálmán: B. I. apológiája (Prot. Szle., 1906.), Károlyi Árpád: Néhány történelmi tanulmány (az említettek együtt, 1930.), Kiss Ernő: B. I. és a bécsi béke (1906.), és a Bécsi békekötés alatti irodalom.

Bocsor István (Enying, 1807. okt. 19. – Pápa, 1885. jún. 3.) ref. tanár. Enyingen és Lajoskomáromban tanult 1819-ig, ezután Pápán folytatta

iskoláit, míg 1831-ben *→köztanító*, majd *→senior* lett. 1835-ben tanárrá választott, de csak kétévi külföldi (bécsi és berlini) tanulmányozás után foglalta el tanszékét, melyen jobbára történelemmel foglalkozott, többnyire a jogakadémián. Midőn ez 1885-ben megszűnt, ő is meghalt. – 1848-ban országgyűlési képviselőséget viselt. Írói működésének legjelentősebb eredménye: Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre (4 k. 1861–69.). Egyházi téren mindössze a *→Márton Istvánról* szerzett gyászverseivel (1831.) és a Pesten felállítandó prot. főiskola tanítási rendszerét tárgyaló jutalmazott pályamunkákról írt bírálataival (1845.) lépett fel, de említést érdemel *→Herényi Jánossal* folytatott bölcsészeti vitája, melyben a Hegel álláspontját védte.

Irodalom: Antal Gábor: B. I. életrajza (1882.)

Bocsor Lajos (Tengőd, 1840. júl. 7. – ?Tengőd, 1904. ápr. 7.) ref. esperes. Tengődön kezdett tanulni. 1850-től Pápán, 1857-től Kecskeméten, 1860 február végétől újra Pápán, ez év őszétől Pesten folytatta tanulmányait. 1862-ben elvégezvén a teológiát, ez év őszén *→akadémikus rektor* lett Pátkán, 1863-ban tanár Gyöngyösön, hol 1870 júliusától magyar lelkész volt. Innen 1879 júliusában Tengődre ment papnak. 1892 nyarán *→esperessé* választotta a *→tolnai egyházmegye*. – *Művei:* Biblia-ismertetés (Tankönyv). (Szekszárd, 1865.) (III. kiad. „Biblia-ismertetés és bibliai földrajz” c. alatt, új kiad. 1888.) Egyháztörténelem (Iskolai és magán használatra). (Pest, 1869.) Egyháztörténelem (A gimnázium 4. osztálya számára). (Kecskemét, 1878.) (II. kiad. Budapest, 1885.) Egyháztörténelem (A gimnázium 1. és 2. osztálya számára). (Budapest, 1879.) (Új kiad. uo. 1908.) Jellemképek a bibliából. Csurgó, 1902. Közrebocsátotta a Munkácsy Sándor hátrahagyott prédikációit.

Bod Péter (Felsőcsernáton, 1712. febr. 22. – Magyarigen, 1769. márc. 2.) ref. lelkész. Felsőcsernátonban kezdte iskoláit. 1724-től Nagyenyeden tanult, honnan 1729-ben Felsőbányára ment tanítónak. Három év múltán visszatért Nagyenyedre, ahol 1736-ban könyvtárnok, 1737-ben segédtanár lett. Külföldre menvén, 1740. aug. 6-án a leideni egyetemre iratkozott be, amelyről 1743-ban jött haza. Először gr. *→Bethlen Katának* volt udvari papja s 1746-ban egyszersmind az olthévízi egyháznak is lelkésze lett. 1749 őszétől Magyarigenben lelkészkedett. Itt a *→gyulafehérvári egyházmegye* 1758-ban főjegyzővé, majd 1767-ben az *→egyházkerület* is főjegyzővé választotta. – Írói működését a bibliai irodalom mezején kezdte, azután pedig főként az egyház- és irodalomtörténet fejlesztésére fordította. – *Művei:* Szentírás értelmére vezérlő ma-

gyar lexikon (Gutler 1715-ben megjelent munkája nyomán). (Kolozsvár, 1746.) (V. kiad. Debrecen, 1847.) A szent bibliának históriája. (Nagyszeben, 1748.) (III. kiad. uo. 1782.) Szent Júdás Lebbeus apostol levelének... magyarázatja. (Uo. 1749.) Szépen fénylő... korona (Gyászbeszéd gr. → *Teleki Mihály* felett, 1745.). (Kolozsvár, 1749) Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza rövid históriája (Név n.). (Basel, 1760.) (II. kiad. uo. 1777.) Szent Hilarius. (Nagyszeben, 1760.) (IV. kiad. Komárom, 1789.) (Újabban kiadta Incze Gábor 1943.) Szent Heortokrates, avagy: Az... ünnepeknek és a... szentek rövid históriájok. Nagyszeben, 1761. (II. kiad. Pozsony, 1786.) Tiszta fényes drága bíbor (Gyászbeszéd öz. gr. Teleki Józsefné gr. Bethlen Kata felett. 1759.). (Kolozsvár, 1762.) Synopsis juris connubialis. (Nagyszeben, 1763.) (Bővítvé magyarul kiadta Benkő László 1836.) Hungarus Tymbaules. (Nagyenyed, 1764.) Judiciaria fori ecclesiastici praxis. (Nagyszeben, 1765.) (Magyarul kiadta Benkő László 1833.) Hungarus Tymbaules continuatus. (Nagyenyed, 1766.) Örökké élő... Goel (Gyászbeszéd gr. Teleki Lászlóné Ráday Eszter felett. 1764.) (Kolozsvár, 1766.) Smirnai Szent Polikárpus, avagy:... erdélyi ref. püspököknek históriájok. (Nagyenyed, 1766.) Magyar Athenas. (Nagyszeben, 1766.) (Az előbbi és ez 1769-ben elkoboztatott.) Historia unitariorum in Transsylvania. (Leiden, 1776.) (Kiadta → *Sófalvi József*.) Historia Hungarorum ecclesiastica (3 k.). (Uo. 1888–90.) (Mutatványokat közölt belőle a *Scrinium Antiquarium* 1762–3.) Újra kiadta → *Pápai Páriz Ferenc*nek → *Misztótfalusiról* szóló művét „Erdélyi Phoenix” c. alatt (1767.) és → *Szenczi Molnár Albert*nek Pápai Páriz Ferenc által bővített latin-magyar szótárát; magyarra fordította a → *Kocsi Csergő Bálint* „Narratio brevis”-ének Lampe-Embernél közölt kilenc fejezetét. Sok műve maradt kéziratban is, közülük a → *Veresmarti Illés*ről szólót Hőke Lajos fordításában a → *Czelder Figyelője* (1882.) közölte, önéletírását pedig 1940-ben Jancsó Elemér adta ki. 1942-ben regényt írt róla Iványi Ferenc.

Irodalom: *Salamon József*: B. P. rövid életrajza (Erdélyi Prédikátori Tár III.), *Mikó Imre* gr.: B. P. élete és munkái (1862.), *Sámuel Aladár*: B. P. élete és művei (1899.), *Pruzsinszky Pál*: B. P. és kiválóbb egyházi munkái (1913.), *Révész Imre*: B. P. mint történetíró (1916.), *Kiss Áron* ifj.: B. P. levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyekben (MKSz, 1882.), *Radvánszky Béla* br.: B. P. könyvtárának jegyzéke (Uo. 1884.), *Kelemen Lajos*: B. P. levelei (Erdélyi Múzeum, 1907.), *Csüry Bálint*: B. P. „Szent Hilarius”-ának forrása (1928.).

Bodiczky Mihály (Urvölgye, 1852, szept. 25. –

Pozsony, 1935. dec. 23.) ev. tanár. Nagyrócén tanult, a teológiát Bécsben és Erlangenben 1875-ben végezte. 1877-től Cserepesen. 1897-től Krajnán lelkészkedett, 1919-ben tanár lett a pozsonyi szlovák teol. Akadémián, melynek egyetemi karrá fejlődésekor 1934-ben nyugalomba lépett. – *Művei*; melyek mindannyian szlovákul vannak írva, a következők: A pongyeloki ág. h. ev. egyház története. (Turócszentmárton, 1880.) Az 1891. évi zsinat összeülésekor ima az egyházért. (Rózsahegy, 1891.) A vallás bizonyosságai (Prédikációs könyv). (Uo. 1891.) Mi történik a magyarországi ev. egyházban? (Turócszentmárton, 1891.) Prédikáció a szentháromság vasárnapja utáni 12. vasárnapon. (Rózsahegy, 1893.) → *Kollár János* élete. (Uo. 1893.) Beköszöntő prédikáció Krajnán. (Szenic, 1897.) Válasz dr. Markovics Gyula nyílt levelére. (Rózsahegy, 1899.) A hit bizonyossága (Prédikáció). (Liptószentmiklós, 1911.) Első felszabadítás. (Miava, 1912.) Isten hathatós harcosunk (Imakönyv). (VIII. kiad. Budapest. 1916.) Emlékezések és emlékek. (Turócszentmárton, 1933.)

Bodó András (Bodófalva, 1636. – Csetnek, 1708. márc. 10.) ev. püspök. Tanulmányai befejeztével 1664-től → *rektor* volt Nyustyán, 1666-tól Cserecsényben, 1669-től lelkész Rimabányán, 1682 végétől negyedévig másodpap Breznóbányán. Innen 1683 márciusában Csetnekre ment papnak. 1691 februárjában → *esperessé* választotta a → *gömöri egyházmegye*, majd 1704 májusában püspökké az akkor alakult → *gömöri egyházkerület*, de ezután is megtartotta az esperesi állást is. – *Műve*, melyet Mátyás nevű ügyvéd fia adott ki: Imák és énekek (Szlovákul). (Hely n. 1743.) (Új kiad. 1760.)

Bodoki József (Retteg, 1730. – Kolozsvár, 1799. jan. 7.) ref. tanár. Kolozsvárt tanult, hol 1746. nov. 22-én → *subscribált*. Innen, miután három évig köztanítóságot viselt, 1759 tavaszán külföldre ment s ezévi júl. 3-án a leideni egyetemre iratkozott be, melyen három évet töltött. Visszatérte után 1764-ben tanár lett Kolozsvárt. 1797-ben nyugalomba lépett. – *Művei*: Halotti oratio... → *Verestói György* tisztességére. (Kolozsvár, 1765.) Az igazaknak... készített mennyi jutalmat elnyert... asszony (Gyászbeszéd gr. Teleki Pálné Vay Kata felett, 1768.). (Uo. 1769.) Az igaz hittel vitézkedő... (Gyászbeszéd gr. Teleki Ádám felett, 1770.) (Uo. 1775.) Az újtestamentomi szentírások olvasására bevezetés (L'Enfant után franciából ford.). (Uo. 1775.) Kisdedek vallása (Seiler után németből ford.). (Uo. 1775.) Egy szép halotti oratio... (Ifj. br. Bánffy László felett). (Uo. 1784.) Gyászverseket írt a Pataki Sámuel (1766.), Incze Mihályné Pataki Sára (1794.), ifj. Verestói György (1794.) és Incze Mihály (1795.) halálára.

Irodalom: Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története. II. k. (1905.)

Bodola János (Zágoni) (Feldoboly, 1754. febr. 24. – Nagyenyed, 1836. jan. 6.) ref. püspök. Miután Kézdivásárhelyen öt, Nagyenyeden tizennégy évig tanult, külföldre ment s 1781. szept. 17-én a leideni egyetem hallgatói közé lépett. Három év múlva visszatérve hazájába, 1784 végén lelkész, 1787-ben →*teol. tanár* lett Nagyenyeden. 1799-ben kiutazott Angliába, ismét rendbehozni az angol pénz többször összezilált ügyét. 1806-ban →*generális natarius*, 1815-ben püspöke lett az →*erdélyi egyházkerületek*. – *Művei:* Halotti prédikáció →*Kovács József* nagyenyedi professzor felett 1795. (Kolozsvár, 1797.) Szent tanítás a Szentlélek élő templomának tiszta fejjéségéről (Az oroszféji templom felszentelésén. 1808.). (Uo. 1809.) Halotti prédikáció... br. Radák Ádám... utolsó földi alkalmatosságára... 1803. (Uo. 1810.)

Irodalom: B. J. életrajza (Erdélyi Prédikatori Tár, I.).

Bodola Károly (Zágoni) (Nagyenyed, 1790. körül – Szászváros, 1836.) ref. lelkész, az előbbinek fia. Nagyenyeden végezte iskoláit, azután →*köztanító*ságot is viselt, majd külföldre ment s 1814-ben a göttingeni egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1815-ben igazgató, 1821-ben lelkész lett. Szászvároson, ahol mint elsőpap halt meg. – *Művei:* Gyászbeszéd Vásárhelyi K. Sámuel felett. (Kolozsvár, 1817.) Egy életében szeretetre... (Gyászbeszéd Bruz Ferencné Burtz Regina felett). (Uo. 1826.) A jó és derék asszonynak... tulajdonai (Gyászbeszéd Dobai Györgyné Barcsai Katalin felett). (Nagyenyed, 1834.) A halál nekünk mindig nyereség (Gyászbeszéd Horváth Elek felett). (Uo. 1836.)

Bodola Sámuel (Zágoni) (Székelyudvarhely, 1790. dec. 10. – Kolozsvár, 1866. ápr. 22.) ref. püspök, az előbbinek unokatestvére. Székelyudvarhelyen tanult 1803-ig, midőn Nagyenyedre ment iskolái folytatására. Itt tanulmányai befejezte után →*köztanító* lett, majd külföldre ment s 1814 nyarán a göttingeni egyetemnek lépett a hallgatói közé. Másfél év múltán hazajövé, 1816 tavaszán udvari papságot vállalt Kolozsvárt özv. br. Daniel Istvánnénál. Még ezévi novemberben Héderfáján, 1818 júniusában Marosvásárhelyen foglalt el lelkési állást. 1820-tól →*teol. tanár* volt Székelyudvarhelyen, 1833-tól Marosvásárhelyen. Miután 1836-ban főjegyzőjévé választott az erdélyi egyháznak, 1841-ben Nagyenyedre ment át teol. tanárnak. Innen 1848 novemberében a fellázadt románok elől Kolozsvárra menekült s 1849-ben Marosvásárhelyre költözött, hol 1850-től ismét folytatta hivatalát. 1854-től Kolozsvárt működött, mint az oda összpontosított teol. akadémia tanára. Már 1852

februárjától püspökhelyettes volt az elaggott püspök →*Antal János* (apósa) mellett, majd ennek halála (1854.) után a püspökségre következett, de csak 1861 májusában nyervén meg a királyi megerősítést, addig csak helyettes püspökként szerepelt. Ekkor aztán felhagyott a tanárkodással. – Ő rendszerezte hivatalos, évenkénti kiadványként 1858-ban egyházkerülete névkönyveit. – *Művei:* A nagy ember vallásos-tudományos tekintetben (gr. →*Teleki Sámuel* feletti oratio, 1822.). (Kolozsvár, 1825.) Kik az igaz keresztyének? (Konfirmációi prédikáció.) (Brassó, 1831.) Katechismus. (Kolozsvár, 1832.) (V. kiad. 1861., melynek nyomán 1867-ben veje, →*Garda József* adta ki.) A jó ember (Gyászbeszéd Ugron János felett.) (Marosvásárhely, 1833.) könyvismertetés →*Salamon József* „Commentatio...”-járól. (Uo. 1840.) A ker. anyaszentegyház négy oszlopa. (Nagyenyed, 1845.) Papok felszentelése alkalmával mondott beszéd. (Kolozsvár, 1855.) Az élő egyház... (Prédikáció). (Uo. 1856.) →*Bod Péter* „Smirnai Szent Polikarpus”-ának folytatása (→*Zágoni Aranka Györgytől* Eperjesi Zsigmondig bezárólag, Névkönyv 1860–61.) Képviselő, successio és más teendők anyaszentegyházunkban (Névkönyv 1862.). Közzsinatot megnyitó beszéd. (Kolozsvár, 1863.) Ima, zsinatnyitó és papszentelő beszédek. (Uo. 1864.) Beszéd Kálvin halálának emlékére. (Uo. 1864.) Lelkészavató beszéd. (Uo. 1865.) – Veje volt Antal Jánosnak, apósa Garda Józsefnek.

Irodalom: *Bartók György:* B. S... („Nagy papok életrajza” közt, 1877.), *Koncz József:* A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.).

Bodon Ábrahám (Gömörmihályfalva, 1810. – Rimaszombat, 1871. jan. 31.) ref. egyházközségi →*főgondnok*. Sárospatakon tanult, a jogot Losoncon végezte s 1839-ben ügyvédi vizsgálatot tett. Országgyűlési képviselő is volt, vármegyei hivatalokat is viselt. Mint Gömör-Kishont vármegye másodalispánja halt meg. – Sokáig főgondnoka volt a felsővályi egyházközségnek. – Egyházi *művei:* A felsővályi ref. egyház története 1550–1860. (Sárospatak, 1860.) Vallásügyi tárgyalások az 1839–40. évi országgyűlésen (Sp. Füz. 1860–62.).

Bodor János (Felsőcernáton, 1861. márc. 10. – ?, 1949. okt. 23.) ref. lelkész. Felsőcernátonban kezdett tanulni. 1870-től Sepsiszentgyörgyön, 1876-tól Nagyenyeden tanult, hol 1880-ban végezte a gimnáziumot, 1884-ben a teológiát. Ekkor külföldre ment s egy évet töltött a berlini egyetemen. Hazajöve, Nagyenyeden →*köztanító*, 1886 februárjában zágoni lelkész, 1905 őszén szászvárosi elsőpap lett. A →*hunyadi egyházmege* 1915-ben →*esperessé* választotta,

de ő nem fogadta el ezt a hivatalt. 1932-ben nyugalmába lépett lelkészi állásáról is. Póttagja volt a →*budapesti II. zsinatnak* s 1899-től gondnoka a sepsiszentgyörgyi gimnáziumnak. Sok cikket írt az erdélyi egyházi lapokba, részben Pásztor álnév alatt. – *Művei*: Beköszöntő ima és egyházi beszéd. Nagyenyed, 1886. Pál apostol tana a megigazulásról. (Uo. 1896.) Prot. családkönyvecske, (Uo. 1897.) Kis tanulók hit- és erkölcstana. (Uo. 1900.) Vezérkönyv. (Uo. 1900.) Ószövetségi szent történetek. (Uo. 1900.) Újszövetségi szent történetek. (Uo. 1900.) Rövid ker. egyháztörténet. (Uo. 1900.) Emlékbeszéd →*Mikó Imre* grófról (Sepsiszentgyörgyi értesítő, 1906.). Erőforrás (Imák, Pásztor álnévvel). (Kolozsvár, 1915.) Isten igéje a háború idején (Prédikációk). (Debrecen, 1915.) Életképek. (Kolozsvár, év n.) Utam a felsőcsernátoni mesteri parochiától a zágoni papi parochiáig. (Nagyenyed, 1936.) Karácsonyi jelenetek. (Nagyvárad, év n.) Számos gyakorlati papi dolgozata van kéziratban.

Bodrogkeresztúri ref. konvent, a magyarországi ref. világiaknak egyházuk közös ügyeinek intézésére nagy számmal tartott összejövetelei közül a legfontosabb és legmesszebbre kiható, mely 1734. nov. 5-én ült egybe. Még világi vezérférfiak sem túlságos számmal vettek rajta részt, mindamellett egyedül a →*tiszántúli egyházkerület* papsága vonakodott elismerni határozatainak érvényességét, de aztán ott is érvényre jutott a világi elemnek az egyházi kormányzatban bennük megszervezett részvétele. Azóta ugyanis az egyházkerület kormányzására a püspökök mellé →*főgondnokok*, az →*egyházmegyék* kormányzására pedig az →*esperesek* mellé törvényhatóságoként →*segédgondnokok* voltak választandók. Időkimélés tekintetéből, meg a várható ellenállásra számítva ez alkalommal kivételesen maga a konvent nevezte ki az újonnan szervezett állásokra a viszonyok figyelembe vételével legalkalmasabb egyéneket. Ilyen módon mintegy szentesítették egyszersmind a →*Ráday Páltól* már viselt →*egyetemes főgondnoki* hivatalt is, midőn a gr. Bethlen József személyében erre is választottak megfelelő egyént, akinek azonban a körülmények befolyása következtében meg kellett elégednie azzal, hogy kerületi főgondnoki tisztet vitt a keze ügyébe eső →*partiumban*. Intézkedtek továbbá afelől, hogy az →*ágensek* díjazására s egyéb költségek fedezésére szükséges pénzesz-szeg a hívek önkéntes adakozása útján miképpen gyűjtessék össze. Felosztották a magyarországi ref. egyházakat a már korábban megállapított tervezetük szerint engedélyezendő, sőt a tudtukon kívül már kiadott II. →*Carolina Resolutioban* el is rendelt négy →*egyházkerületbe*, melyeket egyfelől a természetes határokhöz képest, másfelől a történelmi fejlődés szerint, habár nem

a leghelyesebb beosztással állapítottak meg. Felhívták egyúttal az addig csak esperesektől igazgatott tiszáninenni kerületet, hogy az egyöntetűség és a kellő rend érdekében szintén válasszon püspököt. Eligazították végül a →*sárospataki kollégium* több függőben levő ügyét is. A konvent jegyzőkönyvét közölte a Sp. Füz. 1860. és 1863. évi folyama, tagjainak névsorát a Prot. Szle. 1917. évi folyama. Kétszázéves jubileumáról Emlékkönyv jelent meg (1935.).

Bogácsai ev. káptalan, az erdélyi szász egyházban, a 16. század vége felé keletkezett s közigazgatósági hatóság gyanánt az 1861-ben végrehajtott rendezésig létezett, amikor is a →*medgyesi* részben a →*segesvári egyházmegyébe* helyezték. A 18. század folyamán 24 egyházból állott. Ezek nagyobb részükben Kisküküllő, kisebb részükben Nagyküküllő vármegye területén feküdtek.

Irodalom: *Marienburg* Frigyes: Gedenkbuch des Bogeschdorfer Capitels (Archiv des Vereines... XIX. k.). Dékánjai és lelkészei névsora uo. XXI. k.

Bogáthi Fazekas Miklós (a költő) (? , 1548. dec. 4. – ?, ?) unit. lelkész. 1575 ősze tájáig Désen, ettől fogva Tordán tanárkodott, míg legkésőbb 1579 eleje után Kolozsvárt lett →*rektor*. Innen 1580 őszén Aranyosgerendre ment lelkésznek, hol egyszersmind udvari papja volt Gerendi Jánosnak. Harcha keveredvén egyházi felsőségével, 1583 k. többemagával elvesztette állását. Így jutott vissza ismét Tordára tanárnak, honnan 1584 vége felé vagy 1585 első felében Homoródszentpálra ment lelkésznek és a Korniss Farkas udvari papjának. 1591-ben még ott volt, további sorsáról azonban semmi bizonyosat nem tudunk. – *Históriás énekeken* kívül, melyekben többé-kevésbé uralkodó volt a vallási szempont, verses bibliafordításokat készített, melyek az ószövetségnek körülbelül valamennyi költői részletét tolmácsolják magyarul. Ez utóbbiak a 128. zsoltrénak (1591.) kivételével mind kéziratban maradtak, de általában jellemző vonásuk, hogy szombatos nézeteket tükröznek vissza, kivált zsoltafordításai. Prózai műve csak abban a valószínű esetben van, ha ő volt a szerzője a „Defensio Francisci Davidis” (1582.) c. kötetben megjelent „Scriptum fratrum Transylvanorum” c. egyháztörténeti becsű munkának.

Megkülönböztetendő tőle a prózaíró **B. F. M.**

Irodalom: *Jakab* Elek: B. F. M. (Ker. Magvető, 1880.), *Uő*: Még egyszer B. F. M.-ről (Uo. 1891.), *Décsi* Lajos: B. F. M. élete és költői működése (1895.), *Kohn* Sámuel: A szombatosok (1889.), *Schiller* István: B. F. M. élete és vallásos tárgyú költészete (1915.), *Kanyaró* Ferenc: B. zsoltaírai az áru-lók és üldözők ellen (Ker. Magvető, 1902.),

Uő: B. zsoldárai a jezsuiták ellen (Uo. 1903.), *Zoványi* Jenő: Két B. F. M. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1935.).

Bogáthi Fazekas Miklós (a prózaíró) (? – Kolozsvár, 1592.) unit. lelkész, a 16. század negyvenes éveinek kezdetén születhetett. 1579 elején Szentdemeterre ment Balássy Ferenchez udvari papnak. Csakhamar ezután Aranyosgerenden vállalt lelkészséget, de onnan már 1580 nyarán Baranya vármegyébe távozott valami rávárható üldözés elől. Itt valószínűleg Pécsen talált tanári alkalmazást, melyről pár év múlva, legkésőbb 1583 tavaszán visszatért Erdélybe, hol ebben az időpontban Szentdemeteren kapta meg a régi állását. 1591 ősze tájától Kolozsvárt volt magyar prédikátor s ott halt meg 1592 folyamán, alkalmasint nyara táján. – Kéziratban maradtak *művei:* melyek mind a Bibliával foglalkoznak. Legnevezetesebb a Jelenések könyvéről írt magyarázata. Írt még a Mózes törvényéről, a Krisztus jövendöléseiről s az ő történetéről, a Szentlélekről, meg az apostoli levelekről.

A második **B. F. M.** alatt elősorolt dolgozatok.

Bogdán Gyula (Marosvásárhely, 1889. nov. 16. – Budapest, 1953. márc.) ref. lelkész. Marosvásárhelyen tanult. A teológiát Budapesten végezte s Edinburghben gyarapította ismereteit. Onnan hazajöve, Marosvásárhelyen →*káplánkodott*, míg 1915-ben Mezőcsáváson lelkész lett. 1917-ben országos titkáru hívtá meg a Bethánia egyesület, 1919-ben h. lelkésznek ment Kispeszt-Wekerletelepre, hol az 1923-ra anyásított egyház ekkor lelkészének választotta. Itt új templom, az irodalom terén pedig több mű örökíté meg munkálkodását: Ker. család. (Budapest, 1918.) Haldokló hitetlen. (Uo. 1919.) Az aratás elmúlt. (Uo. 1919.) Egy nap csodái a kommunizmus alatt. (Uo. 1920.) Ker. szózat a zsidósághoz. (Uo. 1922.) Történetek az egy szűkeséges dologról. (Uo. 1923.) A kálvinista politika alapvonalai. (Uo. 1925.) Mit tehet a ref. egyház a munkásokért? (Uo. 1929.) Gyapjúszálak. (Uo. 1934.) Az adakozás lelkének nevelése. (Tahitótfalu, 1926.) Hova visz utad? (Budapest, év n.) Számos cikke jelent meg, részben általa szerkesztett vállalatokban.

Bognár Endre (Felpéc, 1842. nov. 8. – Pápa, 1919. aug. 8.) ev. lelkész. A gimnáziumot Győrött és Sopronban 1856–64-ben végezte, a teológiát az utóbbi helyen 1864–67-ben, azután pedig Bécsben hallgatta azt. Három hónapi vadosfai →*káplánság* után egy évig őrszigeti pap volt, majd Lovászpatonán lelkészkedett, 1918 elején történt nyugalombaléptéig. – A →*dunántúli egyházkerületek* főjegyzői, az egyetemes →*gyámintézetek* 1913-tól elnöki tisztét vitte. Szerkesztette 26 éven át „A gyámintézet” c. időszaki köz-

lönyt, dolgozott a Czékus-Karsay-féle Agendába s a következő műveket írta: Luther kis kátéjának magyarázata. (Pápa, 1880.) (XI. kiad. 1918.) Hit és élet. (Uo. 1881.) Kis tükör. (Uo. 1896.) A második huszonöt év a magyarhoni E. E. E. gyámintézet történetéből. (Uo. 1910.) 1880-tól évkönyveket adott ki egyházközségéről, az I. évfolyamban annak történetét is közölvén, s a további évfolyamokban is mindig adván valami vallási-irodalmi dolgozatot is. Fordított dolgozatai is vannak.

Bogner Péter (Brassó, ? – Brassó, 1591. júl. 28.) ev. lelkész. 1550 elején külföldre ment s ott a művelt világ számos egyetemén összesen majdnem másfél évtizedig foglalkozott a teológián kívüli tudományokkal. 1550. márc. 9-én a wittenbergi, 1552-ben a baseli egyetemre iratkozott be, Párizsban hat évig időzött, azután kizárólag a jogtudománynak szentelte magát, s miután a római, sienai, 1563-ban a padovai, 1564-ben a bolognai egyetemen hallgatta azt, ez évi szept. 30-án a ferrarai egyetemen doktori oklevelet szerzett belőle. Ekkor visszatért szülővárosába, városi tanácsos és az iskolának →*lectora* lett, egyszersmind orvosi működést is fejtve ki. 1572 végén aztán az elsőpapi hivatalt foglalta el, később a káptalan →*dékanjává* is megválasztatván. – *Műve:* Tröstliche Gebete wider die Türken. (Brassó, 1586.) (II. kiad. uo. 1594.)

Bojthi Veres Gáspár (Bojt, 1595 körül – ?, ?) ref. vallású tisztviselő. Valószínűleg Nagyváradon kezdett tanulni, de már 1613. aug. 5-én Debrecenben iratkozott be a nagyobb diákok sorába. Azután külföldre ment és 1617. jan. 17-én a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Innen 1618-ban az ifj. Bethlen István nevelőjének hazatérvén, ezzel együtt 1619 áprilisától ismét Heidelbergben volt egyetemi hallgató. 1620 novemberében jött vele vissza s ekkor →*rektor* lett Marosvásárhelyen. Ám 1621 októberében visszament nevelői állásába, melyet 1622-ben hagyott el végleg. Ettől fogva újra Marosvásárhelyen, 1623-tól pedig Gyulaféhevárt tanárkodott s egyúttal az udvari történetírói megbízást nyerte. Nemsokára udvari papságot foglalt el, de már 1625-ben vármegyei esküdtjegyző és káptalani requisitor volt. 1621-ben vitát folytatott a Radnóton lakó unitárius Rákosi Boldizsárral a szentháromság és az Isten testté válása kérdésében. 1626-ban Németországba küldte →*Bethlen Gábor*, hogy professzorokat szerezzen Gyulaféhevárra, majd I. →*Rákóczy György* diplomáciai küldetésekkel bízta meg. 1640-ben még élt, de azután nyoma vész. – *Művei:* Panegyris in laudes Gabrielis Bethlen. (Heidelberg, 1617.) Latin gyászbeszéd és gyászvers Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna halálára. (Az általa szerkesztett s a II. rész latin előszavával és jegyzetekkel ellá-

tott „Exequiarum caeremonialium... libelli duo” c. kiadványban.) (Gyulafehérvár, 1624.) De rebus pestis magni Gabrielis Bethlen (Engel J. K. „Monumenta Ungarica”-jában). (Bécs, 1809.) Respondens volt a „De omnipotentia Dei ejusque abusu” (1617.) tartott vitán. Írt még üdvözlő verseket Bethlen Gáborhoz a reformáció százéves jubileumakor, Albensis Jánoshoz (1617.), →*Jászberényi Mátyáshoz* (1617.), Borzási B. Balázshoz (1617.), Csepei Ferenchez (1618.), →*Szilvási K. Mártonhoz* (1618. görögül), →*Putnoki Jánoshoz* (1618.), Rhédei Ferenchez (1619.), Diószegi V. Mihályhoz (1620.).

Irodalom: *Koncz* József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.), *Makoldy* Sándor: B. V. G. élete és történetírói munkássága (1904.).

Bokor József (Kadarkút, 1843. jún. 19. – Bp. 1917. jún. 11.) ref. vallású fővárosi tanár. Tanult Csurgón, Pápán és Pesten, hol 1866-ban végezte a teológiát. Ettől fogva nevelősködött, míg 1868-ban rendkívüli, 1869-ben rendes tanár lett a sárospataki →*teol. akadémia* bibliai tanszékén. 1877-ben a bölcsészeti tanszékre lépett át, melyről 1885-ben lemondott és Budapestre tette át lakását, hol még 1884 májusában bölcsészettudományi doktorságot szerzett. Itt aztán az egyetemen 1887-ben magántanárrá kinevezett, 1912-ben pedig rendkívüli tanári címet kapott. Sokáig foglalkozott hírlapírással, közben felsőkereskedelmi iskolai tanárságra is megválasztván, melyről később nyugalomba lépve, meghalt. – 1882-ben egy ideig egyik társszerkesztője volt a →*Sárospataki Lapoknak*, 1885–6-ban egyik, 1887–91-ben egyedüli szerkesztője a Magyar Philosophiai Szemlének s központi szerkesztője a Pallas Nagy Lexikonának. Főleg a pedagógia terén dolgozott eredményesen. Egyházi érdekű dolgozatai: A keresztyénység és a társadalom (Prot. Tudományos Szemle, 1869.). A vallás és tudománya. Sárospatak, 1871. Komáromi bibliafordításáról „könyvismertetés” (Révész Figyelmezője, 1872.). A sárospataki ev. ref. akadémia hittani karának előterjesztése ugyanazon szak berendezése tárgyában (P. E. I. L. 1875., a →*Warga Lajos* neve alatt). A zsidóság fejlődése és az apokalyptikus irodalom (Révész Figyelmezője, 1875.). A theol. fakultások az olasz parlament előtt (Uo. 1876.). Emberszeretet. (Budapest, 1902.) Hit és tudás. (Uo. 1902.) A calvinismus erőssége. (Uo. 1910.)

Boleman István (Krischlitz, [Csehország], 1795. máj. 12. – Selmecebánya, 1882. júl. 12.) ev. tanár. Az elemi iskolát Garamszegen, a gimnáziumot Selmecebányán, a teológiát Pozsonyban végezte. Ezután nevelősködött, míg 1817-ben Tübingenbe ment, honnan visszatérve Losoncon, 1820 áprilisában Selmecebányán gimn. tanár lett. Miután ez utóbbi helyen 1827-től →*teológiai*

tanár volt. 1840-ben ugyanilyen állásra választották meg Pozsonyba. Erről 1873-ban nyugalomba vonult. – Teol. irányú *művei*: Pál apostolnak a rómaiakhoz írott levele. (Pozsony, 1860.) Pál apostolnak a korinthusiakhoz írott második levele. (Uo. 1860.) Pál apostolnak a korinthusiakhoz írott első levele. (Uo. 1861.) A reform törvénye és alkalmazása a prot. egyházban (Egyházi Reform, 1871.).

Bolkácsi ev. káptalan („küküllővári”, valamint „alsóküküllői” néven is), az erdélyi szász kerületben, a 16. század második felében alakult s közigazgatási hatóságként 1861-ig létezett, amikor is egészében a →*selyki egyházmegyébe* oszlatott be. A 18. században 14 anyaegyház tartozott hozzá.

Bolyai Farkas (Bólya, 1775. febr. 19. – Marosvásárhely, 1856. nov. 20.) ref. tanár. Tanult 1781 ősztől Nagyenyeden, majd Kolozsvárt, 1796-tól Jenában s még ez évtől Göttingenben. Hazatérve egy évig nevelősködött, 1801-től Domáldon gazdálkodást folytatott, míg 1804 tavaszán tanár lett Marosvásárhelyen. 1851 őszen nyugalomba lépett. – A Magyar Tud. Akadémia 1832-ben levelező tagjává választotta, amire többoldalú irodalmi működésével méltóvá tette magát, de képességei jóval túlhaladták ily módon szerzett érdemeit. Szépirodalmi dolgozatai is feltűnést keltettek korukban, s hivatott bírálók nyilatkoztak róluk nagy elismeréssel, de a matematikában tartozott ennek legkitűnőbb munkásai közé, a magyarságnak pedig mindeddig felül nem múlt nagysága. Ennek terén kiadott művei, bár többnyire tanulók használatára voltak szánva, a tudományban olyan magaslatokat érték el, hogy szakértő vélekedés szerint mindenik megannyi megtestésült filozófiája a mathesisnek, s mindig többé-kevésbé új oldalról tárgyalván a felőlelt kérdéseket, annak fejlesztésére és előbbre vitelére rendkívül sokat tettek. Hírre tett szert a kályharakás terén is a tűzifa-kímélés szempontját figyelembe vevő új módszerével. Nevelésügyi elveket a 19. századnak már első harmadában olyanokat nyilvánított, amelyek évtizedekkel később meg is valósultak jobbára.

Bolyai János (Kolozsvár, 1802. dec. 15. – Marosvásárhely, 1860. jan. 27.). Előbbinek fia. Marosvásárhelyen tanult, honnan 1818-ban Bécsújhelybe ment katonai akadémiára. 1823-ban vezérkari tiszt lett s mint ilyen három év alatt kapitányságig vitte. Ausztria és Magyarország különböző városaiban szolgált, míg 1833-ban nyugalomba vonult. Ettől fogva előbb Marosvásárhelyen, 1836–46-ban Domáldon, azután újra Marosvásárhelyen lakott. – Atyja lángeszét örökölvén s tőle már zsenge korában a legalaposabb matematikai kiképzésben részesülvén, húszéves korában egy világraszóló felfedezésre jutott annak terén, amit azonban csak 1832-ben tett köz-

zé, atyja „Tentamen” c. könyve (Új kiad. 1897–1904.) I. kötetének végére illetve (Appendix scientiam spatii absolute veram exhibens: a veritate aut falsitate axiomatis XI. Euclidii independentem). Ebben mindössze 26 lapon fejt ki az Euklides sem bebizonyítható, sem megcáfолható elmélete helyébe már kétezer év óta keresett új geometriai rendszert, de fölfedezésével azóta a magyaron kívül a német, francia, angol, olasz, japán stb. tudományos irodalom ismételtelen és behatóan foglalkozott. Magyar fordítása a szerző életrajzával együtt 1897-ben jelent meg (Facsimile kiadása, 1902.).

Irodalom: Szily Kálmán: Adatok B. F. életrajzához (1885.), Koncz József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.), Bedőházi János: A két Bolyai (1897.), Stäckel-Rados: B. F. és B. J. geometriai vizsgálatai (1914.), Dávid Lajos: A két Bolyai élete és munkássága (1923.), Szabó Péter: B. J. ifjúsága (1910.), Lakatos Sámuel és mások: A Bolyai-emlékünnepe (1903.).

Bonyhai Simon György (Bonyha, 1673. – ?Marosvásárhely, 1737. szept. 19.) ref. püspök. Tanult Kolozsvárt 1683-tól és Nagyenyeden 1688-tól, ahol aztán 1690-ben →*subscribált*. Miután itt →*köztanító*, →*contrascriba* s végül →*senior* is volt, →*rektor* lett Fogarason. 1699 nyarán külföldre indulván, aug. 2-án az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. 1701 tavaszától megjárta még Angliát, Hollandiát s Németország többi részét. 1702 nyarán hazaérkezvén, 1703-tól udvari papja volt gr. Bethlen Miklósnak, majd 1707-től Nagyszebenben, 1709 júniusától Küküllővárt lelkészkedett. A →*küküllői egyházmegye* 1712-ben →*esperessé*, az →*erdélyi egyházkerület* pedig később →*generalis notarius*sá választotta. Ő volt az első, ki ez utóbbi hivatalából minden újabb választás nélkül következett püspökségre. Ez 1728-ban történt, amikor is előbb Nagyenyedre, 1729-ben Marosvásárhelyre ment lelkésznek, de küküllői esperesi hivatalát még az egyházmegye határain kívül is megtartotta. – *Művei:* Házi kereszt (Gyászbeszéd gr. Bethlen Sámuelné Lázár Mária felett). (Kolozsvár, 1732.) Kegyes ember nyeresége (Gyászbeszéd br. Wesselényi István és felesége, gr. Bánffy Kata felett). (Uo. 1734.) Oratio funebris... (Ugyanazok felett). (Uo. 1734.) Igazán vitézkedő... léleknek koronája (Gyászbeszéd gr. Gyulai Ferenc felett, 1730.) (Uo. 1743.) Gyászverset írt a →*Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.). A felette →*Kapronczai Györgytől*, →*Benkő Ferenctől*, →*Szigeti Gyula Istvántól*. →*Rimaszombati Sámuel*től és →*Pelsőci Kovács Jánostól* tartott beszédek ki vannak adva. – Apósa volt →*Zágoni Aranka György* püspöknek.

Bonyhai ev. káptalan, Erdélyben, a →*székely-*

földi (marosi) magyar egyházmegyéből a Kisküküllő vármegye északkeleti részén levő egyházaknak 1560 táján ismeretlen okokból történt kiválása folytán keletkezett. Első →*esperese* az ezek közé tartozó nagyteremi egyház lelkésze, az ezt a tiszteletet addig is viselő Hunyadi János lehetett. Csakhamar egészében átment a helvét irányhoz, mégpedig akkori dékánjának, Csiki Tamás bonyhai papnak a vezetése alatt, aki 1566-ban lemondott nemcsak a dékániságról, hanem a papságról is. Az egész beléolvadt aztán a →*küküllői egyházmegyébe*, mellyel együtt 1571-től a →*nagyenyed*hez tartozott s ettől idővel a küküllői egyházmegye többi egyházaival együtt szakadt el.

Borbély István (Torockó, 1886. nov. 23. – ?, 1932. márc. 20.) unit. tanár. Az elemi iskolát 1892–96-ban Marosújvárt, a gimnáziumot 1896–98-ban Budapesten (I. ker. áll.), 1898–1902-ben Nagyenyeden, 1902–1904-ben Kolozsvárt (Unit.) végezte. Azután a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának volt hallgatója, melyen 1909-ben doktorságot szerzett. Miután két évig a kolozsvári unit. kollégiumban felügyelő tanári tiszteletet töltött be, 1910–11-ben pedig katonáskodott, 1911-től helyettes, 1912-től rendes tanár volt a kolozsvári unit. gimnáziumban. 1914-től a háborúban lévén, csak 1919-ben került vissza állásába. 1925-ben lelkészi oklevelet, majd teol. m. tanári képesítést szerezvén, 1928-ban a →*teol. akadémia* systematikai tanszékét foglalta el. – Szorgalmasan dolgozott irodalmi téren, több irányban is. Egyházi tárgyúak a következő nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent művei: →*Heltai Gáspár*. (Kolozsvár, 1907.) Unit. polémikusok Magyarországon a 16. században. (Uo. 1909.) Régi szentírásfordítások (Visky Károlyal). (Budapest, 1910.) A Heltai-féle biblia (Ker. Magvető, 1910.). →*Dávid Ferenc* és kora. (Uo. 1910–1912.) A magyar unit. egyház hitelvei a 16. században. (Kolozsvár, 1914.) Az unit. életfelfogás új irányai természettudományi megvilágításban. (Uo. 1920.) A mai unit. hitelvek kialakulásának története (I. rész.). (Uo. 1925.) Az unit. prédikáció. (Uo. 1926.) A régi Torockó. (Uo. 1927.) Az unitarizmus szerepe Erdély történetében. (Uo. 1927.) →*Ferenc József* unit. püspök emlékezete. (Uo. 1928.) A dualis létbölcselet és teológiája. (Uo. 1928.) →*Simén Domokos* és kora (Ker. Magvető, 1928.). Az unit. ker. hit alapfogalmai. (Uo. 1930.) A ker. teológia és az egyházi dogmák keletkezése. (Uo. 1931.) Kant erkölcstana. (Uo. 1931.) Egyik szerkesztője volt a Ker. Magvetőnek (1922–28.) és az Unit. Közölnyének (1920–21.) s első főtítkára az →*Unit. Irodalmi Társaságnak*.

Borbis János (Verbica, 1832. jún. 24. – Hameln, 1913. szept. 18.) ev. tanár. A gimnáziumot

1841–48-ban Rozsnyón, 1850–51-ben Késmárkon elvégezvén, 1856-ig →*levita* volt Menguszfalván. Ekkor külföldre ment s 1858 ősztől Lipcsében időzött, hol 1862-ben licentiatust szerzett. Azután hazajöve, csácsói lelkész volt, míg 1865-ben kívándorolván, Teschenben, majd több más helyen gimn. vallásanári tiszteletet töltött be. 1872-től Gillersheimban, 1885-től Hochmühlben lelkészkedett, míg 1899-ben nyugalomba lépett. – Magyar vonatkozású *művei*: Die ev.-luth. Kirche Ungarns in ihrer geschichtlichen Entwicklung... (Nördlingen, 1861.) Die ev. Kirche in den deutsch-slavischen Ländern und in Siebenbürgen (Az előbbinek függeléke). Szívélyes szó az ev. néphez (Szlovákul). (Berlin, 1862.) Die lutherischen Slovaken ein Märtyrervolk. (Erlangen, 1862.) (Magyarul P. E. I. L. 1862.) Hochzeitgebräuche der Slovaken. (Schwerin, 1863.) Religionsunterricht... in Teschen. (leschen, 1867.)

Bornagius Pál (Felka, 1674. szept. 28. – ?, 1737. dec. 4.) ev. lelkész. Hazai tanulása után külföldre látogatott el s 1696. máj. 4-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, mely 1699. ápr. 27-én magisterré avatta. – *Műve*: Confessio martyrum de mysterio sacro-sanctae trinitatis. (Wittenberg, 1699.) (II. kiad. 1701.) Egy történelmi tárgyú vitán respondensi szerepet vitt.

Bornemisza István (? , 1599. – ?, ?) ref. lelkészjelölt. A szűkebb Magyarországon született. Honi tanulmányai után külföldre ment s 1624. júl. 6-án a leideni egyetem hallgatói közé lépett. 1632-ben még ott tartózkodott, de további élet-mozzanatai ismeretlenek. – *Műve*: Decas epigrammatum sacrorum de adventu, nativitate, circumcissione et sacro nomine Domini nostri Jesu Christi... (Leiden, 1632.)

Bornemisza János (Rimaszombat, ? , – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, honnan külföldre mentén, 1733. okt. 1-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazatérvén lelkész lett s mint ilyen 1744 nyarán Hernádnémetiben, 1754-ben Mezőcsáton működött. – *Műve*: Proféták fiai siralma (Gyászbeszéd →*Szathmári Paksi Mihály* felett, 1744.). (Kolozsvár, 1748.) Respondens volt a „De sale terrae” (1734.) és a „De salute Jesu Christo parta” (1734.) tartott vitatkozásokon.

Bornemisza Miklós (? , ? – ?, ?) prot. papi embernek kellett lennie, midőn 1568-ban megírta „Historia, miképen az szent Eleazár pap... martyromságot szenvedett...” c. bibliai verses elbeszélést, mely többször is napvilágot látott, legutoljára a Régi Magyar Költők Tára VIII. kötetében.

Bornemisza (Abstemius) Péter (Pest, 1535. febr. 22. – ?, 1585 elején) ev. püspök. Előkelő szülei az 1541. évi török pusztításkor megfosztatván vagyonuktól s talán elvesztvén életüket is, már kicsei korában szomorú sors jutott részére.

Kassán tanult, hol 1553-ban prot. hite miatt verést és fogságot szenvedett. Innen külföldre ment s a többi közt Bécsben is tanult, hol →*Nádasdy Tamás*nak a támogatásában részesült. Ellenben →*Oláh Miklós* és püspöktársai üldözöbe vették, mert prédikációkat tartott a szállásán. 1559-ben el is zárták, de még ezévi aug. 28-án sikerült megszöknie börtönéből. Olasz és német egyetemeket vett ezután sorra, melyek közül csupán Padováról tudunk név szerint. Hazájába 1561-ben tért vissza s ettől fogva különféle foglalkozásokat folytatott, valószínűleg hathatósan fáradozva Nagyszombat vidékén a reformáció érdekében, amivel magára vonta Telegdi Miklós üldözését. Ez elől elvonulván, 1564-re Zólyomban udvari papja lett Balassa Jánosnak s egyszersmind nevelő ennek Bálint fia mellett. Vallása és annak érdekében kifejtett tevékenysége miatt csakhamar megidéztek Bécsbe, de úgy látszik ezúttal nem lett semmi baja. 1566-ban ellátogatott Ungvárra Balassa Menyhérthez, úgyszintén Husztra Bornemisza Boldizsárhoz, de rövidesen visszatért Zólyomba, honnan 1569-ben felrándult Pozsonyba, hogy prédikáljon az országgyűlésre egybegyűlt rendeknek. 1571-től Galgócra, 1573 elejére Semptének és a Vág túlsó partján levő Szerednek volt lelkésze, egyúttal a gr. Salm Gyula udvarában is végezve a prédikatori teendőket. 1573-ban az ekkor szervezett püspöki hivatalt vele töltötte be a →*Csallóköz-mátyusföldi egyházkerület*. Ugyanez évben kezdte kinyomtatni műveit a saját sajtóján. 1578 februárjában jelen volt az országgyűlés megnyitásán Pozsonyban, s ott maga osztogatta Telegdi ellen írt „Fejtegetés”-ét. Az „Ördögi kísértetekről” szóló művét egy, vegyesen magyar és hatáskör alá nem tartozó szlovák prédikátorokból álló alkalmi bíróság még ebben az évben szigorúan elítélte s főleg az azáltal magát sértve érző Salmra való tekintettel arra kötelezte, hogy visszavonó irattal engesztelje azt ki. Ezt nem teljesítvén, 1578 őszen családostul elűzte Salm. Ekkor Detrekön Balassa Istvánnál talált menedéket. Innen egy ízben fölment Bécsbe, itt azonban febr. 23-tól börtönben tartották. Három hét múlva megszökött s Beckó várában Bánffy Lászlónál rejtőzött két hónapig, amikor is visszament Detrekőre. Innen 1583 k. Nádasfőre (Rárbokra), a saját birtokára vonult egy csomó irodalmi tervvel, de ezekből már csak keveset valósíthatott meg, mivel legkésőbb 1585 elején meghalt. – *Művei*: Tragédia magyar nyelven az Sophokles Elektrájából. (Bécs, 1558.) (Facsimile-kiadása 1924., más új kiadása 1932.) Kalendárium és az ég forgásából való igaz ítéletek (Ford.) (Uo. 1561.) Cantio de Szent János látásáról. (Debrecen 1566, vagy 1567.) Az evangéliumokból és az epistolákból való tanulságok. I. r. (Komját és Sempte, 1573.),

II. r. (Sempte, 1574.) III. r. (uo. 1575.), IV. r. (uo. 1578.), V. r. (Sempte és Detrekő, 1579.) Fejtegetés. (Sempte, 1577.) Négy könyvecske a keresztyéni hitnek tudományáról (Egy kis ábécés káté, egy nagyobb káté, egy agendáskönyv, „Vigasztaló könyvecske”, mely bővített kiadása a Bock után általa fordított, de először →*Balassa Bálint* neve alatt 1572-ben megjelent „Füves kertecské”-nek.) (Uo. 1577.) Az egésznek állítólag „Lelki tudománnyal teljes könyvecske” volt a címe. Ördögi kísértetekről (Eredetileg a „Tanulságok” IV. részének függeléke, melynek némely részlete „egynehány egyéb nyelvekre” is le volt fordítva.) (Uo. 1578.) (Újra kiadva 1942.) Prédikáció az Istennek irgalmasságáról (Különnyomat a „Tanulságok” V. kötetéből.) (Uo. 1578.) Énekek három rendben különb-különb-félék. (Detrekő, 1582.) Prédikációk egész esztendő által. (Detrekő és Rárbok, 1584.) Cationes funebrales. (Címlaptalan példánya maradt fenn.) Alkalmasint tévesen van neki tulajdonítva újabban a „Balassa Menyhért árultatása”. Kalendáriumot többet is és egy perikópás könyvet (1581 táján) szintén adott ki. Regényt írt róla Kapy Béla (1943.)

Irodalom: *Eötvös* Lajos: Adalék B. P. reformátorunk ismeretéhez (P. E. I. L., 1867.) *Thury Etele*: B. P. dunavidéki első ref. püspök élete és munkái (1888.) *Zoványi Jenő* és *Thury Etele* polémiája (P. E. I. L., 1887–1888.), *Zoványi Jenő*: B. P. vallásfelekezeti álláspontja (Tanulmányok... 1887.), *Kiss Áron* ifj.: B. P. élete (1891.), *Kálmán Farkas*: B. P. énekeskönyve (Uo. 1883.), *Rupp Kornél*: Telegdi és B. (1898.), *Schulek Tibor*: B. P. (1939.) *Zoványi Jenő*: Megírhatta-e B. P. egymaga összes műveit? (Magyar Könyvszemle, 1940.), *Szimonidesz* Lajos: Kassa és környéke vallásos helyzete az 1550-es években (Egyháztörténet, 1943.).

Boros György (Tordátfalva, 1855. ápr. 19. – Kolozsvár, 1941. jan. 26.) unit. püspök. Székelykeresztúron és Kolozsvárt tanult, hol 1877-ben végezte a teológiát. Ekkor Londonba ment, honnan 1879-ben tért haza s mindjárt →*teol. tanár* lett Kolozsvárt. Ez állásában 1928-ig működött, midőn püspökké választott. Ebbeli hivataláról 1938 tavaszán nyugalomba vonult. – Az amerikai cambridge-i Harvard-egyetem 1900-ban teol. díszdoktorrá tette. Ő kezdeményezte 1884-ben a Dávid Ferenc-egylet alakítását. Teol. irányú dolgozatai főleg a →*Keresztény Magvető*ben és külön is jelentek meg. Ezek a következők: Az iskola és a vallás. (Kolozsvár, 1881.) Luther Márton (Ker. Magvető, 1883.). Papszentelési ima és beszéd. (Kolozsvár, 1883.) A tizenkét apostol tanítása (Görögből ford. bevezetéssel). (Ker. Magvető, 1884.) Zwingli Ulrich és theológiája (Uo. 1884.). A magyar unit. irodalom 16. századbéli

termékei (Uo. 1885.) A szombatosok irodalmi maradványai és vallásos nézeteik (Uo. 1886.) Az unit. vallás fölvelei (Prédikáció). (Kolozsvár, 1889.) A szószerk jövője (Zsinati prédikáció). (Uo. 1895.) Szívemet hozzád emelem (Imakönyv). (Uo. 1898.) (II. kiad. 1904.) Brassai mint pedagógus. (Uo. 1900.) Az unitarizmus külföldön. (Uo. 1901.) Az unitarizmus missziója (Budapesti Dávid Ferenc-egylet I. évkönyve, 1902.), Az ótestamentum új világitásban (Értesítő, 1903.). Józan felfogás a bibliáról (Angolból ford.). (Uo. 1904.) A zsidók és unitariások érintkezései Észak-Amerikában. (Uo. 1904.) A modern bibliamagyarázat követelése a lelkész-től. (Székelykeresztúr, 1906.) Unit. élet Észak-Amerikában. (Uo. 1908.) Új theologia és unitarizmus (Értesítő, 1909.). →*Dávid Ferenc* theológiája (A Dávid „Rövid Magyarázata” új kiad. végén). (Kolozsvár, 1910.) →*Kriza János* és nagyajtai Kovács István barátsága (Ker. Magvető, 1912.). A vallás forrásai (Uo. 1913.). Visszatekintés az unit. theol. akadémia fejlődésére (Uo. 1916.). Angol és amerikai vallásos mozgalmak (Prot. Esték III.). (Budapest, 1916.) Angol és amerikai unit. társulatok százéves jubileuma. (Kolozsvár, 1925.) →*Brassai Sámuel* életrajza. (Uo. 1927.) Br. Petrichevich Horváth Kálmán és elődei. (Uo. 1929.) Szerartások és vallási szokások az unit. egyházban. (Uo. 1932.) Új theologia és az unitarizmus. (Uo. 1934.) Az angol unit. theol. akadémia. (Uo. 1935.) Az unit. lelkész helyzete és szerepe Magyarországon. (Uo. év n.) Erasmus. (Uo. 1937.) →*Agh István* püspök élete... (Ker. Magvető, 1938.). Szerkesztésében jelentek meg: Értesítő a nemzetközi unit. conferentiáról (1897.), Tizenkét cikk az unitarizmusról (1900.), Az unit. vallás Dávid Ferenc korában és azután (1910.) és több alkalmi kiadvány. Szerkesztette továbbá az Unit. Közlönyt 1888-tól. Újra kiadta Dávidnak „Rövid magyarázat...” c. művét (1910.).

Borosjenői ref. egyházmegye, az egykori →*zarándi egyházmegye*ének gyakran használt elnevezése.

Borosnyai Lukács János (Feldoboly, 1694 nyara – ?Marosvásárhely, 1760. febr. 9.) ref. püspök. Tanult 1707-től Nagyborosnyón, 1711-től Nagyenyeden, hol 1716-tól nevelő, 1719-től pedig →*köztanító* volt. 1720-ban Vízaknára ment →*rektornak*. Innen 1721. szept. 10-én külföldre indult s ezévi nov. 17-én az oderafrankfurti, 1722. szept. 19-én a leideni egyetemre iratkozott be. 1726 nyarán visszaérkezvén hazájába, br. Kemény Simonnának lett udvari papja Marosvécsen, de már a következő évi januárban Nagyenyedre ment másodpapnak, hol 1729-ben →*elsőpap* lett. 1735-ben tanári állást foglalt el Székelyudvarhelyen. Ebbeli működésének sokáig fennállott emléke volt az ő fádadozása folytán át-

alakított iskolaépület. 1748. nov. 28-án → *generalis notariussá* választott s már a következő évben püspökségre következett, legelső levén az uralkodótól oklevéllel megerősített püspökök sorában. 1751 májusában Marosvásárhelyre vitték lelkésznek s itt 1758. júl. 12-én → *esperesévé* is tette a → *marosi egyházmegye*. Püspöksége alatt történt az orgonának a ref. templomokba nagyobb számmal való bevittele. – *Művei*: De universo gratiae divinae negatio. (Leiden, 1725.) Bűnön épült halál... (Gyászbeszéd gr. Tholdi Ádám felett). (Kolozsvár, 1752.) Halál... ellen való orvosság (Gyászbeszéd br. Alvinczy Gábor felett). (Nagyszeben, 1751.) Istentől nyert jó feleségben (Gyászbeszéd gr. Lázár Jánosné gr. Teleki Kata felett). (Uo. 1758.) – Üdvözlő verset írt → *Vásárhelyi Baba Ferenchez* (1722.), gyászverset a → *Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.). – Veje volt → *Szigeti Gyula Istvánnak*.

Irodalom: Önéletírása (Prot. Közlöny, 1889.).

Borosnyai Lukács Simon (Székelyudvarhely, 1731. márc. 4. – ?Marosvásárhely, 1802. ápr. 4.) ref. lelkész, az előbbinek fia. Székelyudvarhelyen tanult és Marosvásárhelyen, honnan külföldre menve, a berni egyetemnek volt hallgatója. Hazatérvén, 1762-től Marosvásárhelyen lelkészkedett. 1774-ben → *generalis notariussá* választották, de már a következő évben lemondott. 1784-ben ismét felkérték e tiszttel elvállalására, de teljesíthetetlen feltételekhez kötötte elfogadását. Korábban Erdélynek legkedveltebb prédikátora volt. – *Művei*: Hitnek világgyőző nagy ereje (Gyászbeszéd gr. Rhédei János felett). (Kolozsvár, 1768.) Temetési prédikáció (gr. Bethlen Ádámné br. Bánffy Klára felett). (Uo. 1768.) Igaznak halála (Gyászbeszéd br. Wesselényi Ferenc felett). (Uo. 1771.) Temetési prédikáció... (gr. Wass Miklós felett, 1769.) (Uo. 1771.) Temetési prédikáció... id. br. → *Daniel István* tisztességére... (Uo. 1775.) Temetési prédikáció... (gr. Bethlen Ádám felett, 1772.) (Uo. 1775.) Szent Mihály ordója (prédikáció). (Marosvásárhely, 1777.) Temetési prédikáció... (br. Kemény Miklós felett, 1775.) (Kolozsvár, 1778.) Jó atya és annak gyermeke... (Gyászbeszéd gr. Teleki László és gr. Toroczky Zsigmondné gr. Teleki Eszter felett). (Uo. 1779.) Jó feleség képe (gr. Toldalagi Ferencné br. Bánffy Kata felett, 1768.). (Marosvásárhely, 1783.)

Borosnyai Nagy Zsigmond (Vízakna, 1704. márc. 1. – ?Nagyenyed, 1774.) ref. tanár. Tanulását Vízaknán kezdte. Ezt 1717-től Nagyenyeden folytatván, 1724-ben a → *togatusok* sorába lépett. Miután itt → *köztanító*ságot is viselt. külföldre távozott s 1730. szept. 18-án Oderafrankfurtban, 1731. szept. 12-én Leidenben, az 1734–35. tanév folyamán Franekerben, 1735-ben

Utrechtben iratkozott be az egyetemre. Járt Groningenben, Harderwijkben, majd Angliában is, hol rendezte a → *nagyenyedi kollégium* angol pénzének ügyét. Ezután visszatért Utrechtbe s ott 1736. nov. 23-án teol. doktorságot szerzett. A holland egyetemeken mindenütt stipendiumokat eszközölt ki honfitársai részére. Hazatérve, 1737. okt. 18-án érkezett Nagyenyedre elfoglalni → *teol. tanári* állását, melyre még Oderafrankfurtból meghívták a kollégiumi ifjúság „megegyezett suffragiuma szerint”. 1738-ban minden ok nélkül fogságra vetették, ahonnan azonban rövidesen kiszabadult. Neki és Ajtai Abod Mihálynak 1744-ben megtiltotta a → *főconsistorium*, hogy bírálattal alá vegyék az egyház meglévő szervezetét, melynek helyébe ők → *paritásost* ohajtottak. – Kiváló képzettségének szorgalmas írói működésével is jelét adta. – *Művei*: De holocausto Jephthae virgineo. (Franeker, 1735.) Disputatio historica ad illustriora quadam scriptorum antiquorum de Domino nostro Jesu Christo testimonia. (Uo. 1735.) De testamentis ad pias causas. (Utrecht, 1735.) De prima symboli apostolici adoratione. I-II. rész (Franeker, 1735.), III. rész (Utrecht, 1736.) De prima symboli apostolici origine et perfectione. (Uo. 1736.) Summa doctrinae de Deo Spiritu Sancto (Az előbbivel egy füzetben). Oratio ad Deum Spiritum Sanctum (Az előbbiekkal együtt). Az igaz ker. embernek papi tisztiról, annak pedig legnemesebb részéről, um. a könyörgésnek tudományáról... (Amsterdam, 1736.) (Új kiad. 1786.) Jeremiás profétának siralmas éneke (Gyászbeszéd br. Kemény Sámuel felett, 1744.) (Hely és év n.) De libris ref. ecclesiae symbolicis. (Kolozsvár, 1745.) Az alázatosság... fényes tüköre (Gyászbeszéd gr. Székely Lászlóné gr. Bánffy Kata felett). (Uo. 1745.) Temetési oratio... (br. Kemény Kata felett). (Uo. 1747.) Az Úrban megholtaknak valóságos boldogságok (Gyászbeszéd Kendefi Gábor felett). (Uo. 1749.) Éli pap mellett nevelkedett... Sámuel (Gyászbeszéd gr. Bethlen Sámuel felett). (Nagyszeben, 1751.) A Jeremiás szent próféta... (Gyászbeszéd gr. Teleki III. Sándor felett). (Nagyenyed, 1768.) A szent Jónak vigasztalására... (Gyászbeszéd ugyanaz felett). (Uo. 1768.) Igaz magyar izraelita... (Gyászbeszéd br. Inczédi Sámuel felett). (Uo. 1770.) A szent János apostol választott úrasszonya (Gyászbeszéd örv. br. Alvinczi Gáborné gr. Gyulay Kata felett). (Uo. 1771.) Hosszú üdvözlő verset írt Van Alphen Jeromoshoz (Epinicium... 1736.), az utrechti egyetem százéves jubileumára (Hymnus secularis... 1736.), ugyancsak Van Alphenhez az 1737-i újkor (Strenae cordiales et orales), rövidebbeket Marosvásárhelyi → *Tőke István*hoz (1724.), *Jancsó Jakab*hoz kettőt (1731.), → *Buzinkai György*höz (1733.), egy Gordon nevű len-

gyelhez (görögül, 1733.) és →*Bod Péter*hez (1746.), hosszú emlékverset a magyar ifjak számára végrendeletileg alapítványt tevő Everwijn Annáról (Monumentum pietatis...), aki alkalmat szolgáltatott a „kegyes célú hagyatékokról” szóló, említett értekezésének írására is; végül gyászverset gr. Teleki III. Sándorról (1768.) és saját feleségéről, Pál Ilonáról (1770.). Külföldön létében nemcsak nyilvános vitákban szerepelt elősorolt értekezéseivel, hanem három ízben különböző tárgyról szóló magán disputációkon is, egyik alkalommal „De coccejianismo hungarico” tartván értekezést. – Unokája volt →*Eperjesi Mihály*nak, sógora Vásárhelyi (Maros-) →*Tőke (II.) István*nak.

Boross János (Ipolysele, 1832. nov. 23. – ?Nagykároly, 1912. dec. 20.) ev. lelkész. A teológiát Pozsonyban végezte, azután külföldre mentén, 1857-ben a hallei egyetemre iratkozott be. Miután itt egy évet, s valamelyik más egyetemen szintén egy évet töltött, visszatért hazájába és egyidei nevelősködés, majd gútai →*káplánkodás*, meg huzamosabb idei sajógömöri tanárkodás után 1875-ben lelkész lett Nagykárolyban. 1910-ben nyugalomba lépett. – Művei: VII. Gergely pápa. (Rimaszombat, 1872.) A róm. katolicizmus és a protestáнизм befolyása és jelentősége az államban. (Budapest, 1905.)

Boross Mihály (Ószöny, 1815. jan. 9. – Sárboárd, 1899. márc. 5.) ref. vallású bíró. Ószönyön kezdett tanulni. 1830-tól Cegléden, 1832-től Nagykőrösön, 1835-től Pápán folytatta tanulmányait. Ez utóbbi helyről, hol jogot és teológiát hallgatott. 1838-ban →*akad. rektor*nak ment Dunamocsra, de 1842-ben végleg a jogra adta magát s ügyvédi vizsgálatot tevén, ezután váltakozva ügyvédi gyakorlattal, hivataloskodással, gazdálkodással, irodalommal foglalkozott, közben 1853-ban pár hónapi kecskeméti gimn. tanársága után elfogatván, kétévi várfogságot szenvedett. 1876-ban járásbírói tiszteről nyugalomba vonult. – Leginkább a politikai és az elbeszélő irodalmat művelte, ez utóbbi téren igen jó nevet szerezve, mint népies író. Számos ily fajta munkája jobbra olyan tárgyú, ami összefügg a prot. egyházi élettel, ám specialiter egyházi természetű művei is vannak: Béthel (Szenttörténeti novellák). (Székesfehérvár, 1844.) Melanchthon Fülöp élete. (Pest, 1860.) Hitújítás bajnokai (4. f.). (Uo. 1860–61.) Kalászkok a vallásosság és erkölcsiség mezején. (Uo. 1870.) A P. E. I. L.-nek 1858–1860-ban segédszerkesztője volt.

Borovszky Samu (Bácsordas, 1860. okt. 25. – Bp. 1912. ápr. 24.) ev. vallású történetíró. A gimnáziumot 1871-től Nagyszalontán, Békésen és Budapesten a reformátusoknál végezte. 1879-től a budapesti egyetem bölcsészeti karának volt a hallgatója, míg 1883-ban bölcsészettudományi doktorságot

szerezett. Ekkor az akadémia főtktkári hivatalában kapott alkalmazást, melyben haláláig működött. 1909-től a Magyar Tört. Társulatok titkári és a Századoknak szerkesztői tisztét vitte. Választmányi tagja volt több tudományos társulatnak s levelező tagja 1899-től a Magyar Tud. Akadémiának. Csánád és Borsod vármegyék általa írt történetének is vannak egyházi érdekű részletei, de egyenesen egyházi jellegű dolgozatokat is adott ki: Egy múlt századi prédikáció (Prot. Szle. 1892.). Debreceni írók és tanárok. (Budapest, 1898.) Tiszántúli ev. ref. papok, 1597–1679. (Uo. 1898.)

Borsod-gömör-kishonti cikkek, a 16. század utolsó évtizedének második felénél sem előbből, sem későbből nem való ref. kánonoskönyv, mely 38 egyházigazgatási cikkből áll. Nem egy érdekes és jellemző intézkedés van bennük, ami elüt a más törvénykönyvekben foglaltaktól. Valószínűleg eredeti szerzés, ha indul is néhol mások után. Magyar fordításban közölte →*Kiss Áron* (A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései), latin eredetiben Lampe-Ember.

Borsod-gömör-kishonti ref. egyházmegye, a →*tiszáninnyi egyházkerület*ben, a →*gömör-kishonti magyar egyházmegyéből* helvét irányúvá lett egyházközségeknek a 16. század utolsó évtizedében a borsodiakhoz való csatlakozásával nyerte e nevének csak nagyjában megfelelő kiterjedését, amennyiben ti. e három vármegye egész területén kívül jelentékeny számmal foglalt magába egyházakat Torna, Abaúj, Zemplén és Heves vármegyéből is, sőt a csatlakozás után egy ideig hozzá tartozott még a Nógrád vármegyei Losonc és Fülek is. A 18. század kezdetén 135, az 1799-i új beosztást megelőzőleg 148 egyházból állott. Ekkor három teljes egyházmegye alakult belőle s emellett egy csomó egyháza a szomszédos egyházmegyékbe bekebelezetett. Felosztását megelőzőleg három →*segédgondnoka* volt, amit több vármegyére való kiterjedése és Borsod vármegyének nagy területe tett szükségessé. A 16. század végéről külön kánonai maradtak fenn, melyek →*„borsod-gömör-kishonti cikkek”* néven ismeretesek. Valamivel több mint két évszázadra nyúló életéből a következő eseményekről tudunk: Sárközi Tóth János egri l. (1592 tavasz) 1593-ig, Tolnai L. Vince sajószentpéteri l. (1596 febr.) (1600 jan.), Ungvári András miskolci l. (1607 jún.) 1612 eleje tájáig, Nagytálya Fabricius Tamás szikszói majd máshova való l. 1612 tavasztól (1617 dec.), Szegedi Benedek sajószentpéteri l. (1614 első fele) 1638 tavaszáig, Geleji Gáspár szikszói l. 1638. júl. 7–1645. jan. 29., Jánosi Bálint szikszói l. (1646 febr.) (1655.), Szentlászlói Bálint miskolci l. (1656, 1657.), →*Szalóczi Mihály* sajószentpéteri l. (1665 jan.) 1674 tavasz tájáig, Bacsoni I. András szikszói l.

1674 nyara tájától 1684 eleje), Szántai Mátyás szikszói, selyebi l. (1687.), →*Harsányi Móric* István rimaszombati l. 1691-ig, Sziráki István szendrői l. (1691 eleje), Pápai János rimaszombati l. (1697) 1708-ig, →*Rimaszombati Mihály* miskolci l. 1709–1717, Szokolyai H. István sajoszentpéteri l. 1717-től (1735 nov.), Szentgyörgyi Sámuel rimaszombati l. 1745-ig, Őri Fülöp Pál sajoszentpéteri l. 1745–1773, Lebo István sajobáonyi l. 1773–1781, →*Szathmári Paksi Ábrahám* mezőkeresztesi l. 1781–1792, Szöke Ferenc rimaszombati l. 1792–1799.

Irodalom: Román Ernő: Az alsóborsodi s az őrségi borsod–gömör–kishonti egyházmegye története (1926.)

Borsod–hevesi ev. egyházmegye, az →*északi egyházkerületben*, 1952. júl. 1-től van meg 16 anyaegyházzal. Első esperes Moravcsik Sándor.

Borsodi József (Alsószuha, 1807. – Rimasimonyi, 1886. febr. 14.) ref. lelkész. Iskoláit Miskolcon és 1819-től Sárospatakon végezte, honnan 1834-ben Boldvára ment →*akad. rektornak*. 1837-ben →*káplán* lett Rimaszombaton, ahol 1839-től h. lelkész, 1841-től másodpap volt. 1849 tavaszán Rimasimonyiba választották lelkésznek, hol haláláig működött. – Egyike volt a legkitűnőbb magyar prot. imáiróknak. – Művei: Egyházi beszéd Droppa M. félszázados örömnepére. (Miskolc, 1854.) Templomi imák vasárnapokra, ünnepnapokra s más alkalmakra. (Pest, 1855.) (III. kiad. Budapest, 1880.) Hétköznapi, bűnbánati és alkalmi imák (Sajtó alá rendezte →*Mitrovics Gyula*). (Sárospatak, 1886.)

Borsodi ref. egyházmegye, a →*tiszáninnyi kerületben*, a gömöri és kishonti felvétel irányú egyházközösségeknek testületileg való hozzá csatlakozása előtt, tehát a 16. század utolsó évtizedéig létezett, mint ilyen. Esperesei közül ez időből a következők ismeretesek: (Mohi Ferenc szikszói l.) (1566. jan.), →*Hevesi Mihály* miskolci l. (1568. jún.). →*Czeglédi György* (1577.), Hevesi Mihály (II.) miskolci, szikszói l. (1579. nov.) (1591. nov.).

A 18. században többnyire így emlegették a →*borsod–gömör–kishontit*. –

Ugyanez a neve az 1952. júl. 1-e óta létező →*egyházmegyének*, mely a felső-, közép- és alsóborsodi (a hevesi egyházak nélkül) egyesítéséből keletkezett 115 anyaegyházzal, melyből 1956-ban tizenkettőt a →*hevesi egyházmegyének*, tizenkilencet az abaújinak adott át, míg hatot átvett a zemplénitől. Első esperese Nádházy Bertalan diósgyőr–vasgyári l., kit 1956-ban Virágh Sándor ugyancsak diósgyőr–vasgyári l. követett.

Irodalom: Zoványi Jenő: Hevesi Mihály (Prot. Szle. 1935.).

Borsodi superintendia, főleg a XVIII. században gyakran emlegetett neve a →*tiszáninnyi ref. egyházkerületnek*.

Borsos István (Ászár, 1863. febr. 8. – Bp. 1918. ápr. 12.) ref. tanár. Az elemi iskolát Vérteskéthelyen és Nagysápon, a gimnáziumot 1874-től Nagykőrösön és 1878-tól Pápán, a teológiát ez utóbbi helyen 1882–86-ban végezte. Ettől fogva két évig a budapesti egyetem bölcsészeti karának volt hallgatója. 1888-ban helyettes, 1892-ben rendes tanár lett a pápai gimnáziumban. – *Művei:* A pozsonyi rendkívüli törvényszék és a →*gályarabok* története. (Pápa, 1893.) A pápai ev. ref. főiskola könyvtárának katalógusa és rövid története. (Uo. 1901.) Széttétekintés a pápai ev. ref. kollégium könyvtárában. (Uo. 1904.) Kollégiumi történetek (Rajzok és elbeszélések). (Debrecen, 1913.) Egyik revizora volt a Kálvin Intitutiója 1909-i magyar fordításának s ugyancsak az ő kisebb művei fordításának. Állandóan dolgozott a →*Dunántúli Prot. Lapba*.

Borzsák Endre (Monor, 1844. ápr. 22. – Szekszárd, 1909. okt. 10.) ref. lelkész. A gimnáziumot Kecskeméten 1863-ban, a teológiát Pesten 1867-ben végezte. Ettől fogva Nagyszékelyen, Mislán, Tolnanémedin, Szekszárdon és Lacházán →*káplánkodott* 1872-ig, amikor lelkész lett Gyöngyösön. Innen 1873 májusában Szekszárdra ment papnak s ott is halt meg. – *Művei:* Gyász- és sírbeszéd (2 k.). (Szekszárd, 1877–85.) (I. k. II. kiad. 1879.) Papszentelési beszéd. (Budapest, 1879.) Újabb gyász- és sírbeszéd (Uo. 1886.) A reformáció története (Tankönyv). (Szekszárd, 1901.) Dolgozott egy pár egyházi lapba is, meg szépirodalmi munkái is vannak.

Böhm Károly (Besztercebánya, 1846. szept. 17. – Kolozsvár, 1911. máj. 18.) ev. vallású egyetemi tanár. Besztercebányán kezdte iskoláit. 1862-től Pozsonyban tanult, hol 1868-ban teológiát végzett. Külföldre menvén, ez évben a göttingeni, a következő évben a tübingeni, 1870 tavaszán a berlini egyetemen kezdett hallgatni. Még ez évben hazatérve, a pozsonyi, 1873-ban a budapesti gimnáziumnak választott tanárává, s ennek 1883-tól igazgatói tisztét is vitte. 1896 elején a kolozsvári egyetemre neveztetett ki a bölcsészeti nyilv. rendes tanárának. Ez az egyetem 1896-ban díszdoktorrá tette s a Magyar Tud. Akadémia 1896-ban levelező, 1908-ban rendes tagjává választotta. – A legönállóbb magyar bölcsész volt, kinek rendszere a legfejlettebb s amellet a legértékállóbbnak bizonyult. Ezen a téren „Az ember és világa” (5 k. 1883–1928.) c. alatt írta meg főművét. Ennek különösen V. kötetében (Az erkölcsi érték tana), de egyéb műveiben is igen sok a teológiai vonatkozás, azonban egyenesen teológiai dolgozatai is vannak: Jakab levelének viszonya Pál apostol leveleihez (Prot. Tud. Szle. 1869.). Még néhány szó a determinizmusról az erkölcs- és vallásban (Uo. 1869.).

Irodalom: Szelényi Ödön: B. K. és a prot. keresztyénség (Prot. Szle. 1911.), *Uő.*: B. K. és a vallásfilozófia (Theol. Szaklap, 1914.), *Többen:* Dr. B. K. élete és munkássága (3 k., 1913.), *Koller István:* B. lélektana (Ev. Lap, 1916.), *Bartók György:* B. K. tana és személyisége (1913.), *Uő.*: B. K. (1929.), B. K. ifjúkori önéletrajza (1931.), *Tankó Béla:* B. K. axiológiája. (1907.)

Böhm (Bohemus) Kristóf (Radeberg, [Németország], 1626. szept. 24. – Lőcse, 1660. márc. 19.) ev. lelkész. A wittenbergi és jenai egyetemek látogatása után ez utóbbin 1650-ben magisteri címet szerzett. 1654 elején Magyarországra kerülve pozsonyi →*rektornak*, már ez év végén lelkész lett ugyanott. Innen 1658 júniusában Lőcsére ment →*elsőpapnak* s ott is halt meg. Magyarországon írt műve: *Beantwortung der unchristlichen... Frage, woher ich gewiss sei, dass heutige Bibel... von Gott?* (Trencsén, 1655 és 1658 közt.) A temetésén →*Zabler Jóbtól* tartott beszéd megjelent, mégpedig a róla írt gyászversekkel egyidőben.

Irodalom: Weber Samu: Egy ág. hitv. lelkész beiktatása 1658-ban (P. E. I. L. 1888.).

Bökényi Filep János (Tiszabökény, 1625. körül. – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1641. júl. 14-én jutott a felsőbb osztályokba. Később külföldre is ellátogatván, 1650. okt. 1-én a franekeri, 1652-ben az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1654-ben Csarodán volt lelkész és talán 1687-ben is ő lelkészkedett Atyán, ellenben feltétlenül más az 1675-ben Makóra fölszentelt B. J. – *Műve:* *Mennyei lámpás...* (Angolból ford.) (Utrecht, 1652.) Részt vett a socinianizmus cáfolására tartott vitákban (1651.) mint *respondens*.

Böszörményi ref. egyházmegye, a →*zarándinak* 16. századbéli elnevezése, de hogy minő alapon, nem tudjuk, ha csak nem hibás olvasás eredménye „borosjenői” helyett.

Brassai Sámuel (Torockószentgyörgy, 1800. jún. 15. – Kolozsvár, 1897. jún. 24.) unit vallású egyetemi tanár. Tanult otthon lelkész-atyjától, 1812-től pedig a kolozsvári unit. kollégiumban, melynek, miután 1821-től nevelőséggel foglalkozott, 1837-ben tanárául választott. E minőségében mélyreható reformokat hívott létre. Az 1848. XX. tc. végrehajtása tárgyában mindjárt akkor, szept. 1-re összehívott pesti prot. értekezletnek jegyzői tisztét ő vitte. Ez évben a Ludoviceum tanárává nevezetvé ki, Pestre költözött, de a közbejött események meggátolták állása elfoglalásában, minél fogva 1859-ig a →*Szőnyi* és →*Gönczy* intézetében tanárkodott. Ekkor visszahivatván Kolozsvárra régi állásába, 1862-ig azt töltötte be, azután az Erdélyi Múzeum Egylet igazgatói hivatalát vállalta el. 1872-ben az elemi mennyi-

ségtan nyilv. rendes tanárának nevezetett ki az akkor megnyílt kolozsvári egyetemre, mely 1874-ben szakjabeli díszdoktorrá tette. 1884-ben nyugalomba lépett. – A Magyar Tud. Akadémia 1837-ben levelező, 1865-ben rendes, 1887-ben tiszteletbeli tagjává választotta, amit a tudományok számos terére kiterjedő és mindenütt értékes munkásságával méltán kiérdemelt. Főleg a bölcsészet és nyelvészet mezején ért el jelentékeny eredményeket, de a teológiában sem múlt el működése nyomtalanul. Egyháza ügyeiben egyébként is sokáig tevékeny részt vett, mint 1862-től a kollégium felügyelő gondnoka, majd mint a Dávid Ferenc-egylet elnöke. – Teol. érdekű nagyobb dolgozatai: *Nemcsak az anyag halhatatlan.* (Kolozsvár, 1865.) *Vallás és tudomány* (Ker. Magvető, 1873.) *A pozitivizmus* (Uo. 1875.). *Teremtés és fejlődés* (Uo. 1878.). *A jövő vallása.* (Kolozsvár, 1886.) *Vallás és hit.* (Uo. 1887.) *Nézetek a vallás eszméjéről.* (Uo. 1887.) *Melyik az igazi tudomány?* (Ker. Magvető, 1887. és 1893.) *Szózatok a jövő vallásáról.* (Uo. 1889.) *Buddhizmus.* (Uo. 1890.) *Jézus istenségéről.* (Kolozsvár, 1891.) *A lélek létezése.* (Uo. 1891.) *Fejlődés és erkölcsan.* (Erdélyi Múzeum, 1894.)

Irodalom: *Kőváry* László: *A száz évet élt dr. B. S. pályafutása és munkái* (1897.), *Gál* Kelemen: *B. mint philosophus* (1899.), *Uő.*: B. S. (1932.), *Fitz* József: *B. S.* (1911., jav. kiad. 1913.), *Boros* Gy.: *B. S. életrajza* (1927.).

Brassóban a reformáció nyomai már a mohácsi vész előtt mutatkoztak, de a prot. egyház tulajdonképpen való megalapítója a nagy →*Honterus János* volt, ki lutheránus szellemben szervezte azt. Midőn hirdetni kezdték a helvét irányt, az itt elég szépszámú magyarság tetemes részében hozzacsatlakozott, de a luth. káptalan befolyása útját állotta szélesebb körökben való elterjedésének, a százságot pedig egészében meg tudta tartani a lutherizmusban, miután erélyes fellépésével még azt is meggátolta közöttük, hogy hangoztatni merje valaki amannak az elveit. A magyarság viszont az antitrinitarizmus felléptével még egyszer megoszlott. Az így kifejlődött magyar evangélikus, református és unitárius egyházakat a gazdag és kiváltságos százs ev. egyház állandóan megsemmisíteni iparkodott, annyira, hogy a legnépesebbnek, a reformátusnak még templomhelyet sem akart kijelölni, míg 1680-ban el nem rendelte az országgyűlés. Célját mégis elérte volt egy időben, amennyiben az unit. egyház 1662-ben a ref. a 18. század első negyedében csakugyan megszűnt, a magyar ev. pedig nem sokkal ezután elvesztette templomát. Ez utóbbit a →*türelmességi rendelet* keltette új életre, 1821–22-ben pedig hosszas viszontagságok után újra megalakult a ref. egyház is, templomot építvén, lelkészt alkalmazván. Az unitáriusok

1885-ben leányegyházat, 1915-ben szintén anyaegyházat szerveztek. A szász ev. egyház több lelkészi és számos tanítói állást tartott fenn, s a kezdettől fogva létező gimnáziuma, valamint több más középiskolai jellegű intézete nagyban emelte az egyház tekintélyét. Az államfordulat óta a reformátusok is alapítottak fiú-felsőkereskedelmi iskolát és leánygimnáziumot.

Irodalom: Dück József: Geschichte des Kronstädter Gymnasiums (1845.), Trausch József: Beiträge und Aktenstücke zur Reformationsgeschichte von Kronstadt (1865.), Orbán Balázs: Brassó (1873.), Molnár János: A brassói magyarság és ev. ref. egyház története (1887.), Kuhlbrandt Ernő: Die ev. Stadtpfarrkirche A. B. in Kronstadt (1898.), Gross Gyula: Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Kronstadt (1898.), Netoliczka Oszkár: Zur Geschichte der Honterusschule im letzten vierteljahrhundert (1926.), Schiel Sámuel: Matrikel des Kronstädter Gymnasiums (Értesítő 1863., 1864., 1865., 1866.)

Brassói ev. káptalan, az erdélyi szász egyházban, kezdettől fogva létezett egészen 1861-ig, a 18. században 14 szász és 10 magyar anyaegyházból állott, ez utóbbiaknak külön →senioruk vagyis →alesperesük lévén. Sokszor fordult elő barcasági néven.

Irodalom: Trausch József: Geschichte des Burzenländer Kapitels (1852.), Philippi Frigyes: Erinnerungen an die Generalkirchenvisitation im Burzenlande im J. 1879. (1880.), Uő.: Eine Kirchenvisitation im Burzenlande vor 300 Jahren (1879.), Das sächsische Burzenland (1898.)

Brassói magyar ev. egyházmegye, 1886. márc. 25-én alakult azokból a jobbára barcasági magyar egyházközsegekből, melyek addig mint a brassói egyház tartozékai, a →brassói káptalanba kebelezve, annak felügyelete alatt állottak, de minden jogtól meg voltak fosztva. A hosszas elnyomatás után egy, még az 1840-es évekre visszanyúló szívós küzdelem eredményeül nemcsak önállóságot nyertek ezek a kivétel nélkül Brassó vármegyében fekvő egyházak, hanem egyszersmind át is kebeleztettek a →tiszai egyházkerületbe. Az első világháború befejezése óta az →erdélyi zsinatpresbiteri kerületbe vannak beosztva. Az →egyházmegye régebben 11, újabban 12 anyaegyházat számlált, melyekhez legújabbban a bukaresti, valamint az oltszakadati és halmágyi csatlakozott. Az államfordulat után három egyháza ugyan elvált tőle, a szász egyházhoz szándékozván csatlakozni, de aztán helyreállott az egység. →Espereseinek névsora: Török József tatrangi l. 1886–1887, Moór Gyula brassói l. 1887–1902, Bohus Pál apácai l. 1902–1920, Szó-

rádi Lajos tatrangi l. 1920–1926., →Nikodémusz Károly brassói l. 1926–1932, Biró László hosszúfalu-fürészmezei l. 1932–1936, Sipos András hosszúfalu-alszegei l. 1936–1955, Mezei István hosszúfalu-alszegei l. 1955-től.

Irodalom: Bartos Márton: A barcasági magyarságnak rövid történeti rajza (P. E. I. L. 1862.), Die Trennung der magyarischen ev. Gemeinden des Kronstädter Bezirkes von der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (1886.), Nikodémusz Károly: A brassói magyar ág. h. ev. egyházmegye megalakulásának története (1926.)

Brassói szász ev. egyházmegye, az eddigi káptalanból az 1861-i rendezéskor alakult 26 egyházzal, melyeknek száma azonban 1886-ban 16-ra csökkent a magyar egyházak kiválásával. Legnevezetesebb egyháza a brassói. Egyházai mind Brassó vármegyében vannak, egy Fogaras vármegyeinek a kivételével.

Braxatoris Károly (Teszér, 1806. nov. 13. – Gyügy, 1869. ápr. 12.) ev. lelkész. Teszéren tanult eleinte, majd Selmecebányán és Pozsonyban folytatta iskoláit, s 1828-ban külföldre ment s ezévi okt. 10-én a jeni egyetemre iratkozott be. Visszatérte után nagybörzsönyi, később teszéri pap lett. – *Művei*, melyek mind szlovák nyelvűek: Órák az Úrral (Imakönyv). (Besztercebánya, 1846.) (II. kiad. Pest, 1857.) Újszövetségi postillák. (Uo. 1857.) (III. kiad. 1907.) Ág. h. ev. ker. káté (Lutheré). (Uo. 1858.) (II. kiad. 1864.)

Breithor Illés (? – Besztercebánya, 1704.) ev. lelkész, 1686-ban Besztercebányán volt másodpap s ezt a hivatalt viselte haláláig. – *Műve*: Das gute Theil der Kinder Gottes... (Gyászbeszéd Schmidegg Mátyásné Höfflinger Anna Mária fellett.) (Lőcse, 1691.)

Breznay Pál (Gálszécs, 1797. – ?Máramarossziget, 1839.) ref. tanár. Sárospatakon tanult, míg az 1822–23. tanévet Késmárkon töltötte. Ekkor visszatérte Sárospatakra, két évig →köztanítóságot viselt, ezután a bécsi prot. teol. intézetben folytatta tanulmányait. 1826 szeptemberében Máramarosszigetre ment →teol. tanárnak s egyszersmind igazgatónak. – *Művei*: A ker. eklézsiának históriája. Kolozsvár, 1836. Mi a protestantizmus lelke s vajon alapos-e az a vád, mellyel az állhatatlanság bélyegét akarják reáragasztani? (Erdélyi Prédikátori Tár, IX.)

Breznayik János (Iklad, 1815. május 26. – ?Selmecebánya, 1897. aug. 5.) ev. tanár, Tanulását Aszódon, Selmecebányán és Pozsonyban végezte. Ezután nevelősködött, míg 1839-ben külföldre ment s nov. 30-án a jeni, aug. 27-én a hallei egyetemre iratkozott be. 1841. nov. 20-án indult onnan haza s 1842 februárjában tanár lett Selmecebányán. A szabadságharcban való részvétele miatt 1849 őszén elmozdítatván, egy ideig neve-

lőséggel foglalkozott, 1855-ben pedig magán tanintézetet nyitott Békéscsabán. 1858-ban aztán visszahívták igazgatónak Selmecbányára, hol felvirágoztatta a vezetésére bízott iskolát. 1893-ban nyugalomba vonult. – *Egyházi művei:* Tervezet a magyarhoni ág. h. ev. tanodák célszerű elrendezésére. Pest, 1852. Véleményadás a... kormányának... tanterve ügyében. Uo. 1869. A selmecbányai ev. egyház és lyceum története (2 k.). Selmecbánya, 1883–1889.

Bruckner Győző (Felsőlövő, 1877. júl. 27. – *Bp. 1962. ápr. 7.) ev. tanár. A gimnáziumot szülőhelyén, Késmárkon és Sopronban, egyetemi tanulmányait Budapesten, Strassburgban és Párizsban végezte. 1902-től Eperjesen, 1903-tól Iglón volt gimn. tanár. Miután 1914-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett Kolozsvárt, 1920-ban rendes tanár lett a miskolci jogakadémián. 1926-ban egyetemi magántanárrá habilitálta a debreceni egyetem is. A Magyar Tud. Akadémia 1926-ban levelező tagnak választotta. – Egyházi téren jelentékenyebb dolgozatai és önállóan megjelent művei: Adalék a késmárki Thököly-féle várkapolna jogtörténelméhez. (Budapest, 1905.) Báró Thököly Sebestyén és a →*bécsi béke*. (Igló, 1906.) A késmárki ev. lyceum múltjából. (Budapest, 1907.) Renaissance-kori erkölcsi állapotok hazánkban. (Uo. 1908.) Késmárk sz. kir. város műemlékei. (Eperjes, 1908.) Késmárk és a Thököly-család. (Lőcse, 1909.) (Németül Késmárk, 1910.) Egy szepesi prépost a 16. században (Ösvény, 1913.) A szepesváraljai zsinat. (Nyíregyháza, 1914.) A késmárki ev. lyceum pártfogóságának története. (Sárospatak, 1922.) A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen (I. k.) (Budapest, 1922.) Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlés. A Confessio Augustana és magyarországi variánsai (Az „Emlék-könyv az ág. hitvallás 400. os évfordulója ünnepére” c. általa szerkesztett könyvben). (Miskolc, 1930.) Felsőmagyarország ág. h. ev. egyházközsegeinek elszakítása és a szlovenszói ág. h. ev. egyház alkotmánya (Ugyanabban a könyvben). (Uo. 1930.) Az ágostai hitvallás viláágátformáló ereje. (Budapest, 1930.) Gusztáv Adolf svéd király emlékezete. (Miskolc, 1932.) A magyarhoni ev. egyház zsinatai. (Uo. 1934.) A magyarhoni ev. egyház egyházkerületeinek beosztása történelmi és egyházjogi megvilágításban. (Uo. 1937.) Egyházközsegi felügyelői székfoglaló. (Uo. 1938.) →*Szlávik Mátyás* emlékezete. (Uo. 1939.) A magyarhoni ev. egyházjog fejlődésének legújabb vezérelve az 1934–7. évi egyh. törvényekben. (Budapest, 1941.)

Brukenthal Sámuel Károly br. (Újegyház, 1721. júl. 26. – Nagyszeben, 1803. ápr. 9.) ev. valóságú erdélyi kormányzó. Tanult Nagyszebenben és Marosvásárhelyen, amott a gimnáziumot,

emitt jogot. Majd külföldre menvén, Halléban, 1744 őszétől pedig Jenában gyarapította ismereteit. 1745-től a hivatali állások lépcsőin egyre emelkedve, 1762-ben tartományi kancellár és báró, 1766-ban az erdélyi udvari kancellária elnöke, 1777-ben erdélyi kormányzó lett. Ellene lévén II. József újításainak. 1787-ben nyugalomba helyezték. – A szász „egyetem” neki köszönheti a nemzeti vagyon létesítését. Nagyszebenbe 1764 táján egyetemet tervezett, de ez a róm. kat. püspök ellenállásán hajótörést szenvedett. Itt aztán amellet, hogy tekintélyes összeget hagyott ev. egyházi célokra, megalapítá a róla nevezett múzeumot és könyvtárt, melyeknek továbbfejlesztésére alapítványt is tett. Ezek 1802-i rendelkezése szerint családja férfiágának kihaltakor, 1872-ben az odavaló ev. kollégium tulajdonába mentek át, egyéb vagyonát pedig ugyanakkor az odavaló egyház örökölte. Művei nagyobb részben kéziratban maradtak.

Irodalom: Schaser János György: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freyherrn Samuel v. B. (1848.), Schuller János Károly: Maria Theresia und Freiherr Samuel von B. (1863.), Teleki Domokos gr.: Erdély három államférfia a 18. században (Budapesti Szle, 1868.), Schuller Herman Frigyes Vilmos: Beiträge zu einer Lebensbeschreibung des Freiherrn Samuel von B. (1886.), Herbert Henrik: Briefe an den Freiherrn Samuel von B. (Archiv des Vereines... XXXI.), Csaki M.: Samuel von B. (1903.), Teutsch Frigyes: Samuel von B. (1903.).

Brunn Frigyes Ágost (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, nevelője volt Hermina anhaltbernborg-schaumburgi hercegnőnek, kit, midőn 1815-ben feleségül ment József magyar nádorhoz, Budára is elkísért s udvari papja volt annak 1817. szept. 14-én bekövetkezett haláláig. Ő aztán visszatért Németországba. – Magyar érdekű *művei:* Confirmations-Feier... der Fürstin Hermine... des Erzherzogs Joseph... Verlobten. (Majnafrankfurt, 1815.) (II. kiad. Bécs, 1818., magyarra ford. Márton József uo. 1815.) Einige Predigten auf Veranlassung der... Vermählung... des Erzherzog Joseph... mit... der Fürstin Hermine. (Pest, 1815.) Predigt... gehalten... zu Ofen. (Uo. 1817.) Todten-Feyer bey dem Hintritte der Erzherzogin Hermine. (Uo. 1817.) Religionsvorträge gehalten zu Ofen... (Majnafrankfurt, 1819.)

Brunszvik Tóbiás (Galgóc, 1590. – Galgóc, 1646.) ev. püspök. Galgócon tanult. Külföldről hazajöve, 1613-tól három évig →*rektor* volt Csepregen. Ezután holléte nem ismeretes, míg 1617-ben szülővárosába ment magyar papnak. Innen 1620-ban →*Thurzó Szaniszló*hoz távozott Semptére udvari papnak s egyúttal a szeredi egy-

ház lelkészének. A →*felsődunamelléki magyar egyházkerület* ez évi májusban püspökévé választotta. Az 1622-i →*semptei zsinat* kánonait e minőségében ő szövegezte. A Thurzó kívánságára buzgó törekvést fejtett ki már mellőzött szertartásoknak visszaállítására, de kevés eredménnyel. Valószínű, hogy a pápizmushoz pártolni készülő Thurzó kedvéért, főként pedig egy mesterségesen ellene irányított bűnügytől való szabadulása végett tért ki róm. katolikusnak 1630 elejére, mint már egy idő óta újból galgóczi magyar pap. Szereden egy vitát is rendezett ev. lelkészekkel 1630. jan. 22-én mintegy a saját igazolására. E lépéséről írta meg valaki a „Lelki gyötrelmeiről való vallástételé”-t versekben (Szered, 1630.). Harmincados lett azután ugyancsak Galgócon. Üdvözlő verset írt →*Zvonarics Imréhez* (1614.).

Irodalom: Havrán Dániel: Adatok B. T. életéhez (Prot. Szle, 1899.), Payr Sándor: Beethoven halhatatlan szerelmesének hitehagyott őse (Uo. 1927.).

Buchholtz György (Kisszeben, 1643. máj. 1. – ?Kakaslomnic, 1724. máj. 11.) ev. lelkész. Iskoláit szülővárosában, Szepesváralján, Szepesolasziban és Hernádmátéban végezte 1665-ben, midőn Szepesolasziba hívták tanítónak. Másfél év elteltével Selmezbányára ment tanulmányait folytatni, ahol 1668 tavaszán már segédtanár volt. 1670-ben Dobsinára választották →*rektornak*, honnan 1671-ben Szepesszombatba ment át hasonló állásra. 1675-ben ő is elveszté hivatalát, sőt fogságot is szenvedett hitéért. Azután polgári foglalkozáshoz fogott, míg 1682-ben ismét egyházi pályára lépett. Ekkor Batizfalván, 1688-ban Késmárkon, 1705 végén Kakaslomnicon foglalt el lelkészi állást. Ugyanez évtől →*esperesi* tisztelet is viselt a 24 kir. városi egyházmegyében s lelkésztársai megbízásából 1707-ben részt vett a →*rózsahelyi zsinaton* is. Gyülekezetében 1709-ben megszűnően a szabad vallásgyakorlat, sok üldözés után újra hivatal nélkül maradt, míg 1711-ben szlovák diakónus lett Késmárkon. Néhány hónap múlva megint Kakaslomnicon telepedett le s titokban folytatta lelkészi működését, amelytől 1716-ban ismét eltávolították, teljesen felhagyott vele. – *Egyházi művei:* De diligentia praeceptorum et assiduitate discipulorum (1668., aligha jelent meg). Suspiria quaedam (Imák, melyeket késmárki papságában írt). Colossus memorialis... (Gyászbeszéd Okolicsányi Mihály felett). (Lőcse, 1721.) Historischer Geschlechtsbericht. (Budapest, 1904.) Respondens volt a „De theologiae principio...” (1668.) tartott vitán. Szerzője az 1683-ban németül megjelent magyar Simplicissimusnak.

Irodalom: Weber Samu: Id. B. Gy. és kora (Prot. Szle, 1892.).

Bucsay Mihály (Tarcal, 1912. júl. 8. –) ref. ta-

nár. Az elemi iskoláit Budaörsön és Kecskeméten, a gimnáziumot 1922–27-ben Sátoraljaújhelyen, 1927–30-ban Hajdúböszörményben végezte. Teológiát 1930–31-ben Sárospatakon, 1931–32-ben Debrecenben, ettől fogva három szemesztert Halléban hallgatott. Ezután Debrecenben az egyetemi könyvtárban gyakornok volt s 1935 tavaszán bölcsészettudományok doktora lett. Miután ez év őszétől fél évet Lipcsében és Berlinben töltött, →*káplán* lett Ókékcskén, ahonnan újból külföldre menvén, negyedévig Párizsban, háromnegyedig Strassburgban folytatta tanulmányait. 1938-tól két évig a magyar és délkelet-európai egyházi kutatóállomás vezetője volt Halléban, hol előadta a magyar reformáció történetét. 1940 tavaszán Olaszországban könyvtári tanulmányokat végzett, ez év őszén pedig kőbányai káplán lett. 1942-ben teol. magántanári képesítést szerzett Sárospatakon, 1944-ben teol. doktorságot Debrecenben, 1949-ben egyetemi magántanárságot ugyanott. 1941-től Budapesten vallásitanár, 1945-től egy évig óraadó, 1948-tól helyettes →*teol. tanár* volt, míg 1956-ban rendes tanár lett, egyszersmind lelkésze a német egyháznak. Bölcsészeti tárgyú értekezések mellett a következő egyházi érdekű művei vannak: Pfarrerausbildung im reformierten Ungarn. (Lipcse, 1936.) Die Lehre vom Heiligen Abendmahl in der ungarischen Reformation helvetischer Richtung. (Stuttgart, 1939.) Der Einfluss der völkischen Eigenart und des völkischen Kulturstandes auf die Konfessionsbildung in der Reformationsgeschichte Ungarns. (Lipcse, 1940.) Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. (Budapest, 1941.) Jelentés a hallei egyetemi magyar és délkelet-európai egyházi kutató-állomás működésének első szakaszáról. (Uo. 1941.) →*Szemián Mihály* tanulmányútja 1770–74-ben. (Uo. 1942.) A kantonizmus válsága. (Uo. 1942.) A reformátorok úrvacsora vitái. (Uo. 1942.) Belényesi Gergely, Kálvin magyar tanítványa (Egyháztörténet, 1944.) →*Szegedi Gergely* debreceni reformátor, a kálvini irány úttörője hazánkban. 1945. A magyar ref. egyház története (Másokkal együtt). (Budapest, 1949.)

Bucsics Mihály (? , ? – ?, ?) horvát ref. lelkész, stenjeveci pap és vaskai főesperes korában kezdte hirdetni az evangéliumi elveket, onnan való eltávolítása után pedig Zrínyi György pártfogásával a muraközi Belicán kapott lelkészi állást. A művein botránkozó 1574. márc. 8-i zágrábi róm. kat. egyházmegyei zsinat azokat elkobzásra és megégetésre, őt magát kiközösítésre ítélte. – *Művei:* Újszövetség (Horvátul). (Drávavásárhely, 1573.) Ker. káté (Horvátul). (Uo. 1753.) Contra praesentiam corporis et sanguinis Christi in sacramento eucharistiae. (Uo. 1573.)

Búcsúztatás, régebben az összes, jelenleg csak

az alsóbb néposztályoknál dívó szokás, mely szerint temetésen a halott nevében a lelkész vagy a kántor versben vagy prózában búcsút mond egyenként a gyászolóknak. Újabb időben jórészen kiment a divatból, ami jó bizonyága a nép értelmi fejlődésének. Jelentek is meg ilyenek régtől fogva bőségesen.

Budai B. István (? – Debrecen, 1680. szept.) ref. lelkész, erdélyi születésű, Sárospatakon tanult, s itt 1648 júliusában kezdte a felsőbb osztályokat. Majd →*rektor* lett Olaszliszván, honnan külföldre menvén, 1653. jún. 8-án Franekerben s még ebben a hónapban Utrechtben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Miután még 1654. aug. 30-tól a groningeni egyetemen is gyarapította ismereteit, átment Angliába is s ott 1655 júliusában magisterséget szerzett Oxfordban. Még ez évben visszatérvén hazájába, Debrecenben foglalta el az egyik rektori állást, honnan 1657 közepe és 1659 közepe között Derecskére választott lelkésznek. Azonban már 1661-ben tállyai másodpap lett; innen elúzetvén, Erdélybe menekült s 1675 elejétől Apafi mellett működött, míg visszamehetett egyházába. 1679 tavaszától Debrecenben lelkészkedett. – *Művei*: Responsio ad ea, quae... Andreas Horvát... in disputatione de omnipraesentia carnis Christi contra reformatos concinnata... edisseruit. (Sárospatak, 1651.) De quantitate. (Utrecht, 1653.) A „De eucharistia et de adiaphoris” (1653. vagy 1654.) tartott többrendbeli vitán respondens volt.

Budai Ézsaiás (Szilágypér, 1766. máj. 7. – Debrecen, 1841. júl. 14.) ref. püspök. Tanult Debrecenben, hol 1782-ben lépett a nagyobb tanulók sorába. →*Seniorsága* végeztével 1792-ben külföldre menvén, Göttingenben két tanévet töltött, meglátogatva közben Angliát és Hollandiát is. Bölcsészetdoktori oklevéllel tért haza Göttingenből s 1794. nov. 1-én tanári állást foglalt el Debrecenben, melyen 1808-ig történelem és nyelvészet, ettől fogva 1821-ig teológia volt a tantárgya. A magyar nyelvet ő vitte be tannyelvül s általában a legtöbb érdemet szerezte a tanrendszer korszerű átalakítása körül. 1821-ben lelkésznek választott Debrecenbe, s mint már 1813 óta egyházkerületi főjegyzőt, 1822-ben püspökévé tette a →*tiszántúli egyházkerület*. A göttingeni egyetem 1817-ben teol. díszdoktorai, a Magyar Tud. Akadémia 1831-ben tiszteleti tagjai közé sorozta. – Nagyszabású írói munkássága a tankönyv-irodalom, történelem és teológia közt oszlott meg. Egyházi érdekléssel is bírói *művei*: Commentatio de causis culturae. (Göttingen, 1794.) Régi tudós világ története. (Debrecen, 1802.) Magyarország története (3 k.). (Debrecen, 1805., 1808., 1812.) (Az első és második kötet három, a harmadik két kiadást ért.) Halotti beszéd... Rhédei Lajos élete párja... Kátsándi

Terézia... felett... (Nagyvárad, 1804.) Propaedeutica theologiae christianae. (Debrecen, 1817.) Az Isten és a király félelme (Prédikáció I. Ferenc születésnapján). (Uo. 1826.) A királyokért való könyörgésnek a szentírásból vett formája (I. Ferenc születésnapján). (Uo. 1827.) A tisztaszívűek boldogsága (Gyászbeszéd özv. Simonffy Sámuelné Bélyei Erzsébet felett). (Uo. 1827.) Földi házból mennyibe való költözés (Gyászbeszéd Kis Orbán István felett). (Uo. 1827.) Kegyes öröme és reményisége a hív alattvalóknak (Prédikáció I. Ferenc születésnapján). (Uo. 1828.) Ker. elmélkedés a napkeleti cholera... gyászos öldöklése között... (Uo. 1831.) Két éneke van a ref. énekeskönyvben. Több theol. munkája kéziratban maradt, közülük a legfontosabb: Bevezetés a magyarországi protestánsok közös eklézsiái törvényére. A temetésén tartott beszédek ki vannak adva. – Veje volt id. →*Ercsei Dániel*nek.

Irodalom: Révész Imre: B. É.-nak egy ösmeretlen munkája (Révész Figyelmezője, 1876.), Péczeli József: Emlékbeszéd B. É. felett (1841.), Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Budai Ferenc (Szilágypér, 1760. nov. 8. – ?Hajdúszováta, 1802. okt. 28.) ref. lelkész, az előbbinek bátyja. Debrecenben tanult, hol 1777-ben iratkozott be →*togatusnak* s 1784-től →*köztanító*ságot viselt. A következő évtől Hajdúszoboszlón →*rektor*, 1789 tavaszától Hajdúszováton lelkész volt. – *Művei*: A Kant szerint való philosophiának rostálgatása levelekben (Név n., ford. és bővítve). (Pozsony, 1801.) Írt egyebeket is, de csak a „Magyarország polgári történetjéről való lexikon a 15. század végéig” jelent meg halála után (1804–5.).

Budai Gergely (Dunavecse, 1887. márc. 3. – *Budapest, 1974. jan. 8.) A gimnáziumot 1901-ig Kunszentmiklóson, 1905-ig Csurgón járta. A teológiát 1909-ben végezte Budapesten. Ettől fogva segéd-, majd helyettes lelkész volt Szolnokon, 1911 októberétől pedig segédlelkész Budapesten, hol 1917-ben hitoktató, 1918-ban vallásoktatási igazgató, 1934-ben pedig →*teol. akadémiai tanár* lett az újtestamentumi tudományok tanszékén, miután 1924-ben a gyakorlati teológiai és egyházi szakcsoportból teol. magántanári képesítést szerzett ugyanott, 1929-ben pedig bölcsészetdoktorrá avatta a budapesti egyetem. 1939-ben zsinati rendes taggá, 1941-ben tanácsbíróvá választott. Ő rendezte sajtó alá az új agendát és istentiszteleti rendtartást, melynek részt vett a megírásában is. Cikkei a jelentékenyebb egyházi lapokban nagy számmal jelentek meg. – *Művei*: Miért és hogyan tanulmányozzuk a Bibliát? (Budapest, 1925.) A gyakorlati theologia alapelve az Újtestamentomban. (Debrecen, 1925.) Joannes

Chrysostomos paedagogiája. (Budapest, 1927.) Presbyterek a vallásórákon. (Uo. 1928.) A mi vallásunk (Tankönyv). (Uo. 1930.) A ref. ker. istentisztelet. (Uo. 1931.) Újtestamentomi görög nyelvtan. (Uo. 1937.) A gyakorlati egyházi élet és a theol. főiskola. (Uo. 1938.) Az újtestamentomi hermeneutika főbb szabályai. (Uo. 1941.) Cikkeket írt a Pedagógiai Lexikonba. Magyarra fordította Hastie: A ref. gondolkodás alapelvei c. munkáját és a Shorter Catechism c. ref. hitvallást. (**Lefordította az Újtestamentomot, Bp. 1967. Kéziratban is maradtak művei, pl. a teljes újszövetségi kommentársorozat.*)

Budai (Budaeus, Budinszky) György (Orlow [Szilézia], 1633. ápr. 2. – ?Szepesszentandrás, ?) ev. lelkész. Magyar eredetű családból származik. 1647 októberében Magyarországra, Puhóra küldte tanulni atyja. Innen 1648 végén Szenicre, 1649 májusában Trencsénbe, 1650 februárjában ismét Puhóra, 1652-ben Kisszebenbe, 1656-ban Lőcsére ment tanulmányai folytatására. 1661 áprilisában lelkész lett Alsóbaskócon, majd Ungmogyoróson, azután Ungpéterin, 1665 tavaszán Vörösalmán, ahonnan 1667 után Úrvölgyre hívták diakónusnak. Itt működött 1672-ig, midőn őt is száműzték az országból. Csak 1682-ben térhetett vissza, amikor is Szepesszentandráson foglalt el lelkészi állást, hol bizonytalan időben halt meg. – Művei: Christiani hominis militia. (Berlin, 1674.) Threnodia, abyssum persecutionum... historice plangens (Vers). 1690. Üdvözlő verset írt Porschius (vagy Porschitius?) Mátyáshoz és Gerhard Ludovika Dorotheához (1676.). Kéziratot feljegyzéseket hagyott hátra a korában történetekről és külön a saját életének eseményeiről.

Budai ev. egyházmegye, az →északi egyházkerületben, 1952. júl. 1-től létezik nyolc anyaegyházal. Első esperese: Vasady Lajos.

Budai hitvita, a →nagyharsányinak volt a következménye, amennyiben Alvinczi György kivégzése miatt Trombitás János nagymarosi nemes az odavaló unit. lelkésszel, Csapó Györggyel együtt panaszt tett a budai beglerbégnél. Ez aztán →Veresmarti Illés ref. püspököt két társával fölrendelte Budára, s minthogy ezek azzal mentegették eljárásukat, hogy Alvinczi eretnek volt, a beglerbég 1575 elején hitvitát tartatott annak eldöntésére, hogy melyik félnek van igaza. Ref. részről a bevádoltakon kívül Nagytályai Bertalan, unit. részről a vádlók mellett Jászberényi György pécsi →elsőpap volt vitázó fél. A beglerbég az utóbbiaknak adván igazat, Veresmartiékát halálra ítélte, amitől azonban nagy összegű pénzzel megváltották magukat.

Budai ref. zsinat, 1791. szept. 14-én nyílt meg s okt. 13-án fejezte be tanácskozásait. Összesen. 15 ülést tartott ezalatt. Az 1790–91. évi XXVI.

tc. a prot. egyházak vallásszabadságát – ha nem is teljes mértékben – biztosítván, úgy az evangélikus, mint a református egyház sietett a két egyház vezérférfiai által Pozsonyban 1791. febr. 10–12. tartott konvent határozata szerint a királyi engedély megnyerése után zsinatot tartani, mely a változott viszonyok tekintetbe vételével megállapítsa az egyházi szervezetet. Az evangélikusok Pesten tartott zsinata egy időben nyílt meg ezzel a ref. zsinattal, amellyel közös bizottságokban együttes munkálkodást is fejtettek ki. Miként az előjelek után bizton várható volt, az egyre hatalmasabbá váló küriarchia és a jórészt csak képzeletben élő hierarchia szelleme küzdött meg a zsinaton egymással. A küzdelem, mely a jogait elég eréllyel védeni nem bíró papság részéről úgy sem verhetett felette nagy hullámokat, az erőszakos és különben is hatalmas világi elem javára dőlt el, annál is biztosabban, mivel a lelkészek soraiban is akadtak velük tartók. Némelyek a lengyel disszidens egyháznak még nem egészen tíz évvel előbb alkotott, de ténylegesen máris hatályát veszített törvénykönyvét törekedtek alapjául vétetni a zsinat munkálatainak. →Óri Fülep Gábor sárospataki teol. tanár fordította avégett németből latinra s bocsátotta közre Patay József tiszáninneni →főgondnok költségén a terjedelmes kódexet, melynek alapelvei azonban teljességgel nem voltak alkalmasak arra, hogy az önállóan és különleges viszonyok közt fejlődött magyar református, sőt általában akármelyik prot. egyházba át legyenek ültetve. Alapeszméjét, rendszerét és több intézkedését mindazáltal elfogadta a világiaktól uralt s csupán világi elnök (előbb id. gr. Ráday Gedeon, majd gr. →Teleki József) által vezetett zsinat. A zsinat üléséből néhányat az alakiságokon kívül a →Sínai ügye foglalt el s így voltaképpen nem is értek rá behatóan megvitatni egyes fontosabb kérdéseket. Hiába volt a →Tormássy János és Vécei Zsigmond által vezetett lelkészi elem minden ellenmondása avagy tiltakozása: az új egyházalkotmány, mely részben a →Domokos Lajos eszméi és tervei szerint épült fel, noha látszólag a zsinatpresbiteri rendszer elveit, elsősorban a →paritást igyekezett megvalósítani, tényleg arra törekedett, hogy csaknem teljesen a világiakra ruházza át a lelkészek jogait: A törvénykönyv 155 cikke öt szakaszra oszlik, melyekben az egyházkormányzás, az egyházi fegyelem, a házasságügy, az iskolai szervezet és a vagyonügy van rendezve. Ezek közül a lelkészekről az egyházi fegyelem szakaszában van szó, ami eléggé reávilágít az egész törvény szellemére. Helyes törekvése volt a zsinatnak, hogy újra életbe akarta léptetni a ref. egyháznak a jogfosztottság idejében tőle elkobzott azt a jogát, hogy házassági ügyekben bíraskodhassék éppen úgy, mint a róm. kat. egyház. In-

tézkedett a zsinat az evangélikusokkal közösnek tervezett →*főconsistorium* és ezzel kapcsolatban az →*egyetemes főgondnoki* hivatal felállítására is. Csakhogy a zsinatnak ez a munkálata, melynek legáldásosabb törekvését már a zsinati tárgyalások előkészítésében is az evangélikusokkal való szorosabb összeköttetés módozatainak megállapítása képezte, soha nem emelkedett törvényerőre, amennyiben nem nyerhette meg a királyi szentesítést így halva születtek még helyes intézkedései is. Közülük némelyek konventi végzések és kerületi statutumok útján idővel mégis megvalósultak, de az egészet átható küriarchikus szellem mellőzésével.

Irodalom: Polgár Mihály: A magyarhoni helv. vallástételt követők Budán 1791. tartott nemzeti zsinatjok (Dunamelléki egyházkerület almanachja, 1842.), Révész Kálmán: A lengyel dissidens kánonok története s befolyása a budai zsinat törvényhozására (1887.), *Uő:* Emlékkönyv a budai és a pesti zsinatok százados évfordulójára (1891.), Hunyadi Sámuel naplója (Erdélyi Prot. Közlöny, 1878.), Héczei Dániel jelentése (Uo. 1879.), Óri Fülep Gábor naplója (Prot. Szle, 1896.), Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.), *Uő:* A b. zs. tagjai (Prot. Szle, 1904.), s a Zoványi és Révész Kálmán közötti vita (Uo. 1904.), Varga Zoltán: Politikai okok az 1791. évi zsinati végzések szentesítésének elmaradásában (1940.), Kánonait eredeti latin nyelven Kuzmány Károly: Urkundenbuch zum österr.-evang. Kirchenrecht (1856.), magyarul a P. E. I. L. (1860.) és a Sárospataki Füzetek (1860.), jegyzőkönyvét a Révész Figyelmezője (1874.) közölte.

Budapesten a protestantizmus. A mai Budapest alkatrészeit tevő három városnak, ún. Pestnek, Budának és Óbudának mindenikében hamar gyökeret vert a reformáció, sőt Budához, mint akkor királyi székhelyhez, a mohácsi vész előtti évekből számos jelentékeny mozzanata fűződik a javított tan küzdelmeinek. A mohácsi vész után megszakad az adatok folytonossága s a XVI. századnak csak harmadik negyedétől bizonyos, hogy mindhárom városban létezett prot., mégpedig ekkor már specialiter ref. egyház. A három egyházközség közül úgy ez időben, mint a XVII. században az óbudai játszotta a legkiválóbb szerepet s ez maradt fenn legtovább akkor is, amikor Pestnek és Budának a töröktől való visszafoglalása maga után vonta 1684-ben az előbbi, 1687-ben pedig az utóbbi helyen levő egyháznak is megszűnését. 1700-ban aztán az óbudai egyház szintén erre a szomorú sorsra jutott. Elkövetkezett azonban az az idő is, melyben lassanként mind újra éledtek az egyházak, sőt virágzókká

lettek. Pesten 1787-ben az evangélikusok, 1796-ban a reformátusok alakítottak anyaegyházat. Amazok 1799-ben lelkészlakot és imaházat építettek, 1811-ben pedig felszentelték templomukat, majd 1823-ban gimnáziumot alapítottak, 1834-ben külön szlovák lelkészt, 1837-ben magyart is választottak az addig egy német lelkészen kívül, míg 1844-ben →*Mária Dorothea* főhercegnő pártfogásával Budán is egyházat szerveztek s itt is külön templomot építettek. A ref. templom, melynek alapkövét Pesten az 1805-ben épített s részben imaházul használt emeletes épület szomszédságában 1816-ban Hermina főhercegné tette le, 1830-ra lett készen, miután már előbb, még 1816-ban külön német lelkészt is alkalmazott az egyház, mely aztán 1859-ben oly irányban tett lépéseket, hogy a németajkú hívekből leányegyházat szervezzen, amely azóta állandóan fennáll. A ref. egyház is alapított gimnáziumot 1859-ben, melyet azóta – már másodszor is – díszes új épületben helyeztek el, éppen úgy, mint 1905-ben az ev. gimnáziumot, mely 1856-ban kénytelen volt algimnáziummá süllyedni, de 1872-ben újból elérte a főgimnáziumi színvonalat. Leányközépiskolát is létesített mind az evangélikus, mind a református egyház, mely már 1867–75-ben is tartott volt fenn egy felsőbb leányiskolát.

Az újabb időben még rohamosabbá vált az egyházi élet fejlődése. A budai ev. egyház, mely a régi helyett 1896-ban egészen új templomot és minden egyéb egyházi épületet kapott, azóta új lelkészi állásokat szervezett Óbudán, Kelenföldön és Budahegyvidéken, a pesti pedig, mely 1905-ben a Vilma királynő úton és 1910-ben a X. kerületben állított be egy-egy új lelkészt, mindenütt templomot is építve, 1941-ben egyszerre hárommal szaporította lelkészei számát. A ref. egyház még nagyobb lendülettel haladt előre. Az 1786-ban új életre ébredt óbudai egyház önállóságának érintetlenül hagyásával 1884-ben Pestre második lelkészt is választott, majd külön lelkészi állásokat szervezett 1896-ban Budára, azután sorban Kőbányára, az Erzsébet- és Terézvárosba, a Józsefvárosba (a központi második állás helyett), míg azután ezeken kívül részben addigi missziói egyházrészekből 1930-ban egyszerre hét új egyházközséget alakítván, mindet ellátta lelkésszel is, visszaállítván egyúttal a Kálvin téri egyházközségbe a második lelkészséget. Azóta is szervezett új lelkészi állásokat. A hitoktatás végzésére egész sereg vallásitanítót tartott úgy a református, mint az elemi iskolájához is állhatatosan ragaszkodó evangélikus egyház. Az unitáriusoknak 1876-ban alakult fiókegyháza 1881-re már anyaegyházzá fejlődött s 1890-ben templomát is átadta a közhasználatnak. Egy átmenetileg (1894–95.) létezett segédlelkészi állás helyett

1920-ban rendszeresítették a hitoktató-lelkészséget s azóta még egyet, valamint külön segédlelkészt is. 1923-ban az angol és amerikai unitáriusok segítségével egy „misszió-ház”-at szereztek s mellé egy missziói lelkészi állást szerveztek. A reformátusoknál is van már 1841 óta egy misszió állomásuk a skótoknak, mely elemi és polgári leányiskolát tartott fenn a lelkészi álláson kívül, melyet a legújabb időkig skótok töltöttek be, de már magyar lelkésze is volt e misszióknak, s ma is csak az van.

Irodalom: *Kubinyi* Ferenc: Az ág. h. pesti autonóm szláv egyház szenvedéseinek története a 19. században (1866.), *Tomaschek* János Pál: Geschichte der ev. Kirchengemeinde Augsburg. Conf. in Ofen (1880.), *Mészáros* Sámuel: Az óbudai ev. ref. anyaegyház százéves története (1886.), *Doleschall* Sándor: Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde (1887.), *Farkas* József: A pesti ref. egyház 101 éves története (1897.), *Batizfalvy* István: A budapesti ág. h. ev. főgimnázium története (1895.), *Hittrich* Ödön: A budapesti ev. főgimnázium első száz esztendejének története (1923.), *Várnai* Sándor: A Deák-téri ev. templom százéves története (Prot. Szle, 1911.), *Pruzsinszky* Pál: A budapesti Kálvin-téri templom (1921.), *Sztehlo* Kornél: A budai ev. egyház története 1821–1918. (1930.), *Barthos* Kálmán: A budapesti ref. főgimnázium első félszázada (1909.), *Böhm* Dezső: A budapesti ev. közép fokú leányiskola ötvenéves története (1933.), *György* Aranka: Ev. templomművészet Budapesten (1935.)

Budapest ev. teol. akadémia átmenetileg állott fenn 1919 őszétől 1923 nyaráig, amely idő alatt a pozsonyi teol. akadémia tanári karának egy része, kiegészítve az eperjesi teol. akadémia tanári karának tagjaival és egy nyugalmazott soproni teol. tanárral, itt vették fel a hittudományi oktatás kezükből kihullott fonalát, s nehéz körülmények között igyekeztek megfelelni hivatásuknak. A pécsi egyetem soproni hittudományi karának felállításával szűnt meg ez az intézet, mely hivatalosan itt is pozsonyinak nevezte magát.

Budapest lett a székhelye az 1950-ben megszületett egyetemi ev. hittudományi kar helyébe lépett teol. akadémia is, mely egy évig még Sopronban volt s 1951-ben költözött Budapestre hét tanárral.

Budapest-déli ref. egyházmegye, a →*dunamelléki kerületben* 1955. júl. 1-e óta létezik 24 egyházzal. Első →*esperese* Hajdu Péter kelenföldi l.

Budapest-északi ref. egyházmegye, a →*dunamelléki kerületben*, 1955. júl. 1-e óta létezik 25

egyházzal. Első →*esperese* Fekete Sándor Gorkij-fasori l. volt, kinek helyébe 1956-ban Szamosközi István lépett.

Budapesti ev. egyházmegye, a →*bányai kerületben*, felállítása 1841-ben elhatározatván, 1843 elejére alakult meg, egyelőre olyképpen, hogy az →*esperesi* hivatalt évenként sorban viselték a pesti és budai (1844-től) papok, akiknek egyházaiból állott kezdetben az →*egyházmegye*. 1846-ban hozzá csatoltattott Vác is, egyelőre leányegyházi minőségben, de már 1847-ben anyaegyház lett. Jelenleg már több vidéki egyházközség is tartozik hozzá, részint anyaegyház, részint szórvány; az utóbbi jellegűek részére 1933-ban két missziói lelkészi állást szervezett az egyházmegye, melyben eszerint 19 a lelkészi állások száma, 11 Budapesten, 8 a vidéken. Első állandó esperesét 1860-ban választotta az egyházmegye s azóta az esperesek névsora a következő: Lang Mihály 1860–1868, →*Elefánt Mihály* 1868–1872, Lang Mihály 1872–1874, →*Bachát Dániel* 1874–1905, Scholtz Gusztáv 1905–1906, Kacziány János 1907–1923, Broschkó Gusztáv 1923–1931, →*Kemény Lajos* 1931-től.

Budapesti ev. zsinatok

Az *első* szűkebb magyarországi ev. egyház alkotmányozó zsinata volt, melyről az erdélyi szász egyházkerület a hozzá intézett testvéri meghívás dacára is elmaradt. Régóta érezte szükségét az ev. egyház az általánosan kötelező, törvénybe iktatott egyházi alkotmánynak, mely erőt adjon neki úgy kifelé, mint befelé. Hosszas készülődések után az 1791. évi pesti zsinat százéves fordulóján végre is a megvalósulás küszöbére lépett a régóta ápoltt terv, amennyiben 1891. dec. 5-én összeült a zsinat. Tisztikarának és a szakbizottságoknak megválasztása után azonban az ügyek behatottabb megfontolása céljából már dec. 11-én elhalasztá tárgyalásait s csak 1892. máj. 4-én gyűlt ismét össze, amikor aztán e hónap 27-ig és jún. 10–11-én tartott ülésein letárgyalta az egyház egész belső életére vonatkozó törvényjavaslatokat. Miután a királyi szentesítés végett fölterjesztett egyházi törvényekből három pontot kifogásolt a kormány, az 1893. febr. 7–11-én tartott harmadik ülészaknak e pontok módosítása képezte az első munkáját. Azután a reformátusokkal közös ügyek foglalkoztatták a zsinatot, melynek negyedik ülészakája (máj. 4–6.) a márc. 18-án szentesített törvényeinek életbeléptetése iránt tette meg az előzetes lépéseket, míg ötödik ülészakája (1894. jún. 7–10.) újra rendezte a négy egyházkerület területét, arányosítás céljából is, de főleg abból a szempontból, hogy megtörje a pánszlávizmus erejét. E végett a →*fejér-komáromi egyházmegyét* a →*dunántúli*ből, a →*barsit*, →*hontit*, →*nógrádit* a →*bányai*ból a →*dunáninnenibe*, a →*dunáninneniből* az →*árvaít*, *liptóit* a →*tiszaiba*,

a →*túrócit* a →*bányai*ba helyezte át, ez utolsónak esetében még a területi egybefüggést is figyelmen kívül hagyva, amennyiben a nógrádi elcsatolása folytán a túróci és a →*zólyomi* nem képezett egy testet a bányai kerület többi részével. Ez az ülés-szak kimondá még elvileg egy nyugdíjintézet felállítását. A hatodik és egyszersmind utolsó ülés-szak (1894. nov. 6–7.) tudomásul vette az előbbi ülés-szakon hozott törvényeinek szentesítését és intézkedett teljes új törvénykönyvének kinyomtatása iránt. A zsinatnak úgy tanácskozásait, mint határozatait egyfelől valódi protestáns, másfelől igaz hazafias szellem lengte át. Ennek tulajdonítható, hogy az egyház kormányzásában a zsinatpresbiteri rendszer alapjára helyezkedett, az egyház életébe befészkelődött pánszlávizmust pedig kánoni vétségnek minősíté, amellet, hogy gyökeresen iparkodott a hatalmát megtörni. Megalkotta a zsinat az ország közalapot is, melyre mindjárt elhatározása után tekintélyes alapítványokat tettek. A zsinat elnökei voltak: →*Karsay Sándor* püspök és Péchy Tamás kerületi felügyelő, alelnökei pedig: →*Zelenka Pál* püspök és Fabiny Teofil kerületi felügyelő.

Irodalom: *Thébusz* János: A magyarországi ág. h. ev. egyház 1891–4-iki országos zsinatának története (1895.).

A *második* 1913. dec. 9–12-én tartotta első ülés-szakát, mely ügyrendjének megállapítása és a bizottságok megválasztása után azzal a reménnyel oszlott szét, hogy 1914 októberében ismét összeülve letárgyalja a céljául kitűzött törvényrevíziót, amire idejében elkészültek az előmunkálatok. De a világháború kitörése véget vetett e reménykedésnek s a zsinat három évre szóló mandátumának lejártára való tekintettel 1916. okt. 4-én csupán azért jött össze még egy ülésre, hogy kimondja feloszlását. Elnökei voltak: →*Baltik Frigyes* püspök és br. →*Prónay Dezső* →*egyetemes felügyelő*, alelnökei: →*Gyurátz Ferenc* püspök és Szentiványi Árpád kerületi felügyelő.

A *harmadik* 1934. nov. 10-re volt egybehíva s első ülés-szakán mindössze annyit végzett, hogy zsinati képviselőt adott a soproni hittudományi karnak s azonkívül a zsinatnak önmaga által választandó tizenkét taggal való kiegészítését határozta el. Második ülés-szaka 1936. okt. 28-án tartott egyetlen üléséből állott, mely megválasztotta a tizenkét tagot. Harmadik ülés-szaka ugyanez évi nov. 10-én nyílt meg s 21-ig azután meg dec. 7–10-én tartott, s legfontosabb ténykedése a reformátusok nyomán egy hitvallási declaratio volt, mellyel a Formula Concordiae-t is magában foglaló Concordia-könyvet fogadta el irányadónak a magyar ev. egyház-egyetemre. Letárgyalta az összes törvényjavaslatokat, melyekkel számos módosítást ejtett a régi törvényeken.

Legfontosabb közülük a közgyűlésnél szűkebb körű presbyteriumoknak mindenik fokon való életbeléptetése, valamint az egyháztagok fegyelmezésére az egyházközségi bíróságok szervezése. A belhivatalnokok helyzetét több irányban korlátokkal vette körül, úgy hogy p. o. még házasságukat is püspöki engedélytől tette függővé. A negyedik ülés-szakon (1937. márc. 11–12.) harmadik olvasásban elfogadta az összes törvényjavaslatokat s elhatározta szentesítésre való fölterjesztésüket. Az ötödiken (1937. okt. 12.) végrehajtotta rajtuk a kormány által kívánt módosításokat, a hatodikon (1937. nov. 9.) kihirdették a megerősített új törvények s megtették az életbe léptetésükhöz szükséges intézkedések. A zsinat elnökei voltak: →*Geduly Henrik* püspök és br. Radvánszky Albert →*egyetemes felügyelő*: amannak halála után →*Kapy Béla* püspök.

Budapesti ref. egyházmegye, a →*dunamelléki kerület*ben, a fővárosi helyi viszonyok követelményeire való tekintettel az 1930-ban erősen megszorított lelkészi állásokhoz képest 13 külön egyházba beosztott reformátusok 1932 elején megalakult önálló →*egyházmegyéje*, mely a többtől addig külön óbudai anyaegyháznak szintén idecsatolásával kivált a →*pesti egyházmegyé*ből. Később 17-re szaporodott egyházai száma s 1950-ben a →*„belső-budapesti”* nevet vette fel. Majd magához véve a →*külső-budapesti* egyházakat is, 1955. júl. 1-től →*budapest-északi* és →*budapest-déli* nevek alatt két egyházmegyére oszlott. Mint budapesti és belső-budapesti egyházmegyének első esperese Szabó Imre volt, kit 1952-ben Fekete Sándor követett.

Budapesti ref. teol. akadémia annak a mozgalomnak lett a célt nem egészen elérő eredménye, mely a 19. század harmincas éveinek legvégén indult meg egy közös prot. főiskolának Pesten való felállításá iránt. Ennek szervezetére, tanrendjére stb. pályázatot tűztek ki a →*Fáy András* „Javaslat...”-a nyomán; s a szép sikerű pályázat jutalmazott műveit 1843-ban adták ki. Ám a közbejött országos események miatt csupán annyi eredménye lett az egésznek, hogy a kecskeméti egyházzal folytatott hosszú és keserű harc után a →*dunamelléki ref. egyházkerület* 1855-ben →*teol. akadémiát* állított Pesten. Ennek tanárai és növendékei közt 1865-ig egyaránt voltak reformátusok és evangélikusok, mivel ez időben a →*bányai ev. egyházkerület*, melynek nem volt magának teol. intézete, szintén részt vett az intézet fenntartásában. Megvették számára 1861-ben közadakozásból a nagybecsű →*Ráday-könyvtár*at s ezt az 1863-ban emelt új épületben helyezték el, melyből 1912-ben ismét más helyiségbe költözött az intézet. 1867-ig változó számú, többnyire négy, ettől fogva tíz évig csak három rendes tanár működött benne, ekkor aztán négyre,

1885-ben már voltaképpen betöltöttekkel egyszerre hatra szaporították a tanszékek számát, melyekhez 1925–1932-ben és 1953–1956-ban hetedik is járult.

Irodalom: Szóts Farkas: A budapesti ev. ref. theol. akadémia múltja és jelene (1896.), A b. r. t. a. története 1855–1955.

Budapesti ref. zsinatok.

Az első egyrésről a →*debreceni zsinaton* hozott törvények ama rendelkezése folytán ült össze, mely szerint tíz évenként zsinat tartandó, de másrésről szükségessé tették az időközben felmerült és egyedül a törvényhozó testület által elintézhető ügyek is. A kellő előkészületek megtétele után 1891. dec. 5-én nyílt meg s elvégeztetvén az alakulással együtt járó teendők, azonnal hozzákezdett kilenc év óta érvényben volt szervezetének módosításához. A 16-án bezárt első ülészakban két fontosabb határozatot hozott mindössze, ti., hogy a zsinati képviselőket azontúl az →*erdélyi kerület* is a presbyteriumok által leendő kötelező választatni, úgyszintén, hogy a népesebb egyházak presbyteriumainak meghatározott arányban hatig, főgimnázium fenntartása esetén nyolcig emelkedő szavazatuk lesz. A második ülészak 1892. márc. 9-én nyílt meg s ápr. 5-én ért véget. A törvényrevízió közben hozott határozatai közül azok a nevezetesebbek, melyekkel az egyházi bíróságok hatáskörét fegyelmi ügyeken kívül közigazgatásiakra is kiterjeszté, a lelkészválasztásoknál eltörölte a kijelölést s megengedte a meghívás útján való választást, a konventi képviselők választását a kerületi közgyűlések hatáskörébe utalta. Megtette továbbá az első lépést egy egyetemes lelkészi özvegy-árvai gyámintézet létesítésére. Kimondta végül, hogy szükségesnek tart Debrecenben egy prot. tanárképző intézetet, Kolozsvárra pedig egy ref. teol. fakultást s ezek előkészítésére bizottságot küldött ki. A harmadik ülészak ugyanez évi nov. 24-én vette kezdetét és dec. 6-án végződött. Ez letárgyalta az iskolaügyi törvényjavaslatot, intézkedett a debreceni bölcsészeti és a kolozsvári teol. fakultás javára a közadakozás megindítása felől s határozott az evangélikusokkal közös ügyek tárgyában. A negyedik ülészak, mely a hozott törvényeknek a kormánytól kifogásolt pontjait dolgozta át s intézkedett a törvények szentesítés utáni kinyomtatásáról, 1893. nov. 14–15-én folyt le. A zsinat elnökei voltak: →*Kun Bertalan* püspök és br. →*Vay Miklós* →*főgondnok*, alelnökei: →*Pap Gábor* püspök és →*Tisza Kálmán* főgondnok.

A második 1904. nov. 10-én kezdte meg első ülészakát, mely 22-ig tartott, s tekintettel arra, hogy kilátás nyílt az egyházi adóval túlságosan terhelt egyházközségek számára államsegély megnyerésére, elsősorban az egyházi adózásra

vonatkozó törvény módosításához látott hozzá. Minthogy ennek teljes egészében való letárgyalása előtt befejeződött az ülészak, az 1905. márc. 16-tól ápr. 7-ig tartó második ülészaknak első dolga volt azzal végezni, megalapítván az egyetemes adóalapot, amelyből szükség esetén olyan egyházközségek segélyezendők, melyek a törvényben előírt adó mennyiségének megfelelően maguk fedeznek, de a szükségletük többre megy. Az egyházi törvénykezést, a lelkészválasztást, valamint a köznevelést és közoktatást szabályozó törvények revíziója következett ezután, melyek lényegbe vágó módosítást nem szenvedtek, amennyiben az volt a legfontosabb, hogy a fegyelmi esetek közé a →*budapesti teol. akadémia* kezdeményezésére bevételgetett a „lelkészek, tanárok, tanítók... oly írása vagy tanítása, mellyel hivatalos esküjüket megszegik”, meg hogy a fegyelmi büntetések szigorítottak esetleg kiszabható mellékbüntetések rendszeresítésével. A harmadik ülészakon (1905. nov. 22–dec. 13.) vették aztán tárgyalás alá az egyházkormányra vonatkozó törvényt, mely annyiban szenvedett lényegesebb változást, hogy az egyház hivatalos neve „református”-ra rövidítettet, a több lelkéssel bíró egyházakban kötelezővé tétetett a parochiális körök szervezése, a zsinaton való képviseltetés joga megadott a tanítóknak is, de úgy a közülük, mint a tanárok közül bármelyik egyházigazgatási fokon való gyűlési tagok kiválasztása a presbyteriumok hatáskörébe tétetett át. Legfontosabb intézkedése az egész zsinatnak a lelkészi →*nyugdíjintézet* létesítése volt, melyet a működését 1896 óta áldásosan, bár szerény keretek közt folytató egyetemes özvegy-árvai gyámintézetnek a beolvasztása teremtett meg. A központi székház építéséhez is ez alkalommal tette meg a zsinat az első lépéseket. A negyedik ülészakon, mely 1906. márc. 27–30-án folyt le, a külföldön levő hívek és egyházközségeik gondozásáról alkottak törvényt, és több sürgős kérdés elhalasztása mellett az állami egyetemek valamelyikén állítandó prot. teol. fakultás ügyében is halasztó és kiterő határozatot hoztak, viszont a debreceni ref. bölcsészeti fakultás érdekében tervezet készítésére utasították a konventet. Az ez évi jún. 20–21-én tartott ötödik ülészakon kimondták a törvényeknek királyi jóváhagyás végett való fölterjesztését, míg az ugyancsak ez évi dec. 4–6-án lefolyt hatodik ülészak megtevéen a kormány által kifogásolt törvénypontokon a kívánt változtatásokat, az →*énekeskönyvnek* különben jól előkészített ügyét is jobbnak látta elhalasztani, s csupán annyiban állapodott meg ezúttal, hogy némely kihagyásokkal bár, de az összes zsoltároknak benne kell lenniök. Az új törvények kihirdetésére végül hetedik ülészakra ült össze a zsinat 1907. márc. 12-én. E zsinat elnökei voltak:

→*Kun Bertalan* püspök, és br. →*Bánffy Dezső*
→*főgondnok*, alelnökei: →*Antal Gábor* püspök és
gr. →*Degenfeld József* főgondnok.

A harmadik 1917. okt. 22-én ült össze s 31-én a reformáció négyszáz éves fordulóján rendezett díszüléssel fejezte be első ülészetét, melyen igazi érdemleges dolgot éppen úgy nem végzett, mint későbbi ülészetek. Második ülészetén (1918. okt. 2–4.) miután elfogadta az új →*énekeskönyvet* és mellőzte az annak javítására alkalmas indítványokat, törvényt alkotott a katonai lelkészség ügyében. Harmadik ülészetén 1919. okt. 2-án határozatképtelen volt. Negyedik ülészetén (1920. szept. 28–30.) napi érdekű ügyeken kívül az ún. igazolások kérdésével foglalkozott, ami nagy port vert ugyan, de végre is a törvény figyelembe tartásával jutott megoldáshoz. Ötödik ülészetén (1921. szept. 27–29.) az ország felosztásával beállott helyzetből folyó törvényt módosításokat végezte el. A hetedik ülészetével (1922. szept. 19–21.) aztán be is végződött a közbejött körülmények miatt jóformán meddő működése. Elnökei voltak: →*Baltazár Dezső* püspök és gr. →*Degenfeld József* →*főgondnok*, alelnökei: →*Tüdős István* püspök és →*Darányi Ignác* főgondnok, kik közül Tüdős időközben meghalván, helyébe →*Németh István* püspök választott.

A negyedik már rendezett viszonyok között végezte munkáját, melyen mély nyomokat hagyott a változott korszakban. Az 1928. máj. 8–16-án tartott első ülészetén a közoktatásról és a bíraskodásról szóló törvényeken ejtette meg a szükségesnek látott módosításokat, ez utóbbin különösen azzal, hogy körülírta az egyháztagok fegyelmezésének (egyházfegyelmelem) módosításait és kiterjesztette fegyelmi hatóságát az egyetemeken lelkészjellegű tanáira. A második ülészetén, mely 1929. ápr. 22-én kezdődött s máj. 2-án nyert befejezést, megállapították az egységes liturgiát s 1931. jan. 1-re kitérítették kötelező életbe léptetésének határidejét. Határozatokat hoztak az egyházi műemlékek gondozása felől is. Ugyanezen az ülészetén vették tárgyalás alá a lelkészválasztási törvényt, melybe egyszersmind belillesztették a lelkészekre vonatkozó pontok nagy részét. A lelkészválasztási eljárásról több lényeges módosítást ejtettek, főként azzal, hogy a nem meghívás útján történő választásokra ismét életbe léptették az 1894-ben kiküszöbölt kijelölést, csakhogy az akkor tizenkét évig érvényben voltnál szabadabb elvű formában, valamint azzal, hogy bizonyos módosítások mellett helyet adtak a próbapredikálásnak, mely régebben általános szokás volt az erdélyi egyházkerületben. Biztosították egyúttal az egyházi felsőbbségnek azt a jogot, hogy alkalmilag, bizonyos esetekben áthelyezhessen lelkészt, ami az újabb időkben tel-

jességgel nem volt lehetséges. A harmadik ülészetén 1930. máj. 1–12-én tartott s ezalatt az egyházalkotmányi és kormányzati tervezeten mentek végig. Jelentékenyebb változtatásokat a régini azzal tették, hogy az egyházközségek legfeljebb tizenkettőig mehető szavazatai számának megállapítására más alapot rendeltek, mégpedig a lelkészi állások, nemkülönben az illető egyházközség által fenntartott közép- és alsófokú iskolák mennyiségét, míg a régi főalapnak, a lélekszámnak csak korlátozott mértékben engedtek tért. Viszont a lélekszámnak is módot adtak az érvényesülésre, midőn elkötelezték a népes egyházközségeket, hogy megfelelő arányban egyházközségekre oszoljanak szét, és most már csak másodsorban engedték meg nekik parochiális körök alakítását. Általánosan kötelezővé tették továbbá a tisztújítást, mely eddig nem volt mindenütt életbe léptetve, de kitölték a határidejét tíz évről tizenkettőre. Csak az egyházkerületi elnökségnél tartották fenn az élethosszig való választást. A püspökre nézve abban is különlegesen intézkedtek, hogy más kerületbeli lelkészt vagy lelkészi képesítettséghez kötött álláson működő tanárt is megválaszthatóvá tették, és külön püspöki nyugdíjra is jogosították utóda javadalmának rovására. A zsinattartás kötelező határidejét hasonlóképpen tizenkét évre emelték az addigi tíz évről. Fölemelték az oktatószemélyzet zsinati képviselőinek számát, úgyszintén a →*dunamelléki egyházkerületét* is. Megalkották az „egyház-megyei tanács” és „egyházkerületi tanács” intézményét. Elvi szempontból legnevezetesebb a törvénynek az a nyilatkozata, mellyel elfogadott hitvallásoknak jelentette ki a Helvét Hitvallást és a Heidelbergi Kátét, és ezzel összhangban a lelkészválasztási törvényben is ismételt arra kötelezte a lelkészeket, hogy tiszteletben tartsák az egyház hitteleit. Emellett tudományügyi rendelkezések is foglalkoztatták a zsinatot, sőt a következő ülészetén az egyházi közalap feladatai közé is beiktatta az „egyházi tudományos célok előmozdítását”-t. Ez a már negyedik ülészetén, mely 1931. máj. 4–12-én folyt le, először a missziói, elsősorban és főképpen a belmissziói munkát vette rendezés alá, mely utóbbi teljesen a hivatalos egyház körébe utalta. Azután az egyházi adózásról meg az egyházi közalapról szóló törvényeket tárgyalta le, végül pedig a lelkészi →*nyugdíjintézet* ügyét szabályozta újra, az özvegyekre és árvákra nézve sokkal előnyösebben. Az ötödik ülészetén (1931. okt. 29–31.) megállapították a törvények végleges szövegét, megtevén benne a szükségesnek mutatkozó egyeztetéseket; a hatodikon (1933. szept. 14–15.) pedig a kormány kifogásai értelmében változtattak rajta. Elnökei voltak e zsinatnak: →*Baltazár Dezső* püspök és →*Dókus Ernő* →*főgondnok*, alelnökei: →*Révész*

Kálmán püspök és →*Balogh Jenő* főgondnok, akik közül a zsinat végére senki sem maradt meg tisztében, mivel a Dókus Ernő lemondása folytán Balogh Jenő elnökké, helyébe pedig gr. Teleki József főgondnok alelnökké választott, míg a Révész Kálmán halála után →*Ravasz László* püspök lett a másik alelnök, akit a Baltazár halálát követő ülészak elnökké választott, helyébe →*Farkas Istvánt* tevén. Ez 1937. dec. 7–11-én tartotta üléseit, s ezalatt szigorú fegyelmi büntetéseket léptetett életbe a →*reverzális* adók ellen, kijelentéseket tett István király napjára vonatkozólag és tiltakozott a keresztnek ref. templomokra illesztése ellen.

Az *ötödiket* a hazakerült országrészek ref. egyházainak közigazgatási elhelyezése tette szükségessé. 1939. márc. 1-én nyílt meg s ekkori rövid ülészakán, meg ez évi szept. 6–7-én tartott szintén rövid második ülészakán régi egyházkerületeikhez a régi beosztással csatolta vissza a felvidéki és ruszinszkói egyházakat 1939. nov. 2-tól fogva, majd 1942. ápr. 9-én a délvidéki egyházakkal tette ugyanezt. Ugyanakkor megalkotta zsinati tanácsát s ezzel betetőzte a consistorialis rendszer beiktatását a magyar ref. egyház szervezetébe. 1944. máj. 4-én tartott hatodik ülészaka aztán még kivételes hatáskörrel is felruházta a zsinati tanácsot. A hetedik ülészak (1947. máj. 7–8.) jobbra elvi kijelentésekre és elvont fejtegetésekre szorítkozott érdemleges tárgyalások helyett. Ily irányú határozatokat jóformán csak a nagynépességű egyházak megosztására nézve, a →*reverzális*-kérdésben, a fakultatív vallásoktatás ügyében és az egyháztagok kellő tájékoztatása végett hozott, annyira, hogy törvénycikket egyet alkotott: a fegyelmi ítéletek elleni rehabilitáció tárgyában, amely azonban soha nem nyert megerősítést. Nyolcadik ülészaka (1948. jún. 14–15.) hasonlíthatatlanul jelentősebb volt, mert ez jártul hozzá az állam és az egyház közti egyezmény tervezetéhez, melynek végleges szövegét aztán a kilencedik ülészak (1950. szept. 29.) fogadta el. Ekkor rendezték újból az egyházközségek szavazatainak számát. Tizedik ülészaka (1950. szept. 13.) a következő zsinat alakulása tárgyában tett intézkedést, változtatott az istentiszteleti rendtartáson – amit azonban a következő zsinat hatályon kívül helyezett –, továbbá fölvette a második lelkészi vizsgálaton átmenteket a nyugdíjintézetbe. A zsinat elnökei voltak: →*Ravasz László* és →*Balogh Jenő*, de rajtuk kívül a körülményekhez képest →*Enyedy Andor*, →*Révész Imre*, illetőleg Sz. →*Kun Béla* is.

A budapesti *hatodik* zsinat, mely csak nagy részében volt budapesti, 1951. okt. 24–25-én és nov. 29-én tartotta első ülészakát. →*Bereczky Albert*nek és Kiss Rolandnak elnökké választása után az egyetemes egyház tulajdonába és, kor-

mányzata alá vette a két megmaradt →*teol. akadémiát* Budapesten és Debrecenben. A lelkészek áthelyezését hibás voltukon kívül is lehetőknek mondták ki. Az 1952. okt. 29–31-én tartott második ülészak Debrecenben jóváhagyta a zsinati tanácsnak az →*egyházmegyék* új határaitra vonatkozó határozatát és törvénnyel rendezte az →*egyházkerületek* új beosztását. Megalkotta a teol. akadémiák szervezeti és működési szabályzatát. Zsinati tagokul megválaszthatóknak mondta ki végre az érettségi vizsgálatot nem tett egyháztagokat is. A nyugdíjügyet is újból rendezte. A harmadik ülészak 1953. okt. 14-én, ismét Budapesten, a →*közalapról* szóló régebbi törvény módosítását, a lelkészi nyugdíjintézetnek újból szabályozását és a teol. akadémiákat illető kérdéseket tárgyalta.

Bugyi ref. conferentia, 1773. szept. 2-án tartott Beleznay Miklós dunamelléki ref. →*főgondnok* meghívására és birtokán 10 lelkész és 27 világi jelenlétében, akik által mind a négy →*egyházkerület* képviselve volt. A conferentia összehívására a királynőnek az az óhajtása szolgált alapul, hogy a sérelmeket és egyéb egyházi ügyeket ne külön terjessék fel az egyes egyházkerületek, hanem váltásuk fel az addigi nehézkes eljárást valami célszerűbbel. A conferentia erre a célra egy →*főconsistoriumot* látott megfelelőnek, mely a négy püspökből és a négy főgondnokból állott. Elnökévé ekkor Beleznay tétetett, kimondatván egyúttal, hogy jövőre az egyházkerületek hatáskörébe fog tartozni az elnök, azaz tulajdonképpen, de elhallgatva az →*egyetemes főgondnok* megválasztása. Néhány kevésbé lényeges ügyet ezen kívül hasonlóan letárgyalt a conferentia, az időnként gyakran tartott →*konventek* e legérdekesebbike, melynek legfontosabb határozatát kegyesen fogadta ugyan a királynő, de az azon szervezett →*főconsistorium* a ref. egyházban – főleg a tiszántúli kerület ellenállása következtében – egyáltalában nem tudott gyökeret verni. Egyelőre azonban az itteni elhatározásoknak lett következménye a →*Bessenyei György* néhány évig tartó főconsistoriumi titkársága.

Irodalom: *Liszky* József: A bugyi conferentia és a konvent (Révész Figyelmezője, 1876.), *Zoványi* Jenő: Bessenyei György mint ref. főconsistoriumi titkár (1909.).

Bunyitay Vince (Sátoraljaújhely, 1837. jan. 11. – Nagyvárad, 1915. márc. 26.) kat. püspök. Nagyváradon 1860-ban pappá szenteltetvén, 1863-tól Szentjobbon, 1875-től Bélfenyéren plébánoskodott, míg 1880-ban püspöki könyvtárnok lett Nagyváradon. Előbb tb., majd valóságos kanonokká, 1915-ben c. püspökké nevezetett ki. E kinevezést halálos ágyán kapta meg. – A Magyar Tud. Akadémia 1884-ben levelező taggá választotta. *Művei* közül több van prot. ér-

dekü: A váradi káptalan legyilkoltatásának hagyományja (Sz. 1878.). A váradi püspökség története (3 k. 1883–84.). Bihar vármegye oláhjai és a vallási unio (1892.) Egyik szerkesztője volt az „Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából” első három kötetének (1902–1906.). – Unokája volt Bunyitay János ref. lelkésznek.

Burgenlandi ev. egyházkerület, az Ausztriához csatolt magyarországi részekben levő egyházakból alakult. Három egyházmegyéből áll: a felsőből, középsőből és alsóból. Szuperintendense 1921-ben Beyer Teofil felsőlövői lelkész volt.

Burgenlandi ev. egyházmegyék közül az *alsó* a →*felsővasi egyházmegye* 15 elcsatolt egyházából keletkezett. Espereseinek névsora: Bever Teofil felsőlövői l. 1919–1921, Rajter János kukméri l. 1921-től.

A *felső* a →*mosoni egyházmegye* elcsatolt 4 egyházából áll. Espereseinek névsora: Seybold Károly zurányi l. 1919–1934, Geistlinger Frigyes gálosi l. 1934-től.

A *középső* a →*felsősoproni egyházmegye* elcsatolt egyházait foglalja magában, szám szerint 8-at. Espereseinek névsora: Kasper József ruszti l. 1921–1933, Fiedler Károly locsmándi l. 1933-tól.

Burger György Kristóf (Pfaffenschlag, [Ausztria], 1622. – ?, ?) ev. lelkész. Tanult Eperjesen és Strassburgban. Innen magisteri címmel visszatérve, 1649-ben Dunahidason, 1652-ben Nagyszombatban lett lelkész. További sorsa ismeretlen. – *Művei*: Singchor des Tempels Ezechiels. (Ulm, 1652.) Cathedra templi Ezechieliani... seu spirituale mentis excitatorium. (Uo. 1652.) Cathedra templi Ezechieliani... seu mnema fundamenti... Jesu Christi. (Uo. 1652.)

Burius János (Liptószentandrás, ? – Korpona, 1688. dec. 7.) ev. lelkész. Liptószentandráson kezdett tanulni. Pozsonyban végzett tanulása után 1655-ben külföldre ment s 1657 tavaszán Jenában iratkozott be az egyetemre, ahonnan visszatérve hazájába, 1662-ben Úrvölgyön tanító, 1666 tavaszán pedig Korponán német lelkész lett. A →*gyásztized*ben ő is fogságot szenvedett, majd bujdosni kényszerült s csak 1686-ban került vissza Korponára, ahol meg is halt. – *Művei*: Animadversiones... in narrationem historicam... captivitatis papisticae... necnon ex eadem liberationis miraculosae M. Georgii Lani (→*Sextius Jánossal* együtt). (Lipce, 1676.) Einfältige... Motiven oder Ursachen... (Hely n. 1680.) Micae historico-chronologicae evangelico-pannonicae ab anno 1673 ad 1688. (Kiadta (→*Lichner Pál.*) (Pozsony, 1864.) – Üdvözlő verset írt →*Günther András*hoz (1658.), Murgasch Jánoshoz (1676.), →*Trusius Jób*hoz (1676. és 1683.), →*Zabler Jakab*hoz (1677.), Michaelis

Pálhoz (szlovákul 1678.) és →*Czember György*hoz (1682.). Kéziratban is maradt munkája.

Bussaeus Mihály (? , ? – ?, ?) ev. lelkész, pommerániai születésű, 1620-ban vagy utána Besztercebányáról került Kassára német →*elsőpap*nak. Innen az →*Alvinczival* való, általa keltett viszály miatt 1626 tavaszán el kellett távoznia. 1627 februárjában Löcsén lett prédikátor s az volt 1632-ig. – *Művei*: Jesus! Thus novi anni MDCXXV. (Német prédikáció.) (Kassa, 1625.) Copula et homilia conjugalis (Hosszú üdvözlő vers Thann Antal és Horánszky Zsuzsánna esküvőjére). (Uo. 1625.)

Buzinkai György (Nagybánya, 1700. v. 1701. – Debrecen, 1768. márc. 17.) ref. vallású orvos. Miután Marosvásárhelyen elvégezte iskolát, nevelősködött, míg külföldre ment. 1729-ben Bremenben, 1730. ápr. 20-tól Leidenben, 1732. ápr. 30-tól Franekerben, majd Amsterdamban orvosi tudományokat tanulmányozott s 1733-ban a franekeri egyetemen doktori oklevelet szerzett belőlük. Miután 1736 szeptemberében Groningenben időzött, hazájába visszajövén, mindjárt városi orvos lett Debrecenben. – Orvosi műveken kívül a következő vallásos tartalmú könyv jelent meg tőle: Elveszett bűnösnek megkerestetése és megtartatása és Krisztus barátságos hívogatása (Két prédikáció hollandból ford.). (Amsterdam, 1735.) Üdvözlő verset írt Kolozsvári Istvánhoz (1729.).

Buzinkai Mihály (Nagykövesd, 1630. körül – Gyulafehérvár, 1683. nov. 23.) ref. tanár, az előbbinek nagyatyja. Sárospatakon tanult, hol 1648. dec. 24-én lépett a felsőbb tanulók sorába, 1651. márc. 1652. márc. pedig →*seniori* tiszteletet viselt. Külföldre menvén, 1652-ben az utrechti egyetemnek lett hallgatója. Hazatérve, kb. 1654 őszétől Nagybányán volt →*rektor*, míg 1656 elejére már Sárospatakra került tanárnak. Itt előbb bölcsészett, 1657-től vegyesen ezt és némely teol. tudományt, 1662-től csak teológiát tanított. 1671 őszén →*Báthory Zsófia* által elűzetvén, a diáksággal és tisztársával, →*Pósa*házi Jánossal bujdosni kényszerült. Pár hónapot Kenézlőn töltött, 1672 tavaszától pedig az →*Apafi Mihály*tól Gyulafehérvárt elhelyezett kollégiumban folytatta működését haláláig. – Bölcsészeti tankönyveket írt, melyek halála után is jó ideig használatban voltak s egyen kívül valamennyi több kiadást ért.

Irodalom: *Koncz* József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.).

Bükösi Köble K. István (? , 1629. – Hódmezővásárhely, 1675. után) ref. esperes. Erdélyben született. Valószínűleg Nagyváradon tanult, ahonnan külföldre menvén, 1653. aug. 11-én a leideni, 1654 decemberében a franekeri egyetemre iratkozott be. 1655-ben tért haza s még ebben

az évben Sarkadon lett lelkész. Majd Szentesre, 1667 után Hódmezővásárhelyre ment. Már 1666-ban és 1675 tájától →*esperese* volt a →*békési egyházmegyének*. Nem sokkal 1675 után halhatott meg. – *Műve*: De remissione peccatorum (2 r.) (Leiden, 1654.)

Bütner Mihály (? ? – Szászújfalú, 1593.) ev. lelkész, honi tanulmányai végeztével külföldre

ment és a wittenbergi egyetemnek lett hallgatója. Visszatérve hazájába, egy ideig ismeretlen helyen működött, míg azután 1593-ban Szászújfaluba vittek lelkésznek, de még abban az évben meghalt. – *Művei*: Carmen in natalem Christi servatoris... (Wittenberg, 1582.) De morte Christi ad mortales lamentatio. (Uo. 1582.)

C

Cameraticum beneficium, Erdély prot. fejedelmétől az államkincstár vagyonaiból egyes erdélyi és tiszántúli ref. egyházak és iskolák részére adományozott állandó jellegű javadalmasítás (termények, különösen kőszó), melyet a →*Leopoldinum Diploma* is megerősített. Mindazáltal alig pár évvel ezután az osztrák uralom elvonta a javadalmasaktól, akiknek kérelmére Erdélyben mégis újra folyóvá tettett, de már ekkor nem természetben, hanem szerfelett olcsón számított pénzértéke szerint kevéssel több, mint 3000 forintban. Később ezt is többször megszüntették, sőt még róm. kat. papok díjazására is vontak le belőle. A →*debreceni kollégium* meg éppen nem tudott hozzájutni számtalan folyamodása dacára sem a jogos követeléséhez. Az 1867-es korszak felderültével az erdélyi kerület lépéseket tett az öt megillető összegnek egészben való visszanyerésére. Hosszas tárgyalások után 1881-ben végre 14 000 forint évi átlagban egyezett ki a kincstárral a kerület. Nem sokkal ezután a →*tiszántúli kerületek* is sikerült kollégiuma számára 1885-től évi 4000 forint kárpótlásul kieszközölnie, úgyszintén a ménesgyoroki egyháznak 1895-től évi 252 forintot, a Máramaros vármegyei egyházaknak pedig 1900-tól évi 5000 forintot.

Irodalom: Kolozsvári Sándor: A „c.b.-ok” (Erdélyi Prot. Közlöny, 1872.).

Canonica portio, az erdélyi reformátusoknál általánosan szokásos elnevezése a belhivatalnokok fizetéséül szolgáló földnek.

Capellanus non succedit (= a →*káplán* nem következik), a magyar prot. egyházakban sokáig uralkodott elv, melynek értelmében valamely lelkészi állásra semmi esetre sem volt megválasztható a megüresedéskor helyben szolgáló segédlelkész.

Capesius József Ferenc (Prépostfalva, 1853. júl. 21. – ?, ?) év. tanár. Prépostfalván tanult 1866-ig. Ekkor a gimnázium IV. osztályába Nagyszébenbe ment, hol 1871-ben érettségi vizsgálatot tett. Miután egy évet otthon töltött, 1876-ban végezte a teológiát Lipcsében, mire fél évi szünetelés után egy szemeszteren át a berlini egyetemnek volt hallgatója, melyről bölcsészettudományi oklevéllel tért haza. Itthon egy ideig ne-

velősködött s évekig tartó betegeskedés után csak 1885-ben lépett hivatalba a nagyszebeni seminarium tanáraként, melynek 1896-tól 1916-ig igazgatója volt. – Egyházi érdekű művei: *Die Metaphysik* Herbarts. Lipcse, 1878. *Die siebenbürgisch-sächsische Volksschule in Vergangenheit und Gegenwart*. Nagyszében, 1894. *Das nachexilische Judentum*. Jesus von Nazareth. Jesus Christus. (E három az összesen hat tanulmányt tartalmazó „Aus dem Schatzhause der heiligen Schrift” c. kiadványban.) (Uo. 1897.) *Johannes Honterus*. (Uo. 1898.) *Das religiöse in Goethes Faust*. (Uo. 1901.) *Jerusalem und Korinth*. (Uo. 1902.) *Die christliche Urgemeinde in Jerusalem*. (Uo. 1902.)

Carolina Resolutio, III. Károlynak 1731. márc. 21-én kibocsátott s a magyar prot. egyházak viszonyait a →*pesti commissio* munkálatai alapján rendező határozata, mely eredetileg a Savoyai Jenő elnöke alatt tanácskozó bécsi miniszterek papírra vetett véleménynyilvánítása volt és a →*Leopoldina Explanatio* kiadását követő →*ellenreformációi* ténykedések szellemében készült. Intézkedései a jobbára akatolikusoknak nevezett protestánsok természetes jogait csaknem teljesen megsemmisítették azzal, hogy egyfelől fenntartották a vallás szabad gyakorlásának csupán az →*articularis helyekre* való korlátozását és az uralkodói önkénytől való függését, másfelől pedig hivatalosan kiterjesztették a →*földesúri jogot* jobbágyaik felekezeti hovatartozásának megszüntetésére is. Viszont terjedése összes lehetőségeitől megfosztották a protestantizmust az „apostaták” büntetésére, a vegyes házasságokra, a róm. kat. ünnepek megülésére és a →*decretalis esküre* vonatkozó, valamint a →*reverzálisoknak* tágas utat nyitó rendelkezései. A protestánsok mindent megkíséreltek a rendelet hátrányos részleteinek megváltoztatására, de ez csak a legparányibb részben sikerült nekik. Minthogy a rendelet megengedte →*superintendensek* választását, de számuk megállapítását későbbi királyi intézkedés részére tartotta fenn: a protestánsok megújított kérelmére 1734. okt. 20-án csakugyan kiadatott a *második C. R.*, mely úgy az ág., mint a helv. hitv. evangélikusokat négy-négy superin-

tendens választására hatalmazta fel. Ennek alapján történt a magyarországi prot. →*egyházkerületeknek* az a berendezése, mely a reformátusoknál a maga teljességében, az evangélikusoknál pedig jó részben egészen 1920-ig érvényben volt.

Az *első resolútiót* közli latinul →*Ribini: Memorabilia...* (II. k. 249. l.) és →*Kuzmány: Urkundenbuch...* (133. l.), németül →*Bauhofer: Geschichte der ev. Kirche in Ungarn* (365. l.), magyarul →*Csuthy: Magyar prot. egyháztörténet 1711–1782.* (97. l.); a *második resolútiót* latinul szintén →*Ribini* (II. k. 311. l.) és →*Tóth Ferenc: ...Túl a dunai...* ref. püspökök élete (158. l.), magyarul pedig szintén →*Csuthy* (110. l.).

Irodalom: Zoványi Jenő: Emlékezés az első Carolina Resolutoria (Hegyen Épített Város, 1931.), Pruzsinszky Pál több tanulmánya róla (Prot. Szle, 1906.).

Cartesianismus Magyarországon (A) a 17. század közepe tájáról kezdett érvényesülni, de eleinte óvatosság és egyeztetési törekvés jellemezte híveit. Így →*Apáczai Csere János*, ki elméletileg maradéktalanul magáévá tette a kételkedés elvét, s a Ramuséval együtt tanította is a Cartesius bölcsészét, a gyakorlatban mégsem bírt elszakadni a scholasticismustól, mely neveltetésénél fogva áthatotta volt a gondolkozását. →*Szilágyi Tönkö Márton* is jobbnak látta kezdetben elleplezni cartesianus hajlandóságait, melyeket egyelőre szintén elhallgattott coccejanismusával egybeforrasztva táplált. →*Csengeri K. Istvánt* hasonlóképpen alighanem az akadályozta meg kiváló képességeinek irodalmi téren való érvényesítésében, hogy bajba ne keverje így is köztudomású cartesianismusa. Hogy jól ismerték a helyzetet, megmutatódott a Csernátoni Pál esetében, kit a tanszéken nyíltan hirdett cartesianismusáért, illetőleg ebből folyó tíz tételéért 1673-ban a coccejanus tanárokkal együtt megrendszabályozott a →*radnóti gyűlés*, elrendelve egyúttal, hogy olyan bölcsészetet kell tanulni, mely szolgál a teológiának és összhangban van vele.

→*Bethlen Miklós*nak viszont már lehetővé tette az egyházi hatalmasságoktól független állása, hogy kétségtelenül élőszóval és magatartásával is kifejezést adjon cartesianus elveinek és ezekkel összekötésben levő szabadabb szellemének, miként megtette azt kéziratban hátrahagyott őszinte életrajzában. Mindezekkel egy idő tájt számosan lehettek olyanok a Németalföldet megjárt magyar lelkészek közt, akik valószínűleg halálukig tartó és talán másokra is kiterjesztett hatást vettek ottani cartesianus tanáraiktól, miután nem vonakodtak ezek elnöklete alatt vagy maguk-szerzette, vagy csak respondensi minőségben előadott értekezésekben cartesianus irányban foglalkozni bizonyos kérdésekkel. A

későbbi évtizedekben, amikor a Németalföldre ment magyar ifjak minden szelíd nyomás dacára szinte kizárólag cartesianus és coccejanus tanárokat hallgattak ott, hovatovább annál nyitabban hangoztatták a cartesianismussal való egyetértésüket a holland tanárok is, magyar tanítványaik is, minél inkább csökkent a veszedelem, mely a hivatalos egyház részéről fenyegette őket. Mivel Erdélyben is hatástalanul hangzott el 1685-ben →*Pósházi János*nak a cartesianusok és coccejanusok ellen nyomtatásban megjelent vádirata, melyben az előbbieknak harminckét tételüket írta rovásukra, – és Tiszántúl is kudarcot vallott 1692-ben az említett Szilágyi ellen egyébként is csupán coccejanismusáért indított támadás: nem volt mitől félnie sem →*Apáti M. Miklós*nak egy leplezetlen nyíltsággal Descartes mellé álló erkölcsstani munkája miatt, mely még a Szilágyi elleni eljárást megelőzően jelent meg, sem →*Szathmári Pap János*nak még 1682-ben kiadott, sem →*Szathmárnémethi Sámuel*nek 1696-ban napvilágot látott, cartesianus szellemtől áthatott *Metaphysikájuk* miatt, holott az előbbi még Poiret-t is forrásául vette.

Ez utóbbit sok más munkája is a magyar cartesianus-coccejanusok legkiválóbbjává tette. Általában a cartesianismusnak a teológiára gyakorolt jótékony befolyása abban nyilvánult meg legszembeötlőbben, hogy miként a hollandoknál, úgy a magyaroknál is az fejlődött a coccejanismus munkásainak három iránya közül a legtudományosabb jellegűvé, melyet a cartesianismussal karöltve hatott át a coccejanismus.

Eredménytelenül kejegetett ki ellenük a ref. püspökök közül →*Tofeus Mihály*, hiába maradt elenségük püspök korában is az őket tanár korában támadó →*Schwartz János*, hiába látták talán mások is, így a Jenában 1676-ban és Wittenbergben 1677-ben Cartesius-ellenes értekezést tartó magyarországi Kreher Mátyás, illetőleg →*Greissing Bálint* a dogmatizmusra nézve kész veszedelemnek a cartesianismus terjedését: mégis túl voltak már azon, hogy hivatalos útra terelhesse valaki ennek hirdetését. Még amikor hevesen harcolt is Erdélyben a pietizmus ellen a hivatalos ev. egyház, a cartesianismust nem bántotta, úgy hogy ebben ellenmondásra se talált a Poiret-t követő →*Teutsch András*. Ugyancsak Poiret-nek is nyomdokain haladt a református ifj. →*Köleséri Sámuel*, akiről azonban közönségesen azt tartották hitfelei, hogy nemcsak latitudinarius gondolkozású, hanem egyáltalán nincs is vallása.

Az unitáriusoknál természetesen még szabadabban hirdette cartesianus felfogását az unitáriusból evangélikussá, azután meg evangélikusból ismét unitáriussá lett →*Régeni Pál Mihály*, ki Claubergét követve sajátította el ez irányú gesztét.

Hogy mekkora tekintélyre tett szert idővel a cartesianismus, tanúsággal szolgált róla az, hogy a különben csak coccejanus ifj. → *Csécsi János*, ki már Spinoza szerinti elvet is fejtegetett a bölcsészethetben, nem mulasztotta el tanítványaival megismertetni a cartesianusi bölcsészethetnek is az alapelveit. Még súlyosabb bizonyosság, hogy a kezdetől fogva cartesianusnak ismert Kolozsvári István nagyenyedi tanárt harmincöt évi ilyen szellemű munkálkodás után püspökének választotta 1713-ban az erdélyi reformátusság. Elkövetkezett aztán az az idő is 1751-ben, amelyben már a cartesianismust védelmezték egy újabb bölcsészeti irány, a Wolffé behatolása ellen. → *Vásárhelyi Tőke István* zsinaton emelt szót ez utóbbi ellen, amelyet hirdetni kezdett kollégája, → *Apai Abod Mihály*.

Irodalom: Turóczy Trostler József: Magyar cartesianusok (1933.), Zoványi Jenő: A coccejanismus hatása a magyar reformátusokra.

Casseli biblia, 1704-ben jelent meg, az amsterdami 1700-ikának utánnomása.

Cebanius Ábrahám (Farkasfalvi) (Brezsnóbánya, ? – ?, ?) ev. vallású tisztviselő. Hazai tanulása végeztével külföldre ment, hol 1600. okt. 6-án a wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett. Hazatérve, Szepes vármegyének állott szolgálatába s jegyzője volt 1612-ben is, 1616-ban is. További sorsáról nem tudunk. – *Művei*: Salutaris adversus animae pestem officina. Bártfa, 1616. Syncharma bene precatorium. (Lőcse, 1635.) Cygnea cantio (Év n.). – Üdvözlő verset írt → *Mihályko János*hoz (1612.).

Ceglédi ref. egyházmegye, a → *kecskeméti*nek a 17. században többnyire használt elnevezése.

Ceglédre a protestantizmus korán befészkelte magát. Annyi bizonyos, hogy mire → *Szegedi Kis István* 1545-ben odakerült lelkésznek, már a reformáció híve volt a város. Őutána Bakonyi Albert vehette át az egyház vezetését s ez az ő idejében térhetett át a helvét irányhoz. Bakonyi → *esperesi* tisztelet is töltött be a széles kiterjedésű → *kecskeméti* (azután jó ideig éppen Ceglédre is nevezett) → *egyházmegyében*. Változatlanul megmaradt e szellem szolgálatában a város az egész török hódoltság alatt, azonban először 1596-ban, majd ismét 1683-ban menekülnie kellett népének a török elől, mindig csak évek múltával térhetve vissza a bujdosásból. 1707-ben meg szerbek dúlták fel a várost, melyet minden ilyen csapás után újjá kellett építeni romjaiból. A Rákóczi-szabadságharc után mind több-több tért foglalt benne a róm. katolikusság, míg aztán 1753-ban elvették ennek számára a reformátusoknak összes egyházi épületeit, templomokkal együtt, úgyhogy mindent újat kellett építtetniök. 1755-ben eltiltotta a → *Helytartótanács*, hogy

akár csak középfokú iskolát is tartsanak fenn. Ám az ekként lehányatott iskola a 18. század vége tájától lassanként megint fejlődni kezdett, de azután más irányú törekvések miatt először 1846-ban, s még egy sikertelen kísérlet (1864–69.) után végleg megszűnt az elemi felüli felekezeti oktatás. 1792-ben megnövelték templomukat, összekötve azt a külön épült toronnyal. 1834-ben mindez áldozatul esvén egy tűzvésznek, helyette impozáns templom emeléséhez fogott a gyülekezet. Ez azonban csak évtizedek alatt tudott eljutni a befejezéshez. Mind ezt, mind az elemi iskolázás kellő arányú fejlesztését nagyban elősegítette az, hogy legelő-elkülönítés alkalmával 1864-ben gazdag egyház lett a református, mely 1938 óta két lelkészt tart. A → *türelmességi rendelet* hatása alatt az addig ref. lelkigondozás alatt levő evangélikusok előbb szórványrá, 1792-ben leányegyházzá, 1802-ben anyaegyházzá alakultak, mely aztán szintén virágzásnak indult.

Irodalom: Takács József: A ceglédi ev. ref. egyház története dióhéjban (1892.), Emlékkönyv Cegléd reformációjának 400. évfordulójára (1928.), S. Szabó József: A ceglédi ref. egyház lelkipásztorai (1931.) Uő.: A ceglédi ref. iskola története (1936.), Sárkány József: Küzdelmes évek... 1914–1931. (1931.)

Chalupka Ádám (Németlipcse, 1767. okt. 23. – Felsőlehotá, 1840. júl. 5.) ev. lelkész. Tanulmányai végeztével előbb Felsőmicsinyén volt → *rektor*, 1792 márciusától Felsőlehotán lelkész s itt is halt meg. – *Művei* mind szlovákul vannak írva: Kanaán földjének hiteles leírása (2 k.). (Selmechánya, 1829–31.) A breznóbányai ev. egyház történeti emlékei. (Uo. 1837.) Kéziratban is maradtak munkái.

Chalupka János (Felsőmicsinye, 1791. okt. 28. – ?, 1871. júl. 15.) ev. lelkész, az előbbinek fia. Tanult Zólyomlipcsén, Breznóbányán, Osgyánban, Lőcsén, Eperjesen, Sárospatakon. Külföldre menvén, 1816. ápr. 26-án a jenai, majd a hallei egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1817-től osgyáni → *rektor*, 1818-tól késmárki tanár, 1824-től breznóbányai lelkész volt. 1850-ben → *esperessé* választotta a → *zólyomi egyházmegye*, de hamarosan administratora lett a → *bányai kerületek*. Ez utóbbi minőségben még ez évben a → *dunánineni egyházkerületbe* neveztetett ki de 1860-ban megszűnt ebbeli hivatala. – Sokoldalú írói működést folytatott több nyelven. Leginkább szlovák nyelvű satirikus színműveivel tett szert hírré, de az egyházi irodalom mezején is szorgalmasan dolgozott. Ily irányú munkái: Duodecim orationes scholasticae. (Lőcse, 1826.) Rede bey der feyerlichen Einweihung des neu-erwählten Superintendenten J. Seberini. 1834. Schreiben des Grafen Carl Zay... an die Professoren zu

Leutschau (Név n.). (Lipcse, 1841.) Vasárnapi és ünnepi prédikációk (Szlovákul). (Pest, 1846.) Geschichte der Generalsynoden bei der evangelischen Confessionen in Ungarn („CLVI” jellel). (Jena, 1858.)

Chalupka Sámuel (Németlipcse, ? – ?, ?) ev. lelkész. Németlipcsén született a 17. század első éveiben. Tanult Biccseán, hol kántor is volt. Azután külföldre ment s 1622. máj. 23-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérvén, biccsei tanár, 1627-től kisjesecei, 1636-tól divékújfalusi, 1637-től liptótarnóci, 1647-től alsókubini, 1657-től trencsényi, végül méznevélői lelkész volt. Eközben 1646–47-ben a →*liptói*, 1648–57-ben az →*árvai*, 1659–68-ban az →*alsótrencsényi egyházmegyében* esperesi tisztet is viselt. Halálának ideje ismeretlen. – *Művei*, melyek mind szlovák nyelvűek, a következők: Gyászbeszéd Guzics Jánosné Pongrácz Marianna felett. (Trencsén, 1651.) (helytelenül 1641-nek nyomtatva). Ne communicaveris peccatis alienis, azaz: Rövid kifejtése annak, hogy szabad-e bűnösöket az Úr asztalához bocsátani? (Uo. 1651.) Gyászbeszéd Zsitka János felett. (Uo. 1655.) Gyászbeszéd Melcel György felett. (Uo. 1658.) Gyászbeszéd (egy másik) Melcel György felett. (Uo. 1659.) Feleségének tatár rablásba hurcolása és onnan szabadulása. (Uo. 1664.)

Chladni György (Trencsén, ? – ?, 1692.) ev. lelkész. Honi tanulmányai befejeztével Wittenbergbe ment, hol 1664. márc. 12-én lépett az egyetem hallgatói sorába. Hazajövén, már 1668 augusztusában jánoshegyi pap volt, de 1673-ban kénytelen volt az üldözések elől kivándorolni Németországba, honnan vissza se tért többé s ott halt meg 1692-ben. – Egyházi *művei*: Nuptiarum neglectarum poena... (Német prédikáció). (Merseburg, 1675.) Inventarium templorum. (Görlitz, 1678.) (III. kiad. Dresda, 1689.) E terjedelmes műben előadja a magyarországi ev. egyház történetét is. – Fia, C. Márton (1669–1725.) egyetemi tanár lett Wittenbergben.

Christiani Ábrahám (? – Bártfa, 1619.) ev. lelkész. Eperjesen tanult, honnan Szepesszombatba ment →*rektornak*. Innen 1591 nyarán Eperjesre választották szintén rektornak, 1593 nyarán pedig Keresztfaluban lett lelkész. Stansith →*Horváth Gergely* oldalán részt vett a →*késmárki colloquiumban*. 1598 őszétől →*esperese* volt az →*alsópoprádi egyházmegyének*, míg 1600 második felében vagy 1601-ben az →*elsőpapi* állást foglalta el Bártfán. – *Művei*: Theses apologeticae de coelo, ascensione Christi in coelos... (Bártfa, 1599.) De duabus in Christo naturis earundem unione personali et communicatione idiomatum... (Uo. 1609.) Üdvözlő verset írt →*Bocatus János*hoz (1596.) és gyászverset a Farschius János halálára (1615.).

Clarissimus, a külföldön is tanult magyarországi prot. lelkészeknek a többiektől megkülönböztető címe.

Cleynmann Károly (Majnafrankfurt, 1772. jan. 15. – Szirák, 1833. febr. 15.) ref. lelkész. Erlangenben teol. doktorságot szerzett, 1793-tól bécsi másodpap, 1816-tól pesti német lelkész volt. 1832 nyarán nyugalomba vonulván, Szirákra ment lakni. – Ünnepezt szónok volt. – Magyarországi tartózkodása alatt írt *művei*: Über die jetzige Verfassung der prot. Schulen in Ungarn (Wächter Jánossal együtt). Bécs, 1803.) Gott mein Alles... c. imakönyvének II. (1816.) és III. (1820.) kiadása (Különböző fordításokban magyarul is többször). Vater Unser. (Buda, 1817.) Todtenfeyer bey dem... Hintritte... der... Erzherzogin Hermine von Oesterreich. (Pest, 1817.) (Magyarul is.) Kéziratban is maradtak művei.

Coadjutor curator = →*segédgondnok*, a ref. egyházmegyei gondnok latin elnevezése a →*bodrogkeresztúri konventtől* az →*alkotmányozó zsinatig* (1734–1882.).

Coccejanusok Magyarországon voltak a legnagyobb számmal Németalföldön kívül. Közülük elsősorban →*Dézi Márton*, →*Pataki István*, →*Szilágyi Márton*, →*Verese gyházi Tamás*, →*Debreczeni Ember Pál*, →*Szathmárnémethi Sámuel*, ifj. →*Cséczi János*, →*Szathmári Paksi Mihály* érdemel említést, szintén nagyszámú ellenfelek közé pedig →*Eszéki István*, →*Mártonfalvi György*, →*Tofeus Mihály*, →*Pósa házi János* tartozott a legnevezetesebbek sorából. Irodalmi téren is a legtöbben jelét adták állásfoglalásuknak, de a kevésbé híresek közül is sokan hangoztatták vélekedésüket. Több ízben viszály is tört ki a coccejanismus körül és zsinatok nem egy vidéken voltak kénytelenek foglalkozni egyik vagy másik coccejanus ügyével. Mindazáltal sehol sem bírtak annyira menni, még ahol akartak volna is, hogy bevágják az útját e teológiai irány terjedésének vagy legalább is elvei hirdetésének. Később aztán odáig haladt újabb eszmék fölmerülése folytán a teológiai gondolkozás még Magyarországon is, hogy semmi feltűnést nem okoztak a coccejanismus jellemző vonásai, melyek közül az igazi lényegéhez nem is tartozó typologia vált legelterjedtebbé, sőt a közfel-fogásban legjellemzőbb sajátságaként szerepelt. A magyarországi coccejanismusról már a XVIII. század negyedik évtizedében értekezést írt →*Borosnyai Nagy Zsigmond*, amely sajnos nem maradt fenn.

Irodalom: Zoványi Jenő: A coccejanismus története (1890.) *Uő.*: Dézi Márton (Prot. Szle. 1898.), *Uő.*: Magyar coccejanusok a 18. században (Kisebb dolgozatok... 1910.), *Uő.*: A coccejanismus hatása a magyar reformátusokra.

Coetus, általában bármilyen társaság, közelebb-ről az →*egyházmegyék* lelkészi testületei, leggyakrabban pedig a diákság, kivált a magasabb fokú iskoláké. Legnevezetesebb volt közülük a Krakkóban és a Wittenbergben tanuló magyar ajkú egyetemi hallgatóké, amott inkább bursa néven emlegetve.

Collaborator, a protestantizmus első századai-ban a magyarországi prot. iskolákban körülbelül a későbbi →*köztanítónak* megfelelő hivatalra alkalmazott végzett ifjú vagy még diák, a kisebb intézetekben segédtanár-féle.

Collatio, a XVI. századtól kezdve egyes magyarországi kollégiumokban szokásba jött több önképzőkör-szerű csoportja a tanuló ifjúságnak, melyeknek célja a rendes tanórákon nyert ismereteknek eszmecsere útján való kiegészítése és elmélyítése volt.

Collega, a másodpapnak vagy a rangban az igazgató (→*rektor*) után következő tanárnak a XVI. és XVII. században használatos több elnevezése közül az egyik, mely előfordul mindenik magyar prot. egyházban, mégpedig a legkülönbözőbb vidékeken egyaránt.

Collegium, ugyanazon hivatásúak testülete; főiskolai előadás; a magyar protestánsoknál több külön jellegű vagy fokú iskolát magában foglaló tanintézet, melynek egységes vagyona vagy fenntartó testülete és kormányzata van, különösen az olyan, mely fő- és középiskolából áll.

Comenius (Komensky) Ámos János (Vagy a morvaországi Magyarbród, vagy a közeli Nivnitz, 1592. márc. 28. – Amsterdam, 1670. nov. 15.) a cseh-morva testvérek püspöke. A teológiát 1611–4-ben Herbornban és Heidelbergben hallgatta. Hazájában kezdte működését, de a harmincéves háború kitérésétől nagy részben idegenben folyt le hánytt életét. Többnyire a lengyelországi Lissában tartózkodott, de több más országban is megfordult, sőt a poroszországi Elbingben hat évig időzött. Ez alatt szakadatlanul munkálkodott irodalmi téren, s mint korának legkiválóbb pedagógusa, roppant hírnévre tett szert. Már püspöke volt a cseh-morva testvéreknek, midőn 1650-ben Sárospatakra nyert meghívást a kollégium tanvezetői tisztére. Ez állásában amellet, hogy a vezetésére bízott intézetet a legmagasabb színvonalra igyekezett emelni, saját hitfelei érdekében mindent elkövetett a végre, hogy rávegye II. Rákóczy Györgyöt a Habsburg-ház elleni támadásra. Azonban hiába jósolgotott →*Drabik* Ausztria ellen; – hiába jártak-keltek a cseh-morva testvérek ügynökei, a Rákóczyak közeli emelkedését hirdetve; – hiába intézett C. chiliasta reményekkel telt leveleket, sőt emlékiratokat a fejedelemhez és öccséhez: terve nem sikerült. 1654-ben visszatért ennél fogva Lissába. Ez két év múlva elpusztulván, ismét rá-

kényszerült, hogy elhagyja híveit, s hosszas bujdosás után Amsterdamba jutott. – Műveinek számát másfélszázra teszik, közöttük legtöbb a pedagógiai, ezek közül leghíresebb a „Didactica magna”, mely Dezső Lajos fordításában magyarul is megjelent (Nagy oktatástan, 1896.). Vannak teol. munkái is, melyek közül leghíresebb az „Unum necessarium” című, magyar szempontból pedig legérdekesebb az „Independentia aeternarum confusionum origo” (1650.). Magyar szempontból igen fontos még a következő két munkája: De cultu ingeniorum (1650., magyarra ford. →*Gulyás József* 1930.) és Sermo valedictoria (1657.); amazt Sárospatakra való beközöntésekor, emezt onnan távoztakor mondta el. „Praecepta morum” c. munkáját →*Enyedi Sámuel* által versbe szedve igen sokáig használták tankönyvül a magyar ref. iskolákban. Gyászverset írt a →*Rákóczy Zsigmond* halálára (1652.). Emlékre 1891-ben egy társaság alakult Németországban, mely jeles folyóiratokkal tartja ébren az iránta való érdeklődést.

Irodalom: Életrajzokat írt róla *Seyffarth* (1872.), *Zoubek* (1875.) és *Kvacsala* (1892.), a magyar irodalomban vele foglalkoztak: *Réthy Pál*: C. és a tanügyi realizmus (Bp. Szle, 1869.), *Dezső Lajos*: C. Sárospatakon (1882.), *Kvacsala János*: A 17. századbeli chiliasmus történetéhez (Prot. Szle, 1890.), *Benke István*: C. A. J. (1892.), *Dezső Lajos*: C. A. J. (Bp. Szle. 1892.), *Szinyei Gerzson*: C. Sárospatakon (Sp. Lapok, 1892., 1894. és Sp. Ref. Lapok. 1926.), *Szalay Károly*: Koménus Á. J. (Prot. Szle, 1892.), *Jausz Vilmos*: C. a felsőoktatásról (Uo. 1897.), *Zoványi Jenő*: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.), *Ráczy Lajos*: C. Sárospatakon (1931.), *Gulyás József*: Néhány C.-fordítás (1932.), *Kvacsala János*: C. irata Rákóczy Zsigmondhoz és II. Rákóczy Györgyhez (M. Prot. Et. Adattár, 1905.).

Conrector, →*rektor* utáni rangban levő tanár, általában a másodtanár, amit →*lectornak* vagy →*collegának* is mondtak.

Consenior, a latinus korban használt címe az →*alesperesnek* (prosenior is).

Consensus ministrorum..., →*Blandrata* ár-mányai következtében elbuktatott →*Dávid Ferenc* elítéltetése után 1579. júl. 1-re összehívott unit. zsinatnak ezt a nevet később nyert munkálata, mely a Jézus istenségét, imádását és segítségül hívását illető hitvallásukról ad számot. Ezt az összes unit. lelkészeknek és tanítóknak alá kellett írniok, noha sokkal meggyőződését tagadtatta meg ennek ortodoxus iránya, de azok is jobbnak látták meghajolni a kényszer előtt.

Közli →*Jakab Elek*: Egyháztörténelmi emlékek Dávid Ferenc életrajzához (1879. 22. l.).

Conservator néven 1731-ben állított be a magyarországi ref. egyház konventje három előkelő nemest egyházkerületi pénzkezelésre: →*Kenessey Istvánt*, a három dunamenti (→*samarjai*, →*dunántúli*, →*alsódunamelléki*), →*Dőry Andrást* a →*tiszánineni*, Patay Sámuel a →*tiszántúli egyházkerület* részére. 1734-ben mindhármuknak egyházkerületi →*főgondnokká* tételkor szintén fenn tartották ezt az állást, természetesen most már mind a négy kerületben külön, ekkor is, később is arra igyekezve, hogy minél tekintélyesebb egyének töltsék be.

Consistorium, lelkészekből álló tanács, amelyet először az antitrinitáriusok állítottak 1579-ben kerületi jelleggel. Azután 1610-ben a →*gömöri ev. egyházmegye* szervezte, noha az öt szabad kir. városi esperességek már 1595 táján ajánlották Wittenbergből, de világi tagokkal is. A reformátusok is átvették nemsokára, ők →*presbyterium* névvel, legelőbb a →*zempléni egyházmegye*, azután Dunántúl.

Consul István (Pingvente, [Istria], ? – ?, ?) ev. lelkész. Előbb Urachban az Ungnad János környezetében élt, 1567-től pedig tíz évig Kismartonban lelkészkedett és horvát nyelven prédikált az e vidékieknek. Erre a nyelvre lefordította az újszövetséget, a Spangenberg postilláit, a Luther „házi postilláit” s másokkal az Ág. Hitvallást.

Contra scriba, régebbi kollégiumi hivatal, melyet rendszeren végzett diákok viseltek s amely pár helyen a legutóbbi időkig fennállott. Hivatása általánosságban az ifjúság köteleességteljesítésének és magaviseletének az ellenőrzése volt.

Contubernium, a magyarországi ev. →*egyházmegyéknek* az →*egyházkerületek* szervezése előtti időszakban leggyakrabban, de azután is sűrűn használt elnevezése.

Cordatus Konrád (Weisskirchen, [Morvaország], 1475 v. 1476. – Stendal, 1546. tavasza) magyarországi reformátor. Bécsben tanult, hol 1505-ben pappá szentelték. Innen Ferrarába ment, hol licentiatusságot kapott. Rómában is járt. Azután Magyarországra került, hol 1510-ben kétszáz arany fizetéssel díjazott állásra tett szert. A reformáció körmöcbányai papságban találta s e minőségében buzgón terjesztette azt. 1523-ban udvari papja lett →*Mária királynénak*. 1524-ben ez állását a pápa és a bíbornokok ellen az év nyarán az udvarnál tartott prédikációja miatt el kellett hagynia. Ezután Wittenbergbe ment, hol jún. 19-én beiratkozott az egyetemre. Azonban csakhamar Felső-Magyarországra ment s ott – főként Körmöcbányán, Besztercebányán és Zólyomban – Kresling Jánossal együtt a reformáció szellemében prédikált. A besztercebányai pappás plébános följelentésére 1525 tavaszán börtönbe kerültek s csak 1526 februárjában szabadultak ki. C. ekkor előbb Auszt-

riába, majd Wittenbergbe ment, honnan ez év közepén Nürnbergbe hívták tanárnak, onnan pedig pár hónap múlva Liegnitzbe az e tájt alapított akadémiához szintén tanárnak. 1527 áprilisában visszatért Magyarországra, itt azonban nem bírt álláshoz jutni. Minthogy Mária királyné azzal biztatta, hogy visszafogadja papjának, egy ideig erre várt Joachimsthalban. Miután azonban csalatkozott reményében, Luther hívására 1528 márciusában Wittenbergbe utazott, s 1529 tavaszától Zwickauban másodpap, 1531-től Niemeckben, 1537-től Eislebenben lelkész volt. 1539-ben teol. doktorrá lett s kevéssel utóbb Luther oldalán Brandenburgban terjesztette a reformációt. Később →*esperesi* állást foglalt el Stendalban. – Indulatos ember volt, ki Melanchthont és Crucigert sem kímélte. – *Művei*: *Ursach, warum Ungarn verstorret ist und jetz Oesterreich bekriegeret wirt* (1529.), *Tagebuch über Dr. Martin Luther* (1885.).

Irodalom: Pokoly József: C. Konrádról (P. E. I. L., 1892.), Payr Sándor: C. K. budai pap, Luther jó barátja (1928.), *Uő.*: C. K. könyvecskéje Magyarország és Ausztria romlásáról (Ösvény, 1928.).

Coroni Frigyes (Teszér, 1745. körül, – ?, 1819.) ev. esperes. Az elemi iskolát Hontudvarnokon és Terényben, a gimnáziumot Körmöc- és Selmechányán, a teológiát Pozsonyban és 1767 őszétől Jenában végezte. Visszatérvén, 1769 őszén Nagykürtösön, 1775-ben Ratkón lett lelkész. A →*gömöri egyházmegye* 1785-ben →*esperesének* választotta. Tagja volt a →*pesti zsinatnak*. Lelkészi állásáról 1813-ban nyugalomba vonult, de esperesi hivatalát haláláig megtartotta. – *Művei*: Örömnép (Szlovák prédikáció II. József születésnapján). (Pozsony, 1784.) Prédikáció a ratkói templom fölszentelésékor (szlovákul). (Uo. 1786.) Diatribe de regimine ecclesiae. (Selmechánya, 1791.) Gyászbeszéd Gömör Pál felett (szlovákul). (Kassa, 1793.) Erélyesen állást foglalt a lelkészeket megillető hatáskör mellett.

Cox Lénárd (? , ? – ?, ?) prot. tanár, angol születésű. Wittenbergben tanult s 1520 elejétől Lőcsén, 1521 végétől Kassán volt →*rektor*. A reformáció szellemétől áthatott humanista költészetet művelte.

Creutzer György (Késmárk, ? – Nagyőr, 1589. júl. 2. után) ev. lelkész. Tanulását 1570 k. fejezte be Strassburgban, s ennek közelében, Schiltcheimban kapott lelkészi állást. Flacius nézetét vallván az örökletes bűnről, mintegy tíz évvel később ellentétbe jutott tisztársaival, de utóbb szülőföldjén tett látogatása alkalmával néhány magyarországi lelkész előtt visszavonta ebbeli vélekedését s teljesen a Formula Concordiae álláspontjára helyezkedett. Csakhamar ezután Nagyőrön lett lelkész s innen ő kezdte meg

1586-ban a helvét iránnyal rokonszenvező felvidéki lelkészek elleni támadásokat, több művében szállva szembe felfogásukkal. Működésének színtere már 1587-ben Csepreg lett, hol szintén nem hagyott fel a helvét irányúak elleni küzdelmével, de már a következő évben visszatért lelkésznek, Nagyörre. – *Művei*: Neue Zeitung. 1586. Warnung vor der Sacramentirer, Zwinghauer und Calvinisten Lehre. (Bártfa, 1586.) Proba der Calvinischen Merkzeichen. (Uo.) 1587. Sendbrief... (Monyorókerék, 1587.)

Irodalom: Ráth Gy.: A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról (ItK. 1892.)

Crudi Mátyás (Bajmóc, 1600 körül – ?, ?) ev. lelkész. Hazai tanulását Bártfán befejezván, 1619 tavaszán külföldre ment s júl. 27-én a wittenbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Visszajövele utáni sorsáról csupán annyit tudunk, hogy 1625-ben és 1632-ben →*rektor*, 1638-ban pedig szlovák lelkész volt Galgócon. Carmen de reparatione generis humani et admiranda incarnatione unigeniti Dei et Mariae filii (1619.) c művéből nem maradt példány.

Crudy (Krudy) Dániel (Zólyom, 1735. okt. 26. – Pozsony, 1815. dec. 18.) ev. püspök. Zólyomban kezdett tanulni, majd Osztrólkán, 1746-tól Körmöcbányán, 1749-től Osgyánban, 1751-től Pozsonyban járt iskolába, míg külföldre ment s 1756 őszétől Jenában volt egyetemi hallgató. Mindjárt hazatérte után 1759 nyarától Cseriben, 1763-tól Besztercebányán, 1782-től Pozsonyban lelkészkedett, hol 1802-ig egyszersmind tanára volt a gyakorlati teológiának. Az önállóvá lett →*pozsonyvárosi egyházmegyének* 1788-ban első →*espereséül* választott. Részt vett a →*pesti zsinaton*, 1802 elejétől pedig püspöke volt a →*dunánineni egyházkerületnek*. 1815. nov. 4-én lemondott állásáról. – *Művei*: Sola salvifica ad trutinam rationis et revelationis expensa (Név n.) (Hely n. 1791.) Nullitas animadversionum in libellum, cui titulus: Sola salvifica ad trutinam rationis et revelationis expensa (Név n.) (Hely n. 1791.) Gyászbeszéd Mossóczy Institoris Mihály felett (szlovákul). (Pozsony, 1803.) Kéziratban maradt két nagyobb szabású műve: „Jus ecclesiasticum consuetudinarium evangelicorum Aug. et helv. confessionis in Hungaria”, és „Collectio resolutionum... ad historiam et jus ecclesiasticum evangelicorum in Hungaria spectantium”. Volt egy „Compendium juris ecclesiastici Ungarici”. c. műve is. A pozsonyi racionalista szellemű →*énekeskönyv* összeállításában vezető szerepet vitt. A felette →*Wölfel Sámuel*től, →*Tremmel János Keresztély*től és Stanislaides Dánieltől tartott beszédek, úgyszintén a Gross János és Rink Frigyes róla írt gyászversei ki vannak nyomtatva. – Veje volt Klein Mihálynak, sógora Klein János Sámuelnek.

Cubicularius (Kammerknecht) Ulrik (Bruchsal [Németország], ? – ?, ?) ev. lelkész. 1552-ben Selmechányán lett plébános s 1564 júliusáig működött ott, hatalmas részt véve azokban a harcokban, melyeket a bányavárosok az →*Oláh Miklós* érsek által megindított →*ellenreformáció* ellenében folytattak. Mint a →*hétbányavárosi egyházmegye* →*esperese*, szerzője volt mind az 1558-i →*körmöcbányai cikkeknek*, mind az 1559-i hétbányavárosi hitvallásnak. Selmechányáról hazájába ment vissza.

Czakó (1908-ig Czucz) Ambró (eredetileg Lajos) (Cegléd, 1887. jan. 13.) előbb róm. kat. azután ref. vallású lelkész. Cisztercita volt és a budapesti, bécsi, br.-freiburgi egyetemeken tanári pályát is végzve, bölcsészettudományok szerzett. 1915-ben tért át reformátusnak s új egyházában is tett lelkészi vizsgálatot. 1919-ben főiskolai tanárságot viselt, de az ellenforradalom elmozdította. 1924-ben egy sajtóeljárással elől külföldre távozott és csakhamar meghívott előadó lett egy birminghemi college-ben. Később Kanadába vándorolt s ott magyar lapot indított és lelkészi állást vállalt Torontóban. – Teológiai vonatkozású *művei*: Abaelard etikája. (Budapest, 1906.) Bresciai Arnold és Abaelard kapcsolata (Békefi-émlékkönyv). (Uo. 1912.) A vallás lélektana. (Uo. 1915.) A kath. papság lélektana. (Uo. 1916.) A protestantizmus szelleme. (Uo. 1917.) Az értékelés philosophiája. (Uo. 1918.) A vallás a communista társadalomban. (Uo. 1919.) A vallás-philosophia alapvonalai. (Uo. 1921.) A vallási fejlődés útja. (Uo. 1922.) A socialdemokratia és a keresztyénség (Kutter után ford.) (Uo. 1924.) The future of protestantism. 1926. Keresztyénség és a modern élet. (Kolozsvár, 1926.) Geist und Wahrheit. (Bécs, 1927.) Der Katholicismus. (Uo. 1928.) Szerkesztette a Független Szemlét (1921–22.)

Czeglédi Ferenc (Cegléd, ? – Nagyecsed, ?1597.) ref. lelkész. Külföldre menve, 1553. nov. 6-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre, melyen az 1555-ben alakult magyar →*coetus*nak 1557 egy részében az év vége feléig →*seniori* tisztét viselte. 1558 tavaszán a krakkói egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazájába visszajöve, nem lehetetlen, hogy az 1560–61. tanévben →*rektor* volt Sárospatakon. Lehetett azután ugyanott másodpap is, míg körülbelül 1564-ben lelkészi állást foglalt el Olaszliszkán. Innen 1570-re máshova távozott, majd 1572 tájától Varannón lelkészkedett 1579-ig, midőn Sárospatakon lett →*elsőpap*. 1584 elejétől megint ismeretlen helyen működött, valahol az Ecsedi →*Báthory István* körében, de a →*zempléni egyházmegye* területén. 1586 táján Királyhelmeccen vállalta el a lelkészi hivatalt, 1594 táján pedig Nagyecsedben, hol meg is halt. – 1564-től vagy 1565-től mintegy harminc

éven keresztül → *esperese* volt a zempléni egyházmegyének. Egyetlen fiának, Kristófnak 1592-ben Wittenbergben történt halála folytán sárospataki házáat királyi adományul Dobó Ferenc kapta, aki aztán ispotály céljaira hagyta végrendeletében. – Veje volt → *Kopácsi Istvánnak*.

Irodalom: Zoványi Jenő: Cz. F. életrajzi adatai (Sz. 1918.)

Czeglédi György (Cegléd, ? – ?Tarcsl, ?1584 vége) ref. lelkész. 1553. jan. 21-én lépett a wittenbergi egyetem hallgatói közé. Legkésőbb 1555 elején tért haza s nemsokára lelkész lett Nagyváradon, hol mihamar a reformáció helvét irányához pártolt. Részt vett az → *egervölgyi* vagy → *debreceni hitvallás* szerkesztésében. A → *bihari egyházmegye* rövidesen → *esperessé* választotta, 1570-ben azonban máshová távozott. 1577-ben újra esperesi tiszteletet viselt, ekkor a → *borsodi egyházmegyében*. Az erre következő években innen is eltávozott, valószínűleg Tarcslra, ahol 1582 nyarán lelkész volt. Halála alkalmasint 1584 végén következett be. → *Károlyi Péterrel* 1569-ben együtt szerzette „Az egész világon való keresztyéneknek vallások az egy igaz Isten felől, ki Atya, Fiú és Szentlélek” c. művét, melyből egyetlen példány sem maradt fenn.

Irodalom: Zoványi Jenő: Cz. Gy. és Károlyi Péter közös műve (Prot. Szle, 1917.)

Czeglédi János (Cegléd, ? – ?, 1639.) ref. lelkész. Itthoni tanulása után külföldre ment s 1589. okt. 31-től a wittenbergi, 1590. nov. 2-től a heidelbergi, 1597. jan. 23-tól a padovai egyetemen hallgatott, az előbbieken teológiát, ez utóbbit jogot. Még ebben az évben hazatérve, 1598-ban nagyváradi → *rektor*, majd Ecsedi → *Báthory István* gyámfiának, Somlyai Báthory Gábornak, a későbbi fejedelemnek nevelője lett. 1603-ban másodpappá, 1607-ben → *elsőpappá* választották Nagyecsedben, hol csakhamar → *esperessé* tette a → *középszołnoki egyházmegye*. 1633-ban már nem ő viselte ezt a hivatalt, de csak 1639-ben halt meg. Sok vizálya volt püspökeivel. – *Művei:* Gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett 1622. (Az „Exequiarum Caeremonialium... libri II.” c. gyűjteményben.) (Gyulafehérvár, 1624.) Báthory Gábor fejedelemnek... eltakarításakor... tett intések. (Uo. 1628.)

Czeglédi Pál (Kassa, 1659. ápr. – Debrecen, 1712.) ref. lelkész, Istvánnak fia. Kassán kezdte tanulását, Debrecenben folytatta, hol 1675. jún. 10-én iratkozott be → *togátusnak*. Innen külföldre ment s 1680. febr. 23-án a leideni és már ez évi márciusban a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazájába visszatérve, 1683-ra Bihardiószegen lett pap. Mint ilyet, 1698-ban → *esperesévé* választotta az → *érmelléki egyházmegye*. 1710 elején Debrecenbe ment lelkésznek s ott

mh. 1712 télutóján. – *Műve:* Exercitationis theologicae ad triplex... Christi officium pars I–III. (Franeker, 1680–82.) Üdvözlő verset írt atyjának „Sion vára” c. műve mellé (1675.), továbbá ifj. → *Köleséri Sámuel*hez (1679.) és → *Tunyogi Miklóshoz* (1681.), gyászverset az ifj. Kovásznai Péter (1680.), id. → *Köleséri Sámuel* (1683.) és Szilágyi Márton (1700.) halálára.

Czeglédi Péter (Debrecen, ? – ?, ?) ref. lelkészjelölt. Debrecenben tanult, 1729. ápr. 29-én lett → *togatus*. Úgy látszik, hogy nemsokára máshova ment tanulni, mert 1731. ápr. 26-án újból beiratkozott a felsőbb tanulók közé. Debrecenből indult aztán 1738-ban külföldre, hol ez év folyamán az utrechti egyetemnek lett hallgatója. – Itt szerzette következő *műveit:* De cheirothesia. (Utrecht, 1738.) Ad Joh. IV. 24. de spiritualitate Dei. (Uo. 1740.) De spirituali cultu Dei (Az előbbinek II. része). (Uo. 1740.) Respondeált az „Ad I. Sam. II. 35.” (1739.) tartott vitán. – További sorsáról nem tudunk.

Czeglédi P. István (? , 1619. nov. 19. – Nagyszombat, 1671. jún. 5.) ref. lelkész. Tanult Nagyváradon, Debrecenben, hol 1630. jún. 5-én → *subscribált*, és Sárospatakon 1640 szeptemberétől. Innen 1642-ben Sátoraljaújhelyre ment → *rektornak*, 1644. ápr. 27-én pedig külföldi útra indult. Ez évi jún. 15-én Franekerben, később Utrechtben, majd nov. 23-án Leidenben iratkozott be egyetemi hallgatónak, míg 1645. aug. 14-től Deventerben időzött. 1647-ben visszatérve hazájába, rektor lett Kassán, de már 1648-ban lelkészi állást foglalt el Tállyán. Innen 1651 végén Beregszászra, 1653 tavaszán Kassára ment papnak. Itt templomot építtetett, magasabb fokú iskolát szervezett és itt folytatta nagyarányú irodalmi működését, melynek polémikus jellege felbőszíté ellene a róm. kat. papokat és a klerikális urakat egyaránt. Őellene egy Beke Pál nevű jezsuita már 1653-ban írt egy pasquillust, melyre hogy válaszolt volna, nem tudjuk. Küzdenie kellett az evangélikusokkal is, akik akkor még nem jöttek rá, hogy mennyire egymásra van utalva a két felekezet. 1670 elejétől kezdődött a róm. katolikusok részéről a teljes megrontására irányuló harc. Vagyonát elharácsolták, őt magát megkínózták és fogságra vetették, végül 1671. máj. 27-én Pozsonyba idézték a → *delegatum iudicium* elé. Súlyos betegen indult útnak az elgyötört ember, de annak végső pontját nem érte el élve: Nagyszombat határában jún. 5-én meghalt, s két nappal később temették Pozsonyban. – Szerencsétlen halála a mérgezés gyanúját költé fel kortársaiban. – *Művei:* De sacrae coenae parte unica. (Leiden, 1645.) Egy katolikus embernek egy kálvinista emberrel való beszélgetése. (Hely n. 1659.) Siralmas zárandoki járásból... érkezett Malach doktornak... Melach barátjával

való pajtársi szóbeszéde. (Sárospatak, 1659.) A megtért bűnösnek a lelki harcban való bajvívásáról írt könyvnek első része (Név n.) (Kassa, 1659.) (Második része is kinyomatott 1666 előtt, de elszikadt a nyomdából.) Az országok romlásáról írott könyvnek első része. (Uo. 1659.) (Második része nem jelent meg.) Ama ritka példájú... (Gyászbeszéd II. Rákóczy György felett.) (Kassa, 1661.) (Vitairat a megigazulásról) 1662-ig. A jó emlékezetű... (Gyászbeszéd Udvarhelyi György felett.) (Kassa, 1662.) Barátsági dorgálás (Név n. Uo. 1663.) Idős Noé becsületét oltalmazó Jáfetke. (Brassó, 1664.) A szó Jákob szava, de a kezek Ézsaué. (Kassa, 1664.) Ezékiel felesége... (Gyászbeszéd Kátai Ferencné Szabó Dorkó felett.) (Uo. 1666.) Egy veres tromfosdit játszó sandal barátomnak megpiricskeltetése (Név n., Hely n. 1666.) Redivivus Jáfetke (Név n., Kassa, 1669.) Énóknak Istennel való mindennapi járása... (Gyászbeszéd gr. Rhédei Ferenc felett.) (Sárospatak, 1669.) Az Úr frigyszekrénye előtt Dágon ledülése (Gorup Ferenc ellen I–II. rész.). (Kolozsvár, 1670.) (Előszó gyanánt → *Apafi Mihály* 1663. évi érsekújvári útjának leírása, mely az Új Magyar Múzeum 1859–60. évi folyamában is ki van adva.) Már minden épületivel... elkészült Sion vára. (Nyomatása Sárospatakon kezdődött és Kolozsvárt végződött 1671–75.) (Kiadta mostohafia, id. → *Köleséri Sámuel* és *Apafi Mihály* költségén.) Írt még több művet, de nem láttak napvilágot. A szenvedéseit, halála körülményeit rajzoló verses munka, mely először Lőcsén 1710-ben jelent meg, azóta többször kiadott, legújabbban Thaly Kálmán „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez” c. gyűjteménye I. kötetében.

Irodalom: Révész Kálmán: Cz. I. származása (Emlékkönyv a Magyar Prot. Irodalmi Társaság első vándorgyűléséről, 1897.), M. Nagy István: Cz. I. polémikus író a 17. században (1899.), Zoványi Jenő: Sámbar Mátyás és Kis Imre hitvitái s az ezekkel egyidejű hitvitázó művek (Theol. Szle, 1925.), Samu János: Cz. I. (Budapesti ref. főgimnázium értesítője, 1903.).

Czeglédi Szabó Pál (? ? – Pápa, 1649. aug. 26.) ref. püspök. Nagyszombaton tanult, honnan külföldre menvén, 1613. ápr. 9-én a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazájába visszatérve, 1614-ben nagyszombati → *rektor*, valószínűleg 1616-ban dunaszerdahelyi lelkész, 1626 májusában pápai lelkész lett. A → *pápai egyházmegye* 1627-ben → *alesperessé*, 1629-ben → *esperessé*, a → *dunántúli egyházkerület* 1631-ben jegyzővé, 1641 júniusában püspökké választotta. – Ő szerkesztette a → *felsőmagyarországi kánonokból* a komjátói kánonokat. *Művei:* De scripturae sacrae perspicuitate et perfectione.

(Heidelberg, 1613.) De justificationis certitudine, operum necessitate et meritis. (Uo. 1614.) Respondeált a „De causa efficiente peccati” (1613.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt Szentgyörgyi Nagy Bálinthoz (1613).

Irodalom: Thury Etele: Cz. P. dunántúli ref. püspök élete (Prot. Szle, 1905.).

Czegléd Sándor (Nádasdladány, 1883. márc. 28. – Cegléd, 1944. dec. 23.) ref. lelkész. Középiszkoláit 1893-tól Gyönkön, 1895-től Pápán, a teológiát 1901-től Pápán végezte. Egy évi → *káplánkodás* után 1906 szeptemberében Nagypisanicán missziói lelkész, 1909 márciusában Nagysallón lelkész, 1914 októberében Pápán → *theológiai tanár* lett, majd 1920-ban ismét lelkésznek ment Győrbe, innen pedig 1928 szeptemberében Ceglédre. 1908 szeptemberében teol. magántanári képesítést szerzett Pápán. A → *dunántúli egyházkerület* 1917-ben aljegyzővé, 1924-ben főjegyzővé, 1927-ben a → *pápai kollégium* gondnokává, konventi és zsinati rendes taggá választotta, miközben 1920–24-ben → *esperesi* tisztet viselt a → *tatai egyházmegyében*. 1929-ben a → *dunamelléki egyházkerület* tanácsbíróvá, 1939-ben zsinati póttaggá választotta. – 1917 óta választmányi tagja a → *Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. 1916–18-ban egyik belső munkatársa, 1919-ben felelős szerkesztője volt a → *Dunántúli Prot. Lapnak*. Más lapokat is szerkesztett. Munkái között vannak fordítások Kálvintól, Kuyper-től, Robertsontól, akiknek műveit másokkal ugyan, de nagy részben maga fordította. Lefordította az Újszövetséget is (1924.), melyet átdolgozva új kiadásban a Brit és Külföldi Bibliatársulat bocsátott közre (1930.). Eredeti művei: Hóseás. (Pápa, 1908.) Pál apostol eschatológiája. (Uo. 1911.) Az Úr közel (Álnévvel). (Uo. 1915.) Vigasztaló igék (álnévvel). (Uo. 1915.) Izrael Mózes előtti vallásának nyomai. (Uo. 1916.) Közönséges vasárnapi imádságok. (Uo. 1922.) Luther és Kálvin... egymás között. (Budapest, 1922.) Keresztyén sáfárság. (Pápa, 1926.) Követlek Uram. (Tahitótfalu, 1926.) Az újszövetségi szent irodalom. (Uo. 1927.) Az ószövetségi szent irodalom. (Uo. 1927.) Az ó- és újszövetségi kor rövid története. (Uo. 1927.) Bibliai földrajz és természetrajz. (Uo. 1927.) Imádkozatok és buzgón kérétek. (Uo. 1927.) Bibliai régiségtudomány. (Uo. 1928.) Nehezebb szentírási helyek magyarázata. (Uo. 1928.) Jézus élete a négy evangélista előadásában. (Budapest, 1930.) „Követlek Uram”. (Uo. 1932.) Nagyobb részben az ő munkája a Bibliai Lexikon (2 köt.). (Budapest, 1929–31.)

Irodalom: Vincze Géza: Igehirdető poéták, poéta igehirdetők (1926.).

Czékus István (Gömörpanyit, 1818. dec. 22. – ?Rozsnyó, 1890. febr. 6.) ev. püspök. Elemi iskoláit Gömörpanyiton, a gimnáziumot Rozsnyón,

a bölcsészetet Lőcsén, a teológiát Pozsonyban 1843-ban végezte, azután két évig Pesten nevelődött, 1845-ben külföldre ment s 1846-tól a tübingeni egyetemnek volt hallgatója. Hazajővén, pesti →*káplán*, 1847 októberében váci, 1850 márciusában kecskeméti, 1855-ben sajógömöri, 1858-ban dobsinai, 1859-ben rozsnói lelkész lett- 1860-ban a →*tiszai egyházkerület* főjegyzővé, 1861-ben a →*gömöri egyházmegye* →*főesperes*évé, 1871-ben püspökké, 1874-ben az egyetemes gyámintézet elnökévé választott. Hazafias irányban, kiváló buzgalommal, vas eréllyel munkálkodott s működése egyebek mellett tanintézetek létesítését és felvirágzását, valamint a területi gyámintézet megalapítását eredményezte. – Irodalmi téren is dolgozott. Különféle prot. irányú vállalatokba és a P. E. I. L.-be írott dolgozatain kívül néhány traktátust fordított németből. Azonkívül megjelentek tőle: *Confirmatioi tanítás...* (Németül és szlovákul is.) (Rozsnyó, 1864.) (VIII. bőv. kiad. Sopron, év n.) Szent beszéd a gömöri 51. honvédszászlóalj zászlajának felszentelése alkalmával. (Uo. 1877.) Szent beszéd... a... türelmi parancs százéves napja emlékére... (Uo. 1881.) Agenda (Karsay Sándorral szerk. s egy részét írta is, 2 k.). (Budapest, 1889–90.) – Veje volt →*Bauhofer János Györgynek*, sógora →*Bánhegyi Istvánnak*, nagyapja Turóczy Zoltánnak.

Irodalom: Hörk József: Az ev. Tisza-kerület püspökei (1888.).

Czelder Márton (Vásárosnamény, 1833. nov. 11. – Nagybánya, 1889. aug. 23.) ref. lelkész. Vásárosnaményban kezdett tanulni. Iskoláit Nyíregyházán és Sárospatakon végezte, közben részt vevén a szabadságharcban is. Miután a teológia elvégzése után egy ideig segédtanító volt Nagyrosvágyon, 1856-ban →*káplán* és gimn. helyettes tanár lett Losoncon. 1861 elején misszionáriusnak ment Romániába az ott szétszórtan élő reformátusok közé. Számos ref. és egyesült prot. gyülekezetet szervezett, csakhogy olyan lépésekre ragadta becsvágya, melyek összeütközésbe hozták úgy az egyházi felsőbbbséggel, mint a romániai magyarok egy részével. Végre is odahagyta Romániát, s 1871 őszén lelkészi állást foglalt el Felsőbányán. Innen 1884-ben Kecskemétre választották papnak. Hivatalától 1889-ben elmozdítottán, Nagybányára költözött, hol meg is halt. – Számtalan dolgozatát közölték az egyházi közlönyök. Önállóan megjelent *művei*: Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imádságok. (Pest, 1859.) Élő szó... (Prédikáció az erdélyi közzsínat alkalmával.) (Bukarest, 1861.) Egyházi alapszabály a moldva-oláhországi szétszórt ref. magyar eklézsiákban. (Uo. 1861.) Harmadfél század után első prot. templomi beszéd Egerben, (Pest, 1861.) Missziói prédikáció... (A csillag-

nak a pitești toronyra feltevésekor.) (Bukarest, 1862.) Köznapi imakönyv. (Pest, 1862.) (II. bőv. kiad. „Mindennapi és alkalmi imádságok” c. alatt uo. 1872.) Elszórt csontok (Missziói prédikáció Kecskeméten és Kolozsvárt). (Kolozsvár, 1863.) Az evangéliumi prot. egyház rövid védelme. (Bukarest, 1863.) Prédikáció a bukaresti ref. egyház félszázados ünnepén. (Uo. 1868.) Tükör, válaszul Koós Ferenc volt bukaresti lelkésznek. (Uo. 1869.) Emlékirat a moldva-oláh-törökországi... misszió kilencévi működéséről (P. E. I. L. 1870.). Élő kövek... (Prédikáció.) (Sárospatak, 1871.) A hit és szeretet gondviselése (Prédikáció egyházmegyei gyűléskor). (Uo. 1872.) Legyetek tanítványok! (Prédikáció Pitesten, 1861.) (Debrecen, 1878.) Halotti imádságok. (Budapest, 1879.) Egyetemes egyházi közpénztár. (Nagybánya, 1879.) Karácsoni öröm (Prédikáció, 1880.). (Kecskemét, 1885.) Szerkesztésében jelentek meg: Missziói Lapok (1866–1871.), →*Magyar Prot. Egyházi és Iskolai Figyelő* (1879–1887.), →*Evangeliumi Lelkészi Tár* (1880–1889.), Vasárnap (1880–1888.).

Irodalom: Kovács Albert: A Czelder-ügy (P. E. I. L. 1869.), (Szász Domokos): Cz. M. működése Romániában 1861–1869. (Az erdélyi ev. ref. egyházi főtanács emlékirata, 1870.), Szabó Lajos: Cz. M. élete és működése... (1940.).

Czember (Zember) György (Besztercebánya, ? Szomolnok, 1692. márc.) ev. lelkész. Honi tanulmányai végeztével külföldre ment s 1652. okt. 10-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Innen visszatérve, előbb privigyei →*rektor*, 1657-től alsó- és felsőkemencei, majd hodrusbányai lelkész, 1668-tól besztercebányai másodpap volt, 1673 szeptemberében Pozsonyba idéztetvén a →*delegatum judicium* elé, ott okt. 6-án térítvényben kötelezte magát az országból való kivándorlásra. Előbb Briegbe, azután Boroszlóba, néhány év múlva Lengyelországba, végül ismét Boroszlóba ment, míg 1682-ben hazajöhetett s Szomolnokon kapott lelkészi állást. – *Művei*: De traduce opposita educationi et animarum immediatae creationi. (Trencsén, 1656.) Fuga apostasiae, oder: Flucht des Abfalls. 1677. Sex novissima, oder: Die letzten sechs Dinge. Altare orandi, seu: Imádság oltára (szlovákul). 1679. Siebenfacher Bet-Altar. 1680.

Czike Dániel (Baja, 1817. ápr. 26. – Bp. 1873. nov. 30.) ref. lelkész. Baján kezdett tanulni. Komáromban és Debrecenben tanult még, ahonnan a teológia elvégzése után 1842-ben Szigetszent-miklósrá ment →*rektornak*, 1845-ben nagymarosi, 1846-ban kisoroszi, 1852-ben óbudai lelkész lett. – *Művei*: Hétköznapi imák templomi használatra. (Pest, 1855.) Közönséges egyházi beszédek s néhány ünnepiek, halottiak és alkalmazha-

tó búcsúztatók. (Uo. 1859.) Különféle gyászsetekre búcsúztatói alkalmazások. (Uo. 1860.) Kéziratban is maradtak dolgozatai.

Czinke István (Pálóczi) (Pácin, 1855. nov. 18. Bp. 1942. júl. 17.) ref. püspök. Pácinban kezdett tanulni, majd 1866-tól Sárospatakon tanult, ahol 1878-ban végezte a teológiát. Ettől fogva egy évig kollégiumi →*senior*, azután sárospataki →*káplán* és hitoktató volt, míg 1882-ben lelkész lett Erdőbényén. 1896 tavaszán Rimaszombatba ment →*elsőpápnak*, hol egyúttal gimn. vallástanárként is működött. A →*tiszáninneri egyházkerület* 1895-ben aljegyzőnek, 1917-ben főjegyzőnek, úgyszintén a →*budapesti második és harmadik zsinatra* rendszer tagnak választotta, miután már az 1891–4-inek is póttagja volt. A →*gömöri egyházmegyében* 1914–1917-ben →*esperesi* tiszteletet vitt. 1921-ben püspökévé tette a tiszáninneri egyházkerületnek Csehszlovákiához csatolt része, s e minőségében konventi és zsinati elnökséget is viselt. 1929-ben erről az állásáról is, meg lelkészségéről is nyugalomba lépve, Budapestre, majd Szigetszentmiklóásra, azután Miskolcra, végül ismét Budapestre költözött. – 1915-től választmányi tagja volt a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. Szorgalmas írói működést fejtett ki Sok cikke jelent meg az egyházi lapokban, főleg a →*Sárospataki Lapokban*. Önállóan kiadott művei: Ima 1879. márc. 15-én. (Sárospatak, 1879.) Kiáltó szó a prot. leánynevelés érdekében. (Uo. 1880.) Bánat az örömben (Beköszöntő prédikáció Erdőbényén). (Uo. 1882.) A prot. egyház halottai (Prédikáció az erdőbényei templom százéves ünnepén). (Uo. 1886.) A galamb és az olajfalevél (Prédikáció az 1791. XXVI. tc. százados ünnepén). (Uo. 1891.) A zászló (P. E. I. L. 1892.). Az Isten országa nem beszéd, de erő (Beköszöntő Rimaszombatban). (Rimaszombat, 1896.) A magyarok Istene (Prédikáció a millenniumkor). (Uo. 1896.) Ünnepi beszéd március 15-én. (Uo. 1897.) Az Isten országa és a felekezetek. (Rozsnyó, 1900.) Rákóczi-ünnepi beszéd.

(Rimaszombat, 1903.) A socialismusról. (Uo. 1903.) Imádságos könyv templomi használatra. (Uo. 1904.) (II. kiad. uo. 1911.) Imádság Rákóczi hamvainak hazahozatalakor. (Uo. 1906.) Imádságok és vallástételek a vallásos nevelés céljaira... (Uo. 1906.) (II. kiad. 1910., III. kiad. 1926.) Ref. istentiszteleti szertartások. (Debrecen, 1913.) Imádság I. Ferenc József halálára. (Rimaszombat, 1916.) Az örök tűz (Prédikáció a reformáció négy százéves fordulóján). (Uo. 1917.) Próbák tüzeiben (Prédikáció). (Miskolc, 1918.) A harmadik nagy aratás (Püspöki székfoglaló és lelkészszentelő beszéd). (Rimaszombat, 1921.) Pedig mi azt hittük (Prédikáció zsinatmegnyitó istentiszteleten). (Léva, 1921.) Az idvezítés története (tankönyv). (Rimaszombat, 1923.) A mi hitünk és életünk (Konfirmációi káté). (Uo. 1923.) (Szlovákul is.) A Krisztus anyaszentegyháza (Egyháztört. tankönyv). (Uo. 1923.) (II. kiad. 1925.) Ker. hit és ker. élet. (Uo. 1924.) A ref. vallás- és énektanítás tervezete. (Uo. 1925.) Az elkeseredett próféta (Prédikáció Jókai születésének 100. évében). (Nagykapos, 1925.) A zsolttárok (→*Szenczi Molnár Albert* nyomdokain). (Miskolc, 1938.) Ő szerkesztette a csehszlovákiai ref. énekeskönyvet (1925.), melyben tőle is van 29 eredeti és egy fordított ének. Kéziratban is vannak művei.

Czvittinger Dávid (Selmecebánya, 1680. felé [1676?] – Selmecebánya, 1743. márc. 18.) a magyar irodalomtörténet-írás ev. vallású megnyitója. Selmecebányán tanult, míg 1696-ban külföldre ment s Berlinben, Strassburgban, Tübingenben (1700-tól), végül Altdorfban (1701-től) gyarapította ismereteit. Ez utóbbi helyen írta meg „Specimen Hungariae Literatae...” (Majnafrankfurt és Lipcse, 1711.) c. munkáját, mely természetszerűen igen sok prot. vonatkozással bír. 1713-ban visszatért szülővárosába.

Irodalom: Turóczi-Trostler József: Cz. Specimenjének német visszhangja (1930.).

CS

Csáji Márton (Nagyida, 1695. – ?Miskolc, 1770. jún. 4.) ref. püspök. Sárospatakon tanult, hol 1721-től →*seniori* tisztet viselt. A következő évben Miskolcra hívták →*rektornak*, honnan 1724-ben külföldre mentén, ez évi aug. 22-én a franekeri, 1725. febr. 15-én a groningeni egyetemre iratkozott be. Hazájába 1727-ben visszatérve, Sajókeresztúron, 1728-ban Aszalón, 1729 elején Miskolcon lett pap. 1735-ben főjegyzőnek, 1745-ben püspöknek választotta a →*tiszáninnyi egyházkerület*. – Unokaveje volt →*Pósházi Jánosnak*.

Irodalom: Tüdős István: A lelkipásztor jó hírvének megvédelmezése a 18. században (Prot. Szle, 1904.).

Csallóközi ref. egyházmegye, a →*samarjainak* régebben használatos neve.

Csallóköz-mátyusföldi magyar ev. egyházkerület, szintén előforduló neve a →*felsődunamelléknek*.

Csallóköz-mátyusföldi prot. egyházkerület. Azzal vette kezdetét, hogy 1573-ban a Verancsics Antal esztergomi érsek halálával beállott üresedés hamarosan felhasználva, püspököt választottak maguknak az esztergomi főegyházmegye déli, magyar részén már jó nagy számmal levő protestánsok. Az egyházkerület kötelékébe a régi pozsonyi, komáromi és esztergomi archidiaconatusok magyar egyháza tartozhattak ugyanebben a tovább is fenntartott három egyházmegyében. Püspökei voltak: →*Bornemisza Péter* semptei, detrekői, helynéküli l. 1573–1584 vagy 1585, →*Sibolti Demeter* semptei l. 1584- vagy 1585-től legkésőbbben 1586 januárjáig, Dobronoki Miklós 1592-ig. Ebben az évben következett be a helvét iránynak külön szervezkedése s míg Dobronoki a belőlük alakult egyházkerületnek maradt továbbra is püspöke, az evangélikusok mintegy két évtizeden át nélkülözték a magasabb egyházi szervezetet.

Csallóköz-mátyusföldi ref. egyházkerület, a →*samarjainak*, →*felsődunamelléknek* vagy →*komárominak* 1592-ben való megalakulása után évtizedekig a leggyakrabban előforduló elnevezése.

Csanád-csongrádi ev. egyházmegye, a →*bányai kerületben*, a →*békési egyházmegyének* háromfelé osztásával 1896-ban alakult 6 Csanád-, 3 Csongrád-, 1 Jásznagykunszolonok és 1 Torontál vármegyei, összesen 11 anyaegyházból 12 lelkésszel. Ebből 1920-ban kettő elkerült az országból három lelkésszel, miután azonban újak is keletkeztek, jelenleg 14 egyházból áll ugyanannyi lelkésszel. Espereseinek névsora: Petrovics Soma szentesi l. 1896–1921, Ságuly János pitvarosi l. 1921–1933, Egyed Aladár szegedi l. 1933–1937, Benkóczy Dániel battonyai, makói, szegedi l. 1937–194?, Botyánszky János mezőtúri l. 194?–194?, Virányi Lajos... l. 194?–1951, Szlovák Pál makói l. 1951-től.

Csanád-csongrádi ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerületben*, a →*békés-bánátinak* két részre osztásából 1948. szept. 24-én jött létre 24 egyházzal. 1952. júl. 1-ig volt ez a neve, midőn némileg változott területtel a „csongrádi” nevet kapta. Első →*esperese* Bakó László szegedi l. lett.

Csanádi Pál (Kolozsvár, 1572. – Kolozsvár, 1636. dec. 5.) unit. püspök. Kolozsvárt tanult. 1595-ben →*rektornak* ment Torockóra, ahonnan 1597 végén visszatért Kolozsvárra tovább tanulni. Egy év múlva ótordai rektor, 1599-ben pedig kolozsvári tanár, majd igazgató lett. Mikor az országgyűlés Kolozsvárt minden prot. életnyilvánulást betiltott, 1603-ban olasz egyetemek látogatására indult s csak 1608 tavaszán érkezett vissza hazájába orvosi oklevéllel. Ekkor ismét kolozsvári igazgató, később pedig egyszersmind kolozsmonostori „egyik káptalan”, vagyis a hiteles hely egyik levéltárnoka lett. Elkészítvén iskolai törvényeit, 1626-ban ki is adta. 1632 szeptemberében püspökké választatván, ez évi novemberben lemondott az igazgatóságról. – Mind →*Bethlen Gábor*, mind I. →*Rákóczy György* jelenlétében vitázott ref. hittudósokkal, így 1617-ben →*Keserüi Dajka Jánossal*, 1618-ban (aug. 29.) →*Geleji Katona István*nal. – *Művei*, melyeket 1615-ben a Bethlen István kívánságára Máté 28:19-ről, 1617-ben „Pöröly” c. alatt Vári Alatus János kolozsvári ref. pap ellen s 1620-ban a szentháromságot állító tantételek ellen írt, kéz-

iratban terjedtek el; ez utolsóval polemizált Tállyai Márton „Anatome Samosatenianismi” (1634.) c. könyvében.

Csanaki Mant. Máté (? , 1594. – Kolozsvár, 1636. dec.) ref. vallású orvos. Tanulásának megkezdése előtt a →*Báthory István* országbíró udvarában tartózkodott. Tanult Nagyszombatban, Pozsonyban, 1614-től Sárospatakon, hol 1617-ben iratkozott be a felsőbb osztályok elsőjébe. Innen külföldre ment s 1618. aug. 12-én a heidelbergi egyetemnek lett hallgatója. Megfordult azután Németország (Boroszlóban is volt), Németalföld (1623. okt. 18-tól Leidenben), Anglia, Svájc (1625. júniusától Baselben) és Olaszország (1626 októbertől Padovában) számos egyetemén. Orvosdoktori oklevéllel tért vissza hazájába, s először →*Rákóczy György* alkalmazta udvari orvosául, akit Sárospatakról Erdélybe is követett. Ott azonban 1633-ban megvált tőle s Kolozsvárt telepedett le, mint az ottani iskola →*rektora*. Az ezután kitört pestis alkalmával orvosi teendői elhanyagolásával vádolták némelyek, de erélyesen védekezett ellenük. – Egyházi érdekű művei: *Controversiae partim logicae et philosophicae, partim etiam theologicae.* (Leiden, 1625.) *Oratio funebris* (Testvére, Csanaki András felett). (Az előbbivel együtt.) *De natura verorum Ungarorum.* (Hely és év n.) A döghalálról való rövid elmélkedés. (Kolozsvár, 1634.)

Irodalom: Herepei János: Cs. M. a kolozsvári ref. iskola igazgatója (ET 1943.).

Csánki Benjámín (Füzesgyarmat, 1868. jan. 3. – Debrecen, 1943. júl. 5.) ref. vallású egyetemi tanár. Füzesgyarmaton kezdte iskoláit, azután Debrecenben tanult, hol a gimnáziumot 1886-ban, a teológiát 1890-ben végezte. Ettől fogva →*káplánkodott*, míg 1896 decemberében tiszafüredi, 1904 tavaszán szeghalmi lelkész lett. 1914 augusztusában a debreceni egyetem vallástörténeti tanszékére neveztetett ki, melyről 1918-ban az erkölcstanira lépett át. 1938-ban nyugalomba lépett. – *Művei:* Emlékbeszéd Kossuth Lajos temetésekor. (Debrecen, 1894.) Templomi beszédek. (Karcag, 1896.) Beköszöntő egyházi beszéd, elő- és utóimádság (Tiszafüreden), (Uo. 1897.) Imádság a magyar szabadságharc vértanúinak félszázados emlékünnepejére. (Debrecen, 1899.) Állam, egyház, iskola, teendők. (Uo. 1899.) Néhány szó a tiszafüredi ref. egyház szellemi, erkölcsi, anyagi viszonyairól és jövődjéről. (Uo. 1899.) Emlékirat... a szeghalmi ref. egyház toronygombjának feltétele alkalmával. (Gyoma, 1910.) Egyházi beszéd... Mezőtúron a Kalvineum javára. (Debrecen, 1912.) Felfogásom zsoltáraink átdolgozásáról (Lelkészegyesület, 1912.). Az emberi nem küzdelme és Krisztus megkísértetése. (Debrecen, 1913.) A reformáció hatása a tudományra (Prot.

Szle, 1917.). Arany erkölcsi világfelfogása („Emlékfüzet...”-ben). (Debrecen, 1917.) A ker. erkölcs-tan történelmi háttere, fejlődése és problémái (Theol. Értesítő, 1919.). A spiritizmus a vallás szempontjából. (Budapest, 1922.) Sass Béla emlékezete. (Debrecen, 1929.) →*Tisza István* és korunk veszélyei. (Uo. 1930.) Rectori értekezések, beszédek és kezdeményezések. (Uo. 1931.) Kálvin praedestinatio-tana (A „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Uo. 1936.) – továbbá Lipcsey Andorné (1904.), Lipcsey Pálné (1905.), Pásztor Béla (1905.) és Lipcsey Józsefné (1908.) felett tartott imái és beszédei. – Apósa →*Kállay Kálmán*nak.

Császári K. István (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1716. szept. 3-án lett →*togatus* s 1719. ápr. 15-én újból beiratkozott a felsőbb tanulók sorába, miután közben bizonyára másutt is járt valahol. Külföldre menvén, 1726. szept. 5-én a groningeni egyetem hallgatói közé lépett, majd 1728 nyaratól 1729 nyaráig a berni egyetemen hallgatott. Hazatérte után 1730-tól Felsődobozán, 1740-től Sárádon, 1750-től Bereten, 1759-től 1767-ig Abaújbaktán lelkészkedett. – *Műve:* *Speculum salutis Salomonis sive dissertatio de lapsu et resipiscentia regis Salomonis.* Groningen, 1730.

Császmái István (? , ? , ?) unit. lelkész, a →*gyulafehérvári* 1568-i és a →*nagyváradi* 1569-i *hitviták* idejében Gyulafehérvárt működött. „Tordai Sándor András írására való felelet” (Gyulafehérvár, 1568.) c. műve maradt fenn, melyet azonban megelőzött az a munkája, melyre választ adott ellenfele.

Csáthi Dániel (Szikszó, 1703. – ? Nagyörös, 1757. jan. 24.) ref. püspök. Szikszón tanult, míg 1718. nov. 26-án Debrecenben iratkozott be felsőbb tanulóknak. Innen 1726-ban →*rektornak* ment Biharpüspökibe, honnan külföldre is ellátogatván, előbb Bremenben, 1729. jún. 3-tól a franekeri egyetemen gyarapította ismereteit. Hazajövén, 1730-tól Hegyközcsatáron, 1747 tavaszától Nagyörösön lelkészkedett. 1753-ban püspökévé választotta a →*dunamelléki egyházkerület.* – *Műve:* Az halálnak minden emberekkel egyaránt köz voltáról (Gyászbeszéd Beleznai János felett 1754. dec.). (Buda, 1758.)

Csecsetka Sámuel (Besztercebánya, 1818. aug. 2. – Selmecebánya, 1896. okt. 22.) ev. tanár. Tanult szülővárosában, Miskolcon, Selmecebányán. A teológiát Pozsonyban s az 1843–44. tanévben Jenában végezte. Hazajötte után nevelősködött 1851-ig, amikor gimn. tanár lett Selmecebányán. Innen 1856 májusában a pozsonyi teol. akadémiához ment az egyháztörténet és egyházjog tanárának. Miután később igazgatói tisztelet is töltött be, 1896 nyarán nyugalomba lépett. – *Művei:* A pozsonyi ev. főiskola történetéből (Theol. akadé-

mia évkönyve, 1886.). Magyarhoni ev. egyház-jogtan (3 k.). (Pozsony, 1888–92.)

Csécsi (Tsétsi) János id. (Abaújszakaly, 1650. jún. 24. – Sárospatak, 1708. máj. 14.) ref. tanár. Még alig volt hároméves, midőn portyázó törökök Egerbe hurcolták s pár évig fogságban tartották. Tanult Csécsen, Abaújszakalyban, Nagyidán, Szepsiben, 1665-től Sárospatakon, 1669-től Kassán, hol 1672-től →*köztanító* volt. Miután 1674-ben az itteni iskolát szétkergették a róm. katolikusok, Debrecenbe, majd Gyulafehérvárra ment, s itt 1676-tól köztanító, 1679 januárjától pedig →*senior* lett. 1680 elejétől →*rektor* volt Tállyán, honnan 1682 tavaszán külföldre ment s az utrecht egyetemen töltött három évet, ellátogatván közben Leidenbe és Franekerbe is. Visszatérte után Tállyán időzött, míg 1686 februárjában az újraéledt sárospataki iskolának vette át a vezetését. A következő évi áprilisban a jezsuiták ismét elfoglalván a templomot és iskolát, az előzőtt tanulók nagy részével Göncre vonult, hol megalapították a sárospataki-gönci iskolát, melyet 1695-ben szintén megsemmisítettek a jezsuiták. Kassán folytatta tovább sok háborgatás közt működését, mikor pedig Rákóczi visszaadta a reformátusoknak a sárospataki iskolát és ennek javadalmait, 1705 májusában megint ennek állott élére. – Nyomatásban egy magyar nyelvészeti munkája (*Observationes orthographicogrammaticae de recta hungarice scribendi et loquendi ratione*, 1708.) jelent meg, de kéziratban több, főleg történelmi tárgyú dolgozata maradt. A második amsterdami biblia szövegét Kaposi Sámuellel együtt ő revideálta s több javítást tett a →*Debreceni Ember Pál* egyháztörténetében is.

Irodalom: Fia által írt életrajza (ItK, 1904.).

Csécsi (Tsétsi) János ifj. (Gönc, 1689. jún. 11. Sárospatak, 1769. jún. 1.) ref. tanár, az előbbinek fia. Kassán és Sárospatakon tanult, hol 1707-től →*köztanítóságot* viselt. Külföldre menvén, már 1709 augusztusában Utrechtbe érkezett, de csak 1710 júliusában iratkozott be az egyetemre, majd 1711 júliusától pedig a franekeri egyetemnek volt hallgatója. Sok más egyetemen is megfordult, sőt Angliába is átlátogatott, míg aztán 1712 októberében visszakerült Sárospatakra. Itt a következő év elején tanár lett. Állandó viszályban élt, előbb tisztársával. Füleki Jánossal, és főként Azari Nagy István lelkésszel, később 1719-től működő tisztársával, Nagymihályi Szomoló Gergellyel, ami az ifjúságot is két pártra szakítván, annyira elfajult, hogy a Cs. pártja 1722. dec. 11-én Nagymihályit híveivel együtt kiverte az iskolából. A zavargások azután is ki-kitörttek, míg végre királyi felhatalmazásra a kollégium főgondnoka, →*Patay Sámuel* 1734. márc. 13-án mindkét tanárt elmozdította hivata-

lától. Cs. azontúl is Sárospatakon lakott, magányában sem hagyva fel a tudományos munkássággal. – *Művei:* Oratio de maximo hujus seculi vitio, calumnia. (Löcse, 1719.) Oratio secularis altero reformationis jubilaeo habita. (Zürich, 1720.). (Ez ellen polemizált Szerdahelyi Gábor „Religio salvifica...” c. 1722-ben megjelent könyvében.) Aphorismi, in quibus antiquitates veterum hebraeorum brevissime exhibentur. (Bern, 1726.) Magyar előszót írt a Juellus apologiájának Tussai János által készített magyar fordítása elé (1748.), latin krónikáját a Rákóczi szabadságharcának 1709-ig való eseményeiről Thaly Kálmán tette közzé (1875.), az általa írt földrajzot Vecsei Pap István magyarra fordítva saját neve alatt adta ki (1757.). Az ő átdolgozásában jelent meg az apokrifusoknak egy 1716. évi kiadása. Megírta atyja életrajzát (ItK. 1904.), valamint a sárospataki kollégium „Registrum historicum”-át, s ezeken kívül is számos történelmi és teol. tárgyú műve maradt kéziratban, így tizedik oratioja „de anima seu mente humana” (1733. júl. 16.). Respondens volt az ószövetségi egyháztörténet elemeiről (1710.) tartott viták egyikén. – Nagypapa volt →*Rozgonyi József*nek.

Irodalom: Horváth Cyrill: A Csécsi-világból (1905.), *Uő.:* A Csécsi-világ Patakon (1908.), *Uő.:* Cs. J. életéhez (Sp. Füz. 1905.).

Csécsi Nagy Miklós (Debrecen, 1840. máj. 6. – Makó, 1908. máj. 8.) ref. lelkész. Debrecenben tanult míg a teol. tanfolyam megszakításával Bécsbe nem ment orvosi pályára. Ám csakhamar újra hitanhallgató lett, ezúttal egy évig Budapesten. 1861-től →*káplán* volt Siterben, ahol egy év múlva lelkésznek választott, de fiatalsága miatt nem nyervén megerősítést, külföldre ment s egy szemesztert Göttingenben, egyet Zürichben töltött. 1863 augusztusában hazajött s novemberben szatmári lelkész lett, 1875 júniusától pedig Makón lelkészkedett. – 1877-ben bölcsésztdoktorságot szerzett Kolozsvárt. Az ő indítványára jött létre a →*békésbánati egyházmegyében* a vallásos iratokat terjesztő egyesület, mely aztán számos építő irányú népies elbeszélését adta ki. Ezeken s az egyházi és helyi érdekű lapokban megjelent dolgozatain kívül a következő művei vannak: Egy múlt századbeli küldöttség viselt dolgai a szatmári ref. egyház és iskola ügyében (Révész Figyelmezője, 1874.). A jellemképzés, mint a nevelés fő célja. (Szatmár, 1875.) (II. kiad. Kecskemét, 1877.) Kibúcsúzó egyházi beszéd Szatmárt. (Szatmár, 1875.) Beköszöntő egyházi beszéd Makón. (Szeged, 1875.) Imakönyv a magyar nép számára. (Budapest, 1882.) Hajnal Ábel emlékezete. (Kecskemét, 1883.) Rövid vallási oktatás ref. vallású jegyesek számára. (Uo. 1883.) Hétköznapi könyörgések templomi használatra.

(Gyoma, 1890.) Vasárnapi imádságok templomi használatra. (Makó, 1900.) Szerkesztette a Téli Újság c. néplapot 1877–1892.

Csehországi magyar ref. lelkészek. A *→türelmességi rendelet* kibocsátása után az osztrák birodalomban, különösen a csehek és morvák közül sokan nyilvánították magukat reformátusoknak. Csakhogy lelkészeket rögtön nem képezhetvén, a magyar reformátusok bécsi *→ágensének*, *→Nagy Sámuelnek*, és a *→bányai ev. egyházkerület* püspökének, Csernyánszky Sámuelnek a közvetítésével Magyarországról kértek. 1782 szeptemberétől kezdve a következő év végéig negyvennél többen vállalkoztak lelkészi képzettségű ifjak, többnyire Sárospatakon végzetek, de voltak közöttük más iskolából, főleg a debreceniből kikerültek is. Szórványosan, a szükséghez képest aztán is mentek oda egyesek. Egyházaikat két erdélyi főrangú nő, gr. Bethlen Györgyné és gr. Kendeffi Elekné látta el a szentségek kiszolgáltatásához kellő fölszereléssel. A sok önfeláldozási készséggel felruházott derék papoknak Csehországban 36, Morvaországban 15 egyházuk volt, melyek rövidesen önálló szervezetet nyertek mindkét tartományban. Emitt a szintén Magyarországon tanult Blasek Mihály volt az első *→szuperintendens*, kit Blasek Pál követett ez állásban. Amott a három egyházmegyére (Pogyebírádi 11, prágai 9, chrudimi 16 egyházzal) osztott *→egyházkerületnek* négy magyar püspöke volt, úm. Kovács Ferenc 1784–1787, Szűcs Sámuel 1787–1799, Fazekas György 1799–1810 és Baka László (Mihály) (?) 1810–1820, akik közül a három előbbi több társával együtt visszatért hazájába, az utolsó pedig ott halt meg. Ezalatt, kivált Sárospatakon csehek és morvák is készülvén már lelkészségre, a magyar ref. egyház soha le nem vette róluk jötevő kezét, annyira, hogy a *→tiszánineni egyházkerületben* egészen az 1848-i szabadságharcig állandóan folyt a gyűjtés segélyezésükre. Ezek foglalták el aztán a lassanként kihalt magyar lelkészek helyét, úgy hogy 1820-ban már maguk közül választottak püspököt a hasonlóképpen Sárospatakon tanult Kubes Mátyás személyében. Némelyik magyar papnak a fia is ott keresett állást, sőt néhányuknak (Tardy, Kossuth, Szalatnai, Molnár stb.) az utódai végleg meggyökereztek ott és pusztán a nevük vall magyar eredetükre. Az összes között legkiválóbb volt *→Végh János*. Az evangélikusok gondozására is mentek ki többen s közülük nevezetett ki ezeknek is a püspöke 1784-ben a Lakó János személyében.

Irodalom: Kivonat Végh János csehországi ref. prédikátor emlékiratából (Sp. Füz. 1860.), Végh József levele Szentpétery Sámuelhez (Uo. 1861.), Adalék a csehországi magyar prot. papok történetéhez (Uo.

1864.), Ballagi Aladár: Magyar ref. papok Csehországban (P. E. I. L. 1887.), Szalatnai János: A csehországi prot. eklézsiákra való rövid jegyzések (Dt. Prot. Lap, 1905.), S. Szabó József: A cseh-morva ref. egyház (Prot. Szle, 1910.), Földvári László: Adalékok a csehországi ev. ref. egyházak történetéhez (Sárospataki Lapok. 1896.), Segesvárt Lajos: Adalékok a cseh-morva misszió történetéhez (Theol. Szle, 1935.), Uő.: Adalékok a cseh-morva és a magyar protestáns sorsközösségéhez (Prot. Szle, 1937.), Kúr Géza: Cseh-magyar ref. történeti kapcsolatok (1937.).

Csejtei ev. egyházmege, a *→hajmóci kerületben*. Nyitra vármegye legészakibb részében, ennek közvetlenül a Vág jobb partjára eső vidékén terült el s 18–20 anyaegyházból állott. A *→gyásztized* előtti és alatti üldözések miatt megfogyván egyházai, újraéledésekor kénytelen volt csatlakozni a nyugat felé szomszédos *→berencsihez*, mellyel együtt szűnt meg aztán létezni. Maradványai 1784-ig a *→trencsényi*, azóta a *→nyitrai egyházmege* részei. *→Esperesei* közül a következőkről tudunk: Vadovszki András verbói l. (1578.) (1580.), Berthonius vagy Bresonius András csejtei l. (1594.) (1609.), Ponicens Abrahamides János csejtei l. (1610.) (1613.), Sartorius Mátyás vágújhelyi l. 1620–1625, Baros Miklós verbói l. 1625-től (1631 ápr.), Martini Miklós csejtei l. 1631 utántól, Krmann János csejtei l. 1640–1642, Abrahamides Simon vágújhelyi l. 1643–1648, Raphanides Menyhért botfalvai l. 1648–1654, Raitiny András botfalvai l. 1654–1656.

Csékei István (? , ? – ? , ?) prot. lelkész vagy tanító Nyéktótfalván, 1542-ben szerzette „Az Illyés prófétáról és Ákháb királyról való históriát” versekben.

Csekey Sándor (Alsóvárad, 1896. ápr. 22. – Bp. 1956. febr. 11.) ref. tanár. A gimnáziumot 1914-ben végezte Pápán, a teológiát pedig 1918-ban Budapesten. Miután ugyanott két évig *→káplánkodott*, külföldre ment s 1922 tavaszáig Edinburghben, ezután az amsterdami szabad egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérvén, 1924-ig püspöki titkár, ettől fogva belmissziói lelkész volt Budapesten, míg 1926-ban lelkész lett Szalkszentmártonban. Miután 1925-ben teol. doktorságot szerzett Debrecenben a rendszeres teológiából, 1928-ban teol. magántanári képesítést Budapesten az ószövetségi tudományokból és 1929-ben Sárospatakon az egyháztörténetből, ez utolsónak a tanszékén 1928-ban helyettes, 1929-ben rendes tanár lett Budapesten. – *Művei:* Pap vagy prédikátor (Magyar Kálvinizmus, 1934.). Az Institutio jelentősége és hatása (Uo. 1936.). A magyar reformáció socialis üzenete

(Uo. 1936.) Miért van szükség templomra (Prédikáció Klotildligeten). (Budapest, 1937.) A ref. vasárnapi iskola. (Uo. 1937.) A 16. és 17. század ref. ígéhirdetése (Magyar Kálvinizmus, 1938.). Budapest reformációja. (Budapest, 1938.) Ámós próféta könyve. (Uo. 1939.) →*Károli Gáspár* emlékezete. (Uo. 1940.) Ige és élet (Előadások stb.) (Uo. 1940.) Evangelizáció a →*dunamelléki egyházkerületben* 1890-től napjainkig. (Uo. 1941.) Isten szuverénitása az egyház életében. (Uo. 1942.) Ref. templomok története a dunamelléki egyházkerületben. (Uo. 1942.) Szerkesztette a „Református Theológiá”-t (1943–44.).

Csengeri András (? , ? – ? , ?) prot. vallású költő, 1553-ban Mezőtelegden szerzette „História az Jeruzsálem városának veszedelméről” c. versét, melynek ismert kiadásai közül 1574-ből való az első.

Csengeri K. István (?Csenger, 1628. – Nagyenyed, 1671. jún. 15.) ref. tanár. Gyulafehérvárt végzett tanulása után külföldre ment, hol 1653. aug. 11-én a leideni, 1654. jún. 2-án a franekeri egyetemre iratkozott be, de innen nemsokára visszatért amarra. 1655 júniusa után csakhamar hazajövéen, Désen foglalt el lelkészi állást s itt már 1656. jún. 21-én →*esperes* lett. 1658 első felében Kolozsvárra ment lelkésznek, de már 1659-től udvari papságot viselt Barcsay Ákos, majd Kemény János fejedelmek mellett. Azután fogarasi pap volt, míg 1668 nyarán tanárnak vitték Nagyenyedre, hol rövidesen lelkészi tiszttel is megbízták, 1670 táján pedig esperesének választotta a →*nagyenyedi egyházmege*. – A →*cartesianus-coccejanusok* közé tartozott, ki némely egyházi szokások átalakítását nemcsak élőszóval, zsinaton sürgette, hanem kéziratban maradt „*Politia ecclesiastica*” c. munkájával is. Megjelent műve: *De necessaria supremae seu unius cum Patre, D. N. Jesu Christi deitatis ad salutem aeternam utilitate.* (Leiden, 1654.) Barcsay védelmére tollat fogott Váraljai Lőrinc ellenében. – Respondens volt a „*De potentia scripturae quoad docendam veritatem*” (1654.) és a „*De usu rationis humanae in theologia ac quaestionibus fidei*” (1654.) tartott vitában. – Üdvözlő verset írt Egrespataki C. Andrásához (1654. és 1655.).

Csengeri ref. zsinat, 1570. júl. 26-án tartott a →*Melius Péter* püspök elnöklete alatt. A zsinat határozatai főleg a szentháromság hitének →*Dávid Ferenc* és követői ellenében való körvonalazására és az ezzel leginkább összefüggő tételek megállapítására voltak irányozva. A hitvallást Melius szerkesztette s ő is nyomatta ki, de – úgy látszik – jónak találta nem teljes egészében tenni közzé, mert a hitvallás elején jelzett tizenegy tárgyból csak tízre vonatkozó tételeket vett föl, míg a tizenegyedikre hozott végzést „a rút eretnekek és Antikrisztusok eltörléséről” mellőz-

te. A csengeri hitvallás a külföldi ref. egyházak legnevezetesebb hitvallásaival együtt felvétellett a „*Syntagma confessionum*” c. gyűjteménybe, de tévesen *Confessio Polonica* címmel; Niemeyer is közli a „*Collectio confessionum*”-ban. Magyar fordításban kiadta →*Kiss Áron* „A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései” (1881.) közt.

Csenger Antal (Nagyvárad, 1822. jan. 2. – Bp. 1880. júl. 13.) ref. vallású közíró. Nagyváradon és Debrecenben végezte iskoláit. Pályáját vármegyei szolgálattal kezdte szülőföldjén, majd lapszerkesztésbe fogott Pesten. Miután 1848-ban miniszteri tanácsosi hivatalt vállalt, a szabadságharc bukása után tanítással és többféle tudomány irodalmi művelésével foglalkozott. 1861-től közérdekű vállalatokban való részvétele mellett állandóan képviselőséget is viselt. – Nagyszabású írói működését a Magyar Tud. Akadémia 1847-ben levelező, 1858-ban rendes tagsággal jutalmazta s 1871-ben másodelnökévé, a Kisfaludy Társaság pedig 1860-ban tagjává választotta. A Magyar Történelmi Társulatnak is választmányi tagja volt 1867-től, a budapesti egyetemnek pedig államtudományi díszdoktora. Művei közül egyházi érdekűek: A magyar mythologia kérdésének bíráló fejtegetése tekintettel Ipolyi munkájára. (Pest, 1855.) Az altáji nép ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra. (Uo. 1857.)

Csengey (előbb Csenge) Gusztáv Adolf (Komárom, 1842. aug. 8. – Miskolc, 1925. júl. 13.) ev. tanár. Tanult Irsán, Aszódon, 1856-tól Pesten, 1858-tól Sopronban, 1860-tól Nagykőrösön, honnan 1862-ben hittanhallgatónak ment Pestre. A külföldet is fölkeresvén, 1866. okt. 27-én a jenai egyetemre iratkozott be. A következő évben hazatérve, nevelősködött, míg 1868-ban Aszódon előbb segéd, majd rendes tanár lett. 1886-ban →*teol. tanárnak* választották Eperjesre 1916-ban nyugalmába lépett. – Miskolcon rendszeresen előadásokat tartott a jogakadémián. Költő és regényíró, de a teológia terén is dolgozott. Ebbeli *művei*: Egy remekmű a héber irodalomból (Prot. Szle, 1890.). Jézus képe az ótestamentomban (Uo. 1896.). Egy nevezetes rejtély megoldása (Uo. 1906.), Izrael története. (Eperjes, 1909.) Vallásos költemények és énekek. (Budapest, 1912.) A nikolsburgi béke. (Sopron, 1922.) – Sógora volt →*Bartha Bélának*.

Irodalom: Mesterházy Jenő: Cs. G. emlékezete (Prot. Szle, 1942.).

Csepregi Turkovics Ferenc (Kolozsvár, 1700. körül – Kolozsvár, 1758. máj. 24.) ref. tanár. Kolozsvárt végezte iskoláit, s 1717-től →*köztanító*ságot, 1720-tól →*seniorságot* viselt. Külföldre menvén, 1721. szept. 25-én lépett a franekeri egyetem hallgatói közé. 1726 szeptemberében in-

dult haza s 1727 februárjában érkezett meg Kolozsvárra, hol 1728-ban a történet és nyelvészet tanárául alkalmazták, 1737-ben pedig a teológia tanszékére léptették elő. – *Művei*: De authentia selectiorum Cethibim... (2 r.). (Franeker, 1725.) (II. kiad. [Bremen, 1770.] egy dissertatio-gyűjteményben.) Halotti oratio... (Keczeli Istvánné Korda Borbála felett). (Kolozsvár, 1728.) Laudatio funebris in exequiis... Pauli comitis Teleki... (Uo. 1732.) Halotti oratio a koronáról (gr. Bánffy Györgyné gr. Torockai Ágnes felett). (Uo. 1733.) Tropaeum... sacrum (Latin gyászbeszéd br. Vitéz György felett). (Uo. 1734.) Peplum heroum... (Latin gyászbeszéd br. Wesselényi István felett). (Uo. 1734.) Georgius Uranius (Latin gyászbeszéd gr. Bánffy György felett). (Uo. 1736.) Férjének dicsősége... (Gyászbeszéd gr. Teleki Adámné br. Wesselényi Zsuzsánna felett). (Uo. 1739.) Daniel nobilis (Latin gyászbeszéd Wass Dániel felett). (Uo. 1741.) Aetas aurea (Latin gyászbeszéd br. Kemény Sámuel felett). (Uo. 1746.) Pharus Dacica (Latin gyászbeszéd gr. Bethlen Ádám felett). (Uo. 1749.) Lucerna perennis (Latin gyászbeszéd gr. Teleki Mihály felett). (Uo. 1749.) Üdvözlő verset írt Rimaszombati Sámuelhez (1724.) és Verestói Györgyhöz (1725.), gyászverset a Szathmárnémethi Sámuel (1717.) és Coetier G. (1723.) halálára. Sajtó alá rendezte a Vitringa Aphorismáit (1737.), amiért azonban sok háborgatásban volt része. Egy levelét 1735-ben közrebocsátotta Venema franekeri professzor.

Irodalom: Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (1905.)

Csepregi Turkovics Mihály (Kolozsvár, 1663. – Kolozsvár, 1704. ápr. 13.) ref. lelkész, az előbbinek atyja. Kolozsvárt tanult, 1680. dec. 23-án →*subscribálván*. Külföldre is ellátogatott s 1686 második felétől a franekeri, 1687. júl. 30-tól a leideni, 1688-tól ismét a franekeri, 1689. nov. 13-tól az oderafrankfurti egyetemnek volt a hallgatója. 1690. júniusában jött vissza, s 1691 szeptemberében tanár, 1695 júliusában pedig lelkész lett Kolozsvárt. – *Művei*: De sacramentis foederis operum, paradiso et arbora vitae. (Franeker, 1687.) Benedictio juventutis (Gyászbeszéd Kendeffi János felett). (Kolozsvár, 1697.) Pál apostolnak... (Gyászbeszéd Ványai Gáspár felett). (Uo. 1702.) Az Isten lelkének... (Gyászbeszéd Misztótfalusi Kiss Miklós felett). (Uo. 1702.) – Üdvözlő verset írt ifj. Batai Györgyhöz (1689.), Felfalusi Józsefhez (1689.), →*Pápai Páriz Ferenchez* (1695.), gyászverset a Pataki István (1693.), Kendeffi János (1697.), ifj. Batai György (1698.) és →*Misztótfalusi Kiss Miklós* (1702.) halálára. Respondens volt a „Theses de cantico Mosis” (1688.) tárgyalásán.

Csepregi cikkek, az 1587. évi csepregi zsinat-

nak →*Beythe Istvántól* szerkesztett végzései. Kiadta →*Tóth Ferenc* (Túl a dunai... ref. püspökök élete, 47–50. I. latinul), →*Kiss Áron* (A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései, 695–97. I. magyar fordításban), →*Mokos Gyula* (A dunántúli ág. hitv. ev. egyház törvénykönyve, 135–9. I. latinul és magyarul) és →*Thury Etele* (A dunántúli ref. egyházkerület története, I. k. 66–68. I. magyarul).

Csepregi kollokvium, 1591. jún. 2–3. folyt le s arra lett volna hivatva, hogy eldöntsék, kinek van igaza egyfelől a szigorú lutheránus elvű, másfelől a helvét irányhoz hajló Sopron és Vas vármegyei lelkészek közül, és ha egyáltalán lehető, egyezséget hozzon létre a két irány között. Azonban sem Nádasdy Ferenc, aki összehívta a kollokviumot, sem Gradeci Stansith →*Horváth Gergely*, akinek →*Sculteti Severinnel* amannál való látogatása adta a közvetlen alkalmat ennek megtartására, sehogy sem tudta elképzelni az egyezséget másképpen, mint a Formula Concordiae értelmében, minélfogva ez utóbbi törekvés természetesen meghiúsult. Számos lelkész volt jelen, többnyire a lutherizmus hívei; ref. részről egyedül →*Beythe István* püspök vett részt a vitában, melynek a második napon az vetett véget, hogy Beythe fiával, Andrással együtt odahagyta a kollokviumot, s így a másik cél is eléretlen maradt. Az egésznek a lefolyását még abban az évben közrebocsátották Horváthék „Historia colloquii Csepregiensis de coena Domini” c. füzetben egy Sculteti-írta előszóval.

Irodalom: Hörk József: A cs. colloquium (P. E. I. L. 1881.), Thury Etele: A cs. hitvita (Prot. Szle, 1905.).

Csepregi ev. egyházmegye, az →*alsócsepregi* és →*felsőcsepregi egyházmegyék* közül az utóbbinak végleges megszűnésével egyedül maradt →*alsócsepregi egyházmegyének* azután szokásos elnevezése.

Cserei Mihály (Csíkrákos, 1668. okt. 21. – Nagyajta, 1756. ápr. 22.) ref. vallású nemes. Tanult Fogarason, 1678–85-ben pedig Székelyudvarhelyen. Ezután hadviselés és hivataloskodás között telt az élete, míg 1721-ben visszavonult nagyajtai birtokára. – *Művei*: Nagyajtai Cs. M. históriája. (Pest, 1852.) Pótlék-megjegyzései Apor Metamorphosisához. (Uo. 1863.) Compendium theologicum et politicum, azaz: Oly együgyű írás, melyből mind lelked üdvösségét, mind világi életednek rendes folytatását rövidesen megtanulhatod (Írta 1709-ben, részletei közölve Történelmi Tár 1906.). Még mindig vannak kiadatlan kéziratok.

Irodalom: Szigethy Lajos: Cs. M. és históriája (Erdélyi Múzeum, 1894.). *Domján* István: Cs. M. a kálvinista (Uo. 1894.).

Cserháti ref. egyházmegye, a →*pestinek* a 18.

század végén és a 19. század elején divatos elnevezése.

Csernák Béla (Szőlősgyula, 1875. dec. 25. – *Nagyvárad, 1967.) ref. lelkész. A gimnáziumot Máramarosszigeten 1893-ban, a teológiát Debrecenben 1897-ben végezte, hol egy évig →*esküdtfelügyelő* volt. Ezután nevelősködött 1900-ig, midőn a baseli egyetemre ment. Egy év múlva hazajővén, Nagyváradon →*káplánkodott*, de már 1902 januárjában lelkész lett Furtán, 1914 novemberében Berettyóújfaluban, 1918 júniusában Nagyváradon. 1922 áprilisától 1924 augusztusáig →*esperesi* tisztelet viselt a →*bihari egyházmegyében*, 1923 áprilisában pedig →*főjegyzőjévé* választotta a →*királyhágómelléki egyházkerületet*. Az 1939-ben megnyílt zsinatnak 1941-től rendes tagja volt. 1946-ban püspökké választatván, nem kapta meg a megerősítést, mire 1947-ben lemondott s 1950-ben lelkészi állásáról is nyugalomba lépett. – Több egyházi lapba dolgozott s 1921 óta szerkesztője volt a Református Híradónak. *Művei*: A furtai ref. egyház története. (Debrecen, 1906.) A ker. ember és a tízparancsolat. (Nagybánya, 1914.) Beköszöntő beszéd. (Nagyvárad, 1918.) Az erdélyi és a királyhágómelléki ref. egyházkerületek együttműködése a történelem folyamán. (Uo. 1929.) A speieri protestatio. (Nagykároly, 1929.) A nagyváradi reformáta árva eklézsia régi gyászából kikelés. (Nagyvárad, 1933.) A ref. egyház Nagyváradon 1557–1660. (Uo. 1935.) A fejedelemasszony abrosza. (Uo. 1935.) Egy ref. templom építésének története... (Uo. 1938.) A nagyváradi ref. egyház és a sajtó. (Uo. 1943.) Két nagyváradi énekköltő lelkipásztor. (Uo. 1943.)

Csernák (Czernack) Sámuel (Bobót, ? – Besztercebánya, 1674.) ev. lelkész. Hazai tanulmányainak elvégzése után külföldre ment s körülbelül 1641 tavaszától 1643 tavaszáig a königsbergi egyetemnek volt hallgatója. Hazájába visszatérve, 1644 márciusától 1645 februárjáig →*rektori* állásban működött Besztercebányán, ahol azután 1650 tájától a szlovák lelkészi állást töltötte be, haláláig. – *Műve*: Examen Aetiologias M. Johannis Kircheri... (V. r.) (Königsberg, 1642.) (A többi négy részt is magyarországiak írták.) Üdvözlő verset írt Láni Illéshez (1641.), Heilmann Sámuelhez (1642.), Rhener Mátyáshoz (1643.) és Weber Jánoshoz (1665.), gyászverset a Horler Pál halálára (1642.).

Csernátoni Gajdó Dániel (Alsócsernáton, 1696. – Gyulafehérvár, 1749. szept. 6.) ref. esperes. Nagyenyeden tanult, ahonnan külföldre mentén, 1721. nov. 17-én az oderafrankfurti, 1722. szept. 19-én a leideni egyetemre iratkozott be. 1726-ban hazatérvén, előbb ismeretlen helyen, 1738-tól Gyulafehérvárt lelkészkedett. 1749-ben →*esperessé* választotta a →*gyulafehérvári*

vári egyházmegye, de még ez évben meghalt. – *Művei*: Keserűség sírhalma... (Gyászbeszéd gr. Gyulai Kata felett 1730.). (Kolozsvar, 1734.) A meghalásról és feltámadásról... (Gyászbeszéd Kendeffi Gábor felett 1747.). (Uo. 1749.) Üdvözlő verset írt →*Vásárhelyi Baba Ferenchez* (1722.), gyászverset a →*Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.).

Csernátoni Vajda Péter (? , 1717. – ?Dés, 1782. aug. 15.) ref. püspök. Nagyenyeden tanult s azután külföldre is ellátogatván, 1743. aug. 30-án Leidenben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Innen hazajöve, 1748-ban Désen lett lelkész s itt a →*dési egyházmegye* előbb főjegyzővé, 1772-ben →*esperessé* választotta. Ugyanez évtől az →*erdélyi egyházkerületek* főjegyzője s már a következő év végétől püspöke volt, viselvén tovább az esperesi hivatalt is. – *Művei*: Szélvészes tengeri habok (Gyászima gr. Lázár Jánosné gr. Teleki Kata felett 1758.). (Nagyszében, év n.) Szerelmes orvos... (Gyászbeszéd Aczél Gábor felett). (Kolozsvar, 1763.) Élőknek csomója... (Gyászbeszéd →*Albisi Csomós János* felett 1768.). (Uo. 1770.) – Apósa volt →*Abacs Jánosnak*, sógora →*Márkosfalvi Deák Péternek*.

Csernátoni Vajda Sámuel (Dés, 1750. – ?Marosvásárhely, 1803. nov. 12.) ref. tanár, az előbbinek fia. Honi tanulmányait Nagyenyeden fejezte be, hol 1767-ben lépett a felsőbb tanulók sorába. Majd külföldre mentén, 1776-ban Göttingenben, 1778-ban Utrechtben lett egyetemi hallgató. Visszatérve, 1780-ban Székelyudvarhelyen, 1785 júniusában Marosvásárhelyen foglalt el tanári állást. – *Teol. érdekű művei*: Philosophicum tentamen, in quo demonstratur ex natura Dei ejusque attributis lumine rationis cognitio divinam rerum futurarum praesentiam falli non posse; nec tamen libertatem actionem humanarum affligere. (Bécs, 1791.) Az emberi értelemnek természeti históriája. (Kolozsvar, 1795.) – Veje volt →*Incze (Baczoni) István*nak, sógora →*Abacs Jánosnak*.

Csetneki prot., majd ev. egyházmegye, kezdetől fogva létezett, eleinte természetesen csupa lutheri irányú egyházakból és lelkészekből állott, de a helvét irány terjedése után elegezen foglalt magában mindkét irányhoz tartozókat, akkor is, amikor 1590 elején a már korábban együvé társult →*murányi* és →*kishonti egyházmegyék* kötelékébe szintén belépett. Ettől fogva →*esperese* a murányi →*superintendens-senior* mellett csak →*consenior* címet viselt. A →*murányvidéki egyházkerület*-féle testületnek 1596-ban bekövetkezett felbomlása azonban ismét maga után vont a rendes esperesnek a választását, noha ekkor mindössze tíz anyaegyházat számlált az egész egyházmegye. Miután ezúttal az évenkénti tisztújítás rendszerére tértek át, ezt a murányi, hasonló-

an meggyengült egyházmegyével 1600. ápr. 26-án végrehajtott egyesüléséből keletkezett →*gömöri egyházmegye* szintén átvette. – Esperesei közül ismeretesek: Weidling Dániel csetneki l. 1590 elejéig, Danielis Illés csetneki l. (1597.), Fabricius György jolsvai l. 1600 áprilisáig.

Csifó Salamon (Székelykeresztúr, 1865. aug. 1. – Kolozsvár, 1934. jan. 8.) unit tanár. Székelykeresztúron tanult 1880-ig, midőn a gimnázium VI. osztályába Kolozsvárra ment. Itt 1883-tól teológiát hallgatott, majd 1886 őszén Londonba ment tanulmányai folytatására. 1889-ben jött haza s ez évi júniusban Árkoson lett lelkész, ahonnan 1899 decemberében Kolozsvárra távozott az egyházi és püspöki titkári állásba. Ebből 1903-ban ugyanott lelkésznek és →*teol. tanárnak* választották, 1909-től pedig csak az utóbbi hivatalban működött. – Kisebbségi dolgozatait több lap és folyóirat közölte. Nagyobb dolgozatai és külön megjelent művei ezek: Mit szóljon vagy hirdessen a ker. lelkész? (Prédikáció.) (Kolozsvár, 1889.) János evangéliumának a synoptikusokhoz való viszonya. (Ker. Magvető, 1892.) A nőnevelés. (Kolozsvár, 1894.) A vallás története Háromszék vármegyében (Ker. Magvető, 1896.) Isten küldöttei (Papszentelési beszéd). (Kolozsvár, 1899.) Bibliai történetek (Tankönyv, 2 r.). (Uo. 1902.) Imák mindkét nembeli hívek számára (Szentábrahámi Mihály után átd. és bőv.). (Uo. 1902.) Szolgálat az Úr előtt (Prédikációk). (Uo. 1905.) Az apostol (Ker. Magvető, 1906.) Az unit. egyház megújodása Lázár István püspöksége alatt. (Kolozsvár, 1910.) Nagy püspökeink. (Uo. 1910.) A szászok beszédéről (Kolozsvári unit. teol. akadémia értesítője, 1917.). Két törvényjavaslat (Ker. Magvető, 1918.). Főbb jellemvonások a keresztyénység történetében a hegyi beszédétől az első század végéig (Unitárius Szászok, XX. k. 1926.). Megjelent még özv. Ferencz Józsefné felett tartott imája. (1931.)

Csikesz Sándor (Drávafok, 1886. jan. 8.– Debrecen, 1940. febr. 18.) ref. vallású egyetemi tanár. A középiskolát Siklóson és Kecskeméten végezte, hol aztán 1904-től jogot hallgatott, de csakhamar Budapestre ment teológiára. Innen 1908-ban külföldre is ellátogatott s a berlini egyetemen töltött egy évet. Hazatérte után Cegléden →*káplánkodott*, míg 1911-ben csányoszrói lelkész lett. A világháborúban végig tábori pap volt. 1921-ben debreceni lelkészképző intézeti tanárrá választott, 1923 márciusában pedig az egyetem hittudományi karára neveztetett ki nyilván. rendes tanárnak, de emellett a csányoszrói papságot is vitte 1924 őszéig. 1930-ban tanácsbíróvá választotta a kerület. Az →*O. R. L. E.* főtitkári hivatalát másfél évtizeden át töltötte be s ezalatt szervezte a nagysikerű →*„Református kiállítást”*. 1934-ben teol. díszdoktorrá tette a pécs-soproni

egyetem. – Szerkesztett egy „Hadi kórházban” (1915.) c. imakönyvet és szerkesztette 1925 óta a →*Theologiai Szemlét*, melyből különnyomatban is sok értekezést adott ki. – *Művei*: A szektákról. (Debrecen, 1925.) A falusi gyermek-istentiszteletekről. (Uo. 1926.) A magyar ref. gyakorlati teológia. (Uo. 1934.) A ref. istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei. (Uo. 1934.) Kálvin pásztori igehirdetése módszerének legfőbb elemei (A „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Uo. 1936.) D. Dr. Baltazár Dezső. (Uo. 1936.) A Kossuth utcai templom belső díszítése. (Uo. 1937.) A debreceni ref. kollégiumi nevelés lényeges vonásai. (Uo. 1937.) Bíráló jegyzetek a káttanítás újabb módszertanához. (Uo. 1938.) A debreceni kollégium évszázados külföldi kapcsolatainak vázlata. (Uo. 1939.) Cs. S. prédikációi. (Uo. 1940.) Cs. S. előadásai. (Uo. 1941.) Cs. S. értekezései. (Uo. 1943.) Külföldön is tartott előadásokat. Előszót, illetőleg életrajzot írt →*Otrokocsi Főris Ferenc* „Furor bestiae” c. általa közrebocsátott művének magyar, illetőleg latin kiadásához (1933.). Cikkei is vannak és lapokat is szerkesztett.

Csiki Gábor (Székelykeresztúr, 1891. nov. 19.) unit. esperes. Székelykeresztúron tanult 1909-ig, mikor a VII. gimn. osztályba Kolozsvárra ment, hol 1915-ben végezte a teológiát, egyszersmind az egyetem bölcsészeti karára is be lévén addig iratkozva. 1916-ban vallás tanári oklevelet szerzett s ugyanez évben kolozsvári lelkész lett. 1920-tól előadásokat tartott Angliában és Amerikában a magyar kérdéssről közel két évig. Ez alatt 1921-ben a meadville-i teol. akadémia díszdoktorrá választotta. Hazatérte után a budapesti misszó-ház vezetését vette át és 1941-ben a tiszadunamenti egyházkör →*esperesévé* választotta. Ugyanettől fogva 1957-ig a püspöki helynöki tisztet is vitte. – *Művei*: A vallásnevelés elvi és gyakorlati kérdései. (Kolozsvár, 1918.) Hiszek egy Istenben... (Budapest, 1926.) Gondolatok a hit világából. (Uo. 1939.)

Csiky Lajos (Kenderes, 1852. aug. 5. – Mátészalka, 1925. febr. 3.) ref. tanár. A középiskolából hat osztályt Pesten és Kecskeméten végezván, 1867-től Debrecenben tanult, honnan a teol. tanfolyam befejeztével 1873-ban nevelőnek ment. 1875 őszén külföldre indult s Edinburghban másfél évig, 1877 tavaszától 1878 nyaráig pedig Baselben volt egyetemi hallgató. Hazatérve, ekkor mindjárt segéd-, 1881-ben pedig rendes tanára lett a debreceni →*teol. akadémián* a gyakorlati teológiának. 1914-ben nyugalomba lépett s 1915-ben Nagybányára, majd Mátészalkára költözött, hol meg is halt. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* választmányi tagja volt kezdettől fogva. Rendkívül buzgó irodalmi működést folytatott, melynek termékeivel szinte az

összes prot. időszaki közlönyöket fölkereste s még népies iratok is kerültek ki tolla alól. Szakbeli művei a következők: A short account of the Hungarian reformed church. (Edinburgh, 1877.) A skót szabad egyház ismertetése. (Debrecen, 1877.) Diakonisságy. (Uo. 1879.) Traktátusok... és az ezeket terjesztő társulatok története. (Budapest, 1880.) A három első századbeli keresztyének nyilvános istentisztelete (Debreceni akadémia évkönyve, 1882.) Egyh. beszéd Zwingli... születésének négyszázados emlékére. (Debrecen, 1884.) Lelkészatatási egyh. beszéd. (Uo. 1884.) Hit, remény és szeretet könyve. (Budapest, 1884.) (Számos kiadást ért.) Imádságtan. (Debrecen, 1886.) Prédikáció a kisperegi egyház fennállásának százéves ünnepén. (Uo. 1886.) A rokonság és sógorság fokainak számítása... (Budapest, 1889.) (Átd. 1901.) Istentiszteletünk reformjának kérdéséhez (Prot. Szle., 1889.) Belmissziói levelek (Uo. 1891–93. és 1907–8.) Egyházzertartás-tan. (Debrecen, 1892.) Képek a börtönügy történetéből. (Budapest, 1892.) Flidner Tivadar élete és működése (Prot. Szle., 1894.) Wichern J. H., a németországi belmisszió atyja (Uo. 1895.) A vasárnap megünnepléséről. (Budapest, 1895.) Teendőink az új viszony között (P. E. I. L. 1895.) Evangelisatio-e vagy belmisszió? (Uo. 1896.) Imakönyvecske. (Debrecen, 1896.) A belmisszióról (Tiszántúli egyh. értekezlet 1895-i jegyzőkönyve). (Hajdúszoboszló, 1897.) Állam és egyház viszonya (Prot. Szle., 1897.) Az ev. ref. egyház alkotmányos szervezete (Tankönyv). (Debrecen, 1897.) Egyházzertartás-tan (Tankönyv). (Uo. 1897.) Önnevelés... (Angolból). (Budapest, 1898.) Vallás és emberszeretet a fogházügy szolgálatában. (Debrecen, 1899.) Ima a reformáció 1900. évi évfordulóján („Emlékkönyv” c. füzetben). (Uo. 1900.) Az imádkozó nő. (Budapest, 1900.) Családi nevelés. (Uo. 1900.) A szabadakaratról (Debreceni akadémia évkönyve, 1900.) A protestantizmus és a nők. (Debrecen, 1903.) Imádságok és elmékedések prot. vallású foglyok számára. (Vác, 1905.) Az egységes liturgia kérdéséhez. (Pozsony, 1905.) A szorosabb értelemben vett egyházi beszéd, gyakorlati bibliamagyarázat és homília. (Uo. 1906.) Énekeskönyvi tárgymutató. (Debrecen, 1906.) (Új kiad. 1909.) Köznapi imádságok. (Uo. 1906.) Vasárnapi és ünnepi imádságok. (Uo. 1907.) Lelkipásztorkodás. (Uo. 1907.) Lelkipásztorkodás-tan. (Budapest, 1908.) Egyházzszónoklattan. (Nagybánya, 1914.) Istenért, hazáért, királyért. (Debrecen, 1914.) Istenre bízom magamat. (Uo. 1914.) A szeretet Istenének nevében. (Uo. 1914.) Sójak a szabadulás után. (Uo. 1915.) – továbbá a Soós Gábor (1891.) és Vass Pálné (1908.) temetésén tartott beszédei. Lefordí-

totta Luthardt „A keresztyénség védelme” (1888.) és „Előadások a keresztyénség erkölcsstanáról” (1896.) c. műveit. Összeállított több alkalmi füzetet és sajtó alá rendezte Dávidházy Jánosnak „A lelkipásztor teendői a presbyteriumban” (1889.) c. művét, → *Baksay Dániel* „Köznapi imádságai” (1905.) és → *Révész Bálint* „Egyházzszertartási beszédei” (1889.) új kiadásait, valamint ez utóbbinak irodalmi hagyatékát (6 k. 1892–93.), utolsó kötetében életrajzot is adva róla. A → *Debreceni Prot. Lap*nak 1885–86-ban társ-, 1887–1892-ben felelős, 1893-ban egyik szerkesztője volt.

Csiskó János (Nizsna, 1841. – Kassa, 1904. aug. 15.) ev. lelkész. Tanult Dobsinán, Rozsnyón, a teológiát 1861-től Eperjesen, 1864 őszétől Jenában végezte. Hazajövéen, 1865-ben → *káplán*, pár év múlva lelkész lett Kassán. – *Művei*: Felolvasás a → *Prot. Egylet* feladatáról (Egyh. Reform, 1871.). Luther mint eretnek az orthodoxia törvényszéke előtt (Hetzl után ford. a „Theol. Értekezések” közt). (Budapest, 1876.) Ker. vallástánítás (Tankönyv). (Kassa, 1876.) Egyháztörténelmi korrajzok (Weber Samu „*Bilder aus der Kirchengeschichte*” c. művének fordítása). (Uo. 1882.) (II. teljesen átd. kiad. 1890. Bogsch Alberttel). Egyh. beszéd... a tiszakerületi ág. h. ev. gyámintézeti istentiszteleten. (Uo. 1882.) – továbbá húsvéti, templomszentelési, reformáció-ünnepi (németül) és a Kossuth Lajos emlékére tartott prédikációi (részint az → *Egyh. Reform*ban, részint egyházának általa szerkesztett évkönyveiben).

Csiszár Sámuel (Nádasdaróc, 1791. – Kolozsvár, 1852. febr. 8.) ref. esperes. Tanulmányait Kolozsvárt elvégezvén, 1815-ben ugyanott → *káplán* lett, de 1816-ban külföldre ment és a göttingeni egyetemnek lépett a hallgatói közé. Visszajöve, 1817 májusától lelkész volt Kolozsvárt, hol 1839-től a → *kolozs-kalotai egyházmegyének* → *esperesi* tisztét is vitte. – *Művei* azok az alkalmi beszédek és imák, melyeket Pataki Sámuel (1824.), Kenderesi Mihály (1824.), gr. Rhédei Ádámné gr. Teleki Mária (kettő, 1826.), Szentkirályi Ágnes (1827.), Mátyus Zsuzsánna (1827.), Balog Katalin (1828.), id. Szilágyi Ferenc (1829.), br. Kemény Ferencné gr. Bethlen Kata (1830.), gr. Lázár Lászlóné br. Bánffy Erzsébet (1831.), Katona Zsigmond (1833.), Trandafir György (1833.), Sebes Antal (1835.), Incze Mihályné Szathmári Pap Krisztina (1835.), Malom Zsigmond (1835.), Barra Gábor (1837.) temetésén, valamint gr. Teleki Sámuel (1822.) és I. Ferenc (1835.) emlékére, végül a kolozsvári külső templom alapkövének letételekor (1829.) tartott, s ezek mellett az, amely „Hálaadó felsójajtása az Istenhez egy... úri asszonynak” (Ko-

lozsvár, 1825.) c. alatt, meg az, amely az Erdélyi Prédikátori Tárbán (V. f.) jelent meg. – Apósa volt → *Vadas József*nek.

Csizmadia Lajos (Tác, 1858. szept. 3. – Pápa, 1928. dec. 5.) ref. tanár. Tácon járt elemi iskolába. A gimnáziumból egy évet Pápán, egyet magánúton, hármat Pesten, hármat Pápán végzett. Miután egy-egy évig az orvosi és jegyzői pályával kísérletezett, a teol. tanfolyamra lépett Pápán, melyet 1882-ben befejezván, a következő tanévben → *seniors*ágot viselt. Külföldre menvén, az 1883–84. tanévet Edinburghben töltötte. Hazájába visszatérve, 1884 novemberétől → *káplán* volt több helyen, míg 1890 júliusában Nádasdladányban, 1893-ban Lepsényben lelkész lett. 1901 szeptemberében a gyakorlati teológia tanszékét foglalta el a pápai → *teol. akadémián*. 1926-ban nyugalomba vonult – A → *Magyar Prot. Irodalmi Társulat*nak 1909-től választmányi tagja volt. – *Művei*: Az igehirdetés alapelvei. (Pápa, 1903.) Bibliai szókönyv. (Debrecen, 1910.) Emlékezés → *Thury Eteléről* (Pápai kollégium értesítője, 1918.). Bibliai földrajz és természetrajz. (Tahitótfalu, 1927.) Nehezebb szentírási helyek magyarázata. (Uo. 1928.) Lefordította a következő munkákat: Természeti törvény a szellemi világban (Drummond után 1895., három kiadást ért), Az ő nyomdokain (Sheldon után 1903.), Egyházi beszédek (Kerr. után 1905.), Van Isten (Hastings után 1906.), A ker. szeretet munkái (Dalhoff után 1906.). – Sógora volt id. → *Szabó Aladán*ak.

Irodalom: Pongrácz József: Cs. L. (1930.).

Csókakői ref. egyházmegye, egyike mind a régi, mind a → *felsődunamellék*ivel egyesült újabb → *dunántúli kerület* → *egyházmegyé*inek, mely a XVII. század vége felé keletkezett, s előbb mint a → *veszprémi egyházmegye* egyik → *prosenioratusa*, majd mint önálló egyházmegye szerepelt. A → *veszprémi*, → *mezőföldi* és → *tatai egyházmegyék*nek feküdt a szomszédságában. Minthogy már 1732-ben is csak 11 anyaegyháza volt, 1734-től üresen hagyták → *esperesi* hivatalát, 1743-ban pedig szétosztották a veszprémi és mezőföldi egyházmegyék között. Esperesei voltak: Komjáti István móri l. (prosenior címmel) 1695-től, majd intervalum után Kádártai János kenesei l. 1709–1734.

Csokonai Vitéz Mihály (Debrecen, 1773. nov. 17. – Debrecen, 1805. jan. 28.) ref. vallású költő. Debrecenben tanult, 1788-ban lépvén a felsőbb osztályokba. A teológia elvégzése után 1794 tavaszától nem egészen egy évig → *köztanító*ságot viselt, amit azonban nem megfelelően töltött be, s 1795 júniusában ki is záratott a kollégiumból, mire az 1795–96. tanévben jogot hallgatott Sárospatakon. Ezután éveken át különböző helyeken tartózkodott több-kevesebb ideig, míg 1799

tavaszan helyettes tanár lett a csurgói gimnáziumban, de már az év végére lemondott állásáról. 1800 tavaszán aztán visszatért Debrecenbe, mely ettől fogva többszöri távolléttel ugyan, de állandó lakóhelye volt. – A legnagyobb magyar költők egyike, kinek több vallásos vonatkozású verse közül legkiválóbb „A lélek halhatatlanságáról” szóló tanköteménye (1940.).

Irodalom: Sárvány Pál: A debreceni kollégiumban 1794–5. történt vizsgálat jegyzőkönyve (Kisfaludy-társaság évlapjai, 1846., életrajzával), Kondor József: Cs. és Somogyban (Csurgói ref. főgimnázium értesítője, 1888.), Kardos Albert: Cs. és Rousseau (Db. Prot. Lap, 1913.), Életrajza Szana Tamástól (1871.), Haraszi Gyulától (1880.); költeményeit legújabban és legteljesebben Gulyás József és Harsányi István adta ki (3 k., 1922–23.); debreceni pörének iratait Csürös Ferenc (ItK. 1905.) közölte s utána Nagy Sándor a kollégium történetében: Karácsony Sándor előszót írt fent említett verse kiadásához (1940.).

Csomor Zoltán (Ungpinkóc, 1906. aug. 27.) ref. lelkész. Az elemi iskolát Homokon 1917-ben, a gimnáziumot Ungváron 1925-ben, a teológiát Lősoncon 1929-ben végezte. Ekkor Beregszászon hitoktató → *káplán*, 1933-ban Kiszráton lelkész lett. 1940-ben teol. doktorságot szerzett Debrecenben. – Egyházi érdekű *művei*: Történelmi kapcsolatok a cseh és a magyar kálvinizmus között. (Ref. Egyház és Iskola, 1932.). Csendes órák (Imakönyv). (Ungvár, 1936.) Út, igazság és élet. (Nagykapos, 1938.) A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar ref. ker. egyház húszéves története. (Ungvár, 1940.) Más dolgozatai, főként prédikációi is vannak.

Csongrádi ref. egyházmegye, a 17. században olykor használt elnevezése a → *béké*sinek. – Ugyanezt a nevet viseli az 1952. júl. 1. óta létező is, mely 30 anyaegyházból áll s első → *esperese* Bakó László szegedi l. volt. Őt 1953 elején Szabó József makói l., ezt 1954 nyarán Munkácsy György szentesi l. követte.

Csongrád–szolnoki ev. egyházmegye, a → *déli egyházkerület*ben, 1952. júl. 1-e óta van meg 12 anyaegyházzal.

Csopják Attila (Merény, 1853. febr. 27. – Bp. 1934. jan. 10.) baptista vallású hivatalnok. A gimnáziumot Sátoraljaújhelyen, Eperjesen és Kassán végezte. Pénzügyi hivatalnok volt s 1913-ban lépett nyugalomba. 1889-ben a baptistákhoz tért s később hitközségi elöljáró volt Budapesten, majd Kispessten. Írt elbeszéléseket, verseket, szerkesztette a → *Békehírnököt* kezdetől haláláig. – Nevezetesebb *művei*: Egyháztörténet. (Budapest. 1922.) Képek a magyarországi baptista misszió történetéből. Mi a lélek?

Fel a magasba! (versek.) Élim pálmái alatt (Elmélkedések). Test és lélek fegyvere. Szabad államban szabad, önálló egyházak.

Csulai György (? – ?, 1660.) ref. püspök, tanult Debrecenben, hol 1616. aug. 3-án iratkozott be a felsőbb osztályok elsőjébe. Külföldre is ellátogatott s 1619. máj. 4-én a heidelbergi egyetemnek lett hallgatója. Hazájába visszatérve, Gyulaféhevárt foglalt el tanári állást, ahonnan 1623-ban Székelyudvarhelyre ment lelkésznek. Az *→udvarhelyi egyházmegye* még abban az évben *→esperesévé* választotta. 1627-ben Nagyenyeden lett lelkész, és csakhamar itt is esperessé tette egyházmegyéje. 1635-ben a fejedelem udvari papjával s egyszersmind gyulaféhevári lelkészül hívták meg. 1650-ben püspökké és ugyancsak a *→gyulaféhevári egyházmegyének* is esperesévé választották. Püspöki működése alatt enyészett el az egyházkerületnek ama 75 ezer tallérnyi vagyona, melyet előde hagyott maga után. A II. Rákóczy György idejébeli hadakozások bujdosásba kényszerítették s e közben 1660 vége felé meghalt, a szűkebb Magyarországon. – *Művei*: Latin gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett. 1622. (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben.) (Gyulaféhevár, 1624.) Gyászbeszéd gr. Bethlen Péter felett (A „Temetési pompa” c. kiadványban). (Nagyvárad, 1646.) *→Keserű Dajka János* felett is tartott beszédet (1633.). Üdvözlő verset írt Barcsai Zsigmondhoz (1620.), Mindszenti C. Imréhez (1620.) és *→Geleji Katona István*hoz (1640.). Valószínűleg ő védte meg a heidelbergi kátét egy román részről jött támadás ellen.

Csuthy Zsigmond (Vértesdoboz, 1814. – Kajdacs, 1884. nov. 22.) ref. lelkész. Vértesdobozon kezdett tanulni. A gimnáziumot 1825–33-ban Pápán végezte. Azután Nagykovács köztanítóságot viselt, míg 1836-tól Debrecenben folytatta tanulmányait. Innen 1838-ban Asszonyvásárra ment *→akadémikus rektornak*. Miután 1841-ben nagy utazást tett s közben Bécsset is fölkereste, 1842-től több helyen *→káplánkodott*, míg 1849-ben váci káplánságból lelkésznek választott Nógrádverőcére. A függetlenségi harc után halálra ítélték, de a büntetést várfogságra változtatták, melyből 1853-ban szabadult ki. Ekkor Gyöngyösön lett lelkész, hol 1854-ben ismét elfogták. Kiszabadulván, újból káplánkodni volt kénytelen, s csak 1859-ben jutott újból lelkészi álláshoz Kajdacson. – Szépirodalmi lapokba is sokat dolgozott, de legtöbb cikkét főleg egyháztörténeti tartalommal az egyházi lapok és folyóiratok közölték. Nagyobb dolgozatai: A prot. egyház kisebbségének alapokai a ker. vallás történetében (P. E. I. L., 1868.). A vallás forradalmi (Révész Figyelmezője, 1876.). A zsinatok köréből (Uo. 1878.). Magyar prot. egyháztörté-

net a szatmári békekötéstől a türelmi rendelet kiadásáig. (Debrecen, 1878.) A linzi prot. vérfürdő (Czelder Figyelője, 1879.). A lützeni ütközet befolyása a vallásügyre nézve (Uo. 1880.). A fehérhegyi ütközet befolyása (Uo. 1882.). Erzsébet angol királyné térítésének kísérlete (Uo. 1882.). Udvari cselszövények a prot. vallás kiirtására (Uo. 1883.). A nantes-i királyi intézmény keletkezése és eltörlése (Uo. 1883.). A vakbuzgóság áldozatai (Uo. 1883.). Az 1662-i országgyűlés vallásügyi tekintetben (Uo. 1883.). A francia parlament a római szabad szállás kérdésében (Uo. 1884.). A felséglevél keletkezése és megszegésének befolyása (Uo. 1884.). A magyar prot. egyház tragédiája (Uo. 1886.).

Csuzi Cseh Jakab (Losonc, 1639. – Pápa, 1695. márc. 22.) ref. püspök. Tanult Pápán, 1658-tól Sárospatakon, hol 1658. aug. 25-én *→subscribált* s 1661. jún. 29-től kollégiumi *→senior* volt, de már pár hónap múlva *→rektornak* ment Kecskemétre. Innen 1663-ban külföldre indult, s először Heidelbergben állapodott meg, de már ezévi okt. 22-én Franekerben, majd 1664. szept. 1-én Groningenben iratkozott be az egyetemre. Miután 1663-ban is, 1665-ben is fölkereste az utrechti egyetemet, ezévi júl. 27-én teol. doktorságot szerzett Franekerben, honnan még ebben az évben visszatért hazájába. Ekkor rektori állást foglalt el Komáromban, s itt még 1666-ban megválasztották az egyik lelkészi állásra. 1670-ben már *→esperesi* tisztelet is vitt a *→komáromi egyházmegyében*. 1672. jan. 27-én az összes prot. lelkészek és tanítók kiűzetvén Komáromból, sorsukban ő is osztozott. 1673-ban azután szülővárosa hívta meg papjának, de 1674 márciusában meg kellett jelennie a pozsonyi *→delegatum iudicium* előtt. Fej- és jöszágvésztre ítéltetett, ám e helyett 1675 júniusában Buccariba indították több társával. Ezévi augusztusban megváltván magát, Svájcban keresztül ősszel visszatért Losoncra. 1679 májusában Kocson vállalta el a lelkészséget. Az 1681. évi országgyűlésen ő volt a prot. rendek prédikátora, ez év második felében pedig debreceni lelkész lett. 1682-ben visszatért Komáromba, innen azonban 1683. aug. 19-én ismét elűzetett. Egyelőre Losoncon talált menedéket, de még ez év őszén újra Debrecenbe választották papnak. 1686 nyara tájától Szönyben, 1692 végétől vagy 1693 elejétől Pápán lelkészkedett s 1693 augusztusában püspökévé tette a *→dunántúli egyházkerület*. – *Művei*: De necessario et contingente... (Sárospatak, 1660.) De novitate papismi. (Franeker, 1665.) De dubia et incerta papistarum fide. (Utrecht, 1665.) De cultu religioso. (Franeker, 1665.) Lux in tenebris. (Uo. 1665.) Sacra scriptura XX concionibus explicata. (Uo. 1667.) Kincses tárház... (Sárospatak, 1668.) Lelki bölcseségre tanító iskola (Nagyrézszben

Perkins, de mások után is). (Debrecen, 1680.) Edom ostora. (Uo. 1682.) Egynehány mind közönséges, mind magános alkalmatosságokra való elmélkedések (Az előbbivel együtt). Alkalmatos időben mondott beszéd a szenteknek egyezségéről. (Uo. 1694.) Üdvözlő verset írt →*Kiskomáromi János*hoz (1660.), →*Szathmárnémethi Mihály*hoz (1661.), →*Eszéki István*hoz (1664.) és →*Pataki István*hoz (1664.), gyászverset a →*Felvinczi Sándor* halálára (1686.). – Nagyapja volt id. →*Torkos Jakab*nak.

Irodalom: Zoványi Jenő: Helyesbítések a Cs. Cs. J. életrajzában (ItK. 1941.).

Csuzi Cseh János (I.) (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, előbbinek valószínűleg atyja, Komáromban tanult, honnan külföldre menvén, 1623 tavaszán az oderafrankfurti, 1624-ben a franekeri egyetemen iratkozott be hallgatónak. Hazájába 1625 őszén visszatérve, nagyszombati →*rektorságot*, 1626

nyarától dunaszerdahelyi, majd 1632 után komáromi s végül alighanem losonci lelkészséget viselt. – *Műve:* De praedestinatione, tum in genere, tum in specie. (Franeker, 1625.) Üdvözlő verset írt Kisfaludi F. Orbánhoz (1624.), Miskolci Puha Pálhoz (1625.) és Körmendi Thaba Tamáshoz (1625.)

Csuzi Cseh János (II.) (Losonc, ? – ?Győr, 1732. ápr. 28.) ref. lelkész, Jakabnak fia. Itthon utoljára Pápán tanult s onnan külföldre menve, 1699-ben a franekeri egyetem hallgatói sorába lépett. 1702-ben orvosdoktori oklevéllel tért vissza hazájába, hol előbb Ácson, majd Győrött lelkészkedett, de egyúttal orvosi gyakorlatot is folytatott. – Egyházi *műve:* Isten eleibe felvitetett lelki áldozat avagy: Áhítatos könyörgések. (Győr, 1736.) – Üdvözlő verset írt Zilahi Andrásához (1699.) és Helmeczi Istvánhoz (1700.). A felette Naszályi Istvántól tartott gyászbeszéd fennmaradt kéziratban.

D

Dadai János id. (? , 1608. – ?Küküllővár, 1668. febr.) ref. esperes. Tanult Debrecenben, ahol 1630. jan. 28-án lépett a felsőbb osztályokba. Innen külföldre ment s 1636. szept. 12-én a franekeri, 1637. okt. 23-án a leideni egyetemre iratkozott be. Viszátérte után 1640-ben Küküllővárt lett lelkész, s mindjárt ezután →*esperessé* választotta a →*küküllői egyházmegye*. 1662-től egyik gondnoki tiszttét vitte a →*nagyenyedi kollégiumnak*. Ellensége volt a coccejanismusnak. – *Műve*: De S. S. Trinitate. Franeker. 1637.

Irodalom: Illyés Géza: D. J. (Ref. Szle, 1926.)

Dadai János ifj. (Küküllővár, 1645. – ?Újtorda, 1678.) ref. lelkész, az előbbinek fia. Hazai tanulmányai befejeztével külföldre is ellátogatott s 1665. jan. 23-án a groningeni, ezévi márc. 9-én a franekeri, 1666-ban az utrechti egyetemen lépett a hallgatók sorába. 1668-ban hazajöve, Magyarbecére választották lelkésznek, de már 1669-től Újtordán lelkészkedett. – *Műve*: De concursu Dei. (Utrecht, 1666.) – Üdvözlő verset írt →*Váradai Mátyáshoz* (1666.).

Dadán János (? , ? – ?Zsolna. 1704. júl. vége felé.) ev. vallású könyvnyomdász, ki e minőségben 1660-tól Zsolnán működött. – *Műve*: Tizenkét lelki elmélkedés (Kegel Fülöp után latinból szlovákra fordítva). (Zsolna, 1686.) (Toldalékul: Lelki énekek.) A felette →*Krmann Dánieltől* tartott gyászbeszéd szintén ki van adva.

Dallos István (Komárom, ? – ?Fülöpszállás, 1782.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1724. jan. 18-án lett →*togatus*. Majd külföldre ment s 1735 őszétől 1737 tavaszáig a berni egyetemnek volt hallgatója. Hazatérte után 1737-től Gyónon, 1740-től Fülöpszálláson lelkészkedett. A →*solti egyházmegye* 1757-ben →*esperessé*, a →*dunamelléki egyházkerület* 1763-ban főjegyzővé választotta, amikor is lemondott előbbi hivataláról. – *Műve*: De magno pietatis mysterio (I. Tim. 3:16.). (Bern, 1736.)

Dálnoki László Ferenc (Szászváros, 1725. – Kunszentmiklós, 1798.) ref. lelkész. Itthoni tanulása után külföldre ment, s 1758. dec. 15-én Baselen, 1759-ben Utrechben iratkozott be egyetemi hallgatónak. 1761 után visszajöve, 1763 áprilisától

Kajászószentpéteren, 1767 áprilisától Makádon, 1769-től Gyónon lelkészkedett, 1773-ban pedig gazdálkodni kezdett felesége birtokán, Kunszentmiklóson. Majd 1774-ben helyettes lelkész lett Ordason, de már 1775-ben áttérvén róm. katolikusnak, végleg Kunszentmiklóson telepedett le, hol 1781-től igazgatói tiszttét vitte az ekkor felállított róm. kat. iskolának. – *Művei*: Historia necromantium Pythonissae Endoreae et oraculorum Sibyllinorum fata comprehendens perspicue et succincte edissera. (Utrecht, 1761.) A naturalisták vallásának leírása és megrostálása. (Pozsony, 1795.) (Róm. kat. korában.)

Dálnoki Veres Demeter (?Dálnok, ?–?, ?) ref. lelkész. Hazai tanulásának bevégeztével külföldre ment s 1730. dec. 15-én a groningeni egyetemre iratkozott be. Hazajövéen, udvari papja lett gr. Bánffy Györgynek, 1738–43-ban pedig Máramarosszigeten lelkészkedett. További sorsáról nem tudunk. – *Műve*: Ama maga tökéletességében járó... (Gyászbeszéd gr. Bánffy György felett). (Kolozsvár, 1736.)

Damiani János (Tuhegli [Bosznia], 1710. jún. 21. – ?, ?) róm. kat. kanonok. 1726-tól Rómában tanult bölcsészetet és teológiát s 1735-ben szentelték pappá. 1737-től pozsonyi kanonok, 1749 után váci püspökhelyettes, 1768-tól a váci egyházmegye kormányzója volt. Azon kívül, hogy kiadta öccsének, D. Vilmos Frigyes pozsonyi kanonoknak a protestánsok elleni polemikus munkáit, maga is szerzett ilyeneket, melyek közül egyet el is koboztatott 1770-ben a Helytartótanács, de már miután 1763-ban második kiadása is napvilágot látott a következő címmel: *Justa religionis coactio seu apodixis, quod reges, principes, magistratus et dynastiae romano-catholici, habita occasione et opportunitate, possint ac debeant acatholicos in suis ditionibus commorantes cogere, mediis etiam violentis, imo et extremis (quoties mitiora non prosint) ad amplectendam veram et unicam salvificam romano-catholicam fidem.*

Dáné István (Bikafalva, (Nagykend) 1817. – ?Szászváros, 1875. júl. 4.) ref. esperes. Tanult Székelyudvarhelyen, 1836-tól Nagyenyeden, hol

1841-től kollégiumi hivatalokat viselt 1843-ig, midőn külföldre indult, s Berlint is megjárva 1845 elején hazatért. Még abban az évben lelkész lett Illyefalván. A szabadságharcban való részvétele miatt fogságot is szenvedett, amelyből kiszabadulván, állás nélkül volt 1854 májusáig, midőn Vajdahunyadra, 1855 márciusában Dévára választották lelkésznek. 1859-ben Szászvárosra ment második papnak s itt 1870-ben *→elsőpap* lett. 1869-ben *→esperesévé* tette a *→hunyadi egyházmegye*. – *Művei*: Az emberi kísértések (Zsinati prédikáció). (Gyula, 1858.) Miként lesz az igazaknak emlékezte áldott? (Gr. Gyulai István halálának százados emlékünnepe. 1858.). (Arad, 1859.) A *→vajdahunyadi... egyházmegye* és egyházainak története (Erdélyi egyházkerület névkönyve, 1863.).

Daniel István br. (Vargyasi) (? , 1684. – ?, 1774. márc. 24.) unitáriusnak született, de ifjú korában *→Bethlen Miklós* mellé kerülve, ennek hatása alatt református lett. A II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában eleinte az uralkodóház hívei közé tartozott, de nemsokára Rákóczihoz csatlakozott. Részt vett a szatmári békekötés pontjainak megállapításában is. 1737-ben bárói rangot kapott, 1746-ban pedig főkirálybírája lett Udvarhelyszéknek. Az egyházi életben mint a *→nagyenyedi* és székelyudvarhelyi *→kollégiumok* főgondnoka és mind ezeknek, mind a marosvásárhelyinek bőkezű pártfogója, nemkülönben az *→udvarhelyi* és *→erdővidéki egyházmegyék* gondnoka szintén jelentékeny szerepet játszott, de élete utolsó negyedében főként irodalmi munkásságával szerzett kiváló érdemeket. – *Művei*: Monita paterna. (Nagyszében, 1752.) Variarum meditationum sacrarum miscellanea. (Nagyenyed, 1759.) Descriptio vitae... (Nagyszében, 1764.) (Ezt elkobozták és 500 arany bírságra ítélték miatta. Magyarra ford. kiadta id. Daniel Gábor „A Vargyasi Daniel család...” c. művében 1896.) Az örök életre vezető egyenes út. (Nagyenyed, 1765.) Isten eleibe bocsátott alázatos könyörgéseknek gyakorlása. (Uo. 1766.) De duobus duntaxat novi testamenti sacramentis... Az újtestamentomi nem több, hanem csak két sakramentomokról... (Név n. 1767.) Olyan szent rendelések, melyek szerint az Úrban való boldog halálra a hívek szokták magokat készíteni (Az előbbivel együtt). Elmélkedés a Krisztusnak poklokra való leszállásának idvességes gyümölcseiről (Az előbbiekkal együtt). Commentarius in apocalypsin S. Joannis (Kivonat Vitringa művéből). Vigasztaló levelet írt leányához férjének, br. Wesselényi Istvánnak a halálakor (1758.) és gyászverset a br. Kemény Zsigmondné br. Wesselényi Polyxena halálára (1765.). Kéziratban is maradtak munkái, ellenben a felette *→Borosnyai Lukács Si-*

montól, *→Deáki Filep Páltól* és *→Kiss Gergelytől* tartott beszédek ki vannak nyomtatva.

Daniel Polyxena bárónő (Vargyasi) (? , 1720 körül – ?, 1775. szept. 24.), az előbbinek és gr. Pekry Polyxenának leánya, br. Wesselényi Istvánnak felesége, 1742-ben ment férjhez s már 1758-ban özvegyen maradt. – Tizenkét gyermeke közül egy fia, Miklós, és öt leány nőtt fel, a többiek hamar elhaltak. Tudományos képzettségével és vallásos buzgóságával tűnt ki, miknek irodalmi téren is jelét adta. – *Művei*: A ker. etikának summás velege (Pictet művének fordítása). (Kolozsvár, 1752.) Az ezüst rostélyokban fénylő arany alma. (Uo. 1776.) Más fordításai is voltak, de kéziratban maradtak. Gyászverseket írt férje halálára. Újra kiadta nagyanyjának, *→Petrőczy Kata Szidóniának* „A kereszt nehéz terhe alatt elbágyadt szíveket élesztő jóillatú 12 lilium” c. művét (1764.). Alapítványt tett a kolozsvári kollégiumnál. Miklós fia és három leánya (Anna, Mária, Zsuzsanna) szintén művelte az irodalmat. A felette *→Ince Mihálytól*, *→Szatmári Pap Mihálytól* és *→Deáki Filep Páltól* tartott gyászbeszédek ki vannak adva.

Danielis János József (Selmecbánya, ? – ?, ?) ev. lelkész. Selmecbányán tanult. Külföldre menve, 1650-től Elbingben, majd Danzigban, végre 1652. márc. 26-tól Wittenbergben gyarapította ismereteit. Az utóbbi helyen még azévi ápr. 26-án magisteri címet szerzett. Hazatérte után 1655 elejétől Rohoncon, 1659-től Kőszegen lelkészkedett. További sorsa ismeretlen. – *Művei*:... Babylon apocalyptica mystica, Roma pro throno Antichristi... declaratur. (Wittenberg, 1652.) De summo hominis bono practico seu morali. (Uo. 1652.) Üdvözlő verset írt a Neckel Dániel esküvőjére (1652.), *→Gaudii Györgyöz* (1652.) és *→Milochovski Jánoshoz* (1652.).

Dankó József Károly (Pozsony, 1829. jan. 16. – ?, 1895. jan. 15.) róm. kat. püspök. 1852-ben szenteltetett pappá, 1854-ben pedig teol. doktorságot szerzett. 1857-ben rendes tanárnak neveztetett ki a bécsi egyetemre. 1868-ban esztergomi kanonok, 1870-ben bélakúti c. apát. 1889-ben pozsonyi prépost. 1890-ben pristinai c. püspök lett. – A Magyar Tud. Akadémia 1881-ben levelező taggá választotta. Prot. egyházi szempontból a következő művei figyelemreméltók: Joannes Sylvester Pannonius Leben, Schriften und Bekenntniss (1871.), Hosius Szaniszló bíbornok és életrajzírói (1889.).

Dányádi György (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. semmi bizonyosat nem tudunk róla, de minden esetre atyja volt annak a D. S. Gy.-nek, aki 1710-ben mint matolcsi lelkész és szatmári *→esperes* halt meg. Hogy aztán ő volt-e vagy a fia, aki 1682-ben Kölesén, 1690-ben Kisaron lelkészkedett, nem

tudni. – *Műve:* Bocskai Újlaki György... és... Komlósi Mária... fia... Ferenc... felett való magyar oratio... („Temetési pompa” c. könyvben.) (Debrecen, 1674.)

Darholc Kristóf (Fintai) (? , ? – ?, ?) ref. vallású fintai birtokos, ki →*Tolnai Dali János*nak „Novissima tuba” c. alatt latinul írt művét „Ítéltre serkentő utolsó trombitaszó” (Kassa, 1639.) c. alatt magyarra fordította és ki is nyomatta.

Dávid Ferenc (családi nevén Hertel) (Kolozsvár, 1520. táján – Déva, 1579. nov. 15.) az erdélyi magyar lutheránusoknak második, a reformátusoknak és unitáriusoknak első püspöke, Kolozsvárt kezdte iskoláit. Talán Gyulafehérvárt tanult még, aztán egyházi szolgálatba állott. Egy idő múltán külföldre ment s 1545 októberétől a wittenbergi, 1546 végétől vagy 1547 elejétől az oderafrankfurti s 1548. jan. 20-tól ismét a wittenbergi egyetemnek volt hallgatója. Hazajöve, 1551 elején beszercei →*rektor*, 1552-ben petresi plébános lett. Még ez év vége felé Kolozsvárra hívták rektornak, 1555 őszén Nagyszébenben vállalt prédikátorságot, egy év elteltével pedig Kolozsvárt foglalta el az →*elsőpapi* állást. 1557-nek körülbelül februárjában vele töltötték be a magyar lutheránusok püspöki állását. Am 1559 tavaszán a helvét irány tanait tevén magáévá, erről lemondott, míg aztán 1564 áprilisában újból püspökkévé tette a fejedelem az ekkor már nagy többségükben helvét irányú magyaroknak. Ugyanez időtől fogva kolozsvári papsága mellett udvari papságot is viselt a fejedelem mellett. Servet és más antitrinitarius írók műveinek tanulmányozása nem-sokára megint tovább vitte egy lépéssel, s már 1565-ben az apostoli hitvallás értelmében nyilatkozott a szentháromságról. Az ezentúl tartott hitviták és zsinatok során egyre tovább haladt elveiben, anynyira, hogy eközben az anabaptisták megkülönböztető tanát is elfogadta, anélkül azonban, hogy rajongásukba szintén követte volna némelyiküket. A →*János Zsigmond* helyébe lépett Báthory István mindjárt 1571-ben elmozdította az udvari papságtól s még ez évben a helvét irány mellett kitarító magyarok a lutherizmushoz ragaszkodó magyarokkal együttesen püspököt is másat tettek, minélfogva ő csak az antitrinitarizmushoz csatlakozottaknak maradt meg püspökéül. Ebbeli hivatalát 1576-ban törvényesítette az országgyűlés. Az „innovatio”-nak 1572-óta évről-évre megújított tilalma ellenére lankadatlanul törekedvén újabb reformokra, a Krisztus nem imádandó voltának elvével, meg a gyermekkeresztelésnek 1578-ban tényleges megszüntetésével utoljára is törvényes eljárást vont magára. Az 1579 március végén fogságba helyezett súlyos beteget hivatalaitól megfosztva, a júniusi országgyűlésről a dévai várba hurcoltatta Báthori Kristóf, hol meg is halt. – Emlékét mind

halála 300 éves, mind régebben 1510-re tett születése 400 éves fordulóján megünnepelte egyháza, mely egyetlet is alapított nevére. Írói munkásságának termékei zsinati meghívókon, zsinati végzéseken, vitatételeken és magyarázataikon, egy →*énekeskönyv*ön (1569.), valamint hitvallásokon kívül a következő művek: *Dialysis scripti Stancari contra primum articulum synodi Székiensis.* (Kolozsvár, 1555.) *Apologia adversus maledicentiam et calumnias Francisci* →*Stancari.* (Uo. 1558.) *Sententia de coena Domini Claudiopolitanae ecclesiae.* (Uo. 1559.) *Defensio orthodoxae sententiae de coena Domini...* (Uo. 1559.) *Cathechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica per Transsylvaniam.* (Uo. 1566.) *Refutatio scripti Petri* (Gyulafehérvár, 1567.) Rövid magyarázat... (Uo. 1567.) (Újra kiadta →*Boros György* 1910.) Rövid útmutatás az Istennek ígéjének igaz értelmére. (Uo. 1567.) *De falsa et vera unius Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione.* (Uo. 1568.) (Vannak benne másoktól is dolgozatok, az övéiből külön kiadva: *Antithesis Pseudo-Christi cum vero illo ex Maria nato; Aequipollentes ex scriptura phrases; Dehortatio et descriptio Dei tripersonati.*) (II. kiad. 1570. Erzsébet angol királynőnek ajánlva.) *Demonstratio falsitatis doctrinae P. Melii...* (Uo. 1568.) Az szentírásnak fundamentumából vött magyarázat az Jézus Krisztusról és az ő igaz istenségéről. (Uo. 1568.) *De mediatoris Jesu Christi hominis divinitate aequalitateque libellus.* (Uo. 1568.) *Refutatio propositionum Petri Melii...* (Uo. 1568.) *Explicatio primi capituli Johannis* (Az előbbivel együtt). *Brevis enarratio disputationis Albanae...* (Uo. 1568.) *Refutatio scripti Georgii Majoris.* (Kolozsvár, 1569.) (Válasz a Simler Józsiás könyvére.) (Uo. 1569.) Első része az szentírásnak külön-külön részeiből vett prédikációknak az Atya Istenről, ennek pedig az Ő Fiáról, az Jézus Krisztusról és... az Szentlélekről... (Gyulafehérvár, 1569.) *De regno Christi... De regno Antichristi.* (Uo. 1569.) (Énekeskönyv.) (1569.) Az váradi disputationak... előszámlálása. (Kolozsvár, 1569.) (Újra kiadva 1870.) Az egy Atya Istenről és az ő Fiáról, az Jézus Krisztusról és a Szentlélekről való rövid vallás... (Az előbbinek végén). Könyvecske az igaz keresztyéni keresztségről (Fordítás). (Uo. 1570.) *Responsio pastorum... ad melianas propositiones.* (Uo. 1570.) Az egy ömagától való felséges Istenről... a szentírásból való vallástétel... (Uo. 1571.) Az egy Atya Istennek és... az Jézus Krisztusnak istenségekről igaz vallástétel... (Uo. 1571.) *Libellus parvus XXX thesibus Blandratae oppositus...* (Uo. 1578.) *De dualitate tractatus...* (Uo. 1582.) (Magyarra ford. Markos Albert 1943.) Mindezeknek egy része névtelenül, egy része →*Blandrata* társszerzőségé-

nek jelzésével jelent meg, de ez legfeljebb átolvasta az illető műveket megjelenésük előtt. Üdvözlő verset írt Medgyesi Ferenc gyulafehérvári püspöki vikáriushoz (1550.). Kéziratban is maradtak művei.

Irodalom: *Jakab* Elek: D. F. emléke (1879.). *Pokoly* József: Az unitarizmus Magyarországon (Prot. Szle. 1898.), *Kanyaró* Ferenc: D. F. (1906.). *Kiss* Ernő: D. F. (1910.), *Boros* György: D. F. teológiája (1910.), *Pap* Domokos: D. F. életrajza (1912.), *Borbély* István több azonos tárgyú, csak éppen más szempontból kidolgozott műve. *Zoványi* Jenő: D. F. (Unit. Egyház, 1910.), *Uő.*: Heltai Gáspár és D. F. nevének eredete (Prot. Szle. 1916.), *Uő.*: D. F. nagyszombati lelkészisége (Ker. Magvető, 1936.), *Uő.*: Új egyháztörténet-írás (1940.), *Uő.*: A magyarországi protestantizmus a 16. században, *Kozma* Ferenc: D. F. emléke (Ker. Magvető, 1910.), *Iván* László: D. F. arca a szellemtudományi lélektan tükrében (1935.), *Botár* Imre: A vallásszabadság és D. F. (1929.), *Vári* Albert: D. F. az unit. reformátor (Ker. Magvető, 1910.), *Uő.*: D. F. és az erdélyi nagy hitviták (Ker. Magv. 1931.) *Varga* Béla: Ami örökévaló D. F. életművében (1930.), *Gál* Kelemen: D. F. (Ker. Magvető, 1910.), *Kőváry* László: D. F. elítéltetése (Uo. 1873.), *Gagyhy* Dénes: D. F. (1926.), *Benczédi* Pál: D. F. vallása (1939.), *Tóth* György: D. F. ... emlékezete (1930.).

Dávid Ferenc-egylet, →*Boros* György indítványára 1885-ben alakult az unit. egyház kebelében. Célja a vallásos és erkölcsi élet ápolása és emelése. Székhelye Kolozsvár, de vannak vidéki fiókegyletei is. Lapja az →*Unit. Közlöny* (1888 óta.).

Irodalom: *Benczédi* Pál: A D. F.-egylet története (1935.).

Dávid B. János (? , ? ? , ?) ref. lelkész; 1580-ban Csütörtökön, 1592-ben a →*barsi egyházmegyének* valamelyik egyházában működött s 1596-ban aligha volt már életben. – *Műve:* melyet →*Telegdi Miklós*nak „Egynehány jeles okai...” ellen írt s amelyet →*Monoszlai András* vett aztán „Apologia” c. alatt tüzetes cáfolat alá, talán „Felelet...” címmel jelent meg 1581 és 1586 közt.

Dávid Gyula (Élesd, 1860. okt. 13. – Debrecen, 1917. márc. 22.) ref. lelkész. Élesden kezdett tanulni. A gimnáziumot 1873–77-ben Debrecenben, 1877–81-ben Iglón, a teológiát 1881–85-ben Debrecenben végezte. Az 1885–86. tanévet a bécsi teol. fakultáson töltötte s 1886 őszén az utrecht-i egyetem hallgatói közé lépett. Innen 1888-ban hazatérve, több helyen →*káplánkodott*, míg 1893-ban lelkész lett Körösnagyhar-

sányban. 1906-ban javítóintézeti lelkésszé nevezték ki Kassára, 1910-ben pedig Élesden választották meg papnak. 1915-ben nyugalomba lépve, Debrecenbe költözött, hol meg is halt. – Egyházi lapokban közölt cikkein kívül *művei:* A hit élete (Prédikációk hollandból). (Mezőtúr, 1889.) A keresztség az Írás szerint (Wichelhaus után németből). (Lugos, 1890.) Ref. ker. hittan (Böhl dogmatikájának holland kivonata alapján). (Budapest, 1890.) Jézushoz vagy a szabadítóhoz való hívogatás. (Mezőtúr, 1891.) (II. kiad. 1901.) Minek az ószövetség? (Kohlbrügge után) (Uo. 1892.) A nagyharsányi ev. ref. egyház története. (Nagyvárad, 1902.) Hogy kell hinnünk? Uo. 1904. – Unokaöccse →*Bihari Péter*-nek.

Davidisták, legáltalánosabban használt neve az unitáriusoknak ez utóbbi elnevezés elterjedése előtt.

Daxer György (Pancsova, 1871. máj. 20. – ?Pozsony, 1917. dec. 11.) ev. tanár. Pancsován végezte az elemi és középiskoláit is. Teológiát Pozsonyban, majd Lipcsében és Erlangenben hallgatott. Az utóbbi helyen 1895-ben bölcsészettudományt szerzett. Hazatérve, Pinkafőn →*káplánkodott*, míg 1897-ben gimn. vallás tanár lett Békéscsabán. Miután 1909-ben teol. tanári vizsgálatot állott ki, 1910-ben a pozsonyi →*teol. akadémiához* választották meg a systematika teológiai és újszövetségi egyik tanszékére. A bécsi teol. fakultás előbb licentiatussá, 1911 tavaszán doktorrá tette. – Szorgalmas írói működést fejtett ki orthodox szellemben. Egyik főmunkatársa volt 1913-tól az →*Ev. Egyházi Életnek* s más egyházi lapokban és folyóiratokban is jelentek meg dolgozatai, magyarul és németül egyaránt. Jelentékenyebbek és önállóan kiadottak a következők: Über die Anlage und die Inhalt der transscendentalen Aesthetik in Kants Kritik der reinen Vernunft. (Erlangen, 1897.) Das Subjectivismus in Franks System der christlichen Gewissheit. (Uo. 1900.) Az ev. egyház úrvacsorai tana a történetben és a jelenkor istentiszteletében. (Békéscsaba, 1902.) Az apostoli hitvallásért folytatott harc. (Theol. Szaklap, 1904.) A theologia mint tudomány. (Uo. 1906.) A páli és jánosi theologia központi eszméjének összehasonlítása. (Békéscsaba, 1909.) A megváltottság és az egyéni felelősség tudatának viszonya az újabb theologusoknál. (Uo. 1909.) A külföldi iskolalátogatás hatása a hazai prot. nevelésügyi fejlődésre. (Uo. 1909.) Theol. oktatásunk reformjához. (Ev. tanáregyesület évkönyve, 1910.) Vallási ismeretek és theologia. (Prot. Szle. 1912.) Theológia és philosophia. (Ev. Egyházi Élet, 1913.) Az újszövetségi bibliai tudományok problémái és legújabb irodalma. (Prot. Szle. 1914.) Krisztus keresztye. (Uo. 1914., németül külön is). A ker. ember és a háború. (Uo. 1915.) A római levél első szakasza.

(Theol. Szaklap, 1915.). A hegyi beszéd és a háború. (Prot. Szle. 1916.), németül külön is. A feltámadás. (Debrecen, 1916.) (Németül is.) Az újszövetségi exegesis, bibliai theologia és Jézus élete irodalma és problémái. (Theol. Értesítő, 1916.). A megigazulás tana korunk küzdelmeiben. (Ev. Egyházi Élet, 1917.). Az ő kéziratának felhasználásával szerkesztett →*Kiss Jenő* egy „Újszövetségi görög-magyar szótárt”-t (1933.).

Deák (vagy diák), lehet, hogy a „diakonus” szóból ered, de akkor idő folytán egészen más jelentést kapott. Általában = tanuló, mégpedig elsősorban latin (= deák) nyelvet tanuló, specialiter az erdélyi kollégiumokban a 18. és 19. században a →*subscribált* tanuló. A 16. században a trivialis iskola végzettje. A „literatus” (azaz iskolázott) szónak is ez a régebbi nyelvben a magyar kifejezése, onnan véve, hogy latin iskolát végzett az illető, de csak olyanok éltek vele, akiknek nem volt rendes hivataluk. „Jó deák” = latinul jól tudó később pedig „jó tanuló”.

Deák János (Sajógömör, 1883. jan. 11. – **Marcali*. 1961. jún. 7.) ev. vallású egyetemi tanár. A gimnáziumot Rozsnyón, a teológiát Eperjesen és külföldön végezte, s azután 1907-ben rendkívüli tanár lett az eperjesi →*teol. akadémián*. Miután 1909-ben letette a →*teol. tanári* vizsgálatot, 1913-ban pedig bölcsészettudományi doktorságot szerzett Baselben, ahol a megelőző tanévet töltötte, 1916-ban rendes tanárrá léptették elő. 1919-től a Budapestre menekült pozsonyi teol. akadémián működött, míg 1923-ban egyetemi tanárnak neveztetett ki Sopronba az ószövetségi tanszékre. 1950-ban nyugalomba lépett. – *Művei*: A valláserkölcsei individualizmus kifejlődése az ótestamentumban. (Eperjes, 1909.) Az állami felügyelet a prot. felsőbb oktatásban 1711–1791. (Uo. 1909.) Die Gottesliebe in den alten semitischen Religionen. (Uo. 1913.) A háború és az ótestamentum. (Theol. Szaklap, 1915.). Az ótestamentumi írásmagyarázat, Izrael története és az ótestamentumi bibliai theologia újabb irodalma és problémái. (Theol. Értesítő, 1916.). A deuteronomium kérdésének mai állása. (Debrecen, 1926.) A kereszténység viszonya az ótestamentumhoz (A „Hitvallás és tudomány” c. kötetben.) (Sopron, 1930.)

Deáki Filep József (Erdőszentgyörgy, 1681. aug. 2. – Kolozsvár, 1748. okt. 13.) ref. püspök. 1692-től Kolozsvárt tanult, hol 1699-ben →*subscribált* s később →*köztanítói* tisztelet viselt. Miután 1707-ben tanár lett Máramaroszigeten, 1709-ben külföldre ment, s előbb az utrechti, 1710 tavaszától a franekeri, ez év őszétől az oderafrankfurti egyetemen gyarapította ismereteit. Hazájába visszatérvén, 1712-ben Désen, 1715 júliusában Kolozsvárt foglalt el lelkészi állást.

1737-től →*generális notarius*a, 1740-től püspöke volt az erdélyi egyháznak s 1742-től egyszersmind →*esperese* a →*kolozs-kalotai egyházmegyének*. – *Művei*: Idvességes halotti tanítás... →*Szathmárnémethi Sámuel* felett. (Kolozsvár. 1718.) Az isteni félelemben... (Gyászbeszéd br. Kemény Simon felett, 1722.) (Uo. 1724.) Isten keze... (Gyászbeszéd br. Kemény János felett). (Uo. 1724.) Romlandó sárház... (Gyászbeszéd gr. Teleki Pál felett). (Uo. 1732.) A jó léleknek boldog nyugodalma... (Gyászbeszéd gr. Bánffy Györgyné gr. Toroczka Ágnes felett). (Uo. 1733.) Serkentő óra... (Gyászbeszéd br. Wesselényi István felett). (Uo. 1734.) A jól harcoló lelki vitéznek... (Gyászbeszéd br. Vitéz György felett). (Uo. 1734.) Halálának órájára serkentető tanítómaster (Gyászbeszéd gr. Bánffy György felett). (Uo. 1736.) Testi embereknek kényes csemegéjéről, a táncról (Prédikáció). (Uo. 1739.) Az igaz reformata vallásnak... régisége (Prédikáció). (Uo. 1740.) Sírhalom... (Gyászbeszéd gr. Teleki Ádámné br. Wesselényi Zsuzsánna felett). (Uo. 1740.) Egyenes isteni félelemnek jutalma (Gyászbeszéd Wass Dániel felett). (Uo. 1741.) Az igaz Istennek esmeretin kívül való minden pogányoknak... megtéréseknek... megmutogatása (Prédikáció. Uo. 1741.) Hit által bűjdöső Ábrahám (Gyászbeszéd gr. Gyulai Ferenc felett, 1730.). (Uo. 1743.) Isten keze... gr. Teleki Pál... halálában 1743. (Uo. 1746.) Halotti tanítás gr. Székely Zsuzsánna felett 1744. (Uo. 1746.) Drága kertekből kivágtatott... (Gyászbeszéd gr. Székely Lászlóné gr. Bánffy Kata felett). (Uo. 1746.) – Üdvözlő verset írt Tholdi W. Miklóshoz (1710), gyászverset a →*Csepregi Turkovics Mihály* (1704.) és Szathmárnémethi Sámuel (1717.) halálára. Respondens tisztelet vitt a Descartes bölcsészete nek alapelveiről tartott viták egyikén. – A felette →*Soós Ferenc*től, →*Verestói György*től, →*Zágoni Aranka György*től és →*Husztai György*től tartott beszédek szintén megjelentek.

Deáki Filep Pál (Kolozsvár, 1738. – Kolozsvár, 1779. jan. 14.) ref. lelkész, az előbbinek fia. Kolozsvárt tanult. Aztán külföldre ment s 1761 októberében az utrechti, 1762. szept. 15-én a leideni egyetemre iratkozott be hallgatónak. Visszajöve, 1767 szeptemberétől utódlási joggal →*káplán* 1776 januárjától lelkész volt szülővárosában. – *Művei*: E földön mulatozó... (Gyászbeszéd br. Wesselényi Ferenc felett). (Kolozsvár, 1771.) Egy ker. hazafinak igaz bölcsességéről (Gyászbeszéd br. Inczédi Sámuel felett). (Uo. 1771.) Az igaz híveknek... nyugodalmok (Gyászbeszéd id. br. Dániel István felett). (Uo. 1775.) Az igaz ker. virtusoknak... példája (Gyászbeszéd özv. br. Wesselényi Istvánné br.

Daniel Polyxena felett). (Uo. 1775.) Síró és jajgató... (Gyászbeszéd br. Kemény István felett, 1772.) (Uo. 1776.)

Irodalom: Török István: D. F. P. életrajzához (Erdélyi Múzeum, 1896.)

Deáki Filep Sámuel (Dés, 1713. – Kolozsvár, 1767. nyara.) ref. lelkész, az előbbinek bátyja. Kolozsvárt tanult, majd külföldre menvén, 1738. jún. 2-án Leidenben iratkozott be az egyetemre, de Utrechtben is időzött 1739-ban. Hazatérvén, 1740-tól →*káplánja*, 1748-tól lelkésze volt a kolozsvári egyháznak. – *Művei:* Sokféle nyomorúságokkal teljes... (Gyászbeszéd özv. Fekete Sámuelné gr. Toldalagi Erzsébet felett). (Kolozsvár, 1758.) A magj és bölcs atyának... (Gyászbeszéd Kabos Ferenc felett). (Uo. 1759.) Az Istenhez közeljárókra... (Gyászbeszéd gr. Rhédei Zsigmond felett, 1758.). (Uo. 1760.) Az Isten szent akarataiban... (Gyászbeszéd gr. →*Teleki Mihály* felett, 1761.). (Uo. 1763.) A maga bűneiből... (Gyászbeszéd br. Kemény Simonné br. Wesselényi Polyxena felett). (Uo. 1765.) Valóságos izraelita... (Gyászbeszéd gr. Rhédei Pál felett). (Uo. 1765.) A maga világi harcát... (Gyászbeszéd gr. Teleki Lászlóné Rádai Eszter felett, 1764.). (Uo. 1766) Egy drága kövekkel tündöklő... (Gyászbeszéd gr. Teleki III. Sándor felett). (Nagyenyed, 1768.) Üdvözlő verset írt Szentpéteri Cseh Jónáshoz (1739.). – Veje volt Udvarhelyi Tölcseres Mihálynak, nagyapósa Méhes Sámuelnek.

Deáky Gedeon (Kömlöd, 1784. – Nagysalló, 1835. okt. 31.) ref. esperes. Tanulását Debrecenben kezdte és Pápán fejezte be, hol 1808-ban →*seniori* tisztelet viselt. Innen nevelősködni ment, majd 1817-ben lelkész lett Nagysallón. A →*barsi egyházmegye* előbb jegyzőnek és tanácsbírónak, 1834-ben →*esperes*nek választotta. – A róm. kat. egyház iránti köteles kímélet nála tömjénezéssé fajult, mindamellett jelentékeny alapítványt tett a pápai kollégiumnál. – *Művei:* Tisztelet oltárja... VII. Pius... halhatatlanítására... (Pozsony, 1814.) (II. kiad. 1815., III. kiad. 1817.) (Szlovákul 1815.) Sanctissimi domini Pii... papae septimi Allocutio... (Előszóval). (Uo. 1815.) Az előbbiért névtelen támadás érte, ami ellen →*Péli Nagy András* vette védelmébe, kinek ez a műve a II. kiadás pótlékaként jelent meg.

Debreceni Borégető Miklós (Debrecen, ? – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, honnan ellátogatott a wittenbergi egyetemre, melyre 1587. ápr. 7-én iratkozott be. Innen 1588-ban hazatérve, előbb a gyulafehérvári, 1589-ben a tolnai iskolának lett →*rektora*. Ebből az állásából már 1590-ben eltávozott valahova, minden esetre lelkésznek. – *Műve:* Oratio adversus purgatorium pontificium... (Wittenberg, 1588.)

Debreceni Dormány István (Debrecen, ? – ?Nyírbátor, 1648.) ref. esperes. Debrecenben tanult. Innen külföldre ment. 1607. febr. 25-én a wittenbergi, 1608. febr. 27-én a marburgi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazajöve, 1608 végétől debreceni tanár volt 1612 nyaráig, azután előbb Piskolton, 1616 utántól Nyírbátorban lelkészkedett. A →*szabolcsi egyházmegye* 1625 körül →*esperes*évé tette meg. – *Műve* egy gyászbeszéd, melyet Iktári gr. Bethlen Krisztina felett 1631. nov. 26-án tartott („Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Debrecen, 1632.)

Debreceni Ember Pál (Debrecen, 1660. utolsó harmada – Olaszliszka, 1710. jún. közepe.) ref. lelkész. Debrecenben tanult. 1678. jan. 12-én lépve a felsőbb tanulók sorába s 1679 novemberében már →*praeceptor*i tisztelet viselve. 1682-ben a sárospataki elűzött kollégium helyébe állított alsóbbrendű iskolának lett →*rektora*, de már a következő évben lelkésszé választották ugyanott. Ebbeli működését félbeszakítva, külföldre ment, s 1684. aug. 15-én a leideni, 1685. aug. 20-án a franekeri egyetemre iratkozott be. 1686 őszére visszatérve, tovább lelkészkedett Sárospatakon. Miután párszor fogságot szenvedett s 1687-ben megsemmisítették egyházát a jezsuiták, a szomszédos Makkoshotykára vonult, de azért mint a sárospatakiak lelkésze szerepelt mindaddig, míg, 1695 áprilisában Losoncra, innen 1701 áprilisában Szatmárra ment papnak. Mikor 1703. szept. 28-án onnan is elűzték, előbb Szatmárhegyre, majd Debrecenbe menekült, hol 1704 februárjában ispotályi lelkészül alkalmazták. Ez évben Máramarosszigetre is hívták, de csak 1705. okt. 19-én hagyta el Debrecen, midőn az el-lenség elől Olaszliszkára távozott s csakhamar ott is lelkészi állást foglalt el. – A coccejanusok tpuskereső csoportjához tartozott. – *Művei:* Dissertatio theologica bipertita pandens decem Aegypti literalis et mysticae plagas. (Franeker, 1686.) Szomorú halotti parentatio... Várad Mihály... eltakarításának alkalmatosságával. (Kassa, 1693.) Boanerges, mennydörgésnek (két) fiai. Debrecen, 1698. Innepi ajándékul az Isten sátorába felvitetett szent siklus. (Kolozsvár, 1700.) A bárány menyegzőjének vacsorájára... hivatgatása az Isten házában cselédinek (Prédikáció az előbbivel együtt). Garizim és Ebal. (Uo. 1702.) (Latinra ford. Regis Márton, aki Wittenbergben 1707-ben egyszersmind értekezést írt ellene). Historia ecclesiae ref. in Hungaria et Transsylvania (Lampe F. A. más beosztással a maga neve alatt adta ki). (Utrecht, 1728.) (Erősen megtámadta Péterfy Károly „Sacra concilia...” c. művében 1742-ben, egy részletét pedig Décsy Antal vette cáfolat alá 1784-ben.) Kéziratban is maradtak munkái, még a poseni kir. levéltárban is megvan

egy. Újból kiadta apósának, →*Mártonfalvi Györgynek „Keresztyéni ünneplés”* c. könyvét (1700.). Előszót írt Juellus „Apológiá”-jának 1704-i kiadásához, üdvözlő verset írf. →*Köleséri Sámuel*-hez (1682.), →*Szölösi Pál*hoz (1686.) és Füsü Lőrincchez (1686.), gyászverset a Köleséri Mihály (1679.), →*Nógrádi Mátyás* (1681.), Mártonfalvi György (1681.) és Szilágyi Márton (1700.) halálára. – Apósa volt →*Szathmári Paksi Mihály*nak.

Irodalom: Ferenczy Gyula: D. E. P. életrajza (Debreceni hittanszaki önképző társulat közlönye, 1882.) *Révész* Kálmán: D. E. P. egyháztörténelme (P. E. I. L. 1885.), *Zoványi Jenő:* A coccejanismus története (1890.), *Pongrácz József:* D. E. P. történetéhez (Dt. Prot. Lap, 1907.), *Harsányi István:* D. E. P. eddig ismeretlen kéziratai (Prot. Szle, 1915.).

Debreceni Fóris (másképpen *Szűcs*) István (Debrecen, ? – ? Zilah, 1711. eleje.) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1672. máj. 2-án lépett a →*togatusok* sorába. 1678-ban Túrkevére választott lelkészül, de onnan 1679-ben külföldre távozott s ezévi decemberben a franekeri egyetemnek lett hallgatója. Miután Utrechtben is járt, hazajött s 1681 nyarára érkezett vissza. Csakhamar ezután Királydarócra került lelkésznek, ahonnan 1686 tavaszán Szilágysomlyóra ment, onnan pedig 1688-ban Zilahra. Miután 1694. jún. 9-én →*esperesévé* választotta a →*szilágyi egyházmegye*, 1699. szept. 27-én a →*tiszántúli egyházkerület* főjegyzői tiszte is ráruházta. – *Művei:* Isten szent sátorának becsületben való tartása és tartatása (Prédikáció részszinat alkalmával). (Debrecen, 1683.) Halottak lajstroma (A bibliában előfordulók rövid életrajza). (Uo. 1684.) Gyászverset írt a →*Nógrádi Mátyás* (1681.) és →*Szilágyi Tönkő Márton* (1700.) halálára.

Debreceni Gele János (Debrecen, ? – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1651. júl. 16-án jutott a felsőbb osztályok elsőjébe. Külföldre menván, 1658. jún. 7-én Franekerben, 1659. szept. 2-án Groningenben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Hazájába visszatérte után előbb Vámspércsen, 1662-ben Bihardiószegen foglalt el lelkészi állást, s ez utóbbi helyen 1667-ben még ott volt. – *Műve:* De cognitione Dei naturalis. (Franeker, 1659.) Respondeált még a „De decreto, consilio et creatione Dei” (1658). tárgyaló vitán.

Debreceni János (? , ? – ?, ?) → „*deák*”, tehát minden valószínűség szerint valami világi foglalkozást folytató, de iskolába járt ember volt, ki 1615-re meghalván, kéziratban hagyta hátra „Christianus suspirans, azaz:... fohászkodásokkal megrakodott... igaz keresztyén” c. for-

dított művét, melyet Chasman Ottó után készített. Ezt aztán apósa, a Nagyváradon lakó Csákányos Márton bocsátotta közre (Debrecen, 1615.).

Debreceni Joó (Bonifacius) János (Debrecen, ? – Gyulafehérvár, 1592. nov.) ref. lelkész. Nagyváradon fejezte be honi tanulmányait, melyek után külföldre ment s 1568. okt. 27-én a wittenbergi, valamikor az 1569–70. tanév folyamán a lipcsei, 1570. júl. 7-én ismét a wittenbergi, 1573. szept. 15-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be hallgatónak. Hazájába visszatérve, először is legalább 1576-ig →*rektor* volt Nagyváradon, majd 1584 júniusában Tasnádon lelkészkedett, végül, mégpedig alkalmassint 1587 őszén gyulafehérvári →*elsőpap* lett. – Hosszú görög üdvözlő verset írt →*Károlyi Péter*hez menyegzője alkalmával (Epithalamion... Wittenberg, 1569.) és latin gyászverset ugyanőrála (Károlyi Péter „Az apostoli credónak... magyarázatja” c. műve mellett, 1584.).

Debreceni K. András (? , ? – ?, ?) debreceni diák, ki az 1659–60. tanévben kezdte meg a felsőbb osztályokat s 1662. ápr. 4-én maga szerzette teol. értekezést tartott „De peste et ejus remediis” címmel, melyet aztán ki is nyomtatott (Debrecen, 1662.).

Debreceni Kalocsa János (Debrecen, 1632. – Polgár, 1710. ápr.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, 1646. máj. 5-én lépve a felsőbb tanulók közé. 1650 tavaszán külföldre ment s először Groningenben járt, míg 1653. okt. 29-én a franekeri, 1654. márc. 4-én a leideni, aztán ismét a franekeri egyetemnek lett hallgatója. 1656. szept. 30-án újra a groningeni egyetemre iratkozott be. Miután Londonba is ellátogatott még, 1658-ban visszatért hazájába, hol előbb →*rektorságot*, 1661-től pedig lelkésziséget viselt Kecskeméten. 1662-ben Vámspércsen, 1667-ben Hajdúböszörményben, 1669 tavaszán Hajdúnánáson, 1670 tavaszán megint Hajdúböszörményben foglalt el lelkészi állást. 1674 tavaszától Balmazújvároson működött, míg 1680 márciusában Derecskére ment lelkésznek, 1681-ben „nagy nyavalyájában beszorult” Debrecenbe, egy darabig hely nélkül lévén. 1683 vége felé kabai, 1686 márciusában hajdúsámsoni, 1690 februárjában harmadszor is hajdúböszörményi lelkész volt. Mint ilyent választotta meg 1691 tavaszán →*esperesévé* a →*debreceni egyházmegye*. Még ez évben Biharnagybajomba távozott, de már 1695-ben nyugalmazott lelkészeül említetik az idevaló egyháznak. 1697-ben Polgáron lett pap. 1701 februárjára lemondván az esperesi hivatalról, itt halt meg. – *Művei:* De rerum modis... (Leiden, 1654.) De existentia Christi aeterna. (Franeker, 1655.) Örökélet zsenyéjének érzése. (Debrecen, 1662.) Szent Dávidnak hét poenitentia-tartó zsolnári.

(Sárospatak, 1662.) (A →*Pápai Páriz Imre* „Keskeny út” c. új kiadásban általa közre bocsátott művéhez csatolva, melynek későbbi kiadásában is megvan). Dicséretes emlékezet (Gyászbeszéd →*Felvinczi Sándor* felett). (Debrecen, 1686.) Hallotti tanítás... Szenczi Pál... felett. (Uo. 1691.) Isten ajándékával való kereskedés, avagy: Énekek énekének magyarázatja (Olaszból, bővítve). (Uo. 1693.) Új kiadásáról gondoskodott az említetten kívül a →*Medgyesi Pál* „Praxis pietatis” c. művének (Kolozsvár, 1677.), sajtó alá rendezte →*Szathmári Ötvös Istvánnak* „Titkok jelenése” c. művét (Nagyzeben, 1668.), mindeniket előszóval ellátva. Ugyancsak előszót írt →*Szikszai P. Sámuel* „Mennyország útja” (Bártfa, 1702.), ajánlólevelet Szentpéteri István „Tánc pestise” (Debrecen, 1697.) c. műve elé. Üdvözlő verse van Egrespataki C. Andráshoz (1654. és 1655.), →*Diószegi Kalmár Pálhoz* (görögül, 1656.), gyászverse a →*Nógrádi Mátyás* (1681.), →*Felvinczi Sándor* (1686.), →*Szenci A. Pál* (1691.) és Szilágyi Márton (1700.) halálára. Kéziratban maradt műve is volt.

Irodalom: Kiss Áron: D. K. J. (Db. Prot. Lap. 1883.)

Debreceni Kozma János (Debrecen, 1652. v. 1653. – Szatmár, 1690.) ref. lelkész. Debrecenben végezte iskoláit, 1671 elején lépve a felsőbb tanulók közé. Miután köztanítói, →*contrascribai* és →*seniori* tiszteletet viselt, külföldre indult s már 1677-ben megérkezett Utrechtbe, de csak 1678 májusában iratkozott be az egyetemre, míg 1679. ápr. 25-étől a leideni egyetem hallgatója volt. Még ez évben hazajöve, hamarosan Mezőtúrra, azután Szatmárnémetibe, 1685-ben pedig Szatmárra választották papnak. – *Műve:* Disputatio theologica exhibens specimen scriptorum in fide Mosis et prophetis et psalmis de Christo Luc. XXIV. 44. (Utrecht, 1678.) Gyászverset írt Rácböszörményi Jánosról (1677.).

Debreceni Péter (Debrecen, 1608. – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult. 1627. aug. 27-én iratkozva be a felsőbb osztályokba. Miután →*contrascribai* és 1634-ben →*seniori* tiszteletet viselt, Nagyszőlőse hívták →*rektornak*. Innen aztán külföldre ment s 1636. máj. 14-én a leideni, 1638. jún. 12-én a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazatérte utáni sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1647-ben és 1649-ben Munkácsra volt pap, s ő lehetett az, aki 1666-ban Alsómisztótfaluban, 1671-ben Técsőn lelkészkedett. – *Műve:* Tizenkét idvösséges elmélekedések (Kegel Fülöp után latinból ford.). (Leiden, 1637.) (Sok kiadást ért.)

Debreceni Simonides Gáspár (Debrecen, 1602. – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben járta iskoláit, 1618. júl. 4-től levén a felsőbb osztályok tanuló-

ja. Majd külföldre is ellátogatván, 1623 nyarától az odera-frankfurti, 1625. ápr. 10-től a franekeri, máj. 21-től a leideni egyetemen, azután másutt valahol, majd 1626. jún. 21-től ismét a leideni egyetemen hallgatta a teológiát. Hazájába visszatérve, előbb →*rektor*, azután lelkész volt Nagyváradon, de 1637-re vagy halála, vagy távozása következtében megürült a helye. – Egyházi jellegű *műve:* Compendium biblicum metromemoriale... (Leiden, 1628.) (II. kiad. Kopenhága, 1633, III. kiad. Majnafrankfurt, 1684.). Üdvözlő verset (héberül, görögül, latinul) a Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin egybekelésére (1626.), Miskolci Puha Pálhoz (1625.) és Kecskeméti N. Istvánhoz (kettőt, 1628.), gyászverset a Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna halálára (1622.) írt. Respondens volt a „De ministrorum ecclesiarum vocatione et functione” (1628.) tárgyaló vitán.

Debreceni Szabó István (Debrecen, ? – Rakamaz, 1710.) ref. esperes. Debrecenben tanulása közben 1687. jún. 30-án lett →*togatussá*. Miután 1695 tavaszától egy évig →*rektor* volt Nagykőrösön, külföldre ment s 1696. aug. 29-én a franekeri egyetemre iratkozott be. 1698 őszén hazajövéen, először Túrkevére, onnan hamarosan Mezőtúrra, majd 1705-ben Kunhegyesre választották lelkésznek, de már 1702. szept. 6-án →*esperesévé* tette a →*heves-nagykunsági egyházmegye*. Midőn legutóbbi gyűlékezete a rácok elöl 1707-ben Rakamazra menekült, ő is velük tartott s ott halt meg. – *Műve:* De paternitate Abrahami universalis. (Franeker, 1696.)

Debreceni Szűcs János (Debrecen, ? – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben kezdte tanulmányait. Miután Nagyváradon befejezte azokat, külföldre ment s 1657. jan. 22-én a franekeri, még ez évben az utrechti, 1658. aug. 27-én a groningeni, okt. 4-én ismét a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, körülbelül 1661-ben tanár lett Debrecenben, míg 1665-től Hajdúböszörményben, körülbelül 1671-től Túrkevéren lelkészkedett. – *Művei:* De scientia media. (Nagyvárad, 1656.) Conciliatorium biblicum (Thaddeus J. latin művének magyar fordítása). (Utrecht, 1658.) De majestatica superioritate. (Uo. 1658.) De scientia Dei. (Franeker, 1659.) Selectorum novi testamenti locorum a cavillis hostium fidei vindicatio (Az előbbivel egy könyvben.). Szívnek megkeményedése. (Debrecen, 1662.) Brevis tractatus de usu ac praxi verae logicae. (Uo. 1663.) Idvességnek uta. (Uo. 1663.) Acél tükör (Prédikáció rész-zsinatkor). (Uo. 1666.) Kéziratban is maradt fenn műve. – Üdvözlő verset írt →*Debreceni Gele János*hoz (1658., görögül 1659.), →*Mártonfalvi György*hoz (1658. héberül, 1664. és 1670.), →*Nadányi János*hoz (1658.), Enyedi Gáspárhoz

(1659.), *Tolnai F. István*hoz (1659. görögül), →*Técsi J. Miklóshoz* (1659.) és →*Komáromi Csipkés György*hoz (1665.).

Debreceni Szür Gáspár (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, 1598-ban és 1599-ben Szinyén működött s egyidejűleg valamelyik Sebes (Alsó- vagy Felső-) lelki gondozása is rá volt bízva ideiglenesen. – *Műve*: (Ájtatos imádságok. Bártfa, 1599.).

Debreceni T. István (? , ? – ? , ?) ref. vallású debreceni polgár, ki 1658-ban →*subscribált* s aztán →*praeceptor*i tisztelet is viselt. Később tanácsnoka, 1694-ben főbírája lett a városnak. Már 1662-re készen volt a Perkins Vilmos angol könyvének latin fordításából magyar nyelvre átültetett műve, melyet aztán debreceni nyomdász-sógora, Töltési István 1685-ben bocsátott közre ily címmel: Kettős kereszt és kísértet alatt nyögő ker. embernek lelki orvoslása. Gyászverseket is írt →*Mártonfalvi György*nek (1681.), →*Köleséri Sámuel*nek (1683.), →*Felvinczi Sándornak* (1686.) és →*Szenczi A. Pálnak* (1691.) a halálára.

Debreceni egyetem ref. hittudományi kara, az 1914-ben felállított állami egyetem keretében jött létre, egyelőre hét tanszékkel, ami 1921-ben szaporított ugyan egygyel, de az állam súlyossá vált pénzügyi helyzete a harmincas években nemcsak a további fejlesztésnek állotta útját, hanem ideiglenesen még tanszékaszűkítést is vont maga után. 1950-ig, tehát 36 év, vagyis fennállásának egész ideje alatt 20 tanár működött rajta, egy kivételével mindannyian hitvallásos szellemben: →*Erdős József* 1914–1928, →*Sass Béla* 1914–1928, →*Ferenczy Gyula* 1914–1921, →*Zoványi Jenő* 1914–1922, →*Lencz Géza* 1914–1932, →*Kiss Ferenc* 1914–1933, →*Csánki Benjámin* 1914–1938, →*Varga Zsigmond*, 1921–1943, →*Pokoly József* 1923–1930, →*Csikész Sándor* 1923–1940, →*Kállay Kálmán* 1928–1950, →*Erdős Károly* 1929–1950, →*Révész Imre* 1930–1938, →*Makkai Sándor*, 1936–1950, →*Vasady Béla* 1934–1950, →*Soós Béla* 1942–1945, *Czeplédy Sándor* 1940–1950, →*Török István* 1941–1950, →*Tóth Endre*, 1947–1950, *Pákozdy László* 1945–1950. A doktoravatás joga 1917-ben, majd 1929-ben nyert szabályozást s díszdoktorokká a következő magyarok választottak: →*Baltazár Dezső*, gr. *Degenfeld József*, →*Dicsőfi József*, →*Dóczy Imre*, →*Kovács Sándor*, br. →*Prónay Dezső*, →*Raffay Sándor*, →*Révész Kálmán*, →*Szeremlei Sámuel*, →*Szilassy Aladár*, gr. →*Tisza István*, →*Zoványi Jenő*, *Horthy Miklós*, *Csutoros Elek*, →*Nánássy Lajos*, →*Antal Géza*, →*Ravasz László*, →*Soltész Elemér*, →*Stráner Vilmos*, →*Payr Sándor*, →*S. Szabó József*. Egyetemi magántanárokká habilitáltattak: →*Erdős Károly*, →*Révész Imre*, →*Vasady Béla*, →*Soós Béla*, →*Zsíros József*, →*Török István*, →*Illyés*

Endre, →*Tóth Endre*, *Koncz Sándor*, *Bodonhelyi József*, →*Miklós Ödön*.

Debreceni hitvallás (*confessio ecclesiae debreciensis, confessio catholica*), a magyar reformátusoknak első olyan hitvallása, mely valamennyi hittételre iparkodik kiterjeszkedni. Szerzői közül →*Mélius Péter* debreceni, →*Szegedi Gergely* szintén debreceni és →*Czeplédy György* nagyváradai lelkész van megnevezve. A lutheránusok és róm. katolikusok részéről egyaránt gyanúsított helvét irányú lelkészek kényszerítve érezték magukat arra, hogy egy, úgyszólván mindent, még a teológiához nem tartozó tárgyakat is magába ölelő hitvallásban tegyék közzé annyiszor támadott nézeteiket. Az 1561. és 1562. évek folyamán Nagyváradon és Debrecenben tartották azokat a zsinatokat, melyeknek tárgyalásain keresztül ment az azután csakhamar kinyomatott latin hitvallás, mely leginkább annál fogva, hogy több szerző dolgozataiból van egybe foglalva, csaknem minden rendszert nélkülöz. Ez a hitvallás Egervölgyinek is nevezetik, minthogy a Verancsics Antal egri püspöktől zaklatott és üldözött, sőt a király előtt még pártütéssel is vádolt egri protestánsok elkérték Meliustól, hogy kimutassák vele hitük igazságát az ügyük megvizsgálására kiküldött királyi biztosok előtt. Ehhez képest még 1562-ben kétféle címlappal külön-külön jelent meg a hitvallás. Ezek egyikén úgy van jelezve, mint specialiter az egriek részéről Ferdinánd király számára készült, másíkan viszont a debreceni egyház vallástételének van nevezve. Magyar fordításban közölte →*Kiss Áron* „A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzése” (1881.) közt, míg az eredeti szöveget kihagyásokkal a Müller-féle „Die Bekenntnisschriften der ref. Kirche” (1903.) tette közzé.

Irodalom: *Révész Imre*: A debrecen-egervölgyi hitvallás és a Tridentinum (1934.).

Debreceni hitvita kettő volt.

Az **elsőt** 1568. febr. 2-án tartották helvét irányúak és antitrinitáriusok. A Nagyváradon 1567. dec. 4-én összegyűlt helvét irányú →*esperesek* hívták egybe, és pedig a dec. 14-én kelt meghívó szerint kizárólag vitatkozás céljából. A vita nemhogy eredményt ért volna el, hanem bizonyos tekintetben még függőben is maradt, amennyiben →*Mélius Péter* máskorra ígérte →*Dávidéknak* egy pár állításának igazolását. Ez a hitvita szolgált alapjául az antitrinitarius eredetű (valószínűleg →*Karádi Páltól* írt) *Disputatio Debrecinensis* vagy *Válaszúti Komédia* c. szatirikus drámának, melyet Kénosi Tözsér János örökített meg s először →*Jakab Elek* tett közzé (1879.). Ebből a vitán részt vett jelentékenyebb egyéneknek a neve is megállapítható. –

A **második** d. h. ugyancsak az említett két

irány hívei között folyt le, 1569. szeptember végén vagy október elején. Jelen volt ez alkalommal →*János Zsigmond is*. Mindamelllett ez is eredménytelenül végződött s az ellenfelek itt is az akkor már kitűzött nagyváradi hitvitára ígérték a döntő érvek előterjesztését mindkét részről.

Irodalom: *Kanyaró* Ferenc: Dávid Ferenc Debrecenben (Ker. Magvető, 1892.). A *Zoványi Jenő és Révész Kálmán között e tárgyban folytatott polémia* (Prot. Szle, 1894.), *Borbély István:* A „Debreceni disputa” (Erdélyi Múzeum, 1912.), *Firtos Ferenc:* A debreceni disputa (1917.), *Zoványi Jenő:* A magyarországi protestantizmus története a reformáció századában.

Debreceni Lelkészi Tár, évenként megjelenő kötetekben 1902-től 1917-ig szerkesztette →*Szabó József*. Prédikációkat és más, a lelkészi gyakorlat körébe tartozó beszédeket, valamint a lelképásztori működésre vonatkozó elméletibb jellegű dolgozatokat tartalmazott. 1917-től időszakos közlönyként szerkesztett →*Lencz Géza* és →*Varga Zsigmond* hét kötetet.

Debreceni Protestáns Lap, egyháztársadalmi hetilap, melyet 1881-ben indított meg →*Tóth Sámuel*. 1886 végén →*Csiky Lajosnak*, ki két év óta szerkesztőtársa volt, adta át a felelős szerkesztői tisztet. Ő 1892 végéig egyedül, 1893-ban Bacsoni Lajossal együtt szerkesztette. 1894-ben ez utóbbi és →*Erdős József*, 1895-től amaz egyedül, 1898–1900-ban →*Sass Béla* és →*Erőss Lajos*, 1901–1904-ben az utóbbi egyedül. 1905–1915-ben →*Ferenczy Gyula*, 1916–1925-ben →*Kun Béla* és →*Erdős Károly*, 1926–1933-ban az előbbi és →*Révész Imre* volt a szerkesztője, több ízben mások is szerepelvén belmunkatársak gyanánt. Az ortodoxiát buzgón képviselte, irodalmi színvonala pedig az egyes szerkesztők rátermettségéhez igazodott. 1934-től hónaponként megjelenő, teljesen hivatalossá vált lap lett.

Debreceni ref. egyház, a városnak 1536-ban Bálint nevű papja által kezdett reformáltatásával annyiban majdnem egykorú, hogy →*Dévai Bíró Mátyás*, ki 1545-ben történt halála előtt kevés ideig valószínűleg lelkészkedett itt, ez időben már a svájci reformáció felé hajlott. Hogy azonban ebbeli elveit a gyakorlatban nem igen sikerült érvényesíteni, bizonyos abból, hogy →*Kálmáncsehi Sánta Márton*, ki az Enyingi Török Jánostól 1552-ben teljesen protestánsá tett városban néhány évvel később működött, helvét irányú újításai miatt ugyanakkor eltávolították onnan és csak pár év múlva bekövetkezett visszatérte után juttathatta törekvéseit diadalra. →*Melius* és kortársai aztán végleg megszilárdították a ref. egyházat, mely mellett a róm. kat. csak 1716-ban, az evangélikus pedig 1882-ben alakult meg. A régebbi plébánosos és több má-

sodpapos rendszer mellőzésével alkalmasint az 1564-i tűzvész után rendszeresítették a két egyenlő rangú lelkészséget, melyhez 1630-ban állították fel a harmadik, 1674-ben a negyedik, 1704-ben az ötödik, 1890-ben a hatodik, 1914-ben a hetedik, 1937-ben pedig egyszerre még négy papi állást. A jelenleg tíz egyházzészre (parochialis körre) osztott s idők folyamán tízre szaporodott templommal bíró egyház főgondnoka kivételesen e hivatalánál fogva tagja az egyházkerületi gyűlésnek. Az egyház maga tartott fenn egy missziói lelkészi, mintegy tizenkét vallásitanító lelkészi, mintegy száz elemi tanítói állást, megfelelő számú kántorságot, azonkívül tulajdonosa volt egy gimnáziumból, tanítóképezdekből és polgári iskolából álló leánynevelő intézetnek, s egyik legfőbb pártfogója a kollégiumnak. Továbbá gondot visel árváira és szegényeire is, ez utóbbiak részére már régtől fogva külön intézete lévén (ispotály).

Irodalom: *Könyves Tóth Mihály:* A debreceni ref. egyház (Zelizy Dániel: „Debrecen... egyetemes leírása” 1882.), *Szabó József:* Debreceni és sárospataki papok a reformáció századában (1916.), *Zoványi Jenő:* Debreceni ref. lelkészek (Lelkészegyesület, 1933.), *Herpay Gábor:* megjegyzései erre (Uo. 1933.), *Zoványi Jenő* viszonzválasza (Uo. 1933.), *Herpay Gábor:* A debreceni ref. „Ispotály” története (1929.), *Sz. Kun Ágota:* A debreceni ref. nagytemplom 1805–1827. (1930.), *Csurka István és Tassi Miklós:* A debreceni ev. ref. népiskolák története (1896.).

Debreceni ref. egyházkerület, a →*tiszántúli*ra gyakran használt elnevezés.

Debreceni ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerületben* kezdettől fogva létezett, először a lutheránus irányt ápolta, de a 16. század ötvenes éveiben rohamosan átalakult reformátussá. Az 1821–22. évi →*generalis konventig* magába foglalta az ekkor alapított →*alsószabolcs-hajdúvidéki egyházmegyét* is, sőt a mai →*középszabolcsi egyházmegyéből* is nyolc egyházat. Ezeket akkor elvesztette s helyettük mindössze Pocsajt és Vértest kapta az →*érmelléki egyházmegyéből*. Egyházainak száma ennél fogva a 18. század elején 62, 1733-ban és 1786-ban pedig 51 volt, míg a különválás által 25-re szállott le s a debrecen-városi egyházmegyének belőle kiválásáig 27 volt. Ettől fogva egy újjal együtt szintén 27 maradt, s az egyházmegye debrecen-vidéki nevet vett föl. A 27 egyház közül 5 Hajdú, 22 pedig Bihar vármegye területén volt, a Berettyón innen, Pocsajtól lefelé. Legnevezetesebb egyháza a debreceni volt. →*Esperesei* közül a következőknek ismeretes a neve: →*Gönczi Fabricius György* 1571-től, →*Félegyházi Tamás* debreceni l. 1586-ig, →*Hodászi*

Lukács debreceni l. 1596–1603, →*Szilvásújfalvi Imre* debreceni l. 1604–1607, Hodászi Lukács debreceni l. 1607–1613, Budai János debreceni l. 1615–1617, →*Margitai Láni Péter* debreceni l. 1617–1618, Varsányi Dániel debreceni, hajdúböszörményi l. 1618–1623, →*Putnoki János* debreceni, hajdúnánási l. 1623–1630, →*Keresszegi Herman István* debreceni l. 1630–1641, Váci András hajdúszoboszlói l. 1641–1652, →*Tornai P. István* debreceni l. 1652–1661, →*Nógrádi Mátyás* biharnagybajomi l. 1661–1681, →*Köleséri Sámuel* debreceni l. 1681–1683, →*Érsekújvári Karai Orbán* hajdúszoboszlói l. 1683–1684, →*Felvinczi Sándor* debreceni l. 1684–1686, →*Szenczi A. Pál* debreceni l. 1686–1691, →*Debreceni Kalocsa János* hajdúböszörményi, biharnagybajomi, helynélküli, polgári l. 1691–1710, →*Rápóti P. Mihály* debreceni l. 1710–1726, Kisvárdai János monostorpályi, szentpéterszegi l. 1726–1735, Bátorkeszi Fekete János büdszentmihályi l. 1735–1737, Szódi P. István debreceni l. 1737–1754, Vecsei János debreceni l. 1754–1762, →*Tatai Csirke Ferenc* debreceni l. 1762–1763, Debreceni János debreceni l. 1763–1769, Kabai Tóth András egyeki, büdszentmihályi l. 1769–1772, →*Kőrösi Bozó Mihály* helynélküli l. 1772–1775, Habókay Márton hajdúszováti l. 1775–1776, Halmi István nádudvari, hajdúszoboszlói, hajdúböszörményi, helynélküli l. 1776–1795, Vecsei Sámuel hajdúböszörményi l. 1795. jan.–szept., →*Szikszai György* debreceni l. 1795–1803, Gál András debreceni l. 1803–1808, →*Diószegi Sámuel* debreceni l. 1809–1813, Földváry József debreceni l. 1813–1826, Komáromi Süllye Pál hajdúbagosi, sárrétudvari l. (elődje haláláig – 1830-ig – segédesperes címmel) 1826–1831, →*Szoboszlai Pap István* debreceni l. 1832–1841, Soltész József derecskei l. 1841–1853, →*Fésős András* debreceni l. (h) 1853–1855, Fürdi Mihály berettyóújfalusi l. 1855–1856, Nagy József debreceni l. 1856–1861, →*Révész Bálint* debreceni l. 1861–1871, Nyíri Péter vértesi l. 1871–1879, Dávidházy János pocsjai, kabai l. 1880–1920, F. Varga Lajos nagyrabéi l. 1921–1936, Szász Imre monostorpályi l. 1936–1952. –

Ugyanez a neve az 1952. júl. 1-ére 36 egyházzal átalakított egyházmegyének, amelynek első espere-se Farkas Pál debreceni l. volt.

Debreceni ref. kollégium, 1551 körül fejlődött ki a már jónéhány évvel előbb nagy részében protestánsra lett város által fenntartott iskolából, melynek épülete aztán az 1564-i tűzvész következtében átalakuláson ment keresztül. Miután 1567-ben az első iskolai törvény is elkészült, 1588-ban megkezdtek a felsőbb osztályokba jutók külön anyakönyvbe való beiratkozását, de még 1605-ben is egyszerű „schola” volt az inté-

zet, melyet szerettek volna „illustre gymnasium” rangjára emelni. A XVII. század elejétől az erdélyi fejedelmek is buzgón támogatták az addig egyedül a várostól fenntartott iskolát, melynek már a 16. század hetvenes éveitől fogva két egyenlő rangú tanára volt időnként, kik közül az egyiknek fizetését 1635-től I. →*Rákóczy György* fedezte, ameddig élt. 1660-ban a pár év óta versenytársai mellett elmaradni kezdő intézet új erőre kapott a törökök által elfoglalt Nagyváradról menekülő diákság és tanáruk, →*Mártonfalvi Tót György* idejével. Ettől fogva a XVII. század elejéig folytonos fejlődésben volt az iskola, melynek – miután 1669-től is, 1674-től is három tanára volt rövid ideig – 1679-ben harmadik tanszékét állították fel, mely azonban 1681-től 1692-ig és 1693-tól 1695-ig üresen állott; majd 1700-ban a negyediket, mely időközönként szintén nem volt betöltve egy darabig. Am ezután a megpróbáltatások ideje következett el reá. Az →*Apafitól* adományozott →*cameraticum beneficium* elvonatott, könyvtára és nyomdája 1705-ben, majd a megmaradt rész is 1706–7 telén felégettett, 1752-ben pedig tanárainak a városi pénztárból való fizetése betiltatott. A helvét, holland és angol hitrokonok tekintélyes segélyén kívül a hazai reformátusok áldozatkészsége is támogatására jött az ekkor szerfelett súlyos helyzetbe jutott kollégiumnak; mely azután lassanként ismét magas fokára emelkedett a virágzásnak. Miután igazgatóságát 1718-ban az egyház vette át a várostól, a felügyeleti jogot a 18. század végén az →*egyházkerület* ragadta magához. 1800-ban jogi tanszéket is szerveztek, s az ebből kialakult jogakadémia 1851-ben lett önálló intézeti ággá, de 1856–1861-ben szünetelt. 1853-ban a gimnázium nyert önállóságot, 1855-ben pedig megnyílt a tanítóképezde. 1875-ben új szervezetet nyert a jogakadémia, 1908-ban végre megkezdte munkáját a régóta tervezett bölcsészeti akadémia. Mindezek a →*teol. akadémia*val együtt 1914-ben helyet adtak az egyelőre ugyanezzel a három karral szervezett állami egyetemnek, úgy hogy a kollégium azontúl csak a gimnáziumból – mely 1914-ben kapott új, nagyszabású külön épületet – a tanítóképezdeből és az 1933-tól idetartozó polgári iskolából, valamint az 1929-ig működő lelkészkepző intézetből állott, egészen 1950-ig, amikor visszakapta a teol. akadémiát. Az iskolák államosításakor ezenkívül csupán gimnáziuma maradt meg. Ez utóbbiak a régi épületben voltak elhelyezve, melynek régebbi része az 1802-i tűzvész áldozatául esettnek a helyén épült fel 1803–1815-ben, az újabb pedig 1870–1873-ban.

Irodalom: Révész Imre: A debreceni főiskoláról (Figyelmezője 1870.), Géresi Kálmán: A ref. tanügy, különösen a debreceni főisko-

la legrégebbi történetéből (Tiszántúli ref. tanáregyesület 1880-i évkönyvi e), *Uő és társai*: A gimnázium története a debreceni ev. ref. kollégiumban (1895.), *Barcsa János*: A debreceni kollégium és partikulái (1905.), *Balogh Ferenc*: A debreceni jogakadémia keletkezése (1905.), *Uő*: A debreceni ref. kollégium (*Zelizy* „Debrecen egyetemes leírása” c. művében 1882.), *Uő*: A debreceni ref. főiskola alapítványi törzskönyve (1911), *Uő*: A debreceni ref. kollégium története adattári rendszerben (1904.), *S. Szabó József*: A debreceni ref. kollégium tanárai és kiválóbb növendékei (1925.), *Sz. Kun Béla*: Debreceni jogtanítók (1931.), *Békefi Remig*: A debreceni ev. ref. főiskola XVII. És XVIII. századi törvényei (1899.), *Thury Etele*: A debreceni főiskola törvényei s az ezeket aláírt tanulók névsora (Iskolatörténeti Adattár II. k., 1908.), *Nagy Sándor*: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni kollégiumban (1933.), *Uő*: A debreceni ref. kollégium (1933.), *Uő*: A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig (1940.), *Ecsedy István*: A rézmetszés művészete a debreceni ref. kollégiumban... (1931.), *Veress István*: A debreceni ref. kollégium tanítóképző intézetének története (1931.), *Zsigmond Ferenc*: A debreceni ref. kollégium története (1938.), *Uő*: A debreceni ref. kollégium és a magyar irodalom (1940.), *Jakucs István*: A debreceni ref. kollégium alapítványai (1937.), *Csikesz Sándor*: A debreceni kollégium évszázados külföldi kapcsolatainak vázlata (1939.), *Varga Zsigmond*: A debreceni főiskola nagykönyvtára írásban és képből (1934.), *Uő*: A kollégiumi nagykönyvtár és vele kapcsolatos múzeum kialakulási története... (1945.), *Esze Tamás*: A debreceni kollégium könyvtárának pusztulása (ET 1945.).

Debreceni ref. zsinat, 1567. febr. 24–26-án tartott, s arról a három nagyfontosságú munkátról nevezetes, melyeket →*Melius Péter* szerkesztett ugyan, mégpedig főbb vonásaiban bizonyára még a zsinat előtt, de amelyek az által elfogadtatván habár később nyerték is meg végleges alakjukat, a zsinat megállapodásaiként bocsáttattak azután közre. Kettő közülük hitvallás, amit a második helvét hitvallás egyidejű elfogadása mellett azért érezték szükségesnek, hogy a mindinkább fenyegető antitrinitarius mozgalmakkal szemben hathatósan hangsúlyozzák orthodox véleményüket. De azt is szükségesnek érezték, hogy egyházukat, mint már önálló testületet szilárd alapokon szervezzék s az egyházi fegyelemnek és rendtartásnak határozottan megállapítsák a módozatait; és ezt tartalmazza a har-

madik munkát. Mindezek messzeható fontossággal bírtak az általuk kitűzött valamennyi irányban s a következők: „Brevis confessio pastorum ad synodum Debrecini celebratam convocatorum”. Melius ezt →*János Zsigmond*nak ajánlotta jún. 28-i kelettel. „A Debrecenbe összegyűlt keresztény prédikátoroknak igaz és szentírás szerint való vallások”. Ezt a debreceni, nagyszombati, kassai és nagyvárad kerestőknek ajánlotta Melius júl. 16-i kelettel. „Articuli ex verbo Dei et lege naturae compositi”. Ez szept. 1-ről van keltezve. Ebből az egyházi törvénykönyvből Gönczi György 1577-ben „De disciplina ecclesiastica” címmel kivonatot készített, egyúttal némi módosítást is végezvén rajta. Ez „Articuli minores” néven ismeretes, szemben amazzal, mint „Articuli majores”-szel. Érvényességük még a XIX. századra sem múlt el teljesen. Magyarul a hitvallásokkal együtt →*Kiss Áron* adta ki „A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései” (1882.) közt. Debrecenben egyébiránt nagyszámú, zsinatnak nevezett egyházkerületi és egyházmegyei közgyűlést tartottak az idők folyamán, melyek között azonban egy sem volt annyira fontos, mint ez, noha tulajdonképpen ez is csak →*egyházkerületi* gyűlés volt, bár képviselve volt rajta három tiszáninneni →*egyházmegye* is.

Debreceni ref. zsinat, évekig tartó előkészületek után 1881. okt. 31-én nyílt meg s első ülészaka nov. 24-én végződött. Ez idő alatt 29 ülésen megállapította az egyház alkotmányát, bíraskodási és oktatásügyi rendtartását, megteremtette az egyházi →*közalapot*, megalkotta és az egyházalkotmányba szervesen beillesztette a határozatképes →*konventet*, eltörölte a szabad lelkesválasztást s behozta ehelyett erdélyi példára az egyházközségeknek a papi fizetés szerinti négy osztályba sorozásával és a lelkeseknek ehhez képest való minősítésével a pályázás és kijelölés rendszerét. A következő évi szept. 10-én újra össze kellett ülnie, mivel a kormány több kifogást tett a királyi szentesítésre fölterjesztett törvények ellen. Elsősorban pedig azt kívánta, hogy az oktatásügyi részük teljesen elhagyassék. A szept. 17-én bezárult ülészak nyolc ülésen tárgyalta a kormány kívánalmait, a nagyszabású, mélyreható viták után azok értelmében járt el, jöllehet némi engedményt az autonómiához szívósan ragaszkodó pártnak is tett. A zsinat elnökei voltak: →*Nagy Péter* püspök és br. →*Vay Miklós* →*főgondnok*. Ez volt az egész magyarországi ref. egyháznak „alkotmányozó” zsinata, melynek legfontosabb eseménye általában az őt →*egyházkerületnek*, különösen az erdélyinek a többi négygel való uniója volt.

Debrecen-nagyváradvidéki ref. egyházkerület, ez e két nevezetes város környékén →*Kálmáncse-*

hi Sánta Márton buzgólkodása következtében helvét irányúvá lett gyülekezetek testülete, mely oly módon keletkezett, hogy minden valószínűség szerint már 1556-ban püspökké tette felettük →*Petrovics Péter* Kálmáncsehi Sánta Mártont, egyúttal bizonyára felsősége alá bocsátván a közvetlen rendelkezése alatt álló Bereg vármegyei egyházakat is, melyek alkalmasint már a Kálmáncsehi ottani működése alatt is függő viszonyban lehettek vele szemben. Még megérte Kálmáncsehi ennek a vidéknek a szatmárvidéki prot. egyházkerület helvét irányhoz csatlakozott nagy részével 1557 szeptemberére az egybeolvadását, de nem sokkal azután az év vége felé meghalt, eszerint mint már az új →*egyházkerületnek*, a →*tiszántúlnak* a püspöke.

Debrecen-városi ref. egyházmegye, a tiszántúli kerületben, 1949 elején vált ki a →*debreceni egyházmegyéből* 20 önálló gyülekezettel, melyek közül 6 a tanyákra esik. 1952. júl. 1-én azonban megszűnt. Esperese Farkas Pál volt.

Debrecen-vidéki ref. egyházmegye, 1949-től 1952-ig a debrecen városi egyházak nélkül a régi →*debreceni egyházmegye* neve.

Deccard János Kristóf (Sopron, 1686. okt. 21. – ?Sopron, 1764. márc. 19.) ev. tanár. Sopronban tanult, míg 1707-ben külföldre ment s ezévi szept. 17-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Négy év múlva hazájába visszatérve, 1712-ben →*rektor* lett Sopronban. Midőn a jeni tudóstársaság 1740-ben tagjául választotta, székfoglaló értekezésének tárgyává a magyarországi ev. tanítók sanyarú helyzetét tette. Emiatt a felingerült iskolai előjáróság megfosztotta hivatalától, azonban midőn a kézirat anélkül került vissza Jénából, hogy kinyomatott volna, némi nyugdíjat rendelt számára. Nyugalomban töltött idejét tudományos kutatásokra szentelte. – *Művei*: *Laudatio funebris Christiani Serpili...* (Regensburg, 1714.) *Oratio funebris...* Michaeli Meissnero. (Uo. 1723.) *Laudatio funebris in obitum J. A. Kastenholcii.* (Uo. 1724.) *Concio parentalis in J. S. Pilgramium.* (Ulm, 1739.) *Supremi officii munus, quo viro Danieli Hajnoczio...* justa solvit. (Uo. 1747.) Latinra fordítva kiadta Pilgramnak egy hátrahagyott művét (1746.). Üdvözlő verset írt Regis Mártonhoz (1707.), gyászverset a Kassai Michaelis Erzsébet Dorottyá (1707.), Meissner Mihály (1723.), Kastenholz J. A. (1724.) és Edlinger Anna Rozina (1761.) halálára. Növénytan és történeti munkái kéziratban maradtak.

Decretalis eskü, a róm. kat. korban törvénybe (decretum) foglalt eskümintá, melyet a →*Carolina Resolutio* kötelezővé tett mindenfajta tisztviselőkre, még az ügyvédekre is. A cél az volt vele, hogy mivel az a Szűz Máriára és a szentekre való hivatkozást is tartalmazza, az ennek szó szerint

elmondásától természetesen vonakodó protestánsok kizárassanak minden közhivatalból. Az udvar azonban kénytelen volt a végén is oly értelmű rendelettel enyhíteni, hogy el kell tűrni, ha az esküt tevő nem mondja el a hitébe ütköző szavakat.

Irodalom: *Pruzsinszky* Pál: A Carolina Resolutio IX. pontja (Prot. Szle, 1906.).

Decsi Csimor János (Baranyai) (Decs, ? – Marosvásárhely, 1601. máj. 15.) ref. tanár. Tanult Tolnán, Debrecenben és Kolozsvárt, ahonnan 1587-ben Bánffy Ferenc mentoraként külföldre indult. Július vége felé érkeztek Wittenbergbe, honnan szinte harmadfél év múlva a strassburgi egyetemre távoztak. Miután 1591-ben vagy azután visszatértek, ő 1592 végétől Kolozsvárt tartózkodott, míg 1593 késő őszén Marosvásárhelyre ment →*rektornak*. – Korához képest nagyszabású írói munkásságot fejtett ki, kivált a történelmet érdeklőleg. Egyházi vonatkozású művei: *Hodoeporicon itineris Transsylvanici...* Wittenberg, 1587. *Synopsis philosophiae...* (Metafizika és etika is van benne.) (Strassburg, 1591.) (II. kiad. Wittenberg, 1595.) Részint görög, részint latin búcsúverseket írt Debreceni Tankó Miklóshoz (1588.), Tolnai Szabó Jánoshoz (1588.), Eszlári F. Demeterhez (1589.), →*Péchy Zsigmondhoz* (1589.), s üdvözlő verset br. →*Forgách Mihályhoz* (1589.) és Reichmund Andrásához (1591.). Előszóval látta el Telegdi János „*Rudimenta priscae Hunnorum lingvae*” (Leiden, 1598.) c. munkáját. – Arcképe fennmaradt.

Irodalom: *Toldy* Ferenctől (Összegyűjtött munkái I. k. 1865.) és *Koncz* Józseftől (A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története, 1896.) írt életrajzai, *Szabó* Károly: *Adatok D. J. életéhez* (Magyar prot. egyháztörténelmi monografiák, 1881.).

Decsi Gáspár (? – ?Tolna, 1597. szept. 21.) ref. esperes. Tanult Tolnán, Kolozsvárt, majd külföldre menvén, Wittenbergben, hol 1566. máj. 20-án iratkozott be az egyetemre. 1567-ben vagy aztán hazatérve, előbb Decsen, 1575-től pedig Tolnán lelkészkedett. Csakhamar →*esperesnek* választotta a →*tolnai egyházmegye*. Az abban az időben oly gyakori hitvitákban való részvételre hiába erőltették. – *Művei*: Az utolsó időkben egynéhány regnáló bűnökről való prédikációk. (Debrecen, 1582.) (II. kiad. Nagyvárad, 1584.) *História az Dávid királynak Uriásnak feleségével való vétkeiről* (1579-ben írta, a 16. századból három kiadása ismeretes, kettő év n., egy 1592-ből). Üdvözlő verset írt →*Heltai Gáspárhoz* (1565.), →*Szikszai Fabricius Balázshoz* és *Balsaráti Vitus Margithoz* (1567.), előszóval látta el →*Veresmarti Illésnek* az antitrinitáriusok elleni művét. –

Nem tévesztendő össze vele az a *Decsi Fabrici-*

us Gáspár, aki Wittenbergből hazajöve, a hetvenes és nyolcvanas években Tiszalökön, Léhen és Szikszón viselt lelkészi hivatalt.

Deidrich András (Nagyszében, ? – ?, ?) ev. tanár. Nagyszébenben tanult. Azután külföldre menvén, 1608 májusában a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve, szülővárosa iskolájában először →*collaborator*, 1612-től →*lektor*, 1613-tól helyettes, 1614-től valóságos →*rektor* volt. Betegsége miatt 1619-ben nyugalomba vonult. További sorsa ismeretlen. – Egyházi érdekű *műve*: Tyrocinium philosophico-theologicum. (Nagyszében, 1618.)

Deidrich György (Teke, ? – ?Kolozsvár, 1603 ősze és 1608 tavasza között.) ev., majd unit. lelkész. Tanult Besztercén, Nagyszébenben, Kolozsvárt, Sárospatakon. Külföldre menvén, 1588-ban a strassburgi egyetemre iratkozott be, melyen 1589. márc. 20-án magisteri címet szerzett. Hazatérőben Bécsig jutott, de innen meglátogatta még Olaszországot, hol jobbra Padovában és Rómában időzött. Visszatérve hazájába, 1591-ben →*rektor* lett Nagyszébenben, honnan egy csomó kellemetlenség után 1594 tavaszán lelkésznek választották Tekére. Antitrinitarius hajlandósága miatt 1598-ban elvesztette állását, amikor is Kolozsvárt alkalmazták prédikátorul. – *Művei*: Hodoeporicon itineris Argentoratensis... (Strassburg, 1589.) Oratio... de eo: quod sciri certeque percipi nihil possit in hac vita. (Uo. 1589.) Theses ethicae... (Nagyszében, 1592.) Respondensi tisztelet vitt a „De quinque habitibus intellectus” (1589.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt a Melas György menyegzőjére (1592.) és Fischer Simonhoz (1599.), gyászverset a Benther Mihály halálára (1589.), dicsőítő verset Báthory Zsigmondról (1591.), majd általában a Báthoryakról (1593.). Egy éneke van a Radetius által kiadott „Geistliche Gesänge” közt.

Dékán, az erdélyi prot. káptalanokban az →*esperes*, kit évről-évre választottak. A magyarországi ev. →*egyházmegyékben* a pénztárnoki, ügyészi stb. tiszteletvivő lelkész.

Delegatum iudicium, elsősorban az a bíróság, mely a Wesselényi-féle összeesküvés után 1671. jan. 3-án avégett ült össze Pozsonyban, hogy annak kisebbrendű részesei felett mondjon ítéletet. Elnöke gr. Rottal volt, s kizárólag róm. katolikusokból állott. Többnyire protestáns nemesek s velük együtt lelkészek voltak elébe idézve, kik közül néhányat halálra, némelyeket várfogságra, másokat száműzésre ítélte. Csak azok kaptak kegyelmet, kik áttértek róm. katolikusoknak, s egyesek olyanok is, akik tetemes váltságdíjat fizettek.

Másodsorban az a bíróság, mely 1673-ban az alkotmány felfüggesztése után →*Szelepcsényi György* esztergomi érsek elnöklete alatt a protes-

tantizmus teljes megsemmisítésének szándékával ült össze szintén Pozsonyban. Szept. 25-ére 33 csaknem csupa ev. lelkészt idézett meg, majd 1674. márc. 5-ére az összes prot. lelkészeket és tanítókat maga elé idézte, mégpedig nemcsak a király uralma alatti országrészből, hanem a török hódoltságából is. A megjelentek száma meghaladta a négyszázat, kik aztán mind az első, mind a második alkalommal felségsértéssel, hazaárulással vádoltattak. Ez alapon ápr. 4-én a lelkészeket, 7-én a tanítókat egytől egyig halálra ítélte a törvényszék. Közülük először 136 adott →*reverzális* arról, hogy vagy számkivetésbe megy, vagy felhagy a hivatalával; egynéhány róm. katolikkussá lett. Később másokat is megtört a sok sanyargatás, és sikerült tőlük reverzális kicsikarni. Az ezt állhatatosan megtagadók 1674 május-júniusában várfogságra hurcoltattak. Az irtózatosszenvedések és szakadatlan zaklatások még ott is csak keveset tudtak engedékenységre bírni. Végre 1675 márciusában negyvenkét foglyot Nápolyba gályákra küldött →*Kollonich*, húszat pedig Buccariba szállítottak hasonló céllal, szintén ki az országból. Az itthon hagyottakra nem kevésbé kínos napok vártak, amelyek közülük is, mint az elszállítottak közül, hitük megtagadására kényszerítettek némelyeket. A szörnyű kínzásokból élve kikerültek, aztán egy vagy más úton lassanként mind kiszabadultak 1676 májusáig. E második delegatum iudicium jegyzőkönyvét a →*Sárospataki Füzetek* 1863. évi folyamában közölte →*Ladányi Gedeon*.

Ugyanilyen természetű bíróság ítélkezett 1674. ápr. 30-án Szepesváralján, mely előtt negyvenegyen jelentek meg. A szepességi 13 város lelkészei ugyanis szintén meg voltak idézve Pozsonyba, de a lengyel hatóság nem engedte őket oda. Így aztán felettük is, a többi szepességiek felett is ez a „vegyes bíróság” mondott ítéletet. Részletesebben I. Szepesváraljai rendkívüli törvényszék alatt.

Déli Ev. Egyházkerület, a Magyarországi Evangélikus Egyház új területi rendezése során 1952. júl. 1. óta van meg. A következő egyházmegyékből (*esperességekből*) áll: Bács-Kiskun, Kelet-Békés-i, Nyugat-Békés-i, Csongrád-Szolnok-i, Pest-i, Pestmegye-i, Somogy-Zala-i, Tolna-Baranya-i. Összesen: 142 egyházközséggel. Első püspöke: Dezséry László volt. 1958. november 4. óta püspöke: D. Káldy Zoltán. Első kerületi felügyelője: Darvas József volt. 1972. ápr. 20-tól Szent-Ivány Ödön. – [K.Z.]

Déli ref. egyházmegye, Jugoszláviában, a volt →*alsóbaranya-bácsszlavóniai egyházmegye* területén, 1933 óta létezik, s az összes német egyházakból, vagyis tizennégyből állott 1941-ig és áll 1945 óta, közülük való levén az a 7 egyház, mely a közbeeső időben „bácskai német ref. egyház-

megye” név alatt Magyarországhoz tartozott. Esperese Weimann Péter újverbászi I. volt 1942-ig.

Délmagyarországi német ev. egyház, az 1941-ben Magyarországhoz visszacsatolt Bácsbodrog megyei húsz német ev. egyháznak kerületi köteléktől független testülete volt.

Délmagyarországi prot. egyházkerület, legelső \rightarrow *superintendentiája* az országnak, valószínűleg a \rightarrow *Petrovics Péter* temesvári főkapitány biztatására alakult az 1550. évi tornyi vagy \rightarrow *toronyi zsinaton*, mely körvonalazta a püspöki teendőket, s ha már ezt tette, mindenesetre választott is püspököt, mégpedig állítólag a Gönczi Máté személyében. Ám egészen rövid életű lehetett a kerület, valószínűleg már 1553-ra megszűnvén.

Délmagyarországi unit. egyházkerület (másképpen alföldi), a \rightarrow *Dávid Ferenc* ellen éppen antitrinitárius részről indított mozgalmak és az ő elítéltetése folytán keletkezett. Az azon a vidéken működő papok ugyanis hívek maradtak a Dávid elveihez, s az ezektől elpártoló erdélyieket magukra hagyva, Karádi Pál temesvári lelkészt választották püspökké, akinek halála után azonban megmaradt egyházaik újra beléolvadtak az erdélyi kerületbe, mikor is ismét az alsópartiumi egyházkörré alakultak. Hogy a baranyai egyházak is Karádi alá tartoztak-e vagy nem, ez idő szerint nem dönthető el.

Délpesti ref. egyházmegye, a \rightarrow *dunamelléki kerületben*, 1952. júl. 1. óta létezik 46 anyaegyházzal. Első esperese Bükki Zsigmond ceglédi I. volt, kit 1959-ben Adorján József nagykovácsi I. követett.

Deluck (de Louque) Vilmos István (Kisszeben, ? Acsa, 1795. jún. 11.) ev. lelkész. Kisszebenben kezdte iskoláit, majd Dobsinán és Késmárkon tanult, míg külföldre ment s 1769 őszén a jenai, 1770. máj. 25-én a hallei egyetem hallgatói közé lépett. Innen hazatérve, egy ideig nevelősködött, azután Ivánkafalván, 1783 szeptemberétől Liptószentivánban, 1786-tól Acsán lelkészkedett. – Szlovákul írt *művei*: Rövid leírás minden dolgok kezdetéről és teremtéséről. (Szokolca, 1777.) Alapos oktatás a ker. hittételekre. (Pozsony, 1781.) Erkölcsei elbeszélések gyermekek számára. (Uo. 1793.) Volt egy latin munkája is: „*Liberale iudicium de quibusdam in theologia christiana captibus, seu ita dictis articulis fidei*” 1786-ból, amely azonban aligha látott napvilágot.

Deme László (Zádorfalva, 1889. jún. 26. –) ref. esperes. A gimnáziumot 1907-ben, a teológiát 1911-ben Sárospatakon végezte, midőn külföldre ment s a következő tanévet Edinburghban töltötte: Hazatérve, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség budapesti, majd országos titkára, a szövetség lapjainak kiadója, kiadóválla-

latának vezetője, végül diákotthonának igazgatója lett. 1926-ban lelkésznek ment Pécelre, hol az \rightarrow *északpesti egyházmegye* 1952-ben \rightarrow *esperessé* tette. A \rightarrow *dunamelléki egyházkerület* 1951-ben zsinati rendes tagnak, 1952-ben konventi rendes tagnak, a konvent sajtóelőadójának választotta. 1948-tól 1951-ig a \rightarrow *Református Híradó* szerkesztője és kiadója volt. – Veje \rightarrow *Zoványi Jenőnek*.

Dengelegi Bíró Péter (Kolozsvár, 1597. – Nagyenyed, 1648. eleje.) ref. esperes. Kolozsvárt kezdett tanulni, majd Debrecenben folytatta iskoláit, hol 1617. jan. 9-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. Végül Sárospatakon tanult, ahonnan külföldre ment, s 1624 tavaszán az oderafrankfurti, ezévi jún. 5-én franekeri, 1625. máj. 5-én a leideni egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1627 júniusában és 1628 márciusában tanár volt Kolozsvárt, azután lelkész lett előbb Alvincen, 1636-ban Nagyenyeden. Ugyanez évben \rightarrow *esperessé* választotta a \rightarrow *nagyenyedi egyházmegye*, pár év múlva pedig \rightarrow *generális notariussá* az \rightarrow *egyházkerület*. – *Műve*: Rövid anatómia, mellyel Káldi Györgynek... oktató intése... megvizsgáltatik. (Gyulafehérvár, 1630.) – Üdvözlő verset írt \rightarrow *Geleji Katona Istvánhoz* (1640.). Respondeált Amesius alatt Bellarminus ellen.

Derecskei Ambrus (Derecske, a XVI. sz. közepe táján – ?Nagyvárad, 1603. szept.) ref. esperes. Hazai iskolázásának befejeztével külföldre ment, hol 1576. szept. 11-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Más egyetemet is fölkeresett, míg aztán visszatérve, körülbelül 1582 őszén másodpap, 1587 tavaszán \rightarrow *elsőpap* lett Nagyváradon, 1597 januárjában már \rightarrow *esperesi* tisztet viselt a \rightarrow *bihari egyházmegyében*. – *Művei*: Az szent Pál apostol levele, melyet írt a Rómabeli keresztyéneknek, magyar prédikációkra rendeltetett. Debrecen, 1603. Wittenbergben disputatiót tartott, mely azonban nem ismeretes.

Irodalom: Zoványi Jenő: D. A. („Kisebb dolgozatok” c. kötetben.)

Derecskei Pál (Debrecen. 1660. – Danzig. ?) ref. lelkészjelölt. Debrecenben tanulása közben 1675. jan. 28-án jutott el a felsőbb osztályokba. \rightarrow *Köztanítóságot*, \rightarrow *contrascribaságot*, és \rightarrow *seniorságot* viselvén, végre külföldre ment, s 1680. okt. 16-án a leideni egyetemre iratkozott be hallgatónak. Innen valószínűleg 1685-ben indult hazafelé, de útközben meghalt Danzigban. – *Műve* két csillagászati értekezésen kívül: De justificatione hominis in foro Dei et conscientiae (3 r.), (Leiden, 1681.)

Derzsi Gergely István (? , ? – ?, ?) unit. lelkész, tanult Kolozsvárt, honnan \rightarrow *seniorsága* után 1716-ban Szőkefálvára ment papnak. Azután

Székelykálban, majd Nyárádszentlászlón, 1735 elejétől Tordán lelkészkedett. Innen 1743-ban nyugalomba lépett, de 1745 elején ismét hivatalt vállalt, ezúttal Küküllőszéplakon, 1751-ben pedig Mészkon. További sorsáról nem tudunk. – *Művei* kéziratban maradtak, de másolatokban elterjedtek; nevezetesebbek közülük: Diatyposis totius apocalypseos (csonka, 59 % prédikáció a XII. részig). Alphabetum sacrum, idest: Rerum et vocum in Sacra Scriptura existentium interpretationes. Diacrisis... quatuor religionum in Transsylvania receptarum (Magyarra ford. →*Gejza József* 1764-ben „Munkácska...” c. alatt, de ez szintén kéziratban maradt).

Derzsi Károly (Tordátfalva, 1849. dec. 19. – Torda, 1905. jún. 6.) unit. tanár. Tanult Székelykeresztúron és Kolozsvárt, ahol 1870-ben végezte a teológiát. Ekkor helyettes tanár lett Tordán, ahonnan 1872-ben Londonba ment teol. tanulmányai folytatására. 1874-ben hazajővén, megint Tordán foglalt el tanári állást, melyről 1881-ben Budapestre távozott az akkor alakult anyaegyház lelkészének. Miután ennek létét biztos alapokra fektette, 1896-ban visszatért tanárnak Tordára. – Az általa megindított Unit. Kis Könyvtár számos külföldi mű általa végzett fordításán kívül rendszeresen közölte saját dolgozatait is. – *Művei*: Római és görög írók élete s iratai, különös tekintettel vallásos gondolkozásukra (Ker. Magvető, 1875. és 1879.). Palesztina Jézus korában (Carpenter után). Budapest, 1887. Rövid beszédek gyermekeknek (Angolból). (Uo. 1889.) Unitárius tájékozó. (Uo. 1891.) Imakönyv (Martineau után angolból). (Uo. 1892.) Úrvacsorai beszédek. (Uo. 1895.) A ker. hittudomány összege (Szentábrahám „Systema...” c. munkájának legnagyobb részben általa végzett fordítása). (Kolozsvár, 1899.) – továbbá zsinati prédikációi (1876. és 1887.), karácsonyi és húsvéti beszédei, Rudolf trónörökös elhunytá alkalmából tartott gyászimája (1889.), egyháza megalapításakor (1881.), imaházuk megnyitásakor (1884.) és templomuk felavatásakor tartott beszédei, melyek mind kiváló szónoki erőről tanúskodnak.

Deselvics István (Lébenyszentmiklós, ? – ?, 1670 körül) ev. esperes. Tanult Győrött, Kőszegen, majd a külföldet is fölkeresvén, az 1635–36. tanévre Lipszében iratkozott be, de már 1636. febr. 7-én a wittenbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Visszatérve hazájába, özv. Széchy Györgyné Drugeth Máriának lett udvari papja Murányban, ahonnan 1641 elején Dunántúlra távozott. Valószínűleg ekkor mindjárt Zalaszentgróton, 1650-ben vagy legkésőbb 1651 elején pedig Légrádon foglalta el az egyik lelkészi állást. Itt a →*légrádi* vagy →*zalai egyházmegye* nemsokára →*esperesévé* választotta. Majd

1664-ben Egyházásfalvára ment papnak, hol ez évtől a →*fertőninneri egyházmegyében* viselt esperesi hivatalt. Körülbelül 1670-ben halhatott meg. – *Műve*: Tizenkét idvösséges elmélkedések... (Kegel Fülöp után, →*Debreceni Péter* fordításának az eredetivel való összevetése és kijavítása alapján). Lőcse, 1639. (Még abban az évben Bártfán is megjelent.)

Dési complanatio, az 1638. évi erdélyi országgyűlésen megállapított az az egyezmény, mely az unitáriusoknak egymás közti viszálykodása és a szombatosoktól való elkülönítésüknek a szüksége folytán jött létre, mint sok részben szabályozója az unitarizmus közjogi helyzetének. Midőn ugyanis 1636-ban az unit. főconsistorium 1632-i határozata értelmében a lengyel és szász papok mellőzésével a magyar Beke Dánielt választották püspökké, az ezáltal megsértődött nemzetiségek, melyeknek élén Ravius (= Szörös) Mátyás, a kolozsvári szász unitáriusok lelkésze állott, azzal vádolták Bekét a fejedelemségnél, hogy nem a hivatalosan befogadott hitvallást követi. →*Rákóczy György* aztán, tekintettel arra is, hogy a mindinkább elharapózó szombatosság eredetét az unitarizmusban keresték, elrendelte, hogy az unitáriusok az országgyűlés elé terjesszék hitvallásukat. Ezt a Désen 1638 júliusában tartott országgyűlésnek egy, a négy bevett valláshoz tartozókból egyenlő számmal kiküldött bizottsága vette tárgyalás alá s miután meggyőződést szerzett róla, hogy a Beke által betérjesztett hitvallás megegyezik a „Consensus ministrorum”-mal, békességet hozott létre a viszálykodó unitáriusok közt, kik egyhangúlag úgy nyilatkoztak a legfontosabb kérdésre, a Jézus imáadására vonatkozólag, hogy Jézus Istennek egyszülött fia s a szentírás értelmében Istennek nevezendő, minél fogva tisztelni és imádni is kell. A D. C. egyszersmind a jövőre való tekintettel némely intézkedések megtételére utasította az unitáriusokat és több irányban megszorította addigi szabad mozgásukat. Mindazáltal előnyös volt rájuk abból a szempontból, hogy többé nem vehették őket egynek az üldözött szombatosokkal.

Irodalom: *Benczédi Pál*: Egy szomorú történelmi évforduló (Ker. Magvető, 1938.), *Gál Kelemen*: A kolozsvári unit. kollégium története (1935.).

Dési ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, eredetileg a →*belsőszolnoki ev. egyházmegyének* a helvét irányhoz tértevel bizonyára még régi neve alatt alakult. Az antitrinitarizmus elterjedése után maradt egyházaik vehették fel aztán azt a nevet, talán akkor, amikor egyesültek a →*dobokai egyházmegyének* hasonló elvű egyházaival a 16. század negyedik negyedének eleje táján. Kivált az unitáriusoknak ezen a vidéken csaknem teljes elfogyása után igen nagy területen túlságos sok

egyháza levén, már 1624-ben régi alkatrészeire osztották az ekkor 71 egyházból álló →*egyházmegyét*. A dési néven szereplő rész a 17. század közepe táján 36, a 18. század közepén 47 anyaegyházat számlált, de ez a szám 1890 tájáig 25-re szállott le s még ebből is ötöt (egy időközben megszünttel együtt hatot) az 1821–22-i magyarországi →*generális konvent* a →*nagybányai egyházmegyéből* engedett át neki. Mindezek Szolnok–Doboka, Szatmár és Kolozs vármegyék területén voltak elszórva. Az 1903-i rendezéskor a Kolozs vármegyéiek elcsatolása következtében húsz anyaegyháza lett, melyek az abban a tájban szervezett nagysomkúti és újrabeledt kővárhosszúfalusival 22-re szaporodtak azóta. Legnevezetesebb közülük a dési. Az egyházmegyének és egyházainak történetét az erdélyi egyházkerület Névkönyve (1882–83.) és Szolnok–Doboka vármegye monográfiája (1901-től) közölte, a dési egyház történetét meg ezen kívül Kádár József (1882.) írta meg. →*Esperesei* közül a következőkről van tudomásunk: Károlyi György dési l. (1606.), Kolozsvári Veres Bálint dési l. (1608.), (1615.), Diószegi Péter széki l. 1624-ig, Váczi S. Péter dési l. 1630 k., Gálospetri Ferenc dési l. 1631-től (1637.), Szigeti Bene Ferenc dési l. 1639-től (1643.), →*Pápai Páriz Imre* dési l. 1649–1656, →*Csengeri K. István* dési l. 1656–1658, Pápai Páriz Imre dési l. (másodszor) 1658–1661, Veresmarti János dési l. 1661–1671, Solti János dési l. 1671–1691, →*Szathmári Pap János* dési l. 1692–1696, →*Eszéki T. István* dési l. 1696–1706 vagy 1707, Zalányi Sámuel dásaknai l. 1707-től, Almási István dési l. 1711–1725, →*Hunyadi Ferenc* kendilónai l. 1725–1743, Köpeczi János dési l. 1743–1748, Miskolczi Zalányi József kendilónai l. 1748-tól, Beregszászi Mózes dési l. 1757-től (1765.), →*Csermátoni Vajda Péter* dési l. 1772–1782, Abacs János dési l. 1782–1796, Fosztó Benjámin dásaknai l. 1797–1817, →*Mihályi Mihály* dési l. 1817–1833, Szabó Ádám dásaknai l. 1833–1849, Almási Sámuel dobokai, drági, páncélcsehi, magyarberkeszi l. 1850–1875, Nagy Lajos dobokai l. 1875–1894, Pap István magyarberkeszi l. 1894–1914, →*Vásárhelyi Boldizsár* dési l. 1914–1918, Nagy József kéroői l. 1918–1929, Kovács László dési l. 1929-től.

Dévai Bíró Mátyás (Déva, 1500 körül – Debrecen, 1545 első fele) reformátor. Budán tanult, ahonnan az 1523–24. tanév téli felében a krakkói egyetemre ment. Innen 1526-ban visszatérvén, ferencrendi szerzetes lett, s a következő évben udvari papságot viselt Tomori Istvánnál Boldogkő várában. Újra külföldre távozott, 1529. dec. 3-án a wittenbergi egyetem hallgatói közé iratkozott. Hazajövele után 1531 tavaszán Budán kapott állást, de még ez év derekán Kassán lett prédikátor. Ebbeli működése közben hangoztatott

elvei miatt nov. 6-án elfogták s Pozsonyba, majd Bécsbe hurcolták, ahol Faber János püspök háromszor hallgatta ki teológiai nézetei felől. A harmadik kihallgatás (1533. júl. 15.) után pár nap múlva megszökött börtönéből és Budára vonult, hol azonban alighanem még ez év vége felé újból bezárattott s csak 1535 tavaszán szabadult ki. Ekkor →*Nádasdy Tamáshoz* került Sárvárra, honnan a következő év őszén újra ellátogatván külföldre, néhány hetet Dietrich Veit nürnbergi papnál töltött, gyógyítván magát és könyve kinyomtatásával foglalkozva. 1537 elejétől Wittenbergben időzött az év őszéig, midőn visszaindult hazájába, útközben huzamosabb ideig tartózkodván Krakkóban is. Itthon előbb Németújváron talált alkalmazást, 1539-ben pedig →*Perényi Péter* fogadta udvari papjának. Miután azonban már 1540 első negyedében megvált tőle, a szikszói iskola vezetésével bízta meg Serédi Gáspár. 1541 vége felé innen is menekülni kényszerült, s előbb Wittenbergbe, azután hosszabb időre György brandenburg–ansbachi örgrófhhoz vonult. Innen közben Baselbe is ellátogatott, majd 1543 első felében útba ejtve Wittenberget, visszatért hazájába. Ekkor Miskolcra hívták lelkészül, de a róm. kat. papság hamarosan véget vetett itteni működésének, mire →*Drágffy Gáspárnak* a körébe ment s ennek pártfogása alatt fejtett ki reformatori tevékenységet. 1544-ben alkalmasint részt vett a Nagyváradon júl. 20-ára tervezett hitvitán, melyen, ha ez csakugyan megtartott, a protestáns részről előterjesztett tételek az ő tolla alól kerülhettek ki. Ez évben egyébiránt talán Debrecenben lett lelkész, de már 1545 első felében meghalt, ha ugyan ő volt az a „Matthias mester”, akinek haláláról →*Stöckelhez* írt levelében megemlékezik Melanchton. Korábbi luther-melanchtoni irányától élete végső éveiben helvét reformációhoz hajlott. – *Művei*, melyek nagyobb részben fenn is maradtak: Sententiae de sanctorum dormitione. 1531. Propositiones rudimenta salutis continentis. 1531. Két „tractatulus”, 1535-ig. Orthographia Ungarica, azaz: Igaz írás módjáról való tudomány (Kátéval és imákkal). (Krakkó, 1534. vagy 1535.) (II. kiad. uo. 1549.; facsimilében Magyar Könyvszemle, 1908.) Disputatio de statu, in quo sint beatorum animae post hanc vitam ante ultimi iudicii diem. Item de praecipuis articulis christianae doctrinae (A következő tartalommal: Confutatio apologiae cujusdam Gregorii Szegediensis. Apologia quarundam propositionum summam doctrinae christianae continentium. De praedestinatione. Expositio examinis quomodo a Fabro in carcere sit examinatus.). (Basel, 1537.) (Más kiadása is volt, nem 4 r. mint ez, hanem 8 r. Németül kiadta Rabus Lajos „Historien der Märtyrer” c. könyve 1556-i kiadásának VI. kötetében és 1572-i kiadá-

sának II. kötetében.) At tiz parancsolatnak, ah hit ágazatinak, am miatyánknak. és ah hit pecsétinek röviden való magyarázatja. (Krakkó, 1538.) (Facsimile kiadása Szilády Áron jegyzeteivel Budapest, 1897.) Egy éneke is maradt fenn.

Irodalom: Révész Imre (id.): D. B. M. életrajza és irodalmi művei (1862.), *Engelhardt:* Leben des Matthias D. des Reformators von Ungarn (1864.), *Eötvös* Lajos: D. B. M. kádártai lelkipásztorkodása (P. E. I. L. 1866.), *Szilády* Áron: D. B. M. (RMKT II. k., 1880.), *Tüdő*s István: D. B. M. (Prot. Szle, 1893.), *Révész* Imre (ifj.): D. B. M. az első magyar kálvinista (1913.). *Uő.:* D. B. M. tanításai (1915.), *Zoványi* Jenő: Az 1544-iki nagyváradi hitvita és D. B. M. (Prot. Szle, 1916.).

Dévai ref. egyházmegye, a →*hunyadinak* nem egyszer előforduló elnevezése.

Dézsi András (? , ? – ? , ?) prot. érzelmű →*rektor* Debrecenben, ki 1549-ben és 1550-ben, úgy látszik 1552-ig működött ott, s magyar nyelven egyik legszorgalmasabb munkása volt a bibliai epikának (Világ kezdetitől lett dolgokról, Izsák áldozatjáról, Makkabeusról. Az lévitáról, Mózes és Józsué hadáról... Az ifjú Tóbiásnak házasságáról), s amellet egy temetési éneke is maradt fenn.

Dézsi István (? , ? – ?Küküllővárd, 1639.) ref. esperes. Honi tanulmányainak bevégezte után külföldre ment s 1603. máj. 25-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1605 elején még ott volt. Hazajővén, 1607 őszére valahol Tiszántúl lett lelkész, míg 1614 elejétől körülbelül 1616-ig Kolozsvárt, 1619-ben Gyulaféhevárt, 1622 májusában Déván lelkészkedett. Innen csakhamar Szászvárosra ment, 1629 legvégén pedig Küküllővárt foglalt el lelkései állást, hol 1637-től →*esperesként* is működött. – Az →*erdődi* és →*óvári* nevezetes *zsinatok* végzései az ő kéziratában maradtak fenn. – *Művei:* Az igaz szent vallásnak az természeti okossággal, az mely philosophiának is nevezetik, való szép harmóniája. (Gyulaféhevár, 1619.) (Magyar gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett.) (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben.) (Uo. 1624.)

Dézsi József (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, erdélyi származású, ki 1744. szept. 23-án iratkozott be a groningeni egyetemre. Hazatérte után sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1752-ben Berekeresztúron, 1758–61-ben Kibédén, 1762–1777-ben Székelyváján, ettől fogva 1791-ig Somosdon lelkészkedett s jegyzője volt a →*marosi egyházmegyének*. – *Művei:* Keresztény paradicsom... (Hosszú verses mű.) (Kolozsvár, 1782.) Világi és eklézsiái vizsgálódás... a lelkiismeretnek szabadságáról és a római s németországi egyesült bi-

rodalomban bevétetett valláson levőknek állapotjokról (Bartholuttus után ford.). (Uo. 1784.)

Dézsi Lajos (Debrecen, 1868. aug. 23. – Bp. 1932. szept. 17.) ref. vallású egyetemi tanár. Debrecenben tanult, 1890-ben végezve a teológiát. Ezután egy évig gimn. segédtanári, egy évig kollégiumi →*seniori* hivatalt viselt. Majd az 1892–93. tanévben a berlini, a következőben a budapesti egyetemnek volt hallgatója. 1894-ben a Nemzeti Múzeum könyvtárában gyakornok, s ugyanott 1895-ben bölcsészettudományi doktoriát szerzvé, ezévi júliusban egyetemi könyvtártsit lett. Miután 1902-ben egyetemi magántanárként habilitálta a budapesti egyetem, 1906 őszén a magyar irodalomtörténet nyilv. rendes tanárává neveztetett ki a kolozsvári egyetemre. A Magyar Történelmi Társulat 1899-ben választmányi tagjává, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság előbb választmányi tagjává, később elnökévé, a Magyar Tud. Akadémia 1906-ban levelező, 1923-ben rendes tagjává választotta. 1920 óta részt vett a kolozsvári egyetem vándorlásaiban és Szegeden való letelepedésében. – *Művei:* közül egyházi érdekűek: →*Bogáthi Fazekas Miklós* élete és irodalmi működése. (Budapest, 1895.) Augustinus megtérése (Boissier után ford.). (Uo. 1895.) →*Szenczi Molnár Albert*. (Uo. 1897.) Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. (Uo. 1898.) Magyar író és könyvnyomató a 17. században (→*Pápai Páriz Ferenc* és →*Misztótfalusi Kis Miklós* élete). (Uo. 1899.) Balassa és Rimay „Istenes énekei”-nek bibliographiája. (Uo. 1905.) →*Tinódi Sebestyén*. (Uo. 1912.) Erdélyi arcképek és képek. (Kolozsvár, 1926.) Több régi munkát adott ki bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva, így a Régi Magyar Költők Tárának →*Szilády Árontól* félbenhagyott VII. s általa szerkesztett VIII. kötetét, Várad K. Mihálynak a →*Bethlen Gábor* halálára írt „Prodromus funestus”-át (1898.), A Bethlen Elek temetésén 1697-ben elmondott halotti emlékverset és Misztótfalusinak egy ismeretlen művét (1895.), valamint →*Balassa Bálint* minden munkái”-t (1923.).

Dézsi Lázár György (Dés, ? – ?Nagyenyed. 1773. okt. 25.) ref. püspök. Désen tanult egy ideig. Nagyenyeden folytatta iskoláit, míg 1736-ban külföldre ment s ezévi szept. 17-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be hallgatónak, melyen 1738 nyarán is ott volt még. Hazatérve, Alsórákoson, 1740-ben pedig Nagyenyeden lett pap. A →*nagyenyedi egyházmegye* 1758-ban →*esperesnek*, az →*erdélyi egyházkerület* 1765-ben →*őjegyzőnek* választotta. Ez utóbbi minőségében 1767 júniusában püspökségre következett. de esperesi állását is megtartotta. – *Művei:* De libro vitae (Apoc. III. 5.). (Oderafrankfurt, 1738.) Halotti tanítás Bíró Anna asz-

szony felett. (Kolozsvár, 1753.) Halotti prédikáció Toroczkai Péterné Keczei Borbála felett, 1757. (Uo. 1759.) Oratio exequialis super funere Petri Toroczkai (Az előbbinek függeléke). A kegyes beszélgetésről íratott oktatás (Osterwald után ford.). (Nagyszeben, 1761.) Hór hegye... (Gyászbeszéd → *Hermányi Dienes József* felett.) (Kolozsvár, 1763.) Kéziratban maradt munkája is volt. Gyászverset írt az id. → *Verestói György* halálára (1765.).

Dézi (Hockmar) Márton (Dés, 1639. – Nagyenyed, 1691. júl. 24.) ref. tanár. Désen kezdett tanulni. 1654-től Nagybányán, majd Sárospatakon folytatta tanulását, ez utóbbi helyen 1661. jún. 4-én iratkozván be a → *togatusok* sorába. Itt → *köztanítói* tisztelet is viselt, utána nevelősködött, míg 1665. márc. 19-től ezévi szept. 9-ig kollégiumi → *senior* volt. Ekkor külföldre indult s nov. 19-én a leideni egyetemnek lépett a hallgatói közé. Négyévi itt időzés után hazatérve, 1670-ben lelkész lett Kézdivásárhelyen, hol még ebben az évben → *esperessé* választotta a → *kézdí egyházmegye*. Innen a következő évben tanárnak vitték Nagyenyedre. Coccejanus elvei miatt a Radnóton 1673. jún. 16-án összeült egyházi gyűlés elé idézték, mely eltiltotta meggyőződése hirdetésétől. Ám ő ezután is annak szellemében tanított, miért 1684–85-ben heves vitát kellett folytatnia → *Pósházi János*sallal. Irodalmi működésének egyetlen terméke látott napvilágot: *De visu*. (Leiden, 1666.) A radnóti gyűlés elé terjesztett Apológiája és Pósházi elleni latin Replicája elveszett, de ez utóbbinak magyar kivonata (Summája az Pósházi uram Syllabusára való Replicának) fennmaradt. Egyébiránt valószínűleg ő a szerzője az Osdolai Kun István által Kolozsvárt 1677-ben közre bocsátott s azután több kiadást ért „Hétnapi útítárs” c. imakönyvnek is. Gyászbeszédet tartott 1685-ben Pápai Páriz Ferencnének és 1688-ban Bánffy Dénesné Bornemisza Katának a temetésén, csak hogy ezek szintén nem maradtak fenn. Üdvözlő verset írt → *Csuzi Cseh Jakab*hoz (1660.), → *Szathmárnémethi Mihály*hoz (1661.), → *Eszéki T. István*hoz (1666.), → *Pápai Páriz Ferenc*hez (1680.), valamint II. Apafi Mihály fejedelmi beiktatására (1684.) – Unokaöccse volt → *Sárpataki Mihály*nak és apósa → *Szilágyi Péter*nek.

Irodalom: Zoványi Jenő: A coccejanismus története (1890.), *Uő.*: D. M. (Prot. Szle. 1898.), *Uő.*: A coccejanismus hatása a magyar reformátusokra.

Dézi Zsigmond (Dés, 1689. – Székelyudvarhely, 1728.) ref. tanár. Nagyenyeden tanult, hol → *seniors*ágot is viselt. Azután külföldre menván, 1714. okt. 4-től Franekerben, 1715. máj. 4-től Leidenben, 1717 júniusától ismét Franekerben volt egyetemi hallgató. Hazájába visszatérve,

1719-ben zilahi másodpap, 1723-ban székelyudvarhelyi *rektor* lett. *Műve:* De bonis operibus. (Leiden, 1717.) Respondeált az „exegesis typi serpentis aenei” (1717.) tárgyában tartott viták egyikén.

Dianiska András (Batizfalva, 1840. aug. 9. – ?, 1906. jún. 2.) ev. lelkész. A gimnáziumot Lőcsén, Rozsnyón és Késmárkon, a teológiát Eperjesen végezte. 1862-ben külföldre ment s Rostockban, Erlagenben és Bécsben gyarapította ismereteit. Két év elteltével hazajövéen, először szülőhelyén, 1879-től Zágrábban volt lelkész, ahol egyszersmind az egyetemen előadta a magyar nyelvet. 1882-ben lőcsei lelkész lett s mint ilyent 1902-ben → *esperessé* választotta a → *hat szabad kir. városi egyházmegye*, mely azonban 1904-ben feloszolván, megszűnt e hivatala. 1888-tól az egyetemes → *gyámintézet* tisztsági egyházkerületi elnöki tisztelet ő viselte. – Egyházi és iskolai tárgyú számos cikke 1860-tól hazai és németországi, leginkább német nyelvű közlönyökben jelent meg. Külön kiadva egyházközségi és gyámintézeti jelentéseken kívül a következő munkái vannak: Gyámintézeti beszéd (szlovákul). (Budapest, 1878.) Gastpredigt. (Zágráb, 1878.) Abschiedspredigt. (Uo. 1882.) Antrittspredigt. (Lőcse, 1882.) Néhai Okolicsányi Zsedényi Kálmán emléke. (Uo. 1882.) Zur Erinnerung an die Lutherfeier in Leutschau. (Uo. 1883.) Die Arbeit des Gustav Adolf Vereins und die Tätigkeiten der Frauen auf diesem Gebiete. (Késmárk, 1884.) Kéziratban maradt magyarul is, németül is kidolgozva a lőcsei egyház és lyceumának története.

Dicsőfi (1870-ig Rosztomili) József (Balmazújváros. 1859. júl. 6. – Debrecen, 1920. aug. 31.) ref. lelkész. A gimnáziumot 1877-ben, a teológiát 1881-ben végezte Debrecenben, hol azután egy évig gimn. segédtanár, egy évig kollégiumi → *senior* volt. 1883 őszén külföldre ment s Lipcsében és Marburgban gyarapította ismereteit. 1885-ben hazajöve, Debrecenben → *káplánkodott*, míg 1887 februárjában segédtanár lett a → *teol. akadémián*, melyre ezévi májusában rendes tanárrá választott. 1890-ben ugyanott lelkészi állást foglalt el. 1905-től 1911-ig egyházkerületi főjegyzőséget viselt. 1908-tól választmányi tagja volt a → *Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*, 1917-ben pedig a teológia díszdoktorává avatta a debreceni egyetem. – Sokáig munkatársa volt a → *Debreceni Prot. Lapnak*, szerkesztette a Hittanszaki Önképző Társulat Közlönyét az 1880–91. tanévben. – *Művei:* Debóra éneke (Db. Prot. Lap. 1885.). Sullamith. (Debrecen, 1886.) A synoptikus evangéliumok kritikája és apológiája. (Debreceni akadémia évkönyve, 1888.). A tékozló. (Debrecen, 1888.) Evangéliumi elmélkedések. (Uo. 1893.) Templomi gondolatok (2 k.). (Uo. 1901. és 1928.) – úgyszintén azok az alkalmi dol-

gozatok, melyeket lelkészi beköszöntésekor (1890.), a felsőbányai templom felavatásán (1896.), a debreceni kollégiumi ifjúság új zászlójának felavatásán (1905.), a szatmári templom százéves ünnepélyén (1908.), →*Bocskay* (1907.) és Calvinus emlékünnepén (1909.) s a reformáció 400 éves fordulóján (1917.) mondott el, valamint „Egyedül hit által” (1887.), „Mik vagyunk mi?” (1894.), „Az ezredik óév és az ezeregyedik tavasz” (1896.), „A templomi... istentisztelet becse” (1897.), „Gondolatok az új század legelső bűnbánati napjaiban” (1901.), „Ki tud igazán mulatni?” (1908.) címmel közre bocsátott prédikációi. Jelentékeny részt vett a bibliafordítás akkori revíziójában.

Diocesis, a →*tiszánimeni ref. egyházkerület* →*superintendentens* →*seniorainál* és az erdélyi ref. egyház kezdő korszakában gyakran előforduló neve az →*egyházmegyének*.

Dionysiani articuli, a nagysajói és tekei káptalanok részére Alesius Dénes által készített egyházigazgatási szabályzat, de fordulnak elő e néven azok a szintén Alesius által szerkesztett cikkek is, melyeket a szász lutheránusok 1572. évi püspökválasztó zsinata fogadott el. Emezek legteljesebben közölve Hanernél (*Historia ecclesiarum Transsylvanicarum* 290. s köv. l.), az igaziak pedig →*Bodnál* (*Historia Hungarorum ecclesiastica*, I. k. 288. s köv. l., magyarul Erdélyi Prot. Közlöny, 1892., 365, s köv. l.).

Diósi András (Nagybánya, 1663. v. 1664. – ?, ?) ref. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment s 1687. jan. 29-én Franekerben, ezévi ápr. 7-én Leidenben iratkozott be az egyetemre, de később visszatért Franekerbe. Hazatérve, 1694-ben és 1705-ben radnóti lelkészként fordul elő, de egyebet nem tudunk róla. – *Műve:* De conscientia. (Franeker, 1689.) Üdvözlő verset írt →*Felfalusi József*hez (1689.).

– Természetesen más személy volt a bajmóci egyházkerület hasonló nevű püspöke, ki 1626–1627-ben töltötte be ezt a tiszteletet.

Diószegi Bónis Mátyás (?Bihardiószeg, 1622. – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben 1639. márc. 16-án lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. Később külföldre is ellátogatott, s 1647. aug. 3-án a franekeri, ugyanazon hónap 22-én a leideni, 1648. febr. 23-án a groningeni egyetemre iratkozott be. Visszatérvén 1650-re hazájába, először Szentjaboron, körülbelül 1654-ben Biharon, 1664-ben Hajdúszoboszlón, 1668 után Püspökladányban lett lelkész. Híve volt a puritanizmusnak. – *Műve:* Az részegesnek gyűlölséges... állapotja (Junius Florilegus után ford.), (Leiden, 1649.). Respondens volt egy groningeni egyetemi vitán (1648.), mely tulajdonképpen a magyar puritánusok törekvéseire vonatkozott.

Diószegi István (Debrecen, ? – Csenger, 1749.)

ref. lelkész. Debrecenben tanult és 1723 tavaszától 1724 tavaszáig →*seniorságot* viselt. Azután külföldre ment s 1725-től az utrechti egyetemen teológiával és orvosi tudományokkal foglalkozott, mely utóbbiaknak 1727. febr. 4-én doktorává avatták. Visszatérte után →*rektor* lett Máramaroszigeten, 1731-ben pedig lelkész Csengerben. Teol. *műve:* De velamine oculorum Sarae in Geneseos XX. comm. 16. (2 r.) (Utrecht, 1725–26.) Üdvözlő verset írt egy idegenhez (1727.) és →*Zágoni Gábor*hoz (1726.)

Diószegi Kalmár Pál (? , 1628. v. 1629. – Nagykálló, 1663. körül) ref. esperes. Tanult Debrecenben, ahol 1647. nov. 29-én lépett a felsőbb tanulóknak sorába. Külföldre menvén, 1652. máj. 9-én a leideni, 1653. júl. 13-án a franekeri, mindjárt ezután aug. 25-én a groningeni egyetemnek iratkozott be hallgatójául. Hazajöve, 1656 tavaszára nyírbátori, 1658-ra pedig nagykállói pap lett. A →*szabolcsi egyházmegye* vagy még ez évben, vagy a következőben →*esperesévé* választotta, de már 1663 körül meghalt. – *Művei:* Disputatio logica de combinatione argumentorum (2 r., a másodiknak a címében az utolsó szó helyett „axiomatum” áll.). (Leiden, 1652. és 1654.) De conjugio. (Uo. 1654.) Héber üdvözlő verseket írt →*Báthory G. Mihály*hoz (1653.), →*Kismarjai V. Pál*hoz (1653.), →*Debreceni Kalocsa János*hoz (1654.) és →*Szepsi Korocz András*hoz (1654.). Respondens volt a „De causae efficientis divisione” (1652.) és „De justificatione” (1652.) tartott vitákon.

Diószegi Kis István (Bihardiószeg, 1635. körül – ?Bihardiószeg, 1698. jún. 22.) ref. püspök. Bihardiószegen kezdte tanulását. Ezt Nagyváradon folytatta, ahonnan 1657-ben Berettyóújfaluba ment →*rektornak*. Majd 1660-tól Debrecenben tanult, hol egyúttal kántorságot is folytatott. Külföldre menvén, 1663. okt. 31-én Franekerben, 1664. júl. 6-án Groningenben iratkozott be az egyetemre. Innen aztán visszatért amoda, s 1666 februárjában teol. doktorságot szerzett. Miután Angliában is megfordult, hazajött, s még ez év folyamán tanári állást foglalt el Debrecenben. 1668 tavaszán lelkész lett szülővárosában, s mint ilyen 1682-ben vagy 1683 első felében az →*érmelléki egyházmegye* →*esperessé*, 1689-ben a →*tiszántúli egyházkerület* főjegyzővé, 1693. okt. 2-án püspökké választotta. – Főleg írói munkásságával tett szert hírnévre. *Művei:* De paschate. (Franeker, 1664.) De apparitione spirituum. (Uo. 1666.) Lelki fegyver (Van Diest Henrik által németről hollandra átültetett imák fordítása). (Hely n. 1666.) (Számítalan kiadása van, melyek közül az utolsó 1851-ből való.) Kiosztatott talentom (Prédikációk). (Debrecen, 1679.) Könyörgések... (Az előbbinek a végén.) A sz. generalis gyűlésbe tett némely deliberatumok és azok felől

való tanítás. (Uo. 1682.) Igen sok prédikációja kéziratban maradt. Üdvözlő verset írt Eszéki T. Istvánhoz (1664.) és Veszprémi B. Istvánhoz (1666.), gyászverset a Köleséri Sámuel halálára (1683.).

Irodalom: Tóth Ferenc: Túl a tiszai... püspökök élete (1812.)

Diószegi Kis János (Bihardiószeg, 1708. körül Erdőbénye, 1782.) ref. lelkész, valószínűleg unokája az előbbinek és fia a következőnek. Tanult Marosvásárhelyen, hol 1729 májusától 1730 márciusáig →seniorságot viselt. Ezután külföldre menvén, 1730. júl. 5-én a marburgi egyetem hallgatói közé lépett. Innen visszatérve, először udvari pap lett Olthévízen, 1735 őszén Sárospatakon foglalt el lelkészi állást, amelytől 1742 júniusában elmozdította az →*egyházkerület*, de szeptembertől újra folytatta hivatalát. 1752-től Ónodon, 1756-ban Sajóecsegen lelkészkedett. Később lemondván tisztéről, Erdőbényére vonult. – *Művei:* De plerophoria. (Marburg, 1731.) Hugo Grotiusnak a ker. vallás igazságáról írott könyvei (A hetedik könyvet maga írta). (Uo. 1732.) (A svéd király költségén jelent meg „Egy bujdosó magyar” álnév alatt.) Isten háza drágaköve (Gyászbeszéd →*Szathmári Paksi Mihály* felett, 1744.). (Kolozsvár, 1748.)

Diószegi P. Sámuel (Bihardiószeg, 1675. körül Bihardiószeg, 1713. márc. elején) ref. lelkész, D. Kis István fia. Bihardiószegen kezdte tanulását, mit aztán Debrecenben folytatott, 1691. máj. 13-án levén →*togatussá*. Külföldre is ellátogatván, 1697. aug. 5-én a franekeri egyetemre iratkozott be. 1698-ban visszatérve hazájába, éppen akkorra elhalt atyjának lelkészi állását vele töltötték be Bihardiószegen. – *Műve:* De nomine novo ex Esa. LXII. vers. 2. (Franeker, 1698.) Gyászverset írt a →*Szilágyi Tönkö Márton* halálára (1700.).

Diószegi Sámuel (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, Sárospatakon tanult, honnan kimenvén miskolci →*rektorságra*, 1669-ben ott működött. Onnan visszatérve Sárospatakra, az elűzött kollégiummal ő is vándorútra kelt, s a Gyulafehérvárt való letelepedéskor →*seniorságot* viselt egészen 1675. júl. 12-ig. 1680 elején Dobravicán, 1681-ben Bojton. 1687-ben Giródtótfaluban lelkészkedett. – *Műve:* Holt eleven Phoenix (Gyászbeszéd Bocskay István bujdosó zemplénavarmegyei főispán felett). (Kolozsvár, 1674.) („Szomorú halotti pompa” c. gyűjteményben.) Üdvözlő verset írt →*Nánási V. Gábor*hoz (1675.).

Diószegi Sámuel (Debrecen, 1760. dec. 29. – Debrecen, 1813. aug. 2.) ref. esperes. Debrecenben tanult. 1775. ápr. 27-én lépve a felsőbb osztályok elsőjébe. 1783-ban →*köztanító*. 1784 tavaszán pedig hajdúböszörményi →*rektor* lett. 1787 őszén ideiglenes tanárnak ment Kecskemétre,

honnan félév múlva külföldre indult s a göttingeni egyetemnek lett hallgatója. Hazájába visszatérve, 1789 májusában Hajdúnánásra, 1793-ban Hajdúböszörménybe, 1802 tavaszán Debrecenbe választották meg, hol 1803 őszéig ispotályi, ettől fogva belvárosi pap volt. A →*debreceni egyházmegye* 1806-ban jegyzőjévé, 1809-ben →*esperesévé*, a →*tiszántúli egyházkerület* ugyanez évben főjegyzőjévé választotta. – Érdemei a növénytan terén kimagaslók, de az egyházi irodalomban is figyelemre méltó működést fejtett ki. Ily irányú művei: Prédikáció... (A szatmári új templom fölszentelésén). (Debrecen, 1808.) Erkölcsi tanítások prédikációkban (2 k.). (Uo. 1808.) Halotti tanítás... (Szombathi István felett). (Uo. 1810.) Egy pár éneket is írt.

Irodalom: S. Szabó József: D. S. emlékezete (Prot. Szle, 1897.)

Diószegi ref. egyházmegye, a XVI. századtól kezdve gyakran előforduló neve az →*érmellékinek*.

Dislocatio, az egyházmegyei gyűléseknek az a ténykedése, amellyel egy időben a lelkészi hivatalokba elhelyezték a helynélküli és helyüket változtatni óhajtó lelkészeket, sokszor azonban olyanokat is, akikről az →*egyházmegye* állapította meg, hogy közérdekből van szükség az addigi egyházukból való távozásukra.

Disputatio (= vitatkozás), tudományos kérdések felőli szóharc, amelyet főként a különböző vallási irányok hívei s főként a XVI. században nyilvánosan folytattak egymással Magyarországon a prot. partialis és →*generalis zsinatok* alkalmával régebben rendszerint tartottak disputatiót egyes hittételekről, leginkább a lelkészavatást megelőző vizsgálattal kapcsolatban. A külföldi prot. egyetemeken és a magyar prot. felsőbb iskolákon szintén szokásban volt az újabb időkig disputatiók tartása, melyekre az egyik fél (respondens vagy az opponensekkel szemben defendens) többnyire kidolgozott értekezéssel állván elő, az közre is bocsátattott. Ezeket aztán vagy maga szerzette az illető, vagy pedig az elnöki tisztet vivő professzor. Doktori és licentiatusi címért is ilyen disputatióra kellett, sőt néhol még most is kell állani.

Irodalom: Zoványi Jenő: A főiskolai disputatiók és szerzőik (Prot. Szle, 1936.).

Dobai András (? , ? – ? , ?) ev. lelkész, 1540-ben udvari papja lett →*Perényi Péter*nek Sárospatakon, de már 1541 tavaszán Bártfán működött s még 1544-ben ott időzött, ekkor már magyar prédikációkat tartva néha. Majd 1560 őszén →*elsőpap* volt Ungvárt. Egyéb életmozzanata nem ismeretes. „Az utolsó ítéletről” szóló verse a korabelieknek a java közül való.

Dobner Ferdinánd (Sopron, ? – Sopron, 1730.) ev. vallású városi előljáró, Sopronban tanult

mindaddig, míg a külföldet fölkeresvén, 1677 tavaszától a jenai egyetemen bölcsészettel foglalkozott. Innen legkorábban 1679-ben tért vissza szülővárosába, s ott 1689-től haláláig tagja volt a városi tanácsnak, közben hatszor bírói, nyolcszor polgármesteri tisztet is vive. Amellett gondnoka volt egyházának. Városában nyomdát alapított. Városa követeként országgyűléseken is vett részt, melyekről följegyzéseket készített. – *Művei:* Priesterliches Ehren-Schildlein dem weyländ... Johanni Conradi Barthio... (Regensburg, 1692.) Priesterliches Grabmahl... weiland... Christoph Sowitsch... (Uo. 1692.) Üdvözlő verset irt Michaelis Pálhoz magisterré avatásakor (1678.) és búcsúverset → *Palumbini Máté* hazatértekor (1679.).

Fia, **D. Ábrahám Egyed** áttért katolikusként s mint ilyen írta „Sopronyi piros tyúkony” („Oedenburgisches rothes Ay”) c. vitairatát (1719.) a reformáció emlékünnepe ellen.

Dobokai ev. egyházmegye, az → *erdélyi magyar ev. kerületben*, bizonyára a róm. kat. korszakból jött át változatlanul, az 1876-ban megszűnt régi Doboka vármegyéről kapván nevét. 1557-ből ismeretes az → *esperes* neve, ki Mókus Albert borsai I. volt.

Dobokai ref. egyházmegye, a → *széki egyházmegye* nék régi elnevezése.

Dobos János (Óbuda, 1804. ápr. 14. – Cegléd, 1887. febr. 3.) ref. lelkész. Tanult 1816-tól Kecskeméten és 1819-től Debrecenben, ahonnan 1826-ban → *rektornak* ment Lovasberénybe. 1829-től → *káplánkodott*, míg 1831-ben Óbudára, 1844-ben Kömlődre, 1845-ben Pécelre, 1852-ben Tahitótfaluba, 1854-ben Ceglédre választották lelkésznek. Az 1847–48. országgyűlésen prédikátori tisztet vitt. A → *dunamelléki egyházkerületek* tanácsbírája s 1860-tól 1882-ig főjegyzője volt. Részt vett a → *debreceni zsinaton*. – A prot. unióért és a pesti prot. főiskola létesítéséért buzgó harcolt úgy szóval, mint tollal. Irodalmi téren általában véve jelentékeny működést fejtett ki. Egyházi érdekű cikkei nagyjából a → *P. E. I. L.*-ben jelentek meg, melynek, különösen a Török–Székács-félének egyes évfolyamai maradandó értékű és a maguk idejében feltűnést keltő dolgozatokat közöltek tőle. Számos prédikációját és imáját bocsátották közre különböző folyóiratok, p. o. a Török–Székács és Fördös–Szász-féle vállalatok. Önállóan kiadott művei: *Lelki énekek* (Albertini után). (Pápa, 1842.) A Pesten felállítandó ref. középponti főiskola szerkezeti terve (Spiller P. pályaművének kivonatos fordítása). (Kecskemét, 1843.) Utolsó egyházi beszéd az 1848. évi országgyűlés alatt. (Pozsony, 1848.) *Bibliai történetek...* (Pest, 1851.) (VIII., a II.-től módosított kiad. 1876.) *Ker. imák...* (Uo. 1855.) (V. kiad. 1890.) Egyházi beszédek. A

földművelő házában és házán kívül. (Uo. 1860.) Az úri ima a keresztyénség magasabb szempontjából. (Uo. 1861.) A gyermek imái és első vallásos érzelmei. (Uo. 1861.) (III. kiad. 1876.) *Homíliák* régibb és legújabb modorban. (Uo. 1862.) (II. kiad. 1873.) *Közönséges vasárnapi tanítások 1850–1880.* (Budapest, 1885.) *Ünnepi tanítások.* (Uo. 1886.) *Közönséges népszerű vasárnapi tanítások 1830–1850.* (Uo. 1886.) *Halotti beszédek.* (Uo. 1887.) – továbbá *gyászbeszédei* id: → *Báthory Gábor* (1842.), *Stromszky Adolf* (1849.), → *Mihó László* (1856.) és → *Szilády László* (1862.) felett. Egyházi beszédei közt azonban nem kevés a fordítás. Szerkesztette az 1862. évi Egyházi Almanachot. Sok dolgozata maradt, kéziratban.

Irodalom: Önéletrajza 1885-ben megjelent kötetének elején. *Révész Imre:* *Biblia és hazafiság* (Prot. Szle, 1928.)

Dobrai Csulak Sámuel (? – ?) ref. lelkész, 1637-ben Nagybányán tanult. Lelkész korában 1645-ben Dabolcon, azután valahol másutt, 1648-ban újra Dabolcon, 1660-ban Szatmáron a hóstáton, majd 1673-ban Salánkon működött. – Ekkor írta *művét*, mely csak jóval később látott napvilágot: *Lelki olaj...* (Kolozsvár, 1730.)

Dobrai Gácsi Bálint (? – ?) Nagykaroly, 1650 nyara) ref. esperes, 1618-ban még Sárospatakon tanult, majd → *rektor* volt Beregszászon, ahonnan külföldre menvén, 1622 őszétől az oderafrankfurti, 1623. ápr. 23-ától a franekeri egyetemen gyarapította ismereteit. Hazájába visszajöve, 1631 tavaszán Huszton lelkészkedett, majd mint nagyszőlősi lelkész 1635-től az → *ugocsai egyházmegye* → *esperesi* tisztét viselte, 1639-ben Nagyecsedre ment → *elsópapnak*, s 1646 első fele után valamikor a → *középszőlősi egyházmegyében* foglalta el az esperesi állást. Mint már nagykarolyi lelkész halt meg. – *Műve:* *Gyászbeszéd* iktári gr. Bethlen Péter felett („Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Nagyvárad, 1646.) *Gyászverset* írt a Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna halálára (1622.).

Dobsinai egyezség, a → *tiszai ev. egyházkerületben* 1743. jan. 11-én Dobsinán jött létre nehéz küzdelmek után. Ennek értelmében most már önként csatlakoztak ehhez a kerülethez a gömörvidékiek is, sőt az ő 1741-ben külön választott püspökük lett az egész kerületnek püspöke, meghatározatván, hogy a püspök ezentúl felváltva fog választatni egyfelől a szlovák vagy magyar, másfelől a német egyházakban szolgáló lelkészek közül. Az egyezséget (coalitio) azután is többször megerősítette a kerület, 1782. jan. 18-án pedig megtoldotta az eperjesi egyezséggel, mely az 1772-ben visszacsatolt szepesi tizenhárom várost a német egyházakhoz csatolta a püspökválasztás szempontjából. Az 1863. júl. 22-én tartott köz-

gyűlés hatályon kívül helyezte az egészet, kimondván, hogy a püspök minden megkötöttség nélkül az összes lelkészek közül lesz azontúl választandó.

Dóczi Imre (Vily, 1849. szept. 30. – Debrecen, 1930. nov. 11.) ref. egyházkerületi középiskolai felügyelő. Tanult Sárospatakon, 1869-ben végezve a gimnáziumot, 1873-ban a teológiát. Egyévi katonáskodás után két évig neveléssel foglalkozott. 1876-ban nagykőrösi, 1887-ben debreceni gimn. tanár lett. 1898-ban a *→tiszántúli egyházkerületbe* középiskolai felügyelővé választott. 1910-től egyházkerületi tanácsbírótságot is viselt s pár évtizedig rendes tagja volt a *→konventnek*, valamint póttagja a *→budapesti I. és rendes tagja a →budapesti II. és III. zsinatnak*. Az *→Országos Ref. Tanáregyesületnek* kezdettől fogva elnöke. a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1917-től választmányi tagja, a debreceni egyetemnek 1917-től teol. díszdoktora volt. – Egyházi érdekű *művei*: Rézmetsző diákok (Debreceni gimn. értesítő, 1895.). Az újkori gimnázium (Uo.). Nevelésügyi feladatok a ref. egyházban. (Debrecen, 1916.) Emlékkönyv Dóczi Imre tanügyi közszolgálatának negyvenesztendő jubileumára. (Uo. 1917.)

Irodalom: S. Szabó József róla tartott emlékbeszéde (1931.).

Dóczy Gedeon (Miskolc, 1832. nov. 17. – Debrecen 1911. máj. 16.) ref. tanár. Miskolcon tanult. 1844 januárjáig, midőn Sárospatakra ment. Miután az 1854–55. tanévben Lőcsén időzött, a következő tanévben pedig Sárospatakon a gimnáziumra előkészítő osztálynak *→köztanítója* volt, három évet nevelősködéssel töltött. Majd 1859-től a miskolci ref. leánynevelő intézetnek, 1872-től a sárospataki állami tanítóképezdének, 1874-től a debreceni ref. felsőbb leányiskolának volt igazgatója, mely az ő buzgóságának köszönhető magasabb színvonalra emelkedését, úgyhogy 1893-ban tanítóképezdei igazgató lett. 1908-ban nyugalomba lépett. A pedagógiai irodalom terén szorgalmas munkásságot fejtett ki.

Doleschall Mihály Dénes (Besztercebánya, 1783. jan. 10. – Modor, 1846. okt. 6.) ev. lelkész. Besztercebányán kezdte tanulmányait. Ezt aztán Selmecebányán és Pozsonyban folytatta, majd külföldre ment s 1805. máj. 22-én a wittenbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Visszatérvén, 1807-ben Miaván lett másodpap, majd 1811-ben Vágújhelyre, 1829-ben Modorba választották lelkésznek. – *Művei*: Die wichtigsten Schicksale der ev. Kirche in Ungarn vom Jahre 1520–1608. (Név n. Lipcse, 1828.) A modori templom fölszentelésének ünnepe (szlovákul az egyházközség történetével). (Pozsony, 1835.)

Doleschall Sándor Ede (Modor, 1830. nov. 6. – Bp. 1893. febr. 6.) ev. lelkész, az előbbinek fia.

Tanult szülővárosában, Pozsonyban és a bécsi teol. intézetben. Nevelősködés után 1855-ben tanár lett Selmecebányán, 1858 júniusában lelkész Besztercebányán. 1865-ben *→esperessé* választotta a *→zólyomi egyházmegye*. 1875 áprilisától Budapesten lelkészkedett haláláig. Itt mind a *→bányai egyházkerületnek*, mind az egyetemes egyháznak levéltárnoka volt, azonkívül a Luther-társaságnak kezdettől fogva első alelnöke, 1891-től pedig tb. alelnöke, a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* választmányi tagja. – *Művei*: Predigt gehalten bei der Eröffnung des Sohler Senioral-Convents. (Besztercebánya, 1859.) A szenvedő hazának vigasza (Prédikáció). (Uo. 1861.) Esperesi székfoglaló beszéd (szlovákul). (Pozsony, 1865.) Predigt gehalten bei der Verfassungsfeier. (Besztercebánya, 1867.) Konfirmálandók oktatása (szlovákul). (Uo. 1870.) (II. kiad. 1872.) Luther Márton kis kátéja (szlovákul). (Uo. 1872.) (II. kiad. 1878.) Synodalia. (Uo. 1873.) (Szlovákul is.) Evangelischer Confirmander Unterricht. (Budapest, 1878.) (II. bőv. kiad. 1882., IV. kiad. 1891.) Gebet am Neujahrstage. (Uo. 1881.) Luthers Testament. (Uo. 1881.) (II. kiad. 1881.) Die Silleiner Synode (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 1881.). M. Luther (Előadások). (Uo. 1884.) Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde. (Uo. 1887.) Altergebet. (Uo. 1887.) Eine aufgefundene Luther-Reliquie. (Uo. 1887.) (Magyarul is.) – továbbá Szeberényi János (németül 1857.), gr. Széchenyi István (németül 1860.) és Ruttkay István (magyarul 1871.) emlékére, valamint Kolbenheyer Ferenc (németül 1881.) és Győry Vilmos (magyarul 1885.) felett tartott beszédei. – Apósa volt *→Majba Vilmosnak*, veje *→Raabe Károly Ágostnak*.

Dombi Lajos (Szilágysámsón, 1853. febr. 25. – ?Gyula, 1920. dec. 23.) ref. lelkész. A gimnáziumot Zilahon 1871-ben, a teológiát Debrecenben 1875-ben végezte. Ettől fogva *→káplán* volt 1877-ig, amikor Somkerékre ment lelkésznek. 1879-ben Kémeren, 1884 tavaszán Nagyváradon, 1889 tavaszán Gyulán lett lelkész. A *→békésbánati egyházmegye* 1902 őszén *→esperesnek* választotta s e hivatalt 1913 tavaszáig töltötte be. – *Művei*: az egyházi lapokban közölt cikkein, számos versen és elbeszélésen kívül: Egyházi beszéd Nagyváradon... kibúcsúzása alkalmából. (Nagyvárad, 1889.) Beszéd a nagybecskereki templom megnyitása alkalmával. (Budapest, 1892.) Egyházi beszéd 1896. márc. 15. (Gyula, 1896.) Ima és emlékbeszéd 1898. márc. 15. (Uo. 1898.) Alkalmi beszéd (Uo. 1898.) Templomszentelési beszéd. (Uo. 1900.) Ima Szabó János esperes síremlék-leleplezési ünnepélyén. (Uo. 1903.) Felvilágosítás. (Uo. 1904.) Ünnepi beszéd

reformáció- s Rákóczy-émlékünnepén. (Uo. 1905.) → *Feyér Gyula* életrajza és munkálkodása (Jónás Andrással). (Hosszúfalu, 1912.) → *Garzó Gyula* emlékezete. (Gyula, 1912.) Esketési beszéd a gyomai templom százados emlékünnepén (Másokkal együtt). (Mezőtúr, 1914.) Przemysl visszavételekor. (Gyula, 1915.) Esketési beszéd és ima. (Gyula, év n.) Fohász. (Uo. év n.) Október 6. (Uo. év n.) – továbbá a Miskolczy Mihály (1886.), Jancsovics Pál (1894.), Rác János (1897.), Nuszbek Sándorné Balog Emmuska (1901.), Szabó János (1903.) és → *Garzó Gyula* (1912.) emlékezetét örökítő füzetei.

Domidoctus, a csupán hazai iskolákat végzett, külföldet nem járt lelkész és tanár.

Domján Elek (Vásárosfalu, 1869. okt. 30. – Nyíregyháza, 1938. okt. 24.) ev. püspök. A gimnáziumot Sopronban végezte, hol teológiát is hallgatott. 1891-ben külföldre ment s két évet Tübingenben töltött. Hazatérte után → *káplán* lett Miskolcon, 1897-ben lelkész Fancsalon, honnan 1907-ben Sátoraljaújhelyre választották meg. 1926-ban teol. doktorságot szerzett Debrecenben. A → *tiszavidéki egyházmegye* 1921-ben → *esperesévé*, a → *tiszai egyházkerület* 1937-ben püspökévé tette. Ez évtől fogva Nyíregyházán lelkészkedett. – *Művei*: A vallásügy a szécsényi országgyűlésen 1705-ben (Ev. Őrálló, 1905.). Az áldozati cultus. (Debrecen, 1926.) Magyarra fordította II. Rákóczi Ferenc önéletrajzát (1903.).

Domján István (Torda, 1863. jan. 1. – Sepsiszentgyörgy, 1902. szept. 28.) ref. tanár. Tordán tanult az elemi iskolában s a gimnázium első három osztályában. A többi 1881-ben Kolozsvárt végezte, ahol azután kilenc szemeszteren bölcsészhallgató volt. 1886-ban segéd-, 1887-ben helyettes, 1889-ben rendes tanára lett a sepsiszentgyörgyi gimnáziumnak. 1902. szept. 1-én nyugalmába lépett. – *Egyházi vonatkozású művei*: Kemény János fejedelem-sége (Értesítő, 1889.). Kemény János fejedelem. (Sepsiszentgyörgy, 1890.) A sepsiszentgyörgyi... ev. ref. Székely–Mikó-kollégium alapításának története. (Uo. 1892.) A sepsiszentgyörgyi... ev. ref. Székely–Mikó-kollégium története (2 k.). (Uo. 1893. és 1898.) → *Cserei Mihály*, a kálvinista (Erdélyi Múzeum, 1894.)

Irodalom: Péter Mózes: Emlékbeszéd (Sepsiszentgyörgyi értesítő, 1903.).

Domján János: (Miskolc, 1905. okt. 11.) ref. lelkész. Miskolcon 1924-ben végezte a gimnáziumot. Teológiát Budapesten hallgatott 1928-ig, amikor külföldre ment. Hazajöve, → *káplán*, majd hitoktató, később lelkész lett Budapesten. Miután hallgató volt az egyetem bölcsészeti karán, 1932-ben doktorságot szerzett rajta, majd 1933-ban teol. magántanárságot Pápan az ószövetségi tudományokból. – *Művei*: A deuteronom-

mium kultuszi törvényei. (Budapest, 1932.) Mózes. (Pápa, 1934.) Isten hőse Japánban. (Budapest, 1935.) Vele szentül élek. (Uo. 1941.) A próféták lelke. (Uo. 1942.) Az ószövetség. (Uo. 1944.)

Domokos Lajos (Debrecen, 1728. – Kóly, 1803. nov. 18.) ref. vallású világi. Debrecenben végezte iskoláit. Azután külföldre rándult s 1748-ban az utrechti egyetem hallgatója volt. 1751-től jegyzője, 1763-tól főjegyzője, 1774-től főbírája volt Debrecennek, de ez állásától 1786-ban elmozdította a → *Helytartótanács*. 1790-ben aztán Bihar vármegyének lett alispánja és országgyűlési követje. – A lelkészi kar és a világi elem között a XVIII. században kitört viszályokban élénk szerepet játszott s nagy ellenfelének, → *Sinai Miklósnak* megbuktatásában tevékeny részt vett. Eközben írta → *Benedek Mihály* támogatásával „*Deductio regiminis ecclesiastici in Hungaria a primis inde reformationis temporibus*” c. munkáját. A → *budai zsinat* tárgyalásainak előkészítésére is szerkesztett egy alkotmánytervezetet. A fennforgó iskolai ügyek megbeszélésére II. József által 1782 március elejére egybehívatott értekezleten → *Hatvani Istvánnal* ő képviselte a ref. egyházat. Fordította az „*Álom II. Józsefről*” c. művet.

Irodalom: Kérészy Zoltán: Visszaemlékezés D. L.... érdemeire (1898.).

Domokos Márton (Tótvázsony, 1697. – Debrecen, 1764. ápr. 3.) ref. vallású világi, az előbbinek atyja. Debrecenben tanult, majd külföldön szintén gyarapította ismereteit, egyebek közt Halléban s 1719-ben Jenában is járván. Hazajöve, Pesten telepedett meg s ügyvédséget folytatott, míg 1725-ben Debrecenben városi jegyző lett. 1735-től évről évre ismét megválasztott főbírája volt a városnak, egészen haláláig. – Sokoldalú képzettsége mellett hitbuzgóságával és városa érdekeinek minden fölé helyezésével tűnt ki. Így tetemes része volt abban, hogy a nagyenyedi kollégium elvesztette nemcsak a Bethlen Gábortól adományozott debreceni dézsma-részt, hanem még az érte egyezés szerint járó kárpótlást is. A → *tiszántúli egyházkerületek* pénztárnoka s főbírói hivatalánál fogva a debreceni egyháznak gondnoka volt. Irodalmi téren is munkálkodott, szeretett verselgetni s a következő nagyobb műveket adta ki: A keresztyének között ez idő szerint uralkodó romlottságnak kútfejeiről (Osterwald után franciából). (Debrecen, 1745.) A ker. etikának... rövid summája (La Placette után franciából). (Uo. 1750.) Mindkettő névtelenül jelent meg. Kéziratban is maradt munkája. A felette tartott beszédek megjelentek.

Irodalom: Zoltai Lajos: D. M. debreceni főbíró és kora (1909.).

Dósa Elek (Marosvásárhely, 1803. márc. 15. –

Pest, 1867. nov. 19.) ref. tanár. Marosvásárhelyen tanult, 1819. júl. 3-án lépve a felsőbb osztályokba. 1825-ben végezte iskoláit, s már 1826 májusában megválasztott jogtanárnak ugyanoda. Tanszékeének elfogadása előtt azonban hosszabb idei patvaristáskodás után 1828-ban ügyvédi vizsgálatot, 1829-ben jogdoktori szigorlatot állott ki a budapesti egyetemen, majd 1830-ban külföldi egyetemeken járt és csak 1831 elején kezdett hozzá tanári működéséhez. A szabadságharc után sok zaklatást és hosszabb fogságot szenvedett, a tanári hivatalától pedig eltiltattott. 1862 szeptemberében mégis újból megkezdte jogi előadásait, melyeket aztán akkor hagyott abba, mikor 1865-ben a kolozsvári, 1866-ban a pesti országgyűlésre képviselőül küldött. Ez utóbbin a képviselőháznak egyik alelnöke volt. A Magyar Tud. Akadémia 1861-ben levelező, 1865-ben tiszteleti tagjává választotta, a *→marosi egyházmegyének* 1857-ben algondnoka, 1865-ben *→főgondnoka* lett. – Egyházi műve: Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana. (Pest, 1863.)

Irodalom: Szász Béla: Az élet a halálban (1868.), Koncz József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.).

Döbrentei Lajos (Kemeneshögyész, 1761. dec. 12. – ?Uraiújfalu, 1838.) ev. esperes. Tanult Gergelyiben, Nemesdömölkön, végül Pozsonyban hét évig. Ezután egy évig patvaristáskodott Pápán, de ekkor egyházi pályára lépett s 1784 elején Bakonyszentlászlón, 1785 őszén Somlószlón, 1799-ben Bobán lett lelkész. 1802. szept. 13-án *→esperessé* választotta a *→kemenesaljai egyházmegye*. 1817 táján eltávozott az *→egyházmegye* területéről uraiújfalusi papnak, s mint ilyen nem sokára a *→középvasi egyházmegye* tette *→esperesévé*. *→Egyházkerületi* főjegyzőséget is viselt. – *Művei:* azok a halotti beszédek, melyeket Radó József (1816.), Göndöc Ferenc (1830.) és özv. Ajkay Jánosné Takács Lídia (1832.) felett tartott. –

Az ő fia volt *D. Gábor* (1786–1851.), a maga idejében nagy irodalmi tekintély, sokoldalú munkásságú író, kinek egyházi vonatkozással is bír egy pár dolgozata.

Dömötör Bertalan (Dömsöd, 1844. aug. 15. – Tass, 1912. dec. 22.) ref. lelkész. Tanult Pesten, Kecskeméten, hol 1864-ben végezte a gimnáziumot. Teológiát Pesten és Zürichben hallgatott. Innen hazajöve, 1868-tól tanítóképlán volt Dömsödon, majd segédlelkész Kecskeméten, 1871-ben lelkész lett Tasson. – Néhány, az egyházi közlönyökben megjelent cikkén és prédikációján kívül a következő dolgozatait adta ki: Búcsúhangok Koller József felett. (Pest, 1864.) Jézus története és a ker. egyház eredete (Vögelin után ford.). (Kecskemét, 1872.) A tassi ref. egyház

templomépítési pénztárának története. (Bp. 1878.) Ima és egyházi beszéd a... régi templom... bezáratása után. (Kecskemét, 1887.) Egyházi beszéd az 1890–91. XXVI. tc. emlékezetére. (Uo. 1896.) Egyházi beszéd a millenniumkor. (Uo. 1896.) Esketési beszéd vegyes párok egybekelésére. (Uo. 1896.) – Kéziratban is maradtak művei.

Dömötöri Demeter György (? , ? – ? , ?) ev. tanár, dunántúli születésű, hazai tanulása után külföldre menve, 1662-ben a tübingeni egyetemre iratkozott be hallgatónak. 1666-ban gyűjtő körútra indult Németországba az *→eperjesi kollégium* részére, melynek 1668 tavaszától aztán tanára volt, egyúttal az ottani nemesi convictusban aligazgatói tisztet vive. 1673-ban széjjelűzetve a kollégium, neki is távoznia kellett, de bujdosása után 1684-ben megint odahívták tanárnak. Egyéb életeseményei ismeretlenek. – Tübingenben Wölflin professzor számára latinra fordította a *→Sámbár Mátyás* „Három üdvösséges kérdés”-ét s amannak erre három részben írott hosszú cáfolatából egyetemi vitatkozásokon védett is két részt (1665.). – Saját műve: Threnodia... super obitum... Stephani Wittnyedi (Hosszú latin és magyar gyászvers), (Kassa, 1670.) Írt még gyászverset a költő Zrínyi Miklós halálára (1663.) ugyancsak latinul és magyarul.

Drabik Miklós (Strasznic [Morvao.], 1588. dec. 5. – Pozsony, 1671. júl. 16.) a cseh–morva testvérek felekezetének lelkésze. 1614-ben avatták pappá s 1616-ban drohotusici lelkész lett. 1628-ban császári rendelet kiűzve hazájából, Magyarországra jött, hol Lednicén talált menhelyet. Lelkészi tisztét itt is folytatta, de nem éppen feddhetetlen élete miatt paptársai 1643-ban eltiltották hivatalától. Ettől fogva gyakran voltak misztikus látomásai. Az általa kapott kijelentésekben a svédok és a Rákóczyak úgy szerepeltek, mint Isten választott eszközei az evangéliumi hitűek megváltására. Sok csalódás érte ily alapú jóslásaiban, de ez nem csüggesztette el, s *→Comeniust* is megnyerve ügyének, ennek tekintélye révén némi szerephez jutott. Felinus, majd Vetterin puhói ev. lelkészek leleplezni iparkodtak, s a Comenius halála után valóságosan meggyőződött mindenki D. jóslatai értéktelenségéről. Midőn a Wesselényi-összeesküvés részeseivel együtt a prot. lelkészek ellen vizsgálat indult meg, őt is megidéztek mindjárt az első *→delegatum judicum* elébe, mely mint hűtelent, lázítót és istenkáromlót 1671. júl. 16-án Pozsonyban kivégeztette. Halála előtt a jezsuiták zaklatásának sikerült áttértenie a róm. kat. hitre s ekkor a jóslatait is mind visszavonta. Látomásai, melyeket Comenius 1657-ben „Lux in tenebris” c. alatt adott ki, később bővítve többször is napvilágot láttak.

Irodalom: Kvacsa János: Egy álprófeta a 17. században (Sz. 1889.), *Kleinert:* Nikolaus D. (Theol. Studien und Kritiken, 1898.).

Drágffy Gáspár (? , 1516. júl. 2. – ?, 1545. jún. 25.) a reformációt pártoló főnemes. Feleségül vette 1539. jún. 15-én özv. Csáky Demeterné Somlyai Báthory Annát, kit özvegyen hagyott. Szatmár vármegyében s a főispánsága alatt álló Kraszna és Középszolnok vármegyékben lelkesen támogatta a reformátorok működését.

Dragonus Gáspár (Körmend, ? – ?, ?) ev. lelkész. Körmendi papságból ment 1576-ban Sopronba magyar és horvát prédikátornak. Itt magyar iskolát szervezett, melyben tanított is. 1582-ben a róm. katolikusok miatt elveszítvén állását, világi hivatalt vállalt. 1584 júliusában Szombathelyen tartózkodott, míg 1586 elején már újra lelkész volt Körmenden, hol szintén foglalkozott tanítással is. 1588-tól Rábahidvégen, 1591-ben pedig Rohoncon lelkészkedett. – *Műve:* Speculum theologicum. (Monyorókerék, 1591.)

Irodalom: Thury Etele: Dragoni (!) Gáspár és a körmendi főiskola (!) (Sz. 1889. és Prot. Szle, 1895.), *Szóllósi* Antal: Thury Etele „Dragon Gáspár”-ja (P. E. I. L. 1896.) és az ebből támadt vita.

Draskóczy Lajos (Hódmezővásárhely, 1868. márc. Bp. 1942. nov. 2.) ev. tanár. Hódmezővásárhelyen 1886-ban végezte a gimnáziumot. Teológiát 1889-ig Sopronban, azután külföldön hallgatott. Hazatérte után Kassán →*káplánkodott* 1896-ig, midőn lelkész lett Eperjesen. Itt aztán 1905-ben rendkívüli, 1909-ben pedig a →*teol. tanári* képesítés megszerzése után rendes tanára lett a gyakorlati teológiának. A cseh megszálláskor Budapestre került s itt folytatta tanári működését 1923-ig, midőn nyugalomba lépett. – *Művei:* Beköszöntő prédikáció. (Eperjes, 1896.) Ima a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* nagyváradi vándorgyűlése alkalmával. (Budapest, 1903.) Az ev. lelképásztor hivatalában és a szószéken. (Uo. 1905.) Alkalmi beszéd a kassai templom 100 éves örömnepén. (Uo. 1905.) Az egyházi beszéd történeti fejlődése és az alapigéhez való viszonya. (Eperjes, 1908.)

Draskovich György (Bilina, 1515. febr. 5. – Bécs, 1587. jan. 11.) érsek. Bilinában nevelkedett 1527-ig. Miután a krakkói, bécsi, padovai, bolognai és római egyetemeken gyarapította ismereteit, kanonok lett Nagyváradon, majd prépost is, 1558-ban pedig pécsi püspök. A tridenti zsinat 1562–63. évi ülészakára követül küldte I. Ferdinánd. Itt több ízben beszédet tartott, reformokat sürgetve. 1565-ben zágrábi püspökké, majd egyúttal horvát bánná neveztetett ki, s e kettős hivatalában mindent elkövetett a reformáció meggátolására. Miután 1571-ben kalocsai érseki

címet kapott, 1578-ban a győri püspökségre helyeztetett át. A következő évben megyei zsinatot tartott Szombathelyen, melyen szintén a protestantizmus elleni határozatok szolgáltak legfőbb tárgyal. A kir. helytartói és főkancellári tisztet is viselte s 1585-ben bíbornokságot nyert. A jezsuitákat ő hozta Magyarországra másodsor. Az új naptár érdekében nagy buzgóságot fejtett ki. Állítólag 48 egyházat térített vissza a papizmushoz. – Unokaöccse volt Utyeszenics Györgynek. – *Munkái* közül fontos két polemikus könyve: Confutatio eorum, quae dicta sunt a Joanne Calvino sacramentario. (Padova, 1551.) Igen szép könyv a közönséges igaz ker. hitnek régisége és igazsága mellett minden eretnekiségnek ellen (Lerinumi Vince után). (Bécs, 1561.)

Irodalom: Frankl Vilmos: A magyar főpapok a tridenti zsinaton (1863.), *Révész* Imre: Kálvin legelső magyar támadója (1933.).

Drégelypalánki (Palánki) János (Drégelypalánk, ? – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol vagy 1642-ben, vagy 1652-ben kezdte a felsőbb osztályokat. Ha az utóbbiban, akkor 1656. márc. 18-ától Sárospatakon tanult. 1666-ban az →*ungi egyházmegyének* valamelyik T-vel kezdődő nevű egyházában lelkészkedett. A →*gyásztiized* alatt őt is eltávolították állásából, 1689-ben pedig a →*tiszántúli egyházkerületben* viselt valahol lelkészi hivatalt, mégpedig 1692-ben egy L-lel kezdődő nevű községben. – *Művei:* melyek majdnem kivétel nélkül latin címük mellett is mind magyar nyelvűek: Conciones in Catechismi Palatinatam (Jórszt Amesius után). (Kassa, 1667.) II. jav. és bőv. kiad. „Via salutis secundum Catechesin Palatinatam exposita” címmel Debrecen, 1682.) Catena salutis (Az előbbivel együtt. Ugyancsak Amesius után). (Kassa, 1667.) (II. kiad. Debrecen, 1682.) Speculum mysticum. (Kassa, 1668.) (Ezzel együtt: Medicina sacra conscientiae sauciatae. Ministerium sacrum novi testamenti. De Scripturae S. idea. Brevis expositio orationis dominicae.) (Az összesnek II. kiad. Debrecen, 1682.) Praxis pietatis contracta. (Debrecen, 1692.) Hármaskisértetnek lelki diadalma (Az előbbivel együtt). (Uo. 1692.) Praxis repudii et divortii (A „Speculum mysticum” és mellékletei társaságában 1682. és a „Praxis pietatis contracta” második mellékletéül 1692.). Imádságok („Orationes publicae”, „Ala seraphina” c. alatt, valamint cím nélkül is művei végén.).

Irodalom: Zoványi Jenő: Tévedések a Drégelypalánki Jánosról szóló adatokban (ItK. 1941.).

Drégelypalánki ref. egyházmegye (másképpen →*nógrádi*, →*nógrádnagyhonti*, vagy →*szokolyai*), a →*samarjai*, majd a →*dunántúli kerületek* kezdetől fogva alkotó része, mely Hont vár-

megyének dunamenti részére és Esztergomnak ezzel érintkező vidékére, Nógrád déli felének nyugati részére terjedt ki, miután a XVII. század elején hozzácsatlakozott néhány olyan egyházközség, melyek a váci püspökségből addig a *→pesti egyházmegyé*hez tartoztak, de a hódoltsági viszonyok miatt nem maradhattak régi kötelékükben. Losoncot és Füleket csak valamivel későbbtől foglalta magában, mint amelyeknek a *→gömör-kishonti egyházmegye* önállósága idejében ugyan alkalmasabb volt az ehhez való tartozás, de a *→borsodihoz* való csatlakozás után már inkább kezük ügyébe esett a többi Nógrád megyei egyházzal való kapcsolat. Lampe-Ember 21 anyaegyházát sorolja fel, de már 1780 körül csupán 7 anya és 2 leányegyházból állott. Később több lett 3 anyaegyházzal, de 1920-ban elcsatoltatott közülük 3, úgy hogy egy ideig egy azután felállítottal együtt 8 anyaegyháza volt ugyanannyi lelkésszel, akikhez járult még a területén levő márianostrai fegyintézet lelkésze. Ezekből a régi Hont vármegye területére három, a régi Nógrád vármegyéére négy esik, egy pedig Esztergom vármegyééhez tartozik. 1938-ban visszakapta régi területét, de már 1945-ben ismét visszaállott az előbbi állapot, míg 1952. júl. 1. óta az *→észak-pesti egyházmegyé*hez tartozik. Esperesinek névsorából a következőkről van hiteles tudomásunk: Beregi András (1617 dec.), Csepregi Mátyás drégelypalánki l. (1632. jan.), Kemenczei Gergely nagyoroszi l. (1648 dec.), Varsányi Kovács Mátyás szokolyai l. (1650. jún.) (1654 máj.), Oroszi István nagymarosi l. (1669.), *→Miskolczi Mihály* füleki l. (1674.), Szentpéteri Hodor János losonci l. (1702.), Oroszi István (II.) ismeretlen helyen, majd a nem az egyházmegyébe tartozó Madaron működő l. (1711 nov.), *→Mányoki János* diósjenői l. 1712–1728, Bogdányi Sajgó Márton losonci l. 1728–1729, Miskolczi Szijártó János diósjenői l. 1730–1736, Téglási János losonci l. 1742–1752, Paksi Kis András losonci l. 1753–1761, Széplaki Pál losonci l. 1762–1788, *→Kármán József* losonci l. 1789–1794, Balog Mihály perőcsényi l. 1794-től (1807.), Szalai Mihály szokolyai l. (1820.), Lukács Mihály losonci l. (1833.), Molnár Ferenc pilismaróti, nógrádverőcei l. 1836–1845, Nagy József losonci l. 1845–1853, Nagy Mihály diósjenői l. (1853-tól h.) 1855–1863, Kovács Sebestény József ipolypásztói l. 1863–1882, Gegus Nándor pilismaróti l. 1882–1885, Nagy Gedeon diósjenői l. 1885–1907, Oroszy Jenő nógrádverőcei l. 1908–1914, Juhász Lajos perőcsényi l. 1914–1922, Nagy István szokolyai l. 1922–1940, Labancz László nagymarosi l. 1941–1950, Kovács Sebestény József perőcsényi l. 1950–1952.

Dubravius Dániel (Zsolna, 1595. okt. 15 – ?Szenic, 1655. febr. 7.) ev. püspök. Zsolnán

kezdte iskoláit. Még Olmützben, újra Zsolnán, Galgócon, Sopronban, Kőszegen, Németprónán és Biccscén tanult. Azután Wittenbergbe ment, hol 1618. okt. 3-án iratkozott be az egyetemre. A következő évben visszatérve, előbb Biccscén segédtanár, azután Breznóbányán, Trencsénben, 1625-től Bánban *→rektor* volt. 1628-ban lelkésznek ment Motesicre, ahonnan 1633-ban Túrócszentmártonba, majd Szenicre választották meg. Innen 1638-ban hite miatt elűzetvén, udvari pap lett Peredméren, míg 1639-től Záturacson, 1641-től pedig ismét Szenicen működött s viselte egyszersmind a *→berencsi egyházmegye* *→esperesi* tisztségét is. Végül 1648. jún. 9-én püspökévé tette a *→bajmóci egyházkerület*. – Egy 1635. évi tótprónai zsinat megbízásából *→Kalinka Joachim*mal együtt valami latin „tractatust” írt liturgikai tartalommal, melyet *→Krmann Dániel* felvett vagy felhasználta a maga agendájába. Kiadta a Hoe-féle „Evangelisches Handbuch”-nak cseh fordítását bevezetéssel ellátva (1650.), respondeált egy logikai tárgyú disputation (1619.) s üdvözlő verset írt *→Lani Zakariáš*hoz (1619.)

Duchon Flórián (Mossóc, 1559. körül, – Németlipcse, 1629.) ev. esperes. Honi tanulása után külföldön is gyarapította ismereteit. Hazatérvén, 1599-ben Liptószentmárián, 1603-ban pedig már Trencsénben lelkészkedett, ahol egyszersmind az *→alsótrencsényi egyházmegye* *→esperesi* tisztségét is vitte. Ám innen 1607-ben eltávozott Bazinba, míg 1611 őszén Nemsóba, 1612 júniusában Rózsahegyre, 1621-ben Németlipcsére ment lelkésznek. Itt még ebben az évben szintén esperessé választotta a *→liptói egyházmegye*. – *Műve*: Antithesis veteris et novae ecclesiae ac doctrinae christo-lutheranae et apostolicae ac novae romanae. (Bártfa, 1628.) – Üdvözlő verset írt Mokoschinus Lénárthoz (1599.).

Dudich (Dudith) András (Buda, 1533. – Boroszló, 1589. febr. 3.) róm. kat. püspökből lett prot. tudós. Tanult Boroszlóban, Padovában és Párizsban. 1561-ben tinnini, 1562-ben csanádi, 1563-ban pécsi püspök lett. 1562-ben részt vett a tridentin zsinaton, hol a két szín alatti úrvacsorázásnak és a papok nősülésének megengedése mellett küzdött. Miksa király 1565-ben követül küldte a lengyel udvarhoz. Itt 1567-ben megnősült, amivel roppant haragját vonta magára Rómának. Ekkor aztán a protestantizmushoz csatlakozott, de egyik prot. felekezetnek sem lett hívévé, kijelentvén, hogy a vallás mindenkinek egyéni dolga. Általában a vallási türelmesség volt a legfőbb elve. Lengyelországból 1579-ben Boroszlóba költözött, ahol meg is halt. – Egyházi érdekű művei azok a beszédek, melyeket a tridentin zsinaton tartott, továbbá „Vita Reginaldi Poli card.” (Velence, 1563.), mely név n. jelent meg. Themistiosnak a vallásszabadságról szóló

görög beszédét latinra fordította. Levelei közül a Bezához, Socinushoz, →*Melius Péter*hez, →*Károlyi Péter*hez stb. írottak maradtak fenn.

Irodalom: Reuter (1610.), *Schwarz* Gottfried (1743.), *Stieff* (1756.), róla írt művei, továbbá *Frankl* Vilmos: A magyar főpapok a tridentin zsinaton (1863.), *Hegedűs* István: Themistios és Dudith András (1901.) *Costil: A. D. humaniste hongrois* (1935.), *Faludi* János: D. A. és a francia humanisták (1928.).

Dunajeci ev. egyházmegye, az egykori →*szepességi* apró →*egyházmegyék* egyike, mely kezdettől fogva létezett, mégpedig mint ama kettő közül az egyik, melyek nem magyarországi püspökséghez tartoztak, de azért rájuk is kiterjedt a szépesi prépost hatásköre. Mintegy tíz egyházból állott a Dunajec mentén. 1640-ben szűnt meg az →*ellenreformáció* folytán, az ekkor katolikussá lett Palocsai Horváth testvérek földesúri hatalmának erőszakos kihasználása következtében. →*Esperesei* sorából mindössze a Stubnyai Márton nedeci I. (1614.) neve ismeretes.

Dunamelléki ref. egyházkerület (sokszor →*dunáninenni*), mely a →*felsődunamelléki* létezése idejében néha →*alsódunamellékinek* máskor meg →*ráckevei*nek, →*patajainak*, →*pestinek* is nevezetett, mindjárt a reformációnak helvét irányba terelésekor megalakult, amennyiben →*Szegedi Kis István*, addig csak baranyai püspök Ráckeven 1563-ban való letelepedése után a váci püspökségre, valamint a veszprémiéből és a kalocsai érsekségből a közelében fekvő részekre szintén kiterjesztette gondozását. Miután az eredeti →*baranyai kerületek* a zöme 1608-ban elvált a kerület északibb részétől, ettől fogva 1629-ig öt →*egyházmegyéből* állott ez utóbbi: a →*tolnaiból* →*vértessaljaiból*, →*pestiből*, →*soltiból* és →*kecskemétiből*. 1629-ben aztán a Balatontól délkeletre eső vidéken fekvő s addig részben a →*kiskomáromi*, részben a →*veszprémi egyházmegyéhez* tartozó Somogy vármegyei egyházak több szomszédos Veszprém és Tolna vármegyei egyházzal együttesen a →*külsősomogyi egyházmegyévé* szervezkedvén, ide csatlakoztak, minek következtében hatra emelkedett az egyházmegyék száma. Majd 1714-ben a baranyai kerületből még meglévő egyházak is beléolvadtak, miként addig, úgy ezentúl is a →*felső-* és →*alsóbaranyai egyházmegyék*re oszoltan, de az előbbivel együtt ekkor idekerült Somogy vármegyei egyházak, melyek addig a →*szigetvári egyházmegyét* képezték, 1731 után a →*dunántúli egyházkerülethez* szakadtak el. A dunamelléki ref. egyházkerület beosztása azóta is ment keresztül némely módosulásokon, kiterjedése azonban csak 1920-ban szenvedett változást az →*alsóbaranya-bácsi-szlavóniai egyházmegye* túlnyomó részének Jugoszláviához csatolásával, amikor is hét egyházmegyé-

je maradt, de a →*budapesti*, majd a →*pestkörnyéki egyházmegyének* a pestiből való kiválása újabban ismét nyolcra, azután kilencre emelte egyházmegyéi számát. 1941-ben visszatérvén a délbaranyai és bácskai egyházak, egyszerre két egyházmegyével (A →*bácskai némettel is*) gyarapodott a kerület, de ez a helyzet csak 1945-ig tartott. 1952. júl. 1-én nagy változás ment végbe a kerületnek a területén is, a beosztásán is. Azóta a következők az egyházmegyéi: →*bács-kiskunsági*, →*baranyai*, →*délpesti*, →*északpesti*, →*tolnai*, →*vértessaljai*, →*budapest-északi* és →*budapest-déli*, 1952–1956-ban a →*hevesi* is. A →*successiót* („Suffraganeus” püspökből, illetőleg – mint más kerületekben – →*generalis notariusból* püspökké) két ízben is életbe léptette a kerület, először 1723-ban, másodszer 1791-ben, de egyik alkalommal sem volt sokáig érvényben. A 17. század közepén összesen 161 egyháza volt, 1796-ban 228, 1885 táján 253, az ország új határainak kialakítása előtt pedig 287; 1940-ben 264 volt, most 345 van, de a Budapesten önállósítottaknak is a beszámításával. A kerület egész területén egy →*teol. akadémia* (Budapest), van, volt egy jogakadémia (Kecskemét), két tanítóképezde (fiú: Nagykőrös, női: Kecskemét), nyolc gimnázium és hat polgári iskola állott fenn. Püspökei voltak: →*Szegedi Kis István* ráckevei I. 1563–1572, →*Veresmarti Illés* hercegszőlősi I. 1572–1589, Körtvélyesi János ceglédi (?), gyöngyösi I. 1594-ig, ismeretlen..., Hercegszőlősi Gáspár ráckevei I. 1607-től, Kecskeméti Molnár István gyöngyösi, ceglédi I., Monostori János ráckevei, makádi I. (1620.) 1625-ig, →*Simándi Bodó Mihály* ráckevei I. 1626–1631, Barsi Fabricius János nagykőrösi, makádi, dunavecsei I. 1632–1638, →*Paksi K. György* kecskeméti I. 1639–1651, →*Pathai P. Sámuel* tolnai, dunapataji, helynelküli I. 1652–1661, Ungvári Gergely nagykőrösi, dunavecsei, ráckevei, dunavecsei, helynelküli I. 1661–1691, →*Pathai Baracsi János* kunszentmiklósi, dunapataji, ceglédi, ráckevei, dömsödi, helynelküli I. 1691–1729, Kecskeméti Pál fülöpszállási, helynelküli I. 1729–1730, Pathai János szigetentszentmiklósi I. 1731–1739, →*Helmeci Komoróci István* nagykőrösi, helynelküli I. 1740–1753, Csáthi Dániel nagykőrösi I. 1753–1757, →*Szőnyi Virág Mihály* kunszentmiklósi I. 1757–1790, →*Végveresmarti Sámuel* kecskeméti I. 1790–1807, →*Tormássy János* kiskunhalasi I. 1807–1814, →*Báthory Gábor* pesti, helynelküli I. 1814–1842, ürességben lét után →*Polgár Mihály* kecskeméti I. 1846–1854, ürességben lét után →*Török Pál* pesti I. 1860–1883, →*Szász Károly* budapesti I. 1884–1903, →*Baksay Sándor* kunszentmiklósi I. 1904–1915, →*Petri Elek* budapesti I. 1915–1921, →*Ravasz László* budapesti I. 1921–1948, →*Bereczky Albert* budapesti I.

1948–1959, Szamosközi István budapesti l. 1959-től. – →*Főgondnokai* voltak: Gyürky István 1740–1757, Darvas József 1757–1772, Beleznay Miklós 1772–1786, gr. →*Teleki József* 1787–1796, gr. Ráday Gedeon 1797–1801, gr. Teleki László 1801–1821, gr. Ráday Pál 1821–1827, gr. Wartensleben Károly 1827–1835, gr. Teleki Sámuel 1835–1857, gr. Ráday Gedeon 1860–1870, gr. Lónyay Menyhért 1871–1884, gr. Tisza Lajos 1885–1898, Szilágyi Dezső 1898–1901, Darányi Ignác 1902–1927, gr. Teleki József 1927–1944, Lázár Andor 1945–1948, Kiss Roland 1949–1957, Esze Tamás 1958-tól.

Irodalom: Tormássy János: A d. e. története (Sp. Füz. 1867.), (Közli Fábrián Mihály, külön is.) *Uő.*: Adalékok a dunamelléki ref. püspökök életéhez (1892.), *Földvály* László: Adalékok a d. ev. ref. ek. történetéhez (2 k. 1898.), *Polgár* Mihály: A dunamelléki helvétiai vallástételt követő egyházi kerület rövid története (Egyházi Almanach, 1836.), *Báthory* Gábor: Egyházi névtár 1848. évre.

Dunáninneni ev. egyházkerület, a II. →*Carolina Resolutio* következtében az addigi →*biccsei egyházkerületből* 1735-ben oly módon alakult, hogy a →*turóci egyházmegyét* is hozzá csatolták a →*bányai egyházkerületből*. Ezenkívül a következő →*egyházmegekből* állott: →*pozsonyvármegyei*, →*nyitrai*, →*trencsényi*, →*árvai* és →*liptói*, melyek közül az utóbbi kettő nem sokkal ezután egyesülni volt kénytelen, alig maradván egyházuk. Ezeknek a →*türelmességi rendelet* után megszorodván egyházaik, csakhamar ismét szétváltak s a pozsonyvármegyei is valamivel még előbb elkülönült a →*pozsonyvárosítól*, melyből a XIX. század elején kivált a →*mosoni* is. Az 1891–94. évi zsinaton elhatározott új területi rendezkedés alkalmával elvesztegette ezek közül az árvait, liptóit és turóciat megnyerte viszont a →*fejérmóráromit*, →*barsit*, →*nagyhontit*, és →*nógrádit*. 1920 után annyira megesonkult, hogy csak a mosoniból, a fejérmóráromiból, a nógrádiról és a nagyhontiból maradt egy-egy rész. Ez utóbbi kettőnek a maradékai egybeolvadván, ettől fogva csak három egyházmegyéből állott az egész kerület, melynek 1735-ben 15, 1791-ben 72, az új rendezés előtt 99, utána 163 anyaegyháza volt, s ebből mindössze 33 lett. A magyar felvidék visszacsatolásával 52-re emelkedett egyházainak száma, s a hazatértek a meglevő egyházmegyékbe osztattak be ez alkalmából is. Ez az állapot rövid ideig tartott, azután pedig 1952. júl. 1-én végleg megszűnt az egyházkerület. A felosztás előtti területén létezett tanintézetek (pozsonyi →*teol. akadémia*, pozsonyi és selmecbányai lyceum, selmecbányai tanítóképző) mind elvesztek. Püspökei voltak: Záborszky Jakab ivánkafalvi l. 1735–1736, Mohl Illés modori német l.

1737–1761, Torkos Mihály modori német l. 1761–1801, →*Crudy Dániel* pozsonyi német l. 1802–1815, Kovács-Martinyi Mihály modori szlovák l. 1816–1828, Bilnitza Pál pozsonyi magyar-szlovák l. 1829–1834, →*Sztromszky Ferenc Sámuel* pozsonyi német l. 1835–1850, és 1860–1861, →*Geduly Lajos* pozsonyi német l. 1861–1890, →*Baltik Frigyes* liptószentmiklósi, balassagyarmati l. 1890–1919, Kis István sámsönházai l. 1922–1935, →*Kovács Sándor* pécssoproni egyetemi tanár, sámsönházai l. 1935–1942, Kardos Gyula balassagyarmati l. 1942–1943, Kuthy Dezső egyetemes főtitkár, balassagyarmati l. 1944–1947. Szabó József komáromi, balassagyarmati l. 1948–1952. Egyházkerületi felügyelők voltak: br. Calisius Keresztély 1735-től (1736.), br. Zay Péter legkésőbb 1758 utáni, Jeszenák Pál 1762-ig, Jeszenák István 1782-ig, Szilvay István 1783–1813, id. br. Jeszenák János 1814–1823, Kubinyi Gáspár 1824–1837, gr. Zay Károly 1837–1840, ifj. br. Jeszenák János 1841–1849, Szentiványi Márton 1860–1895, Laszkáry Gyula 1895–1912, Beniczky Árpád 1912–1918, Kéler Zoltán 1918–1929, Sztranyavszky Sándor 1930–1942, Laszkáry Gyula (II.) 1942–1944, Purgly Lajos 1944–1945, Mády Zoltán 1945–1952.

Dunáninneni ref. egyházkerület, régebben sokszor, még hivatalosan is előforduló neve a →*dunamellékieknek*.

Dunáninneni ref. egyházkerület Szlovenszkóban, 1920 után a Csehszlovákiához csatolt területen azokból az egyházakból keletkezett, melyek addig a →*dunántúli egyházkerülethez* tartoztak. Két →*egyházmegeje* volt, összesen 79 anyaegyházzal: a →*komáromi* és a →*barsi*, mely utóbbihoz a →*drégelypalánki egyházmegyéből* ide csatolt két egyház is hozzátartozott. Kebelében volt a szlovenszkói reformátusok losonci teol. intézete, mely 1925-ben nyílt meg vidéki lelkészek óraadó tanárokul való működésével. A felvidék egy részének visszacsatolása következtében ez is, meg maga a kerület is, megszűnt s nem alakult újjá az újbóli elcsatolás után sem, hanem egyesült a →*tiszáninneni egyházkerület* hasonló sorsú részével. – Püspökei: →*Balogh Elemér* pozsonyi l. 1921–1938, →*Sörös Béla* losonci l. 1938–1939, Főgondnoka: Szilassy Béla 1921–1939.

Dunántúli ev. egyházkerület, a II. →*Carolina Resolutio* következtében a →*Sopron-Vas vármegyei kerület* maradványaiból és a szatmári békekötés után Tolna vármegyébe telepített német evangélikusoktól alapított egyházakból 1735-től fokozatosan alakult ki. Ettől az évtől volt felügyelője, 1736-ban pedig püspököt is választott a →*Serpilius Sámuel* soproni lelkész személyében, de ennek az ot-tani →*elsőpap*, →*Pilgram Já-*

nos Zsigmond izgatására éppen saját gyülekezete akadályozta meg ebbeli működését, úgyhogy első tényleges püspöke csak 1742-ben lépett e tisztbé. Hatásköre ekkor még csak a →*kemenesaljai*, →*győri*, →*tolnai* és →*sopronvidéki egyházmegyék*-re terjedt ki, de ez utóbbi egy ideig csak lazán függött tőle. Megindult aztán lassanként az önállóságra való törekvés folytán mindenfelé a többi vármegyékben megmaradt egyházak szervezkedése is, majd a →*türelmességi rendelet* hatása alatt pedig az akkor csak ötven mellé feléledt egy nagy csomó egyház. Annyira, hogy 1786-ra szükségesnek mutatkozott a kerületnek egy egészen új berendezése, amikor is a már 129-re szaporodott anyaegyházakból a következő egyházmegyék szerveztettek: →*felsősoproni*, →*felsővasi*, →*középvasi* (a kemenesaljaiakkal), →*győri*, →*fejér-komáromi*, →*felsőveszprémi*, →*zalai*, →*felsőtolna-somogyi*, →*alsótolna-baranyai* rendes →*esperessel*, továbbá →*alsósoproni*, →*alsóvasi*, →*alsóveszprémi*, →*somogyi* →*conseniorral*. Mindezek közül a kemenesaljai a középvasitól 1800-ban különvált, a felsőveszprémi az alsóveszprémivel előbb 1792-ben egy időre, majd 1812-ben véglegesen a →*veszprémivé*, az alsótolna-baranyai a felsőtolna-somogyival 1796-ban a →*tolna-baranya-somogyivá* egyesült, az alsóvasi a felsővasiba hamarosan beléolvadt, az alsósoproni és a somogyi pedig rendes esperességgé fejlődött. A mosoni egyházakat is szerették volna még 1786-ban átvenni fekvésüknek megfelelően, de óhajtasukat nem bírták valóra váltani, sőt 1895-ben a fejér-komáromit is áthelyezték a →*dunáninnyi egyházkerületbe*. Az 1920-ban ez a kerület elveszíté a felsősoproni egyházmegyének nagy részét, a somogyinak kisebb részét, a tolna-baranya-somogyinak egy egyházát és a felsővasinak túlnyomó részét; ez utolsóval a felsőlövői tanintézeteket is, úgyhogy csak a soproni →*teol. akadémia*, tanítóképezde és gimnázium, valamint a bonyhádi és kőszegi gimnáziumok maradtak a területén. A teol. akadémia helyét aztán 1923-ban felváltotta a pécsi egyetemhez tartozó soproni hittudományi kar. A kerületbeli anyaegyházak száma 1725-ben 61, 1750-ben 49, 1786-ban 129, 1886-ban 163, 1903-ban 161, 1941-ben 137 volt. Az új beosztás folytán 1952. júl. 1-én megszűnt a kerület, melynek püspökei a következők voltak: Tóth-Sipkóvics János tési l. 1742–1746, →*Perlaki József* nemeskéri l. 1746–1749, Fábri Gergely vadosfai l. 1750–1753, Németh Sámuel tési l. 1754–1756, Bárány János felpéci l. 1756–1758, Balogh Ádám nemeskéri l. 1758–1771, →*Perlaki Gábor* nemesdömölki l. 1771–1786, Hrabovszky Sámuel tési, nemesdömölki l. 1786–1796, Nagy István sárszentlőrinci l. 1796–1812, →*Kis János* soproni l. 1812–1846, →*Haubner Máté* győri l. 1846–1850, és

1860–1866, →*Karsay Sándor* győri l. 1866–1895, →*Gyurátz Ferenc* pápai l. 1895–1916, →*Kapy Béla* szombathelyi, győri l. 1916–1948, Turóczy Zoltán nyíregyházi, győri l. 1948–1952. Egyházkerületi felügyelők voltak: Ostffy Mihály 1735–1753, Vittinger János 1753–1781, Matkovich Pál 1781–1823, Káldy János 1824–1825, br. Podmaniczky Károly 1825–1833, Matkovich István 1835–1847. Vidos József 1848–1849. Radó Lajos 1860–1866, Radó Ignác 1866–1868. Berzsenyi Miklós 1869–1873, br. Prónay Dezső 1874–1883, Káldy Gyula 1883–1888, Radó Kálmán 1889–1899, Ihász Lajos 1899–1908. Véssey Sándor 1909–1912, Berzsenyi Jenő 1912–1922, Mesterházy Ernő 1922–1948, Vaisz Aladár 1949–1952.

Irodalom: Vilfinger Ernő János: Az un. Dunántúl való kerületben levő aug. conf. tartó eklézsiáknak múlt két században élt... superintendenseinek rendje (1796.), *Perlaky Dávid*: A püspökök és kerületi felügyelők élete (Névtár. 1844.), *Payr Sándor*: Egyháztörténeti emlékek (I. k. 1910.), *Uő*: A dunántúli ev. egyházkerület története (I. k. 1924.).

Dunántúli Protestáns Közlöny, egyháztársadalmi hetilap, melyet 1885-ben indított meg Pereszlényi János győri lelkész. 1890-ben szűnt meg, miután az egyházkerület pártfogása alatt más lap keletkezett.

Dunántúli Protestáns Lap, hetenként megjelenő egyháztársadalmi lap, mely 1890-ben indult meg Pápan s azután sokáig fennállott. Felelős szerkesztői voltak: →*Révész Kálmán* 1890–1892 első felének végéig, →*Németh István* 1892 második felétől 1896, →*Antal Géza* 1897, →*Kiss József* 1898–1918, →*Czeplédy Sándor* 1919, a dunántúli ref. püspöki hivatal előbb Komáromban, majd Balatonkenesén 1920–1923 februárig, →*Pongrácz József* 1923 márciustól végig (?).

Dunántúli ref. egyházkerület, a Sopron és Vas vármegyei lutheránusok és helvét irányúak szétválása folytán az addig is püspökösödő →*Beythe István* püspöksége alatt 1595-ben kezdte meg külön életét, magába foglalván már ekkor a Zala vármegye északnyugati részén elterülő vidéket és hamarosan a győri róm. kat. püspökségnek Veszprém vármegye nyugati felére eső részét is. Hozzá csatkozott még csakhamar a veszprémi róm. kat. püspökség Fejér és Somogy vármegyék egy-egy részét is magába ölelő területének helvét irányú lakossága, minek következtében eddigi hat, illetőleg öt →*egyházmegyéje*, a négy évig élő →*kőszegin* kívül a →*vépi*, →*körmendi*, →*németújvári*, →*vízlendvai* és →*pápai* nyolcra, illetőleg hétre szaporodott a →*veszprémivel* és →*kiskomáromival*. A Vas vármegyei egyházmegyék közül további háromnak a megszűntével a XVII.

század közepére csak négy maradt közülük. Egyházközségei azonban azzal is kevesbedtek, hogy a veszpréminek és kiskomárominak egy-egy részéből 1629-ben alakult →*külsősomogyi egyházmegye* a →*dunamelléki*hez ment át. Később a Vas vármegyében egyedül maradt körmendi, de ekkor már →*őrséginek* nevezett egyházmegye is kénytelen volt egyesülni a pápaival, s csak a XIX. század elején nyerte vissza önállóságát. A veszprémiből a XVII. század utolsó tizedében előbb mint →*prosenioratus* kiszakadt a →*mezőföldi* és a →*csókakői egyházmegye*, melyek közül az utóbbi 1743-ban felosztott a veszprémi és az ekkor teljesen függetlenné tett mezőföldi között. A XVIII. század második negyedének elején a →*baranyai egyházkerület* →*szigetvári egyházmegyéje* ismét kiválván – egyelőre három részre szakadtan – a dunamelléki egyházkerületbe olvadt →*felsőbaranyai egyházmegyéből*, szintén ide csatlakozott és a kiskomárominak a maradékaival együtt, egyelőre prosenioratusként a →*belsősomogyit* alkotta. 1710-ben a kerület püspöke, →*Hodosi Sámuel*, ki egy interregnum után jutott az állásába, más egyházkerületbe távozván, helye a nehéz idők miatt üresen maradt egészen 1736-ig, midőn a II. →*Carolina Resolutio* értelmében ez a kerület egybeolvadt a →*samarjaival*, melynek püspöke azután az egyesült kerületben folytatta hivatalát. A nemkülönböző dunántúli vagy túl a dunai nevet használó kerület egyházmegyéinek száma ekként nyolcra emelkedett, de a XIX. század elejétől az őrségivel együtt kilenc egyházmegyéje volt egészen 1920-ig, amikor az ország új határainak kialakításával egy időre elvesztette a →*komáromit* és a →*barsit*, valamint a →*drégelypalánkinak* egy részét. 1618-ban 147, 1629-ben még a külsősomogyiakkal 151, 1657-ben 132 anyaegyháza volt, míg az egyesült kerületbe 1780 körül 250, 1885-ben 287, legutóbb pedig 301 tartozott. A megcsonkítottba 247 tartozott, de a magyar felvidék visszacsatolásával nagy részét visszakapta az elszakadt egyházaknak, úgyhogy akkor 322 egyházból állott. Területén volt a →*pápai teol. akadémia*, a pápai és csurgói gimnázium, meg a pápai tanítóképző és a polgári leányiskola.

1952. júl. 1. óta egészen újjá alakult a kerület, s azóta a következő egyházmegyéket foglalja magában: →*győr-pápai*, →*komáromi*, →*mezőföldi*, →*veszprémi*, →*somogyi*, →*vas-zalai*. Püspökeinek névsora: →*Beythe István* németújvári l. 1595–1612, →*Pathai István* rohonci, veszprémi, pápai, kiskomáromi, pápai l. 1612–1628, →*Kanizsai Pálfi János* németújvári, kiskomáromi, helynelküli l. 1629–1641, Czeglédi Szabó Pál pápai l. 1641–1649, Gál Imre veszprémi l. 1649–1655, Szeli Luka György pápai l. 1655–1665, Gál István veszprémi l. 1665–1669, →*Sélyei M. István*

pápai l. 1669–1692, →*Csuzi Cseh Jakab* pápai l. 1693–1695, →*Losonczy Farkas János* veszprémi l. 1695–1702, →*Hodosi Sámuel* veszprémi l. 1708–1810; az egyesülés után →*Kocsi Major István* Szőnyi l. 1736–1744, id. Torkos Jakab pápai, peremartoni, adászteveli l. 1745–1785, Halász József pápai, kocsai l. 1786–1793, →*Kármán József* losonci l. 1794–1795, ifj. Torkos Jakab csöglei, pápai l. 1795–1813, Tóthpápai József dadi l. 1814–1827, →*Tóth Ferenc* pápai l. 1827–1844, Nagy Mihály komáromi l. 1844–1874, →*Pap Gábor* komáromi l. 1874–1895, →*Antal Gábor* ácsi, komáromi l. 1896–1914, Németh István pápai teol. tanár, komáromi, kenesei l. 1914–1924, →*Antal Géza* pápai teol. tanár, komáromi pápai l. 1924–1934, Medgyaszay Vince lepsényi, pápai l. 1935–1943, Győry Elemér győri, pápai l. 1943–1961, Békefi Benő, dunaalmási, veszprémi l. 1962–1964, dr. Bakos Lajos, pápai teol. tanár, balatonarácsi, veszprémi l. 1964-től. – →*Főgondnokainak* névsora: Kenessey István 1734–1750, ürességben lét után Chernel László 1760–1770, Soós István 1770–1773, id. gr. Ráday Gedeon 1774–1792, ifj. gr. Ráday Gedeon 1793–1797, Pázmándy József 1797–1810, Szilassy József 1810–1836, Pázmándy Dénes 1837–1854, gr. Teleki Gyula 1860–1864, Sárközy József 1865–1867, Tisza Kálmán 1867–1902, Hegedüs Sándor 1902–1906, gr. →*Tisza István* 1907–1918, Balogh Jenő 1921–1953, Buza László 1954–1963, dr. Kádár Imre 1963–1972, Somogyi József 1973-tól.

Irodalom: Tóth Ferenc: A helv. vallástételt tartó túladunai püspökök élete (1808.), Thury Etele: A dunántúli ref. egyházkerület története (I. k. 1908.), Zoványi Jenő: Adatok a dunántúli és tiszáninneni ref. egyházkerületek főgondnokainak névsorához (Prot. Szle, 1906.), Thury Etele: A dunántúli ref. egyházkerület főgondnokainak és a budai zsinatra megválasztott képviselőinek névsorához (Uo. 1907.), Tóth Endre: A pátens története a dunántúli ref. egyházkerületben (1940.).

Dunatiszamenti unit. egyházkör, Magyarországnak a Királyhágón innen alakult egyházaiból szervezték, s 1902-ben kezdte meg működését 4 anyaegyházzal, mely azóta 7-re szaporodott. Eszperese →*Józan Miklós* budapesti lelkész lett, ki az első világháború befejezése után püspöki vikáriusként is működött Kolozsvár vissza-tértéig. Az ő püspökké választása után 1941-ben Csiki Gábor budapesti missziói lelkész lett az →*esperes*.

Dürner Sámuel (Kisszeben, 1614. jún. 29. – Eperjes, 1653. aug. 16.) ev. lelkész. Kisszebenben kezdett tanulni. Tanulását 1628-tól Nagysároson, Sárospatakon, Lőcsén és Eperjesen folytat-

ta. Külföldre is ellátogatván, Thornban és Königsbergben gyarapította ismereteit. Legalább háromévi külföldi időzés után 1640 elején tért vissza hazájába s ekkor →*conrector*, 1641 elején →*rektor*, 1645 novemberében német másodpap, 1652-ben →*elsőpap* lett Eperjesen. Másodpap korában 1648-ig rektori hivatalát is megtartotta. – *Művei*: *Sanctorum angelorum beneficia et diabolorum maleficia*. (Lőcse, 1642.) *Fulman Eperiense memorabile*. (Uo. 1643.) *Christlicher Leich-Sermon... zum Ehren-Gedächtniss der Frauen Johanna Elisabeth Lövin, des... Johannis Weberi... Ehefrauen* (Róm. VIII. 18.). (Uo. 1647.) Respondensként szerepelt a „*Decas problematum illustrium theologicorum*” (1637.) felőli vitán. Üdvözlő verset írt Günther Richárdhoz (1637.) és Gosnovicer Mátyáshoz (1638.). A te-

metésén →*Sartorius Jánostól* tartott beszéd ki van nyomtatva gyászversekkel együtt.

Dürr Damasus (Botfalu, ? – Kisapold, 1585.) ev. lelkész. Tanult Brassóban, hol 1553-ban van bevezetve a tanulók lajstromába. 1558-ban Wittenbergbe ment s ott 1559 szeptemberében fölszenteltetvén magát, visszatért hazájába, hogy keresztényfalvi pap legyen. Azonban már 1561-ben Nagyszebenben volt valami lelkészi alkalmazásban. Innen 1568-ban vagy 1569-ben Kisapoldra választották papnak, ahol 1584-ben és 1585-ben ismételtlen →*dékánjának* tette meg a szászsebesi káptalan. – *Műve*: 1120 lapnyi írott prédikációs könyve, mely kéziratban maradt, de máig megvan.

Irodalom: *Amlacher* Albert: D. D. (1883.)

E

Eberhard Mátyás (Morvaigló, ? – Selmecbánya, 1580. júl. 28.) ev. esperes. 1557. ápr. 24-től a wittenbergi egyetemen tanult, hol magisterséget szerzett. Ezután Morvaiglón tanárkodott, míg 1574. szeptember végétől →*elsőpap* volt Selmecbányán. 1580 márciusában →*esperessé* választotta a →*hétbányavárosi egyházmegye*. – *Műve*: Enchiridion pastorale, in quo privata confessio, vera corporis et sanguinis in coena praesentia, publicusque circa communionem sacram congressus defenditur. (Lipce, 1576.) Ez ellentmondást váltott ki →*Thoracomymus Mátyásból*, s az ezzel megindult polémiát distichonokban folytatták mind a ketten.

Eck Bálint (Lindau, ? – ?, ?) reformátor. A krakkói egyetemről →*Thurzó Elek* hívására a reformáció kezdetén került Magyarországra, s annak a házában nevelősködött, majd ismételt (1520 k. és 1539-ig) Bártfán, közben Krakkóban és Kassán (1533 után) tanár volt. Végül is bírója lett Bártfának, s mint ilyen 1541-ben még élt, sőt úgy látszik, 1544 táján is. – Humanista prot. szellemének teol. érdekű termékei közül magyar vonatkozásúak: De mundi contemptu et virtute amplectenda dialogus. (Krakkó, 1519.) (Új kiad. 1528.). Carmen de Christi nativitate. (Uo. 1520.) De resurrectione Dominica carmen. (Uo. 1525.) (Új kiad. 1534.) Epigrammatum sacrarum liber. (Uo. 1537.) Vannak még gyászversei a „Pannoniae luctus, quo principum aliquot... mortis... deplorantur” (1544.) c. füzetben.

Ecsedi Csapó István (? – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1725. máj. 12-én lett →*togatus* s 1735 egy részében →*seniori* tiszteletet viselt. Külföldre menvén, előbb Bernben – hol már 1736 őszén ott volt –, majd 1740 őszétől Heidelbergben gyarapította ismereteit. Visszajöve hazájába, 1742 áprilisától 1749-ig Szatmáron lelkészkedett. – *Műve*: Oratio valedictoria... de veniae Mosis exaratione a Jethrone... impetrata. (Bern, 1740.) Respondensként szerepelt a „De creatura gemente in Rom. VIII. 19–23.” (1738.) és a „De cornu salutis” (1741.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt →*Dallos Istvánhoz* (1736.)

Ecsedi János (Érkeserű, ? – ?, ?) ref. tanár. Debrecenben tanult, ahol 1791 áprilisában irat-

kozott be a felsőbb tanulók közé s 1798-tól →*köztanítói*, 1801-től →*seniori* tiszteletet viselt. A külföldet is megjárva, 1803-tól tanár volt Komáromban még 1811-ben is. – *Művei* azok a gyászbeszédek, melyeket Domonkos Mihályné Darányi Krisztina (1805.), Sárközy Zsigmondné Darányi Julianna (1807.), Karácson Dánielné Pázmándy Johanna (1807.) és Szarka János (1811.) felett tartott.

Ecsedi Miklós (Monospetri, 1754 körül – ?Makó, 1803. febr.) ref. lelkész. Tanult Karcagon és mint →*togatus* 1771 áprilisától Debrecenben. Innen 1781-ben →*rektornak* ment Hódmezővásárhelyre. Megválasztatván Makóra lelkésznek, 1783-ban külföldre ment s onnan 1784-ben hazajötté után foglalta el hivatalát. – *Művei*: Bágyadt lelkeket élesztető csendes muzsika (Énekek). (Buda, 1794.) (Sok kiadást ért, még 1894-ben is megjelent.) Sok tövisek között felnőtt sárga liliom (Verses elmélkedések és énekek). (Szeged, 1805.) – Veje volt →*Szőnyi Benjáminnak*.

Ecsedi ref. egyházmegye, a 17. században használt egyik elnevezése a →*középszolnokinak*.

Ecsegi D. János (? – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, ahonnan külföldre menvén, 1719. aug. 1-től a genevai, azonkívül a zürichi egyetemen volt hallgatója. Hazatérve lelkész lett s a negyvenes években Cserépfaluban működött. – *Műve*: De rore ex utero aurorae (CX. zsoltár 3.). (Zürich, 1720.) Üdvözlő verset írt →*Csécsi Jánosnak* „Oratio...” c. műve mellé (1720.).

Édes Albert (Csór, 1805. márc. 27. – ?, 1887. júl. 29.) ref. lelkész. Középkolát Pápán és Sárospatakon végzett. 1823-tól nevelősködött, 1825-től tanító volt Beregszászon, 1827-től hittanhallgató Sárospatakon, ahonnan 1829-ben tanárnak ment Miskolcra. 1835-ben Tiszakesziben, 1843-ban Tiszatarjánban lelkész lett. Az →*alsóborsodi egyházmegye* 1857-ben →*esperessé* választotta. 1863-ban lemondott mind esperesi, mind lelkészi hivataláról s azontúl birtokán gazdálkodott. – 1865–68-ban országgyűlési képviselőséget viselt. – *Egyházi művei*: É. A. egyházi beszédei (3 k.), (Pest, 1856–57.) és (Pápa, 1860.) É. A. rövid életrajza. (Sárospatak, 1882.) – továbbá

→*Apostol Pál* felett tartott gyászbeszéde (1860.). – Atyja, É. Gergely (1763–1847.), testvére, É. János (1809–1846.), fiai, É. Ábrahám (1832–1911.) és É. Vince (1833–1900.) szintén fejtek ki egyházi irodalmi munkásságot.

Edvi Illés Pál (Réti, 1793. jún. 29. – Pest, 1871. jún. 22.) ev. lelkész. Tanult Sopronban 1802–1813-ban, azután nevelősködött két évig. Ekkor külföldre ment s 1815. máj. 15-én a jeni egyetemre iratkozott he, melyről hazatérve. 1817 októberében →*káplán* lett szülőföldjén lelkészkedő atyja mellett. Már 1818-ban lelkésszé választott Nagygeresdre, innen azonban a róm. kat. egyházat és papságot dicsőítő verse miatt távozni kényszerülvén, 1823-ban Vanyolára, 1831-ben Nemesdömölkre ment papnak. A →*dunántúli egyházkerület* nemsokára levéltárnokká, a Magyar Tud. Akadémia 1835-ben levelező taggá, a →*kemenesaljai egyházmegye* 1845-ben →*esperessé* választotta. Miután 1852-ben lemondott erről a tisztségéről, 1863-ban pedig elhagyta lelkészi hivatalát is, Pestre költözött, hol vakon élt. – Írói működése sokoldalú és korához képest becses volt. Számos folyóirat közölt tőle verseket és hosszabb-rövidebb prózai dolgozatokat. Önállóan kiadott művei leginkább az egyházi irodalom körébe vágnak s ezek a következők: Vallástüredelem példája a legújabb időkből. (Pest, 1826.) A szent frigy (Beköszöntő beszéd). (Uo. 1831.) (Toldalékul önéletrajza.) Ékes házi oltár (Verses imák). (Uo. 1832.) Gyónók katechismusa. (Uo. 1837.) (Új kiad. Pápa, 1858.) Ker. ábécé. (Pápa, 1839.) (IV. kiad. Pest, 1850.) Egy egész esztendőre szolgáló eredeti közérthető ker. prédikációk (4 k.). (Pest, 1840–41.) Prédikáció az esküvésnek szentséges voltáról. (Pápa, 1842.) A nemesdömölki ev. hívek templomának évszázados ünnepélye (Benne prédikáció tőle és „Az egyház és templom története”). (Pest, 1844.) Esperesi beköszöntés. (Pápa, 1845.) Népszerű halotti prédikációk. (Pest, 1846.) Postilla. (Uo. 1847.) Búcsúszózat 32 évig szolgált nemesdömölki gyülekezetétől. (Pápa, 1863.) – továbbá Káldy Judit (1819.), Mesterházy Dánielné Konkoly Thege Anna (1832.) felett s az I. Ferenc halálakor (1835.) tartott beszédei. Sok munkája maradt kéziratban is. Vannak dolgozatai az 1831-ben kiadott dunántúli Agendában is.

Irodalom: Haberern Jonathán: E. I. P. emléke (1872.).

Egervölgyi hitvallás, másik neve a debreceni hitvallásnak, azokról a példányairól, melyeknek címlapján jelezve van, hogy az egriek részéről Ferdinánd királynak volt szánva.

Egervölgyi ref. egyházmegye, a →*tiszáninnyi egyházkerületben*, a →*hevesi egyházmegyének* a →*debrecen–egervölgyi hitvallás* négyszázados jubí-

leumán felvett neve. – →*Esperesei*: Komjáthy Aladár egri l. 1968-ig, Szendrey Károly poroszói l. 1968-tól.

Egri Lukács (Eger, ? – Jászó, 1574.) antitrinitarius irányú prot. lelkész. Itthon befejezven tanulását, külföldre ment s 1552. jún. 20-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, később pedig a krakkói egyetemet látogatta. Erről 1555. ápr. 9. után tért vissza hazájába, hol szülővárosa hívta meg papjának. Onnan 1558-ban Kolozsvárra távozott magyar prédikátornak, de 1565-ben visszatért Egerbe. Ekkor már antitrinitarius jellegű elveket hirdetett, melyeknek visszavonására a →*Göncön* 1566. jan. 22-én összeült →*zsinat* sem bírta rávenni. 1567-ben Ungvárra választották plébánosnak és állítólag csakhamar az →*ungi egyházmegye* →*esperesének* is. Nem lehetetlen, hogy könyvet is adott ki nézeteiről, melyeknek megdöntésére 1568. jan. 6-án ismét zsinatot tartottak a tiszáninnyiek, ezúttal Szikszón. Sem ennek, sem a pár hét múlva, jan. 27-től több napon át Kassán tartott, lutheránusokkal közös zsinatnak nem sikerült az időközben Schwendi Lázár kassai főkapitány által elzáratt Egrit elhallgattatni. Annnyira, hogy ezután, szadvári fogságából sem szünt meg elveit hirdetni, miért is 1568. aug. 28-án ismét összeült egy zsinat Sárospatakon a megcáfolására. Egyidejűleg →*Szikszai Fabricius Balázs* könyvet írt ellene. Noha 1570-ben aláírt egy tételit megtagadó hitvallást, mégis fogva volt ezentúl is, mégpedig 1572-től Jászón, hol meg is halt. – Részt vett a →*Heltai* újszövetség fordításában.

Irodalom: Kiss Áron: Károlyi Gáspár küzdelme a szentháromság tana védelmében Egri Lukács ellen (Károlyi-Emlékkönyv, 1890.), Zoványi Jenő: A szikszói zsinat kérdéséhez (Ker. Magvető, 1936.).

Egyetemes felügyelő, a magyarországi ev. egyház legfőbb tisztviselője, kinek hivatala a →*rózsahegy* zsinatok abból az intézkedéséből vette eredetét, hogy két-két kerületenként →*főconsistoriumot* szervezett s élükre elnökül választott egy-egy világit. Egyikük volt Szirmay Miklós, másikuk br. →*Hellenbach János Gottfried*. Az 1712-ben kezdődő országgyűlésen megjelent prot. rendek belátván egy olyan vezetőnek a szükségét, akinek kezébe összefolyjon minden közérdekű ügy, az evangélikusok ezek egyikét, a Bécshez közelebb lakó Hellenbachot bízták meg e tiszttel, ki Szirmaynak 1720-ban történt elhaltával főconsistoriumi elnöknek is egyedül maradt. Az ő 1728-ban bekövetkezett halála után helyébe nem választottak 1730 elejéig még senkit sem, de azután minden biztonnyal gondoskodtak utódjáról. 1735-ben br. Zay Imre lehetett ez, majd 1741-ben br. Calisius Keresztély említették ilyenül, aki valószínűleg haláláig, vagyis 1750-ig

vitte e hivatalt, melynek betöltőiről 1758-tól van teljes névsor, éspedig: br. Zay Péter, aki még előbb meg lehetett rá választva 1788-ig, Ócsai → *Balogh Péter* 1788–1819, br. Prónay Sándor 1819–1839, gr. → *Zay Károly* 1840–1860, br. → *Prónay Gábor* 1861–1875, Zsedényi Ede 1875–1879, br. Radvánszky Antal 1879–1882, br. → *Prónay Dezső* 1883–1917, br. Solymossy Lajos 1918–1922, br. Radvánszky Albert 1923–1948, Reök Iván 1949–1952, Mihályfi Ernő 1952-től. – Egyetemes felügyelőjük a szlovenszói evangélikusoknak is van, éspedig Vanovics János 1922 óta. Egy időben pedig az iskoláknak külön egyetemes felügyelőjük volt.

Irodalom: *Haán* Lajos: A magyarhoni ág. hitv. evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal (1883.), *Zoványi* Jenő: Az egyetemes felügyelői és egyetemes főgondnoki állás eredete (Prot. Szle, 1917.).

Egyetemes főgondnok, a magyarországi ref. egyház legfőbb tisztségének betöltője lett volna, ha sikerül neki gyökeret verni. Ám többrendbeli kísérlet után sem jutott el a megvalósuláshoz. Az első, aki betöltötte, → *Ráday Pál* volt, miután az evangélikus példáját követve, még 1712-ben megbízást adtak neki rá hitsorsosai. Az ő 1733-ban történt halála után már a következő évben megválasztották rá gr. Bethlen Józsefet, de őneki odaszugorodott ebbeli hivatala, hogy a → *partiumban* → *főgondnokoskodott*. 1773-ban aztán a → *dunamelléki* főgondnokot, Belezna Miklóst tették egyetemessé is, ám ő csak 1778-ig viselte ebbeli hivatalát. A → *budai zsinat* rendszeresítette ugyan ezt az állást, de minthogy kánonai sohasem nyertek szentesítést, dugába dőlt az erre irányuló terv. Azóta nem is történt újabb kísérletezés ily irányban.

Irodalom: *Zoványi* Jenő: Egyetemes főgondnok és főconsistorium a magyarországi ref. egyházban (1903.), *Uő:* Az egyetemes felügyelői és egyetemes főgondnoki állás eredete (Prot. Szle, 1917.).

Egyetemes gyűlések, a magyarországi négy ev. egyházkerület küldöttjeinek határozatképes gyűlései, melyek Mária Terézia királynőnek arra az óhajására szerveztettek rendszeresen, hogy a prot. egyházkerületek ne külön-külön terjesszék fel sérelmeiket, hanem együttesen. Noha értekezleteket (→ *Konventeket*) már előbb is elég gyakran tartott mindkét prot. egyház, a ref. egyházban ekkor nem sikerült az ilyen egyetemes jellegű gyűlések rendszeresítése, de az evangélikusok az 1774. ápr. 20-án tartott alakuló közgyűlésen kimondták az egyetemes gyűlések évenként való megtartását. Azóta az egyház szervezetéhez lassanként mindinkább hozzásimultak, s némi változáson, illetőleg fejlődésen már előbb is menvén

át, az alkotmányozó zsinat végre törvénybe iktatta s határozottan megszabta a hatáskörüket. Az újszerű vezető egyetemes gyűlések elsője 1893 októberében tartott. Az egyetemes gyűlések 1848-ig az élethosszig választott → *egyetemes felügyelő* egyedüli elnöksége alatt folytak le; az ezután bekövetkezett provizórium elteltével 1860-ban már kettős elnökség vezette a gyűléseket, amennyiben a legrégibb püspök társelnöke lett az egyetemes felügyelőnek.

Irodalom: *Haán* Lajos: A magyarhoni ág. hitv. evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal (1883.).

Egyházfi, a magyar prot. egyházakban jelenleg az istentisztelet körül és az egyházközség igazgatásában alsóbbrendű teendőkre alkalmazott egyháztag. Régebben nagyjából a mai → *presbiterium* és gondnok jogkörével bíró és teendőivel megbízott egyháztag hivatalának volt ez a neve.

Egyházi értekezletek (Egyházkerületi), a magyar ref. egyházban a 19. század kilencvenes éveiben keletkezett intézmény, mely egyképp magába ölelte a lelkészeket és világiakat. Esméjét a budapesti → *teol. tanárok* vetették fel s 1893-ban egy zsinati ülés alkalmával zsinati tagok részvétele mellett hozzá is kezdtek megvalósításához. 1894-ben aztán életbe is léptették Dunántúl, Erdélyben, Tiszántúl és Dunamelléken, később azonban mindenütt megfeneklett az ügye, a háború idején meg el is aludt végképpen. Sok áldásos és termékeny eszme csírázott ki és tisztázódott az értekezleti gyűléseken, amiknek kiterjedt a hatása nem egyszer a hivatalos egyház működésére is. Mindenütt megörökítették évkönyveket is a működésüket.

Egyházi és Iskolai Szemle, Nagyenyeden megjelent hetilap, melyet 1876-tól 1883-ig szerkesztett → *Bartók György* a szabadelvű teológia szellemében, egyháztársadalmi tekintetben pedig mint az → *erdélyi ref. egyházkerület* akkor versengő pártjai közül az egyiknek, az éppen Nagyenyedről nevezettnek a közlönyét.

Egyházi Könyvtár, a teológiai tudományok népszerű alakban való tolmácsolására és terjesztésére alapította 1858-ban a → *tiszántúli ref. egyházkerület*. → *Révész Bálint* szerkesztette Debrecenben, azonban a hivatását jól betöltő folyóirat mindössze kétévi folyamát érte meg s nyolc füzet megjelenése után már 1860-ban megszűnt.

Egyházi Reform, hónaponként megjelenő folyóirat, melyet 1871-től 1874-ig Budapesten szerkesztett *Kovács Albert*, mint a → *Magyarországi Protestáns Egylet* közlönyét, vagyis ennél fogva szabadelvű szellemben.

Egyházi Szemle, 1875-ben indult meg a → *Kovács Albert* szerkesztésében. A szabadelvű irányt képviselő folyóirat, mely hónaponként jelent meg, már 1876-ban befejezte pályafutását.

Egyházi Tárca, a →*Protestáns Lelkészi Tár* mellékletéül adta ki 1854–55-ben Pesten →*Székács József* és →*Török Pál*, de az első évfolyammal meg is szűnt az egész vállalat.

Egyházkerületek, a magyarországi prot. egyházakban az egyházegyetemeknek azok az alkotórészei, melyeknek élén egy-egy püspök és egy vagy több →*főgondnok*, illetőleg →*felügyelő* áll. Az egyházkerületek jelenlegi alakjukat idők folyamán nyerték, mindig a körülmények befolyása alatt, nem pedig elvi alapon. Legelőször p. o. többnyire a róm. kat. püspöki megyék területéhez képest alakult a kiterjedésük. Legutóbb meg Magyarország feldarabolása lett döntő tényező mind számukat, mind területüket illetőleg. Úgy hogy újabban a következők léteztek: 1. **evangélikusok**: Magyarországon a →*bányai*, a →*dunáninenni*, a →*dunántúli*, →*tiszai*: Csehszlovákiában a szlovenszkói keleti, a szlovenszkói nyugati; Romániában a szász, a zsinatpresbyteri, Jugoszláviában a német–magyar, a szlovák. 2. **reformátusok**: Magyarországon a →*dunamelléki*, a →*dunántúli*, a →*tiszáninenni*, a →*tiszántúli*; Csehszlovákiában a kárpátaljai, a szlovenszkói keleti (tiszáninenni), a szlovenszkói nyugati (dunáninenni); Romániában az erdélyi – most már kolozsvári –, a királyhágómelléki – most már nagyváradai –, Jugoszláviában a „jugoszláviai”. A csehszlovákiai ref. egyházkerületek eredeti alakjukban 1938-ban megszűnván, helyettük egyetlen egy alakult. A szlovenszkói ev. egyházkerületek is mentek át 1939-ben változáson, amennyiben kivált belőlük a német nyelvűeké, melyhez a magyar egyháztagok is tartoztak, amíg ez a kerület élt.

Egyházkör, az →*egyházmegye* neve az unitáriusoknál.

Egyházlátogatás (canonica visitatio), a magyar protestánsoknál róm. katolikus mintára korán divatba jött szokás, melyet →*egyházmegyénként* az →*esperesek* gyakorolnak. Célja a →*belhivatalnokok* működésének s a gyülekezeti tagok életének ellenőrzése. A püspöki látogatás (generalis visitatio), melyet az alkotmányozó zsinatok az esperesi mellett szintén törvénybe iktattak, hasonlóképpen régi szokás föllevenítése. Az üldözések idejében az egész egyházlátogatás be volt tiltva s a prot. egyházak látogatása is a róm. kat. püspökök jogkörébe tartozott. Az erdélyi ref. püspöknek ugyanilyen alapon terjedt ki a hatásköre egy ideig a háromszéki unit. egyházak látogatására.

Irodalom: *Krupecz* István: Adatok az ev. superitendensek egyházlátogatásainak történetéhez (1886.), Báthory Gábor dunamelléki superintendens püspöki látogatása 1816–9-ben (P. E. I. L. 1885.), *Zoványi* Jenő: Miskolci Csulyak István zempléni ref.

esperes (1629–1645.) egyházlátogatási jegyzőkönyvei (Történelmi Tár, 1906.), *Thury* Etele: Kis Bertalan és Musay Gergely dunántúli ág. hitv. ev. püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve 1631–1654. (Magyar Prot. Et. Adattár, 1907.).

Egyházmegyék, a magyar prot. →*egyházkerületek* alkotórészei, amelyeknek élén egy-egy →*esperes* (esetleg →*főesperes*, ha van →*alesperes* is) és egy, Erdélyben több gondnok, illetőleg felügyelő áll. Egy-két, esetleg három közgyűlést szoktak évenként tartani. Az evangélikusok az alkotmányozó zsinatig espereseknek, az erdélyi szászok 1861-ig →*káptalanoknak* nevezték őket, az unitáriusok jelenleg is →*egyházköröknek*. Latin elnevezéseik: contubernium, fraternitas, tractus, dioecesis, capitulum, districtus.

Egyházpolitikai viszály Magyarországon. A róm. kat. papok által nagyban gyakorolt elkeresztelesek mindig megtorlatlanul maradván, ennek láttára a prot. lelkészek egy része némi kárpótlásul szintén nem tagadta meg az 1868. évi LIII. tc. 12. paragrafusa szerinti róm. kat. gyermekek megkeresztesését. Minthogy azonban a róm. kat. papok szakadatlanul folytatták ezt a visszaélést, mégis számos panasz merült föl ellenük, melyeknek következtében 1890. febr. 26-án végre is rendeletet adott ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter, mellyel kihágásnak jelentette ki az elkeresztelest és büntetést szabott reá. A róm. kat. papok ellene szegültek ennek a rendeletnek is, ami aztán arra kényszerítette a kormányt, hogy erélyesebb intézkedéseket helyezzen velük szemben kilátásba. Először csak részleges és egyáltalában nem a dolog mélyére ható tartalmú ígéretek voltak ezek, de később a róm. kat. pápáság folytonos izgatásai, részint politikai pártszempontok oda terelték az ügyet, hogy az állami anyakönyvvezetés és a kötelező polgári házasság jelszavaival állott elő az addig gyökeres reformoktól állandóan irtózó kormány és pártja. Ezek mellett még az általános vallásszabadságot, a zsidó vallás bevezetését és az 1868. évi LIII. tc. 12. paragrafusának módosítását vették programjukba, ez utóbbit az ultramontanusok kárpótlására, ami a protestánsok előtt méltán gyanússá tehetné volna az egész radikális egyházpolitikát. Ám a protestánsok nem törődve sem e kétes szabadelvűséggel, sem ellenzéki álláspontjukkal, kevés kivétellel melléje sorakoztak a kormány javaslatainak, melyek lényegtelen módosítással törvénnyé is váltak, mint az 1894. évi XXXI., XXXII., XXXIII. és 1895. évi XLII. és XLIII. törvénycikkek, dacára annak a szívós ellenállásnak, mellyel főleg a főrendiházban találkoztak, hol csak mesterkedésekkel szerezhettek többséget.

Eisenberg Péter, (? , ? – ? , ?) az eperjesi ev. kol-

légium szorgalmas teol. tanulója volt 1652-ben és 1653-ban. – *Művei*: Ein zwiefacher poetischer Act und geistliches Spiel von den dreyen Gaben der Weisen aus Morgenland... (Bártfa, 1652.) Dreyhundertfünfundsechzig auserlesene güldene Lebens-Regeln... (Uo. 1652.) Vom Leben, Leiden und Sterben Jesu Christi (Az előbbinek függeléke). Gyászverset írt a →*Dürner Sámuel* halálára (1653.).

Eklézsia bírása, az egyházközségi gondnok címe a XVIII. században a tiszáninneri reformátusoknál.

Eklézsia-követés, az illem, erkölcsiség vagy közrend ellen vétők ama büntetése, mely szerint nyilvánosan, a gyülekezet színe előtt kellett vezekelniük. Régebben igen szigorú módozatok mellett folyt le, melyeket a XVIII. században felsőbb rendeletre szelídítettek a magyar prot. egyházak. Mostanában már jóformán kiment a szokásból.

Irodalom: Barla Jenő: Az e. k. a régebbi kálvinizmusban (Prot. Szle, 1909.)

Elefánt Mihály (Aszód, 1816. – Bp. 1872. szept. 2.) ev. esperes. A középiskolát szülőföldjén és Selmechányán, a teológiát Pozsonyban s a berlini, hallei és jenai egyetemen végezte, mely utóbbi helyen 1839. ápr. 13-án iratkozott be. Hazatérte után egy ideig nevelősködött és →*káplán* volt Aszódon, míg 1840-ben ceglédi, 1844-ben tápiószentmártoni, 1855-ben nyíregyházai lelkész lett. Itt a →*pátens*-ügyben tanúsított hazafias magatartása miatt sok kellemetlensége volt, miért is 1860-ban Acsára ment lelkésznek. 1867 elejétől a pesti szlovák egyházban lelkészkedett s 1868-tól a →*budapesti egyházmegyében* az →*esperesi* tisztelet is vitte. Egyházát szép rendbe hozta. – Kisebb dolgozatai, kivált prédikációk és énekek elszórtan, így a Török–Székács-féle „Egyházi Tár”-ban (1854.) és a Haán-féle →*énekeskönyvben* jelentek meg. – *Nagyobb művei*: A hívő szív ömledései imádságokban. (Kecskemét, 1843.) Hit, remény, szeretet (Ker. halotti énekek és imádságok). (Pest, 1855.) (II. kiad. 1862., III. kiad. 1891.) Szent lant (Gyermekek számára). (Sárospatak. 1860.) Dávid szent lantja. (Uo. 1860.) Előkészület a konfirmációhoz. (Kassa, 1866.) (II. kiad. 1870.) Kiadott egy szlovák ev. névtárt (1860.). Kéziratban is maradtak munkái.

Elekes Károly (Árapatak, 1813. – ?Gyulafehérvár. 1878. febr. 14.) ref. esperes. Tanult Nagyenyeden, hol 1836-tól →*köztanítói* tisztelet viselt. 1837-ben a bécsi teol. intézetnek lett hallgatója, honnan hazajöve, 1838-tól Gyulafehérvárt lelkészkedett. A →*gyulafehérvári egyházmegye* 1850-ben →*esperessé*, az →*erdélyi egyházkerület* 1866-ban főjegyzővé választotta. – Kiváló érdemeket szerzett az egyházmegyéjében 1849-ben feldúlt egyházi épületek rendbehozása körül. – *Művei*: Az ifjak jó arányú neveltetésökből sar-

jadzik nemzeti erő, boldogság (→*Bethlen Gábor* fejedelem emlékére). (Nagyenyed, 1837.) A gyulafehérvári ref. egyházmegye története (Erdélyi Névkönyv, 1864–66.). Emlékbeszéd →*Bodola Sámuel*-ről (→*Nagy Péter* és Hegedűs Lajos dolgozatával). (Kolozsvár, 1866.) A felette →*Szász Domokostól* tartott gyászbeszéd ki van adva.

Elekes Viktor (Gyulafehérvár, 1846. –?, 1915. jan. 28.) ref. lelkész, az előbbinek fia. Nagyenyeden tanult s onnan külföldre menvén, 1874-ben a zürichi egyetemnek lett hallgatója. Miután 1875-ben bölcsészettudományi oklevéllel tért vissza hazájába, 1876-tól segéd-, 1878-tól rendes tanár volt Zilahon, míg 1879 nyarán lelkész lett Gyulafehérvárt. A →*gyulafehérvári egyházmegye* 1896-ban →*esperessé* választotta. Erről a hivataláról 1908 nyarán lemondott, lelkésziségéről pedig 1914 júliusában nyugalomba lépett. Póttagja volt a →*budapesti második zsinatnak*. – *Művei*: Anfänge der Reformation in Siebenbürgen. (Zürich, 1875.) A zilahi ev. ref. főtanoda történetének rövid vázlata (Zilahi értesítő, 1878. és 1879.) Igen becses egyháztörténeti kútfőket közölt az →*Erdélyi Prot. Közlöny* 1878. évi folyamában.

Elkeresztelés, valamely vegyes házasságból született gyermeknek nem az 1868. LIII. tc. 12. paragrafusa szerint illetékes felekezeti lelkész által történt megkeresztelése, illetőleg az erről a tényről szóló anyakönyvi kivonatnak az illetékes lelkészhez a nála való anyakönyvvezés végett át nem küldése.

Ellend József (Sepsiszentgyörgy, 1866. – Sárospatak, 1921. nov. 5.) ref. tanár. Sepsiszentgyörgyön kezdte tanulását. Ezt Nagyenyeden folytatta, ahonnan 1885-ben a kolozsvári egyetemre ment bölcsészethallgatónak. 1891-ben segéd-, 1894-ben rendes tanár lett a sárospataki gimnáziumban. – A →*Sárospataki Lapoknak* 1901-ben és 1902-ben egyik társszerkesztője volt. Jeles tanulmányokat írt a sárospataki kollégium újabb történetéből: Bartzaffalvi Szabó Dávid esete (Prot. Szle, 1906.). Az 1848–9. évi szabadságharc és a sárospataki főiskola (Uo. 1912.) Sárospataki főiskolánk a szabadságharc után (Uo. 1912.). Sárospataki főiskolánk küzdelmei (Uo. 1912.). Sárospataki főiskolánk belső élete a szabadságharc után (Uo. 1912.). A sárospataki főiskola anyagi állapota a szabadságharc után (Sárospataki Ref. Lapok, 1913.). A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt (Sz. 1914.). Ugyane címmel válasz →*Szinyei Gerzsonnak* (Sp. Ref. Lapok, 1915.). A sárospataki főiskola és az Entwurf (Magyar Paedagogia, 1915.). – Sógora volt →*Kérészy Zoltánnak*.

Ellenreformáció. Voltaképpen Magyarországon indult meg, mégpedig azzal, hogy előbb Várdai Pál, azután →*Oláh Miklós* esztergomi érsek a 16. század negyvenes és ötvenes éveiben,

legelőször egy 1543. évi országgyűlési végzés alapján világi hatóságok útján is üldözőbe vették általában a reformációhoz vonzó papokat, különösen pedig azokat, akik nem voltak róm. kat. püspöktői főszenzelve. Példájukat aztán a többi magyarországi főpap is követte, a legnagyobb buzgósággal →*Telegdy Miklós* a Rudolf korában. Ez a király volt az, aki teljesen hivatalos útra terelte az ellenreformációt, s megnyitotta az erőszakosságok, visszaélések és mindennemű üldözések bő forrását, sőt az 1604. évi XXII. tc. önkényes és alkotmánysegző meghozásával törvénné akarta tenni ily irányú munkáját. Hiába vivattak ezentúl a szabadságharcok, hasztalan jöttek létre a protestántizmus és a magyar nemzet jogait biztosító békekötések, valamint az ezeket becikkelyező törvények: a protestánsok üldöztetése ádáz dühvel, fanatikus módon folyt tovább. Tetőpontját az I. Lipót idejében érte el, midőn az alkotmány lábbal tiprása, sőt egyenesen felfüggesztése tűrhetetlenné tette helyzetüket, különösen lelkészeik sorsát. Szenvedéseik a →*gyásztized* korában a →*delegatum iudicium*, azután az →*eperjesi vértörvénytörvény* ítéleteiben s ezek végrehajtásában érték el tetőpontjukat. A mindezeket követő országgyűlési és királyi intézkedések is csak olyanok voltak, hogy legfeljebb pillanatnyi és parányi orvoslást nyújtottak, de a jövőre vonatkozó kilátásait még kietlenebbé tették, amennyiben az 1687–8. évi XXI. tc. és az 1712–5. évi XXX. tc. tökéletesen az uralkodói önkénynek és szeszélynek szolgáltatta ki a protestánsokat. Csak a XVIII. század utolsó negyede hozott számukra megváltást, először a →*türelmességi rendelet*ben, utóbb az 1790–91. évi XXVI. tc.-ben, amelyek a már akkor nagyjában csupán az →*articuláris helyekre* szorult s már szerfelett megfogyott és elgyöngült magyar protestántizmust megóvták a végső és gyors gemmissüléstől.

Előkönyörgő (= →*praeorans*) vagy →*lévita*, a leányegyházakban működő tanítók legtöbbje, amennyiben állandóan ők végzik a templomi istentiszteleteket, rendszerint csak imával.

Elsőpap (pastor, plébános, parochus, Pfarrer, Stadtpfarrer), a több lelkéssel bíró prot. egyházakban a róm. katolikusoktól fennmaradt szokáshoz képest, az, amelyik felette vagy legalább előtte állott a többinek, sokszor a hivatal szervezete szerint is, de többnyire csak hivatali idősbég folytán. Itt ott a casualiák végzésével, másutt az anyakönyvvezetéssel és általában az irodai teendőkkel ő van kizárólagosan megbízva. A magyar szó jobban kifejezi a dolog lényegét, mint bármelyik latin vagy német elnevezése, minthogy ezek az egy lelkéssel bíró egyházakban is használatosak voltak.

Endreffy János id. (Mezőberény, 1848. febr. 7.

– ?Felsőszeli, 1938. ápr. 26.) ev. lelkész. Iskolái végeztével külföldre ment s 1870. nov. 9-én a jeni egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérte után előbb főtí, 1879-től domonyi, 1888-tól felsőszeli lelkész volt. 1918-ban nyugalomba vonult. – *Művei*: Pünkösdi emlék. (Balassagyarmat, 1899.) Reformációi beszéd. (Losonc, 1903.) Adatok a felsőszeli ev. egyház történetéhez. (Galánta, 1910.) Jefte fogadalma (Vallásos színmű). (Léva, 1922.) (Szlovákul 1929.) Manassé (Vallásos színmű). 1924. Bileam (Vallásos színmű). 1925. Keresztelő János (Vallásos színmű). 1930. Könyves Kálmán király (Színmű). 1935. Vallásos színeképek. (Pozsony, év n.)

Endreffy János ifj. (Felsőszeli, 1891. – ?, ?) ev. lelkész, az előbbinek fia. 1913-ban végezte a teológiát Pozsonyban. Azután Selmechányán volt →*káplán*, míg 1914 júliusában lajoskomáromi, 1918 júniusában felsőszeli, 1938-ban pozsonyi lelkész lett. – Sok cikket írt az Evangélikus Lapba, melynek társszerkesztője volt. – *Művei*: Magyar káténekek a 16. században (A „Székács-emlékkönyv”-ben). (Pozsony–Budapest, 1912.) Igaz papság tüköre (Név n.). (Pozsony, 1916.) A háború theológiája. (Uo. 1916.) A 450 éves Luther és a mai katolikuság. (Uo. 1934.) (Több kiadást ért.) A Kapy-féle „Háború és vallás” c. kiadványban is van két dolgozata.

Énekeskönyvek a reformáció óta százakra menő számmal jelentek meg Magyarországon. Van közöttük róm. kat. is, de jóval nagyobb számú a protestáns, melyek között némelyik általános prot. jellegű, de a legtöbb a különvált felekezetek szellemének megfelelő. Legrégebbi a →*Gálszécsi Istváné* (1536.) és a Bencédi →*Székely Istváné* (1538.); nevezetes még a XVI. századból a →*Melius Péteré* (1562.), melyet jó ideig a →*Szegedi Gergelyének* hittek általánosan, holott sok kiadása közül a harmadiknak (1569.) volt átdolgozója „Z. Gergely”. Szerkesztett még →*Dávid Ferenc* (1569.), →*Huszár Gál* (1574.) és →*Bornemisza Péter* (1582.); a →*Kálmáncsehi Sánta Mártoné* és →*Beythe Istváné* ma már ismeretlen. De fennmaradt viszont néhány kézirat, főleg ref. jellegű. Még nem ilyen irányú azonban, habár protestáns a közülük legnevezetesebb Batthyány-codex. A Melius-félének felhasználásával készült aztán a Gönczi Györgyé (1592.), mely különböző címek alatt igen sok kiadást ért, még akkor is, amikor a →*Szenczi Molnár Albert* zoltárfordítása és az I. →*Rákóczy György* költségén kiadott Graduál már régóta használatban volt, az utóbbi csak mérsékelten. Nevezetes még a →*Szilvásújfalvi Imre* halotti énekeskönyve (1598.), mely hasonlóképpen sokszor bocsáttatott közre. A 16. század végére az ev. és ref. egyház már teljesen különváltván, különlegesen az előbbi részére is adtak ki énekeskönyvet Bártfán

1593-ban, mely azután szintén sokáig örvendett kedveltségnek. Volt egy csepregi Graduál is az 1650 előtti időből. És közszükségletet elégítettek ki a →*Mihályko János* imakönyvének 1630-tól való kiadásaihoz csatolt, de nem tőle származó énekek is. Később az →*Ács Mihály* „Zengedező mennyei kar”-a, a →*Sartorius János* „... Magyar lelki órá”-ja és a →*Torkos József* „Új zengedező mennyei kar”-a az evangélikus, a →*Losonczi István* „Éneklésben tanító mester”-e és a →*Szőnyi Benjámín* „Szentek hegedűje” a református egyházban új lendületet adott a már-már satnyulni kezdő templomi éneklésnek. A Losonczi könyvének különösen nagy hatása volt s ennek eredménye lett a Kolozsvárt először 1777-ben kiadott erdélyi új énekeskönyv, melyet 1838-ban ismét újjal váltottak fel. Úgyszintén az ekként felidézett mozgalom szülte a magyarországi ref. egyháznak 1813-tól használatban volt énekeskönyvét, mely évtizedekig tartó előkészületek után 1921-ben másnak adott helyet, egy ideig mindkettő használatban s csak néhány év elmúltával különböző időpontokban lépvén kizárólagos használatba az új, mely azonban eredeti alakjában túlságos gyarlósága miatt már 1949-ben újjal cseréltetett fel. –

Az ev. egyházban kiváltképpen a →*dunántúli egyházkerület* fejtett ki buzgalmat énekeskönyve megújításában; kiváló jelenség volt e téren az 1811-i győri énekeskönyv, mely nagyobbreszt a →*Kis János* munkája, valamint a →*superintendentia* által „a régi graduál szerint jobbitva készített”, mely 1805-ben látott napvilágot. →*Haán Lajos* 1847-i énekeskönyvéből, mely 1893-ban a negyedik kiadását érte meg, fejlődött ki a békéscebái, mely szintén többször megjelent. Pozsonyban is adtak ki egy új énekeskönyvet, majd megint a dunántúli egyházkerület 1911-ben bocsátott ki egyet, melyet aztán az összes kerületekben felkaroltak a magyar nyelvű gyülekezetek. –

Az unit. egyház sem maradt ezalatt veszteg, s az idők folyamán szintén fejlesztette énekügyét, minek eredményéül 1837-ben látott napvilágot átdolgozott énekeskönyve, mely 1924-re ismét újjá lett alakítva.

A különböző nemzetiségek sem maradtak e téren ellátatlanul. Még a vend evangélikusok részére is adatott ki a 19. század első felében. A szlovák evangélikusoknál a →*Tranoscius György* által szerkesztett „*Cythara sanctorum*” (1635.), melynek az →*articularis helyeken* kívül élő evangélikusok hithűsége oly kimondhatatlanul sokat köszönhet, ma is közkedveltségnek örvend, sőt most már magyarul is megjelent a Vietorisz József fordításában. Az ő használatukra 1842-ben is adott ki énekeskönyvet Jozeffy Pál és Szeberényi János. A szlovák reformátusok használatára szintén több ízben adtak ki 1752 óta nyelvükön

készített énekeskönyvet. A magyarországi német-ségnek és az erdélyi százságnak pedig kezdettől fogva állandóan könnyű volt gondoskodnia magáról a gazdag németországi irodalom felhasználásával, ami azonban nem zárta ki, hogy ők is hozzájáruljanak az énekirodalom gyarapításához.

Irodalom: *Varasdy* Lajos: Egyházi énekeink története, ismertetése... (P. E. I. L. 1861.), *Tóth* Ferenc: Éneklőkar (1823.), *Révész* Imre: A magyarországi ref. egyház énekeskönyvéről (1886.), *Nagy* János: Az unitáriusok énekeskönyveiről (Ker. Magvető, 1871.), *Kálmán* Farkas: Éneklő kar (1880.), *Jakab* Elek: Adatok énekeskönyveink bibliographiájához Toldy F. jegyzetei nyomán (MKSz, 1882.), *Szathmáry* József: A ref. templomi énekeskönyv története (Prot. Szle. 1892.), *Kálmán* Farkas: Adalékok a 16. és 17. század irodalomtörténetéhez (Az 1711-ig magyarul megjelent összes énekgyűjtemények ismertetése, kéziratban), *Uő.*: Az összes kéziratos énekgyűjtemények ismertetése, egyenként (Elszörtan az összes egyházi lapokban), *Erdélyi* Pál: Énekeskönyveink a 16. és 17. században (1899.), *Horváth* Cyrill: Két pataki graduál (Sp. Füz. 1905.), *Uő.*: A Batthyány-codexről (ItK 1905.), *Péter* Mihály: A hazai tót ref. énekeskönyv története (Prot. Szle. 1913.), *Karsay* Sándor: Énekeskönyvek a dunántúli ev. egyházkerületben (P. E. I. L. 1862.), *Payr* Sándor: Testvéri közösség magyar prot. énekeskönyveinkben (1936.), s *ugyanőneki* meg *Gaál* Mihálynak és ifj. *Jeszenszky* Károlynak számos idevágó cikke.

Engler János György (Zittau, 1658. – Modor, 1687.) ev. lelkész. 1683 elején Modorban lett német lelkész. – *Műve:* Heuschreckenpredigt. (Zittau, 1685.) Anmuthige Herzensgedanken theils aus... der Natur, theils aus... der... Schrift (2 r.). (Uo. 1685.)

Ensel János (Alsó, v. Felsőszakony, ? – ?, ?) ev. lelkész. Tanulásának Eperjesen való befejeztével külföldre ment s 1658. júl. 5-től a wittenbergi egyetemnek volt hallgatója. 1661 májusa után visszatérően hazájába →*rektor* lett Kőszegen, de már a következő évben Petröczy Istvánhoz ment udvari papnak. 1667-től 1673-ig Meszlenben lelkészkedett. További sorsa ismeretlen. – *Műve:* De electione et reprobatione. (Wittenberg, 1661.) Üdvözlő verset írt Unger Mihályhoz (1659.) és gyászverset a Vitnyédy Istvánné Rádeli Zsuzsánna halálára (1660.).

Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen volt a címe annak a még 1849-ben készült osztrák munkálatnak, melyet 1850 szeptemberében Magyarországon is életbe léptetett

az abszolutisztikus kormány. Ennek következtében számos prot. tanintézet nem bírván eleget tenni az általa támasztott követelményeknek, kénytelen volt vagy egyes ágait beszüntetni, vagy egészen megszüntetni. Az autonómiára minden bizonnyal sérelmes volt annak a prot. iskolákra kényszer útján való ráerőltetése, de tagadhatatlanul ez emelte modern színvonalra a megmaradtakat.

Enyedi Fazekas János (? , 1619. – ?Nagyenyed, ?1662.) ref. lelkész. Hazai iskolázása végeztével külföldre rándult s 1645. júl. 21-én a franekeri egyetemre, 1646. júl. 16-án a deventeri athenaeumra, 1650. febr. 28-án a leideni egyetemre iratkozott be. Hazatérve már 1652-ben Kézdivásárhelyen lelkészkedett, s itt 1657 táján →*esperese* lett a →*kézdi egyházmegyének*. 1660-tól nagyenyedi pap volt. – *Művei*: De via salutis... (Franeker, 1648.) Mennyei szó a lelki álomból való felszerkenésről (Prédikációk). (Nagyvárad, 1652.)

Enyedi György (? , 1551. – Kolozsvár, 1597. nov. 24.) unit. püspök. Honi tanulmányai után 1578 tavaszán →*lector* lett Kolozsvárt, ahonnan 1684 tavaszán külföldre indult s miután Genévában másfél évet, Padovában másfél évnél valamivel többet eltöltött, meg még utazgatott is, negyedfél év elmúltával, 1587 őszén tért vissza hazájába, hol ekkor kolozsvári →*rektor* lett. 1592 őszére püspökké választott s ugyanakkor prédikatori állást foglalt el Kolozsvárt. – A magyar irodalomtörténetben főleg Gismunda és Gisquardus szerelmi történetének verses fordítása teszi nevét emlékezetessé. – *Teol. irányú művei*: Oratio funebris ad tumulum... Demetrii Hunyadi... Kolozsvár, 1592. Explicationes locorum veteris et novi testamenti, ex quibus trinitatis dogma stabiliri solet. Uo. 1598. (→*Toroczkai Máté* adta ki, akinek magyar fordítását 1619-ben szintén közrebocsátották.) E műve, mely 1670-ben is megjelent Groningenben, világhírré tett szert a teológusok közt és egy egész irodalmat teremtett úgy a magyar, mint az idegen tudósok körében, kik cáfolására vállalkoztak. Több más művet is írt, így Cserényi Mihály és →*Szilvási János* elleni vitairatokat, valamint százakra menő prédikációt, melyek mind kéziratban maradtak. (Egyet ez utóbbiak közül a Ker. Magvető 1900. évi folyama közölt.)

Irodalom: *Jakab Elek*: E. Gy. élete (Ker. Magvető, 1890.), *Kanyaró Ferenc*: E. Gy. egyházi beszédei (Uo. 1898.), *Zoványi Jenő*: E. Gy. lectori működésének és külföldi tanulmányának időpontja (Uo. 1936.).

Enyedi István (Nagybánya, 1659. – ?, 1714. aug. 15.) ref. tanár. Nagybányán kezdte tanulását. Azután Nagyenyeden tanult, hol 1681-ben kollégiumi könyvtárnok volt. Majd külföldre ment s 1684. aug. 11-én a leideni, 1685. aug.

17-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazajővén 1688. nov. 7-én Felsőbányán lett lelkész, de már 1691-től Marosvásárhelyen hivataloskodott. Innen 1692-ben a teológia tanárának hívták Nagyenyedre. A kollégium feldúlása után egy időre bujdosni kényszerült, de azután ismét folytatta hivatalát. Utolsó éveiben betegsége miatt nem szolgálhatott. – *Művei*: De lapsu, peccato et causa peccati (2 r.). (Kolozsvár, 1681.) De sapientia carnis ejusque vanitate. (Franeker, 1686.) Halotti beszéd Kendeffi János felett. (Kolozsvár, 1697.) Istenben elnyugodott... (Gyászbeszéd →*Misztótfalusi Kis Miklós* felett). (Uo. 1702.) – Üdvözlő verset írt →*Musnai Mihályhoz* (1685.), Szőlősi Pálhoz (1686.), Füsü Lőrinchez (1686.), Nánási Mihályhoz (1687.), →*Debreceni Ember Pálhoz* (1686.) és →*Pápai Páriz Ferenchez* (1695. és 1708.). – Veje volt →*Sárpataki Mihálynak*.

Enyedi János (Nagybánya, 1646. – ?, ?) ref. tanár. Sárospatakon tanult, ahonnan miután 1668-ban →*seniorságot* is viselt, ez év nyarán külföldre indult s szept. 28-án Groningenben, 1669. szept. 29-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. 1670-ben Utrechtben is megfordult, de csakhamar visszatért Leidenbe, ahonnan 1671 nyarára jött haza. Itt ezévi augusztusban a nagybányai iskolának lett →*rektora*. Ezutáni életeseményeiről nem tudunk. – *Művei*: De genuina scripturae sacrae interpretatione. (Leiden. 1669.) De anima humana. (Uo. 1671.) Üdvözlő verset írt →*Fogarasi K. János*hoz (1670.).

Enyedi Molnár János (? , 1633. – ?, ?) ref. lelkész. Honi tanulása végeztével külföldre ment s 1649-ben az utrechti, 1650. márc. 7-én a franekeri, 1657. szept. 17-én a leideni egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Onnan 1658-ban hazatérve, mindjárt lelkész lett Alvincen, 1665-ben pedig Vajdahunyadon volt magyar pap. A neve alatt említett művek közül értekezés a legtöbb, melyek egytől egyig elveszvé, nem állapítható meg, hogy mindnél csak respondens volt-e, avagy szerzője is valamelyiknek? Ezek: De naturae integritate. Franeker, 1653. De lege naturae. Uo. 1653. De justificatione legali. Uo. 1653. De mercede vitae aeternae Adamo promissae. Uo. 1653. – Az ő műve még: Az Isten ígéreteinek felnyitott aranybányája (Ford.). Nagyszében, 1665.

Enyedi Sámuel (? , 1627. – Alvinc, 1671. febr. 14.) ref. lelkész. Tanulmányait Sárospatakon végezte, majd külföldre ment, hol 1649-ben az utrechti, 1650. máj. 22-én a franekeri, 1652. jún. 5-én a leideni egyetemre iratkozott be. Azután ismét Utrechtbe ment, hol 1653. júl. 1-én orvosdoktori oklevelet szerzett. Visszatérve hazájába, még abban az évben tanár lett Nagyváradon, s amellet orvosi gyakorlatot is folytatott. 1659-ben a káptalani levéltár requisitorául alkalmazták, minélfogva felhagyott a tanársággal.

Nagyváradnak a török által való megszállása után, 1660 őszén a Rhédei Ferenc udvarába vonult Husztra, ahonnan 1664 tavaszán Nagyenyedre hívták tanárnak. Innen 1670-ben lelkésznek ment Alvincre. – *Egyházi érdekű művei*: Praecepta morum (Comenius munkája hexameterekbe szedve). (Nagyvárad, 1658.) (Általánosan elterjedt tankönyv, melynek még 1791-ből is van kiadása.) De libero arbitrio. (Nagyszében, 1665.) Előszót írt az általa kiadott Rosaeus féle „Virgilius Evangelizantis Christiados libelli” (1656.) c. könyvhöz, és egyik szerzője annak az ajánlólevélnek, mely Pápai Borsáti Ferencnek „Metamorphosis Sigismundi Rákóczy” (1656.) c. munkája előtt foglal helyet. Respondens volt a „De visione Dei per essentiam” (1651.), a „De vera Spiritus Sancti deitate” (1652.), a „De Dei potentia, potestate et adorabilitate” (1653.) és a „De divina praedestinatione” (1653.) tartott vitákon. – Üdvözlő verset írt →*Komáromi Csipkés György*hez (1652.), →*Szathmári Ötvös István*hoz (1651.), →*Diószegi Kalmár Pál*hoz (1652.), →*Somosi Petkó János*hoz (1652.), ifj. Geleji Katona Istvánhoz (1653.), →*Báthori G. Mihály*hoz (1653.), Vásárhelyi Matkó Istvánhoz (1666.) és →*Nánási L. István*hoz (1670.).

Enyedi kánonok, a →*Geleji Katona István* püspöksége alatt Nagyenyeden 1642-ben tartott közzsinat nevezetes végzése, melyek a lelkészek magaviseletére s magán és hivatali életére vonatkozó rendelkezéseken, meg fegyelmi szabályokon kívül egyes közérdekű dolgokról intézkedtek. Közölve némileg eltérő szöveggel Sárospataki Füzetek 1865. 557. l. és Révész Figyelmezője 1872. 84. és 473. l.

Enyedi ref. egyházmegye, a →*nagyenyedinek* rövidített neve.

Enyedy Andor (Sziránfalva, 1888. okt. 5. – *Bp. 1966. júli. 11.) ref. püspök. Tanult Sárospatakon, hol a gimnáziumot 1906-ban, a teológiát 1910-ben végezte. Ettől fogva →*káplánkodott*, míg 1914-ben sátoraljúj helyi, 1924-ben miskolci lelkész lett. 1928-ban teol. doktorságot szerzett Debrecenben. A →*tiszáninneri egyházkerület* a →*budapesti negyedik zsinatnak* póttagjává, az ötödiknek rendes tagjává, 1932-ben főjegyzővé, 1934-ben konventi póttaggá, 1942-ben püspökké választotta. 1951-ben lemondott a püspökségről s később mint lelkész is nyugalomba lépven. Vácott lakott. – *Művei*: Egyházi beszédek a reformáció négy százados évfordulójára. (Sátoraljúj helyi, 1917.) Nekem élet, a Krisztus. (Tahitótfalu, 1926.) Magyar ref. kátéirodalom. (Debrecen, 1928.) A ref. keresztszülők könyve. (Budapest, 1930.) Konfirmációi kis káté. (Miskolc, 1930.) (III. kiad. uo. 1933.) Miért jött a Jézus? (Prédikációk). (Uo. 1932.) Ezek a boldogok (A hegyi beszéd magyarázata). (Budapest, 1934.) Krisztus

és... (Uo. 1934.) És szóla nekik példázatokban. (Uo. 1935.) Hit és csoda. (Uo. 1936.) Jézus Krisztus földi élete. (Uo. 1937.) Jézus Krisztus földi életének nevezetesebb eseményei. (Uo. 1938.) A nagy király követségében. (3 k.) Miskolc, 1938.) Belmissziói útmutató. (Budapest, 1938.) Magyarázatok az Apostoli Cselekedetekről írt könyvhöz. (Uo. 1940.) Az épülő és építő egyház. (Uo. 1941.) Imakönyv. (Debrecen, 1947.) Szerkesztette a Miskolci Ref. Egyház Értesítőjét 1925-től 1944-ig, a Belmissziói útmutatót 1929-től 1941-ig, valamint a szórványhívek számára kiadott „Örömmüzenet”-et.

Éőssi András (? , ? – ?, 1604. tél végén) székelyszenterzsébeti földesúr, a XVI. század vége felé az erdélyi szombatosság legtekintélyesebb és legtevékenyebb embere, akit azonban tévesen tart a hagyomány annak 1588 tájára való megalapítójául. Még erőszakkal is igyekezett terjeszteni elveit, de főként prózai és verses művekkel, melyeket másolatokban tett ismeretessé a maga körében, kivált a birtokain. Erre aztán azon a vidéken, egészen Marosvásárhelyig népszerűvé vált a szombatosság. Az ő fogadott fia volt →*Péchi Simon*.

Éőtvös Lajos (Mezőszentgyörgy, 1848. márc. 1. – Pest, 1872. márc. 6.) ref. vallású könyvtárnok. Mezőszentgyörgyön végezte elemi iskoláit. Tanulását 1858-tól Pápán folytatta, hol 1866-ban jogot kezdett hallgatni. Ezt 1867-től Kolozsvárt folytatta, de 1868-ban hittanhallgató lett Pesten. 1870-ben a bécsi egyetemre ment a bibliographiával összefüggő tudományok tanulmányozására, 1871-ben pedig tisztviselővé neveztetett ki a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárához. – Szorgalmas munkásságot fejtett ki a bibliographia terén. Dolgozatai közül egyházi érdekűek: →*Dévai Biró Mátyás* kádártai lelkipásztorkodása (P. E. I. L. 1866.). Adalék →*Bornemisza Péter* reformátorunk ismeretéhez (Uo. 1867.). A pápai nyomda története (Sz. 1868.). Fegyverneki Izsák sárospataki tanár emlékezete (Sp. Füz. 1869.). →*Bethlen Kata* mint költőnő (Erdélyi Prot. Közlöny, 1871.). Adatok →*Pathai István* superintendens életéhez (Révész Figyelmezője, 1871.). Egyháztörténelmi forgácsok (Uo. 1871.) – és több más apróbb közlemények. – Testvére volt Éőtvös Károlynak, az író és ügyvéd politikusnak.

Eperjesi Mihály (? , 1646. – Vízakna 1715. aug. 20.) ref. lelkész. Erdélyben született valahol. Nagyenyeden tanult utoljára, ahonnan 1666 június elején Fogarasra ment ki →*rektornak*. 1668 elején külföldre utazván, egy ideig ismeretlen helyen, majd 1671. márc. 2-től a leideni, 1672. júl. 29-től a marburgi, 1673. szept. 23-tól a heidelbergi egyetemen gyarapította ismereteit. E legutolsón a következő hónapban teol. doktorságot szerzett, majd visszatért hazájába, hol először

Nagyenyeden lett lelkész. Innen 1684 májusában Dévára hívták, de oda nem ment el. Elment ellenben Vízaknára már 1685-ben s itt halt meg. 1682-ben tagja lett az akkor felállított tisztagú →*főconsistorium*nak. Részbe volt →*Tofeus* ama törekvésének sikerében, mellyel megszerezte az egyháznak a →*Gilányi-örökséget*. 1684-ben a →*Misztótfalusi Kis Miklós* bibliakiadása érdekében tett lépéseket. – Művei: *De unius Dei, Patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione ad pietatem et salutem necessaria*. (Leiden, 1672.) *De nomine super omne nomen, quod Christo donatum*. (Heidelberg, 1673.) – Üdvözlő verset írt Vásárhelyi Györgyhöz (1673.). *Respondensi tisztelet* vitt a „*De libero arbitrio*” (1665.), a „*De Deo*” (1671.) és a „*De providentia Dei actuali*” (1672.) folytatott vitákon. – Nagyatya volt →*Borosnyai Nagy Zsigmond*nak.

Eperjesi egyezség, a →*„Dobsinai egyezség”* kiegészítése, melyet a változó körülmények hoztak létre.

Eperjesi ev. egyház, fennállását a XVI. század második negyedétől lehet számítani, amikor ugyanis már múlhatatlanul rendszeresen hirdették e városban Luther tanai, melyeket már 1530 körül vallott a lakosság legnagyobb része. Valószínűleg a róm. kat. kor óta állandóan négy papot tartott az egyház, amennyiben egy időben az elsőpapon kívül külön prédikátorai voltak a magyar, német és szlovák ajkúak részére. A folytonos virágzást 1672-től kezdve az üldözések hosszú sora követte, melyek 1687-ben egy vértörvényszék működésében érték el tetőpontjukat. II. Rákóczi Ferenc idejében újonnan alakult az egyház, de mindjárt azután elvették tőle a főtemplomot és a magyar templomot. Azóta sok hányattatás között bár, de fenntartotta magát. Népszerűségének szakadatlan apadása azonban lelkészei számának csökkenésére kényszerítette, úgyhogy végre is meglegedett kettővel, kik egy templomban végzik szolgálatukat.

Irodalom: Gömör János: Az eperjesi ág. hitv. ev. egyház keletkezésének története (Prot. Szle, 1932.), *Zoványi* Jenő: Megjegyzések a Gömör János cikkére (Uo. 1932.).

Eperjesi ev. kollégium attól fogva létezik, hogy a város befogadta a reformációt régi iskolájának természetes átforgalmazásával egyetemben. Eleinte triviális jelleggel bírt, de szinte magától emelkedett mind magasabb színvonalra, míg aztán 1665-ben a felsőmagyarországi ev. rendek a tanulók nagy száma folytán hivatalosan kimondották főiskolával való kiegészítését. Ez 1667-ben nyílt meg, de akkor csak négy évig állhatott fenn, mivel elvették a jezsuiták. 1682-ben újra a protestánsoknak, 1687-ben ismét a jezsuitáknak, 1705-ben megint a protestánsoknak jutott a kezébe, kik a →*rózsahegyi zsinaton* is min-

dent elkövettek fejlesztésére. Tőlük azonban 1711-ben harmadszor is elvételvé, csak 1785-ben került vissza tulajdonukba, miután előbb hatvan évig (1713–1773) a jezsuitáknak volt birtokában. Ekkor is meg kellett hogy vásárolják a saját épületeiket (a templomot is). A XVIII. század folyamán állandóan működő intézetet 1804-ben kerületi jelleggel ruházta fel a tiszai egyházkerület. 1811-ben állíttatott fel a jogi tanszék, 1852-ben magasabb színvonalra emelték a teol. oktatást, 1873-ban pedig tanítóképezdét nyitottak. 1887-ben leégvén a helyisége, új épületet kellett emelni számára. Az 1919-i fordulat jóformán megsemmisítette az ekkor már →*teol. akadémiából*, jogakadémiából, tanítóképezdeből és főgimnáziumból álló kollégiumot. Az akadémiák egyszerűen megszűntek ott, a jogakadémia és tanítóképezde Miskolcra költözött. Ez utóbbi ugyan, mint szlovák nyelvű, egy ideig amott is megmaradt evangélikusnak, de aztán államivá lett, sőt a gimnázium is, mely átmenetileg részben magyar nyelvű oktatást is végzett, azóta már csupán némi evangélikus színezettel, de jóformán állami jelleget öltött fel.

Irodalom: Munyay Antal Lajos: *Fortuna secunda et altera* (1835.), *Vandrák* András: Az eperjesi ág. h. ev. kollégium múltjának és jelen állapotának vázlatos rajza (1867.), *Hörk* József: Az eperjesi ev. ker. kollégium története (1896.), *Kollégiumi oklevéltár* (Értécsítő 1908. és 1909.), *Gömör* János: Az eperjesi ev. kollégium története (1903.), *Uő.*: Az eperjesi ev. kollégium 1531–1931. (1933.).

Eperjesi ev. zsinat természetesen több is volt. de az 1546. nov. 2-án tartott volt nevezetes annyiban, hogy ekkor választott először határozottan protestáns elvű →*esperest* az →*öt szabad kir. városi egyházmegye*. →*Radácsi Mihály* bártfai plébánosra esett a választás, de a bártfaiak nehezen nyugodtak belé papjuknak ebbe a mellékfoglalkozásába. Az állítólag itt szerkesztett egyházigazgatási cikkek semmi esetre sem keletkeztek ebben az egyházmegyében, hanem bizonyosan Zemplén megyei eredetűek.

Irodalom: Zoványi Jenő: Az 1546. évi eperjesi zsinat állítólagos végzései (Prot. Szle, 1917.), *Bruckner* Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen (I. K. 1922.), *Zoványi* Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig (1922.), *Uő.*: Még egyszer az eperjesi zsinat állítólagos végzéseiről (Akadémikus, céhbéli és dilettáns egyháztörténetírók, 1943.).

Eperjesi vértörvényszék név alatt ismeretes az a bíróság, melyet I. Lipót engedélyével gr. Caraffa Antal tábornok a →*Thököly* híveinek kiirtására, illetőleg megrettentésére szervezett. 1687 februárjában kezdte meg működését a bíróság,

mely teljesen a Caraffa akarata szerint hozta meg ítéleteit, s amely a legválogatottabb kinzások után számos előkelő és kizárólag protestáns férfit végeztetett ki és kobozta el vagyonukat. A vármegyék és a nádor közbeléptére a király az év vége felé feloszlatta a bíróságot, de Caraffát és legaljasabb eszközeit magas kitüntetésekkel halmozta el csakhamar. A vértanúk emlékét 1908 óta szobor örökíti meg.

Irodalom: Rezik János: *Theatrum Eperiense... seu Laniena Eperiensis* (Magyar fordításával együtt kiadta Gömör János és Pogány Gusztáv 1931.), *K. Papp Miklós:* Caraffa és az eperjesi vértörvényszék (1870.), *Szeremleli Sámuel:* Az eperjesi mézárszék (A „Magyar Prot. Egyháztörténelmi Monographiák” közt 1881.), *Mayer Endre:* Az eperjesi vértanúk kivégeztetése (1908.), *Grexa Gyula:* Carafa és az eperjesi vértörvényszék (1913.), *Bidner Ákos:* Az eperjesi vértörvényszék (1941.).

Episcopus volt a címe az →*espereseknek* jó sokáig a →*baranyai* és a hozzá csatlakozott →*alsódunamelléki egyházkerületben*, valószínűleg azon a réven, hogy ők végezték a lelkészszentelést, folytatásul annak a helyzetnek, mely első püspöküknek 1554-ben történt beállítására előtt állott fenn, de amely éppen a lelkészszentelés tekintetében tovább is tartott. Az episcopus címet esperese részére átvette a szomszédos →*Borsod-gömör-kishonti egyházmegye* is, sőt Bocatius János egy versében olyant is felruházott vele, aki még esperességet sem viselt.

Erasmus János (Salzwedel, ? – Kolozsvár, 1601. márc. 17.) unit. lelkész. Antwerpeni igazgatótanárságából hitnézetei miatt kénytelen levén távozni, előbb Lengyelországba, 1588 utolsó negyedében Magyarországra került. Itt Kolozsvárt előbb szász prédikátor, 1593. szept. 25-én pedig plébános lett s mint ilyen halt meg. – *Művei:* Antithesis doctrinae Christi et Antichristi de uno vero Deo. 1585. (Cáfolattal kiadta Zanchi Jeromos 1586.) De unigeniti Filii Dei existentia. 1595. (Új kiad. 1626.).

Ercsei Dániel id. (Érkeserű, 1744. – ?Mezőtúr, 1809. febr. 5.) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1763 tavaszán lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. 1771-ben →*köztanító*, 1773-ban →*senior* lett, majd külföldre ment s 1774. okt. 6-án a baseli egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, 1777-ben Mezőtúrra választották lelkésznek. 1804-től helyettes, 1806-tól rendes →*esperese* volt a →*hevesnagyunsági egyházmegyének*. Tagja volt a →*budai zsinatnak*. – *Művei:* Magános és közönséges Istennel való beszélgetés (E. D. jellel). Komárom, 1790. A szent passio... jegyzésekkel... elmélkedésekkel, könyörgésekkel és énekekkel. Uo. 1793. Kéziratban is marad-

tak munkái. – Veje volt →*Varjas Jánosnak*, vőtársa →*Péczeli Józsefnek* és →*Tormássy Jánosnak*, apósa →*Budai Ézsaiásnak*.

Ercsei Dániel ifj. (Mezőtúr, 1781. júl. 24. – ?Debrecen, 1836. febr. 23.) ref. tanár, az előbbinek fia. Mezőtúron tanult, míg 1793-ban Debrecenbe ment. Miután 1801-ben →*köztanító* lett, 1803 tavaszán mint megválasztott debreceni tanár külföldre ment s a göttingeni egyetemen gyarapította ismereteit, 1805-ben bölcsészettudományt szerzve. Ez év őszén foglalta el tanszékét, melyen elsősorban bölcsészetet, mellékesen jogot adott elő. A Magyar Tud. Akadémia 1831-ben levelező, 1832-ben rendes tagjának választotta. – Egyházi érdeklél a következő munkái bírnak: *Philosophia* (2 k., I.-ben lélektan, II.-ben ontológia, metaphysika, erkölcsi philosophia.). (Debrecen, 1813–17.) Észrevételek ily című prédikációkra: *Ker. tolerantia*. (Pest, 1824.) *Philosophia* históriája. (Debrecen, 1825.) A →*Szoboszlai Pap István* és Kalós Mózes által felelt tartott beszédek ki vannak adva.

Ercsei János (Somosd, 1800. – Marosvásárhely, 1852. szept. 22.) ref. tanár. Tanult Marosvásárhelyen, majd külföldre menve, 1830. dec. 10-én Marburgban iratkozott be egyetemi hallgatónak. Két év múlva hazajöve, 1833 nyarától Székelyudvarhelyen a teológiának, 1837. októbertől Marosvásárhelyen a bölcsészettudomány volt a tanára. Elbetegesedve, maga vetett véget életének. – *Művei* közül egyházi jellegűek: A népek atyjának testamentuma (I. Ferenc emlékére). (Kolozsvár, 1835.) Beköszöntő beszéd („A vallás és annak az emberre való befolyása...”). (Uo. 1835.) Több tudományos tartalmú beszéde maradt kéziratban.

Irodalom: *Koncz József:* A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.)

Erdély-bánáti ev. egyházkerület, első neve volt a „romániai zsinatpresbyteri” ev. kerületnek.

Erdélyi János (Kiskapos, 1814. ápr. 1. – Sárospatak, 1868. jan. 23.) ref. tanár. 1824-től Sárospatakon tanult, majd 1841-ben ügyvédi oklevelet szerzett, de még ezt megelőzőleg, 1839-ben a Magyar Tud. Akadémia rendes tagsága jutalmazta irodalmi működését. 1842-ben tagjává választotta a Kisfaludy-társaság is, amelyben azután titkári tisztet viselt. 1851-ben akadémiai tanár lett Sárospatakon, előbb a bölcsészettudomány, 1863-tól a magyar irodalom tanszékén, ez utóbbival kapcsolatban a kollégiumi könyvtárnokságot is betöltve. – Jeles költő és bölcsész volt, a legkitűnőbb magyar esztétikusok és kritikusok egyike. A prot. egyházi élet és oktatásügy, s közelebbről a →*tiszánineni egyházkerület* és →*sárospataki kollégium* fejlesztésére lelkes és nagyszabású munkásságot fejtett ki. Meg is örökítették emlékét mind szülőháza falán, mind a sárospataki

kollégium kertjében. Ő alapította és ismételt (1857–1858. és 1864–1865.) szerkesztette a →*Sárospataki Füzeteket*, melyekben számos dolgozatát közölte. Egyházi érdekű művei és nagyobb dolgozatai: Emlékbeszéd Bónis Pogány Karolina felett. (Sárospatak, 1856.) A hazai bölcsészet jele. (Uo. 1857.) A hazai bölcsészet történelméhez (Sp. Füz. 1857. és 1859.). →*Apáczai Csere János* ismertetése (Uo. 1859.). →*Somosi János* életrajza és jellemzése (Uo. 1864.). A ref. énekeskönyv és énekgyűjtemény (Uo. 1864.). A bölcsészet Magyarországon. (Budapest, 1885.) Kiadta „A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe” (1860.) c. emlékkönyvet, valamint →*Szombathi János*nak „Historia scholae... sárospatakiensis” (1860.) c. művét és a „Halotti énekek” tárát (1852.).

Irodalom: *Emödy* Dániel: Emlékbeszéd E. J. felett (Sp. Füz. 1869.), *Greguss* Ágost: E. J. emlékezete (1869.), *Deák* Elek: E. J. (Abafi Figyelője, 1880.), *Kun* Pál: E. J. élete és művei (Magyar Philosophiai Szle, 1886.), *Rác*z Lajos: E. J. Sárospatakon (Sp. Ref. Lapok. 1913.), *Minay* Lajos: E. J. (1914.), *Bartók* György: E. J. gondolkozása (Erdélyi Múzeum, 1915.), *Szinyei* Gerzson emlékbeszéde szülőházánál (1894.).

Erdélyi Pál (Sárospatak, 1864. febr. 12. – Bp. 1936. máj. 5.) ref. vallású könyvtárigazgató, az előbbinek fia. Tanult Komáromban és Budapesten, ahol 1882-ben végezvén a középiskolát, bölcsészethallgató lett s doktori és tanári oklevelet szerzett. Könyvtári szolgálatba lépve, fokként kolozsvári egyetemi könyvtárigazgatóságig emelkedett, amire 1899-ben neveztetett ki. Az ő nevéhez fűződik az ottani mintaszerű könyvtár építése. 1920-ban nyugalomba vonult s Komárom megyei birtokára költözött, hol a komáromi egyházmegyének gondnoki tisztét viselte. Erről lemondott, mikor 1927-ben Budapestre költözött. – Bibliographus és irodalomtörténetíró, kinek egyházi érdekű művei: A 16–17. századi históriás énekek. (Budapest, 1886.) →*Foktövi János* ismeretlen prédikációs könyve 1614-ből (Magyar Könyvszemle, 1887.). →*Gálszécsi István* énekeskönyvének töredéke 1886-ból (Uo. 1887.). →*Fáy András* élete és művei. (Budapest, 1890.) Énekeskönyveink a 16. és 17. században. (Uo. 1899.) →*Balassa Bálint*. (Uo. 1899.) Hídvégi gr. →*Mikó Imre* emlékezete. (Kolozsvár, 1905.)

Erdélyi magyar ev. egyházkerület, a gyulafehérvári róm. kat. egyházmegyének Meszesen túli részében általánosságban véve a vármegyék és székely székely egyházközségeiből alakult oly képpen, hogy legkésőbb 1554-ben, de valószínűleg már 1553-ban megválasztották püspöküket egy Tamás nevű volt szerzetes személyében, aki alighanem azonos volt az ekkori ily nevű fogara-

si pappal. Püspöki állását 1557-nek körülbelül februárjában →*Dávid Ferenc* kolozsvári plébánossal töltötték be, aki azonban 1559-ben lemondott róla. Helyébe még ez évben →*Alesius Dénes* szászfenesi pap lépett, akit aztán 1564-ben a fejedelem tett le. Az 1571. szept. 9-én megnyílt szász zsinat alkalmából az ott szintén megjelent magyar evangélikusok a reformátusokkal közösen újból Alesius-t választották püspökükké, akinek 1577 tavaszán bekövetkezett halálával végleg feloszlott a kerület. Ennek 1557-ben kilenc egyházmegyéje lehetett, úgy mint a →*gyalui*, →*küküllői*, →*székelyföldi*, →*belsőszolnoki*, →*dobokai*, →*tordai*, →*vajdahunyadi*, →*gyulafehérvári*, és a →*nagyvárad*i róm. kat. püspökségből ide csatlakozott →*kalotaszegi*, de a következő években annyira tömegesen állottak át hívei a helvét irányhoz, hogy 1565-ben már csupán a kevéssel előbb keletkezett →*bonyhai káptalan* szerepelt magyar lutheránus testületként. Ez utóbbi is megszűnt, amikor másodszor püspök lett Alesius. A felsoroltakon kívül nem is volt püspöke.

Erdélyi magyar ev. egyházmegye, a →*tiszai kerület*ben alakult 1941. júl. 1-ére, öt egyházból. 1945-től ismét nem tartozik Magyarországhoz.

Erdélyi Prédikátori Tár, 1833-ban indította meg Kolozsvárt →*Salamon József*. Kilenc kötete jelent meg, az utolsó 1839-ben. Különbféle egyházi beszédeket és tudományos dolgozatokat közölt. Két kötetéhez névtár is volt mellékelve az →*erdélyi ref. egyház*ról. Unitáriusok is dolgoztak belé. –

Ugyanezen cím alatt →*Szász Gerő* két ízben (1871–1873. és 1887–1891.) összesen hat kötetet szerkesztett, kizárólag a gyakorlati lelkészet körébe tartozó tartalommal.

Erdélyi Protestáns Egyházi Tár, 1857-ben és 1858-ban, mindössze két kötet jelent meg belőle. Prédikációkat közölt a →*Szász Károly* és Demeter Sámuel szerkesztésében.

Erdélyi Protestáns Közlöny, 1871-ben indította meg Kolozsvárt hetilapként →*Szász Gerő*, kitől 1877-től kezdve →*Szász Domokos* vette át a szerkesztést. Mikor 1881 őszén a →*debreceni zsinat* kimondta az egyházkerületek unióját, ennek hatása alatt letette az „Erdélyi” jelzöt s azontúl →*Protestáns Közlöny* címmel jelent meg.

Erdélyi Protestáns Lap, egyháztársadalmi hetilap, melyet 1898-ban indított meg Kolozsvárt hivatalos közlönyéül az erdélyi ref. egyházkerület igazgatótanácsa, amely →*Molnár Albert*et bízta meg a szerkesztéssel. 1901 tavaszától →*Nagy Károly* szerkesztette 1907 végéig, midőn a →*Református Szemle* lépett a helyébe.

Erdélyi ref. egyházkerület, önállóan az 1564. évi →*nagyenyedi zsinaton* alakult meg, midőn már a nagyon elszaporodott helvét irányúaknak →*Dávid Ferenc* lett az első püspöke, akit aztán

antitrinitariussá létekor a reformátusok legnagyobb része szintén követett. A megmaradt maroknyi reformátusság csak a Báthory István fejedelemségével tudta magát némileg összeszedni, midőn az 1571-i szász zsinat alkalmával ők is megjelenvén, az ott levő magyar evangélikusokkal együtt közös püspökül az evangélikus → *Alesius Dénest* választották meg. Ennek halála után már annyian voltak a reformátusok, hogy 1577-ben a maguk vallásán való püspököt választhattak a → *Tordai Sándor András* személyében, akinek két, nagyrészen ev. → *káptalan* továbbra is a kormányzása alatt maradt s utódainak is ott volt egészen 1850-ig. A Báthoryak idejében a ref. egyház az unitáriusok rovására folyvást gyarapodott tekintélyben, számban, de igazán nagy hatalomra → *Bethlen Gábor* és utódai alatt tett szert, amikor ti. vallásuk törvényekben az azokat hozóké gyanánt emlegettetvén, állami egyház volt, melynek befolyása még a többi, különösen az unit. egyházra is kiterjedt. Ez a kedvező helyzete Erdélynek az osztrák uralom alá jutásáig tartott, mely csakhamar visszaállította a gyulafehérvári róm. kat. püspökséget, s minden eszközt megragadott a protestánsok, főleg a magyar ajkúak, tehát jobbára a reformátusok elnyomására. Ez ellenében szükségesnek látták 1709. ápr. 24-én az Apafi által 1682-ben szervezett „supremum curatorium”-ot, mely a püspökkel és a fejedelemmel együtt tíz tagból állott (egyenlő számmal világiakból és lelkészekből), kibővíteni és supremum consistoriummá átalakítani. Ennek kirívóan kyriarchikus jellegét 1713. júl. 2–7-én megpróbálták korlátozni, de az ekkori megállapodások halva születtek, s habár a lelkészekből álló közzsinat szintén állandóan össze-összegyűlt, mégis többnyire tehetetlennek bizonyult a → *főconsistorium* akaratával szemben. Minthogy az állami hatalom részéről veszélyben forgónak látták a püspökválasztás jogát is, 1726-ban életbe léptették a → *successiót* a → *generalis notariusra* nézve, de ennek nyomán idővel kifejlődött a *successio* az → *egyházmegyékben* is az egyházmegyei főjegyzőknek minden újabb választás nélkül esperesekké következtetésével. A világiak túltengő, sőt szabályozatlan hatalma s a később alapját vesztett *successio* elleni harc sok évtizeden át tartott, s bár volt közben annyi eredménye, hogy 1833-ban ismét próbálták a főconsistorium szervezetét rendbehozni, ezzel szemben a régi nyomokon haladó 1827-i szervezkedés jutott érvényre. Csak az 1867-ben kezdődő alkotmányos korszakban sikerült valami haladást elérni. A *successio* teljes megszüntetése mellett elvileg „képviselési” rendszer alapjára helyezték 1871-ben az egyház alkotmányát, csakhogy ez az egyházkerületi közgyűlés összeállításában igen kevésbé érvényesülvén, meg aztán a főconsistori-

um helyébe a más névvel ugyanazt a szerepet játszó igazgatótanácsot állítván, továbbra is consistorialis jellegű maradt az egész egyházigazgatás. Az 1881–82-i debreceni zsinaton régi óhajtsága szerint unióba lépven a többi → *ref. egyházkerülettel*, azóta ismételtelen, de túlságos óvatossággal módosította egyházalkotmányát az egyházkerület, míg végre 1903-ban nagy lépést tett a → *paritás* felé.

A két (nagysajói és tekei) káptalanon kívül már a XVI. század végére nyolc egyházmegyéje volt a kerületnek: a → *vajdahunyadi*, a → *gyulafehérvári*, → *nagyenyei*, → *kolozs-kalotai*, → *dési*, → *marosi*, → *udvarhelyi*, → *háromszéki*, azután a → *kükiüllőinek* a nagyenyediből, a székieknek a désiből, a → *görgényinek* a marosiból való kiválása, a gyulafehérvárinak a nagyenyedivel való egyesülése, majd ismét különválása, a → *fogaraszöldinek* megszervezése, de hamaros kimúlása és a háromszékiek négyfelé (→ *sepsi*, → *kézdi*, → *orbai*, majd → *erdővidéki*) oszlása folytán egészen a XIX. század elejéig 14 egyházmegyéje volt. Miután a → *tekei káptalan* 1850-ben teljes egészében az ev. püspök felsősége alá jutott, a → *nagysajóinak* a kerület kebelében maradt ref. egyházaiból pedig azután egyházmegye lett, továbbá a szilágysági egyházak a → *tiszántúli kerületből* ide tettek át, a → *nagyszebeni* kiszakadt a nagyenyediből, s egy időre a → *kolozsvári* is a → *kolozs-kalotából*, 1897-ig 18 egyházmegyét számlált, a kolozsvárinak ekkor megszűntével pedig 17-et, melyekhez addig kilenc, ettől fogva tíz püspöki vizsgálat alatti egyház és a romániai missziói egyházmegye járult még. 1903-ban megint beosztották az egyházmegyéket, de inkább csak abból a szempontból, hogy megszüntetvén a püspöki vizsgálat alatti egyházak különleges helyzetét, így és másképp is valamennyire megerősítsék a gyengéket, s kikerekítvén, új életre hívják a kolozsvárit. A Magyarországból való kiszakítás után 1922-ben újra történtek változtatások a gyengébbek javára és a jobb közlekedésre való tekintettel is, majd 1927-ben pedig a marosinak két-felé osztásával létrejött a → *bekecsaljai új egyházmegye*. A Magyarországhoz 1940-ben visszakért 394 egyházból (416 lelkésszel) álló hat teljes és hét csonka egyházmegye közül az előbbieket közé tartozó → *szilágyszolnoki* 1943-ban négy részre oszlott (→ *zilahi*, → *szilágysomlyói*, → *tasnádi*, → *szilágycsehi*). A kerület a XVII. század első felének végén mintegy 450, a XVIII. század közepe táján egy pár híján 500 anyaegyházat, 1890 k. 526-ot, 1914 k. 563-at, 1930-ban 595-öt foglalt magában.

→ *Teol. akadémia*ja a szabadságharc előtti nagyenyedi kolozsvári, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi teol. tanszékek egyesítésével 1854-től 1862-ig Kolozsvárt. 1862-től 1896-ig

Nagyenyeden volt, és 1896 óta Kolozsvárt van. A magyar korszakban gimnáziumok voltak Kolozsvárt, Nagyenyeden, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Zilahon, Szászvárosban, Sepsiszentgyörgyön, tanítóképzede volt Nagyenyeden, felsőbb leányiskola Marosvásárhelyen, újabban megszűnt ezek közül a székelyudvarhelyi és szászvárosi gimnázium, leánygimnáziummá alakult a marosvásárhelyi felsőbb leányiskola, azonkívül leánygimnázium volt Kolozsvárt, Brassóban és Sepsiszentgyörgyön, tanítónőképzede Székelyudvarhelyen és felsőkereskedelmi fiúiskola Brassóban, miután a román kormány megszüntetett egy egész sereg, noha többnyire nem régi intézetet, melyeket újabban a többi is követett, mint felekezeti intézet.

Az egyházkerület 1939 óta „*kolozsvári*” nevet visel s 1951 óta a következő 21 egyházmegyéből áll: bekecsaljai 36 egyházzal, bukaresti 10 egyházzal, dési 14 egyházzal, erdővidéki 12 egyházzal, görgényi 24 egyházzal, hunyadi 43 egyházzal, kalotaszegi 22 egyházzal, kézdi 21 egyházzal, kolozsvári 34 egyházzal, kükküllői 27 egyházzal, marosi 55 egyházzal, marosludasi 22 egyházzal, nagyenyedi 16 egyházzal, nagysajói 24 egyházzal, nagyszebeni 21 egyházzal, sármási 21 egyházzal, sepsi 50 egyházzal, szamosújvári 25 egyházzal, tordai 18 egyházzal, udvarhelyi 50 egyházzal, zilahi 21 egyházzal.

Az egyházkerület élén a püspökön kívül, kinek székhelye 1682-től (de a valóságban már 1679-től) 1716-ig Gyulafehérvár, 1782-től 1849-ig Nagyenyed volt, 1854 óta pedig Kolozsvár, a *→főgondnokok* állnak, kiknek száma régebben négy, újabban öt. A püspökök névsora: *→Dávid Ferenc* kolozsvári l. 1564–1566, *→Tordai Sándor András* dévai l. 1577–1579, Göcsi Máté marosvásárhelyi l. 1580–1585, Toronyai Máté gyalui, szászfenesi, nagyenyedi, rettegi l. 1585–1599, Ungvári Cs. János gyulafehérvári l. 1599–1601, Kecskeméti Buzás Balázs boroskrakkói, alvinci l. 1601–1603, *→Tasnádi Ruber Mihály* bánffyhungyadi, nagyenyedi, magyarigeni II. 1605–1618, *→Keserői Dajka János*, a fejedelem udvari papja 1618–1633, *→Geleji Katona István*, a fejedelem udvari papja 1633–1649, *→Csulai György*, a fejedelem udvari papja 1650–1660, *→Veresmarty Gáspár* kolozsvári l. 1661–1668, *→Kovácsnai Péter* kolozsvári l. 1668–1673, Tiszabecsi Nagy Gáspár széki l. 1673–1679, *→Tofeus Mihály*, a fejedelem udvari papja 1679–1684, Horti István gyulafehérvári l. 1684–1689, Veszprémi István székelyudvarhelyi, gyulafehérvári l. 1691–1713, *→Kolozsvári István* nagyenyedi tanár, gyulafehérvári, helynélküli l. 1713–1717, *→Soós Ferenc* kolozsvári l. 1717–1720, Vásárhelyi Molnár István nagyenyedi l. 1720–1728, *→Bonyhai Simon György* kükküllői, marosvá-

sárhelyi l. 1728–1737, *→Szigeti Gyula István* nagyenyedi tanár, helynélküli l. 1737–1740, *→Deáki Filep József* kolozsvári l. 1740–1748, *→Pelsőczy Kovács János* magyarigeni l. 1748–1749. *→Borosnyai Lukács János* székelyudvarhelyi tanár, marosvásárhelyi l. 1749–1760, *→Szathmári Pap Zsigmond* kolozsvári l. 1760 febr.–ápr., *→Verestói György* kolozsvári tanár 1760–1765, *→Zágoni Aranka György* széki l. 1765–1767, *→Dézsi Lázár György* nagyenyedi l. 1767–1773, *→Csernátoni Vajda Péter* dési l. 1773–1782, Eperjesi Zsigmond felvinci, nagyenyedi l. 1782–1793, *→Keresztes Máté* kézdivásárhelyi, nagyenyedi l. 1793–1795, *→Abacs János* dési, nagyenyedi l. 1796–1815, *→Bodola János* nagyenyedi tanár, nagyenyedi l. 1816–1836, *→Antal János* marosvásárhelyi tanár, nagyenyedi (1849-ig), helynélküli l. 1836–1854, *→Bodola Sámuel* marosvásárhelyi, kolozsvári tanár (1862-ig), helynélküli l. 1854–1866. *→Nagy Péter* kolozsvári, helynélküli l. 1866–1884, *→Szász Domokos* kolozsvári l. 1885–1899, *→Bartók György* szászvárosi, kolozsvári l. 1899–1907, *→Kenessey Béla* kolozsvári tanár, kolozsvári l. 1908–1918, Nagy Károly kolozsvári tanár, kolozsvári l. 1918–1926, *→Makkai Sándor* kolozsvári tanár, kolozsvári l. 1926–1936, *→Vásárhelyi János* kolozsvári l. 1936-tól.

Irodalom: Bod Péter: Smyrnai szent Polykarpus (1766.), Bodola Sámuel: Az előbbinek folytatása (Zágoni Aranka Györgytől Eperjesi Zsigmondig bezárólag, Névkönyv 1860 és 1861.), Salamon József: De statu ecclesiae ev. ref. in Transsylvania (1840.), Dósa Elek: Az erdélyhoni ev. reformátusok egyházi jogtana (1863.), Kolozsvári Sándor: Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházjoga (1876.), A kollegiumok fejlődési története (Orsz. középiskolai tanáregylet közlönye, 1876.), Parádi Kálmán (írta és szerkesztette): Az erdélyi egyházkerület fő-, közép- és elemi iskoláinak állapotrajza (1896.), Pokoly József: Az erdélyi ref. egyház története (5 k. 1904–5.), Makkai Sándor: Az erdélyi ref. egyházi irodalom 1850-től napjainkig (1925.), Szilágyi István: Az erdélyi h. h. anyaszentegyház közzsínatainak végzései kivonatban (M. P. E. I. Figyelmező, 1872.).

Erdélyi ref. fő- és középtanodák tanári értekezlete, egy 1861-i iskolai szervezet értelmében időnkénti rendszeres összejövetele volt az erdélyi ref. tanároknak. Az első ilyen 1863. máj. 28-án tartották Nagyenyeden, s azután egy-két évenként évtizedekig megtartották sorban váltakozó helyeken, csak rendkívüli körülmények szolgáltak esetleg akadályául. Tudományos értekezések, elsősorban a helybeli tanintézet történetével és pedagógiai kérdésekkel foglalkozók szerepeltek

leginkább a tárgysorozatban. Nyomatásban is sok megjelent közülük. Özvegy-árvai →*gyámintézet* is alakított az értekezlet saját erejéből már 1864-ben.

Irodalom: Fogarasi Albert: Az erdélyi reformátusok régi tanári értekezletei (1911.).

Erdélyi szász ev. egyház. A gyulafehérvári és a régi milkói püspökség, illetőleg a reformáció korában már az esztergomi érsekség között megoszló szászok egyházi közössége felé már a róm. kat. korszakban megtörtént az első lépés, midőn a központon lakó medgyesi →*dékánt* →*generális dékán* címmel ruházták fel s mintegy közös egyházi főnökké tették. Az önálló egyházkerület kialakulása felé a reformációhoz való csatlakozás után az volt az első lépés, hogy a szászok világi képviselője, az „*egyetem*” (= *universitas*) 1544 novemberében egyházi ügyek tárgyalásába is belébojcsátkozott és intézkedéseket tett az e téren való egyöntetűség érdekében. Az erre következő, 1545. évi máj. 17-én Medgyesén tartott zsinat aztán bizonyos anyagi kérdések rendbehelyezésével megszüntette a két felsőség alá tartozó →*káptalanok* közötti ellentétet s egységet hozott létre közöttük. Az „*egyetem*” sürgetésére az egységes liturgia elkészülvén, az ily formán, meg a reformáció lutheri irányához való ragaszkodásuknál fogva dogmatikailag is kifejlődött egység betetőzéséül végre 1553. febr. 6-án püspököt is választottak élükre. Az eredetileg kilenc káptalan, úgymint a két →*nagyszebeni*, melyeknek egyikét a nemsokára csupán ilyenekül szereplő két surrogatiája együtt képezte, a →*brassói*, a →*medgyesi*, a →*besztercei* és a vele 1560-ban egyesült →*királyi*, a →*szászvárosi* is magába olvasztó →*szászsebesi*, a →*szászkezdikösi*, a →*szászrégeni* megszaporodott már 1545-re a →*kisselykivel*, azután a →*szászkezdítől* különvált →*kosdival*, majd a →*sinkivel* és →*bolkácsival*, végül a →*bogácsival* és →*szászszentlászlóival*, úgyhogy a XVI. század végére 13 káptalanból állott az →*egyházkerület*. A XVII. században a surrogatiából káptalanná fejlődött →*újegyházival* emelkedett a számuk, míg 1850-ben a ref. egyházkerületből átjött →*nagysajóival* és →*tekeivel* tizenhattá lett, s mindezek mellett hét egyháza püspöki vizsgálat alatt állott. Ám 1861-ben új egyházi szervezet lépvén életbe, egyházi igazgatás tekintetében tíz egyházmegyére osztották fel az egyházkerületet, úgymint a →*medgyesire*, a →*nagyszebenire*, a →*brassóira*, a →*szászsebesire*, a →*beszterceire*, a →*szászrégenire*, a →*kőhalmira*, a →*segesvárra*, a →*selykire* és a →*sinkire*. A káptalanoknak a házassági bíráskodást hagyták meg a hatáskörében. Az új szervezet nem változtatott a gyakori tisztújítás rendszerén, mely azelőtt odáig ment a legtöbb káptalanban, hogy évről évre választották a dékánjukat. Miután a kezdettől fogva hoz-

zártartozó pár magyar ref. egyházat (Szászváros, Tordos, Vízakna, Kóbor) 1854-ben kénytelen volt illetékes helyére átengedni, 1886-ban kiváltak a kerület hatósága alól a brassói egyházmegye magyar ev. egyházai is, viszont az államfordulat után hozzá csatlakoztak és külön német, meg külön szlovák egyházmegyévé alakultak a →*bányai kerületből* idekerült magyar-ellenes egyházak, összesen tizenegyen. 1940-től 1944-ig a →*besztercei* és →*szászrégeni egyházmegye* nem tartozott hozzá.

A püspöki székhely a harmadik püspökön kezdve állandósítva lett Berethalomban, ahonnan többszöri sikertelen kísérlet után 1868-ban →*Teutsch Gy. D.* püspök tette át Nagyszebenbe. Az egyházalkotmány kezdettől fogva egyfelől consistorialis, másfelől zsinati jellegű, a lelkészek és világiak közötti →*paritás* azonban most már minden fokon megvan. A XVI. és XVII. század fordulóján mintegy 300 egyházból állott, aminek körülbelül harmadrésze nem a székek, hanem vármegyék területén volt. A század későbbi folyamán 240 körül volt egyházai száma 321 lelkéssel. A XVIII. század közepén 235, végén 268, a XIX. század végén 260 anyaegyháza volt. Ezekből →*Alesius* óta 1850-ig a ref. püspök alatt állott tizenöt, viszont 1854-ig az ev. püspök alatt állott négy ref. egyház. Az egyházkerület élén a püspökön kívül egy →*főgondnok* áll. Az első világháború után Romániához csatoltatván, „Romániai ág. hitv. ev. országos egyház” lett a neve.

Püspökei voltak: →*Wiener Pál* 1553–1554, →*Hebler Mátyás* 1556–1571, →*Ungler Lukács* 1572–1600, Schiffbäumer Mátyás 1601–1611, Weyrauch Zakariás 1614–1621, Graffius Ferenc 1621–1627, Theilesius György 1627–1646, Barth Keresztély 1647–1652, Hermann Lukács 1652–1666, Czekelius Pál 1666, Adami István 1666–1679, Bausner Bertalan 1679–1682, Haas Keresztély 1682–1686, Pancratius Mihály 1686–1690, Hermann Lukács ifj. 1691–1707, →*Scharsius András* 1708–1710, →*Kraus György* 1711–1712, →*Graffius Lukács* 1712–1736, →*Haner György* 1736–1740, →*Schunn Jakab* 1741–1759, Haner György Jeremiás 1759–1777, Funk András 1778–1791, Müller Jakab Aurél 1792–1806, →*Neugeboren Dániel György* 1806–1822, Gräser Dániel 1822–1833, Bergleiter János 1833–1843, →*Binder György Pál* 1843–1867, →*Teutsch György Dániel* 1867–1893, →*Müller Frigyes* 1893–1906, →*Teutsch Frigyes* 1906–1932, Glondys Viktor 1932–1941, Staedel Vilmos 1941–..., Müller Hermann...

Irodalom: Kurze Geschichte der Superintendenten augsb. Conf. in... Siebenbürgen (1791.), Heyser Keresztély: Die Kirchenverfassung der A. C.-Verwandten in... Siebenbürgen (1836.), Rannicher Jakab: Die

neue Verfassung der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (2 k., 1856–57.), *Uő*: Handbuch des ev. Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf die ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (1859.), *Schuler-Libloy* Frigyes: Protestantisches Kirchenrecht vornehmlich des der Evangelischen A. B. in Siebenbürgen (1871.), *Lassel* Ferenc: Die Verfassung der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (1871.), *Fabini* János: Recht und Brauch in der ev. Landeskirche in Siebenbürgen (1882.), *Teutsch* Gy. D.: Rechtsquellen der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (1857.), *Uő*: Urkundenbuch der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (2 k., 1862–83.), *Teutsch* Frigyes: Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen (2 k., 1888–92.), *Uő*: Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen (2 k., 1921–22.).

Erdélyi unit. egyházkerület, megkülönböztetésül a XVI. századbeli antitrinitariusok ama részének neve, mely nem a tiszántúli vagy dunántúli vidékeken szervezkedett önállóan.

Erdődi prot. zsinatok.

Az *elsőt* →*Drágffy Gáspár*nak, Erdőd földesurának az özvegye, Somlyai Báthory Anna hívatta össze 1545. szept. 20-ra. A környékről összegyűlt 29 lelkész közül nevezetesebb szerepre tett szert →*Kopácsi István*, →*Batizi András*, →*Tordai Demeter*, →*Mohi Ferenc*. A római katolicizmustól eltérő, lutheránus szellemtől áthatott nézeteiket 12 cikkben fejtették ki.

A *második* erdődi zsinat 1555. febr. 24-én ült egybe s végzéseiben hasonlóképpen lutheránus fel fogásnak adott hangot. Az itt szerkesztett 20 cikk már nemcsak a római katolikusok, hanem a helvét irányúak ellen is állást foglalt. Latinul az elsőét →*Tóth Ferenc* (Túl a tiszai püspökök... 249. l.), magyarul a másodikét kivonatossan →*Révész Imre* (Sp. Füz. 1864. 23.l.), majd mindkettőét teljesen →*Kiss Áron* adta ki („A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései” között). E két nevezetesen kívül természetesen még akárháynak lehetett színhelye Erdőd, így olyannak is, amit még →*Drágffy Gáspár* hivatott volt egybe.

Irodalom: *Báthory* Gábor: Az első erdődi zsinat (Közlöny a debreceni hittanszaki önképző-társulat köréből, 1891–92.).

Erdőhátszegi (Erdőhátsági) **ref. egyházmege**, régebben használt egyik neve a →*pestinek*.

Erdőmelléki ref. egyházmege, a →*vértessaljnainak* a XVIII. század közepe táján néha előforduló neve.

Erdős József (Szatmárnémeti, 1856. aug. 31. – Debrecen, 1946. dec. 12.) ref. vallású egyetemi tanár. Tanult szülővárosában és Debrecenben, honnan 1878-ban külföldre ment s egy évet a bé-

csi teol. fakultáson töltött. Miután még egy fél évig Elberfeldben időzött, 1880 februárjában debreceni →*káplán*, 1881 júliusában pancsovai, 1884 szeptemberében újsóvéi lelkész, 1888 szeptemberében debreceni teol. akadémiai tanár lett az újszövetségi tudományok tanszékén. Ugyanerre nevezetett ki 1914-ben a debreceni egyetemen. 1928 elején nyugalomba lépett. 1888 áprilisában licentiatussá, 1891 márciusában doktorrá tette a bécsi teol. fakultás, 1913 júniusában pedig díszdoktorságot kapott a genevai egyetemről. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1905 óta választmányi tagja. Kiseb dolgozatai a →*P. E. I. L.*-ban és a *Debreceni Prot. Lapban* jelentek meg, mely utóbbinak 1894-ben egyik szerkesztője volt. A Péter apostol neve alatti két levél népszerű magyarázatán (Gyakorlati Bibliamagyarázatok, 1883–85.) kívül művei és nagyobb értekezései: Zwingli Ulrik élete és reformatori működése főbb vonalakban. (Debrecen, 1884.) A Heidelbergi Káté (Ford. bevezetéssel). (Lugos, 1884.) (Több kiadása van.) Az újsóvéi ev. ref. egyház múltja és jelene. (Budapest, 1885.) Az anyaszentegyház elüljáróinak hivatása (Lelkészavatási prédikáció). (Kecskemét, 1886.) Pál apostol élete, jelleme, theológiája (Debreceni akadémia évkönyve, 1889.). A vallásbölcsezet főbb problémái és a biblia. (Debrecen, 1889.) Biblisch-theologische Analyse des Römerbriefs. (Amsterdam, 1891.) A biblia rendszeréről (Debreceni akadémia évkönyve, 1893.). A zsidókhöz írt levél kritikai és bibliai theologiai elemzése. (Debrecen, 1894.) Péter apostol (Prot. Szle, 1896.). Jézus hegyi beszéde (Uo. 1897.). Istenről (Uo. 1899.). Krisztusról (Uo. 1900.). Justinus vértanúi (Uo. 1901.). Jézus élete és tanítása. (Budapest, 1903.) Az újszövetségi görög nyelv... (Uo. 1904.) A mi jelszavunk (Debreceni akadémia évkönyve, 1904.). Ker. hittan és erkölcs-tan. (Debrecen, 1905.) Az újszövetségi kánon görög szövegéről. (Budapest, 1905.) Az újszövetségi kánon fordításairól. (Uo. 1906.) Pál apostol római levele (Prot. Szle, 1906.). A második helvét hitvallás (Ford. bevezetéssel). (Debrecen, 1907.) (Többször is megjelent.) Reformációi beszédek. (Nagybánya, 1907.) Az újszövetségi kánon és az öskeresztyén irodalom (Theol. Szaklap, 1908.). Kálvin mint exegeta („Emlékezés Kálvinról” c. kötetben). (Budapest, 1909.) A synoptikus kérdés. (Debrecen, 1910.) Újszövetségi bevezetés. (Pápa, 1911.) A Jelenésekről való könyv (Theol. Szaklap, 1912.), Theologia az egyetemen. (Debrecen, 1914.) Jakab apostol theológiája és etikája (Theol. Szaklap, 1915.). Pál apostol államtani alapelvei. (Debrecen, 1916.) A reformáció és a tudomány... (Uo. 1916.) Az isteni igazságosság és irlalmasság titka (Prot. Szle, 1916.). Az újszövetségi görög nyelv jellege és irodalma (Theol.

Értesítő, 1916.). Emlékirat a reformáció négyszázados évfordulójára. (Budapest, 1917.) Istenért, hazáért, szabadságért. (Debrecen, 1932.) → *Baltazár Dezső*, a tanítvány. (Uo. 1936.) Pál apostol római levele nyolcadik részének értelmezése. (Uo. 1937.) – továbbá azok az alkalmi dolgozatok, melyeket egy lelkészavatáskor (1886.), a Soós Gábor temetésén (1891.), a szatmári ref. templom százéves ünnepélyén (1898.) és a debreceni főiskolai ifjúság új zászlójának felavatásakor (1905.) elmondott. – Apósa volt → *Varga Zsigmond*nak.

Erdős Károly (Újsóvé, 1887. júl. 17. – **Debrecen*, 1971. jún. 6.) ref. tanár, az előbbinek fia. Debrecenben tanult, hol 1908-tól → *köztanítóságot*, 1909-től → *seniorságot* viselt. 1910-ben külföldre ment s két évet a berlini, zürichi és cambridge-i egyetemen töltött. Hazájába visszatérve, segédtanár lett a debreceni teol. akadémián, melyen 1913 elején magántanári képesítést szerzett az egyháztörténelemből. 1914 tavaszán a bécsi teol. fakultáson licentiatusi címet kapott s ugyanez év őszén az akkor felállított lelkészképző intézet tanárául alkalmazta a → *tiszántúli egyházkerület*. 1920-ban ugyancsak Bécsben teol. doktorságot szerzett, melyet 1925-ben honosított a debreceni egyetem. Miután 1927-ben ugyanez magántanárrá habilitálta, 1929-ben rendes tanárrá neveztetett ki ott az újszövetségi tanszékre. Rendes tagja volt a → *budapesti negyedik és ötödik zsinatnak*, s 1932 óta egyházkerületi tanácsbíró. Mint 1950 óta akadémiai tanár, 1953-ban nyugalomba lépett. – Szerkesztette a debreceni hittanszaki önképző-társulat Közlönyét (1909–1910.), a → *Debreceni Prot. Lapot* (1916–1925.), majd a → *Lelkészegyesületet* (1926–1935.). – Művei: Emlékezés → *Szenczi Molnár Albert* zsolnártárfításának háromszáz éves megjelenése alkalmából. (Debrecen, 1907.) Zwingli 67 tétele. (Uo. 1908.) A kálvini reformáció hatása hazánkra. (Uo. 1910.) Isten elevevégzéséről. (Uo. 1910.) De bono temperantiae. (Uo. 1911.) Az angol puritanizmus. (Uo. 1912.) Bullinger Henrik és Fejértóy János levelezése. (Uo. 1913.) Bizonyágtétel (Husz János prédikációja latinból, jegyzetekkel.) (Nagybánya, 1915.) A három első századbéli ker. irodalom áttekintése (Theol. Értesítő, 1916.). A keresztyénség történetének egyes főbb mozzanatai a reformációig (Uo. 1916.). A Didache kora. (Debrecen, 1916.) Archippus. (Uo. 1916.) István vértanú. (Uo. 1919.) Az én vallásom... (Uo. 1922.) (IV. kiad. 1935.) A kálvinizmus és a magyar lélek. (Uo. 1923.) → *Melius* üzenete. (Uo. 1923.) Antiochiai Ignatius levelei. (Uo. 1925.) Pál apostol atheni beszéde. (Bp., 1927.) A galatiai probléma. (Pécs, 1930.) A szemünk fénye (Hastings után ford.). (Debrecen, 1930.) Újszövetségi bevezetés (→ *Pongrácz*

Józseffel), (Pápa, 1934.) A magyar ref. presbyter jogai, kötelességei és felelőssége. (Debrecen, 1934.) Kálvin „Commentarius in harmoniam evangelicam” munkája és a görög szöveg („Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Uo: 1936.) Miképpen állhat meg a Máté 24:34. verse? (Uo. 1937.) Az újszövetség magyar fordításai a reformáció óta. (Uo. 1937.) Jézus a modern szépirodalomban. (Uo. 1938.) Az újszövetség debreceni kiadásai. (Uo. 1943.) – továbbá egy lelkészszentelési beszéd (1916.). – Sógora → *Varga Zsigmond*nak.

Erdővidéki ref. egyházmegye, az → *erdélyi ke-rületben*, 1641-ben szakadt ki a → *sepsi egyházmegye*ből, melynek 1654-ig még → *prosenioratusa* volt. A régi Miklósvár-szék és a szomszédos Bardóc-szék területén levő egyházakból alakult, összesen 13-ból. Azóta állandóan megtartotta önállóságát s a 18. század első felében 15 anyaegyházból állott, de ezek száma a 19. század vége tájáig 13-ra szállott le, majd újból 15-re emelkedett az első világháború elejéig, mely után a → *nagyszombati egyházmegye*ből idecsatolt eggyel és az → *udvarhelyi*ből idecsatolt négygel 20 lett a számuk. Ezek részben Udvarhely (Bardóc-szék), részben Háromszék (Miklósvár-szék) vármegyében fekszenek, egy pedig Nagyküküllőben van. → *Esperesei* közül a következőkről van tudomásunk: Sikó János bölöni l. (1646. jún.), Ajtai János középajtai l. (1654.) (1680. okt.), Udvarhelyi András nagybaconi l. 1699-ig, Szokolyai A. István nagybaconi l. 1700–1706, Hermányi Dienes Péter olaszteleki, középajtai, bölöni l. 1707–1741, Osváth László nagybaconi l. 1742–1756, Benkő Mihály középajtai l. 1756–1769, Dálnoki Székely Sándor 1769–1784, → *Benkő József* középajtai l. 1785–1787, Ferenczi Ferenc középajtai l. 1787-től, Bitai Péter bodosi, szárazajtai l. (1803.) 1815-ig, Józsa János középajtai l. 1814–1820, Incze Simon nagybaconi l. 1821–1854, Benedek József olaszteleki l. 1854–1868, Lukácsfi Lajos nagybaconi l. 1868–1873, Szász József bibarcfalvi l. 1873–1886, Zayzon Mihály bardóci l. 1886–1891, Kövér András középajtai l. 1891–1916, Kovács Sándor baróti l. 1916–1936, Nagy Elek nagybaconi l. 1936-tól.

Erhard Miklós (Dalheim [Pfalz], ? – Bártfa, 1600.) ev. tanár. 1584-ben magisteri címmel távozott volt Heidelbergből. Magyarországra 1592-ben jöhetett, amikor kollega lett a bártfai iskolában. Innen nemsokára Nagyörbe ment → *rektornak*, s mint ilyen jelen volt a → *késmárki collouquiumon*. A Gradeci Stansith → *Horváth Gergely* halála után még 1597-ben visszatért Bártfára, ezúttal rektornak. – *Művei*: Duae orationes funebres (Horváth Gergelyné Sembery Eufrozina és Horváth Gergely felett). (Bártfa,

1597.) Carmen de glorioso resurrectione Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi. (Uo. 1599.) Sajtó alá rendezte a Horváth „Responsio”-jának harmadik részét (1597.). Üdvözlő verset írt →*Boccatius János*-hoz (1596 és 1599.), meg →*Sculteti Severin*hez (1599.).

Érmelléki ref. egyházmegye, a →*tiszántúli*, jelenleg a →*nagyvárad*i kerületben. kezdetől fogva létezik, s a XVIII. század elején 52 magyar és 7 román ajkú egyház tartozott hozzá, miután már addig is más vallásra tért volt át egy csomó egyháza. Két egyháza, a vértesi és pocsaji 1822-ben a →*debreceni egyházmegyé*hez, viszont a →*középszolnok*iból a magyarkéci és piskolti ide csatoltatván, akkor 35, később 39 anyaegyházból állott, de az ország felosztása következtében mindössze öt maradt közülük Magyarországon, míg 34 Romániához csatoltatott. Amaz öt a →*bihar-érmelléki egyházmegyé*hez tartozott 1952-ig, ez utóbbiak a →*királyhágómelléki kerület* kebelében továbbra is önálló testületet alkottak s a nagyváradiiban most is alkotnak. Mind Bihar vármegyében fekszenek; egynek, a bihardiószeginek a legújabb időkig két lelkésze volt. – →*Esperesei* közül a következőkről van adatunk: Csorba István felsőábrányi l. (1597.) (1598.), Börvélyi Mihály szalacsi, bihardiószegi l. (1600.) (1601.), Diószegi Mihály szentjobbii l. 1604–1605, Diószegi N. Márton székelyhídi, bihardiószegi l. 1605-től (1631.), Debreceni Gergely bihardiószegi, pocsaji l. (1633. febr.) (1646. jún.), Mislei Mihály bihardiószegi, székelyhídi, biharfélegyházai l. 1648-tól vagy 1649-től (1680. aug.) (kettő lehetett, mert egy 1654-ben iratkozott be Sárospatakon), →*Diószegi Kis István* bihardiószegi l. 1682 vagy 1683–1698, Czeglédi Pál bihardiószegi l. 1698–1710, Lévai Ferenc hegyközszentimrei l. 1710–1715, Bessenyei István székelyhídi l. 1715–1728, Gyöngyösi Árva István érköbölküti l. 1728–1732, Németi Ferenc nagylétai l. 1732–1738, Oroszi Nagy István tóti, micskei l. 1739–1743, Enyedi Nagy Mihály székelyhídi, érsemjéni l. 1743–1754, Marosi Izrael bihardiószegi, albisi, micskei l. 1754–1761, Derecskei András asszonyvásárai l. 1761–1771. Túri Mihály biharfélegyházai l. 1772–1788, Hunyadi Sámuel ottományi l. 1788–1796, Fazekas István bihardiószegi l. 1796–1812, Szántó János hegyközszentimrei l. 1812–1826, mellette helyettes →*Lengyel József* szalacsi l. 1819–1822, 1822-től Récei János érbogyoszlói l. 1826–1836, Csécsi Nagy János hegyközszentmiklósi l. (1833-tól helyettes) 1836–1849, Kúthy Sándor asszonyvásárai l. (1847-től helyettes) 1849–1851, Ungi Márton bihardiószegi l. (1851-től ideiglenes) 1855–1862, Szűcs Károly nagylétai l. 1862–1869, Simon Benjámin csokalyi l. 1869–1871, Pap Gábor érköbölküti l. 1872–1880, Szőke János érmihályfalvi l.

1880–1893, Nagy István hegyközszentimrei l. 1893–1906, Marjai Péter nagylétai l. 1906–1912, Végh József érsemjéni, érmihályfalvai l. 1912–1934, Szabó Zoltán székelyhídi l. 1935 óta.

Érmelléki ref. egyházmegye Magyarországon maradt része 1923-ig önálló volt s →*esperese* 1920-ban Bányay László bagaméri lelkész lett. 1923-ban egyesült a csonka bihari egyházmegyével a bihar-érmellékivé.

Eröss Lajos (Darvas, 1857. márc. 2. – Debrecen, 1911. márc. 25.) ref. püspök. Darvason kezdte iskoláit. Azután Debrecenben tanult, hol a gimnáziumot 1876-ban, a teológiát 1880-ban végezte. Ettől fogva egy évig gimn. segédtanári, egy évig →*seniori* tisztelet viselt. Az 1882–83. tanévet külföldön töltötte, előbb a baseli, majd a berlini egyetemnek lévén hallgatója. Hazatérve, földesi →*káplán*. 1884 júniusában egészen rövid ideig dévaványai helyettes lelkészkedés után kémeri, 1886 májusában földesi, 1893 májusában püspökkládányi lelkész lett. 1899 szeptemberétől debreceni →*teol. tanár* volt az elméleti teológia tanszékén, míg 1908-ban püspökké választotta a →*tiszántúli egyházkerület*, melyben már 1901 óta tanácsbírói tisztelet töltött be. 1909-től Debrecenben lelkészkedett. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1905-ben választmányi tagjai, a genevai egyetem 1909-ben teol. díszdoktorai közé sorozta. Egyik szerkesztője volt a debreceni hittanszaki önképző társulat Közlönyének (1879–1880.), s a →*Debreceni Prot. Lapnak* (1898–1900.), melynek 1901–1904-ben felelős szerkesztői tiszteletet vitte. Ebben és a →*Szabad Egyházban* számos cikke jelent meg. Önálló művei és nagyobb értekezései: Rövid áttekintés a debreceni ref. főiskolában levő „Magyar irodalmi önképző társulat” múltja felett. (Debrecen, 1880.) A vallás és teológia viszonya a legújabb természettudományhoz (Db. Prot. Pap, 1885.). Egyházi beszéd lelkészválasztás alkalmával Földesen. (Debrecen, 1892.) Egyházi beszéd kibúcsúzás alkalmával Földesen. (Uo. 1893.) Beköszöntő egyházi beszéd Püspökkládányban. (Uo. 1893.) A baptista. (Debrecen, 1895.) (II. kiad. uo. 1893.) Régi hangok s egy kis ördögűzés tömjénfüst nélkül. (Uo. 1896.) Protestantismus és a különféle szekták (Hajnal, 1896.). A hitvallások jelentőségének és létjogának a kérdése (Debreceni akadémia évkönyve, 1900.). Egyházi beszéd a reformáció 1900-i évfordulóján („Emlékkönyv” c. füzetben). (Debrecen, 1900.) Apologetika. (Uo. 1905.) Buddhista katechismus (Németből ford.). (Uo. 1906.) A Krisztus halála mint a váltság szerző oka (Debreceni akadémia évkönyve, 1908.). Imák és beszédek... püspöki beiktatása alkalmával. (Debrecen, 1908.) Mózes és Krisztus. (Beköszöntő prédikáció Debrecenben.) (Uo. 1909.) Kálvin és a mi hivatalunk (Lelkészege-

sület, 1909.). Ref. hittudomány. (Debrecen. 1911.)

Irodalom: Sulyok István róla tartott emlékbeszéde (1911.).

Érsekújvári Karai Orbán (? , ? – ?Csobaj, 1690.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, ahol 1650. máj. 2-án →*subscribált*. Külföldre menvén, 1654 augusztusában Utrechtben, 1655. júl. 19-én Franekerben, ez évi szept. 3-án Groningenben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Hazájába visszatérve, 1658-ban rozsályi pap lett, de már 1660-ban Aranyosmedgyesen, 1665 végén Szatmárnémetiben lelkészkedett. 1667-ben Csegöldre ment, ahol 1670 őszén még ott működött. 1675-ben Hajdúszoboszlóra választották meg s 1683 szeptemberében →*esperesévé* tette a →*debreceni egyházmegye*. De már 1684-ben tokaji, 1689-ben csobaji lelkészégre távozott. Az →*abaujvár-tornai egyházmegyében* jegyzői tiszteletet vitt. – *Művei*: Győző hitnek lakozása... (Debrecen, 1686.) Hogy az hit Isten munkája, de nem mindenkiben... (Uo. 1686.) Hitnek titka foglalása. (Uo. 1687.) Élő jó cselekedeteket szolgáltató hitről. (Uo. 1687.) Respondeált a „De officiis charitatis erga proximum peccantem” (1654.) tartott vitán. Gyászverset írt a →*Nógrádi Mátyás* (1681.), →*Köleséri Sámuel* (1683.) és →*Felvinci Sándor* (1686.) halálára.

Erythraeus Joachim (Duránd, 1637. dec. 13. – Stettin, 1699. márc. 21.) ev. lelkész. Durándon kezdett tanulni. Tanult még Bártfán, majd külföldre ment, s 1656. márc. 2-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1658. okt. 14-én magisteri címet szerzett. Hazájába 1660-ban tért vissza s Lőcsén időzött, míg 1662-ben álláshoz jutott, az odavaló gyülekezetnek német prédikátorává választatván. 1672-ben számkivetésbe kellett mennie Németországba, hol 1674-ben Hohenzadelben, két év múlva Stettinben kapott alkalmazást. – *Művei*: De attributis divinis. (Wittenberg, 1659.) De causis. (Uo. 1659.) Száműzetése alatt is több könyvet írt. Respondens volt a „De praedestinatione” (1658–59.), a „De Deo” (1658.) és egy metafizikai kérdésről (1659.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt →*Bayer János*hoz (1658. és 1659.), →*Kemmel János*hoz (1658.), →*Zarevucius Pál*hoz (1659.) és →*Hnilicenus János*hoz (1659.).

Esküdt-diákok (kollégiumi esküdtek, jurátusok, assessorok), a tanulói pályájukat már bevégezték közül a ref. kollégiumokban bennmaradt olyan ifjak, akiknek, ha meg is voltak bízva valami más teendővel is, ebben a minőségükben a fegyelemnek és a rendnek az ifjúság közötti fenntartása volt a fő hivatásuk. Részt vettek a kihágást elkövetők feletti ítélezésben is. Általában azonosak voltak a →*köztanítókkal*, de néha nagyobb volt a számuk emezekénél.

Eslinger Jakab (? , ? – ? ?) ev. lelkész, 1641-ben →*collaborator*-féle lehetett a pozsonyi iskolában. 1649-ben a →*pozsonyi egyházmegyének* valamelyik egyházában pap lett. – *Műve*: Vita et mors... Josuae →*Wegelini*. Hely n. 1641.

Esperes, egy kisebb, többnyire összefüggő területen fekvő több egyházközség közös testületét igazgató lelkész, ki szemmel tartja az egyházi tisztviselők működését és magaviseletét, valamint az egyes egyházak anyagi és vallási életét. A hatásköre alatt álló testület ma már majdnem mindenütt *egyházmegye* nevet visel, csak az unitáriusok nevezik egyházkörnek. A magyar prot. egyházak kezdettől fogva egyszerűen tovább folytatták a római katolizmusztól átvett esperesi hivatalt, de mihelyt alkalom nyílt rá, főléje állították, szintén a régi nyomokon haladva, a püspököt is. Ott viszont, ahol ebben az utóbbiban gátolva voltak, meg kellett elégedniök az esperesi igazgatással. Így azután az északnyugati vármegyék evangélikusai 1610-ig, a Szepes-, Sáros-, Abauj vármegyékéi 1614-ig, a tiszáninneni reformátusok pláne 1735-ig voltak ebben a magyar prot. egyházkormányzati fejlődés szempontjából kezdetleges állapotban. Az esperesnek megfelelő latin kifejezések a következők voltak: Archidiaconus, vicearchidiaconus, senior, decanus, decanus primarius, episcopus, coadjutor, inspector, praelatus, vicem gerens (nem vicegerens!), melyeknek azonban nagy része előfordul más jelentéssel is.

Esperesség, a magyarországi evangélikus egyházban a →*budapesti első zsinat*ig hivatalos neve az →*egyházmegyének*.

Esterházi Tamás (Galántai) (? , ? – ? , ?) ev. valású nemes, ki minden bizonnyal már otthonában is prot. nevelésben részesült, Wittenbergben pedig, hol 1590. okt. 3-án iratkozott be egyetemi hallgatónak, csak megszilárdulhatott hitében. Itt kizárták a magyar →*coetus*ból, de néhány hónap múlva visszavették. Hazatérvén, Galántán lakott, s a közeli Szereden lelkészkedő →*Kürti István*nal együtt lefordította →*Hunnius Egyed*nek „Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejről, a Krisztusról” szóló nagyterjedelmű munkáját, mely 1602-ben az →*Illyésházy István* költségen jelent meg Sárváron. 1614-ben Nagymagyaron fáradozott egyháza érdekében. Üdvözlő verset írt →*Mokoschinus Lénárd*hoz (1599.).

Észak-amerikai magyar ev. egyházak. Az Egyesült Államokban Magyarországról kivándorlottak közül jóval előbb kezdtek egyházakat szervezni a szlovákok, mint a magyarok, mégpedig az 1880-as évektől fogva. A magyar ajkúak eleinte a ref. egyházak kebelében találtak kielégülést vallási szükségleteikre, de az 1900-as években megindult a róluk való gondoskodás is. Az odavaló ev. egyház „general council”-ja

1905-ben megkereste ez ügyben a magyar ev. egyházat, mire ez is hovatovább mindjobban kezdett törödni messze szakadt hittestvéreivel. Vége a bánya-egyházkerületnek és az egyetemes egyháznak a megbízásából 1914 elején → *Raffay Sándor* kiutazott hozzájuk, hogy a helyzetnek közvetlen szemlélés és érintkezés alapján való megismerése nyomán megfelelő javaslatokat tessen az ügy rendezésére. Ekkorra már 72 gyülekezet alakult a Magyarországról kivándorolt evangélikusokból, közülük a nagy többség szlovák nyelvűekből, míg német csupán két anyaegyház, magyar pedig mindössze nyolc volt. Hazatérte után *Raffay* egy amerikai magyar ev. egyházmegye szervezését ajánlotta, de szoros viszonyban az ottani ev. egyházakkal. Csakhogy mire ez megvalósulhatott volna, kitört az első világháború s vele és utána jóformán kisiklott a talaj az egész törekvés alól.

Irodalom: Raffay Sándor: Az ev. egyház Amerikában (1914.).

Észak-amerikai magyar ref. egyházak alakítása végett már 1880 után indult meg mozgalom. Első lelkészük volt az ide kivándoroltaknak Kecskeméti Ferenc 1881-től fogva, mégpedig a presbyterianus egyház támogatásával. Miután ő 1884-ben visszatért hazájába, a parlagon maradt mezőt 1890-ben az odavaló (német) ref. egyház vette gondozásába s még ez évben *Jurányi Gusztáv*ot alkalmazta lelkészül Cleveland-ben. Már a következő évben másik egyházközséget is szervezett Pittsburgben, s ezentúl folyvást gyarapodott a nagy részben ez egyház költségén fenntartott gyülekezetek száma, melyek már 1896-ba → *egyházmegyévé* szervezkedtek. Ezt a nemes munkát csakhamar ismét felkarolta a presbyterianus egyház is, úgyhogy 1904 közepén az előbbi 17, az utóbbi pedig 7 egyházközséget támogatott fennállásában. Az independentsek és baptisták is kezdeményeztek missziót a magyar reformátusok között, de marandó eredmény nélkül. Az Egyesült Államokbeli ref. egyház sürgetésére 1903-ban a magyarországi konvent is törödni kezdett a kivándorlott hívek lelki sorsával, s azzal a gyökeres intézkedéssel próbálta a kérdést megoldani, hogy elszakítván a korábbi köteleket, külön szervezetben egyesítse az amerikai összes magyar ref. egyházközségeket. Meg is alakult 1904. okt. 7-én a magyarországi konvent felsősége alatt, s ezalatt a → *dunamelléki egyházkerület* alá helyezve az önálló egyházmegye, egyelőre ugyan csak hat egyházból. Erre az odavaló ref. egyház a pártfogását élvező egyházaknak szintén külön egyházmegyévé szervezésével felelt, mely 1905. dec. 12-én nyolc egyházból alakult, de 1911-ben már tizből állott. A presbyterianus egyház gondozása alá ugyanekkor nyolc egyház tartozott. De viszont ekkorra már 22-re emelkedett

a magyar felsőség alatti egyházak száma, minek folytán 1910-ben már két egyházmegyébe váltak szét, a keletibe 13, a nyugatiba 9 egyházat osztván be.

Az első világháború szomorú kimenetele aztán véget vetett az egész magyarországi cselekvésnek, annyira, hogy az 1921. okt. 9-én létrejött tiffini egyezményben kénytelen volt a magyarországi ref. egyház összes egyházait átengedni fenntartás végett az ottaninak. Ezek aztán részben egy külön magyar egyházmegyébe, részben a területi fekvés szerint illetékes angol egyházmegyékbe osztattak be. 1923-ban aztán még egy csomó egyháznak a csatlakozása következtében háromban állapított meg a magyar egyházmegyék száma, melyek keleti, középső és nyugati nevet viselnek, lelkészi főjük egyszersmind „egyházmegyei elnök” címet kapván az „esperes” helyett. Tekintélyes számmal maradtak még a presbyterianus egyház kebelében is magyar gyülekezetek, sőt csatlakoztak egyes egyházak három más egyházi szervezethez is. Kanadában szintén régtől fogva alakultak s enyésztek el egyes gyülekezetek. Mindezekkel szemben némely egyházak vezetői 1923. aug. 13–14-én tartott értekezletükön kimondták egy független amerikai magyar ref. egyháznak a szükséges voltát, s ezt 1924. dec. 9-én meg is alakították egy hét egyházból álló egyházmegye kebelében. Majd 1928. szept. 4-én két (keleti és nyugati) egyházmegyébe osztották be mintegy kétannyira szaporodott egyházaikat, s ezzel kapcsolatban egyházkerületté szervezkedtek a két esperes fölé egy → *főesperes* beállításával, mégpedig eltérően az ez ügyben érdekelt többi amerikai egyháztól, szigorúan hitvallásos alapra helyezkedve. Azóta a (német) ref. egyház 1934-ben egyesülvén az „evangelical synod”-dal, még tovább ment korábbi irányában, kizárólag a „szent iratokat” ismerve el hitszabályozónak, bármely hitvallásnak pedig kifejezetten egyedül azokkal való megegyezése esetére engedvén befolyást. 1930 táján. ehhez a ref. egyházhoz a nyugati egyházmegyében 25, a középsőben 10, a keletiben 11, azonkívül szétszórtan angol egyházmegyékben 6 egyházközség tartozott. Majd megalakult a „tőparti” egyházmegye is, mindannyiban elnök címet viselve az esperes éppen úgy, mint az egyházkerületé is. Továbbá volt a másik (holland) ref. egyház kötelékében 4, a presbyterianusokéban 31, a déli presbyterianusokéban 2 s a püspöki egyházban 3 magyar ref. egyház, míg a független egyházkerület egyházainak száma körülbelül változatlan. Különben pedig állandóan változásoknak van alávetve mind létezése, mind egymásközi viszonya az egyházaknak. Nem állandó az a szám sem, hogy 1947-ben összesen 108 lelkészük volt a magyaroknak. Lelkészeiket min-

den különbség nélkül részint Magyarországon, részint a magyar tanárral is ellátott bloomfieldi, egy időben a daytoni és lancasteri szemináriumokban kiképzettek közül választották, illetőleg választják. Együttesen egy árva- és aggházat tartanak fenn. A (német) ref. egyháznak és a presbyterianus egyháznak 1939-ben történt egyesülése lehetővé tette külön magyar egyházkerület szervezését, melynek élére Dienes Barna homestaedi lelkészt állították, s amely 78 egyházat számlált 61 lelkésszel. A független egyházkerület főesperese 1939-ig Sebestyén Endre volt, azóta Daróczy Sándor.

Irodalom: Hamar István: Az amerikai magyar reformátusok lelki gondozása (Prot. Szle, 1910.), *Harsányi Sándor:* Az amerikai ref. egyház (Uo. 1912.), *Takaró G. és társai:* Emlékkönyv az amerikai magyar ref. egyházmegye 25 éves fordulójára (1929.), *Kalassay Sándor:* Az amerikai magyar reformátusok története (I. k. 1937.).

Északi ev. egyházkerület; a Magyarországi Evangélikus Egyház új területi felosztása nyomán 1952. júl. 1. óta van meg. A következő egyházmegyékből: (esperességekből) áll: *Borsod-Hevesi-i, Budai, Fejér-Komárom-i, Győr-Sopron-i, Hajdú-Szabolcs-i, Nógrád-i, Vas-i, Veszprémi.* Összesen: 149 egyházközséggel. Első püspöke: *Dr. Vető Lajos* volt. 1967. jún. 20. óta: *D. Dr. Ottlyk Ernő.* Első felügyelője: *Margócsy Emil* volt, kit *Dr. Fekete Zoltán* követett. 1974. dec. 4. óta *Dr. Mihály Dezső.* – [K.Z.]

Északi ref. egyházmegye Jugoszláviában, 1933-tól 1942-ig létezett, s a bácskai nem-német egyházakat, valamint a Szerémségből a maradékot és nikincit foglalta magában, összesen 11 egyházból állván. – →Esperese Dévay Lajos bácskossuthfalvai l. volt.

Észak-pesti ref. egyházmegye, 1952. júl. 1. óta létezik, a dunamelléki egyházkerületben, 41 anyaegyházzal, melyek közül kettő 1955-től 1957-ig a hevesi egyházmegyébe volt bekebelezve. Első →esperese →*Deme László* péceli l. 1952–1959, I. Madarász Lajos fóti l. 1959-től.

Esze Tamás (Szekszárd, 1903. szept. 20. -) ref. főgondnok. Az elemi iskolát és a gimnáziumot – a Szekszárdon végzett V. osztály kivételével – Balassagyarmaton 1921-re tanulta ki. Ettől fogva teológiát, 1922 elejétől bölcészetet is hallgatott Budapesten, majd ez utóbbit Debrecenben, hol 1945-ben bölcészetdoktorságot szerzett. 1926-tól Balassagyarmaton, 1929-től Kisvárdán, 1930-tól Debrecenben, 1931 elején Vésztőn →*káplánkodott*, míg ugyanez év tavaszán lelkész lett Szankon, 1938 júniusában Gyöngyösön. 1941 végétől 1951-ig a Lorántfy Zsuzsanna-egyletnek volt lelkésze. Ekkor levéltári és könyvtári előadója lett a →*konventnek* s a ref. egyház tudo-

mányos gyűjteményeinek főigazgatója. 1956-tól 1957-ig →*teol. akadémiai tanár* volt Budapesten. 1958-ban →*főgondnokává* választotta a →*dunamelléki egyházkerület.* 1943–45-ben és 1958–1959-ben szerkesztette az Egyháztörténet c. folyóiratot. Numizmatikai tanulmányokon kívül a következő egyházi érdekű művei vannak: Szétszórt csontok (2 f.). (Budapest, év n.) Kiáltó szó a pusztában. (Uo. év n.) Ég a pusztá. (Uo. év n.) A református Esze Tamás. (Uo. 1941.) Jeltelen sírok. (Uo. 1941.) Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében (Egyháztörténet, 1943.). Kabai Márton (Uo. 1943.). A magyar Napraforgóvirág (Uo. 1943.). A →*drégelypalánki egyházmegye* történetének vitás kérdései (Uo. 1944.).

Eszéki T. István (Szatmár, 1641. v. 1642. – Kolozsvár, 1707. jún. 26.) ref. esperes. Szatmáron kezdett tanulni, majd Sárospatakon folytatta tanulását, ahol 1659-ben lépett a felsőbb tanulók sorába, s 1662. aug. 11-től a következő év tavaszáig →*seniori* tisztelet viselt. Azután külföldre ment és 1663. okt. 31-én a franekeri, 1664. aug. 2-án a groningeni, 1665-ben az utrechti, ez évi okt. 26-án a leideni egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1667. ápr. 25-től 1669 tavaszáig nagybányai →*rektor*, ettől fogva 1671-ig aranyosmedgyesi pap s egyúttal ugyanott a Kemény János özvegyénél udvari pap, azután székelyudvarhelyi lelkész volt. Még idejötté évében →*esperessé* választotta az →*udvarhelyi egyházmegye.* Innen 1675 után Zabolára, onnan 1686 k. Kézdivásárhelyre távozott papnak. Ez utóbbi helyen hasonlóképpen esperese lett a →*kézdői egyházmegyének.* Végül 1696-tól Désen lelkészkedett, ez évi novembertől itt is vive az esperesi hivatalt. – Tekintélyes alapítványt tett a lelkészek özvegyei és árvái, valamint a →*sárospataki kollégium* részére, könyvtárának is kétharmadát a sárospataki, egyharmadát a kolozsvári kollégiumnak hagyta. Erős ellenfele volt a coccejanismusnak. – *Művei:* De libertate christiana. (Utrecht, 1665.) Multiplex populi papistici miseria ex credenda doctrina... (Uo. 1665.) Prima veritas defensa... (Polémikus könyv). (Uo. 1666.) Halotti magyar oratio gr. Rhédei Ferenc felett. (Sárospatak, 1668.) Rythmusokkal való szent beszélgetés. (Kolozsvár, 1669.) Diarium theologicum... (Uo. 1675.) Üdvözlő verset írt →*Csuzi Cseh Jakabhoz* (1665.), →*Lenthi Jánoshoz* (1665.), →*Szathmárnémethi Mihályhoz* (1666.) és Nánási Istvánhoz (1670.). Respondens volt a „De justificatione” (1665.) tartott viták során háromszor, a „De persona, ortu et interitu Antichristi” (1665.) tartott vitán, valamint egy antisocinianus vitasorozatban összesen hétszer (1665–66.). – Sógora volt →*Szepsi Korocz András-*nak.

Esztergomi prot. egyházmegye, a →*bars-hontinak* eredeti neve.

Evangélikus Egyház és Iskola, egyháztársadalmi hetilap, mely 1883-ban indult meg Pozsonyban a Trsztyénszky Ferenc odávaló →*esperes-lelkész* és egyszersmind →*teol. akadémiai tanár* szerkesztésében. 1896-tól Orosházán jelent meg s →*Veres József* szerkesztette egészen megszűnéséig, 1905-ig.

Evangélikus Egyházi Élet, egyháztársadalmi hetilap, mely 1912 decemberében indult meg Sopronban. Stráner Vilmos volt a felelős szerkesztője. 1918-ban szűnt meg.

Evangélikus Egyházi Szemle, egyháztársadalmi közlöny, melyet 1895-ben indított meg Békéscsabán Szeberényi Lajos Zsigmond. Hónaponként jelent meg confessionalis iránnyal és óvatos szlovák nemzetiségi szellemben. 1901 végén Hurtay Györgynek adta át a szerkesztést, ki 1905 végével beszüntette a lapot.

Evangélikus Élet, egyháztársadalmi hetilap 1933-tól fogva, melyet Budapesten Szántó Róbert egyik budapesti lelkész szerkesztett 1935 végéig, midőn Kemény Lajos esperes-lelkésznek ment át a kezébe.

Evangélikus Közérdek, egyháztársadalmi lap, mely 1913-tól hónaponként kétszer jelent meg. Három évig Lombos Alfréd zombori lelkész, 1916 elejétől Kiss Béla, az előző évi egyik társszerkesztő szerkesztette, de ez év végén meg is szűnt.

Evangélikus Lap, változatos múltú egyháztársadalmi hetilap, mely 1911 elején Budapesten indult meg a →*Raffay Sándor* felelős és →*Sztechlo Kornél* társszerkesztősége mellett. Ugyanezévi 15. számán kezdve szerepet cseréltek. Sztechlo felelős szerkesztővé lévén, Raffay pedig főmunkatárssá. Ez aztán a 29. számmal végképpen megváltván a laptól, a 31. számtól →*Maszyik Endre* és →*Hornyánszky Aladár*, a 32-től rajtuk kívül még →*Kovács Sándor* szerepelt főmunkatársként egészen 1913 elejéig, midőn ebben a minőségben →*Szelényi Ödön* lépett a Maszyik és Kovács helyébe. Szüts Gábor és →*Szimonidesz Lajos* pedig társszerkesztő lett. Midőn 1914-ben Sztechlo

a főszerkesztői, Szimonidesz pedig a felelős szerkesztői tisztelet vállalta el, →*Fizély Ödön* is belépett a főmunkatársak sorába. 1915 végén Sztechlo teljesen felhagyván a szerkesztéssel és Szelényi kilépésén a főmunkatársak közül, 1916 elején az utóbbinak helyét ifj. →*Endreffy János* foglalta el. Az ez évi 42. számmal a Hornyánszky neve is levált a lapról, 1919-ben pedig maga a lap is megszűnt egy időre. Csak 1922-ben indította meg ismét Szlovénia területén többek társaságában Fizély Ödön, mint kéthetenként megjelenő közlönyét az ottani magyar evangélikusoknak. 1937 óta Fábry Viktor iglói lelkész a felelős, Kowarik Sándor szepesolaszi lelkész a főszerkesztője volt 1938 végén való megszűnéséig.

Evangélikus Óráló, egyháztársadalmi hetilap, mely 1905-ben indult meg a →*Kovács Sándor* felelős szerkesztésében. Ő 1907 közepén →*Geduly Henrik*nek adta át a szerkesztést, kitől 1911 tavaszán Noszko István rákoskeresztúri lelkész vette át. Ez 1913–15-ben a →*Raffay Sándor* társaságában végezte ezt a munkát. Időnként mások is voltak megnevezve főmunkatársak gyanánt. 1919-ben megszűnt.

Evangélikusok Lapja, a →*Raffay Sándortól* 1919-ben alapított „Budapesti Evangélikusok Lapja”-ból 1920 decemberében fejlesztette ki e cím alatt egyetemes jellegűvé az Országos Evangélikus Szövetség. Ettől fogva Kirchner Rezső, Scholtz Oszkár, Csengődy Lajos, Kende Kirchnopf Gusztáv, legtovább Németh Károly volt a szerkesztője, ki 1932 végéig, a lap megszűnéséig vitte e tisztelet. Hetilap volt.

Evangéliumi Lelkeszi Tár, prédikációk gyűjteménye, melyet 1880–1887-ben adott ki →*Czelder Márton*, három évig hónaponként, azontúl negyedévenként megjelenő füzetekben, előbb Nagybányán, 1884 végétől Kecskeméten.

Evangéliumi Protestáns Lap, egyháztársadalmi hetilap, melyet több ízbeli előfizetési felhívásokkal való próbálkozás után 1875-ben indított meg Debrecenben →*Balogh Ferenc*. Az orthodox szellemben szerkesztett lap 1878 végén befejezte életét.

F

Faber Egyed (Körmöcbánya, XV. század vége felé – ?, ?) ev. lelkész. Tanult Selmechányán s később Budán is. Miután magisterséget szerzett valahol, egy ideig tanító volt Körmöcbányán, míg 1530. ápr. 2-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, ahonnan már a következő évre Schwerinbe nent lelkésznek. 1541-ben Liegnitzben, 1544-től az anhalti herceg körében lelkészkedett s 1549-ben Selmechányára szeretett volna jönni plébánosnak, hol 1541-ben nem volt hajlandó elvállalni annak tisztét. – *Művei*: Der Psalm Miserere deutsch ausgelegt. (Wittenberg, 1531.) Von den falschen Blut und Abgott im Thurm zu Schwerin. (Uo. 1533.) Írt egy német nyelvű gúnyiratot is körmöcbányai működése alatt tisztársa, Schaidner Pál ellen.

Fábián Dániel (Gyulaféhérvár, 1810. júl. 8. – Szilágycseh, 1894. máj. 7.) ref. lelkész. Miután Nagyenyeden bevégezte tanulmányait, 1832-ben kézdivásárhelyi tanító és másodpap, 1835 januárjában nagyenyedi lelkész lett. Innen ez év nyarán külföldre ment s a bécsi teol. intézetben gyarapította ismereteit. Onnan hazatérve folytatta hivatalát. Majd 1841-től székelyudvarhelyi →*teol. tanár*, 1844 novemberétől kézdivásárhelyi →*elsőpap* volt. 1848-ban országgyűlési képviselővé választották. A szabadságharc után menekült, de nemsokára visszatért s 1852-től várfogságot szenvedett, amiből csak 1856 tavaszán szabadult ki. 1857 áprilisában aztán Szilágycsehbe választották lelkésznek s ott is halt meg. – Szépirodalmi dolgozatokat ifjú korában, politikaiakat a szabadságharc folyamán sokat írt, irodalmi munkássága azonban egyházi téren volt jelentékeny. Egyházi lapok számos cikkét közölték s ezenkívül a következő művei jelentek meg: Melyek azon eszközök, melyek által egy pap hivatalában fénylhetik (Beköszöntő beszéd). (Nagyenyed, 1835.) Egy jó fejedelem képe... (Prédikáció I. Ferenc születésnapján). (Uo. 1835.) (Az előbbivel.) Egyházi beszédek (I. f.). (Uo. 1840.) A fejlődő emberiség neveléséről gondoskodás szent tartozása (Prédikáció). (Brassó, 1845.) A ker. pap hivatása (Beköszöntő). (Kolozsvár, 1857.) A ker. imaház Istennek hajloka az emberek között (A désházi templom felszentelésekor).

(Pest, 1858.) Mire kell a leánygyermeket az iskolában tanítani... (Prédikáció a szilágycsehi leányiskola megnyitásakor). (Kolozsvár, 1863.) Ünnepi, közönséges, vasárnapi és alkalmi imák... (Uo. 1869.) (II. kiad. Budapest, 1878.) Népszerű egyházi beszédek egy egész évre. (Pest, 1871.) Népszerű halotti beszédek (2 k.). (Budapest, 1877–78.) – továbbá Kovásznai Kovács Lajos (1836.) és Miksa Imréné Trauzner Mária (1838.) felett tartott beszéde. Gyászverset írt a gr. Bethlen Rozália halálára (1832.). Kéziratban is maradtak művei.

Fábián József (Alsóórs, 1762. febr. 19. – ?Tótvázsony, 1825. jan. 29.) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1779. febr. 19-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe, s előbb →*köztanítói*, 1789. szeptemberétől →*seniori* tisztet töltött be. Azután külföldre ment s a genevai és berni egyetemeken járt két évig. Hazájába visszatérvén, 1793-ban nagyszokolói, már 1795 végére vörösberényi, majd tótvázsonyi lelkész lett. A →*veszprémi egyházmegye* 1805-ben →*esperes*nek választotta. – Főleg természettudományokkal foglalkozott, de az egyházi irodalom mezején is dolgozott. Idevágó *művei*: Prédikációk (Prédikátori Tárház I. k. 1–3. füzetében). (Veszprém, 1805.) Eklézsiái agenda (Uo. I. k. 4. füzete). (Uo. 1805.) Rövid értekezés a más munkájával való életről a prédikációkban és egyéb előadásokban (Lelkipásztori Tárház IV. k.). (Pest, 1818.) A →*Prédikátori Tárház* további évfolyamait (1806–1808.) →*Láczai Szabó Józseffel* együtt szerkesztette s 12 dolgozatát közölte bennük. Szerkesztette még a →*Lelkipásztori Tárházat* (4. k. 1818.), melynek legnagyobb részét az ő dolgozatai töltötték meg. – Fia volt Fábián Gábor (1795–1877.), egyike legtevékenyebb és legelismertebb műfordítóinknak.

Fábián Mihály (Nagyberény, 1834. aug. 11. – ?Felsőíreg, 1913. febr. 22.) ref. lelkész. Tanult Gyönkön és Kecskeméten, ahonnan a teológia elvégzése után 1856 tavaszán →*akadémiai rektornak* ment Kopácsra. 1859-ben pesti tanítókaplán, majd laskói →*káplán*, 1861-ben őszödi, 1872-ben harkányi, 1890-ben felsőiregi lelkész lett. A →*dunamelléki egyházkerület* 1888-ban ta-

nácsbírájának választotta. – Az egyházi lapok számos dolgozatát közölték. Nagyobb dolgozatai és külön megjelent művei: Halotti búcsúztatók (Másokkal együtt). (Eszék, 1858.) A szentföld (Plitt után). (Pest, 1860.) Vezérelvek a bibliai történetek... tanításában (Sp. Füz. 1862.). Szokratész jellem- életrajza (Uo. 1862.). A filioque-toldalék története (Uo. 1863.). Az örmények egyházi tekintetben (Uo. 1866.). Gusztáv Adolf életrajza. (Pécs, 1874.) Az Isten országa (Prédikációk Schweizer nyomán). (Uo. 1875.) Egyházi beszéd lelkészfelavatáskor. (Debrecen, 1877.)

Fabini János (? 1825. – ?Baráthely, 1899. jan. 22.) ev. lelkész. Tanult Medgyesén, majd teológiát végzett s 1849-ben megyesi tanító, később bogácsi lelkész lett. Innen, miután 1872–77-ben →*dékánságot* is viselt, 1881-ben Baráthelyre ment lelkésznek s ott is dékánna választotta 1886-ban a →*medgyesi egyházmegye. Teol. műve:* Recht und Brauch der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. (Nagyszeben, 1882.)

Fabó András (Losonc, 1810. márc. 10. – ?Agárd, 1874. márc. 18.) ev. lelkész. Losoncon kezdte tanulását. Ezt Pozsonyban befejezván, eleinte nevelősködött, 1833-ban pedig losonci tanár, majd 1835-ben ósagárdi lelkész lett. Sokáig viselt egyházi tisztségeket, így egyházkerületi jegyző is volt. A Magyar Tud. Akadémia 1864-ben levelező tagjává választotta. – A hazai történelemnek, különösen egyházi vonatkozásban buzgó munkása volt. Ily irányú kisebb-nagyobb dolgozatait számos folyóiratban közölte (némelyiket Garádi álnévvel). Önállóan megjelent művei: Szent történelem tankönyve (Kurtz J. H. után). (Pest, 1859.) Monumenta evangelicorum aug. conf. in Hungaria historica (4 k.). (Uo. 1861–73.) →*Beythe István* életrajza. (Uo. 1866.) A magyar- és erdélyországi mind a két vallású evangélikusok okmánytára (I. k.). (Pest, 1869.) →*Vitnyédy István* levelei (2 k., Vitnyédy életrajzával). (Uo. 1871.) Az 1662-iki országgyűlés. (Uo. 1873.) Szerkesztette a „Vallásos elmélkedések protestánsok számára” (1861.) és „Rajzok a magyar protestantismus történelméből” (1868.) c. könyveket.

Fábri Gergely (I.) Osgyán, 1707. júl. – ?Nemescsó, 1766. jan. 1.) ev. püspök. Osgyánban kezdett tanulni. 1723-ig Győr, ettől fogva Késmárk volt tanulásának helye, ahonnan 1726-ban nevelőnek ment. Egy év múlva a soproni iskolának lett növendéke, majd külföldre látogatott el s ott 1728. okt. 2-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Harmadfél év múlva tért vissza hazájába, hol 1731 tavaszán →*conrectori* és diakonusi állást foglalt el Győrött, melyről már 1732 augusztusában →*rektornak* lépett elő. 1737 májusában lelkész lett Vadosfán. 1742-ben jegyzőjévé, 1750 áprilisában püspökévé választotta a →*du-*

nántúli egyházkerület. Egy 1745-ben elmondott gyászbeszéde miatt perbe fogták, de 1750-ben fölmentették. Ám nem ily szerencsésen végződött egy másik ügye. A vadosfai róm. kat. kápolna fölszentelése alkalmával 1751. aug. 20-án ugyanis zavargás támadt, miért őt is felelősségre vonták s 1752. okt. 26-tól várfogságban tartották egészen 1753. ápr. 13-ig, midőn a →*Helytartótanács* ítélete elmozdította mind püspöki, mind vadosfai lelkészi hivatalától. Ezévi augusztusban aztán Kertára, 1759-ben Nemescsóra hívták meg papnak. – *Művei:*... Úti-társ... (Énekek és imák). (Nürnberg [igazában Győr] 1734.) (Sok kiadást ért.) Szentírásbeli igékel és példákkal megbővíttetett győri kis katechismus. (Jena, 1751.) Az első perének tárgyul szolgáló gyászbeszédét, valamint védbeszédét a P. E. I. L. 1872. évi folyama közölte. Részt vett az egyik →*Sartorius János* által szerkesztett „Magyar lelki óra” tartalmának egybegyűjtésében. Minthogy pedig teológiai kézikönyvek kiadását tervezte s e vállalatban a katechika, dogmatika és erkölcsstan kidolgozását magának tartotta fenn, hihető, hogy ezeknek is elkészítette legalább egy részét.

Irodalom: Payr Sándor: F. G.... és az 1751. évi vallási zavargás Vadosfán (1894.), *Uő.:* F. G. naplója (Theol. Szaklap, 1903.).

Fábri Gergely (II.) (Balogrussó, 1718. márc. 6. – ?Eperjes, 1779. ápr. 4.) ev. püspök. Iskoláit Osgyánban és Késmárkon végezte, mely utóbbi helyen 1742 márciusában subrektor lett. Külföldre menvén, 1744 őszén a jenai egyetemnek lépett a hallgatói közé. Miután itt 1747 novemberében „császári poéta laureatus” címet nyert, meglátogatta még a lipcsei, wittenbergi, hallei és erlangeni egyetemeket is, az utóbbi helyen egy egész évig időzött. Hazájába visszatérte után 1749-től →*rektor* volt Eperjesen, hol 1767-ben szlovák lelkésznek választották. A →*tiszai egyházkerület* 1774 augusztusában püspökévé tette. – *Művei:* Considerationes rei scholasticae... in melius vertendae. (Bécs, 1773.) Őszinte intés a keresztyénekhez... kötelességeik teljesítése iránt (szlovákul). 1776. Latin verseket írt Késmárkról való távozása (1744.), Radvánszky György udvari tanácsosi kinevezése (1744.), Szirmay István névnapja (1744.), Goldberger Dávid halála (1746.), Fischer György halála (1748. és szlovák verset a Dessewffy Tamás halála (1773.) alkalmával.

Irodalom: Hörk József: Az ev. Tisza-kerület püspökei (1888.)

Fabri (Faber) Tamás (Besztercebánya, ? – Bártfa, 1592. jan. 5.) ev. tanár. Tanult Bártfán, 1555. szept. 30-tól pedig Wittenbergben. Még külföldre menetele előtt részt vett abban a vitában, mely egyfelől →*Lauterwald Mátyás*, másfe-

löl →*Radácsi Mihály* és →*Stöckel Lénárd* között folyt. Wittenbergből hazajöve, 1558-ban kántor és segédtanár, 1560-ban →*rektor* lett Bártfán, ahonnan 1566 elején Selmecbányára távozott ugyancsak rektornak, de 1567 végén visszatért előbbi állásába. – *Műve:* Examen thesium et regularum Zwinglianarum de coena Domini (→*Wagner Márton*nal és →*Sculteti Severin*nel együtt). (Bártfa, 1586.) Megírta a Thúri Pál-féle viszály történetét is, melyet kivonatossan közzé tett Sculteti „Hypomnema” c. munkájában (1599.); és megírta apósának. Stöckelnek az életrajzát, de ez kéziratban maradt. *Wagner Jak*bal és Scultetivel együtt kiadta *Wagner Márton*nak „Apologia examinis...” (1590.) c. művét.

Irodalom: *Ráth György:* Pilicz Gáspár és ellenfelei (1893.).

Fabricius György (Falkenberg [Szilézia], ? – ?, ?) ev. lelkész. Elnyerte a „császári poeta laureatus” címet. Teschenből 1609-ben került Kassára német →*elsőpap*nak s 1617-ig volt itt. Ezalatt írt művei: *Festa festorum...* (Egy-egy prédikáció a három sátoros ünnepre). (Kassa, 1611.) *Excubiae angelicae* (Három prédikáció az angyalokról). (Oels, 1611.) – Üdvözlő verset írt →*Mihályko János*hoz (1612.), *Spilenberger Sámuel*hez és *Clementis Magdolná*hoz (1616.), gyászverset a *Rakovszky Lőrinc* emlékére (1615.).

Nem azonos a teljesen egykorú jolsvai pappal, aki több ízben viselte a gömöri esperesi hivalt.

Fabricius János (? [Árva m.], 1635. – Nagyszeben, 1675. szept. 22.) ev. tanár. Iskoláit Bánban, Zayugrócon, Szokolcán, Szucsánban, Korponán, Jolsván és Kassán végezte. Azután →*rektornak* ment Csetnekre, ahonnan aztán külföldre látogatott el. Miután három évet Tübingenben töltött, ott 1663 áprilisában magisterséget szerzett. Nemsokára a jennai, 1664. jún. 21-én pedig a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1667 júniusában Breznóbányán volt rektor, 1668-tól Kassán előbb tanár, majd szintén rektor. Összeütközésbe jutván előljáróival, Erdélybe vándorolt, s ott 1673 tavaszán Nagyszebenben kapott tanári állást, melyről 1675-ben rektornak lépett elő, de már ezévben meghalt. – *Művei:* *De causis salvificae fidei.* (Tübingen. 1663.) *De ubietate universalium.* (Magdeburg, 1665.) *De unitate sensus literalis cujusque dicti scripturae sacrae.* (Lócse, 1667.) *Examen discursus P. Holovitii.* (Uo. 1667.) *De distinctionibus voluntatis divinae.* (Uo. 1669.) *Dissertatio apologetica, in qua theses...* *Matthiae Sámbar...* *refutantur.* (Uo. 1669.) *Solidissimus coelestis veritatis malleus.* (Kassa, 1670.) (II. kiad. Brassó. 1674.) *Theses theologicae de scriptura sacra.* (Nagyszeben, 1673.) *Theses theologicae de Deo optimo maximo.* (Uo. 1674.) *Adamas coelestis veritatis.* (Brassó, 1674.) Üdvözlő verset írt Sár-

főy Miklóshoz (1664.) és *Lucius Lajos*hoz (1665.), valamint *Schröter Sámuel*hez és *Keismarker Zsuzsanna*hoz (1668.), gyászverset a *Vitnyédy István* halálára (1663.)

Fabricius Miklós (Trencsén, ? – ?, ?) ev. lelkész. Bizonyosan Trencsénben is tanult. Tanulási helyei közül még Galgócról tudunk. 1658-ban Szokolcán, azután Illaván volt →*rektor*, ahol 1668-ban másodpap lett, de már 1669-ben Szalatnára ment lelkésznek. Innen 1674-ben a pozsonyi →*delegatum iudicium* elé idézték, ahol máj. 10-én tétívényt írt alá arról, hogy többé nem folytatja hivatalát. – *Művei:* *Lessus in funere...* *Elisabethae Thököly...* *Stephani Petröczy...* *consortis* (Hosszú gyászvers). (Trencsén, 1662.) Üdvözlő verseket írt a →*Sinapius János* művei mellé (1658.).

Fabricius Sebestyén (? , ? – Drezda, 1681. máj. 10.) ev. lelkész, cseh eredetű, ki Németországban végzett felsőbb tanulmányai után Magyarországra jött, ahol 1647-ben másodpap lett Illaván. Innen 1649-ben Peresre választották lelkésznek, 1654-ben pedig az Ostrosith-udvarba ment papnak. Majd Atrakon működött kilenc évig, honnan a római katolikusok által elűzetvén, hivatal nélkül bolyongott s kétévi török fogság után 1664-ben Besztercebányára, onnan Lőcsére került s itt néhány évig lelkészi teendőket végzett. Ezután Szepesolasziban 16 hétig, Ladnán négy évig lelkészkedett. 1673-ban innen is elűzték a római katolikusok, amikor is száműzött tisztársaival Németországban bujdosott. – *Műve:* *Spina pungens...* (Német önéletrajz). (Drezda, 1679.)

Fabriczy (Fabricius) **András** (Pazdics, 1751. aug. 20. – ?Poprád, 1830. jan. 23.) ev. lelkész. Tanult szülőföldjén, Eperjesen és Sopronban. Külföldre menvén, 1774 tavaszán a jeni egyetemre iratkozott be. Hazajöve, nevelősködött, míg 1784-ben lelkész lett Kakaslovnicon, 1789-ben Poprádon. A →*szepesi tizenháromvárosi egyházmegye* 1810-ben 1813-ban →*főesperessé* választotta. E hivatalát 1825-ig viselte, Nagy részt vett a Berzeviczy-féle „*Coordinatio...*” kidolgozásában. Ezenkívül a következő műveket írta: *Das Verlangen der Frommen nach dem Hause des Herrn* (Templomavatási beszéd). (Lócse, 1785.) *Catechismus Dr. Martini Lutheri.* (Uo. 1795.) Német beszéd Szontágh Sámuel püspök beiktatásakor (Másokéval együtt). 1808. *Gradus consanguinitatis et affinitatis.* (Kassa, 1814.) *Predigt bei der Einweihung unserer neuen Kirche gehalten* (→*Klein Sámuel* három prédikációjával). (Lócse, 1817.) Énekeket szerzett a kakaslovnici imaház fölszentelésére (1785.) A fellelte Klein Sámuel től tartott beszéd szintén megjelent.

Fabritius Károly (Segesvár, 1826. okt. 28. –

Bp. 1881. febr. 2.) ev. lelkész. Segesvárt tanult, 1847 őszén a lipcsei egyetemre ment, melyről 1849-ben eltávozván, hosszas utazás után 1850 tavaszán érkezett vissza hazájába. Ez év őszén segesvári tanár, 1855 őszén odaváló második, 1865-ben első prédikátor, 1868-ban apoldi pap lett. A Magyar Tud. Akadémia 1872-ben levelező taggá választotta. 1872-től állandóan országgyűlési képviselő volt, de mivel kifogástalan hazafiassága miatt erdélyi hitfelei nem jó szemmel nézték ebbeli működését, 1879 novemberében lemondott lelkészi hivataláról. Egy 1880. dec. 11-én történt véletlen szerencsétlenség következtében halt meg. – A történetírás terén kiváló munkásságot fejtett ki. Egyházi érdekű nagyobb közleményei és önálló művei: Beiträge zur Kirchengeschichte Siebenbürgens unter Kaiser Karl VI. (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, N. F. I.). 1853. Zwei Funde in der ehemaligen Dominikaner-Kirche (Uo. V.). 1862. Der Religionstreit auf den siebenbürgischen Landtagen von 1691 und 1692. (Uo. VI.) 1864. Die beachtenswerthe Mahnung des Vereins der Gustav-Adolf-Stiftung (Prédikáció). (Segesvár, 1871.) Das Religionsgespräch zu Schässburg im Jahre 1538. und des... Antonius Verantius Briefe an Siebenbürger Sachsen (Archiv... X.). 1872. Namen und Verwendung der Jesuiten, welche von 1730–1773. in den siebenbürgischen Ordenshäusern wirkten. Nagyszeben, (1874.). Urkundenbuch zur Geschichte der Kisder Kapitels vor der Reformation. (Uo. 1875.) Pemfflinger Márk szász gróf élete. (Budapest, 1875.) Oklevelek a magyarországi reformáció korából (Történelmi Tár, 1881.). Kéziratban is maradtak dolgozatai.

Irodalom: Kozma Ferenc: Emlékbeszéd Fabritius Károly... felett (1883.).

Fáji János (? [Erdélyben], 1705 táján – Alvinc, 1757 vége) ref. lelkész. Nagyenyeden tanult, majd külföldre ment s 1733-ban az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, alighanem mindjárt Alvincen lett lelkész, s mint már főjegyzője a →*gyulafehérvári egyházmegyének*, ott halt meg. – *Műve: De mendacio.* (Utrecht, 1733.)

Fáji József (Marosnagylak, 1707. márc. Szatmárnémeti, 1771. febr. 3.) ref. esperes, az előbbinek öccse. Tanult Miriszlón, 1714-től Nagyenyeden, hol végül →*seniorságot* viselt. 1734 augusztusában külföldre indult s ezévi okt. 23-án a leideni egyetem hallgatói közé lépett. Járt Utrechtben is és 1737 őszére jött haza. Ekkor udvari papságot vállalt Marosszentkirályon, a következő évben pedig Nagybányán, 1743-ban Alsómisztótfaluban, 1745-ben Szatmárnémetiben lett lelkész. 1762-ben →*esperesévé* választotta a →*szatmári egyházmegye*. – *Műve: De fovea sine*

aquis (Zak. IX. 11.). (Leiden, 1737.) Respondeált a „De quatuor animalibus apocalypticis” (1737.) tartott vitán.

– Harmadik, legidősebb testvérük: **Sámuel**, Leidenben maradt és tanítással foglalkozott egészen 1760. júl. 18-án történt haláláig.

Faragó Bálint (Kunhegyes, 1851. szept. 6. – Bp. 1935. febr. 4.) ref. tanár. Mezőtúron, majd Debrecenben tanult, hol a teológia elvégzése után 1876-tól segédtanár volt, míg 1878-ban rendes tanár lett Mezőtúron. 1908-ban nyugalomba vonult s előbb Mezőtúron, később Budapesten lakott. – *Művei* közül egyházi érdekűek: A mezőtúri ev. ref. főgimnázium története (Értesítő, 1895.). Egyháztörténelmi adatok a mezőtúri ev. ref. egyház 18. századbeli anyakönyvében (P. E. I. L. 1901.). A mezőtúri ev. ref. főgimnázium történetének rövid összefoglalása (Értesítő, 1904.). →*Szegedi István* élete (→*Skaricza* után latinból ford.). Mezőtúr, év n.) Szegedi Kis István (Prot. Szle., 1909.). A mezőtúri ref. egyház története 1530–1917. (Mezőtúr, 1927.) A mezőtúri ref. gimnázium kifejlődésének útjai. (Uo. 1929.) A mezőtúri ref. egyház és iskolája. (Uo. 1929.) A mezőtúri ref. gimnáziummal kapcsolatos esetek. (Uo. 1930.) Részlet az eperjesi vértörvényszék működését ismertető régi latinnyelvű írásokból. (Uo. 1931.) – Apósa volt →*Szelényi Ödönnek*.

Farbaky János (? , Árva vm. – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Hazai tanulmányainak befejeztével külföldre ment s legalább is 1736–1741-ben az altdorfi egyetemnek volt hallgatója. Egyéb életeseményei ismeretlenek. – *Művei: De principali fidei evangelicae articulo...* (Altdorf, 1736.) *XAPAKTEPIZMOS* fidei verae et falsae ex Jacobi II. 26. (Uo. 1737.) De origine mali ex principiis rationis et revelationis demonstrata. (Uo. 1740.) De permissione mali (Az előbbinek II. része). (Uo. 1741.) Examen vulgarium quarundam theologiae divisionum. (Uo. 1741.)

Farkas András (Esztergom, ? – ?, ?) a római katolicizmusból a protestantizmushoz tért lelkész, ki 1531. okt. 13-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre. „Az zsidó és magyar nemzetről” c. alatt fennmaradt verse iratása évében, 1538-ban került ki sajtó alól Krakkóban. (Közölve: Régi Magyar Költők Tára II. k. 1880.)

Farkas Géza (Nagykürtös, 1852. – Pozsony, 1928. júl. 20.) ev. lelkész. A középiskolát Balassagyarmaton, Rozsnyón, Iglón és Pozsonyban, a teológiát Pozsonyban végezte. Miután három évet neveléssel töltött, a budapesti és berlini egyetemen is gyarapította ismereteit. 1877-ben alsóbodonyi, 1885 végén nagyszombati lelkész lett. 1924-ben nyugalomba lépve, Pozsonyba költözött. – *Cikkei* több egyházi lapban jelentek meg. – *Művei: Dr. Luther Márton.* (Nagyszombat, 1889.) Uzsora. (Budapest, 1894.) A fény-

űzés. (Uo. 1897.) Prédikáció Zoch Sámuel beiktatásakor (szlovákul). (Modor, 1908.) Aki híven kereskedett (Reischel Károly életrajza). (Uo. 1913.)

Farkas György (Garáb, ? – Lapujtő, 1776.) ev. lelkész. Honi tanulása után, mit valószínűleg Sopronban végzett, külföldre ment s 1735 októberében a wittenbergi, 1736. ápr. 10-én a göttingeni egyetemre iratkozott be. Hazatérvén, 1740-ben Legénden, később Lapujtőn lett lelkész. – *Műve:* De ritu inaugurationis apud Ebraeos, speciatim summi pontificis in adplicatione ad perfectissimum pontificem Jesum Christum. (Göttingen, 1737.) Respondens volt a „De perfectione lingvae Ebraicae quoad syllabas” (1738.) tartott vitán.

Farkas István (Tiszabercel, 1879. aug. 3. – ?, 1941. nov. 9.) ref. püspök. A gimnáziumot 1898-ban, a teológiát 1902-ben végezte Sárospatakon, hol egy évig →senior volt ezután. 1903-ban →káplán lett Miskolcon, 1905-ben lelkész Ládházán, 1912-ben Miskolcon. Az →alsóborsodi egyházmegye 1923-ban →esperesnek, a →tiszáninnyi egyházkerület 1932-ben püspöknek választotta, miután már 1928-ban zsinati rendes tagsággal bízta meg. – *Művei:* Te vagy a Krisztus (Prédikációk). (Miskolc, 1930.) A magyar fajta védelme. (Sárospatak, 1934.) Az élő Rákóczi. (Uo. 1935.) A mai magyar élet az Institutio fényénél. (Miskolc, 1936.) Akarsz-e meggyógyulni? Imádkozz! (Uo. 1936.) A mai magyar ifjúság nemzeti öntudata. (Sárospatak, 1937.) Krisztus nyomán. (Miskolc, 1940.) Előszót írt →Ravasz László és →Révész Imre „István király”-ához (1937.).

Farkas János (Losonc, 1755. jan. 18. – Komárom, 1812. jún. 12.) ref. esperes. Tanult Karcagon, ahonnan 1773 tavaszán Debrecenbe ment a felsőbb osztályok másodikába. Itt azután 1781-től →köztanítói, majd →contrascribái, 1784. ápr. 5-től →seniori tiszteletet vitt. Majd külföldre ment és miután a bécsi egyetemen félévig időzött, még a berni (1785 nyarától 1787 őszéig) és baseli egyetemnek volt hallgatója. Hazajöve, 1787 novemberétől Kecskeméten tanári, 1794 áprilisától Komáromban lelkészi hivatalt töltött be. 1806 végén a →komáromi egyházmegye →esperessé választotta. Országgyűlési pap is volt két ízben. – *Művei:* Halotti prédikáció... Sándor Leopoldnak... halálára. (Komárom, 1795.) Hálaadó prédikáció... Mantua megvételének híre hallására. (Uo. 1799.) Halotti prédikáció... Darányi Julianna... Sárközy Zsigmond... élete párjának eltemetésekor. (Uo. 1807.) Halotti prédikáció... Pázmány Johanna... Karácson Dániel... élete párjának eltemetésekor. (Uo. 1807.) Halotti prédikáció... Pázmány József utolsó tiszteletére... (Győr, 1810.)

Farkas József (Gárdony, 1833. márc. 23. – Bp. 1908. nov. 27.) ref. tanár. Tanult Zámolyon, Pesten a piaristáknál, végül Kecskeméten, ahol a teológiát is végezte. Az 1855–56. tanévben ugyanott →senior és teol. helyettes tanár volt, azután külföldre indult s először a bécsi, 1856 decemberétől a hallei, 1857 márciusától a zürichi egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérvén, 1857-ben kecskeméti →teol. tanár, az itteni akadémiának 1860 elején való megszűntével püspöki titkár, még ez évben pesti teol. helyettes tanár, 1862-ben rendes tanár lett az egyháztörténelmi tanszéken. A →dunamelléki egyházkerület 1863-ban aljegyzőnek, 1893-ban tanácsbírónak választotta. 1899-től választmányi tagja volt a →Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak. – Cikkei a →P. E. I. L.-ben nagy számmal jelentek meg, és számos éven keresztül főmunkatársa is volt e lapnak. Szerkesztette a Keresztyén Családot (1872–1873.), másodmagával a Prot. Árvaházi Képes Naptárt (1874–1890.) és a Prot. Népkönyvtárt (Scholtz Gusztávval, 1887.). – *Művei:* Tájékoztató nézpontok az egyháztörténelem mezején (P. E. I. L., 1863.). Egyháztörténelem (Hase nyomán, 2 k.). (Pest, 1865–67.) Elbeszélések a magyar prot. egyház hitbajnokainak és vértanúinak életéből (Fliedner nyomán). (Uo. 1869.) Bibliai földrajz (németből). (Uo. 1870.) Kálvin élete (Thelemann után). (Uo. 1871.) Bibliai régiségek (németből). (Uo. 1872.) A magyarországi prot. egyház története (Gimn. tankönyv). (Uo. 1881.) (III. kiad. 1908.) A vallástisztítás első bajnokai Magyarországon. (Uo. 1892.) (Később „Magyar hitbajnokok” c. alatt.) Lórántfy Zsuzsánna. (Uo. 1895.) Az Úr Siona. (Uo. 1896.) Rajzok egyházunk múltjából (Diósi Márton álnévvel). (Uo. 1897.) Gondolatok egyházunk jövője fölött. (Uo. 1898.) A pesti ref. egyház 101 éves története. (Kecskemét, 1898.) Levelek a lelkészségről (P. E. I. L., 1901.). A 16. századi vallásjavítás Magyarországon (A Zsilinszky-féle képes egyháztörténetben). (Budapest, 1907.)

Irodalom: Pruzsinszky Pál: F. J. emlékezete (1917.), Szóts Farkas: F. J. emlékezete (Értesítő, 1909.).

Faskó Jakab (Brezsnóbánya, ? – ?, ?) ev. lelkész. 1648-tól 1654-ig Bánban működött →rektori állásban. Alkalmassint Bazinban lett azután szlovák lelkész. Minden egyéb idetartozó életmozzanata ismeretlen. *Művei:* Unica verae ecclesiae infallibilis nota pura scil. verbi divini praedicatio. (Trencsén, 1650.) De summo bono. (Uo. 1651.)

Fáy András (Kohány, 1786. máj. 23. – Pest, 1864. júl. 26.) ref. vallású birtokos. Tanult 1793-tól Sárospatakon, 1798-tól Pozsonyban, azután 1803–4-ben jogot végzett újra az előbbi helyen. Ettől fogva egy ideig vármegyei tisztvise-

lő volt, 1835-ben pedig követte választatott. 1820-tól állandóan Pesten lakott. Az Akadémiának 1831-ben tiszteletbeli tagja, a Kisfaludy-társaságnak 1837-ben igazgatója (azaz akkor elnöke) lett. Neki köszönhető a Pesti Hazai Első Takarékpénztár megalapítása. Általában egyik legkiválóbb munkása volt Magyarország megújulásának, ki méltán rászolgált „a haza mindenese” elnevezésre. A társadalom reformálására irányuló sikeres buzgalma mellett a prot. s közelebbről a ref. egyházi belélet újjáalkotásában is első helyen vett részt. Tőle számítható a szabadelvű teológia öntudatosabb fellépése hazánkban. Nagy tevékenységet fejtett ki a prot. unió érdekében, valamint a pesti prot. főiskola felállítására és általában az iskolázás fejlesztése ügyében. Mint egyházkerületi tanácsbíró és a pesti egyház gondnoka tevékeny részt vett az egyházigazgatásban is, sikerrel küzdött némely hierarchikus törekvések ellen a *→paritas* mellett, a *→pátens* korában pedig az autonómiáért. 1860 októberében segédgondnokká választotta a *→pesti egyházmegye*, de már 1861 januárjában lemondott. – *Egyházi irányú művei*: Próbátétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról. (Pest, 1816.) Javaslat egy Pesten állítandó ref. főiskola tárgyában. (Uo. 1840.) Óramutató. (Uo. 1842.) (Egy egész irodalom támadt körülötte.) Negyedmutató óramutatómhoz (P. E. I. L., 1843.). Javaslat az unió alvázastmányának a magyarországi két prot. felekezet egyesítése módjáról és eszközeiről (Név n.). (Pozsony, 1846.) (Németül és szlovákul is megjelent.) Sok cikkét közölte ezenkívül a P. E. I. L.

Irodalom: *Badics* Ferenc: F. A. életrajza (1890.), *Erdélyi* Pál: F. A. élete és művei (1890.), *Findura* Imre: F. A. élete és művei (1888.), *Koltai* Virgil: F. A. élete és működése (1888.), *Komáromy* Lajos: F. A. mint paedagogus (1886.), *Rácz* Kálmán: F. A. mint protestáns (1893.).

Fegyverneki L. Izsák (? , ? Sárospatak, 1589. dec. 7.) ref. tanár. Sárospatakon tanult, majd külföldre ment s 1581. okt. 25-én a wittenbergi, 1585. ápr. 11-én pedig a heidelbergi egyetemre iratkozott be hallgatónak. Más helyeken is járt, de 1586-ban Heidelbergből tért haza sárospataki *→lectorság*ba, melyről 1588 nyarán *→rektorság*ra lépett elő. – *Műve*: *Enchiridion locorum communium theologicorum...* (Basel, 1586.) (E nagyterjedelmű könyv rendkívül elterjedt, mintegy tíz kiadást ért meg az utolsó 1628-ból való). Üdvözlő verset írt Dresser Mátéhoz (1584.) és *→Laskói Csókás Péter*hez (1585.), búcsúzóat a Sárosi András Wittenbergből hazajövelekor (1584.).

Irodalom: *Eötvös* Lajos: F. I. sárospataki tanár emlékezete (Sp. Füz. 1869.).

Fehérvári ref. egyházmegye, olykor használt neve a *→vértessaljának*.

Fejér-esztergomi ev. egyházmegye, a *→fejér-komáromi* néha előforduló neve.

Fejér-komáromi ev. egyházmegye, a *→dunántúli*, 1894. óta a *→dunáninneni egyházkerület*ben, a *→győritől* való különválása folytán 1756-ban keletkezett. 1786-ban hét anyaegyháza volt, a komáromit is beleszámítva, mely később jó ideig független volt tőle egészen 1894-ig, midőn megint az egyházmegye kötelékébe került, ekkor már tizenkettediknek. 1920 után ezt az egyházat újra elvesztette a Fejér a Komárom vármegyékre kiterjedő egyházmegye, mely több újjal együtt amellett 15-ből állott addig is, míg 1938-ban visszakerült egy időre Komárom. – Esperesei közül ismeretese a következők: *Krizsán Dávid* oroszlányi l. 1756–1774, *→Perlaki Dávid* komáromi l. 1786–1794, *→Teszlák Pál* oroszlányi l. (1797.) 1801-ig, *Szabó Farkas László* szendi l. 1802-től (1819.), *Turcsányi György* oroszlányi l. (1833.), *Farne* Dávid száki l. (1837.), *→Gödör József* szendi l. 1858-ig, *Szabados Pál* oroszlányi l. 1858–1860, *→Trshtyénszky Gyula* szendi l. 1860–1861, *Udvardy József* csabdi l. 1861-től (1866.), *Schmid Mihály* bokodi l. (1867.) (1885.), *Jankó Dániel* tordasi l. 1885–1888, *Madár Mátyás* nagyvelegi l. 1888-tól (1891.), *Hering Lajos* szendi l. (1900.) 1904-ig, *Jánossy Lajos* komáromi l. 1904–1919, *Balogh István* bokodi l. 1923–1934, *→Podhradszky János* tordasi l. 1934–1942, *Fadgyas Aladár* komáromi l. 19..–1911, *Molnár Gyula* l. 19..–1951, *Schulek Tibor* komáromi l. 1951–19.. –

Ugyanez a neve az 1951. júl. 1. óta létezőnek, mely az északi kerületben 21 anyaegyházból áll. Ennek esperese szintén Schulek Tibor.

Fejedelem (princeps) a XVI. s még a XVII. század elején is gyakran előforduló címe a földesúrnak.

Fejes István (Legenye, 1838. jan. 22. – Sátoraljaújhely, 1913. dec. 1.) ref. püspök. Eleinte Ladamócon, 1847-től Sárospatakon tanult. A teol. tanfolyamot 1857-ben félbeszakítva, *→rektornak* ment Fehérgyarmatra. Innen két év múlva Pestre ment bevégezni a teológiát. Csakhamar ezután, 1860 áprilisában tanári állást foglalt el Hódmezővásárhelyen, 1865 októberében pedig lelkész lett Sátoraljaújhelyen, 1882 őszén gondnoka lett a *→sárospataki kollégium*nak, 1888-ban egyszersmind tanácsbírája a *→tiszáninneni egyházkerület*nek, mely miután 1895 márciusától 1898 nyaráig *→esperese* volt a *→felső-zempléni egyházmegye*nek, 1904-ben ismét tanácsbírájává, 1910 őszén pedig püspökévé választotta. Állandó tagja volt a *→konvent*nek, s mint rendes tag vett részt mind a *→debreceni*,

mind a →*budapesti első és második zsinaton*. Sokáig tevékeny munkásságot folytatott az egyetemes énekügyi bizottság elnöki székében. – Költői működést is fejtett ki, de egyházi művei jelentősebbek: →*Kazinczy Ferenc* mint a sátoraljaújhelyi ref. egyház főgondnoka (P. E. I. L. 1873.). Egyházi beszédek (2 k.). (Sátoraljaújhely, 1874–77.) Temezési beszédek. (Uo. 1876.) A sátoraljaújhelyi ev. ref. egyház története. (Uo. 1889.) A magyarországi ref. egyház →*énekeskönyve* megújításának programja. (Sárospatak, 1890.) Egyházpolitika prot. szempontból (Uo. 1892.) A prot. egyház feladata. (Budapest, 1894.) Tájékoztató a sárospataki főiskoláról. (Sárospatak, 1905.) – továbbá azok a prédikációi, melyeket a →*Magyarországi Prot. Egylet* 1876-i kecskeméti közgyűlésének és a debreceni zsinatnak a megnyitásakor tartott. Számos cikke jelent meg egyházi lapokban, főleg a sárospatakiakban, úgyszintén egy teljes füzet éneke az általa szerkesztett „Előmunkálatok...” (6 f., 1890–99.) közt, melyek után 1901-ben egy „Gyűjteményt”-t, végül 1903-ban egy (próba-) Énekeskönyvet is közre bocsátott. A véglegesen megállapított új énekeskönyvben 18 eredeti és egy fordított éneke foglalt helyet, s ugyancsak ő volt szerzője az annak végén közlött imáknak.

Fejes János (Toporc, 1764. júl. 2. – ?, 1823. márc. 16.) ev. vallású törvényszéki ülnök. Tanult Osgyánban, Késmárkon, Pozsonyban, Bécsben, honnan hazajöve, aljegyzőséget vállalt Gömör vármegyében. Ez állásáról 1895-ben lemondván, külföldre ment s ez évi májusban a göttingeni egyetem hallgatói közé lépett. Egy év múlva tért vissza hazájába, hol később törvényszéki ülnöknek választották. 1803-tól →*felügyelője* volt a →*kishonti egyházmegyének*, s mint ilyen, egy szűkebb körű, de buzgón dolgozó irodalmi társaságot hozott létre, főként az →*egyházmegye* papságából, melynek számára 1809-ben egy könyvtárt alapított s ennek nevében évkönyvet adott ki rendszeresen. – Szorgalmas működést fejtett ki irodalmi téren, minek termékei közül egyházi érdekűek: *Über das Verhältniss der ev. Gemeinden zu ihren Religionslehrern* (→*Schmitz János György* művére). (Pest, 1804.) (II. kiad. uo. 1804.) (Ellene írt Kaiser Lajos 1805., míg →*Wallaszky Pál* szintén őt cáfoló műve kéziratban maradt.) *Oratio impedimenta salutis evangelicae in Hungaria ab ipsis evangelicis petita sincere recensens*. (Lőcse, 1808.) *Über die Befugniss des Staats die Religionslehrer für die Moralität des Volks verantwortlich zu machen*. (Pest, 1809.) *De mundo optimo non optimo* (Solennia memoriae anniversariae bibliothecae Kishonthanae evangelicorum... 1812.). *Memoria... Matthiae Schuleck* (Uo. 1815.) *Supremi honores Matthiae Schuleck*. (Besztercebánya,

1815.) Mely kellemetes légyen Magyarország azon boldogító javak használatában, melyeket a protestantismus a maga követőinek készített. (Lőcse, 1817.) *Aecht weibliche Theilnahme an männlichen Unternehmungen, am Beispiele ungarischer Frauen bei Gründung der ev. Kirche in Ungarn...* (Uo. 1817.) *De meritis, quae bibliothecae in reformationem contulerunt*. (Uo. 1818.)

Fekete Gyula (Túrkeve, 1857. júl. 8. – ?, 1941.) ref. lelkész. Túrkevéen kezdte tanulását. A gimnáziumi osztályokból hatot Mezőtúron, kettőt Debrecenben végzett, ahol aztán 1880-ban végezte a teológiát. Ekkor segédlelkész lett Tiszaderzszen, 1882-ben Füzesgyarmaton, 1885-ben Gyomán, 1887-ben Békésen, s még ez évben lelkész Nagyikindán, hol 1920-tól →*alesperesi* tisztet viselt a jugoszláviai bánáti egyházmegyében. Onnan eljőve, 1926-ban belmissziói lelkészeül alkalmazta a →*tiszántúli egyházkerület*. Nyugalomba lépett 1930-ban. – Az 1879–80. tan-évben egyik szerkesztője volt a debreceni hittanszaki önképző-társulat Közlönyének. – *Művei*: *Prédikáció a nagyikindai ref. egyház megalakulása alkalmával* („Beszédek és imák...” c. füzetben). (Nagyikinda, 1887.) *Zsidóság és kereszténység* (Három prédikáció). (Uo. 1890.) *Úrvacsorai beszéd és ima a nagyikindai templomszentelésen*. (Uo. 1893.) *A nagyikindai ev. ref. missziói egyház története*. (Uo. 1897.) *Emlékbeszéd gr. Ráday Gedeon... felett*. (Uo. 1902.)

Félegyházi Tamás (Debrecen, ? – Debrecen, 1586. jan. 16.) ref. esperes. Debrecenben tanult 1557–61-ben. Külföldre menvén, először Krakkóban, 1562-től Boroszlóban, 1563-tól Oderafrankfurtban, 1564. jan. 18-tól Wittenbergben gyarapította ismereteit. Hazájába visszatérve, 1567-ben Mezőtúron, 1568-ban Debrecenben, 1570-ben Kolozsvárt, 1571-ben újra Debrecenben lett →*rektor*. Ez utóbbi helyen 1573-tól lelkész volt s a →*debreceni egyházmegye* később →*esperessé* választotta. – A XVI. század legnagyobb képzettségű magyar teológusai közé tartozott. – *Művei*: *Az keresztényi igaz hitnek részeiről való tanítás*. (Debrecen, 1579.) (V. kiad. uo. 1601., sőt még 1689. Gyulafehérvárt is megjelent.) *Catechesis...* (Debrecen, 1583.) (III. kiad. uo. 1601.) *Az mi Urunk Jézus Krisztusnak újtestamentuma* (Az eredetiből ford.). (Uo. 1586.) (Közbejött halála miatt Gönczi György adta ki, aki a Júdás levelének hiányzó fordítását maga végezte el.) (Új kiad. uo. 1609.) *A halálára itthon írt gyászverseket* →*Gyulai János* (1586.), a Wittenbergben írottakat öccse, Félegyházi István (1587.) bocsátotta közre.

Irodalom: *Révész Imre*: F. T. és a debreceni iskola válsága (Sz. 1937.).

Felfalusi József (? , 1660. v. 1661. – ?Marosvá-

sárhely, 1715.) ref. esperes. Honi tanulmányai befejeztével egy ideig nevelősködött, majd külföldre ment s 1686 második felében a franekeri, 1687. ápr. 7-én a leideni, azután újból a franekeri, 1689. okt. 30-án az oderafrankfurti egyetemnek lett hallgatója. 1690 júniusában hazaérkezvén, újra nevelősködött, míg 1691 júniusától →*rektor*, 1692 márciusától lelkész volt Marosvásárhelyen. A →*marosi egyházmegye* 1711-ben →*esperessé* tette. 1713-ban tagjául választott az ekkor újonnan szervezett →*főconsistoriumnak*. – *Műve*: De innata Dei idea. (Franeker, 1689.) Üdvözlő verset írt →*Diósi Andráshoz* (1689.) latinul és Dálnoki Benkő Mártonhoz (1702.) magyarul. –

Egyik veje volt →*Tofeus Mihálynak*, nagyapósa →*Szódi Csir Istvánnak*; nagyapja →*Piskárkosi Szilágyi Sámuelnek*, vőtársa →*Nagyari Józsefnek*, →*Váraljai Dánielnek* és →*Nánási Lovász Mihálynak*.

Irodalom: Erdélyi János: F. J. (Sp. Füz. 1865.).

Felmer Márton (Nagyszeben, 1720. nov. 1. – Nagyszeben, 1767. márc. 28.) ev. lelkész. Nagyszebenben végezte iskoláit. Külföldre menvén, 1740. máj. 13-án a hallei egyetemnek lett hallgatója. 1743 tavaszától az év végéig Bécsben nevelősködött. Ettől fogva Nagyszebenben tanár, 1750-től →*prédikátor*, 1756-tól →*conrector*, 1758-tól →*rektor* volt, míg 1763-ban Nagydisznódra ment lelkésznek, végül pedig 1766 elején →*elsőpapnak* választott Nagyszebenbe. – Jelentékeny irodalmi működést fejtett ki a történettudományok terén, de egyházi dolgozatai is vannak: Ehrgedächtniss des... Joseph von Sachsenfels... (Nagyszeben, 1763.) Kurzgefasste und mit Hauptsprüchen der h. Schrift bewiesene Grundsätze der christlichen Religion. (Uo. 1764.) (II. kiad. 1780.) Kéziratban maradt: Elenchus pastorum Cibiniensium et rectorum... Respondens volt a „De efficacia S. Scripturae naturalis et supernaturalis” (1742.) tartott vitán.

Felméri Lajos (Székelyudvarhely, 1840. szept. 29. – Sárospatak, 1894. máj. 22.) ref. vallású egyetemi tanár. Székelyudvarhelyen végezte a középiskolát. 1862-től Sárospatakon, 1863-tól Pesten hit-tanhallgató s ez utóbbi helyen egyszersmind az egyetemen bölcsészethallgató volt. 1866 őszén külföldre ment s egy szemesztert az edinburghi, egyet 1867 tavaszától a jenai egyetemen töltött. Még a heidelbergi és tübingeni egyetemen hallgatott főleg bölcsészetet, míg 1868-ban rendkívüli, 1869-ben rendes tanár lett a sárospataki akadémián, melyen bölcsészetet adott elő. 1872-ben a neveléstudomány tanszékére neveztetett ki a kolozsvári egyetemre, mely 1873-ban a bölcsészet díszdoktorává tette. – Szakjában nagybecsű írói működésével vált ki,

de azonkívül, hogy ebbeli művei: Úti levelek Skóciából 1870., Az iskolázás jelene Angolországban 1881., A neveléstudomány kézikönyve 1890. – mind sok egyházi vonatkozású részletet tartalmaznak, szorosabban vett egyházi dolgozatai is vannak: A deismus történeti fejlődése... (P. E. I. L. 1865.). A deismus iránya és hatása (Uo. 1866. és Sp. Füz. 1865.). A vallásos érzelem és vallás (P. E. I. L., 1873.). A theol. fakultások reformja (Ker. Magvető, 1882.). A párisi prot. theol. fakultás és a liberalizmus (Sp. Lapok, 1882.). A vallás mint tudomány (P. E. I. L., 1883.). Reformáció és újkori világnézet (Uo. 1884.). Az elfelejtett bibliák (Sp. Lapok, 1884.). A theol. fakultások elnéptelenedése okai Németországban (Ker. Magvető, 1884.). Latin előszóval kiadta →*Apáczai Cseri János* „Oratio de summa scholarum necessitate...” c. művét (1894.).

Irodalom: Joó István: Emlékezés F. L. felett (1894.).

Felsőbányai S. Mihály (? , ? – ? , ?) ref. lelkészjelölt, 1651-ben Utrechtben időzött. Egyéb életadatai nem ismeretesek. – *Műve*: A léleknek útiköltsége, azaz: Az ember lelkének... megújíttatása (angolból). Utrecht, 1651.

Felsőbaranyai ref. egyházkerület néven is fordul elő az →*alsódunamelléki* a →*baranyaitól* való különválása után, de semmi esetre sem helyesen.

Felsőbaranyai ref. egyházmegye, a →*dunamelléki kerületben*, kezdettől fogva megvolt már mint evangélikus is, a Baranya vármegye nyugati részét foglalta magában. →*Pécsi* vagy →*ormánsági* néven emlegették. 1714 tájától, midőn a dunamelléki kerülethez csatlakozott ez a vidék, az eddigi →*szigetvári egyházmegyének* Somogy vármegyébe eső gyülekezetei is hozzá tartoztak, de mindössze pár évtizednyi időre. 1750 körül 36, 1825-ben három egyháza a →*tolnaihoz* csatoltatván 1836-ban 63, 1880 körül 65 anyaegyháza volt. Az azóta megszűnt három egyháza helyett 1920 után ugyancsak három olyan csatoltatott hozzá, mely addig az →*alsóbaranya-bács-szlavóniai egyházmegyéhez* tartozott. Összes egyházai Baranya vármegye területén vannak, az egyetlen Drávafok kivételével, mely Somogy vármegyei község. →*Esperesei* névsorából ezeket ismerjük: →*Sztárai Mihály* tolnai l. 1553–1558, →*Eszéki István* tolnai l. (1566.), →*Decsi Gáspár* tolnai l. 1575–1597. Kölgyesi Pál sellyei l. (1670 k.), Naszvadi András vajszlói l. (1695 k.), Decsi János siklósi l. (1718.). Körösi János (1724. ápr.), Mocsai János nagyharsányi l. (1729. nov.) 1737-ig, Szőlősi István kisharsányi l. 1737–1741, Dámány András siklósi l. 1741–1757, →*Vecsei Gergely* nagyharsányi l. 1757–1767, Pápai Takács János vajszlói l. 1767-től (1771.), Borza Gergely gyüdi l. (1772.) (1773.), Karancsi János

siklósi I. (1783.) (1795. nyugalmazott), Pólya János nagyharsányi I. (1795.), Budai Antal drávapalkonyai I. (1803. nov.), Túrós Péter siklósi I. 1805–1809, Tóth Ferenc nagyharsányi I. 1809–1818, Kádas Imre nagyharsányi I. 1818–1837, Kossa László siklósi I. 1838–1846, Szabó Péter harkányi I. 1846-tól (1848.), Nánási Fodor Pál nagyharsányi I. (1851. szept.) 1861-ig, Hamar András oldi I. 1861–1870, Munkácsi Albert szaporcátésenfai I. 1870-től, Alföldi Sándor kőrösi I. (1872. dec.) 1877-ig, Kovács Antal terehegyi I. 1877–1894, Dányi Gábor csányosrózi I. 1894–1911, Nagy Imre kőrösi I. 1911–1923, Szalay Ferenc szaporcai I. 1924–1928, →*Nyáry Pál* pécsi I. 1928–1940, Halász Imre gordisai I. 1940–1945, Nagy Ákos nagyvátyi I. 1945–1952, amikor addigi alakjában megszűnt az →*egyházmegye*.

Irodalom: Morvay Ferenc: Baranyai egyházi élet a 18. században (Protestáns Szemle, 1900.)

Felsőborsodi ref. egyházmegye, a →*tiszáninnyi kerületben*, 1799-ben keletkezett a →*borsod-gömör-kishonti egyházmegyének* többfelé osztása folytán. 1854 őszén elvették tőle Abaúj vármegyében fekvő egyházait (Aszalót és másokat), úgyhogy azóta csupán Borsod vármegye északi részére terjed ki, összesen 49 anyaegyházzal, amelyek közé az →*alsóborsodi egyházmegyéből* helyzetetett ide Sajóecseg és Sajóbabony. 1945-ben beléolvadtak az 1939-ig létező →*gömör-tornai egyházmegye* egyházai is. Legtekintélyesebb volt közülük állandóan a sajószentpéteri. – →*Esperesei* közül ismertek: Fejér András aszalói I. 1799–1807, Komjáthi Ábrahám paraszniai I. 1807–1827, Tótfalusi Mihály aszalói I. 1827-től, →*Katona Mihály* sajószentpéteri I. 1840–1842, Szakál László sajóvámosi I. 1842 vagy 1843–1862, Somossy Sámuel sajószentpéteri I. 1862–1865, Molnár József hangácsi I. 1865-től vagy 1866-tól, Debreceni Gábor felsőnyárádi I. 1871–1893, Vadászy Pál sajószentpéteri I. 1893–1921, Elek József sajóbabonyi I. 1921–1933, Szentmártoni Dániel borsodi I. 1933–1938, Tóth János sajóvelezdi I. 1938–1952, amikor addigi alakjában megszűnt az egyházmegye.

Felsőcsepregi (Csepregi-felső) **ev. egyházmegye**, a →*sopron-vasvármegyei kerületben*, valószínűleg kezdettől fogva létezett, de nem sokáig, mert az ebben a kerületben szakadatlanul folyó területváltozásoknak első ízben már 1617-ben áldozatul esett, midőn pedig néhány év múltával új alakot öltött, pár évre rá ismét csak megszűnt. →*Esperesei* névsorából a következőkről tudunk: Thokoics György csepregi alsórészi I. (1587 okt.) 1600-ig, Muraközi György középpulyai, lanzséri I. (1603.), Pythiraeus Gergely sopronkeresztúri I.

(1609.) 1617-ig, valamint egy új szervezés után ezekről: Kola János (1625.), Pápai Imre sajtoskálai, nagycenki I. (1628.) aki 1632-ben még élt, de már nem volt esperes.

Felsődunamelléki magyar ev. egyházkerület.

Az 1610. évi →*zsolnai zsinat* a Nyitra, Bars és Pozsony vármegyék területére alkotott →*bajmóci egyházkerület* magyar ajkú egyházai számára →*Kürthi István* szeredi lelkész személyében külön →*„inspector”-t* rendelt →*superintendens*-helyettesül. Minthogy pedig ez egyházak arra hivatkoztak, hogy nekik régebben is külön püspökeik voltak, →*Thurzó György* nádor 1613 elején a Kürthi halála után megengedte nekik, hogy ismét választhassanak ilyet. Az ekként önállóvá fejlődött kerület már az ez évi febr. 6-án megejtett püspökválasztáskor Moson, Győr, Komárom, Kis- és Nyaghont vármegyéknek is kiterjedt egyes részeire, a következő évben pedig Esztergom, Nógrád és Gömör vármegyék megfelelő vidékeit is hatalma alá vette, de az utolsót csak jogfenntartás szempontjából, nem pedig ténylegesen. Eredetileg három →*egyházmegyéje* (→*Pozsony vármegyei magyar, →semtei, →barshonti*) hamarosan szaporodott legalább is eggyel, a →*moson-győri*vel. Püspökei voltak tudunkkal: →*Pálházi Göncz Miklós* szeredi, pataházi I. 1613–1619. →*Brunszvik Tóbiás* szeredi, galgóczi magyar I. 1620–1630, Kürthi István (II.) szenci I. (1650.), Sárosi Bálint majtényi, bazini, szenci I. (1657.) (1669.)

Irodalom: Zoványi Jenő: Hézagpótlás a f. m. e. e.-i püspökök névsorában.

Felsődunamelléki prot. egyházkerület, a →*csallóköz-mátyusföldinek* később, már a megszűnése után néha használt neve.

Felsődunamelléki ref. egyházkerület, a leggyakrabban →*samarjai* néven emlegetettnek az →*alsódunamelléki*hez való viszonyában legmegfelelőbb neve, mely azonban nem igen volt használatban.

Felsőfejéri unit. egyházkör kezdet óta fennáll. Idők folytán néhány egyháza elenyészvén, 1795-ben hat, majd öt, jelenleg pedig hét anyaegyházat számlál, melyek Nagyküsküllő vármegye területén fekszenek. – →*Esperesei* közül a következők neve ismeretes: Szentmártoni János (1690. jan.); →*Szentábrahám* *Lombard* *Mihály* homoródszentmártoni, olthévi I. (1711.) 1720-ig, Sárdi István 1758–1778, Kökösi György 1779–1781, Derzsi György 1782–1788, Finta József felsőrákosi I. 1790–1797, Marosi Márton felsőrákosi I. 1798–1800, Deáki Ferenc felsőrákosi I. 1800–1801, Kiss István 1802–1817, Barabás Áron felsőrákosi I. 1818–1848, Kovács Mózes 1850–1858, Gálfalvi István ürmösi I. 1859–1874, →*Péterfi Sándor* olthévi I. 1875–1884, Török Áron felsőrákosi I. 1884–1892, Osváth Gábor ür-

mösi l. 1892–1925, Ütő Béla alsórákosi l. 1925–1934, Kelemen István felsőrákosi l. 1934.

Felsőhernádi ev. egyházmegye, a római katolicizmusból átjőve még az üldözések alatt is megvolt egy ideig. 1655-ben azt határozta, hogy miként eredetileg német és szlovák papjai közt váltakozódnak mondta volt ki az →*esperesi* hivatal, úgy ezentúl az ev. és ref. papok fogják benne egymást két-évenként felváltani. 1683-ban való újralakulásakor megint kimondta ezt, s 1685-ben tényleg az ekkorra már kettőre apadt ref. papok egyikét választotta meg, ám 1687-ben mégis felhagyott e szokással. Többnyire 13 anyaegyháza volt, melyek a Hernád felső folyása mentén, kivált a bal partján terültek el. →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Raab Bálint szépasszombori l. (1614.), Klein Kelemen ábrahámfalvi l. 1650 k., Lomnici Gál haraszi l. 1663-ig, Petrides János ötösbányai és vereshegyi l. 1685–1687.

Felsőhorvát ev. egyházmegye, a →*szávbánság*nak korábbi neve.

Felsőmagyarországi cikkek, a XVI. század vége felé, 1595-ben történt kinyomtatásuknál minden valószínűség szerint kevéssel előbb készítették a →*tiszánineni kerület* számára, de nemsokára átvette a →*samarjai* is addig használt és jelenleg →*bars megyei kánonok* név alatt ismert törvénykönyve helyébe. Újabb kiadásairól 1667-ből és 1709-ből tudunk, de az állítólagos 1657-i nem létezett. Az 55 cikkből álló törvénykönyv az egyházigazgatás és egyházi élet számos mozzanatát öleli fel, s az egyházi fegyelemről is részletesen intézkedik. Közölte Lampe-Ember „*Historia ecclesiae ref. in Hungaria*” (1728.), →*Kuzmány Károly* „*Urkundenbuch zum österr.-ev. Kirchenrecht*” (1856.), magyar fordításban pedig →*Kiss Áron* „*A 16. századbéli magyar ref. zsinatok végzései*” (1882.) közt.

Irodalom: Révész Imre: A felsőmagyarországi ref. egyházak legelső kánonoskönyve (Sp. Füz. 1863.), Zoványi Jenő: A felsőmagyarországi cikkek ismeretlen kiadása (Magyar Könyvszemle, 1909.), Harsányi István: A f. c. (Prot. Szle, 1913.), Révész Kálmán: Az abaúji kánonokról (Uo. 1912.), Mocos Gyula: A felföldi kánonok (Uo. 1912.).

Felsőpartiumi prot. egyházkerület, a →*szatmárvidék*nek másik neve.

Felsőpartiumi unit. egyházkör, a →*krasznaközépszolnok-kővár*nak helyrajzilag jobban megfelelő neve, amennyiben Szatmár és Máramaros vármegyékre is kiterjedt.

Felsőpestvármegyei (Pestvármegyei felső) ev. egyházmegye, a →*bányai* kerületben, 1924 elején a régi →*pest megye*inek három részre osztásából állott elő. 17 anyaegyháza volt, melyek egy Heves vármegyén kívül mind Pest-Pilis-Solt-Kis-

kun vármegyében voltak. – →*Esperesei*: Blatniczky Pál cinkotai l. 1935-ig, Chugyik Pál aszódi l. 1935–1940, Zászkaliczky Pál főtí l. 1940–1950, Blázy Lajos péceli, újpesti l. 1950–1952, midőn addigi alakjában megszűnt az egyházmegye.

Felsőpoprádi ev. egyházmegye, kezdetől fogva tulajdonképpen a →*rózsahégyi zsinatig* létezett, amikor éppen →*esperesének* az egyházközségét, mint Liptó vármegyében fekvőt, a más →*egyházkerülethez* tartozó →*liptói egyházmegyéhez* csatolták tőle, illetőleg a →*szabad kir. városok kerületétől*. Ekkor a különben is megapadt számú egyházai nem bírták tovább fenntartani önálló szervezetüket, miután már a →*gyásztized* óta úgy is kénytelenek voltak szüneteltetni egyházmegyei életüket, csak éppen 1706-ban választván újból esperest. Prot. irányú kebli törvénykönyve, mely változóan mondta ki az esperesi tisztelet a német és szlovák lelkészek között, még az 1550-es években készült (közölve Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár, 1908.). Egyházainak száma akkor 13 volt s később is, a rendes időkben meghaladta a tízet. Ezek a Poprád felső folyása közelében voltak elszórva, kettő Liptó vármegyében, a többi Szepesben. – →*Esperesei* névsorából ennyit ismerünk: Zaár György szepesapolcai l. (1614.), Simonides Pál vázseci l. (1654.), →*Heusch Fülöp* mateóci l. 1667–1670, Dzuránik Sebestyén vázseci l. 1706–1707.

Felsőszoproni (Soproni felső) ev. egyházmegye, a régi →*sopronvidéki német egyházmegye* utódául a →*türelmességi rendelet* után újraéledt Sopron környéki egyházakból 1786-ban szervezetetett. Ekkor tíz anyaegyházból állott, később ez Sopron és Ruszt függetlenné válásával leszállt nyolcra, majd Sopron és Ruszt újra beolvadásával, Lajtaújfalu és Veperd anyasításával és a sopronkőhidai fegyháznak az ott alkalmazott lelkész alatti önállósításával tizenháromra emelkedett, melyek mindannyian Sopron vármegyében voltak. Az ország új határainak kialakításakor nagyobb részük Ausztriához csatoltatott s ott a burgenlandi közép egyházmegyét alkotja. Az itt maradt hat egyház pedig csonkán is megtartotta volt önállóságát, legnevezetesebb egyházával, Sopronnal az élén. – →*Espereseinek* névsora a következő: Gamauf Sámuel (a sopronvidéki volt esperes) soproni l. 1796-ig, Bogsch Jakab soproni l. 1796-tól (1803.), →*Gamauf Teofil* soproni l. 1810–1841, Gamauf József ágfalvi l. (1843.), Hammerschmidt János Gottlob locsmándi l. (1847.) 1851-ig, Krausz Teofil harkai l. (1853.) 1861-ig, Gradt János csávai l. 1861-től (1870.), Fleischhacker Károly ágfalvi l. (1875.) 1893-ig, Renner Henrik harkai l. 1893–1901, Brunner János soproni l. 1901–1913, Scholtz Ödön ágfalvi l. 1913–1938, Ziermann Lajos soproni l.

1938–1952, amikor is ez év június végén megszűnt az egyházmegye.

Felsőszabolcsi ref. egyházmegye, a *→tiszántúli kerületben*, az 1821–22. évi „*generalis konvent*” alkotása, mely jóformán a régi *→szabolcsi egyházmegyét* nevezte el így, mégis azzal a módosítással, hogy a *→debreceni egyházmegyéből* nyolc egyházat hozzá csatolt, viszont a nem Szabolcs vármegye területén levőket, ti. a Bereg és Szatmár vármegyékhez tartozó összesen tizenkilencet az illető szomszédos *→egyházmegyéknek* juttatta. Így aztán 89 anyaegyháza lett, amelyeknek száma a 19. század végére hárommal apadt. De egyházigazgatási szempontból ez is soknak bizonyult, annyira, hogy 1909 elejétől két egyházmegyére oszlott: a *→középszabolcsira*, meg a régi nevet fenntartóra. Az utóbbinál 45 anyaegyház maradt s azóta az ország új határainak kialakítása következtében 1923-ban az *→ungi egyházmegyéből* hozzá szakadt Záhony. Új beosztás és a *→bereg* (megmaradt) *egyházmegyének* is hozzácsatolása folytán 1952. júl. 1 óta 69 egyházból áll. – *→Espereseinek* névsora: Almási Sámuel mándoki l. 1822-től, Fazekas György nagykállói l. 1831–1843, Nagy Sámuel rohodi l. 1844–1850, Keresztúri János vajai l. 1850–1854, Bodnár Gábor nyírbogdányi l. 1854–1857, Rátkai József gyulaházai, bákai, encsenci l. 1857–1864, Litkei Tóth József pátróhai l. 1864–1870, Kozma József őri l. 1870–1878, Nemes Benjámin nyírbogáti l. 1879–1880, *→Lukács Ödön* nyíregyházai l. 1880–1896, *→Görömbei Péter* (I.) nagykállói l. 1896–1908 vége, Vas Mihály gégyényi l. 1909 eleje – 1918, Görömbei Péter (II.) mándoki l. 1918–1920, Kovács Lajos kisvárdai l. 1920–1931, Kun Szabó Gyula berkeszi l. 1932–1936, Kiss Lajos demecseri l. 1936–1955, Telkes György tarpai l. 1955-től.

Felsőszéki István (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, valószínűleg az akkori Kraszna vármegyének Felsőszék nevű községéből való, ki 1725-ben máramarosszigeti *→rektorságot* viselt. Majd külföldre menvén, először ismeretlen helyen, majd 1730 júniusában Utrechtben, ez évi júliusban Franekerben, s még e hónap 29-én Oderafrankfurtban lett hallgatója az egyetemnek. A hazatérte utáni időből mindössze annyit tudunk róla, hogy 1752-ben ment középlaki papságról Kispetribe, hol alkalmasint 1767-ig lelkészkedett. – *Műve:* De solenni quovis septennio praelectione legis. (Utrecht, 1730.)

Felsőtolna–somogyi ev. egyházmegye, a *→dunántúli kerületben*, az eddigi *→tolnai egyházmegye* kettéosztásával az 1786-i rendezéskor tizenhárom egyházból létesített, de csak 1796-ig élt önállóságban, amennyiben *→esperese*, Nagy István sárszentlőrinci lelkész ekkor elvállalta a püspöki hivatalt, az *→egyházmegye* pedig az *→alsó-*

tolna–baranyaihoz csatlakozva, azzal együtt a *tolna–baranya–somogyivá* alakult.

Felsőtrencsényi ev. egyházmegye, a *→biccsei kerületben*, kezdettől fogva megvolt, de a *→gyásztizedben* megszűnt, s bár a Rákóczi-korszakban még egyszer újra szervezkedhetett, az ezt követő időben egy csomó egyháza megsemmisülvén, a XVIII. század közepe táján közös *→egyházmegyébe* kerültek nemcsak az összes Trencsén vármegyei egyházak, hanem még a nyitraiak is. Egy 1580-ban készült kánonos-könyv alapján, mely valószínűleg érvényben lehetett itt is, 1600-ban újjá alakította törvényeit (közölvé Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár 1903, temérdek hibával) ez a zsolnai vagy biccsei néven is ismert egyházmegye, mely a rendes időkben állandóan több egyházból állott húsznál. – *→Esperesei* közül a következőkről tudunk: Schindler András zsolnatarnói l. (1570.), Quetonus János zsolnalitvai l. (1578.), Dropkinus Ferenc peredméri l. (1580.), Berger Péter biccsei l. (1583.), Husselius Albert biccsei l. 1594–1596, Mokrics Pál puhói l. 1596–1598, Nostitius János biccsei l. 1599–1607, Paulini Sámuel vágbesztercei l. 1608-tól. Láni Illés biccsei l. 1609–10, Paulini Sámuel vágbesztercei l. 1610-től, Kruspér István (I.) kiszucaújhelyi, budatini l. 1612-től (1635.), Intibus Márton ricsováraljai l. 1640 k., Wislicenus János puhói l. 1650 k., Kruspér István (II.) kiszucaújhelyi l. 1654-ig, *→Ladiver Illés* zsolnai l. 1654-től (1671. máj.), Láni Illés kiszucaújhelyi l. 1706-tól (1707. ápr.).

Felsővasi (Vasi felső) ev. egyházmegye, a *→dunántúli kerületben*, 1786-ban alakult tíz anyaegyházzal, közöttük a kőszegivel, amely egyik lelkészével ide tartozott, másikkal a középvasihoz. Ám ez az egyház később önállóságot nyert mindkét egyházmegyével szemben, s csak a *→budapesti első zsinat* után kebeleztetett be, mégpedig egészében ebbe az *→egyházmegyébe*. Vele, meg a rövidéletű *→alsóvasi egyházmegyének* régen beléolvadt egyházaival és egy pár újabb keletkezésével együtt 17 anyaegyházból állott az egyházmegye, amikor Magyarország első világháború utáni határa ketté szakította. Ekkor csupán két egyháza maradt hazánkban, melyek a *→középvasihoz* csatoltattak, míg az Ausztriához szakadt egyházai a burgenlandi alsó egyházmegyét alkotják ott. – *→Espereseinek* névsora: Artner Keresztély Honorius kőszegi l. 1786-tól (1794.), Töpler Sámuel alhói l. (1813.) (1821.), Schneller János Lajos kőszegi l. 1828–1830, Wohlmuth Lipót rohondi l. 1831–1850, Kirchknopf Mátyás szalonaki l. (1856.) 1875-ig, Renner Endre alhói l. 1876–1881, *→Stettner Gyula* felsőlövői l. 1882–1914, Beyer Teofil kőszegi, felsőlövői l. 1914–1920.

Irodalom: Seregély B.: Geschichte des ober eisenburger ev. Sen. (Ev. Glocken, 1919.).

Felsőveszprémi ev. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, az addigi →*veszpréminek* egyik része, melyet az addig a →*kemenesaljaihoz* tartozó Veszprém vármegyei pár egyháznak egyidejű hozzácsatolásával 1786-ban önálló →*egyházmegyévé* tett az →*egyházkerület*, de amelybe pár év múltán 1803-ig s 1812 óta ismét belevadt az →*alsóveszpréminek* nevezett másik rész, mellyel együtt veszprémi a neve. Fennállása idején 18 egyházból állott s →*esperesei* voltak: Tompos Balázs gergelyi I. (addigi kemenesaljai esperes) 1786–1803 (egy idő óta az egyesült veszprémiben), Szakonyi József pápai, dabronyi I. 1803–1811, Berke Mihály ajkai I. 1811–1812, aki aztán tovább folytatta ebbeli tisztét az egyesült veszprémi egyházmegyében is.

Felsőzempléni ref. egyházmegye, a →*tiszáninneri kerületben*, az 1849. jún. 12-i kerületi végzés értelmében 1850-ben kezdte meg önálló életét, midőn tí. az 1799-ben szervezett →*ungfelsőzempléni egyházmegye* különvált két alkotó részére. 28 anyaegyháza volt, mindannyi Zemplén vármegyében. Magyarország új határainak kialakításakor csak egyetlenegy nem szakítottak el Cseh-szlovákiához: a sátoraljaújhelyit, mely múltjánál és jelenénél fogva egyaránt a legjelentékenyebb egyháza volt. A többi az elszakítottág idejében is önálló testületet alkotott, 1938-ban azonban egy időre visszakerülvén közülük 15 egyház, kétfelé szakadt az egyházmegye. – →*Esperesinek* névsora: Jászay Mihály deregnyői I. (az ung–felsőzempléni addigi esperese) 1850–1855, Laky András hardicsai, ladamóci I. 1855–1882, Kálniczky János alsómihályi I. 1883–1894, →*Fejes István* sátoraljaújhelyi I. 1895–1898, Sárkány Imre gálszécsi I. 1898–1900, Hájzer Endre hardicsai I. 1900. dec. – 1901. jan., Hatka József bánóci I. 1901–1921, Virágh József, lasztoméri, kisazari, deregnyői I. 1921-től, Dobos Sándor ladamóci I. (1938.).

Felügyelő, a magyarországi evangélikus egyházi testületek és kormányzati intézmények ügyeinek világi részről való vezetője, és így a püspökök (egyházkerületi felügyelő), →*esperesek* (egyházmegyei felügyelő), meg a lelkészek (egyházközségi felügyelő) társa az elnöklésben. Némelyik fő- és középiskolánál szintén volt már a XVII. században is. Egyes egyházakra nézve abban az időben a patrónusok hasonlóképpen felügyelők is voltak, de a felsőbb hatóságoknál csak a II. →*Carolina Resolutio* után rendszeresített e hivatal, kivéve az →*egyetemes felügyelőit*, mely már korábbi eredetű.

Felvinczi György (? , ? – ?, ?) unit. vallású költő, mint szegény árva tanult ki Tordán és Kolozsvárt, honnan tanítónak ment Torockóra. 1671 májusában visszatért Kolozsvárra a kollégiumba s ott egy év múlva →*seniorrá* lett. A követ-

kező évben elvesztette hivatalát s más pályára kellett lépnie. 1693-ban szolgabíró volt Kolozsvárt. 1696-ban az első magyar színingazgatói engedélyt szerezte meg, de további sorsa ismeretlen. – Költői működésének termékei közül vallásos jellegű: Igen szép história... az Jeruzsálemből Jerikóba menő, tolvajoktól megsebesített embernek állapotjáról... (Lócse, 1689.) (Újra kiadta Obál Béla a „Hungarica Vitebergensia” közt, 1909.).

Felvinczi István (? , ? – Berekböszörmény, ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1689. febr. 25-én írt alá a kollégium törvényeinek. Külföldre ment, 1694. aug. 4-én a franekeri, 1695. nov. 11-én az oderafrankfurti egyetemnek lépett a hallgatói közé. Innen azonban már dec. 3-án útnak indult hazafelé. A visszatérte utáni időből csak annyit tudunk róla, hogy mint berekböszörményi lelkész halt meg. – *Műve:* De angelo Goele seu vindice (Gen. XLVIII. 16. et Job. XIX. 25.). (Oderafrankfurt, 1695.)

Felvinczi Sándor (Lécfalva, 1642. v. 1643. – Debrecen, 1686. márc. 29.) ref. esperes. Tanult Felvincen, Nagyenyeden, 1655 tájától Nagyváradon, 1659-től Debrecenben, majd Sárospatakon, hol 1665 szeptemberétől a következő év májusáig →*seniori* tiszteletet töltött be. Ekkor Kassára ment →*rektornak*, innen pedig két év elteltével külföldre, hol 1668. máj. 23-án a groningeri, 1669. júl. 22-én pedig a leideni egyetemre iratkozott be, melyen azonban már jóval előbb is tartott értekezést. 1670-ben visszatért Kassára korábbi hivatalába, amely mellett egy ideig lelkészi tisztelet is folytatott helyettesként. Majdnem három év múlva, az üldözések beálltával elmenekülvén Kassáról, Debrecenben húzódott meg, ahonnan 1675 elején Zilahra választották meg lelkésznek. Itt 1677-ben →*esperese* lett a →*szilágyi egyházmegyének*, de már 1678 májusától Debrecenben lelkészkedett, hol 1683-ban az egyházkerület főjegyzővé, 1684-ben pedig a →*debreceni egyházmegye* esperessé választotta. – *Művei:* Absurditates condensationis rigorosae et replicationis. (Leiden, 1669.) Disputationum theol. absurditates papisticas... exhibentium V. partes. (Uo. 1669.) De ecclesia. (Uo. 1670.) A Jehova nevében a pestisről való rövid beszélgetés. (Debrecen, 1679.) A jó Istennek nevében lelki diadalomról való oktatás. (Uo. 1682.) Haeresiologia. (Uo. 1683.) Igaz özvegy (Gyászbeszéd özv. Isaa Péterné Csapó Borbála felett). (Uo. 1684.) – Gyászverset írt a →*Nógrádi Mátyás* (1681), →*Mártonfalvi György* (1681.) és →*Köleséri Sámuel* (1683.) halálára, üdvözlő verset →*Drégelypalánki János*hoz (1682.), →*Csuzi Cseh Jakab*hoz (1680.), →*Mártonfalvi György*hoz (1679.) és ennek „Szent história” (1681.) c. műve, valamint →*Czeplédi István*nak „Sion vára” (1675.) c. mű-

ve mellé. A →*Debreceni Kalocsa Jánostól és Szőnyi Nagy Istvántól* temetésén tartott beszédek, úgyszintén a halálára írt gyászversek (*Hedera poetica*) szintén megjelentek.

Ferencz József (Alparét, 1835. aug. 10. – Kolozsvár, 1928. febr. 19.) unit. püspök. Tanult Kolozsvárt, ahol 1855-ben →*káplán* lett. 1857-ben külföldre ment s két évet a göttingeni és berlini egyetemeken töltött. Hazajöve, 1859-ben tanár, 1861-ben egyszersmind lelkész lett Kolozsvárt, 1876-ban püspökké választott s ettől fogva évtizedeken át, egészen 1906-ig →*teol. tanár*ként is működött. 1884–87-ben országgyűlési képviselő is volt. – Egyházi irányú cikkei javarészen a →*P. E. I. L.*-ben és főként a →*Ker. Magvető*-ben jelentek meg, mely utóbbinak 1867-től 1876-ig szerkesztői tisztét is vitte. Nagyobb dolgozatai és önállóan kiadott művei: Unit. káté tekintettel a konfirmációi vallástanításra. (Kolozsvár, 1864.) (X. módosított kiadása 1921., XI. átdolgozott kiadása is van; németül 1892.) Brahmo-Somaj (*Ker. Magvető*, 1870.). Unit. kis tükör. (Kolozsvár, 1875.) (III. kiad. 1900., németül 1879.) A vallás külföldi befolyása a hitéletre. (Kecskemét, 1876.) Egyházszertartási dolgozatok. (Budapest, 1878.) Dávid Ferenc emlékszoira. (Uo. 1879.) Vallásos dolgokról. (Kolozsvár, 1890.) Buzogány Áron (*Ker. Magvető*, 1894.). A vallás. (Kolozsvár, 1896.) Hittan unit. középiskolák számára. Uo. 1902. (II. átdolgozott kiad. 1930.) Emlékeimből. (Uo. 1925.) – továbbá azok az imák és beszédek, melyeket gr. Széchenyi István (1860.), Dávid Ferenc (1879.) és V. Ferdinánd (1875.) emlékére, Derzsi János emlékköve leleplezésekor (1893.), Füzi Jánosné Gyergyai Krisztina (1869.), Kriza János (1875.), Kaáli Nagy Elek (1878.), ifj. Koronka László (1863.), Kelemen Benő (1883.), gr. Kornis Zsigmondné br. Györffy Berta, Kovács János (1905.) temetésén, valamint számos zsinati, lelkészavatási, beiktatási, templomszentelési stb. alkalommal tartott. Lefordította angolból a szabadgondolkozók amsterdami gyűlésének emlékkönyvét „Vallás és szabadság” c. alatt (1904.), előszót írt a Szentábrahám Lombard Mihály „Systema...”-jának magyar fordításához és részt vett a Channing válogatott műveinek lefordításában.

Irodalom: *Borbély* István: F. J. unit. püspök emlékezete (1928.), *Gál* Kelemen: Kilyéni F. J. unit. püspök és kora (1936.).

Ferenczy Gyula (Aranyosmedgyes, 1861. febr. 5. – Debrecen, 1931. máj. 24.) ref. vallású egyetemi tanár. Aranyosmedgyesen kezdte tanulását. Ezt Debrecenben folytatta, hol 1882-ben végezte a teológiát. Külföldön is járt s onnan 1887-ben hazatérve, →*káplán* volt 1888 tavaszáig, amikor lelkész lett Szamoskrassón. Innen 1896 szeptemberében Debrecenbe ment a történelem akadé-

miai tanárának s egyszersmind a kollégiumi könyvtár igazgatójának. Majd 1914-ben egyetemi tanárnak neveztetett ki a gyakorlati teológia egyik tanzéke, melyről 1921-ben nyugdíjaztatott s azután vallástanító lelkész lett Debrecenben. 1900 októberében bölcsészettudományi doktorságot szerzett Kolozsvárt. 1914 őszétől 1921 őszéig egyházkerületi tanácsbírótságot viselt. Rendes tagja volt a →*budapesti harmadik zsinatnak*, az →*ORLE*-nak pedig 1907-től 1920-ig főtitkára. – Egyik szerkesztője volt az 1881–82. tanévben a debreceni hittanszaki önképző-társulat Közölnyének, szerkesztőtársa 1897 legnagyobb részében a →*Debreceni Prot. Lapnak*, melynek aztán 1905-től 1915-ig felelős szerkesztői tisztét vitte. Ezalatt is, máskor is igen sok cikke jelent meg benne. – *Művei:* Javaslat a belhivatalnoki fizetések egyöntetű rendezéséről és az ev. ref. egyházak anyagi megszervezéséről. (Debrecen, 1893.) Az egyházak és belhivatalnokok anyagi ügyeinek rendezéséről (Tiszántúli... egyházi értekezlet 1895. évi... jegyzőkönyve). (Hajdúszoboszló, 1897.) Szumer és Akkád. (Debrecen, 1897.) A civilizatio bölcsője. (Uo. 1900.) A városi nagy egyházak sorsa. (Db. Prot. Lap, 1901.) Kálvinista kis káté. (Debrecen, 1925.)

Ferenczy József (Rimaszombat, 1797. – Ránkifüredő, 1873. júl. 7.) ref. esperes. Tanult Sárospatakon, ahonnan 1824-ben tanárnak ment Miskolcra. 1826-ban külföldre indult s ezévi jún. 30-án az utrechti egyetemre iratkozott be, melyen 1829-ben teol. doktorságot szerzett. Hazajövéen, 1830-ban lelkésszé választott Sárospatakra, s mint ilyen, országgyűlési prédikatori tisztet is töltött be. 1836 májusától Kassán lelkészkedett, és itt 1853 szeptemberétől 1862 áprilisáig, majd újból 1868 nyarától →*esperese* volt az →*abaiúji egyházmegyének*. Jelen volt a bécsi tanácskozáson (1855.). – *Művei:* De consilio et causis prodigionis Judae. (Utrecht, 1829.) Beköszöntő papi beszéd... (Sárospatak, 1830.) Halotti beszéd az időnek helyes használásáról (Vékey Károly felett). (Uo. 1830.) Gyászbeszéd I. Ferenc... emlékére. (Pozsony, 1835.) Vallás az erény alapja (Gyászbeszéd Kóji Comáromi István felett). (Kassa 1846.) Gyászbeszéd József... Magyarország nádora... emlékére. (Uo. 1847.) Pünköszt előtti bűnbánati imádságok (Egyházi Tárcsa, 1854–1855.). – Testvére volt a híres szobrász Ferenczy Istvánnak.

Ferenczy Károly (Mezőkeresztes, 1892. szept. 13. –) ref. lelkész. Az elemi iskolát 1904-ben, a gimnáziumot 1912-ben Miskolcon, a teológiát 1916-ban Debrecenben végezte. Ezután egy évig kollégiumi →*senior* volt, egy évnél többet háborús foglalkozásban töltött, 1919 elején pedig debreceni segédlelkész lett. 1920 elejétől 1926-ig Bihartordán lelkészkedett, közben az 1922–23. tan-

évben mint az amsterdami szabadegyetem hallgatója külföldön időzvé, 1926-ban a nyíregyházi leánykálvineum lelkésze és vallásánára, 1928-ban ugyanott tanítónőképzései igazgató, 1938-ban egyházkerületi missziói lelkész, 1942-ben debreceni lelkész lett. 1930-ban teol. doktorságot szerzett Debrecenben, hol 1932–33-ban a bölcsészeti karra is be volt iratkozva. 1939-ben zsinati póttaggá, 1943-ban főjegyzővé, 1944-ben zsinati rendes taggá választotta a *→tiszántúli egyházkerület*. 1957 végén nyugalomba lépett. – Cikkeket írt több egyházi közlönybe, azonkívül művei: Van-e szüksége a vallásnak filosofiára? (Debreceni hittanszaki önképzőtársulat Közlönye, 1917.). Az evangélistai problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. (Debrecen, 1929.) Szundár Szingh bizonyágtételei (Hollandból ford.). (Budapest, 1930.) Világhatalom és Isten országa (németből). (Debrecen, 1932.) A bolsevista ifjúsági propaganda veszedelmei. (Nyíregyháza, 1933.) Mít üzen a lélek a ma egyházának (németből). (Debrecen, 1935.) A missziói felelősség nyomai a magyar ref. keresztyénség első századában... (A „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Uo. 1936.) Socialis gazdasági szolgálat a magyar ref. egyházban. (Uo. 1937.)

Ferge János (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, tanult Sárospatakon, lelkész volt 1796-tól Nyírpazonyban, 1835-ben nyugalomba lépett, de nemsokára meghalt. – *Művei*: Poenitentialis új énekek. (Sárospatak, 1809.) Temetéskor és más körülállásokban használható új énekek (2 drb.). (Uo. 1814.) Kétheti köznapokra való reggeli és estvéli közönséges könyörgések. (Uo. 1818.) (Harmadik hetivel bővítve kiadta 1838. *→Zsarnay Lajos*.)

Ferjencsik Sámuel (Zólyom, 1793. dec. 4. – ?Jolsva, 1855. júl. 28.) ev. esperes. Tanult Besztercebányán, Selmecebányán és Pozsonyban. Külföldre menvén, 1816. okt. 4-én a jeni egyetemre iratkozott be, melyről hazájába visszatérve, 1818-tól Besztercebányán *→káplánkodott*, míg 1820-ban szügyi, 1827-ben jolsvai lelkész lett. 1836-ban al-, 1853-ban *→főesperessé* választotta a *→gömöri egyházmegye*. Híres pomológus és meteorológus volt. – Egyházi érdekű cikkei több német folyóiratban láttak napvilágot. Önállóan megjelent művei: Prédikáció egy jolsvai tűzvész alkalmával (szlovákul, Jolsva és Murány történetével). (Pest, 1829.) Prédikáció gömöri egyházmegyei gyűléskor (szlovákul). (Uo. 1830.) Prédikáció Tomassik Sámuel lelkészi beiktatásán (szlovákul). (Uo. 1833.) Oltáribeszéd a jolsvai templom tornyának alapköve letételekor (szlovákul). (Uo. 1833.) Prédikáció a ratkói templom fölszentelésekor (szlovákul). (Uo. 1838.) Prédikáció a jolsvai templom fölszentelésekor (szlovákul). (Uo. 1839.) Prédikáció a kövi temp-

lom felavatásakor (szlovákul). (Uo. 1840.) Ideen für die künftige Gesetzgebung der Protestanten in Ungarn. (Bécs, 1851.) – úgyszintén egy nagypénteken Clementis István felett szintén szlovákul tartott beszéde (1841.).

Fertő és Balaton közti prot. egyházkerület, a *→Sopron-Vas-vármegye*inek néha előforduló neve.

Fertőninneni ev. egyházmegye, a *→Sopron-Vas vármegyei kerület*ben, kezdettől fogva létezett. Több ízben esett át területi változásokon, de azért zömében állandóan fennmaradt az üldözések elkövetkeztéig. *→Esperesei* közül a következőkről van tudomásunk: Klaszokovics István endrédi, fertőszentmiklósi l. 1596-tól, Tétényi Kevi Dániel peresztegi, hidegségi l. (1609.) 1630-ig, *→Galgóczy Matula Miklós* fertőszentmiklósi l. 1630–1633, Dongó Gergely sopronkövesdi l. 1634–1637, Musay Gergely lövői, nemeskéri l. 1637–1664 (alesperesek is működtek mellette), *→Deselvicz István* egyházasfalusi l. 1664-től (1669 okt.), Perenyey Bálint 1671-től (1672.).

Fésős (Fésüs, Füsüs) András (Hirip, 1801. dac. 25. – Debrecen, 1855. aug. 29.) ref. lelkész. Tanult Szatmáron és Debrecenben, ahol a teológia végzetével *→köztanítóságot* viselt. 1827-ben *→rektor* lett Kisújszálláson, honnan 1829-ben külföldre ment és a göttingeni egyetem hallgatói közé lépett. Egy év múlva visszatérvén, előbb segédlelkész, 1831 tavaszától lelkész volt Szatmáron. 1841-ben Debrecenben választották papnak, hol a következő évben egyházkerületi főjegyzővé tétetett. Az 1843–44. országgyűlés idején ő végezte a prédikatori teendőket. 1853 tavaszán helyettes *→esperes* lett a *→debreceni egyházmegyében*, de 1855 elején lemondott ez állásáról. – Számos prédikációja jelent meg egyes gyűjteményes vállalatokban, valamint önállóan is: A tizenégyévi hivataloskodásról számoló vallásszolga búcsúbeszéde. (Debrecen, 1841.) Az Isten beszédét meg nem egyelítő vallásszolga (Beköszöntő Debrecenben). (Uo. 1841.) Egyházi beszédek az 1843–4. országgyűlés alkalmával. (Uo. 1845.) Karácsonyi egyházi beszéd... (Uo. 1848.) Közönséges alkalmi és ünnepi egyházi beszédek (2 f.). (Uo. 1858. és 1864.) – továbbá Kisvárdai Pap Lukács (1829.) és *→Budai Ézsaiás* (1841.) felett, úgyszintén I. Ferenc (1835.) és Péchy Imre (1841.) emlékére tartott beszédei.

Fidicinis György (Lopér, ? – Szentgyörgy, 1687.) ev. tanár. Hazai tanulása végzetével külföldre ment s 1668-ban a lipcsei, majd ez évi aug. 29-én a wittenbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazájába visszatérve, Lőcsén alkalmazták tanáru s egyúttal az iskola *→senior*ául. Az üldözések miatt külföldre került ő is, de mihelyt lehetővé vált, hazajött, és 1682-ben *→rektor* lett

Szentgyörgyön, hol egy csomó zaklatás után meghalt. – Nagyterjedelmű művei: Eine feste Burg... (Weissenfels, 1677.) (Új bővített kiad. „Die unüberwindliche feste Burg...” c. alatt Nürnberg, 1688. Harmadszor 1883-ban jelent meg.) Geistliche Lockspeise... (Weissenfels, 1680.) Üdvözlő verset írt Ladiver Sámuelhez (1668.).

Fiebick Benjámin (? , ? – ? , ?) ev. vallású könyvelő Nagyszébenben, ahol 1616-ban és 1617-ben egy-egy kötetben adta ki a zsolnárokat, majd 190 német és 56 latin énekből álló gyűjteményét, melyhez pótlékkal adott iskolában tanítandó énekeket.

Filep Mihály (Nemesbikk, 1821. – Gelej, 1866. jan. 24.) ref. lelkész. A gimnáziumot Miskolcon, a teológiát Debrecenben végezte, hol →*contrascribái* és →*seniori* tisztelet is viselt. Innen 1853-ban Tiszatarjánba ment →*akadémikus rektornak*, két év múlva Miskolcra →*káplánnak*. 1859-ben lelkész lett Gelejen és itt halt meg. – Több irányban folytatott szorgalmas írói működést. Egyházi érdekű művei: Buzgóság oltára. (Miskolc, 1855.) (II. kiad. uo. 1870.) Szent Bertalan-éj (Egyházi Könyvtár, 1859.). Köznapi imák négy hétre templomi használatul. (Miskolc, 1863.)

Filepszállási Gergely (? , ? , ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1680. márc. 25-én iratkozott be a felsőbb tanulók sorába. Köztanítóságot is viselt s 1684-ben →*rektornak* ment ki Nagykőrösre. Külföldre menvén, 1686. júl. 1. Marburgban, 1687. okt. 10-én Oderafrankfurtban lépett az egyetemi hallgatók közé. Hazatérve, 1689-től Rozgonyban, 1692-ben és 1694-ben Tornynosnémetiben lelkészkedett. – *Műve*: Praesidium christianorum, avagy: A keresztyének között magyarok fegyvere. (Kassa, 1694.) Gyászverset írt a →*Mártonfalvi György* (1681.) és →*Köleséri Sámuel* (1683.) halálára.

Filiczki János (Farkasfalvi) (Szepsi, 1580. körül – Sárospatak, 1622.) ref. tanár. Hazai iskolázása után cseh főúri ifjak mentoraként 1602 márciusában külföldre indult s először Prágában, 1605. jún. 14-től Herbornban, azután Siegenben, 1608 októberétől Marburgban, 1611. ápr. 2-től Heidelbergben, azonkívül talán még Baselben és Altdorfban gyarapította ismereteit. Hazájába visszajöve, 1617-ben →*lector*, 1620 végén vagy 1621 elején →*rektor* lett Sárospatakon. – Korának híres latin költője volt; versei többször megjelentek, utoljára a „Delitiae poetarum hungaricorum” (1619.) 465–530. lapjain Pareus adta ki. Szorosan egyházi érdekűek számos más mellett a →*Pécselyi Király Imréhez* (1612.), →*Miskolci Csulyak Istvánhoz*, →*Szepsi Korocz Györgyhez* (1611.), →*Szenczi Molnár Alberthez* (magyarul, 1607.) írt üdvözlő versei és a Károlyi Zsuzsánna

halálára (1622.) írt gyászverse. Respondens volt a „Sex praecipuas de ecclesia quaestiones continens disputatio” (1608.) alkalmával és a „De omnipraesentia corporis Christi testimonio Augustini eversa” tartott vitán.

Filkenius Bertalan (Segesvár, ? – Segesvár, 1693. dec. 3.) ev. lelkész. Segesvárt tanult. Azután külföldre ment s 1669 májusában a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1671-ben hazatérve, 1677-ig →*lector*, ettől fogva egy évig →*rektor*, néhány hónapig hétfői →*prédikátor* volt szülővárosában. Innen még 1678-ban Apoldra választották lelkésznek. – *Műve*: De vita aeterna. (Wittenberg, 1669.) Respondens volt a „De bonis operibus” (1671.) tartott vitán.

Filó Lajos (Losonc, 1828. okt. 31. – Nagykőrös, 1905. dec. 11.) ref. lelkész. Losoncon végezte nemcsak a gimnáziumot, hanem a bölcsészeti és jogi tanfolyamot is. Teológiára Kecskemétre ment, hol aztán →*seniori* tisztelet is viselt, majd ugyanott →*káplán*, háromévi gyönki tanárság után pedig tanár lett, 1854-ben a gimnáziumban, 1855-ben pedig a →*teol. akadémián*, ekkor helyettesi, a következő évtől fogva pedig rendes minőségben. Innen 1857-ben lelkésznek ment Kopácsra, ahonnan 1858-ban Pestre hívták a →*teol. akadémia tanárának*. Itt két évig működött, s ez idő alatt mint a →*dunamelléki egyházkerület* aljegyzője tevékeny részt vett a →*pátens* elleni küzdelemben, különösen az „Irányadó” c. tájékoztató irat szerzésével. 1860–61-ben tanulmányi utat tett a nyugat-európai államokban s kivált Genévában és Edinburghben töltött hosszabb időt. Ezalatt megválasztották a nagykőrösi →*elsőpapságra*, melyet 1861 októberében foglalt el, s amelyen haláláig működött. – Vagyonát egyházközségére hagyta. Sok ideig élénk részt vett az egyházi közügyekben. A dunamelléki egyházkerületnek tanácsbírája, több ízben konventi tagja, 1882–84-ben főjegyzője volt. Mint teológus, a supranaturalis irányt követte. Számos kisebb-nagyobb dolgozatát közölték az egyházi lapok és folyóiratok. Része volt az 1878-i újszövetség-revizióban. Önálló művei és nagyobb értekezései: Az egyház lénye... (Sp. Füz. 1857.). Uniókísérletek a reformáció őskorában (Uo. 1859.). Unióvitály a hazai r. katolikusok és protestánsok között (Uo. 1860.). Rapport sur l'église de Hongrie. (Geneva), (1861.) A feltámadás és a spiritualismus. (Kecskemét, 1862.) A ker. hit védelme a Krisztus feltámadása kérdésében. (Uo. 1863.) Vizsgálódás a hazai prot. tudományosság jelen állása körül (P. E. I. L., 1863.). Egyházi beszédek (I. f.) (Kecskemét, 1872.) (Címlapkiadás 1882. „Ünnepi és alkalmi egyházi beszédek” c. alatt.) Nyílt levél liturgikai kérdések felett (Révész Figyelmezője, 1874.). Prot. orthodoxia, modernismus és r. catholicismus (Uo. 1875.). A ve-

gyes házasságból származó gyermekek vallásának kérdéséhez (Uo. 1876.). Ker. hittan (Tankönyv a IV. elemi osztály részére). (Budapest, 1881.) (II. átd. kiad. uo. 1896.) Az illetéktelen keresztelések kérdése (Philiater álnév alatt). (Uo. 1890.) A nagy-kőrösi ref. egyház története (Nagykörös város monográfiájában). (Nagykörös, 1896.) – úgyszintén azok az imái és beszédei, melyeket Kármán-Kiss Júlia (1854.), Mihó László (1855.), Zsigray Jánosné (1862.), Ádám Mihály (1866.) és Halász Géza (1888.) felett, valamint Deák Ferenc és Kossuth Lajos gyászünnepélyén tartott.

Irodalom: Horváth József: F. L. élete és kora (1928.).

Filtsch János (Nagyszeben, 1753. dec. 15. – Nagyszeben, 1836. okt. 13.) ev. lelkész. Nagyszebenben tanult mindaddig, míg 1775-ben az erlangeni, 1777-ben a göttingeni egyetemnek lett hallgatója. Még ebben az évben visszatért szülővárosába, hol 1781-ben gimn. tanárnak, 1784-ben hétévi prédikátornak választották meg. 1791-ben Nagydísnódra, 1797-ben pedig Szászorbóra ment lelkésznek, majd 1805 tavaszán Nagyszebenben foglalta el az *→elsőpapi* állást. 1835-ben nyugalomba vonult. – Egyházi téren írói működésének termékei: Rede bei dem feierlichen Leichenbegräbniss der... Justina Catharina Martha von Hanneheim. (Nagyszeben, 1789.) Trauerrede auf den Tod der verwittweten Kaiserin Königin Marie Louise. (Uo. 1792.) Rede bei der Eröffnung des... Brukenhalschen Museums. (Uo. 1817.) Einige Worte der Religion... am Grabe der... Gemahlin des... Johann Tartler... (Uo. 1818.) Trauerrede... bei dem feierlichen Leichenbegräbniss... Joh. Tartler. (Uo. 1825.) Predigt zur Feier des Regierungs-Antritts... Ferdinand I. (Uo. 1835.) Kéziratban sok racionalista irányú prédikációja maradt fenn.

Irodalom: Filtsch János: Rückblick auf das Leben des Johann F. (1837.), Schuller G. A.: Johann F. (1912.).

Filtsch Jenő (Nagyszeben, 1856. ápr. 25. – ?, ?) ev. lelkész Nagyszebenben végezte iskoláit, míg 1874-ben a lipcsei egyetemre ment teológiát és bölcsészetet hallgatni. Itt 1878-ban bölcsészettudományt szerzett, mire hazajött és Szerdahelyen felsőbb népiskolai igazgató, 1882-ben Nagyszebenben leányiskolai tanár, 1883 márciusában reáliskolai tanár, ez évi augusztusban *→prédikátor* lett. 1892-ben Bukarestbe ment lelkésznek. – *Művei:* Goethes Stellung zur Religion. (Langensalza, 1879.) Das Fasten (Prédikáció). (Brassó, 1890.) Goethes religiöse Entwicklung... (Gotha, 1894.) Schillers Stellung zur Religion. (Nagyszeben, 1905.) Die religiöse Bewegung in der Gegenwart. (Uo. 1913.)

Fischer András (? – ?, 1540.) anabaptista re-

formátor, Magyarországon először Körmöcbányán működött, ahonnan 1529 márciusában Lőcsére ment s itt is terjesztette elveit. Habár a városi tanács kipurcította érte a városból és emiatt ideiglenesen Svedlőren tartózkodott, csakhamar visszatért Lőcsére s nemcsak ott, hanem jó nagy környéken tovább folytatta működését. Egy szomolnoki kiránduláskor Kaczianer felsőmagyarországi főkapitány 1529 májusában elfogatta és Csicsva várába záratta. Innen csak novemberben szabadult ki, amikor is Svedlőren, nemsokára pedig Gömör vármegye közeli részeibe ütötte fel tanyáját. 1532-ig időzött itt, midőn visszatért a Szepességre, 1534-ben pedig jobbnak látta elvonulni Morvaországba, hol Gross-Wisternitzben lett lelkész. Az ezt követő évek valamelyikében valószínűleg 1540 elején visszakertült hazánkba, de Gömör vármegye főispánja hatalmába kerítette s még ez évben kivégeztette.

Irodalom: S. Szabó József: Egy vértanú reformátor (Prot. Szle, 1894.), Zoványi Jenő: F. A. anabaptista volta (Uo. 1916.).

Fischer György (? – ?, 1682.) ev. lelkész, csehországi származású, szüleivel 1629-ben vándorolt Magyarországra s itt Szepesolasziban, Selmecbányán és Késmárkon tanult. Majd külföldre ment s előbb Elbingben, azután a königsbergi egyetemen gyarapította ismereteit. 1646-ban tért vissza s ekkor Késmárkon, 1651-ben Kassán lett szlovák lelkész. 1672-ben fogságba vetették, melyből csak két év múlva engedték ki, ekkor meg száműzték. Hivatal nélkül bolyongott, míg végre 1681-ben megnyílt az út Magyarországra. El is indult, de útközben meghalt. – *Műve:* Eine Betrachtung zur Geduld und Trost aller bedrängten und verfolgten ev. Christen. (Hely n. 1682.)

Fischer Simon (Colberg [Pomerania], ? – ?, ?) unit. tanár. Magyarországra kerülve, Kolozsvárt kapott *→lectori* állást a kollégium szász tagozatában, ahol 1599 decemberéből és 1600-ból tudunk működéséről. – *Idevágó műve:* Disputationes aliquot doctrinam de praedicamentis et praedicabilibus... complectentes. (Kölcsvár, 1699.)

Fitkovini (Fitkonides) András (Bát, ? – ?, ?) ev. tanár. Báton kezdte tanulását. Ezt Zólyomban, Bártfán, Sopronban, Pozsonyban, Szentgyörgyön, Bánban folytatta. Azután külföldre ment s 1642. márc. 18-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1644 őszén hazatérve, Bánban *→conrector* lett, majd rövid ideig Privigyén *→rektorkodott*, míg 1648 májusától Illaván volt diakonus. 1669-től Hájban lelkészkedett s 1673-ban külföldre menekült az üldözés elől. – *Műve:* De justificatione hominis peccatoris coram Deo. (Wittenberg, 1643.) – Üdvözlő verset írt Romenec Mátyáshoz (1643.).

Fizély Ödön (Léva, 1886. márc. 27. –) ev. lelkész. Léván végezte a gimnáziumot 1904-ben, a teológiát pedig Pozsonyban 1908-ban. Innen ekkor külföldre ment s 1911-ben licentiatust lett Göttingenben. Ugyanez év nyarán alsószelezsényi, majd 1932-ben somorjai lelkésszé választott. Ez utóbbi hivatala mellett a pozsonyi egyetem ev. teol. karán a magyar hittanhallgatók számára a gyakorlati teológia előadója volt 1938-ig. A *→moson-pozsonyi egyházmegye* 1939-ben *→esperessé* választotta. – Szerkesztette 1922-től 1936-ig az Evangélikus Lapot és 1929-től 1933-ig az Evangélikus Naptárt. – *Művei*: Wassel Gansfort. (Léva, 1911.) Spencer Herbert sociológiája (Székács-émlékkönyvben). (Pozsony–Budapest, 1912.) A racionalizmus története a magyarországi prot. egyházakban. (Budapest, 1918.) Bibliái történetek és Luther kis kátéja (III. kiad. 1934.).

Flacianusok Magyarországon inkább csak a német katonák lelkészei közül kerültek ki. Némelyeket merev lutheránus dogmatizmusuk miatt tartottak közéjük tartozóknak. A nyugati határszéli vármegyékben itt-ott átmenetileg működött közülük néhány, akiknek azonban tulajdonképpen Ausztria volt a hazájuk. Az összes ittjártak közül legnagyobb nevet Magdeburger Joachim szerzett.

Irodalom: Payr Sándor: Flacianus lelkészek Magyarországon (1916.).

Flechner Gáspár (Brassó, ? – ?, ?) ev. lelkész. 1594-ben Völcön működött. – *Művei*: Vita Juliani apostatae... (Vers). (Brassó, 1580.) Jonae prophetae historia... (Vers). (Nagyszeben, 1594.) – Üdvözlő verset írt *→Laskói Csókás Péter*hez (1581.).

Nem lehet azonos azzal az ugyanilyen nevű később *→dékán*nal, aki 1594-ben Riomfalváról Ecelre ment lelkésznek.

Fodor (Nánási) Gerzson (Derecske, 1763. júl. 26. – Nagykőrös, 1835. febr. 6.) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1779. ápr. 23-án *→subscribált* s 1787-től *→köztanító*, 1789 tavaszától *→senior* volt a kollégiumban. Majd külföldre menván, 1790 júl. 1-én a genevai egyetem hallgatói közé lépett. Hazatérve, 1792-ben tanár, 1815-ben lelkész lett Nagykőrösön. – A *→dunamelléki egyházkerület* 1814-ben főjegyzővé választotta. A Martinovics-féle összeesküvésbe teljesen ártatlanul belekeverték és emiatt fogságot is állott ki. – *Egyházi művei*: Jó ember képe... (Gyászbeszéd Nyáry Lajos felett). (Pest, 1804.) Emlékezet oszlopköve (Gyászbeszéd Hangyás Dávidné Sigray Julianna felett). (Uo. 1804.) Hazafiúi látás (Prédikáció). (Hely n. 1809.) Halotti oratio Cseh-Szombathy József felett. (Pest, 1815.) Halotti oratio Háló Kovács József felett. (Uo. 1830.) Gyászverset írt Baranyai Miklós halálára (1789.). Kéziratban is maradtak munkái.

Fodor (Nánási) János (Szerencs, 1693. márc. 10. – ?, ?) ref. lelkész, az előbbinek nagyapja. Szerencsen kezdte iskoláit. 1705-től Sárospatakon, 1710 decemberétől Debrecenben tanult. Innen 1712-ben Szentesre ment *→rektornak*. Miután egy év múlva visszatért a kollégiumba, csak egy évet töltött ott s 1714-ben ismét rektornak ment Hajdúböszörménybe. 1716-ban jegyző lett Hajdúhadházon, 1719-ben Tiszaeszláron, 1721-ben újra rektor Csobajon, 1723-ban lelkész Tiszaladányban, 1727-ben Hernádbüdön, 1731-ben Zsujtán, 1734-ben Tégláson, 1738-ban Monostorpályiban, ahonnan 1742-ben elmozdítottán, egy évig hely nélkül élt Hajdúböszörményben. 1743-tól aztán Tótiban lelkészkedett, hol eretnekségeknek nyilvánított tanításai miatt 1747-ben szintén elveszítvén állását, egy évig Vértesen lakott. 1748-ban megint papi állást foglalt el Kólyban, honnan 1754 tavaszától szintén eretnekségért négy hónapig fogságot szenvedett és eltiltattott a lelkészségtől. További sorsa ismeretlen. – Önéletírását közölte Révész Figyelmezője, 1877.

Fodor (Nánási) Pál (Csobaj, 1723. – Hajdúböszörmény, 1798. okt. 14.) ref. lelkész, az előbbinek fia, Gerzsonnak atyja. Tanult Debrecenben, hol 1741. ápr. 26-án lépett a felsőbb osztályok elsőjébe, 1749-től pedig *→köztanító*, 1752 tavaszától *→senior* volt. Külföldre menván, 1753. jan. 6-án a heidelbergi, ez évi jan. 4-én a baseli egyetemre iratkozott be. Hazájába 1754 végére visszatérve, 1755-ben Derecskére választották papnak, hol 1763-tól egy évig hely nélkül élt. 1764-től Gáborjánban, 1778-tól az elkergetett egyekieknek a tiszacsegei határban levő telepén, 1780 tavaszától Sápon, 1782 tavaszától Tégláson lelkészkedett. 1785 tavaszán elvesztette állását, s Hajdúböszörménybe vonulva, ezentúl hivatal nélkül volt haláláig. – *Műve*: Száz és négy válogatott bibliai történet... (Hübner után németből). (Basel, 1754.) (Számátlan kiadást ért, mint sok évtizeden keresztül használt népiskolai tankönyv.)

Fogarasföldi ref. egyházmegye, több évtizedig tartó alakulat volt 1640 tájától, amikor a *→dési egyházmegyében* előzőleg is *→espereskedő* Szinpetri Ferenc volt Fogarason a fejedelmi udvar lelkésze. Mint *→„dékán*nak” vagy *→„inspectornak”* hatásköre alá tartoztak a máskülönben a *→sinki ev. káptalan* részét képező, de Fogaras vármegyében fekvő Bethlen és Sárkány ev. egyházai. Úgyszintén alája rendeltettek a fogarasföldi román ref. egyházak is. Szinpetrinek a lelkész utódai, bár Erdély önállósága idején hasonló hatáskörrel rendelkeztek, nem éltek az általa használt címmel.

Fogarasi István (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, 1648-ban s mindenesetre előbb is Lugoson mű-

ködött. Ekkor adta ki a következő *művét*: Catechismus: azaz: A keresztyéni vallásnak... veleje (Latinból és magyarból románra ford.) (Gyulaféhevár, 1648.) A zsolttárolat is lefordította románra, de ezek aligha láttak napvilágot.

Irodalom: Tamás Lajos: F. I. kátéja (1942.).

Fogarasi K. Ferenc (? , 1620. – ?, ?) ref. lelkész. Itthoni tanulmányainak befejezése után lelkész lett Karánsebesen. Onnan azonban külföldre ment s 1647. aug. 3-án a franekeri, 1648-ban az utrechti s még ez évi máj. 6-án a leideni egyetemre iratkozott be. Visszatérve, már 1649 tavaszán Gyulaféhevárt lelkészkedett. Majd 1651-ben Vízaknára, 1657-ben Nagyenyedre ment lelkésznek s a következő évben →esperessé választotta egyházmegyéje. Erről a hivataláról lemondott, midőn később ismét a vízaknai lelkészi állást foglalta el. 1670 elején még élt. – Híve volt a puritanizmusnak. – *Műve*: Kis keresztyén (Angolból ford.). (Gyulaféhevár, 1654.) – Respondens volt a „De praedestinatione” (1648.) tartott vitán.

Fogarasi K. János (? , 1646. – ?, ?) ref. lelkészjelölt, az előbbinek fia. Honi tanulását Debrecenben végezte, hol 1666-ban lépett a felsőbb tanulók sorába. Azután külföldre ment s 1668. aug. 8-án a leideni, 1670 elején az utrechti egyetemre iratkozott be. Idegenben lelte halálát. – *Műve*: De vocatione gentium. (Utrecht, 1670.)

Fogarasi Pap József (Szászváros, 1744. aug. 26. – ?, 1784. dec. 17.) ref. tanár. Tanult Nagyenyeden, hol 1760-ban →*subscribált* s 1768-ban →*köztanító* lett. 1769-ben külföldre ment s ez évi szept. 6-tól Baselben, 1770. máj. 12-től Oderafrankfurtban, 1771. okt. 7-től Groningenben, 1772-től Franekerben, végül még ez évtől Utrechtben volt egyetemi hallgató. Miután ez utóbbi helyen mintegy két évet töltött. 1774. jún. 7-én lelkésszé, aug. 20-án pedig „De natura aeternitatis successionis experte et duratione rerum successive initium cessario habente” c. értekezése alapján bölcsészetdoktorrá avatott. Visszatérve hazájába, azonnal lelkészi állást foglalt el Szászvárosban, ahonnan 1779-ben tanárnak vitték Marosvásárhelyre. Európai hírű irodalmi munkásságának méltánylásául II. József 1784. okt. 11-én a budai egyetemhez nevezte ki tanárnak. Ám ez állás elfoglalásában megakadályozta halála. – *Művei* részint alkalmi versek, részint azok a pályamunkák, számszerint tízen, melyekkel az utolsót kivéve külföldi versenyeken jutalmat vagy dicséretet nyert. Közülük teol. tárgyuak, vagy olyan vonatkozásúak: Sitne sensus aliquis homini innatus, quo dirigatur ad dignoscendum et impellatur ad faciendum bonum morale? (Leiden, 1774.) Possitne unitas Dei ex sola ratione demonstrari?... (Uo. 1780.) Potestne demonstrari, dari providentiam specialem a gene-

rali, qua Deus secundum leges generales hunc mundum administrat, distinctam?... (Holland fordításban.) (Haarlem, 1782.) Quae est natura moralis libertatis?... (Latinul és holland fordításban.) (Uo. 1782.) Demonstratur, nullum esse in ethica christiana praeceptum, quo vel singuli cives in commodis suis sequendis et principes in republica secundum verae politicae leges administranda impediuntur. (Leiden, 1782.) Qua ratione optime demonstrari possit, non esse contra naturam Dei perfectissimum effecisse mundum, in quo mala insunt. (Uo. 1783.) Quanam analogiae sunt fundamenta et signa? Quomodo philosophum ad explorandas physicas et morales veritates ea uti oporteat? (Haarlem, 1783.) – Üdvözlő verset írt br. Kemény Zsigmondhoz és gr. Teleki Juliannához (1766.), Bruz Lászlóhoz és Száraz Máriaéhoz (1778.), gyászverset a gr. Toroczkai Zsigmondné gr. Teleki Eszter halálára (1778.). – Mostohafia volt id. →*Abacs János*nak és sógora →*Gombási István*nak.

Irodalom: *Szigethi Gyula* Mihály fölötte tartott emlékbeszéde (P. E. I. L., 1897.), *Uő.*: Socrates redivivus (1785.), *Benkő* József: Olcsó érceket arannyá változtató... erdélyi magyar alchimista... (1785.), *Koncz* József: Az első prot. tanár a pesti egyetemen (Abafi Figyelője, 1884.), *Uő.*: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. (1896.).

Foktövi János (? , 1566. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Tolnán és Debrecenben, mindkét helyen négy-öt évig. Azután tanító lett előbb Szegeden, két év múlva Vörösmarton, hol egy évet töltött, 1592-től Adácson két évig, Tökölön másfél, Foktön ugyanaddig, Dunapatajon egy évig, Makádon három évig lelkészkedett. Ám közben igen sokat bujdosott s csak 1604-ben talált nyugalmat Vácon, hol még 1615-ben is működött. További sorsa felől csak annyit tudunk, hogy 1619-ben életben volt még. – Egy kéziratban levő műve maradt fenn, melynek címe: Az ember életének eredetéről, természetéről, állapotjáról irattatott könyv (1614.), mely 45 prédikációt tartalmaz. A verselésben is tett próbákat úgy latin, mint magyar nyelven.

Irodalom: *Erdélyi Pál*: F. J. ismeretlen prédikációs könyve (Magyar Könyvszemle, 1887.).

Forgách Mihály br. (? , ? – ?, 1603) előbb prot. azután katolizált főúr, az 1597-ben elhalt F. Simon és Pemfflinger Orsolya fia, előbb a strassburgi, 1587 júliusától a wittenbergi egyetemnek volt hallgatója, s miután rektorságot is viselt rajta, 1589 februárjában indult onnan vissza hazájába. Innen ez év júliusára Padovába érkezett. A tudományok iránt szerfelett érdeklődött, de azért katona lett. Később áttért katolikusnak. – *Művei*: Oratio de peregrinatione et ejus laudi-

bus. (Wittenberg, 1587.) Oratio de magnanimitate regia virtute... (Uo. 1589.)

Forgács (1899-ig Firtusz) Gyula (Léva, 1879. szept. 7. – Bp. 1941. jún. 8.) ref. lelkész. Léván végezte a gimnáziumot 1897-ig. Miután ettől fogva a budapesti teol. akadémián, az 1901–2. tanévben pedig Edinburghben teológiát hallgatott, előbb →*káplán*, 1906-ban pedig skót missziói másodpap lett Budapesten. 1910-től Pécelen, 1924-től Sárospatakon lelkészkedett, míg 1933-tól Budapesten a skót misszió papja volt. – 1917-ben teol. magántanári képesítést szerzett Budapesten. Rendes tagja volt a →*budapesti negyedik zsinatok*. 1920-tól szerkesztette a „Reformáció” és a „Ref. igehirdető” c. folyóiratokat. Művei építő iratokon (Gyermekek a bibliában, Hogyan lehetsz nagy ember, Afrika hősei, Jeruzsálem pusztulása, A nagy Heródes és utódai, Az élet reggelén) kívül: Mott János és a diákok evangelisatiója (Prot. Szle, 1909.). Templomnélküli város (Drummond után angolból). (Budapest, 1912.) Rövid emlékezés a nagy reformáció négy százados évfordulója alkalmából. (Uo. 1917.) Lelki próba (Imák, elmélkedések). (Uo. 1920.) (III. kiad. 1927.). Agenda és konfirmációi káté... (Tahitófalu, 1923.) (II. kiad. 1925.) Vezérkönyv a konfirmációi oktatáshoz. (Uo. 1924.) A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve. (Pápa, 1925.) Útmutató a gyülekezeti fegyelmzés gyakorlására. (Budapest, 1926.) Belmissziói útmutató. (Uo. 1927.) A protestantismus lélekrajza. (Uo. 1931.) A zsidó áttérők figyelmébe. (Uo. 1937.) Isten és az atom (Morrison után ford.). (Uo. 1938.) A százéves skót misszió. (Uo. 1941.)

Fornet József (Felsőozoróc, 1732. nov. 7. – Csorba, 1809.) ev. lelkész. Tanult Körmöcbányán, Besztercebányán, Sajógömörön, Késmárkon, Pozsonyban. Külföldre menvén, 1756 őszén a jenai egyetemre iratkozott be. Hazajövele után Fancsalon lett lelkész, honnan 1759-ben Lőcsére választották meg szlovák lelkésznek. 1784-től Csorban lelkészkedett, hol meghalt. Herrenhutiak befolyása alatt állott. – *Művei*: A keresztyén szabadsága (Az 1791. évi törvényhozás alkalmával, szlovákul). (Lőcse, 1791.) A táncról Jézus Krisztus tana szerint (németül és szlovákul). (Uo. 1795.) Kurze Aeusserung über die entehrenden Kunstgriffe des Verfassers des Beytrags zur Berichtigung der Urtheile über den Tanz (Szontagh Dániel ellen). (Uo. 1797.) A philosophusi és isteni bölcsesség különbsége az erény keresésének útján (szlovákul). (Uo. 1800.) Katechismus (szlovákul). (Pozsony, 1803.) Christus mysterium sanae rationi non adversans. (Lőcse, 1804.)

Főconsistorium, az erdélyi prot. egyházakban sokáig kezében tartotta s részben ma is tartja az

igazgatást. Az evangélikus és unitárius egyházban ugyanis még mindig megvan, s a református egyház is, amely 1871-ben névleg megszüntette, lényegileg fenntartotta. A magyarországi protestánsoknál való felállítására gyakran, majdnem állandóan tettek kísérletek, sőt kerülő úton a létesítése felé halad manapság is mindegyik egyház. A →*rózsashegyi* s a →*pesti* és →*budai zsinat* fel is állította volt, de kánonaik nem lépve életbe, mégsem valósulhatott meg.

Irodalom: Zoványi Jenő: Egyetemes főgondnok és főconsistorium a magyarországi ref. egyházban (1903.).

Főesperes, némely magyarországi prot. →*egyházmegye*, főként a tanügyi ellenőrzés teljesítésére, vagy az egyházközségek egy-egy kisebb csoportjának felügyeletére egy vagy több →*alesperes*t is alkalmazván, az ily esetekben az ezeknek is fölötte álló esperesnek a címe.

Főgondnok, a magyarországi (valamint az elszakadt részeken levő) ref. →*egyházkerületek* legfőbb világi tisztviselője, ki a püspökkel együtt elnököl és vezeti az igazgatást. Az →*erdélyi kerület*nek régebben négy volt, azonban már régóta öt van, kik hivatali idősebség sorrendje szerint végzik a hivatali teendőket, az egyházkerületi gyűlésen pedig egyedül elnököl a jelenlevő legrégebb főgondnok. Ott korábbi eredetű is ez az állás, mint a magyarországi kerületekben, melyek fölé a →*bodrogkeresztúri konvent* szervezte. Egyes tanintézeteknek is vannak főgondnokaik, kivált Erdélyben, hol az egyházmegyei gondnokok közt is megkülönböztetnek főgondnokokat és algondnokokat, újabban ez utóbbiakat gondnok címmel. Egyházközségeknek szintén vannak főgondnokaik. Az unit. vallásközönség élén álló világiak szintén így nevezetnek.

Földesúri jog, a németországi protestantizmus küzdelmeiben kifejlett államfői jognak Magyarországon megfelelő, az itteni viszonyokhoz képest kialakult jog, mely arra az elvre épült fel, hogy „cujus regio, ejus religio”. Ez az elv, amennyire nagy hasznára volt a magyarországi protestantizmusnak a reformáció korában, éppen annyit ártott neki az ellenreformáció idejében a szakadatlan visszaszorításával, ami legnagyobb részben abból eredt, hogy nyíltan érvényre juttatták ezt az elvet. Az 1681. XXV. tc. ugyanis kimondta, hogy a protestánsok szabadon gyakorolhatják vallásukat, de a földesurak jogainak épségben tartásával. E kifejezés értelme nem fejtett ki bővebben, ám ennyi is elég volt ahhoz, hogy a róm. kat. földesurak nagy többsége erőszakoskodásokra használja ki azt.

Irodalom: Révész Imre: A földesúri jog szerepe a magyarországi ellenreformáció szolgálatában (Theol. Szaklap, 1912.).

Földvári József (Monor, 1766. febr. 17. – Deb-

recen, 1830. máj. 19.) ref. lelkész. Iskoláit Nagykö-rösön, majd 1782. ápr. 25-től mint a felsőbb osztá-lyok növendéke Debrecenben végezte, köz-ben 1786 előtt egy ideig Szikszón →*praeceptor*i tisz-*tet*et vive. Miután 1793 márciusától szeptemberig →*seniors*ágot viselt, külföldre ment s az erlangen-i, 1794-től a göttingeni egyetemen gyarapította isme-*reteit*. 1795-ben hazajöve, 1796 elején debreceni lelkész lett. A *debreceni egyházmegye* 1809-ben jegyzővé, 1813-ban →*esperessé*, a →*tiszántúli egyházkerület* 1822-ben főjegyzővé választotta. Ez utóbbi hivatalt nem fogadta el, sőt 1826-ban vissza-*vonult* az esperesitől is. – Nagyhirű szónok volt, aki szép sikereket ért el a prédikáció-írás terén is, de irodalmi működésének legmaradandóbb emléke a „Szent Isten noha néked” kezdetű éneke, mely né-*met*, szlovák és szerb nyelvre is le van fordítva. Többi énekei közül is fel van véve még három a mostani énekeskönyvbe. – *Egyéb művei*: Halotti prédikáció... (Rhédey Lajosné Kácsándy Terézia felett.) (Nagyvárad, 1804.) Rövid tanítás... (I. Fe-*rencnek* osztrák császárrá nyilvánítása alkalmával). (Debrecen, 1804.) Rövid tanítás... (Mária Ludovika megkoronáztatásakor). (Uo. 1808.) Hazafiúi elmél-*kedés*... (I. Ferenc születése napján). (Uo. 1814.) Halotti tanítás... (Berke Péterné Madas Mária fe-*lett*). (Uo. 1826.) Halotti prédikációk. (Uo. 1832.) Közönséges prédikációk (2 k.). (Uo. 1832–34.) A felette Komáromi Süllye Páltól tartott beszéd szin-*tén* megjelent.

Földváry László (Kunszentmiklós, 1838. jún. 24. – Váchartyán, 1921. dec. 30.) ref. lelkész. Ta-*nult* szülővárosában, 1852-től Nagykörosön és 1854-től Kecskeméten, hol a teológiát végezte. 1857-ben Lovasberényben →*akadémiai rektor*, majd több helyen →*káplán* és helyettes lelkész, vé-*gül* 1881-ben Váchartyánban lelkész lett. – Kiseb-*b* egyházi dolgozatait számos egyházi közlönyben ad-*ta* ki. Nagyobb művei: Jónás próféta könyvére írt magyarázat... (Gyakorlati Biblia-magyarázatok 1885.) Százados ünnepi beszéd. (Budapest, 1886.) →*Komáromi Csipkés György* és bibliája (Prot. Szle, 1891.). →*Szegedi Kis István* élete s a Tisza-*Duna* mellékeinek reformációja. (Budapest, 1894.) Egy század története dióhéjba szorítva (P. E. I. L. 1896.). Adalékok a →*dunamelléki ev. ref. egyházke-*rület** történetéhez (2 k.). (Budapest, 1898.) Id. Wes-*selényi Miklós* br. és Cserey Ilona előlétele s küz-*delme* és szenvedése vallásáért. (Uo. 1898.) →*Száki János*... megégettetése Komáromban (Prot. Szle, 1903.). Egyházi és iskolai ügyekben →*Ráday Pál*-*hoz* írt levelek (M. Prot. Et. Adattár, 1905.). Más adatközlései is vannak.

Fördös (Ferdös) Dávid (Mezőlak, 1787. dec. 27. – ?Nagydorog, 1866. nov. 11.) ref. lelkész. Pá-*pán* tanult, ahol aztán két évig →*köztanító*sá-

got viselt. Innen 1811-ben Öcsénybe ment →*rektornak*, majd 1812-ben Gyönkre gimn. tanár-*nak*. 1819-től Köröshegyen, 1829-től Nagydorogon lelkészkedett. – Tanácsbírája volt mind a →*dunamelléki*, mind a →*dunántúli* egyházkerület-*nek*. – *Művei*: Tisztelet oltára *Báthory Gábor* püs-*pöki* fölszentelésekor. (Veszprém, 1814.) Külömb-*külömb*féle versek (2 f.). (Pest, 1817. és Debrecen, 1827.) Vigasztalások a koporsónál énekekben. (Pécs, 1838.) Halotti búcsúzó versek. (Kecskemét, 1842.)

Fördös Lajos (Gyönk, 1817. jún. 7. – Kecse-*mét*, 1884. máj. 5.) ref. esperes, az előbbinek fia. Tanult szülőhelyén és Pápán, majd újra mindkét he-*lyen*. 1838-tól Nagykörosön nevelősködött, 1839-*ben* kecskeméti →*káplán*, 1841-ben kisújszállási, 1847-ben kunszentmiklósi, 1856-ban kecskeméti lelkész lett. Mint ilyen, tevékeny részt vett a kecs-*keméti* teol. akadémia fennmaradásáért folytatott küzdelemben. A →*dunamelléki egyházkerület* 1861-ben tanácsbíróvá, a →*kecskeméti egyházmeg-*ye** ugyanez évben főjegyzővé, 1866-ban →*alesperessé*, 1869-ben →*főesperessé* választotta. Több ízben volt →*konventi* tag s tagja volt a →*debreceni zsinatnak* is; alelnöki tisztelet töltött be a →*Magyarországi Prot. Együletben*. – Szorgalmasan dolgozott irodalmi téren. Kisebb dolgozatait az egyházi időszaki sajtó közölte. Szerkesztésében je-*lentek* meg: Különbféle viszonyokra vonatkozó papi dolgozatok (II–XII. k. 1850–58.), Papi dolgozatok különféle esetekre (3 k. 1864–69.), Kecskeméti lelkészi tár (3 k. 1870–71.), Magyar prot. egyház-irodalmi ismertetések és bírálatok (1 k. 1855.), Kecskeméti Prot. Közlöny (5 f. 1858–60.), – *Művei*: Áhítatos hölgy (→*Szívós Mihállyal* együtt). (Kecskemét, 1846.) (IV. kiad. Budapest, 1898.) Egyházi szertartási beszédek (Ugyanazzal). (Kecskemét, 1847.) Buzgóság szárnyai. (Uo. 1852.) (V. kiad. Budapest, 1894.) Egyházi beszédei (3 k.). (Kecskemét, 1850. és 1857.), (Pest, 1864.) Félelem nélküli szólásra... (Beköszöntő Kecskeméten). (Kecskemét, 1856.) Konkordancia (2 k., csonka). (Uo. 1857–61.) Rövid válasz nt. →*Török Pál* úr-*nak*. (Uo. 1858.) A kecskeméti egyház felelete Tö-*rök Pál* Korrajzaira. (Uo. 1859.) Agenda. (Pest, 1866.) (III. kiad. Budapest, 1882.) Első értesítés a szlavonszerémségi misszióról. (Budapest, 1876.)

Fraknói (1874-ig Frankl) Vilmos (Ürmény, 1843. febr. 27. – Bp. 1924. nov. 20.) róm. kat. püs-*pök*, zsidónak született. Nagyszombatban és Esz-*tergomban* elvégezvén középiskoláit, mint már ki-*keresztelkedett*, 1862-re a teológiát is elvégezte Pesten, de csak 1865-ben szenteltetett fel. Miután ettől fogva →*teol. tanár* volt Esztergomban, 1871-*ben* Pestre költözött, hol 1875-től mú-

zeumi könyvtáróri tisztet viselt. A Magyar Tud. Akadémia, mely 1870-ben levelező, 1873-ban rendes taggá választotta, ez évben osztálytitkárrá, 1879-ben főtitkárrá tette. 1878-ban nagyváradi kanonokká, 1879-ben szekszárdi apáttá, 1892-ben c. püspökké nevezetett ki. Sokáig lakott Rómában s nagyszerű alapítványt tett az ott bújázkodó magyar történészek számára. – A legkiválóbb történétírók közé tartozik; számos munkája bír érdekl. prot. egyházi szempontból is, így: Pázmány Péter és kora (3 k. 1868–72.), Henckel János, Mária királyné udvari papja (1872.), Révai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskolázatása (1872.), A hazai és külföldi iskolázás a 16. században (1873.), Melancthon és magyarországi barátai (Sz. 1874.), →*Huszár Gál* Óvárt, Kassán és Komáromban (Uo. 1878.), Mária magyar királyné állása a reformáció irányában (1879.), Magyarország a mohácsi vész előtt (1884.), Pázmány Péter (1886.), Egy magyar jezsuita a 16. században (1887.), Werbőczy István életrajza (1899.), II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái (1906.).

Irodalom: Almásy Antal: F. V. emlékezete (Kath. Szle, 1925.).

Franken Keresztély (Gardeleben, [Brandenburg], 1549. – ?, ?) változatos vallású egyházi író, Lutheránusnak született. 1569-ben átállván róm. katolikusnak, a jezsuita rendbe lépett. Lengyelországba rendeltetvén, ott antitrinitarizmusra tért s könyvet írt volt rendje ellen. Majd Socinus Faustus-szal is ellentétbe jutott s a Jézus imádásáról vele vitázó műve miatt 1584-ben menekülnie kellett. Erdélybe ment s ott először →*Gerendi János*nál talált menhelyet Aranyosgerenden, 1585-ben pedig →*lector* lett Kolozsvárt. A jezsuiták miatt már a következő évben el kellett hagynia ezt a hivatalát, de 1588-ban ismét visszatért rektornak, ami 1591-ig volt; ekkor Csehországba távozott s ott megint katolizált. – Kolozsvárt írta „Praecipuarum enumeratio causarum, cur christiani in multis religionis doctrinis mobiles sunt” c. művét s ugyanott ajánlással látta el Epictetus „Enchiridion...”-jának általa közrebocsátott latin fordítását (1585.).

Frankovics Gergely (? , ? – ?, ?) ev. vallású soproni orvos saját maga készítette imák és énekek közbeiktatása mellett tette közzé egy orvosi munkáját, melynek címe a két célhoz alkalmazottan ez volt: Hasznos és felette szükséges könyv az Isten fiainak és ötlet félő híveknek lelki vigasztalásokra és testi épületekre. (Monyorókerék, 1588.) – Még élt 1599-ben.

Fraternitas, az →*egyházmegye* egyik gyakran használt latin elnevezése.

Frecska Lajos (Lest, 1841. márc. 28. – ?Limbach, 1876. dec. 2.) ev. lelkész. A gimnáziumot Zólyomban, Rimaszombatban és Pozsonyban

1858-ban, a teológiát az utóbbi helyen 1862-ben végezte. Külföldre menvén, ezévi okt. 10-én a hallei egyetemre iratkozott be, melyről 1863 márciusa végén tért haza és pozsonyi →*káplán* lett. Ez év utoljából limbachi lelkész volt s 1875-től a →*dunáninnyi egyházkerület* főjegyzői tisztét is viselte. – *Művei:* Abendandacht. (Pozsony, 1863.) Evangelisches Kirchengebetbuch. (Uo. 1868.) A magyarországi „Prot. egyesület” (Révész Figyelmezője, 1872.). Prot. egyesület-e vagy unitária propaganda? (Uo. 1872.) Unitár támadások a protestantizmus ellen és a „Prot. egyesület” (Uo. 1873.). Szerkesztésében jelent meg az Evangeliumi Tanuság c. folyóirat (1876. júl.–dec.).

Fridelius János (Sopron, 1638. – Sopron, 1719.) ev. tanár. Sopronban tanult. Azután külföldre ment s 1659. dec. 30-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1663 októberében magisterré avatták. A következő évben hazatérve, →*conrector*, 1682-ben →*rector* lett Sopronban. 1712-ben nyugalomba lépett. – *Művei:* De potentia obedientiali. (Wittenberg, 1662.) Sermo funebris in exequiis... Christophori Sowitschii... Regensburg, (1692.). Parentalia in funere... Johannis Conradi Barthii... (Uo. 1692.)...Christophori Lackneri... vitae curriculum. (Uo. 1714.) Respondens volt a „De principiis nobiscum natis” (1661.) és „De missa et invocatione sanctorum” (1663.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt →*Richter András*hoz (1662.), *Fleischhacker András*hoz (1662.) és →*Rosner Máttyás*hoz (1662.). Énekeket is szerzett.

Fronius Márk (Brassó, 1659. – Brassó, 1713. ápr. 14.) ev. lelkész. Tanult szülővárosában, Kézdivásárhelyen (3 évig), Nagyszebenben, végül ismét Brassóban. Külföldre is elmenvén, 1681. febr. 9-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1682. ápr. 27-én magisterré avatták. Azután meglátogatta a lipcsei, helmstadi, jeni és erfurti egyetemeket is, s csak 1686-ban tért vissza hazájába, hol 1690-ben →*lector*, 1691-ben →*prédikátor* lett szülőföldjén. 1696-tól holtövényi, 1701-től barcarozsnyói lelkész, 1703-tól pedig brassói →*elsőpap* volt. 1710-ben megválasztották Berethalomra és így bizonyosan a püspökségre volt kiszemelve, de a brassóiak kérésére közöttük maradt. – Célszerű javításokat hozott be az egyházi és iskolai életbe, kivált ama hat év alatt, ameddig →*dékánja* volt a →*barcasági káptalannak*. Korának legjelesebb tudósai közé tartozott, ki nagy szorgalmat fejtett ki a bölcsészeti és különösen a teol. irodalom terén, sőt mint költő is jeles volt. →*Teol. művei:* Ecce prae se ferat aliud, aliud animo destinet. (Wittenberg, 1686.) Tusculanae Heltesdenses. (Brassó, 1704.) Von der zum Himmel führenden heimlichen und verborgenen Weisheit... (Uo. 1704.) Patriam quaerens exul Psyche. (Uo. 1705.) Der Artikel

von der Busse (Prédikációk). (Uo. 1707.) Ordinationspredigt. (Uo. 1709.) Die heimliche und verborgene Weisheit Gottes. (Uo. 1709.) Sprüche woraus die Glaubens-Artikel... sind abgehandelt worden. (Uo. 1710.) (V. kiad. 1765.) Die von unserm Herrn Jesu allen denen zu Ihm kommenden und beladenen versprochene Ruhe der Seelen. (Uo. 1711.) Ists auch recht? (Prédikáció.) (Uo. 1712.) Kiadta s bevezetéssel látta el Luther kis kátéját (1709.). „Visitationsbüchlein”-jét Trauschenfels Jenő tette közzé (1868.). Üdvözlő verset írt Michaelis Györgyhoz (1681.), Albrich Jánoshoz (1683.), →*Scharsius András*hoz (1685.), gyászverset a Bock István (1681.), Gokes Bálint (1682.), →*Greissing Kristóf* (1686.) és Simonius Sámuel (1700.) halálára. Respondensi tisztet vitt a „De verbo in divinis” (1679.), a „De triadognosia primorum N. T. fidelium (1682.) és egy pár bölcsészeti tárgyról tartott vitán. Énekeket is szerzett. A magisterré avatásakor hozzá írt üdvözlő versek szintén ki vannak nyomtatva.

Frosch János (? , ? – ? , ?) német ref. lelkész, 1630-ban Gyulafehérvárt működött s a Brandenburgi Katalin fejedelemségéhez üdvözlőül a következő művet bocsátotta közre: Der Cl. Psalm (Három prédikáció a fejedelemnő jelenlétében febr. 14., 21., 28.) (Gyulafehérvár, 1630.)

Frölich (Hilarius, másképpen Benz) Tamás (Eperjes, ? Besztercebánya, 1580. máj.) ev. lelkész. 1551. okt. 5-én iratkozott be Wittenbergben egyetemi hallgatónak, s 1552-ben ugyanott fölszenteltette magát papnak, mégpedig Besztercebányára, hol bizonyára másodpapságra választották meg. Innen 1554 nyarán Hodrusbányára ment lelkésznek, majd 1560 elején Kassára →*elsőpap*nak. Ez állásában sok vizzályt kellett kiállania a helvét irány terjedésével kapcsolatban s nem egyszer üldözést a róm. katolikusoktól. Harcolnia kellett az antitrinitarizmus ellen is, és ő eszközölte ki Schwenditől a kassai zsinat összehívását. Noha korábban sem Lócsére, sem Selmecebányára való meghívását nem fogadta el, 1570 végén mégis eltávozott Kassáról, mégpedig Iglóra. Am 1573 elején visszatért Kassára, s 1574 januárjában →*esperessé* választotta az →*öt szabad kir. városi egyházmegye*. 1577 februárjában a besztercebányai aggháznak lett igazgatója, s ebben a tekintélyes állásban a merev lutherizmus ellen folytatott harcot. – *Műve*: Ein schöner kurzer Sermon vom allerheiligsten Abendmahl... (Lipcse, 1581.) (→*Reuss Dávid* bocsátotta közre „Fünfehn Predigten” c. munkája függelékéül.) – Apósa volt Pribicer Jakabnak.

Irodalom: Ráth György: két kassai plébános a 16. században (1895.).

Fuchsjaeger István (Sopronnyék, ? – Sopron, 1620.) ev. esperes. 1606-ban *elsőpap* lett Sopronban, majd 1619 februárjában →*esperesévé*

választattott az ekkor szervezett →*sopronvidéki német egyházmegyének*. – Művei azok a német gyászbeszéddek, melyek egyikét Jessenius Jánosné Fels Mária (Wittenberg, 1613.), másikát a gyermek Steiner Ábrahám felett (1619. vagy 1620.) tartotta.

Futó Mihály (Boldva, 1835. febr. 2. – Hódmezővásárhely, 1909. aug. 6.) ref. tanár. Miután Sárospatakon elvégezte iskoláit, 1860-ban gimn. tanár, 1877-ben igazgató lett Hódmezővásárhelyen. 1904-ben nyugalomba lépett. Rendes tagja volt a budapesti első zsinatnak. Sok dolgozata van a pedagógiai irodalom terén, melyek közül egyházi érdekekkel a következők bírnak: A hódmezővásárhelyi ref. egyház és iskola története. (Sp. Füz. 1862.). Emlékbeszéd néhai Tóth Ferenc hódmezővásárhelyi ref. lelkész felett. (Hódmezővásárhely, 1869.) Adatok a hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium múltjához (Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület évkönyve, 1880.). Minő eszközökkel lehet prot. középiskoláink belső életére hatni... (Uo. 1881.). Adalékok a hódmezővásárhelyi ev. ref. főgimnázium 1879–1888 közötti életéhez (Uo. 1889.). A ref. középiskolák fejlődését gátló körülmények elhárításának eszközei (Uo. 1891.). Az ev. ref. bölcsészeti és theologiai fakultás (P. E. I. L. 1892.). A hódmezővásárhelyi ev. ref. főgimnázium története. (Hódmezővásárhely, 1897.)

Fülöp József (Kúp, 1864. okt. 7. – ?Körmend, 1949. ápr. 8.) ref. esperes. A gimnáziumot 1885-ben, a teológiát 1889-ben végezte Pápán, ahol egy évig →*senior*, egy évig gimn. h. vallástanárra is volt. Miután néhány hónapig segédlelkészben működött Ácson, 1891 decemberében helyettes, 1892 októberében rendes lelkész lett Körmenden. A →*dunántúli egyházkerület* 1912-ben tanácsbíróvá, az →*őrségi egyházmegye* 1929-ben →*esperessé* választotta. Zsinati tagságot is töltött be 1927-től 1939-ig, midőn nyugalomba vonulván, lemondott állásairól. – *Művei*: Bibliai elmélkedések délutáni istentiszteletekre. (Pápa, 1894.) Alkalmi imádság és beszéddek nemzeti újjászületésünk emléknapjára... (Körmend, 1895.) Templomi beszéd elő- és utóimádsággal millenniumi hálaadó istentiszteletre. (Uo. 1896.) Templomi beszéddek imákkal, reformáció emlékünnepe. (Szombathely, 1897.) Bibliaismertetés szent történetekkel (Tankönyv). (Pápa, 1898.) (V. kiad. uo. 1914.) Templomi beszéd elő- és utóimádsággal a magyar keresztyénség és királyság 900 éves fennállásának hálaünnepére. (Körmend, 1900.) Ev. ref. ker. vallástan. (Pápa, 1900.) Templomi emlékbeszéd elő- és utóimádsággal... Kossuth Lajos születése 100. évfordulójának ünnepére. (Szombathely, 1902.) Evangeliumi ker. templomi beszéddek... (Uo. 1902.) Mivel tartozunk vezéri nagyjainknak?

(Deák Ferenc születésének 100. évfordulója alkalmából.) (Körmend, 1903.) Ev. ref. ker. hit- és erkölcsstan rövid foglalata. (Uo. 1904.) (III. kiad. uo. 1916.) A ker. egyház rövid története különös tekintettel a magyarországi reformációra. (Szombathely, 1904.) Vigasztalások a koporsó mellett. (Uo. 1905.) Templomi beszéd elő- és utóimádsággal a Bocskay István szabadságharcát követő bécsi békekötés 300. évfordulója alkalmából... (Körmend, 1906.) Ref. elemi iskolák Kálvin-ünnepélyének programja... (Uo. 1909.) Templomi emlékbeszéd imádságokkal Kálvin János születésének 400 éves jubileuma alkalmából. (Uo. 1909.) Hit- és erkölcsstan... (Pápa, 1911.) Karácsonyi és évfordulói beszédek és imádságok háborús időben. (Szentgotthárd, 1914.) Templomi beszédek elő- és utóimádságokkal a világháború nagypéntek és húsvét ünnepeire. (Körmend, 1915.) A hazaszeretet erőpróbái és erényei (Prédikáció). (Uo. 1915.) Isten ígéje a világháborúban. (Uo. 1915.) Arany János és Tompa Mihály emlékezete az iskolában. (Uo. 1917.) Számos cikket írt a Dunántúli Protestáns Lapba.

Füsi Lőrinc (? [Erdély] 1658. – Nagybánya, 1715. jún. 25.) ref. esperes. Tanult Nagyenyeden, ahonnan külföldre menvén, 1684. aug. 11-én a leideni, 1685. aug. 13-án a franekeri, majd újból a leideni egyetemnek lett hallgatója. Hazajövén, 1697-ben vagy valamivel később Visken, 1690-ben Szatmáron, 1693-ban Felsőbányán, 1704-ben Nagybányán, 1710-ben Alsómisztófaluban foglalt el lelkészi állást. 1708-ban vagy 1709-ben →esperesévé választotta a →nagybányai egyházmegye. – Műve: De Josepho vero Christi typo. (Leiden, 1686.) – Üdvözlő verset írt →*Debreceni Ember Pál*hoz (1686.), gyászverset a Szilágyi Márton halálára (1700.). – Respondens volt a rómaiakhoz írt levél magyarázata közben (1684.).

Füzesi Láposi József (? ? – ?, ?) ref. lelkész, Kolozsvárt tanult, hol 1812-ben még diák volt. 1817-től Bodonkúton, 1819-től Kispetriben, 1829-től Györgyfalván, 1838–44-ben Kolozspa-

tán volt lelkész. Az 1837-ben kiadott új erdélyi →*énekeskönyv*ben tíz, részben fordított éneke van, melyek közül négy a későbbi magyarországiba is át volt véve. Azonkívül gyászbeszédeket írt gr. Teleki József (1819.) és →*Incze Sámuel* (1839.) halálára, gyászverseket a gr. Lázár Lászlóné br. Bánffy Erzsébet (1831.), Szilágyi Ferenc (1833.) és →*Herepei János* (1812.) halálára.

Füzi Ferenc (Homoródkarácsonfalva, 1785. körül – Abrudbánya, 1849.) unit. lelkész. Tanult Székelykeresztúron és Kolozsvárt. Azután lelkész lett Bordoson, majd Abrudbányán. A fellázadt románok meggyilkolták. – Művei: A békeszerető fejedelem... (I. Ferenc emlékére). (Kolozsvár, 1835.) A fejedelem életével... (V. Ferdinánd születésnapján). (Uo. 1835.) Vallásos vigasztalása egy haldokló anyának... (Gyászbeszéd Hanaczkó Zsigmondné Vitéz Anna felett). (Nagyenyed, 1836.) A földi remény veszte... (Gyászbeszéd Herczegi Mihály felett). (Kolozsvár, 1837.) A püspöknek jótékony befolyása (→*Körmöczy János* „végtiszteletére”). (Uo. 1837.) Kettős hódolási irány (Az aranyostordai papok I. Ferdinánd iránti hódolati esküjük letételekor.) (Uo. 1838.)

Füzi János (Homoródkarácsonfalva, 1776. v. 1777. – Kolozsvár, 1833. okt. 6.) unit. lelkész, az előbbinek bátyja, Székelykeresztúron és Kolozsvárt tanult, honnan külföldre ment s 1805-ben a göttingeni egyetem hallgatói közé lépett. Még ez évben visszatérvén hazájába, mindjárt a kollégium tanáruul alkalmazták Kolozsvárt. 1812-ben →*generalis notarius*sá választott. 1824-ben tanársága mellett egyúttal kolozsvári pappá is lett. Nyugalomba lépett 1832-ben. – Művei: A valóságos ember... (Gyászbeszéd Ágoston Márton felett). (Kolozsvár, 1806.) A keresztyén vallás... (Prédikáció az 1806-iki zsinaton). (Uo. 1807.) A gyenge nem erősítettése... (Gyászbeszéd özv. Fejérvári Sámuelné Pákai Judit felett). (Uo. 1808.) Ker. Mária (Gyászbeszéd Szentiványi Zsigmondné Pálffy Mária felett). (Uo. 1808.) A bölcs ember... (Gyászbeszéd Lázár István felett). (Uo. 1812.) – Apósa volt →*Krizsa János*nak.

G

Gaal Ferenc (Alsószolca, 1867. dec. 1. – Poroszló, 1936. okt. 6.) ref. lelkész. Alsószolcán kezdett tanulni. A gimnáziumot Miskolcon 1885-ben, a teológiát Sárospatakon 1889-ben végezte. Szinte tízévi →*káplánkodás* után, 1899 elején a kolozsvári egyetem bölcsészeti karára iratkozott be. Egy év múlva hitoktatónak ment Makóra, honnan 1901 tavaszán lelkésznek választották Zselickisfaludra, innen pedig 1903. áprilisában Poroszlóra, hol aztán haláláig működött. – *Művei*: Beköszöntő beszéd és imák (1903.) Kis útmutató (Konfirmációi oktatáshoz). (Gyoma, 1904.) Ref. ker. hitvallás. (Tiszafüred, 1911.) A poroszlói ref. egyház története (Egyházi Élet, 1912–13.). Az élet beszédei (Prédikációk). (Kecskemét, 1930.). Szerkesztette az „Egyházi Élet” c. lapot 1912–17-ben.

Gál Imre (Alsólendva, 1596. – Veszprém, 1655. első fele) ref. püspök. Alsólendván kezdett tanulni. Állítólag Debrecenben tanult még s külföldön is járt. Lelkészi működésének első helye nem ismeretes, csak azt tudjuk, hogy 1623. októberében Veszprémbe ment papnak. Itt 1627-ben →*proseniornak*, 1633 májusában →*esperesnek*, majd egyházkerületi jegyzőnek, 1649 szeptemberében dunántúli püspöknek választott. – Összeírta az addigi kánonoknak egy majdnem teljes gyűjteményét, s állítólag könyvet is írt „Prédikációk, melyek ez világi dolgokról valók” címmel.

Fia, **Gál István** szintén viselt dunántúli püspök séget (1665–1669.).

Irodalom: Thury Etele: A dunántúli református egyházkerület története. (I. k. 1908.).

Gál Kelemen (Szentgerice, 1869. dec. 27. – **Felsőgalla*, 1945. febr. 12.) unit. tanár. A gimnáziumot Székelykeresztúron és Kolozsvárt végezte, az egyetem bölcsészeti szakát 1887-től Kolozsvárt és Grácban. Kolozsvárt 1895-ben bölcsészettudományt szerzett, miután már 1892-ben helyettes, 1893-ban rendes tanár lett ugyanott az unit. gimnáziumban, melynek negyedszázadon át volt aztán igazgatója. 1931-ben nyugalmába vonult. – Alelnöke az – *Unit. Irodalmi Társaságnak*. Bölcsészeti, neveléstani és

esztétikai cikkeit számos folyóirat közölte. Egyházi érdekű dolgozatait leginkább a →*Ker. Magvető*-ben adta ki, melynek 1896-tól egyik főmunkatársi, 1911-től 1918-ig egyik szerkesztői tisztét vitte. *Művei* és nagyobb dolgozatai e téren: →*Sófalvi József* (Erdélyi Múzeum, 1896.). Brassai mint philosophus. (Kolozsvár, 1899.) Nietzsche Frigyes (Ker. Magvető, 1900.). →*Dávid Ferenc* (Uo. 1910.). Unitáriusok Németországban (Uo. 1913.). →*Péterfi Dénes*. (Kolozsvár, 1925.) →*Brassai Samuel*. (Uo. 1926.) A vallásos érzelmek fejlődése (Ker. Magvető, 1929.). Felolvasás az unitarizmusról. (Kolozsvár, 1932.) A felvilágosodásról (Ker. Magvető, 1935.). A kolozsvári unit. kollégium története (2 k. Kolozsvár, 1935.) →*Kilyéni Ferenc József* unit. püspök és kora. (Uo. 1936.) →*Jakab Elek* élet- és jellemrajza. (Uo. 1938.) Az akarat szabadságáról (Ker. Magvető, 1938.). Benczédi Gergely születésének százéves fordulóján. (Uo. 1939.)

Galántai cikkek, helyes címe a →*hercegszőlősi kánonok* hasonmáskiadásában →*„barsmegyei kánonok”* c. alatt közölteknek. A →*csallóközmátyusföldi ref. egyházkerület* első igazgatási törvénykönyve.

Gálf Lőrinc (Sinfalva, 1865. aug. 10. – Kolozsvár, 1943. jan. 31.) unit. tanár. A gimnáziumot Tordán és Kolozsvárt, a teológiát ez utóbbi helyen végezte s aztán ugyanott az egyetem bölcsészeti karának volt két évig hallgatója. Miután 1889-től Oxfordban folytatta tanulmányait, 1892-ben hazatért, s ekkor helyettes, majd rendes tanár lett a kolozsvári unitárius gimnáziumban, egyúttal a teológián is adta elő, melyen 1909 óta az újszövetségi tanszéket töltötte be, haláláig. – 1896-tól 1910-ig egyik főmunkatársa, 1911-től 1918-ig egyik szerkesztője volt a →*Ker. Magvető*-nek, melyben számos dolgozata látott napvilágot. Nagyobb értekezései és külön megjelent *művei*: A legújabb bibliai kritika és az unitarizmus (Ker. Magvető, 1897.). A ker. hit öt pontja (Martineau után angolból). (Kolozsvár, 1905.) Korunk és a biblia (Ker. Magvető, 1910.). A lemondás a Jézus tanításában (Uo. 1911.). Jézus az Isten fia (Uo. 1912.). Jézus és a törvény (Uo. 1913.). A történelem Jézusa (Uo. 1913.). Legkö-

zelebb Jézushoz. (Kolozsvár, 1915.). A hitvallások története. (Uo. 1916.). A vallások jövője. (Uo. 1922.). A jelenkor Jézusa. (Uo. 1926.). A Krisztus-tan a 20. században. (Uo. 1926.). Keresztények-e az unitáriusok? (Uo. 1936.). Korunk és teendőink (Ker. Magvető, 1937.). Magyarra fordítva kiadta a →*Radetius* →*Almási* féle „Disciplina ecclesiasticá”-t (1919.).

Galgóczy Matula Miklós (Galgóc, ? – Fertőszentmiklós, 1633.) ev. esperes. Hazai tanulása után külföldre ment s 1617. júl. 18-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Visszatérve, 1619-ben →*rektor* lett Csepregen, ahonnan a város 1621 elején történt feldúlásakor menekülnie kellett. Később visszament oda s folytatta hivatalát, míg 1622 tavaszán Fertőszentmiklóstra választották lelkésznek. 1625-től egyházkerületi jegyzőséget viselt, csakhamar ezután pedig a →*rábaközi*, 1630-ban a →*fertőinnyi* egyházmegyében ruházták rá az →*esperesi* tisztséget. – *Művei*: Exercitationes academicae privatae, in quibus quatuor theologicae controversiae... considerantur simulque argumenta calvinianorum... refelluntur. (Wittenberg, 1619.) – Üdvözlő verset írt →*Láni Zakariáshoz* (1618.).

Galgóczy ev. egyházmegye, a →*bajmóci kerületben*, kezdettől fogva létezett s mintegy húsz anyaegyházból állott, melyek nagyjából Nyitra vármegyében, részben Pozsonyban feküdtek, amott a Vágnak e megyében levő majdnem teljes hosszában, jobbára a völgyében, emitt a Nagyszombat vonalától északra, a Kis-Kárpátoktól keletre eső vidéken. Ezek a →*gyásztized* elején annyira leapadtak, hogy 1707-re már egyesülnie kellett az →*egyházmegyének* a →*nagyapolcsányi*, később még a →*bajmóci* egyházmegyével is. – →*Esperesei* közül a következőkről van tudomásunk: Andrekowyth Pál nyitrai nagykeri I. (1582 ősze), Fabricius János (I.) galgóczy I. 1586-ig, Fabricius János (II.) galgóczy I. (1594.) 1620-ig, Fidicinis Miklós galgóczy I. 1620–1624, Diósi András galgóczy I. 1624–1626, Lycius György galgóczy I. 1626–1629, Krmann János galgóczy I. 1630-tól (1631 ápr.), Parlagi Rafael pöstyéni I. 1635–1647, →*Láni Dániel* galgóczy I. 1647–1654, Láni Illés galgóczy, veresvári I. 1654–1665.

Galli János Kristóf (Szentgyörgy, ? – ?, ?1676.) ev. lelkész. Itthoni tanulmányai befejeztével külföldre ment, 1656. ápr. 30-án a Wittenbergi egyetem hallgatói sorába lépett. 1659-ben hazajövetén, bizonytalan időben Harkán foglalt el lelkészi állást, ahonnan azonban a →*gyásztizedben* külföldre kényszerült távozni, s 1676-ban Jenában vagy vidéken időzhetett, de még ez évben meghalt. – *Műve*: De Christi hominis ad dextram Dei sessione (Psalm CX. v. 1.). (Wittenberg, 1659.) – Respondeált a „De navigio

Salamonaeo (1658.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt →*Klesch Dánielhez* jeni iskolai igazgatóságba való beiktatásakor (1676.) és gyászverset a Sarnichhausen H. K. modori lelkész halálára (1656.).

Gallikius János (Rozsnyó, ? – ?, ?) ev. kántor. Honi iskoláit bevégezve, külföldre ment s 1656. szept. 10-én Wittenbergben iratkozott be egyetemi hallgatónak. 1658 nyara után hazatérve, 1668-ban iglói kántorságban működött. – *Műve*: De notitia Dei naturali. (Wittenberg, 1658.) – Egyik respondens volt a magyar Bayer János elnöklethe alatti sorozatos metaphysikai vitákban. (1658.). – Üdvözlő verset írt a Schierer Mihály lakodalmára (1668.).

Gálszécsi István (?Gálszécs, ? – ?, ?1543.) magyar reformátor. Hazai iskolái befejeztével a külföldet is fölkeresvén, 1524-ben a bécsi, 1527. ápr. 26-án a krakkói egyetemre iratkozott be. Ez utóbbin 1528. szept. 16-án baccalariusi címet szerzett. Hazatérve, Abaujszántón működött, mégpedig ha nem is rögtön, de nem sokkal azután a reformáció érdekében. Ezzel a forrásnál megismerkedni 1532-ben Wittenbergbe ment egyetemi hallgatónak. Innen magisteri címet hozva haza, Gálszécsen →*rektori* állást foglalt el. Később a Tiszántúl, közelebről Gyulán is hirdette a reformáció elveit, de már 1543 tájára meghalt. – *Művei*: Kegyes énekekről és ker. hitről rövid könyvecske. (Krakkó, 1536.) A keresztényi tudományról való rövid könyvecske. (Uo. 1538.) (Közölve a fennmaradt töredékei →*Sólyom Jenő* „Luther és Magyarország” c. 1933-ban megjelent művében.)

Irodalom: Erdélyi Pál: G. I. énekeskönyv-ének töredéke (Magyar Könyvszemle, 1887.), *Divéky* Adorján: G. I. énekeskönyv-ének újabb töredéke (Uo. 1911.), *Péter* Mihály: G. I. és működésének első nyomai (Prot. Szle, 1913.).

Gályarabság, megalázó és kínos büntetés mód, melyre 1675-ben negyvenkét magyar prot. lelkészt (és tanárt) hurcoltatott →*Kollonich* püspök Nápolyba, hova azonban leírhatatlan szenvedések után csak harminckettő jutott el, a többi részint megszökött, részint kiszenvedett, egy pedig kitért útközben. A gályára eladott harminckettőnek a Theatéból Nápolyba később vitetett kettőnek a szabadulása érdekében a Welcz testvérpár, meg Zaffius Miklós velencei német ref. lelkész és orvos minden követ megmozgatott. A prot. államokhoz intézett felhívás nem is maradt hatástalan. A szász választófejedelem is próbált érdekükben tenni, de végre Hollandia utasítására De Ruyter Mihály tengerész 1676. febr. 11-én megszabadította a derék hitvallókat, csakhogy ekkor már csupán huszonöt volt közülük életben. Ezek aztán pár prot. országot rendre meglá-

toogatván, lassanként hazatértek, hogy ismét folytassák hivatalukat. Ugyancsak gályarabságra voltak szárván azok is, akik valamivel később Buccariba szállítottak, húszan. Ezek közül kettő hamar kiváltatott, tíz áttért, három pedig meghalt. A többi ötöt sikerült a szász választófejedelemnek kiszabadíttatnia 1676. máj. 2-án. A gályarabok emlékét szoborral is megörökítették Debrecenben.

Irodalom: Borsos István: A pozsonyi rendkívüli törvényszék és a gályarabok története (1893.), Marton Sándor: A gályarabok története (1894.), Ballagi Aladár: Gályarabok a 17. században (Akadémiai Értesítő, 1892.), Thury Etele: Gályarabjaink megszabadítása (Prot. Szle, 1909.), *Uő:* Adatok a magyar prot. gályarab-lelkészek történetéhez (1912.), Tóth Endre: A gályarabság története (1926.), Balogh Elemér: A velencei Fondaco dei Tedeschi és a gályarabok (Theol. Szaklap, 1903.), Antalfi János: Beiträge zur Geschichte der von Admiral Ruyter von den neapolitanischen Galeeren befreiten, in Zürich aufgenommenen ungarischen Geistlichen (Sp. Füz. 1863.), Harsányi István: A gályarabok és a sárospataki főiskola (1926.), Sprenger van Eyk: De martelaars der prot. kerken in Hongarije in de 17.-de eeuw (1845.).

Gamauf Teofil (Kőszeg, 1772. jan. 13. – Sopron, 1841. febr. 14.) ev. lelkész. Kőszegen kezdte tanulását. Ezt Sopronban folytatta 1786–92-ben, amikor külföldre ment s ez évben a göttingeni egyetemnek lett hallgatója. Miután négy évet töltött itt, visszatért s 1797-ben Bécsbe került másodlelkésznek. 1798 tavaszán aztán gálósi, 1803 őszén soproni lelkész lett. 1810-ben *→esperessé* választotta a *→felsősoproni egyházmegye*. – Nagyban foglalkozott természettudományokkal, de történelemmel is. Egyházi érdekű művei azok a prédikációk, melyeket I. Ferenc emlékére (1835.) és Szontagh Mihály temetésén (1836.) tartott, úgyszintén *→Beythe* Istvánról szóló életrajza (Stäudlin és Tzschirner: Archiv für alte und neue Kirchengeschichte IV. k. III. darab 548–627. 1., 1820.) és azok a magyar egyháztörténelemre vonatkozó cikkek, melyeket az Ersch és Gruber „Allgemeine Encyklopaedie”-je számára írt. Kéziratban maradt „Ausführliche Geschichte der ev. Kirche in Oedenburg” c. terjedelmes munkája, mely fenn is maradván, felhasználásával dolgozta ki *→Payr* hasonló tárgyú könyvét. Úgyszintén az ő nyomán írta *→Kolbenheyer Móric* Sopronnal kapcsolatos egyháztörténelmi dolgozatait. II. és III. kiadásban közre bocsátotta a G. Sámuel-től szerkesztett „Gesangbuch”-ot és a hozzá függetlenül adott „Gebete...”-t.

Garammelléki ref. egyházmegye, a *→barsinak* 1625-ben előforduló neve.

Garda József (Nagyfülpös, 1833. febr. 27. – Nagyenyed, 1899. máj. 31.) ref. tanár. Tanult Tekében s 1844-től 1854-ig Marosvásárhelyen, közben részt véve a szabadságharcban is. A teológiát Kolozsvárt végezte, hol azután *→köztanítóságot* is viselt. 1857-ben külföldre ment s ez évi okt. 23-ától a marburgi, azután a giesseni, heidelbergi, göttingeni, berlini, 1859. máj. 7-től a baseli egyetemen folytatta tanulmányait. Még ebben az évben segédtanár lett a nagyenyedi gimnáziumban, míg 1862-ben ugyanoda a *→teol. akadémia* tanárának választatott meg. 1895-ben nyugalmába lépett. – *Művei:* Görög régiségtan. (Kolozsvár, 1862.) Katechetika... (Uo. 1865.) Lelkipásztori gondviselés. (Uo. 1867.) Emlébeszéd gr. Mikó Imre felett (Nagyenyedi értesítő, 1877.). Kisebb dolgozatai az *→Erdélyi Prot. Közlönyben* jelentek meg. – Veje volt *→Bodola Sámuelnek*.

Irodalom: Fogarasi Albert: G. J. emlékezete (1900.).

Garzó Gyula (Kecskemét, 1839. máj. 23. – ?Gyoma, 1908. aug. 14.) ref. lelkész. Kecskeméten kezdte tanulmányait. A gimnáziumot Nagyörösön és Sopronban végezte, a teológiát Sopronban és Pesten hallgatta, majd nevelősködés után 1861 decemberében losonci *→káplán* és segédtanár, 1863 áprilisában nagymarosi helyettes lelkész, négy hónap múlva pesti káplán, ez év végén gyönki tanár, 1871-ben gyomai lelkész lett. A *→budapesti első zsinatnak* pót-, a másodiknak rendes tagja volt. – Magvas cikkei jelentek meg az egyházi lapokban, beszédei egyes folyóiratokban. Szerkesztette a Gyakorlati Bibliamagyarázatokat (1881–1897.), melybe a Királyok I. könyvét, a Prédikátor könyvét, Abdiás és Haggeus próféciáit, a Cselekedetek könyvét, és Júdás levelét maga dolgozta ki. Egyéb egyházi érdekű dolgozatai: Emlékirat a gyomai ref. templomtér ügyében (Név n.). (Békéscsaba, 1879.) Péter és Pál földművesek beszélgetése a nazarénusok szerencsétlen tévelygéseivel (Álnévvél, Uo. 1880.) A nazarénismussal vívott gyomai harc (P. E. I. L, 1882.). Felelete Kovács István... röpiratára (A halotthamvasztás ellen), (Mezőtúr, 1894.) – továbbá ama prédikációi és agendái, melyeket a makói, szegedi, nagybecskereki, gyulavári és nagyikindai templomok, meg az irsai ev. egyház orgonája felavatásán, valamint Szabó János síremlék-leleplezési ünnepélyén tartott.

Irodalom: Dombi Lajos: G. Gy. emlékezete (1912.).

Gáspár János (Torockószentgyörgy, 1816. okt. 27. – Nagyenyed, 1892. márc. 6.) ref. vallású tanfelügyelő. 1827-től Nagyenyeden tanult s

1835-ben lépett a *→togatusok* sorába. Külföldre menvén, 1841-től három évig pedagógiát tanulmányozott a berlini egyetemen. Hazatérte után nevelőséget folytatott Kolozsvárt, ahonnan tanítványával együtt 1855-ben ismét Berlinbe ment. Egy év múlva visszatért képezdei igazgatónak Kolozsvárra, honnan 1858-ban intézetével együtt Nagyenyedre távozott. 1869-ben tanfelügyelőnek nevezetett ki ugyanoda. – Tagja volt a *→debreceni zsinatnak* s *→főgondnoka* a nagyenyedi egyháznak; az *→egyházkerület* életében is részt vett, egyebek közt egy gimnáziumi szervezeti javaslat készítésével (1861.). Egy időben általánosan használt népiskolai olvasókönyvei megörökítették nevét. – Apósa volt *→Lőte Lajosnak*.

Gassitius György (Berzevice, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Honi tanulása után a külföldet is fölkereste s 1675. júl. 29-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Itt 1676. ápr. 27-én magisteri címet szerzett, de még 1683-ban is Wittenbergben tartózkodott. Hogy mi lett vele később, nem tudjuk. – *Egyházi művei*: *Clypeus veritatis, seu: Vindiciae narrationis historicae captivitatis papisticae...* M. Georgii Lani... observationibus theologico-politico-historico-criticis cujusdam anonymi oppositae, quibus insertus est Helleborus subscriptionistarum incerti autoris... (*→Mazarius Kristóffal*, *→Sextius János* és *→Burius János* ellen), (Wittenberg), 1677. – Üdvözlő verseket írt Lucius János Andrásához (1677.), Pilarik Ézsaiásához (1677. három ízben, 1679., 1680.), Pilarik Gáborhoz (1677.), Mazarius Kristóffhoz (1675., 1676., 1677.), *→Klesch Dániel*hez (1675., 1676.), *→Láni György*hez (1676. két ízben), *→Simonides János*hoz (1676., 1679.), Nicletius Sámuelhez, Leporini Miklóshoz és Zedeni Istvánhoz együtt (1677.), Liffmann Mihályhoz (1677.), Majer Jánoshoz (1677.), Dubovszki Mártonhoz (1677.), Kunadi Andrásához (1677.), *→Pilarik András*hoz (1677.), Pilarik Jeremiásához (1677. két ízben, 1679., 1683.), Mazarius Dánielhez (1677.), *→Kassai Lajos*hoz (1678.), Michaelis Pálhoz (1678.), *→Masnicius Tóbiás*hoz (1679.), Hahnwaldt Jeremiásához (1680.), Pilarik Jeremiásához és Zechmeister Anna Borbálához (1680.), Kassai Michaelis Györgyhez (1681.), gyászverset a Pilarik Istvánné Paar Eufrozina (1675.), Christophori Anna Krisztina (1675.) és *→Sartorius András* (1680.) halálára. – A magisterré avatásakor hozzá írt üdvözlő versek három külön füzetet töltenek meg.

Gaudii György (Nagyugróc, ? – ?, ?) ev. lelkész. Selmecebányán végzett hazai tanulása után külföldre ment s 1648 tavaszán az odera-frankfurti, mindjárt azután, máj. 23-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazájába 1652 után visszatérve, előbb Bozókön, 1657 tavaszától Selmecebányán volt tanító, míg 1659–62-ben Vitkó-

con, ettől fogva ismeretlen helyen, 1665-től Derencsen lelkészkedett. – *Műve*: *Pentascuestionum ethicarum*. (Wittenberg, 1652.) – Üdvözlő verset írt Perack Bálinthoz (1651.).

Gaudy (H.) László (Hosszúfalu, 1895. máj. 16. – *Bp. 1976. ápr. 24.) ev. tanár. A teológiát Pozsonyban végezte, honnan Halléba ment tanulmányai folytatására. Azután hitoktató lett Budapesten, majd vallásitanítási igazgató. Ez állásából való nyugdíjazása után a pesti egyházközség igazgató lelkésze, 1953-ban egyetemes egyházi könyvtáros lett. 1929-ben teol. doktorságot szerzett Debrecenben. Tagja volt a *→budapesti harmadik zsinatnak*. – *Művei*: Ifjúsági *→énekeskönyv*. (Bp., 1925., III. kiad. 1936.) A lutheri egyház tanrendszere (Elert után ford.). (Uo. 1927.) A keresztyénség a mai szellemi életben (Tankönyv). (Uo. 1927.) A keresztyénség megalapításának története (Tankönyv). (Uo. 1928.) A bibliai történetek tanításának valláspedagógiai módszertana. (Debrecen, 1929.) A gyakorlati theologia vázlatja. (Bp., 1930.) Ifjúsági istentisztelet. (Uo. 1933.) Házassági káté ev. hívek számára. (Uo. 1936.)

Gazsur Mátyás (Mosóc. 1588. ? ?) ev. tanár. Tanulmányai befejeztével *→rektor* lett Necpálon. Innen valamikor 1615 után nevelőnek vitte el Illavára br. Osztrosich István a fia mellé. E hivatásának betöltése után familiarisa lett a családnak. 1656-ban még életben volt. – *Művei*: *Pia simul et exquisita...* meditatio (Vers.). (Trencsén, 1651.) *Lacrymae super...* obitum... Pauli Ostrozith... (Uo. 1652.) *Mnema funerum...* Zachariae Kalinkii... (Uo. 1656.) – Üdvözlő verseket írt Osztrosich Pálhoz és Újfalusi Évához (1649.), meg *→Kalinka Zakariás*hoz és Marsovszky Ilonához (1655.), gyászverset pedig még a Kalinka Joachimné Corvinus Zsuzsanna halálára (1655.).

Gecse Dániel „emberszereteti intézete” 1829-ben vette kezdetét. Alapítója G. D. orvos volt, ki 1768. márc. 7. sz. Cigányiban, mh. 1824. máj. 23. Marosvásárhelyen, ahol 1800-tól lakott volt. – Intézete első alapjául 1820-ban 2000 rhénes forintot tett le a marosvásárhelyi kollégiumnál, ehhez végrendeletében még 6000-et csatolt s anyja halála esetére egész vagyonát. Terve szerint a tőke 1920-ig szaporodott volna s addig körülbelül egymillió forintra nőtt volna. Ekkor egyik fele az *→erdélyi ref egyházkerületek*, másik fele a magyar kormánynak jut kezelése alá; az évi kamatok felét amaz a marosvásárhelyi kollégiumnak, emez Marosvásárhely városának adja át, de az összes kamatok jótékony és közhasznú célokat szolgálnak. Az első világháború az egész tervet halomra döntötte.

Irodalom: Antal János: Néhai orvos G. D. életrajza (1840.), Az „intézet” története (Prot. Közlöny, 1895.).

Geduly Henrik (Bécs, 1866. okt. 24. – Nyíregyháza, 1937. febr. 18.) ev. püspök. A gimnáziumot Losoncon és Selmecbányán járta. Miután Pozsonyban elvégezte a teológiát, 1889-től Zólyomban, 1891-től pedig Nyíregyházán →*káplánkodott*. Itt 1896-ban lelkészi állást foglalt el. A →*tiszai egyházkerület* 1906-ban főjegyzővé, 1911-ben püspökké választotta, s mint ilyen, ez évben választmányi tagja lett a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*, 1929-ben pedig díszdoktora a pécs-soproni hittudományi karnak. – Irodalmi téren főleg szerkesztéssel foglalkozott, mint az „Ev. homiletikai folyóirat” (1903–4.) és az Ev. Órálló (1907–11.) felelős szerkesztője. – *Művei*: Nyíregyháza az ezredik évben. (Nyíregyháza, 1896.) Emlékbeszéd a magyar nemzet... ezredéves évfordulóján. (Uo. 1896.) Luther és Zwingli. A szentírás ismerete. Az ev. hit foglalata (Konfirmációra) (Uo. 1900., V. kiad. 1919.) Ima 1905. okt. 6. (Uo. 1905.) A gyámintézet műve: vétés és aratás. (Miskolc, 1905.) Ami nekünk fáj. (Budapest, 1906.) Alkalmi beszéd Kubinyi Albert felügyelői működése 50. évfordulóján. (Eperjes, 1907.) Háború és vallás. (Uo. 1915.) A lélek beszéde. (Nagybánya, 1917.) Ungarns evangelisk kristenhet och Kyrkens enhet (→*Révész Imrével*). (Stockholm-Upsala, 1919.) – továbbá püspöki minőségében tartott alkalmi beszédei és Busbak Ádám felett tartott gyászbeszédei (1899.).

Geduly Lajos (Nyitraszerdahely, 1815. márc. 17. – Pozsony, 1890. jan. 29.) ev. püspök, az előbbinek nagybátyja. Tanult 1821-től Abelován, 1822-től Losonctamásiban, 1823-tól Losoncon, 1825-től Osgyánban, 1826-tól Selmecbányán. A bölcsészetteol. tanfolyamot Pozsonyban 1834-ben végezte. Miután egy évig nevelősködött, egy évig Losoncon tanítóskodott, két évet (1836–38.) pedig a bécsi teol. intézetben töltött, 1838-ban sziklasi, 1839-ben martonházai, 1850-ben besztercebányai, 1858 legelején pozsonyi lelkész lett. 1855-től 1857 végéig →*esperese* volt a →*zólyomi egyházmegyé*nek, 1861-ben pedig püspökkévé választott a →*dunáninnyi egyházkerület*nek. Országgyűlési képviselőséget is viselt 1865–68-ban. A bécsi teol. fakultás 1883-ban díszdoktorrá tette. – *Művei*: Az ev. egyházfelújítási hivatás szépségei (Prédikáció). (Rozsnyó, 1845.) Rede bei dem feierlichen Dankgottesdienste für die glückliche Errettung... Franz Joseph... aus Mörderhand... (Besztercebánya, 1853.) Szlovák prédikáció iskoláügyben. (Pest, 1857.) Luther und Melancthon... (Prédikáció). (Pozsony, 1860.) A magyar ev. egyház gazdag szegénysége (Prédikáció gyámintézeti gyűléskor). (Pest. 1861.) Az 1862. évi egyetemes gyűlésen tartott beszéde (szlovákul). (Pozsony, 1862.) Erinnerung an das...

hundertjährige Jubelfest der ev. deutschen Kirche in Pressburg (Prédikáció). (Uo. 1876.) Predigt am Reformationsfeste 1881. zugleich zur Erinnerung an das... Toleranzedict... (Pest, 1881.) – Továbbá a Széchenyi István gróf emlékére (1860., magyarul és németül), valamint a Szeberényi János temetésén (1857., szlovákul) tartott prédikációi.

Gejza (Gejzanovics) József (Kolozsvar, ? – Kolozsvar, 1782. jan. 1.) unit. lelkész. Kolozsvar tanult, 1768 őszétől 1769 tavaszáig →*seniori* tisztelet viselvé. Miután ettől fogva Tordán →*rektor*, 1772 áprilisától Torockón lelkész volt, 1781 májusától Kolozsvar lelkészkedett, s ez utóbbi helyen egyúttal a bibliai nyelveket is tanította. – *Művei*: Eleven temetség... (Gyászbeszéd Filep Erzsébet felett). (Kolozsvar, 1767.) Halottak ünnepe hamvas szombat... (Gyászbeszéd Dési Judit felett). (Uo. 1770., II. kiad. Pozsony, 1785.) Szerkesztett egy halotti →*énekeskönyvet*, melybe saját szerzeményeiből is vett fel, s hasonlóképpen vannak énekei a közönséges énekeskönyvben is. Magyarra fordította →*Derzsi Gergely István* „Diacrisis” c. munkáját „Munkácska, mely az Istenről és az isteni dolgokról értekezik és magában foglalja az erdélyi négy bevett vallások főbb cikkeleit” (1764.) c. alatt, de kéziratban maradt, miként egy kötet prédikációja is.

Geleji Katona István (Gelej, 1589. – Gyulafehérvár, 1649. dec. 12.) ref. püspök. Gelejen született (nem Eger, hanem Mezőkeresztes mellett!). Hétéves korában elrabolták kóborló tatárok, akiknél anyja egy hónap múlva találta meg s úgy váltotta ki. Tanult Monokon, Abaujszántón, Göncön, Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon, hol 1613-ban →*seniori* tisztelet viselt. Miután →*rektor* volt Beregszászon, külföldre ment és 1615. nov. 6-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába 1617-ben, rektor lett Gyulafehérvárra, ahonnan 1619 tavaszán újból Heidelbergbe küldte Bethlen Gábor fejedelem, és pedig mint unokaöccsének, B. Istvánnak egyik nevelőjét. 1620 őszén jöttek haza s ő nevelőségét mindaddig folytatta, míg 1621 novemberében udvari papja lett a fejedelemnek. Az maradt a Rákóczy Györgyök alatt is, közben 1633-ban egyúttal a →*gyulafehérvári egyházmegyé*nek →*esperesévé* s ez évi jún. 6-án erdélyi püspökké is megválasztatván. – Püspöki működése korszakalkotó volt, amennyiben a ref. egyháznak a többi felekezetekkel szemben való kiváló állása az ő idejében szilárdult meg. Az anyaszentegyház vagyonát oly sikeresen kezelte, hogy 75.000 tallerra emelkedett haláláig. A Duraeustól tervezett prot. unióról 1634-ben az ő elnöklete alatt állapított meg az erdélyi reformátusok kimerítő véleménye s aláírásában is megjegyezte, hogy barátja az evangélikusokkal való egyesülésnek. Nagy buz-

galommal és eredménnyel harcolt az unitáriusok és a szombatosok ellen; püspöksége idejében jött létre a →*dési complanatio*. Kiváló eréllyel lépett fel a puritánus mozgalommal szemben, melynek elnyomására úgy irodalmi téren, mint az elnöklete alatt összeült →*szatmárnémeti nemzeti zsinaton* hathatósan törekedett. Ennek a zsinatnak a megbízásából szerkesztette az aztán róla nevezett kánonokat, melyek azóta a tiszántúli és erdélyi, majd a dunamelléki, sőt egy részükben az összes egyházkerületekben állandóan érvényben voltak egészen a →*debreceni zsinatig*, mely akkor készített törvényeibe is átvette nem egy intézkedésüket. Az „Öreg Graduál”, mely 1636-ban jelent meg a fejedelem költségén, elsősorban szintén neki köszönheti létét, amennyiben nemcsak munkába vétele történt az ő buzdítására, hanem elkészítésében is részt vett kezdettől fogva, sőt a →*Keserüi Dajka János* halála után egymaga dolgozott rajta. Általában véve nagyszabású írói munkálkodást folytatott. – *Művei*, melyek nemcsak teológiai, hanem részben magyar nyelvészeti szempontból is különös fontosságúak, a már említettekén kívül a következők: Két latin gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett, (1622.) (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” II. részében.) (Gyulafehérvár, 1624.) Praeconium evangelicum (2 k.). (Uo. 1638–40.) Titkok titka. (Uo. 1645.) Magyar grammatikácska. (Uo. 1645.) Válság titka (3 k.). (Uo. 1645–49.) – Respondens volt a „De sacramentis in genere” (1615.), „De certitudine fidei” (1616.), „De fide et justificatione” (1616), „De justificatione hominis peccatoris coram Deo” (1617.), tartott vitákon. – Üdvözlő verset írt Békési P. Andrásához (1616.), Gyulafehérvári Jánoshoz (1617.) →*Jászberényi Mátyás*hoz (1617.), →*Bojthi Veres Gáspár*hoz (1617.) és Keresztúri Pálhoz (1637.). Kéziratban is maradtak művei. –

Testvérének, **Geleji Gáspár** borsod-gömörkishonti esperesnek veje volt →*Tolnai Dali János*.

Irodalom: Ötvös Ágoston: G. K. I. élete és levelei I. Rákóczy Györgyhöz (Új Magyar Múzeum, 1859. I.), Imre Sándor: G. K. I. főleg mint nyelvész (1869.), Brassay Károly: G. K. I. élete és munkái (Hajdúnánási értesítő, 1902. és 1903.), Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak... (1911.), Gál Lajos: G. K. I. mint ígéhirdető (1939.), Nagy Géza: G. K. I. személyisége levelei alapján (Erdélyi Múzeum, 1940.). Könyveinek lajstromát közölte Koncz József (MKSz, 1899.).

Geleji-kánonok, a →*Geleji Katona István* által szerkesztett kánonoskönyv, mely száz cikkből áll. Sok kiadása közül az első 1649-ből való; magyar fordításban közrebocsátotta →*Fábián József* (Lp.-i Tárház IV.), újabban →*Kiss Áron* (1875.).

Generalis dékán, az erdélyi szász egyház →*medgyesi káptalanának* →*dékánja*, akit még a római katolicizmushoz tartozásuk idején a két →*egyházmegyébe*, ti. az esztergomiba és gyulafehérváriba való elkülönítettségük ellensúlyozására a nemzetükbeli papság egységének jelképéül mintegy legfőbb vezetőjükké tették a szászok. Ebben a minőségében azután a fejedelmek is elfogadták, még amikor saját püspökük is volt már. A cím nagyon sokáig fennmaradt, s ennek alapján a medgyesi káptalant generalis káptalannak nevezték.

Irodalom: Teutsch Gy. D.: Der Generaldechant der siebenbürgisch-sächsischen Kirche (1886.).

Generalis konvent néven ismeretes a magyarországi ref. egyháznak az 1821–22. évben tartott egyetemes gyűlése, mely a →*debreceni alkotmányozó zsinat* előtti időben a máskülönben gyakori →*konventek* közül az egyetlen határozatképes volt és amelynek végzései kötelező erővel bírtak, minél fogva általában átmentek a gyakorlatba is. Határozatképessége onnan eredt, hogy királyi rendelet alapján ült össze némely eléje utalt, a →*tiszántúli egyházkerületben* fölmerült vizályos ügy elintézésére, határozatait pedig aztán megerősítette a király. Három ülészakban végezte tárgyalásait, mégpedig az 1821. márc. 18–24. napjain Pesten, ugyanez évi okt. 1–4. napjain Debrecenben és az 1822. febr. 20–22. napjain ismét Pesten tartott ülészakokban. A konvent, melynek elnöki tisztét →*Vay József* tiszáninenni, a harmadik ülészakban gr. Ráday Pál dunamelléki →*főgondnok* töltötte be, eligazítván a hozzá utalt ügyeket, még a következő intézkedéseket tette: a szilágysági egyházakat Erdélynek engedte át – az egyházak szavazataira nézve kimondta, hogy annyit számítsanak, ahány lelkésük van -, a tiszántúli egyházmegegyeket az 1818-ban tervezett beosztás némi módosításával újra beosztotta a változott viszonyokhoz képest s életbe léptette a budai kánonoknak több rendelkezését. Jegyzőkönyvét közölte Révész Figyelmezője (1875.).

Irodalom: Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Generalis notarius vagy **scriba**, a mai egyházkerületi főjegyzői hivatalnak eredetét tevő tisztség, mely már a 17. században életbe lépett némely magyar ref. kerületben, úgyszintén az unitáriusoknál is. Hatásköre azonban csak később alakult pontosan. Mindig csak egy éspedig lelkészi jellegű egyénnel volt betöltve, aki a püspöknek bárminemű akadályoztatása esetén helyetteseként szerepelt. Az evangélikusoknál is megvolt, csak hogy ott nem szerepelt ezen a néven s a hatásköre is kisebb volt.

Generalis synodus (= közzsinat), az →*egyházkerületek* gyűléseinek régi neve.

Genersich János (Késmárk, 1761. aug. 15. – Bécs, 1823. máj. 18.) ev. tanár. Késmárkon tanult egy ideig. Azután magyarul megtanulni Debrecenbe, szlovákul megtanulni Felsősjóra ment. Majd újra szülővárosában folytatta iskoláit, egyévi pozsonyi időzése után pedig 1782 tavaszától negyedfél évig a jenai egyetemnek volt hallgatója. 1785 őszén hazatérve, neveléssel foglalkozott, míg 1788-ban Késmárkra választották gimn. tanárnak. 1821-ben a bécsi teol. intézethez neveztetett ki az egyháztörténet és egyházjog tanszékére. – Sokoldalú írói munkásságának a termékeiből egyházi térre tartoznak: Über die jetzige Verfassung der prot. Schulanstalten in Ungarn (Név n.). (Bécs, 1803.) Zwei Predigten über Tod und Unsterblichkeit. (Löcse, 1806.) Zwei Gelegenheitsreden bei verschiedenen Veranlassungen gehalten. (Uo. 1808.) Kurze Rede bei Gelegenheit der Beerdigung des... Herrn Daniel Cerva. (Uo. 1808.) Götterlehre. (Bécs, 1811.) Reden über vorzüglich wichtige Gegenstände der Religion... (Pest, 1817.) Reden zur Weckung der Andacht. (Lipcse, 1820.) Trostsworte am Grabe der Frau... v. Cerva... (Pozsony, 1820.) Eusebios. Für Freunde der Religion (2 k.). (Brünn, 1824.)

Irodalom: Szelényi Ödön: G. J. egy szepesi pedagógus I. Ferenc korából (1914.).

Genersich Keresztély (Késmárk, 1759. jan. 4. – Késmárk, 1825. márc. 9.) ev. lelkész, az előbbinek bátyja. Késmárkon kezdte tanulását. Ezt Debrecenben folytatta, hol 1775 márciusában iratkozott be a felsőbb tanulók közé. Tanult még Felsősjón és ismét Késmárkon, majd Pozsonyban. Azután külföldre ment s 1778 tavaszától a jenai, 1779-től a göttingeni, végül az utrechti egyetemen gyarapította ismereteit. 1784-ben visszatérve, Sajógömörön, 1786-ban Késmárkon lett tanár. Itt 1789 elején lelkészi állást foglalt el, de amellet a lyceumban is adott elő. – *Művei:* Theologia pastoralis. (Löcse, 1790.) Predigt am Dankfeste... auf Veranlassung der letzten Siege in Italien. (Uo. 1799.) Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmárk... (2 k., II. 70–334. I. „Kirchengeschichte”) (I. k. Kassa, 1804. II. k. Löcse, 1804.) Német beszéd Szontagh Sámuel püspöki beiktatásakor. (Löcse, 1808.) Über das selige Hinscheiden eines rechtschaffenen Religionslehrers (Cerva Dániel felett). (Uo. 1808.)

Gera Konrád (Tangermünden, [Németo.], ? – Kisszeben, 1606.) ev. lelkész. A Nagyörön 1588-ban alapított iskolának első →*rektora* volt, s ide mint magister jött Strassburgból. 1595 közepe táján Bártfára ment rektornak és →*prédikátornak*, 1597 nyaratól pedig káposztafalvi,

1600-tól kisszebeni lelkész volt. – *Művei* a helvét irányú →*Pilcius Gáspár* elleni vitairatok: Brevis refutatio calvinianae epistolae missae a Casparo Pilcio. (Bártfa, 1598.) Brevis responsio ad hymnos quosdam Caspari Pilcii et ad praefationem iisdem praefixam. (Uo. 1598. vagy 1599.) – Apósa volt →*Láni Illésnek*.

Irodalom: Ráth György: Pilcz Gáspár és ellenfelei (1893.).

Gerberus Gergely (Lichtenstein [Szász o.], ? – ?, ?) ev. lelkész. 1617-ben került Magyarországra. Itt először pörgölényi, 1620-tól szentilonai lelkész volt. Innen 1634-ben hite miatt elűzetve, Pozsonyban tartózkodott, míg 1635-ben Szentgyörgyre hívták papnak, ahonnan 1643-ban távozott. Ekkor írta és adta ki következő művét: Valetpredigt... (Trencsén, 1643.)

Gerendi János (? , ? – ?, ?) erdélyi főnemes, a szombatosság első tekintélyes pártfogója. Aranyosgerenden élt, ahol az antitrinitarizmusnak több bajnoka talált állást, illetőleg menedéket. Közöttük volt a költő →*Bogáthi* is, akivel bizonyára kölcsönösen hatást gyakoroltak egymásra a szombatos elvek tekintetében. A róla először „gerendistáknak” is emlegetett követői ellen 1595-ben hozott törvény őt már nem találta Erdélyben, mivel 1594-ben, midőn kincstárnoka volt az országnak s főispánja Torda vármegyének, minden vagyonától megfosztotta és számkivetette Báthory Zsigmond.

Gerengel Simon (? , ? – Sopron, 1571. febr.) ev. lelkész, alsóausztriai származású, Burgbernheimből 1565 őszén jött lelkésznek Sopronba, ahonnan házasodott volt. Ő szilárdította meg és rendezte be a prot. egyházi életet e jelentékeny városban. Gyakorlati irányú könyvei századokon át használatban voltak és irányt adtak, elsősorban agendája, amely német helyeken is elterjedt. – *Művei:* Eine christliche Predigt über die Historie von der Verklärung Christi (1565. febr. 11-én tartott soproni próbaprédikációja). (Rothenburg, 1565.) Summa der christlichen Kinderlehre nebst den Fragen Luthers... (Regensburg, 1569.) (Számatalan kiadást ért 1779-ig, magyar fordításban először Halle, 1715.) Német imák és énekek (Kátéjához csatolva).

Irodalom: Payr Sándortól életrajza (1913. évi Luthernaptár), *Uő.*: A soproni ev. egyházköztség története (I. k. 1917.).

Géresi Kálmán (Visk, 1841. dec. 25. – Debrecen, 1921. jan. 23.) ref. vallású főigazgató. Tanult Debrecenben és a teol. tanfolyamból az utolsó másfél évet Pesten. 1863-tól segédtanár volt a pesti ref. gimnáziumban, 1868-tól nevelősködött, s 1869–73-ban bölcsészeti tudományokat hallgatott a pesti egyetemen. Miután 1873 őszétől hét hónapig történeti kutatásokat végzett Oroszországban, 1874 őszén a kollégiumi könyv-

tár igazgatójának s a magyar irodalom tanárának választatott Debrecenbe. 1896-ban tankerületi főigazgatóvá nevezetett ki s mint ilyen, 1918-ban lépett nyugalomba. Sokáig elnöke volt a tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesületnek s a →*tiszántúli egyházkerület*ben 1903-tól tanácsbírói tiszteletet töltött be. – Idevágó dolgozatai: A ref. tanügy, különösen a debreceni főiskola legrégebb történetéből (Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület 1880-i évkönyve). Debrecen irodalomtörténetének rövid átnézete (A Zelizy-féle „Debrecen egyetemes leírása”-ban, 1882.). A debreceni kollégium külső történetének vázlatja 1848-ig: Iskolai élet 1848 előtt; A főkönyvtár története (Mindhárom „A gimnázium története a debreceni ev. ref. kollégiumban” c. kiadványban, 1895.). Egyik társszerkesztője volt 1881-től 1886-ig a →*Debreceni Prot. Lap*nak.

Gergely Antal (Dunavecse, 1869. nov. 10. – Mezőtúr, 1912. febr. 11.) ref. lelkész. Dunavecse-n kezdett tanulni. A gimnáziumot Budapesten 1881–89-ben végezte s utána egyéves önkéntes volt Bécsben. Miután teológiát 1890–94-ben Budapesten hallgatott, az 1894–95. tanévet a bécsi teol. fakultáson töltötte. →*Káplán*kodás után 1897 elején gyűjtőfogházi lelkésszé nevezetett ki Budapestre, 1901 májusától pedig mezőtúri lelkész volt. – Hírneves szónok lévén, a →*Kálvineum* érdekében országsszerte hallatta szavát, s ezzel nagyban közreműködött annak hamarosan felállításán. Itt-ott megjelent dolgozatai egybegyűjtve „Írott munkái” c. alatt (1912.) láttak napvilágot. Lefordította Witz „Az ötödik evangélium” c. művét (P. E. I. L. 1895.).

Irodalom: Gergely Antal emlékfüzete (1912.), melyben szintén közölve van egypár dolgozata, *Szakács* Albert: G. A. (Mezőtúri értesítő, 1912.).

Gergely György (Szatmárnémeti, 1875. dec. 14. – Kecskemét, 1928. febr. 10.) ref. tanár. Az elemi iskolát Szamoskrassón, a gimnáziumot 1885-től Szatmárnémetiben, 1887-től Nagybányán végezte. 1893-tól jogot hallgatott egy-egy évig Budapesten, Debrecenben, Kolozsvárt és újból Budapesten, 1897-től bölcsészettét Kolozsvárt, míg 1899-ben bírói pályára lépett, de már 1900-ban ideiglenes helyettes jogtanár lett Máramaroszigeten, hol, miután 1902 februárjában jogdoktorságot szerzett, rendes tanárnak lépett elő. Intézete 1921-ben Hódmezővásárhelyre költözvén, ő is vele jött, 1924-ben pedig annak megszűnésével a kecskeméti jogakadémián kapott tanszéket. – Dolgozatai közül cikkeken kívül egyházi érdekűek: A felekezeti verseny a hazai oktatásügy terén. (Debrecen, 1908.) Ne feledkezzünk meg Zwingliről. (Máramarosziget, 1912.) Életképes-e a máramaroszigeti jogakadémia? (Uo. 1912.) A máramaroszigeti ref. jogakadé-

mia múltja. (Uo. 1915.) Tudomány és vallás. (Hódmezővásárhely, 1922.) Emlékezés Ferenc Józsefre és az ő egyházi politikájára. (Kecskemét, 1927.) Az 1848. XX. tc. előzményei és végrehajtása és a prot. iskolapolitika (Uo. 1927.) – Veje volt *Szabó (Bágyoni) Sámuel*nek, unokaöccse →*György Aladár*nak.

Irodalom: Zilahi: G. Gy. emlékezete (1927.)

Gergely Károly (Halmi, 1837. jan. 8. – Nagybánya, 1899. aug. 17.) ref. lelkész, az előbbinek atyja. Tanult Fertőszalmáson, Sárospatakon 1856-tól, Szatmáron, hol 1862-ben a róm. katolikusoknál végezte a gimnáziumot, majd Debrecenben, hol 1868-ig a bölcsészeti, jogi és teol. tanfolyamok hallgatója volt. 1870-ben lelkésznek választott Tivadarfalvára, 1873-ban tanárnak Szatmárra, 1877-ben Debrecenbe, 1881-ben lelkésznek Szamoskrassóra, 1887-ben Nagybányára. – Többoldalú írói működést folytatott. Egyházi érdekű cikkei nagy számmal jelentek meg az egyházi lapokban. – *Művei:* Egyházi beszédek ünnepkövetek számára (Gönczi K. és Rácz K. társaságában). (Debrecen, 1869.) A gimn. vallásnevelésről (Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület 1879-i évkönyve). A ker. egyház történelme (Elemi isk. tankönyv). (Debrecen, 1885. II. kiad. 1888.) Vallásosság és prot. érzület dolgában mit várhatunk a gimnáziumtól (Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület 1886-i évkönyve). Fél százados emlékiratok a vegyesházasságról. (Szatmár, 1892.) Ker. hittan (Gimn. tankönyv, Kovács Lajossal). (Debrecen, 1892.) Ker. erkölcsstan (Gimn. tankönyv, Kovács Lajossal). (Uo. 1892.) Ker. egyháztörténelem (Gimn. tankönyv, Kovács Lajossal). (Uo. 1892.) Harangszentelési emlékkönyv... (Nagybánya, 1893.) Összehasonlító vallásstan. (Uo. 1899.) – továbbá a Deák Ferenc emlékezete (1876.) tartott beszéde s millenniumi imája és prédikációja. – Sógora volt →*György Aladár*nak.

Irodalom: Kovács Lajos: Emlékezés G. K.-ra (Tiszántúli ref. tanáregyesület 1900-i évkönyve).

Gidófalvi János (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, itthon végzett tanulása után lelkész lett, s mint ilyen, 1717-től 1733-ig Újtordán működött. Már nem volt életben, amikor megjelent „A felséges Istennel a kegyes léleknek édes beszélgetései...” (Kolozsvár, 1744.) c. munkája.

Gidófalvi S. Balázs (Gidófalva, ? – ? , ?) ref. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment, hol 1632. máj. 7-től a franekeri, 1633 őszén a leideni egyetemen folytatta tanulmányait, de innen visszatért Franekerbe, s 1635-ben ott volt még. Hazájöve, 1636-ban Nagyváradon →*rektor*, csakhamar ezután Belényesen lelkész lett. 1643 elején Nagybányára ment másodpapnak, 1645-ben pedig Alsómisztótfalun foglalta el a lelkészi állást.

1642 elején „a világ végét pünkösztig terminálta”. – *Műve*: De sacrosancta et semper adoranda trinitate. Franeker, 1633. – Üdvözlő verset írt Vásárhelyi Jánoshoz (1635.).

Gilányi hagyaték, az erdélyi ref. egyház vagyónának 1679-től az első világháború végéig legtekintélyesebb része. Apafi fejedelem Anna néjének férje, Gilányi Gergely egész vagyonát egy öcsének hagyta azzal a feltétellel, hogy ha ez örökös nélkül halna el, az egyházra maradjon mindene. Az még nőtlen korában elhalván, Gilányiné ült belé a vagyonba, melynek mindössze egy töredékét volt hajlandó az egyháznak átengedni. → *Tófeus Mihály* püspök a fejedelem és tanácsurait előtt, másoknak is a jelenlétében 1679. jún. 19-én élesen kikelt az özvegy ellen, megfenyegetvén az egyházi megtorló intézkedések teljes alkalmazásával. Hallgatóira annyira hatott beszéde, hogy ráerőltették az özvegyet a javak kiadására. Ezeknek a birtokokon kívüli része aztán szegény egyházak és lelkészek segélyezésére fordított, a birtokok jövedelme pedig püspöki javadalomul szolgált majdnem harmadfélszáz esztendeig.

Irodalom: Bod Péter: Smirnai szent Polikarpus (1766.).

Glatz Jakab (Poprád, 1776. nov. 17. – Pozsony, 1831. szept. 25.) ev. lelkész. Tanult Késmárkon, Miskolcon, Pozsonyban. 1796-ban a jenai egyetemre iratkozott be, honnan a következő évben Schnepfenthalba, 1803-ban Bécsbe ment tanítónak. Itt 1805-ben lelkész, 1806-ban egyúttal főegyháztanácsos lett. Lelkészi hivataláról 1816-ban lemondván, 1824-ben Pozsonyba költözött s ott halt meg. – Nagy terjedelmű irodalmi munkásságot fejtett ki, elsősorban erkölcsnemesítő és teol. természetű művekkel. Az osztrák prot. egyházi élet fejlesztésére → *agendát* és → *énekeskönyveket* bocsátott közre. Magyar szempontból figyelmet érdemelnek következő művei: Wenige Worte über den Tod des... Johann Georg Stretschko... (Pozsony, 1795.) Ein Wort über Erziehung (Vers Sabel István és Fabry István tanárok neve napjára). (Uo. 1795.) Einige Züge aus dem Charakter Joh. Zach. Westers aus Kaysmark... (Schnepfenthal, 1798.) Freymüthige Bemerkungen eines Ungarns über sein Vaterland (Név n.). (Hely n. 1799.) Das rothe Buch (4 k.). (Altenburg, 1800–1801.) (Magyarra ford. → *Szívós Mihály*.) Die frohen Kinder... (Bécs, 1806.) (Magyarra ford. Szívós Mihály.) Die Kinderwelt in Bilden und Erzählungen. (Lipcse, 1809.) (Magyarra ford. Szívós Mihály.) Einige Züge aus dem Leben... Samuel Bredetzky. (Hely n. 1812.) Andachtsbuch für gebildete Familien... (Bécs, 1815.) (A VII. kiad. után magyarra ford. Pest, 1843.) Moralische Erzählungen für Mädchen (2 k.) (Bécs, 1816.) (Magyarra

ford. „Erényi atya” c. alatt Szívós Mihály, később más is.) Nachrichten über die Feier des dritten Jubelfestes der Reformation... (Uo. 1818.) (Magyarra ford. Márton József, 1818.)

Irodalom: Wenrich J. G.: Jacob G. (1834.).

Glatz (latinul: Calvinus) Mátyás (Dipse, ? – Riomfalva, 1573.) erdélyi szász reformátor. Szerzetes volt, majd 1541–42-ben Besztercén → *rektorkodott*. Ezután közhalmi plébános lett, de innen a reformációhoz hajlása miatt elűzték. Brassóban kapott → *prédikatori* állást, s itt hű segítőtárs volt → *Honterus*nak, aki igénybe vette közreműködését a „Reformatio ecclesiae Coronensis...” szerkesztésében is. Midőn Honterust az 1543. évi országgyűlés elé idézték, többedmagával ő jelent meg helyette, megvédeni mind azt, mind általában a reformációt. 1547-től Botfaluban, 1550-től Szászhermányban, 1556-tól Riomfalván lelkészkedett. Itt a → *medgyesi káptalan* több ízben megválasztotta → *dékánjának*, vagyis egyúttal → *generalis dékán*nak.

Gleichgross György Nándor (Pozsony, ?1668. – Pozsony, 1721. máj. 18.) ev. lelkész. Pozsonyban tanult. Külföldre menvén, 1687-ben az ágostai gimnáziumban, ez év őszétől a jenai, 1688. okt. 10-től a wittenbergi, 1690-ben a jenai egyetemen gyarapította ismereteit, de végül is a wittenbergin szerzett 1693. máj. 10-én magisterséget. 1694-től Pozsonyban segédlelkész, 1706-tól Szentgyörgyön, 1710-től Pozsonyban lelkész volt. – *Műve*: De Ebraeorum re militari (Deut. XX–XXI.). (Jena, 1690.) – Respondens volt Ágostában 1687-ben az Úr szentvedéséről való kérdések tárgyalásán.

Glosius János (Cserepes, ? – Aszód, 1728.) ev. lelkész. Tanult Ráhón, Eperjesen, Lőcsén, Késmárkon. Külföldre menvén, 1691. nov. 14-én a thorni gimnáziumba iratkozott be s 1693-ban még ott volt. Hazatérve, 1694-ben Baradnán, 1700-ban Rimabányán, 1704-ben Radványon lett lelkész. Innen 1710-ben elűzetvén, a következő évtől Tiszolcon, végül Aszódon működött. – *Műve*: A szüntelenül imádkozó keresztyén (Imakönyv szlovákul). (Hely n. 1727.) (Több kiadást ért.) Írt szlovákul énekeket is. – Respondens volt a „Definitio Dei Königiana” (1693.) tárgyában tartott vitán. – Néhány latin alkalmi verse is jelent meg.

Gnostius János (Szucsán, ? – ?, ?) ev. tanár. Nem tudunk róla többet, mint azt, hogy 1623-ban → *rektor* volt Varannón, hol „Brevis delineatio mortis pestiferae...” címmel gyászbeszédet tartott Nyáry Ferenc felett, mely aztán 1624-ben meg is jelent Bártfán.

Gogreff Mento (Lupfurt, [Németo.] ? – ?, ?) ev. lelkész. Tanult Jenában, hol magisteri címet szerzett. 1577 őszén került Magyarországra kassai plébánosnak. 1579 tavaszán pedig udvari

papja lett Rueber János felsőmagyarországi főkapitánynak. Ez állásaiban mint a merev lutherizmus vakbuzgó híve tette magát ismertté. 1583 táján vizsztatért Németországba, hol 1586-tól esperesi hivalt viselt Torgauban. – Művei: *Bekennniss und Lehre von wahrer wesentlicher Gegenwärtigkeit, Exhibition und Empfangung des Leibs und Bluts Christi im Abendmahl.* (Heinrichstadt, 1571. III. kiad. Bártfa, 1579.) *Simplex, pia, brevis et nuda explicatio... disceptationis Flacianae de peccato originis...* (Bártfa, 1580.)

Irodalom: Ráth György: Két kassai plébános a 16. században (1895.), Payr Sándor: Flacianus lelkészek Magyarországon (1916.).

Gombási István (Marosvásárhelyi) (Marosvásárhely, ? – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Marosvásárhelyen, azután 1766-ban berekeresztúri lelkésszé választott. Innen még abban az évben külföldre ment s 1767. jan. 10-én a marburgi, ez évi máj. 14-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Visszatérően hazájába, 1769-től székelykeresztúri, 1773-tól harangláb, 1774-től ótordai, már 1775-ben nagysajói, később megint ótordai, 1777-től borosbenedeki, 1778-tól (1780) harasztkereki, 1782-től (1785) mezőmadarasi, 1795-től márkoci, 1808-tól 1814-ig nyáradkarácsonfalvi lelkész volt. Ezután nyoma vész. – *Művei:* Mind a jókat, mind a gonoszokat... (Gyászbeszéd br. Kemény Miklós felett, 1775.). (Kolozsvár, 1778.) Egnéhány válogatott és szükségesebb matériákra való prédikációk (Franciából és németből ford.). (Uo. 1779.) Harmincnégy prédikációk (Részint eredetiek, részint fordítottak, 2 k.). (Uo. 1784.) A papi szent hivatal gyakorlásáról való trakta (Osterwald után ford. 2 k.). (Uo. 1784.) – Gyászverset írt a *→Fogarasi Pap József* halálára (1785.); kinek sógora, id. *→Abacs János*nak pedig veje volt.

Irodalom: Szentkúthy Károly: G. I. (P. E. I. L., 1887.).

Gonda László (Olaszliszka, 1831. jan. 17. – Pest, 1872. márc. 5.) ref. tanár. A gimnáziumot Sárospatakon és Miskolcon végezte, a szabadságharc idején nevelősködött s utána Debrecenben végzett jogot és teológiát. Itt *→köztanító*, majd *→káplán* volt, míg 1855-ben Máramarosszigetre választották gimn. vallásnánárnak s egyszersmind káplánnak. Pár év múlva lelkésznek ment Tiszakeresztúrra, 1861-ben pedig Békésen lett gimn. igazgató. 1869-től országgyűlési képviselőséget viselt. – *Egyházi művei:* Egyházi beszéd Máramarossziget reformálásának háromszázéves ünnepén, 1856. (Máramarossziget, 1858.) Zsoltárok és énekügy (Sp. Füz. 1860.). Kalászkok az ószöv. szent költészet mezőin (Herder után). (Pest, 1861.) Kéretlen szavazat a békési papvá-

lasztáshoz. (Gyula, 1866.) Egy baj a sok közül. (Uo. 1866.) Iskola és egyház (I. f.). (Békés, 1868.) – Nagypapja *→Pap Lászlónak*.

Gondnok, a magyar ref. *→egyházmegyék* ügyeinek világi részről való vezetője s így az *→esperes* elnöktársa (egyházmegyei gondnok); úgyszintén az egyes egyházközségek gazdasági ügyeinek kezelője (egyházi gondnok, algondnok, kurátor), nemkülönben azok voltak egyes tanintézetek előjáróságának az elnökei is, mégpedig ezeknél mind a világi, mind a lelkészi (kollégiumi gondnok).

Gotthard Mihály (Dobsina, 1756. okt. – ?, 1836.) ev. esperes. Dobsinán tanult 1770-ig, midőn Lőcsére, majd Miskolcra, 1774-ben Pozsonyba ment iskoláit végezni. 1778–80-ban világi pályán működött, de ekkor külföldre ment s 1780. ápr. 21-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1782. okt. 17-én magisterré avattatott. Ekkor vizsztatért hazájába, s 1783 őszen merényi, 1787-ben iglói lelkész lett. Később a *→szepesi 13 városi egyházmege* *→esperesnek* választotta. 1834-ben nyugalomba vonult. – Jobbára egyházi téren fejtett ki irodalmi munkásságot, melynek termékei: *Leichenrede... bei der feierlichen Beerdigung des Andreas Jonas Czirbesz...* (Kassa, 1813.) *Leichenrede bei der Beerdigung des... Samuel Toperczer... nebst einer kurzen Lebensbeschreibung...* (Lőcse, 1815.) *Rede bei der Einführung des... Anton Ludwig Munyay... zu Wallendorf...* (Uo. 1815.) *Gesänge bei der Todtenfeier des wail. Gregor von Berzeviczy...* (Uo. 1822.) Latinból németre fordítva kiadta *→Pilcius Gáspár*nak Dobsina 1584-iki pusztulásáról írt művét (1795.).

Göböl Gáspár (Szentkirályszabadja, 1746. – Kecskemét, 1818. márc. 26.) ref. esperes. Iskoláit Debrecenben végezte, hol 1760. ápr. 24-én iratkozott be a felsőbb tanulók közé, s 1768-tól *→köztanító*, azután *→contrascribái*, 1770 ősztől 1771 tavaszáig *→seniori* tisztet viselt. Innen külföldre ment, majd hazajöve, 1772-ben adászteveli tanár, 1774-ben kunszentmiklósi másodpap, 1775 tavaszán dunavecsei lelkész lett. 1777-ben Kecskemétre választott lelkésznek, hol aztán 1792 elején a *→kecskeméti egyházmege*nek *→esperese* s már előbb, 1791-ben a *→dunamelléki kerületnek* aljegyzője lett. – Kiváló szónok és képzett ember volt, kit a *→Helytartótanács* az 1790-ben tervbe vett akadémiába tagul ajánlott. Tagja volt a *→budai zsinatnak*. – *Művei:* Szabadulást óhajtó rab (Öt prédikáció). (Pest, 1784.) Utazó lélek (Verses mű). (Uo. 1785.) Az első embernek elesése (Durand után hét énekben). (Uo. 1789.) A veres barát elpusztult templom omlása mellett való szomorú képzelései (Ford.). (Hely n. 1790.) Új vélekedés az ó- és újtestamentumi prófétáknál gyakran előfor-

duló nap, hold és csillagok megsetétedésekről. (Pest, 1796.) Liturgia (Név n., elfogadva a dunamelléki kerületben). (Vác, 1806.) Szívnek szavai (Gyászbeszéd → *Végveresmarti Sámuel* felett.). (Pest, 1808.) Ker. katekizmus. (Vác, év n.) (Több kiadása van.) Kéziratban is maradt munkája. – Veje volt → *Szőnyi Virág Mihálynak*.

Gödör György (Szentgyörgyvölgy, 1767. – Vadosfa, 1826. ápr. 10.) ev. esperes, reformátusnak született. Tanult Nemescsón, 1777-től Iharosberényben, 1778-tól Nemesdédén, 1782-től Pozsonyban, tehát többnyire ev. iskolákban, s így 1788-ban ily vallású helyettes lelkésznek ment Csabdira. 1791-ben külföldre mentén, ez ővén a jenai egyetemre iratkozott be. Onnan másfél év múlva hazajöve, felsőszakonyi, 1795 márciusában uraiújfalusi, 1813-ban vadosfai lelkész lett. 1817-ben teol. licentiatusi címet kapott, 1818-ban az → *alsósoproni egyházmegye* → *esperessé* tette. – *Művei*: Gyászos beszéd... → *Perlaki Dávid*... hamvai felett... (Veszprém, 1802.) Halotti elmélkedés... Kisfaludi Trézsia... lelketlen teste felett... (Szombathely, 1802.) Horváth Péter úrnak... Bachich Anna kisasszonnyal lett öszvekelések... mondott beszéd... (Sopron, 1807.) Halotti elmélkedés... Nagy Judith... Vécsey István hitestársának végső tisztességtételekor... (Győr, 1812.) Vigasztaló beszéd Káldy Judit... emlékezetére. (Sopron, 1820.) Sok műve kéziratban maradt.

Gödör József (Felsőszakony, 1794. – Szend, 1858. márc. 30.) ev. esperes, az előbbinek fia. Sopronban tanult, majd külföldre mentén, 1817. máj. 3-án a jenai egyetemre iratkozott be, mely 1818. nov. 26-án bölcsészett doktorrá avatta. Miután itt rendkívüli tanári minőségben egy ideig előadásokat is tartott, visszatért hazájába, s 1819-től → *rektor* volt Győrött. 1820-ban kevés ideig atyja mellett → *káplánkodott*, azután pedig lelkész lett Szenden. 1829 januárjától Alhón foglalt el lelkészi állást, melyről pár év múlva lemondván Szentgyörgyvölgyre vonult, míg 1838-ban ismét lelkészüknek választották a szendiek. A → *fejérmárai egyházmegyében* pár évig tartó → *esperesi* működése után meghalt. – A „Papi dolgozatok gyászestekre” c. vállalatban közlött dolgozatain kívül a következő *művei* vannak: Specimen novae interpretationis Pauli epistolae ad Galatas III. 20. (Jena, 1818.) Isagoge historica in pericopas evangeliorum et epistolarum adnexa epicrisi. (Uo. 1819.) Urunk Jézus végórái (I. f.). (Kecskemét, 1848.) – Üdvözlő verset írt Csáfordi Török Mihályhoz és Horváth Zsuzsánnához (1814.). Egy szépirodalmi folyóirat szerkesztésébe is beléfogott, de vállalkozása nem sikerült.

Gömöri ev. egyházmegye, 1600. ápr. 26-án keletkezett a → *csetneki* és → *murányi egyházme-*

gyék egybeolvadásából, midőn mindössze 23 anyaegyházból állott. A 17. század első negyedében főleg a magyar egyházak 1623. évi csatlakozása és Széchy György térítői buzgalma folytán majdnem 40-re szaporodtak egyházai, melyek a 18. századra azonban mintegy 25-re fogytak le, annak dacára, hogy a szomszédos vármegyékből is nyert 1704 után egypárat. Egészen 1704-ig egyetlen → *egyházkerületnek* sem tartozott a kötelékébe, s így teljesen önálló élete volt. Lelkészeit azonban hol a → *bányai*, hol a → *szabad kir. városi egyházkerület* püspökével szenteltette föl. A → *gömöri egyházkerület* jóformán egészében belőle alakult eredetileg. Azután a → *tiszai kerületben* volt, az ország új határainak kialakítása óta pedig a szlovenszói keleti kerületben van. Magyarországhoz tartozása idején utoljára 40 anyaegyháza volt, mindannyi a hasonló nevű vármegyében, mégpedig egytől egyig az elcsatolt részen, hol 1938-ban rövid pár évre csak 24 maradt belőle. Az évenkénti tisztújításnak csak jó sokára megváltoztatott rendszere folytán igen hosszú az → *esperesei* névsora, noha így is valószínűleg hiányos: Fabricius György jolsvai l. 1600–1602, Schrötter Tamás rozsnói l. 1602–1604, Pezelius Zsigmond dobsinai l. 1604-től (1606. jan.), Fabricius György jolsvai l. 1607-től, Astronomy Vencel felsőszajói l. 1608-tól, Fabricius György jolsvai l. (1610. júl.), Sextius Péter csetneki l. 1612–1620, Fabricius György jolsvai l. 1620-tól (1623. nov.), Kótai Jakab balogi l. 1632–1635, Holius Jakab betléri l. 1636–1640, Lovcsányi Kristóf jolsvai l. 1640–1645, Golcz Joachim rozsnói l. 1645–1645. szept., Fabricius Mihály kövi l. 1646-tól, Mayer András jolsvai l. 1648–1654, Stephanides János betléri l. 1654-től, → *Király Jakab* rozsnói, állás nélküli, sajógömöri, újra rozsnói, újra állás nélküli l. 1669–1690, → *Bodó András* csetneki l. 1691–1708, Sextius András jolsvai, majd állás nélküli l. 1708–1713, Fabricius János kövi l. 1713–1719, Platani Sámuel dobsinai l. 1719-től, Makoviny János restéri l. 1723-tól, Leporini András oláhpatoki l. 1725–1737, Fabricius András nagyszabosi l. 1737–1751, Vietoris András kuntapolcai l. 1751–1756, → *Schmal András* ratkói l. 1756–1766, Ruffiny János dobsinai l. 1767–1779, Sramko Mihály kövi l. 1779–1784, → *Coroni Frigyes* ratkói l. 1785–1819, → *Wallaszky Pál* jolsvai l. 1819–1822, → *Bartholomaeides László* csetneki l. 1822–1824, Reuss (Reisz) Sámuel nagyrócei l. 1824-től (1831.), Szpisák György sajógömöri l. 1836–1853, → *Ferjencsik Sámuel* jolsvai l. 1853–1855, Gömöri András rozsnói l. 1855–1858, Tomasek Sámuel hizsnói l. 1859–1860, Bartholomaeides János csetneki l. 1860–1861, → *Czékus István* rozsnói l. 1861–1871, Hoznek Nathanael nagyszabosi l. 1871–1880, Bartholo-

maeides László jolsvatapolcai l. 1880–1885, Terray Gyula süvetei, rozsnói l. 1886–1919, Hoznek Lajos nagyrócei l. (1924.) 1930-ig. Hallát János ratkói l. 1930-tól.

Irodalom: Mikulik József: A gömöri ág. hitv. ev. esperesség története 1520–1740. (1917.), A murányi cikkek 1594-i alakjából kidolgozott s 1604-ben elfogadott kánonai a P. E. I. L. 1861. és a M. Prot. Et. Adattár 1903. évi folyamában.

Gömöri ref. egyházmegye, a *→tiszáninneri kerületben*, a *→borsod-gömör-kishontinak* egy részéből alakult 1799-ben. Az ország új határainak kialakításakor 44 anyaegyházból állott, melyek valamennyien Gömör-Kishont vármegyének fekédték a területén. Közülük 34 Csehszlovákiához menvén át, csupán 10 maradt Magyarországon. Amazokhoz társult még a *→tornai egyházmegyéből* a Gömör vármegyében levő Szilice, emezek meg a tornaiból maradtakkal lettek egy *→egyházmegyévé*: a *→gömör-tornai*vá. 1938-ban visszakerült az egész egyházmegye pár évre. A réginek és a régi nevet viselőnek *→esperesei*: Szőke Ferenc rimaszombati l. 1799–1806, Bátori István pelsőci, serkei l. 1806–1833, Dapsy József hanvai l. 1833–1846, Terhes Sámuel rimaszombati l. 1846–1860, Szentpéteri Sámuel pelsőci l. 1860–1866, Szabon János jánosi l. 1866–1868, *→Török József* alsóbalogi l. 1868–1881, Nagy Pál tonaljai l. 1881–1906, Csabai Pál alsóbalogi l. 1906–1914. *→Czinke István* rimaszombati l. 1914–1917, Buzi Márton kövecsesi l. 1917–1928, (tehát az államfordulat után is), Dusza János pelsőci l. 1929–1935, Ablonczy Pál hanvai l. 1935–1938, Lenkei Lajos runyai, rimaszécsi l. 1938 óta, ki esperese maradt a teljessé vált egyházmegyének is.

Irodalom: Vattay László: Visszapillantás a gömöri ref. egyházmegye százéves történetére (1900.).

Gömör-kishonti ev. egyházmegye, a *→tiszai kerületben*, az ezen vármegyéből hazakerült egyházaknak 1939-ben alakult testülete 13 egyházzal. Első *→esperese* Smid István rozsnói l. lett, kit 1941-ben Bernáth Gábor rimaszombati l. követett, 1945-ben megszűnt az *→egyházmegye*.

Gömör-kishonti magyar ev. egyházmegye, annak dacára, hogy a *→felsődunamelléki magyar ev. egyházkerület* 1613-i megalakulásától fogva magához tartozónak tekintette Kishontot, a következő évtől pedig Gömört is, a *→bányai kerület* részeként létesült 1614-ben, midőn a régi magyar prot. *→egyházmegyéből* maradt kevés számú lutheránus egyház a Széchy György akaratóból megszáporodott a birtokán áterőszakoltakkal. Az így összesen tizenöt lelkész élére Laskai Bató Istvánt állította a püspök, de ennek rövidesen eltávozta után csak 1623-ig tartotta fenn kü-

lönállását az egyházmegye, s egyházai részint a *→kishonti*, részint a Széchy rendeletéből a teljesen független *→gömöri egyházmegyébe* olvadtak.

Gömör-kishonti magyar prot. egyházmegye, önálló testületet képezve létezett a 16. századnak azokban az évtizedeiben, melyek a reformáció diadalra jutásától eltelték a két felekezetre oszlásig. A gömöriekén kívül a kishonti (még 1598-ban is csak kettő) s a szintén kevés számú északnógrádi magyar egyházakat is magában foglalta, s helvét irányú része körülbelül 1595-ben csatlakozott a *→borsodi egyházmegyéhez*, míg kevesebb számú lutheránus egyházközsegei az időközben lutherizmusra erőltetettettel együtt idővel önálló testületet próbáltak létesíteni. Egyetlen *→espereséről* tudunk: *→Kopácsi Istvánról*, ki 1567 elején egyházlátogatást végzett.

Gömör-tornai ref. egyházmegye, a *→tiszáninneri kerületben*, a *→gömöri* és *→tornai egyházmegyéknek* Magyarország területén maradt egyházaiból 1921-re alakult. Amabból tíz, emeből nyolc, összesen 18 anyaegyháza volt, részint Borsod-Gömör-Kishont, részint Abaúj-Torna vármegyékben. Egyházai 1939-ben ismét eredeti *→egyházmegyéikhez* kerülvén vissza, megszűnt, s 1945 után sem éledt újra, egyházai a *→felsőborsodi egyházmegyéhez* csatoltatván. – Esperesei: Juhász László putnoki l. 1921–1934, Hubay Kálmán zádorfalvi l. 1934–1939.

Gömörvidéki ev. egyházkerület. A két *→egyházmegyéből* eggyé lett, nagy kiterjedésű *→gömöri egyházmegye*, melynek irányadói közül nem egynek még élénken élhetett emlékezetében a murányvidéki *→superintendentia*, 1610-ben engedélyért folyamodott *→Thurzó György* nádorhoz *→superintendens* választására. Meg is kapta, de ismeretlen okokból ekkor mégsem vette igénybe. 1704. máj. 22-én aztán a szomszéd (Torna, Borsod, Heves és Külsőszolnok) vármegyék csatlakozásával püspököt választott, akinek a *→kishonti egyházmegyét* is hatósága alá adta az 1707-i *→rózsahegyi zsinat*. 1735-ben a szabad kir. városok kerületével a *→tiszai egyházkerületté* egyesítették. Püspökei voltak: *→Bodó András* csetneki l. 1704–1708, Sárossy János rozsnói l. 1708–1709, *→Antoni Sámuel* csetneki l. 1709–1738.

Gönci ref. zsinat, 1566. jan. 22-én tartott az, amely az *→Egri Lukács*sal folytatott vita után azt a 22 cikkből álló nevezetes kánonoskönyvet alkotta meg, mely több évtizedre kihatólag szabályozta azon a vidéken a lelkészek kötelességeit. Magyar fordításban közzé tette *→Kiss Áron* „A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzéseit” (1881.) közt.

Göncre a reformáció korán eljutott, úgyhogy 1538-ban, midőn *→Bencédi Székely István* itt

→*rektor* lett, az egész város a tisztított tanokat követhette már. A pár évtized múltával helvét irányúvá lett egyház hírneve nagyot emelkedett az ötvenes években, mikor →*Székely István* már lelkésze volt, majd a →*Károlyi Gáspár* lelkészkedése alatt, midőn egy messze kiható jelentőségű zsinatot is tartottak benne. A két, de nem egyenlő rangú lelkészt tartó egyház állandóan kiváló gondot fordított iskolájára is. Ám itt a tanügy ekkor érte el tetőpontját, mikor 1687-től ide volt telepedve a →*sárospataki kollégium*. Azonban 1695-ben nemcsak ezt üzték el innen is a jezsuiták, hanem az összes helybeli →*belhivatalnokokat* is, és elvették az egyháznak minden épületét. A Rákóczi-korszakban ugyan ismét feléledt rövid időre a vallásgyakorlatuk, de csak 1783-ban sikerült végleg engedélyt nyerniök lelkész és tanító választására. A templom fel is épült 1786-ra, s azóta a fokozatos fejlődés útján halad az egyház.

Irodalom: Füzy János: A gönci ev. ref. egyház története (Sárospataki Lapok, 1884.), Iványi Béla: Gönc szabadalmas mezőváros története (1926.).

Gönczi A. József (? – Nagybánya, 1629 eleje) ref. püspök. 1591-ben iratkozott be Debrecenben a felsőbb osztályok tanulóinak sorába s később →*collaboratori* tisztet is vitt. Majd 1595. júl. 12-től a wittenbergi egyetemen folytatta tanulmányait. Visszatérve, 1596–99-ben →*rektor* volt Nagyváradon. 1605. k. pár évig Szatmáron, 1613-ban Bihardiószegen, 1618 tájától pedig Nagybányán lelkészkedett. Ez évi nov. 18-án a →*tiszántúli egyházkerület* püspökké, 1621-ben vagy 1622-ben a →*nagybányai egyházmegye* egyszersmind →*esperessé* választotta. – *Művei* azok a gyászbeszéddek, melyeket →*Hodászi Lukács* felett 1613-ban, illetőleg Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett 1622. júl. 1-én tartott (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben, 1624.).

Gönczi István (Gönc, ? – ?Gönc, ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, ahonnan 1582-ben külföldre ment s ez évi júl. 17-én a wittenbergi, 1584. nov. 13-án pedig a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazajövetele után 1591 augusztusára →*elsőpap* lett Göncön. 1601-ben még élt, de már 1607-ben halva volt. – *Műve:* Panharmonia sive universalis consensus Jesu Christi veri Dei et hominis et Joh. Calvini. (Vizsoly, 1599.) – Üdvözlő verset írt Dresser Mátéhoz (1584.) és →*Fegyverneki L. Izsákhhoz* (1586.).

Gönczi Kovács (Fabricius) György (Gönc, ? – Debrecen, 1595. máj. 27.) ref. püspök. Miután 1557-ben külföldre ment, 1559 januárjában Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Majd hazajött, de aztán újból kiment s összesen nyolc évet töltött olasz, német és francia egyetemeken,

ezúttal 1565. febr. 8-tól körülbelül egy évig →*seniora* lévén a wittenbergi magyar →*coetus*nak. Végleg visszatérve, előbb ismeretlen helyen, 1575-től Debrecenben lelkészkedett. 1571-ben állítólag →*esperessé* választotta a →*debreceni egyházmegye*, míg aztán 1576 nyarán püspöke lett a →*tiszántúli egyházkerület*nek. – Munkálkodásában főleg a gyakorlati szükségletek kielégítését tűzte ki célul. Azután sokszor megjelent →*énekeskönyvét*, mely voltaképpen a →*Melius*énak átdolgozása, először 1592-ben adta ki. „De disciplina ecclesiastica” c. szintén több kiadást ért fontos műve pedig 1577-ben Wittenbergben jelent meg első ízben. Ez az →*„articuli minores” a →debreceni zsinat* „nagyobb cikkeivel” együtt sok időn át, még a →*Geleji-kánonok* érvényre jutása után is érvényben volt. A Félegyházi-féle újszövetség-fordítás kiegészítése és közrebocsátása ugyancsak neki köszönhető. Az ő idejében kezdték vezetni a →*tiszántúli egyházkerület* jegyzőkönyvét, és hasonlóképpen az ő idejében nyitottak anyakönyvet a debreceni iskola felsőbb osztályaiba lépők számára. Az 1589. jún. 9-re, 1590. jún. 21-re és 1593. jún. 17-re kitűzött zsinatok alkalmával megvitandó tételeket „de ecclesia”, „de patrum et nostra communi justificatione et certitudine salutis” és „de coena Domini” – föltehetőleg más hasonló alkalmakkor is – kinyomatta, de példája követésének igen kevés a nyoma.

Gönczi Lajos id. (Kelementelke, 1852. ápr. 20. – ?, 1929. nov.) ref. tanár. A gimnáziumot 1871-ben végezte Marosvásárhelyen, hol azután →*köztanító* volt egy évig. 1872–75-ben bölcsészethallgató volt a kolozsvári egyetemen, ekkor helyettes, a következő évben rendes tanár lett Székelyudvarhelyen. Nyugalomba vonulva halt meg. – *Egyházi érdekű dolgozatai:* Ellenindítvány a székelyudvarhelyi ref. kollegium kibővített helyiségének új berendezése tárgyában. (Székelyudvarhely, 1886.) Emlékbeszéd Kiss Gergely tanár halálának századik évfordulóján (Uo. 1887.) A székelyudvarhelyi kollegium építésének rövid története („Imák és beszéddek...” c. füzetben). (Uo. 1888.) Egy lap iskolánk történetéből. (Értesítő, 1889.) A székelyudvarhelyi ref. kollégium története 1876–93. (Székelyudvarhely, 1893.) A székelyudvarhelyi ev. ref. kollegium múltja és jele-ne (Értesítő, 1895.). Kiss Gergely és Kiss József emlékezete (P. E. I. L. 1899.). Bocskay István (Értesítő, 1906.). A székelyudvarhelyi ref. kollegium az utóbbi másfél évtized alatt. (Székelyudvarhely, 1907.) – Nagybátyja volt →*Ravasz Lászlónak* és →*Musnai Lászlónak*.

Gönczy Lajos ifj. (Székelyudvarhely, 1889. szept. 29.) ref. tanár, az előbbinek fia. Székelyudvarhelyen 1907-ben végezte a gimnáziumot. Miután 1911-ig teológiát hallgatott Kolozsvárt,

külföldre ment s egy évet a berlini egyetemen töltött. Visszatérve hazájába, Kolozsvárt püspöki titkárságot viselt és bölcsészettudományi doktortá avatták. 1914-ben gyulafehérvári pap lett s mint ilyen 1920-ban teol. magántanárságot szerzett Kolozsvárt. Miután 1922-től két évig Désen lelkészkedett, 1924 óta kolozsvári teol. tanár. Az 1939-ben megnyílt →*budapesti zsinat*nak később póttagja lett. 1949-ben nyugalomba lépett. – *Művei*: Az érzelem problémája. (Kolozsvár, 1914.) Az összehasonlító történeti módszer alkalmazásának kérdése. (Gyulafehérvár, 1918.) Isten hatalmas keze alatt (Prédikációk). (Torda, 1927.) A ref. egyház cultusa. (Kolozsvár, 1928.) Az igehirdetés tényezői egymáshoz való viszonyukban. (Uo. 1931.) Eschatologia és igehirdetés (A Kecskeméthy-émlékkönyvben). (Uo. 1934.) Mi szükségünk van az ótestamentomra. (Uo. 1939.) A homíliás és szakramentumos istentisztelet. (Budapest, 1941.) Van még nyolc prédikációja az „Istennek nagyságos dolgai” (1930.) c. gyűjteményes kötetben. – Unokatestvére →*Ravasz Lászlónak* és →*Musnai Lászlónak*.

Gönczy Pál (Hajdúszoboszló, 1817. dec. 26. – Karácsond, 1892. jan. 12.) ref. vallású államtitkár. Hajdúszoboszlón kezdett tanulni. A gimnázium felsőbb osztályait 1834-től Debrecenben járta, ahonnan 1838-ban Érköbölkútra ment tanítónak. Azután nevelősködött 1844-ig, amikor visszament Debrecenbe továbbtanulni, de csakhamar Svájcba utazott, hogy ott végezzen pedagógiai tanulmányokat. 1845-ben nevelőintézetet nyitott a zeleméri pusztán, 1849-ben ehelyett egy másikat Kólyban, de már 1851-ben tanári állást vállalt a →*Szőnyi Pál* pesti tanintézetében. 1852-ben aztán ő maga nyitott egyet ugyancsak Pesten, amelyet 1859-ben mindenestül átadott az ottani ref. egyházközségnek, tovább vívén benne az igazgatói tisztelet. 1867-ben osztálytanácsossá, 1874-ben miniszteri tanácsossá nevezte ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba. Miután 1888-ban államtitkári címet kapott, 1889-ben nyugalomba vonult. – 1858-ban levelező tagja lett a Magyar Tud. Akadémiának. A →*dunamelléki egyházkerület*nek tanácsbírája volt. Szülővárosában szobrot állítottak emlékére. – A pedagógiai irodalomban kiterjedt munkásságot fejtett ki. Egyházi érdekű *művei*: Népiskolai szervezet... a ref. iskolákban. (Pápa, 1859.) Emlékezés Melanchthon Fülöp, mint nevelő és tanár felett. (Pest, 1860.) Egy prot. gimnázium terve (Sebessi János név alatt). (Uo. 1860.)

Irodalom: Király Károly: G. P. élete és működése (1886.), Kiss Áron: G. P. életrajza (1888.), Szóts Farkas: Emlékezés G. P.-ről. (Prot. Szle, 1910.)

Görgei P. Pál (Nagykapos, ?? 1674. febr.)

ref. lelkész. Sárospatakon bevégezett tanulása után külföldre ment s 1654 augusztusában az utrechti, 1656. aug. 29-én a groningeni, 1657. jan. 22-én a franekeri egyetemre iratkozott be, miközben az utrechti orvosdoktori oklevelet szerzett. Hazatérte után 1668-ban Nagykaposon volt lelkész, ahonnan az üldözések beálltával bujdosásba kényszerült. 1673 májusában Kolozsvárt időzött. – *Egyházi művei*: Emlékezetnek oszlopa... gr. Rhédei Ferencnek... (Sárospatak, 1668.) Prédikáció Bocskay István főispán felett („Szomorú halotti pompa” c. gyűjteményben). (Kolozsvár, 1674.) – Üdvözlő verset írt →*Szántai Pócs Istvánhoz* (1656.) és →*Drégelypalánki Jánoshoz* (1667.).

Görgényi ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerület*ben, 1641-ben szakadt el a marosítól, melybe addig tartoztak egyházai. A 18. századnak a közepe táján 32, a vége felé 41, a 19. század vége felé 34, majd miután a →*tekei káptalan*ból maradt egyháza, a tekei 1891-ben, négy másik szintén Kolozs vármegyében fekvő egyháza pedig 1903-ban a →*nagysajói egyházmegyéhez* csatoltatott, a →*maroshévi* pedig időközben szerveztetett, 1920-ban 30 anyaegyházból állott, melyek három Kolozs vármegyei kivételével mind Maros-Torda vármegyében voltak. Azóta két egyháznak megint a nagysajóihoz csatolása folytán 28-ra szállott alá egyházainak száma. Az →*egyházmegye* és egyházai történetét 1891–1894-ben közölte a kerületi Névkönyv. – →*Espereseinek* névsorából a következők ismeretesek: Hercegszölösi István görgényszentimrei l. 1641-től (1647.), Bacsoni Tamás alsóbölkényi l. (1648.), Baróti István vajdaszentiváni l. (1672.) 1686-ig, Técsi S. János magyarrégeni, görgényszentimrei l. 1686–1696, Csernátóni Péter magyarói l. 1696–1707, Enyedi István magyarpéterlakai l. 1707–1729, Ercsei Zsigmond erdőcsinádi l. 1729–1737, Vajna Miklós udvari l. Gernyeszegen 1737–1738, Pataki István görgényszentimrei l. 1738–1754, Ercsei Sámuel erdőcsinádi l. 1754–1761, Simon János marossárpataki l. 1761–1797, Péterfi László sáromberki l. 1797–1804, Simon Sámuel marossárpataki, pókai l. 1804–1815, Bacsoni Incze István marosvécsi l. 1815–1822, Csiki György marosjári l. 1822–1831, Albert Márton sáromberki l. 1831–1834, Szalma György marossárpataki l. 1834–1848, Szentkirályi János gernyeszegi l. 1848–1864, Benkő János magyarpéterlakai l. 1865–1889, →*Lénárt József* magyarói l. 1889–1896, Tavasz József magyarpéterlakai l. 1896–1900, →*Csekme Ferenc* gernyeszegi l. 1901–1920, Kiss Lajos magyarói l. 1920-tól.

Görömbei Péter (Tiszabercel, 1845. dec. 31. – Nagyálló, 1919. júl.) ref. esperes. Tanulmányait 1857–68-ban végezte Sárospatakon. Egy évi ne-

velősködés után nagykállói, majd szakolyi *káplán*, 1871-ben eperjeskei, 1876-ban nagykállói lelkész lett. 1896-ban \rightarrow *esperessé* választotta a \rightarrow *felsőszabolcsi egyházmegye*, s e hivatalában maradt ennek kettéválasztása után is, ekkor már a \rightarrow *középszabolcsi egyházmegyében*. A \rightarrow *budapesti első zsinat*nak pót-, a másodiknak és harmadiknak rendes tagja volt. – Számos cikket közölt az egyházi lapokban. Egyéb *művei*: A zászló mint győzelmi jelvény (Prédikáció). (Nyíregyháza, 1881.) A szerencse változandósága (Prédikáció). (Uo. 1881.) A nagykállói ev. ref. egyház története. (Sárospatak, 1882.) Vázlatok a (nagykállói) torony történetéből (Az általa szerkesztett „Emlékkönyv...”-ben). (Nyíregyháza, 1893.) A jövő egyháza. (Sárospatak, 1894.) Székfoglaló beszéd. (Nyíregyháza, 1896.) Ezredévi emlékbeszéd. (Nagykálló, 1900.) Elnöki megnyitó beszéd a szatmári békekötés 200 éves fordulójára alkalmából. (Nyíregyháza, 1912.) Adatok az egyházmegyei nyíregyházi ref. leánynevelőintézeti internátus tízéves történetéhez. (Uo. 1913.) Emlékbeszéd b. e. \rightarrow *Kiss Áron* püspök síremléke előtt. (Uo. 1913.) A konvent, (Debrecen, 1913.) Az országos ref. lelkészi nyugdíjintézet megnyitásának története. (Nyíregyháza, 1914.) Elnöki megnyitó beszéd, illetve jelentés a háborús viszonyokról. (Nagykálló, 1915.) Reformáció-ünnepi ima (Az egyházmegyei jegyzőkönyvben). Nyíregyháza, 1917.) A reformáció hatása a tudományok fejlődésére (Szintén a jegyzőkönyvben). (Uo. 1917.)

Gracza János (? ? – Besztercebánya, 1649. aug.) ev. tanár. Miután valahol a Dunántúlon tanított, 1642-ben beiratkozott a tübingeni egyetemre, melyről magisteri címmel visszatérve, előbb Trencsénben, 1646. február végétől Besztercebányán volt \rightarrow *rektor*. – *Művei*: De triplici Dei cognitione et nominibus divinis in genere. (Trencsén, 1647.) Vindiciae sanae et catholicae doctrinae circa materiam sanctissimae justificationis... (Faber Mátyás „Wunderseltsame Abenteuer” c. munkája ellen). (Uo. 1649.) Vindiciarum sanae et catholicae doctrinae dissertatio VI. et VII. (Az előbbinek, melyben öt van, a folytatása.) (Lőcse, 1649.) (E két utóbbira aztán válaszolt Faber.) A felette Curtius Sándor Károlytól tartott gyászbeszéd is megjelent.

Gradnai ev. egyházmegye, a \rightarrow *bánin*ak egész fennállása alatt használt másik neve.

Graffius András (Medgyes, ? – ?, ?) ev. tanár. Medgyesén nemcsak tanult, hanem 1633-tól tanított is, egyúttal \rightarrow *prédikátorságot* is viselvén. Egy prózában írt elmés latin szatírája „Pastor Transsilvanicus Saxo” miatt 1636-ban elvesztette hivatalát, mire Magyarországra költözött. 1637 júniusában Bártfán \rightarrow *conrector* lett, 1639-ben Zsolnán, 1643-ban pedig Trencsénben \rightarrow *rektor*.

Egy csomó tankönyvön kívül a következő egyházi érdekű műveket írta: Sacer centenarius decem fidei articulorum. (Trencsén, 1642.) Deo illuminante oculus rationis. (Lőcse, 1644.) Moralis corona animae adornata. (Uo. 1645.) Kéziratban fennmaradt medgyesi székfoglalója és a szatirikus műve.

Graffius Lukács (Ecel, 1667. szept. 2. – Berethalom, 1736. okt. 30.) ev. püspök. 1672–83-ban Medgyesén tanult, közben egy évet a magyar nyelv kedvéért Kissáronon töltve. 1683-tól Nagyenyeden, 1685-től Segesvárt folytatta tanulmányait, majd külföldre ment s 1687. márc. 17-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Megfordult még 1689-ben Hamburgban, 1690-ben Lipcsében. Ez évben visszatért hazájába s ettől fogva másodpap volt Medgyesén, míg 1695 áprilisában lelkész lett Kisselyken. 1699-ben visszament Medgyesre \rightarrow *elsőpapnak*. 1711-ben pedig püspöknek választván, Berethalmon foglalta el a lelkészi állást. Itt halt meg. – Erős küzdelmet folytatott a pietizmus ellen és az ezzel kapcsolatba került kérdésekben. „Bedenken über die Frage: ob ein Prediger, dessen Hausgenossen von der Pest angesteckt worden, sich seines Amtes enthalten und weichen könne” c. műve állítólag megjelent nyomtatásban (1717.), míg a Hermann Dávid „Annales”-ének folytatása kéziratban maradt. „Demonstratio..., quod reges et principes Transylvaniae exercitium jurium episcopatum... superintendenti et non alii cuiquam concederint” c. művének kivonatát Benkő adja a Milkovia II. kötetében. Több kéziratos műve van még, részint egyházzajog, részint dogmatikai tartalommal, de aktuális dolgokról. – Respondens volt a „De versione, quam vocant LXX virali” (1687.) szóló vitában.

Irodalom: Jekeli Hermann: Bischof Lukas G. im Kampfe mit dem Pietismus (1922.).

Grátz Mór Károly (Miklósfalva, 1844. júl. 25. – Sátoraljaújhely, 1907. okt. 26.) ev. lelkész. Miklósfalván kezdett tanulni. A gimnáziumot Pozsonyban, Selmecebányán és Kecskeméten végezte, a teológiát 1864–68-ban Pozsonyban és Bécsben hallgatta. 1868 tavaszán budai segédlelkész, 1872 elején verseci, 1873 júliusában pedig gölnicbányai lelkész lett. Itt 1878 tavaszán \rightarrow *esperessé* választotta a \rightarrow *szepesi hétbányavárosi egyházmegye*, s ezt a hivatalát addig viselte, míg 1887 elején Kolozsvárra ment \rightarrow *elsőpapnak*. – Egyházi lapokban megjelent cikkein kívül a következő művei vannak: Engedjétek hozzám jöni a kis gyermekeket (káté, németül is). (Pest, 1870. IV. kiad. 1893.) Halte was du hast, dass Niemand deine Krone nehme! (Polemikus irat.) (Kassa, 1875.) Festpredigt am Tage der XVIII. Jahresversammlung des allg. ev. ung. Hilfsvereines. (Uo. 1877.) Das Reich Gottes (Né-pisk. tan-

könyv.) (Uo. 1877.) Blätter aus dem Tagebuch eines alten Presbyters. (Uo. 1881.) Képek Luther Márton életéből. (Budapest, 1883.) (Németül is.) Abschiedspredigt über I. Joh. I. 8. (Kassa, 1887.) Légy hű (Tankönyv). (Kolozsvár, 1888.) Bibliai kalauz (Altherr után). (Uo. 1891.) Gyászbeszéd Kosuth temetése napján. (Uo. 1894.) Az unitarismus külföldön. (Uo. 1895.) Gusztáv Adolf és a Gusztáv Adolf-egyesület. (Budapest, 1896.) (Új kiad. 1905.) Szerkesztette 1879-től 1886-ig a „Nach der Schicht” (1882-től „Nach der Arbeit”), 1889-ben pedig fél évig az „Apostol” c. hónaponként megjelenő néplapokat. – Atyja Gratz Gusztávnak.

Irodalom: G. M. emlékezete (1907.)

Grawer Albert (Brandenburg, 1575. – Weimar, 1617.) német ev. püspök. Wittenbergben szerzett magisteri címet. 1595-ben került Magyarországra, hol nagyőri tanár lett. E minőségében tetemes részt vett a →*késmárki colloquiumon*. 1597 márciusában Kassára ment →*rektornak*, honnan két év múlva visszatért Németországba, s ott 1609-ben teol. doktorrá lévén, Jenában egyetemi tanár, végül weimari püspök lett. – A merev lutherizmusnak egyik legelfogultabb bajnoka, s művei többnyire a helvét irány ellen intézett vitairatok. *Magyar érdekűek:* Argumenta de persona Christi. (Bártfa, 1596.) Kurze aber doch gründliche Entdeckung und Widerlegung etlicher gräulichen calvinischen Irthumen. (Uo. 1596.) Bellum J. Calvini et Jesu Christi Nazareni. (Uo. 1597.) Disputationes duae, quarum prior agit de orali manducatione corporis Christi in coena sacra, posterior de passione et morte Domini nostri Jesu Christi. (Uo. 1598.) Declarationis circumstantiarum gemini colloquii in arce Keismarcensi habitu, evulgate a S. Lamio... solida et modesta confutatio. (Uo. 1598.) Absurda absurdorum absurdissima calvinistica absurda. (Magdeburg, 1606., III. kiad. „Polemica sacra” c. alatt. Jena, 1656.) Examen praecipuarum sophisticationum, quibus recentiores photiniani, F. Davidis, G. Blandrata etc. argumenta aeternam Christi deitatem... confirmantia oppugnant. (Jena, 1613.)

Greguss Ágost (Eperjes, 1825. ápr. 27. – Bp. 1882. dec. 13.) ev. vallású egyetemi tanár. Eperjesen kezdte tanulását. Ezt 1833-tól Pozsonyban, 1838-tól Rozsnyón folytatta, de 1841-ben visszatért Eperjesre, honnan 1843-ban orvosnövendéknek ment Bécsbe. Egy év múlva azonban átlépve a tanári pályára, Halléba ment s onnan 1846-ban tért haza. Ekkor Szarvason foglalt el tanári állást. A szabadságharcban való részvétele miatt nemcsak hosszabb fogságot szenvedett, hanem hivatalát is elvesztette, mire hírlapíró, majd miután közben 1863-ban ismét elzárattott, 1865-ben az országgyűlési napló szerkesztője

lett. 1870-ben aztán tanárrá neveztetett ki a budapesti egyetemre. A Magyar Tud. Akadémia 1858-ban levelező, 1863-ban rendes tagjává, a Kisfaludytársaság 1860-ban tagjává, 1879-ben másodelnökévé választotta. – Egyik legnagyobb magyar esztétikus, ki költészettel is foglalkozott s egyházi érdekű művei szintén vannak: Hitvallomása egy papnak (Rousseau után ford.). (Szarvas, 1848.) A materialismus hatásáról. (Pest, 1859.) Pantheismus és személyes Isten. (Uo. 1862.) A szép erkölcsi alapjáról. (Uo. 1862.) →*Erdélyi János* emlékezete. (Uo. 1869.) Közoktatási észrevételek, fő tekintettel a prot. középiskolákra. (Uo. 1871.)

Irodalom: Dengi János: G. Á. (1886.), Bánóczi József: Emlékbeszéd G. Á. felett (1889.), Beöthy Zsolt: G. Á. emlékezete (Kisfaludytársaság évlapjai. Új folyam XIX.).

Greguss György (Divék, ? – ?Selmecbánya, 1786.) ev. lelkész. Tanult Ivánkafalván, Pozsonyban és 1729. okt. 30-tól Késmárkon. Innen külföldre ment s 1736. márc. 27-én a wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett. Hazájába visszatérve, 1740-ben Ozorócon udvari pap, 1747-ben Selmecbányán szlovák lelkész lett. Itt 1784-ben nyugalomba ment. – *Műve:* De juramento per Dei genitricem et sanctos reliquos minime praestando. (Wittenberg, 1739.) (A →*decretalis esküről*, két melléklettel, melyek egyike mellette, másika ellene szólott annak.)

Greguss Mihály (Pusztafödemes, 1793. júl. 1. – Pozsony, 1838. szept. 27.) ev. tanár, Ágost atyja. Tanult 1803–13-ban Pozsonyban, majd egyévi nevelőség után külföldre ment s 1814-től Tübingenben, 1816-tól Göttingenben gyarapította ismereteit. Ekkor hazatérve, Eperjesen, 1833-ban Pozsonyban lett tanár, ez utóbbi helyen a teol. tanzéken. – Szabadelvűsége miatt sok zaklatáson ment keresztül, mind az orthodoxok, mind a hatóságok részéről. – *Teol. irányú művei:* Durch welche Mittel kann die Wirksamkeit des Kanzelredners zweckmässig erhöhrt werden. (Pest, 1821.) Sex recitationes in solemnia... (Az ágostai hitvallás 300 éves jubileumára). (Uo. 1830.) Írt egy népszerű valástant jogászok számára, melyet, mivel túlságosan szabadelvűnek találtak némelyek, nem bocsátott világra. Magyar versekben írt önéletrajza is megjelent (1840.).

Greissing Bálint (Brassó, 1653. – Brassó, 1701. szept. 17.) ev. lelkész. Brassóban tanult, míg külföldre menve, 1674. ápr. 7-én a wittenbergi egyetem hallgatójául iratkozott be. Itt 1676. ápr. 27-én magisterséget szerzett, 1679 áprilisában pedig segédtanár lett a bölcsészeti karon. Miután egy ideig a stettini gimnáziumban is tanárkodott, 1684-ben visszatért hazájába s ez évi júliusban

Brassóban igazgatóvá, 1694 novemberében Barcarozsnynön lelkésszé választották. – Egyébfajta, főképpen bölcsészeti művei mellett a következő munkái vannak: Sal *Μωραυθεις* (Máté V. 13.). (Wittenberg, 1677.) De atheismo. (Uo. 1677.) De potentia Dei. (Uo. 1678.) In... Hutteri Compendium locorum theologicorum disputatio... (7 r.). (Brassó, 1687–93.) Dissertationes praeliminares quatuor. (Uo. 1689.) – Üdvözlő verset írt Dietericus Györgyhöz és Wohl Keresztélyhez (1677.), Gütschius Mihályhoz (1677.), Schulerus Györgyhöz (1677.), Tutius Györgyhöz és Rulffius Joachimhoz (1679.), Barthesch Péterhez és Albrich Sárahoz (1684.), gyászverset a Sinonius Rozina halálára (1692.).

Greissing Kristóf (Brassó, 1778. márc. 14. – Brassó, 1860. febr. 8.) ev. lelkész. Brassóban tanult. Külföldre menvén, 1798 tavaszán a jeni egyetemre iratkozott be. Hazajövén, 1800-ban segédtanár, 1803-ban →*collega*, 1809-ben →*lector* lett a brassói gimnáziumban. 1812-ben →*prédikátornak* választották ugyanoda, de még ebben az évben Sárkányba ment lelkésznek. 1815-től Veresmarton, 1816-tól Hóltövénnyben, 1828 decembertől Feketehalomban volt pap, míg végül 1835-ben Brassóban foglalta el az →*elsőpapi* állást. 1833–49-ben →*dékáni* tisztelet viselt a →*brassói káptalanban*. – *Művei*: Oratio de ingenio et spiritu... 1809. (Pest, 1823.) Abschiedspredigt (Ebr. XIII. 14.). (Uo. 1829.) Antrittspredigt (Lucä XII. 42–4.). (Uo. 1829.) Antrittspredigt (I. Cor. I. 17–8.). (Brassó, 1835.) Trauerrede bei der Todesfeier... Franz I... (Uo. 1836.) Schulreden, gehalten... an den Tagen der öffentlichen Einweihung dieses Gymnasial-Gebäudes... (Uo. 1836.) Heilige Rede... am Tage der Einweihung der... grossen Orgel... (Uo. 1839.) Zur Glockenweihe... (Prédikáció). (Uo. 1841.)

Grelnertius Timotheus (Trencsén, ? – ?, ?) ev. tanár. Külföldre menvén, 1657. jún. 19-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1659. ápr. 26-án magisteri címet szerzett. Hazatérve, →*rektor* lett Korponán s 1661-ben még ott volt. További sorsa ismeretlen. – *Teol. műve*: An existentia angelorum praecisa infallibili sacrae scripturae autoritate e solo lumine naturae evidenter demonstrari possit? (Wittenberg, 1658.)

Gruber Ádám (Petőfalva, ? – Sopron, 1708. febr. 8.) ev. lelkész. Hazai tanulmányai befejeztével 1676-ban a lipcei egyetemre ment, majd hazajövele után Sopronban tartózkodott, míg 1683-ban →*conrector* lett Bártfán. Miután 1686-ban visszatért Sopronba, 1687-től Modorban, 1692-től Sopronban lelkészkedett. – *Művei*: Abschiedsrede Pauli und einer getreuen Seelsorgers... (Gyászbeszéd Barth János Konrád felett). (Regensburg, 1692.) Das sehnliche Verlangen... nach dem Hause Gottes (Gyászbeszéd

özv. Öttingenné Herberstein Oktávia Eszter felett). (Uo. 1702.) – Respondens volt a „Dissertatio moralis de ludis” (1678.) tárgyalásán. – Üdvözlő verset írt Barth János Konrádhoz (1678.).

Grynaeus (Gryner) Simon (Vehringen [Württemberg], 1493. – ?, 1541. aug. 1.) reformátor. Minta pforzheimi iskola növendéke, benső barátságot kötött Melanchthonnal. A klasszikus nyelveket és a bölcsészetet 1511-től Bécsben tanulta, hol 1520 elejétől tanárkodott is. Itt a reformáció híve lett. A reformáció ellen fogamatba vett intézkedések kikerülése végett a →*György brandenburg-ansbachi* örgróf meghívására 1521-ben Magyarországra jött a budai iskola tanárának. Mínthogy buzgón működött elvei érdekében, a domonkosrendiek vadjára 1523-ban fogságba jutott, de pártfogói csakhamar kiszabadították s elősegítették Wittenbergbe való távozását. 1524-ben a heidelbergi, 1529-ben a baseli egyetemen lett a görög nyelv tanára, s itt 1536-ban az újszövetség tanszékére lépett át. Részt vett 1534-ben a tübingeni prot. egyetem alapításában, 1536-ban az első helvét hitvallás szerkesztésében, valamint 1540-ben a wormszi colloquiumon. A teol. irodalom mezején nem munkálkodott, de annál buzgóbban a klasszikus nyelvekén.

Gulyás Benő (Mezőnagymihály, 1857. okt. 6. Mezőcsát, 1907. márc. 25.) ref. lelkész. Mezőnagymihályon kezdte iskoláit. A gimnáziumot Miskolcon (1868–71.) és Sárospatakon (1871–76.), a teológiát az utóbbi helyen 1876–83-ban végezte, közben három évet megyaszói →*rektorságban* töltve. Miután Diósgyőrött, Hejőszalontán, Tiszaszederkényben, Tiszapalkonyán, Cserépfaluban és Miskolcon volt segédlelkész, 1892 májusában Mezőcsáton lett lelkész. – *Művei*: Egyházi beszédek (3 k.) (Miskolc, 1889–97.) (Új kiadásban is megjelent mindegyik kötet.) (Ravatalnál. Miskolc, 1907.) Kéziratban is maradt munkája.

Gulyás József (Debrecen, 1885. dec. 11. – Sárospatak, 1954. febr. 7.) ref. tanár. A gimnáziumot Debrecenben végezte s ettől fogva négy évig a budapesti egyetem bölcsészeti karán volt hallgató. 1909-ben Szatmárnémetiben, 1910-ben Sárospatakon lett gimn. tanár, s ez év őszén Budapesten bölcsészettudományi doktorságot, 1927-ben Debrecenben egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1950-ben nyugalomba lépett. – Egyházi vonatkozású kiadványaiból felemlíthetők: Tokaji ref. papok. (Sárospatak, 1917.) A reformáció és a magyar irodalom. (Uo. 1921.) Dolgozatok. (Uo. 1926.) Forgácsok. (Uo. 1926.) Perényiek a magyar irodalomban. (Sátoraljaújhely, 1926.) Új adatok →*Károlyi Gáspár*-ról (→*Harsányi István*nal). (Sárospatak, 1927.) Mozaikdarabok. (Uo. 1929.) Egyháztörténeti háttér, ismeretlen énekek. (Debrecen, 1929.) A sárospataki ref. főisko-

la rövid története. (Sárospatak, 1931.) Magyarra fordította →*Szombathi Jánostól* „A sárospataki kollegium történetét” (1919.) és „Egynémely feljegyzéseit” (1922.).

Gulyás Lajos (Szentés, 1843. febr. 26. – Kisújszállás, 1904. febr. 3.) ref. lelkész. Szentesen kezdte tanulását, mit aztán 1856-tól Szarvason, 1861-től Debrecenben folytatott. Itt 1867-től különféle iskolai hivatalokkal, majd 1870 augusztusától 1871 januárjáig a →*seniors*ággal végezte iskolai pályáját. Ekkor segédlelkész lett ugyanott, 1873 áprilisában lelkész Nagybányán, honnan 1886 szeptemberében Kisújszállásra választották meg. – Szorgalmasan dolgozott több egyházi lapba. Önállóan megjelent *művei*: A megfeszített Krisztus (Beköszöntő). (Debrecen, 1873.) Ima egyházmegyei gyűlés napjának reggelén. (Kisújszállás, 1891.) Temetés. (Uo. 1895.) A lelkészképzésről (Tiszántúli... egyházi értekezlet... 1895. évi jegyzőkönyve). (Hajdúszoboszló, 1897.) – továbbá azok az imái és beszédei, melyeket özv. Puskás Jánosné Pápay Julianna (1887.), Balogh Mariska (1887.), Kiss Lászlóné Zsoldos Zsuzsanna (1893.), Bordács Imre (1894.) temetésén, valamint Kossuth Lajos emlékére mondott.

Gundhart István (Medgyes, ? – Medgyes, 1698. dec. 25.) ev. esperes. Medgyesen tanult. Külföldre menvén, 1659. máj. 27-én wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett. Hazatérvén, előbb szászsebesi lelkész volt s itt →*dékáns*ágot is viselt. 1691-től Medgyesen lelkészkedett s már 1692-ben itt is dékánna választották. – *Műve*: Ezechiels... Augenlust (Gyászbeszéd Conradi Sámuelné Tökelt Anna felett). (Brassó, 1692.)

Gunnesch András (Nagyszeben, 1648. – Szászsebes, 1703. dec. 27.) ev. lelkész. Nagyszebenben bevégzett tanulása után külföldre is ellátogatott s 1670. júl. 1-én Wittenbergben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Miután 1674-ben visszatért, előbb ismeretlen helyen működött, míg 1680-ban Kelneken, 1702-ben pedig Szászsebesen lett lelkész. – *Műve*: Das sehnliche Verlangen eines rechtschaffenen Christen (Gyászbeszéd Femger Dániel felett). (Nagyszeben, 1696.) „Supplementum”-ot írt a Bethlen János történeti művéhez, mely ez utóbbi nélkül közzé tétetett a „Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum”-mal (1848.). Még sok más történelmi tárgyú kézirat volt, részben egyháztörténelmi tartalommal.

Guzmics Izidor (Jánosfa, 1786. ápr. 7. – Bakonybél, 1839. szept. 1.) római katolikus szerzetes. 1805-ben a benedekrendiek közé lépett s 1812–15-ben Pesten hallgatta a teológiát. Miután 1815 nyarán fölszentelték, azonnal teol. tanáru alkalmazta rendje Pannonhalmán. 1832-ben bakonybéli apát lett. – Magyar Tud. Akadémia 1830-ban rendes, 1838-ban tiszt. taggá választot-

ta, a pesti egyetem pedig 1829-ben teol. díszdoktorrá tette. Több tudományágat művelt, de az egyházi irodalom terén vannak munkásságának maradandóbb emlékei. A katolikus és protestáns egyház uniója kérdésében →*Báthony Gábor* ref. püspök nyomán megindult vitában hat dolgozatával vett részt, amelyekben a protestánsoknak a katolikus egyházba való beolvadása gyanánt értelmezte az uniót. Szerkesztője volt a „Vallási és Egyházi Tár” (1832–37.) c. folyóiratnak, melyben egyéb tanulmányai mellett részletesen foglalkozott a Strauss Dávid Frigyes nézeteivel.

Irodalom: *Zoltvány* L. Irén: G. I. életrajza (1884.).

Gündesch János (Nagyszeben, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt, Nagyszebenben végezte iskoláit. A külföldet is fölkeresvén, 1663. jún. 6-tól a strassburgi, 1665-ben az altdorfi egyetemnek volt hallgatója. Ekkor adta ki itt „De peccato in Spiritum Sanctum” c. értekezését. További sorsa ismeretlen.

Günther András (Maldur, 1634. – ?Bleicheroda, 1709. nov. 6.) ev. lelkész. Tanult többek közt Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen is. Majd külföldre ment s 1654. okt. 6-án a wittenbergi, 1656 tavaszán a jenai egyetemre iratkozott be. Ez utóbbin 1658. febr. 9-én magisterséget szerzett. Hazájába még ez évben visszatérve, mindjárt lelkész lett Szepesolasziban. Azután 1666-ban Káposztafalura választották meg. Innen 1671. okt. 14-én elűzték, s ő Németországba menekült, hol 1677-ig, ameddig állás nélkül volt, Lipcsében és Stralsundban tartózkodott. Ekkor Naumburgban, később Bleicherodában lett lelkész, ez utóbbi helyen esperesi tisztelet is vive. – *Művei* közül a Magyarországgal összeköttetésben léte idején keletkeztek a következők: De ministerio ecclesiastico. (Jena, 1658.) In persecutione valedictio (1671. jún. 17-én tartott német prédikációja). (Lipcse, 1671.) Des geistreichen König Davids grösste Herzenslust... (Lipcsében tartott prédikáció). (Uo. 1675.) Des heiligen Propheten Hoseae Christus Hungariae valedicens, oder: Gründlicher Bericht, wie und warum Christus aus Ungerland weiche? (Prédikáció.) (Stralsund, 1675.) (Ez ellen írta valaki, de nem →*Bayer János*, hanem talán →*Klesch Kristóf* a „Vertheidigtes Gutes Gerüchte...” c. munkát 1676-ban, melyre ő aztán a következőben felelt.) Erklärung meiner Stralsunder Predigt zur Bezeugung meiner Unschuld. (Hely n. 1676.) Des... Apostel Pauli Christianus persecutionem patiens (Prédikáció). (Halle, 1676.) – Üdvözlő verset írt →*Löhner Kristóf*hoz (1655.), Fautor Márkhoz (1656.), gyászverset a Sarnichhausen Henrik Konrád halálára (1656.).

Irodalom: *Weber* Samu: Egy érdekes régi könyvecske (P. E. I. L., 1903.).

GY

Gyalui Torda Zsigmond (Gyalu, XVI. sz. 10-es évei – Pozsony, 1569. márc. 14.) magyar prot. humanista. Valószínűleg Gyulaféhevárt tanult, majd 1534 tavaszán Krakkóban, 1639 őszén pedig Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, mely utóbbin 1544. jan. 31-én magisteri címet szerzett. 1545 elején hazajöve, neveléséget vállalt Révay Ferenc nádori helytartó fiai mellett. Eperjesen, majd 1546 tavaszától Padovában időzött velük. Innen 1550 nyarán tért vissza, s még ez évben az eperjesi *→rektori* állást foglalta el. 1556-ban apósának, Werner Györgynek a helyébe kir. kamarai igazgatónak neveztetett ki, s e minőségében 1565-ig többnyire szintén Eperjesen tartózkodott, ekkor pedig Pozsonyba költözött. – Jelentékeny irodalmi munkásságot fejtett ki, jobbra humanista irányban, de határozott protestáns szellemben. Teol. érdekű művei közül első helyen említendő magisteri értekezése, melynek az a tárgya, hogy „mennyire hasznosak a nyelvismeretek a hittudományi kérdések fejtegetésénél” (Melancthonis Opera. X. 743–5.1. cím nélkül), – továbbá Genethliacon in diem natalem Christi (Ezzel együtt két levele és egy „Hymnus de angelis”). (Velence, 1548.) Oratio de beatitudine. (Padova, 1549.) Quaestio an honesta natura sint, an vero opinione (Az előbbivel együtt). Historia Francisci Spierae. (Basel, 1550.) – Üdvözlő verset írt Rubigallus Pálhoz (1545.).

Gyalui ev. egyházmegye (Káptalannak is említve), másképpen *→kolozi*, az erdélyi magyar ev. püspök alá tartozott, s mindössze addig követte a lutherizmust. ameddig általában az erdélyi magyar protestánsok nagy többsége. Létezésének 1557-ből van nyoma, midőn *→Alesius Dénes* szászfenesi lelkész, és 1562-ből, midőn Tordai Miklós Albert gyalui lelkész volt az *→esperese*.

Gyámintézet, a lelkészek özvegye és árvái részére a legtöbb *→egyházmegyében*, illetőleg *→egyházkerületben* alakult már régebben. Az ún. csonka év (ti. a lelkészi illetménynek az egyházi év hátralevő részében a hátramaradott család által való élvezése) volt a csírája a róluk való intézményes gondoskodásnak, amit 1592-ben a *→zólyomi*, 1595-ben az *→árvai*, 1600-ban a *→felsőtrencsényi ev. egyházmegye*, 1621-ben pedig

a *→tiszántúli ref. egyházkerület* léptetett életbe először. A szepességi 24 kir. városban rendszeresen kötelező ígéretet tettek az egyházközségek az új lelkész meghívásakor, hogy gondoskodni fognak a családjáról is. Majd *→Bocskay István* és *→Bethlen Gábor*, Magyarországon pedig *→Thurzó György* a közterhek alól mentesítették a lelkészözvegyeket és kiskorú gyermekeiket. Az 1707-ben elhunyt *→Eszéki István* dési *→esperes* tekintélyes alapítványt tett javukra s az erdélyi *→főconsistorium* állandóan nyújtott nekik némi segélyt. Rendszeres támogatásukra szolgáló intézetet legelőször a *→győri ev. egyházmegye* alapított 1732-ben; lelkészözvegyek és kiérdemesült lelkészek elhelyezése *→Csáji Márton* tiszáninneni ref. püspök 1745-ben kezdődő működése első éveiben telket szerzett Miskolcon, melyre házat tervezett; szoba került 1750-ben, de mindjárt el is aludt a debreceni ref. egyházban is ez ügy rendezése. Hanem aztán egyre jobban belátván szükséges voltát a közvélemény, más egyházi testületek, főleg egyházmegyék is igyekeztek a maguk körében megfelelő módon, elsősorban tőkegyűjtő intézetekkel biztosítani a lelkész-családok jövőjét, kivált azután, hogy a budai és pesti kánonoknak egyetemesebb jellegű intézet alapítására való törekvéséből semmi sem lett. Lelkes világiak: Szilassy László, *→Pálóczi Horváth Ádám*, *→Szemere Bertalan* stb. szintén felkarolták az ügyet, némelyikük még irodalmi téren is. Sokan többé-kevésbé tekintélyes alapítványaikkal, mások buzgó fáradozásukkal mozdították elő sikerét. Néhol egymást érték a tervezetések, többnyire a pusztában elhangzó szavakként, így 1810 körül a *→Lácza Szabó József*, 1840-ben a tiszántúli ref. egyházkerületé is. Egyetemesebb jelleggel gyámintézet állítása előbb az evangélikus egyháznak sikerült, kerületenként is, de közösen is (az utóbbi 1860-ban), mégpedig nem annyira hivatalos, mint inkább társadalmi úton, és felvéve a segélyezendők közé a rászoruló egyházközségeket is. A református egyházban viszont hivatalos formában öltött testet 1896-ban az egyetemes özvegy-árvai gyámintézet. Ez később beléolvadt a működését 1914-ben megkezdő szintén egyetemes jellegű lelkészi *→nyugdíj-*

tézetbe, melynek keretében aztán az 1928–33-i zsinat az addiginál jóval előnyösebben rendezte ez ügyet. Az evangélikus egyház az addigi gyámintézetnek egyidejűleg ebben az irányban tehermentesítésével hasonlóképpen alkotta meg nyugdíjintézetét, mely 1898-ban kezdte meg működését, s már az 1908-i új rendezéskor jóval előnyösebbé tette az özvegyek és árvák helyzetét is.

Irodalom: Zelenka Pál: A magyarhoni egyet. ev. egyh. gyámintézet múltja és jelene (1885.), Bognár Endre: A második huszonöt év a magyar honi E. E. E. gyámintézet történetéből (1910.), Görömbei Péter: Az országos ref. lelkészi nyugdíjintézet megnyitásának története (1914.).

Gyarmathi Bíró Miklós (Nagysáros, ? – Királyhelmece, 1600. v. 1601.) ref. esperes. Itthoni tanulmányai végeztével külföldre ment s 1568. márc. 12-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1571-ben is ott időzött még. Hazatérte után rektor volt Sátoraljaújhelyen, majd lelkész lett valahol, ahonnan 1584 előtt királyhelmece papnak választották meg. Innen Várba ment hasonló állásra, hol 1593-tól vitte a →*beregi egyházmegye* →*esperesi* tisztét is 1595 elejéig, amikor visszakerült Királyhelmece s ott a →*zempléni egyházmegye* is megette esperesnek. – Már 1585-ben is része volt egy könyv szerzésében vagy legalábbis közrebocsátásában, mely a naptárkérdéssel foglalkozott, de ez nem ismeretes. Fennmaradt műve: Keresztyéni felelet →*Monoszlói András...* könyve ellen, az melyet írta De invocatione et veneratione sanctorum. Debrecen, 1598.

Irodalom: Zoványi Jenő: Megfejtetlen kérdés Gyarmathi Miklósról.

Gyarmathi Sámuel (Kolozsvár, 1751. júl. 15. – Kolozsvár, 1830. márc. 4.) ref. tanár. Kolozsvárt kezdett tanulni 1757-ben. Még 1763-tól Nagyenyeden, majd újból Kolozsvárt, 1766-tól Zilahon, végül 1769-től ismét Nagyenyeden járt iskolába. 1776-tól Bécsben orvosi tudományokkal foglalkozott, melyeknek 1782-ben doktora lett. Egy németországi utazás után nevelő lett Ráday Gedeonnál. 1785-től orvosi gyakorlatot folytatott 1795-ig, midőn mint gr. Bethlen Elek mentora újra Németországba ment. 1800-ban tanárrá választották Zilahra, hol 1810-ig működött, ekkor gr. Bethlen Gergely körébe vonulván. – Könyvtárát tekintélyes pénzüsszeggel együtt a zilahi gimnáziumnak hagyta. Első volt, aki megállapította a magyar és finn nyelv rokonságát; általában kiválóan jeleskedett az összehasonlító nyelvészet terén. Úttörő volt az ifjúsági irodalomban, valamint a léghajózás elméletében is.

Gyásztized, az 1671 és 1681 közötti időszak, melyben a →*Bársony György* művén felbuzdul-

va, de alighanem valami központi terv szerint mindenfelé üldözőbe vették a protestánsokat. Ezzel legelső helyen →*Báthory Zsófia* tüntette ki magát a messze kiterjedő Rákóczy-birtokokon, legfőképp pedig a *sárospatoki ref. kollégium* elűzésével. Ennek megfelelő csapás az evangélikusokat is érte az →*eperjesi ev. kollégium* elvételével. Ebben az időben történt, hogy először a pozsonyi polgárok legjavát, majd a magyar prot. lelkészeket és tanítókat a pozsonyi két →*delegatum iudicium* elé idézték, egy részüket hitük, hivataluk vagy hazájuk elhagyására kényszerítették, más részüket fogságba vetették, majd →*gályarabságra* hurcoltatták s általában mindnyájukat szertelenül kínoztatták és sanyargatták, a lelkipásztor nélkül maradt gyülekezetek pedig ez idő alatt a legváltozatosabb nyomorgatásokon mentek keresztül, ha ragaszkodtak hitükhöz. Különleges, de hasonló sorsban részesültek a szepességek is, kiknek lelkészei felett a →*szepesváraljai* vegyes-bíróság (*Rendkívüli törvénytörvényszék*) ítélt, s ők is többnyire külföldre bujdosnak. Az üldözések elől vagy következtében külföldre kényszerült lelkészek sorsa természetesen minden volt, csak nem irigylésre méltó. Egyetemek, egyházközségek és magánosok tőlük telhetőleg támogatták ugyan őket, de bizonyára csupán azok élhettek rendesen, akik állásra tettek szert. Minthogy pedig mennél többet szenvedett valamelyikük, annál nagyobb érdemet tulajdonított magának s a hazájuk elhagyására →*reverzalist* adókat le is nézték valamennyire, ellentétek merültek fel közöttük, melyek irodalmi téren is megnyilvánultak. Utoljára is a lipcsei egyetem teol. karát szólaltatták meg maguk mellett a reverzalist adók, mely 1682-i nyilatkozatával kényszerhelyzetük átértéséről tett tanúságot. Addig azonban →*Lani György*nek fogságát elbeszélő műve ellen erősen kikelt →*Sextius János* és →*Burios János*, akiknek aztán →*Gassitius György* és →*Mazarius Kristóf* adta meg a választ. Majd a szepesváraljai rk. bíróság elé állítottak ellen hangzottak el vádak →*Günther András*nak egy stralsundi prédikációjában, mire egy névtelenül megjelent füzetben minden valószínűség szerint →*Klesch Kristóf* kelt védelmükre a megtámadottnak. Günther aztán felvilágosítással szolgált a kérdésben, ám ez a műve egyetlen példányban sem maradt fenn. A →*Simonides János* és →*Maszyik (Masnicus) Tóbiás* stb. szenvedései is megörökítésre találtak nyomtatásban. Többen is tollat fogtak aztán a prot. papokat hazaárulással, lázadással stb. megvádoló Labsánszky-féle rágalmak ellenében. Így →*Löhner Kristóf* névtelenül kiadott könyvében (1675.), az álnevű Krestianszky Jób (1683.). Mindenféle, erkölcsi és fizikai gyötrelmeiket az 1681. évi országgyűlés enyhítette némileg, amivel véget is ért

a gyásztized, ha nem is érték véget az üldözések és zaklatások.

Irodalom: Láni György; Buriás János, Bethlen Miklós, Lucius Lajos, Reiser Antal, Masnicius Tóbiás, Simonides János, Kocsi Csergő Bálint, Van Poot Ábrahám, illetőleg Otrókosi Fóris Ferenc idevágó művein kívül: Apologia ministrorum evangelicorum Hungariae (1677. és 1678., magyar fordításban Sárospataki Füz. 1868. 830–50., valamint 1861. 739–50. lap), Kort en waarachtig verhaal van de laatste vervolging der evangelische leeraaren in Hungarijen (1677., német fordításban 1683.), Schelhorn János György: Analecta miserandam afflictionem, quam Aug. et helv. Conf. ecclesiae in Hungaria anno 1674. et 1675. perpessae sunt, concernentia (Museum Helveticum XXV. particula 1752.), Sprenger van Eyk: De martelaars der prot. kerken in Hongarije in de 17. -de eeuw (1845.), Nagy József: Az ev. egyház viszontagságai Magyarországon a 17. század nyolcadik évtizedében (Sp. Füz. 1866.), Csuthy Zsigmond: A magyar prot. egyház tragédiája (Czelder Figyelője, 1886.), Rácz Károly: A pozsonyi vértörvényesek áldozatai (II. kiad. 1899.), Balogh Elemér: Az evangelium vértanúi a magyar evangeliumi prot. egyház gyásztizedében (1900.), Krones: Zur Geschichte Ungarns 1671–83. (1893.), Rákosi György: Megelőző és befejező irodalmi harc (Prot. Közlöny, 1894.), Pukánszky Béla: A magyar prot. exulans irodalom a 17. században (Prot. Szle, 1924.), Szabó István: Ellenreformáció a végvárokban 1670–1681. (Károlyi Árpád-emlékkönyv, 1933.), Miklós Ödön: Holland intervenció... 1674–80. (1918.), Uő.: A holland kálvinizmus elvi állásfoglalása a magyar protestantizmus gyásztizedében (1936.), Petz Gyula: A magyar ev. egyház történetének leggyászosabb lapjai (A Fabóféle „Rajzok...” közt 1868.), – továbbá a „Gályarabság” alatti irodalom.

Gyenge János (Nagyvárad, 1880. – Nagyvárad, 1936. nov.) ref. lelkész. A teológiát 1904-ben Kolozsvárt végezte. Miután Krasznahorvátiban, Torockószentgyörgyön, 1908-tól Bélzerénden, 1912-től Mezőtelegden, 1914-től Nagyzerénden lelkészkedett, 1919-ben Nagyváradra került, hol egy ideig másféle foglalkozást folytatott, majd egyik parochiális körben helyettes lelkész lett. 1928-ban megalapította a „romániai magyar presbyterianus egyház”-at, mely 1930-ban „romániai óhitű ref. egyház” nevet vett fel. Már 1931-ben visszatért a törzsegyházba, s visszanyervén lelkészi oklevelét, melytől előbb megfosztották, 1932 májusában Szalárdon foglalt el

lelkészi állást. – 1912-ben bölcsészettudományi doktorságot szerzett Kolozsvárt. *Művei:* Servet Mihály pöre és Kálvin viszonya ahhoz. (Budapest, 1909.) A francia separatio története... (Nagyvárad, 1912.) A ref. szabad egyházak története. (Uo. 1924.) A tiszta kálvini szervezetű romániai magyar presbyterianus egyház megalakulása és életharca (Pálffy Istvánnal). (Uo. 1928.) Egyik szerkesztője volt 1928-tól egy „Evangelium hírnöke” c. lapnak.

Gyöngyösi Árva Pál (Gyöngyös, 1668. – Oderafrankfurt, 1743.) ref. vallású egyetemi tanár. Gyöngyösön tanult eleinte, azután Debrecenbe ment, ahol 1690. jan. 25-én iratkozott be a felsőbb osztályok elsőjébe, s később →seniorságot is viselt. 1697-ben külföldre indult s nagyszámú angol, holland, német egyetemet látogatott meg, de egyedül Franekerben volt 1697 augusztusától beiratkozva. Innen ment át Angliába, hol mintegy másfél évi. jobbra oxfordi tartózkodása után megszerezvén a „presbyter ecclesiae anglicanae” jellegét, vagyis fölszenteltetvén, visszatért ugyanoda s 1700 márciusában teol. doktorrá avattattott. Ezután hazajött és 1702-ben Derecskén lett lelkész. Minthogy azonban a *tiszántúli egyházkerület* nem fogadta el érvényesnek külföldi fölszenteltetését, az ebből keletkezett hercehurca folytán előbb teljesen megfosztotta lelkészi jellegétől, később azonban a II. Rákóczi Ferenc közbeléptére csupán a kerület kebelében való működéstől tiltattott el. Ennélfogva 1709-től állás nélkül volt, míg 1711-ben Kassára választották meg tanítónak, a következő évben pedig lelkésznek. Zaklatott napjai voltak itt is, de most már a római katolikusok miatt, kik sokszoros ármánykodásuknak 1725-ben sikerét is látták, amennyiben száműzetett gyűlölt ellenfelük. Ekkor Oderafrankfurtba ment, hol 1727 januárjában teol. tanári állást nyert az egyetemen, melyen haláláig működött. – Magyarországgal való összeköttetése idején írt *művei:* De fatis sexta N. T. aetate militantis Dei ecclesiae. (Franeker, 1700.) Dissertatio... in μνημονευτικον amoris Christi et christianorum... (2 r.) (Uo. 1700.) Altare pacis pro votis irenicis erectum (Szerdahelyi Gábor ellen). Basel (tulajdonképpen Oderafrankfurt, 1722.) (II. kiad. 1729.) Írt egy Debrecenben kinyomatott pasquillust a →*tiszántúli egyházkerület* élén állók ellen, s valószínűleg ő a szerzője egy, az unitáriusok ellen 1699-ben Oxfordban Dialithus álnévvel megjelent könyvnek. Elnöklete alatt szerzőségével Oderafrankfurtban igen sok értekezést tartottak hallgatói. – Apósa volt **Kármán András**nak, nagyapja →**Kármán József**nek.

Irodalom: Paikoss Endre: A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története (1889.), Révész Kálmán: Gy. P. („Magyar

prot. Egyháztörténeti Monográfiák” közt 1898.), Catalogus librorum Pauli Gy. (1754.).

Gyöngyösi István (? – ?) ref. lelkészjelölt, Debrecenben tanult, hol 1669 tavaszán lépett a felsőbb osztályokba s idővel *köztanítóságot* viselt s végül →*seniorságot* 1675-ig. Külföldet is fölkeresvén, 1676-ban Zürichben, 1677. aug. 9-től Genévában folytatta tanulmányait. 1681-ben hír szerint Párizsban időzött. További sorsa ismeretlen. – *Művei*: De clavibus regni Dei apostolis traditis. (Zürich, 1676.) Exegesis quinquaginta psalmodum Davidis regis et prophetarum. (Uo. 1677.) Fasciculus piarum precum (az előbbi nagy műnek külön lap-számozott függeléke). De perfectione scripturae sacrae. (Geneva, 1677.) De autoritate scripturae sacrae. (Uo. 1677.) –

Nem azonos vele sem a nála idősebb Gy. N. I. felsőbányai, majd tarcali lelkész, sem a nála fiatalabb **Gy. Árva I.**, ki később érmelléki esperességet viselt.

Gyöngyösi István (? , 1809. – ?Udvarhely, 1894. szept.) unit. lelkész. Tanulmányait bevégezvén, 1835-től Kolozsvárt segédlelkész, 1837-től Tordán, 1844 végétől Vargyason lelkész volt s itt 1871-től 1885-ig az udvarhelyi egyházkörben az →*esperesi* tisztet is vitte. 1888 őszén nyugalomba lépett. – *Művei*: azok a gyászbeszéddek, melyeket →*Molnos Dávid* (1836.), Augusztinovics Pál (1837., kettő), Tiboldi István (1846.), Székely Sándor püspök (1852.) felett, valamint azok a prédikációk, melyeket az 1841-i korondi zsinat alkalmával („A ker. vallás, mint emberi nem művelődésének s erkölcsi boldogságának eszköze...”), Inczefi József ötvenéves papságának emlékére (1870.), úgyszintén azok az imák, melyeket az 1883. évi vargyasi zsinaton tartott, azonkívül itt-ott megjelent különféle dolgozatai, közöttük „A vargyasi unit. eklézsia története” (Ker. Magvető, 1888.).

Gyöngyösi Kiséri András (? , ? – Kolozsvár, 1622. dec. 28.) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1610. máj. 5-én a felsőbb osztályokat kezdve, 1613-ban →*contrascriba*, majd →*senior* lett. Külföldre menvén, 1614. jún. 17-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve, egy ideig ismeretlen helyen, 1619 tájától pedig Kolozsvárt lelkészkedett. Itt →*esperesi* hivatalt is töltött be, haláláig. – Sikertelenül iparkodott megnyerni egyháza számára a főtéri templomot. – *Művei* azok a magyar gyászbeszéddek, melyeket 1622. máj. 18-án, 23-án és 26-án Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett mondott (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben). (Gyulafehérvár, 1624.). – Respondens volt a „De preadestinatione divina” (1614.), a „De sacra scriptura” (1615.) és a „De uno vero

Deo et S. S. Trinitate” (1615.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt Váczi Péterhez (1615.).

Gyöngyösi László (? , ? – ?) világi pályára lépett ref. lelkész, Sárospatakon tanult, hol 1651-ben jutott el a felsőbb osztályok elsőjébe. Innen 1653-ban külföldre ment s 1654 augusztusában az utrechti egyetem hallgatói közé iratkozott be. Sok betegeskedés között töltött itt négy évet. Hazakerülvén, talán pap volt először, de 1662-ben már szolgabíróságot viselt, később pedig ügyvéd lett. Életpályájáról nem tudunk egyebet. – Bátyja volt a költő Gyöngyösi Istvánnak, ki e szerint aligha született az 1620-as években. – *Műve*: A keresztyéni vallásnak fundamentomi... (Virel Máté után angolból). (Utrecht, 1657.) Respondensi tisztet viselt egy bölcsészeti vitán (1655.).

Irodalom: Gyöngyösi László: Gy. L. (Prot. Szle, 1913.), *Harsányi* István: Gy. István és László sárospataki diáksága (1921.).

Gyöngyösmelléki ref. egyházmegye, a régi →*baranyai kerületből* 1732-re a →*dunamellékitől* a →*dunántúlihoz* csatlakozott Somogy vármegyei egyházak közül a →*szigetvári egyházmegyétől* északnyugatra fekvő kilenc által alkotott, s ekkor még önálló, de csakhamar a →*belsősomogyiba* olvasztott →*egyházmegye*.

Gyöngyösi János (Kraszna, 1741. nov. 4. – ?Újtorda, 1818. márc. 15.) ref. lelkész, a →*Gy. Árva Pál* bátyjának, →*István* érmelléki esperesnek és →*Soós Ferenc* püspöknek unokája. Tanult 1749-től Kolozsvárt, hol 1757-ben lett →*togatus*, majd *köztanító*, 1766 tavaszától őszéig pedig →*senior* volt. 1767-ben külföldre ment s ez évi szept. 14-én a leideni egyetemen lépett a hallgatók sorába. Három év múlva visszatérvén hazájába, 1771 májusában az alsórákosi lelkészséget foglalta el, de már ez év végén Újtordára távozott, előbb →*káplánnak*, 1774-ben lelkésznek alkalmaztatván. – Leoninus verselésével vált általánosan ismertté s a magyar irodalomtörténet érdekes alakjává. A →*Helytartótanáctól* 1790-ben tervezett akadémia tagjául ő is ki volt szemelve. Az egyházi irodalom mezején a következő művekkel szerepelt: *Dissertatio physicotheologica, in qua causam mortis proximam eamque physicam et naturalem in primis parentibus integris adfuisse... demonstratur; inde mortem naturae integrae sequelam esse, salva reformatae fidei doctrina deducitur.* (Kolozsvár, 1767.) Halhatatlan emlékezetű Debora... (Gyászbeszéd Mária Terézia emlékére). (Uo. 1782.) Temetési tanítás... (Zeyk Elekné Domokos Anna felett). (Uo. 1791.) Szent tanítás a tisztaszívű keresztyénről (Gyászbeszéd Egri Farkasné Korda Kata felett). (Uo. 1812.) Halhatatlan és áldott emlékezte... Bethlen Julian... Ka-

tona Zsigmond... párjának (1811.). (Uo. 1818.) Üdvözlő verseket írt br. Wesselényi Farkas és gr. Bethlen Julianna (1766. latinul és magyarul), Sófalvi József és Farkas Zsuzsanna (1784.), Szóts András és Szathmári Pap Ágnes (1786.) egybekelésére, valamint I. Ferenc osztrák császárrá nyilvánításakor (1804., latinul), gyászverset Nyíró Rozália és Ágnes (1792., magyarul), Verestói Erzsébet (1763. latinul) és ifj. Soós Ferenc (1776., latinul) halálára. Önéletrajza közölve az Erdélyi Prot. Közlöny 1873. évi folyamában. – Nagyapja volt → *Mihályi Károlynak*, apósa → *Mihályi Mihálynak*, unokája → *id. Soós Ferencnek*, unokaöccse ifj. → *Soós Ferencnek*.

Irodalom: Abafi Lajos: Gy. J.-ről (Figyelője XI.), Albert János: Gy. J.-ről, a költőről (Ker. Magvető, 1884.).

Gyöngyössy Sámuel (Miskolc, 1833. nov. 22. – Tiszanána, 1886. május 20.) ref. lelkész. Miskolcon tanult, míg 1851-ben Sárospatakra ment teológiára, amit egy évig itt, egy évig Debrecenben hallgatott. Miután 1853-tól → *rektor* volt Szikszón, 1855-től Berettyóújfaluban, majd Debrecenben volt segédlelkész, hol szinte két évig helyettes lelkészként is működött. 1861-ben téglási, 1864-ben nyíregyházi, 1870-ben nagykállói, 1876-ban miskolci, 1880-ban tiszánánai lelkész lett, s mint ilyen halt meg. – Számos cikke jelent meg, nem egy egyházi érdekű is. – *Művei: Jeruzsálem végnapjai (Egyházi Könyvtár, 1858.) Az önkény áldozatai (Uo. 1858.) Imák és egyházi beszédek tára (I. f.) (Debrecen, 1862.) Magyar prot. egyházi szónoklatok (4 k.) (Miskolc, 1874–83.) Köznapi imák templomi használatra. (Debrecen, 1894.)* – továbbá az a gyászbeszéde, melyet Szathmári Király Pál felett tartott (1879.).

Gyórfi István (Homoródszentmárton, 1887. – ?, ?) unit. tanár. A gimnáziumot Székelyudvarhelyen és Szászvárosban elvégezvén, 1905-től teológiát hallgatott Kolozsvárt, honnan 1910-ben Oxfordba ment s ott két évet töltött. Hazatérve, mindjárt lelkész lett Kolozsvárt, hol egyúttal → *teol. tanár* is volt, míg 1916-ban teljesen átment a → *teol. akadémia*ra. A világháború végén egy bizottság tagjaként külföldön járt, azután pedig Budapesten telepedett le, de nem egyházi hivatalban. – Nagyobb dolgozatai és önálló *művei: A törvényről (Ker. Magvető, 1913.), Babylon befolyása a héberök ösvallására (Uo. 1913.) Vallás és művészet (Uo. 1914.) A vallás filozófiája (Értesítő, 1916.) Az ember (Templomi beszélgetések). (Kolozsvár, 1916.)*

György (Kegyes vagy Hitvalló), (? , 1484. márc. 4. – ?, 1543. dec. 27.) brandenburg-ansbachi őrgórf, akit a magyar történetírás általában Brandenburgi György néven ismer. Az 1506. évtől Magyarországon tartózkodott, ahol II.

Ulászlóval való rokonsága nagy befolyást biztosított neki. A Korvin János özvegyét vevén feleségül, ennek halála után ő örökölte a Hunyadi-birtokot. 1516-tól gyámja és nevelője volt II. Lajosnak. A reformációt kezdettől fogva pártfogásába vette s felelte sokat tett annak érdekében. Folytonos összeköttetésben állott a jelesebb reformátorokkal, magával Lutherrel is. A magyar nemzeti párt rossz szemmel nézte politikai működését s több ízben kikelt ellene. Végre 1525-ben elhagyta az országot, s ettől fogva mint Ansbachnak egyik, 1527-től pedig egyetlen uralkodója Németországban lakott. Az ágostai birodalmi gyűlésen egyik leglelkesebb támogatója volt a protestantizmus ügyének. 1542-ben huzamosabban tartózkodott udvarában → *Dévai Bíró Mátvás*.

Irodalom: Fraknoi Vilmos: Brandenburgi György, II. Lajos nevelője (Bp. Szle, 1883.), Neustadt L.: Markgraf Georg von Brandenburg, als Erzieher am ungarischen Hofe (1883.), Erdmann: Luther und die Hohenzollern (1883.).

György Aladár (Huszt, 1844. ápr. 11. – Bp. 1906. jan. 16.) ref. vallású író. Tanult Máramarosszigeten, Késmárkon, Szatmárnémetiben, Debrecenben, Budapesten, Tübingenben, Berlinben, összesen 17 szemesztert töltve főiskolán 1871-ig. Ekkor hazatérve, hírlapírással foglalkozott, míg 1882-ben az országos statisztikai hivatalhoz neveztetett ki tisztviselőnek. – Sokoldalú írói munkássága termékeiből egyházi érdekűek: A bibliai történelem tanulása az iskolákban. (Pest, 1872.) Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. (Budapest, 1875.) (II. kiad. 1890.) → *Ballagi Mór* életrajza. (Uo. 1886.) Egyházi és iskolai statisztika 1882-től 1889-ig. Uo. 1884–90.

Testvére volt **Gy. Endrének**, ki rövid ideig miniszter volt s a kárpátjai egyházkerület első főgondnoka, nagybátyja → *Gergely Györgynek*.

György János (Iklad, 1877. nov. 27. – Bury [Brazília], 1929. jan. 3.) előbb unit. majd ref., végül felekezeten kívüli teológus és szociológus. Ikladon kezdett tanulni. A gimnáziumot 1888–93-ban Nagyenyeden, 1893–96-ban Kolozsvárt (az unitáriusoknál) végezte. Ezután ugyanott jogot hallgatott, s miután jogdoktorságot szerzett és ügyvédjelöltként is működött, 1901–1903-ban Kolozsvárt, 1903–1905-ben Oxfordban teológiával, majd az Egyesült Államokbeli Meadville-ben és Cambridge-ben bölcsészettel és szociológiával foglalkozott. Ez utóbbi helyen 1907-ben szociológiai doktori címet nyert. Visszatérve hazájába, 1907-től három évig teol. magántanári minőségben volt alkalmazva Kolozsvárt; 1911-ben pedig reformátusnak tért át s ez év végén lelkész lett Bodonkúton. Másfél év elteltével ezzel is felhagyott s napszámos- és ipa-

ros munkákat végzett, míg a székesfővárosi könyvtárban hivatalt kapott. 1920 tavaszán ismét Amerikába ment, ahonnan 1921 őszén visszajőve, angol leckék adásából élt, de azután újra csak kivándorolt Amerikába, s végül is a braziliai Bury lett halálának helye. – Buzgó írói működésének teol. termékei: Hit és haladás. (Kolozsvár, 1908.) Jézus és az újszövetség. (Uo. 1908.) Az újszövetség hittana. (Uo. 1909.) Vallás-erkölcs és gazdaság. (Budapest, 1909.) A hit lelki alapjai (Ker. Magvető, 1911.). Ismeretlen evangélium. (Arad, 1914.) Az élet célja felé. (Uo. 1916.) A társadalmi megújulás bölcsészete. (Uo. év n.) Magyar műveket angolra fordított. Kéziratban maradt munkái is voltak.

Győri ev. egyházmegye, a →*dunántúli kerület*-ben, Győr vármegyének Sopron és Veszprém vármegyével érintkező délnyugati részén elhelyezkedett 17 községből alakult, melyek 1671 tájáig a →*rábaközi egyházmegyéhez* tartoztak, de annak az üldözések miatti megszűnésekor önállóságot nyertek, később magukhoz társítva a →*felsődunamelléki magyar ev. egyházkerületből* maradt pár Győr vármegyei gyülekezetet is, melyek ott 1615 júniusától Moson vármegyeiekkel együtt külön →*egyházmegyét* alkottak volt egy ideig. Ezután hozzá tartoztak egy ideig a Fejér, Komárom és a távoli Tolna vármegyében, úgyszintén Veszprém vármegyének egy részében fekvő egyházközségek is, úgy hogy 1725-ben, amikor a tolnaiak már 1720-tól külön szervezkedtek, huszonnégy egyházban volt lelkész, némelyikben kettő is. Külön is váltak lassanként mind a pusztán körülményeik miatt idekerült egyházak, úgyhogy az 1786-i új beosztáskor mindössze 13 egyházból alakítottak, ezek sorában egy Veszprém vármegyéből is. Ezután rövidesen egy Moson vármegyével, majd új keletkezésűekkel szaporodott, összesen 17-re. Legnevezetesebb egyháza a két lelkészt tartó győri, mely évtizedeken át független volt az egyházmegyei köteléktől, de az alkotmányozó zsinat óta újra alárendelték annak. – Ismert →*espereseinek névsora* a következő: Szentmiklósi Fabri János sokorókajári l. 1680 utánig, Bors Mihály sokorókajári, kispéci l. 1692 (esetleg már korábbi időtől) –1711 (midőn 112 éves korában halt meg), Károlyi István kispéci l. 1711–1737, →*Tóth-Sipkovics János* tési l. 1737–1742, Németh Sámuel győri, tési l. 1742–1754, →*Szervicei Bárány János* felpéci l. 1754–1756, Kiss Zsigmond tési l. 1756–1762. Hrabovszky Sámuel tési l. 1762–1786, Kiss Zsigmond (II.) tési l. 1805-ig, Németh István kispéci l. 1806-tól, Tatai Kis Pál felpéci l. (1818) (1838), →*Perlaki Dávid* bezi l. (1844.) 1857-ig. →*Karsay Sándor* tési l. 1858–1866, Kis János réti l. 1867–1870, Eősse Zsigmond tési l. 1870–1872, Mészáros István bezi l. 1872-től, Horváth Sá-

muel tési l. (1901.) 1917-ig, Pálmai Lajos győri l. 1917–1925, Németh Károly lébényi l. 1925–19??, Moravcsik Sándor győri l. 19.. óta.

Győri ref. egyházmegye, a →*tatainak* olykor régebben használt neve.

Győrött a protestantizmus a reformáció után csakhamar virágzni kezdett. A katonasággal oda-került németországi papok már 1542-ben buzgón és sikeresen terjesztették annak elveit, úgyhogy már 1544-ben magyar szónoklatokból is értesültek azokról. Az ötvenes években →*Huszár Gál* karolta fel a győriek lelki gondozását. Sokat tett a reformáció érdekében Rueber János, az ottani lovasság kapitánya, ki tábori papnak 1564-ben az irodalmi tevékenységéről ismert →*Magdeburger Joachimot* hozta oda. Később már az iskolájuk is jó hírben állott. Ám a 17. század elején az →*ellenreformáció* hatalma nem tűrte, hogy helyben lakják prot. lelkész, úgyhogy a pataházai, illetőleg a révfalusi lelkész szolgálatával éltek a győri evangélikus, illetőleg református hívek. Csak 1647-től változott meg ez az állapot, amikor helybeli lelkészt hozott mindkét prot. felekezet a maga számára. A rájuk bekövetkezett üldözéseket azonban közösen kellett viselniök. A 18. században még hivatalos teendőik végzésétől is eltiltottak egy időre a lelkészek. És mégis e század folyamán érte el a ref. egyház a legvirágzóbb korát. Két lelkész hirdette az igét 1735-ben felépült templomában, s gimnáziumot is tartott fenn, éppen úgy, mint az ev. egyház is. 1749-ben mindentől megfosztotta őket az erőszak és csak a →*türelmességi rendelet* támasztotta fel mindkét egyházat, melyek aztán idővel újból tekintélyre vergődtek, különösen az evangélikus, melynek a XIX. század elején is virágzó iskolája volt, lelkészt pedig újraeledése óta kettőt tart. Temploma 1785-ben épült.

Irodalom: Liszkay József: A nagygyőri ev. ref. egyház múltja és jelene (1868.), *Cserhalmi István:* A győri ev. egyház története (1885.), *E. Nagy Olivér:* A győri ev. egyházközség története (1905.), *Thury Etele:* A győri ref. egyház megalakulása (Prot. Szle, 1905.), *Turóczy Zoltán:* Ünnepi füzet az ev. templom másfél százados jubileuma alkalmával (1935.).

Győr-soproni ev. egyházmegye, az →*északi egyházkerületben*, 1952. júl. 1-től létezik 34 anyae gyházzal. Első →*esperese* Németh Károly...

Győr-sopron-pápai ref. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, 1952. júl. 1. óta van meg 38 anyae gyházzal. Első →*esperese* Madar Zoltán mezőörsi l. 1965-ig, 1965-től Csizmadia Károly mosonmagyaróvári l.

Győry Elemér (Takácsi, 1891. jún. 30. -) ref. püspök. A középiskolát Pápán, a teológiát ugyanott, valamint Genévában végezte. Miután

1915–17-ben Pápán →*senior s* kevés ideig Nagyigmádon segédlelkész volt, még ez évben püspöki titkár lett Komáromban. 1918-tól lelkész volt Hetényben, de 1923-ban kiutasították a csehek. Ettől fogva egy évig (magyar-) Komáromban helyettes lelkészi, két évig újra püspöki titkári működést folytatott, míg 1926-ban teol. magántanári képesítést szerezvén, ugyanez évben a gyakorlati teológia tanszékét foglalta el a pápai akadémián. 1928 októbere óta Győrött lelkészkedett 1943-ig, midőn Pápara ment át. A →*dunántúli egyházkerület* 1932-ben tanácsbíróvá, 1935-ben főjegyzővé, majd konventi és zsinati rendes taggá, 1943-ban püspökké választotta. 1961. októberében nyugalmába vonult. – *Művei*: Evangelizálás a ref. egyházban. (Pápa, 1926.) Bizonyoságtevés. (Uo. 1928.) A francia protestantizmus evangelizáló munkája. (Budapest, 1929.) A kettős tüzes nyelvek fényében. (Győr, 1931.) Útmutatás a socialis munkák végzéséhez. (Budapest, 1931.) Isten dicsőségének szolgálatában. (Uo. 1934.) A vasárnap megünneplésének akadályai. (Pápa, 1935.) Kovács Pál, a ref. presbyter és gondnok. (Uo. 1937.)

Győry Vilmos (Győr, 1838. jan. 7. – Bp. 1885. ápr. 14.) ev. lelkész. Győrött kezdte tanulását. Ezt aztán Pesten folytatta. 1854-ben jogi pályára lépett, azután nevelősködött, végre 1856-tól a pesti prot. teol. akadémia hallgatója volt. 1860-ban külföldre ment s a berlini egyetemről egy év múlva tért vissza. Miután 1861 szeptemberétől Pesten →*Székács* mellett segédlelkész volt. 1862 októberében orosházai, 1876. novemberében budapesti lelkész lett. – A Kisfaludy-társaság 1868-ban, a Magyar Tud. Akadémia 1872-ben tagjául választotta, a →*bányai egyházkerület*ben pedig 1873-tól főjegyzőséget viselt. Műfordításai és eredeti dolgozatai úgy a próza, mint a vers terén kiváló hivatottságról és roppant munkakedvről tanúskodtak. Az egyházi irodalomban is buzgó munkásságot fejtett ki. Effajta kisebb dolgozatait több folyóiratban tette közzé. Az Újszövetség 1878. évi átdolgozott kiadásában a történeti könyvekkel ő foglalkozott. Egyéb ily irányú művei: Emlékkönyv a konfirmációhoz készülő prot. hajadonok számára. (Pest, 1866.) Iktári Bethlen Gábor („Rajzok a magyar protestantizmus történelméből” c. könyvben) (Uo. 1868.) Chrysostomus (P. E. I. L., 1871.). Egy apostol az újabb korban. (Budapest, 1873.) →*Székács József* életrajza („Nagy papok életrajza”-ban). (Uo. 1877.) Krisztus és az írás (Saphir után ford.). (Uo. 1879.) Dr. Luther Márton kis kátéja (Magyar jegyzetekkel). (Uo. 1885.) Egyházi beszédei (3 k.). (Uo. 1885–1902.) (I. k. II. kiad. 1909.) – továbbá azok az alkalmi beszédei, melyeket Kolmann Gyula (1862.) és Haviár Dániel (1868.) temetésén, 1866. óév esté-

jén, Orosházáról való kibúcsúzása és Budapestre beköszöntése alkalmával tartott. Kiadta a bányai kerület 1874. évi felügyelőbeiktatási ünnepélyének emlékkönyvét (benne saját imáját) és szerkesztette a „Prot. árvaházi képes naptár”-t (→*Farkas József* fel 1876–86.). – Veje volt Székács Józsefnek.

Irodalom: *Berczik* Árpád: Emlékbeszéd Gy. V. felett (Kisfaludy-társaság évlapjai XXII.), *Szász* Károly: Emlékbeszéd Gy. V. felett (Akadémiai Értesítő, 1894.), *Radnai* Rezső: Gy. V. élete (Költeményei előtt, 1886.), *Zsilinszky* Mihály: Gy. V. emlékezete (Békés vármegyei régészeti és művelődéstörténeti társulat évkönyve, 1886.), *Sziklay* Ferenc: Gy. V. mint vallásos költő (Prot. Esték III. k. 1916.), *Kemény* Gábor: Gy. V. emlékezete (1940.).

Gyulafehérvári colloquium, az 1543. jan. 3-án kezdődött erdélyi országgyűlés alkalmával folyt le. Utyeszenics György ugyanis az országgyűlés elé idézte →*Honterust*, akit azonban a brassóiak nem engedtek el oda, hanem többedmagával →*Glatz Mátyás* lelkészt küldték el helyette. Magukkal vitték a Honterus-írta Apologia Reformationist, melynek bírálatába a rendek nem bocsátkoztak belé, hanem Izabella királyné vitát rendelt el a →*gyulafehérvári káptalan* és a protestánsok jelenlevő képviselői (lelkészek és világiak) közt. A vita folyamán egyfelé a hagyományok, szent atyák és zsinati végzések, másfelé a bibliai könyvek szolgáltatták az érveket. Eredménye nem lett az egésznek, legfeljebb annyi, hogy bántatlanul távozhattak a protestánsok. Némelyek szerint Marosvásárhelyen, mások szerint Kolozsvárt volt az országgyűlés és vele együtt a colloquium.

Gyulafehérvári ev. egyházmegye, a római katolicizmusból átjőve, változatlanul léteznie kellett, amikor az erdélyi magyar ev. egyházkerület a 16. század ötvenes éveiben megalakult. Csakhogy a helvét iránynak a magyarság kebelében való uralomra jutásával automaticæ református lett ez is.

Gyulafehérvári hitviták.

Az *első* 1566. ápr. 24–27-én folyt le a helvét irányúak részéről →*Melius Péter*, az antitrinitariusok részéről →*Dávid Ferenc* és →*Blandrata* vezérlete mellett. Itt terjesztették elő az utóbbiak tételeiket, melyekről aztán nagyarányú vita indult meg. Ez következményeiben a szentháromság-védőknek szolgált előnyére, amennyiben ellenfeleik a nemsokára (máj. 19.) tartott marosvásárhelyi zsinaton indítatva érezték magukat tételeiken enyhíteni, Melius viszont a hitvita után fejedelmi adományban részesült. –

A *másodikat* eredetileg Tordára tüzték volt ki Dávidék, de a fejedelem megváltoztatta a helyét. A vita 1568. márc. 3-án és márc. 8–17-én folyt le

a fejedelem és udvara jelenlétében, s mindkét fél részéről sokak részvételével, kik közül néhányan bírák gyanánt szerepeltek. Vitájuknak természetesen az lett az eredménye, hogy egyik fél sem győzte meg a másikat. Ez utóbbinak lefolyása ki volt adva nyomtatásban, mégpedig háromféle előadásban, amennyiben unitárius részről Dávid, református részről →*Heltai* hamarosan közzétette, ez utóbbival azonban Melius nem levén megelégedve, ő is gondoskodott egynek a kiadásáról. Ez az egy nem maradt fenn közülük.

Még volt Gyulafehérvárt egy vita, melyet saját kebelökben tartottak az antitrinitáriusok. Ezen is jelen volt a fejedelem s időpontja 1571. febr. vége lehetett. →*Sommer János*nak és →*Paruta Miklós*nak egészen antitrinitarius nézete adott rá alkalmat, amely mellett a vitán Dávid Ferenc is állást foglalt. Elgondolható, hogy itt sem történt döntés sem a konzervatívabbak, sem a radikálisabbak javára.

Gyulafehérvári ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerület*ben, a magyarság tetemes részének a helvét irányhoz térésével párhuzamosan keletkezett, a római katolicizmusból átöröklött határai között. →*Esperese* a XVI. században →*dékán* címmel is fordul elő. A 17. század legelején beállott szomorú időkben beolvadt a →*nagyenyedi egyházmegyé*be, melyből csak 1633-ban vált ki újból. Egyházaik száma a XVII. század közepe felé 17, a XVIII. század első felében pedig 18 volt; ez aztán a XX. század elejéig 12-re szállott alá, de az 1903-i új berendezés a szomszédos →*egyházmegyé*kből hozzácsatolván hatot s ugyanez időtájban három új keletkezvén, 21-re emelkedett, sőt azóta már 23-ra. Ezek mindannyian Alsófehér vármegyében voltak. 1951-ben megszűnt az egyházmegye. – Szerfelett hézagos történetét az egyházkerület 1864–66. évekre szóló névkönyvei közölték. Legnevezetesebb egyháza volt a nevét adó gyulafehérvári. →*Esperesei* közül a következők neve ismeretes: →*Ilosvai Benedek* gyulafehérvári l. 1574 k.–1585 vagy 1586; majd a nagyenyeditől való elválás után →*Geleji Katona István* 1649-ig, →*Csulai György* 1650–1660, mindketten egyúttal a püspökségük mellett is, →*Pápai Páriz Imre* gyulafehérvári l. 1667-ig, Veresmarti János borosbenedeki l. (1679.), Nyiresi Bálint (1680 okt.) (1684 dec.), Gidófalvi Gálgyor Balázs gyulafehérvári l. (1698 szept.), Veszprémi István gyulafehérvári l. 1713-ig, →*Kolozsvári István* gyulafehérvári l. 1713–1717, →*Pelsőci Kovács János* magyarigeni l. 1717–1748 (ez utóbbi három ismét a püspökség mellett is), →*Csernátoni Gajdó Dániel* gyulafehérvári l. 1749 eleje–1749 szept., Söveges Bányai István borosbenedeki l. 1749–1779, Málnási István gyulafehérvári l. 1779–1787, Deák János magyarigeni l. 1787–1797, Demeter Dániel gyulafe-

hérvári l. 1798–1810, Fábíán László sárdi l. 1810–1812, Sánta István boroskrakkói l. 1813–1817, Kolozsvári István (II.) alvinci l. 1823–1830, Székely Péter gyulafehérvári l. 1831–1843, Szász Lajos magyarigeni l. 1843–1849, Elekes Károly gyulafehérvári l. 1850–1868, →*Elekes György* magyarigeni l. 1878–1879, Tókos Sándor vajasdi l. 1880–1896. →*Elekes Viktor* gyulafehérvári l. 1896–1908, Benedek Károly alvinci l. 1908–1919, Kovács Károly szászsebesi, alvinci l. 1919–1930, Nagy Ferenc tövisi l. 1930–1951.

Gyulafehérvári ref. kollégium. Már az unitáriusoknak is magasabb rendű, legalábbis három tanárral ellátott iskolájuk levén e helyen pár évig, ennek tőlük elvétele s a reformátusok kezébe kerülése után 1571-től természetesen ezek is igyekeztek azt korábbi színvonalán tartani. Sikerült is legtöbbszörre, úgyhogy mikor *Bethlen Gábor* fejedelem országos határozat következtében akadémiát, vagyis az akkori elnevezés szerint egyetemet akart itt felállítani, az általa addig is mindig bőkezűen ellátott intézetnek nem sok kellett volna hozzá, hogy a honi származású tanároknak részint helyébe, részint mellőlük alkalmazott külföldi hírességek csakugyan a legmagasabb fokra emelhessék azt. A fejedelem korai halála, bár éppen annak évében biztosította az intézet fennmaradását gazdag alapítványával, mégis megakadályozta a terv teljes sikerre jutását. Mindamellet a kollégium, melyben már kevéssel 1623 után is négy magyar tanerő működött, s amelyben ezentúl egy →*Crell* és egy →*Opitz*, majd →*Piscator*, →*Alstedt* és →*Bisterfeld*, később →*Crispinus* szintén több-kevesebb ideig – az utóbbi három haláláig – tanárkodott, így is kimagasló helyet foglalt el az összes magyar iskolák között. Az ebben a korban Bethlen-kollégiumnak nevezett intézet ennek megfelelő eredménnyel folytatta munkálkodását, végül a →*Basire* vezetése alatt, de csak 1658-ig, mert ez évben feldúlták a tatárok. →*Apafi* fejedelem aztán háromévi kolozsvári működés után 1662-ben Nagyenyedre helyezte át. A gyulafehérvári kollégium azonban, ha már nem is mind Bethlen-kollégium, új életre ébredt, midőn Apafi 1672-ben a bujdosó →*sárospataki kollégium* tanárait és diákjait helyezte el erre alkalmassá tett épületeiben. Csakhogy a nemsokára egészen erdélyivé vált iskola ezúttal sem örökösödhetett meg Gyulafehérvárt, mivel 1716. márc. 26-án az osztrák katonaság elvette mindenét, s a tanárokat meg tanulókat eltávolította a városból. Egyelőre Boroskrakkóba, az év őszén pedig Marosvásárhelyre vándorolt a zöme, ahol aztán az odavaló iskolából a sárospatak-gyulafehérvár-marosvásárhelyi kollégium fejlődött ki az egyesülés által. Az eredeti gyulafehérvári kollégium szervezeti szabályzata ismeretlen évből és

törvényei 1630-ból közölve a Történelmi Tár 1879., illetőleg 1884. évi folyamában, az utóbbiak az →*Erdélyi Prot. Közlöny* 1872. évi folyamában is (Szabó Károly által).

Irodalom: *Basire* Izsák: Schema primum generale sive forma studiorum albensium (1657.), *P. Szathmáry* Károly: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története (1868.), *Váró* Ferenc: Bethlen Gábor kollégiuma (1903.), *Koncz* József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium története (1896.), *Vargha* Zoltán: A gyulafehérvári főiskola 1657-i szabályzata (1907.).

Gyulafehérvárt a protestantizmus attól fogva uralkodott, hogy →*János Zsigmond* híve lett a reformációnak. Túlsúlyát a róm. kat. Báthoryak idejében is megtartotta, de igazi virágzását a ref. fejlődelmek alatt érte el, akkor, amikor mindhárom prot. egyház fennállott, a református éppen két templommal, sőt aztán itt volt a kollégium is, meg itt volt majdnem állandó székhelye a ref. püspöknek. A főhatalomnak a Habsburgok kezébe való jutása után mihamar elkövetkezett az a korszak, melyben elrabolva a protestánsoktól jóformán minden életlehetőségüket, az 1716-tól újra helyben székelő róm. kat. püspök szinte egyeduralmat gyakorolt. A református és a szász evangélikus egyházat mégsem bírták megsemmisíteni, s bár ekkor, miután minden prot. egyházi épület elvétellett, leggyengébb lévén az unitárius egyház megszűnt, és lakás nélkül maradván, egyszer s mindenkorra más székhelyre kellett távoznia a ref. püspöknek, ennek dacára, mint-hogy mind az evangélikus, mind a református közönség állhatatosan ragaszkodott saját lelkészének szolgálatához, szakadatlanul fenntartotta a lelkészi állást mindkettő.

Gyulai T. Mihály (? , ? ? , ?) ref. lelkész, tanult Debrecenben, ahol 1672. márc. 31-én lett →*togatus*. Innen →*rektornak* ment Biharnagybajomba, majd 1679-ben Tiszadobon lelkészi állást foglalt el. 1683-ban még ott működött, de további sorsáról nem tudunk. – *Művei:* Fertelmeskedő s bujálkodó tánc jutalma... (Debrecen, 1681.) Régen fundamentumban elkészült és magas toronyban felvonatott világ harangja... (Préd., XII. 1–9. alapján kilenc prédikáció). (Uo. 1683.)

Gyulai István (? , ? – ? , ?) prot. lelkész, 1531 tavaszán a krakkói, 1538 tavaszán a bécsi egyetemnek lett hallgatója. 1551-ben Kolozsvárt volt magyar →*prédikátor*. Innen 1552 elején Kendi Ferencnek ment valamelyik birtokára papnak. 1562-ben és kevéssel azelőtt is Désen másodpapi tisztet töltött be. További életmozzanatai nem ismeretesek. – Amellett, hogy egy himnuszt írt, részt vett a →*Heltai Gáspár* bibliafordítása I. kötetének (1551.), valamint újszövetségi részének

(1562.) elkészítésében s kijavította a Jézus Sirah könyvének Tolnáról Kolozsvárra beküldött fordítását (1551.). Valószínű az is, hogy ő írta a bibliafordításhoz csatolt ószövetségi bevezetést s ő fordította magyarra a Heltai „Trosthüchlein”-jét „Vigasztaló könyvecske” c. alatt (1553., új kiad. 1593.).

Gyulai János (Gyula, ? – ?, ?) ref. lelkész. Valószínűleg Gyulán tanult, legalább egy darabig. 1582-ben külföldre menvén, ez évi júl. 17-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Miután Svájcot is megjárta, visszatért és 1585–86-ban debreceni →*rektor* volt. Majd lelkésznek ment valahova, ahonnan 1594-re Nagyváradra került másodpapnak s 1599-ben is ezt az állást töltötte be. – *Művei:* ΘPHNOΣ ecclesiae Debrecinae de morte... Thomae →*Félegyházi*... (Debrecen, 1586.) Hárfák hárfája, azaz... fohászokodások... (Uo. 1599.) (A végén három magyar ének.) Üdvözlő verset írt Mágócsy Andráshoz (1584.) és a Félegyházi féle újszövetség-fordítás (1586.) mellé.

Gyulai Sámuel gr. (Tornanádaska, 1723. – Berve, 1802. ápr. 24.) ref. vallású főúr. 1745-ben katonai pályára lépve, altábornagyságig vitte. – *Művei:* Magyar oratio, melyben hogy az eklézsiái szent hivatal a főrendemeseket illesse, megmutatják... (Hely n. 1740.) Hadi készület avagy buzgó imádságok... (Nagyszében, 1750.) Gyász- és emlékkerseket írt gr. Gyulai Katáról (1734., illetőleg 1742.).

Gyurátz Ferenc (Alsóbük, 1841. ápr. (30) 27. ? 1925. máj. 3.) ev. püspök. Tanult Sopronban és 1866. okt. 8-tól a hallei egyetemen. Erről 1867 nyarán hazatérve, kővágóörsi segédlelkész, 1868-ban beledi, 1872-ben pápai lelkész lett. A kerületi →*gyámintézet* 1887-ben elnökké, a →*dunántúli egyházkerület* ugyanakkor főjegyzővé, a →*veszprémi egyházmegye* 1893-ban →*esperessé* választotta. Végre 1895 őszén püspökévé tette az →*egyházkerület*, mint ilyen 1896-ban elnöke lett a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*, melynek kezdettől fogva választmányi tagja volt. Miután pedig az elnökségről lemondott, 1907-ben ismét belépett a választmányba. Tagja volt a →*budapesti első zsinatnak*, választás útján, a másodiknak hivatalból, s ez utóbbinak alelnöke is. 1916-ban nyugalomba vonult mind a püspökségről mind a lelkésziségről. – Az irodalom terén is tevékeny munkásságot fejtett ki. Cikkei, agendái és prédikációi a P. E. I. L.-ben a Prot. Papban, a Baldauf-Mesterházy féle Vigasztalások könyvében, a Czékus-Karsay féle Agendában s a pápai egyház általa 1875-től rendszeresen közölt Évkönyveiben jelentek meg, a Magyar Prot. Irodalmi Társaság közgyűléseit megnyitó beszédei pedig azok Emlékkönyveiben. – *Többi művei:* A szabadkőművességről. (Pápa, 1886.) A hit oltá-

ra. (Budapest, 1887.) (II. kiad. uo. 1894.). Luther Márton. (Pápa, 1888.) Kézi agenda. (Uo. 1889.) (III. kiad. 1916.) Gusztáv Adolf svéd király élete. (Uo. 1892.) Lelki vezér. (Uo. 1894.) Hősök kora. (Uo. 1911.) A nő... (Uo. 1917.) – továbbá azok az alkalmi dolgozatai, melyeket Deák Ferenc, majd Rudolf gyászünnepén, Zsedényi Ede emlékére (1879.), Káldy Gyula elhunytakor (1889.), Radó Kálmán felügyelői beiktatásán (1889.), a millenni-umkor, a zsolnai zsinat háromszázéves emlékűn-
pén (1910.), Gusztáv Adolf születésének háromszázéves fordulóján (1894.) és a szentgott-hárdi templom felavatásán. (1913.) mondott el.

Irodalom: Payr Sándor: Gy. F. életrajza (1931.).

Gyürky (1905-ig Glauf) Pál (Csetnek, 1849. –

?, 1936. ápr. 17.) ev. lelkész. A teológiát Eperjesen végezte. Azután rozsnói segédlelkész, majd nyír-egyházai tanár, 1875-ben rimaszombati lelkész lett s egyszersmind vallástanár az ottani egyesült prot. gimnáziumban. A →*kishonti egyházmegye* 1890-ben →*esperesnek*, a →*tiszai egyházkerület* később főjegyzőnek választotta, de ez utóbbiról 1906-ban lemondott. 1898-ban megteremtette az egyetemes →*nyugdíjintézetet* s ennek hosszú időn keresztül ügyvivője volt. →*Egyházmegyéjének* cseh uralom alá jutása után kénytelen volt odahagyni esperesi tisztét, s 1928-ban lelkészi állásáról is nyugalomba lépett. Cikkei egyházi lapokban jelentek meg. Külön kiadott *művei*: Kihívott védelem. (Rimaszombat, 1904.) Felvilágosítás a magyarországi ág. h. ev. egyházközségekhez intézett Kőrirat tévedéseiről. (Uo. 1909.)

H

Haán Lajos (Sámsonháza, 1818. aug. 13. – Békéscsaba, 1891. aug. 12.) ev. lelkész. Tanult 1829-től Mezőberényben, 1834-től Eperjesen, honnan 1839-ben nevelőségre ment. 1841-ben külföldre indult, hol ez évi okt. 12-től Jenában, azután Berlinben egy-egy szemesztert töltött. Hazájába visszatérve, 1842 ősztől polgári iskolai tanár s egyszerűsmind lelkész atyja mellett →*káplán* volt Békéscsabán. Miután a szabadságharcból is kivette a maga részét, 1849-ben a nagylaki, 1855-ben a békéscsabai egyház választotta lelkészéül, s mint ilyen halt meg. – Az egyetemes gyűlésnek főjegyzője, a Magyar Tud. Akadémiának (1877-től) s a dorpati tudós-társaságnak levelező tagja, a Magyar Történelmi Társulatnak s a Heraldikai és Genealogiai Társaságnak, valamint a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* választmányi tagja volt. Mindezt buzgó írói működésével érdemelte ki. – Egyházi irányú *munkái*: Énekeskönyv. (Szarvas, 1847.) (IV. kiad. Budapest, 1893.) Egyházi beszéd Békéscsabán... (Beköszöntő). (Uo. 1855.) (Szlovákul is.) Jena Hungarica. (Gyula, 1858.) Időszaki tábla a magyar prot. egyház történelméhez. (Pest, 1859.) (Németül uo. 1860.) A ker. egyház története. (Uo. 1865.) (II. kiad. 1885., szlovákul 1881.) Cithara sanctorum (szlovákul, az ev. énekeskönyvek története). →*Szegedi Kis István* élete (Békés vármegyei régészeti s művelődéstörténeti társulat évkönyvei, III. k.). (Gyula, 1878.) →*Bél Mátyás*. (Budapest, 1879.) A magyarhoni ág. hitv. evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. (Uo. 1883.) – továbbá az a gyászbeszéd, melyet szlovákul a Haviár Dániel temetésén (1868.) tartott. A köztörténet terén is nagy tevékenységet fejtett ki, ebbeli művei közül egyházi vonatkozásokkal bírnak: Békéscsaba (1845.), Nagylak (1853.) és Békés vármegye (1870.) története. Szerkesztette a bányai kerület 1868. s a négy kerület 1880. és 1885. évi névtárát. – Apja volt a Zsilinszky Mihály első feleségének.

Irodalom: Márki Sándor: H. L. emlékezete (1893.), Zsilinszky Mihály: H. L. emlékezete (1893.).

Habánok, zárkózott életmódjáról ismert anabaptista szekta Pozsony és Nyitra vármegye szlo-

vák-lakta vidékén, de többnyire németekből áll. 1547 körül van róluk említés először. Istentiszteletüket a szabadban vagy csűrben tartják. Általában az anabaptisták is fordulnak elő e néven. Nevük, melyet az őket körülvevő szlovákság ruházott rájuk, vagy a Hafen (= fazék) szóból származhatott, legnagyobb részben fazekas munkával való foglalkozásukról, vagy pedig a Hannoveraner szónak az elferdítéséből, ősi lakhelyükről.

Haberern Jonathán (Felka, 1818. jan. 17. – Bp. 1880. ápr. 8.) ev. vallású tanár. Miután Késmárkon (1829–32.), Miskolcon (1832–33.) és ismét Késmárkon (1833–38.) bevégezte hazai tanulmányait, 1839-ben külföldre ment s ezévi okt. 3-án a jeni egyetemre iratkozott be. Itt egy évet, a tübingeni és berlini egyetemeken szintén egyet-egyet eltöltvén, 1842-ben visszatért hazájába, és tíz évig nevelőséggel foglalkozott, 1849-től 1851-ig ismét külföldön időzve tanítványával. 1852-ben szarvasi gimn. 1858-ban pesti teol. akadémiai tanár lett. 1865-ben lemondott ez állásáról s 1871-től magántanári minőségben az egyetemen tartott előadásokat a görög bölcsészet történetéből. – Görög nyelvtanokat írt és Aristoteles műveit (így Ethikáját és a lélekről írtat is) magyarra fordította. – Egyházi érdekű munkái: Adatok a szarvasi gimnázium történetéhez (Értesítő, 1854.). Emlékbeszéd Molitorisz Adolf tanár felett. (Szarvas, 1856.) Melanchthon Fülöp. (Pest, 1860.) Az erkölcsbölcsészet alapvonalai (Martensen után →*Molnár Aladár*ral). (Uo. 1864.) Bibliai kézikönyv... (Angus után angolból ford.). (Uo. 1866.) →*Edvi Illés Pál* emléke. Uo. 1872. Báró →*Prónay Gábor* emléke. (Bp., 1876.)

Irodalom: Hunfalvy Pál: Emlékbeszéd H. J. felett (1881.).

Hackstock János (Ruszt, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Itthon befejezván tanulását, külföldre is ellátogatott és 1673 áprilisában Boroszlóban, 1675. okt. 6-tól Wittenbergben volt egyetemi hallgató. – *Műve*: Triumphus Christi et christianorum paschalis... (Boroszló, 1673.) – Üdvözlő verseket írt →*Löhner Kristóf*hoz (1676.), Gassitius Györgyhoz (1676.), meg Kienast Mátyáshoz (1676.).

Hagyási András (Brezsnóbánya, ? – ?, ?) ev. tanár. Hazai tanulása után külföldre menvén, 1696–97-ben Thornban, 1701-ben Königsbergben gyarapította ismereteit. Németországban telepedvén meg, 1704-ben, majd 1710-ben is „classicus praeceptor” volt a danzigi athenaeumban. – Magyar érdekű műve: *Anti-Xenium* (Válasz → *Szentiványi Márton* „Viginti quatuor dubia pro xenio... oblata” c. könyvére). (Königsberg. 1701.) Respondens volt a „De republica Ebraeorum” (1696.), a „De calice baptismali” (1697.) és az „Athanasius in persecutione fugiens” (1697.) felől tartott vitákon.

Hajdu Péter (? , 1882. – Kishodos, 1909. máj. 30.) ref. lelkész. A teológiát 1904-ben végezte Debrecenben, ahonnan ekkor külföldre ment s a baseli és berlini egyetemnek volt hallgatója. Hazatérve, 1905-től Berkeszen volt segédlelkész, honnan előbb Máramaroszigetre helyettes vallástanárnak, azután Kishodosra lelkésznek ment. Itt vízbefűlt. – *Művei*: A Jehova szenvedő, de dicsőséggel megkoronázott szolgálója. (Debrecen, 1905.) A bibliáról és vallásról hogy kell napjainkban gondolkoznunk. (Uo. 1908.) Időszerű teológiai problémák (Lelkészegyesület, 1909.).

Hajdú-szabolcsi ev. egyházmegye, az → *északi egyházkerületben*, 1952. júl. 1. óta létezik s hat anyaegyházból áll tíz lelkésszel. Első → *esperese* Rözse István...

Hajdúvidéki ref. egyházmegye, a → *tiszántúli kerületben*, 1952. júl. 1. óta van meg 27 anyaegyházzal. Első → *esperese* Kis József hajdúböszörményi l.

Hajnal, hónaponként megjelenő belmissziói közlöny, melyet 1894-től 1899-ig Budapesten szerkesztett → *Szabó Aladár*.

Hajnal Mátyás (Nagyszombat, 1578. ápr. 23. – Bécs, 1644. máj. 28.) róm. kat. szerzetes. Húszéves korában a jezsuita rendbe lépett s tanári és 29 évi hittérítői munkálkodásával igen sokat tett egyháza érdekében. Mint Esterházy Miklós nádor udvari papja, annak rendeletére 1627. dec. 27-én nyilvánosan vitázott Biccseán Hodik Jánossal. – Polémikus munkákat is írt, így: Az igaz isteni tiszteletnek tiszta tüköre (1638.), Kített cégér (1640.), A kített cégérnek feljebb emelt cégére (Csonkán maradt fenn). Mind névtelenül.

Hajnóczy Dániel (Vágbeszterce, 1690. ápr. 9. – ?Sopron, 1747. febr. 26.) ev. tanár. Tanult Trencsénben, Zsolnán, Rozsnyón, Lócsán, 1711-től Győrött, 1713-tól Sopronban. 1715-ben külföldre ment s ezévi jún. 4-től Wittenbergben folytatta tanulmányait. 1718-ban hazatérve, tanár, 1740-ben → *rektor* lett Sopronban. – Tanári működése híressé tette, de írói munkálkodása sem volt jelentéktelen. – Egyházi érdekű *művei*: De pharisaeis et scribis in cathedra Mosis sedentibus (Máté XXIII. 1–3.). (Wittenberg, 1718.) Oratio

funeris in laudes... Stephani Török de Telekes... (Lipcse, 1723.) Panegyricus... Ferdinando Dobnero... (Hely n. 1731.) Laudatio funebris, qua... principem Eugenium Franciscum... persecutus est. (Bécs, 1737.) Georgius Sigismundus Liebezeit... in funeris sui celebrate... (Sopron, 1739.) Oratio funebris... Joan. Georgio Kramerio... dicta. (Uo. 1742.) Epistola gratulatoria ad J. Sipkovics Tóth, cum is ad provinciam sacram superattendentis... consecraretur. (Halle, 1742.) Üdvözlő verset írt Neuhold Jakabhoz és Pamer Mária Zsuzsánnához (1729.), gyászverset a III. Károly (1740.), Kastenholz J. A. (1724.), Meissner Mihály (1723.) és → *Pilgram J. Zs.* (1739.) halálára. A fellette → *Deccard J. K.* és → *Örtel J. G.* által tartott beszédek szintén ki vannak nyomtatva.

Hajnóczy József (Aszód, 1750. szept. 9. – Buda, 1795. május 20.) ev. vallású politikus. Aszódon tanult, majd Sopronban folytatta tanulását, s Pozsonyban 1771-ben végezte. 1773-ban ügyvédi oklevelet szerzett, de ezzel a foglalkozással nem tudott megbarátkozni, s 1774–78-ban gr. Forgách Miklósnak, 1779–86-ban gr. Széchényi Ferencnek titkára volt. Ekkor Szerém vármegye alispánjává neveztetett ki. 1790-től ügyvédi munkásságot folytatott, de már 1791-ben felhagyott vele, s egy ideig Széchényi Ferenc cenki kastélyában időzött. 1792-ben titkári állást kapott a budai kamaránál. A Martinovics-féle összeesküvésben való részvétele miatt 1794 augusztusában elfogatott, majd kivégeztetett. – Lázás buzgalmú kutatója volt a magyar történetnek s egyik legképzettebb politikai gondolkozója korának. Egyházi tárgyú névtelen művei: Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae latarum. (Hely n. 1792.) Intoleranz des katholischen Klerus. (Hely n. 1792.)

Irodalom: Hajnóczy R. József: H. J. élete (1894.), Bónis György: H. J. (1954.).

Halassy Mihály (Sopron, 1769. aug. 7. – ?, ?) ev. lelkész. Sopronban tanult. Külföldre menvén, 1791 őszén a jeni egyetem hallgatói közé lépett. Három év elteltével hazajöve, egyévi nevelősködés után 1795 őszén lelkész lett Gyöngön, míg 1798 őszétől a német iskolák igazgató-tanítója, 1803 tavaszától gimn. tanár s ez év őszétől egyúttal magyar lelkész is volt Sopronban. Innen 1805 tavaszán Nagygeresdre ment papnak. Néhány év múlva → *esperesnek* választotta az → *alsósoproni egyházmegye*. Ez állásáról 1818-ban lemondott, minthogy a más egyházmegyebe Kispécére hívták meg lelkésznek, ahol 1830-ban még életben volt. – *Művei*: Beschreibung der gegenwärtigen Einrichtung der ev. Bürgerschule in Ödenburg. (Sopron, 1801.) Trauerempfindungen am Grabe der Frau Rosine v. Wietoris... (Uo. 1802.) Am Grabe des... Jonathan von Wieto-

ris... (Uo. 1802.) Warum sollen wir das Abendmahl Jesu heilig halten...? (Nagycsütörtöki prédikáció.) (Uo. 1804.) Halotti prédikáció... Radó József... utolsó tisztességtételére. (Uo. 1816.) Mire kötelez minket az ev. anyaszentegyháznak háromszáz esztendőktől fogva való fennállása? (Uo. 1817.) Válogatott bibliai históriák (Hübner után ford.). (Pozsony, 1817.)

Halka Sámuel (Kocs, 1817. – Kadarkút, 1886. máj. 24.) ref. lelkész. Kocson kezdett tanulni. További iskoláit Pápán végezte, hol azután →*köztanító*ságot viselt. Innen →*rektornak* ment Császárra, majd tanárnak és segédlelkésznek Csurgóra. Hatévi ittműködés után dombóvárdonyi, kilenc év múlva hóboli, 1865-ben kadarkúti lelkész lett. 1864-től 1867-ig →*esperese* volt a →*belsősomogyi egyházmegyének*. – *Művei*: Jelenkorunk micsoda kellékeket igényel egy prot. lelkészben s ezen igényeknek mennyiben lehet eleget tenni? (Pápa, 1847.) Templomi imák advent köznapjaiban. (Kecskemét, 1857.) Üdvözlő verset írt Nagy Mihályhoz püspöki beiktatásakor (1845.)

Hallgató János (Taktaszada, 1859. – Felsőméra, 1935.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1878-ban végezte a gimnáziumot, 1882-ben a teológiát. Ezután egy évig →*seniorságot* viselt, 1883 nyarától pedig Keleméren, Szepsiben és Kassán volt segédlelkész, míg 1887-ben lelkésszé választották Felsőméréra. – Egy nagyobb értekezése „A Példabeszédes könyv paedagogiai elvei” címmel a →*Sp. Lapokban* (1885.) jelent meg, gyakorlati irányú dolgozatait pedig részint a →*Dh. Lelkészi Tárbán* közölte, részint a következő kötetekben adta ki: Temetési beszédek. (Sárospatak, 1899.) (II. kiad. Rimaszombat, 1909.) Ref. szertartási beszédek és imák. (Uo. 1909.)

Hamaliár Márton (Bát, 1750. nov. 1. – ?Szarvas, 1812. aug. 3.) ev. püspök. Tanult Felsőbákán, Selmecbányán, Lőcsén és Pozsonyban. Innen külföldre ment s 1774 nyarán a jeni egyetemre iratkozott be. Három év múlva hazajövéen, selmecbányai →*conrector*, 1781 elején nagykürtösi. 1784 elején selmecbányai lelkész, 1790 körül egyszersmind nagyhonti →*esperes*, 1796-ban pedig a bányai kerület püspöke lett. Mint ilyen ment aztán 1803-ban lelkésznek Szarvasra, hol miután betegsége miatt 1806 végén lemondott püspöki állásáról, meghalt. – Tagja volt a →*pesti zsinatnak*. Püspöki működése emlékezetes az ún. „Hamaliár-féle Utasítások”-ról, melyeket 1801-re készített el s 1803-ban emelt egyházkerülete érvényre, 1863-ban pedig átdolgoztak a változott viszonyokhoz képest. Irodalmi téren is szorgalmasan dolgozott, s az 1801-ben alakult „Szlovák ev. irodalmi társaság”-ot választotta elnökévé. – *Művei*: Materialien zum öffentlichen

Religions-Unterricht in Kirchen und Schulen. (Selmecbánya, 1790.) Der Sieg über die Versuchungen zur Sünde (Böjtfővasárnapi prédikáció). (Uo. 1790.) Trauerrede über den kläglichen Tod... Leopold II. (Uo. 1792.) Die Verbindlichkeit... (Nagycsütörtöki prédikáció). (Uo. 1795.) Epistola pastoralis superintendentis. (Uo. 1796.) Az egyházi teendők rendje (Szlovák agenda). (Uo. 1798.) De gradibus consanguinitatis et adfinitatis in matrimonio. (Besztercebánya, 1803.) Passio-versek (szlovákul). (Pozsony, 1805.) Két vallásos ének (szlovákul). (Uo. 1806.) – továbbá a püspökké iktatásakor mondott latin beszéde, →*Járossy Mihályhoz* intézett üdvözlő verse (1800.) és a Mossóci →*Institoris Mihály* halálára írt gyászverse (1803.)

Hamar István (Kisszentmárton, 1867. dec. 18. – Bp. 1933. aug. 11.) ref. tanár. Kisszentmártonban járt elemi iskolába. A gimnáziumot Kiskunhalason 1886-ban, a teológiát Budapesten 1890-ben végezte. A következő tanévet az edinburghi egyetemen töltötte, mire 1891 őszén Budapesten lett hitoktató. 1894 elején pedig püspöki titkár, 1896 tavaszán helyettes tanárrá, majd miután 1897-ben teol. magántanári képesítést szerzett, a következő hónapban rendes tanárrá választották a →*budapesti teol. akadémia* ösztövségi tanszékére. Sokáig őre volt a →*Ráday könyvtárnak* és az egyházkerületi levéltárnak, s 1918-tól egyházkerületi tanácsbírósgot is viselt. 1931-ben nyugalomba vonult. – Írói működést is folytatott s ennek alapján 1905-ben választmányi tagjai közé sorozta a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság*. 1898-tól főmunkatársa, 1905-től 1912-ig szerkesztője volt a P.E.I.L.-nak. Átdolgozta a Csekei János-féle káténak →*Polgár Mihály* által megállapított szövegét. Nagyobb dolgozatai és önálló munkái: Hózeás próféta könyve. (Budapest, 1897.) Biblia theologia (I. k.). (Uo. 1898.) Az isteni kijelentés az ó- és újtestamentumban. (Uo. 1902.) (VIII. kiad. 1922.) Az amerikai magyar reformátusok lelki gondozása (Prot. Szle, 1910.). A budapesti ref. theol. akadémia Ráday-könyvtárának jelene. (Budapest, 1913.) Az ótestamentomi véres áldozatok és azokban a vér jelentősége (Theol. Szaklap, 1914.). Ézsaiás könyve I-XII. fejezetének eredeti részei ritmikus magyar sorokban (Prot. Szle, 1917.). Ószövségi irodalomtörténet. (Budapest, 1920.) Bibliasmertetés (Képezdei tankönyv). (Debrecen, 1927.) Emlékezés →*Szász Károlyra*. (Budapest, 1930.) Murányi Jánossal belékezdett egy „Bibliai kézi lexikon”-ba (1919.) és része volt a „Bibliai lexikon” (→*Czeglédyvel* és →*Kállayval*, 1929–31.) szerkesztésében.

Hanaui biblia, a →*viszolyi bibliának* →*Szenczi Molnár Albert* által javított 1608-i kiadása.

Haner György (Segesvár, 1672. ápr. 28. – Be-

rethalom, 1740. dec. 14.) ev. püspök. Hazai tanulása befejeztével Wittenbergbe ment, hol 1691. ápr. 5-én iratkozott be az egyetemre. Miután ezen 1692. okt. 13-án magisterséget szerzett, még évekig ott időzött s csak 1695-re tért vissza hazájába, amikor is →*rektor* lett Segesvárt. 1698-tól ugyanott prédikátor, 1701-től Apoldon, 1706-tól Szászkézden, 1708-tól Nagysinken, 1713-tól Medgyesen lelkész volt. Mint idevaló →*elsőpapot*, 1719-ben →*dékánná* választotta a →*medgyesi káptalan*, 1736-ban püspökké az →*egyházkerület*. Ugyanekkor a berethalmi lelkészi állást foglalta el. – *Művei*: De literarum hebraicarum origine. (Wittenberg, 1692.) De punctorum hebraeorum cum literis coevitate. (Uo. 1693.) Historia ecclesiarum Transsylvanicarum. (Majnafrankfurt és Lipcse, 1694.) De theologia in genere. (Nagyszeben, 1696.) De theologiae objecto sive de religione. (Uo. 1697.) De scriptura sacra (2 f.). (Uo. 1697.) és 1698. De Deo unitrino. (Uo. 1697.) Respondenskedett a „Subjectum philosophiae moralis speciale” (1691.) felől, a „Pentecostalis pneumatologia paradisiaca” (1692.) felől, a „Lustratio hebraeorum” (1692.) felől és a „De ministerio ecclesiastico” (1693.) tartott vitákon. Összegyűjtötte az egyháza történetére, meg a papok kiváltságaira vonatkozó okiratokat. Sok műve maradt kéziratban.

Irodalom: Wittstock Henrik: Aus Briefen des M. Georg H. (Archiv des Vereines... N. F. XVI. k.).

Haner György Jeremiás (Szászkéz, 1707. ápr. 17. – Berethalom, 1777. márc. 9.) ev. püspök, az előbbinek fia. Medgyesen tanult, hol 1720-ban lépett a nagyobb diákok sorába. Külföldre menvén, 1724. okt. 7-én a wittenbergi, 1729. okt. 8-án a jeni egyetemre iratkozott be. Hazajöve, 1730-ban tanár, 1732-ben igazgató, 1735 februárjában első prédikátor lett Medgyesen. Innen még ezévi augusztusban Kisselykre ment lelkésznek, de 1740 augusztusában visszatért Medgyesre →*elsőpapnak*. 1750-től jegyzője, 1759-től püspöke volt az →*erdélyi szász egyháznak*, s ettől fogva Berethalmon lelkészkedett. – Kitaróan kellett küzdenie a papizmus egyeduralmi törekvései ellen. – Egyházi *műve*: Jesu Trostversicherung vor leidtragende Christen (Gyászbeszéd Klausenburger Mária Erzsébet felett). (Nagyszeben, 1747.) – azonkívül „Das königliche Siebenbürgen...” (Erlangen, 1763.) és „De scriptoribus rerum Hungaricum et Transsylvanicarum... adversaria” (I. r. Bécs, 1774. II. r. Nagyszeben, 1793.) c. munkái szintén bírnak egyházi szempontból érdekl. Kéziratban is számos egyháztörténelmi tárgyú műve maradt.

Hanvai Igó György (? – ?Szatmár, 1735.) ref. esperes. Honi tanulmányai végeztével külföldre ment és 1716-tól a franekeri egyetemnek

volt hallgatója. Visszatérve, gr. Bánffy Györgynek lett udvari papja, de már 1721 szeptemberében Széken lelkészkedett. Innen 1723-ban Szatmárra ment hasonló állásra, s itt 1729 februárjában →*esperessé* választotta a →*szatmári egyházmegye*. – *Művei*: Dissertatio... exhibens templi Hierosolymitani repurgationem. (Franeker, 1718.) Nemes és igaz hitre tanító iskola (Gyászbeszéd gr. Bánffy Györgyné gr. Toroczkai Ágnes felett). (Kolozsvar, 1734.)

Hari Péter (Bethleni) (Kolozsnagyida, 1762. – Huszt, 1828. jan. 1.) ref. tanár, majd tisztviselő, 1770-től Kolozsvar tanult, hol →*praeceptorságot* is viselt. 1784-ben Máramarosszigetre ment tanárnak, ahol 1787-ben helyettes, 1788-ban állandó igazgató lett. Ebben az évben külföldre látogatott el s német és holland egyetemeket keresett föl. 1792 nyarán aztán visszatért hivatalába, melyben kiváló érdemeket szerzett. A vezetése alatti intézetet nemcsak új épületben helyezte el, melynek alapkövét 1802-ben tették le, hanem egészen újjászervezte, anyagilag is, de főként szellemileg föllendítette. Sok elfoglaltatással járó állását 1818-ban odahagyva, vármegyei számvevőséget vállalt. – *Művei*: Egy, a teremtőhöz felemelkedett elmének szabad gondolkodásai... (Bécs, 1789.) Erkölcsi és mezei három énekek. (Uo. 1789.) (II. kiad. Marosvásárhely, 1794.) A szigeti h. vallástételt tartók főiskolájának tanításbeli systemája. (Kolozsvar, 1802.) Közönséges gyülekezetben mondott beszéd az életnek becsüléséről. (Uo. 1802.) Üdvözlő verset írt Csomós Mihályhoz (1784.) s több más költeménye is van.

Irodalom: Szilágyi István: B. H. P. emlékezete (1861.), Kiss Áron: B. H. P. nevelési elvei (Magyar Paedagogiai Szemle, 1881.).

Háromszéki prot., majd ref. egyházmegye (eredetileg kézdi, később sepsi), a róm. kat. korból egységes testületként jött át, mint mind a három (sepsi, kézdi, orbai) szék egyházközsegeinek közössége. Római katolikusból közvetlenül református lett és egységes maradt a 16. század utolsó harmadában is, midőn már nemcsak ref., hanem unit. gyülekezetek és lelkészek is voltak közöttük, de ekkor is ref. volt a mindnyájuk →*esperese*. Azonban nem sok időbe került, hogy már e században külön esperesük legyen mindkét felekezetűeknek, bár egyébként annyira egybe voltak olvadva, hogy nem egy gyülekezetnek a másik valláson levő papja volt. Ez a különöség azután is tartott még, mikor 1606 és 1614 között a nagy többséget tevő reformátusok három →*egyházmegyére* váltak széjjel a három széknek megfelelően. Csak 1619-ben változott a helyzet normálisra e tekintetben, az egyházközsegeknek felekezetük szerinti papokkal való rendszeres ellátása útján, ellenben az a másik különös állapot,

amely hasonlóan a 16. századból származott át, hogy ti. a rikanbelüli communitasnak egész területén, tehát az unit. egyházakban is a ref. püspök tartott → *generalis visitatiot*, csak 1692-ben szűnt meg, természetesen némely másféle alárendeltséggel együttesen. Az egységes ref. egyházmegye idejéből csupán két esperesről van tudomásunk: László sepsiszentgyörgyi I. (1569.) (1570.), Torjai Székely Péter (1603.) (1606.), aki aztán a szétválást követően is tovább folytatta ezt a hivatalát a → *sepsi egyházmegyében*.

Háromszéki unit. egyházkör, bár → *esperese* a XVI. század utolsó negyedében kezdődőleg állandóan lehetett és 1630-tól saját püspökük avatta a benne működő lelkészeket, csak 1692-ben nyerte meg teljes önállóságát. Egyházainak száma ettől fogva rendszerint 9–10 volt, s hatásköre Brassó vármegyére is kiterjedt. Jelenleg is ez a helyzet, de anyaegyházai 1915-ben a brassóiival szaporodtak tízre. Gyakran, szinte váltakozva fordult elő régebben „sepsi-miklósvárszéki” névvel is. Esperesei közül csak a következők neve ismeretes: Besenyei Jakab (?) 1588 k., Szentiváni György (1647. máj.), Kövendi Nagy Mihály árkosi I. 1657–1670, Gálfalvi Pál bölöni I. 1700 k., Hévízi Mihály kálnoki I. 1760 k., Filipovics László bölöni I. 1763-ig, Szöcsi Miklós árkosi I. 1772-ig, Mihály István árkosi I. 1772-től, Szolga Ferenc nagyajtai I. (1795.), Péterfi Miklós bölöni I. 1800 k., Derzsi Pál János bölöni I. 1845-ig, Kis Mihály árkosi I. 1845–1880, Lőfi Áron bölöni I. 1880–1904, Kiss Sándor sepsiszentkirályi I. 1905–1910, József Lajos sepsiszentgyörgyi I. 1911–1924, Végh Benjámín árkosi I. 1925–1935, Kovács Lajos brassói I. 1936–1940, Rostás Dénes bölöni I. 1942-től.

Harsányi István (Abaújszántó, 1873. febr. 1. – Sárospatak, 1928. máj. 10.) ref. tanár. Sárospatakon tanult, hol 1893-ban végezte a gimnáziumot, 1897-ben a teológiát. Ettől kezdve két évig teol. segédtanár és kollégiumi alkönyvtárnok volt. Miután az 1899–900. tanévet a berlini egyetemen töltötte, egy évig Abaújszántón, kettőig Sátoraljaújhelyen volt segédlelkész. 1903 májusában teol. magántanári képesítést szerezvén, ez év őszén gimn. vallástanár lett Sárospatakon, hol 1905-től egyszersmind a kollégiumi főkönyvtárnoki tisztelet is vitte. 1918-ban a teol. akadémia öszövetségi tanszékére választott meg rendes tanárnak. – → *Sp. Ref. Lapok*nak 1905-től sokáig egyik főmunkatársa volt. Ezenkívül is számos folyóiratba dolgozott s többnyire különnyomatként a következő egyházi művei jelentek meg: Az apostolok cselekedeteiről írott könyv. (Sárospatak, 1904.) Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről. (Uo. 1905.) A nőkérdés egyháztársadalmi szempontból. (Uo. 1905.) A → *vizsolvi biblia* ismeretlen kiadásának

töredékei (Sp. Ref. Lapok, 1909.). A sárospataki lengyel biblia s újonnan fölfedezett harmadik töredéke. (Budapest, 1909.) → *Kisztei Péter* élete és munkái. (Sárospatak, 1910.) → *Komjáthy Benedek* vallása (Sp. Ref. Lapok, 1910.). → *Kocsi Csergő* Istvánról... (Uo. 1911.) → *Bessenyei György*, a sárospataki főiskolához való viszonya... (Uo. 1912.) A felsőmagyarországi cikkek (Prot. Szle, 1913.). → *Debreceni Ember Pál* eddig ismeretlen kéziratái (Uo. 1915.). A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. (Budapest, 1917.) → *Kocsi Csergő Bálint* eddig ismeretlen levelei és munkája. (Sárospatak, 1917.) A reformáció hatása a magyar közművelődésre („A mi örökségünk” c. kötetben). (Uo. 1918.) (II. kiad. önállóan. Budapest, 1923.) Malakiás próféta könyve. (Sárospatak, 1918.) → *Gyöngyösi István* és László sárospataki diáksága. (Uo. 1921.) Adalékok Sárospatak múltjához. (Uo. 1921.) A sárospataki ref. főiskolai könyvtár ösnyomtatványai. (Uo. 1922.) → *Szinyei Gerzson* élete és munkája. (Uo. 1925.) → *Miskolczi Csulyak István* élete és munkái. (Debrecen, 1926.) A → *gályarabok* és a sárospataki főiskola. (Sárospatak, 1926.) Új adatok → *Károlyi Gáspárról* (→ *Gulyás Józseffel*). (Uo. 1927.) A magyar biblia. (Budapest, 1927.) – Veje volt → *Radácsy Györgynek*, apósa → *Koncz Sándornak*.

Irodalom: Harsányi-emléklapok (1928.).

Harsányi Móricz István (Nagyharsány, 1630. – ?, 1691. márc. 1.) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1651. márc. 6-án → *subscribált*. Külföldre menvén, 1656 júliusában az utrechti. 1657. febr. 10-én a franekeri, ez évi szept. 1-én a groningeri egyetemre iratkozott be. Hazatérte után 1660 végén miskolci másodpap, 1661 után tiszaszederkényi, 1665 és 1668 között rimaszombati lelkész lett. Innen 1674. febr. 18-án maga elé idézte a pozsonyi → *delegatum iudicium*, mely ápr. 4-én fej- és jószágvesztésre ítélte. Erre át kellett szenvednie a pozsonyi és lipótvári fogságot. azután a gályákra eladás végett Nápolyba hurcoltatást. Kiszabadítottván, társaival együtt Svájcba ment s Zürichben töltött másfél évet. Végre 1678 elején visszatért hazájába régi állására. – Irodalmi téren nem működött, csak respondens volt egy ízben, midőn az képezte vita tárgyát, hogy „quaenam sunt opera legis, quae fidei opponuntur?” (1657.) Lehetett azonban része a → *Kocsi Csergő Bálint* „Narratio... „-jában. – Arcképe fennmaradt.

Harsányi Móricz István ifj. (? ? – ? ?) ref. lelkészből lett „veres barát”. az előbbinek fia, hazai tanulása után a külföldet is fölkeresvén, 1709. ápr. 4-én a baseli, később a zürichi egyetemre iratkozott be hallgatónak. Visszatérve hazájába, 1711 után kevés ideig Losoncon lelkészkedett, de még 1713 előtt áttért róm. katolikusnak. Mint

ilyen, egyik szerzetbe lépett be Nagyszombatban. – *Műve:* De augusto et sacro-sancto nomine christianorum (Ac. XI. 26.). (Zürich, 1710.)

Harsányi Nagy Jakab (? [Erdély], 1615. – ?, ?) ref. vallású diplomata. Nagyváradon tanult, ahonnan külföldre menvén, 1640. jún. 19-én a franekeri, 1642. okt. 6-án a leideni egyetemre iratkozott be. Visszatérvén hazájába, egyik tanár lett Nagyváradon. Ebben a hivatalában magára vonta a *→szatmárnémeti nemzeti zsinat* mak azt a határozatot, hogy *→reversalist* adjon engedelmessége és az újításoktól való tartózkodása felől. Hivatalától 1648-ban megváltván, Törökországba ment, mint az erdélyi fejedelem ügyvivője. Miután ott eltöltött hét évet, Berlinbe került a nagy választófejedelem szolgálatába, ki őt tanácsosi rangban levelezőjének használta a keleti országokkal való érintkezéseiben, de amellet hatahatósan közbenjárt üldözött magyar hitsorsosai érdekében. 1677-ben még élt. – *Műve:* Colloquia familiaria turcico-latina seu status turcicus loquens, in quo... religio, sectae et religiosi... repraesentantur ac notis necessariis illustrantur. (Berlin, 1672.)

Harsányi Pál (Túrkeve, 1881. – ??) ref. esperes. A gimnáziumot 1898-ban Szarvason, a teológiát 1902-ben Debrecenben végezte. Ekkor *→köztanító*, majd gimn. segédtanár, 1903-ban *→senior* lett a kollégiumban. Miután a lipcsei egyetemet is megjárta, 1905-ben Olcsvaapátiba, 1907-ben Gyomára, 1930-ban Gyulára választották lelkésznek. 1921-től 1945-ig *→esperese* volt a *→békés-bánáti egyházmegyének*, s tagja 1922-től a *→budapesti* harmadik, 1928-tól a negyedik, 1939-től az ötödik *zsinat* mak, közben a konventnek. – *Művei:* Beköszöntő egyházi beszéd Olcsvaapátiban. (Debrecen, 1905.) Szeretet. (Uo. 1906.) Az üdv útja. (Uo. 1907.) Beköszöntő beszéd Gyomán. (Mezőtúr, 1907.) Evangéliumi elmélkedések. (Gyoma, 1908.) Az újszövetség bibliai szótára. (Uo. 1909.) Bizonyágtétel az Úrról. (Debrecen, 1911.) A gyomai ref. egyház története. (Mezőtúr, 1914.) Hétköznapi templomi imádságok. (Uo. 1915.)

Harsányi Sándor id. (Nagydorog, 1833. nov. 4. – Túrkeve, 1925. máj. (24) 23.) ref. lelkész, az előbbinek atyja. A gimnázium alsóbb osztályait Gyönkön, a felsőbbeket Kecskeméten 1854-ben végezte. Ekkor Debrecenbe ment teológiára, 1858-tól pedig *→rektor* volt Törökszentmiklóson. 1861-től Túrkevén, majd Debrecenben volt segédlelkész, míg 1865-ben Mikepércsre, 1867-ben Túrkevére választották lelkésznek. – Cikkeket írogatott s a következő művei vannak: Székfoglaló egyházi beszéd Túrkevében. (Debrecen, 1867.) A tiszántúli ref. egyházkerület és az ún. magyarországi prot. egylet. (Uo. 1872.) Vegyes tartalmú egyházi beszédek. (Uo. 1882.)

Adatok a nagykuntúrkevei ref. egyház régibb és újabb történeteiből (Db. Prot. Lap, 1897–8.). – továbbá egy gyászima Kenéz Mihály felett (1864.). – *→Kecskeméti Ferencnek és Révész Mihálynak* apósa.

Harsányi Sándor ifj. (Túrkeve, 1871. dec. 16. – Ligonier [USA], 1951. febr. 24.) ref. lelkész, az előbbinek fia. A gimnáziumot Iglón, Szarvason és Debrecenben, a teológiát ez utóbbi helyen 1894-ben végezte. Ekkor mindjárt Amerikába ment s ott először Cleveland-ben, 1898-ban Chicagóban, 1903-ban Homestead-ben, 1924-ben Ashtabula-ben, majd Yonkersben, végül Franklinben foglalt el lelkészi állást. 1915-ben bölcsészettudor lett új hazájában. 1944-ben nyugalomba vonult. – *Művei:* Székfoglaló egyházi beszéd (I. Kor. II. 2.). (Debrecen, 1894.) A prot. hit védelme Amerikában. (Cleveland, 1895.) Utazás a csillagok birodalmában (Két prédikáció). (Homestead, 1910.) Az amerikai ref. egyház törvénykönyve (Uo. 1910.) Az amerikai ref. egyház (Prot. Szle, 1910.). Amerikai–magyar ref. vallásttevő katechizmus. (Homestead, 1911.) Az amerikai ref. egyház története. (Uo., 1911.) Az amerikai magyar ref. egyház (Prot. Szle, 1912.), Jubilaeumi imádság és prédikáció. (Homestead, 1913.) A naini özvegyasszony fia. (Uo. 1913.) Ima és gyászbeszéd... (Uo. 1913.) Az Úr házának gyönyörűsége. (Templomszentelési ima és prédikáció). (Uo. 1914.) A háború átka és a béke áldása (Prédikáció és ima). (Uo. 1914.) Legyetek józanok, és a „bor” szó a bibliában. (Uo. 1915.) Meghalt a király (I. Ferenc Józsefről). (Uo. 1916.) Bibliai leckék. (Pittsburg, 1922.) Testvéri közösség az imádkozásban. (Ashtabula, 1925.)

Hartlieb György (Tübingen, ? – ?, ?) ev. lelkész, tübingeni születésű magister és „koszorús költő”, aki 1600-ban jött Magyarországra, s Lánzséron lett pap. Innen 1604 után ismeretlen helyre távozott, 1610–12-ben pedig Kőszegen volt német lelkész. – *Egyházi művei* ezalatt: Tumulus in honorem... Annae Schmuckii... (Sopronkeresztúr, 1601.) Carmen heroicum... Francisco de Nádasd... qui... expiravit sacrum. (Uo. 1604.)

Hatala Péter (Tótmegyer, 1832. febr. 17. – Marosvásárhely, 1918. febr.) unit. vallású egyetemi tanár, róm. katolikusnak született. Tanult Szombathegyen és Pesten, majd miután részt vett a szabadságharcban s ezért fogságot is szenvedett, papnövendék lett Pesten. 1855-ben fölszenteltetvén, káplánkodni kezdett, miután pedig 1856-ben teol. doktorságot szerzett, a következő évben hittérítőnek ment Palesztinába, ahonnan 1860-ban tért vissza. 1861-től az esztergomi papneveldeben volt tanár, 1866-tól pedig a pesti egyetemen, előbb a hittudományi, később a bölcsészeti karon. A vatikáni zsinat alatt sokat tar-

tózkodott Rómában, s ekkor fogamzott meg benne az a szándék, melyet azután 1874 decemberében foganatosított, vagyis áttért az unitárius vallásra. Nyugalomba lépve, Marosvásárhelyre költözött. – *Művei* közül prot. korából valók: A morál viszonya a valláshoz. (Budapest, 1874.) Az én hitvallásom. (Uo. 1875.) Mohammed élete és tana. (Uo. 1878.) Vándorlás Palesztinában (Ker. Magvető, 1881.). A felekezetenélküliség és a felekezeti kényszer. (Budapest, 1894.) Az ember és az Isten (Budapesti →*Dávid Ferenc-egylet* évkönyve, 1902.).

Hat szabad királyi városi ev. egyházmegye, a →*tiszai kerület*ben, 1741-ben keletkezett, mikor az ezen városokról nevezett egyházkerület utolsó püspöke, →*Pfannschmidt Keresztély* meghalt. Bártfa, Eperjes, Kassa, Kisszeben, Lőcse, Késmárk egyházait foglalta magában, a XVIII. század közepe felé 17, később 12, utoljára 10 lelkészükkel. Ezekhez csatlakozott egy 1877-ben újraéledt kis egyház 1 lelkésszel. A területileg teljességgel nem egységes →*egyházmegye* egyházai 1904 elejétől az őket környező, illetékes egyházmegyékbe osztatván be, ezzel megszűnt az egyházmegye, melynek →*esperesei* közül a következők nevei ismeretesek: Fischer Illés késmárki l. 1741–1747, Krumbholz Mihály bártfai l. 1761-ig, Fábri Gergely eperjesi l. 1774–1779, Weiss János lőcsei l. 1779–1789, Szontagh Sámuel kassai l. 1789–1791, →*Herrmann János* lőcsei l. 1791–1807, Bartsch Sámuel kisszebeni l. 1807–1828, →*Schwarz János Mihály* eperjesi l. 1829–1849, Teörök-Árvay János bártfai l. 1850–1854, Szopko Márton kassai l. 1854–1864, Sztelhó János eperjesi l. 1864–1895, Linberger István késmárki l. (1895-től h.) 1898–1901, →*Dianiska András* lőcsei l. 1902–1904.

Irodalom: Linberger István: A VI szabad kir. városi ág. hitv. ev. esperesség vázlatos története (1882.).

Hatvani István (Rimaszombat, 1718. nov. 21. – Debrecen, 1786. nov. 16.) ref. tanár. Rimaszombatban kezdte tanulását. 1734-től Losoncon, 1736 februárjától Kecskeméten folytatta tanulmányait. Innen 1737-ben egy évre →*praeceptornak* ment Komáromba, majd 1738. ápr. 24-én Debrecenben iratkozott be a felsőbb osztályok tanulójaul, de hamarosan újra Losoncra, s miután 1739 tavaszától nevelősködött, 1741 tavaszán ismét Debrecenbe tért vissza. Miután itt 1744-től →*köztanító*ságot viselt, külföldre indult s 1746. máj. 13-án a baseli egyetem hallgatói közé lépett, melyen 1747 januárjában teol. doktori, 1748 áprilisában orvosdoktori oklevelet szerzett. Meglátogatván Németalföldet is még, 1748 végére hazatért s debreceni tanár lett. Orvosi működése, természettudományi búvárkodása és irodalmi munkássága csakhamar hírnevet szerzett

neki, még külföldön is. A baseli biblia kiadására ő is befolyással volt buzdításaival. A fennforgó iskolai ügyek megbeszélésére II. József által 1782 március elejére egybehívatott értekezleten →*Domokos Lajos*sal ő képviselte a ref. egyházat. A →*Sinai* küzdelmében tevékeny részt vett, míg 1786 februárjában lemondott hivataláról s még ezévben meghalt. – Írói működése több tudomány mezején volt jelentékeny. – Teol. érdekű *művei*: Animadversiones theologico-criticae. (Basel, 1747.) (Új átd. kiad. a „Museum Helveticum” VIII. particulájában, 1748.) Dilucidatio uberior paragraphi ultimi animadversionum suarum (Pótlék az előbbihez e folyóirat IX. particulájában, 1748.). Oratio inauguralis de matheseos utilitate... Cumprimis theologo... (Ua. folyóirat XX. particula, 1751.) A fiúi és leányi iskolákban tanuló gyermekek számára íratott rövid könyörgések. (Uo. 1752.) (A heidelbergi káté magyar kiadásának mellékletéül több ízben.) Oratio de philosophiae utilitate in theologia. (Basel, 1757.) De jure summorum imperantium in religionem et conscientiam civium (Az előbbivel együtt). Introductio ad principia philosophiae. (Debrecen, 1757.) Az úri szent vacsorára megtanító könyvecske. (Basel, 1760.) Modesta disquisitio: num in philosophia, eadem doctrinae capita tractari et sic eadem philosophia, quoad omnes ejus partes in scholis, gymnasiis et academiis rom.-catholicis, augustanis ac reformatis salva religione doceri possit? (Bécs, 1785.) Gyászverseket írt a Maróthy György halálára (1746.). Megírta önéletrajzát is 1757-ig (Közölte Lósy-Schmidt). Kéziratban fennmaradt az a művecskéje, melyben Ribini Jánosnak a „Melianus Gnatereth” c. művére írt észrevételeit cáfolta s amelyre válaszolt is Ribini.

Irodalom: Heinrich Gusztáv: Der ungarische Faust (Ungarische Revue, 1886.), Imre Lajos: A magyar Faust (Erdélyi Múzeum, 1893.), Lósy-Schmidt Ede: H. I. élete és művei (I. k. 1932.), Elekes György: H. receptjei a debreceni diákok részére (1940.).

Haubner Máté (Veszprém, 1794. szept. 19. – Sopron, 1880. szept. 12.) ev. püspök. Veszprémbe kezdte iskoláit. Tanult még Győrött és Sopronban, emitt nyolc évig. Egyévi nevelősködés után külföldre ment és 1816. máj. 10-én a jeni egyetemre iratkozott be. Innen hazatérve, ismét nevelősséggel foglalkozott, míg 1820-ban tanár lett Pozsonyban. Ám alig egy fél év múlva Szalonakra távozott lelkésznek, majd 1829 februárjában Győr választotta papjának. Itt a →*dunántúli egyházkerület*nek előbb főjegyzője, 1846-tól püspöke volt. A szabadságharc alatt kiadott körlevele miatt pár évig várfogságban ült, s midőn kibocsátották, Sopronba internálták. Csak 1856-ban kapott engedélyt lelkészi hivatal elfo-

adására. Ettől fogva Nagygeresden működött, míg 1860-ban →egyházkerületének erélyes fellépése következtében sikerült visszanyernie püspöki állását. 1861-ben újból Győrbe vitték lelkésznek, 1866-ban pedig nyugalomba vonulván, Sopronba költözött. – *Művei:* a P. E. I. L. 1842. és 1843. évi folyamaiban közzétett tudományos értékű dolgozatain és itt-ott megjelent prédikációin kívül: Részvételre buzdítás egy magyar egyházi és oskolai Journalra azaz folyóírára... (Győr, 1832.) Halotti beszéd... I. Ferenc... gyászinnepén... (Uo. 1835.) A prot. keresztyének lelki szabadsága (németül és szlovákul is). (Pozsony, 1843.) Püspöki székfoglaló beszéd (Az ekkor tartott többi beszéddel). (Győr, 1846.) Pásztorlevele 1848. dec. 3-ról (Az emlékére kiadott füzetben). (Sopron, 1881.) – Továbbá gr. Széchenyi Istvánról tartott emlékbeszéde (1860.). Magyarra fordította a Luther kis kátéját.

Irodalom: H. M. emlékezete (Karsay és Poszsvék beszéde s ugyanettől H. életrajza).

Haypál Benő (Paks, 1869. jan. 23. – Budapest, 1926. május 16.) ref. lelkész. A gimnáziumot Bonyhádon, Gyöngyösön, Nagykovácsán, Pozsonyban 1888-ban, a teológiát Budapesten, 1892-ben végezte. Ezután Dunapatajon, rövid idő múlva Budapesten →*káplánkodott*, hol 1896-ban az újonnan szervezett budai lelkészszégre választott meg. A →*dunamelléki egyházkerületnek* 1917-től tanácsbírája volt. – *Művei:* Beköszöntő beszéd (Egyháza évkönyvében, 1897.). A vallásnitás és a lelkesítő szolgálat rendezéséről a budapesti egyházban. (Budapest, 1903.) Vigasztaló igazságok, igaz vigasztalások. (Uo. 1909.) Bibliás szabadkőműves (Paulus álnévvel). (Uo. 1912.) Az Úr épít (Prédikáció a szatmári Kálvineum-ünnepélyen). (Nagybánya, 1913.) A nők jogáért (Két beszéd). (Budapest, 1913.) Az igaz Isten a mi erőnk és reménységünk. (Uo. 1914.) Az igazság áldozata nyereség (Két beszéd). (Uo. 1914.) A szeretet izenete. (Uo. 1915.) Halk szó a viharban. (Uo. 1917.) Templomi hangok (I. Ferenc József temetésekor). (Uo. 1917.)

Házassági bíraskodás, a perbeli egyházi törvénykezésnek sokáig dívott alkatrésze, mely Magyarországon csak 1895 októberében ment át teljesen az állam kezébe. Addig a róm. kat. egyház állandóan szentszékei által végeztette, míg a prot. egyházakban ez is változatos történeti fejlődésen ment keresztül. A szűkebb-magyarországi protestánsok 1731-ig kivétel nélkül gyakorolták a házassági bíraskodást. Ekkor a →*Carolina Resolutio* a róm. kat. szentszéknek adta át a protestánsok házassági pereiben is az ítékezés jogát, ám azzal az illuzórius kikötéssel, hogy rájuk nézve a prot. elveket tartoznak szem előtt tartani. A →*tiszántúli ref. egyházkerület* mindamellett egészen 1768-ig gyakorlatában maradt e jognak,

melytől ez évben aztán végleg megfosztott. Az erdélyi protestánsok házassági bíraskodása mindössze a II. József 1786-i házassági reformjától 1791-ig szünetelt, amikor is visszanyerték s 1895-ig birtokában voltak, sőt az unitáriusoké néhány évvel azelőtt az egész Magyarországra ki lett terjesztve, ellentétben a királyhágóninnyi többi protestánsokéval, kik 1791 óta a világi törvényszékek hatásköre alá tartoztak ebben a tekintetben.

Az erdélyi protestánsok – miként annak idejében a magyarországiak is többnyire – két fórumon ítélték a házassági perekben, ti. az e célra alkotott egyházmegyei és egyházkerületi törvényszékeken, melyeknek az unit. egyház al-papizsék, illetőleg fő-papizsék nevet adott. Régebben azonban magukon a zsinatokon tárgyalták ezeket az ügyeket is, mint már volt mondva, két fokon, kivéve azokat az egyházmegyéket, melyek még nem voltak egyházkerületi felsőség alatt. Az erdélyi szász egyházkerületben mindvégig, az 1861-i új szervezkedés után is a régi káptalanok hatáskörébe tartozott az ily ügyek elsőfokú elintézése.

Irodalom: *Bod* Péter: Synopsis juris connubialis (1763.), *Drégelypalánki* János: Praxis repudii et divortii (1668.), *Szilágyi* Márton: Triga divortialis (1690.), *Pokoly* József: A magyar prot. házassági jog rövid története 1786-ig (Prot. Szle, 1894.), *Járai* Sámuel: Tractatus de divortiiis (17. század), *Kuzmány* Károly: Áttekintése az ausztriai házassági jog történeti kifejlődésének (Sárospataki Füzetek, 1859.).

Händel Vilmos (Szepesváralja, 1837. febr. 2. – ?Selmecbánya, 1925. dec. 25.) ev. lelkész. Szepesváralján kezdett tanulni. 1849-től Nyíregyházán, Miskolcon és Eperjesen folytatta tanulmányait. Egyévi nevelősködés után 1859. nov. 4-én a jenai, 1860. szept. 13-án a hallei egyetemre iratkozott be, s 1861 nyarán tért haza, midőn miskolci segédlelkész lett. Innen 1862 februárjában Selmecbányára választott német-magyar lelkészül, hol jó ideig tanárként is működött. A →*nagyhonti egyházmegye* 1885-ben →*alesperessé*, 1888-ban →*főesperessé* választotta, s amellyel főjegyzője volt előbb a →*bányai*, azután a →*dunáninnyi egyházkerületnek*, 1908-tól az →*egyetemes gyűlésnek*. Tagja és egyik jegyzője volt a →*budapesti első zsinatnak* is, és tagja a másodiknak. Az államfordulat után csak lelkészi állása maradt meg. – *Irodalommal* is foglalkozott; prédikációkon kívül *művei:* A ker. egyház története (Tankönyv). (Selmecbánya, 1877.) A selmeci... lyceummal kapcsolatosan felállítandó tanítóképzőnek tervezete (Értesítő, 1881.). A nagyhonti egyházmegye községeinek rövid története (Ev. egyház és Iskola, 1883–84.). A gyermek imái.

(Selmecbánya, 1890.) Verfassung der ev. christlichen Kirche... in Ungarn. (Budapest, 1893.) Szerkesztette a Szeberényi Gusztáv emlékére, a Sárkány Sámuel püspökké avatásakor és a *→zsolnai zsinat* emlékünnepeiről kiadott füzeteket. Németre fordította *→Gyóry Vilmos*nak „Iktári *→Bethlen Gábor*...” és Tornóy Pálnak „A váci ág. vall. ev. gyülekezet története” c. műveit.

Hebler Mátyás (Korpona, ? Nagyszeben, 1571. szept. 18.) ev. püspök. 1546-tól Wittenbergben tanult, honnan magisteri címmel térvén vissza, 1551-től *→lector*, 1552-től *→rektor*, 1553-tól *→prédikátor*, 1555-től *→elsőpap* volt Nagyszebenben. 1556. jún. 25-én püspökké választott s e minőségében nemsokára a reformátusokkal, azután meg az unitáriusokkal szemben kellett síkra szállnia. A *→gyulafehérvári második hitvitán* bírói minőségben szerepelt. – Az 1561. évi *→medgyesi zsinat*nak az úrvacsoráról szóló hitvallását, mellyel *→Melius* egy külön könyvben foglalkozott, ő szerkesztette és az azt helybenhagyó véleményekkel együtt előszóval ellátva 1563-ban ő bocsátotta közre. Szerzett még egy vagy két polemikus művet.

Hebsacher Ezékiel (? , ? – ? ?) ev. lelkész, württembergi származású, ki Magyarországra kerülvén, 1588-ban Miszlókán lelkészkedett, de már 1590 novemberében Eperjesen másodpap, 1597 áprilisában pedig *→elsőpap* volt. 1602 májusában *→esperessé* választotta az *→öt szabad kir. városi egyházmegye*. Legkésőbb 1607-ben halt meg. – *Műve*: Christliche und wahrhaftige Auslegung des hochtröstlichen Spruches Christi Matth. 28. Ich bin bei euch alle Tage bis an der Welt Ende. (Bártfa, 1599.)

Heckenast Mihály (Sopron, 1774. jún. 14. – Pest, 1849. jún. 19.) ev. lelkész. Hazai tanulmányainak befejezése után 1796 őszétől a jeni egyetemet látogatta. Hazájába visszatérve, tanár lett Sopronban, 1803 elejétől pedig Kassán volt a német egyház lelkésze. Mintegy negyvenévi működés után nyugalomba vonult. – *Munkái*: Leichenrede am Sarge... (Újházyne Pulszky Anna Rosina felett). (Kassa, 1803.) Vitzay's Todesfeier... (Uo. 1810.) Die Leidengeschichte Jesu mit Chor-Gesängen... (Uo. 1812.) Zwei Gelegenheitpredigten: zur Abschieds- und Einweihungsfeier... (Uo. 1816.) Leichen- und Gedächtniss-Reden... (Szontagh Sámuel felett). (Uo. 1822.) Augsburgisches Glaubensbekenntniss nach seinem wesentlichen Inhalte... (Uo. 1830.) Kanzelrede am dritten Säcular-Jubelfeste... unseres... Glaubensbekenntnisses... (Uo. 1830.) An Vater Franzens Urne (I. Ferenc emlékére). (Uo. 1835.) Jesus... ein Trost und Retter der Armen (Karácsonyi prédikáció). (Uo. 1839.)

Hegedüs István (Kolozsvár, 1848. szept. 7. –

Orosháza. 1925. dec. 31.) ref. vallású egyetemi tanár. Kolozsvárt végezte a gimnáziumot 1867-ben. Miután ettől fogva Pesten teológiát hallgatott, 1871-ben külföldre ment s egy-egy szemesztert a berlini és lipcsei egyetemen töltött. Visszatérvén, Kolozsvárt 1872-ben segéd-, 1873-ban rendes tanár lett egyháza gimnáziumában. Miután 1885 februárjában bölcsészettudományt szerzett, 1887-ben Kolozsvárt, 1891-ben Budapesten egyetemi tanára lett a classica philológiának. 1889–91-ben algondnoka volt a *→kolozsvári egyházmegyének*, s Budapesten is élénk részt vett az egyházi életben. 1895-től választmányi tagja volt a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*, 1893-tól tagja a Kisfaludy-társaságnak, 1896-tól levelező, 1910-től rendes tagja a Magyar Tud. Akadémiának. 1920-ban nyugalomba lépett. – Csak mellékesen foglalkozott egyházi irodalommal, de így is több becses dolgot adott ki ilyen jelleggel. Számos cikkét közölte a Prot. Tudományos Szemle, a Prot. Közlöny és P. E. I. L. Többi idevágó művei: A hellén eszmék és a keresztyénség. (Kolozsvár, 1878.) A pápák síremlékei (Gregorovius után ford.). (Budapest, 1886.) A halhatatlanság kérdése a klasszikus irodalomban. (Kolozsvár, 1887.) Themistios és *→Dudith András*. (Budapest, 1901.) *→Sylvester János* latin versei (ItK. 1910.). A Ruinae Pannonicae. (Budapest, 1916.) – továbbá gr. Mikó Imre (1876.), Sámi László (1882.) és br. Bánffy Albert (1886.) emlékére tartott beszédei. Magyarra fordította s jegyzetekkel ellátta *→„Apáczai Cseri János* paedagogiai munkái”-t (1899.). – Testvére volt H. Sándornak.

Hegedüs László (Sárospatak, 1814. nov. 13. – Bp. 1884. febr. 28.) világivá lett ref. lelkész. Sárospatakon tanult, 1829. júl. 17-én *→subscribálván*. Miután két évet Eperjesen és Poprádon töltött, 1838-ban *→köztanító* lett Sárospatakon, hol 1839 nyarán lelkészévé választotta az egyház. Állásának elfoglalása előtt a külföldet is fölkereste s egy évig a berlini egyetemen gyarapította ismereteit. Visszatérte után szinte kezdettől fogva nagy szerepet játszott a *→tiszáninneri egyházkerület* életében. 1855-ben *→esperessé* választotta az *→alsózempléni egyházmegye*, s e minőségében jelentékeny részt vett a *→pátens* elleni küzdelemben, úgyszintén a *→sárospataki kollégium* újjászervezésében, mint annak egyházi gondnoka. Az 1866-i püspökválasztásnál pár szavazattal maradt kisebbségben. A következő évben lemondott esperesi és lelkészi hivataláról, valamint aztán az egyetemes tanügyi bizottság egyházi elnökségéről is, mit 1864 óta viselt, 1870-től 1883-ig világi gondnoka volt a sárospataki kollégiumnak, ekkor pedig egyházkerületi tanácsbírótságot vállalt. 1875-től haláláig a képviselőházban is helyet foglalt. – Részt vett a *→debreceni zsinaton* és több

ízben az egyetemes konventen is. A Magyar Tud. Akadémia 1860-ban levelező tagjai közé sorozta. A „Népiskolai Könyvtár”-nak 1853-ban és a „Sárospataki Füzetek”-nek 1857-ben egyik megindítója volt. Tankönyveket, bölcsészeti és teol. tárgyú dolgozatokat, írt. Ez utóbbiak a kisebbeken kívül: Beköszöntő beszéd Sárospatakon. (Sárospatak, 1840.) A sárospataki ref. egyház nevezetesebb eseményei és papjainak rövid életrajza (P. E. I. L., 1847.) Erkölcsi és vallásos olvasókönyv. (Sárospatak, 1854.) Imák templomi használatra nyáron (Egyh. Tárcsa, 1854–55.). Egyházalkotmány (Sp. Füz. 1857.). Adatok és tanok a 17. századi magyar ref. egyház életéből (Uo. 1857.) A prot. egyház viszonya az államhoz (Uo. 1858.). A tiszáninneni helv. hitv. egyházmegyék kormányzata a Carolina Resolutio kiadatása előtt (Uo. 1859.).

Irodalom: Radácsi György: Sírvirágok (Sp. Lapok, 1884.), Emődy Dániel: Emlékbeszéd néhai H. L. felett (1884.).

Hegedüs Sámuel (Torda, 1781. aug. 26. – Szászváros, 1844. ápr. 29.) ref. lelkész. Tordán tanult 1791-ig. Ettől fogva a →*nagyenyedi kollégium* növendéke volt, míg 1801-ben vidékre ment nevelőnek. 1805-től →*köztanítói* tisztet viselt Nagyenyeden, hol 1806 elején második lelkésszé választották. 1807-ben külföldre ment s a göttingeni egyetemen gyarapította ismereteit. 1808 végére tért vissza állásába, melyet 1810-ben a kolozsvári lelkészségért hagyott el aztán. 1812-ben Kolozsvárt a teológia, 1814-ben Nagyenyeden a történelem, 1829-ben ismét Kolozsvárt a teológia tanára lett. 1830-ban Tordosra ment lelkésznek, innen 1836-ban Szászvárosba →*elsőpapnak*. Országgyűlési prédikátorságot viselt az 1837-i nagyszzebeni országgyűlésen. A Magyar Tud. Akadémia 1832-ben levelező tagjává választotta. Úgy külső, mint belső szónoki képességei korának Erdélyben leghíresebb prédikátorává tették. – *Műveinek* tetemes része kéziratban maradt. Mindössze két kötet versét (1837.) és a következő egyházi dolgozatait tette közzé: Az igaz ember házának virágzása (Házzszentelő beszéd özv. gr. Toldalagi Lászlóné gr. Korda Anna új házába költözésekor). (Kolozsvár, 1812.) Minden tudomány... között egy fő helyet érdemel a theologia. (Uo. 1813.) A privát élet philosophiája (Gyászbeszéd gr. Wass Sámuel felett). (Uo. 1813.) A közhasznú professzor és historicus (Gyászbeszéd Herepei Ádám felett). (Uo. 1814.) Mi a templom? (A sülelmedi templom fölszentelésén). (Uo. 1814.) Egy bölcs asszony képe (Gyászbeszéd gr. Teleki Lászlóné gr. Toldi Sára felett). (Uo. 1814.) Az öreg ember... (Gyászbeszéd Fodor Mózes felett). (Uo. 1816.) Micsoda szempontból kell nézni... (Gyászbeszéd id. gr.

Teleki József felett). (Uo. 1817.) A lelki nagyságnak legszebb vonása... (Gyászbeszéd gr. Teleki József sirjánál). (Uo. 1817.) A fő kormányon ülő férfúinak érdemei... (Gyászbeszéd gr. Bánffy György emlékére). (Uo. 1822.) A státus főembere... (Gyászbeszéd gr. →*Teleki Sámuel* felett). (Uo. 1822.) Az álnokság nélkül való élet boldogsága (Gyászbeszéd gr. Bethlen Dániel felett). (Uo. 1822.) A házi életnek kötelességei... (Esketési beszéd br. Bánffy Zsigmond és gr. Bethlen Anna egybekelésékor). (Uo. 1823.) Az igaz orvosi tudomány... (Gyászbeszéd Pataki Sámuel felett). (Uo. 1824.) Az asszonyi nem méltósága (Gyászbeszéd gr. Bethlen Imréné gr. Bethlen Rozália felett). (Nagyenyed, 1832.) Egy közönséges nevelőnek... végbúcsúvétele (Gyászbeszéd id. Szilágyi Ferenc felett). (Kolozsvár, 1833.) A menyasszony... a halál teátrumán (Gyászbeszéd Sándor Jozefa felett). (Nagyenyed, 1834.) A nemzeti gyász (I. Ferenc emlékére, 1835.). (Kolozsvár, 1837.) A fejedelem és a nemzet egy (V. Ferdinánd születése napján). (Nagyszzeben, 1837.) Néhány gyászverset is írt, így a gr. Kemény Farkas halálára (1805.), a gr. Toldalagi László emlékére (1812.) és gr. Bethlen Imréné gr. Bethlen Rozália halálára (1832.). – Veje volt Abacs János püspöknek.

Irodalom: Basa Mihály: H. S. (Erdélyi egyházkerület névkönyve, 1868.), Sámuel Aladár: H. S. mint aestheticus (Prot. Közlöny, 1893.), *Uő.*: H. S. mint moralista (Uo. 1893.), *Uő.*: H. S. életrajza (Uo. 1894.), *Török* István: H. S.-ről (Erdélyi Múzeum, 1903.).

Hegedüs Sándor (Kolozsvár, 1847. ápr. 22. – Bp. 1906. dec. 28.) ref. egyházkerületi főgondnok. Kolozsvárt tanult 1865-ig, de a jogot 1869-ben Pesten végezte. Már ekkor egy év óta munkatárs volt a Honnak, s ettől fogva pár évtizeden át foglalkozott hírlapírással. 1875-től 1904-ig országgyűlési képviselőiséget, 1899-től 1902-ig kereskedelemügyi miniszterséget viselt. A Magyar Tud. Akadémia 1885-ben levelező, 1893-ban rendes taggá, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1889-ben választmányi taggá, 1896-ban másodelnökké, 1899-ben világi elnökké, a →*dunamelléki egyházkerület* előbb tanácsbíróvá, 1899-ben egyszersmind főjegyzővé választotta. Ez utóbbi állásáról lemondott, midőn 1902-ben a *főgondnoka* lett a →*dunántúli egyházkerület*nek. Főgondnoka volt a budapesti egyháznak is, és tagja az erdélyi egyházkerületi közgyűlésnek. – Magyarországnak az egyik legnagyobb közgazdasági tehetsége az egyházi irodalom terén is figyelemreméltó munkásságot fejtett ki azokkal a magasröptű beszédekkel, melyeket a Magyar Prot. Irodalmi Társaság közgyűlé-

sein, valamint főgondnoki minőségében mondott el. Áldozatkészségével is kimagasló helyet foglalt el. Testvére volt H. Istvánnak.

Irodalom: Antal Géza: H. S. emlékezete (1908.)

Hegyaljai ev. egyházmegye, a \rightarrow tiszai területben, 1742-ben keletkezett az 1788-ig viselt „abaúj-borsodi” néven, s Abaúj, Torna, Borsod, Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Bihar vármegyékre terjedt ki. Eredetileg három anyaegyházból állott, de már a század végén 11-ből, ami aztán 17-re szaporodott lassanként. Ebből 1897 végén 8 az újonnan alakult \rightarrow tiszavidéki egyházmegyének jutott; viszont az önálló létében megszűnt \rightarrow szepesi bányavárosi egyházmegyéből egy, a \rightarrow sáros-zempléniéből pedig kettő ide csatoltatván, egy újonnan keletkezettel együtt 13 anyaegyháza lett ekkor. Számuk 1904-től a \rightarrow hat szabad kir. városi egyházmegye szétesztása folytán a két kassaival 15-re emelkedett, melyek Abaúj-Torna, Borsod és Zemplén vármegye területén, ez utóbbinak csak egy részén feküdtek. Leány- és fiókegyháza azonban szerfelett sok volt más vármegyékben is. A trianoni békeszerződés után csak 10 anyaegyháza maradt, de 1938-ban rövid időre visszakerült Kassa is. – \rightarrow Esperesei közül a következőkről tudunk: Fonet Keresztély fancsali l. (1790.) 1795-ig, Schmal Sámuel nyíregyházai l. (1798.), Risz Pál miskolci l. (1819.) 1834-ig, Komáromy József miskolci l. 1834–1850, Farbaky Dániel nyíregyházai l. 1850–1854, Psenyeczkai Nagy Mihály tállyai l. 1854–1861, Bartholomaeides János nyíregyházai l. 1861–1886, \rightarrow Zelenka Pál miskolci l. 1886–1890, Farbaky József nyíregyházai l. 1890–1896, Turóczy Pál ózdi l. 1898–1917, Mohr Béla kassai l. 1918–1919, Nemes Károly diósgyőri l. 1923–1930, Duszik Lajos miskolci l. 1931–1939, Marcsek János ózdi l. 1939–1948, Vető Lajos diósgyőr-vasgyári l. 1948–1949, Túrmezei Sándor arnóti l. 1949–1952, midőn addigi alakjában megszűnt az egyházmegye.

Hegyesi István (Borosjenői) (? – ?) ref. valóságú világi, ki 1681-ben ügyvédséget folytatott, de már 1686-ban állami jószágigazgató volt Alvincen. „Kegyességnek nagy titka” (Kolozsvár, 1686.) c. művén kívül egy polemikus munkát is írt a coccejanismus védelmére, mely azonban nem látott napvilágot.

Hegyaljai ev. egyházmegye, másik neve a \rightarrow hegyhátinak.

Hegyaljai György (Hegyalja, ? – Nagyvács, 1730. jan. 5.) ev. lelkész. Itthoni tanulmányainak befejeztével külföldre ment s 1688-ban Tübingenben, 1692. jan. 8-tól Wittenbergben tanult, ahol már ápr. 28-án magisterré avatták, ám helytelenül mint Győrbe \rightarrow elsőpápnak meghívottat, mert rövidesen való hazatérte után \rightarrow rek-

tor lett ott. 1696-tól Nagyvácsban lelkészkedvén, huzamosabb időt tábori lelkészségben töltött, míg 1706 áprilisától Rozsnyón volt magyar pap. E hivatalától 1708 nyarán megfosztatván, Devecserbe került lelkésznek, s mint ilyent 1713-ban \rightarrow esperesnek választotta a \rightarrow kemenesaljai egyházmegye. Nemsokára Szerénybe ment papnak, miután pedig 1716-ban mind itteni állásától, mind esperesi hivatalától elmozdították, ettől fogva Dörgicsén, 1718-tól Mencshelyen, majd újra Nagyvácsban, 1721-től Kapolcson, 1726-tól harmadszor is Nagyvácsban folytatott lelkészi működést. – *Művei:* De conscientia. (Wittenberg, 1692.) Lelki fegyvertartó ház... (Név n. és nem is feltétlenül bizonyos, hogy ő a szerzője). (Hely és év n.) Centifolia, azaz: Százlevelű rózsa (Imakönyv). (Hely n. 1729.) (Bővített kiad. 1730.) Respondens volt a „Positiones in theologia...” (1692.) megvitatásán. Üdvözlő verset írt magyarul Zabanius Jánoshoz (1688.), gyászverset ugyancsak magyarul \rightarrow Bodó Andrásról (1708.).

Irodalom: Payr Sándor: Magyar pietisták a 18. században (1898.), *Uő.* M. H. Gy., a hitvitázó és imakönyvíró (Ev. Élet, 1937.), Zoványi Jenő: Ismeretlen hungaricum az I. Lipót korából (ItK. 1903.).

Hegyháti ev. egyházmegye, a \rightarrow Sopron-Vas vármegyei területben, az 1620-as évek első felében keletkezett s 1669-re már belé is olvadt a szomszédos \rightarrow egyházmegyékbe. 1631-ből 9, 1661-ből 28 egyháza van följegyezve. \rightarrow Esperesei voltak: Ságodi Gergely egervári, hegyfalui l. (1625 jún.) 1646-ig, Hlinka László guari l. 1646–1648, Horváth Benedek szentivánfai l. 1649–1652, Reginus Márton szécsényi, répceszentgyörgyi l. 1652–1663, Szili Ferenc szilvágyi l. 1663–1665 k.

Heidelbergi káté. Magyarországra még 1564-ben maguktól a heidelbergi hittudósoktól jutott el, és pedig a kolozsvári lelkészekhez, kik aztán antitrinitarizmusra térésük után a saját elvűkhöz idomítva bocsátották közre, 1566-ban. Eredeti alakjában 1577-ben már lefordítva adta ki \rightarrow Huszár Dávid, majd 1604-ben \rightarrow Szárászi Ferenc, 1607-ben pedig \rightarrow Szenczi Molnár Albert. Ezentúl számtalan kiadást ért elég gyors egymásutánban, kivált a \rightarrow szatmárnémeti nemzeti zsinat (1646.) után, mely a \rightarrow Siderius kátéját meg ezt jelölte ki a ref. lelkészek használatára. Symbolumi jellege azonban nálunk voltaképpen csak a dordrecht, nem pedig valamelyik magyar zsinat határozatán alapul, s a \rightarrow zempléni egyházmegye ama zsinatnak lépett a nyomába, midőn 1630-ban a második helvét hitvallás mellé emezt is fölvetta a lelkészi eskübe. A római katolikusoknak kellemetlen 30., 80. és 98. kérdései miatt 1748-tól kezdve több ízben betiltotta használatát

a →*Helytartótanács*, s végre is csak módosítva nyomathatta ki a →*királyhágóninnyi ref. egyház*. Az erdélyi ellenben inkább ki sem adta addig, míg teljes épségben nem adhatta, ami aztán 1793-ban csakugyan el is következett. Magyarországon viszont a megmásított alakban forgott közkézen, míg végre 1891-ben új fordításban bocsátotta közre mind →*Erdős József*, mind →*Rácz Károly*, ez utóbbi Kohlbrügge nyomán. Amazé azóta többször is megjelent. Számos magyarózóra talált a magyar reformátusok között; ilyenek voltak: →*Keresszegi H. István*, →*Pósházi János*, →*Rozgonyi János*, →*Drégelypalánki János*, →*Szathmárnémethi Mihály*, →*Tatai Cs. Ferenc*, →*Kecskeméti Zsigmond*, →*Kóczi Dávid*, →*Hunyadi Sz. Ferenc*, →*Vámosi Pap István*, →*Zombory Gedő*.

Irodalom: Szilágyi: Ferenc: A h.k. s a magyar- és erdélyországi prot. autonómia a 18. században (1869.), Zoványi Jenő: A h.k. hivatalos befogadása Magyarországon (Kisebbségi dolgozatok... közt 1910.), Uő.: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.). *A *Heidelbergi Káté története Magyarországon*, Bp. 1965. (Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négyszáz éves történetéből – *Studia et Acta Ecclesiastica I.*) kötet az alábbi cikkeket tartalmazza: Nagy Barna: A *Heidelbergi Káté* megjelenése, története és kiadásai Magyarországon – Kathona Géza: A *Heidelbergi Káté* deformálódása az antitrinitarizmussal vívott harcokban. – Czeglédy Sándor: A *Heidelbergi Káté* magyarországi magyarózatainak története 1791-ig – Esze Tamás: A *Heidelbergi Káté* története Magyarországon a XVIII. században. – Bucsay Mihály: A *Heidelbergi Káté* magyarózatainak története 1791-től napjainkig. – Tóth Endre: A *Heidelbergi káté* a magyar református gyülekezetekben és iskolákban – Módis László: A *Heidelbergi Káté* magyarországi irodalmának bibliográfiája 1563-tól 1964-ig. – A kötet kritikai ismertetése Pirnát Antaltól: *ItK.* 1967. (LXXI./évf. 486–492. l.

Heinzelius János (Liptószentmiklós, ? – ?) ev. vallású hivatalnok. Honi tanulása és 1654 júniusától való beszercebányai →*conrectorsága* után külföldre menvén, 1658 őszén a jeni egyetemre iratkozott be hallgatónak. Onnan magisteri címmel tért vissza s 1661 júniusában →*rektor* lett Beszercebányán. 1668-ban lelépett az egyházi pályáról s később ugyanott városi tanácsos volt. – *Művei* közül theol. irányúak: *De usu notionum logicarum in mysteriis fidei*. (Lőcse, 1662.) *De creatione*. (Zsolna, 1665.) *De majestate omnipraesentiae Christo homini vere et realiter communicata*. (Lőcse, 1666.) *De natura fidei*

justificae. (Uo. 1667.) Respondens volt a „*De Aristotelis cum scriptura s... consensu et dissensu*” (1660.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt →*Klesch Dániel*hez (1659.) és →*Seelmann Keresztély*hez (1661.) lelkészi hivatalba léptük alkalmával, valamint Paulovics Mihályhoz (1668.) és →*Stürzer Mátyáshoz* (1668.).

Heinzelius Mátyás (Brezsnóbánya, ? – ?Brezsnóbánya, 1666.) ev. tanár. Külföldre menvén, 1656. máj. 16-án az oderafrankfurti, 1657 őszén a jeni egyetemre iratkozott be. Hazatérve, szülővárosában a →*rektori* állást vállalta el. – *Teol. műve:* *Modus praedicandi synonymus*. (Kassa, 1665.) Üdvözlő verset írt →*Heinzelius János*hoz (1660.).

Heiszler József (Nagykároly, 1819. febr. 21. – Dombrád, 1901. okt. 15.) ref. lelkész, római katolikusnak született. A kegyesrendbe lépett s 1843-ban áldozárrá szentelték. Ugyanekkor bölcsészettudományi címet nyert s rendje pesti gimnáziumában tanítani kezdett. Az általa is végigküzdött szabadságharc után 1849-ben áttért a ref. egyházba, s ekkor pécselyi →*káplán*, a következő évben pápai →*teol. tanár*, 1854-ben mocsoládi, 1856-ban gyönki lelkész, 1860-ban sárospataki teol. tanár, 1869-ben dombrádi lelkész lett. – Regényeket és elbeszéléseket is írt, de írói működésének súlypontja a teológia mezejére esik; mint hegelianus orthodoxus vált ismeretessé, s az egyházi lapokban és folyóiratokban közzétett számos cikkén és apróbb dolgozatán kívül a következő nagyobb dolgozatok és önállóan kiadott művek jelentek meg tőle: A krisztianizmus birkózása a világgal (Sp. Füz. 1860.). Gyászbeszéd gr. Teleki László felett. (Sárospatak, 1861.) A keresztényiség és ker. egyház történelme (I. k.). (Uo. 1861.) Egyháztörténelmi kézikönyv (2 k.). (Uo. 1862–63.) Egyházi munkálatok (4 k.). I. k. (uo. 1862.), II. k. (uo. 1865.), III. k. (Pest, 1870.), IV. k. (Debrecen, 1877.) Magyar egyházi reformáció történetének vázlata. (Sárospatak, 1864.) (II. kiad. uo. 1873.) Exegetikai felolvasások Pál apostol római levele felett. (Uo. 1866.) Olaszország egyházi reformációjának története (Sp. Füz. 1866.). Az ultramontanizmus és a salzburgi sószövetség (Uo. 1866.). Adatok a jezsuiták történetéhez (Uo. 1867–68.). Exegetikai felolvasások az első közönséges levél felett. (Sárospatak, 1867.) Exegetikai felolvasások az első korinthusi levél felett. (Uo. 1868.) Dogmatikai felolvasások. (Uo. 1869.) Göschel és a Hegel-féle halhatatlanságtan (Révész Figyelmezője, 1871.). A ker. ember könyve. (Pest. 1872.) Az isteni immanentiáról (Révész Figyelmezője, 1872–73.). Korlátlan protestantizmus (Uo. 1874.). A theol. irányok s az egyoldalú fejlemény hiányai (Uo. 1875.). Halotti egyházi beszédek. (Budapest, 1876.) Hittani szó a bibliai csodák érdekében (Révész Figyelmező-

je, 1877.). Konstantinusz hó Megász (Czelder Fügylője, 1879.). A ker. eszme, egyház és jogai (Uo. 1879.). A ker. vallás és a bölcsészet (Uo. 1879–80.). Észrevételek és elmékedések Presbyteri Janus röpirata felett. (Sárospaták, 1892.) Vallásbölcsészeti tanulmányok az isteneszme s a vele kapcsolt eszmék történetének körében. (Nyíregyháza, 1894.) Emlék- és sírköteleplezési beszéd néhai Lukács Ödön felett. (Uo. 1897.) Beszéd a tiszteletére rendezett ünnepélyen („Ima és beszédek” c. füzetben). (Uo. 1900.) – Szerkesztője volt a →*Sárospataki Füzetek* 1866–68. évi folyamainak.

Hellenbach János Gottfried (Selmezbánya, 1659. – Selmezbánya, 1728. okt. 17.) br. ev. egyetemes felügyelő. Selmezbányán tanult. Felkereste a külföldet is és 1681 májusában a wittenbergi egyetemen orvosi tanulmányokat kezdett hallgatni, melyeknek 1685-ben doktora lett. Itthon sikeres gyógyításai hírnevet s már 1686-ban bárói címet, azután meg vagyont szereztek neki. A Rákóczi-szabadságharcban a bányászkamara ispánja, valójában pénzügyi és kereskedelmi miniszter volt. 1708-ban a császári seregek közeledtére hasznavehetlenné tette a bányákat. Ő maga 1711-ben Lengyelországba menekült, de a király visszahívta állásába. – Kiváló részt vett egyháza ügyeinek intézésében, mint a →*rózsahegy* *zsinaton* szervezett két →*főconsistorium* egyikének, majd Szirmay Miklós halála után mindkettőnek elnöke, vagyis egyházának legelső →*egyetemes felügyelője*.

Helmecki Komoróczy István (Királyhelmece, 1670. – ?Nagykörös, 1753. febr. 22.) ref. püspök. Debrecenben tanult, hol 1688. márc. 6-án lépett a →*togatusok* sorába, és miután →*praeceptor* meg →*contrascribái* tisztet viselt, 1695 májusában →*rektornak* ment Győrbe. Kétévi itt időzés után külföldön folytatta tanulmányait, mégpedig 1697 júniusában az oderafrankfurti, ez év őszén a franekeri egyetemre iratkozván be. Angliába is ellátogatván, 1700 végén visszatért hazájába, s 1701-ben hajdúhadházi, 1703-ban nagykallói, 1712 áprilisában szatmári lelkész lett. Itt 1713-ban jegyzővé, 1719 januárjában →*esperessé* választotta a →*szatmári egyházmegye*, 1721-ben →*generalis notariussá* a →*tiszántúli egyházkerület*. 1723-ban Nagykörösre hívták lelkésznek s itt 1740. jún. 23-tól püspöke volt a →*dunamelléki kerületnek*. Lelkészi állásáról 1747-ben nyugalomba lépett, de azután is prédikált évenként hétszer. – Püspöki hivataloskodása a magyar prot. egyházaknak szertőlött keserves idejére esett, de ő szilárdan küzdött egyháza érdekében úgy az egyházi élet, mint az irodalom mezején. – *Művei*: De miraculis Christi (3 rész). (Franeker, 1700.) Igazság paizsa (Melianus Gnatereth álnév alatt, Bernard Pál ellen, Albertinus E.-nek De-

venterben 1655-ben megjelent „De eucharistiae... sacramento” c. műve nyomán). (Miaburg [tulajdonképpen Utrecht], 1741.) (Több katolikus hittudós vette cáfolat alá, még félszázad múltával is; azonkívül Chernel Lászlóhoz írt hosszú levelében →*Ribini János*, kinek →*Hatvani István* szintén kéziratban még hosszabban felelt; ezt aztán Ribini megint nem hagyta szó nélkül.) Előszóval látta el →*Losonczi Istvánnak* „Éneklésben tanító mester”-ét. A Pál kolosséi levelére írt terjedelmes magyarázata és sok prédikációja kéziratban maradt. Losonczinak felette tartott gyászbeszédét a Czelder Fügylője (1882.) közölte. Üdvözlő verset írt Zilahi Andrásához (1699.) és →*Gyöngyösi Pálhoz* (1700.).

Irodalom: *Tormássy János*: Adalékok a dunamelléki ref. püspökök életéhez (1892.), *Földvály László*: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez (1898.).

Helner György (Brassó, ? – Brassó, 1594. márc. 21.) ev. tanár. Brassóban tanult, honnan 1574-ben külföldre ment s a wittenbergi egyetemen gyarapította ismereteit. Visszatérvén hazájába, 1580 áprilisában →*lector* lett szülővárosa iskolájában és az volt haláláig. – *Művei*: *Συντομος του Ησαιου πεντηκοστου τριτου κεφαλαιου μετρικη μεταφρασις*. (Wittenberg, 1579. *Ελεγειον*, in quo inter caetera vera Domini nostri Jesu Christi... maiestas asseritur. (Uo. 1580.) *Apologia de... Martino Luthero*. (Uo. 1580.)

Heltai (Helth, Heltensis) Gáspár (Nagydisznód, 1490. v. 1510. – Kolozsvár, 1574.) magyar reformátor. Nagydisznódon (latin néven Helta), született, innen neve, szász volt és csak 1536-ban kezdett magyarul tanulni. Itthoni iskolái végeztével külföldre ment s 1543. febr. 17-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be hallgatónak. 1544-ben plébánosnak választották Kolozsvárra, hol csakhamar nagy sikereket ért el a reformáció tanainak terjesztése körül. 1548-ban Besztercére, 1557-ben Brassóba hívták lelkésznek, de nem hagyta el Kolozsvárt, ahol pedig 1556-ban csak szász prédikátorul alkalmazták. Itt 1550-ben a Hoffgreff György nyomdász társaságában sajtót alapított, melyet 1553-ban egyedül vezetett, de egy év múlva teljesen átengedett korábbi társának, 1558-ban pedig ismét átvett kizárólagos tulajdonába. Kezdetben lutheri elveket vallott, majd 1559-ben a helvét iránynak lett követője, s mint ilyent az 1560. évi →*medgyesi zsinat* ki is rekesztette az ev. egyházból; végül pedig – miután a →*gyulafehérvári második hitvitán* még ref. részről volt jelen – az antitrinitariushoz állott s az 1569-i →*nagyváradi hitvitán* már a →*Dávid Ferenc* oldalán vett részt. Ekkor már újra betöltötte a prédikatori állást, melyről 1567-ben lelépett volt. – Mindenik felekezetének egyaránt díszére

szolgált munkássága és ennek eredményei által. Írói működése kiterjedt a történetírás és meseszerzés terére is, de itt szintén egyházi célok előmozdítására törekedett, amelyeknek szolgálatára szentelte tollát elsősorban. – *Művei*, melyek magyar, német és latin nyelven jelentek meg, a következők: Catechismus minor, azaz: A keresztyéni tudománynak rövideden való summája (Luther kis kátéja némi változtatással). Kolozsvár, 1550.) (Németül „Summa christlicher Lehre” c. alatt uo. 1551.) Agenda. (Uo. 1550.) (II. kiad. uo. 1559.) Biblia (magyarra fordítva). I. r. 1551. (→*Vizaknai Gergely*, →*Ozorai István* és →*Gyulai István* közreműködésével), II. r. 1565., IV. r. 1552., az újszövetség 1562. (→*Egri Lukács*, Gyulai István és →*Szegedi Lajos* közreműködésével). mindannyi uo. (A III. r. nem látott napvilágot.) Trostbüchlein (Szerkesztette innen-onnan, főleg Spangenberg János műve után). (Uo. 1551.) (Magyarul is megjelent valószínűleg a Gyulai István fordításában uo. 1553. és Németlövő, 1593. „Vigasztaló könyvecske” c. alatt.) A részegség és tobzódás veszedelmes voltáról. (Kolozsvár, 1552.) Catechismus, melybe a mennyei tudománynak summája befoglalattott. (Uo. 1553.) A keresztyéni tudománynak fundamentuma (Ábécés káté). (Uo. 1553.) Confessio de mediatore generis humani Jesu Christo, vero Deo et homine (Stancarus ellen). (Wittenberg, 1555.) (Új kiad. Pinczov, 1559.) Zsol-tár. (Kolozsvár, 1560.) (Még van egy kiadása.) Száz fabula... Aesopusból és egyebünnen... (Uo. 1566.) (Új kiad. Németújvár, 1596. Betűhü újabb kiad. 1897. Imre Lajostól.) Disputatio in causa SS. Trinitatis per decem dies Albae Juliae habita. (Kolozsvár, 1568.) (Némi változtatással uo. 1570. is.) Isteni dicséreték és könyörgések. (Uo. 1568 táján). Háló (Hispaniai vadászáság) (Gonsalvius Reginaldus után ford.). (Uo. 1570.) (Betűhü új kiad. 1915. Trócsányi Zoltántól.) Krónika az magyaroknak dolgairól... (Bonfinius és mások után). (Uo. 1575.) Kiadta Bonfinius műveinek egy részét (1565.), újra kiadta Verbőczy „Decretum”-át (1571.) és néhány századabeli költő históriás énekeit „Cantionale” (1574.) c. alatt, és kiadta a perikopákat (1550–53 közt és 1560 táján). Más műveket is tulajdonítanak neki.

Irodalom: Ballagi Mór: Tanulmányok a magyar bibliafordítások körül (1864.), *Zsilinszky Mihály*: H. G. történelmi művei (Bp. Szle, 1883.), *Borbély István*: H. G. (1907.), *Borbély Ferenc*: H. G. (1910.), *Czóbel Ernő*: H. G. dialógusa a részegségről és tobzódásról (1911.), *Lakos Béla*: H. G. reformátor és kora (1913.), *Zoványi Jenő*: H. G. és Dávid Ferenc nevének eredete (Prot. Szemle, 1916.), *Trócsányi Zoltán*: H. G. újtestamentom-fordításáról (MKSz. 1917.),

Imre Lajos: H. meséinek eredete és nyelve (1885.), *Waldapfel József*: H. G. forrásai (1934.).

Helvét-magyar egyházi érintkezések mindjárt a reformáció korszakában megkezdődtek, mégpedig a helvét reformáció elveinek hazánkban való terjedésével, ami a 16. század második negyedében indult meg, még a Zwingli hatása alatt. Ez időszak utolsó tizedében, kivált hogy →*Dévai Bíró Mátyás* baseli látogatása alkalmával személyes meggyőződést szerzett a svájci reformáció mibenléte felől s végül annak követőjévé szegődött, egyre nagyobb arányokban kezdett az terjedni a magyarok közt is, míg aztán a század közepétől →*Kálmáncsehi Sánta Márton*, →*Szegedi Kis István*, majd →*Melius Péter* és →*Dávid Ferenc* mihamar a helvét irányhoz térítette a magyar ajkú protestánsok zömét. A Svájc és Magyarország közötti közvetlen érintkezésnek különben a →*Honterus János* baseli tanulása képezi a legelső mozzanatát, további jelei pedig egyes magyaroknak Svájc különböző városaiban való látogatásai s Bullingerrel váltott levelei voltak. Ezek közül a legfontosabbak egyikét →*Huszár Gál* 1557-ben hozzája, másikat pedig 1559-ben ő intézte az összes magyar ref. egyházakhoz és lelkészekhez. Egyetemesebb jellegűvé egyelőre mégis a Beza hatása lett, amennyiben az 1562. évi →*tarcali* és 1563. évi →*tordai zsinat* általánosan elterjedt hitvallása az ő 1560-i „confessio”-ja alapján készült. E többször megerősített hitvallás azonban később a Bullinger-írta második helvét hitvallás mellett egyre hanyatlott tekintély dolgában, úgyhogy lassanként, habár csak pár évszázad múltával, el is vesztette egészen, míg amazt a →*budapesti IV. zsinat* végre is symbolummá tette.

A XVI. század közepe után gyakrabban kezdték a magyar ifjak a svájci egyetemeket látogatni, és pedig Honterus nyomán előbb erdélyi szászok a baselit, melynek később is nem egy lutheránus hallgatója volt. Csak a hetedik évtized vitt ki aztán református érzelműeket is a helvét reformáció bölcsőjébe. Ám az érintkezésnek ez a módja még sokáig volt csekélyebb mértékű a távolból való szellemi összeköttetésnél. Bullingeren kívül Simler Józsiás, →*Grynaeus Jakab* és leginkább Beza tartotta fenn ezt, aki nemcsak előbb többekkel, hanem még a század végén is levelezést folytatott Ambrosius →*Lam* Sebestyénnel, sőt egyes magyar teológusoknak közre is bocsátotta néhány művét.

A svájci tudósoknak ez az érdeklődése később sem csappant meg a magyar ref. egyház ügyei iránt; ha és amikor alkalmuk volt rá, tettekkel is igyekeztek kimutatni testvéri érzületüket. Egyetemeiken segéllyel látták el a magyarokat s ritkán is voltak azok magyar hallgatók nélkül, ki-

vált a XVIII. században. A →*gályarabságból* szabadult lelkészek szíves fogadtatásra találtak helvét hitsorsosaiknál, kik szabadulásuk eszközlésében is részt vettek. A Svájcban ekkor részükre történt gyűjtés mintegy 15 ezer forintnyi eredménnyel járt s nem egy élvezte közülük a helvét vendégszeretetet ez alkalommal több évig. Ami ezután maradt, abból ösztöndíjakat alapítottak ott tanuló magyar ifjak számára. Áldozatkészségük később is segélyre sietett a magyar ref. egyháznak. A berni tanács 1730-ban kétezer tallért küldött a nyomorgatott lelkészek részére, melyből 720 frtot fordítottak az erdélyi szegény papok támogatására; a debreceni kolégiumnak 1756-ban 400–400 frt évi segélyt ígértek együttesen a kantonok, s adták is 25 évig, néha többet is. Ezzel majdnem egyidejűleg történt a baseli magyar biblia kiadása is, s az odavaló egyetem még 1720-ban stipendiumot alapított egy magyar teológus részére. 1779-től Genévában is adtak segélyt egy erdélyi és egy magyarországi ifjúnak. A berni és zürichi egyetem nemkülönben támogatta őket. Tanácsukat sem vonták meg, ha ily irányban hozzájuk fordult valaki: 1782-ben a →*Heidelbergi Káté* megcsonkítása tárgyában a berni egyház vezetőitől kértek utasítást a debreceniek. Általában a magyar ref. egyház azzal viszonzta jótéteményeiket, hogy buzgón munkálkodott a svájci teológusok szellemének terjesztésén, amennyiben nem egy művük szolgált vezérkönyvül a teológiai előadásokhoz. Már a XIX. század folyamán azonban – miként általában a külfölddel – úgy közelebről Svájccal való egyházi érintkezés is tetemesen lanyhult. Mindazáltal egyik-másik egyetemükön azóta is többnyire hallgatnak magyar teológusok, sőt rendszeresen részesülnek ösztöndíjban is. A 20. század elején a genevai Claparede Sándor (mh. 1913. nov. 1.) és magyar felesége (mh. 1912. okt. 6.) karolta fel a magyar reformátusoknak Genéval való érintkezését. Ők az ott tanuló magyar ifjaknak, de általában a magyar ref. egyháznak sokat tettek a javára. Amaz a Kálvineumnak is adott 1000 K-t. 1910-ben Fulliquet genevai professzor is látogatást tett hazánkban.

Irodalom: Ráth György: Bullinger Henrik és a magyar reformáció (1896.), S. Szabó József: A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben (1912.), Erdős Károly: Bullinger Henrik és Fejértóty János levelezése (1913.), Gyalui Farkas: Huszár Gál ismeretlen nyomtatványa (Magyar Könyvszemle, 1902.), Asztalos Miklós: A wittenbergi egyetem és a magyar kálvinizmus (1932.), *Uő.*: A wittenbergi egyetem magyar hallgatóinak nyelvismerete a 16. században (Egyetemes Philológiai Közlöny, 1934.), Révész Imre: Szempontok a magyar

„kálvinizmus” eredetének vizsgálatához (Századok, 1934.), Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig (1922.), *Uő.*: A nyelvtudás viszonya a helvét reformációhoz (1934.).

Helytartótanács (A), mely az 1722–23. évi országgyűlés törvényei alapján 1724. jan. 1-én kezdte meg Magyarországon kormányzását, a prot. egyházakkal szemben állandóan ellenségesen viselkedett, s e téren az képezte fő gondját, hogy biztosítsa és megerősítse a katolikus egyház egyeduralmát. Így teljesen betöltötte azt a hivatását, amit gr. Erdődy Gábor egri püspök szánt neki szervezések, hogy ti. „flagellum haereticorum” legyen. A felelős kormány felállításával 1848-ban megszűnt, de 1849-től ismét működött 1867-ig. – Mindkét prot. egyház tartott mellette →*ágenst*, a református már 1737-től.

Henckel János (Lőcse, 1481. – Boroszló, 1539. nov. 5.) magyar prot. humanista. 1496-ban a bécsi egyetemre iratkozott be, melyen miután 1508-ban magisterséget szerzett s ezután a padovai, 1509 végétől a bolognai egyetemen is járt, 1510-ben a jogi szaknak lett hallgatója ismét Bécsben. Hazatérte után lelkészi állást foglalt el s mint már békési főesperest és nagyvárad kanonokot hívta meg 1513. febr. 2-án plébánosnak szülővárosa. Innen 1522 őszén Kassára ment hasonló minőségben, két évvel később pedig mint a reformáció hívét Mária királyné mellé Budára hívták udvari papnak. 1526 húsvétja után visszatérve kassai állására, a tornai főesperesi tisztség is reáruhátatott. Hovatovább erősebb képviselőjévé válván a reformációnak, 1528-ban ismét udvari papjául alkalmazta Mária. A következő évben lemondott kassai hivataláról, s miután ez évi szept. 6-tól egy kevés időt a wittenbergi egyetemen töltött, megint Lőcsére választották meg, de tovább is a királyné környezetében maradt és éppen úgy összekötetésben állott Melancthonnal, mint Erasmusszal. Úrnője 1530-ban Németalföldre költözvén, ő 1531-től schweidnitzi lelkész és boroszlói kanonok volt; 1533-tól Boroszlóban is lakott, de 1535-től újra Kassán plébánoskodott. Boroszlóban halt meg, ahol ekkor látogatóban járt. – *Művei:* Acht nützliche und fast trostliche Predigten (1534.); Soliloquium sive precatio pia (1535.).

Irodalom: Frankl Vilmos: H. J. Mária királyné udvari papja (1872.), Bauch Gusztáv: Dr. Johann H., der Hofprediger der Königin Maria von Ungarn (1885.).

Henczhidai Mátyás (? , ? – ?, ?) ref. vallású orvos, hazai tanulmányainak elvégeztével külföldre ment és 1703-ban a leideni egyetemnek lett hallgatója, melyről 1707-ben orvosdoktori oklevéllel tért vissza hazájába. Itt rögtön udvari orvosa lett II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek. To-

vábbi sorsáról nem tudunk. – *Teol. tárgyú műve:* In locum ad Tit. III. vers. 5. (Leiden, 1707.) Respondens volt az „In locum epistolae ad Hebraeos cap. 1. vers. 3.” (1704.), a „De dilectione proximi et odio inimici” (1705.) és a „De ordine nativitatis trium filiorum Noachi” (1705.) tartott vitákon.

Henricius Jónás (Rózsashegy, ? – ?, ?) ev. lelkes. Itthon elvégezvén iskoláit, külföldre is ellátogatott s 1658 tavaszán a jenai, 1663. márc. 31-én a wittenbergi egyetemen lépett a hallgatók sorába. Visszajöve Sopronban töltött be →*prédikátori* állást, meg talán Pozsonyban is. Semmi egyebet nem tudunk róla. – *Műve:* De induratione. (Jena, 1660.) Respondenskedett a „De providentia” (1663.) tartott vitában. – Üdvözlő verset írt →*Klesch Dániel*hez (1659.), →*Heinzelius János*hoz (1660.) és →*Zabler Jakab*hoz (1660.).

Heptapolitana confessio, görögös-latin neve az ún. „alsómagyarországi” →*hébányavárosi esperesség* 1559. dec. 6-án elfogadott hitvallásának, melyet azután →*Oláh Miklós* érsekhez, sőt a királyhoz is eljuttattak. Nagy tekintélyre tett szert, annyira, hogy a Liptó vármegyei s alighanem több más környékbeli nemesség és papság hasonlóképpen magáévá tette rövidesen. Megszövegezője – jó részben a →*pentapolitana confessio* szem előtt tartásával – Cubicularius Ulrik volt, első közléte pedig →*Meltzer Gergely* (Besztercebánya, 1578.). Közölte →*Ribini* (Memorabilia I. k.), →*Borbis* (Die ev.-luth. Kirche Ungarns), →*Breznyik* (A selmecbányai... egyház... története I. k.) és →*Szlávik* (Die Reformation in Ungarn), mindenütt megtoldva a hozzá nem tartozó 21. (Borbisnál 20.) cikkel, mely a megelőző évi körmöcbányai cikkekből került bele. Jó közlés ellenben a →*Bruckneré* („A Confessio Augustana és magyarországi variáns” függelékül), aki azonban hibásan tulajdonítja első közlését a következő században élt →*Burius*nak s még hibásabban egy csak 1864-ben megjelent munkájának, mely egyáltalában nem is foglalkozik vele.

Herbert Henrik (Homoród, 1838. – Nagyszeben, 1905. jún. 16.) ev. tanár. Tanult Nagyszebenben, ahol jogot végzett. Miután 1858–61-ben állami hivatalban működött, pályát változtatott s előbb a berlini, 1863. ápr. 27-től a jenai egyetemen teológiát hallgatott. Visszatérve, már 1863. őszén tanári állást foglalt el Nagyszebenben, melyről 1895-ben nyugalomba lépett. – *Egyházi irányú művei:* Beiträge zur Geschichte von Schule und Kirche in Hermannstadt zur Zeit Carls des VI. (Nagyszeben, 1877.) Die Reformation in Hermannstadt und dem Hermannstädter Capitel. (Uo. 1883.) Zur Reformationsgeschichte von Hermannstadt (Ev. gymn. értesítője, 1888.). Die Gegenreformation in Hermannstadt zur Zeit

Karls VI. (Archiv des Vereines... XXIX. 1899.) Közrebocsátotta a br. Brukenthalhoz intézett nagyszámú levelet (Uo. XXXI. 1901.).

Hercegszölösi kánonok, az →*alsódunamelléki ref. egyházkerületnek* 1576. aug. 16–17-én Hercegszölösön tartott zsinatán elfogadott egyházigazgatási kánonok, melyek a pár évtizeddel korábbi →*baranyai kánonok*nak átmeneti jellegük mellőzésével egészen ref. szelleművé átdolgozásából keletkeztek. A latin nyelvű eredeti 47 cikkből áll, ekkorra már szintén készen levő magyar fordítása vagy inkább átdolgozása pedig a 32. cikk kihasználása folytán csupán 46-ból. Miként az alapul szolgáló baranyai kánonoknak az ötvenes években, úgy emezeknek a hatvanas években nemkülönbön →*Szegedi Kis István* volt a szerkesztője, a néhány évvel későbbi lefordítását, jobbára átdolgozását pedig minden valószínűség szerint →*Skaricza Máté* végezte. A jelen volt negyven lelkész már a zsinaton aláírta, a következő évben pedig →*Huszár Dávid* mind a latin, mind a magyar szöveget közre is bocsátotta pápai nyomdájában. A közös forrás nyomán sok azonos részlete van a Sopron vármegyei evangélikusok 1598-i kánonoskönyvével, az egész Alsódunamellékre kiterjedő kötelező volta folytán pedig nagyobbára megegyezik a kerület kettéválása után az északibb részen végrehajtott módosításokból létrejött →*pestmegyei kánonokkal*. Az eredeti nyomtatványnak facsimile kiadása 1901-ben jelent meg →*Mokos Gyula* magyarázatával és más kánonok szövegével együtt.

Irodalom: Miklós Ödön: A hercegszölösi kánonok eredete (1929.), amely az ún. barsmegyei kánonokat véli a h. k. első alakjának és Sztárait tekinti szerzőjének. Zoványi Jenő „Akadémikus, céhbéli és dilettáns egyháztörténetírók” (1943.) c. munkájában állást foglalt ellene, de Miklós is módosított azóta nézetén, később Veresmarti Illést nevezvén meg szerzőül.

Hercegszölösi ref. zsinat idők folytán sok lehetett, de legnevezetesebb közülük a →*hercegszölösi kánonokat* elfogadó.

Herepei Ádám (Lozsád, 1756. febr. 22. – Nagyenyed, 1814. szept.) ref. tanár. 1764-től Szászvárosban, 1768-tól Nagyenyeden tanult, hol 1772-ben lett →*togatus*. 1782-ben külföldre ment s több egyetemen fordult meg, melyek közül a marburgira 1783. nov. 26-án iratkozott be. 1785-ben hazajöven, nevelőséget vállalt egy br. Keményfiú mellett, akit külföldi egyetemekre is elkísért. 1790-ben tanár lett Nagyenyeden. – *Művei:* A ker. bánat (Gyászbeszéd özv. br. Bánffy Imréné br. Kemény Borbála felett). (Kolozsvár, 1795.) Halotti beszéd... Dániel Kata... Mara Lőrinc élete párjának utolsó tiszteletére. (Uo. 1795.) A ker. özvegy (Gyászbeszéd özv. gr. Beth-

len Gergelyné gr. Kendeffi Rákhel felett). (Uo. 1802.) Halotti beszéd... Szentpáli Ágnes... emlékezetére. (Uo. 1803.) Halotti beszéd... br. Radák Ádámnak szent emlékezetére. 1803. (Uo. 1806.) A bíró (Gyászbeszéd Sarkadi Türi László felett). (Uo. 1813.) A felette Budai Jánostól és →*Hegedűs Sámuel*től tartott beszédek ki vannak adva.

Herepei Gergely (Kolozsvár, 1807. febr. 21. – Kolozsvár, 1859. júl. 4.) ref. →*esperes*, az előbbinek unokaöccse, Kolozsvárt tanult. Miután 1827-ben elvégezte a teológiát, mérnöki pályára ment Pestre s ott 1830-ban oklevelet nyert. Ám ekkor visszatért a lelkészi pályára és helyettes lelkész lett Désen. Ez év őszén külföldre ment és egy szemesztert a göttingeni, egyet a marburgi egyetemen töltvén, újra elfoglalta állását Désen, hol 1833-ban rendes lelkésszé választották. Innen 1835-ben kolozsvári papságra távozott. 1854-től esperese volt az újonnan szervezett →*kolozsvári egyházmegye*nek. – *Művei*: Buzdító beszéd, mellyel a kolozsvári... eklézsia külvárosi... templomának befedését eszközteni kívánta... (Kolozsvár, 1838.) Nem elég a vallást csak szívünkben rejteni (Prédikáció a főegyházitanács gyűlése alkalmával). (Uo. 1843.) Isten országa... bennünk van (Gr. Wass nővérek konfirmációján). (Uo. 1843.) Új szövetség az ó templom romjai felett (A külvárosi fatemplom bezáratása alkalmával). (Uo. 1845.) Alkalmi beszédek. (Uo. 1846.) Jézus öt kenyérral ötezer embert vendégel meg (Adakozásra buzdító prédikáció). (Uo. 1847.) Te magadat vesztetted el Izrael (Prédikáció a szabadságharc kezdetén, 1848. szept. 17.). (Uo. 1848.) Újtestamentum... magyarázata (Wohlfahrt után németből átd. →*Incze Dániellel*, 2 szakasz). (Uo. 1852.) Újtestamentum kérdések és feleletekben (Polier után franciából átd. *Incze Dániellel* és Székely Jánossal, 2 k.). (Uo. 1856.) Isten ígéje (Prédikációk tőle, *Vadas Józseftől*, és →*Nagy Pétertől*). (Uo. 1856.) – továbbá ama beszédei és imái, melyeket Weér Dániel (1832.), özv. Méhes Györgyné Incze Sára (nagyanyja, 1836.), →*Incze Sámuel* (1839.), Pataki Mihály (1843.), Papp Alajosné Gidófalvi Vilma (1844.), Malom Lujza (1847.), Bányai Ferenc (1843.) és Mike Sándorné Szacsvai Sára (1855.) temetésén, valamint →*Antal János* emlékére (1854.) tartott, úgyszintén az Erdélyi Prédikátori Tárbán közlöttek.

Herepei János (Lozsád, 1763. júl. 3. – Kolozsvár, 1812. máj. 9.) ref. tanár, az előbbinek atyja, Ádámnak testvére. Tanulmányait Nagenyeden 1789-ben elvégezvén, külföldre ment s egy évig ismeretlen helyen, egy évig Göttingenben gyarapította ismereteit. Hazatérve, 1791-ben szászvárosi másodpap, 1796-ban vizaknai lelkész, 1805 végén pedig kolozsvári teol. tanár lett. – *Hírne-*

ves szónok volt. – *Művei*: Az asszonyoknak jussai (Gyászbeszéd gr. Kendeffi Jánosné gr. Teleki Polixena felett, 1797.). (Kolozsvár, 1799.) Az ifjú a virtusnak útján (Gyászbeszéd Gr. Kendeffi János felett). (Uo. 1801.) Azok a pontok... (Gyászbeszéd özv. gr. Bethlen Lászlóné br. Bánffy Klára felett). (Uo. 1805.) (II. kiad. 1823.) Az asszonyoknak... befolyásokról (Gyászbeszéd Kendeffi Józsefné Harsányi Klára felett). (Uo. 1806.) A maga dolgai-ban szorgalmatos... (Gyászbeszéd br. Radák Ádám felett, 1803.). (Uo. 1806.) A temető bölcs iskola (Gyászbeszéd Rhédei Mihályné br. Bánffy Terézia felett). (Uo. 1807.) A keresztyén (Gyászbeszéd Kabos Ferenc felett). (Uo. 1807.) Vita Sámuel... érdemlett tisztességére... elmondott beszéde. (Uo. 1807.) Beszéd gr. Bethlen Lászlónak... főispánságra... beiktatásának alkalmatosságával. (Uo. 1807.) Ferenc... király névnapján. (Uo. 1807.) Halotti beszéd Méhes György felett. (Uo. 1809.) A követésre méltó példa (Gyászbeszéd Katona Mihály felett). (Uo. 1810.) – *Veje* volt →*Méhes György*nek.

Herepei Károly (Vizakna, 1802. febr. 24. – Vizakna, 1871. okt. 26.) ref. lelkész, az előbbinek fia, Gergelynek testvére. Tanult Kolozsvárt, hol 1823-ban végezte a teológiát. Ekkor külföldre ment s egy évet Bécsben, egyet a nevezetesebb német egyetemeken töltve, 1825-ben tért haza. A kolozsvári egyház azonnal lelkésszé választotta, s mint ilyen, kiváló szónoki sikereket ért el. 1834-ben ugyanott a bölcsészettnek, 1835-ben Nagenyeden a teológiának lett tanára. 1841-ben lelkésznek ment Vizaknára, hol 1871 nyarán nyugalomba lépett. – A Magyar Tud. Akadémia 1838-ban levelező tagjának választotta. Műveinek az a része, mely tudományos jelleggel bír, vagyis egyháztörténete és a →*Bethlen-kollégium* múltja egy részének leírása kéziratban maradt, ellenben prédikációi nagy számmal vannak kinyomtatva. Így azok, amelyek az Erdélyi Prédikátori Tárbán (1833–1834.) és az Erdélyi Prot. Egyházi Tárbán (1857.) voltak közzétéve; továbbá a következő címűek: A tiszta vallássosság (Konfirmáláskor.) (Kolozsvár, 1826.) A jó pap a templomban és azon kívül (Beköszöntő prédikáció 1825. febr.). (Uo. 1826.) Milyen templomot építsünk mi? (A kolozsvári külső templom szegletkövének letételekor). (Uo. 1829.) Templom, pap és nép (Ugyanazon templom felszentelésekor, 1851.). (Nagenyed, 1852.) – valamint azok, amelyeket özv. gr. Gyulai Ferencné Kácsándi Zsuzsánna (1826.), Méhes Sámuelné Deáki Filep Terézia (1826.), Méhes Sámuelné Benkner Karolina (1828.), gr. Lázár Lászlóné br. Bánffy Erzsébet (1831.), Farnos György (1832.), Margitai Jonathánné (1833.), Lengyel István (1833.), gr. Kendeffi Ádám (1834.), Slaby Dániel (1835.),

Méhes Györgyné Incze Sára (nagyanyja, 1836.), gr. Mikes Zsigmondné Ugron Julianna (1836.), Bucsi Mihály (1842.), id. Szentpáli Zsigmond (1846.), br. Kemény László, Weér Dániel, br. Bánffy Ferenc, br. Wesselényi József felett és I. Ferenc emlékére (1835.) tartott.

Herfurth Ferenc Károly (Brassó, 1853. – Brassó, 1922.) ev. lelkész. Brassóban tanult. Teológiát hallgatni 1871-ben Berlinbe, 1872. máj. 1-én pedig Jenába ment. 1876 szeptemberétől Brassóban gimn. tanár, 1889 februárjától Keresztényfalván lelkész, 1907-től Brassóban →*elsőpap* volt. Ugyanez évben püspöki vikárius lett. – *Művei*: Der Gustav Adolf-Verein ein Hort des Protestantismus (Prédikáció). (Brassó, 1880.) Unser geselliges Leben. (Uo. 1886.) Weichet nicht weder zur Rechten, noch zur Linken (Prédikáció zászlószenteléskor). (Uo. 1889.) G. D. Teutsch, (Nagyszeben, 1894.) Aus Heimat und Ferne (Négy előadás). (Bécs és Nagyszeben, 1898.) Das sächsische Schulwesen in Kronstadt (A „Beiträge...” c. kiadványban). (Nagyszeben, 1922.)

Hermányi Dienes József (Olasztelek, 1699. szept. 26. – Nagyenyed, 1763. ápr. 29.) ref. lelkész. Előbb Közéapaján, 1711 őszétől Székelyudvarhelyen tanult, hol →*köztanítóságot* és →*seniorságot* is viselt. Tanulmányai folytatására 1718 tavaszán Nagyenyedre ment, majd 1728-ban Torockószentgyörgyön, 1735 áprilisában Nagyenyeden lelkész lett. Ez utóbbi helyen 1742-ben →*elsőpapságra* lépett elő. – *Munkái* közül igen sok maradt kéziratban, egyháztörténelmi természetűek is, melyekből, különösen az „Erdélyi ref. püspököknek élete” címűből egyet-mást a P. E. I. L. (1872.) közölt. Emlékirataiból szemelvényeket Kelenen Lajos (1925.) adott ki, „Nagyenyedi síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritus” c. anekdota-gyűjteményét pedig György Lajos rendezte sajtó alá (2 k. 1943.). Életében a következő művei jelentek meg: Halotti eklézsiái szent beszélgetés... gr. Tholdi Adám... temetésekor. (Kolozsvár, 1752.) Az evangéliumi szent Annának... leírása (Gyászbeszéd özv. Toroczkai Péterné Keczei Borbála felett). (Uo. 1757.) Szent Kananea... (Gyászbeszéd gr. Rhédei Jánosné gr. Bethlen Klára felett). (Uo. 1758.) A felette →*Dézi Lázár Györgytől* és →*Abacs Mártontól* tartott beszédek szintén megjelentek. – Nagybátyja volt →*Benkő József*nek.

Herpay Gábor (Szabadszállás, 1885. okt. 5. – **Debrecen*, 1946. aug. 15.) ref. vallású főlevéltárnok. A gimnáziumot 1902-ig Kunszentmiklóson, 1906-ig Debrecenben, a teológiát 1910-ben ez utóbbi helyen végezte. Bölcsészettudományi doktorságot szerzett 1917 júniusában Debrecenben, hol 1910-től 1912 februárjáig gimn. h. vallásnár, ettől fogva városi levéltárnok, 1916 júniusától pedig vármegyei főlevéltárnok volt haláláig. –

Történelemmel foglalkozott, egyházi érdekű művei pedig a következők: A debreceni ref. ispotály története 1529–1929. (Debrecen, 1929.) Földes község története. (Uo. 1936.) Közre bocsátotta latin eredetiben és magyar fordításban a következő műveket: →*Sinai Miklóstól* „Historia ecclesiastica seculi XVI. de reformatione ecclesiarum Hungariae et Transylvaniae usque ad annum 1564.” (1911.); →*Otrokocsi Főris Ferenctől* „Furor bestiae” (1927.).

Herrmann Dávid (Medgyes, ? – Baromlak, 1682.) ev. lelkész, előbb városi jegyzőséget viselt szülőföldjén, majd átlépve a lelkészi pályára, 1648-ban Szászegerbogyre választották meg papnak. Innen hasonló állásra ment Muzsnára, 1655 körül Szászsebesre, 1668-ban Baromlakra, hol meghalt. – Nyomtatásban egyetlen műve jelent meg: *Judicium liberale et sobrium...* (Herborn, 1656.) Kéziratban azonban egyházi szempontból nagyfontosságú művei maradtak: *Jurisprudentia ecclesiastica, Annales ecclesiastici rerum Transsylvanicarum, Codex memorabilium actorum publicorum status ecclesiastici Saxonum in Transsylvania*, – stb.

Herrmann János (Kassa, 1732. nov. 15. – ?*Lőcse*, 1807. ápr. 7.) ev. esperes. 1746-tól Lőcsén, 1750-től Pozsonyban tanult, ahonnan 1754-ben külföldre ment s két évet Helmstedtben, 1756-tól egyet Göttingenben töltött. Azután Pozsonyban és Bécsben nevelősködött, míg 1762-ben lőcsei lelkésszé, 1791-ben pedig a →*hat szabad kir. városi egyházmegye* →*esperesévé* választott. – *Művei*: *Sammlung alter und neuer geistlicher Lieder... nebst einer Sammlung von Gebeten* (2 k. név n.). (Pozsony, 1775.) *Einer sterbenden Fürstin getroster Muth im Tode* (Emlékbeszéd Mária Teréziáról). (Lőcse, 1781.) *Würdige Gesinnungen...* (Prédikáció a türelmességi rendelet kibocsátásakor) (Uo. 1782.) *Hinterlassene Predigten* (I. k.). (Lőcse, 1809.) (Osterlamm J. K. és Liedemann adta ki.)

Herrmann János György (Kassa, ? – Kassa, 1747.) ev. lelkész, az előbbinek atyja. Miután szülőhelyén és Eperjesen befejezte honi tanulmányait, külföldre menvén előbb a boroszlói, 1707. szept. 17-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazajövén, 1711 júliusától a kassai egyháznak volt másodpapja, míg 1717-ben Eperjesre ment lelkésznek, honnan 1731-ben Kassára tért vissza →*elsőpap*nak. – *Műve*: *Die recht-seeligen Augen...* (Gyászbeszéd Klobusiczky István felett). (Kassa, 1738.) Kátét is adott ki. Üdvözlő verset írt Regis Mártonhoz (1707.) és gyászverset Kassai Michaelis Györgynek Erzsébet Dorothea nevű leányáról (1707.).

Herrmann Péter (Nagyszeben, 1673. – Nagysink, 1739. júl. 3.) ev. lelkész. Nagyszebenben tanult. Külföldre menvén, 1697. júl. 3-án a witten-

bergi egyetemre iratkozott be, melyen 1699. ápr. 27-én magisterré avatták. Visszatérve hazájába, 1702 szeptemberében →*rektor* lett Nagyszebenben, majd 1709 szeptemberében első →*káplánnak* ment Nagysinkre, hol 1713-ban →*elsőpápnak* választották. – *Teol. művei*: De peccato per ignorantiam (Act. III. 17.). (Wittenberg, 1699.) De natura et constitutione ethicae. (Nagyszeben, 1702.) Theses theologicae de Christo servatore nostro. (Uo. 1709.)

Herrnhutiak Magyarországon előbb az erdélyi századok között találkoztak. Egy Hauser nevű kiküldöttjük szerzett először híveket tanaik számára, majd külföldről hazajött diákok mutattak vonzódást irántuk, úgyhogy a lelkészek köréből is akadt néhány velük tartó, főleg Honnius János jádi pap: Annak dacára, hogy a püspök 1740-ben intelmet intézett hozzájuk, az 1742. évi zsinaton mégis megállapították, hogy még mindig vannak nyomai a herrnhutismusnak. Még az →*énekeskönyv*be is bejutottak énekeik, melyeket aztán az 1761-i zsinat hagyatott ki. Ezalatt különösen Klein bolkácsi pap, meg a zsidvei pap ellen hangzottak el ily értelmű panaszok, míg 1761-ben Laurentius keresdi pap és mások is nyíltan állást foglaltak mellettük. A zsinat 1763-ban emiatt eljárást indított Honnius, Klein és Laurentius ellen, aminek az lett a vége, hogy emezek kimagyarázkodtak, Honnius azonban inkább ment a nyomorba. 1765-ben segesvári polgárok ellen kellett ily ügyben nyomozást folytatni, ám ezek sikeresen védekeztek. A század végére nyoma sem maradt az egész mozgalomnak. Nem úgy Magyarországon, ahol igazában akkorra fejlődött ki. Itt az Erdélybe Pozsonyon keresztül utazó lelkészjelöltek révén ismerkedtek meg tanaikkal a század ötödik tizedében a pozsonyi lelkészek, de ezekre, pedig pítisták voltak, egyáltalában nem tettek hatást. A Szepességen, hol eleinte csak a falvakban elszórtan élő cseh-morva testvérek érdeklődtek irántuk melegebben, később nagyobb eredményt értek el. Főként Iglón akadtak követőik, úgyhogy a század utolsó évtizedében mintegy 300-an voltak, akik azonban hivatalosan evangélikusok maradtak. Itt még lelkész is értett velük egyet a Czirbesz Jónás András személyében, annak ellenére, hogy esperesi hivatal is viselt. Közéjük tartozott még Slezák János, 1763-tól késmárki subrektor, Bubenka Jónás, 1766-tól szepesbélai lelkész és Meczner szepesváraljai lelkész, akik még conventiculumokat is rendeztek több-kevesebb időn át. De leglelkesebb hívük →*Fornet József* volt, aki másikat is iparkodott megnyerni részükre. Nem is siker nélkül. Így →*Boczkó Dániel* még Szarvasra is elvitte eszméiket. Csakhogy a szervezkedés hiánya miatt lassanként mindenfelé elaludt az egész mozgalom.

Irodalom: Jekeli H.: Die herrnhutische Bewegung in Siebenbürgen (1931.), Szentiványi Béla: Herrnhutiak Magyarországon (Magyarország-tudomány, 1936.), Obert Ferenc: Zur Geschichte des Herrenhutertums im Sachsenlande (1870.).

Hétfővárosi ev. egyházmegye, a reformációtól fogva jó sokáig állott fenn. Az ezt alkotó hét város a következő volt: Körmöc-, Selmec-, Beszterce-, Új-, Béla-, Baka- és Libetbánya, mégpedig a földesúri hatóságuk alá tartozó községekkel együtt. Függetlenségét minden egyházkerületi kötelékkel szemben megőrizte az →*egyházmegye*. Még amikor az 1610-i →*zsolnai zsinat* a hozzá tartozó majdnem összes egyházak – mint a →*bányai kerületek* német egyházai – fölé „inspectort” helyezett a Lentz Pál selmezbányai pap személyében, neki sem voltak hajlandók ebbeli minőségét elismerni, míg utóljára oly módon hidalták át a dolgot, hogy 1612 júniusában →*esperesüknek* választották meg. Esperesük azonban, ki nem gyakorolta a szabad kir. városokéhoz hasonlóan papszentelési jogot, ezután is független iparkodott lenni a bányai kerület püspökétől, miért is nem mindig vele szenteltette az egyházmegyéjébeli papokat. A →*gyásztizedtől* fogva különösen nagy mérvet öltő üldözések azonban annyira meggyengítették az egyházmegyét, hogy 1704-ben, midőn esperese püspökévé lett a bányai egyházkerületnek, nem fejtett ki ellenállást ama határozat ellenében, mellyel a több vármegye területén fekvő városok egyházainak mindegyike abba az egyházmegyébe kebeleztetett, mely az illető vármegye ev. egyházaiból alakult. Hitvallása, a →*heptapolitana confessio*, nevezetes emléke a reformáció korának. – Esperesei közül a következőkről van tudomásunk: Cubicularius Ulrik selmezbányai l. (1558.) 1564-ig, →*Eberhardt Mátyás* selmezbányai l. 1580 márc.-júl., Lentz Pál selmezbányai l. 1612–1619, Nanticovius Mihály körmöcbányai l. 1622–1626, →*Rulich Bálint* selmezbányai l. 1628. (?)–1657, Windisch János selmezbányai l. 1658-tól (1669.), Graf János György körmöcbányai l. (1688. nov.), →*Pilarik István* selmezbányai l. 1704-ig.

Hetényi János (Ekel, 1786. júl. 26. – Ekel, 1853. júl. 26.) ref. lelkész. Tanult Komáromban, Pozsonyban, majd Debrecenben, hol →*köztanító*ságot és →*seniorságot* is viselt. Miután másfél évig lelkész-atyja mellett segédlelkész volt, 1814 elejétől pedig Göttingenben is gyarapította ismereteit, az onnan hazatértet atyja helyébe szülőföldjén választották lelkésszé s ott működött haláláig. – 1843-ban aljegyzője lett a →*dunántúli egyházkerületek*. A hazai bölcsészeti irodalomnak szabadelvű szellemben kimagasló alakja volt, s e téren szerzett érdemei elismerésül a Magyar Tud. Akadémia, melynek számos pályadíját

nyerte el, 1836-ban levelező, 1840-ben rendes tagjává választotta. – Egyházi érdekű művei: Sarolta és Adalbert (Hósköltemény a keresztyénségnek Magyarországon való megalapításáról). (Pest. 1825.) (II. kiad. 1844.) Haza temploma (Erkölcstan). (Uo. 1831.) A Pesten állítandó ref. főiskolai rend tervezete (100 arany jutalmat nyer pályamű). (Kecskemét, 1843.) A magyar Parthenon előcsarnoka. (Pest, 1853.) Szemelvények Máté evangéliumából (Gyakorlati bibliamagyarázatok, 1884.). Kisebb, de jeles cikkeit a P. E. I. L. (1842–48.) nagy számban közölte. Kéziratban is maradtak ily irányú művei.

Irodalom: Kőrössy György: Önállóságra törekvés a magyar philosophiában (1886.), Pogrányi József: Tudós H. J. és kora (1908.), Magda Sándor: A magyar egyezményes philosophia (1914.), Péterffy Sándor: H. J. paedagogiai munkáiról (1886.).

Hetesy Viktor (Kiskunhalas, 1844. dec. 13. – Budapest, 1920. szept. 25.) ref. lelkész. Kiskunhalason kezdett tanulni. Ezenkívül Nagykőrösön és Kecskeméten, majd 1865-ben Pesten végezte iskoláit, éspedig az utóbbi helyen a teológiát. Néhány év →*káplán*kodás után 1871-ben drávafoki, 1888-ban csuzai, 1890-ben bácskossuthfalvi, 1918-ban dunaföldvári lelkész lett. Majd nyugalomba lépett. – Póttagja volt a →*budapesti második zsinat*nak. – Kisebb dolgozatait a P. E. I. L., a Prot. Tudományos Szemle s a Kecskeméti Lelkészi Tár közölte. Önállóan kiadott művei: A gazdag és szegény találkozás (Prédikációk id. Coquerel után). (Kecskemét, 1870.) Kalauz a hely. hitv. énekeskönyvhöz. (Budapest, 1883.) Egyházi beszédek (2 k. franciából átd.). (Pécs, 1884–85.) Egyházi beszédvázlatok (Franciából ford.). (Uo. 1888.) Ünnepi egyházi beszédek s vázlatok (Franciából ford.). (Uo. 1888.) Vigasz a siralom völgyében (Vasárnapi, ünnepi s alkalmi imák). (Uo. 1893.) Köznapi imádságok templomi használatra. (Debrecen, 1896.) Gyászbeszédek, imák, siribeszédek (2 k.). (Zombor, 1900–1906.) Mi különbség van a pápista, kálvinista és lutheránus vallás között? (Hely n. 1901.) A Jézus Krisztus vallását követem-e én? (Hely n. 1902.) (II. kiad. Topolya, 1911.) – Sógora volt →*Baksay Sándornak*.

Hetvényi Lajos (Győr, 1869. szept. 27. – Sopron, 1926. dec. 16.) ev. tanár. A gimnáziumot Pozsonyban, a teológiát Sopronban és Jenában végezte. Majd 1896-ban helyettes, 1897-ben rendes vallásnár lett a soproni gimnáziumban. – *Művei:* A bibliai olvasókönyvről. (Orosháza, 1899.) A vallás-erkölcsi nevelés előbbrevitelének kérdései (Ev. tanáregyesület évkönyve, 1908.). Ker. vallásnár. (Sopron, 1909.) (II. kiad. 1916.) A ker. egyház rövid története kor- és életrajzokban. (Uo. 1910.) (II. kiad. 1924.) Útmutatás a

középfokú iskolák ev. vallásnártervezéséhez. (Uo. 1912.) A modern haladás és az evangéliumi ker. világnézet viszonya, különös tekintettel az iskolai nevelésre. (Uo. 1913.) Az evangéliumi ker. világnézet. (Uo. 1916.) Luther Márton egyénisége és reformatori munkája. (Uo. 1918.) A világprobléma és a magyar kérdőjel az új reformáció szemszögéből. (Uo. 1926.) Egyik szerkesztője volt a „Bibliai olvasókönyv”-nek (1904.) Cikkeket is írt az egyházi lapokba.

Heuchelin Simon (Lauingen. [Pfalz], 1577. aug. 28. – Pozsony, 1621. nyara) ev. „inspector”. Magisterséget szerzett 1599-ben Tübingenben, s 1608-ban Pozsonyba került lelkésznek. Az 1610. évi →*zsolnai zsinat* a →*bajmóci egyházkerület* területén levő német egyházközségek inspectorává választotta, de e hivatala mellett vitte a Pozsony vármegyei →*esperesi* tisztelet is. – *Műve* egy német gyászbeszéd Tettelbach Ádám pozsonyi lelkész felett (Lauingen, 1614.). Gyászverset írt a →*Kilger Dávid* halálára (1614.).

Heutsch Fülöp (Szepesváralja, 1629. szept. 10. – Kassa, 1686. eleje) ev. püspök. Szepesremetén, Szepesváralján, Rozsnyón. Iglón, Bártfán, Eperjesen, Modorban tanult, majd külföldre ment s 1651. máj. 24-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazajöve, 1653 májusában →*rektor* lett Szepesolasziban, 1657 januárjában másodpap Dobsinán. 1661 decemberében lelkész Mateoccon, 1670 januárjában Ménhárdon. →*Alesperességet* és 1667–1670-ben →*esperességet* is viselt a 24 kir. városi egyházmegyében. Miután a szepesváraljai rk. törvényszék ítélete folytán 1674-ben ki kellett vándorolnia, Boroszlóban nyert alkalmazást, ahonnan 1681 után tért vissza. Ettől fogva egy ideig még Ménhárdon, volt lelkész s mint már egy ideig helyettes püspök választatott meg 1683 júliusában a →*szabad kir. városi egyházkerület* püspökévé. 1684 nyarán Kassán lett lelkész s mint ilyen halt meg. – *Műve:* Corona margaritaria... (Német gyászbeszéd Klesch Kristófné Stephan Margit felett). (Löcse, 1673.) Üdvözlő verset írt →*Serpilius János*hoz és Neckel Dánielhez, mindkettőhöz lakodalmuk alkalmából (németül, 1652.).

Hevesi Mihály (Heves, ? – ?, valószínűleg 1591–92 telén) ref. esperes. A wittenbergi egyetemre 1556. febr. 16-án iratkozott be. Hazatérte utáni működési helyeiről egy ideig nem szólnak kétségtelen adatok. Állítólag udvari papja volt Balassa Menyhértnek, azután pedig Szatmáron lelkészkedett. Annyi bizonyos, hogy 1665 táján Miskolcon lett lelkész. Itt már 1668 tavaszán viselte a →*borsodi egyházmegye* →*esperesi* tiszteletét, de ezáltal nem sokáig, mivel valószínűleg más →*egyházmegyébe* távozott lelkésznek. Ám azután megint visszakérülve Miskolcra, 1579 végére ismét ő volt az esperes, 1588 körül pedig

Szikszóra ment papnak. – Régebben, de még újabban is helytelenül tartották tiszántúli püspököknek.

Irodalom: Zoványi Jenő: H. M. (Prot. Szle., 1935.)

Hevesi ref. egyházmegye, a *→tiszáninnyi kerületben*, 1952. júl. 1. óta létezik, először 11 egyházzal, melyekhez 1955-ben az északpesti egyházmegyéből kettőt, a borsodiból tizenkettőt csatoltak. 1952-ben a dunamelléki kerületnek lett része, de 1957-ben régi területében visszaállítván a tiszáninnyi kerület, újra ebbe olvadt a jelzett két egyház kivételével. – *→Esperesei:* Szilva Sándor atányi l. 1955-ig, Komjáthy Aladár egri l. 1955 óta.

Heves-nagykunsági ref. egyházmegye, a *→tiszántúli kerületben*, régebben kunsági vagy nagykunsági, néha túri névvel, jelenlegi elnevezését az 1821–22. évi *→generalis konvent* határozatából kapta, mivel sok egyháza tartozott Heves és Külsőszolnok vármegyéhez. Egyházainak megfogyta miatt 1598-tól 1635-ig egybe volt olvasztva a *→békési egyházmegyével* „alföldi” név alatt, a XVII. század végső éveiben pedig hasonló okból a *→debreceni egyházmegyéhez* volt csatolva. Azonban – noha 1701-ben még nem engedte meg a kerület, hogy *→esperest* válasszon – már 1702-ben ismét önállóvá lett s ettől fogva csaknem rohamosan szaporodtak egyházai, amennyiben noha az akkor hozzátartozó 17 anyaegyházból időközben elenyésztett kettő, 1733-ban már 27 volt a területén. E szám jóformán változatlan maradt később is, s miután három egyháza a *→békés-bánátihoz* ment át, egyet pedig kapott a debrecenitől, 1822-ben 24, a XIX. század vége felé 25 anyaegyházból állott 32 lelkésszel, míg utoljára 33-ból állott 41 lelkésszel. Közülük az 1876-i megyerendezés óta már csak három tartozott Heves vármegyéhez, a többi Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében feküdt egy Békés vármegyei kivételével. Egészen a *→debreceni zsinatig* két *→segédgondnoka* volt, egy a Heves vármegyei, egy a nagykunsági részről. Nevezetesebb egyházai: Mezőtúr, Karcag, Kisújszállás, mind-egyiknek gimnáziuma is volt. – *→Espereseinek* névsorából a következőket ismerjük: *→Szilágyi Mihály* karcagi, dévaványai l. 1635–1650. jún., Hercegszőlősi István karcagi l. (1657 márc.) (1666.), Budai Bálint túrkevei l. (1667.) (1683 nov.), Istvándi János túrkevei l., Lévai János (1686.), *→Debreceni Szabó István* mezőtúri, kunhegyesi l. 1702–1710, Komádi Mihály mezőtúri, szeghalmi, tiszaderzsi, taskonyi, tiszanyagrévi l. 1710–1730, Kőrösi Gerece Márton kunmadarasi l. (1738. ápr.), 1756-ig, Endrédi Sámuel mezőtúri l. 1756 márc.-nov., Kaszap Nagy István túrkevei l. 1756–1769, Szondy György mezőtúri l. 1769–1778, Csete Mihály tiszabádi l. (1778-tól

helyettes) 1781–1792, Kabai Tóth József kunmadarasi l. 1792–1798, Marjai Albert túrkevei l. 1799–1806, *→Ercsei Dániel* mezőtúri l. (1804-tól helyettes) 1806–1809, Lévai Bálint mezőtúri l. 1809–1810, Fazekas István kunmadarasi l. 1810–1825, Csató Gergely karcagi l. 1825–1840, Szentés Sámuel tiszabádi ny. l. 1841–1848, Kocsa István túrkevei l. 1848–1849, Daróczi Mihály karcagi l. 1849–1863, *→Könyves Tóth Mihály* karcagi l. 1863–1871, ürességben lét után Lukács Dániel tiszgaigari, mezőtúri l. 1873–1883, Székely Károly kunhegyesi l. 1883–1890, Dorogi Lajos kisújszállási l. 1891–1905, Győry Lajos kenderesi l. 1905–1917, *→Török Imre* kisújszállási l. 1917–1936, Gaál István törökszentmiklósi l. 1937–1958, Szabó Dániel mezőtúri, törökszentmiklósi l. 1958 óta. – Ma már összes egyházai Szolnok megye területén vannak.

Hevessi Sámuel (? 1710. – ?, 1771.) ref. esperes. Tanult Debrecenben, hol 1725. máj. 9-én lépett a *→togatusok* sorába. Majd 1735-ben az utrechti egyetemre ment. Visszatérve hazájába, Győrött tanítóskodott, majd Takácsiban, 1747-től pedig Nagyigmádon töltött be lelkészi állást. A *→tatai egyházmegye* 1761-ben *→esperesévé* választotta. – *Művei:* Gyászbeszéd Kenessey István felett. (Pápa, 1750.) *Ars beate moriendi*, azaz: A boldogul meghalásnak mestersége. (Név és hely n.) (1752.) (Új kiad. Pozsony, 1786.)

Heyl János (Szakolca, ? – ?, ?) ev. lelkész. Hazai tanulmányai befejeztével külföldre ment s 1692. máj. 6-án a wittenbergi egyetemre lett hallgatója, melyen 1694. okt. 16-án magisteri címet szerzett, de még 1707-ben is ott tartózkodott. Állítólag visszatért hazájába és Lévárdon lelkészkedett. – *Teol. Műve:* De virtute heroica. (Wittenberg, 1696.) Üdvözlő verset írt egy némethez, továbbá *→Seelmann Keresztély Mártonhoz* (1693.), *→Torkos András*hoz (1693.), *→Nigrini Sámuel*hez (1706.) és Wissnowski Mátyáshoz (1707.).

Heymair Magdolna (? , ? – ?, ?) regensburgi származású nevelőnő, aki németországi működése után Magyarországra került és a Rueber János felsőmagyarországi főparancsnok házában nevelősködött, majd udvarmesternő lett. – *Művei* közül Magyarországon írta a következő címűt: *Das Buch Tobie in christlichen Reimen.* (Bártfa, 1580.)

Heysér Keresztély Mihály (Brassó, 1776. márc. 11. – Bécs, 1839. jún. 26.) ev. lelkész. Brassóban végezte tanulmányait, majd 1796 őszén a jeni egyetemre ment. 1798-ban tért haza s a brassói gimnáziumnál ettől fogva segédtanár, 1800-tól *→kollega*, 1807-től *→lector* volt. Majd 1811-ben kórházi, 1814-ben belvárosi prédikátor lett, de még ez évben Mártonhegyen, 1816 augusztusában Volkányban, 1821 augusztusában

Földváron foglalt el lelkészi állást. Majd 1828 júliusában Bécsbe hívták →*elsőpap*nak, s 1834-ben szuperintendensnek nevezetett ki. – *Egyházi művei*: Abschiedspredigt... zu Kronstadt. (Bécs, 1828.) Antrittspredigt. (Uo. 1829.) Einige Worte... am Sarge der... Catharina verw. Angermayer. (Nagyszeben, 1831.) Gebete... (I. Ferenc megmaradásáért és temetése alkalmával). (Bécs, 1835.) Die Kirchenverfassung der A. C.-Verwandten im Grossfürstenthume Siebenbürgen. (Uo. 1836.)

Hidegvizentúli ev. surrogatia, a selyki káptalan két surrogatiájának egyike volt öt egyházzal, a káptalan központjától számítva Hidegvíz községnél távolabb eső községekben, melyek közül egy Szeben vármegye, a többi Nagyküküllő vármegye területére esik.

Hintz György (Segesvár, 1808. jan. 28. – Kolozsvár, 1876. ápr. 6.) ev. lelkész, Segesvárt végezte a gimnáziumot. A teológiát a bécsi prot. teol. intézetben hallgatta. 1833-ban másodpap, 1837-ben →*elsőpap* lett Kolozsvárt. – *Művei*: Die Empfindungen christlicher Staatsbürger beim Zusammentritte ihrer Vaterlandsvertreter um den Thron des Fürsten. (Kolozsvár, 1841.) Rede am goldenen Hochzeitsfeste des Michael Bell... (Brassó, 1845.) Die letzten Lebensmomente des... hingerichteten Meschner Pfarrers Stephan Ludwig Roth. (Uo. 1850.) – továbbá azok a beszédei, melyeket Slaby Dániel felett (1835.), valamint az I. Ferenc (1835.), →*Liedemann Márton* (1837.) és gr. Széchenyi István (1860.) emlékére tartott.

Hít és Élet, egyes egyházi tartalommal Debrecenben megjelent közlöny, melyet 1921-től 1923-ig szerkesztett →*Révész Imre*. Két évig hetenként jelent meg, a harmadik évben mint „a lelki kálvinizmus” folyóirata, hónapoként.

Hlivai János (Brezsnóbánya, ? – Besztercebánya, 1759. vége) ev. lelkész. Honi tanulmányai befejeztével külföldre ment s 1743. okt. 11-én a wittenbergi, 1746 tavaszán a jeni egyetemre iratkozott be. Hazatérte után előbb →*conrector*, 1747 nyarától lelkész volt Besztercebányán. – *Műve*: De gratuita operariorum in vineam Christi vocatorum mercede (Máté XX. 1–16.). (Wittenberg, 1745.)

Hnilicenus János (Rajec, ? – ?, ?) ev. tanár. Trencsénben tanult, majd külföldre ment és 1658. jan. 26-án a wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett. Visszajöve, 1663-ban →*rektor*, 1666-ban másodpap lett Zsolnán. Innen kiűzetvén, 1668-ban Tóprónára ment lelkésznek. További sorsa ismeretlen. – *Művei*: De universalibus. (Trencsén, 1657.) De lege Dei. (Uo. 1663.) De homine et imagine Dei in homine ante lapsum. (Zsolna, 1665.) De ministerio ecclesiastico et vocatione ministrorum ad munus ecclesiasti-

cum. (Uo. 1666.) Üdvözlő verset írt Jackisius Illéshez (1659.).

Hodászi Pap Lukács (Hodász, 1555. – Debrecen, 1613. máj. 17.) ref. püspök. Nagyváradon tanult, majd 1580. okt. 25-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Itt 1582. ápr. 14-én a magyar tanulók coetusuk →*senior*ává tették. A heidelbergi egyetemnek is volt hallgatója. Hazatérte után 1585-ben nagyecsedei másodpap és Ecsedi Báthory István udvari papja, 1595-ben debreceni egyik lelkész lett, s már 1596-tól az →*esperesi* tisztet is vitte. 1603-ban visszament Nagyecsedre →*elsőpap*nak. Miután 1604. febr. 22-én püspökké választotta a →*tiszántúli egyházkerület*, 1607-ben újra Debrecenben foglalt el lelkészi állást és ott halt meg prédikálás közben. – Püspöki hivataloskodásának legérdekesebb mozzanata a →*Szilvásújfalvi Imrével* folytatott viszálykodása volt. – *Műve*: Halotti beszéd Ecsedy Báthory István felett. (Hely n. 1605.) Az 1610. nov. 7-re egybehívott zsinaton megvitatandó tétéleket „de protestate ecclesiastica” (1611.) ki is nyomatta. Wittenbergben respondens volt egy egyetemi vitán. Előszót írt →*Károlyi Péternek* „Az apostoli credonak magyarázatja” c. munkája II. kiadásához (1600.), meg →*Félegyházi Tamásnak* „Az keresztyéni igaz hitnek részéről...” c. munkája V. kiadásához (1601.), és újra kiadta a Félegyházi újszövetség-fordítását magyarázatokkal bővítve (1609.). Üdvözlő versei vannak a →*Gyarmathi Miklós* (1598.) és →*Derecskei Ambrus* (1603.) művei előtt. A felette →*Gönczi József* és →*Keserői Dajka János* által tartott gyászbeszédnek napvilágot láttak, de csak utóbbié maradt fenn az emlékére írt gyászversekkel együtt.

Hodászi S. Miklós (Hodász, 1606. – Nagybánya, 1650. ápr. 28.) ref. püspök. Tanult Nagybanán és Debrecenben, hol 1626. szept. 10-én iratkozott be a felsőbb osztályok növendékének, 1629-ben pedig →*praeceptor* lett. De már 1630 nyarán külföldre indult s ezévi szept. 5-én a leideni, 1631. júl. 16-án a franekeri egyetemen lépett a hallgatók sorába. Hazajövé, 1632-től Székelyhid-Újvároson, az 1633 tavasza és 1634 eleje közé eső időtől Derecskén, 1637-től Szatmárnémetiben, 1639-től Nagybanán lelkészkedett. A →*nagybányai egyházmegye* 1642-ben →*esperessé*, a →*tiszántúli egyházkerület* 1650. jan. 23-án püspökké választotta. – *Művei*: De eleemosynis et jejuniis. (Leiden, 1631.) Halotti prédikáció gr. Bethlen Péter felett („Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Nagyvárad, 1646.) Halotti prédikáció özv. Zólyomi Miklósné Daróczi Zsófia felett (Ugyanabban a gyűjteményben). (Uo. 1646.) Üdvözlő verset írt *Laskai Matkó János*hoz (1631.).

Hodik (Hadik) János id. (Tópróna, 1585. –

Trencsén, 1642. febr. 22.) ev. püspök. Tótrónán kezdette iskoláit, azután Mosócon és Galgócon tanult, összesen nyolc évig. Ez utóbbi helyen végzett kétévi segédtanárkodás után külföldre ment és 1609. ápr. 28-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1610. szept. 18-án magisterré avatták. 1611. őszén tért hazájába vissza, hol másfél évig szenci, másfél évig biccsei →*rektor* volt. 1614. októberében lelkész lett Trencsénben, s 1619. jan. 27-én püspökké választotta a →*biccsei egyházkerület*. Erre még ez évben Biccseré ment lelkésznek, hol 1627. dec. 27-én az Esterházy Miklós jelenlétében vitán mérkőzött Hajnal Mátyással. Esterházy azonban már a következő évben elűzte, s ekkor újból Trencsénben foglalt el papi állást. – A lutheri tanokat nemcsak a róm. katolikusokkal, hanem a reformátusokkal szemben is erélyesen védelmezte. – *Művei*: Statera dissertationis cujusdam papisticae Petri Pázmány. (Bártfa, 1632.) Concio in obitu filioli Andreae Szini... (szlovákul). Trencsén, (1638.). Concio in obitu filioli Tobiae Jonae Sluzsinszky... (szlovákul). (Uo. 1638.) Lacrimae Boczekianae abstersae (Szlovák gyászbeszéd Boczek Márton gyermekei felett). (Uo. 1639.) Mors justorum praenuncia futurorum malorum (Szlovák gyászbeszéd Butovszki János felett). (Uo. 1639.) Aqua apoplectica... (Szlovák gyászbeszéd Botyko Márton felett). (Uo. 1639.) Verorum christianorum officium (Szlovák gyászbeszéd Nitschmann Györgyné Tistinszka Erzsébet felett). (Uo. 1646.) Calix furoris Domini. Ismeretlen helyen és időben. Respondensi tisztet vitt a „De angelis” (1611.) tartott vitában s megörökítette a Hajnallal való vitájának lefolyását is.

Hodik János ifj. (Trencsén, 1631. – Hamburg, 1691.) ev. lelkész, az előbbinek fia. Tanult Zsolnán, Trencsénben, Bánban, Pozsonyban, Löcsén és Körmöcbányán. Azután külföldre ment és 1652. máj. 8-án a wittenbergi egyetemnek lett hallgatója. Innen 1655-ben visszatérve, Illaván volt →*rektor*, míg 1658-ban Melcsicen foglalt el papi állást. Ám 1661-ben elűzetvén, Ostrosith báró oltalma alatt élt, míg 1664-ben Nagyszalatnára hívták lelkésznek. Rövid idő elteltével Zayugróra távozott, hol 1670-ben →*esperessé* választotta a →*báni egyházmegye*. Megidézttvén 1674-ben a pozsonyi rk. törvényszék elé, fogsága megtántorította hithűségében s megtagadta vallását. De csakhamar megbánta tettét s kivándorolván Németországba, ott visszatért elhagyott hitére. – *Műve*: Regia coeli... das ist: Summarische und exemplarische Erklärung... (Hely n. 1679.) Üdvözlő verset írt Neckel Dánielhez (1652.), Vörös Györgyhez (1654.), →*Löhner Kristóf*hoz (1655.) és →*Pilarik Jeremiáshoz*

(1677.). A halálára írott gyászversek szintén megjelentek.

Hodik Sándor (Trencsén, ? – ?, ?) ev. tanár. Honi iskolázása után külföldre is ellátogatott és Rostockban tanult, honnan 1639. elején jött haza báni →*rektorság*ba. Még 1641. elején ott volt, de azután nyoma vész. – *Teol. műve*: De certitudine Scripturae Sacrae et ordine in ecclesia lutherana. (Trencsén, 1641.) Respondens volt Rostockban a „De sacra coena” (1639.) tartott vitán.

Hódmezővásárhelyi ref. egyház, a helvét irányú reformációnak hazánkban való elterjedésével egykorú lehet. Változatos volt a sorsa, hol hanyatlás, hol virágzás jutott részébe, míg a XVIII. század elejétől fogva a többször megújult zaklatások dacára folyton emelkedőben van. 1730-tól két, 1796-tól három, 1804-től négy, 1900-tól öt, 1907-től hat lelkészt tartott s a 18. század végén az 1714-re felépült templomon kívül újat vett használatba. Azóta még négy templom épült. Gimnáziumot is tartott fenn, melynek anyakönyve 1724-en kezdődik, valamint leánygimnáziumot is. Az első világháború után pár évig itt talált menhelyet a máramarosszigeti jogakadémia. Vallástanító és tanító szintén megfelelő számban volt alkalmazva.

Irodalom: *Futó* Mihály: A h. r. e. és iskola története (Sp. Füz. 1862.), *Uő.*: A h. ev. ref. főgimnázium története (1897.), *Szeremlei* Sámuel: A h. r. e. története (1927.), *Uő.*: a h. r. templomok építésének története (1914.).

Hodosi Sámuel (Debrecen, 1654. közepe, – Szikszó, 1748. nov. 23.) egy ideig püspökséget is viselt ref. lelkész. Tanulmányait Debrecenben végezte. 1671. jan. 28-án lépve a →*togatusok* sorába. Miután két évig →*praeceptor*i tisztet viselt, 1676-ban veszprémi →*rektor* lett. Majd külföldre ment s 1678. májusában az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazajöve, 1680. márciusában Veszprémben foglalt el lelkészi állást. Itt 1695-ben →*alesperessé*, 1702-ben →*esperessé* választott. Ezévi július elején fogságra vettette Volkra róm. kat. püspök, s abból sok szenvedés után csak az angol és holland követek közbeléptére szabadult ki 1703. őszén. A →*dunántúli kerület* 1708. aug. 8-án püspökké tette, de csak kevés ideig folytathatta hivatalát, mivel Volkra által 1710-ben elűzetvén, jobbnak látta eltávozni a kerületből is. Előbb Átányra, onnan Szikszóra ment papnak, hol 1712-től 1740-ig működött. Ekkor nyugalomba lépett, de a →*borsodi egyházmegyé*nek még 1745-ben is tanácsbírája volt. – *Művei*: *Περι της αναστασεως των νεκρων δικαιων τε και αδικων* (Utrecht, 1678.) Őrálló toronyban helyeztetett vigyázó (Veszprémi beköszöntő prédikációja). (Debrecen, 1680.) Pályáját állhatato-

san megfutó Isten hű szolgájának eltépett igazság koronája (Gyászbeszéd → *Séllyei István* felett). (Uo. 1697.) – Veje volt id. → *Kölcséri Sámuel*nek.

Irodalom: *Thury* Etele: H. S. dunántúli ref. püspök élete (Prot. Sze., 1893.)

Hodzsa Mihály Miloszláv (Raksa, 1811. szept. 22. – Teschen, 1870. márc. 26.) ev. lelkész. Tanult Rozsnyón, Eperjesen, Pozsonyban, azután meg a bécsi prot. teol. intézetnek volt hallgatója. 1837-től Liptószentmiklóson lelkészkedett. A magyarság elleni izgatásai 1848-ban egy szlovák fegyveres csapat fellázításában, 1859–60-ban a → *pátens* mellett lázas kikeléseiben érték el tetőpontjukat, mire 1862-ben elmozdított hivatalától. Csakhogy egészen 1866 márciusáig nem volt belőle eltávolítható, sőt püspöki vikárius gyanánt működött a → *pozsonyi pátenses* superintendenciában. Ez az állása is megszűnt ezután csakhamar, s ettől fogva császári kegydíjat húzva, Teschenben lakott. – Egyházi érdekű művei: Beköszöntő prédikáció (szlovákul). (Lőcse, 1838.) Jó szó a szóra érdemes szlovákokhoz (szlovákul). (Uo. 1847.) Eszmecsere arról, hogy mi történik az ev. egyházban (szlovákul, Nemessányi ellen). (Bécs, 1862.) Második eszmecsere arról, hogy mi történik az ev. egyházban (szlovákul). (Uo. 1862.) Protestatio a prot. unionisták ellen (szlovákul). (Uo. 1863.) Unterthänigstes Promemoria über die kirchlichen Angelegenheiten in Ungarn bei den Slowaken der ev. luth. Confession. (Hely és év n.)

Irodalom: *Botto* Gyula: Michal M. H. (1911.), *Oszuszi* Sámuel: H. bölcsészete (1932., szlovákul).

Holko Mátyás (Szkálnok, 1757. febr. 9. – Rimabánya, 1832. júl. 20.) ev. esperes. Szkálnokon lelkész atyja tanította egy ideig. Azután Osgyánban három, Lőcsén négy évig tanult s hazai tanulmányait Pozsonyban fejezte be. Innen külföldre menvén, 1781. máj. 17-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, 1783-tól → *káplánja*, 1785-től utóda volt atyjának. 1797-ben Rimabrezóra, onnan 1799-ben Rimabányára ment lelkésznek. 1807 elején → *esperessé* választotta a → *kishonti egyházmegye*. – Egyházi vonatkozású dolgozatai: De obedientia tanquam primo bonae educationis fundamento (Solennia memoriae anniversariae bibliothecae Kishonthanae evangelicorum... V. k. 1813.). Szlovák gyászbeszéd Schuleck Mátyás felett („Memoria M. Schuleck” c. kiadványban). (Besztercebánya, 1815.) Oratio de laudabili conjunctione virorum literatorum... (Pest, 1816.) Szlovák esketési beszéd → *Kollár Sámuel* és *Styevonka Anna Mária* egybekelésékor (Solennia... VII. k. 1816.). De documentis literariis inprimis in senioratu Kishonthensi. Besztercebánya,

1818. Meditatio de sepultura hominum et inprimis de consuetudine cadavera humana in et cum arcis sepeliendi restringenda (Solennia... XII. k. 1821.). Oratio de mutuo amore... equestris atque ecclesiastici ordinis (Uo. XIV. k. 1823.). Oratio de dignitate verbi Dei ministrorum et superintendentum... (Uo. XV. k. 1824.). Observationes quaedam de... mythologia gentili atque christiana... (Uo. XVII. k. 1826.). Relatio de stipendiis et beneficiis hungarorum in exteris universitatibus studentium (Uo. XIX. k. 1828.). Supplementa et additamenta quaedam ad relationem suam de stipendiis... (Uo. XXI. k. 1831.).

Holland-magyar egyházi érintkezések. A németalföldi egyetemeknek a XVI. század végén s a XVII. első felében történt felállításával kezdődtek, s virágzásuk korszaka a harmincéves háborúval nyílt meg, mely folytonos pusztítások színterévé tevén Németországot, arra bírta a magyar ref. ifjak nagy részét, hogy a holland egyetemeket keressék fel. A testvéries fogadtatás, melyben itt részesültek, valamint a szellemi közösség, mely az itt képezett magyar lelkészeket később is összefűzte holland hitsorsosaikkal, azt eredményezte, hogy úgy a XVII. század további folyamán, mint az egész 18. században a külföldet járó magyar ref. ifjak többnyire növendékei voltak ez egyetemeknek, melyeket unitáriusok is szép számmal kerestek fel. Ez utóbbiaknak alkalmuk nyílt megnyerni a remonstránsok rokonszenvét s ezt egyházuk érdekében felhasználni, annak dacára, vagy talán éppen annak következtében, hogy emezek ellen velük kapcsolatban a socinianismus vádját emelték az orthodoxabb felekezetek. Ref. lelkészjelölteket néha fel is szenteltek Hollandiában, egészen a XVIII. század utolsó negyedéig.

Hogy az egyetemek tudományos életében élénk részt vettek e hallgatók, azt az a sok jeles értekezés bizonyítja, melyeket nyilvános vitákon adtak elő, nem is szólva azokról, melyeket tanáraik dolgozván ki, ők csak respondensekül szerepeltek tárgyalásuknál. Ilyen volt pl. az az egész jókora könyv, melyet Cloppenburg 1651-ben a socinianusok ellenében csupa magyarokkal disputáltatott végig; ilyen az, amelyet Arnold Miklós 1654-ben az evangélikusok megcáfolására majdnem kizárólag magyarokkal tárgyalatott; és ilyen az a „Collegium Hungaricum”, melybe Vedelius 1640-ben nem kevesebb mint 51 disputatiót vett fel, mindet magyarok respondenskedése mellett. A tudományokban való kiváló előhaladásukról pedig számos doktori értekezés tanúskodik. A holland tanárok nem ritkán magyar hallgatóikkal fejtették ki tisztársaikétól eltérő nézeteiket, sőt → *Szathmári Baka Péter* rendszeres polémiát folytatott Maresiusszal.

E gyakori és nagymérvű érintkezés folytán a magyar ref. egyházban tetemes elterjedést vettek a holland teológusok eszméi. Részben innen jött át már a puritanizmus is, mint a hazai egyházi mozgalmak egyik legérdekesebbikének indítója, s később is az ellentétes irányoknak mindketteje állandóan megtalálta a maga táplálékát a holland egyetemeken. Még erősebb befolyást gyakorolt a holland teológia a magyarokra a coccejanismus által s ennek küzdelmei között. A Németalföldön száz évig folyt viták Magyarországon is visszhangra találtak. Coccejusnak bőven akadtak mind követői, mind ellenfelei, kik érdemesnek találták itthon is megvívni az elvek harcát. A Driessen Antal groningeni tanártól Venema Herman ellen emelt vádak folyamán ennek főképpen magyar hallgatóira történt hivatkozás, minél fogva szükségessé is vált a kihallgatásuk.

A szellemi hatásnak, melyet a magyarokra tett a holland teológia, az is különösen fontos jele, hogy ennek termékeit azok részint vezérfonalul használták iskolai előadásaikhoz, részint lefordították olvasóközönségük számára, sőt eredeti alakukban is többet közre bocsátottak új kiadásban. Viszont a holland professzorok is teljes igyekezetükkel azon voltak, hogy lehetőleg elősegítsék a magyar teológusok irodalmi törekvéseit. Roëll →*Szatmárnémethi Sámuel*nek nem egy műve kiadása érdekében járt közben és hosszú előszóval látott el egyet; a →*Komáromi Csipkés György* bibliafordításának közrebocsátásában sok része volt Vitringának; a →*Debreceni Ember Pál* egyháztörténetét Lampe nyomatta ki, míg Van Alphen Jeromosnak az utrechti bibliák köszönhető; a →*Bod* egyháztörténetét Van den Honert, majd Gerdesius szerette volna közkinccsé tenni, s bár nekik nem sikerült, utóljára is ugyancsak egy holland professzornak, Rauwenhoffnak a buzgólkodása eredményül következett be e mű megjelenése.

A szellemi érintkezésnek egyéb mozzanatai hasonlóképpen jelentékenyek és érdekesek. →*Enyedi György* híres munkájának, az „Explicatio locorum”-nak II. kiadása Groningenben jelent meg 1670-ben. Voetius a →*Szathmári Baka Péter* respondenssége mellett disputációban vette tühegyre a római katolikusoktól könyvben híresztelt pozsonyi lélekjele nést. Maresius egy önálló munkában fejtette ki véleményét a magyarországi egyházalkotmányi mozgalmakról. A →*gályarabokról* és általában az üldözött magyar protestánsokról egész irodalma van a hollandnak, mégpedig nemcsak egykorú, hanem újabb munkákból is. Az odaváló egyetemeknek úgy gyászos, mint örvendetes eseményei rokonérzésre hangolták a magyar hallgatókat, minek alkalmi versekkel adtak kifejezést. A magyar Bibliának sok kiadása jelent meg Németalföldön, me-

lyek közül külön nevezetességre jutott a már említett Komáromi félén kívül a →*Misztótfalusi Kis Miklós* által nyomtatott. Általában nemcsak latin, hanem magyar nyelvű könyvek is nagy számmal láttak napvilágot Hollandiában magyar szerzőktől. →*Fogarasi Pap József*nek és →*Szathmári Pap Mihálynak* a neve a XVIII. század vége felé arról lett híressé, hogy több ízben nyertek egyes holland tudományos irányú társaságok által kitűzött pályadíjakat, s a nyertes művek egy része holland nyelven került a közönség elé. Egyébiránt a magyar hittudósokat többnyire megbecsülésben részesítették a hollandok; néhányat tanárnak is marasztottak, sőt a deventeri athenaeumnak 1775-től 1816-ig volt is egy magyar születésű tanára: Csernák László egykor debreceni →*senior*, egyike kora legnagyobb matematikusainak. Ezzel egykorúlag Balogh József pedig a botanikában tűnt ki; a leideni egyetemre 1778-ban beiratkozott ifjú 1779-ben ott doktorságot szerezvén, ez év decemberében Guayanába utazott s onnan 1780 végéig leveleket és gyűjteményi anyagokat küldözgetett.

Az ekként szellemi közösség által is ápolott testvéri érzelem számtalanszor megnyilvánult külső jelben is. Legmaradandóbb, igazán felejthetetlen e tekintetben annak az emléke, hogy a holland nemzet közóhajtására De Ruyter Mihály tengernagy 1676-ban megszabadította a nápolyi gályákon sínylődő magyar prot. lelkészeket. Az ezt megelőző évben a bécsi kormányhoz Hamel Bruyninx holland követ nagyszabású emlékiratot nyújtott be a Pozsonyba idézett lelkészek ártatlanságáról. Az utána következő követek is szüntelenül arra igyekeztek, amennyire lehetett, hogy enyhítsék az elnyomott és üldözött magyar protestánsok sorsát.

Mindezek mellett anyagi téren is sokszor megnyilvánult a hollandok áldozatkészsége, elsősorban a közöttük időző magyar teológusok irányában. Magánosok és testületek adományaiból az egyetemeknek és athenaeumoknak mindenikén állandóan több magyar ifjú részesült teljes ellátásában (mint pl. Leidenben a Staten-Collegeben 1703–1796.), vagy pedig pénzbeli segélyben. Ám ez csak a 18. század végéig volt szokásban, míg az utrechti Bernard- és Everwijn-alapítványok állandóan biztosították a magyaroknak ez egyetemen való tanulhatóságát. Ezek a különböző jellegű stipendiumok azonban nem merítették ki a hollandok hitrokoni áldozatkészségét. →*Kolozsvári Dimjén Pál* a kolozsvári unitáriusok leégett temploma és kollégiuma felépítésére 1697–98-ban kilencezer tallért gyűjtött közöttük, majd 1716-ban ismét sikerült az unitáriusoknak mintegy hatodfélezer holland forintot kapni tőlük. Az utrechti magyar Biblia kinyomatására annyi adomány gyűlt össze, hogy még négy ki-

adásra telt s még akkor is maradt belőle. A baseli Bibliára szintén adakoztak; Gerdesius pl. 126 forintot adott. 1756-tól 1793-ig átlag 200 rh. forintnyi évi segély küldöttek a debreceni kollégiumnak, míg 1857-től a pápait és sárospatakit segélyezték egy ideig, s ezalatt az utóbbinak 1861-ben az utrechti teol. kar 606 forintot küldött testvéri szeretete jeléül. Más intézeteknek is juttattak különböző alkalmakkor, azonkívül az inséges 1863. évtől süjtött magyar ref. lelkészek és tanítók részére mintegy 30000 forint adomány jött Hollandiából, aminek egy tetemes részéből a tiszáninneni egyházkerület az ún. „hollandi tár”-t alapította, mely idővel nagy tőkévé nőtt, mire értékét vesztette az első világháború után. Viszont e tájban újból számos jelét adta a holland reformátusság mindkét felekezete a magyar hitrokonok iránti rokonszenvének.

Ebből látható, hogy a testvéri vonzalom sohasem lankadt el, ám a szellemi érintkezés a XIX. században sokszor már csak igen szűk körre szorított, sőt szünetelt is nem egyszer, amennyiben magyar ref. lelkészjelöltek nagyon fogyatékos számmal látogatták a holland egyetemeket s mostanában egyedül az utrechtiak voltak folyvást magyar hallgatói. A holland teológia mindazáltal csak gyakorolt hatást, mégpedig jelentékenyt a magyar ref. egyházra újabban is. Elsősorban neki tulajdonítható ugyanis a modern teológiának emennek körében való hatalmas fellépése, és nemkülönben neki a szigorú kálvinizmusnak az első világháború utáni uralomra jutása. Kisebb-nagyobb érintkezések, újabban önálló művek is le vannak fordítva a nemrég és mai holland irodalomból is, melyről, valamint az ottani egyházi életről ismertetések is szoktak megjelenni a magyar ref. egyházi lapokban, éppen úgy, mint viszont a magyar egyházi állapotokról a hollandban. Az újabb időkben főleg →*Nagy Zsigmond*, →*Antal Géza*, →*Kállay Kálmán*, →*Sebestyén Jenő* és →*Pap László* állott élénk szellemi összeköttetésben a hollandokkal. Tudományos irányú közlemény rajtuk kívül még →*Miklós Ödöntől* (nem egy) és →*Zoványi Jenőtől* jelent meg holland folyóiratokban, legújabbban pedig egy egész sorozat →*Szimonidesz Lajostól*, ki jutalmat is nyert egy holland pályázaton.

Irodalom: *Kovács Albert:* A hollandi ref. egyház (P. E. I. L., 1865.), *Kovács Ödön:* Theol. mozgalmak Hollandban (Uo. 1867.), Uő.: A bibliatanulmány Hollandban (Uo. 1868.), *Zoványi Jenő:* Vázlatok Németalföld theol. viszonyairól (Uo. 1889.), Uő.: A prot. theol. tudomány a hollandoknál... (Warga-Zoványi-féle egyháztörténet III. k. 1908.), *Antal-De Pater:* Weensche gezantschapberichten van 1670. (2 k. 1929–34.),

Tóth Endre: Hamel Bruyninx a soproni országgyűlésen (1926.), *Miklós Ödön:* Hollandi interventio a magyar protestantizmus érdekében 1674–80. (1918.), Uő.: Hop Jakab bécsi holland követ interventioja (1922.), Uő.: Magyar diákok a leideni Staten-College-ben (1928.), Uő.: A holland kálvinizmus elvi állásfoglalása a magyar protestantizmus gyászévtizedében („Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben, 1936.), Uő.: A magyarok perei a leideni rektor előtt (1927.), Uő.: Bethlen Gábor és a holland diplomácia (Prot. Szle, 1929.), *Segesváry Lajos:* Schetsen over de peregrinatie van de hongaarsche studenten gezin in de spiegel van de historische gegevens (1933.), Uő.: Magyar ref. ifjak az utrechti egyetemen 1636–1836. (1935.), *Vári Albert:* Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a holland remonstránsok között (Ker. Magvető, 1932.).

Holuby József Lajos (Lubina, 1836. márc. 25. – Bazin, 1923. jún. 15.) ev. lelkész. A gimnázium alsó osztályait Modorban, a felsőket, valamint a teológiát Pozsonyban végezte. A bécsi teol. intézetnek is volt növendéke. 1860-tól segédlelkész volt Szakolcán, 1861-ben lelkész lett Nemesváraán s 1883-ban →*esperesnek* választotta a →*trencsényi egyházmegye*. Ez utóbbi hivatalt 1900-ig viselte, azután meg lelkészi állásáról is nyugalomba lépett. – Kiváló botanikus volt, aki azonban az egyházi irodalom terén is működött a következő szlovák nyelvű műveivel: A nemespodhrágyi ev. egyház rövid története. (Turócszentmárton, 1884.) Prédikáció Tranoscus György háromszázados születési ünnepére. (Uo. 1891.) Egyházmegyei gyűlést megnyitó beszéd. (Rózsahegy, 1894.) (Német fordítása Turócszentmárton, 1894.) A régi zsolnai ev. egyházközség történetének rövid vázlata. (Zsolna, 1910.) (Magyarra ford. Krizsán Zsigmond, Budapest, 1910.) Kéziratban maradt a Trencsén vármegyei összes ev. egyházak története.

Honterus (Grass) János (Brassó, 1498. – Brassó, 1549. jan. 23.) magyarországi reformátor. Brassóban kezdte tanulását, de már 1515. ápr. 27-én a bécsi egyetemre iratkozott be, melyen 1522-ben lett baccalarius. Hogy itt meddig időzött, nem tudjuk, azonban 1530. márc. 1-én már mint magister lépett a krakkói egyetem hallgatói közé. Itt és ezután Baselen, ahol 1533-ban járt, különféle szakokba tartozó műveinek kiadásával foglalkozott. Ez év nyarán visszatért szülővárosába, ahol nyomdát alapított s amellet tanításhoz kezdett. A tudományok terjesztésének e két módja egyúttal hathatós előmozdítója volt humanista irányúból csakhamar reformátorivá alakult törekvéseinek is, kivált minthogy lakása udvarán prédikációkat tartott vasárnaponként, me-

lyekre egyre többen gyűltek össze. 1542-ben végleg megalapította Brassóban és vidékén a reformációt, és 1543 elejére megjelent egyházszervező művével példát adott erre szélesebb köröknek is. A könyv hatása alatt csakhamar a reformációhoz csatlakoztak más vidékek egyházi testületei is, főként miután sikertelen maradt az ezévi országgyűlésen és a Gyulaféhevárt azzal kapcsolatosan tartott colloquiumon György barátnak a Honterus-felidézte mozgalom elfojtására irányzott kísérlete. Elkészítvén az iskolai rendtartást is a helybeli iskola részére annak magasabbrendűvé fejlesztésével egyidejűleg, 1544. ápr. 22-én egyhangúlag →*elsópappá* választotta városa. Nemsokára nyilvános könyvtárt is szervezett, 1547-ben pedig a wittenbergire támaszkodva, német nyelvű agendát adott ki a papok használatára és ugyanez évben bocsátotta közre egyházszervező művének az egész erdélyi szászok részére való átdolgozását. – Lan-kadatlanul dolgozott a tudományoknak számos szakában, úgyhogy körülbelül harmincra megy műveinek száma. Közülük egyházi érdekűek: Augustini haereseon catalogus. (Brassó, 1539.) Senecae de quatuor virtutibus liber unus. (Uo. 1539.) Catonis disticha moralia. (Uo. 1539.) Sententiae ex omnibus operibus Augustini decerptae. (Uo. 1539.) Disticha novi testamenti materiam indicantia. (Uo. 1541.) (Címlapkiadás 1545.) Reformatio ecclesiae coronensis ac totius barcensis provinciae. (Uo. 1543.) (Melancthon előbeszédével ellátott új kiad. Wittenberg, 1543.; Közölte →*Trausch*: Beiträge und Aktenstücke... 1865.) Constitutio scholae coronensis. (Brassó, 1543.) (1657-ben is megjelent.) Apologia Reformationis... (Kiadta Trausch: Beiträge und Aktenstücke... 1865.) Reformatio ecclesiarum saxoniarum in Transsylvania. (Brassó, 1547.) (Németül „Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen” c. alatt uo. 1547.; németül is, latinul is közölte: Protestantische Jahrbücher für Österreich, 1857. és Teutsch: Urkundenbuch... I. 1862., csak németül Linberger: Geschichte des Evangeliums... 1880.) Agenda für die Seelsorger und Krichendiener in Siebenbürgen. (Uo. 1547.) „Ausgewählte Schriften” c. alatt művei közül →*Netoliczka Oszkár* adott ki (1898.). – Arcképe fennmaradt.

Irodalom: *Teutsch* Gy. D.: Über Honterus und Kronstadt zu seiner Zeit (Archiv des Vereines... N. F. XIII. k.), *Uő.*: Drei sächsische Geographen des 16. Jahrhunderts (Archiv des Vereines... XV. k.), *Teutsch* Frigyes: Aus der Zeit der sächsischen Humanismus (Uo. XVI. k.), *Fabritius* Károly: Erdélynek H. J. által készített térképe (1878.), *Neugeboren* Henrik: Johannes H. der Reformator der Sachsen in Siebenbürgen

(II. kiad. 1888.), *Wolf* Theobald: Johannes H. der Apostel Ungarns (1894.), *Höschmann* János: Johannes H. der Reformator Siebenbürgens (1896.), *Capesius* József Ferenc: Johannes H. (1898.), *Köhler*: Über den Einfluss der deutschen Reformation auf des Reformationswerk des Johannes Honter, insbesondere auf seine Gottesdienstordnung (Theol. Studien und Kritiken, 1900.), *Lakos* Béla: H. J. és a százok reformációja (Prot. Szle, 1902.), *Uő.*: H. mint reformátor (Uo. 1903.), *Csáki* Richárd: H. J. német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból (1912.), *Klein* K. K.: Der Humanist und Reformator Johannes H. (1935.), *Netoliczka* Oszkár: Beiträge zur Geschichte Johannes H. und seiner Schriften (1930.), *Uő.*: H., Probleme und Tatsachen („Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen” c. könyvben, 1922.).

Honti ev. egyházmegye, a →*nagyhontinak* rövidebb alakban gyakran használt elnevezése.

Horae canonicae (Kánonikus órák) alatt a magyar ref. egyházban az ünnepeken, illetőleg úrvacsoraosztási napokon tartott délutáni istentiszteleteket értik, melyeket a legtöbb helyen nem maga végez a lelkész.

Horárik János (Bán, 1808. – Besztercebánya, 1864. máj. 20.) ev. vallásra tért róm. kat. pap. 1831-ben szentelték fel. Miután 1841-től szabadelvű álláspontra helyezkedett a vegyes házasságok és a szabad áttérések kérdésében, 1845. febr. 19-én áttért evangélikusnak. Ekkor kiment Németországba s az ev. egyházban is a szabadabb irányok mellett küzdött, míg 1848-ban hazajött a szabadságharc hírére. Egy ideig nevelői és hírlapírói foglalkozást űzött, de aztán betegsége meggátolta további munkásságában. Besztercebányán lakó testvérénél halt meg. – *Idevágó művei*: Die Ehe im Geiste Christi und die gemischten Ehen. (A magyar eredetiből fordítva). (Tübingen, 1843.) Johann Horárik's Kampf mit Hierarchie und Kirche in den Jahren 1841–1845. (Lipcse, 1847.) (Megjelent szlovákul is.)

Hornyánszky Aladár (Bp. 1873. jan. 10. – Bécs, 1939. nov. 12.) ev. vallású egyetemi tanár. Budapesten végezte az elemi és középiskolát, ez utóbbit 1890-ben a II. ker. kir. katolikus gimnáziumban. Azután teológiát hallgatott a budapesti ref. teol. akadémián és Pozsonyban, majd a göttingeni egyetemen. Hazajöve innen, vallástanár volt Óbudán, míg 1899-ben helyettes, 1900 őszén tett teol. tanári vizsgálata után rendes tanára lett a pozsonyi teol. akadémián az ószövetségi tudományoknak. Mint szakjának elsőrendű művelőjét 1917-ben teol. díszdoktorrá tette a göttingeni egyetem. Az államfordulat után is Pozsonyban maradván, éveken át magyarul tartot-

ta előadásait, ekkor már az újszövetségi tanszéken. 1934-ben aztán az ottani egyetemen szervezett ev. hittudományi karra neveztetett ki rendes tanárnak. – Önállóan megjelent művei és nagyobb dolgozatai: Genesis I. és a babyloniai teremtésmythus. (Pozsony, 1903.) A Bábel–Bibel vita (Theol. Szaklap, 1904.). → *Pukánszky Béla* (Ev. Egyház és Iskola, 1904.). Ninive (Theol. Szaklap, 1906.). Száz év Izrael történetéből (Uo. 1906.). A magyarországi ág. hitv. ev. lelkésznevelés a 19. században (Prot. Szle, 1906.). Héber nyelvtan (I. k.). (Budapest, 1908.) Protestatio a gondolatszabadság megtámadása ellen. (Pozsony, 1908.) Theol. szakoktatásunk reformjához. (Ev. tanáregyesület évkönyve, 1908.). A prófétai ekstasis és a zene. (Budapest, 1910.) Dämonüzés szerekkel és cselekményekkel az ótestamentomban („Keleti tanulmányok” közt). (Uo. 1910.) Jelentés a Kámory hagyatékáról. (Pozsony, 1910.) Az új Theol. Tanügyi Rendszer (Ev. Lap, 1916.). Jesajás (Héberből ford.). (Budapest, 1916.) Deutero-Jesajás (Héberből ford., Ev. Lap, 1916.). Bábel és a biblia (Prot. Esték III.). (Budapest, 1916.) Héber nyelvtan (szlovákul). (Pozsony, 1923.) A római levél VIII. fejezetének fordítása és magyarázata. (Uo. 1936.) Fordításrészletek az ószövetségből. (Uo. 1936.)

Hornyánszky Viktor (Hegyeshalom, 1828. – Bp. 1882. máj. 21.) ev. vallású nyomdatulajdonos, az előbbinek atyja. Modorban, Nagybaráton és Pozsonyban tanult 1840–49-ben. Ekkor a zavaros idők miatt kénytelen lévén megszakítani tanulmányait, szülőföldjére vonult, hol még ebben az évben tanítónak választott. Már a következő évben hírlapíró lett Pesten, hol 1862-ben nyomdát állított, mely kiválóan a prot. irodalomnak állott szolgálatában. Egyik alapítója volt a pesti Prot. Árvaháznak, s mint az ezt fenntartó egyesület pénztárnoka, igen sokat tett fejlesztése érdekében. Erős küzdelmet fejtett ki az 1859-i → *pátens* elfogadása érdekében. – Buzgón dolgozott irodalmi téren is, mégpedig főleg egyházi irányú műveket szerezve: Blätter für das ev. Volk. (Pest, 1856.) Zeitfragen (Prot. Jahrbücher für Österreich, 1856.). Die ev. Kirche in Österreich. (Pest, 1859.) (Másodszor is megjelent.) Was haben wir evangelische zu fürchten und was haben wir zu hoffen? (Uo. 1860.) Beiträge zur Geschichte ev. Gemeinden in Ungarn (Szépapjának: Mudronynak, nagyapjának: Boboknak és apjának följegyzéseiből). (Uo. 1863.) (II. kiad. 1867.) Szerkesztésében jelentek meg: Protestantische Jahrbücher für Österreich (1854–58., 1860.), Evangelisches Wochenblatt (1857–60.), Der Glaubensbote (1859–60.), Kalender für das ev. Volk (1856–59.), Der ev. Hausfreund (1859–64.). Sajtó alá rendezett végül → *Jarius V.*

J. hátrahagyott prédikációiból egy kötetet (1859.).

Horti István (Kolozsvár, 1630. k. – Gyulafehérvár, 1689.) ref. püspök. Gyulafehérvárt tanult, ahonnan 1651 tavaszán → *rektornak* ment Nagybányára. Egy év múlva külföldre is ellátogatott s az utrechti egyetemnek lett hallgatója, míg 1654 tavaszára visszatért hazájába és korábbi állását foglalta el Nagybányán. 1658 végén megszűnt e hivatala, de miután 1659-ben Kolozs megyében lelkészkedett valahol, 1660-ban ugyancsak Nagybányán a másodpapi teendőknek egy ideig való végzése után ismét a rektori tisztelet töltötte be, míg 1662-ben másodpappá választott meg. 1674 őszén az ellenreformáció kizavarván a prot. lelkészeket Nagybányáról, Erdélybe vonult, hol előbb fogarasi, azután gyulafehérvári lelkész lett. 1684-ben püspökké választatván, fő gondját képezte a lelkészek s egyházaik sérelmeinek orvoslása. Erre rá is bírván a fejedelmet, ez folyamatba tette az ide irányuló intézkedéseket. – Üdvözlő verset írt Nánási Lovász István „Szü titka” c. műve mellé.

Horváth Ádám (Pálóczi) (Kömlöd, 1760. máj. 11. – Nagybajom, 1820. jan. 28.) ref. vallású földbirtokos. Tanult Császáron, Bicskén, Kocson, 1773-tól Debrecenben, hol 1775. ápr. 27-én lett → *togatus*. 1779-ben hagyta el a kollégiumot s a következő évben egyszerre szerzett ügyvédi és mérnöki oklevelet, de többnyire gazdálkodással foglalkozott. Nem egy ízben változtatta lakóhelyét, de legtöbbször Nagybajomban lakott. 1790-től majdnem valamennyi országgyűlésen részt vett és jó ideig segédgondnoki tisztelet viselt mind a → *külsősomogyi* (1801–1820.), mind a → *felsőbaranyai* (1805–1816.) *egyházmegyében*. Tagja volt már előbb a → *budai zsinatnak*. Fölemelte szavát a lelkészek nyugdíja és özvegyeik gyámoltása érdekében, s jelentékenyen közreműködött a gyönki gimnázium alapításában. – Több tekintetben értékes költői munkássága kiterjedt egyházi tere is, amelyet prózában szintén művelt. A korábban készült ref. → *énekeskönyv*be több szép éneke volt felvéve, melyek közül a maiban is megvan öt. Vallásos irányú az a verse is, melyben atyja halálát gyászolja („A lélek halhatatlansága felől való gondolatok”). Egyéb egyházi jellegű dolgozatai: Boronkay József diaetai oratóija a vallás dolgában (magyarra fordította és ellenérveivel cáfolja). (Hely n. 1791.) A vallás dolga Zala vármegyében. (Hely n. 1791.) Psychologia, azaz: A lélekről való tudomány. (Pest, 1792.) Felfedezett titok, azaz: Vallástétele egy olyan tudós ifjúnak, aki sokáig igyekezett rajta, hogy frajmaurer lehessen... (Hely n. 1792.) Értekező jegyzések (→ *Márton István* „Ker. moralis katechismus”-ának bírálata). (Bécs, 1818.) Hátra-

maradt kéziratok közt is akadnak hasonló természetűek.

Irodalom: Révész Imre: P. H. Á. mint magyar ref. énekszerző (Figyelmezője, 1876.), Kálmán Farkas: P. H. Á. énekszerzőnk életrajza (Czelder Figyelője, 1879.), Garda Samu: H. Á. életrajza (1890.), Abafi Lajos: H. Á. és a Magyar Múzeum (Figyelő, 1885.), Barta László: P. H. Á. (1906.) Hegyi Ferenc: P. H. Á. (1939.).

Horváth András (Zólyom, ? – ?, ?) ev. vallású tisztviselő. Hazai tanulását követőleg külföldön is járt, de hogy melyik egyetemen, azt nem tudjuk. Hazatérte után 1646-ban Zsolnán, 1649-ben Kassán, 1652-ben Trencsénben, 1655-ben Eperjesen lett →*rektor*. Őszinte híve volt a szinkretizmusnak, mégis szinte minden munkája vitairat. Sok bántalmat állott ki eperjesi kollégájától, →*Bayer János*-tól, miért is végre 1662-ben városi jegyzőséget vállalt, de nemsokára meghalt. – *Művei:* De perseverantia electorum. (Bártfa, 1650.) De omnipraesentia carnis Christi. (Uo. 1650.) Disquisitio, qua romanam Hildebrandinam ecclesiam... ab antiqua romana ecclesia degenerasse... demonstratur (Vitairat Faber jezsuita ellen). (Uo. 1650.) Responsum responsionis patakianae oppositum (Második művének védelme Budai B. István ellen). (Trencsén, 1652.) Responsum appendici maledicae... oppositum... (→*Tofeus* ellen). (Uo. 1652.) Oratio exequialis in obitum Evae Széchy, consortis Gabr. Illyésházy. (Uo. 1655.) De scripturae sacrae veteris testamenti canone (Vitairat). (Eperjes, 1656.) De Judaeorum ante novissimum diem conversione futura. (Kassa, 1658.) Üdvözlő verset írt →*Joannides György*höz (1654.). –

Más egyén az a perényi születésű H. A., aki 1635-ben iratkozott be Wittenbergben.

Horváth Cyrill (eredeti nevén József) (Veszprém, 1865. nov. 25. – Balatonalmádi, 1941. júl. 19.) róm. kat. majd ref. végül székesfővárosi tanár. Veszprémbe hat gimn. osztályt elvégezvén, 1882-ben a cisztercita rendbe lépett, melynek kebelében 1885-ben fejezte be a gimnáziumot Egerben. A teológiát 1885-től Innsbruckban, 1886-tól Zircen, 1887-től két évig Budapesten hallgatta, mialatt az egyetem bölcsészeti karára is be levén írva, 1889 májusában bölcsészettudományi oklevelet szerzett. Miután 1889 augusztusában fölvette az egyházi rendet, Zircen, Baján, Egerben tanárkodott s 1895-ben magántanárrá habilitálta a budapesti egyetem. 1896 közepén kilépett rendjéből s miután egy évig egy budapesti középiskolában működött, 1897 júniusában áttérve reformátusnak, ekkor helyettes, a következő évben rendes tanár lett a budapesti ref. főgimnáziumban. 1902-től akadémiai tanár és kollégiumi főkönyvtárnok volt Sárospatakon, míg 1905-ben a szé-

keszfőváros szolgálatába lépett, mint előbb polgári, azután reáliskolai tanár. 1911-ben igazgató lett, később főigazgató, 1923-ban pedig egyetemi rk. tanári címet kapott. Nyugalomba léptekor 1934-ben visszatért régi egyházába. – A Magyar Tud. Akadémia 1912-ben levelező, 1925-ben rendes taggá választotta, a Sárospataki Irodalmi Körnek pedig 1905-ben rövid ideig ügyvivő elnöke volt. Azonkívül, hogy szerkesztette a felélesztett →*Sárospataki Füzeteket* (1904–1905.), a következő prot. érdekű dolgozatokat írta: A XV. század magyar huszita mozgalmi és humanizmusa (Budapesti ref. főgimn. értesítő, 1899.). A magyar irodalom története (I. k.). (Budapest, 1899.) A →*bártfai biblia* (MKSz., 1904.). Adalékok →*Szombathi János* irodalmi munkásságához (Sp. Füz. 1904.). Két pataki graduál (Uo. 1905.). A Csécsi-világból. (Sárospatak, 1905.) A Batthyány-codexről (ItK 1905.). A Csécsi-világ Patakon. (Budapest, 1908.) Luther énekeinek magyar fordítása (Heinrich emlékkönyv). (Uo. 1912.) →*Ady Endre* hite, erkölce és magyarsága. (Uo. 1925.) →*Szilády Áron* (ItK 1940.).

Horváth Gergely (Gradeci Stansith) br. (Körmen, 1558. aug. 1. – ?, 1597. jan. 4.) ev. vallású főnemes. Hazai tanulása után 1574-ben külföldre ment, hol Padova, Wittenberg, Strassburg, Basel, Geneva (1580. júl. 28-tól) és más városok egyetemein időzött több-kevesebb ideig. 1581-ben tért vissza birtokaira, melyek egyikén, Nagyörön 1588-ban trivialis iskolát alapított, melyben maga is tanított. Áldozatkészségének más jeleit is élvezte a hazai lutherizmus, melynek legkonfesszionálisabb irányát képviselte. Jelen volt a →*csepregi colloquium*on s részt vett a →*késmárkin*. Írói működése is polemikus jellegű, mégpedig egészében →*Ambrosius Lam Sebestyén* ellen intézve. Állandó összeköttetésben állott németországi hitfeleinek vezető embereivel. – *Művei:* Responsionis Gregorii H... pars prima... ad Sebastiani Lam... criminationes. (Bártfa, 1592.) Responsionis Gregorii H... pars altera partim antithesi Sebastiani Lam..., partim defensionis ejusdem contra primam responsionis Gregorii partem editae opposita... (Uo. 1593.) Admonitio, qua Gregorius H... Sebastianum Lam... captum ac irretitum ex propria illius confessione breviter ostendit. (Uo. 1593.) Posthumus Gregorii H..., hoc est; Responsionis pars tertia, reliquum, quod adhuc in Sebastiani Lam... Antithesi expendendum erat, discutiens, (Uo. 1597.) (Erhard Miklós adta ki, akinek felette tartott gyászbeszéde szintén megjelent.)

Irodalom: Ráth György: G. H. G. és Lam (Ambrosius) Sebestyén hitvitája (1894.), Weber Samu: G. S. G. és családja (1896.).

Horváth György (Pálóczi) (Nagygéc, ? – Császár, 1788 eleje.) ref. lelkész, Ádám atyja. Debre-

cenben tanult, hol 1747. ápr. 29-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. Az 1752–53. tanévben Búdszentmihályon, azután Törökszentmiklóson volt →*rektor*. Majd lelkész lett Császáron. – Egy iskolai imakönyvön kívül a következő műve van: Természetnek és kegyelemnek oskolája... (Győr, 1775.) (Leírása az egész természetnek vallási okulásokkal, végül vallásbölcsezet.)

Horváth József (Madocsa, 1858. – Bp. 1932. júl. 14.) ref. tanár. Miután 1881-ben teológiát végzett Budapesten, ekkor Kunszentmiklóson, 1886-ban Pápán lett gimn. tanár. Ez utóbbi helyen 1888-ban a theol. akadémia bölcsezeti tanszékére választott meg. A következő év őszén bölcsezetdoktorságot szerzett Kolozsvárt, 1894-től egyszerűsmind igazgatója volt a leánynevelő intézetnek. 1915-ben tanácsbírái közé sorozta a →*dunántúli egyházkerület*. 1917-ben nyugalomba vonult. – Matematikai műveken kívül egyházi érdekeket is írt: A megismerhetetlen (P. E. I. L., 1886–88.). Hit és tudás. (Pápa, 1888.) A vallás lényege (Prot. Szle, 1892.). Az egyetemes lelkészi gyámintézetről (Uo. 1894.). Bölcsezettörténet (I. k.). (Pápa, 1904.) (II. bőv. kiad. uo. 1914.)

Horváth Mária (Pálóczi) (? , 1790. szept. 25. – Pinkóc, 1867. ápr. 3.) (Hajadonként halt meg.) A XIX. század legnagyobb ref. alapítványtevője. Előbb elhunyt testvérének, Simonnak (1792–1860.), ungi →*segédgondnok*nak az akarására hivatkozva, ref. egyházi és iskolai célokra hagyta nagy vagyona jókora részét, mintegy egymillió forintnyi értékben. Legnagyobb mértékben a sárospataki kollégiumot részesítette belőle, de jelentékeny alapítványokat juttatott a debreceni és pápai kollégiumnak, a máramarosszigeti és miskolci lyceumnak, a budapesti teol. akadémiának, a miskolci felsőbb leányiskolának, a moldvaoláhországi misszióknak, a tiszaszőlősi és nyírpazonyi egyházaknak, valamint az ungi egyházmegyének és egyes egyházainak is. Emlékére a sárospataki kollégium kertjében szobrot állítottak örökösei.

Horváth Ödön (Huszt, 1862. márc. 19. – Bp. 1919. nov. 21.) ref. vallású közigazgatási bíró. A gimnáziumot 1879-ben Máramarosszigeten, a jogot Eperjesen végezte, hol 1883-ban segéd, a következő évben rendes jogtanár lett. 1884-ben jogdoktori oklevelet, 1894-ben magántanári képesítést szerzett a kolozsvári egyetemen. 1903-ban közigazgatási bíróvá neveztetett ki. – Kiterjedt irodalmi munkásságot folytatott, minnek egyházi érdekű termékei részint az egyházi lapokban, részint mint a következő önálló művek láttak napvilágot: Az eperjesi ág. h. ev. kollégiumi jogakadémia múltja és jelene. (Kassa, 1886.) A vallásszabadság kérdéséhez. (Debrecen, 1891.) Esmék a vallásszabadságról. (Eperjes, 1893.) A házasság

felbonthatósága. (Budapest, 1893.) A vallás, mint a politikai jogok gyakorlásának alapfeltétele. (Eperjes, 1894.) Dolgozatok a vallásszabadság kérdéséről. (Uo. 1894.) Az eperjesi jogakadémia jövője. (Uo. 1902.) Apróságok Bredeczkyről. (Uo. 1916.) Bredeczky Sámuel élete 1772–1812. (Budapest, 1924.) (Sajtó alá rendezte →*H. Kiss Géza*.)

Horváth Sámuel (I.) (Nemeskér, 1753. márc. 15. – ?, 1826.) ev. lelkész. Tanulását Csernyén, Várpalotán, Pozsonyban (két és fél évig), Nemeskéren (egy évig) és Sopronban (nyolc évig) végezte. Külföldre menvén, 1776. máj. 2-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be hallgatónak. Két év elteltével hazajöve, 1778 végén várpalotai, 1783-ban gyönki, 1787-ben nagygeresdi, 1798-ban bakonytamási lelkész lett. A →*pesti zsinaton* pót képviselő volt. – *Művei*: Az úrasztalához járulóknak oktatásuk. (Győr, 1790.) Keresztyén ABC. (Uo. 1796.) A hétnek minden napjaira való reggeli és estvéli imádságok (Rosenmüller Gy. J. és mások után). (Uo. 1799.) Imádságos könyv... a közönséges istentiszteletre és az időnek s különféle eseteknek körülállásaira. (Uo. 1799.) Írt továbbá búcsúztató verseket a Csáfordi Tóth Pál kimúlásakor (1790.). Az ő följegyzései nyomán írta meg a várpalotai egyház történetét Farkas Mihály (1881.). –

Megkülönböztetendő tőle a vele csaknem egykorú **Kocsi Horváth Sámuel** (1743–1806.) veszpéremi ref. esperes, kinek hasonlóképpen jelent meg műve.

Horváth Sámuel (II.) (Sajókaza, 1812. – ? 1893. nov. 30.) ev. lelkész. A középiskolát Aszódon és Selmezbányán, a teológiát Pozsonyban és Bécsben végezte. Ezután 1836-ban aszódi →*káplán*, 1838-ban tiszaföldvári, 1844 októberében tótkomlói lelkész lett s 1855–58-ban főesperesi tisztelet viselt a →*békési egyházmegyében*. Ez utóbbi minőségében buzgón közreműködött a szarvasi gimnázium megszilárdítása s az ottani tanítóképezde alapítása körül. Élénk részt vett a →*pátens* elleni küzdelemben is. 1873-ban nyugalomba vonult lelkészi állásáról is. – Vagyonának tetemes részét egyházi célokra hagyta. Irodalmi téren is dolgozott. A P. E. I. L.-ban, a →*Sárospataki Füzetekben*, a Szeberényi-féle Népkönyvtárban s a Margócsy beszédgyűjteményeiben megjelent dolgozatain kívül a következő művei vannak: Márc. 15-én tartott prédikációja (szlovákul is). (Szarvas, 1849.) Búcsúbeszéde a makói anyásított fiókegyháztól. (Uo. 1854.) Magyarhoni ág. hitv. papi jog és sors. (Arad, 1865.) A ker. egyház valódi nagyságra emelésének tényezői. (Sárospatak, 1869.) Búcsúzó prédikáció Tótkomlóson (szlovákul). (Pest, 1872.) Kalászkok Tótkomlós múltjából és jelenéből. (Békéscsaba, 1881.) – továbbá a Haan János felett tartott

gyászbeszéde (1855.) s a Molitorisz Adolf emlékünnepe mondott imája (1856.).

Horvát-szlavón ev. egyházmegye, a →*bányai kerületben*, 1900-ban alakult a →*bács-szerémi egyházmegye* kétfelé oszlásával, eredetileg 8, de rövid idő múlva 11, majd 18 anyaegyházat számlálva, melyek egy Verőce vármegyei kivételével mindannyian Szerém vármegyében voltak. Az államfordulat óta 12 a német, 6 a szlovák kerületbe tartozik önálló →*egyházmegyékben*, melyek jelenleg „szerémi” nevet viselnek. Fennállása idején →*esperesei* voltak: Abaffy Miklós szurcsini, neudorf-vinkovcsi I. 1900–1917. Morgenthaler Ferenc újpazuai I. 1917–1919. Ez aztán folytatta hivatalát a német egyházmegyében.

Horvát-szlavónországi ref. egyházmegye, az →*alsóbaranya-bács-szlavóniai és →belsősomogyi egyházmegyéknek* a régi Horvát-szlavón-területén levő egyházaiból „alesperesség” névvel 1922-ben alakult s 1933-ig létezett 16 anyaegyházzal. Első vezetője Schneider Pál beskai I. volt, kit 1923-ban Stadler Géza magyar-rétfalui I. követett.

Hossmann János (Rozsonda, ? – ?, 1654.) ev. lelkész. 1622-ben meg 1623-ban Danzigban tanult. Hazajötté után 1626-ban Riomfalván, 1636-ban Rozsondán, 1646-ban Százhalmon lett lelkész. 1646-ban →*dékáni* tisztelet viselt a közhalmi káptalanban. – *Műve*: De electione filiorum Dei ad vitam aeternam. (Danzig, 1623.)

Höchsmann János (Szászmagyarós, 1841. szept. 24. – Nagyszeben, 1905. febr. 15.) ev. lelkész. A gimnáziumot 1861-ben végezte Segesvárt, midőn külföldre ment s ezévi dec. 2-án a jeni egyetemen teológiát kezdett hallgatni. 1865-ben gimn. tanár lett Segesvárt, majd lelkész volt 1869-től Dánoson, 1874-től Martontelkén, 1880-tól Martonfalván. Nyugalomba lépve, Nagyszebenbe költözött. – Történelmi művei közül egyházi érdekűek: Die historische Bedeutung des Jahres 1520. (Medgyes, 1883.) Zur Geschichte der Gegenreformation in Ungarn und Siebenbürgen (Archiv des Vereines... XXVI–XXVII. k.). Johannes →*Honter*... (Bécs, 1896.) Georg Binder. (Brassó, 1897.) Siebenbürgische im Zeitalter der Reformation (Archiv des Vereines... XXXV–XXXVI. k.).

Irodalom: Schuller Adolf György: Johannes H. (1905.)

Höher Mátyás (Selmecbánya, ? – Eperjes, 1684.) ev. lelkész. Selmecbányán tanult. Miután 1658. aug. 14-től a wittenbergi egyetemen tanult, visszajöve hazájába, először Úrvölgyön lett diakónus, 1665-re pedig Körmöcbányán német első →*káplán*. A papizmus elleni prédikálása miatt 1670-ben elűzette Wesselényi nádor, mire Eperjesre ment hasonló állásba. Itt 1672-ben tisztársaival együtt kellett ugyanazt elszenvednie. Ek-

kor Erdélybe vonult, idővel pedig Thököly vette maga mellé udvari és tábori papjának, míg azután 1682-ben visszatért Eperjesre régi hivatalába. – *Műve*: S. Danielis epitaphium (Német gyászbeszéd Guth Dániel felett). (Kassa, 1684.) – Respondeált a „De existentia et quidditate theologiae naturalis” (1660.) szülő vitában. Üdvözlő verset írt →*Seelmann Keresztélyhez* (1665.).

Hörk József (Likér, 1848. márc. 7. – Pozsony, 1910. febr. 16.) ev. tanár. A gimnáziumot Losoncon, Lőcsén Rimaszombaton és Eperjesen 1865-re végezte, s ez utóbbi helyen hallgatta a teológiát is. 1868-ban Bodrogszerdahelyen nevelő, 1869-ben Losoncon tanár, 1873 elején Felsőpokorágyon lelkész lett, 1876 őszén pedig Eperjesre választott →*teol. tanárnak*. Mielőtt elfoglalta volna ezt az állását, félévet a berlini egyetemen, negyedévet pedig hospitálgatással töltött. 1878-ban teol. tanári vizsgát tett. 1896-tól a pozsonyi teol. akadémián folytatta működését. – Tagja volt a →*budapesti első zsinatnak*. Kiseb dolgozatait számos egyházi lap közölte. Beszélyeken kívül a következő művei jelentek meg: A hű lelkipásztor jelleme. (Budapest, 1880.) (Németül 1905.) Katechetika. (Uo. 1880.) Liturgika. (Eperjes, 1882.) Goethe vallásos világnézete (Sp. Lapok, 1884.). A sáros-zempléni ev. esperesség története. (Kassa, 1885.) Emléklap az eperjesi templom... 100 éves örömnepére. (Uo. 1885.) Vallástanítási tanterv az elemi iskolák részére. (Uo. 1885.) Az ev. Tisza-kerület püspökei. (Uo. 1888.) Beszédek és értekezések. (Uo. 1889.) A hős Keczer András ev. vértanú családja. (Budapest, 1890.) A nagysárosi vár ura. (Uo. 1893.) Az eperjesi ev. ker. kollégium története. (Kassa, 1896–98.) A josephinismus hatása az állam és egyház közti viszonyra Magyarországon (Pozsonyi akadémia évkönyve, 1897.). Nő-ideálok. (Orosháza, 1897.) Petőfi költészetének vallásos világnézete. (Uo. 1898.) Luther liturgikája (Prot. Szle, 1900.) Magyar prot. egyházjog. (Pozsony, 1902.) A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz (P. E. I. L. 1903.). Berthold, a középkor legnagyobb szónoka (Prot. Szle, 1903.). Cura pastoralis. (Pozsony, 1903.) Ev. homiletika. (Uo. 1907.) Muzsaji →*Vitnyédy István* (Sz. 1907.). Átdolgozta a →*Zsilinszky* „Ker. hit- és erkölcsstan”-át (1891.). Más mezőkön is dolgozott.

Hrabec Rafael (Ricsó, 1597. szept. – ?, ?) ev. lelkész. 1609 szeptemberében Árvanagyfaluban, 1615-ig Privigyén, ettől fogva még 1623-ban is Szentilonán működött, ahol egyúttal udvari papságot is viselt a Révai családnál. – *Műve*: Oratio funebris in solennibus exequiis... Petri de Reva... (Kassa, 1623.)

Hrabovszky Péter (? , ? – ?, ?) ev. vallású jószágigazgatója volt Szunyogh Gáspárnak Bude-

tinben. – *Műve*: Manuale latino-hungarico-sclavonicum (Szlovák imagyűjtemény). (Bártfa, 1657.) (II. kiad. uo. 1668.).

Hrabowszky György (Homokbödöge, 1762. márc. 8. – ?, 1825. ápr. 12.) ev. lelkész. Iskoláit 1773-ig Téten, 1784-ig Sopronban végezte, s miután ettől fogva lelkészi hivatalt töltött be Uraiújfaluban, ezt elhagyva, 1786 nyarán külföldre távozott, hol júl. 24-től a wittenbergi, 1787 áprilisától a hallei egyetemnek volt hallgatója. Hazajővén, 1788 végén várpalotai, 1795 tavaszán kissomlyói, 1803-ban pedig lajoskomáromi lelkész lett. Az *→alsóveszprémi egyházmegye* 1791-ben a *→pesti zsinatok* póttagjává, 1803 októberében *→esperesévé* választotta. Erről a hivataláról 1812-ben lemondott. – Tevékeny írói munkásságot fejtett ki, melynek nyomtatásban megjelent termékei: Jobb egyházi embernek kevés tudománnyal bírni, de a kevéssel használni, mint sokat tudni, de a sok tudomány mellett mind az emberiség, mind a keresztyénység reguláit elhibázni (Név n. *→Rát Mátyás* ellen). (Pest, 1787.) Evangeliumos könyv, melyben a vasárnapok és a jeles ünnepekre rendelt evangéliumi szakaszok magyaríratnak (németből). (Bécs, 1789.) (II. kiad. 1793.) Jeles ünnepekre való kérdések (Seiler után). (Veszprém, 1789.) A haza szeretete (Prédikáció *→Szaicz Leó* cáfolására). (Uo. 1790.) Hálaadó prédikáció... II. Leopold megkoronáztatásának innepén. (Bécs, 1791.) A szentluciai új szállóknak eredetek (Ford.). (Veszprém, 1792.) Fock bécsi ev. superintendensnek az igaz hazafiságról mondott szent beszédei (Ford.). (Uo. 1793.) A palotai ev. árvaház felszentelésekor tartott istentiszteletnek rendi. (Uo. 1793.) A szegényekhez... való irgalmasságnak édes gyümölcseire emlékeztető prédikáció. (Uo. 1795.) Zakariás börtje... (Versben). (Szombathely, 1797.) A dunántúli ev. aug. conf. superintendencia prédikátorai. (Veszprém, 1806.) A gyilkosul megöletett XVI. Lajos francia királyról tartott gyászbeszéd... (Bécs, 1815.) Gyászverseket írt Simonyák Julianna, Szakonyi János, Berzsenyi Julianna és *→Perlaky Dávid* halálára. Kéziratban is maradtak művei, többnyire egyháztörténeti tartalommal, legnevezetesebb közülük: „Presbyterologia azaz: tul a dunai A. C. levő ev. superintendencia prédikátorai...”

Irodalom: *Életrajza* (Tudományos Gyűjtemény, 1826. VI-VII.).

Hrabski János (Radvány, ? – Modor, ?) ev. lelkész. Hazai tanulása után a külföldet is fölkereste és 1649. okt. 11-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Itt 1651. okt. 14-én magisterséget szerzett, de még 1654 őszén is ott időzött. Hazájába visszatérve, *→rektor* lett Modorban, hol nemsokára valószínűleg mérgezés következtében meghalt. *Műve*: Exercitatio... ara-

bismi... cum ebraeae, tum caeterarum LL. oriental, notitiam comparandam, utilitatem et necessitatem... declarans. (Wittenberg, 1654.) Respondens volt az első zsoltárról tartott vitán (1654.). Üdvözlő verset írt Matthaides Jánoshoz (1654.).

Hradski János (Botfalu, 1701. – ?Modor, 1769.) ev. lelkész. Tanult Trencsénben, Besztercebányán, Eperjesen, Zittauban, 1719-től Lipcsében, 1720 tavaszától Halléban. Innen 1724 nyarán visszatért hazájába, de a pietizmus ellenségei nem voltak hajlandók lelkészségre bocsátani, ameddig meg nem járja Wittenberget is. Ismét Halléba látogatott el először, de már nov. 28-án beiratkozott Wittenbergben. Kevés idő múltán Berlinben egy báró udvarában kapott alkalmazást, melyben hat évet töltött. Hazajővén, 1732 tavaszán Krajnában lett pap. Innen 1749-ben elkergette az ott prot. lelkészt nem tűrő hatalom, mely fogságba is vetette. 1752-től Podluzsánban, a következő évtől Modorban működött. – *Műve*: Disquisitio epistolica: utrum coelibatus medium obtinendae summae perfectionis evangelicae sit? (Zittau, 1733.)

Hrdlicska János (Modor, 1741. máj. 2. – ?Maglód, 1810.) ev. lelkész. Honi tanulmányai végeztével 1768 tavaszán a jenai egyetemre iratkozott be. Hazatérte után Modorban lelkészkedett, míg 1771-ben egy morvaországi egyházba ment. Innen bizonyos idő múlva visszajött és 1788-ban Maglódon volt lelkész. A *→pesti egyházmegye* *→esperessé* választotta később. – Szlovákul írta műveit, melyek a következők: Ker. imák. (Pozsony, 1788.) A maglódi Sion öröme (Prédikáció az 1791. XXVI. tc. ünnepelésére). (Uo. 1791.) Könyvecske a ker. család számára. (Uo. 1794.) Prédikáció az osztrák császári címnek Ferenc által felvételekor. (Hely n. 1804.) Énekeket is szerzett.

Hruskovics Sámuel (Korpona, 1694. ápr. 1. – Besztercebánya, 1748. szept. 1.) ev. püspök. Korponán kezdett tanulni. Még Jolsván, Selmecebányán, Besztercebányán és Rozsnyón járt iskolába, majd külföldre ment s 1717. márc. 16-án Wittenbergben lett egyetemi hallgató. 1719-ben visszatérve hazájába, egy évig nevelősködött, 1720-ban pedig Egyházmaróton foglalt el lelkészi állást. 1732-től Besztercebányán lelkészkedett, s mint odaváló papot, 1744. jan. 22-én püspöknek választotta a *→bányai egyházkerület*. 1746-ban végzett egyházlátogatása miatt 1747-ben megfosztották mindkét hivatalától s csak 1748 tavaszán helyezték vissza. – Kiadott egy szlovák kátét (1745.) s kiadta a *→Tranoscius* énekeskönyvét 88 énekkel bővítve, melyek közül ő fordított egy csomót németből. Respondeált a „De justificatione...” (1719.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt *→Hajnóczy Dániel*hez (1718.).

Huber Márk (? [Württemberg], ? – ?, ?) soproni lelkész, magisteri címmel került oda 1619-ben a harmadik papságra. Az ekkori fölszentelése alkalomával megvitatandó tételket előre összeállította és kinyomatta „Theses theologicae de justificatione hominis peccatoris coram conspectu Dei” (Sopronkeresztúr, 1619.) c. alatt. Már 1620-ban el-távozott Sopronból.

Humius István (Nagysink, ? – ?, ?) ev. lelkész-jelölt. 1680 után külföldre ment, hol Thornban gyarapította ismereteit. Innen legalább ötödfélévi időzés után 1688 őszén eltávozóban volt ugyan, de 1693-ban az odavaló „gymnasium”-ban „collega”-ként működött. – *Munkái*: Theses theologicae pro... mysterio SS. Trinitatis. (Thorn, 1684.) Vindiciae loci apostolici, qui habetur I. Epist. Joh. Cap. V. v. 7. cum assertione SS. Trinitatis mysterii ex eodem... (Szentiványi Márkos Dániel ellen). (Uo. 1685.) De philosophia in genere. (Uo. 1688.) – Üdvözlő verset írt Domkonius Jánoshoz (1685.).

Hunyad-dévai unit. egyházkör, egyik az unitáriusoknak mindjárt kezdetben ilyen alakult, de nemsokára elenyészett állítólagos egyházmegyéi közül.

Hunyadi Acesta Demeter (Bánffyhunyard, ? – Kolozsvár, 1592. júl. 8.) unit. püspök. Tanult Kolozsvárt 1566-ig, midőn →*rektornak* ment Nagyenyedre. Innen 1568 áprilisában külföldre indult, hol a padovai egyetemet kereste föl. Erről 1571-ben tért vissza hazájába, s itt előbb →*lektor*, 1574-ben →*rektor*, 1578-ban magyar →*prédikátor* lett Kolozsvárt. 1579 nyarán előbb püspöknek, azután kolozsvári plébánosnak választott. – Üdvözlő verset írt a Heltai által kiadott „História M. Hunyadi” (1565.) elébe, latin művet a gyermekkeresztelésről (1579.), számos prédikációt és egy vitairatot „Refutatio argumenti patris S. J. Emmanuelis Alvari” címmel, de mindezek az utóbbiak kéziratban maradtak. Ellenben Enyedi Györgynek felette tartott gyászbeszéde napvilágot látott.

Hunyadi Ferenc (? , ? – ?, ?) ref. esperes, 1723-ban Kendilónán volt lelkész s egyúttal a gr. Telekiek udvari papja. Ezután csakhamar, 1725. febr. 25-én →*esperesévé* választotta a →*dési egyházmegye*. 1740-ben még ezekben az állásokban működött, de 1743 áprilisában mással töltötték be a helyét. – Nem valószínű, hogy azonos volna Bánffyhunyadi Ferencel. – *Művei*: Az asszonyi szükséges öltözet (Gyászbeszéd Keczei Istvánné Korda Borbála felett). (Kolozsvár, 1728.) Jézus Krisztussal együtt (Gyászbeszéd gr. Teleki Pál felett). (Uo. 1732.)

Hunyadi Márton, rövidített neve →*Bánffyhunyadi Abacs Mártonnak*.

Hunyadi Pál (? , 1642. v. 1643. – Vízakna, 1685.) ref. lelkész. Tanult 1660-ig Nagyváradon,

azután valószínűleg Kolozsvárt, 1662-től Nagyenyeden, ahonnan 1665 áprilisában Marosvásárhelyre ment →*rektornak*. Két év múlva külföldre indult s 1667. júl. 23-án Groningenben, 1668. ápr. 14-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. Ez utóbbiról 1671-ben tért vissza s rövid időn belül második lelkész lett Nagyenyeden. A coccejanus elveik miatt Dézsi Márton és társai ellen indított perben ő is vádlottként szerepelt egy prédikációja folytán, s vissza kellett vonnia abban tett nyilatkozatait. Nemsokára Vízaknára választották lelkésznek. – *Teol. művei*: De ministris ecclesiae eorumque functionibus. (Leiden, 1669.) De pacto Dei Patris et Filii ejus aeterni (4 r.). (Uo. 1671.) Respondeált a „De natura et partitione theologiae” (1665.) Nagyenyeden tartott vitán.

Irodalom: Zoványi Jenő: A coccejanismus története (1890.), *Koncz* József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium története (1896.).

Hunyadi Szabó Ferenc id. (? , ? – Biharódszeg, 1758. máj. 6.) ref. lelkész, itthoni tanulása befejeztével külföldre is ellátogatott, hol 1730. dec. 16-án az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1746-ig Mezőtelegden lelkészkedett, amikor bihardódszegi papságra választották meg. – *Műve*: Gileádbeli balsamom (Lampe után ford.). (Debrecen, 1741.)

Hunyadi Szabó Ferenc ifj. (Mezőtelegd, 1743. júl. 23. – Sárospatak, 1795. júl. 7.) ref. püspök, az előbbinek fia. Biharódszegen és Debrecenben tanult, hol 1758-ban iratkozott be a →*togatusok* sorába. Valami ügye támadván, 1765-ben →*akadémikus rektor* lett Biharódszegen. Két év múlva külföldre ment s a svájci egyetemet, főként a baselit (1767. okt. 26-tól) látogatta. Innen 1768 őszére tért haza, midőn segédlelkész, 1770 legelején pedig lelkész lett Debrecenben. A →*írszántúli egyházkerület* 1786. jan. 17-én →*generalis notariussá*, 1791. jún. 29-én pedig püspökké választotta. Részt vett a →*budai zsinaton*, s előbb mint országgyűlési prédikátor is működött. Püspöki hivataloskodása szinte kizárólag a →*Sinai*-viszályal telt el. – *Művei*: Diaetai prédikációk. (Pest, 1791.) Keresztyén archivarius (2 k.). (Vác, 1794.) (Egészen különleges tartalma: amik a biblia tartalmából avagy a ker. hit elemeiből megtalálható pogány írónál.) József eladatása. (Pozsony, 1795.) Tizenhét prédikációk. (Diószeg, 1795.) Ötvenkét közönséges prédikációk (3 k., mindenikben 52–52.). (Vác, 1797–99.) Hetvenkét ünnepi prédikációk. (Uo. 1800.) Különös alkalmatosságokra való ötvennyolc prédikációk. (Uo. 1802.) Ötven halotti prédikációk (2 k.). (Uo. 1806.) A heidelbergi katechismusnak úrnapi szerint való magyarozatja. (Uo. 1808.) (Mindezeknek nagy részét Dobos István és Molnár Ferenc bocsátotta közre.) – Üdvözlő verset írt a Veszprémi „Succincta... biographia”-ja mellé, melyben közölve

van a tiszántúli püspökökről szóló dolgozata. Kéziratban szintén sok munkája maradt.

Hunyadi ev. egyházmegye, az erdélyi magyar ev. egyházkerületben. 1559-ből ismert →*esperesének*, Károlyi Boldi Sebestyén szászvárosi lelkésznek aligha várta meg a halálát a helvét irányhoz való áttérésével.

Hunyadi ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben* (régebben →*dévai*, →*vajdahunyadi*, majd →*vajdahunad-zarándi* névvel), kezdetől fogva létezett, s 1600 után 37, a XVIII. század közepén 27, végén 29. 1840-ben 25, 1885-ben a korábban ev. felsőbbség alatt állott Tordos bekebelezése után 21, majd Szászvárosnak püspöki vizsgálat alól egyházmegyei kötelékbe való vétele is hozzájárulva a szaporodáshoz, az első világháború előtt 29 anyaegyháza volt, majd 32 lett, mindannyi Hunyad vármegye területén, de három anyaegyháza a vármegye legészakibb részén régebben Záránd vármegyéhez tartozott. Egyházainak hézagos történetét az 1863-i egyházkerületi Névkönyv közölte. – →*Esperesei* közül a következők ismeretesek: Császár István vajdahunyadi l. 1620. k., →*Décsi István dévai* l. (1622. máj.). →*Uzoni Jankó Boldizsár dévai* l. (1634 eleje) 1648-ig, Solti János dévai l. 1648–1658, →*Szentgyörgyi Dávid dévai* l. 1663–1667, Komáromi András dévai l. 1671-ig, Szentgyörgyi Dávid dévai l. 1671-től, Szentgyörgyi K. Mihály dévai l. 1681-ig, Körtvélyesi György vajdahunyadi, dévai l. (1685. márc.), Békési István, Jenei P. Sámuel vajdahunyadi, dévai l. (1702.) (1707. ápr.), Váraljai István vajdahunyadi l. (1712.), →*Solymosi Nagy Mihály dévai* l. 1713–1715, Keresztúri Péter vajdahunyadi l. 1715–1731, Décsi János alpestesi l. 1731-től →*Sövényfalvi Zsigmond dévai* l. 1738-ig, Zilahi Pál lozsádi l. 1738–1755, Lisznyai Ince Ferenc dévai l. 1755–1771, Herepei István alpestesi l. 1771–1780, Lisznyai Ince István dévai l. 1780–1789, Csegöldi András rákosdi l. 1789–1806, Soldos Márton kémendi l. (1806-ig helyettes) 1806–1807, Kolozsvári Zsigmond alpestesi l. 1807–1815, Baló József algyógyi l. 1817-ig, Németi Ferenc marosillyei, nagyrapolti l. 1825-ig, Salamon István dévai l. 1825–1843, Király Imre nagyrapolti l. 1843–1855, Jakab Benjámín hátszegi l. 1855–1870 (helyettes – Baló Benjámín dévai l. 1866–1869), →*Dáné István szászvárosi* l. (1859-től helyettes) 1870–1875, Bartha Lajos dévai, tordosi l. 1875–1906, Jánó Albert hátszegi l. 1906–1915, Kovács Lajos marosillyei, brádi, petrozsényi l. 1915–1928, Baczó Lajos petrillai l. 1928–19.., László Zoltán...

Hurban József Miloszláv (Becko, 1817. márc. 19. – Hluboka, 1888. febr. 21.) ev. lelkész. 1830-tól Pozsonyban tanult, hol a teológiát is végezte. Hlubokán lett lelkész, s faluját központjává tette a pánszláv izgatásoknak. Az uniói törek-

vések ellen kifejtett irodalmi működésében annyira nem ismert határt, hogy 1846-ban fel kellett függeszteni állásából, de aztán mégis meghagyták benne. A szabadságharc alatt több lázadó csoportot szervezett s tört velük a magyarságra, majd a →*pátens* érdekében követett el mindent, részint elvtől vezetve, részint mert annak híveinél talált érvényesülésre, előbb a nyitrai pátenses egyházmegye esperesének. 1866 októberében pedig a →*pozsonyi pátenses egyházkerület* püspökének választatván meg. Megszűnván 1867 májusában ez az egész egyházkerület, csupán papi hivatala maradt meg, melyben haláláig működött. – A lipcsei egyetem 1862-ben a teológia díszdoktorává tette. – Egyházi irányú művei, melyek eredetileg mind szlovák nyelvűek: Iskolaszenteléskor tartott beszéd. (Pest, 1841.) Hang a mérsékletességi egyletről és a vasárnapi iskolákról. (Besztercebánya, 1846.) Unió, vagyis a lutheránusok és kálvinisták egyesülése Magyarországon. (Buda, 1846.) Luther Márton emlékének meggyalázása Simkó Vilmos Manó által. (Pozsony, 1846.) Válasz gr. →*Zay Károlynak* az unióról írt művére. (Szakolca, 1847.) Lichard Dániel mint Kollár halálának bosszulója. (Uo. 1852.) A ker. vallás tudománya. (Uo. 1855.) (II. jav. kiad. 1879.) Egyházi világosság a jelen idő sötétében. (Pest, 1860.) Az ev. egyház legbelsőbb lényege és küzdelmei e világon. (Szakolca, 1861.) Énekek mostanra. (Bécs, 1861.) Gottschalk. (Prága. 1861.) Az egyházi pártok és az egyház. (Pest, 1861.) (Németül is megjelent.) Kritikai vázlat Philadelphynek „A németlipcsei ev. egyház története” c. művéről. (Bécs, 1863.) Hét bizonyosság a németlipcsei egyház mellett. (Uo. 1864.) Luther kis kátéja (Szimonidesz János után). (Szakolca, 1868.) Prédikáció a kosztolnai harangszentelésén. (Uo. 1868.) Értekezleti előadás a „Formula Concordiae”-ról. (Uo. 1873.) A rendes házasság fejlődéséről... (Uo. 1873.) Pauliny Tóth Vilmos és kora (Turócszentmárton, 1877.) Előadás az „egyetértés társulatáról” és jelentőségéről. (Szakolca, 1881.) Az Úr szava örökké megmarad (Prédikáció a krajnai templom százéves jubileumán, 1884.). (Rózsahegy, 1890.) Szlovákra fordította a változatlan ágostai hitvallást (→*Leska Jánossal* 1862.). A felette Leska Jánostól tartott beszéd szintén ki van adva.

Irodalom: *Skultety* József: H. emlékezete (szlovákul, 1888.), *Oszuszi* Sámuel: H. bölcsészete (1928. szlovákul.).

Huszár Dávid (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, 1573 elejétől →*rektor* volt Nagyszombatban, 1575-től második s még ez év utójától →*elsőpap* Pápán, mint atyja utóda. Ugyanattól örökölt nyomdáján 1577-ben közrebocsátotta a →*hercegszölösi kánonokat* s magyar fordításban kiadta a Heidelbergi Kátét ily c. alatt: „A keresztyéni hitről való

tudománynak rövid kérdésekben foglaltatott som-mája...” Ennek függeléke: Egynehány keresztyéni imádságok. – Üdvözlő verset írt Siklósi Miklóshoz (1577.) és az említett kánonoskönyv mellett latin levelet közölt →*Skaricza Mátéhoz*.

Huszár Gál (? – Pápa, 1575. okt. 23.) magyar reformátor, az előbbinek atyja, előbb kat. pap volt, kinek ismert életeseményei azzal kezdődnek, hogy az *Oláh Miklós* üldözése elől 1554 eleje táján Magyaróvárra vonult, hol ettől fogva lelkészi tisztet viselt, mégpedig a szomszéd községekben is végezve ebbeli teendőket. Itt 1555 pünkösdjén vitát állott ki a győri és pozsonyi káptalan némely tagjaival. Előbb iskolát, majd miután 1557 őszén Bécsben járt, 1558-ban nyomdát is állított. Sok zaklattatása után 1560 márciusában a több biztosságot ígérő Kassán lett magyar prédikátor. Ám a róm. kat. pap-ság itt is csakhamar üldözőbe vette s Verancsics már 1560 október közepén elfogatta az általa ez iránt kieszközölt királyi parancs alapján. Kassa népe mindent megpróbált a kiszabadítására, azonban sikertelenül, míg végre dec. 27-én véletlen-adta alkalommal, de az őrizők ellenére szabaddá tették hívei s elősegítették Debrecenbe menekülését. Ide szállíttatta nyomdáját is, és lelkészi hivatalt itt nem viselve, könyvkiadással foglalkozott. Mintegy öt-negyed év múlva nyomdájával együtt eltávozván, 1562 őszén Komáromban működött, de az ellene kiadott elfogatási parancs elől innen is menekülnie kellett már 1563 kezdetén. Útjában is mindenütt hirdette az Igét, Nagyszombatra jutott, s mint idevaló lelkész buzgón reformált nemcsak helyben, hanem a környéken is, mígnem 1565 elején elűzte egy királyi parancs. 1568 tájától mint a Forgách család udvari papja Komjáton volt, hol ismét nekilátott a nyomdászatnak. Végre 1574 végén Pápan lett második lelkész, de mint már →*elsőpap* halt meg. – Írói működésének fennmaradt emlékei Bullingerhez 1557. okt. 26-án írott általános érdekű levelén (Lampe-Ember: *Historia ecclesiae ref. in Hungaria* 112–6. l.), az →*Arany Tamás* ellen →*Meliustól* szerzett mű elé bocsátott ajánlásán (1562.), a *Melius* énekeskönyvéhez írt előszaván (1562.), a budai csonkatoronyba zárt ker. foglyok számára készített imája (A →*Huszár Dávid*-kiadta imák között) s néhány kisebb levelén kívül: Az Úr Jézus Krisztusnak szent vacsorájáról, kinszenvedéséről és dicsőséges feltámadásáról való prédikációk. (Magyaróvár, 1558.) A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretnek és imádságok. (Komját, 1574.) (Ebben 46 zsoltár átdolgozása van.) Gyermekeknek való kátét is szerzett. Nagy szolgálatot tett az irodalomnak →*Sztárai* és *Melius* egy pár művének s a Bullinger fontos levelének kinyomtatásával is. – Emlékét szobor örökíti meg Debrecenben.

Irodalom: Révész Imre: H. G. magyar reformátor és az ő egyházi beszédei (P. E. I. L., 1862.). *Szabó Károly: H. G. életéről és nyomdájáról* (Sz. 1867.). *Garádi: Figyelmeztetés H. G.-ra* (Révész Figyelmezője, 1873.). *Fraknoi Vilmos: H. G. Kassán, Óvárt, és Komáromban* (Sz. 1876.). *Thury Etele: Adatok H. G. életéhez* (Czelder Figyelője, 1887.). *Uő.: H. G. élete* (P. E. I. L., 1887.). *Uő.: Emlékezés H. G.-ról* (Dt. Prot. Közlöny, 1887.). *Uő.: H. G.* (1894.). *Komáromy András: Hol és mikor halt meg H. G.?* (MKSz, 1888.). *Ráth György: Két kassai plébános a 16. században* (1895.). *Uő.: Bullinger Henrik és a magyar reformáció* (1896.). *D. Nagy Sándor: H. G. élete és művei* (1900.). *Gyalui Farkas: H. G. ismeretlen nyomtatványa* (MKSz, 1902.). *Kálmán F.: H. G. énekeskönyve* (Db. Prot. Lap, 1885.).

Husztí András (Huszt, 1700. körül – Kolozsvár, 1755.) róm. katolikussá lett ref. tanár. 1714-től 1721-ig Nagyenyeden, azután Kolozsvárt tanult, hol 1725–26-ban →*seniorságot* viselt. Külföldre menvén, 1727. ápr. 2-án az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be, melyen négy évnél tovább időzött. Hazatérte után 1733-ban ideiglenes, 1737-ben rendes jogtanár lett a kolozsvári ref. kollégiumban. Minthogy 1742-ben a „*Jurisprudentia hungarico-transsylvanica*” c. művéhez „*Oratio*” címmel csatolt előszavában támadást intézett némely dogma, főleg a praedestinatio ellen, tanainak visszavonására, esetleg hivatalvesztésre ítélte a közzsinat. Miután pedig egy kéziratban maradt, de ismeretessé vált dolgozatában (*Confrontatio judicialis summaria systematis theologici fundamentalis...*) egyidejűleg sértegetések kapcsán foglalkozott a praedestinatio tanával s a tételeit megtagadó nyilatkozatot aláírta ugyan, de olyan záradékkal, hogy a →*főconsistorium* megfosztotta miatta állásától: a zsinat arra érezte magát indítatva, hogy ki is közsítse. 1749 folyamán aztán róm. katolikusnak tért át, mire a gyulafehérvári káptalan levéltárában kapott hivatalt. Nemsokára innen is eltávozott s a zül-lés útjára tévedt. Egyes előkelő családok levéltárait rendezgette még egy ideig. – *Művei* közül „*Politiká*”-ja és „*Vajvodae Transsylvaniae*” c. történelmi dolgozata, valamint a gr. Wass-család története kéziratban maradt, ellenben a „*Jurisprudentiá*”-n kívül megjelent még: *De origine, incremento, fatis et statu hodierno gymnasiorum Transsylvaniensium*. (Oderafrankfurt, 1731.) Egy latin munkáját magyarra fordítva „*Ó és új Dácia*” c. alatt (Bécs, 1791.) bocsátotta közre Dienes Sámuel. Respondeált a „*De Christo primogenito*” (1727.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt Madi Jánoshoz (1728.) és gyászverset a gr. Teleki Pál halálára (1731.).

Irodalom: Szabó Károly: H. A. elítéltetése 1742-ben (Erdélyi Prot. Közlöny, 1878.), Török István: H. A. a protestánsok első jogtanára (Erdélyi Múzeum, 1886.), *Uő.*: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (II. k. 1905.), Kolozsvári Bálint: H. A... és „Jurisprudentia hungarico-transsylvanica” c. munkája (1914.), Bíró Vencel: H. A. diákévei Frankfurtban (Erdélyi Múzeum, 1916–17.).

Husztí György (Huszt, 1710. – ?Kolozsvár, 1767 nyara) ref. tanár. Kolozsvárt tanult, hol 1724. máj. 15-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. Miután 1733 nyarától 1734 tavaszáig →*seniors*ágot viselt, 1734-ben külföldre ment és előbb a franekeri, 1735. júl. 2-án a leideni egyetemre iratkozott be. Innen 1738-ban visszatérve, 1741-ben tanár lett Kolozsvárt. 1767 májusában nyugalomba lépett s még azon a nyáron meghalt. – *Művei:* De linguae hebraeae synonymis ex origine illustrandis. (Leiden, 1738.) Sacerdos mysticus... (Gyászbeszéd →*Baczoni Ince Máté* felett). (Kolozsvár, 1742.) Halotti oratio... gr. →*Teleki Mihály*... felett. (Uo. 1749.) Acus magnetica... (Magyar gyászbeszéd →*Deáki Filep József* felett, 1748.). (Uo. 1752.) Koporsóban égő szövétneke... (Gyászbeszéd br. Kemény Simonné br. Wesselényi Polixena felett). (Uo. 1765.) Respondens volt a „Disputatio ad origines hebraeas” (1737.) tárgyalásán. Üdvözlő ver-

set írt →*Borosnyai Nagy Zsigmondhoz* (görögül, 1735.), gyászverset id. →*Verestói Györgyről* (1765.).

Irodalom: Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (1905.).

Husztí Szabó István (Huszt, 1671. – ?, ?) ref. vallású orvos. Kolozsvárt tanult, honnan 1692-ben külföldre ment, először Oderafrankfurtban, ez évi augusztustól Franekerben, 1693-ban Leidenben, még ez évben Londonban és Oxfordban, 1694-ben Lipcsében, 1695-ben Halléban készült az orvosi pályára. Ez utóbbinak egyetemén 1695. aug. 25-én orvosdoktorrá avatták, mire visszajött hazájába, és előbb II. Apafi Mihályné Bethlen Katának volt udvari orvosa, majd 1696-ban Debrecenbe költözött, hol 1699-ben városi főorvos, 1700 májusában pedig egyszersmind a bölcsészet tanára lett. Máramaros megye orvosi állását foglalván el, 1704-ben megvált tanári hivatalától. Halálának ideje ismeretlen. – Egyházi vonatkozású művei:... *Existentia Dei ex existentia nostri... deducitur* (2 r.). (Leiden, 1693.) Keresztyéni jóságos cselekedetekkel teljes paradicsomkertecske (Arnd után ford.). (Kolozsvár, 1698.) (Újra kiadta →*Bél Mátyás* 1724.) *Oratio inauguralis exhibens speciem... veri ac legitimi medici philosophi... (Debrecen, 1700.) Pauculae et generalissimae positiones philosophicae.* (Uo. 1700.) Az égre kézen fogva vezető kalauz (Bona János után németből). (Uo, 1705.)

I

Igazság és Élet, lelkipásztori és nevelői folyóirat, melyet 1935-től →*Vasady Béla* szerkesztett Debrecenben.

Igazgatótanács, az →*erdélyi ref. egyházkerület* közigazgatási hatósága, mely működéséről a kerületi közgyűlésnek tartozott számadással és felelősséggel. Volt továbbá igazgatótanácsa a legtöbb prot. tanintézetnek is, mely felül volt az elemi iskolák színvonalán.

Igehirdető, prédikációs folyóirat, mely a Révész János és →*Soltész Elemér* szerkesztésében 1906-tól 1919-ig hónaponként jelent meg Nagybányán.

Igel Bálint (Brassó, 1683. febr. 1. – ?, 1751. febr. 3.) ev. lelkész. Brassóban tanult, míg 1706-ban külföldre ment s ezévi okt. 25-én a jenai egyetem hallgatói közé lépett. 1710-ben tért vissza hazájába, hol előbb ismeretlen állásban töltött néhány évet, majd 1719-ben Brassóban lett →*prédikátor*, 1735-ben pedig →*elsőpap*. 1746 tavaszától egy évig barcasági →*dékán* volt. 1748-ban nyugalomba lépett. – *Művei*: Erste und letzte... Ehrensäule des... Lukas Seuler... Kindern... (Brassó, 1723.) Der nach dem Exempel Jesu Christi Gott aufgeopferte Wille... (Gyászbeszéd Seuler Lukács felett). (Uo. 1733.) Respondeált a „De conferendae salutis modo” (1704.) tartott vitán.

Ignati György (Svábóc, 1690 k. Cekeháza, 1752.) ev. lelkész. Tanult Sztrázán, Késmárkon, Rozsnyón, Lőcsén és Eperjesen. Külföldre menvén, a tübingeni egyetemen képezte magát tovább, s itt 1717-ben magisteri fokot is szerzett. Hazatérve, egy ideig nevelősködött, majd 1721 tavaszán →*conrector*, 1726-ban →*rektor* lett Eperjesen. 1730-tól Hétháron, 1737-től ismeretlen helyen, 1740-től Girálton, 1747-től Cekeházán lelkészkedett, – *Műve*: De fidelibus confessoribus (Rom. X. 10.). (Tübingen, 1717.)

Illésy János (Kisújszállás, 1861. febr. 12. – Bp. 1905. **március* 7.) ref. vallású levéltári tisztviselő. Kisújszálláson kezdte iskoláit. Még Budapesten, majd Iglón tanult 1880-ig, amikor bölcsészethallgató lett a budapesti egyetemen, melyen 1886-ban bölcsészettudományi doktorságot szerzett. Helyettes tanárként is működött, míg 1887-ben az or-

szágos levéltárba neveztetett ki. Mint allevéltárnok halt meg. – Egyházi érdekű közleményei nagy számmal vannak, jelentékenyebbek közülük: →*Komáromi Csipkés György* bibliája (MKSz, 1889.). Nova Transylvanica Talio (Uo. 1891.).

Illyefalvi István (? , ? – ? , ?) valamelyik prot. egyháznak volt a lelkésze vagy tanítója Radnóton, mikor 1590-ben magyar versekben megírta Buchanan után „Jephta, sive tragoedia Jephtae” (Kolozsvár, 1590.) címmel több kiadást ért hosszú bibliai történetét. Latinul is írt egy gyászverset Ombozi Kemény László halálára (Carmen funebre...), melyet 1593. máj. 23-án elmondott a temetésen és még abban az évben sajtó alá is adott ugyanott.

Illyefalvi István (? , ? – ? , ?) róm. kat. kanonok, 1668-ban és 1669-ben a kassai róm. kat. akadémiának volt hallgatója, s már 1675-ben a plébánosságot viselte Kassán, egyszersmind egri kanonok is lévén. 1683 elején is élt még. – Másféle munkáján kívül polemikus műveket írt. Thesiseit a zsinatokról, melyekről 1668-ban értekezést tartott, →*Czeplédi István* „Redivivus Jáfetke...” (1669.) c. könyvének 176–213. lapjain cáfolgatta. Viszont az általa írott „A három idvösséges kérdés igazsága ellen költ bányász-csákánynak tompítása...”, kiből mind a görögös botok, mind a cigány pallérozások, mind az Igazságra Vezérlő Kalauz ellen való rothadt istápok, mind az gyermeki Jáfetkék könnyen megcáfoltathatnak” (1669.) c. munka →*Vásárhelyi Matkó István*, →*Póssaházi János*, →*Szathmárnémethi Mihály* és →*Czeplédi István* ellen szól.

Illyés Bálint (Fehérgyarmat, 1835. okt. 2. – *?*Kistarcsa*, 1910. nov. 29.) ref. lelkész. Fehérgyarmaton kezdett tanulni. Azután Sárospatakon folytatta iskoláit, félbeszakítva a szabadságharc által, melyben gyermek létére honvéd volt. A teol. tanfolyam befejeztével 1857-től három évig Marosvásárhelyen helyettes tanárként működött, majd keves idei nevelősködés után még 1860-ban segédlelkész lett Szatmáron. 1861-ben Tiszabecsen, 1869-ben Kisújszálláson foglalt el lelkészi állást. A →*tiszántúli egyházkerületnek* 1873-tól 1882-ig aljegyzője, 1883-tól 1895-ig ta-

nácsbírája volt. 1886 márciusában lemondott a lelkeségről s 1887-től országgyűlési képviselőiséget viselt több cikluson át. Rendes tagja volt a →*debreceni zsinatnak*. – A költészet mezején szorgalmas munkásságot fejtett ki, de az egyházi irodalom terén is dolgozott. Idevágó művei: Új temető ünnepélyes felavatásakor tartott egyházi beszéd és ének. (Debrecen, 1871.) Temetési és emlék-beszéd. (Uo. 1873.) Felebaráti szeretet a Krisztus szellemében (Prédikáció), (Karcag, 1877.) Egyházi beszédek. (Debrecen, 1878.) Gyászkoszorú. (Uo. 1878.) A hamis és igaz próféta (Pédikáció). (Karcag, 1882.) Keresztelési beszéd a nyíregyházai templomszentelésen 1883. (Nyíregyháza, 1887.) („Nyíregyháza... történeté”-ben közölve). Emlékfüzér Kossuth Lajos sírjára. 1895.

Illyésházy Gáspár (? , 1593. – ?, 1648.) ev. vallású főúr. Tanulmányai befejezésére 1609-ben a lipcsei egyetemre ment. Nagybátyjának, I. Istvánnak örököse levén, több vármegyében viselt főispáni tisztelet. Tevékeny részt vett a →*Bethlen Gábor* hadjárataiban. Ennek dacára, és noha állhatatosan ragaszkodott hitéhez, később grófi címet kapott a királytól. Birtokain helyet adott a Morvaországból kiüldözött anabaptisták egyes csoportjainak. – *Művei*: Kézben viselő könyv a jó és boldog kimúlásnak mesterségéről (Beust Joachim latin művéből ford.). (Debrecen, 1639.) Viridarium varii generis flosculorum... (Trencsén, 1643.) Történelmi érdekű följegyzései is vannak. Bethlen Gábornak hozzá intézett levelei megjelentek (1915.). – Apósa volt →*Bethlen Péternek*.

Illyésházy György (? , ? – ?, ?) gr. ev. vallású főúr, az előbbinek fia, Trencsénben tanult, azután több vármegye főispánja és főasztalnokmester volt. Áttérve katolikusnak, galádul üldözte a protestánsokat, míg el nem pártolt a királytól. Azután Thököly-pártisága miatt fogva volt egy ideig, de 1684-ben végleg a Lipót pártjára állott. – *Műve*: Oratio... continens quadrigam columnarum ethicarum... (Trencsén, 1642.) Respondeált a „De justitia originali” (1640.) tartott vitán.

Illyésházy István (? , 1541. – Bécs, 1609. máj. 5.) a második prot. nádor. Tanulmányait Pozsonyban végezte, s 1573-ban ugyanott alispán, 1577-ben kir. kamarai tanácsos, 1582-ben Liptó vármegye örökös főispánja, 1584-ben kir. tanácsos, majd kir. udvarmester lett. Miután 1593-ban grófi címet kapott, 1600-ban Trencsén vármegyének is megnyerte örökös főispánságát. 1603-ban hűtlenség vádjával terhelve Lengyelországba menekült, onnan hazatérve pedig →*Bocskayhoz* csatlakozott, ki kincstárnokká és főkapitánnyá tette. A →*bécsi békekötés* létrehozatala jórészt az ő érdeme volt s ezt méltányolta az

1608-i országgyűlés, midőn nádorrá választotta. A prot. iskolázásnak és irodalomnak pártfogója volt. Külföldre menő ifjak részére is tett alapítványt. – Naplójegyzeteit kiadta Kazinczy Gábor (1863.). Emlékére még halála évében bocsátott közre egy „Oratio”-t Berger Illyés.

Irodalom: *Károlyi* Árpád: I. I. gr. hűtlenségi pöre (1883.).

Ilosvai Benedek (? , ? – ?Gyulafehérvár, 1585 tavasza után, vagy 1586.) ref. esperes, már mint magister iratkozott be 1558. júl. 7-én a wittenbergi egyetemre, honnan hazájába visszajöve, 1565-ben Tállyán lett plébános. Ekkor még a lutherizmusnak volt híve s az →*öt szabad kir. városi egyházmegyében* szenteltette föl magát, de pár évvel később Varannóra menve szintén →*elsőpappnak*, ott már a helvét irány szellemében működött. Valószínűleg 1573-ban Erdélybe hívták, ahol 1574 szeptemberében Gyulafehérvárt alkalmazták az elsőpapságra. Itt aztán →*esperesi* tisztelet is viselt. – *Műve*: Epithalamion conjugii... Francisci Nádasdi... et... Helizabeth... Georgii de Bathor filiae... (Krakkó, 1571.)

Ilosvai Selymes Péter (? , ? – ?, ?) prot. vallású költő, 1548-ban Nagyidán, 1564 augusztusában Szatmáron, 1568-ban Abaújszántón, 1570 nyarán Kusalyban tartózkodott, alighanem mindenütt állás nélkül. Azonkívül, hogy Nagy Sándor királynak és Toldi Miklósnak versekbe foglalta a történetét, egyházi vonatkozású verseket is írt, úm. Az nagy szent Pál apostolnak élete, Ptolomaeus királynak históriája, Sokféle neveknek magyarázata, melyek közül az első számos kiadást ért és a második is többet. Írt 1570 táján egy polemikus verset is az antitrinitariások ellen, mely azonban nem maradt reánk.

– Megkülönböztetendő tőle az az I. P., aki Wittenbergben 1560. máj. 28-án kezdett tanulása után →*rektor* volt előbb Debrecenben, 1562 nyarán pedig már csengeri rektor korában öngyilkos lett.

Imre Lajos (Hódmezővásárhely, 1888. nov. 4. – **Kolozsvár*, 1974. márc. 8.) ref. tanár. Hódmezővásárhelyen tanult 1906-ban tett érettségi vizsgálatáig. A teológiát 1910-ben végezte Kolozsvárt, ahonnan külföldre menvén, egy évet az aberdeeni és heidelbergi egyetemeken töltött. Hazajöve, 1911 őszén Kolozsvárt hitoktató, 1913-ban Marosvásárhelyen →*káplán*, 1914-ben Kolozskarán lelkész, 1921-ben Kolozsvárt →*teol. tanár* lett, egy évig helyettesi, azután rendes minőségben. Bölcsészettudományi doktorságot és teol. magántanári képesítést 1913-ban szerzett Kolozsvárt. Rendes tagja lett az 1939-ben megnyílt →*budapesti ötödik zsinatnak*. 1949-ben nyugalmaztatott. – Egyik szerkesztője volt →*„Az Úr” c.* folyóiratnak, de más egyházi közlönyökbe is dolgozott. – *Nagyobb művei*: A skót vallásos nevelés

története a reformáció óta (Theol. Szaklap, 1911.). A gyermek vallása. (Hódmezővásárhely, 1912.) Esti órák (Peabody után angolból). (Kolozsvár, 1912.) Tanulmányok a skót vallásos nevelés történetéből (Theol. Szaklap, 1912–13.). A falu kultúrája. (Kolozsvár, 1914.) A vallásánítás problémája (Prot. Szle, 1914.). A kálvinista lelkipásztor személyisége és helyzete (A „Jézus Krisztus jó vitéze” c. kiadványban). (Kolozsvár, 1916.) Vezérfonal az ifjúság gondozására. (Budapest, 1921.) A magyar kálvinista lelkipásztor eszménye. (Kolozsvár, 1922.) A falu művelődése. (Uo. 1922.) Hogyan tanítsunk vallást. (Kolozsvár, 1923.) A praedestinatio tana az igehirdetésben és nevelésben. (Debrecen, 1924.) Maradj velem (Imakönyv → *Makkai Sándorral* és → *Tavaszy Sándorral*). (Kolozsvár, 1924.) Valláskönyv (I-II. el. osztály részére, Maksay Alberttel). (Uo. 192.) Az igazi élet útján. (Uo. 1927.) A modern nevelési rendszerek kritikája. (Uo. 1928.) Isten és az emberi lélek. (Uo. 1929.) A sáfárkodó egyház. (Uo. 1930.) Az ifjúság válsága. (Nagybánya, 1930.) A kijelentés és a paedagogia. (Kolozsvár, 1931.) Valláskönyv (III-IV. el. osztály részére, Maksayval és → *Nagy Gézával*). A protestantizmus és a proletariatus. (Uo. 1932.) A vasárnapi iskolai munka alapelvei. (Uo. 1933.) A falunevelés irányelvei. (Uo. 1933.) Az ige és a fegyelem. (Uo. 1934.) A praedestinatio tana a missziói munkában (Kecskeméthy-émlékkönyv, 1934.). Aranylánc (Konfirmáltak számára). (Kolozsvár, 1936.) (III. kiad. 1940.) Hivatás és élet (Tanulmányok, prédikációk, előadások). (Uo. 1937.) Liliom a tövisek között. (Torda, év n.) Egyházi törvényhozásunk új követelményei. (Kolozsvár, 1940.) Az ekleziasztika mint gyakorlati teológiai disciplina. (Budapest, 1941.) Ekleziasztika. (Uo. 1941.) Milyen legyen a ref. népiskolai vallásánítás tanterve és módszere. (Kolozsvár, 1942.) A népművelés mint pedagógiai feladat. (Uo. 1942.) Katechetika. (Budapest, 1942.) Öt prédikációja van az „Istennek nagyságos dolgai” (1930.) c. gyűjteményben. – Veje → *Sámuel Aladár*nak.

Nem tévesztendő össze hasonló nevű atyjával (1858–1923.), ki → *Heltai Gáspárral* és → *Hatvani Istvánnal* foglalkozott s gimn. tanár volt Hódmezővásárhelyen.

Imre Sándor id. (Hegyközpályi, 1820. aug. 6. – Hódmezővásárhely, 1900. dec. 21.) ref. vallású egyetemi tanár, az előbbinek nagyatyja. Tanult Nagyváradon (1831-től) és Debrecenben (1834-től). A teológia végeztével 1840-ben → *akadémikus rektor*nak ment Biharkeresztesre, 1843-ban pedig gimn. tanárnak Hódmezővásárhelyre, hol miután 1847-től → *káplán* volt közben Gyomán, 1849-ben gimn. igazgató lett. Innen 1860-ban Debrecenbe hívták a kollégium tanárá-

ul, 1872-ben pedig Kolozsvárra neveztetett ki egyetemi tanárnak a magyar nyelvészet és irodalom tanszékére. 1886 tavaszán nyugalomba vonult s Hódmezővásárhelyre költözött. – A Magyar Tud. Akadémiának 1858-ban levelező, 1879-ben rendes tagja lett s a Kisfaludy-társaságnak is tagja volt 1878-tól. A kolozsvári egyetem 1873-ban bölcsészeti díszdoktorrá tette. Egyházi érdekűek egyéb kisebb-nagyobb dolgozatain kívül a következő művei: A legújabb theol. mozgalmak Németországban (Sp. Füz. 1858.). A vallás a munkás életben (Egyházi beszéd Caird után ford.). (Pest, 1859.) Prot. főiskoláink és a tanszabadság. (Debrecen, 1868.) → *Geleji Katona István*, főleg mint nyelvész. (Pest, 1869.) Jászberényi Pál (Abafi Figyelője, 1876.). → *Beregszászi Nagy Pál* élete és munkái. (Budapest, 1880.) A magyar nép művelődése. (Hódmezővásárhely, 1887.) A protestantizmus és a művészetek. (Lugos, 1889.) Emlékbeszéd → *Ballagi Mórról*. (Budapest, 1893.)

Irodalom: *Gulyás* István: I. S. (Db. Prot. Lap, 1901.), *Imre* Lajos: Adalékok I. S. életrajzához (Kisfaludy-társaság évlapjai. XXXV. 1902.).

Imre Sándor ifj. (Hódmezővásárhely, 1877. okt. 13. – *Bp. 1945. márc. 11.) ref. vallású egyetemi tanár, az előbbinek unokája, ifj. I. Lajosnak unokatestvére. Hódmezővásárhelyen 1895-ben végezte a gimnáziumot. Ekkor a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának lett hallgatója, melyen 1899-ben doktorságot szerzett. Miután a következő tanévet a heidelbergi és lipcsei egyetemeken töltötte, 1900-ban helyettes, 1901-ben rendes tanára lett a kolozsvári ref. gimnáziumnak. 1905-ben Kolozsvárt, 1912-ben Budapesten magántanárrá habilitáltatott. 1908 őszén tanárává, 1918 tavaszán igazgatójává neveztetett ki a budapesti polgári iskolai tanárképző intézetnek. Már ezévi novembertől helyettes államtitkár, 1919 augusztusában néhány napig miniszter, azután államtitkár volt a közoktatásügyi minisztériumban. Mint ilyen 1924 végén nyugalmaztatott, de már 1925 elején a neveléstudomány tanárává neveztetett ki a szegedi egyetemre, 1934-ben pedig a budapesti műegyetemre. 1925 óta egyszersmind középiskolai felügyelője a → *dunamelléki egyházkerület*nek, mely 1930-ban tanácsbíróvá, 1932-ben → *konventi* rendes taggá, 1937-ben és 1939-ben → *zsinati* rendes taggá is megválasztotta. – Szakjában kifejtett nagyszabású irodalmi munkásságának termékei közül egyházi érdekűek: → *Alvinczi Péter* kassai magyar pap élete. (Hódmezővásárhely, 1898.) Gyakorlati tanárképzés és ref. iskoláink. (Debrecen, 1903.) Gyöz az igazság (Reformációi emlékbeszéd). (Kolozsvár, 1906.) Gr. → *Teleki Sámuel* erdélyi kancellár gyermekora és ifjúsága. (Ma-

rosvásárhely, 1908.) → *Apáczai Cseri János* (Országos ref. tanáregyesület évkönyve, 1908.). A magyar nevelés feladatai és a ref. iskolák. (Debrecen, 1914.) Prot. szellem és újjáépítés. (Uo. 1925.) A közélet erkölcsi követelményei. (Kecskemét, 1925.) A lelkési hivatás nevelési szempontjai. (Uo. 1930.) – Veje volt → *Schilling Lajos*nak.

Incze Dániel (Ilencfalva, 1805. – Kolozsvár, 1857. jan. 12.) ref. tanár. Marosvásárhelyen tanult, hol aztán → *köztanító* volt. 1835-ben külföldre ment, a berlini egyetemen gyarapította ismereteit. Hazajöve, 1836 szeptemberétől püspöki titkári, 1837-től székelyudvarhelyi, 1840-től nagyenyedi → *teol. tanári* tisztelet viselt. Az 1849-i pusztulásból Kolozsvárra menekült, hol előbb a gimnáziumban tanított, 1850-től pedig újra teol. tanár volt, 1854-től az összpontosított teol. intézetben. – *Művei*: Újtestamentum... magyarázata (Wohlfahrt után németből átd. → *Herepei Gergellyel*). (Kolozsvár, 1852.) Újtestamentum kérdések és feleletekben (Polier után franciából átd. Herepei Gergellyel és Székely Jánossal, 2 k.). (Uo. 1856.)

Incze Gábor (Nagybánya, 1898. dec. 17. – *Bp. 1966. szept. 23.) ref. lelkész. Nagybányán végezte a gimnáziumnak hat osztályát, az utolsó kettőt 1916-ban Budapesten. Teológiát Debrecenben, Budapesten, Aberdeenben és Strassburgban hallgatott, miután 1916–18-ban részt vett a világháborúban, 1923-ban vallásoktató lelkész, 1936-ban vallásoktatási igazgató lett Budapesten, közben egy évet helyettes tanárként töltve a pápai teol. akadémián 1931-ben teol. doktorságot szerzett Debrecenben. 1943-tól lelkész volt Nagyváradon, 1945-től Budapesten, hol 1956-ban nyugalomba lépett. – Számos hungaricumot bocsátott közre új kiadásban, szerkesztett egy-egy kötet keresztelési, temetési, esketési beszédet és egy kötet prédikációt, az „Isten ígéje a gyermek lelkében” és „A keresztyénység és a társadalom” c. válogatásokat. – *Művei*: Az Örökkévaló tornácaiban. (Budapest, 1924.) A református Jókai. (Uo. 1925.) Jó az Isten. (Uo. 1926.) A magyar ref. imádság a 16. és 17. században. (Debrecen, 1931.) „Az az ember te vagy!” (Budapest, 1933.) Új „Kis tükör” 2 k.). (Uo. 1935–36.) Az apostolok. (Uo. 1936.) Túl az országhatáron. (Uo. 1937.) Ker. egyháztörténet. (Uo. 1938.)

Incze István (Bacsoni) (Kolozsvár, 1721. jan. 5. – Marosvásárhely, 1776. márc. 4.) ref. tanár, Bacsoni Incze Máté fia. Kolozsvárt végezte iskoláit, 1736-ban lépve a felsőbb tanulók sorába. Majd 1741 áprilisában külföldre indult s júl. 25-én a leideni, 1745. aug. 10-én a franekeri egyetemre iratkozott be. 1746 őszére hazatérve, 1747 elején udvari papnak ment Zentelkére, míg 1749 nyarán tanár lett Marosvásárhelyen. – *Művei*:

Halotti oratio, melyben gr. Tholdi Ádám úrnak utolsó tisztességet tett... (Kolozsvár, 1752.) Halotti prédikáció... ifj. Daniel Istvánné gr. Bánffy Ágnes és... Daniel Ágnes... utolsó tisztességtételeknek napján... (Uo. 1755.) Halotti oratio... br. Bánffy Erzsébet... gr. Toldalagi Pál... párjának utolsó tisztességtételére... (Uo. 1757.) Halotti oratio... gr. → *Teleki Mihály* utolsó tisztessége tételének napján. (Uo. 1762.) Halotti oratio... melylyel... gr. Bethlen Farkas úr ő Nagyságának utolsó tisztességet tett. (Nagyszeben, 1763.) Halotti oratio... Rádai Eszter... gr. Teleki László hitvesének utolsó tisztesség tételi napján... (Kolozsvár, 1764.) Halotti oratio... gr. Rhédei Pál felett... (Hely n. 1765.) Halotti oratio... melylyel... br. Bánffy Klára özv. gr. Bethlen Ádámné asszonynak... utolsó tisztességet tett. (Uo. 1768.) Latin gyászverset írt atyja halálára (1742.). – Apósa → *Csernátóni Vajda Sámuel*nek, sógora id. → *Verestői György*nek, veje ifj. Vásárhelyi Tőke Istvánnak.

Irodalom: *Koncz József*: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.)

Incze József (Kézdimártonfalva, ? – ?Kovászna, 1852.) ref. esperes. Honi tanulmányai befejeztével külföldre ment s 1814-től a göttingeni egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérte után Kovásznán lelkészkedett. 1845-ben → *esperesévé* választotta az → *orbai egyházmegye*. – *Művei*: az Erdélyi Prédikatori Társban megjelent prédikációján kívül: A szeretett ifjú (Gyászbeszéd Vajna Mózes felett). (Brassó, 1817.) Halotti oratio Székely Krisztina Benkő Gáborné felett. (Uo. 1818.) A nemes ifjú (Gyászbeszéd Bartók Bénéiam felett). (Uo. 1821.) Halotti oratio Vajna Antal felett. (Uo. 1823.) Elég szép, aki jó (Gyászbeszéd Kis Anna felett). (Uo. 1836.) A jól használt ifjúkor (Gyászbeszéd Gyárfás Miklós felett). (Uo. 1838.)

Incze Mihály (Bacsoni) (Kolozsvár, 1723. szept. 12. – Kolozsvár, 1795. febr. 24.) ref. esperes, István öccse. Miután Kolozsvárt 1740-ben → *togatus* lett, mindaddig tanult, míg 1745-ben külföldre ment. Ezévi júl. 13-án Leidenben, 1749. aug. 25-én pedig Oderafrankfurtban lépett az egyetemi hallgatók sorába. 1750 októberében visszaérkezve Kolozsvárra, 1751-ben ugyanott helyettes, 1760-ban pedig rendes lelkész lett. 1776-ban → *esperessé* választotta a → *kolozs-kalotai egyházmegye*. 1789-ben nyugalomba lépett, de esperesi hivatalát megtartotta. – *Művei*: Igaz, tökéletes... úri férjfiú (Gyászbeszéd br. Wesselényi István felett). (Kolozsvár, 1759.) Istennek lelki s testi javaival... (Gyászbeszéd Kabos Ferenc felett). (Uo. 1759.) Isten házának... fő szolgája... (Gyászbeszéd → *Szathmári Pap Zsigmond* felett). (Uo. 1760.) Hazáját... gyógyító... orvos (Gyászbeszéd dr. Zoltán József fe-

lett). (Uo. 1763.) Élete legszebb idejében... (Gyászbeszéd br. Kemény Simonné br. Wesselényi Polyxena felett). (Uo. 1765.) Sok próbái... (Gyászbeszéd Rhédei János felett). (Uo. 1768.) Halotti oratio... mellyel néhai Bánffy Klára özv. gr. Bethlen Ádámné asszonynak... utolsó tisztességet tett. (Uo. 1768.) Világi keserves bujdosásának... (Gyászbeszéd Páldi Székely István felett). (Uo. 1769.) Halotti oratio gr. Bethlen István felett. (Uo. 1772.) Bölcs... asszony (Gyászbeszéd özv. br. Wesselényi Istvánné br. Daniel Polyxena felett). (Uo. 1776.) Istennek... oltalma (Gyászbeszéd gr. Bethlen Ádám felett, 1772.). (Uo. 1775.) Gyászverset írt atyja (1742.), anyja (1757.) és felesége (1794.) halálára. – Apósa volt →*Méhes Györgynek*, sógora id. →*Verestói Györgynek* és násza →*Szathmári Pap Mihálynak*.

Incze Sámuel (Bacsoni) (Kolozsvár, 1765. – Kolozsvár, 1839. ápr. 26.) ref. esperes, az előbbinek fia. Kolozsvárt végezte tanulmányait, míg ellátogatott a külföldre. Itt 1785. okt. 1-én a leideni, 1788-ban a göttingeni egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1789 tavaszán Kolozsvárt lett lelkész, mégpedig nyugalomba lépett atyja mellett egyelőre helyettesi minőségben, s csak annak halálával 1795-ben lépett elő rendesnek. A →*kolozs-kalotai egyházmegye* 1802-ben főjegyzővé választotta, s mint ilyen, 1822-ben az →*esperességre* következett. Lelkészi állásáról 1830-ban nyugalomba vonult, de az esperesit megtartotta. – *Művei*: Az igaz szeretet... által felemelt emlékezet oszlopa (Anyja, Incze Mihályné Pataki Sára emlékére). (Kolozsvár, 1794.) Két halotti beszéd gr. Rhédei Ádám és Teleki Kata felett. (Uo. 1810.) Egy Istent igazán dicsőítő... (Gyászbeszéd →*Szathmári Pap Mihály* felett, 1812.). (Uo. 1820.) Két ártatlanok... (Katona Kata és Anna konfirmálásakor, 1818.). (Uo. 1828.) –

Megkülönböztetendő tőle teljesen azonos nevű idősebb unokatestvére, az I. István fia, aki 1754. aug. 28-án sz. s Kendilónáról 1785-ben vitetett papnak ugyancsak Kolozsvárra. Ott 1801-től 1822. máj 31-én bekövetkezett haláláig öt megelőzőleg espereskedett s néhány évig egyházkerületi főjegyző is volt, de irodalmi téren nem működött.

Inczédi József (Váradí) (Zebernyik vára, a Borberek mellett, 1688. – ?, 1750.) ref. vallású főnemes. A nagyenyedi kollégiumban tanult, melynek aztán gondnoka volt 1718-tól, egyszersmind a főconsistorium jegyzői tisztét is vivén. 1736-ban ítélőmester lett s 1750-ben bárói címet kapott, amikor is *Josinczyra* változtatta családi nevét. – *Művei*: Oratio de instaurenda philosophia (Vásárhelyi Töke István tanári beiktatásakor Nagyenyeden). (Kolozsvár, 1729.) Liliomok

völgye (Gerhard J. után ford.). (Nagyszében, 1745.) (III. kiad. 1794.) A világ hiúságáról való elmélkedések (Ugyanaz után ford.). (Uo. 1748.) Dissertatiuncula de annis jubileis et calendario manuali. (Kolozsvár, 1750.) A felette →*Szathmári Pap Zsigmond*tól és →*Verestói György*től tartott beszédek szintén megjelentek.

Inspector címük volt a magyarországi latinos korban általában az ev. egyházi testületek és tanintézetek valamint az ilyenel bíró egyházközségek világi felügyelőinek. De némely papi személyeknek is: az alsózempléni ref. esperesnek mint a sárospataki kollégium közvetlen felügyelőjének, nem egyszer bármelyik →*esperes*nek, aztán a →*bányai* és →*bajmóci ev. egyházkerület* nem szlovák egyházai kormányzására a →*zsolnai zsinaton* 1610-ben választott püspökhelyetteseknek, végül az 1724-ben választott tiszántúli püspököknek.

Institoris Gábor (Mossóczi) (Gyöngyös, 1732. jan. 19. – Pusztafödemes, 1789. okt. 1.) ev. lelkész. Tanulása félbeszakadtával nevelősködött egy ideig, de azután újra tanulni kezdvén, Pozsonyban végezte a teológiát. Külföldre menvén, 1756. máj. 10-én a wittenbergi, 1758 tavaszán a jenai egyetemre iratkozott be hallgatóul. Hazatérte után Szulyón, majd Radványban volt →*rektor*, míg 1761-ben Kassán lett magyar lelkész. Innen Pusztafödemesre választották meg. – *Műve*: Halál és utolsó ítélet napján gondolható rettegések ellen vigasztalások. (Pozsony, 1769.)

Institoris János (Mossóczi) (? , ? – Korpona, 1661.) ev. lelkész. Elemi iskolái után Késmárkon, Bánban, Privigyén, Bártfán, Kassán, Rózsahegyen, Lőcsén végezte tanulmányait. 1646-ban külföldre ment s hét évet töltött Danzigban és Königsbergben. Visszajöve Bánban, 1655-től Selmechányán és 1656-tól Trencsénben →*rektorkodott*, de már 1658-ban lelkész lett Bánban, ahonnan 1660-ban Korponára hívták szlovák prédikátornak. Itt néhány hónap múlva meghalt. – *Művei*: Examen propositionum XII. (Kedd Jodocus jezsuita ellen). (Trencsén, 1652.) Dissertatio... qua... refutatur dogma pontificum de transsubstantiatione... (Uo. 1654.) De clericorum e potestate seculari exemptione (2 r.). (Uo. 1655.) De theologiae christianae fine. (Uo. 1657.) Bölcsészeti dolgozatai is vannak. Respondeált a „De Filii Dei prae-aeterna divinitate” (1646.) tartott vitán. Mihály öccse hosszú versben örökítette meg emlékét.

Institoris Mihály (Mossóczi) (I) (Mosóc, ? – ?, ?) ev. lelkész, az előbbinek öccse. Tanult Bánban 1654-ig, azontúl Selmechányán, majd a külföldet is fölkereste, hol a kieli egyetemnek volt hallgatója. Erről hazatérve, előbb szülőföldjén, majd később Zsolnán →*rektor* 1670-ben pedig Teplán lelkész lett. Innen 1673-ban foglyul vitték Szepes

várába. Kiszabadulása után Zsaskóra, 1683-ban Trsztenára ment lelkésznek, de innen 1686-ban elűzték hite miatt. További sorsa ismeretlen. – *Művei*: Panegyricus in obitum Johannis Institoris. (Trencsén, 1661.) Desiderium aureae pacis (Uo. 1663.1 Chiliasmus dirutus. (Zsolna, 1665.) De summo morali bono. (Uo. 1666.) Paraenesis ad sectarios de visibilitate et invisibilitate ecclesiae. (Uo. 1668.) De justificando homine peccatore coram tremendo tribunali Dei. (Uo. 1670.) Kiváló művészet, mely arról szól, hogyan kell Istenhez komolyan és hathatósan imádkoznunk (szlovákul). (Hely n. 1693.)

Institoris Mihály (Mossóczi) (II.) (Turócbeszerce, 1733. szept. 29. – Pozsony, 1803. okt. 7.) ev. lelkész. Turócbeszerce-n kezdett tanulni 1738-ban, 1741-től Ivánkafalván, Szulyón, Nécspálon és Pozsonyban folytatta iskoláit, majd 1751 áprilisában a magyar nyelv tanulása céljából Debrecenbe ment két évre. Ennek elteltével visszatért Pozsonyba, honnan aztán külföldre ment s 1756. okt. 8-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Innen hazajöve, 1758-ban Pozsonyban szlovák-magyar lelkész lett. – Tagja volt a →*pesti zsinat*nak. Végrendeletében bőkezűen emlékezett meg egyházi és iskolai célokról. Széles körű írói munkásságot fejtett ki mind latin és magyar, mind főképpen szlovák nyelven. – *Művei*: A hitnek az Úr Istennek bosszúálló igazságával való tusakodása (Földrengés utáni prédikáció magyarul). (Pozsony, 1763.) Két prédikáció (Arndnak Lischovinytól szlovákra fordított s általa közre bocsátott prédikációival, szlovákul). (Uo. 1776.) Vallásos énekek a pozsonyi új szlovák-magyar templom fölszentelésére (szlovákul). (Uo. 1777.) Az világból... kimúló fejedelemnek képe (Mária Terézia emlékére magyarul). (Uo. 1780.) Szomorú árvaságában... megörvendezettett eklézsiának képe (Az újraéledt somorjai egyházban, magyarul). (Uo. 1783.) Levélbeli válasz az ág. h. cseheknek és morváknak... (szlovákul). (Prága, 1783.) Szükséges helyreigazítása Bogislav Ignác... téves iratának (szlovákul). (Hely n. 1785.) A szent passio rendje (szlovákul). (Pozsony, 1787.) Az Istennek győzedelmes fegyverre (Belgrád bevételére, szlovákul). (Uo. 1789.) A gyökeretlen fa s fő nélkül való sapka... (I. Ferenc nevenapján). (Uo. 1793.) (Magyarul is, szlovákul is.) Az igaz ker. a mennyben polgár, a földön jövevény (Szlovák gyászbeszéd Szerdahelyi Zsigmond felett). (Uo. 1794.) Vindiciae Lutheri hostilis in principes animi. (Uo. 1796.) Hadi embernek mindennapi imádsága (magyarul). (Uo. 1798.) Isten által letört göggye az ő ellenségének (Szlovák prédikáció). (Uo. 1799.) Oratio inauguralis... (→*Crudy Dániel* püspökké iktatásakor). (Uo. 1802.) Nucleus precum et cantionum christianarum. (Hely és év n.) Szlovákra fordította

Arndnak „Az igaz keresztyénségről írt négy könyvé”-t (1783.), bevezetéssel látta el a Lipszében 1776-ban megjelent magyar bibliát, Rambachnak Nagy István által magyarra fordított s az „Úr Jézus Krisztusnak kinszenvedéséről” szóló elmékedéseit (1790.) és a Laucsek Márton szlovák concordantiáját (1791.). A temetésén elmondott beszédek szintén megjelentek.

Ipolyi (előbb Stummer) Arnold (Ipolykeszi, 1823. okt. 18. – Nagyvárad, 1886. dec. 2.) róm. kat. püspök. 1836-ban papi pályára lépve, a teológia végzése után különböző állásokban működött, míg 1849-ben zohori, 1860-ban törökszentmiklósi plébános, 1863-ban egri kanonok, 1872-ben beszercebányai, 1886 nyarán nagyváradi püspök lett. – A Magyar Tud. Akadémia 1858-ban levelező, 1861-ben rendes taggá választotta s később osztályelnökséget is viselt benne. Elnöke volt a Magyar Történelmi Társulatnak és az országos közoktatási tanácsnak. Terjedelmes írói munkásságának termékei közül a legnagyobb feltűnést keltette a „Magyar mythologia” (1854.), míg a következők prot. érdekűek: Beszercebánya város műveltségtörténeti vázlat (1874.), →*Veresmarti Mihály* élete (1875.), →*Oláh Miklós* levelezése (1875.), Bedegi Nyáry Krisztina (1887.), Rimay János államiratai s levelezése (1887.).

Irodalom: *Pulszky* Ferenc, *Deák* Farkas, *Fraknoi* Vilmos fölötté tartott emlékbeszédekén kívül *Pór* Antal: I. A. váradai püspök élete és munkái vázlat (1886.).

Iratosi T. János (? , 1576 táján – Sátoraljaúj hely, 1648 vége felé) ref. lelkész. 1603-ban már lelkész volt valahol, de csak 1606 végén szentelték fel a →*tiszántúli egyházkerület*ben, ahol 1612 októberében és 1615 februárjában Gyulaházán működött. 1620 körül Sátoraljaúj helyen lett →*prédikátor*, de már 1622 októberében Bodrogszentesen, 1624 nyarán pedig Nagytoronyán lelkészkedett. Azután újból Sátoraljaúj helyre ment, ahonnan 1628-ban visszatért Nagytoronyára. Valamikor 1638 után Bodzásúj lakra került s még 1645 őszén ott volt, de már 1646 júniusában sátoraljaúj helyi →*elsőpapi* minőségben vett részt a →*szatmárnémeti nemzeti zsinaton*. – *Művei*: Prédikáció Bedegi Nyáry Ferenc temetésén. (Bártfa, 1624.) Patikaszerszámos bolt (Perkinsus V. után ford.). (Lőcse, 1637.) (II. kiad. uo. 1641.) Az emberi élet boldogul való igazgatásáról (Perkinsus V. után ford.). (Lőcse, 1637.) (II. kiad. uo. 1641.) Ez utóbbinak előszavában érdekes adatok vannak a magyarországi reformáció történetéről.

Iryni József (Albis, 1822. – Pest, 1859. febr. 20.) ref. vallású író. Tanult Nagyváradon és 1838-tól Debrecenben. Ügyvédi oklevelet szerzett, de az irodalomnak szentelte erejét, s e végett

Pesten telepedett meg. 1848-ban eredetileg ő fogalmazta a márc. 15-i tizenkét pontot, s nemsokára országgyűlési képviselő lett, de diplomáciai küldetéssel külföldre utazott. Hazatérte után nemsokára befejeződött a szabadságharc, s ő ebben való részvétele miatt halálra ítéltetett, de kegyelmet kapott. Ekkor előbb szülővármegyéjébe vonult, honnan később ismét Pestre költözött. – Élénk részt vett az egyházi életben, részint mint a →*dunamelléki egyházkerület* főjegyzője, részint irodalmi téren. Idevágó művei cikkekén kívül: Az 1790–91-iki 26. vallásügyi törvény keletkezésének történelme. (Pest, 1857.) (Németül is megjelent.) A zsinati előkészületekről a legfőbb vonásokban. (Uo. 1859.)

Iskolamester vagy rövidítve mester, a →*rektornak* régebben gyakran előforduló címzése.

Iván (1931-ig Jancsi) László (Bp. 1900. júl. 27. ?Bp. 1938. máj. 7.) római katolikusnak született unit. vallásánár. Tanult Újpesten 1906-tól 1918-ig, amikor a budapesti egyetem bölcsészeti karára iratkozott be. Áttérvén unitáriusnak, 1922-től a kolozsvári unit. teol. akadémiának volt hallgatója, melyről 1925-ben Oxfordba ment tanulmányait folytatni, de rövidesen haza kellett jönnie betegsége miatt. Ez megakadályozta bármiféle állás elfoglalásában egészen 1927-ig, midőn aztán székesfővárosi hitoktató lett. 1929-ben tanári oklevelet, 1931-ben Pécsen teológusdoktorságot szerzett. – Számos cikke jelent meg a *Ker. Magvetőben* és az 1933 óta általa szerkesztett „Unit. Értesítő”-ben. Nagyobb dolgozatai és önálló művei: A mystikus intuitio. (Budapest, 1931.) Világnézetünk válsága és a vallási igazság. (Kolozsvár, 1932.) Régi igazságok új köntösben (2 f.). (Uo. 1932–33.) Isten felé. (Uo. 1933.) Hit vagy kritika (*Ker. Magvető*, 1934.). Az én unitarizmusom (Uo. 1934.). Az unit. ifjúság szerepe a többi ker. ifjúság soraiban. (Kolozsvár, 1934.) A vallási és nemzeti eszme. (Újpest, 1934.) →*Dávid Ferenc* arca a szellemtudományi lélektan tükrében. (Kolozsvár, 1935.) Protestantizmus és unitarizmus. (Uo. 1936.) Korunk lelki válsága (Igaz Látó álnévvel). (Budapest, 1936.)

Ivánka Sámuel (Belényes, 1826. – ?Sárospatak, 1886. júl. 15.) ref. tanár. Belényesen kezdett tanulni. Azután Kisújszálláson és Debrecenben

végezte iskoláit. Innen 1843-ban Füzesgyarmatra ment tanítónak, majd 1845-ben Bihartordára, 1848-ban Biharra, míg 1850-ben kántornak választották Gyomára, 1854-ben pedig Szentesre. 1860-tól Sárospatakon volt ének- és zenetanár 1885-ig, midőn nyugalomba lépett. – Lankadatlan írói és tanári működése magas színvonalra emelte a ref. énekkönyvet, kivált a tiszáninneri egyházkerületben. Számtalan kisebb-nagyobb cikke jelent meg a zenei és egyházi lapokban és folyóiratokban. Önállóan kiadott művei és nagyobb dolgozatai: A magyar ref. egyházi éneklésről (Sp. Füz. 1857–58.). A magyar ref. énekezőrekről (Uo. 1858–1859.). A magyar ref. egyházi zene- és énektanárról (Uo. 1859.). Kis énektár. (Sárospatak, 1861.) Énekeszi vezérkönyv (I. f.). (Uo. 1862.) Vezérkönyv és partitúra. (Uo. 1867.) Karénektár. (Uo. 1868.) Temetési énektár. (Uo. 1869.) Elméleti és gyakorlati énekkiskola. (Uo. 1870.) Egyházi énektár. (Uo. 1871.) Nehány szó a magyar ref. egyházi énekkönyv érdekében (Révész Figyelmezője, 1873.). Vélemény a ref. egyház új énekeskönyve felett (Uo. 1876.). Micsoda alapelvek... szerint volna célszerű... az egyházi énekeket tanítani (Uo. 1877.). Szemle a revideált énekeskönyv felett. (Sárospatak, 1877.) Óramutató a magyar ref. énekkönyv terén. (Uo. 1882.)

Ivul Gábor (Karánsebes, 1619. márc. 25. – Kassa, 1678. ápr. 18.) róm. kat. szerzetes. Miután 1637-ben a jezsuita rendbe lépett, Grácban végezte felsőbb tanulmányait s ott teol. doktorságot szerzett. Sokáig tanárkodott Kassán. – *Protestáns-ellenes munkái*: Theses... de visibili Christi in terris ecclesia... (1667.). Lapis Lydius controversiarum fidei... (1671.).

Izsák Aladár (Bürös, 1881. szept. 14. – *?Somogyjád, 1970. ápr. 2.) ref. lelkész. A gimnáziumot Zomborban 1899-ben, a teológiát Kolozsvárt 1903-ban végezte. Miután segédlelkész volt Marosvásárhelyen, 1905-től 195.-ig Somogyjádon lelkészkedett, amikor is nyugalomba lépett. A →*dunántúli egyházkerület* 1928-ban tanácsbíróvá, 1939-ben zsinati póttaggá választotta. Szerkesztője volt az „Isten ígéje” és az „Ünnepi áhítat” c. vállalatoknak. – *Művei*: Békesség néktek. (Bp., 1912.) A testvéri szeretet munkára hívása. (Kaposvár, 1914.) Az adópenz és a lélek. 1916.

J

Jacobaei Jakab (? – ? – ?) ev. lelkész, Csehországból hasonló nevű apjával 1622-ben menekült Magyarországra. Külföldön is járhatott, s azután lett →*rektor* 1639-ben s még ez évben szlovák prédikátor Eperjesen. 1647-ben Kósrá, 1650-ben Nagyszombatba került papnak, ahol már 1653-ban más lépett a helyébe. – Egyházi érdekű *művei*: Anamnesis, idest urbis Epperiensis visitatio Dei gratiosa quadruplex... (szlovákul). (Lőcse, 1642.) Pascha lacrymosum inclytæ urbi Epperiensis ominosum (szlovákul). (Uo. 1643.)

Jacobaei Pál (Berencs, 1695. jan. 9. – Miava, 1752.) ev. lelkész. Berencsen kezdte tanulását. Ezt Necpálon, Breznóbányán, Rozsnyón, Lőcsén, Késmárkon folytatta. Egyévi miavai, másfél évi vázseci, kétévi breznóbányai →*rektorkodás* után külföldre ment s 1718-tól Zittauban, 1719. okt. 10-től Wittenbergben gyarapította ismereteit. Visszatérte után előbb Berencsen volt rektor, azután 1721-től Miaván lelkész. – *Munkái* szlovákul vannak írva s a következők: A szentírás jeles példái Luther kátéjában. (Pozsony, 1723.) Alapos okok a vendégeskedés, paráznság... ellen. (Puhó, 1724.) E világnak hirtelen és idején való elhagyásáról (Gyászbeszéd Stupanszki András felett). (Pozsony, 1726.) Lelki házi óra (németből). (Uo. 1727.) Imádságok kincse. (Zittau, 1732.) Betegek lelki kertje (Imakönyv). (Puhó, 1733.) Temetési énekeskönyv. (Boroszló, 1740.) Egyik aszketikus munkája 1891-ben újra megjelent.

Jakab Elek (Szentgerice, 1820. febr. 13. – Bp. 1897. júl. 22.) unit vallású levéltárnok. Kolozsvárt tanult és ügyvédi vizsgálatot tett. Azután 1847-ben táblabíróvá választották Marosszéken. Részt vett a szabadságharcban, amiért utána börtönbe került. Ebből 1850-ben kiszabadulván, szülőföldjén gazdálkodott 1854-ig, amikor titkárául hívta meg gr. →*Mikó Imre*. 1863-tól al-, 1867-től főigazgatója volt az erdélyi főkormányzék levéltárnak Kolozsvárt, míg 1873-tól az Országos Levéltárnál hivataloskodott, előbb allevéltárnoki, 1893-tól levéltárnoki minőségben. A Magyar Tud. Akadémia 1870-ben levelező, 1889-ben rendes taggá választotta. Egyházában is viselt tiszteletet. A történetírás mezején ritka buz-

galommal dolgozott, kiváló gondot fordítva eközben főleg egyháza múltjának felderítésére. – Egyházi tárgyú *művei*: →*Szentábrahám Mihály* (Ker. Magvető, 1861.). →*János Zsigmond* választott magyar király s erdélyi fejedelem élete és uralkodása (Uo. 1863.). Az →*Egyházi Reform* szerkesztője és a debreceni Figyelmező (Uo. 1872.). A politikai, színeszi és egyházi szónoklat párhuzama (Uo. 1874.). Londonban mulatásom emlékei (Uo. 1875.). Erdély és az anabaptisták a 17–18. században (Uo. 1876.). Néhány adat →*Blandrata György* élete és jelleme ismeréséhez (Uo. 1877.). →*Krizsa János* unit. püspök életrajza (Uo. 1878.). →*Alesius Dénes* vagy →*Dávid Ferenc* volt-e az első erdélyi ref. püspök? (Uo. 1879.). Dávid Ferenc emléke. (Budapest, 1879.) Egyháztörténelmi emlékek Dávid Ferenc életrajzához (Az előbbinek II. része). (Uo. 1879.) →*Bogáthi Fazekas Miklós* 16. századi magyar theologus és költő (Ker. Magvető, 1880.). Az erdélyi ref. egyház közoktatási állapota a múlt században („Magyar prot. egyháztörténelmi monographiák” c. kötetben). (Budapest, 1881.) Adatok erdélyi írók névtárához a 17–18. században (MKSz, 1881.) A 19. századbeli erdélyi halotti beszédek bibliographiájához (Uo. 1882.). →*Agh István* unit. püspök élete és kora (Ker. Magvető, 1882.). Az unitáriusok üldöztetése a jezsuiták által (Uo. 1883.). A róm. kath. hittérítési alap rendeltetése és története (Uo. 1883.). Újabb adalék az erdélyi halotti beszédek bibliographiájához (MKSz. 1884.). →*Baumgart Bálint* élet- és jellemrajza (Ker. Magvető, 1888.). →*Enyedi György* élete (Uo. 1890.). Emlékirat a budapesti unit. templom felszentelési ünnepélyére. (Budapest, 1890.) Magyar és angol-amerikai unit. érintkezések e század első felében (Ker. Magvető, 1890–91.). Még egyszer Bogáthi Fazekas Miklósról (Uo. 1891.). →*Veresmarti Mihály* kitérési öngazolásának eredeti kéziratáról (MKSz, 1891.). Magyar–lengyel unit. érintkezések a 16–17. században. (Budapest, 1892.) Az unitarismus aláhanyatlása János Zsigmond vál. király és Dávid Ferenc halála után (Ker. Magvető, 1896.). Kolozsvárnak általa írott terjedelmes történetében szintén sok egyháztörténelmi adat van.

Irodalom: Kozma Ferenc: J. E. élete és munkássága (Ker. Magvető, 1901.), *Gál Kelemen:* J. E. élet- és jellemrajza (1938.).

Jakabfalvy András (Buda, 1804. dec. 4. – ?, 1859. márc. 1.) ref. vallású földbirtokos. Egy darabig otthon tanult, azután Sárospatakon. Gagybátori birtokán telepedvén le, Abaúj vármegyében és a szomszédos akkor önálló Tornában buzgó közéleti tevékenységet fejtett ki. 1836-ban követ volt az országgyűlésen, 1848-ban pedig helyettes alispán és kormánybiztos, amiért internáltak is pár hónapra. Az *→abaúji egyházmegyének* még ifjan tanácsbírája lett. Jelen volt az 1848-i pesti prot. értekezleten. – Sokat dolgozott irodalmi téren. Egyházi irányú cikkei vannak a *→P. E. I. L*-ben, hol egyebek közt főként a reformáció kezdetbeli mozzanataival foglalkozott (1842–44.), és a *→Sárospataki Füzetek*-ben, hol különösen a francia és a skót egyházalkotmány fejlődését tárgyalta (1857–58.). Önállóan megjelent posthumus műve: *Egyházi politika* különösen Magyarhonban. (Budapest, 1886.)

Jámbor Lajos (Ókéske, 1860. okt. 11. – ?, ?) ref. tanító. Az algimnáziumot Kecskeméten, a tanítóképezdét 1882-ben Nagykőrösön végezte. Tanító volt Tökön 1884 májusáig, Hódmezővásárhelyen 1885 augusztusáig, ettől fogva Békésen, majd Dévaványán. Nyugalomba lépve, Ádándra költözött. – Szorgalmas írói működése kiterjedt egyházi térre is. Idevágó *művei:* Szenvedők vigasza (Vallásos versek). (Gyoma, 1891.) Összetett kézzel (Népiszkolai imák). (Uo. 1892.) Imakönyvecske. (Békés, 1893.) Jézus élete képekben. (Budapest, 1894.) (III. kiad. 1909.) Öszövétségi történetek. (Uo. 1895.) Bibliai képek az ó- és újszövetségből. (Uo. 1898.) Ilyés, a csodatevő próféta. (Uo. 1901.) Elizeus próféta csodatevői. (Hely n. 1902.) A keskeny rögös út (Vallásos versek, feleségével, Székely Lillával). (Debrecen, 1913.) Égi cél felé (Vallásos versek, 2 k.). (Uo. 1913.)

Jancsó Jakab (? , ? – Sárd, 1739.) ref. lelkész, erdélyi származású, Nagyenyeden tanult, honnan külföldre is ellátogatott, 1730-ban az utrechti, ugyanez év júliusának első napjaiban a franekeri s már e hónap 29-én az oderafrankfurti egyetemnek lépett a hallgatói közé. Visszatérve hazájába, udvari papja lett a Barcsayaknak, 1733 után pedig Sárdon lelkészkedett. – *Művei:* De bello Jehovahae contra aegyptios triumphante (Exod. XIV. 14. et XV. 3., 4., 21.). (Oderafrankfurt, 1731.) Az üdvözítő... hűsége (Gyászbeszéd Barcsay Judit felett, 1733. okt. 11.). (Hely n. 1734.) Világ iskolája (Gyászbeszéd ugyanaz felett, 1733. dec. 20.). (Uo. 1734.)

Jancsó Lajos (Maksa, 1858. jan. 31. – ?, 1932. júl. 6.) ref. lelkész. A gimnáziumot 1876-ban Székelyudvarhelyen, a teológiát 1880-ban Nagy-

enyeden végezte. Ekkor püspöki titkár lett, 1881 októbertől pedig lelkész volt Marosújvárt. 1894-ben főjegyzővé, 1903 tavaszán *→esperessé* választotta a *→nagyenyedi egyházmegye*, 1907 őszén pedig közügyigazgatóvá az *→erdélyi egyházkerület*. E hivatalairól azonban 1928-ban lemondott. A *→budapesti harmadik zsinatnak* rendes tagja volt. *Művei:* Élővizek (Prédikációk és agendák). (Kolozsvár, 1890.) A „logos”-eszmé alapja és fejlődése (Prot. Közlöny, 1891.). Népiszkolai ref. vallásoktatás (Öt osztály számára). (Torda, 1907.) A marosújvári ref. egyház rövid története. (Uo. 1912.)

Jancsó Sándor (Maksa, 1867. febr. 21. – Kolozsvár, 1943. febr.) ref. lelkész, az előbbinek öccse. Maksán végezte az elemi iskolát. 1877-től Nagyenyeden tanult, hol 1886-ban a gimnáziumot, 1890-ben a teológiát végezte. Ekkor külföldre ment, egy évet a marburgi egyetemen töltött. Hazajöve, *→köztanító* volt Nagyenyeden, míg 1893 februárjában lelkész lett Mezőbándon, ahonnan, miután 1892-ben teol. magántanári képesítést szerzett Nagyenyeden, 1895-ben ugyanide *→teol. tanárnak* választották. 1896-ban megszűnően itt az akadémia, ezévi szeptemberben lelkészi állást foglalt el ugyanott. Pótagja volt a *→budapesti második zsinatnak* és rendes tagja a kolozsvárinak. 1932 októberében nyugalomba lépve, Kolozsvárra költözött. – *Művei:* Kálvin János élete és egyházpolitikája. (Nagyenyed, 1894.) *→Berde Sándor* theol. tanár élete. (Uo. 1896.) Egyházi beszédek (Külföldiek nyomán). (Kolozsvár, 1901.) Konfirmációi káté. (Uo. 1902.) Torda szerepe a reformációban (Erdélyi egyházkerületi értekezlet 1902–3. évkönyve). Emlékbeszéd a *→bécsi béke* 300. évfordulóján. (Torda, 1906.) *→Bocskay* és a bécsi béke. (Uo. 1917.) Emlékbeszéd a reformáció 400 éves fordulóján. (Uo. 1917.) Emlékbeszéd *→Nagy Károly* püspök felett. (Kolozsvár, 1926.) Prédikáció Nagy Károly püspök emlékünnepe. (Uo. 1926.) – Veje volt *→Makkai Domokos*nak, sógora *→Makkai Sándor*nak.

Jánki Péter (? , ? – Hajdúsámson, 1784.) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1728. ápr. 25-én lépett a *→togatusok* sorába s 1735-től *→köztanító*, 1738 májusától 1739 elejéig *→senior* volt. Külföldre mentén, 1740-ben az utrechti egyetemre iratkozott be. Onnan hazajötte után 1741-től Földesen, 1747-től Kabán, 1750-től Bakonszegen, 1753-tól Balkányon, 1761-től Hajdúsámsonban volt lelkész, hol 1774-ben nyugalomba vonult. – *Műve:* De vasculo mannae ejusque mysterio. (Utrecht, 1740.) (Egy válogatott disszertációkat tartalmazó gyűjteményben Bremenben 1770-ben újra kiadva.)

Jánosi György (? , ? – Miskolc, 1741. eleje) ref. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment és

1725-ben az utrechti egyetemnek lett hallgatója. Miután az oderafrankfurtin is időzött, 1726 őszére visszaérkezvén, előbb Tarcalon, 1730-tól Losoncon, 1735 elejétől Miskolcon lelkészkedett. – *Művei*: A Krisztus Jézustól emeltetett... Isten templomának erős oszlopa (Gyászbeszéd → *Ráday Pál* felett, 1733. szept. 20.). (Hely n. 1735.) Üdvözlő verset írt → *Vásárhelyi Péter*hez (1726.) és → *Zágoni Gábor*hoz (1726.). Respondeált a Logos istenségét az arianusok ellen a János prólogusából védő vitán (1726.).

Jánosi Zoltán (Nagyléta, 1868. júl. 14. – Debrecen, 1942. szept. 16.) ref. lelkész. A gimnáziumot 1887-ben, a teológiát 1891-ben végezte Debrecenben, hol azután → *köztanító*, 1893-tól gimn. h. tanár volt. 1895 őszétől egy évet a zürichi egyetem teol. karán, egyet a budapesti bölcsészeti karon töltött. 1897-ben újból gimn. h. tanár lett Debrecenben, 1898-ban lelkész Hajdúsámsonban, 1902-ben Debrecenben. 1912-ben a → *tiszántúli egyházkerület* tanácsbíróvá, 1918 februárjában Debrecen városa országgyűlési képviselővé választotta. 1918 őszétől 1919 tavaszáig belügyi államtitkárságot viselt. 1921 őszén elmozdítatván debreceni lelkészségétől, 1922 szeptemberében Füzesgyarmaton foglalt el lelkési állást. 1922 tavaszától ismét képviselő volt 1924 kezdetéig. – *Művei*: Ünnepi és közönséges egyházi beszédek elő- és utóimádságokkal együtt. (Debrecen, 1893.) A világ vallása. (Uo. 1893.) Alkalmi beszéd Kossuth születésének százéves fordulóján. (Uo. 1902.) Politika és vallás. (Uo. 1902.) Isten könyve (Prédikáció a biblia-társulat jubileuma alkalmával) (Uo. 1904.) Effata. (Uo. 1904.) Két erős ércbástya (Kossuth halálának tízéves fordulóján). (Uo. 1904.) Az áruló Júdás (Nagy-pénteki prédikáció). (Uo. 1905.) A nagy tűz világít. (Uo. 1906.) A szentek egysége. (Uo. 1906.) 1606–1906. (Prédikáció). (Uo. 1906.) Halotti imádságok (2 k.). (Uo. 1907. és 1913.) A sajtó szabadsága. (Uo. 1907.) Szertartási beszédek és alkalmi imádságok. (Uo. 1907.) Közönséges egyházi beszédek (2 k.). (Uo. 1909. és 1914.) Ünnepi egyházi beszédek (Uo. 1910.) A keresztyénség földi hivatása (Prédikáció). (Nagybánya, 1911.) Alkalmi egyházi beszédek (3 k.). (Debrecen, 1911–18.) Mi célból és kikkel szövetkezzenek a protestánsok. (Uo. 1914.) Jöjjen el a te országod (Háborús prédikációk). (Uo. 1915.) A rossz eredete és vége (Prot. Szle, 1916.). Férfiak és hősök (Hadorn után ford. jegyzetekkel.) (Debrecen, 1917.) Absolon (Színmű). (Uo. 1917.) Imája a Tüdős János koporsójánál (1918). Költészettel is foglalkozott és egyik szerkesztője volt a debreceni hitanszaki önképző-társulat Közlönyének (1889–1891.).

Janoska György (Alsókubin, 1856. dec. 26. – ?, 1930. jan. 27.) ev. püspök. Tanulmányai vé-

geztével segédlelkész volt, míg 1883-ban lelkész lett Jaszenovában, 1895-ben Liptószentmiklóson. Az államfordulat után a Szlovenszkóban alakult keleti egyházkerület 1922-ben püspökké választotta. – A bécsi prot. teol. fakultásnak és a prágai egyetemnek teol. díszdoktora volt. – *Művei*, melyek mind szlovák nyelvűek: Beköszöntő beszéd Jaszenovában. (Turócszentmárton, 1883.) → *Tranoscius György* születésének 300 éves emléke. (Rózahegy, 1891.) A → *zsolnai zsinatról*. (Liptószentmiklós, 1910.) Beszéd → *Hodzsá Mihály* születésének százéves fordulójára. (Uo. 1911.) Prédikáció egyházlátogatáskor. (Rózahegy, 1913.) Az államfordulat történetéből. (Nagyszombat, 1927.) – továbbá Francisci János és Palugyay Gyula (1903.) felett tartott beszédei. Szerkesztője volt a Kazatel c. prédikációs gyűjteménynek és a Cirkevné Listynek. Ő alapította a Transosciusról nevezett könyvkiadó vállalatot.

János Zsigmond (Szapolyai II. János), (Buda, 1540. júl. 7. – Gyulafehérvár, 1571. márc. 14.) Magyarország „választott királya”, Erdély fejedelme. Erdélynek 1551-ben való elhagyása és 1552-től való lengyelországi tartózkodása után 1556-tól anyja gyámsága mellett, ennek halálától (1559. szept. 15.) pedig egymaga uralkodott Erdélyben. Kitűnő nevelésben részesült a felvilágosodottsága hathatós elősegítője volt a reformáció elterjedésének országában. Már 1563-ban a lutheri, majd a helvét irányú, végül az antitrinitarius eszméknek lett buzgó híve és pártfogója. Hitvitákat rendelt el előbb a lutheri és helvét irányúak, majd a szentháromság tanának védői és ellenesei között. Szászsebesen vagy Gyulafehérvárt főiskolát akart létesíteni, melyre Ramus Pétert óhajtotta megnyerni tanárnak, tervét azonban nem vihette ki korai halála miatt.

Irodalom: *Jakab Elek*: J. Zs. élete és uralkodása (Ker. Magvető, 1863.), *Szentmártoni Kálmán*: J. Zs. élet- és jellemrajza (1933.), *Uő*: J. Zs. az unit. fejedelem (1940.). Életrajzát még halála évében megírta *Csanádi Demeter*. A felette *Sommer Jánostól* tartott gyászbeszéd és a róla *Uncius Lénárttól* írt hosszú gyászvers szintén megjelent még abban az évben.

Járai János (? , ? – Kolozsvár, 1661. jún. 3.) unit. püspök, 1646–47-ben a kolozsvár-szentpéteri iskolának volt a → *rektora*, majd külföldi egyetemekre ment, melyekről 1651-ben tért vissza, s Kolozsvárt előbb tanári, 1655-től plébánosi tiszteletet viselt. 1661. ápr. 7-én püspökké választott, de még ez évben meghalt. – Egyházi dolgozatai azok az imák, melyeket a Solymosi Koncz Boldizsáréival együtt „Hetedszakai reggeli s estvéli könyörgések” c. alatt Kolozsvárt 1695-ben bocsátottak közre.

Járai Sámuel (Torda, 1590. – Kolozsvár, 1643.

nov. 22.) unit. lelkész, az előbbinek atyja. Külföldön is járt, azután pedig 1623-ban tanár, 1632. aug. 23-án →*elsőpap* lett Kolozsvárt. – *Műve*: Tractatus de divortiis, melynek azonban ismeretlen a kiadási éve.

Járdánházi V. Sámuel (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, előbb Hódmezővásárhelyen tanult, a felsőbb osztályokat pedig 1741. ápr. 25-től Debrecenben végezte. 1754-ben →*rektor* volt Harkányon, 1758-tól lelkész Piskón, 1761-től Harkányon. A bűnről, a hitről, a Szentlélekről olyan elveket hirdetett, melyekért már 1763-ban kérdőre vonta felsősége. A végén is ötévi fogságot szenvedett értük, bár ismételen visszavonta őket, de viszont semmiképpen sem engedett a katolicizmusra térését erőszakoló biztatásoknak. 1776-ban lelkésznek választották Gyöngyösmellékre, hol el is töltött egy évet, de ismét eljárás indulván meg ellene, ezúttal 1778-ban még a tanítóságtól is eltiltották. 1783 tavaszán, 1785 és 1787 végén újra meg újra hiába kérte hivatala folytathatóságát. Az egész ügy valami írása nyomán keletkezhetett, s annak folyamán is több dolgozatot szerzett, egyebek mellett a keresztyén felekezetek egyesüléséről is, ám nyomtatásban való megjelenésükről nem tudunk. További sorsa ismeretlen.

Jarius Vilmos József (Sopron, 1772. márc. 17. – Pozsony, 1843. máj. 3.) ev. lelkész. Sopronban tanult, míg külföldre ment és 1793 őszén a jeni egyetemre iratkozott be. 1796-tól történelmi tanulmányokat végzett Bécsben, majd 1802-ben lelkész lett a karintiai Bleibergben. Innen 1818-ban Pozsonyba hívták. – *Művei*: Was eine Gemeinde vom Amte eines ev. Predigers halten müsse... (Pozsony, 1818.) Predigt bei Gelegenheit der Restauration des inneren und äusseren Rats. (Uo. 1824.) Rede bei der Beerdigung der Frau Maria Rosina Rambach geb. Rackwitz. (Uo. 1829.) Wie wir dem Herrn würdig dafür danken, dass er sich in der jetzt geendeten Seuche unter uns so herrlich bewiesen... (Prédikáció). (Uo. 1831.) Jesus Christus empfangen vom heil. Geiste. (Uo. 1834.) Egy német prédikáció Márk VIII. 1–9. alapján. (Uo. 1838.) Predigten alle Sonn- und Festtage des Jahres. (Pest, 1859.) A temetésén →*Tremmel János Keresztély*től tartott beszéd szintén megjelent.

Járossy Mihály (Szarvas, 1756. – Selmecebánya, 1804. júl. 2.) ev. tanár. Honi tanulása után külföldre is ellátogatván, 1782 tavaszán a jeni egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Harmadfél év múlva visszatérván hazájába, azonnal →*conrector*, 1789-ben pedig →*rektor* lett Selmecebányán. – *Művei*: De unione christianorum in religione. (Hely n. 1791.) Commentatio brevis de unione protestantium in genere, praesertim in Hungaria. (Hely n. 1791.)

Jástfalvi Török György (? , ? – ?, ?) ref. lelkész,

erdélyi származású. Tanult Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden, ahonnan 1706 júliusában külföldre indulván, 1707. júl. 23-án az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Innen 1711 júliusa után hazatérően, nemsokára lelkész lett Tasnádon, de már 1714 tavaszán eltávozott valahova. Majd 1721-ben nagyecsed-i pap lett, ám 1722-ben más ment a helyébe, ő pedig vagy ettől, vagy legkésőbb 1723-tól fogva Érgiroton működött 1726-ig. Egyéb életeseeményei ismeretlenek. – Terjedelmes *műve*: De summo propheta Christo et testimonio Jesu... (Oderafrankfurt, 1711.) Respondeált a „De munere Christo prophético” (1709.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt Tholdi W. Miklóshoz (1710.).

Jászberényi Mátyás (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, hazai iskolái befejeztével a külföldet is fölkereste s 1616. okt. 18-án Heidelbergben lett az egyetem hallgatója. A visszajövetele utáni időből csupán annyit tudunk róla, hogy 1630 novemberében és 1634 februárjában →*elsőpap* volt Fogarason. – *Műve*: De libero arbitrio hominis et gratia Dei. (Heidelberg, 1617.) Respondensi tisztelet vitt a „De sacramentis in genere et de baptismo” (1617.) és a „De ordine ac serie causarum salutis” (1618.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt →*Pataki Füsüs János*-hoz (1617.), →*Geleji Katona István*-hoz (1617.), Csepei Ferenchez (1618.) és →*Szilvási K. Márton*-hoz (1618.).

Jászberényi P. Pál (? , ? – ?, ?) ref. vallású tanár, valószínűleg az előbbinek fia, Erdélyben született és Gyulaféhevárt tanult. Miután 1653-tól az I. Rákóczi Ferenc nevelője volt, 1656-ban külföldre ment s még ez évi júliusban Utrechtben, 1657. júl. 22-én Franekerben, 1658. szept. 13-án Groningenben iratkozott be az egyetemre, de 1659 tavaszán újra Franekerben időzött. Miután Oxfordban is járt, 1659 novemberében Londonban telepedett le s ott nyilvános iskolát nyitott, mely hamarosan híressé vált. 1665 táján hazalátogatott, de aztán visszatért Angliába. 1678. körül nagyenyedi tanárnak hívták meg, de mielőtt útra kelhetett volna meghalt. Egy angolul és egy latinul írt s több kiadást ért nyelvтанán kívül a következő művei vannak: De magistratu. (Franeker, 1657.) (Nem bizonyos, hogy szerzője volt-e, vagy csak defendense?) Examen doctrinae ariano-socinianae (Egy német könyv fordítása). (London, 1662.) Orthodoxa S. S. Trinitatis defensio (Az előbbinek függeléke). Üdvözlő verset írt Csedregi P. Péterhez (1659.).

Irodalom: Imre Sándor: J. P. (Abafi Figyelője, I. k.), Szilágyi István: Kritikai fejtegetések J. P. életéhez. (Uo. II. k.)

Jausz Vilmos (Újvidék, 1866. – Sopron, 1913. nov. 14.) ev. tanár. Újvidéken tanult a román. kat. gimnáziumban. A teológiát Sopronban végezte, ahonnan 1887-ben külföldre menve, egy-egy

évig a baseli és tübingeni egyetemen folytatta tanulmányait. 1889-ben hazajöve, hitoktató lett Budapesten, de már 1890 elején →*teol. tanárnak* választották Sopronba az egyháztörténeti tanszékre. Erre 1894 novemberében szerzett képesítést, 1899-ben átlépett az ószövetségi tanszékre. – Szerkesztője volt az „Evang. Blätter aus Ungarn”-nak (1897–1899.) s egyik szerkesztője a „Bibliai olvasókönyv”-nek (1904.). Nagyobb dolgozatai: Augustinus élete, tana és befolyása a tanfejlődésre. (Budapest, 1895.) Az episcopalismus és curialismus harca (P. E. I. L. 1897.). Comenius A. J. a felső oktatásról (Prot. Szle, 1897.). A biblia és a legújabb ásatások (Magyar Prot. Irodalmi Társaság 1904. évi Emlékkönyve). →*Poszvek Sándor*. (Sopron, 1909.)

Irodalom: Stráner Vilmos: J. V. (Soproni theol. akadémia értesítője, 1914.).

Jenei G. István (? , 1603. v. 1604. – ?, ?) ref. lelkész. Itthoni tanulása után külföldre ment és 1631. márc. 14-től a leideni, 1632. márc. 5-től a franekeri egyetemen folytatta tanulmányait, melyről azonban később visszatért az előbbire. 1633 szeptemberében indult haza s 1635 közepe előtt Mezötelegden lett lelkész. Miután Zilahon →*elsópapságot* viselt, 1641-ben Kolozsvárt foglalt el lelkészi állást, hol 1645-ben →*esperesének* tette a →*kolozs-kalotai egyházmegye*. 1653 tájától Zabolán lelkészkedett s itt 1671-ben még életben volt. – *Műve:* De missae sacrificio ejusque abusibus. (Leiden, 1631.) Respondens volt a „De instauratione generis humani per Christum redemptorem” (1633.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt →*Uzoni Jankó Boldizsár*hoz (1632.).

Jeszenszky Károly (Liliomos, 1815. okt. 10. – ?Mezőberény, 1898. szept. 5.) ev. lelkész. Liliomson kezdte iskoláit. Azután 1823-tól Újverbászon, 1826-tól Mezőberényben, 1830-tól Selmechányán, 1834-től Pozsonyban tanult. Külföldre menvén, 1838. máj. 11-én a jeni egyetemre iratkozott be. Egy év elteltével hazajöve, segédlelkész lett Aszódon, 1840-ben Mezőberényben, hol 1843-ban lelkésszé választották. 1890-ben nyugalomra lépett. – *Művei:* A mezőberényi község és ev. egyház története (szlovákul). (Arad, 1861.) Vázlatok Mezőberény múltjából (Békés vármegyei régészeti... társulat IV. évkönyve, 1878.) Aranymenyegzői beszéd... Bonyhay Benjámín és Kutzián Katalin ötvenéves házasságuk... alkalmából. (Békéscsaba, 1881.) – továbbá szlovák gyászbeszéd Haán János felett (1855.). – Hasonló nevű fia (mh. 1927. aug. 22.), ki 1875 óta atyja mellett volt segédlelkész s 1890-ben utóda lett, szintén foglalkozott irodalommal és főleg az énekügyet tette tanulmánya tárgyává s fordított is énekeket. – Az idősebbik apósa, az ifjabbik sógora volt →*Masznyik Endrének* és →*Koren Pálnak*.

Joannides György (? , ? – ?, ?) ev. lelkész, a tescheni hercegségben levő Kopicke és Konste papi állásából elzavartatván, Magyarországra került, hol 1650 körül Szentgyörgyön volt →*rektor*, azután Nagyszombatban szlovák lelkész, utóbb Morvaszentjánoson német lelkész. Az üldözések alatt 1674-ben száműzetvén, Németországban talált menhelyet. 1679-ben még élt. – Magyarországon szerzett szlovák nyelvű *művei:* Ker. imakönyv. (Trencsén, 1654.) Cselekedetek két könyve, (Zsolna, 1667.) Az ev. tan védelme (Az előbbivel együtt).

Joó István (Szatmárnémeti, 1836. jún. 17. – Debrecen, 1898. jan. 21.) ref. egyházkerületi középiskolai felügyelő. Szatmárnémetiben tanult a ref. iskolában, de a gimnázium két legfelső osztályát a róm. katolikusoknál végezvén. Ezután 1854-ben Debrecenbe ment teológiára, hol azután →*köztanítóságot* viselt, míg 1859 márciusában nevelőséget vállalt. 1865 augusztusában lelkésznek választották Szatmárnémetibe, de csak néhány hónapi külföldi időzés után 1866-ban foglalta el állását. 1872 őszén a debreceni tanítóképezde igazgatójává tétetvén, egyévi külföldi tanulmányút után lépett hivatalába. 1895 januárjától középiskolai felügyelője volt a →*tiszántúli egyházkerületnek*. – Szerkesztette a →*Prot. Hetilapot* (1879–1880.), melybe – és más egyházi lapokba is – több cikket írt. – *Művei:* Egyházi beszéd az iskolai kötelezettségről. (Szatmár, 1868.) Egyházi beszéd (Ezékiel XVI. 44.). (Uo. 1870.) Egyházi beszéd a reformáció emlékünnepe. (Uo. 1870.) A vallástánítás módszertana. (Debrecen, 1886.) Emlékbeszéd →*Comenius* négyszázados emlékünnepeye alkalmával (Képezdei értesítő, 1892.). A neveléstan kézikönyve. (Budapest, 1894.) Emlékbeszéd →*Felméri Lajos* felett. (Debrecen, 1894.)

Josephi Mihály Traugott (Medgyes, 1779. dec. 3. – ?, 1846. márc.) ev. lelkész. Medgyesen tanult. Majd külföldre ment s 1801-ben a tübingeni egyetemnek volt hallgatója. Hazatérve, előbb Alsóba-jomban, 1813-tól Nagyekemezőn, 1825-ben Prepostfalván, majd még valahol másutt lelkészkedett. 1838-ban →*dékánja* lett a →*bolkácsi káptalannak*. 1846 márciusában a Nagyküüllöbe fulladt. – *Egyházi művei:* Entwürfe zu einigen Gemälden aus den Gefilden der Dichtkunst und der geistlichen Beredsamkeit. (Medgyes, 1816.) Worte des Ernstes und der Kraft über verschiedene Gegenstände der Religion, der Sittenlehre und des menschlichen Lebens. (Kassa, 1823.) (II. kiad. uo. 1828.) Frühlingsblumen... gesammelt in dem Garten der Menschheit und der Religion. (Uo. 1824.) Neuer Siebenbürgischer Merkur oder Beobachtungen, Ansichten und Urtheile über wichtige Gegenstände des Glaubens, der Wissenschaft und des Lebens... (Bécs, 1828.)

Der Genius und der Mensch... (Uo. 1828.) Gott und der Mensch. (Uo. 1828.) Racionalizmusa miatt sok baja volt a cenzúrával, mely erősen megcsontította műveit.

Józan Miklós (Tordatur, 1869. dec. 6. – Kolozsvár, 1946. jan. 7.) unit. püspök. Tanult Kolozsvárt, hol 1887-ben végezte a gimnáziumot, 1891-ben a teológiát. Innen 1892-ben Oxfordba ment s ott töltött három évet. Hazajövele után Polgárdiban, 1896-ban Torockón, 1899-ben Budapesten lett lelkész. Itt 1902-ben az akkor alakított duna-tiszamenti egyházkörnek →esperesévé tétett. 1920 után pedig elszakítatván az unit. egyház zömétől, az anyaországban püspökhelyettes volt, míg 1941-ben püspökké választott s mint ilyen, Kolozsvárra költözött. Szerkesztette az →„Unit. Értesítő”-t (1922–1932), melybe számos cikket írt. Dolgozatai még a →Ker. Magvető-ben jelentek meg. – *Művei*: A keresztyénség és a socialis munka (Angolból átd.). (Budapest, 1906.) A vallás →Tompa költészetében (Ker. Magvető, 1909.). Tudás és szeretet (Prot. Esték III. k.). (Budapest, 1916.) Ötven év krónikája (Unit. Értesítő, 1926.). A protestantismus teendői a nemzeti egység megteremtése érdekében. (Budapest, 1928.) Fejedelem és papja. (Uo. 1940.) Aratás. (Kolozsvár, 1943.) Szemtől-szembe. (Uo. 1944.)

Jozeffy Pál (Verbóc, 1775. jan. 31. – ?Tiszolc, 1848. márc. 29.) ev. püspök. Verbócon kezdte iskoláit. 1788-tól Pozsonyban tanult, majd 1794 elejétől nevelősködött, míg 1796 tavaszán a jeni egyetemen lépett a hallgatók közé. Miután több más egyetemet is meglátogatott, 1798 őszén visszatért hazájába. Itt megint nevelősködni kezdett, de már 1799-ben Szarvasra hívták tanítóképezdei és gazdasági iskolai tanárnak, egyúttal →káplánnak. Innen 1801-ben Aszódra, 1808-ban Cinkotára ment lelkésznek, hol 1819-től a →pesti egyházmegye →főesperesi tisztét is viselte, de már 1820 szeptemberében Tiszolcon foglalt el lelkészi állást. 1823 elején püspökké választotta a →tiszai egyházkerület. 1830-ban teol. díszdoktorrá tette a jeni egyetem. – Irodalmi téren keveset működött, mindössze a következők jelentek meg tőle: Beszéd Lyci Kristóf püspökké avatásakor (németül). (Besztercebánya, 1808.) Püspöki körlevél beiktatásakor (latinul). (Hely n. 1823.) Beszéd a tiszolci templom fölszentelésén (szlovákul). (Pest, 1833.) Püspöki levél a nyíregyháziakhoz (szlovákul). (Hely n. 1840.) Ev. énekeskönyv (szlovákul, →Szeberényi Jánossal szerk.). (Pest, 1842.) (Több kiadást ért.) (Végén imák.)

Józsa Zsigmond (Kóródszentmárton, 1863. febr. 5. – Nagyenyed, 1893. aug. 14.) ref. tanár. 1871-től Nagyenyeden tanulván, a gimnáziumot 1882-ben, a teológiát 1886-ban végezte. Ekkor

külföldre ment s két évig az utrechti egyetemen folytatta tanulmányait, közben néhány hónapot Marburgban is töltve. Hazájába visszatérve, 1888 őszén teol. magántanári képesítést szerzett Nagyenyeden, ahol ettől fogva helyettes, 1891 szeptemberétől rendes tanár volt az ószövetségi tanteremben. – Kiváló szakképzettségének jeles tanúi a következő értekezései: Babyloniai Ézsaiás universalizmusa. (Kolozsvár, 1888.) A zsidó felekezetek a Jézus korában és Jézusnak azokhoz való viszonya (Prot. Közlöny, 1888.). Az első emberek (Uo. 1889.). A revidált ószövetség (Uo. 1889.). A vízözön legendája (Uo. 1890.). A prédikátor világnevezete (Prot. Szle. 1890.). A Zsoltárok (Uo. 1891.). Tragikus elem a zsoltárköltészetben (Prot. Közlöny, 1891.). A héber szellem bölcséleti iránya (Prot. Szle, 1895.). A felette →Berde Sándortól tartott emlékbeszéd szintén megjelent. (1894.).

Jugoszláviai német ev. egyházkerület, nagyobb részében Magyarországtól odacsatolt egyházakat foglal magában, amennyiben nyolc →egyházmegyéjéből öt azelőtt Magyarországhoz tartozott, ú.m. a bácskai, →bánáti, →szerémi, száva-bánsági és murántúli. Újvidéken 1923 júliusában határozták el létesítését és Újverbászon 1926. ápr. 13-án tartották meg szervezkedő zsinatát Wagner Gusztáv Adolf bácskai esperes, majd „egyházi elnök” vezetése alatt, kinek 1926. máj. 28-án történt halála után Popp Fülöp száva-bánsági →esperes töltötte be e tisztet, míg végre az új egyházalkotmány szentesítése után 1931 áprilisában valóságos püspök lett. Először két egyházkerületet alakítottak: a nyugatit és a keletit. Csatlakoztak hozzájuk a vendek és a kevésszámú magyarok is. Mindezek azonban a végleges megállapodás szerint egy egyházkerületbe foglaltattak, összesen 72 egyházközséggel. Az egyházkerületi felügyelő Roth Vilmos.

Jugoszláviai országos ref. egyház, a Magyarországtól elcsatolt 58 egyházból 1922-re alakult meg oly módon, hogy →Klepp Péter torzsai lelkész →főesperessége mellett négy →egyházmegyéből (bácskai, baranyai, bánáti, horvát-szlavónországi) állott egy-egy alesperes alatt. Klepp 1927 végén elhalálozván, helyébe →Ágoston Sándor bácsfeketehegyi magyar lelkész választott. 1930. júl. 17-től alkotmányozó zsinatot tartottak, melyet istentisztelettel Torontálvásárhelyen nyitottak meg, de amely Belgrádban kezdte aztán tanácskozásait. Egy-egy ülészakra Újverbászon 1931. máj. 27-én, Zomborban 1933. febr. 9–10-én, ahol elfogadták a jugoszláv kormány által a törvénytervezeten tett módosításokat, és végül Magyarrétfalun 1933. júl. 11-én gyűltek össze, miután az ez utóbbi határidőt megelőző napon Hercegszőlösön aláírták kánonikat. Az ekként megalkotott szervezet az előzetes megal-

lapodások után most már megnyervén a legfelsőbb jóváhagyást, az általa életbe léptetett püspöki hivatalt ekkor mindjárt Ágostonnal töltötték be, akit 1934 májusában iktattak be ez állásába. Főgondnökká Kurz Henriket tették, kinek elődje Vermes Károly volt. Az egyházmegyék számát ezúttal is négyre határozták, de a korábbi beosztástól eltérően a következőképpen állapították meg nevüket és területüket: északi (Bácskából a nem német egyházak s a Szerémségből Maradék és Nikinci), keleti (ószerbiai és bánáti egyházak), nyugati (a baranyai és Kórogytól kezdve nyugatra eső szlavóniai magyar egyházak), déli (az összes német egyházak).

Jugoszláviai szlovák ev. egyházkerület, már 1920-ban megvetetett az alapja, az ily nyelvű gyülekezeteknek a többi evangélikusokkal közös →*egyházmegyékből* való kiválása megkezdésével, de csak 1921-ben határozták el végleg a külön egyházkerület alakítását. Az egész egyházkerület mindössze 26 egyházból áll, melyek három egyházmegyébe vannak beosztva, ú.m. a bácsiba, bánáti és szerémibe. Az egyházkerületnek első „egyházi elnök”-e Veres Ádám iloki lelkész volt 1931-ig, midőn új szervezete megnyervén az állami jóváhagyást, őt püspökké választotta. De még ezévi nov. 3-án meghalván, 1932-ben Starke Sámuel petróci lelkész lett az utóda. A felügyelő ugyanaz évtől Buljik János.

Juhász István (Nagyenyed, 1915. ápr. 16. –) ref. vallású egyetemi tanár. Nagyenyeden tanult 1932-ig. Ezután Kolozsvárt négy évig ref. teológiát, félévig Bukarestben s félévig Nagyszébenben gör. kat. teológiát, 1937–39-ben a kolozsvári egyetemen bölcészetet hallgatott. Ettől fogva a bukaresti magyar főiskolai diákotthon igazgatója volt, 1941-től pedig a ref. egyházkerület igazgató-tanácsánál teljesített szolgálatot, míg 1942 elején az erdélyi tudományos intézet tanára lett. 1940-ben teol. doktorságot szerzett Debrecenben, 1947-ben teol. magántanárságot Kolozsvárt, hol 1949-ben tanár lett az egyetemi teol. fakultáson. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Az erdélyi román egyház története (Az Út, 1936.). A legújabb Melius-tanulmányok (Uo. 1937.). A re-

formáció az erdélyi románok között (Kolozsvár, 1940.) A székelyföldi ref. egyházmegyék. (Uo. 1947.) – Leszármazottja →*Zoványi Györgynek*, veje →*Tavaszy Sándornak*.

Juhász László (I.) (Szalóc, 1871. máj. 15. – ?Putnok, 1934. szept. 9.) ref. esperes. Iskoláit Otrokocson kezdte, a gimnáziumot 1889-ben Rimaszombatban, a teológiát 1893-ban Sárospatakon végezte. Ezután hosszú ideig nevelősködött, mialatt a budapesti, párizsi, londoni és berlini egyetemeken gyarapította ismereteit. Segédlelkész is volt, míg 1907-ben hanvai, 1918-ban putnoki lelkész lett, s mint ilyet 1921-ben az akkor szervezett →*gömör-tornai egyházmegye* →*esperessé* választotta. Rendes tagja volt a →*budapesti negyedik zsinatnak*. – Szerkesztette 1892 februárjától júniusáig a Sárospataki Ifjúsági Közlönyt. A költészet mezején is munkálkodott. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Janet spiritualismusa. (Budapest, 1903.) Mélység és magasság (Imák, elmélkedések, agendák). (Uo. 1905.)

Juhász László (II.) (Debrecen, 1871. dec. 26. – Bp. 1952. okt. 17.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, a gimnáziumot 1891-ben, a teológiát 1895-ben végezve. Miután egy évig esküdtfelügyelő volt, 1896-tól egy évet a bécsi prot. teol. fakultáson, egyet az utrechti egyetemen töltött. Hazajötté után 1898 őszétől gimn. h. tanár volt 1900 júliusáig, midőn lelkésznek ment Győrtelekre. Nyugalomba vonult 1933 végén, azután Debrecenben, majd Budapesten lakott. – 1918-ban teol. doktorságot szerzett Bécsben. Szerkesztette 1893-tól 1895-ig a debreceni hittanszaki önképző-társulat Közlönyét. Nagyobb dolgozatai: A debreceni hittanszaki önképző-társulat 25 évi története (Egy „Emlékfüzet...”-ben). (Debrecen, 1895.) Beköszöntő egyházi beszéd. (Mátészalka, 1900.) Apokalyptika (Lelkészegyesület, 1915.). Pál és Jakab megigazulástana (Uo. 1916.). Jézus történeti létezésének legújabb tagadása (Db, Prot. Lap, 1916.). Az Emberfia az aram nyelv szempontjából. (Pozsony, 1916.) Der Menschensohn in allgemeiner, sprachlicher, biblisch-theologischer und religionsgeschichtlicher Hinsicht. (Hely n. 1917.) Zsidó apokalyptika. (Bp. 1918.)

K

Kabai Bodor Gellért (?Kaba, 1640. – Debrecen, 1681. febr. 8.) ref. lelkész. Iskoláit Nagybányán kezdte, hol 1660-ban →*seniori* tisztelet viselt, ez évtől pedig Debrecenben folytatta. 1664-ben →*rektor* volt Kecskeméten, ahonnan külföldre ment s 1665. jan. 3-án Groningenben, ez évi okt. 16-án Leidenben, 1666-ban Utrechtben, 1667. ápr. 20-án Franekerben iratkozott be az egyetemre. Még ez évben hazatérve, tanár, s hamarosan másodpap lett Kassán, honnan azonban, miután fogságot is szenvedett, 1673-ban elűzte a papizmus erőszaka, mire Debrecenbe vonult s 1674-ben ott választott lelkésszé. – *Művei*: De legibus Dei. (Utrecht, 1666.) De fide. (Franeker, 1667.) Lelki flastrom. (Debrecen, 1677.) Traditionum humanarum flagellatio. (Uo. 1677.) Hegyes ösztön a sátánnak angyala (Prédikációk). (Uo. 1678.) (II. kiad. uo. 1682.) A jó elüljáróknak... (Gyászbeszéd id. Dobozi István felett). (Uo. 1679.) Respondens volt a „De conscientia” (1666.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt →*Mártonfalvi Györgyhöz* (1679.), →*Csuzi Cseh Jakabhoz* (1680.), valamint →*Czeglédi Istvánnak* „Sion vára” c. műve mellé.

Kádár Géza (Orosháza, 1880. aug. 8. – Bp. 1945. jún.) ref. lelkész. A teológiát 1899-től Pápán, 1902-től Kolozsvárt hallgatta. 1903-ban segédlelkész lett s 1905 folyamán helyettes lelkész Krasznán, honnan még ez évben lelkésznek ment Zilahra. 1924-ben →*esperessé* választotta a →*szilágy-szolnoki egyházmegye*. Erről a hivataláról akkor mondott le, mikor 1936 végén Kolozsvárt foglalt el lelkészi állást. Közügyigazgatója volt az *erdélyi egyházkerületnek* 1928-tól. Az 1939-ben megnyílt →*budapesti zsinatnak* később rendes tagja lett. – *Művei*: A ker. egyház rövid története (Tankönyv). (Zilah, 1908.) (III. kiad. uo. 1916.) Meg kell-e még egyszer keresztelkednem? (Modersohn után ford.) (Budapest, 1914.) Ne tévelyegjétek. (Szilágy-szolnoki, 1926.) Mit vár az egyház tagjaitól. (Uo. 1926.) Templomi imák. (Uo. 1929.) Ha meghalunk, az Úrnak halunk meg. (Kolozsvár, 1940.) Több kötet vallásos költeménye van, s szerkesztett vallásos irányú naptárakat, valamint egy „Ker. élet” c. hónaponként megjelenő lapot.

Kákonyi Péter (? , ? – ? , ?) prot. lelkész, 1544 elején Hercegszőlősen működött s 1549-ben még élt. Az Astiages és Cyrus históriája mellett bibliai tárgyakat is dolgozott fel következő műveiben: „Egy szép história az nagy erős Sámsonról...”, „Az Asverus királyról és az istenfélő Hesther királyné asszonyról való história”. (Legutóbb az összes kiadva a Régi Magyar Költők Tára II. kötetében.)

Kalászkok az életnek kenyeréhez, negyedévi füzetekben 1893-ban indította meg a gyakorló lelkész körébe tartozó dolgozatok közlésére →*Könyves Tóth Kálmán* debreceni és →*Papp Károly* budapesti lelkész. Az aránylag magas színvonalú vállalat mindössze két évig állott fenn.

Kalchbrenner József János (Sopron, 1776. szept. 7. – Pest, 1834. febr. 16.) ev. lelkész. Sopronban tanult, míg 1798 őszén külföldre ment, a jeni egyetem hallgatói közé lépett. Két év múlva hazatérve, állásra várt otthon, míg 1802 elejétől Szilsárkányban, 1804-től Petőfalván, később Ágfalván lelkészkedett. Innen választották meg 1819-ben Pestre. – *Művei*: Leichengesänge bei besonderen Fällen und Veranlassungen. (Sopron, 1811.) (Új kiad. uo. 1854.) Wie können die hohen Zwecke des ev. Predigtamts am sichersten erreicht werden? (Beköszöntő.) (Pest, 1819.) Halotti beszéd... br. Podmaniczky József... gyászünnepe. (Uo. 1823.) Abschiedsworte... (Ugyanaz felett, az előbbivel együtt.) Gedächtnissfeyer (Ugyanarról, az előbbi kettővel együtt). Trauerrede zur Gedächtnissfeyer der... Sophie, verwittweten Freyin von Hellenbach gebornen Kubinyi... (Uo. 1824.) Christliche Religionsgesänge für die öffentlichen und häuslichen Andachtsübungen. (Uo. 1824.) Németre fordította →*Kis Jánosnak* Ócsai Balogh Péter gyászünnepe tartott beszédét (1819.). – Atyja volt Kalchbrenner Károlynak (1807–1886.), a nagynevű botanikusnak, ki szintén lelkész volt.

Káldi György (Nagyszombat, 1572. – Pozsony, 1634. okt. 30.) róm. kat. szerzetes. 1598-ban a jezsuita rendbe lépve, Rómában végezte tanulmányait. Innen Erdélybe küldték hitszónoknak, de a →*Bocskay* szabadságharcában elűzetvén, Bécsben folytatta a hivatalát. Azután

tanár lett Olmützben, majd Brünnben, utóbb igazgató Nagyszombatban, végül Pozsonyban. – Nevezetes műve magyar bibliafordítása, melyet részben →*Bethlen Gábornak* a költségen nyomtatott ki. A végén „Bibliára való lajstrom”-ot adott, melyet eredetinek tüntetett fel, habár egy Erfurtban megjelent „Index biblicus”-ból fordította. Függelékül csatolta a →*Károlyi Gáspár* bibliafordítása és ennek →*Szenczi Molnár Albert*-féle kiadása ellen intézett „Oktató intés”-ét (1626.).

Irodalom: *Podhradszky József*: Nagyszombati K. Gy. (Tudománytár, 1839.), *Kis Ignác*: K. Gy. nyelve (1884.), *Rácz Kálmán*: Károlyi Gáspár és K. Gy. bibliafordításai (1892.), *Zoványi Jenő*: Mancskovit és Káldi közös forrása (Prot. Szle., 1916.), *Székely István*: A magyar bibliafordítás (1920.), *Káldi mint theologus* (Kath. Szle., 1905.).

Kalinka János (Rózsashegy, 1576. – Besztercebánya, 1640.) ev. esperes. Tanult Rózsashegyen, majd Trencsénben, végül külföldre menvén, Wittenbergben. Visszatérve hazájába, előbb Trencsénben, azután – már 1600 előtt is – Rózsashegyen →*rektorkodott*, hol másodpapnak is megteették. Innen Teplára, 1607-ben Radványba, 1630-ban Garamdobóra ment lelkésznek, ahol →*esperesnek* is megválasztotta a →*zölyomi egyházmegye*. – *Műve*: *Justa cygnea seu exequalia... Johannis Kalinkii suo loco et tempore recitanda...* (Saját temetésére, hexameterekben). (Trencsén, 1638.)

Kalinka Joachim (Rózsashegy, 1602. – Zittau, 1678. jún. 17.) ev. püspök, az előbbinek fia. Tanult Radványban, Körmöcbányán, Biccseán, Bánban és Eperjesen, ahonnan Radványba kántornak s rövid idő múltán Rózsashegyre →*rektornak* ment. Itt félév múlva másodpap, azután Radnán, 1634-ben pedig Rajecen lelkész lett. Illaván lelkészkedett utóljára, mégpedig 1637-től. Mint idevaló lelkészt és egyszersmind az Ostrosith-család udvari papját, 1646. febr. 15-én püspökké választotta a →*biccsei egyházkerület*. E hivatalában odaadó buzgalommal működött egészen addig, amíg 1671 júliusában maga elé idézte a →*pozsonyi delegatum judicium*, mivel Drabik ellene is terhelően nyilatkozott vallomásaiban. Noha ártatlannak találták, mégis csak a következő évben máj. 4-én mehetett vissza gyülekezetébe, egyre zaklattatva ezalatt a róm. kat. papságtól az áttérésre. Másfél év múlva ismét Pozsonyba idézték őt is, s csak úgy bocsátották szabadon, hogy reverzálist adott a kivándorlásra. Poroszországba ment. – *Művei*: *Lemma funereum* (Gyászbeszéd Ostrosith János felett). (Trencsén, 1637.) *Panegyricus* (Hosszú, distichonokban írva, atyja „hattyúdálával” együtt). (Uo. 1638.) *Verus mundus vere piaie et mundaie matro-*

nae (Szlovák gyászbeszéd Greguss Miklósné Markó Borbála felett). (Uo. 1648.) Bizonytalan helyen és időben jelent meg „De jejunio” c. értekezése és →*Dubravius Daniell*lel együtt írt „tractatus”-a, melyet az 1635-i tótprónai zsinat megbízásából liturgikai tartalommal készítettek. Kéziratban is maradtak munkái, közöttük néhány egyháztörténeti érdeke. A halálára vejétől, Tarnóczi Mártontól írt emlékezés ki van adva.

Irodalom: *Kvacsala János*: K. J. első vizsgálati fogsága (Prot. Szle., 1890.), *Mocko János*: K. J. püspök (szlovákul, 1897.).

Kalinka Zakariás (Rózsashegy, 1629. – Kasza, 1656. márc. 12.) ev. lelkész, az előbbinek fia, Rózsashegyen, valamint Csepregen (1639.), Pozsonyban, Körmöcbányán, Németprónán, Lőcsén (3 évig) iskoláit végezte. Ekkor külföldre ment s 1649. szept. 1-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyen 1651. ápr. 29-én magisteri címet nyert. Hazájába 1652-ben visszatérve, azonnal →*rektor* lett Privigyén, majd 1654-ben lelkész Kaszán. – *Műve*: *Lucidissimi specilli perspectivo lutheranorum obtuso... disputatio... opposita* (Vita-irat Hocquartus Bonaventura ellen 4 részben). (Trencsén, 1652–54.) Respondens volt a „De homine” (1650.) és a „De natura et constitutione papismi” (1651.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt Perack Bálinthoz (1651.) és →*Serpilius János*hoz (1652.).

Kállai Albert (? , ? – ?, ?) ref. esperes, hazai tanulása után külföldre is ellátogatott és 1574. jún. 12-én a wittenbergi egyetemen iratkozott be hallgatónak. Hazájába visszatérve, 1579-ben Szikszón lelkészkedett, de alighanem már 1581-re Ungváron foglalt el lelkései állást, hol már 1584-ben →*esperességet* viselt. 1601 végén még ilyenül van említve, de már 1605-ben más volt a helyén. – *Műve*: *Prédikáció... Drugeth Homonnai István... temetésén*. (Bártfa, 1599.) (Újból kiadta Incze Gábor 1940.).

Kállai Kópis János (Nagykálló, ? – Margitta, ?1681.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1665-ben lépett a felsőbb osztályok tanulói sorába. 1670 januárja után →*rektornak* ment Szikszóra, ahonnan 1673 tavaszán külföldre indult s ez évi jún. 30-án az oderafrankfurti, majd a marburgi, szept. 23-án a heidelbergi, dec. 4-én a baseli, 1674 novembere után a zürichi egyetemen kezdett hallgatni. Hazatérve, 1677-ben bagaméri, 1679 májusában pedig margittai pap lett. – *Művei*: *De haereditate ecclesiae*. (Basel, 1674.) *De peccato in Spiritum Sanctum* (Máté XII. 22–32.). (Zürich, 1675.) Zürichi időzése alatt valaki részére röviden leírta Magyarország állapotát. Respondens volt a „De iudice controversiarum” (1674.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt →*Eperjesi Mihály*hoz (1673.) Vászárhelyi Györgyhöz (1673.), →*Vereseházi Tamás*hoz

(hébert is, 1674.), →*Pápai Páriz Ferenchez* (görögül és magyarul 1674.), gyászverset a Horváti Békés János halálára (1674.).

Kállay Kálmán (Pozsony, 1890. okt. 21. – **Debrecen, 1959. júl. 14.*) ref. tanár. A teológiát Pozsonyban és Pápán végezte, s ezután 1914-től helyettes lelkész volt Hontfüzesgyarmaton, 1916 nyaráig hitoktató Bukarestben, 1917 elejéig táborigazgató, ettől fogva lelkész Kórógyon, 1918-tól lelkész és egyúttal →*esperes* Bukarestben. 1920-tól teol. helyettes tanár Pápán, 1921 tavaszától konventi titkár, 1923-tól lelkészképző intézeti tanár Debrecenben, hol 1928-ban egyetemi nyilv. rendes tanárrá nevezetett ki az ószövetségi tanszékre. 1950 óta akadémiai tanár. – 1920-ban teol. magántanári képesítést szerzett Pápán, 1922-ben bölcsésztdoktorságot Budapesten, 1926-ban teol. doktorságot Debrecenben. A →*tiszántúli egyházkerület* 1933-ban tanácsbíróvá, 1936-ban konventi rendes taggá választotta. – Irodalmi működésének, mely főleg szakjában jelentékeny, következők a termékei: A Wittenbergben lelkésszé avatott magyar ifjak jegyzéke (A „Szé-kács-émlékkönyv”-ben). (Pozsony–Budapest, 1912.) Az ótestamentom felfogása a halál utáni életről. (Debrecen, 1926.) Zsidó mesterségek és foglalkozások Jézus korában. (Uo. 1926.) Jeremiás próféta élete és működése... (Uo. 1927.) Izrael első három királya a Koránban és a mohamedán legendákban. (Uo. 1934.) Kálvin mint zsolttármagyarázó (A „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Uo. 1936.) A tudományos és hívő theologia védelme. (Uo. 1938.) Jézus és az ószövetség (Theol. Szle., 1941.). Tisza István bibliaisága. (Debrecen, 1941.) A vizsolyi biblia ótestamentomi részének exegetikai értéke (Károlyi-émlékkönyv, 1940.). A jus in sacra és a jus circa sacra az ótestamentomban (Kun Béla-émlékkönyv, 1944.). →*Czegléd Sándorral* és →*Hamar István*nal együtt részt vett a „Bibliai lexikon” (1929–31.) készítésében. Unoka-veje →*Vadas József*nek, s második házassága révén veje →*Csánky Benjámin*nak.

Kálmán Farkas (Siómaros, 1838. okt. 15. – Gyoma, 1906. okt. 2.) ref. lelkész. Tanult Városhidvégen, Gyönkön és Pápán, hol 1859-ben végezte a teológiát. Miután 1862-ig →*akadémikus rektor* volt Pátkán, több helyen volt segédlelkész, míg 1868-ban madocsai, 1876 októberében sósvertikei, 1880 áprilisában gyüdi, 1887-ben gyomai lelkész lett. – Páratlan alapossággal ismerte a prot. énekgyűjtést, kivált történeti fejlődésében. Számátalan ily irányú kisebb-nagyobb cikke jelent meg az egyházi lapoknak szinte mindegyikében. Önállóan kiadott művei: Éneklő kar (A magyarországi akkori ref. →*énekeskönyv* szerzőinek életrajza). (Budapest, 1880.) Új magyar athenas (Újabbkori magyar prot. írók életrajz-gyűj-

teménye, Sz. →*Kiss Károllyal* és →*Bierbrunner Gusztávval*). (Uo. 1882–87.) Két éneke fel van véve a jelenlegi énekeskönyvbe. Kéziratban maradt: Adalékok a 16. és 17. század irodalomtörténetéhez (Az 1711-ig megjelent magyar énekgyűjtemények ismertetése).

Kálmáncsehi Sánta Márton (Kálmánca, XV. sz. vége – Debrecen, 1557. dec.) ref. püspök. 1523 őszén a krakkói egyetem hallgatói közé iratkozott s az 1525. év tavaszától őszeig →*seniori* tisztet viselt a magyar bursában. Magisteri címmel tért vissza hazájába, hol mint róm. kat. pap 1538-ban már gyulafehérvári kanonok és iskolaigazgató volt, s ez éven kanonoktársával, Enyedi Adorjánnal együtt bíróként szerepelt a segesvári hitvitában. Ennek hatása alatt nemsokára a reformáció pártjára állott és lelkészi hivatalt vállalt. Valamikor a 40-es években Mezőtúron, az évtized utolsó éveiben Sátoraljaújhegyen működött, de már 1551-ben debreceni plébános volt. Nagy buzgalmat fejtett itt ki a római katolicizmusnak a lutherizmus által még ki nem küszöbölt maradványai eltávolításában, amiért a körösladányi zsinatra 1551 végén vagy 1552 elején egybegyűlt prot. lelkészek excommunicálták, mire ő hasonlóképpen járt el velük szemben. Ugyane tájban történhetett Debrecenből való eltávolítását, amikor is Munkácsra ment lelkésznek. Mint ilyen 1552 folyamán két zsinaton, a másodikon dec. 1-én Beregszászon vett részt, melyeknek határozataiban félreismerhetetlenül, bár közvetítő alakban megnyilvánult az ő helvét iránya. Erdélyben szintén mozgalmat támasztott az úrvacsorát és a szertartásokat illető szabadabb elveinek érdekében, kivált az oltárok mellőzését követelve, sőt 1554-ben állítólag azt is kezdte hirdetni, hogy hiábavaló az imádkozás, mert úgy sem hallgat rá az Isten. Az év vége körül mindezek miatt halálra kereste Báthory András, de elmenekült és elrejtőzött előle. Működése mégsem maradt siker nélkül, amennyiben p.o. Kolozsvárt 1556-ban kihányták az oltárokat a templomokból. Miután ugyanis ez év elejére visszatért Debrecenbe, könnyen kirándulást tehetett onnan Erdélybe, kivált a Petrovics helytartói hatalmának latbavetésével. Tudjuk is, hogy járt Kolozsvárt és írásbeli vitatkozást folytatott az odavaló lelkészekkel, mégpedig a vita elején a Zwingliénél szélsőbb felfogás érdekében. Ismételtén megfordult Erdélyben, de a Petrovics által 1557 júniusára rendeztetett szóbeli hitvitára nemigen jelent meg Kolozsvárt, bizonyára betegeskedése miatt. Petrovicsnak a védnöksége alatt 1556-ban superintendentia alakulván a fő nélkül maradt →*nagyvárad*i egyházmegye területének legalábbis egy részén, ennek püspökévé ő tétetett. Ehhez 1557 szeptemberre a gyulafehérvári püspökség szatmárvidéki egyházai szintén hozzá csatla-

tak. amivel majdnem teljes egészében meglett a →*iszántúli egyházkerület*, Kálmáncsehi azonban már ez évi dec. 21-én eltemetett. – Írói munkásságának termékei melyek közt egy énekeskönyv is volt, nem maradtak fenn. de a kolozsvári papokkal váltott vitatételeit amazok „Responsio ministrorum ecclesiae Colosvariensis ad scripta M. Martini a Calmancha” (1556.) c. füzetükben (Közölte Papp Gusztáv 1935-ben kiadott műve mellett) közlétevé, kéziratos másolatuk máig megvan.

Irodalom: Schullerus Adolf: Die Augustana in Siebenbürgen (1923.), Schwarz Károly: Die Abendmalstreitigkeiten in Siebenbürgen (Archiv des Vereines... N. F. 11. k.), Nagy Géza: Kálmáncsehi Sánta Márton (A „Kálvinista jellemképek” között, 1930.) Papp Gusztáv: Kálmáncsehi Sánta Márton (1935.).

Kalmár György (Tapolcafé, 1726 előtt – ?, ?) ref. vallású nyelvtudós. Az alsóbb osztályokat Pápán és Győrött, a felsőbbeket 1743 tavaszától Debrecenben végezte. Külföldre menvén, 1749-től Oxfordban tanult, de felkeresett állítólag más egyetemeket is. Sokfelé utazott, mindössze pár évet töltött hivatalban, mégpedig 1770 körül kecskeméti →*conrectorságban*. 1781-ben még életben volt, de további sorsa ismeretlen. Főleg a nyelvtudomány elméletével foglalkozó latin, magyar, német és angol művei híre tettek szert a maguk idejében. Teol. tárgyú művei is vannak: Dissertatio... in Isa. VII. 14. = Math. I. 23. (Oxford, 1750.) Tractat über den Text: Kind fürchte den Herrn und den König. (Bécs. 1764.) Epistola divi Pauli ad Hebraeos hebraice cum annotationibus criticis. (Amsterdam, 1766.) Több angol nyelvű munkával vett részt 1751-ben az elohim és berith szavakról folytatott vitában.

Kálniczky Benedek (Kázmárk, 1786. dec. 18. – Sárospatak, 1861. szept. 25.) ref. tanár. Tanulását Kázmárkon kezdte, 1799-től Miskolcon folytatta, hol egy évig →*köztanítóságot* viselt, majd 1806-ban Sárospatakra ment teológiára. Itt – miután közben 1810-től a Szepességen töltött egy évet – 1812-ben köztanító, 1815-ben segédtanár, azután →*contrascriba*, teol. helyettes tanár, 1817-ben pedig →*senior* lett. 1818-ban külföldre ment s egy évig a göttingeni egyetemen folytatta tanulmányait. Hazajöve, nevelősködött egy ideig, míg 1820-ban az egyháztörténelem és exegesis tanárává választották Sárospatakra. 1859-ben nyugalomba lépett. – *Művei:* Közönséges ker. egyháztörténeten (Schröckh után, 2 k.). (Sárospatak. 1848.) Kijelentett vallás története (Seiler után). (Uo. 1850.) (Több kiadást ért.) Részt vett a Sárospatakon kiadott görög–magyar és latin–magyar szótár szerkesztésében, és →*Somossi Jánossal* együtt sajtó alá rendezte a Sárospatakon

1832-ben kinyomtatott újszövetséget és az 1835-ben kinyomtatott bibliát.

Kalocsa Róza (Reformátuskovácsháza, 1838. febr. 5. – Debrecen, 1901. febr. 16.) ref. tanár. Reformátuskovácsházán, valamint 1849-től Aradon tanult, 1860-tól Pesten nevelősködött, hol 1864-től ref. felsőleányiskolai igazgató volt. Hasonló minőségben 1875-ben Szatmárra ment, majd 1880-ban állami szolgálatba lépve, több helyen tanárkodott, míg 1893-ban ismét egyháza szolgálatába állott, mint a debreceni felsőbb leányiskola igazgatója. – Mint özv. Márkus Elekné halt meg. – Szorgalmas írói működést folytatott. különösen az ifjúsági és tankönyvirodalom terén.

Kalotaszegi ev. egyházmegye, előbb a nagyváradi kat. püspökséghez tartozó része volt a különben a gyulafehérvári püspökség területén, de viszont nem egészen alakult →*erdélyi magyar ev. egyházkerületek*, mely rövidesen majdnem teljes egészében a helvét irányhoz térvén, ez a része is megszűnt evangélikus lenni. →*Esperese* volt Nagyfalui Mihály bánffyhungyadi I. (1557 jún.).

Kalotaszegi ref. egyházmegye, az ev. egyházmegyéből valószínűleg testületileg állott át a helvét irányhoz, ám az antitrinitarizmus szakadást idézett elő, amiből folyó meggyengülése körülbelül már az ezeröttszázhetvenes években maga után vonta, hogy egyesült a hasonló helyzetben levő →*kolozsival*, amiből a →*kolozs-kalotai* keletkezett. Az egyházkerületnek új beosztása folytán azonban 1903-ban újraéledt a kolozs-kalotainak 32, a →*désinek* 2 egyházából, ami azóta összesen 37-re szaporodott. →*Esperesei* azóta: Dézsi Gyula gyulai I. 1903–1910, Bíró András nádasdaróc–bogárteleki I. 1910–1916. Csűrös József váralmási I. 1916–1926. Bokor Márton bánffyhungyadi I. 1926–1936, Daróczi Ferenc magyarvistai I. 1937-től.

Kalotaszegi unit. egyházkör, a ref. egyházmegye megoszlása hozta létre az antitrinitarizmushoz csatlakozott lelkészek és gyülekezetek külön testületté szervezkedésével. A XVII. századnak alkalmasint már az első negyedében megszűnhetett évtizedek óta folyvást tartó gyengülése következtében. Egyetlen esperesének ismeretes a neve. és ez: Vajdakamarási Lőrinc gyerővásárhelyi I. (1593.) 1597-ig.

Kálvineum, eszméje →*Ferenczy Gyulától* származott, s első helyen →*Kis Ferenc* másodsorban →*Gergely Antal*, →*Baltazár Dezső* és mások nagyszabású, fáradhatatlan buzgalmának köszönheti megvalósulását. Mozgalmuk céljául az alapító →*Országos Református Lelkészegyesület* a lelkészárva nyomorának enyhítését és különösen tanítatásuk lehetővé tételét tűzte ki. Ezen utóbbi cél elérése végett Kálvineum névvel inter-

nátusokat állított fiúk részére 1914-ben Hajdúböszörményben, leányok részére 1922-ben Nyíregyházán. Ez utóbbi maga után vonta egy tanítónőképezde megteremtését is.

Kálvinista Szemle, egyháztársadalmi hetilap, melyet 1920-ban indított meg Budapesten →*Sebestyén Jenő*. 1932-től →*Kováts J. István* volt a felelős szerkesztő, ki aztán 1933-ban főszerkesztő lett, míg a felelős szerkesztői tisztet Kiss Sándor vette át. Ez év végén aztán megszűnt.

Kamarási György (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, sokáig volt Sorostélyon udvari pap, míg 1713-ban Gyulaféhevárra, onnan hamarosan Désre, innen pedig Fogarasra ment lelkésznek, ahol 1720-ban már és 1724-ben még ott volt. További sorsa ismeretlen, de az bizonyos, hogy 1747-ben már nem volt életben. – *Művei*: Jó feleség címere (Gyászbeszéd gr. Teleki Józsefné Kun Borbála felett). (Kolozsvár, 1720.) Emlékezet kövei, azaz: Halotti száz prédikációk... (Kiadta →*Szathmári Pap Zsigmond*). (Uo. 1747.) (II. kiad. 1766.)

Kamarási László (Sorostély, ? ? , ?) ref. lelkész, az előbbinek fia. Tanult Nagyenyeden, hol →*seniors*ágot is viselt. 1720-tól 1734-ig Désen lelkészkedett. Ezután külföldre ment s 1737. jan. 24-én Groningenben iratkozott be az egyetemre. Hazatérte után Vajdakamaráson lett lelkész, de csakhamar meghalt. – *Műve*: Igaz szolga bére (Gyászbeszéd Váradai Zsigmond felett). (Kolozsvár, 1730.)

Kamarási Pál (Sorostély, 1693. – Szászváros, 1735. jan. 30.) ref. lelkész, az előbbinek bátyja. Nagyenyeden tanult, azután külföldre ment és 1717-ben Franekerben is járt, majd 1720. febr. 17-én a leideni egyetemre iratkozott be. Onnan 1723-ban visszaérkezve hazájába, Fogarasra, 1726-ban pedig Szászvárosban lett másodpap. Itt 1730-ban →*elsőpap*nak lépett elő. – *Művei*: Exercitatio... inquires in veram punctationis hebraei textus antiquitatem (4 r.). Leiden, 1722–23. Aranyfejű, de sárlábon álló kép (Gyászbeszéd gr. →*Teleki József* felett). (Kolozsvár, 1732.) A mennyei... balsamom (Gyászbeszéd Barcsay Judit felett). (Uo. 1734.) Az árvaság reménységéről (Gyászbeszéd gr. Gyulai Kata felett. 1730. dec.). (Uo. 1734.)

Kámori (1861-ig Krump) Sámuel (Baka. 1830. febr. 6. – Pozsony, 1903. febr. 3.) ev. tanár. Tanult Selmecebányán. Osgyánban, majd ismét Selmecebányán. A teológiát Pozsonyban végezte, hol azután gimn. segédtanár volt egy évig. 1853-ban külföldre ment s Halléban ez év őszétől félévig. Göttingenben 1854 tavaszától másfél évig gyarapította teol. és nyelvészeti ismereteit. Hazatérve. Pozsonyban gimn. és →*teol. tanárrá* választották, mely utóbbi állásában 1882-ig működött, amikor is a teol. akadémián csupán előadó lett.

de az is csak 1884-ig, a következő évben pedig gimn. tanárságából is nyugalomba vonult. – Teol. irányú *művei*: Goël vérboszús kiváltó, szabadító rokon. (Pozsony, 1860.) Vallástan (Bibliai bevezetés). (Pest, 1862.) Röpirat a biblia új magyar fordításának ügyében. (Pozsony, 1863.) Háromszázados mozzanat a magyar nemzeti irodalom terén. (Pest. 1867.) Lelkes, de sikertelen munkásságot fejtett ki a biblia új magyar fordításával. E művéből előbb a Ruth könyve (1860.), az Énekek éneke (1861.), a Jeremiás siralmai (1861.) s a Mózes és Józsué könyvei (1864.) külön darabokban jelentek meg, míg a teljes Szentírást 1870-ben adta ki, 1877-ben pedig az ószövetségi apokrif könyveket is közre bocsátotta. Szerkesztette a Honi Közlönyt (1871–72.), melyben durva polémiát folytatott bibliafordítása szigorú bírálójával, →*Ballagi Mórral*. Kéziratban maradt művei is vannak.

Irodalom: *Hornyánszky* Aladár: Jelentés a Kámori hagyatékáról (1910.)

Kanizsai Pálfi János (Nagykanizsa, ? – Pápa, 1641. ápr. 9.) ref. püspök. Iskoláit 1602-től Fertőszentmiklóson, 1603-tól Csepregen, 1605-től Kőszegen és 1607 nyarán néhány hétig Komáromban végezte, ahonnan még ebben az évben →*rektornak* ment Somorjára. Fölkeresvén a külföldet is, 1609. máj. 30-án Heidelbergben lépett az egyetem hallgatóinak sorába. Innen előbbi állásába tért vissza Somorjára, míg 1611 januárjában komáromi tanár, 1612 júniusában pápai lelkész lett, s itt még abban az évben megtették →*esperes*nek is. Miután 1617-ben a →*generalis notarius*nak választotta a →*dunántúli egyházkerület*, 1626 áprilisában Németújvárra távozott lelkésznek, hol szintén viselte az esperesi tisztet mindjárt kezdettől fogva, 1629. márc. 18-án pedig a püspöki hivatalt ruházta rá az egyházkerület. Minthogy a róm. katolicizmushoz pártolt gr. Batthyány Ádám 1633-ban elűzte e városából. Pápán pedig részint a római katolikusok, részint a helybeli reformátusok nem engedték lelkészkedni, 1634 tavaszán Kiskomáromban foglalt el lelkészi állást, egyszersmind esperes is lévén itt is. 1639 elején hűdés érte, mire többi tisztségeiről lemondván, egyedül a püspököt vitte haláláig. – Az evangélikusokkal folytatott unió-tárgyalásokat nem jó szemmel nézte, s amazok ellen erősen küzdött mind irodalmi téren, mind az egyházi közéletben. Hazánkban legelső megalkotója volt a presbyteriumoknak, amennyiben Pápán már 1615-ben szervezett ilyet, a püspökké választását követő évben pedig egész kerületére nézve kötelezőnek mondatta ki felállításukat. – *Művei*: Sárvári konyháról →*Lethenyi Istvántól* Pápara... küldetett... nyúlhúsnak abálása. (1613.) (Aligha került sajtó alá.) Fantom Fant, azaz: Sárvári püspöknek kozmás levelére szóló választétel. (1632.)

(Szintén kétséges a megjelenése.) Arany temjénező. (Pápa, 1632.) Respondens volt a „De sacramentis in genere” (1609.), „De conciliis ecclesiasticis” (1609.), „De persona Christi” (1610.) és „De ecclesia” (1610.) tartott vitákon. Levelezését (különösen a hozzá írott leveleket) →*Fabó* (Codex...) és *Thury* (M. Prot. Et. Adattár, 1904–5.) közölte, följegyzései pedig a Történelmi Tár 1909. és 1910 évi folyamában vannak közzétéve.

Irodalom: Thury Etele: K. P. J. püspökké választása és halála (Prot. Szle, 1903.)

Kanya Pál (Tiszolc, 1794. febr. 2. – Bp. 1876. jún. 16.) ev. tanár. Tanult Csetneken, Rozsnyón, Lőcsén, Pozsonyban. Azután nevelő volt míg 1821-ben tanár lett Pesten. 1861-ben nyugalomba ment. – Az egyetemes levéltárnokságot is vitte. Részt vett a bécsi tanácskozáson. Irodalmi téren főleg a pesti ev. tanügy múltjával foglalkozott. Német emlékbeszédet tartott Schedius Lajos felett. Magyarra fordította s közzétette a →*pesti zsinat* naplóját (P. E. I. L., 1859.).

Kanyaró Ferenc (Torda, 1859. máj. 25. – *Torda, 1910. márc. 21.) unit tanár. Tordán kezdte iskoláit. Még Kolozsvárt tanult, hol 1880-ban végezte a teológiát. Azután az egyetem bölcsészeti karán volt hallgató s 1885-ben tanári oklevelet szerzett. Több évi segédtanári működés után 1891-ben rendes tanár lett a kolozsvári unit. gimnáziumban. Betegsége miatt 1906-ban nyugalomba kellett mennie. – Az Egyetemes Philológiai Társaság 1910-ben választmányi tagjai közé sorozta. Sokat dolgozott a magyar irodalomtörténet mezején, s gyakran eredményes kutatásokat végzett az egyháztörténetben is. Ily irányú dolgozatai: Adatok a „keresztény” szó történetéhez (Ker. Magvető, 1888.). Unitáriusok Magyarországon (Uo. 1888–90.) (Átdolgozott kiadása Kolozsvár, 1891.) →*Dávid Ferenc* Debrecenben (Ker. Magvető, 1892.). Unit történetírás és Kálvin-orthodoxia. (Kolozsvár, 1895.) A legrégebb unit. énekeskönyvekről (MKSz, 1895.). Prot. vitairatok →*Melius* idejéből (Uo. 1896.) Kolozsvári főiskolánk legrégebb történetéhez (Ker. Magvető, 1896.). Istenről való szent elmélkedések a 16. században (Uo. 1897.). →*Enyedi György* egyházi beszédei (Uo. 1898.). →*Bogáthi* zsoltárai az árulók és üldözök ellen (Uo. 1902.). Bogáthi zsoltára a jezsuiták ellen (Uo. 1903.). Tordai diákok színi előadása 1713-ban (Uo. 1904.). A régi és a legújabb magyar biblia (Uo. 1904.). →*Árkosi Benedek* korfestő elmélkedései és hazafias imái 1660-ban (Uo. 1905.). Melius ismeretlen és elveszett művei (MKSz. 1906.). Dávid Ferenc, (Kolozsvár. 1906.) Unit. káté nyomorgatása az orthodox uralom idején (Ker. Magvető, 1909.) Tizenöt prot. mű a 16–17. században (Uo. 1910.). 1896-tól egyik főmunkatársa volt a →*Ker. Mag-*

vetőnek. – Unokaöccse volt →*Kőváry Lászlónak*.

Kapy Béla (Sopron, 1879. aug. 1. – Győr. 1957. ápr. 2.) ev. püspök. Sopronban tanult 1900-ig. Külföldre menvén, egy szemesztert Rostockban, egyet Hallében töltött. 1901-ben püspöki titkár lett Pápán, 1905-ben lelkész Körmenten, 1917-ben Szombathelyen, 1928-ban Győrött. 1916 őszén püspökké választotta a →*dunántúli egyházkerület*. 1948-ban nyugalomba lépett. – 1909-ben teol. tanári vizsgálatot tett, 1929-ben teol. díszdoktorai közé sorozta a pécs-soproni egyetem, s 1917-től választmányi tagja, 1924-től egyik elnöke volt a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. Igen szorgalmas munkása volt az irodalomnak. – Nagyobb dolgozatai és önálló művei: A munkáskérdés és a ker. erkölcsstan. (Budapest, 1902.) Az „Ember tragédiája”-nak világnézete. (Uo. 1903.) A biblia és a társadalom. (Uo. 1904.) Az örök evangélium (Prédikáció a reformáció ünnepére a Rákóczi és Thököly hamvainak hazaszállításakor). (Körment, 1906.) →*Pálffy József* élete és jellemrajza. (Budapest, 1907.) Ad astra. (Uo. 1908.) Hitünk igazsága. (Uo. 1909.) Boldogság könyve. (Uo. 1911.) A nemzeti élet erőforrásai. (Uo. 1913.) Két templom között (Ösvény, 1913.). Istennel beszélgetés (Uo. 1914.). Krisztusvárás (Uo. 1914.). Az én vallásom a Krisztus vallása. (Budapest, 1914.) Karácsonyi üzenet harcoló és sebesült katonáink ünnepére. (Szentgotthárd, 1914.) Keresztől a feltámadásig. (Uo. 1915.) A pünkössti lélek (Prédikáció). (Uo. 1915.) Egy akarattal (Prédikáció). (Uo. 1915.) Erős várunk az Isten. (Budapest, 1915.) Hazafiság és keresztyénség (Ösvény, 1915.). Mit adott a reformáció az emberiségnek? (Prot. Szle, 1917.) Új élet. (Budapest, 1925.) Bizonyosságtevés (Prédikációk). (Szentgotthárd, 1926.) Békesség (Elmélkedések és imák). (Uo. 1928.) A 400 éves ágostai hitvallás (Prot. Szle, 1930.). Az ágostai hitvallás időszerűsége. (Budapest, 1930.) Isten hárfása, (Győr, 1933.) Az egyház és a hitvallás. (Uo. 1935.) Az Úr oltalmában. (Uo. 1936.) Magyar prot. egység és együttműködés. (Budapest, 1941.) Igazság és kegyelem (2 k.). (Uo. 1941.) Papok a főpapok előtt. (Győr, 1942.) Szerkesztett „Háború és vallás” c. alatt egy felolvasás-gyűjteményt (1916.), amelyben négy van tőle, és szerkesztője volt 1910-től 1917-ig a Harangszónak, egyik társszerkesztője 1913-tól 1916-ig az →*Ev. Egyházi Életnek*. – Atyja, Kapy (1861-ig Kapp) Gyula (1850–1923.) soproni tanítóképezdei igazgató kiváló munkása volt az egyházi zene- és énekirodalomnak.

Káplán, általában a segédlelkész szokásos elnevezése, a magyar prot. egyházakban a múltban a rendszeresített másodpapi állásokban működöknek is gyakran előforduló címzése.

Kapornai Esztergályos (Tornatoris) Péter (?,

1603. – ?, ?) ref. lelkész. Hazai tanulmányainak befejeztével külföldre ment s 1623 nyarán Oderafrankfurtban, 1625. ápr. 10-én Franekerben, 1626. jún. 21-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. 1628-ban még ott időzött. 1633 tavaszán egyik magyar →*rektor* volt Gyulafehérvárt, ahonnan már 1634 nyarára lelkésznek ment valahova. Később Alvincen foglalta el a lelkészi állást, melyen 1640-ben még ott volt. – *Műve*: Disputatio theologica, in qua aeternum deitatem Domini nostri Jesu Christi... propugnabit... (Franeker, 1625.) Üdvözlő verseket írt →*Csuzi Cseh János*hoz (1625.), →*Körmenyi Thaba Tamás*hoz (1625.), →*Bethlen Gábor*hoz és Brandenburgi Katalinhoz (1626.), →*Kecskeméti N. István*hoz (1628.).

Kaposfalvi Szabó Pál (? , 1601. v. 1602. – 7, ?) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1603-ban lépett a felsőbb tanulók sorába, s ahonnan 1627-ben Erdőbényére ment →*rektornak*, 1629 őszén megválván ez állásától, külföldre látogatott el s 1630. ápr. 4-én a leideni, 1631. okt. 29-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazajövele után 1633-ban sátoraljaújhelyi rektor volt, honnan 1634-ben Olaszliszkára ment másodpapnak, míg 1646-ban és 1647-ben erdőbényei lelkész volt. – *Műve*: De libero hominis arbitrio ante et post lapsum. (Leiden, 1631.)

Kaposi (Kis) Borbély István (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, 1598 júniusában, majd 1606 decemberében is Vinnán volt magyar pap, azután 1610 és 1612 nyarán Palágyon lelkészkedett, míg 1620 őszén Nagyszelmencről Királyhelmecekre vitték. Itt volt 1643 nyarán is, de már 1644 őszén Zaharon működött. Királyhelmecei lelkészségében számos éven át viselt →*conseniorságot*. – *Műve*: Halotti prédikáció Bedegi Nyári Ferenc felett. 1622. szept. (Bártfa, 1624.)

Kaposi Geszti Pál (Nagykapos, ?- ?, ?) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, ahol 1649 végén lépett a felsőbb osztályokba s 1652-ig →*praeceptorságot*, ettől fogva →*seniorságot* viselt. Még ez évben →*rektor* lett Szatmáron, ahonnan külföldre ment és 1654 augusztusában Utrechtben, 1655. febr. 21-én Franekerben, ez évi aug. 28-án Groningenben iratkozott be az egyetemre, de azután visszatért Franekerbe, ahonnan 1656 tavasza után jött haza. Előbb újból rektor, 1658-tól lelkész volt Szatmáron, míg 1669-ben Erdélybe távozott valahova papnak, s még élt 1673-ban. – *Műve*: De quaestione theologica: an ministri ecclesiarum reformatarum vere ac divinitus vocati sint... ad administrandum in ecclesia Christi. (Franeker, 1656.) – Részt vett a →*Comenius* „Januá”-jának magyarra fordításában (1652.) s gyászverset írt a →*Rákóczy Zsigmond* halálára (1652.).

Kaposi Juhász Sámuel (Rimaszombat, 1660. –

?, 1713. júl. 23.) ref. tanár. Bevégezvén iskoláit, 1681-ben →*rektori* hivatalt viselt szülővárosában, honnan még ez évben külföldi egyetemek látogatására indult s 1683-ban az utrechti, 1685. márc. 9-én a leideni egyetem hallgatói közé lépett. Megfordult még több más, közöttük német és angol egyetemen is. 1688-ban tért haza a Leidenben „sine disputatione” nyert teol. doktori címmel. 1689 elején Rimaszombaton időzött s a kassai egyházzal levelezett, bizonyosan valami hivatal elvállalása iránt. Azonban nem itt, hanem a sárospatakyulafehérvári kollégiumban talált alkalmazást, mint annak tanára. E minőségében lankadatlan buzgalmat fejtett ki az intézet anyagi és szellemi fejlődése érdekében. – A →*Misztótfalusi Kis Miklós* által kiadott bibliának egyik revizora volt külföldi időzése alatt. – *Művei* közül teol. érdekűek: Úri nemzettel fénylő... (Gyászbeszéd Bethlen Elek felett). (Kolozsvár, 1697.) Memoriale hebraicum. (Kolozsvár, 1698.) (II. kiad. Utrecht, 1738.) Breviarium biblicum. (Kolozsvár, 1699.) Respondensi tisztet vitt a „De desertione spirituali” (1683.) tartott vitán. Igen sok alkalmi verse van: Üdvözlő verseket írt →*Apáti Miklós*hoz (héber, szír, görög, latin és magyar nyelven 1686., 1687., 1688.), →*Komáromi A. János*hoz (1686.), →*Nógrádi Benedek*hez (1686.), →*Musnai Mihály*hoz (1686.), Nánási Mihályhoz (héberül 1687.), →*Kondorosi János*hoz (1687.), →*Rápóti P. Mihály*hoz (1687.), →*Debreceni Ember Pál*hoz (1700.), →*Pápai Páriz Ferenchez* (1696., 1708.) műveik mellé, a gr. Székely Ádám menyegzőjére több nyelven (Gamelion melographicum 1702.) s megírta a saját sírversét is. Számos munkája maradt kéziratban, így p.o. a →*Heidelbergi Káté* magyarázata és „Introductio theologico-historica”-ja.

Irodalom: *Koncz József*: A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium története (1896.).

Kaposi ref. egyházmegye, a régi →*baranyai kerület*ből a →*dunamellékitől* a →*dunántúlihoz* csatlakozott Somogy vármegyei egyházak közül huszonnégy által alkotott →*egyházmegye*, mely már 1732-re egybeolvadt a kiskomárominak megmaradt részeivel. Utolsó →*esperese* volt Halasi György csökölyi l.

Kapronczai György (? , ? – ?, 1746. július vége felé) ref. lelkész, Sárospatakon tanult. Külföldre menvén, 1715. szept. 7-től 1716 júniusáig Franekerben volt egyetemi hallgató. Ekkor vissza-indult hazájába, hova ősszel érkezett meg. További sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1738-ban Marosvásárhelyen volt →*elsőpap*. – *Műve*: Búcsúzó ének... (Gyászbeszéd Bonyhai Simon György felett). (Kolozsvár, 1738.)

Káptalan. Ez elnevezéshez →*egyházmegyéikre* nézve az erdélyi szászok annyira ragaszkodtak, hogy még azoknak 1861-i új beosztásakor is

hagytak a régi káptalanok számára jogkört a házassági bíraskodás terén, s így csak 1895-ben vált tárgyalanná a fenntartásuk. A reformátusok is így nevezték a hatóságuk alatti tekeit és nagysajóit, sőt ez utóbbit egy darabig még azután is, hogy kiváltak belőle a lutheránusok. Ehhez képest →*espereseik* is →*dékán* címet viseltek, miként a többiekéi kezdetől mindvégig.

Karacs János (Püspökladány, 1764. – Nagyrév, 1825. szept. vége) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1781. ápr. 26-án lett →*togatus*. 1788 márciusától Békésen →*rektorkodott*, majd külföldre ment s 1791-ben a göttingeni, 1792 tavaszán a jenai egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, először Tiszaigaron, majd Nagyréven, végül Földesen helyettes lelkész volt, míg 1797 végétől Nagyréven lelkészkedett. – *Művei*: A szent gyülekezettel templomban mondandó háromheti könyörgések... (Buda. 1808.) Halhatatlan halandó, vagy oly elmélkedés, mely a... halandó embert elhítheti, bizonyossá teszi a felől, hogy ő azaz az ő lelke halhatatlan. (Pest, 1818.)

Karacs Teréz (Pest, 1808. ápr. 18. – Békés, 1892. okt. 7.) a ref. felsőbb leánynevelés úttörője, az előbbinek unokahúga. Hosszabb idei nevelősködés után 1846-tól Miskolcon, 1859-től Kolozsvárt ref. leányiskolai igazgató volt, de 1863 végén ismét nevelőséghez, 1865-ben Pesten magántanításhoz kezdett. 1875-től rokonainál tartózkodott előbb Kiskunhalason, majd Békésen. – Sokat dolgozott irodalmi téren, kivált visszaemlékezései becsesek. – Unokája →*Takács Ádámnak*, leszármazottja →*Besnyei Györgynek*.

Karácson Ottilia (Székelykeresztúr, ?1871. febr. 17. – ?, 1956. júl. 4.) ref. tanár. 1889-ben Kolozsvárt elemi, 1892-ben Budapesten polgári iskolai tanítónői oklevelet szerezvén, Debrecenben felsőbb leányiskolai tanár, majd 1909-ben igazgató lett, végül a leánygimnáziumban és a Dóczy-intézet internátusában volt igazgató. Férje 1903-tól 1930-ig Koncz Aurél volt. Kiváló érdemeket szerzett intézetének nagyarányúvá kifejlesztésében. 1936-ban nyugalomba lépett. – Irodalmi működése a tanügy terén mozgott, kivált a ref. leányoktatás emelését tartva szem előtt.

Karácsonyi János (Gyula, 1858. dec. 15. – Nagyváradi, 1929. jan. 1.) róm. kat. püspök. A teológiát a budapesti egyetemen elvégezvén, 1882-ben pappá szenteltetett. Kápláni, plébánosi, szemináriumi tanári működés után 1904-ben hittudománykari egyetemi tanárrá neveztetett ki Budapestre. 1905-ben nagyváradi kanonok, később prépost, 1916-ban c. püspök és káptalani nagyprépost lett. A Magyar Tud. Akadémia 1896-ban levelező, 1904-ben rendes taggá választotta. – Nagyszabású munkásságot fejtett ki a magyar történetírás terén, s az egyháztörténet is sokat köszönhet neki. A Sylvester-bulla hi-
teles-

ségét, mely mellett annyit küzdöttek róm. katolikus történetírók, ő döntötte meg végérvényesen. Prot. szempontból is érdekesek a következő munkái: Békés vármegye története (1896.), Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából (Másokkal együtt. 5 k. 1902–1912.). Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970–1900-ig. (Nagyvárad, 1915.) (III. kiad. 1929.) A váradi káptalan megrontása (Sz. 1922.), Történelmi hazugságok (1890.).

Karádi Pál (Székesfehérvári) (Karád, 1523. v. 1524. – ?, ?) unit. püspök. Gyermekségét és kora ifjúságát Székesfehérváron töltötte, honnan 1540 táján a török elől menekülve, Erdélybe került. Tanulásának helye ismeretlen. 1561 körül udvari papja volt Karánsebesen Bethlen Gergely várkapitánynak, akinek 1567-ben történt halála után Abrudbányán lett lelkész. Mint ilyen, az 1568. évi →*gyulafehérvári hitvitán* arbiteri tisztet teljesített a háromságellenesek oldaláról. 1569-től, a legkésőbb 1570 elejétől Simádon lelkészkedett, ahonnan 1572-ben elúzetvén, Temesvárt foglalt el lelkészi állást. Itt a →*Dávid Ferenc* halála után püspökké választott az →*alföldi* vagy →*délmagyarországi kerület* részére. 1587-ben még élt. – Buzgó írói működésének eredményeül terjedelmes magyarázatokat szerzett a Hózséás (1561.) és Joel (1562.) próféciáihoz, valamint a Jelenések könyvéhez (1580.). Egy művében sokat vitatkozott ama felfogás ellen, hogy az utolsó ítéletkor nem Jézus Krisztus lesz az ítélőbíró. Ő bocsátotta közre nyomdájában az egyházi tekintetben is kiváló érdekű „Komédia Balassi Menyhért árultatásáról” (Abrudbánya, 1569.) c. színművet, melyet a régebbi felfogás szerint ő maga írt is. A „Debreceni disputatio”, más néven „Válaszúti komédia” viszont valóságosan az ő tollából eredhetett.

Karika János (Gyermely, 1808. okt. 18. – ?Kecskemét, 1855. aug. 11.) ref. tanár. Debrecenben tanult, hol 1825-ben lépett a felsőbb osztályok elsőjébe s azután 1835 tavaszától őszéig →*seniorságot* viselt. Ekkor külföldre ment s miután egy év múlva visszatért, 1837-ben teol. tanár lett Kecskeméten. 1848-ban országgyűlési képviselő volt, miért a szabadságharc után bűjdosnia kellett, ám elfogatván, négyévi fogságra ítéltetett. De 1852-ben kiszabadult és engedélyt nyert tanári hivatala folytatására. Egyházkerülete tanácsbíróvá választotta. – *Művei*: A Pesten állítandó prot. főiskola terveze (→*Tatay Andrással*, második díjat nyert pályamű). (Kecskemét, 1843.) Keresztyéni egyeség (→*Polgár Mihály* püspökké avatásán). (Uo. 1846.) Imádság (József nádor emlékére). (Uo. 1847.) A körét híven betöltő lelképásztor képe (Gyászbeszéd Gyárfás Pál felett). (Uo. 1847.) Kéziratban maradt művei is voltak.

Kármán András (Losonc, ? Losonc, 1761. jan. 1.) ref. tanár. Előbb Debrecenben tanult, hol 1723. aug. 24-én kezdte a felsőbb osztályokat, azután Sárospatakon, ahonnan külföldre menvén, 1727 nyarán érkezett Utrechtbe, melynek egyetemére a következő évben iratkozott be, de meglátogatta még a leidenit és az oderafrankfurtit is. Hazajöve, 1731-ben →*rektor* lett Losoncon, hol az addiginál jóval magasabbra fejlesztette az iskolát. – *Művei*: Oratio funebris (Gyászbeszéd →*Ráday Pál* felett, 1733.). Hely n. 1735.) Halotti oratio... Wesselényi Zsuzsanna grófasszonyra, gr. Teleki Ádám hitestársára... (Kolozsvár, 1739.) Tragicomedia... (Magyar gyászbeszéd özv. Ráday Pálné Kajali Klára felett). (Uo. 1747.) Respondensi tisztelet vitt a „Theologiae christianae brevissima idea” (1728.) felőli vitán. – Veje volt →*Gyöngyösi Árva Pálnak*.

Kármán József (Losonc, 1738. szept. 29. – Losonc, 1795. ápr. 5.) ref. püspök, az előbbinek fia. Tanulmányait szülőföldjén, Körmöcbányán, Pozsonyban és Debrecenben végezte, hol 1754. aug. 7-én lett →*togatus*. Külföldre is elrándulván, 1760. nov. 9-én a baseli egyetemre iratkozott be s ott időzött egy évig. Hazájába visszajöve, 1762 februárjában tanári, 1763 februárjában pedig lelkési állást foglalt el szülővárosában. A →*drégelypalánki egyházmegye* 1789-ben →*esperessé*, a →*dunántúli egyházkerület* 1790-ben főjegyzővé, 1794 májusában püspökké választotta. – Tagja és főjegyzője volt a →*budai zsinatnak*. Jelentékeny munkásságot fejtett ki az irodalom terén. – *Művei*: Rebeka kiadása (Gyászbeszéd Szentkereszti Sándorné Batik Rebeke felett). (Pest, 1783.) Két gyászbeszéd Csoma Zsigmond felett. (Uo. 1783.) Istennel való társalkodás a reggeli órákon (Sturm K. K. után németből). (Pozsony, 1784.) Istennel való társalkodás az estvéli órákon (Tiedge J. F. után németből). (Uo. 1784.) Eklézsiái agenda (3 szakasz). (Uo. 1787–89.) Az esztendőnek szakaszaira és sátoros ünnepekre s egyéb alkalmatosságokra templombeli könyörgések (Az előbbi mű 4. szakasza gyanánt). (Uo. 1789.) Katechismus vagy a ker. vallásban való oktatás (Osterwald után). (Uo. 1789.) Kéziratban is maradtak művei, kivált gyászbeszéddek. – Atyja volt a hasonló nevű hírneves írónak (1769–1795.).

Karner Károly Frigyes (Kőszeg, 1897. jan. 3.) ev. tanár. Kőszegen végezte a gimnáziumot. Teológiát 1915-től Sopronban és Lipszében hallgatott. Előbb segédlelkész volt Felsőlövön és Ágfalván, majd vallástanár Pécsett. 1923-ban teol. tanári vizsgálatot tett, 1925-ben bölcsésztdoktorságot szerzett Budapesten, 1926-ban teol. licentiatusságot Lipszében, 1927-ben egyetemi magántanárságot Sopronban. Már 1925-ben megbízott előadó, 1929-ben rk. tanár, 1936-ban

rendes tanár lett a pécsi egyetem soproni hittudományi karán. 1950 óta akadémiai tanár. – *Művei*: Epiktetos életfilozófiája. (1925.) Die Bedeutung des Vergebungsgedankens für die Ethik Jesu. (1926.) A kísértés történetének értelme és jelentősége Jézus messiási munkájára nézve. (1927.) Pál apostol világnézete (I. f.: Pál apostol és a görög philosophia.) (Pécs, 1927.) Mandäismus és öske-resztyénség. (Debrecen, 1928.) Luther Márton ifjúkori vallásos fejlődése (Walter J. után ford.). (Budapest, 1929.) Luther Marburgban. (Sopron, 1930.) A saecularismus és a lelkési munka. (Szentgotthárd, 1930.) Az egyház lényege az ágostai hitvallás szerint (A „Hitvallás és tudomány” c. kötetben). (Sopron, 1930.) Jézus halálának napja. (Debrecen, 1930.) A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. (Uo. 1931.) A protestantismus világhelyzete. (Budapest, 1931.) A hellenisztikus zsidóság pusztulása. (Pécs, 1933.) A statisztika segítsége az egyházi munka szervezésénél. (Szentgotthárd, 1933.) Egyház és állam (Prot. Szle, 1935.). Máté evangéliuma (Fordítás és magyarázat). (Sopron, 1935.) Isten igazsága (A római levél fordítása és magyarázata). (Győr, 1939.) A hellenisztikus zsidóság pusztulása. (Uo. 1943.) Evangelium, magyarság, írások. tanulmányok. (Uo. 1942.) Házaság, családvédelem egyházunkban. (Uo. 1943.) Halhatatlanság vagy feltámadás. (Uo. 1944.) Mítosz vagy evangélium. (Sopron, 1944.) A testté lett ige. (Budapest, 1950.) Bevezetés a teológiába. (Uo. 1954.) (Németül Berlin, 1957.) Isten, világ, felebarát. (Uo. 1956.) Szerkesztésében jelent meg a „Ker. Igazság” (1934-től).

Károlyi András (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, 1556. júl. 8-án a wittenbergi, az 1557 és 1558 közti télen a krakkói egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérte után ismeretlen helyen működött mindaddig, míg 1575 elején magyar →*prédikátornak* alkalmazták Kassán. Innen hosszas vizsály után 1580 májusában elbocsátották helvét irányú nézetei miatt. Ettől fogva – közben egy ideig Krakkóban tartózkodván Korlátón lelkészkedett, hol 1583 végén még élt. További életeseményeiről nem tudunk – *Művei*: Epistola ad... Franciscum Sulyok. (Wittenberg, 1557.) Ez mostani visszavonásokról való kis könyvecske. (Krakkó, 1580.) Szép ékes könyörgések (Az előbbivel együtt.). –

Megkülönböztetendő tőle az a K. A., ki 1584. júl. 6-án iratkozott be Wittenbergben, s miután 1588-tól →*lector*, 1590 elejétől →*rektor* volt Sárospatakon, 1593-ban →*elsőpap* lett Gyulafehérvárt, de már ez évi novemberben meghalt. Ez üdvözlő és gyászverseket írogatott s ő írt a →*Laskai Csókás Péter* „De homine...” (1585.) c. művéhez előszót.

Irodalom: Kemény Lajos: K. A. (ItK. 1909.)

Károlyi A. András (? – ? – ?) ref. lelkész, hazai tanulmányainak befejeztével külföldre is ellátogatott és 1616. júl. 27-én a heidelbergi egyetem hallgatójául iratkozott be. Hazatérte után 1620-ban alsóvádaszi, 1623-ban abaújszántói papságot viselt és 1638-ban is itt volt még. Valószínűleg 1644-ben vagy 1645-ben halt meg. – *Műve* egy úrvacsorai prédikáció és agenda a bekecsi templom fölszentelésekor (A „Consecratio templi novi...” c. gyűjteményben). (Kassa, 1625.) Respondenskedett a „De persona et officio Christi mediatoris” (1616.) és a „De sacramento coenae Domini” (1617.) tartott vitákon.

Károlyi Árpád (Pest, 1853. okt. 7. – Bp. 1940. okt. 26.) ref. vallású történétíró. A gimnáziumot Nagykőrösön 1871-ben, a jogot Budapesten 1875-ben végezte, azután pedig öt szemeszteren át tagja volt a bécsi történeti intézetnek. Ekkor hivatalnok lett a bécsi közös államlevéltárban s ott fokozott osztályfőnökségig vitte, ami nálunk az államtitkári állásnak felel meg. Azután nyugalomba vonult. – A budapesti egyetem 1880-ban magántanárrá habilitálta s 1893-ban rendes tanárságra hívta, a Magyar Tud. Akadémia 1880-ban levelező, 1889-ben rendes, 1925-ben tiszteletbeli taggá választotta. Legelsőrendű köztörténetíróinknak is az élcsoportjában áll, kinek egyházi érdekű dolgozatai: Zur Einführung des gregorianischen Kalenders in Ungarn (Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung, 1882.). A huszonkettedik artikulusz (Budapest, 1889.) A vallásszabadság ügye a korponai gyűlésen (Sz. 1894.) → *Bocskay* szerepe a történetben. (Budapest, 1898.) → *Szilágyi Sándor* emlékezete. (Uo. 1900.) Bocskay és a → *bécsi béke*. (Uo. 1907.) Az → *ellenreformáció* kezdetei és → *Thurzó György* nádorrá választása (Sz. 1919.). → *Szalay Józseffel* együtt kiadta „→ *Nádasdy Tamás* nádor családi levelezésé”-t (1882.). Többi munkáiban, kivált a Magyar Országgyűlési Emlékek általa szerkesztett kötetéhez fűzött megjegyzéseiben is sok az egyházi vonatkozás. „Néhány történelmi tanulmány” (1930.) c. kötete jobbra a felsoroltak közül foglal magában.

Károlyi Boldi Sebestyén (Nagykároly, 1500 k.

?, ?) ev. püspök. 1525. aug. 4-én a krakkói egyetemre iratkozott be, ahonnan nemsokára hazatért és segédtanár lett a kolozsvári iskolában. Hogy meddig működött itt, nem tudjuk, de 1534 ősztől ismét Krakkóban időzött, mint fél évig az ottani magyar tanulók bursájának → *seniora*. Majd 1536. szept. 1-én a wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett. Hazájába magisteri címmel tért vissza s 1543-ban gyulafehérvári kanonokságban működött. Nem lehetetlen, de bizonyosság sincs rá, hogy az ugyanebben az évben említett Sebestyén tasnádi vikárius ő volt. Ké-

sőbb a reformációhoz csatlakozott s Erdődön lelkészkedett. Jelen volt az 1554. márc. 13-án tartott → *óvári zsinaton*. Ekkor a → *nagybányai egyházmegyének* → *esperesévé*, 1555-ben pedig a → *szatmárvidéki egyházkerülemek* püspökévé választott. Tevékeny részt vett a terjedni kezdő helvét irány visszaszorítására irányuló küzdelemben, s mint már krasznabélteki lelkész, az 1557 júniusában tartott → *kolozsvári zsinaton* is megjelent. Ezután azonban nemsokára, még abban az évben végleg odahagyta a helvét irányban megegyezett Tiszántúlt, s előbb Kolozsvárt magyar → *prédikátorságot*, 1558 májusára pedig Szászvárosban plébánosságot viselt, egyszerűen esperese is lévén a → *hunyadi egyházmegyének*. Ott volt az 1561-i → *medgyesi lutheránus zsinaton* és az 1568-i → *gyulafehérvári hitvitán*, melynek egyik arbitereként szerepelt a háromságvallók részéről. További adatok nincsenek róla, de talán az ő halálával ürült meg 1575 elejére Szászvárosban az állás.

Irodalom: Zoványi Jenő; Révész Kálmán, Pokoly József cikkei (P. E. I. L., 1895–96.), Zoványi Jenő: K. B. S. („Kisebb dolgozatok...” közt, 1910.).

Károlyi K. György (? – ? – ?) ref. lelkészjelölt, 1618. aug. 23-án iratkozott be egyetemi hallgatónak Heidelbergben, ahonnan 1620 novemberében úgy tért vissza, mint egyik nevelő ifj. Bethlen István, a fejedelem unokaöccse mellett. Nem lévén vele megelégedve a fejedelem, 1622 elejére → *rektorságot* vállalt Kassán. Ám 1624-ben már ismét korábbi hivatalát folytatta. Későbbi sorsa ismeretlen. – *Műve:* Magyar gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett (Exequiarum caeremonialium... libelli duo” c. kiadványban). (Gyulafehérvár, 1624.) Üdvözlő verset írt ifj. Bethlen Istvánhoz (1620.) és Mindszenti Cz. Imréhez (1620.).

Károlyi Ketü István (? – ? – ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1608. dec. 19-én lépett a felsőbb tanulók sorába. Mezőzombori → *rektorságból* külföldre menvén, 1613. aug. 5-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre. Későbbi életmozzanataiból csupán azt tudjuk, hogy 1629-ben másodpap volt Sárospatakon és mint gyulafehérvári → *elsőpap* halt meg. – *Műve:* De aeterna Dei praedestinatione. (Heidelberg, 1613.) Respondens volt a „De gratia et libero arbitrio” (1614.) és a „De sacramentis in genere” (1615.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt → *Gyöngyösi Kiséri András*hoz. (1615.).

Károlyi Péter (Nagykároly, 1543. – Debrecen, 1576. ápr. 10.) ref. püspök. Hazai tanulása befejeztével külföldre ment s 1563. aug. 30-án beiratkozott a wittenbergi egyetemre. Hazatérte után 1566-ban → *rektor* lett Kolozsvárt, hol nemsokára nagy vitába elegyedett → *Dávid Ferenc*cel. Ezt

megunván, a következő évben mint nyugalmasabb helyre, Nagyváradra ment szintén rektornak, de már 1568-ban lelkészi állásban működött. E minőségében részt vett a →*gyulafehérvári* második és a →*nagyvárad* harmadik hitvitában. A →*bihari egyházmegye* 1570-ben →*esperessé*, a →*tiszántúli egyházkerület* 1573-ban püspökké választotta. – Egy görög nyelvtannal (1567., V. kiad. 1647.) és egy latin poétikával kezdett irodalmi munkásságát a teológia mezején folytatta tovább, s már 1568 ősze előtt megjelent egy ma már címében is ismeretlen műve Dávid Ferenc ellen, majd ezek a művei következtek: Az egész világon való keresztyéneknek vallásuk az egy igaz Isten felől, ki Atya, Fiú, és Szentlélek (Czeglédi Györggyel együtt). (Debrecen, 1569.) Az egy igaz Istenről... való prédikációk. (Uo. 1570.) Brevis, erudita et perspicua explicatio orthodoxae fidei de uno vero Deo. (Wittenberg, 1571.) (Később átdolgozta és kibővítette, de ez nem jelent meg, noha 1575 februárjában felkérte Bezát a kiadására.) A halálról, feltámadásról és az örökéletéről. (Debrecen, 1575.) Az apostoli credónak magyarázatja. (Uo. 1584.) (II. kiad. „Symbolum apostolicum” kezdetű címmel uo. 1600.) Búcsúzó verset írt Szepesi Gáspárnak Wittenbergből való távoztakor (1564.).

Irodalom: Lakos Béla: K. P. (Pápai értesítő, 1903.), Zoványi Jenő: K. Péternek egy állítólagos műve (Prot. Szle, 1914.), *Uő:* Czeglédi György és K. P. közös műve (Uo. 1917.).

Károlyi Radics Gáspár (Nagykároly, 1530. k. – ?Gönc, ?Vizsoly, 1591. utolsó napjaiban) ref. esperes. Itthoni iskolázása után külföldre rándult s németországi és svájci egyetemeket keresett fel, melyek közül a wittenbergire 1556. márc. 11-én iratkozott be. Visszajövele után 1562-ben Szatmár várában időzött, valószínűleg mint odavaló pap, 1563 végére pedig plébános lett Göncön, hol rövid időn belül →*esperessé* választotta az →*abaujvári egyházmegye*. E minőségében nemsokára erős küzdelmeket kellett folytatnia az antitrinitarizmus ellen. Sok gondot szerzett neki különösen →*Egri Lukács*, kinek erőszakos elhallgattatása után még részt vett az erdélyiek ellen tartott →*nagyvárad* harmadik hitvitán is. A lutherizmussal szemben a körülmények nem engedtek annyi eréllyel való harcot, amennyit helvét irányának javára maga óhajtott volna. 1584 tavaszától 1587 tavaszáig Tállyán lelkészkedett, de ekkor visszatért Göncre, állandóan vive az esperesi tisztelet, azután is, hogy 1590 vagy 1591 tavaszán megszűnt gönci pap lenni. – 1586-ban kezdett hozzá nagy munkájához, a bibliának egész teljességében magyarra fordításához. Bizonyosra vehető, hogy több társa is volt e munkában, s ennek köszönhető, hogy az már 1590-ben

meg is jelent három kötetben, melyek összesen mintegy 1200 ívrét levélre terjednek. A vizsolyi nyomdának ezt a termékét használja azóta szüntelen a magyar protestantizmus, a száma nélküli újabb kiadásokban téve rajta időnként némi módosításokat, de még mindig kegyelettel ragaszkodva megszokott, habár elavult s már eredetileg sem mindenben megfelelő stílusához. Megjelenése háromszázados évfordulóját lelkesen ünnepelte 1890-ben a magyar protestáns közönség, mely történelme ezen kiváló alakjának emlékéét nemcsak irodalmi téren, hanem Göncön szoborral és a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* a népies irodalom fejlesztését szolgáló „Károlyi-alap”-jával is megörökítette. Azóta pedig 1931-ben a romániai reformátusok öröla nevezték el akkor alapított irodalmi társaságukat. A bibliának háromszázötven éves fordulóját is megünnepelték. – Károlynak a biblián kívül még a következő műve ismeretes: Két könyv minden országnak és királyoknak jó és gonosz szerencsájöknek okairól és micsoda jelenségekből ismerhetjük meg, hogy az Istennek ítéleti közel vagy-on. (Debrecen, 1563.) (Új kiad. a Vajthó László-szerkesztette „Magyar ritkaságok” közt 1931. és 1940.)

Irodalom: Ballagi Mór: Tanulmányok a magyar bibliafordítások körül (1864.), Károly Gy. Hugó: Abauj megye 16. századbeli műveltségtörténelméből (1875.), H. Kiss Kálmán, Kiss Áron stb.: K.-emlékkönyv (1890.), Radácsi György (szerk.): A K.-ünnepély emlékkönyve (1891.), S. Szabó József: K. G. élet- és jellemrajza (1890., III. átd. kiad. Debrecen, 1913.), Novák Lajos K. R. G. életrajza (Prot. Szle, 1891.), Rác Kálmán: A K. G. és Káldi György bibliafordításai és a K.-biblia védelme (1892.), Iványi Béla: Gönc szabadalmas mezőváros története (1926.), Zoványi Jenő: Mettől meddig volt K. G. tállyai pap és meddig gönci? (Prot. Szle. 1934.), Musnai László: K. G. a bibliafordító (1929.), Harsányi András: Bevezetés (A „Két könyv...” 1940. évi kiadásához), Vasady Béla (szerk.): K.-emlékkönyv (1940.).

Károlyi Sánta Benedek (? , ? – Szatmár, 1631.) ref. lelkész, honi tanulmányai befejeztével külföldre ment s 1612 júniusában a wittenbergi, ez évi szept. 11-én a heidelbergi egyetemnek lett hallgatója. Innen hazatérve, ismeretlen helyeken működött, míg 1626-tól Szilágynagyfaluban, 1630-tól Szatmáron, a várban lelkészkedett. – *Művei:* De libero arbitrio. (Heidelberg, 1612.) De libero hominis arbitrio. (Uo. 1613.) De perspicuitate et perfectione S. Scripturae. (Uo. 1613.)

Károlyvári ref. egyházmegye, a →*gyulafehérvári*nak a neve abban az időben, amikor Gyulafehérvárt Károly(fehér)várnak hívták.

Kárpátaljai ev. egyházmegye, a régi →*alsó-* és →*felsőpoprádi egyházmegyék* területén jobbra a →*türelmességi rendelet* után újraéledt egyházakból körülbelül 1788-ban keletkezett, egyelőre decanatusként, 1801-ben pedig →*egyházmegyévé* alakulva, 1795-ben öt, 1824-ben hat, 1837-ben hét egyházból állott. Ezután „→*Tátraaljai*” nevet vett fel.

Kárpátaljai ref. egyházkerület, a Csehszlovákiahoz tartozott Ruszinszko területén, 1922 végén indította meg a szervezkedést ez a három egyházmegyében (a régi →*unginak* ideeső része, a →*beregiből* Magyarországtól elcsatolt rész és a →*máramaros-ugocsainak* nem Romániához szakadt nagyobb része) 79 egyházból álló kerület, mely első püspökévé 1923. jún. 7-én →*Bertók Béla* munkácsi lelkészt, addig beregi →*esperest*, →*főgondnokává* pedig György Endrét választotta. Ennek 1927. jan. 15-én történt halála után 1928-ban Polchy Istvánnal töltötték be a helyét. 1939-ben megszűnt, s az első egyházmegye a →*tiszánineni egyházkerületnek*, a másik kettő a →*tiszántúlinak* lett része ismét, míg 1944-ben a Szovjetunióhoz nem csatoltatott az egész terület.

Kárpát-ukrajnai magyar ref. egyház, a korábbi →*kárpátaljai egyházkerület* területén 91 gyülekezetből áll egyetlen →*esperes* kormányzata alatt. E hivatal betöltője 1957-ben Gencsy Pál [**Béla.*] volt.

Karsay Sándor (Győr, 1814. márc. 15. – Győr, 1902. jún. 4.) ev. püspök. Iskoláit 1834-ben végezte Sopronban. Miután egy évet a bécsi prot. teol. intézetben töltött és két évig nevelősködött, 1837-ben előbb segéd-, nemsokára pedig rendes lelkész lett Mencshelyen. Innen 1839-ben Tétre ment hasonló minőségben. A →*dunántúli egyházkerület* 1847-ben aljegyzővé, 1863-ban főjegyzővé, 1866 októberében pedig püspökké választotta, 1858 elejétől eddig az időpontig az →*esperesi* hivatalt is betöltve a →*győri egyházmegyében*. 1867-ben Győrött foglalt el lelkészi állást, melyet megtartott azután is, hogy 1895 nyarán lemondott a püspökségről. – A →*budapesti első zsinatnak* egyházi elnöke volt. Püspöki működése főleg a tanügy fejlesztésében s a belhivatalnokok özvegyei és árvái sorsának javításában mutatott fel maradandó eredményeket. Az ő idejében készült el a kerületnek új egyházi rendezete is. Az irodalom mezején szintén munkálkodott. – *Művei*: Általános és részletes tanmód prot. népiskolai tanítók számára. (Pápa, 1844.) Gyűlést megnyitó beszéd →*Haubner Máté* superintendens beiktatásakor. (Győr, 1846.) Oltári beszéd a nagydémi ev. főkegyház templomszentelésén (Mások beszédeivel együtt). (Pápa, 1858.) Püspöki székfoglaló beszéd („Ünnepi szónoklat” c. füzetben). (Sopron, 1867.) →*Beliczay Jónás* életrajza (A „Magyar prot. egyháztörténelmi mo-

nografiák” közt). (Budapest, 1881.) Zárbeszéd és hálaima a soproni templom százéves ünnepén („Erinnerung...” c. füzetben). (Sopron, 1884.) Ének és beszéd a győri templom százéves jubileumán (Az „Emlékkönyv...” c. füzetben). (Győr, 1885.) – továbbá a gr. Széchenyi István emlékére (1860.) és Haubner Máté felett (1881.) tartott beszédei. →*Czékus István*nal szerkesztette az Ágendát (1889–90.). Ezenkívül számos vallásos költeményt és éneket írt és fordított, kivált Geroktól.

Irodalom: Payr Sándor: Téthy K. S. (Ev. Egyh. Élet, 1914.).

Kassai András (Kassa, ? – ?, ?) ev. lelkész, Kassán tanult. Miután a gráci jezsuita kollégiumban tanuló tanítványaival 1634 tavaszán visszatért hazájába, lelkész lett Kassaujfaluban. 1650-ben eltávozott innen Hárskútra, ahonnan 1651-ben a füleki várba hívták papnak. Egyéb életeseményei nem ismeretesek. – *Művei*: Centuria quaestionum duabus minus... azaz: Kettő hián száz ker. kérdések... feleletekkel... Jézus Krisztusnak... szenvedéséről és haláláról. (Bártfa, 1644.) Vigasztalással teljes prédikáció az özvegységnek sanyarú állapotjáról... (Uo. 1644.) (Imák és énekek is.)

Irodalom: Bothár Dániel: Cassai A. (ItK. 1912.)

Kassai Császár György (Kassa, ? – Sárospatak, 1586.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, majd Wittenbergben, ahol 1573. jún. 15-én iratkozott be az egyetemre, melyről miután →*seniori* tisztelet is vitt a magyar coetusban, 1577 őszén tért haza. Akkor mindjárt →*lector*. 1579 eleje táján pedig →*rektor* lett Sárospatakon, hol 1584 tavasza felé →*elsőpapnak* választották. – *Műve*: Oratio de vita et obitu... Basilii Fabricii Szikszoviani... (Wittenberg, 1577.) Üdvözlő verset írt →*Beregszászi Péter*hez (1576.), gyászverset →*Balsarát Vitus János*nak (1576.) és →*Szikszai Fabricius Balázs*nak (1577.) a halálára.

Kassai (Cassai) Michaelis György (Saskóváralja, 1640. – Wittenberg, 1725. okt. 12.) ev. vallású egyetemi tanár. Több helyen való tanulása után 1664-ben nevelőnek ment, de 1666 februárjában újra tanulni kezdett s miután még Bártfán, Késmárkon, Kassán és Eperjesen is tanult, külföldre ment, hol 1672 januárjától a boroszlói, 1675. máj. 5-től a wittenbergi egyetemnek volt hallgatója. Ez utóbbin 1681. ápr. 25-én magisteri címet szerzett s alkalmazást is nyervén az egyetemen, véglegesen letelepedett. Utoljára professzorságot viselt. – Irodalmi működést is folytatott, de fő érdeme az odavaló magyar könyvtár alapítása, melynek fenntartásáról, valamint magyar ifjak ott tanulhatásáról is gondoskodott tekintélyes tőke hagyományozásával.

Irodalom: Fitz József: Georg Michaelis Cassai und seine Bibliothek (1927.).

Kassai (Caschai) Lajos (Pozsony, ? – ?, ?) evangélikussá lett szerzetes. A rodebuchi augustinus rendházba lépett be. Wittenbergben 1678. márc. 7-én áttért az ev. egyházba s ez alkalommal adta ki „Inversus papalis mundus... das ist Die verkehrte Bápstische Welt...” c. művét (Wittenberg, 1678.).

Kassai Zsigmond Dávid (Kassa, 1556. – Nagyszében, 1586.) ref. tanár. Kassán kezdte iskoláit. Még Sárospatakon tanult, majd külföldre ment s 1577. jún. 10-én a wittenbergi, ezévi szept. 26-án a heidelbergi, végül pedig a tübingeni egyetemnek lett hallgatója. Hazájába 1579-ben visszatérve, előbb a nagyváradi, 1582-től a gyulafehérvári iskolának volt igazgatója. A pestis elől Nagyszébenbe menekült. – *Művei:* Elegia Pannoniae gravissima pestilentia conflictantis. (Wittenberg, 1577.) Elegia continens hodoeporicon itineris germanici. (Tübingen, 1579.) Consolatio... Dialogus, quo praesides Transsylvaniae... consolatur. (Kolozsvár, 1584.) Üdvözlő verset írt Senensis Mihályhoz (1579.), →*Paksi Mihályhoz* (1579.), Sulyok Ferenchez (1579.), Thúri György vezérhez (1579.), gyászverset és síriratot →*Balsarát Vitus Jánosról* (1577.), →*Kassai Császár Györgynek* →*Szikszai Fabricius Balázs* feletti gyászbeszéde mellett) és számos erdélyi főúri halotról (1584., a Consolatio... mellett).

Kassai hitviták jezsuiták és prot. tanárok meg lelkészek között, 1665-ön kezdődőleg és 1669-en végződőleg folytak le amazok kihívására. A szenvedett sok kudarc nem vette el a kedvüket továbbiak kezdeményezésétől, csak a →*gyásztizedben* hagytak fel vele. Katolikus részről →*Ivul Gábor* és →*Sámbár Mátyás* játszotta a főszerepet, protestáns részről eperjesi, kassai és sárospataki tanárok, meg kassai lelkészek vettek részt bennük.

Irodalom: Zoványi Jenő: Szóbeli hitviták Sárospatakon és Kassán (Theol. Szle, 1934.).

Kassai zsinat idők folytán sokszor lehetett, de a legnevezetesebb az volt, amely felvidéki lutheri és helvét irányú lelkészek részvételével 1568. jan. 27-én kezdődött és nyolc napig tartott az →*Egri Lukács* ügyében. Ennek 27 tételét ugyanannyi pontban cáfolta a zsinat s a tisztán kebeléből kiválasztott bírák ítéletével amazt legyőzöttnek nyilvánítván, egyszerűs mind a háromsághívók megerősítésére kiadott egy erről szóló hitvallást.

Kassán a reformáció még a mohácsi vész előtt terjedni kezdett, az ezt követő években pedig gyorsan uralomra jutott. Pár évtized alatt meg is gyökerezett aztán, bár volt közben egy időszak, mikor átmenetileg valami ellenáramlat került felszínre. Eleinte természetesen a lutherizmust követte a város, de a század közepe táján feltűnede-

zett már a helvét irány is, amivel egy százados küzdelem vette kezdetét, egyfelől a lutheránus szellemű hivatalos egyház és városi hatóság, másfelől a helvét irányú magyar lakosság közt. A lelkészi kar ez idő alatt, ha minden állás be volt töltve, hét tagból állott: három magyar, három német és egy szlovák papból, akik között eleinte egy német ajkú volt az →*elsőpap*, de már a XVI. század vége felé a magyarok részére is szerveztek elsőpapi állást. E tekintélyes számú testület a város kimagasló helyzeténél fogva befolyásos részt vett általában a felsőmagyarországi vallási mozgalmakban is. A lutheri és helvét irány egymásközi harcai itt folytak a legélénkebben, e kettőnek az antitrinitarizmus ellen ezen a vidéken is közösen folytatott küzdelmei itt találták meg központjukat. A prot. egyház uralmának a XVII. század elején történt jezsuita invázió és katonai önkény sem bírt véget vetni, de a lutheránusok a reformátusok elnyomására használták hatalmukat mindaddig, míg 1644-ben végre I. →*Rákóczy György*, bár egyelőre csak mint „udvari eklézsiát”, megteremtette az önálló ref. egyházat, melyet azonnal „akadémikus mester” által vezetett, vagyis magasabbrendű iskolával látott el. Az 1647. XVIII. és XIX. tc. teljesen Kassára vonatkozik, s úgy a ref. mint a kat. egyház híveinek biztosítja a szabad vallásgyakorlatot, számukra egyházi épületeknek alkalmas telkek adományozását is elrendelvény. Miután az 1649. XII. tc. megújította ezt, végre 1650-ben rendelkezésükre is bocsátotta a tanács a megfelelő telkeket, melyeknek egyikére rövid idő alatt felépítették a ref. templomot, de csak 1663. nov. 11-én avatták fel ünnepélyesen. Iskolájukat virágzóvá, a helybeli evangélikusokéval is, a felekezetükbeli sárospatakiival is egyenlő rangúvá fejlesztették ezalatt, csakhogy hamarosan szomorú idők következtek el mindkét felekezetre. Templomaikat 1672-ben mindentől elvette, papjaikat és tanáraikat 1673-ban elűzte a pápás vakbuzgóság; 1681-ig lelkészt sem volt szabad tartaniok. Egyházi épületeiket 1682-ben visszaadta ugyan Thököly, de 1696-ban újból, s az evangélikusok hat-, a reformátusok pedig ötévi még egyszer való birtoklás után 1711-ben végleg elvesztették azokat. A ref. egyház, mely még e keserves időkben is képes volt szinte tíz évig (1695. márc. – 1704. dec.) menedéket nyújtani az üldözött →*sárospataki kollégiumnak*, ekkor egy fátemplomba szorult. Temérdek zaklatáson kellett ezután átvergődnie a két egyháznak, még az is egyre-másra megesett, hogy bezárták, kifosztották az úrnapi körmeneten részt nem vevő híveket. A →*türelmességi rendelet* nyitott aztán helyzetükben jobb korszakot; a reformátusok új templomot építettek, melyben 1811. szept. 22-én tartották az első istentiszteletet; az evangéliku-

sok nyelv szerint három (a XIX. század közepétől két) gyülekezetet alkottak, két templommal, melyek egyikét 1804-ben kezdték építeni és 1816-ban szentelték fel, régebben négy, majd három (illetőleg két) lelkésszel. Mindkét egyház a virágzás útján haladt azután s a hatalmas püspöki városban tekintélyes állásra tett szert, de az államfordulat után folytonos hanyatlásnak indult mindenik.

Irodalom: Paikoss Endre: A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története (1889.). Kemény Lajos: A reformáció Kassán (1891.), Révész Kálmán: Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért (1894.), Uő: A kassai első ref. templom története (Prot. Szle, 1897.), Uő: A kassai ref. főiskola (Sz. 1908.).

Kassavölgyi ref. egyházmegye, az *→abaujínak* a 16. században többnyire használatos neve.

Kastenholtz János András (Sopron, 1682. febr. 23. – Sopron, 1724. nov. 7.) ev. lelkész. Sopronban tanult. Azután külföldre menvén, 1701. ápr. 18-án a lipcsei egyetemre iratkozott be. 1704 végétől Bécsben nevelősködött, 1706 végétől Nemescsón lelkészkedett, míg 1713 augusztusában Sopronban lett *→prédikátor*, egy év múlva pedig főlelkész. – *Műve:* Christliche Leichenpredigt bei volkreicher Beerdigung des Herrn Mich. Meissners... (Regensburg, 1723.). Gyászverset is írt a Meissner halálára (1723.). A felette Pilgramtól tartott gyászbeszéd szintén ki van adva.

Kastner Dániel (Modor, ?, – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Hazai iskolázása után a külföldet is fölkereste és 1672 tavaszán a jenai egyetemre iratkozott be hallgatónak. További sorsa ismeretlen. – *Műve:* Scutum amoris Jesu telis passionis christianae examinatum... (Jena, 1673.)

Kaszonyi Herceg János (Mezőkaszony, ? ?, ?) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, ahonnan külföldre is ellátogatván, 1655 februárjában az utrechti, 1656. aug. 29-én a groningeni, 1657. jan. 23-án a franekeri egyetemen lépett a hallgatók sorába. Hazájába 1658 elejére visszatérve, ettől fogva Sátoraljaújhelyen másodpap, 1663-tól Varannón *→elsőpap* volt. További sorsáról nem tudunk. – *Műve:* De natura theologiae. (Franeker, 1657.)

Katedrai Gyűjtemény, vagy: Különb-különb-féle prédikációk, 1790-ben adta ki *→Szentmiklósi Timótheus*, a maga és mások dolgozataiból állítva össze.

Katona Mihály (Bánhorvát, 1780. szept. 4. – ?Sajószentpéter, 1842. aug. 26.) ref. esperes. Sárospatakon tanult, hol 1803-tól *→köztanítóságot* viselt. Külföldre menvén, 1805. okt. 16-án a jenai egyetemen kezdett hallgatni. Hazatérvén, 1806-ban gimn. tanár lett Sárospatakon, de már 1808-ban lelkésszéget vállalt Berzétén. 1816-tól

Jánosiban, 1823-tól Sajószentpéteren lelkészkedett. Itt 1840-ben *→esperessé* választotta a *→felsőborsodi egyházmegye*. – *Művei:* Lelki tanítók hivataláról (*→Szathmári Paksi József* püspökké avatásakor). (Sárospatak, 1821.) – és azok a gyászbeszéd, melyeket Máriássy Józsefné Fáy Eszter (1812.), Cházár Gábor (1814.), Cházár András (1816.), Tornallyay Károly (1822.), Máriássy István (1830.) és Ragályi Ábrahám (1834.) felett tartott.

Kazai (Rimaszombati) János (? , ? – Hajdúböszörmény, 1729.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1696-ban lépett a felsőbb osztályokba. 1705-től lelkész volt Eperjesen, 1709-től Tarcalon, 1725-től ismeretlen helyen, 1727-től Hajdúböszörményben. – *Művei:* A lélek Krisztus fejedeleme... (Gyászbeszéd Nemessányi Bálint felett). (Bártfa, 1707.) Zöld olajágat szájában hozó Noé galambja (Imák). (Uo. 1708.)

Kazinczy Ferenc (Érsemjén, 1759. okt. 27. – Széphalom, 1831. aug. 23.) a magyar nyelvújítás ref. vallású vezére. 1766-tól Debrecenben, 1767-től Késmárkon, 1769-től Sárospatakon tanult, hol teológiát is végzett. 1779-ben joggyakorlathoz fogott, majd hivatalt vállalt. 1786-ban a „nemzeti oskolák” felügyelőjévé neveztetett ki, csakhogy vallása miatt már 1791-ben megszűnt e hivatala. A Martinovics-féle összeesküvésben való csekély részességéért 1794. dec. 14-től 1801. jan. 28-ig fogságban sanyargott. 1804-től Széphalmon lakott, jó időre központjává tévén azt a magyar irodalmi törekvéseknek. 1814-től 1818-ig *→főgondnoka* volt a sátoraljaújhelyi egyháznak, 1820-ban pedig levéltárnoka lett Zemplén vármegyének. 1830-ban rendes tagjául választott a Magyar Tud. Akadémiának. – Azon a nagyszabású munkálkodáson kívül, mellyel elévülhetetlen érdemeket szerzett nemzete irányában, egyháza történetében is megörökítette nevét, főleg azokkal az irodalmi termékeivel, melyek e térre tartoznak: Az amerikai Podoc és Kazimir ker. vallásra való megtérése (Ford. *→Bessenyei* után németből). (Kassa, 1776.) (Új kiad. 1914.) Herdernek paramythionjai. (Bécs, 1793.) Herceg Rochefoucauldnek maximái és moralis reflexiói (Ford.). (Bécs és Trieszt, 1810.) Sátoraljaújhelyben lelkész beköszöntésekor tartott beszéde. (Sárospatak, 1816.) Piskárkosi *→Szilágyi Sámuel* superintendens élete (Tudományos Gyűjtemény, 1820. VIII.). *→Horváth Ádám* élete (Uo. 1822. II.). Szent történetek az ó- és újtestamentom könyvei szerint. (Sárospatak, 1831.) A *→Márton István* „Ker. moralis kis katechismus”-ához (1817.) egyik hozzászólás szintén tőle való s általában sok művében és levelezésében fordul elő egyházi érdekű részlet, mindenütt szabadelvű felfogásnak adva hangot.

Irodalom: Fejes István: K. F. mint a sátoraljaújhelyi ref. egyház főgondnoka (P. E. I. L., 1873.), Révész Imre: K. Ferencnek... egy pár levele a közös iskolák ügyében (Figyelmezője, 1875.), Gerecze Péter: K. F. vallása és bölcsészeti nézetei (1881.), Kristóf György: K. vallási nézetei (Prot. Szle, 1912.), Révész Imre: K. és a „kálvinista Róma” (Prot. Szle, 1938.), Ember Ernő: K. és Debrecen (1939.), Rácz Lajos: K. és a sárospataki főiskola (1931.).

Kecskeméthy (Csapó) István (Paks, 1864. jan. 31. – ?, 1938. máj. 12.) ref. tanár. A gimnáziumot Gyöngyösön és Nagykőrösön, a teológiát 1884–88-ban Budapesten végezte. Ekkor ugyanitt püspöki titkár lett, és hallgató levén az egyetem bölcsészeti karán, ezen 1890 májusában doktori oklevelet szerzett. 1890 októberétől Budán segédlelkész, 1894 februárjától Pakson lelkész volt. 1895 elejétől mint már Kolozsvárra megválasztott →*teol. tanár*, kiegészítő volt a nagyenyedi teol. akadémián a tanév végéig, midőn Kolozsvárra ment s azóta ott működött 1936-ban történt nyugalomba léptéig. – 1906-tól 1910-ig országgyűlési képviselőiséget is viselt és 1910-ben →*zsinati* pótképviselőnek választatott. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1896-tól 1908-ig választmányi tagja volt. Cikkei és a bibliai tudományok körébe vágó kisebb-nagyobb tanulmányai a P. E. I. L.-ben, az →*Erdélyi Prot. Lapban* és a →*Ref. Szemlében*, népies beszélyei és elmélkedései az általa kezdett Koszoróban és általa szerkesztett Kis Tükörben (1893–96.), kisebb dolgozatai az Új Óramutatóban, a dunamelléki egyházi értekezlet 1896-i emlékkönyvében és a kolozsvári teológia Értesítőiben jelentek meg. Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent művei: Párhuzam a Krónikák, Sámuel és Királyok könyvének elbeszélései között (P. E. I. L., 1888.). A próféták tanúságtétele hivatásukról és adományaikról (Uo. 1888.). Énekek éneke. (Budapest, 1890.) A farizeusok (Prot. Közlöny, 1896.). Jézus útja (Gyakorlati bibliamagyarazatok). (Kolozsvár, 1898.) Az evangéliumi szellem hatása a nemzeti életre. (Karcag, 1904.) Kezdetben. (Uo. 1905.) A zsoltárok első könyve (Héberből ford.). (Zilah, 1910.) Kommentár Ámos próféta könyvéhez. (Kolozsvár, 1912.) Kommentár Hóseá próféta könyvéhez. (Uo. 1913.) Három szemelvény keleti utamból (Értesítő, 1913.). Még három szemelvény keleti utamból (Uo. 1914.). Kommentár Mikah és Cefanjáh próféták könyveihez. (Kolozsvár, 1914.) Kommentár Náhum, Haggai és Zakarjah próféták könyveihez. (Uo. 1915.) A háború a prófétizmus tükrében („Háború és élet” c. kiadványban). (Uo. 1915.) Márk evangéliuma (Magyarazatokkal). (Debrecen, 1916.) (Csonka.) Emlékezések a keresztyéni élet

fő kérdéseiről. (Kolozsvár. 1917.) Az ótestamentumi vallás („A mi vallásunk” c. kötetben). (Uo. 1918.) Az örök életnek beszéde (I. k.). (Uo. 1922.) Bibliaismertetés. (Uo. 1923.) (II. kiad. 1925.) Miért kell nekünk ref. iskola? (Uo. 1925.) Az úri ima. (Uo. 1925.) Josiája király törvénykönyve. (Uo. 1926.) Márk evangéliumának verses fordítása. (Uo. 1927.) Gyakorlati kommentár Márk evangéliumához. (Uo. 1933.) Két prédikációja van az „Istennek nagyságos dolgai” (1930.) c. gyűjteményben. Részt vett a Károlyi-biblia revíziójában is, de ő maga szintén lefordította az egész bibliát s 1931-ben meg is jelent belőle a teljes újszövetség, melyből előzőleg kiadta volt a Márk szerinti evangéliumot (1903.) és a római levelet (1905.).

Irodalom: Többen: Theologiai tanulmányok (Emlékkönyv életének 70., theol. tanárságának 40. évfordulójára.).

Kecskeméti Alexis (Elek) János (Kecskemét, ?, – ?, 1618. v. 1619.) ref. lelkész. Hazai tanulása után külföldre menvén, 1596. szept. 22-én a wittenbergi, 1598 júniusában a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérvén, már 1600 elején másodpap volt Sátoraljaújhelyen, később →*lector* Sárospatakon, hol 1609-ben →*elsőpap* lett. A →*zempléni egyházmegye* 1611-ben →*esperessé* választotta. 1614-ben Nagybányára hivatván lelkésznek, távozott amaz egyházmegyéből. – Margitai Péter adta ki aztán következő művét: Dániel próféta könyvének a szentírás szerint való magyarazatja. (Debrecen, 1621.) A Jelenések könyvéről is írt hasonló természetű művet, de az kéziratban maradt.

Kecskeméti Ferenc (Makó, 1855. szept. 5. – ?Békés, 1916. ápr. 21.) ref. lelkész. Makón kezdte iskoláit. Tanulását aztán Hódmezővásárhelyen, Debrecenben és Pozsonyban folytatta, a teológiát Budapesten végezte. 1878-ban külföldre ment s két tanévet az edinburghi egyetemen töltött. Visszatérve Makón volt segédlelkész, míg 1881 elején Észak-Amerikába utazott, hol részint tanulmányait folytatta, részint lelkészi hivatalt viselt. Majd 1884-ben hazajöve, ismét makói segédlelkész 1885-ben pedig békési lelkész lett. 1901-től 1910-ig országgyűlési képviselőiséget is viselt. – Cikkei a →*Szabad Egyházban* s az általa 1895–99-ben szerkesztett Evangelistában és az 1900-tól →*Szalay Józseffel* közösen szerkesztett Ker. Evangelistában jelentek meg. – *Művei:* Krisztus személyisége (Schaff után angoltól ford.). (Budapest, 1885.) Örök életnek beszéde (Prédikációk, 3 k.) (Békés, 1889–97.) Tudakozzatok az írásokat (Prédikáció). (Uo. 1890.) Vértanúk emlékezete (Prédikáció). (Uo. 1890.) A nap és hold megállása (Prédikáció). (Uo. 1890.) Az úri ima (Prédikációk imákkal). (Uo. 1898.) Új Simeon énekei. (Uo. 1899.) Az előző énekes-

könyvben is volt két éneke. – Veje id. → *Harsányi Sándornak*.

Kecskeméti Mihály (Kecskemét, 1603. v. 1604. – ?, ?) ref. lelkészjelölt. Kecskeméten tanult egy ideig. Innen Debrecenbe ment, hol 1615. aug. 7-én kezdte a felsőbb osztályokat. Majd külföldre is ellátogatván, 1628. aug. 25-én a franekeri, 1629. márc. 26-án a leideni egyetemnek lépett a hallgatói közé. Később visszatért a franekerire, amelyen 1631-ben még ott időzött, de ezentúl nyoma vész. – *Műve*: De justificatione hominis peccatoris. (Franeker, 1631.)

Kecskeméti Miklós (Kecskemét, 1612. – ?, ?) ref. lelkész. Nagyváradon tanult, ahol → *contrascribái* tisztelet is vitt. Azután külföldre menvén, 1636. máj. 14-én a leideni, 1637. júl. 13-án a franekeri, ugyanezévi szept. 18-án a groningeni egyetemre iratkozott be hallgatónak. Angliába is átrándulván, 1638 februárjában beállott a szeptemberében innen is eltávozott, s előbb valószínűleg szeptemberében innen is eltávozott, s előbb valószínűleg → *Tolnai Dali János* ún. „ligá”-jába. Még ebben az évben hazatérvén, → *rektor*, a következő évben pedig lelkész lett Nagyváradon, ahonnan 1641-ben eltávozott valahova. 1647 májusában Hajdúnánáson, azután Kémeren működött lelkészi minőségben. – *Műve*: Angyalok éneke... a szentírásnak mondásaiból. (Nagyvárad, 1640.)

Kecskeméti Nagy István (? , 1598. v. 1599. – ?, ?) ref. lelkész. Honi tanulmányait elvégezvén, külföldre indult s 1625 őszén Oderafrankfurtban, 1626. ápr. 18-án Leidenben lett egyetemi hallgató. Hazájába 1628 márciusa után visszatérve, 1632-ben Császáron lelkészkedett. – *Műve*: De sacramentis in genere. (Leiden, 1628.) Respondeált a „De libertate christiana” (1627.) és a „De baptismo” (1628.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt → *Debreceni Simonides Gáspárhoz* (1628.) és → *Tornai P. Gáspárhoz*. (1628.)

Kecskeméti Sánta (C.) János (Kecskemét, ? – ?, ?) róm. katolikussá lett ref. lelkész. Kecskeméten kezdett tanulni. Még Debrecenben járt iskolába, ahol 1595. okt. 10-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. Majd külföldre menvén, 1603. máj. 25-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre s itt ez év őszén → *seniora* lett a magyar → *coetus*nak. Miután 1604. ápr. 13-tól a heidelbergi egyetemnek volt hallgatója, valamikor 1605 áprilisa után visszatért hazájába. Egy ideig ismeretlen helyen működött, míg 1610 augusztusában másodpap lett Tokajban és az volt 1613 tavaszán is. 1614 nyarán már az → *elsőpapi* hivatalát töltötte be Nagyállóban, ahonnan vagy 1616 februárja után Szikszóra s innen az év végére a → *középszolnoki egyházmegyének* valamelyik egyházába, vagy az 1614 nyara utáni időben közvetlenül ebbe az ismeretlen egyházba ment lelkésznek. Ezt aztán 1617 őszén elhagyván, az ungvári elsőpapi állást foglalta el. 1620 szeptemberében innen is eltávozott, s előbb valószínűleg

Palágyon, 1621-ben pedig Homonnán kapott lelkészi állást, melyen azonban csak 1622 tavaszáig maradt. Ha → *ungi egyházmegyebeli* egyházban lelkészkedett ettől fogva, akkor nem lehetetlen az → *esperesi* hivataloskodását illető állítás, de csupán 1623 tavasza tájától néhány hónapi időtartamra, mivel már 1624 kezdő napjaiban a más → *egyházmegyebeli* Vásárosnaményban működött. mint Lónyai Zsigmondnak az udvari papja. Neki kellett lennie annak a K. Jánosnak, aki 1627 májusában a → *dunántúli egyházkerületbe* kéredzkedett, de nem fogadtatván be, átállott róm. katolikusnak. Tovább mítsem tudunk róla. – *Művei*: Három fő és nevezetes esztendő ünnepekre való prédikációk. (Debrecen, 1615.) (II. kiad. uo. 1921. III. kiad. megpótolva a Jézus fogantatásáról Ungváron 1617-ben tartott prédikációjával uo. 1624., IV. kiad. ezen kívül is pótolva nyolc gyászbeszéddel uo. 1643.) Fides Jesu et jesuitarum (Donatus Visartus után ford. Előszavában értekezés az apostoli successióról, végül pedig egy külön mű a jezsuiták esküformája ellen). (Debrecen, 1620.) → *Pázmány Péter* Kalauzának tizenharmadik könyvére való felelet. (Bártfa. 1622.) A pápisták között és miközöttünk vetélkedésre vettett három fő artikulusokról. (Uo. 1622.) Sámuel próféta második könyvének huszonegyedik részének prédikációk szerint való magyarázatja. (Uo. 1622.) Szép és ájtatos imádságos könyvecske (Musculus András után ford.). (Uo. 1624.) (Új kiad. Lőcse. 1640.) Respondens volt a „De libertate christiana” (1605.) és a „De sacra theologia ejusque principiis et partibus” (1605.) tartott vitákon.

Irodalom: Zoványi Jenő: Kétes adatok K. C. J. felől

Kecskeméti Selymes János (Kecskemét. 1655, v. 1656. – Kecskemét, 1721. jún. 16.) ref. lelkész. Kecskeméten kezdte iskoláit. Debrecenben tanult még, ahol 1673. ápr. 11-én lépett a → *togatusok* sorába. Miután már 1675-től → *praeceptorságot*, → *contrascribaságot* és 1676-tól → *seniorságot* viselt, 1677-ben → *rektornak* vitték Hegyköszzáldobágyra, ahonnan 1679-ben külföldre ment. Előbb Heidelbergben, majd Utrechtben, 1680. márc. 27-től Leidenben, ugyanezévi okt. 2-től Franekerben gyarapította ismereteit. Hazájába 1681 őszére visszatérve, Tiszakarádon, Margittán, Szilágysomlyón lelkészkedett, míg 1700-ban Kecskemétre választották meg, s ott működött, haláláig. – *Műve*: De anno beneplaciti Jehovae. (Leiden, 1680.) Megírta a kecskeméti egyháznak az ő koráig való történetét (Sp. Füz. 1858–59.). Respondeált a „De prophetiis” (1679.) tartott viták egyikén. Üdvözlő verset írt Menyői Tolvaj Ferenchez (1675.), → *Újvárosi Demeterhez* (1681.), → *Váradi Pálhoz* (1681.) és ifj. → *Köleséri Sámuelhez* (1679. és 1681.), gyász-

verset az ifj. Kovásznai Péter (1680.) és →*Szilágyi Tönkö Márton* (1700.) halálára, alkalmi verset a Kecskemét romlásáról 1707-ben kiadott alkalmi vers mellé.

Kecskeméti Udvar (W.) Mihály (Kecskemét, ? – Szatmár, 1637.) ref. lelkész. Kecskeméten kezdett tanulni. Ezt Debrecenben folytatta, hol 1615. aug. 7-én iratkozott be felsőbb tanulónak. Külföldre is ellátogatván, 1624 őszén Oderafrankfurtban, 1626. jún. 18-án Franekerben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Visszatérőben ismét időzött Oderafrankfurtban, míg aztán hazaérkezvén, legkésőbbben 1630 tavaszán Tasnádra választatott papnak. Már 1633-ban Nagyecsedben működött másodikpapi állásban, 1635-től vagy 1636-tól pedig Szatmáron lelkészkedett. – *Műve:* Halotti prédikáció gr. Bethlen Krisztina felett 1631. nov. 25. („Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Debrecen, 1632.) Üdvözlő verset írt Thúri Péterhez (1627.).

Kecskeméti Zsigmond (Csajág, 1737. márc. első hete – ?, 1821. ápr. 20.) ref. esperes. Eleinte Peremartonban tanult, 1853-tól pedig Sárospatakon, hol azután három évig →*praeceptors*ágot viselt, 1767-ben külföldre ment s Zürichben és Bernben folytatta tanulmányait, de már 1768 márciusában hazatért és lelkészi állást foglalt el Polgárdiban. 1790-ben ezer frt alapítványt eszközölt ki Töltési Jánostól a →*debreceni* és →*sárospataki kollégium* részére. Tagja volt a →*budai zsinatnak*. 1796-ban →*esperessé* választotta a →*mezőföldi egyházmegye*. – Irodalmi téren buzgón működött, mégpedig nemcsak egyházi vonalon. Ez utóbbira tartozó művei: Leichenrede... (Németre fordított gyászbeszéd egy katonatiszt felesége felett). (Giessen, 1771.) Püspöki öltözet... Halászi József... superintendensé lett választása alkalmatosságára... (Győr, 1787.) LXXX prédikációkból álló katechetikája és különös alkalmatosságokra készített egynehány prédikációi... (Pozsony, 1793.) Különböző alkalmatosságokkal elmondott falusi prédikációi, I. (Győr, 1795.) II. (Pozsony és Pest, 1805.) (Állítólag még van két kötete.) Kéthéti könyörgések... (Veszprém, 1810.) Üdvözlő verset írt Komjáthy Ábrahámhoz (1782.). A temetésén Szikszai János, →*Márton István*, Szászi József, Kollár György és Gueth József által tartott beszédek ki vannak nyomtatva.

Kecskeméti Lelkészi Tár, a gyakorló lelkészséghez tartozó munkák gyűjteménye, melyből →*Fördős Lajos* három kötetet 1870–1871-ben adott ki, az egyes köteteket →*Dobos János*, →*Tatai András* és →*Filó Lajos* arcképével.

Kecskeméti Protestáns Közlöny, tudományos teol. és bölcsészeti folyóirat, mely időhöz nem kötött füzetekben 1858–1860-ban jelent meg, →*Fördős Lajos* szerkesztette, de a kecskeméti

teol. akadémia megszűnése miatt ötödik füzetével ez is befejezte pályáját.

Kecskeméti ref. egyház, a reformáció korában alakult lutheránus egyházból fejlődött ki. A római katolikusokkal eleinte közösen használt templom kerítésén belül 1569-ben épült fatemplomát 1678-ban amazzal együtt tűz emésztvén meg, 1680-ban úgy egyeztek meg a reformátusok a római katolikusokkal, hogy külön helyre építse a templomát mindkét felekezet. Ugyanekkor megegyeztek abban is, hogy egyik felekezet se követeljen soha a másik felett semmi elsőséget. Még ezt megelőzőleg állított a ref. egyház második lelkészi állást, ami arra mutat, hogy megszaporodhatott a hozzá tartozó lelkek száma. 1698-ban egyenlősítették a két állást. Iskolájuk is eléggé tekintélyes volt. 1830-ban új kollégiumi épülethez kezdett s egyidejűleg négy tanári állást szervezett az egyház, de e költségek fedezésére megszüntette az egyik lelkészséget, mely azután mégis be volt töltve egy ízben hat évig, míg aztán 1917-ben újból két lelkészt választottak. Az 1836-tól fennálló →*teol. akadémia* 1850-ben egyházkerületi jelleget nyert, de néhány évi haláltusa után 1860 elején megszűnt, s azután főgimnáziumot és jogakadémiát tartott fenn az egyház, amelyek azonban tetemes segélyekben részesültek különböző forrásokból. 1924-től az egyetemes egyház volt a fenntartó testülete a jogakadémiának, a gimnázium mellett pedig leánygimnáziumot és tanítónőképezdét tartott fenn az egyház az egyházkerület támogatásával.

Irodalom: Az egyház történetét először *Kecskeméti Selymes János* írta meg (Sp. Füz. 1858–59.), azután *Polgár Mihály* (Kecskeméti Prot. Közlöny, 1858.), majd *Czelder Márton* Figyelőjében, 1887.

Kecskeméti ref. egyházmegye, a →*dunamelléki kerületben*, kezdettől fogva létezett, de a 17. század végéig többnyire Ceglédről neveztek. Ebben az időben 24–30 körül váltakozott egyházai száma, amelyek azután az üldözések folytán megfogytak, s annak dacára, hogy időközben újak is keletkeztek, mindössze 15 egyházból állott azután, hogy a 18. század elején a →*soltiba* helyezték át belőle a kunszentmiklósi egyházat, és a →*pestiből* ide a szentmártonkátait; 1802-ben pedig elcsatolták tőle a →*türelmességi rendelet* után alakult Bács-Bodrog vármegyei kilenc egyházát. Nem sokkal ezután, 1825-ben Izsák és Vadkert jött át a soltiból hozzá. Miután Gyöngyöst és Hatvant 1905-ben a pesti egyházmegyének engedte át, Szabadkát pedig az ország felosztásával veszítette el, de ugyanakkor megnyerte Baját, több újnak a kifejlődése következtében 1930-ra 24 anyaegyháza lett, melyek közül négynek (Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös, Kiskunhalas) volt két-két papja. – →*Esperesei* névsorából a

következők ismeretese: Bakonyi Albert ceglédi I. (1563.), Körtvélyesi János ceglédi (?), gyöngyösi I. 1590. k., Thököli Gergely gyöngyösi, nagykőrösi I. (1621.) (1636.), Körtvélyesi W. János ceglédi I. 1640 k., Muraszombati V. Márk ceglédi I. (1652 márc.), Ungvári Gergely nagykőrösi I. (1662. jún.) (1668.), →*Lenthi János* kecskeméti, gyöngyösi I. 1690-ig vagy 1691-ig, Kecskeméti Szabó János nagykőrösi I. 1690– vagy 1691–1703, Kecskeméti J. Pál szentmártonkátai, fülöpszállási (tehát solti egyházmegyebeli) I. 1703–1729, Veresmarti Lázi Péter kecskeméti I. 1729–1739, Ölvedi András kecskeméti I. 1740–1760, Mocsi István nagykőrösi I. 1760–1777, Setét Mátyás ceglédi I. 1777–1782, →*Végveresmarti Sámuel* kecskeméti I. 1782–1791, →*Szélesy Pál* nagykőrösi I. 1791–1791. dec. 25., →*Göböl Gáspár* kecskeméti I. 1792–1818, Medgyesi Pál nagykőrösi I. 1818–1826, →*Polgár Mihály* kecskeméti I. 1827–1836, Báthory Gábor nagykőrösi I. 1836–1859, Miskolczi Szijártó István szentmártonkátai I. 1860–1868, →*Fördös Lajos* kecskeméti I. 1869–1884. Ádám Kálmán vezsenyi I. 1885–1917, Kiss Zsigmond abonyi I. 1918–1943, Hetessy Kálmán kecskeméti I. 1944–1944. júl., Jóna József vezsenyi I. 1944–1950, Bükki Zsigmond ceglédi I. 1950–1952, amikor addigi alakjában megszűnt az →*egyházmegye*.

Kelet-békési ev. egyházmegye, a →*déli egyház-kerületben*, 1952. júl. 1. óta van meg 16 anyaegyházzal, 22 lelkésszel. Első →*esperese* Mekis Ádám békéscsabai lelkész lett.

Keleti ev. egyházkerület Szlovénzkóban, a →*tiszai egyházkerületnek* odacsatolt részeiből, valamint a →*bányainak* szintén odacsatolt két →*egyházmegyéje* közül a →*turóciból* keletkezett az államfordulat után, azzal a módosítással, hogy a →*tiszavidéki* és →*hegyaljai egyházmegyék* odacsatolt egyházközségei egy egyházmegyébe, az →*abaúj-zempléni*be foglaltattak. Ennélfogva kilenc egyházmegyéből áll a kerület, 159 anyaegyházzal, melyeknek száma 1938-ban egy időre némileg csökkent. – Püspöke először Janosska György lipótszentmiklósi I. volt 1922–1930, kinek utóda Csobrda Vladimir eperjesi I. 1930 óta. Felügyelője előbb Ruzsiák János volt 1919-től, kinek utóda Rumann János 1922-től, majd Klimó Bogvoszló 1932-től.

Keleti ref. egyházmegye Jugoszláviában, 1933 óta létezik s az szerbiai és bánági egyházak összesen tizen alkotják. →*Esperese*: Gachal János torontálvásárhelyi lelkész.

Keller János Bernát (Saarbrücken, 1616. – Pozsony, 1652. nov. 10.) ev. lelkész. Az egyetemet Strassburgban végezte s onnan került Magyarországra 1643 áprilisában mint pozsonyi lelkész. – *Műve*: Christliche Leichenpredigt über... M. J. H. Blendinger... Pfarrherrn... (Nürnberg, 1649.)

Kelp János (Szászdálya, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Tanult Segesvárt, ahonnan 1685 után külföldre menvén 1687 tavaszától Lipcsében, azután Tübingenben, végül Aلدorfban volt egyetemi hallgató. Az utóbbi helyen 1689. jún. 15-én magisteri címet szerzett, de még 1690-ben is ott tartózkodott. Majd kivándorolt Amerikába, hol egy fantasztikus szektát alapított. – *Műve*: Theologiae naturalis seu metaphysicae metamorphosis. (Aldorf, 1689.) Respondeált a „De ministerio ecclesiastico” (1685.), az „Inquisitio an ethicus ethnicus aptus sit christianae juventutis hodegus” (1690.) és a „Scylla theologica” (1690.) felől tartott vitákban. Üdvözlő verset írt Zabanius Jánoshoz (1688.).

Kelp Márton (Holdvilág, 1659. – Muzsna, 1694.) ev. lelkész, az előbbinek bátyja. Iskoláit Segesvárt és Nagyszébenben végezte. 1679-ben külföldre indult s ezévi dec. 23-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, két év múlva azonban Hamburgba ment héberül tanulni. Itt három évet töltött s miután 1684. jan. 31-én a lipcsei egyetemen magisteri címet szerzett, visszatért hazájába, hol ez évben →*rektor* lett Segesvárt. 1687-től Szászbudán, 1692-től Muzsnán lelkészkedett. *Theol. művei*: De ministerio ecclesiastico (2 f.). (Keresd, 1685.) De magistratu politico. (Uo. 1685.) Positiones theologicae depromptae ex disputatione inaugurali... Esdrae Edzardi... (Nagyszében, 1686.) Üdvözlő verset írt →*Kassai Michaelis György*hez (1681.), Bock Istvánhoz (1681.) és →*Fronius Márk*hoz (1682.). Héber gyászbeszédet tartott →*Apafi Mihály* felett. Respondeált a „De gratia Dei” (1678.) tartott vitán.

Kemenesaljai ev. egyházmegye. A területére eső egyházak a rendezett egyházi életnek az üldözések által okozott felbomlása előtt nem bírtak végleges elhelyezkedéshez jutni. Hol a rábaközi, hol a sárvidéki, hol a hegyhíti, időnként szintén máshova beosztott egyházközségekkel alkottak közös →*egyházmegyét*, úgy hogy erről a vidékről mindössze két →*esperes* került ki ez időszakban, mégpedig a Baranyai Máté vásárosmiskei (1635–1646) és Újvári András ostffyasszonyfai (1646–1649) lelkész személyében, de ők sem úgy, mint egy önálló kemenesaljai egyházmegyének az élén állók. Csak az üldözések folytán következett be változás e tekintetben. Az e vidéki egyházak részére választott →*alesperes*, Dimiakovics Péter utoljára egyedül maradt az esperesek közül. Mikor aztán meghalt, egy ideig nem választottak esperest. De már 1695-ben rászánták magukat, mégpedig ismét szomszédos vidékek csatlakozása folytán egyelőre negyvenen felüli anyaegyházzal bíró területen. Ezekből is elfoglaltak a római katolikusok azután is egy csomót, úgy hogy 1725-ben csak 30 lelkész mű-

ködött Vas, Sopron, Veszprém és Zala vármegyére kiterjedő területén. Később ez a kerület egyre szűkebb körre szorult a viszonyoknak mind rendezettebbé válásával, ti. új meg új egyházmegyék szervezésével. A *→dunántúli kerülemek* még 1786-i beosztásakor is, midőn elvették tőle a még hozzá tartozó néhány Veszprém vármegyei egyházat, Kőszeg vidékével még mindig közös testületben hagyták ezt a vidéket *→középvasi egyházmegye* név alatt, és esperesül is kőszegi papot tettek. De 1800-ban végre is ennek a nevének megfelelő kiterjedéshez jutott, az 1786-i 14 egyházból nyolc maradván neki, melyek azután 14-re szaporodtak újra, közülük tíz Vas vármegyében, négy pedig Zala vármegyében. Espereseinek névsorából a következőkről tudunk: Dimiakovics Péter nagysimonyi, kemenesszentmártoni l. (1670.) (1690.), Asbóth János nemeskéri, devecseri, kővágóórsi l. 1695–1704, *→Ács Mihály* devecseri, nagysimonyi, nemescsói l. 1706–1708. Lénárt Benedek mihályfalvi, szergényi l. 1708–1713, *→Hegyalusi György* devecseri, szergényi l. 1713–1716, Király Máté németszentgróti, nemesdömölki l. 1716–1725, Csereti Mihály nemeskéri l. 1725–1743 (Iványi Sándor asszonyfalvai, kapolcsi, kővágóórsi l. 1729-től helyettes esperes volt.), *→Miskey Ádám* nemesdömölki, gergelyi l. 1743–1774, Farkas Mátyás mihályfalvi l. 1774-től, Tompos Balázs gergelyi l. 1786-ig, Perlaki Dávid nemesdömölki l. 1800–1802, *→Döbrentei Lajos* bobai l. 1802–1817 k., Hrabovszky István nemesdömölki l. (1819.) 1831-ig, *→Beliczay Jónás* kemeneshőgyészi l. 1831–1842, Magassy Dávid kissomlyói l. 1842–1845, *→Edvi Illés Pál* nemesdömölki l. 1845–1852, Tóth János nemesmagasi, nemesdömölki l. 1852–1874, Csapli István nemesmagasi l. 1874–1880, Hering János kemeneshőgyészi l. 1880–1886, Nagy Károly kissomlyói l. 1886-től, Mód Lénárd nagysimonyi l. (1891.) 1895-ig, Varga Gyula vönöcki l. 1895–1929, Molitorisz János ostffyasszonyfai l. 1929-től.

Kemény (előbb Kohn) Gábor (Szarvas, 1883. jún. 1. – Bp. 1948. máj. 15.) unit. vallású főispán, zsidónak született. Szarvason, 1902-ben végezte a gimnáziumot. Ettől fogva két évig a budapesti, kettőt a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának volt hallgatója. Ez utóbbin 1908-ban doktori oklevelet szerzett, mint már 1907-től tordai gimn. rendes tanár. Ez állásából 1918 decemberében főispánná nevezetett ki, s mint ilyen a forradalom után nyugalmaztatott. 1945-től a demokratikus kormány több irányban igénybe vette munkásságát, haláláig. – Buzgó munkásságot fejtett ki a pedagógiai irodalom terén, de áttérve unitáriusnak, egyházi vonatkozású dolgozatokat is írt, melyek a következők: A végzet és a szabadakarat viszonya Sophokles drámáiban. (Sopron,

1907.) Adatok Rousseau-nak az egyházakkal való harcához (Ker. Magvető, 1916.) Rousseau jelleme. (Kolozsvár, 1918.) Gajdács Pál költészete. (Uo. 1918.) *→Tessedik Sámuel* élete és munkája (Nádor Jenővel). (Bp., 1936.) *→Vajda Péter* és a m. prot. hivatástudat (Prot. Tanügyi Szle, 1939.). Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel látta el Vajda Péter „Erkölcsi beszédei”-t (1931.).

Kemény János (Magyarbükös, 1607. dec. 14. – Keménynagyszőlős, 1662. jan. 24.) Erdélynek ref. vallású fejedelme. Gyulafehérvárt tanult s *→Bethlen Gábor* udvarában kezdte pályáját, ahonnan több ízben ment diplomáciai küldetésbe. I. *→Rákóczy György* hadjárataiban vezéri minőségben vett részt. II. Rákóczy György alatt mint az ország főkapitánya harcolt, de 1657-ben a lengyel háborúban tatár rabságba esett, amiből két év múlva váltották ki rokonai. Barcsay Ákos ellen 1660. dec. 24-én fejedelemmé választották a Rákóczy hívei. Annak megöletése után a török segítségével *→Apafi Mihály* lett a versenytársa, kivel szemben ő az osztrákokra támaszkodva igyekezett diadalra jutni. Keménynagyszőlősnél 1662. jan. 24-én folyt le a döntő ütközet, melyben Kemény János életét vesztette. – Egyháza ügyeiben is állandóan tevékeny részt vett. Emellett mint író is buzgón munkálkodott. Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsanna halálára két latin beszédet írt („Exequiarum caeremonialium... libelli duo” c. könyvben). (Gyulafehérvár, 1624.) A zsoltárokról „Gilead balsamuma” (Sárospatak, 1659.) c. könyvet adott ki, végén rabságabeli imájával. Összeállította a Kemény-familia genealógiáját (Kolozsvár, 1701.), élete nagyobb részének viszontagságait (K. J. ön-életírása, Pest, 1856.) szintén leírta s egyéb dolgozatai is maradtak kéziratban. Egyike volt az Approbata szerkesztőinek.

Irodalom: Márki Sándor: K. J. (Sz. 1883.), Deák Farkas: Rövid észrevételek K. J. ön-életleírásáról (1886.), Domján István: K. J. fejedelem (1890.), Csabai István: K. J. erdélyi fejedelem irodalmi munkássága (1911., gyászbeszédeiről nem tud), Malártsik Lajos: K. J. „Gilead balsamuma” (1911.).

Kemény Lajos (Kassa, 1859. szept. 5. – Kassa, 1927. jan. 24.) ev. vallású levéltárnok. A gimnáziumot Eperjesen és Kassán elvégezvén, 1877–83-ban a budapesti egyetem bölcsészeti karán volt hallgató. 1885-ben Kassa város levéltárában vállalt hivatalt s ott működött haláláig. – Történetírói működése közben sok becses adatot tett közzé a prot. egyház és irodalom történetét illetőleg és ebből a szempontból fontos „Abaújtorna vármegye történeti monográfiájá”-nak általa írt része is. Idevágó művei: A reformáció Kassán (Vázlat). (Kassa. 1890.) A reformáció Kassán (Oklevéltárral). (Uo. 1891.)

Kemmel (Kemel) János (Lócse, 1636. – Quedlinburg, 1685. máj. 30.) ev. lelkész. Több helyen, utoljára Eperjesen tanult, ahonnan külföldre ment, 1657. jún. 19-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, mely a következő évi okt. 14-én magisterré avatta, de csak 1661 őszén tért haza. Ekkor az eperjesi iskolában kapott állást, melyről 1664-ben Lócse-re ment → *conrectornak* és itt 1665-ben → *rektornak* lépett elő. Ez állásától 1669 augusztusában elmozdítva, még ez évben lelkész lett Szomolnokon, de már 1672-ben külföldre kellett menekülnie. A → *gyásztiized* után visszahívták hivatalába, csak hogy nem mert visszajönni. Miután Wittenbergben teol. doktorságot szerzett, udvari papnak alkalmazták Quedlinburgban. – Kényszerű, majd önkéntes bujdosása alatt néhány prédikációt adott ki. Többi művei nem egyháziak. Üdvözlő verset írt → *Thann András*hoz (héberül, 1659.), Weber Jánoshoz (németül, 1662.) és → *Bayer János*hoz (1662.), gyászverset a Seelmann Keresztélyné halálára (1667.).

Kendeffi Elek gr. (? , 1740. – Nagyszeben, 1783. jún. 24.) ref. vallású főnemes. Tanult Kolozsvárt, azután külföldre ment és több egyetemen hospitált. Hazajövén, 1764-ben grófi rangot kapott, s 1765-ben Hunyad vármegye főispánja, 1774-ben pedig főkormánybírói tanácsos lett. – *Theol. műve*: Naturalista expositus, seu: Natura, error, fons, occasio, hypotheses et refutatio naturalismi thesibus theologicis breviter exposita. (Kolozsvár, 1759.) Gyászverset írt az özv. Bacsoni Incze Máténé Bogdányi Sajgó Erzsébet (1757.) és Csepregi Turkovics Ferencné Viski Sára (1757.) halálára magyarul és egy hosszabbat a gr. Lázár Imréére (1761.) latinul.

Kenessey Béla (Szeged, 1858. szept. 14. – Kolozsvár, 1918. jan. 8.) ref. püspök. Tanulmányait Budapesten végezte, hol 1877-ben az egyetem bölcsészeti karára, 1879-ben a teol. akadémiára iratkozott be, melyről 1881-ben az utrechti egyetemre ment ki, de az 1882–83. tanévben ismét Budapesten hallgatta a teológiát. Ezután egy évig teol. segédtanár és → *senior*, két évig rk. tanár volt, míg 1886-ban rendes tanár lett ugyanott a bibliai tudományok egyik tanszékén. A → *dunamelléki egyházkerület* 1891-ben aljegyzővé, az országos közalapi bizottság 1892-ben előadóvá választotta. 1889-től 1895-ig a → *Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* pénztárnoki és titkári hivatalát vitte, ezentúl választmányi tagja volt haláláig. 1895-ben Kolozsvárra ment a teol. akadémia igazgatójának s itt 1899-ben főjegyzővé, 1901-ben konventi taggá, 1908 elején püspökké választotta az → *erdélyi egyházkerület*. Mint ilyent, a genevai egyetem 1909-ben teol. díszdoktorává tette. – Szorgalmas írói működést folytatott. Szerkesztette a → *Prot. Szemlét* (1889–1895.

jún.), a Károlyi-émlékkönyvet (1890.), a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Évkönyveit (1890–1893.) és a Prot. Árvaházi Képes Naptárt (1892-től több éven át). Számos kisebb dolgozata és vezércikke jelent meg a P. E. I. L.-ben és az erdélyi egyházkerület hivatalos lapjaiban. Részt vett a bibliafordítás átdolgozásában is. Önálló művei és nagyobb dolgozatai a következők: A holland népiszkolai szervezet (P. E. I. L., 1882.). A héberhez írott levél christológiája (Uo. 1883.). János evangéliumának isagogikai ismertetése. (Budapest, 1884.) A hexateuch előállása. (Uo. 1886.) Újévi egyházi beszéd. (Uo. 1887.) Az ótestamentum paedagogiája. (Uo. 1887.) Lelkészavatási beszéd. (Uo. 1888.) Női jellemképek a bibliából. (Uo. 1890.) Keresztényen tanítások. (Uo. 1891.) → *Ballagi Mór* (P. E. I. L., 1891.). Jelentés az egyházi közalap tízéves működéséről. (Budapest, 1892.) Az ótestamentum társadalmi eszméi és intézményei (Prot. Szle., 1893.). A prot. egyház társadalmi munkássága (Uo. 1894.). A biblia női alakjai. (Budapest, 1894.) Az essenusok (Prot. Közlöny, 1896.) A ker. társadalmi munka köréből (P. E. I. L., 1897.). Bibliai kalauz. (Budapest, 1897.) Néhány szó a lelkészképzésről (Értesítő, 1897.). A theologia: tudomány (Uo. 1898.). Tudomány és theologia (Uo. 1899.). A hit és az akarat (Uo. 1900.). A ker. individualismus (Uo. 1901.). A keresztyénség lényege. (Kolozsvár, 1901.) A vallás mint lelki életünk követelménye (Értesítő, 1902.). Mi az igazság? (Uo. 1903.) Az igazi bölcsesség (Uo. 1904.). Patmosi hangok (Prédikációk Van Oosterzee után). (Uo. 1904.) A theologia (Uo. 1906.). Kálvin János emlékezete (Ref. Szle., 1909.). Széchenyi világnézete és életbölcselete (A „Széchenyi eszmevilága” c. kiadványban). (Budapest, 1912.) Háború és vallás (A „Háború és élet” c. kötetben). (Kolozsvár, 1914.) A reformáció társadalmi jelentősége (Prot. Szle., 1917.). – továbbá azok a beszédei és imái, melyeket a → *Magyar Prot. Irodalmi Társaság* kolozsvári vándorgyűlése alkalmával (1898.) Erzsébet királyné emlékére (1898.), → *Szász Domokos* temetésén, majd emlékére (1899.); → *Bartók György* temetésén (1907.), püspöki beköszöntőjéül (1908.) és → *Baksay Sándor* temetésén (1915.) tartott. Átnézte → *Forgács Gyulának* „A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve” c. művét.

Irodalom: *Schneller* István: Dr. K. B. ref. püspök emlékezete (Ev. Egyházi Élet, 1918.), „Isten akarata” címmel emlékfűzet (1918.), *Ravasz* László: Sötétségben világoskodó lámpás (1918.).

Kénosi Tózsér János (Kénos, 1708. – Torockószentgyörgy, 1772. jún. 27.) unit. lelkész. Tanulmányait a kolozsvári unit. kollégiumban fejezte be, melyben 1730-ban → *köztanító*, 1732-ben egy-

szersmind → *senior* lett. 1734 áprilisában Tordára ment → *rektornak*. 1755 áprilisától lelkész volt, mégpedig először Bágyonban. 1771-től Torockószentgyörgyön, s mint ilyen, jegyzői tisztet viselt az → *aranyostordai egyházkörben*. 1772 tavaszán Szentmihályfalvára rendelte a → *főconsistorium*, de betegsége miatt nem mehetett oda. – Szorgalmasan tanulmányozta az erdélyi unitáriusok történetét és több művet írt erre vonatkozólag, melyek azonban mind kéziratban maradtak és csak másolatokban terjedtek el némelyek. Az Uzoni → *Fosztó István* neve alatt emlegetett „*Historia ecclesiastica Transylvano-unitaria*” első könyve az ő tollából eredt s amaz csak folytatta, de hasonlóképpen nem fejezte be. Úgy ez a mű, mint „*De typographiis et typographis unitariorum in Transylvania*” és „*Bibliotheca scriptorum Transylvano-unitariorum*” c. korábbi munkái ma is becses források. „*Notae quaedam de reformatione civitatis Kolozsvár*” c. szintén meglevő dolgozata jele még fáradhatatlan búvárkodásának, míg „*Praelectiones seu phrases in catechesim; Quis tibi est christianus?*” c. lappangó dolgozata más irányú.

Kepe, Erdélyben általában mindannak, különösen pedig a terménynek a neve, amit az egyháztagok évről évre fizetnek lelkészüknek.

Kephalides (Hlavács) Máté (? , ? – ? , ?) ev. tanár. Turóc vármegyei származású, 1665-ben Besztercebányán tanult, s innen nemsokára → *rektornak* ment Radványba. A → *gyásztized* elején elüldözöttvén állásából, Besztercebányán telepedett le, de egyházi hivatal nélkül. – *Műve*: *Examen controversiae de pluralitate animarum...* (Zsolna. 1669.)

Képviseleti közgyűlés, a magyar protestánsok népesebb gyülekezeteiben alkotott hivatalos testület, mely a választások kivételével az összes egyháztagokat megillető közös jogokat gyakorolja.

Képviseleti rendszer, általában a magyar prot. egyházakban újabban uralkodó egyházalkotmányi formának itt-ott előforduló neve, közelebből az → *erdélyi egyházkerület* 1871-ben életbe léptetett egyházalkotmányának állítólagos alapja, de amely tulajdonképpen zsinatpresbyteri, püspöki és consistorialis elemeknek volt a keveréke.

Kerekes Ferenc (Erdőhegy, 1784. jún. 22. – ? Debrecen, 1850. júl. 29.) ref. tanár. 1795-től Debrecenben tanult, hol 1803-ban lépett a felsőbb osztályokba s 1810-től → *köztanítóságot* viselt. Míután pedig 1811-től igazgató volt Kisújszálláson, a mennyiség- és természettudományok tanulmányozására adta magát, előbb Keszthelyen, azután Bécsben. Majd éveken át több más külföldi egyetemen. Így aztán csak 1823-ban foglalta el Debrecenben tanári állását, melyre még

1815-ben megválasztották. 1837-ben levelező tagja lett a Magyar Tud. Akadémiának, 1838-ban pedig egy matematikai pályaművét a féljutalommal díjazta egy lipcsei tudós társaság. – Szakjába vágó munkákon kívül írt egy „*Atyáskodás erkölcsi tekintetben a tanuló ifjak körül az iskola részéről*” c. füzetet.

Keresszegi Herman István (Körösszeg, ? – Debrecen, 1641. márc. 19.) ref. püspök. Debrecenben tanult, ahol 1609. aug. 9-én → *subscribált* s 1612-ben → *senior* is volt. Külföldre is ellátogatott, 1613. nov. 26-án a marburgi, 1614. ápr. 23-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve. 1616-ban zilahi lelkész s 1620 júniusában egyszerűsmind a → *szilágyi egyházmegye* → *esperese* lett. A → *tiszántúli egyházkerület* megbízásából 1625-ben keresztül vitte, hogy a → *máramarosi egyházmegyében* is érvényre jusson az új naptár. 1629. nov. 25-én az egyházkerület közzsinata püspökké választotta, s mint ilyent, a következő évben Debrecenbe hívták lelkésznek, hol csakhamar szintén esperessé is tette a → *debreceni egyházmegye*. A lelkészi állás tekintélyének emelésére s az egyházban a rend és haladás biztosítására hathatósan közreműködött. – *Művei*: Magyar gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna temetésén (Az „*Exequiarum Caeremonialium... libelli duo*” c. könyvben). (Gyulafehérvár, 1624.) Halotti prédikáció gr. Bethlen Krisztina felett (A „*Temetési pompa*” c. könyvben). (Debrecen. 1632.) A hit és jószágos cselekedetek tündöklő példáiról való prédikációk. (Uo. 1635.) Az keresztényi hitnek ágazatiról való prédikációknak tárháza (Az előbeszéd után a teljes → *Heidelbergi Káté* fordításával, csak a bibliai utalások és idézetek hiányzanak). (Uo. 1640.) Kiadta továbbá Margitai Péternek hátrahagyott „*Temető prédikációi*”-t (1632.) s új kiadásban közrebocsátotta Gönczi Györgynek „*De disciplina ecclesiastica*” c. kánonoskönyvét. megtoldva a „*Nagyobb cikkek*”-kel s egyes zsinatok végzéseiből általa összeállított és az 1633-i közzsinton „*Appendices*” név alatt helyben hagyott határozatokkal (Uo. 1633.). Respondeált a „*De Deo et s. trinitate*” (1614.) és a „*De sacrae scripturae canone, autoritate et perfectione*” (1614.) tartott vitákon.

Keresztény Magvető, a tudományos teológia valamennyi ágának művelésére indították meg a kolozsvári unit. tanárok. Első kötetei 1861-ben, 1863-ban, 1867-ben és 1868-ban jelentek meg, az 1870-i ötödik évfolyamon kezdve pedig évenként hat füzetből álló folyóirat lett. 1918-i 53. kötetével megszűnt egy időre, de a folyóiratot magáénak valló → *Unitárius Irodalmi Társulat* 1922 elején felélesztette. Szerkesztői voltak: → *Krizsa János* (I–II.), Nagy Lajos (I–II.), Buzogány Áron (III–IV.), → *Ferencz József* (III–IX.), Kovács

Antal (V-VIII.), →*Simén Domokos* (IX-XIII.), →*Péterfi Dénes* (XII-XLV.), Kovács János (XIII-XL). Közben 1896-tól főmunkatársakul meg voltak nevezve: →*Gál Kelemen*, →*Gálffy Lőrinc* és →*Kanyaró Ferenc*, kik közül a két első vette át 1911-től kezdve a szerkesztést s vitte azt 1918-ig. Az 1922-ben megindult új évfolyamnak Borbély István és →*Vári Albert* vállalta a szerkesztését, 1925-ben hozzájuk csatlakozott Ferenczy Géza és →*Kiss Elek*, míg 1929-től egyedül Vári szerkesztette egészen 1938-ig, midőn P. Szentmártoni Kálmán lett a másik szerkesztő, ki 1944-ig felelős szerkesztő volt. Ekkor megszűnt a folyóirat. Az 1861-től 1912 végéig kiadott 47 évfolyamról Borbély Ferenc készített tartalomjegyzéket, az 1913-tól 1918-ig és 1922-től 1933-ig kiadott 18 évfolyamról pedig Erdő János.

Irodalom: Vári Albert: A Ker. Magvető (Ker. Magvető, 1938.).

Keresztes József (Csombord, 1846. – Nagyszében, 1888. nov. 28.) ref. tanár. Nagyenyeden tanult 1853-tól 1869-ig, midőn →*köztanító* és →*senior* lett. Egy év múlva külföldre távozott s két évig Utrechtben, fél évig Tübingenben, fél évig Lipcsében, közben még más egyetemeken is tanulmányozta a keleti nyelveket és bibliai tudományokat. Ezeknek aztán 1873-tól segéd-, 1879 novemberétől rendes tanára volt a nagyenyedi teol. akadémián. – *Műveinek* nagy része, közte szinte az egész bibliának tudományos fordítása kéziratban maradt. Kisebbségek tanulmányokat és cikkeket gyakrabban közölt az egyházi lapokban, elsősorban az →*Egyházi és Iskolai Szemlé*ben. Terjedelmesebb, valamint önállóan megjelent dolgozatai: Máté XXVIII. 19. (→*Erdélyi Prot. Közlöny*, 1873.) Nehány szó az új bibliafordításról (→*Kovács Ödönnel*, →*Egyházi Reform*, 1874.). A Mózes éneke (Egyházi és Iskolai Szemle, 1876.). A héber költészetéről (Uo. 1876.). Nehány megjegyzés a zsoltárfordítások érdekében (Uo. 1877.). A Debóra dalának ismertetése (Uo. 1878.). Az újszövetség bevett fordításának átdolgozása. (Kolozsvár, 1878.) A biblia („Tájékozás az újabb theologia körében” c. könyv nagyobb része). (Budapest, 1879.) A próféta eredete és működése Izraelben (Egyházi és Iskolai Szemle, 1880.). Beszéd →*Nagy Péter* emlékére. (Kolozsvár, 1884.)

Irodalom: Kovács Ödön: K. J. emlékezete (Nagyenyedi értesítő, 1889.).

Keresztes Máté (Nagybacon, 1727. – Nagyenyed, 1795. dec. 4.) ref. püspök. Nagyenyeden és Kolozsvárt tanult, majd 1759-ben Máramarosszigeten →*rektorkodott*. Innen külföldre mentén, 1760-ban a franekeri egyetemnek lett hallgatója, ahol alighanem ott időzött 1763 nyarán is. Több más egyetemet is meglátogatván, visszatért hazájába s előbb Alsórákoson, 1768

májusától Zabolán, s még ez év későbbi részétől Kézdivásárhelyen lelkészkedett. A →*kézdí egyházmegye* 1781 körül →*esperessé*, az →*erdélyi egyházkerület* 1787-ben →*generális notariussá* választotta. 1793-ban püspökségre következvén, esperesi hivatala elhagyásával Nagyenyeden foglalta el az →*elsőpapi* állást. – *Művei:* Felséges második József... fejedelméhez... a kézdí ref. tractusnak... homagiama letételnek rendi. (Kolozsvár, 1782.) Templomszentelő igék, könyörgések, éneklések. (Uo. 1783.) Isten bizonyosságom... (Prédikáció, 1786.) (Uo. 1795.) Üdvözlő verset írt →*Öri Fülep Gáborhoz* (1763.).

Keresztes József (Veszprém, 1748. dec. 29. – Szalacs, 1812. máj. 15.) ref. lelkész. Tanult Nemesvámoson, Felsőörsön, Mezőkeresztesen (1760-tól), Miskolcon (1765-től), hol →*köztanító* volt másfél évig, végül Debrecenben (1769 tavaszától). Miután itt egy évig köztanító volt, 1777 márciusától két évig →*rektori* tisztelet viselt Hajdúböszörményben. 1779 nyarán külföldre indult, hol szept. 14-én a franekeri egyetemre iratkozott be, de pár hét múlva Utrechtbe ment át. 1780 őszén hazatérvén, Debrecenben időzött, míg 1783 márciusában elfogadta a vértesi lelkészséget. 1784 januárjában nagyvárad, 1787 májusában szalacsi lelkész lett. Az →*érmelléki egyházmegye* 1790-ben kiküldte abba a bizottságba, mely a partiumbeli ref. lelkészek →*Bethlen Gábortól* kapott nemesi jogának felélesztése végett az ezévi országgyűlés, azután az uralkodó elé járult. – Irodalmi téren maradandó érdemeket szerzett. – *Művei:* Új teremtett állat... (Nagyváradon 123 évi szünet után tartott prédikáció). (Nagyvárad, 1784.) Atyafiait békességre intő József... (Prédikáció az 1784-i József-napon). (Uo. 1784.) Halotti cupressus... Szénás Rebeka... Tisza László özvegyének... árva udvarházánál... (Uo. 1784.) Evangyeliom szolgája... (Gyászbeszéd →*Szilágyi Sámuel* felett). (Uo. 1786.) Kettős gyász... (Gyászbeszéd Szénás Józsefné Terjeny Rebeka és Szénás Kata felett). (Uo. 1789.) Tolerantiáról való gondolatok (Név n.). (Uo. 1790.) Legnevezetesebb műve azonban naplója, melyet „Kronika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18. század végén” c. alatt Hoffer Endre (Pest, 1868., új kiad. 1882.) bocsátott közre. Számos adattal járult →*Tóth Ferencnek* a tiszántúli püspökökről írott munkájához. A korában készült magyarországi →*énekeskönyvben* 37, a mostaniban ezek közül öt éneke van – azonkívül gyászverseket írt a Tisza Lászlóné, Szilágyi Sámuel, Csanádi György és Sámuel, Szénás Józsefné és leánya halálára. Egyéb dolgozatai, főként történeti tárgyúak szintén maradtak, melyek részben ismeretessé is váltak azóta.

Keresztes Pál (Debrecen, ? – Debrecen, 1734.

jan. 26.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, 1711. jún. 6-án levén →*togatussá*. Innen 1720-ban Nagykőrösre ment →*rektornak*, majd ellátogatott külföldre, hol 1721. aug. 25-én a franekeri egyetemre iratkozott be, melyen az 1723–24. tan-évben orvostanhallgató levén, 1725. jan. 25-én orvosdoktorságot szerzett. Ez évnek második felében hazatérve, valószínűleg orvosi gyakorlattal foglalkozott, míg 1730-tól lelkész volt Nagykőrösön. Innen 1733-ban Debrecenbe vitték ispotályi papnak. – Theol. *művei*: Dissertatio med.-theol. complectens historiam medicam gentis Hebraeae ex libris V. T., necnon personas S. S. praxin med. exercentes, maxime sub initiis N. T. (Franeker, 1725.) De utilitate ac necessitate medicinae in S. S. interpretanda, tam in genere, quam in specie in illustri loco Jobi X. 8–12. explicando. (Uo. 1725.) Exegesis vexatissimi loci Eccl. XII. 1–7., ex quo ulterius demonstratur summa medicinae utilitas ac necessitas in S. S., praecipue in h. l. interpretando (Az előbbinek második része). (Uo. 1725.) Gyászverset írt Coetier (1725.) és Latané (1726.) franekeri professzorokról.

Keresztúri Bíró Pál (Bodrogkeresztúr, 1594. – ?, 1655. dec.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1620 júniusától 1622-ig a →*seniori* tisztet vitte. Ekkor külföldre ment s először Heidelbergben, 1623 őszén Oderafrankfurtban, 1624. aug. 3-án Leidenben lett egyetemi hallgató. Angliába is átrándult, honnan 1626-ra visszatérve hazájába, →*rektorságot* vállalt Bodrogkeresztúron, de már 1627. jún. 29-én ismét beiratkozott a leideni egyetemre. Újabb hazajövele után Gyulafehérvárt volt tanár, 1636-tól pedig a →*Rákóczy György* udvari iskoláját vezette. 1640-től egy ideig ismét a kollégiumban működött s azonkívül udvari papságot viselt ifj. Rákóczy György mellett, de már 1646-ban csupán ez utóbbi hivatalt folytatta, melyben később udvari →*elsőpapságra* emelkedett. – Nagyhirű pedagógus, jeles egyházi író és heves hitvitázó, kinek művei: Christianus lactens (Ursinus nyomán). (Gyulafehérvár, 1637.) (Magyarul „Csecsemő keresztyén” c. alatt uo. 1638. II. kiad. Debrecen, 1667). Felserdült keresztyén (Hajnal Mátyás ellen). (Nagyvárad, 1641.) Talio (Név n., a fejedelmné ellen állítólag Széchenyi Györgytől írt „Nova Transsylvanicá”-ra válasz, ami azonban elkoboztatott). (1642.) Lelki legeltetés (A XXIII. zsoltár magyarázata prédikációkban). (Nagyvárad, 1645.) (II. kiad. uo. 1649.) A keresztségről egy prédikáció. (Uo. 1645.) Mennyei társalkodás. (Uo. 1646.) (VI. kiad. Pozsony, 1769.) Egyenes ösvény (Prédikációk). (Nagyvárad, 1653.) (Újból kiadatta →*Bethlen Kata* 1744.) Lehetséges, hogy ő a szerzője a „Pápis-ták méltatlan üldözése a vallásért” (Hely n. 1643. és Nagyvárad, 1657.) c. vitairat-

nak is. Üdvözlő verset írt →*Dengelegi Péter*hez (1630.) és →*Geleji Katona István*hoz (1638.).

Irodalom: Szilágyi Sándor: Adatok az 1640–42. irodalmi per történetéhez (Magyar Könyvszemle, 1883.), Illésy János: Nova Transsylvanica. Talio (Uo. 1891.).

Keresztúri G. Bálint (Szilágyfőkeresztúr, 1634. k. – Debrecen, 1677. v. 1678.) ref. lelkész. 1652-től Nagybányán, 1653. aug. 14-től Sárospatakon tanult, ahol 1656 június–augusztusában →*seniorságot* viselt. Innen Sátoraljaújhelyre →*rektornak*, onnan pedig külföldre ment s először Utrechtben, 1658. jún. 13-tól Franekerben, 1659. szept. 30-tól Groningenben gyarapította ismereteit. Miután ez utóbbi egyetemen 1660. febr. 28-án teol. doktorságot szerzett, Angliába is ellátogatott s ott négy évet töltött Londonban. Hazaérkezve, előbb Szepsiben lelkészkedett, 1672-ben vagy 1673-ban pedig Debrecenbe hívták. – *Művei*: De principio individuationis et suppositivitatatis. (Utrecht, 1658.) De scientia media. (Groningen, 1659.) De Jehova Elohim sive de... trinitate in unica... Dei essentia. (Uo. 1660.) Üdvözlő verset írt →*Jászberényi Pál*hoz (héberül, 1662.).

Irodalom: Miklós Ödön: K. B. doktorra avatása (Dt. Prot. lap, 1917.).

Keresztúri Péter (? , ? – ?, ?) ref. esperes, vajdahunyadi lelkész volt, mikor 1715-ben a →*hunyadi egyházmegye* →*esperesnek* választotta. Körülbelül 1731-ig élt. – *Műve*: Utolsó tisztességtétel (Gyászbeszéd Makrai István felett, 1716.). (Kolozsvár, 1721.)

Keresztúri Sámuel (? , ? – Kolozsvár, 1726. nov. 14.) unit. lelkész, Kolozsvárt végezte iskoláit, hol 1704-ben →*köztanító*, majd 1705-től 1707-ig →*senior*, ettől fogva kolozsvár-szentpéteri lelkész, 1710-től pedig tanár volt. 1711 nyarán külföldre ment s okt. 5-én az oderafrankfurti egyetemre irakozott be, de már 1712 februárjában visszaérkezett onnan és folytatta hivatalát. 1719 decemberében papnak ment Ótordára, ahonnan 1725 elejére Kolozsvárra távozott lelkésznek. – *Művei*: Az örökkévalóságnak három postái... (Gyászbeszéd özv. Kmita Andrásné Wilhelm Krisztina felett). (Kolozsvár, 1704.) Ambrosia... (Gyászbeszéd özv. Pécsi Andrásné Stano Erzsébet felett). (Uo. 1712.) Írt még gyászbeszédet többek felett, de nem bizonyos a nyomtatásban való megjelenésük s kéziratban sem maradt fenn valamennyi.

Kérészy Zoltán (Sárospatak, 1868. júl. 3. – **Feketeerdő*, 1953. aug. 4.) ref. vallású egyetemi tanár. Sárospatakon a gimnáziumot 1886-ban, a jogot 1890-ben végezte. Azután joggyakornok, majd főispáni titkár volt, míg 1895-ben debreceni, 1904-ben kassai jogakadémiai tanár lett. 1899-ben egyetemi magántanári képesítést szer-

zett, majd 1914-ben a pozsonyi egyetemre nyilvános tanárnak neveztetett ki. Mint ilyen, újabban Pécsen működött, míg 1938-ban nyugalomba lépett. – Jogtörténeti dolgozatai is vannak, de főleg az egyházjog terén fejtett ki irodalmi működést. Ily irányú művei: Visszaemlékezés → *Domokos Lajos*... érdemeire. (Debrecen, 1898.) Modern egyházpolitikai rendszerek. (Uo. 1903.) Az egyházjog tankönyve (I. k.). (Budapest, 1903.) A jus exclusivae a pápaválasztásnál. (Uo. 1904.) A „Nemetere” decretum... (Uo. 1909.) Az egyház kezdetleges szervezete. (Uo. 1912.) A kath. autonómia közreműködése a főkegyúri jog gyakorlatában. (Uo. 1912.) Még néhány szó a kath. autonómia jogköréről (Dudek Jánosnak válasza). (Uo. 1912.) Az új egyházi törvénykönyv és a vegyes házasságok. (Pozsony, 1919.) Néhány lényegesebb reform a Codex Juris Canonici perjogában. (Budapest, 1923.) Kath. egyházjog a Codex Juris Canonici alapján (3 k.). (Pécs, 1927.) A hercegprímás bejelentett házassági törvényjavaslatáról (Prot. Szle, 1935.). A papi rend törvénykezési kiváltsága... (Budapest, 1936.) – Sógora → *Ellend József*nek, másodfokú sógora → *Nagy Bélának*.

Kéri szerződés, a → *tiszai ev.* és a → *tiszáninnyi ref. egyházkerületek* kiküldöttjeinek Abaujkérben 1830. máj. 6-án készített az a munkálata, mely az 1827. jan. 18-án Alsószolcán egybegyűlt hasonló célú küldöttség véleményének szem előtt tartásával irányelveket állapított meg a két egyház lelkészeinek a másik felekezeti hívektől általában, valamint különös szolgálattételeik alkalmazásával követelhető járandóságai tekintetében. Ez a munkát az érdekelt egyházkerületek megerősítése után érvénybe is lépett s a → *nagygyéresi egyezség*gel együtt sokáig zsinórmértékül szolgálta két felekezet egymás iránti eljárásának, ám 1900-ban hatályát veszítette egy egyetemes érvényű egyezség folytán. Szövege közölve a P. E. I. L. 1862. évi folyamában és a ref. konvent 1893. márciusi jegyzőkönyvében, azóta még máshol is.

Kerkapoly Károly (Szentgál, 1824. máj. 13. – Bp. 1891. dec. 31.) ref. vallású egyetemi tanár. A gimnáziumot és jogot 1834–44-ben Pápán végezte, ahova – miután 1846-ban ügyvédi oklevelet szerzett – 1847 tavaszán a bölcsészeti tanszékre tanárul alkalmazták. Ekkor külföldre ment s 1847. ápr. 28-tól 1848. márc. 24-ig a hallei egyetemen gyarapította ismereteit. Tanszékén ettől fogva 1865-ig működött, amikor is országgyűlési képviselővé választott. 1867-ben honvédelmi államtitkár, 1870-ben pénzügyminiszter lett s közben 1868-ban meghívták a pesti egyetemre az államtudományok tanszékére, melyet azonban csak miniszteri székéből távozta után, 1873 végén foglalt el, emellett a képviselőséget is viselve 1878-ig. Az egyetem 1875-ben jogi díszdoktorrá

avatta. A Magyar Tud. Akadémia 1859-ben levelező tagjai, a → *Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1889-ben választmányi tagjai közé sorozta. → *Gondnoka* volt a → *solti egyházmegyé*nek 1882, a → *pápai kollégium*nak 1885 óta és tagja a → *budapesti első zsinat*nak, haláláig. – Vagyona nagy részét közcélokra hagyta. Írói munkásságának egyházi vonatkozású termékei: Egyház és iskola (Kecskeméti Prot. Közlöny, V., 1859.). Prot. egyházalkotmány. (Pápa, 1860.) A világtörténet és az emberiség fajkülönbségei (Magyar Tud. Akadémia Értesítője, 1860.)

Irodalom: Antal Gábor róla szóló megemlékezése (Dt. Prot. Lap. 1892.)

Keserői Dajka János (Érkeserű, 1580. k. – Gyulafehérvár, 1633. máj. 18.) ref. püspök. Tanulmányait Debrecenben végezte, hol 1600. jan. 24-én → *subscribált*. Külföldre menvén, 1607. aug. 15-én a wittenbergi, 1608. febr. 27-én a marburgi, 1609. máj. 24-én a heidelbergi egyetemnek lett hallgatója. Hazatérve, 1611-től Nagyváradon lelkészkedett, míg 1615 folyamán Gyulafehérvárra hívta papnak s egyúttal udvari papjának → *Bethlen Gábor*. Mint ilyet, 1618. nov. 18-án püspökévé választotta az erdélyi reformátusság. E minőségében buzgalmat és erélyt fejtett ki egyháza megszilárdítására, kivált az unitáriusokkal szemben. 1617-ben nyilvánosan is vitába szállott → *Csanádi Pállal* a fejedelem jelenlétében. – A halála után → *Geleji Katona Istvántól* kiadott graduál összeállításában jelentékeny része volt neki is. – *Művei:* Az tiszteletes és böcsületes... → *Hodászi Lukács*nak... hideg teteme fölött tölt prédikáció... (Debrecen, 1613.) Három magyar és egy latin prédikáció a Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna temetésén (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben). (Gyulafehérvár, 1624.) Az ezeket és minden többi magyar beszédet magában foglaló kötethez magyar előbeszédet is írt. Pareushoz 1618. jan. 28-án küldött s a Bethlenek genealogiájáról szóló levelét közölte az Alting-féle „Monumenta pietatis et literaria virorum in re publica et literaria illustrium selecta” (II. k. 227–38. l.), onnan pedig → *Czvittinger* „Specimen...”-je (67–77. l.). Gyászverset írt az Ecsedi Báthory István (1605.) és a Bethlen Gáborné halálára (1622., latinul is, magyarul is.) Respondeált a „De persona et officio Christi” (1609.) tartott vitán. A Pareus „Collegiorum theologorum libri duo” II. kötetének előszava hozzá van intézve (1620.)

Késmárki colloquium, 1595. dec. 5-én és folytatólag 1596. jan. 29-én a Thököly Sebestyén késmárki várban folyt le. A jelenvoltak közül egyfelől a lutheránus → *Stansith Horváth Gergely* és → *Grawer Albert* másfelől a helvét irányú → *Ambrosius Lam Sebestyén* vett benne kiváló

részt. Természetes, hogy eredményre nem vezetett a vita, de ez adott alkalmat Ambrosiusnak is, Grawernek is erről szóló munkáik megírására.

Késmárkon a protestantizmus gyors előhaldást tett attól fogva, hogy 1531 szeptemberében →*Leudischer György*öt vitték oda plébánosnak. Ő aztán a város földesurának, Laszki Jeromosnak a hathatós pártfogásával néhány év alatt protestánssá tette jóformán az egész közönséget. Az utána következő papok ugyanebben a szellemben vezették a város népét, úgy hogy 1548-ban már saját szülöttjét alkalmazhatta lelkészül a →*Sommer János* személyében. A rövid ideig (1555–56.) itt működött rektoruk, →*Stöckel Lénárt* mindenestre csak erősítette őket e szellemben. A század vége felé aztán, mikor 1580 tájától Thököly Sebestyén volt a földesúr, →*Ambrosius Lam Sebestyén* a vele tartó iskolaigazgatókkal együttesen a helvét irányhoz terelte át a várost, de csak átmenetileg, mert azután újra a lutherizmus foglalta el a tért, mégpedig ezúttal már megállapodott jelleggel. A közben minden földesúri hatalom alól felszabadult, de azért a várúr zsarnokoskodásától rendkívül sokat szenvedett, noha 1665-ben a „szabad királyi” rangra emelkedett városból, melynek iskolája is állandóan egyenlő színvonalon állott a többi városokéval, a szepesi kamara igazgatója, gr. Volkra 1674-ben kiutasította mind a három (magyar, német, szlovák) prot. lelkészt, miután már a megelőző évben elrabolták összes egyházi épületeiket, kiszolgáltatván azokat a már 1655 tájától ott működő kat. plébánosnak. Ezeknek ugyan még kétszer birtokába jutottak, de mindig csak ideiglenesen (1682–87, és 1705–9.), s az utóbbi alkalommal épületeiken kívül még vértanúkat is veszítettek, Kray Jakab főbíró és két társa személyében. Így aztán 1690-re felépített ideiglenes fatemplomuk helyett 1717-re egy állandó jellegű és művészi berendezésű fatemplomot voltak kénytelenek emelni, s iskolájukat is ugyanekkor egy faépületben helyezték el, míg 1731-ben iskolává alakították át egy házat. Egy 1733-i kormányrendelet ellenére a még 1703-ban kidolgozott új tanrendszer értelmében a korábbinál is magasabb fokúvá fejlesztették aztán e tanintézetet, melyet 1775-ben új épületben helyeztek el, s 1788-ban bölcsészeti, 1801-ben teológiai, 1805-ben pedig jogi tanszékkel is ellátták. A gimnáziumi színvonalat az ezeknek megfelelő osztályokkal felülmúló iskolának az épületét emiatt 1820-ban ki is kellett toldani. Mivel 1836-ban viszály tört ki az egyházközség és az 1760-tól pártfogó gyanánt szereplő szepességi nemesség közt, 1839-től a vármegye területén levő három →*egyházmegye* szintén befolyást nyert az iskola kormányzására, mely ugyanekkor →*egyházkerületi*

jelleggel ruháztatott fel. 1846-ban második jogi tanszéket szerveztek, csakhogy az abszolutizmus kora az →*Entwurf* alapján való berendezkedés kényszerével visszafejlesztette az intézetet gimnáziummá. Az ezután hovatovább mind nehezebb viszonyok közé jutó iskolát 1888-ban a Jóny Tivadar (1817–1883.) negyedmillió forintnyi hagyatéka, majd 1906-ban az államsegély juttatta megint versenyképességhez. Új épületüket az 1865-ben egy emelettel pótolta régi mellett 1893-ban vették használatba, s ezt később még egy szárnyal egészítették ki. Az egyházközség, mely 1895-ben egy polgári leányiskolát is alapított, ugyanez idő tájban új templomot építtetett, de most már a gyülekezet mind német, mind szlovák részének kiszolgálására 1682 óta állandóan fenntartott két lelkészi állást először 1825-től, végleg pedig 1851-től egyre szállítva le.

Irodalom: *Genersich* Keresztély: Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Kesmark... (1804.), *Palcsó* István: A késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története (1893.), *Bruckner* Győző: Adalék a késmárki Thököly-féle várkapolna jogtörténelméhez (Prot. Szle, 1905.), *Uő.*: A késmárki ev. fatemplom (uo. 1908.), *Uő.*: Késmárk műemlékei (1908.). *Uő.*: A késmárki ev. lyceum pártfogóságának története (1922.), *Uő.*: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben (I. k. 1922.), *Lipták* János: Geschichte des ev. Lyceums A. B. in Kesmark (1933.), *Weber* Hermann: Das ev. Gymnasium zu Kesmark in seiner geschichtlichen Entwicklung bis zum Jahre 1760., *Uő.*: Das ev. Districtual-Lyceum zu Kesmark seit 1760., *Bruckner* Károly: Memorabilia lycei Kesmarkiensis (1933.), *Linberger* István: Geschichte der ev. Gemeinde A. C. zu Késmárk (Ev. Glocken, 1891.), *Grosz* Ernő: Késmárk városa elnyomatási korszakának vázlatos története és a késmárki gyülekezet három vértanúja (Gimm. Értesítő, 1883.).

Keszi Hajdu Lajos (Szentés, 1813. – Kisújszállás, 1901. febr. 24.) ref. tanár. Kisújszálláson tanult 1831-ig, midőn Debrecenbe ment tanulmányai folytatására. Miután egy évig segédkönyvtárnok, egy évig →*köztanító* volt, 1839-ben Derecskére ment →*rektornak*. 1842-ben a berlini egyetemen gyarapította ismereteit. A következő évben hazatérve, nevelősködött, míg 1845 végén Szentésre hívták igazgatónak. A szabadságharc alatt írt hírlapi cikkeiért előbb halálra, majd húszévi várfogságra ítéltetett, melyből 1856. ápr. 3-án szabadult ki. Ekkor gimn. tanárnak választották Kisújszállásra, hol 1891-ben nyugalomba lépett. – Igen sok kisebb-nagyobb dolgozata jelent meg, jó részben egyházi vonatkozású.

Kevi András (Debreceni) (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1729. ápr. 29-én lépett a felsőbb tanulók közé s 1735-től 1739-ig →*köztanító*, 1740 áprilisától augusztusáig pedig →*senior* volt. Felkeresvén a külföldet is, Utrechtben állapodott meg, melynek egyetemén 1741–42-ben gyarapította ismereteit. Hazatérve, Balmazújvárosban lett pap, ahonnan 1746-ban Szatmárra hívták →*rektornak*. Itt 1748-ban lelkésznek választották, s midőn 1754-ben a kormányhatóság egyre szállította le a lelkészek számát, őt marasztalták meg ilyenül, de már 1756 tavaszán más jött a helyébe. Ettől fogva Konyáron, 1767-től Bakonszegen, 1773-tól Egyeken lelkészkedett, ahonnan az egri káptalan mint földesúr hithű gyülekezetiével együtt kiűzte 1774 májusában. A tiszacsegei határban találtak egyelőre menedéket, ahol ő népével együtt szenvedett 1778-ig. Hogy ekkor meghalt-e avagy máshova ment, nem tudjuk. – *Művei*: Ad Jesajae XLII. 3. et part. I. vs. 4. (Utrecht, 1741.) De creatura gemente. (Uo. 1742.) Respondens volt a „De variis sacris” (1741.) tartott vitán. Seniori székfoglalója „a híres debreceni collegium nevedésének eredetéről, sorsáról...” szólt.

Kevi ref. egyházkerület (rövidítve Ráckevei helyett) gyakran előforduló neve az →*alsódunamellékinek*, illetőleg →*dunamellékinek*.

Keweri János (Folkusfalu, ? – ? , ?) ev. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment s 1683. febr. 13-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Onnan 1683 májusa után hazajöve, 1685-ben Ruttkán lett lelkész. 1700-ban Trencsénben lelkészkedett s ekkor fogságot szenvedett. További sorsa ismeretlen. – *Műve*: De S. Sancta Scriptura, ubi probabitur primo non Sacram Scripturam sed papam esse statuum mutam et mortuam, probabitur secundo ecclesiam lutheranam esse veram ecclesiam... Wittenberg, 1683.

Kézdí ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerület*-ben, 1606 és 1614 között vált külön az addig egységes →*háromszéki egyházmegye* másik két részétől, de azért tovább is tagja maradt a →*rikánbelili communitas*nak. A 17. század közepe felé 15, a 18. században ugyanannyi, a 19. század vége felé 13, az 1903-i rendezéstől fogva az egy ideig püspöki vizsgálat alatt álló kézdívásárhelyi egyház bekebelezése folytán 14 anyaegyháza volt, jelenleg a →*sepsi egyházmegyéből* 1922-ben átszatoltakkal és a Berecken még a magyar korszakban, Gyergyószentmiklóson pedig 1930-ban alapítottakkal együtt 19 van, kettő Csík vármegyében, a többi Háromszék vármegyében, közülük a kézdívásárhelyi két lelkésszel. →*Espereseinek* névsorából a következők ismeretese: Koppányi István (1614.), Dálnoki Balázs kézdívásárhelyi l. (1634. febr.) (1654.), Hodor Kelemen kézdívásárhelyi l., →*Enyedi Fazekas János* kézdívá-

sárhelyi l. 1657. k. – 1662. k., →*Tolnai F. István* kézdívásárhelyi l. 1665-ig, →*Dézi Márton* kézdívásárhelyi l. 1670–1671, →*Váradí Mátyás* kézdívásárhelyi l. 1672-től, Pécsi János (1680. okt.), →*Eszéki T. István* kézdívásárhelyi l. 1686. k. – 1696. Szentkirályi Mihály alsócsernátoni l. (1698.), →*Musnai Mihály* kézdívásárhelyi l. 1704-ig, Décsei János kézdívásárhelyi l., Csabai László, kézdívásárhelyi l. 1710-től, Jenei Sámuel kézdívásárhelyi l. 1712–1716, Csernátoni Vajda Sámuel kézdívásárhelyi l. 1726 utántól, Krizbai János (alsó- vagy felső-) csernátoni l., →*Albisi Vas Gábor* dálnoki, kézdívásárhelyi, kézdímarikosfalvi l. (1760.) (1765.), →*Keresztes Máté* kézdívásárhelyi l. 1781. k. – 1793, Ferenczi Ferenc kézdívásárhelyi l. (1809.), Jancsó Áron lécfalvi l. (1834.) 1843-ig, Bodola Ferenc 1843-tól (1858.), Ferenczi János dálnoki l. (1859. dec.) 1860-ig, Szini János kézdíalbsi l. 1860–1887, Zoltáni Elek lécfalvi l. 1887–1899, Bodor Géza alsócsernátoni l. 1899–1917, Volloncs Miklós maksai l. 1917-től másfélévi szüneteléssel, amely alatt Nagypaládon lelkészkedett, de helye betöltetlen maradt. Jakó Dénes... l. 1949-től.

Kienast Bálint (Fürstenberg, [Németo.], ? – ? , ?) ev. lelkész. 1625 karácsonyára került Magyarországra, ahol Kisbányán lett német lelkész. Innen azonban már 1626 karácsonya körül eltávozott, visszamenvén német földre. – Búcsúpredikációját „Martyrium triumphale oder Märterlicher Triumph vom heiligen Märtyrer Stephanus” (hely n. 1628.) c. alatt közre is bocsátotta.

Kilger Dávid (? , ? – ? , ?) ev. tanár, a lauingeni iskolának magisteri címmel bíró tanára volt, midőn 1606 őszén meghívták a pozsonyiak felállítandó iskolájuk igazgatására. Miután decemberben meg is jött, 1607 januárjában megtörtént az iskola megnyitása. Ennek 1614-ig állott az élén. További sorsáról nem tudunk, ám valószínű, hogy továbbra is hazánkban működött s talán ő volt 1647-ben misérdi lelkész, míg az a pozsonyi születésű, azonos nevű lelkész, aki 1649-ben lépett be a →*pozsonyi egyházmegyébe*, fia lehetett. – *Műve*: Oratio parentalis in obitum... Casparis Maurach... (Wittenberg, 1612.)

Kincs Gyula (Zilah, 1859. aug. 16. – Zilah, 1915. dec. 31.) ref. tanár. Zilahon 1878-ban végezte a gimnáziumot. Kolozsvárt járt az egyetem bölcsészeti karára s 1883-tól tanár volt szülővárosában. – Kiváló érdemeket szerzett az általa hosszabb időn át igazgatott iskolája – a ref. gimnázium – fejlesztése körül. Lapszerkesztéssel is foglalkozott s több munkát is írt, melyek közül ide vágó: A nagy Weselényi és a zilahi gimnázium. (Zilah, 1896.) – Másodfokú sógora volt →*Zoványi Jenőnek*.

Király István (Sepsiszentgyörgyi) (Újtorda, 1789. febr. 21. – Székelykocsárd, 1857. szept. 27.)

ref. lelkész. Nagyenyeden tanult, ahol →*köztanító*ságot is viselt. Majd külföldre ment s 1816-ban Göttingenben iratkozott be az egyetemre. Visszatérvén, 1821-től Újtordán, 1824-től Székelykocsárdon lelkészkedett. – *Művei* azok az alkalmi beszédek, melyeket Rimai Sámuelné Horvát Judit (1821.), Czikó Istvánné Baranyai Krisztina (1828.), Zámbo Sándor (1824.), →*Marussi Mihály* (1830.), Dindár Antalné Gyárfás Rozália (1830.), Fosztó Bálint (1830.), Fosztó Farkas (1832.), Fosztó Ferencné Kováts Katalin (1832.) Margitai Jonathánné Mezei Julianna (1832.), Dobolyi Zsigmondné Szántó Rozália (1832.), temetésén, valamint Zámbo Gáspár és Margitai Julianna esküvőjén (1822.), meg Zámbo Sándor keresztelésén elmondott.

Király Jakab (Fertőszentmiklós, 1623. – Sajógömör, 1690., okt. 9.) ev. lelkész. Tanulmányai befejeztével 1647-ben lelkész lett először Mátyusföldén valahol, s ott egyházmegyei jegyzőséget is viselt. 1652 áprilisában Osgyánban foglalt el lelkészi állást, 1656 májusában pedig Rozsnyón, ahol a magyar papi tisztet vitte. Innen mint már 1669-től a →*gömöri egyházmegye* →*esperese*, 1671-ben elűzetett, amikor is Csetnekre választották meg papnak. A pozsonyi →*delegatum iudicium* előtt is megjelent, de onnan valahogy megmenekült. Egyházába azonban nem mehetvén vissza, Sajógömörön lett pap. Innen csak 1682-ben térhetett vissza Rozsnyóra, ahonnan 1687-ben ismét elűzte a hatalom erőszaka. Ekkor Berzétére, a következő évben Sajógömörre vonult, s hely nélkül volt egészen haláláig. – *Művei*: *Mise nem mise*, azaz: A miséről való tudománynak ostromlása... (Hunnius Egyed után ford.). (Kassa, 1654.) Hármasszent-írásbeli dolgok (az előbbivel együtt, folytatólagos lapszámozással). Egy ismeretlen műve ellen írta Szalóczi Mihály a Jézusról szóló könyvét.

Királyhágómelléki ref. egyházkerület, Magyarország új határainak egyik eredményéül a →*tiszántúli egyházkerület*nek Romániához csatolt részéből alakult, majdnem teljesen azon a területen, melyet mára 18. század első felében is külön →*egyházkerület*nek szántak némelyek. Az érdekeltek 1921. aug. 16-án mondták ki megalkotását, amelynek számtalan nehézséget gördített elébe a román kormány, annyira, hogy az 1921-ben megválasztott és 1922-ben beiktatott püspököt és →*főgondnokot*, akik 1923-ban kénytelenek voltak lemondani, csak 1925-ben választhatta meg a kerület, úgy, hogy 1926-ban aztán meg is nyerték a megerősítést. →*Egyházmegyéit* új beosztás alá kellett a kerületnek vennie, minek következtében a következő egyházmegyékből állott: →*bánsági*, →*bihari*, →*érmelléki*, →*nagybányai*, →*nagykárolyi*, →*nagyszalontai*, miután a →*máramaros-ugocsi* és →*szatmári egyházme-*

gyékből ide került egyházközségek a nagybányai egyházmegyéhez csatoltattak. Összesen 182 anyaegyháza volt az egész kerületnek, melynek püspöke →*Sulyok István* nagyváradai lelkész, főgondnoka Domahidy Elemér volt 1930-ig, 1931-től pedig Thúry Kálmán. 1940-ben 132 egyháza visszacsatoltatván Magyarországhoz, azok régi kötelékeikbe osztottak be. 1945-ben ismét visszaállott az 1939 óta „*nagyváradí*” nevet viselő kerület, mire az 1944-ben elhalt volt püspök helyébe 1946-ban →*Csernák Béla* nagyváradai lelkész választott, aki azonban nem nyervén meg a megerősítést, 1947 őszén lemondott állásáról. 1948 tavaszán Arday Aladár nagyszalontai lelkész követte tisztében. Főgondnokká ugyanekkor Olosz (?) Lajos választott. 1951-ben új rendezés alá vétetvén az egész romániai egyház, a →*szilágy-szolnoki egyházmegye*, mely a visszacsatoltság alatt négyfelé oszlott, három egyházmegyéjét [!] ide engedte át, a tasnádi pedig nagy részében a nagykárolyiba olvasztatván. Különben pedig új beosztás alá került ez a kerület is, melynek egyházmegyéi jelenleg a következők: →*aradi* 23, →*nagykárolyi* 29, →*nagyváradai* 49, →*szatmári* 54, →*székelyhidi* 33, →*szilágycsehi* 14, →*szilágy-somlyói* 17, →*temesvári* 13 anyaegyházal.

Királyi ev. káptalan, az →*erdélyi szász kerület*ben, a →*nagysajói*, →*tekei* és →*besztercei káptalanok*tól volt körülveve, melyek közül az utolsóval 1560-ban egyesült. 11 anyaegyházból állott, melyek mindannyian Beszterce-szék területén fekttek.

Kircher János (? – ?, ?) róm. katolikussá lett ev. tanár, Németországból került Magyarországra, hol 1628-tól Besztercebányán, majd Bánban, 1637 novemberétől ismét Besztercebányán →*rektorkodott*, míg aztán 1640 februárjában római katolikussá lett. Ekkor írta „*Aetiologia seu causae ad fidei commutationem compellentes*” c. művét, mely többrendbeli polémiát vont maga után. Magyarok közül →*Kiss Pál*, →*Kiss Ádám*, →*Lochmann Pál* és →*Csernák Sámuel*, valamint →*Láni Zakariás* vett bennük részt. Hogy azután mi lett öbelöle, nem tudjuk. – Protestáns korában írt *műve*: *Homilia de passione Christi*... (Trencsén, 1637.)

Kis Gábor (Adánd, 1819. okt. 20. – Pápa, 1899. júl. 18.) ref. lelkész. Tanult Bálványoson, 1830-tól Csajágon, 1831-től Pápán, hol 1844-ben végezte a teológiát. Azután →*köztanító*, →*contrascriba*, →*senior* volt egy-egy évig. Majd nevelőséget vállalt s mint honvéd, részt vett a szabadságharcban. Utána 1849 őszén Gyöngyösön, 1851 áprilisában Pápán gimn. tanár lett; ez utóbbi helyen 1853-ban →*teol. tanárrá* választott. 1858-tól Losoncon, 1868-tól Tatán lelkészkedett, s itt a →*tatai egyházmegye* 1872-ben →*esperesé-*

vé tette. 1878-ban Pápára ment lelkésznek, s mint ilyen, egyházkerületi tanácsbírósgot is viselt. – Egyházi beszédei az ily célú vállalatokban, cikkei az egyházi lapokban szép számmal jelentek meg. Önállóan a következő művei láttak napvilágot: Pál apostol nézete a házasságról. (Pápa, 1845.) A tudományok hatása az életre. (Uo. 1847.) Egyházi beszédek. (Uo. 1848.) Beköszöntő beszéd Losoncon. (Balassagyarmat, 1859.) Beszéd... a tatai ev. ref. egyház új harangjainak toronyba felhelyezése alkalmával. (Komárom, 1871.) Zászlószentelési beszéd... (uo. 1872.) Örömnepi egyházi beszéd → *Pap Gábor* püspöki iktatása alkalmával. (Pápa, 1875.) Beszéd → *Antal Gábor* püspök beiktatása alkalmából. (Uo. 1896.) Halotti beszédek és imák. (Uo. 1908.) – továbbá azok a beszédek, melyeket Kolmár Johanna (1856.), Kubinyi Ferencné Gyürky Franciska (1859.) és Szentiványi Bogomér (1867.) felett, valamint gr. Széchenyi István és gr. Teleki László emlékére tartott.

Kis Imre (Nagyszombat, 1631. nov. 3. – Bécs, 1683. okt. 25.) róm. kat. szerzetes. Miután 1648-ban a jezsuita rendbe lépett, előbb teol. tanárként működött Kassán és Nagyszombatban, azután pedig 18 évig (1662–1680.) az I. Rákóczy Ferenc nevelője s a → *Báthory Zsófia* gyóntatója és sugalmazója volt. Nem alap nélkül vádolta meg II. Rákóczi Ferenc a családja kincsei egy részének elorzásával. – *Polemikus művei*: Orvosló ispítály... (1664.), Jezsuita professorának becsületi mellett kikelő hálaadó tanítvány... (1664.), Feles tizet feletlen kilencnek vélt... (1664.), Rövid felelet a consequentiák ellen. (1665.) Volt-e valaha, valahol valakinél Calvinus János előtt a mostani calvinisták vallása? (1666.) Cáfolata egy calvinista professornak, ki azt állítja, hogy megvoltak Calvinus előtt az üdvösségre szükséges összes calvinista hitcikkek (1666.). Tök mak zöld tromfjára → *Pósházinak* veres tromf (1666.). *Pósházinak* egy bensült veres kolop titulusu feleleti megmutattatik semmirekellőnek lenni (1666.). Végsőképen succumbála actorságában *Pósházi* (1667.).

Irodalom: *Zoványi Jenő*: Sámbar Mátyás és Kis Imre hitvitái... (Theol. Szle, 1925.), *Uő.*: Eltűnt vitairatok a 17. század második felének elejéről (MKSz, 1932–34.).

Kis János (Rábaszentandrás, 1770. szept. 22. – Sopron, 1846. febr. 19.) ev. püspök. Egy évig Téten, egy évig Vadosfán s 1782-től Sopronban tanult, ahonnan 1791-ben külföldre ment s egy évet Göttingenben, egyet Jenában töltött. Hazatérve, győri → *rektor*, 1796 tavaszán nagybarátfalusi, 1799 tavaszán kővágóörsi, 1802-ben nemesdömölki, 1808-ban soproni lelkész lett. Mint ilyent, a → *dunántúli egyházkerület* 1810-ben jegyzőjévé, 1812-ben püspökévé választotta. E

minőségében nem egyszer volt kénytelen síkra szállni egyháza érdekeiért a kormányok ellen. A jennai egyetem 1817-ben teol. díszdoktorrá tette, bölcsészeti doktori címe is volt, a Magyar Tud. Akadémia 1830-ban rendes tagjává választotta s 1842-ben tagja lett a Kisfaludy-társaságnak. – A 19. század első fele irodalmának egyik kiválóan nemes alakja volt, ki úgy a szépirodalom, mint az ismeretterjesztő és tudományos irodalom mezején igen sikeresen munkálkodott. Egyházi érdekű művei: A valláscsüfölk ellen (Versek → *Nagy István* püspökké választásakor). (Sopron, 1796.) Erkölcsei oktatás az ifjabb asszonyságok számára (ford.). (Győr, 1798.) Az ő jöreménységű magzatjoknak halálán... (Gyászbeszéd Lakos József felett.) (Veszprém, 1801.) Prot. közemberek olvasókönyve (Seiler után ford.). (Pozsony, 1802.) Mit kell cselekednünk... (Gyászbeszéd Hajas Tamás felett.) (Sopron, 1802.) Emberi indulatok tüköre... (Pozsony, 1804.) Görög és római mythologia... (Uo. 1805.) A jövő élet felől... (Gyászbeszéd Barcza János felett.) (Veszprém, 1805.) Halotti beszéd... br. Prónay László úr halotti tisztelete alkalmatosságával. (Pest, 1808.) A régi görögök erkölceinek és szokásainak... leírása (Eschenburg után). (Pozsony, 1809.) Ker. földművelő ember imádságoskönyve. (Uo. 1810.) Lelki áldozatok imákban és énekekben. (Sopron, 1812.) (Új bőv. kiad. Pest, 1834., legújabb kiad. uo. 1865.) Die Freude der Völker Europa's (Prédikáció). (Sopron, 1814.) A vallástalanságról (Németből átd.). (Uo. 1815.) Luther Márton kis katechismusának magyarázatja (Herder után). (Uo. 1815.) (VI. kiad. Pest, 1860.) Ev. fiú és leánygyermeknek való képes ábécés könyv. (Sopron, 1816.) (Több kiadása van.) Diktomos verses és imádságos könyvecske. (Uo. 1816.) (Új kiad. Pest, 1833., szlovákul 1820.) Halotti beszéd... Ócsai Balogh Péter... gyászünnepén... (Pest, 1819.) (Német fordításban is.) Halotti beszéd... → *Matkovics Pál* úrnak halotti tisztességtétele alkalmából... (Győr, 1824.) Halotti prédikáció... Káldy János... utolsó megtiszteltetése alkalmatosságával... (Sopron, 1825.) Anrede an die Trauerversammlung bei dem Leichenbegängnisse des... Mich. von → *Ugróczy*... (Uo. 1826.) Halotti beszéd... br. Prónay Sándor... gyászünnepén... (Pest, 1839.) Einführungsrede bei dem Amtsantritte des... Emmerich → *Schwartner*... (Pozsony, 1841.) Emlékezései életéből... (2 k.). Sopron, 1845–46. (II. kiad. kipótolva Budapest, 1890.) Szerkesztésében jelent meg: Egy egész esztendei vasárnapi és ünnepi evangéliumokra való prédikációs könyv (Több megnevezetlennel ford.). (Pozsony, 1807.) Ker. új énekeskönyv (Az ún. győri) (Győr, 1811.) Az 1831-iki dunántúli Agen-

da, melynek – miként az előbbinek is – maga írta nagy részét. Írt még a dunántúli énekeskönyvbe 37 éneket, úgyszintén üdvözlő verseket → *Nagy István* püspök ötvenéves papi jubileumára (1803.) és Matkovich István főgondnok beiktatására (1835.), gyászverset a Káldy János halálára (1825.).

Kis József (Hedrahely, 1862. jan. 25. – Pápa, 1927. ápr. 23.) ref. esperes. Gimnáziumba Csurgón és Pápán járt 1880-ig. A teol. tanfolyamból félétvet Budapesten hallgatott, a többi Pápán végezte 1884-ben. Egyévi → *káplánkodás* után vallástanár lett Csurgón, majd 1892-ben a gyakorlati teológia tanára Pápán, hol 1901-ben a lelkesítő állást foglalta el. A → *dunántúli egyházkerület* 1900-ban tanácsbírónak, 1916-ban kollégiumi gondnoknak, a → *pápai egyházmegye* 1903-ban → *esperesnek* választotta. Tagja volt a → *budapesti második és harmadik zsinatnak*. – A → *Dunántúli Prot. Lapnak* 1898-tól 1918-ig felelős szerkesztője volt és többnyire ebbe írta cikkeit. – *Művei*: Ker. hit- és erkölcsan (Tanfolyam), (Nagykanizsa, 1891.) (III. kiad. Pápa, 1902.) Házasságjogi reform (Pápai értesítő, 1893.). Egyházi beszéd... a pápai ref. főgimnázium felavatása alkalmával. (Pápa, 1895.) A hívek látogatásának eredete és gyakorlásának módja (P. E. I. L., 1897.). Vallásos nevelés közép- és felsőiskoláinkban (Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület évkönyve, 1899.). Konfirmációi káté. (Pápa, 1903.) (V. kiad. 1913.) Miben áll az Isten országa? (Prédikáció) (Nagybánya, 1909.) Egyházi beszédek az 1914. évi világháború idején. (Pápa, 1914.) Egyházi beszédek és imádságok. (Uo. 1917.)

Kisebbségi cikkek (Articuli minores), a → *Gönczi Kovács György* „De disciplina ecclesiastica” c. kiadványának (1577.) közhasználatban való elnevezése.

Kishonti ev. egyházmegye, kezdetől fogva létezik, előbb teljesen önállóan, körülbelül 1584-től pedig a murányi „superintendentia” egyik alkotórészeként. Ezentúl csak → *consenior* állott közvetlenül az élén, míg már 1596-ban jónak látta a maga hét egyházával helyreállítani függetlenségét. A → *zsolnai zsinat* azután a → *bányai*, a → *rózsasági zsinat* pedig a → *gömöri egyházkerület*be kebelezte, melynek sorsában osztozott ezután állandóan. Amabba való behelyezésével szemben ellenállást fejtett ki, nem is minden siker nélkül. Jelenleg a → *szlovénországi keleti egyházkerület*be tartozik. 1728-ban 14, a magyar korszakban utoljára 15 anyaegyháza volt, melyből 1938-ban pár évre visszakerült hazánkba három. – → *Esperesei* közül a következőkről tudunk: Scultetus János rimabrézói l. 1596–1616. Holius Jakab osgyáni l. 1617–1618. Dropkinus Ferenc tiszolci l. 1618-tól → *Severini Sámuel* nyustyai l. (1626.),

Májér András ráhói, klenóci l. 1636–1645, Zakalec Mihály tiszolci l. 1645–1650, Chamarides Mihály rimabányai l. 1651–1653, Marcius György tiszolci l. 1653–1673, → *Ladiver Illés* tiszolci l. 1673–1674, Krumholz János rimakókai l. (már előbb helyettes) 1682–1683, Paulinyi György klenóci, helynéküli l. 1683–1685, Marcellus György klenóci l. 1685–1686, Paulinyi György tiszolci l. (újra) 1686–1711, Bartholomaeides Jónás klenóci l. 1711–1719, Fabricius János tiszolci l. 1719–1734, Hanke Mátyás rimakókai l. 1735–1736, Bartholomaeides János klenóci l. 1736–1753, Sztruhár András rimakókai l. 1754–1778, → *Klanicza Márton* rimabrézói l. 1778–1779, Trshtyánszky János klenóci l. 1779–1783, Kollár János rimafürészai l. 1783–1788, Kuzmány Sámuel rimaszombati l. 1789–1806, → *Holkó Mátyás* rimabányai l. 1807–1832, → *Kolbenheyer Mihály* nyustyai l. 1832–1854, Haviár Dániel rimaszombati l. 1854–1856, Jamriska Péter rimabrézói l. (1862.) (1864.), Holkó Mátyás (II.) rimabányai l. 1865-től, Jungmann Dániel rimaszombati l. (1867.). Lipták István tiszolci l. (1869.), Krno András cserencsényi l. 1870–1879, Gáber Lajos rimakókai l. 1879-től, Czéner János Pál alsószkálnoki l. 1890-ig → *Gyürky* (1905-ig Glauf) *Pál* rimaszombati l. 1890–1919, Kolbenheyer József rimafürészai l. 1919–1934, Hanesz Hugó rimakókai l. 1934 óta.

Irodalom: *Krmann* János: Series communion patronorum seu inspectorum senioralium... senioratus Kishontensis (Solennia... 1826.), *Uő.*: Series seniorum senioratus Kishonthini (Uo. 1826.).

Kiskomáromi R. János (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, Sárospatakon tanult, hol 1658. okt. 12-én → *subscribált* s 1660. máj. 1-én maga-szerzette disputatiót tartott a → *Pósházi János* elnöklése alatt „De subsistentiis divinis” tárgyában, s azt ugyanott ki is nyomatta még abban az évben. 1668 novemberében Barson lelkészkedett. Ezután semmi nyoma többé.

Kiskomáromi ref. egyházmegye, a → *dunántúli kerület*ben, a Zala vármegye keleti részén levő egyházakból és az e vármegyével 1596-tól 1715-ig politikailag egyesülve volt Somogy vármegyének azokból az egyházaiból állott eredetileg, melyek nem tartoztak a → *baranyai egyházkerülethez*. 1626-tól hozzá tartozott a volt → *vízrendvái egyházmegyének* is egy része. Viszont a → *külsősomogyi egyházmegye* megalakulásával az ehhez csatlakozott egyházaknak mintegy felerésze 1629-ben tőle vétetett el. E változás után negyven körül volt anyaegyházainak száma, melyek közül állandóan legtekintélyesebb volt a központjául szereplő kiskomáromi, melynek körében külön lelkész működött a várban és külön a városban. Midőn ez a város elveszett a pro-

testantizmus számára, a többi egyházakat is megapasztotta az üldözés, s általában mindnyájan veszedelemnek voltak kitéve, de azért iparkodtak fenntartani szervezetüket, ha már nem is az illuzóriussá vált régi név alatt, hanem előbb mint a →*veszprémi egyházmegye* →*prosenioratusa*, nem-sokára pedig mint →*belsősomogyi egyházmegye*. →*Esperesei* névsorából a következőket ismerjük: Soós János kiskomáromi l. (1612.) 1616-ig, Nagy Gáspár kiskomáromi l. 1616–1624, →*Pathai István* kiskomáromi l. (együttal püspök) 1624–1626, →*Kanizsai Pál János* kiskomáromi l. (együttal püspök) 1634–1639, Briccius Dániel kiskomáromi l. 1639–1655, Rátkai György kiskomáromi l. 1656-tól, Igmándy Márton csökölyi l. 1690 k.

Kiskosdi ev. káptalan, olykor használt neve a →*kosdinak*.

Kismarjai Veszelin Pál (? , ? – Debrecen, 1645 tavasza) ref. lelkész, itthoni tanulmányai végeztével külföldre is ellátogatott s 1622 őszén az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be, 1625-ben pedig Bremenben volt hallgató. Hazatérve, 1626-tól tanár Nagyváradon, majd lelkész Nagykárolyban, ahonnan 1629 második felében Debrecenbe vitték hasonló állásra. – *Művei*: Kegyes és istenes beszélgetések (Pázmány ellen). (Debrecen, 1633.) Oktató és vigasztaló prédikációk. (Uo. 1641.) Brevis institutio ad cognitionem lingvae hebraicae (Coccejus előszavával). (Franeker, 1643.) Héber és latin üdvözlő verseket írt →*Besenyei F. Mihályhoz* (1625.) és →*Tejfalvi Csiba Márton* „Romanocategorus” (1636.) c. műve előtt prózában szól a pápásokhoz.

Kiss Ádám (Cenk, 1618. máj. 10. – Kassa, 1671.) ev. lelkész. Cenkről 1630-ban Sopronba ment tanulni. 1633-tól Pozsonyban, 1635 végétől Besztercebányán folytatta tanulmányait, majd 1639-ben külföldre ment s a königsbergi egyetemen lett hallgatója, melyen 1647. ápr. 25-én magisterséget szerzett. Hazájába 1651 vége felé visszatérve, magyar plébános volt Kassán egészen haláláig. – *Műve*: Collegii Antikircheriani publici... disputatio tertia (Külön kiadás az „Examen Aetiologias...” gyűjtő cím alatt megjelent könyvből). (Königsberg, 1642.) Respondeált a „De primatu romani pontificis” (1647.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt →*Polani Jánoshoz* (1640. és 1642.), →*Csernák Sámuelhez* (1641.), Heilmann Sámuelhez (1642.), Gerlinus Mátyáshoz (1641.), Grossmann Illéshez (1641.), Kiss Pálhoz (1641.), →*Lochmann Pálhoz* (1641.), Junck Mihályhoz (1642.), →*Kőszegi Nagy Istvánhoz* (1643.) és Pfister Jánoshoz (1643.), valamint Klies Menyhérthez és özv. Possius Kristóf Pálnéhoz (1660.), Schröter Sámuelhez és Keismarker Zsuzsánához (1668.), meg Brewer Sámuelhez és Sontag Zsófiához (1669.). Gyászver-

set írt a Horler Pál halálára (1642.). A →*Pomarius* Sámuelről róla írott gyászvers szintén megjelent. – Unokája volt Klaszekovics István Sopron-Vas vármegyei püspöknek és fia Kiss Bertalan szintén ot-tani püspöknek.

Kiss Ádám (Garamkissalló, 1795. dec. 25. – ?Dad, 1838. aug. 19.) ref. lelkész. Tanult szülőföldjén, 1805-től Hódmezővásárhelyen, 1810-től Debrecenben, 1816-tól Pápán, ahol azután →*köztanító* volt. 1819-ben →*akad. rektor*nak ment Ószönyre, ahonnan 1822-ben külföldi egyetemek látogatására indult, melyek közül a jenain és göttingenin egy-egy szemesztert töltött. 1823-ban lelkész-atyja mellett szülőfalujában segédlelkész, 1824-ben csepi, 1827-ben dadi lelkész lett. – Nagyhirű, kitűnő prédikátor volt, kinek következő művei jelentek meg: Halotti beszéd Baditz Julianna Csepy Józsefné felett. (Komárom, 1825.) Egyházi beszédei (4 k.). (Pest, 1835–38.) (II. kiad. uo. 1838–39.; egy részüket újra kiadta unokaöccse, Sz. →*Kiss Károly* 1904.) Üdvözlő verset írt →*Tóth Ferenchez* pápai pappá (1817.), majd püspökké (1827.) választásakor. A felette Vecsey Károlytól és Varjú Istvántól tartott beszédek szintén megjelentek. – Öccse Kiss Pálnak.

Irodalom: Sz. Kiss Károly: K. Á. (P. E. I. L., 1876.).

Kiss Áron (Ófehértó, 1788. okt. 27. – Botpalád, 1834. febr. 4.) ref. lelkész. Ófehértón kezdte iskoláit. Azután Sárospatakon tanult, ahonnan 1809-ben káplántanítónak ment Szatmárnémetibe, innen 1810-ben lelkésznek Vetésre. 1815-től Kisnaményban, 1832-től Botpaládon lelkészkedett, – A →*szatmári egyházmegyének* főjegyzője volt. – *Művei*: A koporsók és sírhalmok... (Nagy József cigándi lelkésszel). (Sárospatak, 1832.) A maga nevének megfelelő ember (Gyászbeszéd Literát Nagy János felett 1833.). (Debrecen, 1834.) – továbbá gyászversek Vay Florentina (1817.), Vay Ádám (1817.), Vay Katalin (1819.), Ötvös János, Isaák Sámuelné Sólyom Jozefa (1819.), Szakál Mihály (1830.) és Isaák Ferdinánd (1831.) halálára. Imái és prédikációi kéziratban maradtak. Az 1813-i énekeskönyvben két éneke van, egy eredeti és egy fordított.

Kiss Áron (Kisnamény, 1815. nov. 20. – Debrecen, 1908. máj. 30.) ref. püspök, az előbbinek fia. Tanult szülőföldjén, Szatmáron s 1832-től Sárospatakon. Miután 1838-ban német szóra Lócsére ment, 1839-től tanítókáplán volt Szatmáron, 1843-ban pedig lelkész lett Porcsalmán. A →*szatmári egyházmegye* 1848-ban főjegyzővé választotta s e minőségében részt vett az ezévi →*pesti prot. értekezleten*, majd 1860-ban a →*pátens*-ügyben szerzett érdemeiért →*esperessé* tette. E hivatalt 1892-ig viselte, midőn a →*tiszántúli egyházkerület* vele töltötte be a püspöki állást, a

debreceni egyház pedig meghívta lelkészének. – Tagja volt a →*debreceni*, valamint a →*budapesti első és második zsinatnak*, és tagja püspöksége előtt is sokáig az →*egyetemes konventnek*. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1892-ben választmányi tagjai közé sorozta. Számos kisebb dolgozata jelent meg a jelesebb egyházi lapokban és folyóiratokban, s részt vett az →*énekeskönyv* átdolgozását célzó munkálatokban. – *Művei*: Adatok a szatmári hely. hitv. egyházmegye történetéhez... (Sp. Füz. 1859.), →*Geleji Katona István* egyházi kánonai s a szatmárnémeti nemzeti zsinat végzései (Ford.). (Kecskemét, 1875.) A Szatmár megyében tartott négy első prot. zsinat végzései (Ford. előszóval). (Budapest, 1877.) A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései. (Uo. 1881.) Gr. Degenfeld Schomberg Imre emlékezete. (Debrecen, 1883.) →*Károlyi Gáspár* küzdelme a szentháromság tana védelmében →*Egri Lukács* ellen (A „Károlyi-emlékkönyv”-ben). (Budapest, 1890.) Közönséges évfordulati és alkalmi egyházi beszédek. (Uo. 1901.) Ünnepi és közönséges egyházi beszédek és imádságok. (Uo. 1903.) – továbbá a nyíregyházai templomszentelésen mondott úrvacsorai agendája (1883.), a gönci Károlyi-ünnepélyen tartott prédikációja (1890.), a Domahidy Ferencné Kenessei Jozefin temetésén elmondott imája és beszéde (1890.), a püspökké avatásakor, valamint debreceni lelkészi beköszöntésekor előadott beszédei (1892.), a máramarosszigeti (1892.) és mezőtúri (1896.) templom felavatásán s a nagyállói torony kijavítására tartott ünnepélyen (1893.) és a munkácsi várban tartott millenniumi ünnepen (1896.) előadott imái, valamint a →*gályarab*-papok debreceni emlékoszlópa leleplezési ünnepén (1895.) tartott zárbeszéde. – Apósa →*Lévay Lajos*nak.

Irodalom: *Zoványi Jenő*: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Kiss Áron (Porcsalma, 1845. júl. 13. – Bp. 1908. okt. 15.) ref. vallású igazgató-tanár, az előbbinek fia. Tanulmányait Szatmáron és Sárospatakon végezte, hol 1866-ban fejezte be a teol. tanfolyamot. Ezután ugyanott egy évig segédtanárként működött a képezdében, 1867-től nevelősködött, míg 1870-ben igazgatója lett a nagykőrösi képezdének. Még ez évben ügyvédi 1874-ben Kolozsvárt bölcsészeti doktori oklevelet szerzett. 1875-től a budapesti polgári iskolai tanítóképezdének volt tanára, 1899-től pedig igazgatója. 1907-ben nyugalomba lépett. – A →*dunamelléki egyházkerület* 1902-ben világi tanácsbírái, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* pedig 1889-ben választmányi tagjai közé sorozta. A pedagógiai irodalom terén kiváló munkásságot fejtett ki, és többnyire ide vágók egyházi érdekű munkái is: A neveléstörténet kézikönyve. (Pest,

1872.) (II. kiad. „A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve” c. alatt 1875., VII. kiad. 1907.) Adalékok Magyarország nevelés- s oktatásügyi történetéhez. (Budapest, 1874.) Pál, a pogányok apostola (Lang H. után →*Kovács Alberttel* németből ford. a „Theol. Értekezések” között). (Uo. 1875.) Napfelkölte (Ószövetségi történetek). (Uo. 1876.) Hajnalpír (Első vallásos oktatás). (Uo. 1876.) A prot. népiskolai vallástanítás módszertana, (Uo. 1880.) (II. kiad. uo. 1903.) A magyar népiskolai tanítás története. (Uo. 1881–83.) →*Debreceni Kalocsai János* (Db Prot. Lap, 1883.). →*Gönczy Pál* életrajza. (Budapest, 1888.) →*Bornemisza Péter* élete. (Uo. 1891.) →*Török Pál* élete. (Uo. 1904.) →*Losontzi István* életrajza. (Uo. 1906.) Számos cikke és kisebb közleménye jelent meg továbbá egyes folyóiratokban és egyházi lapokban. – Veje volt →*Török Pálnak*.

Irodalom: *H. Kiss Kálmán*: Dr. H. K. Á. emlékezete (1914.).

Kiss Bálint (Vésztő, 1772. dec. 9. – Szentés, 1853. márc. 25.) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1790. ápr. 20-án lett →*togatus*. 1795-től →*rektor* volt Vésztőn, ahonnan a jeni egyetemre ment és itt 1798 tavaszától egy évig időzött. Hazatérve, már 1799-ben Szentésen foglalt el lelkészi állást. A →*békés-bánati egyházmegye* 1836-ban →*esperesévé* tette. – A Magyar Tud. Akadémia 1839-ben levelező tagjai közé sorozta, amit a gazdasági, pedagógiai, történeti és egyházi irodalom terén kifejtett munkásságával érdemelt ki. – *Egyházi érdekű művei*: Kis agenda (Konfirmandusok számára). (1815.) Erkölcstudomány. (1816.) Magyar régiségek (III. k. a magyarok ősvallásáról). (Pest, 1839.) Női tan. (Uo. 1846.) A természeti és ker. vallás életreható főbb részei. (Kecskemét, 1851.) (II. bőv. kiad. uo. 1852.) Megírta egyháza és →*egyházmegyéje* történetét is, de ezek kéziratban maradtak. Prédikációiból is közölt a Fördös-féle vállalat. A felette tartott gyászbeszédek szintén megjelentek. – Nagyapósa →*Kolosvári Sándornak*.

Kiss Elek (Medesér, 1888. márc. 28. – ?, ?) unit. püspök. Medeséren kezdett tanulni. A gimnáziumot Székelykeresztúron és Kolozsvárt végezte, ahol azután hallgatója volt a teol. intézetnek és az egyetem bölcsészeti karának. Miután ez utóbbin 1913-ban doktorságot szerzett, ismereteit gyarapítani kiment Oxfordba. Onnan 1915-ben hazajöve, lelkész lett Kissolymoson, 1921-ben pedig teol. tanár Kolozsvárt, hol 1938-ban →*generális notariusságra*, 1946-ban pedig püspökségre választott. Több egyházi lapnak volt szerkesztője, illetőleg társszerkesztője és számos kisebb dolgozatát közölte bennük. – *Művei*: A személyiség paedagogikájának alaptényezőiről. (Kolozsvár, 1913.) A hit fejlődéséről (Ker. Magvető, 1914.). Az értelmi és erkölcsi ne-

velés viszonya (2 k.). (Kolozsvár, 1916–17.) Az „Énekek éneké”-ről (Ker. Magvető, 1917.). A kereszténység helye a világ vallásai között (Carpenter után angolból). (Székelykeresztúr, 1923.) Az isteni törvény útja. (Kolozsvár, 1924.) Unit. hit- és erkölcsstan. (Uo. 1925.) (II. kiad. 1936.) Buddhizmus és kereszténység (Carpenter után angolból.) (Uo. 1925.) Forgácsok angliai utamból. (Uo. 1925.) A vallás és erkölcs unit. nézőpontból. (Uo. 1926.) Az ótestamentom értékeiről (Unit. Szószék, XX. k. 1926.). Teendők az egyházi élet körében. (Székelykeresztúr, 1926.). Erdélyi kulturális kérdések. (Kolozsvár, 1927.) Jézus útja az unitarismus diadalma. (Uo. 1928.) Unitarismus Dániában. (Uo. 1931.) Egy unitárius hitvilága (Hall után angolból). (Uo. 1933.) Az unitarismus jelentése és helye a mai életben. (Uo. 1936.)

Kiss Ferenc (Kenderes, 1862. dec. 7. – Debrecen, 1948. ápr. 9.) ref. vallású egyetemi tanár. Tanult Mezőtúron, majd Késmárkon és Kecskeméten, ahol 1880-ban végezte a gimnáziumot. A teológiát 1884-ig Debrecenben hallgatta, mire egy évig tanítóságot, egy évig →*káptalanságot* viselt Mezőtúron. 1886-ban a bécsi teol. fakultásnak lett hallgatója. Innen a következő évben visszajöve, több helyen volt segédlelkész, Kisújszálláson pedig helyettes tanárságot is vitt, míg 1893-ban Földesen, 1899-ben Püspökladányban lelkészi állást foglalt el. A →*tiszántúli egyházkerület* 1909-ben tanácsbíróvá, 1912-ben főjegyzővé, az →*alsószabolcs-hajdúvidéki egyházmegye* 1911-ben →*esperessé* választotta. 1913 elejétől Debrecenben a →*teol. akadémián* viselt tanári állást, de augusztusig a lelkészi hivatalt is folytatta. 1914 szeptemberétől az egyetemen volt a lelképásztorkodástan tanára. 1922-ben lemondott az egyházkerületi főjegyzőségről, hivataláról pedig 1933-ban nyugalomba lépett s 1936-ban Budapestre költözött, ahonnan 1945-ben visszatérően Debrecenbe, meghalt. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1913-ban választmányi tagjai, a pécs-soproni egyetem pedig 1929-ben teol. díszdoktorai közé sorozta. Tagja volt a →*budapesti második, harmadik és negyedik zsinatnak*. 1920–22-ben nemzetgyűlési képviselőséget töltött be. Ő teremtette meg a két →*Kálvineumot* és alapított egy →*Országos Református Szeretetszövetséget*. Irodalmi működése nem kiterjedt, de értékes. Cikkei egyházi lapokban, prédikációi erre szolgáló vállalatokban jelentek meg. Nagyobb dolgozatai és önállóan kiadott művei: Ádár hónap tizenötödike (Március 15-iki prédikáció). (Debrecen, 1891.) A biblia epikai feldolgozásának történetéből (P. E. I. L., 1892.) A kuruc költészet prot. szempontból (Prot. Szle, 1894.). Ti szabadságra hivatatok (Prédikáció). (Debrecen, 1899.) Kibúcsúzó egyházi beszéd.

(Uo. 1899.) Beköszöntő egyházi beszéd. (Uo. 1899.) Esperesi székfoglaló. (Uo. 1912.) Az egyetem és a lelkészképzés (Debreceni akadémia évkönyve, 1914.). Női és férfierők az egyházépítés szolgálatában (Értekezések... a theologia köréből, 1917.). Bevezetés a lelki gondozás és belmisszió elméletébe. (Debrecen, 1917.) A lelképásztori látogatásról (Theol. Szle, 1925.). A mezőtúri ref. gimnázium lelki arca. (Mezőtúr, 1930.) – továbbá azok a dolgozatai, melyeket Ecsedi Csapó István (1898.), Tisza Gizella (1899.), Varga Gyula (1905.), Csordás Lajosné Kiss Piroska (1905.), Dorogi Lajos (1905.), Vincze József (1906.), Lengyel Kálmán (1911.), →*Erdőss Lajos* (1911.) és Eötvös Sándor (1911.) temetésén elmondott. Átnézte →*Forgács Gyulának* „A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve” c. művét.

Irodalom: Tóth Endre: K. F. (1948.)

Kiss Gergely (Backamadaras, 1737. – ?Székelyudvarhely, 1787. ápr. 25.) ref. tanár. Iskoláit Marosvásárhelyen végezte, ahonnan már 1764-ben külföldre akart menni, de csak 1765 májusában nyerte meg rá az engedélyt. Így aztán két évet Baselen, egyet Bernben töltött s 1768 őszén hazaérkezett. Ekkor a székelyudvarhelyi kollégium igazgatója lett s e minőségében elévülhetetlen érdemeket szerzett. 1784-ben →*generalis notariussá* választotta az →*egyházkerület*, de a püspökséget nem érte el, korai halála miatt. – Irodalmi téren is dolgozott, de mindössze a következő művei jelentek meg életében: Halotti oratio... gr. Földváry Ferenc... utolsó tisztessége... alkalmatosságával... (Kolozsvár, 1771.) Kedves és tiszta Dániel... (Gyászbeszéd br. Dániel István felett). (Uo. 1775.) Kátéja is volt, melyről azonban nem tudunk adatokat. Halála után látott napvilágot „Agenda, azaz: Az egyházi szolgálatbeli okos istentisztelet módja” c. nevezetes munkája, melyet zsinati megbízásból dolgozott ki s amelyet saját bővítéseivel először →*Szerencsi Nagy István* (Győr, 1788.), másodszor pedig az →*erdélyi egyházkerület* (1820.) adott ki.

Irodalom: Pálffy Dénes: Backamadarasi K. G. életrajza (Erdélyi Prédikatori Társ. I., 1833.), *Gönczi Lajos*: Emlékbeszéd K. G. felett (1887.), *Uő.*: K. G. és Kiss József emlékezete (P. E. I. L., 1899.).

Kiss Géza (Hegyaljai) (Mád, 1893. márc. 21. – *Debrecen, 1966. okt. 26.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, ahol 1917-ben végezte a teológiát. Több helyen volt segédlelkész, míg 1921-ben hitoktató lett Budapesten. 1924-ben Monokra, 1926-ben Böcsre, 1938-ban Debrecenbe ment lelkésznek. 1942-ben nyugalomba lépett. – 1922-ben bölcsészettudományi doktorságot szerzett Budapesten. Kiterjedt irodalmi munkásságot folytató.

tott több téren is. Egyházi természetű művei: Kálvin életrajza. (Budapest, 1917.) Három legnagyobb magyar reformátorunk („Emlékkönyv a reformáció négy százéves jubilaumára” c. füzetben). (Debrecen, 1917.) A legdrágább gyűrű (Prédikáció). (Ungvár, 1918.) Árva → *Bethlen Kata*. (Budapest, 1922.) (II. kiad. 1923.) A szeretet bölcsé, Aristoteles. (Uo. 1923.) → *Lorántfy Zsuzsanna* I. Rákóczy Györgyné fejedelemasszony. (Tahitótfalu, 1924.) → *Sylvester János* élete. (Uo. 1924.) Nagyszasszonyok a magyar reformációban (2 r.). (Budapest, 1924–25.) Monok története. (Sárospatak, 1926.) Beköszöntő beszéde Böcsön („Böcs ünnepe” c. füzetben). (Uo. 1926.) Lélek és élet (Prédikációk 3 k.). I. (Tahitótfalu, 1926.) II. (Sárospatak, 1928.) III. (Miskolc, 1931.) Magyar szívvel német földön. (Uo. 1928.) Mit akar a Kálvin-szövetség? (Uo. 1928.) Arany János bibliássága (Nagykőrösi Arany János-társaság évkönyve, 1936.). Dicsőség Istennek! (Vasárnapi imakönyv.) (Debrecen, 1936.) Áldjátok napról-napra! (Köznapi imakönyv.) (Uo. 1937.) Szívem temploma. (Uo. 1938.) → *Geleji Kátona István*. (Uo. 1939.) – Leszármazottja Theisz Márton Lajosnak.

Kiss István (Rugonfalvi) (Csíkyimes, 1881. jan. 11. – Biharkeresztes, 1957. ápr. 9.) ref. vallású egyetemi tanár. A gimnáziumot Székelykeresztúron és 1899-ben Székelyudvarhelyen a reformátusoknál, az egyetem bölcsészeti karát 1903-ban Budapesten végezte. Ezután önkéntes volt és nevelősködött, míg 1906-ban Győrött vármegyei főlevéltárnokká nevezetett ki. Bölcsészettudományi doktorságot 1904-ben, egyetemi magántanári képesítést 1910-ben szerzett Budapesten. Majd 1911-ben a debreceni akadémia bölcsészeti karán a magyar történelem tanszékére választatott rendes tanárnak. 1914-ben pedig ugyanott az egyetemre nevezetett ki. 1945-ben elmozdítottatott és 1952-ben nyugalmaztatott. – Irodalmi munkásságának termékei közül egyházi érdekűek: Radvánszky György eljegyzése br. Petrőczy Erzsébettel. (Budapest, 1903.) Radvánszky György házassági pöre. (Uo. 1904.) A rudóbányai ev. ref. templom címeres emlékei. (Uo. 1905.) II. József és → *Szilágyi Sámuel* superintendens (Prot. Szle, 1915.). → *Bethlen Gábor* élete és munkássága. (Budapest, 1923.) Az erdélyi fejedelmek nemzeti politikája. (Tahitótfalu, 1927.) Az átértékelt Bethlen Gábor. (Debrecen, 1929.) Út az élet felé. (Uo. 1932.) Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa. (Uo. 1936.)

Kiss János (Szentkirályszabadja, 1821. ápr. 14. – Pápa, 1906. aug. 17.) ref. tanár. Pápán tanult 1834-től 1845-ig, ahol ezután → *köztanító* volt, míg 1846-ban → *akad. rektor* lett Ószőnyben. 1850-től nevelősködött, míg 1854-ben a berlini

egyetemre ment. Két év múlva pápai → *teol. tanár*-ra választatott, ekkor az egyháztörténeti, 1858-ban a dogmatikai tanszékre. Ebben az állásban működött 1899-ben történt nyugalomba léptéig. – *Művei*: Ker. hittan (2 k.). (Pápa, 1862–65.) Kálvin élete. (Uo. 1864.) Ker. hittan vizsgára készülő lelkészjelölteknek. (Uo. 1874.) Pantheismus és theismus (Fichte után). (Uo. 1876.) néhány cikke is megjelent.

Kiss Jenő (Szombathely, 1889. júl. 1. –) ev. vallású egyetemi tanár. Szombathelyen 1908-ban végezte a gimnáziumot. Teológiát 1912-ig Sopronban hallgatott, hol egyévi külföldi időzés és néhány hónapi szombathelyi káplánkodás után 1913 decemberében helyettes tanár lett a → *teol. akadémián*. 1918-ban letévén a → *teol. tanári* vizsgálatot, rendes tanárnak lépett elő. 1925-ben nyilv. rk., 1927-ben nyilv. rendes tanárnak nevezetett ki a pécsi egyetem soproni hittudományi karára, közben pedig 1925-ben teol. doktorságot szerzett Debrecenben. 1950-ben nyugalomba lépett. – *Művei*: Az antihellenistikus apológia az őskeresztyén egyházban Quadratus-tól Lactantius-ig. (Pozsony, 1916.) Izrael vallásának viszonya a többi sémi népek vallásához. (Sopron, 1918.) A főiskolai reform, különös tekintettel → *Schneller István* reform-javaslataira. (Uo. 1918.) Pál apostol theológiájának eredete. (Debrecen, 1925.) Adalékok Pál apostol leveleinek újabb bevezetés-kritikai történetéhez. (Uo. 1926.) Az Ágostai Hitvallás és az újszövetség (Ösvény, 1930.). A szociális kérdés az újszövetségben (A „Hitvallás és tudomány” c. kötetben). (Sopron, 1930.) Péter apostol három arcképe az újszövetségben. (Debrecen, 1933.) Jézus feltámadása, mint apologetikai probléma. (Szentgotthárd, 1934.) A reformáció alapigazságai a római levél tükrében. (Budapest, 1935.) Egy figyelemre méltó szempont az újszövetségi iratok hitelességéhez (A pécsi egyetem kiadványai közt). (Pécs, 1939.) A megigazulás útján... (A galatiai levél fordítása és magyarázata.) (Sopron, 1941.) → *Daxer György* kéziratának felhasználásával szerkesztett egy „Újszövetségi görög-magyar szótár”-t (1935.). (II. bőv. kiad. 1951.)

Kiss József (Győr, 1775. k. – Nagygeresd, 1841. okt. 3.) ev. lelkész. Győrött kezdte tanulását. Innen Sopronba ment, s itt elvégezvén a teológiát, a külföldet is fölkereste, 1796. okt. 8-án Wittenbergben iratkozván be az egyetemre. Hazájába visszatérve, előbb Nagybarátiban, 1824 tavaszától Nagygeresden lelkészkedett. – *Művei*: A nagy vagy szent hétre szolgáló imádságok és elmélkedések (Németből, pótolva, név n.). (Sopron, 1805.) Halotti beszéd... Takács Zsuzsanna... Horváth Sámuelné... felett. (Uo. 1824.) (Verses búcsúzó is.) Búcsúztatás Mesterházy Dániel... hitvestársának... Konkoly Thege Anná-

nak elhalálozásakor (Versben). (Uo. 1832.) Dukai Takách Judit... Plaththy István hitvestársának búcsúztatása... (Versben). (Uo. 1836.)

Kiss Kálmán (Hegymege) (Porcsalma, 1843. aug. 14. – Nagykőrös, 1913. okt. 31.) ref. tanár, Kiss Áron püspök fia. A gimnáziumot Szatmáron kezdte (egy évig a róm. katolikusoknál). Lőcsén folytatta, Sárospatakon végezte, ahol aztán teológiát hallgatott s 1864-től *→eskiüdt-diák* volt. 1866-tól nevelősködött 1868 tavaszáig, midőn atya mellé Porcsalmára ment segédlelkésznek. Még ez évben lelkész lett Mándon, majd 1875-ben tanítóképezdei tanár Nagykőrösön, majd 1883-tól az igazgatói tisztet is vitte, haláláig. – 1911 őszén egyházkertületi tanácsbíróvá választott. A *→budapesti első zsinat*nak pót-, a másodiknak rendes tagja volt. Az egyházi lapokban megjelent kisebb-nagyobb dolgozatain kívül számos, különböző szakokba vágó tankönyvet és több egyháztörténeti művet írt. Egyházi érdekű művei: A vetési ref. egyház története. (Kecskemét, 1875.) A *→szatmári ref egyházmegye* érvényes statutumai. (Uo. 1875.) A szatmári ref. egyházmegye története. (Uo. 1878.) (Különnyomatok belőle: a botpaládi, csengeri, fehérgyarmati, mándi, nagyszekeresi, porcsalmái és szamosdobi egyházak története.) A bibliai könyvek története és symbolika (Tankönyv). (Uo. 1878.) (II. kiad. 1886.) *→Báthory Zsófia* életrajza. (Nagybánya, 1879.) A régi nagykőrösi ref. gimnázium (Sp. Lapok, 1882.). Bevezetés az ev. ref. ker. vallásra (Tankönyv). (Budapest, 1882.) Ref. ker. vallástudomány (Tankönyv). (Uo. 1883.) (II. kiad. uo. 1891.) A kecskeméti és nagykőrösi ref. egyház pere az iskola felett (Sp. Lapok, 1883.). Az ev. ref. ker. egyház kultusza és szervezete Magyarországon (Tankönyv). (Nagykőrös, 1885.) (II. kiad. Uo. 1894.) *→Bethlen Gábor* és a nikolsburgi béke (Czelder Figyelője, 1887.). *→Károlyi Gáspár* életrajza (A – „Károlyi-emlékkönyv”-ben). (Budapest, 1890.) Ref. ker. vallástani kézikönyv (Népiskolai tankönyv). (Uo. 1892.) Vallástani vezérfonal (Tankönyv). (Uo. 1892.) *→Alvinczi Péter*, a kassai magyar pap (P. E. I. L., 1893–94.). Élő reménység (Imakönyv). (Budapest, 1895.) A nagykőrösi és dunamelléki ev. ref. tanítóképző intézet monográfiája. (Nagykőrös, 1896.) Gyászbeszéd dr. Dezső Gyula... felett. (Uo. 1905.) *→Bocskay*-képek. (Sárospatak, 1906.) A nagykőrösi ref. temető. (Nagykőrös, 1907.) Dr. H. *→Kiss Áron* emlékezete. (Uo. 1914.)

Kiss Károly (Szentkúti) (Pozba, 1841. okt. 18. – Nagyigmánd, 1928. febr.) ref. lelkész. A gimnáziumot Selmecebányán, a teológiát Pápán 1865-ben végezte. Néhány évi *→káplánkodás* után 1870-ben pozbai, 1882-ben nagypeszeki, 1888-ban nagyigmándi lelkész lett s ott műkö-

dött haláláig. Számos cikkén, prédikációján és népies dolgozatán kívül a következő művei jelentek meg: Az irály újabbkori egyházi beszéd-irodalmunkban (P. E. I. L. 1876.). Jeltelen sírok (P. E. I. L., 1876–77., 1879–81.). Monographiai vázlatok a *→barsi ref egyházmegye* múltja s jelenéből. (Pápa, 1879.) Új magyar Athenas (*→Kálmán Farkassal* és *→Bierbrunner Gusztávval*). (Budapest, 1882–87.) Sámuel II. könyvének magyarázata (Gyakorlati Bibliamagyarázatok, 1885.). *→Gombási István* (P. E. I. L., 1887.). Töredékek Nagyigmánd és vidéke múltjából. (Komárom, 1892.) Bibliai képek (6 k.). (Komárom, Budapest, Debrecen, 1901–1910.) Régi dicsőségünk. (Budapest, 1906.). Útmutató a prot. gyakorlati lelkészterén. (Uo. 1906.) Régi képek. (Uo. 1908.) Estéli órák (I. k.). (Debrecen, 1908.) Téli esték. (Budapest, 1914.) Újból kiadott nagybátyja, *→Kiss Ádám* prédikációiból két kötetet.

Kiss Mihály (Torda, 1809. ápr. 28. – ?Székelyszentmihály, 1889. jan. 21.) unit esperes. Tanult 1819-től Székelykeresztúron, 1826-tól Kolozsvárt, ahol a teológiát is végezte. 1830-tól jogot hallgatott ugyanott a református kollégiumban. 1832-től joggyakorlatot folytatott, míg 1835 elején lelkésznek hívták Székelyszentmihályra. 1841-ben árkosi pap lett s 1845-ben *→esperesnek* választotta a *→háromszéki egyházmegye*. 1880-ban nyugalomba vonult. – Cikkei a *→Ker. Magvető*ben, énekei a Székely Sándor által szerkesztett énekeskönyvben, prédikációi, imái, agendái az Erdélyi Prot. Egyházi Beszédék Tárában (1847.), a Ker. Magvető több évfolyamában és gyűjteményes füzetekben jelentek meg. Kiadta még a következő műveket: Bölcsesség gyöngyei. (Kolozsvár, 1846.) A szentírás gyöngyei. (Uo. 1847.) Történelmi gyöngyök (Uo. 1863.) (Új bőv. kiad. 1893.)

Irodalom: Sándor János: K. M. egyházi író és két hasonló előde (Ker. Magvető, 1890.)

Kiss Pál (Cenk, ? – ?) ev. lelkészjelölt, Kiss Ádámnak bátyja. Hazai tanulásának befejeztével 1639-ben öccsével külföldre ment s a königsbergi egyetemen gyarapította ismereteit, de míg öccse évekként tovább maradt ott, ő 1642-ben eltávozott. Ám ezentúl semmi nyoma sincs. – *Műve: Examen Aetiologias... Kircheri* (Az öt részre osztott disputatióból az első és második az övé). (Königsberg, 1642.) Respondens volt a „De natura philosophiae...” (1641.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt *→Polani János*hoz (1640. és 1642.), Aichinger Tóbiáshoz (1641.), Gerlinus Mátyáshoz (1641.), *→Lochmann Pál*hoz (1641.), gyászverset a Horler Pál halálára (1642.).

Kisselyki ev. káptalan, a XVI. században használatos neve a *→selykinek*.

Kisvárdai F. János (Kisvárd, 1600 v. 1601. –

?, ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, ahol 1614. júl. 19-én iratkozott be a felsőbb tanulók közé. Innen →*rektornak* ment Kántorjánosiba s 1617 nyarán itt működött, de már 1620-ban lelkész volt Nyíribronyban, majd 1623 augusztusában, 1624 augusztusában és 1625 júniusában Leveleken. Ekkor külföldre ment s 1625 őszén Oderafrankfurtban, 1626. jún. 18-án Franekerben, 1627. jún. 25-én Leidenben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Az utóbbi helyről azonban már szeptember közepére visszaérkezett; és vagy Leveleken, vagy Kemecsen folytatta lelkészi működését. 1636-ban Csengerbagonon, 1639 májusában Báriban, 1643 áprilisában Kenézlőn, 1665 júniusában Balsán lelkészkedett. Valószínűleg ő volt az az egyező nevű gávai pap, aki 1666 elején vízbe fulladt. – *Műve*: Quaestio... de vera et aeterna Domini N. J. Christi divinitate. (→*Enyedi György* ellen). (Franeker, 1627.)

Kisvárdai Lázár János (? , 1635. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1655. nov. 26-án lépett a felsőbb tanulók közé és 1659 március közepétől →*senior* lett május végéig. Miután egy évig →*rektor* volt *Sátoraljajújhelyen*, külföldi egyetemekre is ellátogatott s 1660. júl. 25-én a franekerire, 1661. aug. 27-én a leidenire iratkozott be. Hazajövén, előbb Balsán, 1666 tavaszán Gáván választották papnak, 1675-ben pedig Tiszaszentmártonban volt az. 1678-ban még mint →*szabolcsi egyházmegyei* papot az →*egyházkerület* kitiltotta kebeléből, de úgy látszik, változtattak az ítéleten, mert 1680 tájától Biharnagybajomban, 1684 nyaratól Püspökladányban, 1690-től Kabán, valamikor Nagyrábén, majd Konyáron lelkészkedett. 1695 közepére már halva volt. – *Műve*: De Deo. (Franeker, 1661.) –

Megkülönböztetendő tőle az a *K. P. J.*, aki 1687-ben →*rektor* volt Berettyóújfaluban és 1691 februárjában Hajdúhadházon, 1700-ban és 1705-ben Balmazújvárosban lelkészkedett, majd mint monostorpályi, végül szentpéterszegi lelkész 1726-tól 1735-ig →*esperesi* tisztséget viselt a →*debreceni egyházmegyében*, és aki alighanem fia lehetett.

Kisztei S. Péter (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, Sárospatakon tanult, hol 1666. júl. 5-én →*subscribált* és 1670 tavaszától egy évig →*seniorságot* viselt. Állítólag külföldön is járt s onnan hazatérte után 1674 tavaszán →*rektor* lett, míg 1677 tavaszától lelkész volt valahol. Mint ilyen, 1678-tól Gyöngyösön, 1682-től körülbelül 1686-ig Göncön működött. – *Műve*: Üstökös csillag... (Prédikáció). (Kassa, 1683.) (Újra kiadva 1910.) Üdvözlő verset írt →*Somosi Petkó János*hoz (1683.).

Irodalom: Harsányi István: K. P. élete és munkái (1910.).

Klanicza Márton (Turócszentmárton, 1740. szept. 2. – Kövi, 1810. nov. 30.) ev. lelkész. Ta-

nult Necpálon, Késmárkon, egy évig Sárospatakon, 1760-tól pedig Pozsonyban. Innen kiment nevelőnek, de három év múltával visszatért Pozsonyba, ahonnan aztán külföldre látogatott el s 1767. nov. 23-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazajöve, 1769 februárjában →*rektor* lett Csetneken, 1771-ben pedig lelkész Rimabrézón. A →*kishonti egyházmegye* 1778 áprilisában →*esperesének* választotta, de már 1779 májusában lemondott, mivel Maglódra ment papnak. 1784-től Köviben lelkészkedett. – *Művei*: Christiana seculi XVI. per Hungariam in religione tolerantia. (Pest, 1783.) Örökkévalóságra elkészült halhatatlan lélek (Két szlovák gyászbeszéd Tihanyi Dániel és felesége Balogh Borbála felett). (Pozsony, 1784.) Fata aug. conf. ecclesiarum... (Kiadta →*Fabó* a „Monumenta...” III. kötetében). (Pest, 1865.)

Klein Bálint (Szepesolaszi, 1643. febr. 14. – Szepesremete, ?) ev. lelkész. Tanult 1654-től Lőcsén, majd 14 évig Eperjesen, és onnan elüldöztetvén, kilenc évig Nagyszebenben. Itt aztán tanított is, míg 1681-ben visszatért a Szepességre, 1683-tól Pálmafalván, 1690-től Szepesremetén lelkészkedett, haláláig. – *Műve*: Drei neue Pestlieder aus der... Pestpredigt (egy karácsonyi énekkel). (Nagyszeben, 1678.) Üdvözlő verset írt Jánki István és Graffius Rozina lakodalmára (1679.).

Klein János (Beszterce, ? – ?, ?). Nagyszebeni diák, maga-szerzette értekezést tartott egy vitán „De romano pontifice vero Antichristo et falso Christi vicario” (Nagyszeben, 1665.).

Klein János Sámuel (Bártfa, 1748. jan. 22. – Gölnicbánya, 1820. dec. 9–10 közti éjjel) ev. lelkész. Honi tanulmányai végeztével külföldre ment s 1765 májusában Rintelnben időzött, majd 1771. ápr. 23-tól a hallei egyetemnek volt hallgatója. Visszatérvén hazájába, 1774 februárjától eperjesi subrektor, 1783 júniusától bártfai másodlelkész, 1784 januárjától kassai német lelkész, 1790 januárjától gölnicbányai lelkész volt. A →*szepesi hétbányavárosi egyházmegye* később →*esperessé* választotta s az volt haláláig. – Egyházi téren kiváló irodalmi működést fejtett ki. – *Munkái*: Leonhardus Stöckelius communis Ungariae praeceptor. (Rinteln, 1770.) Brevis conspectus hitoriae ecclesiasticae in quo status religionis christianae ante adventum hunnorum in Ungariam usque ad illa tempora solum, in quibus reformatio Lutheri coeperat, examinatur atque breviter exponitur („Leonhardus Bártfai” álnévvel). (Halle, 1771.) Carmina quaedam apostolica... (Uo. 1772.) Die wahre Beschaffenheit eines von Gott berufenen Seelenhirtens (Beköszöntő beszéd Bártfán). (Hely n. 1784.) Der Christ bei der Feier eines... Sieges... (Prédikáció Koburg herceg győzelmei alkalmával). (Kas-

sa, 1789.) Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger. I–II. k. (Lipscse és Buda. 1789.) III. k. (kiadta →*Fabó* a „Monumenta...” IV. kötetéül). (Pest, 1873.) (A IV. k. még kéziratban van.) Göllnitz, ein neu angelegter Weinberg des grossen Gottes (Beköszöntő beszéd). (Kassa, 1790.) Treuer Unterthanen Herzenserhebung (Prédikáció II. Lipót koronázása napján). (Uo. 1790.) Katechismus. (Uo. 1795.) Die Pflicht des Christen... (Prédikáció I. Ferenc névnapján). (Uo. 1801.) Kiadta továbbá Aesopus meséit a tanuló ifjúság használatára (1777.) és verseket írt →*Schwartz Gottfried* esperes és tanár tiszteletére (1765.). Kéziratban maradt eperjesi székfoglalója (De causis, cur scholae protestantium ad paucitatem redactae fuerint?) és „Collectanea historiae ecclesiasticae Bartphensis aug. conf. addictorum ecclesiae” c. kútfőgyűjteménye. – Sógora volt →*Crudy Dániel*nek.

Irodalom: Zoványi Jenő: Ki írta Bártfai Lénárt egyháztörténetét? (MKSz. 1941.).

Klein Mihály (Merény. 1712. szept. 14. – Pozsony, 1782. márc. 8.) ev. lelkész, az előbbinek atyja. Eperjesen és Pozsonyban tanult, majd külföldre ment, és 1733 őszén a jeni egyetemre iratkozott be. Négy év múlva hazatérvén, egy ideig nevelősködött, míg 1742-ben segédlelkész lett Bártfán, hol nemsokára lelkésszé választották. 1749 augusztusától Körmöcbányán működött, csakhogy innen 1755-ben elmozdította a →*Helytartótanács*. Ám 1761-ben mégis alkalmazták lelkészül előbb Bártfán, a következő évben pedig Pozsonyban. – Egyházi irányú *művei*: Katechetische Heils-Ordnung, als eine Grundlage für Kinder... (Lipscse. 1752.) (II. kiad. Boroszló, 1752.) (E könyvet elkoboztatta a Helytartótanács.) Ein in den Mühseligkeiten des menschlichen Lebens gesammelter Liederschatz. (Pozsony, 1756.) Süsse Milch. (Uo. 1763.) Német gyászbeszéd →*Beer Frigyes Vilmos* felett. (Uo. 1774.) – Apósa volt →*Crudy Dániel*nek.

Klein Sámuel (Ménhárd, 1784. – Felka, 1835. nov. 7.) ev. lelkész. Késmárkon tanult, ahonnan külföldre ment, és 1808. máj. 4-én a lipcsei egyetemre iratkozott be. Már 1809. jan. 1-én lelkész lett Felkán, ahol új templom és egy gazdag levéltár őrzi tevékenysége emlékét. A →*szepesi tizenháromvárosi egyházmegyében* jegyzői, majd →*alesperesi* tisztelet viselt. – Kiváló egyházi író volt, kinek ily irányú *művei*: Kurzgefasster Religionsunterricht für die ev. Jugend der Stadt Felka. (Löcse. 1811.) Drei Predigten bei besonders feierlichen Gelegenheiten (→*Fabriczy András*nak egy prédikációjával a három után). (Uo. 1817.) Haus- und Andachtsbuch (Egész évre való prédikációk gyűjteménye. →*Munyas A. L.* és →*Rumann M. F.* társaságában, 2 k.). (Kassa,

1826–27.) Den Geist dämpfet nicht (Prédikáció egyházközségi gyűléskor). (Buda. 1827.) Predigt am... 300 jährigen Jubelfeste... des erzherzoglichen Hauses... (Löcse, 1827.) Parentation... (Fabriczy András felett). (Uo. 1830.) Tentamen juris ecclesiastici evangelicorum aug. conf. addictorum in Hungaria. (Lipscse. 1840.) (II. kiad. uo. 1844.) Írt még énekeket a felkai régi templomnak elhagyási és az újnak felavatási ünnepélyére (1817.). Más szakbeli munkái is vannak. Számos egyháztörténelmi följegyzése maradt kéziratban.

Klesch Dániel (Igló, 1619. – Berlin, 1697.) ev. lelkész. Tanult Rozsnyón, Eperjesen, és Pozsonyban. Külföldre menvén, 1644. máj. 6-án a wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett, melyen – miután közben más egyetemeken is megfordult – 1649. ápr. 24-én magisterséget szerzett. Ekkor Szentgyörgyön foglalta el a →*rektori* állást, de már a következő évben Sopronba hívták →*conrectornak*, míg 1659-ben Kőszegre ment német lelkésznek. Itt már 1660-tól →*esperese* volt a →*kőszegvidéki német egyházmegyének*. 1662-ben Szentgyörgyre ment szintén német papnak, onnan pedig 1665 februárjában Szepesváraljára, ahol mihamar ismét esperesi tiszteletet töltött be. 1668-tól Szepesolasziban lelkészkedett, ahonnan vallásáért szenvedett hathónapi fogságából kieresztetvén, kénytelen volt 1674-ben Németországba távozni. Itt 1675-ben a lipcsei, majd miután 1676 augusztusában iskolaigazgató lett Jenában, e hónap 18-án az odaváló egyetemre iratkozott be. Később Weissenfelsben volt gimn. tanár, azután Heldrungeben esperes. Elméjében egy kissé megzavarodván, 1690-ben elhagyta állását és teljesen jóslatásoknak adta magát. – Irodalmi téren buzgón működött, kivált külföldi időzése alatt. Németországi hivatalvállalása előtti írt művei: De persona Christi. (Strassburg, év n.) De usu et applicatione terminorum metaphysicorum ad res mysticas seu theologicas. (Wittenberg, 1649.) Catalogus presbyterorum Scepusiensium (Az első névtár.) (Bártfa, 1668.) (és 1669.) Solennitas inaugurationis templi... in castro Schavnik... (Uo. 1670.) (Németül is.) Verba parentalia in exequiis Ezechielis Gergeri. (Löcse, 1670.) Exul parentator (Német gyászbeszéd özv. Bossius Jánosné felett). (Wittenberg, 1675.) Apostolica status ratio... (Német prédikáció). (Hamburg. 1675.) Evangelica status ratio (Német prédikáció.). (Uo. 1675.) Exulis... sacrum spicilegium (Német prédikáció). (Lipscse, 1675.) Iteratum exulis... sacrum spicilegium (Német prédikáció). (Uo. 1675.) Post-sequentis evangelica granorum quinque sacrorum (Német prédikáció). (Uo. 1675.) Nothwendige und recht abgenötigte Ehren-rettung (Egy Boroszlóból Eperjesre ellene küldött levélre). (Wittenberg, év

n.) Donorum Dei... sacer septenarius (Német prédikáció). (Halle, 1676.) Prodialogismus... (Német prédikáció). (Uo. 1676.) Die heilige Liebes-Zunft... (Prédikáció). (Uo. 1676.) Heiliges... Sabaths-Tagwerk... (Prédikáció). (Zeitz, 1676.) Respondens volt a „De Deo uno et trino in se considerato” (1648.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt Kótai Jánoshoz (1649.). Lang Mátyáshoz (1651.). fiához (1671.) és Gassitius Györgyhöz (1676.) s azután még másokhoz is. Életének nevezetesebb mozzanatait kinyomatott üdvözlő versekben szintén megörökítették mások. Fogságának történetét megírta fia, →K. Kristóf Dániel (1674.).

Klesch Kristóf (Igló, 1632. okt. 16. – Erfurt, 1706. febr. 20.) ev. lelkész, az előbbinek öccse. Iglón tanult. Felkeresvén a külföldet, 1647-ben a lipcsei, ugyanezévi jún. 5-én wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett. Hazatérve 1654-ben Felkán diakónus, másfél év múlva Mateócon, 1661-ben Szepesszombaton lelkész, s később →*egyházmegyei* jegyző lett. A →*gyásztized* elején Lengyel-, majd Németországba menekült. Wittenbergben állapodott meg egyelőre, ahol 1674. okt. 15-én magisterré avatta az egyetem. Ekkor Jenába ment, hol 1678 őszén szintén beiratkozott az egyetemre. Prédikálás és írói működés volt ez időben a foglalkozása, míg 1680-ban Thennstüdtben, 1684-ben Erfurtban lelkészi álláshoz jutott. – Németországi hivataloskodását megelőzőleg írt egyházi *művei*: De ortu animae rationalis. (Wittenberg, 1653.) Aller Christen, absonderlich Lehrer Lebenskrone (Gyászbeszéd →*Serpilius Sámuel* felett). (Lőcse, 1661.) Porta nainitica... (Német prédikáció). (Wittenberg, 1674.) Redlicher und redender Reisegeführte eines aus Ungarn Vertriebenen. (Hely n. 1675.) Die... geistliche Dorn-Burg... (Prédikáció). (Jena, 1678.) Andüchtige Elend-Stimme (Prédikációs és énekes könyv). (Uo. 1679.) Der... evangelische Prediger. (Uo. 1679.) Succincta papisticae in 13 Scepusiacis Hungariae oppidis anno Sot. 1674. institutae deformationis enarratio. (Jena, 1679.) Valószínűleg ő a szerzője a →*Günther András* ellen írt „Vertheidigtes Gutes Gerüchte...” (Hely n. 1676.) c. iratnak is. Üdvözlő verseket írt bátyjához többször is (1649., 1653.), →*Serpilius János*hoz (németül, 1652.), Neckel Dánielhez (1652.). →*Löhner Kristóf*hoz (1653.), →*Serpilius Sámuel*hez (1653.), Vörös Györgyhöz (1654.), unokaöccséhez (1671.), Sartorius János Frigyeshez (1679.) és →*Simonides János*hoz (1679.), gyászverset Mazarius Dániel halálára (1677.). Más alkalmi verseket is szerzett.

Klesch Kristóf Dániel (Sopron, 1658. – ?, ?) ev. lelkész, K. Dániel fia. Tanult 1671-ben Wittenbergben, 1674-ben Danzigban. 1676-tól a jenai egyetemen, itt jogot is. Visszatérve hazájába,

Nemescsón lett lelkész. de hogy mikor és meddig volt ott, azt nem tudjuk. – *Művei*: Wahrhafte Beschreibung... der unschuldigen Gefängniß M. Daniel Kleschens... (Danzig, 1674.) De jure peregrinantium. (Jena, 1680.) Kleine Katechismus... 1734. (?) közrebocsátotta 1671-ben →*Pilcius Gáspárnak* Dobsina 1584-i pusztulásáról írt munkáját. Üdvözlő verset írt atyjához (1676. ket-tőt), →*Gassitius Györgyhöz* (1676.). Michaelis Pálhoz (1678.), Sartorius János Frigyeshez (1679.) és →*Palumbini Mátéhoz* (1679.).

Megkülönböztetendő tőle *Klesch Dániel Kristóf*, a →*Klesch Kristóf* fia.

Klszák János (Melcsic, 1804. jún. 19. – ?Szobotist, 1876. ápr. 28.) ev. lelkész. Tanult Trencsénben, Modorban, Pápán. Sopronban. 1827-től Lazochon, 1830-tól Nyitraszerdahelyen, 1838-tól Szobotiston volt lelkész. A →*nyitrai egyházmegye* 1866-ban →*esperessé* választotta, de erről a hivatalról 1872-ben lemondott. – *Művei* szlovák nyelvűek s a következők: Prédikáció Sztromszky Sámuel püspöki látogatásakor. (Pozsony, 1836.) Gyászbeszéd Bobok Károly Lajos felett. (Szokolca, 1844.) Felelet Hurban feleletére az unió tárgyában. (Pozsony, 1847.) Beszéd a kosztolnai harangszenteléskor. (Szokolca, 1868.)

Kóczy Dávid (Szikszó, ? – Mád, 1803. jún. 23.) ref. lelkész. Szikszón tanult, míg 1763. ápr. 29-én →*togatus* lett Debrecenben. Innen külföldre ment, s 1773. okt. 1-én iratkozott be a franekeri egyetemre. Hazatérte után egy ideig Abaújvevecseren időzött, 1775 márciusában pedig lelkész lett Mádon. – *Művei*: Hús farsangi... prédikációk (Németből ford.). (Kassa, 1793.) A palatinatusi katechesisre íratott magyarázat. (Uo. 1802.)

Kocsi Csergő Bálint (Kocs, 1647. aug. – Hosszúpályi, ?) ref. lelkész. 1664 májusától a felsőbb osztályokat járta Debrecenben, ahonnan →*köztanítóskodás* után 1670-ben →*akad. rektor*nak ment Munkácsra. Ám a →*Báthory Zsófia* üldözései miatt már ez évi novemberre visszatért Debrecenbe. A következő évi májusban Pápán lett rektor, s mint ilyent idézte maga elé 1674 márciusában a pozsonyi →*delegatum judicium*, ahonnan aztán végül is a nápolyi gályákra küldetett. 1676. febr. 11-én kiszabadulván, Svájcba utazott, ahol 1677. okt. 24-én beiratkozott a baseli egyetemre. 1678-ban visszatért hazájába, hol újra elfoglalta előbbi hivatalát. 1683-ban Pápán volt még, de azután Mezőörsön lelkészkedett 1687 februárjáig, amikor kénytelen volt a török elől elbujdosni. Ettől fogva Győrben tartózkodott minden állás nélkül egészen 1688 augusztusáig, midőn Lepsényben lett pap. Miután egy ideig →*alesperesi* tisztelet is viselt, 1693 novemberében ismét – most már harmadízben – elvállalta a pápai rektorságot. 1695-ben Láziban lett lel-

kész, 1698-ban pedig már Pázmádon működött. Pár év múlva lemondván hivataláról, Hosszúpályiba költözött, ahol meg is halt. – Írói munkásságának emlékei az üldözések történetére vonatkozó följegyzései, és iskolai ünnepélyeken, vizsgálatokon tartott rektori beszédei. Amazok közül a „Narratio brevis de oppressa libertate ecclesiarum Hungaricarum” című már 1676-ban megjelent Németalföldön. Ebből kilenc fejezetet a Lampe-Ember-féle mű közölt, s e fejezeteket a →*Bod Péter* fordításában „Kösziklán épült ház ostroma” c. alatt →*Szilágyi Sándor* adta ki (Lipcse, 1866.), a további három fejezetet pedig →*Balogh Elemér* tette közzé eredetiben (→*Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár*, 1902.) s magyarra fordítva →*Szimonidesz Lajos* „Magyar vértanúk nyomában” c. alatt (1944.). Másik ily irányú műve, melyet „Veritas et innocentia nuda et conspicua seu deductio innocentiae ministrorum Hungaricorum” c. alatt Hamel Bruyninx bécsi holland követ részére készített, kéziratban maradt, hacsak nem azonos az „Apologia ministrorum evangelicorum Hungariae” c. munkálattal (Sp. Füz. 1868. 830. s köv., valamint 1861. 739. s köv. 1.). Ugyancsak kéziratban van meg a szintén tőle való „Brevis delineatio ecclesiarum Hungaricarum et Transsylvanicarum Protestantium 1647–1676”. Rektori beszédei közül néhányat →*Mokos Gyula* (Dt. Prot. Lap, 1892–93.), majd →*Thury Etele* (Pápai értesítő, 1910.) közölt az utóbbi életrajzzal együtt. Üdvözlő verset írt →*Gyöngyösi Istvánhoz* (1676.)

Irodalom: *Mokos Gyula* és *Révész Kálmán* által közölt életrajzi adatai (ItK. 1891–93.), *Rác Kálmán:* K. Cs. B. a gályarab (1906.), *Harsányi István:* K. Cs. B. eddig ismeretlen levelei és munkája (1917.).

Kocsi Csergő István (? – Hamburg, 1726. júl. 3.) ref. lelkészjelölt, az előbbinek fia, Debrecenben tanult, hol 1710. jún. 14-én lett →*togatus* és mint →*senior* 1719 tavaszától ez év végéig fejezte be hazai iskolázását. Ekkor külföldre ment, és először Zürichben, 1721. júl. 29-től Franekerben, 1722 decemberétől Utrechtben folytatta tanulmányait. Miután Angliában is töltött hosszabb időt, hazafelé indult, de útközben meghalt. – *Műve:* De voto peregrinantis Jacobi (2 r.). (Franeker, 1722.) Respondensi tisztet vitt Zürichben a „Positiones theologicae (1721. jan. 23.), Franekerben az „Aphorismorum argumenti elenctici... decas” (1722.) tárgyában tartott vitán.

Irodalom: *Harsányi István:* K. Cs. Istvánról... (Sp. Ref. Lapok, 1911.).

Kocsi Csergő János (Kocs, 1648. – Debrecen, 1711. első fele.) ref. püspök. Iskoláit Debrecenben végezte, hol 1669-ben lépett a felsőbb tanulók sorába, azután pedig →*köztanítói*, →*cont-*

rascribái, végül 1675-ben →*seniori* hivatalt viselt. Ezután külföldre ment, s 1676-ban a zürichi, 1677. jan. 2-től a marburgi egyetemnek volt hallgatója. 1678-ban teol. doktori oklevéllel tért haza s →*rektor* lett Szatmáron, hol, noha még ebben az évben lelkésznek választották Váriba, még 1681-ben is működött. 1694-ben tanárnak hívták Debrecenbe, hol 1700. jún. 27-én püspökké választotta a →*tiszántúli egyházkerület*. – *Művei:* De... execratione legis. (Debrecen, 1696.) De cognitione Dei naturali. (Uo. 1703.) Malleus XV dilemmatum (Gratianus Rechabaeus álnévvel). (Uo. 1704.) Üdvözlő verset írt Menyői Tolvaj Ferenchez (1675.), →*Gyöngyösi Istvánhoz* (1676.), gyászverset a →*Szilágyi Tönkő Márton* halálára (1700.). A →*Debreceni Ember Pál* egyháztörténetének a szerző kérésére egyik átnézője volt.

Kocsi Major Ferenc (Kocs, ? – Pócsmegyer, 1743 eleje) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1697. máj. 5-én →*subscribált*. Külföldre menvén, 1703. okt. 21-én a franekeri, 1704. okt. 7-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Ez utóbbiról 1705 júniusa után hazatérvén, előbb Érsekújváron, 1713-ban Csákváron, 1715-től 1719-ig Dunavecscén, 1723-ig Cegléden, 1729-ig Monoron, 1739-ig Pándon, majd haláláig Pócsmegyeren lelkészkedett. – *Műve:* Exercitatio super Gen. XLIX. 10. (Debrecen, 1703.) Öccsével, Istvánnal együtt respondens volt a „De scriptura sacra” (1705.) tartott vita alkalmával.

Kocsi Major István (Kocs, ? – ?Szöny, 1744. nov. 28.) ref. püspök, az előbbinek öccse. Tanult Debrecenben, hol 1698. febr. 27-én iratkozott be a felsőbb osztályok növendékéül. Innen külföldre ment, s 1703. okt. 21-én a franekeri, 1704. okt. 7-én az oderafrankfurti egyetemnek lett hallgatója. Hazájába valószínűleg 1705-ben jött vissza. 1716 márciusáig Naszályon lelkészkedett, s ezalatt 1713-ban →*esperessé* választották a →*tatai egyházmegyébe*. Egyházkerületi főjegyző is volt, míg 1722 júliusában már mint Naszályról eljötté óta szőnyi lelkészszel, vele töltötte be a →*samarjai egyházkerület* a két évnél több időtől fogva üresen álló püspöki hivatalát. Minthogy ez az →*egyházkerület* a második →*Carolina Resolutio* értelmében 1736 júniusában egyesült a →*dunántúli*val, az ekképpen létrejött új kerületnek ő lett a püspöke, de ugyanakkor letette az eddig megtartott esperesi tisztet. – *Műve:* De viro germine (Zak. VI. 12.). (Debrecen, 1703) Ferenc bátyjával együtt respondens volt a „De scriptura sacra” (1705.) tartott vitán. – Nagyapja volt →*Nagy Sámuel* ágensnek.

Kocsi ref. zsinat, az 1713. ápr. 2-án tartott vált nevezetessé, nem azért, mert itt iktatta be két évvel azelőtt megválasztott püspökét a →*samarjai egyházkerület*, mert ez csupán ünnepélyessé tette,

hanem az itt hozott fontos határozatokért, melyek a →*komjáti kánonokat* voltak hivatva kiegészíteni. A hat szakaszra osztott határozatok között legfontosabb a presbyterekről és gondnokokról szóló külön szakasz, mely azt is elrendeli, hogy minden egyház válasszon legalább hat presbytert.

Kolbenheyer Mihály (Rimaszombat, 1794. máj. 10. – Nyustya, 1854.) ev. esperes. Rimaszombatban kezdte iskoláit. Osgyánban (1806–08.), Késmárkon (1808–13.), majd Pozsonyban tanult még. Háromévi nevelősködés után 1818-ban külföldre is ellátogatván, a tübingeni egyetemnek volt egy évig hallgatója. Miután hazatért, néhány hónapig az osgyáni →*rektori* állásban működött, de még 1819-ben lelkésznek választották Nyustyára. 1832-ben →*esperesévé* tette a →*kishonti egyházmegye*. – *Művei*: Mely hasznos és szükséges, hogy a nemes rendből származott prot. ifjak is híven tanulják a theológiát (Solennia... 1826.) Vitae Pauli →*Schramko* et Michaelis →*Steigel* (Uo. 1831.) Commentatio de decimis kishonthanis (Uo. 1842.) A protestantismus legerősebb védőfala a tudományosság („Nógrádi ev. esperességi... ünnepély” c. évkönyvben). (Pest, 1844.)

Kolbenheyer Móric (Bielitz [Szilézia], 1810. júl. 17. – Sopron, 1884. jan. 4.) ev. lelkész. Tanulmányait Eperjesen kezdte, Késmárkon folytatta s Bécsben és Berlinben végezte. 1836 tavaszán Eperjesen, 1846-ban Sopronban lett lelkész. – Buzgó tevékenységet fejtett ki humanitárius és nevelő intézetek létesítése körül. Az irodalom mezején mint jeles német költő és magyar költemények kiváló műfordítója szerepelt, de egyházi téren is dolgozott. Idevágó *művei*: Mit welchem Geiste seid ihr herkommen? (Gyónási beszéd.) (Kassa, 1838.) Weichstunden im Tempel des Herrn (Prédikációk →*Steinacker Gusztáv*éival együtt, 2 k.), (Pest, 1839. és Trieszt, 1847.) Jubelpredigt... (Az eperjesi templom 200 éves alapkövetélteli ünnepélyén). (Löcse, 1842.) Predigt über Philipper III. 20–21. (Uo. 1843.) Altarrede (A löcsei egyház jubileumán). (Uo. 1844.) Zwei Predigten... zu London. (Lipcse, 1856.) Christus der uns reden macht (Böjti prédikáció →*Schwarz János Mihály*ról való emlékezéssel). (Sopron, 1858.) Zur Erbauung (Prédikáció). (Uo. 1858.) Die neue Kirchenordnung (Prédikáció). (Uo. 1859.) Zur Melancthonfeier (Prédikáció). (Uo. 1860.) Die Thurmbaupredigt. (Uo. 1860.) Predigt am Jahresfeste der ev. Stiftung... (Uo. 1860.) Die... Grundsteinlegung am Thurme der ev. Kirche... (Uo. 1862.) Das Verhältnis der ev. Gemeinde Ödenburgs und deren Prediger zu den am kaiserlichen Hofe in Wien befindlichen hohen Gesandten... in 17. und 18. Jahrhundert (Gamauf Teofil nyomán). (Uo. 1862.) Az 1681.

évi soproni országgyűlés, különös tekintettel a soproni evangélikusok egyházi viszonyaira (Gamauf után a →*Fabó*-féle „Rajzok...” közt). (Pest, 1868.) – továbbá a →*Mária Dorothea* halálakor tartott prédikációja (1855.). Egy magyar prédikációját a Török-féle „Egyházi beszédek” közt közölte. Cikkei a „Prot. Jahrbücher für Österreich” több évfolyamában jelentek meg.

Irodalom: Németh Sára: K. M. (1938.).

Kollár János (Mosóc, 1793. júl. 29. – Bécs, 1852. jan. 24.) ev. vallású egyetemi tanár. Miután Körmöcbányán, Besztercebányán és Pozsonyban tanult, külföldre ment s 1817. okt. 9-től a jeni egyetemre járt. Két év múlva hazatért s szlovák lelkész lett Pesten, előbb segéd, kevés idő elteltével helyettes, 1834-ben pedig rendes lelkészi minőségben. 1849-ben a szláv archeológia tanárává nevezetett ki a bécsi egyetemre. – A pánszláv eszmének irodalmi megalkotója és lankadatlan hévvel küzdő előharcosa volt, kinek munkássága a szlovák költészet terén sokkal jelentékenyebb, mint egyházi téren. Utóbbi irányú *művei*: Felhívás a konfirmáció alkalmával. (Pest, 1826.) Egyházi beszéd a húsvéti ünnepekre. (Uo. 1826.) Ker. leány képe (Prédikáció). (Uo. 1827.) (Németül is.) Miért születte az Úr az ő fiát a zsidók közül? (Karácsonyi prédikáció). (Uo. 1830.) Oltári beszéd úrvacsora előtt. (Uo. 1830.) Egyházi beszédek (2 k.). (Pest, 1831. és Buda, 1844.) Hitmagyarázat leánykák számára. (Pest, 1832.) Hogyan gyarapítsuk ami ev. szláv egyházunkat? (Uo. 1833.) Beszéd →*Szeberényi János* superintendenssé avatásakor. (Buda, 1834.) Ájtatos körültekintés az ev. vallást szülő hazában (Prédikáció). (Uo. 1835.) Prédikáció a pesti egyház ötvenéves jubileumán. (Pest, 1837.) A vallásosság és nemzetiség mint testvérek (Név n.). (Uo. 1844.) (II. kiad. Rózsahegy, 1892.) A pesti szlovák egyház jöltevéinek emlékezete („Beszédek, versek, életrajzok” c. gyűjteményben). (Pest, 1845.) A közjó és általában a haza megsegítése (Prédikáció). (Uo. 1848.) Szemelvények énekeiből. (Prága, 1894.) – továbbá azok a gyászbeszéd alkalmából írt dolgozatai, melyeket Nemes Johanna (1830.), Bartholomaeides Pál (1834.), Hajnal Sámuel (1845.), Hwizdák Zsófia (1845.) és →*Cleymann Károly* (1833.) halálakor tartott. E legutolsó gyászbeszéde kivételével, mely német nyelvű, az összes felsorolt művei szlovákul vannak írva.

Irodalom: Várnai Sándor: Jan Kollar mint pap, tudós és költő (Prot. Szle., 1893.), *Murks* M.: Jan Kollar (1896.), *Bodiczky* Mihály: K. J. élete (szlovákul, 1893.).

Kollár Sámuel (Pongyelok, 1769. jan. 14. – Cserencsény, 1830. aug. 8.) ev. lelkész. Pongyelokon, valamint Ratkóbisztrán végezte az elemi iskolát. 1777-től Osgyánban, 1781-től Dobsinán és 1784-től Késmárkon tanult. Majd külföldre

ment s 1789. okt. 20-án a hallei, 1790. ápr. 13-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1791 tavaszán tért vissza hazájába, hol ekkor osgyáni →*rektor*, 1803-ban cserencsényi lelkész lett. – *Dolgozatai*: De commodis, quae in coelibes ex literis, et in has ab illis redundant. (Hely n. 1815.) Civitati e re esse, ut servatis majoribus scholis etiam minores... conservet (Solennia... 1819.). Esketési beszéd Szpisák György és Holko Magdolna egybekelésekor (szlovákul, uo. 1821.). De origine... religione... oppidi Rimaszombat... (Uo. 1823.). Descriptio oppidi Rimaszombat... (Uo. 1823.)... Topographica descriptio possessionis Cserencs... (Uo. 1824.). Novissimum officii munus... (Uo. 1824.). Collectanae ad historiam reformationis in Kishont pertinentia (Uo. 1825.). Historia progressus religionis romano-catholicae in districtu Kishontano (Uo. 1825.). Topographica descriptio possessionis Bakoss–Törék... (Uo. 1826.)... Topographica descriptio possessionis Orlay–Törék... (Uo. 1826.). Topographica descriptio possessionis Osgyán (Uo. 1828.)... Descriptio possessionum Nagyszuha, Zaluzsán, Szuschán et praedii Jelene (Uo. 1831.), melyek közül még a nem egyházi jellegűeknek is van egyházi vonatkozásuk.

Irodalom: *Sramkó* Pál: Curriculum vitae Samuelis K. (Solennia... 1831.).

Kolláti János (? , ? – ?, ?) sárospataki ref. diák volt, midőn →*Szathmári Paksi Mihály* (I.) temetésén „Halotti magyar oratio”-t tartott 1744. jún. 11-én (Kolozsvár, 1748.). Az 1747–48. tanévben a franekeri egyetemre iratkozott be, de további sorsát nem ismerjük.

Kollonich Lipót gróf (Komárom, 1631. okt. 26. – Bécs, 1707. jan. 19.) róm. kat. érsek. 1645-től a bécsi egyetemen tanult, 1650-ben a máltai lovagrendbe lépett, 1659-ben pappá szenteltette magát s 1668-ban nyitrai, 1669-ben bécsújhelyi, 1685-ben győri püspök, 1686-ban bíbornok, 1691-ben kalocsai, 1695-ben esztergomi érsek lett. – Egyaránt esküdt ellensége volt mind a magyar alkotmánynak, mind a protestantizmusnak. Magyarországot „előbb rabbá, azután koldussá, végre katolikussá” akarta tenni. Mint a pozsonyi →*delegatum iudicium*nak egyik legirgalmatlanabb tagja, ádáz fanatizmussal tört a protestáns papok ellen. A →*„Leopoldina Explanatio”* az ő sugalmazására adatott ki s az ő szándékait valósította meg. A görög katolikusoknak 1698-ban jogegyenlőséget eszközölt ki. A „Conventio Kollonichiana”-ban szabályozta a főpapok végrendekezési jogát.

Irodalom: *Maurer*: Cardinal Leopold Graf K. Primas von Ungarn (1888.).

Kolmár József (Kiskunhalas, 1769. aug. 29. – Komárom, 1835. nov. 24.) ref. esperes. Tanulmányait Dömsödön, 1778-tól Kecskeméten,

1786 tavaszától Debrecenben, 1787-től Sopronban, 1788 nyarától újra Debrecenben végezte s ez utóbbi helyen 1792-től →*köztanító*ságot viselt. Egy év múlva →*akad. rektor* lett Derecskén, ahonnan 1795 tavaszán külföldre ment s előbb a jenai, azután a göttingeni egyetemen gyarapította ismereteit. 1796-ban tért haza s októberétől helyettes, majd rendes lelkész volt Dunapatajon, ahonnan 1812-ben Kecskemétre hívták, de miután I. Ferenc megsemmisítette az elődjére fegyelmi úton kimondott hivatalvesztést, 1813-ban kénytelen volt onnan távozni. Ekkor aztán Komáromban foglalta el az egyik lelkészi állást. Részt vett az 1821–1822. évi →*generalis konventen*, s 1822 augusztusában →*esperessé* választotta a →*komáromi egyházmegye*. – Hirneves szónok volt, kinek *művei*: A papi hivatal szent hivatal (Gyászbeszéd →*Végveresmarti Sámuel* felett). (Pest, 1808.) A patriotizmusnak megegyeztetése az evangéliumi etikával. (Komárom, 1813.) Egy szó a maga idejében a vallásbeli türelem gyarapításáról. (Uo. 1814.) A kegyelem templomáról (Tóthpapai József püspökké avatásakor). (Uo. 1814.) (Könyvet írt ellene Kováts József „Az igazság temploma” c. alatt.) Vigasztalás szava a keserűség napján (Gyászbeszéd Csepely Zsigmondné Keszei Klára felett). (Uo. 1815.) A megnyílt ajtó, melyet senki be nem zárhat (A reformáció háromszáz éves emlékünnepe). (Uo. 1817.) Katedrai dorgáló beszéd (Foglyok jelenlétében). (Uo. 1821.) A lelki Izráel szekerei és lovagjai (Gyászbeszéd →*Katona Mihály* felett). (Uo. 1822.) Ker. katedrai tanítások (2 k.). (Pest, 1830–31.) Hálaadás innepe (Új torony építésekor). (Komárom, 1833.) Újabb ker. tanítások (2 k., nagy részben Sintenis után, kiadta Vári Szabó Sámuel). (Szarvas, 1854–55.) Közölt még prédikációiból a Fördös–Szász-féle „Különbféle papi dolgozatok” pár évfolyama. A →*Heidelbergi Kátéra* írt magyarázatait, melyeket kéziratban hagyott hátra, némi módosítás után Várjú István a maga neve alatt adta ki (1854). Nyelvészeti dolgozatainak 1856-ban Vári Szabó Sámuel védelmére kelt szigorú bírálóik ellen. A temetésén Szondy László, →*Tüdős József* és Német Ádám által tartott beszédek szintén megjelentek. –

Nem tévesztendő össze a hasonló nevű pápai tanárral, ki 1853. szept. 8-án áttért katolikusnak.

Kolos Dániel (? , 1820 k. – ?Sárospatak, 1878. ápr.) ref. tanár. Sárospatakon tanult, ahonnan külföldre is ellátogatván, a berlini egyetemnek volt hallgatója. 1846-ban jött haza s 1848-ban Berzétére választott lelkésznek. 1849 áprilisától Felsővályon lelkészkedett, míg 1861-ben a sárospataki teol. akadémiára választott meg a gyakorlati teológia tanárának. 1868-ban lemondott ez állásáról s ettől fogva hely nélkül volt, míg véget vetett életének. – *Művei*: Egyházi be-

széd a vályi ref. egyház új iskolájának felszentelése alkalmával. (Rimaszombat, év n.) Szabadság, egyenlőség, testvériség. (Sp. Füz. 1861.) Katechetika. (Sárospaták, 1862.) A ker. műveltség elemei (Prédikáció). (Uo. 1863.) Előima és prédikáció Pálóczi →*Horváth Mária* emlékére. (Uo. 1867.)

Kolosi Török István (Kolozs, 1611. – ?Nyárádszentmárton, 1652.) unit. esperes. Nevelődés után tanító lett Kolozson, majd 1631 tavasza és 1636 között lelkész Torockószentgyörgyön. 1640-ben Nyárádszentmártonba ment papnak, s ez évben →*generalis notarius*nak választott. Később →*esperes* is volt a →*marosi egyházkör*ben. – A költészet terén működött. Egyházi érdekű versei: Az szent János evangélista és apostol históriája (Reuchlin nyomán). (Kolozsvár, 1635.) Az kakasról való hasonlatosságban a papok tisztiról való ének. (Uo. 1643.)

Irodalom: Jánosi Béla: K. T. I. (Abafi Figyelője XIV. k.), Versényi György: K. T. I. (Erdélyi Múzeum, 1902.).

Kolozsvári István (Rozsnyó, 1765. – ?, ?) ev. lelkész. Tanult Kassán, Eperjesen, Rozsnyón, Selmecbányán, Pozsonyban. Külföldre menvén, 1789. máj. 2-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1791 tavaszán tért haza s nevelődés után 1792 nyarán Tápiószentmártonban, 1795 januárjában Bánkon, 1796-ban Szirákon, 1815-ben Vanyarcon lett lelkész. – *Művei:* Gyászbeszéd gr. →*Teleki József* felett (szlovákul). (Pest, 1797.) A testi halál nyereség... (Gyászbeszéd gr. Teleki Mária felett). (Uo. 1801.) A kegyes keresztyének kimúlása... (Gyászbeszéd Gedey Klára felett). (Uo. 1805.) A kegyességnek... jutalma (Gyászbeszéd özv. Pongrácz Boldizsárné Dacsó Apollónia felett). (Uo. 1806.) Az olyan embernek... (Gyászbeszéd Ócsai →*Balogh Péter* felett). (Uo. 1819.) Egy jeles... aszszony... (Gyászbeszéd özv. br. Hellenbach Józsefné Kubinyi Zsófia felett). (Uo. 1824.)

Kolozsvári Sándor (Lukafalva, 1840. jún. 23. – Bp. 1922. aug. 7.) ref. vallású egyetemi tanár. Marosvásárhelyen tanult 1847-től 1860-ig, mikor egy évi teol. hallgatás után jogi pályára lépett, s ettől fogva egy évig Nagyszebenben, egy évig Marosvásárhelyen, háromig Pesten hallgatta a jogi tudományokat, melyekből 1866-ban doktorságot szerzett. 1867 februárjában helyettes, júliusában rendes jogtanára lett a kolozsvári ref. kollégiumnak, 1870-ben pedig a kir. jogakadémiához, 1872-ben az akkor felállított egyetemhez neveztetett ki a magyar magánjog tanárának. A Magyar Tud. Akadémia 1892-ben levelező tagnak választotta. – Az →*erdélyi ref. egyházkerület* →*főconsistorium*ának titkára, azután az →*igazgatótanács*nak kezdettől tagja, 1885-től elnökh-

lyettese, a →*kolozsvári egyházmegyének* 1880-tól al-, 1889-től →*főgondnoka* volt 1896-ig, midőn minden egyházi tisztségéről lemondott. Tagjául választotta az →*egyházkerület* a →*debreceni*, valamint a →*budapesti első és második zsinat*nak, és 1896-tól többnyire tagjául a konventnek is. A →*cameraticum beneficium* újra kieszközlésében jelentékeny szerepet vitt. Az egyházi irodalom mezején folytatott munkássága az →*Erdélyi Prot. Közlöny*ben és a →*Prot. Közlöny*ben megjelent számos más cikkén kívül a következő legfontosabbakra és többnyire ugyanonnan különnyomatban kiadott művekre terjed ki: A „cameraticum beneficiumok” (Erdélyi Prot. Közlöny, 1872.). Tervezet az erdélyi ev. ref. egyházi törvénykezésről. (Kolozsvár, 1873.). Egyházi javaink jogi természete (Erdélyi Prot. Közlöny, 1874.). Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházjoga. (Kolozsvár, 1876.). Emlékirat az erdélyi ref. egyházkerület közjogi állásának... feltüntetésére. (Uo. 1881.). Az unió kérdésében. (Uo. 1891.). Helyzetváltozások a vallásszabadság és felekezetenküliség tekintetéből. (Uo. 1894.). „Magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye” (5 k. Óvári Kelemennel, 1885–1902.) c. kiadványa is bír egyházi szempontból némi érdekl. – Unoka-veje →*Kiss Bálint*nak.

Kolozs–dobokai unit. egyházkör, régebben →*kolozsi*, vagy →*kolozsvári* néven szerepelt, de már a 16. században magába kebelezte a volt →*dobokai egyházmegyének* azokat a községeit, melyek lelkészeikkel együtt antitrinitarizmusra tértek. A 18. század közepén 11, a végén 9 anyaegyháza volt, mely leszállott volt négyre, de jelenleg 6 van, mindannyi Kolozs vármegyében, s emellett szerfellet sok leányegyháza. Ide volt beosztva a budapesti és a többi szűkebb magyarországi egyház is, ameddig meg nem alakult a duna–tiszamenti egyházkör és ide tartoznak mind az államfordulat óta a királyhágón inneni részen alakult egyházak. Legnevezetesebb egyháza a nagymúltú s most is két lelkészt tartó kolozsvári. – →*Esperesi* tisztét egy időben mintegy másfél évszázadon keresztül a püspök vitte. Esperesei közül különben a következőkről tudunk: Gyarmati Gáspár kolozsi l. (1588.), Derzsi Simon Pál szováti l. 1687–1693, majd amikor az abszolutizmus idején az elhalt püspök helyére nem lehetett másikat választani, Székely Mózes kolozsvári tanár mint →*generalis notarius* végezte a püspöki s egyszersmind az esperesi teendőket. Mikor pedig 1861-ben nem ő, hanem →*Krizsa János* választott püspökké, esperesnek tovább is megmaradt (1852–1862.). Utódai azóta: Nagy Lajos kolozsvári tanár 1862–1908, →*Péterfi Dénes* kolozsvári l. 1908–1911, Ürmösi Károly kolozsvári l. 1912–19.. Erdő János kolozsvári tanár 19..–1949, Sebe Ferenc kolozsvári l. 1949-től.

Kolozsi ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, a →*gyalui ev. egyházmegyének* úgyszólván testületileg helvét irányra átállása után egyházainak egy része csakhamar az antitrinitarizmushoz csatlakozván, az ekként meggyengült →*egyházmegye* a 16. században, alighanem már a hetvenes években jónak látta egyesülni a →*kalotaszegivel* s ekként jött létre a →*kolozs-kalotai egyházmegye*, de azután is gyakran emlegették kolozsainak.

Kolozsi unit. egyházkör, a →*dobokaival* való egybeolvadása előtt megillető neve volt annak a testületnek, mely a →*gyalui* vagy →*kolozsi egyházmegye* antitrinitarizmusra tért egyházaiból állott, de azután is sokszor szerepelt e néven.

Kolozs-kalotai ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, a →*kolozsi* és →*kalotaszegi* egyesüléséből keletkezett alkalmasint még a 16. század hetvenes éveiben. 1601-ben, amikor Kolozsvárt még nem éledezt újra a ref. egyház, 34, a 18. században átlag 40, a 20. század elején, miután Kolozsvár Szamosfalvával együtt közben 1854-től 1897-ig külön →*egyházmegyét* képezett, ismét ugyanannyi körüli anyaegyháza volt, közülük 3 Torda–Aranyos, a többi mind Kolozs vármegye területén. 1903-ban következett be az egyházmegyének kétfelé osztása s máshonnan vett egyházakkal együtt →*kolozsvárivá* és →*kalotaszegivé* alakulása. Az egyházmegye történetét az →*egyházkerület* 1871. és 1872. évi névkönyve tartalmazza. Espereseinek névsorából a következők ismeretesek: Toronyai Máté gyalui, szászfenesi l. 1592-ig, →*Tasnádi Ruber Mihály* bánffyhungyadi l. (1600.), Maróti Traski Lukács kolozsvári l. 1615-ig, Körmendi Mátyás kolozsvári l. (1619.), →*Gyöngyösi Kiséri András* kolozsvári l. 1622-ig, →*Szilvási K. Márton* bánffyhungyadi l. 1623-tól, →*Tiszabecsi P. Tamás* kolozsvári l. 1626–1645, →*Jenei István* kolozsvári l. 1645–1653 k., →*Veresmarti Gáspár* kolozsvári l. 1653 k.–1668, →*Kovácsnai Péter* kolozsvári l. 1668–1673, →*Porcsalmi András* kolozsvári l. 1673–1681, →*Szathmárnémethi Mihály* kolozsvári l. 1681–1689, →*Tolnai F. István* kolozsvári l. 1689–1690, →*Vásárhelyi Matkó István* kolozsvári l. 1690–1693, →*Sárpataki N. Mihály* kolozsvári l. 1693–1694, Szathmári István kolozsi l. 1694-től, →*Soós Ferenc* kolozsvári l. 1710–1720, Boros Gáspár gyalui l. 1720–1742, →*Deáki Filep József* kolozsvári l. 1742–1748, →*Szathmári Pap Zsigmond* kolozsvári l. 1748–1760, Soós Ferenc (II.) kolozsvári l. 1760–1776, Incze Mihály kolozsvári l. 1776–1795, →*Tordai Sámuel* kolozsvári l. 1795–1801, Incze Sámuel kolozsvári l. 1801–1822, Incze Sámuel (II.) kolozsvári l. 1822–1839, →*Csiszár Sámuel* kolozsvári l. 1839–1852, Újvári Czirják György tordaszentlászlói l. 1853–1866, Szakács István magyarlónai

l. 1866–1889 (1863-tól helyettes), Dézsi Gyula gyalui l. 1889–1903.

Kolozsvári Dimjén Pál (Kolozsvár, 1655. – Kolozsvár, 1720. jan. 4.) unit. tanár. Tanult Tordán, 1674-től Kolozsvárt, hol →*köztanító*ságot és →*seniorságot* viselt. Külföldre menvén, 1682. jún. 30-án bölcészetre, 1686. febr. 22-én teológiára iratkozott be Leidenben, ahol mindamellert orvosdoktori oklevelet szerzett 1689. márc. 14-én. Miután 1690 elejére hazaérkezett, a →*rektori* állást foglalta el Kolozsvárt. 1710-től egyszersmind →*elsőpap* is volt 1718-ig. – Midőn 1697-ben leégett a kolozsvári templom és iskola, Hollandiába ment adományokat gyűjteni s több mint egy év múlva fényes eredménnyel tért vissza. – *Művei*: De generatione, augmentatione et de creatione microcosmi. (Leiden, 1689.) Catechesis, seu brevis institutio de religione christiana secundum unitarios (Tankönyv, név n.). (Kolozsvár, 1700 k.) (ha ugyan megjelent). Üdvözlő verset írt Fejérvári Istvánhoz (1684.), Vári Mihályhoz (1685.) és →*Musnai Mihályhoz* (1686.).

Irodalom: Gál Kelemen: A kolozsvári unit. kollégium története (1935.).

Kolozsvári ev. zsinat, ez az először Zilahra tervezett zsinat 1557. jún. 13-án eredetileg abból a célból ült össze, hogy a lutheri elvűek hitvitát tartsanak a sacramentariusokkal, mivel azonban ezek legkiválóbbja, →*Kálmáncsehi Sánta Márton* vagy nem is jelent meg, vagy nem elegyedett vitába betegségé miatt, a jelenlevő Szegedi Lajos pedig egymaga nem kívánt viaskodni, az egybegyűlt lutheránus lelkészek vita nélkül mondták ki kárhözhatásukat a másik irányra. Egyúttal saját hitnézeteiket is összefoglalták egy munkálatba, melyet a megjelenteknek, közöttük három püspöknek – →*Károlyi Boldi Sebestyén*, →*Hebler Mátyás*, →*Dávid Ferenc* – az aláírásával „Consensus doctrinae de sacramentis” c. alatt még abban az évben közre is bocsátottak. A munkálat szerzője Dávid Ferenc volt, s közölve van a →*Teutsch G. D.* által kiadott „Synodalverhandlungen” II. kötetében (1883.). –

Kolozsvárt a helvét irányúak is tartottak volna állítólag egy nevezetes zsinatot 1561-ben a praedestinatióról, de ez nem történt meg. Az antitrinitariusoknak azonban később országgyűlés által kijelölt egyik állandó zsinattartó helyük lett.

Kolozsvári ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, a 16. században is önálló egyházi testületként szereplő kolozsvári egyházközségnek a →*kolozs-kalotai* egyházmegyéből való kiválása folytán 1854-ben keletkezett, de csak 1874-ben jutott hozzá teljesen az →*egyházmegyét* megillető jogokhoz. Bár 1888 óta még egy anyaegyház tartozott hozzá mint egyházmegyéhez, az egyházközségi és egyházmegyei sokban egybefolyt igazgatás számos anomáliát tüntetett fel. Meg is

szüntették 1897-ben, csakhogy miként megteremtésénél, úgy ez alkalommal is személyi szempontok játszották a fő szerepet. 1903-ban újra éledt, de ezúttal már rendes egyházmegyeként, olyképpen, hogy a kolozs–kalotai egyházmegyének nyolc, a →*székinek* tíz és a →*désinek* hét anyaegyházából szervezték meg, beléje kebelezték a hat évig püspöki vizsgálat alatt álló kolozsvári egyházat is. Ez a 26 egyház, melyeknek valamennyije Kolozs vármegyében feküdt, azóta 30-ra szaporodott. →*Espereseinek* névsora a következő volt a régiiben: →*Herepei Gergely* kolozsvári l. 1854–1859, →*Vadas József* kolozsvári l. 1859–1871, →*Szász Gerő* kolozsvári l. 1871–1897; az újban: *Herepei Gergely* (II.) kolozsvári l. 1903–1913, *Barabás Samu* kolozsvári l. 1913–1919, *Vásárhelyi Boldizsár* kolozsvári l. 1921–1923, →*Vásárhelyi János* kolozsvári l. 1923–1927, *Máthé Sándor* kolozsi l. 1927-től.

Kolozsvári ref. teol. akadémia, első ízben 1854-től 1862-ig létezett, mint a szabadságharc előtt egy-egy (illetőleg Nagyenyeden két) →*teol. tanárral* ellátott négy kollégiumból (Nagyenyeden kívül Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely) összpontosított intézet, mely aztán helyet adott a Nagyenyeden három tanárral megnyitott, de csak 1896-ig fennállott →*teol. Akadémiának*. Ennek megszűnését az okozta, hogy jóformán fölöslegessé vált az ismét Kolozsvárt 1895-ben „Fakultás” névvel alapított hasonló célú intézet mellett. Ez öt tanárral indult meg, de a beállott államfordulat rákényszerítette az →*egyházkerületet*, hogy állítson még egy tanszéket. Nemcsak az →*erdélyi*, hanem a →*királyhágómelléki egyházkerületet* is hivatva volt lelkészekkel ellátni. Ezt a hivatást most már egy állami intézet teljesíti, mely az összes prot. egyházak részére nevel külön tagozatokban lelkészeket.

Kolozsvári ref. zsinat, a romániai magyar reformátusok alkotmányozó zsinata. Az →*erdélyi* és →*királyhágómelléki egyházkerületek* egymásra utaltsága először egy ún. tízes bizottságot hozott létre, mindkét kerületből egyenlő számú taggal. Ez 1922. máj. 5-én tartott először ülést, 1924. dec. 10-én pedig másodszer. Helyébe ezután egy zsinatelőkészítő 24-es bizottság lépett, mely 1928. okt. 29-én jutott el odáig, hogy megállapíthatta, hogy a zsinati tagok megválasztásával immár befejezést nyert feladata. A zsinatra a királyhágómelléki kerület 6 lelkészi, 6 világi, 2 iskolai, az erdélyi 12 lelkészi, 12 világi és 3 iskolai képviselőt küldött ki elnökségeiken kívül. Az ekként összesen 45 tagból álló zsinat első ülését és egyben első ülészakát 1929. jún. 9-én tartotta meg, melyen mindössze annyit végzett célja érdekében, hogy megválasztotta a különböző tárgyú törvényjavaslatok kidolgozására hivatott bizottságokat s felhívta ezek munkálatainak letárgya-

lására az →*egyházmegyéket*. Kimondta még, hogy megünnepli a →*Károlyi Gáspár* emlékét s nevével egy irodalmi célú társaságot alapít. A második ülészakát 1932. nov. 14-én nyitották meg s nov. 21-én fejezték be. Elvégezték ezalatt az egyház alkotmányáról szóló törvényjavaslat tárgyalását, nagyjában a régi szervezetet és eljárást állapítva meg. Az istentiszteleti rendtartással foglalkozott még a zsinat s kimondta, hogy annak itt megállapított alakja 1933. jan. 1-én lép életbe.

Kolozsvári unit. egyházkör, a →*kolozs-dobokainak* kivált kezdetben gyakran előforduló neve.

Kolozsvárt a protestantizmus a →*Heltai Gáspár* plébánossága idején az ő reformatori működése következtében kezdett terjedni. A város reformálásának legfontosabb mozzanata az volt, hogy 1556. márc. 15-én mindkét kolostorból kiűzettek a szerzetesek, másnap pedig kihányattak és tüzre rakattak szobraik és képeik. →*Kálmáncsehinek* a hatása alatt két pártra szakadt a közönség, ám éppen az addig a lutherizmushoz ragaszkodók vezetése mellett 1559-ben végre is a helvét irányhoz tért a tekintélyes számú papság s vele együtt a város jó része. Ugyanazok vitték magukkal a többséget az antitrinitarizmusra is körülbelül egy évtized múltával. Ám az unitarizmus uralmon léte mellett meglehetősen számmal voltak hívei a lutheri és helvét iránynak is, annyira, hogy a Báthory István rendeltére kénytelenek voltak az unitáriusokéval majdnem egyenlő fokú iskolát fenntartani a reformátusok részére is, akik különben csak a város kapuin kívül tarthatták istentiszteleteiket. A katolikus Báthoryak alatt betolakodott jezsuiták mindent elkövettek hatalmuk meggyökereztetésére, s a Básta idejében nagyon fenyegetett állapotba is jutott és sok veszteséget szenvedett az unitarizmus, de →*Bocskay* visszaadatta elvett tulajdonait és helyreállította tekintélyét. Ám más oldalról fenyegette veszély hamarosan, amennyiben Báthory Gábor újraszervezte a ref. egyházat s törvény alapjára fektetve létezését, bőséges, addig részben unitárius tulajdont képező adományaival gyorsan virágzás felé vitte. Az általa 1609-ben ajándékozott, de csak 1612-ben birtokba vett óvári templomon kívül nekik adta →*Bethlen Gábor* 1622-ben a Farkas utcait is, melyet csak 1639-ben kezdtek használni. Együtt járt mindez azal, hogy a jó ideig hat lelkészt (a szászok részére is, a lengyelek részére is nem egyet) tartó unitáriusoknak egyre szűkebb körre szorult az egyházi és iskolai élete, bármennyire iparkodtak is szembe szállani a reformátusoknak kedvező új áramlattal. Az eleinte csak egy lelkésztől gondozott ref. egyház egészen rövid időn belül kettőre, pár évtized múltán háromra emelte lelkészeinek

számát, sőt minthogy ameddig →*Apa*fi élt, ő fedezte fizetésük jókora részét, úgy látszik, az ő kívánságára 1685-ben negyediket is állított be. Ám az *Apa*fi halála utáni legközelebbi alkalommal, 1693-ban megszűnt ez az állapot, nemcsak, hanem 1704-től 1715-ig még a harmadik lelkészség is betöltetlen volt. Ugyane tájban szüntették meg a szász ref. papi állást, melyet a helybeli szászok egy tetemes részének unitáriusságról reformátusságra való térése után 1628-tól kezdődően tartottak fenn, s valamivel később kényszer hatása alatt az ispotályi papságot is, mely egybe volt a szentpéterei templomival kötve, megszüntették. 1641-től új templomuk épült, melyet már három lett, sőt legvirágzóbb korszakában, az *Apa*fi idejében negyediket is építetett az egyház, melynek iskolájában talán már a harmincas évektől, de a negyvenes évektől bizonyosan két tanár működött, sőt 1684-ben harmadik tanárra is szükség lett. Papjai, tanárai csupa kiválóságokból kerültek ki, s a birtokában levő három nyomda szinte ontotta ez időben a teol. műveket.

Az osztrák uralom más irányba törekedett terelni a viszonyokat, s ennek tulajdonítható, hogy a római katolikusoknak templomuk és iskolájuk, s az evangélikusoknak is önálló egyházuk volt már 1695-től, éspedig oly formán, hogy amazok a ref. és unit. egyházaktól vették el épületeiket, melyek pedig ez idő tájban tetemes kárt szenvedtek tűz által is mindketten. E foglalások főként 1716-tól gyakran ismétlődtek néhány évig. Az unitáriusok a másfél század óta bírt főtéri templomot s egyéb épületeiket és minden vagyonukat, a reformátusok pedig szentpéterei templomukat veszítették el az Erzsébet-aggházzal (ispotály) együtt, úgyszintén 1654-ben fölszentelt s külön pappal bíró kolozsmonostori templomukat is. E szomorú változások közt az üldözött egyházak mindent elkövettek súlyos veszteségeik pótlására, ami az unitáriusoknak kevésbé sikerült, mint a reformátusoknak, mivel a főbb közhivatalokból sokáig ki voltak zárva a helybeli evangélikusokkal együtt. Csak a 18. század vége felé nyerték meg egyenjogúságukat, amivel ők is a fejlődés útjára tértek, de 1784-ben megszűnt a csaknem másfélszáz éven át fennállott lengyel egyházuk, híveinek lassankénti elmagyarosodása következményéül. Még 1718-ban megszerzett és részben újjá is épített kollégiumát az unit. egyetemes egyház nagy áldozatokkal tartotta fenn, melléje 1792–96-ban új templomot építettek, melyhez 1869-től két egyenlő rangú lelkészt alkalmaztak. Az ev. egyház is átment 1816-tól 1829-ig épített új templomába az addig imateremül használt helyiségből; két lelkészt és igen jóhírű elemi iskolát tartott fenn, 1941-től két egyházra különválva a magyarság és németiség. Legsikeresebben azonban a reformátusok küzdöttek

meg a létért való harcot. A kollégium állandóan fenntartotta magát magas színvonalán, sőt egyre új tanszékeket – jogit is – szervezett és az 1659-re teljesen felépült, de 1798-ban leégett helyett 1801-ben új iskolahelyiséget vett használatba. Az egyház 1785-ben ismét felállította a negyedik papságot, egy 1691-ben elpusztult régi fatemplom helyébe 1711-ben épített fatemploma helyett 1829-ben új, nagy templom alapkövét tette le, melyet 1851-ben adott át közhasználatnak; majd 1898-ban a harmadikat, 1914-ben a negyediket szenteltette föl.

A kollégiumi teológiai és jogi oktatásnak megszüntével idők folytán csupán főgimnáziummá lett ref. kollégium s az unit. főgimnázium állandóan virágzó, népes intézetek maradtak a legmostohább körülmények között is, mégpedig a hozzájuk csatolt elemi osztályokkal együtt. Elemi iskolát a reformátusok a városnak különböző részein is tartottak fenn: a néhány évtizeddel ezelőtt még perhorreszkált és minden eredmény nélkül javasolt, de immár megvalósult parochialis körök mindegyikében fiúk és lányok részére egyaránt. E körök száma a lelkészek négyes számához igazodott, de az elmúlt évtized elején már a püspökön kívül volt négy. Ezek aztán 1941-ben önálló egyházközségeké alakultak át. A 19. század végén alapított szeretetházon kívül diakonissza-intézetet is ezzel kapcsolatban kórházat is nyitott meg a reformátusság. Itt volt 1895 óta a →*teol. akadémiájuk*, nemkülönben itt volt állandóan az unitáriusok papnevelő intézete, mely 1846-ban önálló része lett a kollégiumnak, s 1909-ben teol. intézette, 1915-ben pedig teol. akadémiává szervezkedett és a kollégium többi alkotórészével együtt 1901 óta új épületben töltötte be hivatását.

Irodalom: Szilágyi Ferenc: A kolozsvári ev. ref. eklézsia története (1829.), Méhes Sámuel: A kolozsvári ref. kollégium története... (1821.), Schaser János: Das Wiederaufleben der ev.-luth. Kirche zu Klausenburg (Archiv des Vereines... II. k. 1846.). Szász Gerő: A kolozsvári ev. ref. egyház története (1869–70.), Fekete Mihály és Szabó Sámuel: A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legújabb története (1876.), Jakab Elek: Kolozsvár története (II.–III. k. 1888.), Török István: Adatok és részletek a kolozsvári ev. ref. kollégium 18. százévi történetéből (Erdélyi Múzeum, 1884.), *Uő.*: Adatok a kolozsvári ev. ref. egyházközség történetéhez (Prot. Közlöny, 1895.), *Uő.*: Adatok a kolozsvári ev. ref. egyházközség 17. századi történetéhez (Történelmi Tár, 1896.), *Uő.*: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (3 k. 1905.), *Uő.*: Adalék a kolozsvári ev. ref. egyház és főtanoda nyomdáiak történeté-

hez (MKSz, 1882.), *Benczédi* Gergely: A kolozsvári unit. kollégium vázlatos története (Értesítő, 1901.), *Gál* Kelemen: A kolozsvári unit. kollégium története (2 k. 1935.), *Zoványi* Jenő: Ref. iskola Kolozsvárt 1608 előtt és egyik tanáráról valami (Prot. Tanügyi Szle., 1931.), *Jászai* Károly: Magyar luth. megmozdulások Kolozsvárt 1798–1841. (1937.), *Uő.*: Adatok a kolozsvári ág. hitv. ev. egyházközség történetéhez (1934.), *Uő.*: A kolozsvári ág. hitv. ev. egyházközség harangjairól (1943.).

Komáromban a reformáció a német őrsereg útján kezdett terjedni. Ennek részére már 1550-től egyenesen protestánsoknak ismert lelkészeket hoztak. A magyar lakosság is hamar megkedvelte a javított tanokat, sőt 1562-ben már a helvét irány szellemében prédikált →*Huszár Gál*, amiért 1563 elején el is kellett menekülnie. Mikor aztán 1594-ben a török felégette a várost, annak Nagyszombat felé igyekvő népét egész úton protestáns lelkészek látták el az Úr igéjével. Visszatértük után azonban a 17. század legelején elkergette papjaikat Szuhay István egri püspök. Csak a →*bécsi békekötés* törvénybe iktatását követő időben jutottak ismét jogaikhoz a protestánsok, kik ekkorra már két felekezetre voltak oszolva. Annak ellenére, hogy mindegyre megújuló üldözéseknek és a jezsuiták térítési kísérleteinek voltak kitéve, állhatatosan ragaszkodtak hitükhöz mindkét egyházbeliek. Az evangélikusok csekély számmal lévén, jobbára külföldi gyűjtésekből tartották fenn egyházukat, de azért a szükséghez képest többször is építettek maguknak templomot. A reformátusoknak állandóan két egyenlő rangú lelkészük volt, s amellet iskolájuk a középfokúak közé számított. 1621-ben összes épületeiktől megfosztották a protestánsokat, akik azután sem sokáig örvendhettek visszanyert vallásgyakorlatuknak. 1672. jan. 27-én, majd ismét 1683. aug. 19-én elűzték papjaikat s elkobozták mindennemű vagyonukat, úgyhogy vallásszabadságuk rövid időszakokat kitevő megszakításokkal egy évszázadra megszűnt a városban. De vértanúkat módjukban volt látni ezalatt is, mert itt végezték ki ártatlanul →*Száki János* ekeli ref. lelkészt és *Suri Lőrincné* lelkészözvegyet. A jogfosztottság e korszakában csupán elemi iskolát tarthattak nyilvánosan, habár titokban magasabb rendű képzettséget nyújtottak növendékeiknek az abban alkalmazott tanerők. Mégsem bírtak rajtuk erőt venni az →*ellenreformáció* hatalmai, szilárdan kitarítottak vallásuk mellett, remélve a jobb jövőt. Ezt meg is hozta a →*türelmességi rendelet*. Az evangélikusok 1783-ban építettek új templomot s állítottak be lelkészt, a reformátusok 1788-ra lettek készen templomukkal s 1797-re új iskolájukkal, szintén

1783-tól működő két lelkészük vezetése mellett. Azóta 1857-ben a lelkészi állások számát egyre szállították le, majd 1914-ben megint kettőre emelték. A →*dunántúli egyházkerület* kollégiumának Pápáról ide való áthelyezése végett három ízben (1804–7, 1839–47, 1892–93) indítottak mozgalmat, mindig sikertelenül, harmadízben annál inkább, mivel ekkor már az algimnáziuma sem volt meg a helybeli egyháznak.

Irodalom: *Holéczy* Mihály: A révkomáromi... ev. oskolának emlékezete (1823.), *Szekeres* Mihály: A révkomáromi ref. iskola múltja (Sp. Füz. 1864.), *Thury* Etele: A révkomáromi ev. ref. egyház története a 16. és 17. században (1889.), *Szendrey* Ferenc: A révkomáromi ev. ref. főiskola (!) története (1898.).

Komáromi A. János (Debrecen 1662. – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, 1679. dec. 24-én lépve a felsőbb osztályokba. Miután →*köztanítóságot* viselt, külföldre ment s 1686. aug. 29-én a leideni egyetemre iratkozott be. Visszatérte után 1687-ben lelkész lett Úrmezőn. További adat nincs róla. – *Műve:* mely nem disputatio s aránylag elég terjedelmes: *Christus Sol seu Astronomia christiana*. (Leiden, 1686.) Üdvözlő verset írt →*Musnai Mihályhoz* (1686.), →*Apáti Miklóshoz* (1686.) és →*Kondorosi Jánoshoz* (1687.), gyászverset a →*Mártonfalvi György* (1681.), →*Köleséri Sámuel* (1683.) és →*Felvinczi Sándor* (1686.) halálára.

Komáromi Csipkés György (Komárom, 1628. – Debrecen, 1678. okt. 6.) ref. lelkész. Komáromban kezdte tanulmányait, melyeket Debrecenben, majd 1646-tól Sárospatakon folytatott, míg 1649-ben Kassára ment →*rektornak*. Innen 1650 nyarán külföldre indult s még ez évben az utrechti egyetemre iratkozott be, melyen – miután közben Angliába is átrándult – 1653. febr. 7-én teol. doktorságot szerzett. Ezután hazatérvén, tanár lett Debrecenben, hol 1657 márciusában lelkésszé választották, de ebbeli hivatala mellett tanári teendőket is végzett még pár évig. Ő szerkesztette a →*debreceni kollégium* 1657. évi törvényeit. – Roppant buzgóságot fejtett ki az egyházi irodalom terén, de maradandó érdemeket szerzett a magyar nyelvészetben is. – *Művei:* *De S. S. Trinitate*. (Utrecht, 1651.) *Oratio hebraea continens elogium linguae hebraeae*. (Uo. 1651.) *De speculo trinitatis* (2 r.). (Uo. 1652.) *De sacerdotio Christi*. (Uo. 1653.) *Ker. Isteni tudományak rövid summája* (Wollebius után ford.). (Uo. 1653.) *Speculum poeticum*. (Nagyvárad. 1653.) *De libro vitae*. (Uo. 1654.) *Schola hebraica*. (Utrecht, 1654.) *De linguae hebraeae utilitate, dignitate, necessitate* (Az előbbinek melléklete). *Hungaria illustrata* (Latin nyelvű magyar nyelvten). (Uo. 1655.) (Újra lenyomatta Toldy Fe-

renc.) De universalitate diluvii Noachici (2 r.). (Nagyvárad, 1656.) De lamiis veneficis (2 r.). (Uo. 1656.) De bis mortuis. (Uo. 1656.) II. kiad. (Utrecht, 1659.), III. kiad. (Goricum, 1666.) De paradiso. (Nagyvárad, 1657.) Concionum sacrarum centuria (5 k.). I. (Uo. 1659.), II. (Nagyszeben, 1665.), III. (Debrecen, 1665.), IV. (Uo. 1668.), V. (Uo. 1669.) (I. k. új. kiad. Kassa, 1671., II. k. új. kiad. Debrecen, 1679.) Szomorú esetek tüköre (Gyászbeszéd Várad Rác János felett). (Sárospatak, 1661.) Angliai puritanismus (Amesius kiadásából Bradshaw után ford.). (Debrecen, 1662.) Békeséges türés ösztöne (Gyászbeszéd Böszörményi Mihályné Bőr Kata felett). (Uo. 1662.) Pestis pestise (Prédikációk). (Uo. 1664.) Anglicum spicilegium. (Uo. 1664.) A judiciaria astrológiáról és üstökös csillagokról való iudicium. (Uo. 1665.) Igaz hit (Prédikációk). (Nagyszeben, 1666.) Keseredett lélek tisztí (Gyászbeszéd Dobozi János felett) (Sárospatak, 1666.) Transsubstantiatio exentisata (Agricola Arbutus álnévvel). (Uo. 1666.) (Magyarul „Való dolgok közül kivettett által-állatozás” c. alatt uo. 1667.) Élet unandósága (Gyászbeszéd Dobozi Istvánné Biczó Anna felett). (Uo. 1668.) Pápiaság újsága. (Kolozsvár, 1671.) (II. kiad. uo.) Molimen sisyphium (Thysanodes stb. álnévvel → *Bársony György* ellen). (Uo. 1672.) (Magyarul is uo. egyidejűleg.) Analysis apocalypseos. (Uo. 1673.) De morte seu obitu Mosis. (Uo. 1674.) Analysis epistolarum Pauli ad Galatas, Ephesios, Philippenses, Colossenses et Thessalonicenses. (Debrecen, 1677.) Analysis epistolae Pauli ad Hebraeos. (Uo. 1677.) Munkáinak jegyzékét nem tökéletes pontossággal összeállította s kinyomatta (Kolozsvár, 1677.). Kéziratban szintén maradtak munkái, közöttük az őszötvetség történeti könyvei nagy részének és a még hátralevő apostoli leveleknek a magyarázatai, valamint latin prédikációiból a hatodik centuria. Kéziratban hagyta hátra a biblia új magyar fordítását is, melyet először egy amszterdami 1645-i biblia szövegének az átjavításával vitt végbe. Ezt a → *tiszántúli egyházkerület* megbízásából készítette s Debrecen város költségén 1718-ban, de 1685-ös évszámmal jelent meg Leidenben. Ennek 4200 példányából csupán 1116, az is szinte mind csak 1789-ben tudott eljutni Debrecenbe, a többi a hazai róm. kat. főpapság fanatizmusának esett áldozatul. Üdvözlő verseket írt → *Szathmári István*hoz (1651. héberül), → *Mártonfalvi György*höz (1664. és 1670.) és → *Czeglédi István*nak „Sion vára” c. műve elébe (1671–75.). – Emlékét szobor örökíti meg Debrecenben.

Irodalom: Szinyei Gerzson: Adalék K. Cs. Gy. életéhez és irodalmi működéséhez (Szombathi János följegyzései nyomán, Révész Figyelmezője, 1875.), Illésy János: K.

Cs. Gy. bibliája (MKSz, 1889.), Széll Far-
kas: Újabb adalékok K. Cs. Gy. bibliájához
(Uo. 1890.), Földváry László: K. Cs. Gy. és
bibliája (Prot. Szle., 1891.), Szimonidesz La-
jos: A debreceni biblia sorsa (MKSz, 1940.),
Uő.: A debreceni biblia viszontagságai és
elnyomása (Et. 1945.).

Komáromi Flórián Gáspár (Komárom, ? –
Tarcal, 1622. jún. 18.) ref. lelkész. Hazai iskolái-
nak elvégezte után → *rektornak* ment Komjátra,
ahol 1609-ből van róla emlékezés. Valószínűleg in-
nen látogatott el aztán külföldre s 1613. jún. 28-án
Wittenbergben, ugyanez évi júl. 30-án Marburgban
és ugyanez évi aug. 20-án Heidelbergben lépett az
egyetem hallgatói közé. Hazájába körülbelül 1615-
ben visszatérve, másodpap, 1621 végén pedig
→ *elsőpap* lett Tarcalon. – *Műve:* De foederis seu
testamenti veteris et novi convenientia atque
discrimine. (Heidelberg, 1613.) Respondens volt a
„De statu sanctorum post hanc vitam et de cultu
eorum” (1614.) és a „De libertate christiana”
(1615.) tartott vitákon.

Komáromi H. Mihály (? , 1690. – Debrecen,
1748. júl. 23.) ref. lelkész. Tanult Debrecenben,
ahol 1706 januárjában → *subscribált*, 1714 januárjá-
tól 1715 májusáig pedig → *seniori* tisztet viselt. Ez-
után külföldre indult s ez év őszétől az utrechti,
1716. szept. 10-től a franekeri, ez évi dec. 5-től pe-
dig a leideni egyetemnek volt hallgatója. Visszatér-
vén, 1718 júliusában tanár, 1721 decemberében lel-
kész lett Debrecenben. – *Művei:* Siralomnak sza-
va... (Gyászbeszéd Komáromi Györgyné Köleséri
Sára felett). (Debrecen, 1722.).

Komáromi Katona András (Komárom, 1640. –
?, ?) ref. lelkészjelölt. Debrecenbe ment tanulni s itt
1659. dec. 4-én lépett a felsőbb tanulók sorába. A
külföldet is fölkeresvén, 1665. aug. 10-én a leideni
egyetemre iratkozott be, melyen 1666 szeptemberé-
ben még ott volt. További sorsa ismeretlen. – *Műve:*
De libertate christiana ejusque usu et abusu.
(Leiden, 1666.)

Komáromi István (? , ? – ?, ?) ref. lelkészjelölt,
erdélyi származású, Nagyenyeden tanult, ahonnan
külföldre menvén, 1738. nov. 22-én az
oderafrankfurti egyetemnek lett hallgatója. 1740 ta-
vasza elején Lipcsében is megfordult, de visszatért
Oderafrankfurtba s július végén még ott volt. – *Mű-
ve:* De transfiguratione Satanae in angelum lucis
(II. Kor. XI. 14.). (Oderafrankfurt, 1740.) Üdvözlő
verset írt → *Szentsimoni József*hez (1740.).

Komáromi Szvertán István (Komárom, ? –
Kismarja, 1660 k.) ref. esperes. Debrecenben tanult,
hol 1640. szept. 19-én lépett a felsőbb osztályok el-
sőjébe. Külföldre menvén, 1645. júl. 21-én a
franekeri, s még ez évben az utrechti egyetemre
iratkozott be. Hazájába visszatérte után

1648-ban egyik →*rektor* lett Nagyváradon, de már 1649-ben lelkészi állást foglalt el Mezötelegden, 1654 ősze után pedig Kismarján. Mint már idevaló papot, 1655 nyarán →*esperes*évé választotta a →*bihari egyházmegye*. – Híve volt a puritanizmusnak. – *Műve*: Mikoron imádkoztok... azaz: Az úri imádságnak... magyarázatja (Amesius után átd.). (Nagyvárad, 1651.) Respondensi tisztet vitt a „De conversione Judaeorum” (1646.) tartott vitán. –

Nem tévesztendő össze a körülbelül hasonló korú →*Komáromi Súlye István*nal, a →*gályarab*bal, ki az ő espereskedése idején Győrött lelkészkedett, azután meg ácsi pap korában szintén töltött be esperesi hivatalt a →*tatai egyházmegyében*.

Komáromi prot. egyházmegye, a →*csallóközinek* másik neve.

Komáromi ref. egyházkerület, a →*samarjainak* szintén szokásos elnevezése, különösen a →*dunántúli*val való egyesülést közvetlenül előző időszakban.

Komáromi ref. egyházmegye, először a →*samarjai*, majd a →*dunántúli*, egy ideig a →*dunáninneni* (Szlovenszók) *kerületben*, 1938-ban néhány évre visszacsatoltatván, azon idő alatt ismét a dunántúliban, kezdettől fogva létezik, s a 17. században egészen 1650 tájáig hozzá tartozott az azután →*tatai egyházmegyévé* alakult vidék is, melyen kívül a Csallóköznek Komárom vármegyébe eső részét és ennek Duna-balparti szomszédságát foglalta magában. Miután a →*komjáti egyházmegye* megszűnt, s később felújult egyházai nagyobb részben beléolvadtak, viszont a hasonlóan megszűnt →*samarjai egyházmegyének* meg mind ide csatlakoztak a megmaradt egyházai, határszéli lett a fekvése, s e révén a 18. század első felében, midőn mindössze tizenhat egyházában volt lelkész, a szomszédos morvaországi reformátusokra is kiterjesztette kormányzását akkori, különösen is cseh származású →*esperese*, Valesius János Antal. Ámde mivel lelkészeket szentelt részükre és ezen az alapon püspöküknek nevezte magát, 1740–41-ben csaknem egy egész évi fogságot szenvedett. Egyházainak a tatai egyházmegye kiválása előtti számát (46) a csatlakozások folytán szinte ismét elérte, amennyiben 1780 körül 38 anyaegyháza volt. 1820-ig ez a szám 44-re, 1885-ig újból éppen 46-ra szaporodott, az első világháború idejéig pedig 48-ra. – Esperesei közül a következőkről tudunk: Magyarai Ágh Jakab komáromi l. 1615–1652, Suri Lőrinc komáromi l. 1652-től (1660.), →*Csuzi Cseh Jakab* komáromi l. (1670.) 1672-ig, Oroszi István bátorkeszi l. (1688 elején), Magyarai Kossa Péter ekeli l. (1702.) 1720-ig, Tatai János nemesócsai, tanyi l. 1720–1725, Valesius János Antal nemesócsai, nagykeszi l.

1725–1754, Csepel Mátyás lakszakállasi l. 1760 k., Tasnádi Székely Mihály apácaszakállasi l. (1765.) (1772. márc.), Végh Mihály lakszakállasi, hetényi l. 1774. k., Kiss János kamocsai l. (1775. jan. 1.) (1788. okt.), Horváth Ferenc bátorkeszi l. (1793.) (1799.), →*Mindszenti Sámuel* komáromi l. (1801.) 1806-ig, Farkas János komáromi l. 1806–1812, Kátóna Mihály bucsi l. 1812–1822, →*Kolmár József* komáromi l. 1822–1835, Tóth Dániel lakszakállasi l. 1835–1839, Végh Mihály (II.) dunamocsi, hetényi l. 1839–1859, Vecsei Nagy Péter csilizradványi l. 1859–1863, Tóth János vágfarkasdi l. 1863–1866, Vályi Lajos perbetei, negyedi l. 1866–1896, Veress Ede bucsi l. 1896–1907, Tóth Kálmán deáki l. 1907–1923, Gyalókey László nemesócsai l. 1923–1933, →*Soós Károly* bucsi l. 1933–1948, Vágó Ede nemesócsai l. 1948-tól. Új rendezés megszüntette régi alakjában. –

Ezt a nevet viseli 1952. júl. 1. óta a volt tatai egyházmegye is, ettől fogva 36 anyaegyházzal. Első esperese Trombitás Dezső komáromi l. volt, kit 1954-ben Mezey Gy. Loránd tatabányai l. követett.

Irodalom: Kúr Géza: A komáromi ref. egyházmegye története (1938.).

Komjáthi Benedek (Komját [Nyitra vm.] ? – ?, ?) az első humanista bibliafordítók egyike. 1529-ben a bécsi egyetemnek volt hallgatója, de a török elől körülbelül már 1530-ban Husztra menekült. Innen nemsokára nyalábvári udvarába hívta Perényi Gáborné János fia nevelőjéül. Ott fordította le aztán Pál apostol leveleit (Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az szent Pál levelei magyar nyelven) az Erasmus „Paraphrases in omnes epistolas Pauli apostoli” c. munkájából. Fordítása Perényi Gáborné költségén 1533-ban jelent meg Krakkóban. Későbbi sorsáról nincs bizonyos adat; aligha ő volt az a K. B., aki 1556-ban Nagyszombatban kalmárkodott. – *Művét*, mely a legrégebb tiszta magyar nyomtatvány, facsimile-kiadásban →*Szilády Áron* jegyzeteivel 1883-ban újra kinyomatta a Magyar Tud. Akadémia.

Irodalom: Rupp Kornél: K. B. és Erasmus („Tanulmányok...” 1898.), Jacobi Gyula: K. B. szent Pál levelei (1889.), Harsányi István: K. B. vallása (Sp. Ref. Lapok, 1910.), Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig (1922.).

Komjáthy Gábor (Fony, 1853. febr. 15. – ?, ?) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1872-ben végezte a gimnáziumot, 1877-ben a teológiát. Ekkor kassai, 1879-ben sátoraljaújhelyi →*káplán* lett. 1882-től Kolbásán, 1883-tól Ladamócon, 1885-től Bodrogszentesen lelkészkedett, míg 1897-ben Ungvárra választották meg. 1923-tól 1939-ig egyszerűen →*esperese* volt a kettő osz-

tott → *ungi egyházmegye* kárpátaljai részének. 1914-től, Magyarország első világháború utáni új határainak kialakításáig tanácsbírája volt a → *tiszáninnyi egyházkerületek*, 1915-től pedig gondnoka a sárospataki kollégiumnak, úgyszintén póttagja a → *budapesti harmadik zsinatnak*. – *Művei*: Egyházi beszéd a Kassán tartott lelkézszen-telés alkalmával. (Sárospatak. 1882.) Jubilaeumi beszéd Fodor József nagyrozvágyi ev. ref. tanító 50 éves jubilaeuma alkalmából. (Uo. 1892.) Kopré Ferenc felett tartott emlékbeszéd. (Uo. 1896.) Erzsébet magyar királyné temetése napján... tartott... ima. (Uo. 1898.) Adalékok az ungvári ev. ref. egyház történetéhez. (Uo. 1906.)

Komjáti ref. egyházmegye (másképpen ürményi), a → *samarjai kerületben*, mely Nyitra vármegye déli részét és Komárom vármegye északkeleti csücskét foglalta magában, kiterjedve Barsnak és Esztergomnak egy pár ezzel szomszédos községére is. Az üldözések alatt annyira megfogytak egyházai, hogy a 18. század közepére, mikor már egyedül a kamocsai egyház maradt meg belőle, föl kellett adnia különállását, s később újraéledt egyházai megoszolva részint a → *barsi*, részint a → *komáromi egyházmegyének* váltak alkatrészeivé. Virágzása idején 30 körüli anyaegyházból állott. – → *Esperesei* közül a következők neve ismeretes: Dobronoki Miklós komjáti, érsekújvári l. 1610-ig, Sári Orvos Mihály komjáti l. 1610–1614. Nemesnépi Dániel komjáti l. (1617.) (1641. máj.), Tolnai Borbély Gergely (1647. máj.). Kőrösi István ürményi l. (1648. dec.) (1654. máj.), → *Szathmári Ötvös István* érsekújvári l. 1663-ig, ifj. → *Száki János* ekeli l. 1672-ig, Kiskomáromi István kismányai, szentmihályúri l. 1705 körül még. Nagymegyeri Besnyei György vágfarkasdi, kamocsai, madári l. 1712–1749, még más → *egyházmegyében* fekvő utolsó egyházából is vive ezt a hivatalát.

Komjáti ref. zsinat, 1623. szept. 13-án → *Samarjai M. János* püspök elnöklete alatt tartotta a → *samarjai egyházkerület*. A zsinat a → *Czeglédi Szabó Pál* összeállításában egy kánongyűjteményt tett magáévá, mely igen sokban egyezik a → *felsőmagyarországi cikkekkkel*, amelyek a körülményekből következtethetőleg itt is irányadók voltak mintegy negyedszázadon át. Ezt az öt szakaszra osztott → *komjáti kánonokönyvet* később elfogadta az → *alsódunamelléki*, majd az egyesült → *dunántúli kerület* is, s a legújabb időkig érvényben tartotta mindkettő, természetesen amaz intézkedéseit, melyeket másképpen nem szabályoztak későbbi időkben. Nevezetesebb kiadásai Pápan 1625-ben és Nagyváradon 1642-ben (magyarul is) jelentek meg: utolsó kiadása a pápai 1867-i. Közölte → *Thury Etele* magyar fordításban „A dunántúli ref. egyházkerület története” I. kötetében (1908.).

Irodalom: Mokos Gyula: A felföldi kánonok (Prot. Szle., 1912.).

Komlósi András (? – Técső. 1742.) ref. esperes, erdélyi születésű, Nagyenyeden tanult, ahonnan 1716 májusában Nagybányára ment ki → *rektornak*. Majd külföldre is ellátogatván. 1717. jún. 25-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. 1719 tavaszát követőleg hazatérően. 1720-ban viski, 1731-ben técsői, 1739-ben huszti lelkész lett. Ugyanez évben még técsői pap korában → *esperesnek* választotta a → *máramarosi egyházmegye*. – *Műve*: De militia spirituali. (Oderafrankfurt, 1719.)

Konc József (Bözöd, 1829. nov. 11. – ?Marosvásárhely, 1906. márc. 3.) ref. tanár. Bözödön kezdte tanulását. Azután két évig Makfalván, egy évig Székelykeresztúron, 1843-tól 1854-ig pedig Marosvásárhelyen tanult, közben a szabadságharcban mint honvéd szolgálva hazáját. Miután 1854–56-ban teológiát hallgatott Kolozsvárt, → *köztanító* lett Marosvásárhelyen. Két év múlva külföldre ment s 1858. nov. 19-től a marburgi, 1859. nov. 4-én a baseli és 1860 tavaszától a zürichi egyetemen folytatta tanulmányait. Még ez év őszére visszatért Marosvásárhelyre, ahol ekkor segéd, 1874-ben rendes tanári állást foglalt el. 1871-től a kollégiumi könyvtárnak. 1896-tól a Teleki-levéltárnak is öre volt. 1899-ben nyugalomba lépett. – → *A Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* kezdetől fogva választmányi tagja volt. Számos egyháztörténeti adatot közölt időszaki közlönyökben. s önállóan szintén több ilyen tárgyú művet adott ki, melyek, valamint nagyobb közleményei a következők: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium könyvtárának és nyomdájának rövid ismertetése. (Marosvásárhely. 1877.) → *Bethlen Gábor* fejedelem végrendelete. (Uo. 1878.) A marosvásárhelyi helv. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése (MKSz 1879.). A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium könyvnyomdájának százéves története (Uo. 1887.). A wittenbergi akadémián a 16. században tanult magyar ifjak latin versei... (ItK 1891.). → *Pápai Páriz Ferenc* naplója (Uo. 1892.). → *Tofeus Mihály* erdélyi ev. ref. püspök élete. (Kolozsvár, 1893.) A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. (Marosvásárhely, 1896.) Göcsi Máté, a marosvásárhelyi ev. ref. egyházközség legelső papja és az erdélyi ev. ref. állam harmadik püspöke. (Uo. 1905.) A bözödi ref. egyházközség történetéhez. (Uo. 1905.) Fordította s bevezetéssel látta el → *Szentábrahám Lombard Mihály* beszédét Bíró Sámuel felett 1721. (Kolozsvár. 1903.) – Veje volt → *Péterfi Károlynak*.

Irodalom: Turnowski Sándor emlékbeszéde (1906.).

Konc Sándor (Diósgyőr, 1913. jún. 25. –) ref. lelkész. A gimnáziumot Miskolcon 1931-ben, a

teológiát Sárospatakon (1931–33.), Baselben (1933–34.) és újra Sárospatakon (1934–35.) végezte, hol ezután egy évig →*senior* volt. 1936-tól Glasgow-ban, 1937-től Berlinben gyarapította ismereteit. 1938-ban hazajöve →*konventi* missziói lelkész, 1942-ben intézeti lelkész Marosvásárhelyen, 1947-ben pedig sárospataki →*teol. tanár* lett. 1939-ben teol. doktorságot, 1943-ban egyetemi magántanárságot szerzett Debrecenben. 1951-ben megszűnő a sárospataki teol. akadémia, 1953-ban lelkésznek ment Alsóvadászra. *1966-tól *levéltárigazgató Sárospatakon*. – A →*Prot. Szemlében* megjelent dolgozatain kívül a következő művei vannak: Theologiai dualismus Barth theológiájában. (Sárospatak, 1936.) Kierkegaard és a világháború utáni theologia. (Miskolc, 1938.) Kijelentés és philosophia (A „Károlyi-émlékkönyv”-ben). (Debrecen 1940.) Hit és vallás. (Uo. 1942.) – Veje →*Harsányi Istvánnak*, unokaveje →*Radácsi Györgynek*.

Kondorosi János (Debrecen, 1662. – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, 1681. febr. 21-én kezdve meg a felsőbb osztályokat. Külföldre menvén, 1686. aug. 26-ától a leideni, 1687 júliusa után a franekeri egyetemen gyarapította ismereteit, 1688-ban hazatérvén, Nagyecsedén, 1699-ben Karcagon választották lelkésznek, ahol még ott volt 1705 elején. Halála valamelyik Keresztúron következett be. – *Művei*: De petra et potu spirituali (2 r.). (Leiden. 1687.) De LXX septimanis Danielis (2 r.). (Franeker, 1688.) Gyászverset írt a →*Mártonfalvi György* (1681.). →*Köleséri Sámuel* (1683.). →*Felvinczi Sándor* (1686.) és Szilágyi Márton (1700.) halálára.

Konvent (Egyetemes), a latin „conventus” szóból (generalis konvent, generalis consistorium, egyetemes értekezlet, egyetemes bizottság, egyetemes tanácskozási bizottság, conferentia), a magyar ref. egyházat egyetemesen érdeklő ügyek elintézésére hivatott testület, mely eredetét azokból a tanácskozási testületekből vette, melyeket a 17. század folyamán országgyűlésekre megjelent „mindkét hitvallású ev. rendek” természetesen nem egyszer tartottak. Az 1708-ban Pozsonyba összehívott országgyűlésen ezek alakot is öltöttek, ev. „konvent” nevet kapva. Ezzel egyidejűleg a Rákóczi körüli fejedelmi tanács protestáns tagjai maguk között szintén tartottak ilyeneket. Az egyházi bármínő gyűlések nemsokára bekövetkezett tilalma azután rákényszerítette őket arra, hogy ameddig érvényben volt ez, titokban gyűljenek össze itt-ott egyházaik életbe vágó kérdéseinek megbeszélésére. Igen alkalmasnak bizonyultak erre a tokaj-hegyláji szüretnek, meg a sárospataki kollégium tanévzáró vizsgálatai. A tilalom megszűntével aztán önként érthetőleg mindig az éppen alkalmasnak látszó helyen és időben gyűltek egybe, a szükséghez képest

nemcsak külön-külön, hanem együttesen is a két felekezet megbízottjai. Az evangélikusok hamarabb tették hivatalossá ezt az intézményt maguk között az egyetemes gyűlések rendszeresítésével, míg a reformátusok a →*budai zsinaton* iktatták törvénybe, de minthogy ennek kánonai nem nyertek szentesítést, egészen a →*debreceni zsinatig* nem volt törvényes alapja és egyöntetűen gyakorolt hatásköre, habár voltaképpen minden egyes konvent élt többkevesebb intézkedési joggal. A debreceni zsinat akként szervezte meg, hogy 19 lelkészi és 19 világi tagból álljon, akik közül 10 hivatalánál fogva, 28 pedig az →*egyházkerületek* időnkénti választása alapján vegyen benne részt. Jelenleg az erdélyi 8 tag elmaradása miatt 30 tagja van, 8 hivatalból, 22 választás útján. Az emlékezetesebb konventek ezek voltak: a →*bodrogkeresztúri* (1734.), a →*bugyi* (1773.), a különlegesen ún. →*generalis konvent* (1821–22.), de számos más is volt ezen kívül már a 18. század első harmadában is.

Irodalom: Révész Imre: A magyar ref. egyház számára egyházi főhatóságul felállíttatni szándékolt konventről (Figyelmezője, 1873.), Kovács Albert: A konvent kérdéséhez (Egyházi Reform, 1873.), Zoványi Jenő: Egyetemes főgondnok és főconsistorium a magyarországi ref. egyházban (1903.), *Uő.*: Adatok a 18. század első felében tartott ref. konventek történetéhez (M. Prot. Et. Adattár, 1904.), *Uő.*: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Kónyi János (? , 1753 k. – ?, ?) ref. vallású katonára. Baranya vármegyében született, 1773-tól Budán, Prágában, Szigetváron, Eszéken állomásozott. 1782-ben őrmester volt, 1785-ben nyugalomba ment s Pécs környékén telepedett le valahol. 1792 után valószínűleg nemsokára meghalt. – Buzgó működést folytatott az irodalom terén és egyházi érdekű művei is vannak: Keresztény tudományi elmélkedések. (Buda, 1774.) Abel Kain által lett halála (Gessner után ford.). (Pest, 1775.) Díszes erkölcsökre tanító beszédek (Nagy részben a róm. kath. Marmontel után). (Uo. 1775.) Gellert professornak erkölcsös meséi... (Ford.). (Pécs, 1776.) A háládatos protestáns az ötlet szenvedhető császárjához (Németből ford.). (Buda, 1782.) XIV. Kelemen pápának... levelei (Ford.). (Uo. 1783.)

Koós Ferenc (Magyarrégen, 1828. okt. 19. – Brassó, 1905. nov. 27.) ref. vallású tanfelügyelő. Magyarrégenben kezdte iskoláit. Aztán Marosvásárhelyen tanult 1852-ig, közben részt vevén a szabadságharcban is. Ezután →*köztanítóságot* viselt ugyancsak Marosvásárhelyen, míg 1855 áprilisában Bukarestbe ment lelkésznek. Itt sok alkotása örzi emlékét, de a →*Czelder Mártonnal* kitört viszálykodás miatt 1869-ben vissza-

tért hazájába, hol 1870-től dévai, 1873-tól máramarosszigeti képezdei igazgató, 1876-tól beszercei, 1878-tól brassói tanfelügyelő volt 1893-ban történt nyugdíjaztatásáig. – Egyházi érdekű *művei*: A bukaresti ev. ref. új iskola alapköve letételekor tartott beszéd. (Bukarest, 1856.) Szent fogadástételek (Két új harang fölszentelésekor). (Uo. 1857.) Temetőkert, mint Magyarország kapuja (Új temető fölszentelésekor). (Uo. 1858.) Hálaíma (I. Sándor János román herceg névünnepe, románul is). (Uo. 1861.) Az Isten lélek (Templomszentelési beszéd). (Uo. 1865.) A bukaresti ev. ref. egyház félszázados ünnepén. (Uo. 1865.) Válasz... Czelder Márton rövid nyilatkozatára... (Uo. 1869.) *Apáczai Csere János* népszerű életrajza. (Brassó, 1881.) *Apáczai Csere János* (Emlékbeszéd). (Uo. 1881.) Életem és emlékeim (2 k.). (Uo. 1890.)

Kopácsi István (? , ? – ? , ?) magyar reformátor, élete kezdő korszakát homály borítja. 1535-ben Bécsben iratkozott be az egyetemre, majd egyidei siklósi tanítóskodás után 1542. jún. 24-én Wittenbergben. Innen hazatérte után →*rektor* lett Erdődön. Mint ilyen volt jelen az ott 1545. szept. 20-án tartott zsinaton, de már 1547 nyara előtt Nagybányára ment lelkésznek és rektornak. 1549-ben ugyanilyen egyesített állást foglalt el Sárospatakon, ahol azonban pár év elteltével →*Perényi Gábor* teljesen rendezte az egyházi életet és Kopácsi attól fogva csak →*elsópapságot* viselt, valamint →*esperessé* is megválasztotta a →*templéni egyházmegye*. Tevékenyen részt vett az 1559-ben nagymértékben megindult helvét irányú mozgalmakban, miért is 1564-ben kénytelen volt távozni Sárospatakról, ahol pedig azelőtt többször részesítette adományokban Perényi Gábor. Ekkor valahol a →*gömör-kishonti magyar egyházmegyében*, alig-hanem Pelsőcön lett lelkész és hamarosan egyúttal esperes is. 1568 vége felé halhatott meg. – Apósa volt Czeplédi Ferencnek.

Korcsek János (Kisselmec, 1763. jún. 5. – Nyustya, 1819. ápr. 12.) ev. lelkész. Tanult Eperjesen, Necpálon, Sajógömörön és 1782-től Pozsonyban. 1783-ban rektor lett Gömörpanyiton, 1785-ben lelkész Nyustyán. – *Művei*: Egyházi beszéd I. Ferenc koronázása alkalmával (szlovákul). (Besztercebánya, 1792.) Beszéd az alsószkálnoki könyvtár alapításakor (szlovákul). (Uo. 1810.) Curiosa provinciae Kishonth... (Miskolc, 1819.) Memoria aedificationis templi evangelicorum Hnustyensium. (Uo. 1819.)

Irodalom: *Sramko* Páltól életrajza (Solennia... 1820.).

Koren Pál (Aszód, 1845. nov. 24. – ?Békéscsaba, 1921. nov. 14.) ev. lelkész. Aszódon elemi iskolába, s a gimnázium első osztályába járt. A többi osztályokat 1856-tól Szarvason végezte, a

teológiát pedig 1863-tól Sopronban, 1864-től Pozsonyban, 1865 ősztől Baselben, 1867 tavaszától Berlinben hallgatta. Ugyanez év őszen hazatérve, Békéscsabán →*káplánkodott*, míg 1869 májusában pitvarosi, 1892 januárjában békéscsabai lelkész lett. (Az →*arad-békési egyházmegyének* 1896-tól 1900-ig →*esperese* volt. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1917-ben választmányi tagjai közé sorozta, mit szorgalmas írói működésével érdemelt ki. – *Művei*: Gyámintézeti beszéd... Orosházán... (Békéscsaba, 1880.) Mózes I. könyvének magyarázata (Gyakorlati Bibliamagyarázatok, 1881.). Pál apostol levele a zsidókhoz (Bibliamagyarázatok). (Gyoma, 1896.) Dr. Luther Márton kis katejének magyarázata. (Békéscsaba, 1897.) (II. átd. kiad. 1899.) Luther és Melancthon. (Uo. 1897.) Mi okozta a reformációt? (Orosháza, 1898.) Konfirmációi vezérfonal (szlovákul is). (Békéscsaba, 1900.) (II. kiad. 1911.) A reformáció úttörői. (Uo. 1900.) Jézus csodái. (Uo. 1902.) Jézus szenvedése. (Uo. 1905.) 52 alkalmi beszéd. (Uo. 1910.) Jézus beszédei (2 k.). (Uo. 1912.) Jézus élete. (Uo. 1913.) Jegyzetek a vasárnapi epistolai szövegek szószéki magyarázatához (I. k.). (Uo. 1917.) – Veje volt id. →*Jeszenszky Károlynak*.

Koronka Antal (Kövend, 1806. – ? , 1885. jan. 15.) unit. lelkész. Kövenden kezdte tanulását. Azután Kolozsvárt tanult s 1825-ben végzett. Ekkor abrudbányai →*káplán*, 1826-ban káli, 1832-ben mézskői, 1842-ben várfalvai, 1850-ben kövendi, 1855-ben torockói pap lett. Az →*aranyostordai egyházkör* 1850-ben →*esperessé* választotta. Miután 1883-ban lemondott erről a hivataláról, a következő évben lelkészi állásáról is nyugalomba lépett. Tagja volt az 1864-i nagyszabeni országgyűlésnek. Szorgalmas írói munkásságot fejtett ki. *Prédikációi* az →*Erdélyi Prédikátori Tárbán*, az →*Erdélyi Prot. Egyházi Beszédtek Tárbán* (1847.) és a →*Ker. Magvetőben* is jelentek meg. – *Többi művei*: Az egyházi beszédek stylusáról (Erd. Préd. Tár. IX, 1839.). A papi hivatal (Prédikáció papszentelésekor). (Kolozsvár, 1840.) Imádságos könyv templomi szükségre (I. k. Köznapi imádságok). (Uo. 1844.) Imakönyv a szépnem számára. (Uo. 1846.) (II. átd. kiad. uo. 1854.) Prédikáció Kozma Gergely ötvenéves papi jubilaumán. (Uo. 1847.) Egy pár őszinte szó az unit. vallás lényegéről. (Uo. 1859.) Egyházi beszéd... Ferenc József és... Erzsébet királynő... egybekelésök huszonöt évi emlékére. (Uo. 1879.) – továbbá azok a beszédei, amelyeket Szentpály József (1855.) és Bozsla Ferenc (1875.) temetésén, valamint Székely Miklós (1845.), gr. Széchenyi István (1860.), ifj. Koronka László (1863.), V. Ferdinánd (1875.) és Deák Ferenc (1876.) emlékére tartott. Országgyűlési beszédeit is kiadta. Megkezdett egy „Halotti textusok

gyűjteményé”-t az Erdélyi Prédikátori Tár IX. füzetében, de a folyóirat megszűnése következtében ez félbemaradt. – Veje volt →*Sylvester György*nek.

Kosdi ev. káptalan, az →erdélyi kerületben, kezdettől fogva létezett, de egy ideig a szászkézdivel egy testületben. Önállósága azonban hamarjában bekövetkezett, s ekkor néha kiskosdi, később pedig gyakran kóhalmi néven is szerepelt. A 18. században 27 anyaegyháza volt, melyek három →surrogatia: a →kosd-kóhalmi (13), a →kosd-sinkí (8), és a →magaréi (6) között oszlottak meg, e három alkatrészből állván a teljes káptalan. Am ezek közül a két első igazában nem volt surrogatia, amennyiben kebelükből váltakozva választott a →dékán, sőt az első a tulajdonképpen való kosdi káptalan számba ment. Ugyanez az első nevezetes szerepet játszott az erdélyi lutherizmus dogmatörténeti fejlődésében, amennyiben mikor a közzsínat 1615-ben az összes lelkészekre kötelezővé tette a *communicatio idiomatum* és *ubiquitas* tanait, e tanok ellenében ennek a papsága emelte fel szavát tizenegy pap aláírásával.

Kosd-kóhalmi ev. surrogatia, egyik, mégpedig legfőbb része a kosdi káptalannak.

Kosd-sinkí ev. surrogatia, a kosdi káptalant alkotó három testület egyike.

Kossuth Lajos (Monok, 1802. szept. 19. – Turin [Torino], 1894. márc. 20) Magyarország ev. vallású kormányzója. Tanult Sátoraljaújhelyen, jogot 1816-tól Eperjesen, 1819-től Sárospatakon. Miután 1824-ben felesküdt ügyvédnek, Sátoraljaújhelyen kezdte a gyakorlatot. Innen az 1832–36-i országgyűlésre mint „távollevő követé” fölment Pozsonyba. Az országgyűlés befejeztével Pesten telepedett le, s miután 1837-től 1840-ig tiltott hírlapszerkesztés miatt fogságot szenvedett, 1841 elején megindította a Pesti Hírlapot, melyet 1844 közepéig szerkesztett. 1847 októberében képviselővé választott és 1848 áprilisában az első magyar kormányban pénzügyminiszterré neveztetett ki. A nemzetre ezután rákényszerített szabadságharcnak mint októbertől a honvédelmi bizottmány elnöke, 1849 áprilisától pedig mint az ország kormányzója állott az élén. Augusztusban azonban menekülnie kellett hazájából és Törökországon keresztül Angliába jutott el, ahonnan az Északamerikai Egyesült Államokba is ellátogatott. Ezután újra Angliában, 1861-től pedig Olaszországban lakott egészen haláláig, soha meg nem szünve hazája érdekében küzdeni s nemzetét az önállóság és haladás felé irányítani, de egyúttal tisztán látva és megjósolva a helyzetből elkövetkező jövőndöt. Magyar történelmi magasztos alakból emigráns korában lett világtörténelmi nagysággá, akiéhez fogható történelmi szerepe még nem volt magyar embernek. A

művelt világban mindenfelé tisztelt neve fogalom-má vált s megbecsülést szerzett hazájának is. Budapesti temetése honfitársainak páratlan hódolatnyilvánításával járt együtt. Sírja felett mauzóleum s a róla elnevezett budapesti téren, valamint az ország legtöbb városában szobor is örökíti emlékét. – Egyházának éppen olyan hű fia volt, mint hazájának. Aránylag rövid idejű itthoni közszereplése alatt állandóan részt vett az egyházi ügyek intézésében, különösen amettől fogva állandóan jelen volt az egyetemes gyűléseken is. Mindjárt 1843-ban indítványt tett ezek jegyzőkönyvének kinyomtatására s a legelső alkalommal maga fedezte annak költségeit. Ki volt küldve az uniói választmányba és lelkesen harcolt a protestáns unió érdekében. Egy, a ref. egyházzal vitásnak készülő kérdés rendezésébe tevékenyen befolyt. A vallási sérelmeknek az országgyűlés elé terjesztendő jegyzéke összeállításában közreműködött. Szellemi hatása érvényesült a P. E. I. L. megindításában, és egyházi irányú cikkei jelentek meg saját lapjában. Olaszországból 1861-ben felhívást intézett a brit protestánsokhoz az eperjesi kollégium érdekében. Azonkívül megalkotója volt az 1848. évi XX. tc.-nek, melynek keletkezési körülményeit és ezzel kapcsolatban szabadelvű egyházpolitikai elveit részletesen ismertette egy későbbi levelében.

Irodalom: K. L. nézete az 1848. évi vallásügyi törvényekről (Révész Figyelmezője, 1871.), Várnai Sándor: K. és az egyház (Prot. Szle., 1894.), Polner Ödön: K. L. (Uo. 1928.).

Kovács Albert (Mezőbánd, 1838. aug. 8. – Bp. 1904. febr. 4.) ref. tanár. A gimnáziumot Marosvásárhelyen, a teológiát Kolozsvárt 1861-ben végezte, ahol ezután két évig →*köztanító* és →*contrascriba* volt. 1863 őszétől az utrechti, 1865 tavaszától a göttingeni egyetemen gyarapította ismereteit. Ez év őszén visszatérve hazájába, azonnal meghívást nyert a pesti teol. akadémiához, előbb helyettes, 1867-ben rendes tanári állásra, amelyen haláláig működött, az egyházjogot és gyakorlati teológiát adva elő. – Megteremtője volt a →*Magyarországi Prot. Egyletnek*, melynek titkári tisztét nagy buzgalommal vitte az egylet egész működése alatt. Részt vett a →*debreceni* és a →*budapesti első zsinaton*, s állandóan tagja volt a →*konventnek*, önálló meggyőződésének mindenütt és mindenkor nyíltan kifejezést adva. Az országos egyházi →*közalap* ügyeit előadói minőségben sokáig vezette, kiváló érdemeket szerezve az intézmény alapítása és megszilárdítása körül. 1870-ben aljegyzővé, 1888-ban tanácsbíróvá választotta a →*dunamelléki egyházkerület*. 1881-től 1896-ig országgyűlési képviselő, s mint ilyen, az utóbbi években a nemzeti párt alelnöke volt. Nagybecsű munkásságot fejtett ki az

egyházi irodalom terén. Számptalan kisebb-nagyobb dolgozatát közölte a P. E. I. L., melynek 1867-től 1871-ig, valamint a →*Prot. Tudományos Szemlének* 1869-től 1971-ig és a Házi Kincstárnak jó ideig főmunkatársa volt. Szerkesztette a Magyarországi Prot. Egylet Évkönyvei közül a három elsőt, az →*Egyházi Reformot* (1871–74.) és az →*Egyházi Szemlét* (1875–76.), úgyszintén →*Farkas Józseffel* együtt a Ker. Családot (1872–83.), – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent művei: A hollandi ref. egyház (P. E. I. L., 1865.). Tanulmányok a papi gond mezején (Uo. 1866.), A →*Czelder-ügy* (Uo. 1869.). Mi haszná volt a kormányának a választásoknál a kath. papság korteskedéséből. (Pest, 1869.) Alakítsunk egyházi reformegyletet! (Uo. 1870.) Hogy állott elő az új hit? (Prot. Tud. Szle., 1870.) A külföldi egyházi reformegyletekről (Egyh. Reform. 1871.). Adalékok a legújabb theologia történetéhez (Schwarz K. után ford.). (Pest. 1872.) A Prot. Egylet s a debreceni Figyelmező. (Uo. 1872.) Magyar prot. →*énekeskönyv* (Egyh. Reform. 1872–73.). A konvent kérdéséhez (Uo. 1873.). A protestantismus és a vélemény szabadság (Uo. 1873.). Három röpirat az erdélyi ref. papnövelde ügyében (Könyvismertetés alakjában cikk.) (Egyh. Szle., 1875.). Vegyes apróságok feleletül →*Szász Domokosnak* az erdélyi papnövelde ügyében (Uo. 1875.). Párhuzam a német és magyar prot. egyházi pártok és viszonyok közt (Uo. 1875.). Pál a pogányok apostola (Lang H. után dr. →*Kiss Áronnal* ford. a „Theol. Értekezések” között). (Budapest, 1875.) A keresztyénség lényege (Ullmann K. után Keresztúri Sándor álnév alatt ford. a „Theol. Értekezések” között). (Uo. 1875.) Ker. dogmatika (Lang H. után ford. Keresztúri Sándor álnév alatt). (Uo. 1876.) Egyházjogtan. (Uo. 1878.) A ker. egyház a 4–6. században (Baur után ford. Keresztúri Sándor álnév alatt). (Uo. 1879.) A zsinati törvényjavaslatról (P. E. I. L. 1891.). Homiletika. (Budapest, 1904.)

Kovács Andor (Osgyán, 1866. okt. 16. – 1946.) ev. esperes. A gimnáziumot Rimaszombatban és Eperjesen, a teológiát ez utóbbi helyen végezte. Utána Rozsnyón →*káplán*, 1892-ben Hernádvécsén lelkész lett. Innen 1902-ben Orosházára vitték papnak, s mint ilyet, a →*bányai kerületi* lelkészegyesület 1917-ben elnökévé, a →*békési egyházmegye* 1933-ban →*esperesévé*, a →*Luther-társaság* 1918-ban egyházi alelnökévé választotta. Esperesi állásáról 1942-ben lemondott. – *Művei*: Balzsam (Imakönyv). (Miskolc, 1897.) Az Úr feltámadott (Húsvéti prédikáció). (Budapest, 1906.) A lélek kenyere az ige (Prédikációk). (Orosháza, 1907.) Ünnepi beszédek (Uo. 1907.) Lelki tavasz (Imakönyv). (Budapest, 1909.) Egyházi beszéd (Gyámintézeti gyűléskor). (Uo. 1910.) Béke a harcban. (Uo. 1914.) (III. kiad.)

1915., szlovákul 1915.) Ima 1914. szept. 14. (Orosháza, 1914.) Hadi temetési énekek. (Uo. 1916.) Harangbúcsúztatás (Ima és prédikáció). (Uo. 1917.) Miatyánk (Prédikációk). (Uo. 1923.) Az én hitem nem eladó. (Uo. 1927.) Luth. Mária-szobor. (Uo. 1929.) Itt állok, másként nem tehetek. (Uo. 1931.) Fogadalmak Luther születésének 450. évfordulóján. (Uo. 1933.) Megtérés. (Uo. 1933.) – továbbá gyászbeszéd Gajdács Pálné Chován Berta felett (1922.).

Kovács (Czira) Lajos (Nagykörös, 1830. ápr. 13. – Nagykörös. 1905. máj. 5.) ref. lelkész. Nagykörösön tanult, az 1847–1848. tanévben pedig →*köztanító*ságot viselt. A szabadságharcban honvéd volt, utána teológiát végzett Kecskeméten. Miután 1852 tavaszától 1854 őszéig →*rektor* volt Dunavecscén. →*káplán* lett Nagykörösön, majd Szeremlén, azután újra Nagykörösön, míg 1857-ben külföldre ment és egy évet a tübingeni egyetemen töltött. Hazatérte után ismét káplánkodott Nagykörösön, ahova 1861-ben második lelkésznek választották. – *Művei*: Egyházi beszédek. (Nagykörös, 1906.) – valamint azok a beszédei és imái, melyeket Báthory Gáborné Peremartoni Nagy Julianna (1860.), Sigray Jánosné Jalsoviczky Sarolta (1862.), özv. Molnár Pálné Kalocsa Borbála (1873.), Papp Eszter (1876.), Jalsoviczky Károly (1866.) és felesége Kenessey Ida (1899) temetésén, valamint →*Kossuth Lajos* temetésekor, úgyszintén „Szalay József összevagdolásának 50 éves szomorú napján” (1899.) és a Kossuth-szobor leleplezése alkalmával (1903.) tartott.

Kovács János (Nagykapos, 1788. – Eszeny, 1855. júl. 3.) ref. esperes. Tanult 1800-tól 1813-ig Sárospatakon. Azután abarai →*káplán*, 1814-ben ladamóci, 1820-ban eszenyi lelkész lett. Az →*ungyi egyházmegye* 1850-ben →*esperessé* választotta. – Cikkeket írt a P. E. I. L.-ba. – *Művei*: A kijelentés, mint hordozója a szellemi szabadságnak (Lelkészszentelési prédikáció). (Sárospatak, 1841.) A ker. korszellem, mint századunk jelleme (Gyászbeszéd gr. →*Buttler János* felett). (Uo. 1845.) Papmérték... (Gyászbeszéd Gönczy Sándor felett). (Uo. 1846.) Az atyafiság és sógorság tilos fokozatai a házasságban. (Uo. 1855.)

Kovács János (Fiátfalva, 1846. aug. 8. – Kolozsvár, 1905. jan. 27.) unit. tanár. A gimnáziumot Székelykeresztúron kezdte s 1868-ban Kolozsvárt végezte. Teológiát 1870-ig ugyanott, ettől fogva egy félévig Zürichben, két évig Londonban hallgatót, ahonnan 1872 őszére visszatérve, tanár lett Kolozsvárt, 1882-ben kiutazván az amerikai unitáriusok és más szabadelvű keresztyének nemzeti konferenciájára, félévig ott időzött s ezalatt 32 000 frt-ot gyűjtött a kollégium részére. – Irodalmi téren angolul is, magyarul is sokat dolgozott. 1878-tól haláláig társszer-

kesztője volt a →*Ker. Magvetőnek*. – *Fontosabb munkái*: Az erdélyi unit. vallásközönség háromszázados történetének főbb vonásai (Ker. Magvető, 1873.). Az unit. mozgalom az Északamerikai Egyesült Államokban (Uo. 1873.). Sokrates és Krisztus (Uo. 1886.). Husz János (Uo. 1890.). →*Comenius Ámos Jánosról* (Uo. 1892.). Vallásszabadság az Északamerikai Egyesült Államokban (Uo. 1892.). Paget János Esq. életrata. (Kolozsvár, 1893.) (Angolul is.) Az unit. vallásközönség kolozsvári papnevelő intézetének ismertetése („Felső oktatásügy Magyarországon” c. kötetben, 1896.). Az eszmény (angolból ford.). (Kolozsvár, 1896.) – valamint hűsvéti prédikációja (1879.), egy zsinati imája s prédikációja (1879.), Londonban tartott prédikációja magyar fordításban (1881.), Ulár Pál sírjánál tartott beszéde (1903.) és egy úrvacsorai beszéde (1903.). Lefordította Channingnek is több művét. – Veje volt →*Krizsa Jánosnak*.

Irodalom: Édes apánk, K. J. Tanár emlékére (1905.).

Kovács József (Zabola, 1732. – Nagyenyed, 1795. jún. 5.) ref. tanár. Marosvásárhelyen tanult, ahonnan 1759-ben külföldre indult s 1760. jan. 17-től a baseli, 1761-től az utrechti egyetemen gyarapította ismereteit. 1762-től Párizsban időzött, míg 1763 szeptemberében tanári állást foglalt el Székelyudvarhelyen, 1767-ben pedig Nagyenyeden. 1783-ban →*generalis notariussá* választották, de nem fogadta el. – Tekintélyes vagyona felét a →*nagyenyedi kollégiumnak* hagyta alapítványul. – *Művei*: Halotti oratio... gr. Nemes Ádám... utolsó tisztességén. (Hely n. 1766.) Halotti oratio... gr. Bethlen Imre... utolsó tisztességén... 1765. (Nagy-szeben, 1767.) Oratio funebris... (Br. Wesselényi Ferenc felett). (Kolozsvár, 1771.) Elementa philosophiae naturalis (Krüger után németből latinra ford.). (Uo. 1774.) Emlékezet köve (Gyászbeszéd ifjú br. →*Daniel István* felett). (Uo. 1775.) A felette →*Bodola Jánostól* és →*Herepei Ádámtól* tartott beszédek szintén ki vannak adva.

Kovács Lajos (Fertősalmás, 1845. szept. 5. – Debrecen, 1903. jún. 20.) ref. tanár. A gimnáziumot Máramaroszigeten, a teológiát Debrecenben végezte, ahol azután →*köztanító* volt két évig. Külföldi utazás után 1869-ben tanár, 1895 elején igazgató lett a debreceni tanítóképzőben. – *Művei* közül az egyházi érdekűek jóformán mind tankönyvek és vezérkönyvek: Bibliai történetek (3 f.). (Debrecen, 1875–76.) (Több kiadást ért.) Vezérkönyv a bibliai történetek népiskolai tanításában. (Uo. 1876.) Bibliai történetek (Egytanítóúj iskoláknak). (Uo. 1877.) (Sok kiadást ért.) Bibliai történetek (Új kidolgozás). (Uo. 1884.) (Sok kiadást ért.) Útmutatás a ker. vallástan népiskolai tanítására (2 r.). (Uo.

1884–85.) Ker. vallástan. (Uo. 1885.) →*Gergely Károly*lyal együtt: A ker. egyház történelme (Tankönyv népiskolák számára). (Uo. 1885.) (Több kiadást ért.) Ker. hittan (Gimn. tankönyv). (Uo. 1892.) (Több kiadása van.) Ker. egyháztörténelem (Gimn. tankönyv). (Uo. 1892.) Emlékezés Gergely Károlyra (Tiszántúli ref. tanáregylet 1900-iki Évkönyve).

Irodalom: Barcsa János: K. L. (1903.)

Kovács Lajos (Fiátfalva, 1882. márc. 20. – Brassó, 1942. okt. 19.) unit. esperes. Fiátfalván járta az elemi iskolát. A gimnáziumot és a teológiát Kolozsvárt végezte. 1904-ben Kissolymoson, 1910-ben Nagyajtán, 1915-ben Brassóban lett lelkész. A →*háromszéki egyházkör* 1936-ban →*esperesnek* választotta. 1925-től 1929-ig elnöke volt az egyetemes unit. lelkészörnek. – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent művei: Az én hitem (Prédikáció). (Hely n. 1910.) Búcsú és köszöntés (Két prédikáció). (Brassó, 1915.) A kereszténység fejlődéstörténete (Angolból ford.). (Székelyudvarhely, 1927.) Ébresztgetés (Prédikációk). (Kézdivásárhely, 1932.) A mi tisztünk igazsága (Prédikáció). (Brassó, 1933.) A brassói unit. egyházközönség megalapítása, küzdelmei és célhoz jutása (Ker. Magvető, 1936.) Izenet a Cenk tövéből (Uo. 1937.). 1939-ben egy hónaponként megjelenő lapot indított „Unitárius jövőd” címmel.

Kovács Mihály (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. Erdélyi születésű, Nagyenyeden tanult, ahonnan külföldre ment s 1728. nov. 27-én az oderafrankfurti, 1731 februárjában a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói közé. Még ez évben visszatérván, Kercisorán és Sorostélyon udvari papja lett. gr. Teleki Józsefnek és feleségének, a nagyemlékű gr. →*Bethlen Kátának*. 1733 elején még ott volt, de 1738 májusában Vizaknán lelkészkedett. – *Művei*: De inauguratione pontificis Novi Testamenti... (Oderafrankfurt, 1730.) Az isteni bölcs igazgatásnak... (Gyászbeszéd gr. Teleki Zsigmond felett). (Kolozsvár, 1732.) Az Istennek súlyos kezei... (Gyászbeszéd gr. Teleki Gábor és Klára felett). (Uo. 1732.) Gr. Teleki József felett... halotti tanítás 1729. (Uo. 1732.) →*Köleséri Sámuel* felett tartott gyászbeszéde kéziratban maradt fenn.

Kovács Ödön (Mezőbánd, 1844. febr. 4. – Nagyenyed, 1895. máj. 16.) ref. tanár, Albert öccse. A gimnáziumot, valamint a jogot és a teol. előkészítő osztályt 1863-ban Marosvásárhelyen, a teológiát 1865-ben Nagyenyeden végezte. Miután egy évet →*köztanító*ságban töltött, külföldre ment s 1866 őszétől az utrechti, 1868. okt. 15-től pedig a leideni egyetemen folytatta tanulmányait. Ez utóbbin 1869. máj. 31-én teol. doktorrá avatták. Még ez évben elfoglalta Nagyenyeden az akkor felállított negyedik teol. tanszéket,

előbb helyettes, 1870 júniusától rendes tanári minőségben. Nagyszerű működésének a halál véget vett. – A magyar ref. teol. oktatás magasabb színvonalra emelésében a legjelentékenyebb tényezők közé tartozott. Tagja volt az egyházkerületi →*igazgató-tanács*nak és szinte haláláig a →*konvent*nek. Részt vett a →*debreceni zsinaton* mint rendes tag. Kiváló szerepet játszott a →*Magyarországi Prot. Egylet*ben és a *Magyar Prot. Irodalmi Társaság* is mindjárt kezdetben választmányi tagjai közé sorozta. Működése első felében szorgalmasan dolgozott az egyházi irodalom mezején. Cikkeit a korabeli egyházi lapok és folyóiratok nagy számmal közölték. Terjedelmesebb dolgozatai és önállóan kiadott *művei*: Theol. mozgalmak Hollandban (P. E. I. L., 1867.). A bibliatanulmány Hollandban (Uo. 1868.). Het protestantisme in Hongarije gedurende de laatste twintig jaren. (Leiden, 1869.) A theologia és az új világnézet (Prot. Tud. Szle, 1869.). A theologia és a vallástudomány (Uo. 1869.). Jézus tanítása saját személyéről (Uo. 1870.). A vallásos hit és annak jogosultsága (Uo. 1871.). A theologia helye az egyetemen. (Pest, 1871.) Az egy szükséges (Prédikáció). (Uo. 1872.) Jézus személyének jelentősége a mai ker. vallásos tudatban (Egyh. Reform, 1872–73.). A régi és az új hit (Uo. 1873.) Nehány szó az új bibliafordításról (→*Keresztes Józseffel*, uo. 1874.). A független morálról (Prot. Egylet Évkönyve, 1874.). Egy teljes theol. akadémia terve. (Budapest, 1875.) A dogma (Egyh. és Isk. Szle, 1876.). A vallásbölcsezet kézikönyve (2 k.). (Budapest, 1876–77.) Miről és hogyan prédikáljunk (Egyh. és Isk. Szle. 1877–78.). A legújabb hittani rendszerek (A „Tájékoztató az újabb theologia körében” c. könyvben). (Budapest, 1879.) A theol. tanárok tan szabadsága (Egyh. és Isk. Szle, 1882.). A középkori ker. egyház (Baur után ford.). (Uo. 1883.) Emlékbeszéd →*Löte Lajos* felett (Nagyenyedi értesítő, 1886.). Emlékbeszéd →*Nagy Péter* emlékköve leleplezésekor. (Budapest, 1887.) Keresztes József emlékezete (Nagyenyedi értesítő, 1889.). – Dédunokaveje →*Antal János*nak.

Irodalom: Makkai-Nagy-Bartók: Emlékkönyv dr. K. Ö. tanárságának huszonöt éves ünnepé alkalmából (1894.), *Makkai Domokos*: Emlékbeszéd dr. K. Ö. felett (1896.).

Kovács Sámuel (I.) (Okorág, 1770. dec. – Csákvár, 1830. febr. 2.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon és Debrecenben, hol 1788-ban kezdte a felsőbb osztályokat. 1796-ban →*rektornak* ment Bicskére, onnan 1799-ben külföldre, ahonnan egy év elteltével hazatért. Itthon előbb →*káplán*, 1801-ben pedig lelkész lett Csákváron. – *Művei*: Példákba foglalt erkölcsi tanítások (2 k. németből ford.). (Pozsony és Pest, 1806.) (II. kiad. 1822.) Halotti ötven rövid prédikációk.

(Buda, 1807.) Mohammed élete és története, mely magában foglalja egy tökéletes rajzát az őtől kigondolt vallásnak... (Ford.). (Pest, 1811.) Innepi húsz prédikációk. (Uo. 1814.) Igaz-e, hogy a tudományok inkább rontják, mint javítják az elméletet s az erkölcsöket? (Tud. Gyűjtemény, 1818. X.) Az Isten mindenhatóságának szembevető nyomai a természetben (Uo. 1822. X.). A földnek minden tartományában jó az Isten az emberhez (Uo. 1825. VII.). A régiek temetkezéseiről (Uo. 1826. XII.). Az ember élete bölcsőjétől fogva koporsójáig (Uo. 1827. I.). A mohammedánusok theológiájáról (Uo. 1827. XII.).

Kovács Sámuel (II.). (Dés, 1819. jún. 19. – Dés, 1893. szept. 24.) ref. lelkész. Désen kezdett tanulni. Felsőbb iskoláit Kolozsvárt végezte, majd Pesten, Bécsben és 1845-től Berlinben gyarapította ismereteit. Hazatérve, tanító, rövidesen igazgató lett Désen. Ebbeli hivataloskodása idején részt vett a szabadságharcban, aminek szerencsésen megmenekült a következményeitől. Majd 1856-ban segéd-, 1868-ban rendes lelkésszé választott ugyanoda. Közgazdasági téren oly szerencsés tevékenységet fejtett ki, hogy jelentékeny vagyont szerzett, melynek nagy részét jótékony célokra hagyta. – *Művei*: Egyházi beszédek. (Kolozsvár, 1852.) – valamint azok a beszédei, melyeket Róth Pál (1861.), Pataki Dániel (1867.), Tokai Pál (1868.) és ifj. Róth Pál (1882.) halálakor tartott. „Visszaemlékezések” (1887.) c. műve is bír egyházi érdeklődéssel.

Kovács Sándor (Nagyveleg, 1869. máj. 20. – *Budapest, 1942. márc. 31.) ev. püspök. A gimnázium alsóbb osztályait Győrött, a felsőbbeket 1884–88-ban Sopronban végezte. Teológiát 1888–91-ben ugyanott, 1892–93-ban Pozsonyban hallgatott, a közbeeső éveket nevelősködéssel töltve. 1893-ban külföldre ment és ezévi okt. 23-tól egy évig a hallei egyetemen időzött. Hazatérve, 1894-től a budapesti egyetemnek volt hallgatója, ezalatt újból nevelőséggel foglalkozván. 1896-ban magántanár, majd miután 1900-ban teol. tanári vizsgálatot tett, 1904-ben rk., 1907-ben rendes tanár lett a pozsonyi teol. akadémián, melynek 1917-től igazgatói tisztét is vitte. Az államfordulat után Budapesten folytatta működését, míg 1923-ban a pécsi egyetem soproni hittudományi karára neveztetett ki a magyar protestáns történetének és az egyházjognak nyilván. rendes tanárául. Miután emellett a →*dunáninnyi egyházkerület*nek huzamosabb időn át a főjegyzői tisztét is betöltötte, 1935-ben püspökké választotta a kerület. Mint ilyen, 1936-ban a sámsónházi lelkészséget foglalta el, egyetemi tanárságáról nyugalomba lépve. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1908-ban választmányi tagjai, a debreceni egyetem 1917-ben

teol. díszdoktorai közé sorozta, a →*Luther-társaságnak* pedig 1921-től 1937-ig főtitkára volt, azután 1941-ig elnöke. – Szerkesztésében jelent meg az *Ev. Órálló* (1905–1907. I.), az *Ösvény* (1913–1930.), a *Prot. Esték* (I–III. k.), a *Jó Pásztor* (1899-től), a *Ker. Imádságos Könyv* (1899.), a *Kis Énekeskönyv* (1901.) és a *Magyar Prot. Történelmi Emlékek* két kötete (1916–17.). Számos egyháztörténelmi tárgyú cikkét közölték különböző közlönyök, sőt napilapok is. Önálló művei és nagyobb dolgozatai: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790–1890. (Sopron, 1890.) Jézus a világ világossága (Reformáció-ünnepi prédikáció). (Uo. 1897.) Két anya harca a 17. században. (Budapest, 1897.) A kurucvilág költő-asszonya (Prot. Esték I., 1897.). Jézus az, aki eljövendő vala (Prédikáció). (Kecskemét, 1898.) I. →*Rákóczy György* és a pápas renaissance (Prot. Szle, 1899.). A fejedelemszony udvara (Prot. Esték II., 1899.). A ker. ember igazi gazdagsága (Prédikáció). (Balassagyarmat, 1899.) →*Lorántfi Zsuzsanna* az eklézsiában (Prot. Szle, 1901.). Lorántfi Zsuzsanna a gyermekei között (Uo. 1902.). Zay Amália bárónő. (Budapest, 1902.) Rákóczi lelke. (Pozsony, 1903.) Prot. nemzeti költészet. (Budapest, 1904.) Deák Ferenc és a vallásszabadság (Prot. Szle., 1907.). A rabszolgaság kora a prot. egyházban (A Zsilinszky-féle nagy egyháztörténet egy része). (Budapest, 1907.) A te parancsokra bevetem a hálót (Prédikáció az országos ev. tanáregyesület megalakulásakor). (Uo. 1908.) Radvánszky György két mátkája (Prot. Szle, 1908.). Egy híres asszony névtelen anyja (Uo.) Két vértanú a 17. századból. (Budapest, 1910.) *Andreae Ernő*. (Pozsony, 1911.) *Mária útja* (Ösvény, 1912.). *Rimay János* (Uo. 1912.). *Augustinus a pusztában* (Uo. 1914.). A magyar reformáció és a Nádasdyház (Uo. 1916.). A hit pajzsa. (Budapest, 1916.) A keresztyénség útja (Prot. Esték, III., 1916.). Igazgatói beköszöntő beszéd. (Pozsony, 1917.) Méreg. (Budapest, 1917.) Luther a wormszi gyűlésen... (Uo. 1921.) A haladás törvénye a keresztyénség történetében. (Uo. 1928.) A speyeri birodalmi gyűlés történelmi jelentősége. (Uo. 1929.) A magyar evangélikusság földrajza és néprajza (A „Hitvallás és tudomány” c. kötetben). (Sopron, 1930.) Az ágostai hitvallás négyszázados emlékévének okirattára. (Budapest, 1930.) Püspöki székfoglaló beszéd. (Uo. 1935.)

Kovásznai B. Imre (? , ? – ?Szepsi, 1638. jún. 8.) ref. esperes. Hazai tanulása végeztével 1600. máj. 13-án a wittenbergi, ugyanez évi júl. 7-én a hiedelbergi egyetemre iratkozott be. Visszatérvén 1602 tavaszán hazájába, előbb Korlátón lett lelkész, 1605 novembere és 1607 júniusa közt Kassán másodpap, 1615-ben Szepsiben →*elsőpap*. 1635 februárjában →*esperessé* választotta az →*abauj-*

tornai egyházmegye. – *Művei*: Vigasztaló beszédek (Nyári Istvánnéhoz fia halála alkalmából, →*Szepsi Csombor Márton* „Udvari schola” c. művében). (Bártfa, 1623.) Halottas prédikáció (Nyári Ferenc felett, 1622 okt.). (Uo. 1624.) Respondeált a „De regeneratione et resipiscentia” (1601.) és a „De sacramentis in genere” (1601.) tartott vitákon.

Kovásznai Gotz József (? , ? – ? , ?) ref. esperes, a 19. század első felében bizonytalan időpontok között működött, először 1808-ból, utoljára 1835-ből levén róla említés, de 1839-re halva volt. – Mint magyarbényei lelkész, előbb jegyzője, végül kevés ideig →*esperese* volt a →*nagyszzebeni egyházmegyé*nek. – *Művei*: A szent Péter apostol által egy bokrétaba köttetett virtusokkal ékeskedő keresztyén nyolc elmélkedésekben. (Kolozsvár, 1808.) Szentegyházi beszéd... synodus alkalmatosságával... Székelyudvarhelyt... (Nagyszzeben, 1825.) Gyászverset írt „Édesanyai busongás” c. alatt két gyermeke halálára (1820.).

Kovásznai I. Péter (? , 1616. v. 1617. – ?Kolozsvár, 1673. júl. 21.) ref. püspök. Iskoláit Debrecenben kezdte, hol 1637. júl. 20-án →*subscribált*. Azután 1641-ig Sárospatakon tanult, ahonnan →*rektornak* ment Mádra, innen pedig külföldi egyetemek látogatására. Miután 1643. jún. 12-től a leideni, ezévi aug. 16-tól a groningeni, 1644. máj. 24-től a franekeri egyetemen folytatta tanulmányait, 1646-ban visszatért hazájába, hol még mielőtt hivatalba lépett volna, máris eljárás indult ellene puritánus elveiért. Az 1646 júniusában tartott →*szatmárnémeti nemzeti zsinat* csak szigorú kikötések mellett engedte meg, hogy lelkész lehessen. Először Fonyon, majd Nagyecsedén, 1654-től Nagyváradon lelkészkedett. Itt csakhamar ellentétbe hozták elvei egyházi felsőségével, mely 1655 májusában elmozdította állásából és csak 1656 szeptemberében, miután közben háromheti fogságot is szenvedett s reverzálist adott magáról, helyezte vissza hivatalába. Nagyváradnak 1660 augusztusában török kézre jutása miatt megszűnő ott az egyházi élet, Erdélybe vonult, hol előbb →*Kemény János* fejedelem feleségének, majd a Rhédeyeknek volt udvari papja, közben 1662 februárjában Kassán is időzött, míg végül ugyanez évben Kolozsvárra került lelkésznek. A →*Kolozs-kalotai egyházmegye* 1668-ban →*esperesnek* s az →*erdélyi egyházkerület* egyidejűleg püspöknek választotta. – Az üldözött magyarországi papok érdekében a német fejedelmekhez intézett levelei vádpontul szolgáltak amazok ellen. Irodalmi téren nem munkálkodott, mindössze egy-egy üdvözlő verset írt →*Nánási L. István*hoz (1670.) és →*Komáromi Csipkés György*hoz (1671.). A temetésén →*Porcsalmi András*tól magyarul, Pataki Istvántól latinul tartott beszédek ki vannak adva.

Irodalom: Bod Péter: Smirnai szent Polikarpus (1766.), *Zoványi* Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.).

Kovácsnai Tóth Sándor (Fintaháza, 1730. febr. 12. – Marosvásárhely, 1792. márc. 8.) ref. tanár. Marosvásárhelyen tanult, hol 1745-ben lépett a felsőbb osztályok elsőjébe és később →*köztanítás*ot viselt. Azután öt évig nevelősködött, majd 1760-ban külföldre indult s ott ezévi júl. 19-én a leideni egyetemre iratkozott be, melyen tovább időzött három évnél. 1763 végére hazatérvén, 1764 januárjában tanári állást foglalt el Marosvásárhelyen s azon működött haláláig. – Egyházi érdekű *művei*: Laudatio funebris memoriae... Emerici Lázár. (Nagyszeben, 1761.) Laudatio funebris... com. Lad. Teleki de Szék. (Kolozsvár, 1779.) Speculum parentis domo forisque optimi (Másik gyászbeszéd gr. Teleki László felett). (Kolozsvár, 1779.) Laudatio funebris Mariae Theresiae... (Nagyszeben, 1780.) Carmina exequialia... (Utrecht, 1782.) Oratio ad inaugurandum... novum auditorium in ill. gymnasio Vásárhelyensi... (Uo. 1784.) Többi művei közül „Cicerónak az emberek tisztéről és kötelességeiről” írt munkájának fordítása (1795.) bír még némi egyházi vonatkozással.

Irodalom: *Koncz* József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.).

Kováts Gyula (Pest, 1849. jan. 28. – Bp. 1935. szept. 30.) egyetemi tanár, reformátusnak született, de római katolikussá lett. Jogot végzett, doktorságot szerzett, majd ügyvédséget folytatott, míg 1883-ban táblai bíró, 1888-ban egyetemi nyilv. rendes tanár lett Budapesten. 1928-ban nyugalomba lépett s nemsokára áttért róm. katolikusnak. – A Magyar Tud. Akadémia 1884-ben levelező, 1920-ban rendes tagnak választotta. Művei közül egyházi érdekek: A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint. (Budapest, 1883.) A házassági javaslat a törvényhozás előtt. (Uo. 1884.) Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben. (Uo. 1885.) A párbér Magyarországon. (Uo. 1885.) A párbér jogi természete. (Uo. 1886.) (II. kiad. uo. 1886.) (E két utóbbi polémia Timon Ákos ellen.) Felelet br. Roszner Ervin „Régi magyar házassági jog” c. munkájára. (Uo. 1887.) Br. Roszner Ervin válaszára. (Uo. 1888.) Az utolsó két egyházpolitikai javaslat. (Uo. 1894.) (II. bőv. kiad. uo. 1894.) Ünnepi beszéd... a budapesti... egyetem újjáalakításának... évfordulóján (Mária Terézia egyházpolitikájáról). (Uo. 1914.)

Kováts János István (Kistelek, 1880. nov. 20. – *Bp. 1965. okt. 4.) Római katolikusnak született, reformátussá lett tanár. A középiskolának a budapesti belvárosi reáliskolában 1899-ben elvégzése és önkéntesi évének kiszolgálása után 1900-tól jogot hallgatott a budapesti egyetemen,

melyen 1905-ben jogi doktorrá avatták. Áttérvén reformátusnak, 1904-ben a budapesti teol. Akadémiára iratkozott be, 1906-ban pedig Edinburghba ment tanulmányai folytatására. Egy év múlva visszatérvén, több helyen →*káplán*kodott, utoljára Budapesten, hol aztán 1910 elejétől hitoktató lelkész volt. Itteni működése alatt be volt iratkozva az egyetem bölcsészeti karára, melyen 1913 júniusában szintén doktorságot szerzett. Miután 1909-ben teol. magántanárrá képesítettet, 1911 elejétől Szatmáron lelkészkedett, s ugyanakkor Bécsben teol. licentiatusságot nyert. 1914 elejétől rendes tanára volt a budapesti teol. akadémiának. 1918 őszétől 1919 márciusáig a prot. ügyek kormánybiztosa, 1920–22-ben nemzetgyűlési képviselő, 1920 májusától decemberéig államtitkár volt. A →*dunamelléki egyházkerület* 1916 őszén aljegyzővé, 1926-ban tanácsbíróvá, 1929-ben főjegyzővé, úgyszintén 1923-ban →*konventi* rendes, 1928-ban és 1939-ben zsinati rendes taggá választotta. 1945-ben nyugalomba lépve mindezekről lemondott, de zsinati tagnak újra megválasztották. – Az egyháztársadalmi életben is tevékenyen részt vett, s irodalmi téren hasonlóan szorgalmas munkásságot fejtett ki, miért is a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1917-ben választmányi tagjai közé sorozta, a montpellier-i teol. fakultás pedig 1937-ben díszdoktorrá tette. A P. E. I. L.-nek 1909-től 1913-ig egyik főmunkatársa, 1914-től társszerkesztője volt, a →*Kálvinista Szemlének* 1932-ben felelős, 1933-ban főszerkesztői tisztét vitte. – *Művei* és nagyobb értekezései: A buddhizmusé avagy a keresztyénségé a jövő? (Prot. Szle., 1907.) A Nirvána. (Pozsony, 1908.) Újabb törekvések Angliában a socialis tevékenység terén. (Budapest, 1908.) A „Ne temere” és a jus placeti. (Uo. 1908.) Az új genfi egyházalkotmány. (Uo. 1909.) A Servet-pör aktái (Ford.). (Uo. 1909.) L’égglise reformée Hongroise. (Uo. 1910.) Az evangélium és a socialismus (Thomas után franciából). (Uo. 1910.) Kálvin és Servet. (Pápa, 1912.) A buddhizmus és a keresztyénség. (Pozsony, 1912.) Milyenek képzelik a halálontúli életet a különböző népek (Prot. Szle. 1916.). Nemzetnevelésünk. (Budapest, 1917.) Oszlopok Isten templomában (Prédikáció). (Nagybánya, 1917.) A reformáció és az újkor uralkodó eszméi (Prot. Szle., 1917.). A keresztyénség társadalmi erői a múltban (Uo. 1918.). Az elásott talentum (Prédikáció). (Budapest, 1918.) Mit tehetünk egyházunkért? (Uo. 1925.) Ref. iskoláink. (Uo. 1925.) Hungarian protestantism (→*Ravasz Lászlóval* és →*Révész Imrével*). (Uo. 1927.) Karcolatok az amerikai útról. (Uo. 1929.) Magyar reformátusok a nagyvilágban. (Uo. 1931.) Az oxfordi mozgalom garnigeli gyűlése. (Uo. 1933.) A keresztyénség és a társadalmi kérdések. (Uo. 1934.) Legyen békesség.

(Uo. 1938.) Leitgedanken der Rechtsbildung der ungarischen ref. Kirche seit dem Weltkriege. (Halle, 1940.) A legközelebbi zsinatainkra váró teendők. (Budapest, 1941.) A lelkészképzés reformja. (Uo. 1941.) A tiszta ref. egyházalkotmány fontossága és irányelvei. (Debrecen, 1946.) A ref. egyházalkotmány alapvető kérdései. A reformkérdések. (Budapest, 1948.) Szerkesztésében jelent meg: Kálvin-jubileumi emlékkönyv (B. →*Pap István*nal, 1910.), Az edinburghi világmissziói conferentia (1910.), A presbyteri szövetség magyarországi útjának és gyűléseinek emlékkönyve (1912.), Az ORLE... belmissziói cursusának emlékkönyve (1912.), A presbyteri világszövetség aberdeeni zsinata (1914.). A Kálvin-szövetség... lelkészi conferentiájának emlékkönyve (1917.).

Kozma Ferenc (Csekefalva, 1844. febr. 17. – ?, 1920. máj. 12.) unit. vallású tanfelügyelő. Tanult Székelykeresztúron és Kolozsvárt, hol 1867-ben végezte a teológiát. Azután külföldre ment és ugyanaz évi okt. 24-én a jenai, a következő év őszén a heidelbergi, 1869 tavaszán a zürichi egyetemre iratkozott be. Még ez évben hazatérve, gimnáziumi, 1870-ben állami tanítóképezdei tanár lett Székelykeresztúron, hol 1873-ban igazgatónak lépett elő. 1886-ban tanfelügyelővé nevezetett ki Kolozsvárra. Később nyugalomba lépett. A Magyar Tud. Akadémia 1880-ban levelező taggá választotta, s 1892-től felügyelő gondnoka volt a kolozsvári unit. gimnáziumnak. Tevékenyen dolgozott irodalmi téren. – *Művei* és nagyobb dolgozatai közül egyházi érdekűek: A kolozsvári unit. kollégium ifjúsága olvasó és irodalmi körének múltja. (Kolozsvár, 1867.) Prot. theol. és egyházi törekvések Németországon (Ker. Magvető, 1868.). Temetési alapigék (Kozma Mihály műve általa bővítve és annak életrajzával ellátva). (Kolozsvár, 1875.) Kozma Gergely... életrajza. (Uo. 1876.) Mythologiai elemek a székely népköltészet és népéletben. (Bp. 1882.) Emlébeszéd →*Fabritius Károly*... felett. (Uo. 1883.) A lelkészi hivatás jelentősége (angolul is.). (Uo. 1896.) →*Jakab Elek* élete és munkássága (Ker. Magvető, 1901.). →*Kőváry László* (Uo. 1908.). →*Dávid Ferenc* emléke (Uo. 1910.).

Kozma Flóra (Baracska, 1864. – Baracska, 1925. dec. 31.) reformátusnak született, unit. vallású író. 1884. jún. 22-én feleségül menve a róm. kat. Perczel Ferenchez, 1893 májusában vele együtt áttért unitáriusnak. 1914 elején özvegyen marad. 1906-tól fogva buzgón foglalkozott irodalommal, elsősorban vallási kérdéseket tárgyalva. Ily irányú dolgozatainak jelentékeny része megjelent külön füzetekben is, de összegyűjtve is. „Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcselet és sociológia terén” (I. k. Budapest, 1908., II. k. Ipoly-ság, 1915.) címmel. Ide

vágó művei még: Három értekezés. (Budapest, 1909.) Channing szelleme. (Uo. 1923.) Felelet egy ref. ker. válaszára. (Uo. év n.)

Kőhalmi ev. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, 1861-ben szerveztetett a →*kosdi káptalan* →*kosd-kőhalmi surrogatiájából*, de a →*szászkerézd*i és →*sinki káptalanok* egy pár szomszédos egyházával is pótolva. Összesen 16 anyaegyházból áll, melyek két Udvarhely vármegyei kivételével valamennyien Nagykovácsos vármegyében fekszenek.

Kölcsey Ferenc (Szödömetér, 1790. aug. 8. – Cseke, 1838. aug. 24.) ref. vallású vármegyei főjegyző. Tanult Debrecenben, ahonnan 1809-ben joggyakorlatra ment Pestre. Pár év múlva jogtanárnak hívták Debrecenbe, de nem vállalkozott rá. Inkább gazdálkodást folytatott, előbb Álmosdon, 1815-től Szatmárcsekén, míg 1829-ben aljegyzője, 1832-ben főjegyzője lett Szatmár vármegyének. Ez év őszétől 1835 elejéig országgyűlési követ volt, ettől fogva pedig ismét a főjegyzőséget vitte haláláig. A Magyar Tud. Akadémia 1830-ban rendes taggá választotta. Költőként is az elsők között állott korában, viszont a rendszeres kritikának és a művészi szónoklatnak megalapítója volt a magyar irodalomban. Országgyűlési beszédeivel a vezérek sorába emelkedett. Hazafiság, humanitás, szabadelvűség hatotta át megnyilatkozásait. Egyházi érdekű a katolikus-protestáns unióhoz való hozzászólása („Hit, remény és szeretet”, *Élet és Literatura*, 1827. „Cselkővi” álnév alatt), a vallásszabadság ügyében tartott beszéde, az emberi kötelességeket páratlanul ékesen festő „Parainesis”-e, „Töredékek a vallásról” c. munkája és legelső helyen a magyarság nemzeti imájává vált „Himnusz”-a.

Irodalom: A vele foglalkozó gazdag irodalomból itt említendő: *Vajda* Viktor: K. mint moralista (1896.), *Jancsó* Benedek: K. mint vallásbölcselet (Aradi Hírlap, 1884.), *Kornis* Gyula: K. F. világnézete (1938.), *Mészöly* Gedeon: K. Himnusza és a Himnusz K.-je (1939.), *Bartha* Miklós: Emlébeszéd nagykovácsosi szobra leleplezésén (1897.), *Kerecsényi* Dezső: K. F. (1940.)

Köleséri Sámuel id. (Nagyvárad, 1634. – Debrecen, 1683. júl. 16.) ref. esperes. Nagyváradon 1651-ben kitűnően vizsgázott a héber nyelvből. 1654 májusáig tanult itt, amikor külföldre indult s aug. 19-én a leideni egyetemre iratkozott be. Miután a többi holland egyetemre, valamint Angliába s itt főleg Oxfordba és Cambridge-be is ellátogatott, 1657 nyarán visszatért hazájába s ekkor nagyvárad teol. tanár. 1659-ben szendrői, 1667-ben tokaji lelkész lett. Innen 1671-ben menekülnie kellett az üldözések elől s 1672 júniusától Debrecenben lelkészkedett. A →*debreceni egyházmegye* 1681-ben →*esperessé* választotta s

már 1678-ban →*generális notariussá* is megtétetett. – Az egyházi irodalmat szorgalmasan művelte s a következő munkákat írta: *De legibus scientificis*. (Leiden, 1655.) *Disputatio theologica textualis ostendens utilitatem linguae sanctae in interpretatione scripturae*. (Uo. 1655.) *De Christi potestate*. (Uo. 1655.) *Idvesség sarka*. (Sárospatak, 1666.) (II. kiad. Debrecen, 1676.) *Bánkódó lélek nyögési* (Imák). (Sárospatak, 1666.) *Szem gyönyörűségének mértékletes siratása* (Gyászbeszéd Borosjenei Istvánné Kalmár Kata felett). (Kolozsvár, 1672.) *Apostoli köszöntés...* (Beköszöntő prédikáció Debrecenben). (Debrecen, 1672.) *Arany alma...* (Prédikációk). (Uo. 1673.) *Atyai dorgálásnak jóízű gyümölcse* (Gyászbeszéd Kovács Andrásné Dobozi Kata felett). (Kolozsvár, 1675.) *Szentírás rájárára vonatott félkeresztyén* (Prédikációk). (Debrecen, 1677.) *Keserű-édes...* (Prédikáció). (Uo. 1677.) *Istennek s nemzetnek végig híven szolgáló Dávid patriarcha...* (Gyászbeszéd Dobozi István felett). (Uo. 1679.) *Józsue szent mageltökélése...* (Prédikáció). (Uo. 1682.) *Értelmes katechisálásnak szükséges volta...* (Prédikáció). (Uo. 1682.) *Respondens volt a „De Christi potestate”* (1655.) tartott vitán. A váradi bibliát átjavítás kapcsán széljegyzetekkel látta el. Kiadta és életrajzzal el-látta mostohaatyjának, →*Czeplédi Istvánnak* „Sion vára” (1675.) c. művét, amely mellé verset is írt. Üdvözlő verset írt még Székelyhidi Istvánhoz (héberül, 1651.), →*Görgei Pálhoz* (1655.), Szilágyi Mártonhoz (1678.), Mártonfalvi Györgyöz (1679. és 1681.), →*Csuzi Cseh Jakabhoz* (1680. és 1682.), gyászverset a →*Mártonfalvi György* (1681.) és →*Nógrádi Mátyás* (1681.) halálára. Emlékét „*Brabeum vitae*” c. kiadvánnyal örökítették meg tisztelői. – Apósa volt →*Hodosi Sámuelnek*.

Köleséri Sámuel ifj. (Szendrő, 1663. nov. 18. – Nagyszében, 1732. dec. 24.) ref. vallású főkörmányszéki tanácsos, az előbbinek fia. Debrecenben tanult, ahonnan 1679. máj. 22-én külföldre indult s 1680. febr. 17-én a leideni egyetemen bölcsészetet kezdett tanulmányozni. Miután ebből 1681. jún. 30-án doktori címet szerzett, a teológiával foglalkozott és 1682. máj. 20-án a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói közé, melyen 1684. máj. 9-én teol. doktorrá avatták. 1685. máj. 9-én érkezett vissza Debrecenbe, de mivel első prédikálása alkalmával eltévesztette a Miatyánkot, elhagyva pályáját, az orvosira tért át, s megint külföldre ment, ahonnan aztán orvostudományi oklevéllel tért haza. Nagyszébenben telepedett meg, hol mint városi, majd tartományi orvos nagy hírnévre tett szert. Rendkívüli szellemi képességei utat nyitottak neki magasabb állásokhoz, s előbb az erdélyi bányák főfelügyelője, azután a főkörmányszék titkára, 1717-ben pedig

egyszersmind tanácsosa lett. Viszályos házasságából folyólag börtönben végezte életét, Nagyszébenben. – Természettudományi és orvosi, bölcsészeti és teol. művei egyaránt tetemes számmal jelentek meg. Hitfelei vallási közönyösséggel, sőt azzal vádolták, hogy nincs vallása, aminek egyik oka „*Rationabilium hujus seculi dubitationum elenchus*” c. műve lehetett, mely pedig valószínűleg csak kéziratban terjedt el; a másik oka pedig az lehetett, hogy kiadta s a felekezeti ellentétek kiegyenlítését sürgető előszóval látta el Gardenius János „*Theologia pacifica sive comparativa*” (Nagyszében, 1709.) c. munkáját. Többi egyházi érdekű művei: *De evangelio*. (Debrecen, 1679.) *De existentia divinitatis*. (Uo. 1679.) *De systemate mundi*. (Uo. 1681.) *Dissertatio philologica, qua quaedam S. Scripturae loca illustrantur*. (Franeker, 1682.) *De sacrificiis* (3 r.). (Uo. 1682–83.) *De benedictione gentium Abrahamo promissa*. (Uo. 1684.) *Consiliarius principe dignus* (Keresztesi Sámuel temetésére) (Nagyszében, 1707.) *Summarium philosophiae*. (Kolozsvár, 1723.) *Primum pietatis erga Deum officium*. (Hely n. 1724.) *Animi grati et ingrati character*. (Nagyszében, 1729.) *Respondens volt egy „Disputatio philosophica contra atheos”* (1681.) megvitatásában. Üdvözlő verset írt →*Czeplédi Pálhoz* (1682.), gyászverset az ifj. Kovásznai Péter (1680.) és →*Felvinczi Sándor* (1686.) halálára. Az ő javításaival bocsátotta közre →*Bél Mátyás* 1717-ben Lipcsében a magyar újszövetséget. Bölcsészettudományi avatásakor debreceni tisztelői „*Applausus votivus...*” c. füzetet ünnepelték. – Sógora volt →*Hodosi Sámuelnek*, mostohaapja gr. →*Lázár Jánosnak*.

Kölgyesi Balázs (? , 1642. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1660-ban iratkozott be →*togatusnak*, s 1666 elején →*contrascriba*, az év későbbi részétől pedig →*senior* volt. Külföldre menvén, 1668. aug. 8-án a leideni, 1669. nov. 16-án a franekeri, 1670. jan. 4-én a groningeri egyetem hallgatóinak lépett a sorába. Nemsokára hazatérvén, már 1671 júniusában lelkész volt Hajdúnánáson. 1681-ben és 1686-ban Karcagon lelkészkedett, míg további sorsa ismeretlen. – *Műve*: *De angelis* (2 r.). (Leiden, 1669.) *Respondeált a Ján. XX. és XXI.* (1669.) felőli vitán. Gyászverset írt a →*Felvinczi Sándor* halálára (1686.).

Könyves János (Tiszatarján, 1813. okt. 10. – Kismarja, 1889. júl. 7.) ref. lelkész. 1827-től Debrecenben tanult, ahonnan 1833-ban tanítónak ment Karcagra. Egy év múlva visszatérvén, tovább folytatta tanulmányait, míg 1839 elején Szikszón lett →*rektor*. Háromévi itt működése után egy évet a Szepességen töltött a német nyelv kedvéért. 1843-ban néhány hónapig →*káplánkodott* Nagyszalontán, de még ez év végén tanár-

nak hívták a nagyváradi ref. algimnáziumba. 1848 tavaszán lelkészi állást foglalt el Kismarján.

Cikkeit több egyházi lap közölte. – *Művei*: Egy beszéd (Az épülő nagyváradi templom érdekében). (Nagyvárad, 1845.) Halotti elmélkedés... József főherceg végtisztességéttele megadásakor. (Uo. 1847.) A templom megújítására indító két ok. (Uo. 1866.) Emlékirat a kismarjai ref. egyháznak a városi pénztárból... javadalmaztatásáról. (Debrecen, 1876.) A vasárnap és a munkás osztályok (franciából ford.). (Uo. 1877.)

Könyves Tóth Kálmán (Debrecen, 1837. aug. 31. – Debrecen, 1924. júl. 16.) ref. lelkész. Jobbára Debrecenben tanult, kevés időt Szatmáron is töltvén e végett. A teológiát 1860-ban elvégezvén, egy évig a Szepességen időzött. Ezután külföldre látogatott el s 1861 őszén az utrechti egyetemre iratkozott be, míg 1862 őszén Párizsba, 1863 tavaszán Londonba ment. Hazatérte után még ez év őszén lelkész lett Kunszentmiklóson, 1866-ban Latházán, 1883-ban Debrecenben. A *→tiszántúli egyházkerület* 1884-ben tanácsbírájává választotta. – Az elbeszélő, ismeretterjesztő és egyházi irodalomban egyformán szorgalmas munkásságot fejtett ki. – *Művei* közül egyházi természetűek: Miért maradok a prot. egyház híve? (Pest, 1867.) Rokkant honvédek menháza (Prédikáció). (Debrecen, 1870.) Az Úr szolgálójának szerelme (Prédikáció). (Uo. 1871.) Egyházi beszédek különféle alkalmakra. (Uo. 1871.) A reformáció története Magyarországon (Tankönyv). (Pest, 1872.) A koporsónál (Temetési imák). (Miskolc, 1877.) (II. kiad. Budapest, 1889.) Futkározó hamis atyafi. (Debrecen, 1880.) (Négy kiadást ért.) A hit temploma (Prédikációk Spurgeon nyomán). I–III. k. (Budapest, 1881–84.) (Új folyam I–III. k. uo. 1904–7.) Hazug próféták. (Uo. 1882.) A nazarénus Kósza Julis siralmi (Malmos Gazda álnévvel). (Uo. 1882.) Az Úr parancsára (Beköszöntő beszéd). (Debrecen, 1883.) Az Úr házában (Vasárnapi imák). (Budapest, 1896.) Istennek népe a magyar (Millenniumi prédikáció). (Debrecen, 1896.) Hálaadás a király ajándékáért (Ima). (Uo. 1897.) Az ötvenedik évforduló (Márc. 15-iki ima). (Uo. 1898.) Az Úrban munkálkodó asszonyok (Prédikáció). (Uo. 1898.) *→Bocskay István*, a magyar nemzet Nehémiása (Prédikáció). (Uo. 1906.) Prédikáció a debreceni egyház reformáció-ünnepén. (Uo. 1917.) – Úgyszintén az özv. Ács Gergelyné (1869.), Kovács Lajos (1875.), Miklóssy Mózes (1892.) és Szabó János (1902.) halálakor tartott beszédei. Vallásos költeményei is szép számmal vannak. Erkölcsmesésítő irányuknál és tartalmuknál fogva említésre méltók a következő művei is: Önsegély (2 k., 1873.), Jellem (2 k., 1874.), Takarékoság (1878.), Kötelesség (1882.), A tudomány vértanúi (1886.), A munka bajnokai

(1887.), a négy első Smiles, a két utóbbi Tissendier nyomán. Némi egyházi vonatkozással bír „A gr. Degenfeld család története” (1893.) is. Egyik szerkesztője volt a „Kalászok az életnek kenyéréhez” (1893–94.) c. folyóiratnak.

Könyves Tóth Mihály (Debrecen, 1809. nov. 30. – Debrecen, 1895. febr. 4.) ref. lelkész, az előbbinek atyja. Iskoláit a német nyelv kedvéért Kassán töltött rövid időn kívül szülővárosában végezte, hol azután *→köztanítóságot* viselt. Félévig tartó külföldi útjából hazatérve, 1836 májusában *→káplán*, novemberében pedig lelkész lett Debrecenben, előbb ispotályi, 1842 májusában belvárosi. A szabadságharc folyamán tartott hazafias beszédei miatt várfogságot szenvedett, melyből 1856 áprilisában kiszabadult ugyan, de lelkészi és tanári állást tilos volt elfoglalnia, miért is előbb mint egyházkerületi levéltárnok, meg a debreceni kollégium és egyházközség számvevője, 1859 tavaszától pedig mint a püspöki iroda vezetője működött. 1863-ban karcagi lelkésszé s még ez évben *→heves-nagykunsági* *→esperessé* választott, míg 1871 júliusában újra Debrecenbe ment lelkésznek. Több ízben volt *→konventi* tag, s rövid ideig aljegyzője, majd 1883–84-ben tanácsbírája az *→egyházkerületek*. – Mint fényes szónok és erélyes egyházkormányzó nagy hírnévre tett szert. Írói munkásságának javarésze az egyházi térre esett. Egyes cikkein és prédikációin kívül, melyek megfelelő közlönyökben jelentek meg, a következő dolgozatai vannak: Életképek a helv. hitv. tiszántúli kerületből (P. E. I. L., 1845., befejezetlen, név n.). Mi történt és mit kell tennünk? (Prédikáció) (Debrecen, 1848.) A ker. polgár szabadsága, egyenlősége, testvérisége (Prédikáció). (Uo. 1849.) Az apostoli kor története és jelleme (Egyházi Könyvtár, 1858.). Az apostoli korszak vértanúi (Uo. 1858.). A ker. egyház élete a három első században (Uo. 1858.). Történelmi előadás, minő viszonyban állanak az ún. partiumbeli eklézsiáink a tiszántúli superintendenciához (P. E. I. L., 1862.). A debreceni ref. egyház (Zelizy „Debrecen... egyetemes leírása” c. kiadványban). (Debrecen, 1882.) Prédikáció a debreceni Cegléd utcai templom felavatásán. (Uo. 1888.) – továbbá azok a gyászbeszédek, melyeket Kis Orbán Istvánné Simonfi Eszter (1837.), Madarász Dobrossy János (1839.), Miskolczy István (1841.), Vámosy Károly (1845.), Lipcsey Gáborné Lipcsey Mária (1864.), és Kenéz Mihály (1864.) temetésén tartott.

Irodalom: Czelder Márton: K. T. M. (Figyelője, 1887.).

Köpeczi Bálint (?Köpec, 1631. v. 1632. – ?, ?) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1656. aug. 5-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. Innen Olaszliszkára ment *→rektornak*, majd 1662 tavaszán külföldre indulván, először Angliát kereste

föl, míg 1663. jún. 15-én a leideni, okt. 13-án a groningeni, 1664. jan. 12-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Ez utóbbiról azonban már májusra visszament Leidenbe, ahol szept. 4-én teol. doktorságot szerzett. Hazatérve, 1685 elején tanár lett Sárospatakon, ahonnan 1668 tavaszán eltávozott, de hogy hova, azt nem tudjuk. – *Műve*: De locis aliquot theologicis. (Leiden, 1664.) Respondeált az „Ideae institutionum theologicarum” (1664.) tárgyában, valamint a „De pugna spirituali” (1664.) és a „De ecclesia” (1664.) tartott vitákon. Üdvözlő verseket írt →*Jászberényi Pál*hoz (1662. és 1664.).

Köpeczi János (? – Dés, 1748. okt.) ref. esperes, 1704-ben Kolozsvárt tanult, ahonnan külföldre ment s 1712. okt. 3-tól a franekeri egyetemen gyarapította ismereteit. Innen 1714 júniusában érkezett vissza hazájába, hol 1716-ban Felsőbányára, 1718-ban Désre választották lelkésznek. A →*déli egyházmegyének* előbb jegyzői, 1743 áprilisától pedig →*esperesi* tiszttét vitte. – *Művei*: Orvosolhatatlan gonosz (Gyászbeszéd Keczei Istvánné Korda Borbála felett). (Kolozsvár, 1728.) Istennel járó Noé (Gyászbeszéd Váradai Zsigmond felett). (Uo. 1730.) Szomorú halotti prédikáció (Gr. Wass Lászlóné gr. Bethlen Júlia felett). (Uo. 1731.) Szomorú halotti prédikáció (Makrai Ferencné Alvinczi Krisztina felett). (Uo. 1733.) Szomorú halotti prédikáció (Br. Vitéz György felett). (Uo. 1734.) Halotti prédikáció br. Wesselényi István özvegye, gr. Bánffy Kata... felett. (Uo. 1734.) Két erős... egyé lett szív... (Gyászbeszéd gr. Teleki Ádámné br. Wesselényi Zsuzsánna felett). (Uo. 1739.) Ama három igazak között... fényeskedő szent Dániel (Gyászbeszéd gr. Wass Dániel felett). (Uo. 1741.) Gyászverset írt a →*Csepregi Turkovics Mihály* halálára (1704.).

Körlelkész, az →*erdélyi ref. egyházkerületben* egy időben így nevezetett egy, több község reformátusaiból alkotott kör lelkésze, ki úttörő munkása volt az újabban felkapott jelszavá lett, de mégsem kellő mértékben felkarolt szórvány-gondozásnak. A szűkebb magyarországi prot. egyházkerületekben pedig a több egyház iskoláinak meglátogatásával megbízott lelkész.

Körmendi B. Péter (? , 1635. v. 1636. – Szatmár, 1691. márc. 23.) ref. püspök. Tanult Sárospatakon, hol 1655. júl. 3-án kezdett a felsőbb osztályokhoz s 1658. máj. 7-től aug. 20-ig →*seniori* tiszttét viselt. Ekkor →*rektor* lett Szatmáron, ahonnan 1660-ban külföldre ment és ez évi júl. 25-én Franekerben, 1662. szept. 5-én Groningenben, 1663. febr. 28-án Leidenben iratkozott be az egyetemre. Közben többször is huzamosabban időzött Angliában, főként Londonban és Canterbury-ben. Ismételten tartózkodott Utrechtben is, utoljára 1663 őszén, honnan hazájába vissza-

térve újból a szatmári rektorságot vitte, míg 1665 áprilisában lelkésznek választották Nagyecsedre. Itt 1667 májusában →*esperessé* tette a →*középszolnoki egyházmegye*. Az erre következő években Erdődön foglalta el a papi állást. 1686. szept. 17-én püspökké választotta a →*tiszántúli egyházkerület*, de az esperesi hivatalt is folytatta 1689-ig, midőn Szatmárra vitték papnak. – *Művei*: De providentia Dei. (Groningen, 1663.) De tribus famosissimis votis monasticis. (Leiden, 1663.) De paedobaptismo. (Uo. 1663.) Respondens volt a „De principio philosophandi” (1658.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt →*Drégelypalánki János*hoz (1682.) – Ősei közé tartozott →*Báthory Gábor* püspöknek.

Irodalom: Thury E.: K. P. (Prot. Szle, 1902.)

Körmendi ref. egyházmegye, a →*Sopron–Vas vármegyei prot. egyházkerületnek* reformátusságra átment öt, illetőleg négy →*egyházmegyéjéből* az egyik. Területük annyira nem volt véglegesen megállapítva, hogy a vízlendvainak a németújvárival 1624 májusában történt egybeolvadása után 1629-ben nemcsak ismét szerepel ez a kettő is külön egyházmegye gyanánt, hanem a →*németújvári*ba tartozott az ekkor már a →*vépipel* egyesülből maga Körmend is. Azonban 1633-tól kezdve már mindannyi egyetlen egyházmegyébe volt kénytelen tömörülni, mely váltakozva viselte a körmendi és az ebben az időtájban kapott őrségi nevet. 1618-ban tizenkettő, az egyesülés után egy darabig állandóan huszonöt volt egyházainak száma. Ezek aztán nagy részben elenyésztek az üldözések miatt, melyek még azután is tartottak, amikor az utolsó, már csak →*prosenior* címet viselő →*esperesüknek* gyülekezetéből való elűzését (1720.) követő évtizedben a →*pápai egyházmegyébe* olvadt még meglévő hét egyháza. Az egyházmegye csak 1808-ban nyerte vissza önállóságát →*őrségi* név alatt. A körmendi egyházmegye esperesei közül hiteles adatok csupán a következőkről szólnak: Beythe Imre körmendi l. 1612-ig, Alsólendvai Péter vépi, körmendi l. 1612–1619, Tolnai István bői l. 1619–1623. (helyettesi minőségben a németújvári esperestől függve), Szilágyi Benjámin István bői, vépi, körmendi l. (1623-tól szintén csak helyettes) (1625–1634), Mosoni István körmendi l. 1634–1646, Szeli Luka György körmendi l. 1646–1649, Szeremlei János felsőöri l. 1650–1670, Pölöskei Péter szentgyörgyvölgyi l. (prosenior) (1708.) 1720-ig.

Körmendi Thaba Tamás (? , ? – 7, 7) ref. lelkész, honi tanulása befejeztével a külföldet is felkereste s 1623 tavaszán az oderafrankfurti, 1625. júl. 1-én a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Hazajötté után már 1627 szeptemberre komáromi →*rektor*, 1632-re pedig mosoni pap volt. – *Műve*: De justificatione hominis peccatoris coram Deo. (Franeker, 1625.)

Körmöcbányai cikkek, a hétbányavárosi pap-ságnak az 1558. évi znióváraljai kath. zsinat megá-lapodásaként →*Oláh Miklós* érsek által megküldött hitvallásra válaszul Cubicularius Ulrik selmecbányai plébánostól készített s 1558. szept. 26-án Körmöcbányán tartott zsinatukon elfogadott s amannak tétéleivel szemben ellentételek gyanánt szereplő hitvallási cikkei, melyek egyenként tolmácsolták prot. szellemű véleményüket az ellentételek okozó főbb kérdésekről. Közzétette →*Breznyik János*: A selmecbányai ev. egyház és iskola története (I. k. 130–142. l.).

Körmöcbányán a reformáció ügye egészen korán lendületet vett, amennyiben valószínűleg már 1522-ben ott működött →*Cordatus Konrád*, aki ugyan 1523-ban eltávozott onnan, de szintén lutheránust alkalmaztak a helyére a →*Kresling János* személyében. Ez hasonlóképpen csakhamar elhagyta a várost, ám 1525-ben mindketten visszatértek az evangéliumi szellemet terjeszteni, amiért fogságot is szenvedtek. Ugyanez évben Achatius Imre került ide, aki nemkülönben híve volt a reformációnak, 1526-ban pedig Kresling jött vissza lelkésznek. A lutherizmus mellett még az évtized folyamán anabaptizmust is hirdetett →*Fischer András* és talán még más is. Hiábavaló volt a Váradai esztergomi érsek erélyeskedése a harmincas években, a személyeket elűzhette, ám elvük uralkodó maradt. A közönség gyűlölettel fogadta a régi szellem odaküldött hívét s igyekezett felcserélni tetszésének megfelelővel, ami sikerült is, mikor Lang Ézsaiás kapott alkalmazást. Ezután is gyakorta történtek változások, csakhogy a város rendíthetetlen volt a lutherizmushoz való ragaszkodásban. Sikerral állta ki az Oláh érsek által indított ostromot és az ötvenes évek végén és azután. 1557-ben új templomot építettek, melyet a virágzás és aránylagos nyugalom száz éve után 1673-ban elvettek a római katolikusok részére, s egyidejűleg betiltották a lelkészek működését. 1682-ben visszakapták a templomot, de a gyülekezet már megfogyott. Mindamellett ezentúl is három lelkészt tartottak sokáig, és középfokú iskolájukra is kellő gondot fordítottak. A gyülekezetnek a papizmus javára szolgáló rendszeres fogyasztása végül is maga után vont, hogy 1870-től egy lelkész is elég lett a teendők végzésére, úgyszintén azt, hogy nemcsak magasabb iskoláját volt kénytelen átengedni az államnak, mely főrealiskolát állított helyébe, hanem még elemi iskoláját is, aminek átadása ugyancsak 1870-ben következett be. Templomot 1826-ban újat épített.

Irodalom: *Hlatky József*: A körmöcbányai első, vagyis városi prot. gimnázium története a XVI. és XVII. században (1881.).

Körmöczi János (Kissáros, 1762. – Kolozsvár, 1836. dec. 14.) unit. püspök. Kissároson kezdte

iskoláit. Tanulását 1778-tól Kolozsvárt folytatta, hol →*köztanítóskodás* és →*seniorság* után 1793 őszen jogot kezdett tanulni. Ám 1794 elején külföldre ment s előbb Bécsben, 1796 tavaszától Jenában, őszétől Göttingenben gyarapította ismereteit, főként a bölcsészet mezején. 1797-ben hazajövéen, Kolozsvárt tanár, 1802-ben igazgató lett. Majd 1812. júl. 7-én püspökké választotta egyházának közzsínata. Sikerral járó tevékenységét megszakította 1818-ban képességeinek egy úti balesetből származó tetemes csökkenése. – *Művei*: Az istenség két leányinak, a vallás és a józan okosságának kölcsönös viaskodásai és győzedelmei (Prédikáció). (Kolozsvár, 1800.) Nem minden aszonyok emberek (Gyászbeszéd özv. Barra Ferencné Ágh Klára felett). (Uo. 1800.) Az emberség megtanulásának oskolája (Gyászbeszéd Pákai József felett). (Uo. 1802.) A hív elüljáró... (Gyászbeszéd →*Petryevith Horváth Ferenc* felett). (Uo. 1805.) Az emberi életnek tiszteletes vénsége... (Gyászbeszéd Kénosi Sándor Mózes felett). (Uo. 1809.) Az emlékére →*Füzi Ferenc*től írt prédikáció is megjelent. Schleiermachernek volt követője.

Kőrösi Bozó Mihály (? 1706. – Debrecen, 1775. febr. 2.) ref. esperes. Tanult Debrecenben, ahol 1721. jan. 28-án lett →*togatus*, s 1728–30-ban →*köztanítói*, 1731-ben pedig →*seniori* tisztet viselt. Ez évben nagykőrösi →*rektornak* vitték, majd külföldre ment s 1733-ban Utrechtben volt egyetemi hallgató. Hazatérve, 1734-ben ispotályi lelkésznek választották Debrecenbe. Közte és a belvárosi papok közt stóla-ügyben 1755-ben hosszas viszály támadt, melyért a közzsínat 1756-ban megfosztotta addig viselt →*egyházmezei* jegyzői hivatalától. 1763-ban Nádudvarra, 1764-ben Újfahértóra választották lelkésznek, de 1770 márciusában nyugalomba vonult és Debrecenbe költözött. Ugyanez évben újra jegyzőjéül választotta a →*debreceni egyházmezei*, melynek aztán 1772. jún. 16-án →*esperese* lett. – *Művei*: Az újtestamentumra mutató tábla, (Debrecen, 1739.) (II. kiad. 1773.) Magyar concordantia avagy az ó- és újtestamentumra mutató tábla (2 k., átd. kiadta →*Szerencsi Nagy István* és →*Szentmiklósi Timotheus*). (Győr, 1788.) Respondeált a 121. zsoltárról tartott vitán (1733.).

Kőrösi Csoma Sándor (Csomakőrös, 1784. ápr. 4. – Dardzsiling, 1842. ápr. 11.) ref. vallású ázsiai utazó. 1799-től Nagyenyeden tanult és 1807-ben lépett a felsőbb osztályokba. Miután →*köztanító*ságot és →*seniorságot* is viselt, külföldre ment és 1815-ben a göttingeni egyetemre iratkozott be. 1818 őszen hazatérve, előkészületeket tett ázsiai útjára, melynek céljául a magyar nemzet bölcsőjének felkutatását tűzte ki. 1819 novemberének végén indult el Nagyenyedről, s a török és perzsa birodalmon menve keresztül, az

egész Indiát bejárta több ízben is. Az általa ismert tizenhat nyelv között elsajátítván a tibeti nyelvet is, elkészítette ennek első nyelvtanát meg szótárát (1834., facsimile kiadása 1939-ben jelent meg), amellyel, hogy a hittérítők számára vallási könyveket fordított e nyelvre. Az angolok rendkívüli megbecsüléssel vették körül, s szerény életmódján kívül ez tette lehetővé, hogy tekintélyes alapítványokat tegyen úgy a nagyenyedi kollégium és a kézdivásárhelyi katonai iskola, mint a Magyar Tud. Akadémia javára. Ez utóbbi 1833-ban levelező tagjává s az „Asiatic Society” 1834-ben tiszteletbeli tagjává választotta, könyvtárnokául is alkalmazván. – Munkái közül egyházi érdekű: Szemelvények Buddha erkölcs- és vallásánából (Duka Tivadar által összegyűjtött, angolra is lefordított és életrajzzal ellátott „Dolgozatai” 176–323. lapján, 1885.). Br. Eötvös József és Toldy Ferenc tartott róla emlékebeszédet. Emlékeére 1942-ben szobrot emeltek Marosvásárhelyen, Baktay Ervin pedig 1934-ben regényt írt róla. „Háromszéktől a Himalájáig” címmel.

Irodalom: Németh Gyula: K. Cs. S. célja (1935.), Maksay Albert: K. Cs. S. tibettudományi munkássága (1935.), Cholnoky Jenő: K. Cs. S. (1940.), Draskóczy: K. Cs. S. (1942.), Debreceni Sándor: K. Cs. S. csodálatos élete (1937.).

Körösi Úri János (Nagykörös, 1724. dec. 27. – Oxford, 1796. okt. 18.) ref. vallású könyvtári hivatalnok. Iskoláit Debrecenben végezte, 1746. ápr. 28-án lépve a felsőbb osztályok tanulói közé. Külföldre menvén, 1753. febr. 28-án Harderwijkben bölcsészetre iratkozott be s ezévi márc. 16-án bölcsészettudományi doktortulást szerzett. Azután ugyanott teológiát hallgatott, melynek 1755. jún. 28-án szintén doktora lett. 1756. szept. 17-én Leidenben jogot kezdett tanulni, melyből hasonlóképpen megszerezte a doktori címet. Azonban állandóan a keleti nyelvészet volt tanulmányainak fő tárgya, melyből oly kiváló ismereteket szerzett, hogy a leideni egyetem ajánlatára megbízást nyert az oxfordi egyetemről, hogy rendezze az annak birtokában levő keleti kéziratokat. 1770-ben tehát Angliába ment át s ott is maradt a kéziratok katalógusainak elkészítése után is, mint könyvtári hivatalnok. Irodalmi működéséért és tudományos képzettségéért közbecsülésben részesült új hazájában. – Teol. érdekű művei: De rege feliciter regnante Saul. (Harderwijk, 1755.) Prima decas originum Hebraeorum genuinarum ad loca biblica rectius intelligenda. (Leiden, 1761.) Pharus artis grammaticae hebraicae. (Oxford, 1784.) Septuaginta hebdomadam quos Gabriel ad Danielelem detulerat, interpretatio. (Uo. 1788.) Virgo Almah cum Immanuel. (Uo. 1788.)

Irodalom: Balogh Ferenc: Ú. J. magyar tudós Oxfordon (Sp. Füz. 1866.), Goldziher Ignác: Ú. J. (1908).

Körös-marosközi ref. egyházmegye, a →*békés-bánátinak* egyik régebbi elnevezése.

Kőszegi Gáspár István (? , ? – ?, ?) ev. lelkész. Tanulmányai végeztével várkaplán lett Murányban, innen azonban hitehagyott úrnője, Wesselényi Ferencné Széchy Mária 1645 tavaszára elűzte. Nemsokára Sajógömörön, majd Rozsnyón kapott lelkészséget, ez utóbbi helyen 1656-ig a magyar prédikátori állást töltvén be. Ekkor Osgyánba, később Felsőajórára ment papnak, azután Kassán foglalt el magyar prédikátorságot, melyről 1672-ben fogságba vetette, majd elűzte az önkény. 1680-tól ismét Osgyánban lelkészkedett 1685-ig. – *Művei:* Lelki tüköre az embernek az Isten akaratja felől... (A tízparancsolat magyarázata). (Lőcse, 1659.) Jó útra igazító könyvecske (Eph. V. 15–22. magyarázata). (Uo. 1659.) Üdvözlő verset írt Schröter Sámuelhez és Keismarker Zsuzsánnához (1668.).

Kőszegi Nagy István (Kőszeg, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Hazai iskolázása után külföldre ment és 1641 októberében is, 1643 szeptemberében is Königsbergben volt egyetemi hallgató. – *Műve:* Dissertatio theologica refellens dogma papisticum de transsubstantiatione. (Königsberg, 1643.) Respondensi tisztelet vitt a „De poenitentia” (1641.) felőli vitán.

Kőszegi prot. egyházmegye, valószínűleg állandóan létezett a régi keretei közt, addig is, míg reformátussá lett legalább egy része. Lutheránusnak maradt egyháza aztán a →*csepregi alsó egyházmegye*be olvadtak.

Kőszegi ref. egyházmegye, a →*Sopron–Vas vármegyei prot. egyházkerület*nek az 1590-es évekbeli zavarai között abból keletkezett, hogy az addig közös protestáns, de ismeretlen kiterjedésű →*egyházmegye* →*esperese*, Batai István kőszegi lelkész, aki már 1591 áprilisában is viselte az esperesi hivatalt, →*Beythe Istvánnal* tartott s mind kőszegi, mind azután ismeretlen helyen folytatott, mind végül rohonci lelkészkedése alatt híven követte őt. Mint ref. egyházmegye, a Batai 1599-ben bekövetkezett halálával meg is szűnt, illetőleg beleolvadt a →*németújvári*ba.

Kőszegvidéki német ev. egyházmegye, a →*Sopron–Vas vármegyei* kerületben, a mutatkozó szükséghez képest valószínűleg azoknak az egyházaknak a részére 1649-ben szerveztetett, amelyek mint a →*németújvári ref. egyházmegye*nek ev. létköre tartozékai, annak egy szalonak-rahoncvideki német és vend nyelvű →*alesperességét* képezték volt, de a ref. egyházak megfogyása s e vidéki →*egyházmegyék* egyre apadása folytán saját hitüknek megfelelő felsőbbség alá ke-

rültek. Itt is alesperességnek mondták hivatalosan, de a valóságban önállósággal rendelkeztek. → *Espereseik* voltak: Müller Mátyás 1649–1660, → *Klesch Dániel* 1660–1662, → *Löhner Kristóf* 1662-től (1669.), mindannyian kőszegi német lelkészek.

Köteles Sámuel (Torda, 1770. jan. 30. – Nagyenyed, 1831. máj. 25.) ref. tanár. Nagyenyeden tanult, hol 1788-tól járta a felsőbb osztályokat s → *köztanítóságot* is viselt. Ezután külföldre ment s 1796 őszétől két évig Jenában folytatva tanulmányait. Visszatérve hazájába, 1798-tól udvari papja volt özv. br. Daniel Istvánnénak, míg 1799 nyarán marosvásárhelyi, 1818 elején nagyenyedi bölcsészettanár lett. A Magyar Tud. Akadémia 1830-ban rendes tagjának választotta. – A bölcsészeti irodalom terén nagy sikerrel és nagy hatással működött, mint Kant eszméinek önálló felfogású, lelkes hirdetője. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Nagy embernek rajzolatja. (Kolozsvár, 1814.) Prédikáció Szentpáli Elek felett. (Uo. 1814.) Tiszta erkölcsi philosophia. (Marosvásárhely, 1817.) Erkölcsi anthropologia. (Uo. 1817.) Gr. Lázár Józsefné gr. Bethlen Mária felett beszéd és könyörgés. (Uo. 1817.) Erkölcsiség és a vallás (Tudományos Gyűjtemény, 1827. V.).

Irodalom: Szász Károly: A derék ember és ritka érdemű tanító képe (1831), Koncz József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.), Bartók György: K. S. élete és philosophiája (Athenaeum, 1910.), Magda Sándor: A magyar egyezményes philosophia (1914.)

Kővár–középszolnoki unit. egyházkör, szintén előforduló neve a → *kraszna–középszolnoki–kővár*inak.

Kőváry László (Torda, 1819. júl. 7. – Kolozsvár, 1907. szept. 25.) unit. vallású bankigazgató. Tanulmányait szülővárosában és Kolozsvárt végezte. Miután ez utóbbi helyen jogot is hallgatott a ref. kollégiumban, 1842-től joggyakorlatot folytatott Marosvásárhelyen. Hivatalt vállalt s ekként szolgált a szabadságharc ügyét is, amiért annak elbukása után fogságot szenvedett. Kiszabadulása után Pesten hírlapíróskodott, majd Kolozsvárra internáltott, ahol házasságával jómódba jutván, később nagy tevékenységet fejtett ki közigazdasági téren, előbb mint biztosítóintézeti, később mint takarékpénztári igazgató. Ám emellett nem hanyagolta el a már ifjan megkedvelt történelem művelését sem. Ebbeli irodalmi munkásságát a Magyar Tud. Akadémia 1883-ban levelező tagsággal, a kolozsvári egyetem 1902-ben bölcsészeti díszdoktorsággal jutalmazta. Az unitárius kollégiumban a felügyelőgondnok tisztében 1877-től szintén tevékeny működést fejtett ki. – Egyházi érdekű nagyobb dolgozatai: A szombatosok Erdélyben (Ker. Mag-

vető, 1869.). → *Péchi Simon* kancellár (Uo. 1871.). → *Dávid Ferenc* elítéltetése (Uo. 1873.). A hierarchia kifejlődése és első hatása hazai történetükre (Uo. 1885.). A száz évet élt dr. → *Brassai Sámuel* pályafutása és munkái. (Kolozsvár, 1897.) Szellemünk képviselői a millennium századában (Ker. Magvető, 1898–99.). Az unit. vallást megmentő családok. (Kolozsvár, 1899.) A magyar unitáriusok története a 18. és 19. században. (Uo. 1899.) – Nagybátyja volt → *Kanyaró Ferenc*nek.

Irodalom: Kozma Ferenc: K. L. (Ker. Magvető, 1918.)

Kövesdi János (? – Marosvásárhely, 1759. dec. 30.) ref. tanár, Sárospatakon tanult, ahonnan 1714-ben → *rektornak* vitték Pápára, de még abban az évben külföldre ment és Halléban lett egyetemi hallgató. Hazájába visszatérve, 1718-ban ismét előbbi hivatalában alkalmazták Pápán. Innen választották 1720 őszén tanárnak Marosvásárhelyre, ahol előbb 1739. aug. 15-én történt lemondásáig, majd miután kérelmére 1745. szept. 5-én visszahelyezték, haláláig működött. – Műve: Készülő nota... (Hosszú verses búcsúztató gr. Gyulai Ferenc temetésén, 1730.). (Kolozsvár, 1743.) – Apósa volt → *Vásárhelyi Tőke Márton*nak.

Kövesdi Pál (Komárom, ? – Sopron, 1682. máj. 5.) ev. lelkész. Komáromban tanult egy ideig. Iskolai végeztével külföldre ment s 1754. jún. 16-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. 1656-ban visszatérve, Komáromban lett → *rektor*, ahonnan csakhamar Nagysárosra, majd Eperjesre távozott tanárnak. 1659 tavaszán a Sopronban középiskolává fejlesztett magyar nyelvű tanintézet igazgatójának hívták meg. Itt 1664-ben magyar papnak választották, de tovább is részt vett az iskolai munkában. A protestánsokra nehezedő üldözések 1674-ben őt is megfosztották állásától. Továbbra is Sopronban tartózkodott. – Egy nevezetes, latin nyelvű magyar nyelvtanon kívül a következő műve van: De orali manducatione... (Wittenberg, 1656.) – Üdvözlő verset írt Matthaides Jánoshoz (1654.), gyászverset a Sarnichhausen Henrik Konrád (1656.) és Paurfeindné Krugschank Anna (1677.) halálára.

Köveskúti ref. zsinat, 1612. nov. 11-én → *Pathai István* püspök elnöklésével tartotta a → *dunántúli kerület*. A → *hercegszölősi kánonok* helyett 55 cikket szerzett, melyekben főleg a zsinatnak, a püspöknek és az → *esperes*nek szabályozta a hatáskörét. Az itt érvényre emelt kánonokat az 1623. okt. 18-án tartott alsóörsi részzsinat a veszprémi egyházmegye számára átnézte s egy részüket módosította. A köveskútiakat → *Mokos Gyula* tette közzé (A hercegszölősi kánonok más kánonokkal... 1901.), majd → *Thury Etele* (A

dunántúli ref. egyházkerület története. I. k. 1908. és M. Prot. Et. Adattár, 1908.), az alsóörsieket ugyanő az előbbi helyen.

Kövy Sándor (Nádudvar, 1763. júl. 15. – Sárospatak, 1829. júl. 24.) ref. tanár. Nádudvaron kezdett tanulni. Debrecenben folytatta iskoláit, 1779. ápr. 23-án iratkozott be a felsőbb tanulók közé. 1782-től →*rektor* volt Sarkadon, ahonnan két év elteltével Pozsonyba ment jogot tanulni. Ügyvédi vizsgálatot is tett, de nevelősködéssel foglalkozott, míg 1793-ban az akkor felállított jogi tanszéket foglalta el Sárospatakon. E minőségében fényt árasztott a kollégiumra és óriási hatást gyakorolt a magyar jogtudomány fejlődésére, tanítványai révén pedig a szellemi szerinti jogszolgáltatásra. – Legjelentékenyebb műve, az „Elementa jurisprudentiae hungaricae” 1800-on kezdve igen sok kiadást ért, nemcsak latin eredetiben, hanem magyar fordításban is. Hagyott hátra kéziratban egy „Conspectus juris ecclesiastici” c. munkát is.

Közalap (Egyházi) (Másképpen „Domesztika”), a ref. egyházban a →*debreceni alkotmányozó zsinat* létesítette az olyan egyházi célok elősegítésére, melyeket az egyes egyházi testületek nem képesek saját erejükből megvalósítani, vagy amelyek magasabb és általános egyházi érdekből igényt tarthatnak az egyetemes egyház támogatására. Hasonló névvel és rendeltetéssel az ev. egyház →*budapesti első zsinata* is alkotott ilyet. Mindkettőnek elsősorban az egyháztagok évi járulékaik és kegyes adományok a bevételi forrásai.

Középborsodi ref. egyházmegye, a →*tiszáninneni kerületben*, 1950-ben vált ki az →*alsóborsodiból* 14 anyaegyházzal, →*espereséül* továbbra is Román Ernő alsószolcai lelkész maradván 1952. júl. 1-ig, amikor korábbi alakjában megszűnt.

Középpestvármegyei (Pestvármegyei közép) **ev. egyházmegye**, a →*bányai kerületben*, a Pest vármegyeinek háromfelé osztása következtében 1924 elején kezdte meg önálló létét, 12 anyaegyházzal. Az 1952-ig létező →*egyházmegye* →*esperesei* a következők voltak: Bódi Pál tápiószelei l. 1924–1930, Doleschall Lajos bényei l. 1930–1936, Honéczy Pál pilisi l. 1936–937, Wolf Lajos ceglédi l. 1937–941, Válint János 1941–952.

Középszabolcsi ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerületben*, az 1821–22. évi →*generális konventen* alkotott →*felsőszabolcsi egyházmegyének* kettéosztása folytán 1909-ben jött létre, akkor 46, jelenleg 47 anyaegyházzal, melyek kivétel nélkül Szabolcs vármegyében vannak. →*Espereseinek* névsora: →*Görömbei Péter* nagykállói l. 1909–1919., Szabó Lajos nyírbátori l. 1920–1927., Porzsolt István újfehértói l. 1927–1951., Békefi Benő nyíregyházi l. 1951–1952., amikor addigi alakjában megszűnt az →*egyházmegye*.

Középszolnoki ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerületben* (másképpen nagykárolyi), kezdetől létezett az 1821–22. évi →*generalis konventig*, mely szilágysági egyházainak Erdélyhez való átengedésével és területének jókora mérvű megváltoztatásával az ezutáni →*nagykárolyi egyházmegyét* alakította helyébe. 1779-től külön →*segédgondnoka* volt a szilágysági és külön a szatmári résznek. Egyházainak száma állandóan negyven körül mozgott. – →*Esperesei* közül a következőkről van adatunk: még a lutheránus korszakban Károlyi Boldi Sebestyén 1554-től, majd a református korszakban H. Gál (1590.), Monai János tasnádi, nagyecsedei l. (1596.) 1603-ig, Csorba István érendrédi, erdődi l. 1604–1608 k. (1609-ben már nem). →*Czeglédi János* nagyecsedei l. (1617 nov.) 1631-ig, Budai Karácson János erdődi, nagyecsedei, érszakácsi l. 1631–1637, Rozgonyi Balázs erdődi l. 1637-től (1646 jún.), →*Dobrai Gácsi Bálint* nagyecsedei, nagykárolyi l. 1650-ig, Diószegi Dávid erdődi l. 1650-től, Ramocsaházi András erdődi l. (1657 márc.) →*Váraljai G. Lőrinc* nagyecsedei l. 1661–1665, Tatai Mihály erdődi l. 1665-től →*Körmendi B. Péter* nagyecsedei, erdődi l. 1667–1689, →*Almási Mihály* erdődi l. 1689–1691., Losonczy András erdődi l. 1691–1706. Szalácsi Sámuel nagykárolyi l. (1709. jún.), az érszentkirályi l. (1728.), Báthori Gere János nagykárolyi l. (1732.) 1748-ig, Harsányi István tasnádszántói l. (1751 okt.) 1758-ig, Nagyfalusi János börvelyi l. 1758–1763, Enyedi András szaniszlói, börvelyi l. 1763–1764. Makódi Mihály ákosi, nagykárolyi l. (1766 ápr.) 1773-ig, Mátyus István börvelyi, gencsi l. 1773–1786, Hécezei Dániel szilágypéri l. 1786–1794., Barcza György gencsi l. 1795–1805, Keresztes Mihály nagykárolyi, érszakácsi l. 1806–1820, Hécezei Pál szilágypéri l. 1820–1821.

Középvasi (Vasi közép) **ev. egyházmegye**, a →*dunántúli kerületben*, melynek 1786-i rendezése alkalmával állították fel, beléolvasztva a →*kemenesaljait* is, mely azonban 1800-ban különvált tőle. Alakulásakor a későbbi →*egyházmegyéből* hat egyház tartozott hozzá, melyeknek száma az ország szétदारabolásáig 19-re szaporodott, amit a belőle elszakítottak tízzel apasztottak, viszont a →*felsővasi egyházmegyéből* a hazánkban maradtak kettővel növelték, úgy hogy jelenleg 11 anyaegyházból áll. – →*Espereseinek* névsora a következő: Kárász Ádám kőszegi l. 1786–1809, Kankriny András körmendi l. 1809-től, →*Döbrentei Lajos* uraiújfalusi l. 1817 k.–1838, Tüskés István nemeskoltai l. (1843.) 1853-ig, Ráhnér Máté nemeskoltai l. 1853–1870, →*Poszvék Sándor* meszlényi l. 1870–1877, Kund Sámuel répcelaki l. 1877–1918, Zongor Béla körmendi, szombathelyi l. 1918-tól (1933 máj.)

Közlapok Lapja, egyháztársadalmi hetilap, a

csekély fizetésű lelkészek sorsának jobbra fordítása végett 1889 folyamán indította meg →*Péntek Ferenc*. A pártolás elégtelen volta miatt szünetelt egy ideig, majd 1893-ban Budapesten folytatta szerkesztője, de még ez évben végleg megszűnt.

Közpapok mozgalma, a római katolicizmusból átvett szóval jelzett szegény sorsú falusi lelkészeknek abból a keserű hangulatából keletkezett, melynek teljes valójában először →*Péntek Ferenc* érszentkirályi lelkész adott hangot az által 1889-ben megindított →*„Közpapok Lapja”* hasábjain. A mozgalom nem találkozott az egyházi felsőbbiségek és szócsoveik tetszésével, annyival kevésbé, mivel indokolt és jogosult volta mellett néha túllőtt a célon s némileg ferde irányt vett. Az 1890. szept. 30-án Budapesten tartott országos lelkészi értekezleten a →*Kovács Albert* befolyása alatt és fellépése folytán aztán visszaterelődött ugyan a mozgalom a kelendő mederbe, de azért célja felé még az első lépést is csak évek múlva sikerült elérni az 1898. évi kongrua-törvénnyel, mely a mozgalomnak nemcsak a létjogosultságát igazolta, hanem erkölcsi és anyagi téren eredményhez is juttatta.

Köztanító (publicus praeceptor), a magyar prot. egyház kollégiumaiban a legrégebb időktől kezdve szinte a legújabb időkig szokásos címe azoknak az ifjaknak, kik pályájuk végeztével még egy vagy két évet töltöttek legtöbnyire éppen az illető kollégium kebelében, éspedig mint alsóbb osztályok tanítói. Innen osztálytanító címmel is fordulnak elő. A köztanító cím ellentéte a magántanító (privatus praeceptor) hivatásának, ki egyes növendékekkel foglalkozik.

Közügyigazgató (director), az erdélyi ref. és unit. egyházban a régebben létezett házassági törvényszékeken a házasságvédői tisztet végző lelkész volt, ki azóta egy ideig ügyészi teendőkkal volt megbízva, de végül is az →*egyházmegyékben* egészen megszűnt a hivatala. Az →*egyházkerületben* azonban továbbra is fennmaradt.

Krasznai ref. egyházmegye, a szilágyinak a középszolnoki egyházmegyétől elszakított érmelléki résszel való egyesülése előtt gyakran előforduló elnevezése.

Kraszna-középszolnok-kővári unit. egyházkör (más néven kővár-középszolnoki) az ún. felsőpartiumbeli egyházakból, tehát Szatmár és Máramaros vármegyeiekből is az antitrinitarizmus virágzása idején alakult s a 17. század közepére a ref. egyház uralomra jutásával enyészett el. Állítólag utolsó →*esperesének* elmozdítása és híveivel együtt a ref. egyházba térése adta meg a végső lökést bukásához. Mindamellet még 1651-ben voltak belőle egyházközségek, amelyek azonban magukra hagyatva szintén áldozataivá lettek a többség vonzóerejének. Utoljára 30 anyaegyháza

volt, korábban több is lehetett. Esperesei közül csak a következőknek ismeretes a neve: Szekeresi Balázs huszti l. (1578.), Törös Máté nagybányai l. 1590., k., Markó Mihály (vagy Dániel) szilágysámsoni l. 1635-ig.

Kraus János György (Segesvár, ? – Prázsmár, 1781.) ev. lelkész. Honi tanulmányai befejeztével külföldre ment s 1732 tavaszán a jenai egyetem hallgatói közé iratkozott be. Hazatérve, előbb Segesvárt másodpap, majd Prázsmáron lelkész lett. – Pietista hatás alatt álló műve: *Das himmlich gesinnte Herz vom zukünftigen Leben...* (Jena és Lipcse, 1733.)

Kremsmer Efraim (Lőcse, ? – Lőcse, 1706.) ev. lelkész. Lőcsén tanult. Mikor 1674-ben elvették az iskolát az evangélikusoktól, előbb Kolozsvárra, majd a meissenai Weissenfelsbe ment tanulmányait folytatni. 1678 tavaszán aztán a jenai, 1679. okt. 6-án a wittenbergi egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Hazajötté után 1683-ban →*conrector*, a következő évben →*rektor*, 1690 őszén német prédikátor, 1693-ban →*elsőpap* lett Lőcsén. – *Műve*: *Der mit himmlischen Schmuck gezierte Lehrer* (Gyászbeszéd →*Lazari Ágoston* felett). (Lőcse, 1693.) Üdvözlő verset írt →*Kassai Michaelis Györgyhöz* (1681.) és gyászverset a Sartorius András (1680.) halálára.

Kresling János (Buda, ? – Selmezbánya, 1549. eleje) magyarországi reformátor. A bécsi egyetemre 1509-ben iratkozott be és 1515-ben magisterséget szerzett rajta. 1523-ban Körmöcbányán, 1524-ben Budán kapott lelkészi hivatalt. Innen 1525 elején kirándult a bányavárosokba a reformáció elveit hirdetni, amiért fogságba került, melyből csak 1526 elején szabadult ki. Rövidesen ismét Körmöcbányán lett lelkész, ahonnan pár év múltán Jägerndorfba (Szilézia) távozott. 1536-ban vagy 1537-ben visszatért Magyarországra s ekkor Korponán, 1541 nyarán Selmezbányán foglalta el a →*plébánosi* állást. – Még róm. kat. korában írt egy Oratiót György bécsi püspökhöz intézve (Bécs, 1515.).

Krestyánszki Jób (Freybergi) álnév alatt adott ki egy magyarországi prot. író „Kurtze Nachricht entgegengesetzt dem lügenhaften Bericht... Johannes Lapsánszki...” c. alatt cáfolatot a címben megnevezett érseki titkárnak „Extractus brevis et verus...” c. alatt Nagyszombatban 1675-ben megjelent munkájára, mely német fordításban aztán legalább hatszor napvilágot látott, lázadás vádjával illetve a pozsonyi →*delegatum judicium* elé idézett prot. lelkészeket, s nem vallásuk, hanem amiattinak tüntetve föl üldöztetésüket. A „keresztény Jób” ezzel az állítással száll szembe ugyancsak több ízben közre bocsátott művében, mely először 1675-ben került a közönség elé. 1683-i kiadásában, melyben saját műve szövegével párhuzamosan közli az el-

lenfele művét is, közzé tette a →*Bársony György* „Veritas toti mundo declarata” c. műve ellen írt „Ausführliche Antwort auf die verlarvte Wahrheit...” c. cáfolatát is, éppenúgy annak párhuzamosan közölt német fordításával.

Kreuchel Illés (Strassburg, ? – Selmecebánya, 1666. dec. 5.) ev. tanár. Már magister volt, midőn Magyarországra került, hol eleinte Szepesváralján működött, míg 1646-ban Bártfán, 1649 novemberében Besztercebányán, 1661 júniusában Selmecebányán lett →*rektor*. – Teol. *művei*: De traduce animae rationalis... (Lőcse, 1656.) Elenchus argumentorum, quae a traducis hostibus depromi solent (Uo. 1656.) Elenchus argumentorum, quae... adversus unitatem animae humanae in scenam produci solent (Uo. 1657.) Elenchus argumentorum, quae contra animae rationalis propagationem in medium afferri solent. (Trencsén, 1657.) Dissertatio, quae ostendit... non tres, sed unam numero duntaxat animam dari... (Uo. 1657.) De differentia reali fidei salvificae, historicae et miraculosae. (Jena, 1659.) De natura relationum personalium sacro-sanctae trinitatis. (Bártfa, 1660.) De universali Salvatoris nostri passione et satisfactione. (Lőcse, 1663.)

Kristóf György (Sáromberke, 1878. okt. 2. – **Kolozsvár, 1965. okt. 15.*) ref. vallású egyetemi tanár. A gimnáziumot Nagyenyeden, a bölcsészetet Kolozsvárt és Budapesten elvégezvén, ez utóbbi helyen bölcsészetdoktorságot szerzett. 1903-ban tanárrá választották Szászvárosba, majd 1922-ben előadóvá, 1923-ban nyilv. rendes tanárrá nevezett ki a kolozsvári román tudományegyetemen a magyar irodalom tanszékére. – Dolgozatai közül egyházi érdekűek: A magyar mythológia klasszikus eposzainkban (Erdélyi Múzeum, 1904.) A ref. tanárok külföldi tanulmányútja (Prot. Szle., 1908.). Egységes világkép (Uo. 1909.). Adalékok kollégiumunk régebbi történetéhez (Szászvárosi értesítő, 1909.). A szászvárosi ref. Kun-kollégium (Prot. Szle., 1910.). →*Kazinczy* vallási nézetei (Un, 1912.). →*Bethlen Gábor* emlékezete (Uo. 1913.). →*Szabolcska Mihály* vallásos költészete (Uo. 1916.). →*Kriza János* (Erdélyi Irod. Szle., 1925.). Bethlen Gábor és a magyar irodalom. (Kolozsvár, 1930.) Szabolcska Mihály Erdélyben. (Uo. 1934.) →*Péterfi Károly* esztétikája. (Uo. 1934.) Kiadta bevezetéssel ellátva „II. Apafi Mihály magános könyörgései”-t (1930.).

Kriza János (Nagyajta, 1811. jún. 28. – Kolozsvár, 1875. márc. 26.) unitárius püspök. 1820-tól Torockón, 1825-től Székelykeresztúron, 1829-től Kolozsvárt járta iskoláit, melyek végeztével 1835-ben kolozsvári lelkésszé választott. Ekkor külföldre ment s két évet a berlini egyetemen töltött. Hazatérve, elfoglalta tanársággal is

összekötött állását, melyen szerzett érdemei méltánylásául 1852-ben helyettes →*generalis notarius*sá, 1861 júliusában pedig püspökké választott. – Mint lírikus költő és népköltési gyűjtő általános elismerésben részesült; ennek kifejezésül a Magyar Tud. Akadémia 1841-ben levelező, a Kisfaludy-társaság 1863-ban rendes tagjai közé sorozta. – Az egyházi irodalom terén is sikeresen működött, mint a szabadelvű teológiának egyháza közszellemébe bevívője. Megalapította a →*Ker. Magvető* c. folyóiratot, melynek első két kötetét (1861., 1863.) szerkesztette is. A Channing műveinek magyar fordításához előszót írt s fordított is egyet közülük. – Többi ily irányú *művei*: Erőhatóság a ker. vallástánító főtulajdona (Zsinati prédikáció, 1840.), (Kolozsvár, 1841.) Ti vagytok a földnek savai (Zsinati prédikáció). (Uo. 1842.) A keresztény vallás elemei (Tankönyv). (Uo. 1854.) (V. kiad. uo. 1891.) Zsinati beszéd Szentgericén. (Uo. 1865.) Egyházi beszéd és ima a verespataki templom felavatásakor. (Uo. 1866.) Zsinati beszéd Tordán az unitáriusok háromszázados ünnepélyén. (Uo. 1868.) (Ezzel együtt papszentelési beszéd) – továbbá Gedő József temetésén (1855.) tartott imája és a Ker. Magvetőben közölt papi dolgozatai. Sajtó alá rendezte az unit. énekeskönyv korabeli több kiadását. – Veje volt →*Füzi János*nak és apósa →*Kovács János* unit. tanárnak.

Irodalom: Szász Károly: Emlékbeszéd K. J. felett (1876.), *Jakab Elek*: K. J. unit. püspök életirata (Ker. Magvető, 1878.), *Kovács János*: K.-album (1892.), *Pálffy Márton*: K. J. (Pásztortűz, 1905.), *Boros György*: K. J. és nagyajtai Kovács István barátsága (Ker. Magvető, 1912.), *Kristóf György*: K. J. (Erdélyi Irod. Szle., 1925.), *Versényi György*: K. J. emlékezete (Bp. Szle., 1911.).

Krizbai Deső Mihály (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. Erdélyi származású. Hazai tanulását bevégezve, külföldre látogatott el, hol 1720. máj. 14-én az oderafrankfurti, 1723-ban pedig az utrechti egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, először gr. Teleki Józsefnekél volt udvari pap, de további sorsát nem ismerjük. – *Műve*: De natura decalogi. (Oderafrankfurt, 1721.)

Krmann (Kermann) Dániel (Nagysziklás, 1663. aug. 28. – Pozsony, 1740. szept. 17.) ev. püspök. Tanulását Szobotiston, Illaván, Trencsénben, Divékújfaluban elvégezvén, külföldre ment s előbb Boroszlóban folytatta tanulmányait több mint három évig, azután 1682 tavaszán a lipcei, ugyanezévi okt. 1-én a wittenbergi egyetemnek lett hallgatója. Hazájába 1683 őszén visszatérve, kevés ideig tanító volt Illaván, de innen elűzetett vallása miatt. Félévi bujdosás után 1684 végén mosóci →*rektor*, 1687 nyarán turolukai lelkész, atyja utóda lett. Innen is elűzték 1688

őszén, de az év végére visszaengedték. 1690 őszén Miavára ment át, ahonnan 1699 nyarán rövid ideig tartó fogság után menekülnie kellett, mégpedig külföldre, ahol azután huzamosabb időt töltött. 1701 végén visszajöve, eleinte újból Miaván lelkészkedett, de már 1704-ben zsolnai lelkész volt. 1706 tavaszán a *→biccsei egyházkerület* püspökké választotta, s e minőségében a következő évi *→rózsahegyi zsinaton* egyike volt a legjelentékenyebb szereplőknek. A zsinat megbízásából az eperjesi kollégium és általában a magyar protestantizmus érdekében Podhorszky Sámuel birtokossal együtt 1708 májusában követségbe indult a svéd királyhoz. Sok viszontagság után nem teljes sikerrel ugyan, de mégis némi eredménnyel 1709 szeptemberében érkeztek haza. Zsolnai egyházából a róm. kat. földesúr által 1711-ben kiűzetvén, Bártfára, majd ismét Miavára vonult. Ellenségei hamis ürügyek alatt 1729-ben a pozsonyi börtönbe juttatták, ahonnan, miután hiába vetette magát érdekében közbe I. Frigyes Vilmos porosz király is, halálig nem szabadult ki. – Püspöki és írói működése egyházának legkiválóbb alakjai közé emelte. Mint teológus a szigorú, sőt elfogult orthodoxiának volt híve, a pietizmusnak pedig nagy ellensége. – *Művei*: Disputatio theologica, qua veram orthodoxae ministrorum vocationis considerationem... publicae eruditorum disquisitioni sistit. (Wittenberg, 1683.) Funebris oratio in funere... Martini *→Tarnóczy*. (Hely n. 1685.) Az élet könyve (Szlovák gyászbeszéd *→Dadan János* felett). (Zsolna, 1704.) Acta et conclusiones conventus seu synodi Solnensis, Szepesvarallyiensis et nuper nostrae Rosenbergensis. (Uo. 1708.) Actus inaugurationis vexillorum (Zászlóavatási beszéd szlovákul). (Uo. 1707.) Anti-Dubnicay (Szlovák polemikus írat). (Hely n. 1718.) Agenda ecclesiastica slavonica. (Hely n. 1734.) (Kiadásáról gondoskodott s előszóval ellátta *→Ambrózy György*, ki szlovákra fordításában is részt vett.) A ker. tan kettős kátéja (szlovákul). (Hely n. 1738.) Áhítatos énekek (szlovákul). (Besztercebánya, év n.) Ezenkívül is számos éneket szerzett s nem kevesebbet fordított németből szlovákra, melyek elszórva különféle gyűjteményekben láttak napvilágot. Üdvözlő verseket írt Csasztolovszky Jánoshoz (1683.), Adami Keresztélyhez (1700.), Petrőczy Istvánhoz (1704.), ifj. *→Ács Mihály*hoz (1710.). Előszót írt Neumann Gáspárnak általa Zsolnán 1707-ben latinul és szlovákul kiadott imakönyvéhez, úgyszintén a Klejcs szlovák cantionalejához s az általa és *→Bél Mátyás* által készített szlovák bibliafordításához (Halle, 1722., új kiad. 1745. és 1766.). Kéziratai is nagy számmal maradtak, közöttük legfontosabb a „Hungaria evangelica” c. terjedelmes egyháztörténeti műve, továbbá a „Historia ablega-

tionis Danielis Krmann et Samuelis Pohorszky ad regem Sveciae Carolum XII.” (közzétette Mencsik F. és Kluch J. 1894.). – Apósa volt Ambrózy Györgynek.

Irodalom: Szeberényi Lajos: K. D. az ev. egyház egyik vértanúja a múlt századból (A Fabó-féle „Rajzok...” közt, 1868.), Zsilinszky Mihály: Kermann D. élete (1891.), Mencsik és Kluch: K. D. életrajza (Általuk kiadott műve bevezetésével, 1894.), Szimonidesz Lajos: K. D. pere (Szlovák fordításban 1940.).

Krupecz István (Felsőrakonca, 1858. jan. 29. – ?Hontudvarnok, 1926. jún.) ev. lelkész. A gimnáziumot 1875-ben Selmecebányán, a teológiát 1878-ban Pozsonyban végezte. Azután a budapesti, hallei (1879. máj. 3. – aug. 15.), berlini, párizsi egyetemeken összesen öt szemeszteren át teológiát és bölcsészetet hallgatott. Hazájába visszatérve, 1880-ban hontudvarnoki *→káplán*, 1885-ben pozsonyi teol. magántanár lett, míg 1895 őszén lelkésznek ment Hontudvarnokra. A *→nagyhonti egyházmegye* 1901-ben *→alesperes*nek választotta. – Számos dolgozata jelent meg egyes egyházi lapokban, valamint a következő füzetekben: Adatok az ev. superintendensek egyházlátogatásainak történetéhez, különös tekintettel a párbérrre. (Pozsony, 1886.) A tudományos, különösen az egyháztörténeti seminariumokról. (Budapest, 1887.) A középkori egyházszerkezet. (Selmecebánya, 1890.) *→Masnicius Tóbiás* fogsága és kiszabadulása. (Budapest, 1892.) (Németül 1897.) Az illavai hitvalló. (Pozsony, 1894.) Kedélyes magyar élet Halléban. (Sárospatak, 1894.) Hallei emlékcsokek. (Budapest, 1894.) Adalékok a Luther-katé magyarhoni irodalmának történetéhez. (Uo. 1895.) Egyházi emlékbeszéd Sembery Imre... felett. (Selmecebánya, 1898.) Válasszunk alpüspököket avagy missziói superintendenseket. (Orosháza, 1900.) Egy ev. papjelölt búcsúzása Magyarországtól s élményei a külföldön 40 év előtt. (Ipolyság, 1918.)

Kryptocalvinista a szó igazi értelme szerint az levén, aki titkolja a helvét irányúakkal, esetleg éppen Calvinusszal főleg az úrvacsora tanáról meggyező vélekedését, igen sok lehetett a magyarországi protestánsok között azokban az évtizedekben, melyekben lefolytak a lutheránus orthodoxia megkövesedése idején, kivált a Formula Concordiae körül vívott harcok. Csakhogy rendszerint azokat illeték inkább e névvel, akik többé-kevésbé nyíltan kifejezést adtak elsősorban az ubiquitas és a communicatio idiomatum tana iránti ellenszenvüknek. Így aztán a szűkebb Magyarországon különösen *→Pilcius Gáspár* és *→Ambrosius Lam Sebestyén* keveredtek hírbe, akik pedig már méltán helvét irányúaknak vol-

tak mondhatók, ha helyzetüknél fogva ragaszkodásukat nyilvánították is egy ideig a Melancthon „Corpus Doctrinae”-jához. A Szepességen később is gyanúsítottak némelyeket kryptocalvinizmussal, hol alappal, hol alap nélkül. Legnevezetesebb volt közülük →*Serpilius János* (1562–1645) leibici lelkész, aki 1634-ben hivatalát vesztette elveiért, holott →*Zabler Péter* püspök sem talált bennük kivetni valót. Más vidékeken is gyanú alá esett egy-egy pap, tudtunkkal legutoljára →*Lochmann Mátyás* 1616-ban, de egy könyvével tisztázta magát, aláírván a Concordia-könyvet is. Erdélyben igazában a Melancthon szellemét ápolta a 16. századnak majdnem legvégéig a hivatalos szász egyház, mely több ízben állást foglalt a Concordia-könyv ellen. De már a helvét irányhoz való hajlás ténye nyilvánult meg abban, hogy Paulinus Simon segesvári →*elsőpap*, szászkezdi →*dékán* református irányú kátét tanított az iskolában és ugyanolyan szellemű énekeket vitt be a templomba. Ez az 1615-i közzsínaton éles összetűzés tárgya volt közte és →*Besodner Péter* nagyszebeni dékán között, s amannak a zsinat confessionalis állásfoglalása folytán vissza kellett vonnia az általa helytelenített tanokra vonatkozó nézeteit. A zsinat arra is elkötelezte, hogy otthon is változtasson eljárásán, ámde tovább tartó ellenkezése, nemkülönben a →*kosdkőhalmi surrogatia* papságának vele egyetértést mutató tiltakozása következtében még 1619-ben is kénytelen volt a zsinat újra foglalkozni a kérdéssel. Minden kárhooztatás dacára holtig megmaradt felfogása mellett Paulinus, sőt halála után, még 1644-ben is az ő formuláját használta úrvacsora-osztáskor a →*szászkezdi káptalan*.

Kulcsár György (Alsólendva, ? – Alsólendva, 1577. jún. 11.) prot. lelkész. Kiképzése után tanítói, majd lelkészi állást kapott valahol, melyről elúzetvén, szülőföldjére, a Bánffy Miklós védő szárnyai alá vonult. Itt előbb tanító, 1574 tavaszától lelkész volt. – Az egységes protestantizmus szellemében, minden megkülönböztető felekezeti felfogásnak alig kivétel nélkül óvatos mellőzésével, de egy helyen a helvét irány szellemében készült művei a következők: Az halálra való készületről rövid tanulság. (Alsólendva, 1573.) Az ördögnek a poenitentiatartó bűnössel való vetekedéséről (Rhegius Orbán után ford.). (Uo. 1573.) Postilla. (Uo. 1574.) (Még két kiadása van, mindenik Bártfán nyomtatott, egyik 1579-ben, a másik 1597-ben.) Naplóját közölte a Tudománytár (1841.).

Irodalom: *Eötvös* Lajos: K. Gy. két ösmeretlen munkája (Révész Figyelmezője, 1870.), *Kulcsár* Endre (Abafi Figyelője XXIII.) és *Zoványi* Jenő: Uo. és „Kisebb dolgozatok...” közt (1910.) róla szóló cikkei.

Kulifay Zsigmond (Nógrádverőce, 1796. márc. 20. – ?Kunhegyes, 1868. febr. 17.) ref. lelkész. Tanult Losoncon, majd Debrecenben, hol 1812-ben →*subscribált* s végül 1817–18-ban →*köztanítói* tisztet viselt. 1819 tavaszán →*rektornak* ment Mezőtúrra, ahonnan 1821 tavaszán Késmárkra, innen egy év múlva Bécsbe távozott. Majd 1823 elejétől Tiszaigaron helyettes lelkész volt, 1824 tavaszától Tiszaroffon nevelősködött, míg 1825 tavaszán lelkész lett Kunhegyesen. 1866 decemberében nyugalomba lépett. – Egyes prédikációi a →*Fördös* vállalataiban, a →*Kolmár* és →*Lakatos* prédikációinak nagyobb szabású bírálatai a Magyar Prot. Egyházi Irodalmi Ismeretéseik és Bírálatok (1855.) között, újszövetség-fordításából mutatványok a Kecskeméti Prot. Közlönyben (II. és III. f.) voltak közölve. Önállóan kiadott egyházi művei: Egyházi beszéd a honszeretetről. (Kecskemét, 1847.) Egyházi beszéd az emberi nem jövőjéről. (Uo. 1848.) Szerartási beszédek. (Uo. 1853.) Egyházi beszédei (2 k.). (Uo. 1854–55.) Belfegor és Honesta (Lafontaine után versben). (Uo. 1865.) Másfajta munkái is vannak.

Irodalom: *Szentkuty* Károly: K. Zs. (P. E. I. L. 1877.).

Kun Béla (Szentpéteri) (Monostorpályi, 1874. nov. 8. – Debrecen, 1950. jún. 13.) ref. vallású egyetemi tanár. Debrecenben tanult, hol a gimnáziumot 1891-ben, a jogot 1895-ben végezte. 1897 őszétől a máramarosszigeti, 1905 elejétől mint jog- és államdoktor, a debreceni jogakadémiának volt tanára. 1910-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett Kolozsvárt. 1914-ben a debreceni egyetemre neveztetett ki az egyházjog tanárának. A →*tiszántúli egyházkerület*, melynek pár évig levéltárnoka is volt, előbb aljegyzővé, 1917-ben főjegyzővé, 1921-ben tanácsbíróvá, 1917-ben, 1928-ban és 1939-ben →*zsinati*, 1919-ben →*konventi* rendes taggá választotta. 1939-ben gondnoka lett a →*debreceni egyházmegyének*, 1946-ban →*főgondnoka* a →*tiszántúli egyházkerületek*. – A →*Debreceni Prot. Lapnak*, melybe előbb is dolgozott, 1916-tól 1925-ig főszerkesztője, 1926-tól 1933-ig felelős szerkesztője volt és számos cikket írt bele. – Egyházi érdekű *művei*: A házasságról. (Máramarossziget, 1902.) Kálvin egyházalkotmánya. (Debrecen, 1906.) A debreceni egyetem terveze. (Uo. 1907.) Magyar ref. egyházalkotmány. (Uo. 1908.) (Átd. kiad. uo. 1932.) Kálvin, mint egyházszerző (Az „Emlékezés Kálvinról” c. kötetben). (Budapest, 1909.) Emlékbeszéd Szikszay Zoltán esperesről. (Nagyszőlős, 1910.) Egyházi törvényeink revisiója. (Debrecen, 1913.) Egyházi törvényeink és a tanárok. (Uo. 1913.) Egyház és egyetem. (Uo. 1913.) Világi papok. (Uo. 1916.) A debreceni egyetemért. (Uo. 1917.)

Az egyházjogtudomány történetének áttekintése (Theol. Értesítő, 1919.). → *Tisza István* emléke. (Debrecen, 1922.) A példaadó vezér (gr. Degenfeld József). (Uo. 1927.) Az államhoz való viszonyunk fő kérdése. (Uo. 1928.) Tisza István és a ref. egyház. (Uo. 1928.) Tisza István iskolája. (Uo. 1931.) Debreceni jogtanítók. (Uo. 1931.) A prot. egyház kapcsolatai a közigazgatással. (Budapest, 1936.) → *Baltazár Dezső*. (Debrecen, 1937.) Tisza István és a vallásfelekezeti béke. (Uo. 1938.) Állam és egyház. A vallásfelekezetek joga Magyarországon. (Uo. 1938.) Egyházmegyei gondnoki székfoglaló. (Uo. 1939.) Civis-professzorok. (Uo. év n.) A lelkészválasztás joga a magyar ref. egyházban. (Budapest, 1941.) A ref. presbiter. (Uo. 1941.) Az egyetem alakulás története. A kollégiummal való kapcsolatok tovább élése az egyetemnek, mint egységnek keretében. (Debrecen, 1942.) Az egyházkerület felosztása. (Uo. 1942.) A magyarországi ref. egyház külső rendje. (Budapest, 1948.)

Kun Bertalan (Kókai) (Felsőnyárad, 1817. jan. 21. – Debrecen, 1910. szept. 28.) ref. püspök. Iskoláit Beregszászon kezdte s Miskolcon folytatta, hol a bölcsészeti tanfolyam és a teol. előkészítő osztály befejeztével két évig → *köztanító*ságot viselt. Azután 1836 szeptemberében Sárospatakra ment, hol 1839-ben végezte a teológiát. Ettől fogva félévig német szón volt a Szepességén. 1840-től nevelősködött Krasznokvajdán és → *káplánkodott* Szászfán, míg 1842-ben lelkészi állást foglalt el Gagybátorban. Az 1843–44. tanév első felében Bécsben, Lipcsében, Halléban és Berlinben gyarapította ismereteit. Visszatérvén hazájába, még hat évig lelkészkedett előbbi egyházában, 1850 tavaszán pedig Miskolcon lett lelkész. A → *tiszánineni egyházkerület* 1854-ben aljegyzővé, 1860-ban főjegyzővé, 1866-ban püspökké választotta. Hivatalánál fogva tagja volt a → *debreceni* s a *budapesti első* és *második zsinatok*, mely utóbbiakon az egyházi elnöki tiszteletet vitte. A → *konventek* 1884-től szintén elnöke volt, haláláig. – A → *Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1892-ben választmányi tagjai közé sorozta. A → *Székács*- → *Török*-féle P. E. I. L. több tudományos jellegű dolgozatát közölte, melyeken kívül a következő művei jelentek meg: Visszhang a vegyes házasság ügyében (Név n.). (Lipcse, 1844.) A keresztyén pap (Beköszöntő prédikáció). (Sárospatak, 1842.) Egyházi szónoklattan. (Miskolc, 1855.) Kálvin nézetei (P. E. I. L., 1859.). Az egyetemes papság (Prédikáció lelkészavatáskor, 1859.). (Pest, 1861.) Ima... a Bató Eszter-harang felavatásakor. (Miskolc, 1866.) Beszéd id. br. Vay Miklós félszázados egyházi hivataloskodására („Emléklapok...” c. füzetben). (Sárospatak, 1873.) Ima a rimaszombati egyesült prot. gimnázium 25 éves jubileumán (Az „Em-

lékkönyv...”-ben). (Budapest, 1878.) Ima az 1790–91. XXVI. tc. százados ünnepén. (Uo. 1891.) Lelkészatató ima. (Sárospatak, 1896.) Ima miskolci papsága ötvenéves fordulóján. (Miskolc, 1900.) – továbbá azok a beszédei és imái, amelyeket a → *Jakabfalvy András* (1859.), Piskóti Jánosné Bató Eszter (1861.), → *Zsarnay Lajos* (1866.) és Szathmáry Király Pál (1879.) temetésén, valamint gr. Széchenyi István és → *Kossuth Lajos* emlékére tartott.

Kunsági ref. egyházmegye, a → *heves-nagykunsági*nak régebben sokszor használt neve.

Kupai Dénes (Felsővály, 1843. dec. 25. – Felsővály, 1904. júl. 2.) ref. lelkész. Az elemi iskolát Héten és Alsószuhán, a gimnáziumot 1853-tól Miskolcon, 1855-től Iglón, 1857-től Sárospatakon, a teológiát pedig 1861-től ugyanott végezte. 1865-től Rimasimonyiban, Alsóbalogon, Tornallyán → *káplánkodott*, míg 1872-ben lelkész lett Runyán, 1889-ben Felsővályon. – *Művei*: Halotti beszédek és imák. (Miskolc, 1888.) Egyházi beszédek (2 k.). (Uo. 1889–1904.)

Kúr Géza (Kulcsod, 1893. júl. 30. –) ref. lelkész. A gimnáziumot 1903–4-ben Pozsonyban az evangélikusoknál, 1904-től 1911-ig Pápán tanulta, hol 1915-ben a teol. tanfolyamot is végezte. Segédlelkészkedés után 1918 nyarán tábori lelkész lett, majd helyettes lelkész volt Komáromszentpéteren, 1920 márciusától rendes lelkész Csicsón. – Cikkekén kívül *művei*: Küzdelmeink (Több egyházközség története). (Komárom, 1932.) A → *komáromi ref. egyházmegye*. I. k. (Uo. 1937.) Cseh–magyar ref. történeti kapcsolatok. (Uo. 1937.) Morzsák (Előadások). (Uo. 1938.) – Veje → *Rácz Kálmán*-nak.

Kutlik János (Alsókubin, 1806. máj. 9. – Tótbánhegyes, 1890. dec. 20.) ev. lelkész. Nagyszentmiklóson, majd Pitvaroson, 1865-től Tótbánhegyesen működött. – Szlovákul írt művei: Prédikáció József nádor ötvenéves hivataloskodására. (Buda, 1847.) Gyászbeszéd. (Szarvas, 1852.) Kibúcsúzó prédikáció Pitvarosról. (Turócszentmárton, 1865.) –

Hasonló nevű fia (1830–1893.), ki utóda lett Tótbánhegyesen, szintén dolgozott az irodalom mezején.

Kuun Géza gr. (Nagyszében, 1838. dec. 28. – Bp. 1905. ápr. 10.) ref. egyházkerületi főgondnok. Tanulmányait a szülői háznál, 1851-től Pesten és Göttingenben végezte. Gyakori utazásaiból fennmaradt idejét Marosnémetiben töltötte, állandóan tudományos foglalkozással. Különösen az orientalista irodalomban óriási ismeretei voltak, s ezeket számos művével értékesítette a hazai irodalom javára. Történelmi kútfő kiadványai megbecsülhetetlen értékű adatokat tartalmaznak. A keleti nyelvészet és a vallástörténet körébe tartozó művei mind megannyi gyöngyei

az illető szakoknak. Ezen és még más irányokba is kiterjedő írói munkássága szerezte neki több külföldi tudományos társulat tagságán kívül a Magyar Tud. Akadémia levelező (1867.), majd tiszteletbeli (1883.) tagságát, 1901-től 1904-ig másodelnökségét, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület alelnökségét, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Hunyadmegyei történeti és régészeti társulat, a Magyar Néprajzi Társaság elnökségét, a leideni (1895.), kolozsvári (1894.) és budapesti (1896.) egyetem bölcsészeti disz doktorságát és több más kitüntetését. Egyházas buzgósága előbb a →*hunyadi egyházmegye* és a szászvárosi kollégium, 1889-től pedig az →*erdélyi egyházkerület* egyik →*főgondnoki* székében érvényesült, de erről 1896-ban lemondott. Tagja volt a →*budapesti első zsinatnak* és a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* választmányának. – Teol. érdekű dolgozatai közül jelentékenyebbek: A sémi névidom. (Pest, 1857.) A sémi nyelvek magánhangzói. (Uo. 1872.) Elmélkedés az erényről (Ker. Magvető, 1876.). A mandeusokról (Uo. 1876.). Az agathyrskok vallása s vallásos jelvényeik felől (Uo. 1880.). Terenzio Mamiani könyve a vallás felől (Uo. 1881.). Nabarza istennévről (Uo. 1882.). A Mithra-cultus genesisise (Archeologiai Közlemények, 1886.). Az imádság története. (Kolozsvár, 1889.). Néhány szó a germán népek mythológiájáról (Ker. Magvető, 1891.). Gondolattörödékek a vallás jelentőségéről (A Magyar Prot. Irodalmi Társaság 1898-i Emlékkönyvében). A katharosok hitfelekezete. (Kolozsvár, 1899.) A buddhismusról (Ker. Magvető, 1900.).

Irodalom: K. G.: Gyermekeim (Erdélyi Múzeum, 1904.), Szádeczky Lajos: Dr. gr. K. G. emlékezete (1905.), Nagy Károly: Osdolai gr. K. G. élete és munkássága (1920.).

Kuzera (Kucsera) János (? , ? – Rózsahegy, 1649. febr. 6.) ev. tanár. Sziléziai származású, Pozsonyban tanult, hol jelen levén egy, a jezsuitákkal tartott hitvitán, melyre maga →*Pázmány Péter* is eljött, nem állhatta szó nélkül egy jezsuitának hamis okoskodását, s ennek tiltakozása ellenére engedelmet nyervén az érsektől érvei kifejtésére, ezt olyan sikerrel végezte, hogy ajándékot kapott tőle. Külföldre menvén, 1638. nov. 10-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Onnan visszatérve →*rektor*, 1645-ben lelkész lett Rózsahegyben. – *Művei:* De virtute heroica. (Lőcse, 1641.) De virtutibus homileticis, comitate, veracitate et urbanitate. (Uo. 1642.) Disquisitio mathematico-theologica de computo. (Uo. 1642.) Disquisitio publica historico-theologica, quae hodiernam romanam ecclesiam oratione illius Christophori Magni necnon coronae virginis Mariae horrendae idololatriae convincit. (Uo. 1643.) Dissiptatio Phosphori fatui, quem Thomas Belavius e fumo pingvi formavit. (Uo.

1644.) Thematum philosophicorum fasciculus. (Uo. 1644.) Consilium, quomodo papismi armatura prudenter sit diripienda. (Uo. 1645.)

Kuzmány Károly (Brezsnóbánya, 1806. nov. 16. – Stubnya, 1866. aug. 14.) ev. pátenses püspök. A gimnáziumot Dobsinán és Sajógömörön, a teológiát Pozsonyban végezte. Egyévi nevelősködés után külföldre ment s 1828. okt. 10-én a jenai egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1829-ben késmárki tanár, 1830-ban besztercebányai diakónus, 1831-ben zólyomi, 1832-ben besztercebányai lelkész, 1849-ben bécsi →*teol. tanár* lett. 1860-ban a →*pátens* alapján szervezkedett →*pozsonyi egyházkerület* püspökévé neveztetett ki, de amellet tanári állását is megtartotta, míg 1864-ben Turócszentmártonban foglalt el lelkészi állást. Püspökségét haláláig vitte. – Kiváló írói munkásságával szerzett érdemeket. Ennek termékei, melyek a másnyelvűeknek jelzeteken kívül mind szlovákul vannak írva, a következők: Próbabeszéd és beköszöntő prédikáció Besztercebányán. (Besztercebánya, 1832.) Was ist das Leben? Was ist der Tod? (Német húsvéti prédikáció.) (Uo. 1834.) Emlékbeszéd I. Ferenc halálakor. (Uo. 1835.) Imák a hívő keresztyének vallásos építésére. (Uo. 1835.) Elődeink megtérése a Szentlélek műve (Pünkösdhétfői prédikáció.) (Uo. 1836.) Prédikációk püspöki vizsgálatkor. (Uo. 1837.) Prédikáció a mértéktelen ivás ellen. (Uo. 1837.) Prédikáció V. Ferdinánd születési napján. (Uo. 1837.) Ev. halotti énekeskönyv. (Uo. 1838.) (III. kiad. uo. 1844.) Luther Márton élete. (Uo. 1840.) (Új kiad. 1842., magyarul 1840.) Gyászbeszéd Géczy István felett (magyarul). (Uo. 1842.) Az ev. konfirmandusok előkészítése. (Uo. 1843.) Pünkösdhétfői prédikáció. (Uo. 1845.) Prédikáció a pálinkaivás veszedelméről. (Uo. 1845.) Ev. káté. (Uo. 1845.) (Németül 1846.) Prédikáció az 1847–8-iki országgyűlés által a jobbágyoknak adott jogokról. (Uo. 1848.) Recitatio publica, qua professionem theologiae practicae in C. R. acad. ev. theol. Vienn. capessivit (latinul). (Bécs, 1850.) Gyászbeszéd →*Kollár János* felett. (Uo. 1852.) Lehrbuch des allg. und österr. ev. protestantischen Kirchenrechts mit einer kurzen Einleitung in die Praktische Theologie (németül). (Uo. 1856.) Urkundenbuch zum österreichisch-evangelischen Kirchenrecht (alapjában németül). (Uo. 1856.) Reformátorok életrajza. (Uo. 1856.) Az egyház állása a házasságot illető törvényhozás és törvényes vizsgálathoz (magyarul, Sp. Füz. 1859.). Áttekintése az ausztriai házassági jog történeti kifejlődésének (magyarul uo. 1859.). Handbuch des allgemeinen und österreichischen protestantischen Eherechtes (németül). (Bécs, 1860.) Az 1859-iki pátens népszerű magyarázata. (Besztercebánya, 1860.) Oratio, qua ad honores superintendentis... sac-

ramento fidei obstringendus... conventum salutavit (latinul). (Uo. 1860.) Ev. egyházjog. (Uo. 1860.) Gyászbeszéd Safarik Pál felett. (Bécs, 1861.) A szlovákok pogánysága és megkereszteltetése. (Uo. 1863.) Das gute Recht der ev. A. C. Pressburger Superintendentz (németül). (Uo. 1866.) Luther kátéja... (Trencsén, 1866.) Kiadta a szlovák bibliát (1851.), egy szlovák énekeskönyvet nagyobb részben saját szerzeményeiből (1842., többször is.). A felette →*Szeberényi János Mihály*tól tartott beszéd megjelent.

Irodalom: *Bujnák Pál:* Dr. Karol Kuzmány (1927.).

Küküllői magyar ev. egyházmegye, 1557-ben fordul elő, mikor →*esperese* Macerius Ambrus nagyenyedi lelkész volt. Nemsokára testületileg a helvét irányhoz ment át. A vele egy területen levő szász egyházak több →*káptalan*hoz tartoztak.

Küküllői ref. egyházmegye (olykor küküllővári néven), az →*erdélyi kerület*ben a magyar lutheránusoknak a helvét irányra térésével →*egyházmegyéjükből* a →*bonyhai káptalan*nak is ide csatlakozásával keletkezett, de hamarosan meg is szűnt az antitrinitarizmus elterjedésével, majd a 17. század eleje táján válhatott külön a nagyenyeditől, ennek Kisküküllő vármegyében fekvő egyházaiból alakulván. Azóta állandóan fennállott. A 17. század közepén 24, a 18. század közepén 31, a vége felé 36, a 19. századnak a közepén is, a végén is ugyanannyi egyháza volt. Az →*egyházkerület* 1903-i új rendezése után kilencnek máshova való beosztásával s háromnak a nagyszébeniből ide csatolásával, meg újaknak keletkezésével 35 lett, míg újabban – miután négyet a →*nagyszébeni egyházmegyének* adtak át belőle – 31-ből állott. Amazokból egyetlen egy esett Alsó-Fehér vármegye területére, a többi mind Kisküküllő vármegyéjére. – *Espereseinek* névsorából a következők ismeretesek: Babarci Tamás (1606.), Patakfalvi Mózes sövényfalvi l. (1631.) 1637-ig, →*Dézsi István* küküllővári l. 1637–1639, →*Dadai János* küküllővári l. 1640–1668, Szentiványi János vámosgálfalvi, gógáni, küküllővári l. 1668–1684, Fogarasi Kis Tamás nagyteremi l. 1684–1685, Szentiványi János küküllővári, bonyhai l. (az előbbi) 1685–1689, Gönczi István gógáni l. 1690–1712, →*Bonyhai Simon György* küküllővári, marosvásárhelyi l. 1712–1737 (közben 1720 és 1728 közt egy ideig eltöltötte e hivatal viselésétől a hatóság, viszont az egyházmegyéből való távozta után is megtartotta azt), Harasztkereki Ferenc 1737-ben mintegy három hétig, Vásárhelyi Körösi György küküllővári, magyarkirályfalvi l. 1737–1767, Csávási Vas Lőrinc nagykendi l. 1767–1783, Kónya Ferenc vámosgálfalvi l. 1783–1797, Dersi Ötves János magyarkirályfalvi l. 1797–1803, Molnár György héderfájai l. 1803–1816, Fogarasi Sámuel (I.) vámosgálfalvi l.

1816–1830, Kiss Sámuel marosbogáti l. 1830–1847, Fogarasi Sámuel (II.) vámosgálfalvi l. 1847–1864, Dali István csávási l. 1864–1870, Benedek Ferenc haranglábi l. 1870–1887, Kovács Elek vámosgálfalvi l. 1887–1897, Nemes Árpád mezőbodoni, maroscsapói l. 1897–1901, Nagy Domokos kutyfalvi l. 1902–1912, Hegyi Károly dicsőszentmártoni l. 1912–1922, Fejér Pál radnóti l. 1922–19.., Illyés Géza magyarkirályfalvi l. 19..–19..

Küküllői unit. egyházkör, az antitrinitarizmus erdélyi elterjedésével egyidejűleg keletkezett, a ref. →*egyházmegye* gyülekezeteiből jöve át. Régebben több gyülekezetből állott, újabban csak tizenegy anyaegyháza volt, mindannyi Kisküküllő vármegye területén. – →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Szentmihályfalvi Mihály (1626.) (1629.), Maksai Tamás (1635 júl.), Sárdi János 1650 k., Szentgyörgyi Mihály nagyteremi l. (1672.) 1681-ig, Szentkirályi Máté kissárosi l. 1682–1692, →*Solymosi Koncz Boldizsár* kutyfalvi, dicsőszentmártoni l. (1697.) (1724 márc.), Bölöni Tana János 1731-től, →*Ajtai Mihály*, Bartók János, Balázs Márton küküllőszéplaki l. 1775–1800, Baczó Mihály 1800–1816, Egyed Mihály 1816–1818, Sebe János 1818–1827, Czike András 1827–1829, Barabás Sámuel 1829–1861, Rédigér Árpád dicsőszentmártoni l. 1862–1894, Gvidó Béla szökefalvi, dicsőszentmártoni l. 1894–19..

Küküllővári ev. káptalan, a →*bolkácsin*ak sűrűn előforduló neve.

Küküllővári ref. egyházmegye, a →*küküllő*inek gyakran használt elnevezése.

Külföldi tanulmányozás (Peregrinatio), a magyarországi prot. lelkészjelöltek egy részének az a szokása, mely szerint honi tanulásuk befejeztével vagy kivételesen még azalatt külföldi egyetemeken is gyarapítják ismereteiket. Különösen a reformáció első három századában volt nagyon elterjedve, midőn tényleg roppant szellemi haszonnal járt. Mostanában már sokkal csekélyebb mérvű és nem is abban a tekintetben hasznos, mint régebben. Németország, Németalföld és Svájc egyetemeit keresték fel a legnagyobb számmal, rajtuk kívül még Angliába és néha Svédországba meg Olaszországba látogattak el a tudományszomjas ifjak, akiknek az országok egyetemein való időzését nagyobb részben vagy a hazai patrónusok (egyesek, városok, egyházi testületek), vagy az illető egyetem segélyei, esetleg →*alapítványai* tették lehetővé. Az egyes egyetemekre beiratkozott magyarországi ifjak névsorából már jó egynehány ismeretes, némelyik csak bizonyos részben, némelyik teljesen, legalábbis bizonyos időhatáron belül. Ily névsorok: Basel (Magyar Történelmi Tár IX. →*Révész Imrétől* Sp. Füz. 1860. Zsindely Istvántól, pótlékel 1858-tól,

Db. Prot. Lap, 1882. Kiss Bertalantól), Bern (az ösztöndíjban részesülők 1723–1796. Egyháztörténet, 1943.), Deventer (Sz. 1937. Segesváry Lajostól), Edinburgh (P. E. I. L. 1884. Szöts Gerőtől, uo. 1907. →Kováts J. Istvántól), Erlangen (a 18. századi erdélyiek Korrespondenzblatt, 1880.), Franeker (Történelmi Tár, 1886–87. Hellebrant Árpádtól), Geneva (Sp. Füz. 1862. Széll Kálmántól nagyon hiányosan), Göttingen (Kecskeméti Prot. Közlöny I. 1858. Molnár Lászlótól, Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdete, 1955., a végén), Groningen (Db. Prot. Lap, 1902. Birtha Józseftől hiányosan, Dt. Prot. Lap, 1917. →Miklós Ödöntől, ez különnyomatban is), Halle (Korrespondenzblatt, 1879. csak az erdélyiek, P. E. I. L. 1900. →Szlávik Mátyástól csak a wittenbergi egyetemen való egyesülés óta), Harderwijk (ItK, 1891. →Zoványi Jenőtől), Heidelberg (Sp. Füz. 1862. Szeremlei Józseftől, Archiv des Vereines... X. k. →Teutsch Frigyesztől, pótlékok ezekhez Prot. Szle, 1904. Zoványi Jenőtől), Herborn (Sz. 1883. Hellebrant Árpádtól), Jena (1858. →Haan Lajostól, Magyar Történelmi Tár IX. Gruber Józseftől, Archiv des Vereines... XII. k. Herfurthtól és Schieltől, 1890. →Mokos Gyulától), Leiden (P. E. I. L. 1888. →Antal Gézáttól, Archiv des Vereines... X. k. Teuschtól és Fabinitől), Marburg (IT. 1955. Zoványi Jenőtől, csak 1859-ig), Oderafrankfurt (Prot. Szle, 1889. Zoványi Jenőtől, Archiv des Vereines... XXII. k. Schullerus Ferentől csak az erdélyiek), Utrecht (Prot. Közlöny, 1885. Nagy Elektől, P. E. I. L. 1888. Antal Gézáttól, Archiv des Vereines... XXII. k., Db. Prot. Lap, 1902. Birtha Józseftől hiányosan, →Segesváry Lajostól 1836-ig, 1935.), Wittenberg (1817. →Bartholomaeides János Lászlótól csak a szűkebb magyarországiak, 1859. Révész Imrétől csak 1560-ig, M. Prot. Et. Adattár XIV. →Asztalos Miklóstól 1600–1812.). Ezenkívül Weszprémi a „Medicorum Biographia” III. kötetében (1787.) az elősoroltak közül egy párnak szintén kiadta nem teljes névsorát, úgyszintén Frankl „A hazai és külföldi iskolázás a 16. században” c. művében (1873.) az összesről közölt névsorokat, sőt a bécsi (1892. és 1902. Schrauf Károlytól), krakkói (1893. Schrauf Károlytól) és padovai (1915. Veress Endrétől) egyetemek magyar hallgatóiról kiadott névsorok szintén tartalmazznak protestánsokra vonatkozó adatokat. A külföldi egyetemeken magyar ifjaknak juttatott segélyekről többször jelentek meg kimutatások; közülük legkülönb a →Zsilinszky Mihálytól összeállított „Tájékoztató a külföldi egyetemeken magyar prot. ifjak részére tett alapítványi ösztöndíjakról” (1897.). A legtekintélyesebb az összes ily célú alapítványok közül az utrechti →Bernard-alapítvány.

Irodalom: Daxer György: A külföldi iskolalátogatás hatása a hazai prot. nevelésügy fejlődésére (1909.), Lukinich Imre: Magyarok egyetemjárása külföldön (1927.).

Különféle Papi Dolgozatok. 1859–60-ban adta ki három kötetét →Szász Károly, mint „új folyamat” a →Fördös-féle „Különféle viszonyokra vonatkozó papi dolgozatok”-nak. Folytatása volt a „Papi dolgozatok különféle esetekre”.

Különféle Viszonyokra Vonatkozó Papi Dolgozatok. Szilády László indította meg 1849-ben, de már a 2. füzetből 1850-ben →Fördös Lajos vette át. Összesen 12 füzet jelent meg belőle, majdnem mind egy-egy munkatárs arcképével, az utolsó 1858-ban. Folytatását képezte a „Különféle Papi Dolgozatok”. Melléklete volt a Magyar Prot. Egyházirodalmi Ismertetések és Bírálatok.

Külső-budapesti ref. egyházmegye, a →pestkörnyéki neve 1950-től 1955-ig, 28 anyaegyházzal.

Külsősomogyi ev. egyházmegye, a →somogyinak néha előforduló neve, mely körülbelül éppen arra a területre vonatkozik, amelyet a reformátusok →belsősomogyinak mondanak ott levő →egyházmegyéjük elnevezésében.

Külsősomogyi ref. egyházmegye, a →dunamelléki kerületben, 1629 óta létezik, amikor a Somogy vármegyében fekvő egyházakból részint a →kiskomáromi, részint a →veszprémi egyházmegyéhez tartozó 18 a dunamellékihez csatlakozván, 12 Tolna és Veszprém vármegyei egyházzal együtt önálló →egyházmegyévé szervezkedett, mely ezután is gyakorta előfordult pusztán „somogyi” névvel. A 17. század közepén 24 egyháza volt, a változást részben a Veszprém vármegyeieknek a veszprémi egyházmegyéhez való csatlakozása, részben régi egyházak elpusztulása, másfelől pedig újak alakulása idézte elő. Még 1731-ben is innen ment át a →tolnai egyházmegyéhez Kölesd. 1952. júl. 1-ig létezett, s utoljára 32 anyaegyházat foglalt magában, melyekből 20 Somogy, 12 pedig Tolna vármegyének volt a területén. Legnevezetesebb egyházai a gimnáziummal is bíró Gyöngön voltak, amennyiben két önálló egyházat alkottak benne egyrésztől a magyar ajkú, másrésztől a német ajkú reformátusok. Hasonló volt a helyzet a legújabb időkig Nagyszékelyen is. →Esperesei közül a következőknek ismeretes a neve: Gyarmati Márton balatonszabadi l. 1629-től. Ujkéri Gergely felsőiregi l. (1646.) (1652. márc.), Sütő György, Büi Péter balatonkiliti l. 1674 k., Komáromi János ságvári l. (valamikor 1700 felé), Bessenyei Mihály balatonkiliti l. (1713. márc.). Giczei Fábrián Sámuel felsőnyéki, balatonkiliti, felsőnyéki, 1721–1762, Szoboszlai István nagyszokolyi l. 1762–1769, Sebő János kassói, kőröshegyi, nagyszokolyi l. 1769–1783, Kiss Ferenc nagyszokolyi l. 1783–1796, Kiss Sámuel nagyszokolyi l.

1796–1805, Keck Dániel Henrik nagyszékelyi I. 1805–1809, Csicsvai Vasas András ságvári I. 1810–1832, Gángol István balatonkiliti I. 1832–1839, Hőke József felsőiregi I. 1839–1848, Keck Dániel nagyszékelyi I. 1848-tól P. Nagy Zsigmond gyönki I. (1851 szept.) 1858-ig, Kállay Lajos köröshegyi I. 1858-tól, Gángol János balatonkiliti I. 1871-ig, Laky Mihály somi I. 1871–1872, Gaál György köröshegyi I. 1873–1876, Mocsy Antal felsőiregi I. 1876–1882, Szalay Ferenc nagyszokolyi I. 1882–1892, →*Bocsor Lajos* (I.) tengődi I. 1892–1904, Kálmán Gyula ságvári I. 1904–1919, Bocsor Lajos (II.) tengődi I. 1919–1920, Vincze Elek balatonkiliti I. 1920–1935, Eöri Szabó Dezső dombóvári I. 1935–19.., Ruzsa József ádándi I. 19..–1952.

Irodalom: Hőke Lajos: A tolnai és tolnakülsősomogyi egyházvidékek múlt századi jegyzőkönyvei (P. E. I. L., 1873.), Miklós Ödön: A külsősomogyi traktus kánonoskönyve (Theol. Szle, 1927.).

Kürti István (? , ? – ? , ?) ev. püspökhelyettes, hazai iskolázása befejeztével a külföldet is fölkereste és 1593 őszén a jenai egyetemre iratkozott be. 1601-ben Szereden, 1603 nyarától Érsekújváron lelkészkedett, míg 1610-ben mint újból szeredi lelkészre és egyúttal a →*semptei egyházmegye* →*esperesére a bajmóci és →bányai kerület* területén levő magyar egyházak felett →*inspector* címmel a püspöki teendőket bízta rá a →*zsolnai zsinat*. Ez egyházak aztán az ő vezetése mellett tettek lépéseket arra, hogy önálló püspököt választhassanak, amit 1613-ban, de már csak az ő előző év vége felé történt halála után meg is nyertek. – Irodalmi téren is működött. →*Esterházi Tamással* magyarra fordította →*Hunnius Egyednek* „Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejről, a Krisztusról” (Sárvár, 1602.) szóló művét. Megjelent még tőle: Az élő Istenhez való ájtatos imádságokat magában foglaló könyvecske (Ford.). (Kassa, 1611.), Miatyánk magyarátatja és különféle imádságok. (Hely és év.)

Kvacsala János (Petrőc, 1862. febr. 9. – Becs, 1934. jún. 9.) ev. tanár. A gimnáziumot Szarvason, a teológiát Pozsonyban végezte. Azután a

lipcsei egyetem hallgatója volt, melyen 1886-ban bölcsészettudományok doktora lett. Hazatérve, ez évben helyettes, 1888-ban rendes tanára lett a pozsonyi lyceumnak. 1893 júliusában teol. doktorságot szerzett a bécsi teol. fakultáson, s egyidejűleg az egyháztörténelem tanárául hívta meg a dorpati egyetem. 1920-tól ismét Pozsonyban működött →*teol. akad. tanári* állásban, melyről 1933-ban nyugalomba lépett. – A varsói egyetem a teológia díszdoktorává tette. Tagja volt a →*budapesti első zsinatnak*. – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent művei: Über J. A. →*Comenius* Philosophie. (Lipce, 1886.), Comenius és a Rákóczyak (Bp. Szle, 1889.). J. H. Alstedt (Ungarische Revue, 1889.). Egy álprófeta a 17. században (Sz. 1889.). A 17. századbeli chiliasmus történetéhez (Prot. Szle, 1890.) →*Kalinka Joachim* superintendens első vizsgálati fogsága (Uo. 1890.). →*Bisterfeld János Henrik* élete. (Budapest, 1891.) Egy félszázad a magyarországi philosophia történetéből 1630–1680. (Bp. Szle, 1891.). Johann Amos Comenius. (Lipce és Bécs, 1892.) Emlékbeszéd... Comenius-ünnepélyen. (Pozsony, 1892.) Az angol–magyar érintkezések történetéhez (Sz. 1892.). Irenische Bestrebungen zur Zeit des dreissigjährigen Krieges. (Dorpat, 1894.) Kurzer Bericht über meine Forschungsreisen (Uo. 1895.) Fünfzig Jahre im preussischen Hofpredigerdienste. (Uo. 1896.) Eine böhmische Gesandtschaft in Berlin 1723. (Uo. 1896.) D. E. Jablonsky's Briefwechsel mit Leibniz... (Berlin, 1897.) II. Rákóczi Ferenc porosz összeköttetései történetéhez (Sz. 1898.). Comenius levelezése (csehül). (Prága, 1898–1902.) J. V. Andrea's Antheil an geheimen Gesellschaften. (Dorpat, 1899.) Jablonsky und Grosspolen. (1901.) Die paedagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgang des 17. Jahrhunderts. (1904.) Th. Campanella. (1909.) Analecta Comeniana. (1909.) J. A. Comenius. (1914.) Comenius levelei az égbe (szlovákul). (Pozsony, 1925.) A reformáció története Szlovénországban 1517–1711. (Szlovákul.) (Liptószentmiklós, 1935.) Egyik szerkesztője volt 1930-tól 1933-ig a „Hit és tudomány” (szlovákul) c. teol. szaklapnak.

L

Láczai Szabó József (Sárospatak, 1764. júl. 14. Sárospatak, 1828. szept. 21.) ref. lelkész. Tanulmányait Kassán és szülővárosában végezte, hol 1787-ben →*köztanító* lett. Majd külföldre ment és 1789 szeptemberében Utrechtben, 1790-ben pedig Göttingenben irakozott be az egyetemre. 1791-ben tanári állást foglalt el Pápán, ahonnan 1805-ben Lepsényre távozott lelkésznek. 1808 tavaszától Sárospatakon, lelkészkedett, betöltve egyszersmind a gyakorlati teológia tanszékét is. – Működése különösen irodalmi téren volt jelentékeny. – *Művei* közül egyházi természetűek: Ker. katechismus a vallás történetével és némely szükséges könyörgésekkel együtt (Koppe után ford.). (Győr, 1796.) (V. kiad. 1816., átd. I. A hit ágazatairól Kolozsvár, 1813. II. A ker. erkölcsi tudományról VI. kiad. Nagyenyed, 1834.). Kisdetek katechismusa. (Győr, 1804.) (Sokszor megjelent, még 1866-ban is Kolozsvárt.) A halhatatlanság oszlopa, vagyis némely halotti versek... (Vác, 1807.) (Erkölcsi mesékkel bővítve Sárospatak, 1813.) Énekek (Vác, 1807.) (Új kiad. Sárospatak, 1813.) Vallástevő katechismus. (Sárospatak, 1813.) (Számталanszor, még a 19. század vége felé is újra nyomtatott.) A ker. vallásra való útmutatás (Stapfer után). (Uo. 1813.) (Sok kiadása van.) Prédikációi (4 k.). (Uo. 1813–20.) Diadalmi pompa (Prédikáció a lipcsei csata ünneplésére). (Uo. 1814.) A reformáció harmadik századjának öröminnepe... (Uo. 1817.) A jegyzetekre tett próbavizsgálás a reformáció... öröminnepe után való esztendőben. (Uo. 1818.) Az egyházi főigazgatóknak istenes méltósága (Gyászbeszéd →*Vay József* felett). (Uo. 1822.) Az Isten házában... szeretete (Prédikáció a templom megújításakor). (Uo. 1825.) Erkölcsi olvasókönyvecske. (Uo. 1825.) Rövid erkölcsi tudomány. (Uo. 1826.) Hazafiúi ker. hódolás... (Prédikáció I. Ferenc születése napján). (Uo. 1826.) Templombeli köznapi könyörgések. (Uo. 1827.) →*Fábián Józseffel* együtt szerkesztette a →*Prédikátori Tárház* II. és III. kötetét (1806–1808.), melyekben 13 dolgozata jelent meg. A felettel tartott gyászbeszédnek szintén ki vannak adva, valamint a →*Nyíri Istvántól* emlékére mondott beszéd is.

Ladányi Gedeon (Hirip, 1824. máj. 24. – Kolozsvár, 1886. febr. 4.) ref. vallású egyetemi tanár. Iskoláit Szatmáron, Máramaroszigeten és 1841-től Debrecenben végezte, hol azután 1845-ben köztanító lett. 1847-től Nagyszalontán, 1851-től Debrecenben volt gimn. tanár, míg 1860-ban ugyanott jogakadémiai tanárrá választották. 1872-ben a kolozsvári egyetemre neveztetett ki az egyetemes történelem tanszékére. A kolozsvári egyetem 1873-ban bölcsészeti díszdoktorrá tette. A Magyar Tud. Akadémia 1872-ben levelező tagjai sorába választotta. – Nagyobb dolgozatai közül egyházi érdekűek: A harmincéves háború (Debreceni gimn. értesítő, 1856.). Mohammed vallása és állama (Család könyve, 1858.). Rienzi (Sp. Füz. 1861.). A prot. papok ellen 1674... Pozsonyban tartott →*delegatum judicium* teljes jegyzőkönyve. (Uo. 1863.) Az egyházi hatalom története a középkorban (Uo. 1863.). A vallás az emberiség őskorában (Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület évkönyve, 1880.).

Ladányi (Körös- vagy Püspök-?) **ev. zsinat**, 1552 januárjában tartották valószínűleg nemcsak debrecenvidéki, hanem nagyváradi és békésvidéki papok is. A zsinat eretneknek nyilvánította a régi szertartásokkal kiközösítette →*Kálmáncsehi Sánta Márton* debreceni →*plébánost* helvét iránya miatt. Erre ő is kiátkozta a zsinat tagjait, csak hogy mégis azzal végződött a dolog, hogy egyelőre távoznia kellett Debrecenből.

Ladiver Illés (Zsolna, 1633. – Eperjes, 1686. ápr. 2.) ev. tanár. Tanult Bánban, Privigyén, Zsolnán, Lőcsén és Pozsonyban. Külföldre menvén, előbb az erfurti, 1651. nov. 11-től pedig a wittenbergi egyetemen hallgatott. 1652-ben visszatérvén hazájába, először Zsolnán, 1659-től Bártfán viselt →*rektori* hivatalt. Mint ilyen, 1666. jún. 25–26-án tevékeny részt vett egy →*kassai hitvitán*. 1667 elején lelkésznek választották Teplára, de még ez év őszén Eperjesre ment tanárnak. Innen 1673 tavaszán elüldezte az önkényuralom, mire Tiszolcon foglalt el lelkészi állást, s itt csakhamar →*esperessé* is megválasztotta a →*kishonti egyházmegye*. Ismét elúzetvén, külföldre vonult, hol egy évet töltött különböző

helyeken, míg 1675 őszén →*praeceptor* lett a nagyenyedi ref. kollégiumban, de az ifjúság 1676 elején fellázadván ellene, távozni volt kénytelen. 1678 őszén Segesvárra hívták rektornak. 1682 őszén aztán visszatért Eperjesre igazgatónak és a teológia tanárának. – *Művei* közül teol. jellegűek: *Assertio... quod caro Christi in pane sacramentali proprie... sit praesens...* (Bártfa, 1662.) *Eleazar constans...* (Uo. 1668.) *Historica relatio colloquii cassoviensis de iudice controversiarum fidei* (Név n.). (Hely n. 1679.) *Theses evangelicae dominicae XVI. Trinitatis.* (Lócse, 1683.) *Natale victoriarum praesagium.* (Uo. 1683.) Üdvözlő verset írt Neckel Danielhez (1652.), →*Joannides Györgyhöz* (1654.) és →*Gassitius Györgyhöz* (1676.), gyászverset a Klesch Zsuzsánna halálára (1673.). – Sógora volt →*Sinapius Dánielnek*.

Irodalom: Erdélyi János: A hazai bölcsészet történelméhez (Sp. Füz. 1859.), *Kvacsala János: Egy félszázad a magyarországi philosophia történetéből* (Bp. Szle, 1891.), *Zoványi Jenő: Szóbeli hitviták Sárospatakon és Kassán* (Theol. Szle, 1934.).

Lakatos József (Debrecen, 1796. k. – Debrecen. 1840. ápr. 12.) ref. lelkész. Debrecenben 1810-ben →*subscribált* és →*köztanítói*, majd 1820 őszétől 1821 tavaszáig →*seniori* tisztelet is viselt. Azután a bécsi teol. intézetet látogatta, melyről hazájába visszatérve, Debrecenben →*káplán*. 1824-ben Túrkevén helyettes, 1825-ben rendes lelkész lett, 1832-től pedig Debrecenben lelkészkedett. – *Művei:* Az irgalmasság, annak tárgyai és jutalmai (Gyászbeszéd Tóth Ferenc felett). (Debrecen, 1832.) Öröminnapi elmélkedés... (I. Ferencről). (Uo. 1833.) Az igaz és annak emlékezete (Gyászbeszéd özv. Kémeri Mikó Mihályné Vincze Zsuzsánna felett). (Uo. 1833.) Az elhunyt és feltámadott fejedelem (Prédikáció az 1835-iki királyváltozáskor). (Uo. 1835.) Az igazságot és adakozást követő elüljáró... (Gyászbeszéd Auer András felett). (Uo. 1836.) Vasárnapi, alkalmi és egyházi beszédek (Közre bocsátotta →*Révész Bálint*). (Uo. 1854.) Halotti egyházi beszédek (Közre bocsátotta ugyanaz). (Uo. 1855.) Üdvözlő verset írt a →*Péczeli József* tanár lakodalmára (1822.) s több más alkalomra, latin gyászverset a →*Földváry József* halálára (1830.).

Lakos Béla (Kecskemét, 1875. aug. 29. – ?, ?) ref. tanár. A gimnáziumot Kecskeméten és Vukováron végezte, míg 1893-tól bölcsészethallgató volt a budapesti egyetemen. Miután 1897-ben bölcsészettudományi doktorságot szerzett, Kecskeméten, Sepsiszentgyörgyön, Hódmezővásárhelyen, Pápán helyettes tanárként működött. Az utóbbi helyen 1900-ban rendes tanárrá választották. 1932-ben nyugalmába lépett. – Egyházi tárgyú

művei: →*Honter János* és a századok reformációja (Prot. Szle, 1902–3.). →*Károlyi Péter* (Értesítő, 1903.). →*Heltai Gáspár* reformátor és kora. (Budapest, 1913.)

Lang Máttyás (Sopron, 1622. – Sopron, 1682. nov. 28.) ev. esperes. Sopronban 1642-ig tanult. Ettől fogva Boroszlóban, 1643 tavaszától Oderafrankfurtban, ugyanez évi júl. 10-től Wittenbergben gyarapította ismereteit. Az itteni egyházközség 1648 nyarán diakónusnak alkalmazta, 1650 júniusától pedig Sopronban töltötte be az →*elsőpapi* állást. 1664-ben →*esperese* lett a →*sopronvidéki német egyházmegyének*. Az 1669-i püspökválasztáskor komoly jelölt volt, csak betegeskedése miatt mellőzték. Lelkészisége mellett egyúttal – sőt 1674–75-ben csupán – udvari papja volt az 1671-ben Sopronba költözött Eggenberg hercegnének egészen ennek 1680-ban bekövetkezett haláláig. Őmaga sok üldözés kiállása után halt meg. – *Művei:* *Poema sacrum de glorioso... Jesu Christi... triumpho.* (Boroszló, 1643.) *De Spiritu ab infinito et finito abstracto.* (Wittenberg, 1644.) *Consideratio loci 2. Maccab. Cap. XII. primarii multorum ecclesiae romano-catholicae errorum firmamenti.* (Uo. 1648.) (II. kiad. Jena, 1686.) *Ruhm und Reichtum Mariae* (Gyászbeszéd Eitzing Mária Borbála felett). (Regensburg, 1651.) *Zwölf Schlussreden auf den Religionspiegel* (Vitairat Kedd Jodocus ellen). (Lipcese, 1652.) *Nomina sancti sanctorum Jesu Christi... piis concionibus... exposita.* (Wittenberg, 1653.) *Apologia veritatis, dass die zwölf Schlussreden noch feste stehen* (Szentén Kedd ellen). (Lipcese, 1654.) *Gynaecium Christi* (Német gyászbeszéd Zinzendorf Anna Katalin felett). (Nürnberg, 1654.) *Mitleiden zu haben mit J. S. Terentiano wegen seines...* *Langii Trilinguis.* (Lipcese, 1656.) *Beständige Lebenskraft S. Pauli und aller rechten Christen* (Gyászbeszéd Greussen Rudolf felett). (Nürnberg, 1660.) *Geistliche Wasserquelle* (Gyászbeszéd Paurfeindné Krugschank Anna felett). (Regensburg, 1677.) →*Énekeskönyvet* is adott ki, mely azután sokszor megjelent és Sopronban 1785-ig, néhol másutt 1835-ig használatban volt. Respondeált a „*Pentastaseis quaestionum metaphysicarum*” (1644.) felől és a „*De Deo uno et trino in se considerato*” (1648.) tartott vitákon. Üdvözlő verseket írt →*Zabler Jóbhoz* (1646.), Jentsch Keresztélyhez (1647.), →*Klesch Dánielhez* (1648. és 1649.), Graft Gottfriedhoz (1649.), Burger György Kristófhhoz (1652.) és →*Seelmann Keresztélyhez* (1661.), gyászverset a →*Neuheller János Jakab* halálára (1651.).

Langsfeld János György (? , ? – Duránd, 1668. ápr. 14.) ev. lelkész. Sziléziai származású, 1654-ig iglói diakónus, ettől fogva 1659-ig szepessümegei lelkész volt. Ekkor újra elfoglalta Iglón előbbi ál-

lását, melyet ezúttal 1668-ig töltött be. Ez év legelején Durádon lett pap, de rövidesen meghalt. – *Művei*: Abdankungspredigt. (Lőcse, 1654.) Epistolisches Gebet Büchlein... (Uo. 1663.)

Lani Dániel (Mosóc, 1605. – Besztercebánya, 1665. nov. 17.) ev. lelkész. Hazai tanulása végeztével külföldre ment és 1627. aug. 17-én Wittenbergben lépett az egyetem hallgatói közé, melyen 1629. márc. 26-án magisteri címet szerzett. Ekkor visszatérve hazájába, báni →*rektor*, majd korponai szlovák lelkész lett. 1637-ben Galgócra vitték papnak s 1647-ben egyszersmind →*esperes*nek választotta a →*galgóci egyházmegye*. Végül 1657 decemberétől Besztercebányán lelkészkedett. – *Művei* közül teol. jellegűek: Ignea veritatis evangelicae columna (2 k.). (Wittenberg, 1654. I.), (Lipcse, 1659. II.). E mű összesen 1600-nál több lapon vitairat Hocquard Bonaventura ellen.

Lani Dávid (Háj, 1618. eleje. – Breznóbánya, 1669. ápr. 29.) ev. püspök (kinek apja szintén Dániel volt), az előbbinek unokatestvére. Tanult Mosócon, Bánban, Biccse, Pozsonyban. Azután nevelősködött Illyésházy Gáspár fia mellett. 1640-ben →*rektor* lett Privigyén, 1646-ban lelkész Dobronyán, 1648-ban újra Privigyén, 1653-ban Breznóbányán. 1656-ban püspökké választotta a →*bányai egyházkerület*. – *Művei*: De justitia originali... (Trencsén, 1640.) De causa peccati remotiva. (Uo. 1643.) Üdvözlő verset írt →*Kőszegi Gáspár István*hoz (1659.). Halála alkalmából két emlékfűzet is jelent meg. – Sógora volt →*Sinapius Dániel*nek.

Lani György (Trencsén, 1646. – ?, 1688.) ev. tanár. Trencsénben kezdett tanulni. További tanulmányait Szepesváralján, Kisszebenben és Lőcsén végezte. Azután a külföldet kereste föl s 1667. ápr. 2-án a wittenbergi egyetemre irakozott be. Később nevelősködött, míg 1670-ben visszatért hazájába s itt korponai →*rektor* lett. A pozsonyi →*delegatum iudicium* 1674-ben maga elé idézte s előbb fogságban tartotta, majd →*gályarabságra* küldte. Ám útközben szerencsésen megmenekült s háromhónapi bolyongás után visszajutott Magyarországra, ahonnan jónak látta pár hét múlva Németországba távozni. Itt Lipcsében állapodott meg, hol 1675-ben hallgatója lett az egyetemnek, amelyen 1676 júniusában magisterséget szerzett s 1677-től előadásokat tartott. – *Művei* közül magyar egyházi szempontból érdekesek: De summo bono practico. (Wittenberg, 1667.) De mysterio incarnationis tou λογου. (Uo. 1668.) De virtute heroica. (Lipcse, 1676.) Kurzer und doch wahrhaftiger historischer Extract der grausamen... papistischen Gefängnis. (Lipcse, 1675.) (II. kiad. uo. 1680. III. kiad. „Kurzer und summarischer Bericht...” c. alatt uo. 1696.) Kurze und wahrhafte historische Erzählung

der... papistischen Gefängnis... (Az előbbinek nagyban bővített átdolgozása). (Lipcse, 1676.) (Újabb kiadásai, némelyik a szerző tudta nélkül: Lipcse, 1677. Hely n. 1677. Lipcse, 1683. Uo. 1684.) Martyrum protectoris... narratio historica... (Az előzőnek latin kiadása). (Lipcse, 1676.) Funda Davidis contra Goliath (Labsanszky műve ellen, David Constans álnévvel). (Uo. 1676.) (Németül is megjelent „Thraso papaeo-jesuiticus, oder... Vertheidigung...” c. alatt 1677. Heidelberger György jezsuita ellen.) Üdvözlő verset írt Gallik András^{hoz} (1668.), Kochmeister Sámuel^{hez} (1668.), →*Gassitius György*höz (1676.) stb., gyászverset a Mazarius Dániel halálára (1677.).

Irodalom: Dohmke Emil dolgozata („Studia Nicolaitana” c. kötetben, 1884.)

Lani Illés (? , 1570. – Biccse, 1618, nov. 5.) ev. püspök, Dániel apja, Dávid nagybátyja. Turóc vármegyében született. Tanulmányait Nagyörön fejezte be, hol 1595-ben tanár lett. Jelen volt a →*késmárki colloquiumon*. 1596-ban →*rektornak* ment Jolsvára, 1597-ben lelkészül hívták Mosócra, s 1602-ben →*esperessé* választotta a →*turóci egyházmegye*. Miután 1608-ban Biccse^{re} ment a →*Thurzó György* udvari papjának, itt már 1609. jan. 21-én felsőtrencsényi esperessé, az 1610. évi →*zsolnai zsinaton* pedig az akkor szervezett →*biccsei egyházkerület* első püspökévé tétetett. A lutheri tanoknak szóval és tollal egyaránt védelmére kelt, kiváló eréllyel lépett fel a Moschovinus János lengyelországi paptól Magyarországon is hirdetni kezdett „photinusi” tanokkal szemben, amelyek ellen 1616. febr. 26-án zsinatot tartatott Biccseⁿ, mely amazt a világi hatóságnak adta át a megillető büntetés végrehajtása céljából. – *Művei*: Scutum libertatis christianae in usu ceremoniarum, nominatum autem imaginum... (→*Tolnai Fabricius Tamás* ellen). (Bártfa, 1595.) Defensio libertatis christianae in usu imaginum... (Ugyanaz ellen). (Uo. 1599.) Gyászbeszéd Thurzó György felett (szlovákul). (Prága, 1617.) Három prédikációk az üdvözült Éliás Lani prédikációi közül (Szlovákról magyarra fordítva kiadta →*Zólyomi Perinna Boldizsár*). (Kassa, 1620.) Minden valószínűség szerint ő a szerzője az „Apologia pro synodo solnensi ejusque constitutionibus...” (Kassa, 1610.) c. műnek is. →*Abrahamides* és →*Melik* püspöktársaival együtt szlovákul közre bocsátotta Luther kátéját (1612.), melynek 1634-i új kiadásában függelékül, úgyszintén a Pribis, majd Transcius énekeskönyvében több szlovák egyházi éneke van közölve, amelyek közül ötöt magyar fordításban adott ki →*Jeszenszky Károly* „Régi hangok” (1890.) c. gyűjteményében. – Veje volt →*Gera Konrád*nak.

Egyik fia, **Lani Gergely** szintén püspök volt, de a →*bányai egyházkerületben* (1635–1651.).

Irodalom: *Mockó* János: Elias Lani (szlovákul, 1906.)

Lani Izsák (Mosóc, ? – ?, ?) ev. tanár, az előbbinek fia. Hazai tanulmányai befejeztével külföldre ment s 1614. máj. 25-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1615. szept. 26-án magisterséget szerzett. Visszatérve hazájába, először Biccseán, 1617-től Trencsénben, majd Bánban →*rektori* hivatalban működött. Ez utóbbi helyen írta 1619-ben „De papisimo fugiendo” c. értekezését, melyet, miután 1620. nov. 14-re tollba mondott tanítványainak, a rózsashegyi rektor, Braxatoris János egy előszóval is közre bocsátotta a maga neve alatt. – Más műve: *De fundamentali dissensu lutheranorum et calvinianorum*. 1624-ben szűnt meg itteni működése, alighanem halála következtében. Üdvözlő verset írt Szunyogh Gáspárhoz (1614.) és Barthosowitz Sámuelhez (1615.).

Lani Mihály (? – ? Verbóc, 1708 k.) ev. lelkész. Bevégezvén itthoni tanulmányait, külföldre is ellátogatott s 1666-tól 1668-ig a tübingeni egyetemen gyarapította ismereteit. Ekkor hazajöve, Szakolcán lett →*rektor*, majd 1670 nyarától Verbócon lelkészkedett. Az üldözések 1672-ben Németországba kergették, hol nehéz körülmények közt tartotta fenn magát, míg 1678-ban egy csehországi községbe, Gebhardsdorfba hívták lelkésznek. Innen 1686-ban visszatért hazájába s újra Verbócon lett pap. – *Művei:* *Conclusiones theologicae de morte*. (Zsolna, 1666.) – valamint egy szlovák nyelvű imakönyv (Eichhorn J. után ford.) 1683., mely később is megjelent.

Lani Zakariás (? , 1600 k. – Trencsén, 1645. ápr. 19.) ev. püspök, Illésnek unokaöccse, Dávidnak bátyja. Turóc vármegyében született. Hazai tanulása után külföldre ment s 1618. ápr. 25-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyen 1619. szept. 22-én magisterséget szerzett. Visszatérvén hazájába, előbb a biccsei, azután a trencsényi, 1628-tól a báni iskolát igazgatta. Innen már a következő évben Peredmére, 1635-ben Vágbesztercére és a következő évben Bánra ment lelkésznek. A →*báni egyházmegye* 1639-ben →*esperessé*, a →*biccsei kerület* 1642-ben püspökké választotta. Ekkor Trencsénbe költözött. – *Teol. művei:* *Strigil Aetiologiae Kircherianae*. (Trencsén, 1641.). *Pseudo-spiritus posoniensis*. (Uo. 1643.) (Egyidejűleg megjelent szlovákul is.) *Dissipatio Luciferi papistici* (Az előbbinek függeléke). Üdvözlő verset írt Hodik Dánielhez (1618.) és Dubravius Dánielhez (1619.) – Sógora volt →*Spleni Illésnek*.

Laskai János (? , ? – Nagyszében, 1599. okt. 28.) ref. vallású „requisitor”. Hazai tanulása után külföldre ment, 1574. szept. 27-én a wit-

tenbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1575-től Debrecenben, 1577-től vagy 1578-tól Nagybányán, 1579-től Kolozsvárt volt →*rektor*. Később a →*gyulafehérvári káptalan* egyik →„requisitor”-i tisztét foglalta el. Elesett a nagyszébeni ütközetben. – Azonkívül, hogy Verbóczynek a magyar fordításán dolgozott, kiadott 1577-ben Gemma Frisius után egy *Arithmetikát*, továbbá ugyanatját a következő művet: *Az Aesopus életéről, erkölcséről, mindenféle dolgairól és haláláról való historia* (Ford.), mely aztán 1592-ben Debrecenben is, Monyorókeréken is megjelent. Hosszú üdvözlő verset írt Gönczi Fabricius Györgyhez a „*De disciplina...*” (1579.) mellé.

Irodalom: *Zoványi* Jenő: Ref. iskola Kolozsvárt 1608 előtt és egyik tanáráról valami (Prot. Tanügyi Szle, 1931.).

Laskai Matkó János (? , 1605. – ?, ?) ref. vallású udvari ember. Iskoláit Debrecenben végezte, hol 1622. szept. 26-án lépett a felsőbb tanulók sorában. Külföldre menvén, 1629. aug. 23-án a leideni egyetemnek lett hallgatója. 1631 elején tért vissza hazájába, s gr. Bethlen István udvarában kapott alkalmazást Nagyecsedben. Amaz fölkelése idején a maga érdekében többször küldte Konstantinápolyba. 1637-ben került vissza utoljára, s azután is részint Nagyecsedben, részint Nyírbátorban tartózkodott, közben mentori minőségben német egyetemeket is két ízben fölkeresve. Több adat nem ismeretes róla. – Noha nem vállalt lelkészséget, tevékeny irodalmi munkásságának java része teol. irányú. – *Művei:* *De homine ad imaginem Dei creato*. (Leiden, 1630.) *De persona Christi*. (Uo. 1631.) *Cito, longe, tarde*, azaz: Egy kettős értelmű kérdésnek megvilágosítása: ha a pestis előtt vétek nélkül elmehetünk-e vagy nem? (Lőcse, 1638.) *Justus Lipsiusnak az állhatatosságról írt hat könyve* (Ford.) (Debrecen, 1641.) *Hittől szakadásnak teljes megorvoslása* (Vedelius után latinból ford.). (Nagyvárad, 1644.) *Jézus Királysága*. (Uo. 1644.) *Egynéhány áhítatos buzgó imádságok* (Kegelius F. után ford.). Az I. kiadás nem maradt fenn, a II. a zsolnárok 1651-i debreceni kiadásának függelékéül jelent meg. Előszót írt →*Illyésházy Gáspár* „*Kézben viselő könyv*” (Debrecen, 1639.) c. fordított művéhez. Megírta Erdély 1588 és 1622 közötti viszontagságait, s valószínűleg ő szerzett 1630-ban egy nagyon elterjedt pasquillust →*Rákóczy Györgyről* és tanácsadóiról. – Üdvözlő versei vannak Vargyasi Dániel Jánoshoz (1630.), →*Medgyesi Pálhoz* (1630.) és →*Tornai P. Istvánhoz* (1630.).

Laskai Monedulatus (Csókás) Péter (Lackó, ? – Gyulafehérvár, 1587. szept.) ref. lelkész. Kolozsvárt és Gyulafehérvárt tanult. Azután →*rektor* lett Fogarason, majd külföldre ment és meglátogatta Svájc, Olasz-, Francia- és Németország

legnevezetesebb egyetemeit, melyek közül a wittenbergire 1577. dec. 16-án iratkozott be. Hazatérte után 1580-ban Marosvásárhelyen rektorkodott, ahonnan a következő évben lelkésznek hívták Fogarasra. Mielőtt elfoglalta volna állását, újból fölkereste a külföldet, s olasz- és franciaországi útja végeztével 1582-ben ismét Wittenbergben időzött félévig. Fogarasról csakhamar megint útra kelt s már 1583 októberében Genévában volt, hol az 1584. évből is eltöltött egy részt. Ugyanez évi szept. 30-án aztán Wittenbergbe érkezett s még a következő év tavaszán is ott tartózkodott. Visszajöve hazájába, Gyulaféhevárt lett →*elsőpap* s itt halt meg. – Kiváló tudományos képzettségének azon kívül, hogy a Calepinus-szótárnak (1585.) magyar munkatársa volt, a következő művekkel adta jeleit: *Jucundum ac svave sponsi Christi colloquium cum sponsa ecclesia.* (Wittenberg, 1578.) *Speculum exilii et indigentiae nostrae.* (Brassó, 1581.) *Dominica oratio brevibus quidem sed planissimus explicationibus* (Az előbbivel egy kötetben). *Theorematum de puro et expresso Dei verbo...* a novis societatis Judae monachis propositorum examen et refutatio (Schrecknek a hagyományok és a szentírás egyenlő értékét bizonyítgató tételei ellen). (Geneva, 1584.) *Orthodoxae assertiones de autoritate, necessitate ac fine sacrarum literarum...* (Az előbbivel együtt). *Pigmentum originis sectae Jesuiticae* (Az előbbinek függelékéül). *De homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus ejus essentialibus.* (Wittenberg, 1585.) (Elején felsorolja a Wittenbergben addig járt magyarokat.) A purgatoriumról 1587-ben írt munkája nem látott napvilágot, úgyszintén az sem, melyben az elhunyt szentek közbenjárása elleni álláspontot védte 1580-ban. Amellett, hogy a felsoroltak elsőjét versben írta, még szerzett más verseket is, melyek részint Brassóban kiadott műve függelékéül (Nablium precanum), részint a Báthory István lengyel király tiszteletére kiadott füzetben (*Viridarium* 1583.), részint Ecsedi Báthory Istvánt dicsőítve a →*Fegyverneki Izsák* műve elején jelentek meg.

Irodalom: Erdélyi János: A hazai bölcsészet történelméhez (Sp. Füz. 1857.), *Koncz* József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.), *Szily* Kálmán: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa? (1886.).

Laskai Sámuel (Zilah, 1759. márc. 7. – Zálnok, 1827. júl. 23.) ref. egyházmegyei gondnok. Zilahon kezdett tanulni, míg 1777. ápr. 24-én Debrecenben iratkozott be a felsőbb osztályok harmadikába. Innen →*rektornak* ment Monorra, majd jogi pályára lépve, ügyvéd lett és az 1790–91. évi országgyűlésen Közép-Szolnok vármegyét képviselte. Azután gazdálkodott Zilahon, s 1806-ban alispánnak választotta várme-

gyéje. Mint ilyen és →*egyházmegyeje* →*gondnoka* halt meg. – *Művei:* Erkölcsei katekézis. (Kolozsvár, 1804.) Pragmatica közönséges história az ótestamentomi időre. (Uo. 1806.) A felette Veres Györgytől és Salamon Józseftől tartott beszédek is megjelentek.

László Dezső (Sepsiszentgyörgy, 1904. júl. 12. – **Kolozsvár*, 1973. nov. 15.) ref. lelkész. Sepsiszentgyörgyön 1922-ben végezte a gimnáziumot. Teológiát Kolozsvárt hallgatott, ahonnan külföldre menve, a glasgow-i egyetemen töltött egy évet. 1927-ben az →*erdélyi egyházkerületek* belmissziói utazó titkára lett, 1933-tól pedig gimn. vallásánár volt Kolozsvárt, hol teol. magántanárságot is szerzett. 1940-től kezdve kolozsvári lelkész. Ugyanez évben országgyűlési képviselőnek és zsinati póttagnak is megválasztott. – *Egyházi művei:* →*Bethlen Gábor* keresztyén élete. (Kolozsvár, 1929.) Az erdélyi ref. egyház története. (Uo. 1929.) A biblia használata az ifjúsági ker. munkában. (Budapest, 1931.) A lélek a vasárnapi iskolában. (Kolozsvár, 1931.) A kolozsvári ref. gyülekezet története. (Uo. 1933.) Akarom: tisztán lássatok. (Uo. 1933.) Amíg a diákból tanár lett. (Uo. 1934.) Az erdélyi és külföldi ifjúsági ker. munkák története. (Uo. 1934.) A KIE-munka alapjai. (Uo. 1934.) A siető ember. (Uo. 1935.) Elmélet és gyakorlat a lelképásztor életében. (Uo. 1935.) Két tűz között. (Uo. 1935.) Mit cselekedjem? (Uo. 1935.) A ref. lelképásztor a magyarországi nép köztudatában. (Uo. 1936.) Az anyaszentegyház. (Torda, 1937.) Mi lesz velünk? (Prédikáció a háborúról.) (Kolozsvár, 1939.) A gyülekezetünk élete. (Nagyvárad, 1939.) Az Isten népe. (Kolozsvár, 1939.) Uram, taníts minket imádkozni. (Uo. 1940.) Számos dolgozata jelent meg gyűjteményes kötetekben és folyóiratokban is.

Laucsek (Gallik) Márton (Turócszentmárton, 1732. máj. 19. – Szokolca, 1802. febr. 9.) ev. lelkész. 1740-től Nécspálon, 1747-től Pozsonyban, 1750-től Sárospatakon és 1752-től Késmárkon tanult, ahonnan 1754 márciusában Berzétére ment kántornak. 1756-ban Kuntapolcán, 1759 augusztusában Derencsényben, 1761-ben Felsőhajón, 1783 májusában Szokolcán lett lelkész. – *Művei:* Dobsinszky Gotthard életrajza (szlovákul). (Hely n. 1774.) Magyarázatok a vallás különböző cikkeiről (szlovákul). (Pozsony, 1776.) Aranybánya (Szlovák imák és énekek, főleg bányászok használatára, nagyobb részről németből ford.). (Uo. 1776.) A tanítványok könnyeinek Krisztustól való letöröltetése (Beköszöntő prédikáció szlovákul). (Szokolca, 1783.) Az első keresztyéneknek ama tíz fő üldöztetésekről szóló história (Benkendorff után magyarra ford.). (Pozsony, 1787.) Szlovák concordantia. (Uo. 1791.) Templommegnyitási prédikáció (szlovákul).

(Szokolca, 1797.) Kiadta továbbá →*Schmal Andrásnak* „Rövid elemzése öt hitcikknek” c. szlovák művét s azt magyarra is lefordította. Kéziratai szintén maradtak, jelentékeny számmal egyháztörténeti érdekűek, melyek jobbára régi magyarországi prot. kútfők másolatai.

Laurenti János (Pálosnagymező, ? – ?, ?) ev. lelkész. Tanult Eperjesen, hol 1671-ben →*köztanító* lett, s még a kollégium bezárása és a tanárok elűzése után is visszatért oda titokban taníttatni. Ezt is kénytelen levén 1675-ben beszüntetni, végleg távozott onnan. 1688-tól Fakővezekényen lelkészkedett. További sorsa ismeretlen. – *Műve*: De vitae termino a supremo numine hominibus praefixo. (Bártfa, 1671.) Respondeált a „De salute et justificatione nostra” (1668.) és a „De conciliis oecumenicis ecclesiae catholicae et eorum autoritate” (1668.) tartott vitákon.

Lauterwald Mátyás (? , ? – Eperjes, 1555.) ev. lelkész. Elbingi származású, Wittenbergben tanult, Königsbergben tanár volt, de 1550-ben távoznia kellett onnan. Ekkor Wittenbergbe ment lelkésznek, ahonnan 1553 szeptemberében Eperjesre hívták hasonló állásba. Itt a hit, kegyelem és megigazulás viszonyáról olyan elveket kezdett hirdetni, melyek megbotránkoztatták az →*öt szabad kir. városi egyházmegye* vezetőségét. Végre is a wittenbergi hittudósok véleményét kérték ki a fennforgó kérdésekben. Minthogy azok, élükön Melanchthonnal ellene nyilatkoztak, jobbnak látta elhallgatni.

Irodalom: *Haussleiter*: Aus der Schule Melanchthons (1894.).

Lázár János gr. (Segesvár, 1703. – Gyalakút, 1772. nov. 26.). ref. vallású főúr. Nagyenyeden is tanult. Már hivatalba volt, amikor külföldre ment, hol 1728. jan. 19-én a marburgi egyetemre iratkozott be. Hazatérte után folytatta hivatalos működését, mely lassanként főkormányiszéki elnökségre emelte, közben 1733-ban báróságot, 1747-ben grófságot kapott. Erdély rendi kormányzóinak is megválasztották, de Bécsben mást neveztek ki. – Előbb a marosvásárhelyi kollégiumnak, 1748-tól az →*erdélyi egyházkerülemek* volt egyik →*főgondnoka*, s ez utóbbi minőségében 1762-ben kimerítő jelentést készített az erdélyi kollégiumok állapotáról. Kiváló latin és magyar költő volt, aki emellett több irányú prózai műveivel is érdemeket szerzett. Egyházi jellegűek ezek közül: Oratio inauguralis de intellectus et voluntatis emendatione (→*Rimaszombati Sámuel* marosvásárhelyi tanár beiktatásakor). (Kolozsvár, 1735.) Okos teremtett állat avagy... Istenhez való felemelkedése az okos léleknek (Imakönyv). (Uo. 1745.) Innepnapokra való isteni dicséret (franciából ford.). (Uo. 1760.) Gyászverseket írt a →*Pápai Páriz Ferenc* (1717.), édesanyja, Köleséri Sámuelné gr. Bethlen Judit

(1720.), ifj. Köleséri Sámuel (1732.), *Szigeti Gyula István* (1740.), gr. →*Teleki Mihály* (1745.) és fia gr. Lázár Imre (1761.) halálára. Egy levelét 1735-ben közre bocsátotta Venema franekeri professzor, egy másikat, melyben a →*Huszi András* praedestinatioellenes művével foglalkozik, →*Bod Péter* örökített meg. Kéziratban is maradtak munkái. Mostohafia volt ifj. →*Köleséri Sámuelnek*.

Irodalom: *Teleki* Domokos gr.: Erdély három államférfia a 18. században (Bp. Szle, Új folyam X.), *Lázár* Miklós gr.: A gr. Lázár család (1858.), *Barth* Rezső: Gr. Lázár János élete és művei (1914.).

Lazari Ágoston (Rökus, 1636. júl. 20. – Lőcse, 1693. jún. 5.) ev. lelkész. 1648-tól Bártfán, 1653-tól Iglón, azután Zólyomban, végül Sopronban tanult. Külföldre menvén, 1659. júl. 26-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyről a következő évi októberben tért vissza hazájába. 1663-tól Szepesolasziban, 1664-től Csütörtökhelyen, 1668-tól pedig Lőcsén volt szlovák →*prédikátor*. A →*gyásztizedben* ő is száműzetett, de 1682-ben hazajött s ekkor német lelkész, majd 1690-ben →*elsőpap* lett Lőcsén. – *Műve*: Status christianorum in hoc statu... (Német gyászbeszéd Spielenberger Dávid felett). (Lőcse, 1684.) A temetésére Krecsmer Efraimtól írt gyászbeszéd és Brewer Jánostól szerzett gyászvers ki van nyomtatva.

Lector, a magyar protestánsok némelyik felsőbb iskolájában a reformáció kezdő századaiban a másodtanár címe, másképpen →*conrector* vagy →*collega*.

Legáció (legatio = követség, kiküldetés), a magyar ref. és unit. egyháznak az intézménye, mely szerint kollégiumaik és némely középiskoláik a három fő ünnepre prédikálni küldik nagyobb növénydeikeiket az egyes egyházakba, melyektől különböző összegű segélyekben részesülnek az illetők. Keletkezése a XVI. századra viheto vissza, de a XVII. század első felében már éppen nagyon el volt terjedve. Erdélyben a Gyulafehérvárt elhelyezett sáropatakiak honosították meg. A →*Helytartótanács* tilalma folytán 1759-től 1776-ig és 1784-től 1790-ig nem volt gyakorlatban, de a II. Lipót uralkodása óta ismét állandóan életben van. A legátus nyomtatott pátenseket, libellusokat (Erdélyben: conceptus) visz magával, melyek a tanintézet részéről az egyházakhoz és tagjaikhoz intézett üdvözlöt tartalmazták.

Irodalom: *Tóth* Endre: A legáció (1935.).

Légrádi ev. egyházmegye (másképpen zalai), a *Sopron–Vas–vármegyei kerületben*, tudtunkkal 1624-ben választott meg első →*esperese* a Ládonyi Ferenc légrádi lelkész személyében, ki 1639-ig vitte a hivatalt. Ettől fogva a muraszom-

bativál volt egy testület 1646-ig, amikor ismét különvált attól, önálló esperese választatván a →*Semtei Benedek* légrádi lelkész személyében, akinek hamaros távozása után csak 1656-ra töltötték be az esperesi hivatalt →*Deselvincs István* szintén légrádi lelkésszel, aki 1664-ig vitte azt. Ekkor ismét egyesült a →*muraszombati egyházmegyével*, míg 1670-ben megint külön esperese lett, mégpedig Rakicsányi István légrádi lelkész személyében, aki 1672-ben még működött, de bizonyára nem sokáig ezentúl.

Lehoczky Márton (Királylehotá, 1752. – Toporc, 1817. ápr. 15.) ev. esperes. Késmárkon és Pozsonyban tanult, majd külföldre ment s két évig az erlangeni egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérte után nevelősködött, míg 1778-ban Hibbére, 1784-ban Toporcra választották papnak. A →*kárpátaljai egyházmegye* később ráruházta az →*esperesi* hivatalt, melyet egészen haláláig viselt. – *Művei*: Der Gottdienende Christ (Ima- és énekeskönyv, 3 r.). (Lőcse, 1787.) Moral für Frauenzimmer. (Lipcse, 1790.) Gebet bei der Beerdigung des... Emerich Horváth Stansith von Gradec (Mások dolgozataival együtt). (Lőcse, 1801.) Konfirmations-Unterricht in Frag und Antwort. (Uo. 1813.)

Lelkészavatás vagy **lelkézszentelés** az evangélikusoknál egy idő óta a csak lelkészi vizsgálatot tett lelkészjelölteknek, azelőtt éppenúgy, mint a reformátusoknál és az unitáriusoknál manapság is, a rendes lelkésszé először választottaknak ünnepélyes felhatalmazása a lelkészi tisztt betöltésére. A prot. egyházi jogi alapelvnek, amely szerint csupán az lelkész, aki interna és externa vocatióval, vagyis egyfelől kellő képzettséggel, másfelől rendes lelkészi állással egyaránt rendelkezik, ez az utóbbi eljárás felel meg. A magyar prot. egyházakban jelenleg a püspökök végzik az →*esperesek* közreműködésével, de mielőtt a püspöki állásokat szervezték volna, a lelkézségre választottak vagy külföldre – legfőképpen Wittenbergbe – jártak felavattatni magukat, vagy divatba hozták néhol az esperesektől végzett avatásokat, amely esetben az illető esperesek itt-ott →*superintendens*, máshol episcopus címmel éltek, sőt az →*alsódunamelléki ref. egyházkerületben* az 1576-ban elfogadott →*hercegszőlőse kánonok* még mindig nem utalták a lelkészavatást kizárólag a püspökök jogkörébe, holott ennek hivatala pár évtized óta rendszeresítve volt már. A felavatással kapcsolatban ejtették meg századokon keresztül a lelkészi vizsgálatot, általában mindenütt, néhol pedig még a XIX. század második fele egy részében is, legtöbbször szerény követelmények érvényesítésével. Az evangélikusoknál a lelkészi vizsgálat ma is kapcsolatos a felavatási eljárással.

Lelkészegyesület, az →*Országos Református*

Lelkész Egyesület hivatalos lapja, melynek 1908-ban →*Ferenczy Gyula*, 1909–10-ben →*Baltazár Dezső*, 1911-től 1925-ig →*Lencz Géza*, 1926-tól 1935-ig →*Erdős Károly*, 1936-ban →*Maklár Károly* volt a felelős szerkesztője, 1937-től pedig →*Vasady Béla*. Társzerkesztőként Bakóczy Endre, →*Kiss Ferenc* és Sütő Kálmán szerepelt többek között. Állandóan Debrecenben jelent meg.

Lelkészi értekezletek, lelkész-egyesületek magvát a →*kishonti ev. egyházmegyében* 1808-ban a →*Fejes János* →*egyházmegyei* felügyelő elnökségével jóformán csak lelkészekből alakult irodalmi társaság vetette el, mely aztán 1841-ben lelkészi értekezletté szervezkedett át. Eközben már a 20-as években alakultak a →*komáromi* és →*pápai ref. egyházmegyékben* lelkészekből és tanítókból olvasó-társaságok, könyvtárt is alapítva. Ilyenül verődött össze 1838-ban a szikszói két lelkészből s a szomszédos alsóvadászi és aszalói lelkészből álló kis ref. társaság, egyelőre a cél tekintetében is szűkebb körre szorítkozva. A szerény kezdetből itt is mihamar szélesebb keretekbe kinyúló egyesület lett, s más vidéken is, ettől függetlenül szintén megindult pár év múlva a hasonló célokat kitűző, szervezett munkálkodás. Az evangélikusoknál több helyen 1843 tájától, a reformátusoknál hasonlóképpen többfelé pár évvel később, de attól fogva egyre másra alakultak a lelkészeknek ilyenemű társulatai. Kivált az alkotmányos korszakban alig volt →*egyházmegye*, mely itt-ott még kisebb körökre is felosztva, meg ne teremtette volna a maga ilyeszerű egyesületét, akár ezen a néven, akár mint értekezlet. Belőlük fejlődtek ki az egyházkerületi egyházi értekezletek is, de működésükre az *Országos Ref. Lelkészegyesület* és a →*Magyar Ev. Lelkészegyesület* tette rá a koronát.

Irodalom: Révész Kálmán: A legelső (!) magyar ref. lelkészegyesület (Db. Prot. Lap, 1914.).

Lelkészképzés. A magyar prot. egyházakban eleinte igen szerény keretekben mozgott. A trivialis iskolák a maguk különben teljesen egyházi célok szolgálatába állított tananyagával szolgáltatták bármiféle hivatalhoz és így a lelkészihez is. a megkívánt készütséget. Ennél többet és magasabbat is szerezhettek és szereztek is törekvő, vagy speciális szakképzettségre vágyó ifjak, ám ez kezdetben mégis felülmúlta a lelkészi pályán hivatalosan szükségeset. De viszont ez is felülmúlta, egyelőre legalább, a róm. kat. papságtól eladdig követeltet, amelynél állandóan magasabb színvonalon mozgott, mert ha az haladt is valamicskét, idők múltával ez is tett egy-egy lépést előre. Ezek sorában az volt a legfontosabb, hogy egyes iskolákban önálló tanzókat szerveztek a teológia részére. A következő lépés aztán

akkor történt, amikor már nemcsak ez az egy tanár foglalkozott a lelkesi hivatást közvetlenül érdeklő tudományokkal, hanem a bibliai nyelvészetet meg az egyháztörténelmet más tanszékek körébe osztották be, előbb természetesen csak oly módon, hogy az illető tanszékhez rokon világi tudományok is tartoztak. A tudományok általános specializálódása erre a térre is kiterjedvén, magával hozta később a tanszékek önállósítását, majd további szaporítását. Mindezzel önként érthetőleg együtt kellett járnia a lelkesi hivatalhoz kötött követelmények emelésének.

A fejlődés fokozatosságának természetszerű törvénye alól nem volt hát kivéve a lelkészképzés ügye sem, s ez megnyilvánult abban is, hogy a több tanerővel rendelkező teol. intézetekkel való önkéntelen versenyben végre is kidőltek az egynél többet állítani nem bírók. Így Késmárk, Lőcse, Selmechánya, Losonc. Ellenben Pápa, mely a korábbi időkben a többi *→partikulák* módjára sohasem vitte többre az egy, mégpedig leggyakrabban évről-évre váltakozó, illetőleg megmarasztott igazgatónál és a szokásos segéderőknél, 1791-ben két tanárral megnyitván a felsőbb oktatást, s e révén 1801-ben egyenrangúságot nyervén a debreceni és sárospataki kollégiummal, minden erővel azon iparkodott ezentúl, hogy teol. oktatása is megállja a helyét azoké sorában. És bár mind második, mind harmadik, mind negyedik teol. tanszékét csupán akkor állította fel, amikor mind Debrecenben, mind Sárospatakon immár küszöbön volt az eggyel többnek a szervezése, sőt Budapesten előbb lett öt tanszék, mint Pápan négy: mégis állandóan fenn tudta magát tartani. Nem úgy a kecskeméti teol. intézet, mely 1836-ban történt megnyitása után 14 évre *→egyházkerületi* jelleget nyert ugyan, de már 1860 elején kénytelen volt beszüntetni működését, nem bírván a versenyt a pestivel, mely ugyan szintén küzdött egy ideig a kezdet nehézségeivel.

Az evangélikusoknál 1882-ben sikerült az akkor két-, néha háromtanáros három intézet egyikének, a pozsonyinak helyébe ugyanott egy, az akkori igényeket kielégítő akadémiát állítania az egyetemes egyháznak. Ez a másik két intézet, a soproni és eperjesi vezetőségét is a továbbfejlesztésükre ösztönözte azután, hogy lépést tudjanak tartani, amazzal, és indokolva lehessen további fennmaradásuk, minél fogva 1904-ben egységesen rendeztetett mindhárom intézetnél a teológiai oktatás ügye, e két utóbbi is akadémiai színvonalra jutván. Az államfordulat után Pozsony és Eperjes elveszvéen, az ideiglenesen Budapesten működő pozsonyinak és a közben egy évig Kőszegen otthonra talált soproninak a helyébe az utóbbinak a székhelyén, de a pécsi egyetem alkotó részéül 1923-ban hittudományi kart állított fel az állam.

A reformátusok részére ezt már 1914-ben megtette az állam a debreceni egyetemen, igaz, hogy egyelőre a felekezet költségén, de később már ennek a fenntartása is teljesen az állampénztár terhe volt. Ez a kar, legalább elvileg, már kizárólag a teol. oktatás érdekeit szolgálta, de azért sok szál fűzte össze a gyakorlati céllal: a lelkészképzéssel, aminek szolgálatára a *→tiszántúli egyházkerület* megszüntetett debreceni teol. akadémiája helyett egyidejűleg egy, két tanárral ellátott lelkészképző intézetet is szervezett volt, melynek azonban anyagi nehézségek miatt átmenetileg jó ideig szüneteltek a tanszékei. A ref. egyháznak egyébiránt továbbra is megmaradt volt mind Budapesten, mind Sárospatakon, mind Pápan a *→teol. akadémiája*. 1950-ben megszűnővén az egyetemek hittudományi karai, és 1951-ben a sárospataki és pápai teol. akadémiák is felhagyván működésükkel, most már az evangélikusoknak Budapesten, a reformátusoknak Budapesten és Debrecenben van teol. akadémiájuk.

Erdélyben akkor lendült volt egyszerre nagyot a lelkészképzés ügye, mikor az addig egy-egy (Nagyenyeden két) szorosán vett teol. tanszékkel bíró négy intézetből (még Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen) 1850-ben Kolozsvárra és Marosvásárhelyre szétszították, majd 1854-ben Kolozsvárra összpontosították a teol. tanszékeket, úgyhogy négy-öt tanára volt az intézetnek. Ezzel szemben, miután 1862-ben Nagyenyedre lett az áthelyezve, néhány évig csak három tanár végezte a teljes munkát, s azután is egészen 1896-ban bekövetkezett megszűntéig jobbára gyengén volt ellátva tanerőkkel ez akadémia, míg végre a Kolozsvárt 1895-ben minden kollégiumi köteléktől mentesen, öt tanártól (később hattól) vezetett teol. főiskola az egyetem felhasználásával kellő színvonalra juttatta az erdélyi lelkészképzést.

Az unitáriusok kolozsvári kollégiumában a szükséghez képest szakadatlanul folyt a lelkészképzés, szerény eszközökkel, de megfelelő buzgalommal. Végre azután a reformátusok helyzetéhez hasonlóan az egyetem felhasználásával 1909-ben „teol. intézetté”, 1915-ben pedig „teol. akadémiává” emelkedett az ő „papnevelő intézetük” is, előbb négy, később öt tanárral. Ma már államilag van szervezve a prot. felekezetek lelkészképzése Romániában is, egyetemi rangú intézetekkel.

Irodalom: Hornyánszky A.: A magyarországi ág. hitv. ev. lelkésznevelés (Prot. Szle, 1906.), Schneller I. és Kenessey B. dolgozatai a „Felső oktatásügy Magyarországon” c. könyvben (1896.), Boros Gy.: Visszatekintés az unit. theol. akadémia fejlődésére (Ker. Magvető, 1916.), Zoványi J.: Magyar prot. lelkészképzés a 16. században (Ker. Magvető, 1944.).

Lelkipásztori Tárház, későbbi felújítása a →*Prédikátori Tárháznak*. 1818-ban jelent meg négy kötetben a →*Fábián József* szerkesztésében, ki már amannak is egyik szerkesztője volt.

Lénárt József (Marosvásárhely, 1849. júl. 25. – Kolozsvár, 1917. jan. 15.) ref. lelkész. Marosvásárhelyen végezte a gimnáziumot és jogot. Azután Nagyenyedre ment teológiára. 1870-ben Sepsiszentgyörgyön, majd Marosvásárhelyen →*köztanító* lett. Innen külföldre ment s miután egy évet a marburgi egyetemen töltött, 1877-től segédtanár volt Marosvásárhelyen 1886-ig, amikor lelkésznek választották Magyaróra. Itt 1889 szeptemberétől 1897 lelegejéig a →*görgényi egyházmegye* →*esperesi* tisztét is vitte. Tagja volt a →*budapesti első és második zsinatnak* és 1904-től a →*konvenció*, míg 1914-ben nyugalomba vonult. Ekkor Kolozsvárra költözött. – Külön megjelent, valamint nagyobb dolgozatai: Szent könyvünk a történelemben (Erdélyi Prot. Közlöny, 1874.). Az apostolok cselekedeteiről írt könyv. Péter és Pál (Uo. 1874.). A természettudomány és biblia, mint nevelési eszközök (Uo. 1875.). János és az ő nevét viselő iratok (Uo. 1875.). Péter sziklája Rómában (Uo. 1876.). A lópor-összeesküvés (Uo. 1877.). →*Báthory Zsigmond* erdélyi fejedelem élete, jelleme és politikája. (Kolozsvár, 1880.) Az utolsó Istenhozzád (Gyászbeszéd Mentovich Ferenc felett) (Függelékül életrajz). (Marosvásárhely, 1880.) Böjti levelek. (Uo. 1880.) A tanítótestületek hivatása. (Uo. 1883.) →*Szász Domokos*... emlékezete. (Szászrégen, 1899.) Emlékek a régi kollégiumi életből. (Marosvásárhely, 1914.) Ezenkívül egy értekezése egy „Kegyelet ünnepélye” c. füzetben (1912.).

Lencz Géza (Vámospércs, 1870. márc. 2. – Debrecen, 1932. ápr. 29.) ref. vallású egyetemi tanár. Iskoláit Debrecenben járta, hol a teológia végzetével 1894-ben →*köztanító* lett. Majd külföldre ment s 1895–96-ban a bécsi teol. fakultáson, 1896–97-ben az utrechti egyetemen gyarapította ismereteit. 1897-ben hazajöve, előbb gimn. segédtanár volt Debrecenben, 1899 nyaratól lelkész Tépén, 1902 tavaszától Tiszaroffon, 1904-től Mezőtúron az újvárosi gyülekezetben. Miután 1899 tavaszán Bécsben licentiatusi, 1902 végén Debrecenben magántanári, 1907 őszén Bécsben doktori képesítést szerzett a teológiából, ennek 1909-ben rendes tanára lett Debrecenben, hol 1914-ben az egyetemre neveztetett ki a dogmatika és vallásbölcsezet tanárának. 1915-ben választmányi tagja lett a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*, 1925-ben tanácsbírája a →*tiszántúli egyházkerületnek*. – Irodalmi működése inkább az egyháztörténet körébe vágó s termékei legnagyobb részben kisebb munkák: Ritschlianizmus és az orthodoxia Ritschl haláláig. (Debrecen,

1901.) A megigazulás tanának fejlődése Melancthon Loci-jában. (Uo. 1902.) Sabatier dogmatikai rendszeréről. (Budapest, 1903.) A gyermekek és a biblia. (Debrecen, 1904.) Az ausztriai protestantizmus története. (Uo. 1906.) →*Bocskay* halála és temetése. (Budapest, 1907.) Theologia és theol. szakoktatás (Lelkészegyesület, 1908–9.). A systematika theologia jelen állása (Uo. 1909.). A Törő-féle lázadás okaival és következményeivel (Db. Prot. Lap, 1909.). A reformáció vallástörténeti jelentősége. (Debrecen, 1910.) A keresztyénség vallástörténeti helyzete. (Pozsony, 1910.) Előima a györteleki... új orgona felavatásán („Emlékkönyv...” 1911.). A keresztyénség előállása. (Debrecen, 1913.) A háború ethikai megítélése. (Uo. 1916.) Az úrvacsora kérdése. (Uo. 1916.) Der Aufstand Bocskay's und der Wiener Friede. (Uo. 1917.) A kassai templomfoglalás hatása Bocskay felkeltére és a →*bécsi békekötésre* (Prot. Szle, 1917.). A reformáció a nemzeti érdekek védelmében. (Debrecen, 1918.) Vallás és egyház jövő feladatai (Prot. Szle, 1919.). A dogmatika fejlődése korszakok és irányzatok szerint. (Debrecen, 1919.) Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. (Uo. 1927.) A három első evangélium előállása. (Budapest, 1927.) →*Sass Béla* az egyházi közigazgatásban. (Debrecen, 1929.) Szerkesztette a debreceni hittanszaki önképzőtársulat Közlönyét (1893–94.), a →*Lelkészegyesületet* (1911–25.), az „Értekezések és egyéb kisebb dolgozatok a theologia köréből” (1916-tól) és →*„Theol. Értesítő”* (1916-tól) c. vállalatokat, valamint a „Beszédék és imák háborúi alkalmakra” I-III. kötetét (1914–15.).

Lengyel József (Tiszaszőlős, 1770. márc. 31. – Szalacs, 1822. márc. 15.) ref. lelkész. Tanulmányait Tiszaszentimrén kezdte s Debrecenben folytatta, hol 1785 tavaszán →*subscribált*. Miután 1786 októberétől 1787 júniusáig a német nyelv kedvéért Aszódon időzött, visszatért Debrecenbe, ahol 1795 tavaszától őszéig →*seniorságot* viselt. A külföldet is fölkeresvén, 1796-tól Göttingenben gyarapította ismereteit, míg 1798-ban visszatért Debrecenbe a bölcsészet tanárának. Innen kantianizmusa miatt elűldöztetvén, 1802-ben lelkésznek ment Nagyszalontára, 1809-ben Nagyváradra, 1813-ban Szalacsra, hol 1819-től egyszersmind helyettes esperese volt az →*érmelléki egyházmegyének*. – Az énekköltés és prédikáció-írás területén fejtett ki munkásságot. A korában készült →*énekeskönyv* 38 eredeti és 2 Kleistből fordított énekét tartalmazta, melyek közül a jelenleg használtban is át van véve az utóbbiakon kívül 23 darab.

Egyéb művei: Közönséges vasárnapi prédikációk (2 k.). (Debrecen, 1828.) Innepi és különös alkalmatosságokra való prédikációk. (Uo. 1828.)

Lengyel-magyar egyházi érintkezések szinte kizárólag csak az unitáriusokat illetőleg voltak. Lengyelországon keresztül jutottak el Erdélybe az antitrinitarius eszmék a →*Blandrata* útján, ki →*Dávid Ferenc* mellett azután is buzgó terjesztőjük volt. A kolozsvári szász unitáriusok állandóan a lengyelektől kapták különféle országokból származó prédikátoraikat, kik közül még püspökséget is ért egy. Kolozsvári kollégiumuknak szintén nem egy tanára került onnan. A Lengyelországból 1661-ben kiűzött unitáriusok legnagyobb része Magyarországra menekült, hol részint a Teleki István és Rhédei Ferenc királyhágóninenni főnemesek pártfogása alatt találtak menedéket, részint Erdély több községében, főként Kolozsvárt és Bethlenben telepedtek meg, e két helyen külön gyülekezetet is alkotva, melyek csak 1784-ben, illetőleg 1745-ben olvadtak belé a kolozsvári magyar eklézsiába. – A többi prot. felekezeteket illető érintkezés alig állott egyébből, mint abból, hogy →*Melius* igen élénk összeköttetést tartott fenn Thretius Kristóf krakkói lelkésszel, sőt Dudichcsal is próbált abba lépni ennek ott tartózkodása alatt – azután abból, hogy a szepességi egyházak egy része huzamos ideig lengyel világi főhatóság alatt állott, mely megakadályozta a szepes-sárosi egyházkerület létesítését – továbbá abból, hogy a Moschovinus János lengyel prédikátortól Magyarországon is hirdettet „photinusi” tanok ellen erélyesen fellépett →*Lani Illés* –, végül abból, hogy a lengyel dissidens kánonok nyomán készültek a →*budai* és részben a →*pesti zsinat* végzései.

Irodalom: Révész Kálmán: A lengyel dissidens kánonok története s befolyása a budai zsinat törvényhozására (1887.), *Jakab Elek*: Magyar–lengyel unit. érintkezések a 16–17. században (1892.).

Lenthi János (Pápa, 1639. – Kecskemét, 1700 előtt) ref. lelkész. Legalábbis a felsőbb iskoláit Sárospatakon végezte, mégpedig 1657 vége tájától. Azután →*rektor* lett Pápán, ahonnan külföldre ment s 1663-ban Heidelbergben, még ez évi okt. 22-én Franekerben, 1664. szept. 5-én Groningenben, 1665-ben Utrechtben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Visszatérvén hazájába, 1667-ben kecskeméti lelkész lett s a →*kecskeméti egyházmegye* nemso-kára →*esperessé* választotta. 1689-től Gyöngyösön, 1690-től vagy 1691-től Miskolcon lelkészkedett, itt már természetesen megszűnván az esperesi tiszte. 1692-ben Debrecenbe, 1695-ben Dömsödre ment papnak. Pár év múlva felhagyott hivatalával s Kecskemétre költözött. – *Műve:* De cubiculis seu suburbiis inferni papisticae genti locandis. (Utrecht, 1665.) Üdvözlő verset írt →*Kiskomáromi János*hoz (1660.).

Leopoldina explanatio, az 1681. és 1687. évi vallásügyi törvényeknek gr. →*Kollonich Lipót* bi-

bornok-érsek által sugalmazott és I. Lipót által 1691. ápr. 2-án kibocsátott magyarázata, mely kizsoritotta a protestánsokat vallásszabadságuknak ama törvényekkel biztosított utolsó romjaiból is. A közhiedelem úgy tartotta, hogy csak csempészte a király azonos keresztneve alá Kollonich. Közölte →*Csecsetka* „Magyarhoni ev. egyházjogtan” (1888–92.) c. műve 952–55. lapjain.

Leopoldinum diploma, az a hitlevél, melyet I. Lipót az erdélyi rendektől Bécsbe küldött →*Bethlen Miklós* szorgalmazására még 1690. okt. 16-án aláírt, de csak 1691. dec. 4-én adott ki. Erdély belügyi másfél századnál tovább intéztettek ennek alapján. A vallásügyben a bevett négy felekezet jogainak, tulajdonainak és kiváltságainak épségben tartását ígérte ugyan, de már magában véve is, különösen pedig az 1693. ápr. 9-én kiadott pótlékdiplomával, valamint a Mikes-féle pontozatokkal együtt csak arra való volt, hogy a róm. kat. egyháznak kedvezményeket nyújtson a többi rovására, később meg nem volt alkalmas a protestánsok elleni számtalan visszaélésnek sem megakadályozására, sem orvoslására.

Irodalom: Szász Károly: Sylloge tractatum... historiam... diplomatis Leopoldini... illustrantium (1833.).

Leska István (Varbó, 1757. okt. 21. – Kiskőrös, 1818. febr. 25.) ev. lelkész. Tanult Modorban, 1779-től Pozsonyban, hol 1781-ben kántor lett a szlovák-magyar egyházban. 1784-ben Prágába ment lelkésznek, s itt 1786-tól →*szuperintendense* volt a cseh ev. egyháznak. 1798-ban visszatérve hazájába, először valahol Pest vármegyében, 1810-től Kiskőrösön lelkészkedett. – Magyarországi hivataloskodása alatt kiadott szlovák nyelvű *művei:* A vallási türelmességű császárához hű protestáns (Németből ford.). (Pozsony, 1782.) Helvét hitvallású követ beszélgetése egy ág. h. csehvel. (Neuhaus, 1784.) Isteni tanítás summája, a szeretet és türelmesség... (Prága, 1798.) Palkovics bibliájának magyarázata... (Hely n. 1808.)

Leska János (Varbó, 1831. máj. 7. – Brezova, 1909. aug. 5.) ev. lelkész. Tanulmányai végeztével 1855-ben →*káplán* lett Miaván, ahonnan pár év múlva lelkésznek választották Bukócra. Majd Botfaluban lelkészkedett, ahonnan 1874-ben Brezovára ment papnak. 1880-tól 1899-ig egyúttal →*esperese* volt a →*nyitrai egyházmegyének*. – *Művei*, melyek mind szlovák nyelvűek: Új bizonyosság a régi egyházi viszályban. (Szokolca, 1865.) Káté főleg konfirmandusoknak. (Uo. 1870.) (Több kiadást ért.) Prédikáció egyházmegyei gyűléskor. (Uo. 1880.) Esperesi székfoglaló. (Uo. 1880.) Beszéd a berencsváraljai iskolaszentelésén. (Uo. 1883.) Beszéd a szobotisti új temető

felszentelésén. (Uo. 1887.) Beszéd Bodicky Mihály krajnai beiktatásán. (Szenic, 1897.) – továbbá azok a gyászbeszédok, melyeket Hrosné Marecsek Paulina (1860.), Drobní János (1869.), Badáné Petyko Jusztina (1870.), Hurban József Miloszláv (1888.), Dankó Paulina (1891.), Gavoráné Stefanik Anna (1895.), Kruti János (1896.), Bodárné Gavora Hermin (1899.) és Kopeckiné Kosztelni Erzsébet (1900.) felett elmondott, valamint azok a gyászénekek, melyeket Hros Tamásnak (1874.), és Pifkoné Jurecski Katalinnak (1883.) a temetésére írt. Fordította a változatlan ágostai hitvallást (Hurbánnal, 1862.), ennek apológiáját (1880.) és a Concordia-könyvet (1898.).

Letenyei Pál (? , ? – Székelyudvarhely, 1680.) ref. tanár. Külföldön nem járt ugyan, de képzett ember levén, 1670-ben →*rektora* lett az akkor magasabb színvonalra emelt székelyudvarhelyi iskolának, s ezt a hivatalt haláláig vitte. – *Műve*: Az szent hitben való igaz oktatásnak szükségéről és módjáról. (Kolozsvár, 1670.) – Üdvözlő verset írt →*Eszéki T. István*hoz (1675.).

Lethenyi István (Csaszta, ? – Kőszeg, 1653. nov.) ev. esperes. Honi tanulmányainak befejeztével külföldre menvén, 1609. nov. 22-én a wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett. Hazatérve, előbb sárvári →*rektor*, 1615-től ikervári, már 1617-ben lövői, 1621-től csepregi felső lelkész volt. Itt már 1625 júniusában az →*alsócsepregi egyházmegyé* →*espereseként* szerepelt. E hivatala megtartásával 1643-ban Kőszegen lett magyar lelkész. – *Művei*: (Imádságos könyvecske.) (Csepreg, 1629.) Az kálvinisták magyar harmóniájának meghamisítása (→*Samarjai* ellen, az ágostai hitvallás nagy részének a fordítását is adja benne). (Uo. 1633.) Az szentírásbeli hittünk ágainak rövid összeszedése (Hutter L. után latinból ford.). (Uo. 1635.) Megírta apósa, →*Zvonarics Mihály* életének történetét latin versekben (Csepreg, 1625.). Írt még magyar és latin paraenesist a Zvonarics György „Rövid felelet →*Pécselyi Imrének*” (1626.) c. művének olvasójához, hosszú magyar verset a →*Nádasdy Pál* imakönyve (I 631.) s latin verseket és előszót a Zvonarics Mihály „Magyar postilla” (1627–28.) c. műve elé, mely utóbbi sógoraival, a szerző életben levő fiaival együtt ő rendezte sajtó alá. Üdvözlő verseket írt még →*Tartzianus Pál*hoz (1611.) és →*Zvonarics Imré*hez (1614.), gyászverset a Dongó Gergely halálára (1637.). Az „Evangéliumok és epistolák” 1631-i kiadása az ő javításaival és pótlásaival jelent meg. Része kellett hogy legyen a csepregi graduál szerkesztésében is.

Irodalom: Bothár Dániel: L. I. (1912.).

Leudischer György (Lőcse, ? – ?, ?) magyarországi reformátor. Tanulmányait Krakkóban elvégezvén, Göncön lett →*rektor*, majd pappá szentelése után Lőcsén alkalmaztatván, a refor-

máció elveit kezdte hirdetni mind itt, mind pedig Strázsán. Miután pedig megházasodott, újból Lőcse-re ment s tovább hirdette eszméit, amiért 1529-ben fogságot szenvedett, 1531 szeptemberében Késmárkra került →*plébános*nak s egyúttal a szepesi káptalan kanonokjának. Itt teljesen a reformáció szellemében működött, miért is 1533 nyarán vikáriusának tette meg a szintén protestáns szepesi prépost, Bácsy Ferenc. Sok háborgatása miatt mégis szeretett volna megválni a Szepességtől, s ez irányban tett lépései végre sikerre vezetvén, 1538 után Rozsnyóra távozott. Ám itt még rosszabbul járt: Bebek Ferenc elzáratta Krasznahorka várába. Midőn sikerült valahogy kiszabadulnia, Toporcon lett pap. 1542-ben Leibicre választották meg, csak hogy a papizmushoz ragaszkodó paptársainak agyarkodása miatt nem juthatott el oda, míg aztán 1543-ban Malompatakra, 1549-ben Iglóra ment lelkésznek, ahova ő vitte be a reformációt. Itt működött 1555-ig, amikor nagyöri és keresztfalui pap lett. 1558-ban még ott volt.

Lévai Péter (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1657. ápr. 11-én lépett a felsőbb tanulók közé s ahol 1660 decemberétől 1661 áprilisáig →*seniorságot* viselt. Azután →*rektor* lett Olaszliszván, s innen külföldre menvén, alkalmassint már 1666 előtt is hallgatója volt a leideni egyetemnek, melyen 1668. febr. 24-én teol. doktorságot szerzett. Visszajöve, lelkész lett Abaujszántón. Innen 1672-ben elúzetvén, Göncön is lelkészkedett. Megint elúzetvén, 1681-ben a margittaiaknak ajánlotta megválasztásra a tiszántúli közzsinat. – *Műve*: De manifestatione veritatis ad omnem conscientiam hominum. (Leiden, 1668.) Respondensi tisztelet végzett a „De natura et existentia metaphysicae” (1661.) tartott egy, a „De ultimo Christi paschate” (1665.) tartott két vitán és a „Disputatio theologica analectorum papisticorum” (1666.) tárggyal foglalkozón.

Lévai Suba Tamás (? , ? – ?, ?) ref. lelkészjelölt, 1617-ig Sárospatakon tanult, ahonnan külföldre ment s ez évi júliusban a marburgi, 1618. ápr. 7-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Ez éven túl semmit sem tudunk róla, mert az 1634-ben Csokolyba felszentelt L. T. nem azonos vele. – *Műve*: De entis affectionibus, uno, vero, bono. (Marburg, 1618.) Üdvözlő verset írt Aszalós Mihályhoz (1618.).

Lévai ref. egyházmegye, a →*barsinak* régebben olykor használt neve.

Lévai ref. zsinat, a cseh fennhatóság alá került három magyar ref. csonka →*egyházkerület* tartotta kétszeri elhalasztás után 1923. jún. 17-től 25-ig. Összhangba hozták rajta az 1907-ben életbe lépett magyar egyházi törvénykönyvet a változott helyzet követelményeivel s belé illesztették a helvét hitvallás és a heidelbergi káté hitszabá-

lyozónak nyilvánítását. A cseh kormány nem hagyta jóvá a fölterjesztett munkálatot, s így vált szükségessé a *→pozsonyi zsinat*.

Lévay Lajos (Felsőbánya, 1851. szept. 8. – Bicske, 1925. júl. 27.) ref. lelkész. Felsőbányán végezte az elemi iskolát és mint magántanuló, a gimnázium első osztályát is. A többibe Máramaroszigeten járt 1871-ig. Miután 1875-ig teológiát hallgatott Budapesten, egyévi katonáskodás után 1876 őszén külföldi egyetemek látogatására indult, s egy tanévet az edinburghi, egy szemesztert 1877. okt. 30-tól a jeni egyetemen töltött, közben nagy utazást téve. 1878 márciusában budapesti segédlelkész, 1880 júliusában sárkeresztúri, 1911 májusában bicskei lelkész lett. – A *→dunamelléki egyházkerület* 1896-ban aljegyzővé, 1904-ben tanácsbíróvá, a *→vértesaljai egyházmegye* 1910 őszén *→esperessé* választotta. 1923-ban lemondott ez állásáról, s ettől fogva ismét *→egyházkerületi tanácsbíró*ságot viselt. Póttagja volt a *→budapesti első és második zsinat*nak, rendes tagja a harmadiknak s 1921-től 1923-ig szintén rendes tagja a *→konvent*nek. Szorgalmasan művelte a belmissziót, de az irodalmat is. Cikkeit és kisebb dolgozatait a P. E. I. L., az *→Evangeliumi Lelkészi Tár*, a „Kalászkok az életnek kenyeréhez” és a *→Prot. Pap* közölte. Nagyobb dolgozatai és külön kiadott művei: Tapasztalataim a *→tiszaánneni egyházkerület*ben. (P. E. I. L. 1875.). Lelkészi pályám kezdetén (Uo. 1878.). Beköszöntő egyházi beszéd. (Budapest, 1880.) A munka kezdetén (P. E. I. L., 1880–82.). Egyházi beszéd a magyar országos ref. egyházi *→közalap* ügyében. (Kecskemét, 1883.) Rómáig és vissza (P. E. I. L., 1885.). Egyházi beszédek. (Budapest, 1888.) A sárkeresztúri ref. egyház múltja és jelene. (Uo. 1890.) Vegyes egyházi beszédek. (Uo. 1894.) (II. kiad. uo. 1902.) Kis hitoktató. (Uo. 1895.) (II. kiad. 1900.) Belmissziói teendőink (P. E. I. L., 1895.). Legsürgősebb teendőink az egyház belső építésében (Dunamelléki értekezleti emlékkönyv, 1896.). Újabb egyházi beszédek. (Budapest, 1898.) Nézzük az érem másik oldalát is! (P. E. I. L., 1900.) Egyházi beszédek. (Budapest, 1905.) Legújabb egyházi beszédek. (Tahitótfalu, 1925.) – Veje volt *→Kiss Áron* püspöknek, sógora dr. *→Kiss Áron*nak és H. *→Kiss Kálmán*nak.

Lévita, másképpen előkönyörgő, leányegyházak tanítója, aki emellett a hétköznapi, esetleg a vasárnapi istentiszteleteknek is a végzője, de a szentségeket nem szolgáltathatja ki.

Lichner Pál (Modor, 1818. dec. 12. – ?Pozsony, 1884. okt. 4.) ev. tanár. Modorban kezdte iskoláit. Felsőbb tanulmányait Pápán és Pozsonyban végezte. Másfél évi magántanulmányozás után külföldre ment s 1841-ben a lipcsei, még ez évben a göttingeni egyetemnek lett hall-

gatója. Hazatérve, egy ideig mint műkedvelő tanár tanított Pozsonyban, ahol 1843 áprilisában rk. tanári címet kapott fizetés nélkül, míg 1845 júniusában fizetéses rk. tanári, 1852 szeptemberében rendes tanári állásra lépett elő. 1880-ban nyugalomba vonult. – A Magyar Tud. Akadémia 1859-ben levelező taggá választotta. Egyházi érdekű kútfőközlései: Johann *→Pogner*'s Verzeichniss über den Bau der ev. Kirche in Pressburg 1636–1683. (Pozsony, 1861.) Johann Liebergott's Tagebuch von den Verfolgungen (Az előbbivel együtt, egy hosszú bevezetéssel és pótlékkal okiratokkal). Micae historico-chronologicae evangelico-pannonicae... (Burius J. műve). (Uo. 1864.) Egyháztörténeti közlemények (Pozsonyi értesítő, 1867.).

Lieb (Amicinus) Imre (Beszterce, 1522. – Beszterce, 1602.) ev. lelkész. Tanulmányai befejeztével kántor lett szülővárosában, majd *→káplán* Nagydemeteren, 1562-ben lelkész Malomárkán. Innen 1600-ban Besztercére vonult a háború zavarai elől. – *Művei*: kéziratban maradtak: Tractatus de conjugio... (1577.). Orationes in capitulo Bistriciensis habitae, Monumenta vetera et recentia jurium ac privilegiorum capituli Bistriciensis (1599.).

Liedemann Márton (Igló, 1767. nov. 6. – Marosvásárhely, 1837. ápr. 14.) ev. lelkész. Tanulmányait Lőcsén és Pozsonyban végezte. Azután a külföldet is fölkereste, 1788 tavaszán Jenában, 1791-ben Göttingenben lépett az egyetem hallgatói közé. Bölcsészettudományi oklevéllel térve vissza, 1793-ban a teológia tanára és egyúttal igazgató lett Lőcsén, ahol 1796-ban egy magán-nevelőintézetet is nyitott. 1815-ben lelkésznek ment Kolozsvárra, hol templomot építtetett egyházának. – Irodalmi téren is buzgón munkálkodott. – *Művei*: Nachricht von dem in Leutschau befindlichen Erziehungs-Institut für prot. Jünglinge. (Hely és év n.) Versuch einer Lösung der Aufgabe: wie lassen sich frühzeitige Todesfälle mit der Güte und Weisheit der göttlichen Weltregierung vereinigen? (Lőcse, 1812.) Literärischer Nachlass des ehemaligen ersten Professors und Rektors... (Több dolgozattal áll). (Uo. 1815.) Zwo Predigten in Bezug auf den Bau eines neuen Bethauses... (Kolozsvár, 1816.) Jubelrede am 28. Dez. 1817. (A Glatz gyűjteményes kötetében). (Bécs, 1818.) Reden zur Beförderung richtiger Ansichten über die erhabenen Zwecke des heiligen Fürsten-Bundes. (Kolozsvár, 1820.) Trauerrede bei Gelegenheit der Todtenfeier... des... Herrn Grafen Georg Bánffy... (Uo. 1822.) Über einige Mängel des öffentlichen Unterrichts... (Lőcse, 1823.) Predigt in Bezug auf die neue grössere Glocke der Klausenburger ev. Gemeinde... (Kolozsvár, 1827.) Todtenfeier bei Gelegenheit der Beerdigung der... Frau Karoli-

ne v. Méhes geb. Benkner... (Uo. 1828.) Agnes die standhafte Dulderin oder die Kraft der Religion... (Lőcse, 1828.) Briefe über die Freiheit des menschlichen Willens... (Neustadt, 1833.) Egyik közrebecsátója volt a →*Herrmann János* hátrahagyott prédikációinak (1809.). A halálakor →*Hinti Györgytől* tartott beszéd szintén ki van nyomtatva.

Irodalom: *Szelényi Ödön:* Egy érdemes régi magyarhoni paedago-theologus (Theol. Szaklap, 1917.), *Jászai Károly:* Magyar luth. megmozdulások Kolozsvárott 1798–1841. (1937.)

Linberger István Károly (Sopron, 1825. dec. 21. – ?Késmárk, 1902. nov. 4.) ev. lelkész. Sopronban tanult. 1846-ban külföldre ment, hol ez év őszétől a tübingeni. 1847. okt. 15-től a jenai, 1848. szept. 25-től a hallei egyetemen gyarapította ismereteit. 1849 júliusában hazaindulván, még ez évben soproni gimn., 1852-ben eperjesi teol. tanár, 1859-ben dobsinai lelkész, 1865-ben felső-lövői igazgató-tanár, 1871 elején pedig késmárki lelkész lett. A →*hat szabad kir. városi egyházmegye* 1895-ben ideiglenes, 1898-ban rendes →*esperessé* választotta. E hivataláról 1901 végén lemondott s 1902 májusában lelkészségéről is nyugalomba lépett. – Írói munkásságot is fejtett ki. Jelentékenyebb dolgozatai és önálló művei a következők: *Feierstunden im Hause des Herrn* (Ünnepi prédikációk). (Kassa, 1857.) *Der Abendmahlstreit in der ev. Kirche Ungarns und Siebenbürgens* (Prot. Jahrbücher für Oesterreich, 1858.). *Christliche Gemeinschaften, welche noch in der Gegenwart Bedeutung haben.* (Pest, 1858.) *Gebetbüchlein zum häuslichen Gebrauch.* (Uo. 1860.) *Észrevételek az első ötven zsolttárhoz* →*Károlyi Gáspár* fordítása szerint (Felső-lövői értesítő, 1869.). *Geschichte der ev. Schulanstalten zu Oberschützen.* (Bécs, 1870.) *Geschichte des Evangeliums in Ungarn und Siebenbürgen...* (Budapest, 1880.) *A hat szabad királyi városi ág. hitv. ev. esperesség vázolatosa története.* (Késmárk, 1882.) *Lelkészbeiktató beszéd Lőcsén.* (Uo. 1882.) *Predigt... zur vierhundertjährigen Gedächtnisfeier des Geburtstages dr. Martin Luther.* (Uo. 1883.) *Geschichte der ev. Gemeinde A. C. zu Kesmark* (Ev. Glocken, 1891.). *Beschreibung der ev. Holzkirche und des städtischen Communal-Friedhofes.* (Késmárk, 1892.) (Magyarul is) *Lelkészbeiktató beszéd Eperjesen.* (Eperjes, 1896.) *Dante viszonya a reformációhoz* (Prot. Szle, 1897.).

Linci békekötés. Ismétetlen megszakadt hosszúságú tárgyalások után 1645. dec. 15-én lett hivatalosan elfogadottnak nyilvánítva I. →*Rákóczy György* és III. Ferdinánd között. A →*bécsi békekötéshez* képest nagy haladást jelentett annál

fogva, hogy a jobbágyokra is kiterjesztette a vallásgyakorlat teljes szabadságát, mégpedig a templomok használatával együtt. Ezenkívül elrendelte a háború előtt jogtalanul elfoglalt prot. templomok visszaadását, a többi függőben levő vallásügyi kérdéseket pedig a legközelebbi országgyűlés elé utalta. Az 1646-ban összeült országgyűlés 1647 júniusában iktatta törvénybe V. és VI. cikkül, semmisnek nyilvánítván a róm. kat. papság tiltakozásait. Ám annak a gyakran hangoztatott állításnak, hogy a vesztfáliai békekötésbe is felvették volna, vagy hogy bármelyik prot. hatalom garantálta volna, végképpen nincs semmi alapja.

Irodalom: *Zsilinszky Mihály:* A linci békekötés és az 1647-iki vallásügyi törvénycikk története (1890.), *Szilágyi Sándor:* A linci béke okirattára (1885.), *Zoványi Jenő:* A pápens visszavonásának körülményei („Kisebb dolgozatok...” közt 1910.).

Linder Károly (Nagyjeszen, 1845. jan. 4. – Békéscsaba, 1925. ápr.) ev. lelkész. Nagyjeszenben kezdte iskoláit. Ezeket Turócszentmártonban és Selmezbányán folytatta, míg a teológiát 1867-ben Pozsonyban végezte. 1868 elején →*káplán*, 1870-ben lelkész lett Békéscsabán. – Szlovákul írt művei: *Vallásos gondolatok Jézus Krisztus kinszenvedéséről.* (Budapest, 1876.) *Jubilaeumi beszéd.* (Uo. 1879.) *Luther kátéja* magyarázatokkal. (Békéscsaba, 1887.) Az ev. elemi iskolák III. és IV. osztálya számára Német Lajossal olvasókönyvet szerkesztett.

Lindvai Göncz István (? – ?) ev. lelkész, hazai tanulása után külföldre ment s 1612 májusában a wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett. Hazajöve, 1617-ben Tótkeresztúrra hívták papnak, további életeményeiről azonban nincs adat. – *Műve:* *De officio Christi.* (Wittenberg, 1614.) – Respondeált a „*De usu philosophiae in S. S. theologia*” (1614.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt Zólyomi Boldizsárhoz (1616.) Lefordította latinra →*Veresmarti Mihály* Lessius-fordításának (1611.) pótlékát s azt kéziratban átadta Meisner wittenbergi professzornak, aki aztán „*Responsio ad puerilem censuram M. V.*” (1615.) c. alatt válaszolt rá.

Lipcsei biblia, a →*Károlyi-féle* magyar fordításnak a baseli kiadás nyomán Lipcseben 1776-ban megjelent kiadása, melyhez →*Institoris Mihály* írt előszót. Nemkülönböztetve lipcsei biblia az az újszövetség is, melyet 1717-ben →*Bél Mátyás* bocsátott közre az ifj. →*Köleséri Sámuel* javításaival.

Lipóczi Miklós (Lipóc, ? – ?, 1699. febr. 11.) ev. esperes. Tanult Muraszombatban, Kőszegen, Győrött és Kassán. Azután tanító lett Kassaujfaluban, egy évvel később diakonus Kassán, ahol

szintén egy évig működött. Ekkor nevelőséget vállalt Thököly Miklós mellett, kit előbb Savnikon tanított, majd mentorként vele volt, midőn Sárospatakon, Lőcsén és Kassán iskolába járt, sőt még joggyakorlata idején is a Wesselényi nádor udvarában egy darabig. Maga is kitanulván a jogot, bécsi ügyvédje lett neveltje apjának, Thököly Zsigmondnak, majd 1657-ben lelkésznek ment Kendére, s 1662-ben →*alesperes*nek választotta a →*sárosi egyházmegye*. 1668-tól Osztopatakon lelkészkedett, 1672-ben pedig a bujdosó kurucokhoz csatlakozott papnak. Idővel aztán magának →*Thököly Imrének* lett tábori és udvari papja. 1682-ben Eperjesen foglalt el lelkési állást, melyről 1687-ben elűzte Caraffa. 1693 februárjában mint Szentmihályfalva és Magyarjakabfalva papját tette meg esperesének a sárosi egyházmegye. – *Műve*: Jubilaem ecclesiae ev. Cassoviensis, azaz: Lelki örömmel és vigasztalással teljes prédikáció... (Lőcse. 1682.) (Újra kiadta 1938-ban →*Incze Gábor*.)

Irodalom: Gömör János: L. M. (Ev. Lap, 1931.)

Lippai Sámuel (? , 1622. – ? . ?) ref. lelkész. Erdélyben született. Itthoni tanulmányainak befejeztével külföldre ment, hol 1647-ben Utrechtben, ugyanez évi aug. 3-án Franekerben. 1648. dec. 5-én pedig Leidenben iratkozott be az egyetemre. Hazájába 1650-ben tért vissza, s előbb Erdélyben kapott tanári állást, innen azonban 1653-ban eltávolították puritanizmusáért. 1654 elején aztán Sárospatakon lett másodpap, majd 1656 tavaszán tanár. Ez év őszén lelkésznek ment Nagykárolyba, s ennek vidékén vele vívta meg →*Sámbár Mátyás* a fogába került szóharcát. 1659-től, amikor elvált a feleségétől, Debrecenben volt tanár, de csak egy évig, s ettől fogva nyomavész. – *Művei*: Brevi dissertatio de quaestione: an prior elevationis panis et vini in sacra coena... legitime observetur? (Sárospatak, 1654.) Desperata causa prioris elevationis panis et vini in sacra coena... (Uo. 1655.) – továbbá azok a ma már ismeretlen válaszai, melyeket Sámbárnak a „kálvinista felekezet újságáról” ismeretlen címmel írt művére (1657. vagy 1658.), valamint „Kancsálok okulárjok” c. művére (1658. vagy 1659.) adott.

Irodalom: Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.), *Uő*: Eltűnt vitairatok a 17. század közepe tájáról (MKSz 1932–34.).

Liptó-árvai ev. egyházmegye, a →*dunáninnyi területben*, a XVIII. század néhány évtizedében létezett, míg eredetileg öt (Liptóban három, Árvában két) egyháznak megszorodására való tekintettel 1791 után széjjel nem vált két alkotórészére. Három →*espereséről* tudunk, úm. Textoris János nagypalugyai l. 1744-től, →*Blázy Já-*

nos nagypalugyai l. 1773-ig és egy ismeretlen nevű ezután.

Liptói ev. egyházmegye, kezdettől fogva létezett, s a →*zsolnai zsinat* a →*biccsei egyházkerület*be osztotta be, a →*rózsahelyi zsinat* a →*dunáninnyi*be, a →*budapesti első zsinat* a →*tiszai*ba. Egyházainak száma 1578-ban állítólag 44 volt, de 1583-ban csak 24 lelkész működött bennük. A XVII. század elején 32 megvolt még belőlük, miután pedig az üldözések sok egyházat elpusztították, a rózsahelyi zsinat hozzá csatolta a korábban a →*felsőpoprádi egyházmegyéhez* tartozott csorbai és vázseci egyházakat is. Így is csakhamar háromra csökkent a számuk, mire 1744-től az →*árvai egyházmegye* megmaradt két egyházzal együtt töltötték be a jó ideje szünetelő →*esperesi* állást mindaddig, míg végre itt is, Árvában is annyira szaporodtak az egyházak, hogy külön-külön választhattak esperest. 1792-ben 12 anyaegyházból. Magyarországtól való elszakítását megelőzően 16-ből állott. Jelenleg a →*szlovéniai keleti egyházkerület*hez tartozik. Legjelentékenyebb egyháza múltjánál fogva a rózsahelyi. Legrégibbről ismert kánonoskönyve 1569-ből való. – Esperesei közül a következőkről tudunk: Duchon Boldizsár liptószentmáriai l. (1569.), Jacobaeus András rózsahelyi l. 1578-ig, Mocoschinus Szaniszló németlipcsei l. 1578–1580, Duchon Menyhért liptószentmáriai l. 1580-tól (1586.), →*Mocoschinus Lénárt* németlipcsei l. (1594.) 1599-ig, Kokovai Egyed liptószentmiklósi l. 1599-től, Mazurka Kristóf németlipcsei l. (1604. dec.) 1610-ig, Hieronymiades (vagy Creutzer) Sámuel liptószentmáriai l. 1611-től (1613. dec.), Rohács Menyhért németlipcsei l. 1617-ig, →*Duchon Flórián* németlipcsei l. 1621–1629, Splenius Jakab rózsahelyi l. 1630–1645, →*Lochmann János* németlipcsei l. 1645. jún.-szept., →*Chalupka Sámuel* liptótárnóci l. 1646–1647, →*Parschitius Miklós* liptószentmáriai, rózsahelyi l. 1647–1653, Frivaldszky Simon németlipcsei l. 1653–1674, Transcius Sámuel liptószentmiklósi l. 1683-tól, Bónis János rózsahelyi l. 1685-től, Ploch Kristóf nádasfalvi, Mindszenti l. 1705-től (1707.), Lischoviny nagypalugyai l. (1717. márc.), →*Sramko Pál* németlipcsei l. (1791.) 1795-ig, Migyelka János szjelnici l. (1819.). →*Blaho Máté* liptószentmiklósi l. (1821.) 1837-ig, →*Lehoczky Márton* nagypalugyai l. 1837-től Plech János liptószentpéteri l. 1842-től (1867.), Kermeszky György vychodnai l. (1872) (1874.), →*Baltik Frigyes* liptószentmiklósi l. 1875–1890, Kmeti János nagypalugyai l. 1890–1899, Simkovic János hibbei l. 1899–1922, Csoborda Vladimir rózsahelyi l. 1922–1930, Sensel Lajos porubkai l. 1930–19..

Lischoviny Sámuel (Nagypalugya, 1712. jan. 31. – Besztercebánya, 1774. aug. 30.) ev. lelkész.

Tanult szülőhelyén, Necpálon, Késmárkon, Pozsonyban, Győrött, Sopronban, majd külföldre menvén, 1732 tavaszától a jeni egyetemen. Három év múltán visszatérve hazájába, hosszabb idei nevelősködés után 1739 februárjában udvari papja lett br. Calisius Keresztélynek. Miután 1746-tól Szulyón, 1752 októberétől Nagypalugyán lelkészkedett, 1760 februárjában Besztercebányán foglalta el a szlovák lelkészi állást. – Szlovákul írott művei: A ker. ember erős reménye... (Pédikáció tűzvész után). (Besztercebánya, 1761.) Katechismus. (Uo. 1764.) Arnd prédikációi (Németből ford.) (Uo. 1776.) (Kiadta →*Institoris Mihály*.)

Liszikai István (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1659-ben kezdte a felsőbb osztályokat. Innen Nagyecsedre ment →*rektornak*, majd külföldre is ellátogatván, 1665. aug. 2-án a franekeri, 1666. okt. 26-án a groningeni, 1667-ben az utrechti egyetemre iratkozott be hallgatónak. Hazajöve, előbb Olaszliszván, 1677-ben Bihardiószegen lett pap. hol 1686-ig működött. – *Műve*: De ecclesiae romano-catholicae haeresi. (Franeker, 1665. vagy 1666.) Üdvözlő verset írt →*Liszikai Pap András*hoz (1667.), gyászverset a →*Köleséri Sámuel* (1683.) és →*Felvinczi Sándor* (1686.) halálára.

Liszikai Miklós (Losonc, ? – ? , ?) római katolikus lett ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1727. szept. 10-én lépett a →*togatusok* sorába. 1734 decemberében Győrött →*rektorkodott*, s ezután hamarosan külföldre menvén, 1736 nyaratól 1737 tavaszáig a berni, 1737. jún. 10-től pedig a groningeni egyetemet látogatta. Hazájába visszatérte után 1738–39-ben rektor volt Nagykőrösön, majd 1739-től lelkész Szalkszentmártonban. Innen a gyülekezettel való folytonos viszály miatt 1750 februárjában távoznia kellett. Egy idei kunszentmiklósi tartózkodás után ez évi áprilisban áttért róm. katolikusnak, és mint ilyet, mindennel ellátta a váci püspök. *Egyházi művei*: Halotti oratio... Losonci Farkas Pál... felett. (Hely n. 1735.) Commentatio theologica in psalmum CXXXIII. (Bern, 1736.) Üdvözlőt írt prózában →*Dallos István*hoz (1736.).

Liszikai Pap András (? , 1641. – ? , ?) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1659-ben lépett a felsőbb tanulók közé. Innen Sajószentpéterre ment →*rektornak*, majd a külföldet kereste fel, s ott 1665. aug. 10-én iratkozott be a leideni, 1667-ben az utrechti egyetemre. Hazatérve, másodpap lett Bodrogkeresztúron, ahonnan 1673-ban elűzetett. 1675 elején az erdélyi fejedelem gondoskodván a bujdosó papokról, őt is elhelyezte egy főnemeshez. További sorsa ismeretlen, mivel nem azonos azzal a **Liszikai András**sal, ki szinte tíz évvel előbb járt Sárospatakon is, külföldön is, és 1681-től több ízben fordul elő be-

rettyóújfalui papként 1689 és 1691 között történt haláláig. – Az ő *műve*: De sanctorum angelorum vigilia et custodia circa fideles. (Utrecht, 1667.)

Liszikay József (Balatonkisszőlős, 1809. okt. 18. – Bp. 1888. máj. 13.) ref. lelkész. Tanulmányait Szentgálon kezdte s 1820-tól Pápán folytatta, ahol 1831-ben végezte a teológiát. Miután egy évig →*köztanító*, háromig ószónyi →*akad. rektor* volt, egy évig pedig nevelősködött, 1836-ban →*káplán* lett Felsőörsön, de már 1837-ben a bécsi teol. intézetben gyarapította ismereteit. Innen fél év múlva teol. helyettes tanárnak hívták Pá-pára, honnan 1838 őszén újra külföldre ment s egy évet a berlini egyetemen töltött. 1839-ben Dadra lelkésznek, 1843-ban Pápára →*teol. tanárnak*, 1848-ban ugyanoda lelkésznek választották meg. 1855-től Győrben, 1873 elejétől ismét Pápán lelkészkedett, míg 1877 tavaszán nyugalomba lépett s Budapestre költözött. – Prédikációs vállalatokban és a →*Sárospataki Füzetekben*, valamint a P. E. I. L.-ben kiadott közleményein kívül a következő művei jelentek meg: A nagygyőri ev. ref. egyház múltja és jelene. (Győr, 1868.) A pápai ev. ref. egyház levéltára. (Pápa, 1875.) →*Tóth Ferenc* dunántúli →*superintendens* életrajza (A „Nagy papok életrajza”-ban). (Budapest, 1877.) – továbbá Széki Béláné Tóth Apollónia temetésén tartott sirbeszéde (1845.) és Deák Ferenc emlékére tartott beszéde (1876.). Háromszor rendezte sajtó alá a helvét hitvallás magyar fordítását. Apósának, Tóth Ferencnek a kéziratát és könyvtárának egy részét a Nemzeti Múzeumnak adta el, ez utóbbinak többi részét pedig a pápai kollégiumnak hagyta.

Liszikay Sámuel (Magyarizsép, 1762. dec. 24. – Abara, 1831. febr. 16.) ref. esperes. Miután Sárospatakon 1770-től 1782-ig elvégezte iskoláit, →*káplán*, majd lelkész lett Málcán. 1799 márciusában Palágyra, 1804 májusában Bezőre, 1806 márciusában Nagykaposra, 1810 márciusában Abarára ment papnak. Az →*ung- felsőzempléni egyházmegye* ugyanez évben →*esperessé* választotta. – A szlovák reformátusok részére 1824-ben imákkal és temetési énekekkel is pótolta →*énekeskönyvet* adott ki, melyhez az 1752-iket vette ugyan alapul, de lefordította belé mások közreműködésével a magyar új énekeskönyvből az új énekeket, közöttük az általa szerzett 224. és 232. dicséretet, amelyeknek egyike a jelenlegi előtt használt énekeskönyvbe is át volt véve. „Rövid bevezetés a ker. vallás igazságainak és kötelességeinek megismeréséhez” (Superville után) c. alatt szlovák kátét is adott ki (Sárospatak, 1813.). Megjelentek még azok a magyar prédikációi, melyeket Kazinczy Istvánné Jóna Mária (1815.) és Kazinczy István (1828.) temetésén, valamint a salamoni templom felavatásán tartott. Kéziratban is maradtak művei, melyek közül az →*egy-*

házmegyéjébeli eklézsiák története a legfontosabb.

Irodalom: Péter Mihály: A hazai tót ref. énekeskönyv története (Prot. Szle, 1913.), *Uő:* A hazai ref. tótok vallásos könyvei (Prot. Szle, 1913.).

Lisznyai Incze Ferenc (? – ?Déva, 1772.) ref. lelkész. Erdélyi születésű, ki Nagyenyeden végzett tanulása után külföldre ment s 1735. aug. 2-án az oderafrankfurti, 1737-ben az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazatérve, először Barcsai Gergely udvari papja volt, azután dévai lelkész lett. A *hunyadi egyházmegye* 1755-ben →*esperessé*, az →*erdélyi egyházkerület* 1769-ben →*generalis notariussá* választotta. Előbbi hivataláról 1771-ben lemondott. – *Művei:* De sinapi parabolico. (Oderafrankfurt, 1736.) Isten háza szükségére... (Gyászbeszéd Kendefi Gábor felett). (Kolozsvár, 1749.) Napoknak hosszúságával... (Gyászbeszéd gr. →*Gyulai István* felett, 1758.). (Nagyenyed, 1771.) Respondeált a „De epistola Christi mystica ad II. Cor. III. 3.” (1736.) tartott vitán.

Lisznyai Incze István (? , 1741. v. 1742. – Déva, 1789.) ref. esperes, az előbbinek fia. Hazai tanulmányainak befejeztével nyomban gyulakúti lelkészé lehetett, mert már 1761 májusában az volt. Majd külföldre ment és 1765. máj. 14-től Utrechtben, 1766. jún. 30-tól Leidenben gyarapította ismereteit. Visszajövén, ismeretlen helyen működött, míg 1772-ben Dévára választották meg atyja helyébe. Már a következő évben jegyzője. 1780-ban →*esperese* lett a →*hunyadi egyházmegyének*. – *Művei:* Világi életére nézve... (Gyászbeszéd gr. Lázár Imre felett). (Nagyszében, 1761.) Halotti oratio gr. →*Gyulai István* felett... (Hely n. 1771.) A titkos Dávidhoz... (Gyászbeszéd gr. Gyulai Lajos felett, 1773.) (Kolozsvár, 1775.)

Lisznyai Kovács Pál (Lisznyó, 1630. jan. 4. – Debrecen, 1693. vége) ref. tanár. Tanulását Erdélyben kezdte, de 1663-tól Sárospatakon folytatta. 1667-ben Kassára ment tanárnak, s ott a következő évben igazgató lett. 1671-ben az üldözések beálltával külföldre menvén, ez évi aug. 25-től Groningenben, később Leidenben volt az egyetem hallgatója. 1678-ban tért vissza hazájába, hol katonáskodásra kényszerítették, de a debreceniek kikérték s 1679 februárjában kollégiumuk tanárává tették. – *Művei* egy „Magyarok krónikája” (1692.) mellett teol. érdekl. bírók a következők: Catalogus monarcharum et dynastarum... (Debrecen, 1680.) Professionum scholasticarum... pars prima. (Uo. 1683.) Chronologia sacra... (Az előbbivel, új kiad. 1693.). Professionum scholasticarum... pars secunda. (Uo. 1687.) Professionum scholasticarum... pars tertia. (Uo. 1690.) Professionum scholasti-

carum... summa (Az előbbivel egyben). Professionum scholasticarum appendix (Az előbbi kettővel). Apocryphi libri (Az előbbi hárommal együtt.) Origo gentium et regnorum postdiluvianorum... (Uo. 1693.) Üdvözlő verset írt ifj. →*Köleséri Sámuel*hez (1682.), →*Drégelypalánki János*hoz (1682.), →*Mártonfalvi György*höz (1679.) s verset ugyanennek „Szent história” (1681.) c. műve mellé, gyászverset ugyancsak öneki (1681.), valamint Horváti Békés Jánosnak (1674.), →*Rácböszörményi János*nak (1677.), Köleséri Mihálynak (1679.), →*Nógrádi Mátyás*nak (1681.), id. →*Köleséri Sámuel*nek (1683.), →*Felvinci Sándornak* (1686.) és →*Szenczi A. Pálnak* (1691.) a halálára.

Literatus, magyarul diák, de már nem a tanuló, hanem a trivialis iskolát végzett.

Litkei Tóth Péter (Fényeslitke, 1813. jún. 18. – Buj, 1878. jún. 21.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, ahonnan a teológia elvégzése után 1837-ben Mezökeresztesre →*rektornak*, majd 1839-ben nevelőnek ment, míg 1842-ben Bujra választották lelkésznek. – A szabadelvű teológiának volt híve. – *Művei:* Buji levelek (P. E. I. L., 1847–48.). Mivel érdemelte meg gr. Széchenyi István a legnagyobb magyar címet? (Prédikáció.) (Sárospatak, 1860.) Az emberiség szellemének legmagasabb fejlettségi foka s közelebbi teendője (Prédikáció.) (Uo. 1871.) A hívők megtartásának s a nem hívők megnyerésének egyetlen módja. (Pest, 1872.)

Irodalom: Lukács Ödön: L. P. buji ref. lelkész emlékezete (1879.), Révész Imre: Az utopisztikus szocialista gondolat magyarországi hatásaihoz (Sz. 1951.).

Lochmann János (Besztercebánya, 1597. – Németlipcse, 1645. szept. 26.) ev. esperes. Tanult Mosócon, Trencsénben és Németlipcsén, majd a külföldet is fölkeresvén, 1615. okt. 31-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be hallgatónak. Visszatérve, 1619-től Németlipcsén, majd Trencsénben →*rektor* volt, míg 1621-ben lelkész lett, s 1623-ig Veresalmán, 1626 márciusában Dubnicon, 1636-ban Németlipcsén működött. Itt csakhamar jegyzőjének és →*dékánjának*, 1645 júniusában pedig →*esperesének* tette meg a →*liptói egyházmegye*. – Szlovák nyelvű művei: Vale Transocianum... (Gyászbeszéd →*Tranoscius György* felett). (Trencsén, 1637.) Prédikáció az 1639. évi németlipcsei tűzvész alkalmával. (Uo. 1639.) – Gyászverset is írt a Transocianus halálára.

Lochmann Mátyás (Besztercebánya, 1561. febr. 24. – Mosóc, 1620. szept. 4.) ev. esperes, az előbbinek atyja. Tanult Lőcsén, ahonnan a →*seniori* tisztség viselése után 1586 februárjában Privigyére ment →*rektornak*. 1593-ban kántor lett Selmecebányán, hol 1594-ben rektornak tették meg. 1595 szeptemberében Zsolnára távozott

ugyancsak rektornak, de már 1596 szeptemberében lelkészi állást foglalt el Szucsánban, 1608 szeptemberében pedig Mosócon. A →*turóci egyházmegye* 1615-re →*esperesnek* választotta. Több ízben vádolták a helvét irányhoz való hajlással, 1616 tavaszán pedig a Moschovinus pár-tolásával is, mire „Assertio pia et orthodoxa de Christi ad dexteram Dei Patris sessione...” c. alatt értekezést írt lutheránus felfogásának kimutatására, melynek azonban nem bizonyos a nyomtatásban való megjelenése. – Ő kezdte egy Eber-féle „Calendarium historicum”-ban följegyezni a körében történt egyházi eseményeket, mit aztán folytattak leszármazottjai.

Lochmann Pál (Mosóc. 1618. – Rózsashegy, 1644. aug. 16.) ev. tanár, az előbbinek unokája, János fia. Itthoni iskolái végeztével külföldre ment s 1640 tájától a königsbergi egyetemen folytatta tanulmányait. Hazájába 1643 eleje körül visszatérve, →*conrrector* lett Rózsashegyen. – *Műve*: Examen Aetiologias... Kircheri (Az öt részre osztott disputatióból a IV. az övé). (Königsberg, 1642.) Respondeált egy bölcsészeti tételről tartott vitán (1641.). Üdvözlő verset írt →*Csernák Sámuel*hez (1641.), →*Lani Illés*hez (1641.), Heilmann Sámuelhez (1642.). Junck Mihályhoz (1642.) és Rhener Mátyáshoz (1643.), gyászverset a Horler Pál halálára (1642.).

Lonovics József (Miskolc, 1793. jan. 31. – Pest, 1867. márc. 13.) róm. kat. érsek. 1817-ben pappá szenteltetvén, 1829-től egri kanonokságot viselt. Miután az 1832–36. évi országgyűlés folyamán 1833. febr. 20-án nagyszerű beszédet mondott a vallási sérelmek ügyében, 1834-ben csanádi püspökké neveztetett ki. Mint ilyen, a hazai főpapság megbízásából 1840-ben Rómában járt engedelmeyeket kieszközölni a vegyes házasságok kérdésében. 1848-ban egri érsekségre mozdított elő, de azt nem foglalhata el, sőt a szabadságharc után lemondásra kényszerítették. s előbb a mölki kolostorba, később Bécsbe internálták. 1860-ban amasiai érseki címet kapott és Pestre költözött. 1866-ban kalocsai érsek lett, de el sem foglalhata állását, mert hamarosan meghalt. – A Magyar Tud. Akadémia 1843-ban tiszteletbeli tagnak választotta. Kiváló írói működésének protestánsokat érdeklő termékei: A prot. reformáció históriája Angliában és Irlandban (Cobbet után angolból, 1832.), A josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény (1851.), Az angol türelem (1851.).

Irodalom: *Ipolyi* Arnold: L. J. emlékezete (1868.), *Marczali* Henrik: L. küldetése Rómába (Bp. Szle, 1890.).

Lórántfy Zsuzsánna (? , 1600 k. – Sárospatak, 1660. ápr. 18.) erdélyi fejedelemné, L. Mihály és Zeleméri Borbála leánya. 1616-ban ment feleségül →*Rákóczy György*hez, ki 1630-ban Erdély

fejedelme lett. L. Zs. a magyar protestantizmus történetének egyik legfényesebb alakja, kinek a ref. egyház körül szerzett érdemei szinte elsorolhatatlanok. Különösen a →*sárospataki kollégium* felvirágoztatását hordta szíven. A szegényebb tanulók részére tápintézetet létesített, a végzett ifjaknak külföldi egyetemeken való továbbképzését nagyban elősegítette. Hathatós támogatásban részesítette a többi, akkor létező ref. kollégiumokat is. Még a román nyelvűek részére is alapított 1657-ben felsőbb iskolát Fogarason. A lelkészek fizetéséhez, templomok építéséhez tömérdek adománnyal járult. Az egyházi írókat műveik kiadásában hathatósan segítette és könyveiket mindenfelé terjesztette. Sárospatakon 1651-re nyomdát alapított. A hitviták iránt erősen érdeklődött, vallása védelmére maga is írt munkákat. Egyikük: „A Szentlélek származásáról” nemigen jelent meg, vagy legalábbis nem maradt fenn példánya; a másik megjelent „Mózes és a próféták” (Gyulafehérvár, 1641.) címmel melyre állítólag Széchenyi György, a későbbi esztergomi érsek, de valójában alkalmasint Rajki Gáspár jezsuita egy „Nova Transsylvania” c. névtelenül kiadott gúnyirattal válaszolt a legsértőbb hangon. Férje halála után L. Zs. Zsigmond fiával előbb Fogarasra, azután újból Gyulafehérvárra, nemsokára Sárospatakra vonult vissza, hol majdnem kizárólag jótékonyágnak és egyházának szentelte napjait. 1650-ben Sárospatakra hívta a kollégium újjászervezésére →*Comeniust*, aki négy évig működött ott. Buzgó pártfogója volt a puritánusoknak, ami miatt sokszor bánatommal illették az episcopalisták. – Regényt írt róla Szentmihályiné Szabó Mária „Lórántfy Zsuzsánna” és „Örök társak” c. alatt.

Irodalom: *Szilágyi* Sándor: L. Zs. emlékezete (1872.). *Tóth* Pál: L. Zs. (1885.), *Farkas* József: L. Zs. (1895.), *Kovács* Sándor: L. Zs. az eklézsiában (Prot. Szle, 1901–1902.), *Uő*: L. Zs. a gyermekei között (Prot. Szle, 1902.), *Uő*: A fejedelemasszony udvara (Prot. Esték, II. 1899.), *Zoványi* Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.), *H. Kiss* Géza: L. Zs. I. Rákóczy Györgyné fejedelemasszony (1924.), *Schnell* Károly: L. Zs. (A Fabó-féle „Rajzok...” közt. 1868.).

Losoncon a protestantizmus a XVI. században semmi különleges eseményt nem mutatott fel. Valószínű, hogy minden zavar nélkül, a maga rendjén mehetett végbe a város reformálása és azután a helvét irányhoz csatlakozása. Minthogy pedig Nógrád vármegyében aránylag csekély tért foglalt el ez utóbbi irány, az az érdekes helyzet állott elő, hogy a losonci ref. egyház, mely valami ismeretlen, de mindenesetre speciális, tisztán helyi okból szakított a lutherizmussal, a XVII.

század elejéig a borsod-gömör- kishonti egyházmegyéhez tartozott a közelében levő kishonti egyházak társaságában. Azonban e század folyamán már a vele egy vármegyebeliekkel együtt a *→drégelypalánki egyházmegyének* lett jelentős alkatrésze. Középfokú iskolája ebben az időben már jó hírrel bírt, s alkalmasint ugyanebben a tájban szervezhette az egyház a másodpapi állást, mely aztán 1715-ben nyert egyenrangúságot az elsővel. A pozsonyi rk. törvényszék mindkét lelkészétől megfosztotta, de az egyház virágzása ezután sem szűnt meg. Az egyház népessége 1731-ben mintegy 1500-ra rúgott, rajtuk kívül még evangélikusok voltak 100 körüli számban, míg római katolikusok alig 30-an, minél fogva a város kormányzata egészen 1755-ig azonos volt a ref. egyházzal. Az is mutatja az egyház tekintélyét, hogy a XVIII. század egész folyamán alig tudott olyan *→esperest* felmutatni a drégelypalánki egyházmegye, aki nem idevaló pap lett volna. Az is jellemző, hogy a két prot. egyháznak 1782 szeptemberére tervbe vett külön-külön, de egyszerre tartandó zsinata számára Losoncot tűzték ki színhelyül, holott az evangélikusoknak csak éppen ez évben alakult ott egyháza, pedig már 1706-ban elrendelte volt II. Rákóczi Ferenc, hogy megfelelő helyet kapjanak minden egyházi épületük számára. A reformátusoknak annyira fejlődésnek indult az iskolájuk is, hogy 1791-től külön tanszéke volt benne a teológiának, sőt 1834-től a jognak is. Ám az állam rom. kat. propagandája lassanként aláásta a református uralmat, annyira, hogy utoljára nemcsak a papizmus jutott túlsúlyra a ref. egyházzal szemben, hanem még az evangélikusnak is többszörösen felülmúlja a lélekszáma amazét. Döntő befolyást gyakorolt erre a városnak az oroszoktól való 1849-i elpusztítása, mert míg még 1820-ban a nemeseken kívül 1047-re ment a ref. lakosság, 1885-ben alig volt több 400-nál. Az egyház, mely ennek dacára két lelkészt tart most is, 1853-ban szentelte fel az 1849-i leégés miatt szükségessé vált új templomát. Az ev. templom 1784-ben épült. Az eleminél magasabb fokú iskolájukat – miután azzal is megpróbálkoztak, hogy 185-ben, illetőleg 1859-ben közös prot. intézetté alakítsák, de pár év múlva ismét csak a reformátusoké lett – végre is föl kellett adniok. Ám itt volt elhelyezve 1925-től a csehszlovákiai reformátusok „*theol. seminariuma*”, melyben határozott időre meghívott tanárok adtak elő, s amely végleg megszűnt Losonc Magyarországhoz való visszakerültével s azután ismét elcsatolásával.

Irodalom: Ambrus Mór: Vázlatok a losonci gimnázium háromszázados életéből (1885.), Margócsy József: A losonci ev. egyház története (1886.).

Losonczy Farkas János (? , 1629. v. 1630.–

Veszprém, 1702. jan. 8.) ref. püspök. Sárospatakon tanult, hol 1649. márc. 10-én lépett a felsőbb osztályokba. Innen külföldre ment, hol 1655 februárjában az utrechti, 1657. febr. 15-én a leideni, ugyanez évi szept. 15-én a groningeni. 1658. jan. 9-én a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Még ez évben hazajöve, Nagyszombatban lett lelkész, ahonnan 1671 januárjában a templom elvételével együtt kiüldözték a római katolikusok. Egy idei bujdosás után Kocson, 1673 márciusától Veszprémbe lelkészkedett, s itt ugyanez évtől a *→veszprémi egyházmegye* *→esperesi* tisztét is vité. Ezt a hivatalát azután is megtartotta, hogy 1695-ben püspökévé választotta a *→dunántúli egyházkezelő*. – *Műve:* De falsitate ecclesiae romano-papisticae. (Leiden, 1657.) Üdvözlő verset írt *→Szántai Pócs István*hoz (1656.) és *→Csuzi Cseh Jakab*hoz (1668.).

Losonczy István (Hányoki) (Szilasbalhás, 1709. – ?Nagykörös, 1780. márc. 29.) ref. tanár. 1727-től Nagykörösön, 1729. ápr. 29-től Debrecenben tanult, ahonnan 1737-ben *→rektornak* ment Ceglédre. Innen 1739-ben külföldre indult s 1740-ben az utrechti egyetemnek volt hallgatója. Visszatérvén hazájába 1741-ben, rektor lett Nagykörösön. Miután virágzásra emelte a gondjaira bízott intézetet, 1769-ben nyugalomba lépett. – Irói működése több irányú; egyházi *művei:* Éneklésben tanító mester. (Pozsony, 1754.) Halotti énekek egynéhány zsolttárral. (Pozsony és Pest, 1791.) (Nagy részben ma is használatban van.) – Respondeált az Ézs. LIV. felőli vitában (1740.). Bővítve, kérdésekbe és feleletekbe szedve kiadta Osterwaldnak „A szent históriának summája” című, *→Maróthy György* által fordított művét (Pozsony, 1771.), mely általa Magyarország és Erdély földrajzával és történetével megpótolva 1773-tól „Hármas kis tükör” c. alatt roppant elterjedt és sok változtatáson keresztülmenve számtalan kiadást ért. A magyarországi ref. *→énekeskönyv* – még a mostani is – 16 jeles énekét foglalja magában. Kéziratban maradt művei is voltak, melyek közül a *→Helmeczi István* felett tartott „perorató”-ját a *→Czelder Figyelője* (1882.) közölte.

Irodalom: Kiss Áron: L. I. életrajza (1906.).

Lovich Ádám (Szjelnic, 1760. – Besztercebánya, 1831. dec. 9.) ev. püspök. Tanult Németlipcsén. Malatinában, Nagypalugyán, Késmárkon. Ezután külföldre ment s 1784. máj. 22-én a wittenbergi, jún. 11-én a lipcei egyetemre iratkozott be. A következő évben hazatérve, szinte három évet neveléssel töltött, míg 1788 januárjában a királyi gimnáziumhoz neveztetett ki tanárnak Besztercebányára. Miután 1790 őszén ez rom. kat. intézet lett, elvesztette állását, de egy év múltával ugyanott az ev. egyház alkalmazta *→rektornak*. 1795 februárjában egyik lelkésznek

választották, azonban másfél évig még ezentúl is vezette az iskolát. A →*zolyomi egyházmegye* 1807-ben →*esperessé*, a →*bányai egyházkerület* 1815-ben püspökké választotta. – *Művei*: Ratio institutionum scholae Neosoliensis... ab a. 1792. (Besztercebánya, 1792.) Német beszéd →*Hamaliár Márton* püspöki beiktatásán. (Selmecbánya, 1797.) Szlovák gyászbeszéd Raksányi Sámuel felett. (Besztercebánya, 1804.) Letzte Predigt in dem baufälligen Bethause... zu Neusohl. (Uo. 1807.) Szlovák prédikáció a besztercebányai új templom fölszentelésén. (Uo. 1807.) Német gyászbeszéd özv. Kubinyiné Wattay Zsuzsánna felett. (Uo. 1808.) Latin püspöki körlevél. (Uo. 1815.) Ferialia... Petri Balogh de Ócsa... celebrata in ecclesia Neosoliensi. (Uo. 1818.) Egy éneket is szerzett az I. Ferenc osztrák császárrá létekor tartott ünnepélyre (1804.).

Löbryn Dániel (? , ? – ? , ?) ev. lelkész. Sziléziai származású, Vágújhelyen lelkészkedett, midőn ki nyomatta következő szlovák nyelvű művét: Lelki mesék vagy hasonlatokban mondott beszédek... (Németből ford.). (Trencsén, 1660.) Később elhagyta hazánkat.

Lőcsén a reformáció ügye mindjárt kezdetben fellendült amiatt, mert az 1520-tól 1521 végéig ott →*rektorkodó* Cox Lénárd a Luther eszméit terjesztette s ebben a →*plébános*, →*Henckel János* is támogatta, úgyhogy mire ez 1522 őszén szintén eltávozott, annyira meg volt vetve szilárd alapja az új iránynak, hogy ellenkező szellemű utóda – máskülönben testvére – Henckel Sebestyén keveset árthatott már. Sőt éppen az ő idejében a Luther tanain túlmenő elvek, az anabaptizmuséi is pártfogásra találtak a város egyes tekintélyes polgárainál. Utóda, Molnár György szintén ellensége volt a reformációnak, de sem a saját gyülekezetétől, sem az esperesi minőségében alája rendelt többtől nem bírta távol tartani a lutherizmust, amit a mellette működő tanerők viszont buzgón ápoltak. Miután pedig 1544-től a reformáció-pártiságáról ismert Bogner Bertalan →*prédikátorkodott*, maga a plébános is csatlakozott a protestantizmushoz. Ettől fogva vezető szerepet játszott Lőcse minden protestáns mozgalomban. Elősegítette ezt az a nagy alapítvány is, melyet 1542-ben tett javára →*Thurzó Elek*. Elő az a körülmény is, hogy a Szepességnek ez az egyetlen szabad kir. városa abban a kivételes helyzetben volt, hogy az →*öt szabad kir. városi egyházmegyébe* tartozása mellett élénk részt vett a →*huszonnégy kir. városi egyházmegye* ügyeiben is.

A maga körében az egyházi élet virágzásának állandó fenntartása mellett főleg iskolája fejlesztését tűzte ki magasabbrendű célul. Már a Thurzó-alapítvány is törekedett erre. Majd 1571-ben magáévá tette ezt a célt a pozsonyi kamara is.

Másfelől a protestánsok meg arról gondolkodtak, hogy itt, vagy Kassán állítanak akadémiát. 1588-ban aztán Lőcse egymaga is megpróbálkozott a megvalósításával, mégpedig egy új épület emelésével párhuzamosan, amelyben 1589-ben már négy tanár működött. 1608-ban ismét szóba került az „akadémiává” való fejlesztés. Csakhogy ezt a színvonalat az →*ellenreformáció* miatt nem sokáig tarthatta, még ha egyenesen erre a városra csak jóval később következtek is el az igazi üldözés napjai. 1674-ben elvették nemcsak főtemplomát, hanem minden más egyházi épületét is. 1682-ben újraéledt ugyan az egyház, de már megfogyva számban úgy, mint erőben. 1687-ben újból elvették a templomát, s csak a Rákóczi-korszakban, 1705-ben kapta vissza ennek is csak egy részét, egyéb vagyonának is csak a nagyobb részét. 1710-ben aztán végleg elvesztette a templomot, sőt 1709-ben fatemploma is leégett. Ennek helyébe 1713-ban szentelték fel az újat. A korábban három, sőt négy lelkészt is tartó egyház 1682 óta kénytelen volt beérni kettővel, ám iskolája, ha nem is a régi színvonalán, de még mindig versenyképes maradt a körében levők elég sűrű sorában, sőt 1793-ban még teol. tanszéket is állított, mely az intézetnek a szabadságharc utáni elszorításáig létezett. Végre 1850-ben kénytelen volt gimnáziumát az egyház az államnak átadni, mely 1868-ban főreáliskolává változtatta azt s leányok részére is állított középiskolai jellegű intézetet.

Az egyház, melynek már régóta csak egy lelkésze volt, s amely 1837-ben új templomot adott át a közhasználatnak, a 19. század vége felé egy nagy adakozó áldozataiból ismét a fejlődés útjára tért. 1883 óta fennálló nőegylete 1892-ben diakosszinaintézetet alapított, melyhez a Herrmann Gusztáv alapítványából 1900 óta kórház járul. Ez az egyháztag. ki már 1895-ben temetői templomot építtetett, 1897-ben oly tekintélyes összeget hagyott jótékony célokra, amelyből 1904-re ev. árvaház is létesült. Az egyház ez idő tájban →*kápláni* állást, 1910-ben pedig ehelyett másodpapságot szervezett. Virágzó elemi iskolájában négy tanerő működött.

Irodalom: Liedemann Márton: Geschichte der Leutschauer ev. Kirchengemeinde... („Literärischer Nachlass...” c. füzetében, 1815.), Tomasek János Pál: Prot. Kirchengeschichte in der k. Freistadt Leutschau (Az „Andenken an die 300 jährige Jubelfeier...” c. könyvben, 1844.), Illgen és társai: A lőcsei ev. egyházközség története (1917.). Borsodi Miklós: A lőcsei gimnázium tört. vázlatja (Értesítő, 1869.).

Löhner Kristóf (Besztercebánya, 1629. febr. 5. – ?, 1694. máj. 10.) ev. lelkész. Besztercebányán tanult. Külföldre menvén, 1651. szept. 27-én a

wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1656-ban vizs-
zatérve, Harkán foglalt el lelkészi állást, míg 1662-
ben Köszezen, 1666-ban Bazinban lett másodpap,
majd ugyanitt → *elsőpap*. 1674-ben száműzetvén.
Németországba bujdosott, hol két év múlva kapott
hivatalt, melyet 1683-ban egy ausztriaival váltott
fel. Ezt 1687-ig viselte, midőn egy véletlen szeren-
csétlenség következtében kénytelen volt felhagyni a
lelkészi működéssel. – *Műve*: Hungarische
Prädicanten-Unschuld... (Labsanski János ellen,
névtelenül). (Hely n. 1675.) – Respondens volt az
„Indulgentiarum pontificiarum vanitas” (1653.), a
„De ecclesiae” (1654 körül) és „Testamentum
Davidicum” (1655.) felőli vitákon. Üdvözlő verset
írt → *Serpillus János*hoz (németül, 1652.), Neckel
Dánielhez (1652.), → *Serpilius Sámuel*hez (1653.),
→ *Klesch Dániel*hez (1653.), Lang Kristófhöz
(1654.), → *Lang Mátyás*hoz (1655.), Christophori
Mátyás^{hoz} (1656.), → *Kövesdi Pál*hoz (1656.) és
→ *Seelmann Keresztély*hez (1661.), gyászverset a
Sarnichhausen Henrik Konrád halálára (1656.).

Löte Lajos (Illyefalva, 1842. jún. 20. –
Nagyenyed, 1885. nov. 15.) ref. tanár. Tanult két
évig otthon, 1855-től Nagyenyeden 1869-ig. Ekkor
Zürichbe ment, s miután ott töltött két tanévet,
1871-ben segéd-, 1873-ban rendes tanár lett a
nagyenyedi gimnáziumban. – Cikkei jelentek meg
az → *Egyházi és Iskolai Szemlé*ben. – Terjedelmes
műve: A theologia és természettudományok közti
viszony története. (Nagyenyed, 1882.) Kéziratban
fennmaradt érdekes zürichi naplója. – Veje volt
→ *Gáspár János*nak.

Irodalom: Kovács Ödön: L. L. emléke
(1886.).

Lövei Herbits Balázs (Lövvő, ? – Győr, 1707.)
ev. lelkész. Hazai tanulása után külföldre is elláto-
gatott s 1676. nov. 25-én Jenában, 1677-ben
Tübingenben iratkozott be az egyetemre. 1682-ben
hazatérve, lelkész lett Győrött. – Irodalmi munkás-
sága gyakorlati szükségletek kielégítésére irányult.
1692-ben magyarra fordította s Regensburgban ki-
nyomatta az ágostai hitvallást, 1696-ban része volt
az → *Ács Mihály*tól szerkesztett „Zengedező meny-
nyei kar” c. → *énekeskönyv* szerzésében, 1698-ban
új kiadásban javítva bocsátotta ki az
„Evangeliumok és epistolák” c. perikopa-
gyűjteményt, hosszabb előszóval látta el Ács Mi-
hály „Arany lánc” (1696.) c. imakönyvét és közre-
bocsátotta a maga írta „Ein Lied bei Einweihung
eines Bethauses zu gebrauchen” (1696.) c. füze-
tecskét. Respondens volt az „...Exercitatio
theologica verum... praedicati verbi divini publice
audiendi modum delineans” (1682.) mindkét részé-
nek megvitásán.

Lövei Pellionis György (? , ? – ?, ?) ref. lelkész,
itthoni iskolái végeztével → *rektor* volt Komjáton.
Majd külföldre ment s 1613. márc. 26-án

Heidelbergben iratkozott be egyetemi hallgatónak.
Hazájába visszatérve, 1615 folyamán, de október
előtt a sárospataki iskolának lett rektora. Innen
1617-ben Mádra ment papnak, s még 1636 közepén
ott volt. – *Művei*: De ecclesia. (Heidelberg, 1613.)
De providentia Dei. (Uo. 1613.)

Lublói ev. egyházmegye, kezdettől fogva léte-
zett, mint a szepességi nyolc közül ama kettőnek
egyike, mely nem magyarországi püspökségbe tar-
tozott, de azért a szepesi prépostnak reá is kiterjedt
a hatásköre. Mindössze öt egyházból állott, s így
könnyű dolga volt az → *ellenreformációnak*, midőn
céljául tűzte ki megsemmisítését, illetőleg átérté-
sét. Ez meg is történt 1672-ben a lengyel helytartó
vagyonelkobozó fellépése folytán.

Lucae András (? , ? – ?, ?) ev. lelkész, 1651-től
Proszéken, 1663-ban Lucsivnán működött. – *Műve*:
Dialogus theologicus... (Szlovákul, 458 bibliai idé-
zet, imákkal és énekekkel). (Lőcse, 1663.)

Lucius (Lutzius) Lajos (Körmöcbánya, ? – ?, ?)
ev. lelkész. Körmöcbányán tanult. A külföldet is
fölkeresvén, 1663. ápr. 16-án a wittenbergi egye-
temnek lépett a hallgatói közé. Hazájába 1665 tava-
sza után visszajöve, Körmöcbányán előbb
→ *conrector*, 1671-ben ispotályi s egyszersmind
szlovák pap lett. 1673-ban el kellett bujdosnia, s
Németországban még 1682-ben is állás nélkül ten-
gődött, noha 1674. okt. 15-én magisterré avatták
Wittenbergben. – *Műve*: Violenta necnon
fraudenta Antichristi occidentalis in Hungaria
nunc furentis persecutio ut et benignissima ex
eadem liberatio M. Ludovici Lucii... (Wittenberg,
1678.) Respondenskedett a „Legitimum b. Lutheri
ministerium” (1665.) felől és a „De ritibus
ecclesiasticis” (1665.) tartott vitákon. Üdvözlő ver-
set írt Dudari György^{hoz} (1663.), Ferber János^{hoz}
(1682.), gyászverset a Pfaff Anna Zsuzsánna halálá-
ra (1674.).

Ludig Manó (Locsmánd, 1850. k. – ?, ?) ev.
lelkészből lett hírlapíró. Hazai tanulmányainak be-
fejeztével külföldre ment s 1874. okt. 31-én a baseli
egyetemre iratkozott be. Hazajövén, lelkész lett
Kukmérön, ahonnan 1899-ben kivándorolt Bécsbe
hírlapírónak. – *Művei*: 10 Predigten, (Oberwarth,
1884.) Konfirmandenbüchlein. (Uo. 1890.) Az élet
könyve. (Budapest, 1898.) Geschichte der ev.
Gemeinde Kukmér. (Kiadási idejét és helyét nem
tudjuk.) – valamint a Plank József temetésén
(1886.) tartott beszéde. Szépirodalmi munkái is
vannak.

Ludvigh János (Szepesbéla, 1812. – Pest, 1870.
júl. 11.) ev. vallású közíró. Tanult Késmárkon,
Eperjesen és Sárospatakon, ahol a jogot végezte.
Közigazgatási tisztviselő, 1847-től képviselő volt.
A szabadságharcban tevékeny részt vevén,

emigrálnia kellett. Annak ellenére, hogy 1861-ben és 1865-ben is megválasztott képviselőnek, csak 1869-i megválasztásakor jött haza. – *Művei* közül egyházi érdekűek: *La liberté religieuse et le protestantisme en Hongrie.* (Név n.) (Brüsszel, 1860.) Törüljük el a vallásügyi minisztériumot, mint a haladás akadályát. (Pest, 1868.)

Lugossy József (Felsőbánya, 1812. dec. 3. – Debrecen, 1884. márc. 7.) ref. tanár. Felsőbányán kezdte iskoláit, majd 1827-től Debrecenben folytatta, hol 1837 ősztől 1838 tavaszáig →*seniori* tisztelet viselt. 1840-ben külföldre menvén, egy évig a berlini egyetem hallgatója volt. Hazajövén, 1841 júniusában Szatmáron foglalt el lelkészi állást, de alig néhány hónap múlva →*teol. tanár* lett Máramaroszigeten. 1845-ben Debrecenbe hívták a magyar nyelv és irodalom tanszékére, mellyel össze volt kötve a kollégiumi könyvtárnokság. Az 1848-i kormánytól egyetemi könyvtárőri kinevezést fogadván el és nemzetőr tisztséget is viselvén, kellemtelenségei támadtak, úgyhogy csak 1851-ben kapott engedélyt debreceni hivatala folytatására, melyről több tanszékcsere után 1862-ben nyugalomra kényszerítette betegsége. Ekkor Felsőbányára költözött, de később visszatérve Debrecenbe, 1877-től rk. tanári minőségben ismét tartott előadásokat a debreceni akadémián. – A Magyar Tudományos Akadémia 1841-ben levelező, 1858-ban rendes tagjává választotta. – Dolgozatai közül egyházi irányúak: *Strauss és a protestantismus* (Figyelmező, 1839.). Tisztfoglaló egyházi beszéd. (Debrecen, 1841.) Egy szombatos codex és a szombatosok (Akadémiai Értesítő, 1850.). Több cikke és kütfőkölése jelent meg a P. E. I. L. negyvenes évfolyamaiban, valamint prédikációja a →*Török* →*Székács*-féle „Egyházi beszédek” (1845.) és „→*Prot. lelkészi tár*” (1854.) c. vállalatokban.

Lukács Ödön (Szamossályi. 1843. aug. 15. – Nyíregyháza, 1896. márc. 1.) ref. esperes. Tanult Kocsordon s 1852-től Sárospatakon, hol 1864-ben →*köztanító*, 1865-ben segédtanár, 1867-ben →*senior* lett. 1869-ben →*káplánnak* ment Zsurkra, 1870-ben pedig lelkésznek Nyíregyházára. A →*felsőszabolcsi egyházmegye* 1880-ban →*esperessé* s a →*debreceni* és első →*budapesti zsinatra* rendes taggá, a →*tiszántúli egyházkerületi* egyházi értekezlet 1894-ben elnökévé választotta. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* kezdettől fogva választmányi tagja volt. – A költészet, történet és egyházi irodalom terén munkálkodott. Egyházi érdekű művei a P. E. I. L.-ban és a →*Sárospataki Lapokban* megjelent cikkein kívül: Egyházi beszédek templomi és temetési használatra. (Budapest, 1877.) Közönséges egyházi beszédek. (Uo. 1877.) (Az előbbiben teljesen benne van.) Igénytelen nézetek és egy kis elmélkedés a vallásos közöny okai s

gyógyszereiről (P. E. I. L., 1877.). Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imák. (Nyíregyháza, 1882.) Nyíregyháza szabad, kiváltságolt város története (2 k.). (Uo. 1886–87.) Temetési beszédek és imák. (Uo. 1891.) Köznapi imádságok templomi használatra. (Uo. 1894.) Papi hivatás, papi jellem. (Budapest, 1895.) – továbbá a nyíregyházai templom alapkövetélteli (1873.), úgyszintén felavatási (1883.) ünnepélyén, a →*Litkei Péter* emlékére (1879.), a misztótfalusi toronyavatáson (1894.) és a nagykállói egyház hála- és örömműnnepe (1893.) tartott prédikációi.

Irodalom: Rác: Kálmán: Emlékbeszéd L. Ö. esperes felett (1896.).

Lukácsy Imre (Dunavecse, 1867. okt. 13. – ?, *1945.) ref. lelkész. Dunavescén kezdte tanulását. A gimnáziumot Kiskunhalason, a teológiát Budapesten 1892-ben végezte. Ekkor külföldre ment s 1894 végéig az edinburghi, utrechtii és marburgi egyetemeken gyarapította ismereteit. 1895 januárjában cuni, majd csarnótai helyettes lelkész, ez év őszén kiskunfélegyházai, 1899-ben diósvizlői, 1910-ben laskói, majd 1914 májusában dunavecsei lelkész lett. 1935-ben nyugalomba lépett. – 1916-tól 1935-ig →*egyházkerületi* tanácsbírósgot is viselt. – *Művei*: Szent János evangéliumának magyarázata (Dods Márk után angolból, 2 k.). (Budapest, 1899–1903.) (II. kiad. 1926–35.) A baranyaviszlői ev. ref. egyház története. (Uo. 1900.) Falusi belmisszió (P. E. I. L., 1902.) Krisztus visszajövele. (Pécs, 1906.) Egyházi beszédek (2 k.). (Nagybánya, 1911–13.) A laskói ref. egyház története. (Uo. 1913.) Ormánság népe. (Pécs, év n.) Íme, hamar eljövök (Prédikációk). (Nagybánya, 1915.) (II. kiad. 1916.) Még egyszer... (Reformációi emlékbeszéd). (Uo. 1917.) A dunavecsei ref. ker. egyház és község története. (Dunavecse, 1924.) (Új kiad. 1943.) Ref. nő magatartása a társadalomban. (Uo. 1929.) Divat és erkölcs. (Mezőtúr, 1930.) Lukács evangéliuma (Burton után átd.). (Budapest, 1934.) Szent Máté evangéliumának magyarázata (Chodwick után). (Uo. 1939.) Szent Pál apostol élete (Stalker után ford.). (Uo. 1940.) Mózes első könyvének magyarázata (Dods után). (Uo. 1942.) Beszél a múlt (A dunavecsei ref. egyházközség és a község története). (Dunavecse, 1943.)

Lukma, az egyháztagok által a lelkésznek évről évre fizetendő járandóság, elsősorban termény neve a Dunavidék némely részein, főleg Baranyában.

Lutherani comburantur, eredetileg az 1524. évi pesti országgyűlésen meghozott és azután a következő 1525. év májusában tartott rákosi országgyűlésen megújított vallásügyi cikk tartalma rövidítve. A maga egészében ekként hangzik magyarul: „Az összes lutheránusok kiirtassanak az

országból és akárhol találtak, nemcsak egyházi, hanem világi személyektől is szabadon megfogassanak és megégettessenek”. De ez csak akkor nyert szentesítést, amikor az 1525 júliusában tartott hatvani országgyűlés ismét elhatározta s a kivégzettek vagyonáról szóló rendelkezéssel is megtoldotta. E törvény tényleg alkalmazásba is volt véve, noha meghozatalának indoka nem annyira a reformáció elleni elfogultságban, hanem inkább az udvarnál levő németek iránti gyűlöletben, másfelől pedig a pápa segélyének megnyerésére irányuló törekvésben keresendő. Nem is sokáig volt érvényben, mivel a hatvani országgyűlésnek összes végzéseit megsemmisítette az 1526. évi rákosi országgyűlés a XVII. cikkében. Ennek dacára fel lett véve a „Corpus juris hungarici”-ba.

Irodalom: Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig (1922.), *Uő.*: A „Lutherani comburantur” és a Corpus juris hungarici (Prot. Szle, 1917.).

Luther-szövetség (Országos), a dunántúli Luther-szövetség és az ország keleti felére is kiterjedő budapesti Evangélikus szövetség egyesülésé-

ből 1920-ban keletkezett, s célja az evangélikusság társadalmi szervezése volt. A szövetség elnöke először br. Kaas Albert volt, majd Bencs Zoltán lett.

Luther-társaság, a Luther születése négyszáz éves fordulójának alkalmából 1884-ben alakult, s 1886-ban kezdte meg működését. Célja a vallásos irodalom fejlesztése és terjesztése, mégpedig annak minden ágára kiterjedő könyvek kiadásával. Tényleg sokat bocsátott közre, tudományosabb jellegűt is, népies irányút is. Anyagilag tankönyv vállalata fizette ki magát legjobban. → „*Ösvény*” címmel folyóiratot is adott ki. Elnökei, később „világi elnökei” voltak: Hunfalvy Pál, → *Zsilinszky Mihály*, Molnár Viktor, Osztrólczy Miklós, br. Radvánszky Albert, Pekár Gyula, → *Fabiny Tihomér*, → *Mályusz Elemér*; alelnökei, később „egyházi elnökei”: → *Doleschall Sándor*, → *Bachát Dániel*, Horváth Sándor, Scholtz Gusztáv (ő lett aztán egyházi elnök), → *Kapy Béla*, *Kovács Sándor*, → *Turóczy Zoltán*; főtitkárai: Scholtz Gusztáv, → *Majba Vilmos*, Varsányi Mátyás, Kovács Sándor, Bánkuti Dezső.

M

Madarász (Damascenus) Márton (Eperjes. ? – Eperjes, [1664] 1654.) ev. lelkész. Eperjesen kezdte tanulását. Ezt Kassán és Bánban folytatta, míg Szencre ment →*rektornak*. Itt azonban nem sokáig időzött, visszatért Kassára az iskola →*seniorának*. Innen szintén hamarosan a varannói rektorságra távozott. Egyévi hivataloskodása után a külföldet kereste föl, hol 1614. júl. 25-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Hazajövén, 1616 őszén másodtanár, 1618-ban pedig magyar lelkész lett Eperjesen, s az maradt haláláig. – *Művei*: Luther kisebbik katechismusa (ford.). (Lőcse, 1629.) Eperjesi magyar eklézsia mindennapi felfegyverkedése (Imakönyv). (Uo. 1629.) Meisner sz. elmélkedésinek a vasárnapi evangéliumokba magyar nyelvvel való megajándékozása (ford.). (Uo. 1635.) Elmélkedések az esztendőnként való főbb ünnepi evangéliumokba (Meisner után ford.). (Uo. 1641.) A jó vagy kegyes élet és boldog halál módjáról Sennert elmélkedései (ford.). (Uo. 1643.) Sz. Bernárd atyának szép ájtatos elmélkedései. (Uo. 1649.) (Újra kiadta →*Ács Mihály* 1710.) Kegyes élet gyakorlása (Gerhard után ford.). (Uo. 1650 körül.) – Gyászverset írt a →*Dürner Sámuel* halálára (1653.).

Madarász Imre (Tiszaabád, 1846. jún. 18. – Budapest, 1918. nov. 7.) ref. lelkész. Tanult Kisújszálláson, Nagykőrösön, Kecskeméten és Debrecenben, hol 1869-ben végezte a teológiát. Szülőföldjén és Karcagon →*káplánkodott*, ez utóbbi helyen 1872 májusában lelkész lett. 1887-től 1906-ig országgyűlési képviselő is volt, 1907-ben pedig zsinati rendes tagnak választott. – *Művei*: Egyházi beszédek... a „gyermekkert” felállítására vonatkozólag. (Debrecen, 1873.) Templomi szószék (2 k.). (Karcag, 1878–82.) Jézus virágvasárnapi könnyei (Prédikáció). (Uo. 1878.) Különösebb alkalmi egyházi beszédek. (Uo. 1901.) Családi otthon (Vallásos elmélkedések). (Uo. 1911.) Nők imakönyve a családi otthonban. (Uo. 1912.)

Máday Károly (Késmárk, 1821. máj. 30. – Dobsina, 1870. szept. 28.) ev. püspök. Késmárkon meg Eperjesen tanult 1842-ig. Ezután nevelősködött, míg 1844-ben külföldre ment s a berlini, a

greifswaldi és 1846. jún. 30-tól a jeni egyetemen gyarapította ismereteit, amellel több országot bejárván. Még ez évben →*rektor*, 1847-ben pedig lelkész lett Miskolcon. 1850-től Szepesbélán volt pap. A →*tiszai egyházkerület* 1848-ban jegyzőjévé, majd miután abban a minőségében az 1859-ben Késmárkon tartott kerületi gyűlésnek a →*pátens* elleni feliratát szerkesztvén, emiatt fogságot szenvedett, 1860-ban püspökévé választotta. Erre mihamar, 1861 tavaszán visszahívták miskolci lelkésznek, 1863-tól pedig Dobsinán lelkészkedett. – Ha dolgozott is valamit irodalmi téren, nem került sajtó alá.

Irodalom: Hörk József: Az ev. Tisza-kerület püspökei (1888.). Ebben közölve van az ügyének tárgyalásán tartott beszéde is.

Magaréi ev. surrogatía, az →*erdélyi kerületben*, a →*kosdi káptalannak* volt alárendelve, s hat egyházból állott.

Magda Sándor (Iske, 1883. febr. 11. – **Sárospatak*, 1962. okt. 15.) ref. püspök. A gimnáziumot 1901-ben Nagyenyeden, a teológiát 1903-ig Kolozsvárt, 1905-ig Sárospatakon végezte, hol azután egy évig →*seniorságot* viselt. Később be volt iratkozva a budapesti egyetem bölcsészeti karára, de azalatt is működött lelkészi állásban: 1906-tól Balogiványiban, 1909-től Csicszerben, 1934-től Nagykaposon. 1914-ben bölcsészettudományi doktorságot szerzett, s ettől fogva külföldön töltött egy évet. 1928-ban tanácsbíróvá, 1930-ban fő-jegyzővé, 1933-ban püspökké választotta a →*szlovenszkói tiszánineni egyházkerület*, 1939-ben pedig zsinati rendes taggá a →*tiszánineni*. – Szerkesztette a „Ref. egyház és iskola” c. lapot (1925–1934.). Közben 1932 tavaszától egy-éves tanulmányútra ment Nagy-Britanniába. Nagyobb dolgozatai: A magyar ref. lelkészek egyesülete egyházunk védelmére (Lelkészegyesület, 1909.). A szekularizáció (Uo. 1910.). A magyar egyezményes filozófia. (Ungvár, 1914.)

Magdeburger Joachim (? , 1525. – ?, ?) ev. lelkész, Németországban született, ahonnan sok viszontagság után 1564-ben került Magyarországra. Itt a szélsőségesen konzervatív teológust Rueber János, a győri német lovasok kapitánya ezek tábori lelkészéül alkalmazta. Néhány évi ott tar-

tózkodása és újra bujdosás után 1575 áprilisában az egri német katonák mellett viselte ugyanazt a hivatalt, 1580-ban pedig udvari pap volt a Rueber ausztriai várban, Grafenwerthben, ám innen már a következő évben távoznia kellett. Erre Starhemberg Rüdiger vette pártfogásába Eferdingben, de 1583-ban ő is túladott rajta. Ekkor teljesen nyoma vész, azonban nem lehetetlen, hogy újból Magyarországon talált menhelyet, mert egy M. J., aki föltehetőleg a fia lehetett, pár évtizeddel később tizedszedőként működött Felső-Magyarországon, 1604-ben pedig városi tanácsos volt Kassán. Magyarországi időzése alatt adta ki az ágostai hitvallást és a schmalkaldeni cikkeket németül egy hosszú „intelem” előrebocsátásával (Regensburg, 1566.), ezalatt szerkesztett egy flacianus szellemű hitvallást (Confessio oder christliche Bekandnus des Glaubens... Uo. 1566.) és írt egy vitázó művet a római katolikusok ellen „Widerlegung des papistischen Irrthums von Merito Congruí” c. alatt (Uo. 1566.).

Irodalom: Ráth Károly: Az első győri ev. lelkésznek Regensburgban 1566-ban kiadott könyve (P. E. I. L., 1859., 844. l.), Payr Sándor: Flacianus lelkészek Magyarországon (1916.).

Mágócsi Gáspár (? , ? – ?, 1586. v. 1587. eleje) magyar főnemes, 1554-től Gyula várának kapitánya, miután pedig 1562-ben török fogságba esett és nagy váltságdíjért szabadult belőle. 1563 decembertől Eger várának kapitánya, s egyszersmind Heves és Külsőszolnok vármegyék főispánja volt. 1574-ben Bereg, 1579 körül Tolna vármegyének is főispánja lett. – Mindenik állásában buzgón felkarolta a reformáció ügyét s a saját nagy kiterjedésű birtokain mindenütt végrehajtotta azt. Előbb lutheránus volt, de azután reformátusságra tért.

Magyar ev. lelkészek egyesülete (MELE), előbb 1894-től értekezlet néven működött, és mint egyesület 1912. nov. 5-én alakult meg. Első elnöke →Veres József volt, kinek halála után 1914-ben →Raffay Sándorral, majd ennek püspökké választása után 1918-ban →Paulik Jánossal töltötték be az elnöki széket. 1933 óta ismét Raffay Sándor vezette az egyesületet. Évkönyvet adott ki kezdetben.

Magyari István (? , ? – ?, ?) ev. esperes, hazai tanulása után ismeretlen időpontban Wittenbergben járt. Onnan hazajöve, talán mindjárt udvari papja lett Nádasdy Ferencnek 1599-ben Sárváron. Az ezt követő évben már a városi →elsőpapságot foglalta el ugyanott, mint egyúttal a →sárvári egyházmegye →esperese, e minőségében hasonló hivatallal felruházott társai között szinte püspöki hatáskörrel bírván. Utoljára 1604 végéről van róla adatunk, s úgy látszik, 1605-ben halt meg. – *Művei:* Kézbeli könyvecske az jól és

boldogul való meghalásnak mesterségéről (Beust Joachim után ford.). (Sárvár, 1600.) Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módjáról (Több forrás után). (Uo. 1602.) (Új kiad. Budapest, 1911. Ferenczi Zoltán bevezetésével.) Nádasdi Ferencnek teste felett és temetésekor lett két prédikáció. (Sopronkeresztúr, 1604.) Sajtó alá készen állott még egynéhány, szintén e gyászeset alkalmával tartott prédikációja s a →Pázmány ellene írt művére adott felelete, melyeket azonban a nyomtatási költség hiányában nem bocsáthatott közre.

Irodalom: Zimányi József: M. I. (1888.), Kovács Géza: M. I. (1902.) Payr Sándor: M. I. és Báthory Erzsébet (Prot. Szle, 1912.), Turóczi-Trostler József: Az országokban való sok romlásoknak okairól (1930.).

Magyar Kálvinizmus, szigorúan konfesszionális irányú tudományos folyóirat, mely 1934-től 1938-ig évenként ötször jelent meg a →Sebestyén Jenő szerkesztésében Budapesten.

Magyarországi Protestáns Egylet (A) 1871. okt. 3–4-én Pesten tartott alakuló gyűlésén szervekedett. Céljával a valláserkölcsei életnek Jézus szellemében s az összes művelődéssel összhangban való megújulását tűzte ki. Egy-két évenként felolvasásokkal egybekötött közgyűléseket tartott, rendszerint Budapesten (1872., 1874.), egyet Kecskeméten (1876.). Az egylet leginkább irodalmi téren fejtett ki jelentékeny munkásságot, melynek vezető szelleme →Kovács Albert titkár volt, aki az →Egyházi Reform (1871–74.) és →Egyházi Szemle (1875–76.) c. szakfolyóiratokon, valamint a Ker. Család (→Farkas Józseffel 1872–73.) c. népies lapon és az egyleti Évkönyveken kívül elsősorban a Prot. Theol. Könyvtárban megjelent tudományos szakönyvekkel (17 kötet) tette az egylet emlékét marandóvá. Az egylet, miután pártolás hiánya miatt már 1883 óta szünetelt a munkássága, 1890-ben végleg feloszlott.

Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, hónapanként megjelenő folyóirat, 1870-től 1878-ig, tehát kilenc évig szerkesztette Debrecenben →Révész Imre, állandóan magas színvonalon. Jellegetes képviselője volt a konzervatív teológiai irányoknak s éles harcokat folytatott a szabadelvűség ellen. Egyháztörténeti tárgyú közleményei tartós értékűek.

Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő, a →Révész Figyelmezőjének utódául 1879-ben indította meg hónapanként megjelenő füzetek-ben Felsőbányán →Czelder Márton, s ortodox szellemben szerkesztette 1887-ben már Kecskeméten bekövetkezett megszűnéséig. Nem egy becses egyháztörténeti kútfőt közölt.

Magyar Protestáns Egyházirodalmi Ismertetések és Bírálatok, ívenként mellékelve a „Különféle viszonyokra vonatkozó papi dolgozatok” kötetéhez, 1855-re jelent meg belőle egy füzeti a →*Fördős Lajos* szerkesztésében. A folytatása elmaradt.

Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, a →*Magyar Protestáns Irodalmi Társaság* egyik folyóirata, mely 1902-től 1911-ig, majd 1927-től 1930-ig minden évben, azóta 1934-ben jelent meg. Szerkesztője volt az I-VI. kötetnek →*Stromp László*, a VII-nek →*Thury Etele*, a VIII-X-nek →*Pokoly József*, a XI-XIII-nak Zsinka Ferenc, a XIV-XV-nek Mályusz Elemér.

Magyar Protestáns Irodalmi Társaság alakítása iránt már a 19. század hatvanas éveinek elején indult meg mozgalom, sőt 1863-ban alapszabálytervezet is látott napvilágot a →*Révész Imre* kidolgozásában. Az abszolutisztikus kormány ellenzése miatt akkor eredménytelen maradt a mozgalom és csak negyedszázad elteltével sikerült a társaságot létrehozni, ekkor is csupán másfél évi vajúdas után. Működése 1889-ben indult meg, s 1921-ben az első világháborút követő zűrzavaros állapotok között teljesen megszakadt. 1924-ben aztán egészen újjá szervezkedett némileg módosított célkitűzésekkel és eszközökkel. Folyóiratán, a →*Protestáns Szemlén* kívül, melynek 1944-ben ötvenharmadik évfolyama jelent meg, a →*Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* (1902–1934.) tizenöt évfolyamával, valamint tudományos kiadványainak húsz kötetével, néhány felolvasás külön kiadásával, a Koszoru népies irányú 220 füzetével és a Házi Kincstár művelteket építő tizenhat kötetével járult hozzá a magyar protestáns irodalom gyarapításához. Elnökei voltak: →*Szász Károly* (1889–1896.), →*Gyurácz Ferenc* (1896–1904.), →*Zelenka Pál* (1904–1905.), →*Bachát Dániel* (1905–1906.), →*Antal Gábor* (1907–1914.), →*Baltazár Dezső* (1915–1920.), →*Ravasz László* (1924–1938.), →*Kapy Béla* (1931 óta), →*Makkai Sándor* (1938-tól) lelkészi részről: →*Hegedűs Sándor* (1899–1906.), →*Zsilinszky Mihály* (1907–1915.). gr. →*Tisza István* (1915–1918.), gr. Bethlen István (1924–1938.), br. Kaas Albert (1931–1934.), Tomcsányi Vilmos Pál (1934-től) →*Hegedűs Lóránt* (1938–1943.), Fáy István (1943-tól) világi részről. Másodelnökei: Antal Gábor (1903–1907), →*Baksay Sándor* (1907–1915.), Petri Elek (1915–1921.), Kapy Béla (1924–1931.) lelkészi részről; br. Radvánszky Béla (1889–1895.), Hegedűs Sándor (1895–1899.), Zsilinszky Mihály (1903–1907.), gr. Tisza István (1907–1915.), Zsilinszky Mihály (1915–1921.), br. Kaas Albert (1924–1931) világi részről; főtítkárai voltak: Zsilinszky Mihály (1889–1889.), →*Kenessey Béla* (1889–1895.), →*Szöts Farkas*

(1895–1915.). →*Raffay Sándor* (1915–1918.), Maday Gyula (1918–921.), →*Török Pál* (1923–938.), Szabolcska László (1938-tól).

Magyar Protestánsok Lapja, 1927 óta hónapoként megjelenő egyháztársadalmi közlöny, melynek főszerkesztője →*Harsányi Zsolt*, felelős szerkesztője Borbély László volt.

Majba Vilmos (Modor, 1865. okt. 31. – Bp. 1952. febr. 5.) ev. lelkész. Modorban kezdte iskoláit. A gimnáziumot 1883-ban Pozsonyban végezte, a teol. tanfolyamból három évet Pozsonyban, egyet Göttingenben hallgatott. 1887 őszétől Modorban →*káplán* 1890 februárjától Budapesten vallásitanító volt. 1910 őszétől pedig ugyanott X. kerületi lelkész. 1950-ben nyugalomba lépett. – 1901-től 1918-ig főtítkári tisztelet viselt a →*Luther-társaságban*. Szerkesztette 1914-től 1918-ig a „Belmisszió”-t, 1908-tól 1919-ig az „Ev. Egyházi Értesítő”-t, 1924-ben az „Örtüzek”-et. továbbá a „Reformáció” (1917.) c. versgyűjteményt. – *Egyéb művei*: Útmutató a ker. igazságra. (Budapest, 1892.). A vallásitanítás rendezésének szükséges volta. (Uo. 1904.) Harctéri imakönyv (németből). (Uo. 1914.) (Hat kiadást ért.) Életképek a ker. szeretet munkamezejéről (Másokkal együtt). (Uo. 1914.) Hadikórházi imakönyv. (Uo. 1915.) Lelki balsam. (Uo. 1916.) Magyarázatokkal ellátva kiadta Luther kis kateját magyarul (I. kiad. 1900. XXII. kiad. 1949.). „Kis →*énekeskönyv*” című tankönyve négy kiadást ért. Cikkei is jelentek meg. – *Veje* →*Doleschall Sándor* *Édének*.

Major József (Szarazberencs. 1779. szept. 30. – Sátoraljaújhely, 1830. nov. 10.) ref. lelkész. Iskoláit Sárospatakon elvégezvén, külföldre ment és 1804. okt. 27-től a jeni egyetemen folytatta tanulmányait. A következő évben Szepsiben, 1816 áprilisában pedig Sátoraljaújhelyen lett lelkész. A →*tiszáninnyi egyházkerület* később főjegyzőjévé választotta. – *Eredményes lelképásztori működése* mellett irodalommal is foglalkozott. – *Művei*: A sátoraljaújhelyi, Magyarországon legrégebbi ev. helvét vallású eklézsiának örömmünnepe (Beköszöntő beszéd). (Sárospatak, 1816.) A reformáció háromszázados ünnepe (Prédikáció). (Uo. 1817.) Rövid egyházi beszéd (Szathmáry József püspöki beiktatásán). (Uo. 1821.) Hübner bibliabéli történelmi (Adler IV. kiad. nyomán átd. 2 k.). (Uo. 1825.) – úgyszintén Domonkos Sámuel (1818.), Fáy Mihály (1819.). →*Rozgonyi József* (1823.), Szirmay Apollónia (1826.) és →*Láczai Szabó József* (1828.) felett tartott gyászbeszédei.

Major Pál (Privigye, ? – ?Nionica, 1710.) ev. lelkész. Privigyén tanult egy ideig. Hazai iskolázása befejeztével külföldre ment, hol 1666. máj. 5-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Erről 1668-ban visszajövén hazájába, Turócszentmár-

tonban, majd Illaván lett →*rektor*. Innen azonban a pozsonyi rendkívüli törvényszék elől külföldre menekült, s 1674 nyári szemeszterében a jeni egyetem hallgatói közé lépett. Bujdosásából 1682-ben hazatérve, újra elfoglalta állását Illaván, de már a következő évben lelkésznek hívták Kaszára, azután Nozdovicra. Később Szádokon, majd Szenthelenán lelkészkedett, s 1705-ben →*esperes*ének választotta a →*turóci egyházmegye*. De már 1706 első hónapjaiban lemondott ez állásáról, mivel Puhóra távozott, hol azután →*alesperesi* hivatalt vállalt. Innen 1709-ben elúzetvén, Nionicán (?) alkalmazták lelkészül. – *Művei*: De providentia Dei. (Wittenberg, 1668.) De principio theologiae. (Zsolna, 1669.) – Respondeált a „De ministerio et ejus effectu” (1667.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt →*Steller Tamáshoz* (1667.).

Makay Miklós (Orsova, 1905. okt. 8. –) ref. lelkész. A gimnáziumot Szatmáron 1924-ben végezte, a teológiát Budapesten két évig, Strassburgban és Montpellierben egy-egy évig hallgatta. Miután Ókécskén, Dömsödön és Kiskunhalason →*káplánkodott*, 1931-ben Genéába ment s a közgazdasági karra iratkozott be. Hazatérte után 1932-től 1938-ig hitoktató segédlelkészként, ettől 1951-ig hitoktató lelkészként működött. Ekkor nyugalmazták, de 1953-tól a Pestlőrinc-Ganzkertvárosi gyülekezet lelkésze volt. 1934-ben vallás tanári képesítést, 1944-ben Debrecenben hittudományi doktorságot szerzett. – *Munkái*: A gyakorlati keresztyénség világmozgalma. (Budapest, 1932.) A megújulás útján. (Uo. 1941.) Ökumenikus kiskaté. (Uo. 1941.) (Több nyelvre le van fordítva.) Az ökumenikus gondolat és a magyar ref. gyülekezeti élet. (Uo. 1944.)

Makkai Domokos (Galambod, 1839. okt. [27.] 29. – Nagyenyed, 1896. aug. 16.) ref. tanár. A gimnáziumot 1852-től, a jogot 1861-től Marosvásárhelyen, a teológiát 1863-tól Nagyenyeden végezte. Miután két évig →*köztanító* volt Marosvásárhelyen, 1867 őszén külföldre ment s az utrechti egyetemen folytatta tanulmányait. 1869-ben hazajöve, gimn. tanár lett Nagyenyeden. – Cikkei az →*Erdélyi Prot. Közlönyben*, a P. E. I. L.-ben s az →*Egyházi és Iskolai Szemlében* jelentek meg. Nagyobb dolgozatai egyházi téren: Determinismus az erkölcs- és vallás tanban (Prot. Tudományos Szle, 1869. és 1871.). Ki a tulajdonosa az erdélyi ref. egyházi és iskolai javaknak? (Erdélyi Prot. Közlöny, 1874. és P. E. I. L., 1875.) →*Antal János* életrajza (A „Nagy papok életrajzá”-ban). (Budapest. 1877.) Emlékbeszéd Hegedűs János theol. tanár felett (Nagyenyedi értesítő, 1894.). →*Pápai Páriz Ferenc* életrajza (Az alsófehérmegyei történelmi... egyet... évkönyve, 1895.). Pápai Páriz Ferenc fiai élete és irodalmi működésük (Uo. 1896.) Emlékbeszéd

dr. →*Kovács Ödön* felett. (Nagyenyed, 1896.) Revidálta Hase polemikájának fordítását. – Apósa volt →*Jancsó Sándornak*. Róla írta →*Makkai Sándor* az „Ernyei család” c. regényét és annak folytatását.

Irodalom: Váró Ferenc: Emlékezés M. D. professorra (Prot. Közlöny. 1897.).

Makkai Sámuel (Kolozsvár, ? – ?, ?) ref. lelkész. Kolozsvárt tanult, ahol az 1717–18. tanévben előbb →*contrascriba*, azután →*senior* volt. Innen Técsőre ment →*rektornak*, onnan pedig külföldre. 1721. szept. 20-án az oderafrankfurti. 1722-ben az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1724 májusában és 1731 júliusában Széken lelkészkedett. – *Művei*: Mulandó gyönyörűség... (Gyászbeszéd Wass Lászlóné gr. Bethlen Júlia felett). (Kolozsvár, 1731.) Kegyességnek mindennapi gyakorlása... (Gerhard után ford.). (Uo. 1744.) Kéziratban is maradtak fenn gyászbeszédei. Gyászverset írt a →*Szathmárnémethi Sámuel* halálára (1717.).

Makkai Sándor (Nagyenyeci, 1890. máj. 13. – Bp. 1951. júl. 19.) ref. tanár, Domokos fia. Nagyenyeden kezdett tanulni. A gimnáziumot 1908-ban Sepsiszentgyörgyön, a teológiát 1912-ben Kolozsvárt végezte, hol ekkor hitoktató lett. Ez évi decemberben bölcsészeti doktori oklevelet szerzett. 1917 tavaszán teol. magántanári képesítést, mindet ugyanott. Közben 1915-ben lelkészi állást foglalt el Vajdakamaráson, míg 1917-ben a gyakorlati teológia tanárának hívták a sárospataki akadémiára. A következő évben Kolozsvárra ment a rendszeres teológia tanszékére. 1922-ben főjegyzőjévé, 1926 áprilisában püspökévé választotta az →*erdélyi egyházkerület*, s mint ilyen, kolozsvári lelkész volt 1936-ig, amikor lemondott e hivatalairól és egyetemi tanárrá neveztetett ki Debrecenbe a gyakorlati teológia egyik tanszékére. 1938-ban elnökévé választotta a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság*, ugyanez évben zsinati póttaggá. 1940-ben tanácsbíróvá a tiszántúli egyházkerület. 1950-ben megszűnően az egyetemen a hittudományi kar, akad. tanár lett. – Kiváló regényíró, kinek a következő egyházi érdekű művei vannak: Jézus (Bousset után németből ford.). (Kolozsvár. 1911.) Bevezetés a személyiség paedagogikájába. (Uo. 1912.) A nagy személyiségek nevelői jelentősége. (Uo. 1913.) Vallásos világkép és életfolytatás. (Besztercebánya, 1913.) A vallás lélektana (Prot. Szle. 1914.). A hit szeme (Uo. 1915.). A biblia. (Kolozsvár, 1915.) (II. átd. kiad. 1918.) A hit problémája. (Budapest, 1916.) A lelképásztor és a philosophia (A „Jézus Krisztus jó vitéze” c. könyvben). (Kolozsvár, 1916.) A lelképásztor gyakorlati munkássága (Uo.). A szekták keletkezésének okai. (Uo. 1917.) A vallás a protestantizmusban (Prot. Szle. 1917.). A protestáns szellem

(Prédikáció). (Sárospatak, 1918.) A kálvinizmus és a magyar lélek. (Uo. 1918.) A halál mysteriuma. (Budapest, 1918.) Az értelem és hit harca. (Uo. 1919.) A lélek élete és javai. (Kolozsvár, 1922.) A vallás az emberiség életében. (Torda, 1923.) A vallás lényege és értéke. (Uo. 1923.) Kegyelemből hit által (Tankönyv). (Kolozsvár, 1923.) Írd meg, amiket láttál. (Uo. 1923.) Maradj velem (Imakönyv → *Imre Lajossal* és → *Tavaszy Sándorral*). (Uo. 1924.) Az erdélyi ref. egyházi irodalom 1850-től napjainkig. (Uo. 1925.) Öntudatos kálvinizmus. (Budapest, 1925.) „Zörgesetek és megnyitattik nektek” (Kolozsvár, 1925.) Aratás. (Losonc, 1926.) Magyar fa sorsa. (Budapest, 1927.) Az elátkozott óriások (Előadások). (Kolozsvár, 1928.) A mi utunk (Prédikációk, előadások). (Uo. 1929.) A mi istentiszteletünk (Agenda). (Uo. 1929.) Egyedül (→ *Bethlen Gábor* lelki arca). (Budapest, 1929.) Erdélyi ref. problémák. (Uo. 1931.) Magunk revisiója. (Kolozsvár, 1931.) Nem békeséget... (Előadások). (Budapest, 1932.) Harc a szobor ellen (Tanulmányok). (Uo. 1933.) Küzdelem az örökségért. (Uo. 1935.) Erdélyi szemmel. (Kolozsvár, 1935.) Az élet kérdezett... (Uo. 1936.) Magyar nevelés, magyar műveltség. (Budapest, 1937.) Az egyház missziói munkája. (Uo. 1938.) A magyar reformátusság egyházi élete. (Debrecen, 1940.) Mi a missziói munka? (Theol. Szle, 1941.) → *Ravasz László* igehirdetői útja. (Budapest, 1941.) A tiszántúli ref. egyházkerület jövője. (Debrecen, 1942.) Poimenika. (Uo. 1948.) Egyetemes papság és gyülekezeti szolgálata lelkigondozásban (→ *Kun Béla*-emlékkönyv, 1944.) – továbbá tizenhárom prédikáció az „Istennek nagyságos dolgai” (Kolozsvár, 1930.) c. gyűjteményben. – Sógora → *Jancsó Sándornak*.

Maklári János (? , ? – Böcs, 1815.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1780-ban seniorságot viselt. Külföldre menvén, 1781 nyarától 1783 nyaráig a berni egyetem hallgatója volt. Hazatérte után Miskolcon volt → *káplán*, míg 1785 januárjától Kassán, ettől fogva 1807 áprilisáig Felsődobszán, azután Böcsön lelkészkedett. – 1799-ben → *egyházmegyei* jegyzői tisztet vitt. – Közkezdveltségnek örvendett művei vannak: Köznapi két hétre való reggeli és estvéli közönséges imádságok. (Kassa, év n.) (II. kiad. uo. 1788., III. kiad. uo. 1806.; a → *szabisári egyházmegye* még hivatalosan is kitzte használatra.) Keresztyén iskola... (A → *Heidelbergi Káté* magyarázata De Losea után németből ford.). (Pozsony, 1793.) (II. kiad. uo. 1795.) Lelki jó illattétel... (Kassa, 1794.) (Igen sokszor, még 1869-ben is megjelent.) Újabb két hétre való köznapi templombeli imádságok. (Uo. 1794.) Van egy történelmi tárgyú műve is.

Maklári Pap Lajos (Gice, 1816. jún. 1. – Ber-

zété, 1869. máj. 25.) ref. lelkész. Gicén kezdte iskoláit. Tanulmányait 1823-tól Losoncon, 1826-tól Sárospatakon folytatta, hol miután közben két évet a német nyelv kedvéért Késmárkon töltött, egy évig pedig Berzétén nevelősködött, 1841-ben végezte a teológiát. Ekkor helyettesnek ment elhunyt lelkész atyja helyére szülőföldjére, hol a következő év tavaszán rendes lelkésszé választották. Innen 1854-ben a berzétéi egyház hívta meg, melyben haláláig működött. – A → *gömöri egyházmegyének* 1852-től 1861-ig fő-, a → *tiszánineni egyházkerületnek* 1861-től 1862-ig aljegyzője volt. – Kisebb dolgozatai a P. E. I. L.-ben és a → *Sárospataki Füzetek*ben, halotti énekei pedig az Ivánka-féle Temetési Ének-tárban jelentek meg. – Nagybbr *művei*: Bibliai egyezményes szótár. (Pest, 1855.) Középlények (Sp. Füz. 1863.). Kánonoskönyveink ismertetése (Uo. 1864–65.). Konfirmációi káté. (Rozsnyó, 1867.) Temetési egyházi beszédvázlatok. (Debrecen, 1870.) Kéziratban is maradtak munkái.

Makói ref. egyházmegye, a → *békésinek* különösen a XVII. században gyakran használt neve.

Makranezi István (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, Sárospatakon tanult, ahonnan külföldre is ellátogatván, 1735. szept. 3-án Franekerben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Visszatérvén hazájába, 1737 őszén Győrött tartózkodott, 1749 februárjában Alsóbalogon lelkészkedett. – *Művei*: De valle Josaphati. (Franeker, 1736.) De Jona propheta. (Uo. 1737.)

Malatides Dániel (? , ? – ?, ?) ev. lelkész, 1658-ban trencsényi másodpap, azután mihamar jólaki lelkész volt. Innen 1660-ban a földesúr által elűzetvén, Radnán lett pap, de 1661-ben ott is hasonlóképpen járt. – *Műve*: Ultimus lacrimabilis et flebilis honor... (Szlovák gyászbeszéd Melcel György felett). (Trencsén, 1658.)

Malatides János (? , ? – ?, ?) ev. → *káplán* volt 1646-ban Trencsénben, midőn „Brevis ac perspicua de vitae aeternae via et dignitate concio” (Trencsén, 1646.) c. alatt szlovák gyászbeszédet tartott Nitschmann Györgyné felett.

Málnási László (? , 1726. – ?, ?) ref. lelkész. Erdélyben született. Nagyenyeden tanult, ahonnan külföldre menvén, 1749. szept. 9-én a leideni egyetemre iratkozott be. 1752-ben hazatérve, udvari papja lett gr. Teleki Józsefné gr. → *Bethlen Kátának*, 1759-ben pedig gr. Bethlen Imrének. 1761-ben Nagyszébenben foglalta el a lelkési állást, mellyel együttjárt a → *főconsistorium* papsága és az egyházi → *alapítványok* felügyelősége is. A papságot csak 1775-ig folytatta, de az utóbbi hivatalt 1790-ben még vitte, de ez évben valószínűleg meg is halt. – *Művei*: Főembernek... leánya (Gyászbeszéd gr. Rhédei Jánosné gr. Bethlen Klára felett). (Kolozsvár, 1758.) Templum triunitatis, azaz: Szentháromság egy Isten templo-

ma (A megújított fogarasi templom fölszentelésén). (Nagyszében, 1759.) Jákób tusakodása... (Gyászbeszéd gr. Lázár Imre felett). (Uo. 1761.) Ker. hív vitéznek... koronája (Gyászbeszéd gr. Bethlen Farkas felett). (Uo. 1763.) Törvényből való igazságot... (Gyászbeszéd gr. Teleki Lászlóné Ráday Eszter felett, 1764.). (Kolozsvár, 1766.) Az istenfellelemnek gazdag jutalmát... (Gyászbeszéd gr. Bethlen Imre felett, 1765.). (Uo. 1767.) Isteni gondviselésnek tüköre... (Gyászbeszéd gr. Teleki László és leánya Toroczka Zsigmondné gr. Teleki Eszter felett). (Uo. 1779.)

Malus Pál (? , ? – ?, ?) ev. tanár, Liptó vármegyei származású, 1596-tól a nagyőri iskolában volt →*collega* és kántor, innen 1597 májusában Mosócra ment rektornak. 1616-ban a bicsei zsinat számúzta socinianismusa miatt. – *Művei*: De peste (A →*Lani Illés* Defensiójával). (Bártfa, 1599.) Epitaphia, (Uo. 1601.) – Üdvözlő verset írt →*Gradeci Stansith Horváth Gergely* műve mellé (1597.), Lani Illéshez (1599.) és →*Mokoschinus Lénárthoz* (1599.). – Kéziratban megőrkítette egy háromszori hitvita lefolyását, melyben Dubovszky Pál János nagyszombati nagyprépost volt a katolikus fél. –

Más volt az a **Malus (Jablonovszky) Pál**, aki galgóczi →*rektorságában* 1605. dec. 28-án meghalt.

Manckovit Bálint (? , ? – Vizsoly, 1597. eleje) ref. vallású nyomdász, 1573 elején Lengyelországból került Semptére, 1581-től Galgócon, azután Detrekön, ismét Galgócon, körülbelül 1588-tól pedig Vizsolyban működött. – *Művei*: Az keresztyéni tudománynak fő ágairól való szükséges könyvecske (Rauscher János után átd.) (Galgóc, 1585.) Index biblicus, azaz: Az egész szentírás könyveinek... lajstroma (Egy latin mű német átdolgozásából). (Vizsoly, 1593.) Előszót írt a →*Vizsolyi Bibliához*.

Irodalom: Zoványi Jenő: M. és Káldi közös forrása (Prot. Szle, 1916.), Gulyás Pál: M. B., a Vizsolyi Biblia könyvnyomtatója (Uo. 1929.).

Mannus György (? , ? – ?, ?) ev. tanár, Németországból magisteri címmel került tanárnak Kassára 1589-re, ahol 1594-ben másodpapi állást töltött volt már be s 1599-ben is ott volt még. – *Műve*: Oratio de mortuorum resurrectione, argumentis... illustrata. (Bártfa, 1593.)

Mányoki P. János (? , ? – ?, ?) ref. esperes, Debrecenben tanult, hol 1662 táján kezdett a felsőbb osztályokhoz. Külföldre menvén, 1668 őszén a leideni, 1669. szept. 6-án pedig a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazatérte utáni sorsáról csak annyi adat van, hogy 1673-ban Szokolyán, 1680-ban Losoncon, 1681-ben Bátorkesziben, majd innen 1683-ban történt elüzetése és

hosszabb ideji állástalansága után Diósjenőn lelkészkedett, s 1712-től 1728-ig, →*esperes* volt a →*drégelypalánki egyházmegyében*. – *Műve*: De vocatione hominis a vita terrestri ad vitam coelestem. (Leiden, 1669.) Respondensi tisztet vitt a „De veris et falsis miraculis” (1669.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt →*Szenczi A. Pálhoz* (1670.). – Apja volt a híres festőnek, Mányoki Ádámnak.

Mányoki Tamás (Gyöng, 1832. szept. 18. – Nagyszékely, 1911.) ref. lelkész. Gyöngön kezdte tanulását, mit Sopronban és Pápán folytatott. Az eközben kitört szabadságharcban honvéd volt, majd megint tanuló lett Debrecenben, Kecskeméten és Bécsben. Innen hazatérte után egy ideig →*káplánkodott* Karancson, azután három évig tanár volt Kunszentmiklóson, míg 1860-ban Gyöngön, 1865-ben pedig Nagyszékelyben foglalt el lelkészi állást. – Cikkei többfelé jelentek meg. – *Művei*: A jezsuiták jellemzése, tekintettel az államhozi viszonyukra. (Pest, 1873.) Óhajtanó-e hogy prot. tanintézetek az államnak átadassanak? (Veszprém, 1874.)

Már (Maár) Péter (Kunszentmiklós, 1770. jan. 23. – Győr, 1823. júl. 14.) ref. lelkész. Előbb Kecskeméten tanult, ahonnan 1787 tavaszán Debrecenbe ment →*togatusnak*. Itt →*köztanító*ságot, 1798 márciusától szeptemberéig pedig →*seniorságot* viselt. Rögtön ezután külföldre távozott s ez év őszén a jennai egyetemre iratkozott be. Miután 1801-ben a göttingeni is látogatta, hazatért, s még ez évben lelkésznek választott Győrbe. – *Művei*: Papi ajándék vagy... tehénhímlőről való prédikáció. (Győr, 1803.) Református téged Isten dicsérünk (Prédikáció). (Uo. 1809.) Templomszentelési beszéd. (Uo. 1814.) A →*Prédikátori Tárház* III. kötetében szintén van hét prédikációja. Állítólag „Szent Péter három levele” címmel is írt egy munkát. A felette Nagy Mihálytól és →*Márton Istvántól* tartott beszédek megjelentek.

Máramarosi ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerületben*, kezdettől létezett a máramarogocseinak a megalakulásáig. A 17. század elején hat, a 18. század elején hét, közepe táján nyolc, végül ismét hét s az egyesüléskor megint nyolc anyaegyházból állott. Volt idő, amikor Huszton és Máramarosszigeten két-két lelkész működött, ez utóbbi helyen 1694-től egyenlő fizetéssel. – →*Espereseinek* sorozatából a következőket ismerjük: Szepsi Boldizsár viski l. (1604.) „Óvári György huszti l. (1616.), Körösi István máramarosszigeti l. (1623 nov.), →*Margitai Láni Péter* huszti l. 1625 k.–1629, Szepsi Menyhért viski l. 1629-től, Helmeczi Pál viski l. 1633- vagy 1634–1635, Viski B. Márton viski l. 1635-től, →*Selyei Balog István* huszti l. (1643.) 1652-ig, Veresmarti István técsői l. 1625-től vagy 1653-tól

(1657 márc.), →*Báthori G. Mihály* huszti l. 1658 vagy 1659–1659 nyara, Selyei Balog István huszti l. (másodszor) 1659–1666 vége vagy 1667, Tölcéki János máramarosszigeti l. 1667-től (1679.), Komáromi Mihály técsői l. (1688.) (1693.), →*Szigeti György* máramarosszigeti l. (1699.) 1705-ig, Huszti Lovász Sámuel huszti l. 1705–1721, Viski János máramarosszigeti l. 1721-től, az úrmezői pap (1728.), Técsi K. István (1732 dec.) 1734-ig, →*Baróti Kálmán* hosszúmezői, huszti l. 1734–1739, →*Komlói András* técsői, huszti l. 1739–1742, Katona Mihály (1754.), H. Bodoki Márton técsői l. (1762 jún.) (1777.), Nánási Ábrahám máramarosszigeti tanár, majd l. 1782–1798, Hánka Márton viski l., Gáti István máramarosszigeti l. 1800–1807, Katona Mihály (II.) 1807-től, Nánási Lovász Mihály máramarosszigeti l. (1814. szept.) (1816.).

Irodalom: *Lugossy* József: Máramarosi egyházmegye a 17. században (P. E. I. L., 1847.), *Szilágyi* István: A máramarosi helv. hitv. egyházmegye és egyházközségek rendezete a 17. század elején (Sp. Füz. 1858.).

Máramaros-ugocsai ref. egyházmegye, előbb a →*tiszántúli*, majd a →*kárpátaljai* később ismét a tiszántúli kerületben, a →*generalis konvent* alakította meg 1821-ben a →*máramarosi* és →*ugocsai* egyházmegyéknek, valamint a →*beregiből* kilenc egyháznak az egybeolvasztásával, viszont az ugocsaiból négy egyháznak máshova csatolásával. Két →*segédgondnok*nak a választására is engedélyt kapott ugyanakkor az →*egyházmegye*, akiknek egyike az egyik, másika a másik vármegye területén levő egyházak felett álljon. Ezt a jogot nem sokáig vette igénybe az egyházmegye, mely akkor 35 egyházat foglalt magában. Ez a szám a XIX. század folyamán 30-ra szállott le, majd újból fölemelkedett az első világháborúig 32-re. Egész kiterjedésében elcsatoltatván Magyarországtól, két részre szakadt: 9 egyháza Romániában van, mégpedig a →*nagybányai egyházmegyébe* kebeleztve, a többi egyháza a nagybányai egyházmegyéből Csehszlovákiába került kettővel együtt Csehszlovákiához tartoznak, külön egyházmegyéként. Legnevezetesebb egyháza Máramarosszigeten volt, hol állandóan jeles tanintézet is állott fenn, melynek 1797-től 1850-ig külön teol. tanszéke is volt, s amely 1837-től jogakadémiát is tartott fenn. Az egész megszűnt a Romániához való csatolása következtében. A kárpátaljai kerülethez tartozó egyházmegye a nagybányai egyházmegye egykori két egyházával együtt 1938-ban, illetőleg 1939-ben néhány évre visszakerülvén Magyarországhoz, itt is megmaradt önállóságában. – →*Esperesei* közül a következők neve ismeretes: Tóth Gábor kisbányai l. 1835-ig, Szilágyi János máramarosszigeti l. (már elődje életében helyettes 1826-tól) 1835–1854

(mellette helyettes Derczeni András tamásváraljai l. 1852-től), Szűk József salánki l. 1854-től, Batizi András técsői l. 1857–1872, Doktor János nagyszőlősi l. 1873–1883, Csernák István szőlősgyulai, tamásváraljai l. 1883–1900, Szikszay Zoltán máramarosszigeti l. 1900–1909, Biki Ferenc tekeházai, nagyszőlősi l. 1910–1933, Isaák Imre técsői l. 1933–1943, Pap József máramarosszigeti l. 1944-től.

Marci János (Leibic, ? – ?, ?) ev. tanár. Elvégezvén itthoni tanulmányait, folytatásukra külföldre ment s már 1660-ban Wittenbergben időzött, de csak 1668. okt. 9-én iratkozott be az egyetemre, melyen azután magisterséget szerzett. Visszatérve, 1672-ben Leibicen, 1683-ban és 1686-ban Iglón →*rektori* hivatalt viselt. – *Teol. műve:* De manna filiorum Israel in deserto. (Wittenberg, 1669.) Írt még egy logikai tankönyvet. Respondens volt a „De abnegatione Petrina” (1669.) tartott vitán. – Üdvözlő verse van Quetoniussal Sámuelhez (1660.), →*Steller Tamáshoz* (1668.), Dominick Mihályhoz (1669.), Frölich Mátyáshoz (1669.), Pfannschmied Dánielhez és Szontagh Erzsébethez (1683.), valamint I. Lipót királyhoz (latinul és németül, 1686.).

Margitai Láni Péter (? , ? – ?Szatmár, 1629. ősze) ref. püspök. Honi tanulása befejeztével külföldre ment s 1596. szept. 22-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1598-ban hazajövének a következő évben →*rektor* volt Göncön, 1600 szeptemberében és 1601 novemberében lelkész Vizsolyban. 1610 körül Nagybányára ment papnak és 1614-ben távozott el onnan. 1615-től Debrecenben lelkészkedett, s 1617. aug. 28-án →*esperessé* választotta a →*debreceni egyházmegye*. 1618 júliusában Nagyállóba választották meg. s 1622-ben a →*szabolcsi egyházmegyének* lett esperese. 1624-ben vagy utána Husztra vitték lelkésznek s itt is csakhamar esperesi tiszteletet foglalt el a →*máramarosi egyházmegyében*. Ezt a hivatalát 1629. febr. 18-án tiszántúli püspökké választása után is megtartotta ez év nyaráig, midőn Szatmárra hívták papnak. – Szorgalmas munkásságot fejtett ki az irodalom mezején. – *Művei* a következő prédikációs könyvek: A mindennapi könyörgő imádságnak magyarázatja. (Debrecen, 1616.) (II. kiad. uo. 1624.) Az Isten törvényének a szentírás szerint való igaz magyarázatja. (Uo. 1621.) Az apostoli credónak a szentírás szerint való igaz magyarázatja. (Uo. 1624.) Temető prédikációk (→*Keresszegi Herman István* adta ki). (Uo. 1632.) (II. kiad. „Temetésekorra való prédikációk” c. alatt uo. 1644.) Írt még epigrammát →*Grawer Albert* ellen a →*Gönci István* „Panharmóniá”-ja elé (1599.) és ajánlólevelet a →*Kecskeméti Alexis János* „Dániel könyvének magyarázata” (1621) elébe.

Margócsy József (Losonc, a Tugár nevű ré-

szen, 1837. febr. 12. – ?, 1917. aug. 19.) ev. lelkész. Losoncon tanult, míg az oroszok 1849-ben elhamvasztották azt. Ekkor Osgyánba, majd Pozsonyba ment tovább tanulni. 1855-től harmadfélévig tanár volt a losonci algimnáziumban, mire visszatérően Pozsonyba tanulmányai folytatására, 1859-ben végezte a teológiát. Újból tanár és egyszersemind →*káplán* lett Losoncon, 1864-ben pedig lelkész Kecskeméten. Miután 1866-ban Irsán foglalt el lelkészi állást, 1878-ban a →*Pest vármegyei egyházmegye* →*főesperessé* választotta. Ámezt a hivatalt csak két évig viselte. mert 1880-ban Losoncra hívták papnak. 1909-ben nyugalomba vonult. – Költeményeket, énekeket és cikkeket írt, azonkívül a következő önálló megjelent műveket: A ker. vallás alapvonásai (Fischer után ford.). (Pozsony, 1863.) (II. kiad. Budapest, 1877.) Evangyéliumi konfirmándusok tankönyve. (Losonc, 1884.) Kis apologia. (Uo. 1886.) A losonci ev. egyház története. (Uo. 1886.) Emlékbeszéd... Losoncnak 1849... elhamvasztása 50. évfordulóján. (Uo. 1899.) Rákóczi-ünnepi beszéd (Prédikáció). (Uo. 1904.) Szerkesztette a „Hazafias elmékedések az evangélium alapján” (1870.) és a „Prot. egyházi beszédvár” (1870–1878.) c. vállalatokat. Sajtó alá rendezte →*Győry Vilmos* egyházi beszédeinek II. (1899.) és III. (1902.) kötetét.

Mária királyné, (Brüsszel, 1505. szept. 17. – **Cigales, Spanyolország, 1558. okt. 18.*) II. Lajos magyar király felesége, V. Károly és I. Ferdinánd nővére. Mióta 1521-től a magyar királyi udvarban élt, itt a reformáció szellemében működő udvari papokat (→*Cordatus*, →*Henckel* tartott, s általában nem leplezte a reformáció iránti rokonszenvét. Ennek hírére Luther levelezésbe törekedett jutni vele, s a II. Lajos halála után 1627-ben neki ajánlotta „*Vier tröstliche Psalmen*” c. könyvét; ő maga meg egy az üldözésekről panaszkodó éneket szerzett. Ferdinánd szemrehányásai mit sem értek el nála, amennyiben az erre következő évben ismét Henckelt vette magához udvari papjául. Csak 1531-ben vált meg tőle és általában reformpárti környezetétől, mikor Németalföldre ment helytartónak. De azért még 1539-ben is azt jelentették róla a császárnak, hogy pártolja a lutheránusokat. 1555-ben Spanyolországba vonult.

Irodalom: *Fraknoi* Vilmos: M. magyar királyné állása a reformáció irányában (1879.), *Payr* Sándor: M., a humanista magyar királyné (1905.), *Ortvay* Tivadar: Habsburgi M. és férje, II. Lajos magyar király kath. igazhivőségének kérdése (1913., egy teljes hiábavaló kísérlet a történeti tények kiforgatására), *Zoványi* Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig (1922.), *Thienemann* Tivadar: Mohács és Erasmus (1925.).

Mária Dorothea, (? 1800. szept. 4. – Buda. 1855. márc. 30.) József főherceg nádor ev. vallású harmadik felesége, württembergi hercegnő. 1819. aug. 24-én ment férjhez s attól fogva férje 1847-ben történt haláláig jobbára Budán lakott. Itt az ev. egyházi intézményeket buzgósággal és áldozatkészséggel karolta fel, kivált a fővárosiakat. A szeretetmunka, az irodalom, a vallásos élet mind rendkívül sokat köszönhetett neki. Legnagyobb alkotása a budai egyház megalapítása a papi állás rendszeresítésével és a templom felépítésével. Férje halála után még 1847-ben Bécsbe kellett költöznie, de azért azután is állandóan szívén hordozta a magyar ügyeket, még a nem vallási jellegűeket is. Irodalmi téren is fellépett egy vallásos művel „*Anklopfen des Heilands*” (1835.) c. alatt.

Irodalom: *Payr* Sándor: M. D.. József főherceg édesanyja (1906.), *Uő.*: M. D. nádorasszony (Prot. Szle, 1908.).

Marienburg Lukács József (Brassó. 1770. júl. 4. – ?Földvár, 1821. aug. 8.) ev. lelkész. Brassóban tanult 1789-ben történt külföldre menetelég. Ez év őszén a jeni egyetemre iratkozott be, melyről 1791-ben tért vissza, s ekkor segédtanár, 1793-ban lector, 1801-ben igazgató lett Brassóban. 1810 júniusában Nádpatakra, 1812 januárjában Vidombákra, 1813 júliusában Földvára ment lelkésznek. 1818-ban szellemileg is megbénította egy hűdés. – Több irányban fejtett ki irodalmi működést; egyházi érdekű művei ezek: *Versuch einer Staats- und Religionsgeschichte von Siebenbürgen*. (Lipsee és Gera, 1796.) *Über die Verdienste der burzenländischen Reformatoren um das Schulwesen in Burzenland*. (Siebenbürgische Provinzialblätter. 1805.). *Taschen-Ag'nde für unvermuthete Prediger-Funktionen*. (Sopron, 1817.) Először írt a Luther-káténak egy kiadásához (1802.) és dolgozata van a „*Die Jubelfeier... des... Georg* →*Preidt*” (1802.) c. füzetben.

Márk Ferenc (Csengerújfalu, 1848. márc. 5. – Békés, 1931. jún. 4.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1870-ben elvégezvén a teológiát, azután →*köztanítóságot* viselt. A külföldet is fölkeresvén, 1873. máj. 3-tól Baselban, 1874. őszétől Edinburghben. 1876. máj. 7-től aug. 7-ig Halleban volt egyetemi hallgató, közben ez év júniusában bölcsészettudományok doktora lett Jenában. Hazájába visszatérően, több éven át →*káplánkodott*, míg 1881-ben feketegyarmati, 1887-ben nagyharsányi, 1893-ban okányi, 1910-ben békési pap lett. 1907-től 1914-ig tanácsbírája volt a →*tiszántúli egyházkerületnek*. – Nagyobb dolgozatai: *Az újszövetségi bírálatok jelenlegi helyzetéről* (→*Révész* Figyelmezője, 1874.). A vallás és morál egymáshoz viszonyáról (Uo. 1876.). *Thomas Carlyle und seine Philosophie*. (Jena, 1876.)

Zwingli Ulrik élete és reformatori működése. (Budapest. 1884.) Keresztység és világműveltség. (Debrecen, 1899.) A belmisszió fogalma, jelentősége és létjogosultsága (Prot. Szle, 1900.), → *Bocskay István* és a → *bécsi béke* (Uo. 1904.). Beza genfi reformatori működése (Uo. 1905.). Emlékezés Knox Jánosról (Uo. 1905.). A genfi főiskola és Kálvin paedagogiai rendszere (Uo. 1907.). Arany János és a vallás (Uo. 1907.). Kálvin János. (Debrecen, 1909.)

Márkosfalvi Deák Péter (Kézdimárkosfalva, 1709. – Sepsiszentgyörgy, 1758. k.) ref. esperes. Nagyenyedi tanulása bevégeztével külföldre ment, 1734. okt. 23-án a leideni egyetemre iratkozott be. 1737 nyarán hazajöve, ez év végén Nagyenyeden foglalkozott valamivel, majd miután 1740-től 1745-ig Mezöbádon lelkészkedett, Sepsiszentgyörgyön lett lelkész, s 1750 után → *esperessé* választotta a → *sepsi egyházmegye*. – *Műve*: De augustissimo mediatoris regno (VIII. zs.). (Leiden, 1737.) Üdvözlő verset írt → *Fájl József*hez (1737.). – Sógora volt → *Csernátoni Vajda Péter*nek.

Markovics Mátyás (Dobronya, 1707. febr. 27. – Szarvas, 1762. ápr. 14.) ev. esperes. Miután Selmecbányán, Besztercebányán és Pozsonyban elvégezte iskoláit, 1731 őszén kiment a jeni egyetemre. Hazatérvén, 1734 októberében lelkész lett Szarvason. Valamikor 1754 után → *esperessé* választotta a → *pest-békési egyházmegye*. – Buzgó tevékenységet fejtett ki mind lelkészi, mind esperesi hivatásában, de irodalmi téren is. – *Művei*: Discrimen lucis atque tenebrarum vitae atque mortis. (Jena, 1733.) A vizet szomjúhozó szarvas vagy a szent Miatyánk (szlovákul). (Hely n. 1746.) A családok látogatásának szüksége (szlovákul). (Hely n. 1747.) Apostata innocens indignitatem confessionis suae demonstrans (szlovákul). (Hely n. 1750.) (II. kiad. Prága, 1783.) Ének a parasztság dicsőítésére (németből szlovákra ford.). (Hely n. 1752.) A keresztény tűzszlop (Szlovák imák és énekek). (Pest, 1752.) Ó- és új-szövetségi egyháztörténet (szlovákul). (Boroszló, 1765.) Sok munkája maradt kéziratban is. – Apósa volt ifj. → *Tessedik Sámuel*nek.

Markusovszky Sámuel (Stósz, 1851. dec. 23. – Pozsony, 1913. aug. 10. ev. tanár. Az al gimnáziumot Nagyszalontán járta, a felsőbb osztályokat s a teol. tanfolyam első két évét Debrecenben végezte el, 1874-től bölcsészhallgató. majd gyakorló tanár volt Budapesten. 1879-ben helyettes tanár lett Aradon, 1880-ban rendes tanárrá választott Pozsonyban, hol 1899-től igazgatói tisztet viselt 1905-ig, amikor nyugalomba lépett. – Egyházi érdekű *művei*: A pozsonyi ág. h. ev. lyceum története... Pozsony, 1896, → *Bél Mátyás* (Magyar Prot. Irodalmi Társaság 1900. évi Emlékkönyve). (Budapest, 1900.) (Újból lenyom-

tatva Prot. Esték III. k. 1916.) Az iskola („A pozsonyi ág. h. ev. egyházközség története” II. kötetének egy része). (Pozsony, 1906.) Cikkei az → *Ev. Egyház és Iskolában* jelentek meg.

Marosi P. István (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, ahonnan 1664-ben → *rektornak* vették Szilágynagyfaluba. 1666-tól még 1672-ben is mint lelkész Krasznahorvátiban. 1680 körül és 1684-ben Egrespatakon működött. – *Műve*: Fügefészek, melyben öt tojások vannak. (Kolozsvár, 1672.) Írt 1684-ben egy „Topica descriptio Sylvaniae” c. munkát magyar alexandrinusokban.

Vele egy időben a → *komáromi* és → *abaúji egyházmegyében*, valamint Szentesen is lelkészkedett egy-egy **Marosi István**.

Marosi ref. egyházmegye, az → *erdélyi kerületben* a → *székelyföldi ev. egyházmegye* utódeként kezdettől fogva létezik, a → *bonyhai káptalan* belőle kiválása után egy ideig szintén → *káptalan* címmel, s 1641-ig magában foglalta a → *görgényi egyházmegyét* is. Ekkor 53 egyházközsége maradt, míg a XVIII. században 56, a XIX. században 63 anyaegyháza volt, mely azután az egy ideig → *püspöki vizsgálat alatt álló* marosvásárhelyivel, azóta meg még öttel szaporodott. Az → *egyházmegyének* 1927-ben → *marosivá* és → *bekecs-aljaivá* történt kétfelé osztása folytán a réginek nyugati részén 37 egyháza maradt a marosiban, valamennyi a magyar korszakbeli Maros-Torda vármegye területén. – → *Esperesei* közül a következők neve ismeretes: Göcsi Máté marosvásárhelyi l. 1585-ig, Szilvási János marosvásárhelyi l. (1586. és 1591.), Paksi János marosszentkirályi l., Piskolti Fabricius Mátyás marosvásárhelyi l. 1600–1601, Batizi János marosvásárhelyi l. 1602–1627, Körösi Pál marosvásárhelyi l. 1627–1633, Tiszabecsi P. István marosvásárhelyi l. 1634–1640, Borzási Péter kibédi l. 1641–1642, → *Veresmarti Gáspár* marosvásárhelyi l. 1642-től (1646 jún.), Apácai Kelemen erdőszentgyörgyi l. 1648–1650, Vásárhelyi Péter marosvásárhelyi l. 1650-től (1659), Galambfalvi András marosszentbenedeki l. (1662. jún. 16. prosenior) (1664.) 1685-ig, Fogarasi V. Mihály mezőmadarasi l. 1685–1711, → *Felfalusi József* marosvásárhelyi l. 1711–1715, → *Debreceni Péter* berekeresztúri l. 1716–1719, → *Szokolyai A. István* marosvásárhelyi l. 1719–1720, Musnai Kis Miklós nyárádkarácsonfalvai, székelyvajai l. 1720-tól (1745 máj.), Debreceni Mihály berekeresztúri l. 1747–1749, Vajai István mezőpaniti l. 1749–1758, → *Borosnyai Lukács János* marosvásárhelyi l. 1758–1760, Kolosi János mezőmadarasi l. 1760–1787, Csiki János luka-ilencfalvi l. 1787–1806, Técsi Miklós berekeresztúri l. 1806–1807, Makkai László erdőszentgyörgyi l. 1807–1829, Musnai József székelyvajai l. 1829–1848, Vályi Pál nyárádszentbe-

nedeki l. 1848–1849, →*Péterfi József* marosvásárhelyi l. 1850–1873, Vályi Pál (II.) nyárádszentbenedeki l. 1873–1883, Rákosi Lajos lukailencfalvi l. 1883–1895, Ravasz János mezőbánádi, nyárádszeredai l. 1896–1913, Kovács László koronkai l. 1913–1923, Tóthfalusi József marosvásárhelyi l. 1923–1925, Farkas Jenő udvarfalvi l. 1925 óta. Az egyházmegye és egyházközsegei történetét az egyházkerületi Névkönyv 1896–1904-ben közölte.

Marosi unit. egyházkör, a 16. század óta létezik, s miután mintegy tíz egyháza megszűnt idők folytán, a XVIII. század végén is, jelenleg is 13 anyaegyházat foglal magában, melyek mindannyian Maros-Torda vármegyéhez tartoznak. – →*Esperesei* névsorából a következőkről tudunk: Bekeny János 1588 k., →*Kolosi Török István* nyárádszentmártoni l. 1652-ig, Papolci György nyárádszentmártoni l. 1652-től (1655 máj.), Dersi Pál (1690.), Dálnoki István szentgericei l. (1699 dec.) (1709.), Magyarósi István (1724 márc.) (1734. dec.), Kozma Mihály szentgericei l. 1779–1798, Kovács Márton szabédi l. 1805–1817, Kozma Gergely szentgerici l. (előbb helyettes) 1818–1833, Sipos Mihály szentgericei l. 1833–1836. Farkas György szentgericei l. 1836–1880, Kelemen Albert maroszentkirályi, marosvásárhelyi l. 1880–1912, →*Ürmösi Kálmán* szentgericei l. 1912–1913, Fazekas Lajos nyárádszentmártoni l. 1913–1924, Halmágyi János marosvásárhelyi l. 1924–19.

Marosvásárhelyi hitvallás három volt.

Az *első* az 1559. nov. 1-én tartott zsinaton a helvét irány zwinglianus árnyalatának szellemében magyar nyelven készült, s még abban az évben nyomtatásban is megjelent. Újra kiadta →*Fraknói Vilmos* (MKSz 1878., 277–282. l.), →*Kiss Áron* (A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései, 48–53. l.) és →*Ince Gábor* (1938.).

A *második*, melyet az erdélyi magyar →*superintendentia* 1566. máj. 19-én tartott közzsínata fogadott el „Sententia concors” c. alatt, már az antitrinitarizmushoz hajlik. Először a →*Heidelbergi Káténak* hasonló szelleművé átalakított kiadásával együtt jelent meg ugyanabban az évben, újra kiadta →*Bod Péter* (Historia Hungarorum ecclesiastica, I. k. 400–405. l.) (Lampe–Ember egészen más szöveggel adja, s ennek a magyar fordítását közli Kiss Áron említett művében.) –

A *harmadikat* az 1567. szept. 1-én tartott, már egészen antitrinitarius szellemű zsinat állapította meg az ugyanazon évi tordai zsinatéval megegyezően. Latinul →*Dávid Ferencnek* „Refutatio scripti Petri →*Melii...*” c. munkája tette közzé, magyar fordításban pedig „Rövid magyarázat...” c. munkája, mind a kettő még abban az évben.

Marosvásárhelyen a protestantizmus korán gyökeret vert. A városi tanács üldözéseivel szemben az 1552-i országgyűlés a lutheránusoknak adatta át az egyik templomot és a hozzá tartozó papi lakot. Ezek aztán rövid idő alatt annyira megerősödtek, hogy 1556-ban, midőn Káli Balázs volt a lelkészük, elűzték a ferencrendieket, kiknek kolostora aztán az országgyűlés határozatából prot. iskolává lett ekkor. Nagy templomuk szintén a római katolikusok birtokából, a város nagy többségének áttérése következtében került prot. kézre. A helvét irányúak már 1559. nov. 1-én tartottak itt zsinatot, ami arra enged következtetni, hogy ekkorra már jelentékeny tért foglaltak el e helyen. Viszont az antitrinitarius szellemű hitvallást készítő 1566. máj. 19-i zsinat idején bizonyára tekintélyes számmal voltak az annak irányával rokonszenvezők. Fennmaradt azonban a ref. egyház is, sőt nemsokára ismét túlnyomóvá lett, s állandóan két lelkészi állást tartott fenn. Básta elpusztítván időközben quadrivalissá fejlődött iskolájukat, a ref. jellegű város kénytelen volt alacsonyabb színvonalon más helyiségről gondoskodni annak részére. Ez aztán, miután 1718-ban az elűzött és itt 1716 végén tanyára lelt →*sárospatakyulafehérvári kollégiummal* egyesült, 1794-től jogi tanszékekkel is bírt, 1802–3-ban pedig új épületet kapott. A teol. oktatás 1854-ben szűnt meg benne, a jogi pedig 1870-ben, de az utóbbi az abszolutizmus alatt is jó ideig szünetelt. Az egyháznak, mely 1807-ben eredetileg az „ispotály” lakóinak lelki szükségleteire tekintettel háromra emelte lelkészeinek számát, s 1815-ben letette a kis templom alapját, 1872 óta ismét csak két lelkésze van. Az ev. egyház 1843-ban alakult újra és 1862-ben templomot is épített, az unitárius pedig 1895-ben kelt új életre. Am mindkettő csekély népességű a reformátushoz képest, mely később főgimnáziumán kívül leánygimnáziummal is szolgálta a magyar közművelődést, ez utóbbit polgári iskolájából fejlesztvén ki.

Irodalom: *Koncz* József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.). *Békefi* Remig: A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei (1900.).

Maróthy György (Debrecen, 1715. – Debrecen, 1744. okt. 16.) ref. tanár. Debrecenben tanult, 1729. ápr. 29-én lépve a felsőbb tanulók sorába. Már 1731-ben külföldre ment s előbb a zürichi, 1732. jún. 7-én a baseli egyetemre iratkozott be, de megfordult a berni és genovai egyetemen is. 1735-ben Németalföldet kereste föl s 1736. júl. 16-tól a groningeri egyetemen gyarapította ismereteit. Hospitált a többi holland egyetemeken is, míg aztán 1738 áprilisára hazatérve, ekkor tanár lett szülővárosa kollégiumában. A lángoló buzgalmú, ritka képzettségű ifjú tanár

korszerű reformjaival szellemileg tökéletesen átalakította az iskolát, melynek fejlődése az ő korai halála után is sokáig az általa kijelölt irányban haladt. – „Opiniones” c. munkálata egész csomó egyházi és iskolai reformnak lett megindítója, s hatása kiterjedt a XVIII. századbeli összes ref. tanügyi viszonyokra. Írói munkássága szintén jelentékeny és többoldalú volt. – Egyházi *művei*. A szent históriának summája (Osterwald után németből ford.). (Debrecen. 1735.) (Addig is több kiadást ért, míg 1771-ben bővítve s kérdésekbe és feleletekbe szedve adta ki → *Losonczi István*, aki által 1773-ra Magyarország és Erdély földrajzával és történetével megpótolva „Hármas kis tükör” címmel páratlan népszerűségre tett szert és sok változtatással számtalanszor napvilágot látott. Eredeti alakjában szintén több kiadása volt ezentúl is.) *Miscellanea* (A respondensségre mellett „De synagoga libertinorum” tartott vita tárgyát tevő értekezés mellé csatolva 12 lapon). (Groningen, 1736.) A zsolttárogatok négyes nótáik... a harmóniás... éneklésről való rövid tanítással együtt. (Debrecen, 1743.) – Üdvözlő verset írt → *Zágoni József*hez (1733.). Kinyomatta 1740-ben a Minucius Felix „Octavius”-át. „A tudományoknak a keresztyének közti különböző viszontagságairól” tartott székfoglaló értekezését nem bocsátotta közre. A felette → *Szilágyi Sámuel*től tartott beszéd s halálára → *Hatvani István*tól írt gyászversek ellenben megjelentek. – Veje volt → *Sződi István*nak, felesége. Sződi Katalin, az ő halála után Varjas Jánosné lett.

Irodalom: Sinka Sándor: A debreceni gimn. oktatásügy története 1848-ig (Értesítő, 1895.).

Marth János Mátyás (Pozsony, 1691. jún. 21. – Pozsony, 1734. aug. 8.) ev. lelkész. Pozsonyban tanult, közben 1703-tól egy évet a magyar nyelv kedvéért Győrött töltvén. Külföldre menve, 1708. júl. 18-án Tübingenben, 1710 tavaszán Jenában, 1712-ben Lipcsében, végül Hallében lett egyetemi hallgató. 1713-ban kollégiumi informátori állást vállalt Königsbergben, de 1718 nyarán visszatért szülővárosába, s ott egy évig hivatalra várva időzött. 1719 szeptemberében → *rektor*. 1721 júliusában lelkész lett ugyanott. Betegeskedése miatt 1734 júliusában lemondott. – Híve volt a pietizmusnak. – *Műve*: *Christliche Beantwortung der 153 Fragen des Demokritus* (Név n.). (Majnafrankfurt és Lipcse, 1734.)

Márton Gábor (Mándi) (Monoszló v. Balatonhenye. 1775. – Köveskál, 1848. jan. I.) ref. esperes. 1798-ig Pápán tanult s ekkor nevelőnek ment, majd tanár lett Csurgón. Itteni működése alatt kis kátét vagy valami más könyvet adott ki, melyet elkoboztatott egy királyi parancs. Előbb máshol, 1810-től Köveskálon lelkészkedett, s

1841-ben *esperessé* választotta a → *veszprémi egyházmegye*. – Az említett mellett még a következő egyházi irányú művei jelentek meg: *Újlesztendei ajándék...* (Prédikáció). (Pápa, 1841.) *Halotti beszéd...* Nagy István... tetemei felett. (Uo. 1841.)

Márton István (Mándi) (Iszkaszentgyörgy, 1760. nov. 23. – Pápa, 1831. szept. 21.) ref. tanár, az előbbinek bátyja. Tanulását otthon kezdte, 1771-től Szentkirályszabadján, majd 1774-től Kecskeméten folytatta, a felsőbb osztályokat pedig 1778. ápr. 30-tól 1786 márciusáig Debrecenben végezte. Itteni utolsó évében iskolai perc kerekedett, mely részben nemely eretneknek tekintett tanok körül forgott. Ekkor → *akad. rektor* lett Hajdúnánáson, míg 1789 tavaszán külföldre látogatott el s a göttingeni egyetemnek lépett a hallgatói közé. 1790 őszén → *rektori* állást foglalt el a pápai gimnáziumban, melyet aztán kollégiummá fejlesztett. 1823-ban híába hívták tanárnak Sárospatakra. Kantianus elveiért és általában szabadelvűségéért sok meghurcoltatásban volt része. A cenzúra még „Új német rudimenta” (1801.) c. művébe is belékötött s csak egy levél kivágása után adta vissza az először elkobzott könyvet. – Írói munkássága igen sokoldalú. Az egyházi irodalomba vágó művei: *Halotti oratio...* Antal Judit asszony utolsó tisztességtételekor. (Veszprém, 1795.) *Ker. theologusi morál* vagyis erkölestudomány (Győr, 1796.) *Erkölcsei szótár* (Toldalék az előbbihez). A prot. ker. confessiókon lévő ifjúság számára készítendő új katechismusok kritikája (Ugyanazzal együtt). A pápai kollégium tudományos planuma recenziója (Ugyanazzal együtt). *Halotti oratio...* Pázmány József... halotti tisztességtételére. (Uo. 1810.) *Ker. moralis kis katechismus...* (Bécs, 1817.) *Felelet M. A. úr recenziójára* (1817.). (Uo. 1818.) *M. A. T. P. recensens úrnak viszonzására írt válasz* (1817.). (Uo. 1818.) *A Moralis Katechismus A. recensensének azon recenziójára való felelet*, mely a *Tudományos Gyűjteménynek* ezen folyó 1818. esztendőbeli I. kötetjének 78–86. lapjain találatik. (Uo. 1818.) *A Moralis Katechismus ideája*. (Uo. 1818.) *Halotti oratio...* → *Kecskeméti Zsigmond...* utolsó tisztességtételére. (Pest, 1822.) *Halotti beszéd* → *Már Péter* utolsó tisztességtétele alkalmával. (Győr. 1823.) *Halotti oratio...* Sülje Komáromi Pál... utolsó tisztességtételére. (Veszprém, 1826.) *Halotti oratio...* Tóth Pápai József... utolsó tisztességtételére. (Győr, 1827.) *Latin compendiumokat készített „Logica”* (1820.) és „*Systema philosophiae criticae*” (1820.) címmel Krug német műveiből. Magyar gyászverset írt Budai Ferencről (1802.). A temetésén Hőbe József, Tóth Ferenc és Edelényi Sándor által tartott beszédek gyászversekkel együtt szintén megjelentek.

Irodalom: Tóth Dániel: M. M. I. életrajza (Egyházi Almanach, 1833.), Szabó Károly: M. M. I. (1860.), Csürös Ferenc: M. M. I. pöre (ItK, 1912.), Balogh Ferenc: A debreceni ref. kollégium története adattári rendszerben (1915.), Tóth Endre: M. M. I. élete (1931.), Trócsányi Dezső: M. M. I. tudományos munkássága (1931.), Vargha Zoltán: A Márton család (1916.).

Marton János (Vári, 1879. dec. 26. – Sárospatak, 1955. márc. 1.) ref. tanár. A gimnáziumot 1899-ben végezte Sárospatakon, a teológiát 1903-ban ugyanott, közben az 1901–2. tanévet Utrechtben töltte, hova 1903-ban újra kiment két évre. 1905-ben →*káplán* lett Sátoraljaújhelyen, 1907-ben vallásitanító lelkész ugyanott. 1910 októberében teol. akadémiai tanár Sárospatakon az egyháztörténeti tanszéken. Ugyanekkor teol. magántanári képesítést szerzett Pápán. 1932-ben pedig teol. doktorságot Debrecenben. A →*tiszánineni egyházkerület* 1933-ban tanácsbíróvá választotta s már 1926-ban, úgyszintén 1928-ban és 1939-ben is zsinati rendes taggá. 1950-ben nyugalomba lépett. – *Művei:* Tertullian keresztyénsége. (Sátoraljaújhely, 1910.) A prófétai elem Kálvinnál („A mi örökségünk” c. könyvben). (Sárospatak, 1918.) Augustinus személyisége a levelei nyomán (Kollégiumi évkönyv, 1922.). A ker. paedagogia alapelvei (Bavinck után hollandból). (Budapest, 1923.) Évfordulók. (Tahitótfalu, 1925.) →*Gályarabok* emlékünnepe. (Sárospatak, 1926.) A „Mortalium animos” c. pápai bulla történelmi előzményei és háttere. (Debrecen, 1928.) A sárospataki ref. főiskola története (I. füzet). (Sárospatak, 1931.) Tiszánineni ref. templomok. (Budapest, 1942.) Szerkesztette 1928-tól a →*Sárospataki Ref. Lapokat*, melybe azelőtt is írt cikkeket, legfontosabb közülük: Zwingli reformátori fellépésének ideje (1917.). Szerkesztette még a →*Radácsi*, →*Harsányi*- és →*Nagy Béla*-emléklapokat, valamint az 1925. évi sárospataki →*Apáczai*-ünnepélyen elmondott beszédekből álló füzetet.

Marton Lajos (Lovasberény, 1870. febr. 5. – Bp. 1935. jún. 19.) ref. tanár. A gimnáziumot Nagykőrösön 1888-ban, a teológiát Budapesten 1892-ben végezte. Ekkor külföldre ment s két évig az utrechti egyetemen gyarapította ismereteit, közben a marburgira is ellátogatván. 1894-ben vallásitanító lett Budapesten, s miután itt 1896–98-ban hallgatója volt az egyetem bölcsészeti karának, 1899 elejétől Rimaszombatban, ugyanez évi szeptembertől Budapesten gimn. helyettes tanári állásban működött, míg 1901-ben rendesnek lépett elő. Teol. magántanári képesítést ugyanott még 1896-ban szerezvén, 1904-ben teol. akadémiai tanárnak választották oda az újszövetségi tanszékre. 1933-ban nyugalomba lé-

pett. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1915-ben választmányi tagjai közé sorozta. Nagyobb dolgozatai: A prot. prédikáció eszményképe (P. E. I. L., 1894.). A socialis mozgalmak áttekintése és bírálata (Uo. 1896.). Ruth könyve. (Budapest, 1896.) Vallásitanításunk reformája (P. E. I. L., 1898.). A római császárok cultusának és apotheosisának eredete és nemzeti alapja (Budapesti ref. gimn. értesítő, 1902.). Julianus császárnak a keresztyénség ellen kifejtett munkásságáról (Prot. Szle, 1903.). M. A. Cassiodorus Senator isagogikai gyűjteményei. (Budapest, 1910.) I. →*Rákóczy György* bibliája (Budapesti ref. theol. akadémia értesítője, 1914.). A római császárok cultusa. (Budapest, 1936.)

Marton Sándor (Lovasberény, 1868. szept. 3. – ?Kecskemét, 1940. jan. 15.) ref. tanár, az előbbinek bátyja. A gimnáziumot Nagykőrösön 1887-ben, a teológiát Budapesten 1891-ben végezte, azután még ugyanott az egyetem bölcsészeti karának volt két évig hallgatója. 1893-ban Gyöngyösön, 1894-ben Debrecenben lett gimn. helyettes tanár, míg 1895-ben rendes tanárnak választották meg Kecskemétre. 1930-ban nyugalomba vonult. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Iskolaügyünk története 1770–1820. (P. E. I. L., 1893.). A →*gályarabok* története. (Budapest, 1894.) (III. kiad. 1896.). A kurucvilág énekekben. (Uo. 1906.) Képek a kecskeméti ref. kollégium történetéből (Ref. tanáregyesületi évkönyv, 1927.).

Mártonfalvi János (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, Császárban működött, midőn 1741. jan. 25-én „Szomorú halotti prédikáció”-t tartott Wass Dániel felett (Kolozsvár. 1742.).

Mártonfalvi Tóth György (Kézdimártonfalva, 1635. – Debrecen, 1681. ápr. 23.) ref. tanár. Kézdimártonfalván kezdte iskoláit. Zabolán, Désen. Gyulaféhérvárt, Nagyváradon tanult még, majd külföldre ment és 1655 februárjában Utrechtben, ugyanez évi okt. 6-án Franekerben iratkozott be az egyetemre. Miután 1656 végén s a következő év elején Oxfordban időzött, visszatért Németalföldre, s 1657. szept. 17-től a leideni, 1658 tavaszától megint az utrechti és végül ismét a franekeri egyetemen gyarapította ismereteit. Ez utóbbin 1659 júniusában teol. doktorságot szerezvén, hazajött és tanár lett Nagyváradon, de a városnak 1660 augusztusában török kézre jutása után az egész kollégiummal Debrecenbe vonult és ott volt tanár haláláig. – A puritanizmusnak barátja, de a coccejanizmusnak ellensége volt. Kiváló buzgalommal dolgozott az irodalom mezején – *Művei:* De concilio. (Utrecht, 1658.) Petri Rami Dialecticae libri duo. ungarico idiomate... resoluti et illustrati. (Uo. 1658.) (II. bőv. kiad. Debrecen, 1664.) De foedere Dei... (Franeker, 1659.) De presbyterio. (Debrecen, 1662.) Keresz-

tyéni ünneplés. (Uo. 1663.) (Új kiad. Kolozsvár, 1700.) Examen logicum undecim decadibus absolutum. (Uo. 1664.) Ars concionandi Amesianae. (Uo. 1666.) Exegesis... Medullae Amesianae (2 k.). (Uo. 1670–75.) Orthodoxa diatribe de hodierna famosa peccatorum pasesi. (Uo. 1673.) Tanító és cáfoló theologia (Amesius és Wendelinus szerint). (Uo. 1679.) Szent história (Kiadta Szilágyi Márton). (Uo. 1681.) Héber, görög, latin és magyar üdvözlő verseket írt →*Szántai Pócs István*hoz (1656.), →*Debreceni Gele János*hoz (1658.), →*Técsi J. Miklós*hoz (1658.), →*Nadányi János*hoz (1658.), →*Tolnai F. István*hoz (1659.), →*Komáromi Csipkés György*hez (1665.). Szilágyi Mártonhoz (1678.) és →*Diószegi Kis István*hoz (1679.), gyászverset a Köleséri Mihály halálára (1679.). A halálára írt számtalan gyászvers szintén megjelent. Kéziratban is maradtak munkái, melyek közül egyből, a „Veni mecum”-ból újabban nyomtatott ki egy prédikáció. – Vejei voltak: →*Béltéki János* és →*Debreceni Ember Pál*.

Irodalom: Zoványi Jenő: A coccejanismus története (1890.), *Uő.*: Puritánus mozgalmak... (1911.), →*Novák Lajos*: M. Gy. „Veni mecum”-a (Sp. Füz. 1904.), Révész Imre: Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban (1943.). [*1948.!]

Marusi András (Sajószentpéter, ? – ?, ?) ref. lelkészjelölt. Sárospatakon tanult, ahonnan külföldre menvén, 1741. jan. 10-én a baseli, 1742. márc. 8-án a marburgi, 1744. máj. 9. előtt az utrechti, ugyanez évi júl. 31-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Ez utóbbi napon tartott ott egy maga szerzette értekezést „De columna ignis et nubis ejusque mysterio”.

Marussi Mihály (Marosvásárhely, 1771. okt. 28. – Aranyosgerend, 1830. ápr. 2.) ref. lelkész. Marosvásárhelyen tanult. Miután itt →*köztanítóságot* viselt, 1794-től pedig nevelősködött, külföldre ment s 1798. szept. 22-én a marburgi egyetemre iratkozott be. Itt 1801 szeptemberében bölcsésztdoktorságot szerzett, azután pedig a göttingeni egyetemnek lépett a hallgatói közé. Fél-év múlva visszatérvén hazájába, újból nevelőséggel töltött ezúttal hét évet. 1809-ben aztán lelkész lett Aranyosgerenden, hol 1814-től a →*nagyenyedi egyházmegyé*nek, 1822-től az →*erdélyi egyházkerület*nek volt egyszersmind főjegyzője. – *Művei:* De differentia noumeni atque phaenomeni. (Marburg, 1801.) A győzedelmes ifjú (Gyászbeszéd Veér Pál felett). (Kolozsvár, 1809.) A valóságos nemes ember... (Gyászbeszéd Gazda József felett, 1808.). (Uo. 1815.) A szelidség emberi ábrázatban (Gyászbeszéd gr. Kun Józsefné gr. Kemény Kata felett). (Uo. 1816.) A jó gazdasszony (Gyászbeszéd Rimai Sámuelné Horvát Judit felett). (Nagyenyed, 1821.)

A felette →*Király István*tól tartott beszéd szintén megjelent.

Masnicus (Masznyik) Tóbiás (Kosztolna, 1640. okt. 28. – Zayugróc, 1697. júl. 28.) ev. lelkész. Tanult Illaván, Privigyén, Máriatölgyesen, Kassán, Vágújhelyen, Bártfán, Nagysziklason és Eperjesen, míg 1668-ban szenici, 1669-ben illavai tanító még abban az évben odavaló diakonus lett. A pozsonyi →*delegatum iudicium* elé idéztetvén, raboskodása után 1675-ben őt is útnak indították a gályákra. Csakhogy útközben →*Simonides Jánossal* megmenekült, s bár újra kellett fogságot szenvedniök, protestáns jóltevők pártfogásába és gondozásába jutván, nyomor és kínzás nem émszette többé őket. 1676. jan. 15-én a wittenbergi, 1680-ban pedig a jeni egyetemre iratkozott be. Talált ugyan Zittauban állást, de azért 1682-ben visszatért hazájába, s ettől fogva kevés ideig újból Illaván működött. Innen a következő évben hitéért elűzetvén, előbb Blatnicán, 1685-től Turócszentandrason, 1686-tól Turócligetén, végül pedig Zayugrócon lelkészkedett. – Irodalmi téren is dolgozott. *Művei:* Crucis et lucis schola (Simonides Jánossal együtt). (Hely n. 1675.) Unerhörter Gefängnüss-Process (Név n. ugyanazzal együtt). (Halle, 1676.) Vera et clara apologiae apostolicae... explicatio et applicatio... (Wittenberg, 1679.) Synopsis vitae et factorum Ref. Andreae Sartorii. (Wittenberg, 1680.) (Az ennek halálára írt versek után). Gottes Kraft und Gnade... (Simonides Jánossal együtt). (Wittenberg, 1681.) Istennek választott szülője, vagy Miként újította meg Luther a vallást... (szlovákul). (Drezda, 1682.) – Üdvözlő verset írt →*Löhner Kristóf*hoz (1676.), →*Gassitius György*hez (1676.), →*Lesni György*hez (1676.) és külföldiekhez.

Irodalom: *Krupec:* István: M. T. fogsága és kiszabadulása (1892.), *Uő.*: Az illavai hitvalló (1894.), *Mocko János:* M. T. (Szlovákul, 1896.).

Masznyik Endre (Tiszaföldvár, 1857. szept. 24. – Bp. 1927. okt. 13.) ev. tanár. Tanulását szülőföldjén kezdte, Szarvason folytatta (1867–75.) és Sopronban (1875–76.) meg Pozsonyban (1876–79.) végezte. Ettől fogva lelkész atyja mellett →*káplánkodott*, míg 1881-ben egy hosszabb külföldi utazás után a selmecebányai főgimnáziumnak, 1882-ben pedig a pozsonyi teol. akadémiának lett tanára, 1885-től rendes minőségben. Ez utóbbinak 1895 elejétől igazgatói tisztét is viselte 1917-ben történt nyugalomba léptéig. 1882-ben bölcsésztdoktorságot szerzett. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* kezdettől fogva választmányi tagja volt. Sokat dolgozott irodalmi téren; cikkeit és kisebb dolgozatait több egyházi lap és folyóirat közölte, míg nagyobb dolgozatai és külön kiadott művei ezek: A

szép mint fenséges. (Selmezbánya, 1882.) Az eszme evangéliuma. (Pozsony, 1885.) Luther élete. (Uo. 1885.) (Erre Lepsényi Miklós egy vastkos könyvben válaszolt. 1889.) Evangelikus dogmatika. (Uo. 1888.) A Prot. Irodalmi Társaság és Debrecen. (Uo. 1889.) → *Bahil Mátyás*. (Budapest, 1892.) Jean Paul Levanája. (Mezőtúr, 1892.) → *Novák Márton*, a koósi prédikátor. (Pozsony, 1894.) Pál apostol élete. (Uo. 1895.) Pál apostol levelei (4 k.). (Uo. 1896–1900.) Javaslat az ev. theol. akadémiák egyesítése ügyében. (Uo. 1896.) Emlékezés Vasskó Gyulára (Pozsonyi akadémia évkönyve, 1896.). A nőkérdés a ker. egyházban. (Orosháza és Pozsony, 1897.) Ritschl teológiája (Prot. Szle, 1898.). A halotthamvasztás ker. álláspontjáról. (Balassagyarmat, 1899.) Jean Paul eszméi a leánynevelésről (Prot. Esték. II.). (Pozsony, 1899.) Luther aranymondásai. (Budapest, 1902.) Kényes kérdések az ev. egyházban (Prot. Szle, 1902.). A világfi-morálról (Uo. 1903.). → *Szentábrahám Mihály* mint dogmatikus (Theol. Szaklap, 1904–5.). Egy modern próféta (Theol. Szle, 1905.). Voltak-e Jézusnak testvérei? (Budapest, 1906.) (Nagy vitát folytatott miatta a római katolikusokkal.) Jézus élete evangéliumi képekben. (Uo. 1906–7.) Új erkölcs (Prot. Szle, 1907.). Ev. theol. fakultás Pozsonyban. (Pozsony, 1907.) Egyetemes püspök. (Uo. 1908.) Eldorádó a 16. században (Prot. Szle, 1908.). Tolsztoj megtérése (Uo. 1911.). Képek az ókori ker. egyháztörténetből. (Hely n. 1911.) Luther és a zsinat (Ösvény, 1912.). A prot. unióról (Uo. 1913.). Háború és vallás. (Pozsony, 1915.) Anna és Mária (Prot. Esték III. k. 1916.) Luther (Népies életrajz). (Budapest, 1917.) – továbbá azok a prédikációk, melyeket a millenniumkor Pöstyénben, a szabadságharc ötvenéves fordulójára alkalmával a pozsonyi teol. akadémián, a Magyar Prot. Irodalmi Társaság pozsonyi közgyűlésekor (1900.) és az 1905. évi márc. 15-én tartott, valamint a → *Magyar Prot. Irodalmi Társaság* hódmezővásárhelyi közgyűlésekor (1902.) elmondott imája. Lefordította az eredetiből az evangéliumokat (1917.), majd a teljes Újszövetséget (1925.), sajtó alá rendezte s részben fordította a Luther műveit (6 k., 1917.) s kiadta a schmalkaldeni cikkeket bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva, úgyszintén történeti előszóval facsimilében a Formula Concordiae egyik részének 1598-i fordítását. Szerkesztette a „Gondolat”-ot (1877–1879.), → *Stromp László*val „A mi otthonunk”-at (1892–1894.), Izsák Aladárval és Masznyik Gyulával az „Isten igéje”-t (1912–1916.) s szintén Izsákkal egy „ünnepi áhitat”-ot (1916.). – Veje id. → *Jeszenszky Károlynak*.

Matkovich Pál (? , 1743. – Kőszeg, 1823. dec. 20.) ev. egyházkerületi felügyelő. 1778-tól ügyvéd volt Győrött, 1787-től a dunántúli kerületi

tábla ülnöke, majd elnöke. A → *dunántúli egyházkerület* 1781-ben → *felügyelőjévé* választotta, s ebben a tisztében lelkiismeretesen eljárta egészen haláláig. – Buzgó pártfogója volt az ortodox iránynak, aminek kifejezést adott az irodalom terén is. – *Művei*: Keresztyén vallás igazsága egyedül abból, hogy van Isten (Név n.). (Pozsony, 1803) Keresztyén új énekek (Név n.). (Győr, 1803.) A dunántúli 1805-i → *énekeskönyvben* 12 éneke van. A felette → *Kis Jánostól* tartott gyászbeszéd ki van adva.

Matolcsi László (Debrecen, 1788. nov. 13. – Kecskemét, 1836. jan. 3.) ref. lelkész. Debrecenben tanult. 1803-ban kezdve meg a felsőbb osztályokat. Miután → *köztanítóságot* és 1813-tól → *seniorságot* viselt, 1814-ben igazgató lett Komáromban, 1815 májusától pedig lelkész volt Kecskeméten. 1819-ben tanácsbírájává választotta a → *dunamelléki egyházkerület*. – *Művei* azok a gyászbeszéddek, melyeket herceg Koháry Ferenc emlékére (1826.), Fráter Ádám felett (1829.), Bereczky Lajosné Szánthó Julianna temetésén (1833.) és I. Ferenc halálakor (1835.) mondott.

Matthaeides Sámuel (Alsókubin, ? – Eperjes, 1729. okt. 9.) ev. lelkész. Alsókubinban kezdett tanulni. További tanulmányait Késmárkon, Győrött, Korponán és Eperjesen végezte. Azután külföldre ment s a greifswaldi egyetemnek volt hallgatója. 1710-ben tanár, csakhamar igazgató lett Eperjesen. Miután 1711 őszén elvétetett a kollégium s a külvárosban folytatták az oktatást, 1712-től a szlovák lelkészi állást is betöltötte 1721-ig, amikor lemondott az igazgatóságról. – Amellett, hogy folytatta a → *Rezik* Gymnasiológiáját, a következő művet írta: *Roma et Geneva Hungariae irreconciliabilis* (→ *Nigrini Sámuel* ellen). (Greifswald, 1708.) (Új kiad. 1713.)

Mátyás Ernő (Kristyor, 1888. jún. 16. – Sárospatak, 1950. május 29.) ref. tanár. A gimnáziumot Szászvárosban 1907-ben, a teológiát Kolozsvárt 1911-ben végezte. Nagyenyeden és Kolozsvárt → *káplánkodott*, míg 1914 májusában székelyföldvári lelkész lett. Bölcsészettudományi, középiskolai vallás tanári és teol. magántanári oklevelet szerezvén, 1924 elejétől 1925 nyaráig lelkészsége mellett helyettes tanár is volt a kolozsvári teológián, ekkor pedig Sárospatakra ment rendes tanárnak az újszövetségi tanszékre. A → *tiszáninenni egyházkerület* 1929-ben és 1939-ben zsinati póttagnak választotta. – Az egyházi közlönyökben megjelent dolgozatain kívül művei a következők: Pál apostol mystikája. (Kolozsvár, 1921.) A vallásos mystika. (Uo. 1921.) János evangéliumának főbb problémái. (Debrecen, 1926.) A ker. vallás és theologia a lelkészképzésben. (Uo. 1927.) Életforrások (Tanulmányok, előadások, cikkek). (Sárospatak, 1930.)

Pál apostol viszonya a mysterium-vallásokhoz. (Uo. 1931.) Pál apostol megtérése. (Uo. 1934.) A dialektika theologia és az exegesis (→*Kecskeméthy-émlékkönyv*, 1934.) A szenvedés értelme Pál apostol igehirdetésében (Theol. Szle, 1941.). Pál apostol anthropológiája. (Budapest, 1941.) Szerkesztette és részben írta a „Sárospataki főiskolánk igazságai” (1933.), „Szepták és az ellenök való védekezés módjai” (1933.), „Az igehirdetés” (1934.) és „A hit” (1938.) c. könyveket, az utolsó előttiben „Az újszövetségi exegesis jelentősége az igehirdetésben” c. alatt értekezvén. – Veje →*Péter Károlynak*.

Mátyási Kovács János (Nagyigmánd, 1727. – Izsák, 1789. szept. 20.) ref. lelkész. Tanult Tatán és Debrecenben, hol 1745. jún. 22-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. 1756 szeptemberétől 1757 márciusáig →*seniors*ágot viselt, majd 1761-ben lelkész lett Izsákon. – Szinte hihetetlen mennyiségű imát és prédikációt írt és fordított. Amellett, hogy tudományos könyveket is átültetett magyar nyelvre. Mindezek kéziratban maradtak ugyan, de fennmaradtak.

Mátyusföldi ev. egyházmegye, a 17. század közepe táján említetik és alkalmasint a semptei és Pozsony vármegyei magyar →*egyházmegyék*ből a Pozsony és Nyitra vármegyékben még meglevő magyar egyházközségek tartoztak beléje.

Mátyusföldi prot. egyházmegye, önállóan létezett a kétfelé válás előtt s a Vágdunán innen terült el.

Mátyusföldi ref. egyházkerület, a →*samarjainak* néha előforduló elnevezése.

Mátyusföldi ref. egyházmegye, a →*komárominak* már a XVII. században is, de inkább a XVIII. században olykor használatos neve.

Mayer Endre (Láda, 1859. okt. 5. – ?) ev. tanár. Tanult Eperjesen, hol 1882-ben végezte a teológiát. Egy évet a budapesti egyetemen. egyet a greifswaldin töltött. míg 1884-ben segéd-, 1885-ben rendes tanár lett az eperjesi teológián, mely azonban 1919-ben megszűnvén, ő nyugalmába vonult. – A soproni hittudományi kar 1934-ben teol. díszdoktorrá tette. Cikkei egyes egyházi lapokban jelentek meg. – *Nagyobb dolgozatai*: Pál megváltási tana (P. E. I. L., 1885.). Evangyéliumi hit- és erkölcsstan (Tankönyv). (Eperjes, 1887.) (II. átd. kiad. 1897.) Vallástan tanítása középiskoláinkban (Értesítő, 1892.). Ev. egyházunk állapotáról a jövő feladatairól. (Eperjes, 1895.) Haszlinzsky Frigyes emlékezete. (Uo. 1897.) Pál apostol élete. (Budapest, 1902.) Krisztus és a nők (Prot. Szle. 1902.). Kételemek és vitás kérdések a vallásban (U o. 1906.). A történeti kritikai theologiai irány (Theol. Szaklap, 1906.). Az ifjúság erkölcsi nevelése (Prot. Szle, 1907.). Az eperjesi vértanúk kivégeztetése vagy az →*eperjesi mészárszék*. (Eperjes. 1908.) (Szlovákul is.) Jézus

és a socialismus. (Budapest, 1908.) A rómaiakhoz írt levél (Theol. Szaklap, 1908–9.) →*Vandrák András*, az eperjesi ev. kollégium tanára. (Budapest. 1911.) A protestantizmus és tudomány (Értesítő, 1911.). Ki volt Jézus? (Ösvény, 1912.) Objectivismus a vallásban (Értesítő, 1914.). Péter apostol elsőse és a pápaság (Ev. Lap. 1930.). Magyarra fordította Melancthonnak az ág. hitvallás védelmére írott Apológiáját (1900.).

Mazarius Kristóf (Rimatamásfalva, ? – Zsolna, 1708. ápr. 1.) ev. lelkész. Hazai tanulása befejeztével külföldre rándult és 1674. márc. 3-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hat esztendő elteltével tért vissza s Lónyabányán, majd Zsolnán lelkészkedett. – Egyházi érdekű *művei*: Threnodia filialium lamentorum... (→*Lani György* „Martyrum protectoris... narratio historica...” c. munkájának függeléke). (Lipcese, 1676.) Jasones Pannonici... (Wittenberg, 1676.) Clypeus veritatis, seu: Vindiciae narrationis historicae captivitatis papisticae... M. Georgii Lani... observationibus theologico-politico-historico-criticis cujusdam anonymi oppositae, quibus insertus est Helleborus subscriptionistarum incerti autoris... (→*Gassitius Györggyel* Burius János és Sextius János ellen). (Wittenberg, 1677.) – Üdvözlő verset írt Lucius Lajoshoz (1674.), Klesch Dánielhez (1675. kétszer és 1676.), Ladiver Illéshez (1675.). Lani Györggyhöz (1676. kettőt), Gassitius Györggyhöz (1676.), a gályarabságból kiszabadult Nocletius Sámuelhez, Leporini Miklóshoz és Zsedényi Istvánhoz (1677.), Liefmann Mihályhoz (1677.), Pilarik Ézsaiáshoz (1677. kétszer), Majer Jánoshoz (1677.). Dubovskí Mártonhoz (1677.), Pilarik Andrásához (1677.), →*Pilarik Jeremiáshoz* (1677. kétszer és 1679.). Michaelis Pálhoz (1678.), Hahnwaldt Jeremiáshoz (1680.) és gyászverset a →*Sartorius András* halálára (1680.).

Medér Péter (Feketealom, 1602. – Brassó, 1678. jan. 17.) ev. esperes. Honi tanulmányai után 1631-ben külföldre ment s előbb Thornban, majd Danzigban, végül Rostockban gyarapította ismereteit. Megszerezvén ez utóbbi helyen a magisteri és 1638 áprilisában a poeta laureatus-i címet, visszatért hazájába, hol ez évben →*lectora*, 1640-ben →*rektora* lett a brassói iskolának, s itt 1648 őszén másodpapságot viselt. 1649-ben, Szászhermányban, 1653-ban Feketealmon, azután Barcaszentpéteren, 1655 nyara után pedig Brassóban foglalt el lelkészi állást, amely mellett 1661-től →*dékánja* volt a →*barcasági egyházmegyének*. – *Művei*: Anagrammatum libri tres, in quibus... vitia hujus seculi... perstringuntur. (Rostock, 1638.) Ecloga in tristem... obitum Pauli Spökelli... (Brassó. 1641.) Lessus in luctuosum... discessum... Martini Clausenburge-

ri... (Uo. 1644.) Ein gemeines Gebet um der allgemeinen Frieden... (Név n.). (Uo. 1657.) Üdvözlő verset írt → *Semtei Benedek*hez (1638.), Greissing Istvánhoz és Herrmann Margithoz (1646.), gyászverset az I. → *Rákóczy György* halálára (1648.).

Irodalom: Seraphin: Sieben Gedichte des Petrus Mederus (Archiv des Vereines... XXIII. k.).

Medgyes Lajos (Magyarberkesz, 1817. nov. 17. – Dés, 1894. márc. 9.) ref. lelkész. Iskoláit 1826-tól 1840-ig Marosvásárhelyen végezte. Azután → *köztanító* volt, míg 1843 májusában külföldre indult, de engedély hiányában csak Bécsig juthatott. Itt időzött aztán 1844 elejéig, midőn a déli egyház lelkészéül választotta. A szabadságharcban való szerepléséért 1850-ben néhány hónapi fogságot szenvedett, hivatalától pedig 1851 nyaráig el volt tiltva. Ettől fogva haláláig Désen működött. – Az irodalom, főleg pedig a költészet és gyakorlati lelkészet terén buzgó munkásságot fejtett ki. – *Egyházi művei*: Eredeti egyházi beszédek (4 k.). (Kolozsvár, 1849–58.) (Egy kötetnyinek új kiadása uo. 1894.) Egyházi imakönyv. (Uo. 1855.) Eredeti halotti imák. (Uo. 1856.) Prot. nők imakönyve. (Pest, 1859.) Növendék-ifjúság imakönyve hymnusokkal. (Kolozsvár, 1861.) Prot. családok imakönyve imadalokkal. (Pest. 1868.) Prot. egyházaink enyészése s okai az erdélyi vármegyékben (Erdélyi Prot. Közöny. 1871.), – továbbá imák és beszédek Malom Lujza (1847.), Roth Károly (1854.), Veres János (1855.), ifj. br. Kemény Ferenc (1856.) és Pataki Dániel (1867.) temetésén, valamint gr. Széchenyi István (1860, lefoglaltatott) és br. Eötvös József (1871.) emlékére. Jelentek meg még prédikációi egyes füzetes vállalatokban. – Apósa volt → *Versényi György*nek.

Irodalom: Versényi György: M. L. élete (Erdélyi Múzeum, 1895.).

Medgyesi Pál (? 1605. – ? ?) ref. lelkész. Tanult Bártfán, majd Debrecenben, hol 1624. szept. 14-én → *subscribált* s később → *collaboratori*. → *contrascribai* és → *seniori* tisztelet viselt. Azután külföldre ment és 1628 végén vagy 1629 elején Oderafrankfurtban, 1629. ápr. 13-án pedig Leidenben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Angliába is ellátogatván, Cambridge-ben gyarapította ismereteit, de már 1631. máj. 24-étől ismét Leidenben folytatta tanulmányait. Még ez évben hazatérve, annak végén → *rektor* lett Debrecenben, míg 1633 elejétől Szinerváralján, 1636-tól Munkács, 1637-től Nagyváradon lelkészkedett, de már 1638 szeptemberében I. → *Rákóczi György* fejedelemnek volt egyik udvari papja. Nemsokára vitát állott ki Vásárhelyi Dániel jezsuitával, melyet aztán az irodalom terén is folytatott. Lelkesen karolta fel a puritanizmus

eszméit, s a vele egyetértő → *Lórántfy Zsuzsánna* pártfogása mellett lankadatlanul küzdött érdekében úgy az egyházi közéletben, mint könyveivel. Ez álláspontja dacára a legfontosabb állami ügyekben is kikérte véleményét a fejedelem. Ennek halála után Fogarason, majd Gyulafehérvárt tartózkodott az özvegy fejedelemmel, s később is vele távozott Erdélyből, de 1650 tavaszán Nagybányán lett pap. Innen 1651 őszén visszatért a fejedelemné körébe Sárospatakra. Ezentúl még buzgóbban terjesztette elveit. Halálának ideje bizonytalan, de 1663 táján történhetett. – Nagyszabású írói munkásságának termékei: De lapsu sive primo peccato Adami. (Leiden, 1630.) Szent Agoston vallása (Angolból ford.). (Debrecen, 1632.) Scala coeli, avagy: Egynehány elmélkedések és imádságok (Bayle L. után angolból). (Uo. 1632.) Praxis pietatis, azaz: Kegyesség-gyakorlás Bayle L. után angolból. (Uo. 1636.) (Még Cambridge-ben kezdte fordítani s az előbbiben már kiadott belőle egy jó részt; többször megjelent, utoljára → *Incze Gábor* adta ki teljesen 1936.) Hétnapoki együttlbeszélgetések... egy ker. és más egy pápista katolikusoknak (Cowper után angolból). (Uo. 1637.) (II. kiad. 1661.) Szent atyák öröme (Vásárhelyi ellen). (Gyulafehérvár, 1640.) Égő szövétnek. (Uo. 1645.) Lelki ábécé (Tankönyv angolból ford.). (Uo. 1645.) (IV. kiad. 1684., új kiad. 1940.) Dialogus politico-ecclesiasticus, azaz: Két ker. embereknek egymással való beszélgetések a presbyteriumról. (Bártfa, 1650.) Doce nos orare quin et praedicare, azaz: Imádkozásra és prédikáció-írásra... útmutatások. (Uo. 1650.) Abba atya avagy: Könyörgésnek lelke... (Az előbbiből különvéve). (Nagyvárad, 1650.) Erdély s egész magyar nép... hármás jajja (Gyászbeszédek I. Rákóczy György, → *Rákóczy Zsigmond* és gr. Bethlen István felett). (Sárospatak, 1653.) Rövid tanítás a presbyteriumról. (Uo. 1653.) (Újból közrebocsátotta 1934-ben Incze Gábor.) Isteni és istenes zsinat (Prédikáció). Uo. 1655. Trecentumviratus et ultra... (Név n.). (Uo. 1656.) Igaz magyar nép negyedik jajja (Prédikáció). (Uo. 1657.) Rabszabadító isteni szent mesterség. Különülő keresztyén. Serva Domine (Három prédikáció). (Uo. 1657.) Igazak sorsa e világon (Gyászbeszéd Bocskai Istvánné Lónyai Zsuzsánna felett). (Uo. 1657.) Istenhez való igaz megtérés (Két prédikáció). (Uo. 1658.) Ötödik jaj és siralom (Prédikáció). (Uo. 1658.) (Közölve Szalárdi „Siralmas krónikája” végén, 1853.) József romlása (Gyászbeszéd Ibrányi Ferenc felett). (Uo. 1659.) Felgerjedt... rohogó tűz (Prédikáció). (Uo. 1660.) Bűnön búskodó lélek kénszergése (Prédikáció). (Uo. 1660.) Ezechiás ker. hiti (Két prédikáció). (Uo. 1660.) Kétség torkából kiható lélek (Prédikáció). (Uo. 1660.) Gyözködő hit (Prédikáció).

(Uo. 1660.) E prédikációi együtt is megjelentek „Sok jajokban... merült... magyaroknak... siralmi” (1658.) és „Magyarok hatodik jajja” (1660.) c. alatt. Ő szerkesztette s látta el előszóval a „Lurgia sacrae coenae” (Sárospatak, 1660.) c. munkálatot is. Írt továbbá üdvözlő verset →*Laskai Matkó János*-hoz (héberül, 1630.), →*Geleji Katona István*hoz (latinul, 1640.) és →*Keresszegi H. István*hoz a →*Margitai* temetési prédikációi mellé (magyarul, 1632.). Újból kiadta →*Pataki István*nak „Az sacramentumokról...” írt művét (1643.)

Irodalom: *Szilágyi Sándor*: M. P. életéhez (Prot. Szle, 1890.), *Császár Károly*: M. P. élete és működése (1911.), *Zoványi Jenő*: Puritánus mozgalmak... (1911.).

Medgyesi L. Mátyás (? , 1653. v. 1654. – ?, ?) ref. lelkészjelölt, erdélyi szász. Kolozsvárt tanult. Majd külföldre ment, hol 1680. júl. 20-án a leideni, 1681. dec. 11-én a marburgi egyetemre iratkozott be. – *Műve*: De lege iram operante et peccatum imputante (2 r.). (Leiden, 1681.) Gyászverset írt az ifj. Kovásznai Péter halálára (1680.).

Medgyesi ev. egyházmegye, az →*erdélyi kerület*ben, 1861-ben alakult a →*medgyesi káptalan*ból és a →*bogácsin*ak egy részéből, összesen 36 anyaházzal.

Medgyesi ev. káptalan, az →*erdélyi kerület*ben, kezdettől fogva létezett, mégpedig azzal a különlegességgel, hogy →*dékánja* volt a →*generalis dékán*". maga a →*káptalan* pedig a „generalis káptalan”. A XVIII. században 13 egyháza volt.

Irodalom: *Salzer J. M.*: Zur ältesten Geschichte des Mediascher Kapitels (1883.), *Werner Károly*: Die Schulvisitation im Mediascher Kapitel vom Jahre 1765. (Archiv des Vereines... XXIII. k.).

Medgyesi ev. zsinat nem kevés volt; közülük különösen kettő nevezetes. Az 1545. máj. 17-i Haner szerint hivatalosan bevette az ágostai hitvallást, de ez nehezen történt meg akkor. Eredeti adatok a zsinatnak csupán arról a végzéséről maradtak, mellyel egyfelől a milkói (ekkor már esztergomi), másfelől a gyulafehérvári dioecesishez tartozó lelkészek közti vizsályt egyenlítette ki s uniót hozott létre a szász →*káptalanok* között. –

Az 1560. jan. 10-ikén →*Hebler Mátyás* elnöklelte alatt vita volt a lutherizmushoz ragaszkodó papok s a helvét irányhoz szító →*Dávid Ferenc* és →*Heltai* között. Amazok végre is kizárták ezeket az ev. egyházból s körvonalazták velük szemben álláspontjukat.

Megye, az egyházközségnek régebben az egész magyar ref. egyházban, ma már leginkább csak a Székelyföldön szokásos népies neve. *Megyebíró* az tán a →*gondnok*, illetőleg →*főgondnok*.

Méhes György (Visk, 1746. – Kolozsvár, 1809. márc. 12.) ref. tanár. Visken kezdte tanulását.

Ezt Máramaroszigeten és Kolozsvárt folytatta, amely utóbbi helyen 1764. máj. 14-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. Külföldre menvén, 1771-ben Göttingenben, 1773 szeptemberében Tübingenben, 1774-ben Utrechtben iratkozott be az egyetemre. A következő évben hazajöve, a →*főconsistorium* papja lett Nagyszebenben, de már 1776 novemberében tanári állást foglalt el Kolozsvárt, egyelőre segédtanári minőségben, de aztán rendes tanárrá lépett elő. – Sok érdemet szerzett a kollégium anyagi ügyei körül. – Egyházi érdekű *művei*: An casus adversi, qui hominibus praeter suam culpam accidunt, poenarum divinarum positivarum loco sint habendi? (Kolozsvár, 1788.) Temetési oratio... br. Alvinczy Gábor úr... utolsó tisztességtételének alkalmatosságával... (Uo. 1789.) A jó vitéznek Istentől... (Gyászbeszéd br. Bánffy István felett). (Uo. 1795.) Gyászverset írt egyik Vaynak (1770.), valamint anyósának, Incze Mihályné Pataki Sárának (1794.) a halálára. A fellette →*Szilágyi Ferenc*től és →*Herepei Jánostól* tartott gyászbeszédék is ki vannak adva. – Veje volt →*Incze* (Bacsoni) *Mihálynak*, sógora ifj. →*Incze Sámuel*nek, apósa *Herepei János*nak.

Irodalom: *Adatok* a két professor Méhes életrajzához (Ref. Szle, 1908. s köv.).

Méhes Sámuel (Kolozsvár. 1785. jan. 30. – Kolozsvár, 1852. márc. 29.) ref. tanár, az előbbinek fia. Kolozsvárt tanult, 1799. jún. 23-ától járván a felsőbb osztályokba. A külföldet is fölkeresvén, egy évet a bécsi egyetemen orvostudományokkal töltött, 1807. okt. 13-tól pedig a heidelbergi egyetemen gyarapította ismereteit. Miután itt pályadíjat nyert egy physiologiai dolgozatával, visszatért hazájába, s 1809 tavaszától tanár volt Kolozsvárt, hol mellékesen cenzori teendőket is végzett később. 1843-tól →*gondnoki* tisztet vitt a kolozsvári egyházban. 1845-ben nyugalomba lépett. – 1834-től állandóan tagjául választott az erdélyi országgyűlésnek és 1848-ban tagja lett a teljes magyarországinak is. A kolozsvári kollégiumnak egy tanszék alapítására megfelelő tőkét adományozott s más alapítványokat is tett. A Magyar Tud. Akadémia 1836-ban levelező tagjai közé sorozta. Szerkesztette 1831-től 1848-ig az Erdélyi Híradót, melyben terjedelmesebb cikkei is jelentek meg egyházi érdekű tárgyokról („Vegyes házasság ügye Erdélyben és Magyarhonban”, 1843. „Ref. püspöki successio”. 1845.). Más dolgozatai ebből a körből: A kolozsvári ref. kollegium története... („Két beszéd” c. füzetben). (Kolozsvár, 1821.) A nagy cancellarius képe (Gyászbeszéd gr. Teleki Sámuelről, 1822.). (Uo. 1825.) A jobb részt választott asszony... (Gr. Rhédei Ádámné gr. Teleki Mária emlékére). (Uo. 1826.) Úti jegyzetek. Német. Holland. Belgium. Svájc. Tirol. (Uo. 1846.)

A felette →Nagy Pétertől tartott gyászbeszéd szintén napvilágot látott. – Sógora volt →Herepei Jánosnak, unokaveje →Deáki Filep Sámuelnek.

Irodalom: Brassai Sámuel: Emlékbeszéd M. S. felett (Akad. Értesítő, 1852.), Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (II. k. 1905.), Adatok a két professor Méhes életrajzához (Ref. Szle, 1908. s köv.).

Meissner Mihály (? , 1659. febr. – Sopron, 1723. máj. 17.) ev. esperes. Szászországból, tábori lelkészségből 1692-ben került Magyarországra. Ekkor Sopronban lett →káplán, de már 1693 januárjában lelkésszé választották. Később →esperesi tisztelet is viselt. – *Műve:* Ein ev. Lehrer (Gyászbeszéd →Serpilius Keresztély felett). (Regensburg, 1714.)

Melas Lukács Keresztély (Segesvár, ? – Szászkéz, 1767. márc. 24.) ev. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment s 1718. okt. 9-én a wittenbergi, 1720 tavaszán pedig a jenai egyetemre iratkozott be. Hazajötté után egy ideig ismeretlen helyen, 1736-tól Keménynagyszőlősen, 1741 áprilisától Szászkézden lelkészkedett. – *Műve:* Gross-Szölőser Fast-Sabbatischer Russ-Wecker... (Imák és énekek). (Hely n. 1738.)

Melik Sámuel (Trebics [Morvaország], ? – Breznóbánya, 1620. aug. 29.) ev. püspök. Tanult Libetbányán, 1572-től Késmárkon, 1575-től Morvaiglón. Ekkor Tótlipcsén, 1577-ben szülőföldjén lett →rektor, hol egyszersmind a városi jegyzőséget is viselte. 1579-től Breznóbányán másodpap volt, majd Németlipcsén lelkészkedett, 1599-ben pedig visszatért Breznóbányára →elrőpapnak. 1610-ben püspökévé tétetett a →bányai egyházkerület szlovák egyházainak. – Irodalmi téren mindössze annyit működött, hogy püspöktársaival: →Lani Illéssel és →Abrahamides Izsákkal együtt szlovákra fordította a Luther kátéját (1612.).

Melius (= Juhász) Péter (Horhi) (Horhi, 1536 k. – Debrecen, 1572. dec. 15.) ref. püspök. Szülőfaluja a ma már elpusztult Horhi (Somogy vármegye). Tanulmányait minden valószínűség szerint Tolnán végezte, hol eleinte lutheránusnak nevelték, de aztán →Szegedi Kis István református szelleművé tette. Ezután külföldre ment s 1556. okt. 25-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be; itt félév múlva →seniorrá választotta a magyar →coetus. Magisteri címmel jött haza nemsokára, és 1558-ban az Enyingi Török János pártfogása debreceni lelkésszé tette. Itt 1561 nyarán püspöke lett a már előbb kifejlődött →tiszántúli egyházkerületek. Ebbeli működése örökös küzdelem volt. Előbb a lutherizmus ellen folytatott nagy harcot a →Dávid Ferenc és →Heltai társaságában, akikkel – és másokkal – együtt 1559. aug. 18-án írásba foglalták hitelvei-

ket. 1562-ben a Verancsics püspöktől vallása miatt zaklatott egri katonaság és egervölgyi nemesség felkérésére a →Czeplédi György és →Szegedi Gergely közreműködésével az →egervölgyi, más néven →debreceni hitvallást állította össze, mely a római katolicizmussal szemben körvonalazta tanaikat. Ugyanez évben tett volt sikertelen próbát a török fogságban levő Szegedi Kis István kiszabadítására. 1564-ben ismét a lutheránusok ellen kellett síkra szállania, →Heblert és →Alesiust cáfolva s a debreceni egyházat ellenük védve. De a valóban nehéz küzdelmek korszakához 1565-ben érkezett el, amikor ugyanis Dávid Ferenc megindította az antitrinitarius mozgalmakat, melyeknek egy előfutárjával és sok más elv hirdetőjével, →Arany Tamással szemben még 1561-ben diadalmasan lépett fel Melius. A →gyulafehérvári első hitvita eredménye most is órá látszott kedvezőnek. A fejedelem tekintélyes adományban részesítette, mégpedig a debreceni nyomda jobb karba helyezése céljából, Dávidék pedig a vele és társaival való nagyváradi összejövetelükön kénytelenek voltak valamit enyhíteni a →Heidelbergi Káténak antitrinitarius irányban való átdolgozásán. A helvét irányt most már ezzel az iránnyal szemben is megszervezni legfőbb kötelességének tartotta Melius, s ezt meg is tette az 1567-i debreceni zsinaton. Szükség is volt rá, mert →János Zsigmond ugyanez évben véglegesen az antitrinitarizmus pártfogójává szegődött, s úgy az ebben az időben lefolyt polémiák, mint azok a hitviták, melyeket Meliusék Dávidékkal ezután Debrecenben kétszer, Nagyváradon még kétszer és Gyulafehérvárt még egyszer tartottak, mind csak az antitrinitariusok helyzetét szilárdították meg, annyira, hogy a tiszántúli részekre is kiterjesztették térítései körét. Itt vitakoztak azután Melius és követői →Basilius Istvánnal meg a társaival irodalmi téren is, de a Belényesen, Békésen és Simándon 1570 folyamán tartott hitvitákon is. Vitakozási modoráért a fejedelem kénytelen volt Meliust meginteni s egyházi műveire a cenzurát elrendelni. Ugyancsak 1570-ben a szentháromság tanának újabb erélyes hangsúlyozása végett zsinatra gyűltek össze annak hívei Csengerben, melynek emlékét szintén megörökítette egy hitvallás. Hasonlóképpen erről a tanról folytatott éles hangú levelezést 1571–72-ben →Dudith Andrással, de amely szintén nem intézte el a kérdést. Utolsó ismert zsinata, melyet 1571. nov. 5-re Nyírbátorba hívott egybe nemkülönben az antitrinitariusok elleni volt. – Írói működésének termékei a részben vagy egészen általa szerzett hitvallásokon és egyéb hivatalos kiadványokon (pl. a Nagyobb cikkeken) kívül a következők: A szent Pál apostol levelének, melyet a Kolossa-belieknek írt, prédikáció szerint való magyarázatja. (Debrecen, 1561.) (Az egyetlen

fennmaradt példány után újból kiadta → *Incze Gábor* 1937.) A Krisztus közbenjárásáról való prédikációk (Latinul is, de így nem maradt fenn). (Uo. 1561.) (Újra kiadta Incze Gábor 1948.) (Prédikációk a János szerinti evangéliumról). (Uo. 1561. vagy 1562.) (Nem maradt fenn.) Az Arany Tamás... tévelygésinek és egyéb sok tévelygéseknek... meghamisítási... (Uo. 1562.) Katechismus... Calvinus János írása szerint (De nem a Calvinus kátéja). (Uo. 1562.) (II. kiad. „Az igaz keresztyénségnek rövid fundamentuma” címmel uo. 1569.) (A kísértet és a bűnös ember párbeszéde.) (Uo. 1562.) Az hitről és az keresztyénségről való vetélkedés Krisztus, sz. Péter és pápa, sz. Pál (Az előbbivel együtt, de állítólag más kiadása is van, ha igaz 1570-ből). Debreceni anyaszentegyház → *énekeskönyve* (szerkesztette). (Uo. 1562.) (II. kiad. 1566. L[iteratus?] F[erenc?] sajtó alá rendezésében, III. kiad. 1569. Sz[egedi] Gergelyében, 1592-ig nyolc kiadása ismeretes.) Magyar prédikációk, kit Postillának neveznek... (A római levélről). (Uo. 1563.) Válogatott prédikációk... mind egész esztendő által való fő innepekre... (Uo. 1563.) A keresztlésnek, úrvacsorája osztogatásának... igaz módja (Az előbbivel együtt). A halál könyve. (Uo. 1563.) (Nem maradt fenn.) (A lélek könyve.) (Uo. Körülbelül 1563.. de bizonyosan 1566. előtt.) (Alighanem ez a Todoreszku-könyvtár csonka unicum.) (A zsidók áldozatiról.) (Uo. 1563 k.) (Nem maradt fenn.) (Ézsaiás könyvének fordítása.) (Uo. 1563 k.) (Nem maradt fenn.) (A házasságkötés polgári jellegéről.) (Legalábbis két munkában.) (Uo. 1562–64 között.) (Nem maradt fenn.) (A pestisről.) (Latinul is, magyarul is.) (Uo. 1564.) (Nem maradt fenn.) Refutatio confessionis de coena Domini Matthiae Hebler, Dionysii Alesii et his conjunctorum. (Uo. 1564.) Apologia et abstersio ecclesiae debreciensis a calumniis (Az előbbivel együtt). Az két Sámuel könyveinek és az két Királyi könyveknek... igazán való fordítása. (Nagyvárad, 1565.) (A Krónikák könyveinek fordítása.) (Nem maradt fenn.) A szent Jób könyvének... igazán való fordítása. (Nagyvárad, 1565.) (A szentháromságtan védelme.) (Debrecen. 1566.) (Latinul is, magyarul is, de nem maradt fenn.) (A háromságról.) (Debrecen, 1567.) (Nem maradt fenn.) (Újtestamentum magyarul.) (Debrecen, 1567.) (Nem maradt fenn.) Antithesis veri et turcici Christi. (Uo. 1568.) Propositiones de Jah et Jehovah seu de unitate et trinitate in Deo vero. (Nagyvárad, 1568.) Az szent Jánosnak tett Jelenésnek... magyarázása prédikációk szerint. (Uo. 1568.) Az egész szentírásból való igaz tudomány. (Debrecen, 1570.) E világ kezdetétől fogva valamennyi eretnekek voltak, ami ellenvetésök volt, mindazoknak... megfejtési a szentírásból (Az előbbi-

vel együtt). Igaz szentírásból kiszedetett ének... (Uo. 1570.) (Rövid időn belül második kiadást ért.) Principia quaedam in theologia et philosophia immota. (Uo. 1570.) (Mi legyen a különbség a tévelygő erdélyi tudomány között és az igaz keresztyéni evangélium és vallás között.) (Uo. 1571.) Gratia et pax a Deo Patre... (Uo. 1571.) Propositiones verae et consentientes scripturis sacris. (Uo. 1571.) 1568–69-ben készített három latin művét először Bullingernek, azután Bezának, végre Dudithnak az útján próbálta kiadni, de sehol sem sikerült. Kéziratban fennmaradt egy rész a „Testamentuma avagy utolsó vallása az keresztyénségnek” c. művéből. (Ez azonban megjelent 1922.) Előszót írt a gyulafehérvári második hitvitának Heltai által kiadott történetéhez (1568.). Halála után jelent meg „Herbarium”-a (1578.), mely erkölcsnevelési célokat is szolgál. Ismeretes még négy egyházi éneke. – Életkorának nem megfelelő szobra Debrecenben van. – Ükapja volt → *Apáti M. Miklósnak*.

Irodalom: Balogh Ferenc: M. P. hatása (1866.), *Révész Imre: M. P. emlékezete* (1873.), *Uő.: Nehány szó M. P. sírjáról* (Figyelmezője, 1875.), *Zoványi Jenő: M. P. mint exegeta* (A „Tanulmányok...” közt, 1887.). *Uő.: M. P. ifjúkora* (Uo.) és az ebből *Révész Kálmánnal* kifejlődött polémiája (Db. Prot. Lap, 1888.), *Uő.: Többrendbeli* (MKSz 1888., 1914., Prot. Szle, 1916.) pótléka *M. műveinek sorozatához*, *Uő.: M. P. énekeskönyve* (Prot. Szle, 1915.), *Uő.: Az 1563. évi csonka unicum és a halál könyve* (Uo. 1917.). *Uő.: Még egyszer M. születési idejéről* (Uo. 1934.). *Kanyaró Ferenc: Prot. vitairatok M. idejéből* (MKSz 1896.), *Uő.: M. ismeretlen és elveszett művei* (Uo. 1906.). *Novák Béla: M. P. élete* (1899.), *Czakó Gyula: M. J. P. élete és működése* (1904.), *Pap Károly: M. P. arcképe* (1913.), *Zoltai Lajos: Jelentés M. P. sírja kereséséről* (1908.), *Soós Béla: M. P. szentháromságtana* (1930.). *Révész Imre: A debrecen-egervölgyi hitvallás és a Tridentinum* (1934.), *Uő.: M. és Kálvin* (Részben a „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben, részben külön füzetben, 1936.), *Uő.: Debrecen lelki válsága* (1936.), *Uő.: M. ige hirdetéséről* (1937.), *Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története* (1939.). *A „*Tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a négyszáz éves jubileum alkalmából* (Studia et Acta Ecclesiastica...) II. kötetének (Bp. 1967.) címe: „A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. E kötetbeli Méliusz-tanulmányok: Kathona Géza: Méliusz Péter és életműve, – Nagy Barna: Méliusz Péter mű-

vei; könyvészeti és tartalmi áttekintés, különös figyelemmel most felfedezett művére s a forráskutatási feladatokra. – *Bucsay Mihály: Méliusz teológiája kátéja tíkrében.* – *Czegléd Sándor: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége.* – *Kádas Miklós: Méliusz kánonalkotó tevékenysége.* – *Ismerette: Márkus Mihály: Theol. Szle. 1968., Pírnát Antal Itk. 1969.*

Meltzer Gergely (Szepesváralja, ? – ?, ?) ev. lelkész. Szepesváralján tanulmányai végeztével tanító, 1555 nyarától lelkész volt. Már a következő évben Kassára ment német prédikátornak, innen pedig 1558-ban Rozsnyóra ugyanannak. Ezután Selmecebányára, 1565 júliusában Lőcsére, 1567-ben újból Selmecebányára, 1571 nyarán ismét Kassára, majd Besztercebányára került hasonló minőségben. Itt 1579-ben vizzályba keveredett → *Frölich Tamással*, aminek csak a következő évben lett vége. – *Műve:* Confessio verae religionis seu antiquissimae fidei de mediatore generis humani Jesu Christo, vero Deo et homine. (Besztercebánya, 1578.) Ennek függelékéül közre bocsátotta a → *Heptapolitana confessiót*. Agendát is készített a hét bányaváros számára (1570.).

Mentor, az Odysseiából véve, olyan felügyelője tanuló ifjaknak, kinek nem annyira a tanítás, mint inkább a helyes irányú vezetés a hivatása. Előkelő magyar ifjakkal gyakran mentek ilyenekül külföldre prot. lelkészjelöltek.

Mentovich Ferenc (Nagydebrec, 1819. ápr. 19. – Marosvásárhely, 1879. dec. 15.) római katolikusnak született ref. tanár. Az elemi osztályokat Désen és a naszói német iskolában végezte, majd Nagyenyeden tanult, hol 1837-ben lépett a felsőbb osztályokba. Elvégezvén a jogot, 1841-ben külföldre ment, s Bécsben és Berlinben természet- és mennyiségtannal foglalkozott. Ez utóbbi helyről már mint református tért haza 1843-ban és nevelőséget vállalt. A szabadságharc alatt egy löporgyárban dolgozott, 1849 őszétől pedig Pesten hírlapírásból és óraadásból élt. 1850-ben tanár lett Nagykőrösön, 1856-ban Marosvásárhelyen. – Szakjába vágó művein kívül a költészet terén dolgozott. Munkái közül egyházi érdekűek: Halotti búcsúhangok. (Kecskemét, 1856.) új világnézet (A materializmusról). (Marosvásárhely, 1870.) – Apósa volt → *Szász Bélának*.

Menyhárt János (Szatmárnémeti, 1823. nov. 10. – Debrecen, 1900. ápr. 20.) ref. tanár. Szatmárnémetiben kezdte iskoláit. 1840-től Debrecenben tanult, hol 1849 tavaszától őszéig → *seniorságot* viselt, 1851-ben pedig a teol. akadémia tanára lett. 1853-ban külföldre is ellátogatott és fél évet a göttingeni egyetemen töltött. Hazatérte után buzgón működött 1888-ban történt nyugalomba léptéig. 1863-tól 1868-ig aljegyzője volt a

→ *tiszántúli egyházkerületek.* – *Művei:* Jézus Krisztus élete (Egyházi Könyvtár, 1858.). Júda ország romlása és a babyloniai fogság (Uo. 1859.). Szentírásmagyarázási kézikönyv. A Timotheushoz és Titushoz írt levelek. (Debrecen, 1861.) Ker. hittan (Népiskolai tankönyv). (Uo. 1862.) A keresztségnek és az úrvacsorájának jelentőségéről. (Uo. 1862.) Némely korszerű kérdések szellőztetése a magyar ref. egyház kebelében. (Uo. 1877.) Apostoli levelek (Az eredetiből ford.). (Uo. 1886.) Ugyanő fordította az 1878-ban kiadott javított magyar újszövetség részére az evangéliumokon és az apostoli cselekedetek könyvén kívüli többi könyveket.

Mester, a tanító magyar elnevezése régebben az egész ref. egyházban, ma már csak a Székelyföldön.

Mesterházy Sándor (Csemeszkopács, 1862. júl. 22. – Nagykanizsa, 1944. márc. 11.) ev. lelkész. Az algimnáziumot Kőszegen, a felgimnáziumot, valamint a teológiát Sopronban végezte. Majd külföldre ment s 1884. okt. 31-én a jeni egyetemre iratkozott be. Hazajöve, 1885-ben káplán, 1891-ben lelkész lett Pátrón. 1921-től 1933-ig → *esperese* volt a → *somogyi egyházmegyének*. 1935-ben nyugalomba lépett s Nagykanizsára költözött. – *Művei:* Konfirmációi káté... (Nagykanizsa, 1892.) (Hat kiadást ért.) A nemespátrói ág. hitv. ev. ker. egyház története. (Csurgó, 1903.) Kuzmics István (1723–1779.) ág. hitv. ev. lelkész és bibliafordító (Szalóky Elekkel). (Uo. 1911.) A somogyi ág. hitv. ev. ker. egyházmegye története. (Uo. 1932.) A mesterházi Mesterházy család története. (Nagykanizsa, 1937.)

Mészáros János (Ádánd, 1877. dec. 21. – ?, ?) ref. lelkész. Ádándon végezte az elemi iskolát. Gimnáziumba Csurgón járt 1889-től 1897-ig, a teológiát egy évig Kolozsvárt, azután Budapesten hallgatta. Miután 1901 őszétől Drávaiványiban káplánkodott, 1903 őszén zselizkifaludi, 1907 tavaszán ócsai, 1913 tavaszán laskói, 1923 tavaszán balatonszabadi lelkész lett. – Szerkesztett egy Virradat c. lapot (1922–23.) s még azelőtt egy gyülekezeti lapot. – *Művei:* A keresztyénség lényege szószéki egyházi beszédek alakjában (2 k.). (Ipolyás, 1907.) és (Budapest. 1908.) Egyházi emlékbeszéd márc. 15-én. (Uo. 1909.) Harangszó után (Apologétikus mű a szekták ellen). (Uo. 1917.)

Methodisták Magyarországon először 1898-ban Pozsonyban adtak életjelt magukról, de sikertelenül. 1898-tól a Bácskában kezdtek érdeklődést kelteni maguk iránt, s Bácsszenttamáson lelkészük is volt a Melle Ödön személyében, ki 1905-ben Budapestre tette át székhelyét. 1907-től magyarul is folyt az igehirdetés. 1911-ben Funk Márton lett utódja a bécsi szu-

perintendensségre távozó Mellének. Az államfordulat egyetlen gyülekezetüket hagyta meg Magyarországon, hol magyarul 1920-tól Szabó Artur világi is prédikált. Szeretetmunkásságuk rokonszenvre találván, egyre nőtt híveik száma, különösen Kispesten, Nagyszékelyen és Nyíregyházán, hol 1922-től Wallrabenstein Jakab volt homoki lelkész állott a gyülekezet élén. 1921-től Dombóváron is volt lelkészsük. Ma már több más helyen is vannak követőik. Egyházuk élén jelenleg Hecker Ádám budapesti szuperintendens áll.

Mezőföldi ref. egyházmegye (másképpen peremartoni), a →*dunántúli kerület*ben, 1743-ig a →*veszprémi egyházmegye*nek képezte részét, de a XVII. század utolsó negyedétől fogva olyképpen, hogy már el volt különítve és önállóan kormányozta egy prosenior, ha pedig mint az egységesnek tekintett veszprémi egyházmegye részéből esetleg lelkészei közül választott →*esperes*, akkor a másik rész fölé állított külön →*alesperes*. Miután az 1732-ben huszonöt egyházból álló eme részhez hozzá csatoltatott a →*csókakői egyházmegye*nek is pár egyháza, magában is teljesen életképessé vált s meg is nyerte végre az önállóságát. 1780 körül 30 anyaegyházat számlált. ami 1820-ig 34-re, azután pedig 37-re szaporodott. – Esperesei közül a következőkről tudunk: →*Kocsi Csergő Bálint* lepsényi I. (prosenior) 1693-ig, Csoó István polgárdi I. (prosenior) 1695–1698, Dobravica Sáfár Miklós polgárdi I. 1708-tól prosenior, 1713-tól senior 1723-ig, Vázsonyi Horvát Mihály vörösberényi, táci I. (prosenior) (1732.) 1737-ig, Gál Péter mezőkomáromi I. (prosenior) 1738–1743, Tokaji Pál enyingi I. 1743–1752, Váci Katona János táci I. 1753–1774, Tóth István szilasbalhási I. 1774–1793, Szikszai Nagy Sámuel lepsényi I. (1793. júl.), Laszli József soponyai I. 1794–1796, →*Kecskeméti Zsigmond* polgárdi I. 1796–1821, Szabó Péter fülei I. 1821–1823, Szikszai János balatonszabadi I. 1824–1839, →*Bali Mihály* kálozi, polgárdi I. 1839–1861, Horváth Mihály lepsényi I. 1861–1882, Szűcs János enyingi I. 1882–1899, Medgyaszay Vince balatonfőkajári I. 1900–1909, Szűcs Dezső csajági I. 1909–1920, Medgyaszay Vince (II.) lepsényi I. 1920–1935, Vargha Kálmán kálozi I. 1935 aug.–nov., Bakó Lajos balatonfőkajári I. 1936–1945, Eötvös Sándor mezőszentgyörgyi I. 1945–1952, Szabó Sándor fülei I. 1952–195?., Bakó Zoltán.

Irodalom: Szikszai Pál: A mezőföldi h. h. egyházmegye régibb története... (P. E. I. L., 1862.).

Mezőlaki P. János (? , ? – ? , ?) ref. lelkészjelölt, 1665-ig komáromi →*rektorságot* viselt s innen ment külföldre, hol még ez évi aug. 2-án a franekeri, 1666. okt. 26-án a groningeni, 1670. márc.

22-én ismét a franekeri s még ebben az évben az utrechti egyetemnek lett hallgatója, melyen novemberben még ott volt. – *Művei:* De genuina ac triumphante religionis reformatae orthodoxia. (Franeker, 1666.) Disputatio theologica primo quidem textualis ad cap. I. Hoseae vers. 11., postea de idololatria pontificia. (Utrecht, 1670.) Respondeált az Amesius Medullája I. könyvének XI. és XIV–XVII. részéről tartott hitvitán (1666.). Üdvözlő verset írt →*Lisztkai István*hoz (1665. vagy 1666.)

Mezőtúri ref. egyház, még a XVI. század közepe előtt alakult a →*Kálmáncsehi Sánta Márton* buzgólkodása folytán az azelőtt már megalakult lutheránus irányúból. →*Szegedi Kis István* mint lelkész és →*rektor*, majd – ha igaz →*Thúri Farkas Pál*, később →*Félegyházi Tamás* hasonlóképpen hivataloskodott itt e században, mégpedig a már akkor jelentékeny →*partikula* rektoraként. Hogy az egyház milyen tekintélyes volt, mutatja, hogy a körülötte elterülő →*egyházmegye*nek igen sok →*esperese* az ő lelkészei közül került ki, s ennél fogva róla is neveztetett. A töröktől a XVII. században elpusztított templom helyébe a lakosság többszöri elbujdosása miatt csak a XVIII. század elején építhetett újat. Ebben a században egy prédikációja miatt Polgári Mihály lelkésznek, majd ennek megszökése után a legtekintélyesebb egyéneknek perbefogatása (1752.), ezután a templom elfoglalását meggátló Törő Pál →*gondnok* zendülése új meg új veszedelembé juttatta az egyházat is, mely pedig annyira előre haladt a fejlődés útján, hogy 1743-tól két lelkészt tartott. Az elavult templom helyett 1790–92-ben újat épített az egyház, mely iskolájába 1843-tól a változó rektor helyébe állandó tanárt, később mind többet alkalmazott. A gimnázium 1889-ben új épületet kapott, 1893-ban pedig nyolcosztályúvá fejlődött. az egyház pedig 1896-ban második templomot emelt s azután ehhez a harmadik lelkészi állást szervezte. Lelkészein, kántorain kívül több vallástanítót és 24 tanítót tartott még az egyház.

Irodalom: Turgonyi Lajos: Tört. visszajelentés egyházunk és templomunk múltjára (1896.), Faragó Bálint: A m. ev. ref. főgimnázium története (Értesítő, 1895.), *Uő.*: A m. ref. egyház és iskolája (1929.), *Uő.*: A m. ref. gimnázium kifejlődésének útjai (1929.), *Uő.*: A m. ev. ref. főgimnázium történetének rövid összefoglalása (Értesítő, 1904.). *Uő.*: A m. ref. egyház története 1530–1917. (1927.), Bodolai László: Adatok a mezőtúri gimnázium történetéhez (Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület évkönyve, 1882.).

Mezrjeki Ezékiel Jabjna, (? , ? – ? , ?) menekült cseh-morva testvér, itt ev. lelkészként 1658-ban Trencsénben működött. – *Műve:* Szlovák Gyász-

beszéd Hranicki János Efraim felett. (Trencsén, 1658.)

Michaelides Sámuel (Szokolca, 1674. febr. 18. – Besztercebánya, 1740. nov. 22.) ev. püspök. Tanult Zsolnán, Szulyóvárán, Besztercebányán, Liptószentivánban, Késmárkon, Nagypalugyán, Mosócon és Körömcbányán. 1690-ben külföldre ment, s miután négy évet Zittauban töltött, 1694. júl. 3-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, 1696 tavaszán botfalvi, 1701 tavaszán trencsényi, 1706 júniusában kaszai pap lett, s mint ilyet, *→esperesnek* is megválasztotta az *→alsótrencsényi egyházmegye*. Jelen volt a *→rózsahegyzi zsinaton*. Kaszáról elüzetvén, 1710 tavaszától Besztercebányán volt szlovák *→prédikátor*. A *→bányai egyházkerület* 1732. nov. 22-én püspökké választotta. – Híres volt az ékes-szólásáról. – *Művei*: De virtute heroica. (Wittenberg, 1696.) Summarium biblicum (4 r. németből szlovákra fordítva). (1730.)

Michaelis János (Nagyszeben, 1813. nov. 9. – Alcina, 1877. jún. 27.) ev. lelkész. Nagyszebenben tanult. A teológiát Bécsben végezte 1832-től. 1835-ben visszatért hazájába s felsőbb leányiskolát alapított, melyhez 1845-ben internátust is létesített. 1838-tól egyszersmind tanár volt az ev. leányiskolában, melynek, miután az ő intézetei 1849-ben megszűntek, 1853-ban igazgatója lett. 1849-től *→prédikatori* tisztelet is vitt, míg 1861-ben Alcínára választották meg lelkésznek. – Egyházi érdekű *művei*: Konfirmandenbüchlein. (Nagyszeben, 1851.) (1859-től „Das kleine Konfirmandenbüchlein” címmel többször megjelent, azelőtt is egyszer, az eredeti címmel.) Predigt am ersten Advent-Sonntage... (Uo. 1858.) Festgebet zur Geburtsfeier... des... Kronprinzen... Rudolf... (Uo. 1858.) Ohne Glauben gibt es keinen Frieden (Prédikáció, az előbbivel együtt). Das grössere Konfirmandenbüchlein. (Uo. 1859.) (Ezt 1861-ben magyarra fordította Molnár Viktor.) Von unsern Lieben in der andern Welt. (Uo. 1859.) Predigt... am Feste Mariä Verkündigung... (Uo. 1860.) Rede zur Eröffnung der dritten Hauptvereins-Versammlung der Gustav Adolf-Stiftung für Siebenbürgen. (Uo. 1865.) Die christliche Religion für Kinder (Tankönyv). (Uo. 1869.) (VI. kiad. uo. 1892.)

Migray József (Nagykőrös, 1882. márc. 9. – Bp. 1938. dec. 12.) evangélikusnak született unit. vallású hírlapíró. Nagykőrösön, valamint Budapesten végezte iskoláit. Kőműves lett, 1901-ben pedig magánúton tanítói oklevelet szerzett. Még azelőtt, 1900-ban felekezetenküliségre térvén, ekkor az unit. egyházba lépett be. 1907-ben a székesfőváros-hoz választották tanítónak. Az 1918-i forradalomban kormánybiztos, a proletárdiktatúra idején a minisztériumi prot. ügyosz-

tály főnöke volt. Miután hosszabb ideig tartó elzáratást szenvedett, a Népszavánál, később más lapoknál működött munkatársként. – Egyházi érdekű *művei*: Nincsenek csodák. (Budapest, 1919.) A vallás válsága. (Uo. 1919.) A socialismus és a társadalmi harcok története (Beer után ford. és magyar részzel kibővítve, 4 k.). (U o. 1922–24.) Egy keresztény-socialis állam története. (Uo. 1923.) Az egyház, a munkáskérdés és a keresztény-socialis szakszervezetek. (Uo. 1925.)

Mihályi Károly (Dés, 1808. okt. 6. – Nagyenyed, 1880. jún. 14.) ref. tanár. Désen kezdte tanulását, amit aztán Nagyenyeden végzett be. Miután itt *→köztanító*ságot viselt. 1834-ben külföldre ment s Halléban meg Berlinben egy-egy szemesztert töltött. Hazatérve, mindjárt 1835-ben dési lelkész, 1844 elején pedig nagyenyedi tanár lett. 1854-től 1862-ig egyúttal lelkészi hivatalt is folytatott. A Magyar Tud. Akadémia 1865-ben levelező tagjául választotta. – Kitűnő szónok és jeles bölcész volt. kinek sokoldalú írói munkássága egyházi térre is kiterjedt. Ily irányú *művei*: A ker. templom, mint ész- és szívképző intézet (Zsinati beszéd). (Marosvásárhely. 1841.) Lélektan (Származtató philosophia I. k.). (Kolozsvár, 1864.) Ker. templomba és házba il- lő erkölcsi rajzok (2 k.). (Uo. 1865. és Nagyenyed, 1887.) (A II. kötet új kiad. „Egyházi beszédek” c. alatt Kolozsvár, 1895.) Az erdélyi énekeskönyv 23., 185., 208. és 210. dicséretét is ő szerzette, közülük kettő a jelenlegi előtt használt magyarországiba is át volt véve. Kéziratban is maradtak munkái. – Unokája volt *→Gyöngyössi János*nak.

Irodalom: Bodor János: M. K. emlékezete (Prot. Közlöny, 1884.), Domanovszky Endre: Emlékbeszéd M. K. felett (1884.). Bartók György: M. K. élete és philosophiája (Athenaeum, 1910.).

Mihályi Kovács István (I.) (Alsómihályi, 1685. v. 1686. – ?Bodroghalász, 1757.) ref. esperes. Sárospatakon tanult, majd külföldre látogatott el s 1714-ben az utrechti, 1715. aug. 10-től a franekeri egyetemen gyarapította ismereteit. Hazajövele után Bodroghalászon, 1730 után Kistoronyén, 1740 után újra Bodroghalászon lett pap. Már 1730-ra jegyzőjévé, 1740 januárjában *→esperesévé* választotta a *→zempléni egyházmegye*. Erről az állásáról 1754-ben lemondott. – *Műve*: Mennyei kívánatos öröm (Gyászbeszéd Csécsi Jánosné Ubrisi Mária felett). (Sárospatak, 1730.)

Mihályi Kovács István (II.) (Alsómihályi, 1756. febr. 1. – Kassa, 1826. nov. 2.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1772-ben *→subscribált*, majd miután közben jogot is hallgatott Kassán, 1786-ban végzett. Miután két évig *→rektorságot* viselt Sajószentpéteren, 1788-ban a külföldet is fölkereste s a hallei egyetemen gyarapította ismereteit.

reteit. 1789 tavaszán visszatérve, ekkor Kassán lett lelkész. 1802-ben országgyűlési prédikátor volt. A →*tiszáninnyi egyházkerületek* 1817-től 1823-ig főjegyzői tisztét vitte. – *Művei*: Örvendező elmélkedés... II. Leopold római-német... császárrá lett koronáztatásán... (Kassa, 1790.) Örvendező elmélkedés... II. Leopoldnak magyar királlyá lett koronáztatásának emlékeztetire... (Uo. 1790.) A Krisztusnak a betegekben... (Kórház alapkövetelére prédikáció). (Uo. 1814.) Jó emlékeztet... (Gyászbeszéd Domokos Sámuel felett). (Sárospatak, 1818.)

Mihályi Mihály (? – Dész, 1833.) ref. esperes, Károlynak atyja, 1796 májusáig tordai, ettől fogva dési lelkész volt. A →*dési egyházmegyének* előbb jegyzője, 1817-ben →*esperese* lett, – *Művei*: Halotti könyörgés Keczei Rozália felett. (Kolozsvár, 1804.) Az embernek kicsinysége és nagysága (Gyászbeszéd Gazda József felett). (Uo. 1808.) A jó feleség... (Gyászbeszéd Egri Farkasné Korda Kata felett). (Uo. 1813.) Gyászbeszéd Véér Pál felett. (Uo. év n.) – Veje volt →*Gyöngyössi János*nak.

Mihályko János (Eperjes, ? – ?, ?) ev. lelkész. Eperjesen kezdte iskoláit. Még Bártfán és 1591-től Nagyörön tanult, 1593 őszén pedig lelkész lett Eperjesen. Ekkor Wittenbergbe mentén fölszenteltetni magát, ott ennek napján, okt. 21-én az egyetemre is beiratkozott, de bizonyosan nemsokára hazajött. Körülbelül 1613-tól a Thurzóknak volt udvari papjuk Szepesvárában. s mint ilyen volt jelen 1614-ben a →*szepesváraljai zsinaton*. Később Széchy György hívta udvari papjának Murányba, de további sorsáról nem tudunk. – *Művei*: Az örök életnek szép és gyönyörűséges nyári idejéről való könyvecske (Zaderus Jakab után németből ford.). (Bártfa, 1603.) Magyarazatja az evangéliumoknak... (Pauli Simon után latinból ford., név n.). (Uo. 1608.) Ker. istenes és ájtatos imádságok (→*Pázmány* állítása szerint jó része tőle van átvéve). (Uo. 1609.) (Több kiadást ért, melyekhez 1630-tól nem tőle származó énekek csatoltattak.) Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről (Pollio Lukács után németből ford.). (Uo. 1612.)

Irodalom: Zoványi Jenő: Pauli Simon postilláinak fordítója (MKSz. 1940.).

Mihó László (Kiskunhalas, 1817. – Cegléd, 1855. aug. 15.) ref. lelkész. Kiskunhalason kezdett tanulni. A felsőbb osztályokat Debrecenben végezte, s azután külföldre mentén, a bécsi prot. teol. intézetnek volt hallgatója. Hazájába visszatérve, 1841-től több helyen →*káplánkodott*, utoljára Kecskeméten, hol 1848-ban visszaállították kedvéért a másik lelkészi állást s őt kiáltották ki reá. Cegléden halt meg, hol látogatóban járt. – *Művei*: Egyházi beszéd... Magyarhon szerencsés átalakulása emlékére... (Kecskemét, 1848.)

Egyházi beszédek. (Uo. 1851.) Egyházi beszéd... confirmatióra előkészítésül. (Uo. 1853.)

Mikes-féle pontok, az erdélyi római katolikusok részéről Mikes Mihály által I. Lipóthoz 1699. márc. 29-én benyújtott jegyzékükben felsorolt állítólagos sérelmek orvoslására a →*Leopoldinum Diploma* intézkedéseinek felforgatásával ugyanazon év őszén kiadott rendelkezések. Ezek szerint a tizedekből papoknak kijáró illetmények ezentúl a római katolikus papoknak fizetendők, nem a protestánsoknak; e hivatalokra fölterjesztendő három jelőltnek egyike mindig római katolikus legyen; a városokban és a községekben úgy a tanácsban és tisztségekben, valamint a céhekben is egyenlő számmal legyenek a római katolikusok és protestánsok. Amellett, hogy a jogegyenlőség örve alatt, amelyik nem rablás volt, valamennyi intézkedés csupa megcsúfolására szolgált a jogegyenlőségnek, a legutolsó egyenesen azt az eredményt vonta maga után, hogy elsorvasztotta, a végén pedig tönkretette Erdélynek virágzó iparát. Volt még két pontja, de egyik sem fontos.

Mikler Károly (Nagykároly, 1872. aug. 16. – Balatonfüred, 1955. jan. 1.) ev. tanár. A gimnáziumot 1891-ben Nagykőrösön, a jogot 1895-ben Budapesten végezte. Allamtudományi, majd jogi doktorságot szerzett. Rövid idei hivatalnokoskodás után 1897-ben jogakadémiai tanár lett Eperjesen, s mint ilyent, 1908-ban magántanárként habilitálta a kolozsvári egyetemet. Az ország új határainak kialakítása után Miskolcra költözvén a jogakadémia, ott működött 1924-ben történt nyugalomba léptéig. Attól kezdve Budapesten lakott. – 1927-től 1937-ig →*felügyelői* tisztet viselt a →*budapesti egyházmegyében*. 1915 óta választmányi tagja a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. 1906-tól 1924-ig jegyzője volt a →*tiszai egyházkerületek*. – *Művei* az egyházi irodalom mezején: Magyar ev. egyházjog. (Budapest, 1906.) Az 1848. XX. tc. elvi kérdései és végrehajtásának gyakorlati követelményei. (Uo. 1917.) Pfarrerwahl in der ev. Kirche in Ungarn (Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht, XVIII.).

Miklós Ödön (Kötcse, 1895. márc. 19. – Nagycsepely, 1955. aug. 18. [22.]) ref. lelkész. Az elemi iskolát szülőfalujában és Nagyberényben, a gimnáziumot Székesfehérváron (1904–1910.) és Pá-pán (1910–1912.), a teológiát Pá-pán (1912–1914.) és Utrechtben (1914–1918.) végezte. Ekkor Pá-pán gimn. helyettes tanár, 1919 májusában nagycsepelyi helyettes lelkész, 1920 novemberében kiskunhalasi →*káplán*, 1921 márciusában látrányi helyettes lelkész, áprilisban felsőmocsoládi lelkész, szeptemberben pápai →*teol. tanár*, 1922 februárjában ismét felsőmocsoládi pap, 1923 áprilisában nagycsepelyi lelkész lett. 1932-ben teol. doktorságot szerzett

Debrecenben, hol 1944-ben egyetemi magántanár lett. – Állandóan dolgozott az egyháztörténeti irodalom terén. – *Művei*: A groningeri egyetemen tanult magyarok névsora. (Pápa, 1917.) De schrijver van A. van Poot's Naauwkeurig Verhaal. (Utrecht, 1917.) Holland interventio a magyar protestantismus érdekében (1674–1680.). (Pápa, 1918.) De houding der Nederlanden in de Hongaarsche geloofsverfolgingen 1674–1680. (Amsterdam, 1919.) Hop Jakab bécsi holland követ interventiója. (Budapest, 1922.) A kálvinizmus politikai jelentősége (Kuyper után hollandból). (Uo. 1924.) A magyarok pereit a leideni rektor előtt. (1927.) A →*külsősomogyi traktus* kánonoskönyve. (Debrecen, 1927.) Magyar diákok a leideni Staten College-ben. (Uo. 1928.) A →*hercegszőlősi kánonok* eredete. (Uo. 1929.) →*Bethlen Gábor* és a holland diplomacia (Prot. Szle, 1929.). A szegénység papjai. (Pápa, 1931.) A holland kálvinizmus elvi állásfoglalása a magyar protestantismus gyászévtizedében („Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Debrecen. 1936.) A magyar prot. egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. (Pápa, 1942.) Ősi egyházalkotmányunk védelmében (Válasz →*Zoványi Jenőnek*). (Uo. 1943.)

Miklós Sámuel (? , ? – Miskolc, 1785. márc. 5.) ref. tanár. Veszprém vármegyei származású. Sárospatakon tanult, ahonnan külföldre ment és 1760-ban a franekeri, 1761. ápr. 28-án a baseli egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1763 januárjától tanár volt Miskolcon. – *Művei*: Halotti oratio... (Gr. Wass Dánielné Vay Judit felett, 1770.). (Kolozsvar, 1772.) Halotti oratio Bernáth József felett. (Uo. 1773.) Halotti oratio... Szepessy Zsigmondné Bárczai Katalin... felett... (Pozsony, 1774.) Háladó beszéd... II. Józsefnek a vallásbeli türelhetőségéről... tett rendelésenek... kihirdetésekor... (Uo. 1782.) Laudatio funebris debita summis magnae Theresiae meritis... (Pest, 1782.) Minden halotti oratói (Közrebocsátotta →*Barczafalvi Szabó Dávid*). (Pozsony és Komárom, 1790.) A temetésén tartott beszéd szintén ki van adva.

Miklósvári Rácz Tamás (? , ? – ?, ?) ref. tanár. Erdélyi születésű. Itthoni tanulmányai befejeztével külföldre is ellátogatott s 1613. jan. 15-én Wittenbergben, ugyanez évi márc. 26-án Heidelbergben iratkozott be az egyetemre. A következő év nyarán még ott volt, de csakhamar visszatért s még ez évben tanár lett Nagyváradon. – *Művei*: De justificatione peccatoris apud Deum. (Heidelberg, 1613.) De gratia et libero arbitrio. (Uo. 1613.) Respondeált a „De Christo mediatore” (1614.) tárgyaló vitán.

Miklósvári Sebe János (Miklósvár, ? – ?, 1749 k.) ref. esperes. Kolozsvar tanult, hol 1705 nyaratól →*seniorságot* viselt s egyszersmind kisegítő

lelkész is volt. Innen Felsőbányára ment →*rektornak*, majd a külföldet kereste föl s 1710. márc. 7-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Hazajövén, 1711-ben Nagybányán, 1727-ben Felsőbányán, 1734-ben Hagymásláposon, 1745-ben Alsómisztótfaluban lett lelkész. Hagymásláposon egyúttal udvari papja volt az egyik gr. Teleki Mihálynak. 1738-ban →*esperesévé* tette a →*nagybányai egyházmegye*. – *Művei*: Életének Isten dicsőségére... (Gyászbeszéd gr. Teleki József felett). (Kolozsvar, 1745.) A szomorú halál... (Gyászbeszéd gr. Teleki Mihály felett, 1745.). (Uo. 1749.) Gyászverset írt a →*Misztótfalusi Kis Miklós* halálára (1702.).

Miklósvárszéki ref. egyházmegye, az →*erdővidékinek* a XVII. század vége táján előforduló neve.

Mikó Ferenc (Hidvégi) (? , ? – ?, 1750.) ref. vallású birtokos. Kolozsvar tanult, valószínűleg 1697-ig. A Székelyföldön élt. – *Műve*: De vocatione Abrahami ac foedere Dei cum ipso inito et speciali promissione ipsi facta. (Kolozsvar, 1697.)

Irodalom: *Zoványi Jenő*: A coccejanismus hatása a magyar reformátusokra.

Mikó Imre gr. (Zabola, 1805. szept. 4. – Kolozsvar, 1876. szept. 16.) ref. vallású államférfi. Miután Nagyenyeden befejezte tanulmányait, állami hivatalba lépett, melynek lépcsőin 1847-ben erdélyi kincstárnokságra, egyszersmind belső titkos tanácsosságra emelkedett. A szabadságharcot követő időkben irodalmi, társadalmi és egyházi téren munkálkodott, míg 1865-ben országgyűlési képviselő, 1867-ben közlekedési miniszter lett s az volt 1870-ig. Mint főpohárnokmester halt meg. – Mint a →*nagyenyedi kollégiumnak* 1838-tól, az →*erdélyi egyházkerületek* 1840-től egyik →*főgondnoka*, korszakalkotó működést fejtett ki. Az 1849-ben felülvizsgált nagyenyedi kollégium vagyoni helyzetét rendbehozta, épületét helyreállította, könyvtárát és éremgyűjteményét a magáéból megint gazdaggá tette. A kolozsvari és szászvárosi gimnáziumokat bőkezűen segélyezte, a róla nevezett sepsiszentgyörgyi gimnáziumnak („Mikó-kollégium”) mellett, hogy előbb is bőven juttatott, végrendeletében 60 ezer forintot hagyományozott. A kolozsvari →*teol. akadémia* alapjához 4 ezer forinttal járult s számos egyháznak tett alapítványokat. A világi és lelkészi elem egyházkormányzati →*paritása* mellett állást foglalt. Még mint az erdélyi múzeum megalapítója és a Magyar Történelmi Társulatnak kezdetől (1867.) fogva haláláig elnöke szerzett halhatatlan érdemeket. A Magyar Tud. Akadémia 1858-ban tiszteletbeli taggá választotta, mit maecenasi és írói munkásságával egyaránt kiérdemelt. Főleg a történelem terén dolgozott. – Egyházi jellegű *művei*: →*Bod Péter* éle-

te és munkái. (Pest, 1862.) → *Benkő József* élete és munkái. (Uo. 1868.) Az általa kiadott „Erdélyi történelmi adatok” (3 k. 1855–58.) egyháztörténeti tekintetben is becsesek. Mellszobrát az általa nemzétének ajándékozott kolozsvári „múzeum-kertben” 1889. jún. 10-én leplezték le.

Irodalom: *Hegedüs* István: Emlékbeszéd gr. M. I. felett (1876.). Nagy Péter: Emlékbeszéd gr. M. I. felett (1877.), *Horváth Boldizsár*: Emlékbeszéd gr. M. I. felett (Magyar Tud. Akadémia Évkönyvei, 1877. XVI.). *Szász* Gerő: Gr. M. I. emlékezete (1876.). *Péter* Mózes szerk.: *Hidvégi* gr. M. I. emlékezete (1906.), *Demeter* Béla: Gr. M. I. irodalmi működése (1909.).

Mikolai Hegedüs János (? , 1617. – Toronya, 1667. jan. 4.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1639. dec. 3-án lépett a felsőbb tanulók közé, s azután → *rektorságot* viselt Olaszliszkán. Majd külföldre menvén, előbb Angliában gyarapította ismereteit, azután 1645. júl. 21-én a franekeri egyetemnek, még ez évi okt. 22-én a deventeri athenaeumnak, 1647-ben pedig az utrechti egyetemnek lépett a hallgatói sorába. 1648 nyara után rövidesen visszatérvén hazájába, mindjárt rektor lett egy → *ungi egyházmegye*beli felső-zempléni egyházban, míg 1653 közepén toronyai. 1657-től varannói, 1663-tól ismét toronyai pap volt. Varannón mint → *alesperes*nek szerep jutott részére a Zemplén vármegyei ev. egyházaknak a → *sáros egyházmegye*be való bekebelezése körül. – *Művei:* A mennyei igazságnak tüzes oszlopa (Grosse után angolból ford.). (Utrecht, 1648.) Biblia tanúi (ford.). (Uo. 1648.) Az istenes cselédeknek lelki praebendájok (ford.). (Uo. 1648.) Szentek napi száma (ford.). (Uo. 1648.) Mindenik megjelen II. kiadásban is (Nagy-szeben, 1665.). Alkalmasint része volt a Perkinsuszerzette „A lelkiismeretnek akadékiról...” c. könyvnek (Amsterdam, 1648.) magyarra fordításában is. Ennek egy pár példánya mellett fennmaradt egy levele, melyben nyelvészeti elveket fejteget.

Irodalom: *Zoványi* Jenő: Adatok M. H. J. életéhez (ItK 1941.).

Mikulik József (Dobsina, 1852. jan. 24. – Rozsnyó, 1886. jan. 14.) ev. vallású ügyvéd. Dobsinán kezdte iskoláit. Azután Rozsnyón tanult, végül Eperjesen, ahol a jogot is végezte. Egy ideig szülővárosában ügyvéd, egyszersmind városi tanácsos volt, majd közjegyzőhelyettes lett Rozsnyón. – Nagy reményekre jogosító történetirői munkásságának termékei közül egyházi szempontból becsesek: Dobschau... (Kassa, 1878.) Magyar kisvárosi élet a 16–17. században. (Rozsnyó. 1885.) A gömöri ág. hitv. ev. esperesség története 1520–1740. (Pozsony, 1917.) (Közrebocsátotta és a szerző életrajzával ellátta → *Kovács Sándor*.)

Milecz Illés (Turócszentmárton, 1693. jún. 29. – Pozsony, 1757. nov. 24.) ev. lelkész. Turócszentmártonban kezdte iskoláit. Azután Ivánkafalván, majd Lőcsén és Eperjesen, 1714-től pedig Nagyenyeden tanult. Egy ideig nevelősködött, majd külföldre ment s ott 1723. febr. 6-án a jeni egyetemre iratkozott be. Hazatérvén tanár volt Eperjesen, míg 1727-ben udvari papjának fogadta özv. br. Calisiusné br. Révay Erzsébet Biccse. Innen 1730-ban Pozsonyba hívták magyar-szlovák lelkésznek. Pietista iránya miatt sok zaklatást kellett kiállania. – *Művei:* Alapos tanítás a ker. vallás cikkeiről (Postillák Spener után szlovákul). (Hely n. 1729.) Bárányoknak az ő jó pásztorjoknak karjaira való egybegyűjtetések (Németből magyarra ford.). (Lipce, 1736.) Elmékedések a boldogság feltételeiről, melyekkel Jézus hegyi beszédét megkezdte (szlovákul). (Hely n. 1738.) Elmékedések a keresztre feszített Jézus hét utolsó szaváról (Rambach után szlovákra ford.). (Hely n. 1738.) A szívek evangéliumi ébresztője (szlovákul). (Hely n. 1744.) Lelki béke (Eichhorn után szlovákul). (Halle, 1744.) Elmékedések a Jézus Krisztus kínszenvedéséről (Rambach után szlovákra ford.). (Zittau, 1744.) Ézsaiás evangéliuma a Krisztus születéséről (Rambach után szlovákul). (Hely n. 1744.)

Milotai Nyilas István (Milota, 1571. – Gyulafehérvár, 1623.) (nyomatásban pár helyen Melotai, ami aztán Melotai alakban szélteben elterjedt) ref. püspök. Alsóbb iskoláit Nagybányán, a felsőbbeket pedig 1596. márc. 24-étől Debrecenben végezte, hol 1598-ban → *collaborator*, 1599-ben → *senior* lett. Ez év őszén fölkereste a külföldet, s előbb ismeretlen helyen, 1601. okt. 4-étől Heidelbergben folytatta tanulmányait. Innen 1603-ban hazatérve, még ez év őszétől debreceni tanár, 1604 őszétől nagykallói. 1607-től szatmári lelkész volt. Mint ilyent, 1611-ben a → *szatmári egyházmegye* → *esperessé*, 1614 januárjában a → *tiszántúli egyházkerület* egyúttal püspökké választotta. Mindezen hivatalairól lemondott 1618 júniusában, amikor Gyulafehérvárra ment a fejedelem egyik → *prédikátorának*. – Kiváló munkásságot fejtett ki a prot. oktatásügy fejlesztése körül, valamint az egyházi irodalomban is. – *Művei:* Az mennyei tudomány szerint való irtóvány. (Debrecen, 1617.) Sz. Dávidnak huszadik zsoltárának rövid prédikációk szerint való magyarázata (Előszavában a → *Bethlen Gábor* tábori sanyarúságairól beszél). (Kassa, 1620.) Agenda. (Kolozsvár, 1621.) (Számos, részben átdolgozott kiadást ért, még a 18. században is.) Speculum trinitatis, azaz: Szentháromság egy bizony örök Istennek... kimutatása (→ *Enyedi György* ellen, egy 1619-ben latinul írt, de meg nem jelent „Vindiciae Locorum Enyedini”, más forrás szerint „Explicationes locorum

sacrae scripturae” c. munkájából, melyre a fejedelem száz papoknak is kikérte a véleményét, egyes részleteknek ebbe illesztésével). (Debrecen, 1622.) Két magyar gyászbeszéd a Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna temetésén (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben). (Gyulafehérvár, 1624.) Még írt 1618 vége felé egy 1 3/4 íves munkát, melyben indokolta, hogy miért nem felelnek a Kalauzra; ez volt az egyik mű, amely ellen szól →Pázmány „Rövid felelet két kálvinista könyvecskére” (1620.) c. munkája, de még ez utóbbinak a közrebecsátása előtt kellett írnia egy „Catalogus convitiorum Petri Pázmány” címűt is. Kéziratban is maradt műve, egy 1623 februárjában a debreceni nyomdában várt a kinyomtatásra, de ez, úgy látszik, közbejött halála miatt elmaradt. Respondeált a „De aeterna praedestinatione Dei” (1602.) tartott vitán. 1615-ben zsinati tételeket írt a római katolikusok rágalmai ellen.

Mindszenti Sámuel (Püspökladány, 1752. – Komárom 1806. nov. 5.) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1769. ápr. 27-én →*subscribált*, s az 1774–75. és – miután három évig →*akad. rektor* volt valahol – az 1778–79. tanévben újra →*köztanítóságot* viselt, 1779. szeptemberétől 1780 márciusáig pedig a →*seniorságot* vitte. Külföldre menvén, 1780. dec. 14-től Heidelbergben, 1781. ápr. 26-tól Baselban, ez év nyaratól 1783 nyaráig pedig Bernben gyarapította ismereteit. Hazatérte után 1783 nyara elején Komáromban második, 1793-ban első lelkész lett, 1800 körül pedig →*esperessé* választotta a →*komáromi egyházmegye*. 1796-ban országgyűlési lelkész volt. – Érdeket szerzett a komáromi egyház megszilárdításában s a gimnázium fejlesztésében. Írói munkássága a teológiára, történelemre és földrajzra terjedt ki. – Teol. *művei*: Broughtonnak a religióról való historiai lexikona (3 k. ford. és bővítve). (Komárom, 1792–1793.) És bír egyházi érdekekkel „Ladvoat apátúnak... historiai dictionariuma...” (6 k. 1796–1797.) is. Ez utóbbit két pótkötettel fia bővítette 1808–9.

Miskey Ádám (Gergelyi, 1695. – Gergelyi, 1774. nov. 10.) ev. esperes. Tanulmányait dunántúli iskolákon kívül Eperjesen végezte. 1717-től →*rektor* volt Alsóságán, 1729-től lelkész Kemenesszentmártonban. Innen 1732 augusztusában elűzetvén, Kemenesmagasiban tartózkodott, míg 1733-ban Nemesdömölkre hívták másodpapnak, hol 1737-ben →*elsőpap* lett. 1743 májusában →*esperessé* választotta a →*kemenesaljai egyházmegye*. 1765 májusában Gergelyibe ment lelkésznek. – *Művei*: Virtus koronája... (Búcsúztató a Telekesi Török István temetésén). (Lipcse, 1723.) Világtalan világi vígság... (Búcsúztató özv. Sankó Boldizsárné Kisfaludy Anna temetésén). (Hely n. 1734.) Ama gonosznak minden tüzes

nyilait megoltható hitnek paizsa... (Gerhard János után latinból ford.). (Lipcse, 1742.)

Miskolci ref. egyház (A) a XVI. század hatvanas éveiben alakult s mihamar tekintélyre tett szert; iskolája is a virágzóbb →*particulák* közé tartozott. A XVII. század első felében már két lelkészt tartott, 1785-ben pedig az akkor épített második templomhoz még két lelkészi állást szervezett. Közülük egyet 1855-ben megszüntetett, azonban 1929-ben az ún. Martintelepen újra állított fel egyet. 1735-ig a városi tanács kormányozta az egyházat is, mely csak ettől fogva választotta maga a →*gondnokait*. Az iskolát, mely 1737-ben új épületbe költözött, 1749-től állandó →*rektor* igazgatta. Fejlődésének néha útját állotta felülről jött nyomás, de azért már huzamosabb idő óta népes főgimnázium lett, melynek 1896-ban ismét új épületet emeltek. Az állam segítségével tartotta fenn az egyház, mely viszont a →*tiszáninmeni egyházkerület* népes leánygimnáziumát, régebben felsőbb leányiskoláját segítette. A tíz tanítót is tartó egyháznak volt egy szegénymenháza is, valamint volt egy 1660-ban épített deszkateploma, melyet le kellett bontani s így 1938-ban újat építettek helyette. Legújabbban egészen átalakult az egyház képe. Az elmúlt évek folyamán szervezett új lelkészi állások mellett Diósgyőr, Diósgyőr-Vasgyár, Hejőcsaba, Szirma, Görömböly és Tapolca csatlakozásával jelenleg 14 lelkészsége van.

Irodalom: Soltész Nagy János: Adatok a miskolci ref. egyház történetéhez (Sp. Füz. 1858.), Kovács Gábor: A miskolci ev. ref. főgimnázium története (2 r. 1885–95.), Arday Pál: Miskolc reformációja (Prot. Szle, 1913.).

Miskolci Bodnár Mihály (Füle, 1627. – Theate, 1675. máj. 19.) ref. lelkész. Tanult Sáropspatakon, ahol 1647 végén →*subscribált* és 1650 augusztusától →*seniorságot* viselt, de még ebben az évben Olaszliszkára ment →*rektornak*. A külföldet is fölkeresvén, 1652. júl. 27-én Leidenben, aug. 6-án Groningenben, okt. 4-én Franekerben írta be nevét az egyetemi hallgatók sorába. Hazájába alighanem már 1653-ban visszatért, s nemsokára lelkészszé választatott Fülekre. 1674 tavaszán a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idézték. Itt elítéltetvén, gályákra hurcoltatása közben áldozata lett a leggyalázatosabb kínzásoknak. – Irodalmi téren is dolgozott. – *Műve*: Drága kenet... (Gyászbeszéd Hanvai Ferenc felett). (Kassa, 1669.) Respondensi tisztet vitt a „De primogenitura Christi” (1653.) tartott vitán.

Miskolci Csulyak Gáspár (Olaszliszka, 1627. ápr. 5. – Székelyudvarhely, 1696. márc. 5.) ref. esperes. Sáropspatakon tanult, hol 1648-ban lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. Innen 1651 februárjában →*Tolnai Dali János* elleni ügyvélt

árulkodásáért eltávolították. Ekkor külföldre men-
vén, 1651 tavaszán az utrechti, 1653. júl. 8-án a
frankekeri egyetemre iratkozott be. Hazatérve, egy
ideig nevelősködött, azután lelkészi hivatalba lé-
pett, mégpedig 1658-ban Ónodon, 1665-ben
Bodrogkeresztúron, ahonnan 1672-ben vagy 1673-
ban elkergettette →*Báthory Zsófia*. Csakhamar
Szilágysomlyón, 1686 tavaszán pedig Nagybányán
foglalt el papi állást. Ám a vallási üldözés elől
1689-ben ismét menekülnie kellett. Erdélybe vo-
nult, hol többnyire Görgeyben tartózkodott, míg
1691 őszén magyarigeni, 1695-ben
székelyudvarhelyi lelkész lett. Itt nemsokára
→*esperessé* választotta az →*udvarhelyi egyházmegye*. –
Teol. művei: Angliai independenzizmus (Arnold
Miklós frankkeri tanár előszavával). (Utrecht,
1654.) (Ebben is teljesen puritánus-ellenességéről
tett bizonyosságot.) Van másfajta műve is.

Irodalom: Zoványi Jenő: Puritánus mozgal-
mak... (1911.).

Miskolczi Csulyak István (Tolcsva, 1575. okt.
– ?Olaszliszka, 1645. dec. vége) ref. esperes, az
előbbinek atyja. Tanult 1580-tól Olaszliszka, Sátor-
aljaújhelyen, Sárospatakon, újból Sátoraljaújhely-
en, Debrecenben, harmadszor is Sátoraljaújhely-
en, majd megint Debrecenben és negyedszer is
Sátoraljaújhelyen. 1595-ben →*collaborator*nak
ment Bodrogkeresztúrra, ahonnan 1598 elején ismét
Sátoraljaújhelyre tért vissza, de már ez év nyarán
újra Sárospatak lett tanulási helye 1599 májusáig,
amikor immár hatodszor Sátoraljaújhelyen kötött ki
s itt be is fejezte hazai iskolázását, mert 1600 janu-
árjától mint Thökoly Miklós nevelője időzött Sáro-
spatakon egy évig. Ugyancsak övele 1601 szeptem-
berében külföldre indult s előbb Görlitzben,
1603. júl. 12-től Heidelbergben gyarapította ismereteit.
1607 tavaszán tértek haza, s ő ez évi júniusban
→*rektor* lett Tarcalon. 1608 őszétől lelkész volt
Szerencsen, 1612 februárjától Miskolcon, 1616
márciusától Olaszliszka. 1629 májusában
→*esperessé* választotta a *zempléni egyházmegye*. –
Respondens volt a „De sacra scriptura” (1604.), a
„De lege et evangelio” (1605.) és a „De civili et
ecclesiastica potestate” (1607.) tartott vitákon. –
Üdvözlő verset írt sógorához, Váczi Gergelyhez
(1602.), ifj. Ambrosius Sebestyénhez (1602.),
Kegel Istvánhoz (1602.) és Thökoly Miklóshoz
(1606.). Nagy érdemeket szerzett mind kiváló történelmi
értékű följegyzéseivel, melyekből „Egyház-
látogatási jegyzőkönyvei” (Történelmi Tár, 1906.)
egészen, „A zempléni ref. dioecesis zsinatai 1629–
1645.” (Uo. 1909.) körülbelül felerészben, „Esperesi
naplója és leveleskönyve.” (M. Prot. Et. Adattár,
1911., 1927., 1928., 1929.) szintén ilyenforma
arányban ki vannak adva a →*Zoványi Jenő* közlé-
sében, mind pedig önélet-

rajzával (Uo. 1927.), melyet Zsinka Ferenc tett köz-
zé. Megjelent még több apróbb hivatalos iratmáso-
lata (Uo. 1927.) és →*Bocskay István* (1607.),
→*Rákóczy Zsigmond* (1609.), Rákóczy Lajos
(1612.) és Rákóczy Zsigmond II. (1621.) felett tar-
tott gyászbeszéde (Uo. 1928.) szintén Zsinka Fe-
renc közlésében. –

Helytelenül tévesztetett össze **Miskolczi Lucius
Istvánnal**, aki 1608. szept. 24-én iratkozott be
Heidelbergben s azután két ízben respondensi tisz-
tet vitt ott.

Irodalom: Harsányi István: M. Cs. I. élete és
munkái (1926.), Zoványi Jenő: Megjegyzé-
sek a „M. Cs. I. élete és munkái” c. cikkre
(Theol. Szle, 1926.), *Uő*: Puritánus mozgal-
mak... (1911.).

Miskolczi Puha Pál (? , ? – ? , ?) ref. lelkész,
Nagyszombatban és Sárospatakon tanult, ahonnan
1608. után nemsokára Olaszliszkára ment
→*rektornak*. Majd külföldre látogatott el s 1622
végén vagy 1623 elején Oderafrankfurtban, 1623.
szept. 26-án Franekerben lépett az egyetem hallga-
tói közé. 1625 szeptemberében még itt időzött, de
hamarosan hazatért s lelkész lett. Mint ilyen, 1633
májusában Ungváron működött, hol ekkor
→*esperesi* tisztet is viselt. – *Műve*: Halotti elmél-
kedések Pongrác Nagymihályi László kedvest-
nek jó emlékezetekre. (Lócse, 1634.) Respondeált a „De
ecclesia triumphante” (1625.) tartott vitákon. Üd-
vözlő verset írt egyik Rákóczy Zsigmond születésé-
re (1618.), továbbá →*Csuzi Cseh János*hoz (1625.),
Gönczi M. Jánoshoz (1625.) és →*Körmendi Thaba
Tamáshoz* (1625.).

Miskolczi S. János (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, Sáro-
spatakon tanult, ahonnan →*rektornak* ment
Olaszliszkára, onnan pedig külföldre látogatott el.
Itt 1617. jún. 22-én iratkozott be a heidelbergi egye-
temre. Hazajöve, Bodzásújlakon lett lelkész, de már
1620 augusztusa után más működött a helyén egy
évig. Ő ezalatt bizonyára szintén állásban volt vala-
hol. Visszatérve 1621-ben előbbi helyére, ettől
fogva még 1639 januárjában ott lelkészkedett, de
már 1641 júniusában gálszécsi papnak említetik,
1644-ben és 1645-ben pedig Szikszón volt másod-
pap. – *Műve*: Halottas prédikáció Bedegi Nyári Fe-
renc temetésén, 1622. (Bártfa, 1624.) – Respondeált
a „De iudice controversiarum circa religionem”
(1617.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt Varsányi
P. Istvánhoz (1617.).

Miskolczi Szigyártó János (? , ? – Tállya, 1739.
júl. 15.) ref. lelkész, 1711-ig Sárospatakon, 1713-ig
Gyulaféhevárt tanult. Külföldre menve, 1715.
szept. 7-től a frankkeri egyetemnek volt hallgatója.
1716 őszére tért vissza hazájába, hol 1717 tavaszán
Nyírbátorban, 1718 tavaszán Losoncon, majd
Diósjenőn, azután ismét Losoncon foglalt el papi
állást. Itt 1730-ban →*esperes*-

sé választotta a →*drégelypalánki egyházmegye*. 1736 tavaszán Tállyán lett lelkész. – Az 1722–23-i országgyűlésen ő vitte a ref. prédikatori tiszteletet. – *Műve*: Halhatatlan áldott emlékezetnek... oszlopa (Gyászbeszéd →*Ráday Pál* felett, 1733.). (Hely n. 1735.) Külföldi útjáról írt naplóját a Prot. Képes Naptár (1885.) közölte.

Missovics Mihály (Szmrecsán, ? – Rozsnyó, 1710. ápr. 4.) ev. tanár. Tanult Rozsnyón (egy ideig a jezsuitáknál), 1685-től Ráhón, ahonnan 1690 táján Losoncra ment nevelőnek. Azután Ozorócon szintén nevelő, majd Trencsénben, 1699-ben Osgyánban →*rektor*, 1703-ban Selmecbányán →*conrector*, még ez évben Korponán, 1705-ben pedig Rozsnyón rektor lett. – Különféle tartalmú művei vannak, közöttük három iskolai színjáték. – Egyházi *műve*: Oratio in obitum superintendentis M. Joannis Sárossi... (Hely n. 1709.) – továbbá Telekesi Török Bálintról szóló gyászverse (1708.).

Misztótfalusi (többnyire Tótfalusinak emlegetve) **Kis** Miklós (Alsómisztótfalu, 1650. – Kolozsvár, 1702. márc. 20.) ref. vallású nyomdász. Alsómisztótfaluban kezdett tanulni. Iskoláit 1666 tájától Nagyenyeden folytatta, hol →*praeceptor*, →*contrascribái* és →*seniori* tisztelet is viselt. 1677-ben →*rektornak* ment Fogarasra, ahonnan három év múltával ismereteinek gyarapítása és egy új Biblia nyomására való felügyelet végett külföldre ment. Teol. tanulmányainak folytatása helyett azonban kizárólag könyvnyomtatást tanult Amsterdamban, s azt művészetté fejlesztve, 1685-re az 1645-i amsterdami magyar Bibliát javítva adta ki, majd 1687-re külön az Újszövetséget és külön a Zsoltárokat is. Betűmetszéssel és betűöntéssel foglalkozva még két évet töltött Amsterdamban, míg 1689 őszén vissza indult hazájába, hol 1690-ben Kolozsvárt telepedett meg, s csaknem kezdettől fogva könyvek kiadásával, valamint azok javításával és bővítésével foglalkozott, mint a ref. nyomdák kezelője. Sok kellemetlenségben volt része egyháza hivatalos köreitől. Hűdés folytán évekig szenvedett. – *Művei*: A napnyugati Indiában... az evangéliumnak terjedéséről írott levelek (ford.). (Kolozsvár, 1694.) A genevai szent gyülekezetnek katechismusa (ford.). (Uo. 1695.) Siralmas panasz Istennek Kolozsváron fekvő nagy haragjától. (Uo. 1697.) (Újra kiadta Gyalui Farkas, 1892.) Egy közönséges halotti oratio (→*Pápai Páriz Ferencnek* Bethlen Elek halálára írott gyászversével együtt). (Uo. 1697.) (Újra kiadta →*Dézsi Lajos*, 1895.) Apologia biblicorum anno 1684. Amstelodami impressorum. (Uo. 1697.) Maga személyének, életének és különös cselekedetinek mentsége. (Uo. 1698.) (Újra kiadta Gyalui Farkas, 1902. és Tolnai Gábor, 1940.) Retractio. (Uo. 1698.) A Kaposi Sámuelnek, meg másnak is tulajdonított

„Verses ethiká”-nak szintén ő volt a szerzője. – Üdvözlő verseket írt →*Musnai Mihályhoz* (1686.), →*Apáti Miklóshoz* (1688.), →*Kolozsvári Dirrjén Pálhoz* (1689.), →*Zádorfalvi Mártonhoz* (1689.), és →*Pápai Páriz Ferenchez* (1695. és 1696.), gyászverset a →*Pataki István* (1693.) halálára. A felette →*Csepregi Turkovics Mihály*, →*Szathmárnémethi* (II.) *Mihály* és →*Enyedi István* által tartott gyászbeszéd, valamint a Pápai Páriz Ferenc által róla írt „Életnek könyve” (1702., újra kiadta →*Bod Péter* „Erdélyi phoenix” c. alatt, 1767.) szintén kikerültek sajtó alól. Regényt írt róla Pakots József „Magyar máglya” címmel 1934-ben.

Irodalom: *Csernátoni* Gyula: T. K. M. (1894.), *Ferenczi* Zoltán: T. K. M. az európai híru nyomdász (1897.), *Dézsi* Lajos: Magyar író és könyvnyomtató a 17. században (1899.), *Gyalui* Farkas: Vita M. K. M. ravatala fölött (Erdélyi Múzeum, 1909.), *Szj* Rezső: M. K. M. (1943.).

Mitrovics Gyula id. (Sátoraljaújhely, 1841. máj. 16. – Debrecen, 1903. jan. 25.) ref. lelkész. Az elemi iskolát szülővárosában, a gimnáziumot 1853-tól 1861-ig és a teológiát 1861-től 1865-ig Sárospatakon végezte, hol azután segédtanár volt. 1867 tavaszán külföldre ment s Heidelbergben, Göttingenben és Zürichben gyarapította ismereteit. Másfél év múlva visszatérve, →*teol. akad. tanár* lett Sárospatakon a gyakorlati teológia és erkölcs tantervén. A →*tiszáninnyi egyházkerület* 1876-ban al-, 1884-ben főjegyzőjévé, több ízben a →*konvent* tagjává választotta. Tagja volt a →*debreceni* és az első →*budapesti zsinatnak* is. 1896 áprilisában lelkészi állást foglalt el Debrecenben. – Kitűnő tanár és híres szónok volt, ki irodalmi téren is elsőrendű munkásságot fejtett ki, mint a szabadelvű teológiai irány egyik vezére. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1892-ben választmányi tagjai közé sorozta. Kiseb dolgozatai az egyházi lapokban és folyóiratokban jelentek meg, melyek közül a →*Sárosparaki Lapokat* ő indította meg s öt évig szerkesztette is (1882–1886.). – Nagyobb dolgozatai és külön kiadott *művei*: Origenes Bálint (Sp. Füz. 1866.) Pelagius és Augustinus (Uo. 1867.). Lessing mint theologus (Uo. 1869.). Egyházi és szertartási beszédek. (Sárospatak, 1872.) (II. kiad. Debrecen, 1909.) Egyháziatlanság és üres templomok. (Sárospatak, 1876.) (II. kiad. Debrecen, 1913.) A ker. hit- és erkölcsstudomány rövid foglalatja (Tankönyv). (Sárospatak, 1877.) (III. kiad. uo. 1892.) Lang Henrik válogatott vallásos beszédei (Németből ford. és életrajzzal ellátva). (Uo. 1877.) (II. kiad. Debrecen, 1911.) Egyházi szónoklattan. (Sárospatak, 1878.) (II. bőv. kiad. Debrecen, 1911.) A polgári házasság törvényei párhuzamban az eddigi házassági joggal. (Sáros-

patak, 1895.) (II. kiad. Debrecen, 1913.) Dolgozatok az egyházi élet köréből (I. f.). (Sárospatak, 1895.) Az én lelkipásztori hitvallásom (Beköszöntő prédikáció). (Debrecen, 1896.) Magyarország ezeréves fennállása emlékére tartott beszéd és ima. (Uo. 1896.) Amit az életből és a bibliából tanultam (3 k.). (Uo. 1906–1909.) Liturgia. (Uo. 1913.) – Továbbá a br. Vay Henrik emlékünnepe (1875.), br. Vay Miklós temetésén (1894.) és gyászünnepe (1894.) tartott prédikációi. A halála után kiadottak mint „Összeült papi dolgozatai” hét kötetben jelentek meg. Sajtó alá rendezte →*Borsodi József* hétköznapi imáit (1886.).

Irodalom: S. Szabó József: M. Gy. írói méltatása (1913.), Önéletrajzi adatok (Liturgikája előtt).

Mitrovics Gyula ifj. (Sárospatak, 1871. jún. 29. – **Stuttgart*, 1965. márc. 17.) ref. vallású egyetemi tanár, az előbbinek fia. Sárospatakon végezte a gimnáziumot 1889-ben. A budapesti egyetem bölcsészeti karán 1889–90-ben és 1891–93-ban volt hallgató, a közbeeső 1890–91. tanévből pedig az egyik szemesztert Bécsben, a másikat Berlinben töltötte. 1893 júniusában bölcsészettudományt, 1917 tavaszán egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1893-ban helyettes, 1898-ban rendes tanár lett a sárospataki gimnáziumban, 1904-ben igazgató a miskolci felsőbb leányiskolában, 1909-ben tanár a debreceni bölcsészeti akadémián, 1914-ben főkönyvtárnok és internatusi igazgató ugyanott a kollégiumban, míg 1918-ban egyetemi nyilv. rendes tanárrá nevezetett ki. 1908-tól sokáig aljegyzője volt a →*tiszáninni egyházkerületek*. 1941-ben nyugalomba lépett, s Budapestre költözött, honnan 1945-ben sárospataki szőlőjébe vonult. – A következő művei és nagyobb dolgozatai egyházi érdeklődés: Csenkeszfai Poóts András (Prot. Szle, 1890.). A bölcsélet története (Schwegler után ford., a magyar bölcsészeti irodalom történetével kiegészítve). (Budapest, 1904.) Az isteneszme a lélektan egy pár tételének világánál. (Sárospatak, 1908.) Kálvinizmus és a művészetek (Db. Prot. Lap 1909.). A sárospataki főiskola jövője. (Debrecen, 1912.) →*Apáczai Cseri János* (Prot. Szle, 1925.). A magyar esztétikai irodalom története. (Budapest, 1928.) A neveléstudomány alapvonalai. (Uo. 1933.)

Irodalom: Zombor Zoltán: M. pedagógiai rendszere és a herbartinizmus (1937.).

Mlinarovich Illés (? , ? – ? , ?) ev. lelkész, tanult Szentjánoson, Csetneken és Breznóbányán 1687-ig. Késmárkon harmincados lett, majd ügyvéd. 1702-től Lőcsén. 1706-tól Teplicen lelkészkedett. – Szlovákul írt *művei*: A lelki élet kútja (Imakönyv). (Lőcse, 1702.) (Eddig tíz kiadása

van.) →*Énekeskönyv* (Nagyobbbrészt németből ford.). (Uo. 1702.)

Mocko János (Szenic, 1843. jan. 26. – Szenic, 1911. nov. 17.) ev. lelkész. 1855-től Modorban, 1857-től Pozsonyban, 1862-től Besztercebányán tanult, 1863-tól Rostockban és Erlangenben teológiát hallgatott. 1867-től nevelősködött, 1870-től Ótúrán →káplánkodott, míg 1874 tavaszától helyettes, 1876 januárjától rendes lelkész volt Csácsón. 1891-től →*al-* 1899-től →*főesperese* volt a →*nyitrai egyházmegyének*. Ez állásáról 1902-ben lemondott. – Szlovák egyháztörténelemmel foglalkozott és énekeket költött e nyelven. Kiseb dolgozatai a szlovák egyházi közlönyökben jelentek meg. Hasonló nyelvű művei: Tranovszki György élete. (Szenic, 1891.) Útmutatás az úrvacsorához járulóknak. (Uo. év n.) →*Masnicus Tóbiás*. (Uo. 1896.) Stranszky Dániel és kora. (Rózsahegy, 1897.) →*Kalinka Joachim* püspök. (Békéscsaba, 1897.) Kövess engem! (Egyházi írók életrajza.) (Liptószentmiklós, 1899.) A miavai ág. h. ev. templom elvételének története. (Uo. 1901.) →*Láni Illés*. (Uo. 1906.) Kiadta a →*Tranoscius* „Cythara sanctorum”-át átjavítva és irodalomtörténeti előszóval ellátva.

Moczkovcsák János Tivadar (Bazin. 1846. aug. 29. – Besztercebánya, 1897. ápr. 11.) ev. esperes. Tanulmányait Pozsonyban és Heidelbergben végezte. Miután Mezőberényben →káplánkodott, 1872-ben Nagybecskerekén lelkész lett. Innen 1875-ben Besztercebányára ment hasonló hivatalba, ahol 1880 szeptemberében →*esperesnek* választotta a →*zólyomi egyházmegye*. – *Művei*: Egyházi beszéd Nagybecskerekre beiktatásakor. (Nagybecskerek. 1872.) Jelentése a zsinati előmunkálatok megítélésére kiküldött bánáti esperességi bizottmánynak (Abaffy L. után szlovákul ford.). (Uo. 1872.) Predigt... bei Gelegenheit der Jahresversammlung der Banater ev. Hilfsanstalt... (Uo. 1873.) Deák Ferenc emléke (Gyászbeszéd). (Besztercebánya, 1876.) Konfirmációi vezérfonal (szlovákul). (Uo. 1877.) (III. kiad. 1885.).

Moczkovcsák Károly Henrik (Bazin, 1835. jan. 24. – Nagybecskerek, 1870. dec. 15.) ev. lelkész, az előbbinek bátyja. Tanulmányait Bazinban, Pozsonyban és egyévi nevelősködés után 1858-tól Göttingenben végezte. Hazajöve, 1859-ben miskolci →káplán, 1860-ban somorjai helyettes, ez évi szeptemberben nagybányai rendes lelkész lett. Innen 1863-ban Nagybecskerekre ment. – Számos cikke jelent meg a P. E. I. L.-ben. – *Művei*: Egyházi beszéd nagybecskereki beiktatásakor. (Nagybecskerek, 1863.) Az elutasítandó Utasítások (A Hamaliár-féle Utasítások ellen). (Uo. 1864.) Hitéletünk hiányai. (Pest, 1866.) Luther Márton élete (ford.). (Uo. 1868.)

(Új kiad. 1880.) Melanchthon Fülöp élete (ford.). (Uo. 1868.) Németre fordította →*Simkó Gusztávnak* „Vallásügyi tárgyalások...” c. művét (1868.).

Módis László (Szatmárnémeti, 1903. **dec. 9.* – **Debrecen, 1972. ápr. 14.*) ref. vallású könyvtárnok. Szatmárnémetiben végezte a gimnázium egy részét, de Szegeden fejezte be. Teológiát 1924-től 1928-ig a debreceni egyetemen hallgatott, 1929 elejétől ösztövségi tárgyakat adott elő a losonci teol. szemináriumban 1936-ig, közben →*káplánkodva* is több helyen, míg 1935-től vallásoktató lelkész volt Debrecenben. 1945-től előbb a közoktatásügyi minisztériumban, azután a debreceni egyetemi könyvtárban kapott alkalmazást. – Négy félévet töltött a bécsi és budapesti egyetemen. 1932-ben teol. doktorságot szerzett Debrecenben. – *Művei*: Zakariás próféta és könyve. (Debrecen, 1932.) Rövid bibliai héber nyelvtan. (Uo. 1933.) Jegyzetek a biblia első fejezetéhez (Theol. Szle, 1936.). Haggeus próféta és könyve. (Uo. 1940.) Számos cikke jelent meg különböző egyházi lapokban.

Modori ev. egyházmegye, a →*Pozsony vármegye*inek a XVIII. század végén használt neve.

Mogyorósi Elek (? , ? – ? ?) ref. lelkész, Erdélyben született és Gyulafehérvárt tanult. Az-után külföldre ment s 1639. szept. 20-án a franekeri egyetemre iratkozott be. Később (1641 márciusában) a groningeninek volt hallgatója, de 1641 júliusában megint Franekerben időzött. Hazatérve, már 1642 őszén tanári tiszteletet töltött be Gyulafehérvárt. Innen pár év múlva lelkésznek ment valahova. 1655 elejétől négy évig Kolozsmonostoron lelkészkedett, míg 1659-ben Kolozsvárra került, ahol azonban 1662-ben hivatal nélkül maradt s csak a következő évben helyeztetett vissza ugyanott lelkészi állásába, melyen ezúttal 1667-ig működött. Hogy akkor meghalt-e. vagy máshova távozott, nem tudjuk. – *Műve*: Panoplia christiana verae fidei hostibus opposita. (Franeker, 1641.) (II. kiad. uo. 1651. III. kiad. Kannengiesser L. átdolgozásában Köthen, 1669.) Respondenskedett a Vedelius franekeri professzor elnöklete alatt négy alkalommal amaz ötvenegy vita közül, melyeken teol. controversiák tárgyában csupa magyarok vitték ezt a szerepet (1640.), úgyszintén a „De Antichristo” (1641.) Groningenben tartott vitán. Üdvözlő verset írt →*Almás*i P. *Andráshoz* (1640.), gyászverset →*Apáczai Cseri János*ról (1660.).

Mogyorósi Sámuel (Lévai) (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Honi tanulása befejeztével külföldre látogatott el s előbb Hanauban, 1755. márc. 20-tól Heidelbergben gyarapította ismereteit. Még ez évben visszatért hazájába, s előbb várasfenesi, 1760-tól zsákai, 1763-tól füzesgyarmati pap volt. Ettől az állásától részegeskedése miatt már

1764-ben elmozdítottatott, azonban az →*egyházkerület* 1765-ben újból visszavette térítvény mellett, s így 1768-ban ismét lelkészkedett, ezúttal Anton. Ám itt is csak a következő évig maradt. Azután Pettyénben volt pap. – *Művei*: De praestantia humanitatis et foeditate superbiae (I. Pét. V. 5.). (Hanau, 1755.) Dissertatiuncula theol.-philologica, in qua loca I. Reg. VIII. 9. et Hebr. IX. 4. conciliantur et antiquitatibus judaicis illustrantur. (Heidelberg, 1755.)

Mohácsi ref. egyházmegye, az →*alsóbaranyai* elődje, mely másképpen →*veresmartin*ak nevezetett, s az →*alsódunamelléki*, majd a →*baranyai egyházkerület*be tartozott, ameddig ezt a nevet is viselte.

Mohi Ferenc (Mohi. ? – ?, 1567 k.) a számos magyar reformátor közül a legtekintélyesebbek egyike, de akiről éppen olyan gyéren vannak adataink, mint a legtöbbről. 1537 őszén a krakkói, 1543. márc. 22-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Itthon legelőször az 1545-i →*erdődi zsinaton* merül fel a neve, s így bizonyára azon a vidéken lelkészkedett. Ekkor még a lutheri iránynak volt híve, később pedig a helvét irányhoz pártolt, de már mint 1556-ban is szikszói pap és valószínűleg →*esperese* a →*borsodi egyházmegye*ének. – Irodalmi működéséről nem tudunk.

Mokos Gyula (Bucs, 1857. máj. 27. – Bp. 1931. okt. I.) ref. vallású tanár. A gimnáziumot 1867-től 1875-ig Pozsonyban, a teológiát 1875-től 1879-ig Budapesten végezte. Ekkor külföldre ment s egy szemesztert a heidelbergi, egyet a jeni egyetemen töltött. 1880 őszétől Kunszentmiklóson volt tanár, míg 1883-ban a pápai ref. tanítóképezdének lett igazgatója. Midőn ez az intézet megszűnt, Budapestre került mint hitoktató, majd 1892-ben az országos nőképző egyesület leánygimnáziumában talált alkalmazást. Már nyugalomban levén, halt meg. – Jelesen munkálkodott az egyháztörténet terén; számos idevágó dolgozata és közleménye jelent meg különböző egyházi közlönyökben és más folyóiratokban. Nagyobb dolgozatai e körből: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájában működött publicus praeceptorok. (Pápa, 1889.) Magyarországi tanulók a jeni egyetemen. (Budapest, 1890.) A dunántúli ág. h. ev. egyház 1598-iki törvénykönyve. (Uo. 1892.) Adalékok a tiszántineni ref. püspökök életéhez (Sp. Lapok. 1892.). A →*hercegszőlősi kánonok* más egyházi kánonokkal... (Budapest, 1901.) Íróink életéhez. (Uo. 1907.) A felföldi kánonok (Prot. Szle, 1912.). Kiadta továbbá →*Tormássy Jánostól* az „Adalékok a dunamelléki ref. püspökök életéhez” (Budapest, 1892.) c. művet.

Mokoschinus Lénárt (Németlipcse, ? – Németlipcse. 1599.) ev. esperes. Németlipcsén kezdett tanulni. Iskoláit 1569-től Bártfán folytatta, míg

1576-ban külföldre ment s máj. 19-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1577 őszén hazatérve, →*rektor* lett szülőfalujában, de két év múlva visszament Wittenbergbe s ott töltött még háromnegyed évet. 1580 nyarától Liptószentjánoson, később Németlipcsén lelkészkedett, s 1594-től →*esperese* volt a →*liptói egyházmegyének*. – *Műve:* *Historiarum Veteris Testamenti heroico carmine redditarum libri...* (Wittenberg, 1599.) Gyászverset írt a Stansith →*Horváth Gergely* halálára (1597.), valamint epitaphiumot →*Balassa Bálintról* és *Ferencről* (1595.).

Moldner András (? – ?, ?) ev. lelkész, Brassóban működött, midőn megjelent tőle: *Geistliche Lieder...* (Brassó, 1543.)

Irodalom: Gross J. ismertetése (Korrespondenzblatt, 1886.).

Moldva-oláhországi ref. misszió. A Romániában élő magyar reformátusok első bukaresti lelkésze →*Sükei Imre* volt, ki 1815-től fogva nehéz viszonyok között munkálkodott ott, több leányegyházat is szervezve, melyeknek gondozására és fejlesztésére 1861 elején →*Czelder Márton* ment ki misszionáriusi minőségben. Fáradozása sikeres volt, számos ref. és egyesült prot. gyülekezetet alapított, templomokat és iskolákat építtetett, de 1865-től kezdve vizálya keveredvén mind →*Koós Ferenc* bukaresti lelkésszel, mind a misszió felett közvetlen felügyeletet gyakorló →*erdélyi egyházkerülettel*, 1871-ben végre is oda kellett hagynia Romániát. Ettől fogva a magyar ref. egyház nagy áldozatokkal igyekezett fenntartani és erősíteni a misszió egyes pontjait, melyeket 1887-ben külön →*egyházmegyévé* alakított az erdélyi egyházkerület.

Irodalom: Szász Domokos: *Czelder Márton működése Romániában* (1870.), *Kovács Albert: A Czelder-ügy* (P. E. I. L., 1869.), *Czelder Márton: Emlékirat a moldva-oláhtörökországi... misszió kilencévi működéséről* (Uo. 1870.)

Moller Dániel Vilmos (Pozsony, 1642. máj. 26. – ?Altdorf [Németország], 1712. febr. 25.) ev. vallású egyetemi tanár. Pozsonyban tanult, egy évet kivéve, melyet Trencsénben töltött. Külföldre menvén, 1661-ben a lipcsei, még ez évi máj. 6-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Rengeteg utazás és egyetemeken való hospitálás után 1669-re visszaérkezett Pozsonyba, hol Magyar-ország beutazása után ez év őszén a →*subrectori* állást foglalta el. Az üldözések alatt 1672-ben neki is menekülnie kellett. Németországban talált menhelyre, előbb mint udvari pap, 1673-tól mint altdorfi egyetemi tanár. 1710-ben nyugalmazták. – Roppant sok munkája van, melyek közül magyar érdekű: *Pressburger Kirchen- und Schul-Verlust...* (Reinmundus Rimandus álnévvel.) (Hely n. 1673.) (II. kiad. 1673.) Némelyek szerint

ő szedte össze a →*Czittinger* „Specimen Hungariae literatae” c. művének is az anyagát.

Molnár Aladár (Veszprém, 1839. – Gleichenberg, 1881. aug. 18.) ref. vallású képviselő. Veszprémben kezdte iskoláit. Majd Pesten, a szabadságharc után otthon, előbb magánszorgalommal, 1853-tól a →*Vámosi Pap István* vezetése mellett, 1855-től Pápán tanult, hol 1860-ban végezte a teológiát. Miután egy ideig Nemesvámoson →*káplánkodott*, majd a bölcsészeti tanszéket helyettesként töltötte be Pápán, 1862-ben helyettes, 1863-ban rendes tanár lett a pesti →*teol. akadémián*. 1864–65-ben nagyobb utazást tett külföldön. 1867-ben levelező tagjául választotta a Magyar Tud. Akadémia. Ez évben a közoktatásügyi minisztériumban titkár, 1869-ben osztálytanácsos lett. E minőségében többször volt külföldi tanulmányúton. 1872-től országgyűlési képviselőiséget viselt, haláláig. – A →*dunamelléki egyházkerületnek* világi aljegyzője s többször konventi képviselője volt; az →*erdélyi egyházkerület* megválasztotta tagnak a →*debreceni zsinatra*, melyre az iskolai javaslatot ő készítette, de ennek tárgyalásában már nem vehetett részt. Számos tanügyi alkotás köszönheti létét buzgalmának. Kiterjedt írói munkásságot folytatott. – Szorosabban vett bölcsészeti, nevelésügyi és történeti művek mellett a következő egyházi érdekű munkákat írta: *A philosophia szükséges alkatrésze a theológiának.* (Pápa, 1860.) *A pszichológia vázlata* (Erdmann után). (Pest, 1864.) *Az erkölcs-bölcsészet alapvonalai* (Martensen után Haberern Jonathánnal ford.). (Uo. 1864.) *A ker. hit-felekezetek tanrendszere.* (Uo. 1864.) *Közművelődési dolgozatok* (I. k. 4 füzet: *Tünődések tudományos életünk felett. Főiskolák és egyház közötti viszony. Bíráló ily című könyvekre: „A ker. hit védelme a Krisztus feltámasztása kérdésében”. A socinianizmus tanrendszere.*) (Uo. 1865.) *A jezsuita-rend és a jezsuitizmus* (P. E. I. L., 1866–67.). *A közoktatás története Magyarországon* (I. k.). (Budapest, 1881.) *Magyarra fordította Renantól a „Jézus élete”-t* (1864.) és „Az apostolok”-at (1866.). Kisebbségi dolgozatait a P. E. I. L. közölte.

Irodalom: *Tanárky* Gedeon: *Emlékbeszéd M. A. felett* (1884.).

Molnár Albert (Héderfája, 1849. dec. 21 – Kolozsvár, 1901. márc. 23.) ref. tanár. Marosvásárhelyen tanult, hol 1867-től jogot hallgatott, míg 1869–71-ben teológiát végzett Nagyenyeden. Ekkor →*köztanító* lett Marosvásárhelyen, ahonnan 1872-ben külföldre menvén, ugyanez évi okt. 22-től a marburgi, 1874-től 1876 februárjáig a lipcsei egyetemnek volt hallgatója. Már 1875-ben megválasztott Marosvásárhelyre gimn. tanárnak, ahol azonban külföldről visszatérte után csak fél évig működött s 1876 őszétől Budapes-

ten a Szőnyi-féle intézetben tanárkodott. 1879-től mezősámsondi, 1885-től marosvásárhelyi lelkész, 1895 szeptemberétől kolozsvári →*teol. tanár* volt. – 1900 őszén →*konventi* rendes tag lett, és ez évtől az →*erdélyi egyházkerületi* értekezletnek elnöki tisztét vitte. 1898-tól szerkesztője volt az →*Erdélyi Prot. Lapnak*, melybe – és azelőtt a →*Prot. Köz-lönybe* – több cikket írt. – *Művei* és nagyobb dolgozatai: A lélek szomszaga (Prédikáció). (Marosvásárhely, 1885.) A belmisszió történetéből (Prot. Köz-löny, 1897.). Védekezzünk (Erdélyi Prot. Lap, 1898–99.) Egyházi életünk fejlesztésének eszközei (Egyházkerületi értekezlet 1900. évi évkönyve). Egyháztársadalmi munka (Erdélyi Prot. Lap, 1900.). Egyházi beszédek. Orációk. Imák. (Budapest, 1907.) – Antal János unokájának fia.

Irodalom: Nagy Károly: M. A. élet- és jellemrajza (1907.)

Molnár Gergely (? ? – Kolozsvár, 1564. ápr. 10. k.) ref. tanár. Szilágysági születésű, 1554. jún. 4-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Hazatérve, már 1558 elejétől →*lectori*, tavaszától →*rektori* tisztet viselt a kolozsvári iskolában, eleinte a lutheri, azután a helvét irányt követve. – Latin grammatikája általánosan elterjedt és századokon át használatban volt. Terjedelmes dialektikát is írt. – *Teol. művei:* Prima doctrinae christinae rudimenta... (Kolozsvár, 1564. előtt.) Catechesis scholae Claudiopolitanae... (Uo. 1564.)

Molnár János (Csetnek, 1757. okt. 10. – Pest, 1819. nov. 26.) ev. esperes. Tanulmányait szülővárosában, Miskolcon, Dobsinán, Szepesbélán, Lőcsén s újból szülővárosában, majd Modorban két évig és Sopronban négy évig végezte, ahonnan 1782 nyarán Jenába ment. Két év múlva tért haza, amikor is zólyomradványi, 1787 őszén pedig pesti lelkész lett. Itt rendkívül áldásos tevékenységet fejtett ki az egyház megerősítése körül. Tagja volt a →pesti zsinatnak, s mint a →*pesti egyházmegyének* 1791 óta →*esperese* halt meg. – Szorgalmas írói működésének termékei: Rede von der Herrschaft Gottes über die Herzen und Unternehmungen der Menschen... (Belgrád elfoglalásakor). (Hely n. 1789.) Wünschen und Fürbitten der ev. Gemeinde in Pest... (Hely n. 1790.) Politisch-kirchliches Manch-Hermaeon (Név n. 1790. II. kiad. Grellmann „Statistische Aufklärungen...” c. műve I. kötetében, Göttingen, 1795.) Präliminarien zu einer historisch-kritischen Untersuchung über die Rechte und Freiheiten der prot. Kirche in Ungarn. (Hely n. 1790.) Materialien zur Reformation des höheren kath. Klerus in Ungarn (Név n.). (Hely n. 1790.) Das Bild Leopold des Zweiten... (Prédikáció II. Lipót koronázásakor, egy függelékkel). (Hely n. 1791.) Standrede bei dem Sarge der weiland Frau

Susanna Freiin von Podmaniczky gebornen Kisfaludy... (Pest, 1794.) Die Hoffnung besserer Zeiten (Prédikáció Bécsben). (Hely n. 1796.) Das Glück eines wahren Christen (Gyászbeszéd gr. Teleki József felett). (Pest, 1797.) Predigt bei Gelegenheit des Dankfestes für die siegreichen Waffen der... Armee. (Uo. 1799.) Die christliche Vaterlandsliebe (Pest, százéves szabadvárosi jubileumakor). (Uo. 1803.) Augsburgische Confession... im... Auszuge. (Uo. 1817.) Ratio rei scholasticae et studiorum... (Uo. 1818.) Előszót írt Forkel „Über Kirchen-Sing-Chöre” (1818.) c. munkájához.

Molnár Lőrinc (Désháza, 1866. dec. 15. – Désháza, 1907. dec. 14.) ref. tanár. A gimnáziumot Zilahon 1887-ben a teológiát 1891-ben Nagyenyeden végezte. 1894-ig nevelősködött s egyszersmind vallástanító volt Bánffyhunyon, ugyanekkor be levén iratkozva a budapesti egyetem bölcsészeti karára. Ekkor külföldre ment még egy évre a baseli egyetemen gyarapítani ismereteit. Hazajöve, Kolozsvárt lett →*káplán*, 1895 végén püspöki titkár, 1898 januárjában lelkész. Innen 1904 szeptemberében gimn. vallástanárnak távozott Sepsiszentgyörgyre. 1907 őszén szabadságra ment. – *Művei:* Jáhve és a kerubok (Prot. Köz-löny, 1891.) A vallás lélektani eredete, lényege és egysége, a vallásalakok osztályozásának kérdése (P. E. I. L., 1894. és sepsiszentgyörgyi értesítő, 1905.). Emlékbeszéd gr. →*Mikó Imréről*. (Sepsiszentgyörgy, 1906.) Sajtó alá rendezte →*Szász Domokos* „Hátrahagyott negyven egyházi beszéde” II. kötetét, melyet „Végszó”-val is ellátott (1903.).

Molnos Dávid (Nagyajta, 1778. – Kolozsvár, 1836. aug. 16.) unit. tanár. Tanult Kolozsvárt, hol jogot is hallgatott. →*Seniorsága* után 1802 októberében külföldre indult s előbb a bécsi, 1803. máj. 5-től a jeni egyetemen folytatta tanulmányait. 1805 őszén tért vissza és rögtön kolozsvári tanár lett. 1832-ben →*generalis notarius*nak választott. – *Művei:* Az ember emberi és polgári kerületében... (Gyászbeszéd Sombori János felett). (Kolozsvár, 1807.) A vallásnak a nemzetek sorsába való befolyásáról (Zsinati prédikáció). (Uo. 1807.) Egy halotti beszéd az erkölcsi halálról... (Kénosi Sándor Mózes felett). (Uo. 1809.) Egy halotti beszéd az asszonyi nemnek érdemesítéséről (Ugron Lászlóné Daniel Julianna felett). (Uo. 1812.) Egy halotti beszéd az atyai örökét művelő jó gazdáról (Daniel Elek felett). (Uo. 1812.) A kedves ember... (Gyászbeszéd Petrityevith Horváth Miklós felett). (Uo. 1816.) Halotti beszéd a jó pap tulajdonságairól (Szász Mózes felett). (Uo. 1824.) Az igaz ember... (Gyászbeszéd Petrityevith Horváth Károly felett). (Uo. 1831.) Mi az oka, hogy a ker. vallásnak oly kevés foganatja van az emberi szív

formálásában s a virtus előmozdításában? (Erdélyi Prédikatori Tár, 1835.) A felette →*Gyöngyösi Istvántól* tartott beszéd szintén megjelent.

Irodalom: Gál Kelemen: A kolozsvári unit. kollégium története (1935.).

Monoszlói András (Nagyvárad, 1552. – ? Veszprém, 1601. dec. 11.) róm. kat. püspök. Felsőbb tanulmányait Bolognában és Bécsben végezte. 1574-ben nagyszombati tanár s 1578-ban egyszersmind kanonok, majd prépost, 1599-re címzetes püspök, ez évben veszprémi püspök lett. – *Művei*, melyek mind polemikus jellegűek s a magyar nyelvűek tárgyakat jelző latin címmel is el vannak látva, a következők: A közönséges ker. hit ágazatának... oltalma (A →*Telegdi Miklóssal* polemizáló →*Dávid János* ellen, 1588.). A szenteknek hozzánk való segítségéről hasznos könyv... (1589.). Az idvösségre intő képeknek tiszteletiről való igaz tudomány... (1589.). *Brevis ac catholica confutatio impiorum novorum articulorum nuper in Galantha a sacramentariis concinnatorum* (1593.). Az Isten malasztjáról, az szabad akaratról és az Istennek akaratjáról való tudomány... (1600.).

Morres Vilmos Ede (Brassó, 1849. máj. 22. – ?, ?) ev. lelkész. Brassóban 1869-ben végezte a tanítóképződét s azonnal tanító lett. 1875-ben a lipcsei egyetemen töltött egy félévet. 1878-ban igazgató lett Brassóban s 1881-ben lelkészi teendőkkel is megbízták. – *Egyházi művei*: Stephan Ludwig →*Roth*... (Brassó, 1898.) Johannes →*Honterus*... (Uo. 1898.) (Egy hosszabb és egy rövidebb kidolgozása.) Der Sachsengraf Markus →*Pemfflinger*... (Uo. 1898.) Die Deutschen Ritter im Burzenlande. (Uo. 1900.) Das ev. Kirchenlied im Religionsunterricht der Mittelschulen →(*Netoliczka Oszkár*ral). (Uo. 1900.)

Morvay Ferenc (Érszakácsi, 1848. dec. 29. – ? Nagyváty, 1924 nov. 4.) ref. lelkész. Tanult Zilahon, 1865-től Kolozsvárt, ahol 1866-ban elvégezte a gimnáziumot s aztán két évig joghallgató volt. Két évig még Sárospatakon teológiát hallgatván, 1870-ben *rektor* lett Tiszatarjánban, 1873-ban →*káplán* Mezőtúron, 1874-ben Vajszlón, majd Oldon, Lacházán és Szaporcán. Ez utóbbi helyen 1877 júliusától lelkész volt s innen 1887 áprilisában Nagyvátyra ment hasonló minőségben. 1902-ben tanácsbíróvá választotta a →*dunamelléki egyházkerület*. Egyik kezdeményezője s az alakulásig elnöke volt az ORLE-nak. 1915-ben nyugalomba lépett. – Számos cikke jelent meg az egyházi lapokban. – *Művei*: A temetés szertartása meghalt lelkéseink koporsóinál. (Siklós, 1886.) Az affiliáció kérdéséhez. (Uo. 1894.) Néhány őszinte szó a lelkészek állami segélyezésének kérdéséhez („Egy pap” álnévvel). (Budapest, 1898.) Ref. kis káté. (Uo. 1898.) Baranyai egyházi élet a 18. században (Prot. Szle. 1900.).

Moson-győri ev. egyházmegye, az e vidéki egyházaknak a reformációhoz elég korán való csatlakozásával a régi szervezetből átjött →*egyházmegyének* már 1544-ből említetik *esperese* a Mérei Mihály hédervári lelkész személyében, s ez az egyházmegye természetesen tovább is fennállt mint →*mosoni* vagy →*samarjai*, de mikor a →*csallóköz-mátyusföldi prot. egyházkerület* kétfelé szakadt, a lutherizmus mellett itt kitartó gyülekezetek a széjjelválasztás és újrászervezkedés után egy ideig a →*Pozsony vármegyei magyar egyházmegyéjükhöz* tartoztak. Ám már 1615 júniusában külön egyházmegyét alakítottak a Győr vármegyéből az esztergomi érsekség területére eső gyülekezetek társaságában. Ennek már 1616-ig esperese volt Laskai Bató István pataházi lelkész, aki a →*Pálházi Gönc Miklós* halála után visszatérően ebbe az egyházba, tovább folytatta esperesi hivatalát is, sőt esetleg a közbeeső időben is vitte azt, ha az egyházmegye területén lelkészkedett. Mindamellett rövidesen újra beolvadván a Pozsony vármegyei magyar egyházmegyébe, megszűnt az egyházmegye önállósága, annak ellenére, hogy még 1647-ben is csatlakozott ide egypár, addig a →*Sopron-Vas vármegyei kerülethez* tartozó Moson vármegyei gyülekezet.

Ugyanezzel a névvel a *győri egyházmegye* is fordul elő néha a →*dunántúli egyházkerület* 1786-i új szervezkedése és beosztása után, mégpedig azon az alapon, hogy a Moson vármegyei összes egyházak ide tervezett tömörítése nem sikerülvén, a közülük addig is dunántúlihoz tartozó lébényi egyházat ez az egyházmegye foglalta magában. Tekintettel azonban arra, hogy idővel a mosoni egyházmegye szintén visszanyerte teljes önállóságát, felhagytak a zavart előidéző elnevezéssel, melyet különben sem lett volna érdemes fenntartani egyetlen egyház miatt.

Mosoni ev. egyházmegye, a →*dunáninenni kerületben*. A Moson vármegyei egyházak a →*Pozsony vármegyei magyar egyházmegyével* együtt a →*gyásztized* után a Pozsony vármegyei másik →*egyházmegyébe* olvadván, 1788-ban a →*pozsonyvárosi egyházmegyének* külön alakulásakor ehhez osztattak be. A →*dunántúli kerület az* 1786-i új berendezésekor a Moson vármegyei összes egyházakra igényt tartván, a lébényi egyházzal az amoda tartozó négyet önálló egyházmegyévé szervezte, ám ezek előbbi kötelékükben maradván, itt csak a 19. század első negyedében nyerték meg önállóságukat, de ugyancsak korábbi kerületük kebelében. Eredetileg négy egyháza azután hétre szaporodott lassanként. Ezekből négy Ausztriához csatoltatván, ott a →*burgenlandi felső egyházmegye* lett belőlük. Az itt maradtak viszont az anyásított magyaróvár-mosonival szaporodtak azóta. – →*Espereseinek* névsorából a következőket ismerjük: Grailich And-

rás zurányi I. (1819.) (1837.), Schuh János Kristóf gálosi I. (1847.) (1856.), Tomka János zurányi I. 1861–1864, Glatz Jakab hegyeshalmi I. (1866.) (1876.), Schun Ágost gálosi I. (1877.) (1890.), Bodiczky Kálmán zurányi I. 1894–1897., Ringbauer Gusztáv rajkai I. (1902.) 1913-ig, Ulicsny Endre miklóshalmi I. 1914. febr.-ápr. 28., Wenk Károly hegyeshalmi I. 1914–1936, Zimmermann János rajkai I. (1936-tól helyettes a moson-pozsonyi egyházmegye megalakulásáig.)

Mosoni ref. egyházmegye, a →*samarjainak* legrégebbi neve.

Moson-pozsonyi ev. egyházmegye, a →*dunáninenni kerületben*, 1939-ben alakult, a →*mosoni egyházmegyéhez* csatoltatván a Pozsony vármegyeiből 1938-ban visszakerült négy egyház is. – Első esperesétül Fizély Ödön somorjai lelkészt választotta, de az →*egyházmegye* már 1941-ben újra szétvált, s magára maradt a mosoni egyházmegye négy egyháza.

Munyay Antal Lajos (Kapinémetsfalú, 1787. okt. 26. – Eperjes, 1849. dec. 2.) ev. tanár. Tanult 1797-től Eperjesen, 1803-tól Lőcsén, 1805-től Pozsonyban. Azután nevelősködött, míg a külföldet is fölkeresvén, 1811. máj. 7-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1812 őszére hazajöve, újra nevelő volt 1815 szeptemberéig, midőn lelkész lett Szepesolasziban. Innen 1832-ben →*teol. tanár*nak ment Eperjesre. A →*tiszai egyházkerületben* több évig vitte a főjegyzői tisztet. – Az irodalom mezéjén szorgalmasan működött. Az ágostai hitvallás háromszáz éves jubileumán (1830.) és az eperjesi kollégium visszaszerzetésének ötvenéves fordulóján (1835.) tartott történelmi tárgyú beszédein kívül a következő művei vannak: Antritts-predigt... zu Wallendorf... (Lőcse, 1815.) Kanzelrede am Dankfeste nach dem vollendeten Bau des Kirchen- und Glocken-Turmes zu Wallendorf. (Uo. 1822.) Haus- und Andachtsbuch... (Egész évre való prédikációk gyűjteménye →*Klein Sámuellel* és →*Rumann Márton Ferdinánddal* együtt, 2 k.). (Kassa, 1826–27.) Historia ecclesiae evangelicae aug. conf. addictorum in Hungaria universe, praecipue vero in tredecim oppidis Scepusii (Név n.). (Halberstadt. 1830.) Oratio, qua classis theolog.-philos.-juridicae civis... ad rectum epuli sacri usum... praeparabat. (Eperjes, 1832.) Synopsis jurium et gravaminum ecclesiae evangelicae in Hungaria. (Uo. 1832.) Fortuna secunda et altera (Az →*eperjesi kollégium* története.) (Uo. 1835.) Gyászbeszéd Schulek András felett, 1836. (Szlovákul). (Lőcse, 1838.) A Berzeviczy-féle tiszai egyházkerületi Coordinatiót 1847-ben magyarrá fordítva adta ki.

Muraközi Dus Márton (? ? – Sárospatak, 1622. második fele) ref. tanár. Tanulmányainak nagy részét Sárospatakon végezte, ahonnan kül-

földre menvén 1617 júliusában Marburgban, 1618. ápr. 7-én Heidelbergben iratkozott be az egyetemre. 1620 júniusa után visszatérve, nemsokára másodtanár lett Sárospatakon, – *Művei*: De causa et causato. (Marburg, 1618.) De justificatione hominis peccatoris coram Deo. (Heidelberg, 1620.) – Üdvözlő verset írt Egri Lázári Gáspárhoz (1619.) és Aszalós Mihályhoz (1618. és 1619.). gyászverset a Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsanna halálára (1622.).

Muraközi ref. egyházmegye, másik neve a →*zalainak*.

Muraközy Gyula (Bp. 1892. máj. 13. – *Bp. 1961. aug. 31.) ref. lelkész. Budapesten tanult 1914-ig, az utolsó négy évben a teol. akadémián. Azután Montaubanban gyarapította ismereteit. Hazatérte után káplánkodott, míg 1918 májusában lelkész lett Kecskeméten. Itteni működése közben huzamosabb időt töltött 1919-ben Svájcban, 1923-ban Montpeillier-ben, 1928-ban az Egyesült Államokban. 1932 óta Budapesten lelkészkedett. – A →*dunamelléki egyházkerület* 1936-ban tanácsbírónak, 1937-ben és 1939-ben zsinati rendes tagnak, 1946-ban főjegyzőnek választotta. 1955-ben nyugalomba lépett, de 1957-ben ismét lelkész lett előbbi helyén. Szerkesztője volt 1933-tól 1944-ig a →*Református Életek*, azonkívül több egyházi közlönybe írt cikkeket. – Egyéb egyházi *művei*: Élet és halál (Elmélkedések). (Budapest, 1915) Szocializmus, zsidókérdés, katolicizmus és a magyar jövő. (Kecskemét, 1922.) A prédikátor könyve (Tanulmányok, előadások, prédikációk). (Uo. 1929.) A magyar reformátusság problémái. (Uo. 1929.) A diadalmas élet. (Budapest, 1933.) A láthatatlan templom (Prédikációk). (Uo. 1933.) Az ébredő föld. (Uo. 1933.) A Sionnak hegyén (Imádságok, elmélkedések). (Uo. 1935.) Kiáltó szó (Tanulmányok, előadások, prédikációk). (Uo. 1936.) A válság megoldása (Prédikációk). (Uo. 1938.) Ha megérkeznek az angyalok. (Uo. 1939.) Tragikum és predestináció. (Uo. 1941.) Rádiós prédikációi másokéival együtt szintén jelentek meg. A szépirodalom terén is buzgón dolgozott.

Murántúli ev. egyházmegye, a jugoszláviai német kerületben, a →*középvasi egyházmegyéből* ide csatolt tíz egyházból 1922-ben alakult. →*Esperese* volt Kovács István muraszombati lelkész.

Murányi kánonok, egy murányi zsinaton valószínűleg 1584-ben elfogadott kánonok, melyeknek 1590-i szlovák kidolgozása 18 cikkbe foglalta s némileg módosította is az eredeti 25 cikket. Gyökere átdolgozást azonban 1594-ben szenvedett, amikor is teljesen lutheránus szelleművé lettek az eddig ilyen tekintetben állást nem foglaló kánonok, melyek egyúttal 64-re szaporodtak. Az eredeti alakban való szövegét a P. E. I. L. 1875. évi s a →*Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár*

1903. évi folyama közölte, az előbbi az 1590-i szlovák szöveg magyar fordításával párhuzamosan, mint a *→csetneki egyházmegye* szabályzatát; az 1594-inek a szövegét szintén az utóbbi közölte.

Murányi prot. majd ev. egyházmegye, ősi alakulatként jöhetett át a prot. korba, s 1584-ig a maga körében töltötte be rendes hivatását. Ettől fogva legfontosabb tényezőjéül szerepelt a *→murányvidéki egyházkerületek*. A XVI. század utolsó éveiben ismét magára maradt most már ev. *→egyházmegyének*, mely ekkor 13 anyaegyházból állhatott, ez időbeli *→esperesei* közül Zamostensis Benedek (1596.) és Roskovicí Máté (1597.) nagyrőcei lelkészeknek ismeretes a neve.

Murányvidéki prot. egyházkerület, a *→murányi*, *→kishonti* és *→csetneki egyházmegyék*ből alakult testület, melyhez alkalmasint 1584-ben kezdődőleg még csak a két előbbi tartozott, de 1590-ben a harmadik hasonlóképpen alávettette magát az amakkor készített kánonoknak. Nyderlaissi Maschko Menyhért murányi várparancsnok volt az egyesülésben a fő tényező, kinek akaratóból a várórség papja, Friedt Cyprian lett *→szuperintendens*, mint már addig is *→esperese* a murányi egyházmegyének. Mellette a két másik egyházmegyében *→conseniorok* működtek. Utódja előbb *→Reinhard Márton*, 1594-től Rimanovi János volt, aki arra törekedett, hogy az eredetileg elfogadott és a csetneki egyházmegye csatlakozása után is – akkor már Herberstein Gyula várparancsnoktól megerősített kánonok, melyek eredeti alakukban színtelenek voltak az egyes prot. tanirányok szempontjából, olyan alakot öltsenek, mellyel elfogadói rákényszeríteszenek a lutheri orthodoxiára. Evégett a korábbi kánonok tömörebbé és világosabbá tételének ürügye alatt merev lutheránus szellemben dolgozta át az eddigi 25 cikket 64-gyé. Szinte nyomon követte ezt 1596 első felében a kishonti egyházmegye elszakadása és ez év második felétől a két magára maradt *→egyházmegyének* is a különválása. Ám ezzel annyira meggyengült mindkettő, hogy mihamar belátták most már nem is csak az együttműködésnek, hanem egyenesen az egyesülésnek a szükségét. Így jött létre 1600. ápr. 26-án a *→gömöri ev. egyházmegye*. Az *→egyházkerületek* a szétválás előtt mindössze 32 anyaegyháza volt.

Muraszombati vend ev. egyházmegye, a *Sopron-Vas vármegyei kerület*ben, a XVII. század húszas éveinek első felében nyert önállóságot, sőt 1639–1646. és 1664–1670. közt a *→légrádi egyházmegye* is egy testületet képezett vele. *→Esperese* olykor *→consenior* címmel fordul elő, ami arra mutat, hogy nem tekintették egyenlő rangúnak a nagyobb *→egyházmegyékkel*, talán nem éppen nyelvi okokból, hanem gyülekezeteinek

jóval csekélyebb száma miatt. 1661-ben 14 anyaegyházból állott. amennyi azonban idők múltával már tekintélyes egyházmegyékben is elegendő lett volna. Ám a *→türelmességi rendelet* utáni újráleléskor már egy sem létezett közülük, s az *→alsóvasi egyházmegye*, mely ugyanezen a vidéken szerveztetett, más három anyaegyházat foglalt magában. – Esperesei közül a következők neve ismeretes: Terbócs János felsőlendvai l. (1625. jún.) (1646.), Krizsán Tamás muraszombati l. (1648. máj.) (1669. okt.).

Musculus Farkas (? , ? – ?, ?) ev. lelkész. Németországból került 1617 nyarán német *→felsőpapnak* Kassára, hol azonban csak 1619-ig működött. Ettől fogva Lőcsén időzött állás nélkül még 1621 őszén is. 1623-tól Modoron volt lelkész 1630 tájáig, amikor Körmöcbányán lett másodpap. Innen azonban csakhamar visszatért Modorba s ott lelkészkedett 1634-ig. – *Művei*: *Oculi ipsius Dei...* (Hosszú latin verses üdvözet a lőcsei új bíróhoz és tanácshoz). (Lőcse, 1620.) *Speculum naturale pretiosissimarum quarundam reip. et curiae christianae gemmarum* (Jóval hosszabb latin üdvözlő vers a felső- és alsómagyarországi szabad királyi városok és a szepességi tizenhárom királyi város kormányzóihoz). (Uo. 1621.) Szintén elég hosszú üdvözlő verset írt még Cramer Dánielhez és Wolf Krisztinához (1621.). – Hogy volt-e valami összeköttetésben a hasonló nevű kiváló ref. teológussal, arról nincs tudomásunk.

Musnai László (Székelykövesd, 1888. febr. 26. –) ref. tanár. A gimnáziumot 1906-ban Székelyudvarhelyen, a teológiát 1910-ben Kolozsvárt végezte. Miután egy évet a berlini egyetemen töltött, 1911-ben Maroszentimrén, 1914 végén Tekében lett lelkész. Itt 1927-től a *→nagysajói egyházmegye* *→esperesi* tisztét is viselte. Erről lemondott 1933-ban, midőn gimn. vallástanárnak ment Nagyenyedre. 1913-ban teol. magántanári képesítést szerzett Kolozsvárt, 1928-ban teol. doktorságot Debrecenben. – Egyházi lapokban és folyóiratokban közölt dolgozatain kívül a következő művei vannak: János apokalypsisének magyarázata (2 f.), (Gyulafehérvár, 1913. és Torda, 1924.) Életnek beszéde (Beszédvázlatok). (Torda, 1923.) A magyar biblia története. (Uo. 1925.) Az újszövetség. (Kolozsvár, 1926.) János evangéliumának és leveleinek magyarázata. (Torda, 1926.) Az „öreg” János. (Debrecen, 1926.) *→Károlyi Gáspár*, a bibliafordító. (Torda. 1929.) *→Szenczi Molnár Albert*. (Uo. 1934.) *→Kecskeméthy Cs. István* (Kecskeméthy-émlékkönyv, 1934.). Nagyenyed és ref. egyháza. (Uo. 1936.) A *→Vizsolyi Biblia* és *→Komáromi Csipkés György* Bibliája (Károlyi-émlékkönyv, 1940.). „Az ker. tudománynak rövid summában kötött fundamentoma.” (Budapest, 1941.) – Unokatest-

vére → *Gönczy Lajosnak*, → *Ravasz Lászlónak* és → *Muzsnai Lászlónak*.

Musnai Mihály (? 1658. – ?Kézdivásárhely, ?1704-re) ref. esperes. Tanulmányait Nagyenyeden befejezván, külföldre ment s 1684. aug. 11-én a leideni, 1685. aug. 20-án a franekeri egyetemre iratkozott be. Innen azután visszatért Leidenbe, ahonnan 1686 ősze után jött haza. Nagyenyeden lett lelkész, majd 1696-ban Kézdivásárhelyre választották meg. Itt később → *esperese* volt a → *kézdí egyházmegyének*. – *Művei*: De serpente aeneo. (Leiden, 1685.) De septem spiritibus impuris. (Uo. 1686.) Respondeált a római levél paraphrasisa (1684.) tárgyában tartott vitán. Üdvözlő verset írt → *Komáromi A. Jánoshoz* (1686.)

Muzsnai László (Maroskeresztúr, 1897. okt. 31. –) ref. tanár. A gimnáziumot 1916-ban Marosvásárhelyen, a teológiát 1920-ban Kolozsvárt végezte. Ekkor hitoktató lett Kolozsvárt, ahonnan 1922-ben külföldre mentén, Montpellierben, Heidelbergben, Marburgban és Genéában töltött két évet. Miután egy évig → *káplánkodott* Kolozsvárt, Amerikába távozott s egy évig Princetonban. egy évig Montreálban gyarapította ismereteit, közben miszcionáriusi működést is fejtve ki. Hazajöve, 1927-ben Budapesten lett vallásoktató káplán, 1937-ban vallásoktató lelkész. Mint ilyen 1950-ben nyugdíjazták s azóta segédlelkészként működött több helyen, 1954 óta a Kispeszt-Wekerletelepi egyházban. – Princetonban 1926-ban magistere, Montrealban 1927-ben doktora lett a teológiának, 1933-ban pedig Kolozsvárt vallásstanári vizsgálatot tett. – *Művei*: The mental evolution. (Princeton, 1925.) The doctrine of sin. (Uo. 1926.) The psychology of religious consciousness. (Montreal, 1927.) A lélek rejtelmes világa. (Mezőtúr, 1928.) Az egyetlen bálványimádó állat és világa. (Uo. 1929.) Lelki problémák. (Uo. 1933.) A valami és a semmi logikai szerkezete. (Budapest, 1936.) Magyar metafizika és logika. (Uo. 1943.) – Unokatestvére → *Musnai Lászlónak*.

Müller Frigyes (Segesvár, 1828. máj. 15. – ?Nagyszében, 1915. ápr. 25.) ev. püspök. Segesvárt végezte tanulmányait, míg 1845-ben Kolozsvárra ment jogot tanulni. Majd 1846-ban a lipcsei, azután a berlini egyetemre iratkozott be. Hazatérte után 1848-ban szülővárosában tanár, 1863-ban igazgató lett. 1869-től Újegyházson, 1875-től Nagyszébenben lelkészkedett, 1883-ban püspöki vikáriussá, 1893-ban pedig püspökké választott. 1906 augusztusában nyugalomba vonult. – Nagybecsű írói munkásságáért, mely a teológián kívül a régiségtan és nyelvészet terére is kiterjedt, a marburgi egyetem 1883-ban, a kolozsvári 1896-ban a bölcsészet díszdoktorává, a lipcsei egyetem 1897-ben a teológia díszdoktorává tette. – Egyházi érdekű *művei*: Beiträge zur

Geschichte des Hexenglaubens und des Hexenprozesses in Siebenbürgen. (Braunschweig, 1854.) Geschichte des siebenbürgischen Hospitälere bis zum Jahre 1625. (Segesvári gimn. értesítő, 1856.) Die schässburger Burgkirche (Archiv des Vereines... N. F. I. k.). Die ev. Kirche in Birtihalm (Uo. II. k.). König Stephan I. von Ungarn und das siebenbürgische Bistum (Uo.). Die kirchliche Baukunst des romanischen Styles in Siebenbürgen. (Bécs, 1858.) Unsere Pfarrerswahl... (Név n.) (Hely n. 1862.) Verwahrung und Sondermeinung... betreffend die Intervallfrage. (Nagyszében, 1880.) Rede... bei der Grundsteinlegung des ev. Bethauses... (Uo. 1882.) Gottesdienst in einer ev. sächsischen Kirche im Jahre 1554. (Uo. 1884.) Materialien zur Kirchengeschichte Siebenbürgens und Ungarn in 17. Jahrhundert. (Uo. 1888.) Rede aus Anlass der Beerdigung... G. D. Deutsch... (Uo. 1893.) Rede zur Eröffnung der 29. Hauptversammlung des siebenbürgischen Hauptvereins der Gustav Adolf-Stiftung... (Uo. 1894.) Festpredigt... zu seiner feierlichen Einführung in Amt und Würde... (Uo. 1895.) Licht und Schatten. (Uo. 1897.) Der „Siebenbürger Bischof“. (Uo. 1897.) Eröffnungsrede zur 33. Jahresversammlung des siebenbürgischen Hauptvereins der ev. Gustav Adolf-Stiftung. (Uo. 1898.) Weiherede... nach der Enthüllung des Honterusdenkmals in Kronstadt... (Uo. 1898.) Weihegebet... bei der Enthüllung des Deutschdenkmals in Hermannstadt... (Uo. 1899.) Fraterna caritas. (Uo. 1900.) – úgyszintén a püspöksége alatt tartott „Landeskirchenversammlung“-okat megnyitó imái és beszédei.

Müllner Mátyás (Fertőmeggyes, 1818. febr. 7. – Sopron, 1902. jan. 30.) ev. tanár. Miután 1829-től magyar szón volt Tótkeresztúron, 1830-tól Sopronban tanult, hol teológiát is végzett. 1839-ben a berlini egyetemre ment, melyről 1841-ben hazajövének, nevelősködött, míg 1843-ban gimn., 1850-ban → *teol. tanár* lett Sopronban. 1889-ben nyugalomba vonult. – *Művei*: A soproni ev. főtanoda története a soproni ev. gyülekezet nevezetesebb eseményeivel együtt. (Sopron, 1857.) (Németül is.) Adatok a soproni ev. lyceumi könyvtár történetéhez (MKSz. 1880.). Poszvék Keresztéllyel együtt szerkesztette a Sopronban 1861-ben megjelent → *énekeskönyvet*.

Münch Fülöp Sámuel (Vondorf, ? – Sopron, 1758. nov. 2.) ev. lelkész. Tanult Sopronban, majd külföldre mentén, Tübingenben. Visszatérve, 1752-ben → *rektor* lett Késmárkon, 1753-ban lelkész Lőcsén. Innen 1758 februárjában Sopronba távozott. – *Művei*: Die letzte Thränen-Pflicht... (Gyászbeszéd Praun Dániel Jeromos felett). (Sopron, 1742.) Der schwere doch erleich-

terte Eingang in das ewige Leben (Két prédikáció). (Tübingen, 1750.)

Mylius János (Morvaigló. 1557. – Elbing, 1630. ápr. 30.) ev. tanár. 1580 nyaratól Wittenbergben volt egyetemi hallgató s ott magisterséget szerzett. 1589 májusában került Magyarországra lőcsei →*rektornak*. 1595 júliusától Késmárkon töltött be hasonló állást, míg 1598 áprilisában Elbingbe ment tanárnak, hol azután igazgató lett. s mint ilyen, nagy hírnevet szerzett. – Neve még halála után is vonzotta oda a szépeességieket. Itteni működése alatt helvét irányú nézeteiről volt ismeretes, melyekért támadásokat és

zaklatásokat is kellett kiállania. – Irodalmi téren hazánkban nem dolgozott, mindössze Monai Jakabhoz (1591) intézett üdvözlő verse és Kraus Jánosné Wolkenstein Anna (1595.) halálára szerzett gyászverse jelent meg, azonban azok a nyilatkozatok, melyekkel az 1593-i →*eperjesi zsinaton* szóval és írásban képviselte álláspontját, meg vannak örökítve, ha talán nem is teljes hűséggel (→*M. Prot. Et. Adattár*, 1903.). Keckermann Rhetorikájának általa készített compendiumát sokáig tanították Sárospatakon.

Irodalom: Altrichter: Rektor Johann M. (1932.).

N

Nadányi János (Körösladány, 1641. – Nagybajom, 1707. júl.) ref. lelkész. Tanult Nagyváradon, ahonnan 1656-ban külföldre menvén, ez évtől fogva Utrechtben időzött, míg 1659. aug. 29-én a leideni, azután valamelyik más, 1663. máj. 4-én ismét a leideni, 1664 novemberében a baseli egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Hazájába mindjárt ezután visszatérve, 1666-ban tanárnak tette be Nagyenyedre rokona, →*Apafi Mihály* fejedelem. Ebben az állásában sehogy sem vált be, mégis csak 1678-ban tudott az iskola megszabadulni tőle, akkor is úgy, hogy egy kőszá hirre ijedtében Magyarországra menekült. Itt Nagykállóban lett lelkész, de 1685 tavaszán eljövöben volt onnan. Úgy látszik, ekkor huzamosabb ideig nem kapott állást, míg aztán 1689 nyarán Vitkán lelkészkedett. 1694-ben innen is kitétte az →*egyházkerület*, de reversalis mellett visszavette. Valamikor ezentúl a birtokaihoz közel levő Nagybajomban telepedett meg s ott is halt meg. – Egyházi érdekekkel is bíró *művei*: *Florus Hungaricus...* (Amsterdam, 1663.) (Angolul is megjelent.) *Oratio de augmentis scientiarum*. (Nagyszeben, 1666.) Üdvözlő verset írt Borsáti Ferenchez (1656.), →*Mártonfalvi Györgyhöz* (1658.; kettőt, egyiket görögül), →*Szendrei Ferenchez* (1658.), →*Keresztúri Bálinthoz* (1658.), →*Técsi J. Miklóshoz* (1658.), Enyedi Gáspárhoz (1659.), →*Tolnai F. Istvánhoz* (1659.), →*Jászberényi Pálhoz* (1664.), →*Komáromi Csipkés Györgyhöz* (1671.), gyászverset a Szilágyi Márton halálára (1700.). A temetésén →*Szikszai P. Sámuel* által tartott búcsúztatót a Sp. Fü. (1858.) közölte.

Irodalom: Intő utasítás akadémiákra induló ifjú N. J. számára (Révész Figyelmezője, 1878.).

Nádasdy Pál (? , 1598. – ?, 1633. okt. 15.) ev. vallású főúr. Atyjának, a →*csepregi colloquiumot* létrehozó →*Nádasdy Ferencnek* (1555. okt. 5. – 1604. jan. 4.) halála után Vas vármegye főispánja, 1622-ben a dunántúli részek főkapitánya és kir. főudvarmester lett. 1625-ben grófi rangot kapott. – A →*Bethlen Gábor* szabadságharcaiban ő is részt vett hitfelei oldalán. Vallásos buzgóságának legemlékezetesebb jele „Áhítatos és

buzgó imádságok” c. műve (Csepreg, 1631.).

Nádasdy Tamás (Buda, 1498. – ?, 1562. jún. 2.) az első protestáns nádor, az előbbinek nagyatyja. Bolognában és Rómában tanult, s a II. Lajos kancelláriájában kezdte pályáját. A mohácsi vész után a Ferdinánd pártjára állott. 1529-ben török fogságba került, melyből kiszabadulva, kényszerűségből a János király híve lett, azonban 1534-ben ismét Ferdinándhoz pártolt. 1537-ben horvát bán, 1540-ben országbíró, 1553-ban báró, 1554-ben nádor lett. – A reformációnak egyik legnagyobb pártfogója volt Magyarországon, ki a saját birtokain mindenütt buzgón előmozdította annak terjedését, Újszigeten pedig 1535 körül iskolát és 1537-ben nyomdát állított. Melanchthonnal is levelezett, s különösen →*Dévai Bíró Mátyás* és →*Sylvester János* működését segítette elő hathatósan.

Irodalom: *Horváth Mihály*: N. T. élete (1838.). *Károlyi Árpád* és *Szalag József*: N. T. nádor családi levelezése (1882.). *Payr Sándor*: N. T. grófék (!) háztája (1895.), *Uő.*: Protestáns volt-e N. T.? (1914.)

Nádudvari Benjámín (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. Erdélyi születésű, Nagyenyeden tanult, ahonnan az oderafrankfurti egyetemre ment, melynek hallgatói közé 1736. szept. 17-én iratkozott be. Pár év múlva hazatérvén, Abrudbányán lelkészkedett még 1748-ban is. – *Művei*: *De sacramentis initiationis sub diversis temporum oeconomicis*. (Oderafrankfurt, 1738.) *Mennyei udvarral való szent társalkodás* (Imakönyv). (Nagyszeben, év n.) (Több kiadást ért.)

Nádudvari K. András (Nádudvar, 1602. v. 1603. – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1624. júl. 19-én lépett a nagyobb tanulók sorába. Majd 1630 nyarán külföldre indult és 1631. márc. 14-én a leideni, ugyanezévi jún. 21-én a franekeri, 1632. nov. 6-án a groningeri egyetemre iratkozott be. Hazájába visszajöve, 1635 elejétől →*rektor* volt Debrecenben, ahonnan azonban vagy 1636-ban, vagy 1637-ben eltávozott valahova lelkésznek. Mint ilyen, 1643-ban Szászvárosban működött s 1655-ben is ott volt még. – *Műve*: *De sacro-sancto adorandae unitatis ac venerandae trinitatis mysterio*. (Franecker, 1632.)

Nádudvari P. Mihály (? – Tállya, 1754. szept. 21.) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1700. jún. 17-én lépett a *→togatusok* közé. Külföldre menvén, 1709. ápr. 4-től Baselben, 1710 tavaszán Zürichben volt egyetemi hallgató. Visszatérte után 1712-től Prügyn, 1714-től Szepsiben, 1727-től Tállyán, 1736-tól Mádon, 1737-től Golopon, 1738-tól újra Szepsiben, 1746-tól újra Tállyán lelkészkedett. 1751 októberében *→esperessé* választotta az *→abaúji egyházmegye*. – *Műve*: Christianorum palaestrae-spiritualis panoplia (Eph. VI. 10–18.). (Zürich, 1710.)

Nádudvari P. Péter (? – Szászváros, 1726.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1687. júl. 7-én kezdte a felsőbb osztályokat. Innen azonban később Nagyenyedre ment s ott fejezte be 1696-ban hazai tanulmányait. Külföldre is ellátogatván, ezévi aug. 28-án Franekerben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Visszatérve hazájába, már 1698-ban Bethlen Sámuelnek volt udvari papja, míg 1700-ban Marosvásárhelyen, 1705-ben Szászvárosban lett lelkész, ahol mint 1706-tól *→elsőpap*, *→dékáni* tisztet is viselt. – Hírneves *→prédikátor* volt, kinek *művei*: De peccati natura, propagatione atque speciebus. (Kolozsvár, 1695.) Botránkozás nélkül való... (Gyászbeszéd Haller Istvánné Bulcsesti Sára felett.) (Nagyszében, 1708.) Isten ígéretei közül való szép áldás (Gyászbeszéd gr. Bethlen Sámuel felett). (Uo. 1708.) Hermon kis hegye... (Gyászbeszéd Jósika Imréné Rác Krisztina felett, 1715.) (Kolozsvár, 1717.) A valóságos jó feleségnek ideája (Gyászbeszéd Köleséri Sámuelné gr. Bethlen Judit felett). (Uo. 1720.) Magyar Nathanael... (Gyászbeszéd Barcsai Ábrahám felett, 1716.). (Uo. 1721.) Isten emberének... példája (Gyászbeszéd Kendeffi Gábor felett). (Uo. 1722.) Nyolcvannégy prédikációi, melyekben az igaz ker. vallásnak szentírásan épült fundamentos ágazati... kibeszéltetnek (A magáéiból is toldva hozzá sajtó alá rendezte *→Szathmári Pap Zsigmond*). (Uo. 1741.) Megírta a szászvárosi ref. egyháznak saját koráig való történetét (Erdélyi Prot. Közlöny, 1876.). – Üdvözlő verset írt *→Debreceni Szabó Istvánhoz* (1696.), *→Bagosi Mártonhoz* (1697.), *→Soós Ferenchez* (1698.) és *→Pápai Páriz Ferenchez* (1710.), gyászverset a Pápai Páriz Ferenc halálára (1717.), akinek veje volt.

Nádudvari Sámuel id. (? – ? – Pelsőc, 1740. k.) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1687. jún. 12-én *→subscribált*. Később *→köztanítóságot* viselt, majd szikszói *→rektor* lett. Innen külföldre menvén, 1696. nov. 5-től a franekeri egyetemen folytatta tanulmányait, 1698 júniusa után hazajövé, először Hanván, 1725-ben Pelsőcön lelkészkedett. – *Műve*: Emlékezetre felemeltetett aranyoszlop (Gyászbeszéd Giczei Gáborné

Gyürki Zsófia felett Szendrőn). (Debrecen, 1725.) Üdvözlő verset írt *→Bagosi Mártonhoz* (1697.) és *→Diószegi Sámuelhez* (1698.).

Nádudvari Sámuel ifj. (? – ? – ?, 1754.) római katolikussá lett ref. tanár, az előbbinek fia, Sárospatakon tanult, honnan Csécsi professzorra írt pasquillusa miatt kicsapták. Ezután Nagyenyeden folytatta tanulmányait, majd a külföldet kereste föl s 1728. jan. 3-tól az oderafrankfurti egyetemen gyarapította ismereteit. Innen az 1730–31. tanév folyamán Franekerbe ment. Hazajötte után második, 1735-ben *→elsőpap* lett Nagyenyeden. Ezt megelőzte a praedestinatio tanának tagadása miatt ellen indított eljárás, mely azzal végződött, hogy 1735. márc. 20-án kénytelen volt a templomban ünnepélyesen visszavonni ott hirdetett elveit. 1740 nyarától tanár volt Marosvásárhelyen, de anyagi és erkölcsi bajok miatt 1746 novemberében távozni kényszerült állásából. Nemsokára áttért római katolikusnak, és mint ilyen, gr. Károlyi Ferencnél talált alkalmazást. – *Művei*: Az halálnak... követőiről (Oratio Köblös János felett). (Kolozsvár, 1733.) Rara avis... (magyar oratio Wass Dániel felett). (Uo. 1741.) Carolus VI... (Latin gyászbeszéd). (Uo. 1741.) Istenfélő férfiúnak koronája (Gyászbeszéd Köblös Péterné Kakucs Judit felett). (Uo. 1744.) Animalis... et aeternae vitae exemplar... (Magyar oratio br. Kemény Sámuel felett). (Uo. 1746.) Üdvözlő verset írt Mádi Jánoshoz (1728.).

Irodalom: Koncz József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.).

Nagy Béla (Ungtarnóc, 1877. márc. 8. – Sárospatak, 1938. jan. 17.) ref. tanár. Sárospatakon tanult, hol a gimnáziumot 1894-ben, a teológiát pedig – közben az 1895–96. tanévet Kolozsvárt töltve – 1898-ban végezte. Ezután egy évig *→senior* volt, 1899-ben pedig külföldre ment s az utrecht egyetemen időzött három évig. Visszatérve, 1902 júniusában Tiszánánán *→káplán*, ez év novemberében Egerben lelkész, 1905 szeptemberében Sárospatakon teol. Akadémiai tanár lett a rendszeres teológia tanszékén, előbb rk., majd – miután 1908-ban teol. Magántanári képesítést szerzett Pápan, ettől fogva rendes minőségben. 1924-től nem teljesített szolgálatot, de csak 1928-ban nyugalmazták. Azóta többször változott a lakóhelye. – Az 1917–22. évi zsinatnak póttagjává választott a végére. Hírlapi cikkeken kívül dolgozatai: Beköszöntő beszéd Egerben. (Eger, 1902.) Egyházi beszédek Bitzius Alberttől (ford.). (Sárospatak, 1906.) Canterbury-i Anselmus satisfactio-elmélete. (Uo. 1908.) Hogyan tanított Pál apostol a feltámadásról és az örök életéről? (Sp. Ref. Lapok, 1912.) Bismarck keresztyénsége (Prot. Szle., 1915.). Zsinati dolgok. (Sárospatak, 1917.) Az élet könyve (Prédikáció „A mi örökségünk” c. kötetben). (Uo. 1918.) Megigazulás és

praedestinatio (Uo.). – Másodfokú sógora →*Kérészy Zoltán*nak.

Nagy Benedek (Sármelléki) (Nádasd, ? – ?, ?) ev. tanár. Hazájában szerzett ismereteit 1603. máj. 25-től a wittenbergi egyetemen gyarapította. Már a következő évre visszatért s előbb Fertőszentmiklóson, 1605-ben pedig Kőszegen lett →rektor, s az volt 1615-ben is. – Művei: *Naeniae... in obitum... Francisci de Nádasd...* (Sopronkeresztúr, 1604.) →*Pázmány Péter* piroinsági (→*Zvonarics Imrével*, kitől az I. és III. rész ered). (Uo. 1615.) Írt még előszót és üdvözlő verset *Zvonarics Imrének Hafenreffer után fordított művéhez* (1614.), úgyszintén üdvözlő verset →*Hartlieb Györgyhöz* (1610.), gúnyverset →*Szenzi Molnár Albertre* (közölve *Czvittingernél*). Egy hosszabb éneknek is szerzője.

Irodalom: Payr Sándor: S. N. B. mint ének-író (1934.).

Nagy Géza (Kutyfalva, 1887. máj. 21. – **Kolozsvár, 1971. ápr. 5.*) ref. tanár. A gimnáziumot 1904-ben Marosvásárhelyen, a teológiát 1908-ban Kolozsvárt végezte. Azután a berlini (1908–9.) és baseli (1909–10.) egyetemen folytatta tanulmányait. Visszatérte után →*káplán* volt →*esperes*-atyja mellett szülőfalujában, míg 1912-ben lelkész lett Székelyszenterzsébeten. Innen 1926-ban →*teol. tanár*nak választották meg Kolozsvárra, egyelőre helyettesi minőségben, de miután a következő évben teol. doktorságot szerzett Debrecenben, rövidesen rendes tanárrá lépett elő. Az 1939-ben megnyílt zsinatnak később póttagja lett. 1949-ben nyugalomba lépett. – Művei: *A keresztyénség jövője*. (Kolozsvár, 1922.) *Barth* teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége. (Debrecen, 1927.) *Kálvinista jellemképek*. (Kolozsvár, 1930.) *Valláskönyv* (III. és IV. elemi o. részére, →*Imre Lajossal* és *Maksay Alberttel*). *Az erdélyi ref. népiskola története*. (Segesvár, 1932.) *The influence of the ref. church on the political history of Transsylvania*. (Edinburgh, 1933.) *A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus*. (Debrecen, 1933.) *Külföldön bujdosó erdélyi diákok levelezése*. (Kolozsvár, 1933.) *Szenvedő papok, szenvedő egyházak* (Az előbbivel együtt.). *Zwingli* (Kecskeméthy-émlékkönyv, 1934.). *A belmisszió nyomai az erdélyi ref. egyház régebbi történetében* (A „*Kálvin és a kálvinizmus*” c. könyvben). (Debrecen, 1936.) *Kálvin hatása Erdélyre*. (Uo. 1936.) *Akik kösziklára építettek*. (Kolozsvár, 1937.) →*Szász Domokos* (Erdélyi Múzeum, 1938.). →*Geleji Katona István* személyisége, levelei alapján. (Kolozsvár, 1940.) *Társadalmi elmentések a régi erdélyi ref. egyházban*. (Uo. 1942.) *Az erdélyi ref. templomok története*. (Budapest, 1942.) *A Herepeiek belmissziós törekvései* (Prot. Szle, 1942.). *Belmissziói munka Kolozsvárott a nemzeti ébre-*

dés korában (Uo. 1943.). Van még két prédikációja az „*Istennek nagyságos dolgai*” (Kolozsvár, 1930.) c. gyűjteményben.

Nagy Gusztáv (Peremartoni) (Gyöngk, 1844. júl. 10. – Erdőbénye, 1900. júl. 11.) ref. tanár. Gyöngkön kezdett tanulni. 1858-tól Nagykőrösön a gimnázium felsőbb osztályait és az akkori bölcészeti tanfolyamot, 1863-tól Pesten a teológiát végezte. 1866-ban →*káplán* lett →*esperes*-atyja mellett Bicskén, ahonnan egy év múltán külföldre ment s két évet az utrechti egyetemen töltött. Hazatérve, még 1869-ben →*teol. tanár* lett Sárospatakon. Mint ilyen, 1895-ig inkább dogmatikai, ettől fogva főleg bibliai tudományokat adott elő, haláláig. – Írói működése nem nagyterjedelmű, de kiválóan becses. Kisebb dolgozatai és cikkei az egykorú jelesebb egyházi közlönyökben jelentek meg, nagyobb dolgozatai a következők: *Amit az egyiptomi emlékek beszélnek* (Prot. Tud. Szle., 1869.). *A vallásreform és a →Magyarországi Prot. Egylet* (Révész Figyelmezője, 1872.). *Figyelmező és profétája* (P. E. I. L. 1872.). *Jézus imája* (A „*Theologiai értekezések*” c. könyvben.) (Budapest, 1875.). *Az újszövetség új magyar fordítása* (P. E. I. L., 1878.). *Még egyszer az újszövetség új magyar fordítása* (Uo. 1879.). *A húsvéti igazság* (Sp. Lapok 1882. Nagy vihart támasztott az orthodoxusok között). *A korinthusi első levél eredeti alakja...* (Sárospatak, 1883.) – *Apósa* volt →*Rohoska József*nek.

Irodalom: Novák Lajos: P. N. G. (1902.).

Nagy György (Köpecsi) (Felvinc, 1783. – Kézdivásárhely, 1830. febr. 7.) ref. lelkész. Nagyenyeden tanult, hol 1800-ban →*subscribált* és 1806-ban →*köztanító* lett. Már 1807. áprilisától lelkész volt Felvincen, ahonnan 1808-ban a göttingeni egyetemre ment s csak egy év múlva folytatta hivatalát. Miután 1810-től Nagyenyeden, 1811-től Kolozsvárt lelkészkedett, 1814-ben ugyanott →*teol. tanári* állást foglalt el, de ezt egy mágnásnővel kötött házassága miatt a következő évben elveszítette. 1816 végén Désen, 1819 májusában újból Felvincen lett lelkész. 1822 januárjában Szászvárosba választatván meg, oda be is köszöntött, de azért Felvincen maradt 1827-ig, midőn Kézdivásárhelyre távozott. – Művei: *A jó rendnek barátja* (Gyászbeszéd *Kölönte József* felett). (Kolozsvár, 1813.) *Az érdeme szerint megtiszteltetett katona* (Gyászbeszéd *Demjén László* felett.). (Uo. 1814.) *A boldog királyné* (Prédikáció *Mária Ludovikáról*). (Uo. 1817.) *A leszakasztott tavaszi bimbó* (Gyászbeszéd *Balog Elek* felett, 1815.). (Uo. 1821.) *A nagy hazafi*. (Kolozsvár, 1820.) *A megelégedéssel egybekapcsolt középszerű sors* (Gyászbeszéd *Miske József* felett.) (Marosvásárhely, 1821.) *A kicsiny ember a társaságban* (Gyászbeszéd *Székely István* felett.) (Kolozsvár, 1823.) *Magyarra fordította Cleyermann*

Károly imakönyvét „Isten én örömem, vigasztalásom” c. alatt (1827.).

Nagy István (Bezi, 1728. máj. 2. – ?, 1812. ápr. 19.) ev. püspök. Tanult szülőföldjén, Győrött hat évig, Sopronban hét évig, azután Wittenbergben, hol 1750. máj. 9-én iratkozott be. Innen 1753 májusában hazatérve, ez év novemberében nagyalásnyi, 1756-ban várpalotai, 1765-ban sárszentlőrinci lelkész lett. 1768-ban →alesperessé, 1775-ben →főesperessé tette a →tolnai egyházmegye, 1786-ban pedig püspökké választotta a →dunántúli egyházkerület. De ekkor nem fogadta el ezt az állást, hanem mint az újonnan szervezett →felsőtolna-somogyi egyházmegye esperese működött tovább, részt vevén a →pesti zsinaton is. 1796. júl. 26-án ismét püspökké választatván, ezt a tiszteletet vitte 1812 elejéig, amikor lemondott róla. – Művei: Rambachnak Úr Jézus Krisztusnak kinszenvedéséről való elmékedései. Hozzáadattak a megfeszített Úr Jézusnak hét utolsó szavairól való elmékedései (Németből ford. 2 vaskos kötet). (Pozsony 1790.) Az úrvacsorájához először készülőknek való tanítás. (Veszprém, 1800.) (II. kiad. Kőszeg, 1839. Száz évnél tovább használatban volt.) – Apósa volt →Bárány Pálnak.

Nagy István (Mezőbaj, 1861. aug. 2. – ?Kisújszállás, 1939. jún. 16.) ref. lelkész. Nagyszalontán, Mezőtúron és Debrecenben végezte a gimnáziumot 1880-ban, teológiát pedig az utóbbi helyen 1884-ben. Nevelősködés után 1887-től helyettes tanár volt Karcagon, 1889 júliusától novemberéig →káplán Darvason és Kismarján, ettől fogva vallásitanító Nagyváradon, míg 1891 tavaszán lelkésznek ment Harasztosra. 1901 októberében Kémeren, 1906 tavaszán Kisújszálláson lett lelkész. – Több cikke jelent meg egyes egyházi lapokban. – Művei: →Kazinczy és Debrecen. (Karcag, 1888.) Az imádkozó ember. (Mezőtúr, 1898.) A kálvinizmus mai külső és belső állapota hazánkban (Db. Prot. Lap 1901.). Az 1848. XX. tc. végrehajtása. (Zilah, 1905.) Vallásos eszmék. (Kisújszállás, 1907.) Bizonyágtétel a Krisztusról. (Uo. 1910.) A kisújszállási ref. emberbaráti szövetség ismertetése. (Uo. 1912.) Egyetemes államosítás (Prot. Szle, 1912.). Az egyházzól és az egyházakról (Uo. 1913.). A kisújszállási ref. egyház története. (Kisújszállás, 1925.) A magyar lélek és a pietizmus. (Uo. 1926.) Konfirmációi kézikönyv. (Uo. 1928.)

Nagy István (Debreceni) (Debrecen, 1770, szept. 14. – ?Hajdúböszörmény, 1831. aug. 13.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, 1788-ban lépve a felsőbb osztályok elsőjébe. 1794-ben →köztanító lett, majd 1797-ben Lőcsére ment német szóra. Innen félév múltán visszatért Debrecenbe, s ott még →contrascribai és 1799-től →seniori tiszteletet viselt. A külföldet is fölkeresvén,

1800-ban a göttingeni egyetemre iratkozott be. Hazajötte után tüstént lelkész lett Hajdúböszörményben 1801 májusában. A →tiszántúli egyházkerület 1823-ban főjegyzővé választotta. – Művei: Prédikáció az osztrák császári címnek I. Ferenc által való felvételekor. (Debrecen, 1804.) A főpapi áldás... (Gyászbeszéd →Benedek Mihály felett). (Uo. 1821.) – továbbá azok a szép énekek, melyek az 1808-i →énekeskönyvben (tizenkettő), valamint a jelenlegiben (hat) tőle valók, meg amelyeket (négyet) Nagy István büdsszentmihályi lelkész félszázados jubileumára (1822.) készített. A temetésén →Aranyi István és →Szoboszlai Pap István által tartott beszédek ki vannak adva. – Apósa volt →Benedek Lajosnak.

Irodalom: Benedek Lajos: D. N. I. életrajza (Dt. Egyh. Almanach, 1833.). Életét népszerűen feldolgozta →Keztyűsné Balog Margit (1925.).

Nagy József (Bodroghalász, 1788. márc. 28. – Cigánd, 1864. jan. 23.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, ahonnan 1814-ben Mezőcsátra ment →rektornak. 1816 áprilisától Göttingenben gyarapította ismereteit. 1817-ben hazajöve, 1818-tól Ungváron volt lelkész, 1829-től pedig Cigándon. – Egyházi érdekű művei: Eredeti munkái és szabad fordításai erkölcsi és ünnepi tanításokban. (Sárospatak, 1823.) Erkölcsi elmékedés a király születése napján. (Uo. 1824.) Az igaz hazafi... (Gyászbeszéd Kazinczy István felett). (Uo. 1828.) A koporsók és sírhalmok... (Búcsúztatók legid. →Kiss Áronnal). (Uo. 1832.) Halotti szónoklatok... (Uo. 1847.) Írt még verseket, főként ünnepélyes alkalmakra.

Nagy József (Szomotor, 1811. máj. 22. – Karcsa, 1876. aug. 19.) ref. lelkész. Tanult 1817-től Sárospatakon, Lőcsén és újra Sárospatakon, ahonnan a teológia végeztével 1835-ben külföldre ment és két évet Bécsben töltött. Hazájába visszatérve, előbb →káplán, aztán lelkész volt Szomotoron, 1863-ban pedig karcasai pap lett. – Dolgozatai a P. E. I. L.-ban és a →Sárospataki Füzetekben jelentek meg. A nagyobbak ezek közül: A föld népei vallásos tekintetben (Sp. Füz. 1857–59.). A pogány Róma az öskeresztyén egyház iránt. (Uo. 1858–59.). Husz János reformatori működése és végőrái (Uo. 1860.). Tájékozás a magyar egyházi átalakulás mezején a mohácsi harc előtt (Uo. 1861.). Elvek harca a ker. egyház terén (Uo. 1862.). Az 1790–91 törvények keletkezésének körülményei (Uo. 1864.). Az evangéliumi egyház viszontagságai Magyarországon a XVII. század nyolcadik évtizedében (Uo. 1866.).

Nagy Károly (Kisborosnyó, 1868. okt. 27. – Kolozsvár, 1926. febr. 16.) ref. püspök. A gimnáziumot Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden 1886-ban, a teológiát az utóbbi helyen 1890-ben végezte. Ekkor külföldre ment s egy évet Mar-

burgban, egyet Utrechtben töltött. 1892-ben hazatérve, Nagyenyeden teol. magántanári képesítést szerzett s ugyanekkor Brassóban káplán, 1893-ban pedig lelkész lett, míg 1894-től Nagyenyeden lelkészkedett, ahol az 1894–95. tanévben teol. helyettes tanárként is működött. 1895 szeptemberétől Kolozsvárt volt teol. rendes tanár. 1908-ban főjegyzőnek, 1918-ban püspöknek választotta az →*erdélyi egyházkerület*, s ezután tanári állásáról nyugalomba lépve, lelkészi állást foglalt el a kolozsvári egyháznál. Még püspöksége előtt tagja volt a →*budapesti második és harmadik zsinatnak*, úgyszintén sokáig a →*konventnek* is. Nehéz viszonyok között is megnyilvánuló erényével aránylag kiváló eredményeket ért el. – Irodalmi működést is folytatott. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1908-ban választmányi tagjai közé sorozta. Szerkesztette 1901-től az →*Erdélyi Prot. Lapot*, 1908-tól az ennek helyébe lépett →*Ref. Szemlét*, melyekbe sok cikket írt. – *Művei* és nagyobb dolgozatai: A protestantismus múltja, jelene, és jövő feladata (Prédikáció). (Brassó, 1893.) Dr. →*Kovács Ödön* irodalmi munkássága („Emlékkönyv dr. Kovács Ödön tanárságának 25 éves ünnepéye alkalmából” c. könyvben). (Nagyenyed, 1894.) Kálvin theológiája. (Uo. 1895.) A philosophia szerepe a keresztyénség előkészítésében (Prot. Közlöny, 1896.). Bevezetés a Schleiermacher „Über die Religion” c. műve olvasatához (Erdélyi Prot. Lap, 1898–99.), Ker. vallás (Tankönyv, I. r.). (Kolozsvár, 1899.) Emlékezés →*Molnár Albertre* és Sylvester Domokosra (Erdélyi Prot. Lap. 1903.). Kálvin János: A ker. vallás alapvonalai (Fordította s előszóval és bevezetéssel ellátta). (Budapest, 1903.) Dr. →*Bartók György* erdélyi ref. püspök emlékezete. (Kolozsvár, 1908.) Osdolai dr. gr. →*Kuun Géza* emlékezete. (Uo. 1908.) Kálvin mint dogmatikus és ethikus („Emlékezés Kálvinról” c. könyvben). (Budapest, 1909.) Tudomány és élet; elmélet és gyakorlat (Értesítő, 1909.). A vallás és egyház jövője (Uo. 1911.). Lonsonci br. →*Bánffy Dezső* emlékezete. (Kolozsvár, 1912.) A háború erkölcsi jelentőségéről („Háború és élet” c. könyvben). (Uo. 1914.) Összegyűjtötte s élet- és jellemrajzzal ellátta →*Molnár Albert* gyakorlati dolgozatait.

Irodalom: Jancsó Sándor: Emlékbeszéd N. K. püspök felett (1926.).

Nagy Lajos (Nemesládony, 1867. febr. 14. – ?, 1940. ápr.) ev. lelkész. Tanult Sopronban és Pozsonyban, hol 1890-ben végezte a teológiát. Ekkor →*káplán* lett Farádon, 1892 februárjában Dabronyban, míg 1896-ban lelkészi állást foglalt el Szentantalfán. A →*zalai egyházmegyének* 1925-től 1937-ig →*esperese* volt. – Sokat dolgozott irodalmi téren, többnyire Ladányi álnév alatt. Cikkei a →*Prot. Papban* és az →*Ev. Egy-*

ház és Iskolában jelentek meg. – *Művei:* Tavaszai hajtások (Versek, gondolatok, értekezések). (Pápa, 1893.) Őszinte ötletek. (Uo. 1894.) Verses suspiriumok (németből). (Uo. 1894.) Evangéliumi és epistolai perikópák. (Uo. 1894.) Adventi tanítások (Németből átd.) (Uo. 1894.) A szenvedések történetének főbb alakjai (Böjti prédikációk németből átd.). (Uo. 1894.) Egyházlátogatási emléklapok... →*Gyurátz Ferenc...* püspöki egyházlátogatásáról. (Uo. 1897.) Prot. tanítók sátoros ünnepe (Karácsonyi, húsvéti, pünkösdi, összesen három prédikáció). (Uo. 1899.) Az oltár, szószerék és koporsó költészete. (szerk.). (Uo. 1905.) Új hárfahangok. (Keszthely, 1930.) Emlékezzetek! (Gerok után.)

Nagy Lajos (Szák, 1883. – ?. ?) ev. lelkész. Miután a gimnáziumot 1902-ben elvégezte Sopronban, teológiát hallgatott Pozsonyban, majd Sopronban. Mint budapesti →*káplánt* választották meg lelkésznek Gyúróra, hol 1912 eleje óta működött. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1917-ben választmányi tagjai közé sorozta. – Nagyobb dolgozatai: Egyházi beszédeink tónusáról és szelleméről. (Budapest, 1913.) Jelek és profécíák. (Uo. 1917.) Egy magyar bárd sorsa. (Uo. 1917.) Bábel vizeinél. (Uo. 1917.) Magyar zsoltárok. (Uo. 1924.) Egy prédikátor dalaiból. (Uo. 1924.)

Nagy Lajos (Hencida, 1843. nov. 1. – Konyár, 1908. márc. 22.) ref. lelkész. Otthon és Debrecenben tanult, hol a gimnáziumot és teológiát 1855-től 1867-ig végezte. Ekkor →*köztanító*, a következő évben hajdúböszörményi, 1869-ben tiszaroffi →*káplán* s még ez évben mikepércsi, 1893-ban konyári lelkész lett. – Az egyházi irodalomban kifejtett munkásságának termékei egyes egyházi közlönyökben megjelent cikkein kívül a következő önálló *művek:* A polgári házasság ismertetése (Álnévvvel). (Debrecen, 1875.) (II. átd. kiad. Budapest, 1894.) Magyar ref. vallású presbyterek könyve. (Debrecen, 1880.) Vázlatok közönséges, ünnepi és alkalmi egyházi beszédekhez. (Uo. 1880.) Eskető lelkész. (Uo. 1883.) (II. kiad. Miskolc, 1890.).

Nagy Mihály (Rétalap, 1788. dec. 14. – ?, 1878. márc. 19.) ref. püspök. Pápán tanult, hol →*köztanítóságot* és →*seniorságot* is viselt. 1813-ban tanárnak választották oda, mire külföldre ment és Bécsben meg Marburgban (1814. febr. 4-től) összesen két évet töltve, 1815-ben elfoglalta állását. 1821-ben lelkész lett Kocson, s a →*tatai egyházmegye* 1827-ben →*esperessé* választotta. Az 1839–40-i országgyűlésen hitszónok volt. 1845 elején püspökévé tette a →*dunántúli egyházkerület*, a komáromi egyház pedig lelkészéül hívta meg. 1874-ben nyugalomba vonult. – *Művei:* Oratio, qua auditorum... coronam valere jubet. (Győr, 1821.) A ker. vallás diadalján

való hálás öröm (→*Tóth Ferenc* püspöki beiktatásán prédikáció). (Veszprém, 1828.) A ker. egyházak minden ker. szív óhajtásának igen méltó tárgyai (Prédikáció a székesfehérvári új templom felszentelésén). (Pápa, 1838.) Egyházi beszéd... a pesti h. h. ev. egyházban... (Pest, 1839.) Bizodalom szava (Beköszöntő Komáromban). (Komárom, 1845.) Beiktató beszéd →*Polgár Mihály* püspöki beiktatásán. (Kecskemét, 1846.) –, valamint a →*Már Péter* (1823.), Magyar Kossa Péter (1827.), és *Tóth Ferenc* (1845.) temetésén, meg a József nádor emlékére (1847.) tartott beszédek. Előszót írt a helvét hitvallásnak →*Liszky-féle* kiadásához (1852.).

Irodalom: Pap Gábor: Érdemkoszorú... N. M. superintendens életének érdemvirágaiból (1878.).

Nagy Péter (Kolozsvár, 1819. ápr. 22. – ?, 1884. szept. 16.) ref. püspök. Kolozsváron végezte tanulmányait, ahol 1839 legvégén utódlási joggal →*káplánnak* választották és ennek folytán 1841 júniusában lelkész lett. Ekkor külföldre ment és egy évet a göttingeni egyetemen töltött. Lelkészi hivatala mellett 1844-től a ref. gimnáziumban segéd-, 1850-től 1858-ig rendes tanára volt a természettanok, 1856 elején pedig tanára lett a Kolozsvárt akkor létező →*theol. akadémiának* is, 1862-ig a gyakorlati teológiát adván elő. 1859-től 1866-ig az →*egyházmegyei* jegyzői tisztet is vitte. 1864-ben →*generális notariussá* választott, s mint ilyen, 1866-ban a püspökségre következett. Kolozsvári papi hivataláról ekkor lemondva, kevés idei (1868.) országgyűlési képviselőségén kívül egészen küzdelemteljes püspöki hivatalának szentelte magát. – Püspökösködésének legemlékezetesebb mozzanata kifelé az →*erdélyi egyházkerületek* a többiekkel való uniója, befelé pedig az →*egyházkerület* kormányzó testületeinek az ún. képviselési rendszer alapján való újjászervezése volt. Az ő idejében alakult meg az egyházkerületi lelkészi özvegy-árvai →*gyámintézet*. Elnöke volt a →*debreceni zsinatok* s 1883-tól szintén elnöke volt a →*konventnek*, mely az egyetemes énekügyi bizottságnak is elnökévé tette. E legutóbbi minőségében az új, egyetemes →*énekeskönyv* előmunkálataiból közre is bocsátott három füzetet. Sokirányú működésében mégis mint →*prédikátor* szerezte a legnagyobb hírnevet. Többoldalú és széleskörű írói munkássága hasonlóan maradandó értékű. Állattant, melyet Milne után dolgozott át, nagyszámú fordított és eredeti elbeszélő és ismeretterjesztő művet, melyek jobbra Belényesi Gábor és Csurgó György álnevek alatt jelentek meg, továbbá az egyházi irodalom körébe tartozó műveket bocsátott közre. Ilyen irányúak: *Mythologia* növendék ifjaknak (Lamé Fleury után). (Kolozsvár, 1844.) Szent történetek növendék ifjaknak

(Lamé Fleury után). (Uo. 1848.) (V. kiad. 1901.) Újszövetségi történetek. (Uo. 1852.) (IV. kiad. 1893.). „Lázár jöjj ki!” (Prédikáció Zilahon.) (Uo. 1856.) Isten ígéje (Prédikációk tőle, →*Herepei Gergelytől* és *Vadas Józseftől*). (Uo. 1856.) Konfirmációi kisebb káté. (Uo. 1858.) (XI. kiad. 1899.) Konfirmációi nagyobb káté. (Uo. 1860.) (VI. kiad. 1900.) Minden ország, mely magában meghasonlik, elpusztul (Prédikáció). (Uo. 1861.) Egyházi beszéd gr. Mikó Mária és Ádám konfirmációja alkalmával. (Uo. 1863.) Prédikáció az 1864-iki közzsínaton (→*Bodola Sámuel* beszédével). (Uq. 1864.) Püspöki székfoglaló prédikáció és papszentelőbeszéd. (Uo. 1866.) Agenda. Szertartási beszédek és imák (Vadas Józseffel együtt). (Uo. 1866.) Egyházi beszéd Antos Klára és Bogdanovics Hedvig konfirmációja alkalmával. (Uo. 1867.) Egyházi beszéd a krasznamihályfalvi templom felszentelésén. (Uo. 1870.) Egyházi beszéd br. Radák Klára konfirmációja alkalmával. (Uo. 1883.) – úgyszintén a gr. →*Teleki József* (1855.), gr. Széchenyi István (1860.), gr. Teleki László (1861.), Kálvin (1864.) és gr. →*Mikó Imre* (1876.), emlékére, a gr. Mikó Imréné gr. Rhédei Mária, →*Méhes Sámuel*, Incze Sámuelné Baranyai Ágnes, gr. Mikó Ádám, özv. br. Radák Istvánné gr. Rhédei Klára temetésén tartott imái és beszédei, továbbá a →*Szász Gerő-féle* Prédikatori Tárbán közölt prédikációi. – Apósa volt →*Szabó (Bágyoni) Sámuelnek*.

Irodalom: Kovács Ödön: Emlékbeszéd N. P. emlékköve leleplezésekor (1887.), *Finály Henrik: N. P.* (1885.).

Nagy Sámuel (? , ? – Pécel, 1802. máj. 13.) ref. →*ágens*, →*Kocsi Major István* unokája, a →*dunamelléki egyházkerületben* született valahol. Debrecenben tanult, hol 1744. jan. 15-én →*subscribált*. A teológiát is elvégezvén, nyolc évig a Ráday-családnál nevelősködött. Majd külföldre ment s 1760. márc. 1-én a baseli egyetemre iratkozott be. Egy ott kiállott súlyos betegség után azonban csakhamar visszatért és ugyanazon év őszétől orvosi tudományokat hallgatott Bécsben. Megürülvén 1762. máj. 30-án a magyarországi reformátusok bécsi →*ágensi* hivatala, a →*tiszáninnyi egyházkerülettel* folytatott hosszas hercehurca és kétszeri megválasztása után 1763 augusztusában ő foglalta el azt s vitte 1797-ig, midőn nyugalomba lépett. Pécelre költözött. – Számos emlékiratot szerzett a protestantismus érdekében, közülük napvilágot is látott egy „Brevis et sincera deductio status religionis evangelicorum, juriumque ac legalium libertatum eosdem concernentium, divae olim reginae Mariae Theresiae exhibita” (1790.) c. alatt. Valószínűleg az ő tollából eredt a „Schreiben eines Wiener an einen Ungarn, darinnen das Toleranzwesen in dem Königreich Ungarn, dessen Fortgang und Hinder-

nisse freymüthig beurtheilet werden” (1783.), valamint ennek egy kéziratban fennmaradt magyar fordítása („Egy bécsi embernek levele”) is.

Irodalom: *Zoványi* Jenő: Ágensválasztás 1762–3-ban (Prot. Szle., 1914.).

Nagy Sándor (Füzesgyarmat, 1858. – ?, 1886. jún. 20.) ref. vallású könyvtárnok. A gimnáziumot Békésen és Késmárkon 1877-ben végezte, az egyetem bölcsészeti szakát pedig 1881-ben Budapesten. Ekkor a Nemzeti Múzeumhoz nevezték ki gyakorlonoknak a könyvtárba. 1883-ban bölcsészettudományt szerzett. – Korán félbeszakadt írói munkásságának egyházi érdekű termékei: →*Sztárai Mihály* élete és művei. (Budapest, 1883.) Hazai tanodai drámák a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. (Uo. 1883.) (Németül az Ungarische Revueben.) Szombatos codexek. (Uo. 1884.)

Nagy Sándor (Hajdúhadház, 1886. okt. 13. – **Debrecen*, 1965. máj. 16.) ref. tanár. Hajdúhadházon végezte az elemi iskolát. Gimnáziumba Hajdúböszörményben (1898–1902.) és Debrecenben (1902–1906.) járt. Miután ez utóbbi helyen 1910-ben teológiát végzett, 1914-ig →*káplánkodott* Hajdúhadházon. Ettől fogva a világháború végéig táborig pap volt, majd helyettes lelkész Hajdúhadházon, azután Tégláson. 1924-ben helyettes – és miután 1925-ben vallástanári képesítést szerzett – 1926-ban rendes vallástanár lett Debrecenben. A debreceni egyetem bölcsészeti karán kellő ideig hallgatván, 1929-ben bölcsészettudományt szerzett, 1933-ban pedig teol. doktori szigorlatot tett. – Egyházi érdekű művei: Vallástani kézikönyv (Szórványok és állami elemi iskolák részére). (Debrecen, 1912.) Hajdúhadház története. (Hajdúhadház, 1928.) A vallásos nevelés és oktatás a debreceni kollégiumban. (Debrecen, 1933.) A debreceni ref. kollégium. (Hajdúhadház, 1933.) A protestantizmus hatása szépirodalmunkra („A Magyar Prot. Almanach”-ban). (Budapest, 1933.) A debreceni ref. főiskolai énekkar. (Hajdúhadház, 1938.) A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem hivatásáig. (Debrecen, 1940.) A →*tiszántúli egyházkerület* templomainak vázlatos története. (Budapest, 1943.) Más irányú művei is vannak, cikkeiket pedig több egyházi vállalat közölte.

Nagy Zsigmond (Szolnok, 1860. ápr. 25. – Debrecen, 1922. ápr. 18.) ref. tanár. Szolnokon kezdett tanulni. A gimnázium négy felső osztályát Kecskeméten 1879-ben végezte. A teológiát Budapesten kezdte, az 1881–82. tanévben Utrechtben folytatta s 1882–83-ban Nagyenyeden fejezte be. Ekkor újból Utrechtbe ment s midőn 1884 júliusában hazajött, helyettes lelkész lett Nagyszebenben, 1885 szeptemberétől pedig Kunszentmiklóson volt helyettes tanár. 1886

őszétől hitoktatói állást töltött be Budapesten, 1887 februárjától pedig mint kőbányai helyettes lelkész működött. Ezalatt elvégezvén a budapesti egyetemen a bölcsészeti szakot, 1888 januárjában helyettes, 1889 júliusában rendes tanárnak alkalmazták Nagykorörsön a gimnáziumban. 1890-ben Debrecenbe választották meg ugyancsak gimn. tanárnak. Itt 1914-ben nyugalomba lépett. – 1893-ban bölcsészettudományt szerzett. Tanári szakjába vágó irodalmi működésén kívül eső tanulmányai körében is dolgozott, kivált a holland és magyar ref. egyház kölcsönös megismertetése terén. – Egyházi érdekű dolgozatai: De hongarsche hervormde kerk en hare hendagsche organisatie. (Utrecht, 1884.) Hongarsche korrespondentie. (Uo. 1884.) A keresztyénség eredete (Prot. Közlöny, 1884.). Mededeelingen uit de hongarsche hervormde kerk (2 f.). (Utrecht, 1886–87.) Séta a római katedrálisban (Prot. Szle, 1896.). Beszéd a gyermekistentiszteletre (Többekkel együtt). (Debrecen, 1899–1902.) A németalföldi irodalom története. (Budapest, 1907.) A vallás gyümölcse (Opzoomer után hollandból ford.). (Uo. 1908.) Lucifer (Szomorújáték Van den Vondel után hollandból ford.). (Uo. 1913.) A németalföldi ref. egyház alkotmánya (Prot. Szle, 1919–20.). A modern morál (Bavinck után hollandból ford.). (Budapest, 1922.) A biblia nőalakjai (Kuyper után hollandból ford.). (Uo. 1923.)

Irodalom: Beets-írta életrajza hollandul (1923.).

Nagyari Benedek (? 1611. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1639 februárjában iratkozott be a felsőbb tanulók közé. Onnan a külföldre is ellátogatott s 1640. okt. 22-én Leidenben, 1642. nov. 4-én Franekerben iratkozott be az egyetem hallgatói közé. Hazatérve, 1643 elején debreceni tanár lett. 1647 nyarán sándorhomoki lelkész volt, de már a következő évtől Borosjenőn működött, hol egyszersmind a →*zarándi egyházmegye* →*esperesi* tisztét is viselte. 1652-től Tállyán lelkészkedett, de már 1653-ban Nagyváradra ment papnak. Itt puritánus elvei összeütkezésbe hozták egyházi többségével, minél fogva 1656-ban letételezt hivatásából, sőt Szatmáron háromheti fogságot is szenvedett, melyből csak reversalis mellett szabadult ki, de visszanyerte egyidejűleg nagyváradi állását is. Ebből azonban 1659-ben ismét kiharadt s 1660-ban török fogságot szenvedett. A városnak ez év nyarán török kézbe jutásakor Kolozsvárra menekült, ahol még akkor összel lelkészül alkalmazták. Ez állását 1663-ig töltötte be, amikor alighanem meg is halt. – *Műve:* Orthodoxus christianus, azaz: Igaz vallású keresztyén (Angol és latin írók után). (Nagyvárad, 1651.)

Nagyari József (Borosjenő, 1650. v. 1651. –

?Fogaras, 1694. febr. 18.) ref. lelkész, az előbbinek fia. Tanult Nagyváradon, Kolozsvárt, majd Sárospatakon, hol 1669. máj. 21-én →*subscribált*. Innen 1671-ben ő is elűzetvén, 1672-ben Husztra ment →*rektornak*. 1674-ben külföldre indult s ezévi ápr. 27-én Groningenben, okt. 12-én Franekerben, 1676. febr. 10-én Leidenben iratkozott be, ahonnan 1677 tavaszán ellátogatott Utrechtbe is. Hazatérve, 1679-ben fogarasi lelkész s egyúttal a fejedelem udvari papja lett. – Nagyhirű →*prédikátor* volt, kinek beszédeit remekműveknek tekintették kortársai. – *Munkái*: De ἔμπυρισμα, seu: Inflammatione sacrificiorum per ignem coelestem. (Leiden, 1676.) *Περι του δικαιωματος του Θεου*. (Rom. I. 32.) (Utrecht, 1677.) *Περι της ασθενειας... του σαρκος*. (Rom. V. 7–8.). (Leiden, 1677.) Hegyes ösztön. (Keresd, 1684.) Elégséges kegyelem. (Uo. 1684.) Gyászverseket írt Horváti Békés János (1674.) és →*Rácböszörményi János* (1677.) halálára. Az órála írt gyászversek szintén kinyomattak még abban az évben. – Veje volt →*Tofeus Mihálynak*, vőtársa →*Váraljai Dánielnek*, →*Nánási Lovász Mihálynak* és →*Felfalusi Józsefnek*.

Irodalom: Szádeczky Béla: N. J. prédikációja 1686-ban (Prot. Szle, 1900.), *Uő*: N. J. tábori prédikációi (Erdélyi Múzeum, 1906.).

Nagybánkai Mátyás (XVI. sz.) prot. verselő. 1560-ban Nagyszombaton élt, hol alkalmasint lelkészi vagy tanítói hivatalt viselt s hitéért alighanem fogságot is szenvedett. Már a negyvenes évekből és még a hetvenes évekből is maradtak ránk versei, melyek bizonyára nagyobb számmal lehetnek az ismerteknél. Az egyházi irodalom köréből való egy vigasztaló és egy könyörgő versén kívül: História az Jákób patriarcha fiáról Józsefről (1556.).

Nagybányai ref. egyházmegye, a →*tiszántúli*, jelenleg a →*királyhágómelléki kerületben*, kezdet óta megvolt, s 1643-ban 36, a 18. század elején 26, 1733-ban 20, 1786-ban 22 anyaegyházból állott. Az 1821.–22.évi →*generális konvent* egészen új képet adott az →*egyházmegyének*, amennyiben a →*szatmári egyházmegyéből* 25, az →*ugocsaiból* 4, a →*középszolnokiból* 1 anyaegyházat hozzá csatolt, viszont az addig övéi közül hatot az →*erdélyi kerületbeli* →*dési egyházmegyének* engedett át, s így akkor 43 egyháza lett. Újabban 42 anyaegyháza volt, melyek mindannyian Szatmár vármegyében feküdtek. Az államfordulatkor 7 egyháza maradt Magyarországon, ezek a szatmári egyházmegyéhez csatoltattak. Az elszakított 35 egyházból 33 a →*máramaros-ugocsaiból* Romániához csatolt 9 és a szatmáriból szintén odacsatolt 8 egyházzal együtt most is önálló testületet alkot, míg két egyháza Csehszlovákiához csatoltatván, ott a máramaros-ugocsaiba olvadt, 1938-ban pedig visszakerült a hazába, mi-

ként a többi, csak rövid időre. Legnevezetesebb egyháza az ősi tulajdonában levők közül a nagybányai. – →*Esperesei* közül a következőknek ismeretes a neve: Gönczi György nagybányai I. 1590 k., Felsőbányai Pál színérváraljai, nagybányai I. (1597.) (1599.), Károlyi György nagybányai I. (1604.), Liszkai B. Demeter aranyosmedgyesi I. (1605 júl.) (1621.), Gönczi A. József nagybányai I. 1621. vagy 1622–1629, Lévai János nagybányai I. 1629–1638 vége vagy 1639 eleje, Szántai Molnár Mátyás nagybányai I. 1639–1642, →*Hodászi S. Miklós* nagybányai I. 1642–1650, Gönczi Mihály felsőbányai, alsómisztótfalui I. 1650–1663, Kazai János avasúvárosi, felsőbányai I. 1663–1678 vagy 1679, Szécsi István nagybányai I. 1679–1685, Gyöngyösi N. István felsőbányai I. 1685–1687, Pányoki Mihály magyarberkeszi, avasvámfalui I. 1687-től, Felsőbányai Péter magyarberkeszi, alsómisztótfalui I. 1699–1708, →*Füsi Lőrinc* nagybányai, alsómisztótfalui I. 1708 vagy 1709–1715, Bodoki D. István alsómisztótfalui, aranyosmedgyesi I. 1715-től (1718 jan.), Técsi Mihály magyarberkeszi I. (1728.) (1732 dec.), →*Miklósvári Sebe János* hagymásláposi, alsómisztótfalui I. 1738-tól (1747.), Kolosvári István nagybányai, helynelküli I. 1749–1779, Föris Ferenc avasúvárosi I. 1779-től (1794.), Sályi Mihály felsőbányai I. 1805–1806, Kis Mihály apai I. 1806-tól, Técsi Dániel avasúvárosi I. 1819–1832, →*Lugossy József* felsőbányai I. 1832–1853, →*Tarcali Sámuel* kispaládi I. (1843-tól helyettes) 1853–1855 vagy 1856, Melegh Dániel avasúvárosi I. 1856–1870. Csanálosi György nagybányai, nagypaládi I. 1870–1881, Bencsik István avasvámfalusi, nagypaládi I. 1881–1904, Széll György avasúvárosi I. 1905–1936, Boros Jenő szatmári I. 1936–1941, Oláh Sándor nagybányai I. 1942-től.

Irodalom: Lugossy József: A nagybányai egyházmegye személyzete a 17. században (P. E. I. L., 1847.), Soltész János: A nagybányai ref. egyházmegye története (1902.).

Nagyberényi János (? , ? –?, ?) ref. lelkészjelölt, 1612 júniusában a wittenbergi, szept. 19-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be s az utóbbin ez év novemberében még ott volt. – *Műve*: De creatione hominis: (Heidelberg, 1612.)

Nagynyedi ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, területe 1557-ben még a →*kükküllői egyházmegyébe* tartozott, mely a magyar ev. →*egyházkerületnek* képezte alkotó részét, de csakhamar testületileg átállott a helvét irányhoz, magába véve a →*bonyhai káptalan* egyházait is. Mikor aztán megoszlott a papsága emez és az antitrinitarizmus között, a helvét irány mellett maradók kénytelenek voltak a →*tordai egyházmegye* papjaival egyesülni. Lassanként megint elszaporodván, valószínűleg a XVII. század eleje körül ki-

vált belőle a küküllői, de viszont ugyane tájban beléolvadt a →*gyulafehérvári egyházmegye*, mely aztán pár évtized múltával (1633.) ismét önállóságot nyert. A XVIII. század közepe táján 51, vége felé egy pár egyház újraeledése és a fogarasinak 1759-ben történt hozzácsatolása folytán 54 anyaegyházból állott, azonban 1808-ban kiszakítottán belőle a →*nagyszebeni egyházmegye*, a fogarasi és nagyenyedi egyház pedig →*püspöki vizsgálat* alá jutván, a XIX. század vége felé már csak 35 anyaegyház tartozott hozzá, melyek Alsófehér- és Torda-Aranyos vármegyékben feküdtek. Az 1904. évi rendezéskor a küküllői egyházmegyéből 8 régi, s a →*székiből* 2 újonnan alakult egyház, valamint a →*nagyenyedi* is a püspöki vizsgálat alól ide csatoltatván, két leányegyháza pedig anyává fejlődve, viszont egy egyháza megszűnve anya lenni, egy pedig a gyulafehérvárinak adatván át, mindezek folytán 47 anyaegyházat számlált, ami noha a legutóbbi beosztáskor hármat a nagysajóihoz csatoltak el belőle, 1930-ig 48-ra szaporodott. – Legnevezetesebb egyházai a Tordán levő két, egymástól független egyház, és a nagyenyedi. →*Esperesei* névsorából a következők ismeretesek: Koppányi Orbán nagyenyedi, boroskrakkói l. (1578 szept.), Toronyai Máté nagyenyedi l. 1596-tól, →*Tasnádi Ruber Mihály* nagyenyedi l., →*Csulai György* nagyenyedi l. 1627–1635, Dengelegi →*Bíró Péter* nagyenyedi l. 1636–1648, Rozgonyi Varga János nagyenyedi, ótordai l. 1648–1658, Fogarasi K. Ferenc nagyenyedi l. 1658-tól, Patai Máté magyarbecsei l. 1663-tól, →*Csengeri K. István* nagyenyedi l. 1668–1671, Debreceni Hentes Mihály nagyenyedi, marosszentkirályi l. 1671–1686, Bajcsi András nagyenyedi l. 1686–1705, →*Tornyai György* ótordai l. 1705-től, Vásárhelyi István nagyenyedi l. (1718.) 1728-ig, Bánffyhunyadi Abacs Márton ótordai l. 1728–1738, →*Szigeti Gyula István* hely nélküli l. 1738–1740, Kibédi András magyarbecsei l. 1740–1757, Dézsi Lázár György nagyenyedi l. 1758–1773, Abacs János aranyosgerendi l. 1773–1788, Baritz János nagyenyedi l. 1788-tól, Farcádi Gábor torockószentgyörgyi l. 1791 tájától, Kocsis János magyarlapádi l. 1796–1814, Harkányi Miklós ótordai l. 1814–1835, Budai János nagyenyedi l. 1836–1838, Király Mihály aranyosegerbegyi l. 1838–1856, →*Basa Mihály* harasztosi l. 1857–1878, Hegedűs Lajos aranyosgerendi l. 1878–1893, Sándor János miriszlói l. 1893–1903. Jancsó Lajos marosújvári l. 1903–1928, Bíró Lajos marosdécsei l. 1928–19

Az →*egyházmegye* történetét az egyházkerületi Névkönyv (1867–68.) közölte.

Nagyenyedi ref. kollégium, az 1658-ban elpusztult gyulafehérvári kollégium helyébe ennek vagyonából →*Apafi Mihály* által 1662-ben Nagy-

enyedre telepített →*Bethlen-kollégium*, ahol különben azelőtt is volt már középfokú iskola. Az intézet mihamar virágzásnak indult, de rangra nézve sohasem emelkedett föléje a többi magyar kollégiumnak. A Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt 1704-ben és 1707-ben ismételen feldúlta a császári hadsereg, úgy hogy tanárai bujdosásukból visszakerülve, csak 1709-ben kezdhették meg újból munkálkodásukat. Romjaiból csak sokára épült fel a kollégium; újbóli felvirágzását ekkor főleg az angolországi hitrokonok tetemes segélyének köszönhetette. A 18. század folyamán nem egyszer kellett az intézetet vagyónát a római katolikusok háborgatásai ellen megoltalmazni. Az aránylag szinte dúsgazdagnak mondható kollégium jeles tanárok vezetése mellett egyre magasabb szellemi színvonalat ért el, úgy hogy 1792-től jogi tanfolyama is volt. Harcok után jött létre 1820-ban külön e kollégium részére egy „Norma docendi”, amely azonban nem sokáig volt érvényben. A szükséglethez képest 1775-ben, majd 1826-ban új épületekkel bővült a kollégium. De 1849 januárjában a lázadó románok megint felégették és lerombolták, s a szabadságharc után először csupán elemi iskola felállítását engedte meg a kormányhatóság. Mindazáltal az akadályok leküzdésével sikerült legalább a gimnáziumot is visszaállítani. Rövid idő alatt újra szerveztettek nagyszabású gyűjteményei, bár a könyvtár és levéltár veszteségei pótolhatatlanok maradtak. 1858-ban a tanítóképezde, 1862-ben az egységesített erdélyi →*teol. akadémia* is odatételezt Kolozsvárról, hol ideiglenesen el volt helyezve mindkettő. 1862-től jogtanára is volt ismét az intézetnek, de csak 1869-ig. Az erre következő hetvenes években vagyonkezelési hibák és visszaélések következtében súlyosan megrendült az anyagi helyzete, de hamar összeszedte magát, s az Angliában egykor gyűlt tőke felhasználásával 1889-ben új szárnya épült a kollégiumnak, melyet 1896-ban az a nagy csapás sújtott, hogy teol. akadémiaja hosszas viszálykodás után végre is megszűnt, s így ezután gimnáziumból és tanítóképezdeből állott.

Irodalom: Váró Ferenc: A nagyenyedi Bethlen-kollégium a közelebbi években és ma (1889.), A Bethlen-kollégium legújabb története (1896.), Bartók György: Huszonöt év a Bethlen-főiskola teol. akadémiaja történetéből (A Kovács Ödön emlékkönyvben, 1894.), Négyévi gazdálkodás a nagyenyedi tanoda vagyonával (1877.), Zeyk József: Négyévi gazdálkodás a nagyenyedi főtanoda vagyonával (1877.), A nagyenyedi ev. ref. főiskolában mutatkozó események nyilvános előterjesztése (1842., a főconsistorium kiadása), Lukinich Imre: Nagyenyedi album (1926.), Dienes Jenő: Nagyenyedi diákélet

a 19. század végén (1924.), – és a „Gyulafehérvári ref. kollégium” alatti művek.

Nagyenyedi zsinat mindenesetre jókora számmal lehetett idők folyamán, de az volt közülük a legnevezetesebb, mely 1564. ápr. 9-én nyílt meg a →*Blandrata* elnöklete alatt s az lett volna a célja, hogy megegyezést hozzon létre a lutherizmus és a helvét irány erdélyi hívei között. Ám ezt nem sikerült elérni négy napi tárgyalással és többszöri iratváltással sem, aminek folyamán a helvét irányúak Calvinusnak zwinglianus szellemű nyilatkozataira támaszkodtak. Sőt ellenkezőleg, ez a zsinat tette aztán véglegessé a két irányhoz tartozóknak külön egyházakra való szakadását, amit a jan. 4–11-én tartott tordai országgyűlés a helvét iránynak a törvényes befogadásával pecsételt meg. Ez a zsinat választotta meg a fejedelem által hivatalából letett →*Alesius* helyére a magyarok püspökévé →*Dávid Ferencet*, a helvét irány vezérének. A zsinat ügyiratait újabban →*Teutsch* (Synodalverhandlungen 78–101. l.), latinból magyarra fordítva pedig →*Kiss Áron* (Magyar ref. zsinatok végzései 412–437. l.) közölte.

Irodalom: Révész Imre: Kálvin az 1564-iki nagyenyedi zsinaton (Kecskeméthy-emlékkönyv, 1934.), Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig (1922.).

Nagygeresdi egyezség, a →*dunántúli ev. és ref. egyházkerületek* kiküldötteinek 1833. máj. 15-én Nagygeresden →*Kis János* és →*Tóth Ferenc* püspökök vezetése alatt készített ama munkálata, mely a mindkét protestáns felekezetűektől vegyesen lakott helységekben a kölcsönös viszonyt állapította meg, mégpedig három fő irányban, úgy mint „a másik confesión levő hívek hittudományának, szertartásainak mimódon való követésére s azoknak becsületben tartására és egymásnak kölcsönös megkímélésére nézve; a →*prédikátorok*, →*praeoránsok* és iskolatanítók hivatalbeli kölcsönös szolgálattételöknek mineműségére, kiterjedésére és módjára nézve: a fizetés- és szolgálatbeli tartozásokra nézve”. E munkát az érdekelt egyházkerületek megerősítése után érvénybe is lépett, s a →*kéri szerződéssel* együtt sokáig zsinórmértékül szolgált a hasonló helyzetben levő egyházközségeknek, azonban 1900-ban hatályát veszítette egy általános jellegű egyezség folytán. Közölte a P. E. I. L. 1846. és 1864. évi folyama, továbbá a ref. egyetemes konvent 1893. márciusi jegyzőkönyve.

Irodalom: Horváth Zoltán: A nagygeresdi egyezség (1940.).

Nagyharsányi hitvita kettő is volt. – Az *első* 1570 és 1574 között folyt le valamikor, a *második* pedig, mely egyik legérdekesebbje a reformátusok és unitáriusok közötti hitvitáknak, 1574 második felében. Református részről →*Veresmarti*

Illés püspökön kívül több szereplője volt, míg ellenben az unitáriusok közül csupán Alvinci György helybeli és Tolnai Lukács siklói lelkész vett benne részt. A vita vége az lett, hogy a ref. püspök és maga mellé vett két bírótársa „hazugoknak és hamisaknak” nyilvánítván Alvinciék elveit, őket magukat halálra ítélte, sőt Alvincit valósággal fel is akasztatta.

Nagyhonti ev. egyházmegye, a római katolicizmusból jött át mindjárt a reformáció kezdő korában. A →*zsolnai zsinat* a →*bányai kerületbe* osztotta be, melyből a →*budapesti első zsinat* a →*dunáninenni kerületbe* helyezte át. 1728-ban húsz anyaegyháza volt, melyek egy Bars vármegyei és egy Zólyom vármegyei kivételével mind Hont vármegyében feküdtek. 1792-ben 27, 1900 körül pedig 32 anyaegyházat számlált, valamennyit Hont vármegye területén. Az államfordulat óta mindössze két anyaegyháza (Nagybörzsöny és az újabban anyásított Ipolyvece) volt Magyarországon, a nőgrádiból itt maradtakkal közös testületben, míg 1938-ban kevés időre vissza nem tért még három, a többi pedig a →*szlovenszkói nyugati egyházkerületek* alkotja egyik →*egyházmegyéjé*t. – Legnevezetesebb egyháza a selmecebányai, mely csak a →*hétbányavárosi egyházmegye* feloszlása óta tartozik hozzá. – →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Adami Imre báti l. (1609.) 1615-ig, Leczkovinus Kristóf zsemberi l. (1616 jan.) (1623.), Domanicenus György bozóki l. (1626.), Fabricius Péter berencsfalvi l. (1630.), Crudy György szénavári l. (1640.), →*Zabojnik György* bozóki l. 1669-ig, Spletko Dániel sipeki l. (1670.) (1674 márc.), Zelenka János cseri l. (1691.), Fabri György teszéri l. (1695.), Rosziar Péter dacsolami, bozóki l. (1704 máj.) (1707.), Strba György egyházmáráti l. (1716.), Fabri János teszéri l. (1717.), Raphanides Pál ledényi l. (1723.) (1728.), Michalovics Pál felsőbakai l. 1730 k., Michaelides János Frigyes egyházmáráti l. (1746.) (1754 márc.), Bobor Jakab bagonyai l. (1756.), Gaszur Sámuel egyházmáráti l. (1773.) 1782-ig, Schmid József dacsolami l. 1782-től, Krumm Mátyás (1789.), →*Hamaliár Márton* selmecebányai l. (1791 szept.) 1796-ig, Sztraka János bakabányai l. 1804-ig, Polereczky János egyházmáráti l. 1804-től, →*Lehoczky Dániel* csalomjai l. (1808.) (1824.), →*Tablic Bogyozló* egyházmáráti l. 1832-ig, →*Szeberényi János* selmecebányai l. 1832–1834, Kövi Jan Károly István béldi l. (1836.) (1843.), Holuby Sámuel bakabányai l. (1845.) (1849.), Vengericzky András hontudvarnoki l. 1852-ig, Kuzma Sámuel báti l. 1852–1858, Vengericzky András hontudvarnoki l. (ismét) 1858–1860. Masztis Ádám devicsei l. 1860–1873, Lőrincsek János csalli l. 1873–1885, Hrencsik Károly selmecebányai l.

1885–1888, →Händel Vilmos selmecbányai I. 1888–1919, Kramár Sámuel lissói I. 1919–928, Bobál Samu egyházmárai I. 1928–19..

Irodalom: Schmidt János György: Az ág. h. ev. egyház történelme, különösen pedig a nagyhonti ev. esperesség s egyes egyházainak története (szlovákul, 1868.), Hőke Lajos: Hont megye vallásügyi történetéhez (P. E. I. L., 1883.), Hündel Vilmos: A nagyhonti egyházmegye községeinek rövid története (Ev. Egyház és Iskola, 1883–84.).

Nagykárolyi ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerületben*, az 1821–22. évi →*generalis konvent* hozta létre olyképpen, hogy a →*szabolcsi egyházmegyéből* 14 egyházat, mely Szatmár vármegyében feküdt, egyesített azokkal az egyházakkal, melyek a régi nagykárolyi, helyesebben →*középszolnoki egyházmegyéből* a Középszolnok vármegyebelielieknek az →*erdélyi egyházkerülethez* való átengedése és egy egyháznak a →*nagybányaihoz*, kettőnek az →*érmellékihez* való csatolása után maradtak, és azazal a kettővel, melyet a →*szatmáriból* ide tett át. Így aztán akkor 33 egyházat, a XX. század elején pedig 35-öt számlált, amelyből az ország új határainak kialakításakor 18 maradt magyar területen. Most Romániában önálló →*egyházmegye* s Magyarországon is az volt egészen 1952-ig. – Nevezetesebb gyülekezetei a nagykárolyi és mátészalkai, melyeknek meg is van írva a történetük, valamint jelentékeny múltjánál fogva a nagyecsed. – Ismert →*espereseinek* névsora: Peleskei Miklós mátészalkai I. (addig szabolcsi esperes) 1822–1829, Hajós Nagy András nagykárolyi I. 1829–1845, Szabó Dávid 1848-tól, Veres Sándor mátészalkai, börvélyi I. 1851-ig, Segesvári Mihály kántorjánosi I. (1853.) 1858-ig, →*Asztalos György* nagykárolyi I. 1859–1866, Szilágyi Lajos gebei I. 1866–1885, Segesvári József kántorjánosi I. 1885–1907, Berey József nagyecsed. I. 1907–1922, Tukacs Lajos nyírmegyési I. 1922–1929, Flóris Lajos olcsvaapáti, hodászi I. 1929–19.., Peleskey Sándor nagydobosi I. 19..–1950, Tukacs János nyírmegyési I. 1950–1952, amikor addigi alakjában megszűnt az egyházmegye. – A királyhágómelléki egyházkerülethez tartozó romániai részen első esperes volt Havas Gyula börvélyi I. 1921–1933, utóda Gönczy Sándor nagykárolyi I. 1933–1940, Peleskey Sándor börvélyi I. 1940–19..

Nagykőrösi ref. egyház. Még a XVI. század második negyedében lett itt uralkodóvá a reformáció, melynek aztán hamarosan a helvét irányát fogadták el. Egy ideig békében, sőt testvéri viszonyban éltek a római katolikusokkal, amennyiben közösen használták a templomot. Csakhogy ez nem tartott sokáig, sőt a római katolikusok ki is költöztek aztán a városból, s égé-

szen a 18. század második feléig versenytárs nélkül állott a ref. egyház. Ekkor reá is eljött a megpróbáltatás ideje, de szerencsésen keresztületesen rajta, s azóta a folytonos fejlődés útján halad. Temploma ugyanaz, mint eleinte, azonban többször ment át renováláson, így különösen 1652-ben, amikor bővítették is, továbbá 1854-ben, midőn falazatát emelték, valamint 1876–77-ben, amidőn gyökeresen átalakították. Iskolája is állandóan volt, s a fölmerült igényekhez képest mindig kellőképpen fejlődött úgy helyiség, mint felszerelés és a tanerők száma tekintetében. 1828 és 1843 között főiskola megnyeréséért vetekedett az egyház a kecskemétiével, de csupán annyit vihettek ki, hogy gimnáziuma lyceummá emelkedett s 1839-ben képezdével bővült. Az 1850-es évek elején ez volt az első hazai prot. tanintézet, mely a kormány kívánalmainak megfelelően rendezkedett be. 1855-ben újból megnyílt a képezde is, de csak a hatvanas években jutott külön helyiséghez. Az egyház, mely egészen 1863-ig szinte teljesen egygyé volt forradva a várossal, az 1842–46-i időköz kivételével 1705 óta rendszeren két lelkészt tartott, akiken kívül több mint húsz tanítót is fizetett.

Irodalom: Ádám Gerzson és Joó Imre: A nagykőrösi ref. főgimnázium története (1896.), H. Kiss Kálmán: A régi nagykőrösi ref. gimnázium (Sp. Lapok, 1882.), Uő: A kecskeméti és nagykőrösi ref. egyház pere az iskola felett (uo. 1883.), Uő: A nagykőrösi és dunamelléki ev.-ref. tanítóképzőintézet monografiája (1896.), Filó Lajos: A nagykőrösi ref. egyház története (Nagykőrös város monografiájában, 1896.), Osváth Ferenc: A nagykőrösi ref. tanítóképző-intézet története (1939.).

Nagykunsági ref. egyházmegye, a →*heves-nagykunságinak* az 1821–22. évi →*generalis konventig* hivatalos neve. –

Ugyanez a neve az 1952. júl. 1-re alakultnak, mely 37 egyházból áll a heves-nagykunságinak a területén, Dévaványa helyett Öcsöddel. – Első →*esperese* Gaál István törökszentmiklósi lelkész volt 1958-ig, kit ekkor Szabó Dániel mezőtúri, törökszentmiklósi lelkész követett.

Nagyobb cikkek (Articuli majores), az 1567. febr. 24–26-án tartott →*debreceni közzsinat* három nevezetes munkálatának egyike, mely eltérőleg a többiektől, egyházigazgatási kánonokat tartalmaz és ugyanazon évi szept. 1-ről keltezett hagyta el a sajtót „Articuli ex verbo Dei et lege naturae compositi” címmel. „Majores” néven a Gönczi György szerkesztésében készült 1577-i rövidebb kánonoskönyvvel szemben emlegetik, mely viszont →*„minores”* nevet visel. Magyarul közölte →*Kiss Áron* „A 16. századi magyar ref. zsinatok végzése” (1881.) közt.

Nagysajói ev. káptalan, az erdélyi területben, az ev. egyházközségeknek a →nagysajói vegyes prot. káptalanból 1850-ben történt kiválása és a szász püspökséghez való csatlakozása folytán jött létre, de csak ennek új területei rendezéséig, 1861-ig képezett közigazgatási fórumot, amikor is összes egyházai, melyek különben Doboka vármegye területén feküdtek, a →besztercei egyházmegyének váltak alkatrészeivé.

Nagysajói prot. káptalan, 1565 után keletkezett a róm. kat. korból az ózdi főesperesség némely részeiből, melyek a velük közös sorsú tekei káptalan társaságában addig a besztercei káptalannal állhattak némi összeköttetésben. Káptalanná szervezkedésük alkalmával valószínűleg főként azért rendelkeztek az →Alesius Dénes püspöksége alá, mert éppen így vegyesen voltak a különben is vármegyei területen lutheri és helvét irányú, nemzetiségükre nézve pedig többségükben magyar s csak kisebbségükben szász gyülekezetek, mint az ő egész püspökségében. Midőn aztán helvét irányú követte őt püspöki állásában, annak, valamint utódainak szintén a hatásköre alatt maradtak s állandóan az Alesiustól részükre szerkesztett „Statuta et articuli pro ecclesiis hungaricis eisque conjunctis saxonibus”-t ismerték el irányadónak magukra nézve. →Dékán címet viselő esperesük 1615-ig közös volt a tekei káptalanéval, azontúl mindkettő külön személyt választott az élére, de úgy látszik, ez a káptalan csak 1795-ben léptette életbe a szász káptalanoknál szokásos, rövid időre szóló tisztújítást, ekkor is a jelek szerint csupán azért, hogy a két nemzethez tartozók közül váltakozva válasszanak kétévénként dékánt. Mindamellett az 1817-től harmadszor működő Herczeg István kentelki lelkész ettől fogva 1839-ig szakadatlanul kezében tartotta a vezetést. Ekkor megint életbe léptették a kétéves rendszert, míg 1850-ben különvált a kilenc evangélikus gyülekezet s a szász püspökséghez csatlakozott. – Az 1795 előtti korszakból csupán a következő dékánok neve ismeretes: Törpényi Ábel Gáspár magyarósi ev. l. (1621.) (1627.), →Hermann János (1745.) 1760-ig, Weber Mihály 1760–1765, Czóbel András 1766–1768. Keinzel János 1778–1784, Benedek Sámuel 1784–1790.

Nagysajói ref. egyházmegye, az →erdélyi területben, az addigi káptalan 1883 óta fordul elő e néven, úgyszintén →dékánja →esperes címmel. Hogy önállósága fenntartásával valamennyire életképesse váljon, az →egyházkerület 1891-ben korábbi nyolc egyházához hozzácsatolt négyet a széki s egyet a →görgényi egyházmegyéből. Ez a folyamat folytatást nyert az egész egyházkerületnek 1903-i új rendezésekor, midőn összesen 18 anyaegyházzal szerveztetett újjá, melyek közül 7 Kolozs vármegyében, 6 Beszterce-Naszódban, 5 pedig Szolnok-Dobokában feküdt. Később pe-

dig, miután a →görgényi egyházmegyéből két, a →nagyenyediből három, a →székiből két egyházat kapott s három fiókegyháza anyásított, egy ideig 28 anyaegyházból állott. – →Esperesei →egyházmege-volta óta: Vályi Elek kentelki, besztercei l. 1889-ig. Musnai Károly cegótelki l. 1889–1921, Vályi János uzdi-szentpéteri, mezöméhesi l. 1922–1927, →Musnai László tekei l. 1927–1933, Gyenge György somkeréki l. 1933–1942, Sigmond János besztercei l. 1942-től.

Nagysajói ref. káptalan, az →erdélyi egyházkerületben, a hasonló nevű vegyes prot. káptalan evangélikus egyházainak kiválásával 1850-ben magára maradt, akkor kilenc egyházközségnek a testülete, melynek 1863-ban felosztását tervezték. de aztán 1883-ban →egyházmege nevet kapott. – →Dékánjai voltak: Szabó András nagy-sajói l. 1856-ig, Vályi Elek kentelki l. 1856-tól. Történetét az egyházkerületi Névkönyv 1889-ben és 1890-ben közölte.

Nagyszalontai ref. egyházmegye, a →tisztántúli területben, a →bihari egyházmegye déli részéből és a →zarándinak abból az el nem pusztult nyolc egyházából létesítette az 1821–22-i →generalis konvent, amelyek ezt megelőzőleg a →békési egyházmegyéhez voltak beosztva. Bihar és Arad vármegye területén 42 anyaegyházat számlált eredetileg, ami azután 47-re szaporodott. Közülük az ország új határainak kialakításakor mindössze 15 maradt Magyarországon, a többi Romániában a →királyhágómelléki egyházkerület alkotórésze, de közülük három idővel a →bánsági egyházmegyéhez csatoltatott, minél fogva az ottvaló →nagyszalontai egyházmegye azután 29 anya-egyházból állott, köztőlük Nagyszalonta két lelkészi állással. – →Espereseinek névsora: Bor István zsadányi l. 1822-től (1836.), Balogh Péter nagyszalontai l. 1837–1860, Osváth Imre sarkadi l. 1861–1879, Nagy Dániel komádi l. 1880–1884, Széll Kálmán nagyszalontai l. 1884–1907, Balogh Ambrus sarkadi l. 1908–1915, Böszörményi Lajos nagyszalontai l. 1915–1926, Kassay Béla tenkei l. 1926–1934, Arday Aladár nagyszalontai l. 1934–1948 (a visszacsatoltság idejének kivételével). – A szétválás után a magyar részen esperes volt: Balogh Ambrus sarkadi l. 1920–1921, Szabó István geszti l. 1921–1935. Percz István komádi l. 1935–19..

Nagyszebeni ev. egyházmegye, az →erdélyi területben, 1861 óta létezik, amikor is az →újegyházi káptalant egészen, a →selykiből pedig a →hidegvizentúli surrogatia egyházait csatolták a →nagyszebeni káptalanhoz, amivel ennek 24 anyaegyháza 33-ra szaporodott.

Nagyszebeni ev. káptalan, az →erdélyi területben, kezdetől létezett, mégpedig kettő, az egyik a →sinki és →újegyházi surrogatiákból állván, melyek nem sok idő elteltével mint ilyenek tar-

toztak az egyedül maradt, tulajdonképpen való nagyszebeni káptalanhoz, ameddig önálló káptalanokká nem váltak maguk is. Előbb egy-, később kétévénként választotta →*dékánját*.

Nagyszebeni ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, 1808-ban szakították ki a →*nagyenyedi egyházmegyéből*, s Alsófehér, Kisküküllő. Nagyküküllő, Szeben és Fogaras vármegye területén 15 anyaegyháza volt egészen az 1903-i rendezésig, mely régi egyházai közül csupán hatot hagyott meg benne, ellenben hozzácsatolt a →*küküllői egyházmegyéből* egyet, az →*udvarhelyiből* kilencet, s belé olvasztotta a →*püspöki vizsgálat* alatt állott fogarasit két lelkésszel, úgy, hogy ekkori 17 egyházból Szeben vármegyére egy. Fogarasra kettő, Alsófehérré kettő, Kisküküllőre kettő, Nagyküküllőre tíz esett, vagyis éppen azokra a vármegyékre terjedt ki, mint korábban, csakhogy legnagyobb részben másfelé. A későbbi rendezéskor, miután a küküllői egyházmegyéből négyet (részben vissza) kapott, de ugyanakkor egyet az →*erdővidékihez* csatoltak belőle. 20 lett egyházai száma, melyek közül legnevezetesebb a fogarasi és vízaknai. – →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Keresztes István nagyszebeni l. 1808–1816, Erődsdi István magyarpéterfalvi l. (1834.), →*Kovácsnai Gotz József* magyarbényei l., Bocz Sámuel mikeszászi l. (1839.). Istvándi József magyarbecsei l., Nagy Elek magyarbecsei, magyarpéterfalvi l. (1856.) 1868-ig, Ágoston Mózes balázsfalvi l. 1869–1878. Sylvester Domokos vízaknai l. 1878–1883, Kelecsényi Károly alamóri l. 1883–1894, Nagy József nagyszebeni l. 1894–1921. Ignác László fogarasi l. 1921–1927, Szotyori Lajos alsórákosi l. 1927–19.., Fejes Dezső, l. 19..–1949.

Nagyszeben reformációja jórésztben még a mohácsi vész előtt megtörtént a lelkekben, ha külsőleg nem is vont maga után hirtelen hasonló mérvű hódításokat. A papok egymást érő panaszai folytán Lajos király nem egy ízben kényszerült intézkedni ellene, de az ott lakó →*Pemfflinger Márk* szász ispánnak a reformeszmék mellett elfoglalt álláspontja miatt mindig sikertelenül. A reformáció hívei rövid idő alatt annyira elszaporodtak, hogy 1529 elején a pápához ragaszkodó papokat és szerzeteseket kiutasította a tanács. A végleges és teljes átalakulás azonban csak a Ramser Mátyás 1536-ban kezdődő plébánossága idején következett el. Már 1550-ben szűk lett a plébániatemplom a protestáns istentiszteletekre, s a domokosrendiek templomát is erre kezdték használni. A plébános mellett több →*prédikátor* működött, sőt 1550-től 1566-ig magyar prédikátor is volt; 1657-ben összesen hétre rúgott a számuk.

Az iskolára nézve szintén a fejlődés korszakát

nyitotta meg a reformáció: a város 1545-ben egy új, nagyobb épületet emelt számára, melyet a század végén ismét bővítettek, habár nem is sikerült megvalósítani a városnak 1549-ben a szász egyetem részéről több ízben megnyilatkozott azt a törekvést, hogy egyetemes szászföldi főiskolává tegye a nagyszebenit. A →*rektor* mellé állított →*lectorok* száma a 16. századbeli egyről azután kettőre, 1648-ban háromra, 1676-ban négyre emelkedett. A XVII. század elején „német iskolát”, eredetileg a latin iskolának egy osztályát állították fel azok részére, akik nem készültek felsőbb tudományokat hallgatni.

E század végétől súlyos megpróbáltatásokon kellett keresztülmennie a nagyszebeni protestánságnak, melynek lehető megrontására 1699-ben jezsuitákat vittek oda. Ezek aztán nem szűntek meg új meg új, egyre nagyobb és sokszor vakmerő követeléseket támasztani a városi tanáccsal szemben, mely a legtöbb dologban kénytelen volt engedni. Meg kellett később a város kapuit nyitni a ferencrendiek és orsolya-apácák előtt is, kik szintén jelentékeny engedményeket csikartak ki, ami mindig kárával és hátrányával járt a protestáns egyháznak. Ekkor vették el tőle a domokosrendi templomot is, papjai pedig megfosztattak a tizednek egy részétől. Az iskola mindazáltal nem szűnt meg a korral haladni; 1756-ban a hallei paedagogium után haladó új szervezetet kapott, mely az eddig is gondosan ápolta a teológia mellett a bölcsészettnek is jókora részt juttatott a tantervben. Hosszas tervezgetés után új hajlékba is költözött 1781-ben. Majd a →*Brukenthal Sámuel* hagyatéka emelt sokat a színvonalán. Az 1840 körül alakult reáliskolával egybekötött gimnázium mellett egy újabb teol. szemináriummal is bővített tanítóképezdét, polgári leányiskolát és egy csomó elemi iskolát, valamint óvodát tartott fenn itt részint a helybeli egyház, részint az →*egyházkerület*, melynek püspöki székhelye, miként egykor 1553-tól 1571-ig volt, úgy ismét Nagyszeben lett 1850-ben. Az egyházat, mely árva házat és kórházat is tartott fenn, az →*elsőpapon* kívül öt lelkész gondozta. Van itt még egy jóval csekélyebb létszámú ref. anyaegyház is, mely a Kolozsvárról 1703-ban ide áthelyezett főkörmányszéknek, illetőleg a vele egy helyen működő →*főconsistoriumnak* köszönheti létezését, amennyiben ez előbb saját magának – de természetesen a gyülekezetnek is – tartott külön ref. lelkészt, mikor pedig 1791-ben eltépett innen, akkorra annyira megszaporodott mára ref. törzslakosság, hogy állandóan szükségessé vált a lelkészi hivatal.

Irodalom: *Oltard:* Concio... complectens initia et progressum reformationis primae ecclesiarum Saxoniarum in sede Cibiniensi... (1650.). *Schuller J. K.:* Historia critica

reformationis ecclesiarum capituli Cibiniensis (1819.), *Schaser J. Gy.*: Geschichte des Hermannstädter Kapitels (1848.), *Herbert Henrik*: Beiträge zur Geschichte von Schule und Kirche in Hermannstadt zur Zeit Carls des VI. (1877.), *Uő*: Die Reformation in Hermannstadt und dem Hermannstädter Capitel (1883.), *Uő*: Zur Reformationsgeschichte von Hermannstadt (Ev. gimn. értesítő, 1888.), *Uő*: Die Gegenreformation in Hermannstadt zur Zeit Karls VI. (Archiv des Vereines... XXIX. k.), *Teutsch Frigyes*: Geschichte des Hermannstädter Gymnasiums (Archiv des Vereines... XVII. és XIX. k.), *Roth János*: Aus trüber Zeit (1887.), *Fabritius Károly*: Pemfflinger Márk szász gróf élete (1875.), id. *Albrich Károly*: Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt (1896.), *Reissenberger Lajos*: Die ev. Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt (1884.)

Nagytapolcsányi ev. egyházmegye, a →*bajmóci kerület*ben, kezdettől fogva fennállott s a Nyitra folyó mentén Nyitra városától körülbelül valamivel délebből északi irányban terült el. Virágzása idején egyházainak száma megközelítette a húszat. Ezeknek az üldözések folytán megkevesbedése rákényszerítette az egyesülésre előbb, 1707-ig a →*galgóci egyházmegyével*, 1710 után pedig a →*bajmóci*val is. Később az összes Nyitra vármegyeiek egybeolvadása után ez is részét képezte a →*nyitrai egyházmegyének*. →*Esperesei* közül a következők neve ismeretes: *Benedicti Miklós* nagytapolcsányi l. (1580.) (1588.), *Keviczky István* belleszi l. (1609.) 1615-ig, *Csernák János* szolcsányi l. 1616. *Hranicenus Ferenc* belleszi l. 1619–1648, *Wittmann Ádám* kürti l. 1649–1651, *Eustachius Simon* belleszi l. 1651–1652, *Pukza András* belleszi l. 1652–1657, *Rezik Miklós* korosi l. 1657–1672, *Zorkóczy István* korosi, bossányi l. 1673-tól – és a másik két egyházmegyével való egyesülés körüli időből *Blasius Dániel* kürti l. 1706–1711.

Nagyvárad **biblia**, a *Bethlen István*, I. →*Rákóczy György*, *Rhédei Ferenc* és *Barcsay Ákos*, valamint egy pár tiszántúli ref. egyházmegye adományának segélyével Nagyváradon 1657-ben tízezer példányban megkezdett magyar biblia-kiadás. →*Köleséri Sámuel* javította át a →*Károlyi-féle* szöveget, széljegyzeteket is nagy számmal csatolva hozzá. Nagyvárad eleste 1660-ban félbeszakította a munkát, sőt a készen levő részből oda is vezetett négyezernél több példány. A megmentett példányok a következő évben Kolozsvárt fejeztettek be. Ennek nyomán készült a Pesten 1805-ben közrebocsátott.

Nagyvárad **hitvita** a reformátusok és unitáriu-

sok közt 1570-ig a →*Melius* állítása szerint három volt. – Elsőnek az tekinthető, melyben a →*Heidelbergi Káténak* →*Dávid Ferencék* által átdolgozott szövegét „javították ki”, de amely a jelekből következtetve, a megértés és közeledés szellemében folyt le 1566 májusában. – A második az lehetett, melyet 1568. aug. 22-re hívott össze *Melius*. A kiadott 22 tételre *Dávidék* kevéssel a zsinat határideje előtt irodalmi téren adták meg válaszukat, melyet két ifjú követük útján juttattak el Nagyváradra, hol ezek, úgy látszik, szóbeli tárgyalásba is belébozsátkoztak. – A *harmadiknak* ismeretes a teljes lefolyása. →*János Zsigmond* hívta össze 1569. okt. 10-re, de a *Meliusék* óhajására elhalasztotta tíz nappal s így csak 20-án kezdődött. Maga a fejedelem is jelen volt, de →*Békés Gáspárt* nevezte ki a vita elnökéül. Hatnapi magyar nyelvű vitatkozás után, melyben többen vettek részt mindkét pártból, sőt a fejedelem is felszólalt, természetesen ugyanazt az álláspontot foglalta el minden vezető egyén, mint kezdetben. Miután a vita hiábavalóságáról meggyőződött a fejedelem, okt. 25-én bezárta azt. A vita naplóját *Dávid Ferenc* még abban az évben közre bocsátotta. (Újabban kiadta *Nagy Lajos* és →*Simén Domokos*, 1870.) – Pár évvel későbből, 1573-ból is tudunk egy nagyváradai hitvitáról, mely *Ján. I. l. s. köv.*, valamint *I. Ján. V. 20. s. köv. felől* folyt *Thúri Czákó Jakab* nagyváradai ref. lelkész és az unit. *Orosházi Szabó István* között. – Mindezeket megelőzőleg volt egy hitvita kitűzve a katolikusok és protestánsok között 1544. júl. 20-ára, hasonlóan Nagyváradra, melynek azonban tényleges megtartásáról nem tudunk. Csupán a protestáns részről reá egybeállított vitatételeket ismerjük, alighanem a →*Dévai Bíró Mátyás* tollából.

Irodalom: *Zoványi Jenő*: Az 1544-i nagyváradai hitvita és *Dévai Bíró Mátyás* (Prot. Szle, 1916.).

Nagyvárad **ref. püspökség**, ez a neve 1939 óta a →*királyhágómelléki egyházkerületnek*, melynek e név alatt újra kellett választania püspökét és →*főgondnokát*, kik természetesen a korábbiak lettek.

Nagyvárad **ref. zsinat** gyakran volt. Emlékezetes közülük az 1577. febr. 6-i, mely a *Gönczi György* elnöklete alatt érvényre emelte a →*debreceni 1567-i zsinaton* elfogadott törvénykönyv rövidebbre fogott átdolgozását (Kisebb cikkek). – Nevezetes az 1584. jún. 1-én megnyílt is, melyre nemcsak tiszántúliak, hanem erdélyiek is nagy számmal jelentek meg, hogy →*Arator István* jezsuitával döntőnek tervezett és annak képzelt vitára szálljanak. A három napig minden eredmény nélkül folyt vitának →*Báthory István* parancsa vetett véget. – Nevezetes volt még az 1629. jún. 17-én tartott is, mely helyi érdekű in-

tézkedéseken kívül elrendelte a görög nyelv behatóbb oktatását, újra szabályozta a lelkészavatás rendjét és miután a megelőző zsinat elhatározta a →*Pázmány* Kalauzának megcáfolását, erre ki is jelölte a nagyvárad papoknak belőle az első kilenc könyvet, míg a többiekkel való foglalkozást a tiszáninneni lelkészekről várta. Téves azonban az az állítás, hogy ez a zsinat nem egyedül a →*tiszántúli egyházkerületé*, hanem valamivel egyetemesebb jellegű és messze néző célzatú lett volna, még ha talán voltak is jelen rajta más kerületbeliek, s ennél fogva az sem áll, hogy →*Alvinczi Péter* vitte az elnöki tisztét.

Nagyvárad reformációja végett már 1552-re tett sikeres próbát egy pár kisebbrendű magyar reformátor, de mégis csak 1556 után történt meg javarészen, midőn ugyanis az önállóvá lett Erdély uralma alá jutott a város. Az ottani két káplán kiűzetése után 1566-ban uralkodóvá lett a protestantizmus, mégpedig annak helvét iránya, de azért római katolikusok is maradtak a városban, akik nem szüntek meg elvesztett hatalmuk visszaszerzéséért küzdeni. 1569-ben unit. egyház is alakult, de el is enyészett a század végére. A ref. egyház, melynek az 1557-i országgyűlés határozata nyomán mindjárt kezdettől fogva tekintélyes és egyre virágzóbb, két tanárral ellátott iskolája volt, már a 16. század közepe körül két lelkészt, 1628 tájától hármat, sőt a várbelivel együtt négyet tartott. Kimagasló állását egészen 1660. aug. 28-ig megtartotta, de ekkor a várost elfoglaló törökök hosszú időre megsemmisítették az egyházat is, az iskolát is. A lelkészek többsége a hívek egy részével Erdélybe, →*Mártonfalyi György* tanár növendékeivel együtt Debrecenbe menekült, s ott folytatván működését, újból felvirágoztatója lett az ottani kollégiumnak. A nagyváradiak ezentúl Biharpüspökibe jártak ki, hol rájuk való tekintettel huzamosabb ideig két lelkész volt. 1699-ben és 1700-ban, valamint valószínűleg több e körüli évben ismét volt lelkész Nagyváradon, de a Rákóczi-szabadságharc viharai, vagy talán a kat. püspök eszközei hamar megsemmisítették az egyházat. Csak a →*türelmességi rendelet* adott új életet a nagyvárad ref. egyháznak, amely azonban ekkor is csupán hosszas küzdelem után tudott megszilárdulni. Egy lelkésze és egy temploma idővel elégtelenné válván, egyre újabb templomokat épített s melléjük lelkészeket is állított be, úgyhogy 1928-ban már a negyedik templomhoz kezdett és 1931-ben a negyedik lelkészi állást szervezte. Egyidőben feladott felekezeti iskolái, még jó ideig fenntartott gimnáziuma közül a leányiskolákat később ismét kezében tartotta s amellet leánygimnáziuma és még Magyarországhoz tartozása idején alapított tanítónőképezdéje is volt. 1813-ban ev. anyaegyház is keletkezett a városban, s ez ma is fennáll.

Irodalom: *Csernák Béla:* A ref. egyház Nagyváradon 1577–1660. (1934.), *Keresztesi József:* Krónika... (1868.).

Nagyváthy János (Miskolc, 1755. jan. 19. – Csurgó. 1819. febr. 13.) ref. vallású hírneves gazda. Miskolcon kezdte iskoláit. Azután Sárospatakon tanult jogot, és teológiát. Nevelősködött, majd tanár volt Losoncon, de szemei megromlása miatt ezzel felhagyott. Katonatisztnak ment, végül pedig gazdasági pályára lépett s 1791-ben jószágigazgatója lett gr. Festetich Györgynek, ki az ő buzdítására alapított Csurgón ref. gimnáziumot. Keszthelyen pedig gazdasági tanintézetet (Georgikon). 1797 őszén nyugalomba lépett s azontúl Csurgón lakott haláláig. – Lelkes szabadkőműves volt s ezt a szellemet sugározzák egyházi érdekű *művei:* Valláscezelés avagy egy világi bölcseknek, egy jezsuitának és egy hazafinak... beszélgetések... (Név. n.) (Hely n. 1790.) A veres barátoknak egy elpusztult templom omlása mellett való szomorú képzelési (Fordítás versben). (Hely n. 1790.) A tizenkilencedik században élt igaz magyar hazafinak örömrói. (Hely n. 1790.)

Irodalom: *Nagyváthy Kálmán:* N. J. élete (1890.).

Nagyváti János (? , 1663. v. 1664. – ?, ?) ref. lelkész. Hazai tanulása végeztével külföldre ment és 1687-ben a franekeri egyetemen volt, míg 1688. febr. 27-én a leideni egyetemre iratkozott be. Onnan hazatérve, lelkész lett, s mint ilyen. 1696 márciusában, valamint 1705 márciusában és 1708 márciusában, majd 1716-ban Rimaszombatban működött. – Eközben jelent meg a következő *műve:* Prédikáció Szemere György felett Losoncon 1703. máj. (Debrecen, 1704.) Kéziratban fennmaradt *Vay Ádámné Fekete Erzsébet* felett 1696 márciusában tartott két gyászbeszéde.

Nánási Lovász András (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. Erdélyi születésű, Nagyenyeden tanult. Külföldre menván, 1721. máj. 22-én Franekerben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Angliában is járt. Hazájába visszatérve, mindjárt 1724 elején Kassán lett lelkész, ahonnan 1727 októberében eltávozva, 1728-tól Huszton, 1731-től Visken lelkészkedett. Innen 1736-ban Nyíracrádra, 1737-ben pedig Marosszentkirályra került lelkésznek. 1747-ben „Erdélyben bujdosó” pap volt, de 1750-ben a Telekiéknél viselt udvari papságot. – *Művei:* Tacentis mundi respublica, sive... de statu animarum post mortem. (Franeker, 1723.) Amaz egy szükséges dologról... (Gyászbeszéd br. Bánffy Judit felett, 1744.). (Kolozsvár, 1747.) Isten házának mezején... (Gyászbeszéd br. Bánffy Zsigmondné br. Kemény Katalin felett). (Uo. 1747.) Gyászverset írt a →*Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.) – Fia →*N. L. Mihálynak*, unokája →*Tofeus M.*-nak.

Nánási Lovász István (I.). (? 1624. – ?Huszt, 1683. v. 1684.) ref. lelkész, az előbbinek nagyapja. Tanult Debrecenben, hol 1644. júl. 20-án lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. 1646 végétől 1649 júliusáig →*rektor* volt Nagybányán. Innen külföldre látogatván el, ez évi okt. 1-én a franekeri, e hónap 17-én a groningeni egyetemnek iratkozott be hallgatójául. 1651-ben hazatérve, Nagybányán, majd 1652-ben Máramarosszigeten, 1660-ban újból Nagybányán lett lelkész. Innen 1674 őszén elkergette az →*ellenreformáció*, s a következő év vége felé való visszatéréig Huszton lelkészkedett. – *Műve*: Szű titka (Nagy részben Dike D. angol munkájából ford.). (Kolozsvár, 1670.) Respondeált a „De statu hominis sub lapsu” (1650.) tartott vitán.

Nánási Lovász István (II.) (? 1750. – Huszt, 1802.) ref. lelkész, András fia. Erdélyben született. Nagyenyedben tanult, s azután a külföldet is fölkeresvén, 1775. szeptember 14-én a leideni egyetemre iratkozott be. Hazájába 1778-ban visszajöve, először Nagyszebenben lett a →*főconsistorium* papja, majd 1782-től Máramarosszigeten, 1787-től Huszton lelkészkedett. Itt 1800-tól egyházmegyei jegyzőséget is viselt. – *Művei*: Pharus Hungarico-Batava... (Leiden, 1778.) Buzgó fohászkodás (Mária Terézia halála és II. József trónralépte alkalmával). (Kolozsvár, 1780.)

Nánási Lovász József (Máramarossziget, ? – Hajdúböszörmény. 1757. dec. 20.) ref. lelkész. I. Istvánnak unokája (József máramarosszigeti, egy évig debreceni lelkésznek a fia). Tanulmányai befejeztével 1728-tól →*rektorságot* viselt szülővárosában, majd külföldre ment s előbb valamelyik holland egyetemen, 1730-tól pedig a zürichin gyarapította ismereteit, míg 1732 elején pár hónapot Bernben töltött. Hazatérvén, 1733 tavaszán Hajdúböszörményben lett lelkész s ott halt meg. – *Művei*: De novo foedere (Jer. XXXI. 33–4.). (Zürich, 1732.) Az imádságok imádságának, azaz a szent miatyánknak titka (Huldrik J. J. után fordított prédikációk). (Kolozsvár, 1761.)

Nánási Lovász Mihály (Nagybánya, 1662. – Marosvásárhely, 1709. jún. 25.) ref. esperes, I. István egyik fia, András apja. Nagybányán kezdte tanulását. Azután Debrecenben tanult s itt 1674. jún. 23-án lett →*togatus*, végül Nagyenyedben, honnan 1682-ben Husztra ment →*rektornak*. Miután 1684 májusától Nagybányán viselte ugyanazon hivatalt, a következő évben külföldre távozott s aug. 20-án a leideni egyetemen lépett a hallgatók sorába. Visszajövén, lelkész lett, s mint ilyen, már egy idő óta Etéden lehetett, midőn 1696-ban →*esperesének* választotta az →*udvarhelyi egyházmegye*. Innen csakhamar Székelyudvarhelyre ment át s 1706-ban a kuruc háború viszontagságai elől Marosvásárhelyre vonult,

mint biztonságosabb helyre, s ott fejezte be életét. – *Művei*: De sacerdotio Christi (3 r.). (Leiden, 1687.) De securae ecclesiae pace ac tranquillitate in ultimis temporibus futura (2 r.). (Uo. 1687.) – Üdvözlő verset írt →*Vári Mihályhoz* (1685.) és →*Musnai Mihályhoz* (1686.). – Veje volt →*Tofeus Mihálynak*, *vőtársa* →*Nagyari Józsefnek*, →*Váraljai Dánielnek* és →*Felfalusi Józsefnek*.

Nánási Vas Gábor (? 1685.) ref. lelkész. Először Debrecenben tanult, hol 1666 nyarán kezdte a felsőbb osztályokat, azután Sárospatakon, hol 1670. dec. 16-án iratkozott be s a következő évben ő is követte a bujdosásba elűzött tanárait. Gyulafehérvárra is elment velük. Innen előbb →*rektornak* vitték Dévára, 1675-ben lelkésznek Szinérváraljára, hol 1676 szeptemberéig működött. Ekkor elmozdítatván, külföldre indult, s ez évi okt. 5-én az utrechti, 1678. ápr. 22-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1680-ban Wesselényi Pálnak volt udvari papja Zsibón, míg 1681-ben Krasznán, 1682-ben Sátoraljaújhelyen lett pap. – *Művei*: Lelki tudakozás (Nagyobb mű a praedestinációról). (Kolozsvár, 1675.) Arca Noe (Gen. VI. 14.). (Utrecht, 1678.) (Az elején egy Apologia, főleg →*Almás Mihály* ellen intézve). Prédikáció a részegség ellen, melynek sem igazi címe, sem kiadási helye és éve nincs tudva. – Üdvözlő verset írt →*Nagyvárad Józsefhez* (1677.), gyászverset a →*Rácöszörményi János* halálára, melyet, miután a többi illet tartalmazó füzetbe nem vették fel társai, külön nyomtatott ki (1677.).

Nánássy Lajos (Debrecen, 1881. ápr. 13. – ?Ligonier, 1945. **márc. 21.*) ref. lelkész. Debrecenben végezte a gimnáziumot 1898-ban, a teológiát 1902-ben. Miután egy évet Edinburgban s kevés időt Párizsban és Baselen töltött, 1904-ben Debrecenből lelkészi oklevéllel az Amerikai Egyesült Államokba ment lelkésznek, s mint ilyen, előbb Chicagóban, 1907-től Youngstownban, még ez évtől Windbergben, 1908-tól Perth Amboy-ban működött. 1929 óta a ligonier-i magyar ref. árva- és aggmenház vezetője volt 1944-ig, midőn nyugalomba lépett. – 1912-ben bölcsészettudományi doktorságot szerzett Amerikában, 1929-ben teol. díszdoktorságot kapott a debreceni egyetemtől. – *Művei*: Beszéd a →*gályarabok* emlékoszlopánál („Emlékkönyv...” c. füzetben). (Debrecen, 1900.) History of the reformed church of Hungary (Balogh F. után kivonatolva). (1906.) A ker. liturgia fejlődésének s mai formájának rövid áttekintése (2 f.). (Debrecen, 1909–1914.) Kis katechismus. (1910.) Az 1900–1901. tanévben szerkesztője volt a debreceni hittan-szaki önképző társulat Közlönyének.

Nánásy Dániel (Újfehértó, 1890. ápr. 5. – Fe-

ketetót, 1956:) ref. lelkész. Újfehértón kezdett tanulni. A gimnáziumot 1909-ben, a teológiát 1913-ban Debrecenben végezte s azután →*seniori* tisztelet viselt. Miután egy évet →*káplánságban* töltött, 1915-ben a berlini egyetemre ment. Innen egy év múlva hazatérve, több helyen káplánkodott, míg 1919 tavaszán lelkész lett Feketetőton. 1922 decemberétől 1928 novemberéig Szentleányfalván volt, azután ismét Feketetőton működött, haláláig. – A debreceni hittanszaki önképző társulat Közlönyének 1912–13-ban társ-, 1913–14-ben felelős szerkesztője volt. – *Művei*: A szabad akarat és az isteni kegyelem viszonya. (Debrecen, 1914.) A Lukács szerint való evangéliumhoz. (Lugos, 1917.) A sír szájáig és vissza (Imák.). (Debrecen, 1918.) Gyertyalángok az Isten házában (Prédikációk). (Nagyvárad, 1936.)

Nánay Béla (Székesfehérvár, 1886. – ?Debrecen, 1953. aug. 7.) ref. vallású tanár. Teol. tanulmányait 1904-től 1908-ig Budapesten végezte. 1910-től hitoktató lelkész volt Kiskunhalason, 1914-től gimn. tanár Kunszentmiklóson, ezalatt 1913-tól hallgatója a budapesti egyetem bölcsészeti karának. 1916-ban leánygimn. tanár lett Debrecenben, hol 1935-ben nyugalomba lépett, közben 1925-ben a dijoni, 1928-ban a grenoble-i egyetemen is gyarapítva ismereteit. 1942-től az esztergomi községi gimnáziumban tanított, 1945-ben igazgató lett Debrecenben, 1950-ben pedig nyugalomba lépett. – Számos pedagógiai cikkén s ebbe a körbe tartozó „Wells, aki tanít” (1936.) c. művén kívül egyházi jellegű munkásságot is fejtett ki. Prédikációit nagy számmal közölte az Igehirdető és a →*Debreceni Lelkészi Tár*, jeles cikkeit mind saját neve alatt, mind Vajthay Bálint álnévvel a Lelkészegyesület. E téren megjelent dolgozatai: Vallástanításunkról (Lelkészegyesület, 1911.). Prot. liberalismus (Uo. 1912.). Egyháztörténelem (Elemi tankönyv). (1914.) Zwingli Ulrik („Emlékkönyv a reformáció négyszáz éves jubileumára” c. könyvben). (Debrecen, 1917.) Luther Márton (Uo.). Kálvin János (Uo.). Az emberiség békemunkája. (Uo. év n.)

Nazarénusok Magyarországon 1839 óta vannak, midőn baptista jellegű tanaikat behozta két lakatoslegény, Denkel és Kropacsek. Első terjesztői ez irányban: Hackl, Bella, Notter és Hencsei mindannyian tanulatlan emberek voltak az erre következő évtizedben. Legbuzgóbb apostoluk: Kalmár (Kramer) István róm. kat. papnak készült egyén volt, ki aztán az ötvenes években fejtett ki nagy agitációt a Bácskában, s követői használatára lefordította az újszövetséget, mely azonban kéziratban maradt. Azóta az országnak legkülönbözőbb vidékeire eljutott e szekta, mely egyformán toborozta híveit úgy a protestánsok

és görög keletiek, mint a római katolikusok sorából. Ma már jobbára beolvadt a baptisták felekezetébe, miután némelyik hitelve miatt ömaga nem nyerheti meg a törvényes elismerést. Egyébként a keresztséget és úrvacsorát ismeri el szentségeknek, de amazt csupán felnőtteknek szolgáltatják ki, mégpedig bemeztetés által, amit bármelyik hozzájuk tartozó férfi elvégezhet, az úrvacsorát viszont, mit két szín alatt osztanak, csakis az „erős” (ti. kipróbált hűségű és hitű) atyafiak vehetik, akik a gyülekezeti ügyeknek is intézői. Rendszeres hittanuk és liturgiájuk azonban nincs, szokásaik és elveik nem is mindenik gyülekezetben egyöntetűek.

Irodalom: Számos, kivált polemikus irányú könyv foglalkozik velük, de leginkább csak napi értékűek. Tudományos szempontból e kettő érdemel figyelmet: *Szóllósy Antal*: A nazarénusokról (1871.), *Szeberényi Lajos Zsigmond*: Nazarénizmus (1888.), rendkívül érdekes azonban az *Eötvös Károly* róluk szóló műve.

Négyfalusi ev. surrogatia, az →*erdélyi kerületben*, a →*selyki káptalanhoz* tartozott és Alsófehér vármegye négy községének (Szászcánád, Sorostély, Monora, és Csicsóholdvilág) volt a legszűkebb egyházi testülete. Úgy látszik, a 16. században →*káptalanként* is szerepelt „szászcánádi” név alatt, de aligha önálló →*dékán*nal. Ma a →*selyki egyházmegyé*nek alkotó része.

Neményi (1871-ig Neumann) Imre (Rákospalota, [1863.] 1859. aug. 21. – Bp. 1942. máj. 12.) ref. vallású államtitkár. Zsidónak született. Gimnáziumba Baján, Iglón és Miskolcon járt 1880-ig, midőn Budapesten a polgári iskolai tanárképezdének, majd az egyetem bölcsészeti karának lett hallgatója, melyen bölcsészettudományt szerzett. 1883-tól több helyen folytatott tanári működés után 1893-ban tanfelügyelővé nevezetett ki Csanád vármegyébe. 1896-tól a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban hivataloskodott s 1918-ban mint államtitkár lépett nyugalomba. – Áttérése óta az egyháztársadalmi életben is tevékeny részt vett. Sokat dolgozott irodalmi téren, különösen a pedagógiában. – Egyházi érdekű *művei*: →*Apáczai Csere János*, mint paedagogus. (Budapest, 1893.) Apáczai Csere János. (Uo. 1925.) A protestantizmus befolyása a magyar tanügyre. (Uo. 1931.) Apáczai pedagógiai műveiből „Szemelvények”-et (1900.) is adott ki.

Nemesi társaság a protestantizmus elnyomására, 1744-ben alakult Nemesdömölkön a szent József és Borromeo Károly védnöksége alatt, rendes társulati alapszabályok mellett. Célja volt *hatályos* módon megvédeni és *terjeszteni* a római katolicizmust, persze a haza boldogságának előmozdítását állítva maga elé spanyolfalként. Az

irodalmat is munkakörébe vonta olyképpen, hogy cáfolni vagy *meggátolni* készült a római katolicizmus elleni nyilatkozatokat, mivégből különleges súlyt fektetett a Bellarminus tanulmányozására. Megalakulása évében két röpiratot adott ki „Bibliotheca societatis Jesu” címmel. Törekvését →*Bél Mátyás* tárta a világ elé névtelenül megjelent, „Zuverlässiger Bericht von einer neulich in Ungarn errichteten Adlichen Gesellschaft, welche die Unterdrückung der Protestanten zum Endzweck hat” (1745.) c. munkájában, de Magyarországon különben is mindenfelé közismert volt az egész szervezete és rendeltetése, már csak annál fogva is, mivel meg is jelent a „Systemá”-ja.

Nemessányi János (Liptószentmiklós, 1832. jan. 6. – Újvidék, 1899. jún. 12.) ev. vallású tanfelügyelő. Liptószentmiklóson kezdett tanulni. Még Rozsnyón és Késmárkon tanult, itt a teológiát is elvégezvén. Ezután tanító lett Liptószertivánon, azután Liptószentmiklóson, míg 1867-ben képezdei igazgatói, 1869-ben tanfelügyelői állást foglalt el, mint ilyen előbb Liptó és Zólyom vármegyékben, később Komárom vármegyében működvén. 1899 áprilisában nyugalomba lépett s Újvidékre költözött. – Tevékeny részt vett a pánszlávizmus elleni küzdelemben, kivált a →*pátens*-harcok idején. – Egyházi érdekű *művei*: Beleuchtung der Umtriebe und Wirren, die in der ev. Superintendenz diesseits der Donau stattfinden (Szlovákul is.) (Pozsony, 1862.) Cáfolata Borbis „Szívélyes szó az ev. néphez” c. művének (szlovákul). (Uo. 1863.) A világi rendek az ev. egyházban (szlovákul). (Liptószentmiklós, 1865.)

Németh Károly, (? , 1837. – Bp. 1890. szept. 20.) ev. hitoktató. Teológiát végezvén, előbb 1869-től lelkész volt Székesfehérváron, 1877-től hitoktató Budapesten. – *Művei*: Az egyház veszélyben van (Három prédikáció). (Székesfehérvár, 1873.) Vezérfonal ker. gyermekek első vallásoktatásában. (Uo. 1875.) Ker. hiterősítő könyvecske. (Uo. 1875.) Ker. hit- és erkölcsstan. (Uo. 1876.) (II. kiad. Budapest, 1878.) A ker. vallás és egyház rövid története. (Uo. 1878.) A ker. vallás elemi tankönyve. (Uo. 1878.) (II. kiad. uo. 1879., németül 1879.) Kis imádságos könyv. (Uo. 1882.) Ker. kis énekes és imádságos könyv. (Uo. 1882.) A vallásitanítás a népiskolában (P. E. I. L., 1883.). Bibliái történetek. (Budapest, 1890.)

Némethi (Tornyos-) Sámuel (Nagykapos, 1729. – Nemesodós, 1802. szept. 21.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1749 tavaszán iratkozott be a felsőbb tanulók közé s 1752-től →*köztanító*, 1754 tavaszától az év őszéig →*senior* volt. Majd külföldre menvén, 1755. ápr. 22-én Baselben lépett az egyetemi hallgatók sorá-

ba. Hazájába való visszatérte után lelkészi hivatalt viselt, mégpedig először Ekelen, ahol 1760-tól említetik, 1780-ban Patason, 1783 tavaszán Nagymadon, 1789 áprilisától Nemesodóson. – Buzgó munkásságot fejtett ki az irodalom mezején. – *Művei*: Biblia tárháza (Osterwald után franciából ford. 2 k.). (Győr, 1780.) Az Úr asztalának méltó vendége (Németből ford.). (Pozsony, 1782.) A Krisztusba való hitünknek erőssége (Doddridge után ford.). (Debrecen, 1783.) A ker. vallásnak tudománya... és az életnek kötelességei... (Versek). (Pozsony és Kassa, 1785.) (Jonathán nevű fia által bőv. kiad. 1788.) Hív lelképásztor (Németből ford.). (Uo. 1788.) –

Más **Némethi Sámuel** volt az, aki a XVIII. század végső s a XIX. század első évtizedében Zemplén vármegyének több helyén lelkészkedett.

Német-magyar egyházi érintkezések, a német egyetemek útján fejlődtek ki, melyeknek magyarországi hallgatói tovább terjesztették hazájukban az ott magukba szívott eszméket. A reformáció is részben ezen az úton jutott el Magyarországra, hol nagymérvű hódítása azoknak az idevaló reformátoroknak köszönhető, kik ellátogattak a reformáció bölcsőjéhez. A német protestantizmus kiválóságai, egy Luther, egy Melanchthon stb. folytonos összeköttetést tartottak fenn magyar hitsorsosaik vezetőivel. A német egyetemeknek a magyarok előtti tekintélyét hathatósan igazolja az a körülmény is, hogy a Magyarországon fölmerült hitelvi kérdésekben ezek nem egyszer hívták fel döntésre amazok tanárait. A magyar protestánság dogmatikai álláspontja általában a Melanchthonéhoz állott legközelebb mindaddig, ameddig érvényesíthette közvetlen befolyását, s majdnem csak halálával következett be a két különböző irány szakadása, de az erdélyi lutheránusok közt még a XVII. században is voltak hívei az ő közvetítő állásfoglalásának, szemben a Formula Concordiae ubiquitas-tanával, mely a magyarországi lutheránusoknál ekkorra mindenütt érvényre emelkedett már. Úgy ez, mint a még általánosabb tekintélyben álló ágostai hitvallás a német szellem terméke lévén, a magyarországi lutheránus egyház továbbra is szinte kizárólag német befolyás alatt fejlődött. A benső viszony annyira ment, hogy németországi születésű lelkészek nem egyszer találtak Magyarországon alkalmazást, viszont a magyarok közül is számosan kerestek működési teret német hitsorsosaik közt, különösen a →*gyásztized* idején, mely ott egy nagyarányú irodalmat is hozott létre. Hasonló eset a ref. egyháznál is történt, de aránytalanul ritkábban. Lelkészjelöltjei is nem csupán német egyetemeken folytatták tanulmányaikat, bár szintén jókora számmal jártak oda, míg a luth. lelkészek, ti. a

külföldre is ellátogatók majdnem kizárólag a német teológusok hallgatóiból kerültek ki, akiknek számára tetemes mennyiségű stipendium volt fenntartva szinte mindenik egyetemen. A ref. egyháznak a →*Heidelbergi (pfalzi) Káté* szerzett szorosabb érintkezési pontot német hitrokonaival, valamint az ugyancsak pfalzi agenda, melyet →*Milotai Nyilas István* átdolgozásában a magyar reformátusok zöme elfogadott. És nemkülönben pfalzi mintára szerveztettek a magyar reformátusoknak a legelső →*presbyteriumai*. A nevezetesebb német teol. iskolák önként érthetőleg kihatottak Magyarországra is, így pl. a Pareus irenikus iránya, a pietizmus, a raciionalizmus stb. A kiváló német prot. teológusoknak egyes művei új kiadásokban láttak napvilágot Magyarországon, és még több talált fordítóra, ami aztán nagyban elősegítette elveik terjedését. A német-magyar érintkezés az újabb időkben már szűkebb keretben mozog, de azért kiterjed az egyházi életnek számos ágára, s hatása állandóan érezhető a magyar protestantizmus szellemi életében.

Németújvári ref. hitvallás, az 1597. márc. 18-i rohonci közzsinat megbízásából magyar nyelven szerkesztette →*Beythe István*. Nem maradt fenn, de →*Pázmány* által megörökített néhány cikkéből kitűnik, hogy a szentháromság tanán kívül főleg a megigazulásra vonatkozó protestáns felfogást körvonalazza, mégpedig az univerzalizmus alapján.

Németújvári ref. egyházmegye, a →*Sopron-Vas vármegyei kerületnek* a helvét irányhoz átment őt, illetőleg négy →*egyházmegyéjéből* az egyik, mégpedig fennállása alatt a legtekintélyesebb. Már 1599-ben beléolvadt a →*kőszegi*, 1624 májusában pedig egyesült a →*vízlendvaival*, melynek azonban egy része már 1626-ban átment a →*kiskomáromba*. De 1624-ben hozzá tartozott a →*körmendinek* is egy része, ami arra mutat, hogy – éppenúgy, mint a dunántúli evangélikusoknál – a körülményekhez képest változott a helyzetük is, a területük is. Ennélfogva szűnt meg 1633 májusában éppen ez a legtekintélyesebb egyházmegye, mikor püspöki hivatalt is vivő →*esperesét* elűzte Németújvárról a római hitre tért földesúr. Egyidejűleg vesztette el önállóságát az alája rendelt német és vend gyülekezetekből, evangélikusokból is álló →*rohonc-szalonaki prosenioratus* is. Ennek a 14 egyháza nélkül 1618-ban 16 anyaegyházat számlált a németújvári egyházmegye, 1629-ben valamivel kevesebbet, de már négy év elteltével annyira megfogyott az egyházak száma valamennyi Vas vármegyei egyházmegyében, hogy kénytelenek voltak egyesülni a körmendié. – A németújvári ref. egyházmegye esperesei közül a következők ismeretesebbek: Beythe András németújvári l. 1599-ig, Beythe István németújvári l. 1599–1612, Beythe Imre németúj-

vári l. 1612–1624, Briccius Péter polányi l. 1624–1626 (ezentúl is esperesül szerepelt, mint végül nárai l. is), →*Kanizsai Pálfi János* németújvári l. 1626–1633.

Német vezérfőesperesség keletkezett az erdélyi szász ev. egyházkerületnek 1940-ben Magyarországhoz visszacsatolt részeiből. A beszercei főesperes vezetése alatt az ő →*egyházmegyéje* mellett a szászrégeni tartozott még hozzá.

Netoliczka Oszkár Ferenc József (Komárom, 1865. okt. 8. – ?, 1940. aug.) ev. tanár. A gimnáziumot Brassóban 1884-ban végezte, s ez év őszén a jenai egyetemnek, 1886 tavaszán a berlininek s miután 1888 augusztusában bölcsészeti-doktorságot szerzett Jenában, ez év őszén a budapestinek lett hallgatója. 1890 januárjától tanár volt a brassói gimnáziumban. 1928-ban nyugalomba vonult. – 1919-ben a teológia díszdoktorává tette a zürichi egyetem. Több irányú írói működése van. – Egyházi tárgyú *művei*: Johannes Honterus. (Brassó, 1897.) (II. kiad. 1898.) Zum Honterus-Drama von Traugott Teutsch. (Uo. 1897.) Die deutsche Reformation... (Az „Aus der Zeit der Reformation” c. könyvben). (Uo. 1898.) Das ev. Kirchenlied im Religionsunterricht der Mittelschulen (Morresszel együtt). (Uo. 1900.) Was Schiller uns sein kann. (Uo. 1905.) Individualität und Persönlichkeit. (Uo. 1908.) Probleme und Tatsachen (A „Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen” c. könyvben). (Nagyszeben, 1922.) Zur Geschichte der →*Honterusschule* im letzten Vierteljahrhundert. (Brassó, 1926.) Beiträge zur Geschichte des Johannes Honterus und seiner Schriften. (Uo. 1930.) Kiadta a „Honterus’ Ausgewählte Schriften” c. könyvet (1898.), átdolgozta Lehmannak „Lehrbuch der Kirchengeschichte” (1893., többször is) c. munkáját és több lexikonba írt egyháztörténeti tárgyú cikkeket.

Neugeboren Dániel György (Nagyszeben, 1759. szept. 21. – Berethalom, 1822. febr. 11.) ev. püspök. Nagyszebenben tanult. 1778-tól nevelősködött, míg 1782. ápr. 3-án a lipcsei egyetem hallgatójává iratkozott be. Hazatérve, 1784 tavaszán →*conrector*, majd →*rektor* lett szülővárosában. 1799-ben Szerdahelyre választották lelkésznek, 1805 őszén Szászsebesre →*elsőpapnak*, 1806 decemberében a püspöki tisztet ruházták rá s ugyanakkor Berethalmon foglalt el papi állást. – Számos egyházi és iskolaügyi szabályrendelet elkészítésében vett tevékeny részt. Irodalmi téren főleg történelemmel foglalkozott. – Egyházi tárgyú *művei*: Gebet nach den Bedürfnissen der gegenwärtigen Zeitumstinde... (Nagyszeben, év n.) Gebet nach der Predigt... am Tage... des Festes der... Kirchenreformation. (Uo. 1817.) Kurzer Unterricht von der... Reformation und der... ev. Kirche. (Uo. 1817.)

Irodalom: Neugeboren Henrik: Daniel Georg N. (Archiv des Vereines... 1880.).

Neugeboren Henrik (Brassó, 1832. szept. 26. – Brassó, 1901. ápr. 3.) ev. lelkész. Brassóban 1852-ben végezte a gimnáziumot. Azután 1855-ig teológiát és bölcészetet hallgatott Berlinben és Bécsben. Hazatérve, előbb tanító, majd gimn. tanár, 1877-től →*prédikátor* volt szülővárosában. – Egyházi érdeklő *művei*: Haus und Schulen (prédikáció). (Brassó, 1870.) Über die Aufgabe des ev. Predigers (Beköszöntő). (Uo. 1877.) Daniel Georg Neugeboren (Archiv des Vereines... 1880.). Johann →*Honterus*... (Brassó, 1887.) (II. jav. és bőv. kiad. uo. 1888.) Eingrusspredigt... (Uo. 1889.) Der Gustav Adolf-Verem... (Prédikáció). (Klagenfurt, 1891.) Aus dem Leben eines sächsischen Pfarrers vor hundert Jahren, (Nagyszeben, 1892.)

Neuheller János Jakab (Vöklabruck [Felső-Ausztria]. ? – Sopron, 1650. ápr. 20.) ev. lelkész. Magisteri címe volt már, mikor Magyarországra került. 1644-től Sopronban lelkészkedett s ott halt meg. – *Műve*: Christliche Leichpredigt (Schubert Pál felett). (Nürnberg, 1650.) A felette →*Pfister Jánostól* tartott beszéd szintén ki van adva.

Neustädter János Károly (? , ? – ? , ?) ev. lelkész, csak annyit tudunk róla, hogy 1778-tól 1804-ig Eperjesen működött német →*prédikatori* állásban, de hogy azelőtt és azután még mennyi időt töltött ott, nem tudjuk. – *Művei*: Die bei dem Grabe... der grossen Theresia gehegten christlichen Gesinnungen... in einer Trauerrede... (Eperjes, 1781.) Das gerechte Trauern treuer Unterthanen um Joseph den Zweiten... in einer Trauerrede... (Uo. 1790.) Den Neugebornen unserer werthen ev. deutschen Gemeinde allhier als Taufgebinde dargebracht (Prédikáció a himlőoltás érdekében →*Schwarz János Mihálllyal*). (Uo. 1804.)

Nigrini (Oskerszki) Miklós (Zsolna, ? – Háj, 1686.) ev. lelkész. Zsolnán kezdte iskoláit. Rajec, Rózsahegy, Körmöcbánya, majd külföldön Thorn, Danzig, Königsberg voltak további tanulásának helyei. A legutóbbinak egyetemén két évet töltve, visszatért hazájába, s 1650-től →*rektor* volt Zsolnán, 1653-tól lelkész Motesicen, 1654-től Csejtnén, ahonnan 1660-ban elüzetvén Puhóra választották meg. Megidézttetvén a pozsonyi →*delegatum.judicium* elé, aláírta azt a térítvényt, melynek értelmében felhagy hivatalával. Azért 1684-ben ismét lelkész lett Hájon. *Műve*: De baptismi necessitate. (Lőcse, 1651.)

Nigrini Sámuel (Bélabánya, ? – ? , ?) ev. lelkész. Hazai tanulmányainak végeztével külföldre ment s 1705. ápr. 29-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Már 1706-ban visszajöven, először →*rektor* volt Zsolnán, 1708 nyarán pedig szlo-

vák lelkész lett Nagyszombatban. Innen rövidesen elűzték, később ugyan visszatért, de hivatal nélkül élt ott. – *Műve*: Consilia henotica circa unionem ecclesiasticam catholico-evangelico-reformatorem... (Zsolna, 1707.) (Ellene írt →*Matthaeides Sámuel*.) – Üdvözlő verse van Lycius Györgyhöz (1705.), Clement Jánoshoz (1706.), Blasius Jánoshoz (1706.) és a →*rózsahegy* zsinat tagjaihoz (1707.).

Nikodémusz Károly (Hajdúszoboszló, 1887. jan. 18. – ? ?) ev. lelkész. A gimnáziumot 1906-ban Hajdúböszörményben, a teológiát 1910-ben Pozsonyban végezte. Rövid idei debreceni →*káplánkodás* után 1911-ben lelkész lett Hosszúfalu-Alszegen, 1926-ban pedig Brassóban. 1926-tól 1932-ig →*esperese* volt a →*brassói magyar egyházmegyének*, 1927 után pedig főjegyzője a →*romániai zsinatpresbyteri egyházkerületek*. – Egyházi érdeklő *művei*: A váltság-elméletek bírálatos ismertetése (A →*„Székács-émlékkönyvben”*). (Pozsony és Budapest, 1912.) Júdás Iskáriót (dráma). (Máramarossziget, 1925.) A brassói magyar ág. h. ev. egyházmegye megalakulásának története. (Brassó, 1926.) – Szépirodalommal is foglalkozik.

Nikolsburgi békekötés, a →*Bethlen Gábor* első vallásháborúját befejező békekötés, mely 1621. dec. 31-én jött létre.

Nógrádi Benedek (Biharnagybajom, 1663. – ? , ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1681. máj. 10-én lett →*togatus*. 1686 tavaszán indult külföldre s ez évi aug. 17-én a leideni egyetemre iratkozott be. Hazajöve, 1689-ben Szilágynagyfaluban lett lelkész, ahonnan 1700-ban szülőhelyére választották meg. Családi ügyek miatt lelővén egy ottani földbirtokost, 1717-ben távoznia kellett onnan, amikor is visszament Szilágynagyfaluba. További sorsa ismeretlen. – *Műve*: Christus in manu Mosis et Moses in manu Christi (Deut. XVIII. 18–19.). (Leiden, 1687.) Respondens volt a „De fundamentalibus fidei capitibus” (1686.) tartott viták egyikén. Üdvözlő verset írt →*Komáromi A. János*hoz (1686.) és →*Apáti Miklóshoz* (1686.), gyászverset atyja, →*N. Mátyás* és →*Mártonfalvi Tóth György* halálára (mindkettőt 1681.).

Nógrádi Mátyás (? , 1617. – Debrecen, 1681. szept. 1.) ref. püspök, az előbbinek atyja. Tanult Léván, Nagybányán, Debrecenben (1633 táján), Olaszliszván, Nagyszombatban, Pozsonyban, végre Sárospatakon, hol 1639. szept. 20-án →*subscribált* s 1642. máj. 3-tól →*seniori* tisztet viselt. A következő évben →*rektornak* ment Tállyára, ahonnan 1644-ben külföldre ment, ez évi nov. 23-án a leideni egyetemre iratkozott be. Miután ellátogatott Angliába is, és 1647-ben az utrechti egyetemen is hospitált, ez évben hazatért és tanár lett Sárospatakon. 1649 szeptembe-

rében lelkészi állást foglalt el Debrecenben, hol egy ideig tanított is a kollégiumban. A →*debreceni egyházmegye* 1661. márc. 17-én →*esperesévé* választotta, s ő egyidejűleg Biharnagybajomba ment papnak. 1665. szept. 27-től egyszersmind püspöke volt a →*tiszántúli egyházkerületnek*. Mint ilyen, kiváló buzgalommal törekedett helyre állítani a törököktől elpusztított egyházakat, noha magának is sok viszontagságon kellett miattuk keresztül mennie. A debreceni kollégium által pénzértéke bizonyos részben ma is élvezett →*cameraticum beneficiumot* ő eszközölte ki →*Apafi* fejedelemtől. – Irodalmi téren is szorgalmasan dolgozott. – *Művei*: (Prédikálásnak egyenesen folyó rendje.) (1650.) Lelki próbakö. (Debrecen, 1651.) Epistolae ad Romanos scriptae brevis explicatio. (Uo. 1651.) Resolutio brevis orationis Dominicae (Az előbbivel együtt). Allegoricae similitudines biblicae... (Az előbbi kettővel együtt.). Idvesség kapuja (Az 51. zsoltár magyarázata, Hildersam után angolból). (Kolozsvár, 1672.) Készült egy „Florilegium” írására is. Írt továbbá üdvözlő verset →*Pápai Páriz Imréhez* (1674.), →*Komáromi Csipkés Györgyhöz* (1659.) és a →*Czeglédi István* „Sion vára” c. műve elé (1675.), gyászverset a →*Mártonfalvi György* halálára (1681.). Az ő halálára írt gyászversek „Parentatio lugubris...” c. alatt szintén megjelentek.

Nógrádi ev. egyházmegye, előbb a →*bányai*, 1894 óta a →*dunáninnyi kerületben*, kezdettől fogva létezik. Nógrád vármegyének nagyobb és északibb, Zólyom és a két Hont vármegyével határos, jobbára nem magyar részén terült el, s már a 16. században rendszeres szabályzat irányította külső életét. 1603-ban olyan szabályzatot léptetett életbe, mely némely módosításokkal azonos a →*felsőtrencsényi egyházmegye* 1600. évi törvényeivel. Ezt is átdolgozta 1610-ben, a következő évben pedig Melik Sámuel püspök felhívására kipótolta némely szükségesnek mutakozó intézkedésekkel, pl. rendszeresen tutorává vagy defensorává tevén a vármegye alispánját. A →*zsolnai zsinat* a bányai szlovák egyházkerületbe osztotta be, s azután hozzá tartoztak a Pest vármegyei egyházak is, →*alesperességet* képezve kebelében. Ezeknek 1727 táján történt különválása után 1731-ben három kisebb →*„tractusra”* osztatott a →*nógrádi egyházmegye*: →*kékkőre*, →*gácsira* és →*ipolyontúlira*, melyeknek élén külön „*dékánok*” állottak az egység →*egyházmegye* →*esperese* alatt. Ezeknek száma más beosztással 1837-re ötre emelkedett, de később felhagytak vele. Egyházainak száma az első világ-háborúig lassanként 48-ra szaporodott. Az ország új határainak kialakításával két részre szakadt, egyik a →*szlovenszkói nyugati kerületnek* lett alkotórésze, a másik pedig addigi köteléké-

ben maradt, hozzá csatoltatván a →*nagyhonti egyházmegyéből* magyar területre eső börzsönyi és ipolyvecei egyház is. Ezekkel és egy újjal együtt húsz anyaegyházból állott, míg a szlovenszkói harmincat vitt magával, de ezekből 1938-ban visszatért egy, úgyhogy ezzel és a nagyhonti egyházmegyéből visszatért hárommal, meg a →*barsiból* visszatért kettővel 26 anyaegyház volt az újabban →*nógrád-hontinak*, majd →*nógrád-hont-barsinak* nevezett egyházmegyében. 1945-ben aztán visszaállott a korábbi állapot. – A kebelében működött lelkészek névsora közölve van az →*Ambrózy-féle ...Novi... annales...*” 1795. évi II. kötetében, jegyzőkönyvének egy része pedig a →*Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* 1904. évi folyamában, ahol és az 1906. évben közölve van az 1610. és 1611. évi szabályzata is. →*Espereseinek* névsorából a következők ismeretesek: Merzenschlag András dabari l. 1615–1635, Firag Márton divényi, nógrádszennai l. 1638-tól, Dradius Jakab lesti l. 1645-től, Fidicinis János alsósztrégovai l. 1655-től, Rotarides János alsóesztergályi l. 1662-től, Quaestoris János poltári l. 1665-től, Kaurinszky János túrmezői l. 1669-től (1674 márc.), Marcelli György losonctamási l. 1683–1685, Zimányi Simon túrmezői l. 1685-től, Miszát Dániel (A XVII. század végén), Josephi András alsóesztergályi l. 1719-től. Hoitsi János alsósztrégovai l. 1721-től (1732 aug.), Lovcsányi János lesti l. (1741 aug.) 1749-ig, Glosius Dániel szirkáki l. 1749–1754, Sztranyavszki János alsósztrégovai l. 1755-től, Nicolai János kálnói l. 1757-től (1767 júl.), Martini János Sámuel losonctamási l. 1768-tól (1773.), Gerengai Márton lesti l. 1776–1785, Farkas Sándor kálnói l. 1785–1796, Glosius Péter galgautai l. 1796–1813, Geduly János sámsönházi, losonctamási l. (1817.) (1826.), →*Valentinyi János* sziráki l. (1834.) 1843-ig, →*Osztrólczy Mihály* poltári l. 1843–1857, Zelenka Dániel vanyarci l. 1857–1863, →*Szteleho András* losonci l. 1864–1865, Pekár Lajos losonctamási l. 1865–1875, Vladár János sámsönházi l. 1875–1880, Svehla János ipolymagyari l. 1880–1897, Vladár Miksa sziráki l. 1897–1908, Hrk János málnapataki l. 1908–1911, Frenyo Gyula nógrádszentpéteri l. 1911–1917, Kiss István sámsönházi l. 1917–1922, Mihalovics Sámuel béri l. 1923–1939. A Szlovenszkó területén levő egyházmegyében Lacziák Mihály felsőtisztási l. 1919–1932, Hamar János ipolymagyari l. 1932–19..

Ugyanilyen nevet visel az 1952. júl. 1. óta az →*északi kerületben* 20 anyaegyházból álló ev. egyházmegye, melynek első esperese Csengődi Lajos salgótarjáni lelkész.

Irodalom: Szlárik J.: Valami a nógrádi egyházmegye régi idejéből (Szlovákul, 1909.)

Nógrádi ref. egyházmegye, a →*drégelypalánkinak* szintén előforduló neve.

Nógrád-hont-barsi ev. egyházmegye, a →*dunáninnyi területben*, az 1938-ban visszatért Bars-Hont és Nógrád vármegyei egyházaknak a →*nógrád-hontihoz* csatolásából alakult 1939-ben a Kardos Gyula balassagyarmati lelkész →*esperességével*, kinek utódja 1943-ban Csengődi Lajos salgótarjáni lelkész lett.

Nógrád-honti ev. egyházmegye, a →*dunáninnyi területben*, a →*nógrádi* és →*nagyhonti egyházmegye* 1920-ban Magyarországon maradt egyházaiból alakult →*egyházmegye*, mely 1939-től →*nógrád-hont-barsi* nevet viselt.

Nógrád-nagyhonti ref. egyházmegye, a →*drégelypalánkinak* néha, kivált a XVIII. században használatos neve.

Novák Lajos (Gönc, 1855. jan. 1. – Sárospatak, 1917. febr. 16.) ref. tanár. Göncön 1866-ig tanult. A gimnáziumot 1875-ben végezte Sárospatakon. A teológiát Debrecenben és Sárospatakon 1875-től 1880-ig hallgatta, s az utóbbi helyen utána egy évig →*senior* volt. Miután Cserépfaluban és Kassán →*káplánkodott*, 1883 tavaszán lelkésznek választották Cécére. Innen 1886 tavaszán Abaújbaktára, 1891 tavaszán Ungvárra ment hasonló minőségben, majd 1896 szeptemberében teol. akadémiai tanár lett Sárospatakon a gyakorlati teológia tanszékén. A →*budapesti második zsinatnak* rendes tagja s a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1915-től választmányi tagja volt. – Cikkei több egyházi lapban jelentek meg és egy ideig élénk részt vett az egyetemes jellegű agenda előmunkálataiban. – *Egyéb dolgozatai:* A kegyelet ünnepe (Prédikáció a gönci Károlyi-szobor leleplezésekor). (Sárospatak, 1891.) →*Károlyi Radics Gáspár* életrajza (Prot. Szle, 1891.). Vallásszabadságunk emlékei és jutalmi (Prédikáció az 1790–91-i XXVI. tc. emlékére). (Ungvár, 1891.) A gyakorlati theologia mai munkaköre (Sárospataki kollégium értesítője, 1898.). Népszabadság (Prédikáció az 1848. márc. 15. ötvenéves fordulóján). (Sárospa-

tak, 1898.) Ref. temetési énektár. (Uo. 1900.) (II. kiad. uo. 1910.) →*Bethlen-szobrok*. (Uo. 1900.) Prédikáció a Magyar Prot. Irodalmi Társaság miskolci közgyűlése alkalmával (Emlékkönyv, 1901.). Peremartoni →*Nagy Gusztáv* 1844–1900. (Sárospatak, 1902.) →*Mártonfalvi György* „Veni mecum”-a (Sp. Füz. 1904.). Istentiszteleti rendtartás a magyarországi ref. ker. egyházban. (Sárospatak, 1905.) Beszédet tartott br. Vay Henrik emlékünnepe (1875.).

Novák Márton (Szepesszombat, – ?Alsómecezenf, ?) ev. lelkész. Tanulmányainak végeztével →*rektor* lett Szobotiston, ahonnan 1651 elején lelkésznek ment Kósra. Innen 1660 augusztusában a földesúr által elűzetvén, 1661 nyara elejéig Kőrmöcbányán tartózkodott, majd szepesszombati és leibici helyetteskedés után 1666-ban Alsómecezenfén választották papnak. 1671-ben innen is elűzték, mikor pedig 1672-ben hallgatói visszahívták a közben Kassán időző lelkészt, megint csak az a sors érte. 1674-ben Pozsonyba idézték, hol kivándorlásra kötelezte magát. Németországnak több helyén lakott 1682-ig, midőn visszatérve hazájába, ismét lelkész lett Alsómecezenfén, hol azután meghalt. – *Műve:* Ungarische gewisse und wahrhaftige Avisen, oder Ausführlicher und wahrhaftiger Bericht... (Név n.) (Hely n. 1679.)

Irodalom: Masznyik Endre: N. M. a kósi prédikátor (1894.)

Novi Ecclesiastico-scholastici Annales Evangelicorum Aug. et Helv. Confessionis in Austriaca Monarchia. →*Ambrózy Sámuel* indította meg 1793-ban, negyedévenként adván ki füzeteit. Ez volt az első magyarországi protestáns folyóirat, mely tudományos dolgokat is felölelt. Névtári közleményei szintén voltak, egymás után az összes magyarországi és erdélyi protestáns egyházi testületeket (az unitáriusokét is) megismertetve. A maga korához képest egészen magas színvonalon állott. Háromévi fennállása után az 1795. évi folyammal szűnt meg.

NY

Nyáry Pál (Dunavecse, 1879. *július 19. – *?Balatonboglár, 1955. febr. 26.) ref. esperes. A teológiát 1901-ben végezte Budapesten. →Káplánkodás után lelkésszé választott 1903-ban Pécsre. A →felsőbaranyai egyházmegye 1928-ban →esperesévé tette, de 1940-ben lemondott e hivataláról. – 1941-ben →egyházkerületi tanácsbíróvá választott. Pótagja volt a →konventnek s 1933-ban és 1939-ben rendes tagja lett a zsinatnak. Szerkesztője volt egy pár egyházi irányú lapnak, s amellet a következő műveket írta: Keskeny út. (Pécs, 1903.) A pécsi ref. egyház története. (Uo. 1908.) Szoros kapu. (Debrecen, 1908.) Ref. ker. hitünk (Konfirmációi káté). (Pécs, 1927.) (V. kiad. 1932.) Örökkévaló szeretet. (Uo. 1928.) Az Úr az én vigasztalóm (Elmélkedések). (Uo. 1928.) (IV. kiad. 1936.) Világosság útja. (Budapest, 1936.) Isten fegyverei. (Pécs, 1942.) Szent asztalodhoz készülök. (Budapest, 1942.) Nincs már szívem félelme. (Uo. 1943.)

Nyikos János (Pápa, 1614. v. 1615. – ?Érsekújvár, 1655. nyara) ref. püspök. Pápán tanult egy ideig. Sárospatakon befejezván hazai tanulmányait, külföldre is ellátogatott s 1636. szept. 12-én Franekerben, 1637. szept. 18-án Groningenben, 1639. ápr. 1-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. Hazájába nemsokára visszatérve, Pápán →rektor, 1642 elején pedig Érsekújváron lelkész lett. 1652 októberében püspökévé választotta a →samarjai egyházkerület. – Műve: De baptismo. (Groningen, 1638.)

Nyíri ref. egyházmegye, a régi →szabolcsi egyházmegyének gyakran előforduló neve, amire annál inkább reászolgált, mert hozzá tartoztak volt a Szatmár megyébe eső nyírségi egyházak is.

Nyírségi ref. egyházmegye, először egy ideig →alsószabolcsi nevet viselt, 1952. júl. 1. óta létezik s 70 anyaegyházból áll. Első →esperese Porzolt István nagykállói l. (1927-től) 1954-től Békefi Benő nyíregyházi l. *1959-ig, majd Tárczy Gyula nyíregyházi l. 1959–1967-ig, Gaál Miklós nyíregyházi l. 1967-től.

Nyiry István (Átány, 1776. máj. 9. – ?Sárospatak, 1838. aug. 27.) ref. tanár. Sárospatakon tanult, közben Lőcsén töltve egy évet. Azután egyévi kassai előkészület bevégeztével, 1797-ben

rajztanár lett Sárospatakon, de már a következő évtől mennyiségtant. 1810-től természettudományokat, 1822-től földrajzot és statisztikát, 1824-től bölcsészetet tanított. – A Magyar Tud. Akadémia 1831-ben levelező, 1832-ben rendes taggá választotta a mennyiségtani osztályba, 1836-ban azonban áttette magát a bölcsészeti osztályba. – Szakjaiba vágó munkák mellett a következő egyházi érdekeket írta: A halál philosophiája (Emlékbeszéd →Rozgonyi József felett). (Sárospatak, 1823.) Conspectus philosophiae... Lockii... Hummi,... Kantii... (Uo. 1824.) A halhatatlanság már itt a földi köztársaságokban. (Uo. 1826.) A vigasztalásról való beszéd (Láczai →Szabó József felett). (Uo. 1828.) Bír egyházi érdekekkel „Tudományok öszvesége” (1829–36.) c. encyklopaediája is.

Nyitrai ev. egyházmegye, a →dunáninnyi kerületben a Nyitra vármegye területén fekvő hat →egyházmegyének az →ellenreformációi keserves megpróbáltatások után is fennmaradt, meg aztán a →türelmességi rendelet után újraéledt egyházaiból alakult. Számukat annyira megapasztotta a sok ádáz üldözés, hogy a XVIII. század folyamán valószínűleg 1744-től csak a →trencséniekhez csatlakozva tarthattak fenn egy egyházmegyét, de azután a türelmességi rendelet következtében 1784-ben külön válhattak amazoktól. 1792-ben 21 egyháza volt, 1900 körül 25. Jelenleg a →szlovenszkói nyugati egyházkerülethez tartozik. Legnépesebb egyháza a miavai, mely két lelkészt tart. – →Espereseinek névsora: Jezsovics Pál szobotisti l. 1784–1794, Lacsany András verbói l. 1795–1808, →Szepesi Mihály szobotisti l. 1809–1810, →Podhradszky János szenici l. 1810–1817, Bobok György lubinai l. 1818–1834, Djuga István szakolcai l. 1834–1835, Roy János vágújhelyi l. 1836–1849, Teszák Sámuel szenici l. 1849–1850, →Trokán János kosztolnai l. 1850–1860, Teszák Sámuel szenici l. (másodsor) 1860–1866, →Klszák János szobotisti l. 1866–1872, Trokán János kosztolnai l. (másodsor) 1873–1880, →Leska János brezovai l. 1880–1899, →Mocko János csácsói l. 1899–1902, Culik Lajos óturai l. 1902-től (1906.), Szekerka Pál hlubokai l. 1907–1922, Fajnor Du-

sán csácsói l. 1922–1928, Bodnár Gyula verbói l. 1928–1934, Boór Péter holicisi l. 1934–19..

Irodalom: Paulinyi-Tóth László: A nyitrai ev. egyházmegye története (szlovákul, 1892–94.)

Nyitrai magyar ev. egyházmegye, a →*sempeteinek* olykor előforduló neve.

Nyitra-trencsényi ev. egyházmegye, az I. Lipót korától szakadatlanul tartó üldözések miatt megfogyott Nyitra és Trencsén vármegyei egyházaknak a korábbi, összesen kilenc →*egyházmegye* helyébe a 18. század folyamán lépő közös testülete, amely aztán 1784-ben vált ketté vármegyék szerint. – →*Esperesei* közül csak a következőkről tudunk: →*Augustini Mátyás* trencsényi l. 1753-ig, Morosinec (1774).

Nyugatbékési ev. egyházmegye, a →*déli egyházkerületben*, 1952. júl. 1. óta van meg s 11 anyaegyházból áll, 16 lelkésszel. – Első →*esperese* Aranyi Dániel orosházai lelkész.

Nyugati ev. egyházkerület Szlovénzkóban, a →*dunáninnyi egyházkerületek* odacsatolt részeitől, valamint a →*bányainak* szintén odacsatolt két →*egyházmegyeje* közül a *zólyomiból* keletkezett az ország új határainak kijelölése után, azzal a módosítással, hogy a →*pozsonyvárosi* és →*Pozsony vármegyei egyházmegyék* helyett a →*Pozsony vármegyei német* és a →*Pozsony vármegyei szlovák-magyar egyházmegye* szerveztetett. Ennélfogva 1939-ig nyolc egyházmegyéből állotta kerület 150 anyaegyházzal, melyeknek sorából a →*komáromi* és →*somorjai* mint független kimaradt, az utóbbi csak egy ide-ig. Ekkor külön német →*egyházkerület* alakulván, mely a magyarokat is magában foglalja, az

utóbbi két egyházmegyének egyike kiszakadt innen, másika pedig változást szenvedett. – Püspöke volt először →*Zoch Sámuel* modori l. 1922–1928, aztán Fajnor Dusan csácsói, modori l. 1928–1933, azután →*Oszusky Sámuel* pozsonyi l. 1933-tól. Felügyelője Simko Lajos 1922–1938, Szlávik Mihály 1938-tól.

Nyugati ref. egyházmegye Jugoszláviában, az →*alsóbaranya-bács-szlavóniai egyházmegyének* azokat a Baranya, Szerém (Maradék és Nikinci kivételével) és Verőce vármegyékben fekvő egyházakat, szám szerint 21-et és a →*belsősomogyinak* azt a horvátországi három egyházát foglalja magában, melyek elcsatoltattak Magyarországtól. 1933-ban keletkezett, és első →*esperese* Stadler Géza magyarréfalui lelkész lett.

Nyugdíjintézet (Lelkészi) régi óhajok gyakorta megismétlődő tolmácsolása után némi huzavonával megszavazott törvények alapján végre is alakított a protestáns egyházakban is, mégpedig az evangélikusoknál a →*budapesti első zsinat* egyik törvénycikke következményeül 1898-ban, a reformátusoknál a →*budapesti második zsinat* VII. törvénycikke nyomán 1914-ben kezdve meg áldásos működését, amelyet az azóta közbejött kárhuzatos idők, események és körülmények között is szakadatlanul folytat mindkettő. Újabban a második lelkészi vizsgálaton is túllelvő segédlelkészek is tagjai. Azelőtt is megtörtént, hogy nyugalomba vonult egy-egy teljesen elerőtlenedett lelkész fele fizetéssel, de ez a kényeszerű állapot annyira nem volt kívánatos sem a ki-dőlt munkás, sem a helyébe álló részére, hogy semmiképpen sem elégithette ki a közérdeket.

O

Obál Béla (Vashidegkút, 1882. máj. 17. – Bécs, 1951. júl. 25.) ev. tanár. A gimnáziumot Felsőlövön és Sopronban 1901-ben, a teológiát Eperjesen 1905-ben végezte. Külföldre menvén, a hallei egyetemen folytatta tanulmányait. Hazajövele után 1907-ben rk. tanár lett az eperjesi teol. akadémia egyháztörténelmi tanszékén. 1909-ben bölcsészettudományok doktora lett a Halleban. Tanár korában is három ízben, összesen mintegy két évig időzött külföldön. 1918 őszén kormánybiztos, majd főispán, 1919 tavaszán budapesti egyetemi tanár lett. A forradalmak után emigrált s 1945-ig Bécsben élt, történelmi tanulmányokkal és hírlapírással foglalkozott. Ekkor itthon nyugalmaztatván, Sopronban telepedett le. – Írói munkásságának, melyért a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1915-ben választmányi tagjai közé sorozta, következők a termékei: Franz Rákóczi II. und sein Freiheitskampf... (Halle, 1907.) Hungarica Vitebergensia. (Uo. 1909.) Die Religionspolitik in Ungarn... während der Regierung Leopold I. (Uo. 1910.) Deprecatio beszéd. (Eperjes, 1911.) Az egyház és a városok a reformáció előtt. (Uo. 1914.)

Obert Ferenc (Tatárlaka, 1828. jan. 6. – ? 1908. szept. 9.) ev. lelkész. A gimnáziumot Medgyesen végezte, ahonnan 1847-ben külföldre menvén, a lipcsei egyetemre iratkozott be. A szászországi forradalmi mozgalmakban való részvétele miatt fogságot szenvedett. Hazájába visszatérve, 1852-től tanár volt Medgyesen, 1860-tól lelkész Sályán, 1869-től Baromlakon, 1872-től Ecelen, 1881-től pedig →*elsőpap* Brassóban. Tagja volt az 1863–64-i erdélyi országgyűlésnek és a bécsi birodalmi gyűlésnek. A berlini egyetem 1898-ban bölcsészeti díszdoktorrá tette. 1907-ben nyugalomba vonult. – Egyházi érdekű *művei*: Vortrag... in der VII. Hauptversammlung des ev. Vereins der Gustav Adolf-Stiftung... (Nagyszeben, 1867.) Rede... am Grabe Franz Gebbels. (Brassó, 1880.) Sonntagsruhe und Sonntagsfeier (Név n.). (Uo. 1885.) Stephan Ludwig Roth (2 k.). (Bécs, 1896.) Zur Geschichte des Honterusdenkmals. (Brassó, 1898.) Szerkesztésében jelent meg a Schul- und Kirchenbote für das Sachsenland (1867–1887.).

Óbudai ref. egyházmegye, a →*vértessaljak*ainak régebben, különösen a 17. század közepén használt neve.

Okolicsányi Pál (? , ? – ? , 1715 és 1721 között) ev. vallású ügyvéd, Turóc vármegyében működött, ahonnan követnek volt kiküldve az 1709–10. és 1712–15. évi országgyűléseken. Amott a protestánsok érdekeit úgyszólván egyedül védte, emitt már a Rákóczi hívei közül megjelent →*Hellenbach János Gottfried* és →*Ráday Pál* társaságában. – Egy csomó emlékiraton kívül, melyek az országgyűléshez nyújtottak be, a következő névtelen s éppen azért másokénak is emlegetett művet bocsátotta közre: *Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria.* (Majnafrankfurt, 1710.) (Hosszú Appendix-szel.) *Brevissimum compendium principatus Transsylvanici historiae* (1526–1703.) (Uo. 1710.) (Az előbbivel együtt.)

Oláh Miklós (Nagyszeben, 1491. jan. 10. – Nagyszombat, 1568. jan. 14.) róm. kat. érsek. 1518-ban fölszenteltetvén, nemsokára kanonok, 1526-ban pedig II. Lajos királynak, majd özvegyének, Máriának a titkára lett. Vele 1531-ben Németalföldre ment, ahonnan 1542-ben tért vissza. Már a következő évtől zágrábi, 1548-tól egri püspök, 1553 májusától esztergomi érsek volt. Mint I. Ferdinándnak kedvelt embere, 1562-től királyi helytartóságot viselt egy ideig. – Rendkívüli buzgalmat fejtett ki az →*ellenreformáció* terén, melynek érdekében nemcsak erőszakkal, hanem szellemi fegyverekkel is próbált küzdeni. A kat. egyházi élet és iskolaügy emelésére nagyon sokat tett, így 1558-ban quadrivialissá tette a nagyszombati káptalani iskolát. A protestantizmus elleni harcra 1561-ben behozta az országba a jezsuitákat. Az irodalom mezején is dolgozott. Levelezését →*Ipolyi Arnold* adta ki 1875-ben; naplói is megjelentek.

Irodalom: *Kollányi* Ferenc: O. M. (Kath. Szle, 1885.), *Szemes* József: O. M. (1936.).

Óltard András (Nagydisznód, 1611. dec. 13. – Nagyszeben, 1660. okt. 6.) ev. lelkész. Nagyszebenben tanult, ahonnan 1632 őszén külföldre indult, s 1633 januárjától Königsbergben, 1634-től Danzigban gyarapította ismereteit. 1636 nyarára

visszajöve, rövid időn belül →*rektor*, 1638-ban csütörtöknapi →*prédikátor*, 1639-ben első prédikátor lett Nagyszebenben. Innen 1641 márciusában Keresztényszigetre hívták lelkésznek, 1648 vége felé pedig visszatért Nagyszebenbe →*elsőpapak*. – *Műve*: Concio solennis et extraordinaria complectens initia et progressum reformationis primae ecclesiarum saxoniarum in sede Cibiniensi... (Nagyszeben, 1650.) Ő tette az utolsó följegyzéseket az „Album Oltardianum”-ban (Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens N. F. 1860.).

Ónodi B. József (Felsőbánya, ? – ?, ?) ref. lelkész. Felsőbányán tanult, míg 1730. nov. 20-án a nagybányai diákok sorába lépett. Valahol még tanulhatott, 1740-ban pedig külföldre ment és szept. 29-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. 1742 nyara után hazatérve, ettől fogva 1744-ig Vaján, azután 1747-ig Tarpán volt pap. Miután 1752-ben valamelyik szatmári egyházmegyei lelkészségből elmozdították, 1754-ben visszavették a lelkési karba, de hogy hol kapott ekkor legközelebről állást, nem tudjuk. 1768-ban hetei lelkészségét hasonló módon vesztette el, s mikor 1769 augusztusában újból megengedték, hogy lelkész lehessen, ennek hatálya alól kivették a →*beregi egyházmegyét*, melybe Hete tartozott. Ő emiatt visszatartotta az →*egyházkerület* kegyét, de már a következő évben ismét hivatalt kért, mire Szabolcsba ajánlották. Hogy ekkor hova került, nem tudjuk, csak azt, hogy 1773-tól Magyarban, 1776-tól Zsarolyánban, 1780-tól Tyukodon lelkészkedett. Itt 1782-ig volt, amidőn a szatmári egyházmegyével állott viszályban. Mi lett vele ezután, nem tudjuk. – *Műve*: De patrono electorum Dei... (Oderafrankfurt, 1742.)

Ónodi Sámuel (Bajna, 1720 k. – ?Bicske, 1783. nov. 23.) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1733. ápr. 26-án iratkozott be a felsőbb tanulók közé. Bizonyosan →*rektor* is volt valahol, mert csak 1744-ben ment külföldre, amikor is az év második felében Utrechtben, s már ez évi dec. 17-én Franekerben lett egyetemi hallgató. Hazajöve, 1746-tól Dömsödön, 1756-tól Zámolyon, 1758 áprilisától Bicskén lelkészkedett. Itt 1770-ben →*esperessé* választotta a →*vértessaljai egyházmegye*. – *Művei*: A szentek imádságaikkal... teljes arany csésze... (Hely n. 1750.) (Sok kiadást ért.) Házi és egyházi magános rövid könyörgések... (Győr, 1780.) (Több kiadása van.)

Opitz Márton (Bunzlau, 1597. dec. 24. – Danzig, 1639. aug. 17.) híres német költő. →*Bethlen Gábor* hívására 1622-ben Gyulafehérvárra jött tanárnak, de már a következő évben visszatért Németországba. – Erdélyben léte alatt írt egy latin gyászbeszédet és egy latin gyászverset a Beth-

len Gáborné Károlyi Zsuzsánna halálára (Exequiarum caeremonialium... libelli duo. II. r.). (Gyulafehérvár, 1624.)

Irodalom: Herrmann Antal: O. M. Erdélyben (1879.).

Oppenheimi biblia, a →*vizsolyi biblia* →*Szenczi Molnár Albert* által javított hanai kiadásának 1612-i új kiadása, melyhez pótolta még →*énekeskönyvet*, benne a zsoltárokat, a →*Heidelbergi kátét*, imádságokat és agendát.

Órás András (Nagybánya, ? – ?, ?) rajongó népvezér. 1690-ben Ugocsa vármegye öt községében angyali kijelentéseket vett, melyek alapján nem támadta ugyan sem a vallást, sem az egyes felekezeteket, de annál inkább a papokat. Az ottani magyar (ref.) és rutén (gör. keleti) lakosság fanatikusan ragaszkodott hozzá, s a köréje csoportosulás arra indította a vármegyét, hogy véget vessen az aggasztóvá váló kezdő mozgalomnak, ami azonban csak fegyverrel és vérontással sikerült. Órás maga 1691-ben a kolozsvári ref. iskola tanítványa lett, s 1699-ben Magyarbólkényben tartózkodott az ottani papnál.

Irodalom: Komáromy András: Ugocsa vármegye levéltárából (Sz. 1893.), *Esze Tamás*: Ó. A. könyve (Az Út, 1956. 26. sz.).

Orbai ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerület*-ben, az előbb egységes →*háromszéki egyházmegye*nek 1606 és 1614 között szétvált három alkotó része közül az egyik, mely azonban a →*rikánbelüli communitas* révén szintén összeköttetésben maradt a többivel. →*Espereseit* →*dékán* címmel emlegették még a XVIII. század vége felé is. A XVII. század közepe táján 12, egy századdal utóbb 10 anyae gyháza volt, mely a XIX. század vége felé 11-re, majd 12-re, legújabbban pedig a →*sepsi egyházmegye*ből 8-nak az idecsatolásával 20-ra szaporodott. 1951-ben megszüntették s egyházai a →*kézdi egyházmegye*be osztattak be. A kovásznai egyház egy időben két lelkési állást tartott fenn. – Esperesei közül a következőkről tudunk: Berde (?) János (1614.), Vásárhelyi Z. István papolci l. (1634. febr.) (1640.), Kövér Miklós (1647.) (1654.), Kövér Mihály zágoni l. 1676-ig, Jancsó Péter (1680. okt.), Aszalai Márton 1709-ig, Kovásznai István zágoni l., Szentannai Mihály zabolai l. (1727. febr.) 1758-ig, Bartha András zágoni l. 1759–1773, Imre Sámuel kovásznai l. 1773–1797, Vida Sámuel pákói l. 1797–1804, Csiszér Mihály zágoni, majd nyugalmazott l. 1804–1815, Kovács József papolci l. 1816–1832, Kelemen József barátosi l. 1835–1844, →*Incze József* kovásznai l. 1845–1852, Csiszér Mihály (II.) zágoni, majd nyugalmazott l. 1853–1862, Görög György pákói l. 1863–1872, Magyarósi Ferenc orbaiteleki l. 1872–1885, Péter Károly szörcei l. 1886–1914, Ignác László kovásznai l. 1914–1918, Bajkó

György barátosi l. 1918–1942. Jancsó Lázár pákái l. 1942–1951.

Orbán József (Nagybarca, 1818. nov. 21. – Debrecen, 1896. nov. 4.) ref. tanár. Nagybarcán kezdett tanulni. 1830-tól Sárospatakon folytatta iskoláit, míg 1842-ben a Szepességre ment német szóra. 1843 őszétől azonban ismét Sárospatakon volt befejezni tanulmányait, melyek után 1844-ben →*köztanító*, a következő évben segéd-tanár, 1847-ben →*senior*, 1848 májusában miskolci tanár, 1861-ben sárospataki gimn., két év múlva akadémiai tanár lett, mint ilyen, leginkább a történelem körébe vágó tárgyakat adván elő 1891-ben történt nyugalmába léptéig. Ekkor Debrecenbe költözött. – Kiváló tanár volt, kinek tankönyvei sok kiadást értek. Tudományos irányú dolgozatai különféle folyóiratokban, főleg a →*Sárospataki Füzetekben* s a következő című önálló füzetekben jelentek meg: Emlékbeszéd Molnár István tanár felett. (Sárospatak, 1875.) Az alapok és alapítványok jogi természetűje, (Uo. 1880.) (II. kiad. uo. 1882.) Emlékbeszéd Bernáth Zsigmond felett. (Uo. 1882.) A sárospataki énekkar története. (Uo. 1882.) Államsegély és autonómia. (Uo. 1884.) Vallásos verseket is írt.

Irodalom: Önéletrajza (Sárospataki értesítő, 1888.).

Orendi Gyula (Bátos, 1862. ápr. 24. – ?Felsőszászfalu, 1921. máj. 7.) ev. lelkész. A gimnázium alsóbb osztályait 1876-ban Szászrégenben, a felsőbbeket 1880-ban Besztercén végezte. Három évet külföldi egyetemeken (Tübingen, Lipcse, Bécs) töltött. Majd 1884 végén gimn. tanár lett Besztercén, 1891 májusában lelkész Felsőszászfaluban. – Egyházi érdekű *művei:* Unser Wochen-Gottesdienst. (Nagyszében, 1898.) Gedenket daran (Húsvéti prédikáció). (Uo. 1899.) Die Wiederbelebung unserer Gemeindegottesdienstes (Négy előadás). (Uo. 1900.) Lasset Euch vom Geist Gottes treiben. (Uo. 1904.) Predigten über den 2. Glaubensartikel. (Uo. 1909.) Das fente Herz (Prédikáció). (Uo. 1914.) Gedächtnisrede über Friedrich Wilhelm Schuster. (Uo. 1914.)

Ormánsági ref. egyházmegye, a →*felsőbaranyainak* egyik legrégebbi neve, melyet onnan kapott, hogy gyülekezeteinek zöme az Ormánság nevű vidékre és szomszédságára esett.

Ó-romániai ref. egyházmegye, régebben „romániai ref. missziói egyházmegye”, az akkori Románia területén működő ref. misszió által alapított egyházakból 1887-ben szervezte az →*erdélyi ref. egyházkerület*, →*esperesévé* a mindenkori bukaresti lelkészt tevén. Akkor mindössze négy anyaegyháza volt, melyek 1945-ig tízre szaporodtak azzal is, hogy az államfordulatkor a Bukovinában már régebben létező andrásfalvi egyház is, miután egy ideig a szász egyházkerülethez tartozott, hozzá csatoltatott. – Espereseinek név-

sora: Bartalus János 1887–1901, Németh Sándor 1901–1905. Újváry István 1905–1911, Márton Árpád 1911–1918, →*Kállay Kálmán* 1918–1920, Tőkés Ernő 1922–19..

Országgyűlési prédikátor rendszeren működött a XVII. század elejétől fogva tartott magyar országgyűlések tartama alatt, és pedig a legjelesebb prot. papok sorából a felekezeti rendek által a gyűlésezés idejére választva, amely után az illető ismét visszatért ekléziájába. Később az jött divatba, hogy az →*egyházkerületek* felváltva küldtek a maguk kebeléből megfelelő egyént. Ez az intézmény csak 1848-ban szűnt meg.

Országos ág. h. ev. tanáregyesület 1907. okt. 20-án alakult Budapesten. Közgyűléseit más-más helyen tartotta s az azokon tartott felolvasásokat Évkönyveiben tette közzé. Első elnöke volt Meskő László →*egyházmegyei* és főgimnáziumi felügyelő (1907–1912.), kit Mágócsy Dietz Sándor (1912–1918.), azután Gömör János (1918–1920.), majd →*Szigethy Lajos* (1920–1932.), utána →*Domanovszky Sándor* (1932–1940.), végül Bánkúti Dezső (1940-től) követett tisztében azóta. Első ügyvivő alelnöke Mágócsy Dietz Sándor volt, utóda pedig Gömör János, majd Szigethy Lajos, azután Bánkúti Dezső. Nevezetes alkotása az egyesületnek a felekezeti tanárok gyermekeinek nevelési alapja. A ref. tanárok hasonló egyesületével együtt a →*Prot. Tanügyi Szemlé*t adta ki 1927 óta.

Országos ref. lelkészegyesület (ORLE) 1907. szept. 17-én alakult meg Budapesten, s elnökéül →*Baltazar Dezső* hajdúböszörményi lelkészt és →*alsószabolcs-hajdú* →*esperest* választotta, aki haláláig állandóan vitte e tisztet. Utódja →*Ravasz László* volt 1947-ig, az övé meg →*Szabó Imre* 1948-tól az egyesület feloszlásáig. Első főtitkára →*Ferenczy Gyula* debreceni akad. tanár volt, akit →*Csikész Sándor* előbb csányoszrói pap, majd debreceni teol. professzor követett, őt pedig →*Vasady Béla* debreceni egyetemi tanár és Molnár Zoltán hajdúhadházi lelkész együtt váltotta fel tisztében, azután Szabolcska László, végül Darányi Lajos. Az egyesület égisze alatt teremtette meg →*Kiss Ferenc* a két →*„Kálvineum”* nevű internátust lelkészárva számára, a fiúkéét Hajdúböszörményben 1914-ben, a leányokéét Nyíregyházán 1922-ben. Az egyesület 1908-tól kezdve hetilapot adott ki →*„Lelkészegyesület”* cím alatt Debrecenben, majd Budapesten. Vándorgyűléseket is tartott, de legtöbbször Budapesten szokott volt egybegyűlni. Az ország új határainak kialakítása után egy ideig „Református magyar lelkészegyesület” nevet viselt.

Országos ref. szeretetszövetség (Az) 1931. máj. 7-én alakult meg →*Kiss Ferenc* debreceni egyetemi tanár kezdeményezésére és ügyvezetésével. Lankadatlan működésének eredménye már a

második lustrum végére huszonnégy aggmenház, tizenkilenc árvaház, egy nyomorék-otthon, egy fogyatékos szellemi képességűek otthona, két gyermeküdülő, egy iparitanuló-otthon, egy szabadult rabok otthona és három napközi otthon lett szétosztva az egész országban, 1569 férőhellyel, s azonkívül az anyjuknál segélyezett nagy számával. Csak a vezetők és alkalmazottak száma több mint félszázra ment. Azóta is rohamosan gyarapodott munkásságának mindenfajta jele, míg aztán a →konvent vette át a működtetését.

Országos ref. tanáregyesület (Az) magvát a →„Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület” képezte s 1902. ápr. 2-án alakult meg Debrecenben. Közgyűléseit váltakozva tartotta egyes helyeken s Évkönyveket adott ki róluk, közölve az ott tartott felolvasásokat. Első elnökéül →Dóczy Imre tiszántúli ref. középiskolai felügyelőt választotta. Ennek halála után 1931-ben Bessenyei Lajos debreceni gimn. igazgató, majd odavaló tankerületi főigazgató lépett a helyére. Ügyvivő főjegyző először S. →Szabó József gimn. tanár, azután Papp Ferenc gimn. igazgató volt, utoljára Kun Sándor gimn. igazgató, mindannyian az egyesület székhelyén, Debrecenben. Az egyesület 1923-ban megalkotta a tanárok gyermekeinek nevelési alapját, mely már 1933-ra annyira nőtt, hogy Újfehértón birtokot, Balatonbogláron üdülőházat vásárolhatott. Az ev. tanárok egyesületével közösen adta ki 1927 óta a →Prot. Tanügyi Szemlét.

Ostermaier György (Brassó, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Brassóban folytatott honi tanulmányai végeztével külföldre mentén, 1553. márc. 4-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, de akkor már a tübingeni egyetemnek volt hallgatója, mikor megjelentek következő művei: Psalmi aliquot Davidis selecti carmine elegiaci scripti. (Worms, 1557. okt.) Septem psalmi Davidis, quos vocant poenitentiales, elegiaci carmine redditi. (Tübingen, 1558.) Gyászverset írt Miksa württembergi herceg (1557.) és Mycillus Jakob heidelbergi professzor (1558.) halálára, üdvözlő verset Fuchs Frigyeshez és Ehinger Annához (1558.).

Oszlányi ev. egyházmegye, a →barsinak olykor előforduló neve.

Osztrólczy Mihály (? , 1804. – Poltár, 1877. okt. 6.) ev. lelkész. Tanulmányai végeztével Poltáron lett lelkész s a →nógrádi egyházmegye 1840-ben →alesperessé, 1843-ban →főesperessé választotta. 1857-ben lemondván ez állásáról, csak lelkészségét folytatta haláláig. – Részt vett abban a tanácskozásban, mely a magyar prot. egyházi szervezetről tárgyalt 1855 május–júniusában Bécsben. – *Művei*: Püspöki egyházlátogatáskor szlovák prédikáció. (Vágbeszterce, 1838.) Beszéd... alesperessé lett beiktatásakor...

(Pest, 1840.) Az ipolyszelei templom felszentelésén szlovák prédikáció. (Vágbeszterce, 1845.) Az ország felszabadításának emlékére szlovák prédikáció. (Pest, 1848.) Sebők Márton felszentelésekor szlovák beszéd. (Uo. 1857.)

Osztropataki (másként Rátkai) Mátyás (Abaújszántó, ? – ?, ?) ev. lelkész. Előbb magántanuló volt Fricsen, majd Eperjesen képezte magát öt évig. 1647 nyarán külföldre készült, ahol aztán a königsbergi egyetemnek lett hallgatója. Három év múlva hazajöve, előbb tanító, 1651-től pedig egyik magyar →prédikátor volt Kassán. 1656-ban egy temetési beszédben erősen kifakadt a praedestinatio tana ellen, ami miatt a →Czeplédi István panaszára eljárta ellene az →ötvárosi egyházmegye, de nem a beszédért büntette meg, hanem mert kiadta azt Czeplédinek. További sorsa ismeretlen. – *Műve*: De divina nostri praedestinatione ad vitam aeternam. (Regensburg, 1649.) Latin üdvözlő verset írt →Király Jakabhoz (1654.).

Oszuszi Sámuel István (Brezova, 1888. jún. 7. – ?, ?) ev. püspök. Brezován járt az elemi iskolába. A középiskolát Modorban, Nagyszombatban és Pozsonyban 1906-ban végezte, a teológiát Pozsonyban, Erlangenben, Jenában és Lipcsében. Visszatérve külföldről, 1912-ben dacsolami pap lett, 1919-ben a pozsonyi →teol. akadémia tanára, 1933-ban a →szlovenszkói nyugati egyházkerület püspökévé és ugyanakkor pozsonyi lelkésszé választott, de továbbra is előadó maradt a teológián, ekkor már az egyetemi karon. – *Művei* közül – melyek mind szlovákul vannak írva – egyházi tárgyúak: Háború és vallás. (Pozsony, 1916.) Vallástörténet. (Uo. 1919.) A szlovák evangélikusság és a nemzet. (Uo. 1926.) Hurban bölcsészete. (Uo. 1928.) Hodzsa bölcsészete. (Uo. 1932.) Egyik szerkesztője volt 1930-tól 1933-ig a „Hit és tudomány” (szlovákul) c. teol. folyóiratnak.

Otrokoci Főris Ferenc (Otrokocs, 1648. okt. – Nagyszombat, 1718. okt. 1.) előbb ref. lelkész, azután róm. kat. tanár. Sárospatakon végezte tanulását s azután szatmári →rektor lett 1669-ben, 1671-ben pedig külföldre ment s jún. 25-én az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazatérte közben 1672 szeptemberében Marburgban időzött. 1673-ban lelkész lett Rimaszécsen, és mint ilyent idézte maga elé 1674-ben a pozsonyi →delegatum iudicium, mely előbb a lipótvári börtönbe vettette, kilenc hónap múlva pedig a nápolyi gályákra hurcoltatta, ahonnan 1676. febr. 11-én szabadult meg. Svájcban, Németországban, Angliában és Németalföldön járt, míg 1678-ban visszajött hazájába, hol előbb ismét Rimaszécsen, 1681 áprilisától Gyöngyösön, 1687 végétől Kassán lelkészkedett. Innen 1690-ben el kellett távoznia, ekkor külföldre látogatott el ismét s huzamosabb időt

töltött Németalföldön és Angliában. A katolicizmus és protestantizmus egyesítését tűzte ki ez időben törekvései célpontjává, s 1693-ban avégett jött haza, hogy ezt keresztül vigye a magyar nemzet kebelében. Nem látván a sikernek semmi jelét, 1694 tavaszán évi járadék és egy nagyobb adomány ellenében áttért róm. katolikusnak. Bölcsészeti, jogi és teológiai doktori címet nyervén, 1699-ben jogtanári állást foglalt el Nagyszombatban s rábízott a káptalani levéltár őrizete is. Előbbi egyházának mindenképpen ártani igyekezett ezentúl. – Úgy protestáns, mint katolikus korában buzgó írói működést fejtett ki, melynek termékei: *De vocatione Abrahami* (Gen. XII. 1–3.). (Utrecht, 1672.) *Kereszt alatt nyögő magyar Izraelnek hálaadó és könyörgő imádsági.* (Kolozsvár, 1682.) *Idvességes beszélgetések némely válogatott szentírásbeli helyekről.* (Uo. 1683.) *Apocalypticum tuba quinta.* (Amsterdam, 1690.) (E szerint a sáskák alatt a jezsuitákat értette szent János.) *Sententia media ac pacificatoria de remissione peccatorum.* (Uo. 1690.) *Strenae cujusdam discussio pacifica.* (Uo. 1690.) *Ειρηνικον seu pacis consilium pro unione et concordia ad fratres protestantes.* (Franeker, 1692.) *Origines Hungaricae* (2 k.). (Uo. 1693.) *Veritatis antiquae apologia* (→*Kis Imre* ellen). (Uo. 1693.) *Theatrum antiquitatis et novitatis ecclesiasticae.* (Uo. 1693.) *Apologeticum bonae conscientiae testimonium* (magyarul is megjelent „Jó lelkiismeretnek magamentő bizonyági” c. alatt). (Nagyszombat, 1694.) *Eltévelyedett juhnak fölkeresése a jó pásztor által és az akolba való behoztatása.* (Uo. 1694.) *Examen reformationis Lutheri et sociorum ejus.* (Uo. 1696.) (Ez ellen írta Woodroffe angol tudós „Examen et examinantis examen” c. munkáját. Oxford, 1700.) *Laetum ad lugens Sion nuncium.* (Uo. 1696.) *Róma, Istennek szent városa* (Latinul is megjelent). (Uo. 1698.) *Isten előtt járóknak tökéletessége.* (Uo. 1699.) *Breve specimen introductionis in jurisprudentiam methodicam.* (Uo. 1699.) *Theologia prophetica...* (Uo. 1705.) (Állítólagos 1691-i oxfordi kiadása aligha létezett.) *Antiqua Hungarorum religio vere christiana et catholica.* (Uo. 1706.) *Josephus patriarcha.* (Bécs, 1711.) *Media prolongandae vitae.* (Uo. 1712.) *Restitutio Israelis future.* (Nagyszombat, 1712.) *Princeps Nadib Christus in suis principibus.* (Uo. 1716.) *Bellum sacrum.* (Uo. 1717.) *Gyászverset* írt a →*Rácböszörményi János* halálára (1677.). Kéziratban maradt „*Furor bestiae contra testes Jesu Christi in Hungaria*” c. munkája, amelyből fordította Van Poot Abrahám „*Naauwkeurig verhaal van de vervolginge aangerecht tegens de evangelische leeraaren in Hungarien*” (Amsterdam, 1684.) c. könyvét, melyet viszont Rákosi György kivonatolt a →*Prot. Közlöny*

1886. évi folyamában; magát az O. F. F. munkáját →*Herpay Gábor* fordította magyarra s az eredetit is közrebocsátotta a →*Csikész Sándor* bevezetésével (Debrecen, 1933.). Ugyancsak kéziratban maradt „*Historia ecclesiastica*”-ja.

Irodalom: Fallenbüchl Ferenc: O. F. F. élete és irodalmi működése (1899.), *Miklós* Ödön: *De schrijver van A. van Poot's „Naauwkeurig verhaal”* (Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, 1917.).

Óvári prot. zsinat több is lehetett, de csak kettőről tudunk. Az *egyiket* 1554. márc. 13-án tartották a gyulafehérvári kat. püspökségnek magyarországi („meszesentúli”) vidékeiről és az egri püspökségnek ide gravitáló részeiről összegyűlt lelkészek, kik végzéseikből kitetszőleg a lutheri iránynak voltak még hívei, de már némi engedményeket téve a valószínűleg nem egy tagja által képviselt helvét iránynak, mégpedig a Wittenbergi Concordia után haladva, de bizonyos ellentmondással, illetőleg fogalomzavarral. Miután elhatározták a püspöki és →*esperesi* hivatal fenntartását, illetőleg szervezését, megválasztották az idetartozó hét →*egyházmege* esperesét; a zsinaton elnöklő helybeli lelkészt, Tordai Demetert pedig első püspöküknek. →*Stancarus* ellen is alkalmasint itt végeztek valamit. A zsinat munkálatait latinul →*Tóth Ferenc* (Túl a tiszai püspökök... 259. s köv. 1.), magyar fordításban →*Kiss Áron* („A 16. századbeli magyar ref. zsinatok végzései” közt) közölte. – A *másikról* csak annyit tudunk, hogy 1555. jún. 24-én már a Károlyi →*Boldi Sebestyén* püspöksége és elnöklete alatt tartották, de ott is akadt, aki hangot adott a lutherizmustól eltérő hitelveknek.

Irodalom: Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig (1922.), *Révész* Imre: *Bucer Márton és a magyar reformáció* (1933.).

Óvári Sidó János (? , ? – ?, ?) ref. lelkészjelölt. Hazai tanulása végeztével külföldre ment s 1613. márc. 26-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be hallgatónak. 1614 májusában még ott volt, de további életeseeményei ismeretlenek. – *Művei:* *De peccato.* (Heidelberg, 1613.) *De vocatione ministrorum ecclesiae.* (Uo. 1614.) *Respondens* tisztet vitt a „*De sacrae scripturae canone et perfectione*” (1614.) tartott vitán.

Ozorai Imre (Ozora, ? – ?, ?) az első magyar reformátorok egyike. Róm. kat. papnak készült, de a reformáció híve lett. Midőn a krakkói egyetemről, melyre az 1530-i nyári félévben, és a wittenbergi-ről, melyre 1530 októbere és 1531 áprilisa között iratkozott be, visszatért, azonnal a protestantizmus érdekében kezdett működni, s mint békési lelkész, Békés, Bihar és Zaránd vármegyék egymással szomszédos vidékein buzgón hirdette Luther tanait. Reformált a →*Drágffy Gás-*

pár pártfogása alatt is. Irói téren is fellépett „De Christo et ejus ecclesia, item de Antichristo ejusque ecclesia” (Krakkó, 1535.) c. magyar nyelvű művel, melynek már 1546-ban új kiadása jelent meg ugyanott.

Irodalom: Révész Imre: Krisztus és Antikrisztus (1928.).

Óralló, prot. szellemű politikai lap, mely 1894 elején indult meg s egy közbeeső megszakítással 1896. jan. 29-i számával szűnt meg. → *Csengey Gusztáv* főmunkatársasága mellett → *Bartha Béla* volt a felelős szerkesztője, s előbb Sárospatakon, 1895 szeptemberétől Debrecenben jelent meg hetenként kétszer.

Óreg János (Pátka, 1838. jan. 15. – Debrecen, 1911. máj. 6.) ref. tanár. Tanulmányait 1847-től Budán, 1850-től Pápán, 1856-tól a pesti → *teol. akadémián* végezte. Miután 1859-től → *káplántanító* volt Pesten, 1861-ben külföldre ment, hol két évig az utrecht-i egyetemnek volt hallgatója. Hazatérve, 1863-ban gimn. tanár lett Szentesen, 1865-ben helyettes, 1866-ban rendes lelkész Vereben. 1874-ben Nagykőrösre, innen 1884-ben Debrecenbe választották gimn. tanárnak. Ez utóbbi helyen 1891-ben az akadémia bölcsészeti tanszékére lépett elő. 1909-ben nyugalomba vonult. – 1878-ban bölcsészettudományi oklevelet szerzett Budapesten. Tagja volt a → *debreceni zsinatnak*. Kiterjedt irodalmi működést folytatott, melynek egyházi érdekű termékei: Értelmi, erkölcsi és testi nevelés (Spencer után angolból ford. Losonczy Lászlóval). (Nagykőrös, 1874.) (III. kiad. Budapest, 1906.) Tapasztalati lélektan. (Nagykőrös, 1884.) (IV. kiad. Debrecen, 1900.) A jellemről (Sp. Lapok, 1885.) Erkölcsiség szabad akarat nélkül. (Debrecen, 1887.) Aranyszájú Szent János és Eudoxia császárné (Thierry után franciából ford.) (Budapest, 1887.) Szent Jeromos (Thierry után franciából ford.) (Uo. 1889.) Büntetés-e a philosophia? (Uo. 1890.) Bölcséleti erkölcsstan. (Debrecen, 1891.) Dr. Berzeviczy és a debreceni egyetem. (Uo. 1895.) A bölcséleti tudományok ismeretköre. (Uo. 1898.) Egyik szerkesztője volt továbbá a „Gyakorlati Lelkészet” (1874.) I. kötetének.

Óri (Felsőöri, Eöri) **Fülep** (Filep, Fülöp) Gábor (Sajószentpéter, 1739. ápr. 25. – Sajószentpéter, 1823. júl. 25.) ref. püspök. Sajószentpéteren tanult 1749-ig, közben kevés időt Sárospatakon is töltve. Tanulmányait Miskolcon 1753-ig, Lőcsén, Dobsinán, 1755-től ismét Miskolcon, majd Sárospatakon (1756 januárjától 1760 januárjáig) folytatta. Külföldre is ellátogatott, hol 1760. júl. 6-tól a franekeri, 1763 júliusától az utrecht-i egyetemen gyarapította ismereteit. Ez utóbbi helyen részt vett az akkor kiadott magyar Biblia körüli teendőkből. Miután ugyanott 1765-ben teol. doktorrá avatták, hosszabb utazást tett, melyből

1766 februárjában érkezett haza s lelkész atyja mellett → *káplánkodott*. 1768-ban Aszalóra lelkészé, 1772-ben Sárospatakra → *teol. tanárrá* választott. 1773 márciusában foglalta itt el hivatalát „De praecipuis causis crescentis in dies irreverentiae erga religionem christianam” c. értekezésével. 1786-ban megkínálták a csehországi → *szuperintendensséggel*, de nem fogadta el. Tagja volt a → *budai zsinatnak*, teljesen a világi elem mellé állva. Miután 1797 júliusában csekély szótöbbséggel helyettes püspökké tette a → *tiszáninenni egyházkerület* következő joggal, 1798 tavaszán lelkésznek ment Sajószentpéterre. 1799-ben lett aztán valóságos püspökké. – Az ő idejében történt → *egyházkerületének* négy helyett hét → *egyházmegyére* osztása. Nagyterjedelmű fordítói munkásságot fejtett ki, de saját munkái is vannak. A → *Helytartótanács* 1790-ben fölvetta a tervbe vett akadémia tagságára ajánlottak közé. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Specimen academicum occupatum in illustranda pericopa I. Sam. II. 1–10. (Franeker, 1763.) Specimen theologicum inaugurale inquirens in nexum vaticiniorum veteris testamenti... (Utrecht, 1765.) Halotti elmélkedés Szemere László felett. (Kassa, 1787.) Ker. erkölcsi tudomány, avagy a szent és kegyes életnek mestersege (Pictet után franciából ford. 3 k.). (Pozsony, 1788.) Pictet Benedek három apróbb munkáscái („A vallást mindegynek tartó emberek értelmének megvizsgálatása”, „A nyomorúságokban levőknek keresztyéni vigasztalásai”, „Egy kegyes hallgatónak a maga lelkipásztorával való istenes beszélgetési”). (Pozsony és Komárom, 1791.) (Ily cím alatt is: „Toldalék a Pictet ker. erkölcsi tudományához, avagy annak negyedik szakasza”). Codex legum ecclesiasticarum in rationem utrumque evangelicarum confessionum in Polonia. (Pozsony, 1791.) Halotti elmélkedés... (Fáy Mária Darvas Jánosné temetésén). (Kassa, 1792.) A magunk megismeréséről (Mason János után angolból ford.) (Pozsony, 1792.) Uzong (Haller után németből ford.). (Uo. 1792.) Kegyessegítő ker. erkölcsi elmélkedések (Bandrand után németből ford.). (Uo. 1795.) Haller Albertnek a kijelentett vallást Voltaire és más hitetlenkedők ellen védelmező levelei (németből ford. 2 k.). (Kassa, 1798–99.) A hitetlenkedés okairól (Haller után ford.). (Uo. 1799.) A mennyország itt a földön (Salzmann után). (Uo. 1806.) A hétnék minden napjaira való, közönséges háznépnek számára készített reggeli és estvéli könyörgések (Lavater után ford.). (Uo. 1817.) Kéziratban is maradtak munkái; önéletrajzát → *Mokos Gyula* (Sp. Lapok, 1892.), a budai zsinatról jegyzett naplóját → *Révész Kálmán* (Prot. Szle, 1896.) tette közzé. – Veje volt Piskárkosi → *Szilágyi Sámuelnek*.

Irodalom: Kiss Áron: Ó. F. G. és a prot.

nemzeti iskolai tankönyvek (Család és Iskola, 1881.).

Őrségi ref. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, az elenyészett →*körmendi*, néha őrséginek nevezett XVI. és XVII. századbeli →*egyházmegye* utódja, mely megmaradt pár egyházának a →*türelmességi rendelet* következtében újraéledtekkel való megszaporodása után a →*pápai egyházmegyéből* való kiválással 1808 szeptemberében alakult meg ismét, mindössze 11 anyaegyházzal. Ezek Vas vármegyében a Zala vármegyének ezzel szomszédos részében feküdtek, és számuk később 12-re emelkedett. A felsőőrinek Ausztriához csatolása és egynek Jugoszláviához való visszatérése, valamint három új anyaegyház keletkezése eredményül 14 anyaegyházból állott az egyházmegye, melyek közül tíz Vas vármegye, négy pedig Zala vármegye területére esett. Ez volt egyetlen egyházmegyéje a reformátusoknak, mely 1859-ben a →*pátens* alapján szervezkedett. – →*Espereseinek* névsora: Bartha György egyházasrádóci l. 1808-tól, Arany József felsőőri l. 1817–1839, Fülöp Sámuel terestyénszecsódi l. 1839–1844, Hajas István kercai l. 1844–1848, Mozgai Sámuel terestyénszecsódi l. 1855 tájáig helyettes, azontúl rendes 1863-ig, Kós Ferenc egyházasrádóci l. 1863–1866, Baki Gábor kercai l. 1867–1870, Horváth János szentgyörgyvölgyi, nagyrákosi l. 1870 vagy 1871–1879, Gueth Sándor felsőőri l. 1880–1892, Somogyi Gyula egyházasrádóci l. 1892–1910, Szücs László senyeházai l. 1910–1929, →*Fülöp József* körmendi l. 1929–1939, Fejes Gábor nagyrákosi l. 1939–19.., Végh János adorjánházai l. 19..–1950, Vörös Lajos őriszentpéteri l. 1951–1952, amikor is addigi formájában megszűnt az egyházmegye.

Örtel (Oertel, Ertel) János Gottfried (Körmöcbánya, ? – Sopron, 1757. nov. 11.) ev. lelkész. Körmöcbányán kezdte tanulását, mit aztán Rimaszombatban folytatott. Külföldre is ellátogatván, 1716. okt. 20-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Innen 1720-ban visszatérve, oszgyáni, 1724-ben besztercebányai, 1739-ben pedig soproni lelkész lett, s mint ilyen halt meg. – *Művei*: Diatribe theologica de quaestione: num bona opera sint necessaria ad salutem? (Wittenberg, 1720.) Menyneyi vezércsillag, azaz rövid katechismus. (Hely n. 1721.) Das freudige und im Herrn frohlockende Hebron (Mária Terézia győzelmei örömnepén prédikáció). (Regensburg, 1743.) Harmonia lingvarum orientis et occidentis speciatimque hungaricae cum hebraea. (Wittenberg, 1746.) Theologia aethiopum ex liturgiis, fidei confessionibus... congesta... (Uo. 1746.) Die wohl und mit Ruhm vor Gott abgelegte Richtung eines zur Ruhe gehenden Schulmannes (Gyászbeszéd →*Hajnóczy Dániel* felett). (Je-

na, 1747.) Respondens volt a „De rabbinis et gradibus honorum literariis apud hebraeos usitatis” (1719.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt Hajnóczy Dánielhez (1718.). Ezenkívül több szlovák himnusz szerzett. – Apósa volt →*Ribini János*nak.

Örvéni Molnár Ferenc (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1660-ban lett →*togatus*, majd valahova eltávozván, 1664-ben visszakért és ismét beiratkozott ott. 1666 első felében Magyarkécre választották lelkésznek, 1674-ben pedig Krasznarécsén volt pap. – *Műve*: Lelki tárház, avagy: Az ó- és újtestamentum kanonikus könyveinek rövid summái... magyar ríthmusokba... (Debrecen, 1666.) (Több kiadást ért.)

Ösvény, a →*Luther-társaság* közlönyeként 1913-ban megindult folyóirat, melyet →*Kovács Sándor* szerkesztett. Eleinte negyedéves füzetekben, az első háború utáni szüneteléséből később új életre ébredve időnként jelent meg 1930-ig.

Öt szabad királyi városi ev. egyházmegye (rövidebben ötvárosi), Felső-Magyarország legtekintélyesebb egyházi testülete, mely Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben szabad kir. városok, meg Nagysáros mezőváros, valamint a nevezett városok földesúri hatósága alatt álló faluk ev. egyházközségeit foglalta magában. Mivel akkor mindezen a helyeken azonos volt a polgári község az egyházközséggel, tetemes súllyal esett latba bármiféle állásfoglalása e nagytekintélyű városokat magába ölelő →*egyházmegye* zsinatainak. Minthogy párszor papot szentelt az →*esperese*, ennél fogva 1563. évi zsinatuk határozata következtében →*superintendentens* címmel is fordul elő. Az 1614-i →*szepesváraljai zsinat* valóságos →*superintendentia* rangjára emelte, de mert az ugyanott szervezett →*szepes-sárosi egyházkerület* halva született, ennek az egyházi szintén a →*szabad kir. városok egyházkerületének* jutottak a hatósága alá, és így ezeknek a városoknak, mivel a tényleges helyzetben csak részét képezték a teljes felsőbb testületnek, ezután is kellett volna egyházmegyei szervezettel bírniok, csakhogy kivétel nélkül mindig az ő lelkészeik közül választatván püspök, ez állandóan ellátta az esperesi teendőket is. Csak a →*gömöri egyházkerülettel* való egybeolvadás változtatott aztán ezen a helyzeten és tette szükségessé az 1665-ben szabad kir. városi rangot kapott és ilyenül 1668-ban egyházilag is befogadott Késmárkkal hatra szaporodott városoknak külön egyházi testületté való szervezkedését. – Az öt szabad kir. városi egyházmegyének következők voltak az esperesei: →*Radácsi Mihály* bártfai l. 1546–1567, →*Frölich Tamás* kassai l. 1574–1577, Bels Benedek eperjesi l. 1579–1588, →*Wagner Márton* bártfai l. 1588–1590, →*Sculteti Severin* bártfai l. 1593–1600, →*Hebsacher Ezékiel* eperjesi l.

1602-től →*Zabler Péter* lőcsei l. 1607–1614. Nevezetes hitvallása az egyházmegyének az ún. →*pentapolitana* (= ötvárosi) *confessio* 1549-ből. Ellenben az állítólag az 1546. évi →*eperjesi zsinaton* készült kánonok csak később, a →*Perényi Gábor* révén juthattak Zemplénből ide és tettek azután szert népszerűsége, szemben a saját törvénykönyvükkel, mely a →*felsőpoprádi egyházmegyéé* nyomán pár évvel 1561 után keletkezhetett. (Közölve a M. Prot. Et. Adattár 1908. évi folyamában.)

Irodalom: *Zoványi Jenő*: Az 1546. évi eperjesi zsinat állítólagos végzései (Prot. Szle, 1917.), *Bruckner Győző*: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen (1922.), *Zoványi Jenő*: Még egyszer az eperjesi zsinat állítólagos végzéseiről („Akadé-

mikus, céhbeli és dilettáns egyháztörténetírók” közt, 1943.).

Ötvárosi ev. egyházmegye, a romániai zsinatpresbyteri kerületben alakult a →*tiszavidéki egyházmegyének* Romániához csatolt öt egyházból (Máramarossziget, Szatmár, Nagybánya, Nagykároly, Nagyvárad), de elnéptelenedés következtében egy – a máramarosszigeti – megszűnt anyaegyház lenni. 1940-ben visszakerülvén Magyarországhoz, Nagybánya kivételével visszatértek a tiszavidéki egyházmegyébe, az pedig más →*egyházmegyébe* osztatott be. 1945-ben azonban mind elveszett újból Magyarországra nézve. – →*Espereseinek* névsora: *Irányi Kamill* szatmári l. 1920–1924, *Materny Imre* nagyvárad l. 1924–1941. –

Előfordul e néven olykor az →*öt szabad kir. városi egyházmegye* is.

P

Páhy József (Csobád, 1887. jan. 21. – ?, 1939. szept.) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1906-ban végezte a gimnáziumot, 1910-ben a teológiát. Miután egy évig Zsolcán →*káplánkodott*, a berlini egyetemre ment, ahonnan 1912-ben hazajövéen, újra káplán volt, míg aztán lelkésznek választották Magyarvalkóra, majd Kiskiszsre, ahonnan 1921-ben Hétre távozott hasonló állásba. 1919-ben Debrecenben teol. doktorságot, 1920-ban Pápán teol. magántanárságot szerzett. – *Művei*: A gyakorlati lelkigondozás alapvonalai. (Debrecen, 1917.) A ker. személyiség jelentősége a lelkigondozásban. (Miskolc, 1918.) A gyermekistentiszteletről. (Uo. 1921.)

Paikoss Endre (Hernádszurdok, 1856. márc. 26. – Beszter, 1911. nov. 11.) ref. lelkész. A gimnáziumból 1866-tól két évet Szikszón, a többi, valamint a teológiát Sárospatakon 1878-ban végezte. Ettől fogva Szinán, Szepsiben és Kassán →*káplánkodott*, míg 1886-ban lelkésznek választották Beszterre. – *Dolgozatai*: Az abaújszépsi ref. egyház története (P. E. I. L., 1881.). Miként anyakönyveztessek a vadházasságban élő törvényes férjű nő gyermeke. (Sárospatak, 1881.) A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története. (Uo. 1889.) Az abaújszántói templomper a 18. században (Prot. Szle, 1901.).

Pákh Mihály (Dobsina, 1795. okt. 18. – ?, 1858. dec. 24.) ev. püspök. A gimnáziumot Rozsnyón 1813-ban, felsőbb tanulmányait kétszeri megszakítással, mely alatt nevelő volt (1813–14.), illetőleg dobsinai tanító (1817–19.), Pozsonyban, Debrecenben, újra Pozsonyban s végül Bécsben 1820 őszén végezte. Ekkor a felső-ausztriai Neukemattenbe, 1822-ben Rozsnyóra, 1834-ben Iglóra ment lelkésznek. A →*szepesi 13 városi egyházmegye* 1842-ben →*alesperessé*, 1847-ben →*főesperessé*, a →*tiszai egyházkerület* 1841-ben jegyzővé, 1848-ban püspökké választotta. Bár a szabadságharcban nem vett tényleges részt, 1850-ben felfüggesztetett püspöki hivatalától, 1852-ben pedig kétévi várfogságot szenvedett, azután meg még két évig nem engedték lelkészi tiszte folytatását. 1856 nyarán végre Rimaszombatban lett pap, 1857 tavaszán pedig Dobsinán kezdett lelkészkedni, de már ez év

őszén hüdés érte, mely munkaképtelenné tette. – *Művei*: Worte der Ermunterung. (Rozsnyó, 1820.) Egyházi beszéd... az ág. vallású... tiszamellyéki superintendenciának... gyűlése alkalmával... (Pest, 1834.) Worte am Sarge des Herrn Martin Köhler. (Lőcse, 1840.) Predigt zur Gedächtnissfeier der Reformation. (Kassa, 1841.) – Atyja volt Pákh Albertnek (1823–1867.), szépapja Reményik Sándornak (1890–1941.). a kiváló költőnek.

Paksi Cormaeus Mihály (Paks, ? – Szepsi, 1585. márc. 2.) ref. lelkész. Tanult Tolnán, majd 1565-ben Kolozsvárt. Azután a Telegdi Mihály fiának mentoraként külföldre ment, hol tíz évnél tovább időzött. Ennek mozzanataiból annyi ismeretes, hogy 1566. máj. 20-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre, onnan Baselbe távozott, 1568 szeptemberében a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé, 1569-ben onnan jöve Majnafrankfurtban is megfordult, azután Krakkóban a Thretius Kristóf felsőbb iskolájának volt növendéke, 1570-ben Genévában, ugyanez évi októberétől Zürichben, 1571-ben Strassburgban és újból Heidelbergben látogatta az egyetemet, ahonnan 1572 elején kirándult Lyonba, de később is volt még Heidelbergben legalább egy évig. 1574 őszén újra Lengyelországban járt, de már 1575 márciusa elejére Padovába érkezett. Párizsban is tanult valamikor, de az kétséges, hogy hol töltött végül mintegy másfél évet. 1576 nyara után foglalhatta el Sárospatakon a →*lectori* s rövidesen a →*rektori* állást. Innen 1579 eleje táján Egerbe ment lelkésznek, majd 1583-ban vagy 1584-ben pedig Szepsibe. – Híres volt nagy tudományáról, de műveiről nem tudunk. Simlerhez intézett három levele maradt fenn s egy üdvözlő verse →*Heltai Gáspárhoz* (1565.). Bezával is levelezett.

Paksi K. György (? , ? – ?Rimaszombat. 1651 v. 1652. eleje) ref. lelkész, Sárospatakon tanult, hol 1630-ban lépett a nagyobb diákok sorába. 1636-ban óbudai lelkész volt, nemsokára kecskeméti lett, s mint ilyent választotta meg körülbelül 1639-ben püspökének az →*alsódunamelléki egyházkerület*. 1651-ben eltávozott a kerületből Rimaszombatba s így megszűnt a püspöki

tiszte. Ott azután vagy még ebben az évben, vagy a következőnek az elején meghalt. – Az ő közreműködésével bocsáttattak közre a komjáti kánonok új, latin-magyar kiadásban (Nagyvárad, 1642.); ő készítette „Az sacramentumok kiszolgáltatásának, az házások és bírák megesküdtetésének és az bűnből megtérteknek bevételének bizonyos módja és rendi, mely mellé adattattak reggeli és estvéli szokott könyörgések is, az eklézsiának közönséges hasznára” (Uo. 1643.) c. agendát. Latin üdvözlő verset írt →*Tyukodi Mártonhoz* (1641.).

Irodalom: Földvári László: P. K. Gy. dunamelléki püspök (Prot. Szle, 1897.).

Paksi Kis András (? , ? –? Losonc, 1761. febr. 5.) ref. esperes. Itthoni tanulása után a külföldet is fölkeresvén, 1733. aug. 17-én a marburgi egyetemre iratkozott be. Hazajövele után 1741 februárjában Losoncon lelkészkedett, hol 1753-tól egyúttal →*esperese* volt a →*drégelypalánki egyházmegyének*. – *Műve: A Jézus Krisztusnak vére...* (Gyászbeszéd özv. Ráday Pálné Kajali Klára felett 1741.). (Kolozsvár, 1747.)

Palaeologus Jakab (Chios sziget, ? – ?, 1585. máj. 23.) antitrinitarius teológus. Fejedelmi családból született. Rómában a domokosrendiek sorába lépett, de vallási elvei miatt az inkvizíció kezébe került. Sikerülvén börtönéből megszöknie, azután többnyire Csehországban, Erdélyben és Lengyelországban tartózkodott. Már 1570 folyamán Erdélybe juthatott, ahonnan nemsokára eltávozott ugyan, de 1573 elejére újból ott volt, alkalmasint a →*Békés Gáspár* környezetében. Az ekkor egybegyűlt →*tordai zsinaton* bibliamagyarázatot tartott s e tájt állást foglalt egy vitás kérdésben Sommer mellett. Az év vége felé ismét elhagyta ugyan Erdélyt és Krakkóba ment, ám 1574 elején megint csak visszátért oda, mégpedig ezúttal a kolozsvári szász →*rektori* hivatalba. A Bibliának az eredeti szövegből készítenő új fordítása ekkor vétetvén munkába, ennek előkészületeiben az Újszövetséget illetőleg irányító szerepet játszott, csakhogy a fordítás elvi kérdéseiben támadt ellentétek arra indították, hogy 1575 júliusában Krakkóba vegye útját. A távolban is nevezetes szerepet játszott a magyar antitrinitarizmus történetében azzal, hogy a lengyel socinianusoknak a →*Dávid Ferenc* nézetei felőli véleményét beható bírálat alá vette „Confutatio vera et solida” c. alatt, majd ezzel együtt egy egész könyvben kelt védelmére Dávid Ferencnek. Ez „Defensio...” címmel először 1581-ben jelent meg Baselben, másodsor alaposan bővítve 1582-ben Kolozsvárt. Már az első kiadás megpecsételte sorsát. Morvaországban elfogták s elvei miatt máglyán végezte életét. – Több *műve* van még, p.o. a „Commentarius in apocalypsin”

(1574 végén) meg egy állítólagos gyulafehérvári képzelt unitárius kebli vitát leíró munkája.

Irodalom: Landsteiner Károly: J. P. (1873.).

Palánki ref. egyházmegye, a →*drégelypalánkinak* gyakori rövidítése.

Pálfi Zsigmond (Várfalvi) (Várfalva, 1673. k. – Kolozsvár, 1737. ápr. 30.) unit. püspök. Kolozsvárt tanult, hol 1690. máj. 1-én lépett a felsőbb osztályok tanulói közé s 1696 végétől 1698 márciusáig →*senior* volt. Ekkor külföldre indult s jún. 17-én a leideni, 1699. szept. 7-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Miután 1701-ben Angliába is átrándult, visszatért hazájába és 1702 elejétől →*lector* volt Kolozsvárt. Itt 1707-ben lelkésszé, 1720-ban →*elsőpappá* lett. Az egyházközönség 1707-ben →*generalis notarius*sá, 1724-ben püspökké választotta. – *Műve: Jobb a hosszútűró az erősnél...* (Gyászbeszéd Káli Kun László felett.) (Kolozsvár, 1733.) Számos prédikációja maradt kéziratban. Üdvözlő verset írt egy idegenhez.

Irodalom: Gál Kelemen: A kolozsvári unit. kollégium története (1935.).

Pálfi József (Farád, 1812. – Sopron, 1869. júl. 3.) ev. tanár. Tanulmányait Sopronban elvégezvén, 1833-ban a bécsi teol. intézetbe iratkozott be. Hazatérte után három évig gr. Zay Károlynál nevelősködött, majd →*káplánkodott* Komáromban, míg 1839-ben lelkész lett Mencshelyen. Miután rövid ideig gimn. tanár volt Sopronban, ismét papságot vállalt Nagygeresden, 1853-ban pedig újból Sopronba ment tanárnak és egyúttal magyar lelkésznek. Nagy részben az ő buzgólkodásának köszöni önálló intézetté fejlődését az ottani tanítóképezde, melynek aztán igazgatói tisztét haláláig vitte. – Sok érdeme van az 1846-ban alakult →*gyámintézet* létesítésében is. Részt vett abban a tanácskozásban, mely a magyar prot. egyházi szervezet ügyében 1855 május-júniusában tartott Bécsben. – Egy pár más irányú tankönyvet és a következő egyházi érdekű műveket írta: Magányos áhítatosság oltára. (Sopron, 1847.) (Több kiadása van.) A ker. vallástudomány veleje. (Uo. 1850.) A →*dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület* rövid történeti rajza (Dunántúli ev. egyházkerület névtára 1853-ra). Oskolai beszédek a soproni ev. főtanodai ifjúság előtt (2. f.). (Sopron, 1854–55.) Luther kis kátéja Wendel H. magyarázataival (átd.). (Uo. 1859.) (IV. kiad. 1880.) Utasítás ev. népiskola-tanítók számára. (Uo. 1861.) A ker. anyaszentegyház története. (Uo. 1862.) (VII. kiad. Bereczky Sándortól átnézve a magyar prot. egyház részletesebb történetével, Budapest, 1902. VIII. kiad. uo. 1912.) A ker. anyaszentegyház rövid története. (Sopron, év n.) (VI. kiad. 1891.) Bibliai törté-

netek, (Uo. 1864.) (II. kiad. Magyaróvár, 1869.) A zsidó földnek és a zsidó nép erkölcsének megismertetése („Segédkönyv...”). (Sopron, 1864.) Beszéd → *Karsay Sándornak* püspökké beiktatásakor. (Uo. 1867.) A felette → *Trsztyenszky Gyulától* tartott beszéd szintén megjelent.

Irodalom: *Kapy Béla:* P. J. élete és jellemrajza (1907.), *Domanovszky Endre:* Emlékbeszéd P. J. felett (1870.).

Pálházi Göncz Miklós (Pálháza [Zala m.], ? – Sopronkeresztúr, 1619. febr. 17.) ev. püspök. Tanulmányai végeztével 1601-ben sárvári → *rektor*, 1607-ben hegyfalusi, 1608-ban érsekújvári, 1610 januárjára Léván udvari pap. 1613 tavaszán szeredi lelkész lett, s még ez évi febr. 6-án püspökké választotta a → *felsődunamelléki magyar egyházak kerülete*. Mint ilyen, több zsinatot tartott olyat, melyen a reformátusoktól elválasztó hittételeket tárgyalták, de azért nem zárkózott el a velük való megegyezés megkísérlése elől. 1616-tól Pataháza lelkészkedett s itt szolgálatával éltek a györiek is. – *Művei:* Az úrvacsorájáról az igaz augustana confessio szerint. (Sopronkeresztúr, 1613.) (Már 1614 őszére elfogyott.) A gyermekeskék credója (Rhaw György után németből ford.). (Uo. 1615.) A római Babylonnak köfalai (Rodenborch J. után ford.). (Uo. 1619.) Lefordította még az ev. egyház symbolikus könyveit, de ezek kéziratban maradtak. Üdvözlő verset írt → *Magyari Istvánhoz* (1602.).

Páلكövi (1848-ig Palkovics) Antal (Sajókaza, 1816. dec. 4. – ?Sárospatak, 1862. dec. 4.) ev. vallású ref. kollégiumi tanár. Tanulni kezdett Zsipen, a gimnázium alsó osztályait Sajógömörön, a felsőket Rozsnyón 1834-ben végezte. A teológiát 1838-ig Lőcsén hallgatta. Miután még jogász is volt Eperjésen, 1840-ben lelkész lett Sajókazán, 1843-ban tanár a sárospataki gimnáziumban. Részt vett a szabadságharcban, úgyszintén a → *pátens* elleni mozgalomban. – Egyházi vonatkozással a következő *művei* bírnak: Az emberi elme kifejlésének vázlata. (Sárospatak, 1844.) Az emberi művelődés története (I. r.) (Uo. 1845.) Emlékbeszéd... gr. Teleki József végtiszteletére... (Uo. 1855.) Bocskay és a bécsi békekötés (Sp. Füz. 1857.). Egyházi és világi főhatalom fölötti harc (Uo. 1857.). Pápaság és császárság (Uo. 1858.) A magyar szentegyház viszonya a római kúriához a reformációig (Uo. 1861.).

Páloczi György (Miskolc, 1734. – ?Olaszliszka, 1805. dec. 23.) ref. esperes. Sárospatakon végezte iskoláit, hol 1750-ben → *subscribált*. 1757-ben Bodrogeresztúron, 1773-ban Olaszliszkan lett lelkész. 1788-tól proseniora, 1792-től rendes → *esperese* volt a → *zempléni*. 1799-től az → *alsózempléni* egyházmegyének. – *Művei:* Lakodalmi köntös, azaz... az úri szent vacsorára hivatalos keresztyének eleiben szabattott szent

életnek módja... (Pozsony és Kassa, 1777.) Állandó élet tüköre. melyből ki lehet nézni azokat a vigasztalásokat, melyekkel... a... bánkódó szívét az Isten beszéde megerősíti. (Pozsony, 1779.) (Új kiad. Komárom, 1791.)

Palumbini Máté (Divékújfalú, ? – ?Trencsén, ?) ev. vallású orvos. Hazai tanulása után külföldre ment, hol 1674 tavaszán Jenában iratkozott be egyetemi hallgatónak. Hazájába visszatérve, előbb Mosócon, csakhamar azután Zsolnán lett → *rektor*. Azonban az üldözések láttára lelépett az egyházi pályáról és ismét Jenába ment, ahol 1679 októberében orvosdoktori oklevelet szerzett. Ezzel Trencsénben telepedett le s előre haladott korában hunyt el. – Egyházi érdekű *művei:* De providentia Dei. (Jena, 1675.) Dissertatio moralis de principio actionum humanarum. (Uo. 1676.) Üdvözlő verset írt → *Klesch Dánielhez* (1675.) és Michaelis Pálhoz (1678.).

Pankotai Ferenc (? , 1613. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Nagyszalontán és Nagyváradon, ahonnan 1635-ben → *rektornak* ment Nagyszalontára. 1637-ben felkereste a külföldet is, s ez évi aug. 11-én a leideni, 1638. szept. 14-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazatérte után 1639-ben Nagyváradon tanár, 1640-ben Nagyszalontán lelkész lett. Ott volt 1655 tavaszán is, de tovább nem tudunk róla. – *Műve:* S. Hilarius, avagy: Mindenféle szomorúságoknak nemei ellen... örömmel vezérlő elmélkedés (Vedelius francia művének latin fordítása után ford.). (Nagyvárad, 1650.)

Pánszlávizmus az ev. egyházban. Az a jogos kívánság, hogy bárki szabadon használhassa és művelhesse a maga anyanyelvét egy hivatalosan másnyelvű országban, a magyarországi szlovákok közt túlságba ment némelyeknél. Ábrándos képzelődések odavitték az illetőket, hogy szertelen törekvésekkel és a magyarság elleni gyűlölettel igyekeztek teletölteni nyelvtestvéreik szívét és agyát. Katolikus papok is cselekedtek ezt, de olyan óvatosan, hogy a nagyközönség előtt jóformán csupán az evangélikus egyház belügyének tűnt fel az egész s ennek a lelkészeiben és tanáraiban látta az irány istápolóit. Már a XIX. század elejétől nem egyszer lázasan tört elő itt-ott e mozgalom, de igazi alapot a század második harmadának folyamán adott neki Kollár János, az irodalom terén a legjelentékenyebb működést fejtve ki és soha nem lankadva eszméi hirdetésében. A mozgalom terjedésével hivatalos közbelépések – olykor még hatóságiak is – időnként szintén szükségessé váltak, melyek azonban néha még tápot adtak új meg új jelenségekre, főként az evangélikus egyház kebelében, mely mindig kíméletesen és tartózkodva nyúlt ez érzékeny ponthoz. De miután „Felvidéki” álnév alatt → *Thébusz János* „Protestantizmus és pánszláviz-

mus” címmel a világ elé tárta azt, az egyház is gyökeresebben iparkodott megoldani a kérdést. Kánoni vétségnek nyilvánította a pánszlávizmust, azután meg ezt tartva szem előtt osztotta be az →*egyházkerületeket*. Az első világháború eredménye végét vetette minden küzdelemnek.

Pap István (Bilkei) (Bonyhád, 1865. szept. 18. – Dunaszentgyörgy, 1943. júl. 13.) ref. tanár. A teológiát 1886-ban Budapesten végezte. Ekkor külföldre menvén, két évet az edinburghi egyetemen töltött. Hazatérve →*káplánkodott*, míg 1891-ben Mórágyon helyettes lelkészből rendes lelkésszé választották. Miután 1902-ben újsóvéi pap lett, 1904-ben teol. magántanári képesítést szerzett s 1905 februárjában a gyakorlati teológia tanszékét foglalta el a budapesti →*teol. akadémián*. 1935-ben nyugalomba lépett. – A →*dunamelléki egyházkerület* 1916-ban tanácsbíróvá, 1917-ben és 1930-ban zsinati rendes taggá választotta. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság*nak 1910-től 1915-ig és 1917-től választmányi tagja volt, valamint felelős szerkesztője a P. E. I. L.-nek 1913-tól 1919-ig és egyik szerkesztője a „Kálvin-jubileumi emlékkönyv”-nek (1910.). – Nagyobb *dolgozatai*: A rendi és áldozó papság fejlődése a három első században. (Budapest, 1904.) Wichern és a belmisszió (Prot. Szle, 1908.). Emlékezés Miltonról (Uo. 1909.). Kálvin mint lelkész („Emlékezés Kálvinról” c. könyvben). (Budapest, 1909.) A vasárnapi iskola (Prot. Szle, 1911.). A német prot. keresztyénség életéből (Uo. 1912.). A belmisszió hősei. (Budapest, 1912.) →*Baksay Sándor*. (Uo. 1917.)

Pap István (Vámosi) (Ságvár, 1790. szept. 24. – Nemesvámos, 1864. júl. 1.) ref. lelkész. Tanult 1802-től 1813-ig Pápán, hol azután harmadfél évig →*köztanító* s emellett egy évig →*senior* is volt. 1816-ban külföldre ment s ápr. 27-én Marburgban iratkozott be az egyetemre. A következő évben visszajövéen, egyévi →*káplánkodás* után Vilonyán, 1829-ben Nemesvámoson lett lelkész. A →*veszprémi egyházmegyének* →*esperesi* tisztét is viselte 1848-tól 1850-ig. – Lankadatlan írói működésével alapos bölcsészeti és teológiai képzettségének adta tanújeleit. Egy természettani művének ki nyomtatását nem engedélyezte a cenzúra. – Megjelent *művei*: Vallási egyesülés ideája s ezen idea realizáltatásának eszközei (Név n.). (Veszprém, 1823.) (Ez a nagy port felvert könyv a hírnévvel együtt sok kellemetlenséget is szerzett neki úgy a világi hatóságok, mint egyházi felsőségei részéről.) Könyörgések és egyházi beszédek a kolera kitörésekor. (Uo. 1831.) Közönséges halotti prédikációk. (Uo. 1833.) Különös halotti prédikációk. (Pest, 1836.) Különbféle prédikációk s... imádságok egy egész esztendőre (5 f.). (Veszprém, 1839–40.) Egyházi beszédek és imádságok a lelkipásztoroknak katedrai ta-

nításokon kívüli foglalatosságaiban (2 k.). (Pápa, 1840–48.) Templomban mondandó köznapi imádságok (2 k.). (Uo. 1840.) (II. bőv. kiad. „Egyházi imák köznapokra” c. alatt, Veszprém, 1853.) Isten szava a tüzi veszedelemben. (Veszprém, 1841.) Szózat (Az egyházi képviseleti rendszer érdekében). (Pest, 1845.) Templomban mondandó innepi imádságok (2 r.). (Veszprém, 1846.) Prot. katechismusi tanítások. (Kecskemét, 1848.) (II. kiad. „A ker. vallás” c. alatt Vári Szabó Sámuel által kiadva 1879.) Természet temploma (Beszédek és imák, 2 k.). (Veszprém, 1852.) Lelkész a koporsónál (2 k.). (Uo. 1853.) Templomi szónoklatok... imákkal (2 k.). (Uo. 1854–55.) Istennel társalgás imákban. (Pest, 1856.) (II. kiad. 1868.) Ellenbírálat →*Filó Lajos*... úrnak a Vallási egyesülés ideájára tett bírálatára (Sp. Füz. 1861.) – továbbá Somogyi Gedeon felett tartott gyászbeszéde (1821.). Az ő beszédeiből van átdolgozva Szikszay Gyula róm. kat. papnak „A feyházi lelkész erkölcsi beszédei” c. kiadványa (Budapest, 1874.).

Pap (Kovács) Gábor (Vilonya, 1827. szept. 10. – Komárom, 1895. nov. 2.) ref. püspök, az előbbinek fia. Nemesvámoson tanult egészen 1842-ig, amikor a gimnázium VI. osztályába Pápára ment s ott 1847-ben jogot végzett. Ekkor nevelőséget vállalt Bécsben, honnan 1848 novemberében megszökött és honvéd lett. A szabadságharc bukásakor kétszer is bezárták, de betegsége miatt kibocsátották. Magánúton elvégezvén a teológiát, 1851-től helyettes lelkész volt Balatonudvariban, 1852-ben lelkész lett Balatonarácson, 1854 novemberében Balatonudvariban, 1858 júliusában Litéren, 1864 júniusában Vörösberényben, azután Vilonyán, 1875-ben Ószönyben, 1878 szeptemberében Komáromban. Eközben 1868 májusában a →*veszprémi egyházmegye* →*esperesnek*, 1873 tavaszán a →*dunántúli egyházkerület* főjegyzőnek, 1874 júniusában püspöknek választotta. 1875-től 1878-ig országgyűlési képviselőiséget is viselt. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társulat*nak kezdettől fogva választmányi tagja volt. – Irodalmi munkássága a szépirodalom és gyakorlati lelkészet mezejére terjed ki. Ez utóbbi körébe vágó *művei* részint egyes egyházi közlönyökben, részint a következő külön füzetekben vannak kiadva: Esperesi szózat a népis-kolák ügyében. (Veszprém, 1870.) Gyászbeszéd és ima... Pap Ferenc... felett. (Uo. 1870.) (II. kiad. 1885.) Érdemkoszorú... Nagy Mihály →*superintendens* életének érdemvirágai... (Komárom, 1878.) Lelkeszi székfoglaló beszéd... (Uo. 1879.) Lelkészszentelés alkalmával püspöki beszéd és ima. (Uo. 1880.) →*Egyházkerületi* gyűlés megnyitásakor templomi ima. (Uo. 1880.) Egy éneke fel volt véve a jelenlegi előtt használt →*énekeskönyv*be.

Pap László (Szentés, 1908. febr. 28. –) ref. lelkész. Szentésen végezte elemi és középiskolai tanulmányait. Teológiát 1927-től egy-egy évig Debrecenben, Zürichben, újra Debrecenben, 1930-tól Utrechtben hallgatott, hol 1933-ban teol. doktorságot szerzett. Ugyanez évi októbertől 1934 január végéig Hajdúhadházon →*káplánkodott*. Ettől fogva hitoktató volt Budapesten, hol 1938 őszén előbb helyettes, majd rendes tanára lett a →*teol. akadémiá*-nak. A →*dunamelléki egyházkerület* 1946-ban jegyzővé, 1948-ban zsinati rendes taggá, 1955-ben főjegyzővé és →*konventi* taggá választotta. 1956-ban lemondott a főjegyzőségről, 1957-ben a konventi tagságról. Ugyanebben az évben meghívást kapott az utrechti egyetem öszövetségi tanszékre, mit 1958-ban el is fogadott. Miután azonban ezt nem foglalhatta el, még ebben az évben segédlelkész lett Murgán. – Holland, angol és magyar egyházi lapokban és folyóiratokban megjelent kisebb dolgozatain kívül a következő művei vannak: *Das israelitische Neujahrfest*. (Kampen, 1933.) (Magyar kidolgozása Budapest, 1939.) Jónás könyve mint missziói irat (Ref. Külmissziói Szle, 1936.). A palesztinai ásatások története és eredményei (Theol. akad. évkönyv, 1940.) *Das evangelisch-theologische Schrifttum in Ungarn* (Die Wissenschaft vom Alten Testament, 1940.) Az öszövetségi kánon kialakulása a magyar prot. egyházakban (Református Theologia, 1943.). Bevezetés a zsolttárok könyvéhez (Ecsedy Aladár művéhez előszó). (Tahitótfalu, 1943.) Az öszövetségi kánon kialakulása bibliafordításainkban (Református Theologia, 1944.). Jeremiás próféta (Belmissziói útmutató, 1945.). Beszámoló az Egyetemes Egyháztanács magyarországi bizottsága újjáépítési osztályának munkájáról (4 félév). (Budapest, 1946–1948.) Az egyházak világtanácsa („Az egyház a világban” c. könyvben). (Uo. 1948.) Részt vett a most folyó bibliafordításban és a →*Ráday Pál* iratai (1955.) összegyűjtésében. Kéziratban is vannak munkái. – Unokája Gonda Lászlónak.

Pap Mózes (Tordátfalva, 1866. nov. 8. – ?Székelykeresztúr, 1940. tavasza) unit. tanár. A gimnáziumot 1880-tól Székelykeresztúron, 1885-től Kolozsvárt végezte, míg 1888-tól 1892-ig az ottani egyetem bölcsészeti karának volt hallgatója. 1892-ben helyettes, 1893-ban rendes tanár lett Székelykeresztúron, hol 1931-ben nyugalomba lépett, de még azután is tanított egy ideig. – Irodalmi téren szintén munkálkodott. Egyházi vonatkozással bírói dolgozatai: Miként nevelhet a tanító vallásos érzelmű embert? (Székelyudvarhely, 1897.) Koronka József élete (Ker. Magvető, 1898.). A katholicismus és protestantismus a népnevelés szempontjából (Uo. 1901.). Az unit. vallás és az ésszerűség. (Székelykeresztúr, 1907.) Szeretet az okta-

tásban és nevelésben (Értesítő, 1908.). Visszapillantás a székelykeresztúri unit. gimnázium multjára (Uo. 1910.). A székelyek szerepe az unit. vallás történetében („Az unit. vallás →*Dávid Ferenc* korában és azután” c. kiadványban). (Kolozsvár, 1910.) Olaszországi utam emlékei. (Székelykeresztúr, 1912.) –

Nem tévesztendő össze a hasonló nevű kolozsvári tanárral (1830–1914.), ki szintén dolgozott az egyházi irodalom terén és →*generalis notarius*ságot viselt egyházában.

Pap (Papp) Károly (Kisharta, 1832. okt. 31. – Bp. 1905. jan. 11.) ref. lelkész. Tanult Dunapatajon, Kiskunhalason és 1850-től Kecskeméten, s a teol. tanfolyam bevégeztével 1855 őszén külföldre indult, hol ez évi decembertől a hallei, 1857. ápr. 22-től az utrechti egyetemen időzött. Még ez évben hazajöve, előbb Nagykőrösön, 1859-től Kecskeméten →*káplánkodott*. 1860-tól Kiskunhalason tanár, 1862-től Pesten káplán és teol. helyettes tanár volt. 1863-ban pedig rendes tanárnak választott a →*teol. akadémiára*. 1865-ben laskói, 1873 júniusában szigetszentmiklósi lelkész lett, míg 1884-ben a budapesti második lelkészi állást foglalta el. A →*dunamelléki egyházkerületek* tanácsbírája, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság*nak választmányi tagja volt. – Amellett, hogy a legkitünőbb egyházi szónokok közé tartozott, jelentékeny irodalmi munkásságot is fejtett ki. – *Művei*: A biblia Istentől ihletett (Monod A. után átd., Kecskeméti Prot. Közöny IV. f., 1859.). Az ev. egyházi szolgálat (Uo. V. f., 1859.). Egyházi beszéd ifj. →*Polgár Mihály*... emlékére. (Budapest, 1875.) A biblia titkos könyve (Egyházi Szle, 1875.). Jézus élete és a jövő egyháza (Lang H. után ford. a „Theol. Értekezések” közt). (Budapest, 1875.) Bibliai történetek és rövid bibliaismertetés (Népiszkolai tankönyv). (Kecskemét, 1877.) (IX. átd. kiad. 1903.) Bibliai történetek (Vezérkönyv). (Uo. 1877.) (Új kiad. 1889.) Esti harang (Imakönyv). (Budapest, 1878.) Ker. erkölcsstan. (Uo. 1882.) Beköszöntő beszéd Budapesten. (Uo. 1884.) Ünnepi és alkalmi prédikációk. (Uo. 1889.) A vándor útja Istenhez (Imakönyv). (Uo. 1892.) Az életről és halálról a természeti és lelki világban (Drummond H. után ford.). (Uo. 1893.) Ezenkívül beszédei, cikkei és kisebb dolgozatai jelentek meg az egyházi időszaki sajtóban. Egyik szerkesztője volt a „Kalászkok az életnek kenyeréhez” (1893–94.) c. vállalatnak. – Veje volt →*Török Pálnak*.

Pápai Páriz Ferenc (Dés, 1649. máj. 10. – Nagyenyed, 1716. szept. 10.) ref. tanár. Désen kezdte tanulását 1654-ben. Ezt 1656-tól Gyulaférvárt, 1658-tól Kolozsvárt, még attól az évtől újra Désen, 1661-től való beszünetelése után 1663-tól Marosvásárhelyen, 1664-től Nagyenyeden folytatta, hol 1667-ben →*köztanító*,

1671-ben pedig →*contrascriba* lett. Majd külföldre ment és 1672 májusától Lipcsében, novembertől Marburgban, 1673 elejétől Heidelbergben, ápr. 29-től Baselben főleg orvosi tanulmányokkal foglalkozott, melyeknek 1674. okt. 20-án az utóbbi helyen doktorává avattatott. Schaffhausenben és Zürichben is járt, míg aztán 1675-ben visszatérően hazájába, Nagyenyeden városi orvos, 1677-ben a fejedelem udvari orvosa, 1680 elején pedig tanár lett, ám ezután sem hagyott fel kiterjedt orvosi gyakorlatával. Miután az osztrák sereg 1704-ben feldúlta a kollégiumot, ennek ismételt közeledésekor 1707-ben a diáksággal és tisztársaival együtt elmenekült onnan. A Rákóczi Ferenc adományokban is megnyilvánuló pártfogása alatt előbb Szatmáron, 1708-tól Nagybányán állapodott meg ez a „bujdosó kollégium”, mely 1709 elején mehetett vissza Nagyenyedre. – Folytonos összeköttetésben állott külföldi protestánsokkal, kivált tudósokkal, mint egykori baseli tanárával, Hoffman János Jakabbal, úgyszintén Jablonsky Ernő Dániellel, kivel a magyar protestantizmus történetének megírása és az emez által magyar ifjaknak kieszközölt oderafrankfurti stipendiumok ügyében érintkezett. Az ő fáradhatatlan gondoskodásának köszönhető kollégiuma a növendékeinek Leidenben felajánlott stipendiumot, valamint a hasonló nevű fia és →*Ajtai Szabó András* közreműködésével Angliában 1716-ban összegyűlt és százezer Ft-ot meghaladó segélyösszeget. Betetőzte működését irodalmi téren kifejtett buzgó munkásságával, amelynek legnépszerűbb és leghasznosabb terméke a →*Szenczi Molnár Albert* latin-magyar és magyar-latin szótárának tetemesen bővített kiadása (Lócse, 1708.), mely többször megjelent azóta. – Többi művei közül egyházi érdekűek: Sancta merx... (Gyászbeszéd Glaser J. H. baseli professzor felett). (Basel, 1675.) Pax animae, azaz: A lélek békességéről (Molinaeus után franciából ford.). (Kolozsvár, 1680.) (II. kiad. uo. 1775.) Rudus redivivum, seu: Breves ecclesiarum ref. hungaricarum et transylvanicarum commentarii. (Nagyszében, 1684.) közölte a Miscellanea Tigurina 1723. évi folyamában életrajzával együtt, saját magyar fordításában pedig a →*M. Prot. Et. Adattár* 1906. évi folyamában.) Pax aulae, azaz: Bölcs Salamon regulái (Részben franciából ford.). (Kolozsvár, 1696.) Kegyességgel... érdemlett igazság koronája... (Hosszú gyászvers Bethlen Elek halálára). (Uo. 1697.) (Újra kiadta →*Décsi Lajos*, 1895.) Pax sepulchri, azaz: Idvességes elmélkedés... (Németből ford.). (Uo. 1698.) (III. kiad. uo. 1776.) Életnek könyve... (→*Misztófalusi Kis Miklós* emlékezete). (Uo. 1702.) (Újra kiadta →*Bod Péter* „Erdélyi féniks” c. alatt 1767.) Pax crucis, azaz: Sz. Dávid 150 zsolnári

150 könyörgésben (Bezától ford.). (Uo. 1710.) Ábrahám patriarcha fia, Izsák és Báthuel leánya, Rebeka házasságuk alkalmatosságával lett beszélgetés (Teleki Sándor és Bethlen Júlia összekelések, 1703.): (Marosvásárhely, 1794.) Írt továbbá üdvözlő verset →*Verese gyházi Tamáshoz* (görögül és latinul 1674.), →*Kállai Kopis Jánoshoz* (görögül 1675.), Szilágyi Mártonhoz (1678.) és II. Apafi Mihályhoz több ízben (1681., 1684., 1694.), gyászverset Apafi Mihályné Bornemisza Anna, →*Apafi Mihály*, Bethlen Farkas, továbbá Horváti Békés János (1674.) és Csernátoni Pál (1679.) halálára. – Az ő halálára írt 53 gyászvers életrajzával együtt „Justissima Adorea” (Kolozsvár, 1717.) c. alatt, nemkülönben a doktorrá avatásakor hozzá intézett 17 üdvözlő vers „Vota Solennia” (Basel, 1674.) c. alatt szintén megjelent. Arcképét a magyar nemzeti múzeum őrzi és szótárának egyik kiadása közölte. – Apósa volt →*Nádudvari P. Péternek*.

Irodalom: Naplója 1649–1691. (Koncz József közlésében, ItK 1892.), *Makkai Domokos:* P. P. F. életrajza (Az alsófehér vármegei történelmi... egyesület... évkönyve, 1895.), *Décsi Lajos:* Magyar író és könyvnyomtató a 17. században (1899.).

Pápai Páriz Imre (I.) (Pápa, 1619. – Gyulafehérvár, 1667. máj 8.) ref. esperes, az előbbinek atyja. Miután Gyulafehérvárt befejezte tanulmányait, négy évig nevelője volt →*Apafi Mihálynak*, a későbbi fejedelemnek, majd 1642-től 1645-ig tanári hivatalt töltött be Gyulafehérvárt. Ezután külföldre ment és 1645. júl. 21-én a franekeri, aug. 31-én pedig a leideni egyetemre iratkozott be. Visszatérve, 1647-ben lelkész lett Désen, 1649. nov. 10-én pedig →*esperessé* választotta a →*déli egyházmegye*. II. Rákóczy György 1656-ban udvari papjának hívta meg Gyulafehérvárra, de innen az ország zavaros helyzetében 1658-ban mint biztosabb helyre, Kolozsvárra vonult, míg ugyancsak ez évben ismét Déstre választották lelkésznek, hol erre mindjárt (jún. 26.) esperesnek is megint megtették. A megújult tatár pusztítás elől 1661-ben Besztercére menekült s ott töltött pár évet. 1664-ben újból visszament Gyulafehérvárra, hol mint lelkész és egyszersmind a →*gyulafehérvári egyházmegye* esperese, haláláig működött. – *Műve:* Keskeny út, melyet... sokféle kételkedéseknek sűrűjéből, amennyire lehetett, kiirtott... (Utrecht, 1647.) (Tíznél több kiadása jelent meg a 18. század végéig, újabban 1898-ban adták ki Tóth Sándor átdolgozásában.)

Pápai Páriz Imre (II.) (Nagyenyed, 1693. – Nagyenyed, 1730.) ref. tanár, az előbbinek unokája, Ferencnek fia. Nagyenyeden tanult, közben bujdosásban is részt vevő. Majd külföldre ment s 1717. febr. 25-től Leidenben, 1719. nov. 16-tól

Baselben, 1722-ben Zürichben volt egyetemi hallgató. Hazajövele után másodtanár lett Nagyenyeden a bölcsészet tanszékén. – *Művei*: De angelo faciei Jehovae (Ézs. LXIII.). (Leiden, 1719.) De vera via et methodo veniendi ad cognitionem Dei (Uo. 1719.) Halotti tanítás... (Gr. Teleki József felett, 1729.) (Hely n. 1732.) Üdvözlő verset írt apja „Dictionarium”-a mellé (1708.).

Irodalom: Makkai Domokos: P. P. Ferenc fia élete és irodalmi működésök (Az alsófehér-vármegyei történelmi... egyeslet... évkönyve, 1895.).

Pápai ref. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, kezdettől fogva állandóan létezik. Eredetileg Győr vármegyére és Veszprém vármegye nyugati részére terjedt ki. 1618-ban 29 anyaegyháza volt, de megesett a 17. században, hogy 48-ra ment egyházainak száma. Annak is van nyoma, hogy a Győr vármegyeiek prosenior alatt állottak közvetlenül. A 18. század harmadik évtizedétől hozzá tartoztak a Zala egy részét és Vast magába foglaló →*őrségi egyházmegye* maradványai is, de még ezekkel együtt is csak 34 anyaegyházból állott 1732-ben, viszont 1780 körül 46 anya- és 105 leányegyház számlált. Miután 1808-ban kiváltak belőle az őrségi és más okokból is apadtak egyházai, 1820-ban éppen úgy, mint a 19. század vége felé, 27 volt egyházainak száma. Ez azután a soproninak szintén anyává fejlődésével 28-ra szaporodott, melyek közül a többi – négy Győr vármegyeinek a kivételével – mind Veszprém vármegyében fekszik. 1952. júl. 1. óta a „Győr-sopron-pápai” nevet viseli s 33 anyaegyház tartozik hozzá. – Legnevezetesebb egyháza a régen is és legújabbban is két lelkeszt tartó pápai. – →*Esperesei* névsorából a következőkről tudunk: →*Pathai István* pápai l. 1612-ig, →*Kanizsai Pálfi János* pápai l. 1612–1626, *Pathai István* pápai l. (másodsor) 1626–1628, →*Czeglédi Szabó Pál* pápai l. 1629–1649, →*Szeli Luka György* pápai l. 1650–1655, *Briccius Dániel* pápai l. 1656-tól (1657 máj.), *Ujvári Tamás* tápszentmiklósi l. (1669 vége), *Lepsényi Gergely* pápai, csöglei l. (1695.) 1710-ig, *Gyimóthi István* (a baranyai egyházkerület utolsó püspöke) csöglei l. 1711–1730, *Csuzi Cseh József* pápai l. 1730–1731, *Naszályi István* pápai. 1731 ápr.-jún., *Pülöskei Péter* takácsi l. 1731–1732, *Komáromi József* pápai l. 1732–1750, *Felsőbányai Ollos István* kéttornyulaki, adászteveli l. 1750-től (1753 jan.), *Kun János* (1760 jún.) 1782-ig, *Bakos Gergely* tapolcafői, körmendi l. (1783 aug.) 1790-ig, →*Torkos Jakab* pápai l. 1790–1795, *Buzás Pál* tapolcafői, csöglei l. 1795–1823, →*Tóth Ferenc* pápai l. 1823–1827, *Nagy Sámuel* nyáradi l. (1833.) 1837-ig, *Botos Mihály* tapolcafői l.

1837-től, *Seregély Dániel* mezőlaki l. 1844-től (1854.), *Antal József* felsőgörzsönyi l. (1857.) 1865-ig, →*Széki Béla* pápai l. 1866–1871, *Stettner Ignác* nyáradi l. 1872–1877, *Barthalos Mihály* nagypirityi l. 1877–1883, *Szekeres Mihály* takácsi l. 1883–1903, *Kis József* pápai l. 1903–1927, *Jakab Áron* nagypirityi l. 1927–1940, *Végh János* adorjánházi l. 1940–194., *Császár Károly* padragi l. 194.–1952, amikor addigi alakjában megszűnt az →*egyházmegye*. – *Esperese* azóta *Madar Zoltán* mezőörsi l. 1965. okt. 1-ig, ettől *Csizmadia Károly* mosonmagyaróvári l.

Irodalom: *Tóth Endre*: A pápai ref. egyházmegye története (I. k. 1927.)

Pápai ref. kollégium, korán keletkezett, valószínűleg csupán átalakult a róm. kat. régiből, mégpedig trivialis iskola minőségében. Ezen a fokon evangélikusból reformátussá válva, zavartalanul végezte áldásos munkáját mindaddig, míg 1660-ban a már némileg különben is hanyatlásnak indult iskolát a templommal stb. együtt a földesúr, gr. Esterházy Pál erőszakkal elvette a reformátusoktól, akik kénytelenek voltak más épületekbe vonulni, melyeknek azonban a szükséges célokhoz képest való átalakításával anyagi erő hiányában még 1680-ban sem voltak készen. A Rákóczi szabadságharc folyamán 1707-ben ezeket is felperzseltette Heisler. A hamvaiból azután újraéledt iskolát új veszedelem érte már 1718-ban. Ekkor ugyanis a passarovici béke következtében megszűnván Pápa végvári jellege, a király eltiltotta az odaváló reformátusokat a nyilvános vallásgyakorlattól, de e rendelet végrehajtása a szakadatlan kérelmezések miatt csak 1752-ben következett be, amikor is nemcsak újból elvették tőlük templomukat, időközben schola illustrissá emelkedett iskolájukat, hanem papjaikat és a →*rektort* a diáksággal együtt ki is parancsolták a városból. A közelben levő Adásztevelre tették át az iskolát, melyet csak 1783-ban vihettek vissza Páparra, midőn megkapván elvett épületeik becsértékét, új épületeket emeltek számára. A →*Márton István* rektorságával 1790-ben a felvirágzás kora következett el az iskolára, melyet mint már 1791-től két tanárral bírót, 1797-ben főiskolájának fogadott el a →*dunántúli egyházkerület*, sőt ilyenül a →*dunamelléki* is elismerte a maga részére, míg azután az 1801-i →*konvent* egyenrangúnak mondta ki a →*sárospataki* és →*debreceni kollégiumokkal*. Ez évtől már három professzora volt az iskolának, mind kiváló egyének, kik a Márton vezetése alatt 1804-ben mozgalmat indítottak arra, hogy Komáromba helyeztessék át az intézetet. Ám sikert nem értek el, éppen úgy, mint ahogy nem lett sikere az ebben az irányban 1839-ben, majd 1892-ben indított mozgalmaknak sem, legfeljebb annyi, hogy mind-egyik újabb áldozatokra sar-

kallta a pápavidéki érdekeltséget. 1834-ben jogi tanszéket is állítottak, s 1849-ben már kilenc tanára volt az intézetnek. Az ötvenes években a gimnázium a kormány által támasztott igényeknek megfelelően rendezkedett be, az 1857–58. tanévet pedig egészen új épületben nyitotta meg az iskola, mely ugyanabban az évben nyerte vissza a szabadságharc után elvesztett nyilvánossági jogát is. Az 1853-ban eltörölt jogi tanfolyam 1861-ben újra megnyílt, míg 1885-ben végleg megszűnt. Az →*egyházkerület* 1876-ban tanítóképezdét is állított fel, mely azonban csak 1885-ben nyert önállóságot, de 1890-ben szintén megszűnt, úgyhogy attól kezdve csupán a →*teol. akadémia* és a gimnázium képezte a kollégium alkotórészeit.

Irodalom: Tóth Ferenc: A pápai ref. eklézsia története (1808.), Liszkay József: A pápai ref. egyház levéltára (1875.), Szabó Károly: A pápai főiskola múltja és jelene (P. E. I. L., 1862.), Kis Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története (1896.), Lampérth Géza: A pápai ref. főiskola története 1531–1931. (1931.), Tóth Endre: A pápai ref. egyház története (1941.).

Pápai ref. zsinat időnként nem egyszer tartott, de különösen nevezetes az volt, mely 1630. jún. 18-án ült össze a →*Kanizsai Pálfi János* püspök elnöklése mellett. Az ő kezdeményezésére határozta el a másnap is tartó zsinat, hogy presbyteriumok állíttassanak a →*dunántúli kerület*-ben, mégpedig mind a rendes értelemben vett gyülekezetiek az egyháztagok sorából, amilyeneket Kanizsai 1615-ben Pápán, több társa pedig azután más helyeken máris rendszeresített, mind pedig ugyanezzel a névvel bizonyos →*egyházmegyei* és →*egyházkerületi* tanácsszerű testületek a lelkészek közül. A zsinat végzéseit közölte →*Mokos Gyula*: A →*hercegszőlősi kánonok* más egyházi kánonokkal... (1901.).

Papi Dolgozatok Gyász esetekre, 1849-ben indította meg →*Szilády László*, de ő csak két füzetet adott ki belőle, míg a harmadiktól fogva →*Fördős Lajos* szerkesztette. Összesen 14 füzete jelent meg 1871-ig.

Papi Dolgozatok Különféle Esetekre, a →*„Különféle papi dolgozatok”* folytatása, 1864-től 1869-ig jelent meg a →*Fördős Lajos* szerkesztésében három füzetben.

Papmarasztás, a magyar protestáns egyházakban sokáig, mintegy harmadfélszáz évig (16–18. század) divatozó eljárás, amely szerint a lelkész mindig csak egy évre, az evangélikusoknál utóbb háromra választotta a gyülekezetet, s így időről időre vagy újra megválasztotta, vagy szeszélye szerint elbocsátotta és mást hívott helyébe. Az evangélikusoknál lassanként teljesen kiment a

divatból, a magyarországi ref. egyházkerületek a 19. század második tizedében szüntették meg. Erdélyben 1778-ban törülte el uralkodói rendelet. Eredete a római katolicizmusban keresendő.

Parádi (1867-ig Pomp) Kálmán (Pest, 1842. ápr. 2. – Kolozsvár, 1902. ápr. 7.) ref. tanár, ki katolikusnak született. Pesten, valamint Szegeden és Temesváron tanult. A piarista rendbe lépve, előbb teológiát, majd bölcsészetet hallgatott, míg 1866-tól tanár volt. 1871-ben kilépett rendjéből s áttérve reformátusnak, 1872-ben Kolozsvárra választott a természetrajz gimn. tanárának. Miután emellett pár évtizeden át viselte az →*egyházkerület* tanügyi előadói tisztét, 1901-ben nyugalmába vonult. – Kitévő tanár volt, ki szakirodalmi működése mellett a felekezeti tanügy körébe vágó munkákat is irt.

Paritas, általában a zsinat-presbyteri rendszernek egyik jellemző vonása, mely ennél fogva a magyar prot. egyházak alkotmányában csak sokára fejlődött ki. Azon a prot. egyházjogi elven alapul, hogy egyfelől nem anyaegyház, amelyben nincs rendes lelkészi állás, másfelől nem lelkész, aki olyanon törvényszerű választás alapján nem működik. A világi elem és a lelkészi kar ez egymástól függő, egymásra utalt és egymást feltételező helyzete hozza magával, hogy az egyházkormányzatnak minden fokán paritas álljon fenn közöttük, vagyis lehetőleg egyenlő számban legyenek az egyházi testületek tagjai közt világiak és lelkészek, akiknek aztán körülbelül egyforma legyen a hatáskörük is.

Parschitius Kristóf (Rózsahegy, ? – Lipcse, 1713.) ev. tanár. Hazai tanulmányai elvégeztével a külföldet is fölkereste, s előbb Rostockban, 1666. máj. 5-től pedig Wittenbergben gyarapította ismereteit. Hazajövén, előbb Körmöcbányán, 1670 elejétől Selmezbányán volt →*conrector*. Az üldözések általánossá váltával 1674 legelején ő is elűzetett s csak 1677 őszén térhetett vissza hivatalába, de ekkor is csupán pár hétre. Ám ezentúl is a városban maradván, 1683-ban már →*rektori* minőségben alkalmazták. Midőn 1687-ben magánügyben az országgyűlésre távozott, túlságosan hosszú odamaradása miatt az egyház megfosztotta hivatalától, mire Németországba menve, hite miatt üldözöttnek adta ki magát. – Mestere volt az üdvözlő versek írásának, irt is ilyet →*Major Pál*hoz (1667.), Párik Jeremiához (1667.), Párik Andrásához (1667.), →*Steller Tamás*hoz (1667.), Maurer Mártonhoz (1668.), Murgács Jánoshoz (1668.), valamint számos előkelőséghez. – Teol. művei: De peccato in filium hominis et in Spiritum Sanctum. (Wittenberg, 1668., II. kiad. uo. 1702.) Heroicorum sacrorum libri tres. (Lipcse, 1710.) Respondens volt a „De justificatione” (1665.), a „Repetitiones decalogi antipapistici” (1666.) felől Rostockban, úgyszin-

tén az ágostai hitvallás XI. és XII. cikke (1667.) tárgyában Wittenbergben tartott vitán.

Parschitius Miklós (Zsolna, ? – ?, ?) ev. tanár, az előbbinek bátyja. Itthoni iskolái végeztével külföldre ment s 1647 áprilisában is, 1652 októberében is a köningsbergi egyetemen, 1656-ban a greifswaldin folytatta tanulmányait. Ez utóbbin ekkor orvosdoktori oklevelet szerezvén, hazatért és →*rektor* lett Rózsahegyén, ahol még 1665-ben is ott működött. – Teol. műve: *De scribarum et pharisaeorum justitia propria.* (Zsolna, 1665.) – Üdvözlő verset írt →*Kiss Ádámhoz* (1647.), gyászverset a Thököly Istvánné Gyulafi Mária halálára (1659.).

Partialis, általában az →*egyházmegyei* zsinat neve, de részleges →*egyházkerületi* zsinat is fordul elő e néven.

Partikulák, azok az alsóbbrendű, de az elemi-nél magasabb ref. iskolák, körülbelül a trivialis vagy később deák (latin) iskolák színvonalán állók, melyek →*rektor*aikat egy-egy kollégium növendékei közül kapták, ezeknek inkább előtte, mint utána külföldre menetelüknek, amennyiben a külföldet már megjárták a kollégiumoknál, vagy más, a partikuláknál mégis valamivel magasabb fokú iskoláknál alkalmaztattak, csak kivételesen az ilyen intézeteknél. Minthogy ezeket az iskolákat az illető kollégiumokhoz tartozónak tekintették, mint ahogy a szó jelentése (= részecskék) is mutatja, nem feltűnő, hogy annyiszor tört ki viszály a szikszói miatt a →*sárospataki* és a →*debreceni kollégium* között.

Irodalom: *Barcsa* János: A debreceni kollégium és partikulái (1905.).

Partiumi egyházkerület, a szűkebb Magyarországnak egykor Erdélyhez tartozó részeire tervezett →*superintendentia*. A partium különböző időkben különböző nagyságú területekre terjedt volt ki, de legtöbbször a Szilágyságot, Kővár vidékét és Zaránd vármegyét foglalta magában, viszont volt idő, amikor Bihar, Szatmár és Máramaros vármegye is belé tartozott.

A →*tiszántúli* egyházkerületnek óriási kiterjedése miatt már a →*bodrogkeresztúri konventet* előzőleg is fölmerült a kettéválasztásának eszméje, olyképpen, hogy →*Ráday Pál* →*egyetemes főgondnok*nak az elgondolása szerint a partium képezte volna az egyik kerületet. Ez a terv azonban többszöri, módosított alakban való felújításakor is mindannyiszor hajótörést szenvedett. Annyi történt e téren mindössze, hogy a bodrogkeresztúri konventen egyetemes főgondnokságra választott gr. Bethlen József, miután nem vihette ezt a hivatalát, a Szilágyságban, Kővár vidékén, meg az Erdélytől különben 1739-ben már elcsatolt Szatmár és Máramaros vármegyékben végezte élete végéig, 1742 májusáig a főgondnoki teendőket. A jelenlegi →*királyhágómelléki egy-*

házkerület jóformán ennek a tervnek változott alakban sajnálatos körülmények folytán való testtéválása.

Paruta Miklós (? , ? – ?, ?) olasz antitrinitarius, körülbelül 1569-től Erdélyben működött, mégpedig valószínűleg Kolozsvárt, hol – ha ugyan ő volt az illető prédikátor – már ez évben a gyermekkeresztelek ellen prédikált. Majd 1571 elején Sommerrel együtt azt hirdette, hogy egy és egyedüli az Isten, mégpedig az Atya. Alkalmassint közéje tartozott azoknak, akiket 1572-ben elmozdított Báthory István, de azért 1573 végén is Kolozsvárt tartózkodott, mégpedig a →*Dávid Ferenc* házában. Már azelőtt készíthette azt a kátétját, melyet hivatalos használatra bevett a radnóti zsinat. 1574-ben egy levelében annak a nézetének adott hangot, hogy az egyházukba áttérőket meg kell ugyan keresztelni, de csupán a forma kedvéért. Ezentúl nyoma vész.

Pastor, az →*elsőpappal*, vagy ahol egy van, annak a jelzésére szolgáló latin szó, magyarosított alakban (lelkipásztor), a közhasználatba is áment.

Patai Balog János (? , 1674. – Szászváros, 1730. szept. 3.) ref. lelkész. Tanult Nagyenyeden, ahonnan külföldre menvén, 1699. szept. 14-én Leidenben iratkozott be az egyetemre, majd miután 1700 tavaszán Utrechtben időzött, ez év nyarán Franekerben lett egyetemi hallgató, hol még 1702-ben is ott volt. Hazatérte után lelkészkedett, mégpedig 1716-ban Marosbogáton, azután Küküllőszentmiklóson, 1725 nyaratól Szászvárosban, itt előbb a második, azután az *elsőpapságot* viselve. – *Műve:* *Lelki igazgatás a betegségben...* (angolból ford.). (Utrecht, 1700.) – Gyászverset írt a →*Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.).

Patai János (Nagyenyed, ? – ?, ?) ref. lelkészjelölt. Bizonyára Nagyenyeden tanult. Külföldre is el látogatván, 1711. okt. 20-án az oderafrankfurti egyetemnek lépett a hallgatói közé, s 1712-ben még ott volt, de 1714-ben Utrechtben tartózkodott. – *Műve:* *De quatuor novissimis.* (Oderafrankfurt, 1712.)

Patai K. István (? , 1654. első fele – Debrecen, 1711. júl. 27.) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1671 márciusában lett →*togatus*. Pár év múlva Kolozsvárra ment, hol 1675 tavaszán →*seniori* tiszteletet viselt. Azután visszatért Debrecenbe, ahonnan 1679-ben külföldre indult s ez évi dec. 28-án a leideni egyetemre iratkozott be, 1680 nyaratól pedig Franekerben gyarapította ismereteit. 1681 őszére hazatérvén. →*rektor* lett Kecskeméten, majd körülbelül 1684-ben lelkész Ungvárott, később Deregnyon. 1695-től Debrecenben lelkészkedett. – *Művei:* *Hitszakadás elleni orvosság, avagy: Rövid tanítás a Szentlélek ellen való vétkekről...* (Név n.). (Kolozsvár, 1676.)

David Pareusnak... hálaadó imádsága... (Ford. név n., az előbbivel együtt). De gemellis Isaaci, Jacobo et Esavo fratribus. (Leiden, 1680.) – Üdvözlő verset írt →*Czeglédi Pál*hoz (1680.), →*Újvárosi Deme-ter*hez (1681.) és Váradi Pálhoz (1681.), gyászver-
set az ifj. Kovásznai Péter (1680.), →*Nógrádi Má-tyás* (1681.) és Szilágyi Márton (1700.) halálára.

Irodalom: Zoványi Jenő: P. K. I. (Theol. Szle, 1939.).

Patai P. István (? , ? – ?, ?) ref. lelkészjelölt, az előbbinek fia, Debrecenben tanult, hol 1700. jún. 7-én lépett a felsőbb tanulók közé. Már 1702. júniusában külföldre indult, éspedig ekkor Angliába. Onnan 1703-ban átjött Németalföldre s ez év vége felé Franekerben, 1705. máj. 9-én pedig Utrechtben iratkozott be az egyetemre. Ezentúl nem tudunk róla, mert nem valószínű, hogy az 1712-ben Pecsészőlőre felszentelt Patai István ő lett volna. – *Műve: De mysterio Dei, et Patris et Christi* (2 f.). (Utrecht, 1705.)

Pataji ref. egyházkerület, az →*alsódunamellék*inek egyik gyakori neve.

Pataji ref. egyházmegye, a →*soltinak* néha előforduló elnevezése.

Pataki Füsüs János (Sárospatak, ? – Szatmár, 1629 tavasza) ref. lelkész. Sárospatakon tanult. Külföldre menvén, 1616. júl. 27-én Heidelbergben, 1617. júl. 3-án Marburgban lépett az egyetem hallgatóinak sorába. Hazájába visszajöve, először Pelsőcön, 1622 őszére Ungvárott, pár év elteltével Sárospatakon, 1626-ra Szatmáron lett lelkész. – Egy szőlőt hagyott a sárospataki kollégiumnak. Két nem teológiai tárgyú külföldi értekezésén kívül a következő erkölcsstani *műve* van: Királyoknak tüköre. (Bártfa, 1626.) – Üdvözlő verseket írt Kani-zsai Mihályhoz (1617.), →*Prágai András*hoz (1617.) és →*Putnoki János*hoz (1618.).

Pataki R. János (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1689. febr. 21-én kezdett a felsőbb osztályokhoz. Innen →*rektornak* ment Técsőre, onnan pedig külföldre, s ott 1696. aug. 29-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérte után 1701 májusában Szatmárnémetiben lelkészkedett, de további életeseményeiről nincs adat. – *Műve: Halotti prédikáció Kende Ferenc* felett. (Debrecen, 1702.)

Pataki Tót István (Sárospatak, 1640. – ?, 1693. jan. 2.) ref. tanár. Sárospatakon tanult, majd →*köztanító* volt. Külföldre menvén, 1663. okt. 31-én Franekerben, 1664. jún. 27-én Groningenben, 1665. aug. 11-én Leidenben iratkozott be az egyetemre, de közben, vagy talán mindjárt kezdetben megfordult Utrechtben is. Hazajöve, előbb Bánffy Dénesnek volt udvari papja, 1668 márciusában pedig bölcsészettanár lett Kolozsvárt, de teológiai tárgyakkal is foglalkozott. E

minőségében alkalma nyílt coccejanus nézeteinek fejtegetésére, miért is 1673-ban a →*radnóti gyűlés* neki is megtiltotta ebbeli tanainak hirdetését. 1685-től kizárólag teol. tárgyakat adott elő, 1688-tól azonban az ország rendeinek megbízásából a II. Apafi Mihály nevelője volt egészen haláláig. – *Művei* közül egyházi érdekűek: De libertate voluntatis. (Franecker, 1664.) Oratio funebris in exequiis Petri →*Kovácsnainai*. (Kolozsvár, 1674.) Ez világnak dolgainak igazgatásának mestersége (latinból ford.). (Uo. 1681.) „Controversiae...” néven említett munkája is volt. Respondeált a „De adventu Christi” (1666.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt Szathmárnémethi Mihályhoz (1661., 1667., 1677.), →*Csuzi Cseh Jakab*hoz (1660. és héberül 1665.) és →*Eszéki István*hoz (1666.), gyászverset a Kovásznai Péter halálára (1673.).

Pataky Dezső (Áporka, 1872. máj. 25. – ?, 1937. máj. 1.) ref. lelkész. A gimnáziumot 1890-ben Kunszentmiklóson, a teológiát 1894-ben Budapesten végezte. Ekkor →*káplán* lett Kiskunhalason, hol – miután közben be volt iratkozva a budapesti egyetemen bölcsészethallgatónak – 1899-ben helyettes, később rendes tanárként alkalmazták a gimnáziumban, melynek 1911-ben igazgatója lett. 1924-ben nyugalomba lépett s az ottani egyik lelkészi állást foglalta el. 1934-ben erről az állásáról is nyugalomba vonult. – *Művei: II. József császár Placetum Regium-a és Edictum Tolerantiae-ja* (A Kiskunhalasi ev. ref. főgimnázium 1904–1905-ik évi értesítője 3–44. l.). →*Szilágyi Áron* (Uo. 1922.).

Patay Pál (Báta, 1888. dec. 14. – *Bp. 1971. máj. 27.) ref. lelkész. A gimnáziumot Gyöngyösön és Nagykőrösön 1907-ben, a teológiát Budapesten 1911-ben végezte. Azután egy évig a glasgowi egyetemen hallgatott. 1912-től vallásoktató, 1929-től lelkész Budapesten. A budapesti egyetem bölcsészeti karán 1915-ben doktorságot szerzett, 1918 őszi szintén Budapesten teol. magántanári képesítést, 1928 júniusában pedig Debrecenben teol. doktorságot. – *Művei: →Székács József*. (Budapest, 1914.) Magyar prot. unió. (Uo. 1918.) A ker. egyház története. (Uo. 1924.) A keresztyénség története élet- és jellemrajzokban. (Uo. 1926.) Végvezekényi Baldácsy Antal báró élete és a →*Baldácsy-alapítvány* félézázados története. (Uo. 1926.) A 100 éves kálvintéri templom. (Uo. 1930.) A ref. keresztyén. (Uo. 1933.) Kálvin János valláspedagógiája. (Debrecen, 1935.) →*Pázmány és a kálvinizmus* (Magyar Kálvinizmus, 1936.).

Patay Sámuel (Báji) (? , ? – ?, ?) (18. sz.) ref. vallású nemes. Valószínűleg unokája a hasonló nevű →*egyházkerületi* →*főgondnok*nak. (meghalt 1749.) s fia annak, aki részt vett az 1749. okt. 1-én tartott báji konventen és több ízben jelen

volt a *→tiszántúli egyházkerület* közgyűlésén, melynek megbízásából bécsi küldöttségben is részt vett (meghalt 1766.). – Több birtokot szerzett s a maga költségén templomot építtetett Bájón, melyet 1784-ben szenteltek fel. – *Művei*: A régi indusok bölcselkedések, azaz példákkal jó erkölcsökre tanító könyvecske (ford.). (Eger, 1781.) Bidpai és Lokman indiai történeti (ford.). (Kolozsvár, 1783.) Egy jó atyának fiait oktató tanítása... a ker. hitnek nevezetesebb ágazatiról... (Lipcse, 1788.)

Pátens (Császári), általában minden, az abszolutisztikus korszakban kiadott uralkodói nyílt parancs, a magyarországi protestantizmus történetében pedig specialiter az, amelyet 1859. szept. 1-én a szűkebb Magyarország protestáns egyházainak szervezése céljából hosszabb előkészítés, így egy kiválóságokkal való bécsi tanácskozás után, de rájuk nem hallgatva adott ki a bécsi kormány. Mind az evangélikus, mind a református egyháznak jókora többsége merev visszautasításban részesítette, ami míg hazafias szempontból teljes méltánylást érdemelt, minthogy jelentékeny hatást gyakorolt az alkotmányos és autonomikus szellem ébren tartására, addig kizárólag az egyházi érdekeket tekintve, a nyújtott előnyök figyelembe nem vétele, sőt megostromlása némelyek szerint kevésbé volt indokolt. Mivel azonban az egész ügyet a hazafiság kérdésevé tette a közvélemény, többrendbeli Utasításokon, elsősorban a négy református kerület kiküldöttjeinek 1859. okt. 31-én Sárospatakon tartott értekezletéből eredően kívül főleg a *→Révész Imrétől* fogalmazott Tájékoztató és a *→Filó Lajos* tollából kikerült Irányadó hatása alatt alig néhány ref. lelkész engedelmessé vált még annak az 1860. jan. 10-én kelt rendeletnek is, hogy a pátentet kihirdessék a szövegből, az annak értelmében való szervezkedést pedig a ref. egyházközösségek közül mindössze 25, tehát az ilyenül egyedül maradt *→őrségi egyházmegyé*nek egy kivételével összes egyháza mellett igen kevés hajtott végre. Az ev. egyházközösségek közül 226, túlnyomó részben nemzetiségek-lakta vidékeken levő alkalmazkodott hozzá, ellenben 333, vagyis a többség megtagadta azt. Végre is kárba vesztve az érdekében kifejtett minden terror és erőszak, miután a *→tiszáninnyi ref. egyházkerület* azt a forradalmi lépést is megtette, hogy a tilalom ellenére betöltötte üresen álló püspöki és *→főgondnoki* székét, sőt a megválasztottakat külön tilalom figyelembe nem vételével be is iktatta 1860. máj. 1-én, főleg a Benedek Lajos tábornagy több oldalról beszerzett tájékozódása alapján való közbeléptére 1860. máj. 15-én az autonom testületek hatáskörének visszaadásával felfüggesztette a kormány a pátentet, de egyúttal megtiltotta, hogy az annak alapján szervezkedni kívánó egyházi

testületek meggátoltassanak ebben. Az ennek folytán alakult ún. *→pozsonyi pátentes egyházkerület*nek aztán az 1867. máj. 15-én kibocsátott királyi leirat vetett véget. Az a felettébb elterjedt állítás, hogy a linzi békekötés a westfaliaiba beiktatott s némely protestáns hatalmak garanciát vállaltak volna érte, aminek nyomán Anglia közbelépett volna a pátens visszavonása érdekében, ma már minden pontjában alaptalannak bizonyult, bár ez utóbbi részének még 1903-ban is akadt védője, az előbbi részét pedig egyre-másra hangoztatták még újabban is némely egyházi vezetők. A pátens szövegét magyarul a *→Sárospataki Füzetek*, valamint a P. E. I. L. közölte (1859.), újabban pedig a „Révész Imre munkái a pátens korából” c. kiadvány.

Irodalom: Révész Imre: Nehány szó a „Tájékoztató”-ról (Révész Figyelmezője. 1876.), Ballagi Géza: A prot. pátens és a sajtó (1892.), Kármán Pál: Nehány adat a prot. pátens történetéhez (Prot. Szle, 1893.), Der Entwurf zu einem Gesetze über die Vertretung und Verwaltung der ev. Kirche in Ungarn (Prot. Jahrbücher für Österreich, 1856.), Tóth Sámuel: Bécsi tanácskozás... (1894.), Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.), Uő: A pátens visszavonásának körülményei (Prot. Szle, 1903.), Révész Kálmán: A pátens visszavonásának körülményei (Uo. 1903.), Szász Zsombor: A Thun-féle pátens és a külföldi interventio (Uo. 1929.), Tóth Endre: A pátens története a dunántúli egyházkerületben (1940.)

Pátens (Iskolai), az ünnepi legátus által kollégiumától a gyülekezethez vitt üdvözlő és ajánló levél (Erdélyben és régen Sárospatakon is: conceptus).

Pathai András (? – Kisvárdai, 1671. aug. után nem sokkal) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1636. júl. 14-én lépett a nagyobb tanulók sorába. Innen külföldre ment, s 1641. szept. 13-án a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1647 tavaszán és 1652 tavaszán hajdúböszörményi, 1654 őszén derecskei, 1656 októberében hajdúhadházi, 1663 májusában és 1666 márciusában mándoki, de már ez évtől kisvárdai pap volt. A *→szabolcsi egyházmegye* 1663 körül *→esperessé* választotta. – *Műve*: Krisztusban boldogult kimúlt... Lasztóci Borbála asszonynak... Bagoši Márton... házastársának meghidegedett teste felett... prédikáció. (Sárospatak, 1667.)

Pathai Baracsi János (Dunapataj, 1623, – Dunapataj, 1729. jún. 16.) ref. püspök. Tanult Nagyváradon, majd 1654-ben *→rektor* volt Kecskeméten. Azután lelkészi működést folytatott, és pedig 1671-ig ismeretlen helyen, ettől fog-

va Alsónémediben, 1684-től Kunszentmiklóson, 1695 tájától Dunapatajon, 1704-től Cegléden, 1708-tól Ráckevén, 1711-től Dömsödön. Miután 1725-ben felhagyott a papsággal, fiához költözött Dunapatajra s ott halt meg. – A →*pesti egyházmegye*nek 1675 tájától 1684-ig →*esperese*, az →*alsódunamelléki egyházkerületek* 1691-től haláláig püspöke volt. – *Műve*: Tánc felboncolása (Prédikáció). (Debrecen, 1683.) Magyar verset írt a „Sűrű siralmakkal rakott jajhalom” (1707) c. hosszú vers mellé.

Pathai István (Pápa, 1555. aug. 5. – ?Belényes, 1632. második fele) ref. püspök. Tanulmányait Pápán és Tolnán elvégezvén, már 1572-ben lelkésszé avattattott. Ebbeli működését Rohoncon kezdte, 1585-től pedig Pápán folytatta. 1612-ben Rohoncra ment a Batthyány Ferenc udvari papjának, de Szalonakra is beszolgált. Még ugyanez évi jún. 19-én püspökké választotta a →*dunántúli egyházkerület*. 1613 őszétől Veszprémben lelkészkedett s nemsokára tevékeny részt vett a felsődunavidéki reformátusok és evangélikusok megegyezése iránti mozgalomban. Engedékeny magatartása rossz vért szült hitfelei egy részében, viszont a merev lutherizmus híveitől is sok sérelmet kellett elszenvednie. 1623 nyarán Pápán húzódott meg, míg 1624 elején Kiskomáromban, 1626 júniusában ismét Pápán foglalta el az egyik lelkészi állást. Majd 1628 novemberében a →*Bethlen Gábor* kívánságára az 1626-ban másodszer megjelent műve miatt rá váró üldözés elől eltávozott a dunántúli egyházkerületből, melytől forma szerint el se búcsúzott. Belényesen lett lelkész, s a →*bihari egyházmegye* a legelső üresedés alkalmával, 1631-ben →*esperessé* választotta. – Veszprémi és kiskomáromi hivataloskodása alattanyakönyveket vezetett. Írói munkásságának a következő termékei vannak: Az sakramentomokról in genere és kiváltképen az úrvacsorájáról való könyvecske. (Hely n. 1592.) (Címlapkiadás 1593., II. kiad. Gyulafehérvár, 1643.) Amaz hétfejú és tízszarvú... parázna Babilonnak mezítelenségének tüköre. (Név n.) (Németújvár, 1619. és Pápa, 1626.) (III. kiad. Sárospatak, 1671.) Magyarra fordította Vives J. L. „Keresztyén férjnek... kötelességéről” írt könyvét, de hogy ki is nyomatta-e, nincs tudva. Fennmaradt leveleit (majdnem kivétel nélkül →*Kanizsai Pálfi János*hoz) →*Fabó András* (Codex...) és →*Thury Etele* (M. Prot. Et. Adattár, 1904–1905.) tette közzé.

Irodalom: Eötvös Lajos: Adatok P. I. superintendens életéhez (Révész Figyelmezője, 1871.), Zoványi Jenő: P. I. halálának éve (ItK. 1941.).

Pathai P. Sámuel (? , ? – Dunapataj, 1739. jan. 28.) ref. esperes, Pathai Baracsi János fia. Tanult Debrecenben, hol 1693. jún. 12-én lépett a fel-

sőbb osztályokba. Miután 1701-től →*senior* is volt, külföldre menvén, 1703-tól Franekerben gyarapította ismereteit. Hazajövén, ismeretlen helyen lelkészkedett, de lehet, hogy kezdetől fogva Dunapatajon, hol 1723-ban működött, amikor is →*esperese* lett a →*tolnai egyházmegye*nek, melybe különben nem tartozott belé egyháza. – *Műve*: Halotti virágoska... (Gyászbeszéd →*Ráday Pál* felett, 1733.). (Hely n. 1735.) – Gyászverset írt a →*Szilágyi Tönkő Márton* halálára (1700.).

Pathai P. Sámuel (Kannási) (Dunapataj, ? – ?, ?1661.) ref. püspök. Debrecenben tanult, hol 1617. máj. 1-én →*subscribált*, de még abban az évben →*rektornak* ment Laskóra, hol két évet töltött. Külföldön is járt, de nincs tudva, hol. Visszatérve hazájába, Vörösmarton, majd Tolnán rektorkodott, míg 1630-ban lelkész lett Solton, 1634-ben pedig Tolnán. Itt később →*esperessé* választotta a →*tolnai egyházmegye*, 1652 márciusában pedig püspökké az →*alsódunamelléki egyházkerület*. 1653-ban Dunapatajra vitték papnak, ahol azonban 1657-ben kimaradt ebbeli hivatalából. Püspöki tisztét azonban haláláig viselte, mely legkésőbb 1661-ben következett be. – Munkája az a levél, melyet 1647. szept. 10-én →*Szilágyi Benjámint István*hoz írt az alsódunamelléki és a →*baranyai egyházkerület* múltjáról, (Közölte Lampe-Ember: Historia ecclesiae ref. in Hungaria. 1728. 661–676. l.) mely rendkívül becses adatokat tartalmaz és fejlett történetírói felfogásról tesz tanúságot.

Paulik János (Ipolszele, 1866. jún. 21. – ?Nyíregyháza, 1939. febr. 3.) ev. lelkész. A gimnáziumot 1877-től 1883-ig Rimaszombatban és 1883-tól 1885-ig Selmecbányán, a teológiát 1889-ben Eperjesen végezte. 1891-ig Aszódon, rövid ideig Körömbányán →*káplánkodott*, 1891 őszén pedig Budapestten lett hitoktató. 1900-ban Nyíregyházára választották lelkésznek. A →*tiszai egyházkerület* főjegyzőjének, a Magyar Ev. Lelkészegyesület 1918-ban elnökének, 1933-ban tiszteletbeli elnökének választotta. – Szerkesztette az Ev. Családi Lapot (1895. júliusától 1900. szeptemberig). Nagyobb dolgozatai és külön kiadott *művei*: A halhatatlansági eszme története (Prot. Szle, 1895–96.). Az ágostai hitvallás (Latinból ford. bevezetéssel). (Budapest, 1896.) (II. kiad. 1900.) Luther 95 tétele (Latinból ford. bevezetéssel és magyarázatokkal). (Uo. 1896.) (II. kiad. 1902.) Ezredéves ünnepi egyházi beszéd. (Orosháza, 1896.) Az álpróféták, vagy: Miért nem lesz az ev. ember baptistává? (Uo. 1899.) A válaszüton. (Uo. 1899.) Ev. kis →*énekeskönyv*. (Uo. 1899.) Miért nincs több eredménye prédikálásunknak? (Uo. 1899.) Aminek az ördög örül. (Uo. 1900.) Miért égette el Luther a pápának és híveinek iratait? (Németből ford.)

(Uo. 1900.) Beköszöntő beszéd Nyíregyházán. (Uo. 1901.) Konfirmációi emlékkönyv. (Uo. 1903.) Eszmetöredékek. (Debrecen, 1903.) Egymás terhét hordozzátok! (Uo. 1904.) Az ördög bibliája. (Budapest, 1904.) Passio. (Nyíregyháza, 1904.) (VI. kiad. 1934.) Vallásos nevelés a családban. (Budapest, 1905.) Melancthon beszéde Luther koporsója felett. (Nagybánya, 1907.) Gerhardt Pál, a kiváló énekköltő. (Nyíregyháza, 1907.) (II. kiad. 1923.) Egyházi beszédek a socialismusról. (Debrecen, 1909.) Mi képesíti egyházunkat arra, hogy Krisztusnak igaz halásza legyen (Németül is). (Uo. 1909.) Az egyház felvirágzásának feltételei (Prédikáció). (Uo. 1909.) Jeruzsálem pusztulása (Josephus Flavius után). (Uo. 1910.) Savonarola beszéde az egyház reformációjáról. (Nagybánya, 1910.) A bűnösök evangéliuma. (Uo. 1913.) Egyházi beszéd Husz János emlékkünnepén. (Nagybánya, 1915.) Fénysugarak a sötétben (Három prédikáció). (Uo. 1915.) Határmegyén (Két reformációi emlékbeszéd). (Uo. 1917.) A hitoktatás reformja. (Nyíregyháza, 1917.) Egymás terhét hordozzátok (Prédikáció). (Uo. 1923.) A feminizmus. (Uo. 1924.) Egy szebb jövő útjai (Prédikációk). (Uo. 1925.) Isten felé (Prédikációk). (Uo. 1929.)

Payr János (Sopron, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Hazai tanulmányainak befejezte után a külföldet is fölkereste. Ott 1687 márciusában iratkozott be a wittenbergi, 1688 őszén pedig a jenai egyetemre. – *Műve:* De Deo uno et trino ex articulis schmalcaldicis. (Wittenberg, 1687.)

Payr Sándor (Pápa, 1861. febr. 25. – Sopron, 1938. jan. 30.) ev. vallású egyetemi tanár. Pápan 1882-ben végezte a gimnáziumot, míg a teológiát 1885-ig Sopronban, a következő tanévben pedig Basalben hallgatta. Hazatérve, fél évig nevelő, egy évig győri →*káplán* volt, 1888-ban pedig lelkész lett Pustavámon. 1889 nyarán →*teol. tanárnak* választott Sopronba, ahonnan azonban fél év múlva visszament Pustavámra. 1896-tól püspöki titkár volt Pápan, 1899-től újra teol. tanár Sopronban, hol 1923-ban egyetemi tanárnak neveztetett ki a hittudományi karra. Mint ilyen, 1930-ban nyugalomba lépett. – 1902 őszén teol. tanári vizsgálatot tett, 1929-ben diszdzoktora lett Debrecenben a teológiának. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1899-ben választmányi tagjai közé sorozta. Kiváló munkásságot fejtett ki, főleg az egyháztörténet és énekügy irodalmának terén. Az egyházi lapokban és folyóiratokban közölt kisebb-nagyobb dolgozatain kívül a következő *művei* vannak: Az Isten igaz szolgájának jó élete (Andreae versének fordítása). (Pozsony, 1890.) Christliches Gesangbuch zum Gebrauch für die ev. Gemeinde Ondód, (Sopron, 1891.) A megváltó könnyei (Prédikáció). (Uo. 1891.) Templomépítő egyház a hitromboló század vé-

gén (Prédikáció). (Székesfehérvár, 1893.) A wittenbergi fülemile (Hans Sachs versének fordítása bevezetéssel). (Pozsony, 1893.) Fábri Gergely és az 1751. évi vallási zavargás Vadosfán. (Budapest, 1894.) Nádasdy Tamás grófék háztája. (Uo. 1895.) Telekesi Török István. (Uo. 1896.) Magyar pietisták a 18. században. (Uo. 1898.) Az evangélikus Csepreg pusztulása (Prot. Szle, 1898.). A nádorispán udvara. (Sopron, 1903.) Kőszeg és vidéke ev. egyházunk történetében. (Uo. 1903.) →*Draskovich György*, a soproni jezsuita kollégium alapítója (Prot. Szle, 1904.). A Perlakyak négyszázados ároni háza. (Budapest, 1905.) →*Mária*, a humanista magyar királyné. (Uo. 1905.) Erdősi →*Sylvester János*. (Uo. 1905.) *Mária Dorotya...* (Uo. 1906.) Muzsaji Wittnyédy István. (Uo. 1906.) Negyedfélszázados főiskola Sopronban. (Sopron, 1907.) A pietismus paedagogikája. (Pozsony, 1908.) Kanihsai Orsolya. (Budapest, 1908.) Mária Dorotya nádorasszony. (Uo. 1908.) A vadosfai artikuláris egyházköztség Rábaközben. (Uo. 1910.) Egyházi emlékek Urai-Újfalunak és vidékének múltjából. (Uo. 1910.) Egyháztörténeti emlékek (I. k.). (Sopron, 1910.) Soproni zenetörténeti emlékek. (Uo. 1911.) A reformáció évszázados ünnepei hazánkban (Prot. Szle, 1911.). Magyar István és Báthory Erzsébet (Uo. 1912.) Révay Judit (Uo. 1913.). Gr. Teleki Józsefné Királyfalvi Roth Johanna. (Sopron, 1913.) Protestáns volt-e Nádasdy Tamás? (Budapest, 1914.) →*Bocskay* hadai Sopronban. (Sopron, 1914.) Lacknec Kristóf tudós társasága. (Uo. 1915.) Flacianus lelkészek Magyarországon. (Pozsony, 1916.) Nemesi akadémia Harkán II. József korában. (Sopron, 1916.) Diaetai szállás Sopronban 1681-ben. (Uo. 1916.) A régi ev. temető Sopronban. (Uo. 1917.) A soproni ev. egyházköztség története. (I. k.). (Uo. 1917.) →*Dévai Mátvás* Luther Márton házában (Prot. Szle., 1917.). Nagy György és a harkai iskola II. József korában. (Sopron, 1917.) Ferenc József és a protestánsok. (Uo. 1917.) →*Szenczi Fekete István*, a hitehagyott püspök. (Uo. 1918.) A régi soproni városház és várostorony. (Uo. 1918.) Luther wormsi hitvallása. (Uo. 1921.) A →*dunántúli ev. egyházkerület* története (I. k.). (Uo. 1924.) Széchenyi vallásos lelkülete. (Budapest, 1926.) (II. kiad. 1941.) Luther és az egyházi ének. (Debrecen, 1926.) Beethoven halhatatlan szerelmesének hitehagyott öse (Prot. Szle, 1927.). →*Cordatus Konrád* budai pap, Luther jó barátja. (Budapest, 1928.) Cordatus Konrád könyvecskéje Magyarország és Ausztria romlásáról. (Uo. 1928.) A balfi paplak és a két balfi papfi Amerikában. (Uo. 1928.) A magyar prot. gályarabok. (Uo. 1928.) Az ágostai hitvallás története Magyarországon (A „Hitvallás és tudomány” c. könyvben). (Sopron, 1930.) Lu-

ther és a magyarok. (Budapest, 1930.) → *Gyurátz Ferenc* életrajza. (Sopron, 1931.) Emlékezés dr. Lackner Kristóf soproni polgármesterről. (Uo. 1932.) A nemeskéri artikuláris ev. egyházközség története. (Uo. 1932.) *Ribini János* (Ev. Élet. 1933.). Sármelléki → *Nagy Benedek* mint énekíró. (Sopron, 1934.) A magyar prot. papi öltöny története. (Uo. 1935.) Testvéri közösség magyar prot. → *énekeskönyveinkben* (A „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben.). (Debrecen, 1936.) Kiadott „Hárfahangok” c. alatt egy gyűjteményt vallásos költeményekből (1906.)

Pázmány Péter (Nagyvárad, 1570. okt. 4. – Pozsony, 1637. márc. 19.) reformátusnak született róm. kat. érsek. Nagyváradon kezdte iskoláit. Azután Kolozsvárra a jezsuitákhoz ment tanulni, kik 1583-ban a róm. kat. vallásra térítették. 1587-ben belépve rendjükbe, Bécsben bölcsezetet, Rómában teológiát hallgatott, míg 1597-ben Grácba rendelték, hol már a következő évben egyetemi tanárrá lett. 1601-ig bölcsezetet adott elő, miután pedig két évet vágsellyei rendházukban töltött, 1603-tól ugyancsak Grácban a teológiának volt a tanára. 1607-ben végleg visszatért hazájába, hol szerzetesi fogadalma alól fölmentetvén, 1616. ápr. 25-én turóci préposttá, szept. 28-án esztergomi érsekké nevezte ki II. Mátyás. Mint 1629 óta bíbornok halt meg. – A katolikus Beöthy Ákos szerint „a papi stréberség mintaképe”. Az → *ellenreformációnak* Magyarországon legbuzgóbb és legsikeresebb munkása volt, kit írói téren hitsorsosai közül egy se közelített meg sem minőség, sem mennyiség tekintetében. Az akkori idők valamennyi polémiajában részt vett néha még az akkori irodalmi ízlésből is kirívó hangú műveivel. A róm. kat. egyház uralomra jutását célzó alkotásai közül legfontosabb a Bécsben 1623-ban alapított Pazmanaemum és a Nagyszombatban 1635-ben létesített kétkarú egyetem, mely idővel az ország fővárosába helyeztetvén át, állami költségen az ország első tanintézetévé fejlődött. – *Műveiből* a maradandóbb értékűek igen sok kiadást értek, némelyik még a 18. 19. században is többször megjelent. Összes munkáinak egyöntetű teljes kiadása 1894-ben indult meg, külön sorozatban a latin nyelvűek, külön sorozatban a magyar nyelvűek. Ez utóbbiak közül vitairatai jobbára ephemer értékűek, leghíresebb a Bellarminus alapján kidolgozott óriási terjedelmű „Hodoegus vagy isteni igazságra vezérlő kalauz”, mely 1613-ban látott először napvilágot. Kiadott levelei is több kötetet tesznek ki.

Irodalom: *Podhradszky József*: P. P. élete (1836.), *Frankl Vilmos*: P. P. és kora (3 k., 1868–72.), Uő. *Fraknói néven*: P. P. (1886.), *Jánosi János*: P. P. (1883.), *Kőhalmi József*: P. P. életrajza (1884.), *Huttkay Lipót*: P. P. (1897.), *Áldásy Antal*: P. P. élete (1898.),

Szilágyi Sándor: Rákóczy és P. (1870.), *Pulszky Ágost*: P. P. (1887.), *Schwicker J. H.*: Peter P. und seine Zeit (1888.).

Péchi Simon (Pécs, XVI. sz. harmadik negyede, – ?, 1642. k.) a szombatosság legkiválóbb alakja. Tanulmányait a kolozsvári unit. iskolában végezte, majd → *rektor* lett Székelyszenterzsébeten, hol megismerkedett → *Eőssi András*sal és hitnézeteivel. Eőssi a fejedelmi udvarba juttatta az általa megkedvelt Pécht, kit azután hosszú ideig tartó külföldi utazásra küldött s még hazatérte előtt fiává fogadott és örökösévé tett. 1599-ben tért vissza a kitünően képzett Péchi Erdélybe, hol megint az udvarnál vállalt hivatal, többé-kevésbé tekintélyes szerepet játszván az egymást követő fejedelmek mellett, míg végre főkancellárjává tette → *Bethlen Gábor*. A hatalom magas polcán álló Péchi 1621 nyarán ismeretlen okból kegyvesztett lett, sőt el is záratta a fejedelem. 1624 novemberében szabadult ki börtönéből s egyetlen meghagyott jószágára, Székelyszenterzsébetre visszavonulva, tevékenyen munkálkodott a szombatosság érdekében. Ez aztán oly nagy elterjedést vett, hogy I. → *Rákóczy György* indítatva érezte magát teljes eréllyel fellépni ellene. Péchi 1638 nyarán újra fogságba került, ezúttal hitéért, s csak 1639 májusában szabadult ki, miután áttért reformátusnak. – Nagyszabású, buzgó írói munkásságának termékei mind kéziratban maradtak, de újabban már kellő figyelemben részesülvén, napvilágot láttak a legfontosabbak: Péchi Simon psalteriuma (Sajtó alá rendezte → *Szilády Áron*). (Budapest, 1913.) Péchi Simon szombatos imádságkönyve (Sajtó alá rendezte Guttman M. és Harmos S.). (Uo. 1914.)

Irodalom: *Kőváry László*: P. S. kancellár (Ker. Magvető, 1871.), *Kohn Sámuel*: A szombatosok, történetök, dogmatikájok és irodalmok, különös tekintettel P. S. főkancellár életére és munkáira (1890.)

Péchy Árpád (Gyalu, 1861. – Brassó, 1908. nov. 12.) ref. lelkész. A gimnáziumot Kolozsvárt 1880-ban, a teológiát Nagyenyeden 1884-ben végezte. Ekkor külföldre ment, s a lipcsei és marburgi egyetemen összesen egy évet töltött. Hazatérve, rövid ideig kolozsvári → *káplán*, még 1885 novemberében medgyesi, 1894 márciusában brassói lelkész lett. – Cikkei az erdélyi egyházi lapokban jelentek meg. Külön kiadott művei: *A magyarság gyásza* → *Kossuth Lajosért*. (Brassó, 1894.) *Imák és emlékezésed...* gr. Bethlen András gyászemlékűnnépén... (Uo. 1899.) *A büszke lelkiismeret*. (Uo. 1901.) *Adventi emlék* (Három felolvasás). (Uo. 1902.) *Téli esték* (Tizenkét felolvasás). (Uo. 1903.) – *Sógora* → *Péterfi Dénesnek*.

Péchy Zsigmond (Pécsújfalusi) (? , ? – Lőcse, 1630. k. jún. 29.) a szepesi kamarának ev. vallású

igazgatója. Strassburgból érkezett Wittenbergbe, hol 1587 augusztusában iratkozott be az egyetemre, melynek magyar \rightarrow coetusában előadást tartott. 1589 tavaszán hazajött, de ekkor még Olaszországba készülődött. – *Műve:* De bonis animi et corporis. (Wittenberg, 1588.) Üdvözlő verset írt \rightarrow Forgách Mihályhoz (1587. és 1588.), Csanádi Jánoshoz (1588.) és Tolnai S. Jánoshoz (1588.).

Péczeli József id. (Putnok, 1750. – Komárom, 1792. dec. 4.) ref. lelkész. Előbb Szikszón tanult, míg 1767. máj. 1-én Debrecenben kezdett a felsőbb osztályokhoz. Itt 1775-től \rightarrow köztanítóságot, 1777. szept. 20-tól 1778. máj. 20-ig \rightarrow seniorságot viselt. Ekkor külföldre indult, s előbb Lipcsében és Jenában, ez évi augusztustól Bernben, a következő év tavaszától Genévában, 1782-től Utrechtben gyarapította ismereteit. 1783-ban hazatérve, ősszel az újra alakult komáromi egyháznak választott \rightarrow elsőpapjává. Miután a \rightarrow dunántúli egyházkerületek 1787-ben főjegyzője lett, tagja volt a \rightarrow budai zsinatnak. – A \rightarrow Helytartótanáctól 1790-ben tervezett akadémia tagjával ajánlottak közé ő is felvételre, mit nagy hatású, bár nem mindenben maradandó értékű működésével teljesen kiérdemelt. Fordított és eredeti szépirodalmi munkáin kívül nevezetes az általa Mindenés Gyűjtemény c. alatt szerkesztett első magyar tudományos folyóirat. Az egyházi irodalom körébe a következő racionalista szellemű művei tartoznak: Halotti prédikáció... (Beleznay Miklós felett). (Győr, 1787.) Hervey siralmi és elmékedései (ford.). (Pozsony, 1790.) (Új kiad. Buda, 1821.) Hálaadó prédikáció... II. Leopoldnak... megkoronázatásának ünnepekor. (Komárom, 1790.) II. József életének rövid leírása. (Uo. 1790.) Erkölcsi prédikációk. I-II. k. (Győr, 1790.), III. k. (Debrecen, 1831.), IV. k. (Uo. 1833.) (E két utóbbit Debrecenben tanárkodó hasonló nevű fia adta ki.) Egy katolikus keresztyénnek vallástétele (Ford., név n. Werenfels után). 1791. (Elkobozták, de azért Szathmáry Domokos polemizált vele 1795-ben.) Az ótestamentumi eklézsiának históriája (Maisonette után ford.). (Komárom, 1791.) A szentírás theológiája (Angolból ford. 2 k.). (Uo. 1792–93.) Gyászverseket írta II. József és gr. Hadik András halálára (1790.). Lefordította egyebek mellett a Voltaire „Henriade”-jét (1786. II. kiad. 1792.) is. – Vőtársa volt \rightarrow Tormássy Jánosnak és \rightarrow Ercsei Dánielnek. Apósuk Varjas János volt, ki \rightarrow Maróthy György özvegyét, Szódi Katalint vette nőül, akinek apja Szódi István volt.

Irodalom: Takáts Sándor: P. J. élete (1889.), Gulyás Pál: Id. P. J. élete és jellemzése (1892.), Ravasz László: Az igehirdetés elmélete (1915.).

Péczeli József ifj. (Komárom, 1789. dec. 25. – Debrecen, 1849. máj. 23.) ref. tanár, az előbbinek fia. Tanult Debrecenben, hol 1804-ben \rightarrow togatus lett, s 1809-től \rightarrow köztanítóságot viselt. 1811-ben \rightarrow rektornak ment Mezőtúrra, ahonnan 1813-ban a történelem és classica philologia tanárának választották Debrecenbe. Ekkor külföldre ment, s kétévi bécsi és göttingeni időzés után foglalta el tanszékét. – A Magyar Tud. Akadémia 1832-ben levelező, 1837-ben rendes tagjának választotta, s tagja volt a Kisfaludy-társaságnak is. Hagyatékából a \rightarrow debreceni és \rightarrow sárospataki kollégiumoknak, a pozsonyi ev. lyceumnak, meg a Magyar Tud. Akadémiának tekintélyes alapítványokat rendelt. Az egyetemes és magyar történelem, a latin és magyar költészet terén fejtett ki jeles írói munkásságot. – Egyházi érdekű *művei:* egy gyászbeszéd \rightarrow Benedek Mihály felett (1821.) és egy akadémiai emlékbeszéd \rightarrow Budai Ézsaiás felett (1841.), valamint több tanár beiktatása alkalmával tartott beszédei. Atyjának hátrahagyott prédikációiból kiadott két kötetet (1831. és 1833.).

Irodalom: P. J. debreceni tanár élete és irodalmi hatása (Sp. Füz. 1869.).

Pécselyi (nem Péceli) **Király** Imre (Valamelyik Pécsely, ? – ?Érsekújvár, ?1641.) ref. lelkész. Tanult Somorján és Pápán. Miután három évig \rightarrow rektor volt Komáromban, külföldre ment, és 1609. máj. 30-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Innen 1610 tavaszán haza látogatott, de visszatért, mindamellett 1611-ben már korábbi állásán működött. Majd 1615-ben ugyancsak Komáromban lelkész, később egyúttal \rightarrow alesperes lett. Miután 1622-ben Érsekújvárra ment papnak, ott csakhamar a \rightarrow komjáti egyházmegye választotta alesperesnek. – A komáromi iskola használatára készített rhetorikája (III. kiad. 1639.) és egy latin-magyar abecedariuma (II. kiad. 1630.) mellett a következő egyházi műveket írta: Consilium ecclesiae catholicae doctorum super ista quaestione: an homo christianus possit... se cognominare lutheranum vel calvinistam... (Kassa, 1621.) (Erre vagy talán ennek magyar kiadására válaszolt \rightarrow Zvonarics György „Rövid felelet”-ében) Katechismus... (Pápa, 1624.) (Új kiad. Lócse, 1635.) Egynehány szép isteni dicséret (Az előbbinek végén). Egynehány szép énekek (\rightarrow Balassa énekeivel együtt). (Bártfa, 1630, és 1650. közt, de azután is legújabbban kiadta \rightarrow Dézi Lajos 1923.) Respondeált a „De baptismo” (1609.), a „De veritatibus et falsitatibus Bellarmini” (1609.), a „De vanitatibus Bellarmini circa controversiam de sacramento baptismi et de confirmatione” (1610.) és a „De necessitate et iustitia operum” (1610.) tartott vitákon. – Üdvözlő verset írt Szenczi Csene Péterhez

(1616.) és gyászverset az Újfalvi Katona Imre halálára (1610.). Hat éneke fel van véve a jelenleg használt *→énekeskönyv*be.

Irodalom: *Vasári* Dániel: P. K. I. élete és énekei (1907.).

Pécsi egyetem soproni ev. hittudományi kara, az ország új határainak kialakítása folytán Pécsset elhelyezett pozsonyi állami egyetem Sopronban székelő részeként 1923-ban állított fel, először hat, de már 1928-tól hét, 1929-től nyolc, majd 1942-től kilenc tanszékkal. A kar 1950-ig való fennállása alatt tizenkét tanár működött rajta, egytől egyig hitvallásos szellemben. *→Payr Sándor* 1923–1930, *→Kovács Sándor* 1923–1936, *→Pröhle Károly* 1923–1946, *→Stráner Vilmos* 1923–1932, *→Deák János* 1923–1950, *→Kiss Jenő* 1923–1950, br. *→Podmaniczky Pál* 1928–1949, *→Karner Károly* 1929–1950, Jánossy Lajos 1934–1950, Wiczzián Dezső, 1936–1950, Sólyom Jenő 1938–1950, Budaker Oszkár 1942–1950. – A kar magyar dízdoktorai a következők: *→Geduly Henrik*, *→Kapy Béla*, *→Kiss Ferenc*, br. *→Prónay Dezső*, br. *→Radvánszky Albert*, *→Raffay Sándor*, *→Ravasz László*, *→Bancsó Antal*, *→Csikesz Sándor*, Kiss István, *→Mayer Endre*, *→Pröhle Henrik*. Egyetemi magántanári habilitációt nyertek: Karner Károly, Wiczzián Dezső.

Pécsi hitvita, 1588. aug. 27–31-én tartotta *→Skaricza Máté* ráckevei ref. lelkész és *→Válaszuti György* pécsi unit. lelkész, amely utóbbi mellett több hasonló elvű is volt jelen. A természetesen eredmény nélküli hitvitát részletesen leírta Válaszuti „Pécsi disputatio” c. kéziratban maradt munkájában.

Irodalom: *Jankovich* Miklós: A socinianusok eredetéről..., különösen pécsi prédikátorjok Válaszuti Györgynek Kewi Skaricza Mátéval... tartott disputációjáról (1829.), *Kanyaró* Ferenc: Unitáriusok Magyarországon (Ker. Magvető, 1888–90.).

Pécsi ref. egyházmegye, a mai *→felsőbaranyainak* a 16. század egy részében, majd a 17. században is divatos elnevezése. A másnéppen *→ormánságinak* nevezett *→egyházmegye*, ameddig ezeket a neveket viselte, az *→alsódunamelléki*, azután a különvált *→baranyai egyházkerület*be tartozott.

Pécsváradi B. Péter (? , ? – Nagyvárad, 1645.) ref. lelkész. Tanult Pápán és valószínűleg Sárospatakon. Külföldre menvén, 1619. ápr. 27-én Marburgban, még ez évben Herbornban, 1621. jan. 23-án Heidelbergben iratkozott be az egyetemre. Visszajövén hazájába, már 1625 tavaszán Nagyváradon lelkészkedett, míg 1634-ben Borosjenőn lett lelkész, s még ez évi jún. 18-án *→esperessé* választotta a *→zarándi egyházmegye*. 1637 tavaszára visszatért Nagyváradra papnak. –

Művei: Felelet *→Pázmány Péter*nek két könyvecskéire, melyeket az szentírásról és az anyaszentegyházról írt. (Debrecenben, 1629.) Halotti prédikáció gr. Bethlen Krisztina felett („Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Uo. 1632.) Bizonyosan ő írta Pázmánynak az ő művét 1630-ban cáfoló könyvére is a választ, melyet szintén nem hagyott szó nélkül amaz. Üdvözlő verset írt Nádudvari Szabó Gergelyhez (1619.) és *→Szeneci Molnár Alberthez* (1621.).

Péli Nagy András (Bajka, 1752. – Bajka, 1830. szept. 18.) ref. *→segédgondnok*. A *→barsi egyházmegye*nek 1790-től haláláig viselte a *→gondnoki* tiszteletét. Tagja volt az 1791. évi *→budai zsinat*nak. – Az egyházi irodalom terén is fellépett a következő *műveivel*: A tisztelet oltárjának apológiája (A *→Deáky Gedeont* támadó műre válasz, annak a műve II. kiadása mellett). (Pozsony, 1815.) Az úri szent vacsora kiszolgáltatása alkalmatosságával a reformátusoknál mondani szokott agendában foglalt kérdések módja. (Pest, 1819.) Némely észrevételek... *→Márton István*... ker. morális katechismusa elüljáró beszédje s néhány állításai iránt. (Uo. 1820.) Felelet egy anonymusnak azon írására, mellyel... Márton István... állításait... védelmezni kívánta. (Uo. 1821.) Egy szó a vallási egyesülést óhajtókhoz. (Esztergom, 1824.) Imát írt még a Mária Lujza (Napoleon felesége) szerencsés szüléséért (1811.).

Péli S. István (? , ? – ? , ?) ref. lelkészjelölt. Tanult Szencen és valószínűleg másutt is. Külföldre menvén, 1616. dec. 14-én Heidelbergben iratkozott be egyetemi hallgatónak. 1617 őszén túl nem tudunk róla. – *Műve:* De Jesu Christi... persona, officio et beneficiis. (Heidelberg, 1617.) Respondeált a „De peccato originali et in Spiritum Sanctum” (1617.) tartott vitában.

Pelsőci Kovács János (Pelsőc, 1672. – Magyarigen, 1749. jan. 18.) ref. püspök. Tanulmányait szülőhelyén, 1681-től Rimaszombatban, 1686-tól Debrecenben, azután Miskolcon, 1691-től Gyulaféhevárt végezte. Miután egy ideig *→káplánkodott*, 1697 őszén külföldre indult, s ez évi dec. 24-én Oderafrankfurtban, 1698 tavaszár. Utrechtben, 1699. febr. 28-án Leidenben, 1699. szept. 2-án Franekerben lépett az egyetemi hallgatók sorába. 1700 őszén tért vissza hazájába, hol előbb Keresztesi Sámuelnek udvari papja, 1702 márciusában felsőszentmihályi, két év múlva magyarigeni lelkész lett. 1717-ben a *→gyulaféhevári egyházmegye* *→esperessé*, 1740-ben az *→erdélyi egyházkerület* egyszersmind *→generalis notariussá* választotta. Mint ilyen, 1748. nov. 27-én a püspökségre következett, de halála miatt nagyon kevés ideig viselhette tiszteletét. – *Művei:* Dissertatio... tremendum vindictae divinae monumentum in perennem memoriam Ananiae et

Sapphirae... miraculose erectum exhibens (2 r.). (Utrecht, 1699.) De votivo Pauli anathemate ad Rom. IX. 3. (2 r.). (Leiden, 1699.) Úr Jézus szolgálának... (Gyászbeszéd → *Bonyhai Simon György* felett). (Kolozsvár, 1738.)

Pemfflinger Márk (? , ? – ?, 1537.) szászok ispánja, ki sváb származású létére a II. Lajos magyar király udvarába került, s az említett hivatalba kinevezetése után 1520 táján Nagyszébenbe költözött. A reformációi mozgalmak megindulása után, amennyire csak állása és a királyi udvarhoz való viszonya engedte, igyekezett hasznára lenni az új eszméknek s a maga részéről minden lehető elkövetett terjedésük érdekében. A mohácsi vész után Ferdinánd mellett foglalt állást, s e miatt Szapolyai lefoglalta birtokait. Az előbbi mellett kifejtett tevékenységének halála vetett véget.

Irodalom: Fabritius Károly: P. M. (1875.).

Pentapolitana confessio, az 1548. évi törvények alapján a többi közt a felvidéki öt szabad királyi városba kiküldött térítő bizottság részére a király akaratából készített hitvallás. I. Ferdinánd ugyanis az először benyújtott hitvallással, melyet Melanchthon „Loci...”-ja nyomán → *Radácsi Mihály* → *esperes* állított össze nem volt megelégedve, mire egy teljesen megfelelőnek a szerkesztésével → *Stöckel Lénártot* bízták meg. Így jött létre a királynak is megnyugvásával találkozó s az öt várost a további zaklatásoktól megmentő pentapolitana confessio határozott lutheri szellemben. A húsz cikkből álló hitvallás, mely később szélesebb körben is tartós tekintélyre tett szert, először Kassán 1613-ban látott napvilágot magyar (Az öt szabad városoknak... ker. tudományról és hitről való vallástétele), latin (Confessio christianae doctrinae quinque regiarum liberarumque civitatum) és német (Bekanntnus christlicher Lehr und Glaubens der fünf königlichen Freystadt) nyelven (újabb kiad. uo. 1634.). Ennek pontos utánnyomását adja → *Bruckner Győző* „A Confessio Augustana és magyarországi variánsai” c. értekezésének függelékéül („Emlékkönyv...” c. kiadványában, 1930.). Ellenben hiányos és megromlott a → *Ribini János* „Memorabilia...” és → *Szlávik Mátyás* „Die Reformation in Ungarn” c. műveikben közölt latin szöveg, valamint a Sp. Füz. 1866. évi folyamában → *Kiss Kálmántól* adott magyar szöveg. → *Klanicza Márton* is fölvette „Christiana seculi XVI. per Hungariam in religione tolerantia” c. munkájába.

Péntek Ferenc (Szilágyozovány, 1855. dec. 12. – Bp. 1940. dec. 29.) ref. lelkész. A gimnáziumot Zilahon 1874-ben végezte, azután teológiát hallgatott Debrecenben és Budapesten. 1878-ban segédtanár lett Kunszentmiklóson, 1880-ban lelkész Érszentkirályon. 1889-ben mozgalmat szer-

vezett a nyomorgó lelkészek fizetésének rendezésére, s megindította e végre a → *Közpapok Lapját*. Ennek éles hangjával egyházi felsőbbsege részéről hivatalos eljárást vont magára, melynek folyamán állásától 1893-ban felfüggesztetvén, Budapestre költözött. Itt hírlapírással foglalkozott, míg 1895-től önálló → *káplán* volt Zuglóban. 1904 nyarán megváltván a budapesti egyház szolgálatától, nemsokára helyettes lelkész lett Szentendrén, hol polgári leányiskolát alapított, de már 1912 tavaszára eltávozott onnan. 1915-ben Berekböszörményben foglalt el helyettes, majd rendes lelkészi állást, de ezt 1925-ben elvesztette. – 1895-től többrendbeli lapot szerkesztett, de egyik sem ért hosszú életet. – *Művei*: Szükséges-e a polgári házasság? (Budapest, 1893.) Az elemi vallásitanítás módszere és tananyaga... (Uo. 1900.) Hit- és erkölcstani tételek. (Uo. 1903.) A konfirmáció módszere, tananyaga, szertartása... (Uo. 1903.) A szentendrei elnémult harangok. (Uo. 1912.)

Pepich István (? , ? – ?, ?) ev. lelkész, egy hasonló nevűnek utódjaként 1596-tól Rimakókán működött, még 1614 elején is. Ez utóbbi időpontban mozgalmat indított a → *kishonti egyházmegyében* a végett, hogy ez ne adja alá magát a püspök hatalmának. – *Műve*: Brevis verum solida et perspicua imaginum christianarum historicarum contra rabiem sacramentariorum defensio. (Bártfa, 1598.)

Pérchi János (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. 1621-ben Tiszaburán működött, s 1619 körül írt magyar prédikációkat hagyott hátra kéziratban, mely megvan Sárospatakon.

Peregrinatio, eredeti jelentése szerint is külföldön való utazás vagy tartózkodás, különösen gyakran előfordul a prot. lelkészjelöltekkel kapcsolatba hozva. –

Peregrinusoknak mondják azokat az elmozdított lelkészeket, kik akként éltek, hogy végig látogatták működő lelkész társaikat.

Peremartoni ref. egyházmegye, a → *mezőföldinek* külön alakulásakor. 1743-ban hivatalosan megállapított neve, mely még a 19. században is sokszor volt használatos.

Perényi Gábor (? , 1532. okt. 19. – ?, 1567. jún. 7.) ev. vallású főnemes. Atyjának, P. Péternek a halála után még abban az évben, azaz 1548-ban megalapította Sárospatakon a trivialis iskolát, melynek a quadriviummal való kibővítése 1566-ban szintén az ő akaratából történhetett. Birtokain minden papság megüresedését felhasználta annak protestánsnal való betöltésére. Ily alkalommal adhatta át a sárospataki tizedet is a → *Kopácsi István* → *elsőpapsága* mellett abból fizetett egyházi személyzet javára 1550 után hamarosan. Miután földesura lett Nagysárosnak is, állandóan összeköttetést tartott fenn az → *öt sza-*

bad kir. városi egyházmegyével, melyhez az ő révén juthattak el a zempléni kánonok. Erélyesen ellenállott a hatvanas évek elejétől terjedni kezdő helvét iránynak, sőt 1564-ben összes birtokairól eltávolította az ahhoz csatlakozott lelkészeket. Abaúj vármegyének főispánja, 1552-től felsőmagyarországi főkapitány és tárnokmester volt. – A felette →*Szikszai Fabricius* Balázstól tartott gyászbeszéd a következő évben került ki sajtó alól.

Irodalom: Zoványi Jenő: Sárospatak reformációja (Kisebb dolgozatok... 1910.), *Uő:* A sárospataki iskola a 16. században (Prot. Tanügyi Szle, 1930.).

Perényi Péter (? , 1502. – ?, 1548. jan.) a reformációhoz csatlakozott főnemes, az előbbinek atyja. Már 1519-ben temesi ispán és temesvári főkapitány, ugyanez évben koronaőr, majd erdélyi vajda és Abaúj vármegye főispánja, végül I. Ferdinánd kancellárja volt. A két király között néhányszor változtatta pártállását, sohasem anyagi előny nélkül. A róm. kat. egyházi javak elfoglalásában a legnagyobb mértékben részt vett. Miután abba a gyanúba esett, hogy török főhatóság alatt magának akarja megszerezni a koronát, 1542-ben elfogatta Ferdinánd, s szinte holtáig fogságban tartotta. – A harmincas évek közepe tájától volt híve a reformációnak, melynek javára adatta ki a →*Gálszécsi István* (1536.) és Bencédi →*Székely István* (1538.) →*énekeskönyveit*. Alkalmilag védelmére kelt a hitükért zaklatott protestáns lelkészeknek, de cselekvőleg és kezdeményezőleg óvakodott közreműködni a protestantizmus diadala érdekében, még rendes lakóhelyén, Sárospatakon is. Sőt vallási felfogása sem volt mentes némely róm. kat. maradványoktól. Egy ilyenért távolította el maga mellől 1540 körül egymás után két udvari papját és záratta el néhány napra a sátoraljaújhelyit. Fogságában bibliai történetekhez illusztrációkat készíttetett s concordantiaszerű, németre fordított versekbe foglalta tartalmukat. (Közölve Marton alább említett művében.)

Irodalom: Marton János: A sárospataki ref. főiskola története (I. f. 1931.), e könyv bírálata Zoványi Jenőtől (Szekfü és társai történetírása, 1938.).

Perlaki Dávid (Gergelyi, 1754. júl. 18. – Nemesdömölk, 1802. márc. 9–10. közti éjjel) ev. esperes. Gergelyiben kezdett tanulni. Azután 1765-től Sopronban, 1770-től Pozsonyban folytatta tanulmányait, melyeknek befejeztével 1774-ben lelkész lett Gergelyiben. Innen 1777-ben külföldre ment, s a göttingeni egyetem hallgatója volt, míg 1780-ban a nemeskéri egyház hívta meg papjának. 1783 elején Komáromban foglalta el a lelkészi állást, s 1786-ban →*esperessé* választotta a →*fejérvárosi komáromi egyház-*

megye, mely a →*pesti zsinatra* is kiküldte. 1794 végétől Kispécen, 1796-tól Nemesdömölkön lelkészkedett, s 1800-tól a →*kemenesaljai egyházmegyében* viselt esperesi tisztelet. – *Művei:* Az ő-és újtestamentum példás idegen nevezeteinek magyarázatja (Kőrösi →*Bozó Mihály* „Magyar concordantiá”-ja végén). (Győr, 1788.) A magyar keresztyénséghez egy alkalmas időben mondott szó... (Név n.) (Pest, 1791.) A gyermekeknek jó nevelésekről való rövid oktatás... (Komárom, 1791.) A kisdedeknek első tanúságok a ker. tudományból... (Uo. 1791.) (II. kiad. 1798.) Gyermekek s ifjaknak imádságos és énekes könyve... (Uo. 1793.) Ker. törvényes embernek... oltalmazása... (Gyászbeszéd Kamondi Márton felett). (Pozsony, 1800.) Gyászverseket írt testvére, →*Perlaki Gábor* püspök (1786.), II. József (1790.), Hrabovszky Sámuel (1796.), Zmeskál Lajos (1796.), Armpruszter Dániel (1797.), Domokos Ferenc (1798.) és Karcsai Antal (1800.) halálára, éneket II. Lipót és I. Ferenc koronázására, meg „Az ev. vallás törvényes szabadságának... helyreállítása” ünnepére. Kéziratos agendája nagyon elterjedt. A 19. század elején kiadott dunántúli énekeskönyvben 38 éneke van. A felette Bachich Istvántól és →*Gödör Györgytől* tartott beszédek, valamint →*Zigán Jánostól* elmondott „búcsúzó versek” szintén megjelentek.

Irodalom: Payr Sándor: A Perlakiak négyszázados ároni háza (1905.).

Perlaki Gábor (Gergelyi, 1732. márc. 16. – ?Nemesdömölk, 1786. jan. 29.) ev. püspök, az előbbinek bátyja. Miután tanulmányait Sopronban és Pozsonyban elvégezte, a külföldet is fölkereste s 1754-től Helmstedtben, Göttingenben és Tübingenben gyarapította ismereteit. Hazájába visszatérve, 1757-től Sárszentlőrincen, azután Váralótán, 1765-től Nemesdömölkön lelkészkedett, s ez utóbbi helyen már ettől az évtől →*alesperesi* tisztelet is viselt a →*kemenesaljai egyházmegyében*. A →*dunántúli egyházkerület* 1771. máj. 9-én püspökké választotta. – *Műve:* Az Isten akaratján való megnyugvás... (Gyászbeszéd Vittnyédy Jánosné Unger Terézia felett). (Sopron, 1772.) Van még beszéde és több imája kiadva, úgyszintén a Csiba Mihály (1780.) és Vidos Sándorné Fodor Erzsébet (1780.) halálára írt gyászverse.

Irodalom: Payr Sándor: A Perlakiak négyszázados ároni háza (1905.).

Perlaki József (Sajógömör, 1701. – Nemeskér, 1749. okt. 30.) ev. püspök, az előbbieknél nagybátyja. Tanult Osgyánban, Csetneken, Besztercebányán, Győrött és Sopronban. Nevelősködés után külföldre menvén, 1725. okt. 28-án a wittenbergi egyetem hallgatói közé iratkozott. Hazajöve, 1729-től Győrött →*conrector* volt, majd

1731-től lelkész Nemeskéren, 1746. ápr. 23-tól pedig a →*dunántúli egyházkerületek* püspöki tisztét is vitte. – *Művei*: Néhai Zsankóházi Zsankó Boldizsár úrnak... élete párjának, Kisfaludi Anna asszonynak... eltakarításának megtiszteltetése. (Hely n. 1735.) Az Úr Jézus nevében (Gyászbeszéd Seregély Péterné Kis Judit felett). (Hely n. 1737.)

Irodalom: Payr Sándor: A Perlakiak négy-százados ároni háza (1905.).

Perneszi András (Osztopányi) (? , ? – ? , ?) ev. nemes, ki 1569-ben tagja volt az országgyűlés határvizsgáló bizottságának, valamelyik vármegyében főjegyzőséget viselt, majd mint gr. Salm Gyulának főservitora, 1577-ben alsólendvai várkapitányságot viselt. Mint ilyen, 1579-ben részt vett a →*Bornemisza Pétertől* megsértett Salm Gyula grófnak amaz elleni cselekvésében, s ennek eredményül írta következő *művét*: Választétel a Bornemisza Péter levelére... (Nagyszombat, 1579.)

Perneszi Zsigmond (Osztopányi) (? , ? – ? , ?) ref. vallású nemes, ki mint →*Apafi* fejedelem udvarmestere működött, s valamikor 1715 és 1721 között halt meg. Rendesen az udvarnál tartózkodott, de közben is, azután is Királyfálván lakott. Magyarországon is voltak birtokai, melyeken szintén megfordult. Néhány évig →*gondnoka* volt a →*marosi egyházmegyének*, meg a marosvásárhelyi egyháznak. Kiváló részt vett az országos ügyek intézésében is, de különösen az egyházi irodalom terén tette nevét maradandóvá. – *Művei*: A kegyes léleknek lelki vigasztalást szerző idvesség paizsa (Avenarius János után ford.). (Kolozsvár, 1676.) (II. kiad. Lócse, 1693.) Az Isten anyaszentegyházában lelkiharcot tartó vitézeknek lelki sebök fájdalmát enyhítő lelki flastrom. (Kolozsvár, 1678.) Világi bujdosó életünknek kedves útítársa. (Nagyszombat, 1709.)

Pergosich János (? , ? – ? , ?) 1588-ban városi jegyző volt Varasdon, amikor egy gyűjteményt adott ki kisebb munkákból, közöttük egy hitvallást, mely egészen protestáns szellemű.

Pest-békési ev. egyházmegye, a Pest vármegyei egyházaknak a →*nógrádi egyházmegyéből* való kiválása és a 18. század első negyedének vége felé Békés vármegyében alakult egyházaknak hozzájuk csatlakozása folytán 1727-ben keletkezett. Kiterjedése, mely már eredetileg is túlságos volt, még nagyobb lett a →*türelmességi rendelet* hatása alatt létrejött bánági és bácskai egyházakkal, mire az így beállott szükségérzet magával hozta 1791-ben a békésieknek, bácskaiaknak és bánágiaknak a Pest vármegyeiektől való különválását, s ezeknek magukra maradását. – Ezalatt működő →*esperesei* közül a következőkről tudunk: Apostol István alberti l. (1735.), Schmidt János aszódi l. 1744-ig, Burján Sámuel aszódi l.

1744-től (1748.), Chován Sámuel acsai l. (1754. márc.), →*Markovics Mátyás* szarvasi l. 1762-ig, Pohl Mihály acsai l. (1766.) 1773-ig, Sztelho András pilisi l. 1773–1775, Gyurcsek János békéscsabai l. 1780-ig, Bartholomaeides János irsai l. (1781.) (1785.), Laho János péteri l. (1787. nov.) 1791-ig, Simonides János orosházai l. 1791. máj. – 1791 ősze (ezután a békés-arad- és temes-torontáli egyházmegyében.).

Pesteleji ref. egyházmegye, a pestinek egy időben gyakran használt neve.

Pesti Mizsér Gábor (Pest, 1510. k. – ? , ?) az első magyar bibliafordítók egyike. A bécsi egyetemen 1536 körül papnak készült, de aztán visszalépett a pályától és humanista tanulmányoknak adta magát. 1542-ben udvari embere volt Izabella királynénak. „Novum testamentum seu quatuor evangeliorum volumina lingua hungarica donata” (Bécs, 1536.) c. műve, mely az evangéliumok magyar fordítását tartalmazza, nagyrésztben az Erasmus latin fordítása nyomán készült. (Facsimile kiadásban →*Szilády Áron* jegyzeteivel 1895-ben jelent meg.) Aesopus meséit adta még ki magyarul, meg egy ötnyelvű szótárt pótolta a magyar szöveggel. Annak semmi nyoma, hogy a reformációhoz csatlakozott volna.

Pesti comissio, az 1712–15-i országgyűlés XXX. törvénycikk alapján a vallásügyi panaszok és sérelmek megvizsgálására és orvoslására s általában a felekezeti kérdések elintézésére vegyesen római katolikusokból és protestánsokból kinevezett huszonnégy tagú bizottság, mely a török háború miatt csak 1721. márc. 15-én ült össze, de tagjainak ellentétes álláspontja miatt mit sem végezhetett, úgyhogy tárgyalásainak eredménytelenségéről meggyőződve, a király aug. 10-ig elnapolta annak működését. A következő évben Pozsonyban ült össze a bizottság, de ott sem sikerült a rábízott kérdéseket megoldania, sőt annyira kiélesedett az ellentét a protestáns és római katolikus tagok között, hogy mindkét fél külön tartott üléseket. Óriási halmazra gyűlt irataikat szintén külön küldötték fel Bécsbe, hol azokat 1730-ban miniszteri értekezlet nézte át, s mondott rájuk véleményt. Ebből jött létre a →*Carolina Resolutio*.

Irodalom: Bod Péter: Historia Hungarorum ecclesiastica (III. k. 1889.), Csuthy Zsigmond: Magyar prot. egyháztörténet 1712–1782. (1878.), Tormássy János: A pesti religionaria comissio actáinak rövid és egyszerű sommázata (Révész Figyelmezője, 1878.).

Pesti ev. egyházmegye, a későbbi →*Pest vármegyeinek* a neve abban az időszakban, mely a békés-bánági egyházak elválásától (1791.) a külön →*budapesti egyházmegye* megalakulásáig (1843 eleje) terjedt. 1800 körül 22, 1819-ben és

1837-ben 24 anyaegyházból állott. – →*Esperesei* voltak: →*Molnár János* pestbudai l. 1791–1819, →*Jozeffy Pál* cinkotai l. 1820, Bartholomaeides Pál pilisi l. 1834-ig, Mikulás Dániel aszódi l. 1834-től, Sárkány Sámuel pilisi l. (1837.) (1840.), Válka János dunaegyházi l. 1842. ápr.-dec. (ezután Pest vármegyei esperes). –

Ugyanezt a nevet viseli az 1952. júl. 1-től a →*déli egyházkerülethez* tartozó →*egyházmegye*, mely a főváros területén 12 anyaegyházból áll 19 lelkésszel. – Első esperese volt Kemény Lajos 1953-ig.

Pesti ev. zsinat, a reformátusok →*budai zsinat*ával egyidejűleg, 1791. szept. 12.-okt. 14 között a br. Prónay László elnöklete alatt összesen tizenhét ülést tartott. A zsinaton alkotott törvénykönyv úgy alapelvekre, mint szerkezetre, sőt nagy részben szövegre nézve is megegyezik a budai zsinat kánonaival, melyekkel közös lett a sorsa is, amennyiben egyik sem nyert legfelsőbb megerősítést s a pesti zsinat kánonaiból is csak →*egyházkerületi* és →*egyetemes gyűlési* intézkedéseket léptettek életbe annyit, amennyit a körülmények miatt kellett és lehetett. A törvénykönyv öt szakaszban összesen 161 cikkből áll, melyek az egyházkormányzás, egyházi fegyelem, házasságügy, iskolai szervezet és vagyoni ügyek dolgában rendezkednek. A zsinat tárgyalásai közben élénk viták fejlődtek ki mind egyházkormányzati szerepük felől a lelkészek és világiak közt, mind a hitvallások felől az ortodox és a liberális felfogás képviselői között. A kánonokat teljesen →*Szeberényi János* (*Corpus maxime memorabilium synodorum evangelicarum*. 1848.) közölte először, majd →*Kuzmány Károly* (*Urkundenbuch zum österreichischen ev. Kirchenrecht*, 1856.), végül →*Borbis János* (*Die ev. luth. Kirche Ungarns...* 1861.), magyar fordításban a P. E. I. L. (1860.), németben a Prot. Jahrbücher für Österreich (1860.), a zsinat naplóját pedig magyarul Kanya Pál (P. E. I. L., 1859.) adta ki.

Irodalom: *Szeberényi János: Kritik der ungarischen Synodalbeschlüsse vom Jahre 1791.* (Prot. Jahrbücher... 1858.), *Chalupka János: Geschichte der Generalsynoden beider ev. Confessionen in Ungarn* (1858.), *Szeberényi Andor: A pesti zsinat történelme* (1869.), *Varga Zoltán: Politikai okok az 1791. évi zsinati végzések szentesítésének elmaradásában* (1940.).

Pesti prot. értekezlet. Az 1848. évi XX. tc. az összes felekezetek egyházi és iskolai szükségleteinek az állam által való fedezése céljából a kormányt az illető felekezetek meghallgatására utasítván, br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter szept. 1-ére hívta össze a felekezetek közül a három bevett protestánsnak az illetékes képviselőit. A kiűzött határidő előtt feleke-

zetenként, sőt kerületenként is külön tanácskoztak a megjelentek, kik közül a mindhárom felekezetbeli szept. 3-án szintén tartván értekezletet, az állami közoktatás mellett nyilatkoztak. Csak szept. 4-én gyűltek össze közös értekezletre, mely 7-ig abban állapodott meg, hogy a haza vészes helyzete miatt egyelőre ne sürgessék a törvény teljes végrehajtását, csupán a belhivatalnokoknak a tized stb. eltörlése következtében szenvedett veszteségük kárpótlását. Erre nézve is kevés biztatást nyervén a minisztertől, a csalódás teljes érzetével oszlott szét az értekezlet, mely ennél fogva jóformán csak annyiban bír fontossággal, hogy az ev. és ref. egyház képviselői együtt tanácskoztak az unitáriusokkal, mint szintén protestánsokkal. Az értekezlet jegyzőkönyve 1867-ben jelent meg.

Pesti ref. egyházkerület, a →*dunamellékek* szórványosan előforduló neve.

Pesti ref. egyházmegye (másképpen váci, erdőhátszegi, pesteleji, cserhádi), az →*alsódunamelléki*, majd →*dunamelléki kerületben*, kezdettől fogva létezik s miután a hódoltságon kívül eső néhány egyháza a 17. század elején a →*drégelypalánki egyházmegyéhez* csatoltatott, a 17. század közepén 29, Szentmártonkátának a 18. század elején a →*kecskeméti egyházmegyébe* való áttétele után 1731-ben 16, 1754-ben 15 anyaegyháza volt, míg Óbudának hozzácsatolása, némely egyházak elpusztulása, mások keletkezése, részben újraéledése folytán a 19. században 1845-ig 24-ből, azután 1899-ig 25-ből állott, melyek egy Nógrád vármegyében fekvőn kívül mind Pest vármegyeiek. Később egy egész csomónak anyásítása, illetőleg keletkezése, valamint Gyöngyösnek és az újkeletű Hatvannak 1905-ben a kecskeméti egyházmegyéből való ide csatolása, más oldalról Budapestnek (Óbudával), valamint a pestkörnyéki egyházaknak önálló →*egyházmegyékké* alakulása s e végett kiválásuk után 29 anyaegyházat számlált. – →*Espereseinek* névsorából a következők ismereteseek: Csanaki János pesti l. (1576.), Böleskei Pál váci l. (1626. márc.) (1632. jún.), Váczi János váci l. (1652. márc.), Marosi G. János fóti l. (1662.), Sárándi János alsónémedi l. (1670. nov.), Pathai János alsónémedi l. (1676. márc. 2.) 1684-ig, Bogdányi György pesti l. 1684-től, Decsi János alsónémedi l. 1692-től, Szigeti B. György tahitótfalusi l. (1713. márc.), Marosi P. Mihály gödöllői l. (1727. nov.) 1738-ig, →*Végveresmarti Sámuel* péceli l. 1738 vagy 1739–1742. Gyöngyösi János rákoscsabai, gyóni, ismét rákoscsabai l. 1742–1751, Monori Bakos András gyóni l. 1751-től (1757.), Földvári Gergely ócsai l. (1773.) (1783.), Földvári István monori l. (1785.) (1795.), →*Báthory Gábor* pesti l. 1805–1809, Szántó István bugyi l. 1809–1828, Dobos István óbudai l.

1828–1831, Gyenizse József tahitótfalusi l. 1831–1851, →*Török Pál* pesti l. 1851–1860, Kiss Lajos gyömrői l. 1860–1865, Kontra János tahitótfalusi l. 1865–1871, Sipos Pál főtí l. 1871–1892, Szánthó János kosdi l. 1892–1902, Mády Lajos újpesti l. 1902–1912, Nagy Ferenc veresegyházi, alsódabasi l. 1913–1928. Mocsy Mihály üllői l. 1928–1945, Ecsedy Aladár tahitótfalusi l. 1946–1952, amikor addigi alakjában megszűnt az egyházmegye.

Pestkörnyéki ref. egyházmegye, a →*dunamelléki kerület*ben, 1938-ban alakult 18 anyaegyházzal, melyek a →*pesti egyházmegyéből* váltak ki. Közülük a rákospalotainak két lelkésze van, Kispeszt pedig három egyházra oszlik. 1948-ban már 28 volt anyaegyháza száma ugyanannyi lelkésszel. 1950-ben még eggyel több egyházzal a „Külső-budapesti” nevet vette fel. 1952-ben más-ként alakult. – →*Esperese* Benkő István rákospalotai lelkész volt.

Pestmegyei ev. egyházmegye, a →*déli egyházkerület*ben, 1952. júl. 1-étől létezik 31 anyaegyházzal és 32 lelkésszel. – Első →*esperese* Sikter András lelkész volt.

Pestmegyei ref. kánonoskönyv, 49 cikkből áll, legnagyobb részben a →*hercegszőlősi kánonokból* véve át. Mindenesetre a →*baranyai* és →*alsódunamelléki egyházkerületek* elválása vonta maga után létrejöttét. 1628-ban dolgozta át →*Simándi Bodó Mihály* püspök, ki 1629-ben kilenc pontból álló utasítással is pótolta, szemmel láthatólag a változott viszonyok figyelembe tartásával. Érvénye akkor sem szűnt meg, mikor ez a kerület is befogadta a komjáti kánonokat. Közé tette →*Mokos Gyula* „A hercegszőlősi kánonok más egyházi kánonokkal...” (1901.) 81–115. l. (megjegyzésekkel.)

Pestvármegyei alsó ev. egyházmegye, másik neve az →*alsópestvármegyeinek*.

Pestvármegyei ev. egyházmegye, a →*bányai kerületek* volt alkotó része s 1843 elejétől, vagyis Pestnek és környékének a →*pesti egyházmegyéből* önálló →*egyházmegyeként* való kiválásától 1923 végéig létezett, midőn háromfelé, az →*alsó-*, →*felső* és →*közép-pestvármegyei egyházmegyék*re oszlott. Egyházainak száma kezdetben 24 volt, ami a 20. század elejéig 28-ra, azután 34-re szaporodott, az ország új határainak kialakításával pedig a →*bácsiból* megmaradt bajai is hozzákerült. – Espereseinek névsora: Válka János dunaegyháza l. (előbb a pesti egyházmegyében) 1843–1851, Esztergály Mihály csomádi l. 1852–1860. Juhász Ferenc albertyi l. 1860–1866. Sárkány János aszodi l. 1866–1868, Sárkány Sámuel pilisi l. 1868–1878, Margócsy József irsai l. 1878–1880, Láng Adolf tápiószentmártoni l. 1881–1888, →*Török József* ceglédi l. 1888–1905, Szeberényi Lajos főtí l. 1905–1911, Sárkány Béla

kecskeméti l. 1911–1920, Krutchnitt Antal soltvadkertéri l. 1920–1923 (azután alsó-pestvármegyei esperes).

Pestvármegyei felső ev. egyházmegye, a másik neve a →*felső-pestvármegyeinek*.

Pestvármegyei közép ev. egyházmegye, másik neve a →*közép-pestvármegyeinek*.

Péter Károly (Szörcsén, 1867. ápr. 1. – ?Alsósófalva, 1927. okt. 29.) ref. egyházkerületi titkár. A gimnáziumot Sepsiszentgyörgyön. Nagyenyeden és Székelyudvarhelyen, a teológiát Nagyenyeden 1890-ben végezte. Miután két évig köztanító volt, 1892 novemberében Magyargyerőmonostoron, 1896 augusztusában Alsósófalván lelkész lett. Az →*udvarhelyi egyházmegye* 1901 májusában főjegyzővé, 1903 júliusában →*esperessé* választotta. 1907 júliusától azután az →*erdélyi egyházkerület* titkári tisztét vitte haláláig. – Tagja volt a →*budapesti második és harmadik zsinatnak*, és sokáig a →*konventnek*. Számos cikke jelent meg egyes egyházi lapokban. Szerkesztette a „Ref. prédikatori tár”-t (2 k.) 1907–1912. – *Művei*: Beköszöntő beszéd Alsósófalván. (Kecskemét, 1896.) Ker. vallástan. (Székelyudvarhely, 1900.) (Új kiad. Kolozsvár, 1910.) A teremtés és az első emberek (Zittel nyomán négy felolvasás). (Kolozsvár, 1904.) Jézus nyomdokain (Átdolgozott külföldi prédikációk). (Uo. 1916.) – Apósa volt →*Mátyás Ernőnek*.

Péter Mihály (Deregyő, 1867. máj. 12. – Rimaszombat, 1932. dec. 30.) ref. püspök. A gimnáziumot Sárospatakon végezte 1886-ban, a teológiát ugyanott és Pápán 1890-ben. Azután →*káplántanító* volt Nagyráskán, 1893-tól helyettes lelkész Kisazarban, hol 1895-ben lelkésznek választották. Innen 1902 tavaszán Gálszécsre ment pappal. 1901 végén főjegyzővé tette a →*felsőzempléni egyházmegye*, 1912 tavaszán aljegyzővé a →*tiszánineni egyházkerület*, melynek 1917-ben zsinati póttagja is lett. A →*szlovenszkói tiszánineni egyházkerület* 1920-ban tanácsbírájává, 1924-ben főjegyzőjévé, 1930-ban püspökévé választotta. Ekkor Rimaszombaton foglalt el lelkészi állást. – Számos cikket írt vármegyei lapokba, meg egyházi közlönyökbe. Nagyobb dolgozatai és külön kiadott *művei*: Egyházi beszéd (A kisazari templom újítási ünnepélyén). (Sátoraljújhely, 1894.) Az egyházfegyelemről (P. E. I. L., 1900.). Lónyay Zsigmond. (Sátoraljújhely, 1902.) Adatok a gálszécsi ref. egyház történetéhez. (Uo. 1903.) A hazai tót ref. →*énekeskönyv* története (Prot. Szele, 1913.). A hazai ref. tótok vallásos könyvei (Uo. 1913.). →*Gálszécsi István* és működésének első nyomai (Uo. 1913.). Gálszécsnek és vidékének egyházi hanyatlása (Uo. 1913.). Papi dolgozatok. I. k. (Debrecen, 1914.), II. k. (Losonc, 1927.) Az Úr dicsér és int (Reformáció-ünnepi prédikáció). (Sárospatak. 1917.) A

magyar ref. lelkipásztor a történelemben. (1925.)

Péter Mózes (Szörese, 1870. dec. 6. – Torda, 1930. aug. 26.) ref. tanár, Károly öccse. A gimnázium alsóbb osztályait Sepsiszentgyörgyön, a felsőbbeket Székelyudvarhelyen végezte 1889-ben. Azután a kolozsvári egyetemen volt bölcsészethallgató, míg 1893-ban helyettes, 1894-ben rendes tanár lett Sepsiszentgyörgyön. Nyugalomba lépte után Tordára költözött. – Egyházi érdekű dolgozatai: A tizenkét legfőbb olympiai istenség szerepe a görög mythológiában. (Sepsiszentgyörgy, 1895.) Emlékbeszéd Domján István... tanár felett. (Uo. 1903.) A sepsiszentgyörgyi kollégium félszázados működésének emléke. (Uo. 1909.) A *→rikánbelüli communitas*. (Uo. 1910.)

Péterfi Albert (Sóvárad, 1800. jún. 24. – Bukarest, 1850. márc. 29.) ref. lelkész. Tanult Marosvásárhelyen, 1819-től Debrecenben, hol 1824-ben *→köztanító*, majd *→contrascriba*, 1827 őszén *→senior* lett. 1828-ban külföldre ment, hol több egyetemen, főleg a göttingenin időzött. Hazatérve, 1830-ban teol. tanár lett Nagyenyeden, hol egyik tisztársával, *→Szász Károllyal* oly heves viszályba keveredett, hogy a *→főconsistorium* 1840-ben jónak látta áttenni Székelyudvarhelyre. Ám az itteni tanszéket nem fogadta el, s így hivatal nélkül kellett élnie székelyföldi barátainál, jóllehet 1842 novemberében megválasztatott felvinci pappá, de ezt az állását nem foglalhatta el. 1848-ban végre Bukarestbe ment lelkésznek. – Jeles és szorgalmas író volt, kinek a P. E. I. L.-ban közölt cikkein, a Salamon-féle „Erdélyi Prédikatori Tár”-ban és a *→Török Pál* által kiadott „Egyházi beszédek” közt megjelent prédikációin és imáin kívül a következő egyházi művei jelentek meg: Az erkölcsi és polgári... szabadság természet, kifejtve... I. Ferenc születése ünnepén... (Nagyenyed, 1835.) Az igazi vallásos ember (Gyászbeszéd I. Ferenc emlékére). (Uo. 1835.) Az igaz liberalizmus (V. Ferdinánd születése napján prédikáció). (Uo. 1836.) Carmen saeculare ad primum festum Academiae Georgiae Augustae... 1837. (Uo. 1840.) Egy szó a maga helyén (Századunk. 1841. Átvéve *→Fáy András* „Óramutató” c. műve 3–15. lapjaira is). Másik szó a maga helyén. (Pest, 1842.) A Pesten felállítandó prot. főiskola tanítási rendét illető tervezet (Pályamunkák II. k.). (Kecskemét, 1843.) A tudományoknak egyéb ágait is több munkában tárgyalta. – Unokaöccse volt Antal Jánosnak és másodfokú sógora Bodola S.-nek.

Irodalom: A nagyenyedi ev. ref. főiskolában mutatkozott események nyilvános előterjesztése (a főconsistorium által, 1842.), Varga Zoltán: Szász Károly és P. A. (1943.).

Péterfi Dénes (Középajta, 1851. aug. 30. – Kolozsvár, 1925. máj. 15.) unit. esperes. Tanult Szé-

kelykeresztúron és Kolozsvárt, hol 1873-ban végezte a teológiát. Kolozsvári *→káplánságról* ment 1874 őszén külföldre, hol a londoni unit. *→teol. akadémián* két évet töltött. Hazatérve, még 1876-ban lelkész és egyszersmind *→teol. tanár* lett Kolozsvárt. A *→kolozsdobokai egyházkör* 1877-ben jegyzővé, 1908-ban *→esperessé* választotta. 1911 szeptemberében nyugalomba vonult. – Kiváló szónok volt, kinek prédikációi, imái, agendái többnyire a *→Ker. Magvetőben* jelentek meg, melyet 1878-tól 1910-ig szerkesztett is. Ugyanebben közölte számos másféle, többnyire vallásbölcészeti dolgozatát is. – Nagyobb tanulmányai és külön kiadott művei: Ima és prédikáció *→Dávid Ferenc* emlékünnepe. (Kolozsvár, 1879.) Az új kijelentés (Ker. Magvető, 1881.). Az unit. kereszténység megtartása (Prédikáció). (Kolozsvár, 1882.) Darwinizmus (Ker. Magvető, 1882–85.). Keresztény egység (Prédikáció). (Kolozsvár, 1883.) Az ember kötelességei és jogai (Marion H. után átd.). (Uo. 1888.) A bibliai csodák tárgyalása a vallásos oktatásban (Ker. Magvető, 1888.). A stundisták és az orosz egyház (Uo. 1892.). Ami a vallásban változó és maradandó. (Kolozsvár, 1896.) Isten és lélek (Armstrong után angolból). (Uo. 1898.) Hinduizmus vagy kereszténység (Ker. Magvető, 1899.). A Jézus asztalánál (Beszédek, imák). (Kolozsvár, 1900.) Chrysostomus két beszéde (ford.). (Uo. 1905.) Unitárius kereszténység (Prédikációk). (Budapest, 1907.) A modern katolikusok felelete a pápai encyklikára (Ker. Magvető, 1908.). Jézus Krisztus (Parker után ford.). (Kolozsvár, 1925.) – úgyszintén a Derzsi János temetésén (1893.) és Erzsébet királyné emlékére (1898.) tartott beszédei. – Sógora *→Péchy Árpádnak*.

Irodalom: Gál Kelemen: P. D. (1925.).

Péterfi József (Sóvárad, 1796. márc. 29. – ?Marosvásárhely, 1873. júl. 11.) ref. esperes, Albert bátyja. Tanult Marosvásárhelyen, ahol 1818-ban lelkésszé választott, de mielőtt elfoglalta volna állását, a bécsi egyetemen töltött egy évet. A *→marosi egyházmegye* 1849-ben főjegyzővé, 1850-ben *→esperessé* választotta. Lelkésziségéről 1872-ben nyugalomba ment. – Prédikációi az illető erdélyi gyűjteményekben megjelenteken kívül a következők: Az Isten a törvényt szívünkbe írta be (Zsinati prédikáció Déván, 1830.). (Marosvásárhely, 1833.) Néhai Houchard József emléke (Gyászbeszéd, 1841.). (Uo. 1843.) A templom iránti szeretet (Templomszentelési beszéd Fintaházán). (Uo. 1843.) Egyházi beszéd... Magyarország alkotmányának visszaállításakor. (Uo. 1867.) Kibúcsúzó és beköszöntő egyházi beszéd (1837-ben fogarasi pappá meghívásakor, midőn aztán hívei kérésére mégis Marosvásárhelyen maradt). (Uo. 1871.) Kéziratban sok beszédet hagyott hátra.

Péterfi Károly (Sóvárad, 1790. ápr. 7. – Marosvásárhely, 1873. jan. 23.) ref. lelkész, az előbbinek bátyja. Tanulmányait lelkész atyjának vezetése alatt kezdte, 1803-tól Marosvásárhelyen folytatta s két-évi (1812–14.) nevelősködés után Bécsben végezte. Innen 1815 júliusában lelkésznek ment Marosvásárhelyre, hol 1818 júniusában a bölcészettanárává tétetett. 1837-től tordosi pap volt, míg 1848 őszén a lázadó románok elől Szászvárosba menekült. 1850-ben Dévára választatott lelkésznek, majd 1855 februárjában újból Marosvásárhelyen lett lelkész, hol 1867-ben nyugalomba lépett. – A Magyar Tud. Akadémia 1834-ben levelező taggá választotta. – *Művei*: A tanítónak újabbani elküldtetése (Kibúcsúzó prédikáció, 1818.). (Sárospaták, 1820.) Az igaz filozófus kharaktere (Székfoglaló beszéd 1818.). (Debrecen, 1820.) Az Istennek országa... (Zsinati prédikáció Marosvásárhelyen, 1827.). (Nagyenyed, 1830.) Filozófusok és filozófia története (I. k., a többi kéziratban maradt). (Marosvásárhely, 1833.) Alapfilozófia. (Nagyenyed, 1841.) Az emberi élet valósága és hiábanvalósága (Gyászbeszéd br. Nalácz István felett). (Kolozsvár, 1844.) Egyháztól búcsúzó beszéd... (Marosvásárhely, 1867.) Közönséges és alkalmi egyházi beszédek. (Uo. 1871.) Gyermekeim kegyeletes emlékeztetése néhai édesanyjok Böszörményi Máriára. (Uo. 1871.) Egység állam- és egyházban (Prédikáció). (Uo. 1871.) Kéziratban is igen sok munkája maradt. – Apósa volt → *Koncz József*nek.

Irodalom: Kiss Áron: P. K. élete és munkái (M. Ph. Szle. 1882.), *Koncz József*: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.), *Kristóf György*: P. K. esztétikája (1934.).

Péterfi Sándor (Nagykeede, 1817. ápr. 7. – Olthévíz, 1887. márc. 12.) unit. lelkész. Tanult 1823-tól Székelykeresztúron, 1833-tól Kolozsvárt. Ezután 1837-ben a székelykeresztúri gimnázium → *seniora*, 1841 februárjában székelykeresztúri, 1849 novemberében csókfalvi, 1854 júniusában újra székelykeresztúri, 1859 júniusában olthévízi lelkész lett, s mint ilyet, a → *felsőfehéri egyházkör* 1860-ban jegyzőjévé, 1875-ben → *esperesévé* választotta. 1884-ben ez utóbbi hivataláról lemondván, 1885-ben papságáról is nyugalomba lépett. – Több dolgozata jelent meg a → *Ker. Magvető*ben. Önállóan kiadott *művei*: Köznép előtt tartott egyházi szent beszédek (3 k.). (Kolozsvár, 1853–56.) (II. kiad. uo. 1862–69.) Temetési szent beszédek. (Uo. 1856.) (II. kiad. uo. 1870.) Egyházi szent beszédek különféle alkalomra... (8 k.). I.–VII. (Kolozsvár, 1863–1875.), VIII. (Székelyudvarhely, 1881.) – úgyszintén Pálfi Zsigmond felett tartott gyászbeszéde (1847.).

Irodalom: Sándor János: P. S. pap és egyházi író élete (Ker. Magvető, 1888.).

Péterfy Sándor (Nemescső, 1841. aug. (3) 2. – Pándorfalu, 1913. aug. 10.) ev. vallású tanár. 1852-től Kőszegen tanult, s 1856-tól magánúton tanítónak készült, míg 1857-től egy évig segédtanító volt Nagygeresden. Még egyévi nevelősködés után befejezvé tanulását a soproni tanítóképzőben, ugyanott segédtanár, 1861-ben nagykanizsai, 1862-ben győri, 1865-ben pesti tanító lett. 1877-ben ugyanott állami képezdei tanárrá neveztetett ki. 1895-ben nyugalomba lépett. – Kiváló buzgalmat fejtett ki a nevelésügyi intézmények, p. ó. az Eötvös-alap érdekében, és sokat dolgozott a pedagógiai irodalomban. – Egyházi érdeklődés a P. E. I. L.-ben közlött cikkei és a következő dolgozatai bírnak: → *Hetényi János* pedagógiai munkáiról. (Budapest, 1886.) Apró képek a prot. egyházi és iskolai élet köréből (P. E. I. L., 1888.). A magyar elemi iskolai népoktatás története (2 k.). (Budapest, 1896.) Az 1848. törvényekről és tanügyi eseményekről. (Uo. 1898.) Francke Ágost Hermann. (Uo. 1903.)

Irodalom: Mesterházy Jenő: Megemlékezés P. Sándorról születésének 100. évében (1942.).

Pethe Ferenc (Kisszántói) (Büdszentmihály, 1762. – Szilágysomlyó, 1832. febr. 22.) ref. vallású lapszerkesztő. Iskoláit Debrecenben végezte, hol 1781 tavaszán lépett a felsőbb tanulók sorába, 1786-ban pedig → *köztanító* lett. Egy év múlva → *rektornak* ment szülőföldjére, ahonnan 1788-ban külföldre indult, s előbb ismeretlen helyen, 1789. aug. 6-tól pedig Franekerben, ez év őszétől Utrechtben gyarapította ismereteit. Évekig tartózkodott itt s ezalatt 1794-re kinyomatta a teljes magyar Bibliát és a zsoltárokat. 1796-ban történt hazajövele után felhagyott az egyházi pályával és a mezőgazdaság fejlesztésére, majd hírlapírással adta magát. Amazt mint a keszthelyi gazdasági tanintézet tanára, meg főúri uradalmak igazgatója, majd mint egy szaklap szerkesztője művelte, az utóbbit ugyanezzel kezdte s politikai hírlappal folytatta. Eközben Kolozsvárt lakott, azelőtt Pesten és Sopronban is, és az előbbi helyen részt vett a ref. egyház megalapításában. Utoljára is az Erdélyi Híradót 1831 nyarán eladván, Kolozsvárról Szilágysomlyóra költözött.

Peti József (Komlósd, 1834. okt. 24. – Pest, 1862. aug. 22.) ref. tanár. Tanulmányait 1844-ben Curgón kezdte s 1850-től Pápán folytatta. Teológiát 1852-től két és fél évig Pápán, egy évig a bécsi prot. teológiai fakultáson, fél évig (1856. márc. 8-tól) a baseli egyetemen hallgatott. 1856 őszétől Pápán gimnáziumi, 1857-től Kecskeméten, 1859-től Pesten → *teol. tanár* volt. A → *dunamelléki egyházkerület* 1861 őszén aljegyzővé választotta. Szépen indult pályáján

megakasztotta a halál. – Mint a „Házi Kincstár” segédszerkesztője és az akkori egyházi közlönyök buzgó munkatársa, számos cikket, prédikációt és különféle kisebb dolgozatot, valamint ezeken kívül a következő nagyobb tudományos értekezéseket írta: A theol. tudat fejlődésének áttekintése a legközelebbi évtizedekben (Kecskeméti Prot. Közlöny, 1858.). A hittani tudat jelene a ref. egyházban. (Kecskemét 1859.) A hegyi prédikáció (Sp. Füz. 1859.). Közlemények a vallásbölcsezet mezejéről. (Uo. 1860.). Az eszmeelviség védelme. (Pest, 1860.) Kéziratban is maradtak dolgozatai.

Irodalom: Szabó Károly: P. J. emlékezete (Sp. Füz. 1863.).

Peti Lőrinc (Magyarújfalú, 1852. aug. 8. – Bűrüs, 1930. okt. 15.) ref. lelkész. Tanult 1861-től 1867-ig a csurgói, 1867-től 1869-ig a pápai gimnáziumban. A teológiát 1873-ban végezte Debrecenben. Huzamosabb segéd- és helyettes lelkészi működés után 1878-ban Kutason, 1880-ban Bűrüsön lett lelkész. – A *→dunántúli egyházkerület* 1903 végén aljegyzővé, 1904-ben zsinati póttaggá, 1907-ben tanácsbíróvá választotta. 1898-tól elnöke volt a csurgói gimnázium *→igazgató-tanácsának* s 1924-től tb. *→esperese* a *→belsősomogyi egyházmegyének*. *Művei:* Egyházi beszédek (4 k.), (Csurgó, 1901–1908.) Emléklap Tisza Kálmán emlékezetére (*→Antal Gézával* és *→Thury Etelével*). (Pápa, 1902.)

Petri Elek (Marosvásárhely, 1852. nov. 20. – Bp. 1921. márc. 3.) ref. püspök. Marosvásárhelyen tanult, míg 1870-ben Pesten a *→teol. akadémiára* iratkozott be. 1874-ben külföldre menvén, egy évet a marburgi, egyet az utrecht-i egyetemen töltött. 1876-ban hazajöve, segéd-, a következő évben helyettes, 1879-ben pedig rendes tanára lett a budapesti teol. akadémián a bibliai tudományoknak. 1904-ben ugyanott lelkészi állást foglalt el. A *→dunamelléki egyházkerület* 1881-ben aljegyzővé, 1893-ban pénztárnokká, 1911-ben főjegyzővé, 1915 őszén püspökké választotta. Az országos ref. lelkészi *→gyámintézetek* 1895-től 1904-ig előadója, a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* kezdetől választmányi tagja, 1915-től ügyvivő másodelnöke volt. – Vezető részt vett a bibliafordítás revíziójában, ő maga a Sámuel. Krónikák és a Cselekedetek könyvét fordítván le. A P. E. I. L.-ben és az *→Egyházi Reformban* közzétett kisebb tanulmányain, meg a „Kalászkok...” közt kiadott gyakorlati dolgozatain kívül a következő nagyobb értekezései és külön megjelent művei vannak: Tájékozás a bibliai bevezetéstől körében (P. E. I. L., 1889.) Újabb tanulmányok a bibliai kritika körében (Uo. 1889.). A zsidó nép őstörténetéről (Uo. 1890.). Jeremiás élete és kora (Prot. Szle, 1890.). A vallás szerepe a mindennapi életben.

(Budapest, 1891.) Az újtestamentum társadalmi eszméi és intézményei (Prot. Szle, 1893.). Egyházi ünnepeinkről (P. E. I. L. 1894.) Esketési beszéd a budai templom felavatásakor. (Budapest, 1897.) Prédikáció a Magyar Prot. Irodalmi Társaság debreceni közgyűlése alkalmával (Emlékkönyv...). (Uo. 1899.) Prédikáció püspökké beiktatásakor. (Uo. 1915.) – továbbá *→Baksay Sándornak* a temetésén, valamint a gyászünnepén tartott imái (1915.). – *Veje volt* *→Török Pálnak*.

Petrityevith Horváth Ferenc (? , ? – ? , ?) unit. vallású nemes, kinek másoknak is közreműködésével írt nevezetes *műve:* Apologia fratrum unitariorum, azaz: Oly írás, melyet egy Isten dicsősége mellett buzgólkodó ember írt... oly véggel, hogy... megértesse, hogy azok a dolgok, melyekkel ezen... atyafiaknak... vallások terheltetik..., méltatlanul hirdettetnek... (Kolozsvár, 1700. és 1701.)

Petrovics Péter (? , 1480 k. – Kolozsvár, 1557. okt. 13 v. 15.) a reformáció terjedésének Magyarországon legtekintélyesebb és legbuzgóbb elősegítője a főurak közül, Pozsega vármegyei szerb eredetű családból sz. a XV. század nyolcvanas éveiben. Miután Szapolyai János 1540-ben egyik gyámjává nevezte ki fiának, e minőségében, meg mint Délmagyarország kormányzója és katonai főparancsnoka, minden befolyását felhasználta a reformáció terjesztésére és megszilárdítására. Rátevén kezét a csanádi püspökségre, az annak területén. Toronyban 1549-ben és 1550-ben tartott zsinatokon megalakította az első magyarországi *→superintendentiát*. Már ezelőtt tervbe vette, hogy egyetemi rangú tanintézetet alapítson Temesvárott, ám ez az alkalmas tanerők hiányában nem létesülhetett. Ez idő tájban állott pártfogása alatt *→Szegeði Kis István*, kit éppen ő hivatott meg temesvári tanárnak. Délmagyarország 1551-ben a Ferdinánd uralma alá jutván, evidéki birtokai helyett 1552-ben Munkács várát és uradalmát kapta Petrovics, ki még ebben az évben közreműködött abban, hogy *→Kálmáncsehi Sánta Mártonnak* a vezetése mellett a helvét irányt karolja fel a Bereg vármegyei papság. Erre aztán ki is hányatta a beregszászi és bizonyára még több más templomból minden maradványát a római katolicizmusnak, mikor pedig Erdély rendei 1556-ban helytartójává tették *→János Zsigmondnak*, hasonlóképpen járt el Kolozsvárt. Szintén az ő pártfogása alatt szervezkedett Debrecen és Nagyvárad vidékén az első helvét irányú superintendencia a Kálmáncsehi püspökségével. – Egész vagyonát János Zsigmondra hagyta.

Petróczy Kata Szidónia (? , 1662. eleje. – Beregszentmiklós, 1708. okt. 21.) br. P. István és gr. Thököly Erzsébet ev. vallású leánya. 1681-ben

feleségül ment az akkor református gr. Pekry Lőrinczhez, kivel hol boldog, hol boldogtalan volt a házassága. Csapásként sújtotta buzgó protestáns lelkületét, hogy férje 1690 táján áttért római katolikusnak, s nagy öröm érte, midőn az mintegy másfél évtized múltával újra protestánssá lett. – Jeles költő és író volt, kinek számos versén kívül a következő fordításai ismeretesek: Kath. válasz az esaviták eretnek kérdésére: hol volt Lutherus előtt az igaz vallás avagy anyaszentegyház?... (Meisner B. után ford. név n.). (Hely n. 1690.) (Címlapkiadás: Frankfurt, 1692.) Rövid és fundamentumos tracta... a római és evangelica eklézsiákról... (Hunnius M. után ford., az előbbivel együtt szintén név n.) A pápista vallásra hajlott lutheráriusok lelkek ismérteinek kínja (Mayer F. J. után ford., az előbbiekkel együtt, szintén név n.) A kereszt nehéz terhe alatt elbágyadt szíveket élesztő jóillatú 12 lilium (Arnd J. után ford.). (Kolozsvár, 1705.) (II. kiad. 1764.) Jó illattal füstölgő igaz szív (Arnd J. után ford.). (Lőcse, 1708.) – Testvére volt P. Istvánnak, a →*rózsahegy* *zsinat* világi elnökének, unokatestvére Thököly Imrének.

Irodalom: *Thaly* Kálmán: Az első magyar költőnő, br. P. K. Sz. gr. Pekry Lőrinczné élete és versei („Irodalom és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból” c. kötetben, 1885.), *Kovács* Sándor: A kurucvilág költő-asszonya (Prot. Esték, I. k. 1897.), *Antalffy* Endre: P. K. Sz. élete és munkái (1904.), *Zoványi* Jenő: Milyen vallású volt P. K. Sz.? (Prot. Szle, 1915.).

Petsch Péter (? , ? – ?, ?) ev. lelkész. Sziléziai származású, 1606-ban is, 1612-ben is Frivaldban működött. – *Műve:* Melleus peniculi papistici adversus apologiam Solnensis synodi editi (A gyakori szokása szerint egy prot. lelkész neve alá bújt →*Pázmány* ellen). (Kassa, 1612.)

Petz Gyula (Győr, 1821. dec. 2. – ?Mezőberény, 1882. febr. 11.) ev. lelkész. Győrött kezdett tanulni. 1829-től Sopronban folytatta tanulmányait. A teológiának 1840-ben végzése után egy évig nevelősködött, 1841-ben pedig külföldre látogatott el, hol két évet töltött a hallei egyetemen. Hazatérve, újból nevelői állásban volt, míg 1845-ben szarvasi tanár, 1853-ban mezőberényi német pap lett. Szorgalmasan munkálkodott az oktatásügyi és egyházi irodalom mezején. Magyar és német egyházi közlönyökben megjelent cikkein és gyakorlati lelkészi dolgozatain kívül a következő egyházi irányú művei vannak: A reformáció hajnala (P. E. I. L. 1848.). Die Lehre Christi findet nur in der ev. Kirche ihren gebührenden Ausdruck (Prot. Jahrbücher für Österreich, 1858.). Confirmandenbüchlein. (Pest, 1867.) (II. kiad. 1883.) A magyar ev. egyház történetének leggyászosabb lapjai 1650–1676. (A

→*Fabó*-kiadta „Rajzok...” közt; németül is.) (Uo. 1868.) Predigt (1868. jan. 26.). (Uo. 1868.) Die Leidensgeschichte unseres Herrn und Heiland Jesu Christi. (Arad, 1870.) A mezőberényi gimnázium története (A Békés vármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat IV. évkönyvében, 1878.) A Magyarországon több helyen használt marburgi német →*énekeskönyvet* 1879-ben javítva és bővítve adta ki. A temetésén tartott beszédek is közre vannak bocsátva.

Petz Lipót (Sopron, 1794. febr. 15. – Sopron, 1840. ápr. 16.) ev. lelkész és tanár, az előbbinek atyja. Sopronban tanult, 1814-ben külföldre ment, ez évi okt. 10-én a jenai egyetemre iratkozott be. Miután 1816 tavaszán visszatért hazájába s egy évet nevelőséggel töltött, 1817-ben rektor lett Győrött. Majd 1819-től Sopronban tanár, 1831-től ugyanott harmadik pap volt, de emellett magántanítást is vállalt, 1838-tól pedig egyúttal →*teol. tanári* hivatalt is töltött be. – Egyházi érdekű *művei:* Oratio in aditu muneris habita. (Sopron, 1829.) Antrittspredigt... (Uo. 1831.) Predigt bei Gelegenheit der wegen der Cholera veranstalteten Bussandacht. (Uo. 1831.) Predigt zur Geburtsfeier... Franz des Ersten... (Uo. 1834.) Predigt zur Geburtsfeier... Ferdinand des V. (Uo. 1835.) – Nagypapja Petz Gedeonnak.

Peucker György (Besztercebánya, ? – ?, ?) ev. tanár. Honi tanulását befejezve, a külföldet is fölkereste s 1673 tavaszán a lipcsei, ugyanez évi szept. 18-án a wittenbergi, 1676 őszén ismét a lipcsei egyetemre ezúttal jogásznak iratkozott be, 1681 őszén pedig a jenai egyetemnek lett hallgatója. Az üldözések miatt egy évtizednél is tovább tartó külföldi tartózkodása után hazajövén, 1686 júliusától →*rektor* volt szülővárosában, azonban a pápások zaklatásai miatt 1689 tavaszán lemondott állásáról, magányba vonult. – Műveit versekben írta, közülük egyházi érdekűek: Ecclesia praeprimis in Hungaria gravem persecutionem patiens... (Wittenberg, 1674.) Lamenta et soteria hungarica... (Jena, 1681.) Üdvözlő verset írt →*Klesch Dániel*hez (1675. és 1682.), →*Löhner Kristóf*hoz (1676.), →*Gassitius György*hez (1676.), →*Lang Mátyás*hoz (1676., 1677. és 1679.), →*Lani György*hez (1676.), Weixler János Györgyhez és Majer Jánoshoz (1677.), Nicletius Sámuelhez, Leporini Miklóshoz és Zedeni Istvánhoz (1677.), Pilarik Ézsaiáshoz (1677. kétszer), Grattenauer Kristóf Frigyeshez (1677.), Pilarik Andráshez (1677.), Löw Andráshez (1679.), Rosner Mátyáshez (1679.), →*Steller Tamás*hoz (1680.), Rathgeb Mátyáshez (1684.) és →*Klesch Kristóf*hoz (1684.), gyászverset a Gobi János (1679.) és →*Sartorius András* (1680.) halálára.

Pfanschmidt Keresztély (Lőcse, ? – ?Lőcse, 1741. nov. 21.) ev. püspök. Lőcsén tanult. Külföldre menvén, 1685-től Boroszlóban, 1688 tavaszától Jenában gyarapította ismereteit. 1691-ben hazajöve, kétévi várakozás után német →*prédikátor*, 1706-ban →*elsőpap* lett szülővárosában. 1729-ben püspökké választotta a →*szabad kir. városok egyházkerülete*, mely 1735-ben egybeolvadván a →*gömörvidékivel*, tulajdonképpen püspöke ő lett az új kerületnek, bár a másik püspök is végzett püspöki teendőket haláláig. Viszont őneki még halála előtt megválasztották az utódját, tulajdonképpen a másíknak az utódjául. – *Műve*: Glaubigen Christen seliger Anfechtungs-Stand... (Gyászbeszéd Pitschke János felett). (Lőcse, 1717.)

Pfister János (Sopron, ? – Ruszt, 1655. febr. 25.) ev. lelkész. Sopronban tanult külföldre távoztáig. Ott aztán 1643-ban a königsbergi egyetemen foglalkozott a teológiai és más tudományokkal. Visszatérve hazájába, 1647-ig Fertőmeggyesen, azontúl Ruszton lelkészkedett. – *Műve*: Ehrengedächtnis... (Gyászbeszéd →*Neuheller János Jakab* felett). (Regensburg, 1651.) Respondeált a „De justificatione hominis peccatoris coram Deo” (1643.) és egy más szakba vágó tárgyról tartott vitán.

Philadelphus Móric (Németlipcse, 1834. márc. 17. – Németlipcse, 1905. jan. 10.) ev. lelkész. A teológiát Pozsonyban végezte, azután külföldre is el látogatván, 1857. ápr. 6-tól a jenai, ez évi aug. 22-től a hallei egyetemen folytatta tanulmányait. 1858 márciusában hazatérve, előbb Selmechányán →*káplánkodott*, majd lelkész lett 1859-ben Bagonyán, 1871-ben Németlipcsén. – *Művei*: A németlipcsei ág. h. ev. egyház rövid története (szlovákul). (Turócszentmárton, 1883.) A németlipcsei templom építésének története (szlovákul). (Uo. 1887.) Luthernek a császár és a birodalmi gyűlés előtti ünnepélyes igazolása (Szlovák prédikáció). (Rózsahegy, 1900.)

Pietisták Magyarországon, noha irányuk meglehetősen érezhető volt már a →*Petrőczy Kata Szidónia* költészetén, a →*Reiser Antal* is ennek a szellemét ápolta Pozsonyban, valójában mégis a Halléban tanult magyar ev. lelkészjelöltek soraiból kerültek ki először. A Felvidéken már a 18. század elején követőkre talált irányuk s a →*rózsahegyzi zsinat* már kárhóztató ítéletet hozott ellenük, sőt ellenségeik, élükön →*Krmann Dániellel*, egyenesen kiközösítésüket sürgették. Mindamellettt egyre több tért foglaltak el, sőt a Halléba azután is akadálytalanul járó dunántúli ifjak nagy buzgósággal ápták az ott magukba szedett eszméket a maguk →*egyházkerületében*. A pietizmus hatása itt határozottan nagy eredménnyel járt, mert a belőle új erőt merített vallásosság támasztotta fel a kerületet. Jelesebb s iro-

dalmi téren is nevet szerzett hívei közül a XVIII. században →*Torkos András*, →*Hegyfalusi György*, →*Bél Mátyás*, →*Bárány György*, →*Vásónyi Márton*, két →*Sartorius János*, →*Miletz Illés* érdemel elsősorban említést, míg a rózsahegyzi zsinatot megelőzőleg →*Simonides János* volt a legnevesebb pietista. Ők honosították meg a konfirmációt, s kiváló gondot fordítottak a vallástanításra és az énekügy fejlesztésére. Nevezetes érdemük, hogy a XVIII. század magyar nyelvű evangélikus egyházi irodalmának tőlük eredt a java része.

Mindamellettt állandóan gyanúval és ellen-szenvvel kísérték működésüket sokan. Sartorius Jánosnak 1747-ben megjelent kátéja is nagy izgalmakat keltett a papság körében mindenfelé, noha a Bárány György 1735. évi kátéján alapult. Ennek újabb átdolgozását 1750-re ismét Bárány végezte el többek társaságában. Az újnak 16. és 18. kérdései, melyeket szerfelett enyhéknek talált →*Ribini János* a papizmussal szemben, erős vitába keverték vele úgy Bárány Györgyöt, mint különösen fiát, Bárány Jánost, de másokat is. Az 557. kérdése következtében pedig itt is egy terminusi vita fejlődött ki. A Békés vármegyei papok keltek ki ellene s Báránynak a védekezése után rendszeres és részletes cáfolatával állottak elő. Majd Vittnyédy János, ki 1753-tól →*felügyelője* volt a →*dunántúli kerületek*, szintén kifejtette a kátéval szemben emiatt elfoglalt álláspontját, mit hasonlóképpen nem hagyott válasz nélkül Bárány György. Persze mindez azzal járt, hogy némelyek nem fogadták be a kátét, mások meg annál jobban ragaszkodtak hozzá.

A felvidéki evangélikusok körében, hol jeleseik közül az egyik Sartorius, valamint Miletz és Simonides (ez kezdetben) működött, Pozsony vitte a vezető szerepet, hol már 1707-ben eltávolították hivatalából pietista irányra miatt Bütner János →*rektort*. Ám azután mégis központja lett az ily szellemű indításoknak, nem csupán a Bél Mátyás nagyszabású és nagyhatású munkássága, hanem úgyszólván összes egyházi tisztviselőinek azonos célra törekvése folytán. Ekkor már szerencsájük volt abban, hogy →*Pilarik István* a →*bányai kerület* püspöke – ellentétben Krmannal – már a rózsahegyzi zsinat idejében sem nézte rossz szemmel a hozzájuk hasonló elvűek tevékenységét, azután meg a →*dunáninnyi kerületben* is elnézést gyakorolt irányukban ennek még a fogságban sínylődő biccsei püspök, Krmann életében megválasztott második püspöke, Mohl Illés, ki annak sem állott útjába, hogy Miletz egy csomó pietista mű szlovák fordításával árassza el az ilyenek iránt érdeklődőket Miletz ellen ugyan 1738-tól ismételtelen fellépett a →*turóci egyházmegye*, de semmire sem ment vele. Másokat is üldözöbe vettek itt-ott pietista fel-

fogásuk miatt, de azért folyvást terjedt mindenfelé a veszélytelen voltáról is lassanként több-több bizonyosságot tevő új irány. A →szabad kir. városi *superintendentiá*ban már 1724-re megindult a küzdelem ellene, ami a Szepességén és Sáros vármegyében vert nagyobb hullámokat. A városok 1727-ben mind a pietizmus ellen nyilatkoztak hivatalosan, de azért nem volt elnyomható az iránta minduntalan megnyilvánuló rokonszenv, noha még fegyelmi eljárással is igyekeztek nem egyszer elejét venni a belőle származható képzelt veszedelmeknek, sőt Kephaliides Sámuel gölnicbányai lelkészt, aki ellen a →gömöri egyházmegyében már 1705-ben vizsgálat folyt, de tisztahitűnek találták, itt el is mozdították miatta, azonban némely világiak közbenjárására nem hajtották végre az ítéletet.

Erdélyben azáltal alakult helyzetük szerencsésen, hogy a nagyszebeni polgármester, 1710-től pedig szász ispán, →Teutsch András nyíltan pártjukat fogta. Vele szemben többnyire hajótörést szenvedett a →Graffius Lukács püspök határozott fellépése is. Már az ő 1712-ben kezdődő püspöksége előtt is nem egy ízben felhangzott a figyelmeztetés, mely elővigyázatosságra intett a Halléből kikerült ifjak irányában. Ő már eljárást indított a nagyszebeni tanárok ellen, s 1713-ban el is távolítottak mindnyájan. De az ő püspöksége alatt is enyhült a helyzet, részint a Teutsch ellenkező állásfoglalása, részint egyes pietista eszméknek még az orthodoxusok közé is behatolása folytán. A Francke-féle intézetek pedig helyreállították Hallénak a jó hírét általában is, úgyhogy annyira változáson ment át aránylag rövid idő alatt a közhangulat, hogy 1741-ben már nyílt pietistát választottak püspöknek a →Schunn Jakab személyében, 1756-ban pedig a hallei paedagogium mintájára szervezték át a nagyszebeni iskolát. →Szeli József ezalatt a magyar evangélikusok között terjesztette eszméiket.

A magyarországi pietizmus visszhangot keltett a németországi egyházi irodalomban is. 1729-ben jelent meg egy „Verzeichnis allerhand pietistischer Intriguen und Unordnungen in Lithauen, vielen Städten Teutschlandes, Hungarn und Amerika”, melynek álnevé szerzője „Jo. Jeverus Wiburgensis” volt, valódi néven állítólag Edzardus Sebestyén.

Irodalom: Payr Sándor: Magyar pietisták a 18. században (1898.), *Uő:* A pietismus paedagogikája (1908.), *Jekeli* Hermann: Quellen zur Geschichte des Pietismus in Siebenbürgen (1922.), *Uő:* Bischof Lukas Graffius im Kampfe mit dem Pietismus (1922.), *Szent-Iványi* Béla: A pietismus Magyarországon (1936.), *Schmidt* János: Szenicei Bárány György... élete és munkássága (1939.).

Pihringer Keresztély (Pozsony, 1641. aug. 19. Nürnberg, 1694. dec. 13.) ev. lelkész. Pozsonyban végezte iskoláit. 1659-ben külföldre ment, s ez évi nov. 13-án az altdorfi, 1661. jún. 6-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1662-ben magisteri címet szerzett. 1664-ben a giesseni egyetemet látogatta, majd hazajött és 1665 májusában káplán lett Pozsonyban, előbb egyúttal →subrectori, 1669 őszétől pedig →conrectori tisztelet is viselve. 1671-ben száműzték, mire Németországba távozott s ot-tani hivatalaiból vissza se jött többé. – Ide tartozó *művei:* De causa morali. (Wittenberg, 1661.) Gyászverset írt a Calvius Ábrahám halálára (1662.), üdvözlő verset Möller Daniel Vilmoshoz (1661.), kinek „Pressburger Kirchen- und Schulen Verlust” c. művében is van egy kevés része. Respondens volt egy Grotius ellen (1661.), egy a →Heidelbergi Káté ellen (1661. vagy utána) és a „De quaestione: an hodierni calviniani ab illo Calvini dogmate, quod Deus sit auctor et causa peccati, ex eo sin alieni constituendi, quia illud a se amoliantur et detestentur?” (1664.) tartott vitákon.

Pilarik István (Nagyócsa, 1615. – Neu-Salza, 1689 és 1792 között) ev. lelkész. Tanult Németlipcsén, 1630-tól Bártfán, 1633-tól Selmebányán. Azután 1635-ben illavai kántor, 1639-ben alsósztrégovai lelkész lett. Innen 1647-ben Szepestapolcára ment, hol a →felsőoprádi egyházmegye mindjárt ráruházta az →alesperesi tisztelet. 1649-től Liptószentandrason, 1651-től Trencsénben és Illyésházy Gáborné udvari papjaként működött. A következő évben Beckóra hívták, de itt folytonos üldözésnek volt kitéve, főleg a Nádasy Ferenc részéről, ki mindenéből kipusztíttatta. El is távozott 1663 nyarán Szenicre, hol azonban nemsokára tatár rabságba esett, melyből csak két hónap múltán szabadult ki. 1664–70-ben egyúttal →esperese volt a →berencsi egyházmegyének. Ettől kezdve megint sok üldözésben volt része, míg 1673-ban Németországba menekült, hol 1674 márciusában a magyar protestánsok Neu-Salza nevű városkában alakult „exulans gyülekezetének” lett a papja. – *Művei:* Favus distillans... (Prédikációk szlovákul). (1648.) Harpha Davidica (Szlovák prédikációk). (Trencsén, 1651.) Sors Pilarikiana. (Zsolna, 1666.) Emlékezetes események (Tatár rabságának története szlovák versekben). (Uo. 1666.) (Újabb kiadások: 1804. és 1900.) Currus Jehovae mirabilis... (Német nyelvű önéletrajz). (Wittenberg, 1678.) Turcico-tartarica crudelitas (Rabságának története németül). (Bautzen, 1684.) Üdvözlő verset írt Lucius J. A-hoz (1677.) német gyászverset egyik menyé halálára (1679.). Fordított munkái is voltak, de még kéziratban elpusztultak.

Irodalom: Stromp László: II. P. I. élete

(1894.), Zoványi Jenő: Valami a Pilarik-család tagjairól és irodalmi működésükről („Kisebb dolgozatok...” közt, 1910.).

Pilarik István (Alsósztrégova, 1644. – Röhrsdorf. 1717. nov. után) ev. lelkész, az előbbinek fia. Pozsonyban tanult és valószínűleg külföldre is ellátogatott. Azután lelkész lett Nagyszombatban és onnan 1673-ban elűzetvén, Modorban. A következő évben megidézettvén a pozsonyi →*delegatum iudicium* elé, ez számkivetésre ítélte. Viszontagságos bujdosás után 1675-ben Jordansmühlében kezdett →*káplánkodni*. 1682-ben a modori egyház német prédikátornak hívta meg előbbi szlovák prédikátorát. Ám innen tisztársaival és híveinek egy részével való viszálya miatt 1688-ban visszatért Németországba, hol 1689-től atyja mellett káplánkodott Neu-Salzában. Miután ezt lelkészi hivatalában is követte, 1693-ban Röhrsdorfban kapott hasonló állást. – *Művei*: Höchstnötiger... Catechetischer Lehrgrund, (Brieg, 1681.) (V. kiad., Nöthige Catechismusfragen” c. alatt 1717.) Eine einfältige Buss- und Raupen-Predigt. (Uo. 1682.) Geistliche Himmelsleiter (Imakönyv III. kiad. hely n. 1706.). Geistliche Seelenmusik (Énekeskönyv). Jesuslust. A két utóbiról semmiféle adat nem ismeretes. Német gyászverset írt egyik sógornője halálára (1679.).

Irodalom: Zoványi Jenő: Valami a Pilarik-család tagjairól és irodalmi működésükről („Kisebb dolgozatok...” közt, 1910.).

Pilarik István (Hernádmáté, 1647. – ?Selmecbánya, 1710.) ev. püspök, az előbbinek unokatestvére (nem pedig fia. mint régebben hitték). Honi tanulmányai végeztével külföldre ment, hol 1666. okt. 1-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1670. ápr. 28-án magisteri címet szerzett. Még 1671-ben is ott időzött. de már 1673 első napján Ujfalusi László udvaránál volt valami alkalmazásban. Azután Lobauban (Szilézia) lelkészkedett, míg 1683 májusában Selmecbányán foglalta el a német papi állást. Valamikor 1688 után →*esperese* lett a →*hétfáyavárosi egyházmegyének*, s az volt mindaddig, míg a →*bányai egyházkerület* 1704. máj. 28-án püspökévé választotta. Mint ilyen vett részt a →*rózsahegyzi zsinaton*. – Irodalmi téren is működött. *Munkái*: De mirabili cum Filio Dei Jacobi lucta victoria. (Wittenberg, 1669.) (II. kiad. uo. 1672., III. kiad. uo. 1719.) Ordo filiorum Noachi. (Uo. 1671.) (II. kiad. uo. 1677.) Solennia incipientis anni... (Lőcse, 1673.) Novo anno... anagrammata. (Boroszló, 1678.) Zwölfjährige evangelische und apostolische Kirchenarbeit. (Drezda, 1691.) Grex pusillus, die kleine Heerde. (Lőcse, 1701.) Respondens volt a „De officio Christi” (1667.) és a „De Nestorio” (1670.) tartott vitákon. – Üdvözlő verset írt →*Pilarik Jeremiához*

(1667.), Pilarik Andrásához (1667.), →*Steller Tamáshoz* (1667. és 1668.), Gallik Andrásához (1668.) és Pilarik Ézsaiához (1670.).

Irodalom: Zoványi Jenő fentebb idézett műve.

Pilarik Jeremiás (Szepestapolca. 1648. k. – ? ?) ev. tanár, az első helyen említett István fia, Pozsonyban tanult s miután valami állást, valószínűleg tanárit töltött be egy ideig, külföldre ment és 1676. nov. 18-án Wittenbergben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Itt 1679. okt. 14-én magisteri címet szerzett, de már 1677 októberében tanáru alkalmazták az ottani városi iskolában. Még 1711-ben is ebben az állásban működött, de halálának idejéről nincs tudomásunk. – Magyar vonatkozású *műve*: Anatomie des von den Ungarischen Jesuiten gestellten Glaubens-Bekanntnis (Név n.). (Hely n. 1686.) – Nem tévesztendő össze hasonló nevű unokaöccsének hasonló nevű fiával (1693–1743.), ki 1741-től a →*bányai egyházkerület* püspöki tisztét viselte, mint akkor dacsolami lelkész.

Irodalom: Zoványi Jenő fentebb említett műve.

Pilcius Gáspár (Szepeváralja, 1552. – Márkusfalva, 1605.) ref. lelkész. Három évig Kassán, azután Eperjesen tanult, míg 1570-ben homonnai tanár, 1573 áprilisában kassai magyar segédtanár lett. Ebbeli minőségében vett részt az 1574-i →*kassai zsinaton*. Mindjárt azután külföldre indult, s ápr. 3-án beiratkozott a wittenbergi egyetemre. Miután ezen két évnél tovább időzött, Briegben fölszenteltette magát, s hazájába visszatérve, udvari papságot viselt Rueber János felsőmagyarországi főkapitánynál, míg 1578-ban Késmárkon tanári, 1579-ben Nagycároson lelkészi állást foglalt el. Helvét irányú elvei s a külsőségekben is ezekhez alkalmazott eljárása miatt a szigorú lutheránusok sokat háborgatták és 1584-ben kivették állásából való eltávolítását. Az egyúttal reávaró fogság elől szökéssel menekülvén, Dobsinán alkalmazták papnak, de onnan egy török betörés már ez évi okt. 14-én elkergette. Ekkor Kecserpeklénben lett lelkész, ahonnan 1586-ban vagy Késmárkra ment →*prédikátornak*, onnan meg hamarosan Márkusfalvára →*elsőpapnak*, vagy közvetlenül ez utóbbi állásba. – Írói munkássága azokról a hitvitákról nevezetes, melyeket tanai védelmére többek ellen folytatott. – Megjelent *művei*: Meditationes piae vario metri genere ex evangelicis concinnatae. (Bártfa, 1583.) Ein nothwendige Protestation wider Benedictum Belsium. (Krakkó, 1584.) Merkzeichen dabei ein Schäflein Christi zu erkennen sei (Név n.). (Hely n. 1586. vagy 1587.) Assertio regularium... coenae dominicae sententiam complectentium. (Zerbst, 1589.) Brevis et perspicua responsio ad maledicam et futilem Apologi-

am Martini Wagneri testamentarium. (Basel, 1591.) Drei Predigten gehalten zu Scharosch. (Wittenberg, 1591.) – Néhány zsoltárt latin versekbe foglalt. 1598-ban pedig egy füzet himnusza jelent meg, melynek előszavában Gera Konráddal polemizál. – Üdvözlő verset írt Menzel Kristófhhoz és Hilzen Rosinához (1578.), meg Monai Jakabhoz (1591.), gyászverset Krausz Jánosné Wolkenstein Anna (1595.) és →*Darholz Kristóf* (1602.) halálára. – Kéziratban is több műve maradt; közülük a Dobsina 1584. évi pusztulásról latinul írottat Klesch K. D. 1671-ben Wittenbergben, →*Gotthard Mihály* pedig németre átdolgozva a Pilcius életrajzával 1795-ben Kassán adta ki.

Irodalom: *Ráth* György: P. G. és ellenfelei (1893.), *Zoványi* Jenő: Javitások P. G. életrajzi adataiban (Irodalomtörténet. 1958.).

Pilgram János Zsigmond (? [Németország,] 1682. dec. 10. – ?Sopron, 1739. jan. 10.) ev. lelkész. 1702-től 1707-ig a rostocki egyetemnek volt hallgatója, azután több helyen lelkészkedett, míg 1723 nyarán Bécsből Sopronba hívták meg egyelőre →*prédikatori*, majd az →*elsőpapi* állásra. →*Esperesi* tisztet is viselt. – Soproni tartózkodása alatt kiadott *művei*: Eines ev. Predigers hohe Amtswürde... (Gyászbeszéd Kastenholtz János felett). (Regensburg, 1724.) Neuvermehrtes Oedenburgisches Gesangbuch. (Sopron, 1726.) Die himmlisch gesinnte Christen. (Gyászbeszéd →*Dobner Ferdinánd* felett). (Hely n. 1731.) Sieben Predigten über des Leyden und Sterben... Jesu Christi... (Frankfurt és Lipcse, 1736.) Commentatio theologica in caput IX. epistolae Pauli ad Romanos (Németül írta, latinra fordítva kiadta Deccard J. K.). (Jena, 1746.) A felette →*Deccardtól* és →*Serpilius Sámuel*től tartott beszédek szintén megjelentek. – Apósa volt *Serpilius Sámuel* Vilmosnak.

Pinner János (Németpróna, ? – Besztercebánya, 1645. jan.) ev. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment és 1610. máj. 3-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, 1611-től Németprónán, 1619-től Besztercebányán →*rektor* volt, s 1622 februárjában →*prédikátor*, 1627-ben →*elsőpap* lett ez utóbbi helyen. – *Műve*: Vale Paulinum, das ist: Die Trostreichen... Siegswort... (Gyászbeszéd Nanticovius Mihály felett). (Boroszló, 1629.)

Plachy András (Nemesvarbók, 1755. jan. 18. – Vágújhely, 1810. okt. 7.) ev. lelkész. Nemesvarbókon kezdett tanulni. Ezt Rimaszombaton és Pozsonyban folytatta, ahonnan 1777 őszén Lipcsébe ment s itt okt. 17-től két tanévet töltött. Hazájába visszatérte után nevelősködött, míg 1781 márciusában Selmecebányán →*conrector*, 1782-ben Egyházmaróton, 1784-ben Turócszentmártonban lelkész lett. Tagja volt a →*pesti zsi-*

natnak s mint ilyen, nagybecsű naplót vezetett annak tárgyalásairól. 1792-ben jegyzőjévé, később →*esperesévé* választotta a →*turóci egyházmegye*. Innen 1804-ben Vágújhelyre ment lelkésznek. – Szorgalmas írói működést fejtett ki, melynek termékei közül megjelentek: Boldog halhatatlanságnak erős reménye (Szlovák gyászbeszéd Fábri Pál felett). (Besztercebánya, 1785.) Régi újságok (szlovákul). (Uo. 1786.) Agenda ecclesiastica slavica aug. conf. addictorum... (Uo. 1789.) Agenda ecclesiastica germanica aug. conf. addictorum... (Uo. 1789.) Agenda ecclesiastica hungarica aug. conf. addictorum... (Uo. 1789.) Istennel való társalgás a reggeli órákban... (Sturm után németből fordított szlovák imakönyv, 2 k.). (Uo. 1790.) Nullitas discriminis in articulo fidei de sacra Domini coena inter aug. et helv. conf. fratres. (Pozsony és Komárom, 1791.) Luther Márton életének emléke (szlovákul). (Besztercebánya, 1791.) Gyászbeszéd Pán István felett (szlovákul). (Pozsony, 1794.) Evanjelicky funebral. (Selmecebánya, 1798.) Szentírási beszédek a ker. hitcikkekről és ker. köteleességekről (szlovákul). (Besztercebánya, 1799.) Házi postillák az evangeliumokról (szlovákul 2 k.). (Uo. 1805.) Írt még számos alkalmi verset és saját szerzeményeivel bővítve kiadta a →*Tranoscius* →*énekeskönyvét* (1788.).

Placskó István (Bakabánya. 1806. aug. 12. – Szarvas, 1855. szept. 7.) ev. esperes. Tanult Selmecebányán, Pozsonyban, majd a bécsi prot. teol. intézetben. Azután →*káplán* lett Selmecebányán, ahonnan Csábrágsomosra választották lelkésznek. Majd 1848-ban Szarvason lett pap, hol 1850-ben →*esperessé* tette a →*békési egyházmegye*. – *Művei*: Ker. ev. káté (szlovákul). (Pest, (1840.) (XIII. kiad. 1899.) Vezérfonal a konfirmációi oktatáshoz (szlovákul). (Szarvas, 1848.) Beköszöntő prédikáció (szlovákul). (Uo. 1848.) (Magyar fordításban is.) A szarvasi főgimnázium vázlatos története (Értesítő, 1852.). Egyházi szónoklatok. (Uo. 1853.) Beiktató beszéd (→*Szeberényi Andort* Makóra). (Uo. 1854.)

Plébános, a róm. kat. egyházból a protestánsba is átvett címe az →*elsőpápnak*, melyet aztán idővel a protestánsabb jellegű „pastor” váltott fel.

Podhradsky János (Modor, 1758. júl. 4. – Szenic, 1817. jún. 17.) ev. esperes. Modorban kezdte iskoláit. 1772-től Pozsonyban tanult s onnan 1781-ben külföldre is ellátogatván, szept. 27-től Halléban gyarapította ismereteit. Három szemesztert töltött ott, s 1783 tavaszán érkezett vissza szülővárosába, hol →*kápláni* teendőket végzett, míg lelkész lett Szenicen. A →*nyitrai egyházmegye* 1810-ben →*esperessé* választotta. – *Művei*: Rövid summája a ker. ev. vallásnak (szlovákul). (Pozsony, 1793.) Lipót főherceg ná-

dor emléke (szlovákul). (Uo. 1795.) Oratio funebris (Mossóci → *Institoris Mihály* felett). (Uo. 1803.) Gyászbeszéd Jezsovics Pál felett (szlovákul). (Uo. 1805.) Jézus Krisztus királyi joga az ő megváltottjai felett (Adventi prédikáció szlovákul). (Uo. 1808.) Rövid hittan gyermekek számára (szlovákul). (Uo. 1808.) Gyászbeszéd Petko Pál felett (szlovákul). (Uo. 1812.)

Podhradszky József (Verbó, 1823. – Jagodina [Szerbia], 1915. okt. 14.) ev. vallású tanár. 1848-ban → *káplán*, 1849-ben lelkész lett a pesti szlovák egyházban. Ez állásától → *pánszlávizmusával* összefüggő viselkedése miatt a → *pátens*-harcok után 1862 szeptemberében elmozdították, mire azonnal tábori pappá neveztetett ki, azután pedig tanár lett Újvidéken, majd Zomborban. Végül Magyarországon nyugdíjba lépve, Szerbiában vállalt tanári állást. – Egyházi érdekű *művei*: Gyászversek (szlovákul). (Pest, 1851.) Die Beschwerden und Klagen der evangelischen slavischbetenden Kirchengemeinde A. C. zu Pesth. (Buda, 1854.) Az 1859-iki pátens magyarázata (szlovákul). (Pest, 1860.) Egyházi presbyterek és gondnokok avatása (szlovákul). (Uo. 1860.) Az elveszett remények erdeje (szlovákul). (Újvidék, 1865.) Az ev. egyház s a Cyrillus és Methodius apostoli keresztyénsége egybevetve (szlovákul). (Uo. 1868.) Szerkesztett egy pár szlovák egyházi közlőnyt is.

Irodalom: *Kubinyi* Ferenc: Az ág. h. pesti autonóm szláv egyház szenvedéseinek története a 19. században (1866.).

Podmaniczky Pál br. (Bp. 1885. márc. 16. – Sopron, 1949. okt. 3.) ev. vallású egyetemi tanár. A gimnáziumot magánúton végezte s 1906-ban Pozsonyban tette le az érettségi vizsgálatot, de már 1903-tól ugyanott teológiát hallgatott, utána az 1907–8. tanévet Rostockban töltve. Miután egy ideig káplánkodott Modorban, 1910 elejétől teol. magántanár volt Pozsonyban, míg 1911 októberében lelkésznek ment Felsőszelibe. Majd 1917 őszén letétén a → *teol. tanári* vizsgálatot, 1918 elején rendkívüli tanár lett az eperjesi → *teol. akadémián*, melynek 1919-ben megszűnte után a Bethániánál lelkészkedett Budapesten. 1926. júniusában Debrecenben teol. doktorságot szerezvén, 1928-ban egyetemi tanárrá neveztetett ki Sopronba a vallástörténeti tanszékre. – 1917-től választmányi tagja volt a → *Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. – *Művei*: Egy szeretet-apostol (Bodelschwing). (Budapest, 1912.) Akarsz-e diadalmaskodni? (Skovgaard-Petersen után ford.). (Uo. 1914.) A ker. cultus lényegének kifejtése... (Pozsony, 1916.) A reformáció neveléstörténeti jelentősége. (Sopron, 1916.) Melanchthon Fülöp életrajza. (Budapest, 1917.) A misszió tudományának vázlata. (Debrecen, 1926.) Az ágostai hitvallás egyháza és a misszió

(A „Hitvallás és tudomány” c. kötetben). (Sopron, 1930.) Több fordítása van még. – Sógora volt → *Vargha Tamásnak*, veje Vargha Gyuláné Szász Pólának.

Podmaniczky-könyvtár (A Kiskartalon gyűlt, egy részében a br. Prónay Sándor toalmási könyvtárának idekerült darabjaiból. Br. Podmaniczky Gézának és feleségének, gr. Degenfeld Bertának a bibliophil buzgalma növelte aztán nagygyá és értékessé. Örökösük, gr. Degenfeld Pál → *úiszántúli ref egyházkerületi* → *főgondnok* az ev. egyetemes egyháznak ajándékozta, mely 1930-ban budapesti székházában helyezte el.

Podvázi ev. egyházmegye, az → *alsótrencséninek* olykor előforduló neve.

Pogány Ádám (Csebi) (? , 1746. – ?Kelemér, 1814.) ref. vallású nemes. Már 1764-ben táblabíró lett Máramaros vármegyében, hol 1767-ben → *segédgondnok* volt az → *egyházmegyében*. Ügyvédi minőségében nagy tekintélyt szerzett. Majd Kelemérbe költözvén, ott szolgabíróságot is viselt. – A protestánsok igazának érdekében az 1790–91. évi országgyűlés tájékoztatására a következő műveket írta: Tentamen demonstrationis trium propositionum... (Pest, Buda, és Kassa, 1790.) Expenditur extractus dissertationis Samuelis Verenfelsii de jure magistratus in conscientias nuper editae. (Pest, 1790.) Succincta deductio iurium et gravaminum evangelicorum utriusque confessionis... (Név. n.). (Hely n. 1790.)

Pogner János (? , ? – ? , ?) ev. vallású polgár a XVII. század negyedik évtizedében Pozsonyban, kinek munkája kéziratban maradt fenn, de Lichner Pál kinyomatta: Wie wir im Namen Gottes zu dem Gebäu unserer ev. Kirche... einem Anfang gemacht und was sich dabei für Widerwärtigkeiten begeben und zugetragen haben... (Pozsony, 1861.)

Pokoly József (Ör, 1866. dec. 6. – Hajdúsámson, 1933. jún. 5.) ref. vallású egyetemi tanár. A gimnáziumot Késmárkon és Sárospatakon végezte, hol 1885-ben teológiát kezdett hallgatni. Egy év múlva Debrecenben folytatta ezt, majd bevégezte után 1889 őszén nevelőnek ment Tisza Kálmán házához, s emellett jogot is végzett. 1894 tavaszán geszti lelkész, 1895 szeptemberében kolozsvári → *teol. tanár*, 1912 elején debreceni bölcsészeti akadémiai tanár lett. 1914-ben államdoktorságot szerzett s ez évben az egyetemnek bölcsészeti, 1922-ben a hittudományi karára neveztetett ki nyilv. rendes tanárnak. 1930-ban nyugalomba vonult. – A → *budapesti második zsinatnak* rendes, a harmadiknak pót-, a negyediknek rendes tagja, s 1898–1900-ban a konventnek is tagja, úgyszintén a → *Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1906-tól választmányi tagja, a debreceni Tisza István Tudományos Társaságnak első elnöke volt. A → *Prot. Szemlében* sok

éven át írta a külföldi szemlét s 1909-től 1911-ig szerkesztette a *→Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattárt*. – Önálló művei és nagyobb dolgozatai: A több szavazat és még valami (Presbyteri János álnévvel). (Budapest, 1892.) Ev. ref. zsinati tárgyakról (Ugyanazzal az álnévvel). (Uo. 1892.) A 16. és 17. század belmissziói munkássága hazánkban (P. E. I. L. 1894.). A magyar prot. házassági jog rövid története 1786-ig (Prot. Szle. 1894.). A magyar prot. egyházak vagyoni viszonyai az 1790–91-iki XXVI. törvénycikkig (Uo. 1895.). Az erdélyi fejedelmek viszonya a prot. egyházhoz (Uo. 1896.). A kolozsvári ev. ref. theol. fakultás („Az erdélyi egyházkerület fő-, közép- és elemi iskoláinak állapotrajza” c. kiadványban). (Kolozsvár, 1896.) Melancthon és a magyarországi reformáció (P. E. I. L., 1897.). Az unitarismus Magyarországon (Prot. Szle, 1898.). Az erdélyi ref. egyház területi beosztásáról (Uo. 1899.). A vármegyei intézmény története („Szolnokdoboka vármegye monografiája” I. k.). (Dés, 1901.) A ref. egyház megalakulása Erdélyben (Prot. Szle, 1902.). Az erdélyi ref. egyház története (5 kötetecske). (Budapest, 1904–1905.) *→Bocskay István* és a *→bécsi béke*. (Uo. 1906.) A 19. század („A magyarhoni prot. egyház története” c. könyvben). (Uo. 1907.) A protestantismus hatása a magyar állami életre. (Uo. 1910.) Adatok az erdélyi rekatholisatio történetéhez (M. Prot. Et. Adattár, 1910.). A catholicum mint egyetemes történeti eszme (Debreceni akadémia évkönyve, 1913.). A magyar reformáció pártfogói („A magyar reformáció könyve” c. füzetben). (Debrecen, 1917.) Az egyház és állam szétválasztása (Prot. Szle, 1919.). Egy pár emlékiratot is szerkesztett az *→erdélyi egyházkerület* megbízásából (Az „erdélyi püspök” címről és a székelyföldi keperől).

Irodalom: Révész Imre: A tegnap és a ma egyháza és egyházpolitikája (Prot. Szle, 1935.), *Uő:* P. J. emlékezete (1936.).

Polani János (Berzevice, ? – Kassa, 1648. előtt) ev. tanár. Itthoni tanulása után külföldre ment és 1639-ben Königsbergben volt egyetemi hallgató, hol 1640. ápr. 12-én magisterséget szerzett, de még 1642-ben is ott időzött. Hazatérte után tanár volt Kassán. – *Művei:* Decem crassiores pontificiorum de ecclesiae errores. (Königsberg, 1639.) Discursus de origine animae rationalis... (Uo. 1642.) Üdvözlő verset írt Aichinger Tóbiáshoz (1641.) Gerlinus Mátyáshoz (1641.), Kis Pálhoz (1641.) és Lani Iléshez (1641.).

Polgár Mihály (Törökszentmiklós, 1782. dec. 24. – Kecskemét, 1854. máj. 9.) ref. püspök. Tanulmányait szülővárosában, 1795-től Debrecenben végezte, hol 1805-től *→köztanító*, 1808-tól *→seniori* tisztelet viselt. A következő évben külföldre menvén, három szemesztert Göttingen-

ben, egyet több német és holland egyetem meglátogatásával töltött. Hazájába visszatérte után még 1811-től Hódmezővásárhelyen, 1819-től pedig Kecskeméten lelkészkedett. Itteni működésének már első évében tanácsbíróvá és aljegyzővé választotta a *→dunamelléki egyházkerület*, míg 1827-ben *→esperesévé* tette a *→kecskeméti egyházmegye*. 1836-ban *→egyházkerületi főjegyzővé* levén, ekkor lemondott az esperesi hivatalról. 1846-ban hosszas viszálykodás után a püspöki állást foglalta el. – Irodalmi munkásságának termékei: A dunamelléki helvét vallástételt követő egyházi kerület rövid története (Egyházi Almanach 1836-ra). A magyarhoni helvét vallástételt követők Budán, 1791. tartott nemzeti zsinatjok rövid története (Egyházi Almanach 1842-re.). A kecskeméti ref. eklézsia rövid története... (Kecskeméti Prot. Közlöny, 1858.) – úgyszintén a Háló Kovács József (1830.), *→Báthory Gábor* (1842.) és Gyárfás Pál (1847.) temetésén, valamint a József nádor emlékére (147.) tartott beszédei. Átdolgozta a Csebei János-féle káttét. Fordította az „Áhítatosság órái” VII–VIII. kötetét (1828–30.) s szerkesztette az „Egyházi Almanach”-ot 1836-ra és 1842-re. Szerzett egy temetési éneket is. A felette ifj. Báthory Gábortól és *→Tatay Andrástól* tartott beszédek szintén megjelentek.

Polgár Mihály ifj. (Hódmezővásárhely, 1814. máj. 29. – Pest, 1874. aug. 24.) ref. vallású ügyvéd, az előbbinek fia. Tanult Kecskeméten és Debrecenben. 1837-ben ügyvéd lett Pesten. – A *→dunamelléki egyházkerületnek* 1847-től világi főjegyzője, az egyetemes ref. egyháznak pedig 1859-től *→ágense* volt, de már előbb is vitte e hivatal terheit. – Kiadványai is egyházi jellegűek: Rendtartási szabályok és fegyelmi törvények a dunamelléki h. h. közép- és felsőbb iskolákra nézve. (Pest, 1863.) Egyházi törvények, melyek a magyarországi ref. egyház törvényes használatában vannak. (Uo. 1864.) Az egyházat és lelkészei hivatalos teendőit illető országos törvények kivonata (I. f.). (Uo. 1870.) – Az emlékére *→Pap Károlytól* tartott prédikáció ki van adva.

Polgári Gáspár (? , ? – Losonc, 1710. v. 1711.) ref. lelkész, Debrecenben tanult, 1681. febr. 28-án lépvén a *→togatusok* sorába. Innen Komáromba ment tanítónak, onnan a gyulafehérvári, 1684 elején ismét a debreceni kollégiumba diáknak. Még ebben az évben *→rektor* lett Miskolcon, majd 1701-től lelkész volt Losoncon. – *Művei:* „Rövid elmélkedés...” és „Prédikáció a templomban” (Két gyászbeszéd Szemere György felett). (Debrecen, 1704.) Mérges golyóbis (Prédikáció a katonák káromkodása ellen). (Hely n. 1706.) (Újra kiadta *→Incze Gábor*. 1938.).

Polner Ödön (Békéscsaba, 1865. márc. 15. – *Szeged, 1961. febr. 7.) ev. vallású egyetemi ta-

nár. A gimnáziumot és a jogot Budapesten végezte, hol 1889-ben jogdoktorságot, 1892-ben ügyvédi oklevelet, 1895-ben pedig egyetemi rk. tanári címet kapott. Ezalatt az Igazságügyi Minisztériumban hivataloskodott, hol 1914-re miniszteri tanácsosnak lépett elő. Ekkor a pozsonyi egyetemre neveztetett ki nyilv. rendes tanárnak a közjog tanszékére. Az első világháború után a szegedi egyetemen folytatta működését, míg 1935-ben nyugalomba lépett. 1942-ben jogi díszdoktorrá avatta a debreceni egyetem, 1952-ben a jogtudományok doktorává minősítették. – Kiváló szakirodalmi működése közben a következő egyházi vonatkozású dolgozatai jelentek meg: Reformáció és államélet (Ösvény, V.). →*Kossuth Lajos* (Prot. Szle, 1928.). Deák Ferenc egyházpolitikája és a vegyes házasságok. (Budapest, 1932.) A →*reversalis*-ügy fejlődése. (Szeged, 1937.)

Pomarius Sámuel (Winzig [Szilézia], 1624. ápr. 26. – ?Lübeck, 1683. márc. 2.) egy ideig magyarországi tanárként működött német ev. püspök. Boroszlóban, Thornban, Oderafrankfurtban és Wittenbergben bevégezve tanulmányait, 1653-tól több helyen lelkészkedett, míg 1667-ben Eperjesre hívták a kollégium igazgatójának. Erre teol. doktorságot szerzett Wittenbergben. Hivatalában lelkes és tevékeny munkásságot fejtett ki, míg 1673 márciusában társaival együtt ki nem kergették a jezsuiták. Ekkor visszatért hazájába, s előbb rendkívüli tanár lett a wittenbergi egyetemen, de innen csakhamar lelkésznek ment Lübeckbe, hol aztán püspök is volt. – Magyarországi tartózkodása alatt megjelent, valamint magyar vonatkozással bíró *művei*: De veritate religionis lutheranae (2 f.). (Bártfa, 1667–68.) Oratio auspicalis... (Uo. 1668.) (Új kiad. Wittenberg, 1669.) Intimationes et orationes... (Az előbbivel együtt). De examen scholasticorum dignitate, necessitate et utilitate. (Bártfa, 1668.) De natura peccati originalis (6 f.) I–III. (uo. 1668.) IV–VI. (Kassa, 1669.) (Új kiad. Wittenberg, 1669.) De ecclesia (→*Sámbar* ellen), I. f. (Bártfa, 1669.), II. f. (Lőcse, 1669.) Theses... e praelectionibus... analysi imprimis et exegesi articuli IV. augustanae confessionis breviter excerptae... (Lőcse. 1669.) Analysis et exegesis articuli I. invariatae augustanae confessionis. (Bártfa, 1670.) Acta tragica deformationis Eperiesiensis. (Wittenberg, 1673.) (Életrajzzal és jegyzetekkel ellátva közrebozsátotta Frenyó Lajos. 1937.) Bewiesener ungerechtester Gewissenszwang... (Uo. 1674.) – üdvözlő verset írt Bayer Jánosnak és a saját Mária nevű leányának a lakodalmára (1672.), →*Röser Jakob*hoz ennek Magyarországról távoztakor (1672.), úgyszintén gyászverset a Kis Ádám halálára (1671.).

Pongrácz Boldizsár (Liptószentandrás, 1731. nov. 9. – ?, ?) ev. vallású ügyvéd. Tanult 1737-től

1749-ig Nagypalugyán, Lőcsén. Osgyánban és Pozsonyban. Ettől fogva patvaristáskodott, míg 1752. végén Debrecenben ügyvédi gyakorlathoz kezdett. 1758-ban bécsi →*ágense* lett az ev. egyháznak, de csak 1760 tájáig vitte e tisztelet, s azután Pesten folytatott ügyvédséget 1775-ig. Ekkor hivatalt vállalt és később országgyűlési követ is volt. 1796-ban még élt. 1774-ben →*felügyelőség*et viselt a →*Pozsony vármegyei esperesség*ben. Egyháza érdekében általában buzgó tevékenységet fejtett ki, s a következő egyházi érdekű műveket írta: Kreutzberg Amadé egyházi elmélkedései (Szlovák fordításban). (Pozsony. 1783.) Az embernek e világi életben legszükségesebb és leghasznosabb mesterség, azaz: A legnagyobb Krisztusnak e földön megtalálása... (Pest, 1783.) Novum tentamen unionis amore boni publici susceptum. (Regensburg, 1784.)

Pongrácz József (Ete, 1885. jan. 4. – *Pápa, 1963. nov. 6.) ref. tanár. Etén és Héregben végezte az elemi iskolát, Pápán 1902-ben a gimnáziumot, 1906-ban a teológiát. Miután két évet Edinburghban töltött, 1908 őszén püspöki titkár lett Komáromban. 1910 szeptemberétől helyettes, 1913 tavaszától rendes →*teol. tanár* volt Pápán az újszövetségi tanszéken. A →*dunántúli egyházkerület* 1928-ban tanácsbíróvá, ekkor és 1939-ben zsinati rendes taggá választotta. 1911 végén teol. magántanári képesítést szerzett Pápán, 1931-ben teol. doktorságot Debrecenben. 1951-ben megszűnő tanársága, a volt kollégiumi könyvtár igazgatója lett. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* választmányi tagja, 1923-tól a →*Dunántúli Prot. Lapnak* szerkesztője volt, de más lapokban is sok cikke jelent meg. Szerkesztette „A pápai ref. főiskola négyzázados ünnepének emlékkönyvé”-t (1933.) – *Művei*: Bibliaolvasás. (Nagybecskerek, 1908.) Munka. (Uo. 1908.) De wetten der vriendschap (magyarból ford.). (Utrecht, 1911.) Az efezusi levél. (Pápa, 1911.) Carey Vilmos. (Makó, 1912.) A cambridge-i Korvin-kódex és a Trinity College magyar vonatkozású egyéb kéziratjai. (Budapest, 1912.) Pál apostolnak a galatákhoz írt levele. (Pápa, 1913.) A barátság törvényei. (Uo. 1913.) (II. kiad. uo. 1926.) Jézus kijelentése Istenről. (Uo. 1914.) Az efezusi levél magyarázata. (Uo. 1914.) János evangéliumának magyarázata (I–IV. fejezet). (Uo. 1914.) Magyar diákok Angliában. (Uo. 1914.) Az öskeresztység hódító hadjárata. (Komárom, 1915.) Lull Rajmund 1315–1915. (Uo. 1916.) Emlékbeszéd →*Németh István*... felett. (Pápa, 1926.) →*Antal Géza*... irodalmi munkássága 1881–1928. (Uo. 1929.) →*Csizmadia Lajos* 1858–1928. (Uo. 1930.) A Vöröskereszt-egylet Pápa városi választmányának ötvenéves története. (Uo. 1930.) A pápai főiskola könyvtára. (Uo. 1931.) Pál apostol Efézusban.

(Uo. 1931.) A bélpoklosok apostola: Reed Mária. (Budapest, 1933.) Máté evangéliuma magyarázata. (Pápa, 1933.) Újszövetségi bevezetés (→*Erdős Károly*lyal). (Uo. 1934.) (II. kiad. 1942.) Antal Géza, a püspök. (Uo. 1935.) Az apostolok cselekedeteiről írott könyv magyarázata. (Uo. 1936.) Kálvin kommentára az efezusi levélről (A „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Debrecen, 1936.) János evangéliuma magyarázata. (Pápa, 1939.) A →*Vizolyi Biblia* újtestamentomi részének exegetikai értéke (→*Károlyi*-emlékkönyv, 1940.). A legújabb régészeti leletek és az újszövetség. (Pápa, 1942.) Az imádkozó Pál apostol. (Uo. 1943.) Az imádkozó Jézus. (Uo. 1943.) A tanár az örök tanítvány. (Uo. 1944.) Részt vett Kálvin műveinek fordításában. – Apósa →*Török István* debreceni tanárnak.

Ponicoenus György József (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, ahol 1605. okt. 12-én lépett a felsőbb tanulók sorába. Külföldre menvén, 1612. szept. 19-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre, melyen 1614 januárjában még ott volt, de már 1615 augusztusában Tiszabökényben lelkészkedett. További sorsáról nem tudunk. – *Művei*: De providentia divina. (Heidelberg, 1612.) De externo seu ministeriali ecclesiae militantis regimine. (Uo. 1613.) De conversione seu regeneratione hominis. (Uo. 1614.)

Poprádi Ádám (Szepesbéla, 1636. júl. 20. – Bártfa, 1692. márc. 9.) ev. lelkész. Eperjesen tanult s azután a külföldet kereste föl, hol 1659. jún. 27-én Wittenbergben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Hazájába visszajöve, 1663 elejétől szülőföldjén volt másodpap, innen azonban 1672-ben elűzetett, és miután a →*delegatum iudicium* előtt aláírt a külföldre távozásra kötelező térítvénynek, ettől fogva Németországban időzött, míg 1682-ben visszatért. Ekkor Bártfán lett főkaplán, s ebben az állásban halt meg. – *Művei*: Zur Frömmigkeit leitende Pestilenz-Betrachtung... (Hely n. 1680.) Vom Abfalle... (1672 és 1682 között). – Üdvözlő verset írt →*Czember György*hez és Trusius Zsuzsánnához (1682.). A halálára írt gyászversek ki vannak nyomtatva.

Porcsalmi András (Porcsalma, 1617. – Kolozsvár, 1681. máj. 19.) ref. esperes. Eleinte Csengerben, majd Szatmáron, 1637 nyaratól Gyulafehérvárt tanult, ahonnan 1640-ben →*rektornak* ment Hátszegre. Innen visszatért a kollégiumba, de nem sokkal azután, még 1642-ben →*lector* lett Kolozsvárt. Ez állásából 1662-ben igazgatóvá lépett elő, s ideiglenesen, 1665-ig teológiát is tanított. 1667-ben kolozsvári lelkészé, 1673-ban egyszerűsmind →*kolozskalotai* →*esperessé* választott. 1680-ban lelkészi állásáról nyugalomba ment. – *Művei*: Ministerialis prudentia... (Magyar gyászbeszéd →*Kovácsnai Péter* felett). (Ko-

lozsvár, 1674.) Templomi prédikáció Bocskay István főispán felett („Szomorú halotti pompa” c. könyvben). (Uo. 1674.) Üdvözlő verset írt →*Komáromi Csipkés György*hez (1671.), →*Szathmárnémethi Mihály*hoz (1675., 1677., 1679.) és →*Zilahi János*hoz (1672.), gyászverset az →*Apáczai Cseri János* (1660.) és Kovásznai Péter (1673.) halálára.

Pósházi János (**Sárospatak*, 1628. – Gyulafehérvár, 1686. máj. 3. v. 4.) ref. tanár, Sárospatakon tanult, hol 1650. ápr. 29-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe, s előbb →*köztanító*ságot, 1653 elején →*seniorságot* viselt. Még ez évben külföldre ment s augusztustól az utrechti egyetemen tanulmányozta a teológiát és bölcsészetet, mely utóbbiból 1655. jún. 19-én magisterséget szerzett. Miután néhány hónapot még a franekeri egyetemen töltött s Angliába is átrándult, hazajött, s 1657 nyarán tanár lett Sárospatakon. 1664-ben meghívták Szepsibe lelkésznek, de nem hagyta el tanári állását, mely pedig hovatovább küzdelmesebbé vált, számos írásbeli és szóbeli hitvitába kényszerülvén →*Sámbárral* és társaival szemben helytállani hitéért. Csakhogy a kollégiumnak →*Báthory Zsófia* által 1671. okt. 20-án történt elfoglalása után utoljára is távoznia kellett Sárospatakról. Az ifjúsággal és tanártársával, →*Buzinkai Mihály*lyal együtt bujdosni indult, míg azután →*Apafi* fejedelem kérelmükre helyet jelölt ki nekik Gyulafehérvárt, mire 1672 elején ott telepedtek meg az elhagyott kollégiumi épületben. Itt is nagy buzgalommal működött úgy hivatalában, mint irodalmi téren. Vitázó képességét most már a coccejanusokon és cartesianusokon próbálta ki, akik ellen éppen olyan elkeseredetten küzdött, mint korábbi munkáiban a római katolikusok ellen. – Más tárgyú művek mellett a következő egyházi érdekeket írta: De actionum humanarum libertate. (Utrecht, 1654.) De recta eruditionis comparandae ratione. (Sárospatak, 1657.) De principio philosophandi. (Uo. 1658.) De regulis philosophandi. (Uo. 1658.) De territorio philosophandi. (Uo. 1658.) De natura et existentia metaphysicae. (Uo. 1661.) De independente et dependente. (Uo. 1661.) Ars catholica vulgo Metaphysica. (Uo. 1662.) Pneumatologia. (Uo. 1662.) Egy Pozsonyból repült huholó bagolynek megmellyesztése (Janus Philaethus Hydropolitanus álnévvel). (Hely n. 1662.) (Syllogismus). (1664.) Rövid tudósítás a donsequentiaikról a pataki jezsuita páterek manifestumára való felelettel együtt (Név n.). (Sárospatak, 1665.) Sámbárnak az három kérdéseire való summás választétel (Xenocosmus álnévvel). (Hely n. 1666.) (Állítólag még ebben az évben több kiadása jelent meg.) A három kérdésre való summás választételnek... megerősödése... (Hely n. 1666.) →*Kis Imre* nevű jezsuita

páterrel való vetélkedése imez kérdéstről: volt-e valaha, valaholott, valakinél Calvinus János előtt a mostani calvinisták vallása? (Hely n. 1666.) Tromf ki tromf. (Hely n. 1666.) Bensült veres kolop, avagy: Kis páternek vesztett peri (Név n.). (Hely n. 1666.) Nagyobb látatja a páter Kis vesztett perinek. (Hely n. 1667.) Görcsös bot amaz déceges fekete Bonasusnak a hátára... (Név n.). (Sárospatak, 1668.) Igazság istápjja, avagy: Oly katechismusi tanítás, melyben a ker. ref. vallás... az ellen tusakodó fortélyos patvarkodások ellen (jelesben amelyeket a nagy Kalauzos könyv... előállított) oltalmaztatik... (Uo. 1669.) Sermo panegyricus in obitum... Francisci Rhédei. (Uo. 1669.) Falsitas toti mundo detecta (Név n.). (Kolozsvár, 1672.) Sibelius Gáspárnak imádsági (Latinból ford.). (Uo. 1673.) Oratio... dicta occasione funeris... Stephani Bocskai („Szomorú halotti pompa” c. gyűjteményben). (Uo. 1674.) A... Bocskai-familiának genealogiája. (Uo. 1674.) Syllabus assertionum... quibus neoterici quidam theologi et philosophi... scholas et ecclesias turbant... (Uo. 1685.) – Üdvözlő verset írt Püspöki Jánoshoz (1657.), Losonci Farkas Jánoshoz (1657.), Buzinkai Mihályhoz (1658.), Somosi Petkó Jánoshoz (1658.) és Eszéki Istvánhoz (1675.), valamint gyászverset a Rákóczy Zsigmond halálára (1652.). – Nagypósa volt Csáji Mártonnak.

Irodalom: Kónya Imre: P. J. élete és működése (1912.), Zoványi Jenő: Szóbeli hitviták Sárospatakon és Kassán (Theol. Szle, 1934.), *Uő.*: A coccejanismus története (1890.) *Uő.*: Sámbar Mátyás és Kis Imre hitvitái... (Theol. Szle, 1925.), *Uő.*: Bársony György cáfolói (MKSz. 1931.), *Makkai Ernő*: P. J. élete és filozófiája (1942.).

Poszvék Sándor (Sopron, 1839. jún. 20. – Sopron, 1914. nov. 10.) ev. tanár. Sopronban tanult, 1860-ig, midőn külföldre ment s okt. 24-től Jenában gyarapította ismereteit. 1861 őszén hazatérve, →*káplán* lett Győrben, 1864 tavaszán pedig lelkésznek választották Meszlenbe. A →*középvasi egyházmegyének* 1870-től →*esperese* volt 1877-ig, midőn Sopronban →*teol. tanári* állást foglalt el. Itt 1889-től az igazgatói tisztet is viselte 1908-ig, midőn nyugalomba lépett. – Az egyetemes egyháznak huzamosabb ideig főjegyzője, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* kezdettől 1911-ig választmányi tagja volt. – Az egyházi közlönyökben megjelent cikkein és prédikációin kívül a következő művei vannak: Iskolaavatási beszéd. (Sopron, 1869.) Esperesi székfoglaló beszéd. (Uo. 1870.) A prot. istentisztelet napjainkban (Zittel után németből). (Budapest, 1875.) Emlékbeszéd →*Haubner Máté*... gyászünnepélyén (A „Haubner Máté emléke” c. füzetben). (Sopron, 1881.) Haubner Máté életrajza

(Uo.). Egyházi énekek és imádságok az ev. tanulóifjúság számára. (Sopron, 1886.) (III. kiad. 1903.) Gyámintézeti egyházi beszéd (németül is). (Uo. 1888.) Emlékbeszéd... Káldy Gyula felett („Gyász-emléklapok” c. füzetben). (Uo. 1889.) Üdvözlő beszéd... Radó Kálmán →*egyházkerületi felügyelőnek* beiktatása alkalmával. (Uo. 1889.) A dunántúli... egyházkerületi gyámolda története. (Uo. 1897.) Ünnepi beszéd a... gyámolda félszázados jubileuma alkalmából. (Uo. 1897.) Komoly szó komoly napokban. (Budapest, 1898.) Üdvözlő beszéd Brunner János soproni lelkész működése 25. évfordulóján. (Sopron, 1899.) Gyámintézeti beszéd (németül is). (Köszeg, 1899.) A decorum az egyházi szószéken (Prot. Szle, 1902.).

Irodalom: Jausz Vilmos: P. S. (1909.).

Potyondi István (? – Pereszteg, 1631. jan. 20.) ev. lelkész. Valószínűleg Sopronban végzett tanulása után a külföldet is fölkereste, s 1613. szept. 22-én Wittenbergben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Hazájába visszajöve, 1616-tól Csepregen volt →*rektor*, ahonnan 1619 tavaszán papnak ment valahova, 1621 után Peresztegen lelkészkedett, 1628-tól →*egyházkerületi* jegyőséget is viselve. – *Műve:* De personali unione duarum naturarum in Christo. (Wittenberg, 1614.)

Pozsegai ref. egyházmegye, másképpen vukovári vagy valpói, az →*alsódunamelléki*, illetőleg a →*baranyai kerületben*, kezdettől fogva létezett és a drávántúli egyházakat foglalta magában. Kétségtelenül a →*Sztárai* ide is kiható tevékenykedése óta voltak protestáns →*esperesei*, mégpedig kezdetben lutheri irányúak. A török elűzése után hamarosan elfogytak az egyháza s pár évtized elteltével már csak emlékekben éltek.

Pozsonyi ev. egyházkerület, még hivatalos iratokban is előforduló neve a →*dunáninmeninek*.

Pozsonyi ev. tanácskozmány, 1735 februárjában br. Zay Imre elnöklete alatt tartott, aki – minthogy az itt megválasztott első →*egyházkerületi felügyelők* névsorában nem szerepel – minden bizonnyal a már korábban meglevő egyetemes felügyelői tiszténél fogva tartotta kezében a vezéri pálcát. Általában a II. →*Carolina Resolutio* folytán teendő intézkedéseket beszéltek meg az összejevetelen. Felhívták tehát a →*dunántúli egyházkerületet* püspökválasztásra; kimondták a szabad kir. városok akkorra már →*tiszavidékivé* fejlődött kerületének a – *gömörvidékivel* való egybeolvadását; meghagyták a kerületeknél alsóbbfokú egyházi testületeknek, hogy az akkor választott kerületi felügyelők mintájára megfelelő fokú felügyelőket szintén válasszanak maguknak. Jegyzőkönyvét közölte Prónay-Stromp „Magyar ev. egyháztörténeti emlékek” 268–273. l., helytelenül 1736-ra téve a keltét.

Pozsonyi pátenses ev. egyházkerület, az 1859.

szept. 1-i pátensnek 1860. máj. 15-én történt fel-függesztése után abból folyólag alakult meg, mert ez utóbbi rendelet megtiltotta, hogy a pátens alapján szervezkedni akaró egyházak ebben meggátoltassanak. Erre 22 egyház a →*dunáninnyi*, 6 a →*bányai kerületből* 1860. jún. 27-én megalakította az ún. pozsonyi egyházkerületet. Ezt aztán az 1867. máj. 15-én kibocsátott királyi leirat szüntette meg, mely végleg hatályon kívül helyezte mind a pátens, mind a rávonatkozó későbbi rendeleteket. Ezt egyházkerületnek püspökei voltak ezalatt: →*Kuzmány Károly* 1866 augusztusáig, →*Hurbán József Miloszláv* 1866 októbertől, felügyelői: Landerer Ferdinánd 1865-ig, Francisci János 1865-től.

Pozsonyi ref. zsinat, a Szlovenszko és Ruszinszko területén levő három →*egyházkerület* 1928. jan. 24–28-án tartotta. Miután a lévai zsinaton alkotott törvénykönyvet nem hagyta jóvá a cseh kormány, az ezzel való hosszas tárgyalások eredményeül egy újabb törvénytervezet került a zsinat elé, mely aztán elfogadta az abban foglalt kilenc törvénycikket. Ezek értelmében az egyházkerületek hivatalos neve: nyugati, keleti. kárpátaljai. Külön szlovák →*egyházmegye* létesítését is ki kellett mondani. Mindazáltal tíz év alatt el nem jutottak odáig, hogy megerősítsenek az itt hozott törvények.

Pozsony-nyitra-barsi ev. egyházkerület, a →*bajmóci kerületnek* a területét alkotó vármegyék-ről vett neve.

Pozsony-nyitra-barsi magyar ev. egyházak kerülete, a →*felsődunamelléki magyar ev. egyházkerületek* eredeti kiterjedése alapján használt neve, mely csakhamar helytelenné vált azért, hogy más vármegyéből is magába ölelte a magyar egyházakat.

Pozsony-nyitra-barsi német ev. egyházak kerülete, →*zsolnai zsinaton* szervezett két német „inspectoratus” egyike, melynek „inspectorául” →*Heuchelin Simon* pozsonyi lelkész tétetett, de ennek 1621-ben bekövetkezett halála után az egész beléolvadt az ugyanazon területen fekvő bajmóci szlovák →*superintendenciába*, ami egészen természetesen folyt abból a körülményből, hogy Heuchelin egyúttal →*esperese* volt a →*Pozsony vármegyei egyházmegyének*.

Pozsony reformációja, még a mohácsi vész előtt megkezdődött. 1526 tavaszán a római katolikusok panaszára vizsgálat folyt az eretnek ellen, mindamellett július elején a polgármester kifüggesztette és kihirdette a Luther tételeit. A protestánsok lassanként tekintélyes gyülekezetté tömörültek, de a 16. század vége felé csak a városon kívül, más helységeken tarthattak istentiszteletet. A →*bécsi békekötés* által adott lehetőségben újból megalakult az ev. egyház, melynek 1613-ban már négy lelkésze volt s amely 1607 ja-

nuárjától egyszersmind iskolával is bírt. Rendszeres istentiszteleti helyiségük azonban csak 1616-tól volt, valóságos templomokat pedig még később építhettek, mégpedig sok háborgatás és akadályoztatás közben. Ezek egyikét 1638-ban, másikat pedig körülbelül 1658-ban szentelték fel. 1672-ben úgy ezeket, mint 1656-ban épült nagyszabású iskolájukat is elvesztették és csak 1681 után gondoskodhattak új helyiségekről, de amelyek ismét csupán ideiglenesek lehettek. A XVIII. század elején, kivált a →*Bél Mátyás* működése folytán magas színvonalra emelkedett iskolájuk, mely 1783-ban új épületbe költözött. Ezt megelőzőleg 1774-ben német templom, 1775-ben magyar-szlovák templom emeléséhez kezdett hozzá az egyház, mely régidő óta teológiai és bölcseleti tanfolyammal is bíró iskoláját 1850-ben megint új épületben helyezte el, tisztán főgimnáziuma részére pedig 1896-ban épített a kor követelményeinek megfelelő helyiséget. Az egyház teol. intézete helyett az egyetemes egyház állított 1882-ben hasonló irányú, de jobban felszerelt akadémiát, melynek hat rendes tanára (az egyik lelkészt is belészámítva) s ezenkívül időnként egyiket magántanára is volt. Ezt az államfordulat után egy szintén felekezeti jelleggel bíró, de már nem egyetemes akadémia váltotta fel, amelynek helyébe aztán a csehszlovák állam 1934-ben az egyetemen állított fel egy szerényebb keretek közt mozgó fakultást. Az egyház most már a régebbi négy helyett összesen hét lelkészt tart. A jóval csekélyebb népességű reformátusok szintén alakítottak önálló egyházat még a magyar korszakban.

Irodalom: *Csecsetka* Sámuel: A pozsonyi ev. főiskola történetéből (1886.), *Markusovszky* Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. lyceum története, kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. ev. egyház múltjával (1896.), *Schrödl* József és társai: A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története (2 k. 1906.).

Pozsony vármegyei ev. egyházmegye, a →*dunáninnyi kerületben*, kezdet óta megvolt s a Pozsony vármegyéből pár szomszéd vármegyebeli →*egyházmegyéhez* tartozó gyülekezetek kivételével a vármegye területén fekvő szlovák és német egyházközségeket foglalta magában, de ide tartoztak már a 17. századtól a Moson vármegyei egyházak is, amelyeknek azonban állandóan külön →*consenioruk* volt. A XVII. század vége felé magában egyesítette az üldözések után is megmaradt bármily nyelvű ev. egyházakat, csakhogy ezek így is annyira csekély számmal voltak, hogy a dunáninnyi kerület első korszakában két anyaegyházból s még a →*türelmességi rendelet* után egy évtized múlva is – habár viszont a →*pozsonyvárosi egyházmegyének* a mosoni egyházakkal együttes 1788-i kiválása után – csak nyolc

anyaegyházból (tíz lelkésszel) állott az egész vármegyére kiterjedő egyházmegye. Eredeti alakjában egyébként a később csatlakozott magyar egyházak nélkül is legalább 13 anyaegyházat számlált. Az említett nyolc egyház lassanként 17-re szaporodott, ameddig Magyarországhoz tartozott az egyházmegye. Ezek közül három Modor város területén volt, viszont a nagyszombati és bazini egyház két-két lelkészt tartott. Az egyházmegyének legrégebbi ismert szabályzata 1612-ből való, de föltehető, hogy ezt megelőzte más. (Közölte Ribini: Memorabilia... I. k. 387. s. köv. l.) – →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Lingelius Bálint nagyszombati l. (1612.) 1621-ig, Stumpf János pozsonyi l. 1623–1632, →*Wegelin Józsa* pozsonyi l. 1635–1640, Heuchelin János György pozsonyi l. 1640–1654, Schmidt Dániel pozsonyi l. 1654–1660, →*Puchner Tódor* bazini l. 1660–1667, Titius Dávid pozsonyi l. 1667–1672, Vibeg János pozsonyi l. 1698-ig, egy ismeretlen után Weissbeck János Ferdinánd modori l. 1706–1713, Rabacher János András pozsonyi l. 1721–1744, →*Bél Mátyás* pozsonyi l. 1744–1749, újra egy ismeretlen után →*Ribini János* pozsonyi l. (1763.) 1788-ig, Jan Miklós modori l. (1793.), Richter András Jakab bazini német l. (1819.) (1821.), Krajcu János modori l. 1837–1854, Hollerung Károly (I.) modori l. 1860–1864, Lesko Mihály felsőszei l. 1864–1879, Ritter Károly somorjai l. 1879-től (1890.), Hollerung Károly (II.) modori l. 1897–1912, Schleiffer Károly misérdi l. 1912–1915, Schönwiesner Kálmán szentgyörgyi l. 1915–1917, Daxer Henrik bazini l. 1917–1918, Jurkovic Vladimir modorkirályfai l. 1918–1923. Négy egyháza 1938-ban visszakerülvén Magyarországhoz, 1939–1941-ben a mosoniakkal együtt a moson-pozsonyi egyházmegyét alkotta, de némi vajúds után 1942-ben önálló egyházmegye létesült belőlük, mely 1944-ben Matis István felsőszei lelkészt választotta meg esperesének.

Pozsony vármegyei magyar ev. egyházmegye, előbb a →*csallóköz-mátyusföldi prot. egyházkerületek* volt alkatrésze, mikor pedig kiváltak belőle a ref. gyülekezetek, minden valószínűség szerint addig is folytatólag megvolt a közvetlen kormányzata, ameddig még nem jutott el a szervezéshez a →*felsődunamelléki magyar ev. egyházak kerülete*. Ezután mindjárt (1615. jún.) kiváltak belőle a Moson, Győr, és Komárom vármegyékben levő egyházak, külön esperességgé (Mosonyőri vagy samarjai) alakulva, mely azonban idővel újra beolvadt ebbe. Ezzel aztán együtt áldozataivá lettek az üldözésnek. Virágkorában több mint húsz anyaegyházból állott a négy vármegye területén. – →*Esperesei* közül csupán a következők neve ismeretes: Dianovics János fel-

sőbári l. 1613–1614, Csáktornyai Péter cseklési l. 1614–1623, Kürthi István szenci (?) l. 1623-tól.

Pozsony vármegyei német ev. egyházmegye, a →*szlovenszkói nyugati kerületben*, 1923-ban alakult a →*Pozsony vármegyei* és →*pozsonyvárosi egyházmegyék* nyelv szerinti új beosztása következtében. Összesen kilenc egyházból áll, melyek közül a pozsonyinak négy lelkésze van (három német, egy magyar). – →*Espereseinek* névsora: →*Schmidt Károly Jenő* pozsonyi l. 1932-ig, Scherer János bazini l. 1932 októbertől.

Pozsony vármegyei szlovák–magyar ev. egyházmegye, a →*szlovenszkói nyugati kerületben*, 1923-ban alakult összesen 12 szlovák és magyar egyházból, a pozsonyi három szlovák lelkésszel. 1938-ban azonban elveszítette a Magyarországhoz egy időre visszacsatolt egyházakat. – →*Espereseinek* névsora: Jurkovic Vladimir modorkirályfai l. 1936 végéig, Adamis Gyula pozsonyi l. 1937-től.

Pozsonyvárosi ev. egyházmegye, a →*dunáninnyi kerületben*, 1788-ban vált ki a →*Pozsony vármegyei egyházmegyéből*, magával víve a Moson vármegyéből idetartozó négy anyaegyházat is. Ezeknek később külön →*egyházmegyévé* alakulása folytán a pozsonyi egyház a maga akkori négy lelkészevel képezte az egyházmegyét, melyben a szomszédos Réce 1834-ben fejlődött anyaegyházzá, s ennél fogva ezentúl két anyaegyházból állott. – →*Esperesei* voltak, természetesen mindannyian pozsonyi papok: →*Crudy Dániel* 1788–1815, Biermann Károly Sámuel 1815–1829, →*Tremmel János Keresztély* 1829–1845, Sztromszky Ferenc Sámuel 1845–1850, Simkó Vilmos Manó 1850–1860, Sztromszky Ferenc Sámuel (ismét) 1860–1861, →*Raabe Károly Ágost* 1861–1865, Geyer János 1865–1878, Trsztýenszky Ferenc 1878–1910, →*Schmidt Károly Jenő* 1910–1923, amely évtől kezdve a Pozsony vármegyei német egyházakból alkotott egyházmegye élén folytatta e tisztét.

Praeceptor, eredetileg közös elnevezése volt a tanszemélyzet akármelyik tagjának, később az osztott elemi iskolában, vagy a bármelyik nemmel foglalkozó segédtanítónak, vagy pedig a leánytanítónak a címe. A felsőbbbrangú intézetekben az alsóbb osztályok évről-évre változó tanítóinak címe, publicus jelzővel ellátva, megkülönböztetésül az ily intézetekben gyakori privatus, azaz magántanítótól.

Prágai András (Nemeskér, ? – Tarcal, 1636 tavasza) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, majd külföldön, hol 1616. júl. 27-én Heidelbergben iratkozott be az egyetemre. Hazájába visszajövén, 1619 tavaszán sátoraljaújhelyi másodpap, azután szerencsi lelkész és egyúttal →*Rákóczy Györgynek* itteni udvari papja, 1631 őszétől gönci, 1635 elejétől tarcali lelkész volt. – *Művei:* As-

sertiones (Sandaeus jezsuíta ellen, aki megtámadta azt az értekezést, melyet ő respondeált a reformáció százéves emlékünnepe). (1618.) (Újra kiadva Pareus „Miscellanea catechetica” c. kötetében, 1634.) Concio pomeridiana in dedicatione templi Bekecsiensis. (A „Consecratio templi novi” c. kiadványban magyarul). (Kassa, 1625.) Fejedelmeknek serkentő órája (Gvevara Antal spanyol művének latin fordítása után). (Bártfa, 1628.) (Csak az I. és III. könyvet fordította, a II-at Draskovics János 1610-ben megjelent fordítása szerint közli.) Respondeált a „De providentia Dei” (1616.), a „De causis centum ab hinc annis... ex evangelicis Germaniae ecclesiis eliminati semperque fugiendi papatus” (1617.) tárgyaló vitákon, valamint a következő kérdéstről tartott: „An calviniani, quos vocant, fundamentum fidei sartum, tectum retineant?” (1617.) Üdvözlő verset írt Bakai Gergelyhez (1617.), →*Jászberényi Mátyáshoz* (1617.), →*Szenczi Molnár Alberthez* (1617.), →*Pataki Fűsüs Jánoshoz* (1617.), és →*Kecskeméti C. Jánoshoz* (1619.), aki nek ezt magában foglaló művét magyar bevezetéssel is ellátta. Írt még „carmen votivum”-ot a bekecsi templomavatásra.

Irodalom: Zoványi Jenő: Adatok P. A. életéhez és működéséhez (Itk. 1941.).

Prédikátor, általánosságban a protestáns lelkésznek gyakran használt címe, de különleges jelentése szerint a több pappal bíró egyházközségekben az →*elsőpapi* (→*plébánosi*) hivatal betöltőjén kívüliek címe. Néhol, ha többen voltak ilyenek, külön-külön munkakört töltöttek be, így p. o. hétfőre, illetőleg valamelyik más napra beosztott prédikátor, ispotályi prédikátor, stb.

Prédikátori Tárház, 1805-től 1808-ig jelent meg a →*Fábián József* és →*Láczai Szabó József* együttes szerkesztésében, negyedéves füzetekben. Címéhez képest prédikációkat és a lelkészi gyakorlatban felhasználható más dolgozatokat közölt ugyan nagyobb részben, de tartalmazott szélesebb körű érdeklődésre számot tartható közleményeket is.

Preidt György (Feketehalon, 1726. ápr. 18. – Brassó, 1806. szept. 21.) ev. lelkész. 1740-től Brassóban, 1743-tól Nagyenyeden, 1745-től ismét Brassóban, 1747-től Pozsonyban tanult. Azután a külföldet kereste föl, s 1748 őszén a jenai egyetemnek lett hallgatója. Visszajöve, 1752-ben gimn. tanár, 1762-ben →*rektor*, 1768-ban →*prédikátor*, 1771 januárjában →*elsőpapi* lett Brassóban. 1789–1795 és 1797–1805 között a →*barcasági káptalan* →*dékáni tisztét* is viselte. – *Művei:* Denkmal der Liebe (Gyászbeszéd Schofel Józsefné Seulen Anna felett). (Brassó, 1769.) Der gesegnete Einfluss der christlichen Religion... (Prédikáció népszámlálás elrendelésekor). (Uo. 1785.) Sammlung geistlicher Lieder... (Uo.

1805.) (Több kiadása van.) Gebete... (Uo. 1806.) (Több kiadása van.) Különféle egyházi szabályzatok is jelentek meg a neve alatt.

Preller Gáspár (Boleslau [Szilézia], ? – ?, ?) ev. lelkész. A wittenbergi egyetemről magisteri címmel jött Bártfára 1601-ben német →*prédikátornak*. Innen 1606-ban Eperjesre vitték ugyancsak prédikátornak, majd 1609-ben Kisszebenben lett →*elsőpapi*. Végre 1614-ben Eperjesen foglalta el az elsőpapi hivatalt, melyben 1639-ben még működött. – *Művei:* Kurze Leich-Sermon bei dem Begräbnis des Kinds Euphrosina Fraunberger. (Kassa, 1630.) Zwo Leichenpredigten bei dem Leichenbegängnisse der Frau Elisabeth Zapffen und ihrer Tochter. (Lőcse, 1635.) Auslegung eines Verss. Daniels 12. Cap. (Uo. 1638.) Eine christliche Leich-Predigt... bei dem Begräbnis des... Georgii Spreitzes... (Bártfa, 1639.) Írt még üdvözlő verset Melczer Jánoshoz és Berzeviczy Veronikához (1607.).

Presbyterium a magyarországi protestánsoknál a katolicizmustól átvéve még a 17. században is azt jelenti, hogy papság. E században kezdődött e névvel a ref. egyházban először olyan testület, mely a lelkészek közül kiválasztva az →*esperes*, illetőleg a püspök mellé volt rendelve tanácsadó gyanánt. Habár általában kötelessége volt a püspöknek az esperesek véleményét, az esperesnek az „Arravalókét” kikérni, rendszeres intézményül a római katolicizmustól átvett más értelmű névvel a 17. század első feléből a →*dunántúli* és →*tiszáninneni* egyházkerületekben találkozunk ilyen jellegű presbyteriummal. Hasonló intézményt legelőbb az unitáriusok alakítottak 1579-ben consistorium névvel. Azután 1610-től alakították a →*gömöri egyházmegye* kezdeményezésére más ev. egyházmegye is. de az őt megillető consistorium névvel. Teljesen egyéb aztán az egyháztagokból az egyházközség által választott presbyterium, mely a gyülekezeti önkormányzatnak volt demokratikus természetű alkotása. Ez olyan helyeken kezdődött és szükségszerűen jött létre, ahol a világi hatóság nem református vallású volt, tehát a ref. egyháznak tőle függetlenül kellett létét folytatnia. Ahol pedig református volt a világi hatóság (városi tanács, előljáróság, földesúr) és idővel mégis létesült, ott ez már elvi alapokon, az intézménynek jellegzetes reformátusul való jelentkezése után történt. Magyarországon illet →*Kanizsai Pálfi János* kezdett alakítani 1615-ben Pápán. 1630-ban az egész dunántúli egyházkerületben. Az állami hatalomnak az összes protestáns egyházakkal szemben való ellenséges állásfoglalása magával hozta később, hogy az ev. egyházban is kifejlődött ez az intézmény.

Irodalom: Révész Kálmán: A presbyterium legelső nyomai hazai ref. egyházunkban

(Prot. Szle, 1892.), *Pokoly* József: Az első magyar ref. presbyterium keletkezése és szervezete (Uo. 1901.), *Zoványi* Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.).

Pribicer Jakab (Besztercebánya, ? – Besztercebánya, 1582 vége?) ev. tanár. Besztercebányán folytatott tanulmányai bevégeztével külföldre ment, 1575. szept. 21-től a wittenbergi, később a lipcsei egyetemen gyarapította ismereteit. Visszatérve, 1577-től Besztercebányán →*lector*, 1580 február végétől pedig Kassán →*rektor* volt. Itt halt meg 1584 végén, bár van olyan adat, amely szerint még 1584 februárjában is életben lett volna. – Egy akkor megjelent üstökösről írt értekezésén kívül a következő *műve* van: *Historia de Sanheribo rege assyriorum* (Versben Kir. IV. 18–19., Péld. II. 32., Ézsaiás XXXVI. 37. alapján). (Wittenberg. 1576.) – Veje volt Frölich Tamásnak.

Pribis Dániel (? , 1580 k. – ?, ?) ev. lelkész. Előbb Pribilinán, 1634-ben Görgön működött és ekkor →*esperese* volt az →*alsóhernádi egyházmegyének*. Megszűnt aztán espereskedni, mivel távozott az →*egyházmegyéből*, s 1640-től Déeesön, 1643-tól Tarkón. 1645-től Felsőkemencén lelkészkedett. Ide már a következő évben más ment a helyére, tehát vagy máshova hívták, vagy meghalt. – Új kiadásban 1634-ben bocsátotta közre Lőcsén a Luther kis kátéjának 1612-ben →*Ábrahames*, Lani és Melik által készített szlovák fordítását és →*Lani Illésnek* egy csomó énekét. Ezekhez ő maga imakönyvet és egy „Rosarium animae” c. →*énekeskönyvet* csatolt, melyeket – úgy látszik – fordított szlovákra.

Próba-prédikálás, az erdélyi reformátusoknál néhány évtizeden át 1895-ig volt szokásban, de a magyar ref. egyház újabban szintén életbe léptette bizonyos módokat mellett, míg az ev. egyház már régóta állandóan gyakorlatban tartja. Abból áll, hogy az üresedésben levő lelkészi állásra pályázó és kijelölt egyének a választó egyházban egymás után megjelenvén, annak templomában istentisztelet tartanak avégett, hogy a gyülekezet személyesen megismerje egynemely irányban képességeiket.

Prónay Dezső br. (Pest, 1848. okt. 22. – Acsa, 1940. ápr. 7.) ev. vallású főúr. Az elemi és középiskolát családi körben végezte, azután jogot hallgatott Pozsonyban, Berlinben, Lipcsében, Pesten, hol 1871-ben jogdoktorságot szerzett. Ugyanez évben a →*fejér-komáromi egyházmegye*, 1874-ben a →*dunántúli egyházkerület*, 1883-ban az egyetemes egyház →*felügyelőnek* választotta. 1917-ben lemondott e hivataláról. Ugyanez évben a debreceni, 1929-ben a pécsi egyetemnek teol. díszdoktora lett s 1928-ban a budapesti egyetem is díszdoktorrá tette. →A

Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak kezdettől fogva választmányi tagja volt. Országgyűlési képviselőséget több ízben viselt. Elnöke volt az 1913–16. évi →*budapesti zsinatnak*. – Egyetemes felügyelői minőségben tartott ülésmegnyitó beszédei mindig irányt mutattak, és – bár sokszor találkoztak ellenzéssel – erős meggyőződése állandóan biztosította részükre a megbecsülést. A Magyar Prot. Irodalmi Társaság miskolci közgyűlésén tartott, Alkalmi beszéd”-e (Emlékkönyv... 1901.) hasonló hatást tett. Családi levéltárából →*Stromp Lászlóval* sajtó alá rendeztetett és kiadott egy kötetet a „Magyar Prot. Egyháztörténeti Emlékek” (1905.) c. alatt, Kéler Zoltán közreműködésével pedig „Emlékeiből és válogatott beszédei” (1923.) című kötete jelent meg.

Prónay Gábor br. (Besztercebánya, 1812. ápr. 1. – Firenze, 1875. ápr. 1.) ev. vallású főúr, az előbbinek atyja. Tanult Rozsnyón és Pozsonyban, hol a kir. jogakadémiának is volt növendéke. Azután patvaristáskodott s 1833-ban jurátusnak is felelküldött. 1839-ben követte, 1848-ban képviselője volt Turóc vármegyének. A Magyar Tud. Akadémia 1860-ban levelező taggá választotta, egyháza pedig 1861-ben →*egyetemes felügyelővé*. – A →*pátens*-mozgalmakban való szereplésének súlyát következő művével is növelte: *Das k. k. Patent vom 1. September 1859., als Mystification des Protestantismus in Ungarn.* (Hamburg, 1860.) Nem egyházi tárgyú művei is vannak.

Irodalom: *Haberern* Jonathán: Br. P. G. emléke (1876.), *Haán* Lajos: A magyarhoni ág. hitv. evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal (1883.), *Wagner* Lajos: Br. P. G. (1748–1811.)... és unokája br. P. G. (1812–1875.) (1912.).

Prosenioratus, az →*egyházmegyék* (senioratusok) egy-egy olyan része, melynek közvetlen kormányzatára, amikor még forogtak fenn közlekedési nehézségek, a távolság miatt az →*esperes* helyett egy, az illető területen, vagy legalábbis egészen közelében működő lelkész választott, ki prosenior vagy →*consenior* címet viselt.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, egyháztársadalmi hetilap, melyet Pesten 1842-ben indított meg →*Székács* József, →*Török* Pál és →*Taubner* Károly. Ez utóbbi már a következő évben megvált a szerkesztéstől és ezentúl évenként változtatva szerkesztette a másik kettő 1848-ig, melynek végén a zavaros viszonyok miatt megszüntették az egész magyar protestánságnak ezt az akkor egyetlen időszaki közlönyét. Csak 1858-ban élesztette fel újra →*Ballagi* Mór, aki 1889 elején átadta →*Szóts* Farkasnak, ki már 1886 óta fő-munkatársa volt, miként előbb is több más, ki-

vált a →*teol. tanárok* közül. Majd 1905-től 1912-ig, →*Hamar István*, 1913-tól pedig B. →*Pap István* (többek társaságában) szerkesztette a lapot az 1919-ben bekövetkezett megszűntéig. Míg Székácséknak, azután meg Ballaginak a korszakában a szabadelvű egyházi iránynak volt központi közlönye: addig az utódok idejében hovatovább mind nagyobb mérvben az azzal ellentétes szellemet képviselte.

Protestáns Hetilap, Debrecenben 1879-től 1880-ig szerkesztette →*Joó István* mérsékelt, nem harcos ortodox szellemben.

Protestáns Közlöny címet vett fel 1881 őszén az addig →*Erdélyi Protestáns Közlöny* címmel Kolozsvárt hetenként megjelenő egyháztársadalmi lap, melyet az új címmel is →*Szász Domokos* szerkesztett 1884 őszéig, midőn Sándor Józsefnek ment át a kezébe. 1886 elején, mint az →*erdélyi ref. egyházkerületnek* immár hivatalos lapját →*Szász Gerő* vette át, aki akkor is próbálkozott még egy hónapig a fenntartásával, miután 1897 végén megszűnt a hivatalos jellege.

Protestáns Lelkészi Tár, →*Székács József* és →*Török Pál* szerkesztésében Pesten 1854–55-ben jelent meg, de az első évfolyamával meg is szűnt. Gyakorlati és elméleti dolgozatok képezték a tartalmát. Melléklete volt az Egyházi Tárcá.

Protestáns Pap, hónaponként megjelent folyóirat, mely 1879-ben indult meg Kálmán Dezső és Lágler Sándor kölesdi református, illetőleg evangélikus lelkész szerkesztésében. A gyakorló lelkész körébe tartozó dolgozatokat és az egyházi közélet kérdéseivel foglalkozó cikkeket közölt. 1908-ban szűnt meg.

Protestáns Szemle, tudományosnak indult, de eredeti célkitűzésétől egyre jobban eltávolodó folyóirata volt a →*Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak*. Az eleinte évenként négy, 1894-től tíz, majd később tizenkét füzetben megjelenő folyóirat az első évében, valamint az első világháborút követő korszakban két évig csak egy-egy füzetből állott, sőt azután több éven át szünetelt, míg 1924-ben új életet kezdett. Szerkesztőinek névsora: →*Kenessey Béla* (1889–1895.), →*Szóts Farkas* (1895–1913.) →*Ravasz László* (1914–1918.), →*Lencz Géza* (1919.), Madai Gyula (1920.), →*Veress Jenő* (1924.), Zsinka Ferenc (1924–1929), Áprily Lajos (1929–1938 febr.), Kerecsényi Dezső (1938–1944.).

Protestáns Tanügyi Szemle, az →*Országos Református Tanáregyesület* és az →*Országos Ág. Hitv. Evangélikus Tanáregyesület* hivatalos közlönye, mely 1927-ben indult meg a Borsos Károly fő- és →*Szelényi Ödön* felelős szerkesztésében. Az állandóan tíz füzetben, vagyis a nagy szünidőn kívül hónaponként megjelenő folyóirattól 1931 májusa után Borsos Károly megváltván, helyébe Szelényi lépett, ki mellett →*Soós*

Béla lett társszerkesztő. Szelényinek csakhamar bekövetkezett halála után ez a felelős szerkesztőséget foglalván el, társszerkesztő Böhm (később Bánkúti) Dezső volt egészen 1933 végéig, amikor a Soós lemondása folytán főszerkesztővé lett, míg a felelős szerkesztői tisztet azután Kun Sándor vitte.

Protestáns Tudományos Szemle, 1869-től 1872-ig jelent meg Pesten, a vallástudományok körébe tartozó értekezéseket és tanulmányokat foglalva magában. A minden két hétben egy íven megjelenő folyóirat tulajdonképpen melléklete volt a →*Protestáns Egyházi és Iskolai Lapnak*, s így ennek is →*Ballagi Mór* volt a felelős szerkesztője. A szabadelvű irányt képviselte.

Protestantische Jahrbücher für Oesterreich, →*Hornyánszky Viktor* adta ki Pesten 1854-től 1858-ig és 1860-ban, s minthogy az akkori állami helyzetenél fogva Magyarországot is beleértette Oesterreichba, jobbára magyar vonatkozású tartalommal bírt.

Pröhle Henrik (Rábakövesd, 1870. jan. 30. – **Pozsony*, 1950. ápr. 29.) ev. lelkész. Rábabogyszlón, Alsószelesten, Sopronban tanult, ahol a teológiát is végezte. Majd külföldre ment és 1892 októberében a hallei egyetemre iratkozott be. Egy év múlva káplán, 1897 őszén másodpap. 1903 szeptemberében →*elsőpap* lett Kőszegen. Innen 1905 szeptemberében Pozsonyba vitték lelkésznek, hol 1919-ig főjegyzői tisztet viselt a →*dunáninzeni egyházkerületben*. 1934-ben teol. díszdoktorrá tette a pécsi egyetem. – *Művei*: A confirmációi oktatás feladata. (Békéscsaba, 1899.) Észrevételek →*Strompnak* a vallástanítás tervéről szóló értekezésére. (Orosháza, 1901.) Egy igazi nagyhatalom. (Kőszeg, 1905.) Beköszöntő prédikáció Pozsonyban („Emléklapok...” c. füzetben). (Pozsony, 1906.) Egyházi énekek és →*énekeskönyv*, főleg magyarnyelvű gyülekezeteink szempontjából. (Hely n. 1908.) Az egyház jövője és a jövő egyháza (Frommel után németből). (Sopron, 1913.) Az áldásos élet titka (Prédikáció.). (Pozsony, 1915.) Útravaló az élet kenyeréből (Áhítatosságok minden napra). (Uo. 1915.) Az én tűzhelyem az én boldogságom. (Uo. 1921.) Luthers kleines Katechismus erlätuert. (Pozsony, 1927.) (Több kiadást ért.) →*Schneller Istvánnak* sógora, →*Schneller Vilmosnak* veje.

Pröhle Károly (Rábabogyszló, 1875. márc. 17. – **Sopron*, 1962. dec. 11.) ev. vallású egyetemi tanár, az előbbinek öccse. Iskoláit Sopronban végezte, ahonnan külföldre is ellátogatván, részint Greifswaldban, részint Tübingenben gyarapította ismereteit. Miután 1902-ben hazajött, lelkész lett Lajtaújfaluban. 1904-ben theol. tanári képesítést szerezvén, 1906-ban Sopronba ment →*teol. tanár*nak. 1918-ban a pozsonyi →*teol.*

akadémiára választották meg, de a közbejött események meggátolták hivatala elfoglalásában. 1923-ban egyetemi tanárrá neveztetett ki Sopronba. 1918-ban bölcsészdoktorságot szerzett Budapesten, 1926-ban teol. díszdoktorságot kapott Lipcsében. 1946-ban nyugalomba lépett. – *Művei*: Rendszeres theol. dolgozatok. (Sopron, 1905.) A ker. hittan alapelvei és főtulajdonságai (Theol. Szaklap, 1905.). A főiskolai rendszeres theol. seminariumok feladata és módszere (Uo. 1906.). Hazai prot. theol. tudományosságunk sajátos helyzete és feladatai (Uo. 1910.). A konfirmációról (Uo. 1910.). A középiskolai műveltségéről, mint a főiskolai (különösen theol.) oktatás feltételéről (Ev. Tanáregyesület 1911-i évkönyve). Isten keze a világháborúban (Prédikáció). (1914.) Háború és theologia. (Sopron, 1915.) Eucken Rudolf életphilosophiája. (Budapest, 1918.) Optimismus és pessimismus az evangélium világításában. (Uo. 1922.) A jelenkori vallásbölcselet főkérdései (Eucken után németből, bevezetésül ennek életrajzával és jellemzésével). (Uo. 1925.) A theologia létproblémája. (Debrecen, 1925.) Luther kis kátéja. (Budapest, 1930.) Az ágostai hitvallás (Fordítás magyarázatokkal a „Hitvallás és tudomány” c. kötetben). (Sopron, 1930.) Keresztység és protestantismus az ágostai hitvallásban (Uo.). Die trinitarische Gestaltung des christlichen Gottesglaubens. (Hely n. 1932.) A háború utáni kor szelleme és prot. megújulás (Prot. Szle, 1935.). A szentháromság, mint egyetemes ker. kapocs. (Budapest, 1941.) Luther és a reformáció. (Uo. év n.) Ker. magyar lelki egység. (Győr, 1941.) – Egyik társszerkesztője volt a →*Prot. Szemlének*.

Pruzsinszky Pál (Ungvár, 1862. jan. 12. – Bp. 1926. aug. 29.) katolikusnak született ref. tanár. Ungvárott 1881-ben végezte a gimnáziumot. Ekkor a budapesti egyetem bölcsészeti karára iratkozott be, s 1882-ben belépett a piarista rendbe, melyből az egyetem elvégzését követő több évi tatai és budapesti tanárkodás után 1890-ben kilépett, s áttérően a ref. egyházba, 1891-ben Karcagon. 1893-ban Kisújszálláson, 1897-ben Budapesten lett gimn. tanár. Miután 1895-ben bölcsésztdoktorságot szerzett s 1902-ben lelkészi vizsgálatot tett, 1906 őszén a bölcsészet tanára lett a budapesti →*teol. akadémián*, hol 1909-ben az egyháztörténeti tanszékre ment át. A genevai egyetem 1909-ben, a montpellier-i teol. fakultás 1924-ben teol. díszdoktorrá, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1909-ben választmányi taggá választotta. – Más irányúakon kívül a következő theol. művei és nagyobb dolgozatai vannak: A francia egyház a forradalom alatt. (Karcag, 1894.) A kisújszállási ev. ref. főgimnázium története. (Mezőtúr, 1896.) Zwingli Ulrich Commentarius (→*Tüdős Istvánnal* latinból ford.). (Buda-

pest, 1905.) Kálvin (2 k.). (Pápa, 1909–1910.) Kálvin leveleiről (Prot. Szle, 1909.). Kálvin levelei a nőkhöz. (Budapest, 1909.) Kálvin egyénisége (Az „Emlékezés Kálvinról” c. könyvben). (Uo. 1909.) Kálvin János prédikációi (Lelkészegegyesület, 1911.). →*Ráday Pál* (Prot. Szle, 1912.). A budapesti ref. theol. akadémia →*Ráday könyvtárának* múltja. (Budapest, 1913.) →*Bod Péter* és kiválóbb egyházi munkái. (Uo. 1913.) Hitünk hősei a 16. században. (Uo. 1914.) A lyoni vértanú-theologusok és Kálvin János (Lelkészegegyesület, 1915.). →*Benkő József* (Uo.). →*Farkas József* emlékezete. (Budapest, 1917.) A magyar prot. egyházak történetének rövid áttekintése. (Uo. 1917.) A magyar reformáció bajnokai („A magyar reformáció könyve” c. füzetben). (Debrecen. 1917.) Az egyetemes egyháztörténelem a reformáció után következő századokban (Theol. Értesítő, 1917.). A budapesti kálvintéri templom. (Budapest, 1921.) A magyarországi prot. egyház története. (Uo. 1921.) →*Szilassy Aladár*. (Uo. 1922.) Brousson, a hugenotta ügyvéd. (Uo. 1924.) Hugenotta asszonyok, hugenotta lányok. (Uo. 1924.) A pásztorok és a nyáj. (Uo. 1925.) A camisard-ok. (Uo. 1926.) Lefordította a Sohm egyháztörténetét.

Puchner Tódor (Forst [Németország], 1622. jan. 15. – ? [Németország], 1669. máj. 15.) ev. lelkész. Tanult 1637-től Boroszlóban, Halléban, Thornban. 1640-től Kurlandban nevelősködött. 1646-ban pedig a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1656 augusztusától Bazinban volt német pap, míg 1667-ben visszatért Németországba. – *Műve*: Dreyfaches Denkmal... (A bazini német templom fölszentelésekor tartott prédikáció, 1659.). (Guben, 1663.)

Pukánszky Béla (Orosháza, 1859. márc. 30. – Pozsony. 1899. okt. 30.) ev. tanár. Orosházán kezdett tanulni. A gimnáziumot 1878-ban Szarvason végezte. főiskolai hallgató pedig Budapesten, Pozsonyban. Göttingenben és Berlinben volt, míg 1884-ben helyettes, 1887-ben rendes tanára lett a pozsonyi →*teol. akadémia* ószövetségi tanszékének. – Pozsonyi hittanhallgató korában szerkesztője volt a „Gondolat”-nak. Részt vett az ószövetség magyar fordításának revíziójában. Kisebbségi dolgozatokon kívül megjelent tőle: A pentateuch fő alkatszeinek jellemzéséhez (Pozsonyi theol. akadémia évkönyve, 1887.). Héber olvasókönyv. (Pozsony. 1888.) Az ószövetségi exegesis feladatáról. (Uo. 1892.) Ezékiel (Ker. Magvető, 1893.). A profetismus lényege és jelentősége (Prot. Szle, 1893.). Héber nyelvtan. (Pozsony, 1895.) Gyülekezeti és egyéni vonatkozások a zsoltárokból (Ker. Magvető, 1896.). Róma ellen (Traub után németből). (Pozsony, 1898.) Az anyag, a bűn és a halál eredete az ótestamentum szerint. (Orosháza, 1898.) A mono-

theismus a görögöknél és az izraelieknél (Prot. Esték II. 1899.). Hasonló nevű fia szintén gondot fordít a német nyelvű irodalommal foglalkozó műveiben az egyházi vonatkozásokra.

Irodalom: Hornyánszky Aladár: P. B. (Ev. Egyház és Iskola, 1904.).

Pulszky Ágost (Bécs, 1846. júl. 3. – Bp. 1901. szept. 11.) ev. vallású egyetemi tanár. Középiskoláit 1863-ban külföldön végezte, azután jogot hallgatott a pesti egyetemen, melyen 1868-ban jogdoktorságot szerzett, s miután 1872-ben magántanárrá habilitáltatott, 1875-ben nyilván. rendes tanára lett a jogbölcseészetnek. 1871-től országgyűlési képviselő volt s 1894 júniusától 1895 januárjáig államtitkárságot viselt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Állandóan részt vett az egyházi ügyek intézésében. – A Magyar Tud. Akadémia 1887-ben levelező taggá választotta. Elnöke volt a Társadalomtudományi Társaságnak. Szakjába vágó és más művek mellett a következő egyházi érdekűeket írta: *A short account of the college of Eperjes (Vandrák András után magyarból ford.)*. (Pest, 1864.) → *Pázmány Péter*. (Budapest, 1887.) *A vallás a történelemben* (P. E. I. L., 1888.). *A felekezetek szerepe az államéletben*. (Budapest, 1891.) *A jelenlegi társadalmi mozgalmakról és tanokról* (Prot. Szle, 1894.). – Fia volt Pulszky Ferencnek.

Puritánusok Magyarországon sok pietista hajlandósággal és a presbyterianizmus meg independentizmus eszméinek követésével kapcsolatban indítottak mozgalmat. Ezt 1638-ban → *Tolnai Dali János* kezdeményezte több, szinte semmi szerepet nem játszó társával. Helyettük azonban időközben mások csatlakoztak hozzá teljes meggyőződésük latbavetésével. A tanügyi reformokkal is fellépő mozgalom terjedésének először Tolnainak sárospataki tanárságából való kizaklatásával, azután mind neki, mind társainak az elmozdításával iparkodtak útját állani. Ez utóbbi a szatmárnémeti nemzeti zsinaton, 1646 júniusában történt, de hiába, mert Tolnai már 1649-ben újból Sárospatakra került, s ott a → *Lórántfy Zsuzsánna* özvegy I. Rákóczy Györgyné hathatós támogatásával ő és a vele egyetértő → *Medgyesi Pál* sikereket is mutathatott fel kitartó és erélyes cselekvésük nyomán. A legfőbb siker az volt, hogy Erdélyben II. Rákóczy György fejedelemnek a többek között → *Apáczai Cseri János* ellen, Tiszántúl az → *egyházkerület* közzsínatának másokkal együtt → *Kovácsnai Péter* ellen való szigorú fellépése sem bírta elérni azt az eredményt, hogy visszarettenjenek elveik elfogadásától a hozzájuk hajlók. Így következett be mozgalmuk nyomán már a század hatvanas éveiben nemcsak törekvéseiknek itt-ott megvalósulása, hanem az a helyzet is, hogy irányukat majdnem teljes biztonságban követhette akárki.

Irodalom: Szilágyi Benjámín István: *Acta synodi nationalis hungaricae...* (Magyar fordításban, de az eredetinel is csonkábban *Sp. Füz.* 1857.), *Révész Imre*: *Adalék a magyar puritánok történetéhez* (Uo. 1858.), *Zoványi Jenő*: *Adatok a magyarországi puritánus mozgalmak történetéhez* (M. Prot. Et. Adattár, 191 l.), *Uő.*: *Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban* (1911.).

Purkircher György (Pozsony, 1535 k. – Pozsony, 1578.) prot. vallású orvos. Pozsonyból tanulmányai befejeztével külföldre menvén, 1556. szept. 30-án a wittenbergi, 1561. nov. 16-án a padovai egyetemre iratkozott be, mely utóbbin 1563. dec. 21-én orvosdoktorságot szerzett. Szülővárosában folytatott orvosi gyakorlatot haláláig. – Teol. érdekű *művei*: *Liben Sapientiae Salomonis carmine redditus* (Bécs, 1559.) *Psalmus LXXIX...* *carmine redditus*. (Uo. 1566.) (Németül is uo. 1566.) – *Üdvözlő verset írt* → *Stöckel Lénárthoz* (1559.) és *gyászverset a halálára* (1560.), *úgyszintén a Melanchthonéra* (1561.). A 72. zsoltárt is átöntötte latin versekbe.

Putnoki János (Tállyai) (Tállya, ? – Nagyvárad, 1644.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1610. júl. 5-én iratkozott be a felsőbb tanulók sorába. Miután 1615-től → *contrascribái* tisztelet viselt, a következő évben külföldre látogatott el s 1616. okt. 18-án az egyetem hallgatói közé lépett Heidelbergben. Innen 1618-ban tért vissza s még ez évben → *rektor* lett Szatmáron, 1619-ben pedig lelkész Debrecenben. A → *debreceni egyházmegye* 1623-ban → *esperessé* választotta, s ezt az állását 1628 augusztusában Hajdúnánásra történt távozta után is betöltötte 1630-ig. 1633-tól Bodrogkeresztúron, 1634-től Nagyváradon lelkészkedett. – Egy kötet kéziratot „magyar prédikáció”-ja maradt fenn Sárospatakon. Respondeált a „De peccato et causa peccati in genere et de primo” (1617.) és a „De invocatione deque imaginibus Dei et sanctorum” (1618.) tárgyaló vitákon. Ő is tartott gyászbeszédet Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett, de ez nincs meg a többiek tartalmazó kötetben. *Üdvözlő verset írt Margitai Péterhez* (1620. és 1624.), meg *Pataki* → *Fűsüs Jánoshoz* (1617. és 1626.).

Püspöki János (Szilágyi) (Nagyvárad, 1631. – ?, ?) ref. lelkész. Nagyváradon tanult 1651-ben kitűnően vizsgázván a héber nyelvből. Onnan 1652 májusában Nagybányára ment → *rektornak*, hol 1654 áprilisáig működött. Ekkor külföldre távozott s még ez évi aug. 19-én a leideni, 1655 márciusa után az utrechti, még ez évben ismét a leideni, 1656. jún. 10-én a franekeri egyetemnek lett hallgatója, ez utóbbin jogot tanulván. 1657-ben visszatérvén hazájába, előbb Nagyecsedben, 1659 elején Nagybányán lett rektor, ahonnan 1660 januárjában lelkésznek ment

Nagyváradra. E várost még ebben az évben megszállván a török, a többi egyházi emberekkel együtt ő is menekülni kényszerült. A következő évben még hivatal nélkül volt. További sorsáról nem tudunk, ha csak nem ő volt az a →*Püspöki János*, kit 1679 márciusában s az 1683. évi kassai országgyűlésre követjük ki a Szatmár vármegyei protestáns rendek. Minthogy jogot is hallgatott, respondensül is szerepelvén 1657-ben két jogi kérdés megvitatásánál, és nemes ember volt, nem lehetetlen, hogy világi pályára lépett. – Különben 1674-ben Rákoskeresztúron lelkészkedett egy *Püspöki János*. – *Művei*: De origine. incrementis et variis rerum publicarum mutationibus. (Leiden, 1655.) Orthodoxae religionis genealogia sacra... Az igaz vallásnak ősi szent levele... avagy: Győzedelem lajtorjája... (Hornius után ford.). (Nagyvárad, 1658.) Városnak ékes históriája... (Nagyvárad, 1658.) A keresztyénség védoszlopának megdőlése... (Prédikáció Nagyvárad elestéről). (Debrecen, 1661.) Üdvözlő verset írt Székelyhidi Istvánhoz (héberül, 1651.), Bükösi Köble K. Istvánhoz (1654.). Bausner Bertalanhoz (1656.) és →*Szántai Pócs István*hoz (1656.).

Irodalom: Zoványi Jenő: A „Szent genealogia” magyar fordítója (A „Kisebb dolgozatok” közt, 1910.).

Püspöki szék, az →*erdélyi ref. egyházkerület*-nek egy különleges hatósága, mely a püspök elnöklése alatt az összes →*esperes*ekből, meg az →*egyházkerület* főjegyzőjéből és →*közügyigazgatójából* áll, olyan hatáskörrel, mely az egyházkerületi közgyűlést illetné voltaképpen (némely számadások megvizsgálása és egyes segélypénzek kiosztása.).

Püspöki vikárius, az →*erdélyi szász ev. egyházkerület*ben a püspök mellé esetleges helyettesítésére választott lelkész. Jelenleg az unit. egyházban is van, amennyiben a →*duna-tiszamenti egyházmegye* →*esperese* vagy más lelkész a más országban lakó püspöknek Magyarországon állandó helyettese.

Püspöki vizsgálat alatti egyházközségek, az erdélyi prot. egyházak egyik specialitása, mely azonban ma már csak az unitáriusoknál van meg, azzal a kiváltsággal bírván hat egyház, hogy nem a terület szerint illetékes →*esperes* végzi bennük az egyházlátogatást, hanem időnként a püspök. Előbb az ev. egyház szüntette meg, midőn a maga hét ilyen egyházközségét, azután a ref. egyház is, midőn a maga sokáig kilenc, 1897-től pedig tíz hasonló jogú egyházközségét beosztotta az őket környező →*egyházmegyék*be.

R

Raab Károly (Besztercebánya, 1840. júl. 26. – ?Körmöcbánya, 1922. ápr.) ev. lelkész. Besztercebányán kezdte iskoláit is, amiket Rimaszombaton, Selmecebányán és Sopronban folytatott. A teológiát Bécsben és Halléban hallgatta, ez utóbbi helyen 1860. okt. 11-től 1862. aug. 23-ig. Ekkor visszatért hazájába s egy évet nevelőséggel töltött. 1863-ban →*káplán* lett Békéscsabán, 1866-ban lelkész Felsőmicsinyén. Itt 1875 végén →*esperes*nek választotta a →*zólyomi egyházmegye*. 1880-ban Körmöcbányára ment lelkésznek, ahol meg a →*barsi egyházmegye* tette még abban az évben esperessé. 1917-ben lemondott ebbeli tiszteréről. – Különféle szlovák egyházi lapokban megjelent cikkein kívül *művei*: Urunk, maradj velünk (szlovákul). (Budapest, 1875.) Egyháztörténet („Ev. tanító” c. szlovák nyelvű könyvben). (Turócszentmárton, 1881.) A ker. egyház rövid története (Tankönyv). (Selmecebánya, 1888.) (II. kiad. 1892.) Festrede bei der XXXV-sten Jahresversammlung der allgemeinen ev. Hilfsanstalt. (Pozsony, 1895.)

Raabe Károly Ágost (Pozsony, 1804. okt. 2. – Gmunden, 1878. júl. 26.) ev. lelkész. Pozsonyban tanult, közben egy évet Győrött töltvén magyar szón. A teológiát 1823-tól Sopronban, 1825-től Bécsben, 1828. okt. 10-től Jenában hallgatta. Hazajöve, 1829-ben győri →*káplán*, 1830-ban modori, 1833-ban szalonaki, 1841-ben bazini német pap lett s végül 1843-ban Pozsonyba választották lelkésznek. 1861-től 1865-ig →*esperese* is volt a →*pozsonyvárosi egyházmegyének*. *Művei*: Gedächtniss-Predigt für... Franz I... (Kőszeg, 1835.) Predigt... bei der feierlichen Übernahme des Predigeramtes... (Pozsony, 1843.) Predigt... (Az új, →*énekeskönyv* behozatalakor). (Uo. 1845.) Prédikáció József nádor emlékére („Unser Freuden- und unser Trauerfest” c. füzetben). (Uo. 1847.) Predigt am festlichen Gedächtnisstage des 250-jährigen Bestehens der ev. Gemeinde in Pressburg. (Uo. 1856.) Predigt am Reformationsfeste... (Uo. 1862.) Prédikáció a pozsonyi német templom 100 éves fordulóján („Erinnerung an das 100-jährige Jubelfest” c. füzetben). (Uo. 1876.) – Apósa volt →*Doleschall Sándor* Edének.

Rábaközi ev. egyházmegye, a →*Sopron-Vas vármegyei kerületben*, 1620 után szervezték, de csakhamar területi változáson ment át, akkor fennforgó személyi szempontból. Az ilyenek később sem maradtak el, annál kevésbé, mivel idővel Veszprém és Győr vármegyei, sőt Komárom és Fejér vármegyei gyülekezeteket is magába ölelt. Így aztán míg 1631-ben huszonhét, addig 1661-ben negyvenöt anyaegyház tartozott hozzá, holott amakkori egyházai közül némelyik más-hova osztott be közben. – →*Esperesei* névsorából a következőkről tudunk: Eőri Péter répceszentgyörgyi I. (1625. jún.) (1627.), →*Galgóczy Matula Miklós* fertőszentmiklósi I. (1628. máj.) 1630-ig, Körösi Imre szili I. 1630–1635 (közben egy ideig meg volt fosztva e hivatalától), Baranyai Máté vásárosmiskei I. 1635–1646, Újvári András ostffyasszonyfai I. 1646–1649, Szentmiklósi Fabri János sokorókajári, mihályi, újra sokorókajári I. (1646-tól vicesenior) 1649-től (1673.).

Rábamelléki ev. egyházkerület, a →*Sopron-Vas vármegyeinek* néha előforduló neve.

Rabbacher János András (Pozsony, 1686. okt. 20. – Meuselwitz, 1768. jan. 18.) ev. lelkész. Pozsonyban kezdte tanulását. Miután ezt még Merseburgban folytatta, 1704. jan. 27-én a hallei egyetemre iratkozott be. Azután is Németországban maradt, mint eislebeni, majd berlini tanító, míg 1712 elején Pozsonyba választották papnak, ahol 1744 áprilisáig működött, 1721-től →*esperesi* tisztelet is viselvén. Eközben 1732-ben vallása miatt felújított okból súlyos büntetés érte. Pozsonyból Meuselwitzbe ment lelkésznek. – Magyarországon írt *műve*: Inaugurations-Sermon, als... Elias Mohl... zu einem Superintendenten... inauguriret wurde... (Pozsony, 1738.)

Rácböszörményi János (? [Erdély], 1649. v. 1650. – Boroszló, 1677. júl. 4.) ref. lelkészjelölt. Miután Nagyenyeden befejezte tanulmányait, külföldre ment s 1674. okt. 22-én, de már hosszabb idei ott tartózkodás után az utrechtí, 1676. febr. 10-én a leideni, ez évi júl. 11-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazatérő útjában Boroszlónál az Ode-rába fült. – *Műve*: De gloria templi secundi seu Zorobabelis. (Leiden, 1676.)

– Üdvözlő verset írt →*Pápai Páriz Ferenchez* (1674.) és →*Nagyari Józsefhez* (héberül, 1676.), gyászverset a Horváti Békés János halálára (latinul és magyarul, 1674.). Az ő halálára írt gyászversek gyűjteménye szintén megjelent (Utrecht, 1677.), ezektől külön a →*Nánási Vas Gáboré* is (1677.).

Racionalisták Magyarországon szerfelett nagy számmal voltak. elsősorban a Wolff Keresztély bölcsészetének elterjedése folytán. Mára 18. század derekán gyakori összeütközésbe került →*Ribini János* Sopronban a confessionalis gondolkozásával, úgyszintén a Wolff hatása alatt prédikált még azelőtt →*Nádudvari Sámuel* Nagyenyeden. A hivatalos eljárások nem gátolhatták meg az új szellem terjedését, úgyhogy a 18. század későbbi folyamán Erdélyben néhány nagyhírű tanár: Ajtai Abod Mihály, →*Kovács József*, Fogarasi Pap József, →*Csernátoni Vajda Sámuel* és még előbb maga az írói munkásságával is kiváló →*egyházkerületi főgondnok*, gr. →*Lázár János* hirdetett részint a tanszéken, részint az irodalomban akkorra már jobbra túlhaladott, de az ortodoxiával sehogysem egyező eszméket. Az evangélikus egyházban hasonlóképpen kifejezésre jutott ekkorra a racionalizmus szerteágazó irányai közül vagy egyik vagy másik, így a →*Ráth Mátyás* és →*Liedemann Márton*, valamint Ribini óta a pozsonyi lelkészek, főleg →*Werner János Jakab* működésében. Ez egyháznak még a →*pesti zsinatán* is heves vitákat idézett fel a hitvallási könyvek kötelező voltának kérdése.

Mikor aztán mindenfelé tért foglalt a Kant bölcsészete, ez új tápot adott a racionalizmus föllendülésének, ami nem ritkán aztán többféleképpen is megnyilatkozott. Az ortodoxia ellenálló ereje, különösen a 18. és 19. század fordulójától kezdve, kevésnek bizonyult ellene, mert még a hivatalos egyház is a legtöbb helyen vonakodott kihasználni a rendelkezésre álló eszközöket. A dunántúli reformátusoknak →*Márton István*, majd Vámosi →*Pap István* elleni eljárása sehol sem talált visszhangra és utánzásra. Így Debrecen, mely a 19. század legelején még elzavarta tanszékéről →*Lengyel Józsefet* kantianizmusa miatt, egyáltalában nem tett lépéseket a hasonló elvű →*Sárváry Pálnak* előbb, Ercei Dánielnek később az elhallgattatására. Nemkülönböztetve zavartalanul ápolta a Kant és Krug szellemét Nagyenyeden →*Köteles Sámuel*, Marosvásárhelyen ugyancsak ő és →*Péterfi Károly*, valamint az evangélikus iskolák tetemes részében több tanár. Máramaroszigeten Nánási Mihály, majd Szilágyi János tanárok szintén kanti eszméket terjesztettek, és amaz 1803-ban, ez 1816-ban eljárás alá is került. Itt Hari Péter hasonlóképpen eretnek hírében állott. Sőt az új eszméknek vala-

mi úton-módon való behatolása elől nem bírt teljesen és végképpen elzárkózni az őket perhorreszkáló Sárospatak sem, aminek többen is jeleit adták tanárai közül, elsősorban Sipos Pál. A teológia tanárai közül →*Tompa János* Marosvásárhelyen és Nagyenyeden, →*Bodola Sámuel* Székelyudvarhelyen, Marosvásárhelyen és Nagyenyeden, Salamon József Kolozsvári, Péterfi Albert Nagyenyeden szintén a racionalizmus szellemét ápolta. A →*tiszáninenni kerület* azzal adott jelt hasonló gondolkozásáról, hogy az antikantianus Rozgonyi József helyére Márton Istvánt szerette volna megnyerni. Egyidejűleg a bibliai kritika, a dogmatörténet, sőt a vallástörténet is egyre több tért nyert a teológiának mint tudománynak a művelésében. →*Göböl Gáspár*, →*Varga István*, Sebestyén István, →*Severlay Mátyás*, →*Somossi János* művei bőségesen tanúságot tesznek erről, s akik óvakodtak velük tartani, azok is legfeljebb közvetíteni iparkodtak anélkül, hogy sikra szálltak volna a hivatalos felfogás mellett. Némelyek odáig haladtak az ész szerepének megbecsülésében, hogy egyenesen istenítéséig mentek (pl. Berzsenyi) mások meg a természetimádáshoz és a panteizmushoz jutottak el. Szontagh Gusztáv, Vajda Péter, →*Fáy András*, →*Hetényi János*, Bodola Sámuel és mások a legszabadabb elvű nézeteknek adtak hangot. Volt olyan, mint →*Tóth Ferenc* püspök, aki nem tett ugyan többet, mint hogy védelmére kelt az egyéni meggyőződés jogosultságának, ami azonban az ő állásában maga is cselekedet volt, mégpedig jellemző; viszont tanári és tudósi minőségében számot adott az új kutatások eredményéről, ha eközben nem is azonosította magát velük.

A papi katedrát hasonlóképpen hatalmába kerítette az új szellem. A legkiválóbb lelkészek számosan szegődtek az új irány szolgálatába, mely az egyszemélyű Isten, az akarat szabadsága és a lélek halhatatlansága vezéreszméit, meg a krisztusi erkölcsi elveket állította az egyházi hittételek helyébe hirdetendők gyanánt. →*Péczeli József*, →*Kolmár József*, →*Tompa János*, →*Hegedűs Sámuel*, Szeremlei Ábrahám, →*Kiss Ádám* és több más hírneves →*prédikátor* nyomán a korukbeli prédikációirodalomnak majdnem valamennyi munkása hódolt a dogmákról való hallgatás divatjának.

A racionalizmust, mely néhol nálunk is átcsapott a vulgáris racionalizmus sekélyességébe, a XIX. század közepe tájától a szabadelvű teológia váltotta fel aztán.

Irodalom: *Fizély* Ödön: A rationalismus magyarországi fejleményeit tárgyaló cikkei (Theol. Szaklap, 1918.). *Pukánszky* Béla: Kant első magyar követői és ellenfelei (Prot. Szle, 1924.), Rác.: Lajos: Egy magyar és egy német antikantianus érintkezése (Sp. Ref.

Lapok, 1910.), *Tóth* Endre: Mándi Márton István élete (1931.), *Trócsányi* Dezső: Mándi Márton István tudományos munkássága (1931.).

Ráckevei ref. egyházkerület (másképpen Kevi), az *→alsó-dunamellé*inek gyakran használt neve, főként a 17. század első harmadában, midőn csaknem állandóan ráckevei papok voltak a püspökei.

Ráckevei ref. egyházmegye, a *→soltin*ak néha előforduló neve.

Rác Kálmán (Mád, 1867. máj. 1. – ?, 1941. okt. 3.) ref. tanár. Mádton kezdett tanulni. A gimnáziumot 1878-tól 1886-ig, a teológiát 1886-tól 1890-ig Sárospatakon végezte, hol azután két évig teol. segédtanár és kollégiumi alkönyvtárnok volt. 1892-ben külföldre ment és egy-egy szemesztert a bécsi teol. fakultáson, meg a zürichi egyetemen töltött, miközben az előbbin licentiatusi képesítést szerzett. Hazatérve, egyévi nevelősködés után Nyíregyházán *→káplán*, 1896 áprilisában Balsán lelkész, 1900 szeptemberében pedig Pápán gimn. vallástanár lett. 1917 őszén teol. magántanári vizsgálatot tett Sárospatakon. 1931-ben nyugalomba lépett. – Szorgalmasan dolgozott irodalmi téren. Cikkeit és más dolgozatait a *→Prot. Szemlé*ben, a P. E. I. L.-ben, a *→Sárospataki Lapok*ban és a *→Dunántúli Prot. Lap*ban közölte. – Önállóan megjelent művei és nagyobb dolgozatai: A *→Károlyi Gáspár* és Káldi György bibliafordításai és a Károlyi-biblia védelme. (Sárospatak, 1892.) *→Fáy András* mint protestáns. (Budapest, 1893.) Emlékbeszéd *→Lukács Ödön* esperes felett. (Nyíregyháza, 1896.) Uniótörekvések a negyvenes években (Prot. Szle, 1897.). Egyházi beszédek (2 k.). (Nyíregyháza, 1898. és Pápa, 1910.) A svájci reformátusok új *→énekeskönyve* (Prot. Szle, 1899.). A hegyi prédikáció szövege. (Pápa, 1900.) Ker. hit- és erkölccstan (Tankönyv). (Uo. 1904.) *→Kocsi Csergő Bálint*, a gályarab. (Uo. 1906.) Kálvin János élete (Beza után ford.). (Uo. 1908.) Jézus a János evangéliuma fényében. (Debrecen, 1914.) Patak-Miskolc. (Pápa, 1916.) Ostwald energetismusa (Theol. Szaklap, 1916.). Miért is vagyok én keresztyén? (Pápa, 1917.) A mysterium jogosultsága a vallásban (Prot. Szle, 1917.). Vallástörténet (Tankönyv). (Pápa, 1924.) A ref. keresztyénség apológiája. (Uo. 1934.) Idegen elemek egyházi életünkben. (Budapest, 1941.) Fogjad kezem... (Imakönyv). (Pápa, 1943.) Átdolgozta Halasi Istvánnak „A ker. egyház rövid története” c. művét a XXV. kiad. számára (1902.). Cikkeket fordított a Theol. Ismeretek Tára részére. Sokáig volt a „Szövétnék” szerkesztője. – Apósa *→Kúr Gézának*.

Rác Károly (Sarkad, 1842. júl. 29. – Szapárfalva, 1925. márc.) ref. lelkész. Sarkadon kezdte

tanulását. Ezt 1855 tavaszától Békésen, 1857 őszétől Debrecenben folytatta, hol 1866-ra végezte a jogot és teológiát. Miután egy évig a bécsi prot. teol. fakultásnak volt hallgatója, 1867 őszén sarkadi káplántanító, 1868 tavaszán debreceni *→káplán*, 1869-ben albrechtsdorfi lelkész-tanító lett. Innen 1872 nyarán visszament Debrecenbe kollégiumi segédkönyvtárnoknak, majd 1873 elejétől lelkész volt Bánfalván, 1874 őszétől Ménesgyorokon, 1884-től Szapárfalván. – Szerkesztette 1884-től 1915-ig a *→„Szabad Egyház,-at*, melyben igen sok dolgozata jelent meg, de máshova is írt. – *Művei*: Kis Káté (Kohlbrügge után). (Elberfeld, 1867.) Székfoglaló egyházi beszéd Sarkadon. (Debrecen, 1867.) Ünnepegyházi beszéd a hitújítás 350. évnapján. (Uo. 1867.) Egyházi beszédek ünnepkövetek számára (*→Gergely Károllyal* és Gönczi Kálmánnal). (Debrecen, 1869.) Egy hívő szavai (Lamennais után ford.). (Uo. 1871.) *→Sinai Miklós* sajátkezű naptári jegyzetei (Révész Figyelmezője, 1873.). A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. (Sárospatak, 1874.) (II. bőv. kiad. 2 f. Lugos, 1889–99.) Beszéd új harang toronyba tételekor. (Sárospatak, 1874.) Mennyei lépcső (Prédikációk Kohlbrügge után ford. 3 k.). (Sárospatak, 1874–76.) Értesítvény a reformátusok ménesgyoroki gyülekezetéről. (Uo. 1875.) Kohlbrügge Frigyes Hermann emlékezete. (Debrecen, 1875.) Máté evangéliumának magyarázata. (Sárospatak, 1877.) A *→zarándi egyházmegye* története. (Arad, 1880.) Halotti ima Gellért Jánosné felett. (Uo. 1881.) Miért vagyok evangéliumi prot. keresztyén? (Stiller E. után ford.) (Debrecen, 1882.) A magyarhoni reformáció bölcseleti története. (Arad, 1883.) Úrasztalához készüllet. (Lugos, 1886.) (III. kiad. uo. 1900.) *→Szegedi Kis István* tiszántúli reformátorkodása 1538–1553. (Uo. 1891.) A *→Heidelbergi Káté* (Kohlbrügge után ford.). (Uo. 1891.) Kálvinnak és a genfi reformációnak történeti jelentősége (Merle d’Aubigné munkájának német fordítása után). (Arad, 1892.) Négy vendég egyházi beszéd. (Gyula, 1898.) Emlékezés *→Sinai Miklós*-ról (Szabad Egyház, 1901.). A magyar átokminta. (Budapest, 1904. Hollósvár, Lugos, 1905.) A protestantizmus és a művészet. (Uo. 1906.)

Rác Kelemen (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, 1731-ben Bunban működött. – *Művei*: Szorgalmatos Mártha és buzgó Mária... (Gyászbeszéd özv. gr. Bethlen Ferencné Rédei Krisztina felett). (Kolozsvár, 1731.) Drága nyereség... (Gyászbeszéd ugyanő felette). (Uo. 1731.)

Rác Lajos (Mád, 1864. ápr. 15. – ?Sárospatak, 1934. aug. 1.) ref. tanár. Az 1874–75. tanévben Szepesbélán volt, magánúton végezve a gimnázium első osztályát. A másodikat Késmárkon, a többit Sárospatakon 1882-ben s a teológiát is

ugyanott 1886-ban végezte. Egyévi →seniorság után 1887-től a lipcsei, 1888-tól a budapesti egyetemen bölcsészetet hallgatott, 1889 szeptemberében Sárospatakon lett gimn. helyettes, 1894-ben rendes tanár, 1892-ben bölcsészettudományi doktorságot szerzett Budapesten. 1907-ben a bölcsészet tanára lett a sárospataki akadémián, 1923-tól egyedül a →teol. akadémián működött. 1929-ben nyugalomba lépett. – A →budapesti második zsinatok megüresedés folytán 1910-ben választott póttagja és a negyediknek is hasonlóképpen póttagja volt. – Irodalmi téren sokat dolgozott, 1884 őszén megindította s két tanévben szerkesztette a Sárospataki Ifjúsági Közlönyt. Egyházi érdekű és tárgyú cikkeit leginkább a →Sárospataki Lapokban, melynek 1895–96-ban főmunkatársa, és a →Sárospataki Ref. Lapokban, melynek 1906 második felétől 1927-ig felelős szerkesztője volt, tette közzé. – Neve alatt jelentek meg e körből: Az evangéliumi és a pópás egyház (Prot. Szle, 1896.). Melancthon emlékezete. (Debrecen, 1897.) Két angol darwinista (Prot. Szle, 1901.). Természettudomány és vallás (Uo. 1904.). A keresztyénség lényege (Harnack után ford.). (Sárospatak, 1906.) Kálvin és a művészetek (Prot. Szle, 1910.). Kálvin és Rousseau (Uo. 1910.). Egy magyar és egy német antikantianus érintkezése (Sp. Ref. Lapok, 1910.). Pictet Benedek (Prot. Szle, 1911.). Vinet Sándor (Uo. 1911.). Rousseau J. J. (Uo. 1912.). A savoyai vikárius hitvallása (Rousseau után ford. bevezetéssel és jegyzetekkel). (Sárospatak, 1912.) Rousseau mint moralista. (Budapest, 1913.) →Erdélyi János Sárospatakon (Sp. Ref. Lapok, 1913.). A filozófia oktatása és oktatói a sárospataki főiskolában. (Hely és év n.) Giordano Bruno halála (Prot. Szle, 1914.). Lutherische Reliquien in Ungarn (Ungarische Rundschau, 1914.). Jézus és a világháború. (Sárospatak, 1916.) Leibniz Gottfried Vilmos (Prot. Szle, 1916.). Régi levelek (Uo. 1918.). A reformáció okai, előzményei („A mi örökségünk” c. kötetben). (Sárospatak, 1918.) Pascal és a Vidéki levelek (Prot. Szle, 1924.). Vidéki levelek (Pascal után ford.). (Tahitófalu, 1925.) Újszövetség és görög filozófia (Prot. Szle, 1927.). A történelmi materializmus és a vallás. (Miskolc, 1928.) Adalékok a 17. század magyar műveltsége történetéhez. (Sárospatak, 1930.) →Kazinczy és a sárospataki főiskola. (Debrecen, 1931.) A protestantizmus hatása tudományos életünkre. (Budapest, 1931.) →Comenius Sárospatakon. (Uo. 1931.)

Radácsi György (Szepsi, 1846. dec. 31. – ?Sárospatak, 1928. jan. 11.) ref. tanár. Szepsiben kezdett tanulni. Azután Sárospatakon folytatta iskoláit, 1867-ben végezvén a gimnáziumot, 1871-ben a teológiát. Ekkor ugyanott segédtanár, 1873-ban pedig – miután közben külföldön

is járt – rendes tanár lett a gimnáziumban, míg 1877-ben a →teol. akadémia bibliai tanszékére lépett elő. A →tiszáninnyi egyházkerület 1892-ben tanácsbíróvá, 1896-ban egyszersmind főjegyzővé, a →konventnek előbb pót-, 1896-tól ismételtelen rendes tagjává, a →budapesti második zsinatok rendes tagjává választotta. 1917-ben nyugalomba lépett, de még 1925-ig működött helyettesként. – Mint a →Sárospataki Lapoknak 1882-től 1886-ig társ-, 1887-től 1896-ig felelős szerkesztője és a →Sárospataki Ref. Lapoknak 1905-től főszerkesztője. irodalmi téren is dolgozott s ennek révén kezdettől 1915-ig választmányi tagja volt a →Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak. Nagy szerepe volt a gönci →Károlyi-szobor felállításában, aminek emlékét „A Károlyi-biblia háromszázados örömnepének emlékkönyvé”-vel (1891.) ugyanő örökítette meg. A Sárospataki Irodalmi Kör részére, melynek egy ideig jegyzője, egy ideig ügyvezető elnöke, majd elnöke volt, több régi tankönyvet dolgozott át: Bibliai bevezetés, ó- és újtestamentumi szenttérténetek. A szenttérténetek rövid foglalata és a ker. egyház története, A ker. erkölcsstudomány rövid foglalata. A bibliafordítás revíziójában is részt vett. Sajtj alá rendezte az „Emléklapok az 1859–1867-es osztálytársak sárospataki találkozásáról” (1892.) c. füzetet. Nagyobb dolgozatai és önálló kiadványai: Egy főiskolai tankönyv (P. E. I. L. 1873.). Az átdolgozott Károlyi-bibliáról és bibliából (Prot. Szle, 1898.). Női arcképek. (Sárospatak, 1900.) Alkalmi beszéd... 1900. márc. 15-én (Uo. 1900.) Bibliai tanulmányok (I. f. több nem jelent meg). (Uo. 1886–1906.) Emlékjelek, bizonyságok (3 k.). (Uo. 1906., 1910., 1928.) A múltak tanúbizonyosságai. (Uo. 1920.) Egy ószövetségi kánontörténetbe is belekezdett, de csak három ívet nyomtatott ki belőle. – Apósa volt →Harsányi Istvánnak, nagybátyja →Trócsányi Dezsőnek.

Irodalom: Radácsi-emléklapok (1928.).

Radácsi Mihály (? , ? – Bártfa, 1567. okt. 21.) ev. esperes, 1539 végéig Hainburgban lelkészkedett s még 1540 tavaszán hely nélkül volt. 1544-re Bártfára került →elsőpapnak. Itt 1546. nov. 2-án →esperessé választotta az →öt szabad kir. városi egyházmegye. Mint ilyen, részt vett a korabeli egyházi mozgalmakban és hitvitákban. – A bártfai gyülekezet részére mihamar vasárnapi imákat állított egybe az evangéliumokból, majd 1549-ben hitvallást szerkesztett a Melancthon „Locii”-ja alapján, melyet azonban elégtelennek talált a király, és végül „Enarrationes in epistolam Pauli ad Timotheum” c. alatt írt egy kéziratban maradt művet.

Radán (eredetileg bizonyosan Rádai) Balázs (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, 1551-ig Debrecenben működött, de még csak mint általános protestáns

irányú. Határozott helvét szellemben ettől fogva mint beregszászi lelkész hirdette az evangéliumot. Ebben a minőségében vett részt a Bereg vármegyei papok 1552-i két hasonló irányú zsinatán. Talán ez az állásfoglalása fanatizált ellene egy katolikust annyira, hogy 1553. máj. 8-án lelőtte. Irodalmi téren is fellépett, de mindössze egy „háborúságnak idején való könyörgés” maradt fenn tőle.

Ráday-könyvtár, →*Ráday Pál* kezdte gyűjteni Pécelen, fia, Ráday Gedeon pedig olyan mértékben gyarapította, hogy 1800 körül nem kevesebb mint 134 ezer forintra volt becsülve az értéke. Állománya némi apadáson ment át, de midőn az 1843. évi országgyűlésen szóba jött, hogy megvásárolják a nemzét számára, igen olcsón lett volna megszerezhető az akkor megszabott 40 ezer forintért. Míután ez a terv nem tudott dűlőre jutni, 1859-ben a vételár felét a család ajándékol adván, a pesti prot. majd ref. →*teol. akadémia* részére szerezte meg a hazai ref. közönség. 1862-ben szállították Pestre s itt 1912-ben foglalta el jelenlegi helyét.

Irodalom: Pruzsinszky Pál: A R. k. története (1913.), Hamar István: A R. k. újabb története és jelene (1913.).

Ráday Pál (? , 1677. júl. 2. – Pécel, 1733. máj. 20.) ref. vallású előkelő nemes. Tanult Losoncon 1693-ig, közben egy évet Ráhón töltve, ettől fogva egy-egy évig Selmecebányán, majd Körmöcbányán folytatta tanulmányait. Azután törvénygyakorlaton volt meg katonáskodott, míg 1700-ban jegyzőjévé választotta Nógrád vármegye. Csatlakozván a szabadságharchoz, már 1704-ben belső titkára volt Rákóczinak s e minőségében ő fogalmazta a „Recrudescunt” kezdetű híres kiáltványt. Követül is többször küldte Rákóczi északi és keleti udvarokhoz. Az erdélyi országgyűlés 1707-ben kancelláriai igazgatóvá tette. A szatmári békekötés után hűségi esküt tevén, kiváló szerepet játszott az országgyűléseken, különösen egyháza érdekében szállva síkra alkalomadtán. Mint a →*pesti commissio* tagja, szintén sokat küzdött hitfelei igaza mellett, de már azelőtt oly nagy tekintélyt szerzett előttük, hogy ráruházták az első ízben övele betöltött →*egyetemes főgondnoki* tisztelet, minek ritka buzgósággal és bölcsességgel hordozta a terheit egészen haláláig. – Ő vetette meg a híres →*Ráday-könyvtár* alapjait; de nemcsak gyűjtött, hanem írt is könyveket. Önéletrajzán stb. kívül megírta „A theologia magyarázatát”-t is latin distichonokban, de ez utóbbi elveszett; ellenben „Lelki hódolás... istenes új énekekkel” c. műve már életében is több ízben megjelent (először Kassán 1710-ben) és azután is nem egyszer. Egyik-másik művét a 19. század folyamán adogatták ki, a legtöbbet Négyesy László (1889.), életrajzzal is el-

látva. A felette →*Végveresmarti Sámuel*től, →*Miskolczi Sz. Jánostól*, →*Kármán András*tól, Pathai Sámuel-től, Jánosi György-től és →*Sárkány Dávid*től tartott beszédek ki vannak adva. – Nagypapa volt gr. Teleki József dunamelléki főgondnoknak. Arcképe fennmaradt 1724-ből Mányoki Ádám-tól.

Irodalom: Ambrus Mór: R. P., 18. századbeli vallásos költő (Losonci gimn. értesítő, 1876.), Kovács Sándor: Egy énekíró a múlt századból (Ev. Egyház és Iskola, 1896.), Ferenczi Sára: R. P. „Lelki hódolás” c. imádságos könyvének első kézírata (1909.), Pruzsinszky Pál: R. P. (Prot. Szle, 1912.), Gorzó Gellért: R. R. P. (1915.), Gárdonyi Albert: R. P. jogvitája a pestvárosi tanáccsal (Prot. Szle, 1927.), Zoványi Jenő: Egyetemes főgondok és főconsistorium a magyarországi ref. egyházban (1903.), Szőke István: R. P. (1934.).

Radetius Bálint (Danzig, ? – Kolozsvár, 1632. aug. 18.) unit. püspök. Már 1603-ban →*rektor* volt Luklaviceben, honnan 1605-ben hasonló állásba hívták Kolozsvárra. Itt aztán később →*prédikátor*, 1616-ban püspök, 1622 márciusában pedig egyszersmind →*elsőpap* lett. – Magyarul nem tudása sokszor akadályul szolgálván püspöki teendői végzésében, többrendbeli hátránnyal járt ebbeli hivataloskodása. Az irodalom terén szerzett inkább érdemeket következő műveivel: Geistliche Gesänge. (Kolozsvár, 1620.) De matrimonio tractatus. (Uo. 1621.) Judithae Kornisiae... Simonis →*Péchi*... conjugis funebris laudatio... (Uo. 1621.) Disciplina ecclesiastica. (Uo. 1626.) (Bővitve kiadta →*Almási Gergely Mihály* 1694., ennek magyar fordítását 1919-ben Gálvi Lőrinc.) Formula administrandi cenam dominicam. (Uo. 1638.) Quarundam quaestionum... solutio (Az előbbinek függeléke). Precatio matutina, precatio vespertina (Az előbbiekkal együtt). Közrebocsátotta továbbá Schmalznak „Der kleine Katechismus” c. művét a kolozsvári iskola használatára (Uo. 1620.).

Radnótfáji Nagy Zsigmond (? , ? – ? , 1770 után) ref. lelkész. Erdélyi születésű, Kolozsvárt tanult, hol →*seniorságot* is viselt. 1724–26-ban →*rektor* volt Zilahon, ahonnan külföldre ment s 1727. máj. 29-én az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérte után egy ideig Bánffyhunyon, majd Bonchidán lelkészkedett s itt egyúttal udvari papságot viselt a Bánffyaknál. A →*széki egyházmegyének* jegyzői és huzamosabb időn át helyettes esperesi tiszteletet vitte 1754-ig. – *Műve:* Jó fundamentumon épített ház (Gyászbeszéd Köblös Péterné Kakucsi Judit felett). (Kolozsvár, 1744.) Verse van az „Örökkévaló szombat” (1757.) c. könyvben és gyászverset írt a Borosnyai Nagy Zsigmondné Pál Ilona halálá-

ra (1770.). Respondens volt a „Theologiae christianae brevissima idea” (1728.) felőli értekezések során.

Radnóti hitvita, 1557. dec. 31-én vette kezdetét egyfelől →*Stancarus Ferenc*, másfelől a kolozsvári papok között, kiknek élén →*Dávid Ferenc* állott. A vita az írásba foglalt tételek és rájuk adott válaszok kölcsönös kicserélése után az erre következő 1558. jan. 2-án ért véget annak elhatározásával, hogy az egyházi testületek ítéletének vetik alá magukat, addig pedig semmit sem tesznek egymás ellen. Csak-hogy Stancarus többféleképpen is megszegte ezt a megállapodást, mire Dávidék is kénytelenek voltak a nyilvánosság elé lépni addig is, míg a máj. 1-én tartott zsinatuk minden olyan elvnek ellene nyilatkozott, ami eltér a lutherizmustól.

Radnóti ref. gyűlés, 1673. júl. 16–18-án tartott a coccejanus →*Dézsi Márton*, →*Pataki István* és →*Hunyadi Pál*, meg a cartesianus Csernátoni Pál nagyenyedi tanár ügyében, az Apafi fejedelmet képviselő Rhédei Ferenc elnöklete alatt. A lelkészek maguk döntöttek előbb annak a vitának a végighallgatása után, mely lefolyt egyfelől a vádoltak, másfelől →*Tofeus Mihály* és →*Pósházi János* között. Szigorú ítéletet hoztak, melyen aztán az Apafi társaságában levő rendek sokat enyhítettek, habár annak a coccejanizmust és cartesianizmust kárhóztató részén nem is változtattak. A gyűlés végzéseit közölte →*Zoványi Jenő* (Prot. Közlöny, 1889.).

Irodalom: *Zoványi Jenő*: A coccejanizmus története (1890.), *Uő*: *Dézsi Márton* (Prot. Szle, 1898.), *Uő*: A coccejanizmus hatása a magyar reformátusokra.

Raffay Sándor (Cegléd, 1866. jún. 12. – Bp. 1947. nov. 4.) ev. püspök. Cegléden kezdett tanulni. A felsőbb gimn. osztályokat 1885-ben végezte Szarvason, midőn nevelősegéget vállalt, később pedig jogra iratkozott be Budapesten. 1887-től teológiát hallgatott Pozsonyban, 1890-től Jenában, 1891-től Lipcsében, 1892-ben Baselben. Ez év őszére hazatérvén, gimn. helyettes tanár lett Besztercebányán, már 1893-ban lelkész Tápiószentmártonban. Innen 1896-ban a pozsonyi →*teol. akadémia* rendkívüli, 1899-ben rendes tanárává választott az újszövetség és elméleti teológia egyik tanszékére. 1908 októberétől budapesti lelkész s 1918-tól a →*bányai egyházkerület* püspöke volt 1945-ig, midőn nyugalomba lépett. – 1914-től 1918-ig elnöke volt a →*Magyar Ev. Lelkészek Egyesületének*, melynek 1933-ban ismét élére állott. Buzgó irodalmi tevékenységet fejtett ki, minek jutalmául 1917-ben a debreceni, 1929-ben pécs-soproni egyetem tette a teológia díszdoktorává. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1904 óta választmányi tagja volt, közben 1915-től 1918-ig pedig a titkári

tisztet vitte. Felelős szerkesztője volt a Gondolatnak az 1889–90. tanévben, az Ev. Lapnak 1911-ben kevése ideig, a Theol. Szaklapnak 1903-tól 1914-ig, egyik szerkesztője az Ev. Őrállónak 1913-tól 1915-ig. – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent művei: *Die Hussiten in Ungarn.* (Jena, 1891.) A hit bibliai képekben (A Prot. Esték I. kötetében). (Orosháza és Pozsony, 1897.) Ev. konfirmandusok kátéja. (Orosháza, 1898.) (Több kiadása van.) Esketési beszéd dr. Raffay Ferenc esküvőjén. (Kecskemét, 1899.) A logos eredete, tartalma és jelentősége a jánosi iratokban. (Pozsony, 1899.) A hellenizmus és a philonizmus kosmogoniája. (Uo. 1900.) A synoptikus kérdés mai állása. (Uo. 1900.) Az első keresztyének socialismusa (Prot. Szle, 1900.). Az apostolok (Uo. 1900.). A passio-játékokról (Uo. 1901.). Az oberammergaui passiójáték (Uo. 1901.). Jakab és Pál (Uo. 1901.). Schleiermacher és a főiskolai oktatás (Athenaeum, 1901.). A cynizmus és a keresztyénség (Prot. Szle, 1902.). Jézus és a kánaáni asszony (Theol. Szaklap, 1903.). A magyarországi ág. h. ev. egyház theol. rendszere (Uo. 1903.). Jakab levele zsidó vagy keresztyén irat? (Uo. 1904.). A vallásosságról (Prot. Szle, 1904.). A valóságosság hanyatlásáról (Uo. 1904.). A megtérő bűnös fogadása (Uo. 1904.). Apostolok cselekedetei (Uo. 1905.). Péter apostol. (Budapest, 1905.) Jézus példázatai. (Uo. 1905.) Újszövetségi apokrifusok. (Pozsony, 1905.) Az ev. népiskolai vallásnevelés módszertana. (Budapest, 1906.) A reversalis. (Uo. 1906.) Péter második levele (Prot. Szle, 1906.). Jézus születése (Theol. Szaklap, 1906.). Jézus hasonlatai. (Budapest, 1907.) A revideált biblia (Theol. Szaklap, 1909–1910.). Az ál Máté (Uo. 1911.). Az üdvözítő gyermekségének arab evangéliuma (Uo. 1912.) Nikodemus evangéliuma (Uo. 1912.). Péter (Uo. 1914.). Az ev. egyház Amerikában (Uo. 1914.). Útirajzok Amerikából. (Budapest, 1914.) Az én imakönyvem. (Uo. 1915.) Világháború és Isten igéje (8 f.). (Uo. 1915.) Kiáltás a viharban (Prédikációk). (Uo. 1919.) A keresztyénség és a nevelés. (Uo. 1925.) Mit akarnak a magyar protestánsok? (Uo. 1928.) Család, otthon, nemzet. (Uo. 1929.) Egységesítő törekvések a keresztyénségben (Ösvény, 1930.). Amit az Úr üzen (Prédikációk). (Budapest, 1930.) A magyar honi ev. liturgia történetéhez. (Uo. 1933.) Vallási mozgalmak Németországban. (Uo. 1934.) A vegyes házasságról. (Uo. 1934.) Ötven év távlatából. (Uo. 1944.) Lefordította az Újszövetséget (1929.) és egy Ágendát készített (1932.).

Rákóczy György id., (? , 1593. jún. 8. – ?, 1648. okt. 11.) Erdélynek ref. vallású fejedelme. Még nem volt húszéves, midőn ónodi kapitány lett. Majd 1615 márciusában Borsod vármegye főispánjává neveztetett ki. A →*Bethlen Gábor* kora-

beli magyarországi mozgalmakban fontos szerepet játszott, mint előbb kassai generális, később hadtestparancsnok. 1630. nov. 26-án erdélyi fejedelemmé választatván, Bethlen Gábor nyomdokain haladt, s a magyarországi politikai és vallásszabadság védelmére 1644-ben fegyvert fogott a király ellen. Diadalmas háborújának 1645-ben a linci békekötés vetett véget, mely újra biztosította a prot. egyházak jogait. A ref. egyház felvirágoztatására általában mindent megtett. Templomokat építtetett s a meglevőket is harangokkal látta el. Külföldi egyetemeken rendes 3–6 alumnust tartott, akiknek aztán tanári vagy lelkészi alkalmaztatásáról is gondoskodott. A sárospataki és gyulafehérvári kollégium fejlesztését egyaránt szívében viselte, az előbbi mellé „nemesek scholáját” is állított fel, Gyulafehérvárt meg „udvari scholát” létesített. Amannak nemcsak fenntartási költségeit fedezte, hanem tanügyei rendezésébe is befolyt, újjászervezte és kellő számú tanárral látta el, éppen úgy mint a gyulafehérvárit. Ennek azonban nyilván a pataki kollégium érdekében, elmulasztotta egyetemé emelését, amit pedig célul tűzött ki Bethlen Gábor. De a többi kollégiumokra is kiterjesztette gondját. Feleségével együtt fizette az egyik debreceni tanárt, a kolozsvárit is, a nagyváradi is, itt többnyire kettőt. Az irodalom érdekében szintén sok áldozatot hozott, amennyiben igen sok egyházi mű (pl. az „őreg Graduál”) neki köszönheti megjelenését, másfelől pedig szép könyvtárt gyűjtött magának Sárospatakon. Bibliát a saját használatára többet is tartott, úgy látszik, állandóbb tartózkodási helyein. A románoknak reformátusságra térítésében nagy igyekezetet fejtett ki. A szombatosok ellen kegyetlen szigorral járt el és mellékesen rendkívül sokat ártott az unitáriusoknak is; a puritanizmusnak sem volt barátja, s még a presbyteriumok rendszeresítésével sem rokonszenvezett. – Fiához intézett „oktató intése” 1640-ben jelent meg.

Irodalom: Szilágyi Sándor: I. R. Gy. (1893.), Kovács Sándor: I. R. Gy. és a pápás renaissance (Prot. Szle, 1899.), Harsányi István: A sárospataki Rákóczy-könyvtár és katalógusa (1917.), Marton Lajos: I. R. Gy. bibliája (Budapesti ref. theol. akadémia értesítője, 1914.).

Rákóczy Zsigmond (? , 1622. júl. 14. – ?, 1652. febr. 4.) az előbbinek ifjabb fia. Tanulmányait Sárospatakon, majd a gyulafehérvári udvari scholában végezte. A nagyképzettségű ifjú, ki 1643-ban a székelők generálisává választott meg, az 1644-i hadjáratban mint az egyik hadtest vezetője vett részt. 1647 elején a királytól átengedett hét vármegyének s magyarországi uradalma nevezte ki atyja. A kozák királyság elnyerésére sikertelenül tett lépése-

ket. – Vallásos lelkű, áldozatra kész híve volt egyházának. Ő hozatta 1650-ben Sárospatakra →Comeniust, akinek segítségével aztán európai iskolává, sőt mintaintézeté fejlesztette a kollégiumot. A puritanizmusnak nemcsak pártolója volt, hanem annak üldözött híveiről még atyja életében is gondoskodott. Sokat költött könyvek nyomtatására, sőt maga is írt egy ajánlólevelet a →Keresztúri Pál „Csecsemő keresztyén” c. műve elé és egy búcsúbeszédet bátyjához ennek az iskolából kiléptekor.

Irodalom: Szilágyi Sándor: Felsővadászi R. Zs. (1886.).

Rákosi András (? , ? – ?, ?) vagy református vagy unitárius lelkész vagy tanító lehetett Homoródszentpálon 1613-ban, midőn egy verses szent históriát írt a következő címmel: „Szép história egy farizeus és egy publikánusnak imádságokról...”, mely azonban csak 1638-ban jelent meg Kolozsvárt.

Rákosi György (Lukafalva, 1862. okt. 27. – Havad, 1935. okt. 16.) ref. lelkész. A gimnáziumot 1880-ban Marosvásárhelyen, a teológiát 1884-ben Nagyenyeden végezte. Ezután egy évet a marburgi, egyet az utrechti egyetemen töltött. Hazajövéen, 1886-ban Kolozsvárt, 1887-ben Szászvárosban lett gimn. vallás tanító, 1892 elején pedig Nyárádszentannán lelkész. Később Buzásbesenyőn lelkészkedett. Majd nyugalomba vonult. – *Művei* cikkekén kívül: Luther Wormsban. (Budapest, 1891.) Megelőző és befejező irodalmi harc (Prot. Közlöny, 1894.). Erdélyi ref. egyházközségi élet a 17. században. (M. Prot. Et. Adattár, 1902.). Kivonatban magyarul közzétette Van Poot Ábrahámnak →Otrokocsi kéziratából hollandra fordított művét (Prot. Közlöny, 1886.).

Raksányi Máté (? , ? – Körmöcbánya, 1667.) ev. tanár, Turóc vármegyei származású, honi tanulmányai végeztével külföldre ment s előbb Danzigban, 1638-tól a königsbergi egyetemen gyarapította ismereteit. Emitt 1640 áprilisában magisterséget szerzett, de csak 1644-ben tért onnan vissza hazájába. Még ez év októberében →rektor lett Körmöcbányán, s ebben az állásban működött haláláig. – *Művei:* De suppositione, statu et amplificatione. (Königsberg, 1641.) Diatribe logica. (Uo. 1645.) De ortu et productione formarum (Trencsén, 1657.) De animae humanae propagatione... (2 r.). (Uo. 1657.) Respondens volt a „Concordia philosophiae cum theologia” (1639.) tárgyában, a „De sensu vocis ᾠασηβας” (1641.) és némely theologiai „Assertiones” (1642.) felől tartott vitákon. – Veje volt →Uralsperger Jánosnak.

Rannicher Jakab (Nagyszeben, 1823. nov. 7. – Bp. 1875. nov. 8.) ev. vallású osztálytanácsos. Nagyszebenben végezte a gimnáziumot és jogot.

1850-ben hivatalba lépett Bécsben, ahonnan 1856-ban Nagyszebenbe került helytartósági titkárnak. 1861-ben az ev. →*főconsistorium* titkárának választott. Azután részt vett a nagyszebeni (1863–64.), kolozsvári (1865.), majd a pesti országgyűlésen, mint képviselő. 1867-ben egyszersmind osztálytanácsos lett a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban. – Egyházi érdekű *művei*: Die neue Verfassung der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (2 k.). (Nagyszeben, 1856–57.) Handbuch des ev. Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf die ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (I. k.). (Uo. 1859.) Joh. Karl. Schuller. (Uo. 1865.)

Raphanides János (? – ?, ?) római katolikus-sá lett ev. lelkész. Hazai iskolázása után, mit Besztercebányán fejezett be, a külföldre is ellátogatván, 1657. jún. 19-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. 1660 júliusa után tért vissza valamikor s Pásztón lett lelkész. Midőn 1674-ben a pozsonyi rendkívüli bíróság elé idéztetvén, ott halálra, majd →*gályarabságra* szánták, a buccari börtönben való szenvedései arra bírták, hogy áttérjen római katolikusnak. – *Művei*: An existentia spirituum praecisa infallibili sacrae scripturae autoritate e solo lumine naturae evidenter demonstrari possit? (Wittenberg, 1659.) De conversione hominis ab infidelitate ad fidem (Jer. XXXI. 18–19.). (Uo. 1660.) (II. kiad. uo. 1701.) Respondens volt a „De bonis operibus” (1659.) és több bölcsészeti kérdésről tartott vitán.

Rápóti Pap Mihály id. (Érdengeleg, 1627. máj. 30. – Debrecen, ?) ref. lelkész. Tanult Érendréden, 1635-től Tasnádon. 1639-től Debrecenben, 1643-tól Szatmárnémetiben, hol ez év júliusában →*subscribált*, 1644. szept. 14-től ismét Debrecenben. 1648 májusában →*rektor* lett Nagykállóban. 1650 tavaszán lelkész Nagyhaláson. Innen 1655 májusában másodpapaként vitték Tarcra. 1657 tavaszától Ibrányban szolgált, honnan a következő évben Bodrogkeresztúrra ment másodpapaként. Ez állásában a puritánus liturgia el nem fogadása miatt nem tűrte meg az →*egyházmegye*, s így 1660 tavaszán Tiszadobon foglalt el lelkészi állást. 1663 tavaszától Hajdúnánáson. 1669 tavaszától Büdszentmihályon, 1672 tavaszától újra Tiszadobon, 1674 tavaszától Hajdúböszörményben lelkészkedett. 1676 tavaszától egy évig hely nélkül lévén, Debrecenben lakott, míg 1677 tavaszától hajdúhadházi pap volt. Innen az év vége felé kizavarta a kuruc háború s kénytelen lett megint Debrecenbe költözni. 1678 tavaszán Földesre, 1684-ben Biharnagybajomra, 1689-ben Nádudvarra választották meg, ahonnan 1692-ben fiához vonult Debrecenbe s itt halt meg bizonytalan időben. – Ritka becsű emlékiratát kivonatosan a →*Sárospataki Füzetek* 1858-iki évfolyama közölte. – Gyászverset írt a

→Köleséri Sámuel (1683.) és →Felvinci Sándor (1686.) halálára.

Rápóti Pap Mihály ifj. (Tiszadob, 1660. júl. 20. – Debrecen, 1726. febr. 7.) ref. püspök, az előbbinek fia. Tanulmányait Debrecenben végezte, hol 1678. jan. 21-én lépett a nagyobb tanulók sorába, azután meg →*köztanító*, →*contrascribái* és →*seniori* tisztelet is viselt. 1686 tavaszán külföldre indult s aug. 17-én a leideni egyetemre iratkozott be. Miután 1688 őszére visszaérkezett, 1689-ben biharnagybajomi, 1691-ben debreceni lelkész lett. A →*debreceni egyházmegye* 1710. jún. 18-án →*esperessé*, a →*tiszántúli egyházkerület* 1724 novemberében →*„generalis inspector”* címmel püspökké választotta, miután már 1721 óta vitte e hivatalt. – *Művei*: De lege fidei. (Leiden, 1687.) Temetési tanítás (Jenei Mihály felett). (Debrecen, 1694.) Scripturaria V. Testamenti chronotaxis. (Uo. 1696.) De natura vera conjugii. (Uo. 1715.) – Üdvözlő verset írt →*Komáromi A. János*hoz (1686.), →*Kondorosi János*hoz (1687.) és →*Nógrádi Benedek*hez (1687.), gyászverset →*Mártonfalvi György*nek (1681.), →*Nógrádi Mátyás*nak (1681.), →*Köleséri Sámuel*nek (1683.) és Szilágyi Mártonnak (1700.) a halálára.

Rát (eredetileg Rath) Mátyás (Győr, 1749. ápr. 13. – Győr, 1810. febr. 5.) ev. lelkész. Győrött kezdett tanulni. Modorban, Pozsonyban és Sopronban tanult még, majd külföldre ment 1773 szeptemberében Göttingenben iratkozott be az egyetemre. Hét szemesztert töltött ott s hosszabb utazás után 1777-ben tért vissza szülőföldjére, míg 1779 elején Pozsonyban telepedett le, hol 1780–82-ben az első magyarul szerkesztett újságot a Magyar Hírmondót adta ki. 1783 elején győri lelkésznek hívták meg, de 1786 novemberében megvált ettől a hivatalától, melyre 1789 elején újból megválasztották aztán. – Egyik jegyzője volt a →*pesti zsinatnak*, s a →*Helytartótanács* által 1790-ben tervezett akadémiának ő is kijelöltetett tagjául. – Egyházi *művei*: Első isteni tisztelet rende. (Győr, 1783.) Egy istenfélő, jó és gondos anyának, özv. Róth Tamásné Vattay Borbálának... vigasztalásai (Gyászbeszéd). (Uo. 1785.) Templomszentelési ima és beszéd Győrött 1785. (Kiadva „Emlékkönyv...”-ben 1885.) Búcsúztató versek... Perlaky Gábor halálakor. (Uo. 1786.) Ker. fejérségnek való imádságos könyv első darabja. (Uo. 1788.) Frohe Aussichten (II. Lipót trónra léptekor tartott prédikáció). (Pozsony, 1790.) Ő ellene írta →*Hrabovszky György* „Jobb egyházi embernek kevés tudománnyal bírni...” c. munkáját. (1787.)

Irodalom: *Kuszák* István: R. M., az első magyar hírlapíró (1910.).

Ratagius Vencel (? – ?, ?) ev. tanár. Csehországi származású, →*rektor* volt Márkusfalván és egyúttal három Máriássy fiú nevelője, mikor Lő-

csén 1637-ben megjelent tőle a következő mű: *Sententiae evangeliorum dominicalium in usum scholarum collectatae, hemistichis et distichis latinis, necnon rhythmis bohemicis colligatae.*

Ráth György (Pest, 1828. máj. 6. – Bp. 1905. júl. 7.) róm. kat. vallású táblai tanácselnök. Ügyvédi oklevéllel 1853-ban állami szolgálatba lépve, 1876-ban táblai tanácselnökségig vitte. Mint ilyen 1890-ben nyugalomba vonult, hogy a könyvgyűjtésnek és a képzőművészetek fejlesztésének szentelhesse minden idejét. – Lakását múzeumnak (Ráth-múzeum) rendelte, nagyszerű, többnyire hungaricumokból álló könyvtárát pedig a Magyar Tud. Akadémiának ajándékozta (Ráth-könyvtár, katalógusa külön könyvben megjelent). Könyvtári bűvárkodásának termékei közül a következők prot. érdekűek: A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról (ItK. 1892.). → *Pilez Gáspár* és ellenfelei (MKSz, 1893.). Gradeci → *Horváth Gergely* és Lam Sebestyén hitvitája (ItK. 1894.). Paikoss Endre „A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története” c. művének ismertetése (Sz. 1894.). Két kassai plébános a XVI. században (Sz. 1895.). Bullinger Henrik és a magyar reformáció (ItK. 1896.). Ezeknek nagy része különnyomatban is megjelent.

Rausz János (Brassó, 1679. – Szászvolkány, 1737. dec. 14.) ev. lelkész. Nagyenyeden és 1695-től Brassóban tanult. Azután a königsbergi egyetemre ment, amelyről visszatérve, kántor lett szülővárosában. 1718-tól Mártonhegyen s még attól az évtől Szászvolkányban lelkészkedett. – *Műve:* *Evangelia melodica, das ist: Geistliche Lieder und Lobgesänge...* (Brassó, 1717.) (V. kiad. 1740.).

Rausz Lukács (Brassó, ? – Brassó, 1734. márc. 25.) ev. lelkész, az előbbinek öccse. Brassóban vezette iskoláit. A külföldet is fölkeresvén, bátyjával együtt a königsbergi egyetemnek volt hallgatója. Hazájába visszatérve, először → *káplán* lett Brassóban, 1724-ben lelkész Blumenauban, 1729 végén pedig → *elsőpap* Brassóban. – *Műve:* *Das Verlangen einer gläubigen Seele...* (Gyászbeszéd Seuler Lukácsné Albrich Katalin felett). (Brassó, 1734.)

Ravasz László (Bánffyhunyard, 1882. szept. 29. – **Budapest, 1975. augusztus 6.*) ref. püspök. Bánffyhunyardon járt elemi és polgári iskolába. A gimnázium négy felső osztályát 1900-ban Székelyudvarhelyen, a teológiát 1904-ben Kolozsvárt végezte, s már 1903-tól püspöki titkár volt. E hivatalából 1905-ben külföldre ment s a berlini egyetemen töltött egy évet. Visszatérte után 1906 őszétől → *káplán* volt Bánffyhunyardon, s miután 1907 májusában Sárospatakon teol. magántanári, júniusban Kolozsvárt bölcsészettudományi képesítést szerzett, ez év őszén a gyakorlati teológia

tanára lett Kolozsvárt. 1917-ben zsinati póttaggá, 1918-ban főjegyzővé választotta az → *erdélyi egyházkerület*, 1921-ben püspökké a → *dunamelléki*, s ettől fogva Budapesten lelkészkedett. 1948-ban lemondott a püspökségről. 1951-ben a lelkészségről is nyugalomba lépett. – A Corvin-lánc tulajdonosa kezdet óta s azonkívül a → *Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1915-ben választmányi tagjává, 1923-ban elnökévé, 1938-ban ismét választmányi tagjává, az → *Országos Ref. lelkészegyesület* 1936-ban elnökévé, a Magyar Tud. Akadémia 1925-ben tiszteletbeli tagjává, 1937-ben három évre másodelnökévé, a Kisfaludy-társaság 1923-ban tagjává, a debreceni és pécs-soproni egyetem, mindkettő 1929-ben, a teológia, a lancasteri 1929-ben a jog, a saint-andrews-i 1937-ben a bölcsészet díszdoktorává választotta. Minderre széleskörű irodalmi munkásságával szolgált rá, melynek termékeiből egyházi térre jutott a legtöbb. Amellett, hogy a → *Prot. Szemlének* 1914-től 1918-ig és a → *Ref. Szemlének* 1918-tól 1921-ig szerkesztője volt, a következő *művei* vannak e körből: Bevezetés a gyakorlati teológiába. (Kolozsvár, 1907.) Az élet igazsága (Kolozsvári theol. értesítő, 1908.). Kálvin és a kálvinizmus (Uo. 1910.). Ez ama Jézus (Prédikációk, elmélkedések). (Kolozsvár, 1910.) „Isten a táborba jött” (Név n.). (Uo. 1915.) A gyülekezeti igehirdetés elmélete. (Pápa, 1915.) Látások könyve (Beszéd, elmélkedések). (Kolozsvár, 1917.) (II. kiadása is van.) Sötétségben világoskodó lámpás (Emlékbeszéd → *Kenessey Béláról*). (Uo. 1918.) Kicsoda az ember? (Három előadás.) (Budapest, 1918.) Püspöki beköszöntő beszéd és székfoglaló („Beszéd és imák” c. füzetben). (Uo. 1921.) A socialismus evangeliuma és az evangelium socialismusa. (Uo. 1921.) Gondolatok. (Uo. 1921.) Két kérdés. (Uo. 1921.) A ref. presbyter. (Uo. 1921.) Miért van szükség ev. keresztyén diákmozgalomra. (Uo. 1922.) Orgonazúgás. (Uo. 1923.) (II. kiad. 1928.) Hazafelé (Elmélkedések, imák). (Uo. 1923.) (II. kiadása is van.) Százados énekek (Két beszéd). (Uo. 1924.) Az emberélet útjának felén. (Uo. 1924.) Az egyetemes papság. (Uo. 1925.) A keresztyénség és az erkölcs. (Uo. 1925.) A magyar bánat. (Uo. 1926.) A halál árnyékában. (Tahitótfalu, 1927.) Tudom, kinek hittem (Beszéd, cikkek, prédikációk). (Uo. 1927.) Hungarian protestantism (→ *Révész Imrével* és → *Kováts J. Istvánnal*). (Uo. 1927.) A lélek embere (Prohászka Ottokárról). (Budapest, 1927.) Pál Athénben. (Uo. 1928.) A Thabor-hegy ormán. (Kolozsvár, 1928.) A papliterátor. (Budapest, 1929.) → *Szász Károly*, mint igehirdető. (Uo. 1929.) Egyesség a különbségben (Reformáció-ünnepi prédikáció). (Uo. 1929.) Magyar reformátusok Észak-Amerikában (Prot. Szle, 1930.). A lélek embere. (Budapest, 1931.)

Beszéd → *Révész Kálmán* felett. (Sárospatak, 1932.) Az eleve-elrendelés (Négy prédikáció). (Budapest, 1932.) A nemzeti egység lelke. (Szeged, 1932.) Alfa és ómega (2 k.). (Budapest, 1933.) Mi a protestantizmus? (Uo. 1933.) Bizonyágtétel (Prédikáció reformációi ünnepen). (Uo. 1934.) Élet-halál (Prédikációk, előadások). (Uo. 1934.) Krisztus a gyárban. (Uo. 1934.) Reggeltől estig. (Uo. 1934.) Test és lélek harca az ifjúság életében. (Uo. 1934.) Utaid, Uram, mutasd meg! (Uo. 1935.) Ő előbb szeretett. (Uo. 1935.) Vallás, egyház, társadalom (Prot. Szle, 1936.). Hit és engedelmisség. (Budapest, 1937.) István király (Révész Imrével). (Uo. 1937.) Szónoklás és ígéhirdetés. (Debrecen, 1937.) Legyen világosság (3 k.). (Budapest, 1938.) Isten rostájában (3 k.). (Uo. 1941.) Korban (2 k.). (Uo. 1943.) Nagy részben tőle való az „Égő csipkebokor” (Rádiós prédikációk). (Budapest, 1936.) – Szerkesztette a ref. egyház új „Istentiszteleti rendtartását” (1930.), legnagyobb részét a saját 1927-ben kiadott Agendája alapján. Húszéves püspöksége és hatvan éve elérése alkalmával emlékkönyvek jelentek meg. – Veje id. → *Bartók Györgynek*, sógora ifj. → *Bartók Györgynek*, unokaöccse → *Gönczi Lajosnak*, unokatestvére → *Gönczy Lajosnak* → *Musnai Lászlónak*, násza → *Uray Sándornak*, apósa → *Szabolcska Lászlónak*.

Irodalom: Vincze Géza: Igehirdető poéták, poéta igehirdetők (1926.), R. L. püspök életrajza (1921.), *Máthé Elek*: R. L. az író és igehirdető (1933.), *Makkai Sándor*: R. L. igehirdetői útja (1941.), *Vasady Béla*: A theologus R. L. (1941.), *Bartók György*: R. L. és a magyar szellemi élet (1941.).

Rázga Pál (Bazin, 1798. dec. 10. – Pozsony, 1849. jún. 18.) ev. lelkész. A gimnáziumot Modorban és Pozsonyban, a teológiát ez utóbbi helyen végezte. Miután tanító volt Plankenburgen, 1821-től a bécsi prot. teol. intézetben folytatta tanulmányait, míg 1823-ban lelkész lett. Előbb pár helyen Ausztriában, 1835-től Modorban, 1839-től Prágában, 1846-tól Pozsonyban működött. A szabadságharcban való részvétele miatt bebörtönözték, majd pedig kivégezték. – Emlékére 1893-ban szobrot állítottak. – Megteremtője volt a → *Pozsony vármegyei egyházmegye* lelkészi nyug- és gyámintézetének. Irodalmilag is működött: Prágában tartott alkalmi beszédein kívül megjelent pozsonyi beköszöntő beszéde: *Die Aufgabe des ev. Geistlichen den Forderungen der Zeit gegenüber.* (Pozsony, 1846.)

Rector, rektor, eredetileg bármely fokú tanintézetnek a vezetője. Néhol ketten, sőt többen is viselték ezt a címet. Idővel azonban a középfokú iskolák igazgatóinak jelzésénél lassanként kiment a divatból ez az elnevezés, latinul a *director* szónak adván helyet. A főiskoláknál ma is szere-

pel, az elemieknél meg annyira, hogy még az egytanítós helyeken is ez a neve a tanítónak népiesen, sőt nem ritkán hivatalosan is. Viszont ahol több tanító van, ott is csak egy viseli ezt a címet. Amennyiben főleg a reformátusok között a falu népénél is közhasználatú e szó, s így mondhatni magyarrá lett, rendszerint a kiejtéshez idomítva rektornak írják.

Réczés János (? , ? – ?, 1599. dec. 13.) ev. esperes. Miután előbb → *rektorságot* viselt Hegyfaluban, 1570-ben már lelkész volt ott. Később Csepregre ment az egyik, nagyobb jövedelmű papi állásra. Itt már 1587 októberében → *esperesként* is működött, s ebbeli minőségében a legtevékenyebb részt vette a helvét irány elleni küzdelemben. Jelen volt az 1591-i → *csepregi colloquiumon* is, mikor pedig 1595-ben szakadásra került a sor a két irány hívei között, élén állott a lutherizmus mellett maradtaknak s minden eszközt megragadott együttartásukra. Ő lett aztán a Sopron vármegyei esperesek között az első vagy fő. – Legnagyobb része lehetett az új → *egyházkerület* agendájának és közigazgatási kánonainak (ez utóbbiaknak a → *baranyai kánonok* nyomán) az elkészítésében, és minden bizonnyal az ő tollából folyt az az előszó, mely a *Formula Concordiae* kisebbik részének magyar fordítása (Summája azoknak az ártikulusoknak, Sopronkeresztúr, 1598.) előtt foglalt helyet.

Récsei János (Debrecen, 1754. aug. 2. – ?, 1836. ápr. 15.) ref. esperes. Debrecenben 1769-ben lépett a → *togatusok* sorába. Innen Érmihályfalvára ment → *rektornak*, majd onnan külföldre, hol 1782-ben iratkozott be az utrechti egyetemre. Hazatérve, 1787-től Tiszaderzsén, 1792-től Székelyhídon, 1814-től Érbogyoszlón lelkészkedett. 1826-ban → *esperessé* választott, de ez utóbbi hivatalában 1833-tól helyettesre szorult. – Egész vagyonát a debreceni kollégiumra hagyta új tanszék alapítása végett.

Rédei (előbb Ritter) Károly (Orosháza, 1872. nov. 1. – ?, ?) ev. lelkész. Elemi iskolába Orosházán és Kőszegen járt, a középiskolai osztályokba Pozsonyban, Békéscsabán, Újverbáson és Szarvason. A teológiát 1891-től 1895-ig Pozsonyban végezte. Ezután → *káplán* volt Tiszaföldváron, 1896 márciusától lelkész Pusztaföldváron, 1910 októberétől Nagykarolyban. 1935-től → *alesperese* volt az → „*ötvárosi*” *egy-házmegyének*. 1942-ben nyugalomba lépett. – *Művei:* Hasonlatok a kátéhoz (Scheller után ford.). (Orosháza, 1905.) Pál apostolnak Filemonhoz írott levele (Harms után ford.). (Uo. 1905.) Szent János evangelista élete. (Uo. 1905.) A magvetőről szóló példázat (Prédikáció). (Szekszárd, 1905.) Az apostoli hitvallás (Magyarázat Harms után). (Orosháza, 1907.) Bibliai történetek (Tankönyv). (Uo. 1907.) Bibliaismertetés

(Tankönyv). (Uo. 1907.) A ker. anyaszentegyház története (Tankönyv). (Uo. 1907.) A pogányok megtérítésének nagy és fenséges tana (Prédikáció). (Uo. 1908.) Jövel Uram Jézus! (Adventi prédikációk Siedel után). (Uo. 1908.) Íme, az Istennek ama bányája! (Bőjti prédikációk Siedel után). (Uo. 1908.) Húsvéti szentbeszéd (Gerok után ford.). (Uo. 1910.) Keresztelési beszéd a nagybányai templomszentelésen. (Nagybánya, 1912.) Hű mindhalálig. (Nagykároly, 1912.) Főgimnáziumi tanár özvegye felett. (Uo. 1916.) Nemzetünk megújulása (Gyámintézeti prédikáció). (Uo. 1916.) Mit köszönhetünk az áldott reformációnak (Prédikáció). (Uo. 1917.) A harangokról. (Uo. 1923.) Emlékkönyv (Siedel után ford.). (Uo. 1925.) Lapokba is sokat írt, egy párat szerkesztett is.

Redmeci T. János (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Valószínűleg valamelyik Regmecen (Alsó- vagy Felső-) született. Debrecenben tanult, hol 1605. máj. 2-án lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. 1608-ban →*rektor* volt Zemplén városában. Majd 1612 őszétől 1616 tájáig Szilvásújfaluban lelkészkedett, azon túl ismeretlen helyen. 1622-ben még élt. – *Műve*: Az Felsőges →*Bethlen Gábornak...* ötbendbeli... jótéteményéről... könyvecske. (Kassa, 1622.) Panegyricust írt Homonnai Drugeth Bálintról (1608.) és gyászverset Ecsedi Báthory István halálára (1605.).

Reformáció Magyarországon. A dunántúli, felvidéki és erdélyi német városokban talált először termékeny talajra, ami már 1521-ben arra indította az esztergomi érseket, hogy kihirdettesse a Luther elleni pápai bullákat. A király környezetében is sok pártfogója akadt az evangéliumi tanoknak, melyek hovatovább egyre jobban terjedtek mindenfelé, úgyhogy a német befolyás ellen küzdő nemesekből álló nemzeti párt kimondta az 1523. évi országgyűlésen, hogy „A király... valamennyi lutheránust... fejevével és jószágvesztéssel büntesse”, az 1524. és 1525. évin pedig, hogy „az összes lutheránusok kiirtassanak... és akárhol találtnak... megégettesenek”. Ez a törvény alkalmazást nyert a gyakorlatban is, de érvénye mindössze másfél, illetőleg egy évig tartott, mivel már az 1526-i országgyűlésen eltörülte a pápának a török elleni segélyében reménykedő, de megcsalatozott nemzeti párt. A mohácsi vész után pedig, ha történtek is szörványosan kísérletek a reformáció híveinek üldözésére, de általában véve elég szabadon hirdethették és terjeszthették elveiket. Az általános zűrzavarban mindazáltal lassúbbá vált egy időre a reformáció előhaladása, de azután hamarosan új lendületet vett a hozzá csatlakozott jelesek buzgólkodása következtében. →*Dévai Bíró Mátyás*, →*Honterus János*, →*Gálszécsi István*, →*Ozorai Imre*, →*Sztárai Mihály*, →*Heltai Gáspár*, →*Sze-*

gedi Kis István, →*Stöckel Lénárt*, stb. szerezte ebben a legnagyobb érdemeket, közülük nem egy a rászakadt üldözések között is szilárdan megállván hite mellett. Az országgyűlések I. Ferdinánd idejében többször foglalkoztak a vallás ügyével, mindig attól a törekvéstől vezetve, hogy helyreállítsák a régi vallás és istentisztelet, a lutherizmust azonban hallgatólag már bevett vallásnak tekintették, s csupán az itt-ott feltűnedező helvét irányúak és anabaptisták ellen tettek intézkedéseket, akik közül az előbbieket ezek dacára is jelentős hódításokat tettek, kivált a magyarság kebelében. Erdélyben az Utyeszenovics György halála és az erdélyi püspökség megszűnte után egyenesen uralomra jutott a protestantizmus, mely 1556-ban egyenjogúvá tette a lutherizmust a római katolicizmussal, később pedig teljesen háttérbe szorította az utóbbit. Ezalatt mind a török hódoltságban, mind a Habsburg-uralom alatti országrészen szakadatlanul szaporodtak a reformáció hívei, akik közül a lutheri irányúak különösen akkor éltek zaklatás nélkül, mikor a Miksa személyében hasonló érzelmű király ült a trónon. A főpapok és egyes főurak a Váradi, →*Oláh*, →*Verancsics* esztergomi érsekek és →*Telegdi Miklós* érseki vikárius vezetésével eleget próbálkoztak ugyan a protestantizmus terjedésének meggátolásával, de a közhangulat és még felsőbb pártfogás ellenében nem sokra mentek. Erdélyben 1564-ben kifejezetten jogegyenlőséget nyervén a helvét hitvallás, erre csakhamar pedig mindenféle protestáns hitelv, innen kezdődött mindkét országban az az időszak, mely általánosságban virágkora volt az egész magyarországi protestantizmusnak, úgyhogy a század vége felé a főnemesek közül alig néhány maradt meg a róm. kat. egyházban, a köznemesek és polgárok között pedig éppen csak elvétve akadt pápista. Ám Rudolfnak utolsó éveiben megindult az →*ellenreformáció*, mely addig csak néha és néhol mutatta meg az eszközeit.

Irodalom: *Zsilinszky Mihály*: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai (I. k. 1881.), *Farkas József*: „A magyarhoni prot. egyház története” 16. századbeli része (1907.), *Elekes Viktor*: Anfänge der Reformation in Siebenbürgen (1875.), *Szlávik Mátyás*: Die Reformation in Ungarn (1884.), *Teutsch György Dániel*: Die Reformation von siebenbürgischen Sachsenland (6. kiad. 1886.), *Teutsch Frigyes*: Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen (I. k. 1921.), *Fabritius Károly*: Pemfflinger Márk szász gróf élete (1875.), *Makay Sándor*: A magyarországi reformáció története 1538-ig (1914.), *Zoványi Jenő*: A magyarországi protestantizmus a 16. században.

Református Élet, egyháztársadalmi hetilap. 1934-ben indult meg Budapesten, →*Muraközy Gyulának* a felelős szerkesztésében. 1940-től a budapesti összes egyháztagok hivatalból előfizetői voltak több-kevesebb díjjal.

Református Figyelő, egyháztársadalmi hetilap, 1928-tól 1933 végéig Budapesten jelent meg a →*Bereczky Albert* szerkesztésében.

Református Híradó, Demjén István szegedi vallásoktató lelkész által alapított újság, mely ifj. →*Szabó Aladár* szerkesztése alatt indult lendületnek. Evangelizációs tartalma mellett a lap utolsó oldalán gyülekezeti hírek foglaltak helyet. Az 1951-ben megszűnt lap utolsó szerkesztője →*Deme László* volt, akinek idejében mint a legnagyobb magyar ref. néplapot több mint négyszáz gyülekezet járatta 136 ezer példányban. Híryanagánál fogva egyháztörténeti kútfő is.

Református kiállítás, 1934. október folyamán Budapesten a Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Ref. Theol. Akadémia helyiségeiben rendeztetett a dr. →*Csikész Sándor* debreceni egyetemi tanár kezdeményezésére és vezetése alatt. Kizárólag speciális református irodalmi és történelmi emlékek, elsősorban pedig iparművészeti tárgyak nyertek rajta bemutatást. Az előbbieket jobbra ismert anyagot foglaltak magukban, de amelyek együttvéve mégis imponáló hatást gyakoroltak, a történelmi emlékek pedig számos ismeretlen mozzanatra vetettek világot. Viszont a legutolsók valóságos kincsesházzá avatták az illető helyiségeket, fényes bizonyosságot téve róla, hogy a ref. egyház még szakértőkre is meglepő eredményeket ért el a művészeteknek azon a terén, melynek művelését megengedték hitelvei.

Református Szemle, 1908-ban indult meg Kolozsvárt a →*Nagy Károly* szerkesztésében, mit 1918-ban →*Ravasz László*, 1921 közepén. →*Makkai Sándor*, 1925-ben →*Tavaszy Sándor*, 1929-ben →*Vásárhelyi János*, 1936-ban újra Tavasz Sándor vett át. Társzerkesztőkül, munkatársakul időnként mások is voltak megnevezve.

Reformátusok Lapja, Nagykárolyban indult meg 1891-ben a →*Biki Károly* szerkesztésében. 1892 végén megszűnt, de a Szatmári Protestáns Irodalmi Kör közlönyeként 1895 őszén újraéledt s ekkor Bikin kívül F. →*Varga Lajos* szerkesztette. 1896-ban aztán végleg megszűnt.

Régeni Pál Mihály (Kolozsvár, 1657. k. – ?Kolozsvár, ?1710. szept.) unit. tanár. Kolozsvárt végigjárva az unit. kollégiumot, 1684 nyarán külföldre ment és miután Németalföldön a remonstránsoknál tanult, az 1687–88. tanévre a lipcsei egyetemen iratkozott be. Még a tanév folyamán áttért evangélikusnak s mint ilyen, 1689-ben tanári állást foglalt el Drezdában, de már 1690 elején unit. tanárnak tért vissza Kolozsvárra, hol

először is vissza kellett vonnia az unitarizmus ellen külföldön írt következő polemikus művét: *De oeconomia redemptionis nostae per Christum partae...* (Lipcse, 1688.). 1707 áprilisában még működött s valószínűleg 1710 szeptemberében halt meg. – Új kiadásban rövidítve közrebocsátotta Clauberg János logikáját, mely aztán két kiadást ért, miután már előzőleg megjelent az ő saját eszméit tükröző feldolgozásában ugyanannak „*Specimen logicae cartesianae*” (Lipcse, 1689.) c. műve, valamint „*Physica contracta*”-ja (1689.), melyet három saját értekezésével pótolta meg. Cartesianus volt.

Regis Márton (Nagybóbróc, 1668. k. – ?, 1737. márc. 4.) ev. esperes. Arvasága miatt későn kezdte iskoláit. Tanult Liptószentivánon, Nagypalugyán, Késmárkon, Korponán és Körmöcbányán, ahonnan Fülekre hívták →*rektornak*. Innen külföldre látogatott el s 1705. júl. 18-tól a wittenbergi egyetemen gyarapította ismereteit. Hazajöve, 1708-tól rektor volt Radványban, míg 1710 elején lelkész lett Korponán. Hat hét múlva azonban visszatért Radványba s ott állás nélkül élt mindaddig, míg ugyanez évben már Rozsnyóra választották meg magyar papnak. 1711-ben elvétetvén templomuk, Berzétére szorult ki a rozsnyóiak vallási élete. Később →*alesperessé* tette a →*gömöri egyházmegye* s ezt a tisztelet is vitte haláláig. – *Műve*: Pauli Emberi de praedestinatione et reprobatione sententia... ad purum Dei verbum examinata. (Wittenberg, 1707.) Üdvözlő verset írt Lycius Györgyhöz (1705.), Clement Jánoshoz (1706.), Blasius Jánoshoz (1706.), Thurzó Jánoshoz (magyarul, 1707.) és Wissnovski Mátyáshoz (1707.).

Reich Joachim (? – Szepesolaszi, 1645.) ev. lelkész. Németországi születésű, Magyarországra kerülvén, 1618-ig Körmöcbányán →*conrector*, ettől fogva Hodrusbányán lelkész volt. 1626-ban Kassára vitték német →*elsőpapnak*, innen pedig 1639-ben Szepesolasziba ment lelkésznek. – *Műve*: Ante obitum moriens non moriturus abit (Német gyászbeszéd Lang János felett). (Kassa, 1630.) Előszót írta 606 német éneket tartalmazó „*Apotheca sacra psalmodum...*” (Kassa, 1628.) c. kiadványhoz.

Reinhard Márton (Selmechánya, ? – Hodrusbánya, 1612.) ev. lelkész. Hazai tanulmányai befejeztével a külföldet is fölkereste s előbb Boroszlóban, 1584. aug. 22-től Wittenbergben volt egyetemi hallgató. 1587 után jött haza és kevés ideig segédtanári tisztelet viselt szülővárosában, de már 1589 februárjában Zólyomban a német papi hivatalt töltötte be. Innen Murány várába került tábori papnak s ebbeli minőségében élén állott a →*murányvidéki superintendentiának*. 1594-ben Bélabányára távozott lelkésznek, majd 1595 novemberében Selmechányára másodpapnak.

1602-től Hodrusbányán lelkészkedett haláláig. *Művei*: Oratiuncula de peccato originis. (Wittenberg, 1587.)

Reipchius Dániel (Brassó, ? – Vidombák, 1612. jan. 29.) ev. lelkész. Brassóban tanult, ahonnan külföldre menvén, 1568-ban a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1572-től lelkész volt Németországnak több helységében, míg 1578-ra visszatért szülővárosába →*prédikátornak*. Itt hamarosan kipredikálta →*Bogner Péter* plébánost amiatt, hogy hat év óta nem szenteltette fel magát. Máskor is nem egy alkalommal keltett viszályt, kivált az ubiquitous hirdetésével, ami már az 1580-i közzsínatot is foglalkoztatta. Ismét szóba került az ügy az 1585-i zsinaton, ám ekkor jónak látta aláírni egy elveivel ellenkező hitvallást. Otthon mégis elkövetkezett üldöztetésének aztán a püspök vetett véget. Ezután Vidombákon lett lelkész. – Kéziratban maradt, de ebben az alakban kortársai között nagy elterjedést vett művei: Kleinod und Ehrenkranz (mely úgy látszik, egyháztörténeti jellegű), Antikertzius (legerősebb brassói ellenfelének kipellengérezése).

Reiser Antal (Ágosta, 1628. márc. 7. – ? [Németország], 1686. ápr. 27.) ev. lelkész. Egyetemi tanulmányait 1651-ben magisterség szerzésével befejezve, 1652-ben Selmecbányára jött másodpapaknak, ahonnan 1659 tavaszán Pozsonyba hívták. Az üldözések megindultával 1672 nyarán el kellett hagynia az országot. Ettől fogva Németországban működött. – Számos pietista irányú munkája van. – *Művei* közül magyar érdekűek: Abschiedsbrief an die hinterlassene ev. Gemeinde und Bürgerschaft zu Pressburg. (Ágosta, 1672.) Aufrichtigvertrauliches Gespräch... (Névtelenül). (Hely n. 1673.) Die heutige Moraltheologie (Névtelenül). (Hely n. 1674.) Einfältige Exulanten-Gedanken (LXXIII. Zsolt. 24.). (Hely n. 1675.) Religionsgespräch von seiner und anderer ev. Lehrer vormals erlittener Verfolgung i. d. Königreich Ungarn. (Hamburg, 1683.) Hollandból fordította: Kurzer und wahrhafter Bericht von der letzten Verfolgung der ev. Prediger in Ungarn (1683.). Kéziratban is hagyott hátra egy „Martyrologium Hungariae” c. munkát.

Reményi Dániel (Németlipcse, ? – Brieg, 1678. okt. 22.) ev. lelkész. Königsbergben befejezett tanulása után 1638-ra →*rektor* lett Trencsénben, majd lelkész Zólyomban. 1660 januárjában →*esperessé* választotta a →*zólyomi egyházmegye*, s ezt a hivatalát 1667-ig viselte, mikor Besztercebányára ment lelkésznek. 1674-ben a pozsonyi →*delegatum judicium*nak adott térítvénye értelmében távoznia kellett az országból s Briegben halt meg. – *Művei*: De gloriosa Christi resurrectione. (Trencsén, 1638.) De universalitate mortis Christi... (Uo. 1639.) De triumphali Christi as-

censione in coelum. (Uo. 1640.) Gyászverset írt a →*Hodik János* halálára (1642.) az általa szerkesztett „Honores exequiales” c. füzetben, üdvözlő verset Porschius Mátyáshoz és Gothard Ludovika Dorotheához (1676.).

Remetei János (? , 1689. v. 1690. – Kolozsvár, 1719. aug. vége) ref. tanár. Tanult Kolozsvárt, hol 1709-től →*köztanító*, 1712-ben →*senior* volt. Még ez évben →*rektori* tisztet vállalt Zilahon, ahonnan 1714-ben külföldre menvén, okt. 4-én a franekeri, 1715. máj. 12-én a leideni egyetemre iratkozott be, majd visszatért Franekerbe. Miután 1718 elejére hazaérkezett, ez évi júniustól tanár volt Kolozsvárt. – Mozgalmat indított arra, hogy ne csak nagyenyedi diákok kapják a leideni stipendiumot, hanem általában erdélyiek. – *Műve*: De naturali et morali hominis a Deo dependentia. (Leiden, 1717.) Gyászverset írt a →*Szathmárnémethi Sámuel* halálára (1717.), üdvözlő verset →*Dézsi Zsigmond*hoz (1717.).

Rettegi ref. egyházmegye, a XVII. század első felében szokásos elnevezése a →*székinek*.

Reuss Dávid (Querfurt, [Németország], ? – ?, ?) ev. lelkész. 1580 októberéig másodpap volt Körömcébányán, ahonnan ekkor visszatért Németországba. – *Műve*, melyet hazánkban írt: Fünfzehn trostreiche Predigten über die Seuche der Pestilenz... (Lipcse, 1581.)

Reuss Sámuel (Tótlipcse, 1783. szept. 8. – ?, 1852. dec. 22.) Tanult Osgyánban, Késmárkon, majd teológiát Pozsonyban. Azután külföldre ment s 1805. okt. 16-án a jeni egyetem hallgatói közé lépett. Hazatérve, előbb Besztercebányán →*conrector*, 1807 ősztől Tiszolcon →*káplán*, 1809-től Karaszkon lelkész volt. 1812-ben Nagyrócén lett pap, s itt előbb al-, 1824-ben →*főesperessé* választotta a →*gömöri egyházmegye*. Erről a hivataláról körülbelül 1836-ban lemondott. 1850 februárjában a →*tiszai egyházkerület* administratorává nevezte ki az abszolutisztikus kormány. – Műveinek csak a címe ismeretes; közülük egyházi érdekűek: Über die Kirchendisziplin bei den Protestanten... Das Privilegium fori bei den Protestanten in Ungarn... Über Begräbnisse und Begräbnissörter...

Reverzális, a róm. kat. egyházjog szerint az a kötelező ígéret, melyet vegyes házasság esetében a nem róm. kat. féltől arra nézve követel a plébános, hogy összes gyermekeit római katolikusoknak fogja nevelni. Kezdeményezése Magyarországon Keresztély Ágost esztergomi érsektől indult ki, de az I. →*Carolina Resolutio* után vált általános gyakorlattá. Újabb tápot adott neki az 1791. évi XXVI. tc. amaz intézkedése, hogy a róm. kat. apától nemzett gyermekek mind római katolikusok kell hogy legyenek, míg a nem róm. kat. apától és róm. kat. anyától származók közül csak a leányok kötelezőleg azok, de a fiúk is kö-

vetetik anyjuk vallását, a vegyes házasságok megkötésének jogát pedig a róm. kat. papoknak tartotta fenn. Ezt az utóbbi intézkedést az 1844. évi III. tc. változtatta meg a protestantizmus javára, míg az 1868. évi LIII. tc. általában érvényteleneknek nyilvánította a reversalisokat. Ám a róm. kat. papok ezentúl sem szüntek meg zaklatni értük a protestáns házassulókat, míg aztán az ultramontanus törekvéseknek kedvező 1894. évi XXXII. tc. törvényesítette a hívek szerzésének ezt a módját, midőn lehetővé tette, hogy a vegyes házasságra lépő felek a házasságkötés előtt megegyezzenek afelől, hogy egyikük vallását kövessék összes gyermekeik.

Irodalom: Szádeczky Béla: A reversalis-ügy története Magyarországon (1899.), Schneller Zoltán: A gyermekek vallására vonatkozó jogszabályok története Magyarországon („Emlékkönyv az ág. hitvallás 400-ados évfordulója ünnepére” c. műben, 1930.), Polner Ödön: A reversalis-ügy fejlődése (1937.).

Révész Bálint (Debrecen, 1816. jan. 16. – Debrecen, 1891. okt. 8.) ref. püspök. Debrecenben tanult. Miután 1838-tól →*köztanítói*, 1842. márc. 1-től fél évig →*seniori* tisztet viselt, még ez évben a gyakorlati teológia tanárává választatván, pár egyházban a lelkészi gyakorlat megismerése végett töltött néhány hónapot, majd külföldre ment és meglátogatott több német egyetemet. 1844 novemberében foglalta el állását, melyről 1855 szeptemberében debreceni lelkészségre ment át. 1856-ban főjegyzőjévé választatott a →*tiszántúli egyházkerület*nek s ez állásban ő is részt vett a →*pátens* elleni küzdelemben. 1861 augusztusában →*esperese* lett a →*debreceni egyházmegyének*, 1871 áprilisában pedig püspöke a kerületnek. Hivatalánál fogva tagja volt a →*konventnek* s részt vett a →*debreceni zsinaton*. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* megalakulásakor választmányi tagjai közé sorozta. – Szerkesztésében jelent meg a tudományos tárgyakkal népszerűen foglalkozó „Egyházi Könyvtár” (1858–1860.). – *Művei:* Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imádságok templomi használatra. (Debrecen, 1847.) (VI. kiad. 1900.) A debreceni főiskola tanuló ifjúsága előtt mondott beszéd. (Uo. 1848.) Köznapi imádságok templomi használatra. (Uo. 1850.) (III. kiad. 1880.) Isten az én szívem kősziklája. (Uo. 1851.) (További kiadások „Imakönyv prot. keresztyének számára” c. alatt, az V. 1902.) Egyházszer-tartási beszédek. (Uo. 1853.) (II. bőv. kiad. Budapest, 1889.) Halotti imádságok. (Debrecen, 1892.) Halotti és alkalmi imádságok. (Uo. 1892.) Oratiók és halotti beszédek. (Uo. 1893.) Halotti egyházi beszédek és alkalmazások (Életrajzával együtt, melyet a halála után megjelent kötetek sajtó alá rendezője, →*Csiky*

Lajos írt.). (Uo. 1894.) – valamint templomszenteléseken, p. o. a makóin (1883.) és szegedin (1884.), továbbá Bárczay Zsuzsánna (1856.), id. Tisza Lajos (1856.), Tisza Lajosné gr. Teleki Julianna (1863.), Váradi Szabó János (1864.), Illésy János (1867.) és →*Nagy Péter* (1884.) temetésén, Matkovich Albert új sírboltba tételekor (1855.), meg a →*Szoboszlai Pap István* (1855.) és gr. Teleki László (1861.) emlékére tartott alkalmi beszédei, illetőleg imái. Közrebocsátotta →*Lakatos József*nek és Szoboszlai Pap Istvánnak több kötet prédikációját és ez utóbbinak konfirmációi kátéját.

Irodalom: Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Révész Imre id. (Újfehértó, 1826. jan. 14. – Debrecen, 1881. febr. 13.) ref. lelkész. Az elemi iskolát Tiszadobon, Balmazújvároson és Debrecenben, a középiskolát 1835-től Debrecenben, 1838-tól Hajdúböszörményben, 1841-től ismét Debrecenben, és a teológiát 1847-ben ugyanott végezte. Miután ettől fogva 1851-ig →*köztanítóságot* viselt, az utolsó évben akad. segédtanársággal is megbízatván, 1851 augusztusában balmazújvárosi papnak választatott, de ez év őszétől a bécsi teol. fakultás hallgatója levén, csak 1852 áprilisában foglalta el ez állását, azonban ez évi augusztus-októberben egy nagyobb külföldi utat tett még. 1854 májusától Szentesen, 1856 májusától pedig Debrecenben lelkészkedett. A →*tiszántúli egyházkerület*nek 1856-ban aljegyzőjévé választatott, de 1863-ban lemondott e tisztségéről. 1864-ben nem fogadta el →*teol. tanárrá*, 1871-ben *esperessé* való választását. Csak a levéltárnoki állást vállalta el 1867-ben s ezt haláláig vitte. – Az egyetemes →*konventeken* rendszerint részt vett, s 1861-ben két hónapig országgyűlési képviselő is volt. A Magyar Tud. Akadémia 1859-ben levelező tagsággal, a bécsi teol. fakultás pedig 1871-ben díszdoktorsággal jutalmazta írói érdemeit. A →*pátens* elleni küzdelemben vezető szerepet játszott, egyebeken kívül főként a „Tájékoztás” c. iratával gyakorolván nagy befolyást hitfelei állásfoglalására. A magyar prot. egyháztörténet és egyházjog irodalmának, egyik legjelesebb munkása, kinek ebbeli működése mint bizonyos tekintetben úttörőé, legalábbis irodalomtörténeti tekintetben maradandó becsü. – Egyházi érdekű *művei:* Székfoglaló egyházi beszéd Szentesen. (Szarvas, 1854.) A prot. egyházalkotmány alapelvei. (Uo. 1856.) A hit, tudomány és szeretet az egyházban... (Kibúcsúzó prédikáció Szentesen). (Uo. 1856.) A theol. tudományok encyklopaediája és methodológiája (Hagenbach után ford.). (Pest, 1857.) →*Sinai Miklós* és tételei (Sp. Füz. 1857.). Vélemény a magyar prot. egyházalkotmány fő pontjai felett. (Debrecen, 1857.) Az ordáliák vagy istentiszteletek. (Pest,

1858.) A közoktatás ügye Némétalföldön. (Sárospatak, 1858.) Adalék a magyar puritánok történetéhez (Sp. Füz. 1858.). A szentírás magyarázásáról (P. E. I. L., 1859.). →*Érdősi János* magyar prot. reformátor. (Debrecen, 1859.) Magyar tanulók Wittenbergben Melanchthon haláláig. (Pest, 1859.) A történelmi bírálatról (Magyar Tud. Akadémia philosophiai... közlönye, 1861.). A magyar prot. egyház szabadságának védelme némely tekintélyes német tudósok megtámadásai ellen. (Sárospatak, 1862.) (Németül is megjelent.). →*Huszár Gál* magyar reformátor és az ő egyházi beszédei (P. E. I. L., 1862.). →*Dévai Bíró Mátyás* első magyar reformátor. (Pest, 1863.) A protestantismus és a tudomány (P. E. I. L., 1863.). Kálvin élete és a kálvinizmus. (Pest, 1864.) (II. kiad. uo. 1864. III. kiad. Debrecen, 1909.) Történelmi tájékozás Kálvin és a kálvinizmus ügyében (P. E. I. L., 1864.). Simontornyai Gergely (Sp. Füz. 1864.). Egyházi beszédek Robertson nyomán (3 k.). I. (Pest, 1864.) (II. kiad. uo. 1868.), II. (uo. 1867.), III. (Debrecen, 1869.) Egyetemes egyháztörténelem (I. k., több nem jelent meg). (Debrecen, 1865.) A magyarországi ref. egyház →*énekeskönyvéről*. (Uo. 1866.) A levéltárak megóvásáról és rendezéséről. (Uo. 1868.) Sinai Miklós magyar történetbűvár emlékezete (Sz. 1868.). A tiszántúli ref. egyházkerület véleménye az 1848. évi vallásügyi törvény részletezéséről és az iskolaügyről (Név n.). (Debrecen, 1869.) Adalékok a magyar prot. iskolák autonómiájának történetéhez. (Sárospatak, 1869.) (II. bőv. kiad. Debrecen, 1870.) Válaszjavaslat iskolaügyben a közoktatási miniszterhez. (Debrecen, 1870.) Nézetek az 1868. évi népiskolai törvény felett (Figyelmezője, 1870.). A debreceni főiskoláról (Uo. 1870.). Ünnepi és közönséges egyházi beszédek (3 k.). I. (Debrecen, 1870.), II. (Budapest, 1889.), III. (Uo. 1889.) Temetési beszédek (2 k.). I. (Debrecen, 1870.), II. (Budapest, 1889.) A magyar prot. hitfelekezetek egyházi és iskolai szükségéinek országos költséggel való fedeztetéséről. (Debrecen, 1871.) →*Ballagi* úr siralmi (Figyelmezője, 1871.). Nehány vonás az idők jeleiből (Uo. 1872.). →*Melius Péter* emlékezete. (Debrecen, 1873.) A magyarországi ref. egyház számára egyházi főhatóság felállítását szándékoló konventről. (Uo. 1873.) A magyarországi prot. gimnáziumok államjogi viszonyai. (Uo. 1873.) A jezsuita-kérdés és ami hozzátartozik (Figyelmezője, 1873.). Strauss Dávid Frigyes emlékezete. (Debrecen, 1874.) A debreceni nyomdászati első korszakáról („Emlékbeszédek...” c. füzetben). (Uo. 1874.) A magyarországi prot. egyletről. (Uo. 1874.) Nehány szó az ultramontánok törekvéseiről. (Uo. 1875.) Nehány szó Melius Péter sírjáról (Figyelmezője, 1875.). Budai Ézsaiásnak egy ismeretlen munkája (Uo. 1876.).

→*Pálóczi Horváth Ádám* mint magyar ref. énekszerző (Uo. 1876.). Nehány szó a Tájékozásról (Uo. 1876.). A modern atyafiak legújabb ijedelme. (Debrecen, 1876.) Adalékok a magyar ref. egyház zsinattartási ügyének múltjához. (Uo. 1877.) Egy határozott lépés a zsinattartás felé. (Uo. 1877.) Javaslat a zsinati előkészületek tárgyában (Figyelmezője, 1877.). Az ún. Szent István Király ünnepének megülvése a magyar reformátusok által (Uo. 1878.). Emlékezés →*Bocskay István*ról (Uo. 1878.). Zsinati teendőink mivolta, rendszere és egymásutánja. (Debrecen, 1878.) Nehány előleges szó a magyar ref. egyház zsinati előkészületei ügyében. (Uo. 1879.) Igénytelen vélemény a magyar prot. egyháztörténelem jövője ügyében. (Uo. 1879.) Egyháztörténelmi irodalmunk ügyéhez. (Budapest, 1880.) Ünnepi és alkalmi egyházi beszédek. (Uo. 1889.) Alkalmi egyházi beszédek. (Uo. 1891.) (A halála után megjelent, összesen öt kötet prédikációt fia, →*Révész Kálmán* rendezte sajtó alá.) A →*bécsi békekötés* rövid története magyar prot. egyházügyi tekintetben (Dt. Prot. Lap, 1892.). Munkái a pápens korából. (Budapest, 1900.) – továbbá azok a gyászbeszédek, melyeket Molnár Ágostonné Patay Piroška (1862.), özv. Tisza Lajosné gr. Teleki Julianna (1863.), Arany István (1864.), Farkas Ferenc (1864.), és Csányi Dániel (1867.) felett, valamint az az emlékbeszéd, melyet gr. Széchenyi Istvánról (1860.) tartott. Ezekon kívül még számos dolgozata és közleménye jelent meg különböző folyóiratokban és vállalatokban, különösen pedig az általa szerkesztett →*Magyar Prot. Egyházi és Iskolai Figyelmezőben* (1870–1878.). – Veje volt →*Vécsei József*nek.

Irodalom: *Ballagi Mór*: Emlékbeszéd R. I. felett (1882.), *Szabó János*: R. I. emlékezete (1881.), (Révész Imre ifj.) R. I. élete (1926.), *Zoványi Jenő*: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.), *S. Szabó József*: R. I. emlékezete (1926.), *Harsányi András*: Az idősebb R. I. (Prot. Szle, 1941.).

Révész Imre ifj. (Pápa, 1889. jún. 30. – *Bp. 1967. febr. 27.) ref. püspök, az előbbinek unokája. Tanult Kassán, hol a gimnáziumot 1907-ben végezte a premonstreieknél. A teológiát Kolozsvárt (1907–1910.) és Montaubanban (1910–1911.) hallgatta. Egyévi kassai →*káplánkodás* után 1912-ben teol. helyettes, 1913-ban rk. s miután ez év szeptemberében Sárospatakon teol. magántanári képesítést szerzett, rendes tanár lett Kolozsvárt az egyháztörténelmi tanszéken. 1916 januárjában ugyanott bölcsészettudományi doktortúrára avatták. 1920 júniusában Debrecenbe ment lelkésznek, hol miután 1927-ben magántanárként habilitálta az egyetem hittudományi kara, 1930-ban nyilvános tanárnak nevezetett ki, az egyháztörténelmi tanszékre. A →*tiszántúli egy-*

házkerületnek 1923-tól 1929-ig főjegyzője volt, 1928-tól tanácsbírája, 1925-től 1928-ig →*konventi*, s az 1928-ban megnyílt →*budapesti negyedik zsinat* első ülészakán zsinati rendes tagságot viselt. 1938-ban püspökké választotta a kerület, a debreceni egyház pedig ismét lelkésszé, tanári állásáról azonban csak 1941-ben lépett nyugalomba. 1949-ben lemondott a püspökségről s lelkészségről, és Budapestre költözött. – 1917-től választmányi tagja a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*, később a Magyar Történelmi Társulatnak is, 1935-től levelező, 1946-tól rendes tagja a Magyar Tud. Akadémiának és birtokosa a Corvin-koszorúnak, 1938 óta pedig a genevai egyetem teol. díszdoktora. – Széles körű irodalmi munkásságot fejtett ki. Szerkesztette a „Hit és élet”-et (1921–1923.), a →*Debreceni Prot. Lapot* (1926-l 33.), főmunkatársa volt a →*Ref. Életemek* (1934–1939.) és egyik társszerkesztője a →*Prot. Szemlének* (1924-től). – Művei: A földesúri jog szerepe a magyarországi ellenreformáció szolgálatában (Theol. Szaklap. 1912.). →*Dévai Bíró Mátyás*, az első magyar kálvinista. (Kolozsvár, 1913.) A tudományos egyháztörténetírás. (Uo. 1913.) A magyar protestantizmus problémája. (Uo. 1914.) Az ógyház történetéből (Prot. Szle, 1914.). →*Bethlen Gábor* a kálvinista fejedelem (Uo. 1914.). A reformátorok izenete a háborús világhoz (Uo. 1914.). Dévai Bíró Mátyás tanításai. (Kolozsvár, 1915.) Bismarck keresztyénsége (Baumgarten után németből). (Budapest, 1915.) Diákmozgalom és egyház. (Kolozsvár, 1916.) →*Bod Péter* mint történetíró. (Uo. 1916.) Husz János és kora (Prot. Szle, 1916.). Magyar ref. egyházi irodalomtörténet (Álnévvel uo. 1917.). A lelkipásztor és a történelem („Jézus Krisztus jó vitéze” c. könyvben). (Kolozsvár, 1918.) jelszavak revíziója (Prot. Szle, 1918.). Egész elvek és félígazságok (Uo. 1918.). Vallásunk a történelemben („A mi vallásunk” c. könyvben). (Kolozsvár, 1918.) Egyházi beszéd →*Révész Kálmán* kassai lelkészségének 25 éves jubilaumán. (Kassa, 1918.) Ungarns evangelisk kristenhet och Kyrkens enhet (→*Gedluy Henrikkel*). (Stockholm-Upsala, 1919.) Akikre nem volt méltó a világ. (Kolozsvár, 1921.) A ker. egység (Négy prédikáció). (Debrecen, 1921.) Művészet és érzelm Kálvinnál és a kálvinizmusban (Doumergue után franciából). (Budapest, 1921.) Kálvin jelleme (Doumergue után franciából). (Uo. 1922.) A mai magyar kálvinizmus. (Uo. 1922.) A lelkipásztor dicsősége (Beköszöntő prédikáció Debrecen.). (Debrecen, 1922.) A magyar ref. egyház és az egyetemes keresztyénség (Hit és élet, 1922–23.). Az ige fénye (Beszédgyűjtemény). (Debrecen, 1923.) A keresztyénség története (Tankönyv). (Kolozsvár, 1923.) A magyar protestantizmus története a keresztyénség egyetemes

fejlődésének keretében (Tankönyv). (Uo. 1923.): (E kettő együtt III. átd. kiad. „Egyháztörténelem” c. alatt Debrecenben, 1936.) A hugenotta egyház. (Budapest, 1924.) A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása. (Debrecen, 1924.) Régi magyar imádkozók és imádságaik (Prot. Szle, 1924.). A magyarországi protestantizmus történelme (Tankönyvének tudományos jellegűvé átdolgozása). (Budapest, 1925.) A debreceni egyház múltjának némely tanulságai. (Debrecen, 1925.) Harcok három fronton. (Uo. 1925.) A keresztyénség története élet- és jellemrajzokban (Tankönyv). (Uo. 1925.) (III. kiad. uo. 1930.) Egyháztörténelem (Tankönyv). (Uo. 1926.) →*Révész Imre* élete (Név n.). (Uo. 1926.) Mennyei nászdal (Esketési beszédek). (Uo. 1926.) Mohács és a reformáció. (Tahitótfalu, 1926.) Mit köszönhetek én az evangéliumi ker. diákmozgalomnak? (Budapest, 1926.) Hungarian protestantism (→*Ravasz Lászlóval* és →*Kováts J. Istvánnal*). (Uo. 1927.) A magyar protestantizmus egysége (Prot. Szle, 1928.). Biblia és hazafiság (Uo. 1928.). Krisztus és Antikrisztus (→*Ozorai Imre* és műve). (Debrecen, 1928.) Öntudatos hit (Káté). (Uo. 1929.) (II. kiad. uo. 1938.) Egyháztörténelem („A magyar történetírás új útjai” c. könyvben). (Budapest, 1931.) A reformáció. (Uo. 1931.) A történettudomány új útjai és a protestantizmus (Prot. Szle, 1931.). Zwingli arca (Uo. 1931.). Adalék a francia-magyar sorsközösséghez. (Debrecen, 1932.) Kálvin első támadója: →*Draskovich György* és Confutatiója. (Uo. 1933.) Bucer Márton és a magyar reformáció (Az előbbivel egy füzetben). A „kálvinista Róma”. (Uo. 1934.) Albert →*Molnár* de Szencz (Nouvelle Revue de Hongrie, 1934.). A debrecen-egervölgyi hitvallás és a Tridentinum. (Budapest, 1934.) Kálvin az 1564-i nagyenyedi zsinaton (A „Kecskeméthy-émlékkönyv”-ben). (Kolozsvár, 1934.) Szempontok a magyar „kálvinizmus” eredetének vizsgálatához (Sz. 1934.). Hungarian reformed christianity and calvinism (Evangelical Quarterly, 1934., németül: Reformierte Kirchenzeitung, 1935.). L'influence du calvinisme sur la réforme hongroise (Bulletin de la „Société de l'histoire du protestantisme français”, 1935.). A tegnap és a ma egyháza és egyházpolitikája (Prot. Szle, 1935.). Presbyteri rendszerű-e a magyar ref. egyház? (Debrecen, 1935.) →*Melius* és Kálvin (Részben a „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben, részben Kolozsvár, 1936.). Az Institutio története (Bevezetés Kálvin e művének jubiláris magyar fordításához). (Budapest, 1936.) Debrecen lelki válsága 1561–1571. (Uo. 1936.) →*Pokoly József* emlékezete. (Debrecen, 1936.) Az egyház jelene és jövője (Barth két előadásával együtt). (Uo. 1937.) István király. (Budapest, 1937.) Melius igehirdetéséről

(Meliusnak a kolosséi levélről irt munkája új kiadása előtt). (Uo. 1937.) →*Félegyházi Tamás* és a debreceni iskola válsága (Sz. 1937.). A reformáció az erdélyi oláhok között. (Debrecen, 1938.) →*Kazinczy* és a „kálvinista Róma” (Prot. Szle, 1938.). Magyar ref. egyháztörténet (I. k.). (Debrecen, 1938.) Református történetiszemlélet. (Budapest, 1941.) Reformáció és ellenreformáció. (Uo. 1941.) Egy fejezet a magyar ref. ébredés történetéből. (Debrecen, 1943.) A szatmárnémeti nemzeti zsinat az első magyar ref. ébredés. (Budapest, 1947.) Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban. (Uo. 1948.) Lamennais és a magyarok. (Uo. 1954.) – továbbá özv. Horváth Istvánné Kölcsey Eszter (1928.) felett tartott beszéde. – Veje →*Váró Ferenc*nek.

Révész (1898-ig Riszdorfer) János (Nyíregyháza, 1863. márc. 17. – Nagybánya, 1933. dec. 18.). ev. lelkész. Nyíregyházán tanult 1869-ig (?). A gimnázium hátralevő két osztályát Miskolcon és Debrecenben, a teológiát Pozsonyban végezte. 1885-től →*káplánkodott*, míg 1887-ben lelkész lett Nagybanán. – Egyházi irányú *művei*: Emléklapok egy lelkész beiktatási ünnepélyéről. (Nagybánya, 1887.) A nagybányai ev. népiskola rövid története. (Uo. 1889.) Emlékbeszéd az 1791. XXVI. tc. százados fordulóján. (Uo. 1891.) A kölcsei harangszentelés. (Uo. 1892.) Előfóhász a nagybányai ref. egyház harangszentelésén. (Uo. 1892.) Emlékbeszéd →*Kossuth* temetésekor. (Uo. 1894.) A keresztre feszített Jézus hét szózata (Böjti prédikációk). (Uo. 1901.) Egyház és haza (Alkalmi beszédek). (Uo. 1904.) A mi osztályrészünk (A nagybányai ev. egyház története). (Uo. 1905.) Köznapi imák. (Uo. 1911.) Három jubiláris beszéd. (Uo. 1917.) Szerkesztésében jelent meg: Új magyar Sion (a nagybányai ev. templom fölszentelésének emlékéül) (1913.), és egyik szerkesztője volt 1906-tól 1919-ig az Igehirdetőnek. Más irányú munkái is vannak.

Révész Kálmán (Debrecen, 1860. aug. 11. – Miskolc, 1931. dec. 4.) ref. püspök. Id. Imrének fia, ifj. Imrének atyja, Debrecenben 1879-ben végezte a gimnáziumot, 1883-ban a teológiát. Ezután egy évig gimn. segédtanár, egy évig →*senior* volt, 1885-ben pedig külföldre ment s egy évet a berlini egyetemen töltött. Hazajötté után legott pápai →*teol. tanár*, 1892-ben pedig kassai lelkész lett, tagja levén addig a →*budapesti első zsinatnak*. Az →*abaúji egyházmegye* 1898 elején →*esperessé*, a →*tiszáninnyi egyházkerület* 1896-ban →*konventi* póttaggá, 1904-ben és 1917-ben zsinati rendes taggá, 1910-ben konventi rendes taggá, 1918 végén püspökké választotta. 1911-től 1914-ig a →*sárospataki kollégium* →*gondnoki* tisztét is vitte. 1920-tól Miskolcon lelkészkedett. – A debreceni egyetem 1917-ben teol. díszdoktorai, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* kezdet-

től fogva választmányi tagjai sorába iktatta s választmányi tagja volt hosszú időn át a Magyar Történelmi Társulatnak is. Igen sok cikke jelent meg az egyházi közlönyökben és számos dolgozata egyes szakfolyóiratokban. Szerkesztette a debreceni hitanszaki önképző-társulat Közlönyét (1882–83. tanév) és az általa megindított →*Dunántúli Prot. Lapot* (1890–1892.). – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent *művei*: A reformáció hatása hazánkra. (Debrecen, 1884.) A lengyel dissidens kánonok története s befolyása a →*budai zsinat* törvényhozására. (Pápa, 1887.) Unitárius történetírás. (Uo. 1891.) A presbyterium legelső nyomai hazai ref. egyházunkban (Prot. Szle, 1892.). Beköszöntő egyházi beszéd Kassán. (Budapest, 1893.) Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért. (Uo. 1894.) A debreceni hitvita kérdéséhez (Prot. Szle, 1894.). A kassai ref. egyház által fennállása 250. évfordulóján 1894. márc. 25-én tartott ünnepély emlékkönyve. (Kassa, 1894.) A kassai ref. egyház gondnoki számadásai 1682–1688. (Történelmi Tár, 1894.) Az unit. történetírás legújabb remeke. (Debrecen, 1895.) A kassai ref. egyház emlékkönyve hazánk fennállásának ezredik évéről. (Kassa, 1896.) A kassai első ref. templom története (Prot. Szle, 1897.). →*Czeglédi István* származása és családi viszonyai (A Magyar Prot. Irodalmi Társaság pápai közgyűlésének Emlékkönyvében.). (Budapest, 1897.) →*Gyöngyösi Pál* (A „Prot. Et. Monográfiák” közt). (Uo. 1898.) Kassai ref. egyházi számadások (Történelmi Tár, 1899.). Emlékkönyv az első püspöki egyház látogatás évszázados fordulóján a kassai ref. egyházban tartott ünnepélyről. (Kassa, 1899.) Alvinczi és a kassai vértanúk (Prot. Szle, 1899.). Alkalmi egyházi beszéd a kassai Rákóczi-kiállítás megnyitására. (Kassa, 1903.) →*Dévai Bíró Mátyás* kétféle fogsága (Prot. Szle, 1905.). →*Bocskay István* apologiája (Uo. 1906.). Egyházi beszéd 1906. márc. 18-án. (Kassa, 1906.) A kassai ref. főiskola (Sz. 1908.). A kassai ref. templomok rövid története. (Sárospatak, 1911.) Egy hitvalló prédikátor (Czeglédi István születésének 300-ados évfordulóján „Két kassai jubilaum” c. füzetben). (Kassa, 1918.) Átnézte a Tschackert →*Szlávik-féle* „Rövid tanulmányi kalauz”-t (1912.). Cikkeket fordította Theol. Ismeretek Tára I. kötetébe. Közrebocsátotta atyja prédikációinak öt kötetét (1889–1891.) és „Munkáit a →*pátens* korából” (1900.).

Révész Mihály (Gyón, 1858. okt. 13. – Biharnagybajom, 1900. márc. 8.) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1883-ban végezte a teológiát és azután →*köztanító*ságot viselt, míg 1885-ben Londonba ment tanulmányai folytatására. Egy év múlva hazajövén, több helyen, így Tiszaföldváron, Kunmadarason és Túrkevéren →*káplánko-*

dott, 1893 tavaszán pedig lelkész lett Biharnagybajomban. – Művei: Dr. Sommerville két missziói beszéde (ford.). (Mezőtúr, 1888.) Kiáltó szó (Prédikációk). (Uo. 1888.) A pap, a nő és a gyóntatószék (Chiniquy után angolból). (Uo. 1890.) (II. kiad. 1896.) Ötven év a római katolikus egyházban (Chiniquy után angolból 3 f.). (Uo. és Karcag, 1891–93.) Egyházi beszéd... lelkészfelavatási ünnepély alkalmával... (Karcag, 1895.) – Veje volt id. → *Harsányi Sándornak*.

Réz László (Sátoraljaújhely, 1867. szept. 5. – Rozsnyó, 1924. szept. 12.) ref. lelkész. Sátoraljaújhelyen tanult 1884-ig, midőn a VII. gimn. osztályba Sárospatakra ment. A teológiát 1886-tól 1890-ig ugyanott végezte, s ekkor nevelő, 1891-ben taktaharkányi, majd megyszói → *káplán*, 1894-ben sárospataki hitoktató, 1896 júniusában pedig homonnai lelkész lett. 1902 áprilisától Rozsnyón lelkészkedett. – A → *tiszáninzeni egyházkerületnek*, mely 1917-ben zsinati póttaggá választotta, aljegyzője, a → *szlovenszkói tiszáninzeninek* pedig főjegyzője volt. – Művei: Beköszöntő egyházi beszéd elő- és utóimával. (Sárospatak, 1896.) A Drugethek és Homonna reformációja. (Sátoraljaújhely, 1899.) Emléklapok → *Kossuth Lajos* születése 100. évfordulója alkalmából (Terray Gyulával). (Rozsnyó, 1902.) Egyházi beszéd... Andrassy Dénes grófné emlékezetére. (Uo. 1903.) A magyarországi ev. ref. liturgia egységesítése (Prot. Szle, 1904.). A rozsnyói ev. ref. egyház és temploma. (Rozsnyó, 1905.) Vallás és művészet. (Rimaszombat, 1909.) A Mária-congregatiók és teendőink (Prot. Szle, 1913.). Vezérkönyv az elemi népiskola ref. vallásoktatásához az I. és II. osztályban. (Sárospatak, 1916.) Szerkesztette a „Ref. egyház és iskola” c. lapot (1921–1923.).

Rezik János (Koros, ? – Eperjes. 1710. aug. 4.) ev. tanár. Alsóbb iskoláit több helyen, a felsőbbeket Eperjesen végezte, ahonnan külföldre menvén, 1670. máj. 25-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1674-ben thorni tanár, 1685 őszén kassai, 1686-ban eperjesi iskolaigazgató, 1687-ben újból thorni tanár, 1705-ben ismét eperjesi iskolaigazgató lett. – Művei: Magni prophetae Mosis oracula. (Wittenberg, 1673.) De reparatione violati honoris per ferrum privatum. (Thorn, 1703.) Theatrum Eperiense, seu: Laniena Eperiensis (Magyar fordításával együtt). (Liptószentmiklós, 1931.) (Német fordítása Göttingen, 1808.) Respondeált a „De ecclesia” (1669.) tartott vitán. Magyar vonatkozású üdvözlő verseket írt br. → *Hellenbach János Gottfriedhez* (1708.), *Klesch Jánoshoz* (1708.), → *Zabler Jakabhoz* (1708.), *Sárossy Jánoshoz* (1708.), *Roth Mihályhoz* (1708.), II. *Rákóczi Ferenchez* (1708.), → *Schwartz Jánoshoz* (1709.), gyászverset a *Cuncius Pál* (1677.), *Sárossy István*

(1706.) és *Zabler Jakab* (1709.) halálára. Nagybecsű munkája: a „Gymnasiologia, seu: Historia scholarum et rectorum evangelicorum in Hungaria” ma is kéziratban van.

Ribay György (Bán, 1754. márc. 28. – ?, ?) ev. lelkész. Iskoláit Felsőozorócon, Zayugrócon, Selmecebányán, 1769-től Modorban, 1773-tól Sopronban végezte, miután 1771-től Nemescsón magyarul tanult két évig. Miután Egyházasrádócon nevelősködött, 1776-tól újból Modoron gyarapította ismereteit, míg 1779-ben Erlangenbe jutott. Innen hazatérve, 1782-től előbb nevelő volt, majd lelkész lett Selmec-Kosztolányban, azután Alsósztrahón, Pribócon, Bagonyán, 1785-től Cinkotán, 1796-tól magánzó volt Pesten, míg 1799-ben ismét lelkészséget vállalt Torzsán.

Irodalom: *Szabó Zoltán:* A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. R. Gy. életrajza (1937.).

Ribini János (Krencs, 1722. – Pozsony, 1788. aug. 8.) ev. esperes. Nemeskéren, Selmecebányán, Késmárkon és 1740-től Pozsonyban tanult. A külföldet is fölkeresvén, 1744 őszén a jeni egyetemnek lépett a hallgatói közé, melyen harmadfél évet töltött. Hazatérve, 1747-ben → *rektor* lett Sopronban, hol racionalista iránya egyre-másra összeütkezésbe hozta → *Örtel János Gottfrieddel*, de rajta kívül → *Torkos Józseffel* is. Volt egy más tárgyú vitája is *Bárany Györggyel* és → *Bárany Jánossal*, valamint az úrvacsoráról kéziratokban maradt dolgozatokban → *Helmecezi K. Istvánnal*, illetőleg → *Hatvani Istvánnal*. Innen 1758-ban Lőcsére, onnan már a következő évben Pozsonyba ment lelkésznek s itt már 1763-ban élén állott a → *Pozsony vármegyei esperességnek*. – *Művei*, melyeknek egyike legérdemesebb egyháztörténelmészeink sorába emelte, a következők: *Oratio de cultura lingvae hungaricae*. (Sopron, 1751.) Gerechte Klagen... (Emlékbeszéd I. Ferenc római császárról). (Pozsony, 1765.) Lob- und Dank-Opfer... (Prédikáció Mária Terézia felgyógyulásakor). (Uo. 1767.) De numero apocalypticó 666. (Álnév alatt.) (Wittenberg, 1767.) Die Treue der Knechte Gottes... (Gyászbeszéd *Krisar Jónás* felett.). (Pozsony, 1775.) Die wahre Zierde der Gottheiligten Häuser... (Prédikáció a pozsonyi új imaház felavatásán). (Uo. 1776.) Das weise Verhalten der Christen... (Áldozócsütörtöki prédikáció két másikkal). (Uo. 1777.) Klagrede über den... Hintritt... *Mária Theresiae*... (Hely n. 1780.) Memorabilia aug. confessionis in regno Hungariae... (2 k.). (Pozsony, 1787–89.) Több latin alkalmi verse szintén ki van nyomtatva.

Irodalom: *Payr Sándor:* R. J. (Ev. Élet, 1933.).

Richter András (Bazin, ? – Pozsony, ?) ev. lel-

kész. Miután Pozsonyban és Sopronban tanult, külföldre ment és 1660. máj. 7-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. 1663 tavasza után visszatérve, →*rektor* lett szülővárosában. Az üldözések alatt elveszítvén az állását, Szentgyörgyön a saját házában lakott 1688 tavaszáig, midőn Selmechányára hívták rektornak. Innen 1704-ben lelkésznek választották Újbányára, ahol kevés idő múltával →*esperesnek* tette meg a →*barsi egyházmegye*, s mint ilyen, részt vett a →*rózsahelyi zsinaton*. Valamikor 1708 nyara után városa teljesen róm. kat. kézre kerülve, távoznia kellett. Ezentúl Pozsonyban lakott haláláig, melynek időpontja nem ismertes. – *Műve*: Ima-oltárocska (Szlovákul). (Bautzen, 1689.) Respondens volt egy pár más tárgyú értekezésnél.

Rikánbelüli communitas, a →*sepsi*, →*kézdi*, →*orbai* és →*erdővidéki ref. egyházmegyéből* álló testület, mely a →*Bethlen Gábortól* 1614-ben kiadott és II. Rákóczy Györgytől 1654-ben megerősített privilégiumon alapulva, felújította némi részben az →*egyházmegyéknek* a papizmus korában való egységét. Hatásköre az előbb három, majd négy egyházmegyéből álló testületet közösen érdeklő s az egyes egyházmegyék ún. quindenalis törvényszékeiről fellebbezett ügyek elintézésére terjedt ki. Elnöki tisztét a négy →*esperes* legrégebbike vitte. Az erdővidéki egyházmegyéből azonban a bardócszéki (mint nem háromszéki) egyházak nem tartoztak ide. Újabb időben már csak a közös gyámintézetük jelezte volt az együvé tartozást, pedig valaha még az unitáriusok is beléptartoztak Háromszékből.

Irodalom: Péter Mózes: A rikánbelüli communitas (1910.).

Rimai János (Alsósztrégova, 1573. – Alsósztrégova, 1631.) prot. vallású nemes. Külföldön is gyarapította ismereteit, s 1587-től az Ecsedi Báthory István udvarában, majd az erdélyi fejedelmekében élt. Hivatalokat is viselt, de főleg diplomáciai téren fáradozott sokat a →*Bocskay* és →*Bethlen* megbízásából. – „Istenes éneki”, amelyek a →*Balassa Bálintéival* vannak kiadva, mintegy negyvenszer láttak napvilágot, legelőször Bártfán 1632 körül. Szlovákul is szerzett énekeket. Bocskayról írt latin verse Szepsi Korocz Györgynek „Az angliai... Jakab királynak... királyi ajándéka” (1612.). c. műve mellett foglal helyet.

Irodalom: Br. Radvánszky Béla: Rimai barátsága (1904.), Fülöp E. A.: R. J. és Beniczki Péter (1879.), Ferenczi Zoltán: R. J. élete (1911.), Kovács Sándor: R. J. (Ösvény, 1912.).

Rimaszombati Mihály (? , 1633. ősze, – ?, ?) ref. esperes. Nagyváradon befejezve itthoni tanulmányait, külföldre szintén ellátogatott, s

1658. máj. 15-én a Baseli, ez évi nov. 1-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1659 márciusában magisterség szerzésére eredménytelenül tett lépéseket. Azután Zürichbe, 1660-ban Németalföldre távozott, hol ez évi szept. 8-án a groningeri, nov. 6-án a leideni, 1662. márc. 3-án a franekeri egyetemnek lett hallgatója. Ez utóbbin aztán szept. 19-én megkapta a magisteri címet, majd miután 1663-ban Londont is megjárta, 1664. júl. 16-án ismét a leideni egyetemnek lépett a hallgatói közé, s itt 1665 májusában teol. doktorrá avatták. Visszatérve hazájába, 1681-ben Zeherjén, 1684-ben Felsővályban, később Miskolcon lelkészkedett, hol 1709-től 1717-ig, →*esperese* volt a →*Borsodgömör-kishonti egyházmegyének*. Ekkor valószínűleg meghalt. – Azonban nem tökéletesen bizonyos, hogy ez a miskolci lelkész azonos azzal, akire a többi adatok vonatkoznak. – *Művei*: Spicilegium philosophicum. (Heidelberg, 1659.) De actione Dei cor hominis peccatoris indurantis. (Leiden, (1665.) Respondens volt a „De induratione cordis” (1659.), a „De evangelica magorum historia” (1660.), a „De episcopatu” (1660.), a „De promissis V. T.” (1661.), a „De fide” (1661.) tartott vitákon, valamint a socinianusok elleni sorozatos viták (1664–66.) közül egynéhányon (1664.).

Rimaszombati (Szombati) Sámuel (? , ? – Gyulafehérvár, 1738.) ref. lelkész. Erdélyi születésű, Marosvásárhelyen tanult, hol 1720 júniusától 1721 májusáig →*senior* volt. Külföldre menve, 1721. dec. 4-én Franekerben iratkozott be az egyetemre. 1724-ben tért vissza hazájába, ahol mindjárt szatmári, 1729-ben székelyudvarhelyi →*rektor*, 1734-ben marosvásárhelyi tanár, 1737 vége felé pedig gyulafehérvári lelkész lett. – *Művei*: De lege asylosum mosaicorum. (Franeker, 1724.) Halotti oratio gr. Bethlen Sámuelné Lázár Mária felett. (Kolozsvár, 1732.) Halotti prédikáció... (gr. Bánffy György felett). (Uo. 1736.) Halotti prédikáció br. Korda Lászlóné br. Lázár Anna felett. (Uo. 1736.) Sermo funebris... (Bonyhai Simon György felett). (Uo. 1737.) „Theológiá”-ja kéziratban maradt. – Veje Solymosi →*Nagy Mihálynak*.

Riser Bertalan (? , ? – ?, ?) ev. lelkész, Felsőausztriai származású, 1636-ban Bazinba került lelkésznek, hol még 1652-ben ott volt. – *Műve* egy német gyászbeszéd Hueber Jakab modori lelkész felett. (Nürnberg, 1641.)

Ritthaler Mihály (Modor, ? – ?Wolfenbüttel, 1685. aug. 22.) ev. vallású könyvtárnok. Modorban tanult. Majd külföldre menve, 1663. jún. 18-án Wittenbergben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Hazájába visszajöve, 1667-ben →*rektor* lett szülővárosában, ahonnan azonban 1674-ben az üldözések beálltával Németországba

menekült. Itt a wolfenbütteli hercegi könyvtárban kapott alkalmazást. – *Művei:* Nobilitas Hungarorum... (Wittenberg, 1664.) Redender und redlic er Reisgefährt eines aus Ungarn vertriebenen... (Drezda, 1675.) Wohlgemeinter... Unterricht vor alle... in Ungarn bedrängte und verfolgte Christen... (Csak kezdetűivel). (Regensburg, 1675.) Üdvözlő verset írt Sárköy Miklóshoz (1664.) és gyászverset a Fischer Pál halálára (1664.).

Rohonc-szalonaki ref. alesperesség, a →*németújvári egyházmegye* német és vend egyházaiból, evangélikusokból is álló testület, mely rövid idei fennállása után együtt szűnt meg amazzal. Vírágzása idején 14 egyház tartozott belé. – Két →*alesperese* ismeretes: Lang Farkas rohonci I. 1624–1627, Tschankmeister Márk 1627-től.

Rohoska József (Kunhegyes, 1871. aug. 19. – Bp. 1938. jan. 26.) ref. tanár. A gimnáziumot otthon magántanulóként, továbbá Mezőtúron és Debrecenben 1890-ben végezte. A teológiát ez utóbbi helyen és Sárospatakon hallgatta 1895-ig, midőn teol. segédtanár és kollégiumi alkönyvtárnok lett. 1896 őszén külföldre ment és az utrechti egyetemen töltött két évet. 1898 nyarán hazajövén, Sátoraljaújhelyen →*káplánkodott*, míg 1900-ban rendkívüli, s miután 1901-ben teol. magántanári képesítést szerzett, ez évben rendes tanárnak hívták meg a sárospataki →*teol. akadémiára*. 1920-ban elvesztette hivatalát s 1926-ban Budapestre költözött. – Rendes tagja volt az 1917-ben összeült →*budapesti harmadik zsinatnak* s ugyanakkor választmányi tagjai közé sorozta a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság*. A →*Sárospataki Lapok*nak 1905-ben felelős szerkesztői tisztét vitte. – *Művei:* Erasmus és a reformáció Luther előtt. (Sárospatak, 1901.) Március tizenötödike a nemzet ünnepe (Alkalmi beszéd). (Uo. 1901.) A zsidókhöz írt levél főbb problémáiról. (Uo. 1903.) A legrégebbi ref. hitvallás (Sp. Füz. 1904.). Új idők, régi igazságok (Wirth prédikációi németből). (Sárospatak, 1905.) Szeljegyzetek →*Fejes István...* „Tájékoztató”-ára („Kritikus” álnévvel). (Uo. 1905.) Egy bujdosó gyülekezet a 16. században (Sp. Lapok, 1905.). A halotti requiemek őstypusa (Prot. Szle, 1906.). A reformáció vallástörténeti jelentősége. (Sárospatak, 1906.) Ünnepi gondolatok okt. 6-ára. (Uo. 1906.) Babylonia és Assyria vallástörténete. (Uo. 1908.) Papi vallás, laikus vallás. (Uo. 1908.) (A „Prot. Esték” III. kötetében is 1916.) Emlékirat a sárospataki ref. főiskola theol. és jogi akadémiájának Miskolcra való áthelyezése tárgyában. (Uo. 1916.) A reformáció (Beszéd a 400 éves fordulón). (Uo. 1918.) Új élet (Prédikáció „A mi örökségünk” c. könyvben). (Sárospatak, 1918.) A folytonos reformáció (Ugyanabban). A kálvinizmus (Ugyanabban). Ünnepi beszéd a népsza-

badság ünnepén. (Uo. 1919.) The religious union (Review of Religions, 1926.). – Veje →*Nagy Gusztávnak*, sógora →*Zoványi Jenőnek*.

Rohrmann (Rhormann) Gál (Teke, ? – Beszterce, 1602.) ev. lelkész. Itthoni tanulása befejeztével fölkereste a külföldet is, hol miután másfél évig a strassburgi egyetemen időzött, 1591. márc. 25-én magisteri címet szerzett. Ekkor a baseli egyetemnek lett hallgatója, melyről hazajövén, 1593-tól →*rektor* volt Besztercén, s e minőségében ő készítette az odavaló gimnázium első törvényeit. 1598-tól ismeretlen helyen lelkészkedett, 1601-ben pedig Besztercén foglalta el az →*elsőpapságot*. – *Műve:* *Ψυχολογια*, sive: Philosophica de animo. (Strassburg, 1590.) Valószínűleg az övé: Oratio de constituendo iudice controversiarum religionis pontificae atque reformatae... (Álnévvel.) (Basel, 1591.) Üdvözlő verset írt Reichmund Andrásához (1591.)

Román Ernő (Taktaharkány, 1882. jan. 9. – Átány, 1956. jan. 8.) ref. lelkész. Taktaharkányban járt az elemi iskolába. A gimnáziumot 1900-ban, a teológiát 1904-ben Sárospatakon végezte. →*Káplánkodás* után 1906-tól Nagytoronyán lelkészkedett, míg 1912-ben Alsószolcára ment papnak. A →*tiszánineni egyházkerület* 1934-ben →*konventi* rendes taggá, 1935-ben tanácsbíróvá, az →*alsóborsodi egyházmegye* 1942-ben →*esperessé* választotta. E hivatalát 1952-ig viselte, tehát a →*középborsodi egyházmegyében* is. Ekkor nyugalmába ment. – Cikkeit a →*Sárospataki Ref. Lapok* és a →*Lelkészegyesület* közölte. – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent *művei:* Mi következése lenne, ha népiskoláinkból a vallásoktatás kizáratnék (Lelkészegyesület, 1915.). Tudakozzátok az írásokat! (Prédikációk.) (Miskolc, 1916.) Az alsóborsodi s az ősrégi borsod-gömör-kishonti egyházmegye története. (Uo. 1926.) Prédikáció br. Bottlik István egyházmegyei gondnokká beiktatásakor (A jegyzőkönyv függelékében). (Uo. 1926.) Prédikáció →*Farkas István* püspök 25 éves lelkészi jubileumán (Az egyházmegyei jegyzőkönyv függelékében). (Uo. 1930.)

Romániai ág. hitv. ev. országos egyház, a hivatalos neve jelenleg az →*”Erdélyi szász ev. egyház”*-nak.

Romániai magyar presbyterianus egyház, első hivatalos neve a rövid életű →*romániai óhitű ref. egyháznak*.

Romániai óhitű ref. egyház, 1928-ban vált ki a hivatalos ref. egyházból. Nagyváradról indult ki dr. →*Gyenge János* volt nagyzeréni lelkésznek, ekkor a nagyvárad egyik parochiális kör helyettes lelkészének a vezetése mellett egyházigazgatási ellentétek alapján „Romániai magyar presbyterianus egyház” név alatt megnyervén az állami elismerést, rövid idő alatt olyan elterjedést vett,

hogy két lelkészre lett szüksége. Miután a magyaron kívüli ref. egyházak tiszta zsinatpresbyteri alkotmányával szervezkedő egyház 1930-ban felvette újabb nevét, erre csakhamar megegyezett az elhagyott törzsegyházzal s 1931-ben visszatért belé, amikor is a korábban lelkészi oklevelétől megfosztott Gyenge János perújítás útján visszakapta azt és csupán nagyváradi állásától való elmozdítása tartott fenn.

Irodalom: Gyenge János és Pálffy István: A tiszta szervezetű romániai magyar presbyterianus egyház megalakulása és életharca (1928.), Szimonidesz Lajos: Hogyan keletkezik máról holnapra új egyház? (1928.).

Romániai ref. egyházkerület, az →*erdélyiből* 199, a →*királyhágómellékiből* 47, Romániában 9 egyházat foglalt magában, s rövid fennállása alatt (1940–1944.) püspökhelyettesnek állott a vezetése alatt. Székhelye Nagyenyed volt, hol lelkészképző intézetet is alapított.

Romániai ref. missziói egyházmegye, az államfordulatig a régi Románia területén, az ún. „moldva-oláhországi ref. misszió” egyházaiból 1887-ben alakított →*egyházmegye* neve, mely később „Óromániai ref. egyházmegye” nevet viselt, ma pedig „bukaresti” a neve.

Romániai szlovák ev. egyházmegye, a szász egyházkerületben, amelyhez azért csatlakozott, amiért megalakult, ti. magyarelleses érzelmei folytán. Szervezetten 1933 óta létezik, s mindössze az előbb az aradi és bászai egyházmegyékhez tartozó három egyházból (négy lelkésszel) áll. Első espere-se volt Kmety Pál nagylaki lelkész 1933–1936.

Romániai zsinatpresbyteri ev. egyházkerület, a Magyarországtól Romániához csatolt területnek Királyhágón inneni részében fekvő egyházak nagy többségéből, valamint az 1886 óta létező →*brassói magyar ev. egyházmegyéből* eredetileg „→*erdélybánati ág. h. ev. egyházkerület*” gyanánt 1920. ápr. 11-én keletkezett és 1921. júl. 6-án és következő napjain zsinatot is tartott Kolozsvárt. E város ev. egyháza ugyanis több magyar ajkú erdélyi egyház társaságában hajlandóságot érzett a szász egyházkerületből való kiválásra és együtt egy kolozsvári magyar →*egyházmegye* szervezésére, de azért utoljára is nélkülük kellett megalakulnia az új kerületnek. Miután a kolozsvári zsinatot és az ott elfogadott egyházalkotmányt érvénytelennek mondta ki az államhatalom, egy, Hosszúfaluban 1922. szept. 27–28-án tartott zsinaton megint tárgyalni kellett az egyházalkotmányt, úgyszintén az alakulás kérdését is. Még ez utóbbira is csak 1926 végén kapták meg az engedélyt, mire 1927 elején püspökké Frint Lajos aradi →*esperes*-lelkészt, →*felügyelővé* pedig br. Ambrózy Andort választotta meg a kerület. Egyházainak száma, ami az eredeti kilátások szerint

a tervbe vett kolozsvári egyházmegye nélkül is 33 lett volna, a közbeeső idő alatt 23-ra szállott le, úgyhogy egyházmegyéik beosztásán is kénytelenek voltak változtatni. A tervezett brassói, ötvárosi, aradi és bászai egyházmegyék közül egyesíteniök kellett a két utóbbit. Azóta az újonnan keletkezett bukarestivel, valamint az oltszakadátival, halmágyival és kiskapusival szaporodott az egyházak száma, viszont 1940-ben kevés időre megapadt az ötvárosi egyházmegyét alkotókkal, melyek ideiglenesen visszakerültek Magyarországhoz. 1932-ben elhunyt felügyelőjének helyére 1933-ban Purgly Lászlót választotta az egyházkerület, melynek 1940-ben meghalt az első püspöke is. Helyét még abban az évben Argay György temesvári lelkész foglalta el.

Román prot. püspökség Erdélyben, 1566 ősze előtt jött létre azokból a román egyházközségekből, melyek görög-keletiekből protestánsokká lettek, akár jószántukból, akár kényszerűségből. Első püspökük Szentgyörgyi György volt és Tövisen székelte. Utódja valószínűleg még 1568-tól Tordas Pál volt, ezt pedig alkalmasint Tordas András követte, ki 1577-ig viselte e tiszteletet. Ennek vagy egy ismeretlen lehetett az utódja, vagy közvetlenül senki, míg 1579 októbere után Tordas Mihály foglalta el a helyét, ám ez 1582 körül meghalván, többé e században nem is engedte a nagy arányokat öltött román reakció, hogy a jobbára helvét irányú román protestánsok tovább is fenntartsák szervezetüket, mely különben is jóformán Hunyad, Krassó és Szörény vármegyék területére szorult. Mikor aztán →*Rákóczy Zsigmond* volt a fejedelem, püspökeik ellen hozzá fordultak oltalomért a protestantizmushoz hajló papok. Meg is engedte, hogy külön püspököt választhassanak maguknak, mit a →*Báthory Gábor* idejében tettek meg. Ezután ismét lanyhulásnak kellett beállani e téren, mert →*Bethlen Gábornak* megint terveket kellett szőni a románok evangelizálására, ami végett a Bibliát is le akarta fordíttatni nyelvükre. Csak 1643-ban éledt újra a püspökség, midőn egy Stefanus Simon nevű lelkész kezdte kormányozni, de függő helyzetben a magyar ref. püspökkel szemben. Egyelőre csak néhány →*egyházmegye* állott a hatósága alatt, míg a többi jóval több román egyházmegye közvetlenül a →*Geleji* püspöksége alá tartozott. A román reformátusok részére 1657-ben felsőbb iskolát is alapított Fogarason, mely azonban nem sokáig állott fenn, 1674-ben teljesen a ref. püspök alá kerültek a román ref. egyházak. A még egészen ref. jellegűnek tervezett →*superintendentia* részére saját nyelvükön már 1640-ben és 1648-ban, majd 1656-ban napvilágot látott volt a →*Heidelbergi Káté* és 1648-ban az Újszövetség, 1651-ben pedig a zsolttárkönyv. A káté 1640-i kiadása polémiát is vont maga után:

Varlaam moldvai metropolita közzsínatot is tartott ellene, 1647-ben nyomtatásban is megtámadta. A kimerítő választ 1656-ban sejtetőleg Csulai György adta meg. Majd 1681-ben az ószövetség lefordításával →*Vásárhelyi Matkó Istvánt* bízta meg →*Apafi*, 1683-ban pedig prédikációkat is fordítottak románra. Az ószövetség azonban sohasem jelent meg, s a Habsburg-uralom alatt maguk a román ref. egyházak is elenyésztek, illetőleg más vallásra térítettek lassanként. 1699-ben még a ref. püspök alatt kívántak maradni a hátszegvidékiek, s 1700-ban tekintélyes számuk meg is újította a reformátusokkal való uniót. Egy gyulafehérvári zsinaton még 1711-ben is ellene nyilatkoztak a katolikusokkal való uniónak. Máramarosban pedig, hogy a Rákóczi-korszakban nagyon elterjedt volt a románok közt a reformátusokkal való közösségben maradás vágya, a vármegye pártfogása alatt még a XVIII. század húszas éveiben is sokan tartoztak a ref. egyházhoz és nehezen ment a katolikus térnyerés. Bécs azonban pártolta mindazt az üldözést, ami végül is kiirtotta a románság közül a ref. hitet.

Irodalom: Sztripszky–Alexics: Szegedi Ger-gely énekeskönyve 16. századbéli román fordításban (1911.), *Révész* Imre: A reformáció az erdélyi oláhok között (1938.), *Zoványi* Jenő: A magyarországi protestantizmus története a reformáció századában. *Bitay* Árpád: Az erdélyi románok a prot. fejedelmek alatt (1935.), *Székely* Marianne: A prot. erdélyi fejedelmek hatása a román kultúra fejlődésére (1935.), *Veégh* Sándor: Két 16. századi román katechizmus magyar forrásai (Erdélyi Múzeum, 1937.), *Hunfalvy* Pál: Az oláh káté (Sz. 1886.), *Juhász* István: A reformáció az erdélyi románok között (1940.).

Román ref. egyházak a tiszántúli kerületben meglehetősen számosan lehettek. Már 1616 végén a →*Bethlen Gábor* jelenlétében szenteltek fel ezek számára mintegy hatvan papot. Később még inkább voltak olyan román papok, akik áttértek reformátusoknak, sőt Biharban és Zarándban külön →*esperesük* lett nemsokára. A Máramarossziget tájékán működő lelkészek 1652-ben adták magukat Petrásko Simon esperesük vezetésével ref. püspök, mégpedig úgy látszik az erdélyi alá. A →*tiszántúli kerület* némely vidékén, főként Bihar vármegyében és a Szilágyságban az ilyenek is jelentékeny számot érthettek el a 17. század hetvenes éveiben. 1671-ben két, 1673-ban egy, 1675-ben négy, 1676-ban kettő, 1678-ban hat, 1679-ben egy, 1681-ben egy, 1686-ban egy lelkészük jelentkezett a közzsínaton való fölszentelésre. Ebből az idő tájból három →*egyházmegyéjükről* is van tudomásunk: egynek a szilágyi

magyar ref. egyházmegyével lehetett azonos a területe, kettő körülbelül a „Körösön túl” fekkent. Ez utóbbiaknak 1678-ban Pap Mihály és Nagra András volt az esperese. Korábbi közzsínatokon is akadt román fölszentelendő, de csak szórványosan: 1631-ben egy, 1635-ben kettő, 1652-ben egy. A többieket alighanem espereseik szentelték fel. A jelek szerint a 17. század végén megszűnt az önállóságuk, és maradványaikból való lehetett az a hét román egyház, mely a 18. század elején az érmelléki egyházmegyéhez tartozott (Vámosláz, Sárszeg, Tataros, Szóvárhegy, Cséhbelek, Monospetri, Fancsika). Velük tartott a bihari egyházmegyében levő rézbányái, melynek még 1730-ban is volt román ref. lelkésze.

Romanec János (Németbród, [Morvaország], ? – ?, ?) ev. lelkész. 1639-re Dezsérrre került lelkésznek, s mint ilyen tartott Boczek Anna felett szlovák gyászbeszédet (Monumentum funebre... Trencsén, 1639.) s ugyanakkor latin gyászverset is írt.

Rosenauer Károly (Besztercebánya, 1843. dec. 18. – Besztercebánya, 1880. nov. 1.) ev. tanár. Besztercebányán 1857-ig a gimnázium három osztályát végezte el, míg a többi osztályokba Sopronban járt. Azután, 1862-től teológiát hallgatott Pozsonyban, de már a következő évben külföldre ment s egy évet Berlinben, egyet Hallében, felet Tübingenben, felet Heidelbergben töltött. Hazájába visszatérve, otthon időzött, míg 1868-ban tanár lett szülővárosában. – *Művei:* A besztercebányai á. h. ev. gimnázium története. (Besztercebánya, 1876.) (Németül is.) A besztercebányai á. h. ev. egyházközség története (Értesítő, 1878., befejezetlen.).

Rosner Mátyás (Sopron, ? – ?, ?) ev. lelkész. Sopronban tanult. Külföldre menvén, 1658. jún. 5-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Onnan hazatérve, előbb Csütörtökön, 1663-ban Ágfálván lett lelkész. 1675-ben menekülnie kellett hazájából, s ezentúl Németországban lelkészkedett. – *Műve:* De causa peccati. (Wittenberg, 1662.) Üdvözlő verset írt →*Thann Andráshoz* (1659.), Unger Mihályhoz (1659.), Brewer Jánoshoz (1661.) és Fleischhacker Andráshoz (1662.).

Rotarides Mihály (Otrokocs, ? – ?, 1747. ápr. 15.) ev. vallású egyház- és irodalomtörténíró. Itthoni tanulmányai befejeztével a külföldet kereste föl és 1738. ápr. 26-án Wittenbergben iratkozott be egyetemi hallgatónak. 1742-ben visszatért hazájába s itt végzett kutatásokat. 1744-ben ismét Wittenbergbe ment s onnan járta be Németországot adatkért. – Megjelent *műve:* Historiae hungaricae literariae... lineamenta (Prolegomena). (Altona és Zerbst, 1745.) Kéziratban maradt munkái közül legnevezetesebb: Adparatus ad historiam ecclesiasticam Hungariae (M. Prot. Et Adattár, 1904.).

Roth István Lajos (Medgyes, 1796. nov. 24. – Kolozsvár, 1849. máj. 11.) ev. lelkész. A középiskolát Medgyesén és Nagyszebenben végezte. 1817. okt. 13-tól a tübingeni egyetemen folytatta tanulmányait, melyről 1820 szeptemberében bölcsészeti doktori oklevéllel érkezett haza. 1822-től tanár, 1835-től →*prédikátor* volt Medgyesén, míg 1837-ben Nemesen, 1847-ben Muzsnán lett pap. A magyarság elleni gyűlölete a szabadságharcban olyan cselekedetekre ragadta, amikért kivégeztette a kolozsvári haditörvényszék. – Egyházi érdekű *művei*: An den Edelsinn und die Menschenfreundlichkeit der sächsischen Nation in Siebenbürgen eine Bitte und ein Vorschlag. (Nagyszeben, 1821.) Rede am Sarge der Frau Sophia Regina vermählten Friedrich Carl Zoppelt... (Uo. 1836.) Standrede vor dem Sarge des Superintendenten Johann Bergleiter. (Brassó, 1843.) Der BIRTHÄLMER Pfarrer und der lutherische Superintendent. (Uo. 1843.) Freiheit, Gleichheit und Brüderlichkeit... (Uo. 1848.) Gesammelte Schriften und Briefe (5 k.). 1937-ig.

Irodalom: Hintz György: Die Letzten Lebensmomente des... Stephan Ludwig Roth (1850.), Graeser A.: Dr. Stephan Ludwig Roth nach seinem Leben und Wirken (1852.), Schuller M.: Stephan Ludwig Roth (1896.), Obert, F.: Stephan Ludwig Roth (2 k., 1896.), Morres V.: St. L. Roth, der Volkfreund... (1898.), Connerth János: R. I. L. (Erdélyi Múzeum, 1898.), Folberth O.: Der Degradierungsstreit Stephan Ludwig Roth's (Archiv des Vereines... 1930.).

Roth János (Szentágota, 1842. dec. 6. – ?, ?) ev. lelkész. Szentágotán kezdte iskoláit. Félévét magyar szón Kóborban töltve, 1857-től 1865-ig Nagyszebenben végezte a gimnáziumot. Ekkor külföldre ment s 1865. nov. 24-től a jenai, azután a berlini és bécsi egyetemeken hallgatott, teológiai és bölcsészeti tudományokat. 1870 nyarán hazatérve, 1872-ben →*főconsistoriumi* írnok s még ez évben leánytanító lett Nagyszebenben. Miután 1873-ban Lipcsében bölcsészeti doktorságot szerzett, 1875-től gimn. tanár, 1877-től prédikátor volt ugyancsak Nagyszebenben, ahonnan 1883-ban Dolmányba választották lelkésznek, innen pedig 1899-ben Szászújfaluba. – Egyházi *művei*: Gotthold Ephraim Lessing. (Nagyszeben, 1881.) „Gott sprach: es werde Licht” (A „Verein für siebenbürgische Landeskunde” és a Siebenbürgischer Hauptverein der Gustav Adolf Stiftung” szentágotai gyűlésekor). (Uo. 1882.) Aus trüber Zeit. (Uo. 1887.) Was die Schule will und soll. (Uo. 1904.)

Róth (Királyfalvi) Johanna (? , 1741. – ?, 1813.) gr. Teleki Józsefné. Végrendeletében tízezer forintnyi tőkét hagyott a magyarországi négy evangélikus →*egyházkerületnek* arra, hogy

ennek kamatait főiskoláik nemes családból származó szegénysorsú tanulói között osszák ki.

Irodalom: Moravcsik Gyuláné: Gr. Teleki Józsefné R. J. (1899.), Payr Sándor: Gr. Teleki Józsefné K. R. J. (1913.).

Rozgonyi János (Telkibánya, 1824. – ?, 1866. júl. 14.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult 1846-ig, midőn nevelőséget vállalt. Miután 1848-tól →*káplánkodott* Abaújvárott, még ez évben beszteri, 1857-ben alpári lelkész lett. Útközben halt meg. – *Művei*: Vásárfia jó gyermekek számára (2 füzet vers). (Debrecen, 1854.) Aranykoszorú (Versben). (Uo. 1857.) Halotti szónoklatok és búcsúztatók. (Uo. 1862.) (II. bőv. kiad. uo. 1867.). Imakönyv prot. növendék-gyermekek számára. (Uo. 1867.) Halotti énekek... (Sárospatak, év n.)

Rozgonyi József (Tolcsva, 1756. szept. 30. – Sárospatak, 1823. ápr. 25.) ref. tanár. Tanult Sárospatakon, hol 1772. jún. 29-én →*subscribált*, majd kollégiumi könyvtárnok és segédtanár volt. 1784-ben külföldre indult, s előbb Bécsben, 1785 októbertől Utrechtben, 1788-tól Londonban és Oxfordban, majd Franciaországban és Svájcban, végül 1789-től Göttingenben gyarapította ismereteit. Visszajövén hazájába, 1791-ben Losoncon, 1798-ban Sárospatakon lett tanár. A →*Helytartótanács* által 1790-ben tervezett akadémiának ő is kijelöltetett tagjául. – Egyházi érdekű *művei*: Jó gymnasium... (Losonci székfoglalója). (Buda, 1791.) Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani. (Pest, 1792.) Drágalátos részekből... (Gyászbeszéd gr. Teleki József felett). (Uo. 1797.) De socratica philosophandi ratione nostris temporibus revocanda (Sárospataki székfoglalója). (Sárospatak, 1798.) Észrevételek azon még kézírásban levő s a Kant izlése szerint készült munkára nézve, melynek neve: Erkölcsi tudományok megrostálása. (Uo. 1813.) Responso ad immodesti anonymi recensentis crises contra „Dubia...” allatas. (Uo. 1816.) Brevis systematis scholarum ref. S. Patakiensium novissimi conspectus. (Uo. 1818.) A pap és a doktor a sínlődő Kant körül... (Név n.) (Pest, 1819.) Aphorismi historiae philosophiae... (Sárospatak 1821.) Néhai Vay József... emlékezete (Több más beszéddel együtt). (Uo. 1822.) A felette Nyiry Istvántól és Major Józseftől tartott beszédek szintén megjelentek. – Unokája volt ifj. →*Csécsei Jánosnak*.

Irodalom: Rácz Lajos: Egy magyar és egy német antikantianus érintkezése (Sp. Ref. Lapok, 1910.).

Rozgonyi P. János (Kézdivásárhely, 1648. jan. 29. – Kolozsvár, 1711.) ref. lelkész. Tanult Kolozsvárt, hol 1671-ben →*seniorságot* viselt. Még ez évben külföldre ment s néhány évig ismeretlen helyen, 1676. nov. 5-től Utrechtben, 1678. márc.

23-tól Leidenben gyarapította ismereteit. Ez utóbbi helyen 1679. márc. 25-én egy értekezésbe kezdett, melyet másnap Utrechtben folytatott, ahova tehát visszatért ekkor. Hazajöve, 1680-ban →*rector* lett Székelyudvarhelyen, 1685-ben pedig lelkész Kolozson. Ezután valószínűleg Zabolán, 1690 áprilisában és 1691 februárjában Fogarason, majd Széken lelkészkedett, hol 1694 elején →*esperes*nek is megválasztották. Innen 1708 folyamán Kolozsvárra hívták. – *Műve*: De imagine Dei f. (Leiden, illetőleg Utrecht, 1679.) Gyászverset írt a →*Porcsalmi András* halálára (1681.). Vagy ő vagy atyja R. J. (1612–1673 után), ki kézdivásárhelyi, nagyenyedi, ótordai lelkész és 1648-tól 1658-ig a →*nagyenyedi egyházmegye* esperese volt, írt a →*Heidelbergi Kátéről* magyarázatot, mely meg is jelent, de nem maradt példánya. Fennmaradt ellenben ez utóbbinak önéletrajza kéziratban.

Rózsahegy ev. zsinat, 1707. ápr. 3-tól 10-ig a Petrőczy István kuruc tábornok elnöklete alatt ülésezett. A dunántúli és erdélyi evangélikusokon kívül valamennyi képviselve volt rajta. A nagy rendtelenségbe jutott egyházi viszonyok javítására huszonöt cikkelyben hozott törvényeket; a püspöki kart megbízta általánosan kötelező →*agenda* készítésével: újra beosztotta az →*egyházkerületeket*, melyeknek számát a képviselt területen négyben állapította meg. A pietizmus ügyében heves összetűzések történtek a zsinaton, de ez éppen az éles ellentétek miatt kikerülte vele szemben a merev és türelmetlen állásfoglalást, s inkább csak elvileg nyilatkozott ellene. Végzéseit, melyek már a következő évben megjelentek Zsolnán, megsemmisítette ugyan az 1712–15-i országgyűlés, de a gyakorlatban mégis érvényben maradt jó részük. Legutóbb →*Szeberényi János* tette közzé őket (Corpus maxime memorabilium synodorum... 63–91. l.), magyar fordításban pedig →*Zsilinszky Mihály* e zsinatról szóló „Egy forradalmi [!] zsinat története” (1889.) c. művében.

Röser Jakab (Sondershausen, [Németország], 1641. szept. 21. – ?Quedlinburg, 1689. nov. 6.) ev. tanár. Mint magister 1668 végén került Eperjesre tanárnak, s innen 1670 őszén Lőcsére ment rektor-nak. 1672 májusában papnak hívták hazájába Quedlinburgba, hol 1685-ben →*esperes* lett. – Így mindössze négy évet töltött Magyarországon, ez alatt a következő egyházi érdekű *művei* jelenvén meg: De translatione imperii assyriaci seu babylonici ad persas. (Lőcse, 1670.) Conclusiones de scriptura sacra... ad disputandum publice propositae. (Uo. 1671.) Üdvözlő verseket írt Bayer Jánoshoz és Pomarius Máriához (1672.).

Ruber-féle kánonok (Canones Ruberiani), a →*Tasnádi Ruber Mihály* erdélyi ref. püspök által

összeállított negyvennégy cikkből álló szabályzat, melyet 1606-ban fogadott el az erdélyi közzsinat. Közölve magyar kivonatban →*Szilágyi István* (Révész Figyelmezője, 1872.), latinul →*Bod Péter* (Historia hungarorum ecclesiastica II. k. 382–387. l.).

Rubigallus Pál (Körmöcbánya, ? –?, ?) prot. vallású kincstári hivatalnok. Hazai tanulása után külföldre is ellátogatván, 1537-ben a wittenbergi egyetemnek lett hallgatója, melyen még 1545-ben is ott volt. Hazájába visszatérve, világi pályára lépett s 1574-ben még élt, mint selmecebányai bányabiztos, de 1578-ra halva volt. – Idevágó *művei*: Hymni duo, prior de nato filio Dei Domino nostro Jesu Christo, posterior de Stephano martyre. (Wittenberg, 1544.) Ügyszintén a 23. zsoltárt latin versekbe foglalva két változatban is elkészítette.

Rulich Bálint (Templin [Németország], 1593. – Selmecebánya, 1657. aug. 6.) ev. esperes. Magyarországra kerülve, először Körmöcbányán másodpap, 1628 júliusától pedig Selmecebányán →*elsőpap* volt. Ez utóbbi állásában hamarosan →*esperese* lett a →*hétbányavárosi egyházmegyének*. *Műve* egy német gyászbeszéd özv. Reuter Ulrikné Sicel Anna felett (Lőcse, 1645.).

Rumann Márton Ferdinánd (Késmárk, 1800 k – Késmárk, 1887.) ev. lelkész. Késmárkon tanult, végül Bécsben szintén gyarapítván teol. ismereteit. 1823-tól Szepesszombaton tanító, 1825-től Késmárkon lelkész volt, mégpedig 1844-ig egyedül, ettől fogva másodmagával. A szabadságharcban való szereplése miatt 1851-ben elvesztette állását és csak 1857-ben kapott rá engedélyt, hogy ismét lelkész lehessen, ezúttal Durádon. Hivataláról 1865-ben lemondott és Késmárkra vonult, hol mint magánzó halt meg. – *Művei*: Haus- und Andachtsbuch (2 k., egész évre való prédikációk, →*Klein Sámuel* és →*Munyay Antal Lajossal*). (Kassa, 1826–27.) Der Jungfrau Barbara Kurinsky Übertritt von der römisch-katholischen zur ev.-christl. u. prot. Kirche... (Lipcse, 1844.) Antrittspredigt („Feierliche Einführung...” c. füzetben durándi be-köszöntője). (Kassa, 1857.) – továbbá Adorján István felett (1826.), I. Ferenc (1835.) és József nádor (1847.) emlékére tartott prédikációi.

Rumy Sámuel (Kőszeg, ? – Lőcse, 1761.) ev. lelkész. Sopronban tanult, ahonnan külföldre menve, 1717-től Tübingenben volt egyetemi hallgató. Onnan hazajöve, egy évnél tovább Sopronban időzött, míg 1726 végén selmecebányai →*rektor*, 1735-ben kassai német másodpap, 1741-ben lőcsei →*prédikátor* lett. – *Művei*: Leich-Bestattung des... Joh. Andr. Kastenholtz... (Regensburg, 1724.) Klobusitzkysches Denkmal (Gyászbeszéd Klobusitzky István fe-

lett). (Hely n. 1738.) Üdvözlő verset írt →*Ignati Györgyhöz* magyarul (1717 nov.).

Rupp Kornél (Ercsi, 1865. máj. 25. – Bp. 1900. jún. 25.) róm. katolikusnak született ref. tanár. A középiskoláit Pécsen végezte 1883-ban, amikor a budapesti egyetem bölcsészeti karára iratkozott be. 1885-ben belépett a csorna-premontrei rendbe s később több helyen tanárkodott. 1891-ben bölcsészeti doktorságot szerzett. 1893-ban áttért reformátusnak és 1894-től Budapesten volt ref. gimnáziumi tanár. – Tevékeny munkásságot fejtett ki irodalmi téren, mellékesen a magyar egyházi irodalomnak is tanulmányozván némely termékeit. – Ide vágó *művei*: Tanulmányok a 16. század vallásirodalmából. (Budapest, 1898.) Telegdi és Bornemisza. (Uo. 1898.) Közrebocsátotta →*Telegdi Miklós* „Felelet”-ét →*Bornemisza Péter* „Fejtegetés” c. könyvére (1898.).

Rusz János Kristóf (? – ? – ?) ev. lelkészjelölt. Sopronban volt, midőn 1710-ben a következő *műve* jelent meg: Unsterbliches Ähren- und Denkmal... (Gyászbeszéd dr. Löw András felett). (Regensburg, 1710.).

Ruttkay Sándor (Maglód 1849. júl. 11. – Szarvas, 1943. nov. 1.) ev. lelkész. A gimnáziumi osztályokból kettőt 1862-ben Pesten, hatot 1868-ban Szarvason végzett. A teológiát Pozsonyban és Bécsben hallgatta, míg 1872-től nevelő, 1873-tól dunaegyházi, 1874-től kiskőrösi →*káplán* volt. 1875-ben lelkész lett Salgótarján-

ban. 1912-ben nyugalomba lépett s azután Szarvasra költözött. – *Művei*: Kis imakönyv gyermekek számára versekben. (Budapest, év. n.) (V. bőv. kiad. Losonc, 1903.) Ev. vallásan. (Losonc, 1883.) (XV. kiad. Budapest, 1933.) Konfirmandusok könyve (→*Szeberényi János* nyomán). (Hely n. 1890.) (XIV. bőv. kiad. Budapest, 1930.) Ker. istentisztelet. (Hely és év n.) Gyászbeszéd *Kossuth Lajos*... emlékére. (Salgótarján, 1894.) A salgótarjáni prot. egyház jubiláris évkönyve. (Uo. 1897.) Ünnepi beszéd 1848. márc. 15-e félszázados évfordulója napján. (Uo. 1898.) Emlékbeszéd... az aradi vértanúk hősi halálának félszázados évfordulóján... (Uo. 1899.) Ker. egyháztörténet (Tankönyv). (Budapest, 1899.) (VI. kiad. Pozsony, 1918.) A salgótarjáni ev. egyház története. (Hely és év n.) Egyházi beszédek különféle nemzeti alkalmakra. (Hely és év n.) Nemzeti szent énekek. (Hely és év n.) Alkalmi szent énekek. (Salgótarján. 1902.) Salgóvár és Salgótarján. (Losonc, 1902.) (Több kiadást ért.) Temetési énekek (Magyar, német és szlovák szöveggel). (Hely és év n.) Evangéliomi közös istentisztelet. (Salgótarján, év n.) Egyházi beszéd... Baltik Frigyes kánoni egyházlátogatása alkalmából. (Uo. év n.) Egészségi, erkölcsi és illemszabályok. (Hely és év n.) Kis énekes. (Hely és év n.) (V. kiad. Rimaszombat, 1907.) Szarvasi diákélet. (Balassagyarmat, 1906.)

S

Sáfrány Lajos (Téglás, 1874. okt. 15. – ? Nagyvárad, 1910. okt. 13.) ref. tanár. A gimnáziumot és teológiát Debrecenben, a bölcsészetet Budapesten és Münchenben végezte. 1899-ben gimn. helyettes, 1900-ban tanítóképezdei rendes tanár lett Debrecenben, ahonnan 1905-ben Nagyváradra ment tanítóképezdei igazgatónak. – Ide vágó *művei*: Beszéd a gyermekistentiszteletre (Másokkal együtt). (Debrecen, 1900.) A korszellem és a protestantizmus kilátásai. (Uo. 1903.) Emlékezés Spencer Herbertről (Uo. 1904.) A lelki élet ismertetése. (Uo. 1906.) Ethikai dolgozatok. (Nagyvárad, 1909.)

Sala Mihály (? – ?, ?) ref. lelkész. Erdélyi származású, Marosvásárhelyen tanult, ahonnan külföldre is ellátogatott és 1787. okt. 22-én a marburgi egyetemre iratkozott be. Visszatérvén hazájába, Déván lett lelkész, ahol 1806-ban még működött. – *Művei*: Egy század idejének utolsó napján mondandó ker. embernek könyörgése. (Bécs, 1800.) Sátoros ünnepekre és más nevezetesebb napokra alkalmaztatott közönséges könyörgések. (Vác, 1801.) Egy dicsérendő asszonynak ékes képe (Gyászbeszéd Kendeffi Józsefné Harsányi Klára felett). (Kolozsvár, 1806)... Barcsai Ábrahám... véletlen halálán esett szomorú siralma... (Versekben). (Bécs, 1806.) Magyar gyászverset írt a Fogarasi Pap József halálára (1785.).

Salamon József (Zilah, 1790. aug. 30. – Zilah, 1871. márc. 19.) ref. vallású iskolai tanácsos. Zilahon kezdte iskoláit. 1806-tól Nagyenyeden tanult s 1813-ban →*köztanító* lett. 1814-ben a göttingeni egyetemre távozott, melyről a következő évben visszatérvén, udvari papságot vállalt br. Daniel Istvánnénál. Azonban még ez év őszén tanárrá választott a zilahi gimnáziumhoz, melynek úgy anyagi, mint szellemi téren újjáteremtője lett. 1830-ban →*teol. tanárnak* vitték Kolozsvárra, s e minőségében ő kezdte Magyarországon az egyháznak külön tantárgyképpen való előadását. Tudományos téren szerzett érdemei méltánylásául 1837-ben teol. díszdoktorrá tette a göttingeni egyetem. Tagja és jegyzője volt a pesti prot. értekezletnek. Az abszolút kormány 1856 elején iskolai tanácsossá s az erdélyi ref. és unit.

tanodák felügyelőjévé nevezte ki Nagyszebenbe. Miután 1860-tól Kolozsvárt lakott, 1862-ben nyugalmába vonult, 1866-ban pedig Zilahra költözött, ahol a gimnázium gondnoki állásában haláláig hasznos munkálkodást folytatott. – Ő állott élén a successio eltörlésére Erdélyben megindult mozgalomnak, mely éppen halála évében jutott diadalra. Az irodalom mezején emlékezetessé vált az →*Erdélyi Prédikatori Tár* (9 füzet, 1833–1839.), valamint az ehhez mellékelt két névtár (1834. és 1835.) szerkesztésével. Folyóiratában számos dolgozatát közölte, mind tudományos, mind gyakorlati irányúakat, részint neve alatt, részint névtelenül. Más közlönyökben is tartalmaz cikkei jelentek meg. – *Művei* és nagyobb dolgozatai: A magyar Izrael... (Gyászbeszéd gr. →*Teleki Sámuelről*, 1822.). (Hely n. 1825.) A dicséretes emlékezet... (Gyászbeszéd br. Wesselényi József felett). (Hely n. 1827.) A tehetős és hasznos hazafi... (Gyászbeszéd Z. Kiss Ferenc felett). (Hely n. 1827.) Polgári koszorú (Gyászbeszéd Laskai Sámuel felett). (Kolozsvár, 1827.) Gyászbeszéd Tunyogi Miklósné Éltes Anna felett. (Hely n. 1828.) Gyászbeszéd br. Bánffy Pál felett. (Hely n. 1829.) A templom méltósága (A sófalvi templom fölszentelésén). (Kolozsvár, 1835.) Mi a vallás az emberiségre nézve és mi a papnak elhívattatása? (Erdélyi Prédikatori Tár, I.) A mások munkáinak használásáról (Uo. III.). →*Bod Péter* rövid életrajza (Uo. III.). Szathmári Pap Mihály rövid életrajza (Uo. V.). →*Benkő József* rövid életrajza (Uo. IX.). A prot. egyház igazgatásáról általában s különösen az erdélyi ev. ref. egyház igazgatása formájáról (Uo. IX.). De statu ecclesiae ev. ref. in Transsilvania commentatio theologico-historica... (Kolozsvár, 1840.) Felelet ily című munkáról: Commentatio... „egy ref. pap” nevezet alatt nyomtatott... Könyvismertetésre. (Uo. 1840.) Emlékbeszéd... br. Bánffy László tiszteletére. (Uo. 1840.) Egyházi beszéd br. Radák Mária hitbeni megerősítése alkalmával. (Uo. 1847.) Gyászbeszéd gr. Rhédei Ádám felett. (Uo. 1849.) Successio és képviselő az erdélyi ev. ref. →*superintendtiában* (Név n.). (Pest, 1861.) Fokozatos képviselő (P. E. I. L., 1863.). Autobiographiám (Erdélyi

Prot. Közlöny, 1877.). Pótlékokkal ellátta Bod Péter „Synopsis juris connubialis” c. művének Benkő László által 1836-ban kiadott magyar fordítását. Fő munkása volt az erdélyi énekeskönyv 1833-ban kezdődő megújításának, s abba ömaga is szerzett egy dicséretet, amelyik a mostanit megelőző magyarországi is át volt véve. Kéziratban is maradtak munkái.

Irodalom: Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (II. k., 1905.), *Dombi* Lajos: S. J. (Közlöny a debreceni hittan-szaki önképző-társulat köréből, 1874–75.).

Salzer János Mihály (Berethalom, 1823. okt. 23. – ?, ?) ev. lelkész. Tanult Segesvárt és 1845 őszétől a lipcei egyetemen. Erről hazatérve, 1847 őszén tanító lett szülőföldjén, 1852-ben püspöki titkár ugyanott, 1853-ban tanár Medgyesen, ahol 1865 februárjában lelkészi állást foglalt el. 1867 augusztusában szülőföldjére választották lelkésznek. 1882-től káptalani, 1885-től →*egyházmegyei* →*dékánságot* viselt három-három évig. 1901-ben nyugalomba lépett. – Egyházi érdekű *művei:* Zur Geschichte der sächsischen Volksschule in Siebenbürgen (Medgyesi értesítő, 1861. és 1862.). Antrittsrede. (Brassó, 1865.) Darwinismus und Christenthum. (Uo. 1876.) Die Intervallfrage. (Uo. 1880.) Der kön. freie Markt BIRTHÄLM. (Bécs, 1881.) Zur ältesten Geschichte des Mediascher Kapitels. (Nagyszében, 1883.)

Samarjai Máté János (? , 1585. febr. 21. – ?, 1652.) ref. püspök. Tanulmányainak Nagyszombatban való befejeztével 1608-ban →*rektor* lett Szencen, s ebből az állásából ment 1609-ben külföldre, hol ez évi máj. 30-án a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazájába visszatérve, 1611-től Nagyszombatban rektorkodott, ahonnan 1613-ban nagymagyar papságra távozott. 1615 őszén halászi lelkész lett, 1622 szeptemberében pedig püspökké választotta a →*samarjai egyházkerület*. A következő évi →*komjátí zsinaton* az ő vezetése alatt fogadták el a →*Czeglédi Szabó Pál* által összeállított ún. *komjátí kánonokat*. Sok keserűséget szenvedett irénikus törekvései miatt. – Már 1617-ben is írt valami kisebb munkát, mely azonban aligha jelent meg. – Ezenkívül *művei:* Magyar harmónia, azaz: Az aug. és helv. confessio articulusinak egyező értelme. (Pápa, 1628.) Paraeus... Irenicumjából 18 rágalmas articulussokra való feleletek... (Az előbbivel együtt). Az helvetiai valláson levő eklézsiáknak egyházi ceremóniájokról és rendtartásukról való könyvecske. (Lőcse, 1636.) – Respondeált a „De beatitudine et cultu sanctorum et de purgatorio” (1609.), a „De verbo Dei non scripto” (1609.), a „De sacramenti eucharistiae substantia, ritu, effectu, integritate et veneratione” (1610.) és a „De s. scriptura” (1610.) tartott vitákon.

Irodalom: Thury Etele: A dunántúli ref. egyházkerület története (I. k., 1908.), *Kathona* Géza: S. J. gyakorlati theológiája (1939.), *Zoványi* Jenő: S. születésének és első lelkészkedésének helyéről (Theol. Szle, 1940.).

Samarjai ev. egyházmegye, a →*Pozsony vármegyei magyar egyházmegyének*, majd a →*mosonyőri* különválása után ennek néha előforduló neve.

Samarjai ref. egyházkerület. Másképpen →*csallóköz-mátyusföldinek*, →*komárominak*, →*felsődunamellékinek* is nevezetett, s az esztergomi érsekség déli részén alakult a magyar ajkú protestánsok ugyanazon területen már pár évtizeddel előbb meglévő kerületének a megoszlása folytán. A helvét irányhoz vonzódnak a velük tartó Dobronoki Miklós püspöknek a vezetésével 1592 elején Galántán ültek össze zsinatra, mely megalakította külön-külön mind hitelvi, mind igazgatási kánonait. Az előbbieket nem ismerjük, az utóbbiak az ún. →*„barsmegyei kánonok”*, melyeket azonban már néhány év múltán felváltottak a →*tiszáninneniektől* átvett ún. →*„felsőmagyarországi kánonok”*. Az →*egyházkerületek*, mely Moson, Győr, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, és Esztergom vármegyék területének vagy egészén, vagy egy-egy részén terjedt el, eleinte öt →*egyházmegyéje* volt, úgymint: →*drégelypalánki*, →*barshonti*, →*komjátí*, →*komáromi* és →*samarjai*. A XVII. században Komárom vármegye dunántúli része a teljes elpusztultság után lassanként ismét benépesedvén, a többnyire ref. lakosságából a →*tatai egyházmegye* szerveztetett. Ám ez még akkor nem volt önálló egyházmegye, amikor 1650-ben összesen 146 anyaegyházból állott a kerület. E század utolsó harmadában a hallerianus üldözések következtében rohamos apadásnak indult egyházainak száma, sőt miután 1675-től egészen 1711-ig még azt sem engedték a zürzavaros idők, hogy püspököt választhasson, ez szintén elősegítette a hanyatlását és pusztulását. Úgyhogy samarjai és komjátí egyházmegyéit a belőlük maradt töredékek fenn se tudták tartani azután. Midőn a II. →*Carolina Resolutio* intézkedése miatt 1736-ban egybeolvadt e kerület a →*dunántúli*val, ez utóbbinak a nevét vette fel az új kerület. – Majdnem megegyező e kerület eredeti területével a Magyarország I. világháború utáni határainak kialakítása révén Szlovénkóban alakult dunáninenni kerületé. – Ama régebien püspökök voltak: Dobronoki F. Miklós komjátí, érsekújvári, komáromi l. 1592–1614-ig, →*Szenczi Csene Péter* érsekújvári l. 1615–1622, →*Samarjai Máté János* halászi l. 1622–1652, Magyarai Ágh Jakab komáromi l. 1652, →*Nyikos János* érsekújvári l. 1652–1655, Szenczi Száki János szenci, somorjai, tatai, nesz-

mélyi l. 1656–1675, Magyar Kossa Péter ekeli, csallóközarányosi l. 1711–1720, →*Kocsi Major István* szőnyi l. 1722–1736, aki ezután is püspöke maradt az egyesült dunántúli kerületnek is.

Irodalom: Zoványi Jenő: A csallóköz-mátyusföldi ref. egyházkerület keletkezése („Kisebb dolgozatok...” közt, 1910.), *Thury Etele*: A dunántúli ref. egyházkerület története (I. k., 1908.).

Samarjai ref. egyházmegye (másképpen →*csallóközi* vagy →*mosoni*) a →*samarjai kerület*-ben, Pozsony és Moson vármegyékben fekvő 46 egyházat foglalt magában, melyekből az üldözések alig hagytak meg egy párat. Ezek azután a jobb időkben feléledtekkel együtt a →*komáromi egyházmegye*hez csatlakoztak. Történetét megírta →*Tóth Ferenc* egy kéziratban maradt munkában. – →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Séllyei Halász Ferenc mosoni l. 1608-ig, →*Szenczi Csene Péter* somorjai l. 1608–1611, Taksonyi Rác Péter dunaszerdahelyi l. 1611–1613, Csatári Gergely mosoni l. 1613-tól (1628.), Szenczi Szijártó Lukács somorjai l. (1629.) (1641. máj.), Szenczi Száki János szenci, somorjai, tatai, neszemélyi l. 1675-ig.

Sámbár Mátyás (Varasd, 1618. ápr. 27. – Zág-ráb, 1685. febr. 14.) róm. kat. szerzetes. 1637-ben belépve a jezsuita rendbe, a következő évtől három évig bölcsészetet hallgatott Grácban, hol háromévi közbeeső kolozsmonostori tanárkodás után teológiát is hallgatott négy évig. 1648-ban teol. doktorrá avatták s 1655-ben letette a négyes fogadalmat. Miután Székelyudvarhelyen és Gyulaféhevárt lelkészi működést folytatott, hasonló minőségben még Nagykárolyban (1657–1663.) és Sárospatakon (1663–1668.) időzött, ahonnan Kassára ment tanárnak. Más helyeken is tartózkodott. – Hittérítői munkája állítólag annyira sikeres volt, hogy nyelvezer protestánszt vett rá a papizmushoz való áttérésre, habár hitvitái, kivált az élőlőszóval folytatottak közben nemegyszer vallott kudarcot egyes ref. teológusokkal szemben. Irodalmi téren is nagy szorgalmat fejtett ki, mint a magyar hitvitázó iratok közül a legmocskosabb stílusúaknak a szerzője. – Ily irányú *művei*: (A kálvinista felekezet újsága.) (1657.) Kancsalok okulárjok, vagy Okuláré egy hályogos szemű kálvinista prédikátor orrára (1658.) (A prédikátor pápaszemének próbaköve.) (1659.) (Castigatio...) (1659.) Három idvösséges kérdés... (1661., VII. kiad. 1761.) (A mise állagáról és szerzetesairől...) (1662.) Egy vén bial orrára való karika... (1664.) (Manifestum a pataki jezsuiták nevében.) (1665.) (A consequentiák ügyében →*Pósházi* ellen.) (1665.) Az három kérdésre Jött sommás választételre írott felelet (1666.) A három idvösséges kérdésre a Luther és calvinista tanítók mint felelnek... (1667.) (A régi római

keresztyén hitnek igaz próbaköve.) (1669.) *Theses controversiarum fidei prooemiales...* (1669.) *Theses controversiarum fidei compendiales...* (1670.)

Irodalom: Horváth Lajos: S. M. élete és művei (1918.), Zoványi Jenő: S. M. és Kis Imre hitvitái... (Theol. Szle, 1925.), *Uő*: Szóbeli hitviták Sárospatakon és Kassán (Uo. 1934.).

Sámi László (Zilah, 1817. nov. 16. – Kolozsvár, 1881. okt. 23.) ref. tanár. Zilahon kezdte iskoláit. Még Kolozsvárt tanult, majd jogot hallgatott Pozsonyban. 1846-ban tanár lett Zilahon. Miután 1848-ban országgyűlési képviselő volt, szabadságharc szereplése miatt 1849 nyaratól bujdosnia kellett, azután meg nem térhetett vissza állására. 1852-ben aztán segéd-, 1855-ben rendes tanár lett Kolozsvárt, s mint ilyen, kiváló hatással tanította a történelmet haláláig. – Irodalmi működése nem nagy terjedelmű, de értékes. „Válogatott művei” (1883.) között vallási tárgyúak is vannak. Az emlékére Hegedűs Istvántól tartott beszéd megjelent (1882.).

Sámuel Aladár (Nagyenyed, 1869. márc. 1. – ?Balavásár, 1926. febr. 27.) ref. lelkész. Nagyenyeden tanult, 1892-ben végezve el a teológiát, mire →*köztanító*ságot viselt egy évig. 1893 őszén helyettes lelkész lett Kiskenden, 1894 őszétől pedig lelkész volt Nyárádselyén, 1900-tól Maksán, 1901-től Balavásáron. – *Művei* és nagyobb közleményei: Adat búcsúztató-irodalmunkhoz (Prot. Közlöny, 1892. és Prot. Szle, 1899.). Hegedűs Sámuel, mint aesthetikus (Prot. Közlöny, 1893.). Hegedűs Sámuel, mint moralista (Uo. 1893.). →*Hegedűs Sámuel* életrajza (Uo. 1894.). A selyei ev. ref. egyház története (Erdélyi Prot. Lap, 1898–1899.). Felsőcsernátoni →*Bod Péter* élete és művei. (Budapest, 1900.) Egy kép a múltból. (Uo. 1903.) A ref. vallásoktatás alapvonalai. (Dicsőszentmárton. 1910.) (II. kiad. uo. 1915.) A ref. lelkész a 17. században (Prot. Szle, 1918.). Köpeczi Bodosi Sámuel élete és munkái (Ref. Szle, 1926.). – Apósa volt Imre Lajos kolozsvári tanárnak.

Sándor János (Homoródalmás, 1841. dec. 26. – ?, 1909. jún. 30.) unit. tanár. Homoródalmáson járt 1856-ig az elemi osztályokba. Majd 1857-től Székelykeresztúron és Kolozsvárt a gimnáziumot, 1865-től az utóbbi helyen a teológiát végezte. Ezt 1867-ben félbeszakítva, →*köztanító* lett Székelykeresztúron, 1870-től pedig nevelő volt, míg 1871 őszétől egy-egy félévig a zürichi és müncheni egyetemeken folytatta tanulmányait. Hazajöve, 1872 szeptemberétől tanári állásban működött Székelykeresztúron, amelyről nyugalomba lépett 1907-ben. Az egyházköri felügyelőség gondnoki tisztelet is viselte halálakor. – Jelentékenyebb dolgozatai: A székelykeresztúri unitarium

gymnasium építtetésének történelmi rajza (Ker. Magvető, 1873.). Szabó Sámuel életrajza (Uo. 1874.). A székelykeresztúri unit. közélettanoda könyvtára (Uo. 1877.). →*Péterfi Sándor* pap és egyházi író élete (Uo. 1888.). A székelykeresztúri közélettanoda felekezeti és nemzeti fontossága. (Kolozsvár, 1888.) →*Kiss Mihály* egyházi író és két hasonnevű előde (Ker. Magvető, 1890.). Visszatekintés a gymnasium történetére s egyszersmind százéves fordulói záróbeszéd. (Kolozsvár, 1894.) A székelykeresztúri unit. gimnázium történelme. (Székelykeresztúr, 1906.) – Apósa volt P. Szentmártoni Kálmánnak.

Sántha Károly (Kecskemét, 1840. okt. 22. – Bp. 1928. szept. 6.) ev. lelkész. Kecskeméten tanult, közben az V. gimn. osztályt Sopronba járva. A teológiát Pesten végezte, s 1866-ban sárszentlőrinci →*káplán*, 1867 tavaszán tolnanémedi, 1868 őszén Bandi, 1870-ben várpalotai, 1876-ban sárszentlőrinci lelkész lett. 1911 nyarán nyugalomba vonult. – 1917-től választmányi tagja volt a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. – Egyházi irányú *művei*: Egyházi költemények. (Kecskemét, 1869.) Buzgóság könyve. (Budapest, 1888.) Jó gyermekek verseskönyve (Imákkal). (Uo. 1888.) Egyházi beszéd... gyámintézeti istentiszteleten. (Sopron, 1890.) Órangyal (Imakönyv). (Budapest, 1896.) Adventi és böjti imák (→*Feyér Gyula* „tanításaival” együtt). (Brassó, 1898–99.) Konfirmációi áldások. (Budapest, 1899.) Zsivora György, a nagy emberbarát. (Uo. 1899.) Szent hangok. (Uo. 1899.) Olajfalevelek. (Uo. 1901.) Hárfahangok. (Uo. 1905.) Áhítat hangjai. (Uo. 1907.) A sárszentlőrinci ág. h. ev. egyházköztség története. (Szekszárd, 1910.) Isten, haza, család. (Budapest, év n.) Háborús idők imádságos könyve. (Debrecen, 1916.) Vannak még népies vallásos iratai, továbbá papi dolgozatai az →*Egyházi Reform*, →*Kalászkok az életnek kenyeréhez*, Gyámintézet c. folyóiratokban, a →*Czékus-Karsay-féle Ágendában* és az „Orosháza ünnepe” (1895.) c. könyvben.

Sapor János (? , ? – ?, 1649. után) ev. lelkész. Csehországi születésű. Eredetileg a cseh-morva testvéreknél működött s 1628-ban menekült hazájából Puhóra, hol ev. papi állást foglalt el. – *Műve*: Szlovák gyászbeszéd Zahradekné Sedlnicki Katalin felett. (Trencsén, 1646.)

Sappuhn György Henrik (? , ? – ?, ?) ev. tanár. Evangélikusnak született porosz, ki tanulása helyén, Krakkóban római katolikusnak állott át, s mint ilyen hitű pap került Szepesváraljára. 1683-ban Kassán visszatért előbbi vallására s Eperjesen másodpap és tanár lett. 1685 szeptemberében kénytelen volt onnan menekülni, s Németországban papi állást kapván, vissza sem tért többé. – Itt írt *művei*: Oratio eucharistica... post solutam inclutae urbis eperjessiensis obsi-

dionem... (Kassa, 1684.) Oratio funebris super obitum... Danielis Guth... (Uo. 1684.) Üdvözlő verset írt Karancsi Miklóshoz (1686.).

Sárfői Mihály (? , 1639. – ?, ?) ref. lelkész. Honi tanulmányai végeztével külföldre ment és 1664. máj. 23-án a franekeri, ugyanez évi szept. 1-én a groningeri, 1665-ben az utrechti egyetemre iratkozott be. Visszatérvén, 1666 júniusa végén Nagybányán lett →*rektor*. Innen 1667 tavaszán Felsőbányára választották papnak, ahol 1678-ban még ott volt. – *Műve*: De veteri et novo testamento. (Utrecht, 1666.) Üdvözlő verset írt →*Nánási Lovász Istvánhoz* (1670.).

Sárkány Dávid (? , 1700. k. – Miskolc, 1762. szept. 18.) ref. tanár. Tanulmányait Sárospatakon végezte, hol 1719. szept. 13-án lépett a →*togatusok* sorába. Külföldre menvén, 1730-ban a franekeri egyetemre iratkozott be hallgatónak. Hazájába visszajöve, 1731-ben radistyáni, 1733 végén mezőcsáti lelkész, 1734-ben pedig sárospataki bölcsészettanár lett. E hivatalát „De profanae eruditionis eximia utilitate in sacris” szülő értekezésével foglalta el. 1758-ban nyugalomba vonulván, Miskolcra költözött. – *Műveinek* nagy része kéziratban maradt, csak ezek jelentek meg: Halotti magyar oratio →*Ráday Pál* temetésén 1733. (Hely n. 1735.) Analytica exegesis primae epistolae Joannis. (Zürich, 1757.)

Sárkány György (? , ? – ?, ?) ev. vallású, ismeretlen foglalkozású fordítója „Az üdvösséges kimúláshoz való készületnek tudománya” c. könyvnek, melyet még 1585 körül →*Vidos Lénárd* javított ki, de csak 1632-i gyulafehérvári kiadása ismeretes.

Sárkány Pál (? , ? – ?, 1824.) ref. esperes. Tanult Sárospatakon, ahonnan külföldre menvén, 1775. júl. 11-én a franekeri egyetemnek lett hallgatója. Erről 1777 tavasza után hazatérve, előbb ismeretlen helyen, 1801-től Szepsiben, 1804-től Kovácsvágyáson, végül Abaújváron lelkészkedett. 1801 áprilisában →*esperesévé* választotta az →*abauji egyházmegye*. – *Műve*: De firmo Dei fundamento ejusque sigillo. (Franeker, 1777.)

Sárközi Dohi Bálint (? , ? – ?, ?) ref. tanár. Miskolci →*rektorságból* ment külföldre, s 1587 októberében a wittenbergi, 1588. nov. 1-én a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazájába visszatérve, a kilencvenes években Egerben viselt rektori tisztelet. További életmozzanatai ismeretlenek. *Műve*: Oratio de modo considerationis primi principii ex natura et dispositione universi, quatenus videlicet congruere et cum ipsa revelatione possit. (Wittenberg, 1588.) – Üdvözlő verset írt →*Debreceni Borégető Miklóshoz* (1588.).

Sármelléki ref. egyházmegye, a XVII. század vége felé a →*zarándinak* olykor használt neve.

Sárosi András (? , ? – Somlóveveser, 1695

ősze) ev. lelkész. Hazai tanulmányai befejeztével a külföldet is felkereste s 1666-ban Tübingenben iratkozott be az egyetemre. Erről 1669-ben visszatérve, →*rektor* lett Kőszegen, majd lelkész Mosontétényben, később Zalaszentgróton, az üldözések után pedig Somlóvevesen. *Műve:* Labyrinthus Romanus paucis delineatus. (Tübingen, 1669.)

Sárosi ev. egyházmegye, annak az itt aránylag sokáig tartó állapotnak, melyben közös egyházi területet képeztek az összes e megyebeli prot. községek, az 1608. évi törvény vetett véget, mely jogot adott mindenik felekezethöz az önálló szervezkedésre. Az ekként 1609-ben magukra maradt evangélikusok →*egyházmegyéjéből* a szépesi apró egyházmegyék társaságában a →*szepessárosi egyházkerületet* alkotta a →*szepesváraljai zsinat* s ennek a révén jutott mindjárt akkor a →*szabad kir. városok egyházkerületének* hatósága alá. Egy 1663 elejétől 1665-ig tartó cselekvés eredményeképpen magába kebelezte azokat a Zemplén vármegye területén fekvő ev. egyházközségeket is, melyek addig a →*zempléni* és →*ungi ref. egyházmegyékhez* tartoztak volt. Így állott aztán elő a →*sáros-zempléni egyházmegye*, melyből egy új rendezés folytán 1898 elején máshova csatoltatván a zempléni egyházközségek, ismét feléledt a sárosi ev. egyházmegye. Ekkor 13 anyaegyházat számlált, melyek 20-ra szaporodtak azáltal, hogy 1904-ben megkapta ez egyházmegye a →*hat szabad királyi városi* felosztott egyházmegyéből a Sáros vármegyébe eső egyházakat. Jelenleg a →*szlovenszkói keleti egyházkerülethez* tartozik. Az 1663-ig létezett régi sárosi ev. egyházmegye évenként választás alá eső →*esperesei* a következők voltak: Zanserus Mihály nagysárosi l. (1610.) 1614-ig, Zarevucius Mátyás berzevicei l. 1614–1618, Simonis Péter magyarjakabfalvi l. 1618–1620, Zarevucius Mátyás berzevicei l. (másodszor) 1620–1622, Simonis Péter magyarjakabfalvi l. (másodszor) 1622–1629, Polani László berzevicei l. 1629–1645, Faskovicz Illés tarcadobói l. 1646–1662, Thomae György pécsújfalusi l. 1662–1663. – Az újabbkeletű egyházmegye espereseinek pedig a következő a névsora: Chotvács H. Endre budaméri l. 1898–1901, Hoznek Lajos giráltyi l. 1901-től, Hajdú János zsegyei l. 1903-tól, Korbély Géza eperjesi l. 1916-ig, Liptay Lajos eperjesi l. 1917–1921, Hajdú Gyula eperjesi l. (1930. júl.) 1936-ig, Engler István abosi l. 1936–19..

Irodalom: Hörk József: A sáros-zempléni ev. esperesség története (1885.).

Sárosi prot. egyházmegye, kezdettől fogva létezett és Sáros vármegyének azokban a községekben levő prot. egyházai tartoztak hozzá, amelyek nem állottak valamelyik szabad kir. városnak a földesurasága alatt. A vármegye megerősítésétől

függvén az évről évre választott →*esperes* hivatala, még akkor is egységes maradt az →*egyházmegye*, mikor már erősen kiütköztek benne a lutheri és helvét irányú ellentétei. Volt rá eset, hogy az →*öt szabad kir. városi egyházmegye* esperesét tették meg a magukénak is (Bels Benedek eperjesi l. 1586); volt arra is, hogy olyan lett az esperesük, aki már nyíltan helvét irányúnak mutatkozott (→*Tolnai Balog János* kapi l. 1602.). 1609-ben következett be a szétválás, de néhány évig még több ízben fordultak elő sűrűlődségek.

Irodalom: Zoványi Jenő: A sárosi ref. egyházmegyének egy ismeretlen esperese („Kisebbségi dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből.” közt, 1910.).

Sárosi ref. egyházmegye, a →*tiszáninneri egyházkerületben*, 1609-ben keletkezett s pár szépelességi egyház is tartozván ide, eredetileg 15 és 20 közötti számmal voltak az anyaegyházai, de lassanként egyre csak fogytak, úgyhogy már 1644-től az →*abaúj-tornai egyházmegyébe* tartozott, élén egy →*conseniorral*. Ám a többi tiszáninneri →*egyházmegyétől* eltérően, még amikor →*esperese* volt is, ez nem szentelt papokat. Bizonyos idő múlva a consenior is fölöslegessé vált, s noha még 1681-ben is református volt legalábbis Balpataka és Tótselymes, sőt 1743-ban is Somos, utoljára is teljesen áldozatul esett az ellenreformációnak. – Esperesei közül csak a következők ismeretesek: Szentgyörgyi B. András töltészéki l. (1628 ősz), Abanyi János somosi l. (1630 jún.), Losonczy Orbán lapispataki l. (1640 körül), alesperesei közül pedig a következők: Somosi Márton 1644-től, Szerdahelyi Benedek 1645-től, Pataki Lőrinc.

Sárospatak-gyulaféhvári ref. kollégium, a korábban Gyulaféhvárt székelő Bethlen-kollégiumtól megkülönböztetésül az 1672-ben ugyanott elhelyezett sárospataki bujdosó kollégium, mely 1716-ig volt aztán ott, de ekkor természetesen már csak eredeténél fogva állott összeköttetésben a sárospatakival, mely időközben új életre ébredt a valódi helyén.

Sárospataki Füzetek, 1857-ben indult meg az általában évenként tíz füzetben megjelenő folyóirat, mely a humán tudományokat, elsősorban a teológiát igyekezett ápolni tizenhárom évfolyamában. Két évfolyamát →*Erdélyi János*, a következő kettőt Antalfi János egyedül, az ezután kettőt újból Erdélyi János, az utolsóelőtti hármat →*Heiszler József*, az utolsót Bihari Imre szerkesztette. 1869 közepére szűnt meg a sok becses értekezést közlétező folyóirat, melynek egyháztörténelmi kútfőközleményei elévülhetetlen értéket kölcsönöztek. – Ugyanilyen cím alatt indított 1904-ben →*Horváth Cyrill* egy hasonló célú és tartalmú folyóiratot többek társaságában, de ez csak két évig élt.

Sárospataki hitviták a jezsuitáknak → *Báthory Zsófia* által Sárospatakon 1663-ban való megtelepítése után évről évre több alkalommal történtek. A fő szereplő egyik felől → *Sámbár Mátyás*, másik felől → *Pósházi János* volt. Mikor aztán 1667-ben vagy 1668-ban áthelyezték az előbbi Kassára, Sárospatakon nem is tartottak többé előszóval effélet.

Irodalom: Zoványi Jenő: Szóbeli hitviták Sárospatakon és Kassán (Theol. Szle, 1934.).

Sárospataki Lapok, egyháztársadalmi hetilap, melyet 1882 elején indított meg a Sárospataki Irodalmi Kör s 1905 májusában szüntetett meg, mivel a tőle követelt felfogással több tekintetben szembe került a kollégiumi iskolapolitikája. Felelős szerkesztői voltak: → *Mitrovics Gyula* (1882–1886.), → *Radácsi György* (1887–1896.), → *Tüdös István* (1897–1904.), → *Rohoska József* (1905.), időnként mások is vive mellettük főmunkatársi vagy társ-szerkesztői tisztet.

Sárospataki ref. kollégium, először lutheri szellemben működött, de nem sokáig, mégpedig annak ellenére, hogy alapítója, → *Perényi Gábor* evangélikus maradt 1567-ben bekövetkezett haláláig. Ez 1548-ban, atyja halála után alapította, s néhány évig, habár kezdettől fogva a trivialis iskolák színvonalán állott, a lelkész tanított benne. Az első (Siklósi ?) Mihály magister volt, kit 1549-től → *Kopácsi István* követett, ám ez nemsokára helyet adott a külön → *rektornak*. Minthogy pedig ez annál fogva történt, hogy a róm. kat. plébánosi hivatal megürültével Perényi lefoglalta az annak járó tizedet, nem lehetetlen, hogy már ekkor alkalmazott → *lektort* is. Az azonban szintén lehetséges, hogy mivel csak 1566-ban emelkedett az iskola a quadriviumot is magában foglaló intézetté, ekkor szervezte a lektori állást. Ezt az emelkedést → *Szikszai Fabricius Balázs* vitte véghez második rektorkodása megkezdésekor. A Perényire következő földesuraknak mindegyike fenntartotta az iskolát ezen a színvonalon, → *Rákóczy György* pedig, ki 1620-ban vette gondjaiba, fejleszteni is igyekezett, rendbehozni is. Ő és felesége, → *Lórántfy Zsuzsánna* ritka áldozatkészséggel követett el mindent a kollégiumnak szellemi tekintetben magas színvonalra emelése, anyagi tekintetben tökéletes ellátottsága végett. Mindjárt 1621-ben olyan szervezetet kapott az iskola, mely csekély módosítással 1848-ig fennállott. 1629-től hol három, hol négy tanárt tartottak részére, s egy időre „nemesi scholát” is állítottak vele kapcsolatban. 1650-ben sajtót állítatott a fejedelemné és méltó fia, a korán elhunyt Zsigmond. 1650-ben Sárospatakra hívták → *Comeniust*, ki négyévi ottléte alatt lényegesen átalakította a tanítási rendszert. A fejedelemnének 1660-ban bekövet-

kezett halála után nehéz megpróbáltatások korszaka nyílt meg a kollégium életében. Midőn a II. Rákóczy György özvegye, → *Báthory Zsófia* újra római katolikussá lett, mindjárt megvont tőle minden jótéteményt. Az iskola perelni volt kénytelen, de igényeit így sem sikerült érvényesítenie, még a Rákóczy Ferencsel kötött egyezség után sem, sőt 1671-ben a legnagyobb csapást kellett elszenvednie a lelketlen asszonytól. Ekkor ugyanis elvette a ref. templomot és az iskolának valamennyi ingatlan vagyonyát, magát az iskolaépületet is, a tanárokat pedig okt. 20-án növendékeikkel együtt elűzte Sárospatakról. A nagyobb diákok → *Pósházi János* és → *Buzinkai Mihály* vezetése alatt előbb Debrecenbe, 1672 tavaszán pedig Erdélybe bujdosnak, hol → *Apafi* fejedelem Gyulafehérvárra telepítette őket.

Ettől fogva nem volt kollégium Sárospatakon 1682. dec. 22-ig, amikor a Thököly Imre felkelésének folyamán visszafoglalták a kollégiumot. Ennek hírére a kisebb diákság egy része oda kezdett szállingózni a → *Debreceni Ember Pál* rektorsága alá. Miután pedig a következő évtől ennek pappá létele folytán évekig tanár nélkül voltak, 1686. febr. 9-én id. → *Csécsi János* vette át az iskola vezetését. Ám 1687. ápr. 24-én ismét jezsuita kézre kerülve az, tanulói újból vándorbotot vettek kezükbe. Csécsi előbb Göncre vitte őket, hol 1687. jún. 12-től 1695. márc. 25-ig békességben tanított. A jezsuiták azonban innen is elzavarták őket, mire máj. 20-án Kassán telepedtek meg, ahonnan 1705-ben tért vissza Csécsi Sárospatakra, hol ezalatt 1703 őszén Orosz Pál kuruc tábornok pártfogásával az e vidéki tanulók megint helyreállították a kollégiumot. A Rákóczi-szabadságharc után a jezsuiták bujtotgatására többször megújult az a törekvés, hogy az iskola működése betiltassék és vagyona elvételessék. Ezt 1714. jún. 22-én csupán a sárospataki nők elkeseredettsége és bátorsága gátolta meg, de többet nem is kellett hasonló támadás ellen védekezni, amennyiben a király ez évi aug. 1-én → *artikuláris helynek* minősítve Sárospatakot, megtiltotta az iskola további háborgatását. – Ezután belviszály, az → *ijf. Csécsi* és ellenfelei között tört ki a kollégium kebelében, melynek elfojtása után nem is hárult többé működése és fejlődése elé nagyobb akadály, úgyhogy ezután a 18. század folyamán egyre szaporította épületeit is a gyarapodó szükségletekhez képest.

A hazai prot. tanintézetek között első volt a sárospataki kollégium, mely 1793-ban jogi tanszéket állított. A jelenlegi főépület emelése képezi időrendi sorban az erre következő legfontosabb mozzanatot; 1806-ban kezdték építeni. A tanszékek szaporítása közben 1799-ben állították fel a második teol. tanszéket oly módon, hogy a helybeli lelkészi hivatalhoz volt hozzáköt-

33ve egészen 1829-ig, amikor önállóvá tették. De már ekkorra, 1819-ben szervezve lett a harmadik tanszék is, melyet 1868-ban követett a negyedik, 1895-ben pedig az ötödik, sőt 1912–1914-ben ideiglenesen hat tanszékkel kellett tartani. Az ötvenes évek abszolutisztikus uralma sok zaklatásnak tette ki ezt az iskolát is, de egyúttal erős elhatározást teremtett annak a kor színvonalán való fenntartására, bár 1853-tól 1861-ig szüneteltetnie kellett a jogakadémiát. A fenntartó testület címét viselő *→tiszáninnyi egyházkerület* 1857-ben tanítóképezdét állított, de ezt anyagi eszközeinek fogyatékosága miatt 1869-ben átadta az államnak és csak 1929-ben jutott újból hozzá. 1875-ben, majd 1896-ban a jogi tanszék szaporítása vált szükségessé, s azután is ismételten történtek kísérletezések ennek az intézeti ágak életképessé tételére. Ámezt az egyetlen lehetőséget, melyet az első világháború alatt hoztak javaslatba éppen a tanárok, hogy ti. Miskolcra helyezték át az akadémiának mindkét karát, elutasította az *→egyházkerület*, s így nem maradt egyéb hátra, mint 1923-ban megszüntetni a jogi kart, amikor is az addig közös bölcsészeti tanszékkel és egy jogival a *→teol. akadémia* igényeit elégítették ki. A középiskolai államsegély igénybevételére viszont elkésve szánta rá magát a kerület, mely az erre irányuló többrendbeli mozgalmat elnyomván, a *→konventi* szakértő bizottság által hivatalosan is megállapított nagymérvű tőkeköltéseknek és krónikus deficiteknek a megszüntetésére 1909-ben utoljára is maga volt kénytelen kezdeményezni az előbb állandóan elutasított államsegély kérését, de már ekkor csak kevéshez tudott hozzájutni. Épületeket mindamelllett emelnie kellett a maga erejéből is, ha nem is a szükséglethez, de a lehetőségekhez képest. 1875–77-ben egy új szárnyat, 1907-ben tápintézeti épületet, majd 1929-ben az új szárnyra második emeletet, 1930-ban angol internátust építtetett, ezt már államsegéllyel, gimnáziumának akkor megnyitott angol ágazata számára. 1950-ben a tanítóképezdét átvette az állam, 1951-ben megszűnt a teol. akadémia, 1952-ben pedig a gimnázium is az állam kezébe ment át.

Irodalom: Szombathi János: A sárospataki ref. kollégium rövid története (II. kiad. 1827.), *Uő:* Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis (1860., magyarra ford. Gulyás Józseftől 1919.), Hegedüs László: A sárospataki ref. egyház nevezetesebb eseményei s papjainak rövid életrajza (P. E. I. L., 1847.), Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskolai könyvtár története (1884.), *Uő:* Vázlatok és képek a sárospataki ref. főiskola 18. és 19. századbeli életéből (1895.), *Uő:* A sárospataki ev. ref. egyház templomairól (1896.), *Uő:* Bírálati megjegyzések...

(1910.), Zoványi Jenő: Sárospatak reformációja (Sz. 1907.), *Uő:* Sárospatak reformációja és a róla szóló hamis tudomány (Db. Prot. Lap, 1910.), *Uő:* A sárospataki iskola a 16. században (Prot. Tanügyi Szle, 1930.), *Uő:* „A sárospataki ref. főiskola története” bírálata (Szekfü és társai történetírása, 1938.), Marton János: A sárospataki ref. főiskola története (1931.), Ellend József néhány tanulmánya és Szinyei Gerzsonnal való polémiája, Békefi Remig: A sárospataki ref. főiskola 1621-iki törvényei (1899.), Orbán József: A sárospataki énekkar története (1882.).

Sárospataki Református Lapok, egyháztársadalmi hetilap, 1905 júliusában indult meg, mint a *→tiszáninnyi egyházkerület* és a *→sárospataki kollégiumi →igazgatótanács* közlönye. Felelős szerkesztői voltak: Zsindely István 1906 közepéig, *→Rácz Lajos* 1906 második felétől 1927-ig, *→Marton János* 1928-tól, rendszerint mások is levén megnevezve főszerkesztői vagy szerkesztői, társi minőségben.

Sáros-zempléni ev. egyházmegye, előbb *→szabad kir. városok kerületében*, azután a *→tiszában*, a Zemplén vármegye területén levő, előbb a *→zempléni* és *→ungi ref. egyházmegyék*hez tartozó ev. gyülekezeteknek a *→sárosi egyházmegyébe* való átvétele folytán 1663-ban keletkezett ez új névvel. Az átvett egyházak részére *→conseniort* választottak ekkor. Egyházai a mindjárt erre bekövetkezett súlyos időkben rendkívül megapadtak, annyira, hogy bár Abaúj vármegyéből is tartozott hozzá egy pár közelében fekvő, 1750-ben mégis csak 14, azután még kevesebb volt. Csak a *→türelmességi rendelet* után annak hatása alatt kezdtek ismét szaporodni. 1793-ban 13 anyaegyházból állott, 1898 előtt pedig 20-ból, melyek közül 13 Sáros, 4 Zemplén, 2 Abaúj-Torna, 1 Bereg vármegyei volt. Ebben az évben megszűnt régi alakjában s visszaállott a régi, kizárólag sárosi egyházmegye. A közbeeső időben egy ideig évenként, 1776-tól három évre választott *→esperesei* voltak: Thomae György pécsújfalusi l. 1663–1665, Wislicenus János kecerpekléni l. 1665–1673, Prunyi János szinyei l. 1683–1690, Platani Mátyás keresztifalusi l. 1690–1693, *→Lipóczy Miklós* szentmihályfalvi és magyarjakabfalvi l. 1693–1699, Závodszy Miklós tarcadobói l. 1699–1710, Trsztýenszky János héthársi l. 1711–1722, Czabkay Miklós roskoványi l. 1722–1733, Glósz Mihály komlóskeresztesi, margonyai l. 1733–1754, Clementis Mátyás giráltyi l. 1754–1758, Sárkány András giráltyi l. 1758–1766, Mihóky Pál komlóskeresztesi l. 1766–1769, Munyay János kapinémetfalusi l. 1769–1776, Berzeviczki Imre giráltyi l. 1776–1783, ötévi szünet után Mihóky Márton margonyai l.

1788–1794, Schulek András (I.) hanusfalvi l. 1794–1806, Sztanyik Mihály komlóskeresztesi, girálti l. 1806–1822, Schulek András (II.) kükemezői l. 1822–1825, Czapkay Illés ófalusi l. 1825–1832, Schulek András (II., másodsor) kükemezői l. 1832–1836, Hlovyk Ádám girálti l. 1836–1851, Melicsko Pál kükemezői l. 1851–1855, Bálint János ófalusi l. 1855–1860, Páll Endre felsökemencei l. 1861–1865, Urbán Adolf laposi, hunusfalvi l. 1865–1891, Chotvács H. Endre budaméri l. 1891–1898.

Irodalom: Hörk József: A sáros-zempléni ev. esperesség története (1885.).

Sárpataki N. Mihály (? , 1638. – Kolozsvár, 1694. tavasza) ref. esperes. Honi tanulmányainak befejezte után külföldre ment s 1665. nov. 19-én Leidenben lépett az egyetem hallgatói közé. 1667 táján hazatérve, 1668-ban lelkész, 1693 tavaszán pedig →*esperes* lett Kolozsvárt. – *Művei:* Noé bárkája (Igen elterjedt, vaskos könyv). (Kolozsvár, 1681.) Utolsó tisztesség... (Gyászbeszéd Kendeffi János felett, 1694.). (Uo. 1697.) – Üdvözlő verset írt →*Váradai Mátyáshoz* (1666.), gyászverset a →*Kovácsnai Péter* (1673.) és →*Porcsalmi András* (1681.) halálára. – Apósa volt →*Enyedi Istvánnak* és nagybátyja →*Dézsi Mártonnak*.

Sartorius András (Bajna, 1624. – Kiskarkó, 1679. jún. 12.) ev. lelkész. Tanulását Bánban és Zsolnán elvégezve, 1648-ban →*rektor* lett Várnán, 1649-ben Illaván, hol 1655-ben →*káplánkodni* kezdett. 1656-ban Kaszára ment lelkésznek s itt 1668-tól →*esperese* is volt az →*alsótrencsényi egyházmegyének*. Innen 1672-ben elűzetve, 1673 januárjától Turócszentmihályon lelkészkedett, ahonnan azonban szintén elűzetve, még ez évben Erdélybe menekült. – *Műve:* Responsio ad postulata duodecim (Kedd Jodocus ellen). (Trencsén, 1652.)

Irodalom: Masnicius Tóbiás: Synopsis vitae... Andreae Sartorii (1680., az ennek halálára írt versek gyűjteményének végén).

Sartorius Dániel (Csetnek, 1704. jún. 3. – ?Besztercebánya, 1773.) ev. lelkész. Tanult Köviben, Osgyánban, Késmárkon, majd külföldre ment és 1727. szept. 21-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Hazatérve, 1730 tavaszán →*rektor* lett Csetneken, 1731 nyarán Eperjesen, hol 1732-ben lelkészi állást foglalt el. 1734-től Késmárkon, 1740-től Besztercebányán volt pap s itt 1763. aug. 16-án nyugalomba lépve, még abban az évben meghalt. – *Művei,* melyek mind szlovák nyelvűek: Florilegium biblicum... (Hely n. 1742.) (Magyarra ford. Csepregi Györgytől „Virágok a szentírás kertjéből” c. alatt 1894.) Diarium biblicum. (Hely n. 1744.) (Újra kiadta →*Bachát Dániel* 1879.) Egházai be-

szédek. (Hely n. 1746.) (Újra kiadta Bachát Dániel 2 k. 1874.).

Sartorius János (Eperjes, ? – ?, ?) ev. lelkész. Eperjesen tanult egy ideig. Még Besztercebányán, majd külföldre is ellátogatván, Thornban és Königsbergben gyarapította ismereteit. Hazatérve, előbb →*subrektor*, azután →*conrektor*, majd →*rektor*, 1649-ben másodpap, 1662 októberében →*elsőpap* lett, Eperjesen. Nagy viszályban állott 1663-ban Eccard Ábráhámmal. Része volt az eperjesi iskolának kollégiummá fejlesztésében. Az üldözések elkövetkeztével 1673-ban elűzetve Eperjesről, Németországba menekült s ott szintén lelkészkedett. Halálának ideje ismeretlen. – *Művei:* Letzter Ehrendienst dem... Samuel Dürner... (Löcse, 1653.) Eine christliche Leich-Predigt... (Lassel Pál felett). (Uo. 1654.) Praxis symboli apostolici paraetlica (németül). (Uo. 1654.) Oratio panegyrica tempore foundationis illustris athenaei Eperiensis publice recitata. (Danzig, 1666.) Die wohl verschlossene Ruhe-Kammer... (Gyászbeszéd Guth Dánielné Anna felett). (Löcse, 1670.) – Üdvözlő verset írt →*Polani Jánoshoz* (1640.), →*Dürner Sámuelhez* (1642.), Weber Jánoshoz (1662.) és →*Bayer Jánoshoz* (1663. és 1667.). Kéziratban maradt legértékesebb munkája: Acta ecclesiastica V liberarum civitatum... – Hasonló nevű fia (1656–1729.) thorni, majd elbingi tanár volt.

Sartorius János (? , ? –?, ?) ev. lelkész, Felső-Magyarországról került Erdélybe, hol előbb kántor volt Nagyszebenben, azután pap Holcmányban. – *Műve:* Sonn- und festtägliche Andachten über die gewöhnliche evangelische Texte... (Nagyszeben, 1723.) –

Hasonló nevű fia (1710–1787.) mint százkeresztúri lelkész és a →*szászkezdői káptalan* →*dékánja* végezte életét s egyháztörténeti feljegyzéseket hagyott hátra.

Sartorius János (Győr, 1695. febr. – Nemescsó, 1756. nov. 20.) ev. lelkész. Győrött tanult egy ideig. 1712-től Besztercebányán, 1714-től Pozsonyban végezte iskoláit. Külföldre menve, 1719 nyári szemeszterében a jeni egyetemre iratkozott be. Hazatérte után 1723 végétől →*conrektor* volt Győrött, ahol 1724 nyarán egyszersmind másodpap is lett. 1729-ben lelkészi állást foglalt el Nemescsón. – Kiváló pietista író, kinek *művei:* Atyafiságos serkentetések (Wolf és Rogallen után →*Bárány Györggyel* ford.). (Jena, 1736.) Gyermekes kézi könyvecskék (Rembach után ford.). (Uo. 1740.) (III. kiad. 1760.) Az igaz keresztyénségről írott négy könyv (Arnd után Bárány Györggyel és – *Vásónyi Mártonnal* ford.). (Uo. 1741.) Luther kis katechismusa. (Nürnberg, 1747.) A mi Urunk Jézus Krisztus újtestamentoma (Bárány Györggyel és →*Bárány Jánossal* gö-

rögből ford. magyarázatokkal). (Lauban, 1754.) Újból közrebocsátotta a „Zengedező mennyei kar” (Lőcse, 1748.) c. →*énekeskönyvet*, →*Ács Mihály* „Boldog halál szekere” (Jena, 1751.) c. művét s valószínűleg ugyanő rendezte sajtó alá ennek „Aranylánc”-a 1752-i kiadását is. Némelyek szerint az ágostai hitvallás Bárány Györgynek tulajdonított 1740-i fordítása szintén tőle való. A felette Bárány Jánostól tartott beszéd ki van nyomtatva.

Irodalom: Zoványi Jenő: Tájékozódás a Sartorius Jánosok között (Theol. Szle, 1940.).

Sartorius János (Rozsnyó, 1700. k. – Csetnek, 1740. ápr. 20.) ev. lelkész. Rozsnyón tanult, míg 1719. okt. 5-én Wittenbergben az egyetem hallgatói közé lépett. Itt 1722. okt. 17-én magisterséget szerzvé, visszatért hazájába s Assakürtön nevelősködött, 1724-ben pedig →*rektor* volt Nagypalugyán. Itt elvei miatt csakhamar elvesztette állását s ettől fogva magánzóként élt Dobsinán. 1729-ben újra kiment Wittenbergbe s „hites ephorus”-ként működött a magyar diákok mellett. 1732 őszén a jeni egyetemre iratkozott be, majd papja lett a Berlinben állomásozó magyar katonaságnak. 1738-ban hazajött és hely nélkül volt Csetneken haláláig. – Előbb ellenszenvezett a pietizmussal, de azután megbarátkozott vele. – *Művei:* De suffragio pulchritudinis in electione principum. (Wittenberg, 1722.) Az igaz üdvösség útjára mutató és szent poenitentia-tartásra serkenető magyar lelkióra (I. k. →*Énekeskönyv*. II. k. Zsoltárok könyve. III. k. Imakönyv, melyben egyebek közt benne van az „Aranylánc” egészen. IV. k. Káté bibliai idézetekkel.) (Wittenberg, 1730–33.) Respondeált a „De tiaris minorum sacerdotum” (Exod. XXVIII. 40. és XXIX. 9. 1722.), a „De enthusiastia prae atheo incurabili” (1722.) és még egy tárgyról tartott vitákon. – Üdvözlő verset írt →*Weinert András*hoz. Kéziratban maradt fenn egy hosszú búcsúztató verse, melyet →*Pongrácz Boldizsár* temetésén (1725.) mondott el.

Irodalom: Zoványi Jenő: Tájékozódás a Sartorius Jánosok között (Theol. Szle, 1940.).

Sartorius János (Karácsonmező, ? – ?, 1768 ?) ev. lelkész. Iskoláit Eperjesen, Körmöcbányán és Késmárkon végezte. A külföldet is fölkeresvén, 1728. ápr. 19-től a wittenbergi egyetemen folytatta tanulmányait. Onnan 1730 végén visszajövén hazájába, 1733 nyarán komlói, 1734-ben ránci, 1754-ben alsó- és felsőkemencei lelkész lett. – Pietizmus gyanújában állván, több ízben meggyült a baja egyházi felsőségével. – *Művei:* Ara observantiae... (Újévi üdvözlés Kraus János Gottfriedhez). (Wittenberg, 1730.) De defectibus

afflictionum Christi a Paulo suppledis (Kol. I. 24.). (Uo. 1730.)

Sárvári ev. egyházmegye, a →*Sopron–Vas vármegyei kerületben*, ama pár →*egyházmegye* közül való, melyek kezdettől megvoltak a kerület elpusztulásáig, habár többször változó kiterjedéssel. 1660 körül érte el ebben a tekintetben a legmagasabb határt, amikor máskülönb elvesztette már éppen azt az egyházközséget is, amelyikről nevét vette. Ekkor több mint negyven anyaegyházból állott, melyek Kemenesaljára és Veszprém vármegyének Vassal és Zalával szomszédos délnyugati részére, valamint ez utóbbinak északkeleti vidékére is kiterjedtek. Ám ugyanekkor olyan →*esperes* volt főléje állítva, akinek működési helye, bár többször is változott ezalatt, mindig kívül volt az egyházmegyén. – Esperesei közül a következőkről tudunk: →*Vidos Lénárd* sárvári l. 1595 k.–1599, →*Magyari István* sárvári l. 1600–1605, →*Zvonarics Mihály* sárvári l. 1605–1625, Kiss Bertalan sárvári l. 1625–1646, Reginus Márton vasszécsényi l. 1646–1652, Szentivánfalvi Horváth Benedek sári l. 1652–1657, Zvonarics Sámuel nemesládonyi, meszlényi, mihályi l. 1657-től (1673.).

Sárváry János (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1744. ápr. 16-án kezdte a felsőbb osztályokat. Külföldre menvén, 1750. aug. 28-án Utrechtbe iratkozott be az egyetemre. Hazatérve, 1752 márciusában Balkányban, 1755 márciusában Újfehértón, 1757-ben Hajdúhadházon lett pap. Ettől az állásától 1763-ban elmozdítatván, 1764-től Piskolton, 1771-től Hajdúszoboszlón, 1772-től Szabolcsra, 1775-től ismét Újfehértón és talán még ez évtől Tiszadán, 1779-től Szerepen lelkészkedett. Halálának ideje ismeretlen. – *Művei:* Boldogul való meghalásnak mestersége... (Gyászbeszéd Püspöki Istvánné Udvarhelyi Krisztina felett). (Kolozsvár, 1768.) Az Úrnak szent vacsorájával élő kegyes embert vezető szent kalauz... (Tileman után). (Uo. 1769.) (Bándi „Bujdosók vezére” c. könyvének II. kiadásával együtt). Kéziratban is maradtak munkái. – Nagypapja volt →*Szoboszlai Pap Istvánnak*.

Sárváry Pál (Piskolt, 1765. okt. 3. – Debrecen, 1846. dec. 19.) ref. tanár. az előbbinek fia. 1777-től Debrecenben tanult, hol 1782 tavaszán lett →*togatus*. Innen 1785-ben magántanítványaival német szóra Késmárkra ment, de egy év elteltével visszatért Debrecenbe s 1789-től előbb →*köztanító*, azután a felfüggesztett →*Sinai* helyettese, 1792 márciusától szeptemberéig pedig →*senior* volt. Ugyanez évben külföldre indult s az év utóján a göttingeni egyetemre iratkozott be. Bölcsészettudományi oklevéllel érkezett haza 1795 novemberében, s elfoglalta Debrecenben

tanszékét, melyre még 1793-ban megválasztott, s melynek tárgyai 1798-ban megosztatván, akkor felhagyott a bölcsészet tanításával. 1839-ben nyugalomba lépett. – Kantianus irányú bölcsészeti munkásságával 1832-ben magyar tud. akadémiai levelező tagságot érdemelt ki. – Egyházi jellegű *művei*: *Moralis philosophia...* (Pest, 1802.) *Philosophusi ethika...* (Nagyvárad, 1804.) Halotti beszéd a jó példa becses voltáról (Gyürky István felett). (Vác, 1808.) Halotti beszéd az emberi érdemek megítéléséről (Szombati István felett). (Debrecen, 1810.) Tudósítás → *Uri János*ról. (Uo. 1818.) *Oratio brevis...* in oratorio novo collegii. (Uo. 1825.) Halotti beszéd... Bösörményi Pál... utolsó tiszteletére... (Uo. 1825.) Néhány régi éneket átdolgozott az akkor készülő új → *énekeskönyv* számára. Nagybátyja → *Szoboszlai Pap Istvánnak*.

Irodalom: Törös László: S. P., Arany János professzora (Nagykőrösi Arany János-társaság évkönyvei IV–VI. 1928–30.).

Sass Béla (Albis, 1865. jan. 20. – Debrecen, 1928. jan. 19.) ref. vallású egyetemi tanár. Albison kezdett tanulni. A gimnáziumot 1873-tól, a teológiát 1881-től Debrecenben végezte. Az 1885–86. tanévben gimn. segédtanár, a következőben → *senior* volt. 1887 őszén külföldre ment s három szemesztert a berlini egyetemen töltött. Hazatérve, félévig a budapesti egyetem bölcsészeti karán hallgatott. 1889 őszén gimn. segédtanár, 1890-ben → *teol. akadémiai* tanár lett Debrecenben az ószövetségi tanszéken, melyre 1914-ben az egyetemen is kinevezetett. – 1898-ban → *konventi* rendes taggá választotta a → *tiszántúli egyházkerület* melynek 1901-től 1909-ig aljegyzője, 1909-től haláláig tanácsbírája volt. Rendes tagja volt a → *budapesti második és harmadik zsinatnak* is. Szerkesztette a debreceni hittanszaki önképző társulat Közlönyét (1884–1885.) és a → *Debreceni Prot. Lapot* (1898–1900.). – Nagyobb *dolgozatai*: A hitfogalom Pál négy nagy tan- és vitalevelében (Közlöny, 1886–87.). Jób könyve egy pár isagogikai szempontból (Debreceni akadémia Évkönyve, 1891.). Jób könyve (Fordítás az eredetiből). (Debrecen, 1894.) Néhány szó a zsolttárok keletkezésének koráról (Debreceni akadémia Évkönyve, 1896.). A magyar országos ref. → *közalap* 1892–1902. évi története. (Debrecen, 1903.) Az ószövetség maradandó jelentősége és nélkülözhetetlen volta (Debreceni egyetem Évkönyve és Almanachja, 1922.) – továbbá Soós Gábor felett tartott imája (1891.).

Irodalom: Csánki B. és Lencz G.: S. B. emlékezete (1929.).

Sass Béla (Zalagalsa, 1867. – Bp. 1936. febr. 6.) ev. vallástanító. A gimnáziumot 1877-től a teológiát 1885-től Sopronban végezte. Előbb

→ *káplán*, majd 1896-ban vallástanító lett Budapesten. 1926-ban nyugalomba vonult. – *Művei*: Szerepettan. (Budapest, 1897.) Az átdolgozott → *Károlyi-Biblia* külalakjára és beltartalmára vonatkozó észrevételeim. (Uo. 1899.) Közbevetett mondatos mondatok a Bibliában. (Orosháza, 1900.) Eszményképek. (Budapest, 1902.) Új alak, új tartalom. (Uo. 1903.)

Sass János (Csöngye, 1850. – Győr, 1937. jan. 27.) ev. vallású vasúti hivatalnok. Tanulmányai végeztével külföldre ment s 1872. okt. 26-án a jeni egyetemre iratkozott be. Hazatérte után, 1874 elején tanár lett Eperjesen, hol csakhamar igazgatójává választották a tanítóképezdének. Torokbaja miatt 1878 végén lemondott, s az államvasutaknál vállalt hivatal, melyben főintézőségig vitte. Idővel nyugalomba menvén, Győrött lakott. – Régebben állandóan dolgozott egyházi lapokba. Nagyobb dolgozatai és külön megjelent *művei*: Vallásos eszmék Arany János költészetéből (P. E. I. L., 1877. és 1879.) Az idő int (Uo. 1879.). Búcsú a tanári pályától. (Budapest, 1879.) Az evangéliumi egyház feladata az új században. (Uo. 1901.) Gabonaszemek az életnek kenyeréhez (2 f.). (Uo. 1902.) Életkép. Társadalmi betegségünk egyedüli orvosa a szeretet. (Uo. 1907.) Hitoktatás (Ev. Lap, 1914–15.).

Sásvári Gergely (? – ?, ?) ref. lelkész. Itthoni tanulása után külföldre is ellátogatott s 1562. nov. 9-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Innen 1565-ben vagy kevéssel azután hazatérve, 1567-ig → *rektor*, ettől fogva egy évig lelkész volt Nagyváradon, ahonnan valószínűleg közvetlenül Mezőtelegre ment hol 1585 végén még lelkészkedett. – *Műve*: A szent vallásnak igaz titka, magyarázata és ellenségei ellen való igaz védelmezése (1570.).

Irodalom: Koncz József: S. G. (Abafi Figyelője XXIV. k. 1888.).

Sautter Sámuel (Württemberg, ? – ?Eperjes, ?1596.) ev. lelkész. Tübingenben tanult. 1582-ben hívta Magyarországra Rueber János felsőmagyarországi főkapitány, majd másfél évig papja volt Rossel Claudius Tokajban állomásozó ezredesnek. Azután lelkész, 1588-ban pedig → *elsőpap* lett Eperjesen. – *Művei*: Ein christliche Predigt von dem schönen und nützlichen Gespräch Christi und Nicodemi. (Bártfa, 1590.) Christliche Leichpredigt (Zöbner Istvánné, később Fabini Lukácsné Margit felett). (Uo. 1591.) (Előszavában egy önálló értekezés az örök életről.) Már 1584-ben is jelent meg egy prédikációja. – Apósa volt → *Bocatus Jánosnak*.

Scepusiana confessio, latin neve az 1569-i → *szepességi hitvallásnak*.

Scharsius András (Alsóbajom, ? – Berethalom, 1710. febr. 2.) ev. püspök. Iskoláit Medgyesen végezte, ahonnan külföldre ment és 1683.

márc. 30-tól Wittenbergben folytatta tanulmányait. Visszatérte után, 1687-ben →*rektor* lett Medgyesén, 1694-ben pedig lelkész Muzsnán. 1708-ban püspökévé választotta az erdélyi szászország ekkor Berethalomban foglalta el a lelkészi állást. – *Művei*: Theses de mysterio. S. S. Trinitatis. (Brassó, 1690.) De essentia Dei absolute considerata... (Uo. 1690.) Theses de attributis Dei operativis. (Uo. 1691.) Circa opera divina in genere et creationem ac providentiam in specie... (Uo. 1693.) Respondens volt a „*Τριαδαγωγία primorum N. T. fidelium ante publicum Christi Praeconium*” (1685.) felőli vitában. – Üdvözlő verset írt Albrich Jánoshoz (1683.), Karancsi Miklóshoz (1686.), Vietoris Mihályhoz (1686.), id. Adami Mihályhoz és Fernengel Borbálához, valamint ifj. →*Adami Mihályhoz* és Brenner Ágneshez (1692.), végül Franck Bálinthoz és Waid Anna Máriához (1693.), gyászverset a Greissing Kristóf halálára (1686.). – Egyháztörténelmi tárgyú följegyzései kéziratban maradtak.

Schaser János György (Nagyszeben, 1792. aug. 21. – Nagyszeben, 1860. márc. 13.) ev. lelkész. Nagyszebenben tanult, míg külföldre is ellátogatván, 1814-ben a tübingeni egyetemnek lépett a hallgatói sorába. 1816-ra visszatérve hazájába, előbb gimn. tanár, majd →*prédikátor* volt Nagyszebenben, míg 1835-ben Dolmányban lett lelkész. 1856 júniusában →*dékánnak* választotta a →*nagyszebeni káptalan* s e hivatalt 1858 végéig viselte. Egy év múlva a lelkészségtől is megváltván, Nagyszebenbe költözött. – Egyházi tárgyú *művei*: Das Wiederaufleben der ev.-luth. Kirche zu Klausenburg (Archiv des Vereines... II. k. 1846.). Geschichte des Hermannstädter Capitels. (Nagyszeben, 1848.)

Schedius Lajos János (Győr, 1768. dec. 20. – Pest, 1847. nov. 12.) ev. vallású egyetemi tanár. Győrött tanult 1782-ig, midőn Pozsonyba, 1787-ben pedig Sopronba ment iskoláit folytatni. 1788-ban külföldre is ellátogatott és három évig a göttingeni egyetemen gyarapította ismereteit. Hazajövén, 1792 tavaszán a pesti egyetemre neveztetett ki rendes tanárnak, s tanszéke elfoglalása előtt bölcsészettudományt szerzett ugyanott. Sokoldalú irodalmi működéséért a Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben tiszteletbeli tagjává, majd 1841-ben a Kisfaludy-társaság is tagjává, 1842-ben pedig alelnökévé választotta. Döntő része volt a pesti ev. egyház, valamint iskolái, főleg gimnáziuma felállításában. – Kisebbség mellett a következő *művei* egyházi érdekűek: Commentatio de sacris opertis veterum christianorum sive de disciplina. quam vocant arcani. (Göttingen, 1790.) A vallás szeretetreméltó volta (Urania, 1794.). Systema rei scholasticae evangelicorum aug. conf. in Hungaria (Név n.). (1806.) Die Schule der ev. Gemeinde A. C. in

Pest (Név n.). (Pest, 1816.) Emlékbeszédet tartott fölötté magyarul Tavasi Lajos, németül Kánya Pál, melyek ki is vannak adva.

Irodalom: *Szelényi* Ödön: A magyarországi ev. középiskolák tantervének történetéhez (Theol. Szaklap, 1915.).

Schesaeus (Schaeseus) Keresztély (Medgyes, 1536. k. – Medgyes, 1585. [1587.] júl. 29.) ev. lelkész. Szülővárosában, Brassóban és Bártfán tanult, majd külföldre ment és 1556. márc. 6-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1558 táján Kolozsvárt szász →*prédikatori* állást töltött be, míg 1561 körül Tóbiáson [Tábláson], azután szülőföldjén lelkészkedett. Jeles költői tehetségéről és szorgalmas írói munkásságáról nevezetes. – *Művei*: Elegia de falsis prophetis. (Kolozsvár. 1558.) De resurrectione mortuorum et iudicio extremo, deque vita aeterna. (Wittenberg, 1563.) Oratio describens historiam vitae... Leonharti Stöckelii. (Uo. 1563.) Ruinae Pannonicae libri quatuor, continentes statum reipublicae et religionis. (Uo. 1571.) (Újra kiadta Eder J. K. Nagyszeben, 1797.) Imago seu typus de lapsu et restitutione humani generis per Christum. (Nagyszeben, 1575.) Enarratio psalmi XC... aliquot piis et salutaribus concionibus explicata. (Wittenberg, 1580.) Oratio de origine reparatae coelestis doctrinae in Transsylvania et vicina Hungaria. (Hely n. 1580.) (Újra kiadta →*Teutsch Gy. D.* „Synodalverhandlungen” c. művében, 1883.) Imago boni pastoris... carmine descripta. (Lipce, 1584.) Chronologia historica Pannoniae. (Majnafrankfurt, 1596.) (Németül 1607.) – Üdvözlő verset írt →*János Zsigmondhoz* és Izabellához (1558.), Csáki Mihályhoz (1558.), →*Békés Gáspárhoz* és Harinnai Annához (1567.), gyászverset a →*Honerus, Wagner Bálint* és Mellenberger Jakab halálára (1573.), s egy Zrínyit dicsőítő verse is maradt fenn, azonkívül hogy valószínűleg ő készítette 1558-ban a 79. zsoltárnak egy latin paraphrasisát.

Irodalom: *Albert* Mihály: Die „Ruinae Pannonicae” des Chr. Schäseus (Segesvári gimn. értesítő, 1873.), *Teutsch Gy. D.*: Rede zur Eröffnung der 38. Generalversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde (Archiv des Vereines... XX. 1886.), *Pokoly* József: Die Rede des Christian S. auf der Synode in BIRTHÄLM (Korrespondenzblatt... 1914.), *Duldner*: Die Rede des Christian Sch. auf der Synode in BIRTHÄLM (Uo. 1915.), *Hegedüs* István: A Ruinae Pannonicae (1916.), *Teutsch Gy. D.*: Drei sächsische Geographen des 16. Jahrhunderts (Archiv des Vereines... XV. k.).

Schiel Sámuel Traugott (Brassó, 1812. ápr. 14. Brassó, 1881. ápr. 17.) ev. esperes. Brassóban tanult, míg 1833-ban a bécsi prot. teol. intézet-

nek, 1834-ben a berlini egyetemnek lett hallgatója. Hazajöve, 1837-ben →*collega*, 1843-ban →*lector*, 1856-ban →*rektor*, 1860-ban →*elsőpap* lett Brassóban. 1875-ben →*esperesnek* is megválasztotta a →*brassói egyházmegye*. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Predigt am Reformationsfeste. (Brassó, 1857.) (II. kiad. uo. 1858., magyarra ford. uo. 1858.) Betrachtung über das heilige Abendmahl. (Uo. 1857.) Drei Predigten auf das Fest der Erscheinung Christi. (Uo. 1859.) Warum auch wir verpflichtet sind uns an der Ev. Stiftung des Gustav Adolf-Vereins zu betheiligen? (Prédikáció.) (Uo. 1861.) Wie haben wir Evangelische zu den erneuerten Bestrebungen die Menschheit auf kirchlichen Gebiete in das zwölfte Jahrhundert zurückzuführen, uns zu stellen? (Prédikáció.) (Uo. 1865.) Die Theses... Luthers an das Geschlecht unserer Zeit (Reformáció-ünnepi prédikáció). (Uo. 1868.) Welche Aufgaben stellt der reformatorische Geist der Gegenwart auch unseren Landeskirchen-Versammlungen? (Prédikáció.) (Uo. 1873.) Warum so viele Menschen den Glauben an die Unsterblichkeit schwer ergreifen? (Húsvéti prédikáció.) (Uo. 1881.)

Irodalom: Teutsch Gy. D. Denkrede auf S. S. (Archiv des Vereines... N. F. XVI.)

Schilling Lajos (Kolozsvár, 1854. jan. 27. – Kolozsvár, 1921. aug. 29.) ref. vallású egyetemi tanár. Kolozsvárt tanult, végül bölcsészettudományok doktora lett, 1876-ban külföldre ment, főleg Berlinben és Párizsban időzött. Visszajöve, 1879-ben egyetemi magántanárként Kolozsvárt, hol 1883-ban rk., majd rendes tanára lett az egyetemen az egyetemes történelemnek. Egy ideig gondnoka volt a kolozsvári teológiának. – Egyházi vonatkozású *dolgozatai*: Az egyiptomiak vallásáról. Kolozsvár, 1887. →*Szabó Károly* emlékezete. (Uo. 1891.) Az erkölcsen örök vonásaiból. (Uo. 1901.) – Apósa volt ifj. →*Imre Sándornak*.

Schimschalk Márton (? , ? – ? , ?) magyar nemes, ki 1654-ben Regensburgban protestantizmusra tért a római katolicizmusból, 1656. dec. 13-án pedig egy Lipcsében tartott prédikációjával meg is okolta ezt. Címe: Kurze Revocations-Predigt... (Lipcse, 1656.)

Schlegel Kristóf (? , 1613. – ? , 1678.) ev. lelkész, Németországban született. Mint teol. doktor 1647-ben került Magyarországra, hol Lőcsén lett →*elsőpap*. 1656-ban visszatért hazájába. – Lőcsei lelkészkedése alatt írt *művei*: Glückseliger Reichtum... (Gyászbeszéd Krugbergi Lang János felett). (Lőcse, 1647.) Geistlich Blum- und Baumwerk (Gyászbeszéd Sittai Pöbst Frigyes felett). (Uo. 1649.) Regium Christi sacerdotium (Hely és év n., de a felsőmagyarországi öt szabad kir. városnak ajánlva.).

Schmal András (Necpál, 1706. ápr. 25. – ?Rátkó, 1766. dec. 25.) ev. esperes. Tanult otthon, Selmecbányán, ismét otthon, majd Körömbányán, külföldre ment, 1727. ápr. 27-től Wittenbergben gyarapította ismereteit. Innen 1729-ben visszatérve, nevelősködött, míg 1731 nyarán Felsőhajón, 1751-ben Ratkón lelkész lett. A →*gömöri egyházmegye* 1748-ban →*alesperesnek*, 1756-ban →*őesperesnek* választotta. – *Művei*: Oratio eucharistica... dum... Georgius Ambrosius... superattendens renunciaretur. (Wittenberg, 1745.) Rövid elemzése öt hitcikknek (Szlovákul, Laucsek Márton adta ki, aki magyarra is lefordította). Brevi de vita superintendentium evangelicorum in Hungaria commentatio (Kiadta →*Fabó* a „Monumenta evangelicorum...” I. köteteként). (Pest, 1861.) Syllabus litteratorum thuróciensium (Magyarra ford. kihagyásokkal közölte Fabó a Magyar Tud. Értekezőben, 1862.). Adversaria ad illustrandam historiam ecclesiasticam evangelicohungaricam pertinentia (Kiadta Fabó a „Monumenta evangelicorum...” II. kötetében). (Pest, 1863.)

Schmeizel Márton (Brassó, 1679. máj. 28. – Halle, 1747. júl. 30.) ev. vallású egyetemi tanár. Brassóban tanult 1699-ig, midőn külföldre távozott s 1700 januárjában Jenában iratkozott be az egyetemre. Pár év múlva nevelősködni kezdett s 1712-ben magisteri címet szerzett Jenában, hol 1721-ben egyetemi tanár lett. Innen 1731-ben Halléba hívták. – Erdélyre vonatkozó történelmi tanulmányokkal és egy magyar történelmi könyvtár gyűjtésével állandóan foglalkozott. Ő volt a statisztika tudományának megalapítója. – Magyar vonatkozású *műve*: De statu ecclesiae lutheranorum in Transilvania... (Jena, 1722.).

Schmidt János (Segesvár, 1734. ápr. 9. – ?Medgyes, 1821. jan. 16.) ev. lelkész. Azt a két évet kivéve, melyet 1742–44-ben Berethalomban töltött, szülővárosában tanult egészen 1754-ig, midőn Nagyszebenbe ment annak folytatására. Majd 1758-ban a külföldet is fölkeresvén, az erlangeni egyetemnek lett hallgatója, melyen 1761-ben magisterséget szerzett. Visszatérte után nevelősködött, s közben ismét beutazta Németországot. 1765-ben lelkésznek választották Kolozsvárra, 1783-ban Medgyesre, hol 1797-től 1807-ig →*dékánja* volt a →*medgyesi káptalannak*. – *Művei*: De vi et efficacia Scripturae Sacrae. (Erlangen, 1761.) Trauerrede auf den Tod Mariae Theresiae. (Kolozsvár, 1781.) Christliche Predigt und Trauerrede auf den Tod Josephs II. (Nagyszeben, 1790.)

Schmidt (Smidt) János György (Dacsolam, 1823. febr. 8. – Egyházmárot, 1888.) ev. lelkész. 1830-ban kezdett tanulni Egyházmároton; ezt 1832-től Hontfüzesgyarmaton, 1833-tól Zólyom-

ban, 1835-től Selmecebányán, 1843-tól Pozsonyban folytatta. Előbb Hajnikon, 1849-től Lissón, 1855-től Felsőbakán, végül Egyházmaróton lelkészkedett. – *Műve*: A nagyhonti ev. esperesség és egyházainak története (szlovákul). (Pest, 1868.)

Schmidt Károly Jenő (Pozsony, 1865. okt. 29. – ?, ?) ev. lelkész. Pozsonyban tanult, míg 1884-ben a bécsi egyetem bölcsészeti karára iratkozott be. 1885-ben átlépett a teológiára, mit szülővárosában hallgatott 1888 tavaszáig, mikor Heidelbergbe ment, ez év őszén pedig Berlinbe. 1889 őszén →*káplán*, 1890 nyarán lelkész lett Pozsonyban. Itt 1910-től 1932-ig →*esperesi* tisztelet is viselt, előbb a →*Pozsonyvárosi egyházmegyében*, azután a →*Pozsony vármegyei német egyházmegyében*. 1911 végétől 1919-ig egyszeres teol. akadémiai tanár is volt. A teológiának 1907-ben licentiatusává, 1915-ben doktorává tette a bécsi prot. fakultás. – Nagyobb dolgozatai és önállóan kiadott művei: Auf dunklen Pfaden (Énekek). (Pozsony, 1885.) Was soll ich mich trösten. (Uo. 1890.) Unterm Kreuz. (Drezda, 1895.) Erinnerung. (Pozsony, 1895.) Ker. vallás. (Budapest, 1897.) (II. jav. kiad. 1898.) Leitfaden für Confirmanden. (Uo. 1898.) Etliche Fragestücke für luth. Diakonissen. (Uo. 1900.) Die luth. Kirche Ungarns. (Drezda, 1900.) Bilder aus dem Leben Jesu. (Pozsony, 1904.) A női diakóniáról. (Hely n. 1908.) A gyakorlati teológia mint alkalmazott teológia (Pozsonyi akadémia értesítője, 1914.) Gott in den Zeitereignissen (Prédikáció). (Pozsony, 1914.) Unverzagt. (Budapest, 1915.) Friede auf Erden. (Pozsony, 1915.) Aus Gnaden selig. (Uo. 1915.) Kraft, Mut und Trost (magyarul és szlovákul is). (Uo. 1916.) A reformáció hatása a ker. istentiszteletre (Ösvény, 1916.) Wagner Richárd zenedrámája (Prot. Esték, III. k.). (Budapest, 1916.) Sieg! (Magyarul és szlovákul is.) (Pozsony, 1917.) Der Tag von Worms... (Uo. 1921.) Die luth. Kirche der Slowakei und der Kampf der Kirchengemeinde Pressburg. (Uo. 1922.)

Schmitz János György (Késmárk, 1765. – ?Bielitz, 1826. okt. 26.) ev. lelkész. Késmárkon végezte iskoláit, míg 1786-ban külföldre ment s a greifswaldi egyetemen folytatta tanulmányait. Hazájába 1788-ban visszatérve, szülővárosában subrectornak alkalmazták, mindjárt a következő évtől pedig lelkész volt Kakaslovnicon. Itt 1801-től az →*esperesi* tisztelet is viselte a →*kárpátjai egyházmegyében*. 1806-ban a sziléziai Bielitzbe hívták lelkésznek, hol 1810-ben →*szuperintendens*sé nevezték ki. – Itthon írt *művei*: Gedächtnissrede bei der Leichenfeierlichkeit des weiland Herrn Emerich Horváth Stansitsch v. Gradec. (Lőcse, 1801.) (Mások dolgozataival együtt.) Rede bei der, dem Andenken des wei-

land Balthasar von Horváth gewidmeten Leichenfeierlichkeit. (Eperjes, 1802.) Über das Verhältnis der ev. Lehrer zu ihren Gemeinen. (Lőcse, 1804.)

Schneller István (Kőszeg, 1847. aug. 3. – Bp. 1939. jan. 23.) ev. vallású egyetemi tanár. Kőszegen kezdte a gimnáziumot 1858-ban. A második osztályt Modorban, a harmadikat és negyediket ismét Kőszegen, a felsőbbeket pedig Sopronban végezte. A teológiát 1866-tól Sopronban, 1868-tól Halléban, 1869 őszétől Berlinben hallgatta. Miután 1870 tavaszától másfél évig nevelősködött, 1871 őszétől újból a hallei egyetemen időzött két évig. Ettől fogva egy évet ismét nevelőséggel töltött, majd →*teol. tanár* lett Eperjesen, 1877-től Pozsonyban, hol 1886-tól az igazgatói hivatalt is viselte. 1895 februárjában a kolozsvári egyetemre neveztetett ki a neveléstudomány nyilv. rendes tanárának. Ez egyetemnek románá Tétele után Magyarországon folytatta tanári működését, míg 1924-ben nyugalomba lépett. – 1896-ban bölcsészeti díszdoktorrá tette a kolozsvári egyetem, 1913-ban levelező taggá választotta a Magyar Tud. Akadémia, 1892-től 1915-ig választmányi tagja volt a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* és 1917-ben megint az lett. – Teol. irányú *művei*: Zárbeszéd a... Luther ünnepélyen. (Pozsony, 1883.) Az általános vallástörténetnek jogosultsága a theol. intézetben. (Uo. 1886.) Zur Geschichte der theologischen Akademie der ev. Gesamtkirche A. C. Ungarns in Pressburg. (Uo. 1889.) Az új pápás egyház és az új Olaszország (Prot. Szle, 1890.). Beszéd és a theol. akadémia fejlesztésére vonatkozó dolgozatok. (Pozsony, 1891.) A pozsonyi theol. akadémia tízéves fennállását ünneplő beszéd (Értesítő, 1893.). A theol. akadémia a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerületi közgyűlésen. (Uo. 1893.) Aischylos valláserkölcsi világnézete (Athenaeum, 1893.). Az ág. hitv. evangélikusok theol. oktatásügye („A felső oktatásügy Magyarországon” c. könyvben). (Budapest, 1896.) Paedagogiai dolgozatok (3 k.). (Uo. 1900., 1904., 1910.) A theol. főiskolák érdekében. (Pozsony, 1903.) Jézus Krisztus a nevelésnek elve. (Uo. 1903.) Megemlékezés Beyer Jánosról. (Uo. 1905.) A vallásról (Prot. Szle, 1907.). Az egyéniség és a személyiség az újtestamentumban (Theol. Szaklap, 1907.). Abaelardus Péter (Uo. 1910.). Jézus messiási tudatának kialakulása (Uo. 1913.). →*Apáczai Cseri Jánosról*, mint a magyar nemzet paedagogusáról (Uo. 1916.). Luther nevelési eszményének jelentősége (Ösvény, 1916.). Dr. →*Kenessey Béla* ref. püspök emlékezete. (Sopron, 1918.) →*Comenius* és Apáczai (Prot. Szle, 1918.). A szülők hibái az erkölcsi nevelés körül („A szülők hibái a nevelésben” c. füzetben). (Budapest, 1925.) Luther és a tanszabadság (Prot. Szle,

1926.). Jézus Krisztus a vezérlő szellemünk. (Budapest, 1928.) – Sógora →*Pröhle Henrik*nek.

Irodalom: Pröhle Károly: S. I. (1934.).

Schneller Vilmos (Kőszeg, 1821. ápr. 6. – Kőszeg, 1893. febr. 26.) ev. lelkész, az előbbinek atyja. A középiskolát Kőszegen és Pápán végezte a teológiát két évig Sopronban, 1840. okt. 14-től Halléban hallgatta. Innen 1842 őszén visszatérván, Kőszegen mindjárt lelkésszé választották. – Cikkeken kívül a következő *művei* vannak: *Jugendweise* (Hét prédikáció). (Kőszeg, 1845.) *Freiheitspredigt*... Uo. 1848.) *Ludwig Turcsányi's Lebensbeschreibung*. (Uo. 1854.) *Wie wir die dreihundertjährige Säcularfestsfeier des Reformators Ph. Melancthon würdig begehen* (Prédikáció). (Uo. 1860.) *Für Steinemanger in Ungarn*. (Uo. 1865.) *Heilig sei euch euer Eid* (Prédikáció). (Uo. 1866.) *Krönungsjubelpredigt*. (Sopron, 1867.) – továbbá egy csomó „Confirmationsrede” vagy ezzel vagy több más címmel (1855., 1859., 1861., 1863., 1864., 1867., 1869.), valamint *Wohlmuth Lipót* (1862.), *Huber Ádám* (1871.) és *Ebeling Pál* (1877.) felett tartott beszédei és többrendbeli alkalmi énekei. – Apósa volt →*Pröhle Henrik*nek.

Schnitzler Jakab (Nagyszeben, 1636. jan. 1. – Nagyszeben, 1684. jún. 16.) ev. lelkész. Nagyszebenben tanult. Hazai tanulmányait mindamellét Debrecenben fejezte be, ahonnan külföldre ment. 1656 őszén Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyen 1658. okt. 14-én magisterséget szerzett, 1661. máj. 29-én pedig bekebelezetett a bölcsészeti karba. Hazajöve, 1662-ben →*rektor*, 1668-ban →*elsőpap* lett szülővárosában. *Teol. érdekű művei*: *De angelis*. (Nagyszeben, 1663.) *Disputatio historico-chronologico-theologica illustres quasdam theses exhibens*. (Uo. 1663.) *De creatione universi*. (Uo. 1663.) *Disputatio... demonstrans veritatem hujus propositionis: purgatorium pontificium est figmentum*. (Uo. 1664.) *Disputatio... brevem exhibens analysin quaestionis: an et quo jure utraque potestas, ecclesiastica et secularis, competat pontifici romano?* (Uo. 1665.) *De sponsa Christi, sive: de ecclesia*. (Uo. 1667.) *Orgel-Predigt* (Organaszenteléskor). (Uo. 1673.) *Comet-Stern-Predigt*... (Uo. 1681.) *Bericht aus Gottes Wort und der Natur von den Erdbebungen Ursprung und Bedeutung*... (Uo. 1681.) – Üdvözlő verset írt *Csehi P. András*hoz (1656.), →*Bayer János*hoz (1659.), →*Rosner Mátyás*hoz (1660.) és egy nem magyarországihoz (1661.).

Scholtz Ödön Adolf (Tornaszentjakab, 1869. jan. 27. – ?, ?) ev. lelkész. A gimnázium első osztályát Iglón, a többi Rozsnyón végezte 1887-ben. A teológiát 1890-ig Sopronban, Halléban és Berlinben pedig egy-egy szemeszteren át hallgatta. 1891 őszén →*káplán*, 1893-ban lelkész

lett Ágfalván. 1913 tavaszán →*esperessé* választotta a →*felsőszoproni egyházmegye*, s e hivatalát 1938-ig viselte. 1920-tól 1922-ig nemzetgyűlési képviselőséget is viselt. Irodalmi téren is szorgalmasan dolgozott. Számos cikke jelent meg egyházi lapokban magyarul és németül. 1911-től 1918-ig egyik főmunkatársa volt az *Ev. Órallónak* s 1898-tól 1905-ig szerkesztője a *Külmisszió*nak, 1906-tól 1910-ig a *Missziói Lapoknak*. Népies irányú lapokat és naptárt is szerkesztett. – *Művei*: *Gróf Zinzendorf Miklós Lajos, a herrnhuti testvérgyülekezet és misszió alapítója*. Sopron, év n. (II. kiad. is van.) *Korkérdések az evangélium tükrében*. (Uo. év n.) *Geschichte der ev. Kirche in Agensdorf*. (Uo. 1937.)

Schön Gáspár (Eperjes, ? – ?) ev. tanár. Eperjesen tanult. Azután külföldre látogatott el és 1660. máj. 16-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyen 1662-ben magisteri címet szerzett, 1665. okt. 7-én pedig a bölcsészeti karba kebelezetett be. Hazajöve 1666 végére, már 1667 tavaszán →*rektor* volt *Selmebányán*, ahonnan 1674 elején elűzte az ellenséges hatalom. Hogy hova lett, nincs tudva. – *Teol. irányú művei*: *In prophetiam Danielicam commentarius*. (Wittenberg, 1663.) *Pneumatologia de loquutione angelorum*. (Uo. 1663.) *De theologia in genere*. (Lőcse, 1668.) *De theologiae principio seu scriptura sacra*. (Uo. 1668.) *De Deo ejusque attributis*. (Pozsony, 1670.) *De sacro-sancta Trinitate*. (Uo. 1670.) – Üdvözlő verset írt →*Poprádi Ádám*hoz (1660.), *Brewer János*hoz (1661. magyarul és 1664.), *Möller Dániel Vilmos*hoz (1662.), *Roth Menyhért*hez (1663.), →*Lucius Lajos*hoz (1665.), *Czack Dávid*hoz (1666.), egy nem magyarországihoz (1665.) és az eperjesi új tanácshoz (1666.). – Respondeált egy ószövetségi tárgyról, egy *Grotius*-ellenes tételről és a „*De incarnatione*” (1663.) tartott vitán.

Schranz János (Drumoly, 1830. jan. 8. – Bécs, 1910. jún. 16.) ev. lelkész. Az elemi iskolát Felsőlövön, a gimnáziumot Kővágóörsön és Sopronban, a teológiát ez utóbbi helyen és 1852. márc. 4-től Baselben végezte. 1853-ban hazatérván, segédtanár lett Sopronban, 1859 decemberében pedig →*teol. tanár* Eperjesen, hol 1867-ben lelkésszé választott. Ebbeli működését 1868 októberétől Lőcsén, 1873 novemberétől Budapesten mint a német egyház papja folytatta. 1907 végétől nyugalomban volt. – *Művei*: *Rede zum Jahresschlusse* 1865. (Eperjes, 1866.) *Antrittspredigt gehalten in Eperjes*. (Uo. 1867.) *Antrittspredigt in Leutschau*. (Lőcse, 1868.) *Die Salbung des Herrn* (Prédikáció). (Budapest, 1875.) *Durch Nacht zum Licht* (A pesti ev. egyház százéves jubileumán prédikáció). (Uo. 1887.) *Ein Tag des Herrn* (Millenniumi préd.). (Uo. 1896.) – továbbá →*Máday Károly* emlékére tartott beszéde (1871.).

Schrödl József (Balt, 1865. – Pozsony, 1918. márc. 20.) ev. tanár. A gimnáziumot Sopronban 1883-ban végezte, ahonnan Budapestre ment bölcsészethallgatónak. 1895-ben tanári oklevelet szerezvén, előbb a soproni Laehne-féle magángimnáziumban, azután a rozsnói, 1898-tól a pozsonyi ev. gimnáziumban tanárkodott. – Egyháztörténelemmel foglalkozott s ily tárgyú *művei*: A magyarhoni protestantismus hatása a magyar nemzeti szellem fejlődésére. (Budapest, 1898.) Pozsony első protestánsai. (Pozsony, 1903.) Kútfők a pozsonyi ev. egyház történetéhez (Pozsonyi gimn. értesítő, 1903.). A compromiss-katholicismus Magyarországon (Theol. Szaklap, 1903.). A pozsonyi ág. h. ev. egyházköztség külső alakulása (Az egyházköztség történetének I. kötete). (Pozsony, 1906.)

Schröer Gottfried Tóbiás (Pozsony, 1791. jún. 14. – Pozsony, 1850. máj. 2.) ev. vallású iskolatanácsos. Pozsonyban tanult, de közben két évig Győrött volt magyar szón. 1816-ban külföldre ment s Halléban időzött egy évig. Ettől fogva tanári hivatalt töltött be Pozsonyban, míg 1849-ben iskolatanácsossá neveztetett ki. – Sokat dolgozott az irodalom terén, többnyire „Oeser Keresztély” álnév alatt. – Egyházi érdekű művei a következők: Über Erziehung und Unterricht in Ungarn... („Pius Desiderius” álnévvel). (Lipce, 1833.) Die Religionsbeschwerden der Protestanten in Ungarn („Elias Tibiscanus” álnévvel.). (Uo. 1838.) Die heilige Dorothea (Dichtung und Wahrheit aus dem Kirchenleben in Ungarn). (Név n.) (Uo. 1839.) „Lebenserinnerungen” c. műve is megjelent 1933-ban Stuttgartban.

Schubert Pál (? , 1585. – Sopron, 1649. dec. 13.) ev. lelkész. Morvaigloról menekült Sopronba, hol 1623-tól lelkészkedett, 1627-ig tanítván is egyzersmind. 1624-ben →*esperese* lett a →*sopronvidéki német egyházmegyének*. – Öt gyászbeszéde jelent meg (Schmelzer Mátyásné Russ Borbála, Zoana Péter Menyhértne, Steiner Jakabné és mások felett). A felette →*Neuheller János Jakabtól* tartott gyászbeszéd s az emlékére írt gyászversek szintén ki vannak adva.

Schuler-Libloy Frigyes (Nagyszeben, 1827. jan. 13. – Bécs, 1900. nov. 8.) ev. vallású egyetemi tanár. Nagyszebenben tanult, a jogot elvégezve. Miután még a bécsi egyetemen is gyarapította ismereteit, 1851-ben helyettes, majd rendes tanára lett a nagyszebeni jogakadémiának. 1863–64-ben képviselő volt a nagyszebeni tartománygyűlésen, ahonnan a bécsi Reichsrathba is kiküldetett. 1875-ben egyetemi tanárnak neveztetett ki Csernovicba. 1895-ben nyugalomba vonult, s előbb Nagyszebenbe, onnan Bécsbe költözött. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Kurzer Überblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens... (Nagyszeben, 1857.) Protestantisches

Kirchenrecht vornehmlich des der Evangelischen A. B. in Siebenbürgen. (Uo. 1871.) Aus der Türken- und Jesuitenzeit vor und nach dem Jahre 1600. (Berlin, 1879.)

Schulerus András (Beszterce, ? – ?, ?) ev. tanár. Hazai tanulását befejezve, külföldre ment és 1684. szept. 23-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyen 1687. ápr. 28-án magisteri címet nyert. 1689-re tért vissza s szülővárosában a →*rektori* tisztet vitte 1694-ig. Ezentúli sorsa ismeretlen. – *Műve*: De susceptoribus ex historia ecclesiastica. (Wittenberg, 1688.) Respondense volt a „De generali salutis oeconomia” (1688.) tartott vitának. Üdvözlő verset írt Klein Jánoshoz (1687.) és Frűhm Tamáshoz (1687.), gyászverset a Greissing Kristóf halálára (1686.)

Schuller Adolf György (Segesvár, 1862. dec. 25. – ?, ?) ev. lelkész. Segesvárt 1880-ban végezte a gimnáziumot. Ekkor külföldre ment és a berni, müncheni, berlini meg tübingeni egyetemeken hallgatott teológiai és történelmi tudományokat. Miután a legutóbbi egyetemen 1884-ben bölcsészettudományt szerzett, visszajött hazájába, hol 1887-ben a szentágotai elemi iskolában tanító, két év múltán igazgató lett. 1893-tól Szászszentlászlón, 1898-tól Keménynagyszőlősen lelkészkedett. – Egyházi érdekű *művei*: Gross-Lasslen in Vergangenheit und Gegenwart. (Nagyszeben, 1896.) Aus dem Leben der Gemeinde Gross-Alisch. (Uo. 1903.) Joannes Höcksmann. (Uo. 1905.) Das Lassler Kapitel (Archiv des Vereines... XXX. k.). Johann →*Filtsch*. (Nagyszeben, 1912.) Unser Bischof D. Georg Daniel →*Teutsch*. (Uo. 1918.)

Schullet János Károly (Nagyszeben, 1794. márc. 16. – Nagyszeben, 1856. máj. 10.) ev. vallású iskolatanácsos. Nagyszebenben végezte iskoláit, míg 1813-ban a külföldet is fölkereste s ez évi máj 20-tól a lipcei egyetemen folytatta tanulmányait. Miután a bécsi egyetemet is látogatta, 1814 szeptemberében tanár, majd →*conrector*, végül →*rektor* lett Nagyszebenben. 1849-ben az osztrák kormány szolgálatába lépven, 1854-ben iskolatanácsossá neveztetett ki. 1859-ben nyugalomba lépett. – *Művei* közül egyházi vonatkozásúak: Historia critica reforma ionis ecclesiarum capituli Cibiniensis. (Nagyszeben, 1818.) Das Lied Pfarrer (Schiller „Lied von der Glocke”-jának paródiája). (Uo. 1841.) Beleuchtung de, Klagschrift der beiden walachischen Bischöfe gegen die sächsische Nation. (Uo. 1843.) Schulrede. (Uo. 1854.) Herodes (Karácsonyi játék). (Uo. 1859.) Maria Theresia und Freiherr Samuel von Brukenthal. (Uo. 1863.) Zur Geschichte der Familie Zabanius Sachs von Harteneck. (Uo. 1865.)

Irodalom: *Teutsch* Gy. D.: Johann Karl Sch. (Archiv des Vereines... N. F. IX. k.).

Schuller Mihály (Szászorbó, 1862. júl. 25. – ?, ?) ev. lelkész. A gimnáziumot Medgyesen és Nagyszebenben végezte. Azután 1882-től teológiai és nyelvészeti tudományokat hallgatott Zürichben, Lipcsében, Kolozsvárt és Kielben. 1887-től nevelősködött, míg 1890-től tanító volt a nagysinki, 1893-tól igazgató a szentágotai felsőbb népiskolában. 1896 májusában lelkész lett Segesden. – *Művei*: Stefan Ludwig → *Roth*. (Brassó, 1896.) Über das Wesen der Religion. (Nagyszeben, 1898.) Treue im Beruf. (Uo. 1904.) Kirche und Pfarramt in unserm ev. sachs. Landgemeinden unter dem Gesichtspunkt der Wohlfahrtspflege betrachtet (2 r.). (Uo. 1904–5.) Über Stellung und Aufgabe unsrer Predigt in der modernen Zeit. (Uo. 1906.) Christentum als Lebenskraft. (Uo. 1912.)

Schuller Richárd (Segesvár, 1860. febr. 7. – ?, ?) ev. lelkész. Segesvárt 1877-ben végezte a gimnáziumot. Ekkor a lipcsei, 1880 tavaszán a tübingeni egyetemre ment, melyen 1881-ben bölcsészettudományi oklevelet szerzett. Hazajöve, előbb helyettes, 1883-tól rendes tanár volt szülővárosában, 1901-től pedig lelkész Nagydisznódon. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Geschichte des Schässburger Gymnasiums (Értesítő, 1896. és 1897.). Alt-Schässburg. (Segesvár, 1899.) (II. kiad. 1906.) Georg Paul Binder als Lehrer. (Nagyszeben, 1900.) Friedrich Nietzsche. (Uo. 1903.) Johann Calvin. (Uo. 1909.) Christian Pomarius (Archiv des Vereines... XXXIX. k.).

Schullerus Adolf János András (Fogarás, 1864. márc. 7. – ?, 1928. jan. 27.) ev. lelkész. A gimnázium első négy osztályát otthon végezte magánúton, a többi 1882-ben Nagyszebenben. Ekkor Bernben, majd Lipcsében, 1885-ben Budapesten lett egyetemi hallgató. Miután 1886-ban bölcsészettudományi oklevelet szerzett Lipcsében, 1887-től elemi iskolai igazgató volt Szentágotán, 1889-től szemináriumi tanár Nagyszebenben, míg aztán 1900-ban a nagysinki lelkészi, 1907-ben a nagyszebeni → *elsőpapi* állást foglalta el. 1909-ben teol. díszdoktorrá tette a lipcsei egyetem. 1922-ben pedig püspöki vikáriussá választotta egyháza. – *Művei* közül az egyházi irodalom körébe vágók: Seelenkult. (Nagyszeben, 1892.) Gellerts Leben und Werke. (Lipce, év n.) Unsere geistige Entwicklung seit den 50-er Jahren. (Nagyszeben, 1896.) Alt Israel. (Uo. 1897.) Die Profeten. (Uo. 1897.) Unsere Volkskirche. (Uo. 1898.) Katharina von Bora. (Uo. 1899.) Ein Abend im Hause des Titus Justus in Korinth („Jerusalem und Korinth” c. füzetben). (Uo. 1902.) Das Heilands Todesgang. (Uo. 1903.) Warum durch Gleichnisse? (Uo. 1904.) Christliche Haustafel. (Uo. 1904.) Die Bergpredigt. (Uo. 1906.) Katolisch oder evangelisch? (Uo. 1907.)

(III. kiad. 1913.) Menschliche Freude. (Uo. 1908.) Alltags-Christentum (Prédikációk). (Göttingen, 1910.) Priester oder Prophet? (Nagyszeben, 1912.) Die Bergrede in Predigt und Unterricht. (Göttingen, 1918.) Das Mediascher Predigtbuch („Luthers Sprache in Siebenbürgen” c. könyvben). (Nagyszeben, 1923.) Die Augustana in Siebenbürgen (Uo. 1923.) Geschichte des Gottesdienst in der siebenbürgisch-sächsischen Kirche. (Uo. 1929.) Hosszú ideig szerkesztette a „Korrespondenzblatt...” és a „Kirchliche Blätter” c. lapokat. Kiadott egy „Drei Predigten” (1907.) c. füzetet is, melyben egy ötóle, egy atyjától, egy Sch. János Andrástól való.

Schullerus Gusztáv Adolf (Leses, 1838. júl. 13. – Karlsbad, 1900. júl. 12.) ev. lelkész, az előbbinek atyja. Hazai tanulása után 1855-ben külföldre ment s előbb a berlini, 1857-től a tübingeni egyetemen hallgatott teológiai és történelmi tudományokat. Visszatérte után főtanító, 1863-ban pedig lelkész lett Fogarason. 1872-től Lesesen, 1894-től Nagysinken lelkészkedett. – *Művei*: Predigten über die Evangelien älterer Reihe... (Medgyes, (–;)) Der Glaube ist die Allkraft des Lebens. (Uo. 1886.) Predigten über Evangelien neuer Reihe... (Nagyszeben, 1893.) – továbbá gyászbeszéde Sterzing József felett (1867.). Van egy prédikációja fia „Drei Predigten” (1907.) c. kiadványában is.

Schunn András (Nagyszeben, 1722. okt. 16. – Nagyszeben, 1766. jan. 7.) ev. lelkész. Nagyszebenben végezte iskoláit, míg 1744 tavaszán külföldre indult s előbb Jenában, később Halléban gyarapította ismereteit. 1748-ban tért vissza hazájába és 1749-ben subrektor, 1750-ben → *rektor* lett szülővárosában, ahol aztán 1758-ban prédikátorságba helyezték. 1759 novemberében Medgyesre ment papnak, 1762 májusában pedig vissza Nagyszebenbe → *elsőpapnak*. Itt 1765-ben → *dékanja* lett a → *nagyszebeni káptalannak*, – *Művei*: Das Lob Franz I. weil römischen Kaisers. (Nagyszeben, 1765.) Der hohe Wert müder Arbeiter... (Gyászbeszéd Binder Péter felett). (Uo. 1765.) Vollständig vermehrtes Hermannstädtisches Gesangbuch... nebst einem... Gebetbuch. (Uo. 1766.) (Későbbi kiadásai is vannak.)

Schunn Jakab (Nagyszeben, 1691. aug. 27. – ?, 1759. júl. 10.) ev. püspök, az előbbinek atyja. Nagyszebenben tanult 1710-ig, midőn külföldre ment s ez év márc. 31-én a hallei egyetemre iratkozott be. Itt volta miatt hazatérte után évekig nem kapott állást, majd → *prédikátor* lett Nagyszebenben, 1729 júliusában lelkész Szászújfaluban, 1732 februárjában Nagydisznódon, 1737-ben Medgyesen. 1741-ben püspökké választották, s ekkor a berethalmi papi állást foglalta el. 1747-ben fogságot szenvedett ok nélkül.

– *Művei*: Das unzulängliche Urtheil unserer Vernunft... (Gyászbeszéd Vettné Teutsch Mária Erzsébet felett). (Nagyszében, 1727.) Der Bitterbrunnen des Kreuzes... (Gyászbeszéd Reissnerné Teutsch Zsuzsánna Margit felett). (Uo. 1728.) Lob- und Trauergedächtniss des Kaisers Kari VI... (Uo. 1740.) Das aufgerichtete Panier des Israels Gottes... (Gyászbeszéd Bauszern Simon felett). (Uo. 1742.)

Schwartner Imre (Késmárk, ? – Sopron, 1846.) ev. lelkész. Késmárkon tanult, míg külföldre menvén, 1830 tavaszán Jenában lépett az egyetem hallgatói közé. Hazájába visszatérve, előbb Bazinban, 1841-ben Sopronban lett lelkész. – *Művei*: Gedächtnis-Predigt (I. Ferencről). (Pozsony, 1835.) Predigt bei der feierlichen Einweihung des neuerwählten Superintendenten... Franz Samuel → *Sztromszky*... (Uo. 1835.) Dass auch die Auflösung (Kibúcsúzó beszéd Bazinból). (Uo. 1841.) Antrittspredigt... zu Oedenburg. (Uo. 1841.)

Schwartz Gottfried (Igló, 1707. nov. 19. – ? Rinteln, 1788. nov. 23.) ev. tanár. Iglóról 1713-ban Lőcsére ment tanulni. Még Csetneken (1720-tól), Osgyánban (1724-ig) és Eperjesen (1726-ig) járt iskolába. Külföldre is ellátogatván, ez év őszén a jenai egyetemre iratkozott be, melyről 1730-ban lőcsei → *conrectors*ágra tért haza. A következő évben → *rektornak* lépett elő, de felsőbbségének eljárása miatt 1734-ben lemondott hivataláról s 1735-ben kivándorolt Németországba. Itt 1738. szept. 6-ától még a marburgi, majd a hallei egyetemen gyarapította ismereteit, mely utóbbin 1740-ben magisterséget szerzett. 1742-ben aztán Osnabrückben igazgatótanár, 1749-ben pedig Rintelnben → *teol. tanár*, és → *esperes* lett, amikor is teol. doktori címet nyert Helmstedtben. – Nagyszámú *művei* közül, melyeket részben álnevek (Gabriel de juxta Hornád, Lorandus Samuelfy) alatt írt, magyar egyházi vonatkozásúak: Initia religionis christianae inter Hungaros (Álnév alatt). (Majnafrankfurt és Lipcse, 1740.) (Könyvet írt elle-ne Stilting J. „Vita S. Stephani regis Hungariae...” c. alatt, Győr, 1747.) Andreae → *Dudith*... orationes V in concilio tridentino habitae... cum appendice orationum duarum, quas Georgius Draskovicz in eodem dixit concilio (Álnév alatt). (Halle, 1743.) Verzeichniss der sämmtlichen Rektoren und Konrektoren des Gymnasiums zu Leutschau (Biedermann „Observationes et acta” c. kiadványa V. kötetében, 1745.). Entlarvte Bulle Papsts Sylvester des 11. (Lemgo, 1777.) Von dem Zustande der Socinianer in dem heutigen Grossfürstenthume Siebenbürgen (Walch K. V. F. „Neueste Religionsgeschichte” c. műve V. és VII. k. 1778. és 1781.). Önéletrajza a doktorrá avatásakor kiadott füzet 23. s következő lapjain (1750.).

Schwartz János (Eperjes, 1641. – Eperjes, 1728. dec 28.) ev. püspök. Eperjesen végezte iskoláit mindaddig, míg külföldre ment s ott 1672-ben a tübingeni egyetemre iratkozott be. A következő évben visszatért, de látván az üldözéseket, jobbnak vélte újból kimenni Tübingenbe, s folytatni tanulmányait. Miután 1678. márc. 2-án magisterséget szerzett, 1679 nyarat követően meglátogatta a strassburgi és wittenbergi egyetemeket is. 1682-ben tanárnak hívták Eperjesre, hol 1686 áprilisában rektornak lépett elő. Miután 1687-ben a vértörvényszék idején több hónapig fogságban ült s máskülönben is üldözést szenvedett, Németországba bujdosott és tanár lett Jenában. 1703-tól → *rektor* volt Pozsonyban, 1705-től pedig lelkész Eperjesen. 1709 őszén püspökké választotta a → *szabad kir. városok egyházkerülete*. – *Művei*: De Adami ejusque posterorum incredulitate. (Tübingen, 1678.) Pomum Eridos... (A cartesianismus ellen). (Lőcse, 1683.) Helena Menelao reddita. (Uo. 1685.) – Üdvözlő verset írt Sculteti Jánoshoz (1691.) és gyászverset a Caldenbach Kristófné halálára (1679.).

Schwarz János (Wittenberg, ? – ?, ?) ev. tanár. Már magister volt, amikor 1669 márciusában Bártfára került → *rektornak*. Innen 1672-ben Lőcsére ment hasonló állásba. Miután 1674-ben elűzték a római katolikusok, visszatért Németországba, hol később querfurti → *esperes* lett. Halálának ideje ismeretlen. Magyarországon írt teol. *művei*: De peccato tam in genere, quam in specie. (Bártfa, 1671.) De mysterio SS. trinitatis. (Lőcse, 1672.) De creatione. (Uo. 1673.) Üdvözlő verset írt Bayer Jánoshoz és Pomarius Máriához (1672.). Más művei is vannak.

Schwarz János Mihály (Kőszeg, 1774. jún. 16. – ?, 1858. febr. 21.) ev. lelkész. Sopronban tanult, ahonnan külföldre menvén, 1796. okt. 13-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyen 1798. ápr. 30-án magisteri címet szerzett. Ez év őszétől még a jenai egyetemen volt félévig, majd onnan hazatérve, Sopronban nevelősködött, míg 1800 végén eperjesi német pap lett. 1829-től 1849-ig → *esperese* volt a → *hat szabad kir. városi egyházmegyének*. 1852-ben nyugalomba lépett. – A jenai egyetem 1850-ben a teológia disz doktorává tette. – *Művei*: Wie haben wir uns auf unsern Tod auf die beste Art vorzubereiten? (Gyászbeszéd Ochs János Ferdinánd felett). (Kassa, 1802.) Den Heugebornen... als Taufgebilde dargebracht (→ *Neustädter János Károly*val együtt, prédikáció a himlőoltás érdekében). (Eperjes, 1804.) Trauerrede am Grabe der M. R. von Keczer. (Uo. 1809.) Der weise und würdige Gebrauch des Lebens (Szülővárosában tett harmadik látogatásakor). (Kőszeg, 1851.) Das Glück der Erde ist nicht die höchste und letzte

Bestimmung des Menschen. (Sopron, 1851.) Ein Wort aus der Zeit der dritten Säcularfeier der Reformation. (Lőcse, 1851.) Ein oft gehörtes... Wort über das Schulwesen... (Név n.). (Kassa, 1851.) Fromme Wünsche beim Anbeginn der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts... (Pest, 1851.) Abschieds-Mahnung an seine theuere Eperjesser Gemeinde. (Lőcse, 1852.) Über die Wunder der evangelischen Geschichte. (Uo. 1853.) Für die neue Bahn der Zeit. (Kassa, 1854.) Worte des innigsten Dankes... (Az ágostai vallásbéke háromszázados ünnepén). (Pest, 1855.) Ein feierliches Tedeum (Erzsébet Királyné lebetegedésekor). (Kassa, 1855.) Das einzig wahre Christentum... (Uo. 1856.) A fellelte tartott beszédek szintén ki vannak adva.

Irodalom: Kolbenheyer Móric: Kurzer Lebensabriss... („Christus der uns reden macht” c. prédikációjának függelése, 1858.), Vandrák András: Emlékbeszéd S. J. M. felett (1858.), Thirring Gusztáv: Dr. S. J. M. életrajza és a S. nemzetség múltja (1935.).

Schwarz Károly (Nagyszeben, 1817. febr. 3. – Holcmány, 1874. jan. 11.) ev. lelkész. Nagyszebenben tanult 1837-ig, midőn a berlini egyetemnek lett hallgatója. Hazájába visszatérve, az ötvenes években tanári állást foglalt el Nagyszebenben, 1862 októberétől pedig lelkész volt Kundon, ahonnan 1871 januárjában Holcmányba ment. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Vorstudien zu einer Geschichte des städtischen Gymnasiums A. C. in Hermannstadt (Értesítő, 1859. és 1861.). Die Abendmahlstreitigkeiten in Siebenbürgen (Archiv des Vereines... N. F. II. k.). Amtshandbuch für die ev. Pfarrer A. B. in Siebenbürgen (Agendával). (Nagyszeben, 1866.)

Sculteti Severin (Alsólehota?, ? – Bártfa, 1600. jún. 30.) ev. esperes. 1565-től Bártfán tanult, hol 1573-ban →lector lett. 1575-től Breznóbányán volt rektor, 1576-tól pedig Eperjesen; 1584-től ismét Bártfán lectorkodott 1590-ig, midőn visszatért Eperjesre rektornak. 1591 nyarán aztán az →elsőpapi hivatalát foglalta el Bártfán, ahol 1593 októberétől az →esperesi hivatalát is viselte az →öt szabad kir. városi egyházmegyének. Jelentékeny részt vett a felvidéki helvét irányúak elleni küzdelemben, sőt mint a →csepregi colloquiumnak lutheránus részről fő szóvivője, a dunántúliak elleniben is. – *Művei:* Examen thesium et regularum zwinglianarum de coena Domini (→Wagner Mártonnal és →Fabri Tamással). (Bártfa, 1586.) Erotemata de communicatione idiomatum. (Uo. 1593.) Hypomnima, das ist: Ein kurtze, nothwendige Erinnerung an die fünf löbliche freie Städte in Oberungarn... von ihrer christlichen Glaubensconfession. (Uo. 1599.) Υπομνημα sive: Admonitio brevis ad christia-

nos... de asserenda et retinenda veteri seu avita vere christiana doctrina (→Gönczi István ellen). (Uo. 1599.) Megírta még az 1593. évi eperjesi és 1597. évi lőcsei zsinat történetét (→Hutter Lénárt „Concordia concors” 1614. c. művében és →Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár, 1903.). Gyászverset írt a Gradeci Stansith →Horváth Gergely halálára (1597.), bevezetést a „Historia colloquii Chepregiensis...” (1591.) c. kiadványához és →Grawer Albert „Bellum J. Calvinii et Jesu Christi” (1597.) c. művéhez, ez utóbbit „De irreconciliabili calvinistarum in ecclesiam odio admonitio” c. alatt. (Újra megjelent a „Celeberrimorum virorum Anti-Henotica” c. gyűjtemény XII. darabjaként, 1706.). →Wagner Jakabbal és Fabri Tamással sajtó alá rendezte Wagner Márton „Apologia examinis ecclesiae et scholae Bartphensis” (1590.) c. munkáját, valamint →Stöckel Lénárt postilláit (1596.), Palesztinának egy rövid földrajzát adván hozzá.

Irodalom: Zoványi Jenő: S. S. tanári működése (Prot. Tanügyi Szle, 1930.).

Sebestyén István (Kocsi) (Mezőtúr, 1761. márc. 6. – ?Pápa, 1841. jan. 25.) ref. tanár. Mezőtúron tanult 1776 tavaszáig, midőn Debrecenben lépett a felsőbb osztályok harmadikába. Miután 1784-től három évig →akadémiai rektor volt Kunszentmiklóson, külföldre is ellátogatott s 1787. dec. 1-én Oderafrankfurtban iratkozott be az egyetemre. Hazájába 1790-ben tért vissza s még ez évben monori →káplán, 1792 októberében debreceni tanár (a keleti nyelveké), 1803-ban hajdúböszörményi, 1806-ban hajdúszoboszlói 1808-ban kecskeméti lelkész lett. Ez állásából 1812-ben fegyelmi úton elmozdította felsőbbsege, de a király 1813-ban megsemmisítette az ítéletet. Mindamellett 1814-ben elment monori lelkésznek, majd 1817-ben →teol. tanárnak választott Pápara, hol 1837-ben nyugalomba vonult. – Sokat dolgozott irodalmi téren, de *művei* közül csak a következők láttak napvilágot: Halotti beszéd →Szikszai György felett. (Pest, 1803.) Prédikáció I. Ferencnek osztrák császárrá koronáztatásakor. (Debrecen, 1804.) Messiologia, avagy a... Messiásról szóló... jövődöléseknek... megvilágosítása. (Buda, 1835.) Hebraizáló etymologus. (Uo. 1835.) Kézi könyvecske... toldalékkal a Messiológiához... (Uo. 1837.) Apologeticus... (A katolikusokkal való unio kérdésében 1825 előtt). (Hely n. 1848.) Vélemény a „jus vocandi et dimittendi” felől (Kecskeméti Prot. Közlöny, V. f. 1859.). A temetésén →Széki Bélától, →Tóth Ferenctől és Czibor Ferenctől tartott beszédek ki vannak adva.

Sebestyén Jenő (Csuzs, 1884. jún. 8. – Bp. 1950. jún. 2.) ref. tanár. A gimnáziumot Gyöngyösön, Zomborban és Kecskeméten 1902-ben, a teológiát Budapesten 1906-ban végezte, amikor

is segédlelkész lett ugyanott. A következő évben külföldre ment s 1910-ig az utrechti egyetemen folytatta tanulmányait, közben a genevai egyetemen is megfordulván. Hazájába visszatérve, hitoktató lett Budapesten, hol miután 1910-ben letette a teol. magántanári vizsgálatot s 1917-ben bölcsésztdoktorságot szerzett, 1918-ban az elméleti teológia tanészékére alkalmazta a →*dunamelléki egyházkerület*, mely 1925-ben tanácsbíróvá, 1939-ben pedig zsinati rendes taggá választotta. 1947-ben nyugalomba lépett. – Mint a Kuyper irányának legbuzgóbb magyar követője, szorgalmas működést fejtett ki, miért is az amsterdami szabadegyetem 1930-ban a teológia díszdoktorává választotta. Ebben a szellemben szerkesztette a →*Kálvinista Szemlét* (1920–1931.) és a →*Magyar Kálvinizmust* (1934–1938.). – *Művei* és nagyobb értekezései: A bűn lényege. (Sopron, 1910.) A holland papság élete (Lelkészegyesület, 1910.). A protestantismus fogalma és lényege (Theol. Szaklap, 1911.). Kálvin és a kapitalizmus. (Budapest, 1911.) A keresztyén élet Kálvin szerint (Doumergue után ford.). (Uo. 1911.) Modern morál és protestantismus (Prot. Szle, 1911.). A ker. világnézet és a magyar sajtó (Uo. 1912.), Kálvinizmus és demokratia. (Budapest, 1912.) A szentháromságtan jelentősége. (Uo. 1912.) Tévelygő csillagok (Prédikáció). (Uo. 1912.) A magyar protestantismus problémája (Prot. Szle, 1913.). Kuyper Ábrahám. (Budapest, 1916.) A nemi élet etikai jellege. (Uo. 1917.) Nietzsche és Kálvin. (Uo. 1917.) A praedestinatio és problémái. (Uo. 1922.) Az evangelisatio a ref. egyházakban (Wielenga után ford.). (Uo. 1923.) Az egyház és a hitvallások (Bouwman után ford.). (Uo. 1924.) Ki az igazi kálvinista? (Uo. 1925.) (VI. kiad. 1927.) Het communisme en zijn ware gedaante. (Kampen, 1925.) Hogyan gondolkozzék a ref. ember a politikáról? (Budapest, 1927.) A ref. nő lelki világa (3 k.). (Tahitófalu és Budapest, 1928–34.) Neonationalismus és calvinismus. (Budapest, 1929.) Marx-e vagy Krisztus? (Uo. 1932.) Isten szolgája Kálvin János. (Uo. 1937.) A református theologia jövője. (Uo. 1937.) Mit akar a Kálvin János társaság? (uo. 1937.) Az eucharistia és az eucharisztikus kongresszusok ref. szempontból. (Uo. 1937.) Az isteni elhivatás öntudata a református ember életében. (Uo. 1941.) A kálvinista államférfi. (Uo. 1941.) Isten szuverénitása a politikában. (Uo. 1942.)

Sebők József (? , 1739. – Böcs, 1806. jan. 27.) ref. lelkész. Hazai tanulmányai befejeztével külföldre ment s 1773 nyarától 1775 nyaráig a berni egyetem hallgatója volt. Hazajövéen, mindjárt 1775 augusztusában lelkésszé választott Perőcsénybe s mint ilyen, 1778-tól Alsószuhán, 1787-től Böcsön működött. – *Művei*: Rövid

summája a ker. vallás igazságainak és kötelességeinek (Superville után franciából). (Kassa, 1790.) (Új kiad. uo. 1803.) (szlovák fordításban Sárospatak, 1813.) Huszonegy erkölcsi prédikációk (Francia és német kútfők után). (Kassa, 1792.) Bölcs Salomonnak utolsó szavai (Jablonsky D. E. prédikációi németből). (Uo. 1792.) Kilenc prédikációk. (Uo. 1799.)

Seelmann Keresztély (? , 1626. júl. – Magdeburg, 1675. szept.) ev. lelkész, Németországban született. Teol. doktorságot szerzett a wittenbergi egyetemen, melynek adjunktusi állásából hívták 1650-ben Sopronba →*rektornak*. Innen 1661-ben Körmöcbányára ment →*elsőpápnak*, onnan pedig 1665-ben Lőcsére ugyanannak. Az üldözések beálltával 1674-ben előbb fogságot szenvedett, majd távozni kényszerülván, visszatért Németországba, hol hamarosan lelkész lett. – *Művei*: Der XIX. Psalm Davids (Gyászbeszéd Melzel Dávidné felett). (Lőcse, 1666.) Geistliches Gesicht... (Gyászbeszéd Pomarius Márta felett). (Uo. 1667.) Das ist Grabmahl Rachel... (Gyászbeszéd Lang Mátyásné Baumgartner Rosina felett). (Uo. 1669.) Mit Freud und Lied vermengtes Himmelfahrts-Fest (Gyászbeszéd Gosnovicer Mátyás felett). (Uo. 1669.) – Üdvözlő verset írt Weber Jánoshoz (1665.), →*Lang Mátyáshoz* és Baumgartner Rosinához (1665.), valamint →*Bayer Jánoshoz* és Pomarius Máriához (1672.), továbbá gyászverset Lang Mátyásné Baumgartner Rosináról (169.).

Seelmann Keresztély Márton (Lőcse, ? – ?, ?) ev. lelkész az előbbinek fia. Gyermekkorában elszármazott Magyarországról s Németországban végezte tanulmányait. 1691. nov. 10-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, melyen 1693. máj. 10-én magisteri címet szerzett, de még 1697-ben is ott tartózkodott. Később →*rektor* lett Sopronban, majd lelkész Lőcsén. – *Művei*: De virtutis stimulo. (Wittenberg, 1696.) Terminus peremptorius exterminatus... (Schmiedeberg, 1700.) Üdvözlő verset írt Bartsch Jánoshoz (1693.), Frankfurter Györgyhöz (1694.) és egy németországihoz (1697.). Respondens volt a „Scrutinium orationis Dominicae philologicum” (1693.) tárgyalásán és egy pár másirányú tárgy felőli vitán.

Segédgondnok, a szűkebb magyarországi ref. egyházban az →*egyházmegyei* →*gondnok* címe e hivatal szervezésétől a →*debreceni zsinatig* (1734–1882.).

Segesvári colloquium. A reformáció folytonos terjedését rossz szemmel néző Martinuzzi nagyváradi, Statileo gyulafehérvári és Frangepán egri püspökök sürgetésére →*Szapolyai János* király 1538 novemberében tartotta, egyfelől Szántai István kassai reformátor s a vita folyamán pártjára kelt Rezenei János orvos, másfelől →*Szege-*

di Gergely nagyváradi ferencrendi barát és több más róm. kat. pap között. Arbiterekké →*Kálmáncsehi Sánta Márton* és Enyedi Adorján gyulafehérvári kanonokat tette a király, akit a vita végén arra kértek ezek, hogy mentse fel őket az ítélkezés kötelezettsége alól, mivel ha igazságot tesznek, súlyos következményeket vonhat rájuk. A király a püspökök rábeszélésére sem engedte, hogy bántalom érje Szántait, hanem a vele jött kassai polgárokkal együtt visszaküldte Kassára.

Irodalom: *Fabritius* Károly: Das Religionsgespräch zu Schässburg (Archiv des Vereines... X. k.), *Uő:* Honterus auf der Rückreise in die Heimat (Uo. XI. k.).

Segesvári ev. egyházmegye, az →*erdélyi kerület*ben, a régi →*szászkezdí* vagy →*segesvári káptalan*ból oly módon nyerte 1861 óta meglevő alakját, hogy hozzácsatoltatott a →*szászszentlászlói káptalan* egészen, meg a bogácsinak egy része. Így lett 33 anyaegyháza, melyek közül a legnevezetesebb a segesvári, kebelében főgimnáziummal és tanítóképezdével egészen 19.. -ig.

Segesvári ev. káptalan, a →*szászkezdínek* a XVIII. század közepe óta inkább használt neve.

Segesváry Lajos (Kunszentmiklós, 1907. febr. 16. – ?, ?) ref. vallásoktató. Kunszentmiklóson 1926-ban végezte a gimnáziumot. Azután katonai szolgálatot teljesített három évig, 1929-től pedig teológiát hallgatott Pápán, 1930-tól Debrecenben, 1931-től Utrechtben. Innen 1934-ben hazatérve, ettől fogva asszisztens volt a debreceni egyetem egyháztörténeti tanszéke mellett, míg 1937-ben vallásoktató lett Budapesten. 1935-ben bölcsészettudományra avatták Debrecenben. 1940-ben katonai pályára lépett. – *Művei:* Schetsen over de peregrinatio van de hongarsche studenten gezin in de Spiegel van de historische gegevens. (Utrecht, 1933.) Magyar ref. ifjak az utrechti egyetemen 1636–1836. (Debrecen, 1935.) Az egyháztörténelem alapvonalai (→*Révész Imre* közreműködésével). (Uo. 1936.) Adalékok a holland-magyar egyházi kapcsolatok történetéhez az utrechti akadémián keresztül. (Uo. 1936.)

Seivert János (Nagyszeben, 1735. ápr. 17. – Szenterzsébet, 1785. ápr. 24.) ev. lelkész. Nagyszebenben tanult, míg 1754-ben külföldre ment s Helmstedtben gyarapította ismereteit 1757-ig. Hazajöve tanár, majd subrector, 1765-ben →*prédikátor* lett Nagyszebenben. 1771-ben Szenterzsébetre választották lelkésznek. – Főleg a történelem és segédtudományai terén dolgozott; *művei* közül egyházi érdekűek: *Freimüthige Gedanken von Gespenstern* (Versek). (Majnafrankfurt és Lipcse, 1757.) *Die sächsischen Stadtpfarrer zu Hermannstadt*. (Nagyszeben, 1777.) *Der Christ*. (Uo. 1780.) *Die Anabaptisten in Ungarn* (Ungrisches Magazin III. k. 1783.). *Nachrichten von*

ungarischen Gelehrten Siebenbürgens und ihren Schriften (Siebenbürgische Quartalschrift V-VII. k. 1797–1801.).

Irodalom: *Teutsch* Gy. D.: Rede zur Eröffnung des 38. Generalversammlung der Vereines... (Archiv des Vereines XX.)

Séllyei Halász (P) Ferenc (Komárom, 1596 k. – Ráckeve, 1648. szept. 23.) ref. esperes. Komáromban tanult. Majd külföldre menvén, 1629. szept. 13-án Franekerben lépett az egyetemi hallgatók sorába s 1632-ben még ott volt. Hazatérte után előbb ráckéve →*rektor*, azután mosoni lelkész, majd ráckéve lelkész lett s a →*solti egyházmegyének* 1643-tól →*esperesi* tisztét vitte. – *Műve:* De persona Christi Θεανδρωτου (Franeker, 1632.)

Séllyei M. István (? , 1627. – Pápa, 1692. okt. közepe) ref. püspök. Tanult Sárospatakon, hol 1650. febr. 3-án iratkozott be a felsőbb tanulók közé s 1652. aug. 13-tól 1654 májusáig →*seniori* tisztet viselt. Ekkor →*rektor* lett Pápán, ahonnan azonban hamarosan külföldre távozott és 1655 februárjában az utrechti, 1657. aug. 31-én a groningeni, 1658. márc. 16-án a franekeri egyetemre iratkozott be. Visszatérte után pápai lelkész volt, s mint ilyent 1669-ben püspökké választotta a →*dunántúli egyházkerület*. A pozsonyi →*delegatum iudicium* idézésére megjelenván, halálra ítéltetett, mire →*Kollonich* 1674. máj. 5-én börtönbe vitette, a következő évben pedig őt is eladta a nápolyi gályákra. Ezekről 1676. febr. 11-én szabadulván, ez évi májustól Zürich vendégszeretétét vette igénybe, ahonnan csak 1677. okt. 20-án indult vissza hazájába. Itt előbbi hivatalait vitte tovább, Pápán. – Írói működést nem folytatott, de respondenskedett ama vitán, melynek tárgya volt „Bellarmini... sententia de mere gratuita hominum praedestinatione ad vitam...” (1657.). Megjelent magyar fordításban az a beszéde, mellyel hazajöttekor társai nevében is búcsúzott a zürichi városi előljáróságtól (Czelder Figyelője, 1884.). – A felette →*Hodosi Sámuel*től tartott beszéd szintén megjelent nyomtatásban. – Régebben összetévesztgették →*Selyei Balog Istvánnal*.

Séllyei S. András (? , 1639. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Sárospatakon, hol 1659-ben iratkozott be a felsőbb tanulók közé. Miután →*rektor* volt Göncön, a külföldet is fölkereste és 1664. máj. 23-án a franekeri, ugyanezévi szept. 2-án a groningeni, 1665. okt. 16-án a leideni egyetemen lett hallgató. Visszatérvén hazájába, 1669 tavaszán Sárospatakon tanár volt mintegy három hónapig, de aztán másodpap lett ugyanott. Ebben az állásában is kevés időt töltött, mivel már aug. 20-án megfosztotta tőle a zsinat. Ezutáni életeseményeiből csupán az van tudva, hogy 1671-ben Máramaroszigeten mint másodpap, majd

1678-ban Szatmárcsekén lelkészkedett. – *Műve:* Disputatio theologica, qua paucis ostenditur, non fuisse visum Spiritui Sancto, quod fuit visum Tridentinis bruta anathematum fulmina in veram justificationis coram Deo doctrinam detonantibus. (Leiden, 1667.)

Selmebányai cikkek azok a hitvallási cikkek, melyeket Hont vármegyében →*főesperesi* egyházlátogatásra 1558 tavaszán megjelent Derecskei János kanonok utasítására Selmebányára gyűlt papok nevében készített Cubicularius Ulrik →*esperes*, miután a főesperes által eléje terjesztett kat. hitvallást némi átdolgozás után sem voltak hajlandók elfogadni. Közölte →*Breznyik János* (A selmebányai ág. h. ev. egyház és lyceum története, I. k. 110–117.l.).

Selmebányán a reformáció egészen korán tért foglalt, amennyiben már 1522-ben voltak sorsa iránt érdeklődők, sőt egészen rövid idő alatt aggasztóra fordult a római katolicizmus helyzete. A →*plébános* 1523-ban léphetett fel nyíltabban az újitók mellett s egyik →*káplán* 1524-ben teljesen a Luther szellemében prédikált, egy szerzetes pedig 1525-ben házasságra lépett. Az esztergomi érsek ellenirányú intézkedései ha értek is el pillanatnyi sikert, hatástalanoknak bizonyultak a közhangulattal szemben, úgyhogy az evangélikusság egy volt a város népével, ameddig csak egész erejével rá nem vetette magát erre a városra is az →*ellenreformáció*. Minden megváltozott azonban, mihelyt ez megkezdte önkényeskedését. A német templom elragadása volt 1669-ben ennek első mozzanata, amit három év múlva az összes templomok és velük együtt valamennyi egyházi és iskolai épület hasonló sorsa követett. Miután ekként rögtön megszűnt a város tekintélyes és jóhírű iskolája, papjaikat hasonlóképpen csakhamar eltávolították s azután össze sem volt szabad istentiszteletre gyűlniök. Megindultak az itt letelepedett jezsuiták részéről az erőszakos térítések is. Csak a →*gyásztized* elmúltával enyhült némileg és ideig-óráig a helyzet, ám ama rövid átmeneti időszak után, melyben ismét birtokában voltak templomaiknak, megint elvesztették őket. Ekkor már csupán fatemplomot építhettek, de iskolaépületet szerezhettek és papokat meg oktatókat alkalmazhattak. Pár évtized azonban elég volt hozzá, hogy a szakadatlanul folyó térítések eredményeül jókora többsége elpártoljon a lakosságnak. Hogyne, mikor a protestánsok idővel ismét annyira el lettek nyomva, hogy nem engedték meg templomuk kijavítását, parochiájuk bővítését, s még papjaiknak is akadályokat gördítettek teendőik elvégzése elé. 1732-től csak két papot volt szabad tartaniok, 1747-ben pedig iskolájukat majdnem elemi színvonalra kellett leszállítaniok. Ez az állapot 1777-ig tartott, amikor már nem lehetvén félniök a jezsuiták munká-

jától, iskolájuk ismét régi színvonalára emelkedett és azután is mindig a kor kívánalmainak megfelelő teljes gimnáziumként működött, sőt nemcsak tanítóképezdével bővült időközben, hanem még teológiai oktatás is folyt benne, ennek tanszéke 1810-től 1852-ig fennállván. A szükségletnek megfelelően 1820-ban új épületbe költözött, mely azután a folyton fejlődő igényekhez képest elégtelennek bizonyulván, később többrendbeli pótlása következett be. 1794-ben új templom építéséhez is hozzáfogtak volt.

Irodalom: *Breznyik János:* A selmebányai ág. h. ev. egyház és lyceum története (2 k. 1883–89.), *Hlavatsek és Király:* A selmebányai ág. h. ev. kerületi lyc. története (1896.).

Selyei Balog István (?Nyárádselye, ? – ?Huszt, 1666. vége v. 1667. eleje) ref. esperes. Nyárádselyén előbb disznópásztor volt s csak azután került be a debreceni kollégiumba, melyben 1629. júl. 3-án lépett a nagyobb diákok sorába. 1633-ban vagy 1634-ben lelkész lett Hegyközszentmiklóson, majd külföldre ment és 1639-ben a franekeri egyetemnek volt hallgatója. Visszajöve hazájába, 1640-ben ismét lelkészi állást foglalt el, körülbelül Huszton, mert mint odaváló lelkész már 1643-ban a →*máramarosi egyházmegye* →*esperes*éül említetik. 1652-ben udvari papnak alkalmazta II. Rákóczy György, s mint ilyen, a lengyelországi hadjárat alatt 1657-ben tatár rabságba esett, melyből 1658-ban kiszabadulván, visszatért a fejedelem mellé. De már 1659 őszén újból Husztra került, hol hamarosan megint esperessé választotta az →*egyházmegye*. – Az orvosi tudományokhoz is értett, de irodalmilag csak egyházi téren működött. – *Művei:* Két gyászbeszéd Iktári Bethlen Péter felett (A „Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Nagyvárad, 1646.) Temetőkert. (Uo. 1655.) (Két eltérő nyomása van azonagy évből.) Úti társ. (Uo. 1657.) – Respondensi tisztet vitt a „De justificatione peccatoris” (1639.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt magyarul és latinul →*Tolnai Dali János*nak →*Darholcz Kristóf* által fordított „Novissima tuba” c. munkája elé (1639.). – Régebben sokszor összekavarták életadatait a *Sélyei M. Istvánéival*.

Selyki Péter (? , ? – ?Újtorda, 1688. okt.) ref. lelkész. Erdélyi születésű, Kolozsvárt tanult, hol →*seniori* tisztet töltött be 1671-ig, midőn külföldre látogatott el s jún. 25-én az utrechti, majd miután 1672 júniusában a franciák elől menekülve elhagyta Németalföldet, júl. 3-án a marburgi egyetemre iratkozott be. 1674-ben vagy azután visszatérvén hazájába, udvari papja lett →*Teleki Mihály*nak, 1679-től pedig újtordai lelkész volt. Később →*egyházmegyei* jegyzőséget is viselt. – *Műve:* De sapientia (Péld. VIII.). (Marburg, 1674.)

Selyki ev. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, 1861-ben alakult a régi →*selyki* vagy →*kisselyki káptalamból* (a →*hidegvízentúli surrogatia* kivételével) és a →*bolkácsi káptalamból*, összesen 31 egyházból állván.

Selyki ev. káptalan, az →*erdélyi kerületben*, már 1545-ben is létezett s azóta állandóan működött, eleinte →*kisselyki* néven. A két →*surrogatiájában*: a →*hidegvízentúliban* és a →*négyfalusiban* levő összesen kilenc egyházával együtt huszonnégy anyaegyházból állott, melyek 1861-ben a hidegvízentúlinak a →*nagyszzebeni egyházmegyéhez* csatolt öt egyházzal kívül mindannyian a →*selyki egyházmegyébe* osztattak be.

Irodalom: Obert Ferenc: Bemerkungen über ein Theilungs-Protokoll des Schelker Kapitels vom Jahre 1694. (Archiv des Vereines... VIII. k.).

Semigeneralis synodus, a nagyterjedelmű →*tiszántúli ref. egyházkerületnek* némelyik közzsínata, melyre az →*egyházkerületek* nem valamennyi részéből jelentek meg. Volt rá eset, hogy másutt is tartottak ilyet. Particularis, sőt partialis néven is fordul elő.

Semptei ev. egyházmegye, a →*felsődunamelléki magyar ev. kerületben*, Nyitra vármegye területén az egyetlen magyar →*egyházmegye*, mely ennél fogva →*nyitrai* néven is fordul elő. 15–20 egyháza lehetett, melyek többnyire reformátusokká lettek idővel, az üldözések beálltával pedig alig maradt közülük. Amelyik megmaradt, az a többi Nyitra vármegyeihez csatlakozott. – →*Esperesei* közül csupán a következőkről tudunk: →*Kürthi István* szeredi és semptei l. 1610 előttől 1612, →*Zólyomi Perinna Boldizsár* szeredi és semptei l. 1613–1624.

Semptei ev. zsinat, 1622-ben tartotta a →*felsődunamelléki magyar ev. egyházak kerülete*, s a többi, mindenesetre évenként legalább egyszer tartott zsinatok közt azért foglal el nevezetes helyet, mert tartósabb érvényűnek szánt végzései fenn is maradtak. Ezeket föltehetőleg az elnöklő →*Brunszvik Tóbiás* püspök fogalmazta s →*Thurzó Szaniszló* nádor ugyanazévi szept. 1-én erősítette meg. A püspöki és →*esperesi* tisztról, amannak erősen előtérbe helyezésével, a közzsínatokról, lelkeszavatásról, az iskolákról és tanítókról stb. intézkednek. Kiadta →*Okolicsányi* (*Historia diplomatica... 1710.*) és →*Szeberényi János* (*Corpus... synodorum... 1848.*).

Semptei prot. egyházmegye, a →*csallóközmátyusföldi kerületben*, a későbbi →*semptei ev.* és →*komjáti ref. egyházmegyék* elődje. →*Komjátinak* vagy →*ürményinek* is nevezetett.

Semtei Benedek (Kassa, ? – ?, ?) ev. esperes. Kassán tanult. Iskolái végeztével külföldre ment s 1638-ban a rostocki, 1640-ben a königsbergi egyetemnek volt hallgatója. Hazájába visszatér-

ve, nevelősködött, míg 1644 elején lelkész lett Légrádon. Itt már 1646-ban →*esperesként* is működött a muraszombatitól különvált →*légrádi egyházmegyében*, de csakhamar Lozsra választották lelkésznek, s itt meg →*alesperességet* viselt a →*fertőnineni egyházmegyében*. 1655-ben Németgencsre ment papnak, ahol hamarosan szintén megtették alesperesnek az →*alsócseregi egyházmegye* részére. 1662-ben még ott volt, de többet nem tudunk róla. – *Műve: De ministerio ecclesiastico.* (Rostock, 1638.) – Üdvözlő verset írt →*Raksányi Mátéhoz* (1640.) és →*Polani Jánoshoz* (1640.).

Senior, a magyar prot. egyházban az →*esperes* leggyakoribb latin kifejezője, azonban az erdélyi ev. egyházban a →*surrogatiák* élén állóknak a címe, akik alá voltak rendelve a →*dékánoknak*.

Továbbá a prot., főként a ref. kollégiumokban az ifjúságból kikerült s meghatározott időnként változó kollégiumi tisztviselő címe, kinek régebben igen fontos hatásköre volt. Sárospatakon azonban 1613-ig és más helyeken is állandó jellegű hivatal volt a senioré.

Ez volt a címe a krakkói és wittenbergi magyar →*bursa* vagy →*coetus* időről időre változó elnökeinek is.

Senioratus, a prot. →*egyházmegyének* leggyakrabban előforduló latin neve.

Sepsi-miklósvárszéki unit. egyházkör, a →*háromszékinék* régebben sokszor használt elnevezése.

Sepsi ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, a →*háromszéki prot. egyházmegyének* 1606 és 1614 között külön részekre való oszlása folytán jött létre. 1641-ben, illetőleg 1654-ben ez is kétféle oszlott, kiválván belőle az →*erdővidéki egyházmegye*, mely nélkül a XVII. század közepe 35, a XVIII. század közepe táján 34, a végén 39, a XIX. század közepe táján 35, a vége felé némely változások ellenére ugyanannyi volt anyaegyházai száma. Az →*egyházkerületek* 1903-i új beosztása alkalmával mindössze annyi változáson ment át, hogy beléolvadt a területére eső két, →*püspöki vizsgálat alatti egyházközség* és így 37-re szaporodtak egyházai. Ez a szám azonban az újabb időben 11-nek máshova való csatolása következtében, viszont két újnak az alakulásával 28-ra módosult. Ezek közül öt Brassó vármegyében, a többi Háromszékben van. – →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Torjai Székely Péter, aki megelőzőleg az egységes háromszéki egyházmegyében vitte ezt a hivatalt (1614.) (1620.), Bölöni Sikó István illyefalvi l. (1634 febr.) (1654.), Vásárhelyi Jakab gidófalvi, sepsiszentgyörgyi l. (1664.) (1691 eleje), Vásárhelyi János bodoki l. (1702 jún.) (1713 jún.), Lisznyai Incze István uzoni, sepsiszentgyörgyi l., Martonosi Incze Mihály gidófalvi l. (1747.), Gyalai Ist-

ván hídvégi l. 1753 körül, →*Márkosfalvi Deák Péter* sepsiszentgyörgyi l. 1758 tájáig. Vásárhelyi János (II.) uzoni, sepsiszentgyörgyi l. (1767.), Lisznyai Incze Sámuel illyefalvi l. 1775-től, Petri Ádám illyefalvi l. (1834.) (1837-től nyugalmazva), Bong István bikfalvi l. (1846-ban még helyettes) 1853-ig, Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi l. 1853–1870, Csiszér Gábor egerpataki l. 1871–1891, Zágoni Pál nagyborosnyói l. 1891–1896, Vén Mihály bikfalvi l. 1896–1903, Józsa Sándor illyefalvi, l. 1903–1915, Kovács Antal kilyéni l. 1915–1919, Kiss Albert bikfalvi l. 1919–1938, Tökés József málnási l. 1938–19..

Seraphin Frigyes Vilmos (Nagyszeben, 1861. máj. 5. – Brassó, 1909. jan. 1.) ev. tanár. Nagyszebenben 1879-ben végezte a gimnáziumot. Azután a berni, tübingeni és berlini egyetemnek volt hallgatója 1882-ig. Ekkor hazajöve, Nagyszebenben elemi iskolai tanító, 1884-ben pedig Brassóban gimn. tanár lett. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Sieben Gedichte des Petrus →*Mederus* (Archiv des Vereines... XXIII. k.). Kronstädter Schulen vor der Reformation (Uo.). Kronstadt zur Zeit →*Honterus*. (Brassó, 1898.) Führer durch die ev. Stadtpfarrkirche A. B. in Kronstadt. (Uo. 1903.) Die Taufdecken in der Kronstädter ev. Stadtpfarrkirche (Archiv des Vereines... XXXIV. k.).

Serédi János (Nagysáros, ?, – ?, ?) ev. vallású tisztviselő. Nagysároson kezdte iskoláit. Máshol is kellett még tanulnia és pedig bizonyára Bártfán, ahonnan aztán →*rektornak* ment szülővárosába. Majd külföldre is ellátogatott s 1624. szept. 13-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. 1626-ban tért vissza s előbb Nagysároson, 1629-ben Eperjesen lett rektor, hol 1638-tól kezdve különböző városi hivatalokat, végül bíróságot viselt, 1656-ban még életben volt. – *Műve*: De bonis operibus. (Wittenberg, 1626.) – Üdvözlő verset írt →*Madarász Mártonhoz*.

Sérelmek (Vallásügyi), a prot. egyházak által az állami hatalom és a róm. kat. egyház részéről szenvedett törvénytelenések, melyeket 1848-ig közvetlenül az országgyűlésnek panaszoltak el orvoslásuk céljából. Azóta feliratok és kérvények útján igyekeztek ugyanazt a célt elérni.

Serpilius Ágoston (Késmárk, 1643. szept. 15. – Bojanov [Lengyelország], 1699. júl. 19.) ev. lelkész. Késmárkon kezdte iskoláit. 1659-től Kőszegen, 1661-től Sopronban tanult, ahonnan külföldre ment, 1662. ápr. 2-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1664 őszén tért vissza hazájába s 1666 őszén szülővárosában német →*prédikátornak* alkalmazták. A →*gyásztiéd* viszontagságai őt is számkivetésbe kergették. Egyidei nyomorgás után 1682-ben Lengyelországban, Bojanovban kapott lelkészi állást. – Magyarországgal való összeköttetése idején keletke-

zett teol. *műve*: De absoluta romani pontificis potestate. (Wittenberg, 1664.) – Üdvözlő verset írt →*Seelmann Keresztélyhez* (1661.), gyászverset a Fischer Pál halálára (1664.) és írt német szent énekeket is.

Serpilius János id. (Leibic, 1596. ápr. 7. – ?Késmárk, 1658. febr. 6.) ev. esperes, az előbbinek atyja. Leibicen tanult egy ideig. Iglón, a sziléziai Beuthenben és 1617-től a poroszországi Elbingben végezte további iskoláit, mire 1620-ban →*rektor*, 1621-ben másodpap lett Leibicen. 1624-ben Késmárkra vitték →*elsőpapnak* és 1636-ban →*esperesnek* választották az →*alsó-poprádi egyházmegyébe*. – *Művei*: Das allerhöchsten Gottes Erhöhung in einer Richterpredigt... (Löcse, 1637.) Miraculum Helisaei posthumum... (Húsvéti német prédikáció). (Uo. 1642.) Pluviae pentecostalis stillae... durch zwo Pfingst-Predigten. (Uo. 1642.) Germana virginitatis descriptio (Német gyászbeszéd Gossler Anna Mária felett). (Uo. 1644.) Pastorum ecclesiarum ad inferiorem fluvium Poprad fraternitas. (Uo. 1647.) Üdvözlő verset írt Máriássy Andrásához és Korlát Judithhoz (1628.), Windisch Jánoshoz és Zabler Zsuzsánnához (1640.), Spillenberger Jónáshoz és Kotlynski Katalinhoz (1648.), valamint Frölich Dávidhoz (1639.), gyászverset a Thököly Istvánné Thurzó Katalin (1647.) és id. Thököly István (1652.) halálára. Az ő halálára írott gyászversek szintén megjelentek. – Unokája volt annak a Serpilius (Quendel) Lőrincnek, ki Szepesbélán, Löcsén és Leibicen lelkészkedett s 1572. jún. 11-én halt meg, és fia annak a S. Jánosnak, ki 1634-ben hivatalát vesztette állítólagos kryptokálvinizmusáért és 1645-ben halt meg.

Serpilius János ifj. (Leibic, 1623. jan. 20. – Sopron, 1686. dec. 1.) ev. vallású ügyvéd, az előbbinek fia. Tanult Késmárkon, Rozsnyón és 1641 augusztusáig Sárospatakon. Egyévi késmárki tanítóság után külföldre ment s előbb Thornban, 1643-tól Königsbergben gyarapította ismereteit, kivált a jogtudományokban. Elbingben, majd Késmárkon, Löcsén ügyvédséget folytatott s miután 1659-ben az országgyűlésen is részt vett, 1660 tavaszán Sopronba költözött, hol fokozatosan a legelőkelőbb városi tisztségeket viselte haláláig. – Sopronnak is követe volt az 1662. és 1681. évi országgyűlésen. – Egyházi érdekű *művei*: Studii literarii commendatio... (Löcse, 1641.) Nova curiae Caismarcensis... turris. (Uo. 1641.) Compendiosa delineatio totius juris canonici et civilis. (Uo. 1651.) (Számos kiadást ért.) – György nevű fia (1668–1723.), ki Németországban vállalt lelkészi hivatalt, jelentékeny irodalmi munkásságot fejtett ki.

Serpilius János Keresztély (Modor, 1701. júl. 17. – Sopron, 1760. aug. 13.) ev. lelkészjelölt, az előbbinek unokája. Sopronban tanult, ahonnan

1719-ben a tübingeni egyetemre ment teológiát hallgatni és csak 1726-ban tért vissza hazájába. Valami betegsége miatt nem léphetett hivatalba s anélkül élt Sopronban egészen haláláig. – *Művei:* De pacto inter Deum Patrem et Filium a Ludovico Molina conficto. (Tübingen, 1726.) Lob- und Ehren-Denkmal (Gyászbeszéd → *Dobner Ferdinánd* felett). (Győr, 1731.)

Serpilius Keresztély (Sopron, 1672. aug. 15. – Sopron, 1714. aug. 20. ev. lelkész, az előbbinek atyja, ifj. Jánosnak fia. Sopronban végezte tanulmányait, míg 1691-től Lipcsében, 1693-tól Hamburgban, 1695-től Kielben, majd Greifswaldban gyarapította ismereteit. Miután ez utóbbi helyen 1696-ban magisterséget szerzett, 1697-ben modori, 1708-ban pedig soproni lelkész lett. Ellensége volt a pietizmusnak. – *Művei:* Dass dem... Herrn J. F. Mayern auf seine an die studiosos theologiae... geschriebene Vorrede Hr. A. H. Francke kein gottseliges kluges Wort... wird gezeiget... (Hamburg, 1695.) Biblischer Lebens-Catechismus. (Lipcse, 1703.) Das Muster einer rechten Neustetterin (Gyászbeszéd). (Hely n. 1707.) Religio medici vere christiani (Német gyászbeszéd Löw András felett). (Regensburg, 1710.) Die Göttliche Käfer-Strafe (Prédikáció). (Uo. 1713.) Fragstücke für die, die zum heiligen Abendmahl gehen wollen. (Uo. 1714.) (Bővítve újra kiadta fia, S. Sámuel Vilmos, Pozsony, 1748.) Respondens volt a „Nimiam lenitatem Philippi Melanchthonis haereses promoventem propriamque prodentem” (1695.) kifejtése alkalmával. – A felette Meissner Mihálytól és → *Deccard János Kristóftól* tartott beszédek szintén megjelentek.

Serpilius Sámuel (I.) (Késmárk, 1630. szept. 5. Leibic, 1661. ápr. 5.) ev. lelkész, id. János fia, ifj. János öccse. Késmárkon végezte tanulmányainak egy részét. 1642-től Sárospatakon, Kassán és újra otthon tanult 1646-ig, midőn Eperjesre ment. Innen 1650 végén távozva külföldre ment s 1651. jún. 28-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Innen 1653 tavasza után hazajöve, még ez évben másodpap lett Leibicen. – *Műve:* De justificatione hominis peccatoris coram Deo. (Wittenberg, 1652.) Respondeált a „De lege et evangelio” (1653.) tartott vitán. – Üdvözlő verseket írt Serpilius Jánoshoz és Galli Évához (1652.), Neckel Dánielhez és Hämmer Krisztinához (1652.), → *Klesch Dániel*hez és Gruber Erzsébethez (1653.). – A temetésén → *Klesch Kristóftól* tartott beszéd szintén megjelent.

Serpilius Sámuel (II.) (Sopron, ? – ?, 1749.) ev. lelkész, Keresztély testvére, ifj. János fia, Sopronban tanult. Azután lelkész lett Bazinban, ahonnan 1709-ben elűzték s hosszabb vándorlás után Regensburgban kapott valami alkalmazást. Innen 1724-ben Sopronba hívták lelkésznek. A

→ *dunántúli egyházkerület* újra szervezkedésekor 1736-ban püspökké választották, de az odavaló → *elsőpápnak*, → *Pilgram János Zsigmond*nak a biztatására gyülekezete állhatatosan ellene szegült ez állása elfoglalásának s emiatt csak hat év múlva töltötte be az → *egyházkerület* mással a püspöki széket. – *Művei:* Die göttliche Handschrift (Gyászbeszéd Krannöst Keresztély felett). (Regensburg, 1713.) Die in der Gemeinschaft... (Gyászbeszéd Pilgram János Zsigmond felett). (Ulm, 1739.) – Gyászverset írt a Meissner Mihály halálára (1714.).

Serpilius Sámuel Vilmos (Modor, 1707. febr. 14. – Pozsony, 1762. febr. 15.) ev. lelkész, Keresztély fia, János Keresztély öccse. Sopronban tanult, ahonnan 1726-ban Altdorfba, 1730-ban Lipcsébe, majd Helmstedtbe ment ismereteit gyarapítani. Miután pár évet nevelőséggel és utazással töltött, 1734 közepén pozsonyi német lelkész lett. *Művei:* Dissertatio theologica, qua Θειον theologorum, seu quod in studiis et muneribus sacris divinum est, proponitur. (Altdorf, 1730.) Der selige Ruhm wahrer Christen (Gyászbeszéd Klobusiczky István felett). (Boroszló, 1738.) Das billige Klagen christliche Eltern... (Gyászbeszéd Mohl Mátyás felett). (Uo. 1740.) Eines evangelischen Lehrers Pflicht und Trost... (Gyászbeszéd → *Bél Mátyás* felett). (Lipcse, 1749.) Bővítve kiadta atyjának „Fragstücke...” c. munkáját (Pozsony, 1748.). Adalékokat gyűjtött → *Czvittinger*hez, melyeket egy ismeretlenével megpótolva → *Fabó András* és → *Szilágyi Sándor* tett közzé (Új Magyar Athenas 527–611. 1. és Abafi Figyelője XVII. s. köv. k.). – Összeállította saját koráig a „Matrica verbi Dei ministrorum posoniensium”-ot. – Veje volt → *Pilgram János Zsigmond*nak.

Severini János (Alsósztrégova, 1716. jún. 23. – ?Selmecbánya, 1789. jún. 20.) ev. tanár. Alsósztrégován kezdett tanulni. Borsosberényben, Bánkon, Hársasterényben, Hontudvarnokon és Szalatnyán tanult még, de 1734-től gazdasági pályán működött és csak 1736-tól folytatta iskoláit Alsózellőn, Besztercebányán, Sopronban és Pozsonyban. Nevelősködés után 1748-ban külföldre ment s miután három évet Tübingenben töltött, több más egyetemet is meglátogatott. 1751 szeptemberében érkezett vissza hazájába, hol újból nevelősködött s csak 1755-ben lépett hivatalba mint selmecbányai → *rektor*. 1789 tavaszán nyugalomba lépett. – Iskoláját 1777-ben ő emelte ismét főgimnáziumi fokra. Általában nagy híre tett szert, kivált kiadott munkáival, melyek elsősorban Magyarország történetével tudományos színvonalon, másodsorban több más tantárggyal iskolai szempontból foglalkoztak, mindannyian a felvilágosodás szellemében.

Irodalom: Postumus műve (Philosophia ra-

tionalis seu logica, 1789.) előtt álló életrajza
→*Teszlák Páltól*.

Severini Pál (Sztregova, ? – Garamszeg, 1750.)
ev. lelkész. Tanult Korponán Besztercebányán,
Győrött és ismét Besztercebányán. 1702-ben lel-
kész lett Bagyanban, 1705-ben Hajnikon, később
Garamszegen. Itt aztán 1743 után nyugalomba lé-
pett. – *Művei*: Collectana antipietistica (szlovákul).
1741. Libellus passionum et lamentationum (szlo-
vákul). (Besztercebánya, 1784.) Hogy előbbi műve
miatt elmozdították volna állásából, annyira nem
igaz, hogy utána 1743-ban még a püspökjelöltek
közé is felvételtek.

Severini Sámuel (? , ? – ? , ?) ev. lelkész, az
előbbinek fia. Hazai tanulása után külföldre men-
vén, 1723. ápr. 26-án a wittenbergi egyetemnek lé-
pett a hallgatói közé. Hazatérve a Kosztolányi csa-
ládának lett udvari papja, de további életeseményei
nem ismeretesek. – *Művei*: Sacra solennia... die
festo martyrii Johannis Baptistae repetita. (Witten-
berg, 1723.) De creatura gemente (Rom. VIII. 17–
23.). (Uo. év n.)

Severlay (Schäwerlein, Scheurlay) Mátyás Dá-
niel (Turócbeszterce, 1783. márc. 23. – Pozsony,
1840. ápr. 7.) ev. tanár. Tanult
Turócszentmártonban, Lőcsén, Losoncon, Po-
zsonyban. Külföldre is ellátogatván, 1804. máj. 2-
án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. 1805
októberében hazajövéen, nevelősködött, míg 1809-
ben tanár lett Sárospatakon, 1810-ben pedig Sel-
mecbányán, itt a teol. tanszéken. Miután
„Compendium theologiae christianae dogmaticae”
(Selmecbánya, 1824.) c. racionális szellemű mun-
kájának használatát 1826-ban betiltotta s a könyvet
elkoboztatta a →*Helytartótanács*, felhagyott a
dogmatika tanításával, azonban a következő évtől
fogva Pozsonyban lévén →*teol. tanár*, ismét fog-
lalkoznia kellett ezzel a tárggyal is. – Alkalmi ver-
seket és egy pár gimnáziumi tankönyvet írt még,
mindet latinul.

Sextius János (Brezsnóbánya, ? – Korpona,
1684. máj.) ev. lelkész. Itthoni tanulása befejeztével
fölkerezte a külföldet is és 1654. jún. 16-án a wit-
tenbergi egyetemnek lett hallgatója. Visszatérte
után Breznóbányán volt másodpap és tanár, majd
tótlicei lelkész, végül korponai szlovák pap. A
pozsonyi rendkívüli törvényszék őt is számkivetés-
be juttatta, mire Németországba távozott. A
→*gyász-tized* elmúltával visszahívatván Korponára,
1684 februárjában visszatért oda, – *Művei*:
Animadversiones... in narrationem... captivitatis
papisticae... M. Georgii Lani... (→*Burius János*-
sal, korponai német tisztársával). (Lipcse, 1676.)
Ev. egyházi énekek (szlovákul, németből ford.).
(Selmecbánya, év n.) – Üdvözlő verset írt
Matthaeides Jánoshoz (1654.), →*Zabler Jakab*hoz
(1677.), Michaelis Pálhoz (1678.), →*Czember*
*György*hez és Trusius Erzsé-

bethez (1682.). gyászverset a Czember Györgyné
Fibinger Zsuzsánna halálára (1682.).

Sextius Péter (Brezsnóbánya, ? – ? , ?) ev. lel-
kész, valószínűleg testvére az előbbinek. Hazai is-
kolái végeztével előbb →*rektor* volt Brezován,
majd külföldre ment és a wittenbergi egyetemen
folytatta tanulmányait. Hazájába visszajövéen, rektor
lett Breznóbányán, azután lelkész Liptóteplán, 1666
őszére szlovák másodpap Besztercebányán, ahon-
nan az üldözések beálltával kivándorolni kényszer-
ült Németországba. 1684-ben visszahívták Besz-
tercebányára, de hazatérve az éppen akkor megürült
breznóbányai papságot foglalta el. – *Műve*: egy
szlovák prédikációs könyv, mely Lipcseben jelent
meg 1682-ben. – Üdvözlő verset írt →*Zabler Ja-*
*kab*hoz (1677.), Michaelis Pálhoz (1678.), gyász-
verset a Czember Györgyné Fibinger Zsuzsánna ha-
lálára (1681.). –

Fia lehetett a →*bányai egyházkerület* azonos
nevű püspökének (1623–1633.).

Seyfriedt János (? , ? – ? , ?) ev. tanár, magister,
1656-tól 1660-ig →*rektor* volt Pozsonyban. – *Mű-*
ve: De anima separata. (Trencsén, 1659.) – Gyász-
verset írt a Sarnichhausen Henrik Konrád halálára
(1657.).

Sibolti Demeter (Tolna, ? – Győr, 1589. febr.
17.) ev. lelkész. Tolnán kezdett tanulni. 1549-től
Temesvárt tanult, míg 1551-től nevelősködött. Kül-
földre menvén, 1559. ápr. 12-én a wittenbergi egye-
temre iratkozott be, melyen 1561-ben →*seniora* lett
az odavaló magyar →*coetus*nak. Miután 1562-ben
visszatért hazájába, még ez évben a gyulai, 1565-
ben pedig a csepregi →*rektorságot* foglalta el, majd
úgy itt, mint Bécsben főleg az ifjú Nádasdy Ferenc
nevelésével foglalkozott. Később Semptén is
rektorkodott, míg 1574-től Jókán, 1576-tól Nagy-
szombatban lelkészkedett. Innen 1578 elején el-
űzetvén, 1579 elejétől Semptén volt pap. 1585-ben
püspökké választotta a →*csallóköz-mátyusföldi*
prot. egyházkerület, de még ebben az évben oda-
hagyta ezt az állását, Győrbe menvén lelkésznek. A
dunántúli lutheránus és helvét irányúak közötti vi-
táknak az előbbieket pártján vett részt. – *Műve*:
Lelki harc. (Detrekő, 1584.) (II. kiad. Gyulafehérvár,
1632., III. kiad. uo. 1643. a Szalárdi Miklós neve
alatt.) Újból közrebocsátotta a maga neve alatt a
Bock-Bornemissza féle „Vigasztaló könyvecské”-t,
megtoldva a →*Heltai* hasonló című művéből vett
részletekkel (1584.).

Irodalom: Ónody Zsigmond: Vázlatok S.
Demeterről (P. E. I. L. 1888.), *Szöllősi* An-
tal: S. D. (Uo. 1888.), *Thury* Etele: S. D. éle-
te és munkái (Prot. Szle, 1890.), *Zoványi* Je-
nő: Adat S. Demeterről és egyébről (Uo.
1934.).

Siderius János (Szikszó, ? – ?Szepsi, 1608. aug.
31.) ref. lelkész. Honi tanulmányainak befejezté-

vel külföldre is ellátogatott s 1583. máj. 15-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, hol → *seniora* is volt a magyar → *coetus*nak. 1584 nyarán visszatérve hazájába, először kassai magyar → *prédikátor* s már 1585 tavaszára tarcali lelkész volt. Itt 1598 elejétől az → *abauji egyházmegye* → *esperesi* tisztét is vitte, mégpedig 1599-től Szepsiben lelkészkedve. Körülbelül 1604-ben megvált az esperesi hivataltól. – Nagy hírnevet szerzett népiskolák számára készített „Catechismus”-ával, melynek első ismert kiadása 1597-ben jelent meg s már a következő században mintegy húsz kiadást ért, de még 1763-ban is napvilágot látott, mindig több ezerre menő példányszámmal. Még román nyelven is kiadták. – Írt még gyászverset a leánya halálára (1586.), üdvözlő verset Mágócsy András-hoz (1584.) meg → *Tolnai Fabricius Tamáshoz* (1594.) és „Dedicatio”-t a → *Gönczi István* „Panharmonia”-ja (1599.) elébe, úgyszintén egy temetési éneket.

Siegler Mihály (Nagyszében, ? – Szelindek, 1585. ápr. 9.) ev. lelkész. Nagyszébenben tanult. Befejezve iskoláit, külföldre ment s 1555. márc. 5-én a wittenbergi egyetemen lépett a hallgatók sorába. Visszajöve, 1557-ben → *rektor* lett Brassóban, 1559-ben Nagyszébenben, 1562-ben pedig jegyző ugyanott. 1573-ban lelkészi hivatalt vállalt Nagysürben, majd Szelindeken. – *Művei*: *Brevia praecepta de moribus puerorum recte formandis...* (Versben). (Brassó, 1556.) (Függelékül „Anna éneke” szintén latin versben.) *Chronologia rerum hungaricum Transilvanicarum et vicinarum regionum* (→ *Bél Mátyás* adta ki 1735-ben „*Adparatus...*”-a I. kötetében).

Siklósi István (? , ? – Ófehértó, 1795.) ref. lelkész, Sárospatakon végezte iskoláit. Előbb Kántorjánosiban, 1771-től Nyirmadán, 1778-tól Órben, 1779-től ismeretlen helyen, 1782-től Apagyon, 1792-től Ófehértón viselt lelkészi hivatalt. – *Művei*: Emlékeztető versek, melyek a sz. írásban levő nevezetesebb históriákat és a sz. írás könyveinek summáit magokba foglalják. (Pozsony és Komárom, 1791.) Keresztység ábrázolja, azaz: Oly száz és egynehány magyar versek, melyek rövid summában azt adják elől, micsodás állapotban volt az újtestamentomi anyaszentegyház eleitől fogva minden századik esztendőben... (Lipcse, 1791.)

Siklósi Mihály (? , ? – ?, ?) magyar reformátor, már 1529. szept. 7-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre hallgatónak, melyről magisteri oklevéllel tért vissza hazájába. Itthon aztán valószínűleg 1540 elejéig Sátoraljaújhelyen, majd ennek vidékéről eltávozván Siklóson és környékén hirdette az evangéliumi tant, végül bizonytalan időponttól fogva 1547-ben Sárospatakon lelkészkedett s itt 1549-ig működött, 1548-tól az ekkor alapított trivialis iskolában is. Mindez azonban

az ő személyét illetőleg nem tökéletesen bizonyos. Az 53. zsoltárnak magyar versben való kidolgozása maradt fenn tőle.

Irodalom: Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára (IV. k. 1883.).

Sikos István (Győr, 1775. – Pápa, 1831. nov. 7.) ev. lelkész. Győrött tanult egy ideig. Még Sopronban járt iskolába, majd külföldre ment és 1799 tavaszán Jenában iratkozott be az egyetemre, melyen két évet töltött. Hazatérve, egy évig hivatal nélkül időzött Téten, míg 1802 nyarán lelkész lett Kővágóörsön, 1810 tavaszán pedig Győrött. Innen 1826-ban távozni volt kénytelen s ettől fogva Pápan volt pap haláláig. – Végredeletében jelentékeny hagyatékot juttatott a kővágóörsi és pápai egyházaknak. – *Művei*: Néhai Bodzai Rozália... Szakonyi Mátyás... élete drága felének... utolsó beszédje (Verses búcsúztató). (Veszprém, 1803.) Néhai Bodai Mihály... végbúcsút vevő szavai... (Verses búcsúztató). (Uo. 1807.) Első tanítás... a n. győri... gyülekezetnek kebelében... (Győr, 1810.) Wohlgemeinte väterliche Ermahnung zur frühzeitigen Gottesfurcht für die Jugend (Prédikáció). (Uo. 1810.) Ádám halála (Klopstock drámájának fordítása). (Uo. 1812.) A temető és annak virágai... (Prédikáció). (Uo. 1818.) Gyászverseket írt Gamauf Sámuel (1796.), Hrabovszky Sámuel (1796.), Horváth Sámuelné Karcsai Katalin (1798.), Tomka Zsuzsánna (1801.), → *Perlaky Dávid* (1802.), Vietoris Jonathán (1804.), herceg Schwarzenberg Ernő győri püspök (1821.) halálára, üdvözlő verset gr. Széchenyi Ferenchez (1798.), Tomka Zsuzsánához (1804.) és Nagy Istvánhoz (1803.). Énekei is vannak a győri új → *énekeskönyvben* (1811.).

Simándi Bodó Mihály (? , 1591. szept. 29. – ?, ?) egy ideig püspökséget is viselt ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1617-ben lépett a felsőbb osztályokba. Miután ráckevei → *rektorságot* viselt, külföldre ment s 1620. jan. 25-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérte után 1622-ben Óbudán, 1625-ben Ráckevén lett lelkész s a következő évi márc. 15-én püspökévé választotta az → *alsódunamelléki egyházkerület*. A változott viszonyokhoz képest 1628-ban átdolgozta az addig itt is érvényben volt → *hercegszözlői kánonokat* s a következő évben kilenc pontból álló utasításokkal pótolta. A → *külsősomogvi egyházmegye* ugyanez évben csatlakozott kerületéhez. Tevékeny püspöksége alatt a kerületben történeteket szorgalmasan megörökítő ebbeli működésének véget vetett 1631 tavaszán amiatti lemondása, hogy eltávozott e kerületből a → *tiszántúliba*, hol 1633 februárjában Derecskén, 1634 júniusában Hajdunánáson lelkészkedett. Ezután állítólag Beregszászon töltötte be az egyik lelkészi állást s itt → *esperes* volt, körülbe-

lül 1638-tól az 1642 és 1645 közötti évek valamelyik időpontjáig, amikor meg is halt. – Respondensi tisztet vitt a „De coena Domini” (1621.) tartott disputáción. – Üdvözlő verset írt Mindszentí Cs. Imréhez (1620.).

Irodalom: Zoványi Jenő: S. B. M. sorsa püspöksége után (Egyháztörténet, 1945.), Földváry László: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez (I. k. 1898.).

Simándi hitvita (A) 1570 őszén folyt le egyrésztől →*Melius* és bizonyára több társa, másrésztől →*Basilius*, →*Karádi* és esetleg mások között, természetesen eredménytelenül. A vita befejezése után Melius 25 tételt adott át Basiliusnak, választ kívánva reájuk, tudtunkkal azonban anélkül maradtak.

Simén Domokos (Tarcsafalva, 1836. júl. 30. – Kiskadács, 1878. szept. 9.) unit. tanár. Tanulmányait 1842-ben Székelykeresztúron kezdte, 1854-től pedig Kolozsvárt folytatta, hol bevégezvén a teológiát, →*köztanító* lett felekezete kollégiumában. 1860-ban külföldre ment s Londonban gyarapította ismereteit, míg 1862-ben visszaindult s németországi utazása után egy évig nevelősködött. 1863-ban székelykeresztúri gimn. igazgató, 1866-ban kolozsvári →*teol. tanár* lett, s ez utóbbi állása mellett 1869-ig lelkészkedett is. 1877-ben →*generalis notarius*sá választott. – A →*Ker. Magvető*nek 1874-től egyik szerkesztője volt, de már előbb is sok dolgozatot írt belé. – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent *művei*: Szent történetek (Tankönyv). (Kolozsvár, 1864.) (III. kiad. uo. 1894.) Templomszentelési beszéd Alsósiménfalván. (Uo. 1865.) A pap az evangéliumnak oltalmazója (Ima és beszéd lelkészavatáskor). (Uo. 1868.) Észrevételek →*Zombory Gedő* úr „Korszerű beszédei”-re... (Prot. Tud. Szle, 1869.) Összhang a vallás és tudomány között (Uo. 1870.). Bibliai tanulmányok (Ker. Magvető, 1870. és 1880.). Az antiochiai hitvalló (Uo. 1871.). Az orthodoxia (Prot. Tud. Szle, 1871.). Észrevételek Schuler-Libloynak az unitáriusokról tett nyilatkozatára (Ker. Magvető, 1872.). Mi az unitarismus: positivum-e vagy negativum? (Uo. 1872.) A szabad irányú keresztyénség állása, előnye és teendője (Prot. Egylet Évkönyve, 1872.). A szentháromság eredetének és kifejlődésének története. (Kolozsvár, 1872.) Egy prot. pap, ki a protestantismust és a Krisztus evangéliumát megtagadja (→*Freckska L.* ellen). (Ker. Magvető, 1873.) Az evangéliumi csodák, (Kolozsvár, 1875.) A messiási remény (Ker. Magvető, 1877.). Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára (Uo. 1877.). Servet Mihály jellemrajza (Tollin után). (Kolozsvár, 1878.) Nagy részt vett a Channing műveinek magyarra fordításában, a →*„Nagyváradi disputatio”-nak* (1870.) pedig kiadója volt.

Irodalom: Vári Albert: S. D. (Ker. Magvető, 1912.), Borbély István: S. D. és kora (Uo. 1928.), Vári Albert: S. D. theologiai irányja (Uo. 1936.).

Simko (Schimko) Gusztáv (Csömör, 1826. – ?Bánk, 1876. jún. 2.) ev. lelkész. A gimnáziumot Aszódon és Selmechányán, a teológiát Pozsonyban 1848-ban végezte. Azután Kiskőrösön →*káplánkodott*, míg 1850 nyarán váci, 1854 tavaszán bánki lelkész lett. A →*nógrádi egyházmegyében* 1870-től →*alesperességet* viselt. – *Művei*: Egyházi beszéd a reformáció emlékkünnepén. (Balassagyarmat, 1858.) Vallásügyi tárgyalások az újabbkori magyar országgyűléseken (A →*Fabó*-féle „Rajzok...” között). (Pest, 1868.) Vélemény azon kérdésre: mily állapotot foglaljon el az ág. hitv. ev. egyház a →*Magyarországi Prot. Egylettel* szemben: (Balassagyarmat, 1872.)

Simko (Schimko) Vilmos Manó (Bánluzsány, 1791. máj. 6. – Pozsony, 1875. márc. 7.) ev. lelkész és tanár. Tanulását Zayugrócon kezdte s 1803-tól Győrött, 1806-tól Sopronban folytatta, hol 1812-ben teológiát végzett. Kétévi nevelősködés után 1814-ben külföldre látogatván el, ez évi okt. 10-től a jenai egyetemen gyarapította ismereteit. Miután 1815-től a morvaországi Wsetinben, 1818-tól az ugyanott levő Zauchtalban lelkészkedett, 1822-ben visszajött hazájába, s előbb Trencsénben, 1835 elején Pozsonyban lett szlovák-magyar lelkész s ez utóbbi helyen egyszersmind →*teol. tanárságot* is viselt. 1850-től 1860-ig →*esperese* volt a →*pozsonyvárosi egyházmegyének*. 1864-ben nyugalomba lépett. – *Művei*: A ker. vallás summája (szlovákul). (Szokolca, 1825.) Egy hívő szív áldozata (Verses imakönyv szlovákul). (Uo. 1826.) (II. kiad. 1854.) Házi buzgóság énekekben (szlovákul). (Uo. 1828.) Szent érzemények. (Pozsony, 1835.) (II. kiad. uo. 1843.) Egyházi unió... (Uo. 1842.) Prédikáció az új →*énekeskönyv* szükségességéről (szlovákul). (Uo. 1842.) Luther Márton halálának emléke (szlovákul). (Uo. 1846.) Gyakorlati hittan. (Uo. 1848.) Konfirmációi ajándék (szlovákul). (Uo. 1854.) Evangelisches Andachtsbuch in Gesängen. (Uo. 1861.) Van még néhány éneke a szlovák énekeskönyvben és írt egy üdvözlő verset br. Jeszenák Jánoshoz kerületi felügyelővé való beiktatásakor (1841.). –

Testvére volt *S. Frigyes Dániel* (1796–1864.), a bécsi prot. teol. fakultás tanára, ki értékes könyv-, érem-, és régiséggyűjteményét a pozsonyi ev. lyceumnak hagyta.

Irodalom: Falaky Károly: Emlékbeszéd S. V. felett (Pozsonyi értesítő, 1875.).

Simó János (Kissolyos, 1867. – Torda, 1900. jan. 15.) unit. lelkész. Tanult Székelykeresztúron és Kolozsvárt, hol 1888-ban végezte a teológiát. Ez év decemberében Polgárdiban, két év múlva

Sepsiköröspatakon, 1897-ben Tordán lett lelkész. – Számos cikke jelent meg az *Unit. Közlönyben*. – Ezeken kívül *művei*: Egyházközségeinken kívül szétszórtan lakó híveink lelki gondozása. (Kolozs-vár, 1895.) Századunk nagyobb tévedései és kiválóbb erényei. (Uo. 1897.) Az én lelkipásztori pálcám (Beköszöntő prédikáció Tordán). (Torda, 1897.) Gyászima Erzsébet magyar királyné... halálakor. (Uo. 1898.) Az unit. egyház története főbb vonásokban. (Uo. 1898.) – Szerkesztette az → „*Unitárius szószerk*” I. kötetét (1896).

Simon János (Kocs, 1760. – ?Garamlók, 1825.) ref. lelkész. Kocson tanult 1775-ig, midőn Sárospatakra ment iskoláit folytatni. 1784-ben → *rektorságot* vállalt Nagysallóban. 1789-től Bécsben töltött egy évet, 1791-től szodói, 1798-tól garamlöki pap volt. – *Művei*: Ker. trombita... (Selmecbánya, 1799.) A földművelők gyermekeinek állapotjokhoz alkalmaztatott ker. vallásbeli oktatás. (Uo. 1803.) A falusi oskolák számokra való magyar abc. melyből... a ker. vallásnak első betűit is megtanulhatják... (Uo. 1803.)

Simon József (Miskolc, 1807. – Bp. 1883. aug.) ref. lelkész. Miskolcon végezte a gimnáziumot. 1825-ben Sárospatakon lett → *togatus*. Miután két évig → *akadémiai rektor* volt Mezőcsáton, egy évig a bécsi prot. teol. intézetben időzött. Háromévi miskolci → *káplánkodás* után Boldvára ment lelkésznek. A hetvenes évek elején lemondott állásáról, s azontúl a telet Balajton, a nyarat Budapesten töltötte. Két nagy utazást tett, az egyiket Nyugat-Európában, a másikat Dél-Európában és a Közel-Keleten. – Vagyonának nagy részét a boldvai egyháznak hagyta. – A következő *műveket* írta: A prot. lelkész állása az egyházban (Sp. Füz. 1857.). Egyháziasság (Uo. 1858.). Autonomia és centralisatio (Uo. 1859.). Egyházi képviselet (Uo. 1860.). Utazás keleten... Olasz-, Görög- és Törökországon át Palesztinában és Egyiptomban. (Budapest, 1875.) (Egyházi érdekű részletekkel.)

Simonides János (Szepesolaszi, ? – Besztercebánya, 1708. márc. 13.) ev. lelkész. Tanult Illaván, Selmecbányán, Körmöcbányán, Breznóbányán és Eperjesen, ahol már 1666-ban két más társával tanítóul volt alkalmazva. Innen 1668-ban → *rektornak* ment Breznóbányára. 1674 tavaszán a pozsonyi → *delegatum iudicium* elé idéztetvén, a fogságból 1675 márciusában gályákra hurcolták, de útközben máj. 7-én → *Masnicus* Tóbiással sikerült elmene-külnie. Hosszas bolyongás után Németországba került, hol 1676. jan. 15-én a wittenbergi, 1680 tavaszán a jenai egyetemre iratkozott be. 1683-ban visszatérvén hazájába, Breznóbányán folytatta hivatalát. 1689-ben Királyfán, majd Radványban, 1700-tól

Pádáron, 1704-től Besztercebányán működött, itt szlovák lelkészként. 1707-ben → *alesperese* volt a → *zölyomi egyházmegyének*. – *Művei*: Lessopanegeticum... Davidis → *Lani*... superintendentis... (Löcse, 1669.) Studium catecheticum, biblicum, logicum. (Uo. 1669.) De evangelio, symbolo apostolico, Deo triuno. (Uo. 1669.) De creatione, angelis, imagine Dei. (Uo. 1670.) Crucis et lucis schola (Masnicus-szal együtt). (Hely n. 1675.) Unerhörter Gefängnis-Prozess (Név n., Masnicus-szal együtt). (Halle, 1676.) Collegium apostolico-lutheranum (Kellio Miklós ellen). (Wittenberg, 1676.) Exul praedicamentalis. (Uo. 1679.) (Új kiad. uo. 1680.) Gottes Kraft und Gnade (Masnicus Tóbiással együtt). (Uo. 1681.) A ker. tanítás megvilágítása a kis káté szerint (szlovákul). (Zittau, 1704.) Galeria omnium sanctorum (A Fabó-kiadta „Monumenta...” III. kötetében). (Pest, 1865.) (Németül a „Magazin für Geschichte... der österreichischen Monarchie” I. kötetében, 1806–8.) – Üdvözlő verseket írt → *Löhner Kristófhoz* (1676.), → *Gassitius Györgyhöz* (1676.), → *Lani Györgyhöz* (1676.), → *Czember Györgyhöz* és Trusius Erzsébethez (1682.), gyászverset a Gobius János (1679.) és → *Sartorius András* (1680.) halálára.

Irodalom: S. Joh. ein Bild aus der Zeit der Verfolgung der evangelischen in Ungarn (1881.).

Sinai György Ferenc (? , ? – ? , ?) Korponán volt az ev. egyházi zenekar vezetője, mikor 1674-ben száműzetésbe kellett mennie. Drezdában talált menhelyet s ott írta „Christliche Gebetlein...” c. művecskéjét (Drezda, 1684.), melyet egy német vallásos verssel is pótol.

Sinai Miklós (Hajdúbagos, 1730. – Debrecen, 1808. jún. 27.) ref. tanár. Tanulását Derecskén kezdte s 1746 áprilisától Debrecenben folytatta. 1755 őszén külföldre ment s a bécsi, oxfordi (1756 január-1757 március), groningeri (1757. jún. 20-tól) és franekeri egyetemeket látogatta. Angliában léte alatt szép összeget gyűjtött a → *debreceni kollégiumnak*. Hazatérve, 1759 márciusában kunmadarasi lelkész, 1760 áprilisában pedig debreceni tanár lett a történet és klasszikus irodalom tan-székén. Ritka tudományossággal és szorgalommal működött itt, teljes buzgósággal védve a kollégium és → *egyházkerület* érdekeit. A tudomány mezején kivált a magyar protestantizmus történetének búvár-lására fordította erejét s erre vonatkozólag rengeteg adatot gyűjtött össze. Ebbeli tanulmányai közben érlelődött meg benne az az elv, melyért később any-nyi üldözést és szenvedést kellett kiállania. A ref. egyház szellemével ellenkező, de Magyarországon a történeti múltnak megfelelő s a korabeli lelkési karnak a világiaktól való elnyomásával érzelmileg is indokolt álláspontján ugyanis lankadatlanul küz-

dött a világiaknak az egyházi kormányzatban való közvetlen részvétele ellen, kizárólagos lelkészi jognak tekintvén és nyilvánítván azt. Kiváló szellemi képességei mellett ennek tulajdonítható, hogy az 1791-ben megüresedett püspöki állásra ezévi máj. 2-án öt választották a lelkészek. Csakhogy ebbe a világiak sehogysem akartak és tudtak belényugodni, s ezért nemcsak a püspökségtől, hanem még tanári hivatalától is elmozdították. A Sinai által a királyhoz fellebbezett ítéletet a püspökség dolgában ez is jóváhagyta, de tanári állására nézve új vizsgálatot rendelt el. Csak 1800. aug. 11-én lett aztán kimondva az újabb ítélet, mely megegyezett az előbbivel, ezt azonban 1803. szept. 13-án annak az elrendelésével erősítette meg a →*Helytartótanács*, hogy hosszas szolgálatára való tekintettel nyugdíjban részesíttessék Sinai. – Néhány klasszikus író iskolai kiadásán kívül életében csupán egy műve jelent meg: *Sylloge actorum publicorum, quae pacificationis Viennensis historiam illustrant* („Victorinus de Chorebo” álnévvel). (Pest, 1790.) Azóta magyar fordításával együtt →*Herpay Gábor* kiadta „Praelectiones publicae in historiam ecclesiasticam seculi XVI. reformationem ecclesiarum per Hungariam et Transylvaniam... adumbrantes” c. 1564-ig terjedő művét (Debrecen, 1911.) az S. →*Szabó József* bevezetésével. Ennek folytatása, mely a magyarországi protestantizmus történetét 1773-ig vezeti le, valamint „Vindiciae principiorum regiminis ecclesiarum et scholarum ref. Hungariae” c. terjedelmes egyházjogtörténeti munkája még mindig kéziratban van.

Irodalom: Révész Imre: S. M. és tételei a magyar ref. egyház alkotmányára vonatkozólag (Sp. Füz. 1857.), *Uő:* S. M. magyar történetbűvár emlékezete (Sz. 1868.), *Rácz* Károly: S. sajátkezű naptári jegyzetei (Révész Figyelmezője, 1873.), *Uő:* Emlékezés S. Miklósról (Szabad Egyház, 1901.), *Debreceni* István: Egyházalkotmányi küzdelmek a 18. század végén (Közlöny... XXXVIII. évf.), *Csürös* Ferenc: S. M. (1908.), *Zoványi* Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.)

Sinapius (Horscsicska) Dániel (Szucsán, 1630. – Lőcse, 1706.) ev. lelkész. Hazai tanulmányai végeztével külföldre ment s 1659. máj. 18-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazajöve, 1661-ben jolsvai →*rektor*, 1665-ben kövi, 1667-ben teplai és kevéssel ezután radványi lelkész lett. Innen 1673-ban elúzetve, külföldre menekült s előbb Briegeben, később Boroszlóban tartózkodott, míg aztán Lengyelországban rektori hivatalt foglalt el. 1683-ban visszatért régi állására, de már a következő évben Lőcsére hívták szlovák lelkésznek. – Egyházi irányú művei: *Sertum decerptum ex horti theologici areolis...*

(Kassa, 1664.) *Vivit port funera virtus* (Gyászbeszéd Bakos Gábor felett). (Uo. 1666.) *Hortulus animae piae* (szlovákul). (Drezda, 1676.) *Az Isten gyermekeinek gyöngyöcskéje* (szlovákul). (Lőcse, 1683.) (II. kiad. uo. 1701.) *Az összes imák foglalata* (Neumann G. után németből szlovákra ford.). (Uo. 1687.) (II. kiad. Zsolna, 1707.) *Az élő vigasztalás lelki forrásai* (szlovákul, függelék az előbbihez). Ugyanezt függelékül adta akkor is, mikor 1684-ben új kiadásban közrebocsátotta a →*Tranoscius* „*Cithara sanctorum*”-át sok új énekkel bővítve. – Üdvözlő verset írt →*Hnilicenus János*hoz (1659.), *Quetonius Sámuel*hez (1660.), →*Sinapius János*hoz (1676.), →*Gassitius Györgyhöz* (1676.), →*Zabler Jakab*hoz (1677.), →*Czember Györgyhöz* (1682.), →*Serpilius Ágoston*hoz (1682.), *Spielenberger Dávid*hoz és *Schubert Zsuzsánnához* (1686.), gyászverset nővére S. Ilona, előbb Lani Dávidné, azután Csermák Sámuelné, végül Ifj. Ladiver Illésné (1684.), *Spielenberger Dávid* (1684.) és *Hain Judit* (1686.) halálára.

Sinapius (Horscsicska) János (Szucsán, 1625. – Halle, 1682. aug. 4.) ev. lelkész, az előbbinek bátyja. Lőcsén tanult, azután felkereste a külföldet is és a königsbergi egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérve, 1644-ben Bánban →*conrector*, 1650 táján Galgócon →*rektor*, 1652-ben Szakorcán, 1658-ban Galgócon lelkész volt. Innen 1661-ben elúzte a földesúr, mire Árvanagyfaluba, 1668 májusában pedig Trencsénbe választották meg →*elsőpápnak*, s mint ilyet, 1672-ben →*esperessé* választotta az →*alsótrencsényi egyházmegye*. A pozsonyi →*delegatum iudicium* elé idéztetvén, távozni kellett hazájából, s Halléban halt meg. – *Művei:* *Sermo sacer in obitum...* Pauli de Reva... 1644. *De animabus separatis...* (Trencsén, 1649.) *Nodus gordius dicatorum theandri Lutheri praecipuorum...* (Uo. 1652.) *Parva schola in usum discipulorum Christi*. (Uo. 1658.) *Horologium sacrum* (Imakönyv). (Görlitz, 1675.) (Új kiad. Bártfa, 1709.) *Chur-Sächsisches Rauten-Kränztlein*. (Hely n. 1677.) *Chur-Sächsisches Güldene Glaubens Kette*. (Hely n. 1677.) *Sylvula venatoria, fürstliches Lust-Wäldlein*. (Halle, 1678.) *Idea boni principis...* (Uo. 1682.) *Ornithica sacra, geistliche Vogelbesitze*. (Uo. 1682.) *Pupilla principum, fürstlicher Augapfel...* (Wittenberg. év n.) *Suscitabulum theologicum* (Nyolc értekezés). (Hely és év n.) – Üdvözlő verset írt *Windisch János*hoz és *Zabler Zsuzsánnához* (1643.), gyászverset a *Pfaff Anna Zsuzsánnához* (1674.) halálára. Egyházi énekeket is szerzett.

Sinki ev. egyházmegye, az →*erdélyi kerület*-ben, az 1861-iki rendezéskor alakult oly módon, hogy a →*sinki káptalan*-én kívül a →*kosd-sinki surrogatiából* és a →*nagyszébeni káptalanból* is

kapott egyházakat, úgyhogy összesen 23 lett a számuk.

Sinki ev. káptalan, az →*erdélyi kerületben*, eredetileg az egyik →*nagyszzebeni káptalant* alkotó két →*surrogatiának* volt az egyike, azután a nagyszzebeni egyetlen káptalannak lett surrogatiája, mely még a XVI. század utolsó negyedében önálló káptalanná fejlődött. Még azután is sokban függött a nagyszzebeni →*dékántól* és csak 1850-ben sikerült teljes önállóságot nyernie. A 18. században 15 anyaegyházból állott s 1861-ben szűnt meg közgazgatási hatóságként.

Irodalom: Teutsch Gy. D.: Vor zweihundert Jahren (1870.).

Sipos Pál (Nagyenyed, 1759. okt. 16. – Szászváros, 1816. szept. 15.) ref. lelkész. Nagyenyeden tanult, 1775-ben lépve a felsőbb tanulók sorába. Hosszabb idei nevelősködés után 1783 októberében →*rektor* lett Szászvárosban, ahonnan 1787-ben megint nevelőnek ment Szirákra gr. Teleki Józsefhez. Innen külföldre is ellátogatván, 1791. okt. 29-től az oderafrankfurti, azután a göttingeni, végül a bécsi egyetemnek volt hallgatója. Hazatérte után újra nevelősködött, míg 1798 szeptemberében ismét Szászvárosban foglalta el a rektori állást. 1805 nyarán Sárospatakra választották tanárnak, 1810-ben pedig Tordosra papnak. – Korábban Európa legkiválóbb matematikusai közé tartozott. Jeles költő is volt, ki Erdélyben irodalmi társaság létesítésén fáradozott. Fichtének a magyarok között a legmegértőbb és legtehetségesebb híve volt. Mindezek mellett mint szónok is hírnévnek örvendett. – Egyházi irányú művei: Halotti beszéd... Komáromy György... végső tiszteletére. (Kassa, 1807.) Halotti beszéd... Porkoláb István... végső tisztességétéle... (Sárospatak, 1809.) Az épségben megtartott szent... (Gyászbeszéd br. Nalácz Józsefné gr. Toroczka Terézia felett). (Kolozsvár, 1816.)

Irodalom: Woyciechowsky József: S. P. élete és matematikai munkássága (1932.).

Skaricza Máté (Ráckeve, 1544. – Ráckeve, 1591. márc. 21.) ref. lelkész. Ráckevén kezdett tanulni. 1563-ban →*rektor* lett Pesten, 1564-ben tanító Ráckevén. Két év múlva Kolozsvárra ment tanulmányait folytatni, de már 1567-ben a jászberényi, 1568 elején pedig ismét a ráckevői tanítóságot vállalta el. 1569 áprilisában külföldre indult, hol különösen a padovai, genevai, wittenbergi (1571. ápr. 29-től) és marburgi (még ez évben) egyetemen gyarapította ismereteit. Miután Angliában is járt, 1572-ben visszatért szülőföldjére, hol még abban az évben lelkésszé választott. Vitát folytatott előbb írásbeli úton Tolnai Ambrus Lukáccsal, kit sikerült is visszatérítenie az antitrinitarizmusból helvét irányúnak, majd 1588-ban Pécsét élőlőszóval a szintén

unitárius →*Válaszuti Györggyel*. Egy török támadásban megöletett. – Nagy érdemeket szerzett *Szegedi Kis István* hátrahagyott műveinek sajtó alá adásával. „Vita Stephani Szegedini” (ennek „Theologiae sincerae loci communes” c. műve előtt, Basel, 1585.) c. munkájával (újra megjelent a Gerdesius-féle „Scrinium antiquarium” VI. kötetében, 1761., magyarra fordította →*Faragó Bálint*) az egyháztörténetnek, Ráckeve város versben írt történetével (1581., kiadta Magdics István, 1888.) a köztörténetnek tett fontos szolgálatot. A →*hercegszőlősi kánonoknak* minden valószínűség szerint ő volt a magyarra némi módosítással átdolgozójuk s ő gondoskodott a kiadásukról is. Írt még sirverset Szegedi Kis Istvánnak s üdvözlő verset Szegedinek mind említett, mind „Tabulae analyticae” (1592.) c. művei elé. Lefordította a Luther híres himnuszát és foglalkozott az összes zsol-tároknek énekléshez való átdolgozásával, közülük azonban csak haté ismeretes.

Irodalom: Barla Jenő: S. M. élete és zsol-tár-költészete (1902.), *Herepei János*: S. M. halála ideje (Prot. Szle, 1936.).

Skryniarich Balázs (? – ?) prot. irányú városbíró 1587-ben Varasdon, hol régebben →*rektorságot* viselt. Magyarországi iskolában is tanult, s itteni tanárának az előadásai nyomán készítette *művét*, melynek címe: De agno paschali (Exod. XII.). (I. kiad. ismeretlen, II. kiad. Varasd, 1587.) Hozzá nem értők tévesen mondják katolikus műnek, mivel teljesen a protestáns felfogásnak ad hangot.

Smrtnik Menyhért (? – Liptószentmiklós, 1649.) ev. lelkész. Tanulása befejeztével 1619-től Rózsahegyen →*rektor*, 1620-tól Bodafaluban lelkész volt. Innen 1637-ben Liptószentmiklóásra vittek. – *Műve:* Szlovák gyászbeszéd →*Tranoscius György* felett. (Trencsén, 1637.)

Sófálvi József (Máramarossziget, 1745. nov. 18. – Kolozsvár, 1794. szept. 11.) ref. tanár. Máramarosszigeten kezdte iskoláit. Miután 1764-től Kolozsvárt tanult s ott 1768-ban könyvtárnok volt, 1771-ben külföldre ment s előbb Göttingenben, 1773-tól Leidenben gyarapította ismereteit. 1776-ban hazatérve, előbb a →*főconsistorium* papja volt Nagyszzebenben, 1779-ben pedig kendilőnai pap lett. 1783-ban Kolozsvárra hívták →*Szathmári Pap Mihály* mellé a teológia segédtanárának, amely állásában haláláig működött. – *Művei:* A természet munkáiból vétetett erkölcsi elmélkedések (Sulzer J. Gy. után németből). (Kolozsvár, 1776.) Oeconomia vitae humanae, azaz: Az ember életét igazgató bölcs regulák (Franciából ford.). (Uo. 1777.) A természet szépségéről való beszélgetések (Sulzer J. Gy. után németből). (Uo. 1778.) – Írt gyászverseket az Albisi Csomós János (1768.), gr. Teleki Ádám (1770.),

Vay Judit (1770.) halálára. Kiadta →*Bod Péter*nek „Historia unitariorum in Transylvania” (Leiden, 1776.) c. művét.

Irodalom: *Gál* Kelemen: S. J. (Erdélyi Múzeum, 1896.), *Török* István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (II. k. 1905.).

Soltész Elemér (Ombod, 1874. ápr. 18. – Bp. 1957. aug. 7.) ref. püspök. Ombodon járt az elemi iskolába. A gimnáziumot 1884–1892-ben és a teológiát 1892–1896-ban Debrecenben végezte. Miután egy évig gimn. segédtanár, egy évig →*senior* volt, az 1898–99. tanévben a párizsi prot. teol. fakultáson hallgatott. Még hazatérte évében, 1899 decemberében lelkész lett Nagybányán, hol 1923 márciusáig működött. Ekkor magyarországi prot. tábori püspökké neveztetvén ki, attól kezdve Budapesten lakott. 1944-ben altábornagyi rangba lépett elő. 1948 őszén nyugalomba vonult. – A →*tiszántúli egyházkerület* 1915-ben aljegyzővé, 1917-ben zsinati póttaggá, 1928-ban zsinati rendes taggá, a →*királyhágómelléki egyházkerület* 1921-ben főjegyzővé választotta. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1917-ben választmányi taggá, a magyar numizmatikai társaság 1946-ban elnökévé, a debreceni egyetem 1929-ben teol. díszdoktorrá tette. – *Művei:* Jézus feltámadása. (Debrecen, 1898.) Miért hívatatok? (Beköszöntő Nagybányán.) (Nagybánya, 1900.) Beteg hívek lelki gondozása. (Debrecen, 1903.) Igazságban szeretet által (Prédikáció márc. 15-én.) (Nagybánya, 1905.) Adalékok a lelkészképzés reformjához. (Uo. 1907.) Ünnepek (Prédikációk). (Uo. I. k. 1909., II. k. 1919., III. k. 1933., IV. k. 1939.) Szekularizáció. (Uo. 1910.) Ami tőlünk telik. (Debrecen. 1912.) A mi szolgálatunk (Prédikáció ORLE-gyűlésen). (Nagybánya, 1913.) Helmecey József emlékezete. (Uo. 1915.) A kerületi kérdés. (Uo. 1921.) Számos prédikációja jelent meg különféle vállalatokban, főleg az általa és →*Révész János* által szerkesztett „→Igehirdető”-ben (1906–1919.). Cikkeit a →*Lelkészezsület* és a →*Debreceni Prot. Lap* közölte, mely utóbbinak 1913-tól 1915-ig főmunkatársa volt. – Veje volt →*Zsigmond Sándornak*.

Soltész János (Nyírbátor, 1838. júl. 6. – Ombod, 1908. szept. 26.) ref. lelkész, az előbbinek atyja. Nyírbátorban tanult 1846-ig. Ekkor Sárospatakra, 1848-ban Debrecenbe ment, hol 1859-ben végezte a teológiát, közben az 1855–56. tanévben →*rektor* levén Nyírbátorban. Háromévi színérváraljai →*káplánkodás* után 1862-ben apai, 1872-ben ombodi lelkész lett. – A →*debreceni zsinatnak* pót-, a →*budapesti második zsinatnak* rendes tagja volt. – Számos cikke jelent meg a →*Debreceni Prot. Lapban*. – *Művei:* Konfirmációi káté. (Szatmár, 1888.) (VIII. kiad. 1924.) A felsőbányai templomot felavató beszéde (Az

egyház történetében). (Nagybánya. 1896.) A →*nagybányai ref. egyházmegye* története. (Uo. 1902.)

Solti ref. egyházmegye, a →*dunamelléki kerületben*, kezdetől fogva létezett, régebben →*ráckeveinek*, meg →*patajinak* is nevezték. A 17. század közepén 26 anyaegháza volt, utoljára, miután a 18. század elején Kunszentmiklós a →*kecskeméti*ből, 1825-ben Bogyiszló, Érsekcsanád és Szeremle a →*tolnaiból* hozzá, viszont Izsák és Soltvadkert belőle a kecskemétihez osztattott be, néhányának megszűnése és még többnek újabban alakulása, valamint az →*alsóbaranya-bács-szlavóniaiból* Magyarországon maradt egyetlen Bács-Bodrog vármegyei egyháznak, a bajainak idecsatolása folytán 28 volt, a legutolsón kívül mindannyi Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. Legnevezetesebb egyházai voltak a múltban Ráckeve és Dunapataj, míg az utóbbi időkben Kunszentmiklós emelkedett ki annál fogva, hogy gimnáziuma volt. – →*Esperesei* közül ismeretesek: Váci Tamás (1626 márc.), Decsi Kristóf solti l. (1628 márc.) (1629 márc.), Ujbarsi Fabricius János makádi, dunapataji l. (1630.) (1631 márc.), Körtvélyesi János ráckevei l. (1632 jún.), →*Séllyei P. Ferenc* ráckevei l. 1643–1648, Ungvári Gergely ráckevei, szigetszentmiklósi l. 1649–1656, Zombori Fejes György dunavecsei l. (1676 márc.) 1678-ig, Patai István dunavecsei l. 1690–1715, Patai János szigetszentmiklósi l. 1715-től (1731), Debreceni Magvas János solti l. 1734–1753, Ónodi Sámuel dömsödi l. 1754–1755, →*Szőnyi Virág Mihály* kunszentmiklósi l. 1755–1757, →*Dallos István* fülöpszállási l. 1757–1763, Veszprémi Kovács György ráckevei l. 1763-tól, Szilágyi János szalkszentmártoni l. (1782 jan.), Kolmár Ferenc dömsödi l. (1783.) 1784-ig, Kun Szabó János dabi l. (1785.) (1799 máj.), Váradai István dömsödi l. 1806–1819, Mihályházi Tóth István dunavecsei l. 1819–1825, Szeles Sámuel lacházai l. 1825–1846, K. Nagy Sámuel szabadszállási l. 1847–1860, →*Szász Károly* kunszentmiklósi l. 1860–1862, Csikay Imre dunavecsei l. 1863–1878, →*Baksay Sándor* kunszentmiklósi l. 1878–1904, Baky István érsekcsanádi l. 1904–1914, Balla Árpád dunapataji l. 1914–1920, Kerecsényi Zoltán dabi l. 1920–1933, Kurdi Béla foktői l. 1933–1945, →*Vargha Tamás* kunszentmiklósi l. 1945–1952, amikor eddigi alakjában megszűnt az →*egyházmegye*.

Solymosi Koncz Boldizsár (? , 1624. – Kolozsvár. 1684. ápr. 16.) unit. püspök. Szombatos szülöktől született, akikkel 1638-ban reformátussá lett. Majd 1642-ben unitáriusságra térvén, tanulmányait Kolozsvárt végezte s azután külföldön is járt. Hazajöve, 1654-ben Torockón, 1661 végén Kolozsvárt lett pap. Egyháza csakhamar →*generalis notariussá*, 1663. okt. 21-én pedig

püspökké választotta, s e minőségében sokat fáradozott a II. Rákóczy György által okozott pusztulások helyrehozásán. – Művei: Hetedszakai reggeli s estvéli könyörgések (A →*Járai Jánoséival*). (Kolozsvar, 1695.) Catechesis, azaz: Keresztyéni vallásra való tanítás... (Név n.). (Legrégebbi ismert kiadása uo. 1698.) (Azóta is többször megjelent.) – Veje volt →*Beke Dániel* püspököknek.

Solymosi Nagy Mihály (? , 1673. – Szatmár, 1729. febr. 9.) ref. esperes. Tanulása befejeztével 1696-ban a nagyszebeni magyar iskola tanítójaként működött, majd külföldre ment s 1697. dec. 24-én az oderafrankfurti, 1698. nov. 9-én a leideni egyetemre iratkozott be. Hazatérte után 1712-ig Nagytelemben, ettől fogva Déván lelkészkedett. Itt már a következő évben →*esperessé* választotta a →*vajdahunyadi egyházmegye*. 1715-ben Vízaknán, 1723-ban Szatmáron foglalt el lelkészi állást, s itt is már 1724-ben esperes lett. – Művei: De tentationibus Jesu. (Leiden, 1699.) Az Istenben bízó kegyes asszonynak belső ékessége (Gyászbeszéd gr. Teleki Józsefné Kun Borbála felett). (Kolozsvar, 1720.) Temetési emlékezetnek oszlopa... (Gyászbeszéd Köleséri Sámuelné gr. Bethlen Judit felett). (Hely n. 1720.) – Üdvözlő verset írt Weber Péterhez (magyarul, 1696.), Frank Bálinthoz (magyarul és latinul, 1697.), →*Zilahi Sebes András*hoz (1699.) és →*Pelsőci Kovács János*hoz (1699.), hosszú gyászverset a gr. Teleki Józsefné Kun Borbála halálára (1720.), – Respondeált a „De hominis nomine ejusque creatione” (1699.) és a „De hominis creatione” (1699.) tartott vitákon. – Apósa volt →*Rimaszombati Sámuel*nek.

Sólyom Jenő (Kolozsvar, 1904. júl. 25. –) ev. tanár. Kolozsvar-t kezdett tanulni. A gimn. felsőbb osztályokat s a teol. tanfolyam egy részét Budapesten, a többbit Sopronban végezte. 1926-ban külföldre ment s egy tanévet Baselen töltött. Miután 1927-től Kiskörösön és Budapesten káplánkodott, az 1928–29. tanévben az erlangeni egyetem hallgatója volt. Ekkor vallástanár lett, mégpedig 1931-től a budapesti ev. főgimnáziumban. Megszerezvén Sopronban 1933-ban a teol. doktorságot, 1938-ban ugyanott egyetemi rk., 1941-ben rendes tanárrá neveztetett ki. 1950-ben megszűnvén az egyetemi kar, mint →*teol. akadémiai tanár* egy évig ott, azóta Budapesten működik. – Önállóan megjelent művei: Az ágostai hitvallás magyarul. (Budapest, 1930.) Luther és Magyarország, (Uo. 1933.) A középiskolai vallásoktatás reformjáról. (Uo. 1936.) Népi elv és egyházi szervezet. (Győr, 1941.) Egyházi szervezet és népi tényezők. (Sopron, 1942.) Az egyház története (→*Wiczian Dezső*vel). (Győr, 1942.) Az osztályozás kérdése a vallástanításban. (Győr, 1943.) Az ev. templom története Magyar-

országon. (Budapest, 1944.) Az ev. egyháznak mint közösségnek a története Magyarországon. (Uo. 1947.) Hazai egyháztörténelem. (Uo. 1957.)

Sommer János (Pirna [Szászország], 1542. k. – Kolozsvar, 1573. vége felé) unit. tanár. Bevégezvén Oderafrankfurtban tanulmányait, részt vett a Heraklides Jakab moldvai hadi vállalatában, melynek sikere után az amattól Kotnárbán alapított iskolának állítottott élére. Heraklides bukása (1563 nov.) távozásra kényszerítette s hosszas bujdoklás után Brassóba került, hol 1565-től 1568-ig →*rektor* volt. Ekkor szintén rektornak ment Besztercére, ahonnan a következő évben →*lectornak* hívták Kolozsvarra s itt 1571 őszén rektor lett. – *Teol. művei*: (A feltámadás és a lélek halhatatlansága felől Tót Miklóssal írt könyve). (Kolozsvar, 1570.) Oratio funebris in mortem... Joannis secundi electi regis Hungariae. (Uo. 1571.) Refutatio scripti Petri Carolii. (Uo. „Ingolstadt” jelzéssel 1582.) Tractatus aliquot christianae religionis. (Uo. szintén „Ingolstadt”-nak mondva 1583.) Költészettel is nagyban foglalkozott, ily irányú dolgozatai közül különösen egy pestis idejére való éneke s a →*Bogner Péter* lakodalmára szerzett üdvözlő verse bír vallásos jelleggel. Költeményei nagyobb részét a Pareus-féle „Delitiae poetarum hungaricorum” (Majnafrankfurt, 1619.) közölte összegyűjtve. – Veje volt →*Dávid Ferenc*nek.

Más *S. J.* volt az, aki 1541-ben a wittenbergi egyetemen volt s 1543-ban →*rektor*, 1546-ban →*prédikátor* lett Késmárkon, majd Lőcsére ment hasonló állásra, azután pedig →*plébánosi* tiszteletet viselt 1548-tól ugyancsak Késmárkon. 1550-től Kasán.

Sommerkorn György (Modor, ? – ?, ?) ev. lelkész, Modorban tanult. Külföldre menvén, 1658. jún. 5-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyről hazatérve 1662-ig →*rektor* volt Szenicen, majd lelkész előbb ismeretlen helyen, 1666-tól pedig Csatajon, ahol 1668-ig működött. – Műve: De philosophia theologiae ancillante. (Wittenberg, 1659.) – Üdvözlő verset írt →*Thann András*hoz (1659.) és →*Rosner Mátyás*hoz (1660.), gyászverset a Sarnichausen Henrik Konrád halálára (1657.).

Somodi István (Szentkirályszabadja, 1759. – ?, 1845. máj. 1.) ref. lelkész. Szentkirályszabadján végezte az elemi iskoláit, majd Sárospatakra ment tanulni. Ezután külföldre látogatott el s 1789 szeptemberétől az utrechti, 1790-től a göttingeni egyetemen hallgatott. Hazatérte után mindjárt megválasztotta papjának a sárbogárdi egyház, melyben 1791 márciusától 1840 májusáig működött. Ekkor lemondott. – Műve: Falusi prédikátor (2 vaskos k.). (Győr, 1797.) Van prédikációja a →*Prédikatori Tárház* III. kötetében is.

Somogyi Imre (Simontornya, 1894. okt. 18. – Bp. 1951. szept. 15.) római katolikusnak született baptista lelkész. Tanult egyebek közt Sárospatakon is. Szerzetesnek készült, de kilépve, jogot végzett. Később állami hivatalnok volt, majd 1922-ben átvérvén baptistának, előbb Gyulán, 1928-tól Budapesten volt lelkész, 1940 után mint elnöke is egyházának. – *Művei* közül vallási érdekek: A bibliai keresztség. (Budapest, 1923.) Jog és kenyér. (Uo. 1925.) Hárfahangok (Vallásos versek). (Uo. 1925.) Szövétnek (Elmélkedések). (Uo. 1929.) Oltártűz (Versek). (Uo. 1929.) Krisztus tanítása. (Uo. 1930.) Erkölcsan (Tankönyv). (Uo. 1930.) Krisztus királysága. A gyülekezet harmonikus életének és fejlődésének alapfeltételei. Korunk szelleme és mozgalmi. A szektakérdés. (Uo. 1933.) Az Úr napja. (Uo. 1935.) Sion imakör. A Biblia. A vallásszabadság és a baptisták. (Uo. 1938.) A belmisszió. Tudom, kinek hittem. Keresztyénség és rehabilitáció. (1939.) A baptisták. (Uo. 1940.) Naptárakat és lapokat is szerkesztett.

Somogyi Péter (? , ? – ?, ?) ev. tanító. Valószínűleg Sárváron kezdte működését, de Vágsellyén volt hivatalban, mikor 1556 decemberében Nagyszombatba idézte →*Oláh Miklós* esztergomi érsek. Kihallgatása után ekkor szabadon bocsátották, de 1557 júniusában a vágsellyei pappal és egy Habán Mihály nevű, szintén ott tartózkodó áldozárral együtt már fogságba került Pozsonyban. Ebből embertelen sanyargatások után 1558 júniusában szabadult ki. Megírta egész zaklattatása történetét, melyet →*Stromp László* bocsátott közre (Prot. Et. Adattár, 1903.), miután már megírta volt ennek alapján „Somogyi Péter fogsága” (1891.) c. művét.

Somogyi ev. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, 1786-ban keletkezett, egyelőre →*conseniornal* az élén. Csak 1805-ben lett rendes →*egyházmegyévé*, de kezdetbeli tíz egyházból azután a →*tolna-baranya-somogyihoz* csatoltatott négy. Helyettük megkapott azóta szintén Somogyban keletkezett két és Zalának hozzá közel eső részén szervezett szintén két egyházat, sőt belé lettek kebeleztve Pozsega és Zágráb vármegyei egyházak is, melyek hasonlóképpen mind újabb keletiek. Magyarország új határainak kialakítása óta azonban ez utóbbiak egy Zala vármegyeivel, a légrádival együtt Jugoszláviához tartoznak s így már csak kilenc anyaegyház volt az egyházmegyében 1952-ben való megszűntekor. – →*Esperesei* voltak: Murman Mihály ráckozári l. 1786-tól, Szücs István iharosberényi l. (1792.), Bakos Mihály surdi l. (1796.), Ballier István porrogszentkirályi l. 1805–1834, Pongrácz Ferenc gyékényesi l. 1834–1863, Andorka János iharosberényi l. 1863–1889, Németh Pál vései l. 1889–1921, →*Mesterházy Sándor* nemespátrói l.

1921–1933, Horváth Lajos gyékényesi l. 1933–1949, Halász Béla kapolcsi l. 1949–1952.

Irodalom: Mesterházy Sándor: A somogyi ág. hitv. ev. ker. egyházmegye története (1932.).

Somogyi ref. egyházmegye, néha a →*külső*-, néha a →*belsősomogyinak* a rövidített neve; de leginkább a →*kiskomáromi* nevezetett volt így.

Ugyanezt a nevet viseli az 1952. júl. 1. óta meglevő, 77 anyaegyházat számláló egyházmegye, melynek első esperese ifj. Nyáry Pál somogyaszalói, kaposvári lelkész.

Somogy-zalai ev. egyházmegye, a →*Sopron-Vas vármegyei kerületben*, 1631-től fogva kevés ideig a török uralom alatt élő, illető egyházközségek részére alakított →*alesperesség* volt, melynek az 1631-ben megválasztott Csillag Dávid gelsei lelkészen kívül aligha állott az élén még valaki.

Ugyanez a neve az 1952. júl. 1. óta a →*déli kerületben* levő →*egyházmegyének*, mely e két vármegye területén 24 anyaegyházból áll. – Első →*esperese* Horváth Sándor gyékényesi l. volt, utána csakhamar Kutas Elek következett.

Somosi Petkó János (? , 1625. – Mád, 1684.) ref. esperes. Tanulmányait Sárospatakon végezte, hol 1647 tavaszán lépett a felsőbb osztályokba, majd →*rektor* lett Szikszón, ahonnan külföldre menvén, előbb Angliát járva meg, 1651 elején Londonban időzött, míg ugyanez év májusában Groningenben, júl. 9-én Franekerben, 1652. nov. 20-án Leidenben iratkozott be az egyetemre, miután ez év folyamán ismét ellátogatott Londonba, de már 1653 márciusában az utrechti egyetemnek volt hallgatója. Hazájába visszatérve, 1656 elején Szikszón, 1658-ban Tarcalon volt másodpap, később pedig Megyaszón lett lelkész. Az →*abauj-torna-sárosi egyházmegye* 1681-ben →*esperessé* választotta. 1683-tól Mádön lelkészkedett. – *Művei:* Igaz és tökéletes boldogságra vezérlő út (ford.). (Sárospatak, 1656.) Mennyország dicsősége, pokol rettenetessége (Két prédikáció angolból ford.). (Kassa, 1683.) – Respondens volt a „De ministrorum ecclesiasticorum vocatione et functionibus” (1652.) és a „De beatitudinis subjecto et actu formali” (1653.) szülő vitákon. – Üdvözlő verset írt →*Komáromi Csipkés György*hez (héberül, 1651.).

Somossi János (Bodzásújlak, 1783. máj. 24. – Sárospatak, 1855. aug. 21.) ref. tanár. Iskoláit 1791-től 1806-ig Sárospatakon végezte, közben az 1803–4. tanévet Lőcsén töltve. Miután két évig különféle kollégiumi tisztségeket viselt s 1808-tól gimn. tanár volt Sárospatakon, 1813-ban külföldre indult s 1814. ápr. 14-én Göttingenben iratkozott be az egyetemre. Visszajövele után 1815-től újra Sárospatakon működött.

dött, előbb gimnáziumi, 1818-tól →*teol. tanári* állásban. A Magyar Tud. Akadémia 1834-ben levelező tagjává, az →*alsózempléni egyházmegye* 1845-ben *esperessé* választotta. 1848-ban részt vett a →*pesti prot. értekezleten*. Ez évben jelölt volt a püspökségre, de a harmadszori szavazás megtörténte után a szavazatok felbontása előtt kijelentette, hogy semmi esetre sem fogadja el azt, mire fel se bontották a szavazatokat. Esperesi hivataláról is lemondott 1854-ben, de az akkor rendszeresen ezzel járó kollégiumi algonoknokságot haláláig megtartotta. – Írói munkásságának termékei: A dogmatika theológiának első vonása. (Sárospatak, 1827.) (II. kiad. 1835., III. kiad. 1843.) A zsidó nyelv kezdetei (2 r.). (Buda, 1832–33.) Ker. hittudomány (2 k.). (Sárospatak, 1836–38.) A hittan első vonásai. (Uo. 1843.) A hittan vázlata (2 f.). (Uo. 1854.) →*Kálniczky Benedek*kel együtt sajtó alá rendezte a Sárospatakon 1832-ben kinyomtatott Újszövetséget és az 1835-ben kinyomtatott Bibliát. – Apósa volt →*Szeremlei Gábornak*.

Irodalom: Erdélyi János: S. J. életrajza, jellemzése (Sp. Füz. 1864.).

Somosújfalvi Érsek Péter (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment és 1601. okt. 4-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Visszajövének hazájába, 1604 őszétől két évig →*rektor* volt Debrecenben. Ezután Vizsolyban időzött állás nélkül, míg lelkész lett és 1616 decemberéig Mezőzomboron működött, 1618 novemberében pedig Szikszón viselt másodpapságot. – Szerkesztette a „Threnos de obitu... Stephani de Bathor...” (Debrecen, 1605.) c. gyászvers-gyűjteményt, melyben a leghosszabb darab tőle való. – Üdvözlő verset írt Taksonyi Rác Péterhez (1602.).

Soós Béla (Rákocscsaba, 1896. máj. 6. – Debrecen, 1945. aug. 6.) ref. vallású egyetemi tanár. A középiskolát Nagytapolcsányban, Iglón, Szombat helyen és Kassán 1914-ben a teológiát Kolozsvárt 1918-ban végezte. Brassói és kézdivásárhelyi →*káplánkodása* után lelkész lett Árapatakon. 1924-ben eltávozni kényszerülve Erdélyből, egy évig Pécsen tartózkodott s ezalatt hallgatója volt az egyetem bölcsészeti karának. 1925-ben Hajdúnánáson, azután Debrecenben lett gimn. tanár, hol később a tanítóképezdéhez ment át, 1933-ban pedig lelkészi állást foglalt el. 1928-ban teol. doktorságot, 1934-ben egyetemi magántanárságot szerzett az egyháztörténetből, melynek, miután négy évig helyettesként működött, 1942-ben ugyanott nyilvános tanárul neveztetett ki. – 1931-től 1933-ig szerkesztője volt a →*Prot. Tanügyi Szemlének*. →*Kiseb*b dolgozatai elsősorban jelentek meg. A nagyobbak a következők: →*Mélius Péter* szentháromságta. (Debrecen, 1928.) Huldrych Zwingli küzdelmei

(Prot. Szle, 1931.). Zwingli és Luther Marburgban. (Debrecen, 1932.) Zwingli Ulrik küzdelmei a római katolikus egyház ellen. (Uo. 1935.) Zwingli és Kálvin („Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Uo. 1936.) (Németül közölve a „Zwingliana”-ban) Negyven bibliamagyarázati vázlat Lukács evangéliuma alapján. (Uo. 1936.).

Soós Ferenc id. (Kudu, 1670. – Kolozsvár, 1720. jún. 19.) ref. püspök. Kuduban kezdett tanulni. Azután Kolozsvárt tanult, hol →*seniorságot* viselt. Majd a külföldet is fölkeresve, 1696. aug. 25-én Franekerben lépett az egyetem hallgatói sorába. Hazatérve, két évig udvari papja volt gr. Bethlen Lászlónak, míg 1700 januárjában kolozsvári lelkész lett. Mint ilyent, 1710-ben a →*kolozskalotai egyházmegye* →*esperessé*, 1717 őszén az →*erdélyi egyházkerület* püspökké választotta. – *Művei:* De prima veritate (Hosszu értekezés két részben). (Franeker, 1698.) Jó cselekedetekre való serkengetés (Gyászbeszéd Szentjóni György felett). (Kolozsvár, 1704.) Isteni kéz. avagy igazgatás (Gyászbeszéd Szathmárnémethi Sámuelné Viczei Mária felett). (Uo. 1716.) A döghalál Isten harca az emberekkel (Latinul is – „Positiones de peste” c. alatt.) (Uo. 1720.) (II. kiad. uo. 1739.) – Gyászverset írt a →*Pataki István* (1693.) és →*Szathmárnémethi Sámuel* (1717.) halálára. – Nagypapja volt →*Gyöngyösi János*nak.

Soós Ferenc ifj. (Kolozsvár, 1705. v. 1706. – Kolozsvár, 1776. jún. 4.) ref. esperes, az előbbinek fia. Kolozsvárt tanult, míg →*rektor* lett Máramaroszigeten, 1730-ban töltve be ezt a tiszteletet. Külföldön is járt s 1733. szept. 19-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Visszajötte után már 1735-ben lelkész volt Boncidán, ahonnan 1742-ben Kolozsvárra választották meg. Itt 1760 tavaszán →*esperessé* tette a →*kolozskalotai egyházmegye*. – *Művei:* Jónak és gonosznak tudásának halálos fája (Gyászbeszéd Szathmári Pap Sándorné Ladányi Mária felett). (Kolozsvár, 1742.) Az evangéliumi talentumokkal... (Gyászbeszéd →*Deáki Filep József* felett, 1748.). (Uo. 1752.) Az Isten egész házában... (Gyászbeszéd →*Szathmári Pap Zsigmond* felett). (Uo. 1760.) – Gyászverset írta gr. Bánffy György halálára (1735.). Életrajzát és a róla szerzett gyászverseket „Minister evangélii...” (1776.) c. füzetbe foglalták egybe. – Nagybátyja volt *Gyöngyösi János*nak.

Soós Károly (Vác, 1878. márc. 31. – ?, ?) ref. esperes. Az elemi iskolát Szokolyán, a gimnáziumot Nagykőrösön végezte, azután jogot hallgatott Budapesten s 1899-től teológiát Pápán. Miután 1901-től Bucson →*káplán*, 1903 márciusától Komáromban püspöki titkár, 1905 októberétől Megyercesen lelkész volt, 1908 márciusában Bucson foglalta el a lelkészi állást. 1933-ban *esperessé* választotta a *komáromi egyházmegye*

gye. Tagja volt a csehszlovákiai ref. konventnek és zsinatnak, 1939-ben a *→dunántúli egyházkerület* választotta zsinati pót-, 1942-ben rendes tagnak. – *Művei:* Egyházi beszédek, (Komárom, 1909.) Krisztus a mi életünk (Prédikációk). (Debrecen, 1915.) Isten és a haza mindenünk (Prédikációk). (Uo. 1915.) Bízatok az Istenben (Imák). (Uo. 1916.) Katona Mihály élete 1764–1822. (Párkány, 1923.) Jöjjön el a te országod (Prédikációk). (Uo. 1931.) Szerkesztette 1928-tól 1935-ig a „Ref. Sion” c. gyakorlati folyóiratot.

Sopotius Tivadar (?–?, ?) ev. másodpap volt Trencsénben, midőn szlovák gyászbeszédet tartott Butowszky János temetésén, mely a többi, ugyanakkor elmondott beszédek társaságában meg is jelent (Trencsén, 1639.). Ugyancsak gyászbeszédet tartott még Sluzsinszky Jónás Katalin (1637.), Szivij András (1638.) és Lipnicki Bozsik Márton (Viridiarium vitae honestae... 1639.) felett, mindet szlovákul.

Soproni alsó ev. egyházmegye, az *→alsósoproninak* másik neve.

Soproni felső ev. egyházmegye, a *→felsősoproninak* másik neve.

Soproni magyar ev. egyházmegye, az *→alsósoproninak* szintén használt neve.

Soproni német ev. egyházmegye, a *→felsősoproninak* nem egyszer használt neve.

Sopron reformációja már a mohácsi vész előtt megkezdődött, amennyiben a papizmus dogmái és szervezete ellen már 1522-ben prédikációkat tartottak a ferencrendiek s a Luther művei iránt nagyon érdeklődtek a polgárok. Annyira, hogy úgy 1524-ben, mint 1526-ban királyi küldötteknek kellett megjelenni, hogy elhallgattatni igyekezzenek a reformáció híveit. Ezek mindamellott folyvást szaporodtak, míg végre többségbe jutottak, s mikor az egész városi tanács a Luther követőiből telt ki, egyházi és városi ügyekben egyaránt döntő befolyásra tettek szert. Ez a 16. század közepe után, valószínűleg 1565-ben következett be, midőn három templomban hirdette az evangéliumi tant három német lelkész, kikhez 1568-ban magyar *→prédikátor* is járult, aki egy kápolnában működött; volt rajtuk kívül még ispotályi pap is. A korábban is kiváló gonddal ápoltt trivialis iskola 1557-ben új épületet nyert és további fejlődésnek indult. Am a római katolikusok, kiknek egy negyedik templom és egy kápolna, meg a ferencrendiek temploma folyvást megmaradt birtokukban, újból hatalomra jutottak, mikor 1584-ben *→Draskovics György* győri püspök kivitte, hogy a prot. lelkészek és oktatók felsőbb parancsra távozni kényszerüljenek a városból, a lakosoknak pedig az is meg lett tiltva, hogy a szomszéd községek papjainak a szolgálatát vehessék igénybe. Csak a *→bécsi békekötés*

folytán változott meg ez a szomorú helyzetük a soproni evangélikusoknak. Már 1606-ban hívtak két lelkészt, és csaknem egyidejűleg helyreállították iskoláikat is. Nemsokára négy templom és öt lelkésze volt az egyháznak, mely – illetőleg a város – 1612-től fogva magyar elemi iskolát is tartott fenn, melyet 1658-ban latin iskolává fejlesztett, úgy hogy ezentúl két felsőbbrendű prot. iskolája volt a városnak, melyben 1637-ben a jezsuiták is nyitottak magasabb iskolát.

Az 1674. év végét vetette ennek a virágzó állapotnak. Már azelőtt is szenvedtek üldözéseket és veszteségeket, de ez az év hozta magával azt a szomorú sorsot, hogy nemcsak kiutasították az ev. egyháznak összes lelkészeit és tanítóit, hanem elvették minden vagyonát és épületét is, amelyikről be nem tudta bizonyítani, hogy már a prot. korból ered. Ezzel szemben mégis részesült annyi kegyben, hogy két lelkészt tarthasson a maga részére Kismartonban, meg hogy a Sopronban lakó Eggenberg hercegné házánál tartandó istentiszteleteken jelen lehessenek az egyháztagok, amennyiben öneki meg volt engedve udvari pap tartása. – 1675 végén változott meg ez a helyzet, amikor két lelkészük visszatérhetett ugyan Kismartonból, de a régi szabadsággal és biztonságban csak az 1681-i országgyűlés után folytathatta működését, mégpedig nemcsak a gyülekezet kebelében, hanem miként egy idő óta már azelőtt is, egyszersmind a Bécsben lakó külföldi és német birodalmi protestánsok között is. Az 1675 végén engedélyezett, de már 1676-ban leégett ideiglenes imaház újra felépült a következő évben. Ugyancsak 1682-ben ismét megnyílt a gimnázium is, de vissza nem kapott épülete helyett a megszűnt magyar iskola helyiségében. Pár évtized múltán lépéseket tett az egyház még egy lelkészi állás felállítására érdekében, de nem kapott rá engedélyt, s csak a *→türelmességi rendelet* óta tarthatott három papot, közben azonban 1796-tól 1831-ig anyagi helyzete nem engedett többet kettőnél. Az 1775-ben kibővített templom helyett már 1784-ben újat építettek, melyhez azonban csak a 19. század harmadik negyedében emeltek tornyot. A folytonos fejlődés útján haladó iskolával szemben 1850-ben fokozott követelményeket támasztván az abszolút kormány, 1853-ban a *→dunántúli egyházkerület* vállalta magára a terhek egy részének fedezését, ami annál indokoltabb volt, mivel teol. intézetet és 1858 óta tanítóképezdét is ölelt magába a lyceum. Az előbbi, mely csak legújában volt négy évfolyamú, s az 1921–22. tanévet Kőszegen kényszerült tölteni, 1923-ban felváltotta a pécsi egyetemnek az állam által itt felállított ev. hittudományi kara. Az egyház több jótékony intézményen kívül jelentékeny számú elemi iskolát is tartott fenn.

Irodalom: Müllner Máttyás: A soproni ev.

főtanoda története a gyülekezet nevezetesebb eseményeivel együtt (1857.), *Póda* Endre: A soproni kat. hitközség története (1892.), *Payr* Sándor: A soproni ev. egyházközség története (I. k. 1917.), *Uő.*: Negyedik százados főiskola Sopronban (1907.), *Németh* Sámuel: A soproni ev. lyceum küzdelme a nyilvánosságért a Bach-korszakban (Értesítő, 1939.), *Papp* József: A soproni ev. tanítóképző intézet története (1908.).

Sopron-Vas vármegyei ev. egyházkerület (másképpen vasi vagy rábamelléki), az e vidéki protestánsoknak 1595-től két felekezetre oszlása folytán állt elő, s a Formula Concordiae kisebbik részének (Epitome) magyar fordításával, külön *→agendájával* és a baranyai egységes prot. jellegű kánonok alapján készült törvénykönyvével már 1598-ra végleg szervezve volt. Ekkor négy *→esperes* felügyelete mellett mintegy 60–80 egyházból állott, melyek nemcsak Sopron és Vas vármegyékben majdnem egy tömegben terültek el, hanem Zalának is átterjedtek egy részére. *→Szuperintendenst* az eredetileg nekik is felettük álló *→Beythe* életében nem választottak, hanem az esperesek egyike szerepelt első vagy fő gyanánt, kinek utóbb be is töltötték az esperesi helyét. Annak halála után 1612-ben érezték aztán magukat felszabadultaknak minden régi kötelék alól s ettől fogva volt igazi püspökük. *→Egyházmegyéik* száma és területe a 17. század második évtizedétől többrendbeli változáson ment át, az egész magyar protestánságban sem oly sűrűn, sem oly mérvben elő nem fordulón, mint itt, állandóan tisztán a körülmények alakulásához képest, melyek közt gyakran jutott szerep a személyieknek is. Általánosságban mégis következők voltak az egyházmegyéi: *→sopronvidéki német*, *→kőszegvidéki német*, *→fertőnineni*, *→rábaközi*, *→csepregi*, *→sárvári*, *→hegyháti*, *→mura-szombati*, *→légrádi*. Lassanként a kerülethez társultak Győr, Veszprém, Somogy, majd Komárom és Fejér vármegyei gyülekezetek is a győri és veszprémi róm. kat. püspökség területéről. 1661-ben kilenc egyházmegyéjében mintegy 220 anyaegyház tartozott belé, noha hosszú volt már a lajstroma az addig elvetteknek is, és 1647-ben önként átengedett néhány Moson vármegyeit a *→felső-dunamelléki kerületek*. Minthogy a *→gyásztized* az üldözök várakozásának megfelelő csökkentést hajtott végre ezen a létszámon, az egyházkormányzat megbénultával jóformán megszűnt a kerület, 1681 után ismét feléledt az egyházak egy része, de oly kevés, hogy mindössze három egyházmegye tudott új életet kezdeni: a sopronvidéki német, a győri és a kemenesaljai, mely véletlenül vált ekkor önállóvá. 1715-ben csatlakozott melléjük negyediknek a tolnai, amivel aztán egy új alakulatnak, a *→dunántúli kerü-*

letek nyílt meg az útja. A Sopron-Vas vármegyei ev. egyházkerületnek ezek voltak az első püspökválasztás előtti vezetői: *→Réczés János* csepregi l. 1595–1599, *→Magyar István* sárvári l. 1600–1605, *Klaszekovics István* fertőszentmiklósi l. 1605–1612, püspökei pedig: a most említett *Klaszekovics István* 1612–1620, *→Zvonarics Mihály* sárvári l. 1620–1625, *Kis Bertalan* sárvári l. 1625–1646, *Musay Gergely* lövői, nemeskéri l. 1646–1664, *Fisztrovics György* kőszegi l. 1665–1669 és *Szenczi Fekete István* kőszegi l. 1669–1681. – Törvénykönyvét, mely 1630-ban és 1650-ben látott napvilágot, kiadta *→Mokos Gyula* „A dunántúli ág. h. ev. egyház 1598-iki törvénykönyve” (1892.) c. művében.

Irodalom: *Payr* Sándor: A dunántúli ev. egyházkerület története (I. k. 1924.), *Zoványi Jenő*: A sopron-vasvármegyei ev. egyházkerület egyházmegyei és esperesei a reformátusoktól való különválás utáni első negyedszázadban (Prot. Szle, 1937.).

Sopron-Vas vármegyei prot. egyházkerület, a győri kat. püspökség területének egy részén a Nádasdyak és Batthyányak pártfogása alatt keletkezett s a két prot. felekezetnek az 1595-i meszlénzi zsinat után bekövetkezett különválásáig állott fenn. Miután az 1596-i pecöli zsinaton magáévá tette az ágostai hitvallást, 1578-ban önálló püspökét is beállította. Sopron és Vas vármegyékre, valamint Zalának egy részére terjedt ki, s Vasinak, úgyszintén „Fertő és Balaton közti”-nek is nevezetett. Kilenc *→egyházmegyéjéből* négy evangélikus lett, öt pedig református. – Püspökei voltak: *Szegedi Máté* sárvári l. 1578–1585. *→Beythe István* németújvári l. 1585–1595.

Sopronvidéki német ev. egyházmegye, a *→Sopron-Vas vármegyei*, majd a *→dunántúli kerületben*, 1619-re alakult ki az addigi *→felsőcsepregi egyházmegyéből*, ebből a magyar egyházaknak egyidejűleg máshova beosztásával, abból a célból, hogy az egyébként általában magyar Sopron-Vas vármegyei egyházkerület életébe és munkájába bevonassanak a német egyházak, elsősorban a vármegyétől és földesúrtól független soproni lelkészek. A XVII. század közepén 16 egyház tartozott belé, de ezután elkövetkeztek a megpróbáltatások reá is. Mindamellet állandóan, vagy csak csekély szünetléssel létezőnek látszik, csakhogy a későbbi dunántúli kerülettel egy ideig laza lehetett az összeköttetése. – *→Esperesei* közül a következőkről tudunk: *Fuchsjäger István* soproni l. 1619–1620, *Schubert Pál* soproni l. 1624–1649, *→Schubert János* soproni l. 1649–1664, *→Lang Mátyás* soproni l. 1664–1682, *Meissner Mihály* soproni l. 1723-ig, *→Pilgram János Zsigmond* soproni l. 1739-ig, *→Torkos József* soproni l. (1765.) (1773.), Ga-

mauf Sámuel soproni l. (1785 máj.) 1786-ig, aki aztán a →*felsősoproni egyházmegyében* folytatta ebbeli működését.

Soterius György (Nagyszében, 1704. nov. 4. – ?Nagyszében, 1765. aug. 22.) ev. lelkész. Nagyszébenből tanulmányai végeztével 1723-ban a lipcsei egyetemre ment. 1728-ban hazatérve, azonnal →*conrector*, 1733 végén →*rektor*, 1737-ben pedig első →*prédikátor* lett szülővárosában. 1741-től Sellenberken, 1746-tól Szelindeken lelkészkedett. 1762-ben →*dékánnak* választotta a *nagyszébeni káptalan*. – *Műve*: Eine kurze und einfältige Unterweisung von der Beschaffenheit, Genugthuung und Nachfolge des allerheiligsten Leidens und Sterbens Jesu Christi... (Nagyszében, év n.) (Több kiadása van.)

Sóti János (? – ?Dés, 1691. ősze ?) ref. esperes. Hazai tanulása végeztével külföldre ment s 1645 első felében az utrechti, még ez évi júl. 25-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1648 tavasza után Déván lett lelkész, majd →*esperes* is. Innen távozva, 1658 novemberében valószínűleg Nagyváradon, 1659-től pedig Sátoraljaújhelyen működött. Ezt 1671-ben kénytelen levén elhagyni, Désre jutott lelkésznek, ahol még abban az évben esperessé választották. 1682-ben az ekkor alakult főkuratoratus öt lelkészi tagjának egyike ő volt. 1689-ben nyugalomba lépett lelkészi állásáról, esperesi állását azonban megtartotta haláláig. Levelei maradtak fenn.

Irodalom: Zoványi Jenő: Kísérlet a S. Jánosról szóló adatok tisztázására.

Sóvári Soós Kristóf (? – ? – ?) ev. vallású előkelő nemes, ki 1600 körül Sóváron, 1613-ban Somosújfaluban lakott, 1615 elején zempléncővesdi birtokán tartózkodott, mely 1575 és 1586 között jutott tulajdonába. – Egyházi művek szerzésével foglalkozott, melyekben állást foglalt a felekezetek közti viszálykodás ellen. – *Munkái*: Postilla, azaz: Epistoláknak... prédikációk szerint rövid magyarázatja. (Bártfa, 1598.) A szent prófétaknak... kik minoreseknek szoktak neveztetni, prédikációk szerint való magyarázatjának első része. (Uo. 1601.) (Több nem jelent meg belőle.)

Sörös Béla (Nemespécsely, 1877. márc. 14. – Losonc, 1939. okt. 2.) ref. püspök. A gimn. osztályokból ötöt Veszprémben a római katolikusoknál, hármat Pápán végzett. A teológiát 1895-től Kolozsvárt, 1896-tól Pápán, 1897-től Budapesten hallgatta. Miután az 1899–1900. tanévet Edinburghban töltötte, egyévi →*káplánkodás* után 1901 júniusában gyűjtőfogházi lelkésszé neveztetett ki Budapesten, 1906 tavaszán pedig Losoncra ment lelkésznek. Itt 1921-ben főjegyzője lett a →*dunáninnyi egyházkerületek* s 1925-ben egyszersmind igazgatója a csehszlovákiai reformátusok ott elhelyezett teol. szeminári-

umának, míg 1938-ban püspökké választott. A →*dunántúli kerület* 1939-ben zsinati rendes taggá választotta. – *Művei*: A magyar liturgia története (I. k.), (Budapest, 1904.) A losonci ref. egyháztanács vallástétele. (Losonc, 1917.)

Sövényfalvi Lengyel Zsigmond (? – ? – Déva, 1738.) ref. esperes. Erdélyi származású, Nagyenyeden tanult, majd külföldre ment és 1742. jún. 14-én a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Hazatérve, nemsokára lelkész lett Déván s 1731 után →*esperessé* is megválasztotta a →*hunyadi egyházmegye*. – *Műve*: De venturo post commotiones externas internas desiderio gentium (Hagg. II. 6–7.). (Heidelberg, 1725.) – Gyászverset írt a →*Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.).

Spáczai András (? – ? – Füzesér, ?1766.) ref. lelkész. 1743 előtt Miglészen, ettől fogva 1754-ig Málcán, azután Bánócon, majd Füzesérben működött. – *Műve* egy szlovák nyelvű →*énekeskönyv* („A kegyes éneklőnek hangja”), melyet ő fordított magyarról (Debrecen, 1752.), egy szintén szlovák kiskaté (Az előbbivel együtt), úgyszintén „A ref. egyház agendája...” (→*Zoványi György* után szlovákra ford.), mely ugyanott 1758-ban jelent meg, végül „A kegyes szív öröme...” (Innen-onnan összeszedett magyar imák szlovákra fordítva). (Uo. 1758.)

Specialitások (= különlegességek), az egyes magyar ref. →*egyházkerületeknek* a többiekével nem közös, kizárólag egyiknél vagy másiknál meglevő intézményei és szokásai. Ezek közül azonban csak azok voltak kirívók és átalakítást igénylők, melyek ellentétben állottak az országos zsinatokon hozott törvények szellemével és intézkedéseivel. Ebből a szempontból leggazdagabb volt ilyenekben az →*erdélyi egyházkerület*, melyek közül az egyházkerületi közgyűlésnek minden →*paritás* nélküli szervezete, meg a →*presbyteriumok* szavazási jogának csaknem teljes hiánya állott a legélesebb ellentétben a magyar ref. egyházalkotmány alapelveivel. Hosszas harc után végre is sokat módosított rajtuk maga az egyházkerület a XX. század elején.

Spetko Márton (Bajmóc, 1599. – ?Bozók, 1655. szept.) ev. püspök. Tanulása befejeztével 1622-ben →*rektor* lett Zsarnócán, hol öt év múlva lelkészi állást foglalt el. Innen 1634-ben Bozókra ment papnak. 1654. jan. 10-én püspökké választotta a →*bányai egyházkerület*. – *Műve*: (Gyászbeszéd Bossányi Mihály felett). (1653.)

Spleni (másként Neussel) Illés (Rózsahegy, 1610. júl. 25. – Bártfa, 1674. okt. 12.) ev. vallású városbíró. A többi közt Gyulafehérvárt tanult, majd 1631-ben külföldre ment s Danzigban, Thornban, Königsbergben. Rostockban gyarapította ismereteit, ez utóbbi helyen 1637 májusában magisterséget szerezvén. Miután még meglá-

together az uppsalai és koppenhágai egyetemet, hazatért, s 1638-tól Rózsashegyen, 1639 októberétől Bártfán volt →*rektor*. Itt 1646-ban jegyzőjévé, 1673-ban bírójává választották a városnak, melynek egyik követe volt mind az 1655., mind az 1662. évi országgyűlésen. *Művei*: De fundamento fidei, prout ex theologia et christologia peti protest. (Rostock, 1637.) Aphorismi de unione et communicatione in Christo naturarum et idiomatum hypostatica. (Bártfa, 1641.) Respondens volt a „De libero arbitrio et causa peccati” (1636.) tartott vitán. →*Lani Zakariás*nak sógora, →*Zabler Jakab*nak apósa volt. Az utóbbtól a temetésén tartott beszéd megjelent. – Öse a br. Splényi családnak.

Sramko (Schramko) Pál (Nagyroce, 1743. febr. 13. – ?, 1830. febr. 25.) ev. lelkész. Tanult Nagyszaboson, Ratkón, Sajógömörön, 1759-től Nemesdömölkön, 1761-től Késmárkon, ahonnan 1764-ben →*rektornak* ment Kuntapolcára. Két év múlva kevés ideig nevelősködött, azután a bécsi egyetemen mennyiségtannal és természettannal foglalkozott. 1767-ben →*conrector*, 1768-ban rektor, 1773-ban lelkész lett Nagypalugyán. 1782-től Németlipcsén lelkészkedett, hol azután →*esperessé* választotta a →*liptói egyházmegye*. E minőségében részt vett a *pesti zsinaton*, de 1795-ben lemondott állásáról, midőn a más egyházmegyebe Klenócon foglalta el a lelkészi hivatalt. Minthogy hűdés érte, 1808-ban nyugalomba vonult. Több dolgozata jelent meg latinul, németül, szlovákul a „Solennia...”-ban. – Többi *művei* mind szlovák nyelven íróttak: Gyászbeszéd Potoczky Katalin felett. (Hely n. 1778.) Esketési beszéd Szemián Mihály és Clementis Terézia egybekeltekor. (Hely és év n.) Gyászbeszéd Mária Terézia halálakor. (Hely n. 1781.) Gyászbeszéd II. József halálakor. (Hely n. 1790.) Gyászbeszéd Kubinyi Gáspár felett. (Besztercebánya, 1790.)

Irodalom: Kolbenheyer Mihály: Vitae Pauli Schramko et Michaelis Steigel (Solennia... 1831.).

Sréter János (? – ?, ?) →*rektor* lehetett Rozsnyón, midőn „Lessus panegyricus”-t írt a Telekesi Török Bálint temetésére (Lőcse, 1708.).

Stancarus Ferenc (Mantova, 1501. – Stobnitz, 1574.) olasz prot. teológus. Miután dogmaellenes vallási irányáért 1542-ben elűzték Vicenzából, különböző helyeken töltött több-kevesebb időt, míg 1544-ben a héber nyelv tanára lett a bécsi egyetemen. Innen is elbocsátották 1546-ban, éppen abban az évben, amelyben írói működése méltánylásául doktori címmel tüntette ki a baseli egyetem. Több ideig tartó bolyongás után, miközben 1547-ben könyvet írt olaszul a reformációról, Magyarországra került a →*Petrovics Péter* orvosának. E minőségében Kolozsvárt töltvén

hosszabb időt, Nagyszében városa tanácsot kért tőle iskolája tervbe vett fejlesztéséhez, valamint az életbe léptetendő egyházi reformok felől, amit ő adott is egy munkálatban, sőt tanárnak is ajánlkozott. Ám e hivatalt mégis visszautasította később, s minthogy az úrvacsoráról vallott nézetét is kevesen tartották elfogadhatónak, Utyeszenovics pedig üldözőbe vette, 1550-ben a krakkói egyetemen lett a héber nyelv tanára. Miután csakhamar eltávolították innen is, a következő év májusában a königsbergi, augusztusában az oderafrankfurti egyetemen alkalmazták a teológia tanárául. Többrendbeli hitvitája miatt, melyeket Melanchthonnal, Musculus Andrásval és Osiander Andrásval folytatott, 1553-ban megint Lengyelországba kellett távoznia, de mivel Petrovics ismét maga mellé vette, ezt Magyarországra kísérte, s előbb Munkácson, azután többnyire Kolozsvárt, nemsokára a Báthory György környezetében, majd a Felvidéken, 1557-ben néhány hónapig Nagyszébenben, majd Besztercén, úgyszintén Marosvásárhelyen is tartózkodott. A Krisztus közbenjárói tisztéről szóló ama nestorianus jellegű tana, hogy ez kizárólag emberi természetéhez volt kötve, sok ellentmondással találkozott itt is. Előbb Bártfán →*Stöckel Lénártal* és →*Radácsi Mihállyal* volt szóbeli vitája, majd az óvári, tállyai, széki zsinatok (1554–55.) kárhóztatták érte, →*Heltai Gáspár* és →*Dávid Ferenc* pedig irodalmi úton is fellépett ellene. Mindez nem hallgattatta el, s nemcsak tollal harcolt nézete mellett, hanem Radnóton 1557. dec. 31-től kezdve újra vitára szállt főleg a kolozsvári papokkal, akiket és általában az összes vele ellentétes erdélyi protestánsokat egy 1558. febr. 25-én kelt s a királyhoz és az országgyűléshez intézett levélben a legféktelenebbül támadott. Hasonlót tett egyidejűleg Pincovban kiadott „Collatio doctrinae Arii et Melanchthonis et Francisci Davidis et reliquorum Saxonum doctrina de Filio Dei, domino nostro Jesu Christo una est eadem” c. művecskéjében. Emiatt aztán a magyarok között sem levén maradása, Lengyelországban vonta meg magát, hol később még nem egy irodalmi vitának (Calvinusszal és Bullingerrel is) volt részese, s állandó lakóhelyre éppen úgy nem bírt szert tenni, mint korábbi életéveiben. Sokat hányatott életét 1574-ben végezte be Stobnitzban. – *Művei* egy héber nyelvtanon kívül vitairatokból, meg bibliamagyarázatokból állanak. Magyarországon mély nyomot hagyott a tana, amennyiben távozása után még évek múlva is sokan voltak a hívei. A nagyszébeniek részére készített munkálatát →*Teutsch Frigyes* tette közzé (Archiv des Vereines... XVII. k.).

Irodalom: *Borbély* István: Unit. polémikus Magyarországon a 16. században (1909.), *Zoványi* Jenő: A reformáció Ma-

gyarországban 1565-ig (1922.), *Révész* Imre: Melius és Kálvin (1936.), *Wotschke*: Francesco Stancaro (1910.).

Steigel (Staygel) Mihály (Felsősjajó, 1769. febr. 20. – Cserecs, 1829. okt. 26.) ev. lelkész. Felsősjajón tanult egy ideig. Még Dobsinán, Sajógömörön, Lőcsén és Pozsonyban járt iskolába, ez utóbbi helyen két évig. Azután →*rektor* lett Turolukán, majd Tolnaszentmiklóson. Innen visszatért Pozsonyba tanulmányai folytatására, 1790-ben pedig Késmárkra ment hasonló célból. 1791-től lelkész volt Derencsényben, 1805-től Rimabrézón. A Rimába fulladt Cserencsen. – *Művei*: A templomba örömmel lépő keresztényen (Szentháromság vasárnapja utáni 23. vasárnapi szlovák prédikáció). (Selmebánya, 1794.) Der menschliche Tod... (Gyászbeszéd Lakner Sámuel Gottlieb felett). (Besztercebányán, 1809.) Az iskolai tanítás metodológiája (szlovákul). (Pozsony, 1811.) (Palkovics György adta ki bővítve.) Mit végeznek a tanítók az oktatás érdekében? (Szentháromság vasárnapja utáni 4. vasárnapi szlovák prédikáció.) (Besztercebánya, 1813.) De unione protestantium cum romano catholicis („Solennia...” 1816.). Quenam sit causa, quod docti religionis doctores non sint simul boni docentes? (Uo. 1817.) Több dolgozata is van a „Solennia”... -ban.

Irodalom: Kolbenheyer Mihály: Vitae Pauli Schramko et Michaelis Steigel (Solennia... 1831.).

Steinacker Gusztáv (Bécs, 1809. márc. 1. – Buttelstädt, 1877. jún.) ev. lelkész. Pesten, Pozsonyban. Rozsnyón, 1826-tól újra Pozsonyban, majd Késmárkon elvégezvén tanulmányait, külföldre ment s előbb Bécsben, 1833 májusától 1835 áprilisáig pedig Halléban teológiát hallgatott. Magyarországra visszatérve, egy ideig nevelősködés után 1838-ban debreceni ref. felsőbb leányiskolai igazgató, 1845-ben gölnicbányai ev. lelkész, 1846-ban a trieszti egyesült prot. egyház papja lett. Szabadelvű teol. nézetei és némely kellemetlenségek miatt 1852-ben távoznia kellett, amikor is Hannoverbe ment lelkésznek. Miután az egyházi felsőséggel itt is meggyült a baja, 1854-ben ezt az állását is kénytelen volt elhagyni. Ezután Buttelstädtben lelkészkedett haláláig. – Jelentékeny munkásságot fejtett ki a magyar írók és költők kiválóbb műveinek németre fordításával, de az egyházi és nevelésügyi irodalom terén is szerzett érdemeket. Ilyen irányú *művei* közül magyar érdekűek: A leányok neveléséről és tanításáról Magyarországon egy Pesten felállítandó nevelőintézet tervével együtt prot. leányok számára (németül is megjelent). (Buda, 1837.) Die ernste Mahnung der Weihnacht... (Prédikáció). (Pest, 1837.) Weihstunden im Tempel des Herrn (Prédikációk tőle és Kolbenheyer Mórictól, 2

k.). (Pest, 1839. és Trieszt, 1847.) Tapasztalatok és intések a nőnevelés mezején... (Pest. 1842.) Női hivatás- és társalkodástan (Németül is megjelent). (Uo. 1842.) Vergänglich und Bleibendes im Schlosse unserer christlich-protestantischen Kirche (Reformáció-ünnepi prédikáció). (Lipscse, 1845.) Das unzerreissbare. Band... (Kibúcsúzó beszéd Gölnicbányáról). (Lőcse, 1846.) Magyarországról távozta után is sok műve látott napvilágot.

Irodalom: Grätz Mór: Blätter aus dem Tagebuch eines Presbyters (1881.).

Stelczér Károly János (Pozsony, 1811. febr. 2. – Nagyszombat, 1885. máj. 7.) ev. lelkész. Pozsonyban végezte iskoláit. 1841-ben lelkésznek választották Nagyszombatba. – *Művei*: Worte der Weihe... (Egy zsidó megkeresztelésekor). (Pozsony, 1843.) Predigt am zweiten Sonntage des Advents... (József nádor meggyógyulásakor). (Nagyszombat, 1846.) Huldigungs-Gefühle... (Az előbbi a József nádor halálakor tartott prédikációval). (Uo. 1847.) Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der evang. Kirchengemeinden sowohl Augsb. als Helv. Confession in der königl. Freistadt Tirnau... (Pest, 1870.)

Steller Tamás (Nagyszabos, 1640. – ?. 1715.) ev. lelkész. Tanulmányait Besztercebányán befejezve, külföldre ment és 1665. nov. 14-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyen 1668. okt. 15-én magisterséget szerzett. Még ez évben hazatérve, →*conrector* lett Besztercebányán, ahonnan 1674-ben a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idéztetvén, fogságából a következő évben gályákra hurcoltatott. Kiszabadulása után egy ideig Zürichben, később Wittenbergben tartózkodott, és csak 1684-ben tért vissza hazájába. Itt a besztercebányai ispotályi lelkészségre alkalmazták, de 1686-ban megvakulván, lemondott, s azután segélyekből éldegélt. – *Művei*: An universale et singulare sit peculiaris disjuncta entis affectio? (Lőcse, 1665.) Exercitatio theologica de triplicis Spiritus S. gratiae... quidditate et diversitate. (Wittenberg, 1667.) Votum Jacobi patriarchae (Gen. XXVIII. 20–22.). (Uo. 1668.) Respondensi tisztelet végzett az „Existentia spiritus infiniti, qui est Deus” (1667.) felől tartott és a „Vanam et veram pseudoveraque christianorum religionem” (1680.) folytatólágon tárgyaló vitán. – Üdvözlő verseket írt Major Pálhoz (1667.), →*Parschitius Kristófhöz* (1667.), →*Pilarik Jeremiáshöz* (1667.), Lani Györgyhöz (1667.), →*Pilarik Istvánhoz* (1667.), Murgasch Jánoshoz (1668.), Schallack Jánoshoz (1667.). →*Stürzer Mátyáshöz* (1671.), →*Gyöngyösi Istvánhoz* (1676.) és →*Masnicius Tóbiáshöz* (1679.). A magisterré avatásakor tiszteletére írt számos üdvözlő vers külön füzetben jelent meg.

Stephanides György (Morvamogyoród, ? – Pozsony, 1672. tavasz) ev. lelkész. Morvamogyoródon kezdte tanulását. Ezt Patakházán, Nagyszombatban, Beckón, Felsőzellén folytatta, majd →*rektor* lett Nagysümegeen, három év múlva Assakürtön, végül Sopornyan, míg 1641-ben lelkésszé választották Nyitrasárfőre, 1647-ben Viszokára, később Majtényba, 1662-ben magyar-szlovák papnak Pozsonyba. – *Műve*: Magyar katechismus, azaz: Rövid tanítás... (Szlovákbford.). (Pozsony, 1669.)

Stephanides Jakab (? – ?, 1862. jún. 19.) ev. lelkész. Csehországi születésű, 1627 után száműzetvén hazájából, Magyarországra került, hol 1633–35-ben trencsényi →*káplán*, 1637-ben drétomai pap volt. – *Művei* azok a gyászbeszéddek, melyeket Lipnicki Bozsik Anna (1635.), Sluzinszki Katalin (1637. kettő), Szivijné Predméri Katalin (1637.), Szivij Dániel (1638.) és Sluzinszki Jónás Tóbiásné Heliades Anna (év n.) felett szlovákul tartott.

Sterzel Mihály (Modor, 1790 k. – ?, ?) ev. lelkész. Modorban kezdte iskoláit, miket Pozsonyban folytatott. Külföldre menvén, 1814. máj. 9-én a jenai egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Hazájába visszatérve, előbb Nagyszombatban, 1824 nyarától Selmechányán lelkészkedett, ez utóbbi helyen a német papi hivatalban. 1855-ben nyugalomba ment. *Művei*: Das Leben und der Tod Jesu... (Prédikáció). (Nagyszombat, 1817.) Dankbare Blicke auf Wohlthäter (Konfirmációi beszéd). (Uo. 1821.) Abschiedspredigt. (Uo. 1824.) Predigt... bei der Einführung des neuen Pesther Gesangbuchs. (Uo. 1825.) Predigt bei der Einweihung der neuerbauten Kirche zu Kremnitz. (Uo. 1826.) Rede am Sarge des Herrn Ferdinand Winterlich. (Uo. 1826.) Gedächtnispredigt auf... Franz I. (Selmechánya, 1835.) Worte der Liebe... an der Gruft des verewigten Herrn S. L. Scharff. (Uo. 1842.)

Stettner Gyula (Kőszeg, 1841. nov. 20. – ?Felsőlövő, 1916. jan. 6.) ev. lelkész. Kőszegen tanult egy ideig. A gimnázium négy felső osztályát Sopronban végezte. A teológiát is itt, majd egy évig a bécsi prot. teol. fakultáson, valamint 1865. okt. 25-től a jenai egyetemen hallgatta. Hazajötte után Sopronban →*káplán*, 1868-ban Eperjesen felsőbb leányiskolai tanár, 1870-ben Felsőlövőn az ev. tanintézetek igazgatója, 1876-ban ugyanott lelkész lett. A →*felsővasi egyházmegye* 1882-ben →*esperessé* választotta. Erről a hivataláról 1914-ben lemondott. – *Művei* közül egyházi jellegűek: Predigt gehalten zu Gyönk. (Kőszeg, 1900.) Szentírási szakaszok a hétköznapi és reggeli könyörgéseknél. (Pápa, 1901.) Kurzgefasste Geschichte der christlichen Kirche (II. kiad. 1911.). →*Sztehlo Kornél* felolvasásai (Polémia). (Sopron, 1911.) Huszonöt éves esperesi jubileu-

makor egyházmegyéje papjai német és magyar prédikációkat tettek közzé.

Stieffler János (Meissen, 1634. máj. 24. – Kisszeben, 1669. tavasza) ev. lelkész. Wittenbergben végezte tanulmányait, s mint magister került 1655-ben Magyarországra, hol aztán 1659-ben Kisszebenbe választott német lelkésznek. – *Műve*: Loci theologiae historici, oder: Geistliche Historienschatz. (Jena, 1668.)

Stöckel (Steckel) Lénárt (Bártfa, 1510. – Bártfa, 1560. jún. 7.) magyar reformátor. Bártfán kezdte iskoláit. Előbb kereskedő akart lenni, de aztán még Kassán és Boroszlóban tanult, míg 1530 októberében a wittenbergi egyetemen lépett a hallgatók közé. Itt jutott érintkezésbe Lutherrel, Melancthonnal, Majorral és Agricolával, kikkel állandóan összeköttetésben maradt. Több évet töltött Németországban nevelősködéssel, közben az 1536–37. tanévben pedig →*rektorként* működött Eislebenben. Hazájába 1539 tavaszán tért vissza, hogy elfoglalja a neki már korábban is felajánlott bártfai rektorságot. Ebben a minőségében a legelső egyikévé tette a vezetésére bízott intézetet, melyben meghonosította az iskolai színjátékokat is. Pedagógusi és reformatori hírneve külföldön is elterjedvén, a némelyektől „Praceptor Hungariae” névre méltatott jeles tanárt 1551-ben Boroszlóba hívták egy tanszékre, de valami okból elmaradt az odamenetele. 1554-ben nagy vitába keveredett →*Stancarus Ferenc*cel és egyidejűleg →*Lauterwald Mátyás*sal. Érdemei szülővárosában hálátlansággal viszonzotván, az 1555. év második felében és az 1556-ik év elején Késmárkon rektorkodott, de azután megint Bártfán folytatta hivatalát. Utolsó éveiben a helvét irány ellen küzdött. – A lutherizmus megszilárdítása terén főleg a →*pentapolitana confessio* szerkesztésével szerzett érdemeket. Sokat tett a bártfai nyomda érdekében is. – Gazdag irodalmi működésének termékei: Catechesis... pro juventute Bartphensis composita. (1556.) De Antichristo. (H. ? év?) Apologia ecclesiae Bartphensis. (1558.) Historia von Susanna in Tragoedien weise gestellet... (Wittenberg, 1559.) Annotationes locorum communium doctrinae christianae Ph. Melancthonis. (Basel, 1561.) Apophthegmata illustrium virorum. (Boroszló, 1571.) Formulae tranctandarum sacrarum concionum per evangelia communium feriarum totius anni. (Bártfa, 1578.) Postilla, sive: Enarrationes erotematicae epistolarum et evangeliorum anniversariorum. (Uo. 1596.) 1542 vége felé egy német könyvnek latinra fordításához készült, melyet Melancthon ajánlott evégre, habár a szertartásokban sok fölöslegest megtartott: ennek első részében a tan volt tárgyalva, második része káté volt s már előbb megvolt latinul, harmadik része a szertartásokról szökött. – A halála-

ra → *Purkircher György*től írt gyászvers szintén megjelent. – Apósa volt → *Fabri Tamás*nak.

Irodalom: *Schesaeus* Keresztély: Oratio describens historiam vitae... Leonharti Stöckelii (1563.), *Klein* J. S.: Leonhardus Stöckelius communis Ungariae praeceptor (1770.), *Frankl* Vilmos: Révai Ferenc fiainak iskoláztatása (1873.), *Szlávik* Mátyás: Leonhard S. (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1890.), *Szilasi* Klára: S. L. Zsuzsánna-dramája... (1918.), *Zoványi* Jenő: Adatok S. L. irodalmi működéséhez (Theol. Szle, 1925.).

Stráner Vilmos (Sopron, 1866. ápr. 8. – Sopron, 1932. febr. 4.) ev. vallású egyetemi tanár. Sopronban 1885-ben végezte a gimnáziumot. Teológiát ugyanott és 1888-tól Tübingenben hallgatott. Hazatérte után előbb → *káplánkodott* Pinkafőn, majd itt, 1905-ben pedig Kőszegen lelkésszé választották. Miután 1908-ban a gyakorlati teológia tanszékét foglalta el Sopronban, 1910-ben letevén a → *teol. tanári* vizsgálatot, rendes tanárnak lépett elő s 1923-ban az egyetemi hittudományi karra nevezett ki hasonló minőségben. 1929-ben teol. díszdoktorrá választotta a debreceni egyetem. – *Művei:* Javaslát... a belmisszió tárgyában... (Orosháza, 1898.) Jugendvereine. (Sopron, 1899.) Leichenrede (Ritter Sámuel felett). (Felsőőr, 1900.) Mi tetszik nektek ama Krisztus felől? (Bessex után németből.) (Budapest, 1902.) A szentírás jelentősége és kezelése a gyakorlati theologia minden ágában. (Sopron. 1910.) A tanszabadság a hazai prot. főiskolákon a reformációtól korunkig. (Felsőőr, 1910.) A biblia az élet könyve. (Sopron, 1911.) Jausz Vilmos (Értesítő, 1914.). Lelki fegyver, (Sopron, 1917.) (Németül és szlovákul is.) Az ágostai hitvallás és az ev. istentisztelet (A „Hitvallás és tudomány” c. kötetben). (Uo. 1930.) Szerkesztette 1912-től 1918-ig az „Ev. Egyházi Élet”-et.

Stromp László (Rozsnyó, 1860. febr. 27. – Pozsony, 1907. máj. 12.) ev. tanár. Rozsnyón végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot. 1878-tól a budapesti egyetemen jogot, majd bölcsészetet hallgatott, míg 1881-től Pozsonyban teológiát végzett. 1885-ben külföldre ment s okt. 26-án a hallei egyetemre iratkozott be. A következő év augusztusában hazatérve, egy évet szülővárosában töltött, míg 1887-ben magán-, 1895-ben rendkívüli, 1896-ban rendes tanára lett a pozsonyi → *teol. akadémiának*. – A → *Magyar Prot. Irodalmi Társaság*nak, 1898-tól választmányi tagja volt. – Nagyobb dolgozatai és önálló *művei:* → *Somogyi Péter* fogsága. (Pozsony, 1891.) A János-evangélium világnézete. (Budapest, 1892.) A vágssellyei iskolamester. (Pozsony, 1894.) II. → *Pilarik István* élete. (Budapest, 1894.) Milleniumi imák a pöstyéni fürdőben

tartott istentiszteleten. (Pozsony, 1896.) A régi Egyiptom vallása (A „Prot. Esték” I. kötetében). (Orosháza, 1897.) „Praeceptor Germaniae”. (Budapest, 1897.) → *Apáczai Cseri János* mint paedagogus. (Uo. 1898.) Apáczai Cseri János (M. Prot. Irod. Társ. Emlékkönyve, 1898.). Kant vallás-tana (Athenaeum, 1898.). A philosophia a prot. theologián (Prot. Szle, 1898.). Gusztáv Adolf élete (Kaiser után), (Budapest, 1899.) Konfirmációi oktatásügyünk reformjához. (Pozsony, 1899.) Sokrates (A „Prot. Esték” II. kötetében). (Uo. 1899.) Költözés más világba (Uo. 1899.) Schleiermacher beszédei a vallásról (Prot. Szle, 1899.). → *Comenius* sárospataki beköszöntője (Uo. 1900.). Lutherianák a pozsonyi ev. főiskola könyvtárában (Uo. 1901.). A sámán (Uo. 1903.). Péter apostol római püspöksége (Uo. 1903.). Apáczai Cseri János... (Budapest, 1905.) Egyházi beszéd márc. 15-re. (Pozsony, 1905.) Ker. renaissance (Theol. Szaklap, 1905.). Énünk és világa (Uo. 1907.). Magyarország és Melancthon (Ösvény V.). Keresztelő János (A „Prot. Esték” III. kötetében). (Budapest, 1916.) Kisebbségi dolgozatai a → *Prot. Szemlében*, P. E. I. L.-ban, → *Ev. Egyház és Iskolában* jelentek meg. Szerkesztette a → *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* (1902–1906.) és → *Masznyik* Endrével „A Mi Otthonunk” (1892–94.) c. hetilapot, továbbá részt vett a Luther műveinek magyar fordításában. Sajtó alá rendezte a br. → *Prónay Dezső* által kiadott „Magyar ev. egyháztörténeti emlékek”-et (1905.).

Irodalom: *Raffay* Sándor: S. L. (Theol. Szaklap, 1907.).

Stürzer Mátyás (Besztercebánya, ? – ?, ?) ev. lelkész. Besztercebányán tanult. A külföldet is fölkeresvén, 1657. jún. 19-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyen 1659. ápr. 26-án magisteri címet nyert. Hazájába 1660. januárja után visszajövetén, 1661 vége felé → *conrector*, 1668 őszén → *rector* lett szülővárosában. 1674-ben a pozsonyi rendkívüli bíróság száműzte az országból. Később, 1683 után megint Besztercebányán élt és talán lelkészkedett is. – *Művei:* De vocatione ministrorum ecclesiae. (Lőcse, 1668.) De praedestinatione. (Zsolna, 1670.) De peccato, poenitentia et bonis operibus. (Lőcse, 1671.) – Üdvözlő verset írt → *Zabanius Izsákhhoz* (1658.), → *Grelnertius Timotheushoz* (1658.), → *Galli János Kristófhoz* (1658.), *Jackisius* Illéshez (1659.), → *Schnitzler Jakabhoz* (1659.), → *Thann András*hoz (1660.) és → *Seelmann Keresztély*hez (1661.).

Subscriptio, a kollégiumokban a nagyobb diákok (quadrivium tanulói, → *togatusok*) sorába lépőknek nevük aláírásával arra való kötelezettségvállalásuk, hogy engedelmességgel fogadják az iskolai törvényeknek.

Successio (= következés), a püspökválasztás jogának képzelt vagy állítólagos veszélyben forgása miatt az →*alsódunamelléki ref. egyházkerületben* 1723-ban, a →*tiszántúliban* 1716-ban, majd 1724-ben újra, az →*erdélyiben* 1726-ban életbe léptetett amaz intézkedés, amelynél fogva helyettes püspök, illetőleg →*generalis notarius* a püspöki állásra való következés jogával választott. A →*dunamelléki* és *tiszántúli* kerületben ez mindjárt a legközelebbi alkalommal megszűnt, habár az előbbiben 1791-ben ismét felújították, s 1808-ban →*Tormássy János*, 1814-ben →*Báthory Gábor* így lett püspökké. Állandó gyakorlattá mégis csak Erdélyben lett, sőt itt először 1729-ben, majd ennek elalvása után 1830 körül az →*egyházmegyék*re is kiterjesztették, amennyiben a főjegyző minden újabb választás nélkül lett →*esperessé*. Hosszas heves küzdelem után, melyben egyfelől →*Bodola S.*, másfelől →*Salamon J.* vezérkedett, az →*egyházkerület* szervezetének 1871-i átalakulásával itt is megszűnt a successio.

Superintendens, a magyar prot. egyházakban a püspököknek leggyakrabban előforduló elnevezése annál fogva, mivel a római katolikusok állandóan ellene szegültek annak, hogy a püspök címet viselhessék a prot. →*egyházkerületek* vezetésére választott lelkészek.

Superintendentia, a magyar prot. egyházakban az →*egyházkerület* (püspökség) latin neve.

Supplicansok, egyes magyar prot. tanintézeteknek az aratási és szüreti szünidők alkalmával az egyházközségek egy-egy csoportjába kiküldött növendékei, akik az iskola vagy tápintézete részére a tehetősebb egyháztagoktól adományokat gyűjtöttek, melyek néha tekintélyes összegekre rúgtak. A →*budapesti első ref. szinát* beszüntette a supplicansok kiküldését, míg az ev. egyházban továbbra is divatban maradt.

Suri Orvos Pál (? , ? – ? , ?) ref. lelkészjelölt. Hazai tanulása után külföldre is ellátogatván, 1612 júniusában a wittenbergi, ugyanezen évi szept. 11-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1614 májusában még ott időzött. – *Művei*: De fide justificante. (Heidelberg, 1612.) De Deo uno et trino. (Uo. 1613.) De ecclesia ejusque notis. (Uo. 1614.) – Respondeált a „De Scripturae S. lectione, obscuritate et interpretatione” (1614.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt →*Czeglédi Szabó Pál*hoz (1613.) és →*Szentgyörgyi Nagy Bálinthoz* (1613.).

Surrogatiák, az erdélyi szász ev. egyháznak egy régebbi specialitása. A surrogatiák néhány egyházból álló →*egyházmegye*-szerű testületek, melyek külön ún. →*seniorok* alatt állottak, de ezek egy-egy szomszéd →*káptalan* →*dékánjának* voltak alárendelve s maguk a surrogatiák is mintegy kiegészítő részeit képezték az illető káptalanoknak.

Sükei Imre (? , ? – ?Bukarest, 1848. jan. 18.) ref. lelkész. Kolozsvárt tanult. 1815-ben megalapította a bukaresti ref. egyházat, melynek az általa gyűjtött pénzből 1821-ben felépítette a templomát is. – *Művei*: A ker. vallás terjedése az evangelium prédikálata által (Prédikáció). (Nagyszében, 1831.) (Németül 1832.) Hitvallása az... Oláhországban megalapodott ref. eklézsiának. (Pest, 1832.) Trauerrede bei der Todesfeier... Franz I.... (Brassó, 1835.)

Sükösd Sámuel (Sepsiszentkirály, ? – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden, ahol 1831-ben lett →*togatus*, 1838-ban pedig →*köztanító*. Miután 1839-től püspöki titkár volt, 1840 elején külföldre ment s három évig a berlini egyetemen gyarapította ismereteit. Visszatérvén hazájába, még 1843-ban Barátoson, majd Lécfalván, 1844-ben pedig Déván foglalta el a lelkészi állást. Innen 1848 őszén a lázadó románok elől menekülnie kellett. Előbb Nagyváradra, három hónap múlva Uzonba vonult, hol lelkésznek választották. 1849. jún. 20-án eltűnt és sohasem került többé elő. – *Egyházi művei*: Ez az élet csalódás (Gyászbeszéd Jakó Elekné Csoma Klára felett). (Brassó, 1843.) Az iskolamester elhivatattása szép és fontos (Gyászbeszéd Veress István felett). (Uo. 1844.) Sükösd Sámuel emléke egyházi beszédeiből (I. f. Halotti beszédek. Közzé tette →*Baló Benjámin* a szerző életrajzával). (Arad. 1858.) (II. kiad. Kolozsvár, 1864.)

Svéd-magyar egyházi érintkezések a →*Bethlen Gábor* idejében kezdődtek, mikor ő 1626-ban diplomáciai összeköttetésbe lépett Gusztáv Adolfal. Ezt a két Rákóczy György is fenntartotta a svéd királyokkal, de a harmincéves háború után főleg politikai érdekből, míg az egyházi szempontok háttérbe vonultak az előbbi mellett. A svéd követek ugyan nem egyszer felszólaltak a bécsi udvarnál az üldözött magyar protestánsok érdekében, s felszólalásaik nem is hangzottak el minden hatás nélkül. A →*gyásztized* kezdetén a császár által a bécsi svéd követ számára engedélyezett nyilvános istentiszteleten rendszeren részt vettek a közel fekvő magyarországi városok protestáns lakosai, ameddig el nem tiltotta tőle őket a kormány. Az akkori követnek, Oxenstierna grófnak az elnyomott magyar, cseh, stb. protestánsok érdekében a bécsi kormányhoz beadott emlékirata latin, német, holland és bizonyára svéd nyelven is napvilágot látott. XII. Károly svéd király (1697–1718.) különösen rokonszenvezett a magyar protestánsokkal, akiknek érdekeit nemcsak a bécsi udvarnál vette pártfogásába, hanem anyagi téren is buzgón előmozdította segélyeivel. Sok magyar iskola és templom köszöni létét öneki, az 1630-tól 1720-ig svéd uralom alatt levő greifswaldi egyetemen pedig négy magyar ev. teológusnak biztosított ingyen ellá-

tást. Az őt eziránt fölkereső Szirmay Miklósnak és Melczer Mihálynak ígéretet tett az *→eperjesi kollégium* segélyezésére is, a *→rózsahegyi zsinat* által hozzá kiküldött s a Rákóczi Ferenc megbízásával szintén ellátott *→Krmann Dániel* és Podhorszky Sámuel útján pedig tényleg küldött segítséget annak, de nem az ezek által keresett és hallomás szerint Svédországban előbb gyűjtött állítólagos 40 ezer forintot. Az ő korában az uppsalai egyetemnek is volt magyar hallgatója, ki szintén királyi ösztöndíjban részesült ott. 1708-ban, midőn magyar királlyá való meghívása is szóban forgott, közbelépése befolyással volt az országgyűlés eredményére is. A svéd–magyar egyházi érintkezések utolsó mozzanatául tekinthető, hogy a *→Diószegi Kis János* Grotius-fordítása Marburgban 1732-ben a Frigyes svéd király, eredetileg hessenkasseli herceg költségén jelent meg.

Sylvester György (Tarcsafalva, 1786. – Kolozsvár, 1829. máj. 14.) unit. tanár. Tanult Székelykeresztúron, ahol 1802-ben lett *→togatus*. 1803-tól Kolozsvárt folytatta tanulmányait, ahonnan 1808-ban nevelőnek ment Nagyszebenbe, míg 1810-től *→köztanító* volt Kolozsvárt. 1812-ben külföldre látogatott el, s okt. 23-án Jenában, 1813 őszén Göttingenben iratkozott be az egyetemre. 1814 őszén hazaindulván, a következő év elején *→teol. tanár* lett Kolozsvárt, hol 1816-tól egyszerű lelkészi működést is folytatott. – Számos prédikációja, valamint „De dignitate et praestantia religionis” c. székfoglaló értekezése kéziratban maradt, s csak a következő *művei* jelentek meg: Két zsinati beszédek (1818. és 1820.). (Kolozsvár, 1821.) A beszédben és cselekedetekben hatalmas pap (Gyászbeszéd *→Szász Mózes* felett). (Uo. 1824.) – Apósa volt *→Koronka Antal*nak.

Sylvester (nem Erdősi!) János (Szinérváralja, 1505. k. – ?, ?) magyar reformátor. Itthoni tanulmányainak végeztével külföldre ment s 1525. okt. 26-án a krakkói egyetemre iratkozott be, hol a következő év nyári szemeszterében *→seniori* tiszteletet viselt a magyar bursában. Innen Wittenbergbe távozott, hol 1529. júl. 31-én lépett az egyetem hallgatói közé. Hazatérte után nevelősködött, míg 1532-ben ismét Krakkóban időzött. Külföldről magisteri címmel jött vissza, de működése első helyéről nincs tudomásunk. Csak azt tudjuk, hogy valószínűleg a reformációhoz hajlása miatt elvesztvén vagyonát, kénytelen volt a Perényi János pártfogása alá húzódni. Ettől 1534 májusában Budán és Pápán keresztül Újszigetre (igazában Sárvárra), a *→Nádasdy Tamás* birtokára ment, hol tanítással és irodalommal foglalkozott,

amely utóbbinak a terén jelentékeny segítségével volt a Nádasdytól ugyanott 1537-ben felállított sajtó. Az 1542–43. tanév téli felét a bécsi egyetemen töltötte, melyen már 1544 elején a héber nyelv tanszékén működött. Még ebben az évben a görög nyelvnek lett a tanára, s az volt 1546-ban is, míg 1552-ben a történelem tanárául van említve. Alighanem ebben az idő tájban elhagyta Bécset, de hogy mi történt vele, arról nincs tudomásunk. Az ugyanis tévedés, hogy Debrecenben működött s onnan Lőcsére ment volna. – Nem azonos vele az a *Sylvanus János* sem, aki szintén magyarországi származású volt s a szlovákok közt reformátorkodott, de azután cseh költeményeket írt s meghalt 1572. febr. 14. – A magyar S. J. *művei*: Rosarium coeleste virginis Mariae patronae regni Hungariae. (Krakkó, 1527.) Puerilium colloquiorum formulae (Heyden Sebald műve magyar szöveggel bővítve). (Uo. 1531.) (Két újabb kiadása is van, egyik 1552-ből; a latin-magyar szöveget *→Dézsi Lajos* adta ki újabban 1897-ben.) Grammatica hungaro-latina. (Újsziget, 1539.) (Újra kiadta *→Kazinczy Ferenc* a „Magyar régiségek és ritkaságok” között, Pest, 1807. és Toldy Ferenc a „Corpus grammaticorum Hungarorum” c. gyűjteményben, uo. 1866.) Újtestamentum magyar nyelven. (Újsziget, 1541.) (II. kiad. Bécs, 1574.) De bello turcis inferendo elegia. (Bécs, 1544.) (Ebben a 79. zsoltár latin parafrázisát is adja.) In tristissimum Annae reginae obitum epitaphium. (Uo. 1547.) Querela fidei. (Uo. 1551.) Querela Domini Jesu resurgentis. (Uo. év n.) Kivonatolta versekben valószínűleg magyarul a Genesiset. – Írt még egy latin gyászverset a Mamminger Vilmos halálára (1550.) és egy magyar éneket a Krisztus feltámadásáról. Ez utóbbit és az Újtestamentumában közlött magyar verseit *→Szilády Áron* újból kiadta jegyzetekkel és életrajzával (Régi Magyar Költők Tára, II. k. 1880.).

Irodalom: Révész Imre: Erdősi János magyar prot. reformátor (1859.), *Dankó* József: Joannes S. Pannonius Erdősi, Leben, Schriften und Bekenntniss (1871.), *Dézsi Lajos*: Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege (1897.), *gr. Kemény* József: Erdősi János élete (Új MagyarMúzeum, 1855. I.), *Réső Ensel* Sándor: Észrevételek... S. János prot. voltáról (P. E. I.L. 1859.), *Payr* Sándor: Erdősi S. J. sárvári tanító és magyar bibliafordító (1905.), *Hegedüs* István: S. J. latin versei (ItK. 1910.), *Zoványi* Jenő: S. J. és Debrecen (Prot. Szle, 1917.), *Trócsányi* Zoltán: Sylvester-problémák (M. Nyelv, 1928.).

SZ

Szabad Egyház, igen vegyes tartalmú, ref. konfesszionális irányú közlöny, melyet 1884-ben indított meg →*Rácz Károly*. Számai hónaponként kétszer jelentek meg. 1915-ben szűnt meg.

Szabadelvű (másképpen modern) **teológia**, Magyarországon is nagy elterjedést vett egy időben. Fellépése eredetileg a →*Fáy András* Óramutatójától kelteződik, de szélesebb körökre való kihatása a →*Ballagi Mór* több évtizedes tevékenységének az eredménye volt. Egy úton haladt vele bizonyos ideig →*Révész Imre* is, de azután elváltak útjaik és ez utóbbi helyébe a 19. század ötvenes éveinek második és hatvanas éveinek első felében neveltek közül állottak be a teológiai irány harcosaiul néhányan olyan kiválóságok, mint →*Szeremlei Sámuel*, →*Kovács Albert*, →*Kovács Ödön*, →*Mitrovics Gyula*, →*P. Nagy Gusztáv*. Rajtuk kívül is az ifjabbknak egy egész serege jelentkezett ez irány követőiként, akik közül az idők folyamán nem egy tért más útra, azonban az unit. teológusok általában ennek a hívei. A prot. teol. irodalom többi munkásai közül a nevezettek mellett az elhunytak soraiból még →*Weber Sámuel*, →*Warga Lajos*, →*Szilágyi Ferenc*, id. →*Bartók György*, →*Keresztes József*, →*Józsa Zsigmond*, →*Pukánszky Béla*, →*Stromp László*, →*Hajdu Péter*, →*Vásárhelyi József*, →*Rohoska József*, gr. →*Tisza István*, →*Schneller István*, →*Sztechlo András*, →*Sztechlo Kornél*, br. →*Prónay Dezső*, →*Molnár Aladár*, →*Szelényi Ödön*, →*Hornyánszky Aladár*, →*Zoványi Jenő* volt mindhalálig szilárdan kitartó híve e teológiai iránynak. Az ifjabb nemzedék közül pedig jóformán csak ifj. →*Bartók György*, →*Szimonidesz Lajos*, →*Fizély Ödön* és →*Czakó Ambró* maradt meg követőjéül. – A prédikáció-írás jelesei közül →*Székács Józsefnél*, →*Fejes Istvánnál*, →*Pap Károlynál*, →*Mitrovics Gyulánál* és →*Szilády Jánosnál* mutatkozott meg ez irány hatása leginkább.

Szabad királyi városi ev. egyházkerület. Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kiszseben szabad királyi városok és Nagysáros mezőváros részére 1614-ben alakította a →*szepesváraljai zsinat*, de hatásköre csakhamar kiterjedt a Szepes és Sáros vármegyei egyházakra is, melyeknek ugyanak-

kor alakított kerülete mindjárt meg is szűnt, mivel a lengyel kormány nem engedte meg, hogy az uralma alatti 13 városból legyen →*superintendens*. Mint-hogy állandóan az öt város papjaiból választott a püspök, midőn 1668-ban Késmárkot is, mint már 1665 óta szintén szabad királyi várost fölvetették kötetlékükbe, amazok kikötötték, hogy ennek a papjai nem választhatók püspökké, ami ellen emez 1729-ben elkésve ugyan, de elvileg eredményesen tiltakozott. A püspök e városokban az →*esperesi* hivatalt is vitte mind-addig, ameddig ebben az alakjában állott fenn a kerület, melyhez különben a →*rózsahaeyi zsinat* 1707-ben hivatalosan is hozzácsatolta az Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Bihar vármegyei egyházakat, melyek tényleg már addig is idetartoztak. Ebből a kerületből jött aztán létre a →*gömörvidékivel* való egybeolvasztás folytán 1735-ben a →*tiszai egyházkerület*. – A szabad kir. városi ev. egyházkerület püspökei ezek voltak: →*Zabler Péter* lőcsei l. 1614–1645, →*Wagner Márton* bártfai l. 1645–1666, Liefmann Mihály kassai l. 1666–1674, →*Heutsch Fülöp* kassai l. 1683–1686, →*Zabler Jakab* bártfai l. 1686–1709, →*Schwartz János* eperjesi l. 1709–1728, Pfanschmidt Keresztély lőcsei l. 1729–1735. A →*gyásztized* idején Liefmann külföldre távozta miatt az üldözések lecsillapodásáig püspök nélkül volt a kerület.

Irodalom: Hörk József: Az ev. Tisza-kerület püspökei (1888.).

Szabad királyi városi ev. gyülekezetek, a →*dunántúli kerülethez* tartozó Győr, Sopron, Kőszeg, Ruszt és Komárom városokban levők, melyek egy ideig nem tartoztak →*egyházmegyei* kötetlékbe, míg közülük az utolsót a →*budapesti első zsinat* a →*fejér-komáromi egyházmegyébe* kebelezvén, ezzel együtt a →*dunáninenni kerülethez* csatolta. A dunántúli kerületben maradtakat aztán maga a kerület osztotta be az illető egyházmegyébe, megszüntetvén ekként függetlenségüket.

Szabó Aladár id. (Tác, 1860. dec. 12. – Gödöllő, 1944. ápr. 26.) ref. lelkész. Az elemi iskolát Polgárdiban és Dégen 1871-ben, a gimnáziumot Pozsonyban és Pápán 1879-ben végezte. Egy évig

otthon időzött, azután teológiát hallgatott Budapesten, az utolsó félévre előbb Sárospatakon iratkozott be, de néhány hét múlva visszatért Budapestre. Párhónapi edinburghi tartózkodás után hazatérve, Budapesten hitoktató, majd köbányai →*káplán* volt, míg 1888-ban helyettes, miután pedig 1891-ben bölcsészettudományi doktorságot szerzett, még abban az évben rendes tanár lett a →*teol. akadémián*. 1905-től budapesti pap volt 1938-ig, midőn nyugalomba lépett. 1910-ben tanácsbíróvá választotta a →*dunamelléki egyházkerület*. Gödöllőn töltötte utolsó éveit. – Egyháztársadalmi téren kifejtett rendkívül buzgó tevékenységével általános elismerést aratott, mint a belmisszió terjesztésének a magyar protestantizmusban egyik legkiválóbb bajnoka. – Írói munkássága is jobbára ezen a téren mozgott. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1895-től 1903-ig választmányi tagja volt, majd 1906-tól újból. Jelentékenyebb dolgozatai: Locke, (Budapest, 1890.) A philosophia jövője. (Uo. 1890.) A protestantizmus és a külmiszió (Prot. Szle, 1890.). Az élet kérdésének fontosságáról (P. E. I. L.. 1892.). Budapesttől Londonig. (Budapest, 1894.) Lelki harmat. (Uo. 1894.) A prot. hittani alapelvek hatásáról (Prot. Szle, 1894.). A belmisszió eszmei szempontból (Uo. 1895.). Livingstone Dávid utazásai és felfedezései. (Budapest, 1895.) A tudomány szabadsága és a ker. hit. (Prot. Szle, 1896.). Jézus személyisége és a magyar protestánsok bajai (Uo. 1901.). Az apokryphák Jézusképe (Uo. 1902.). Kant nevezetesebb gondolatai (Uo. 1904.). Az egyház és az egyház munkája. (Budapest, 1904.) A ker. egyház eszményképe (Beköszöntő). (Uo. 1905.) Emlékezés →*Szász Károlyról* (Dunamelléki egyházkerületi jegyzőkönyv, 1905.). Az oktatásügyi harc Angliában (Prot. Szle. 1906.). Jézus élete. (Budapest, 1907.) Két érdekes congressus (Prot. Szle, 1908.). A diakonissza-munkáról (Uo. 1909.). A ref. egyház a 20. század elején (Uo. 1910.). Az angol királyok trónralépési nyilatkozata (Uo. 1910.). Külmisziói kalauz. (Budapest, 1911.) Az őskereszténység és a misszió (Theol. Szaklap, 1911.). A kereszténység elterjedése a világon. (Budapest, 1914.) Kegyelem által (Visszaemlékezések). (Uo. 1941.) – Szerkesztette a →*Hajnal* (1894–1899.) c. belmissziói közlönnyt és egy Új Óramutatót (1896.), egyik szerkesztője volt a Koszorú (1893.) első négy füzetének s az Evangelische Blätter aus Ungarn (1897–1899.) első évfolyamának. Terjedelmes előszót írt a Drummond H. „Természeti törvény a szellemi világban” c. művének magyar fordítása (1895.) elé, melynek ő volt a revizora is. Részt vett az ószövetség új fordításában is. Kisebbségi dolgozatai a P. E. I. L.-ben, a →*Prot. Szemlében* s az általa

irányított kisebb közlönnyökben jelentek meg. – Sógora →*Csizmadia Lajosnak*.

Szabó Aladár ifj. (Bp. 1890. aug. 11. – Gödöllő, 1948. febr. 4.) ref. lelkész, az előbbinek fia. Budapesten tanult, 1911-ben végezvén a teológiát. 1911-től egy évig a berlini, több éven át a budapesti egyetem hallgatója volt, s ez utóbbin 1917-ben „sub auspiciis regis” bölcsészettudományi doktor lett. 1912-től vallásalapító volt Budapesten, 1917-től lelkész Gödöllőn haláláig. – 1927-ben teol. magántanári képesítést szerzett Sárospatakon. 1934 óta szerkesztette a →*Református Híradót*. – *Művei*: A boldogság feltételei (Prédikációk). (Budapest, 1915.) Vencel és Ottó királyok oklevelei. (Uo. 1916.) A vasárnap megszentelése. (Uo. 1922.) Ker. egyháztörténet (Népiskolai tankönyv). (Uo. 1922.) →*Szikszai György* élete és munkássága. (Debrecen, 1927.) Vezérkönyv az egyháztörténet tanításához az elemi iskola V. osztályában. (Uo. 1931.) A magyar protestantizmus története. (Budapest, 1931.) A misszionárius gróf. (Uo. 1934.) A magyar reformált egyházak története. (Debrecen, 1942.) A ker. egyház története a felvilágosodás korától napjainkig (Átdolgozott kiadás). (Uo. 1945.)

Szabó Ferenc (M.) (? , 1800. – Újtorda, 1871. aug. 18.) ref. lelkész. Tanult Nagyenyeden, hol 1828-ban →*köztanítóságot* viselt. Joggyakorlaton volt, midőn 1830-ban →*káplánnak* vitték Újtordára a lelkészi állásra következő jogával, amelyet aztán 1835-ben foglalt el. 1863-ban nyugalomba vonult. – *Művei*: Nemzeti trophaeum, melylyel...→*Bethlen Gábor*... emlékezetét megújította (Hosszú költemény, 1828.). (Nagyenyed, 1832.) Egy vigasztaló beszéd (Margitai Jonathánné Mezei Julianna felett). (Uo. 1833.) Sir Humphry Davy utazási vigasztaló vizsgálódási... (Ford.). (Uo. 1841.) Ima Antal Imréné Margitai Rozália felett. (Uo. 1860.) – Prédikációi vannak az →*Erdélyi Prédikátori Tár* III. és IV. kötetében, 12 éneke az akkori új erdélyi →*énekeskönyvben*.

Szabó György (Papolc, 1808. – Nagyenyed, 1870. aug. 4.) ref. tanár. Papolcon kezdett tanulni. Tanult még Székelyudvarhelyen, Zilahon, Nagyenyeden. 1839-ben tanár lett Zilahon, 1844-ben Székelyudvarhelyen, 1855-ben Nagyenyeden, ahonnan 1858-ban igazgatónak választották Szászvárosba. Itt az elemi színvonalra hanyatlott iskolát 1866-ig főgimnáziummá emelte. – Irodalmi téren azzal a dolgozatával tűnt fel, mely mint egyik díjnyertes „A Pesten felállítandó prot. főiskola tanítási rendét tervező pályamunkák” (1843.) közt jelent meg.

Szabó Imre (Somorja, 1891. ápr. 10. – Debrecen, 1955. jan. 27.) ref. lelkész. Tanulmányait Pápán végezte s 1913-tól Baselben volt egyetemi

hallgató. Hazatérve, 1914-ben pápai →*káplán*, 1917-ben bodajki helyettes lelkész, 1918-ban budapesti káplán lett. Még ez év szeptemberétől a Lorántffy Zsuzsanna-egyesület lelkésze, 1921 elejétől tisztviselelőtelepi helyettes lelkész volt, míg 1923 elején a fasori papi állást foglalta el. A →*budapesti egyházmegye* 1932-ben →*esperesének*, a →*dunamelléki egyházkerület* 1939-ben zsinati rendes taggá, az ORLE 1948-ban elnökévé választotta. 1950-tól Bujon lelkészkedett. – *Művei*: A pápai ref. főiskolai ifjúsági képzőtársulat története 1891–1912. (Pápa, 1913.) Magyarak lenni (Prédikáció). (Uo. 1915.) Miért jöttem én tihozzátok? (Beköszöntő prédikáció). (Budapest, 1923.) Nyilak a hős kezében (Prédikáció). (Uo. év n.) Jób felesége (Prédikáció). (Uo. 1926.) (II. kiad. 1943.) Miatyánk (Tíz elmélkedés). (Uo. 1927.) „Íme a magvető kiméne vetni...” (2 k.). (Uo. 1928.) Ismerd meg magad (Beszéddek és előadások a tízparancsról). (Uo. 1932.) Az antisemitismus hatása. (Uo. 1934.) A templomnélküli város. (Uo. 1935.) Nyitott ajtó (Előadások, prédikációk). (Uo. 1937.) Magyar sorskérdések. (Uo. 1938.)

Szabó János (Szeghalom, 1835. jún. 3. – Debrecen, 1902. máj. 23.) ref. esperes. Tanult Füzesgyarmaton, Debrecenben, Eperjesen, Szarvason, Békésen, végül Debrecenben, hol a teológiát is végezte. 1856 őszén külföldre ment, s egy szemeszteren át Bécsben, egyen Zürichben, egyen Göttingenben folytatta teol. tanulmányait. 1858 tavaszán hazaérkezvén, előbb Gyomán, azután Köröstarcsán →*káplán*kodott, hol 1862 szeptemberében lelkésznek választották. Miután 1878 szeptemberében →*esperesé* választotta a →*békésháti egyházmegye*, 1897 júniusától Hódmezővásárhelyen volt lelkész. – *Művei*: Emlékbeszéd gr. Teleki László felett. (Debrecen, 1861.) →*Révész Imre* emlékezete (→*Zsigmond Sándor* imájával). (Uo. 1881.) Előima Filó János... 25 évi lelkészkedése alkalmából („Emléksorok...” c. füzetben). (Szentés, 1884.) Prédikáció a szegedi ev. ref. egyház új templomának felszentelése alkalmával. (Szeged, 1886.) Hajnal Ábel emlékezete (A békésvármegyei régészeti... társulat XV. évkönyve, 1891.). Templomszentelő ima Nagybecskerekén. (Budapest, 1892.) Könyörgés a nagykikindai ev. ref. egyház templomának felszentelésén (1891.). (Gyoma, 1893.) Prédikáció a tiszántúli... egyházkerületi egyházi értekezlet alkalmával Nagyváradon (1895.). (Hajdúszoboszló, 1897.) Emlékbeszéd Vályi János felett. (Debrecen, 1897.).

Szabó József (S.) (Serke, 1862. aug. 15. – Cegléd, 1944. okt. 19.) ref. tanár. Tanult szülőfalujában, Rimaszombaton és 1880-tól Sárospatakon, hol 1882–86-ban végezte a teológiát. Ettől fogva egy évig nevelősködött, egy évig pedig helyettes

tanár volt a rimaszombati gimnáziumban. Miután az 1888–89. tanévet a budapesti egyetem bölcsészeti karán töltötte, karcagi tanár lett, de már 1890-ben lelkésznek ment Naprágyra. 1892-ben ismét gimn. tanári állást foglalt el Rimaszombatban, 1893-ban Kisújszálláson, 1894-ben Debrecenben, hol 1929-ben történt nyugalomba léptéig működött, amikor is Ceglédre költözött. – A →*tiszántúli ref. középiskolai tanáregylet* 1897-ben jegyzőjévé, az →*országos ref. tanáregyesület* 1902-ben főtitkárává, 1927-ben ügyvivő társelnökévé választotta, s ezekben a minőségeiben szerkesztette évkönyveiket. A →*budapesti negyedik zsinatok* pótagja volt nyugalomban léptéig, 1910 óta választmányi tagja a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. 1942-ben a teológia díszdoktorává tette a debreceni egyetem. Számos egyházi, tanügyi, történeti stb. tárgyú kisebb-nagyobb dolgozata jelent meg különféle időszaki közlönyökben. – Egyházi irányú *művei* és nagyobb dolgozatai: →*Károlyi Gáspár* élet- és jellemrajza. (Sárospatak, 1890.) (II. kiad. uo. 1891.) Epitaphiumok. (Karcag, 1892.) A mi zsinatunk. (Uo. 1892.) Egyházi dolgozatok. (Miskolc, 1894.) A héber irodalom hatása a görög írókra (Prot. Szle, 1894.). A Lorántfiak. (Budapest, 1896.) Beszéddek ifjúsági istentiszteletre (5 f. másokkal). (Debrecen, 1899–1903.) Patócsy Zsófia. (Budapest, 1900.) →*Tompa Mihály*, a költő-pap. (Uo. 1901.) A ker. egyház története (Tankönyv, 2 k.). (Debrecen, 1903–4.) A naprágyi ref. egyház rövid története. (Uo. 1906.) →*Diószegi Sámuel* emlékezete (Prot. Szle, 1907.). Magyar ref. Sion. (Debrecen, 1909.) Kálvin János élete és reformációja. (Uo. 1909.) A cseh-morva ref. egyház (Prot. Szle, 1910.). A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben (Függelékül Loesche „Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban” c. műve által végzett magyar átdolgozásához). (Debrecen, 1912.) →*Mitrovics Gyula* írói méltatása. (Sárospatak, 1913.) A mai kor és a vallástánítás. (Debrecen, 1913.) Régi történetek. (Uo. 1913.) Károlyi Gáspár, a bibliafordító. (Uo. 1913.) Ker. hittan és erkölcsan (Tankönyv). (Uo. 1914.) →*Balogh Ferenc* élete és művei (Ennek alább említendő műve függelékül). (Uo. 1915.) Reformáció-korabeli Szegediek a protestantismus szolgálatában (Sp. Ref. Lapok, 1916.). Debreceni és sárospataki papok a reformáció századában. (Debrecen, 1916.) A magyar reformáció szervezkedése (Az általa szerkesztett „A magyar reformáció könyve” c. füzetben). (Uo. 1917.) Ref. egyházunk nagyjai. (Uo. 1917.) →*Melius Péter* („Melius Péter világító lámpásának sugarai” c. kiadvány előtt). (Uo. 1922.) A Perényiek a magyar reformáció szolgálatában. (Uo. 1923.) Műveltségi állapotok, fő-

ként az iskolázás Debrecenben a reformáció korában. (Uo. 1924.) Régi, főként debreceni asszonyok. (Uo. 1925.) A debreceni ref. kollégium tanárai és kiválóbb növendékei. (Uo. 1925.) Mácsai Sándor emlékezete. (Uo. 1925.) →*Révész Imre* emlékezete. (Uo. 1926.) A protestantismus Magyarországon. (Budapest, 1927.) (II. kiad. uo. 1928., németül Berlin, 1927.) A debreceni ref. kollégium. (Debrecen, 1928.) Emlékezés →*Bethlen Gábor*tól. (Budapest, 1930.) →*Dóczy Imre* emlékezete. (Nagykörös, 1931.) A ceglédi ref. egyház múltja. (Cegléd, 1931.) A ceglédi ref. egyház pásztorai. (Uo. 1931.) Zwingli és a magyar reformáció. (Budapest, 1932.) Tompa Mihály geniuja. (Prot. Szle, 1935.) A ceglédi ref. iskola története. (Cegléd, 1936.) Társzerkesztője volt a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek (1884–1885.) (1885–1886.) és az Órallónak (1895.), szerkesztője a →*Debreceni Lelkészi Tárnak* (1902–1917.). – Átdolgozott egy pár tankönyvet, p. o. a Balogh Ferenc magyar prot. egyháztörténetét (II. kiad. 1915.). Bevezetéssel látta el →*Sinai* művének →*Herpay* által végzett fordítását (1911.). Sajtó alá rendezte Tompa Mihály reliquiáit (1898.) Közreműködött a Balogh Ferenc-től szerkesztett „A debreceni ref. kollégium története adattári rendszerben” c. könyvben.

Szabó Károly (I.) (Köröstarcsa, 1824. dec. 14. – Kolozsvár, 1890. aug. 31.) ref. vallású egyetemi tanár. Köröstarcsán tanult, míg 1833-ban Debrecenbe ment s ott volt 1842-ig. Ez évtől jogot hallgatott Késmárkon, hol a következő évtől joggyakorlatot folytatott. Miután 1844-től táblai jegyzőséget viselt Pozsonyban, 1846-ban tengerészi pályára lépett, de megbetegedvén, felhagyott vele, 1847-től Toldy Ferencnek egy irodalmi vállalatában működött közre, 1848-tól pedig részt vett a szabadságharcban. Utána gr. Teleki Józsefhez került, s részt vett a „Hunyadiak kora” sajtó alá rendezésében. 1855-ben nagyköri tanár, 1859-ben pedig az erdélyi múzeum könyvtárnoka lett, az utóbbi hivatala mellett egyzersmind tanítván is a kolozsvári ref. gimnáziumban. 1872-ben egyetemi tanárává neveztetett ki a magyar történelemnek, de egyúttal igazgatója volt az egyetemi és múzeumi egyesített könyvtárnak, egészen haláláig. – A Magyar Tud. Akadémiának 1858-tól levelező, 1871-től rendes tagja, a kolozsvári egyetemnek 1873-tól bölcsészeti díszdoktora, a Magyar Történelmi Társulatnak 1867-től, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1889-től választmányi tagja volt, a →*kolozsvári egyházmegyének* pedig 1889-től algonok. – Kiváló becű történetírói és könyvészeti munkássága közben gondot fordított az egyházi vonatkozásokra is. Amellett, hogy Régi Magyar Könyvtár-a (3, illetőleg 4 k. 1879–1898.) valóságos kincsesháza az egyház- és irodalomtörténeti

adatoknak, a következő fontosabb közleményei vannak e körből: →*Huszár Gál* életéről és nyomdájáról (Sz. 1867.). Egy gúnyirat a váradai ref. esperesség presbyterianus papjai ellen 1655-ből (Révész Figyelmezője, 1870.). Adalékok régi prot. nyomdánk történetéhez (Erdélyi Prot. Közlöny, 1871.). →*Apáczai Cseri János* Barcsai Ákos fejedelemhez beadott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. (Pest, 1872.) A →*Bethlen Gábor* által alapított gyulafehérvári főiskola törvényei (Erdélyi Prot. Közlöny, 1872.). Adalékok az erdélyi ref. egyház történelméhez (Uo. 1876–77.). →*Husztai András* elítéltetése 1742-ben (Uo. 1878.). →*Szilágyi Ferenc* emlékezete. (Budapest, 1878.) →*Szenczi Molnár Albert* állítólag 1625-ben nyomtatott egyházi beszédeiről (MKSz. 1880.). Adatok Decsi János életéhez (A „M. Prot. Et. Monographiák” közt). (Budapest, 1881.)

Szabó Károly (P.) (II.) (Pusztaszentkereszt, 1836. dec. 2. – Pápa, 1895. okt. 29.) ref. tanár. A gimnáziumot 1846-tól Pápán, 1848-tól Léván, 1850-től ismét Pápán járta s ugyanott hallgatott teológiát is 1854–57-ben. Miután egy szemesztert a bécsi teol. fakultáson töltött, 1858 októberében gimn. tanár lett Pápán. – Egyházi irányú művei: →*Mándi Márton István* élete. (Pápa, 1860.) Reformáta és lutherána egyház elnevezés története (Sp. Füz. 1861.). A pápai főiskola múltja és jelene (P. E. I. L., 1862.). →*Peti József* emlékezete (Sp. Füz. 1863.).

Szabó Sámuel (? , 1747. – Nagyenyed, 1789.) ref. tanár. A Székelyföldön született. Nagyenyeden tanult, hol 1762-ben lett →*togatus*, azután meg →*contrascriba*, végül pedig →*senior* volt. Külföldre menvén, 1772 szeptemberében a leideni egyetemre iratkozott be. Hazatérte után 1776 nyarától 1779 nyaráig Marosvásárhelyen, ettől fogva Nagyenyeden tanárkodott, ez utóbbi helyen a teológia tanszékén. – *Munkái*: Az igaz ker. ember (Gyászbeszéd Pospesser Anna Debreczeni Sámuelné felett). (H. n. 1769.) Szent tanítás... a nagyszebeni legelső új ref. templomban felszentelése alkalmával, 1786. (Kolozsvár, 1787.) Gyászbeszéd Alvinczi Gábor felett. (Uo. 1789.)

Szabó Sámuel (Abrudbányai) (Abrudbánya, 1756. – Gagy, 1856. szept. 22.) unit. tanár. Abrudbányán kezdte iskoláit. Még Torockón és 1771-től Kolozsvárt tanult, ahol 1778-ban segédkantort lett. 1781-től 1787-ig tanító volt Torockón. 1790-ben külföldre ment s egy évi bécsi időzés után Németországot járta be, 1791-ben a göttingeni egyetemre is beiratkozván. 1792 őszére jött haza s 1795-ben →*rektornak* választották Székelykeresztúrra. 1813-ban lemondván, hely nélkül volt két évig, Pókakeresztúron tartózkodván ezalatt. 1815-től Tordán vitte a rektori tisz-

tet, míg 1830-ban →*teol. tanár* lett Kolozsvárt. Két év múlva nyugalomba lépett. – Kéziratban is maradtak *művei*: a kinyomottak közül a következőkről tudunk: Igaz theologus, vagyis egy olyan beszélgetés, melyben mutogatják, hogy az igaz theologus a legjobb és a legbölcsebb ember e világon (Zsinati prédikáció), (Kolozsvár, 1795.) A megjutalmazott hívség (Gyászbeszéd →*Petryevith Horváth Ferenc* felett). (Uo. 1805.) Az ember és fejedelem kötelessége (Vernet után Erdélyi Múzeum IV., 1815.). Százéves korában írt prédikációját a Ker. Magvető 1874-ben közölte.

Irodalom: Sándor János: Sz. S. életrajza (Ker. Magvető, 1874.).

Szabó Sámuel (Bágyoni) (Székelyföldvár, 1829. máj. 16. – Kolozsvár, 1905. jan. 1.) ref. tanár. 1836-tól Nagyenyeden tanult, közben 1839-től 1841-ig Segesvárott levén német szóra. A szabadságharcban részt vevén, főhadnagyságig vitte, utána pedig bujdosott és nevelősködött, míg 1853-tól tanulmányait folytatta. Majd külföldre ment s 1856. okt. 25-től Heidelbergben egy évet, Párizsban, Londonban, Göttingenben és utazással szintén egy évet töltött. 1858 szeptemberében tanári állást foglalt el Marosvásárhelyen, 1868-ban Kolozsvárt. 1897-ben nyugalomba vonult. – Egyházi érdekű *művei*: →*Apáczai Cseri János* életrajza (Budapesti Szemle, 1863.). Az erdélyi ev. ref. fő- és középtanodák I. és II. tanári értekezleteinek ismertetése. (Pest, 1864.) Az erdélyi ev. ref. fő- és középtanodák autonómiája és az enyedi papnövelde Kolozsvárra helyező indítvány. (Kolozsvár, 1875.) A kolozsvári ev. ref. főtanoda alapítványainak története. (Uo. 1876.) Számos cikke jelent meg a P. E. I. L.-ben, az Egyházi és Iskolai Szemlében, valamint az Ellenzékben. Ez utóbbiban és más lapokban különféle más tárgyú dolgozatait is közölte. – Veje volt →*Nagy Péter* püspöknek, apósa →*Gergely Györgynek*.

Szabó S. Zsigmond (Körmend, 1883. márc. 1. →?, ?) ref. lelkész. Körmenden végezte az elemi iskolát. Gimnáziumba Pápán járt 1903-ig, a teológiát is ott hallgatta, majd →*káplán* volt 1909 szeptemberéig, midőn helyettes vallástanár lett a sepsiszentgyörgyi gimnáziumban. 1910-ben lelkésznek választották Bajkára, s attól kezdve ott működött. – *Művei* az egyházi irodalom köréből: Krisztus az út, igazság és az élet. (Léva, 1912.) Istenre bízom magamat (Imakönyv). (Uo. 1914.) Krisztus a világosság és békeesség fejedelme. (Uo. 1914.) Virágvasárnapról – húsvétig. (Három elmélkedés). (Uo. 1915.) A kálvinizmus mint világnézet. (Uo. 1917.) Kálvin János élete („Emlékalbum a reformáció 400 éves fordulójára” c. könyvben). (Budapest, 1917.) A 400 éves reformáció története Magyarországon (Ugyan-

abban). (Uo. 1917.) A béke dicsérete. (Léva, 1931.)

Szabolcsi ref. egyházmegye (másképpen nyíri) a →*tiszántúli kerületek* egyik, kezdetől fogva létezett →*egyházmegyéje*, mely a 18. század elején 76, 1733-ban 79, 1786-ban pedig 97 anyaegyházat foglalt magában. Egyházainak egy részét az 1821–22. évi →*generális konvent* részint a →*beregi*, részint a →*nagykárolyi egyházmegyébe* osztotta be, viszont hozzácsatolt néhányat a →*debreceni egyházmegyébe*, s ekként alkotta meg az 1908 végéig fennállott →*felsőszabolcsi egyházmegyét*. Espereseinek névsorából ezek ismereteseek: Csengeri János tornyospálcai, mátészalkai l. (1597.), Csehi Pál tornyospálcai l. (1601.), Pataki Bálint kisvárdai l. (1604.) 1622-ig, →*Margitai Láni Péter* nagykállói l. 1622–1625 k., →*Debreceni Dormány István* nyírbátori l. 1625 k.–1648, Váczi János nagykállói l. 1648–1650, Belényesi János vajai, nyírbátori l. 1650–1655, Váraljai Lőrinc ibrányai l. 1655–1659, →*Diószegi Kalmár Pál* nagykállói l. 1659–1663 k., Pathai András mándoki, kisvárdai l. 1663 k.–1671, →*Bagosi Márton* nagyhalászi l. 1671–1677, Salánki István nyírbátori l. 1677-től, Debreceni Dormány István (II.) nyírmadai l. 1679–1693, Fejértói András mándoki l. 1693–1697, Vecsei K. György nagykállói l. 1697–1703, Debreceni C. János mándoki l. 1703–1715, Keresztúri Lukács nyírbátori l. 1715-től (1732.), Hercegszőlösi István mátészalkai, vajai, nagykállói l. 1743–1763, →*Tasnádi Székely István* kántorjánosi, apagyai l. 1763–1773, Soltész János nyírbátori l. 1773–1785 vagy 1786, Molnár Péter nyírmadai, vajai l. 1786-tól (1794.), Berhidai Keresztes Mihály nyírbátori l. 1795–1810, Peleskei Miklós gebei, mátészalkai l. 1810–1822.

Szabolcska Mihály (Tiszakürt, 1861. szept. 30. – Temesvár, 1930. okt. 31.) ref. lelkész. Az elemi iskolát Ókécskén, a gimnáziumot Kecskeméten és 1878–82-ben Szarvason, a teológiát 1886-ban Debrecenben végezte. Ezután három évig esküdtfelügyelő, egy évig →*senior* volt. 1890-ben külföldre ment s egy évet Genévában, felet Párizsban töltött. 1892 elejétől Debrecenben →*káplánkodott*, míg ez év őszén lelkész lett Marosfelfaluban, 1899 januárjában pedig Temesvárt. A →*tiszántúli egyházkerület* 1914-ben tanácsbíróvá, 1917-ben zsinati rendes taggá, a →*bánáti egyházmegye* 1920-ban →*esperessé* választotta. 1926 végén lemondott e hivataláról s ekkor →*főesperes* címmel ruházták fel. A Kisfaludy-társaság 1889-ben tagjai, a Magyar Tud. Akadémia 1908-ban levelező tagjai, 1926-ban tiszteletbeli tagjai, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1903-ban választmányi tagjai közé sorozta. 1929-ben nyugalomba lépett és Budapestre költ.

tözött. – Mintegy tucatra menő költeményes kötete tele van vallásos elemekkel. Külön gyűjtemények vallásos verseiből: *Áhitat, szeretet.* (Budapest, 1905.) *Isten közelében.* (Tahitófalu, 1928.)

Irodalom: *Kristóf* György: Sz. M. vallásos költészete (Prot. Szle, 1916.), *Uő:* Sz. M. Erdélyben (1934.), *Császár* Elemér: Sz. M. emlékezete (1934.).

Szacs vay Sándor (Marosvécs, 1752. – Kolozsvár, 1815. máj. 15.) ref. vallású közíró. Tanult Kolozsvárt, 1778. szept. 21-től pedig Debrecenben. Már a következő évben hírlapíró lett Pozsonyban, mint a Magyar Hírmondónak előbb társ-, majd egyedüli szerkesztője. 1786 júliusától Bécsben szerkesztette a Magyar Kurírt. Szabadelvű és antiklerikális iránya miatt az I. Ferenc kormánya 1792-ben eltiltotta ettől a foglalkozástól. Ekkor Kolozsvárt telepedett meg. – *Művei:* Kis és historikus katechismus, vagy: Luter Mártonnak azon katechismusa, mely a bibliabeli históriákat az ev. hittelt és erkölcsi tudománnyal együtt magában foglalja (Seiler után ford.). (Pozsony, 1785.) Zakariásnak, a pápa titkos íródeákjának... Rómából költ levelei. (Név n.) (Hely n. 1786.) Az „Izé” purgatóriumba való utazása (Név n.). (Hely n. 1786.) (II. kiad. 1787.) Hazafiak tüköre (Név n.). (Pest, Buda és Kassa, 1790.)

Szádeczky (később Szádeczky-Kardoss) Béla (Pusztafalu, 1871. – ?Szeged, 1940. nov. 5.) ref. vallású könyvtárnok. A gimnáziumot Sárospatakon és Iglón végezte, míg 1889-től teológiát hallgatott Budapesten, ugyanitt 1893-tól öt szemeszteren át bölcsészethallgató volt. Könyvtári pályára lépve, 1898 végétől az erdélyi múzeum és kolozsvári egyetem egyesített könyvtárában működött s könyvtárórségig vitte, 1919-től Pozsonyban hivataloskodván. 1922-ben a szegedi egyetemi könyvtár helyettes vezetője lett s 1936-ban nyugalmába lépett. – *Művei* közül egyházi irányúak: A reversalis-ügy története Magyarországon. (Kolozsvár, 1899.) Péter apostol élete és tanai. (Uo. 1900.) Nagyar József prédikációja 1686-ban (Prot. Szle, 1900.). A kálvini egyház hanyatlása → *Apafi Mihály* idejében (Erdélyi Prot. Lap, 1901.). → *Nagyari József* prédikációi. (Kolozsvár, 1906.) – Testvére volt Sz. Lajos történésznek és Sz. Gyula geológusnak.

Szaicz (Szeitz) Leó (Kismarton, 1746. febr. 15. – Eger, 1792. júl. 30.) róm. kat. szerzetes. 1764-ben belépve a szerviták rendjébe, 1769-ben felszenteltetett. Több rendházban működött, főleg hitszónokként. – Igen sok polémikus művet írt a protestánsok és különösen Trenk, valamint a josephinismus ellen úgy latin és német, mint magyar nyelven. Nevezetesebbek közülük: *Igaz magyar* (Álnévvel, 4 k. 1785–90.), *Vexatio dat intellectum...* (Név n., 1790.),

Trenk mérő serpenyőjének összetörése (Név n., 1791.), továbbá tőle való: *Magyar- és Erdélyországnak mind világi, mind egyházi történetei* (Álnévvel, 1793.).

Irodalom: *Leskó* József: Sz. L. a kath. újságírás magyar úttörője (1898.).

Száki (Újszáki) Ferenc (Szenczi) (Somorja, 1635. v. 1636. – ?, ?) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1652 nyarán → *subscribált*. Hazai tanulása elvégeztével külföldre ment s 1655 februárjában Utrechtben, 1658. ápr. 8-án Franekerben, 1661. nov. 1-én Harderwijkben, 1663. nov. 20-án újra Franekerben, 1666. máj. 29-én Leidenben és 1667. nov. 8-án ismét Harderwijkben iratkozott be az egyetemre. Ez utóbbi helyen 1667. dec. 12-én teol. doktorságot szerzett. – *Művei:* De orthodoxa antiquitate et heterodoxa novitate (2 r.). (Utrecht, 1655. vagy 1656. vagy 1657.). De origine transsubstantiationis. (Uo. 1658.) De regimine ecclesiae sub veteri et novo testamento. (Harderwijk, 1662.) De conflictu jesuitico inter doctrinam Jesu et jesuitarum. (Leiden, 1666.) De Melchisedeco. (Harderwijk. 1667.)

Száki János (Szenczi) (? , ? – Komárom, 1672. szept. 1.) ref. lelkész, az előbbinek bátyja, Ekelen volt lelkész és a → *komjádi egyházmegye* → *esperese*, ahonnan be-bejárt az árván maradt komáromi gyülekezetbe. Ezért bosszút esküdve ellen a jezsuiták, egy tűzvész alkalmával gyújtogatásra való felbujtással vádolták, amiért aztán állítólagos bűntársával együtt kivégezték, mégpedig oly módon, hogy öt háromszoros megkínzás után megégették elevenen. –

Nem tévesztendő össze hasonló nevű atyjával, ki 1656-tól 1675-ig püspöke volt a → *samarjai egyházközségeknek*. Az azonban nem tudható, hogy melyikük írta „A helvét valláson levő ecclesiáknak... ceremóniájokról” (1671.) c. művet.

Irodalom: *Földváry* László: Sz. J. ekeli prédikátor... megégettetése Komáromban (Prot. Szle, 1903.).

Szalaszei György (? , ? – ?, ?) prot. lelkész, 1593-ban Muraszombaton működött, úgyis, mint a Poppel család udvari papja. – *Műve:* Hetedszaka mindennapra megíratott imádságok (Avenarius János után fordította s különféle alkalmi imákkal pótolta). (Németlővő, 1593.) (II. kiad. Bártfa, 1602.).

Szalay István (Somogyvisonta, 1816. jún. 9. – ?Szentes, 1878. márc. 6.) ref. esperes. Tanulmányait Csurgón, Losoncon és Debrecenben végezte, ahol négy évig → *köztanító*, 1845 március–augusztusában pedig → *seniori* tisztet is viselt. Miután meglátogatta a bécsi, lipcsei, hallei és berlini egyetemet, 1846 tavaszán debreceni → *káplán* s még ez évben szikszói, 1852-ben büdszentmihályi, 1859-ben szentesi lelkész lett. A → *békés-bá-*

náti egyházmegye előbb főjegyzővé, 1876-ban pedig *esperessé* választotta. – Irodalmi téren főként bölcsészettel foglalkozott, amiért 1858-ban levelező taggá választotta a Magyar Tud. Akadémia. – *Művei* közül teol. érdekűek: Egy kő az egyezményes philosophia templomához (Új Magyar Múzeum, 1857.). Rendszeres párhuzam az unit. vallás és rationalismus közt (Sp. Füz. 1857–58.). Tapasztalati lélektan. (Pest. 1858.) Elméleti lélektan. (Sárospatak, 1865.) A családi élet erkölcsi alapja... (Pest, 1870.) – Egyházi irányú kisebb dolgozatai a →*Sárospataki Füzetekben*, Révész Figyelmezőjében és az Evangéliumi Prot. Lapban jelentek meg. Kéziratban is maradtak ilyen természetű munkái.

Irodalom: Szeremlei Sámuel: Sz. I. élete (1879.).

Szalay János (Almás) (Szádalmás, 1754. – ?, 1805. ápr. 14.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, ahonnan 1780-ban →*akadémiai rektornak* ment Sajókazincra. 1784-ben külföldre menvén, ez év őszén az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazajötté után 1786-ban Sajószentpéteren →*káplán*, 1787 februárjában Borsodon, 1794-ben Bánhorvátiban, 1799-ben Emődön lelkész lett. Sárospatakról hazafelé való útjában halt meg. *Művei*: Szülék kézikönyve (Tíz prédikáció nagy részben Duttenhofer után ford.). (Kassa, 1794.) A ker. vallásról való tanításnak rövid summája... (Németből ford.). (Uo. 1817.)

Szalay József (Makó, 1855. júl. 31. – Nagybecskerek, 1917. okt. 29.) ref. lelkész. Makón végezte az elemi iskolát, s a középiskola alsó négy osztályát. 1870-től Hódmezővásárhelyen, 1872-től Pozsonyban, 1873-tól ismét Hódmezővásárhelyen tanult, ahonnan a következő évben Budapestre ment hittanhallgatónak. 1878-tól Edinburghben gyarapította ismereteit, 1880 tavaszától pedig Bécsben töltött egy szemesztert. Ez év nyarán aztán Pancsován helyettes, az év végén pedig Nagybecskereken rendes lelkész lett. – Cikkeit több egyházi lap közölte, szerkesztője volt a Téli Újságnak (1885–1886.), a Kereszténynek (1892–1899.), később társszerkesztője, a Ker. Evangelistának. – *Művei*: Szívművelő. (Budapest, 1882.) (II. kiad. 1902.) A lelkipásztor sikeres működhetése főbb alapfeltételei. (Uo. 1882.) Világosság útja (Németből ford.). (Uo. 1883.) Jézushoz vezető út (Angolból ford.). (Uo. 1894.) Ker. missziói énekes (Sankey után ford.). (Uo. 1895.) Az Isten üdv-igazsága (Prédikáció Spurgeon után ford.). (Uo. 1895.) Konfirmációs káté. (Gyula, 1900.) Evangéliumi ker. tanítások (4 k.). (Nagybecskerek, 1901–1906.) – továbbá a nagybecskereki és a nagykikindai templom fölszentelésén, valamint a Kulifay Lajos temetésén (1888.) tartott imái, illetőleg beszédei, végül az

angol traktátus-társulat kiadásában több fordított traktátusa.

Szalay Pál néven két író is fordul elő, kiket rendszerint összetévesztenek.

Az *egyik* 1756-ban született Nagykőrösön, ahol tanult is, míg 1772-ben a felsőbb osztályok elsőjébe iratkozott Debrecenben, két évig (1781–83.) rektor volt Hajdúböszörményben, majd külföldre ment s 1784 nyarán hagyta el a berni egyetemet. Hazajötté után lelkész lett Balatonfüreden, 1787-ben Szentesen, hol meghalt, 1802. nov. 10-én. Ennek *műve*: Jakab és Péter... leveleiknek... világosítása (Burkitt angol könyve németből ford.). (Pest, 1792.)

A *másik* 1764. dec. 31-én született, szintén Nagykőrösön, ahol tanult is 1782 áprilisáig, midőn Losoncra, 1786 februárjában Debrecenbe ment iskoláit folytatni. Még ebben az évben külföldre is el látogatott, s okt. 9-én Franekerben, 1788 augusztusában Utrechtben, 1790. ápr. 17-én Harderwijkben iratkozott be az egyetemre. 1793–96-ban a pesti egyetemnek volt hallgatója. 1797-ben pedig Nagykőrösön viselt tanítói hivatalt. További sorsa ismeretlen. – *Művei* közül teol. jellegű: A léleknek elragadtatásai. (Pest, 1794.) Kiadta →*Szélessyi Pálnak* „Az Isten városába kívánckozó magyar Sionnak esdeklő kérései...” c. munkáját (1793.). Gyászverset írt a Venema Herman halálára (1787.).

Szalay Sámuel (? , 1718. – Miskolc, 1792. júl. 13.) ref. püspök. Tanult Sárospatakon, hol 1743-ban →*senior* lett. Miután 1744-től →*rektor* volt Rimaszombatban, külföldre ment s 1746. okt. 22-én a leideni, 1747. márc. 1-én a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazajöve, 1749 januárjában rektori, 1761 márciusában lelkészi állást foglalt el Miskolcon. 1770 júliusában püspökké választott. – *Művei*: Tractatus de visitatione ecclesiarum helv. conf. addictorum superintendentiali et seniorali... 1782. Isten hajlékaihoz való menetelre a hívő léleknek buzgó szorgalmatossága (A báji templom fölszentelésén, 1784.). (Pest, 1786.) – Kéziratban maradt a →*Heidelbergi Kátét* magyarázó műve.

Szalóczi Mihály (? , ? – ?Sajószentpéter, 1674. tavasza táján) ref. esperes, 1646-ban magyarláposi, 1656-tól szatmár-vári, 1658-tól sajószentpéteri pap volt. A →*borsod-gömör-kishonti egyházmegye* 1660 körül →*esperessé* választotta. – *Műve*: Az Isten-ember Jézus Krisztusnak személye felől... (Sárospatak, 1660.) –

Megkülönböztetendő tőle az a Sz. M., aki mint zubogyi pap →*gályarabságot* szenvedett.

Szalónak-rohondi ref. alesperesség néven is fordul elő a →*rohonc-szalónaki*.

Szántai István (? , ? – Abaújszántó, 1541.) reformátor, akiről csak annyit tudunk, hogy

1538-ban, midőn kénytelen volt részt venni a *→segesvári colloquiumon*, Kassán működött valami állásban, és hogy azután lelkész lett Abaújszántón. *→Dévai Bíró Mátyás* gyanúja szerint szerzetesi részről jött erőszakkal tétetett el láb alól.

Szántai Pócs István (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment, s 1655 februárjában Utrechtben, ez évi máj. 8-án Franekerben s még az év folyamán Leidenben iratkozott be, de 1656 júliusára visszakerült Utrechtbe, majd 1657 augusztusára Franekerbe, míg a következő hónapban, szept. 11-én Groningenben lépett az egyetem hallgatóinak sorába. Visszatérve hazájába, 1658-ban vagy 1659-ben – ez év első felében – Nyírbátorban, pár év múlva Beregszászon, 1667-ben Huszton lett pap, ahonnan 1672 augusztusa után valamikor visszakerült Beregszászra s 1684-ben életben volt még. – *Művei*: De adorando sacrosanctae trinitatis mysterio. (Utrecht, 1656.) Halotti prédikáció... gr. Rédei (így!) Ferenc... felett. (Sárospatak, 1668.) Respondeált a „De duarum in Christo naturarum unione hypostatica” (1657.) tartott vitán.

Szárászi Ferenc (Tolna, ? – Debrecen, 1610.) ref. lelkész. Hazai iskoláinak elvégezte után külföldre látogatott el s 1584. júl. 6-tól a wittenbergi, 1585. ápr. 11-től a heidelbergi egyetemen gyarapította ismereteit. Hazajövele után, 1586-tól *→rektor* volt Tolnán, míg 1588-ban lelkészi hivatalba lépett valahol, ahonnan 1603-ban Debrecenbe választották meg. – *Műve*: Catechesis... (A Heidelbergi Káté fordítása). (Debrecen, 1604.)

Szarvasi ev. egyház, az 1722-ben oda telepített szlovákokból alakult, kik még abban az évben papot választottak és templomot építettek, amely helyett azonban már hét év múlva új kellett. 1759-ben már harmadik, 1788-ban negyedik templomukat építették az előbb mindig csakhamar használhatatlanná vált templomok helyett. Ez a negyedik többszöri javítás után jelenleg is fennáll s rajta kívül még egyet 1896-ban adtak át a közhasználatnak. Eleinte egy lelkésze volt az egyháznak, míg 1769 óta kettő, 1896 óta pedig három működik. A kezdetben szintén egy tanítói állás pár évtized múlva kettőre, 1840-ben hétre, 1872-ben huszonkettőre szaporodott, s még azután is szaporodott a népesség gyarapodásához képest. A *→békési*, illetőleg az újabban ebből alakult három *→egyházmegye* által 1802 óta fenntartott gimnáziumot 1834-ben ide helyezték át Mezőberényből, s ez is fokozatosan fejlődött. Az eleinte három tanárból 1845-ben öt, 1856-ban tizenkettő lett, de ezek látták el az 1860-ban alapított tanítóképezdét is jóideig. Az egyház népessége az 1722-i 300 lélekről 1900 tájáig 22 ezerre növekedett.

Irodalom: Benka Gyula: A szarvasi ev. főgimnázium története (1896.), *Uő*: Adatok a szarvasi ág. h. ev. főgimnázium százéves történetéhez (Értesítő, 1901.), Placsko István: A szarvasi főgimnázium vázlatos története (1852.).

Szász Béla (Szemerjai) (Nagyenyed, 1840. ápr. 23. – Kolozsvár, 1898. júl. 7.) ref. vallású egyetemi tanár. A gimnáziumot Budán a piaristáknál, Pesten az evangélikusoknál, Marosvásárhelyen és Nagyenyeden végezte, a teológiát 1859-től Pesten. 1863-tól Jenában, 1864-től Utrechtben töltött egy-egy évet, azután pedig beutazta Nyugat-Európát. Hazatérve, 1866-ban tanár lett Marosvásárhelyen, 1870-ben Kolozsvárt, hol 1872-ben egyetemi tanárnak neveztetett ki a bölcsészet tanszékére. 1896-ban nyugalomba lépett. A Kisfaludy-társaság 1868-ban tagjává, a Magyar Tud. Akadémia 1883-ban levelező tagjává, a kolozsvári egyetem 1873-ban a bölcsészet díszdoktorává választotta. Költészettel és hírlapírással állandóan foglalkozott. Egyházi tárgyú cikkei a P. E. I. L.-ben és az *→Erdélyi Prot. Közönyben* jelentek meg. Egyházi vonatkozással a *következő művei* bírnak: Az élet a halálban (Gyászbeszéd *→Dósa Elek* felett). (Marosvásárhely, 1868.) A reflexio és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. (Budapest, 1884.) Az erkölcs metafizikájának megalapítása (Kant után németből fordította és bevezetéssel ellátta). (Kolozsvár, 1885.) A philosophia mint büntárs (*→Öreg János* ellen). (Uo. 1889.) – Veje volt *→Mentovich Ferencnek*.

Irodalom: Sz. B. élete (Erdélyi Múzeum, 1903.).

Szász Béla (Szemerjai) (Kolozsvár, 1872. okt. 30. – Bp. 1944. szept. 29.) ref. tanár, az előbbinek fia. Kolozsvárt 1891-ben végezte a gimnáziumot. A teológiát 1891-től 1895-ig Budapesten, 1895-től 1896-ig Edinburghben hallgatta, ahonnan visszajöven, előbb *→káplán*, azután püspöki titkár lett Budapesten. 1898 elejétől ugyanaz volt Kolozsvárt is, ahol egyúttal az egyetem bölcsészeti karán gyarapította ismereteit. 1901 őszén helyettes lelkész lett ugyanott, de már az év végén Magyardécsére választották lelkésznek. Miután 1907-ben teol. magántanári képesítést szerzett Budapesten, 1910-től Sepsiszentgyörgyön töltött be gimn. vallástanári állást. Nyugalomba lépte után meghalt. – *Művei*: Az egyházi éneklés ereje. (Szamosújvár, 1906.) A felsőbb ember és az embernek fia. (Uo. 1907.) A hitnevelés alapproblémái. (Sepsiszentgyörgy, 1912.) Bárány Bánffy Dezső egyházkerületi főgondnok emlékezete. (Uo. 1912.) Születési szövetkezet. (Uo. 1940.) – Unokája *→Mentovich Ferencnek* és id. *→Szász Károlynak*, unokaöccse *→Szász Domokosnak* és ifj. *→Szász Károlynak*.

Szász Domokos (Szemerjai) (Nagyenyed, 1838. máj. 25. – Kolozsvár, 1899. jan. 8.) ref. püspök, az előbbinek nagybátyja. Magánúton végezte iskoláit egészen 1851-ig, midőn a marosvásárhelyi gimnáziumba lépett. Ezt már 1853-ban elvégezte, de fiatal kora miatt főiskolai tanulmányokat még nem kezdhett, két évet Kézdivásárhelyen töltött Károly bátyjánál. 1855-től 1859-ig teológiát hallgatott Kolozsvárt, hol mindjárt ezután, 1859 augusztusában lelkésszé választott. 1860-ban a külföldet is fölkereste s ez év májusától Heidelbergben időzött egy évig. Hivatalába visszatérve, ettől fogva élénk részt vett, sokszor intező szerepet vitt az →*erdélyi egyházkerület*, valamint gyülekezete és városa mozgalmaiban és küzdelmeiben. Miután 1870-től 1878-ig →*egyházmegyei* jegyzői tisztelet viselt, az →*egyházkerület* 1878-ban →*generalis notariussá*, állandó →*konventi* taggá, 1881-ben a →*debreceni zsinat* tagjává, 1885. máj. 26-án püspökké választotta. Fontos tényező volt a →*Magyarországi Prot. Egylet* megalakításában, s abban mindvégig választmányi tagként működött; ugyanígy a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságban* is, melynek ő gyűjtötte a legtöbb tagot. Az erdélyi múzeum-egyletnek alelnöki hivatalában szintén élénk tevékenységet fejtett ki. – Munkálkodásának súlypontja természetesen püspöki hivatalára esett. Hatalmas képessége, alkotó ereje és találékony szelleme pihenést nem ismerve törekedett egyházkerületét virágzásra emelni. Az ún. körlelkézségeknek nemzeti és egyházi érdekeket egyaránt szolgáló intézménye, nagyszámú templomok és más épületek emelésének lehetővé tétele a legnagyobb részben nevéhez fűződik, de működésének koronáját a →*kolozsvári teol. akadémiának* a megteremtése képezte. Huszonegy évnek minden áldozatra kész, semmi akadályra nem tekintő, néha szinte könyörtelennek és kegyetlennek mondható küzdelme után 1895 őszén nyitotta meg ez intézetet, megajándékozván azt úgy a maga, mint a →*Pap Gábor* dunántúli püspök általa megvásárolt könyvtárával. Élete végső éveiben az egyházkerületi lelkész-árvák elhelyezésére „szerepetházat” emeltetett Kolozsvárt, azonban úgy ez, mint minden egyéb alkotása nem volt eléggé megalapozott az anyagi erő tekintetében. Tevékenységének eredményei túlterjedtek egyházkerülete határain is. Az egyetemes →*gyámintézet* alapszabályait hosszas előmunkálatok után ő készítette el, s az ún. tökesegélyezés, melynek eszméje különben nem tőle eredt, szintén az ő tervei szerint hajtattott végre. Püspöksége előtt többoldalú írói munkásságot folytatott. A költészet terén is próbálkozott, fordított egy pár ismeretterjesztő és történeti művet franciából, de főleg az egyházi irodalom mezején dolgozott. Az →*Erdélyi Prot. Közlönynek* 1871-től

1876-ig főmunkatársa, 1877-től 1884-ig szerkesztője, úgyszintén az ezzel megjelent →*Prédikátori Tár* I. folyamának (1871–1873.) is egyik szerkesztője volt. Lapjában és a P. E. I. L.-ben cikkei, valamint a →*Szász Károly* és →*Fördős*-féle →*Papi Dolgozatokban*, a Prédikátori Tárban és a Kalászok...-ban prédikációi és agendái nagy számmal jelentek meg. – Önállóan közrebocsátott ily irányú *művei*: →*Czelder Márton* működése Romániában (Név n.). (Kolozsvár, 1870.) A vallásos eszmék története (2 k.). (Uo. 1870–73.) A confessiók kérdése, különös tekintettel az ún. apostoli hitformára. (Pest, 1872.) A kolozsvári ev. ref. egyházmegye emlékirata az erdélyi ev. ref. egyházkerület papnöveldéje ügyében (Név n.). (Kolozsvár, 1874.) A kolozsvári m. kir. tudományegyetemmel kapcsolatban felállítandó ev. ref. teol. fakultás és tanárképzede tervezete. (Uo. 1875.) Válasz →*Kovács Albert*... úrnak az erdélyi ev. ref. egyházkerület papnöveldéje ügyében. (Uo. 1875.) Templom és iskola (Prédikáció). (Uo. 1876.) A prot. templom (Prédikáció Zsobokon). (Uo. 1879.) Az Isten temploma (A zsoboki templom fölszentelésén). (Uo. 1880.) Örök harc (Prédikáció egyházkerületi gyűlés megnyitáskor Sepsiszentgyörgyön). (Uo. 1880.) Beszélj a földdel s megtanít téged (Prédikáció). (Uo. 1887.) Emlékirat a házassági törvénykezés terén mutatkozó controversiák tárgyában. (Budapest, 1892.) Hátrahagyott negyven egyházi beszéde (2 k.). (Uo. 1901–3.) (Sajtó alá adta Szász Károly és Molnár Lőrinc.) – továbbá azok a halotti beszédei és imái, melyeket Pataki Dániel (1867.), br. Bánffy János (1874.), br. Kemény Ferenc (1875.), id. gr. Teleki Domokos (1876.), gr. →*Mikó Imre* (1876.), →*Elekes Károly* (1878.), br. Kemény Pálné, br. Kemény István (1881.) és id. gr. Teleki Sámuel (1882.) temetésén tartott, úgyszintén a székelyudvarhelyi gimnáziumi épület felavatásakor (1888.) és harmincéves lelkészi jubileumán elmondott imái. Részt vett a →*Vadas József* prédikációinak sajtó alá rendezésében.

Irodalom: Nagy Géza: Sz. D. (Erdélyi Múzeum, 1938.).

Szász Gerő (Ilencfalvi) (Ördögkeresztúr, 1831. aug. 5. – Kolozsvár, 1904. ápr. 29.) ref. lelkész. Ördögkeresztúron kezdett tanulni. 1840-től Kolozsvárt folytatta tanulmányait, melyekben megzavarta a szabadságharc, és az, hogy ez után abban való részvétele miatt besorozták az osztrák hadseregbe. Miután ebből 1851 nyarán elbocsátották, a szülőföldjén töltött egy év múlva teológiát kezdett hallgatni Kolozsvárt, hol 1856-ban aztán →*káplán* lett. Két év múlva külföldre ment s egy évig a berlini egyetemen hallgatott. Hazatérte után mindjárt 1859 augusztusában lelkészi állást foglalt el Kolozsvárt. 1866-ban →*egyház*-

megyei jegyzőséget, 1870-ben →esperességet ért el s 1885-ben →*generalis notariussá* választotta az →*egyházkerület*. Sokáig viselt →*konventi* tagságot és rendes tagja volt a →*debreceni* és első →*budapesti zsinatok* is. Egyházmegyéje 1897-ben megszűnván, vége szakadt esperesi hivatalának, 1898-ban pedig az egyházkerületi főjegyzőségről és konventi tagságról is lemondott. 1901 őszén lelkészi állásáról szintén nyugalomba lépett. – Írói munkássága elsősorban a költészetre irányult. Több kötet költeménye, „Corday Charlotte” c. nagyobb költői beszélye és „Rolandné” c. tragédiája képezi e nemben működése eredményeit. Ennek révén volt tagja a Petőfi-társaságnak és alelnöke az Erdélyi Irodalmi Társaságnak. Az egyházi irodalom terén különösen mint az →*Erdélyi Prot. Közlöny* megindítója és 1871-től 1876-ig szerkesztője, majd a →*Prot. Közlönynek* 1886-tól 1898-ig szerkesztője munkálkodott. Szerkesztette még a →*Prédikatori Tár* régebbi (3 k. 1871–73., →*Szász Domokossal*) és újabb (3 k. 1887–91.) folyamát. Lapjában s a P. E. I. L.-ben kiadott cikkein, a *Prédikatori Tárban* közölt prédikációin és imáin, a *Agendában* levő szertartási beszédén kívül a következő egyházi irányú művei jelentek meg: A kolozsvári ev. ref. egyház történelmi fejlődése (Erdélyi Népkönyv, 1869–1870.) – továbbá a →*Magyarországi Prot. Egylet* 1874-i közgyűlése alkalmával („Micsoda az igazság...?”), a székelyudvarhelyi gimnázium új épületének felavatásakor (1888.), harmincéves lelkészi jubileumán és az egyházpolitikai törvények életbe léptekor („Új élet”) tartott prédikációi és imái, valamint a →*Bodola Sámuel* (1866.), gr. →*Mikó Imre* (1876.), Deák Ferenc (1876.) és →*Nagy Péter* (1885.) emlékére s a br. Bánffy Albert (1886.) és id. Szász Károlynak Münstermann Franciska (1893.) temetésén elmondott beszédei. Részt vett a →*Vadas József* egyházi beszédeinek sajtó alá rendezésében.

Szász Károly id. (Szemerjai) (Vízakna, 1798. jan. 25. – Marosvásárhely, 1853. okt. 25.) ref. tanár. 1805-től Nagyenyeden tanult, s miután 1814–15-ben Kolozsvárt a római katolikusoknál jogot hallgatott, Marosvásárhelyre ment gyakorlatra, hol 1817-ben ügyvédi oklevelet szerzett. Ettől fogva nevelősködött Bécsben természet- és mennyiségtannal foglalkozva. 1820-ban jogtanár lett Nagyenyeden, előbb segéd-, a következő évtől rendes minőségben. 1837-ben a természet- és mennyiségtani tanszékre helyeztette át magát. Haladó iránya miatt súlyos vizsály támadt a tanári kar kebelében, mely állami beavatkozásra, vizsgálatra, de végül is igazolására vezetett. Részt vett az 1834-i és 1838-i országgyűlésen, melyeknek szabadelvű vezérszónoka volt; majd az 1848-i erdélyi s erre a magyar országgyűlésen.

Ebben az időben vallás- és közoktatásügyi államtitkárrá neveztetett ki. A szabadságharc bukása után egy ideig zaklatták, de kegyelmet kapván, 1851-ben visszatért tanszékére, azonban az elpusztított Nagyenyed helyett Marosvásárhelyre. – A Magyar Tud. Akadémia 1833-ban levelező, 1834-ben rendes tagnak választotta. – Egyházi érdekű *művei*: A derék ember és ritka érdemű tanító képe (Emlékbeszéd →*Köteles Sámuel* felett). (Kolozsvár, 1831.) *Sylloge tractatum aliorumque actorum publicorum historiam... diplomatis Leopoldini... illustrantium...* (Uo. 1833.) – „A hajnal emberei” címmel regényt írt róla Berde Mária (1943.).

Irodalom: br. *Kemény Zsigmond*: Emlékbeszéd Sz. K. felett (Magyar Tud. Akadémia Évkönyve, IX. 1859.), *P. Szathmáry Károly*: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlenfőtanoda története (1868.). A nagyenyedi ev. ref. főiskolában mutatkozott eseményeknek nyilvános előterjesztése (1842.), *Varga Zoltán*: Sz. K. és Péterfi Albert (1943.).

Szász Károly ifj. (Szemerjai) (Nagyenyed, 1829. jún. 15. – Bp. 1905. okt. 15.) ref. püspök, az előbbinek fia, Domokosnak és Bélának bátyja. Nagyenyeden tanult 1845-ig, mikor Kolozsvárt kezdte meg felsőbb iskoláit. Miután 1848-ban egy ideig hallgatója volt a pesti egyetemnek, 1849 elején vallás- és közoktatásügyi miniszteri fogalmazó, majd honvéd lett. A szabadságharc után nevelősködött 1851 nyaráig, amikor lelkészi vizsgálatot tett s gimn. tanári állást foglalt el Nagykőrösön. Miután 1853-tól hasonló állásban Kecskeméten töltött egy évet, 1854-től Kézdivásárhelyen, 1857-től Kunszentmiklóson lelkészkedett. 1860 nyaratól 1862 májusáig →esperesi tisztet is viselt a →*solti egyházmegyében*, 1863-ban pedig Szabadszállásra ment lelkésznek. 1865-ben országgyűlési képviselővé vállalt, s 1867-ben osztálytanácsossá neveztetett ki a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, mire 1869-ben lemondott lelkészi hivataláról. Még ez évben Pest vármegyei, később jász-kunkerületi tanfelügyelő lett, míg 1872-ben ismét behívták a minisztériumba, melyben 1876-ban miniszteri tanácsossá lépett elő. A →*dunamelléki egyházkerület*, melynek előbb lelkészi, majd világi tanácsbírói sorában foglalt helyet, s amelyből világi póttagként volt kiküldve a →*debreceni zsinatra*, 1884-ben püspökévé, a pesti egyház pedig →*elsőpapjává* választotta. Elnöke volt egy ideig az egyetemes tanügyi bizottságnak, meg az énekügyi bizottságnak. Püspöki működésének legkiemelkedőbb mozzanatát →*egyházkerületének* valamennyi egyházában végrehajtott fáradságos püspöki látogatása (1885–1893.) képezte. 1903. őszén lemondott mind püspöki, mind papi állá-

sáról. – Írói munkássága rendkívül nagyarányú és sokoldalú. Mint költő mind a líra és epika, mind a dráma terén, főként pedig mint verses művek fordítója az elsők közül való; sok regényt és tudományos könyvet is fordított, valamint traktátusokat is az angol traktátus-társulat részére. Eredeti prózai munkái, még tankönyvek is, szintén nagy számmal vannak. A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban levelező, 1899-ben tiszteletbeli taggá, 1892-ben három évre másodelnökké, 1898-ban az I. osztály elnökévé, a Kisfaludy-társaság 1860-ban tagjává, később alelnökévé választotta, a budapesti egyetem bölcsészeti kara előbb magántanárrá habilitálta, 1881-ben díszdoktorává tette. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság*nak 1889-től 1896-ig elnöke, azután választmányi tagja volt. – Egyházi irányú művei az egyházi lapokban közzétett cikkein és gyakorlati célú vállalatokban megjelent prédikációin kívül: Buzgóság könyve. (Pest, 1855.) (VI. kiad. 1892.) Libanon és Románia (Prédikáció). (Kecske-mét, 1861.) A nyomorúság árvizei (Prédikáció). (Uo. 1862.) Emlékeztetés a hirdetett evangéliumra (Kibúcsúzó Kunszentmiklósról). (Uo. 1863.) A meghívott meghívóival szemben (Beköszöntő Szabadszállásra). (Uo. 1863.) Channing (Sp. Füz. 1863.). Kis biblia. (Pest, 1863.) (Sok kiadást ért.) Halotti imák. (Debrecen, 1864.) (II. kiad. Budapest, 1881.) Áhítat órái (Zschocke művéből szemelvények ford. 2 k.). (Pest, 1864.) Emlékbeszéd →*Tompa Mihály* felett. (Uo. 1871.) A theologusok számának megapadásáról (M. Prot. Egylet Évkönyve, 1874.). Emlékbeszéd →*Krizsa János* felett. (Bp. 1876.) Egy prot. theol. fakultás terve. (Uo. 1877.) Kálvin (Bp-i Szle, 1878.). Az egyházi évkör (Prédikációk). (Budapest, 1881.) Konfirmációi káté. (Uo. 1886.) Csak a Krisztust (Alkalmi és közönséges prédikációk). (Uo. 1887.) Jézus (Prédikáció-ciklus). (Kolozsvár, 1889.) Egyházlátogatás alkalmával tartott templomi beszéd. (Gyöngyös, 1891.) Prédikáció az 1790–91-iki XXVI. tc. százados ünnepén. (Budapest, 1892.) A Magyar Prot. Irodalmi Társaság közelebbi feladatairól. (Uo. 1892.) Élet a halálban (Temetési beszédek és imák.). (Uo. 1893.) A prot. egyház viszonya a társadalmi kérdésekhez. (Uo. 1893.) Emlékbeszéd →*Győri Vilmos* felett (Akadémiai Értesítő, 1894.). Egy nap és ezer esztendő (Millenniumi beszéd). (Budapest, 1896.) Csendes órák (Miller után ford.). (Uo. 1897.) A magyar királyság, keresztyénség és reformáció (Prédikáció). (Uo. 1901.) – úgyszintén gr. Széchenyi István (1860.) és gr. Teleki László (1861.) emlékére, Szilády László (1862.), Sente Izabella (1875.), id. gr. Teleki Gyula (1883.), Jordán István (1884.) és Hajdu József (1899.) felett tartott beszédei és imái. Ezenkívül számos alkalmi beszéde jelent meg kü-

lön füzetben olyan, ami fel lett véve gyűjteményes köteteibe. – Szerkesztette az →*Erdélyi Prot. Egyházi Tárt* (Demeter Sámuellel, 2 k. 1857–1858.) és a →*Különféle Papi Dolgozatokat* (A →*Fördős-félének új folyama*, 3 k. 1859–1860.). Átnézte és kiegészítve III. kiadásban közrebocsátotta Cleynmann „Isten mindenem...” c. imakönyvét (1858.). Sajtó alá rendezte egy „Arany biblia”-nak prot. kiadását. Több munkái közül egyházi szempontból is érdekesek: Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár (1871.), A világirodalom nagy eposzai (2 k. 1882.), Dante Divina Commediájának fordítása (3 k. 1885–1899.), Bölcs Salamon (Dráma, 1889.), Az emberi szellem képviselői (Emerson után ford.). Nagy érdemeket szerzett a bibliafordítás revíziója körül, melynek központi vezetése az ő kezében volt. Születésének százéves fordulójakor műveiből újra kiadtak öt kötetet, melyeknek egyike prédikációkat foglal magában.

Irodalom: Szabó Aladár: Emlékezés Sz. K.-ről (Dunamelléki egyházkerület jegyzőkönyve, 1905.), *Kenessey Béla: Emlékbeszéd Sz. K. felett* (Prot. Szle, 1906.), *Ravasz László: A pap-literátor* (1929.), *Uő: Sz. K. mint igehirdető* (1929.), *Pap Géza: Sz. K. püspök, mint a szabadszállási ref. egyház lelkipásztora*, (1938.), *Novák Sándor: Sz. K. élete és művei* (1904.).

Szász Lajos (Komollói) (? , ? – Magyarigen, 1849. aug.) ref. lelkész. Hazai tanulása befejeztével külföldre ment s 1818-ban Göttingenben iratkozott be az egyetemre. Hazatérve, 1821-ben és 1832-ben Nagyenyeden, 1834-ben és ezentúl is Magyarigenben lelkészkedett, hol miután 1843-tól *esperességet* is viselt. – *Művei: Az ember azon a helyen...* (Gyászbeszéd Miske József felett). (Marosvásárhely, 1821.) Halotti beszéd... gr. →*Teleki Sámuelről* 1822. (Kolozsvár, 1825.) Halotti beszéd Réz Sámuelné Zudor Eszter felett. (Nagyenyed, 1829.) Nincs állandó jó... (Gyászbeszéd... Kósa Rozália felett). (Uo. 1830.) Közvestés a jóknak halála (Gyászbeszéd Gáspár Ferenc felett). (Uo. 1830.) Minden, maga az ember és az ő sorsa is változik (Gyászbeszéd br. Kemény László felett). (Kolozsvár, 1832.) Árnyék-képe... (Gyászbeszéd gr. Bethlen Imréné gr. Bethlen Rozália felett). (Nagyenyed, 1832.) Minden hiábavalóság (Gyászbeszéd Fosztó Farkas felett). (Hely n. 1832.) A fő ember kicsiny rajzolatban (I. Ferenc születése napján). (Nagyenyed, 1832.)

Szász Mózes (Vargyasi) (Vargyas, 1780. okt. – Kolozsvár, 1824. jan. 14.) unit. lelkész. Vargason kezdett tanulni. Ezt 1797-től Tordán, 1803-tól Kolozsvárt folytatta. Innen 1807-ben külföldre ment s egy évig Bécsben, 1808. okt. 11-től Jenában gyarapította ismereteit. 1809-ben

hazatérve, ez év júniusától Kolozsvárt lelkészkedett. – *Művei*: A vallást tanítónak... két fő tökéletességei... (Beköszöntő prédikáció). (Kolozsvár, 1809.) Halotti beszéd... Lázár István felett. (Uo. 1812.) A jó gazda tisztelete... (Gyászbeszéd Daniel Elek felett). (Uo. 1812.) Halotti beszéd... (Ugron Lászlóné Daniel Julianna felett). (Uo. 1812.) Halotti beszéd... Demjén László felett. (Uo. 1814.) Halotti beszéd... Petrichevich Horváth Miklós felett. (Uo. 1815.) Halotti beszéd... Sala Mihály felett. (Uo. 1815.) Halotti beszéd... Nagy Mihály felett. (Uo. 1817.) Az egyiptomiak, persák, görögök és rómaiak nevelése módja (Erdélyi Múzeum, 1817.). Okos élet regulái (Uo. 1817.). Halotti beszéd... (Nagy Lázárné Pápai Erzsébet felett). (Kolozsvár, 1818.) A felette Sylvester György és →*Molnos Dávid* által tartott beszédek szintén megjelentek.

Irodalom: Gál Kelemen: Vargyasi Sz. M. (Ker. Magvető, 1935.).

Szász Póla (Szemerjai), (Szabadszállás, 1863. okt. 15. – Sopron, 1947. szept. 17.) ifj. Szász Károly leánya. 1882. jan. 16-án ment feleségül Vargha Gyulához. Belmissziói egyletekben tevékenykedett és evangelizáló közlönyöket szerkesztett. Cikkei ezekben és más egyházi lapokban láttak napvilágot. – *Művei*: Mária és Mártha (Berde után franciából ford.). (Budapest, 1901.) Reggeli harangszó (Havergal után angolból ford.). (Uo. 1901.) A keresztyén bevétel és kiadása (Németből ford.). (Uo. 1902.) Válasz Perczelné Kozma Flóra úrnőnek. (Uo. 1903.) A protestantismus és unitarismus. (Uo. 1903.) Mit kíván az Úr a magyar nőktől? (Uo. 1905.) Van-e a nőnek feladata az egyház munkájában? (Uo. 1908.) Dicsőség Istennek (Vallásos versek). (Uo. 1914.) Mennyei Jelenések könyve (Keller B. után). 2 k. 1937. – Anyja →*Vargha Tamás*nak, anyósa br. →*Podmaniczky Pálnak*.

Szászcsanádi ev. káptalan, a XVI. században előforduló neve a →„négyfalusi” *surrogatiának*.

Szászkézdi ev. káptalan (másképpen →*segesvári*), az →*erdélyi kerületben*, kezdetben egy testületet alkotott a →*kosdival*, de ez rövid idő alatt kivált belőle. A XVIII. században 18 egyházat foglalt magában, melyek az 1861-i rendezéskor a →*segesvári egyházmegyébe* helyezték.

Irodalom: *Fabritius* Károly: Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels vor der Reformation (1875.).

Szászky Tomka János (Zólyom, 1694. szept. 7. – Pozsony, 1762. aug. 26.) ev. tanár. Tanult Rozsnyón, Besztercebányán, 1711-től Győrött, 1714-től Pozsonyba, ahonnan külföldre menvén, 1719 őszén Jenában iratkozott be. Visszatérve, 1721 szeptemberében →*conrector*, majd →*rektor* lett Győrött, míg 1732-ben conrectornak vitték

Pozsonyba s itt 1747-ben rektornak lépett elő. 1760-ban visszavonult hivatalától. – Ő kezdte meg 1734-ben Magyarország történetének tanítását. Magyar önképzőkört is alapított. A történelem és főleg a földrajz terén kimagasló érdemeket szerzett írói munkásságával. – Egyházi műve a →*Bél Mátyás* sírjánál tartott beszéde, mely azonban nem maradt fenn s talán meg se jelent nyomtatásban. Halálakor „Honos supremus debitaie pietatis...” c. alatt egy füzetet adtak ki.

Szászrégeni ev. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, a →*szászrégeni* és →*tekei káptalanok* egyházaiból alakult az →*egyházkerület* új beosztásakor, s így 12 anyaegyházból áll, melyekből 7 Kolozs, 5 pedig Maros-Torda vármegyében fekszik. Legnevezetesebb egyháza a szászrégeni, melynek kebelében algimnázium és polgári leányiskola is volt.

Szászrégeni ev. káptalan, az →*erdélyi kerületben*, ismeretlen körülmények között már a reformáció megindulása táján szakadhatott ki eredeti főesperességéből, az ózdiból. Vármegyei terület volt, de tiszta szász népességgel, melynek a római katolicizmustól való elszakadása után kitartóan evangélikus voltát sohasem szívelhették a helvét irányhoz és az antitrinitarizmushoz csatlakozott földesurak. Fennállásának ebből eredő nehézségét csak növelhette az a körülmény, hogy a 18. században mindössze hat egyházat számláló káptalan azelőtt sem állott sokkal több anyaegyházból, nyolc levén eredetileg a megszűnt magyarrégenivel és marosfalfalusival.

Szászsebesi ev. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, a hasonló nevű káptalanból, két →*surrogatiájából* és pár →*püspöki vizsgálat alatti egyházközségből* alakult 1861-ben, amikor is 29 anyaegyházból állott, de azután 25-re szállott a számuk. Közülük tíz Alsófehér, tíz Szeben, három Hunyad, egy Kolozs, egy pedig Torda-Aranyos vármegyében fekszik. Nevezetesebb egyházai Szászsebesen és Kolozsvárt vannak, amannak kebelében algimnázium is volt.

Szászsebesi ev. káptalan, az →*erdélyi kerületben*, kezdetől fogva létezett, s a két →*surrogatiájában* (szászvárosi és székási) levő 11 egyházzal együtt a XVIII. században összesen 26 egyházat, de közöttük két reformátust is foglalt magában. Ez utóbbiak 1850-ben illetékes felsőségük alá kerültek.

Irodalom: *Amlacher*: Damasus Dürr, ein ev. Pfarrer und Dechant des Unterwälder Kapitels (1883.), *Uő*: Ein Verzeichnis der Liegenschaften der ev. Kirchengemeinden des Unterwälder Kapitels aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts (Korrespondenzblatt... 1887.), *Kootz*: Kirchenvisitationen im siebenbürgisch-deutschen Unterwald (A gimnázium 1891-i értesítőjében).

Szászszentlászlói ev. káptalan, a XVI. század végére alakult ki s a XVIII. században 8 anyaegyházból állott. 1861 óta a →*segesvári egyházmegye*-be tartozik.

Irodalom: Schuller G. A.: Das Lassler Kapitel (Archiv des Vereines... XXX. Fröhlich József: Die Kirchensitationen im Lassler Kapitel vom Jahre 1667. (1891.).

Szászvárosi ev. káptalan, ilyenül létezett valamikor a róm. kat. korszakban, s ezen az alapon →*surrogatia* korában is sokszor fordul elő káptalan néven.

Szászvárosi ev. surrogatia, a →*szászsebesi káptalan* tartozéka volt, eredetileg maga is káptalan. Négy egyház tartozott hozzá, közülük kettő református (szászvárosi és tordosi), melyeknek összesen három s a két evangélikus egyháznak (szászvárosi és romoszi) két lelkészéről, minthogy öten voltak együttesen, gyakran neveztetett „quinquefraternium capitulum”-nak. Ismeretes „dékán”-jai valamennyien a szászvárosi ref. egyház →*elsőpapjai* voltak, kivéve a helyét irányúak elválása előtti időt.

Irodalom: Amlacher Albert: Zur Geschichte des Brooser Capitels (Archiv des Vereines... XIII. k.), *Uő:* Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos (Uo. XV. k.).

Szathmári Baka Péter (Vetés, 1625. febr. 17. – ?, ?) ref. lelkész Nagyváradon, Szatmáron s újra Nagyváradon tanult. Azután külföldre ment, hol 1646. szept. 22-én Groningenben, 1647. márc. 27-én Franekerben, ugyanez évben Utrechtben, azután megint Franekerben, 1649. márc. 18-án Harderwijkben, ez évi máj. 12-én Leidenben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Innen 1650-ben indult vissza, de sokáig bolyongván Franciaországban és a francia Svájcban, csak 1652-ben érkezett meg hazájába, hol azonnal →*rektornak* alkalmazták Nagyváradon. Innen 1654 júliusában Nagyecsedre ment lelkésznek, de már 1655-ben csak reversalis mellett fogadta vissza a →*tiszántúli egyházkerület*. 1656-ban jobbnak látta Királyhelmece távozni, 1657-től 1661-ig pedig Sárospatakon lelkészkedett, hol nyíltan buzgólkodhatott a puritánus elvek érdekében. 1661-ben Fogarasra vitték papnak, 1666-ban és 1667-ben pedig özv. Kemény Jánosné Lónyai Anna udvari papjául említetik. 1673 szeptemberében még élt, de további sorsa ismeretlen. – Nevezetes a Maresius Sámuel groningeri professzorral folytatott polémiajáról. – *Művei:* Defensio simplicitatis ecclesiae adversus nonnullas quaestiones. (Franeker, 1649.) Vindiciae defensoris simplicitatis ecclesiae. (Uo. 1653.) Defensio simplicitatis ecclesiae Christi. (Uo. 1653.) Izrael Istenének igaz tiszteleti mellett buzgó Ilyés prófétának elragadtatása (Gyászbeszéd

Vásárhelyi Péter felett). (Nagyszeben, 1666.) Respondeált a „De probationibus spirituum...” (1648.) tartott viták során a „Spiritus Posoniensis in Hungaria” bírálatát tartalmazó részben, és a „De imperio Hunnorum” (1649.) tárgyaló vitában. →*Zólyomi Sámuelnek* unokája.

Irodalom: Zoványi Jenő: Ki volt a Sz. B. P. irodalmi ellenfele? („Kisebb dolgozatok...” között, 1910.), *Uő:* Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.).

Szathmári Fabricius István (? – ?, ?) unit. lelkész, 1575 tájától néhány évig Kolozsvárt működött magyar prédikátori állásban, s egyike volt a →*Dávid Ferenctől* leghamarabb elpártoltaknak. Egy világi színezetű hosszú versen kívül valószínűleg ő szerzette a névtelenül megjelent „Eszter dolgá”-t is (Kolozsvár, 1577.).

Szathmári János (Szatmár, 1652. v. 1653. – ?, ?) ref. lelkész. Valószínűleg Szatmáron kezdte tanulmányait, melyeket Sárospatakon folytatott, hol 1669. aug. 30-án iratkozott be a felsőbb tanulók közé. Innen az iskolával ő is elbujdosván, még 1673-ban Gyulafehérvárt volt, honnan külföldre látogatott el, s 1678-ra az utrechti, 1680. febr. 21-én a leideni, még ez év áprilisában a franekeri egyetemnek lett hallgatója. Hazájába visszatérte után 1686 novemberétől →*rektor* volt Nagybányán, míg 1688-ban papnak ment Zilahra, ahonnan legkésőbb 1699-ben eltávozott. 1710-ben Nagyecsedre lelkészkedett, de már 1711-ben más volt a helyén. – *Műve:* De regno Christi oeconomico ab olim promisso et sub gratia administrato. (Franeker, 1680.) – Üdvözlő verset írt →*Debreceni Kozma Jánoshoz* (1678.).

Irodalom: Zoványi Jenő: Sz. Pap J., Sz. J.

Szathmári Lázár Miklós (Szatmár, 1607. – Szatmár, 1656. jan. 11.) ref. püspök. Bizonyára Szatmáron végezte tanulásának legalább egy részét, míg 1628 júliusában Sárospatakon lépett a felsőbb osztályokba. Miután szülővárosában →*rektor* is volt, külföldre ment s 1635. aug. 18-án Leidenben, 1637. febr. 14-én Franekerben iratkozott be az egyetemre. Visszajövének, 1638 második vagy 1639 első felében másodpap, 1640 vége felé pedig →*elsőpap* lett Szatmáron. Innen 1641-ben Nagyecsedre, onnan Szepsibe, 1645-ben Viskre, 1646 nyarán újból Szatmárra választották meg elsőpapnak. 1650-ben →*esperese* lett a →*szathmári egyházmegyének*, és még ez évi júniusban püspöke a →*tiszántúli egyházkerületnek*, de emellett tovább viselte az esperesi hivatalt is. – Püspökségének legfontosabb mozzanatai a puritanizmus elleni küzdelemhez fűződnek. – *Művei:* De Deo Patre et Deo Filio. (Leiden, 1636.) Három halotti prédikáció gr. Bethlen Péter felett („Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Nagyvárad, 1646.) – Üdvözlő verset írt →*Debreceni Péterhez* (1637.).

Szathmári Orbán Sámuel (Szatmár, ? – Berettyószéplak, 1757. szept. 10.) ref. lelkész. Szatmáron kezdett tanulni. Tanulmányait Debrecenben folytatta, ahol 1723. jan. 25-én lépett a →*togatusok* közé, majd 1732-től →*köztanítóságot*, 1733 júliusától 1734 márciusáig pedig →*seniorságot* viselt. Majd a külföldet kereste fel s 1734-ben az utrechti, 1735. jún. 13-án a groningeni, az 1735–36. tanévben a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazajötté után 1740-ig Nagylétán, 1744-től 1747-ig Szamossályiban, 1751-től Berettyószéplakon lelkészkedett. – *Művei*: De usu salis in sacris israelitarum ejusque mysterio. (Utrecht, 1734.) (II. kiad. Bremen, 1770. egy változtatott disszertációkat tartalmazó gyűjteményben.) De vinea Salomonis in Baal Hamon (Énekek éneke VIII. 11.). (Groningen, 1735.) De Abrahamo et Deo clypeo Abrahami atque posterorum ejus. (Franeker, 1736.)

Szathmári Ötvös István (? – Kocs, 1665.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1643. dec. 10-én kezdte a felsőbb osztályok elsőjét. Innen →*akadémiai rektornak* ment Bodrogkeresztúrra, 1649-ben pedig külföldre indult s ez évi júl. 18-án Franekerben, 1650-ben Utrechtben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Hazájába visszatérve, 1654 elején sárospataki tanár, 1656-ban érsekújvári lelkész és idő teltével a →*komjátói egyházmegye* →*esperese*, majd egy idei bujdosás után 1663-ban kocsai lelkész lett. – *Művei*: Az keresztyén és igaz tudományú belgiumi eklézsiáknak hitökről való vallástétele. (Amsterdam, 1650.) Titkok jelenése (A Jelenések könyvének magyarázata). (Nagyszében, 1668.) (→*Debreceni Kalocsa János* adta közre.) – Respondes volt a „De studio verbi divini” (1650.) és a „De sepultura mortuorum” (1651.) tartott vitákon. – Üdvözlő verset írt →*Komáromi Csipkés Györgyhöz* (1651. héberül) és Felsőbányai Mihályhoz (1650. latinul és 1651. magyarul.)

Szathmári Paksi Ábrahám (Marosvásárhely, 1725. – ?, 1799. márc. 6.) ref. püspök. Marosvásárhelyen kezdett tanulni, míg 1734-től Sárospatakon folytatta iskoláit. Ezek befejeztével külföldre indult, s 1751 végétől a franekeri, 1753 őszétől pedig az utrechti egyetemen gyarapította ismereteit. Hazájába 1754-ben visszajővén, három évig a tokaji, 1758 elejétől a sajókazinci, 1777 májusától a mezőkeresztési lelkészi állásban működött. Miután a →*borsod-gömör-kishonti egyházmegyében* előbb jegyzői, 1782-től →*esperesi* tisztet viselt, s már ez előtt a →*tiszáninzeni egyházkerülemek* →*generalis notarius* és ez időben a →*budai zsinat* tagja volt, 1792 szeptemberében püspökké választott. – *Művei*: Vallást tevő Isten-szolgálója (Gyászbeszéd özv. gr. Wass Dánielné Vay Judit felett, 1770.). (Kozlovsvár, 1772.) A nagy Fréderiknek Elisiumát

előadó könyvnek tetemesebb mérélyei kimutattnak oly véggel, hogy az Izraelnek erőtelenebb juhái azoknak befalásoktól iszonyodjanak. (Philadelphia, 1789.) A mennyei haza felé utazó híveknek bujdosó énekei. (Kassa, 1794.) Az örökkévaló királyhoz... nyújtandó alázatos könyörgések. (Uo. 1794.) – Üdvözlő verset írt Ouwens (1752.) és Vriemoet (1753.) franekeri tanárokhoz rektori állásuk elfoglalásakor.

Szathmári Paksi Dániel id. (Sárospatak, 1734. őszé, – Mezőcsát, 1798. dec.) ref. lelkész, az előbbinek öccse, Sárospatakon tanult. Külföldre mentén, 1757-ben a franekeri, 1758. szept. 26-án a leideni egyetemre iratkozott be. Itt megzavarodott s egyévi betegség után 1760 tavaszán tért vissza hazájába, hol 1762-ben Mezőcsátán lett lelkész. – *Műve*: Dissertatio ostendens ex Herodoto pharaones quibus regibus israelitae Aegyptum incoluerunt. (Franeker, 1758.) Üdvözlő verset írt Ouwens franekeri tanárhoz (1757.).

Szathmári Paksi Dániel ifj. (Mezőcsát, 1769. febr. vége – Kisgyőr, 1818. aug. 3.) ref. tanár, az előbbinek fia. Debrecenben tanult, hol 1784 tavaszán →*subscribált*. Innen 1790-ben →*rektornak* ment Balmazújvárosba. Majd külföldre rándult s 1791 augusztusától az utrechti, 1792-ben egy ideig a göttingeni egyetemnek volt hallgatója. Hazajöve, még ez év tavaszán Jászkiséren, 1793 tavaszán Tiszaigaron, 1794-ben Balmazújvárosban lett lelkész. Ez utóbbi helyen 1802 tavaszától 1810 őszéig magánoktatással és gazdálkodással foglalkozott. Ekkor Sárospatakon foglalta el a dogmatikai tanszéket. Hosszas betegeskedésben Kisgyőrben töltötte utolsó napjait. – *Művei*: Halotti beszéd... Szemere László utolsó tisztességének megadására... (Sárospatak, 1813.) Ker. hittudomány (2 k.). (Uo. 1815.) Programma de oraculis Esaiiae LII. et LIII. (Uo. 1815.) Compendium juris Mosaici ad ductum J. D. Michaelis concinnatum. (Uo. 1818.) Prédikációi kéziratban maradtak fenn.

Irodalom: Zoványi Jenő: Sz. P. D. Balmazújvároson (Prot. Szle, 1915.).

Szathmári Paksi István (Marosvásárhely, 1719. nyara táján – Debrecen, 1791. márc. 2.) ref. püspök, az előbbinek nagybátyja. Marosvásárhelyen kezdte iskoláit, melyeket azután 1734-től Sárospatakon folytatott. Azután külföldre ment és 1740. dec. 9-én Oderafrankfurtban, 1741. dec. 16-án Franekerben lépett az egyetem hallgatói közé. 1744-ben még ez utóbbi helyen időzött és közben Leidenben is járt, de már 1745-ben Aszalóra választott lelkésznek. A →*borsod-gömör-kishonti egyházmegye* már ebben az évben kérdőre vonta valami teol. nézetéért, melyet aztán Venema professzorra hivatkozva védett. 1747-től Debrecenben tanár volt, előbb a törtenelem és klasszikus nyelvek tanszékén, 1760-tól a teoló-

gián. A *→tiszántúli egyházkerület* 1764-ben főjegyzővé tette, miután már előbb is négy évig működött e tisztn helyettesképpen, majd 1785-ben pedig püspökké választotta. Később, 1790 elején felhagyott a tanársággal. – Hivatali teendői mellett az irodalom terén is szorgalmasan munkálkodott, de műveinek nagy része kéziratban maradt. Megjelentek közülük: *Dissertatio theologico-philologica in vers. 13. cap. II. Hebr...* (Franeker, 1743.) *Oszlopember...* (Gyászbeszéd *→Domokos Márton* felett.) (Debrecen, 1764.) *E világi élet...* (Gyászbeszéd Patay Sámuelné Szuha Erzsébet felett.) (Hely n. 1765.) Hat napra való vallástevő vagy poenentialis könyörgések. (Debrecen, év n.) – *Respondens* volt a Dániel-féle jövendölésekről (1744.) tartott viták egyikén. Kinyomatta 1757-ben Minucius Felixet. – Gyászverset írt a Muys professzor halálára (1744.), üdvözlő verset *→Bányai Istvánhoz* (1742.), „Sion siralma...” címmel hosszú éneket írt 1751-ben a magyarországi ref. egyház azon korbéli üldöztetéséről (Révész Figyelmezője, 1875.). Egy csomó prédikációja van a Szentmiklósi Timotheus „Katedrai gyűjtemény”-ében.

Szathmári Paksi József (Sajókazinc, 1763. márc. – Miskolc, 1848. jan. 11.) ref. püspök, az előbbinek unokaöccse, Ábrahámnak fia. Iskoláit Sárospatakon végezte, majd Bécsben tanult s kevés ideig atyja mellett *→káplánkodott* Mezőkeresztesen, ahonnan újból külföldre ment s 1785-től Göttingenben, 1786-tól Marburgban folytatta tanulmányait. Hazájába visszatérve, 1787-ben szikszói, 1790 januárjában miskolci lelkész lett. Mint ilyen, 1817-től 1821-ig, *→esperesi* tisztelet viselt az *→alsóborsodi egyházmegyében*, a *→tiszánineni egyházkerületnek* pedig előbb al-, 1817-től főjegyzője volt, 1820-tól püspökhelyettese, végül 1823-tól püspöke. A göttingeni egyetem 1830-ban teol. díszdoktorrá tette. – *Művei*: Gyászbeszéd Tomka György felett. (1800.) Igaz elüljárójának... képe... (Gyászbeszéd Ragályi József felett.) (Pest, 1805.) A bölcs asszonynak... képe... (Gyászbeszéd Vay Józsefné Mocsáry Erzsébet felett.) (Sárospatak, 1813.) Gyászbeszéd Szepessy Lászlóné Ragályi Katalin felett. (1815.) Az evangéliumi szent vallás, mint jó hazafiak iskolája (A reformáció 300 éves jubileumán). (Uo. 1817.) Coadjutor-superintendenssé fölszenteltetésekor prédikáció. (1820.) Gyászbeszéd *→Vay József* felett. (1822.) A püspöki beiktatásán tartott beszéde („Egynehány nevezetes egyházi beszédek” c. füzetben). (Sárospatak, 1823.) A fő polcoknak nevezetesebb terhei... (Gyászbeszéd Lónyay Gábor felett.) (Uo. 1824.) Prédikáció gr. Teleki József főgondnokká beiktatásakor. (1824.) Halotti beszéd... Jakabfalvy Erzsébet asszonynak... Szepessy Szabó István úr kedves hitvesének utolsó tisztességére...

(Miskolc, 1828.) Hálaadásnak áldozatja... (Prédikáció félszázados papi jubileumán, 1838.). (Sárospatak, 1842.) Új kiadásban közrebocsátotta Benkő Sámuelnek „Topographia oppidi Miskolc historico-medica” c. művét (1818.). A félszázados papságára sárospataki diákoktól írt „versezetek” szintén ki vannak nyomtatva. Apósa volt püspök-utódjának, *→Apostol Pálnak*.

Szathmári Paksi Mihály (I.) (Mezőkaszony, 1683. – Sárospatak, 1744. jún. 2.) ref. tanár, az előbbinek nagyatyja. Gyulaféhevárt és Tállyán tanult, míg 1700. okt. 7-én az ideiglenesen Kassán levő *→sárospataki kollégiumban* *→togatusnak* iratkozott be. Innen ekkor rögtön Győrbe vitték *→praeceptornak*, ahonnan 1702-ben tért vissza Kassára. Miután a következő év végén Sárospatakra ment a kollégiummal, 1708-tól *→rektor* volt Tokajban. Majd 1709-ben külföldre indult s 1710-ben előbb a franekeri, később az utrechti egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Hazajöve, 1711 végén tokaji lelkész, 1716 februárjában gyulaféhevári tanár lett. Már ez év tavaszán elűzött iskolájával előbb a szomszédos Boroskrakkóba, az év utóján pedig Marosvásárhelyre kellett vonulnia, hol 1718-tól az egyesült sárospatak-gyulaféhevár-marosvásárhelyi kollégiumban folytatta működését, 1719-től a teol. tan-széken. 1728-ban *→generalis notariussá* választotta meg az *→erdélyi egyházkerület*, mégpedig a püspökségre következő jogával. Ezt azonban nem várta be, amennyiben 1734-ben Sárospatakra hívatván rektornak, ez év szeptemberétől haláláig ott munkálkodott. – Teol. irányára nézve a típusok keresésébe mélyedt coccejanusok közé tartozott. Jelentékeny írói tevékenységének termékei a következők: Gyászbeszéd Bethlen Elek felett. (1717.) *Physica contracta juxta principia Neoteriicorum...* (Kolozsvár, 1719.) Halotti oratio... (Köleséri Sámuelné gr. Bethlen Judit felett.) (Uo. 1720.) Nemes ajándékok tüköre (Gyászbeszéd Petki Nagy Sámuel felett.) (Uo. 1723.) Jézus titkos testének felépülése... (Gyászbeszéd br. Kemény Simon felett, 1722.) (Uo. 1724.) Isten scholája... (Gyászbeszéd Wass Lászlóné gr. Bethlen Júlia felett.) (Uo. 1731.) Gyászbeszéd Gyulay Katalin felett, 1730. (Uo. 1731.) Sátán harcain... győzedelmeskedő kegyelem (Gyászbeszéd és könyörgés gr. Teleki Pál felett.) (Uo. 1732.) Isteni kegyelemnek... hathatósága (Gyászbeszéd és ima gr. Bethlen Sámuelné Lázár Mária felett.) (Uo. 1732.) Tyrocinium emblematico propheticum seu meditationes in Jobi cap. XXXVIII. (Franeker, 1732.) *Meditatio in Josuae cap. X. vers. 12., 13., 14.* (Uo. 1732.) Prédikáció gr. Teleki József felett. (Kolozsvár, 1733.) Testi dolgokkal való gazdaságnak hiábavalósága (Gyászbeszéd özv. Pongrácz Nagymihályi Jánosné gr. Teleki Judit felett.)

(Uo. 1734.) Halotti oratio... br. Wesselényi István... és felesége gr. Bánffy Kata felett. (Uo. 1734.) Dissertatio de arbore scientiae boni et mali. (Franecker, 1736.) Úri vacsora felett meggyújtott szövétnék (Név n. Bernard Pál ellen). (Utrecht [Miaburg], 1740.) A döghalálnak idejére alkalmaztatott két buzgó könyörgések (Lampénak Bányai által fordított „Gileadi balsamom”-a végén). (Franecker, 1741.) Fegyver... és akármely veszély ellen való fő orvosság (Gyászbeszéd gr. Gyulai Ferenc felett, 1730.). (Kolozsvár, 1743.) – Üdvözlő verset írt István fiához (1743.), gyászverset a →*Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.). A temetésén tartott beszédek szintén ki vannak adva. – Veje volt →*Debreceni Ember Pálnak*.

Irodalom: Vitae Michaelis Szathmári senioris... descriptio (Museum Helveticum IV. particula 1747.), *Koncz* József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története (1896.).

Szathmári Paksi Mihály (II.) (Tokaj, 1715. – ?, 1778. márc 15.) ref. tanár, az előbbinek fia. Tanult Marosvásárhelyen és 1734-től Sárospatakon. Innen külföldre szándékozván menni, 1737 nyarán körutat tett Erdélyben az akkori szokás szerint pénzt gyűjteni. Kimenvén aztán, 1738. jún. 12-én Leidenben, 1739 júniusában Franeckerben iratkozott be az egyetemre. Ez utóbbi helyen 1741 májusában még ott volt, de már 1742-ben tanár lett Sárospatakon. A következő évben eltávozott Mezőcsátra lelkésznek, ahonnan azonban 1744-ben visszatért korábbi állására. 1772-ben betegsége miatt nyugalomba vonult. – *Művei:* Isten igazgatásából vett nevének... (Gyászbeszéd Patay Sámuelné Szuhay Erzsébet felett). (Hely n. 1765.) Bölcs madarászat... (Gyászbeszéd Patay Józsefné Darvas Borbála felett). (Hely n. 1769.)

Szathmári Paksi Mihály (III.) (Sárospatak, 1745. – Sárospatak, 1773. jún. 24.) ref. tanár, az előbbinek fia. Sárospatakon tanult. Külföldre menvén, 1767. nov. 20-án a baseli, 1770. jún. 15-én az utrechti egyetemen lépett a hallgatók közé. Miután ez utóbbin 1771-ben bölcsészettudományt szerzett, hazatért és →*conrector* lett Losoncon, majd 1772 októberében tanár Sárospatakon. – *Egyházi művei:* Dissertatio antirussaviana de habitu religionis christianae ad vitam civilem. (Utrecht, 1770.) Összetört üvegvilág... (Verses gyászbeszéd Darvas Ferencné Wattai Krisztina felett, 1772. máj.). (Pozsony, 1773.)

Szathmári Pap János (Szatmár, 1657. v. 1658. – Kolozsvár, 1708.) ref. lelkész. Szatmáron kezdte tanulmányait. Miután még Kolozsvárt tanult, a külföldet is fölkereste, s 1680. febr. 28-án a leideni, 1681. dec. 1-én a franekeri egyetemnek lett hallgatója. Hazajövén, 1685-től →*rektor* volt Székelyudvarhelyen, míg 1689-ben lelkésznek ment valahova, alighanem már ekkor Désre. Itt

1692. júl. 11-én →*esperessé* választotta a →*dési egyházmegye*. 1696 májusában Kolozsvárra vitték lelkésznek. – Buzgó coccejanus volt s még buzgóbb cartesianus. – *Művei:* De aeternitate Dei. (Leiden, 1681.) Philosophia prima seu metaphysica... (Nagy részben Cartesius és Poiret után). (Franecker, 1682.) Újlesztendei ajándék (Prédikáció). (Kolozsvár, 1699.) Újlesztendőnapkori papi áldás (Név n.). (Uo. 1705.) Kegyes ajakak áldozó tulcai (Euchetika prédikációkban). (Uo. 1707.) – Üdvözlő verset írt →*Szathmárnémethi Sámuel*hez (1682.), gyászverset az ifj. →*Kovácsnai Péter* halálára (1680.). – Respondeált a „Disputatio theologica causam Sp. S. victricem demonstrans” (1681.) tárgyalásán. – Első életírója – a fia, →*Szathmári Pap Zsigmond* felett gyászbeszédet tartó *Verestói György* – óta életrajzi adatai össze voltak keverve a Szathmári Jánoséival.

Irodalom: Zoványi Jenő: Sz. P. J., Sz. J.

Szathmári Pap Mihály (Kolozsvár, 1737. szept. 28. – ?, 1812. máj. 31.) ref. tanár, az előbbinek unokája. Kolozsvárt végezte iskoláit, 1756–60-ban könyvtárnoka volt a kollégiumnak. Ekkor külföldre ment és előbb egy német, azután a genevai, majd az utrechti, 1761. máj. 16-tól pedig a leideni egyetemen folytatta tanulmányait. Midőn 1765-ben hazatért, a →*főconsistorium* papja lett Nagyszébenben, míg 1767-ben →*teol. tanárrá* választott Kolozsvárra. Nagy képzettségű, szabadgondolkodású tudós volt, ki →*Fogarasi Pap József* biztatására és az ő példája nyomán 1783-tól több hollandiai pályakérdést fejtett meg, mindannyit sikerrel. Ezzel a holland tudományos körök előtt tiszteletet szerezvén nevének, 1788-ban tagjává választotta a hágai tudós társaság. Ugyanebben az időben sikerült a harderwijki egyetemen újra kieszközölnie két magyar ifjú rendszeres segélyezését. Tanári állásáról, miután egészségi állapota miatt 1783-tól segédtanárt is tartania kellett maga mellett, 1805-ben teljes nyugalomba vonult. – *Művei:* A Jehovának temploma... (Gyászbeszéd →*Verestói György* felett, 1765.). (Kolozsvár, 1767.) Halotti oratio... (Albisi Csomós János felett). (Uo. 1768.) Halotti oratio... (Naláczai Sámuel felett). (Uo. 1770.) Halotti oratio... (Naláczai Dániel felett). (Uo. 1770.) Halotti oratio... (gr. Wass Miklós felett, 1769.). (Uo. 1771.) Az Istennek... törvényszékén... (Gyászbeszéd br. Wesselényi Ferenc felett). (Uo. 1771.) Az hívek világi siralmaikat... (Gyászbeszéd gr. Földváry Ferenc felett). (Uo. 1771.) Az Isten orcájától... (Gyászbeszéd gr. Földváry Ferencné Kun Erzsébet felett). (Uo. 1771.) Az Istennek lelke előtt... (Gyászbeszéd br. Kemény István felett). (Uo. 1772.) Halotti oratio... (Gr. Bethlen Ádám felett). (Uo. 1775.) Halotti oratio... (özv. br.

Wesselényi Istvánné br. Daniel Polyxena felett). (Uo. 1776.) Halált nem ismerő igaz... (Emlékbeszéd Mária Teréziáról). (Uo. 1782.) Az igaz és Isten előtt kedves... (Gyászbeszéd br. Bánffy László felett). (Uo. 1784.) Status ecclesiae christianae praecipue orientalis tempore exortus Muhamedis, et an aliquid is, aut multum etiam contulit ad propagationem ejus. (Harlem, 1784.) (Hollandul is.) Qui fit, ut summa religionis christianae efficacia ad imbuendos virtute animos in paucis ejus cultoribus appareat, et quae sint hujus mali remedia tam publice, quam privatim sine vi adhibenda? (Uo. 1785.) (Hollandul is.) An cognitio dogmatum et mysteriorum religionis christianae eodem nexu, et quidem inseparabili cum exercitio officiorum moralium summae felicitati conjuncta sit? (Uo. 1787.) (Hollandul is.) Ama mindeneknél sokkal jobhoz... (Gyászbeszéd Radnótfáy Nagy Zsigmond felett). (Kolozsvár, 1787.) A drága kenet gyönyörűségeinek... megfelelő... atyafiúi egység (Az 1790–91. évi erdélyi országgyűlés kezdetén tartott prédikáció). (Uo. 1791.) Dissertatio historico-theologica, qua ostenditur, quomodo quantumque conatus adversariorum doctrinae christianae, a prima ejus informatione ac deinceps profuerint augendae ipsius evidentiae et certitudinī. (Amsterdam, Harlem és Hága, 1791.) (Hollandul is.) Az irgalmasságoknak atyjától... (Gyászbeszéd gr. Bethlen Sándor felett). (Kolozsvár, 1794.) Szélid és csendes lelkének... (Gyászbeszéd Incze Mihályné Pataki Sára felett). (Uo. 1794.) Istenéhez, királyához és hazájához tartozó... (Gyászbeszéd br. Bánffy István felett). (Uo. 1795.) Az Úrnak hadát vezérlett... (Gyászbeszéd gr. Bethlen Pál felett). (Uo. 1796.) Magyar fordításban az eredeti latin szöveggel együtt közzétette →*Szigeti Gyula István*nak ifj. Toroczkai Péter felett 1724-ben tartott temetési beszédét (Kolozsvár, 1759.). Gyászverset írt Csepregi Turkovics Ferencné Viski Sára és Bacsoni Incze Máténé Bogdányi Sajgó Erzsébet (1757.) halálára. A felette →*Incze Sámuel*től és →*Szilágyi Ferenc*től tartott beszédek szintén ki vannak adva. – Násza volt *Incze Mihály*nak.

Irodalom: Salamon József: Sz. P. M. életrajza (Erdélyi Prédikatori Tár V. f.), *Török István:* A kolozsvári ev. ref. kollégium története (1905.).

Szathmári Pap Zsigmond (Kolozsvár, 1703. – Kolozsvár, 1760. ápr. 9.) ref. püspök, az előbbinek atyja. Kolozsvárt tanult és 1723-tól 1728-ig könyvtárnoka volt a kollégiumnak. 1729-ben külföldre távozván, ez évtől Utrechtben, 1730. júl. 7-től Groningenben gyarapította ismereteit. 1733-ban jött vissza, s először br. Kemény Simonnak lett udvari papja Pusztakamaráson, 1735 februárjában pedig Kolozsvárt foglalt el lel-

kési állást. A →*kolozskalotai egyházmegye* 1748-ban →*esperessé*, az →*erdélyi egyházkerület* 1749-ben →*generalis notariussá* választotta. Mint ilyen, 1760 februárjában püspökségre következett, amit azonban alig tölthetett be pár hónapig. – Hírneves szónok volt, kinek írói munkássága is erre a térre szorítkozik. – *Művei:* Igazságnak kapui és az azoknak megnyitásátuk felől való szent elmélkedés. (Kolozsvár, 1735.) Istennel járt... Énok (Gyászbeszéd Udvarhelyi Mihály felett). (Uo. 1738.) Pollinctura funeralis... (Magyar prédikáció III. Károly emlékére). (Uo. 1740.) Az Izráel fiaitól eltemettetett... Mózes (Gyászbeszéd →*Bacsoni Incze Máté* felett). (Uo. 1742.) Istennek szóhalló szolgája... (Gyászbeszéd br. Kemény Sámuel felett). (Uo. 1744.) Hamar folyó világi életnek... (Gyászbeszéd gr. Teleki József felett). (Uo. 1745.) Istennek szenteltetett elsőszülött... (Gyászbeszéd gr. Székely Zsuzsanna felett). (Uo. 1746.) Férfjének hozzája bízott lelkét... (Gyászbeszéd br. Wesselényi Istvánné br. Bánffy Kata felett). (Uo. 1747.) Igaz izraelita Nathanael (Gyászbeszéd gr. Teleki Mihály felett). (Uo. 1749.) Idvességnek palástja... (Gyászbeszéd gr. Bethlen Ádám felett). (Uo. 1749.) Istennek szenteltetett... Sámuel (Gyászbeszéd br. Wesselényi Sámuel felett). (Uo. 1750.) Izráelnek pásztora és köve József (Gyászbeszéd br. Várad Inczédi József felett). (Uo. 1752.) A bárány életének könyve... (Gyászbeszéd br. Daniel Istvánné br. Bánffy Ágnes és br. Daniel Ágnes felett). (Uo. 1755.) Örök életnek drága illatja... (Gyászbeszéd br. Jósika Mózes felett). (Uo. 1756.) Istenben nyugovó léleknek... (Gyászbeszéd gr. Teleki Mihályné gr. Bethlen Klára felett, 1755.). (Uo. 1757.) Az egek megnyílásának... (Gyászbeszéd br. Wesselényi István felett). (Uo. 1759.) Filadelfia városának igaz lakosa (Gyászbeszéd gr. Rhédei Zsigmond felett, 1758.). (Uo. 1760.) Sajtó alá rendezte a →*Kamarási György* halotti prédikációit „Emlékezet kövei” c. alatt (1747.) és →*Nádudvari Péter*nek hátrahagyott prédikációit, ez utóbbiakhoz a magáiból is többet adván (1741.) – Üdvözlő verset írt Kolozsvári Istvánhoz (1731.). A felette *Incze Mihály*tól, ifj. →*Soós Ferenc*től és id. →*Verestói György*től tartott beszédek szintén megjelentek.

Szathmárnémethi Mihály (I.) (Szatmárnémeti, 1638. szept. 27. – Kolozsvár, 1689. máj. 25.) ref. esperes. Szatmárnémetiben kezdte tanulmányait, melyeket aztán Szatmáron, Debrecenben és Sárospatakon folytatott, az utóbbi helyen 1658. jún. 9-től. Miután 1661-től →*akadémiai rektor* volt Tokajban, 1664-ben külföldre ment s ez évi máj. 23-án a franekeri, szept. 1-én a groningeri, 1665 tavaszán az utrechti, 1666. ápr. 12-én a leideni egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, rövid idő elteltével már 1668-ban →*rektor*,

1670 második felében egyszersmind másodpap lett Göncön. Innen 1672. jan. 20-án elúzetvén, Debrecenbe menekült, hol egy évnél tovább a város jótékonyága tartotta fenn. 1673. márc. 14-től Kolozsvárt lelkészkedvén, itt 1681 közepe táján →esperesévé tette a →kolozskalotai egyházmegye. Az 1682-i vegyes egyházi gyűlés őt is beválasztotta az →egyházkerület igazgatásával megbízott tíztagú tanácsba. – Nagyszabású írói munkásságot fejtett ki, melynek termékei: De fide et religione ecclesiae apostolico-romanae. (Utrecht, 1666.) De salute in ecclesia et non extra ecclesiam obtinenda. (Leiden, 1666.) Tyrocinium hebraicum. (Franeker, 1667.) Igazság próbaköve. (Sárospatak, 1668.) (II. kiad. Kolozsvár, 1672.) Igazság próbakövének nyert pere. (Sárospatak, 1669.) (II. kiad. Kolozsvár, 1672.) Falsitas veritatis toti mundo declaratae... (Német fordításával együtt név n.) (Hely n. 1672.) (Latinul új kiad. az Okolicsányi-féle „Historia diplomatica”-ban, 1710.) Mennyei tárház kulcsa (Imák). (Kolozsvár, 1673.) (Csak 1710-ig tíz kiadás jelent meg, de 1790-ben is, meg közben is több.) Az örökkévaló egy isteni állapotban levő három személyeknek mutató tüköre. (Uo. 1673.) A négy evangelisták szerint való dominica (Prédikációk). (Uo. 1675.) Dominica catechetica, sive: Conciones catecheticae secundum catechesin palatinam (Történelmi becsű ajánlólevéllel). (Uo. 1677.) Evangeliumnak világos tüköre (Ismeretlen helyen és évben). Sz. Dávid psalteriuma, avagy: A CL. zsoltároknak... magyarázatja... (Kolozsvár, 1679.) (Még két kiadás.) Halotti centuria, azaz: Száz halotti prédikációk. (Uo. 1683.) (Új címlappal és ajánlólevéllel, de ugyanazon nyomású szöveggel uo. 1684.) Prédikatori erősség (Ismeretlen helyen és évben.) Dominicalis prédikációk toldalékja. (Kolozsvár, 1686.) A Nabugodonozor nagy állóképe (Ismeretlen helyen és időben.) Evangeliumi igazság sajtója (→Bátorkeszi Szegi János ellen, ismeretlen helyen és időben). Ecclesiae apostolicae oeconomia... (A Cselekedetek könyvéről, ismeretlen helyen és időben). Profétai és apostoli ref. vallást oltalmazó paizsocska (Ismeretlen helyen és időben). Szent Dávid... zsoltáriból formált hét könyörgések... (Lőcse, 1697.) (Kéziratban maradt sok műve közül csak ez jelent meg halála után.) Respondeált a „De independente et dependente” (1661.) tartott vitán, az „Analecta papistica” (1666.) megvitatásán és a „Theologia philosophiae domina” (2 r. 1666.) felőli vitán. – Üdvözlő verset írt →Eszéki Istvánhoz (1664., 1665. és 1675.), →Poresalmi Andrásához (1681.) és →Csuzi Cseh Jakabhoz (1682.), gyászverset a →Kovácsnai Péter halálára (1673.).

Irodalom: Zoványi Jenő: Bársony György cáfolói (MKSz 1930.).

Szathmárnémethi Mihály (II.) (Szatmárnémeti, 1667. k. – Kolozsvár, 1709. szept. 28.) ref. tanár. Szatmárnémetiben kezdte iskoláit. 1683-tól Kolozsvárt tanult, hol pár évig →köztanítóságot is viselt. Majd 1691 vége felé külföldre ment és Franekerben iratkozott be egyetemi hallgatónak, ahonnan 1694 szeptemberében indult haza. Itthon 1695-ben Erdély kormányzójának, gr. Bánffy Györgynek lett udvari papja, 1696 első felében pedig a bölcsészet és bibliai nyelvészet tanszékét foglalta el Kolozsvárt, melyen haláláig működött. – *Művei*: Monumentum vitae et mortis... Gregorii de Bethlen... consortis... – Mariae Toroczkaei (Rövid gyászbeszéd és gyászversek). (Kolozsvár, 1698.) Példája a közönséges jóra született embernek (Halotti oratio →*Misztófalusi Kis Miklós* felett). (Uo. 1702.) – Üdvözlő verset írt Vecsei Györgyhöz (1692.) és Vásárhelyi Istvánhoz (1692.) Respondens volt a „De seculo futuro” (1692.) tartott vita első felében.

Szathmárnémethi Sámuel (Szatmárnémeti, 1658. aug. 10. – Kolozsvár, 1717. dec. 17.) ref. tanár, I. Mihály öccse. Szatmárnémetiben kezdett tanulni. 1675-től Kolozsvárt, 1679 kezdetétől Debrecenben folytatta tanulmányait, míg 1680-ban külföldre menvén, előbb Utrechtben állapodott meg, de már ezévi szept. 25-én Leidenben, 1682. okt. 18-án pedig Franekerben lépett be az egyetem hallgatóságába. Hazatérte után, 1683 őszén a bölcsészet és bibliai nyelvészet, 1688-ban a teológia tanára lett Kolozsvárt. 1693-ban nevelői állást foglalt el II. Apafi Mihály mellett, melyről 1695 őszén tért vissza korábbi hivatalába. – Hagyatékából tekintélyes összegeket s másnemű adományokat rendelt mind a marosvásárhelyi, sárospatak-gyulafehérvári és nagyenyedi iskoláknak, mind különösen a kolozsvárinak, mely könyvtárát is örökölte. Kora legkitűnőbb teológusai közé tartozott, ki külföldi hittudósokkal is állandó összeköttetésben állott. Teol. irányára nézve cartesianus-coccejanus volt, s mint ilyen, a legelső helyet foglalja el magyar elvarátai között. Mind bölcsészeti, mind jobbára terjedelmes teol. művei az egész, e nembe vágó korabeli irodalomnak legérdemesebb termékei közé tartoznak. Ezek a következők: De perenni duratione mentis. (Leiden, 1682.) (II. bőv. kiad. Kolozsvár, 1696. III. kiad. uo. 1713.) Regnum Dei. (Franeker, 1683.) Imago fidelis servi ac veri (Gyászbeszéd →*Tofeus Mihály* felett). (Kolozsvár, 1684.) Epistola S. Pauli ad Hebraeos explicata. (Franeker, 1695.) (Címlapkiadások uo. 1701. és 1702.) De servo arbitrio. (Kolozsvár, 1695.) Metaphysica contracta. (Uo. 1696.) (II. kiad. uo. 1713.) Moses explicatus. (Uo. 1696.) Epistola S. Judae explicata. (Franeker, 1700.) (Címlapkiadás uo. 1702.) A valóságos úrasszonyi rendet ékesítő drága aján-

dékoknak ritka példájú címere (Gyászversek gr. Bánffy Györgyné gr. Bethlen Klára halálára). (Kolozsvár, 1706.) Lucerna provinciae Transsylvanicae extincta (Gyászbeszéd gr. Bánffy György felett). (Uo. 1709.) Virtus post fata perennans (Gyászbeszéd Bideskuthy Boldizsár felett). (Uo. 1710.) Prophetia s. prophetae Zachariae explicata (Roëll professzor terjedelmes előszavával). (Utrecht, 1714.) – Üdvözlő verset írt →*Szatmári Pap János*hoz (1681., 1682. és 1707.), →*Szatmárnémethi Mihály*hoz (1677.), →*Pápai Páriz Ferenchez* (1690., 1695. és 1708.), egy latin drámát a Kendeffi János és Teleki Krisztina esküvőjére (1684.), gyászverset az ifj. Kovásznai Péter (1680.), Szatmárnémethi Mihály (1689.), →*Tolnai F. István* (1690.) és →*Pataki István* (1693.) halálára, epitaphiumot →*Nagyari József*től. – Respondensi tisztet vitt a „Causam Sp. S. victricem demonstrans” (1681.) vitában. A felesége, Viczei Mária temetésén tartott beszédeket, meg az ez alkalomra írt verseket, valamint →*Soós Ferenc*nek Szentjóni György felett elmondott prédikációját ő adta ki. Több munkája maradt kéziratban, melyek közül a Dániel könyve még teljesen el nem készült magyarázatára nézve úgy intézkedett, hogy →*Zilahy Sebes András* fejezze be s küldje el Utrechtbe kiadás végett, ami azonban nem valósult meg. Ellenben a felette tartott gyászbeszédék és az emlékére írott roppant számú gyászversek megjelentek.

Irodalom: Zoványi Jenő: A coccejanismus története (1890.).

Szatmáry Károly (P. = Péterfalvi) (Szilágysomlyó, (1831) 1830. júl. 24. – Bp. 1891. jan. 14.) ref. vallású író. Szilágysomlyón kezdett tanulni. Zilahon és Kolozsvárt bevégezvén iskoláit, 1847-ben felesküdt kir. táblai írnoknak. A szabadságharcban való részvétele miatt fogságot szenvedett. Mint nevelő, majd mint egy magánintézet tanára tartotta fenn magát Pesten, hol amellelt 1853–54-ben a polytechnikumnak, 1854–57-ben az egyetem bölcsészeti karának volt hallgatója. Miután doktori szigorlatot tett, 1858-ban Máramaroszigeten, 1862-ben Nagyenyeden lett tanár. 1867-től hírlapíró, 1869-től országgyűlési képviselő, 1878-tól képviselőházi naplószerkesztő volt. – Számos történelmi regényén kívül, melyek közül többnek van egyházi vonatkozása is, kútfőkiadványok és más művek jelentek meg tőle. Egyházi szempontból említendő: A gyulafehérvárnagyenyedi →*Bethlen-kollégium* története. (Nagyenyed, 1868.) Az emberi mívelődés története (3 k.). (Budapest, 1876–77.)

Szatmári ref. egyház. A helvét irányú reformáció eszméinek azon a vidéken való elterjedése után, úgy 1555 táján mindjárt ebben a szellemben szervezhető. A XVII. század kezdetén is két lelkeszt tartott már, akiknek 1650-ben lett a

fizetése egyenlő. 1606 után a várbeliek is külön gyülekezetet alakítottak külön lelkésszel; ezeknek a régi templomát 1646-ban lebontatta I. →*Rákóczy György*, gondoskodván egyúttal arról is, hogy újat kapjanak. Ezt azonban 1670 táján elvették a jezsuiták, minek következtében meg is szűnt a különállása ez egyháznak. Néhány évvel később hasonlóképpen járt a külvárosi (hóstáti) egyház, melynek 1646 óta volt magának papja. A XVII. század utolsó tizedében itt is még dühösebben megindult →*ellenreformáció*, valamint a városnak a kurucok által 1703-ban véghezvitt felégetése súlyos károkat okozott a satmári ref. egyháznak, mely ekkor elpusztult temploma helyett újat épített 1712-re s azt megigazította 1744-ben. A satmárnémeti egyházzal 1749-ben egyesített satmári ref. egyháznak 1754-ben el lett tiltva egyik papjának tartása, s ettől fogva úgy az ottani, mint itteni lakosoknak csupán egy-egy lelkészük volt egészen 1792-ig, amikor az utóbbi ismét két papi állást szervezett s azóta mindig annyit tart fenn. Amaz időközben újból önállóságra jutott, és mint elejétől kezdve állandóan, úgy jelenleg is egy lelkész hirdeti az igét 1802-ben felavatott templomában. A satmári ref. egyház 1788–1807 között épített nagyszabású új templomot. Eleinte a satmárnémetivel egyenlő fokon álló trivialis iskoláját már 1610-ben valamivel magasabb színvonalra emelte, úgyhogy hol külföldet járt, hol csak oda szándékozó →*rektora* volt. Az időközben schola illustris-szá emelkedett intézetnek 1754-ig tartott ez az aránylag virágzó állapota, midőn felsőbb parancs betiltotta az eleminél felsőbb iskola fenntartását. Azután mégis állított az egyház gimnáziumot, mely miután hol négy, hol hat osztályból állott, végre 1890-ben főgimnáziummá fejlődött. Felsőbb leányiskolát az 1860-as években állítottak, s miután egyre több gondot fordítottak fejlesztésére, később már mint leánygimnázium és felső kereskedelmi leányiskola folytatta életét. Az 1715-ben egybeolvadt Szatmárnémeti város határában van még a satmárhegyi egyház is, mely 1796-ban alakult s nemkülönben önálló.

Irodalom: Bartók Gábor: A satmári és németi ref. egyházak és iskolák története (Sp. Füz. 1860.), Kovács István: A satmári ref. iskola története (Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület évkönyve, 1881.), Bakcsy Gergely: A satmárnémeti ref. gimnázium története 1880-tól (Uo. 1893.)

Szatmári ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerület*ben, kezdet óta létezik. A XVIII. század elején 100, 1733-ban 65, 1786-ban 74 anyaegyháza volt, melyeknek egy része 1822 óta a →*nagybányai egyházmegyé*hez tartozik, viszont akkor hozzá csatoltott a →*beregiből* 9, a szabolicsból egy

olyan egyház, mely Szatmár vármegyének fekszik a területén. A 19. század későbbi folyamán 65 anya-egyházból állott, melyek közül egynek időközben megszűntével is az államfordulatkor 55 maradt Magyarországon, de éppen a Szatmárnémetiben levő két tekintélyes egyház három lelkészével és magasabb tanintézetével Romániához csatoltatott többi hétnek a társaságában, melyekkel együtt aztán a nagybányai egyházmegyébe osztatott be. Viszont ennek itt maradt hét egyháza meg ide csatoltatván, majdnem annyi egyházból áll, mint azelőtt, rövid ideig tartó levén az 1940-i visszacsatoltság állapota. → *Espereseinek névsorából a következőkről tudunk:* → *Szegedi Lőrinc* szatmári l. (1588.), → *Beregszászi Pál* szatmárnémeti l. (1592 szept.), Szathmári István csengeri l. 1597-ig, Böszörményi Máté óvári, majd máshova való l. 1597–1598 vagy 1599, Debreceni Tarack János szatmári l. 1598 vagy 1599–1605, Vári Tamás csengeri l. 1605-től, → *Milotai Nyilas István* szatmári l. 1611–1618, Dobronoki Fejér István óvári l. 1622-ig, → *Szepszi Láni Mihály* szatmári l. 1622–1623, Csengeri P. József szatmárnémeti l. 1625-ig, Váli Miklós óvári l. (1628.) 1629-ig, Szepsi Korocz Gáspár szatmárnémeti l. 1629–1637, Jenei Mihály szatmári l. 1637–1640, Medgyesi István szatmárnémeti l. 1640–1650, → *Szathmári Lázár Miklós* szatmári l. 1650–1656, Kolosi Dániel szatmárnémeti l. 1656–1657, Decsi Gáspár szatmári l. 1657–1658, Tarcali Bogdány Péter csengeri. szatmári várbeli l. 1658–1674, → *Szepszi Korocz András* szatmári l. 1675–1684, Várad Mihály szatmári l. 1684–1689, Kismarjai Veszelin Pál fehérgyarmati l. 1690–1694, → *Béltői János* szatmárnémeti l. 1694–1708, Dányádi György matolcsi l. 1708–1710, Karmaci → *Vári Mihály* szatmári l. 1710–1719, → *Helmecei Komoróci István* szatmári l. 1719–1723, Nagyari Jakab cégénydányádi l. 1723–1724, → *Solymosi Nagy Mihály* szatmári l. 1724–1729, → *Hanvai Igó György* szatmári l. 1729–1735, Rimaszombati Vitéz István fehérgyarmati l. 1735–1737, Jeremiás István szatmárnémeti, fehérgyarmati l. 1737–1762, → *Fáji József* szatmárnémeti l. 1762–1771, Újvárosi Nagy Sámuel vetési l. 1771–1777, Marcsa Mózes szatmári l. 1778–1795, Kabai H. Ferenc lázári, krassói, vámosoroszi l. 1795–1811. Szakál Mihály zsarolyáni l. 1812–1829, Osváth János kocsordi l. 1830–1831, Nagy Gedeon sonkádi l. 1832–1836, György József szatmárnémeti l. 1836–1848, Kiss György botpaládi l. 1848–1849. György József szatmárnémeti l. 1849–1852, Mészáros István szatmári l. 1852–1860, → *Kiss Áron* porcsalmi l. 1860–1892, Szarka Boldizsár vetési l. 1892–1896, → *Biki Károly* györteleki, szatmári l. 1896–1912, Kiss Bertalan szamoskéri l. 1913 jan.-ápr., Kováts Lajos szatmárnémeti l.

1913–1919, Sipos József milotai, turistvándi l. 1919–1934, Tóth Sándor nábrádi, tyukodi l. 1935–1937, G. Szabó Mihály csaholci l. 1937–1942, Török József kömörői l. 1942–1954, Pótor Sámuel csengeri l. 1954–1960, Gaál Miklós mátészalkai l. 1960-tól.

Irodalom: H. Kiss Kálmán: A szatmári ref. egyház története (1878.), F. Varga Lajos: A szatmári ref. egyház húszéves története (1896.), Sipos József: A szatmári ref. egyház negyvenéves története (1942.1, Zoványi Jenő: A beregi és szatmári egyházmegyék espereseinek névsorához (Et. 1945.).

Szatmárnémeti nemzeti zsinat, 1646. jún. 10-re → *Geleji Katona István* erdélyi ref. püspök az I. → *Rákóczy György* megbízásából avégett hívta össze, hogy elnyomja a *Tolnai Dali János* és társai által indított puritánus irányú mozgalmat. A Rákóczy uralma alatt álló összes országrészekből, vagyis az erdélyi, tiszántúli és tiszáninneni egyházak részéről száztíz volt jelen a Geleji elnöklete alatt tartott zsinaton, mely harminc végzésében határozott konzervatív álláspontot foglalt el a Tolnaiék törekvéseivel szemben, s úgy Tolnait, mint legtöbb társát eltiltotta hivataluk folytatásától, ha meg nem változtatják nézeteiket. A zsinat végül egy egyházi törvénykönyv és egy agendás könyv szerkesztésével bízta meg elnökét, amit az rövid időn belül teljesített is, de az agendás könyv sohasem látott napvilágot. A zsinatnak, valamint a bevezetésül szolgáló tokaji zsinatnak a történetét a jelenvolt → *Szilágyi Benjámin István* írta meg, de munkájának csak egy része maradt fenn; a fennmaradt rész eleje a → *Sárospataki Füzetekben* (1857.) jelent meg magyar fordításban. A zsinat végzéseinek valószínűleg első fogalmazását → *Révész Imre* (Uo. 1860.) közölte, míg a végleg megállapított szövegét magyarra fordítva előbb → *Maklári Pap Lajos* kivonatolva (Uo. 1865.), majd a Geleji-kánonokkal együtt → *Kiss Áron* (1875.) teljesen adta ki.

Irodalom: Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.).

Szatmárvidéki prot. egyházkerület, az erdélyi róm. kat. püspökség területének meszesentúli részén a teljes felsőpartium részvételével 1554. márc. 13-án tartott → *óvári zsinaton* lutheránus jelleggel alakult meg a hét → *egyházmegye* (→ *máramarosi*, → *ugocsai*, → *szatmári*, → *nagybányai*, → *középszolnoki*, → *szilágyi*, → *szabolcsi*) → *esperesei* és püspöke megválasztásával, valamint némely fontos kérdéseknek egy pontban zavaros eldöntésével. Az ekkor legalább is száz körüli egyházból álló kerületbe hamar befészkelvén magát a helvét irány, ez ellenállhatatlanul hódított, úgyhogy egyházközségei már 1557 szeptemberére közös ref. → *superintendentiává* alakultak

a debrecen-nagyváradvidékiekkel, együttesen állapodván meg a helvét irány elveinek követésében. Az ekként létrejött *→tiszántúli ref egyházkerület*-nek egyik magvát képező ezen kerületnek addig püspökei voltak: Tordai Demeter óvári l. 1554–1555, *→Károlyi Bodi Sebestyén* erdői, krasznabélteki l. 1555–1557, és talán, ha a lutherizmus mellett kitartók esetleg csakugyan próbát tettek még szervezetük fenntartására, Bogácsi Demeter Csengeri l., aki azonban – ha egyáltalában viselt püspöki tisztet – inkább lehetett az a tiszántúli ref. egyházkerületben.

Irodalom: Révész Imre: Bucer Márton és a magyar reformáció (1933.), *Zoványi Jenő*: Magyarországi superintendentiák a 16. században (1898.), *Uő*: A reformáció Magyarországon 1565-ig (1922.), *Kiss Áron*: A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései (1881.).

Szavabánsági ev. egyházmegye (előbb „felsőhorvát”) a jugoszláviai német kerületben, a *→somogyi egyházmegyéből* ideszakadt s jobbra horvátországi öt, meg a *→tolna-baranya-somogyiból* elcsatolt kácsfalusi egyházból 1921-ben alakult, s miután 1932-ben még két egyházat kapott a *→szerémi egyházmegyéből*, jelenleg nyolc egyházból áll. – *→Espereseinek névsora*: Popp Fülöp zágrábi l. 1921–1927, Tarczay András antunováci l. 1928–1931, s interregnum után Walter Antal eszéki l. 1933–19.

Szeberényi Andor (Maglód, 1824. márc. 26. – Nagylak, 1895. jan. 1.) ev. lelkész. Tanult Jolsván három évig, Sajógömörön egyig, Selmecebányán ötig, míg 1843–45-ben a teológiát végezte Pozsonyban. Ekkor világi pályára lépett, de a szabadságharc után visszatért a papi pályához és négyévi békéscsabai *→káplánkodás* után 1854-februárjában az akkor alakult makói egyház választotta lelkész-tanítónak. 1855 végén Nagylakra ment lelkésznek, hol haláláig működött, több ízben viselve *→egyházmegyei* hivatalokat is. – Az 1878–81. évi országgyűlésen képviselő volt. Részt vett a *→budapesti első zsinaton*. – Többoldalú írói munkásságot fejtett ki a nevelésügy, politika, szépirodalom és az egyházi irodalom terén. A P. E. I. L.-ben, a Prot. Népkönyvtárban, a Margócsy-féle gyakorlati irányú vállalatokban megjelent dolgozatain kívül *művei*: Egyház és iskola. (Szarvas, 1853.) A makai ág. h. ev. fiók gyülekezetnek anyaegyházzá tett ki nyilatkozatát s első rendes lelkésze bevezetésének ünnepélye. (Uo. 1854.) Az 1791-iki pesti ág. hitv. ev. zsinat történelme. (Pest, 1869.) Beszéd Fábriiné Ambrus Mária temetésén (szlovákul). (Turócszentmárton, 1877.) Nagylak múltjához. (Budapest. 1892.)

Szeberényi Gusztáv Adolf (Vágkohány, 1816. okt. 14. – Békéscsaba, 1890. aug. 19.) ev. püs-

pök, az előbbinek unokatestvére. Tanulmányait Selmecebányán kezdte s 1835-től Pozsonyban folytatta, ahonnan a teológia elvégzése után külföldre mentén, 1838. máj. 11-én a jeni egyetemre lépett a hallgatói közé. Visszatérvén 1840-ben hazájába, szinte háromévi nevelősködés után 1843 kezdetén atyja mellett *→káplán* s még ez évben egyházmegyei lelkész lett. Innen 1853 júniusában Békéscsabára ment papnak, s itt 1868 elejétől a *→békési egyházmegye* *→esperesi*, 1872-től a *→bányai egyházkerület* püspöki hivatalát is vitte. 1870-ben díszdoktori címet kapott a bécsi teol. fakultástól. – Irodalmi téren is működött. – *Munkái*: Gyászbeszéd Szemián Pál Benjámin felett (szlovákul). (Gyula, 1858.) Prédikáció az 1857-iki advent második vasárnapján (szlovákul). (Uo. 1858.) Agenda (szlovákul). (Pest, 1867.) Gyászbeszéd Haviár Dániel felett (szlovákul). (Uo. 1868.) Konfirmációi tanítás (szlovákul). (Uo. 1876.) Luther kis kátéja (*→Batik Frigyessel*, szlovákul). (Uo. 1876.) Kézi agenda (Magyar, magyar-szlovák és magyar-német-szlovák kiadásban). (Uo. 1877.) (II. kiad. Petrovics Soma átdolgozásában, 1888.) *→Szeberényi János... →superintendens* („Nagy papok életrajza” közt). (Uo. 1877.) Predigt am Sarge des... Julius *→Petz*. (Uo. 1882.) Egybeállította „Az ág. h. ev. zsinat számára... elkészített munkálatok”-at (1874.), kiadta id. Szeberényi János „Vezérfonal a konfirmálandók oktatásában” c. művét (szlovákul 1858., magyarul 1870.); dolgozott a *→Haán-szerkesztette →énekeskönyv* III. kiadásába.

Irodalom: Emléklapok... néhai Sz. G. emlékére (1890.).

Szeberényi János (Árvanagyfalu, 1780. jan. 1. – ?, 1856. febr. 10.) ev. püspök, az előbbinek atyja. Árvanagyfaluban kezdte tanulását. Ezt Isztebnében, 1792-től Rozsnyón, 1793-tól Eperjesen, 1797-től Késmárkon, 1799-től ismét Eperjesen, 1801-től Pozsonyban folytatta, ahonnan egyévi nevelősködés után 1804-ben külföldre ment. Ez évi máj. 4-én iratkozott be Jenában az egyetemre, melyen három szemesztert töltött. Miután 1805 őszén hazatért, újra Pozsonyban nevelősködött, míg 1807 tavaszán Nyitraszerdahelyen, 1811 végén Vágkohányban, 1819 tavaszán Selmecebányán lelkész lett. A *→nagyhonti egyházmegye*, 1832-ben *→esperesévé*, a *→bányai egyházkerület* 1823-ban jegyzőjévé, 1834-ben püspökévé választotta. A szabadságharcot követő abszolút uralom felfüggesztette e hivatalától. – A jeni egyetem 1839-ben teol. díszdoktorrá tette. – Egyes német folyóiratokban megjelent kisebb közleményein kívül a következő *művei* vannak: Oratio ad natalem diem Caroli Augusti, ducis Saxoniae (Schriften der Societät für die Mineralogie zu Jena, 1806.). De praecipuis capitibus

primae educationis. (Pozsony, 1810.) Gallii doctrina de cerebro, cranio et organis animi. (Uo. 1811.) Pietatis monumentum, quod... Carolo Augusto... rectori academiae Jenensis... posuit. (Uo. 1816.) A reformáció háromszázados jubilaumának módja a nyitrai és trencsényi ev. egyházakban (szlovákul). (Uo. 1818.) Beköszöntő beszéd Selmecebányán (szlovákul). (Selmecebánya, 1819.) In solennis Aug. Conf. inauguratio novarum aedium scholasticarum. (Uo. 1830.) Egyházi beszéd az ág. hitvallás háromszázados jubilaumán (szlovákul). (Uo. 1831.) De praecipuis ideis theologiae pastoralis evangelicae. (Uo. 1835.) Egyházi beszéd a pesti ev. egyház ötvenéves jubilaumán (szlovákul). (Pest, 1837.) Agenda funebria (szlovákul). (Besztercebánya, 1838.) A ker. embernek lelkéről való gondoskodása (Szlovák prédikáció karácsony másodnapján). (Uo. 1838.) Ev. →*énekeskönyv* (Jozeffy Pállal szerkesztve, szlovákul). (Pest, 1842.) (Több kiadást ért.) (Végén imák.) Őszinte üdvözlés a bányai kerület összes gyülekezeteihez (szlovákul). (Selmecebánya, 1848.) Prédikáció húsvét utáni harmadik vasárnap (szlovákul). (Uo. 1848.) Corpus maxime memorabilium synodorum evang. A. C. in Hungaria. (Pest, 1848.) Újévi prédikáció (szlovákul). (Selmecebánya, 1856.) Kritik der ung. Synodalbeschlüsse vom Jahre 1791. (Prot. Jahrbücher für Österreich, 1858.) Vezérfonal a konfirmálandók oktatásában (Kiadta →*Szeberényi Gusztáv* szlovákul). (Pest, 1858.) (II. kiad. uo. 1860., magyarra ford. uo. 1870., ennek III. kiad. Petrovics Soma átdolgozásában 1887. és azóta is többször.) – továbbá I. Ferenc emlékére (1835.), meg Mattulay Karolina (1831.) és br. Prónay Sándor (1839.) felett, valamint püspöki egyházlátogatáskor Szarvason, Békéscsabán, Zólyomban és Bakabányán tartott oltári beszédei (mind-annyi szlovákul). Előszót írt →*Chalupka Ádám* „A breznóbányai ev. egyház történeti emlékei” c. művéhez. Kéziratban is sok munkája maradt.

Irodalom: Szeberényi Gusztáv: Sz. J.... superintendens (1877.).

Szeberényi János Mihály (Selmecebánya, 1826. febr. 16. – Bécs, 1915. jan. 19.) ev. tanár, az előbbinek fia. A gimnáziumot szülővárosában, a teológiát Eperjesen végezte. Külföldre menvén, 1845. okt. 13-án a jeni egyetemre iratkozott be. Miután ezen három szemesztert, Berlinben pedig egyet töltött, hazatért, s majdnem kétévi nevelősködés után 1849 májusában nagybörzsényi, 1853-ban egyházmaróti, 1857-ben selmecebányai lelkész lett. E minőségében az odavaló gimnázium ügyeinek rendezésével szerzett érdemeket. A →*pátenis* mellett erősen buzgólkodott, minek következtében 1860-ban elhagyva állását, tábori papságot kapott Bécsben, hol 1863-ban egyszersmind tanárrá neveztetett ki a prot. teol. fakul-

tásra. 1869-ben prot. katonai →*superintendensi* címet kapott. A rostocki egyetem a teológia díszdoktorává tette. 1895-ben nyugalomba lépett. – Egyházi lapokban és folyóiratokban megjelent cikkein kívül a következő *műveket* írta: Beköszöntő prédikáció Selmecebányán (szlovákul). (Selmecebánya, 1857.) Beiktató beszéd... Grésza Ede úrnak a lévői ev. egyházba való beiktatása napján. (Uo. 1857.) Eszmetöredékek a magyarhoni protestantizmus jelen stadiumán. (Pest, 1857.) (Új kiad. uo. 1860.) Predigt gehalten am... Reformationsfeste. (Selmecebánya, 1859.) Kibúcsúzó beszéd Selmecebányáról (szlovákul). (Uo. 1860.) A császár-király és a reformata vallás. (Pest, 1860.) Figyelmeztetésül! (Bécs, 1861.) Der Pseudoprottestantismus auf kirchenrechtlichem Gebiete. (Uo. 1865.) Gyászbeszéd →*Kuzmány Károly* felett (szlovákul). (Uo. 1866.) A két prot. hitfelekezet foederatiója a cs. és kir. hadseregben. (Uo. 1869.) Der Gustav Adolf-Verein, die Lilie des ev. Protestantismus (Alkalmi prédikáció). (Uo. 1877.) Meeresstille im Meeressturm (Prédikáció Gusztáv Adolf-egyleti közgyűléskor). (Uo. 1881.) Evangelisch-christliche Religionslehre für die k. k. Militär-Unterrichtsschulen. (Uo. 1884.) Evangelisch-christliche Vorträge über Glauben und Geschichte des Christentumes. (Uo. 1886.)

Szeberényi Lajos (Maglód, 1820. aug. 15. – Pozsony, 1875. jún. 4.) ev. tanár, az előbbinek unokatestvére, Andornak bátyja. A gimnáziumot 1839-ben Selmecebányán, a teológiát 1841-ben Pozsonyban végezte. Ekkor nevelőséget vállalt, azután jogot végzett Pápán s 1846-ban ügyvédi oklevelet szerezvén, Pestre költözött, hol inkább hírlapírással foglalkozott. A szabadságharc után előbb hódmezővásárhelyi kántortanító, 1851 végétől pedig békéscsabai reáliskolai tanár volt, hazafias szerepléséért közben fogságot is szenvedve, míg 1857-ben lelkész lett Makón. Miután 1860-tól Szegeden lelkészkedett, 1864 nyarán Pozsonyba ment magyar-szlovák papnak és egyszersmind a gyakorlati teológia tanárának. Itt 1865-től a →*dunáninnyi egyházkerület* jegyzői tisztét s 1867-től a kerületi →*gyámintézet* elnökségét is viselte. – Széleskörű írói munkássága több irányban kiterjedt s nem egy becses művet hozott létre, minek jutalmául tagjává választotta a Kisfaludy-társaság. – Egyházi jellegű *munkái*: Prot. ellenőr. (Arad, 1859.) Népszerű imakönyv... (Pest, 1861.) Gyámintézeti évkönyv (Részben csak szerkesztette). (Szeged, 1862.) Az ártatlanul szenvedő keresztyén vigasztalása (Prédikáció). (Uo. 1862.) Szeretet és tisztelet tolmácsa. (Uo. 1863.) Búcsúszavak... a szegedi ág. h. ev. egyházhoz. (Uo. 1864.) A népszerű az egyházi szónoklatban (Pozsonyi értesítő, 1865.). A középkori mysteriumok s ezek nyo-

mai a hazai népköltészetben. (Pest, 1867.) → *Krmann Dániel*, az ev. egyház egyik vértanúja. (A → *Fabó-féle „Rajzok...”* közt). (Uo. 1868.) Gyámintézeti beszéd. (Pozsony, 1870.) Az egyház és a házasság (Név n.). (Pest, 1870.)

Irodalom: Falaky Károly: Emlékbeszéd Sz. L. felett (Pozsonyi értesítő, 1876.).

Szeberényi Lajos Zsigmond (Békéscsaba, 1859. nov. 4. – Békéscsaba, 1941. szept. 24.) ev. esperes, Gusztáv fia. A gimnáziumot szülővárosában, Selmechbányán, Nagyszébenben, a teológiát 1878-tól Pozsonyban és 1881-től Berlinben végezte. Hazájába visszatérve, egy évig atyja mellett → *káplánkodott*, majd 1883 nyarán tótaradáci, 1890-ben békéscsabai lelkész lett. 1918-ban → *esperessé* választotta az → *arad-békési egyházmegye*. 1911-ben díszdoktorságot kapott a bécsi prot. teol. fakultástól. 1941-ben nyugalomba lépett. – Szerkesztette az → *Ev. Egyházi Szemlét* (1895–1901.). – Egyházi irányú *művei*: Nazarenismus. (Budapest, 1888.) (Német fordításban 1890.) Luther Márton élete. (Uo. 1889.) (III. kiad. uo. 1933.) Luther élete (szlovákul). (Uo. 1890.) (II. kiad. 1916.) Utazásom a külföldön. (Békéscsaba, 1899.) (Átd. szlovákul Liptószentmiklós, 1900.) Az evangelium a jelen kornak hirdetve (Klaveness után dánból). (Békéscsaba, 1906.) Gondolatok és elmélkedések a Csipkay-féle javaslat felett. (Uo. 1906.) Modern boszorkánypörök (Válasz Veres Józsefnek). (Uo. 1907.) A ker. egyház történetének vezérfonala (Nielsen után dánból). (Budapest, 1907.) A pénz és az emberek (Dánból ford.). (Békéscsaba, 1910.) Hauge (Ösvény, 1912.). Kierkegaard (Uo. 1913.). Husz János (Ammundsen után dánból). (Liptószentmiklós, 1915.) (Szlovákul 1915.) A reformáció társadalmi s kulturális hatása. (Debrecen, 1918.) Mózes vagy Jézus? (Békéscsaba, 1918.) (Szlovák fordításban 1918.) Konfirmációi oktatás. (Uo. 1920.) Az egyház és a munkásmozgalom Svédországban (Luttemann után ford.). (Budapest, 1928.) Luther vagy Loyola? (Békéscsaba, 1928.) (Szlovákul is.) Luther ultramontán ócsárlói. (Uo. 1929.) Önvizsgálat (Kierkegaard után dánból). (Uo. 1929.) Isten változatlansága (Kierkegaard után dánból). (Uo. 1929.) Gusztáv Adolf svéd király. (Uo. 1932.) Marxtól Leninig. (Uo. 1933.) (Szlovákul is.) A názáreti Jézus (dánból ford.). (Uo. 1935.) Kierkegaard élete és munkái. (Uo. 1937.) A sociológia és agrárpolitika terén is érdemes munkásságot fejtett ki.

Széchenyi György (Szécsény, 1592. – Pozsony, 1695. febr. 18.) róm. kat. érsek. Tanulmányai végeztével 1631-ben pappá szentelték, s már a következő évben esztergomi kanonok lett, míg 1643-ban csanádi, 1644-ben pécsi, 1648-ban veszprémi, 1658-ban győri püspökké, 1668-ban kalocsai, 1685-ben pedig esztergomi érsekké ne-

veztetett ki. – Páratlan bőkezűségű adakozásairól nevezetes, valamint arról, hogy az erdélyi fejedelmi ház ellen írt „Nova Transsylvania” (1642.) c. gúnyirat szerzőjéül hivatalosan őt nevezte meg a bécsi udvar, noha aligha tehetett többet a sajtó alá rendezésénél.

Irodalom: Podhradzky József: Sz. Gy. életrajza (Új Magyar Múzeum, VII. évf. I. k.), *Illésy János: Nova Transylvania*. Talio (MKSz 1891.).

Szécsi (Gál) István (? – Mád, 1706. febr.) ref. esperes. Sárospatakon tanult, 1658. márc. 7-én lépve a felsőbb osztályok elsőjébe. Miután I. Rákóczy Ferencnek mint reformátusnak utolsó magántanítója volt, → *rektor* lett Szatmáron, ahonnan külföldre menvén, 1662. aug. 28-án Groningenben, 1663. okt. 31-én Franekerben, 1664 szeptemberére Utrechtben iratkozott be az egyetemre. Közben 1663 nyarán ellátogatott Angliába is. Visszatérve hazájába, 1665-től ismét rektor volt Szatmáron, 1666-ban pedig lelkésszé választott Szatmárnémetibe, 1675-ben Nagybányára. Egy év kivételével, mely alatt máshol lelkészkedett, 1685 tavaszáig működött itt, 1679-től → *esperesi* hivatalban is. Ekkor Mádra távozott lelkésznek, s idevaló pap korában 1689-ben esperessé választotta az → *abaiúj-tornai egyházmegye* is. – *Műve*: De potestate clavium. (Utrecht, 1664.)

Szegedi Gergely (Szeged, ? – ?, 1550. máj. 4.) róm. kat. szerzetes. 1511-től a krakkói egyetemnek volt hallgatója, s később Párizsban is tanult, hol teol. doktorságot szerzett. A ferencrendiek közé lépve, már a mohácsi vész előtt is üldözői közé tartozott a reformációnak, amely ellen úgy szóval, mint tollal erős küzdelmet folytatott. → *Dévai Biró Mátyás* ellen két munkát írt. Részt vett a → *segesvári colloquiumban* is, majd Nagyváradon mint rendjének provincialisa és odavaló hitszónok működve, erősen gátolta a reformirányú törekvéseket. A Nagyváradra 1544-re tervezett hitvitában – ha egyáltalában megtartották – bizonyára ő képviselte a róm. kat. álláspontot. – *Műveinek* egyike „Apologia” címet viselt, de ez nem látott napvilágot, ellenben a „Censurae...” című, melyben Dévainak a tételeit cáfolgatta, kinyomatott 1535-ben Bécsben.

Szegedi Kis István (Szeged, 1505. – Ráckeve, 1572. máj. 2.) ref. püspök. Tanult szülővárosában, majd Lippán és Gyulán, egy ideig tartó tanítóskodása után pedig külföldön. Itt 1535-től a bécsi, 1537 tavaszától pedig a krakkói egyetemnek volt hallgatója, mely utóbbin aztán segédtanárként is működött. Majd Wittenbergbe ment, hol 1543. márc. 22-én iratkozott be, s még abban az évben teol. doktori oklevelet szerzett. Ekkor visszatérve hazájába, előbb Tasnádon, miután pedig onnan elűzetett, 1545-ben Gyulán lett

→*rektor*. Még ebben az évben Ceglédre hívták lelkésznek, hol 1548-ig működött, az iskolában is tanítva egyet-mást. Miután egy ideig állás nélkül volt, 1549-ben Temesvárra hívták rektornak. Mint ilyen valószínűleg részt vett az 1549-ben és 1550-ben tartott →*toronyi zsinatokon*. 1551-ben elüldöztetvén, Mezőtúron, 1552-ben pedig Békésen kapott alkalmazást, hol fogságot is szenvedett hitéért. Ez év végén Tolnára került rektornak s e tájban csatlakozott a helvét irányhoz. Mint 1554 elejétől laskói pap, még ez évben a baranyai új →*egyházkerület* első püspöke lett. 1558-tól Kálmáncsán lelkészkedett, míg 1561-ben fogságba hurcolták a törökök, melyből csak 1563-ban szabadult ki. Ekkor egy hosszas körút után Ráckeven foglalta el a lelkészi állást, s ettől fogva ennek a vidékén is vitte a püspöki hivatalt, tovább folytatva azt Baranya felett is. Itt mindjárt 1564-ben nagy vitája volt egy Panthanus nevű baráttal, aki felett könnyű szerrel győzedelmeskedett. Még az ötvenes években, valószínűleg csakhamar püspökké választatása után szerkesztette a →*baranyai kánonokat*, még több tekintetben átmeneti jelleggel, melyeket azonban teljesen helvét irányúakká dolgozott át, s később latinul mint már ilyeneket tette magáévá 1576-ban a →*hercegszőlősi zsinat*, a →*Skaricza Máté* némi módosítással még az ő életében végzett magyar fordításával együtt. – Maradandó becsű írói munkásságával európai hírnévre tett szert. – *Művei*: Assertio vera de trinitate. (Geneva, 1573.) (Új, de nagy részében csak címlapkiadása uo. 1576.) Speculum romanorum pontificum. (Basel, 1584.) (IV. kiad. hely n. 1602.) Tractatus brevis de traditionibus quibusdam pontificum romanorum... (Az előbbivel együtt). (Ezeket dolgozta át németre Höniger Miklós Baselen 1586-ban „Spiegel des weltlichen römischen Papsts” c. alatt.) Quaestiones de verbis coenae Domini. (Zürich, 1584.) (Beumler Márknak egy művével.) Theologiae sincerae loci communes de Deo et homine. (Basel, 1585.) (V. kiad. uo. 1608.) Doctrinae papisticae summa ex variis doctoribus scholasticis excerpta... (Az előbbivel együtt). Confessio verae fidei de uno vero Deo (Az előbbi kettő II.-V. kiadásainak függeléke.) (Uo. 1588.) (IV. kiad. uo. 1608.) Tabulae analyticae... (Schaffhausen, 1592.) (II. kiad. London, 1593., V. kiad. Basel, 1610.) Őt énekét sokáig zengték a magyar prot. templomokban, sőt egy ma is megvan mind az evangélikus, mind a református énekeskönyvekben. Munkáiból határozottan kitűnik zwinglianus felfogása. – Arcképe fennmaradt.

Irodalom: Skaricza Máté: Vita Stephani Szegedini (A „Theologiae sincerae loci communes” elején valamennyi kiadásban; magyarra ford. Faragó Bálint), Haán Lajos:

Sz. K. I. („A Békés vármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat” III. évkönyve, 1878.), Rácz Károly: Sz. K. I. tiszántúli reformátoroskodása (1893.), Földváry László: Sz. K. I. élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformációja (1894t), Szilády Áron: Sz. K. I. (A Régi Magyar Költők Tára VI. kötetében, hol énekeit is közölte, 1896.), Zoványi Jenő: Sz. K. I. Cegléden (Prot. Szle, 1916.).

Szegedi Lajos (Szeged, 1500. k. – ?, 1583.) ev., majd ref., végül unit. lelkész. Róm. kat. papi pályára lépett, s 1525. okt. 9-én a krakkói egyetemre iratkozott be. Valószínűleg ezen szerezte magisteri címét is. 1541 körül Székesfehérvárt működött, mikor is kedvezőtlenül bírálta →*Sylvester Újszövetség-fordítását*, aki viszont 1547-ben az ő, →*Nadasdy Tamástól* véleményadásra és esetleg ki nyomtatásra hozzá küldött zsoltafordításával bánt el hasonlóan. Ekkor már nem Székesfehérvárt, hanem valahol másutt volt, míg 1553-ban Bécsben tanárkodott, talán éppen a Sylvester helyén. Nem sokáig időzhetett itt, mert már 1556-ban →*plébános* volt Krasznán s ebben az állásában a helvét reformáció elveit terjesztette. Ez évben egy prédikációja „protestatio”-ra készítette a kolozsvári lelkészeket. Tanait megvédeni a következő évben megjelent a Kolozsvárt tartott zsinatra, de →*Kálmáncsehi* nélkül nem kívánt vitába bocsátkozni. Pár év múlva Désre került →*elsőpapnak* és →*Heltainak* egyik munkatársa volt az Újszövetség magyarra fordításában. 1564-ben magyar →*prédikátor* lett Kolozsvárt, de már 1565-ben eltávozott innen. Valószínűleg már ekkor Tordára ment papnak, hol 1567-ben az antitrinitarizmushoz csatlakozott, s a következő évben egyik arbitere volt a →*gyulafehérvári hitvitának*. Azután másodpapi tisztet foglalt el Szászvárosban. Az 1579-ben →*Dávid Ferenc* ellen indított eljárás folyamán azok közé tartozott, akik elpártoltak amattól. – Versbe foglalta az 51. zsoltaért magyarral.

Szegedi Lőrinc (Szeged, ? – Abaujszántó, ?) ref. lelkész. 1562. júl. 8-án lépett a wittenbergi egyetem hallgatói közé. Visszajövén hazájába, 1567-ben Békésen lett pap s itt →*esperesi* hivatalt is viselt. Az antitrinitarius hódítást erőszakkal iparkodott elfojtani. 1575 júliusa után Szatmárra ment lelkésznek, s 1588-ban itt is esperes volt. 1592-ben még Szatmáron működött, de már nem mint esperes. 1594 őszén Abaujszántón lelkészkedett. – *Művei*: Psalmi LI. et CXXVII. reddití elegiaco carmine. (Wittenberg, 1564.) Theophania, azaz Isteni megjelenés (Selnecker művéből átdolgozva). (Debrecen, 1575.) (Újra kiadva a „Szeged a régi magyar irodalomban” c. füzetben, 1935.)

Irodalom: Heinrich Gusztáv: Sz. Theophaniája (Egyetemes Philol. Közlöny, 1887.).

Szegedi (Mezőszegedi) L. János (Szeged, ? – ?, ?) ref. lelkész. „Nagygyőr felől” került Debrecenbe tanulni, s itt 1591-ben lépett a felsőbb tanulók sorába. Külföldre is ellátogatván, 1601. márc. 29-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve, előbb ismeretlen helyen, 1626-tól bizonyosan, de lehet, hogy már 1620-tól Debrecenben lelkészkedett. Innen 1630-ban Hajdúböszörménybe ment, majd 1641-től rövid ideig szatmári pap volt. – *Műve*: De magistratu civili. (Heidelberg, 1601.)

Szegedi Mizsér (?) Gergely (Szeged, ? – ?Debrecen, 1566.) ref. lelkész. Tanulmányai befejeztével valószínűleg →*rektor* lehetett Beregszászon, ahonnan külföldre ment, s 1556. júl. 8-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. 1557 nyarán visszatérve hazájába, több ízben prédikált Kassán, ahol szereték volna is megnyerni magyar →*prédikátornak*, de sikertelenül, mivel a debreceni rektorságból, melyet rövidesen elfoglalt, már ez év végén →*plébánosnak* választották ugyanoda. Innen 1563-ban Kolozsvárra hívták magyar prédikátorságra, de nem vállalta el ezt sem. – Egyik szerkesztője volt a →*debreceni* vagy →*egervölgyi hitvallásnak*. 13 vagy 14 éneknek a szerzője, melyek a Régi Magyar Költők Tára VI. kötetében (1896.) vannak közölve, közülük a kilenc zsoltár-átdolgozás pedig a „Szeged a régi magyar irodalomban” (1935.) c. füzetben is megvan. Ő az a „Z. Gergely”, aki a →*Melius Péter* →*énekeskönyvének* 1569-i kiadását sajtó alá rendezte, amit akként végezhetett, hogy a L. F.-től, vagyis valószínűleg Literatus Ferenctől összeállított 1566-i kiadást még ennek megjelenési évében átdolgozta és sajtókész állapotban hagyta hátra. – *Műve* még: Epistola ad Petrum Petrovit. (Wittenberg, 1557.) –

→*Belényesi Gergely*-lyel semmiesetre sem azonos, sem azzal a *Sz. Gergely*-lyel aki 1569-ben az egri püspökség ítélőszéke elé került, még ha ez nem is az 1558 elején kanonokoskodó hasonló nevű volt.

Irodalom: Szilády Áron a Régi Magyar Költők Tára VI. kötetében és az 1569-iki énekeskönyv facsimile-kiadása függelékében (1893.), Barla Jenő: Sz. G. és énekeskönyve (1899.), Bucsay Mihály: Sz. G. debreceni reformátor, a kálvini irány úttörője hazánkban (1945.) és ennek bírálata Zoványi Jenőtől.

Szegedi Pastoris Dániel (? , ? – Debrecen, 1620. júl. 21.) ref. lelkész, „Nagygyőr felől” ment tanuló-*nak* Debrecenbe, hol 1591-ben kezdte a felsőbb osztályokat. Miután 1596-ban →*senior* lett, 1597 februárjától →*rektorságot* viselt Bodrogkeresztúron, ahonnan már 1598-ban külföldre indult s ezévi máj. 30-án a wittenbergi, júniusban a heidelbergi egyetemet kereste föl, mely

utóbbin huzamosabban időzött. Hazatérte után rektor lett Nagyváradon, de már 1607 őszén →*elsőpap* volt Tokajban. Innen 1611-ben Olaszliszkára ment hasonlóképpen elsőpapnak. 1614-ben állítólag →*esperesének* választotta a →*zempléni egyházmegye*, de ha ez meg is történt, ebbeli hivatalát 1615 tavaszán elvesztette lelkészi állásával együtt. Ekkor Sárospatakon vonta meg magát, míg 1617 decemberében újból lelkész lett, ezúttal Debrecenben. – *Műve*: (Magyar prédikációk). (1609.) Respondens volt a „De officio Christi mediatoris” (1599.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt →*Milotai Nyilas István*-hoz (1617.).

Irodalom: Zoványi Jenő: Hol lehetett esperes Szegedi Dániel?

Székács József (Orosháza, 1809. febr. 2. – Bp. 1876. júl. 29.) ev. püspök. Elemi iskoláit szülőföldjén, a gimnáziumot 1820-tól 1826-ig Mezőberényben, a bölcsészeti és teol. tanfolyamot 1826-tól 1829-ig Sopronban végezte. Néhány évi nevelősködés után 1834 tavaszán külföldre ment, hol két szemesztert a berlini egyetemen, egyet a lipcsein töltött. Bölcsészettudományi oklevéllel tért vissza hazájába, s 1836 kezdetétől ismét nevelőséggel foglalkozott, míg 1837 őszén pesti magyar lelkész lett. Miután a →*bányai egyházkerületnek* 1845 tavaszától 1858-ig főjegyzője volt, 1860 nyarán püspökévé választották. Ez állásáról 1872-ben lemondott, de lelkészi hivatalát haláláig megtartotta. – A pesti német-magyar egyház felvirágzása s kivált gimnáziumának fejlesztése, a budai egyház megalkotása nagy részben az ő működésének eredménye. A →*pátens* elleni küzdelemben vezető szerepet vitt, az egyetemes →*gyámintézet* megteremtésében kiváló részt vett, a pesti →*teol. akadémián* évekig adott elő. 1866-tól 1868 végéig országgyűlési képviselő is volt. A jenai egyetem 1865-ben teol. díszdoktorrá tette, a Kisfaludy-társaság 1838-ban tagjai, a Magyar Tud. Akadémia 1836-ban levelező, 1870-ben tiszteletbeli tagjai közé sorozta. Írói munkálkodásának termékei a szépirodalom és esztétika terén is elismeréssel találkoztak, az egyházi irodalomban pedig jelentékeny helyet biztosítottak számára. Ily irányú *művei*: Beköszöntő beszéd... (Pest, 1837.) Egyházi beszéd... a pesti özönvíz napjai után. (Uo. 1838.) Egyházi beszéd szentháromság utáni 24. vasárnap. (Uo. 1838.) A ker. vallás katechismusa (Ziegenbein után ford.). (Uo. 1841.) (VI. kiad. 1885.) Emlékbeszéd br. Prónay Sándor felett (Magyar Tud. Akadémia Évkönyve, 1842.). Beiktató beszéd →*Bauhofer György* Budára való beköszöntésekor (németül). (Pest, 1844.) Imádságok és buzgólkodások. (Uo. 1845.) (IV. kiad. 1892.) Igénytelen vélemények a két evangyéliumi egyház ügyeinek igazgatását tárgyzó miniszteri tör-

vényjavaslat felett. (Uo. 1856.) (Hunfalvy János fordításában németül is megjelent.) A magyarhoni ágost. és helv. hitvallásúak szabad és nyilvános vallásgyakorlatát biztosító törvények. (Uo. 1860.) (Németül is.) Kisebb imakönyv. (Uo. 1868.) Össze-gyűjtött egyházi beszédei. (Uo. 1871.) – valamint azok az imák és beszédek, melyeket Stréter János (1842.), →*Mária Dorothea* (1855.), Zsigray Jánosné (1862.), Balassa János (1869.) temetésén, gr. Teleki József (1855.), Tihanyi Ferenc (1859.) és Deák Ferenc (1876.) emlékére, meg Berzsényi Dániel sírja felett (1860.) tartott. Kiadta a „bányakerületi utasítások”-at (1871.), valamint több ízben az egyetemes egyház és a bányai egyházkerület névtárait, úgyszintén adott ki egy szlovák Agendát (1867.) és →*Török Pállal* a *Maklári Pap Lajos* „Bibliai egyezményes szótár”-át. Ugyancsak Török Pállal együtt szerkesztője volt a régi P. E. I. L.-nek (1842–1848.), a Lelki Kincstárnak (1860–1861.), az Egyházi Tárcának (1854–1855.) és a →*Prot. Lelkészi Tárnak* (1854–1855.). Prédikációs gyűjteményekben, a →*Haán*-kiadta →*énekeskönyvben* s a Prot. Képes Naptárnak első évfolyamaiban szintén vannak dolgozatai. Kéziratban is maradtak munkái. – Apósa volt →*Győry Vilmosnak*.

Irodalom: *Győry Vilmos:* Sz. J. bányakerületi ev. superintendens (1877.), *Zsilinszky Mihály:* Sz. J. emlékezete (1878.), *Uő:* Sz. J. (1909.), *Ballagi Mór:* Emlékbeszéd Sz. J. fölött (1879.), *Benkő István:* Sz. J. élete és irodalmi munkássága (1901.), *Törteli Lajos:* Sz. J. élete és működése (A „Székács-emlékkönyv”-ben, számos teol. értekezéssel együtt), *Patay Pál:* Dr. Sz. J. (1914.).

Székási ev. surrogatía, az →*erdélyi kerületben*, a →*szászsebesi káptalan* tartozéka volt nyolc egyházzal, egy Alsó-fehér vármegyei község után elnevezve. Egyházainak nagyobb része még a XVI. században a helvét irányhoz csatlakozott.

Székely Balázs (? – ? – ?) reformátor, 1527 nyarán iratkozott be a krakkói egyetemre, ahonnan hazajöve, 1538-ban nevelőséget folytatott, majd 1544-re →*plébános* lett Erdődön, ahol még 1547 szeptemberében ott volt. – Egy verses bibliai történet maradt fenn: Az szent Tóbiásnak egész történetje... (Régi Magyar Költők Tára II. k. 1880.).

Székely István (Bencédi) (Bencéd, ? – Olaszliszka ?, 1563. dec. után) reformátor. Minta Ferencrend tagja, iratkozott be 1529 nyarán a krakkói egyetemre, amelyről visszatérve hazájába, csakhamar a reformáció szolgálatába állott, s 1538-ban Szikszón, 1540-ben Abaújszántón, 1544-ben Olaszliszkan →*rektori* hivatalt töltött be. Már 1548-ban ismét Szikszón volt, ezúttal lelkészi minőségben. Pár év múlva Göncre, végül Olaszliszkára vitték lelkésznek, s alkalmasint ott

is halt meg valamikor 1563 decembere után, mint már jóideje a helvét irány híve. – Korához mérten termékeny és jelentékeny írói működést fejtett ki. *Munkái:* Kalendarium magyar nyelven. (Krakkó, év n.) (1538 előtt vagy ez évben jelent meg; a benne közlött csiziónak, melyet Székely egy korábbi keletű verses csizióból alakított át, az összes utána való csiziók csak lényegtelen módosulatai.) Keresztység fundamentumáról való tanúság. (Uo. 1538.) (II. kiad. uo. 1544., III. bőv. kiadás uo. 1546.) Istenes énekek. (Uo. 1538.) Zsoltárkönyv... magyar nyelvre fordított. (Uo. 1548.) Krónika ez világnak jeles dolgairól. (Uo. 1559.) (Újra kiadta Toldy Ferenc 1854-ben.) Készült a Biblia lefordításához is.

Székely Sándor (Aranyosrákosi) (Székelykál, 1797. szept. 13. – Marosszentkirály, 1852. jan. 27.) unit. püspök. 1808-tól Székelykeresztúron, 1814-től Kolozsvárt tanult, hol 1818–19-ben →*köztanító*ságot viselt. Miután 1819–20-ban jogot hallgatott a kir. lyceumban, 1820 őszén külföldre indult, de csak Bécsig mehetett, ahol aztán 1821. ápr. 3-án beiratkozott a prot. teol. intézet hallgatójává. 1822 tavaszán visszatérve, Tordán lett pap s 1823 őszétől egyszersmind gimn. tanár. 1832-től Kolozsvárt tanárkodott, s itt 1838-ban →*generalis notariussá*, 1843-ban püspökhelyettesé, 1845 nyarán pedig püspökké választott. – Az irodalom mezéjén jelentékeny nevet szerzett költői munkálkodásával, melynek főleg az epika terén számos terméke ismeretes. Történelmi művei is vannak, melyek közül egyházi tartalmú: Unitária vallás történetei Erdélyben. (Kolozsvár, 1839.) Megjelent még az 1845. évi zsinat alkalmával tartott beszéde (Uo. 1845.). Az egyházi irodalomban kiváló érdeme az unitárius →*énekeskönyv* 1837-i átdolgozása és 63 új darabbal való bővítése, melyekből tizenhatet maga szerzett. A felette →*Gyöngyösi Istvántól* tartott gyászbeszéd szintén ki van adva.

Irodalom: *Jakab Elek:* A. Sz. S. (Abafi Fegyelöje XIII. k. 1882.), *Heinrich Gusztáv:* A. Sz. S. (ItK. 1895.), *Kanyaró Ferenc:* A. Sz. S. (Ker. Magvető, 1897.), *Gál Kelemen:* A kolozsvári unit. kollégium története (1935.).

Székelyföldi ev. egyházmegye, 1557-ben létezett s a magyar evangélikusok kerületébe tartozott. Zöme a marosszéki egyházakból állott, azonban ezek társaságában olyanok is voltak, melyek később vagy talán akkor is Kisküküllő vármegyében feküdtek. Ezek már 1560 táján kiváltak belőle, mint →*bonyhai káptalan*, melynek egyházai éppen úgy, mint az amabban maradottak, hamarosan a helvét irányhoz csatlakoztak. →*Espesét* egyet ismerünk, ez: Hunyadi János nagyteremi I. (1557. jún.).

Székelykeresztúri unit. egyházkör, valószínűleg még a 16. században alakult, de a 17. elején

több egyháza meg is szűnt már. A 18. század vége felé 35 anyaegyháza volt, azután 30 körül mozgott a számuk, míg jelenleg 28 van, majdnem mind Udvarhely megyében, ennek nyugati felén. Legnevezetesebb egyháza a névadó székelykeresztúri, melynek kebelében gimnázium is volt → *Esperesei* közül a következőkről tudunk: Árkosi János firtosváraljai l. 1670 körül, Bölöni János székelyszentmihályi l. (1697.) (1701.), Csókfalvi Dániel (1724.), Solymosi Márkus Péter (1743.), Philippovics László küküllőszárdi l. (1758 jan.), Buzogány Sámuel medeséri l. 1773-ig, Váraljai István ravai l. 1773–1789, Gálfalvi Pál énlakai, firtosmartonosi l. (1795.) (1801.), Farkas György tordátfalvi (?) l. 1805 körül, Kelemen Benjámin 1825-ig, Solymosi Koncz Márton ravai, székelykeresztúri l. 1831-ig, Kolozsvári Archizevszki Sámuel alsósíménfalvi l. 1832–1835, Árkosi Bihari Mihály bözödi l. 1835–1857, Árkosi Dénes ravai l. 1857–1873, Kovács Mihály kissolymosi l. 1874–1888, Török Sámuel székelyszentmihályi l. 1888–1891, Raffaj Domokos újszékelyi l. 1891–1910, Lőrinczi István székelykeresztúri l. 1910–1923, Katona Ferenc firtosmartonosi l. 1924–1942, Útő Lajos székelykeresztúri l. 1943-tól.

Székesszevári ref. egyházmegye, egyik régi elnevezése a → *vértesszékelyi*.

Széki Ákos (Pápa, 1868, – ?, ?) ref. vallású írnok. Gyöngyösön és Kecskeméten tanult, azután állami szolgálatba lépett s írnok volt, legtovább Debrecenben. – *Művei* közül egyházi tárgyúak: Az egyházi, papi és tanítói jövedelem szaporítása. (Debrecen, 1901.) Jézus és a Szentlélek csodatételei. (Uo. 1903.) A szeretet evangéliuma. (Eperjes, 1909.)

Széki Béla (Kölked, 1814. aug. 29. – Pápa, 1871. nov. 21.) ref. esperes, az előbbinek atyja. Iskoláit Mohácson, Gyöngyösön, Kiskunhalason, a teológiát Pápán végezte. Külföldre menvén, egy szemesztert a bécsi prot. teol. intézetben, egyet a berlini egyetemen töltött. Hazajöve, 1838-tól → *teol. tanár* volt Pápán, ahonnan 1852 őszén Erdősokonyára hívták lelkésznek. 1856-ban → *esperessé* választotta a → *belsősomogyi egyházmegye*, de 1859 augusztusában pápai papságra távozott. Itt aztán 1865-ben a → *pápai egyházmegye* választotta esperessé, mint már a → *dunántúli kerületek* 1856 óta főjegyzőjét. – *Művei*: Egyházi beszéd a keresztyéni korszellem tényezőiről. (→ *Nagy Mihály* püspöki beiktatásakor). (Pápa, 1845.) Előmunkálat a magyar prot. egyház-szervezet tárgyában. (Nagykanizsa, 1857.) Egyházi beszéd (Pápai beköszöntő). (Pápa, 1859.) – továbbá a Kazay Gábor (1840.), Sebestyén István (1841.), → *Tóth Ferenc* (1844.) (három), Szücs Antal (1846.), Eöri Szabó Antal (1849.), Békássy Imréné (1869.) temetésén és a gr. Széchenyi Ist-

ván (1860.), gr. Teleki László (1861.), Calvinus János (1864.) emlékére tartott beszédei. Sajtó alá rendezte a komjáti kánonokat a dunántúli egyházkerület szabályrendeleteivel együtt (1867.).

Széki prot. zsinat, 1554-ben vagy legkésőbb 1555-nek az elején tartotta az → *erdélyi magyar ev. egyházkerület*, s ha a máshova elhelyezni nem tudott „Confessio... omnium pastorum... in Hungaria et Transsylvania” itt jött létre, akkor szászok és tiszántúliak (bizonyosan szatmárvidékiek) is részt vettek benne. Tamás, a kerület → *szuperintendense* elnökölt rajta, s végzései közt mindjárt az elsőben állást foglalt → *Stancarus* ellen, kinek aztán az elleni támadásait → *Dávid Ferenc* védte ki külön könyvben.

Széki ref. egyházmegye, az → *erdélyi kerületben*, másképpen → *dobokai* vagy → *rettegi*, az 1557-ben még evangélikus testületből hamarosan reformátussá lett. Mint ilyen, a magyarság egy jelentékeny részének antitrinitarizmusra térése miatt már a XVI. században kénytelen volt egyesülni a → *dési egyházmegyével*, melytől csak 1624-ben vált el, mintegy 39 anyaegyházzal. A XVIII. század közepe táján 54, vége felé 57, 1840 körül 50, a XIX. század végén 38 anyaegyháza volt. Az 1903. évi → *egyházkerületi* rendezkedés után, melynek folytán kizárólag Szolnok-Doboka vármegye területén maradtak egyházai, s a Kolozs és Beszterce-Naszód vármegyeieken kívül Szolnok-Doboka vármegyeiek is vétettek el tőle, pár egyház viszont a → *nagysajói egyházmegyéből* csatoltatott helyettük ide, egyházaik száma 31 lett, míg az imperium-változás utáni rendezéskor három elvételven tőle, egy pedig anyásítatván, ekkor 29 lett. Legnevezetesebb közülük a széki, mely sokáig két lelkeszt tartott. – → *Esperesei* közül a következőknek ismerjük a nevét: Diószegi Péter széki l. 1624-től (1637.), Szikszai István rettegi, széki l. (1640.) (1646 jún.), Kézdivásárhelyi István rettegi, széki l. 1653-tól (1664 jún.), → *Tiszabecsi Gáspár* rettegi, széki l. 1665–1679, Széki V. Mihály bálványos-váraljai l. 1679-től (1680.), Kézdivásárhelyi Péter széki l. 1687–1693, → *Rozgonyi P. János* széki l. 1694–1708, Enyedi Mihály magyardécei l. 1709-től (1720 máj.), Margitai P. János bálványosváraljai l. 1724–1754, → *Zágoni Aranka György* széki l. 1755–1767, Ráskai Sámuel almásmálomi l. 1767–1773, Szathmári György bálványosváraljai l. 1773–1779, Szentsimoni F. János melegföldvári, széki l. 1779–1802, Miskolci József (1791-től helyettes), Török István (I.) széki l. (1798-tól helyettes) 1802–1816, Erdei Sámuel bethleni l. 1817–1826, Török István (II.) széki l. (előbb helyettes) 1826–1842, Szász Ferenc bethleni l. 1842–1844, Végh András magyarfrátai l. 1844–1851, Balázs József almásmálomi l. 1851–1855, Báthori Dániel széki l. 1855–1886,

Somkerek Miklós széki l. 1886–1904, Sófalvy Károly rettegi l. 1904–1926, Lőrincz János bálványosváraljai, szamosújvári l. 1926–1942, Kiss János magyardecei l. 1942–19... Farkas Károly...

Szele Miklós (Tépe, 1884. – ?, ?) ref. tanár. A gimnáziumot 1903-ban, a teológiát 1907-ben végezte Debrecenben. Miután egy évet a berlini egyetemen töltött, majd Debrecenben →*káplánkodott*, 1910-től vallástanár lett ugyanott a leánynevelő intézetben, később már csak ennek a gimnáziumában. – *Művei*: A szentség fogalma az ószövetségben. (Pozsony, 1912.) A népiskolai ker. vallástanítás módszertana. (Debrecen, 1925.) Apologetika (Uo. 1928.). A vallás taníthatóságának kérdéséhez. (Uo. 1935.) A mai vallásnevelés főbb meglátásai. (Uo. 1937.) – Veje →*Dicsőfi Józsefnek*, sógora →*Uray Sándornak*.

Szelényi (előbb Schneider) Ödön (Késmárk, 1877. júl. 12. – Bp. 1931. szept. 18.) ev. tanár. Késmárkon végezte elemi és középiskoláit. Miután 1895-től a budapesti egyetem bölcsészeti karán hallgatott, 1899-től Mezőtúron, 1900-tól Lőcsén, 1903-tól Késmárkon tanárkodott. 1901-ben bölcsészeti doktori címet nyervén. 1909-ben a pozsonyi →*teol. akadémia* bölcsészeti tanszékére választották meg, mire 1910-ben letette a teol. tanári vizsgálatot, s később lelkészi képesítést is szerzett. Majd az ország új határainak kialakítása folytán 1919-től 1923-ig Budapesten elhelyezett teol. akadémiának, azután a Veres Pálné leánylyceumnak volt tanára. A bécsi teol. fakultás 1916-ban licentiatussá, a debreceni egyetem 1925-ben a neveléstudomány magántanárává habilitálta. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1910-ben választmányi tagjai közé sorozta. 1915-től 1918-ig a *Theol. Szaklapnak*, 1927-től 1931-ig a →*Prot. Tanügyi Szemlének* volt egyik szerkesztője. – Egyházi vonatkozású művei és nagyobb dolgozatai: Goethe Faustja és a keresztyénység. (Budapest, 1905.) Schiller és a protestantizmus (Prot. Szle., 1906.). Madách és Luther (Uo. 1906.). A philosophia alapfogalmai. (Budapest, 1907.) Öngyilkosság és etika. (Mezőtúr, 1907.) A prot. paedagogia eszméje. (Eperjes, 1908.) Írói arcképek. (Mezőtúr, 1909.) Schleiermacher vallásphilosophiája. (Békéscsaba, 1910.) Krisztus és Konfucse (Theol. Szaklap, 1910, és Prot. Esték III., 1916.). Jelenkori vallásos áramlatok a modern irodalomban. (Budapest, 1910.) Az evangéliumi keresztyénység világnézete. (Uo. 1911.) A vallás helyzete a jelenkor szellemi életében. (Uo. 1912.) Schleiermacher paedagogiája. (Uo. 1912.) A prot. lelkész a modern költészetben (Ev. Lap, 1912.). Eckehart mester élete és tanítása. (Pozsony, 1913.) A mystika lényege és jelentősége. (Uo. 1913.) Belmisszió és iskola (Ösvény, 1913.). Nietzsche – az Antikrisztus (Uo.

1913.). Modern vallástudomány. (Budapest, 1913.) Napjaink monistikus mozgalmi (Prot. Szle., 1914.). Béke és háború (Ev. Lap, 1914.). →*Böhm Károly* és a vallásphilosophia (Theol. Szaklap, 1914.). A magyarországi ev. középiskolák tantervének történetéhez (Uo. 1915.). Hartmann Ede vallásbölcselete (Uo. 1915.). Az „örök béke” kérdése (Prot. Szle., 1915.). A halhatatlanság hite újabb megvilágításban (Uo. 1915.). Fichte vallásfilozófiai fejlődése... (Pozsony, 1915.) →*Tessedik Sámuel* élete és munkássága. (Budapest, 1916.) Luther alakja a drámai költészetben (Ösvény, 1916.). A magyar ev. tanárképzés múltjából (Theol. Szaklap, 1916.). Egy érdemes régi magyarhoni paedagogotheologus (Uo. 1917.). Luther és Kant (Prot. Szle., 1917.). A magyar ev. nevelés története a reformációtól napjainkig... (Pozsony, 1917.) A vallástörténet köre, története és irodalma (Theol. Értesítő, 1917.) A filozófia történetének jelentősége, áttekintése és irodalma (Uo. 1917.). A valláspsychologia jelen állása (Uo. 1922.). Kis vallástörténet. Budapest, 1922. A neveléstan alapvonalai. (Uo. 1922.) Az ev. keresztyénység világnézete. (Uo. 1922.) A lélek élete. (Uo. 1923.) Zola mint vallásbölcselem. (Uo. 1925.) A prot. nevelés szelleme. (Uo. 1928.) Ev. Paedagogen und Philosophen in Ungarn. (Miskolc, 1930.) – Veje volt →*Faragó Bálintnak*.

Szelepcsényi Pohronc György (Nagyszombat, 1595. k. – Litovica. [Morvaország], 1685. jan. 14.) róm. kat. érsek. A teológiát Rómában végezte, ahonnan visszatérve hazájába, 1636-ban esztergomi kanonok, majd apát és prépost, 1642-ben címzetes, 1643-ban csanádi, még ez év-ben pécsi, 1644-ben veszprémi, 1648-ban nyitrai püspök, 1657-ben kalocsai, 1666-ban esztergomi érsek lett. Részt vett a Wesselényi-féle összeesküvés kezdő mozzanataiban, de ennek dacára az alkotmány felüggesztése után elnöke lett a Pozsonyban összeült →*delegatum judiciumnak*, mely a protestantizmus teljes megsemmisítésének szándékával éppen azok felett tartott ítéletet, akikről maga Szelepcsényi tudhatta legjobban, hogy legnagyobb részük még csak nem is tudott az összeesküvés tervéről.

Szélesy Pál (Losonc, 1740. – ?, 1791. dec. 25.) ref. esperes. Losoncon kezdte iskoláit. A felsőbb osztályokat 1757. márc. 28-tól Debrecenben tanulta, hol 1765-től →*köztanító*, 1768 márciusától pedig →*senior* is volt. Külföldre is ellátogatván, 1769. máj. 24-én Franekerben iratkozott be az egyetemre. Hazatérte után 1771-ben Nagykőrösön lett lelkész. A →*kecskeméti egyházmegye* 1791 nyarán →*esperessé* választotta. Részt vett a →*budai zsinaton*, melynek idején az első vasárnap ő prédikált a tagok jelenlétében. A kiváló szónok ezután alig három hónapra meghalt. – *Művei*: Huszonhárom válogatott prédikáció.

(Pest. és Pozsony, 1792.) Az Isten városába kívánkozó magyar Sionnak esdeklő kérései (Imák). (Pest, 1793.)

Szeli József (Hosszúfalu, 1710. dec. 2. – Székelyszombor, 1782. okt. 3.) ev. lelkész. Tanult Székelyudvarhelyen, Nagyszebenben, Győrött és 1731-től Pozsonyban. 1732-ben magyar tanító, 1735-ben magyar lelkész lett Brassóban, ahonnan 1757-ben Hosszúfaluba ment lelkésznek, míg végül 1763-tól Székelyszomboron működött, haláláig. – Irodalmi munkásságát a pietizmus szelleme hatotta át, csakhogy számos műve közül mindössze egy nem maradt kéziratban: Luther Márton kis katechismusa és ennek rövid és fontos magyarázatja (Németből ford.). (Brassó, 1748.)

Szeli Luka György (? – Pápa, 1665.) ref. püspök. Tanulmányainak befejezte után →*rektor* lett 1627-ben Pápán, 1628-ban Nagyszombatban. 1629 nyarán külföldre indult s szept. 13-án a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói közé. Innen 1632-ben hazajövéen, ismét pápai rektor lett, 1635-ben pedig köveskúti lelkész. 1646-ban Körmentre ment papnak, és egyidejűleg →*esperessé* tette a →*körmenti egyházmegye*, melynek már előbb is vitte az →*alesperesi* tisztét. 1649 végétől Pápán lelkészkedett, hol 1650 elején a →*pápai egyházmegye* is *esperessé*, 1655 júniusában a →*dunántúli egyházkerület* püspökké választotta. – *Művei*: De veris visibilis Christi ecclesiae notis. (Franeker, 1632.) De ecclesia. (Uo. 1632.)

Szemián Mihály (Hradistye, 1741. – Bazin, 1810.) ev. lelkész. Tanult Nagypetrösön, Vadosfán, 1761-től Sopronban, 1764-től Késmárkon. Majd 1766-tól nevelősködött Lengyelországban, ahonnan négy év múltával Németországba ment s itt 1770. jún. 14-én a hallei, 1773 nyarán a jenai egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1774-ben →*rektor* lett Ratkón, 1775 kezdetén →*conrector* Eperjesen, 1782 végén lelkész Bazinban. – *Művei* közül egyházi tárgyúak, mind szlovák nyelven: Jézus Krisztus kínszenvedésének és halálának ideje. (Jena, 1773.) Alkalmi beszéd Faczony János 80. évének betöltésekor. (Eperjes, 1779.) Istentisztelet kezdete a bazini új ev. templomban. (Pozsony, 1783.) Beköszöntő beszéd Bazinban. (Uo. 1783.) Esketési beszéd Laucsek Jonatán és Jozefi Zsuzsánna egybekelésékor. (Szokolca, 1800.) Újra kiadta a szlovák bibliát (1787.). – Üdvözlő verset írt →*Sramko Pál*hoz. Énekeket is szerzett.

Irodalom: Bucsay Mihály: Sz. M. tanulmányútja 1770–1774. (1942.).

Szenczi A. Pál (Szenc, 1644. – Debrecen, 1691. febr. 19.) ref. esperes, Szencen tanult, majd Nagyszombatban, Komáromban és Sárospatakon. Innen Olaszliszkára ment →*rektornak*, de onnan már két hónap múlva külföldre indult,

hol 1668. aug. 8-tól Leidenben, aug. 17-től Groningenben, 1669. jún. 23-tól Franekerben gyarapította ismereteit. Hazatérve, 1671-ben rektor lett Szatmáron, míg 1677-től lelkész volt Szatmárnémetiben, 1679-től Visken, 1681 áprilisától Debrecenben. Itt 1686-ban →*esperessé* választotta a →*debreceni egyházmegye*. – *Művei*: Amesii medulla theologica illustrata (2 k.). (Franeker, 1670.) Részegesek jajos pohara (Prédikáció). (Debrecen, 1682.) Emlékezetnek oszlopa (Gyászbeszéd Jóna István felett). (Uo. 1684.) Halotti két prédikációk... Rosnyai János... és Hodosiné felett... (Uo. 1684.) – Üdvözlő verset írt →*Mártonfalvi Györgyhöz* (1681.) és →*Drégelypalánki Jánoshoz* (1682.), gyászverset a →*Mártonfalvi György* (1681.), →*Nógrádi Mátyás* (1681.), →*Köleséri Sámuel* (1683.) és →*Felvinci Sándor* (1686.) halálára. A fellette →*Debreceni Kalocsa Jánostól* és →*Szentpéteri Istvántól* tartott magyar gyászbeszéd az ugyanez alkalomra írt gyászversekkel (Epicidium) együtt ki vannak nyomtatva.

Szenczi Csene Péter (Szene, 1575. k. – Érsekújvár, 1622. jún. 14.) ref. püspök. Szencen kezdte tanulását. Ennek befejeztével 1603-ban Jókán, 1606-ban Somorján lett lelkész, ahol már 1608-tól a →*csallóközi egyházmegye* →*esperesi* hivatalát is viselte. Miután 1611 tavaszán Érsekújvárra ment papnak, 1615-ben püspökké választotta a →*felsődumamelléki egyházkerület*. – *Műve*: Confessio helvetica, azaz: Az keresztyéni igaz hitről való vallástétel (Latinból ford.) (Oppenheim, 1616.) (Újabb kiad. latin és magyar szöveggel: Debrecen, 1616., Sárospatak, 1654., Kolozsvár, 1679.).

Szenczi Fekete István (Szent, 1634. – Kőszeg, 1692.) római katolikussá lett ev. püspök. Hazai tanulmányai végeztével a külföldet is fölkereste, s 1658. szept. 8-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1662-ben →*rektor*, majd másodpap, végre 1669 tavaszán →*elsőpap* lett Kőszegen, s már ezévi júniusban püspökké választotta a →*Sopron-Vas vármegyei egyházkerület*. 1673 őszen elhagyta az országot s bevándorolta Dániát, Svéd- és Németországot, hol főleg Naumburgban tartózkodott sokáig, 1674. ápr. 29-én pedig magisterré avatták Wittenbergben. 1679-ben hazajött és Ostffyasszonyfán kezdett papi teendőket végezni. Ezért elfogták és Pozsonyba hurcolták, hol sok zaklatás után 1681. márc. 30-án áttért római katolikusnak. Mint ilyen, előbb tanácsos, később bíró lett Kőszegen. – *Művei*: Symbolum grati animi seu par concionum sacrarum. (Jena, 1676.) Trifolium sacrum... sermone poenitentiali (németül). (Uo. 1677.) Speculum lachrymarum Christi... ex evangelio Luc. XIX. vers. 41. et seq. diligenter concinnatum. (Uo. 1679.) Lelki nyugosztaló

órák, avagy: Háromszáz házi és asztali elmélkedések (Müller Henrik után németből ford.). (Lőcse, év n.) (1679 körül.) – Üdvözlő verset írt → *Unger Mihály*hoz (1659.), gyászverset a Vittnyedy Istvánné Rádéli Zsuzsánna halálára (1660.).

Irodalom: Payr Sándor: Sz. F. I. a hitehagyott püspök (1918.), *Chernel Kálmán: Egy áttérés története* (Sz. 1876.).

Szenczi Molnár Albert (Szenc, 1574. aug. 30. – Kolozsvár, 1634. jan. első fele) ref. vallású vándortudós. Szencen kezdett tanulni 1584-ben. 1586-tól Győrben öt hónapig, Göncön másfél évig, 1588 nyaratól 1590 elejéig pedig Debrecenben tanult. Ez év további folyamán öt hónapot Kassán töltött nevelősködéssel, majd két hónapig szülőföldjén időzött, ahonnan nov. 1-én külföldre indult. Miután Wittenbergben négy hónapig, Drezdában hatig tartózkodott, 1591. nov. 11-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre. Azonban már 1592. máj. 9-én eltávozott s pár hónapi utazgatás után Heidelbergben folytatta tanulmányait. 1593 április végén újból tovább ment Strassburgba, melynek egyetemén aztán három évig tanult, közben 1595 májusában baccalariusává avattatván a bölcsészetnek. Mint-hogy innen helvét irányra miatt elűzték, egy négyhónapos svájci és olaszországi utat bevégezve, Heidelbergben telepedett meg, s itt 1597. jan. 22-én az egyetem hallgatói közé lépett. Majd 1599. okt. 28-án visszaindult hazájába, ahonnan azonban egy háromhónapos körút és egyidei szülőföldjén való tartózkodás után 1600 tavaszán ismét külföldre távozott. Előbb Heidelbergben töltött öt hónapot, ezévi nov. 26-tól pedig teológiát hallgatott Herbornban, majd korrektor lett egy majnafrankfurti nyomdában. 1602 tavaszán Ambergbe költözött, s ott nevelősködött 1603 kezdetéig, midőn Altdorfba, majd 1604 elején Nürnbergbe ment, de innen csakhamar visszatért Altdorfba. Még ez év szeptember-novemberében Prágába is ellátogatott, azután több ideig vándorolt, míg 1605-ben megint nevelőséget vállalt Altdorfban. 1606. ápr. 5-től újra egyetemi hallgató volt Herbornban, ez év őszétől Heidelbergben, 1607. jún. 18-tól Marburgban, hol aztán tovább tartózkodott három évnél. 1610 szeptemberétől Hanauban, 1611 júliusától Oppenheimben nyomdafelügyelőséggel foglalkozott, míg 1612 elején megkezdett hosszabb bolyongása után augusztusban hazájába tért vissza, hol többfelé megfordulván, részt vett a → *köveskúti zsinaton*. Az év végén visszamenvén Németországba, Marburgban töltötte a telet, de 1613 tavaszán újból hazajött s áprilistól Szalonakon, december elejétől Rohoncon időzött, 1614 júliusától pedig nem egészen negyedévig lelkes volt Komáromban. 1614 októberében útnak indul-

ván, mintegy félév alatt bejárta Magyarország és Erdély legnevezetesebb helyeit. 1615 májusában Németországba vándorolt, s ott ez év novemberében kántor, 1617 áprilisában → *rektor* lett Oppenheimben. Innen 1619-ben Heidelbergbe költözött, melynek elpusztulása után 1622 őszén Hanauba vonult, ahonnan a tél folyamán kirándult Hollandiába is. Minthogy → *Bethlen Gábor* 1624 tavaszán hazahívta könyveket fordítani, ez nyarán végleg Magyarországon vert tanyát. Előbb Kassán, ahol 1626 tavaszán még ott volt, azután Kolozsvárt, hova az erre következő három év alatt tette át valamikor tartózkodási helyét. – Jóformán vándorlással telt el egész élete, ám mindig egyháza és a magyar irodalom érdekében dolgozva, mely utóbbinak leg-érdemesebb munkása volt korán. Írói működése sok tekintetben korszakot alkotott, több irányban pedig éppen századokra kihatott. – *Művei: Dictionarium latino-hungaricum*. (Nürnberg, 1604.) *Dictionarium ungarico-latinum*. (Uo. 1604.) (Új kiad. „Dictiones Ungaricae... latine conversae” c. alatt 1611., majd újra „Dictionarium...” címmel 1621., 1644. és a → *Pápai Páriz Ferenc* átdolgozásában 1708.) *Psalterium ungaricum*. Szent Dávid... százötven zsoltári (Beza és Marot fordításának egy német fordítása után versekben). (Herborn, 1607.) (Száznál több kiadása van.) *Kis katechismus* (A heidelbergiből kiszedve). (Uo. 1607.) (II. kiad. az oppenheimi biblia mellett.) *Analecta aenigmatica* (Heidfeld J. „Sphinx” c. műve mellett). (Herborn, 1608.) (V. kiad. uo. 1631.) *Novae grammaticae ungaricae... libri duo*. (Hanau, 1610.) *Lexicon latino-graeco-hungaricum* (A latin-magyarnek göröggel pótolva átdolgozása). (Uo. 1611.) (Újabb kiad. 1621. és 1644., majd a Pápai Páriz Ferenc átdolgozásában újra „Dictionarium...” címmel 1708.; némettel pótolva kiadta Beer J. K. 1708.; ezt aztán újra kiadta → *Bod Péter*, majd Éder Károly.) *Közönséges imádságok* (A Biblia-kiadás mellett). (Oppenheim, 1612.) *Egyházi ceremóniáknak formái* (Agenda az előbbivel együtt). (Uo. 1612.) *Icon politici*. (Hely n. 1614.) *Postilla Scultetica: Az egész esztendő által való... evangeliumi textusoknak magyarázata* (Scultetus Ábrahám után németből ford.) (Oppenheim, 1617.) *Secularis concio evangelica*, azaz: *Jubileus esztendei prédikáció* (Ugyanaz után németből ford.). (Uo. 1618.) *De idolo lauretano et horribili papatus rom. idolomania et tyrannide* (Az előbbivel együtt). (Uo. 1618.) (→ *Balásfi Tamás* írt ellene „Christiana responsio” c. alatt 1621.) *Imádságos könyvecske* (Frisius után ford.). (Heidelberg, 1621.) *Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás* (Calvinus „Institutio”-jának fordítása). (Hanau, 1624.) *Prédikáció az Isten anyaszentegyházának dicsőségéről e földön* (Scultetus

Ábrahám után németből ford. a „Consecratio templi novi” c. alatt általa sajtó alá rendezett és ajánlattal stb. is ellátott könyvben). (Kassa. 1625.) Szentírás szerint való rövid tanítás a bálványképekről (Ugyanaz után ugyanabban a könyvben.) (Uo. 1625.) Prédikáció a könyörgésről üldözésnek és nyomorúságnak idején (Ugyanabban a könyvben.) (Uo. 1625.) Hívéséges és üdvösséges tanácsadás az oly házasságról, mely két ellenkező religión való személyek között leszen (Ugyanabban a könyvben Molinaeus német fordítása után). (Uo. 1625.) Discursus de summo bono, az legfőbb jóról (Németből ford.). (Löcse, 1630.) (Újra kiadta →*Misztótfalusi Kis Miklós*, 1701.) Javítva közre bocsátotta a →*Károlyi Gáspár* bibliafordítását Hanauban (1608.) és Oppenheimben (1612.), a Molnár Gergely latin grammatikáját (1604.), a →*Thuri Pál* „Idea christianorum...” c. művét több melléklettel (1616.); összeszedte és kiadta a „Lusus poetici” (1614.) és „Syllecta scholastica” (1621.) c. gyűjteményeket; magyarra fordítva kinyomatta a →*Bocskay István* melletti apologiát (1608.) és a Marnix kátéját (1626.). – Üdvözlő verset írt hét, bölcsészettudórrá avatott barátjához (1599.) és több más német ismerőséhez, valamint Böszörményi Sz. Péterhez (1608.), →*Pécselyi Király Imréhez* (1612.), →*Szepsi Korocz Györgyhöz* (1612.), →*Szilvási K. Mártonhoz* (1618.), →*Simándi Bodó Mihályhoz* (1621.), →*Pataki Füsüs Jánoshoz* (1626.) és Dengelegi Péterhez (1630.), magyarra fordítva közölte Bezának „In cyclopicam ubiqvitariorum insolentiam” írott versét a →*Szenczi Csene Péter* műve előtt. Kéziratban is maradtak munkái, melyek közül „Naplója, levelezése és irományai” a →*Dézi Lajos* sajtó alá rendezésében 1898-ban jelentek meg. – Arcképe is fennmaradt, emléket pedig szobor örökíti meg Debrecenben.

Irodalom: *Szathmári Pap Zsigmond*: Sz. M. A. rövid életrajza (Erdélyi Prédikátori Tár VII. 1837.), *Czelder Márton*: Sz. M. A. (Kecskeméti Prot. Közlöny II. f. 1858.), gr. *Kemény József*: Sz. M. A. emlékezete (Új Magyar Museum, 1859. I. k.), *Toldy Ferenc*: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (1869.), *Jancsó Benedek*: Sz. M. A. (1878.), *Uő.*: Magyar nyelvtudománytörténeti tanulmányok (1881.), →*Szabó Károly*: Sz. M. A. állítólag 1625. nyomtatott egyházi beszédeiről (M. K. Sz. 1880.), →*Dézi Lajos*: Sz. M. A. (1897.), *Árokháty Béla*: Sz. M. A. és a genfi zsolttárok zenei ritmusa (1934.), *Zoványi Jenő*: Sz. M. A. halála ideje (Prot. Szle, 1932.), *Herepei János*: Sz. M. A. halála ideje (Erdélyi Múzeum, 1933.), *Zoványi Jenő*: Megjegyzések Herepei Jánosnak

Szenczi Molnár Albert halála idejéről szóló cikkére (Ker. Magvető, 1938.).

Szenczi Szabó János (? , ? – ?, 1700 után) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1671. jan. 28-án iratkozott be →*togatus*nak s később →*köztanító*ságot, majd →*seniors*ágot is viselt. Külföldre menvén, 1677-ben az utrechti, 1678 novemberében a leideni egyetemnek lett a hallgatója. Hazájába visszatérve már 1680-ban Mezőtúron lelkészkedett, 1691 előtt pedig Hajdúszoboszlón lett lelkész. Itt →*egyházmegyei* jegyzői hivatalt is töltött be. – *Művei*: De communione sanctorum... (Leiden, 1678.) De sacrosancta Trinitate. (Uo. 1678.) – Üdvözlő verset írt →*Debreceni Kalocsa János*hoz (1693.), gyászverset a →*Rácböszörményi János* (1677.), →*Szenczi A. Pál* (1691.) és Szilágyi Márton (1700.) halálára.

Szendrei Ferenc (? , 1633. – ?, ?) ref. lelkész. Előbb Sárospatakon tanult, majd 1654-től Nagybányán, honnan már a következő évben Debrecenbe távozott s ott ápr. 25-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. 1656. jan. 17-ére visszatért Sárospatakra, hol aztán két évig →*collaborators*ágot viselt. Külföldre menvén, 1658-ban Utrechtben, 1659. febr. 28-tól Franekerben, ugyanezévi okt. 5-től Groningenben volt egyetemi hallgató és 1661-től Londonban is huzamosan időzött. Hazatérve Mádton, azután Mezőzomborban lelkészkedett. Innen az üldözések beálltával Erdélybe menekült. – *Művei*: De sacramentis in genere et in specie. (Utrecht, 1658.) Kellemetes elmélkedések az szívnek megkeményítéséről, a tophetről... (Kolozsvár, 1673.) – Üdvözlő verset írt →*Nadányi János*hoz és Tolnai F. Istvánhoz (1659.).

Szenczi ev. egyházmegye, a →*berencsinek* gyakran előforduló másik neve.

Szentábrahámi Lombard Mihály (Városfalva, 1683. v. 1684. – Kolozsvár, 1758. márc. 30.) unit. püspök. Tanulmányait Kolozsvárt végezte 1710-ben, amikor a nagyszebeni országos bizottság mellé unit. prédikátorul alkalmazták. 1712-ben külföldre ment s 1713. máj. 1-én a leideni, 1714. nov. 5-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be, de Hallében is megfordult. 1715 nyarán érkezett haza s 1716 elején tanára, 1720-ban rektora lett a →*kolozsvári kollégium*nak. 1724-ben →*generalis notarius*sá, 1737-ben püspökké, valamint kolozsdobokai →*esperessé* s mindjárt erre kolozsvári pappá is megválasztott, de megmaradt →*rektornak* is. – Egyházi közpénztár állítása, egyházi hivatalnokok tisztújítása és több efféle intézkedés örökítette meg emlékét, nemkülönben írói munkássága, melynek termékei közül ezek jelentek meg: *Consiliarius*... (Gyászbeszéd Dészfalvi Simon Mihály felett). (Név n.) (1724.) *Opinio de viribus opinionis*

(Gyászbeszéd Bíró Mózes felett). (Név n.) (1725.) Döghalál idejére alkalmaztatott imádságok. (Kolozsvar, 1742.) Sokféle szükeinkhez alkalmaztatott könyörgések. (Uo. 1746.) (Új kiad. uo. 1826., majd „Alkalmi könyörgései” c. alatt uo. 1883., végül „Imák mindkét nembeli hívek számára” c. alatt →*Csifó Salamon* átdolgozásában és bővítéseivel uo. 1902.) Systema universae theologiae christianae („Summa...” címen szokták emlegetni). (Uo. 1787.) (Magyarul is megjelent a →*Derzsi Károly* és kis részben →*Albert János* fordításában →*Ferencz József* előszavával „Ker. hittudomány összege az unitáriusok szerint” c. alatt uo. 1899.) Beszéd... Bíró Sámuel felett 1721. (Latinból ford. és bevezetéssel ellátva →*Koncz Józseftől*). (Uo. 1903.) Egyháza →*énekeskönyvét* új kiadásban bocsátotta közre (1749.).

Irodalom: *Jakab Elek*: Sz. M. (Ker. Magvető I. 1861.), *Vári Albert*: Sz. theológiája (Uo. 1900–1901.), *Maszyk Endre*: Sz. M. mint dogmatikus (Theol. Szaklap, 1904–5.). *Gál Kelemen*: A kolozsvári unit. kollégium története (1935.).

Szentés István (Szucsák, ? – Sülelmed, 1841.) ref. lelkész. Kolozsvar tanult, hol 1812-ben →*köztanítóságot*, azután →*contrascribaságot*. 1815 szeptemberétől →*seniorságot* viselt. 1816-tól Szilágynagyfaluban, 1829-től ismeretlen helyen, 1832-től Sülelmeden lelkészkedett 1841-ig. – Az erdélyi akkori új →*énekeskönyvbe* 22 éneket szerzett, melyek közül 14 az utolsóelőtti magyarországi is át volt véve. – Ezekon kívül a következő művei vannak: Az emlékezet innepé (Versben br. Bánffy Pálné br. Gányi Erzsébet nevenapján). (Bécs, 1817.) Halotti könyörgés... br. Bánffy Pál felett. (Kolozsvar, 1829.) Az Isten a hosszúaszói oláh templomban. (Debrecen, 1830.) A munkás élet nappala (Gyászbeszéd Bacsoni Josafát felett 1832., az „Egyházi beszédek gyűjteménye” c. kötetben). (Uo. 1837.) – Gyászverset írt a Herepei János halálára (1812.).

Szentési János (Sárospatak, 1735. – Sárospatak, 1781. szept. 3.) ref. tanár. Sárospatakon tanult. Külföldre menvén, 1760. júl. 6-án a franekeri egyetemre iratkozott be. 1762 második felében visszatérvén hazájába, 1763-ban →*rektor* lett Rimaszombaton, 1766 februárjában lelkész Bükkaranyoson, 1767 márciusában tanár Sárospatakon. – *Művei*: De verbo: nákhás. (Franeker, 1761.) Ad Ecclesiasticus cap. XII. v. 1–7. (Uo. 1762.)

Szentgyörgyi Beke György (? , 1640. – Marosvásárhely, 1691. v. 1692.) ref. lelkész. Tanult Kolozsvar, hol 1659 júliusában →*köztanítóságra* alkalmazták. 1666 tavaszán külföldre látogatott el, s ez évi aug. 26-án Leidenben lépett az egyetem hallgatói közé, melyen 1669. jún. 18-án teol.

doktorságot szerzett. Hazajövé, 1670 tavaszától →*rektorságot* viselt Marosvásárhelyen, míg 1671 végén lelkésznek ment Káposztásszentmiklósr. 1679-ben aztán visszatért Marosvásárhelyre az egyik papi állásra. – *Művei*: De necessitate satisfactionis Christi. (Leiden, 1668.) De thesibus ex universa pene theologia depromptis. (Uo. 1669.) – Respondens volt a „De principiis” (1667.) tartott viták egyikén.

Szentgyörgyi C. Dávid (? , 1628. v. 1629. – ?Déva. 1679. v. 1680.) ref. esperes. Tanult Gyulafehérvárt, ahonnan külföldre menvén, 1653 augusztusában az utrechti, 1656. máj. 17-én a leideni egyetemre iratkozott be, de csakhamar visszatért Utrechtbe és onnan jött aztán haza. Gyulafehérvárt lett →*köztanító*, 1659 februárjában pedig Marosvásárhelyen →*rektor*. Innen 1660 novemberében lelkésznek ment valahova, míg 1663-ban Dévára választották papnak, s már ez évben →*esperesévé* tette a →*hunyadi egyházmegye*. 1667-től Székelyudvarhelyen lelkészkedett, hol szintén viselt esperesi hivatalt az →*udvarhelyi egyházmegyében*. 1671-ben újból Déván foglalta el a lelkési állást és vele együtt az esperesit is. – *Művei*: De Filii Dei incarnatione. (Utrecht, 1654.) – Nevezetes az Utrechtből 1656. júl. 23-án Coccejushoz írt levele.

Szentgyörgyi István (Aszaló, 1736. nov. 15. – Sárospatak, 1799. okt. 1.) ref. tanár. Aszalón kezdett tanulni. Azután Sárospatakon, majd Rimaszombaton, 1754-től pedig ismét Sárospatakon folytatta iskoláit. Ez utóbbi helyen 1760-ban →*köztanító*, 1761-ben könyvtárnok, 1763-ban helyettes tanár lett. A következő évtől Nemesbikken lelkészkedett, de 1767 decemberétől ismét helyettes tanár volt Sárospatakon, hol 1770. júliusában rendes tanárrá választották. 1797-ben nyugalomba lépett. – Írói munkássága a teológián és filozófián kívül a tankönyvirodalomra terjedt ki. Amazok köréből a következőművei vannak: Temetési lakodalom (Gyászbeszéd Patay Józsefné Darvas Borbála felett.) (Hely n. 1769.) Gyászbeszéd Vay Ábrahámné felett. (Hely n. 1776.) Theologia naturalis. (Pozsony és Kassa, 1784.) Philosophia instrumentalis. (Pest, 1793.) Logica. (Pozsony, 1805.) Kéziratban is sok műve maradt. – A temetésén →*Vályi Nagy Ferenc*-től tartott beszéd ki van nyomtatva.

Irodalom: *Rácz Lajos*: Régi levelek (Prot. Szle, 1918.)

Szentgyörgyi Nagy Bálint (? , ? – ? , ?) ref. esperes. Erdélyben született. Debrecenben tanult, hol 1607. ápr. 30-án →*subscribált*. Fölkeresvén a külföldet, 1612 júniusában Wittenbergben, ugyanezévi szept. 11-én Heidelbergben iratkozott be az egyetemre. Hazájába visszajövé, 1614 nyarán →*rektor* lett Debrecenben, ahonnan 1617-ben Nagyállóba vitték lelkésznek. Miután

innen már a következő év nyarára eltávozott, egészen 1646 júniusáig nem ismeretes a működési helye. Ekkor Nagyszőlősen lelkészkedett és ezután hamarosan →*esperessé* választotta az →*ugocsai egyházmegye*, de 1650-re valószínűleg meghalt. – *Művei*: De peccato hominis in genere originali item et actuali. (Heidelberg, 1612.) De incarnatione Filii Dei. (Uo. 1613.) De unione naturarum in Christo et communicatione idiomatum. (Uo. 1614.) – Respondens volt a „De ecclesia Dei” (1613.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt →*Czeplédi Szabó Pálhoz* (1613.). –

Nem tévesztendő össze az 1635-ben Vitkára fölszentelt Sz. *Bálinttal*, aki nem járt külföldön.

Szentgyörgyi P. István (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, 1672-ben Balászfalván, 1678-ban Borosbenedeken működött. – *Műve*: Jó cselekedetek gyémántköve (Prédikációk Amesius után). (Kolozsvár, 1678.)

Szentgyörgyi Sámuel (Hejce, 1683. – ?, 1745. márc. 6.) ref. püspök. Tanult Göncön, Kassán, hol 1700. okt. 8-án →*subscribált*, és Sárospatakon, hol 1710-ben a →*seniori* tiszteletét töltötte be. Azután külföldre ment, s 1712-ben Utrechtben, 1713-tól Franekerben volt egyetemi hallgató. A következő évben hazatérve, Győrött foglalt el lelkészi állást s 1728-ban országgyűlési prédikátorságot is viselt. Miután 1729-től Rimaszombaton lelkészkedett, a →*tiszáninenni egyházkerület* 1735 elején első püspökének választotta, azután meg a →*borsodgömör-kishonti egyházmegye* →*esperessé* tette. 1745. febr. 23-án lemondott állásairól. – Sok küzdelmet folytatott a világi elem feltörő hatalma ellen. – *Műve*: A léleknek s a testnek... (Gyászbeszéd gr. Teleki Ádámné br. Wesselényi Zsuzsánna felett). (Kolozsvár, 1739.)

Irodalom: *Maklári Pap Lajos*: Adatok Sz. S... életrajzához (Sp. Füz. 1863.).

Szentiványi Márkos Dániel (Sepsiszentiván, 1637. – Kolozsvár, 1689. máj. 12.) unit. püspök. Tanult Kolozsvárt, hol 1657 februárjában →*rektora* lett a szentpéteri iskolának. Külföldre menvén. 1660. aug. 28-án a leideni egyetemre iratkozott be. Angliában is járt és ott tanítással foglalkozott. 1667-ben hazaindult s ez évi okt. 16-tól még hallgatója levén az oderafrankfurti egyetemnek is, 1668 júniusában megérkezett Kolozsvárra. Itt mindjárt megválasztott rektornak, 1672 januárjától pedig a →*plébánosság*ot is viselte. A rektorságról 1680 januárjában lemondott. 1684 júniusában püspökké tette egyháza közzsinata. – *Műve*: Oratio funebris... (Baumgart Bálint felett). (Kolozsvár. 1672.) (De sancta trinitate). (Hely ? 1685 novembere előtt) (El-lene szól →*Humius Istvánnak* egy értekezése.)

Szentiványi Márton (Győrszentiván, 1633. okt. 20. – Nagyszombat, 1705. márc. 29.) róm.

kat. szerzetes. Miután 1653-ban a jezsuita rendbe lépett, Nagyszombatban és Bécsben végezte a teológiát, majd 1664-től Bécsben a bibliai nyelveknek, 1668-tól pedig Nagyszombatban a teológiának volt tanára. – Széles körű irodalmi munkásságot fejtett ki, melynek termékei nagy részben a protestantizmus ellen vannak intézve. Polemikus művei jobbra latinul voltak írva, csak négyet adott ki magyarul is, „Négy rövid első könyvecskék” (1702.) gyűjtő címmel. Ezeknek utolsója („Ötven okok és indulatok”), melyet külön szintén közrebocsátott s amely latinul és németül számos kiadást ért, franciára is le lett fordítva. Összesen tizenhat ilyen fajta műve jelent meg, ebből négy a halála után. Kettő felszólásra indított magyar írókat is.

Szent-Iványi Sándor (Marosvásárhely, 1902. jan. 18. – ?, ?) unit. lelkész Marosvásárhelyen tanult, míg 1920-ban Kolozsvárra ment teológiát hallgatni. 1924-től az észak-amerikai Cambridge egyetemén folytatta ily irányú tanulmányait és ott 1926-ban teol. magisteri címet nyert. Hazájába visszatérve, 1927 áprilisában lelkész lett Kolozsvárt, hol miután 1932 júniusában teol. magántanári képesítést szerzett és 1933-ban ismét amerikai tanulmányutat tett, 1935 decemberében →*teol. akadémiai* tanárrá választották. 1938-tól vallásnár volt Budapesten, hol 1942 elején az első lelkészi állást foglalta el. 1946-ban az Észak-amerikai Egyesült Államokba távozott. – Egyházi tárgyú *művei*: Új vallások (Ker. Magvető, 1927.). Jézus emberarca (Prédikációk.) (Kolozsvár, 1929.) Jellempróba (Színmű). (Uo. 1931.) Vallásos nevelés otthon. (Uo. 1931.) Az unitarizmus lényege. (Uo. 1932.) Az unitarizmus fejlődése. (Uo. 1932.) Világosság felé (Prédikációk.) (Uo. 1935.) Áldott percek (Agendák). (Uo. 1935.) →*Dávid Ferenc* és a tömeg. (Uo. 1937.) Jézus gyógyításai (Értesítő, 1937.). Az unitárius élet munkásai (ifj. Ferenc Józseffel együtt). (Budapest, 1940.) Fordította Millikan-nak „Természetudomány és vallás”, Fosdicknek „Hit és értelem”, Peabodynak „A lélek egyháza” s Wilburnek „A mi unitárius örökségünk” (2 k. 1937–38.) c. munkáit. 1927-től 1935-ig szerkesztője volt az →Unit. *Közlönynek* és összeállította az „Áhítat kis könyve” (1934.) c. imakönyvet.

Szentkirályi György (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, 1724-től még 1737-ben is Fogarason működött. – *Művei*: Kedves gyümölcsökkel tündöklő... (Gyászbeszéd gr. Teleki József felett, 1729.). (Hely n. 1732.) Zokogó panasz (Gyászbeszéd gr. Teleki Gábor és Klára felett). (Hely n. 1732.)

Szentkirályi (Marosszentkirályi) Benedek (Marosszentkirály, ? – ?, ?) ref. lelkészjelölt. Honi tanulmányai végeztével külföldre ment s 1617. szept. 22-től Heidelbergben, 1618 szeptemberétől Marburgban gyarapította ismereteit. 1619 nya-

rán még ez utóbbi helyen volt, de további sorsa ismeretlen. – *Művei*: Vindicatio locorum Veteris Testamenti, aeternam deitatem Filii et Spiritus Sancti... confirmantium (→*Enyedi* György műve ellen). (Marburg, 1619.) (II. kiad. Hanau, 1624.) – Üdvözlő verset írt Csepei Ferenchez (1618.), →*Putnoki Jánoshoz* (1618.), →*Szenczi Molnár Alberthez* (1618.), Borzási B. Balázshoz (1619.) és →*Szilvási K. Mártonhoz* (1619.).

Szentkirályi Sámuel (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, 1730-ban Bethlenszentmiklóson működött. – *Műve*: A József utolsó szavaiból... (Gyászbeszéd gr. Gyulai Ferenc felett, 1730.). (Kolozsvár, 1743.)

Szentmártoni (Pozsonyi) Kálmán (Nyárádszentmárton, 1879. febr. 8. – ?, ?) unit. tanár. Nyárádszentmártonban kezdett tanulni. Az elemi iskola nagyobb részét Torockón, a gimnáziumot 1899-ben Kolozsvárt végezte. Az itteni egyetem bölcsészeti karán hallgatott, míg 1904-től ugyanott óraadó, majd helyettes tanár volt. 1907-ben rendes tanár lett Székelykeresztúron, a következő évben Kolozsvárt. A román kormány 1939-ben nyugalomba helyezte, de 1940-ben ismét szolgálatba lépett s 1943-ban ment végleg nyugalomba. – Az Unit. Irodalmi Társaságnak 1936-tól főtitkára, a →*Ker. Magvető*nek 1938-tól egyik, 1944-ben felelős szerkesztője volt. – Egyházi érdekű *munkái*: Az alsóbencédi Gyallay-Pap család székelyszentmihályi ága. (Kolozsvár, 1939.) →*János Zsigmond* élet- és jellemrajza. (Székelyudvarhely, 1940.) Erdély politikai helyzete a →*Dávid Ferenc* korában. (Kolozsvár, 1940.) János Zsigmond erdélyi fejedelem. Uo. 1940. – Veje →*Sándor János*nak.

Szentmártoni Bodó János (? , ? – Kolozs, 1650. k.) unit. lelkész. Tanulása befejeztével →*rektor* lett Dicsőszentmártonban, majd néhány év elmúltával 1622-ben papi állást foglalt el Torockószentgyörgyön, 1634-ben Kolozson. – Verses históriákat írt, melyek közül egyházi tárgyúak: Az tékozló fiúnak históriájai... (Kolozsvár, 1636.) (1625-ben szerzette). História az Mária Magdolnának... kegyes megtéréséről. (Lőcse, 1683.) (1632-ben szerzette.) Dialogismus a Krisztus haláláról és feltámadásáról. (Keresd, 1685.) (1621-ben szerzette.) Valamennyi számos kiadást ért.

Irodalom: *Versényi* György: Sz. B. J. (Erdélyi Múzeum, 1902.).

Szentmiklósi Timotheus (Ete, ? – Ete, 1835. máj. 16.) ref. lelkész. Tanult Köröshegyen, Kecskeméten, a felsőbb osztályokat 1774. ápr. 29-től Debrecenben, ahonnan 1783-ban →*rektornak* ment Szikszóra. Külföldre is ellátogatván, 1786-tól a következő évben is Utrechtben időzött. Majd lelkész volt Banán, 1789-től ideiglenesen Győrött, 1791 vége tájától Etén. – *Művei*:

Katedrai gyűjtemény, vagy: Különb-különbféle prédikációk (4 k.). (Győr, 1790.) (Mások dolgozatai is vannak benne.) A →*Kőrösi Bozó Mihály* „Magyar concordantiá”-jának →*Szerencsi Nagy István* által nagyobb részében elvégzett átdolgozását a P betűtől ő folytatta (1788.).

Szentmiklósi Turcsák Mihály (? , 1603. – Marosvásárhely. 1668.) unitáriusnak született ref. lelkész. Tanult Kolozsvárt, s néhány évig udvari papja volt →*Péchi Simon*nak, akinek hatása alatt szombatos lett. Emiatt fogságba került, de áttérvén reformátusnak, visszanyerte szabadságát. Lelkeszi állást foglalt el először Mezőkölpényben, 1651-ben Marosvásárhelyen. Itt 1660-ban nyugalomba lépett. – „Panegyris sanctorum notariorum” c. alatt írt egy magyar munkát a bibliai írókról, mely azonban nem látott napvilágot.

Szentpéteri (Sajószentpéteri) István (Sajószentpéter, 1655. – ?Szalacs, ?1730.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1670. máj. 3-án lépett a felsőbb tanulók közé, azután meg →*köztanítói* és →*contrascribai* tisztelet is viselt. 1676 áprilisában →*rektornak* ment Kecskemétre, majd külföldre látogatott el, s 1677. júl. 24-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1679-ben Túrkevén lett lelkész, de már 1686-ban Hajdúnánáson, 1690 őszén Újcsanáloson, 1691-től Büdszentmihályon lelkészkedett. Innen 1709 nyarán elmozdította a közsínat. 1711–12-ben nádudvari, majd tiszalöki, később ismét hajdúnánási pap volt, míg aztán újból Büdszentmihályra került, ahol még 1721-ben ő töltötte be e hivatalt. Végül Szalacson működött 1730-ig. – *Művei*: De aeterna hominum electione. (Oderafrankfurt, 1677.) De sorte piorum in via. (Uo. 1678.) Izrael szekerai és lovagjai (Gyászbeszéd →*Szenczi A. Pál* felett). (Debrecen, 1691.) Tánc pestise. (Uo. 1697.) Hangos trombita..., melyben a felséges Istennek a részeskedésnek megbüntetésében kitetsző bírói igazsága... világ eleibe terjesztetik. (Uo. 1698.) Ördög szigonya... az istenkáromlást öldöklő tanítás. (Uo. 1699.) Állítólag „Dohány doha” c. prédikációja is volt. – Gyászverset írt a – *Köleséri Sámuel* (1683.) és *Szenczi A. Pál* (1691.) halálára.

Szentpéteri ref. egyházmegye, a XVII. század végén említett egyik neve a →*borsod-gömörkishontinak*.

Szentsimoni József (? , ? – ?, 1775.) ref. lelkész. Hazai tanulása után a külföldet is fölkereste és 1738. nov. 22-től az oderafrankfurti egyetemen gyarapította ismereteit. Hazájóvén, 1742-től Gyaluban, később Bánffyahunyadon, 1769-től ismeretlen helyen lelkészkedett. – *Művei*: De cognitionis imperfectione in hac et perfectione in futura vita (I. Kor. XIII. 12.). (Oderafrankfurt,

1740.) Az Isten látogatásainak és kísérteteinek hasznairól íratott rövid munkácska. (Nagyszében, 1753.)

Szepesi György (? – ? Bodrogkeresztúr, ?1610.) ref. lelkész. Debrecenben végzett iskolái után külföldre ment s 1577. jún. 10-től Wittenbergben folytatta tanulmányait. Innen hazájába visszatérve, 1579-ben lelkész lett Mezőtúron, ahonnan 1597-ben Bodrogkeresztúrra ment s ott működött 1610-ig, midőn valószínűleg meghalt. – *Műve:* Carmina salutarem natalem Dn. nostri Jesu Christi, servatoris totius generis humani celebrantia... (Wittenberg, 1578.) –

Szepesi Mihály (Felsősjajó, 1751. nov. 11. – ?, 1810. márc. 26.) ev. esperes. Tanult Kuntapolcán, Nemesdömölkön és Pozsonyban. Miután 1773-tól →*rektor* volt Nemesdömölkön, 1775-ben külföldre látogatott el s ez év őszétől két évig Jenába gyarapította ismereteit. Hazajöve, előbb Oroszlánon, 1793-tól Szobotiston lelkészkedett. A →*nyitrai egyházmegye* 1808-ban →*esperessé* választotta. – Alelnökséget viselt a szlovák ev. irodalmi társaságban. – *Művei,* melyek mind szlovák nyelvűek, a következők: Prédikáció a Sándor Lipót nádor emlékére. (Pozsony, 1795.) Gyászbeszéd Petkó Pál felett. (Szokolca. 1795.) Prédikáció a szakolcai templomszentelésén. (Uo. 1797.) Ker. harcok jutalma (Gyászbeszéd →*Laucsek Márton* felett, 1802.). (Uo. 1804.) Istentől tanított agg okossága (Gyászbeszéd Jezsovic Pál felett). (Uo. 1805.)

Szepesi hétfővárosi ev. egyházmegye, előbb a →*szabad kir. városi,* majd a *tiszai egyházkerületben* kezdettől fogva létezett, mint egyetlen a Szepességen, melyre nem terjedt ki a szepesi prépost hatásköre. Az üldözések korában megszűnt és csak a →*türelmességi rendelet* után néhány év múlva, valószínűleg 1788-ban éledt fel, mint egyelőre decanatus, majd mint rendes →*egyházmegye.* 1897 végével megszűnt és Szepes vármegyében fekvő hat anyaegyháza a →*szepesi városi egyházmegye*be, Abauj-Tornában levő egy anyaegyháza pedig a hegyaljaiba oszlatott be. – →*esperesei* közül a következőkről tudunk: Ribaldi Mihály korompai l. (1610.) (1614.), Fischer János György szepesremetei l. (1707.), Simon András svédleri l. (dékán) (1795.), →*Klein János Sámuel* gölnicbányai l. 1820-ig, Czapkay Sámuel gölnicbányai l. (1826.), Fest János szomolnoki l. (1831.), Psenyecki Nagy János merényi l. (1837.), Loysch Jónás szepesremetei, gölnicbányai l. 1840–1860, Kalavszky János stósi l. 1862-ig, Lumniczer Adolf svédleri l. 1862–1878, →*Grätz Mór* gölnicbányai l. 1878–1887, Philippi János korompai l. 1887-től (1891.), Wittchen Frigyes szepesremetei l. 1897 végéig.

Szepesi huszonnégyszéki királyi városi ev. egyházmegye, a Szepes vármegyei ún. 24 kir. városban

levő egyházakból alakult azzal a kevés eltéréssel, hogy közülük egy pár más →*egyházmegyé*hez, viszont ezek helyett ugyanannyi más község emezekhez tartozott, sőt az →*öt szabad kir. városi egyházmegye* részét tevő Lőcse kivételesen szintén tagja volt ennek a testületnek is. A már a reformáció előtt is meglevő fraternitas ugyanabban az alakjában maradt azután is, amennyiben úgy a lengyeleknek elzalogosított 13, mint a Szepesvárhoz tartozó 11 városnak nagy többségét foglalta magában. A reformáció korától állandóan működő egyházmegyében egy →*esperes* mellett külön →*alesperes* volt a 13 város, külön a 11 város és külön a városok földesurasa alatti falvakban levő egyházak részére. 1674-ig állott fenn, midőn a római katolikusok kezébe jutván templomaik, a lelkészek elűzettek vagy kivándoroltak. Az ismét feléledt néhány egyházból 1705-ben újra megalakult ugyan az egyházmegye, de ezúttal alig egy pár évig tudott csak fennállani. Évről-évre választott, de azért többnyire néhány évig működő espereseinek névsora azóta, hogy állandóan protestánsok voltak: Buchwald Lőrinc ménhárdi l. 1549–1551, Orbán felkai l. 1551–1552, Theuerkauf Márton malompataki l. 1552–1555, Regner Salamon leibici l. 1555–1557, Serpilius Lőrinc ménhárdi l. 1557–1558, Künasch György hunfalvi l. 1558–1560, Filker György felkai l. 1560–1562, Scholz János szepesbélai l. 1562–1564, Serpilius Lőrinc szepesbélai l. 1564–1569, Megander Bálint iglói l. 1569–1570, Clemens Jakab ménhárdi l. 1570–1572, Platner Antal lőcsei l. 1572–1575, Conon Lukács iglói l. 1575–1578, Opsopoeus Cirják szepesváraljai l. 1578–1581, Hortensius Bálint leibici l. 1581–1585, Scholtz Prokop kakaslomnici l. 1585–1587, Platner Antal lőcsei l. (másodszor) 1587–1590, Jancsi János iglói l. 1590–1599, Christophori Mátyás poprádi l. 1599–1602, Goltz Joachim iglói l. 1602–1607, →*Zabler Péter* lőcsei l. 1607–1611, →*Xylander István* szepesváraljai l. 1611–1615, Zabler Péter lőcsei l. (másodszor) 1615–1616, →*Serpilius János* leibici l. 1616–1619, Zabler Péter lőcsei l. (harmadszor) 1619–1621, →*Ursinus Illés* iglói l. 1621–1625, Tamarisci István ménhárdi l. 1625–1628, Zabler Péter lőcsei l. (negyedszer) 1628–1630, Serpilius János leibici l. (másodszor) 1630–1632, Zabler Péter lőcsei l. (ötödször) 1633–1634, Cornides Dániel zsákóci l. 1634–1636, Pileman János szepesváraljai l. 1636–1640, Horler Szaniszló iglói l. 1640–1644, Erythraeus Tóbiás szepesbélai l. 1644–1647, Windisch János szepesváraljai l. 1647–1651, Viti Máté leibici l. 1651–1654, Windisch János szepesváraljai l. (másodszor) 1654–1657, Erythraeus Tóbiás szepesbélai l. (másodszor) 1657–1659, Peskovics Dániel ménhárdi l. 1659–1661, Erythraeus Tóbiás szepesbélai l.

(harmadszor) 1661–1663, Peskovics Dániel ménhárdi l. (másodszor) 1663–1665, Gnendel Mihály iglói l. 1665–1667, →*Klesch Dániel* szepesváraljai, szepesolaszi l. 1667–1669, Noscovius Mihály felkai l. 1669–1674, →*Buchholtz György* kakaslomnici l. 1705–1716.

Irodalom: *Hradszky József:* A 24 királyi plébános testvérelete és a reformáció a Szepességen (1895.).

Szepestizenhárom-városi ev. egyházmegye, a →*tiszai kerület*ben, a 24 kir. város romjaiból, közelebről a Lengyelországtól Magyarországhoz visszakapcsolt városok és pár velük szomszédos község egyházaiból alakult olyképpen, hogy a lengyel uralom alatt volt városokban kivétel nélkül mindenben fenn tudták tartani egyházukat az evangélikusok, ellenben a többiek közül a magyar →*ellenreformáció* eredményeül csupán kettő tudott még újra éledni is, nemhogy fennmaradni. 1777-ben választott az →*egyházmegye* először →*felügyelőt*, 1783-ban pedig →*esperest*. 1898 elejétől egyesítettett a →*szepesi hétbányavárosi egyházmegye* legnagyobb részével addigi neve alatt, amivel együtt addigi 16 anyaegyháza 22-re szaporodott. Huszonharmadikul járult hozzá a széjjeloszlott →*hat szabad kir. városi egyházmegyéből* a löcsei egyház s ennek kimondásával egyidejűleg 1903-ban „szepesi városi” egyházmegye nevet kapott. Régi neve idejében esperesei voltak: Grosz András durándi l. 1783-tól, Czirbesz András Jónás iglói l. 1791–1813, →*Fabriczy András* poprádi l. 1813–1825, →*Gotthard Mihály* iglói l. (1826.) 1836-ig, Szladkay János szepesbélai l. 1836–1841, Zacher Sámuel szepesváraljai l. 1841–1847, →*Pákh Mihály* iglói l. 1847–1848, Soltész András mateóci l. 1848-tól (1867.), Kalchbrenner Károly szepesolaszi l. 1870–1882, Fábry János iglói l. 1882-től (1890.), Justh Sámuel István sztrázsi l. 1895–1901, →*Weber Sámuel* szepesbélai l. 1901–1903.

Irodalom: (*Munyay A. L.*): *Historia ecclesiae evangelicae aug. conf. addictorum in Hungaria universe, praecipue vero in tredecim oppidis Scepusii* (1830.).

Szepesti városi ev. egyházmegye, a →*tiszai*, jelenleg a →*szlovenszkói keleti kerület*ben, a →*szepesi hétbányavárosi egyházmegye*nek legnagyobb részével 1898 óta és Lőcsével is 1904 elejétől egyesített →*szepesi tizenhárom-városi egyházmegye*nek ez utóbbi város beolvadásának elhatározásával kapcsolatban megállapított neve. A 23 anyaegyházból álló →*egyházmegye*nek azóta ezek voltak az →*esperesei*: →*Weber Sámuel* szepesbélai l. 1904–1908, Kübecher Albert leibnici l. 1908–1931, Varga Imre poprádi l. 1931–19...

Szepest-sárosi ev. egyházkerület, 1614 januárjában alakította a →*szepesváraljai zsinat*, de mind-

járt meg is szűnt, minthogy a lengyel kormány nem egyezett belé, hogy →*superintendens* legyen az uralma alatti 13 városból. Szerettek volna ugyan helyébe másat választani, de akadályok gördültek az elé is. Egyházai aztán a →*szabad kir. városi egyházkerület*be tartoztak. Egyetlen püspöke, aki megválasztottt ilyenül, de csak áprilisig folytathatta hivatalát: →*Xylander István* szepesváraljai lelkész.

Szepességi hitvallás (Confessio Scepusiana), a 24 kir. városi egyházmegyének 1568. dec. 14-i zsinatán egy hitvallás elkészítésére kiküldött Megander Bálint és Obsopaeus Cirják által az →*ötvárosi* és a →*hétbányavárosi hitvallásból* összeállított s az 1569. okt. 26-án tartott zsinatán elfogadott hitvallása, mely szélesebb körökben is elterjedt, kivált miután 1573-ban alkalmilag tudomásul vette Verancsics érsek is és 1587-ben elfogadta a vármegye is. Közölte →*Ribini:* *Memorabilia...* I. k. 225–238. l., →*Munyay:* *Historia ecclesiae...* 289–301. l., →*Bruckner:* „A Confessio Augustana és magyarországi variánsai” c. értekezése függelékül.

Szepesváraljai ev. zsinat, a felsőmagyarországi evangélikusoknak a →*zsolnai zsinaton* megkezdett szervezkedését folytatni ült össze 1614. jan. 22-én a Thurzó Kristóf elnöklete alatt. Már 1610. júl. 10-én felszólította →*Thurzó György* püspöktételre a szepességi papokat, s a sárosiak bevonásával ki is volt tűzve evégett a zsinat 1611. júl. 26-ára Kisszebenbe, de akkor elmaradt és csak harmadfélév múlva szervezkedtek. A Szepes vármegyei akkori nyolc →*egyházmegye*nek és a Sáros vármegyei egynek a képviselőin kívül a két vármegyében levő szabad kir. városok és Kassa küldöttei vettek részt a másnap már bevégződött zsinaton, mely a legnagyobb részükben átvette a zsolnai zsinat végzéseit, a körébe eső egyházakból pedig két →*egyházkerület*et szervezett. Végzései még abban az évben kinyomattak (*Acta et mutuus consensus synodi...*), majd →*Szeberényi János* tette közzé őket (*Corpus maxime memorabilium synodorum*. 1848.).

Irodalom: *Bruckner Győző:* A szepesváraljai zsinat (1914.).

Szepesváraljai rendkívüli törvényszék, a hírhedt →*Bársony György* szepesi prépost, címzetes nagyváradi püspök elnöklete alatt a pozsonyinak a mintájára összeült, lengyel és magyar tagokból álló „vegyes bíróság”, melynek munkáját az tette szükségessé, hogy a Lengyelországnak elzalogosított tizenhárom város lelkészeit nem engedte el a lengyel főhatóság a pozsonyi →*delegatum iudicium* elé. Az ezek és ideiglenesen városaikban megtelepedett lelkészek elleni vádak elbírálása végett 1574. ápr. 24-re az összes szepességi lelkészek meg voltak eléje idézve, s negyvenegyen meg is jelentek közülük. Ám azért ápr. 30-án vala-

mennyit elítélte a törvényszék mint lázadót vagyonyvesztésre és számkivetésre. A még megelőzőleg kivándorlásra kényszerített →*Günther András* később egy stralsundi prédikációjában támadást intézett társai ellen, bűneiket okolván a rájuk mért csapásokért. Erre aztán →*Klesch Kristóf* szállott síkra mellettük.

Szepsi Csombor Márton (Szepsi, 1594. – ? 1623. eleje) ref. lelkész. Szepsiben kezdte tanulását. Ezt folytatni 1607-ben Késmárkra, 1608-ban Kassára, 1611-ben – miután beutazta Erdélyt – Nagybányára, 1613-ban Göncre ment. Kétévi telkibányai →*rektorkodás* után 1616-ban külföldre látogatott el, s 1618 áprilisáig Danzigban gyarapította ismereteit, közben több országot beutazván. Ez évi jún. 19-én a strassburgi egyetemre iratkozott be, melyről azonban nemsokára hazajött, s előbb szepsi, már 1619-ben kassai rektor, 1620 tavaszán pedig varannói magyar pap lett, egyszersmind a Nyári Ferenc nevelésével foglalkozván. – *Művei*: Europica varietas, avagy... bujdosásában látott, hallott külön-különbféle dolgoknak rövid leírása. (Kassa, 1620.) Udvari schola. (Bártfa, 1623.)

Szepsi Korocz András (? – Nagybánya, 1684. nov. 24.) ref. esperes, Sárospatakon tanult, hol 1647 tavaszán érte el a felsőbb osztályokat. 1650 augusztusában →*rektor* lett Szatmáron, ahonnan külföldre menvén, 1652-től Utrechtben, 1653. júl. 13-tól Franekerben, ez évi aug. 30-tól Groningenben, végül Leidenben folytatta tanulmányait. Visszajöve, 1654 nyarától újból szatmári rektor volt, de már 1655-ben lelkészi állást foglalt el Visken, 1660-ra Szatmárnémetiben. 1663-ban vagy 1664-ben megint Visken, 1671-ben Szatmáron. A →*szatmári egyházmegye* 1675-ben →*esperessé* választotta. Nagybányán, átutaztában halt meg. – *Művei*: De aeterna Dei praedestinatione. (Leiden, 1654.) Prédikáció Bocskai Ujlaki Ferenc sírbatétele előtt („Temetési pompa” c. könyvben). (Debrecen, 1674.)

Szepsi Korocz György (Szepsi, ? – ?, ?) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, ahonnan írnoknak ment Kassára a →*Bocskay István* udvarába. A fejedelemnek 1606 végén történt halála után visszatért Sárospatakra tovább tanulni. Pár év múlva tanító lett Göncön, ahonnan külföldre ment s 1610. júl. 12-én a marburgi, 1611. márc. 11-én a heidelbergi egyetemen lépett a hallgatók közé. 1612 tavasza után valamikor hazájába visszajöve, 1613 tavasza tájától →*lector* volt Sárospatakon, ez év szeptemberétől pedig →*rektor* Kassán. Majd 1616 végén másod-, később →*elsőpapnak* választották Tokajba. 1624 körül Nagykállóba, hol 1630 májusában még ott volt. – *Művei*: De transsubstantiatione et de ubiuitate carnis Christi. (Heidelberg, 1611.) Az angliai... Jakab királynak... királyi ajándéka (Ford.). (Oppen-

heim, 1612) – Üdvözlő verseket írt →*Szenczi Molnár Alberthez* és Vietoris Kunigundához (1611.), →*Pécselyi Király Imréhez* (1612.), →*Kecskeméti C. Jánoshoz* (1619.) (1620.), gyászverseket a Mágócsy Ferenc halálára (latinul és magyarul, 1612.).

Szepsi Láni Mihály (Szepsi, ? – Tarcál, 1634. vége) ref. esperes. Honi tanulmányai befejeztével a külföldet is fölkereste, s 1607. aug. 15-én Wittenbergben, 1608. febr. 27-én Marburgban iratkozott be az egyetemre. Visszatérve hazájába, 1609-ben →*rektor* lett Sárospatakon, 1610-ben elsőpap Göncön, 1620-ban Szatmáron. A →*szatmári egyházmegye* 1622 végén →*esperessé* választotta, de már 1623-ban Tarcálra ment szintén →*elsőpapnak*. Itt aztán még ebben az évben esperessé tette az →*abaújtonnai egyházmegye*. – *Művei*: Magyar gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna temetésén (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben). (Gyulafehérvár, 1624.) Első prédikációja a bekecsi templomnak dedikálásakor (A „Consecratio templi novi” c. gyűjteményben). (Kassa, 1625.) –

Nem tévesztendő össze *Szepsi H. Mihállal*, ki 1619 elején Debrecenben lett rektor, sem *Szepsi Laczkó Mihállal*, ki 1652-ben respondeált Groningenben.

Szepsi W. András (? 1603. v. 1604. – ?, 1680.) ref. lelkész. Itthoni iskolázása végeztével külföldre ment s 1630. ápr. 2-től a leideni egyetemen folytatta tanulmányait. Visszajötte után lelkészi állást foglalt el és 1638-ban másodpap volt Tokajban, 1644-ben pedig →*elsőpap* Ungváron, egészen 1657-ig, midőn Homonnay György által elűzetvén, 1658-ban másodpap lett Sárospatakon. Innen meg →*Báthory Zsófia* kergette el 1671-ben, mire Erdélybe vonult az →*Apafi* védőszármáyai alá. – *Művei*: De praedestinatione Dei. (Leiden, 1631.) Döghalál ellen orvosság, azaz: A pestises időkben a helyekben való s lakó embereknek kiadatott szent elmélkedés. (Sárospatak, 1662.) Serkengető szózat (Gyászbeszéd Dalmadi Zsuzsánna felett). (Uo. 1668.)

Szerdahelyi Gábor (Munkács, 1660. – Kassa, 1726. jan. 24.) róm. kat. szerzetes. Miután 1680-ban belépett a jezsuita rendbe s elvégezte a teológiát, több helyen, így Bécsben is az egyetemen tanári működést folytatott, utoljára Kassán. – *Munkái* közül a protestánsokat érdeklők: Opusculum theologicum, in quo quaeritur, an et qualiter possit princeps catholicus in ditone sua retinere haereticos... (1721., némelyek Timon Sámuelnek tulajdonítják, királyi parancsra elkoboztatott). Antidotum contra vena a D. Jo. Georgio Schreiber civitatis Modor consule lutherano omnibus propinate, dum in librum, cui titulus: Descriptio lib. et reg. civitatis Modor

(1721.). *Demonstratio turpissimum errorum a D. Joanne Tsétsi Calvinista, scholarum Patakini rectore et professore in Oratione sua, ut vocat saeculari 1720. edita commissorum (1722.). Collyrium ad curandos quorundam acatholicorum circa cultum sanctorum, ss. imaginum et reliquiarum necnon calicis Christi caecutientes oculos (1724.). Mercurius contra luthericolum quendam scriptus, quo B. V. Mariae et sanctorum cultus vindicatur (1724.).*

Szerémi német ev. egyházmegye, Jugoszláviában, az addigi horvát-szlavón egyházmegyéből alakult át az államfordulat után, s miután egyházi nyelvi tagozódás szerint kétfelé váltak, ehhez az *→egyházmegyéhez* eredetileg 12 egyház tartozott Szerém és Verőce vármegyékben (előbb „alsóhorvát”), melyekből a két Verőce vármegyei 1932-ben a szávabánsági egyházmegyéhez csatoltatván, azután 10 egyháza lett. – *→Espereseinek* névsora: Morgenthaler Ferenc újpazuai l. 1919–1922, Schumacher Sámuel zimonyi l. 1922–1925, Kettenbach Jakab zimonyi l. 1925–1934, Binder Lajos újpazuai l. 1934–1937, Péter Károly beskai l. 1937–19..

Szerémi szlovák ev. egyházmegye, Jugoszláviában, a horvátszlavón *→egyházmegyének* hat ilyen nyelvű egyházából keletkezett, s *→esperese* először Veres Ádám iloki l. volt 1919–1920, azután pedig Zguth László 1920–19..

Szeremlei (Császár) Ábrahám (Radostyán, 1801. – Pest, 1834. jún. 25.) ref. lelkész. Tanult Miskolcon, 1816-tól Sárospatakon, ahonnan 1822-ben Baracsára ment *→akadémiai rektornak*. Három év elteltével *→káplán* lett Miskolcon, 1826-ban lelkész Mádon, 1829-ben Jánosiban. Miután 1831-ben lemondott hivataláról, Pestre költözött, hol fordítgatásokból élt. – A *→sárospataki kollégiumnak* négyezer váltó-forintot hagyott. – *Műve:* Szeremlei remekei XXXII papi beszédekben. (Rozsnyó, 1840.)

Szeremlei Barna (Tiszadob, 1870. febr. 3. – Kisújszállás, 1917. szept. 16.) ref. tanár. A gimnáziumot Debrecenben 1888-ban elvégezvén, a budapesti egyetem bölcsészeti karán hallgatott 1892-ig. 1893-ban helyettes, később rendes tanár lett Kisújszálláson. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Erőparlás. (Debrecen, 1913.) Drummond és a drummondismus. (Kisújszállás, 1917.) – Unokaöccse volt *→Szeremlei (Császár) Sámuelnek*.

Szeremlei (Császár) Gábor (Disznóshorvát, 1807. – Sárospatak, 1867. jan. 26.) ref. tanár. Disznóshorvát (ma: Izsófalva) kezdett tanulni. Azután Sárospatakra ment, hol később *→köztanító*, majd segédtanár is volt. 1835-ben külföldre indult, s egy szemesztert a bécsi prot. teol. intézetben, egyet a berlini egyetemen töltött. Hazájába visszatérve, 1838 elején miskolci

→káplán, csakhamar ezután felsőnyárádi lelkész, 1839 őszén pedig máramarosszigeti *→teol. tanár* lett. Innen 1841-ben a sárospataki akadémiához hívták meg, hol székfoglalójában hangoztatott elve-
ért a *→Helytartótanács* az uralkodó nevében való megdorgáltatását követelte és azt, hogy más elvek tanítására szoríttassék. Miután itt hat évig politikát, négyig bölcsészetet adott elő, 1851-ben a bécsi prot. teol. fakultásra neveztetett ki tanárnak, s mint ilyen vett részt a magyar prot. egyházak szervezése ügyében 1855 május-júniusában Bécsben tartott tanácskozáson. Még ez évben visszatért Sárospatakra a dogmatika tanszékére, melyen haláláig működött. – A bécsi prot. teol. fakultás 1862-ben díszdoktorrá tette. Politikát, nevelést, jogbölcsészetet stb. is írt ugyan, de a teológiára esik írói munkásságának súlypontja. – Ily irányú nagyobb értekezései és önállóan megjelent *művei:* Hegel, amint van. (1838.) Az új philosophia szellemvilági fejletében. (Pest, 1841.) A protestantismus elve (Sp. Füz. 1857.). Ker. vallástudomány (3 k.). (Sárospatak, 1859–1862.) Válasz *→Ballagi Mór* úrnak „Ker. vallástudomány” c. munkám bírálatára. (Uo. 1863.) Tájékoztás a feltámadás tárgyában felmerült vitaközlések terén (Sp. Füz. 1863.). A felette *→Mitrovics Gyulától* tartott beszéd megjelent. – Veje volt *→Somossi Jánosnak*.

Irodalom: Heiszler József: Dr. Sz. G. emlékezete (Sp. Lapok, 1887.), Zoványi Jenő: Sz.G. és a helytartótanács (Prot. Szle, 1915.).

Szeremlei (Császár) Sámuel (Gelej, 1837. szept. 4. – Hódmezővásárhely, 1924. nov. 20.) ref. lelkész. A gimnáziumot Miskolcon, a teológiát Debrecenben 1858-ban végezte, amikor *→rektor* lett Hajdúböszörményben. 1861-től Makón, 1864-től Hódmezővásárhelyen *→káplánkodott*, ahonnan 1866 október elején hosszabb külföldi utazásra indult. Ebből az év végén hazatérve, folytatta kápláni működését, míg 1867 májusában lelkészi állást foglalt el Bihardiószegen. Majd 1871-ben Hódmezővásárhelyre ment lelkésznek. – Mint a szabadelvű teológia híve, tevékeny részt vett a *→Magyarországi Prot. Egylet* alapításában, melynek egyik legbuzgóbb választmányi tagja volt mindvégig. Ugyancsak választmányi tagjai közé sorozta kezdetől fogva a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaság* is. 1879-től 1889-ig főjegyzői tiszteletet viselt a *→békéscsaba egyházmegyében*, mely tagjaul választotta az első *→budapesti zsinatnak*. A *→tiszántúli egyházkerületnek* 1883-tól sokáig tanácsbírája, 1890-től 1894-ig középiskolai felügyelője, az egyetemes *→konventnek* egy ideig pót-, 1896-tól 1900-ig pedig rendes tagja volt. A Magyar Tud. Akadémia 1908-ban levelező taggá, a debreceni egyetem 1917-ben teol. díszdoktorrá tette. Nagyszabású írói munkássága számos becses művel gya-

rapította különösen a történeti és egyházi irodalmat, ezt is főleg a magyar prot. egyháztörténet terén. Cikkeit és értekezéseit igen nagy számmal közölte a legtekintélyesebb egyházi lapok és folyóiratok. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Evangeliumi szabadság (Reformáció-ünnepi beszéd.) (Szeged, 1863.) Az idők jelei (Prédikáció). (Uo. 1865.) Krisztus követése (Kempis Tamás után latinból átd.). (Uo. 1864.) (II. jav. kiad. Pest. 1863.) Utazás Svájc, Francia- és Poroszország némely vidékein az egyház és iskola érdekében. (Uo. 1868.) A népiskolai kérdéstről, különös tekintettel az 1868. XXXVIII. tc.-re és a prot. egyház érdekeire. (Uo. 1869.) Az egyházi hitcikkek és az igehirdetés (Prot. Tud. Szle, 1869.) A vallás lényege és az egyházi háromsági dogma (Uo. 1870.). A napisajtó visszhangja reformegyleti mozgalmainkra (Egyházi Reform. 1871.). A hitcikkek szerepe az egyházi reform kérdésében. (Pest, 1871.) Valláserkölcsei és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon. (Uo. 1874.) Az egyház és állam közti viszony Északamerikában (Egyh. Reform. 1874.). Szalay István élete. (Szeged. 1879.) Beszéd a hódmezővásárhelyi ref. ó templom mellett nyugvó régi lelkészek emléktáblája felállításakor. (Hódmezővásárhely, 1880.) Vázlatok a papszentelés múltjából (A „Magyar prot. egyháztörténelmi monografiák” közt). (Budapest, 1881.) Az eperjesi mészárszék (Ugyanabban a könyvben). (Uo. 1881.) Egyházi beszéd a makói ref. egyház új templomának felavatásakor (Másokkal egy füzetben). (Makó 1883.) Az unitárius kérdéstről. (Hódmezővásárhely, 1884.) →*Szőnyi Benjámint* és a hódmezővásárhelyiek. (Budapest, 1890.) A hódmezővásárhelyi ref. templomok építésének története 1714–1914. (Hódmezővásárhely, 1914.) A hódmezővásárhelyi ref. egyház története (2 k.). (Uo. 1927.) Tartalmaz egyházi érdekű részleteket „Hódmezővásárhely története” (5 k. 1900., 1901., 1907., 1911., 1913.) és az „Emlékbeszéd kuruc fejedelmeinkről” (1907.) c. műve is.

Szeremlei Sámuel (? , 1695. – ?, 1771.) ref. vallású főjegyző, azután tanácsnok, majd főbíró Debrecenben. Valahol Dunántúl született. Pápán és Debrecenben tanult. – *Művei*: Ker. embernek egész tiszte (Angolból ford.). (Debrecen. 1769.) Magános buzgó könyörgések (Az előbbinek végén). (Uo. 1770.) – Verseket is írt, melyek egyikét →*Tóth Ferenc* közölte a tiszántúli püspökök életében (129–131. l.). – Apósa volt →*Szilágyi Sámuel* püspöknek.

Szeremlyéni Mihály (Szeremle. ? – ?, ?) prot. lelkész. 1544-ben papja volt Nagykanizsa várának és bizonyára a városnak is. Később Sopronban a magyar →*prédikatori* állást töltötte be, valamikor 1551 és 1565 között. – *Műve*: Egyiptombeli kijövéséről Izraelnek →(*Bornemisza Péter*

→*énekeskönyvében*); kiadva a Régi Magyar Költők Tára II. kötetében.

Szerencsi János (Debrecen, ? – ?, ?) ref. vallású jegyző, Debrecenben tanult, 1678. ápr. 30-án kezdvén a felsőbb osztályokhoz. Miután →*köztanító*ságot is viselt, →*rektornak* ment ki Bihardiószegre és 1684-ben ezt az állást töltötte be. Azután valamelyik erdélyi kollégiumban folytatta tanulmányait, ahonnan 1688-ban szintén rektornak vitték Zilahra, hol már a következő évben jegyzőnek választotta a város. Ebben a hivatalában huzamosabban, valószínűleg haláláig működött. – *Műve*: De fine mundi. (Debrecen, 1684.) – Üdvözlő verset írt →*Köleséri Sámuel*hez (1681. vagy 1682.), gyászverset a →*Nógrádi Mátyás* (1681.) és →*Mártonfalvi György* (1681.) halálára.

Szerencsi Nagy István (Szerencs, ? – Győr, 1789. jún. 4.) ref. lelkész. Tanulmányait Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden végezte. Azután külföldre ment, hol 1777. júl. 25-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Három év múlva tért vissza s miután egy ideig Pozsonyban tartózkodott, 1783 tavaszán győri lelkész lett. – *Művei*: A tolerantiáról a katolika anyaszentegyháznak hitbeli fundamentumos tudománya szerint (Vitola után németből ford.). (Bécs, 1781.) (II. kiad. Pozsony és Kassa, 1782.) Mi a pápa? (Eybel után németből ford.) (Pozsony 1782.) Barátságos oktatás, hogy kellessék egy ifjú asszonyembernek magát a díszes erkölcsökben méltóképen formálgatni (Meyer A. után németből ford.). (Pozsony és Buda, 1783.) Első isteni tisztelet rende (Vers). (Győr, 1783.) Beköszöntő prédikáció Győrben. (Uo. 1783.) Körülbelül kétannyira bővítve kiadta a →*Kis Gergely* kéziratot Agendáját (1788.), nagy részben még maga dolgozta át a →*Kőrösi Mihály* Concordantiáját. –

Nem tévesztendő össze egy teljesen azonos nevével, aki mint nyugalmazott felsődobszai pap 1793. jan. 18-án halt meg, s aki alighanem az apja volt.

Szigethy Lajos (Újmalomsok, 1863. – Bp. 1940. máj. 9.) ev. tanár. A gimnáziumot Sopronban, Pozsonyban és Pápán, a teológiát Sopronban és 1883. okt. 26-tól Jenában, majd Heidelbergben végezte. Szülőföldjén, majd Gyönkön és Pápán →*káplánkodott*, s ezalatt a budapesti egyetem bölcsészeti karára is be volt iratkozva. 1891-től helyettes, 1893-tól rendes tanári állást töltött be az eperjesi gimnáziumban. 1894-ben bölcsészettudományi doktorságot szerezvén Kolozsvárt, 1897-ben Budapestre választották meg, hol 1927-ben nyugalomba lépett. – Előbb ügyvivő alelnöke, majd (1920–1932.) elnöke volt az →*Országos Ev. Tanáregyesületnek*. – Sok verset írt és fordított. Egyéb *művei*: →*Nagyajtai Cserei Mi-*

hály élete és Históriaja. (Kolozsvár, 1894.) A nagyenyedi →*Bethlen-kollégium* története. (Budapest, 1926.) Luther lelke (3 k.). (Uo. 1926–28.)

Szigeti György (I.) (Máramarossziget, 1645. – Máramarossziget, 1705.) ref. esperes. Hazai tanulása után külföldre ment, s 1668. szept. 28-án a groningeni, 1669. márc. 29-én a franekeri, 1670-ben az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazajöve, először másodpap lett szülővárosában, 1681-ben lelkész Viskén, 1683 körül Huszton, 1690 körül Avasújvároson, 1694-ben Máramarosszigeten. Nem sokkal ezután →*esperesévé* választotta a →*máramarosi egyházmegye*. – *Műve*: De promissionibus patrum spiritualibus. (Franeker, 1669.) – Üdvözlő verset írt →*Fogarasi K. János*-hoz (1670.), gyászverset →*Szilágyi Márton*ról (1700.).

Szigeti György (II.) (Hajdúszoboszló, 1724. – Dancsháza, 1808. febr. 4.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, ahonnan a →*seniori* tisztnak 1762 őszétől való viselése után 1763 nyarán külföldre ment, ismeretlen helyen gyarapította ismereteit. Hazájába visszatérve, 1766-ban Balkányban, 1779-ben Mikepércsen, 1791-ben Szerepen, azután Monostorpályiban, 1800-ban Dancsházán lett lelkész. – *Művei*: Jó életnek és jó halálnak mestersége (Pictet után). (Győr, 1786.) Kis biblia, azaz: Ker. embernek hite s tisztje. (Uo.: 1787.) – Üdvözlő verset írt Wespri Istvánhoz (1787.).

Szigeti Gyula István (Visk, 1678. – Nagyenyed, 1740. júl. 1.) ref. püspök, I. György fia. Tanulmányait 1688-ban Szatmáron kezdte s 1693-tól Nagyenyeden folytatta, míg 1704-ben →*rektor* lett Nagybányán. A következő évben a külföldet kereste föl és szept. 3-tól Oderafrankfurtban, az 1707–8. tanévben pedig Franekerben volt egyetemi hallgató. Visszajötté után korábbi állását foglalta el Nagybányán, ahonnan 1709-ben lelkésznek ment Szinerváraljára, míg 1711-ben szatmárnémeti, 1712-ben felsőbányai pap, 1714-ben nagyenyedi →*teol. tanár* lett. 1734-ben →*generalis notarius*ává választott az →*erdélyi egyházkerületek*, 1737-ben pedig a püspökségre következett, amikor is felhagyott a tanársággal. 1738-ban, miután →*esperessé* is megtették a →*nagyenyedi egyházmegyében*, többekkel együtt minden ok nélkül fogságba hurcolták és csak 1739. jan. 15-én nyerte vissza szabadságát. – *Művei*: Isten beszédén fundált... elmélkedés Vári Krisztina halálára. (Kolozsvár, 1716.) Christiana moriendi fortitudo (Gyászbeszéd Kendeffy Gábor felett). (Uo. 1722.) Oratio funebris... (Br. Kemény Simon felett, 1722.). (Uo. 1724.) Oratio exequialis... (gr. Teleki József felett, 1729.). (Hely n. 1732.) Vénségnek ékes koronája... (Gyászbeszéd Köblös János felett). (Uo. 1733.) Oratio funebris... (br. Wesselényi István

és felesége gr. Bánffy Kata felett). (Uo. 1734.) Főpapi szent öltözetekben... (Gyászbeszéd *Bonyhai Simon György* felett). (Uo. 1738.) Dictione funebri vivus exhibitus miles vere christianus (gr. Gyulai Ferenc felett, 1730.). (Uo. 1743.) (Magyarul is megvan.) Oratio exequialis super funere... Petri Toroczka, 1724. (Magyar fordításával együtt →*Szathmári Pap Mihály* adta ki.) (Uo. 1759.) – Írt továbbá gyászverset a →*Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.), egy hosszút a gr. Teleki József tizenkét gyermeke közül tizenegynek az elhunytá után (1732.). – Respondeált a „De Deo et attributis Dei” (1707.) és a „De operationibus angelorum” (1708.) tartott vitákon. – Apósa volt →*Borosnyai Lukács János*nak.

Szigeti Gyula Mihály (Marosvásárhely, 1759. – ?Székelyudvarhely, 1837. márc. 3.) ref. tanár. Marosvásárhelyen tanult, míg 1786-ban külföldre ment, s ez évi okt. 21-én a marburgi, 1788-ban a göttingeni, majd a bécsi egyetemre iratkozott be. 1790-től nevelősködött, míg 1797-ben a bölcsészet tanára lett Székelyudvarhelyen. 1823-ban nyugalmába vonult. – *Művei*: Socrates redivivus... (Fogarasi Pap József életrajza). (Kolozsvár, 1785.) Nemes udvarhelyszéki rózsáskert (A székelyudvarhelyi kollégium története). (Tudományos Gyűjtemény, 1825. XI.) Székelyudvarhely... leírása (Felsőmagyarországi Minerva, 1828. VI.). Fogarasi Pap József életrajza (Uo. 1832.). – Hosszú gyászverset írt a Fogarasi halálára, aki felett tartott emlékbeszédét a P. E. I. L. 1897-ben közölte.

Szigeti Gyula Sámuel (Nagyenyed, 1728. – Szászváros, 1804.) ref. lelkész, Istvánnak fia. Nagyenyeden tanult. Innen külföldre ment, 1752. okt. 17-én a leideni egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, előbb →*káplán* volt Szászvárosban, ahol 1764-ben második, rövid idő múlva pedig →*elsőpap* lett. – *Művei*: Gyászbeszéd Eperjesi Gábor felett. (Hely n. 1766.) Néhai tiszteletes tudós... Demeter Ferenc... tisztességére célozó magyar actiók (Két gyászbeszéd 1774.). (Kolozsvár, 1777.) Observatio ad I. Cor. XV. 29. (Symbolae Litterariae Haganae 1778.) Halotti tanítás... gr. Bethlen Lajos... eltemtetése alkalmával, 1787. (Kolozsvár, 1793.) – Veje volt →*Vásárhelyi (Kézdi-) András*nak.

Szigeti Lipcsei Sámuel (? , ? – Karcag, 1780.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1735. ápr. 27-én iratkozott be a felsőbb tanulók sorába s 1744 őszétől 1745 tavaszáig a →*seniori* tisztet vitte. Ekkor külföldre ment, s 1746. aug. 1-én a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazatérte után 1748-ban lelkész lett Tépén, 1749 tavaszán pedig →*rektor* az éppen akkor végveszélyben forgó szatmári iskolában. 1755-ben Karcagra ment papnak. – *Műve*: Keresztyén utazás (Bunyan munkájából az I. kötet fordítása, a II. köte-

tet → *Tordai Sámuel* fordította). (Kolozsvár, 1777.) (II. kiad. uo. 1782.).

Szigetvári ref. egyházmegye, a *baranyai*, csakhamar az → *alsódunamelléki*, majd újra a baranyai kerületben, ennek Somogy vármegye területére eső gyülekezeteiből állott. A baranyai kerület megszünte után a → *felsőbaranyai egyházmegyébe* olvadtan az alsódunamellékiek lett része, de már 1732-re a → *dunántúlihoz* csatlakozott, mégpedig három → *egyházmegyére* oszolva, melyek közül éppen a szigetvári nevet viselő számlált a legkevesebb, mindössze négy egyházat. Ekkorra egyikük, a kaposi, már egyesült a régi → *kiskomárominak* a maradékával, mire a → *gyöngyösmellékiek* és szigetváriak is csakhamar bekövetkezett a velük egybeolvadása, előállván ekként a → *belsősomogyi egyházmegye*. – → *Esperesei* közül mindössze egyről tudunk: az egyidejűleg püspökséget is viselő → *Szegedi Kis István* kálmáncsai lelkésztől (1558–1563.).

Szikszai Benjámín (Makó, 1772. jan. 19. – Makó, 1828. márc. 5.) ref. lelkész. Tanulmányait Debrecenben végezte, hol 1788-ban lépett a felsőbb tanulók közé s azután 1794-től → *köztanítóságot* viselt. 1798 nyarán külföldre ment, de már a következő év tavaszán Kabára, innen 1803 áprilisában Makóra ment lelkésznek. – *Művei*: Biblia szövétnéke (I. k. a Máté szerinti evangélium magyarzata Fries és mások után). (Szeged, 1814.) Biblia győzedelme (Atyjának, Sz. Györgynek befejezetlenül maradt kéziratából átalakítva és kiegészítve). (Uo. 1824.) A róm. kat. és prot. keresztyének között fennálló unio (2 f.). (Uo. 1824–25.) Próba, vagyis annak vizsgálása és megítélése, mit ér a ref. keresztyéneket olvasásra serkentő csengettyű. (Uo. 1826.)

Szikszai Fabricius Balázs (Szikszó, 1530. k. – Sárospatak, 1576.) ref. tanár. Szikszón kezdte tanulását. 1549 táján Kassán folytatta ezt, majd miután → *rektor* volt s később nevelősködött Nagyidán, 1553-ban Bártfára ment tovább tanulni. 1555-ben tanító lett Sajószentpéteren, ahonnan két év múlva külföldre is ellátogatván, 1558. okt. 15-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Itt 1559-ben → *seniorává* választotta a magyar tanulók → *coetus*a. 1561-ben tért vissza hazájába, hol kevés időt a Mágócsy család körében töltött, de még ez évben Sárospatakra hívták rektornak. 1564 nyarán kénytelen volt eltávozni, amikor is Kolozsvárra ment hasonló állásra, ám innen az antitrinitarizmusra hajlott → *Dávid Ferenc*cel való meghasonlása miatt 1566-ban visszatért Sárospatakra előbbi hivatalába. – Ő emelte a sárospataki iskolát másodszori otltlétének mindjárt a kezdetén magasabb fokra. – *Művei*: Refutatio argumentorum Lucae Agriensis. (Hely n. 1568.) Oratio de vita et obitu Gabrielis Perenii. (Wittenberg, 1568.) Panegyricus Hele-

nae Ország defunctae. (Uo. 1570.) (Magyar fordításban Sp. Ref. Lapok, 1918.) Oratio funebris dicta in obitum Clarae Székely, Petri Perenii relictae viduae. (Hely? év?) Latin-magyar szótárát Pesti Gáspár bocsátotta közre (Debrecen, 1590., ezenkívül hat kiadás ismeretes, ismét közzétette Melich János). Előszót és üdvözlő verset írt Bonfinius „Historia incltyti Matthiae Hunnyadis” c. művének → *Heltai* által sajtó alá rendezett 1565-i kiadásához. – Üdvözlő verset írt Amicinus Titushoz és Auer Annához (1565.), epitaphiumot sógoráról, → *Balsarati Vitus János*ról, → *Thuri Farkas Pál*ról és → *Szikszai Hellopoeus Bálint*ről. Az emlékére → *Kassai Császár György*től tartott beszéd az ennek alkalmából írt gyászversekkel együtt szintén megjelent.

Irodalom: Zoványi Jenő: Sárospatak reformációja („Kisebb dolgozatok...” közt, 1910.), (Uő: A sárospataki iskola a 16. században (Prot. Tanügyi Szle, 1930.).

Szikszai György (Békés, 1738. márc. 21. – Debrecen, 1803. jún. 30.) ref. esperes, Benjámín apja. Békésen kezdte iskoláit. Még Hódmezővásárhelyen és Debrecenben tanult. hol 1753. máj. 2-án lett → *togatus*, majd tanulmányai befejeztével → *köztanítóságot* viselt. 1762 őszén külföldre ment és 1763. febr. 19-től Baselben, ugyanez év tavaszától pedig Utrechtben gyarapította ismereteit. Hazatérve, előbb Békésen helyettes lelkész volt, majd 1765 tavaszán Makón lelkész lett. Néhány év elmúltával viszály tört ki közte és egyháza között, mely miatt 1783-ban el kellett hagynia állását. Miután hely nélkül volt pár évig, 1786 végén Debrecenbe hívták ispotályi papnak, míg 1792-ben belvárosi papságra lépett elő. → *A debreceni egyházmegye* 1795-ben → *esperessé* választotta. Tagja volt a → *budai zsinat*nak. – Írói működéséről nevezetes. – *Munkái*: Ker. tanítások és imádságok. (Pozsony, 1786.) (Ma is a legkedveltebb olvasmánya a magyar ref. népnek, s összesen mintegy 25 kiadásban, még nemrég is megjelent.) Egynehány prédikációk. (Uo. 1787.) Martyrok oszlopa. (Uo. 1789.) (Új kiad. Karcag, 1900.) Közönséges lelki áldozatok (Templomi imakönyv). (Pozsony, 1795.) (IV. kiad. 2 k. Pest, 1820–21.) A természeti és ker. vallás. (Pest, 1799.) (II. kiad. uo. 1804.) – Egy befejezetlenül maradt munkáját Benjámín fia egészítette és adta ki „Biblia győzedelme” c. alatt. Részt vett a debreceni magyar grammatika szerkesztésében.

Irodalom: Sz. József (fia): Sz. Gy. epitaphiuma, élete s búcsúszavai (1803.), mely a temetésén tartott beszédek is tartalmazza, ifj. Szabó Aladár: Sz. Gy. élete és munkássága (1927.).

Szikszai Hellopoeus Bálint (Szikszó, ? – Debrecen, 1575. márc. 3.) ref. lelkész. Szikszón tanult egy ideig. Hazai iskolázása után külföldre ment.

hol először 1562. jan. 12-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, s 1566 elejétől augusztusig →seniora volt a magyar tanulók →coetusának. Még ez évi okt. 12-én Genévában lépett az egyetemi hallgatók sorába, ahonnan 1567 tavaszán tért vissza hazájába. Ekkor →rektor lett Egerben, hol 1568-ban lelkésszé választották. 1573 elején Debrecenben foglalta el a →Melius papi állását. *Művei*: Katechismus. Hely n. (1573 előtt). Az egri ker. anyaszentegyháznak... tanulságára íratott rövid katechismus. (Debrecen, 1574.) Az mi keresztyéni hitünknek és vallásunknak három fő articulusról. (Uo. 1574.) De sacramentis in genere... (Beza Tódor előszavával). (Geneva, 1585.) Írt még egy „Tractatus contra antitrinitarios”-t is, amelyet Wittenbergbe küldött kiadás végett, azonban nem jelent meg. Volt egy „tractatus”-a az úrvacsoráról is (1571. okt. 29.) Zrínyi Miklóst, a szigetvári hőst dicsőítő verse ki van nyomtatva.

Szikszai Hellopoeus János (? ? Tállya, 1623. aug. – 1624. nov. között.) ref. lelkész, valószínűleg fia az előbbinek. Itthoni tanulmányai befejeztével a külföldet is fölkereste, s 1594. márc. 23-án Wittenbergben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Hazájába visszajöve, előbb ismeretlen helyen, 1599-től Tarcalon, körülbelül 1605-től Tállyán lelkészkedett. – *Műve*: Magyar gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett (Az „Exequiarum caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben). (Gyulafehérvár, 1624.)

Szikszai P. Sámuel (? ? – ? ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1676. dec. 22-én →subscribált. Miután Ónodon →rektorságot viselt, külföldre is ellátogatott, s 1685. márc. 28-án a franekeri egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazatérve, Mezőtúron lett pap, ahonnan az odavaló néppel 1692-ben a tiszavárkonyi puszta menekülve, ott időzött 1699-ig. 1700 közepétől Kabán lelkészkedett 1711-ig. Egyéb életeseményei ismeretlenek. – *Művei*: Colloquium sacrum et meditationes sanctae. (Debrecen, 1700.) Mennysorság útja, melyben... imádságok vannak. (Bártfa, 1702.) (Megjelent Zürichben is, 1743.) A →Nadányi János temetésén mondott búcsúztatóját a →Sárospataki Füzetek 1858-i évfolyama közölte. – Más volt Szikszai Geleji Sámuel, ki Sárospatakon tanult s 1655-ben járt külföldön, és fia volt Geleji Gáspár abaúji →esperesnek, a →Geleji Katona István testvérének, valamint testvére ifj. Geleji Katona István udvarhelyi esperesnek. Hogy öbelőle mi lett, nem tudjuk.

Szikszói ref. zsinat, 1568. jan. 6-ára a tiszáninneni reformátusoktól a tiszántúliakkal egyetértve →Egri Lukács ellen a lutheránusoknak is a bevonásával összehívott zsinat, melyet azonban Schwendi Lázár felsőmagyarországi főkapitány

betiltott. De minthogy az ottaniak zsinattartáshoz nem kellett külön engedély, bizonyára a →borsodi egyházmegye zsinata címén mégis megtartották, ha a tervezettnél valamivel szűkebb körben is, de valószínűleg tiszántúliaknak is a részvételével. Az eredetileg kitűzött tárgyak egy része felől megállapodásra is jutottak, amit tiszántúliak is aláírtak, mégpedig, ha távollétük esetén netalán nem is ekkor, hanem valamivel később. Nevezetes az itt hozott határozatok közül az ostyát újra mellőző és helyette a kovászos kenyérnek a használatát kimondó.

Irodalom: Révész Kálmán: Százéves küzdelem... (1894.), Zoványi Jenő: A szikszói zsinat kérdéséhez (Ker. Magvető, 1936.).

Szilády Áron (Ságvár, 1837. nov. 3. – Kiskunhalas, 1922. márc. 19.) ref. lelkész. A gimnáziumot 1845-től 1851-ig Kiskunhalason és 1851-től 1853-ig Nagykőrösön végezte, a teológiát pedig 1853-tól 1857-ig Debrecenben. Külföldre menvén, a török nyelv elsajátítása végett egy évet Konstantinápolyban és Kisásziában töltött, míg az 1858–59. tanévben a göttingeni egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérve, 1859 őszétől a pesti teológián is hallgatott, majd gödöllői, ómoravica és nagykőrösi →káplánkodás után 1862 nyarától helyettes, 1863 elejétől rendes lelkész volt Kiskunhalason, hol 1865-től 1878-ig országgyűlési képviselőséget is viselt. A →dunamelléki egyházkerület 1885-ben főjegyzővé választotta, s 1886-tól sokáig →konventi taggá is. Tagja volt a →budapesti első és harmadik zsinatnak s kezdettől fogva választmányi tagja a →Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak, 1868-tól pedig a Magyar Történelmi Társulatnak. A Kisfaludy-társaság 1867-ben tagjává, a Magyar Tud. Akadémia 1861-ben levelező, 1876-ban rendes, 1917-ben tiszteletbeli tagjává, a budapesti és kolozsvári egyetem pedig 1896-ban bölcsészeti disz-doktorrá választotta. Mindezt nagyszabású irodalmi munkásságával érdemelte ki, mely a keleti nyelvészet, meg a magyar irodalomtörténet terén mély nyomokat hagyott hátra. – Egyházi szempontból a Régi Magyar Költők Tára által szerkesztett hét kötetéhez (1877–1912.) adott magyarázatai, továbbá a →Komjáti: „Szent Pál levelei” (1883.), Telegdi: „Keresztyénségnek fundamentomi” (1885.), →Szegedi: „→Énekeskönyv” (1893.). Pesti: „Novum testamentum” (1895.), →Dévai Bíró: „Tízparancsolat... magyarázatja” (1897.) facsimilekiadásával és →Péchi Simon psalteriumával (1913.) kapcsolatos értekezései, valamint „Temesvári Pelbárt élete s művei” (Budapest, 1880.) c. műve bírnak értékkel. Megjelent még tőle a „Néhai Szilágyi Dezső gyászemlékünnepe” mondott emlékbeszéd” (Uo. 1901.). Kiváló részt vett a Biblia magyar fordításának e század eleji átdolgozásában. Szer-

kesztette 1893-tól 1913-ig az Irodalomtörténeti Közleményeket.

Irodalom: Pataky Dezső: Sz. Á. (1922.), Horváth Cyrill: Sz. Á. (ItK. 1940.), Bálint Sándor: Sz. Á. pályája (1926.).

Szilágyi János (Ságvár, 1839. ápr. 6. – ?Bácsfeketehegye, 1889. ápr. 1.) ref. lelkész, az előbbinek öccse. A gimnáziumot Kiskunhalason és Nagykőrösön, a teológiát Pesten 1860-ban végezte. Miután két évig segédtanár volt Kunszentmiklóson, néhány hónapig pedig →*káplán* Pomázon, 1864 őszén külföldre ment, hol legtovább Párizsban időzött. Hazatérve, 1866-ban pesti káplán, 1869 márciusában váci feyházi pap, 1872 szeptemberben bajai, 1874 májusában bácsfeketehegyi lelkész lett. A →*dunamelléki egyházkerületek* tanácsbírája, a →*debreceni zsinatnak* póttagja volt. – „Börtönügyünk reformjáról” (Vác, 1871.) szülő művén kívül két kötet prédikációja („Egyházi beszédek”, Kecskemét, 1874–76.) jelent meg, melyek az ilyen természetű munkák közt a legkiválóbbak közé tartoznak, s ennek tulajdonítható, hogy második, bővített kiadást is értek (Budapest, 1881–96.). Kéziratban is maradtak hasonló jellegű dolgozatai.

Szilágyi László (Kiskunhalas, 1812. ápr. 15. – ?Kiskunhalas, 1862. jún. 9.) ref. lelkész, az előbbieknek atyja. Tanulását szülőföldjén és Debrecenben végezte, ahonnan Dömsödre ment →*rektornak*, de itt csak egy évet töltött, s 1834-ben nagyszékelyi német →*káplán*, 1836-ban nagycepanyi helyettes lelkész lett, míg 1837-től Ságváron, 1846 szeptemberétől Jászkiséren, 1848 áprilisától Kiskunhalason lelkész volt. →*Egyházkerületi* tanácsbírótságot is viselt. – *Művei:* Egyházi beszédek. (Pápa, 1840.) Hit, remény, szeretet (Elmélkedések). (Kecskemét, 1844.) (II. kiad. uo. 1853.) Köznapi imák. (Uo. 1846.) (II. kiad. „Köznapi imák és szertartási beszédek” c. alatt uo. 1851.) Egyházi beszédei. (Uo. 1849.) (II. bőv. kiad. uo. 1863.) Gyászbeszédei (2 k.). (Uo. 1849. és 1862.) A mindkét fajta „Papi dolgozatok...” I. kötetét ő szerkesztette, a többiekben pedig dolgozatai vannak. A felette →*Dobos János*-tól és →*Szász Károly*tól tartott beszédek szintén megjelentek.

Szilágycsehi ref. egyházmegye, a →*szilágy-szolnok*inak négyfelé osztásakor 1944-ben alakult 14 anyaegyházzal. 1951 óta a →*nagyvárad*i egyházkerülethez tartozik.

Szilágyi Benjámín István (Bő [Vas m.] 1616, nov. 16. – Sátoraljaújhely, 1652.) ref. lelkész. Gyulafehérvárt végezte tanulmányait, melyek befejezése után külföldre menvén, 1639 nyarán az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be: volt még hallgatója a franekeri (1641.) és az utrechti egyetemnek is. Hazatérve, 1643 elején →*rektor* lett Nagyváradon, 1645 végén tanár Sárospata-

kon. Részt vett a →*Tolnai Dali János*ék ellen tartott tokaji részsszinaton és a →*szatmárnémeti nemzeti zsinaton*. 1647 szeptemberétől lelkész volt Tolcsván, 1652 áprilisától Sátoraljaújhelyen, hol még ebben az évben meghalt, mint már egyházmegyei jegyző. – *Művei:* Janua linguae latinae reserata aurea (→*Comenius* után latinból magyarra ford.). (Nagyvárad, 1643.) (1700-ig nyolc kiadása volt.) De fatali periodo regni Hungariae (Magyar gyászbeszéd gr. Bethlen Péter felett a „Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Uo. 1646.) „Acta synodi nationalis hungaricae seu historicae descriptio actorum synodaliūm...” című, különben is csonkán fennmaradt művének egy részét kézirati másolatból magyarra fordítva a →*Sárospataki Füzetek* 1857-i évfolyama tette közzé. „Synodalia” néven emlegetett egyháztörténeti nagybecsű kútfőgyűjteménye egészében fennmaradt. – Latin üdvözlő verset írt Laskai Matkó Jánoshoz (1644.).

Szilágyi Dániel (Ákosfalvi) (? , ? – ? , ?) ref. lelkészjelölt. Hazai tanulmányai elvégeztével külföldre ment és 1730. júl. 10-én Franekerben iratkozott be az egyetemre. 1733 júniusában még ott volt, de későbbi életmozzanatai nem ismeretesek. – *Művei:* In veram et genuinam baptismi... originem. (Franeker, 1732.) Partium in oeconomiam SS. Trinitatis ad externam ecclesiae sub variis temporum diflerentiis administrationem relatam, partim vero in genuinum conspectum israelitarum mysticum relate ad ecclesiam N. T. (Uo. 1733.) – Respondens volt az „Ad selecta dicta V. Test.” tartott viták során (1732.).

Szilágyi Ferenc ifj. (Kolozsvár, 1797. ápr. 14. Bp. 1876. máj. 20.) ref. vallású iskolai tanácsos. Kolozsvárt tanult 1803-tól 1815-ig. A teológia elvégzése után →*köztanító*ságot viselt, míg 1818 októberétől Bécsben, 1819 tavaszától Göttingenben, 1820-tól ismét Bécsben gyarapította ismereteit. 1821-ben a történelem és philologia tanára lett Kolozsvárt, hol 1841-től lapszerkesztéssel is foglalkozott. Ebben kifejtett elvei miatt az 1848-i politikai változások bekövetkeztében rövid úton és igaz ok nélkül elvesztette állását, mire Pestre költözvén, tovább folytatta hírlapírói működését, míg 1857-ben iskolai tanácsossá neveztetett ki a soproni kerületbe. 1862 elején nyugalomba vonult és Budára tette át lakását. – Buzgón munkálkodott a történeti irodalom mezején, minek jutalmául már 1833-ban levelező tagjává választotta a Magyar Tud. Akadémia. – *Művei* majdnem mind fontosak egyházi szempontból, de különösebben a következők: A kolozsvári ev. ref. eklézsia története. (Kolozsvár, 1829.) A római kérdés és Renan. (Pest, 1863.) Egyházi ünnepély Sopronban. (Uo. 1863.) Calvin János emlékezete (P. E. I. L., 1863.). Calvin és Servet (Uo. 1864.). Tudományos kutatás a vallásban. (Pest, 1864.)

Figyelmet érdemlő egyház- és irodalomtörténeti monographia. (Uo. 1864.) Egy lap Erdély legújabb történelméből (Emlékbeszéd Tunyogi Cs. József felett). (Uo. 1867.) Cserey Helena id. br. Wesselényi Miklósné, a türelmi korszak vértanúja. (Uo. 1868.) A →*Heidelbergi Káté* s a magyar-és erdélyországi prot. autonómia a 18. században. (Uo. 1869.) Zilah történelméből. (Uo. 1870.) Erdélyi prot. egyetem a 18. században (Erdélyi Prot. Közlöny, 1872.). Erdélyi ifjak iskoláztatása külföldi egyetemeken (Hazánk, 1884.). Számos kisebb tanulmányát és cikkét közölték még egyes lapok és folyóiratok. Tőle való az erdélyi →*énekeskönyv* 34. dicsérete és egy „Öröm és hálaadás érzése a reformáció harmadik százados ünnepén” (1818.). Írt ezenkívül gyászverset, illetőleg gyásznépeket a gr. Bánffy György (1822.) és gr. Rhédei Ádámné gr. Teleki Mária (1826.) halálára.

Irodalom: Szabó Károly: Sz. F. emlékezete (1878.). Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (1905.).

Szilágyi György Ferenc (Somlyóújlak, 1762. okt. 4. – Kolozsvár, 1828. dec. 4.) ref. tanár. az előbbinek atyja. Somlyóújlakon kezdett tanulni. Ezt valószínűleg 1776-tól Kolozsvárt folytatta, hol 1780-ban togatus lett és 1786 elejétől kollégiumi könyvtárnok volt. 1788 nyarán külföldre menvén, ez évi szeptembertől a leideni, 1791 tavaszától a göttingeni egyetemen gyarapította ismereteit. Visszatérve hazájába, 1792 nyarán →*káplán* 1794 őszén pedig lelkész lett Kolozsvárt, hova 1797 szeptemberében a történelem és philologia, 1821-ben pedig a teológia tanszékére választott. – Kiváló szónok és tudós volt, kinek irodalmi munkássága az általa tanított tudományok mindenikére kiterjedt. – Egyházi irányú *művei:* Halotti tanítás a jó aszszonyról (Mara Lőrincné Daniel Kata felett). (Kolozsvár, 1795.) Ker. vitézkedés... (Gyászbeszéd ifj. gr. Bethlen Pál felett). (Uo. 1796.) Halotti tanítás a napban öltözött asszonyról... (gr. Kendeffy Jánosné gr. Teleki Polixena felett, 1797.). (Uo. 1799.) Az Isten emberének esmértető jelei... (Gyászbeszéd gr. Gyulai József felett). (Uo. 1800.) A halál leckéje (Gyászbeszéd gr. Kendeffy János felett). (Uo. 1801.) A lelki élet törvényei... (Gyászbeszéd gr. Bethlen Gergelyné gr. Kendeffy Rákhel felett. 1798.). (Uo. 1802.) A nagy ember leírása (Gyászbeszéd gr. Bethlen Pál felett, 1797.). (Uo. 1802.) A rövid élet vigasztalása (Gyászbeszéd gr. Bethlen Anna felett, 1800.). (Uo. 1802.) A szerelletes orvos... (Gyászbeszéd Pataki Sámuel felett). (Uo. 1805.) A megelégedés... (Gyászbeszéd özv. br. Kemény Miklósné gr. Wass Krisztina felett). (Uo. 1805.) Az életnek tündéres viszontagsága (Gyászbeszéd gr. Toldalagi László felett). (Uo. 1806.) A hív és szorgalmatos gazda

(Gyászbeszéd Vita Sámuel felett). (Uo. 1807.) A megtisztelt bölcs (Gyászbeszéd →*Méhes György* felett). (Uo. 1809.) A jó főtiszt (Gyászbeszéd Katona Mihály felett). (Uo. 1810.) A tiszta asszony és elein földé létel (Gyászbeszéd br. Alvinczi Gáborné gr. Teleki Kata és unokája gr. Rhédei Ádám felett). (Uo. 1810.) A jó anya (Gyászbeszéd gr. Teleki Lajosné gr. Toldi Sára felett). (Uo. 1814.) A közönséges iskolai nevelésnek a házival összehasonlítása (Erdélyi Múzeum, 1817.). A reformáció harmadik századjának innepén tartott beszéd. (Kolozsvár, 1818.) Gyászbeszéd gr. Teleki József felett, 1817. (Pest, 1819.) Az igaz theologus (Gyászbeszéd →*Szathmári Pap Mihály* felett, 1812.). (Kolozsvár, 1820.) Beszéd az oskoláknak fontos voltokról... (Uo. 1821.) A nagyság mértéke (Gyászbeszéd gr. Bánffy György emlékére). (Uo. 1822.) A fájdalom könnyei (Emlékbeszéd gr. Bánffy Györgyről). (Uo. 1822.) Bővítve újból kiadta Hübner „Centum quatuor historiae sacrae” c. munkáját (Uo. 1809.). Az emlékére Csizsár Sámuelről és →*Hegedüs Sámuel*től tartott két beszéd szintén megjelent.

Irodalom: Török István: Id. Sz. F. (Erdélyi Múzeum, 1900.), *Uő:* Még egyszer id. Sz. F.-ről (Uo. 1900.), *Uő:* A kolozsvári ev. ref. kollégium története (1905.).

Szilágyi István (Nagykálló, 1819. jan. 7. – Máramarossziget, 1897. ápr. 12.) ref. tanár. Nagykállóban kezdte iskoláit. Tanulmányait folytatni 1834-ben Debrecenbe ment, hol aztán 1840-től →*köztanító*ságot viselt. Miután 1842 tavaszától →*rektor* volt Nagyszalontán, 1844 tavaszától pedig másfél évet Késmárkon, Pesten és Bécsben töltött, 1845 őszén →*teol. tanár* lett Máramarosszigeten. Itt 1850-ben az igazgatói állást foglalta el, amelyben 1896-ig működött, páratlan érdemeket szerezve az intézetnek nehéz körülmények között való fenn tartásával és fejlesztésével. Ekkor nyugalomba lépett. – Nem nagyon kiterjedt, de becses írói munkásságot fejtett ki, mégpedig az irodalomnak több ágában, miért is már 1846-ban levelező tagjává választotta a Magyar Tud. Akadémia. Az egyházi irodalom terén kisebb dolgozatain, meg a →*Sárospataki Füzetek* 1858. és →*Révész* Figyelmezője 1872. évi folyamában általa közölt fontos egyháztörténeti kútfőkön kívül a következő művekkel örökíté meg emlékét: Emlékbeszéd... József nádor felett... (Debrecen, 1847.) A máramarosszigeti helvét hitv. tanoda történetének rövid vázlat. (Máramarossziget, 1858.) Varjas János életéhez (Új Magyar Múzeum, 1859.). Ker. egyháztörténet. (Máramarossziget, 1860.) (III. kiad. Debrecen. 1869.) A gimnáziumi oktatásügy története a magyarországi helvét hitvallásúaknál. (Sárospatak, 1861.) →*Bethleni Hari Péter* emlékezete. (Mára-

marossziget, 1861.) A szigeti ó templom és egyház története. (Uo. 1880.) Emlékirat a máramarosszigeti helv. hitv. lyceum múltjáról, jelenéről (Név n.). (Uo. 1883.) A máramarosszigeti helv. hitv. lyceum történetének harmadik része (*Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület évkönyve*, 1887.).

Irodalom: A negyvenéves tanári jubileuma (1885.) és mellszobra leleplezése (1899.) alkalmával kiadott emlékkönyvek, *Hajdú Nagy Sándor*: Sz. I. (1885.), *Rózsavölgyi Dereano István*: Sz. I. (1941.).

Szilágyi Márton (Berettyószentmárton, 1842. okt. 28. – Füzesgyarmat, 1900. okt. 21.) ref. lelkész. Tanult Nagyváradon és 1855-től Debrecenben, hol 1867-ben végezte a teológiát. Ekkor →*rektor* lett Füzesgyarmaton. 1871-ben →*káplán* Gyomán, majd Békésen, hol még ez évben tanárrá választották. Két év múltán visszatért káplánnak, előbb Gyomára, azután Mezőtúrra, végül Békésre. 1875 augusztusától Torontálvásárhelyen, 1878 márciusától Csökmön, 1885-től Füzesgyarmaton lelkészkedett. – Cikket írt a →*Debreceni Prot. Lapba*, prédikációkat az →*Ev. Lelkészi Tárbá*. – *Művei:* Kibúcsúzó egyházi beszéd. (Debrecen, 1873.) Újévi egyházi beszéd. (Gyula, 1874.) A füzesgyarmati ev. ref. egyház története. (Debrecen, 1898.) Emlékbeszéd... →*Kossuth Lajos*... arcképe leleplezésekor. (Gyoma, 1899.)

Szilágyi Mihály (Debrecen, ? ? ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult. hol 1678. febr. 21-én lépett a →*togatusok* sorába. Nemsokára külföldre is ellátogatott s 1680. júl. 8-án a leideni egyetemre iratkozott be. Hazatérte után 16 éven át Laskón lelkészkedett. Ezentúl nem tudunk róla, hacsak nem ő volt az, aki 1719-től ordasi, 1724-től siklósi pap volt 1728-ig. – *Műve:* De efficacia sanguinis Christi ad Loc. I. Joh. I. vers. 7. (Leiden, 1680.)

Szilágyi Péter, (? ? – Nagyenyed, 1723. aug. 11.) ref. tanár. Szilágysági születésű. Előbb Nagybányán tanult, hol 1685. ápr. 26-án →*subscribált*, azután meg Kolozsvárt, hol 1689ben *köztanító*ságot, 1694-től →*seniorságot* viselt. Külföldre menvén, 1695-től 1697-ben is még Franekerben volt egyetemi hallgató. Visszajövén, 1711 táján valamelyik erdélyi Szentkirály nevű községben nevelő és udvari pap volt a Kemény báróknál, míg 1716-tól tanár volt Nagyenyeden. – *Műve:* De rerum creaturarum imprimis angelorum et hominum origine, fine, ordine, eventu etc. (Franeker, 1696.) – Üdvözlő verset írt →*Bánfjhunyadi Mártonhoz* (1696., kettőt héberül, egyet magyarul) és →*Bagosi Mártonhoz* (1697., héberül), gyászverset a →*Szathmárnémethi Mihály* (1689.), →*Pataki István* (1693.) és

→*Szathmárnémethi Sámuel* (1717.) halálára. – Veje volt →*Dézsai Mártonnak*.

Szilágyi Sámuel br. (? ? – ?, 1771.) ref. vallású táblai bíró, az előbbinek fia. Nagyenyeden tanult, ahonnan külföldre is ellátogatván, 1728. nov. 24-től több éven át Oderafrankfurtban gyarapította ismereteit. Onnan visszatérve, →*agens* lett Bécsben, mégpedig 1733-tól 1748-ig a magyarországi ref. egyház szolgálatában működve. Ezalatt annyira megnyerte az uralkodói kegyet, hogy bárói címet kapott s az erdélyi ítélőtábla ülnöki állásába neveztetett ki. – *Műve:* Keresztyén Seneca, azaz: L. A. Seneca munkáiból kiszedegetett keresztyéni virágok. (Bécs, 1740.) (II. kiad. 1770.) – Unokája volt →*Dézsai Mártonnak*.

Szilágyi Sámuel (Piskárkosi) (Debrecen, 1719. febr. 19. – Hegyközkovácsi, 1785. júl. 8.) ref. Püspök. Debrecenben tanult, közben Pozsonyban is levén német szón. 1735. szept. 4-én →*subscribált*, de még abban az évben külföldre ment, és előbb a svájci egyetemet, 1738-tól a leidenit, 1739 júniusától a franekerit, 1740 decemberétől az utrechtit látogatta, de csak kevés ideig, mert hamarosan Bernbe került s ott volt 1741 vége feléig. Hazatérve, 1742 áprilisától tanár lett Debrecenben, 1747-től a teol. tanszéken. Az →*egyházkerület* 1758-ban főjegyzővé választotta, de valami „adulterium”-ba esvén, a következő évben lemondott e tisztról és ugyanez év tavaszán Bihardiószegre távozott lelkésznek. 1762. márciusától Szatmáron lelkészkedett, s miután 1765 augusztusában püspökévé tette az egyházkerület, 1766 elején Debrecenben foglalt el papi állást. 1772-ben hűdés érte, minek folytán 1779-ben lemondott a papságról, s azontúl többnyire Hegyközkovácsiban tartózkodott. – Sok kiválósággal bíró jeles ember volt, ki meg tudta nyerni a II. József rokonszenvét és becsülését is. – *Műve:* Oratio funebris, qua... Georgio →*Maróthy*... parentavit... (Museum Helveticum II. particula, 1746.). Bevezetéssel és a szerző életrajzával látta el Pictet Benedeknek „Theologia christiana” c. munkája által sajtó alá rendezett 1759-i kiadását (II. kiad. 1775.). Valószínűleg ő fordította le Pictet-nek „Az hétnek minden napjaira... való könyörgések” (1766. s azután is többször) c. művét, valamint „A szent vacsorával való élésnek napjaira... való könyörgések” (1766. s szintén többször) c. művét. Ugyancsak magyarra fordította a Voltaire „Henriade”-ját (1789.). – Üdvözlő verset írt →*Czeplédi Péterhez* (1740.). A felette Bartók Sámuel csatári lelkésztől és →*Keresztesi Józseftől* tartott gyászbeszédék és a halálára →*Kovács Józseftől* és Keresztesi Józseftől írt gyászversek ki vannak nyomtatva. – Apósa volt Vecsei Sámuel püspöknek és →*Őri Fülep Gábornak*, veje →*Szeremlei Sámuelnek*, unoká-

ja, Felfalusi Józsefnek, dédunokája Tofeus Mihály-
nak, sógora Szódi Csir Istvánnak, fia Sz. Márton
debreceni tanárnak (1716–1747.), apja Sz. Márton
sárospataki tanárnak (1770–1790.), ki lefordította
Haller Albertnek „A szentírásban levő igazságokról
írott levelei”-t (Pozsony, 1785.), Tillotsonnak „A
ker. vallás méltóságáról” írt prédikációját (Az előb-
bivel); Sz. Gábor debreceni tanárnak (1790–1807.)
és Sz. Sámuel előbb egyházkerületi registratornak,
1802-től bihari segédgondnoknak, Szatmár és Bihar
vármegyei táblabírónak, ki németből fordította a
következő című munkát: „Halálos ágyában a vallás-
talanságból ker. vallásra valóban megtért katonának
egy vallástalan katona bajtársával tett utolsó be-
szélgetése” (Nagyvárad, 1810.), úgyszintén ma-
gyarra fordított „az újmódi filozófusok, naturalis-
ták, deisták és egyéb istentelenek ellen” egy
„Antisanssouci” (1792.) c. művét is.

Irodalom: Kazinczy Ferenc: P. Sz. S.
superintendens élete (Tudományos Gyűj-
temény, 1820. VIII.), R. Kiss István: II. József
és Sz. S. superintendens (Prot. Szle, 1915.).

Szilágyi Sándor (Kolozsvár, 1827. aug. 30. –
Bp. 1899. jan. 12.) ref. vallású könyvtárigazgató,
ifj. Ferenc fia. Kolozsvárt tanult, 1841-ben lépve a
felsőbb osztályokba. Világi pályára lépve, a jog
elvégzése után 1845-től ugyanott a főkörmányszék-
nél hivataloskodott. 1848-tól Pesten kizárólag iro-
dalomra adta magát, de egyre-másra betiltották a
vállalatait. Erre aztán tanárnak ment 1852-ben
Kecskemétre, 1853-ban Nagykőrösre. 1867-ben tit-
kárnak neveztetett ki a vallás-és közoktatásügyi mi-
nisztériumba, 1878 októberében pedig igazgatónak
a budapesti egyetemi könyvtárba. – A Magyar Tud.
Akadémia 1858-ban levelező, 1873-ban rendes tag-
jának, a Magyar Történelmi Társulat 1867-ben vá-
laszt-mányi tagjának, 1875-ben titkárnak, a kolozs-
vári egyetem 1895-ben bölcsészeti díszdoktorának,
a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1896-ban vá-
lasztmányi tagjának választotta. – Kiterjedt törté-
netírói munkálkodása közben állandóan figyelte az
egyházi vonatkozásokat, melyeket értékesített is
műveiben, s amellet sok kútfőt közölt és sok cikket
írt idevágólag. Fontosabbak: →*Apáczai Cseri János*
és kortársai („Vértanúk...” c. könyvében, 1867.).
→*Lórántfy Zsuzsanna*. (Pest, 1872.) Az unitáriusok
1638-iki üldöztetései s a →*dési complanatió*nak
történetéhez (Ker. Magvető, 1873.). A zsidózók tör-
ténéhez (Uo. 1873.). I. →*Rákóczy György* fejedele-
lem levelezése →*Tolnai István* sárospataki pappal
(P. E. I. L., 1875.). →*Medgyesi Pál* levelei (Erdélyi
Prot. Közlöny, 1876–77.). →*Bethlen Gábor* és a
kassai pap (A „Magyar prot. egyháztörténelmi
monographiák” között, 1881.). Bethlen Gábor fe-
hérvári síremléke és alapítványai. (Budapest,

1884.) Az első sárospataki nyomtatvány (MKSz.
1886.). Medgyesi Pál életéhez (Prot. Szle, 1890.). I.
Rákóczy György udvari iskolái történetéhez
(MKSz, 1892–93.). Kiadta a →*Kocsi Csergő Bálint*
művét →*Bod Péter* fordításában (1866.).

Szilágyi Tönkö Márton (Szilágyborzás, 1642. –
Debrecen. 1700. jan. 3.) ref. püspök. Tanult Debre-
cenben, hol 1660-ban kezdte meg a felsőbb osztá-
lyokat s →*köztanító*ságot és →*seniorságot* is viselt.
Innen külföldre menve, 1666-ban Utrechtben,
1667. márc. 22-én Franekerben, ez évi ápr. 23-án
Groningenben, 1668. ápr. 14-én Leidenben iratko-
zott be az egyetemre. Hazajöve, 1669-ben debrece-
ni tanár lett. A cartesianus →*coccejanusok* közé tar-
tozott, s mint ilyen ellen 1692-ben tévtanok vádját
emelték, de tisztázta magát. 1699. szept. 27-én püs-
pökké választotta a →*tiszántúli egyházkerület*. –
Művei, melyeknek egy részét nevének latinisított
alakjával (Sylvanus) adta ki: De adoptione.
(Utrecht, 1667.) De corpore in universum spectato
(3 r.). (Leiden, 1669.) Philosophia ad usum
scholarum praesertim debrecinae applicata.
(Heidelberg, 1678.) Biga pastoralis seu ars orandi et
concionandi. (Debrecen. 1684.) Triga divortialis,
seu: Dissertationum theologiarum trias de causis
divortii. (Uo. 1690.) De sponsalibus eorumque
diremptionis causis (Az előbbinek függeléke). – Írt
továbbá üdvözlő verset →*Mártonfalvi Györgyhöz*
(1670. és 1679.), →*Drégelypalánki Jánoshoz*
(1682.), ifj. →*Köleséri Sámuelhez* (1682.),
→*Debreceni Kalocsa Jánoshoz* (1693.),
→*Debreceni Ember Pálhoz* (1700.) és →*Czeglédi*
István „Sion vára” c. műve mellé (1675.), gyász-
verset a Köleséri Mihály (1679.), Mártonfalvi
György (1681.), →*Nógrádi Mátvás* (1681.),
→*Köleséri Sámuel* (1683.), →*Felvinczi Sándor*
(1686) és →*Szenczi A. Pál* (1691.) halálára. – Kiad-
ta Mártonfalvinak „Ó- és újtestamentumnak szent
históriája” c. hátrahagyott munkáját (1681.). Az el-
hunytakor írt gyászversek „Honor posthumus”
(1700.) c. alatt szintén megjelentek.

Irodalom: Kováts Gyula: Sz. M. tanítása az
eljegyzésről (1885.), Zoványi Jenő: A tiszán-
túli ref. egyházkerület története (1939.), *Uő*:
A coccejanismus hatása a magyar reformá-
tusokra. Kéziratos életrajza a debreceni kol-
légium könyvtárában.

Szilágyi ev. egyházmegye, kezdettől fogva lé-
tezett s a →*szatmárvidéki kerülethez* tartozott.
1557. júniusában →*Horvát Mihály* hadadi pap volt
az →*esperese*. Bizonyára az evidéki helvét irányú-
aknak a debrecen-nagyváradvidékiekkel még ez év
nyarán közösen tartott zsinatán lett része a
→*tiszántúli ref. egyházkerületnek*, odapártolván
zöme az →*egyházmegyének*.

Szilágyi ref. egyházmegye (másképpen
krasznai), a →*tiszántúli kerületben*, a helvét irány-
hoz

átállása óta állandóan fennáll. A partiumnak politikailag Erdélyhez való csatolása folytán az erdélyi →*főconsistorium* jogokat kezdett formálni a szilágysági egyházak feletti fő hatósághoz s beavatkozott az →*egyházmegye* ügyeibe, mégpedig egyre jobban és gyakrabban, úgyhogy aztán az egyházmegye a →*tiszántúli egyházkerületet* nem is volt hajlandó felettesének elismerni, annak legfeljebb a püspökét, sőt törvénykönyvéül is a kerület által el nem fogadott →*Zoványi-kánonokat* használta leginkább. Ez a különös helyzet több ízben adott alkalmat vizályokra, melyeknek megszüntetése végett az 1821-i →*generalis konvent* az összes partiumbeli egyházakat átengedte az →*erdélyi kerületek*, amikor is ennek az egyházmegyének lett része a →*középszolnoki egyházmegye*nek vele együtt hasonlóképpen átbocsátott ama 17 egyháza is, mely Középszolnok vármegye területén feküdt. Azóta →*szilágy-szolnoki* nevet visel. A szilágysági ref. egyházmegye a 18. század elején 39. 1733-ban 44, a XVIII. század végén 52 anyaegyházból állott. – →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Székely Boldizsár szilágycsehi l. (1578. ápr.). Kisdobszai Dániel zilahi, szamosudvarhelyi l. (1592.) (1598.), ismeretlen nevű 1600 körül, Kisdobszai Dániel szilágysomlyói l. (másodszor) (1604. szept.), Perecseni Ferenc (1618.), Keresszegi Herman István zilahi l. 1620–1630, →*Szilvási K. Márton* szilágynagyfalusi, szilágycsehi l. 1630–1634, Csengeri József hadadi l. 1634–1650, Tótfalusi István zilahi l. 1650-től (1659.), →*Zilahi János* hadadi, zsidói l. (1667.) 1677-ig, →*Felvinczi Sándor* zilahi l. 1677–1678. Csehi János menyői, zilahi l. 1678–1694, →*Debreceni Főris István* zilahi l. 1694–1711. →*Zoványi P. György* szilágysomlyói, zilahi l. 1711–1758, Zoványi József zsidói l. 1758–1769, Bessenyei Bálint szilagyballai l. 1770–1775. Szathmári Nagy István krasznai l. 1775-től, Fadgyas István magyarkececi l. 1790–1806, Dombi János szilágysámsoni, szilágyperecseni l. 1806–1816, Rétyi József szilagyballai l. 1817 eleje-máj. 12., Bethlendi János zilahi l. 1817–1822.

Irodalom: Könyves Tóth Mihály: Történelmi előadás. minő viszonyban állanak az ún. partiumbeli eklézsiáink a tiszántúli superintendentiához (P. E. I. L., 1862.).

Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Szilágysomlyói ref. egyházmegye, 1944-ben alakult 17 anyaegyházzal. Most a →*nagyvárad*i egyházkerülethez tartozik.

Szilágyszolnoki ref. egyházmegye, az →*erdélyi kerületben*, hova 1822 óta tartozik, ide csatoltatván a tiszántúliból mind a →*szilágysági egyházmegye*, mind a →*középszolnok*inak Középszolnok vármegyébe eső része, mely ekkor beléolvadt

amabba. Az ezen nevet azóta viselő →*egyházmegye*nek ehhez a kerülethez való visszacsatolása még 1848-ban szóba került, de aztán végleg elaludt az egész ügy. Egyházainak száma jó darabig 69 volt, majd a XIX. század végén az egész Szilágy vármegye területén 62, az első világháború idején 65, míg az elszakított területen 67, a visszacsatoltság ideje alatt 72 volt. Ez aztán 1944-ben négy részre oszlott: →*szilágycsehi*, →*zilahi*, →*szilágysomhói* és →*tasnádi egyházmegyék*re. Legnevezetesebb egyháza volt a legújabb időkig két lelkészt tartó zilahi, melynek kebelében egy régebben általa fenntartott gimnázium is volt. Az egyes egyházak történetét többek tollából az →*egyházkerületi Névkönyv* (1874–1881.) közölte. – →*Espereseinek* névsora: Bethlendi János zilahi l. 1822–1826, Héczei Pál szilágyperi l. 1826–1844. Kovács Ferenc szilágysomlyói l. (1837-től helyettes) 1844–1847, Fogarasi István zilahi l. 1847–1856, Kovács István szilágynagyfalusi l. 1856–1860, Faragó József szilagyballai l. 1860–1870, →*Dombi Lajos* szilágysámsoni, bogdándi l. (1866-tól helyettes) 1870–1874, Szabó Pál diósi l. 1874–1884, Nagy László szilágysomlyói l. 1884–1893, Viski Pál szilagysoványi l. 1893–1905, Bartha Dezső tasnádi l. 1905–1908, K. Nagy Elek bogdándi l. 1908–1924, Kádár Géza zilahi l. 1924–1936, Kovács Zsigmond tasnádszántói, szilágysomlyói l. 1937–1944.

Szilassy Aladár (Buda, /1847. jan. 30. – Bp. 1924. dec. 5.) ref. vallású közigazgatási bírósági másodelnök. Ügyvédi oklevelet szerzett, majd tagja lett a Közigazgatási Bíróságnak, melynek később egyik tanácselnöki, 1909-től másodelnöki tisztét vitte. 1913-ban nyugalomba lépett. – 1887-től →*gondnoka* volt a →*tolnai egyházmegye*nek. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1895-ben választmányi tagjai közé sorozta, a debreceni egyetem 1917-ben teol. díszdoktorrá tette, amire azzal szolgált reá, hogy a magyar ref. egyházban egyik kezdeményezője és legbuzgóbb munkása volt a belmisszióknak, irodalmi téren is sikra szállva eszményeiért. – *Művei*: A ker. munka s ebben az ifjúság szerepe. (Budapest, 1892.) A ker. ifjúsági egyesületekről. (Uo. 1896.) Az ifjúság ker. gondozása. (Uo. 1904.)

Irodalom: Pruzsinszky Pál: Sz. A. (1922.).

Szilvási János (Dés, ? – ?, ?) római katolikussá lett prot. lelkész. Kolozsvárt az unit. vallásban nevelkedett, de itt tanulása utolsó évében reformátussá lett. Külföldre menvén, 1587. jún. 30-án a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazájába visszatérve, Marosvásárhelyen lelkészkedett. hol 1586-ban és 1591-ben →*esperesi* tisztet is viselt a →*marosi ref. egyházmegyében*, 1594 végén pedig Szászvárosban lett lelkész. Innen, miután már 1595 tavaszára a róm. kat. hitre tért, alig bírták el távolítani hivatalából. 1597-ben a

gyalui várban volt hitszónok. További sorsa ismeretlen. – Midőn 1593 őszén az unitáriusok ellen prédikált, irodalmi vitába keveredett → *Enyedi Györggyel*, vitájuk termékei azonban kéziratban maradtak. – Ellenben napvilágot láttak a következő *művei*: *Epicedion de morte Joannis Femmigeri Leskircheri rectoris scholae Claudio politanae*. (Kolozsvár, 1586.) *Oratio... praemissa disputationi publicae in synodo orthodoxorum Ungarorum Vasarhelyni celebratae...* (Nagyszében, 1591.) *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae...* (Kolozsvár, 1597.) (Az első unit. szellemű, a második református, a harmadik róm. kat. munka.)

Szilvási K. Márton (? ? – Szilágycseh, 1634.) ref. esperes. Honi tanulása befejeztével a külföldet is fölkereste, hol 1617. ápr. 7-én Heidelbergben. 1618 szeptemberében Marburgban iratkozott be az egyetemre. 1619 őszén hazatérve, → *rektor* lett Gyulafehérvárt, ahonnan rövidesen lelkésznek ment Bánffyhunyadra, s itt 1623 elejétől a → *kolozskalotai egyházmegye* → *esperesi* tisztét is vitte. Ez utóbbi állást 1626-tól már más töltvén be, valószínűleg ekkor foglalta el a szilágynagyfalusi papságot, mellyel együtt 1630 második felétől itt is viselt esperesi hivatalt a → *szilágyi egyházmegyében*. Csakhamar ezután Szilágycsehbe választották papnak. – *Művei*: *De coelo*. (Marburg, 1619.) Magyar gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna temetésén (Az „*Exequiarum Caeremonialium... libelli duo*” c. könyvben). (Gyulafehérvár, 1624.) Respondeált a „*De fugiendo papatu*” (1617.) és a „*De incarnatione verbi*” (1618.) tartott vitákon. – Üdvözlő verseket írt Gyulafehérvári Nagy Jánoshoz (1617.), → *Jászberényi Mátyáshoz* (1617.). Borzási B. Balázshoz (1618.), → *Szentkirályi Benedekhez* (1618.) és a → *Bojthi Veres Gáspár* által → *Bethlen Gábor* tiszteletére 1617-ben kiadott „*Panegyris*” élébe.

Irodalom: Herepei János: Sz. K. M.... életrajza (1939.).

Szilvásújfalvi Anderko Imre (Szilvásújfalú, ?-?, ?) ref. lelkész. Sárospatakon tanult már 1576 előtt is, és itt 1587-től → *collaboratori* tisztet viselt, míg 1589-ben → *rektor* lett Nagybányán. Külföldre menvén, 1591. szept. 11-től Wittenbergben gyarapította ismereteit, ahonnan azonban helvét irányra miatt 1592 végén ő is kiutasított, de aztán mégis ott maradt, s 1593 márciusától két teljes évig → *seniora* volt a magyar → *coetusnak* 1595. ápr. 22-én a heidelbergi egyetemen lépett a hallgatók sorába, de csakhamar vándorútra kelt s bejárta Németországon kívül Svájcot, Hollandiát, Franciaországot és Angliát. Hazájába ez év végén visszaérkezve, 1596 legelőjén rektori állást foglalt el Debrecenben. 1599 nyaratól ugyanott lelkész, 1604 februárjától pe-

dig → *esperes* is volt, majd 1607-ben Nagyváradra vitték lelkésznek és a → *bihari egyházmegye* is megválasztotta esperesnek. Itt 1608-ban mozgalmat indított a püspöki hivatal megszüntetésére. Ebbeli nézetének meg is nyert három → *egyházmegyét*, de több zsinat, közöttük az erdélyi és tiszáninneni tekintélyes lelkészek részvételével 1610. nov. 7-én tartott nagyvárad, határozottan állást foglalt el terveivel szemben. Őt magát megfosztották mind papi, mind esperesi hivatalától, miután pedig személyében is sértegette → *Hodászi püspököt*, 1612-ben a világi hatóság tette rá a kezét és fogságra vetette. Vége 1614-ben számúzta → *Bethlen Gábor* fejedelem. Ekkor a magyarországi törvényhatóságokhoz fordult orvoslás végett, de p. o. Sáros vármegye gyűlése az egyházi fórumokhoz utasította, melyek közül az odavaló ev. egyházmegye 1615. máj. 6-án kimondott ugyan annyit, hogy az egyháznak nincs világi hatalma, az ő ügyében véleményt mondani mégis illetéktelennek nyilvánította magát. További sorsa ismeretlen. – *Műve*: *In exequiis defunctorum*. Halott temetésekorra való énekek. (Debrecen, 1598.) (Egy század alatt legalább nyolc kiadása jelent meg.) Bővítve és új beosztással közrebocsátotta a Gönczi-féle → *énekeskönyvet* (1602.), melyet egy kútfői becsü előszóval látott el, úgyszintén újból kiadta a → *Szikszai Fabricius Balázs* szótárát (1597.). Naptárt készített 1598-ra is, 1599-re is, talán más évre is. Adott ki tanárok számára debreceni működése alatt egy „*Admonitiones de ratione discendi atque docendi...*” c. rövid művet. – Üdvözlő verseket írt → *Gyarmati Miklóshoz* (1598.), Decsi Istvánhoz és Hodászi Katalinhoz (1602.), valamint → *Derecskei Ambrushoz* (1603.), gyászverset az Ecsedi Báthory István halálára (1605.).

Irodalom: Zoványi Jenő: *Independens volt-e Sz.?* („Kisebb dolgozatok...” közt, 1910.).

Szimonidesz Lajos (Pusztaföldvár, 1884. nov. 4. – **Bp.* 1965. júl. 18.) ev. püspök. A gimnáziumot 1896-ig Aradon, 1900-ig Lugoson, 1902-ig Késmárkon, a teológiát 1906-ig Pozsonyban végezte. Ekkor Göttingenbe ment, ahonnan a következő évben hazajöve, Rákospalotán hitoktató → *káplán*. 1909 nyarán Nagybörzsönyben lelkész lett, s ettől fogva három szemesztert hallgatott a budapesti egyetem bölcsészeti karán. Az egyházi bíróság 1922-ben elmozdította állásától, 1930-ban azonban perújítás útján fölmentette minden vád alól. Ekkor nyugdíjazták. 1922 óta Budapesten lakott, s 1948-ban a tábori lelkészek közé ezredesnek s még ugyanez évben tábori püspöknek, 1949-ben vezérőrnagynak nevezték ki. 1956-ban nyugalomba vonult. – Nagyszabású irodalmi munkásságot fejtett ki. – Jelentékenyebb dolgozatai és önállóan megjelent *művei*:

Wir in Ungarn. (Marburg, 1909.) Élt-e Jézus? (Pozsony, 1912.) Jézussal egy úton (Prédikációk másokéival együtt, tőle 13). (Budapest, 1913.) A Jatho és Traub-ügy. (Pozsony, 1913.) China földje és népe (Merkel után ford.). (Aranyosmarót, 1914.) Ismeretlen evangélium (Ev. Lap. 1914.). Apokaliptikus hangulatok. (Pozsony, 1917.) A világ vége (A Jelenések könyvének fordítása). (Budapest, 1917.) Jatho beszédei (Ford. tudományos jellegű előszóval). (Pozsony, 1917.) Férfias hit (Beszédvázlatok, elmélkedések). (Debrecen, 1917.) A mi hitünk (Elmélkedések és beszédek a reformáció jubileumára). (Budapest, 1917.) Jézus élete. (Uo. 1922.) A biblia (Lelkészegyesület, 1922.). A világ vallásai (2 k.). (Budapest, 1927.) Szabad egyház. (Uo. 1927.) A barátok társasága. (Uo. 1927.) Hogyan keletkezik máról holnapra új egyház? (Uo. 1928.) Die Neuheit des Evangeliums (Die Christliche Welt, 1929.). Die Mechanisierung des Gottesdienstes (Uo. 1930., magyarul: Hegyen Épített Város, 1930.). Luther nagy reformatori élménye. (Galánta, 1932.) Jézus és Mária ereklyéi. (Budapest, 1933.) Hol a kultúrprotestantizmus igazi gyökere (Ev. Lap, 1935.). Zwei neu erkannte indische Beziehungen Jesu und der Evangelien (Nieuw Theologisch Tijdschrift, 1935.). Die Heilung des Blinden von Bethsaida und Buddhas Gleichnis von den Blindgeborenen und dem Elefanten (Uo. 1935.). Jesu Verteidigung gegen die pharisäische Anklage und der Spruch vom Rückfall (Uo. 1936.). Die Gleichnisse vom Saemann und von der selbstwachsenden Saat (Uo. 1936.). Napjaink vallási forradalmi. (Budapest, 1936.) Eine Rekonstruktion des Senfkornvergleichnisses (Nieuw Theologisch Tijdschrift, 1937.). Jézus Krisztus a harmadik birodalomban. (Budapest, 1937.). →*Kermann Dániel* pere (szlovákul.) (Rózsahegy, 1940.) Kermann Dániel főbenjáró pere iratai a magyar országos levéltárban. (Uo. 1940.) Kassa és környéke vallásos helyzete az 1550-es években (Egyháztörténet, 1943.). Magyar vértanúk nyomában. (Pápa, 1944.) Azonkívül számos cikket írt a Christliche Welt-be, valamint több magyar lexikonba és a „Die Religion in Geschichte und Gegenwart” II. kiadásába. Szerkesztette 1914-től 1918-ig az →*Evangélikus Lapot*, melynek 1913-ban már egyik társszerkesztője volt, úgyszintén egyik szerkesztője 1918-ban a →*Theol. Szaklapnak* és szerkesztője a következő kiadványoknak: Isten közelében (Ima- és →*énekeskönyv* katonák számára). (Budapest, 1915.) (II. kiad. 1918.) Téli rózsák. (Uo. 1928.) Pálmaágak. (Uo. 1928.) Legendák. (Uo. 1929.) (E három utolsó csupa Krisztusra vonatkozó verseket tartalmaz.)

Szinpetri (másképpen Petri, de nem Szentpéteri) Ferenc (Szinpetri, 1590. – ?, ?) ref. eszperes.

Sárospatakon tanult, hol 1616-ban lépett a felsőbb tanulók sorába. Külföldre is ellátogatván, 1620. júl. 28-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Visszatérve, 1622-ben az egyik →*rektori* tiszteletet vitte Gyulafehérvárt, 1640-ben fogarasi pap és fogarasföldi →*„inspector”* volt. – *Műve*: Latin gyászbeszéd a Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna temetésén (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben). (Gyulafehérvár, 1624.)

Szinyei Gerzson (Bodroghalom 1836. márc. 10. – Sárospatak. 1919. jún. 3.) ref. tanár. Tanult 1844-től 1857-ig Sárospatakon, azután nevelősködött, míg 1860-ban külföldre ment s a heidelbergi és berlini egyetemen összesen három szemesztert töltött. Egy nagy utazás után hazajött, s 1862-ben gimnáziumi, 1868-ban →*akadémiai tanár* lett Sárospatakon. Ez utóbbi állása mellett főkönyvtárnok is volt, míg 1902-ben nyugalomba lépett. Ettől fogva 1916-ig a kollégium pénztárnoki hivatalát vitte. – Részt vett a →*debreceni* és az első →*budapesti zsinaton*. – Nagyobb dolgozatai közül egyházi érdekűek: Vélemény a gimn. szervezkedés ügyében. (Sárospatak, 1873.) Adalék →*Komáromi Csipkés György* életéhez és irodalmi működéséhez →*Szombathi* följegyzéseiből Révész Figyelmezője, 1875.). Válasz azoknak, akik a sárospataki jogakadémiát Miskolcra akarnák áthelyezni. (Sárospatak, 1877.) A sárospataki főiskolai könyvtár története. (Uo. 1884.) A sárospataki főiskola →*Comenius* előtt (Sp. Lapok, 1892. és 1926.). Comenius Sárospatakon (Uo. 1892., 1894. és 1926.). Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola... életéből (Értesítő, 1895.). A sárospataki ev. ref. főiskola rövid története (Uo.). A sárospataki ev. ref. egyház templomairól. (Sárospatak, 1896.) A sárospataki iskola alapítása és első pártfogói... (Sp. Lapok, 1902.). Sárospataki diáklázadások a 17. században (Sp. Füz. 1904.). Válasz Görcsöni Dénes úrnak (Sp. Ref. Lapok, 1908.). Bírálati megjegyzések →*Zoványi Jenőnek* „Sárospatak reformációja” c. közleményére. (Sárospatak, 1910.). A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt (→*Ellend József* ellen.). (Sp. Ref. Lapok, 1915.) Viszonválasz az Ellend József válaszára (Uo. 1915.). A sárospataki főiskola pártfogói a fejedelmek korában (Uo. 1917.). Jegyzetekkel bővítette Szombathinak →*Gulyás József* által magyarra fordított művét (1919.). Emlékbeszédet tartott több tanártársáról.

Irodalom: Harsányi István Sz. G. élete és munkája (1925.).

Szívós János (Szeghalom, ? – Átány, 1801. ápr. 20.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1756 tavaszán iratkozott be a felsőbb osztályok elsőjébe. Miután →*rektor* volt Tiszacsegén, külföldre ment s 1763 márciusától 1765 végéig a ber-

ni egyetemen hallgatott. Visszatérve hazájába, előbb ismeretlen helyen, 1778 közepe tájától pedig Átányon lelkészkedett nagy buzgalommal. – *Műve:* Ad Matthaei cap. I. v. 18–19. (Bern, 1765.)

Szívós Mihály (Nagykörös, 1812. – Hajdúszoboszló, 1872. júl. 12.) ref. lelkész. Nagykörösön tanult, míg 1830-ban Debrecenbe ment felsőbb tanulmányokra. A teológia elvégzésével három évig →*rektor* volt Szalkszentmártonban, két évig pedig nevelő Pesten. Miután 1839-től Bácsfeketehegyen, 1840-től Kisújszálláson helyettes lelkészi állást töltött be, 1841-ben Kunmadarasra, 1843-ban Hajdúszoboszlóra választották meg lelkésznek. – Különböző vállalatokban megjelent prédikációin kívül egyházi érdekű *művei:* A gyermekvilág... (Glatz után ford.), (Pest, 1840.) Piros könyv (Glatz után ford.). (Uo. 1842.) Vidor gyermekek (Glatz után ford.). Erényi atya (Glatz után ford.). (Uo. 1845.) (Új kiad. 1852.) Áhítatos hölgy (→*Fördös Lajos*-sal.) (Kecskemét, 1846.) (IV. kiad. Budapest, 1898.) Egyházi szertartási beszédek (Fördös Lajos-sal.) (Kecskemét, 1847.)

Szkárosi Horvát András (? , ? – ?, ?) reformátor, amivé bizonyosan róm. kat. papból lett; 1542-től 1549-ig és lehet, hogy előbb is, később is Tállyán lelkészkedett. Egy „vigasztaló ének”-en kívül még kilenc hosszabb versezete maradt fenn, melyek közül négy (Az antikrisztus országa ellen; Kétféle hitről: a Krisztusbeli és a pápai foltos hitről; Pál érsek levelére való felelet; Emberi szerzésről) polémikus, három (Az fejedelemségről; Az fősვნენისégről; Az átokról) erkölcsi, kettő (Az Istennek irgalmasságáról; Panasza Krisztusnak, hogy ellene támadnak ez világiak) dogmatikus tartalmú. (Legutóbb együtt kiadva Régi Magyar Költők Tára, II. k. 1880.)

Szlávik János (Dacsolam, 1855. dec. 4. – Besztercebánya, 1934. febr. 8.) ev. esperes. Tanult Selmecebányán és Nagyrócén. A teológiát Bécsben és Erlangenben végezte. 1878-tól →*káplánkodott*, míg 1882-ben lelkész lett Dobronyán. A →*zólyomi egyházmegye* 1920 körül →*esperessé* választotta. 1926-ban nyugalomba vonult. A prágai teol. kar díszdoktorrá tette. – *Művei*, melyek mind szlovák nyelvűek: A dobronyai ev. egyház története. (Liptószentmiklós, 1898.) Konfirmációi előkészület. (Uo. 1903.) Az ev. egyház házassági joga a 17. században. (Uo. 1908.) Valami a →*nógrádi egyházmegye* régi idejéből. (Modor, 1909.) A zólyomi ev. egyházmegye története. (Liptószentmiklós, 1921.)

Szlávik Mátyás (Dobsina, 1860. okt. 24. – Rákosszentmihály, 1937. dec. 3.) ev. tanár. Dobsinán kezdte iskoláit. A gimnáziumot 1878-ban Rozsnyón, a teológiát 1881-ben Eperjesen végezte. Ekkor külföldre ment s a hallei egyetemen

folytatta tanulmányait, melyen 1884 júniusában bölcsészettudományok doktora lett. Még ez évben eperjesi teol. segéd-, 1885-ben rendes tanárrá választott, s ebben az állásban működött az államfordulattal, midőn Budapestre került s az ideiglenesen ott levő →*teol. akadémián* tanárkodott 1922-ben történt nyugalomba léptéig. Azóta Rákosszentmihályon lakott. – Kezdetül fogva választmányi tagja volt a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. Irodalmi téren szorgalmasan dolgozott, s különösen sokat foglalkozott a magyar egyházi életnek és teol. Irodalomnak a németek közt és viszont való ismeretetésével. Tanulmányait és cikkeit igen sok egyházi közlöny és bölcsészeti folyóirat közölte. – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent *művei:* Die Reformation in Ungarn. (Halle, 1884.) Goethe és a Faust vallásos-erkölcsi jellemzése. (Sárospatak, 1886.) A férfi s női nem lélektani jellemzése. (Eperjes, 1886.) A legújabb theologia történetéből. (Budapest, 1887.) Bölcsészettörténet (2 f.). (Eperjes, 1888. és Pozsony, 1889.) A legújabb kath. reformmozgalom. (Budapest, 1890.) Zur ungarischen Reformationsgeschichte (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1890.). Keleti utamból. (Eperjes, 1891.) A „Verein für Reformationsgeschichte” s az „Evangelischer Bund” Németországban. (Budapest, 1892.) Kant etikája. Eperjes, 1894. Zur Frage der Zivilehe in Ungarn. (Lipscse, 1894.) Zur Geschichte und Literatur der Philosophie in Ungarn. (Uo. 1895.) A jövő vallása s annak prófétái (Prot. Szle, 1895.). A szabad akarat kérdéséhez. (Budapest, 1896.) Zur Geschichte des Anabaptismus in Ungarn. (Lipscse, 1897.) Az akarat problémája (Erdélyi Múzeum, 1897.). A lelkiismeretről (Prot. Szemle, 1898.). Politika és morál (P. E. I. L., 1900.) Modern Krisztusképek (Prot. Szle, 1902.). Az optimismus és pesszimizmus világnézete (Erdélyi Múzeum, 1903.). Az akarat kérdésének történetirodalmából. (Budapest, 1905.) Buddha, Mohammed és Krisztus (Prot. Szle, 1909.). Rövid tanulmányi kalauz hittanhallgatók részére (Tschackert után ford.). (Budapest, 1912.) A két prot. vallási typus kérdéséhez. (Pozsony, 1914.) A tiszai ev. egyház-kerületi eperjesi kollégium teol. Otthonának tízéves története. (Miskolc, 1916.) Platon és Krisztus (Prot. Szle, 1917.). A symbolika fogalma, története és irodalma (Theol. Értesítő, 1917.). A theol. encyklopaedia története és irodalma (Uo. 1917.). A dogmatörténet fogalma, encyklopaediai állása, módszere, felosztása, s története és irodalma (Uo. 1917.).

Szláviai ev. misszió. A Verőce és főleg Szerém vármegyében elszórtan lakó ev. hívek gondozására Ópazuán 1770-ben alakult az első ev. egyház, mely eleinte lassúbb, később gyorsabb fejlődéssel 1900-ig annyira szaporodott, hogy

külön →*egyházmegyének*, a →*„horvátszlavón”*-nak a létesítését tette ekkor szükségessé, az eddig a →*bács-szerémi egyházmegyéhez* tartozó 11 anyaegyház önálló testületé alakításával.

Szlovóniai ref. misszió, 1860-ban indult meg és pedig a →*belsősomogyi egyházmegye* „papi kör”-ének kezdeményezésére. Később (1864.) a →*dunamelléki kerület* is kiterjesztvén figyelmét a területéhez közelebb eső egyes szlovóniai községekben nagyobb számmal élő ref. egyháztagokra, e misszió egyre fejlődött. Az országos →*közalap* is segítségére menvén úgy a →*dunántúli*, mint a dunamelléki kerület ezen ügyének, idővel leányegyházakon kívül több anyaegyház is szerveztetett a misszió területén, melyek azonban jelenleg már nem állanak magyarországi felsőség alatt.

Szlovák ev. irodalmi társulat a magyarországi szlovákság kebelében 1801-ben alakult, legtöbbszörre ev. lelkészekből →*Hamaliár Márton* elnöksége alatt és Szepesi Mihály alelnökségével, valamint Palkovics György és →*Tablic Bogyozló* titkárságával. Célja volt a szlovák régiségek felkutatása és megőrzése mellett az evangélikus népet építő könyvekkel, iskoláikat tankönyvekkel ellátni, meg a lelkészi pályára készülöket a bibliai szlovák nyelvre jól megtanítani. Evégre 1803-ban egy szlovák tanszéket alapítottak Pozsonyban, melynek költségeihez még a karlócai metropolita is hozzájárult. A tanszéket Palkovics György foglalta el s 1837-ig működött rajta. E tanszék alapítása és néhány könyv kiadása után nemsokára megszűnt a társulat munkássága.

Szlovenszkói német ev. egyházkerület, 1939-ben alakult meg az ottlevő német ajkú egyházakból, de magában foglalva a magyar ajkú hitfeleket is. – Első püspöke adminisztrátori címmel Scherer bazini lelkész lett.

Szlovenszkói ref. egyházkerület, 1939-ben próbált megalakulni a →*„dunáninnyi” kerületből* ottmaradt három s a →*tiszáninneniből* maradt huszonegy egyházból. A részben magyar, részben szlovák ajkúakból álló kerület Böszörményi Sándor homonnai lelkészt választotta püspökévé, de őt nem erősítette meg a kormány.

Szlovenszkói tiszáninnyi ref. egyházkerület, a →*tiszáninnyi egyházkerületnek* Csehszlovákiához csatolt része, melynek →*egyházmegyéi*: →*abaúj-tornai*, →*alsözempléni*, →*felsőzempléni*, →*gömöri* és →*ungi*, összesen 130 anyaegyházzal. 1920 végén indították meg a szervezkedést, mely 1921-ben hajtatott végre. Egyházai huszonegyen kívül 1938-ban rövid időre visszacsatoltatván, 1939-ben megszűnt a különállása, s nem is nyerte azt vissza ismét Csehszlovákiához tartozása után sem, amennyiben egyesült a volt →*dunáninnyi kerülettel*. Jelenleg az egész a következő nyolc egyházmegyéből áll: →*pozsonyi*, →*délnyitrai*,

→*északnyitrai*, →*besztercebányai*, →*nyugatkassai*, →*keletkassai*, →*nagymihályi*, →*kaposi*. Püspökeinek névsora: →*Czinke István* rimaszombati l. 1921–1929, →*Péter Mihály* gálszécsi, rimaszombati l. 1930–1932, Idrányi Barna nagyszalanci l. 1933. márc.–szept., →*Magda Sándor* csicseri l. 1934–1939.- →*Főgondnokai* névsora: Lukács Géza 1921–1928, Tornallyay Zoltán 1929–1939.

Szoboszlai Miklós (Hajdúszoboszló, ? – Debrecen, 1655. jan. 27.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1636-ban →*subscribált*. Miután 1640 tájától →*rektor* volt Szatmárnémetiben, külföldre ment s 1643. júl. 10-től Franekerben, 1644 elejétől Utrechtben, aug. 28-tól Deventerben, végül ismét Franekerben hallgatta a teológiát. Hazájába visszatérve, 1645 végén rektor lett Debrecenben, majd 1646 őszén lelkésznek választották valahova, ahonnan 1647 végén hasonló állásra tért vissza Debrecenbe. – A puritánusok felé hajolt. – *Műve*: A szent Dávidnak öt kövecskéi (Van Diest után ford.). (Debrecen, 1648.) – Respondeált a „De brutorum animantium creatione” (1645.) tartott vitán.

Szoboszlai Pap István (Újfehértó, 1786. nov. 12. – Debrecen, 1855. aug. 14.) ref. püspök. 1797-től Debrecenben tanult, hol 1810-től →*köztanító*ságot viselt. Miután 1812-től Késmárkon töltött egy évet, 1813-ban újból Debrecenben →*contrascriba*, majd →*senior* lett s 1814-ben ispotályi papnak választották. Állásának elfoglalása előtt külföldre ment s egy idei utazás után 1815 tavaszán a göttingeni egyetemre iratkozott be. 1816 nyarára tért haza hivatalába, melyről 1819 végén belvárosi papságra lépett elő. 1825–27-ben országgyűlési papságot is viselt. A →*tiszántúli egyházkerület* 1827-ben al-, 1832-ben főjegyzőnek, 1841-ben püspöknek választotta. A magyar prot. egyházak szervezete ügyében Bécsben 1855 május-júniusában tartott tanácskozáson vezető szerepet vitt. – *Művei*: Hazafiúi elmélkedés (Prédikáció I. Ferenc születése napján, németül is megjelent). (Pest, 1821.) Hálaadó elmélkedés... I. Ferenc meggyógyulásán (Prédikáció Pozsonyban). (Pozsony, 1826.) Diaetai prédikáció... az ország gyűlése végén... (Uo. 1827.) Diaetai prédikációk. (Debrecen, 1828.) Könyörgések... és prédikációk... a... kole-nyavalya közelgetésekor, pusztítása alatt s megszünése után... (Uo. 1831.) A tömlöcben támadt világozás (Prédikáció a Szabolcs vármegyei rabok imaházának fölszentelésekor). (Uo. 1833.) A ref. püspök hivatali minősége (Nagy Mihály beiktatásakor). (Pápa, 1845.) Egyházi elmélkedés... Debrecen városa nemzet-újászületési öröm- és hálaünnepé alkalmával. (Debrecen, 1848.) Március tizenötödik évfordulati... ünnepély alkalmával... könyörgés... (Uo. 1849.) Egyházi be-

széd... Ferenc József... születésnapja ünnepén. (Uo. 1854.) Confirmatióra... készítő rövid vallásos oktatás. (Uo. 1856.) (Igen sok kiadást ért.) Ünnepi, alkalmi és közönséges egyházi beszédek. (3 k.). (Uo. 1857.) (III. kiad. uo. 1871.) Halotti beszédek (3 k.). (Uo. 1858.) Egyházszeretési beszédek. (Uo. 1858.) (II. kiad. uo. 1868.) Ünnepi, alkalmi és halotti imádságok. (Uo. 1868.) (A halála után megjelenteket →Révész *Bálint* rendezte sajtó alá.) Levelei az 1825–27. évi országgyűlésről („Adalékok a magyar tud. akadémia történetéhez” c. füzetben →Révész *Imre* által közölve). (Budapest, 1877.) A „→*bécsi tanácskozás*” tárgyalásairól vezetett naplóját kivonatossan →*Tóth Sámuel* (1894.) bocsátotta közre. Napvilágot láttak még azok a beszédei, melyeket I. Ferenc emlékére (1835.), Molnár Sándor (Vértesen, 1818.), Baranyi Istvánné Molnár Zsuzsánna (1821.), Halasi Sámuel (1824.), Aszalay Pál (1824.), Domokos Lőrinc (1825.), Böszörményi Pál (1825.), Pogány Lajos (Pozsonyban 1827.), Nagy István (Hajdúböszörményben 1831.), Szentgyörgyi József (1832.), és →*Ercsei Dániel* (1836.) felett tartott. A →*Székács*- →*Török-féle* „Egyházi beszédek” (1841. és 1845.) közt is van tőle. Naplójából egy részt közölt a →*Debreceni Prot. Lap* (1936.). A temetésén →*Benedek Lajostól* és →*Révész Bálinttól* elmondott beszédek szintén ki vannak adva. – Unokaöccse volt →*Sárváry Pálnak*.

Irodalom: Vári Szabó Sámuel: Az 1848–9. bepecsételt könyve (Czelder Figyelője, 1881.), Varga Zoltán: Sz. P. I. élete és munkássága... Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Szokoly Márton (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, 1595 májusában Hanajrán, 1598-ban Jenkén, 1606 szeptemberében Málcán, 1609 augusztusában Zaharon. 1619 júniusában Nagyráskán működött. Lelkészi pályájának még a kezdő korszakából, 1598-ból valók azok a prédikációi, melyek kéziratban fennmaradtak Sárospatakon.

Szokolyai Anderko István (Szokolya, 1620. – ? . ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1642. máj. 20-án lépett a felsőbb osztályú diákok sorába, 1644 körül →*rektornak* vitték Szatmárnémetibe, majd fölkereste a külföldet, s 1646. jún. 30-án Franekerben. júl. 28-án Groningenben, 1647. márc. 25-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. 1648 nyarán hazatérve, rektor lett Debrecenben, de egy diáklázadás miatt már a következő évben eltávozott onnan Berettyóújfaluba lelkésznek. 1654 őszén Hajdúszoboszlón működött. További sorsa bizonytalan, azonban helytelenül azonosítják azzal a hasonló nevűvel, aki mint marosvásárhelyi lelkész és marosi →*esperes* 1720. jún. 10-én végezte be életét. – *Művei*: Sérelmes lelkeket gyógyító balsamom (Holland-

ból ford.). (Leiden, 1648.) (Sok kiadást ért, még 1763-ban is megjelent.) A szent bibliának ótestamentomi könyveiből egybeszededegetett áhítatos könyörgések (Hollandból ford.) (Uo. 1648.) (Több kiadása van.) – Respondens volt a „De praeceptis Christi singularibus” (1646.), a „De nominibus schismaticis impositis ecclesiis christianis” (1647.), a „De politia et magistratu” (1648.), a „De perseverantia sanctorum” (1648.), az „In confessionem et apologiam remonstrantium” (1648.) és a „De potestate ecclesiae” (1648.) tartott vitákon.

Irodalom: Gálos Rezső: Sz. I. (ItK. 1910.), Harsányi István: Sz. I. (Uo. 1910.), Zoványi Jenő: Egy és más a Sz. A. Istvánt illető adatokról (Uo. 1941.).

Szokolyai ref. egyházmegye, a →*drégelypalánkinak* olykor előforduló neve.

Szolnoky Gerzson (Derecske. 1864. nov. 5. – Hajdúböszörmény, 1941. ápr.) ref. lelkész. Derecskén kezdett tanulni. A gimnáziumot és teológiát 1888-ban Debrecenben végezte. Miután Berettyóújfaluban, Konyáron és Hajdúböszörményben →*káplánkodott*, ez utóbbi helyen 1896 novemberében lelkésszé választott. 1939 végén nyugalomba lépett. – *Művei*: Halotti imádságok (2 k.). Hajdúböszörmény, 1900–1902. Hétköznapi imádságok. (Uo. 1901.) Vasárnapi és ünnepi imádságok. (Debrecen, 1904.) Vigasztalások (Halotti beszédek és imák). (Uo. 1910.) Háborús idők imádságos könyve. (Uo. 1915.) (18 kiadást ért.) Mennysorság kapuja. (Uo. 1916.) Pálmalevelek (Imák). (Uo. 1918.) Fájdalmasok könyve (Imák). (Uo. 1938.) Egy röpiratot is írt, melyre egy róm. kat. pap válaszolt (1900.).

Szombathi András (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Honi tanulása befejeztével külföldre ment s 1729-ben Bremenben gyarapította ismereteit. Hazatérte után 1737-ben és 1744-ben Tolcsván működött. Ez utóbbi évben írta és tartotta a következő gyászbeszédet: Krisztust követő... lélek... (→*Szathmári Paksi Mihály* felett). (Kolozsvár, 1748.) – Üdvözlő verset írt Kolosvári Istvánhoz (1729.).

Szombathi János (Rimaszombat, 1749. okt. 8. Sárospatak, 1823. okt. 5.) ref. tanár. Tanulmányait szülővárosában és 1765-től Sárospatakon végezte. 1774-ben külföldre menvén, előbb a zürichi, 1777-től pedig az utrechti egyetemnek volt hallgatója. Miután több más egyetemet is meglátogatott, 1779-ben visszatért hazájába, hol háromévi nevelősködés után 1783 elején a történelem tanszékét foglalta el Sárospatakon. – Szakjában jeles irodalmi munkásságot fejtett ki, mint a kollégium könyvtárnoka pedig páratlan érdemeket szerzett. – Egyházi érdekű *művei*: Exercitatio de praescientia futurorum contingentium... (A socinianusók ellen) (Utrecht, 1778.)

A legfőbb jóról való rövid beszélgetés (Gyászbeszéd Szemere László felett). (Kassa, 1787.) A sárospataki ref. kollégium könyvtárának rövid története. (Sárospatak, 1794.) A sárospataki ref. kollégiumnak rövid históriája... (Uo. 1809.) (II. bőv. kiad. uo. 1827.) *História scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis.* (Uo. 1860.) (Sajtó alá rendezte →*Erdélyi János*, magyar fordításban kiadta →*Gulyás József*, 1919.) *Notationes quaedam* (Az előbbinek függeléke). (Magyarra fordította Gulyás József, 1922.) A kollégium történetének sokkal becsesebb második része, mely a tanárok életrajzát foglalja magában, még mindig kéziratban van; egy részét néhol gyarló magyar fordításban a →*Sárospataki Füzetek* (1864–1866.), az egészét rövid kivonatban és újabbak pótlásával a →*Sárospataki Lapok* (1885–86., 1889–91.) közölte. Számos más műve is kéziratban maradt. Előbeszédet írt a →*Pethe Ferenc* utrecht-i bibliakiadásához („Tudósítás a magyar bibliáról” 1794.). üdvözlő verset →*Őri Fülep Gábor*hoz (1806.). A felette Majoros Andrásról tartott beszéd megjelent.

Irodalom: *Horváth* Cyrill: Adalékok Sz. J. irodalmi munkásságához (Sp. Füz. 1904.).

Szombatosok, a protestánsoknál, kivált a helvét irányúaknál az ószövetség értéke felől elterjedt véleménynek túlhajtásából keletkezett és főként az erdélyi antitrinitáriusok között népszerűsége jutott szekta, mely onnan vette nevét, hogy az ószövetségi törvények nagybecsülése folytán szombatot tette heti ünnepnek vasárnap helyett. Eredete bizonytalan, de a 16. századnak már a hetvenes éveiben kellett lenniök ez elv híveinek, majd →*Gerendi János* Aranyosgerenden lakó, később Eőssi András Székelyszenterzsébeten lakó főnemesek csináltak neki propagandát. Az előbbi már jóval 1585 előtt, az utóbbi pedig e tájt kezdte hangoztatni elveit, melyeket egyidejűleg a homoródszentpáli Kornisok is elsajátítottak, valószínűleg a költő →*Bogáthi Fazekas Miklós* hatására. Az Eőssi munkáját 1604 tele végén történt halála után fogadott fia, →*Péchi Simon* folytatta, ki vagyont és befolyását, azután pedig minden idejét és tehetségét, valamint meglepő héber ismereteit és egyébként is kiváló képzettségét a szombatosság ügyének szentelte, és sikerült is számos hívőre szert tenni a székelyek között. Eredeti egyházi énekek és teol. művek, úgyszintén zsidó szertartási könyveknek magyar fordításai képeztek maradandóbb emléket az ő és hirtársosai vallási tevékenységének. I. →*Rákóczy György* a máskülönben unitárius hitelveket követő szombatosoknak az országgyűlések 1595 óta ellenük hozott végzéseinek eltörlésével és enyhítésével 1636-ban szabad vallásgyakorlatot engedélyezett az unit. püspök fel-sősége mellett. Azonban csakhamar változtatott eljárás-

sán s a →*dési complanatio* után szomorú napok virradtak rájuk. A kegyetlen üldözés, mely sokat Törökországba való kivándorlásra kényszerített közülük, egyre apasztotta számukat. A megmaradtak csak titokban, de annál rajongóbban gyakorolták vallásukat, mely hovatovább mind közelebb jutott a zsidósághoz. Midőn Bözödújfaluban meghúzódott utolsó maradványukból 39 család mintegy 170 lélekkel 1868-ban áttért zsidónak, csak négy család tagjai maradtak szombatosok, s azóta ezek is kihaltak, a zsidókká lettek pedig 1944-ben az unit. egyházba tértek át.

Irodalom: *Kőváry* László: A szombatosok Erdélyben (Ker. Magvető, 1867.), *Boros* György: A szombatosok irodalmi maradványai és vallásos nézeteik (Uo. 1886.), *Kohn* Sámuel: A szombatosok, történetök, dogmatikájok és irodalmok (1889., németül 1894.), *Thury* Zsigmond: A szombatos kódexek bibliográfiája, különös tekintettel azok énektartalmára (1912.), *Nagy* Sándor: Szombatos codexek (1884.), *Lugossy* József: Egy szombatos codex és a szombatosok (Akadémiai Értesítő, 1850.).

Szondy–Kenessey-alapítvány. Kenessey István, a →*dunántúli ref. egyházkerület* →*főgondnoka* feleségével, Szondy Zsuzsánnával megegyezett, hogy amelyikük túléli a másikat, ref. egyházi célokra jelentékeny alapítványt tesz. A férj 1750-ben meghalván, Szondy Zsuzsanna, ki azután gr. Castiglione Eudemiussé lett, tette az alapítványt 1752. márc. 28-i végrendeletével, melyben a pápai egyháznak tízezer, a felsőörinek kétezer, a sárospataki kollégiumnak kétezer, a debreceninek két címen tizenhétezer, agentúra négyezer forintot stb. rendelt, összesen majdnem hatvanezer forintot. Ez alapítványokat, melyek idő folytán mintegy száz-ezer forintra szaporodtak, önmagát kiegészítő négytagú gondnokság kezelte, de az első világháborúval megindult pénzromlás megsemmisítette az egész tőkét. A végrendeletet közzé tette →*Liszkay József* (Sp. Füz. 1868.).

Szondy László (Nagykálló, 1788. – Nagykálló, 1869. aug. 15.) ref. lelkész. Nagykállón valamint Debrecenben végezte iskoláit. Azután →*rektor* volt három évig Dunavecsén, ahonnan 1814-ben külföldre indult, de Bécsnél tovább nem engedték. Hazatérve, harmadfél évig Lacházán →*káplánkodott*, majd 1818-ban lelkész lett Gyömrőn, 1832-ben Losoncon, 1836-ban Komáromban, 1844-ben Nagykállóban. – *Művei:* A jól forgolódó... (Prédikáció →*Báthory Gábor* püspökké szentelésén). (Pest, 1815.) Az isteni csodálatos segedelem... (Prédikáció V. Ferdinándnak veszedelméből menekülésekor). (Uo. 1832.) Egyházi hivatalának... folytatásával hallgatóit... megörvendeztető... Áron (Gyászbeszéd →*Kolmár*

József felett). (Komárom, 1835.) Beköszöntő papi beszéd... (Uo. 1836.)

Szontagh Gusztáv Adolf (Csetnek, 1793. ápr. – Pest, 1858. jún. 7.) ev. Vallású kapitány. Tanult Miskolcon és Mezőberényben, majd a pesti egyetemen, végül Késmárkon. Itt jogot végezvén, patvaristáskodott Rozsnyón, míg 1813-ban katona lett. Gyorsan emelkedett kapitánysáig, s mint ilyen lépett nyugalomba 1837. jan. 1-én. Ettől fogva Rozsnyón, Miskolcon s végül Pesten lakott. A Magyar Tud. Akadémia 1832-ben levelező, 1839-ben rendes tagjának választotta, a Kisfaludy-társaságnak 1836-tól tagja volt. – Jeles képviselője az egyezményes filozófiának. – Egyházi érdekű *munkái*: Erklärung des Religionsphaenomens. (Buda, 1823.) Hit, remény, és szeretet (Élet és Literatura, 1829.). A magyar egyezményes philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei. (Pest, 1855.)

Szotyori Nagy Károly (Komárom, 1821. aug. 5. – Debrecen, 1897. ápr. 2.) ref. kántor. 1838-tól kollegiumi zenetanár, 1844-től kántor volt Debrecenben. Idővel tanárul is alkalmazták a tanítóképezdében. – *Művei*: Énekhangzatos könyv... rövid útmutatással az éneklés tanítására. (Debrecen, 1846.) Templomi karénekeskönyv... a Kolozsvárt 1838. megújítva kiadott *→énekeskönyvbeli*... énekekkel. (Pest, 1848.) Templomi és halotti karénekeskönyv magyarországi reformátusok számára. (Debrecen 1859.) (III. kiad. Lipcse, 1887.) 755 dallamos közjáték... a gyakrabban előforduló chorálokhoz. (Debrecen, 1887.)

Sződi Csir István (? , 1682. – Debrecen, 1754. febr. 12.) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1697. nov. 5-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe s 1706 tavaszától *→contrascribái*, 1708 tavaszától *→seniori* tisztelet viselt. Ez év őszén külföldre ment s a következő évi márc. 27-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Visszatérte után 1711-ben tanár, 1720-ban lelkész lett Debrecenben. 1735-ben az *→egyházkerület* főjegyzővé, 1737-ben az *→egyházmegye* *→esperessé* választotta. – *Műve*: Az igaz és férjéhez hűséges feleségnek példája... (Gyászbeszéd Komáromi Györgyné Köleséri Sára felett). (Debrecen, 1722.) – Respondeált az „In principia philosophiae Renati Descartes” (1710.) tartott viták során. *→Maróthy Györgynek*, majd *→Varjas Jánosnak* apósa volt, *→Felfalusi Józsefnek* unokaveje, *→Piskárkosi Szilágyi Sámuelnek* sógora.

Szőke Ferenc (Szentkirályszabadja, 1741. febr. – ?Rimaszombat, 1806. márc. 13.) ref. esperes. Hazai tanulmányait bevégezve, külföldre ment és 1766 decemberétől 1768 szeptemberéig Bernben időzött. Ekkor lelkész lett Gombán, s 1782-től egyúttal aljegyzője volt a *→dunamelléki egyházkerületnek*. 1783 októberében Rimaszombatba ment *→elsőpapnak*. Nemsokára *→egyház-*

megyei jegyzővé, 1792 októberében *→esperessé* választotta a *→borsod-gömör-kishonti egyházmegye*. Tevékeny részt vett a *→budai zsinaton*, melynek aljegyzői tisztét vitte. Miután 1794 januárjában *→generalis notariussá* tette a *→tiszáninnyi egyházkerület*. 1797 júliusában csak néhány szavazattal maradt kisebbségben a püspökválasztásnál. Az egyházmegyék 1799-i rendezése alkalmával a *→gömöri egyházmegyének* maradt esperese. – *Művei*: Az igaz híveknek... nyereségek (Gyászbeszéd Bárczay Kata felett). (Hely n. 1774.) Amaz hosszú életű Egri Zsuzsanna... Szilassy Ádám özvegyének utolsó tisztességére... halotti elmélkedés. (Pest, 1780.) Az hú léleknek... bizodalma (Gyászbeszéd Fáy Andrásné Máriaassy Borbála felett). (Uo. 1781.) Idején való halál... (Gyászbeszéd Puky Istvánné Székely Julianna felett). (Hely n. 1781.) Erkölcsei katekézis (Watts Izsák után ford.). (Hely n. 1782.) (Új kiadások: Pest, 1785. és Pozsony, 1789.) Az istenfélő kegyes léleknek... feltámadásáról. (Gyászbeszéd Tihanyi Dániel felett). (Pozsony, 1783.) Az álnokság nélkül való igaz izraelitának lerajzolása... (Gyászbeszéd Bárczay András felett). (Pest, 1785.) A vallásra való bevezetés (I. kiad. ismeretlen, II. kiad. Pozsony, 1803.).

Szőllősi Antal (Makó, 1825. – Makó, 1899. ápr. 10.) ref. lelkész. Makón tanult. Innen Debrecenbe ment, hol az 1847–48. tanévben *→köztanító* volt. Azután *→káplán*, majd lelkész lett szülővárosában. – Választmányi tagja volt a *→Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. Önálló kiadványai és nagyobb dolgozatai, melyek arról tanúskodnak, hogy ha nem is művelte szakszerűen a magyar protestantizmus történelmét, széles körű ismereteket szerzett annak terén: Nazarénusok (Két prédikáció). (Hódmezővásárhely, 1870.) A nazarénusokról. (Debrecen, 1871.) *→Sibolti Demeter* (P. E. I. L., 1888.). Visszonválasz helyett appelláta (*→Thury Etele* ellen uo. 1891.). A dunántúli ág. hitv. ev. egyház 1598-iki törvénykönyve (Könyvismertetés uo. 1892.). Thury Etele „Dragoni Gáspár”-ja (Uo. 1896.). Még egyszer Dragoni (Uo. 1896.).

Szőllősi (Nagyszőlősi) Mihály (? , ? – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1660-ban iratkozott be *→togatusnak*. Onnan Kassára ment „paedagogarchá”-nak, de csakhamar lelkészi állást foglalt el valahol, 1666 végére pedig Beregsurányban. Az üldözések elkövetkeztével Erdélybe menekült s 1675 végén Brassóban tartózkodott valószínűleg lelkészi minőségben, de már 1676-ban másutt volt. Egyéb nincs tudva róla. – *Művei*: Sion leánya ártatlan ügyét védő hitnek paizsa, avagy: A győri collegium harmadik kérdése ellen... kikelő bajnok Dávidka... (Kassa, 1668.) Az Isten házában meggyújtott... lobogó szövétnek, vagy: A lelkipásztorságnak tiszta

tüköre... (Kolozsvár, 1676.) Az Úrért s hazájokért... bujdosó magyarok füstölgő csepűje, azaz: Melyben az élvén haló s halván élő bús lélek... az Isten háza mennyei tűzével megillettetik... (Uo. 1676.) (Új kiadásban közre bocsátotta → *Incze Gábor* 1935., ki „Szemelvények...” c. kiadványában 1935-ben is közölt belőle → *Zoványi Jenő* bevezetésével.)

Irodalom: *Zoványi Jenő:* Kutatások a „Bujdosó magyarok füstölgő csepűje...” szerzője után (MKSz., 1940.).

Szólósi P. Pál (? , 1661. – Szatmár, 1688. szept. 11.) ref. tanár. Tanult Debrecenben, ahol 1678. márc. 5-én kezdett a felsőbb osztályokhoz, majd → *köztanítói*, → *contrascribái* és 1683-tól → *seniori* tisztelet viselt. Külföldre menvén, 1684. aug. 15-től Leidenben, 1685. aug. 20-tól Franekerben gyarapította ismereteit. Visszatérve hazájába, 1686-ban → *rektor* lett Szatmáron. – *Műve:* De morte universali prima et ejus comitiva, morte secunda. (Franeker, 1686.) – Üdvözlő verset írt ifj. → *Köleséri Sámuel*hez (1682.), → *Debreceni Ember Pál*hoz (1686.) és → *Füsi Lőrinc*hez (1686.), gyászverset a → *Mártonfalvi György* (1681.), → *Nógrádi Mátyás* (1681.) és id. → *Köleséri Sámuel* (1683.) halálára.

Szőnyi Benjámín (Alsónémedi, 1717. dec. 10. – ?, 1794. szept. 14.) ref. lelkész. Tanult Monoron, Tasson, Kecskeméten és 1730-tól Debrecenben, hol 1734. ápr. 22-én lépett a felsőbb tanulók közé. 1742-ben lelkész lett Hódmezővásárhelyen, ahonnan egy év múlva külföldre ment s 1743. szept. 30-tól az oderafrankfurti, 1744 tavaszától a leideni, 1744 őszétől az utrechti egyetemen hallgatott. 1745 szeptembere elején érkezett vissza egyházába. A → *békési egyházmegye* 1744-ben → *esperessé* választotta. Agg kora miatt 1789-ben lelkészi állásáról, s miután póttagja volt a → *budai zsinat*nak, 1792-ben az esperesiről is nyugalomba kényszerítették. – Irodalmi téren jelentős munkásságot fejtett ki. – *Művei:* Imádságok imádsága (Énekek). (Pozsony, 1753.) (Több kiadása van.) Kegyeség napszáma (Az előbbivel együtt). Szentek hegedűje (Énekek). (Kolozsvár, 1762.) (Igen sok kiadást ért, még 1869-ben is megjelent.) Gyermek fizikája (franciából). (Pozsony, 1766.) (II. kiad. uo. 1774.) Mártírok oszlopához ragasztott ének. (Uo. 1789.) Istennek trombitája. (Buda, 1790.) Az újtestamentumi énekek éneke. (Pozsony, 1792.) – Írt még egy éneket a vallásszabadság viszszerzésekor (1791.), egy hosszú üdvözlő verset Segesvári Istvánhoz (1793.) s ugyancsak üdvözlő verset Veszprémi Istvánhoz (1778.) és Marusi Andrásához (1744.). Kéziratban is maradtak munkái, főleg történelmi tartalmúak. – Unokája volt → *Vecsei M. István*nak, apósa → *Ecsedi Miklós*nak.

Irodalom: *Szeremlei Sámuel:* Sz. B. és a hódmezővásárhelyiek (1890.)

Szőnyi Nagy István (? , 1633. v. 1634. – Szatmár, 1709.) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1654. máj. 14-én → *subscribált*. A külföldet is fölkeresvén, 1666-ban az utrechti, 1667. szept. 4-én a groningeni egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazatérte után lelkész lett Tornán, ahonnan azonban vallásáért 1671. márc. 11-én elűzetett. Egy ideig még ott lappangott, de végre is menekülnie kellett, s ez év júliusában Debrecenben kapott lelkész-ként alkalmazást. A következő év nyarán Zilahra ment → *elsőpap*nak, 1675-től pedig a bujdosók között működött → *prédikátorként*. 1680 márciusától Balmazújvárosban, valószínűleg 1685-től Hajdúszoboszlón, 1689-től Kolozsvárt, 1696 elejétől Székelyudvarhelyen, 1699-ben és 1700-ban valószínűleg Nagyváradon lelkészkedett. Majd 1704 decemberében Gyulafehérvárt volt elsőpap, de innen a háború zaja távozásra kényszerítette. Ekkor Szatmárra vonult, mely Németivel együtt az erdélyi bujdosó papok szállásául volt kijelölve. Itt aztán 1708 februárja után szintén lelkészi állást viselt, haláláig. – *Művei:* Martyrok koronája. (Kolozsvár, 1675.) (Új kiadás Nürnberg, 1727.) Kegyes lelkek vezérsillaga. (Debrecen, 1681.) (Más kiadás még ez évben hely n.; új kiadás Debrecen, 1714.) Élő holtak jó illatja, mellyel... → *Felvinczi Sándor*... temetését temjénezte... (Uo. 1686.) Paradicsomi mulatsága jegyesével a Jézusnak (Gyászbeszéd Illyefalvi János felett). (Kolozsvár, 1690.) Magyar iskola (Név n.). (Uo. 1695.) (Hangoztató módszerű abc, melyet Toldy Ferenc 1866-ban újra kiadott a „Corpus grammaticorum”-ban.) Gyászbeszéd Kendeffi János felett („Utolsó tisztesség...” c. gyűjteményben). (Uo. 1697.) „Philopatris Arvadinus Theaitetus” álnév alatt valószínűleg ő írta a Gusztáv Adolfról szóló „Kegyes vitéz” (Debrecen, 1675.) c. könyvet. „Örök élet koronája” (melyet Debrecenben végig prédikált) és „Tizenkét csillagok koronája” c. munkái körülbelül kéziratban maradtak. – Respondeált az „Ad Romanos IV. 3.” (1666.) felőli vitán. – Írt még üdvözlő verset → *Lizkai P. András*hoz (1667.) és → *Pápai Páriz Ferenchez* (1710.) (még 1708-ban írta), gyászverset a → *Mártonfalvi György* (1681.), → *Nógrádi Mátyás* (1681.), *Felvinczi Sándor* (1686.), → *Köleséri Sámuel* (1683.) és I. → *Szathmárnémethi Mihály* (1689.) halálára.

Szőnyi Pál (Debrecen, 1808. – Bp. 1878. jún. 17.) ref. vallású nevelőintézet-tulajdonos. Debrecenben tanult, 1824-ben lépve a felsőbb osztályok elsőjébe, 1834 őszétől 1835 tavaszáig pedig → *seniori* tisztelet viselvén. Ekkor a Szepességre, majd a berlini egyetemre ment, ahonnan visszatérve hazájába, 1838-tól nevelője volt Tisza Kál-

mánnak és fivéreinek. 1848-ban miniszteri tanácsosi hivatalt vállalt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. Miután az abszolutizmus elején iskolafelügyelőséget viselt, 1851-ben magán nevelőintézetet nyitott Pesten. – Könyvtárát és természetrajzi gyűjteményét a →*debreceni kollégiumra* hagyta. A Magyar Tud. Akadémia 1846-ban levelező taggá választotta. – Egyházi érdekű műve: A Pesten felállítandó prot. praeparandia terve. (Buda, 1846.

Szőnyi Virág Mihály (Ószöny, 1703. dec. 4. – Kunszentmiklós, 1790. máj. 1.) ref. püspök. Ószönyben kezdett tanulni, de már 1718 elejétől Tatán volt s itt el is érte a felsőbb osztályokat, melyeket aztán 1721. szept. 10-től Debrecenben folytatott. Itt 1728-tól 1732-ig →*köztanítói*, azután →*contrascribai*, végül 1733 március-júniusában →*seniori* hivatalt töltött be. Ekkor külföldre ment, majdnem egy évig a zürichi egyetemen gyarapította ismereteit s ott fel is szenteltette magát. Miután Utrechtben is időzött még néhány hónapig, visszatért hazájába, hol 1735 tavaszától Kunszentmiklóson lelkészkedett. A →*solti egyházmegye* 1755-ben →*esperessé*, a →*dunamelléki egyházkerület* 1756-ban főjegyzővé, 1757-ben püspökké választotta. Lelkeszi állásáról 1785-ben nyugalomba vonult. – *Műve*: De cultu religioso... (Zürich, 1734.) – Apósa volt →*Göböl Gáspárnak*.

Irodalom: Önéletrajza (Dt. Prot. Lap, 1893.)

Molnár János: Sz. V. M. dunamelléki superintendens levelei (P. E. I. L., 1907.).

Szóts Farkas (Jedd, 1851. nov. 23. – Bp. 1918. máj. 13.) ref. tanár. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait Marosvásárhelyen 1870-ben, a teológiát Budapesten 1874-ben végezte. Ekkor külföldre ment s egy évet a marburgi, egyet az utrechti egyetemen töltött. Hazajöve, 1876 júniusától nevelősködött, míg 1877 szeptemberében helyettes, 1879-ben rendes tanár lett a budapesti →*teol. akadémián*. – A →*dunamelléki egyházkerület* 1901-ben tanácsbíróvá, a bécsi prot. teol. fakultás 1911-ben díszdoktorrá választotta. Kezdetől fogva választmányi tagja, 1895 nyarától pedig 1915-ig titkára, ettől fogva ismét választmányi tagja volt a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*. Több belmissziói egyesületben szintén a vezetők közé tartozott, így titkári tisztelet vitt az 1894-ben megalakult dunamelléki egyházkerületi egyházi értekezletben, melynek több éven át kiadott „Emlékkönyvé”-t ő szerkesztette. Szerkesztette még 1889-től 1904-ig a P. E. I. L.-t, melynek már 1886 októbere óta főmunkatársa volt, és szerkesztette 1895-től 1913-ig a →*Prot. Szemlét*, mindkettőbe számos cikket és kisebb-nagyobb tanulmányt írván. – Nagyobb dolgozatai és külön megjelent művei: A vallás eszméje és nyilatkozatai (Egyházi Reform, 1874.). Az egy-

házi értekezletek feladatáról (Emlékkönyv, 1894.). A budapesti ev. ref. theol. akadémia múltja és jele. (Budapest, 1896.) A közszellem valláserkölcsei lendülése (Prot. Szle, 1896.). Irodalmi tömörülés az egyházban (Uo. 1899.). Egyetemi prot. theol. fakultás (Uo. 1900.). Protestánsok egyházi megerősítése (Uo. 1900.). Névleges és valódi keresztyénség (Uo. 1900.). Az evangélium hatása a nemzetekre. (Uo. 1900.). Protestánsok egyházi tömörülése (Uo. 1900.). Keresztyénség az évszázad fordulóján (Uo. 1901.). A protestantizmus hódításai (Uo. 1901.). Belmissziói munkásság és belmissziói szervezkedés (Uo. 1901.). A budapesti theol. akadémia félszázados múltjából. (Uo. 1905.). Ker. hittan (Tankönyv). (Budapest, 1905.) Ker. erkölcsstan (Tankönyv). (Uo. 1905.) Ref. ker. hit- és erkölcsstan (Tankönyv). (Uo. 1905.) Ker. iratok termelése és terjesztése (Prot. Szle, 1906.). A socializmus történeti áttekintésben (Uo. 1906.). Emlékezés →*Ballagi Mórról* (Uo. 1907.). A misszió vallási és egyházi jelentősége (Uo. 1908.). A budapesti theol. akadémiáról (Uo. 1909.). →*Farkas József* emlékezete (Budapesti theol. akadémia értesítője, 1909.). A vallás élete. (Budapest, 1915.) Egy-házunk és a socialdemokrácia (Prot. Szle, 1916.). Több traktátust fordított magyarra az angol traktátustársulat számára. Revideálta Luthardt „Előadások a keresztyénség erkölcsstanáról” c. munkájának →*Csiky Lajos* által végzett fordítását.

Sztárai Mihály (Drávasztára, ? – ?, 1575 eleje táján) reformátor. A Ferenc-rendbe lépve, Padovában fejezte be tanulmányait, hol magisteri címet szerzett. Alighanem mindjárt ezután a reformációhoz csatlakozván, 1544 tavaszától Laskón működött s hét év alatt folytonos küzdelemmel, sőt élete gyakori veszélyeztetésével 120 prot. egyházat alapított Baranyában és Szlavóniában. Ekkor már →*esperesi* hivatalt is viselt, és viselte azt új egyházaiban: egy ismeretlenben és a tolnaiban is, hova 1553-ban ment át. Ez idő tájt kezdődött a harca a helvét irányhoz szítókkal. 1558-ban visszatért Laskóra, ahonnan pár évvel később alkalmasint Gyulára ment s ott működött 1564-ig, amely év decemberében Sárospatakon foglalt el lelkeszi állást, s ott a →*Perényi Gábor* és Alaghy János birtokain megmaradt csekély számú lutheránus lelkész által alakított →*egyházmegyében* az esperesi tisztelet vitte. Innen 1567 őszén távozott, valószínűleg közvetlenül Pápára, ahonnan 1570-ben Sopronba hívták, de nem ment el, viszont 1574 tavaszán, amidőn meg ő ajánlkozott oda magyar →*prédikátornak*, mást választottak meg. – Reformátorkodása mellett irodalmi munkálkodásával szerzett nagy érdemeket. A magyar drámaírás terén kifejtett alapvető működése kiváló helyet biztosít neki az iro-

dalomtörténetben. – Ily irányú művei közül kettő maradt fenn, melyek latin címűek ugyan, de magyar nyelvűek: Comoedia de matrimonio sacerdotum (Krakkó, 1550., töredéke van meg) és Comoedia lepidissima de sacerdotio... Az igaz papságnak tüköre... (Magyaróvár, 1559., de még 1553-ból való). Igen sok verses műve is van, mindannyi magyarul; a fennmaradottak közülük egy csomó zsolttár-átdolgozáson és néhány éneken kívül: Az istenfélő Eleazár papról és az kegyetlen Antiochus királyról való szép történet (először a Hofgref-féle →*énekeskönyv*ben 1546-ból való), Ákháb király hitetlenségéről és Illyés prófétának megfeddéséről való szép történet (Debrecen, 1574., de még 1549-ben írta s már az 1552 után hamar kiadott Hofgref-féle énekeskönyvben, később pedig többször is megjelent). Az Holofernes és Judit asszony története (először a Hofgref-féle énekeskönyvben, azután másutt is, 1552-ben írta), Historia de vita beati Athanasii (Debrecen, év n., 1557-ben írta), Historia Crammerus Tamás érseknek az igaz hitben való állhatatosságáról (Debrecen, 1582.. írta 1560-ban). Mindeme nagyobb s a többi kisebb szépirodalmi munkákat →*Szilády Áron* a Régi Magyar Költők Tára V. kötetébe (1886.) gyűjtötte össze. →*Szenczi Molnár Albert* följegyezte róla, hogy postillákat is írt s a szentségek kiszolgáltatásának formáját szintén egybeállította, de arról nem tesz említést, hogy ki is nyomatta volna. Polémiát folytatott →*Mélius Péterrel*, ki „A halál könyvé”-ben és még más művében is foglalkozott vele.

Irodalom: Nagy Sándor: Sz. M. élete és művei (1883.), *Szilády Áron* által művei gyűjteményéhez írt életrajza, *Zoványi Jenő*: Sz. M. és társai, mint képzelt püspökök (Prot. Szle. 1932.), *Uő*: Sz. M. sárospataki lelkészége és ebbeli társai (It. 1940.).

Sztárai Miklós (? ? Ótorda, 1582. ápr. 18.) unit. lelkész, 1576-ban Balázsfalván, nem sokkal ezután Ótordán működött. – *Művei:* Az vízözönnek történetéről való szép ének. (Koloszvár, 1576 és 1580 közt.) (Újabb kiad. is van. Legújabb kiadta →*Dézsai Lajos*: Régi Magyar Költők Tára VIII. k.) Sodoma veszedelméről való ének. (Nem maradt fenn.)

Sztehlo András (Lajosfalva, 1816. júl. 10. -Bp. 1899. okt. 23.) ev. lelkész. Iskoláit Újverbászon (1826–1831.), Mezőberényben (1831–1832.), Selmechányán (1832–1835.), Eperjesen (1835–1836.) és Pozsonyban (1836–1839.) végezte, ahonnan külföldre mentén, 1839. nov. 30-tól Jenában folytatta tanulmányait. Miután egy év múlva hazatért s egy évig otthon, egy évig Selmechányán, egy évig Eperjesen →*káplánkodott*, 1844 elején Dobsinán, 1857 elején pedig Losoncon lett lelkész. A →*nógrádi egyházmegye* 1864

elején →*főesperessé* választotta, de már 1865-ben a budai egyház hívta meg lelkészéül. 1873 tavaszán lemondott e hivataláról. – Számos cikkét közölte a P. E. I. L. és a Protestantische Jahrbücher, a következő művei pedig külön jelentek meg: Predigt am 1.-sten Adventsonntage 1844. (Lócse, 1845.) Húsvéthétfői beszéd... (Pest. 1859.) Vallástan. Vezérfonal... (Pest, 1861.) (1906-ig kilenc kiadást ért, a második „Ker. vallástan” címmel 1864-ben, a harmadiktól kezdve „Evangeliumi ker. vallástan” címmel: németül is napvilágot látott előbb „Leitfaden...” később „Christliche Religionslehre” címmel.) Christus und seine Kirche, oder: Was wollte er und was ist daraus geworden (Montanus álnévvel). (Budapest, 1874.) (Újra kiadta Kornél fia. 1929.) – valamint gr. Széchenyi István és gr. Teleki László emlékére tartott beszédei (Ugyancsak fia által kiadva a „Kétszáznegyven esztendő...” c. műben).

Sztehlo Kornél (Dobsina, 1847. szept. 21. – Bp. 1940. febr. 20.) ev. vallású ügyvéd, az előbbinek fia. Jogot végzett s 1871-ben ügyvédi irodát nyitott Budán. A budai egyháznak →*gondnoka*, a →*budapesti egyházmegye*nek jegyzője, az egyetemes egyháznak ügyésze, a →*budapesti első és második zsinat*nak tagja, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság*nak választmányi tagja volt. 1911–13-ban felelős, 1914–15-ben főszerkesztői tisztét vitte az →*Evangelikus Lap*nak. – Egyházi érdekű művei: Törvényjavaslat a házasság megkötésének és felbontásának feltételeiről. (Budapest. 1880.) Zsidó házassági jog. (Uo. 1880.) A keresztyén-izraelita polgári házasság. (Uo. 1881.) Unit. házassági jog. (Uo. 1882.) A házassági elválás joga Magyarországon és az ország erdélyi részeiben. (Uo. 1885.) (II. átd. kiad. uo. 1890.) A házassági jogi reform (Prot. Szle. 1889.). Törvényes bigámia? (Budapest, 1891.) A polgári házasságról. (Uo. 1893.) Törvényjavaslat a házassági jogról. (Uo. 1894.) Tanulmányok az anyakönyvi ügy terén. (Uo. 1895.) Eljárás a házassági perekben. (Uo. 1895.) (II. jav. kiad. uo. 1896.) Das ungarische Ehegesetz und seine Beziehungen zu Oesterreich. (Uo. 1896.) A házassági jogszabályok összeütközésének kiegyenlítése. (Uo. 1907.) Kétszáznegyven esztendő az egyház szolgálatában. (Uo. 1908.) A „Ne temere” decretum. (Uo. 1908.) A protestantizmus jelentősége Magyarországon. (Uo. 1908.) A protestantizmus és modernizmus. (Uo. 1909.) A nő hivatása a magyar protestantizmus küzdelmében. (Uo. 1909.) Felolvasásai (I-IV. füzet). (Uo. 1909–1912.) A protestantizmus érdeke és az általános választójog. (Uo. 1910.) A protestantizmus helyzete és teendői a többi magyar egyházzal szemben. (Uo. 1928.) A budai ev. egyház története 1821–1918. (Uo. 1930.) Újból kiadta atyjá-

nak „Christus und seine Kirche...” c. munkáját (1929.).

Sztrecsko János György (Pozsony, 1729. jún. 1. – Pozsony, 1795. nov. 2.) ev. tanár. Pozsonyban tanult, 1748-ig, mikor külföldre ment s a göttingeni egyetemen töltött három évet. Miután egy évig még nevelősködött ott, 1752-ben hazajövéen, itthon is nevelőséggel foglalkozott három évnél tovább. 1756 márciusában subrektor, 1757 novemberében →*conrektor*, 1771 januárjában →*rektor* s egyszersmind a teológia tanára lett Pozsonyban. – *Művei*: Freundschaftliche Empfindungen bei dem Abschiede Herrn Johann Paul Klars... (Pozsony, 1767.) Német gyászbeszéd →*Beer Frigyes Vilmos* felett. (Uo. 1774.) Theologia dogmaticomoralis in compendium redacta. (Pest, 1816.)

Sztromszky Ferenc Sámuel (Bazin, 1792. júl. 12. – Pozsony, 1861. júl. 20.) ev. püspök. Bazinban tanult 1804-ig. Ekkor Győrbe, majd Pozsonyba ment tanulmányai folytatására, melyeknek bevégezése után nevelősködéssel töltött pár évet. 1815-ben a tübingeni egyetemnek lépett a hallgatói közé. Két év múltával →*káplán* lett Brünbnben, 1819-ben diakónus Lembergben, 1823-ban lelkész a sziléziai Hillersdorfban. 1827-ben tért vissza hazájába, amikor is Rajkára választották lelkésznek. Innen 1829-ben Pozsonyba hívták papnak, hol 1835-ben püspökké választotta a →*dunáninnyi egyházkerület*, 1845-ben pedig egyúttal →*esperessé* a →*pozsonyvárosi egyházmegye*. Püspöksége első éveiben többfelé végzett egyházlátogatást. Az abszolút kormány 1850-ben felfüggesztette ezektől a hivatalaitól s csak 1860-ban nyerte vissza azokat, de már a következő évben lemondott róluk, kevéssel halála előtt. – *Művei*: Festpredigten gehalten... zu Hillersdorf. (Brünn, 1828.) Predigt am Gedächtnisstage der Feuerbrunst in dem Markte Rackendorf. (Pozsony, 1828.) Antrittspredigt... (Uo. 1829.) Ein frommes Herz ist das beste Opfer der Weihe (Prédikáció az oroszvári új imaház föl-szentelésekor). (Uo. 1829.) Trauredede bei der feierlichen Vermählung des F. Ullinger mit Luisa Blasko... (Uo. 1830.) Uns ist bange, aber wir verzagen nicht (Prédikáció). (Uo. 1831.) Die würdige Freude über die Rettung... unsers... jüngeren Königs. (Uo. 1832.) Weiherede bei der feierlichen Einsegnung des Ehejubilpaares, des S. P. Weber und C. Weber geb. Limberger. (Uo. 1833.) Häusliches Glück (Prédikáció). (Uo. 1834.) Christliche Vaterlandsliebe (I. Ferenc születésnapján). (Uo. 1834.) Der Werth und der Segen wohleingerichteter Armen-Anstalten (Prédikáció). (Uo. 1835.) Német prédikáció a pesti egyház ötven-éves jubileumán („Predigten...” c. fü-

zetben). (Pest, 1837.) Weihe–Reden bei kirchlicher Einsegnung der neuen Orgel... (Pozsony. 1839.) Jesus Christus in den Tagen seiner irdischen Vollendung. (Uo. 1840.) Rede bei der religiösen Weihe des neuen Altarbildes... (Uo. 1842.) Predigt am religiösen Doppelfeste der fünfzigjährigen Amtsjubelfeier und der glücklichen Genesung des... Reichspalatin. (Uo. 1847.) Feier der Grundsteinlegung an dem neuerbauten Lycealgebäude... (Uo. 1855.) – úgyszintén az I. Ferenc (1835.) és br. Prónay Sándor (1839.) emlékére. a Luther halálának háromszáz éves fordulóján (1846.) és br. Jeszenák János felett (1835.) tartott beszédei.

Irodalom: *Csecsetka* Sámuel: Sz. F. S. ev. püspök életrajza (Házi Kincstár, 1861.).

Szuhay Benedek (Hubó, 1862. jún. 20. – Sajókápolna, 1917. ápr. 1.) ref. lelkész. A gimnáziumot Rimaszombaton (1874–1880.) és Sárospatakon (1880–1882.) a teológiát ez utóbbi helyen 1886-ban végezte. Háromévi nevelősködéssel után 1889 őszén Felsőbarcikán, 1893 tavaszán Sajókápolnán lett lelkész. A →*tiszáninnyi egyházkerület* 1904-ben a →*budapesti második zsinat* póttagjának, 1914-ben tanácsbírónak választotta. – Főleg költéssel foglalkozott s volt is egy éneke a legutóbbi →*énekeskönyv*ben. – Ezen kívül *művei*: A prot. lelkész feladata napjainkban. (Miskolc, 1897.) Az egyházlátogatás. (Uo. 1900.) A lelki gondozásról (Lelkészegyesület, 1911.). Istenért és szabadságért. (Miskolc, 1911.) Élőknek a holtakról. (Debrecen, 1914.)

Szüts István (Ajka. 1768. ápr. 30. – Tét, 1839. márc. 18.) ev. lelkész. 1781-től Sopronban tanult, ahonnan 1786-ban Győrbe ment tanítónak. Másfél év múlva Pozsonyban folytatta tanulmányait, melyeknek befejeztével már 1788 nyarán lelkész lett Iharosberényben. 1795 tavaszán Csöngére, 1805 végén Tétre választották papnak. – A dunántúli 1809-i →*énekeskönyv*ben 43 éneke van. Azonkívül is szorgalmas verselő volt. Alkalmi éneket írt Fabri István nevenapjára (1787.), üdvözlő verset →*Sztrecsko János György*hez (1788.), →*Kis János*hoz (1812.), gyászverset „Kisfaludi György kedves egyetlenegyének” halálára (1802.). – Egyéb *művei*: Erkölcsi és elegyes versek (németből). (Pozsony, 1791.) Áhítatosság-ra való könyv azoknak számára, kik az úrvacsorájával méltán élni akarnak. (Sopron, 1800.) Csonkán maradt egy vallásbölcseleti munkája, melynek címe: Eusebius, vagy beszélgetések az emberi lélek teljes kifejlődéséről. Ebből egy hosszabb mutatónyt közölt a Tudományos Gyűjtemény (1840. XII.), „A religiós, vallásos s erkölcsös élet mint támad az emberben?...” cím alatt.

T

Tablic Bogyozló (Csehberk, 1769. – ?Egyházmarót, 1832. jan. 23.) ev. esperes. Miután Dobsinán és Pozsonyban elvégezte tanulmányait, a külföldet is fölkereste s 1790 nyarán a jeni egyetemre iratkozott be. Innen 1793-ban hazatérve, előbb Felsőrakoncán, 1795 augusztusától Acsán, azután Assakürtön, 1802-től Szakolcán, 1805-től Egyházmaróton lelkészkedett s néhány évig →esperesi hivatalt is viselt a →nagyhonti egyházmegyében. – Kiváló érdemeket szerzett a magyarországi szlovák irodalom szorgalmas művelésével; négy kötet költeménye (1806–1812.) és számos alkalmi verse, Pope az emberről írt tankölteményének és Kövy „Compendium juris hungarici” c. munkájának fordítása mellett a következő egyházi művei jelentek meg, mind szlovákul: Gyónási könyv (ford.). (Vác, 1800.) Két ének →*Crudy Dániel* püspökké beiktatásakor. (Uo. 1802.) Az emberi tevékenység (Spalding után németből ford.). (Vác, 1802.) Az Istennek legbölcsebb és boldogító útjai (kibúcsúzó Assakürtől). (Szakolca, 1802.) Gyászbeszéd Skultéti Ádám felett. (Uo. 1803.) Esketési beszéd Wengericzky András és Polereczky Johanna egybekelésakor. (Uo. 1803.) Gyászbeszéd Mayer Pálné Brodszky Erzsébet felett. (Uo. 1803.) Prédikáció II. Ferenc osztrák császárrá létekor. (Uo. 1804.) Beszéd Lyci Kristóf püspökké beiktatásakor (Uo. 1807.) Az ágostai hitvallás (Latinból ford., rövid történetével). (Vác, 1808.) Alkalmi prédikációk. (Uo. 1821.) Újra kiadta Párik Istvánnak a tatár rabságáról írt művét (Szakolca, 1804.).

Tábori püspökség protestánsok részére az osztrák-magyar közös hadseregben cím gyanánt létezett ugyan, de mint valóság nem. Az önálló magyar honvédség kebelében 1923-ban szervezetett ez az állás olyképpen, hogy váltogatva fogja betölteni evangélikus és református. Első betöltője →*Soltész Elemér* lett, ki egy magasrangú katonatiszt →*főgondnok*kal együtt állott élén a honvédség prot. egyházi szervezetének, melybe a tényleges katonai szolgálatban levők és kiskorú családtagjaik tartoztak. Utóda 1948-ban →*Szimonidesz Lajos* lett, ki nek 1956-ban való nyugalmazásával meg is szűnt az egész tábori lelkészség.

Tagányi Ádám (Oroszlány, ? – Kisszeben, 1634.) ev. lelkész. Több helyen való tanulása után 1616-ban →*rektor* volt Bábban, ahonnan 1618-ban eltávolította a földesúri önkény. Azután lelkész lett Tapolysárpatakon, majd a szlovák papi tiszteet foglalta el Kisszebenben, hol meggyilkolták. – *Műve* egy bibliai verses história: *Elegia de lapsu primorum parentum tristissimo...*(Bártfa, 1617.)

Takács Ádám (Neszmély, ? – Gyón, 1797. ápr. 16.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1750 tavaszán lett →*togatus*, 1762 tavaszán pedig →*senior*. Azután lelkészi állást foglalt el először Gerjenben, 1767 őszén Alsónyéken, 1773 tavaszán Rákospalotán, 1783 vége felé Vácán, 1788 tavaszán Gyónban. – *Művei*: A keresztyéni ünneplésről kérdések és feleletek által való együgyű tanítás (ford.). (Vác, 1782.) Azokkal való vetélkedés, akik minden valást jónak tartanak... (Pictet után latinból ford.). (Pest, 1784.) Feleségének halálán kesergő ker. férfinak lelkipásztori vigasztaltatása. (Drelincourt francia műve németből ford.). (Vác, 1786.) (Új kiadás Pest, 1788.) Olyan édesanyának lelkipásztori vigasztalása, aki azon kesereg, hogy az ő kisdedje a szent keresztség nélkül halt meg (Drelincourt francia műve németből ford.). (Hely n. 1788.) Halotti huszonöt prédikációk (6 k., összesen 150.) (Pozsony és Pest, 1790–96.) (I-II. k. II. kiad. uo. 1795–1800.) Gottholdnak különb-különbféle dolgokról és alkalmatosságokról vétetett kegyes elmélkedési (Németből ford.). (Pozsony, 1796.) Nagykarácsoni, kiskarácsoni, nagypénteki, húsvéti, áldozócsütörtöki és pünkössti prédikációk. (Pozsony és Pest, 1797.) – Nagyatyja →*Karacs Teréz*nek, unokája →*Besnyei György*nek.

Takaró Géza (Izsák, 1881. dec. 3. – *New York, 1974. dec. 10.) ref. esperes. Izsákon kezdett tanulni. A gimnáziumot 1901-ben Kecskeméten, a teológiát 1905-ben Budapesten végezte. Miután ekkor egy tanévet Edinburghben töltött, →*káplán* lett Budapesten, hol aztán 1909-ben állandósított katechetának, majd 1910-ben lelkésznek választott Kőbányára. 1921 szeptemberében kiment Amerikába, ahonnan 1922 tavaszán visszatért, azonban félév múlva végleg kiment

New York-i papnak s a nyugati →*egyházmegye* →*esperesének*. 1923-tól a Reformed Church-höz való csatlakozása folytán ez utóbbi tisztségét „egyházmegyei elnök” címmel töltötte be. 1934-ben díszdoktor lett Lancasterben. – *Művei*: Karácsony. (Budapest, 1909.) Kirándulás a Hermonra. (Uo. 1912.) Egyiptomban. (Uo. 1912.) Prot. világgyűlés Rómában. (Uo. 1913.) Az igazi középpont. (Uo. 1913.) A lelkipásztor eszményképe. (Uo. 1913.) Virágvasárnaptól húsvétig. (Uo. 1914.) A világháború zsoldára. (Uo. 1915.) Reformáció és demokrácia. (Uo. 1917.) Nincs hely. (Uo. 1917.) Harangszó. (New York, 1932.) Szövétnék. (Uo. 1938.) Más munkákat is írt, főleg cikkeket különböző lapokba. Többedmagával írta: Emlékkönyv az amerikai magyar ref. egyházmegye 25 éves fordulójára (1929.).

Tályai Z. Márton (? , 1604. v. 1605. – ?Beregszász, ?) ref. lelkész. Hazai tanulása befejeztével →*rektor* lett Kolozsvárt. ahonnan külföldre látogatott el s 1630. nov. 23-án Oderafrankfurtban, 1631. ápr. 29-én Leidenben, 1632. jún. 23-án Franekerberri iratkozott be, de mindjárt ez-után ismét sokáig Leidenben tartózkodott. még 1634 tavaszán is. Miután Angliában is járt. visszatért hazájába, hol 1639-ben még élt, de valamikor 1648 előtt beregszászi papként halt meg. A puritánusokkal tartott. – *Műve*: Anatomie Samosaténianismi... (Leiden, 1634.) Respondens volt a „De persona D. nostri Jesu Christi” (1632.) tartott vitán.

Tanári (Prot.) köztanácskozmány 1846. aug. 10., 11. és 12. napjain folyt le Pesten. Az akkor napirenden levő oktatásügyi kérdésekben nyilvánított véleményt, így p. o. júliust és augusztust ajánlotta a nyári szünet idejéül s évi értesítők kiadását is ajánlotta. Naplója és jegyzőkönyve a Teichengraber (nemsokára Tavasi) Lajos szerkesztésében 1847-ben jelent meg.

Tanító, a 16. és 17. században a lelkész szó megfelelője.

Tankó Béla (Borberek, 1876. okt. 1. – ?Kolozsvár, 1946. jan. 24.) ref. vallású egyetemi tanár. A gimnáziumot és a teol. tanfolyam I. évét Nagyenyeden, többi évét Kolozsvárt végezte, ahonnan 1898-ban külföldre ment és Edinburghben töltött egy évet. Hazajövén, gimn. vallástanár lett Szászvárosban, előbb helyettes, 1901-től rendes minőségben. 1909 novemberében bölcsészettudományt szerzett Kolozsvárt. 1914-ben a debreceni egyetem bölcsészeti tanszékére neveztetett ki rendkívüli, 1916-ban pedig rendes tanárnak. – *Művei* közül teol. vonatkozásúak: Egyháztörténeti olvasmányok (3 r.). (Debrecen, 1907.) A főbb vallások története és a ker. egyház története a reformációig (Tankönyv). (Uo. 1907.) Nietzsche erkölcsi értékelése és a keresztyénség erkölcsi elvei. (Szászváros, 1909.) A 19.

század ethikai válsága. (Kolozsvár, 1912.) Kant vallásfilozófiája. (Debrecen, 1916.) Leibniz (Theol. Szaklap, 1917.). Protestantizmus (Uo. 1917.). A lelkészképzés reformjáról (Uo. 1919.). Vallás, keresztyénség, protestantizmus. (Debrecen, 1919.) A spiritizmus lélektani szempontból. (Budapest, 1922.) Kant Immanuel. (Debrecen, 1924.) Kant vallástana. (Uo. 1925.) Vallás és művészet. (Uo. 1927.) Kant és elődei. (Uo. 1930.) Vallás és metafizika (Prot. Szle, 1931.). A világnézet kérdése és más tanulmányok. (Debrecen, 1932.) A csodahit lélektanához. (Budapest, 1933.) Existencialis gondolkozás (A „Kecskeméthy-emlékkönyv”-ben). (Kolozsvár, 1934.) A theologia tudományossága. (Debrecen, 1936.) Tisza István vallásossága. (Uo. 1936.) Strauss Dávid emlékezete. (Uo. 1936.) A világnézet kérdése és a ref. elvek. (Uo. 1939.) Tudomány és vallás. (Szeged, 1940.)

Tapolcsányi ev. egyházmegye, gyakran előforduló rövidített neve a →*nagytapolcsányinak*.

Tarcali Bogdány Péter (Tarcal. 1607. v. 1608. – Szatmár, 1674. vége.) ref. esperes. Tanult Debrecenben, hol 1627. ápr. 24-én lépett a nagyobb diákok sorába s 1631 novemberében →*collaborator* volt. Külföldre menvén, 1633. máj. 6-án iratkozott be a leideni egyetemre. Angliába is átrándult, majd hazatérve, 1636 elején tanár lett Debrecenben, 1637-ben pedig másodpap Nagyecsedben; 1640-ben Aranyosmedgyesen, 1654-ig Feketeadóron, ettől fogva Szatmáron lelkészkedett, 1656-ban pedig Csengerbe választották meg. Miután 1658-ban →*esperesévé* választotta a →*szatmári egyházmegye*, 1661-ben visszatért Szatmárra várbeli papnak. Itt templomának a jezsuiták által való elfoglalása után a városban folytatta hivatalát 1674 vége felé történt elhaláláig. *Műve*: Magyar oratio (gr. Bethlen Krisztina temetésén, a „Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Debrecen. 1632.) Üdvözlő verset írt Géresi B. Mihályhoz (1634.).

Tarcali P. Pál (? , 1647. – ?, ?) ref. vallású orvos. Tanult Debrecenben, hol 1664-ben iratkozott be a felsőbb osztályok elsőjébe. Külföldre is ellátogatott, 1670. okt. 16-tól Groningenben gyarapította ismereteit. Angliában is járt, Oxfordban időzvéen huzamosabban. Visszatérvén Németalföldre, itt 1672. dec. 22-én Franekerben, majd hazafelé jövet az 1673–74. téli félév folyamán Oderafrankfurtban lépett az egyetemi hallgatók sorába. Vagy innen visszafordulva, vagy hazulról megint kimenne. 1675. febr. 14-től orvostanhallgató volt Leidenben, hol 1677 novemberében orvosdoktorrá avatták. További sorsáról nem tudunk. Teol. *műve*: De vocatione gentium et conversione Judaeorum. (Oxford, 1672.)

Tarcali Sámuel (? , ? – Miskolc, 1731. júl. 24.) ref. lelkész. Miután 1702 tavaszától →*seniori*

tisztét vitte a sárospatak-kassai kollégiumnak, melyben addig tanult, 1703 májusában pedig rektor volt Rimaszombaton, külföldre ment, s 1706. szept. 6-án a franekeri egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, lelkész lett Mezőcsáton, 1718-ban pedig Miskolcon. *Műve:* Rövid magyar oratio (Szemere György temetésén). (Debrecen, 1704.) Üdvözlő verset írt →*Szigeti Gyula Istvánhoz* (1708.).

Tarcali zsinatok az →*abaújház-tornai egyházmegyében* gyakran lehettek, de azok egyetemesebb jelleggel bírtak, melyeket 1561-ben, 1562-ben és 1564-ben általában a tiszáninneri helvét irányúak tartottak. Az első, bár valószínűleg érdemleges tárgyalás folyt rajta a praedestinatio kérdésében, inkább csak előkészítője lehetett az 1562-inek, melynek az volt a messze kiható fontosságú ténykedése, hogy tiszántúliaknak is a jelenlétében, ám a körülbéli lutheránusoknak még mindig heves védekezése mellett, általánosságban, de némely módosításokkal magáévá tette Beza Tódornak 1560-ban közzétett magánjellegű hitvallását, melyet aztán itt megállapított alakjában a következő évben elfogadott a helvét irány erdélyi híveinek →*tordai zsinata* is. Ezeket a →*tarcali zsinatokon* →*Kopácsi István* elnökölt, s az utóbbin →*Szikszai Fabricius Balázs* tartott prédikációt. Az ugyanitt 1564-ben összeült zsinat hasonlóképpen az összes tiszáninnerieké volt és ünnepélyesen megerősítették rajta előbbi hitvallásukat, tehát a Beza-félét, és alkalmasint ekkor vették be használatra a Kálvin kateját.

Tarcal-tordai ref. hitvallás, a Tarcalon 1562-ben tartott tiszáninneri és Tordán 1563-ban tartott erdélyi zsinatokon elfogadott s ezt követően nemsokára közre is bocsátott vallástétel, mely Beza Tódor „Confessio christianae fidei” (1560.) c. munkája nagy részének átvételével készült s azután általános érvényre és olyan tekintélyre emelkedett, hogy még 1655-ben is szükségesnek látszott közzétenni, mégpedig akkor magyar fordításával együtt. Ebből a kiadásból közölte →*Kiss Áron* „A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései” (1881.) közt. Latin szövegét Müller K. F. E. adta ki a „Die Bekenntnisschriften der ref. Kirche” (1903.) között.

Tarczy Lajos (Hetény, 1807. dec. 6. – Bécs, 1881. márc. 20.) ref. tanár. Hetényben kezdett tanulni. Majd Komáromba, onnan hét év múlva Pápára ment a felsőbb osztályokba. Miután 1828-ban →*köztanító*, 1830-ban →*senior* lett, 1831-től a bécsi egyetemen mennyiség- és természettant tanulmányozott. 1832-ben megválasztatván Pápára a természettan és bölcsészet tanárának, még egy évet töltött külföldön, főleg Berlinben. 1833 őszén foglalta el tanszékét, de mivel hegelianus irányja miatt súlyos támadások érték, 1839-ben lemondott a bölcsészet tanításáról s he-

lyette a számtant vette át. A Magyar Tud. Akadémia 1837-ben levelező, 1840-ben rendes taggá választotta, mit szakjába vágó irodalmi munkásságával érdemelt ki. – Széppapja volt Bárdossy Lászlónak.

Irodalom: Török József: Emlékbeszéd T. L. felett (1885.).

Tárkányi György (Kolozsvár, 1866. dec. 13. – Kolozsvár, 1944.) ref. tanár. Kolozsvárt 1887-ben végezte a gimnáziumot. Teológiát Nagyenyeden hallgatott 1891-ig, midőn külföldre ment s egy évet Berlinben, egyet Utrechtben töltött. Visszatérően, 1894-től helyettes vallásstanár volt a kolozsvári, 1899-től rendes vallásstanár a sepsiszentgyörgyi gimnáziumban, ahonnan 1903-ban szintén rendesnek visszakerült Kolozsvárra. Miután 1934-ben nyugalomba vonult, 1935-ben →*főgondnokává* választotta a kolozsvári egyház. – *Művei:* Vallás és műveltség. (Sepsiszentgyörgy, 1901.) Légy erős! (Prédikációk ifjúsági istentiszteletekre.) (Uo. 1902.) Konfirmációi káté (Id. →*Bartók Györggyel*). (Kolozsvár, 1907.) Ref. vallás (Tankönyv). (Uo. 1908.) Úti emlékek Olaszföldről. (Uo. 1910.) Van dolgozata a „Málnási dr. Bartók György emlékezete” c. füzetben is (1909.). Átdolgozta Bartóknak „Bibliaismertetés” c. tankönyvét (1908.).

Tarnóczi Márton (Beckó, 1620. – Blatnica, 1685. aug. eleje.) ev. püspök. Beckón kezdte iskoláit. Vágújhelyen, Győrött, Pozsonyban, Rajecen és Lőcsén (itt 1639–1643.) tanult még, majd külföldre ment s 1644. okt. 23-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, ahonnan 1647-ben magisteri címmel tért vissza hazájába. 1648-ban →*rektor* lett Szenicen, egy év múlva pedig Trencsénben. 1651 márciusától Vágújhelyen, 1652-től Privigyén lelkészkedett, s 1656 márciusában püspöknek választotta a →*bajmóci egyházkerület*. Miután Privigyéről hite miatt 1660-ban elűzték, nemsokára Divékújfaluban foglalt el lelkészi állást. 1673-ban a pozsonyi →*delegatum iudicium* előtt kivándorlásra kötelezvé magát, Németországba költözött, hol szintén sok viszontagságon ment keresztül, míg 1681-ben visszatérhetett Divékújfaluba. Innen a következő évben Lőcsére, azután újból Privigyére választott papnak. – *Művei:* Antiglypice metrica tornate enucleata. (Lőcse, 1643.) De theologia heterodoxa et orthodoxa. (Uo. 1648.) Speculum orthodoxiae lutheranae. (Trencsén, 1649.) Statera theologica adversus Coturium. (Uo. 1650.) Spicilegium biblicum in stipula praedestinationis. (Uo. 1651.) Clenodium raptum sed non ereptum, sive oratio in exequiis Pauli Ostrozith. (Uo. 1653.) Schemetismus funebris, sive oratio exhibens Nicolai Ostrozith lares, virtutes, labores, honores, cineres. (Uo. 1660.) Threnographia prosapiae Kalinkianae. (Zittau, 1678.) Halcyonia svevico-clavico-

germanica. (Uo. 1680.) Misnia celebris. (Uo. 1681.) Libertatis templorum quorundam silesiacorum fundamentum. (Hely? év?) Respondens volt a „De pseudosophia cacodoxorum et sobria philosophia orthodoxorum” (1646.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt Windisch Jánoshoz és Zabler Zsuzsánához (1643.), s br. Gersdorff Miklós békekövetsége alkalmára (1680.), valamint Zabler Jóbbhoz (görögül, 1646.) és Lang Mátyáshoz (1648.), s ugyancsak versben örököltette meg a száműzött papok szomorú sorsát. Kéziratban maradt művei is voltak. – Veje volt →*Kalinka Joachim*nak s apósa →*Augustini Illes*nek.

Tarpai Szilágyi András (?Tarpa, 1623. v. 1624. – ?Fogarás, 1682. előtt) ref. lelkész. Előbb Debrecenben tanult, hol 1641. júl. 15-én →*subscribált*. Sárospatakon folytatta aztán tanulmányait, hol →*köztanító* is volt. Majd visszatért Debrecenbe s ott →*contrascribai* és →*seniori* tisztelet is viselt. Külföldön 1649-ben az utrechti, 1651. márc. 11-én a leideni egyetemen lépett a hallgatók sorába. Hazajövén, 1652-ben tanár lett Nagyváradon. 1653-ban bihari lelkésszé avatták, de már 1654-ben ismét előbbi hivatalában működött, vagy talán el se ment Biharra. 1658-tól lelkész volt Ungváron, hol 1665-re az ungi →*esperesi* hivatalt is ő töltötte be. Az üldözések beálltával Erdélybe menekült s 1673-ban Fogarason lelkészkedett. Híve volt a puritanizmusnak. – *Művei*: De difficilibus aliquot S. Scripturae Novi Testamenti locis (2 r.). (Leiden, 1652.) De scientia media. (Nagyvárad, 1656.) Páristák kerिंगője (ford.). (Sárospatak, 1661.) Libellus repudii et divortii christiani (Magyar szöveggel). (Uo. 1667.) Toldalék a hitnek regulájáról (Az előbbivel együtt). Egyik szerzője volt annak az ajánlólevélnek, mely Borsáti Ferencnek „Metamorphosis Sigismundi Rákóczy” (1656.) c. munkája előtt foglalt helyet.

Tartler Márk (Brassó, 1685. márc. 31. – Brassó, 1757. júl. 25.) ev. lelkész. Brassóban tanult 1707-ig, mikor külföldre is ellátogatván, a hallei egyetemnek lett hallgatója. Visszatérte után 1720-tól →*lector*, 1734-től →*conrector* s még ez évtől →*prédikátor* volt szülővárosában. 1739-ben lelkésznek ment Prázmárra, ahonnan 1751-ben →*elsőpapnak* hívták vissza Brassóba. – *Művei*: Erste und letzte... Ehrensäule... (Seuler Lukács nyolc nap alatt elhalt három gyermeke felett). (Brassó, 1723.) Wohlverdienter Ehrenkranz (Gyászbeszéd Fronius Anna Mária Krisztina felett). (Uo. 1738.)

Tartianus Pál (Lőcse, ? – ?, ?) ev. lelkész. Honi tanulmányai befejeztével külföldre ment s az 1604–1605. tanévben a lipcsei, 1609. okt. 14-én pedig a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1611-ben visszatérvén hazájába, előbb Úrvöl-

gyön lett →*rektor*, azután Besztercebányán német első →*prédikátor* s 1622-ben is az volt még. További sorsa ismeretlen. – *Művei*: Zwo christliche Leichpredigten... (Az egyik Wagner Illés felett, a másik a következő). (Lőcse, 1622.) Die ander christliche Leichpredigt... (Wagner Zsófia felett). (Uo. 1622.) Respondensi tisztelet vitt a „De sacra Domini coena” (1611.) tartott vitán.

Tasnádi Hajas István (Tasnád, 17. sz. első évtizede, – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1627. jún. 9-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe. Külföldre is ellátogatván, az 1629–30. téli szemeszterben Oderafrankfurtban, 1630. ápr. 4-én Leidenben, 1632. jún. 23-án Franekerben, 1633. aug. 10-én ismét Leidenben iratkozott be az egyetemre, de már a következő hónapban hazaindult. Megérkezte után még ez év végén →*rektor* lett Nagybányán, ahonnan 1635-ben Aranyosmedgyesre választották papnak, 1642-ben pedig Zilahon foglalta el az →*elsőpapi* hivatalt, melyet 1646-ig töltött be. Egyéb életmozzanatairól nem tudunk. – *Műve*: De aeterna Dei praedestinatione. (Leiden, 1632.) Üdvözlő verset írt →*Tölcéki Mihály*hoz (1632.) és →*Tállyai Z. Márton*hoz (1634.).

Tasnádi Mihály (? – ?) ref. ifjú, ki 1625-ben „domesticus”-a volt a →*Szepsi Láni Mihály* abaújvár-tornai esperesnek. Valószínűleg papnak készült, mert a bekecsi templom fölszentelésén ő is tartott beszédet. (A „Consecratio templi novi...” c. füzetben. Kassa, 1625.)

Tasnádi ref. egyházmegye, a →*szilágy-szolnok*inak négyfelé osztása folytán 1944-ben alakult 18 anyaegyházzal, de utóbb egyesítették a →*nagykárolyi egyházmegye* Romániához került egyházaival, kis részét a →*székelyhídi egyházmegye*be osztva be.

Tasnádi Ruber Mihály (Tasnád, ? – Magyarigen, 1618. szept. 24.) ref. püspök. Hazai tanulása után külföldre ment s 1587 novemberében a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Hazájába 1591 őszén visszatérve, előbb Bánffyhunyon, hol 1600-ban a kolozskalotai esperességet is viselte, azután Nagyenyeden lett lelkész. Miután 1605. márc. 7-én erdélyi püspökké választott már mint ilyen Magyarigenbe ment papnak. Püspöki működése több szempontból nevezetes, de főként a róla „Canoses Ruberiani” (→*Ruber-féle kánonok*) névvel emlegetett és 1606-ban létrejött egyházi rendszabályokról. Üdvözlő verset írt Albinus Jánoshoz (1588.), Csanádi Jánoshoz (1588.) és Tolnai Garai Jánoshoz (1589.).

Tasnádi Székely István (? – ?) körül – ?Szepsi, 1800. dec. 23.) ref. esperes. Tanult Sárospatakon, hol 1760. dec. 5-én lett togatus, majd 1769-től könyvtárnok, 1770-től →*köztanító*, 1775-től →*senior* volt. 1776-ban külföldre látogatott el s a berni egyetemen gyarapította is-

mereteit 1778 nyaráig. Ekkor hazajött és a következő évben lelkész lett Szepsiben. Az *→abaujtornai egyházmegye* 1793-ban *→esperessé* választotta s az maradt az 1799-i rendezéskor is az abaujiban. Tagja volt a *→budai zsinatnak*. – *Művei*: Krisztus Jézusban való hitnek... fundamentoma LI prédikációkban (2 k.). (Kassa, 1794.) Logike latreia, azaz: Okos isteni tisztelet (Prédikáció a krasznikvajdai templom felszentelésén). (Uo. 1797.)

Tatai András (Hegyközszentmiklós, 1803. nov. 24. – Kecskemét, 1873. ápr. 20.) ref. tanár. Hegyközszentmiklóson kezdett tanulni. Ezt Debrecenben folytatta, hol 1818-ban kezdett a felsőbb tanulmányokhoz, s 1826-tól *→köztanító*, 1828 őszén *→senior* lett. Miután 1829 tavaszától a pesti és bécsi egyetemen összesen félétét töltött, 1829 őszén a göttingeni egyetem hallgatói közé lépett. Hazatérte után egy évig Hajdúszoboszlón *→káplánkodott*, 1831 tavaszán pedig kecskeméti tanár lett, s mint ilyen 1850-től teol. tanszéket töltött be. 1856-ban a pesti teol. akadémiához ment át tanárnak, de két év múltán visszatért Kecskemétre, hol 1860-tól a gimnáziumban működött haláláig. – A *→dunamelléki egyházkerületnek* 1832-től tanácsbírája, 1849-től egyszersmind pénztárnoka volt. Tanári működése közben gyakran változván tantárgyai, ehhez képest írói munkálkodása is többirányú. Egyházi érdekű *művei* a Török és Székács által szerkesztett „Egyházi beszédek” között és a *→Prot. lelkészi tár*”-ban, meg a Fördös-féle *→Kecskeméti lelkészi tár*”-ban megjelent beszédein, valamint a P. E. I. L.-ben közölt cikkein kívül ezek: A Pesten felállítandó prot. főiskola tanítási rendjét tervező pályamunka (*→Karika Jánossal* együtt írta s a második díjat nyerték vele). (Kecskemét, 1843.) A Krisztustani kijelentés fejtegetése (Egyházi Tárcsa, 1854–55.). Szent történelem (Kurtz J. H. után átd.). (Pest, 1859.) Krisztus feltámadása (P. E. I. L. 1862.) – továbbá gyászbeszédei *→Báthory Gábor* (1842.), Szilády Károlyné Kenéz Mária (1845.), *→Polgár Mihály* (1854.), Kármán Kis Júlia (1855.), özv. Polgár Mihályné Major Krisztina (1856.) felett. – Számos üdvözlő verset írt különféle alkalmakra.

Tatai Csirke Ferenc (Tata, 1707. – Debrecen, 1765. jún. 25.) ref. püspök. Tatán tanult, míg aztán Debrecenbe ment, hol 1727. máj. 6-án lépett a topatusok sorába s 1736-ban végzett. Ekkor világi pályára lépett, de 1740-ben *→rektori* hivatalt vállalt Balmazújvárosban, ahonnan 1742 nyarán külföldre indult. A következő évben visszatérve, kevés ideig nádudvari, 1743 szeptemberétől hajdúszoboszlói, 1749 elejétől debreceni lelkész volt. A debreceni egyházmegye előbb jegyzőjévé, 1762-ben *→esperessé*, a *→tiszántúli egyházkerület* pedig 1763 áprilisában püspökévé választotta.

– *Művei*: Kegyelem szövetségének titkába való bevezetés (Káté Lampe után ford.). (Debrecen, 1744.) A szentírás épületes és üdvösséges olvasására való tanácsadás. (Uo. 1751.) Katechismusi házi kincs (Stehelin Kristóf után ford. név n.). (Kolozsvár, 4752.) (Új kiad. Pozsony, és Pest, 1805.) Egy hétre való elmélkedések és könyörgések az Úr vacsorájához való készüléttel egybe (Molinaeus után ford.). (Debrecen. 1758.) Az igaz kegyességnek kezdete és előmenetele (Doddrige után ford.). (Uo. 1761.) Nebo hegye (Gyászbeszéd *→Domokos Márton* felett). (Uo. 1764.)

Tatai P. Mihály (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1651. jún. 6-án iratkozott be a felsőbb osztályok elsőjébe. Külföldre menvén. 1654 augusztusától Utrechtben, 1655. febr. 21-től Franekerben, ezévi aug. 28-tól Groningenben gyarapította ismereteit, ez utóbbi helyről azonban hamarosan visszatért Franekerbe. Hazajöve, Mikepércsen lett lelkész, innen pedig 1669-re Szatmárnémetibe került egyik papi állásra, melyen 1673-ban még működött. – *Művei*: De duratione quam primo motore praemovente. (Utrecht, 1655.) De providentia Dei circa peccatum. (Franeker, 1656.) Gyászbeszéd Bocskai Újlaki Ferenc felett („Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Debrecen, 1674.)

Tatai ref. egyházmegye, a *→samarjai*, majd a *→dunántúli* kerületben; ameddig folyamatban volt Komárom vármegye dunántúli részének fokozatos benépesedése, vagyis a XVII. század első felében a *→komáromi egyházmegyének* a gondozása alatt állott ez a vidék, de 1650 után önálló testületté alakult. A *→türelmességi rendelet* utáni időben 25, 1795-ben 26 anyaegyháza volt, azután sokáig 28, a XIX. század vége felé az 1881-ben keletkezett esztergomiával 29 lett, míg később a szintén új tatabányaiával 30 volt, (1920-tól 1938-ig a komárominak dunántúli részével, tulajdonképpen Újszónnyel 31) melyek két Győr vármegyei kivételével mindannyian Komárom vármegyéhez tartoztak. 1945-től újra hozzá tartozik Komáromból is a magyarországi rész s jelenleg 36 anyaegyházból áll. – *→Esperesei* közül a következők neve ismeretes: Mányoki Mihály tatai l. (1654. máj.) 1675-ig, Tolnai Borbély Gergely 1675–1678, Komáromi Sülye István ácsi l. (1680. dec.), Ürményi Tamás 1695-ig, Rimaszombati Kies István ószönyi, kocsi l. 1695–1713, *→Kocsi Major István* naszályi, ószönyi l. 1713–1736, Komáromi Sülye Pál győri, majd hely nélküli l. 1736–1749, Szentmiklósi István etei l. 1749–1754, Nagy János kocsi l. 1754–1758, Szokolyai Mihály császári l. 1759–1761, *→Hevessi Sámuel* nagyigmándi l. 1761–1771, Tóthpapai Ferenc ácsi l. 1771–1784, Borsothy István etei l. 1784–1790, Szabó János

őszönyi I. (1791 okt.) (1807.), Tóthpápai József kömlödi, dadi I. 1811–1814, Vecsei Miklós kocsi I. 1814-től (1820.), Kővári Pál tatai I. 1827-ig, →Nagy Mihály kocsi I. 1827–1845, Tóth Pál ácsi I. 1845–1856, Pap János császári I. 1857–1860, László József kocsi I. 1860–1866, Décsi Bálint ácsi I. 1866–1872, →Kis Gábor tatai I. 1872–1878, Páli Lajos szomódi, etei I. 1878–1887, Czike Lajos őszönyi I. 1887–1917, Antal Lajos ászári I. 1917–1920, →Czeplédy Sándor győri I. 1920–1923, Lőke Károly szomódi I. 1923–1952, Trombitás Dezső komáromi I. 1952-től, mely évnek a közepétől „komáromi” nevet visel az egyházmegye, 1953-ig, Mezey Gy. Loránd tatabányai I. 1953–19., Zsoldos Gyula dorogi I. 19.. –

Irodalom: Sz. Kiss Károly: Töredékek Nagyigmánd és vidéke múltjából (1892.).

Tátraaljai ev. egyházmegye, a tiszai, jelenleg a →szlovenszkói keleti területben, 1840 tájáig „kárpataljai” néven szerepelt. Egyházai a XX. század elejéig lassanként 11-re szaporodtak, s 1904 elejétől beléolvadt Késmárk is. →Espereseinek névsorából, idevéve a korábbi neve idejéből valókat is, ezeket ismerjük: →Schmitz János György kakaslomnici I. 1801–1806, →Lehoczky Márton toporci I. 1817-ig, Bexheft János Konrád nagyszalóki I. (1819.) 1825-ig, Wittchen Mihály kakaslomnici I. (1826.) 1844-ig, Ganovszky Jakab hollólmnici I. (1847.), Wittchen Gusztáv Adolf kakaslomnici I. 1851–1866. Szalagyi Mihály toporci I. 1866–1890, Schönviszner János nagyszalóki I. 1890–1903, Székely Gyula kakaslomnici I. 1903–1913, Kallath Károly szepestótfalusi I. 1913-tól (1918.), Faix Mihály hollólmnici I. 1933-ig, Hajts Bálint késmárki I. 1933–19..

Taubner Károly (Nagyveleg, 1811. v. 1809. okt. 15. – ?, ?) ev. lelkész. Tanult Sopronban, azután 1831-től nevelősködött, míg 1834-ben külföldre ment s három évig hallgatott a berlini egyetemen. Bölcsészettudományi oklevéllel jöve vissza, már 1837-ben igazgató lett a pesti gimnáziumban, 1838-tól pedig egyszersmind udvari papja volt →Mária Dorothea nádornénak, 1843 tavaszán kénytelen volt hivatalából távozni s ekkor tábori pappá neveztetett ki. 1861-ben veronai állomáshelyéről Torinóba szökött, de később amnesztiát kapván, visszatért hazájába, hol nyugalmaztatva, bizonytalan időpontban halt meg. – Részt vett a P. E. I. L. megindításában, mint egyik szerkesztője. A Magyar Tud. Akadémia 1840-ben levelező tagnak választotta. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Bírálati vizsgálat Hegel bölcselkedése felett. (Pest, 1838.) Die Verherrlichung Gottes in den Nöthen dieser Welt (Prédikáció az 1838-i árviz emlékére). (Uo. 1839.) A lélekeszme... különös tekintettel Hegelre. (Uo. 1839.) Párhuzam Aristoteles és Hegel között (At-

henaeum, 1889.). Imádságos könyv mind a két felekezeti ev. hadfiak számára. (Pest, 1855.)

Tavaszi (1846-ig Teichengraber) Lajos (Igló, 1814. aug. 2. – Igló, 1877. jan. 28.) ev. tanár. Iglón, valamint Losoncon, Sárospatakon, Lőcsén tanult. Miután nevelősködött három évig, 1839-ben külföldre ment s a jenai, göttingeni, hallei és berlini egyetemen gyarapította ismereteit. 1842-ben visszatérően hazájába, egyévi nevelősködés után tanár lett Pesten, hol aztán csakhamar igazgatónak lépett elő. A szabadságharc után besorozták s Olaszországba vitték. Elbocsátatása után Iglót jelölték ki tartózkodási helyéül. Itt nevelőséggel foglalkozott, míg 1855-ben gimn. tanárnak választották. – Vagyont jótékony célokra, legnagyobb részben az iglói gimnáziumra hagyta. Az oktató testületek szervezésében kiváló és sikeres buzgalmat fejtett ki. Irodalmi működése is jelentékeny a pedagógia terén; műveiben sok az egyházi vonatkozás, különösen a „Tanoda és egyház” (1848.) címűben. Ő szerkesztette az 1846. évi „prot. tanári tanácskozmány” naplóját és jegyzőkönyvét. Magyar emlékbeszédet tartott →Schedius Lajos felett.

Tavaszy Sándor (Marossárpatak, 1888. febr. 25. – Kolozsvár, 1952.) ref. tanár. A teológiát Kolozsvárt végezte 1911-ben, azután egy szemesztert Jenában, hármát Berlinben töltött. 1913-tól püspöki titkár volt Kolozsvárt, hol 1915-ben bölcsészettudományi doktortulást, 1919-ben teol. magántanári képesítést szerzett, 1915-ben ugyanott gimn. helyettes tanár, 1920 őszén helyettes, 1921 elején rendes →teol. tanár lett előbb az egyháztörténelmi, 1926-ban a dogmatikai tanszéken. 1937-ben →főjegyzővé választotta az →erdélyi egyházkerület. Az 1939-ben megnyílt →budapesti zsinatnak később rendes tagja lett. 1949-ben nyugalmazták. – *Művei:* A protestantizmus filozófiája (Prot. Szle, 1917.): Históriai megismerés a teológiában (Uo. 1918.). Az emberiség életének filozófiája. (Kolozsvár, 1918.) Az ismeretelmélet és a megismerés pszichológiája. (Uo. 1918.) Schleiermacher filozófiája. (Uo. 1918.) A jelenkor szellemi válsága. (Uo. 1923.) A nyugat-európai kultúra Spengler filozófiájának tükrében. (Uo. 1924.) Maradj velem! (Imakönyv →Imre Lajossal és Makkai Sándorral) (Uo. 1924.) Világnézeti kérdések. (Torda, 1925.) →Apáczai Cseri János személyisége és világnézete. (Uo. 1925.) A theol. tudományok helye a tudományok mai rendszerében. (Kolozsvár, 1925.) mi a filozófia. (Uo. 1928.) A kálvinizmus világméltósága. (Mezőtúr, 1929.) A dialektika theologia problémája és problémái. (Kolozsvár, 1929.) A kijelentés feltétele alatt. (Uo. 1929.) Kierkegaard személyisége és gondolkozása. (Uo. 1930.) A dialektika theologia a főiskolai theol. oktatásában. (Uo. 1931.)

A socialis és gazdasági törekvések theol. megítélése. (Uo. 1931.) A theol. irányok átértékelése. (Uo. 1931.) Ref. ker. dogmatika. (Uo. 1932.) A lét és a valóság. (Uo. 1933.) A modern ember hite és a Szentlélek valósága (Prot. Szle, 1933.). Az ethika mai kérdései. (Kolozsvár, 1939.) A kálvinizmus katholicitása (Theol. Szle, 1941.) A theologia a tudományos életben. (Budapest, 1941.) Van továbbá hat prédikációja az „Istennek nagyságos dolgai” (Kolozsvár, 1930.) c. gyűjteményben. – Szerkesztette a →*Ref. Szemlét*. 1921-től 1928-ig és 1936-tól 19.. -ig.

Técsi Joó István (? , 1619. – Nagyvárad, 1654.) ref. lelkész. Tanult Szatmáron és Sárospatakon, hol 1638. okt. 25-én iratkozott be a felsőbb tanulók közé, azután meg →*rektornak* ment Bodroghkeresztúrra. Majd a külföldet is fölkeresvén, 1644. jún. 21-én a franekeri, nov. 23-án a leideni egyetemnek lépett a hallgatói közé. 1646-ban tért vissza hazájába, hol még abban az évben tanár, a következőben lelkész lett Nagyváradon, s itt halt meg. – *Művei*: Virga Mosis. (Leiden, 1646.) Clavis evangelica. (Nagyvárad, 1647.)

Técsi Joó Miklós (? , ? , ?) ref. lelkészjelölt, Nagyváradon tanult, ahonnan külföldre menvén, előbb Utrechtben, 1658. aug. 12-től Franekerben, aug. 27-től pedig Groningenben volt egyetemi hallgató. Valószínűleg még 1662-ben is külföldön időzött, éspedig Angliában. Egyebet nem tudunk róla. – *Művei*: De libertate humanae voluntatis. (Utrecht, 1658.) Lilium humilitatis, azaz:... isten anyaszentegyházának... keserves siralma. (Franeker, 1659.) (Még öt kiadása van, az utolsó 1703-ból.) Üdvözlő verseket írt →*Debreceni Szűcs János*hoz (1658.), Mártonfalvi Györgyhöz (1658., görögül és latinul), →*Keresztúri Bálinthoz* (1658.), →*Tolnai F. István*hoz (1659.), →*Debreceni Gele János*hoz (1659., kétszer is), Csedregi P. Péterhez (1659.) és →*Jászberényi P. Pál*hoz (1662.).

Técsi S. János (? , ? – ?Görgényszentimre, 1696.) ref. esperes. 1653-ban Alsóbereckiben, 1655-től Gálszécsen lelkészkedett, ahonnan a →*gyásztized* kezdetén elűzetvén, Erdélybe vonult s ott 1682-től magyarrégens, 1687-től görgényszentimrei pap, 1686-tól pedig egyszerűsmind a →*görgényi egyházmegyének* →*esperese* volt. – *Műve*: Prédikáció →*Bocskai István*, Zemplén vármegye bújdosó főispánja temetésén 1673. (A „Szomorú halotti pompa” c. gyűjteményben). (Kolozsvár, 1674.) (Ugyanebben a füzetben a →*Görgei Pál* beszédét is ő rendezte sajtó alá az eredeti kéziratból.)

Téglási B. János (? , 1699. – ? , ?) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1725-ben →*köztanító* volt. Külföldön is járt, hol 1726 tavaszától 1727 nyaráig a berni egyetemen hallgatott. Onnan hazajöve, a →*tiszáninnyi területben* bizonyta-

lan helyen működött, míg 1735-ben vagy 1736-ban Losoncra került, hol 1742-ben →*esperessé* választotta a →*drégelypalánki egyházmegye*. 1752-ben lemondott ez állásáról s a →*borsod-gömör-kishonti egyházmegyébe* ment valahova lelkésznek. Többet nem tudunk róla. – *Művei*: Az isten beszédében... megnyugvó... (Gyászbeszéd özv. Ráday Pálné Kajali Klára felett 1741. jan.). (Kolozsvár, 1747.) Az isteni bölcs gondviselésnek számtartó könyve (Gyászbeszéd ugyanaz felett 1741. febr.). (Uo. 1747.)

Tejfalvi Csiba Márton (Tejfalva, 1600 előtt – ?) ref. lelkész. Tejfalva vidékén kezdett tanulni, majd Debrecenben folytatta, hol 1615 májusában lépett a felsőbb tanulók sorába. Innen külföldre menvén, 1622. máj. 8-án a wittenbergi, még ez év őszén az oderafrankfurti, 1623. aug. 27-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazatérvén, előbb →*rektor* volt Nagybányán, de már 1625 nyarán Túrterebesen lelkészkedett, 1632-től pedig Beregszászon, hol 1636-ban még ott volt. Terjedelmes *műve*: Romano-categorus, azaz: Az apostoli vallással ellenkező minapi római katolikusok tudományának mutató lajstroma. (Debrecen, 1637.)

Tekei ev. káptalan, az →*erdélyi kerületben*, a →*tekei prot. káptalan* ev. gyülekezeteinek külön testülete 1850-től.

Tekei prot. káptalan, 1565 után keletkezett. →*Alesius* korát követően a ref. püspök fősége alatt állott egészen 1850-ig, mikor ev. egyházközségei a →*szász egyházkerületnek* lettek kiegészítő részévé. Régebben hat, ekkor öt, Kolozs vármegyében fekvő egyháza ezentúl szintén önálló káptalant alkotott, de 1861-ben a →*szászrégeni káptalannal* egybeolvadva, a →*szászrégeni egyházmegyét* képezték. Egyetlen ref. gyülekezete, a tekei természetesen megmaradt illetékes püspöke alatt. A vele közös sorsú →*nagysajói káptalannal* 1615-ig közös volt a →*dékánja*, azóta választott mindkettő önállóan, de a szász püspök alatti káptalanokban szokásos évenkénti tisztújítás a jelek szerint itt nem volt divatban. →*Espereseinek* (dékánjainak) a névsorából csak egy párat ismerünk: →*Deidrich György* tekei I. (1578. nov.), Lajos György tekei I. (1615.) Rufinus Mátyás vajolai I. (1615.), Horet János várhelyi I. 1666-tól, Eckhardt József tekei I. (1834.) (1839.), Wächter Ádám paszmosi I. (1856.).

Tekus János Mihály (Pozsony, 1764. dec. 17. Brünn, 1813. dec. 8.) ev. lelkész. Pozsonyban tanult. Külföldön is járt, s 1785-től a göttingeni, 1787 tavaszától a jenai egyetemen volt hallgató. Hazájába visszajövé, 1788-ban →*subrektor* lett Pozsonyban, ahonnan 1802-ben Brünnbe hívták lelkésznek. – Egyházi *művei*: Doctrina christiana, velut: Institutio felicitatis consequendae (Dietrich) után németből). (Pozsony, 1794.) (III.)

kiad. 1818.) Kurze Geschichte der ev. luth. Kirche in Ungarn... (Név n.). (Göttingen, 1794.) Rede über die christliche Theilnahme an den Angelegenheiten des Vaterlandes. (Brünn, 1809.) Kiadta → *Werner János Jakab*nak „Auserlesene Predigten” c. munkáját (1794.). Kéziratban is maradtak egyháztörténeti érdekű följegyzései.

Telegdi Miklós (Mezőtelegd, 1535. – Nagyszombat, 1586. ápr. 22.) róm. kat. püspök. Miután Krakkóban befejezte tanulmányait, 1558-ban fölvette az egyházi rendet. Már 1561 elején esztergomi kanonok, 1570-ben nagyprépost, 1579-ben pécsi püspök lett, de a török uralma alatt álló székét nem foglalhatván el, tovább is Nagyszombatban lakott. 1582-től esztergomi érseki helyettes volt haláláig. – Jelentékeny írói munkásságot fejtett ki úgy saját egyháza ebbeli szükségleteinek kielégítésére, mint a protestantizmus terjedésének megállítására. Írt postillákat (Az evangeliumoknak... magyarázatja. 3 k. 1577., 1578., 1580.) és agendát, kiadta Canisius katechismusát eredetiben és magyar fordításban („Az keresztyénségnek fundamentumiról”, fascimile kiadásban közrebocsátotta → *Szilády Áron*, 1884.), polemizált a papizmus elleneivel. Ily irányú művei:... Felelete → *Bornemisza Péter*nek Fejttegetés nevű könyvére (1580., újabban kiadta → *Rupp Kornél* 1898.), Rövid írás, melyben megbizonyítatik, hogy a pápa nem Antikrisztus... (1580.). Egynehány jeles okai, melyekért... nem akarja venni Luter Mártonnak... tudományát... (1581.). Írt ma már ismeretlen művet naptárügyben is. Mossóczi Zakariás nyitrai püspökkel közrebocsátotta a Corpus Juris Hungarici első kiadását (1584.), el nem mulasztván fölvenni belé a lutheránusok megégetését elrendelő, de régen eltörült törvényt.

Irodalom: *Bunyitay* Vince: T. M. származása (Magyar Sion, 1886.), *Brösztel* Lajos: T. M. (Kath. Szle, 1895.), *Rupp* Kornél: T. és Bornemisza (1898.), *Both* Ferenc: T. M. élete és művei (1899.), *Zoványi* Jenő: A „lutherani comburantur” és a Corpus Juris Hungarici (Prot. Szle, 1917.).

Teleki József (Huszt, 1738. dec. 21. – Pest, 1796. szept. 1.) gr. ref. főgondnok, a → *Ráday Pál* unokája. 1745-től 1748-ig Losoncon tanult, azután 1754-ig a szülői háznál. Ekkor Magyarigenbe ment a → *Bod Péter* keze alá. Három év elteltével külföldön folytatta tanulmányait, s 1759. aug. 31-én Baselben, 1760. júl. 7-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. Később is sokat utazott külföldön. 1767-ben az erdélyi kir. tábla bírójá, 1782 tavaszán Békés vármegyei főispáni helytartó, ugyanez év őszén Ugocsa vármegyei főispán, 1787-ben pécsi tankerületi főigazgató, 1790 tavaszán ismét Ugocsa vármegyei főispán, 1792-ben belső titkos tanácsos, 1795-ben

koronaőr lett. – A tudományt nemcsak kedvelte, minek eredményéül hatalmas könyvtárt gyűjtött, hanem maga is művelte. Külföldi egyházi körökben általános tetszéssel találkozott „Essai sur la foiblesse des esprits forts” (Leiden, 1760. és Amsterdam, 1762.) c. műve. Eszter hűgának, gr. Toroczkai Zsigmondnének a halálára 1778-ban hosszú gyászverset írt. Latin és magyar alkalmi beszédei is jelentek meg. A magyar protestánsok feliratai közül többet szerkesztett s többször vezetett részükről küldöttséget Mária Terézia elé. Érdekükben s kivált egyháza érdekében nagy tevékenységet fejtett ki, minek koronájául mint a → *dunamelléki kerületnek* 1787-től → *főgondnokát*, elnökévé választotta a → *budai zsinat*. Ebbeli minőségében ugyanazt a pártatlanságot tanúsította, amiről általában emlékezetessé tett egyházi pályáját. Főgondnok volt 1772-től a marosvásárhelyi kollégiumnak is. A magyar reformátusoknak ez a minden tekintetben a legnagyobbak közé sorolható, a saját korában legkiválóbb vezérémbere tevékeny részt vett az 1790–91-i országgyűlésen is, mind az erdélyin, mind a magyarországin, s az utóbbin a protestánsok nevében ő mondott köszönetet a törvényes alapra való visszahelyeztetésükért (Sermo, quem... in frequentissimo omnium regni Hungariae statuum et ordinum conventu die 13. Martii 1791. Posonii habuit). Jelentékeny része volt az → *egyetemes főgondnoki* állás és → *főconsistorium* szervezésére irányuló törekvések megghiúsításában. A felette → *Báthory Gábor*, → *Tormássy János*, → *Végveresmarti Sámuel* és → *Rozgonyi József* által tartott beszédek ki vannak adva.

Irodalom: *Gr. Teleki László* (fia): Lebensbeschreibung... (Siebenbürgische Quartalschrift VII. és külön Nagyszebenben. 1800.), *Zoványi* Jenő: Bessenyei György, mint ref. főconsistoriumi titkár (1909.), *Krusché* Emil: Gr. T. J. élete és művei (1928.), *Fuhrmann* Kamilla: Gr. T. J. és a magyar-francia szellemi kapcsolatok (1929.).

Teleki József (Pest, 1790. okt. 24. – ?, 1855. febr. 15.) gr. ref. főgondnok, az előbbinek unokája. Tanult a szülői háznál, azután a kolozsvári kollégiumban s 1806-tól a pesti egyetemen. Néhány évi hivatali gyakorlat után 1812-ben külföldre ment s két évet töltött a göttingeni egyetemen, egy évet egy európai körúton. Hazatérve, tovább folytatta hivataloskodását. 1824-től kir. táblai báró és bíró, 1827-től Csanád vármegyei, 1830-tól Szabolcs vármegyei főispán, 1832-től a bécsi udvari magyar kancelláriánál előadó tanácsos, 1840-től koronaőr, 1842-től 1848-ig pedig Erdély kormányzója volt. A Magyar Tud. Akadémiának mindjárt megalakulásakor elnökéül választatván, ebbeli hivatalától halálával vált

meg. – Nagybecsű könyvtárát más gyűjteményekkel együtt az Akadémiának ajándékozta és több nagy összegű alapítványt is tett javára. Egyes folyóiratokban és önállóan megjelent különféle tárgyú dolgozatai után teljesen a magyar történettudománynak szentelte magát s ennek munkásai között a legelső sorba jutott. A Hunyadiak korát tárgyaló, 12 kötetre tervezett művéből el is készített 8 kötetet. 1818-ban a *→pesti ref. egyházmegyének* *→gondnokává*, a *→tiszáninneni egyházkerületnek* és a *→sárospataki kollégiumnak* *→főgondnokává* választott. Ebben az állásában is kiváló buzgóságot fejtett ki s a rendes hivatali teendők elvégzésén kívül 1827 körül az udvari kancellár felhívására véleménynyilvánítást a *→budai kánonok* megerősítése kérdésében. Az 1832 őszen tartott kerületi közgyűlésen indítványt tett egy „Egyházi Folyóirat” megindítására, s nem rajta múlt, hogy nem vált valóra. 1841-től elnöke volt a prot. unió ügyében kiküldött vegyes bizottságnak, de csak 1842-ig, amettől kormányzói tisztségben az erdélyi egyháznak is vezető főgondnoka lévén, inkább ide összpontosult ily irányú munkássága. Az 1848. szept. 1-re egybehívott pesti prot. értekezleten mindamellettt ő elnökölt. A gyászünnepe *→Török Páltól* és *→Székács Józseftől*, valamint emlékére Pálkövi Antaltól tartott beszédek ki vannak adva.

Irodalom: Bajza József: A Telekiek tudományos hatása.

Teleki Mihály gr. (? , 1700. szept. 6. – Olthévíz, 1745. szept. 10.) ref. vallású főúr, a nagy Teleki Mihály unokája. Tanult Kolozsvárt. Közpályára lépve, különféle tisztségeket viselt, s mint kir. táblai elnök halt meg. – *Művei* közül egyházi érdekűek: *De bonorum operum necessitate.* (Kolozsvár, 1718.) *De unione mentis cum corpore.* (Uo. 1718.) Gyászverset írt a *→Szathmárnémethi Sámuel* halálára (1717.). A felette *→Bod Pétertől*, *→Miklósvári Sebe Jánostól*, *→Csepregi Turkovics Ferenctől*, *→Szathmári Pap Zsigmondtól* és *→Huszti Györgytől* tartott beszédek szintén ki vannak nyomtatva.

Teleki Sámuel gr. (Gernyeszeg, 1739. nov. 17. – Bécs, 1822. aug. 7.) ref. vallású főúr, a nagy Teleki Mihály unokája, az előbbinek unokatestvére, a nála idősebb Teleki Józsefnek nagybátyja. Itthoni tanulása után 1759-ben külföldre ment s Baselben, Utrechtben, Leidenben. Párizsban és Bécsben gyarapította ismereteit. Hivatalt vállalván, előbb Erdélyben, azután Magyarországon viselt előkelő állásokat, főispánságon kezdve. Utoljára erdélyi főkancellár volt. – Nagy alapítványokat tett egyházaknak és iskoláknak, első helyen a marosvásárhelyi kollégiumnak, többrendbelit is. Külföldre menő ifjakat is rendszeresen támogatott. Ő fedezte a Pethe-féle 1794-i utrechti biblia költségeit is. Más könyveket is bo-

csátott közre, így a Janus Pannonius összes műveit (Utrecht, 1783.). Tudományszeretetének, mely megszerezte neki a göttingeni és varsói tudós társaságok tagságát, legmaradandóbb emléke az általa gyűjtött és közhasználatra bocsátott hatvanezer kötetes marosvásárhelyi Teleki-könyvtár, melynek részére épületet is ő emeltetett és a katalógusát is önmaga készítette el négy kötetben (1796., 1800., 1811. és 1819.). Egy egyházi beszédet is írt, amely meg is jelent. Az emlékére tartott beszédekből egy egész halmaz van kinyomtatva.

Irodalom: Keresztesi József: Krónika... (1868.), *gr. Teleki Domokos: A marosvásárhelyi T.-könyvtár története* (1931.), *Uő: Gr. T. S. emlékezete* MKSz, 1940.), *Imre Sándor: Gr. T. S. erdélyi kancellár gyermekkorára és ifjúságára* (1908.).

Telepedése protestánsoknak magyar földön a török uralom pusztításai után ezek helyrehozására történtek. Egész vidékek néptelenedvén el azalatt, a bécsi kormány a 18. század második évtizedétől kezdve főként külföldről, többnyire németekkel igyekezett pótolni az elfogyott magyar lakosságot. Csak önként vállalkozókkal tehetvén ezt, nem kerülhette el protestánsoknak sem az áttelepítését, mégpedig nemcsak evangélikusokét, hanem reformátusokét is. Ezek különösen Tolna vármegyében szaporították a népességet, annyira, hogy 1720-tól már *→esperessel* ellátott *→egyházmegyébe* tömörültek az evangélikusok. Reformátusok is alapítottak egyházakat, de csak Gyöngyösön és Nagyszékelyben a helybeli magyarokéval párhuzamosan, az utóbbi helyen végül is beléolvadván emezeké az övékébe. A Bácskában, ahol II. József hajtattott végre nagyobb telepítést, mégpedig már belföldiekből, jázsági és nagykunsági reformátusokból is; ezekből jóval több egyház keletkezett, legelőször Torzsán 1784-ben, de felsőbb kötelekbe hamarabb léptek az evangélikusok a Felső-Magyarországról egyidejűleg odatelepített szlovák hitfeleik társaságában. A szomszédos temesi bánóságban ugyanez időtájtól telepedtek meg evangélikusok, hasonlóképpen alapítva egyházközségeket. Reformátusokból korábban vagy később itt-ott szervezkedtek német gyülekezetek. Az eredetileg Pfalzból Soltvadkerten megtelepedettek egy csoportja 1766-ban Balmazújvárosba származván át, itt szintén alapított egyházat, itt is a meglévő magyar mellett, melynek nyelvét idővel teljesen elsajátította. Felvidéki szlovákokat leginkább még Békés vármegye több községében (Szarvas, Békéscsaba, Mezőberény, Tótkomlós stb.) és Nagylakon helyezték el a 18. század első felében, Nyíregyházán pedig ezekből a községekből a század közepe táján, ez utóbbi helyen azóta szinte oly teljesen megmagyarosodtak, mint Tisza-

földváron a 19. század első harmadában a br. Podmaniczky Jánostól odateleptett hasonló nyelvűek. Erdélyben, hol a korábban odakerült szászok rovására a vészes időkben több helyen tért foglaltak a rohamosan szaporodó románok, már nem önkéntes bevándorlók, hanem hazájukból, az osztrák tartományokból vallásuk miatt kiüldözött protestánsok jöttek be a 18. század harmincas éveiben, majd 1752-től 1772-ig. Azon-kívül 1744-től 1749-ig, valamint 1770-től Badenből, Württembergből jött több mint háromszáz család. Ez utóbbi helyről a 19. század negyvenes éveiben megint vándoroltak be. A hétéves háború alatt porosz hadifoglyokat helyeztek el a szászok közé, akik közül aztán sokan itt maradtak, egy részük még példát is mutatva a vallásos buzgóságban. A 19. század negyvenes éveiben ismét vándoroltak be közéjük svábok.

Irodalom: Kurze Geschichte der ersten Einwanderung oberösterreichischer ev. Glaubensbrüder nach Siebenbürgen (1855.).

Telkibányai P. István (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, előbb Sárospatakon tanult 1646-tól a felsőbb osztályokban, 1648. nov. 27-én pedig Debrecenben →*subscribált*, ahonnan visszatérve Sárospatakra, ott 1650. jan. 11-én iratkozott be újból. Innen Tarcalra ment →*rektornak* majd külföldre is ellátogatván, 1652. jún. 16-án a groningeni, 1653. márc. 13-án a franekeri, 1654. aug. 30-án ismét a groningeni. 1655. jan. 29-én megint a franekeri, majd újból a groningeni egyetemnek lett hallgatója. 1656 tavasza után hazatérve, lelkész lett valahol. Mint ilyen, 1671-ben Szádalmáson működött, amikor is elkergették onnan, de a bujdosók hadjáratával 1672-nek körülbelül szeptemberében visszakerült oda. 1684 márciusában abaújkéri lelkész volt. – *Műve:* Angliai puritanismus (Amesius kiadásából Bradshaw után latinból). (Utrecht, 1654.) Respondensül szerepelt a „De baptismo” (1654.), a „De eucharistia” (1654.) és ama kérdésről tartott vitán: „An Noae diluvium fuerit universale?” (1656.)

Teremi P. István (? , 1642. – ?, ?) ref. lelkész. Hazai iskoláit befejezván, a külföldet is fölkereste s 1666-tól Utrechtben, 1667. márc. 23-tól Franekerben. ezévi szept. 4-től Groningenben folytatta tanulmányait. 1668-ban jött vissza hazájába, s előbb Nagyszekeresen, 1673 nyarán Szamosújlakon, 1678-ban Munkácson lelkészkedett, s itt már ez évben a beregi →*esperesi* tisztelet is viselte. Ebből →*Báthory Zsófia* által elüzetvén, 1682-ben visszatért s 1683-ban is ott volt, de ebből az →*egyházmegyéből* 1686-ban Técsőre távozott. Később megint visszakerült Beregbe, hol a század végén nagybereg, 1705-től 1708-ig beregszászi lelkész és egyúttal újra esperes volt. Ekkor valószínűleg meg is halt. – *Művei:* De miraculis. (Utrecht, 1667.) Négy gyászbeszéd Bocskai

Ujlaki Ferenc felett (A „Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Debrecen, 1674.) Üdvözlő verset írt →*Váradai Mátyáshoz* (1668.), gyászverset a →*Szilágyi Tönkő Márton* halálára (1700.).

Tessedik (Thessedik, Theschedik) Sámuel id. (Puhó, 1710. nov. – Békéscsaba, 1749. ápr. 9.) ev. lelkész. Puhón kezdett tanulni Még Trencsénben, Körmöcbányán, Győrben és 1728-tól Pozsonyban tanult. Külföldre menvén, 1732 tavaszán Jenában lépett az egyetem hallgatói közé. Visszajöve hazájába, Modorban tartózkodott, míg 1737-ben Tótygyörkön, majd Albertiben, 1744-ben Békéscsabán lett lelkész, hol tevékenyen működött haláláig. – *Művei:* De scripturae sacrae et antiquitatis ecclesiasticae in theologia usu et auctoritate (Christianus Alethophilus álnév alatt). (Jena, 1734.) Szlovák prédikáció a békéscsabai templom fölszenteléskor. (Hely n. 1746.) Via regfa ad promovendam veram cognitionem Christi. (Hely? 1747.) Üdvözlő verset írt →*Markovics Mátyáshoz* (1733.).

Tessedik Sámuel ifj. (Alberti, 1742. ápr. 20. – Szarvas, 1820. dec. 28.) ev. lelkész, az előbbinek fia. Békéscsabán, Pozsonyban, 1760 májusától egy évig Debrecenben, azután ismét Pozsonyban tanult. Külföldön két évig az erlangeni egyetemet látogatta, majd egy körút után hazajöve, Pozsonyban nevelősködött, azután Cserhátsurányban Sréter Györgynek volt udvari papja fél évig. 1767-ben másodpap, 1769-ben →*elsőpap* lett Szarvason. – A gazdasági oktatásnak hazánkban legelső üttörője, ki a gyakorlati gazdálkodásban is fényes eredményeket ért el. Általában a nép anyagi előbbvitelére és szellemi felvilágosítására törekedett szorosabban vett lelkészi működésével is. Iskolát, templomot építtetett a gyülekezetnek minden külön megerhelése nélkül. Megszüntette a még akkor nagyban divó verses búcsúztatókat, bár később az ő ellenére megint csak felújították azok, akik még ki is prédikálták nemes törekvéseit. Olvasókönyvet készített a felekezeti iskolák részére, de ezért is megvádolták naturalizmussal, socinianizmussal. Többre tartotta egyházának egyetemes másodfelügyelője, br. →*Prónay Gábor*, ki a II. József uralkodása kezdetén véleményét kérte a Ratio Educationis felől. Mint az 1791-évi →*pesti zsinat* tagja, ott ugyancsak a haladás szellemében nyilatkozott. Gazdasági tárgyú műveken kívül nevelésügyi vonatkozásúak is jelentek meg tőle, de egyházi érdekekkel – amellet, hogy töméntelen prédikációja maradt kéziratban – csupán az említett szlovák nyelvű olvasókönyve (Pozsony, 1780.), továbbá „An das ungarische, besonders protestantische Publicum detaillirte Erklärung der Ursachen des Entstehens und des Einschlafens des ersten Praktisch-Oekonomischen Industrial-Institutus zu Szarvas” (Hely n. 1798.) c. munkája és kézirat-

ban fennmaradt német nyelvű önéletírása (Magyarrá ford. kiadta → *Zsilinszky Mihály*, Pest, 1873.) bír. Újabban megjelent „Szarvasi nevezetességek” (ford. Nádor Jenő, 1938.) c. műve is. – Veje volt → *Markovics Mátyás*nak. 1942-ben szobrot állítottak emlékére Szarvason.

Irodalom: Gaál Jenő: A falu gondozása. Th. S. élete, alkotásai és művei (1918.), *Szelényi Ödön*: T. S. élete és munkássága (1916.), *Nádor Jenő és Kemény Gábor*: T. S. élete és munkája (1936.), *Nádor Jenő*: T. S. a hitszónok és a tanár (Szarvasi értesítő, 1941.).

Tesztlák Pál (Zólyom, 1759. – ?Oroszlány, 1801.) ev. lelkész. Tanult szülővárosában, Garamszegen, magyarul három évig Osgyánban, majd Selmecebányán és Pozsonyban. Külföldre mentén, 1782 tavaszán a jenai egyetemre iratkozott be. Innen hazatérve, 1783-ban Nagyjeszenben, 1784-ben Pojnikon, 1785-ben Selmecebányán, 1790-ben Pílisen, 1794-ben Oroszlányban lett pap. – *Művei*: Tentamen unionis inter protestantes (Név n.). 1786. Vita... Joannis → *Severini*... (Ennek „Philosophia rationalis” c. posthumus munkája mellett). (Selmecebánya, 1789.) (Közölve a „Novi annales...” 1793-i évfolyamában is.)

Teutsch András (Segesvár, 1669. – Nagyszeben, 1730. aug. 18.) ev. vallású főhivatalnok. Segesvárt tanult, majd külföldre ment s 1688. jún. 6-tól Wittenbergben. 1693-tól Utrechtben gyarapította ismereteit, ez utóbbi helyen még ez évben orvosdoktori oklevelet szerezvén. Hazatérte után városi orvos, 1701-ben jegyző, 1702 decemberében tanácsnok, 1704 augusztusában polgármester, 1710 júniusában királybíró (szászok ispánja) lett Nagyszebenben. Ő vetett véget az erdélyi százok között a boszorkánypereknek. Irodalmilag a jog- és orvostudomány, valamint a teológia terén működött. Cartesiusnak és Poiret-nek volt követője s pártolta a pietizmust is. – Egyházi irányú *művei*: Übung des wahren Christenthums... (Nagyszeben, 1706.) Kurzer und einfältiger Unterricht, wie man die heilige Schrift zu seiner wahren Erbauung lesen sollte. (Uo. 1707.) Davidische Harfen, oder: des heiligen... Davids mehrste Psalmen (Nagy részben saját fordítása). (Uo. 1707.) Nachfolgung Christi (Kempis Tamás után fordította és előszóval ellátta). (Uo. 1709.) Újra kiadta egy német tudósak „Die Frage: was fehlet mir noch? Matth. XIX. v. 20. beantwortet...” c. munkáját (1705.) és Erasmusnak „Precationes” c. művét (1720.).

Teutsch Frigyes (Segesvár, 1852. szept. 16. – ?Nagyszeben, 1933. febr. 12.) ev. püspök. Segesvárt 1869-ben végezte a gimnáziumot. Miután egy évig jogot hallgatott Nagyszebenben, 1870-ben külföldre ment s a heidelbergi, lipcsei és berlini egyetemeken teol. és történettudomá-

nyokat tanulmányozott. 1874-ben a heidelbergi egyetemen bölcsészettudományt szerezvén, hazajött, s 1876-ban tanára, 1889-ben igazgatója lett a nagyszebeni teol. és pedagógiai szemináriumnak. 1896-ban lelkésznek ment Nagyszebebe, 1904-ben pedig → *elsőpap*nak vissza Nagyszebenbe. Az → *erdélyi egyházkerület* 1899-ben püspöki helyettesé, 1906-ban püspökké választotta. E hivataláról 1932-ben nyugalomba lépett. – A „Verein für siebenbürgische Landeskunde” 1894-ben elnökévé, a jenai egyetem 1899-ben teol. díszdoktorrá tette; 1900-tól tagja volt a Gusztáv Adolf-egylet központi választmányának. Írói munkássága a történelem terén igen kiterjedt és jelentékeny; nagyszámú önálló művei, különféle kiadványai és terjedelmesebb dolgozatai közül egyházi szempontból is fontosak: Der Sachsengraf Albert Huet. (Nagyszeben, 1875.) Aus der Zeit des sächsischen Humanismus (Archiv des Vereines... XVI. k. 1881.). Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermanstadt (Uo. XVII–XIX. k. 1883–84.). Die Seminarfrage der ev. Landeskirche. (Nagyszeben, 1884.) Die ev. sächsischen Seminare in Siebenbürgen (Paedagogische Blätter, 1886.). Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen (2 k.). (Berlin, 1888–1892.) Denkrede auf D. Georg Daniel Teutsch. (Nagyszeben, 1894.) Kurze Mitteilungen über die Volksschule der Siebenbürgischen Sachsen. (Uo. 1896.) Bilder aus der Vergangenheit der sächsischen Volksschule (Archiv des Vereines... XXIX. k. 1900.). Von dem Arbeitsfeld der ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen. (Nagyszeben, 1902.) Samuel von Brukenthal. (Uo. 1903.) Denkrede auf Gottlieb Budaker und Heinrich → *Wittstock* (Archiv des Vereines... XXXII. k. 1904.). Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens. (Halle, 1906.) Georg Daniel → *Teutsch*. (Nagyszeben, 1909.) Denkrede auf Karl Albrich (Archiv des Vereines... XXXVIII. k. 1911.). Sächsische Hexenprozesse (Uo. XXXIX. k. 1913.). Kirche und Schule der Siebenbürgischen Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. (Nagyszeben, 1917.) (II. kiad. 1923.) Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen (2 k.). (Uo. 1921–22.) Zur Geschichte der Kirchen- und Schulautonomie in Siebenbürgen (Korrespondenzblatt... 1926.) – továbbá az Arz Albert (1901.) és → *Wittstock Henrik* (1901.) felett tartott gyászbeszédei.

Teutsch György Dániel (Segesvár, 1817. dec. 12. – Nagyszeben, 1893. júl. 2.) ev. püspök, az előbbinek atyja. Segesvárt végezte a középiskolát. 1837 nyarán külföldre ment s előbb a bécsi teol. intézetben, azután a berlini egyetemen folytatta tanulmányait. 1839 őszén visszatérvén, 1840 elejétől Gyulafehérvárt nevelősködött, míg 1842 nyarán a segesvári gimnáziumnak tanára,

1850 őszén igazgatója lett. Innen 1863 nyarán lelkésznek vitték Szentágotára, majd 1869-ben püspökévé választotta az →*erdélyi egyházkerület*, s akkor Nagyszebenbe költözött. – Képviselő volt az 1848-i kolozsvári, az 1863-i nagyszebeni országgyűlésen, s mint az osztrák öszszbirodalmi eszme híve, 1864–65-ben a bécsi Reichsrathban, majd 1866–68-ban a magyar országgyűlésen. Jelentős részt vett egyháza új alkotmányának meg-teremtésében. Írói munkássága a történelem terén nagy terjedelmű és kiváló becsű. Ennek méltánylásául a jeni és berlini egyetem bölcsészeti, jogi és teol. díszdoktorrá tette, a bajor tud. akadémia és a göttingeni egyháztörténeti társaság tagjává, a Verein für siebenbürgische Landeskunde 1869-ben elnökévé választotta. Szobra 1899. aug. 19-én lelepleztetett a külföldi tudós világnak is élénk részvételével. – Általánosabb jellegű történeti művei és forrásgyűjteményei nagy számmal vannak; ily művei közül legfontosabb a „Geschichte der Siebenbürger Sachsen” (III. kiad. 1899.). Egyházi érdekű *művei* s nagyobb dolgozatai ezek: Geschichte des Schässburger Gymnasiums (Értesítő, 1852. és 1853.). Die Reformation im Siebenbürger Sachsenland. (Brassó, 1852.) (VII. kiad. Nagyszeben, 1917.) Rechtsquellen der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. (Pest, 1857.) Des Zehntrecht der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. (Segesvár, 1858.) Vier Schulreden. (Brassó, 1861.) Urkundenbuch der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. (Nagyszeben, 1862.) Zur Geschichte der Pfarrerswahlen in der ev. Kirche. (Uo. 1862.) Die Rechtslage der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (Zeitschrift für Kirchenrecht, 1863.). Eine Kirchenvisitation (Archiv des Vereines... N. F. III. k. 1864.). Drei Predigten. (Nagyszeben, 1868.) Die Stimme der ev. Stiftung des Gustav Adolf-Vereins an dieses Geschlecht (Prédikáció). (Uo. 1868.) Unsere Zuversicht auf die Zukunft unsrer Kirche (Püspöki beköszöntő beszéd). (Uo. 1868.) Zur Geschichte der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen in den letzten 2 Jahrzehnten (Allgemeine Kirchliche Zeitschrift, 1869.). Die Stellung unsrer Kirche in der grossen Entwicklung der Gegenwart (Prédikáció). (Nagyszeben, 1870.) Vor zweihundert Jahren (Archiv des Vereines... IX. k. 1870.). Johann Karl →*Schuller* (Uo.). Über die ältesten Schulanfänge (Uo. X. k. 1872.). Denkrede auf Josef →*Trausch* (Uo. XII. k. 1874.). Über →*Honterus* und Kronstadt zu seiner Zeit (Uo. XIII. k. 1876.). Ein Zug zum Lebensbild Georg Paul Binders (Uo. XIV. k. 1878.). Drei sächsische Geographen des 16. Jahrhunderts (Uo. XV. k. 1879.). Über die Entstehung und Weiterentwicklung des Intervalls... (Nagyszeben, 1880.) Denkrede auf Samuel Schiel (Archiv des Vereines... XVI.

k. 1881.). Zur Geschichte der Sachsen unter der Regierung Gabriel Bathori's (Uo. XVII. k. 1882. és XXII. k. 1890.). Die Synodalverhandlungen der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen im Reformationsjahrhundert. (Nagyszeben, 1883.) Denkrede auf Georg Friedrich Marienburg (Archiv des Vereines... XIX. k. 1885.). Rede zur Eröffnung des 38. Generalversammlung des Vereines... (→*Seivert* J. és *Scheseaeus* K. méltatása; Archiv des Vereines... XX. k. 1886.). Der Generaldechant der siebenbürgisch-sächsischen Kirche. (Nagyszeben, 1886.) Predigten und Reden. (Lipcse, 1894.) Die Generalkirchenvisitationsberichte (1870–1888.). (Nagyszeben, 1925.)

Irodalom: Teutsch Frigyes: Dankrede auf D. G. D. T. (1894.), *Uő.*: D. Georg Daniel T. (1909.), *Schuller* A. Gy.: Unser Bischof D. Georg Daniel T. (1918.), *Herfurth* F.: G. D. T. (1894.).

Thann András (Szepesszombat, ? – ?, ?) katolikus lelkész. Szepesszombaton, valamint Lőcsén, majd Besztercebányán tanult. Külföldre menvén, 1657-ben Lipcsében s még ezévi júl. 27-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre, melyről 1661 őszén visszatérve, →*rektor* lett szülővárosában, 1666 elején pedig lelkész Szepessümegeen. Az üldözések folytán 1672-ben neki is távoznia kellvén, Németországba ment, ahonnan csak a →*gyásztized* elmúltával jöhetett vissza. Ekkor nem kapván állást, Lőcsén telepedett le, ahol 1688. jún. 8-án a róm. kat. egyházba tért át s ezt egy 1693-ban kiadott prédikációban indokolta. Ott aztán licentiatusnak alkalmazták. Protestáns korában szerzett *művei*: De altera hominis primaria facultate, nempe voluntate. (Wittenberg, 1659.) Des heiligen und neuen Jerusalemes erster Theil. (Weissenfels, 1680.) Des heiligen und neuen Jerusalemes ander Theil. (Lipcse, 1681.) Respondens volt egy „Elenchus argumentorum...” (1656.) vitáján. Üdvözlő verset írt →*Kemmel János*hoz (1658.) és →*Schnitzler Jakab*hoz (1659.), gyászverset a Spielenberger Dávid halálára (1684.).

Thébusz János (Lest, 1837. máj. 4. – Zólyom, 1896. jún. 21.) ev. lelkész. Az elemi iskolát Szügyön, a gimnáziumot Aszódon és Selmecebányán, a teológiát 1856–60-ban Sopronban végezte, ahonnan külföldre menvén, 1860. ápr. 26-án a hallei egyetemnek lett hallgatója. Miután 1861 augusztusában hazatért és 1863 tavaszáig nevelősködött, ettől fogva →*káplán*, 1864 januárjától lelkész volt Zólyomban. – Működésének súlypontja a pánszlávizmus elleni küzdelemre esik. Tagja volt a →*budapesti első zsinatnak*. – *Művei*: Protestantismus és pánszlávizmus (Felvidéki álnévvel). (Budapest, 1882.) Egyházi beszéd a magyarhoni e. e. e. gyámintézet XXII. évi közgyűlése alkalmával. (Miskolc, 1882.) A ker. egyház

története (Népiskolai tankönyv). (Zólyom, 1884.) Kossuth Lajos temetése alkalmával tartott gyászbeszéd. (Uo. 1894.) A magyarországi ág. hitv. ev. egyház 1891–4-iki országos zsinatának története. (Budapest, 1895.)

Theisz Márton Lajos (Mateóc, 1799. szept. 11. – ?Gölnicbánya, 1832. jan. 16.) ev. lelkész. Miután tanulmányait Késmárkon és Eperjesen elvégezte, az utóbbi helyen nevelőséggel foglalkozott, míg 1824 nyarán →*rektor*, pár év múlva pedig lelkész lett Gölnicbányán. – *Művei*: Antrittsrede („Installation” c. füzetben egy a jelenlevőkhöz intézett német beszédével együtt). (Kassa, 1824.) Andachtsbuch für die ev. Jugend. (Uo. 1827.) Religionsbuch für die ev. Jugend. (Uo. 1828.) Mit Gott! für König und Vaterland (Prédikáció). (Uo. 1830.) Wacht! Stehet im Glauben (Prédikáció). (Uo. 1830.) Die Augsbургische Confession... mit beigefügten Erklärungen und einer historischen Einleitung. (Uo. 1830.) Egyházi énekeket is szerzett. – Dédapja volt Hegyaljai →*Kiss Géza*nak.

Theológiai akadémia, a magyar prot. egyházakban az olyan tanintézet, mely a lelkészi pályára készülőköt képezi ki, tehát főiskolai jelleggel bír. Vagy más tanintézetekkel volt együtt egy-egy kollégium kebelében, de önálló szervezettel, vagy teljesen függetlenül alakult, minden köteléktől mentesen. Az ev. egyházban némelyik, és az unit. egyházban „theológiai intézet” néven szerepelt, ameddig vagy a tanerők, vagy az évfolyamok, vagy mindkettő tekintetében el volt maradva a többi, rendszeresen ellátott és fölszerelt főiskolától.

Theológiai doktor. A magyar prot. egyházak nem egyetemi rangú hittudományi főiskoláitól természetesen nem osztogatott ezen címet csak 1917 óta szerezheték meg hazájukban magyar protestánsok. A debreceni állami egyetem református és a pécsi állami egyetem soproni evangélikus hittudományi kara volt felhatalmazva osztogatására, vagy honoris causa, vagy írásbeli és szóbeli vizsgálat alapján, mely utóbbi az előző helyen az újabb időkben elengedhető volt a működő rendes teológiai tanároknak.

Theológiai Értesítő, 1916-tól 1923-ig hónapoként jelent meg a →*Lencz Géza* és →*Varga Zsigmond* szerkesztésében Debrecenben, mint beszámoló az egyes tudományozások állásáról.

Theológiai Szaklap, 1902 nyarán indult meg negyedéves füzetekben, de azután áttért az iskolai évről a polgári évre, úgyhogy 1918 végén bekövetkezett megszűnésével a 16. évfolyamot zárta le, melyben már „Theol. Szaklap és Könyvűjság” címmel hónapoként jelent meg. Szerkesztői voltak: 1914 végéig →*Raffay Sándor*, ettől fogva 1917 végéig →*Szelényi Ödön*, 1918-ban →*Szimonidesz Lajos*, kezdetől végéig több-kevesebb munkatárs is levén megnevezve. Kiváló-

an szerkesztett tudományos folyóirat volt, mely helyet adott bárminő teol. irány szellemében készült dolgozatoknak is.

Theológiai Szemle, tudományos teológiai folyóirat, de némileg vegyes tartalommal. 1925-ben indult meg a →*Csikesz Sándor* szerkesztésében Debrecenben. Az ő halála után →*Vasady Béla* fő-, →*Czeplédy Sándor* felelős és →*Módis László* társ-szerkesztése alatt állott fenn 1944-ig. Még 1947-ben és 1948-ban jelent meg egy-egy füzet, az előbbi a szerkesztő megnevezése nélkül, az utóbbi Pákozdy László Márton felelős szerkesztésében.

Theológiai tanár, valamely tudomány-csoport előadója a hittudományi főiskolákon. Az iskolaügy fejlődése során külön teol. tanszékről természetesen csak attól fogva lehetett szó, mikor egyfelől állandó hivatal kezdett lenni a tanári, másfelől pedig a tanári állások szaporítása lehetőséget nyújtott a szakok szétválasztására. A teol. tudomány haladása, széjjelágazása és tagozódása önként hozta aztán magával a külön csoportokba oszló tudományágak tanszékeit, egy időben majdnem rohamos iramban. Azelőtt is gyakran előfordult, hogy más tanárok is tanítottak olyan tantárgyat, ami tulajdonképpen a teológiának tartozott a körébe, ám főtárgyuk, melyről elnevezését kapta tanszékük, más körből való volt. Az is megesett azonban, hogy egy-egy más nevet viselő tanszék betöltője csupa teol. tudományokkal foglalkozott, tehát igazában teol. tanárnak volt tekintendő. Az ilyenformán, úgyszintén elnevezés szerint is teol. tanárnak, tehát a kollégiumok és lyceumok illető tanárainak, valamint a külválasztott teol. intézetek és teol. akadémiák tanárainak névsora a következő, felvéve beléje a rendes tanszéken működő segéd- és helyettes, nemkülönben rendkívüli tanerőket is.

Budapest ev. (I.): →*Kovács Sándor* 1919–1923, →*Bancsó Antal* 1919–1923, →*Szlávik Mátyás* 1919–1922, →*Draskóczy Lajos* 1919–1923, →*Deák János* 1919–1923, →*Szelényi Ödön* 1919–1923.

(II.): →*Karner Károly* 1951–1958, Wiczián Dezső 1951–1958, →*Sólyom Jenő* 1951–1958, Pálffy Miklós 1951–1972, Ferdinánd István 1951–1955, Nagy Gyula 1951-, Pröhle Károly ifj. 1951-, Ottlyk Ernő 1951–1967, Vető Lajos 1957–.

Budapest (előbb *Pest*) *ref.* (előbb *prot.*): →*Ballagi Mór* 1855–1877, →*Tatai András* 1856–1858, Bauhofer István s. 1857–1858, →*Filó Lajos* 1858–1860, →*Haberern Jonathán* 1858–1865, Bihar Imre s. 1858–1859, →*Peti József* 1859–1862, →*Farkas József* (1860-tól h.) 1862–1908, Papp Károly 1862–1865, →*Molnár Aladár* 1862–1867, →*Kovács Albert* (1865-től h.) 1867–1904, →*Petri Elek* (1876-tól s., 1877-től h.) 1879–1904, →*Szöts*

Farkas (1877-től h.) 1879–1918, →*Kenessey Béla* (1883-tól s., 1884-től rk.) 1886–1895, →*Bihari Péter* 1885–1888, →*Szabó Aladár* (1888-től h.) 1891–1905, →*Hamar István* (1896-től h.) 1897–1931, →*Marton Lajos* 1904–1933, →*B. Pap István* 1905–1935, →*Pruzsinszky Pál* 1906–1926, →*Kováts J. István* 1914–1946, →*Sebestyén Jenő* 1918–1946, →*Victor János* 1925–1932, és 1949–1954, →*Csekey Sándor* (1928-től h.) 1929–1956, →*Budai Gergely* 1934–1954, Sipos István h. 1936–1938, Czeglédy Sándor 1938–1940, →*Pap László* 1938–1957, Bodonhelyi József (1941-től h.) 1942–1965, Kádár Imre 1953–1968, Czeglédy István 1953–1966, Nagy Barna 1954–1958, Esze Tamás 1956–1957, Bucsay Mihály (1945–1946 h.) és (1948-tól h.), 1956–.

Debrecen ref. (I.): →*Komáromi Csipkés György* 1653–1657 (ezután mint h. 1660-ig), →*Mártonfalvi Tót György* 1660–1681, →*Szilágyi Tönkö Márton* 1681–1700, →*Lisznai Kovács Pál* 1681–1693, →*Kocsi Csergő János* 1694–1711, Karmaci Vári Mihály 1701–1708, Sárközi Kecskeméti György 1708–1718, Dállyai Vas János 1711–1716, Piskárkosi Szilágyi Márton 1716–1747, →*Komáromi H. Mihály* 1718–1721, Tabajdi Sáska János 1724–1751, →*Piskárkosi Szilágyi Sámuel* 1747–1759, →*Varjas János* 1752–1786, →*Szathmári Paksi István* 1760–1790, Ormós András 1786–1792, Piskárkosi Szilágyi Gábor 1790–1807, →*Kocsi Sebestyén István* 1792–1803, →*Varga István* 1805–1821, →*Budai Ézsaiás* 1808–1821, Erdélyi József 1822–1850, →*Aranyi István* 1822–1864, →*Révész Bálint* 1844–1855, →*Menyhárt János* 1851–1888, →*Tóth Mihály* 1857–1899, →*Balogh Ferenc* (1865- id.) 1866–1913, →*Tóth Sámuel* 1866–1899, →*Csikó Lajos* (1878-tól s.) 1881–1914, Csák János s. 1878–1880, →*Bethlendy Endre* (1880-tól s.) 1884–1887, →*Dicsőfi József* 1887–1890, →*Erdős József* →*Sass Béla* 1890–1914, →*Eröss Lajos* 1899–1908, →*Lencz Géza* 1909–1914, →*Kiss Ferenc* 1913–1914.

A lelkészképző intézetben: →*Erdős Károly* 1914–1929, →*Varga Zsigmond* 1914–1921, →*Csikesz Sándor* 1921–1923, →*Kállay Kálmán* 1923–1928, Illyés Endre 1941–1950.

(II.) →*Kállay Kálmán* 1950–1959, →*Erdős Károly* 1950–1953, →*Makkai Sándor* 1950–1951, Czeglédy Sándor 1950-, →*Török István* 1950-, →*Tóth Endre* 1950–1970, Pákozdy László Márton 1950-, Illyés Endre 1950-, Varga Zsigmond 1953-, Békefi Benő 1953–1957, Bartha Tibor 1953–1958.

Eperjes ev.: →*Pomarius Sámuel* 1667–1673, →*Ladiver Illés* 1682–1686, →*Rezik János* 1705–1710, →*Matthaeides Sámuel* 1710–1721, Toperczer Péter Pál 1721–1726, →*Ignáti György*

1726–1730, →*Sartorius Dániel* 1731–1732, Longay János 1732–1748, →*Fábry Gergely* 1748–1766, Chrastina Illés 1766–1770, Karlovszky János 1770–1794, Kralovánszky András 1795–1803, Mayer András 1803–1831, →*Munyay Antal Lajos* 1832–1849, Herfurth József 1849–1854, Emericzky Lajos h. 1850–1851, Tillisch János 1851–1886, →*Linberger István Károly* 1852–1859, Hlavacsek Mihály 1854–1874, →*Schranz János* 1859–1867, Max Vilmos 1868–1873, →*Schneller István* 1874–1877, →*Hörk József* 1877–1896, →*Bancsó Antal* 1878–1884, →*Szlávik Mátyás* (1884-től s.) 1885–1919, →*Mayer Endre* (1884-től s.) 1885–1919, →*Csengey Gusztáv* 1886–1916, →*Draskóczy Lajos* (1905-től rk.) 1909–1919, →*Deák János* (1907-től rk.) 1916–1919, →*Obál Béla* rk. 1907–1918, br. →*Podmaniczky Pál* rk. 1918–1919.

Gyulafehérvár ref. (I.): →*Piscator Fülöp Lajos* 1629–1647, →*Alstedt János Henrik* 1629–1638, →*Bisterfeld János Henrik* 1638–1655, →*Crispinus János* 1649–1655, →*Basire Izsák* 1655–1658.

(II.): →*Buzinka Mihály* 1672–1683, →*Pósházi János* 1683–1686, Kiskomáromi István 1686–1700, →*Kaposi Juhász Sámuel* 1700–1713, Berzétei K. János 1713 aug.-okt., →*Zilahi Sebes András* 1714–1716.

Kecskeméti ref.: →*Tomori Szabó Sándor* 1836–1847, Báthory István 1836–1837, →*Karika János* 1837–1855, →*Ács Zsigmond* id. 1847–1850, →*Tatai András* 1850–1856, →*Ballagi Mór* 1851–1855, →*Filó Lajos* (1855-től h.) 1856–1857, Filó János 1856–1858, →*Tóth József* 1856–1860, →*Peti József* 1857–1859, →*Farkas József* 1857–1860, Nagy Ferenc 1858–1860, Tatai András (másodsor) 1858–1860.

Késmárk ev.: Mihályik Dániel 1801–1840, Lőrincsek Samu 1840–1845. Steiner Samu 1845–1852.

Kolozsvár ref. (I.): →*Apáczai Cseri János* 1656–1660, Vásárhelyi Péter 1660–1662, →*Porcsalmi András* 1662–1665, →*Tolnai F. István* 1665–1685, →*Pataki István* 1685–1688, →*Szathmárnémethi Sámuel* 1688–1693, →*Csepregi Turkovics Mihály* 1693–1695, Szathmárnémethi Sámuel (másodsor) 1695–1717, →*Baczoni Incze Máté* 1717–1720, →*Udvarhelyi Tölcséres Mihály* 1721–1737, →*Csepregi Turkovics Ferenc* 1737–1758, →*Verestói György* 1758–1764, →*Husztai György* 1764–1767, →*Szathmári Pap Mihály* 1767–1805, →*Sófalvi József* s. 1783–1794, Szathmári Pap Zsigmond s. 1799–1805, →*Herepei János* 1805–1812, →*Hegedüs Sámuel* 1812–1814, →*Nagy György* 1814–1815, Bereczki János 1815–1821, →*Szilágyi Ferenc* 1821–1828, Hegedüs Sámuel (másodsor) 1829–1830, →*Salamon József* 1830–1854, →*Incze Dániel* 1850–1854.

(II.): Salamon József 1854–1856, →*Bodola Sámuel* 1854–1861, →*Incze Dániel* 1854–1857, Nagy Ferenc 1854–1862, Nagy Péter 1856–1862, Hegedüs János 1857–1862, Décsei Károly 1859–1862.

(III.): →*Kenessey Béla* 1895–1908, →*Molnár Albert* 1895–1901, →*Nagy Károly* 1895–1918, →*Kecskeméthy István* 1895–1936, →*Pokoly József* 1895–1912, →*Ravasz László* 1907–1921, →*Bartók György* 1909–1917, →*Révész Imre* (1912-től h., 1913-tól rk.) 1914–1920, →*Makkai Sándor* 1918–1926, →*Tavaszy Sándor* (1920-tól h.) 1921–1949, →*Imre Lajos* (1921-től h.) 1922–1949, →*Gönczy Lajos* 1924–1949, →*Maksay Albert* 1925–1949, →*Nagy Géza* (1926-től h.) 1927–1949, →*Nagy András* (1936-tól h.) 1937–1949.

(IV.): →*Maksay Albert* 1949-, Juhász István 1949-, Borbáth Dániel 1949-, Nagy József 1949-, Horváth Jenő 1949-, Geréb Pál 1949-, Mózes András 1949-, Benedek Kálmán 1949-.

Kolozsvár unit. (I.): →*Szentábrahámi Lombard Mihály* 1720–1758, Sepsiszentkirályi Ágh István 1758–1784, Márkos György 1785–1813, Sylvester György 1815–1829, Szabó Sámuel 1830–1832, →*Aranyosrákosi Székely Sándor* 1832–1836, Székely Miklós 1836–1840, →*Kriza János* 1840–1861, Székely Mózes 1859–1862, Ferencz József 1861–1906, Marosi Gergely 1862–1866, →*Simén Domokos* 1866–1878, →*Péterfi Dénes* 1876–1911, →*Boros György* 1879–1928, Mózes András 1881–1903, →*Csifó Salamon* 1903–1934, →*György János* h. 1907–1910, Gálffy Lőrinc 1909–1943, Györfi István 1912–1918, →*Kiss Elek* 1921–19.., →*Varga Béla* 1923–1938, Borbély István 1928–1932, →*Vári Albert* 1933–1943, Szent-Iványi Sándor 1935–1938, Fikker János 1938–1949, Simén Dániel 1938–1949, Benczédi Pál 1943–1949, Kovács Lajos 1943–1949.

(II.): Kovács Lajos 1949-, Erdő János 1949-, Simén Dániel 1949-, Bende Béla 1949-, Lőrinczi Mihály 1949-.

Losonc ref.: →*Farkas András* 1791–1797, →*Várad Pál* 1798–1806, Szarka János, 1807, Sebők Sámuel 1807–1814, Czövek István 1814–1819, Kovács Benjámin 1819–1849.

Lőcse ev.: →*Liedemann Márton* 1793–1815, Sándor György 1815–1831, Müller György 1831–1852, Hlavacsek Mihály 1845–1852.

Máramarosziget ref.: →*Hari Péter* 1797–1818, Dimény József 1820–1825, →*Breznay Pál* 1826–1839, Szeremlei Gábor 1839–1841, →*Lugossy József* 1841–1845, →*Szilágyi István* 1845–1850.

Marosvásárhely ref.: →*Zilahi Sebes András* (1716-től bujdosva) 1718–1719, →*Szathmári Paks Mihály* 1719–1734, →*Rimaszombati Sámuel*

el 1734–1737, Técsi Sámuel 1741–1756, Benkő Mihály 1757–1773, Basa István 1774–1800, Antal János (1798-tól s.) 1800–1801, →*Tompa János* 1801–1817, Molnár Sámuel 1817–1832, →*Bodola Sámuel* 1833–1841, Török János 1841–1852, Bodola Sámuel (másodsor) 1850–1854, Molnár János 1852–1853.

Nagyenyed ref. (I.): Vásárhelyi Péter 1662–1666, →*Nadányi János* 1666–1668, Csengeri István 1668–1671, →*Dézsi Márton* 1671–1691, →*Enyedi István* 1692–1714, →*Szigeti Gyula István* 1714–1738, →*Borosnyai Nagy Zsigmond* 1738–1774, Szegedi József (1772-től s.) 1774–1779, Szabó Sámuel 1779–1787, Nemegeyi József 1782–1828, →*Bodola János* 1787–1815, Keresztes István 1816–1817, →*Tompa János* 1817–1834, →*Péterfi Albert* 1830–1840, →*Herepei Károly* 1835–1841, →*Incze Dániel* 1840–1849, →*Bodola Sámuel* 1841–1849.

(II.): Hegedüs János 1862–1894, Décsei Károly 1862–1880, →*Garda József* 1862–1895, →*Kovács Ödön* 1869–1895, →*Keresztes József* (1873-tól s.) 1879–1888, →*Berde Sándor* 1890–1894, →*Józsa Zsigmond* (1888-tól h.) 1891–1893, Z. Kiss Albert h. 1893–1894, →*Kecskeméthy István* 1895 febr.-aug., →*Jancsó Sándor* 1895–1896.

Nagyvárad ref.: →*Técsi Joó István* 1646–1647, Hercegszöllősi János 1647–1648, →*Komáromi Szvertán István* 1648–1649, →*Tofeus Mihály* 1649–1652, →*Szathmári Baka Péter* 1652–1654, →*Tarpai Szilágyi András* 1654–1657, →*Köleséri Sámuel* 1657–1659, →*Mártonfalvi Tót György* 1659–1660.

Pápa ref.: →*Márton István* 1794–1801, →*Tóth Ferenc* 1801–1817, Kocsi Sebestyén István 1817–1837, →*Liszkay József* h. 1837–1838, →*Széki Béla* 1838–1853, Liszkay József 1843–1848, Dömjén Ferenc 1848–1849, →*Heiszler József* 1850–1854, Kis Gábor 1853–1858, Kotasz István 1854–1880, →*Kiss János* 1856–1899, Tóth Dániel 1858–1900, Németh István 1881–1914, →*Antal Gábor* 1885–1888, →*Révész Kálmán* 1886–1892, →*Horváth József* 1888–1917, →*Kis József* 1892–1901, →*Antal Géza* 1899–1924, →*Thury Etele* 1900–1917, →*Csizmadia Lajos* 1901–1926, →*Pongrácz József* (1910-től h.) 1913–1947, →*Czegléd Sándor* 1914–1920, →*Vass Vince* 1917–1929, →*Miklós Ödön* 1921–1922, →*Tóth Lajos* 1921–1947, →*Tóth Endre* (1924-től h.) 1927–1947, →*Molnár Jenő* id. 1924–1925, →*Vasady Béla* (1925-től h.) 1927–1928, →*Győry Elemér* 1926–1928, →*Trócsányi Dezső* 1929–1951, Herczegh József h. 1929–1930, →*Incze Gábor* h. 1930–1931, →*Török István* (1931-től h.) 1932–1941, →*Benedek Sándor* (1938-tól rk.) 1939–1951.

Pozsony ev. (I.): →*Sztrecsko János György*

1771–1795, Stanislaides Dániel 1796–1823, Zsigmondy Sámuel (1812-től s.) 1814–1833, Schulek Gáspár 1824–1827, →*Severlay Mátyás* 1827–1840, Greguss Mihály 1833–1838, →*Simkó Vilmos Manó* (együttal magyar–szlovák lelkész) 1835–1864, →*Boleman István* 1840–1874, →*Kámori Sámuel* 1855–1882, →*Csecsetka Sámuel* 1856–1882, →*Szeberényi Lajos* (együttal magyar–szlovák lelkész) 1865–1875, Glatz Henrik István 1874–1878, Trshtyénszky Ferenc (együttal magyar–szlovák lelkész) 1876–1882, →*Schneller István* 1877–1882, Vasskó Gyula h. 1879–1882.

(II.): →*Csecsetka Sámuel* 1882–1896, Trshtyénszky Ferenc (együttal magyar–szlovák lelkész) 1882–1910, →*Schneller István* 1882–1895, Vasskó Gyula 1882–1895, →*Maszyk Endre* 1885–1917, →*Pukánszky Béla* (1884-től h.) 1887–1899, →*Stromp László* (1887-től m., 1895-től rk.) 1896–1907, →*Hörk József* 1896–1910, →*Raffay Sándor* (1896-től rk.) 1899–1908, →*Kovács Sándor* (1896-től m., 1904-től rk.) 1907–1919, →*Hornyánszky Aladár* (1899-től rk.) 1900–1919, →*Szelényi Ödön* 1909–1919, →*Daxer György* 1910–1917, →*Schmidt Károly Jenő* (együttal lelkész) 1911–1919. Fizetési magántanári állásban voltak: →*Krupecz István* 1885–1895, →*Stromp László* 1887–1895, →*Kovács Sándor* 1896–1904, Rátz Vilmos 1909–1910, br. →*Podmaniczky Pál* 1910–1911.

Sárospatak ref.: →*Tolnai Dali János* 1639–1642, Szentpéteri Mihály 1642–1645, Szilágyi Benjámin István 1645–1647, →*Nógrádi Mátyás* 1647–1649, Tolnai Dali János (másodszor) 1649–1656, Lippai Sámuel 1656 tavaszától őszeig, Bacsoni Baló Menyhért 1656–1662, →*Buzinkai Mihály* 1662–1671, →*Csécsei János* id. 1686–1708, Simándi István 1708–1710, Füleki András 1710–1717, →*Csécsei János* ifj. 1717–1719, Nagymihályi Szomoló Gergely 1719–1734, →*Szathmári Paksi Mihály* id. 1734–1744, →*Szathmári Paksi Mihály* ifj. 1744–1772, →*Őri Fülepi Gábor* 1773–1798, →*Beregszászi Nagy Pál* 1798–1803, Kisari Tóth János (együttal lelkész) 1799–1808, Porkoláb István 1804–1807, →*Patai János* 1808–1810, →*Láczai Szabó József* (együttal lelkész) 1808–1828, →*Szathmári Paksi Dániel* 1810–1818, →*Somossi János* 1818–1855, →*Vályi Nagy Ferenc* 1819–1820, →*Kálniczky Benedek* 1820–1859, →*Zsarnay Lajos* 1829–1861, Szeremlei Gábor 1855–1867, →*Heiszler József* 1859–1869, →*Kolos Dániel* 1861–1868, →*Mitrovics Gyula* 1868–1896, →*Warga Lajos* (1868-tól rk.) 1869–1900, →*Bokor József* (1868-tól rk.) 1869–1877, →*P. Nagy Gusztáv* 1869–1900, →*Radácsi György* 1877–1917, →*Tüdő István* 1895–1905, →*Novák Lajos* 1896–1917, →*Rohos-*

ka József (1900-tól rk.) 1901–1920, →*Zoványi Jenő* 1901–1914, →*Nagy Béla* (1905-től rk.) 1908–1928, →*Marton János* 1910–1950, →*Makkai Sándor* 1917–1918, →*Harsányi István* 1918–1928, →*Rácz Lajos* 1923–1929, →*Mátyás Ernő* 1925–1950, →*Vasady Béla* 1928–1934, →*Zsiros József* (1928-tól h., 1930-tól rk.) 1935–1948, →*Szabó Zoltán* (1926-tól h., 1933-tól rk.) 193–1951, →*Ujszászy Kálmán* (1931-től rk.) 1932–1951, →*Nagy Barna* (1937-től rk.) 1938–1951, →*Koncz Sándor* 1943–1951, Makkai László h. 1950–1951.

Selmecbánya ev.: →*Severlay Mátyás* 1810–1827, →*Boleman István* 1827–1840, Suhajda Lajos 1840–1852.

Sopron ev. (I.): Schuhmacher Mihály 1787–1788, Raics Péter 1789–1824, Hetyési László 1824–1838, →*Petz Lipót* (együttal lelkész) 1838–1840, Király József 1840–1846, Tatay István 1846–1848, →*Müllner Mátyás* 1850–1889, Petrik János Jakab 1853–1876, →*Poszvek Sándor* 1877–1908, →*Bancsó Antal* 1884–1918, →*Payr Sándor* 1889–1890, →*Jausz Vilmos* (1890-től rk.) 1894–1913, Payr Sándor (másodszor) 1899–1923, →*Pröhle Károly* 1906–1923, →*Stráner Vilmos* (1908-tól rk.) 1910–1923, →*Kiss Jenő* (1913-tól rk.) 1918–1923.

(II.): Pálffy Miklós 1950–1951, Karner Károly 1950–1951, Jánosi Lajos 1950–1951, Wiczián Dezső 1950–1951, →*Sólyom Jenő* 1950–1951, Ferdinánd István 1950–1951, Nagy Gyula 1950–1951.

Székelyudvarhely ref.: →*Kiss Gergely* 1780–1787, →*Benkő József* 1787–1789, Zilahi Sebes János 1789–1803, Benkő Zsigmond 1803–1819, →*Bodola Sámuel* 1820–1833, →*Ercsei János* 1833–1837, →*Incze Dániel* 1837–1840, →*Fábián Dániel* 1841–1844, Kis Ferenc 1845–1852.

Mindezekon kívül a bécsi prot. teol. intézetben, illetőleg fakultáson is működtek magyarországi származásúak, úm.: Patai János 1822–1850, →*Szeremlei Gábor* 1851–1855, a reformátusok közül, →*Genersich János* 1821–1823, Schimko Frigyes Dániel 1826–1864, →*Kuzmány Károly* 1849–1862, Roskoff György Gusztáv 1850–1884, →*Szeberényi János* 1863–1895, az evangélikusok közül.

Theologiai tanárságra képesítés. A magyar prot. egyházakban régebben különleges intézkedéssel nem volt szabályozva. A teológiát végzetek közül kiválasztották azt, akit akár képességeinél, akár összekötötéseinél fogva a legalkalmasabbnak tartottak. Az ev. egyházban voltak ugyan kerületi rendelkezések szűkebb körben teendő külön vizsgálat felől, s ilyennek letévésére is voltak példák, mielőtt 1888-ban egyetemes jellegű és érvényű →*teol. tanári vizsgálatot* léptet-

tek életbe. A ref. egyház még előbb, 1886-ban rendszeresítette a hasonló célú és amannak megfelelő teol. magántanári vizsgálatot, s példáját évtizedekkel később az unit. egyház is követte, melyben 1924-ben tettek először ilyen vizsgálatot. A ref. egyházban egy ideig nem sokat törődtek az új intézménnyel, de azután, legalábbis utólag megkivánták a megválasztottaktól e képesítés megszerzését, éppen úgy mint ahogy az ev. egyházban is többnyire már működő teol. tanárok állottak volt elő vizsgálatra, míg a teol. akadémiákkal együtt meg nem szűnt ez is. Az ev. egyház eme vizsgálatainak egyetemes jellege elméletileg mindenestre több biztosítékot nyújtott a megbízható eredményre, mint a reformátusoknál az egyes teol. akadémiákon szervezett magántanári vizsgálat, de azért a gyakorlatban aligha érvényesült itt nagyobb elnézés, mint amott. Az evangélikusoknál olyanok, akik nem foglaltak el teol. tanszéket, alig páran szerezték meg az erre való képesítést, ellenben a reformátusoknál szerfelett sokan, míg az unitáriusoknál szintén aránylag sokan.

Thill János Kristóf (Pozsony, ? – ?, ?) ev. vallású jogdoktor. Pozsonyi születésű, ki honi tanulmányai befejeztével külföldre is ellátogatott, s előbb az altdorfi, 1687 tavaszától a jenai egyetemen jogra készült, melynek 1690. okt. 15-én doktorává avatták. Értekezése egyházi vonatkozású s címe: De advocatia imperatoris ecclesiastica. (Jena, 1690.) További pályája ismeretlen.

Thomae Illés (? – ? – Boroszló, 1687. okt. 17.) ev. tanár. Osztrák születésű, mint magister került 1653-ban Pozsonyba, hol 1662-ig →*subrektor*, 1664-ig →*conrektor*, 1669 őszéig →*rektor* volt. Ekkor Boroszlóba hívták a legfőbb tanári állásra, melyet haláláig betöltött. – Magyarországon megjelent művei: De morte. (Zsolna, 1666. I Cupressus funerea sive luctus gymnasii posoniensis super obitum... Andreae Segneri... (Benne gyászbeszéde). (Pozsony, 1669.) Religio, qua talis et qua christiana... (Uo. 1669.) De scriptura sacra... (Uo. 1669.) Vade mecum, oder Handbüchlein, in welchem des chritlichen Glaubens Grund... gezeiget wird. (Uo. 1670.) (II. kiad. uo. 1698.) Üdvözlöt írt prózában Titius Gottfriedhoz (1667.), versben →*Seelmann Keresztély*hez (1661.).

Thomay József (Székesfehérvár, 1847. jún. 21. – ?Szeged, 1929. ápr. 27.) ev. lelkész. Székesfehérvárt tanult. A teológiát Sopronban és 1870. okt. 29-től Baselben végezte. Hazajöve, Pápán és Vésén →*káplánkodott*, majd Szegeden lett előbb helyettes, később rendes lelkész. – Írói munkássága is van. Évekig vezette a külföldi könyvszet rovatát a →*Czelder* Figyelőjében s cikkei több egyházi lapban jelentek meg. – *Művei*: Hálaünnepi beszéd az árvízveszedelemtől történt szaba-

dulás emlékére. (Szeged. 1876.) Bibliai történetek (Tankönyv). (Uo. 1893.) Bibliaismertetés Palesztina földrajzával. (Uo. 1899.) – valamint Deák Ferenc emlékére tartott prédikációja (1876.).

Thoraconymus (Kabatai?) Mátyás (Brezsnóbánya, ? – ?Késmárk, 1591 és 1593 között) ref. tanár. Egyebek közt Morvaiglon is tanult. 1569. nov. 7-én pedig a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Onnan visszatérve, 1570 őszétől →*lector* volt Bártfán, 1571 májusától 1577 kora tavaszáig pedig →*rektor* Késmárkon. Mikor innen helvét irányra miatt távoznia kellett, talán hely nélkül volt egy ideig, mert csak 1578 májusában talált rektori alkalmazást Kassán. 1579 elején ezt is elvesztette, s ez év nyarán Sárospatakon lett lector, hol 1584 tavaszán rektornak lépett elő. 1588 nyarán visszament Késmárkra rektornak s itt 1591-ben még élt, de 1593-ban már nem. Több hitvitában vett részt, még szóbeli vitája is volt Gradeci Stansith Horváth Gergellyel (1585. júl. 10.). Művei közül a Gogreff Mento ellen 1583-ban latinul és németül írt talán nem is került sajtó alá; ezenkívül ismeretlen még „Orthographia”-ja. valamint az, amely kiindulási pont-ját képezte az →*Eberhard Mátyással* latin distichonokban ennek „Enchiridion...”-ja felől folyt polémiájának. Fennmaradt dolgozatai ezek: Spongia elegiaca (Eberhard ellen). (Hely n. 1579.) Discussio septem paralogismorum pro asserenda orali ipsiusmet nativi corporis et sangvinis Christi perceptione confictorum (1585-ben írta). Solutio trium paralogismorum (Az előbbihez pótlék). Görög versek az ubiquitous ellen (Az előbbi végén, 1586-ban írta). Tractatus de hypostatica unione duarum naturarum in Christo (1585 októberében írta). Brevis apologia (1585-ben írta, pótlék az előbbihez). Strenae examinatio propositionum de coena Domini a Caspare Pilcio editarum (1586 újjév tájára fejezte be.) E hat utóbbi Beregszászi Péternek pár értekezésével együtt „De controversiis religionis hoc seculo motis adversaria quaedam scripta” (Basel. 1587.) cím alatt jelent meg. Írt még néhány alkalmi verset.

Thököly Imre (Késmárk, 1657. szept. 25. – Nikodémia mellett, 1705. szept. 13.) Magyarország és Erdély ev. vallású fejedelme. 1667-től Eperjesen tanult egy ideig. 1670-ben Erdélybe bujdosott, majd vezére lett az első kuruc háborúnak, mely a ref. fejedelmek által főleg a vallás szabadságáért vívott háborúktól átment volt az általánosságban a szabadságért vívott következő kuruc háborúhoz, melynek aztán a katolikus Rákóczi Ferenc állott az élére. Váltakozó szerencsével, végre is bukással végződött Thökölynek egész hadjárata, melynek folyamán 1682-től Magyarországnak, 1690-től Erdélynek viselte a fejedelmi címét. Mintegy másfél évtizednyi tö-

rökországi tartózkodás után meghalt Nikodémia mellett. Befolyása a magyarországi vallásügyekre még nem nyert teljes megvilágítást.

Thúri Farkas Pál (Mezőtúr, ? – Abaújszántó, 1574. dec. I.) ref. lelkész. Mezőtúron tanítványa volt → *Szegedi Kis István*nak is és állítólag → *rektori* tisztelet viselt 1555-ig. Ekkor külföldre menvén, ezévi ápr. 13-tól a wittenbergi egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérte után rektor volt először Tolnában, kb. 1558-tól Sárospatakon, 1561 tájától pedig lelkész Sajószentpéteren. Jelen levén az 1562-i → *tarcali zsinaton*, utána → *Perényi Gábor* 1563-ban Wittenbergbe és Lipcsébe küldötte, hogy kikérje az odavaló tudósok véleményét a helvét reformáció némely tanairól. A további fejlemények során 1564. aug. 13-án vitára kellett szállania Töketerében az öt szabad kir. városból odajött lutheránus papokkal, kik természetesen helytelennek találták álláspontját. A Perényi haragja elől el is vonult ennek a birtokairól és Biharra ment lelkésznek. A → *gyulafehérvári második hitvitában* való részvétele után Abaújszántón foglalt el lelkészi állást, ahonnan ellátogatott a → *nagyvárad*i *harmadik hitvitára*. – Tolnai rektor korában írt levelét (*Idea christianorum Hungarorum in et sub Turcismo*) → *Bocaius János* (Kassa, 1613.), majd → *Szenczi Molnár Albert* (Oppenheim, 1616.) tette közzé. Üdvözlő verset írt a → *Molnár Gergely* latin grammatikája mellé. Híres a Calvinus Institutióját méltató latin distichonja.

Thúri György (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, az előbbinek fia. Hazai tanulása után külföldre ment s 1597. márc. 19-én a wittenbergi, 1600. júl. 29-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. 1601 elején még ott volt, majd hazajövén, lelkész lett előbb Putnokon, 1605-re Munkácsra, ahol 1608-ig működött. Többet nem tudunk róla. – *Művei*: *Epistolae Pauli apostoli ad Galatas et Ephesios e graeca in pure hebraeam lingvam translatae...* (Wittenberg, 1598.) *Carmina*, (Uo. 1600.) (Újra kiadva „*Poemata*” c. alatt a Pareus-féle „*Delitiae poetarum hungaricorum*, 311–354. l. 1619.) Ebben számos gyászvers és epitaphium becses egyháztörténeti adatokat tartalmaz. – Respondeált a „*De lege, ejus abrogatione et usu*” (1601.) tartott vitán. Üdvözlő verset írt → *Tolnai Fabricius Tamáshoz* (1594.) és → *Alvinczi Péterhez* (1599.), gyászverset a Vendégi János (1597.) és Szikszai Kónya István (1598.) halálára.

Thúri Mátyás (Mezőtúr, ? – Abaújszántó, 1588. után) ref. lelkész, az előbbinek nagybátyja. Mezőtúron, valamint Debrecenben tanult. Külföldön is járt és 1566. júl. 30-án Wittenbergben, még ezévi okt. 14-én Genévában, 1568. szeptemberében Heidelbergben lépett az egyetem hallgatói közé. Hazajövén, 1572. tavaszától → *rektor* volt Debrecenben, 1575. elejétől bátyja utódaként

lelkész Abaújszántón. Itt halt meg nem sokkal 1588. után. Bullingerhez és Bezához írt egy-egy levele ismeretes. Lépéseket tett egy teljes magyar bibliafordítás érdekében.

Thúri Szántó János (Mezőtúr, ? – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1610. okt. 14-én kezdett a felsőbb osztályokhoz. A külföldet is fölkeresvén, 1612. ápr. 14-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre. Visszatérvén hazájába, talán mindjárt színérváraljai lelkész lett, legkésőbb 1629-től pedig nagyváradi pap volt 1632-ig. Többet nem tudunk róla. – *Művei*: *De lapsu, seu primo peccato hominis*. (Heidelberg, 1612.) *De praedestinatione*. (Uo. 1613.) *De Deo et trinitate divinarum personarum*. (Uo. 1613.)

Thury Etele (Zánka, 1861. okt. 14. – Pápa, 1917. ápr. 19.) ref. tanár. A szülői háznál és Pápán tanult, hol 1882-ben végezte a teológiát. Ekkor Ácsra ment akadémikus rektornak, míg 1884-ben zánkai káplán, 1885-ben fehérvárcsurgói helyettes lelkész lett. 1886. novemberében soproni fegyházi lelkésszé neveztetett ki, majd 1888-ban Fehérvárcsurgóra, 1892-ben pedig Nemesvámosra választott papnak. A dunántúli egyházkerület 1897-ben aljegyzővé választotta. 1900-ban az egyháztörténelmi tanszéket foglalta el a pápai → *teol. akadémián*. A → *Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1908-ban választmányi tagjai közé sorozta, a bécsi teol. fakultáson 1910-ben doktorságot szerzett. Leginkább egyháztörténeti tárgyú dolgozatai vannak, melyeket egyházi közlönyökben és szakfolyóiratokban tett közzé, valamint önállóan adott ki. – *Művei*: *A fehérvár-csurgói ev. ref. egyház története*. (Pápa, 1885.) *A zánkai ev. ref. egyház története*. (Budapest, 1886.) → *Bornemisza Péter* dunavidéki első ref. püspök élete és munkái. (Uo. 1887.) *Emlékezés* → *Huszár Gálról* (Dt. Prot. Közlöny, 1887.). *Huszár Gál élete* (P. E. I. L., 1887.). *A deáki ref. egyház múltja* (Uo. 1889.). *A révkomáromi ev. ref. egyház története a 16. és 17. században*. (Budapest, 1889.) *Dragoni(!) Gáspár és a körmenői főiskola(!)* (Sz. 1889, és Prot. Szle, 1895.). *Adatok a veszprémi ev. ref. egyházmegye történetéhez* (Prot. Szle, 1889.). *Sibolti Demeter élete és munkái* (Uo. 1890.). → *Beythe István* és hittani álláspontja (P.E.I.L., 1891.). → *Hodosi Sámuel* (Prot. Szle, 1893.). *A veszprémi ev. ref. egyház története*. (Budapest, 1893.) *Huszár Gál*. Uo. 1894. *Dunántúli reformációja* (Prot. Szle, 1896.). *A szentantalfai ev. ref. egyház története*. (Pápa, 1896.) *Az Isten házána építése* (Prédikáció imákkal). (Veszprém, 1896.) *Az ev. ref. magyarországi ker. egyház története*. (Pápa, 1898.) → *Eszéki Imre* magyar reformátor (Prot. Szle, 1898.). *Körmenői Péter* (Uo. 1902.). *Az 1713. évi kocs*i zsinat (Uo. 1903.). *Felsőörs reformációja* (Uo. 1903.). *Ág. hitv. ev. zsinatok a bécsi béke előtt* (Magyar

Prot. Et. Adattár, 1903.). A pápai ref. főiskola rektorai és felsőbb tanulói 1752-ig (Pápa, 1904.) A protestánsok együttes tanácskozásának első nyomai (Prot. Szle, 1904.). Pathai István... levelei 1620–1636. (Magyar Prot. Et. Adattár, 1904.). →*Pathai István* és →*Kanizsai Pálfi János* levelezése (Uo. 1905.). Adatok a szepességi reformáció történetéhez (Történelmi Tár, 1905.). A győri ref. egyház megalakulása (Prot. Szle, 1905.). A bécsi békekötés (Uo. 1906.). Kis Bertalan és Musay Gergely dunántúli ág. hitv. püspökök egyházlátogatási jegyzőkönyve (Magyar Prot. Et. Adattár, 1907.). A dunántúli ref. egyházkerület története (I. k.). (Pápa, 1908.) Adatok a dunántúli ref. egyházkerület történetéhez (Magyar Prot. Et. Adattár, 1909–1910.). →*Gályarabjaink megszabadtítása* (Prot. Szle, 1909–1910.). Adatok a pápai ref. főiskola történetéhez. (Értesítő 1910.). Adatok a magyar prot. gályarab-lelkészek történetéhez. (Budapest, 1912.) Az 1550. évi →*vaskaszentmártoni zsinat* (Prot. Szle, 1913.). →*Batizi Andrásról* és a szántói iskoláról (Uo. 1915.). Szerkesztette az Iskolatörténeti Adattárt (2 k. 1906. és 1908.), meg a Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár VII. évfolyamát (kizárólag saját vegyes közléseiből, 1908.)

Thurzó Elek (? , ? – ?, 1542.) prot. érületű főúr, humanista nevelésben részesülvén, egész gondolkozása elő volt készítve a reformáció mellé állásra, s már a mohácsi vész előtt, amikor tárnokmesterségig vitte, el is hidegült a római katolicizmus iránt. Hogy birtokain bizonyára mindenütt előmozdította az új irány ügyét, bizvást következtethető onnan, hogy Pápan, melynek 1536-ig földesura volt, már az ezt megelőző évben prot. elveket követett a →*rektori* és →*kápláni* együttes hivatal betöltője, és föltehetőleg a plébános is, aki valószínűleg az ilyenül emlegetett „Bálint pap” lehetett. A felvidéken is sokat tett a protestantizmus érdekében, mint 1527-től Szepes várának is földesura, mindenesetre tetemes befolyást gyakorolván sokak állásfoglalására, már csak annál fogva is, hogy országbírói, végül kir. helytartói méltóságokat viselt. Mostohaleányát ugyan róm. kat. szertartás szerint eskettette meg, de minden módon igyekezett támogatására lenni a reformációnak, melyhez ekkorra teljesen csatlakozott elvileg. 1542 végén halt meg, végrendeletében bőkezűen gondoskodván a lőcsei iskoláról. – →*Perényi Péternek* előbb sógora volt, azután meg vőtársa is lett.

Thurzó György gr. (Lietava vára, 1567. szept. 2. – Biccse, 1616. dec. 24.) a harmadik prot. nádor. Miután a szülői háznál bevégezte tanulmányait, rövid ideig katonának és diplomatának készült, de már 1585-ben Árva vármegyei főispánnak nevezett ki. 1599-ben főpohárnokmester lett s kevés ideig dunáninneni főkapitány is

volt. Nagy szerepet játszott a →*bécsi békekötés* létrehozásában. 1606-ban grófi címet kapott, 1609. dec. 7-én pedig nádorrá választott. Buzgó lutheránus volt, ki Biccse és több más helyen magasabb iskolát, valamint számos egyházközséget alapított. Főiskola létesítésére szintén tett lépéseket és sok ifjút taníttatott külföldön. Még az osztrák protestánsok is többször fordultak hozzá sérelmeik ügyében, magyarországi hitfeleinek érdekeit pedig minden rendelkezésére álló eszközzel támogatta. A papi özvegyeket, árvákat nádor korában minden adózás alól fölmentette. Folytonos érintkezésben állott a külföldi prot. fejedelmekkel és hittudósokkal. Ez utóbbiak irodalmi munkásságát éppennygy elősegítette, mint a magyar egyházi írókét. Egyházi téren kifejtett működésének koronája az 1610. évi →*solnai zsinat* összehívása és az ő elnökle alatt ezáltal szervezett három szlovák, két német és egy magyar →*egyházkerület* életrehívása volt, amire már az előző évben is tett volt lépéseket, de csak nádor korában sikerült a célját elérnie. Ugyanabban az évben a gömörieknek is engedélyt adott szuperintendens választására. A szepességek egyházi szervezkedését is hathatósan előmozdította. – A temetésén tartott beszédek közül Abrahamides Izsáké ki van nyomatva.

Irodalom: *Kubinyi* Miklós: Bethlenfalvi gr. Thurzó György levelei nejéhez (Bevezetésül életrajza, 2. k. 1876.), *Ila* Bálint: A Thurzó levéltár prot. egyháztörténeti iratai (1934.), *Károlyi* Árpád: Az ellenreformáció kezdetei és T. Gy. nádorrá választása (Sz. 1919.).

Thurzó Imre gr. (? , 1598. szept. 11. – ?, 1621. okt. 19.) ev. vallású főúr, az előbbinek fia. Külföldre menvén, 1615. júl. 27-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melynek az 1615–16. tanév téli felében →*rectori* tisztét vitte. Hazajöve, 1617-ben rászállt atyjáról az Árva vármegyei főispánság. →*Bethlen Gábor* oldaláról része volt a nikolsburgi békekötés előkészítésében, de eközben meghalt. Szándékában volt az iskolák fejlesztésén kívül egyházában egységes kánonok érvényre juttatása. – *Művei:* Horae primae exercitationum oratoriarum (Tőle két beszéd). (Wittenberg, 1615.) Latin gyászbeszéd Hutter Lénátrné felett (Egy nagyobb könyvben). (Uo. 1615.) Rectoratus academicus, idest: Orationes, quas... rector... officii causa habuit. (Uo. 1616.) Latin gyászbeszéd Ágost szász herceg felett (Egy nagyobb könyvben). (Uo. 1616.)

Irodalom: *Barabás* Samu: T. I. Wittenbergben (Sz. 1881.) *Kubinyi* Miklós: T. I. (1887.), *Závodszy* Levente: T. I. wittenbergi rectoraága (1912.), *Balassa* Brunó: T. I. retorikai dolgozatai (1929.).

Thurzó János (Szentjánosháza, 1678. nov. 6. – ?, ?) ev. esperes. Hazai tanulása után külföldre

ment s 1705. dec. 19-én Wittenbergben lépett az egyetemi hallgatók közé. Onnan visszatérve. →*rektor* lett Vágújhelyen, majd lelkész Necpálon. A →*turóci egyházmegye* 1735 körül →*esperessé* választotta. Mint ilyen, éles harcot folytatott a →*pietizmus* ellen. 1742-ben még élt. – *Művei*: De montibus Hor et Nebo maximorum apud israelitas principum Mosis et Aharonis morte ac sepultura celeberrimis. (Wittenberg, 1707.) Szlovák gyászbeszéd Knogler Dániel felett. (Trencsén, 1736.)

Thurzó Szaniszló gr. (Bajmóc, 1576. júl. 24. – ? 1625. máj. 1.) a negyedik és utolsó prot. nádor. 1614-ben főispánja lett Szepes vármegyének, majd főpohárnokmester is volt. A →*nikolsburgi békekötés*ben a császári párt részéről működött közre. A már a róm. kat. egyházban is megfordult, de azóta visszatért főurat 1622-ben nádorrá választotta az országgyűlés. Birtokain helyet adott a Morvaországból menekült →*anabaptisták* egyes csoportjainak. A felette →*Ursinus Illéstől* tartott gyászbeszéd közé van téve.

Tieftrunck Konrád Gottfried (Sopron, ? – ?, ?) ev. lelkész. Sopronban tanult. Külföldre menvén, a wittenbergi és jeni egyetemnek volt hallgatója. Ez utóbbin 1694. szept. 27-én magisterséget szerzett, de még 1695-ben is ott időzött. Azután táborig lett a dán segédcsoportoknak, később pedig szülővárosában telepedett le magánzóként. – *Műve*: De curatione morborum per oleum sanctum. (Jena, 1695.)

Tieftrunck Konrád Lipót (? – Sopron, ?) ev. lelkész az előbbinek fia, honi tanulása végeztével. külföldre ment. hol 1727-ben az altdorfi egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérve, Varsádon, majd Hartán lelkészkedett. Végül magányba vonult Sopronban. – *Művei*: De hospitalitate nondum obsoleta. (Altdorf, 1727.) De virtutibus obsoletis. (Uo. 1727.)

Tildy Zoltán (Losonc, 1889. nov. 18. – →*Budapest. 1961. aug. 3.*) ref. lelkész. 1913–14-ben a bölcsészeti kar hallgatója volt a budapesti egyetemen, majd 1915-ben a teológiát végezte Pápán. Külföldön is járt, Belfastban gyarapította ismereteit. Onnan visszajöven, →*káplánkodott*, míg 1918-ban Orciban, 1921-ben Tahitótfaluban lelkész lett. 1930-ban lemondott hivataláról, hogy teljesen a Sylvester nyomdának és a „Ker. család” c. lapnak szentelhesse erejét, de 1932-ben ismét lelkészi állást foglalt el Szeghalmon. 1937 elejétől országgyűlési, illetőleg nemzetgyűlési képviselő is viselt. Mint ilyen. 1945 novemberében miniszterelnökké választott, 1946 februárjában pedig köztársasági elnökké. Erről 1948 augusztusában lemondott. – *Művei* közül egyházi jellegűek: Jézus feltámadása. (Pápa, 1916.) A boldog és igaz élet útja. (Kaposvár, 1920.) A presbyter kötelességei és hivatása. (Uo.

1920.) (II. kiad. 1926.) Lesz még dicsőbb jövőnk nekünk. (Tahitótfalu, 1924.) A nagy föld. (Uo. 1930.) Krisztus győz (Elmélkedések →*Bereczky Alberttel*). (Uo. 1932.) Egyik fordítója F. V. Robertson egyházi beszédeinek (I-II. k. 1912. és 1918.).

Tinódi Sebestyén (Tinód, 1510. körül – Sár, 1556. jan. vége) prot. verselő. Iskoláit elvégezvén, 1548-ig főúri birtokokon édeglét, ettől fogva pedig Kassán lakott, kirándulásokat téve históriás énekeinek színhelyére. Egy ilyen alkalommal érte a halál 1556 január végén Sáron. Igen sok verses históriája közül bibliai tárgyúak: Judit asszony históriája (1540 körül), Dávid király mint az nagy Góliáttal megvívott (1549 ápr.), Jónás története (1553.), melyek közül a két első épségben fennmaradt; erkölcsi irányú *műve*: Sokféle részegesről. Mindezeket közétette →*Szilády Áron* (Régi Magyar Költők Tára III. k. 1881.) életrajzzal. Két éneke van a jelenlegi énekeskönyvben. – Budapesten szobra van.

Irodalom: Veress Samu: T. S. és kora (1880.), Mészöly Gedeon: T. S. (1906.), Dézsi Lajos: T. S. (1912.).

Tirtsch Gergely (Szepesváralja, 1872. márc. I. Kőszeg, 1935. júl. 9.) ev. lelkész. A gimnáziumot Eperjesen, a teológiát Pozsonyban végezte, majd Rostockban és Greifswaldban folytatta tanulmányait. Hazatérte után püspöki titkár lett Balassagyarmaton. s 1898-ban bölcsészettudományt szerzett Kolozsvárt. 1900-ban lelkésznek választották Újpezuára, 1905 végétől pedig a morva-weisskircheni katonai főreáliskola ev. hitoktatója, majd táborig pap volt 1919-ig, midőn Kőszegre ment papnak. – *Művei*: Leibniz erkölcstana. (Balassagyarmat, 1898.) A socializmus erkölcsi alapja. (Uo. 1899.) Az antinomizmus keletkezése és feléledése (Theol. Szaklap, 1905.).

Tisza István gr. (Pest, 1861. ápr. 22. – **Budapest*, 1918. okt. 31.) ref. főgondnok. Iskoláit nagy részben magánúton, a gimnázium VII. és VIII. osztályát 1875-ben Debrecenben, a jogot Berlinben, Heidelbergben és Budapesten végezte, ez utóbbi egyetemen államdoktorságot szerezve. 1886-tól országgyűlési képviselő volt, 1903 novemberétől 1905 tavaszáig, majd 1913-tól 1917-ig miniszterelnökséget, 1913-ban rövid ideig képviselőházi elnökséget viselt. A →*dunamelléki egyházkerület* 1899-ben a →*tiszántúli* 1902-ben tanácsbírájának választotta, de miután az ugyanazon kerületbeli →*nagyszalontai egyházmegye* még abban az évben vele töltötte be a gondnoki állást, az utóbbiról lemondott. Ugyancsak 1902-ben lett gondnokává a máramarosszigeti kollégiumnak, 1907-ben pedig →*főgondnokává* a →*dunántúli egyházkerületnek*. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1898-tól vá-

lasztmányi tagja, 1907-től alelnöke, 1915-től elnöke volt, a budapesti egyetem 1915-ben a jog, a debreceni egyetem 1917-ben a teológia díszdoktorává tette, és 1918. okt. 31-én történt meggyilkoltatása után az utóbbit öröklé neveztek el. Mint a szabadelvű teol. iránynak ékesszóló és rendíthetetlen híve, többször nagy hatással foglalt állást ily szellemben. Egyházi irányú dolgozatai időnként egyes egyházi közlönyökben és különnyomatokban jelentek meg. A nevezetesebbek ezek: A vallás a modern élet küzdelmeiben. (Budapest, 1901.) Gondnoki székfoglaló... (Uo. 1902.) A socialismus és az egyház. (Uo. 1903.) Főgondnoki székfoglaló. (Uo. 1907.) Egyházi erőgyűjtés és erőfejlesztés (Prot. Szemle, 1908.). Prot. hit és felvilágosodás (Uo. 1909., angolul 1909. és 1910. külön füzetben, Pivány Jenő fordításában.)

Irodalom: Kun Béla: T. I. emléke (1922.), *Uő:* T. I. és a ref. egyház (1930.). *Uő:* T. I. iskolája (1931.), *Uő:* T. I. és a vallásfelekezeti béke (1938.), Tankó Béla: T. I. vallásossága (1936.) és a debreceni egyetem tanárai által írt „Tisza-emlékkönyv” (1928.).

Tiszabecsi Nagy Gáspár (? , 1625. v. 1626. – ?, 1679. ápr. 1.) ref. püspök. Tanult Gyulafehérvárt. ahonnan külföldre mentén, 1650. júl. 30-án a franekeri, azután az oxfordi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Ez utóbbin 1653-ban magisterséget szerzett, majd visszatért Németalföldre, s 1654. ápr. 30-án a leideni egyetemre iratkozott be. Hazajővén, 1657-re Rettegen lett pap, ahonnan 1665-ben Székere választották meg. s itt már ugyanattól az évtől *→esperesi* tiszttét is vitte a széki egyházmegyének. Generalis notariussá, 1673. nov. 22-én pedig a püspökké tette az *→erdélyi egyházkerület*. Több ízben respondeált külföldön léte alatt, de legfeljebb a „De plenitudine temporis contra Judaeos” (Franeker. 1650. vagy kevéssel utána) tartott értekezés az övé, a többiekénél bizonyos, hogy nem egyszersmind szerző is („De justificatione per fidem in Christum” 1651., „De S. Scriptura, Deo, ejus perfectionibus et Christo” 1654.).

Tiszabecsi P. Tamás (I.) (? , ? , 1645.) ref. esperes. Sárospatakon tanult, s azután 1616-ig *→rektor* volt Olaszliszván. Innen külföldre is ellátogatván, 1617. ápr. 7-én Heidelbergben iratkozott be az egyetemre. Visszatérve hazájába, 1623-ban másodpap, 1626-ra *→elsőpap* lett Kolozsvárt. Ezen az éven kezdve a *→kolozskalotai egyházmegyében* *→esperesi* tiszttet viselt. – *Művei:* Két halotti prédikációk... Perényi Gábor... felett. (Gyulafehérvár, 1638.) Respondeált a „De fugiendo papatu” (1617.) és a „De Antichristo” (1618.) tartott vitákon. Üdvözlő verset írt *→Geleji Katona Istvánhoz* (1640.).

Tiszabecsi P. Tamás (II.) (? . 1626. – ?, ?) ref.

lelkészjelölt. Itthoni iskolái végeztével külföldre ment s 1650. okt. 26-tól Leidenben, 1651. őszétől Oderafrankfurtban, 1652. elejétől Utrechtben, ezévi máj. 18-tól Franekerben folytatta tanulmányait. Innen átment Angliába, hol Oxfordban iratkozott be. Miután itt magisterséget szerzett, újból Németországot kereste föl s 1654. őszén Oderafrankfurtban, 1655. jan. 5-én Heidelbergben lépett a hallgatók sorába. Ez utóbbi helyen, hol akkor egyetlen teol. professzor sem volt, engedélyt kért előadások tartására. A tanács meg is adta, de a választófejedelemnél akadályba ütközhetett. mert már ez évi jún. 3-án a genovai egyetemnek lett hallgatója. További sorsa nem ismeretes. – *Műve:* De duabus quaestionibus: I. An Deus Pater aut Sp. S. in toto V. T. post lapsum apparuerit. visus vel locutus fuerit, an vero tantum Filius? II. Quis Deut XVIII. vers. 15. 18. intelligatur per prophetam? (Oderafrankfurt, 1654.) Respondens volt a „De sacerdotio Christi” (1652. vagy utána) tartott vitán.

Tisza-dunaközi ref. egyházkerület, a 17. század közepe táján előforduló neve az *→alsódunamellékinék*, mely azonban nem éppen volt megfelelő.

Tiszai ev. egyházkerület, voltaképpen már a szabad kir. városok kerülete így lett volna nevezhető, mióta a *→szepessárosi egyházkerülettel* való kényszerű egybeolvadást követőleg lassanként felsősége alá jutottak az Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Bihar vármegyei egyházak is. Attól fogva, hogy a *→rózsahegyi zsinat* törvényesítette ezt az állapotot, „tiszavidéki” név alatt tényleg fordult is elő e kerület, hivatalosan azonban a II. *→Carolina Resolutio* után nyerte a „tiszai” nevet, a *→gömörvidéki kerületnek vele 1735-ben való egyesítésével egyidejűleg. Ettől fogva mindkét élő püspök tovább is végezte ebbeli teendőit, sőt a gömörvidékiek a magukénak 1738-ban bekövetkezett halála után is kísérletet tettek a különállás fenntartására, annyira, hogy még a másik püspök életében, 1741-ben újra választottak a maguk köréből püspököt. Ez aztán hamarosan püspöke lett az egész új kerületnek, s az 1743. évi dobsinai egyezségben későbbre is szabályozták a püspökválasztás módját, ami az eperjesi egyezségben 1782-ben létrejött pótlással 1863-ig volt érvényben. Eleinte négy (*→hat szabad kir. városi, →sáros-zempléni, →gömöri, →kishonti*), 1742-től a *→hegyaljaival* őt, a 18. század vége felé pedig a Szepességben keletkezett három (tizenháromvárosi, hétfányavárosi, tátraaljai) egyházmegyével együtt nyolc egyházmegyéből állott, melyekhez 1886-ban kilencedikül csatlakozott a brassói magyar egyházmegye. A *→budapesti első zsinat* ide helyezte át a *→liptói* és *→árvai egyházmegyéket is. Az egyházkerület 1898. kezdetével új beosztáson ment keresztül,**

ami kisebb változtatásokon kívül főként abban állt, hogy a →*szepesi tizenháromvárosi* és →*hétbányavárosi egyházmegyék* egybeolvasztattak, s részben a →*hegyaljai*, részben a →*sáros-zempléni egyházmegyéből* egy új is kiszakított tiszavidéki név alatt. Ezen 1903 végére még az a módosítás történt, hogy a →*hat szabad kir. városi egyházmegye* szétesztásával egyháza a terület szerint illetékes egyházmegyékbe olvasztattak. Az egyesülés után a lengyel uralom alatti tizenhárom kívül összesen 70 egyháza volt (a hat szabad kir. városban 6, Abaújban 5, Sárosban 15, Szepesben 2, Borsodban 3, Zemplénben 1, Kishontban 14, Gömörben 24). 1791-ben pedig 108-at, 1823-ban 117-et számlált, 1890-ben 147-et, azután 170 lett. Hozzá tartozott az eperjesi kollégium (gimnázium, tanítóképezde, jogakadémia, theol. akadémia), a késmárki, iglói, rozsnyói és nyíregyháza gimnázium, meg a rozsnyói felsőbb leányiskola; egyik részben a rimaszombati egyesült prot. gimnázium is. Magyarország felosztása után a szlovenszói keleti egyházkerület lett belőle némi változtatással. A Magyarországon maradt töredék-egyházkerület azóta alakultakkal együtt mindössze tizenhét anyaegyházból állott két egyházmegyében (a hegyaljában és a tiszavidékiben), s területén a miskolci jogakadémián és tanítóképezdén kívül a nyíregyháza fiú és leánygimnázium volt. A magyar ajkú Felvidék visszacsatolása után 39, Erdély és Tiszántúl egy részének visszatérével pedig 46 anyaegyháza volt négy (megszaporodva a gömör-kishontival és az erdélyivel) egyházmegyében, de aztán visszaállott az addigi helyzet. Püspökei voltak: egyik felől Pfannschmidt Keresztély löcsei l. 1735–1741, másik felől →*Antoni Sámuel* csetneki l. 1735–1738, azután →*Ambrózy György* csetneki l. 1741–1746, Fischer Illés késmárki l. 1747–1774, →*Fábry Gergely* eperjesi l. 1774–1779, Ruffiny János dobsinai l. 1779–1791, Nikolay Sámuel eperjesi l. 1792–1807, Szontagh Sámuel kassai nyug. l. 1808–1822, Jozeffy Pál tiszolci l. 1823–1848, →*Pákh Mihály* iglói l. 1848–1850, →*Máday Károly* szepesbélai, miskolci, dobsinai l. 1860–1870, Czékus István rozsnyói l. 1871–1890, →*Zelenka Pál* miskolci l. 1890–1910, →*Geduly Henrik* nyíregyháza l. 1911–1937, Domján Elek sátoraljaújhelyi, nyíregyháza l. 1939–1948, Vető Lajos diósgyőr-vasgyári, nyíregyháza l. 1948-tól az „északi” kerület megalakulásáig. Kerületi felügyelők voltak: Szirmay Tamás 1735–1743, Szirmay János 1744–1758, Gradeci Stansith Horváth Gergely 1758–1766, Dessewffy Tamás 1766–1773, Szirmay István 1774–1791, Radvánszky Ferenc 1793–1794, Gradeci Stansith Horváth Imre 1795–1801, →*Berzeviczy Gergely* 1801–1822, Sturman Márton 1822–1839, Draskóczy Sámuel

1839–1847, Fabriczy Sámuel 1848. júl.-aug., Szontagh Lajos 1848–1860, Zsedényi Ede 1860–1875, Péchy Tamás 1876–1897, Szentiványi Árpád 1898–1918, Mesko László 1921–1922, Zelenka Lajos 1923–1935, Lichtenstein László 1935–1948, Bruckner Győző 1948–1952.

Irodalom: Hörk József: Az ev. Tisza-kerület püspökei (1888.), Zoványi Jenő: A tiszai ev. egyházkerület kialakulása (Evangélikus Lap, 1911.).

Tiszamelléki ev. egyházkerület, a →*tiszainak*, a XIX. század első felében előforduló neve.

Tiszamelléki ref. egyházkerület, a →*tiszáninneninek* a XIX. század első felében néha még hivatalosan is emlegetett neve.

Tiszáninnen ev. egyházkerület, a →*tiszainak* a XVIII. század végén sokszor használt neve.

Tiszáninnen ref. egyházkerület. A helvét reformáció hitelveinek Felső-Magyarországon való elterjedése hozta létre, de nem alkotott oly szorosan egységes testületet, mint a többi →*egyházkerület*, amennyiben az egybetartozásnak mintegy jeléül és eszközeül szolgáló püspöki hivatal felállításának évtizedekig útját állotta az egri püspökség fennállása. Mire pedig efelől szervezkedhetek volna ily módon, addig annyira megkedvelték a püspök nélküli állapotot, hogy még a beállítása iránt vállalt kötelezettségüknek sem tettek eleget. Csak 1735. márc. 4-én a →*bodrogkeresztúri konvent* intézkedése következtében választottak végre is püspököt. Addig az eredetileg hozzátartozott négy →*egyházmegyének*, úgymint a →*borsodinak*, az →*abaújinak*, a →*zempléninek* és az →*ungvárnak* az →*esperesei* egymástól függetlenül jóformán püspöki jogokat gyakoroltak és gyakran éltek is a →*superintendens* címmel. Az egyházmegyék egymással ún. unióban állottak, magukat a XVI. század vége feléig a gönci, azután a →*felsőmagyarországi kánonok*, részben pedig önállóan alkotott cikkeik (p. o. →*borsod-gömör-kishonti*) szerint igazgatták. Az egyházkerületet vagy az egész ref. egyházat egyetemesen érdeklő ügyekben összejöveteleket tartottak, mégpedig nem egyszer a →*tiszántúli egyházkerülettel* közösen. Az unióba beletartoztak a Zemplén vármegyei szlovák ev. egyházak is, mivel nem vonták ki magukat az illető esperesek hatásköre alól egészen a XVII. század hatvanas éveig. Ide tartozott meglehetősen rövid fennállása alatt a →*sárosi ref. egyházmegye* is, melynek esperese a szokott hatáskörrel bírt. Az unió szorosabbá tételére 1635-ben is történt egy halva született kísérlet, majd a →*szatmárnémeti nemzeti zsinat* 1646-ban püspökválasztásra utasította a kerületet, aminek azonban, bár ott hozzájárultak a tiszáninneniek is, csupán annyi eredménye lett, hogy az 1648. jún. 10-én tartott gyűlésük mindenkorra elrendelte egy állandó el-

nőknek az esperesek közül választását, ám ez is csak papíron maradt. Az ungi egyházmegye még ezzel a felette laza unióval szemben is mutatott fel némi independens törekvést, de a püspöktétel aztán végleg megállapította a kerület egységét. A négy egyházmegyéből 1799-ben hetet szerveztek, úgy-mint az →*abaújít*, →*tornait*, →*gömörít*, →*felsőborsodít*, →*alsóborsodít*, →*alsózemplénit* és →*ung-felsőzemplénit*, melyek közül az utolsó kétválasztatván, 1850-től nyolc egyházmegyéből állott a kerület, melynek beosztásán ezenkívül is történtek időnként apróbb módosítások. – Anyaegyházainak száma a XVIII. század elején 410, 1780 táján már csak 310 körül, a XIX. század elején 363, végén 351, az első világháború előtt 356 volt. Ezekből az ország új határainak kialakítása után a többség ugyan Magyarországon maradt, de azért az újabban alakult egyházakkal is mindössze 217 anyaegyházból állott ezután a törzskerület öt →*egyházmegyében* (*abaúji*, *gömör-tornai*, *felsőborsodi*, *alsóborsodi*, *alsózempléni*), míg a többi a →*szlovenszkói tiszáninneni kerülethez* tartozott. 1938-ban visszakerülvén a magyar többségű területek, 1939-től majdnem teljessé vált az egyházkerület a régi nyolc egyházmegyéjével. Á. 21 egyháza ezúttal is Szlovenszkóban maradt. 1945-ben visszaállott az előbbi helyzet. A kerületben utoljára a →*sárospataki kollégiumon* (gimnázium, jogakadémia, →*teol. akadémia*) és egy egyesült prot. gimnáziumon (Rimaszombat) kívül még egy fiú- és egy leánygimnázium volt, mindkettő Miskolcon, közülük a rimaszombati hazánkra nézve elveszett, Sárospatakon pedig a jogakadémia 1923-ban megszűnt, viszont az államtól visszakerült a tanítóképezde, melyet aztán 1950-ben újból visszavett az állam, nemcsak, hanem 1951-ben a teol. akadémia is megszűnvn, 1952-ben a gimnázium is átment az állam kezébe. Az egyházkerület maga meg 1952-ben beolvadt a tiszántúliba, majd 1957 elejétől helyreállott, de már az 1952. júl. 1-től alakult egyházmegyékkel (→*hevesi*, →*borsodi*, →*abaúji*, →*zempléni*). – Püspökeinek névsora: Szentgyörgyi Sámuel rimaszombati l. 1735–1745, Csáji Márton miskolci l. 1745–1770, Szalay Sámuel miskolci l. 1770–1792, →*Szathmári Paksi Ábrahám* mezőkeresztési l. 1792–1799, →*Őri Fülep Gábor* sajószentpéteri l. 1799–1823, →*Szathmári Paksi József* miskolci l. 1823–1848, →*Apostol Pál* miskolci l. 1848–1860, →*Zsarnay Lajos* sárospataki tanár, miskolci l. 1860–1866, →*Kun Bertalan* miskolci l. 1866–1910, →*Fejes István* sátoraljaújhegyi l. 1910–1913, →*Tüdős István* miskolci l. 1914–1918, →*Révész Kálmán* kassai, miskolci l. 1918–1931, →*Farkas István* miskolci l. 1932–1941, →*Enyedy Andor* miskolci l. 1942–1951, Darányi Lajos sárospataki l.

1957–1964, Ráski Sándor miskolci l. 1965–. →*Főgondnokai* voltak: Dóry András, 1734–1735, Vay Ábrahám 1735–1762, Szathmáry Király György 1763–1775, Kácsándi László 1775–1777, Vay István 1777–1788, Patay József 1788–1796, →*Vay József* 1796–1821, Lónyay Gábor 1821–1824, gr. →*Teleki József* 1824–1855, br. →*Vay Miklós* 1860–1894, br. Vay Béla 1894–1910, →*Dókus Ernő* 1910–1932, Farkas Géza 1932–1949, Horváth Elemér 1949–1952, Dienes István 1957–1964, →*Újszászy Kálmán* 1964 óta. – Az egyházkerületi főgondnok 1750 óta egyúttal főgondnoka volt a sárospataki kollégiumnak is, a püspökkel együtt.

Irodalom: A püspökök (Őri Fülep Gáborig bezárólag) életrajza (Sp. Lapok, 1892.), *Zoványi Jenő:* Adatok a dunántúli és tiszáninneni ref. egyházkerületek főgondnokainak névsorához (Prot. Szle, 1906.), *Uő:* A püspöki hivatal a tiszáninneni ref. egyházkerületben (Uo. 191 l.), *Uő:* „Tiszáninneni” és tiszáninneniek (Uo. 1911.), *Uő:* Mi igaz az 1635-iki bodrogkeresztúri zsinatból (Uo. 1938.), *Uő:* Tiszáninneni ref. superintendens-seniorok (Theol. Szle, 1938.), *Révész Kálmán:* A püspöki hivatal a tiszáninneni ref. egyházkerületben (Uo. 1911.), *Hegedüs László:* A tiszáninneni helv. hitv. egyházmegyék kormányzata a Carolina Resolutio kiadása előtt (Sp. Füz. 1859.).

Tiszántúli ref. egyházkerület (néha „tiszáninneni” meg „túl a tiszai” névvel is), a debrecennagyváradvidéki és a szatmárvidéki →*superintendentiának* 1557 nyara vége táján közösen tartott zsinatával jött létre, amikor nemcsak a helvét irány követésében egyeztek meg, hanem bizonyára abban is, hogy az utóbbinak területén levő helvét irányúak szabadulni akarván lutheránus irányú püspökök keze alól, a másikkban püspök-ként működő →*Kálmáncsehi* alá adják magukat. Így közös testületté válván, s a →*beregi egyházmegyét* is kezdettől fogva neve ellenére magába foglalván, már akkor a legnagyobb területű →*egyházkerülete* lett a magyar reformátusságnak. Eleinte 14 →*egyházmegyéből* állott, ti. a beregin kívül a →*bihari*, →*érmelléki*, →*máramarosi*, →*békési*, →*debreceni*, →*szatmári*, →*szilágyi*, →*szabolcsi*, →*zarándi*, →*nagybányai*, →*ugocsi*, →*nagykunsági* és →*középszolnoki egyházmegyék*-ből (néhány román egyházmegyét ide nem számítva). Ezek az egyházmegyék 1818-ig, illetőleg az ekkori beosztást némileg módosító 1821–22. évi →*generalis konventig* eredeti alakjukban maradtak meg, mindössze a →*zarándi egyházmegyének* a XVIII. század legelején történt megszűnése járt jelentékenyebb változással. A generalis konvent aztán kevésbé fontos területi módosításokon kívül egybekapcsolta a márama-

rosi és ugocsai egyházmegyét, kettéosztotta a debrecenit (új: alsószabolcs-hajdúvidéki) és a biharit (új: nagyszalontai) s átengedte Erdélynek a szabolcsiból kárpótolt középszolnokinak egy részével együtt az oda gravitáló szilágyit. Az ekként ismét 13-nak maradt egyházmegyék közül a →*békésbánati* ment át azóta a legnagyobb fejlődésen, de a többi is lendületesen haladt az idővel együtt. Mindamelllett a kerületnek két- vagy éppen háromfelé osztása iránti felszólalások a pusztában hangzottak el, egyedül a →*felsőszabolcsi egyházmegye* engedett a kor követelményeinek s kétfelé válva, 1909-től →*középszabolcsi* név alatt éli egy része a maga külön életét. Ez az állapot az első világháború befejeztéig változatlanul maradt, de az ország új határainak megállapítása magával hozta a máramaros-ugocsainak és a nagybányainak elcsatolását, s a biharinak és érmellékinek olymértű megcsonkítását, hogy a maradékaikat egyesíteni kellett. Eszerint ettől fogva 11 egyházmegyéből állott a kerület, melyekből több igen tetemes veszteséget szenvedett, annyira, hogy az utódállamok területén összesen kilenc egyházmegyére telt az elszakított részekből, míg 1938-ban és 1939-ben visszatértek a csehszlovákiaiak, 1940-ben pedig nagyrésztben a romániaiak is, melyekből helyreálltak a régi egyházmegyék. 1945-ben ismét elszakítottván a visszajöttek, a húszéves állapot újból feléledt. Azután a békésbánati egyházmegyének békésire és csongrádira osztlása, meg a debrecen-városinak önállósítása szaporította az egyházmegyék számát. 1952-ben beléolvadt a kerületbe a →*tiszáninneni* is majdnem teljes egészében (a →*hevesi egyházmegye* nélkül) s erre való tekintettel 1953-ban →*tiszavidékire* változott a neve. 1957 elején ismét visszanyervén önállóságát a tiszáninneni kerület, a következő, 1952. júl. 1. óta létező egyházmegyékből áll a kerület: →*szatmári*, →*felsőszabolcsi*, →*nyírségi* (egy ideig alsószabolcsi), →*hajdúvidéki*, →*debreceni*, →*nagykunsági*, →*bihari*, →*békési*, →*csongrádi*. A régi kerület egyházainak száma a XVIII. század elején 676, 1733-ban 548, 1786-ban 596, 1846-ban 547, a XIX. század végén 560, az első világháború kitörésekor 584 volt, míg szétosztottsága alatt néhány újnak a szervezése után is csak 340. Területén a →*debreceni kollégiumon* (→*teol. akadémia*, jogakadémia, bölcsészeti akadémia, tanítóképzede, gimnázium) kívül volt Debrecenben még tanítónőképzdével és polgári leányiskolával egybekötött leányközéppiskola, Máramaroszigeten jogakadémia és gimnázium, Szatmárnémetiben gimnázium és leányközéppiskola, Nagyváradon tanítónőképzede, Hódmezővásárhelyen, Mezőtúron, Kisújszálláson, Karcagon. Hajdúnánáson, Hajdúböszörményben, Békésen gimnázium. Közülük a debreceni állami egyetem felállításá-

val megszűnt mindhárom debreceni akadémiai kar, az ország felosztásával pedig elveszett a többi tanintézetnek is egy része. Viszont a Máramaroszigetről menekült jogakadémia egy ideig Hódmezővásárhelyen tengődött, Debrecenben a kereskedőtársulattól átvett polgári fiúiskola lépett a helyébe azóta a megszűnt akadémiának, Szeghalmon 1926-ban gimnázium létesült, Nyír-egyházán a →*Kálvineum* tanítónőképzéje és polgári iskolája, Makón női felsőkereskedelmi iskola és polgári fiúiskola, Hódmezővásárhelyen leánygimnázium, Hajdúböszörményben és Berettyóújfaluban polgári leányiskola nyílt meg. – A püspöki állást, mely részint a zavaros idők, részint felsőbb tilalom miatt nemegyszer volt huzamosabb ideig üresen, és amelyre 1716-ban, majd 1724-ben is életbe léptették a successiót, de mindkétszer hatálytalanul, a következők töltötték be: →*Kálmáncsehi Sánta Márton* debreceni l. 1557 nyárutó-dec., talán Bogácsi Demeter csengeri l. 1558–1561, Horhi →*Melius Péter* debreceni l. 1561–1572, →*Károlyi Péter* nagyváradai l. 1573–1576, →*Gönczi Kovács György* debreceni l. 1577–1595, →*Bánffyhungyadi Mogyoró Benedek* szilágycsehi l. 1595–1603, Monai János nagyecsedí l. 1603 febr.-márc., →*Hodászi Lukács* nagyecsedí, debreceni l. 1604–1613, →*Milota Nyilas István* szatmári l. 1614–1618, Gönczi A. József nagybányai l. 1618–1629, →*Margitai Láni Péter* huszti, szatmári l. 1629 februártól őszig, →*Keresszegi Herman István* zilahi, debreceni l. 1629–1641, Szántai Molnár Mihály nagybányai, szatmári l. 1641–1646, Diószegi Vég Mihály bihari l. 1646–1649, →*Hodászi S. Miklós* nagybányai l. 1650. jan.-ápr., →*Szathmári Lázár Miklós* szatmári l. 1650–1656, →*Tornai Pap István* debreceni, hely nélküli l. 1657–1661, →*Nógrádi Mátyás* nagybajomi l. 1665–1681, →*Körmendi P. Péter* erdődi, szatmári l. 1686–1691, Debreceni Dormány István nyírmadai l. 1691–1693, →*Diószegi Kis István* bihardiószegi l. 1693–1698, →*Szilágyi Tönkö Márton* debreceni tanár 1699–1700, →*Kocsi Csergő János* debreceni tanár 1700–1711, →*Veresegyházi Tamás* debreceni l. 1711–1716, Huszti Kovács Sámuel huszti l. 1716–1721, →*Rápóti Pap Mihály* debreceni l. 1721–1726, →*Zoványi P. György* zilahi l. 1728–1757, Vecsei János debreceni l. 1758–1763, →*Tatai Csirke Ferenc* debreceni, l. 1763–1765, →*Szilágyi Sámuel* szatmári, debreceni, hely nélküli l. 1765–1785, →*Szathmári Paksi István* debreceni tanár 1785–1791, →*Sinai Miklós* debreceni tanár 1791. máj.-jún. (püspöksége megsemmisült), →*Hunyadi Szabó Ferenc* debreceni l. 1791–1795, Vecsei Sámuel hajdúböszörményi l. 1795–1806, →*Benedek Mihály* debreceni l. 1806–1821, →*Budai Ézsaiás* debreceni l. 1822–1841, →*Szoboszlai*

Pap István debreceni l. 1841–1855, →*Balogh Péter* nagyszalontai, debreceni l. 1860–1870, →*Révész Bálint* debreceni l. 1871–1891, →*Kiss Áron* porcsalmai, debreceni l. 1892–1908, →*Erőss Lajos* debreceni tanár, majd l. 1908–1911, →*Baltazár Dezső* hajdúböszörményi, debreceni l. 1911–1936, *Maklár Károly* debreceni l. 1936–1938, →*Révész Imre* debreceni egyetemi tanár, debreceni l. 1938–1949, Péter János budapesti diakonissza lelkész, debreceni l. 1949–1956, *Bartha Tibor* debreceni l. 1958-tól. – →*Főgondnokok* voltak: *Patay Sámuel* 1734–1749, (a Partiumban gr. *Bethlen József* 1734–1742), *Dobozi Mihály* 1750–1774, *Vay István* 1774–1777, *Rhédey Ferenc* 1778–1800, *Péchy Imre* 1801–1841, br. →*Vay Miklós* (1840-től s.) 1841–1849, gr. *Degenfeld Imre* 1860–1883, *Vállyi János* 1883–1896, gr. *Degenfeld József* 1896–1927, *Horthy István* 1928–1929, gr. *Degenfeld Pál* 1930–1932, br. *Vay László* 1933–1945, *Kun Béla* 1946–1950, *Erdei Ferenc* 1950–1971, *Zsebők Zoltán* 1971-től.

Irodalom: *Tóth Ferenc:* Túl a tiszai püspökök élete (1812.), *Tóth Sámuel:* Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez (2 f. 1894.). *Borovszky Samu:* Tiszántúli ev. ref. papok 1597–1679. (1898.) *Barcsa János:* A tiszántúli ev. ref. egyházkerület történelme (1906–1908.), *Zoványi Jenő:* Pótlások a tiszántúli ref. egyházkerület jegyzőkönyveinek regestáihoz (Theol. Szle, 1926.), *Uő:* A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Tiszántúli ref. középiskolai tanáregyesület, 1878. ápr. 24-én alakult meg s első rendes közgyűlését ez évi aug. 24–25-én tartotta. Majdnem minden évben összeült ettől kezdve közgyűlésre, évenként változtatva a kebelbeli gimnáziumok székelyén. E közgyűlésekről mindig adott ki évkönyvet, mely főként az azokon tartott előadásokat közölte. Elnökei voltak: *Szegedi Sándor*, →*Géresi Kálmán*, →*Dóczi Imre*. Buzgalommal karolta fel az egyesület az országos ref. tanáregyesület létesítését, melynek felállításával meg is szűnt.

Tiszavidéki ev. egyházkerület, már a →*szabad kir. városok kerülete* is fordult elő e néven, a →*tiszai kerület* pedig igen gyakran.

Tiszavidéki ev. egyházmege, a →*tiszai kerületben*, 1898. jan. 1. óta létezett, s a →*sáros-zempléni egyházmege*nek öt, a →*hegyaljai*nak nyolc egyházából, így összesen tizenháromból alakult, melyek közül 6 Zemplén, 3 Szatmár, 1–1 pedig Szabolcs, Bereg, Hajdú és Bihar vármegyében fekt. Ezekből az ország új határainak megállapítása után mindössze öt maradt, melyek azonban megszorodtak a Kisvárdán, Szolnokon, meg a Délszabolcsban azóta alakultakkal,

valamint az 1938-ban, 1939-ben és 1940-ben visszakerültekkel, úgyhogy ezekkel tizenöt lett rövid időre. Legnevezetesebb közülük a sokáig két, 1937-től már három lelkészt tartó nyíregyházai, melynek kebelében fiú- és leánygimnázium is volt. – →*Espereseinek névsora:* *Materny Lajos* debreceni l. 1898–1921, *Domján Elek* sátoralja-újhelyi l. 1921–1937, *Pass László* debreceni l. 1937–1939, *Turmezei Sándor* tokaji, nagyváradi l. 1939–1944, *Rózsa István* nyíregyházai l. 1944–1952., az egyházmege megszűntéig.

Titus Dávid (? , 1619. dec. 14. – ?, 1679. jún. 16.) ev. lelkész. Sziléziában született. 1654 májusában került Magyarországra pozsonyi →*elsőpapnak*. Előbb →*alesperesnek*, 1667-ben →*esperesnek* választotta a →*Pozsony vármegyei egyházmege*, 1672-ben előbb többhónapi fogságot szenvedett, azután pedig kénytelen volt kivándorolni Németországba. – *Művei:* Dreifacher Beruf... (Gyászbeszéd Schmidt Dániel felett). (Ágosta, 1660.) Calix in manu Domini... (Német gyászbeszéd Planckenauser Tóbiás felett). (Pozsony, 1671.) Miles Deo et caesari charus et fidus... (Német gyászbeszéd Walther János felett). (Uo. 1672.) – Előszót írt →*Thomae Illés* „Vade mecum”-a (1670.) elébe, üdvözlő verset →*Seelmann Keresztély*hez (1661.).

Tofeus Mihály (Székelyhíd, 1624. szept. 29. – Gyulafehérvár, 1684. okt. 23.) ref. püspök. Hazai iskolái befejeztével külföldre menván, 1646. szept. 29-től Franekerben, 1647-től Utrechtben, 1648. szept. 29-től Harderwijkben, ez évi decembertől Leidenben folytatta tanulmányait. Miután ez utóbinak egyetemén 1649 júliusában teol. doktorságot szerzett, hazatért, s előbb Nagyváradon, 1652 tavaszán pedig Sárospatakon tanárkodott, míg 1653 nyarán lelkész lett Bodrogheresztúron, 1656-ban pedig Bihardiószegen. Innen ismételtlen hívták Nagybányára, de nem oda ment el, hanem 1658 áprilisában Szatmárra, majd 1665 tavaszán udvari papnak →*Apaft Mihály*hoz. Az →*erdélyi egyházkerület* 1679 júniusában püspökké választotta. E hivatalában első dolga volt a →*Gilányi Gergely*-féle, veszélyben forgó tekintélyes hagyatékot erélyes fellépéssel megmenteni az egyház javára. A →*coccejanusok* és →*cartesianusok* ellen éppen olyan erős küzdelmet folytatott, mint egykor a lutheránus Horváth András ellen, csakhogy amazok ellen püspöki hatalmával, emez ellen pedig tollával. – *Művei:* De actuali Dei providentia. (Leiden, 1649.) De perseverantia sanctorum (2 r.). (Nagyvárad, 1650–51.) A szent zsoltárok resolútiója (Név n.). (Kolozsvár, 1683.) Respondeált a Deuteronomium utolsó hat fejezetéről (1646.) és a „De translatione imperii a graecis ad francos” (1647.) tartott vitákon. Gyászverset írt Rákóczy Zsigmond hercegről (1652. héberül). Kéziratban

is maradtak munkái. – Ellenben →*Szathmárnémethi Sámuel*nek felette tartott gyászbeszéde megjelent. – Apósa volt →*Nagyari József*nek, Váraljai Dánielnek, Nánási Lovász Mihálynak és Felfalusi Józsefnek, nagyapja Nánási Lovász Mihálynak, Solymosi Benkő Ferencnek, dédapja Piskárkosi Szilágyi Sámuelnek.

Irodalom: *Koncz József*: T. M. erdélyi ev. ref. püspök élete (1893.).

Togatusok, 1848 előtt a ref. kollégiumok felsőbb osztályainak, a bölcsészeti, teológiai és ahol volt, jogi képzést teljesítő, jobbára két-két osztályának a növendékei, kik – ha benn laktak a kollégiumban – reverenda-szerű tógát voltak kötelesek állandóan viselni.

Tokaji zsinat, a →*Tolnai Dali János* ügyében 1646. febr. 14–15-én tartott első gyűlése a →*tiszáninneri* és →*tiszántúli ref. egyházkerületek* tekintélyesebb lelkészeinek. Eredetileg a Tolnai →*egyházmegyéjének* zsinata volt ekkorra kitűzve, de az egészen elmaradt és csak a megjelent idegeket érdeklő ügyet tárgyalták le. Szánthai Molnár Mihály tiszántúli püspök elnöklése mellett hallgatták meg a Tolnai és elvbarátai ellen ellenségeiktől előterjesztett vádakát és a Tolnaitól azokra előadott védekezést. A végleges ítéletet egy évégett összehívandó nemzeti zsinatra halasztván, egyelőre mind felfüggesztették hivataluktól a bevádoltakat.

Irodalom: *Zoványi Jenő*: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.).

Toldalékok (Appendices), a →*Keresszegi Herman István* tiszántúli ref. püspök által zsinati végzésekből egybeállított gyűjtemény, mely a →*Nagyobb Cikkekhez* és →*Kisebb Cikkekhez* való viszonyában nyerte ezt a nevet. Ennek folytatását adta →*Zoványi P. György* az általa szerkesztett kánonok befejezéséül *Statuta* cím alatt az 1629-től 1715-ig tartott zsinatok maradandóbb jellegű végzéseiből.

Tolna-baranyai ev. egyházmegye, a →*déli egyházkerületben*, 1952. júl. 1-től van meg, 39 anyaegyházzal. – Első →*esperese* Fábián Imre sárszentlőrinci l. 1952–1954, majd Káldy Zoltán pécsi l.

Tolna-baranya-somogyi ev. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, az 1786-ban szervezett alsótolna-baranyainak és felsőtolna-somogyinak az egyesüléséből 1796-ban keletkezett. Későbbi 35 anyaegyházából egy Jugoszláviához csatoltatván, a megmaradt 34-ből 22 Tolna, 6 Baranya, 5 Somogy (a keleti részén) és 1. Fejér vármegyében fekszik. Kebelében volt a bonyhádi gimnázium, mely Sárszentlőrincről helyeztetett oda. – →*Espereseinek* névsorából a következőket ismerjük: Kis Péter györkönyi l. 1796–1798, Bárány Pál varsádi l. 1798–1806, Novák Jakab mekényesi l. 1807-től (1819.), Tatai Imre tolnané-

medi l. 1830–1843, Borbély József bonyhádi l. 1843–1858, Schneiker Jakab varsádi l. 1858–1863, Schleinig Károly majori l. 1863–1880, Ritter István gyönki l. 1880–1887, Bauer Adolf keszöhidegkúti l. 1887-től, Horváth Sándor paksi l. (1903.) 1921-ig, Schöll Lajos hidasi l. 1922–1931, Müller Róbert felsőnáási l. 1931–1936, Gyalog István kétyi l. 1936–1940, Fábián Imre sárszentlőrinci l. 1940–1952., az →*egyházmegye* megszűntéig.

Tolnai Balog János (Sárosrcse, ? – ?, 1618. első fele) ref. esperes. 1589-ben, valamint 1598-ban Kisszilván, 1601-ben Kapiban volt lelkész. Mint ilyen, 1602-ben →*esperesi* tisztet viselt a Sáros vármegyei prot. egyházak felett. 1605 nyarán már fíngvárt lelkészkedett, mégpedig itt is betöltve már ekkor egyúttal az esperesi állást. Innen 1617 őszén távozott az →*ungi egyházmegyéjének* valamely másik papságára, ahol azonban már 1618 első felében meghalt. – Korának egyik legbuzgóbb alkalmi verselője volt, ki elégiát írt →*Bocatius János*hoz (1595., 1599.), verset →*Decsi Csímor János*nak „Adagiorum... chiliades...” (1598.) c. kiadványa mellé, elogiumot →*Balassa Bálintra*, üdvözlő verset →*Kállai Alberthez* (1599.), epitaphiumot Balassa Bálintra és Balassa Ferencre (1595.) meg Kapi Györgyre (1601.), gyászverset a →*Darholz Kristóf* (1602.) és Homonnai Drugeth Bálint (1609.) halálára stb.

Irodalom: *Zoványi Jenő*: A sáros ref. egyházmegyéjének egy ismeretlen esperese... (Kisebb dolgozatok... 1910.).

Tolnai Dali János (? , 1606. – Tarcal, 1660 tavasz) ref. lelkész. Tanulmányait Nagyváradon és Gyulafehérvárra végezte, ahonnan 1630-ban →*rektornak* ment Kolozsvárra. A következő évben külföldre indult s ez évi okt. 31-én a leideni, 1632. márc. 24-én a franekeri, szept. 28-án a groningeni egyetemre iratkozott be. Valószínűleg 1633 első felében Angliába is átment, hol megkedvelvén a puritanizmus törekvéseit, azoknak Magyarországon való megvalósítására 1638. febr. 9-én szövetséget kötött néhány társával. Miután ez évben visszatért hazájába, I. →*Rákóczy György* a →*sárospataki kollégium* rektorává tette, de csak 1639 tavaszán, reverzális adása után kezdhette meg hivatalát. Számos újítást léptetett életbe, ami nagy ellenszenvvel találkozott. Végre is 1642 végén miskolci lelkészségre távozott, melyet 1644 elején elhagyván, tábori papja lett az ifjú Rákóczy Zsigmondnak. Ennek ajánlására 1644 végén megnyerte a tokaji →*elsőpapságot*, 1645 márciusában pedig →*esperessé* választotta az →*abaúj-tornai egyházmegye*. Ez állásában való ténykedései miatt már 1646 februárjában felfüggesztette hivatalaitól a →*tokaji zsinat*, a júniusban tartott →*szathmárnémethi nemzeti zsi-*

nat pedig elmozdította. Ettől fogva állás nélkül tartózkodott a Rákóczy Zsigmond udvarában 1649 nyaráig, midőn újból elfoglalta a sárospataki rektorságot, melyen most már háborítatlanul működött, míg 1656 tavaszán lelkész lett Tarcalon. – Műve: Daneus Rácai, azaz: A miatyánk felől igaz értelmű tanítóknak magok mentségére. (Sárospatak, 1654.) Úgyszintén ő írta a latin eredetijét a →*Darholz Kristóf* által magyarra fordított „Novissima tuba” (Kassa, 1639.) c. műnek. Megemlékezést írt Rákóczy Zsigmondról (1652.). Részt vett a „Liturgia sacrae coenae” (Sárospatak, 1658.) szerkesztésében. Kéziratban is maradt műve, de nem maradt fenn. – Feleségének nagybátyja volt →*Geleji Katona István*.

Irodalom: Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.), *Uő:* Melyik Tolnai Jánosnak műve a „Novissima tuba”? (MKSz 1941.), *Miklós Ödön:* T. D. J. ifjúkora (Dt. Prot. Lap, 1921.)

Tolnai Fabricius Bálint (Tolna, ? – ?, ?) ref. esperes. 1665-ben Kolozsvárt tanult, mint bizonyára már nagyobb diák. Jóidei ismeretlen helyen való tartózkodás után 1573. jún. 15-én Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Onnan hazatérve, 1575 novemberétől →*rektor* volt Tolnán, 1578-tól pedig lelkész valahol az →*alsóbaranyai egyházmegyében*, melyben 1589-től →*esperesi* hivatalt is viselt. – Egy bibliai tárgyú hosszabb verses műve látott napvilágot: A szent János látásának 12. részéből való ének. (Hely n. 1579.) Ugyanigy versbe szedett parafrázist írt a 43. zsoltárról és üdvözlő verset a →*Heltai Gáspár* Bonfinius-kiadása mellé (1565.).

Tolnai Fabricius Tamás (? ? Sárospatak, 1599. febr. 2.) ref. lelkész. Hazai tanulása után külföldre ment s 1581. okt. 25-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, ahol aztán 1584 augusztusától 1585 augusztusáig →*seniora* volt a magyar →*coetus*-nak. Legkorábban 1587-ben tért vissza onnan hazájába, s itt udvari papja lett Thököly Sebestyénnek Késmárkon, 1595 elejétől pedig →*elsőpap* volt Sárospatakon, hol majdnem kétévi betegeskedés után meghalt. – *Művei:* Modesta et christiana disceptatio de quaestione, an imagines in templis christianorum... tolerandae sint. (Zerbst, 1594.) Exarmatio scuti Laniani. (Vizsoly, 1597.) – Üdvözlő verseket írt Kettinger Frigyeshez (1582.), Mágócsy Andrásához és Monai Jakabhoz (1591.), gyászverset a Siderius Anna halálára (1587.).

Tolnai F. György (? ? – Székelykocsárd, ?) ref. lelkész. Itthoni iskolázása közben 1671–72-ben →*rektor* volt Zilahon, majd tanulmányai befejeztével a külföldet is fölkeresvén, 1679 nyarán a leideni egyetemen hallgatott. Hazajöttét követő életeseményeiből mindössze annyit tudunk, hogy Székelykocsárdon halt meg,

föltehetőleg lelkészi állásban. – *Műve:* De fide... patrum..., quae fuit ante specialem foederis mosaici oeconomiam (2 r.). (Leiden, 1679.) – Üdvözlő verset írt Zilahi Jánoshoz (1672.).

Tolnai F. István (Tolna, 1630. – Kolozsvár, 1690. márc. 25.) ref. esperes, az előbbinek bátyja (atyjuk Séllyei János nevet viselt), Tolnán kezdett tanulni. Még Nagyecsedén és Nagyváradon tanult, ahonnan →*rektornak* ment Nagyszalontára. Azután 1655. máj. 15-től a →*sárospataki kollégiumban* folytatta tanulmányait, melyeknek elvégeztével 1656 augusztusától decemberéig →*seniorságot* viselt. Ekkor Tarcalra hívták rektornak, innen pedig külföldre látogatott el, ahol 1658-ban Utrechtben, 1659. ápr. 11-én Franekerben, még ez évi szept. 30-án Groningenben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Miután 1660 vége táján Angliába is átrándult, 1662-ben visszatért hazájába, s még ebben az évben kézdívisárhelyi lelkész s mint ilyen, rövid időn belül a →*kézdi egyházmegye* →*esperese* lett. 1665-től tanár volt Kolozsvárt, ahonnan 1667-ben székelyudvarhelyi papságra akarta áttenni a fejedelmet, de a kolozsvári diákság kívánságára meghagyta állásában, melyről aztán 1685-ben kolozsvári lelkésznek ment át. A →*kolozskalotai egyházmegye* 1689-ben esperesnek választotta. – *Művei:* Λυχνος λογικος... duplici discursu absolutus („De anima Samuelis” címmel is említve). (Franeker, 1659.) Disputatio theol. exegetica ad cap. I. Medullae Amesianae. (Uo. 1662.) Haza békessége, avagy: Egyenes ösvény (Prédikáció). (Nagyszeben, 1664.) Igaz keresztyéni és apostoli tudomány s vallás útára vezető... kalauz. (Kolozsvár, 1679.) Demonstratio compendiosa dialecticae verae. (Uo. 1680.) Könyvet készült írni a metafizikának a tudományok közti szerepeltetése ellen. – Üdvözlő verseket írt →*Nadányi Jánoshoz* (1658.), →*Szendrei Ferenc*-hez (1658.), →*Keresztúri Bálinthoz* (1659.) és →*Jászberényi Pálhoz* (1662.), gyászverset a →*Porcsalmi András* (1681.) és →*Szathmárnémethi I. Mihály* (1689.) halálára; búcsúztatót tartott Bocskai István bujdosó zempléni főispán temetésén 1573-ban, melyet kéziratból →*Sámuel Aladár* két helyen is (Prot. Közlöny, 1892, és Prot. Szle, 1899.) közzétett, noha már eredetileg is megjelent volt („Szomorú halotti pompa” c. gyűjteményben, Kolozsvár, 1674.).

Tolnai György (? ? – ?, ?) valószínűleg prot. lelkész, ki 1525-ben a bécsi egyetemen tanult s az erre következő pár évtized folyamán szerette „Az szent Jóbról” szóló históriás énekét (Közölte a Régi Magyar Költők Tára IV. k. 1883.).

Tolnai János (? ? – ?, ?) ref. lelkész. Itthoni tanulmányait elvégezvén, a külföldet is fölkereste és 1592. jan. 29-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. Onnan hazatérve, lelkészi állásba

lépett, s előbb ismeretlen helyen, 1600-ban Olaszlisztkán, 1606-ban és 1609-ben is Nagymihályon, 1614-ben Bodzásújlakon, azután Leleszen, 1623-tól Varannón lelkészkedett. Innen 1630-ban távozni kényszerült, de hogy hova ment, nincs tudva. – *Műve az a* hosszú előszó, melyet →*Szepsi Csombor Mártonnak* „Udvari schola” (1623.) c. műve elé írt.

Tolnai (előbb Hagymássy) Lajos (Györköny, 1837. jan. 31. – Bp. 1902. márc. 19.) ref. vallású író. Tanulását Györkönyön és 1852-től Nagykőrösön végezte, a teológiát 1856-tól Pesten hallgatta, hol azután →*káplán*, majd tanár lett a ref. gimnáziumban. 1868-tól lelkészi állást töltött be Marosvásárhelyen, melyről azonban 1884-ben kénytelen levén lemondani, Budapestre költözött, hol állás nélkül volt, míg 1889-ben polgári iskolai tanárul, majd igazgatóul alkalmazta a főváros. – A Kisfaludy-társaság 1866-ban, a Petőfi-társaság 1878-ban tagjai közé sorozta. A Marosvásárhelyen általa alapított Kemény Zsigmond-társaságnak titkára volt. 1879-ben a kolozsvári egyetemen bölcsészettudomány doktorságot, majd a budapestin bölcsészeti magántanárságot szerzett. – Költeményeivel, esztétikai tanulmányaival, elbeszéléseivel és különösen regényeivel nagy hírnévre tett szert. Az egyházi irodalom terén mindössze egy „Suum cuique” (1876.) c. röpirattal szerepelt, ám regényei a korabeli ref. egyházi életnek és egyházi szereplők jellemének árnyoldalait sötét színezéssel ugyan, de érdekesen tárják fel. Van némi egyházi vonatkozása → „*Tompa Mihály* költészete” (1878.) c. értekezésének és igen sok az általa sok éven átszerkesztett Képes Családi Lapokban megjelent önéletrajzának is, mely „A sötét világ” címmel 1942-ben kihagyásokkal külön is napvilágot látott: „Camera obscura vagy egy ref. pap viselt dolgai” (1876.).

Tolnai Pap István (? – Sátoraljaújhely, 1642. ápr. 10.) ref. lelkész. Veszprém vármegyei származású, Sárospatakon tanult. Miután 1617-től →*rektor* volt Bodrogkeresztúron, külföldre ment, s 1619. júl. 11-től Marburgban, 1620. szept. 29-től Heidelbergben gyarapította ismereteit. Visszajővén, előbb tarcali másodpap, 1623-ban pedig sárospataki rektor lett. Mint 1626-tól a →*Rákóczy György* udvari papját, 1629-ben jegyzővé választotta a →*zemléni egyházmegye*. Rákóczy Erdélybe is magával vitte, de már 1632-ben visszaküldte Sárospatakra →*elsőpapnak*, megbízván a kollégium közvetlen felügyeletével. Nemcsak elvi, de személyes ellensége is volt →*Tolnai Dali Jánosnak*. Sátoraljaújhelyen halt meg, ahol éppen zsinati vitatkozás elnöklés közben érte az előző napon hűdés. – Lefordította s hosszú előszóval látta el „Az witehergai akadémiának az evangelika religióért számkivetést szenvedő csehekhez és morvaikhoz küldött

vigasztalása” (Gyulafehérvár, 1632.) c. munkát. – Üdvözlő verset írt →*Szenczi Molnár Albert*hez (1621.) Rákóczyval folytatott levelezésének egy részét →*Szilágyi Sándor* tette közzé (P. E. I. L., 1875.).

Tolnai S. István (? – ?, ?) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1650. febr. 3-án iratkozott be felsőbb tanulónak. Innen előbb →*rektornak* ment Szikszóra s rövid idő múlva külföldre ment, hol 1654. aug. 2-án a franekeri, 1655 februárjában az utrechti, ezévi augusztusban a groningeri egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Hazajövén lelkész lett valahol. Ilyen minőségben 1668-ban Jankafalván működött, 1674-ben pedig mint tápiószzelei papot idézte maga elé a pozsonyi →*delegatum iudicium*. – *Műve*: A magános cselédek közt levő áhítatosságnak megaluvó tüzeckének felgerjesztésére való prédikáló székbeli szikrák, avagy... könyörgéseknek különb-különb formái (angolból ford.). (Lőcse, 1661.)

Tolnai Szabó Mihály (? – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1660-ban lépett a felsőbb tanulók sorába. Innen 1662-ben Sárospatakra távozván, ott 1663 áprilisától →*seniori*, 1664-től segédtanári tisztet töltött be, de 1666-ban az ifjúság zavargásában való részvétele miatt el kellett azt hagynia. Ekkor külföldre ment s ezévi júl. 2-án a leideni, 1670. okt. 15-én a groningeri egyetemre iratkozott be. Hazájába 1673 elején visszatérvén, csakhamar lelkészi állást foglalt el Szikszón, ahonnan azonban 1674-ben menekülnie kellett az üldözések elől. Erdélybe vonult, hol a fejedelem intézkedésére 1675 elején a Bethlen Miklós védőszárnyai alá került. Később tábori papságot viselt a bujdosók közt, míg 1679-ben Nádudvaron lett pap. Ettől a hivatalától 1680 márciusában elmozdította egyházi felsősége, s ettől fogva Szádalmáson, 1681 után Szepsiben lelkészkedett 1694-ig, midőn állás nélkül maradván, Mádon huzódott meg s 1708-ban még élt. – *Művei*: A sűrű kereszt-viselésnek hajjai között csüggedező léleknek lelki bátorítása (Prédikáció). (Kolozsvár, 1673.) Haza számkivetett békességének helyreállítása (Prédikáció). (Uo. 1675.) Szent had, azaz: Lelki s testi szabadságokért fegyvert vont vitézek tüköre (Prédikáció). (Uo. 1676.) (Újra kiadta 1937-ben →*Incze Gábor*.) – Respondeált a „De presbyterio” (1662.) és az „Antidoti theologicae (!) contra strophas et cavillationes jesuitarum... pars altera” (1671.) felőli vitán. – Gyászverset írt a →*Kovácsnai Péter* halálára (1674.).

Tolnai ev. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, külföldről való betelepítések folytán 1720-ig hétre szaporodtak egyházai, úgyhogy ekkor →*egyházmegyévé* alakultak. A szaporodás folyamata nem állott meg később sem, noha majdnem folytonos üldözésnek voltak kitéve a már meg-

vő egyházak is, annyira, hogy első →*esperes*ének egy ízben három évig az egyházmegyén kívül kellett laknia. Az →*egyházkerület* új területi rendezésekor 1786-ban két egyházmegyébe (az alsótolnabaranyaiba és a felső-tolna-somogyiba) osztották be az ekkor már 19-re menő egyházakat. – Esperesei voltak a most említett időpontig: Bárány György sárszentlőrinci, györkönyi, sárszentlőrinci, dörgicsei l. 1720–1757, Weisz Mihály kismányoki l. 1757-től, Bárány István varsádi l. 1760-tól (1767.), Nagy István sárszentlőrinci l. 1775–1786.

Irodalom: Schmidt János: Szenicei Bárány György... élete és munkássága (1939.).

Tolnai ref. egyházmegye, területének legalább egy része eredetileg a kezdetbeli →*baranyai egyházkerületek* →*alsóbaranyai egyházmegyéjéhez* tartozott, de a jelek arra mutatnak, hogy meglehetősen rövid idő múlva, →*Sztárainak* e vidékről való távozta után, tehát a hatvanas évek elején megtörtént a Tolna vármegyében fekvő egyházak önállósítása, de oly módon, hogy ők meg viszont magukhoz vették Baranya vármegyének az északkeleti részét. Így azután az →*alsódunamelléki egyházkerületek* képezte részét, ma pedig a →*dunamellékiné* képezi. A XVII. század közepén 28, 1731-ben, mikor Kölesdet idecsatolták →*Külsősomogyból*, 20 anyaegyháza volt. Három egyháza 1825-ben a →*solti egyházmegyéhez*, viszont három a →*felsőbaranyaiból* idecsatoltatván, 1836-ban 23, 1848-ban is, 1885-ben is 24 anyaegyházból állott, míg Alap és Bonyhád anyásítása, Hidas affiliálása után 25-ből állott, melyek közül három Baranya, kettő Fejér, húsz pedig Tolna vármegyei volt, 1952 óta pedig 29 az anyaegyházak száma. Kebelében van az egykor híres iskolával bíró, szép múltú tolnai is, mely ma csak fiókegyház; nevezetes egyháza még a decsi. →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Eszéki István tolnai l. (1566.), Decsi Gáspár tolnai l. 1575–1597, Szőlőskei Ferenc tolnai l. (1626 márc.) 1634-ig, Pathai P. Sámuel tolnai l. 1634 utántól 1652-ig, Szelei György tolnai l. (1662 jún.), Váczi Mátyás tolnai l. (1670 márc.), Pathai János szeremlei l. 1698-tól, majd interregnum után először a nem is az egyházmegyébe tartozó Pathai Sámuel dunapataji l. 1723–1739, Sallai András öcsényi, kölesdi, kajdaci l. 1739–1758, Szecsei Albert öcsényi l. 1758-tól (1773.), Turgonyi Gergely madocsai, majd nyug. l. 1774–1783, Vitéz József szekszárdi l. 1783–1790. Ötvös János öcsényi l. 1790–1791, Ötvös István dunaszentgyörgyi l. 1791–1803, Komádi Nagy Mihály nagydorogi l. 1803–1826, Csekei János bölskei l. 1825–1845, Ötvös Sándor madocsai l. 1845–1868, Gerenday József bölskei l. 1868–1871, Pap Antal szekszárdi l. 1872–1873, →*Munkácsy Sándor* paksi l.

1873–1875, Vámos Dániel mórággyi l. 1875–1877, Csekey István zengővárkonyi l. 1877–1897, Dömök Péter öcsényi l. 1897–1906, Kátay Endre dunaszentgyörgyi l. 1906–1929, Szakács Imre mórággyi l. 1929–1932, Gilicze Sándor kajdaci l. 1932–19.., Tóth Lajos szekszárdi l. 19..–195., Kathona Géza szekszárdi l. 1956–19.., Bocsor Lajos paksi l. 19.. –

Irodalom: Hőke Lajos: A tolnai és tolna-külsősomogyi egyházvidékek múlt századi jegyzőkönyvei (P. E. I. L., 1873.), Holub József: A tolnai reformáció történetének vázlatja (1911.).

Tolna-somogyi ref. egyházmegye, a XVIII. században előforduló neve a →*külsősomogyinak*.

Tomasek (Tomaschek) Pál (Jolsva, 1802. jún. 30. – Bp. 1887. nov. 9.) ev. vallású iskolatanácsos. Tanult Sajógömörön, Rozsnyón, Késmárkon, s miután egy ideig nevelősködött, a bécsi prot. teol. intézetben, 1828. ápr. 9-től pedig a hallei egyetemen gyarapította ismereteit. A következő évben a mezőberényi gimnázium igazgatója, 1835-ben a löcsei gimnázium tanára lett. 1849 őszétől állami iskolatanácsosi hivatalt foglalt el Kassán, melyről az alkotmányos élet feléledésekor nyugalomba vonult és Budára költözött. – Dolgozatai közül egyházi érdekűek: De gymnasio agrobereniensi commentarius historicus (Lócsei értesítő, 1834.). Notitia quaedam de lyceo ev. aug. c. Leutschoviensi (2 r.) (Lócse, 1837–39.) Prot. Kirchengeschichte in der k. Freistadt Leutschau (Az „Andenken an die 300 jährige Jubelfeier” c. kötetben). (Uo. 1844.) Luther Márton életrajza (Németből szlovákra ford.). (Pest, 1869.) Geschichte der ev. Kirchengemeinde Augs. Conf. in Ofen... (Budapest, 1880.)

Tomka Károly (Vasdobra, 1841. – Ökörtyéyes, 1908. szept. 30.) ev. lelkész. Tanulmányai befejeztével külföldre ment s előbb a bécsi prot. teol. fakultásnak, 1864. nov. 1-től a jeni egyetemnek volt hallgatója. Hazajöve, 1866 őszén lelkész lett Ökörtyéyesen. – Művei: Evangelischer Confirmanden-Unterricht (II. kiad. 1888.). Erinnerung an die am 19. und 20. Oktober 1895. gehaltene 100 jährige Jubelfeier des ersten Kirchenweihfestes der ev. Kirchengemeinde Eltendorf. (Szentgotthárd, 1895.) Der Christen Heimgang zu Gott (II. kiad. uo. 1900.) – továbbá német gyászbeszéde Plank József felett (1886.).

Tomka Károly (Tápiószentmárton, 1829. jan. 11. – ?Hertelendyfalva, 1905. jún. 20.) ref. lelkész. Az elemi iskolát Aszódon, a gimnáziumot Szarvason és Pozsonyban végezte, hol a bölcsészeti tanfolyamon volt, midőn 1848-ban honvéd lett. A szabadságharc után egy ideig bujdosott, majd tanítói állást töltött be, előbb Farmoson, azután egy évig Cegléden, 1851-től teológiát hallgatott Debrecenben, ahonnan 1854-ben Nagyze-

réndre ment →*káplántanítónak*, és még abban az évben Pankotára lelkésztanítónak. 1861 tavaszától Borossében, 1868 tavaszától Erdőgyarakon, 1873-tól Bukarestben, 1875-től Pitesten, 1878-tól a bukovinai Andrásfalván, 1884-től Hertelendyfalván lelkészkedett. – Művei: Beszélgetések a világról. (Kecskemét, 1850.) Szüreti kulacs (Egyházi tartalmú vers). (Arad, 1858.) Lelkészi beköszöntő. (Arad, 1861.) Miről lehet felismerni az Úr bajnokait. (Uo. 1864.) Egyházi költemények. (Uo. 1866.) – Több cikket is írt különböző egyházi közlönyökbe.

Tomori Szabó Sándor id. (Lázári, 1802. – ?Bicske, 1853. jan. 1.) ref. lelkész. Tanulmányait Debrecenben fejezte be, ahonnan 1824 tavaszán →*rektornak* ment Bicskére, hol két évet töltött. Egy hosszabb utazás után 1827-ben máramarosszigeti tanár, 1832 nyarán avasújavárosi lelkész, 1833 őszén kecskeméti tanár (éspedig 1836-tól teológiai tanszéken), 1847-ben lacházai, 1849 májusában dunapataji, 1852 tavaszán bicskei lelkész lett. →*Egyházkerületi* tanácsbírótságot és aljegyzőséget viselt. – Művei közül egyházi tartalmúak: A nő szelíd kebelben... (Halotti beszéd Szilassy Györgyné Csoma Klára felett). (Kecskemét, 1841.) Szentírás magyarázatlan alapvonalai (I. k.) (Uo. 1843.) Írt még magyar nyelvtant, logikát, földrajzot és történelmet.

Tomori Szabó Sándor ifi. (? , ? – Szekszárd, 1868. nov. 28.) ref. tanár. Az előbbinek fia. Miután elvégezte a teológiát Kecskeméten, →*akadémikus rektor* lett Laskón, hol 1858-ban ebben a minőségben működött. Majd tanár lett Máramarosszigeten, 1863-ban Szentesen, 1866-ban Mezőtúron, de elborulván elméje, egy év múlva elhagyta állását. – Művei: Halotti búcsúztatók (Fábián Mihállal és Németh Jánossal). (Eszék, 1858.) A chinai vallásrendszerek (Sp. Füz. 1861–62.). A bramán vagy hindu vallásrendszer (Uo. 1862.).

Tompa János (Kisborosnyó, 1770. – Nagyenyed, 1834. szept. 23.) ref. tanár. Tanult Nagyenyeden, hol azután →*köztanítóságot* viselt. 1797 elején külföldre indult és csakhamar a jeni egyetem hallgatói közé lépett. Miután a göttingeni egyetemen is időzött, 1800-ra visszatért hazájába, hol ez év elején nagyenyedi lelkész, 1801 elején marosvásárhelyi, 1817 nyarán nagyenyedi →*teol. tanár* lett. Híres szónok volt a racionalizmus szellemében. – Művei: A vének koronája (Gyászbeszéd özv. gr. Bethlen Lászlóné br. Bánffy Klára felett). (Kolozsvár, 1805.) Gyászbeszéd gr. Gyulai Ferenc felett. (Marosvásárhely, 1807.) Az ifjú pályafutó (Gyászbeszéd Veér Pál felett). (Kolozsvár, 1810.) Az Isten változhatatlansága... (Gyászbeszéd gr. Teleki Lajos felett). (Uo. 1811.) Az egyenes szívű néptanító... (Gyászbeszéd Vályi Elek felett). (Uo. 1811.)

Gyászbeszéd Szentpáli Elek felett. (Uo. 1814.) Egy halotti könyörgés és beszédecské (Gr. Bethlen László felett). (Uo. 1816.) Az ítélőszékben ülő bíró. (Uo. 1817.) Az álnokság nélkül való igaz izraelita (Gyászbeszéd gr. Bethlen Dániel felett). (Uo. 1822.) Gyászbeszéd Őri Zsuzsanna Tövissi Gergelyné felett. (Uo. 1830.) Gyászbeszéd... Mara Lőrinc felett. (Nagyenyed, 1831.) Könyörgés... (Gr. Bethlen Imréné gr. Bethlen Rozália felett). (Uo. 1832.) Kéziratban is maradtak művei.

Tompa Mihály (Rimaszombat, 1817. szept. 28. – Hanva, 1868. júl. 30.) ref. lelkész. Tanulását Igriciben kezdte és 1832-től 1844-ig Sárospatakon folytatta, miközben 1837 őszétől 1839 tavaszáig →*praeceptor*i állást töltött be Sárbogárdon. 1844-től nevelő volt Eperjesen, míg a következő év őszén Pestre ment joghallgatónak. 1846 tavaszán bejei pappá választván, Miskolcon tartózkodott az év őszéig, amikor elfoglalta hivatalát. 1849-ben keleméri, 1852-ben hanvai lelkész lett. A szabadságharc alatt tábori papságot is viselt. – A legnagyobb magyar költők egyike, s mint ilyent a Kisfaludy-társaság már 1847-ben tagjául választotta, majd 1858-ban levelező tagjai közé sorozta a Magyar Tud. Akadémia is. Az egyházi irodalom terére Sok szép vallásos költeményén kívül, melyek közül a legújabb →*énekeskönyv*be is fel van véve egy, a következő *művei* tartoznak: Egyházi beszédek (2 k.). (Miskolc, 1859–64.) (I. k. II. kiad. uo. 1870.) Halotti emlékbeszédek. (Uo. 1867.) (Az ebben közlötték közül a Szathmáry Király Pál, Draskóczy Sámuelné, özv. Molnár Károlyné Syposs Lidia és gr. Teleki József halálára írottak külön is megjelentek volt.) Olajág (Elmélkedések, fohászok, imák nők számára). (Pest, 1867.) (V. kiad. 1898.) Reliquiái (2 k., kiadta →*S. Szabó József*). (Miskolc, 1898–1901.) – Szobra van Rimaszombaton, Sárospatakon és 1940 óta Budapesten.

Irodalom: Szász Károlytól írt életrajza összes költeményeinek kiadása előtt; Ferenczy József: T. M. (1877.), *Uő:* T. M. életrajza (1883.), *Tolnai* Lajos: T. M. költészete (1878.), *Kerékgyártó* Elek: T. M. költészete (1879.), *Gaál* Mózes: T. M. élete és költészete (1897), *Réti* József: T. M. (1899.), *S. Szabó* József: T. M. a költő-pap (1901.), *Uő:* T. M. geniusa (Prot. Szle, 1935.), *Lengyel* Miklós: T. M. élete és művei: (1906.), *Szentimrey* György: T. M. (1907.), *Kéky* Lajos: T. M. életrajza (1912.), *Pollák* Miksa: T. M. és a biblia (1912.), *Vásárhelyi* János: T. M. (1916.), *Benkő* István: T. M. élete és költészete (1918.).

Tonsoris János (Verbó, ? – ?, 1806.) ev. lelkész. Iskolái végeztével tanító lett Nagypetrőson, ahonnan külföldre menvén, 1745. aug. 31-én

Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. 1747 áprilisában hazatérve, már júliusban lelkész lett Isztebnén. Ez állásáról több mint húszévi működés után betegsége miatt lemondott. – Egyházi *művei*, melyek mind szlovák nyelvűek: A biblia tartalmi és történeti magyarázata. (Wittenberg, 1746.) Memorabilia sacri romani imperii... (Karácsonyi prédikáció). (Hely n. 1770.) Házi prédikátor különféle viszonyokhoz alkalmazva (szlovákul). (Pozsony, 1778.)

Toperczer János (Lőcse, 1729. márc. 31. – Szepesolaszi, 1811. júl. 11.) ev. tanár. Lőcsén tanult 1749-ig, midőn teológiát kezdett hallgatni Sopronban. Innen 1752-ben külföldre látogatott el s ez év tavaszán a jenai, 1754-ben a göttingeni egyetemnek lépett a hallgatói közé. 1756-ban tért vissza, s még abban az évben →*conrector* lett Lőcsén. Ez állásáról 1804-ben nyugalomba vonult. – *Művei*: De unione cum Deo spirituali. (Jena, 1756.) Zer Zustand abgeschiedener Seelen vor der Auferstehung der Todten. (Lipcse, 1766.) Osterbetrachtung zur christlicher Feier dieses hochheiligen Festes. (Lőcse, 1800.) Concio, qua ecclesiae, munere abdicato, Valedixit. (Uo. 1804.) – A temetésén fiától tartott beszéd szintén ki van adva.

Toperczer János Sámuel (Lőcse, 1770. aug. 18. Szepesolaszi, 1815. júl. 14.) ev. lelkész, az előbbinek fia. Lőcsén kezdte iskoláit. Félévet Sárospatakon töltvén, 1789-től Sopronban tanult, ahonnan külföldre ment és 1791 elejétől Jenában gyarapította ismereteit. 1794-ben jött haza s kétévi nevelősködés után atyjáival azonos hivatalba, →*conrectornak* választották szülővárosába. Ugyanott egyúttal igazgatója volt a →*Liedemann Márton* magán nevelőintézetének. 1804 nyarán Nagyszalókon, 1807 novemberében Szepesolasziban lett pap. – Bölcsészeti tárgyú értekezéseken kívül a következő *művei* vannak: Abschiedspredigt in der ev. Kirche zu Grossschlagendorf... (Lőcse, 1808.) Antritt-Predigt in der ev. Kirche zu Wallendorf... (Uo. 1808.) Supremum pietatis monumentum memoriae... Joannis →*Toperczeri*... (Uo. 1811.) – Kéziratban is maradtak művei. – A felette →*Gotthard Mihály*tól tartott beszéd megjelent.

Irodalom: *Osterlamm* János Károly: Kurze Lebensbeschreibung des... Samuel T. (1815.)

Tordai János (? – Kolozsvár, 1636. jan. 13.) unit. lelkész. Kolozsvárt tanult 1620-ig, majd ismeretlen helyen töltött négy év után 1624. júl. 21-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1626 márciusában →*lector*, 1634-ben lelkész lett Kolozsvárt. – *Művei*: Szent Dávid király zsoltári... (Ford.). (Kolozsvár, 1627.) Reggeli és esteli imák. (Uo. 1634.) – Ajánlólevelet írt Toroczkai Máté kátéjának 1632-i ki-

adása elé. – Kéziratban maradt az →*énekeskönyve*, diáki búcsúbeszéde és tanári székfoglalója.

Tordai Máté (? – ?, ?) előbb ref. tanár, azután unit. lelkész. Mint a marosvásárhelyi iskola →*rektora* háromságvédő részről volt jelen a nagyváradi 1659-i hitvitán, de már 1570 tavaszán antitrinitarius lelkész lett Makón, hol 1599-ben még életben volt. – Ekkor szerzett egy hitvallást (Ker. Magvető, 1874.) Egyebeket is írhatott, amik közül később megjelent: Az Izraelnek egy Istenéről és annak szent Fiáról, az Jézus Krisztusról és az Szentlélekről való ének (Toroczkai Máté kátéja után egy hosszú vers.) (Kolozsvár, 1632.)

Tordai Sámuel (Szilágynagyfalu, 1731. aug. 12. – Kolozsvár, 1801. júl. 12.) ref. esperes. Kolozsvárt tanult, ahonnan külföldre menvén, előbb a berni, 1760 őszén az utrechti egyetemen gyarapította tudását. Hazatérve, 1762-ben kendilónai lelkész s itt 1772-ben a →*dési egyházmegye* jegyzője lett. 1779 márciusától Kolozsvárt lelkészkedett, s a →*kolozskalotai egyházmegye* 1795-ben *esperessé* választotta. – *Művei* közül egyházi irányúak: A megtérés halogatásának veszedelmes voltáról való elmélkedések (Saurin prédikációi németből ford.). (Kolozsvár, 1767.) Éneklésnek és szabadulásnak szava (Gr. Teleki Ádámnak egy pernyerése alkalmával tartott prédikáció). (Uo. 1768.) Igazságnak utáiban... (Gyászbeszéd özv. gr. Teleki Pálné Vay Kata felett). (Uo. 1769.) A világnak embereitől megszabadított... (Gyászbeszéd gr. Teleki Ádám felett, 1770.). (Uo. 1775.) Ker. utazás (Bunyan műve II. kötetének fordítása, az I. kötetet Szigeti Lipcsei Sámuel fordította). (Uo. 1778.) (II. kiad. uo. 1782.) Elmélkedések a nyolc boldogságról (Rambach J. J. után ford.). (Uo. 1778.) Újzstendei szent tanítás. (Uo. 1780.) Kisdedek tudományal teljes tárháza (Beaumont Mária után Derzsi Jánossal ford., ő a 3. és 4. darabot, vagyis a II. kötetet fordította). (Uo. 1781.) Halotti tanítás... Daniel Mihály úrnak és... Keczei Borbála asszonynak, a megnevezett néhai úr kedves élete párjának... eltemtetéseknél alkalmosságával. (Uo. 1783.) Halotti tanítás... (Radnótfáji Nagy Zsigmond felett). (Uo. 1787.) Ama minden igazhivők... (Gyászbeszéd Incze Mihályné Pataki Sára felett). (Uo. 1794.) – Gyászverseket írt ifj. Verestói György (1794.), Sófalvi József (1794.) és Incze Mihályné Pataki Sára (1794.) halálára – Írt még egy egyetemes történelmi munkát és lefordította Gellertnek „Svéciai grófné” c. regényét.

Tordai Sándor András (Torda, 1529. – ?, 1579. vége felé) ref. püspök. Honi tanulmányai befejeztével külföldre látogatott el, s 1559. jan. 2-án Wittenbergben iratkozott be az egyetemre. Itt még ez évben →*seniora* lett a magyar →*coetus*-

nak, 1560. ápr. 9-én pedig fölszenteltetett tordai papnak. Ekkor mindjárt visszatért hazájába, hol idő teltével Dévára ment lelkésznek. Részt vett a →*gyulafehérvári második hitvitán*. 1577 közepe táján püspökévé választott az erdélyi reformátusoknak. Irodalmi téren is munkálkodott, mégpedig alighanem több művel is, melyek azonban nem maradtak fenn. Emlékezetben is csak egy maradt, az, amely →*Császmai Istvánnal* polemizál s amelyre ez ismét válaszolt, – címe: Vallása az egy Atya Istentől és az ő egy (Kolozsvár (?) 1567.)

Tordai ev. egyházmegye, az erdélyi magyar kerületben, 1557 júniusából tudunk létezéséről, de az erre következő években úgyszólván területileg áttért a helvét irányhoz. Mikor aztán a magyarság nagyobb része az antitrinitarizmushoz pártolt, ez →*egyházmegye* reformátusnak maradt része kénytelen volt egyesülni a küllői egyházmegyéből ilyenül maradt egyházakkal, megalakítván ezen a módon a →*nagyenyedi egyházmegyét*. – →*Esperese* volt 1557-ben Jegenyei János tordai lelkész.

Tordai zsinat nem ritkán volt, különösen azután hogy az antitrinitariusoknak Tordát és Kolozsvárt jelölte ki zsinataik helyéül az országgyűlés. De még azelőtt tartották azt az alapvető jellegűt, mely 1567. febr. 13-án az apostoli hitvallás alapjára helyezkedett a christológiában. – Ugyancsak messze kiható jelentőséggel bírt az 1578 márciusában tartott, mely amellett, hogy eltörülte a gyermekkeresztelést, kimondta a „communis propheta” elvét, értve alatta azt, hogy bármelyik lelkész jogosult bárminő nézetet elgondolni és hirdetni. – A magyar lutheránusoknak az az itteni zsinata nevezetes, amely 1558. máj. 1-én szigorú határozatokat hozott a helvét irányhoz vonzódnak ellen, melyek „Acta synodi...” címmel meg is jelentek még abban az évben. – A helvét irányúak pedig 1563-ban tartottak itt fontos zsinatot, mely magáévá tette a tiszáninneniek által az 1562. évi tarcali zsinaton elfogadott Beza-féle hitvallást. Ez azóta →*„tarcaltordai”* néven szerepel s innen helytelenül valami „tarcal-tordai zsinat”, vagy Tarcalon kezdett s Tordán folytatott és bevégzett zsinat munkálatainak van gyakran emlegetve.

Tordas Mihály (? , ? , ?1582) erdélyi román prot. püspök, 1579 vége felé választott erre a hivatalra, de már 1582-ben vagy kevéssel utána meghalt. Rövid ideig tartó püspökösködését nevezetessé tette részint azzal, hogy azalatt Temesvár környékén is megszorodtak a román prot. gyülekezetek, részint azzal, hogy tevékenysége folytán tetemesen gyarapodott a román prot. egyházi irodalom. Négy más pap társaságában ugyanis a →*Heltai*-féle bibliafordításból románra fordítva kiadta a Mózesről nevezett öt könyv-

ből a két elsőt (Szászváros, 1582.). Munkába vették több más bibliai könyv lefordítását is, de azok már nem láttak napvilágot.

Torkos András (Győr, ? – Győr, 1737. jún. 17.) ev. lelkész. Bizonyára Győrött tanult egy ideig. Hazai tanulmányai végeztével a külföldet is fölkereste, s 1692. ápr. 16-tól a wittenbergi egyetemen gyarapította ismereteit, melyen 1694. okt. 16-án magisteri címet szerzett s előadásokat is tartott. 1698-ban tért vissza hazájába, s előbb →*rektor*, 1707-ben pedig lelkész lett Győrött. – Buzgó hive volt a pietizmusnak s szorgalmas írói munkásságot fejtett ki. – *Művei*: De conscientia antedecatio recta et erronea... (Wittenberg, 1697.) Obligatio... legis civilis in conscientia. (Uo. 1698.) De cognitione sui morali. (Uo. 1698.) Engesztelő áldozat (Imakönyv). (Halle, 1709.) (V. kiad. Pozsony, és Kassa, 1787.) Katechismus, azaz: D. Luther Márton kis katechismusa (Ford.). (Halle, 1709.) (In. kiad. 1770.) A cédrusfának siralmas esete (Gyászbeszéd Telekesi Török István felett). (Lipcse, 1723.) Mi Urunk J. Krisztusnak újtestamentuma (Görögéből ford.). (Wittenberg, 1736.) (Új kiad. Pozsony, 1803.) – Respondens volt a „De meditationibus passionibus paradisiacis” (1693.), a „Solertis studiosi lineamenta” (1695.) felől és a „De conscientia” (1697.) tartott vitákon. – Énekeket is szerzett. – Atyja volt →*Torkos József*nek.

Torkos Jakab (Pápa, 1711. febr. – ?, 1785. nov. 27.) ref. püspök. Pápan kezdett tanulni. Miután Sárospatakon befejezte tanulmányait, külföldre ment s 1733-tól Zürichben, 1734-től Utrechtben gyarapította ismereteit. Hazatérvén, 1735 tavaszán →*rektor*, őszén lelkész lett Pápan. 1745-ben püspökké választotta a →*dunántúli egyházkerület*. Hite miatt Páparól elűzetvén, 1752-ben Peremartonban, 1758-ban Adásztevelen foglalt el lelkészi állást, melyről 1785-ben nyugalomba lépett. – Püspöksége alatt egész kerületében tartott generalis vizitációt. Nyomtatásban nem jelent meg műve, de kéziratban fennmaradt két óriási kötet prédikációja. – Respondens volt a „De divina hominum vocatione” (1734.) Zürichben tartott disputáción. →*Csuzi Cseh Jakab*nak unokája, II. Jánosnak unokaöccse, az 1795-től 1813-ig püspökösködő Torkos Jakab csöglei, majd pápai lelkésznek pedig nagybátyja volt.

Irodalom: *Tóth* Ferenc:... Túl a dunai... püspökök élete... (1808.), *Tóth* Endre: T. J. dunántúli ref. püspök, mint igehirdető (1937.).

Torkos János (? , ? – ? , ?) prot. vallású verselő a XVI. században, kinek egy bibliai elbeszélése jelent meg „História az Absolonról, miképen... lett néki halála” (Kolozsvár, 1561.) c. alatt. Másik kiadása: (Debrecen, év n.) Közölte a Régi Magyar Költők Tára VII. kötete (1912.).

Torkos József (Győr, 1710. k. – Sopron, 1791. febr. 10.) ev. lelkész, András fia. Győrött tanult, míg külföldre menvén, előbb Boroszlóban, 1732. szept. 9-től Wittenbergben folytatta tanulmányait. Itt 1736. ápr. 30-án magisterré avattatván, hazajött, s →*prédikátor* és →*conrector*, azután meg hamarosan →*rektor* lett Győrött. Innen 1749-ben Sopronba ment papnak, s ott 1753-ban vitája volt →*Ribinivel* ennek racionalizmusa miatt. Jó ideig →*esperesi* tisztelet is viselt a →*sopronvidéki német egyházmegyében*. – Történelmi tárgyú munkák mellett a következő egyházi érdekű művei vannak: Új zengedező mennyei kar, azaz... Graduál. (1743.) (Sok kiadása van.) De ferri candidis ordalio... aevo medio apud Hungaros. (Győr, 1746.) De veteri monumento sepulcrali romano... (Uo. 1748.) Die letzte Arbeit... (Gyászbeszéd Scheffer Kristóf felett). (Jena, 1748.) Thränen, Kuss und Salbe... (Prédikáció földrengés alkalmával). (Regensburg, 1764.) Nachdeme der... Franz der Erste... dies Zeitliche mit der Ewigkeit verwechselt hatte... (Uo. 1765.) Dank- und Denkartar... (Prédikáció Mária Terézia Sopronban jártakor). (Sopron, 1773.) Előszót írt atyja magyar és Kuzmics István vend (1771.) újszövetség-fordítása mellé. Gyásznékeket is több alkalommal szerzett.

Tormássy János (Kecskemét, 1744. – Kiskunhalas. 1814. aug. 12.) ref. püspök. Kecskeméten valamint 1760 tavaszától Debrecenben végezte iskoláit. 1768 nyarán külföldre indult, s előbb valahol másutt, 1769-től pedig Genévában folytatta tanulmányait. Hazatérte után 1771-ben kecskeméti, 1777-ben kiskunhalasi lelkész lett. 1790-ben főjegyzővé választotta a →*dunamelléki egyházkerület*, mégpedig a püspökségre következőzés jogával. Részt vevén a →*budai zsinaton*, vezérszerepet vitt a lelkészi kar érdekeinek védelmezésében. Az 1790–91-i országgyűlés ref. prédikatori tiszteletét ő töltötte be. 1807-ben aztán püspök lett. – Irodalmi, főleg egyháztörténelmi téren jelentékeny munkásságot fejtett ki. Művei: A szorongattatások között enyhülést óhajtó Izrael népének... biztatása (Prédikáció a →*türelmességi rendeletről*). (Pest, 1782.) Egynehány prédikációk... a közelebb elmúlt országgyűlésére felsereglett úri rendek előtt. (Uo. 1791.) Hazáját és az Isten házáat buzgón szerető Nehemiás... (Gyászbeszéd gr. Teleki József felett). (Uo. 1797.) A cheirothesiáról (Prédikáció Tóthpapai József püspöki beiktatásakor). (Komárom, 1814.) A dunamelléki ref. egyházkerület története (Közzétette →*Fábián Mihály*). (Sárospatak. 1867.) Halas városa s eklézsiája históriája. (Kecskemét, 1875.) A →*pesti religionaria commissio* actáinak rövid és egyszerű summázata (Révész Figyelmezője, 1878.). Adalékok a dunamelléki ref. püspökök életéhez (Közzétette

→*Mokos Gyula*). (Pápa, 1892.) – Vőtársa volt →*Péczeli Józsefnek* és Ercsei Dánielnek, veje Vargjas Jánosnak és másodunokatestvére Vecsei Sámuel tiszántúli püspöknek.

Tornai Pap Gáspár (? , 1603. – ?, ?) ref. lelkész. Tanulmányai befejeztével 1621-ben →*rektor* lett Felsőbányán, majd külföldre menvén, 1624 őszén az oderafrankfurti, 1626. júl. 25-én a leideni egyetemre iratkozott be. 1630-ban hazatérve, ez év őszétől rektor volt Debrecenben, míg 1632-től Nagyszaláncon, 1639 tájától 1641 tájáig Kolozsvárt, majd ismeretlen helyen, 1655-től 1657-ig Debrecenben lelkészkedett. Valószínűleg meg is halt ekkor. – *Műve*: Latin oratio gr. Bethlen Krisztina felett („Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Debrecen, 1632.) – Respondeált a „De disciplina ecclesiastica” (1628.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt Komáromi Flórián Mihályhoz (1628.). →*Kecskeméti N. Istvánhoz* (1628.), Debreceni Simonides Gáspárhoz (1628.), Vargyasi Daniel Jánoshoz (1630.), →*Keresszegi Herman Istvánhoz* (1632.) és Wollebliusnak Debrecenben kiadott műve mellé (1634.).

Tornai Pap István (? , 1602. ápr. 10. – ?, ?) ref. püspök, az előbbinek bátyja. Tanult Sárospatakon, hol 1623-ban →*subscribált*. Onnan →*rektornak* ment Olaszliszkára, majd külföldre is ellátogatván, 1629. aug. 21-én Leidenben lépett az egyetemi hallgatók sorába. 1632 végére jött vissza, s 1633 elejétől rektor volt Debrecenben, míg 1635 elején lelkész lett Hajdúböszörményben, 1641-ben Debrecenben. A →*debreceni egyházmegye* 1652 tavaszán →*esperesnek*, a →*tiszántúli egyházkerület* 1657 tavaszán püspöknek választotta. 1659 nyaratól Debrecenben nem marasztatván lelkésznek, hely nélkül volt 1661 tavaszáig, amikor püspöki állását odahagyva, Tarcakra távozott →*elsőpapnak*. Pár évig, valószínűleg 1665-ig élhetett még. – *Művei*: De peccato actuali. (Leiden, 1630.) De statu exaltationis Christi. (Uo. 1631.) – Előszót és üdvözlő verset írt Wolleblius munkájának 1634-i debreceni kiadása mellé. Ugyancsak üdvözlő verset írt →*Laskai Matkó Jánoshoz* (1630.). Kéziratban maradtak a következő művei: Quaestio, an propter desertionem fieri possit divortium? – Oratio pro pace publica (1658.).

Tornai ref. egyházmegye, a →*tiszáninneri kerületben*, 1799-ben szerveztetett az →*abaujvártornai egyházmegyének* az akkor még önálló Torna vármegyében fekvő egyházaiból és a →*borsodgömör-kishontinak* pár egyházából, összesen 16-ból, melyek közül kettő Gömör-Kishont vármegye területére esett. Az államfordulat következtében 8 egyháza maradt Magyarországon, amelyekből a →*gömöri egyházmegyéből* maradtakkal együtt 1921-ben a →*gömör-tornai egyházmegye* alakult. Az elszakadt 8 egyház

viszont a szlovenszkói →*abaúji egyházmegyé*hez csatoltatott. 1938-ban mindannyian visszajöttek s ettől fogva néhány évig régi alakjában állott fenn az →*egyházmegye*, melynek Magyarországon maradt egyházai most már a →*felsőborsodi egyházmegye*-be olvasztattak, 1952. júl. 1. óta pedig a →*borsodiba* tartoznak. – Korábbi teljessége idején a következők voltak →*esperesei*: Nádaskay András körtvélyesi, szilicei l. 1799–1813, Kérészy Ábrahám szini l. 1813–1848, Lovass Sámuel szilicei l. 1848–1884, Vajányi Lajos perkupai l. 1884–1891, Gyarmathy József jósmafői, szilicei l. 1891–1896, Kaposy György jabloncai l. 1896–1897, Ragályi Géza szádellői, szini, bódvalenkei l. 1897–1920, a rövid életű újnak Kőszeghy Sándor tornagörgői l. lett 1939-ben az esperese.

Tornyai György (? , 1654. – ?, ?) ref. esperes. Sárospatakon tanult, hol 1670. ápr. 10-én →*subscribált*, s bujdosásába is követvén a kollégiumot, Gyulafehérvárról 1673 után Tordára jutott →*rektornak*. Innen külföldre menvén, 1678-ban Utrechtbe érkezett, hol a következő évben be is iratkozott az egyetemre. Még ezévi aug. 17-én a leideni egyetemnek lépett a hallgatói közé. Visszajöttét követően hamarosan ótordai pap lett, s mint ilyent 1688-ban jegyzőjének, 1705-ben →*esperesének* választotta a →*nagyenyedi egyházmegye*. A kuruc világban kibujdosott Magyarországra. Hogy aztán mi lett vele, nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy 1718-ra halva volt. – *Műve*: De vocatione Abrahami... (Leiden, 1680.) – Respondensi tisztet vitt a „De prophetiis V. T.” (1679.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt →*Debreceni Kozma János*hoz (1678.).

Torockai Kovács vagy **Ötvös Máté** (Torockó, ? – ?Kolozsvár, 1616.) unit. püspök. Kolozsvárt tanult és járt külföldön is. 1594 nyarán Torockón volt lelkész és egyúttal →*esperese* az →*aranyos-tordai egyházkörmek*. Ezután valószínűleg egy éven belül Kolozsvárra ment →*prédikatori* állásba, hol aztán 1601-ben püspökké választott. 1603-ban bujdosásba kényszerült és csak 1605-ben térhetett vissza. – *Művei*: Isteni dicséretes, imádságos és vigasztaló énekek. (Kolozsvár, 1607.) Az ó- és újtestamentumbeli helyeknek, melyekből az háromságról való tudományt szokták állítani, magyarátjok... (→*Enyedi György* általa sajtó alá rendezett „Explicationes...” c. művének fordítása). (Uo. 1619.) (Címlapkiadás 1620.) Az keresztyéni üdvösséges tudománynak a régi és új testamentum szerint egyben summáltatott értelme. (Uo. 1632.) Írt egy epigrammát Enyedinek a műve elé és epitaphiumot órára. Kéziratban maradt „Az egy állatban levő három személyekről való tudakozódás”, melyet egy szóbeli hitvitája alapján készített.

Toronyi prot. zsinatok (A) 1549-ben és

1550-ben ültek össze a későbbi kiterjedésű Torontál vármegyének akkor Csanád vármegyéhez tartozó részén fekvő Torony, másképpen Torny nevű, azután nemsokára elpusztult városban, minden esetre a →*Petrovics Péter* védelme mellett, természetesen a környékről való papok részvételével. Az első a lelkészekre vonatkozólag készített 13 cikket, a második az →*esperesek* és a püspök tisztét körvonalazta s minden valószínűség szerint püspököt is választott egyúttal, mégpedig állítólag a Gönci Máté személyében. Ekként itt és ekkor alakult meg az első protestáns →*superintendentia* Magyarországon. A zsinat helyét illetőleg még a következő változatok jöttek idő folytán forgalomba: Toronya, Torna, Mezőtúr, Temesvár.

Tót Miklós (? , ? – ?, ?) unit. lelkész, 1570-ben papi állást foglalt el Békésen, hol hitéért nemsokára fogságot szenvedett. Kétségtelenül részt vett az ez évben ugyanott tartott hitvitában is. Békési működésének vagy előtte vagy utána Kolozsvárt volt magyar →*prédikátor* és →*Sommer Jánossal* együtt ugyanabban az évben könyvet adott ki a feltámasztásnak meg a lélek halhatatlanságának kérdésében. Állítólag öngyilkosságot követett el.

Irodalom: S. Szabó József: Egy unit. hitvitázó (Prot. Szle, 1934.).

Tóth Endre (Hajdúszoboszló, 1899. dec. 7. – **Debrecen*, 1970. nov. 15.) ref. tanár. Hajdúszoboszlón kezdett tanulni. A gimnázium felsőbb osztályait 1917-ben, a teológiát 1921-ben Pápán végezte. Külföldre is ellátogatván, két évet az utrechti egyetemen töltött. Hazajöve, hitoktató lelkész lett Kaposvárt, ahonnan 1924-ben Pápara ment át →*teol. tanárnak*, egyelőre helyettesi minőségben. Miután pedig 1927-ben teol. magántanári képesítést szerzett ugyanott és teol. doktorságot Debrecenben, még ez évben rendes tanár lett az egyháztörténelem tanszéken, melyről 1931-ben átment a gyakorlati teológia tanszékére, de pár év múlva visszatért korábbi tárgyához. A →*dunántúli egyházkerület* 1939-ben aljegyzővé és zsinati póttaggá, 1943-ban pedig főjegyzővé választotta. 1947-ben egyetemi tanárrá neveztetett ki Debrecenbe, hol aztán 1950. óta a →*teol. akadémián* működött. – Számos cikket írt különböző egyházi közlönyökbe, s maga is szerkesztője volt egy párnak. – *Művei*: Az úri ima (Elmélkedések hollandból ford.). (Kaposvár, 1925.) A tápi ref. egyház története. (Pápa, 1925.) Szilvási István császári gályarab-prédikátor. (Uo. 1926.) Hamel Bruininx a soproni országgyűlésen. (Debrecen, 1926.) A pápai ref. egyház története (I. k.). (Pápa, 1927.) A pápai diák és a magyar népdal. (Uo. 1929.) A pápai ref. templom története. (Uo. 1930.) →*Mándi Márton István* élete. (Uo. 1931.) Tiszteletes tudós prédikátorok, lelkészképzés és

továbbképzés → *Tóth Ferenc* korában. (Uo. 1931.) Az Adásztevelre száműzött pápai főiskola. (Uo. 1933.) Az úrvacsoraosztás Dunántúl a reformációtól a XVIII. század végéig. (Debrecen, 1934.) A sport, kirándulás, weekend, levente és az egyház. (Pápa, 1934.) A dunántúli ref. egyházkerület statisztikája. (Uo. 1934.) A lélek ösvényén (Márkus Jenővel). (Tata, 1935.) Jézus-regények. (Pápa, 1935.) A legáció eredete, története, tekintettel Dunántúltra. (Uo. 1935.) Dr. Bodola Gyula tragikus dicsősége. (Uo. 1935.) Jákób kútjánál. (Uo. 1935.) Karácsony. (Uo. 1935.) A ref. prédikáció. (Budapest, 1936.) Pápa a kuruc világban. (Uo. 1936.) Pápa város plébánosa és Kálvin Intitutiója. (Debrecen, 1936.) → *Torkos Jakab* dunántúli ref. püspök mint igehirdető. (Budapest, 1937.) A ref. lelkipásztor munkája a gyülekezetben. (Pápa, 1938.) → *Sztárai Mihály*, az énekes reformátor. (Budapest, 1938.) A dunántúli ref. egyházkerület levéltára. (Uo. 1939.) A → *pátens* története a dunántúli ref. egyházkerületben. (Debrecen, 1940.) A → *belsősomogyi ref. egyházmegye* Mária Terézia korában. (Kaposvár, 1940.) A pápai ref. egyház története. (Pápa, 1941.) A dunántúli ref. templomok története. (Budapest, 1942.) Kiss Ferenc. (Debrecen, 1948.) A magyar ref. egyház története (Másokkal). (Budapest, 1949.)

Tóth Ferenc (Vörösbéreny, 1768. nov. 19. – Pápa, 1844. szept. 2.) ref. püspök. Debrecenben tanult, hol 1788 tavaszán lett → *togatus*, s 1796-tól → *köztanítóságot*, 1798-tól pedig → *seniorságot* viselt. Miután 1799 tavaszától Bécsben nevelősködött a gr. Teleki Sámuel házában. 1800 áprilisától Göttingenben gyarapította ismereteit. Hazatérve, 1801 júniusában → *teol. tanári* állást foglalt el Pápán. A → *dunántúli egyházkerület* 1816-ban főjegyzőjévé választotta, 1817 tavaszától pedig lelkész volt Pápán. Az 1821–22. évi → *generalis konventen* ő vitte a jegyzői tiszteletet. A → *pápai egyházmegye* 1823 februárjában → *esperessé*, → *egyházkerülete* 1827 nyarán püspökké tette. – Különösen jeles és sokoldalú irodalmi működéséről nevezetes, melyért 1830-ban teol. díszdoktorságot kapott a göttingeni egyetemről. – *Művei*: Homiletika. (Komárom, 1802.) (II. bőv. kiad. Győr, 1814.) Ker. hittudomány, avagy: dogmatika theologia. (Győr, 1804.) Az úri szent vacsorához készítő katechismus. (Uo. 1805.) (Húsznál több kiadást ért.) Lelkipásztori gondviselés. (Uo. 1806.) A helvetiai vallástételt tartó túl a dunai... püspökök élete... (Uo. 1808.) A pápai ref. szent eklézsiának rövid históriája. (Komárom, 1808.) A magyar- és erdélyországi prot. eklézsiák históriája (I. k.). (Uo. 1808.) Liturgika. (Győr, 1810.) A helvetiai vallástételt követő túl a tiszai... püspökök élete... (Uo. 1812.) Örömnep... a pápai eklézsia prédiká-

torságába... beiktatása alkalmával. (Uo. 1817.) Ker. erkölcstudomány. (Pest, 1817.) Keresztyéni vigasztalások... (Gyászbeszéd Pálffy László felett). (Győr, 1819.) Ker. kis katechismus. (Uo. 1819.) (Mintegy 30 kiadása van.) Győzedelmi ünnep (Prédikáció I. Ferenc olaszországi győzelmei alkalmával). (Uo. 1821.) Ker. vallási oktatás, mellyel a mentő himlőnek... beoltatását ajánlotta... prédikációjában. (Pest, 1823.) (Közölve a → *Fördős-féle Papi Dolgozatok X. füzetében is*.) Éneklő-kar... (Uo. 1823.) A mentő himlőnek beoltatását... illető... instrucciója a túl a dunai superintendentiának. (Uo. 1823.) Útmutatás a helv. hitv. dunántúli superintendenciában levő lelkitanítóknak tanulásbeli foglalkoztatására. (Komárom, 1824.) Halotti beszéd Pázmándy János felett. (Buda, 1825.) Az édesatyai könnyhullatások... (Gyászbeszéd Chernel Albert felett). (Sopron, 1825.) A vallást tiszteletben tartó hadi ember (Gyászbeszéd Bátvai Sülye Komáromi Pál felett). (Veszprém, 1826.) A Jézus nevéért munkálkodó egyházi főigazgató (Gyászbeszéd Tóthpápai József felett). (Győr, 1827.) Templomszentelési prédikáció Balatonfüreden. (Pest, 1830.) Nemzeti örömnep (Prédikáció V. Ferdinánd koronázásakor). (Veszprém, 1830.) Halotti beszéd Eöry Szabó Károly felett. (Uo. 1831.) A közönséges iskolák a legjöltevőbb intézetek (Gyászbeszéd Márton István felett). (Uo. 1832.) A sírontúli élet (Gyászbeszéd Chernel György felett). (Sopron, 1833.) A haldokló édesatyja utolsó szavai (Gyászbeszéd Nagy Szabó István felett). (Veszprém, 1834.) Beszéd Pázmándy Dénes egyházkerületi főgondnokká beiktatása ünnepén. (Pápa, 1838.) Egyházi beszéd → *Báthory Gábor*... félszázados örömnepén. (Pest, 1839.) Halotti beszéd Sebestyén István felett. (Pápa, 1841.) Halotti elmélkedés özv. Kolmár Jánosné Takó Eszter felett. (Pápa, 1844.) Javitott és bővített kiadásban bocsátotta közre a „Szent históriának rövid summáját” (1838-ban és azóta sokszor), s készített egy ábécét is. Kéziratait jelenleg a Nemzeti Múzeum, könyvtárát a pápai kollégium bírja. A temetésén Nagy Mihálytól és → *Széki Bélától* tartott beszéddek megjelentek. – Apósa volt → *Liszkay József*nek.

Irodalom: Sz. Kiss Károly: T. F. (P. E. I. L., 1876.), *Liszkay József*: T. F. dunántúli superintendens (A „Nagy papok életrajza” közt, 1877.), *Benedek Sándor*: T. F. gyakorlati theológiája (1933.).

Tóth György (Bölon, 1871. máj. 20. – Bp. 1942. febr. 19.) unit. vallású bíró. Bölonben járt az elemi iskolába. A gimnáziumot Kolozsvárt elvégezvén, egy évig teológiát hallgatott, 1893-tól pedig ugyanott jogot, amelyből 1898-ban doktorságot szerzett. Bírói pályára lépett s 1925 óta kúriai bíró volt 1941-ben történt nyugalomba

léptéig. – Egyházi vonatkozású dolgozatai: Az unit. egyházjog alaptörvényei (Ker. Magvető, 1906.). A görög keleti magyarok. (Uo. 1907.). Vallás, erkölcs és jog (Uo. 1908.). Unit. egyházi törvények a papválasztásról. (Kolozsvár. 1910.) Íratlan és írott törvények (Ker. Magvető, 1916.). A fegyelmi törvények vagyoni felelősségi rendszeréről (Uo. 1916.). Egyházi törvények és rendszabályok (Uo. 1921.). Az unit. egyház törvényeinek gyűjteménye (3 k.). (Kolozsvár, 1921–23.) Az egyházalkotmányok osztályozása (Ker. Magvető, 1922.). →*Dávid Ferenc*, az unit. vallás megalapítójának emlékezete. (Kolozsvár, 1930.) Az unit. egyház alkotmányának változatos jogtörténeti kifejlődése. (Uo. 1932.) Új világ küszöbén. (Uo. 1934.) A prot. zsinattartás szabadsága Magyarországon. (Uo. 1936.) Az unit. egyház zsinattartási joga. (Budapest, 1941.)

Tóth János (?Bicske, 1750. k. – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult s onnan külföldre ment, 1771. ápr. 2-án Baselben iratkozott be az egyetemre. Hazájába visszajövéen, mindjárt 1772 márciusában lelkész lett valahol, de már alig pár év múlva Apácaszakállason, 1808-tól pedig Komáromban működött. Az 1791-i →*budai zsinaton* póttagnak volt megválasztva. 1795 tájától főjegyzői tiszteletet vitt a →*komáromi egyházmegyében*. 1833-ban már nem élt. – *Művei*: Valóságos tükör, amelyből mindenféle ember... a lelki állapotra nézve magát megismerheti. Hozzáadott az igaz ker. életnek regulája (Őt prédikáció). (Komárom, 1795.) Gyászbeszéd Szarka János felett. (Uo. 1811.) Hálaadó prédikáció (A lipcsei győzelem alkalmából). (Uo. 1813.) – Gyászverset írta Hermine nádorné halálára (1818.).

Tóth József (Tengőd. 1826. okt. 22. – ?Kecskemét, 1860. okt. 19.) ref. tanár. Pápán tanult 1851-ig, közben honvéd lévén a szabadságharc alatt. Miután egy évig nevelősködött, az 1852–53. tanévben folytatta tanulmányait s egyszersmind →*senior* volt Pápán, majd →*káplánkodott* Mocsoládon, később Köröshegyen, míg 1854-től Gyöngön gimn. tanári, 1856-tól Kecskeméten →*teol. tanári*, 1860 elejétől újra gimn. tanári állást töltött be. – Nagyobb *dolgozatai*: A philosophia viszonya a theológiához (Kecskeméti Prot. Közlöny, II. f. 1858.). A theosophia alapvonásai (Uo. IV. f. 1859.). Aristoteles rendszere (Uo.). János evangelista élete, munkássága és tudománya (Uo. V. f. 1859.).

Tóth József (Debrecen, 1864. nov. 17. – Körösladány, 1934. jún. 2.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, 1884-ben végezve a gimnáziumot, 1888-ban a teológiát. Miután 1890 elejéig →*köztanító*, majd egy évig Kisújszállason ideiglenes tanár, azután Székelyhidon, később Bihardiószegen →*káplán*, 1892-től Nagyváradon hitoktató

volt, 1898-ban lelkészi állást foglalt el Körösladányban. – 1927-től zsinati póttagságot is viselt. – *Művei*: „Te vagy az az ember” (Bőjti prédikáció). (Nagyvárad, 1893.) (II. kiad. uo. 1893.) Gileád balzsama (Imakönyv magánhasználatra). (Uo. 1897.) Keresztelési beszéd a gyomai templom százados emlékünnepeén (Másokkal együtt). (Mezőtur, 1914.) Erős várunk nekünk az Isten (Emlékfüzet a reformáció 400 éves jubileumára, Szeghalmi Gyulával). (Uo. 1917.) „Unalom óráiban” c. alatt vallásos irányú elbeszéléseket írt, „Ébresztő” c. alatt pedig vallásos néplapot szerkesztett.

Tóth Lajos (Léva, 1882. dec. 20. – *Bp. 1957. júl. 1.) ref. tanár. Léván végezte a gimnáziumot. 1901-ben. Miután 1905-ig teológiát hallgatott Pápán, külföldre ment s Baselben, Bernben és Edinburgh-ban gyarapította ismereteit. Majd segédlelkész volt Garamvezekényben és Nagysallón, míg 1909-ben lelkész lett Zólyomban, 1920-ban hitoktató lelkész Budapesten 1921-ben teol. akad. tanár Pápán az ószövetség tanszékén. 1921-ben teol. magántanári képesítést szerzett Pápán, 1931-ben teol. doktorságot Debrecenben. 1947-ben nyugalomba lépett, Budapestre költözött. – *Művei*: A zólyomi ref. missziói egyház története. (Zólyom, 1909.) A próféták lelki világa. (Pápa, 1926.) Az Írás kritikai vizsgálása és a ref. theologia összeegyeztethetősége. (Uo. 1927.) A pascha eredete és történeti fejlődése. (Uo. 1931.) Ószövetségi bevezetés. (Uo. 1933.) Kálvin János magyarázata Ézsaiás elhivatási látomásáról (A „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Debrecen, 1936.) Az ószövetség vallása. (Pápa, 1938.) A pápai főiskolai nyomda története. (Uo. 1939.) Szerkesztésében jelent meg: Pápa, múlt, jelen, környék (1936.).

Tóth Mihály (Debrecen, 1807. szept. 15. – Debrecen, 1879. dec. 28.) ref. tanár. Debrecenben 1830-ban tanulmányait befejezve, két évig →*köztanítóságot* viselt, miután pedig félévig német szón volt Késmárkon, →*contrascribai*, 1834 tavaszától pedig →*seniori* tiszteletet viselt. 1834 őszén külföldre indult s egy ideig Bécsben, 1835 tavaszától Berlinben gyarapította ismereteit. Még ez évben visszatért s nevelősködött míg 1836 tavaszán lelkész s egyúttal →*teol. tanár* lett Losoncon. 1857-től a gyakorlati teológia tanára volt a debreceni akadémián. – Másfajta munkái is vannak, de főleg az egyházi irodalmat művelte. – Ily irányú *művei*: A könyvsajtó feltalálásának befolyása a reformációra („A nógrádi ev. esperességi... ünnepély” I. kötetében). (Pest, 1844.) A kegyeletekről (Ugyanannak, II. kötetében). (Uo. 1845.) Hogyan készíti az idő lelke a jelen nemzedéket közelíteni egymáshoz a Krisztusban? (Prédikáció). (Uo. 1845.) Gyászemlék József főherceg végtiszteletén. (Uo. 1847.) Ünnepi

és vasárnapi beszédek. (Uo. 1851.) A szentírás mint Isten kijelentett igéje (Egyházi Könyvtár. 1858.). A magyar prot. egyházszónoklat történelme (I. k.). (Debrecen, 1864.) Egyházszónoklattan. (Uo. 1866.) (II. jav. kiad. Uo. 1878.) Emlékbeszéd a helvét hitvallás háromszázados évfordulati napján. (Uo. 1867.) Az egyházszertartástan alapvonalai. (Uo. 1873.) A →Török és →Székács által kiadott „Egyházi beszédek” között neki is van dolgozata. Ön-életrajzát a →Czelder Figyelője (1880.) közölte.

Tóth Pál (Miskolc, 1843. dec. 6. – Miskolc, 1903. okt. 22.) ref. tanár. Miskolcon végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot. A teológiát Sárospatakon hallgatta, ahonnan 1867-ben nevelőnek ment. Miután az 1870–71. tanévben a budapesti egyetem bölcsészeti karának volt hallgatója, 1871-ben szatmárnémeti gimn. tanár, 1873-ban miskolci felsőbb leányiskolai igazgató lett. – Az irodalomnak több ágában munkálkodott; művei közül egyházi érdekűek: Ifjú leányok könyve. (Miskolc, 1875.) Erkölcstan (Tankönyv). (Miskolc, 1882.) (II. jav. kiad. Budapest, 1887.) Gyöngyvirágok (Imakönyv). (Uo. 1882.) (IV. kiad. 1908.) →Lorántfy Zsuzsanna. (Uo. 1886.) A teremtő eszméje a nevelésben (Prot. Szle, 1903.). Gyászéneket írt a Szathmáry Király Pál halálára (1879.).

Tóth Sámuel (Tiszalök, 1838. jún. 27. – Debrecen, 1899. ápr. 18.) ref. tanár. Tiszalökön kezdett tanulni. Iskoláit Tokajban, Hajdúnánáson és Debrecenben folytatta. Miután az 1862–63. tan-évben a pozsonyi ev. gimnáziumban, az 1863–64-ben a debreceni →teol. akadémián helyettes tanár s itt egyúttal →senior is volt, külföldre ment s két tanévet a zürichi, heidelbergi, göttingeni és jenai egyetemen töltött. Hazajöve, a rendszeres teológia tanszékét foglalta el a debreceni akadémián. A →tiszántúli egyházkerület 1869-ben al-, 1872-ben főjegyzőjévé választotta. Ez utóbbi állásáról 1897-ben lemondott. – Tagja volt a →debreceni és az első →budapesti zsinatnak s állandóan részt vett a →konventi gyűléseken, mindenütt víve a vezető jegyzői tiszteletet, amely minőségében számtalan jegyzőkönyv és több törvénytervezet került ki tolla alól. Irodalmi téren éppen ily irányú elfoglaltsága miatt nemigen működhetett. Szerkesztésében jelentek meg kisebb kiadványokon kívül: „Az egyházakat s belhivatalnokokat legközvetlenebbül érdeklő országos törvények, kormányrendeletek, egyházkerületi rendszabályok és intézkedések kivonatos gyűjteménye” (Debrecen, 1875.) és „A magyarországi ev. ref. egyház egyetemes névtára” (Budapest, 1887.), továbbá a Db. Prot. Lap (1881–86.), mely több kisebb dolgozatát közölte. Egyik társszerkesztője volt a Prot. Hetilapnak is (1879–80.) – *Művei*: A vallás-tanítónak a prot.

egyházban feladatáról. (Debrecen, 1866.) Emlékbeszéd →Balogh Péter gyászünnepélye alkalmával. (Uo. 1871.) Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez (2 füzet, nagy részben →Révész Imre kéziratának felhasználásával). (Uo. 1894.) Bécsi tanácskozás a magyarországi prot. egyház szervezete ügyében. (Uo. 1894.)

Tóth Sipkóvics János (Felsőszakony, 1673. – ?Tét, 1746. jan. 22.) ev. püspök. Miután Sopronban és Besztercebányán elvégezte iskoláit, külföldre ment és 1702-ig Halléban gyarapította ismereteit. Ekkor hazajövé, öt évet nevelőséggel töltött, 1707-ben pedig →rektor és másodpap lett Győrött, amikor is Lipcsében szenteltette föl magát. 1709 tavaasztól Pápán, innen 1714-ben elűzetvén, azután Téten lelkészkedett. A →győri egyházmegye 1737 februárjában →esperessé, a →dunántúli egyházkerület 1742 februárjában első tényleg működő püspökévé választotta. – *Művei*: Az Isten népének lakása... (Gyászbeszéd Telekesi Török István felett). (Lipcse, 1723.) Gyászbeszéd Telekesi Török Istvánné Komáromi Katalin felett (1733.). – Veje volt Weissbeck Jánosnak, apósa Weissbeck János Nándornak.

Töke Ferenc (? , ? – ?, ?) prot. lelkész, 1553-ban is, 1556-ban is Alsólendván működött. Az előbbi évben magyar versekben megírta a →*Spiera Ferenc* esetét „Az Istennek rettenetes haragjáról és büntetéséről” c. alatt, úgyszintén latin epitaphiumot szerzett Istvánffy Pálról és Istvánffy Erzsébetről s ennek nevében vigasztaló verset az anyjához; az utóbbi évben pedig újból magyar versekben, de latin címmel megírta Szigetvár veszedelmét. Magyar verseit a Régi Magyar Költők Tára VI. kötet (1894.) közölte.

Tölcéki M. István (Töltszék, 1599. v. 1600. – ?) ref. lelkészjelölt. Tanult Sárospatakon, ahonnan mint gr. Bethlen Péter nevelője külföldre menvén, 1625 tavaszán Oderafrankfurtban, 1626. júl. 25-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. Visszatérőben 1630 szeptemberében Oderafrankfurtban jött keresztül, de ezentúl semmit sem tudunk róla. – *Művei*: De sacrae scripturae necessitate et auctoritate. (Leiden, 1628.) – Üdvözlő verset írt →*Kecskeméti Nagy István*hoz (1628.), Debreceni Simonides Gáspárhoz (1628.), Tornai P. Gáspárhoz (1628.) és Vargyasi Daniel Jánoshoz (1630.).

Tölcéki Pitter Mihály (Töltszék, ? – ?, ?) ref. lelkész. Hazai tanulása után fölkeresvén a külföldet is, 1612. ápr. 14-én a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói közé. Körülbelül 1614-ben jött vissza hazájába s valószínűleg más helyeken is, 1647 nyaráig pedig Göncruszán, ezután az azóta elpusztult Kápolnán lelkészkedett. – *Művei*: De persona et officio Christi mediatoris. (Heidelberg, 1612.) De providentia Dei. Uo. 1613. De mediatore Christo. (Uo. 1614.)

Török Bálint (Enyingi) (? – Konstantinápoly, 1550. szept.) magyar főnemes, ki már a protestantizmushoz csatlakozott volt, midőn 1535-ben földesura lett Pápának. Itt a már azelőtt gyökeret vert reformáció az ő pártfogása mellett sudárba szökken. Úgyszintén más birtokain és közvetve a mások birtokain is sokat használt a felkarolt ügynek. Majd midőn János királyhoz csatlakozván, 1536-ban Hunyad várát és Debrecen kaptá tőle jutalmul, ez utóbbi helyen is mindent megtett az új hitelvek érdekében, még Bálint papot is elhozta oda Pápáról. Miután 1541-ben Konstantinápolyba hurcolták, itt halt meg. Felesége, a Szerémi krónikájában „laena lutheriana”-nak nevezett Pemfflinger Katalin ugyanakkora áldozatkészséggel folytatta az ő munkáját, mit aztán fia: János (meghalt 1562. jún. 7.) és Ferenc (meghalt 1571. febr.) is teljes buzgósággal felkaroltak.

Török Imre (Debrecen, 1867. aug. 1. – Budapest, 1952. márc. 6.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, 1889-ben végezte a teológiát. Ettől fogva nevelősködött, míg 1891-ben helyettes vallásnár lett a debreceni főgimnáziumban. 1892 tavaszától lelkész volt Tiszaroffon, 1902 tavaszától Kunhegyesen, ahonnan 1904 nyarán Kisújszállásra ment. A *→heves-nagykunsági egyházmegye* 1917 végén *→esperessé* választotta, s e hivatalt 1936 vége feléig viselte. A *→budapesti második zsinatnak* pót-, a harmadiknak előbb pót-, azután rendes, a negyediknek rendes tagja volt, s 1925-től 1936-ig a *→konventnek* is. 1942-ben nyugalomba lépett, 1936-ban Budapestre költözött. – *Művei:* Az „újhitűek” ellen (Prédikáció). (Karcag, 1894.) A belmisszió... (Debrecenben, 1898.) Mindennapi kenyér és az örök élet kenyere (Prédikáció). (Uo. 1900.) Húsvét... (Uo. 1900.) Pünköst... (Uo. 1900.) 365 rövid ima, szentige és ének az 1934. év mindenik napjára. (Kisújszállás, 1933.) – valamint Magyari Kossa Lajos (1894.), Borbély Gézáé Szathmáry Király Etelka (1899.) és P. Tóth Albert (1911.) temetésén tartott beszéde és imája. Sok egyházi vonatkozással bír „Indul nagy utára” c. munkája (1937.) is. Naptárakat szerkesztett és 1906-tól egy „Szeretet” c. hónapanként megjelenő lapot.

Török István (Kolozsvar, 1849. dec. 30. – Kolozsvar, 1918. okt. 3.) ref. tanár. Kolozsvar t végzte a gimnáziumot 1863-tól 1871-ig. Miután az 1871–72. tanévben *→köztanító* volt, 1872-től az egyetem bölcsészeti karán hallgatott, melyen 1876-ban doktorságot szerzett. Ettől fogva segéd és helyettes tanár volt az ottani ref. gimnáziumban, míg 1882-ben rendes tanár lett. 1908-ban nyugalomba vonult. – Nagyobb dolgozatai közül egyházi vonatkozásúak: IV. Henrik politikája. (Kolozsvar, 1876.) A „Querela Hungariae” és az általa támasztott polémia (Értesítő, 1883.).

Adatok és részletek a kolozsvari ev. ref. kollégium 18. százévi történetéből (Erdélyi Múzeum, 1884.). *→Husztai András* a protestánsok első jogtanára (Uo. 1886.). *→Ajtai Abod Mihály* (Prot. Közöny, 1888.). Adatok a kolozsvari ev. ref. egyházközség történetéhez (Uo. 1895.). Adatok a kolozsvari ev. ref. egyházközség 17. századi történetéhez (Történelmi Tár, 1896.). Györgyfalvi és abafáji templomaink elfoglalása. (Kolozsvar, 1900.) A kolozsvari ev. ref. kollégium története (3 k.). (Uo. 1905.) A kolozsmonostori ev. ref. egyházzól (Prot. Szle, 1905.).

Török István (Tiszaeszlár, 1904. dec. 1. –) ref. tanár. A gimnáziumot Karcagon, a teológiát Debrecenben, Berlinben, Münsterben és Marburgban végezte. 1929-től óraadó vallásnár volt Pápán, hol 1931-ben helyettes, 1932-ben rendes tanár lett a *→teol. akadémián*. 1932-ben teol. doktorságot szerzett Debrecenben, hol 1940-ben egyetemi magántanári habilitációt nyert, 1941-ben pedig rendkívüli, 1945-ben rendes tanárrá neveztetett ki az egyetemre. 1950 óta a teol. akadémián működött. – *Művei:* A barthi theologia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. (Pápa, 1931.) Barth Károly theológiájának a kezdetei. (Uo. 1931.) Luther és a Biblia. (Uo. 1934.) Egyház és politika. (Uo. 1935.) Az ószövetség értékelése Kálvin Intitutiójában. (A „Kálvin és a kálvinizmus” c. kiadványban). (Debrecen, 1936.) Az ószövetség értékelése. (Pápa, 1936.) Luther-idézetek római kath. kézen. (Uo. 1937.) A házasság ker. jellege. (Uo. 1940.) Kijelentés és szentírás (Károlyi-émlékkönyv, 1940.). – *Veje* *→Pongrácz Józsefnek*.

Török József (Makó, 1842. jún. 26. – Tápiószele, 1925. jún. 2.) ev. lelkész. Hazai tanulmányai végeztével 1866-ban külföldre ment, s ezévi okt. 20-án a hallei egyetemre iratkozott be, melyről 1867 júliusában tért haza. Itthon pesti *→káplán*, 1874-ben pedig ceglédi lelkész lett. A *→Pest vármegyei egyházmegye* 1888-ban *→esperesének* választotta, s 1905-ig töltötte be e hivatalt. 1915 nyarán lelkészségéről is nyugalomba lépve, Tápiószelére költözött. – *Művei:* Sírvirágok. (Budapest, 1885.) Luther élete. (Uo. 1889.)

Török Pál (Alsóvárad, 1808. jún. 29. – Budapest, 1883. okt. 7.) ref. püspök. Alsóváradon kezdett tanulni. A gimnáziumot Selmechányán 1817-től 1825-ig, a teológiát Debrecenben 1825-től 1830-ig végezte, hol azután két évig köztanító volt. Miután ettől fogva Kisújszálláson *→rektori* hivatalt töltött be, 1835-ben külföldre indult, de Bécsnél tovább nem mehetvén, ott időzött félévig. Még félévig Debrecenben *→káplánkodván*, 1836-ban kisújszállási, 1839-ben pesti lelkész lett. Még ez évben *→dunamelléki egyházkerületi* tanácsbíróvá, 1847-ben *→pesti egyházmegyei* *→al-*, 1851-ben *→főesperessé* választotta.

tott, 1860-tól pedig püspök volt. Részt vett a magyar prot. egyházak szervezete ügyében 1855-ben tartott bécsi tanácskozáson, majd a →*pátens* elleni küzdelemben. A →*konventi* gyűléseken rendszerint jelen volt, de a →*debreceni zsinaton* nem jelent meg. Páratlan alkotó erejével az árvíz-okozta romokból virágzásra emelte egyházközségét, megalapította a pesti →*teol. akadémiát* és főgimnáziumot, amazt hosszú harc után, s a →*Ráday-könyvtár* megszerzését lehetővé tette részére. Sok érdeme volt abban is, hogy birtokába jutott a magyar protestánság a →*Baldácsy*-alapítványnak. – Az irodalom terén kiváló érdemeket szerzett a régi P. E. I. L.-nek a →*Székács* és →*Taubner* társaságában való megindításával s annak hét éven át (1842–1848.) az előbbivel váltogatva való szerkesztésével. Egyedül, majd Székáccsal szerkesztette az Egyházi Beszédet (1841. és 1845.), melyek közt saját dolgozatai is voltak, továbbá a →*Prot. Lelkészi Tárat* (1854–1855.) és a vele adott Egyházi Tárcát, valamint a Lelki Kincstárt (1860–1861.); övele adta ki a →*Maklári Pap Lajos* „Bibliai egyezményes szótár”-át is. Egymaga bocsátotta közre „A Pesten felállítandó prot. főiskola tanítási rendét tervező pályamunkák”-at (2 k. 1843.) és →*Péterfi Albert*nek „Másik szó a maga helyén” c. munkáját. – Saját *művei*: Mindnyájan egy vagyunk (Adventi prédikáció). (Pest, 1841.) Korrajzok a dunamelléki helv. hitv. egyházkerület életköréből, fő tekintettel a kecskeméti és pesti főiskolák ügyére. (Uo. 1858.) Felavató beszéd →*Pap Gábor* püspök hivatalába iktatása alkalmával. (Pápa, 1875.) – úgyszintén a gr. Teleki József (1855.), gr. Széchenyi István (1860.), Deák Ferenc (1876.) emlékére, meg a →*Zsarnay Lajos* (1866.) és Szathmáry Király Pál (1879.) temetésén tartott beszédei. – Apósa volt dr. →*Kiss Áron*nak, →*Petri Elek*nek és →*Pap Károly*-nak.

Irodalom: Kiss Áron: T. P. élete (1904.).

Török Zoltán (Békés, 1866. febr. 3. – Békés, 1906. márc.) ref. vallású községi írnok. Békésen tanult 1880-ig. Ekkor Debrecenbe ment s ott végezte 1882-ben a gimnáziumot, 1886-ban a teológiát. Ettől fogva két évet Edinburgh-ben töltött. Hazatérvén, jó ideig →*káplánkodott*, de aztán abbahagyván lelkészi pályáját, községi írnokságot vállalt szülővárosában. – Teol. tanultságát munkáiban érvényesítette, melyek a következők: Alkalmi imádság 1898. márc. 15-én (Békés, 1901.) Az úrvacsora (Négy prédikáció). (Uo. 1901.) Élet (Kilenc prédikáció). (Uo. 1901.) Tíz parancsolat. (Uo. 1901.) Egyházi beszédek. (Uo. 1901.) A törvény. (Uo. 1902.) Istenről (Róm. XVI. 27.). (Uo. 1903.)

Törteli Lajos (Tápiószentmárton, 1883. – Cegléd, 1930. szept. 26.) ev. lelkész. A gimnáziumot 1903-ban, a teológiát 1907-ben végezte Pozsony-

ban. Ekkor külföldre ment s egy évig a göttingeni egyetemen folytatta tanulmányait. Hazatérte után →*káplán* lett Cegléden. hol 1915 nyarától lelkészi hivatalt viselt. A →*bányai egyházkerületek* jegyzője volt. – *Művei*: Prolegomena az ószövetségből származó s az újszövetségben található idézetek viszonyához (Theol. Szaklap, 1911.). →*Székács József* élete és működése (A Székács-emlékkönyvben). (Pozsony, és Budapest, 1912.) Nagypénteki passio. (Cegléd, 1913.) A halotthamvasztás jogosultságáról. (Budapest, 1914.) Ma született nektek a megváltó. (Uo. 1915.) (Német fordításban is megjelent.) Karácsonyi üzenet a táborokba. (Uo. 1916.) (Németül is.) 1517–1917. A jubileumi esztendő intése harctéri katonáinkhoz. (Uo. 1917.)

Törvényesen elismert vallások Magyarországon az 1895. évi XLIII. tc. szerint azok, amelyek nem tartoznak ugyan a →*bevett vallások* közé, de amelyeknek a hitéletre vonatkozó szabályzatát jóváhagyta a vallás- és közoktatásügyi minisztérium. Eddig csak a baptista (1905 óta) és a mohamedán (1916 óta) volt ilyen.

Tövisi (Muceius) Mátyás (? , ? – ? , ?) prot. lelkész Tolnán. ki ebbeli működését megszakítva, külföldre is ellátogatott, s 1548. okt. 9-én egyetemi hallgató lett Wittenbergben. Egy év múlva visszatért Tolnára hivatalába, de állítólag 1551-ben meghalt. Egy Tövisi Mátyás 1554-ben jelen volt az →*óvári zsinaton*. – Részben amannak a műve: A Jézus Sirah könyve magyar nyelven. (Kolozsvár, 1551.)

Irodalom: Zoványi Jenő: A Jézus Sirah könyve magyar nyelven (A „Tanulmányok...” között, 1887.).

Tractus, a magyar reformátusoknál az →*egyházmegye* leggyakrabban használt latin neve.

Tranoscius (Tranovszki) György (Teschen [Szilézia], 1592. ápr. 9. – Liptószentmiklós, 1637. máj. 29.) ev. lelkész. Teschenben kezdte iskoláit. Még Gubenben és Kolbergben, 1607-től pedig Wittenbergben tanult. ahonnan 1612-ben Prágába ment segédtanárnak. Azután Morvaországban hellestovai →*rektor*, 1616-ban mezerici lelkész lett. A harmincéves háború zavarai miatt 1621-ben menekülnie kellett, 1623-ban fogságot is szenvedett, míg 1625-ben végleg számkivetették Morvaországból. Ekkor a sziléziai Bielichen kapott állást, de innen is elűzetvén, Magyarországra vonult, hol 1628 elején Árva várában, 1631-ben pedig Liptószentmiklóson foglalt el lelkészi állást. – Magyarországi időzése alatt megjelent *művei*: Odarum sive hymnorum libri tres. (1628.) Phiala odoramentorum (Szlovák imakönyv). (Lőcse, 1635.) (II. kiad. uo. 1685.) Cithara sanctorum (Szlovák →*énekeskönyv*). (Uo. 1636.) (Mintegy ötven kiadása van, még a 19. század második feléből is nem egy. Magyarra

fordította Vietorisz József 1935-ben.) Összesen több mint 150 éneknek a szerzője. Emlékének megörökítésére Szlovenszkóban egy róla elnevezett társulat alakult. A temetésén elmondott beszédek ki vannak adva.

Irodalom: Mocko János: T. Gy. élete (szlovákul, 1891.).

Tausch József Ferenc (Brassó, 1795. febr. 9. – Brassó, 1871. nov. 16.) ev. vallású hivatalnok. Brassóban tanult 1813-ig. Tanulmányait a következő tanévben Kolozsvárt befejezve, 1814–17-ben kormányhivatalban szolgált, 1817 nyarán pedig szülővárosánál vállalt hivatalt. Itt aztán 1827-től főjegyző, 1841-től rendőrkapitány volt. 1849-ben kormányzósági előadóvá és jogtanácsossá nevezett ki Nagyszebenbe, míg 1850-ben erdélyi kamaragyógyász, 1853-ban pénzügyi tanácsos lett. Miután 1860-ban nyugalomba lépett, ettől fogva állandóan részt vett az erdélyi országgyűléseken. – A „Verein für siebenbürgische Landeskunde”-nak 1858-tól 1869-ig elnöki tisztét, a →brassói egyházmegyének 1863 elejétől haláláig →felügyelői állását vitte. – Szorgalmas írói munkásságot fejtett ki, melynek termékei közül egyházi érdekűek: Bemerkungen über die vom siebenbürgischen griechisch-nichtunirten Bischof Herrn Basilius Moga im Jahr 1837. den zu Hermannstadt versammelten Landesständen unterlegten Bittschrift. (Brassó, 1844.) A legény- s leánytársaságoknak közönséges rendtartása a Barca vidéki magyar falukon. (Uo. 1846.) (Németül uo. 1839.) Geschichte des Burzenländer Kapitels. (Uo. 1852.) Beiträge und Aktenstücke zur Reformationsgeschichte von Kronstadt. (Uo. 1865.) Schriftsteller-Lexikon... der Siebenbürger Deutschen (3 k.). (Uo. 1868–74.) (Pótkötet Schuller Frigyesztől. Nagyszeben, 1902.) Kiadta továbbá a „Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum” c. forrásművét (2 k. 1847–48.). Kéziratban is sok dolgot maradt.

Irodalom: Teutsch Gy. D.: Denkrede auf Joseph T. (Archiv des Vereines... XII. k. 1874.), Tausch J. K. (fia): Lebensskizze des Franz Joseph T. (1872.)

Tausch József Károly (Brassó, 1842. jún. 13. – ?, ?) ev. vallású hivatalnok, az előbbinek fia. A gimnáziumot 1851-től Nagyszebenben, a jogot 1859-től ugyanott és Bécsben végezte. 1864-ben közszolgálatba lépett s idő folytán különféle hivatalokban működött. – *Művei:* Verzeichniss der Handschriften in Nachlasse des... Joseph Franz Tausch. (Brassó, 1872.) Lebensskizze des Franz Joseph Tausch... (Uo. 1873.) Religion und Kirche in der Gegenwart. (Uo. 1879.) Kronstädter ev. Choralbuch... (Uo. 1882.) (Magyarul is megjelent.) Cynisch und Hündisch. Zur Geschichte des Kultus. (Uo. 1896.)

Tremmel János Keresztély (Sopron, 1773. júl.

29. – Pozsony, 1845. dec. 28.) ev. esperes. Sopronban tanult, közben 1784-ben magyar szóra Répceszemerén időzve. Miután 1796-tól a községi magyar-latin iskola →rektora volt, 1798-ban külföldre ment s ez év őszén a jenai egyetemre iratkozott be. 1801-ben tért vissza hazájába, hol a következő évben Petőfalván, 1804 nyarán Pozsonyban lett lelkész s itt 1829-ben egyúttal →esperes is. *Művei:* Antrittspredigt... (Pozsony, 1804.) Trauerrede am Grabe... Frau Josepha Freyin von Jeszenák geb. Tuczentaler... (Uo. 1810.) Német gyászbeszéd →Crudy Dániel felett. (Uo. 1816.) Zwei Pflichten christlich gesinnter Bürger... (Prédikáció Karolina Auguszt királyné 27. születésnapján). (Uo. 1819.) Német prédikáció Ferenc király uralkodásának negyvenéves jubileumán. (Uo. 1832.) Német gyászbeszéd →Jarius József Vilmos felett. (Uo. 1843.)

Trencsén-árva-liptói ev. egyházkerület, a →biccseinek szintén használt másik neve.

Trencsényi ev. egyházmegye, előbb a →dunáninnyi, jelenleg a →szlovenszkói nyugati kerületben, a Trencsén vármegye területén volt három →egyházmegyének (→alsótrencsényi, →bányi, →felsőtrencsényi) a →gyásztized után még meglévő maradványokból alakult s az újabban kitört üldözések folytán a 18. században háromra leapadt, majd ötre emelkedett, valószínűleg 1744-től pedig évtizedeken át a →nyitrai egyházmegyével egyesülten tettengette életét, míg több egyházuk újraeredése következtében 1784-ben különválhattak. 1792-ben 14 anyaegyháza volt, az első világháború előtt 16. – →Espereseinek névsorából a következők ismeretesek: Augustini Mátyás 1784–1785, Zubek János trencsényi l. 1785–1821, Roy János lázi l. 1821–1822, Pauliny Tóth Zsigmond nemesváraljai l. 1822–1831, Simkó István zayugróci l. 1831–1840, Tessedik Pál szulyói l. 1840–1856. (1852-ben már kiérdemült, helyettese Zsarnóviczky Sámuel felsőozori l.), Szvaty Mátyás zayugróci l. 1856–1871, Krizsán Károly felsőzárósi l. 1872–1883, Holuby József Lajos nemesváraljai l. 1883–1894, Zoch Pál felsőzárósi l. 1894–1897, Riesz Károly zayugróci l. 1897–1899, Krizsán Zsigmond trencsényi l. 1900–1921, Bodiczky Cyrill küsszankóci l. 1921–1928, Palic János puhói l. 1928–1937, Zeman János trencsényi l. 1937–19..

Trencsén-nyitrai ev. egyházmegye, a →dunáninnyi kerületben, a két vármegyében levő egyházaknak a 18. század több évtizedén át, valószínűleg 1744-től 1784-ig létezett testülete, mely mind-össze hét egyházból állott. – Egyetlen esperese ismeretes: Augustini Mátyás trencsényi l. 1753-ig.

Trencsénteplici ev. zsinat, a szlovenszkói evangélikusok alkotmányozó zsinata, mely 1821. [!] jan. 19-től febr. 4-ig és máj. 24–25-én tartotta ülészeit. Csakhogy alkotmánytervezetük,

mely nagyjában a magyarországi egyház törvényei alapján készült, nem államfői, hanem csak miniszteri jóváhagyást nyert s így nem bírt törvény jellegével.

Trentschenszky Ferenc (Selmecebánya, 1757. márc. – ?, 1818. ápr. 12.) ev. lelkészből lett magánzó. Selmecebányán tanult egy ideig. Miután 1777 elejére Pozsonyban elvégezte iskoláit, külföldre ment s ez év tavaszán Jenában, 1778 őszén Altdorfban lépett az egyetem hallgatói közé. 1780 őszén hazatérve, nevelősködött 1782-ig, midőn lelkész lett Szentgyörgyön. 1791 tavaszától Pozsonyban lelkészkedett, de 1804-ben gazdagon házasodván, még ebben az évben felhagyott hivatalával. – *Művei:* Antrittsrede bei Eröffnung des Gottesdienstes... in St. Georgen... (Pozsony, 1782.) Rede... bei dem... Hintritte... Leopold des zweiten... (Uo. 1792.) Trauerrede bei der Beerdigung des... Freyherrn Patti von Jeszenák... (Uo. 1798.) Rede... gehalten den 27. July 1800. (Uo. 1800.) Rede bei der feierlichen Einweihung des... Herrn Daniel → *Crudy*... zur Superintendenten-Würde... (Uo. 1802.)

Trócsányi Dezső (Sárospatak, 1889. jan. 2. – *Pápa, 1962. szept. 7.) ref. tanár. Sárospatakon tanult, a gimnáziumot 1906-ban, a teológiát 1910-ben végezve. Miután egy évig ugyanott → *senior* volt, a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának lett hallgatója. A berlini, marburgi és lipcsei egyetemen is gyarapítván ismereteit, 1915-ben sub auspiciis regis bölcsészettudományok doktorrá avatták Kolozsvárt. 1914-től gimn. tanár volt Kunszentmiklóson, 1917-től Pápán, hol 1929-ben a → *teol. akadémiára* választották meg a bölcsészeti-neveléstudományok tanárául. 1951-ben megszűnő tanári állása, → *egyházkerületi* levéltárnok lett. – Egyházi érdekű *művei:* → *Mándi Márton István* tudományos munkássága. (Pápa, 1931.) Kálvin művelődéstörténeti jelentősége (Bohatec József után ford.). (Uo. 1932.) Az oekumenikus mozgalom, mint theologiai probléma (Keller Adolf után ford.). (Uo. 1933.) Bölcséleti bevezetés. (Uo. 1934.) Lelkészképzés, lelkészi továbbképzés. (Uo. 1935.) Isten szuverénitása és az állam Kálvin tanításában (Bohatec József után ford.). (Uo. 1936.) Bölcsélet-történelem. (Uo. 1939.) A pápai kollégium 1948–1949-ben (Embernevelés, 1948.). – Unokaöccse → *Radácsi György*nek.

Trokán János (Miava, 1810. febr. 25. – Kosztolna, 1894. júl. 5.) ev. lelkész. Tanulmányait befejezve Kosztolnán lelkészkedett, hol már mint nyugalmazott lelkész halt meg. – A → *nyitrai egyházmegyének* 1850-től 1860-ig és 1873-tól 1880-ig → *esperese* volt. – *Művei* szlovákul vannak írva s a következők: Prédikáció tüzestet alkalmával. (Szakolca, 1837.) Gyászbeszéd Koleni Sámuel miavai lelkész felett (Az előbbivel együtt). Be-

széd Bórik Dániel verbói lelkész beiktatásán. (Uo. 1847.) Miava az újkorban. (Uo. 1851.) Beszéd a miavai torony szentelésekor. (Uo. 1855.)

Tröster János (Nagyszeben, ? – Nagysink, 1670.) ev. tanár, Nagyszebenben tanult, míg 1658-ban a tatárok elől északnyugati Magyarországra menekült, majd 1661-ben kisszebeni lelkészséget viselt. Innen aztán külföldre távozva, 1663 tavaszán a jenai, majd az altdorfi egyetemnek lett hallgatója. Miután 1666 elejére Nürnbergbe ment műveinek kiadásáról gondoskodni, körülbelül 1667-ben tért vissza hazájába, hol aztán Nagysinken foglalt el → *rektori* állást, melyet haláláig töltött be. – Történelmi munkái vannak, melyek közül egyházi érdeklők: Alt und Neu, Teutsche Dacia, das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen. (Nürnberg, 1666.) Pápstlicher Suetonius, das ist... Zeitbeschreibung aller Römischer Bischöfe und Päpste... (Uo. 1667.) – Üdvözlő verset írt → *Seelmann Keresztély*hez (1661.) és → *Gündesch János*hoz (1665.). Németre fordítva közrebocsátotta → *Bethlen János*nak Erdély 1629–1663-ban való történetéről szóló művét (1666.).

Trsztzenszky Gyula (Ostffyasszonyfa, 1834. jan. 28. – ?Nagygeresd, 1884. júl. 7.) ev. lelkész. Tanult otthon és 1846-tól Sopronban, de a szabadságharc miatt két évet ismét magánúton végzett, míg 1850-ben visszatért Sopronba. Miután 1853 őszétől a bécsi prot. teol. fakultásnak volt hallgatója, 1855-ben nemesdömölki → *káplán*, 1857 májusában bőnyi, 1859-ben szendi lelkész lett. A → *fejér-komáromi egyházmegye* 1860-ban → *esperesévé* választotta, de ezt a hivatalt csak 1861-ig viselte, mivel akkor Nagygeresdre ment lelkésznek. Az → *alsósoproni esperességben* aztán 1863-tól szintén viselt esperesi tisztet 1876-ig, midőn erről lemondott, de ugyanabban az évben aljegyzőséget vállalt a → *dunántúli kerületben*. – Dolgozatai a P. E. I. L.-ben, a Margócsy-féle vállalatokban, az → *Egyházi Reformban*, és külön füzetekben jelentek meg. Ez utóbbiak: Az evangéliumi egyház sarkkövei (Templomavatási prédikáció). (Sopron, 1863.) Nincsen itt (Húsvéti prédikáció). (Uo. 1868.) Az iskola lépcsője (Prédikáció iskolamegnyitáskor). (Uo. 1868.) Beszéd Mesterházy István honvédezzredes emléksobrának felállításakor. (Uo. 1871.) Az orgona hangja (Prédikáció orgona beállításakor). (Uo. 1874.) Egy erőtlén lelkész. (Uo. 1878.) Oltsátok a tüzet! (Tűzoltó egyesület alakulásakor). (Uo. 1879.) Mi szünteti meg a vést? (Prédikáció tüzvész után.). (Uo. 1880.) Egy beszélő kő (Prédikáció → *Haubner Máté* emléktáblája felállításakor). (Uo. 1881.) – továbbá → *Pálfy József* (1869.), Káldy Józsefné Chernel Cecília (1873.), br. Radó Gedeon (1876.) felett tartott s „Az igaz ember” (1874.) c. temetési beszédei.

Trusius Jób (Rózsahegy, 1622. k. – ?, ?) ev. lelkész. Hazai tanulását Besztercebányán fejezte be 1643-ban, amikor külföldre ment s előbb Danzigban, utóbb Königsbergben gyarapította ismereteit. Hazájába 1649-ben vagy azután visszatérve, Besztercebányán →*conrector*, majd Korponán →*rektor*, 1662-re Zólyomban másodpap lett. Innen 1674-ben Pozsonyba idéztetvén a →*delegatum iudicium* elé, kivándorlásra kötelezte magát, s először Briegben, később Boroszlóban tartózkodott. 1687-ben még élt. – *Művei*: Positiones miscellaneae. (Lőcse, 1643.) Pyxis symbolica... (Danzig, 1649.) Schediasmata, sive: Lusur poetico-extemporanei... (Lőcse, 1662.) Miscellaneorum biblicorum libri primi (Versben). (Hamburg, 1676.) Breve ethicae Weissianae... opusculum (Versben). (Königsberg, 1678.) Triga centurias variorum epigrammatum circumvehens... (Lipscse, 1683.) Statua in perennem mnemosynen virorum ex Hungaria... exulantium et intra LXXIII ad LXXXVI inclusive sedecimi aerae christianae seculi vitam... morte commutantium... (Lipscse, 1687.) – Üdvözlő verset írt a boroszlói papsághoz (1674.), →*Sinapius János*hoz (1675.), Murgasch Jánoshoz (1676.), →*Zabler Jakab*hoz (1677.) és gyászverset a Czember Zsuzsánna halálára (1681.). 1687-i művét és 1681-i gyászversét közli →*Szimonidesz Lajos* „Magyar vértanúk nyomában” (1944.) c. munkájában.

Túl a dunai ref. egyházkerület, a →*dunántúli*nak szintén előforduló neve.

Túl a tiszai ref. egyházkerület, a →*tiszántúli*nak nem egyszer használt elnevezése.

Tunyogi Miklós (? , 1655. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1674. máj. 23-án lépett a felsőbb tanulók közé. Innen →*rektornak* vitték Tarcalra, majd külföldre ment és 1680. okt. 2-án Franekerben, 1681. okt. 1-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. Hazajöve, 1683-ban lelkész lett Kassán, s ott működött 1685-ig. Egy évig állás nélkül levén, 1686-tól rektor volt Szepsiben, míg 1692-től Hejcéen, 1713-tól Bájón, 1714-től Tiszaladányban lelkészkedett. További sorsa ismeretlen. – *Műve*: De panoplia christiana (Eph. VI. 11–18.). (Franeker. 1681.) – Respondens volt az „Analysin epistolae ad Galatas” (1681.) tárgyaló vitán két ízben. – Gyászverset szerzett az ifj. Kovásznai Péter halálára (1680.).

Túri ref. egyházmegye, a →*heves-nagykunsági*nak egyik régebben, kivált 1635-i önállósítása után gyakran használatos neve, melyet a már akkor is legtekintélyesebb egyházzól, a mező-túriról vett.

Turóci ev. egyházmegye, kezdettől fogva létezik, a →*zsolnai zsinat* 1610-ben, a →*bányai egyházkerület*be osztotta be, a II. →*Carolina Resolutio* folytán a →*dunáninneni kerülethez*, 1894-ben

ismét a bányaihoz csatoltatott, jelenleg pedig a →*szlovenszkói keleti kerülethez* tartozik. Virágzása idején legalább 30 anyaegyházból állhatott, de azután sok elfogyott közülük, s már 1651-ben csak 17 anyaegyházat számlált. Ez később még jobban alászállott, annyira, hogy a dunáninneni kerület alakulásakor csupán kettő létezett, s még a →*türelmességi rendelet* után is egyelőre csak 9 egyháza volt, ami később 12-re emelkedett s ma is annyi. Ismert lelkészeinek névsorát →*Plachy András* állította össze (Novi annales... II. k. I. f.). Régebbi fennmaradt törvénykönyve 1570-ben készült, az 1550 körüli gyanánt közölt (M. Prot. Et. Adattár, 1908.) sokkal későbbi időből való. – →*Esperesei* közül a következők ismeretesek: az 1571-ben választott, azután ennek az utóda, majd Mracsó János turócszentmáriai l. 1580–1585. →*Fabricius János* turócszentmihályi l. 1585-től, Supka Menyhért szucsányi l. (1587 okt.) 1595-ig, Fabricius György turócszentmihályi l. 1602-ig, →*Lesni Illés* mosóci l. 1602–1608, Lochmann Mátyás mosóci l. (1615.) 1620-ig, Carbonarius András turócszentmártoni l. 1621–1623, Saladinus Pál szucsányi l. 1624–1629, Zsár György turócszentmártoni l. 1629–1631, Grossmann György mosóci l. 1631–1639, Sinapius Mihály szucsányi l. 1640–1648, Gallovitius Lőrinc mosóci l. 1648–1649, Sinapius Mihály szucsányi l. (másodszor) 1649–1653, Clementis György necpáli l. 1654–1656, Gallovitius Lőrinc mosóci l. (másodszor) 1656–1658, Quetoni Dániel turócszentmihályi l. 1658–1673, Rasy Miklós turócszentpéteri l. 1683 utántól. Bónis János necpáli l. (1700.), Major Pál szentilonai l. 1705–1706, Blázy András turócligeti, turócvideki l. 1706–1715, Záborszky Jakab ivánkafalvi l. (1718.) (1730.), →*Thurzó János* necpáli l. (1735.) 1756-ig, Fornet György ivánkafalvi l. 1756–1761, Fábri Pál necpáli l. 1785-ig, Lacsny Ádám necpáli l. 1785-től (1793.), →*Plachy András* turócszentmártoni l. 1804-ig, Topercer Sámuel ivánkafalvi l. 1804–1833, Záborszky Pál turócszentmártoni l. 1833–1841, Belohorszky András tótprónai l. 1842-től (1867.), Hodzsa András szucsányi l. (előbb 1859–1867. pátenses esperes) 1868–1887, Horváth József turócszentmártoni l. 1887–1896, Klimó Vilmos pribóci l. 1896–1898, Morhács Márton mosóci l. 1899–1906, Polerecky András necpáli l. 1907–1909, Hodzsa János szucsányi l. 1909–1918, Skrovina Ottó turócszentmártoni l. 1918–19...

Irodalom: Skrovina Ottó: A turóci ev. egyházmegye története (szlovákul, 1929.).

Turóczy Zoltán (Arnót, 1893. okt. 23. – **Győr*, 1971. nov. 22.) ev. püspök. A gimnáziumot Rozsnyón 1911-ben, a teológiát Pozsonyban 1915-ben végezte. Miután Komáromban és Ózdon →*káplánkodott*, 1917-től Arnóton, 1923-tól

Ózdon, 1927-től Győrött lelkészkedett. 1939-ben Nyíregyházára hívták meg s még ez évben püspöke lett a →*tiszai egyházkerület*nek. 1948-ban a →*dunántúli kerület* választotta püspökéül s ekkor Győrbe ment lelkésznek. 1952-ben püspöki állásáról nyugalomba lépett, míg 1957-ben rövid ideig újra vitte a püspöki tisztelet az →*északi kerület*ben. – Főtitkára volt az →*Országos Ev. Lelkészegetesület*nek. – *Munkái*: Ev. öntudat (Konfirmációi tan-könyv). (Ózd, 1925.) (III. kiad. 1926.) „Én azonban és az én házamnője az Úrnak szolgálunk.” (Győr, 1930.) (III. kiad. 1937.) Írta. (Uo. 1933.) A finnek egyházi élete. (Uo. 1933.) Korunk és a misszió. (Uo. 1934.) A szekták keletkezésének okai. (Szentgotthárd, 1934.) Die Frage der ungarländischen ev.-lutherischen Diaspora. (Tallin, 1936. és Győr, 1936.) Oldott kéve Isten szérűjén. (Uo. 1936.) „És hívják nevét csodálatosnak.” (Uo. 1937.) „Én a prófétákra támadok.” (Uo. 1938.) – Unokája →*Czékus Istvánnak*, dédunokája →*Bauhofer János György*nek.

Tüdős István (Alsómihályi, 1866. dec. 22. – Miskolc, 1918. okt. 8.) ref. püspök. 1877-től Sárospatakon tanult, hol a gimnáziumot 1886-ban, a teológiát 1890-ben végezte. Az 1890–91. tanévben a jeni egyetemen is teológiát hallgatván, 1891-ben teol. magántanári képesítést szerzett Sárospatakon, a következő tanévben pedig a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának levén hallgatója, 1892-ben bölcsészettudományi doktorrá avatták. Ettől fogva Miskolcon →*káplánkodott* 1895 őszéig, midőn az elméleti teológia tanszékét foglalta el a sárospataki akadémián. 1905-ben papnak ment Miskolcra, hol 1910-ben →*esperesnek* választotta az →*alsóborsodi egyház-megye*, 1914-ben pedig püspöknek a →*tiszáninenni egyházkerület*, melynek korábban, 1904-től 1910-ig tanácsbírája volt. – A →*budapesti második zsinat*nak előbb pót-, 1910-től rendes tagja, a harmadiknak alelnöke volt. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1900-ban választmányi tagjai közé sorozta. Cikkei a →*Dunántúli Prot. Lapban*, a →*Prot. Közönlönyben*, a P. E. I. L.-ben, a Lelkészegetesületben és a →*Sárospataki Lapokban* jelentek meg, mely utóbbinak 1897-től 1904-ig felelős szerkesztői tiszteletet vitte. Szerkesztette még a Sárospataki Ifjúsági Közönlönyt (1888–89. és 1889–90.). – *Művei*: Zwingli mint dogmatikus. (Sárospatak, 1892.) →*Mirandulai Picus János* élete és bölcsészete. (Kolozsvár, 1892.) →*Dévai Bíró Mátyás* (Prot. Szle, 1893.). A dogmák jelentősége napjainkban. (Sárospatak, 1896.) Alkalmi beszéd márc. 15. (Uo. 1896.) Dolgozatok a gyakorlati lelkészet köréből. (Miskolc, 1897.) Levelek a jezsuiták erkölcsstanáról. (Budapest, 1901.) Tanulmányok Augustinus tanrendszeréből. (Pozsony, 1903.) Ker. hit- és erkölcsstan. (Sárospa-

tak, 1903.) (III. kiad. uo. 1911.) Mi a vallás? (Uo. 1904.) Pásztor Sámuel emlékezete. (Uo. 1904.) Zwingli nézete az evangéliumi tanácsokról (Theol. Szaklap, 1904.). A lelképásztor jó hírnevének megvédelmzése a 18. században (Prot. Szle, 1904.). Zwingli Ulrik Commentarius (Latinból ford. →*Pruzsinszky Pállal*). (Budapest, 1905.) Alkalmi beszéd márc. 15-én. (Sárospatak, 1905.) Miskolci beköszöntő prédikációja („Emléklapok...” c. füzetben). (Miskolc, 1905.) Az egyház Augustinus tanrendszerében (Theol. Szaklap, 1905.). Keresztelő János (Uo. 1907.). Prédikáció a miskolci új templom százéves fennállásakor („Emléklapok...” c. füzetben). (Miskolc, 1908.) Jelentés a genfi Kálvin-jubilaeumról. (Uo. 1909.) Ref. káté a konfirmációi oktatásra. (Uo. 1910.) Jézus tanítói útjának földrajzi adatai (Theol. Szaklap, 1911.). A reformáció 400. évfordulóját hogyan ünnepelhetné meg legméltóbban a magyar ref. egyház (Lelkészegetesület, 1913.). Imádság a reformáció négyszázados ünnepére. (Sárospatak, 1918.) Sok cikket fordított a Theol. Ismeretek Tárába.

Tüdős József (Pocsaj, 1788. okt. 28. – Komárom, 1857. jún. 17.) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1805-ben lett →*togatus* és 1815-ben →*senior*. Még ez évben külföldre is ellátogatott, s 1816 áprilisában a göttingeni egyetemre iratkozott be. Visszatérve, 1817 októberétől igazgató, 1836-tól lelkész volt Komáromban. – *Művei*: Temetési beszéd... Badicz Julianna, Szabó Pál, majd Csepely József özvegyének temetésekor. (Komárom, 1825.) Gyászinnapi beszéd... I. Ferenc apostoli királyunk halálán... (Uo. 1835.) Temetési beszéd →*Kolmár József* felett. (Uo. 1835.) Ne bánts az árvát (Gyászbeszéd Jókay József felett). (Uo. 1837.) Úrnapi elmélkedések... (Uo. 1840.) (Egy róm. kat. napi cáfólatot írt ellene.)

Türelmességi rendelet (= edictum tolerantiae, sok helyen „türelmi”), II. József által 1781. okt. 13-án aláírt és a →*Helytartótanács* által okt. 29-én kibocsátott nyílt parancs, mely a protestáns és görög keleti vallásúaknak több addig elvont jogukat megadta kegyelemből és igen sok visszaélést megszüntetett az addig velük szemben gyakoroltak közül, de még mindig távol állott a jogegyenlőség és viszonyosság kimondásától és életbeléptetésétől. A róm. kat. vallást uralkodó vallásnak tekintette ez is, és vele szemben mind a görögkeleti, mind a protestáns vallás csak túrt vallás számba ment ezentúl is. Mindamellert tényleg előnyös levén a prot. egyházakra, ezek nagy örömmel fogadták, s mindenféle új élet jelei nyilvánultak nyomában. A róm. kat. egyháztól kifejtett ellenállás dacára 1784-ig a magyar protestánsoknak 267 anya- és 748 leányegyháza nyert erre szabad vallásgyakorlatot. A türelmes-

ségi rendeletet követőleg még több, a protestánsokra nézve hasonlóképpen előnyös intézkedést tett II. József, ki többi országaiban is hasonló intézkedéseket léptetett életbe.

Irodalom: G. V. Frank: Das Toleranzpatent des Kaisers Joseph II. (1881.), Zsindely István: A türelmi rendelet történetéhez (Sp. Füz. 1905.), Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus (1939.). *Uő:* Iratok a türelmi rendelet történetéhez (1940.).

Tyrlingh W. (? , ? – ? , ?) ev. lelkész. Semmi egyéb nincs róla tudva, mint amit következő műve címlapján elmond magáról, világot vetve az akkori állapotokra: Evangelischer Palmaum, oder: Schutz- und Valet-Rede, als er wegen An-

nehmung des evangelischen Glaubens aus Ungarn verwiesen wuerde. (Hamburg, 1738.)

Tyukodi Márton (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1616. márc. 24-től járt a felsőbb osztályokba. Körülbelül 1625 tavaszától 1627 tavaszáig Nyírmihálydiban, 1637-ig Vámospércsen lelkészkedett. Miután ekkor szinte egy évet hely nélkül töltött Herpályban a saját házánál, Nagykőrösre vitték papnak. 1646-tól ismeretlen helyen, 1650 júniusától ismét Vámospércsen, 1656-tól pedig ismét Nagykőrösön volt lelkészi állásban, melyet 1661-ig töltött be, amikor valószínűleg meghalt. – Terjedelmes *műve:* A tisztaéletű József patriarcha életének, szenvedésének és dicsérettel viselt dolgainak szentírás szerint való magyarázatja. (Nagyvárad, 1641.)

U

Udvarhelyi Péter (? – ?) ref. vallású világi. Székely volt, de 1640-ben Magyarországon időzött. 1646-ban fordította a következő című könyvet, de ő elhalván, rokona, Udvarhelyi György Abaúj vármegyei táblabíró adta később sajtó alá: *Öt sima kövekkel elkészített Dávid parittyája, azaz: A keresztényi vallás igazságának megállítása...* (Van Diest Henrik után ford.). (Kassa, 1661.) – Üdvözlő verset írt → *Laskai Matkó Jánoshoz* (1640.).

Udvarhelyi Tölcséres Mihály (Székelyudvarhely, 1670. – Kolozsvár, 1737. márc. 2.) ref. tanár. Székelyudvarhelyen, valamint Debrecenben (1686.), Kolozsvárt (1693.) és Nagyenyeden (1697-től) végezte tanulmányait. 1701-ben → *rektornak* ment Máramarosszigetre, miután pedig 1705-től a franekeri egyetemen gyarapította ismereteit. 1707 tavaszán megint Máramarosszigeten lett rektor. Innen 1721 tavaszán tanárnak választották Kolozsvárra. – *Művei*: Fő orvosság... (Gyászbeszéd br. Kemény Simon felett, 1722.). (Kolozsvár, 1724.) Gyászbeszéd br. Kemény János úrfinak korporsóba tételésekor. (Uo. 1724.) – Üdvözlő verset írt Mikó Ferenchez (1697.), gyászverset a → *Felvinci Sándor* halálára (1686.). – A felette → *Szathmári Pap Zsigmond*tól tartott beszéd szintén megjelent. – Apósa volt → *Deáki Filep Sámuel*nek.

Udvarhelyi ref. egyházmegye, az → *erdélyi keletben*, a XVI. század vége felé keletkezett valószínűleg, s a XVII. század első felének vége felé 32, a XVIII. század közepe táján 45, vége felé 51, 1840-ben 53, 1885-ben az akkor → *püspöki vizsgálat* alatti székelyudvarhelyi nélkül 51 anyaegyházból állott, melyek közül 42 Udvarhely vármegyében, 8 Nagyiküllőben, 1 pedig Kiskiküllőben feküdt. Az 1903-i rendezéskor ez utóbbiak elcsatoltatván, Alsóboldogfalva és Székelydobó anyasításával, meg Székelyudvarhely bekebelezésével 45 anyaegyháza lett, melyekből azonban négy egyháznak az → *erdővidéki egyházmegyé*hez való csatolása folytán 1930-ban csak 41 volt meg. Legnevezetesebb egyháza a székelyudvarhelyi, melynek 1780-ig való történetét Zayzon Ferenc (1894.), a kebelében volt kollégiumét Kis Ferenc (1873.) és Gönczi Lajos (1893., 1895.,

1907.) írta meg. – → *Esperesei* közül a következőkről tudunk: Ismeretlen nevű, kit 1594-ben elűzött az önkény székelyudvarhelyi papságából, Baczoni András zetelaki, székelyudvarhelyi l. (1606.) 1612-ig, Somodi István 1614-ig, Baranyai Tamás 1614-től, Galgóczi János székelyudvarhelyi l., → *Csulai György* székelyudvarhelyi l. 1623–1627, Gyarmati István székelyudvarhelyi l. (1630.) (1634. febr.), → *Veresmarti Gáspár* székelyudvarhelyi l. 1635-től 1639 tájáig, Ormányi Péter patakfalvi, nagygalambfalvi l. (1640.), Csernátfalusi János etédi, székelyudvarhelyi l. (1646 jún.) (1654.), Geleji Katona István székelyudvarhelyi l. 1659–1661, Kolozsvári Igaz Kálmán székelyudvarhelyi l. 1661–1666, → *Szentgyörgyi Dávid* székelyudvarhelyi l. 1667–1671, → *Eszéki T. István* székelyudvarhelyi l. 1671-től 1675 tájáig, Veszprémi István székelyudvarhelyi l. (1680 okt.) 1691-ig, Dállyai Vas István székelykeresztúri l. 1691–1695, → *Miskolci Csulyak Gáspár* székelyudvarhelyi l. 1695–1696, → *Nánási Lovász Mihály* etédi, székelyudvarhelyi l. 1696–1706, Szokolyai A. István székelyudvarhelyi l. 1706–1716, Jenei P. Sámuel székelyudvarhelyi l. 1716–1719, Szathmári Ferenc etédi l. 1719–1741, → *Zágoni Gábor* székelyudvarhelyi l. 1741. okt. 25.-nov. 13, Vásárhelyi (Kézdi-) Péter székelyudvarhelyi l. 1742–1746, Csernátfalusi P. Márton felsősófalvi, kisgalambfalvi l. 1746–1761, Pálffy János agyagfalvi l. 1761–1777, Kovásznai Csorja István székelymuzsnai l. 1777–1802, Kassai Sámuel székelyudvarhelyi l. 1802–1812, Takács János nagybuni l. 1813–1823, Pálffy Dénes nagygalambfalvi l. 1823–1843, Bodor Pál székelyudvarhelyi l. 1843–1847, Dáné Mózes székelykeresztúri l. 1847–1849, Kis Pál farcádi, székelymuzsnai l. 1849–1869, Karácson Mózes székelykeresztúri l. 1869–1872, Solymosi István bögözi l. 1873–1889, Menyhárt András kecseti l. 1889–1903, → *Péter Károly* alsósófalvi l. 1903–1907, → *Vajda Ferenc* székelyudvarhelyi l. 1907–1927, Hegyi Péter peteki l. 1927–1929, Nagy Lajos székelykeresztúri l. 1929–1949, Dávid Gyula székelyudvarhelyi l. 1949 óta.

Irodalom: Nagy Lajos: A székelyudvarhelyi ref. egyházmegye múltja és jelenje (1942.).

Udvarhelyi unit. egyházkör, kezdettől fogva létezik, sőt nem lehetetlen, hogy belőle vált ki a →*székelykeresztúri* is az igazgatás megkönnyebbítése végett. Mára XVI. században is bizonyára vesztett egyházaiból s ez a XVII. század elején is többel megtörtént. A XVIII. század vége felé és a XIX. egész folyamán 18 anyaegyházat számlált, míg 1905-ben ez a székelyudvarhelyivel szaporodott; valamennyi egyháza Udvarhely vármegyében van. – →*Esperesei* közül a következők neve ismeretes: Kövendő Nagy Mihály székelyderzsi l. 1670–1691, Vargyasi Máté István (I.) vargyasi l. (1715.), Bölöni János (1724.), Menyhárt Sámuel székelyderzsi l. 1733–1780, Kovásznai István (1783 szept.), Vargyasi Máté István (II.). (1783.), Kovács Márton székelyderzsi l. 1795–1798, Kelemen Benjámin vargyasi l. 1800 körül, Finta József székelyderzsi l. 1801–1806, Imre Ferenc homoródalmási l. 1807–1812, Kiss Mihály vargyasi l. 1813–1826, Sebe János homoródszentpéteri l. 1827–1837, Inczefi József székelyderzsi l. 1845–1871, Gyöngyösi István vargyasi l. 1871–1885, Darkó Sándor jánosfalvi l. 1886–1898, Kisgyörgy Sándor vargyasi l. 1898–1914, Pál Ferenc homoródoklándi l. 1914–1926, Bölöni Vilmos székelyudvarhelyi l. 1927–1928, Balázs András székelyderzsi l. 1928–1935, Bálint Ödön homoródkarácsonfalvi l. 1936–19.., Váry Domokos homoródszentpáli l. 1948-tól.

Ugocsai ref. egyházmegye, a →*tiszántúli kerületben*, kezdettől fogva létezett, de későbbi legnevezetesebb egyháza, a nagyszőlősi, harmadmagával 1609-ig, a vármegyének többi tiszáninneni egyházai közül pedig kilenc egészen 1821-ig a →*beregi egyházmegyé*hez tartozott, viszont ugyaneddig a Tisza és a Túr között négy Szatmár vármegyei egyház meg öhozza. Ezeket ekkor a →*nagybányai egyházmegyé*hez, amazokat pedig ide csatolta a →*generalis konvent*, mely arról is intézkedett egyszer s mindenkorra, hogy az egész →*egyházmegye* a →*máramarosival* →*máramaros-ugocsaivá* egyesüljön. Az ugocsai a XVIII. század elején 26, 1733-ban 27, a XVIII. század vége felé 23 anyaegyházból állott. – →*Esperesei* névsorából a következőket ismerjük: Almási János szőlősgyulai l. (1598.) (1617. dec.), Szőlősi Bede János nagyszőlősi l. 1620 nov.-ig, Viski B. Márton feketeardói l. (1629. jún.) (1634.), →*Dobrai Gácsi Bálint* nagyszőlősi l. 1635–1639, Gyarmathi Tamás kökényesdi l. (1646.), →*Szentgyörgyi Nagy Bálint* nagyszőlősi l. 1648 körül, Szathmárnémethi Gál János feketeardói, nagyszőlősi l. (1650.) (1657 márc.), Belényesi János nagyszőlősi l. (1666.) (1667. jún.), Ajtai Gergely 1670-től, Csatári Mihály (1679.) (1689.), Szenczi A. János tiszapéterfalvi l. 1701-ig, Szenczi György nagypaládi l. 1701-től vagy 1702-től, Viski Márton sző-

lősgyulai l. 1712-től, Némethi János nagyszőlősi l. (1728.) (1732.), Deák János 1776–1777, Ungi Mihály feketeardói l. 1777-től, Kalmár Pál forgolányi l. 1791–1804, Szilágyi István 1804–1815.

Ugróczy Mihály (? , 1790. – Fertőmeggyes, 1826. jan. vége felé) ev. lelkész. Honi tanulmányai befejeztével külföldre ment, s 1808. okt. 22-én Jenában iratkozott be az egyetemre. Hazájába visszajövetén, 1811-től tanár volt Sopronban, 1814-től pedig lelkész Fertőmeggyesen. – *Művei*: Himmel und Erde... (Prédikáció egyházkerületi gyűlés megnyitásokor). (Sopron, 1814.) Morgen und Abend-Gebete... (Habermann imakönyve teljesen átdolgozva és kibővíve.). (Uo. 1822.) Christliche Hauspostille... (Prédikációk egész évre). (Pozsony és Sopron, 1823.) – A felette →*Kis Jánostól* tartott gyászbeszéd szintén megjelent.

Újgyházi ev. káptalan, eredetileg a nagyszobeni két káptalan egyikét alkotó két →*surrogatiának* egyike, azután az egyedüli →*nagyszobeni káptalan* surrogatiája, a XVII. század közepe tájától fogva pedig önálló →*káptalan*, melyet, miután állandóan fennmaradt korábbi káptalanától való függési viszonya, az 1861-i újjászervezőskor a →*nagyszobeni egyházmegyé*be olvasztottak. A XVIII. századnak a közepén is, a végén is öt anyaegyháza volt.

Újfalvi Katona Imre (Újfalú, 1572. – Bodrogkeresztúr, 1610. okt. 22.) ref. lelkész. A Baranya vármegyei ma már nem létező Újfaluban született. Sárospatakon tanult, ahonnan 1594-ben Szepsibe ment →*rektornak*, míg 1596-ban a külföldet kereste föl, s ez évi ápr. 19-én a wittenbergi, 1598. máj. 22-én a heidelbergi egyetemnek lépett a hallgatói sorába. Az előbbin →*seniora* is volt a magyar →*coetusnak*. 1598 őszén indult vissza hazájába, hol ez évi decembertől rektori tisztet töltött be Sárospatakon. 1602 végén vagy 1603-ban udvari papja lett →*Rákóczy Zsigmond*nak, de nem sokkal ezután a másodpapi állást foglalta el Szepsiben. 1606-tól Göncön, 1610 tavaszától Bodrogkeresztúron vitte az →*elsőpapi* hivalt. – Kéziratban maradt két munkája (a magyar nyelvű „Antipapismus” és a Sárosi András zempléni esperes ellen írt „De libero arbitrio”) mellett a következő műve van: Tractatus de patrum, conciliorum, traditionum autoritate (Pareus előszavával és a szerző életrajzával). (Majnafrankfurt, 1611.) – Gyászverset írt a Vendégi János halálára (1597.).

Ujj István (Fulókéres, 1845. nov. 30. – ?Ladamóc, 1903. jan. 5.) ref. lelkész. Az elemi osztályokat Szikszón és a kassai ev. iskolában, a gimnáziumot 1857-től Miskolcon, 1863-tól Sárospatakon, a teológiát 1871-ben ugyanott végezte. →*Káplánkodás* után 1874-ben Kolbásán, 1879-ben Nagybózsván, 1885-ben Ladamócon

lett lelkész. – *Művei*: A prot. unio története és állása Magyarországon (→*Czelder* Figyelője, 1886.). A lelkészi jogélet fejlődése a magyar ev. ref. egyházban. (Sárospatak, 1889.) Cikkeket is írt, főleg a →*Sárospataki Lapokba*.

Ujszászy Kálmán (Budapest, 1902. dec. 13. –) ref. vallású főkönyvtáros. Budapesten 1921-ben végezte a gimnáziumot. Teológiát Sárospatakon hallgatott, hol 1925-ben →*senior* lett. 1926-tól egy-egy tanévet Glasgowban, Baselben és Athénben töltött. 1929 szeptemberétől hitoktató volt Sárospatakon, 1930-tól tanítóképzőintézeti vallástanár. 1931-től teol. akadémiai tanár, 1929-ben teol. magántanári képesítést szerzett Sárospatakon, 1932-ben bölcsészettudományi doktorátust Debrecenben, 1939-ben egyetemi magántanárságot Szegeden. 1951 óta a →*tiszáninneri egyházkerület* tudományos gyűjteményeinek felügyelője és 1948-tól főkönyvtáros. A →*zempléni egyházmegye* 1952-ben gondnokává választotta. 1964-től →*egyházkerületi* →*főgondnok*, 1969-től az Országos Református Gyűjteményi Tanács ügyvezető elnöke, 1971-től pedig elnöke volt 1974-ig. – *Munkái*: A prot. theologia főbb irányainak hatása az újszövetségi tudományok művelésére. (Sárospatak, 1930.) A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében. (Uo. 1932.) A tanítóképzés eserkézmunka. (Uo. 1933.) A faluszeminárium. (Uo. 1934.) A szellem életének modern megnyilvánulásai és az igehirdetés. (Uo. 1934.) A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozására. (Uo. 1936.) Kultúra, nemzet, falu (Két előadás). (Debrecen, 1937.) Az „időbeli” és „idősi” ember. (Kecskemét, év n.) A falunevelés szellemi alapjai. (Sárospatak, 1938.) A falumisszió és a ref. egyházi falumunka. (Uo. 1939.) Sárospataki törekvések a falu szolgálatára (Szabó Zoltánnal). (Budapest, 1939.) A sárospataki főiskola faluszemináriuma. (Uo. 1947.) Népfőiskolai tapasztalatok. (Uo. 1947.)

Újvári ref. egyházmegye, az →*abaújinak* (abaújvári) gyakran előforduló neve.

Újvárosi Demeter (? , 1652. v. 1653. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, ahol 1671. jan. 31-én kezdte a felsőbb osztályokat s később →*köztanítói*, 1677 tavaszán →*contrascribai* tisztelet viselt. Majd →*rektor* lett Biharpuspökiben, azután meg külföldre ment s 1680. okt. 2-án Franekerben, 1681. ápr. 14-én Leidenben iratkozott be az egyetemre. Hazajött után lelkész lett valahol. – *Műve*: De semine serpenti. (Franeker, 1681.) – Gyászverset írt az ifj. Kovásznai Péter halálára (1680).

Ung-felsőzempléni ref. egyházmegye, a →*tiszáninneri kerületben*, az →*egyházmegyék* új beosztásakor 1799-ben jött létre, s 1850-ig létezett ily alakban, amikor is ketté választott →*felsőzemplénire* és →*ungira*. Fennállása alatt alkotó-

részeihez képest két →*segédgondnok* volt. – →*Esperesei* voltak ezalatt: Vályi Márton nagyszeretvai l. 1799–1810., →*Liszky Sámuel* abarai l. 1810–1831, Jászay Mihály deregnyői l. 1831–1849.

Ungi ref. egyházmegye, a →*tiszáninneri kerületben*, kezdet óta létezett, kiterjedve nemcsak Ung vármegyére, hanem Zemplénből is a Bodrogtól északra eső vidéknek keleti felére, Szabolcsból is északi csücskének a Tisza jobb partján levő részecskéjére és Beregből is az ezzel és Unggal egyaránt szomszédos néhány községre, valamint magába foglalva az ezen a területen fekvő nemcsak a ref., hanem ev. gyülekezeteket is egészen a XVII. század hatvanas éveig, midőn ez utóbbiak közül a Zemplén vármegye területén fekvők – mindannyian szlovák nyelvűek – átadattak illetékes egyházi felelősségük alá, míg az Ung vármegyében lévők idővel reformátusokká lettek. A hatósága alatti egyházközösségek között azonban ref. létükre szintén voltak szlovák ajkúak. Az →*egyházmegye* részben az →*egyházkerület* többi egyházmegyéitől félreeső fekvésénél, részben többnyire Habsburg-uralom alatt állásánál fogva nem egyszer mutatta még nagyobb függetlenségre való törekvés jeleit. A XVIII. század elején 77 anyaegyházból állott, melyek meglehetősen megfogytak ugyan a század végére, de azért belőlük került ki az 1799-ben szervezett →*ung-felsőzempléni egyházmegyének* javarésze. Ennek az 1837-ben 67 anyaegyházból álló testületnek törvényhatóságok szerinti két alkotó részére való szétosztása után a 3 Szabolcs, 3 Bereg, 32 Ung vármegyei, tehát összesen 38 anyaegyházat számláló ungi ref. egyházmegye Magyarország új határainak kialakításakor az Ung vármegye tiszabalparti részén egyedüli, éspedig 1780-ban keletkezett egyházzán kívül egészében elcsatoltatott s ott kétféle osztott, de 1938-ban és 1939-ben nagy része visszakerült s tiszabalparti egyházzán kívül újból eggyé vált, míg 1945-ben ismét visszaállott az elszakított-ság. – →*Esperesei* közül a következőkről van tudomásunk: Gönczi András pálóci l. (1564. jún.), (→*Egri Lukács* ungvári l. 1568 elejéig), Szikszai Gergely (1568. jún.), Gyarmathi Bíró Márton (1577.), ismeretlen 1577-től vagy 1578-tól →*Kállai Albert* ungvári l. (1584. szept.) (1601 dec.), →*Tolnai Balog János* ungvári, majd máshova való l. (1605 aug.) 1618-ig, Zombori Hasznok Péter palácsi, vinnai, ungvári l. 1618-tól (1623. jan.), (→*Kecskeméti C. János* esetleg: 1623 jan. utántól az év végéig), Görgei János nagykaposi l. (1626. dec.) (1656 jún.), →*Tarpai Szilágyi András* ungvári l. (1665.) (1667.), Némethi István ungvári l. 1680 körül, Upori Lénárd István ismeretlen helyen, majd Palágyon működő l. 1685-től (1695.), Bősházi P. János, Berethi János deregnyői l. 1702-től, Roz-

gonyi János ungvári l. (1705 dec.), Szenczi A. Pál deregnyői, udvari l., Diószegi György csicseri, ungvári l. (1721.) (1728.), Szombati Márton palágyi, ungvári l. (1733.) (1735.), Palotai András 1743–1745, Füzéri Imre (1750.), Patai Pál rászkai. palágyi l. (1758.), Bódis István bátfai l. 1761-től (1767 febr.), Bencs István béli l. 1793-ig vagy 1794-ig, Kis Márton nagykapori l. (1795.); az újabb berendezésben: Kovács János eszenyi l. 1850–1855, Pazar József szalókai, eszenyi l. 1855–1860, Szabó András csicseri l. 1860–1886, Makay Dániel ungvári l. 1886–1890, Szabó Endre csicseri l. 1890–1908. Szűcs István salamoni l. 1908–1923; a legújabbikban pedig Szűcs István 1939–1940, Újlaki Sándor bajánházi l. 1940–19??

Irodalom: Az ungi ref. egyházmegye (1931.).

Ungi ref. egyházmegye, a *→kárpátaljai kerületben*, 1923-ban keletkezett azáltal, hogy az addigi *→egyházmegyét* kétféle kellett osztani ahhoz képest, hogy Szlovenszkóba avagy Ruszinszkóba esik-e egyik vagy másik egyház. 12 anyaegyháza volt s *→esperesi tiszttét* Komjáthy Gábor ungvári l. vitte megszűnéséig.

Ungi ref. egyházmegye, a *→szlovenszkói tiszáninenni kerületben*, 1923-ban szervezték a régi *→ungyi egyházmegye* 28 egyházából, melyeknek *→esperese* Szűcs István salamoni l. volt mindvégig.

Ungler (eredetileg Ungleich) Lukács (Nagyszében. 1527. – Berethalom, 1600. nov. 22.) ev. püspök. Nagyszébenből tanulmányai folytatására 1545-ben Németországba ment. Itt a wittenbergi egyetemre 1550. jún. 9-én iratkozott be, melyről magisteri címmel tért vissza hazájába. 1556-ban *→lector*i állásban alkalmazták a nagyszébeni iskolánál, s mint ilyent küldte ki a szász papság 1561-ben két társával együtt Németországba, hogy a lipcei, wittenbergi, oderafrankfurti és rostocki teol. karok helybenhagyását elnyerjék az úrvacsora felőli hitvallásukra. Innen 1565-ben Riomfalvára, 1571-ben Berethalomba választották papnak, a következő évi. máj. 2-án pedig püspökké választotta a közzsínat. – Hitvallási iratokat szerzett egyes zsinatok tárgyalási alapjául.

Ungvári ref. egyházmegye, az *→unginak* olykor használatos elnevezése.

Uniói törekvések Magyarországon is megnyilvánultak. Spinolának a római katolikusok és protestánsok unióját célzó tervei itt szintén ismertté váltak, nemcsak közvetett úton, hanem az által is, hogy ő maga személyesen is járt 1692-ben hazánkban azok propagálása végett. Prot. részről a gönci egyháznak, a debreceni egyháznak és Szécsi István abaúj-tornai *→esperesnek* rövid, úgyszintén *→Weissbeck János* pozsonyi lelkésznek valamivel hosszabb nyilatkozatai

maradtak fenn e tárgyban, melyekből azonban az ügynek kedve szerinti megoldására nemigen meríthetett reményt a nevezett püspök. Hazai ev. írók azonban még 1707-ben és 1708-ban is tárgyalták az ügyet, a pártoló Nigrini Sámuellel szembeszálló Matthaoides Sámuel művéből még 1713-ban is új kiadás válván szükségessé, de azért mikor a XIX. században újból szóba jött, először 1816-ban szintén egy ev. lelkész, Steigel Mihály vetette fel. Majd a húszas években egy egész irodalom fejlődött ki e kérdéstről, melynek termékei közül egyik oldalról *→Guzmics Izidor*, másik oldalról *→Báthory Gábor*, Péli Nagy András, *→Pap István (Vámosi)*, *→Kölcsey Ferenc*, Szontagh Gusztáv, *→Ercsei Dániel* és *→Szikszai Benjámín* hozzászólásai keltettek széles körökben hatást. De természetesen minden külső siker nélkül, mert hiszen a római katolikusok másképpen el nem tudták képzelni az uniót, mint a protestánsoknak a római katolicizmusba beolvadásával, a protestánsok közül pedig sem az orthodoxok, sem a szabadelvűek nem lehettek hajlandók ilyesmire.

A két fő prot. felekezet közötti unió érdekében a Pareus irénikus törekvéseinek hatása alatt *→Alvinczi Péter* és *→Samarjai János* a XVII. század elején buzgólkodtak, de már magán az elfogultságon hajótörést szenvedett minden igyekezetük. A XVIII. század vége felé megint felhangzottak az egyesülés iránti óhajítások, sőt *→Plachy András* azt bizonyítgatta, amit egykor Samarjai, hogy semmi különbség nincs a két felekezet úrvacsoratanában. A *→pesti ev.* és *→budai ref. zsinat* a testvériség élénk megnyilvánulásai mellett minden módot megragadott, hogy egyengesse a létrejövendő unió útját. Ez azonban újra csak kegyes óhajítás maradt. A XIX. század negyvenes éveiben aztán nem kisebb emberek, mint a lelkészek közül *→Török Pál* és *→Székács József*, a világiak közül gr. *→Zay Károly*, *→Kossuth Lajos* és *→Fáy András*, állottak élére annak a mozgalomnak, mely erősen nekilátott az unió megvalósításának, csak hogy most is eredmény nélkül. Török nagy alkotása, a pesti *→teol. akadémia*, mely a már régebben szóhozott és a negyvenes években sokat tárgyalt pesti prot. főiskola eszméjének aránylag szerény megtestesülése volt, eleinte az unió életbe léptetésének megnyitó mozzanatául is szolgált, amennyiben úgy tanárai, mint hallgatói közt egyaránt találkoztak reformátusok és evangélikusok. De csak néhány évig, mert az evangélikusok teljesen visszavonulván az intézettől, ez megszűnt ébren tartó közege lenni az unió eszméjének. Azóta is fölszendül néha egy-egy szó, mely az unió megteremtését a közvetlen célok sorába szeretné állítani, de visszhang nem igen kél nyomában.

Irodalom: Filó Lajos: Unió-vitály a hazai r.

katholikusok és protestánsok között (Sp. Füz. 1860.), *Szilágyi Sándor*: Adalékok az unióvitály történetéhez 1822-ben (Uo. 1861.), *Ujj István*: A prot. unió története és állása Magyarországon (Czelder Figyelője, 1886.), *Rácz Kálmán*: Unió-törekvések a negyvenes években (Prot. Szle, 1897.), *Patay Pál*: Magyar prot. unió (1918.), *Zoványi Jenő*: Protestánsok állítólagos uniója Zemplénben 1597-ben (Prot. Szle, 1934.).

Unitárius Egyház, hónaponként megjelenő egyháztársadalmi lap, melyet 1906-ban indított meg *Lőrinczi István* Székelykeresztúron, 1937-ben →*Ütő Lajos* szerkesztette.

Unitárius Értesítő, budapesti egyháztársadalmi lap, melyet 1922-ben indított meg →*Józan Miklós*. A hónaponként megjelenő lapot később →*Ferencz József* szerkesztette.

Unitárius Irodalmi Társaság, pár évi előkészület után 1920. aug. 28-án alakult meg Kolozsvárt. Az alapszabályok megállapítása után elnökévé →*Ferencz Józsefet*, igazgatójává legálodozatkészebb támogatóját, *Ferenczy Gézát*, főtítkárává →*Borbély Istvánt* választotta. 1922-től kiadásában jelent meg a →*Ker. Magvető*. Igen élénk tevékenységet fejtett ki irodalmi téren számos különféle kiadványával. 1928-tól elnöke *Ferenczy Géza* volt, 1929-től főtítkára *S. Nagy László*.

Irodalom: *S. Nagy László*: Az Unitárius Irodalmi Társaság története (*Ker. Magvető*, 1936.).

Unitárius Közlöny, Kolozsvárt hónaponként megjelenő lap, melyet a Dávid Ferenc egylet közlönyeként 1888-ban indított meg →*Boros György*. 1920–21-ben *Borbély István* volt a szerkesztője; azután →*Benczédi Pál* szerkesztette.

Unitárius Szószék, prédikációkat és más gyakorlati lelkészi dolgozatokat tartalmazó vállalat, melynek első kötetét 1896-ban adta ki →*Simó János*. Azóta közbevetésekkel állandóan fennáll, többeknek, legújabbban *Sigmond József*nek a szerkesztésében.

Unitárius vallásközönség Magyarországon, a XVI. században alakult antitrinitarius egyház, mely azonban csak 1600 óta fordul elő „unitárius” néven, addig pedig többnyire →*Dávid Ferenc*-ről neveztetett. A fejlődés számos mozzanatán átment antitrinitarius elveknek →*Blandrata* volt az első eredményes terjesztője, aki 1565-re Dávidot is megnyervén nézeteinek, ez akkor nyíltan fellépett eszméikkel. Ettől fogva rohamosan szaporodtak követőik s az unit. vallás, ha nem is megnevezetten, de az általános felfogás szerint Erdély bevett vallásai közé soroztatott. Dávidnak, mint unit. püspöknek és XVI. századbeli utódainak Erdélyben és részein állítólag 12 egyházkör állott a kormánya alatt, melyek is a

következők voltak: →*háromszéki*, →*udvarhelyi*, →*marosi*, →*kolozs-dobokai*, →*aranyos-tordai*, →*felsőfehéri*, →*küküllői*, →*székelykeresztúri*, amelyek ma is léteznek, továbbá az azóta részint megszűnt, részint emezekbe olvadt →*kraszna-középszolnok-kővári*, →*kalotaszegi*, →*belsőszolnoki* és →*hunyard-dévai*, lehetséges azonban, hogy a székelykeresztúri pár évtizeddel későbbi keletkezésű és helyette az állítólag létezett →*alsófehéri* volt a tizenkettedik. Az sem lehetetlen, hogy a hunyard-dévai és az alsófehéri nem is létezett, s így csak tíz volt az egyházkörök száma. Hatósága alá tartoztak még Dávidnak a Magyarországi többi vidékein, néhol szórványosan, néhol csoportosan alakult unit. egyházak is, melyek az ő elbukta után külön →*superintendentiát* (alföldi vagy délmagyarországi) alkottak. Ennek alsópartiumi egyházmegyévé hanyatlása után vele együtt a baranyai eredetileg talán három, 1632-ben körülbelül csak két →*egyházmegye* is ide tartozott. Hogy mindezek hány egyházat számláltak összesen, nem tudható bizonyosan, legfeljebb hozzávetőlegesen következtethető abból, hogy 1578-i zsinatokon állítólag 322 lelkész jelent meg, akiknek számánál még több lehetett az összes. A XVI. század végére ellenben az államhatalom nyomása, sőt üldözése következtében még félannyi sem igen volt a számuk, annak dacára, hogy ekkorra már ide csatlakoztak a Magyarországon még fennálló egyházaik is. Az apadás azután sem szűnt meg, úgyhogy a XVIII. század közepén 151, végén 117, 1880 körül 109 anyaegyházuk volt, jelenleg pedig 111 van. Az 1848-i XX. tc. a szűkebb Magyarországra nézve is bevettnek nyilvánította vallásukat, mely azóta, kivált a XIX. század utolsó negyedében a tiszai és dunai részeken is terjedni kezdett, úgyhogy ezeken a vidékeken is szervezkedett néhány egyházuk, melyekből a →*duna-tiszamenti egyházkör* fejlődött ki 1902-re.

A →*főgondnoki* hivatalt 1718-ban állították fel, két világit választva meg rá; öt „adjunctust” is adtak melléjük s alighanem ezek szerveztettek át később egyházköri gondnokokká. Egyházalkotmányuk consistorialis jellegű; állandó kormányzó hatóságuk az egyházi képviselőtanács, mely – miként elejétől fogva valamennyi püspök is – Kolozsvárt székel; legfőbb hatóságuk a zsinati főtanács, mely négy évenként ül össze, s az egyházi főtanács, mely a közbeeső három év mindenikében tartozik. Hivatalos hitvallásuk kettő van: a →*„Consensus ministrorum...”* 1579-ből és a →*dési complanatio* alkalmával az országgyűlés elé terjesztett 1638-ból. Felsőbb tanintézetük a kolozsvári →*teol. akadémia*, meg a kolozsvári és székelykeresztúri gimnázium volt. Az államfordulat azt a változást hozta magával, hogy a duna-tiszamenti egyházmegye

→*esperese* püspöki vikáriusként működött a legújabb időkig, természetesen kivéve a visszacsatolt-ság néhány évét, mely alatt egyházaik kisebb része Romániában maradván, Torda volt a székhelyük, az aranyos-tordai esperesnek, mint püspökhelyettesnek a vezetésével. – Püspökök voltak: →*Dávid Ferenc* 1566–1579, Hunyadi Acesta Demeter 1579–1592, →*Enyedi György* 1592–1597, →*Várfalvi Kósa János* 1597–1601, Toroczkai Máté 1601–1616, →*Radetius Bálint* 1616–1632, →*Csanádi Pál* 1632–1636, Beke Dániel 1636–1661, →*Járai János* 1661 ápr.-jún., →*Solymosi Koncz Boldizsár*, 1663–1684, →*Szentiványi Márkos Dániel* 1684–1689, Bedő Pál 1689–1690, Kövendi Nagy Mihály 1691–1692, →*Almási Gergely Mihály* 1692–1724, →*Pálfi Zsigmond* 1724–1737, →*Szentábrahám Lombard Mihály* 1737–1758, →*Ágh István* 1758–1786, Lázár István 1786–1811, →*Körmöczy János* 1812–1836, Székely Miklós 1838–1843, Székely Sándor 1845–1852, →*Krizsa János* 1861–1875, →*Ferencz József* 1876–1928, →*Boros György* 1928–1938, →*Varga Béla* 1938–1940, →*Józan Miklós* 1941–1946, →*Kiss Elek* 1946–197..

Irodalom: *Bod Péter:* Historia unitariorum in Transsilvania (1776.), *Jankovich Miklós:* A socinianusok eredetéről, Magyarországon volt eklézsiájokról (1829.), *Székely Sándor:* Unitária vallás története Erdélyben (1839.), *Ferencz József:* Unit. kis tükör (III. kiad. 1900.), *Veszely Károly:* Az unitáriusok Erdélyben (1887.), *Kanyaró Ferenc:* Unitáriusok Magyarországon (1891.), *Pokoly József:* Az unitarizmus Magyarországon (Prot. Szle, 1898.), *Uő:* Az erdélyi ref. egyház története (1904–5.), *Kövér László:* A magyar unitáriusok története a 18. és 19. században (1899.), *Révész Imre:* Magyar ref. egyháztörténet (I. k. 1938.), *Zoványi Jenő:* Új egyháztörténetírás (1940.), *Uő:* A magyarországi protestantizmus története a 16. században, *Gál Kelemen:* A kolozsvári unit. kollégium története (2 k. 1935.).

Uray Sándor (Csomaköz, 1878. szept. 9. – **Debrecen*, 1969. szept. 22.) ref. lelkész. A gimnáziumot 1888-tól 1896-ig Szatmáron, a teológiát 1896-tól 1900-ig Kolozsvárt és Debrecenben végezte. Miután Makón, Karcagon, Aradon és Debrecenben →*káplánkodott*, ez utóbbi helyen 1905-ben vallásnár lett a leánynevelőintézetben, 1909 nyarától pedig lelkészi állást töltött be. →*Egyházkerületi tanácsbíróvá*, majd 1938-ban főjegyzővé is megválasztott, 1937-től pótagja, 1939-től pedig rendes tagja a zsinatnak. 1942-ben lemondott a főjegyzőségről, 1952-ben pedig nyugalomba vonult. – *Művei:* Védekezzünk az iszákosság ellen (Prédikáció). (Debrecen, 1910.) Bib-

liai képcsarnok. (Uo. 1912.) A boldogságról. (Uo. 1912.) Az Isten a mi reménységünk (Háborús imakönyv katonáknak). (Uo. 1914.) Kiáltásom halld meg Isten (Háborús imakönyv itthonmaradottaknak). (Uo. 1915.) Bibliai elmélkedések. (Nagybánya, 1915.) Mentsük meg a jövő nemzedéket! (Prédikáció). (Debrecen, 1916.) Örökzöld koszorú hőseink sírhalmára (Imák, elmélkedések). (Uo. 1917.) Hadifoglyok őrangyala. (Uo. 1918.) Békesség temploma (Imák, elmélkedések) (Uo. 1919.) A keresztyén család kis tükre. (Tahitótfalu, 1924.) Kis emberek könyvecskéje. (Uo. 1924.) Édesanyám imakönyve. (Uo. 1936 és Nagyvárad, 1937.) Szerkesztésében jelent meg egy „Tábori énekeskönyv” (1915.) és egy „Emlékönyv a reformáció 400 éves jubileumára” (1917.) – Sógora →*Szele Miklósnak*.

Urlsperger János (? , ? – Körmöcbánya, 1652. jan. 22.) ev. lelkész, 1627-től a körmöcbányai →*elsőpapi* hivatalban működött haláláig. – *Műve:* Certa salus Deus est, gloria certa piis (Német gyászbeszéd Schrötter Andrásné Stirwitz Anna felett). (Öls, 1631.) – Apósa volt →*Raksányi Máténak*.

Irodalom: *Zoványi Jenő:* Seelmann helyett Urlsperger (MKSz. 1938.).

Ursinus Illés (? , ? – Igló, 1627. márc. 25.) ev. lelkész. Szászországi, Meissen-vidéki születésű, 1608-ban került Magyarországra magisteri címmel, a báni →*rektori* hivatalt foglalván el. Innen 1614-ben Prágába, 1616-ban Lőcsére ment rektornak, s az utóbbi helyen 1617-ben →*prédikátornak* választották. 1621-ben Iglóra hívták lelkésznek. – Magyarországon írt *művei:* Tabellae compendii Hutteriani in schola bannovicensi propositae. (Wittenberg, 1613.) Oratio panegyrica in exequiis Georgii →*Thurzó...* (Lőcse, 1617.) Laudatio funebris... Stanislai →*Thurzonis...* (Kassa, 1626.) – Üdvözlő verset írt →*Abrahamides Izsákhöz* (1617.).

Usrai Frigyes (Késmárk, ? – ?, ?) ev. lelkész. 1589-től Pálmafaluban, 1597-től Eperjesen lelkészkedett, hol 1602 májusában még hivatalban volt. – *Műve:* Busspredigt über den Spruch des Propheten Amos... (Bártfa, 1599.)

Utrechti magyar bibliák elsője a Van Alphen Jeromos utrechtii egyetemi tanár által e végre gyűjtött összegből adatott ki 1730-ban a →*Misztótfalusié* alapján. Még négyszeri (1737., 1747., 1757., 1765.) kiadásra telt e pénzből, sőt még ezután is maradt belőle, amit aztán folyvást gyarapítottak ugyane célra a kamatokkal, újabbak pedig Utrechtben tanuló magyar ref. teol. studensek segélyezésére fordítottak. – Az utrechtii bibliák másodika, illetőleg hatodika az, amelyet a gr. Teleki Sámuel költségén 1794-ben →*Pethe Ferenc* ugyanott 11 ezer példányban nyomtatott ki a →*Szombathi János* előszavával, és amelyért

Pethét az akkori angol trónörökös, a későbbi IV. György király 36 arany súlyú emlékéremmel ajándékozta meg.

Útyeszenovics György (Karnicic [Horvátország] 1482. – Alvinc, 1551. dec. 17.) (anyjáról Martinuzzi, közönségesen Fráter György = György róm. kat. érsek. 1520 körül a pálos rendbe lépett s 1528-tól Szapolyai János király körében élt. Ez 1534-ben nagyváradi püspökké, a halála közeledtével fia, →*János Zsigmond* gyámjává nevezte ki. Erdélynek és a hozzátartozó részeknek ettől fogva nagyhatalmú kormányzója volt, míg mind már esztergomi érseket és bíbornokot Castaldo és Pallavicini császári vezérek meggyilkoltatták. – A reformációnak nagy ellensége és heves üldözője volt. →*Szegedi Kis Istvánt* megkínóztatta, Tasnádról elűzette, könyveitől megfosztotta, a protestáns Battyhány Orbánt sírjából kiásatta s holttestét trágyába temettette, →*Honterust* országgyűlés elé idéztette és szigorú eljárást tanácsolt ellene a királynénak, az 1545-i debreceni országgyűlésen kimondatta, hogy a lutheránusok nem türetnek meg stb. Később azonban a politikai viszonyok nyomása alatt fékeznie kellett gyűlöletét, ami természetesen előnyös volt a protestantizmus terjedésére.

Irodalom: Horváth Mihály: U. Fráter György élete (1872.), Barabás Sámuel: Fráter György (1885.), Krenner Miklós: Fráter György élete (1926.).

Uzoni Fosztó István (? 1729. – ?Bágyon, 1777. febr.) unit. lelkész. Elvégezvén Kolozsvárt iskoláit, előbb →*rektor* lett Torockón, ahonnan 1760-ban lelkésznek ment Torockószentgyörgyre, innen pedig 1771-ben Bágyonba, hol mint már egyúttal jegyzője az →*aranyos-tordai egyházkörnek* halt meg. – Megjelent tőle: Akármely keresztyénnek hét szükséges mindennapi dolgára készített rövid imádságok. (Kolozsvár, 1765.) Kéziratban maradt a Kénosi Tózsér Jánostól megkezdett s általa folytatott, de hasonlóképpen

be nem fejezett „Historia ecclesiastica Transilvano-Unitaria.”

Uzoni Jankó Boldizsár (Uzon, 1605. v. 1606 – ?Déva, 1648. tavasza) ref. esperes. Gyulafehérvárt tanult, ahonnan miután 1630 tavaszán →*seniorságot* viselt, külföldre ment s ez évi nov. 23-án az oderafrankfurti, 1631. ápr. 29-én a leideni, júl. 16-án a franekeri egyetemre iratkozott be, de 1632 ősze felé ismét Leidenben időzött. Nemsokára visszajöve, mindjárt dévai lelkész lett, s már 1634. elején →*esperese* volt a →*hunyadi egyházmegyének*. – *Műve:* De tribus controversiis generalibus in I. Bell. tom. comprehensis. (Franeker, 1632.) – Respondeált a „De Deo” (1630.) és a „De nominis divini celebratione...” (1632.) tartott vitákon. – Üdvözlő verset írt →*Séllyei P. Ferenchez* (1632.), →*Tölcéki Mihályhoz* (1632.) és →*Geleji Katona Istvánhoz* (1640.).

Irodalom: Zoványi Jenő: Uzoni Boldizsár, Uzoni Sz. Balázs (A „Tanulmányok...” közt, 1887.), *Uő:* Pótlékok „U. B., U. Sz. Balázs” c. tanulmányomhoz (Prot. Közlöny, 1888.).

Uzoni Sz. Balázs (?Uzon ? – ?Bethlenszentmiklós, 1671 után) ref. lelkész. Kolozsvárt tanult, hol →*seniori* tisztelet is töltött be. 1656 májusában →*rektor* volt Bonyhán s innen mehetett 1660 novemberében ugyancsak rektornak Marosvásárhelyre. A következő év tavaszától Nyárádszentannán, majd Gyalakután és Kelemenelkén, 1668-tól Bethlenszentmiklóson lelkészkedett. 1671 után nem sokkal halt meg. – *Műve:* Öt sima kevekkel felékesített Dávid parittyája (Van Diest után ford.). (Gyulafehérvár, 1658.)

Irodalom: Zoványi Jenő: Uzoni Boldizsár, Uzoni Sz. Balázs (A „Tanulmányok...” közt 1887.), *Uő:* Pótlékok „U. Boldizsár, U. Sz. B. c. tanulmányomhoz (Prot. Közlöny, 1888.).

Ü

Ürményi prot. egyházmegye a →*csallóközmátyusföldi kerület* másképpen *komjátinak* vagy →*sempeteinek* nevezett egyik →*egyházmegyéje*.

Ürményi ref. egyházmegye, a →*komjátinak* meglehetősen gyakran használt egyik neve, mely még 1712-i pecsétjén is szerepel.

Ürmösi József (Alsósiménfalva, 1879. – ?, ?) unit. lelkész. Tanult Kolozsvárt 1903-ig, amikor lelkész lett Polgárdiban. Innen 1904-ben Homoródszentpálra választották meg, majd 1930-ban püspöki titkárnak ment Kolozsvárra, hol 1924-ben teol. magántanári képesítést szerzett. – *Művei*: Nyári vasárnapi tanítások (2 f.). (Kolozsvár, 1906. és 1909.) A socialismus és a vallás. (Budapest, 1914.) A lelkipásztori gondozás és a gazdasági socialis kérdés. (Uo. 1916.) A tartós béke munkálása és a lelkészi hivatás. (Uo. 1918.) A nő mai hivatása. (Uo. 1918.) Igehirdetésünk kívánalmái. (Kolozsvár, 1924.) Gyakorlati prédikációtan. (Uo. 1924.) A gyakorlati theologia főbb irányelvei. (Székelyudvarhely, 1929.) Egyik szerkesztője volt az „*Unit. Szószék*” c. vállalatnak.

Ürmösi Kálmán (Korond, 1847. – Kolozsvár, 1923.) unit. lelkész, az előbbinek atyja. Kolozsvárt tanult, hol 1871-ben segédpap lett, majd 1872-től Tarcsafalván, 1878-tól Alsósiménfalván, 1882-től Szentgericén lelkészkedett. A →*marosi egyházmegye* 1912-ben →*esperesének* választotta, de már 1913-ban lemondott s

1914-ben lelkészi állásáról is nyugalomba lépett. Kolozsvárra költözött. – Sok dolgozata jelent meg a →*Ker. Magvetőben* és az →*Unit. Közönyben*, melyek közül a nagyobbak, valamint önállóan kiadott *művei* a következők: Beköszöntő prédikáció Alsósiménfalván. (Székelyudvarhely, 1878.) Fenn tartható-e a nyári tanítás jelenlegi alakjában? (Ker. Magvető, 1887.) A vallás tanítás reformja a nép- és vasárnapi iskolákban. (Kolozsvár, 1887.) Téves nézetek az unitarizmus felől és vádak az unitáriusok ellen. (Uo. 1890.) A szentgericei unit. eklézsia (Ker. Magvető, 1894.). Kelemen Albert (Uo. 1912.)

Ütő Lajos (Küküllődomb, 1885. aug. 25. – ?, ?) unit. lelkész. Küküllődombon, valamint Sepsiszentgyörgyön, Tordán és Kolozsvárt végezte iskoláit. Ezután 1908-ban →*káplán* lett Tordán, 1910-ben lelkész szülőfalujában, 1924-ben pedig Székelykeresztúron, hol →*esperesi* hivatalt is viselt. – Szerkesztője volt az „Egyháztársadalom” és az →*„Unit. Egyház”* c. lapnak. – Külön megjelent *művei* közül „Az Úr így akarta” és „Ézsau és Jákób” címűek regények. Ezekon kívül a következőket írta: Imakönyv bevonult katonák részére. (Kolozsvár, 1914.) „Erős várunk nekünk az Isten” (Imakönyv). (Uo. 1914.) Bölcső mellett. (Uo. 1925.) Megnyilatkozásunk helye (Úrvacsorai beszédek). (Uo. 1926.) Myrtusok között (Esketési beszédek). (Székelykeresztúr, 1927.) Nébő hegyén (Temetési beszédek). (Uo. 1936.)

V

Vácz P. András (? 1619. – Szepsi, 1680 után) ref. lelkész. Tanulmányait Debrecenben kezdte, hol 1635. júl. 18-án →*subscribált*, és Sárospatakon folytatta, hol 1639. okt. 15-én iratkozott be a felsőbb osztályokba és 1642. márc. 1-től két hónapig →*seniori* tisztet viselt. Ekkor Nagyecsedre ment →*rektornak*, két év múlva pedig külföldre indult, hol 1644. jún. 21-én Franekerben, aug. 28-án Deventerben, 1645. febr. 11-én Leidenben lépett a hallgatók sorába. Utrechtben és Groningenben is járt, sőt Angliába is ellátogatott, 1647. jún. 10-től pedig ismét Leidenben gyarapította ismereteit. Hazájába visszatérve, 1648 elején tanár lett Sárospatakon, de már a következő évben lelkésziségre távozott. Ebben az állásban 1650-től 1680 után történt haláláig Szepsiben működött. – Heves ellenfele volt a →*Tolnai Dali János* törekvéseinek, akivel erős harcot vívott az irodalom terén. – *Művei*: De baptismo et fide infantium. (Leiden, 1645.) A miatyánknak avagy mindennapi imádsággal való élésnek állatása és megoltalmazása (Daneus Racai név alatt fordítva és bővítve). (Kassa, 1653.) Replika, azaz: Tolnai Dali Jánosnak csúfos és vádos maga és mások mentésére való választétele. (Uo. 1654.)

Irodalom: Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak... (1911.).

Vácz Sámuel (Fony, 1760. – Csajág, 1829. jún. 23.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1788-ban →*köztanító*, 1790-ben könyvtárnok lett. 1792-től Mezőszentgyörgyön. 1809-től Pálfán, 1816-tól Csajágon lelkészkedett. – *Művei*: A miatyánk megvilágosíttatása (Döderlein után ford.). (Győr, 1794.) Köznapi közönséges... ker. imádságok (→*Prédikátori Tárház* II. k. 3. f. egészen). (Vác, 1806.) Vannak még dolgozatai a *Prédikátori Tárház* III. kötetének 4. füzetében. – Üdvözlő verset írt →*Kecskeméti Zsigmondhoz* (1793.).

Váci ref. egyházmegye, a →*pestinek* olykor, főleg a 17. században használt egyik neve.

Vadas József (Györgyfalva, 1804. máj. 23. – ?Kolozsvár, 1871. jún. 17.) ref. esperes. Tanulmányait Kolozsvárt végezte, hol azután →*köztanító*, majd →*contrascribái*, 1829. szept. 1-től

→*seniori* tisztet viselt. Miután 1830-tól 1833-ig →*rektor* volt Désen, külföldre ment, ahonnan hazatérve, 1835 júliusában utódlási joggal helyettes, 1839 júliusában rendes lelkész lett Kolozsvárt. A →*kolozsvári egyházmegyének* 1854-től jegyzője, 1859-től →*esperese* volt. 1867-ben nyugalomba vonult a lelkésziségből s 1871-ben az esperesi hivatalról is lemondott. Tőle valók az erdélyi →*énekeskönyv* 157., 166., 170., 171. és 221. dicséretei. Gyakorlati irányú dolgozataiból az →*Erdélyi Prédikátori Tár* (VI., VIII., IX.) és az „Erdélyi prot. egyházi beszédek tára” (1847.) közölt. – *Művei*: Isten igéje (Prédikációk tőle, →*Herepei Gergelytől* és →*Nagy Pétertől*). (Kolozsvár, 1856.) Agenda, szerartási beszédek és imák (Nagy Péterrel együtt). (Uo. 1866.) Ima →*Bodola Sámuel* emlékezetére. (Uo. 1866.) Egyházi beszédek. (Uo. 1872.) – Veje volt →*Csiszár Sámuelnek*, nagyapósa →*Kállay Kálmánnak*.

Vági ev. egyházkerület, állítólag egyik neve a →*biccseinek*.

Vajda Ferenc (Farcád, 1865. márc. 16. – ?Székelyudvarhely, 1938. jan. 16.) ref. lelkész. Farcádon kezdett tanulni. A gimnáziumot Székelyudvarhelyen 1885-ben, a teológiát Nagyenyeden 1889-ben végezte. Ezután külföldre menván, egy szemesztert a berlini, egyet a bonni egyetemen töltött. Hazatérve, püspöki titkár lett Kolozsvárt, 1893-ban pedig lelkész Magyarlónán. 1902 őszétől Székelyudvarhelyen lelkészkedett s 1907-től 1927-ig egyszersmind →*esperese* volt az →*udvarhelyi egyházmegyének*. A →*budapesti harmadik zsinatnak* rendes tagja volt. 1937 végén nyugalomba lépett. – Számos cikkét közölték egyes egyházi közlönyök. – Önállóan megjelent művei: Prot. theol. fakultás. (Kolozsvár, 1892.) →*Bethlen Gábor* fejedelem. (Budapest, 1894.) Két püspök anyja. (Uo. 1895.) Kalászkok az élet mezejéről. (Kolozsvár, 1895.) Barcsay Ágnes. (Budapest, 1898.) A Rákóczyak. (Uo. 1900.) A prot. pap működésének jelentőségéről. (Kolozsvár, 1901.) Ima →*Nagy Károly* püspök emlékünnepe. (Uo. 1926.)

Vajda Péter (Vanyola, 1808. jan. 20. – Szarvas, 1846. febr. 10.) ev. tanár. Vanyolán kezdte isko-

lái. 1819-től Sopronban, 1826-tól Győrött folytatta tanulmányait. 1828-tól orvosnak készült Pesten, de felhagyott vele s írói pályára lépett. 1843-ban tanár lett Szarvason. Racionalista szellemű „Erkölcsi beszédei” miatt a cenzor feljelentésére elmozdítását követelte a →*Helytartótanács*, de mielőtt ítélethez jutott volna az ügy, meghalt. A Magyar Tud. Akadémiának 1837-től levelező, a Kisfaludy-társaságnak 1840-től rendes tagja volt. – Egyházi érdekű *művei*: A Pesten felállítandó prot. főiskola tanítási rendjének terve (Pályamunka). (Kecskemét, 1843.) Vajda Péter erkölcsi beszédei (Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva Kemény Gábortól). (Budapest, 1931.)

Irodalom: Széchy Károly: V. P. élete és művei (1892.).

Vajdahunyadi ref. egyházmegye, a jelenlegi hunyadinak egyik régebbi hivatalos elnevezése.

Vajdahunyad-zarándi ref. egyházmegye, a 18. század óta gyakran előforduló neve a mai →*hunyadinak*, mely a régi Zaránd vármegyének is kiterjed egy részére.

Vajdakamarási Lőrinc (? , ? – ? , ?) unit. lelkész. Előbb más helyeken, a XVI. század utolsó évtizedében Gyerővásárhelyen működött, hol 1593-ra →*esperese* lett a →*kalotaszegi egyházmegyének*, de 1597 júniusában elmozdítván papi állásától, azt a hivatalát is bizonyára elvesztette. 1580-ban és 1591-ben kifejtett versírói munkásságáról ismeretes. – Ez utóbbi évben szerzett *műve* egyházi érdekű: Szép tanúság az jövődö rettenetes ítélet napjáról... (Kolozsvár, 1591.) (Más kiad. Debrecen, 1596.)

Irodalom: Kelemen Lajos: V. L. pap (Erdélyi Irodalmi Szle, 1929.).

Válaszúti György (Válaszút, ? – ? , ?) unit. lelkész. Kolozsvárt tanult, hol 1571-ben →*seniorságot* viselt. Innen 1572 nyarán Baranyába ment s már 1574-ben másodpap volt Pécsen. Ebben a minőségében játszott fontos szerepet a →*budai hitvita* után →*Veresmarti Illésnek* és társainak a kivégeztetéstől való megmenekülésében. Majd 1588-ban mint már →*elsőpap* állott helyt elveiért →*Skariczával* szemben a →*pécsi hitvitában*, melynek lefolyását részletesen megírta és talán ki is adta, noha csak kéziratban maradt fenn. Írt még terjedelmes cáfolatot →*Szegedi Kis Istvánnak* a szentháromságot védő munkája ellen, de ez nem jelent meg. További sorsáról csak annyi ismeretes, hogy 1608-ban nem élt már.

Irodalom: Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon (Ker. Magvető, 1888–90., rövidítve Kolozsvár, 1891.).

Valentyni (Walentyn) János (Rimabrézó, 1783. – ?Szirá, 1843.) ev. esperes. Tanult Losoncon, Nagykőrösön, Csetneken, Eperjesen és Pozsonyban, ahonnan külföldre menván, 1803. okt. 12-én Jenában lépett az egyetem hallgatói

közé. Visszatérte után nevelősködött, míg 1809-ben tanár lett Selmecebányán. Már 1810 júliusától lelkész volt Radványban, majd Szirákon. Idevaló pap korában →*esperessé* választotta a →*nógrádi egyházmegye*. *Művei*: De primo et secundo jubilaeo reformationis seculari in Hungaria... celebrato tractatus historicus. (Pest, 1821.) Gyászbeszéd Ócsai Balogh Péter felett (Szlovákul). (Uo. 1818.) Vigasztaló szavak... Szontágh Mária Ludovika... eltakarítottása alkalmával. (Uo. 1822.) – Üdvözlő verset írt magyarul br. Prónay Gábor egyetemes iskolai felügyelőhöz (1809.) és a kishonti tudományos egyesülethez (1827.).

Valesius János Antal (Szokolca, 1662. – Nagykeszi, 1758. okt. 2.) ref. lelkész. Cseh származású szülőktől született. Később kezdett tanulni, úgyhogy csak 1703. márc. 14-én iratkozott be Debrecenben a felsőbb tanulók sorába. Innen külföldre menván, a leideni egyetemen gyarapította ismereteit, s ennek 1710 júliusában még hallgatója volt. Hazatérve 1712-re, lelkésze lett a Magyarországon lakó ref. cseheknek, s mint ilyen, Rétén telepedett meg, hol 1714 tavaszán lelkésszé választotta az odavaló magyar gyülekezet is. 1719 tavaszán Ekelbe, 1723-ban Csallóközarányosra ment lelkésznek. 1725-től →*esperesi* állást töltött be a →*komáromi egyházmegyében*, lelki gondozásban részesítvén egyszersmind az összes magyar- és morvaországi cseh reformátusokat. Számukra 1736-ban lelkésszé avatván Jessenius Györgyöt, ez alkalmával a felavatásról szóló bizonyítványminta szövegéhez képest „episcopus” címmel élt. Ezért mint már 1740 tavaszától nemesócsai pap, ezévi szept. 20-tól várfogságot szenvedett, melyből csak 1741. aug. 14-én szabadult ki. 1745 tavaszától Nagykesziben lelkészkedett, hol miután 1754-ben lemondott mind lelkészi, mind esperesi hivataláról, meghalt. – Irodalmi munkásságot nem folytatott, mindössze respondens volt a „De suppliciorum capitalium inferendorum jure apud Judaeos Christi patientis” (Ján. XVIII. 31.) tartott vitán (1710.).

Valpói és vukovári hitvita, a Verőce vármegyei Valpón és a Szerém vármegyei Vukováron az 1551. máj. 17. utáni napokban tartott alesperességi zsinatokkal kapcsolatosan folytatták →*Sztárai Mihállyal* róm. kat. ellenfelek, kik legyőzöztvén, elrejtöztek és menekültek.

Valpói ref. egyházmegye, másik neve a →*pozsegainak*.

Vályi Nagy Ferenc (Felsővály, 1765. szept. 30. – Sárospatak, 1820. jan. 15.) ref. tanár. Felsővályon kezdett tanulni. 1777-től Sárospatakon, 1779-től Miskolcon folytatta tanulmányait, s az utóbbi helyen 1783-tól →*köztanítói*, 1785-től →*subrectori* tisztet viselt. Ez évben külföldre

ment s a zürichi egyetemen töltött két évet. Visszajöve, előbb mezőcsátikáplán, azután tiszadorogmai lelkész, 1798 őszén pedig sárospataki tanár lett. Mint ilyen, 1819 őszén egy ekkor szervezett teol. tanári állást foglalt el. – Költői és különösen műfordítói munkásságával tett szert hírnévre. – Költeményei közül egyházi érdekű: „A pártos Jeruzsálem” (Pozsony és Pest, 1799.), s néhány alkalmi verse, p. o. amelyet az →*Óri Fülep Gábor* ötvenéves papi jubileumára szerzett. – Egyházi művei: Mennyei polgár... (Gyászbeszéd →*Szentgyörgyi István* felett). (Sárospatak. 1799.) Szent gyülekezet könyörgései hat poenentialis heteken (2 k.). (Kassa, 1805.) Gyászbeszéd Nietsch Dániel felett. (Sárospatak, 1809.) Az Istennek kedves keresztyén... (Gyászbeszéd Szemere László felett). (Uo. 1813.) A könyörgés ereje... (Gyászbeszéd Boronkay Istvánné Görgei Mária felett). (Uo. 1816.) A magyarországi →*énekeskönyv* 175., 195., 210. és 211. dicséreteit ő írta: egyikük a jelenlegi előttibe is át volt véve.

Vámosi Gergely (? , ? – ? , ?) ref. lelkész, a XVII. század első felében működött s írta „Istenes elmélkedések” c. művét, melyről, valamint szerzőjéről semmit nem tudunk egyebet, mint azt, hogy a könyv nyolcadréfben nyomtatott.

Vandrák András (Csetnek. 1807. jan. 24. – Eperjes, 1884. szept. 14.) ev. tanár. Csetneken 1814-ben kezdte tanulmányait. Tanult még Kassán. Rozsnyón, ismét Csetneken és ismét Rozsnyón, végül 1824-től Eperjesen, ahonnan 1828-ban nevelőnek ment. 1830-ban külföldre indulván, okt. 8-tól a jeni egyetemen gyarapította ismereteit. A következő évben hazajöve megint nevelősködött 1833-ig, amikor a bölcsészet tanárának választott Eperjesre. Mint ilyen 1861-től 1874-ig és 1878-tól haláláig a jogakadémián működött. – A Magyar Tud. Akadémia 1847-ben levelező tagjának, a jeni egyetem 1858-ban, a budapesti 1883-ban a bölcsészet díszdoktorának választotta. – Számos műve van, közülük egyházi érdekűek: Lélektan (Latinul és magyarul.) (Lőcse, 1841.) (II. kiad. csak magyarul uo. 1847., III. átd. kiad. Eperjes, 1863.) A philosophiai ethika elemei. (Lőcse, 1842.) (II. ki-ad. „Bölcsészeti erkölcsstan” c. alatt, Eperjes, 1865.) Emlékbeszéd →*Schwarz János Mihály* felett. (Kassa, 1858.) Emlékbeszéd Krayzell Andrásról. (Eperjes, 1867.) Az eperjesi ág. h. ev. kollégium múltjának és jelen állapotának vázlatos rajza. (Uo. 1867.) Az erkölcsi világ lényege (Eperjesi értesítő, 1878.). Az emberi tudat és hit világa bölcséleti szempontból (Uo. 1882.). Egyházi tárgyú dolgozatai jelentek meg még a P. E. I. L.-ban, valamint a Prot. Jahrbücher für Österreich-ben. Összeállította végül a „Magyarhoni ev. gimnáziumok szervezése” iránti munkálattal (1870.).

Irodalom: *Vécsey* Tamás: Emlékbeszéd V. A. felett (1886.), *Mayer* Endre: V. A.... (1911.).

Várad **Biblia**, a Bethlen István, I. →*Rákóczy György*, Rhédei Ferenc és Barcsay Ákos, valamint egy pár tiszántúli ref. egyházmegye adományainak segítségével Nagyváradon 1657-ben tízezer példányban megkezdett magyar bibliakiadás. →*Köleséri Sámuel* javította át hozzá a Károlyi-féle szöveget, széljegyzeteket is nagy számmal csatolva hozzá. Nagyvárad eleste (1660.) félbeszakította a munkát, sőt a készenlevő részből oda is veszett 4000-nél több példány. A megmentett példányok Kolozsvárt fejeztettek be a köv. évben. Ennek a nyomán készült a Pesten 1805-ben közrebocsátott kiadás.

Várad **Belényesi** Ferenc (? , ? – ? , ?) ref. vallású nemes, ki 1660 körül egyik alispánja volt Bihar vármegyének, majd 1664-ben főharmincados Kassán, azután meg jószágkormányzója Apafi fejedelemnek. – *Műve:* Isten eleibe felbocsátandó lelki áldozatok. (Kolozsvár, 1670.)

Várad **Czelek** Sámuel (? , ? – Sárospatak. 1735. okt. 25.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1684 elején lett →*togatus*, később pedig →*köztanító*ságot végül →*seniorságot* viselt. Külföldre menvén. 1690-től Leidenben, 1692-től Utrechtben folytatta tanulmányait. Hazatérve, 1693 tavaszától szatmári, 1695-től hosszúmezői, 1712 májusától máramarosszigeti, 1713-tól debreceni (előbb ispotályi, 1717 májusától belvárosi). 1721 végétől viski, 1725-től sárospataki lelkész volt. – *Művei:* Két gyászbeszéd Csécsi Jánosné Ubrisi Mária temetésén („Tisztességnek koronája” c. gyűjteményben). (Kolozsvár, 1731.) – Üdvözlő verset írt Vecsei Györgyhez (1692.).

Várad **Mátyás** (? , 1638. – ? , ?) ref. lelkész. Erdélyben született. Hóni tanulása befejeztével külföldre is ellátogatott, s 1665. nov. 19-én Leidenben, 1666 tavaszán Utrechtben. 1668. jan. 13-án Franekerben iratkozott be az egyetemre, orvosi és teol. tudományokat hallgatva. Miután az előbbiekből 1669 júliusában doktori oklevelet szerzett, hazatért s 1671-ben kézdivásárhelyi lelkész lett. Mint ilyen, 1672-ben →*esperessé* választotta a →*kézd*i egyházmegye. Chiliasta nézetei miatt később elvesztette állását, de még sokáig élt azután, végigjárva egykori lelkésztársait. – Teol. *művei:* De votis. (Utrecht, 1666.) Égő szövétnék... melynek... világossága a római... Antikrisztus seregének... eretnokségét... kimutatja. (Franeker, 1668.) – Üdvözlő verset írt Kabai Gellérthez. (1666.), →*Lizskai P. András*hoz (1667.) és →*Teremi P. István*hoz (1667.). Orvosi munkákat szerzett még.

Várad **Pál** (? , 1655. v. 1656. – ? , ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1674. jan. 22-én lépett a felsőbb tanulók közé. A külföldet is fölkeres-

vén, 1680. febr. 21-én a leideni, márciusban a franekeri egyetemre iratkozott be. 1681 őszén térhetett vissza hazájába, hol lelkész lett valahol. – *Műve*: De pacto Dei Patris cum Filio. (Franeker, 1681.) – Üdvözlő verset írt ifj. →*Köleséri Sámuel*-hez (1681.), gyászverset az ifj. Kovásznai Péter halálára (1680.).

Váradai Tonsoris István (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Hazai tanulása befejeztével külföldön is járt, mégpedig 1603. máj. 25-től Wittenbergben, 1604. ápr. 13-tól Heidelbergben gyarapítván ismereteit. Viszszatérve, először Nagykaposon lelkészkedett. Innen 1611 elején Bodrogkeresztúrra ment →*elsőpap*nak, hol aztán 1624-ig vagy 1625-ig működött. Valószínűleg meghalt ekkor. – *Műve*: Magyar gyászbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett, 1622. (Az „Exequiarum Caeremonialium... libelli duo” c. gyűjteményben). (Gyulafehérvár, 1624.) – Respondeált a „De justificatione hominis coram Deo” (1605.) és a „De libris canonicis et apocryphis” (1605.) tartott vitákon.

Váradai ref. egyházmegye, a →*biharinak* régebben szintén előforduló neve.

Váraljai Dániel (? , 1654. v. 1655. – ? , 1706.) ref. lelkész. Hazai iskolái végeztével külföldre is el látogatván, 1680. máj. 23-tól Leidenben folytatta tanulmányait. Visszajötté után először udvari papja volt →*Apafi* fejedelemnek, míg 1686 októberétől Déván lelkészi, majd Szászvárosban második, végül →*elsőpapi* állást töltött be. 1704-ben híveinek egy részével Romániába ment s ott halt meg. – *Műve*: De distinctione praeceptorum Dei. (Leiden, 1681.) – Gyászverset írt az ifjabb Kovásznai Péter halálára (1680.). – Veje volt →*Tofeus Mihálynak*, vőtársa →*Nagyari Józsefnek*, →*Nánási Lovász Mihálynak* és →*Felfalusi Józsefnek*.

Váraljai G. Lőrinc (? , 1620. v. 1621. – Szatmár, 1671. aug.) ref. lelkész. Előbb Debrecenben tanult, hol 1639. máj. 22-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe, de 1643 őszén Sárospatakon lépett a nagyobb diákok sorába. Külföldre menvén, 1646. máj. 28-án a franekeri, ugyanezévi júl. 28-án a groningeni, 1647. ápr. 10-én a leideni egyetemre iratkozott be. Hamarosan visszatért Groningenbe, ahonnan 1648 nyara után hazajöve, 1651 nyarára Ibrányban lett lelkész. A →*szabolcsi egyházmegye* 1655-ben →*esperesévé* választotta, de már 1659 második felében eltávozott a II. Rákóczy György udvari papjának, s mint ilyen, írásban is védelmére kelt urának. Ez 1660-ban meghalván, ő Nagyecsedén foglalt el lelkészi állást, hol már 1661-ben szintén esperessé tette a →*középszolnoki egyházmegye*. 1665-ben Szatmárra vitték papnak. – *Művei*: De libero hominis arbitrio (2 f.). (Groningen, 1648.)

Tekintetes... Vaji Ibrányi Ferencnek temetése... (Sárospatak, 1659.)

Varannai L. János (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Itthoni tanulása befejeztével a külföldet is fölkereste és 1629. máj. 12-én Franekerben iratkozott be az egyetemre. Hazatérte után valamikor Apán lelkészkedett, de 1686-ban petőszinyei pap volt. – *Műve*: De praedestinatione Dei aeterna. (Franeker, 1630.)

Várfalvi Kósa János (Várfalva, ? – Kolozsvár, 1601. jan. 3.) unit. püspök. Kolozsvárt és valahol külföldön tanult. Már 1589-ben kolozsvári →*prédikátor* volt, s mint ilyen, 1597 végén püspökké választott. – *Művei*: Ajtatos isteni dicsérettek (A →*Dávid Ferenc* →*énekeskönyve* nyomán). (Kolozsvár, 1590 körül.) Imádságos könyvecske (Az előbbivel együtt). (Katechesis az idvességnek fundamentumáról. (Uo. 1623.) (Újabb kiadásai közül még a 19. századra is esik egy.) A sok egymással ellenkező értelmek között mint kell az együgyű embernek felkeresni az igazságot. (Uo. 1636.) Írt ezeken kívül két nagyobb kátét is, úgy látszik az eleminél magasabb fokú iskolák részére, melyek valószínűleg hasonlóképpen napvilágot láttak.

Varga Béla (Torda, 1886. okt. 23. – Kolozsvár, 1942. ápr. 10.) unit. vallású egyetemi tanár. Tordán tanult. Azután Kolozsvárt teológiát és az egyetemen bölcsészetet hallgatott, melynek 1909-ben doktora lett. Majd külföldre ment, ahonnan hazajövé, 1911-ben gimnáziumi, 1922-ben →*teol. akadémiai* tanárnak választották Kolozsvárra. Itt 1915-ben egyetemi magántanári habilitációt szerzett. 1926-tól egy évet Oxfordban töltött. 1928-ban →*generalis notarius*a. 1938-ban püspöke lett egyházának, 1940-ben egyetemi tanárrá neveztetett ki Kolozsvárra. – *Művei* közül egyházi vonatkozásúak: A lelkiismeret. (Kolozsvár. 1909.) Jacobi Henrik Frigyes. (Budapest, 1911.) Hit és tudás (Ker. Magvető, 1924.). Unitarismus és rationalismus (Uo. 1927.). Ami örökkévaló →*Dávid Ferenc* életművében. (Kolozsvár. 1930.) Unitarismus és individualismus (Ker. Magvető, 1931.). Az unit. vallás (Magyar Prot. Almanach, 1932.). Az individualitas kérdése. (Ker. Magvető, 1932.) Felolvasás az unitarismusról. (Uo. 1932.) Hittani tanulmányok. (Uo. 1933.) A szabadelvű kereszténység alapja. (Uo. 1937.) Kijelentés (Ker. Magvető, 1940.). Hit és vallás. (Kolozsvár, 1940.)

Varga Dénes (Székelyszentmihály, 1851. okt. 30. – Kolozsvár, 1938. dec.) unit. vallású tanár, az előbbinek atyja. A gimnáziumot Torockón. Tordán és Kolozsvárt végezte, s ez utóbbi helyen 1873-tól teológiát, 1876-tól az egyetemen bölcsészeti tudományokat hallgatott, míg 1879-ben Londonba ment tanulmányai folytatására.

1881-ben jött haza és tanár lett Tordán. 1923-ban nyugalomba vonult. – Egyházi érdekű *művei*: Pál apostol tana (Ker. Magvető, 1886–87.). A tordai unit. gimnázium története. (Torda. 1907.) Ezenkívül több cikke jelent meg egyházi közlönyökben.

Varga (Vidi) István (Büdszentmihály [Tiszavasvári], 1776. júl. 31. – Szikszó, 1831. márc. 15.) ref. lelkész. Tanulmányait szülőföldjén és Debrecenben végezte, hol 1800-tól →*köztanítói* hivatalt viselt. Külföldön járván, 1802-től Göttingenben, majd Marburgban gyarapította ismereteit. Ez utóbinak egyetemén 1804. szept. 1-én teol. doktorságot szerezvén, hazatért s 1805 tavaszán →*teol. tanár* lett Debrecenben. Innen 1821 áprilisában lelkésznek ment Szikszóra. – A racionalizmus szellemétől érintve művelte szakját s jelentékeny írói működést fejtett ki, melynek termékei: Interpretatio historica vaticiniorum selectorum veteris testamenti. (Göttingen, 1804.) Exegetica theologia, vagy: Azok a tudományok, melyek a bibliának... megértésére... tanítanak. (Debrecen. 1807.) Az újtestamentumi szentírásoknak kritika históriája és hermeneutikája. (Uo. 1816.) Az izraeliták régi rendtartásai és szokásai. (Uo. 1818.) Initia hermeneuticae sacrae. (Miskolc. 1821.) Kéziratban is maradtak munkái. – Veje volt id. →*Péczeli József*nek.

Varga Lajos (F.) (Panyola, 1856. márc. 13. – Karcag, 1939. ápr. 13.) ref. esperes. Panyolán végezte elemi iskoláit. 1867-től Debrecenben tanult. A teológia tanfolyam befejeztével 1879-ben földesi, 1883 tavaszán panyolai, őszén szatmári →*káplán*. 1884-ben majtisi, 1901 áprilisában nagyrábéi lelkész lett. A →*debreceni egyházmegye* 1921-ben →*esperessé*, a →*tiszántúli egyházkerület* 1927-ben zsinati rendes és →*konventi* póttaggá választotta. 1936-ban nyugalomba lépett. – Sok kisebb dolgozata jelent meg különféle vállalatokban: a Garzó-féle bibliamagyarázatok közt tőle valók a Mikeás és Joel könyvéről, valamint a kolosséiakhoz, korinthusiakhoz és galáciaiakhoz intézett levelekről, meg a Jakab közönséges leveléről szólók. Egyik szerkesztője volt 1896-tól a Reformátusok Lapjának. – Többi *művei*: Hivatalt foglaló beszéd Majtison. (Szatmár, 1884.) A →*szatmári ev. ref. egyházmegye* története 1875–1894. (Uo. 1896.) Egyházi beszédek (2 k.). (Uo. 1896–1900.) Vallástani, bibliai és egyháztörténeti rövid vezérfonal. (Uo. 1898.) Beköszöntő egyházi beszéd Nagyrábén. (Debrecen, 1901.) Zengő hárfá. (Uo. 1912.) Imádságok templomi használatra háborús időben. (Uo. 1915.) Imádságok bibliaolvasással egybekötött hétköznapi reggeli istentiszteletekre (2 k.). (Uo. 1918.) Őrállói intelem. (Kisújszállás, 1924.)

Varga Zsigmond (Marosdécse, 1886. febr. 5. – Debrecen, 1956. ápr. 18.) ref. vallású egyetemi

tanár. A gimnáziumot 1904-ben Nagyenyeden, a teológiát 1908-ban Kolozsvárt végezte. Külföldre menvén, az 1908–9. tanévben Berlinben és Genévában, a következő kettőben Utrechtben gyarapította ismereteit. Hazajővén. 1911 őszén →*káplán* lett Kolozsvárt. 1913-ban pedig kollégium könyvtárista Debrecenben. Itt 1915-től egyzersmind lelkészképzőintézeti tanár volt 1921 júniusáig, midőn az egyetem vallástörténeti tanszékére neveztetett ki nyilván. rendes tanárnak. 1911-ben bölcsészettudományok doktora és teol. magántanári képesítést szerzett, amazt Budapesten, emezt Kolozsvárt. 1944 elején nyugalomba lépett. – Irodalmi téren sokat dolgozott. – *Művei*: Az „Úri imádság” a történeti kutatások világában (Theol. Szaklap, 1909.). Az öskeresztyénség profétai jelleme. (Kolozsvár, 1910.) Az ótestamentumi zsoltárköltészet összehasonlító assyr-babyloni vallástörténeti megvilágításban. (Uo. 1911.) Vallásos világnézet és történeti kutatás. (Uo. 1911.) A sumir kérdés mai állása és problémái. (Uo. 1915.) Sumir régészeti tanulmányok (Archeológiai Értesítő. 1914.). Az ótestamentum a legújabb kutatások világában. (Prot. Szle. 1914.). Új adatok az ural-altai népek ősvallásához (Uo. 1915.). A vallástörténeti kutatások legújabb iránya: jellemzése és irodalmi szemléje. (Budapest, 1915.) Az előázsiai nyelvprobléma újabb megvilágításban (Válasz Zolnai Gyulának „Tudománytalan nyelvhasználatok” c. cikkére). (Debrecen. 1915.) Az ókori keleti népek művelődéstörténete különös tekintettel a bibliára (2 k.). (Pápa, 1915–18.) Az ókori keleti kutatások hatása a theologia különböző ágaira... (Theol. Értesítő, 1916.). Az ótestamentumi nyelvészeti kutatások legújabb iránya: jellemzése és irodalmi szemléje (Uo. 1916.). Az ótestamentumi bevezetéstani, szövegkritika és archeologia irodalma és problémái (Uo. 1916.). A bibliai őstörténetek újabb kritikai megvilágítása. (Debrecen, 1917.) Az ókori keleti emlékek theol. értékesítésének kínálkozó vezérszempontjai (Prot. Szle, 1917.). Sumir (babyloni) örökség az ural-altai népek vallási életében. (Debrecen, 1925.) A „diadema” és „stephanos” használata és jelentése az újtestamentumban (Theol. Szle. 1926.). Általános vallástörténet (2 k.). (Debrecen, 1932.) Az élet mysteriuma. (Uo. 1933.) A debreceni ref. főiskola nagy könyvtára írásban és képen (2 k.). (Uo. 1934.) Bibliai vallástörténet. (Uo. 1938.) Ötven év távlatából. (Uo. 1942.) Mi az igazság? (Válasz →*Zoványi Jenő*nek.). (Uo. 1943.) A kollégiumi nagykönyvtár és vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége. (Uo. 1945.) – Veje →*Erdős József*nek, sógora →*Erdős Károly*nak, apósa Bodonhelyi Józsefnek.

Vargha Tamás (Budapest, 1890. febr. 25. –

**Budapest, 1968. jan. 1.*) ref. lelkész. Budapesten végzett a gimnáziumi osztályokból ötöt a református, hármat a II. ker. kir. katolikus gimnáziumban. A teológiát 1907-től 1911-ig szintén Budapesten hallgatta. Miután külföldön is járt, Budapesten →*káplánkodott*, míg 1915 őszén Kun-szentmiklósról ment papnak. 1936-ban tanácsbíróvá választotta a →*dunamelléki egyházkerület*. 1946-tól 1952-ig *esperese* volt a →*solti egyházmegyének* – *Művei*: Krisztus szeretete (Hat elmélkedés). (Budapest. 1915.) Bélyegék (Három elmélkedés). (Uo. 1915.) Az evangélium középpontja (Három elmélkedés). (Uo. 1915.) Háború. (Uo. 1915.) Három kérdés. (Uo. év n.) Kalauz a Biblia olvasásához (ford.). (Uo. 1916.) Rabaut, a puszták prédikátora (ford.). (Uo. 1920.) A ref. keresztyénség és a szentírás. (Uo. 1925.) Krisztus Urunk hegyi beszéde. (Uo. 1935.) – Unokája →*Szász Károly* püspöknek, fia Vargha Gyuláné →*Szász Pólának*, sógora br. →*Podmaniczky Pálnak*.

Vári Albert (Firtosmartonos, 1868. ápr. 23. – Kolozsvár. 1943.) unit. tanár. Firtosmartonoson kezdte tanulását. Ezt Székelykeresztúron folytatta s Kolozsvárt fejezte be. hol 1888-ban a gimnáziumot, 1892-ben a teológiát végezte. Ekkor a kénosi, 1905-ben az ettől különvált székelyudvarhelyi egyháznak lett lelkésze. 1909-ben gimn. vallás tanárnak ment Kolozsvárra, hol 1933-ban a →*teol. akadémiára* választották meg, előbb a gyakorlati teológia, 1935-ben az egyháztörténelem tanszékére. Erről 1943-ban nyugalomba lépett. – Dolgozatait az →*Unit. Szószék*, az →*Unit. Közöny* és a →*Ker. Magvető* közölte. Az utóbbinak 1922-től 1932-ig és 1938-tól 1943-ig egyik, a közbeeső időben egyedüli szerkesztője volt. – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent *művei*: Szentábrahám teológiája (Ker. Magvető, 1900–1901.). Háromságtan és közhit (Uo. 1902.). Az unitarizmus és a modern keresztyénség (Uo. 1902.). A calvinizmus (Uo. 1904–1905.). Kath. és prot. erkölcsiség (Uo. 1905.). Tanulmányok Luther irataiból (Uo. 1907–8.). Vallás és cultus (Uo. 1909.) →*Dávid Ferenc*, az unit. reformátor (Uo. 1910.). Gondolatok a vallás mezejéről (Értesítő, 1910.). Vallás és életphilosophia (Ker. Magvető, 1911.). →*Simén Domokos* (Uo. 1912.). Imádságos könyv. (Torda, 1925.) Berde Mózsa. (Uo. 1925.) Miért vagyok én unitárius. (Uo. 1926.) Keressétek először Istennek országát. (Székelyudvarhely, 1927.) Prédikáció és istentisztelet (Ker. Magvető, 1928.). Isten országa munkásai. (Kolozsvár, 1928.) Ker. egyháztörténelem. (Uo. 1928.) (II. kiad. 1932.) Dávid Ferenc és az erdélyi nagy hitviták (Ker. Magvető, 1931.). Felolvasás az unitarizmusról. (Kolozsvár. 1932.) Bibliai képek az újszövetségből. (Uo. 1932.) (II. kiad. 1937.) Kap-

csolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között. (Uo. 1932.) Simén Domokos teológiai iránya (Ker. Magvető. 1936.). A világ és az evangélium (uo. 1937.). Keresztyénség és unitarizmus (Uo. 1939.). Az evangélium ösvényein. (Uo. 1942.)

Vári István (Vári, 1609. v. 1610. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Debrecenben, hol 1626. nov. 20-án kezdett a felsőbb osztályokhoz. Valószínűleg →*rektorságot* is viselt valahol és csak azután ment külföldre, ahol 1636. jún. 22-én Franekerben. 1638. máj. 18-án Leidenben iratkozott be az egyetemre. Hazájába visszajövén, 1638 elejétől egy évig rektor volt Debrecenben, attól fogva pedig lelkész Vári-ban. További életmozzanatai nem ismeretesek. – *Műve*: Aphorismi florentissimi ex odorifero S. Scripturae viridario decerpti. (Franeker, 1637.)

Vári Mihály (Karmaci) (? , ? – Nagykőrös. 1723.) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1672. ápr. 5-én lett →*togatus*. Volt azután 1681-ben →*köztanító*, 1682-ben →*contrascriba* és végül →*senior* is. 1683-ban külföldre menvén, a leideni egyetemnek lépett a hallgatói sorába, melyen 1684 októberében maga-szerzette bölcsészeti értekezést tartott, 1685 szeptemberében pedig természetrajzi értekezéssel szerzett bölcsészettudományi doktorságot. Visszatérve hazájába, 1688-ban munkácsi, azután ungvári, 1695 áprilisától radvánci, azután deregnyői, 1699-től szatmári papságot töltött be. 1701-ben tanárnak ment Debrecenbe, ahonnan 1708-ban visszatért lelkésznek Szatmárra. A →*szatmári egyházmegye* 1710 februárjában →*esperesének* tette meg. 1712-től 1717-ig hely nélkül élt Szatmáron, hova azonban ekkor újból megválasztották. 1719 januárjában megszünt *esperes* lenni, s 1722-ben papságában sem marasztották meg. Ekkor Nagykőrösre költözött. – Egyházi *műve*: Thabera, azaz: Istennek... meggyuladott tüze... (Villámcsapástól 1713-ban meghalt leánya emlékére). (Kolozsvár, 1716.) – Üdvözlő verset írt ifj. Köleséri Sámuelhez (1682.), gyászverset a Köleséri Mihály (1679. magyarul), →*Nógrádi Mátyás* (1681.), →*Felvinczi Sándor* (1686.) és →*Szilágyi Tönkö Márton* (1700.) halálára.

Nem lehetetlen, hogy ez adatok egy része egy másik →*Vári Mihályra* vonatkozik, arra, aki 1675. ápr. 22-én →*subscribált* Debrecenben.

Varjas János (Vértesacsá, 1721. jan. 2. – Debrecen. 1786. jún. 4.) ref. tanár. Tanult Csákváron, Kecskeméten, végül Debrecenben, hol 1738. máj. 4-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe, s 1745-ben →*köztanító*, 1746-ban könyvtárnok, 1747 szeptemberében →*senior* lett a kollégiumban. 1748 tavaszán külföldre indult s előbb a zürichi, a következő évtől az utrechti egyetemen gyarapította ismereteit. 1750-ben visszatérvén

hazájába, Kecskeméten volt →*rektor*, míg 1752 tavaszán →*teol. tanárrá* választott Debrecenben. – Tanári működésével kiváló tekintélyt szerzett, irodalmi téren „e” magánhangzós verseivel szerepelt, melyek közül a „Megtért ember éneke” Debrecenben 1775-ben jelent meg. Sajtó alá rendezte Pictet „Medulla...”-jának 1765-i kiadását. – Veje volt →*Srődi Istvánnak*, apósa →*Péczeli Józsefnek*, →*Tormássy Jánosnak*, →*Ercsei Dánielnek*.

Irodalom: Szilágyi István: V. J. életéhez (Új Magyar Múzeum, 1859.).

Várnai (előbb Böhm) Sándor (Kolozsvár, 1855. – Budapest, 1913. márc.) ev. vallású hírlapíró. Kolozsvárt végezte tanulmányait. Hírlapíró lett, előbb szülővárosában, a nyolcvanas évek elejétől Budapesten. – Dolgozatai között igen sok az egyházi vonatkozású, melyek közül fontosabbak: A legújabb assyr és babyloni kutatások eredményei (Erdélyi Prot. Közlöny, 1878.). Protestantismus a művészetben (Uo. 1878.). Dante (Uo. 1879.). Hugo Viktor és a 19. század pantheismusa (Prot. Szle, 1892.). Adalékok az elkeresztelési vita megvilágításához (Uo. 1893.). Valláspolitikai reform és liberalizmus (Uo. 1893.). Jan →*Kollár*, mint pap, költő és tudós (Uo. 1893.). Észrevételek a polgári házasságról szóló törvény-tervezethez (Uo. 1894.). →*Kossuth* és az egyház (Uo. 1894.). A ker. rationalizmus egy új apostola (Uo. 1895.). Vallásoktatás és felekezetenküliség (Uo. 1896.). Hitért és hazáért („Vándor diák” álnévvel). (Budapest, 1896.) Mária Terézia vallási és erkölcsi politikája (P. E. I. L. 1897.). Német socialista ifjúsági irodalom és angol theologiai regények (Prot. Szle, 1900.). Az orosz államegyház és a szent zsinat (Uo. 1901.). A concordatum és a francia kultúrharca (Uo. 1904.). Protestantizmus és socialismus (Uo. 1905.). Vallás erkölcsi elemek a Victoria-korabeli angol regényben (Uo. 1910.). A deákteri templom jubileuma (Uo. 1911.). Üstfoltzóból bibliaterjesztő. (Budapest, 1912.) –

Nem tévesztendő össze egy hasonló nevű esztergomi plébánossal.

Váró Ferenc (Haró, 1851. máj. 1. – Nagyenyed, 1924. ápr. 18.) ref. tanár. 1861-től Nagyenyeden tanult, hol 1873-ban végezte a teológiát. Ezután bölcsezetet hallgatott a budapesti egyetemen, 1875-ben pedig tanár lett a székelyudvarhelyi állami főreáliskolában. 1882-ben Nagyenyedre kerülve, ott működött, míg 1906-ban nyugalomba lépett. – Rendes tagja volt a →*budapesti első* és *második zsinatnak*. – *Művei* közül egyházi érdekűek: A nagyenyedi →*Bethlen-kollégium* a közelebbi években és ma. (Kolozsvár, 1889.) A magyarországi ref. egyház gimnáziumainak tanításterve... (Javaslat). (Nagyenyed, 1901.) Vallomások és kérdések. (Kolozsvár,

1901.) A középiskolai vallástanítás terve. (Uo. 1901.) *Bethlen Gábor* fejedelem utasítása kollégiuma számára. (Budapest, 1902.) Bethlen Gábor kollégiuma (I. füzet, több nem jelent meg). (Nagyenyed, 1903.) Csernátóni Márton (Egy enyedi diák története). (Budapest, 1904.) – Apósa volt ifj. →*Révész Imrének*.

Varsányi (Tiszavarsányi) Dániel (Debrecen, 1643. v. 1644. – ?, ?) ref. lelkész. Debrecenben tanult, 1660-tól végezve a felsőbb osztályokat. Miután →*rektor* volt Rimaszombaton, 1669-ben a külföldet is fölkereste s ezévi jún. 8-án Leidenben, aug. 17-én Groningenben, 1670. márc. 12-én Franekerben, pár hónapon belül Utrechtben iratkozott be az egyetemre. Hazájába visszatérte után Dececskén, 1681-ben Losoncon, 1695-től Pelsőcön, majd Aszalón lelkészkedett. – *Műve*: Compendium analyticum in librum quintum Casuum conscientiae... Amesii. (Franeker, 1671.) (Ezt némelyek szerint uo. magyarul is kiadta „A lelkiismeretről, vagy: Az embernek felebaráti kötelességeiről harminc vetélkedések” c. alatt, de a szerző és egyúttal fordító nevét tévesen írják Vársárhelyi Tisza Dánielnek.)

Varsányi (előbb Wurm) Mátyás (Tolnabikács, 1884. ápr. 23. – Budapest, 1944. dec. 29.) ev. lelkész. A gimnáziumot Budapesten 1903-ban, a teológiát Pozsonyban 1907-ben végezte. Külföldre is ellátogatván, egy évet Greifswaldban töltött. Hazatérte után lelkész lett Tállyán, ahonnan püspöki másodlelkésznek Budapestre került. Két évig a budapesti egyetemen bölcsezetet hallgatván, 1916-ban bölcsezetdoktorságot szerzett. 1919-ben budai lelkésznek választott meg. A Luther-társaságnak 1918-tól 1923-ig főtitkára volt. 1943-ban elmozdított állásából. A főváros ostroma alkalmával életét veszítette. – *Művei*: Epikurus etikája. (Budapest, 1916.) Ev. útmutató. (Uo. 1927.) Bibliai történetek (Tankönyv két füzetben). (Uo. 1927.) Isten embere. (Uo. 1938.) – valamint a következő prédikációs kötetek: Közelebb Uram hozzád; Ne félj, csak higgy; Kövess engem: Isten oltalmában; Az örökélet pitvarában; úgyszintén „Ne sírj” címmel vigasztaló elmélkedések.

Varsányi Pál (? – Dunaszentgyörgy, 1762.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1726. máj. 3-án lett togatus s 1736-tól →*köztanító*, 1737 február–novemberében →*seniori* tisztelet viselt. Külföldre is ellátogatván. 1738-ban a zürichi egyetemen gyarapította ismereteit. Visszatérve hazájába, 1739-től Túrkevén →*káplánkodott*, majd lelkészi állást foglalt el 1743 körül Karancson, 1750 körül Rétfaluban. 1759-ben Dunavecscén s végül 1760-ban Dunaszentgyörgyön. – *Műve*: De certitudine salutis subjectiva (Hebr. VI. 10.). (Zürich, 1738.)

Varsolci M. János (Torda, ? – Kolozs, ?) unit.

lelkész. Tordán kezdte iskoláit. 1608-tól Kolozsvárt tanult, s itt 1613-ban →*collaborator* lett. Miután 1617-től Rakowban folytatta tanulmányait. 1618-tól →*rektor* volt Kolozsvárt, később pedig lelkész Kolozson. – *Műve*: Epicedium (Péchi Simonné Kornis Judit felett, a Radetius gyászbeszédével együtt). (Kolozsvár, 1621.)

Vasady Béla (Arad, 1902. dec. 30. –) ref. vallású egyetemi tanár. A teológiát 1920-tól Debrecenben, 1922-től Dayton-ban, 1924-től Princeton-ban végezte. Baccalariusi és magisteri oklevéllel 1925-ben tért haza, midőn helyettes, 1927-ben rendes tanár lett a pápai →*teol. akadémián*. Miután ez utóbbi évben teol. doktorságot szerzett Debrecenben, 1928-tól Sárospatakon volt teol. akadémiai tanár, míg 1934-ben, mint már 1932-től egyetemi magántanár, nyilván. rendkívüli tanárrá neveztetett ki Debrecenbe, hol 1938-ban rendes tanárnak lépett elő. Itt 1935-től szerkesztette az „Igazság és élet” c. folyóiratot. 1937-től a Lelkészegyesületet. Az →*Országos Ref. Lelkészegyesületnek* 1936-tól tanulmányi főtitkára, a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* választmányi tagja volt. 1945-ben kiment Amerikába. – *Művei*: A valláspsychológia fejlődésének története. (Debrecen, 1927.) Girgensohn Károly élete és munkássága. (Uo. 1929.) A paradoxon a teológiai gondolkozásban. (Uo. 1929.) A hit és hitetlenség psychológiája és dogmatikája. (Sárospatak, 1930.) A hit mysteriuma. (Uo. 1931.) A theologia élete és az élet theológiája (Uo. 1931.) Az igehirdetés és theol. tudomány az ecclesia militans életében. (Debrecen, 1933.) Igehirdetés és dogmatika. (Sárospatak, 1934.) A dogmatika főkérdései... (Debrecen. 1936.) Az oxfordi csoportmozgalom. (Uo. 1936.) Isten megismerésének kérdése Kálvin Intitutiója alapján a napjainkban folyó theol. vitakozások tükrében (A „Kálvin és a kálvinizmus” c. könyvben). (Debrecen. 1936.) →*Ravasz László*. (Budapest. 1942.) A református pogány. (Nagyvárad, év n.) Egyház és egyházak (→*Kun Béla* emlékkönyv. 1944.)

Vásárhelyi (Kézdivásárhelyi) András (? , ? – Szászváros, 1767.) ref. lelkész. Nagyenyeden tanult, ahonnan külföldre menvén, az 1718–19. tanév folyamán Franekerben iratkozott be az egyetemre. Hazatérte után 1726-ban Búzásbocsárdon, 1735 márciusáig Sárdon működött, hol a →*gyulafehérvári egyházmegye* jegyzői tisztét is vitte. Ettől fogva Szászvárosban lelkészkedett, 1742-ig második, ettől fogva →*első* papként. – *Műve*: A Jézus Krisztus... (Gyászbeszéd br. Korda Lászlóné br. Lázár Anna felett). (Kolozsvár, 1736.) – Apósa volt →*Szigeti Gyula Sámuelnek*, bátyja →*Vásárhelyi (Kézdi-) II. Péternek*.

Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) **Baba** Ferenc (Marosvásárhely, ?, – Pápa, 1740.) ref. vallású

kereskedő. Nagyenyeden tanult, hol →*köztanítói* állást is viselt 1717-ig. Ekkor külföldre ment s ez évi szept. 4-én Oderafrankfurtban iratkozott be egyetemi hallgatónak. 1722-ben hazatért és egy ideig borkereskedéssel foglalkozott. Később megzavarodott elmével Magyarországon bujdosott. – *Műve*: Lelki élet (Vitringa „Typus theologiae practicae” c. munkájának fordítása). (Oderafrankfurt, 1722.) – Respondens volt a „De auctore decalogi” (1717.) tartott vitán. – Gyászverset írt a →*Pápai Páriz Ferenc* halálára (1717.).

Vásárhelyi Boldizsár (Ilencfalva, 1862. febr. 24. – ?Kolozsvár, 1942. nov. eleje) ref. lelkész. Az elemi iskolát szülőfalujában és Marosvásárhelyen, a gimnáziumot 1872-től a theológiát 1880-tól Nagyenyeden végezte. Miután az 1884–85. tanévet Utrechtben töltötte, 1885 júniusában püspöki titkár, 1887-ben szamosújvári körlelkész, 1894 februárjában dési lelkész lett. 1914 tavaszán →*esperessé* választotta a →*dési egyházmegye*, de már 1918 tavaszán lemondott, mivel Kolozsvárra ment lelkésznek, hol 1921-től 1923-ig szintén viselte az esperesi hivatalt. Rendes tagja volt a →*budapesti harmadik zsinatnak*. 1940-ben nyugalomba lépett. – *Művei*: Siessünk Jézushoz (Beköszöntő Désen). (Szamosújvár, 1894.) Isten jelenléte (Prédikáció). (Dés, 1894.) Millenniumi ima és egyházi beszéd. (Uo. 1896.) Prédikáció az 1900. évi →*erdélyi egyházközponti* értekezlet alkalmával (Az Évkönyvben). (Kolozsvár, 1900.) 1902. márc. 15. és szent Petőfi napján (Boros Gáborral). (Dés, 1902.) Egyházi beszéd →*Kossuth Lajos* születésének 100. évfordulóján. (Uo. 1902.) Gyakorlati levelek egy kezdő lelkipásztorhoz („V. B.” jellel). (Dés, 1907.) Vékony Ferenc... emlékére... beszéd. (Uo. 1909.) Esperesi székfoglaló beszéd. (Uo. 1914.) Isten fiának dicsőítése (Három prédikáció). (Kolozsvár, év n.) Igehirdetés, példaadás (Prédikáció). (Uo. 1916.) Siessünk Jézushoz (Prédikációk). (Uo. 1930.)

Vásárhelyi Czompó Mihály (? , ? – Szászváros, 1725.) ref. lelkész. Nagyenyeden tanult, ahonnan külföldre is ellátogatott, s ott 1697 júniusában az oderafrankfurti, 1698. aug. 10-én a franekeri egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1704 áprilisában Vingárdon, 1714-től Újtordán lelkészkedett, de csak 1717-ig. Ekkor Sorostélyra ment lelkésznek, míg 1722-től Szászvárosban volt másodpap. – *Műve*: Isten gondviselésének hegye... (Gyászbeszéd Barcsai Ábrahám felett, 1716.). (Kolozsvár, 1731.)

Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) György (? , ? – ?, ?) ref. lelkész, Debrecenben tanult, hol 1664-ben lépett a felsőbb osztályok elsőjébe, majd külföldre ment s 1672. júl. 9-től az oderafrankfurti, aug. 17-től a marburgi, 1673. szept. 23-tól a heidelbergi egyetemen gyarapította ismereteit. Hazájába

visszatérve, 1674-ben vagy 1675-ben lelkész lett Biharpüspökiben s 1681-ben még ott volt. – *Műve:* De sacramentis in genere. (Heidelberg, 1673.) – Üdvözlő verset írt Eperjesi Mihályhoz (1673.).

Vásárhelyi János (Maroscsúcs, 1888. jún. 12. – **Kolozsvár, 1960. december 11.*) ref. püspök. A gimnáziumot 1906-ban Marosvásárhelyen, a teológiát 1910-ben Kolozsvárt végezte. Külföldre mentén, Berlin, Jena és Basel egyetemén folytatta tanulmányait. 1911 őszén Besztercén, 1919-ben Désen, 1921 őszén Kolozsvárt lett lel-kész s itt 1923-ban →*esperes* is. Erről a hivatalról 1927-ben lemondott, miután 1926-ban főjegyzővé választotta az →*erdélyi egyházkerület*, melynek 1936 óta püspöke. Országgyűlési képviselő is volt Romániában. – *Művei:* Képek Jena és Basel egyházi életéből. (Kolozsvár, 1913.) →*Tompa Mihály* (Beszterce, 1916.) Beszédek és imák. (Dés, 1918.) Lelki vigasz. (Kolozsvár, 1921.) Hittem, azért szólottam. (Uo. 1923.) Bizonyágtétel (Prédikációk). (Torda, 1925.) Megvigasztaltatva vigasztalni. (Temetési dolgozatok). (Uo. 1926.) „Tudom, kinek hittem” (Prédikációk). (Kolozsvár, 1927.) Egymás között (Cikkek, előadások). (Uo. 1927.) Az életből az életnek. (Uo. 1929.) Jobban tiéd Uram” (Prédikációk és imák). (Uo. 1930.) Az Úr színe előtt (Imakönyv). (Uo. 1930.) Árva →*Bethlen Kata* öröme. (Uo. 1930.) Református élet (Előadások). (Uo. 1931.) A család élete (Elmélkedések). (Uo. 1932.) A mi hitünk (Prédikációk). (Uo. 1935.) Az élet útja. (Uo. 1936.) Vasárnapról-vasárnapra. (Uo. 1937.) A ref. ker. imádságoskönyve. (Uo. 1938.) A református aszszony. (Nagyvárad, év n.) A diadalmas Jézus. (Uo. év n.) Erdélyi ref. püspökök az utolsó században. (Nagyenyed, 1946.) – Unokaöccse →*V. Boldizsár*-nak. unokatestvére →*V. (II.) József*nek.

Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) János (? , 1610. – ?, ?) ref. lelkész. Hazai iskolái befejeztével 1631-ben és 1632-ben →*rektori* hivatalt töltött be Zilahon, ahonnan külföldre is ellátogatván, 1634. júl. 11-én Leidenben, okt. 27-én Franekerben, 1636. ápr. 5-én ismét Leidenben, ez évi szept. 12-én ismét Franekerben, 1637. aug. 17-én Groningenben lépett az egyetem hallgatóinak sorába. Angliában is járt s ott 1638-ban →*Tolnai Dali Jánossal* és társaival együtt magáévá tette a puritanizmus törekvéseit. Még ebben az évben visszatért hazájába, de további életeseményei nem ismeretesek. – *Művei:* Búcsúztató versek gr. Bethlen Krisztina temetésén („Temetési pompa” c. kiadványban). (Debrecen, 1632.) Oratio funebris super obitum... Stephani Bethlen junioris (1632.). (Franeker, 1635.) – Üdvözlő verset írt Nyikos Jánoshoz (1638.).

Vásárhelyi József (I.) (Ráckeve, 1868. – Makád, 1904. máj. 7.) ref. lelkész. Ráckeven kezdte

iskoláit. A gimnáziumot Gyöngön, Jászberényben és Nagykőrösön 1889-ben, a teológiát Budapesten 1893-ban végezte. Miután mint budapesti hitoktató egy évig az egyetem bölcsészeti karán, félévig a műegyetemen hallgatott, 1896 júniusában pedig bölcsészettudományok doktora lett, külföldre ment s az edinburghi egyetemen töltött egy évet. Hazajövén, 1897-től →*káplán*, 1898-tól gimn. segédtanár volt Budapesten, míg 1899-ben lelkész lett Makádon. – *Nagyobb dolgozatai:* A halhatatlanság hite a mai kor tudományosságának ítélőszéke előtt (P. E. I. L., 1892.). Hitébresztés vallástanítás útján (Uo. 1894.). A determinizmus és megjavulás. (Budapest, 1896.) A lelkiismeret problémája (Athenaeum, 1904.).

Vásárhelyi József (II.) (Csombord, 1893. – Kolozsvár, 1916. dec. 3.) ref. lelkészjelölt. Jánosnak unokatestvére, Boldizsárnak unokaöccse. A gimnáziumot 1910-ben Marosvásárhelyen, a teológiából az első két évet Kolozsvárt, a további kettőt Genévában 1914-ben végezte. Akkor →*káplán* lett Désen, a lelkészi oklevél megszerzése után 1915 szeptemberében pedig püspöki titkár Kolozsvárt. – Nagy reményekre jogosító irodalmi munkásságának termékei: Vázlatok →*Baksay Sándor* írói arcképeéhez (Prot. Szle, 1915.) Jézus Krisztus háborús világa. (Kolozsvár, 1916.) A lelképásztornak a bibliához való viszonya (A „Jézus Krisztus jó vitéze” c. könyvben). (Uo. 1916.) Pál apostol. (Uo. 1916.) A genfi „Réveil”. (Pozsony, 1917.) Még cikkei vannak főleg az Egyházi Újságban.

Vásárhelyi Lőrinc (Ilencfalva, 1859. – Őraljaboldogfalva, 1920. ápr. 13.) ref. lelkész, Boldizsárnak bátyja, (II.) Józsefnek nagybátyja, Jánosnak atyja. A gimnáziumot 1870-től a teológiát 1878-tól Nagyenyeden végezte, hol 1882-től két évig →*köztanító*ságot viselt. 1885-től Maroscsúcsán, 1889-től Marosludason, 1892-től Őraljaboldogfalván lelkészkedett. – *Művei:* Az őraljaboldogfalvi ref. egyházközség krónikás története. (Hátszeg, 1907.) Imák (Uo. 1909.). A legjobb balzsamcseppek. (Uo. 1911.) Imák; templomi és családi isteni szolgálatra is. (Uo. 1911.) Erős várunk (Imakönyv). (Uo. 1912.) Ünnepi és alkalmi imák (??).

Vásárhelyi (Kézdivásárhelyi) Matkó István (Kézdivásárhely, 1625. – Kolozsvár, 1693 eleje) ref. esperes. Kézdivásárhelyen, Kolozsvárt és Gyulafehérvárt végezte tanulmányait. Azután →*rektor* volt Kézdivásárhelyen, majd Szászvárosban. Borberekén lelkészkedett, midőn II. Rákóczy György Karánsebesre küldte a román reformátusok papjául. E vidéknek 1658-ban történt feldúlásakor Erdélybe menekült, hol Barsay fejedelem az év végén elzáratta, de a reá költött vádak alól tisztázván magát, negyedfélhónapi fogság után kiszabadult. Ekkor Radnóton, rö-

videsen Szamosújváron lett lelkész, ahonnan 1660 után Felsőbányára vitték, 1667-ben pedig Zilahon foglalt el papi állást. Valószínűleg 1672-től Ótordán, 1682-től Kolozsvárt működött. A →*kolozskalotai egyházmegye* 1690-ben →*esperessé* választotta. – Egyike a XVII. század legkiválóbb magyar prot. hitvitázóinak. →*Apafy* fejedelem megbízásából 1681-ben hozzákezdett az ószövetség román fordításához, de e munkája nem látott napvilágot, mivel a szintén az ő közreműködésével tervezett román nyomdát sem sikerült megvalósítani. – *Művei*: Fővényen épített ház romlása. (Nagyszében, 1666.) Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje (Angolból ford.). (Uo. 1666.) (Újabb kiad.) (Nagykároly, 1762.), (Románra ford. →*Vinczi János*, Gyulafehérvár, 1683.) X. ut tök könyvnek eltépeése, avagy: Bányászcsákány. (Sárospatak. 1668.) Kegyes lelkeket idvességre tápláló mennyei élő kenyér (Angolból ford.). (Kolozsvár, 1691.) Isten haragjának... éles kardja. (Uo. 1691.) – Üdvözlő verset írt →*Zilahi János*hoz (1672.).

Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) Mészáros Gergely (Marosvásárhely, 1561. – Kolozsvár, 1623. okt. 18.) róm. kat. szerzetes. 1584-ben a jezsuita rendbe lépett s Alsólendván. Pécsent, Vágsellyén. Gyulafehérvárt működött, végül pécsi préposti címmel erdélyi főnemeseknél udvari káplán volt. – Lefordította a Canisius kátéját, a Kempis Tamás híres könyvét. Írt két kötet pontillát, „Világ kezdetétől fogva jószágos és gonosz cselekedetek példáinak summái” címmel egy befejezetlen hosszú munkát. „Az emberi állatnak négy utolsó dolgairól való intések” címmel egy rövidebbet, meg egy vitairatot „Egynehány tévelygő kérdésekre rövid keresztyéni felelet” c. alatt, amelynek 1615. és 1617. évi kiadása bővebb kidolgozása a káté 1604. évi kiadása mellett közlöttnek.

Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) Molnár István (Marosvásárhely. 1654. – ?Nagyenyed, 1728.) ref. püspök. Marosvásárhelyen tanult egy ideig. Iskoláit aztán Kolozsvárt és Nagyenyeden folytatta. Külföldre menvén, 1677-ben Utrechtben. 1678 szeptemberétől Franekerben, 1679. aug. 1-től Leidenben gyarapította ismereteit. Hazajöve, 1680 tavaszán →*rektor* lett Marosvásárhelyen, a következő évben pedig a fejedelem udvari papja Radnóton. 1690-től Vajdahunyadon, 1695-től Harasztkeréken, 1697-től Mezőbándon, 1702-től Küküllőváron, 1710-től Nagyenyeden lelkészkedett. Itt a →*nagyenyedi egyházmegye* →*esperessé*, az →*egyházkerület* →*generalis notariussá* választotta. Már 1713-ban, majd 1717-ben is püspökké akarta tenni a papság, de a világiak útját állották. Csak 1720-ban lett keresztyénülvethető a megválasztása. – Írói működést nem folytatott; mindössze egy gyászverse van a Rácbő-szőrményi János halálára (1677.).

Vásárhelyi (Kézdivásárhelyi) Péter (I.) (? , 1625. v. 1626. – ? , 1666. máj. 13.) ref. tanár. Tanult Szatmáron és Gyulafehérvárt, majd külföldre menvén. 1649-től Utrechtben, 1650. máj. 22-től Franekerben, 1651. márc. 10-től Leidenben gyarapította ismereteit. Hazajöve, 1652 áprilisától 1653 novemberéig →*rektor* volt Marosvásárhelyen, azután udvari papja előbb br. Bánffy Dénesnek, 1660-ban Barcsay Ákos fejedelemnek. Még ez évben rektor lett Kolozsvárt, ahonnan a →*Bethlen-kollégium* Nagyenyedre helyezésekor 1662 októberében odament a teológia tanárának. Kiváló érdemeket szerzett az új intézet felvirágoztatásában. Erős híve volt a puritanizmusnak. – *Művei*: De fide, prima theologiae parte. (Nagyszében. 1665.) De natura et partitione theologiae. (Uo. 1665.) A zsoltóárokról írt műve még megvolt a →*Bod Péter* könyvtárában. Írt egy „Exegesis in Medullam theologicam Amesii” c. művet is. Sajtó alá rendezte 1664-ben a →*Molnár Gergely* grammatikáját az 1661. évi sárospataki kiadás nyomán. – A temetésén →*Szathmári Baka Péter*től tartott gyászbeszéd szintén megjelent.

Vásárhelyi (Kézdivásárhelyi) Péter (II.) (? , ? – Székelyudvarhely, 1746. ápr. 11.) ref. esperes. Nagyenyeden tanult, majd fölkereste a külföldet is, hol 1724-ben az utrechti s még ez évi nov. 6-án az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be. Onnan 1726-ban vagy később visszatérvén. udvari papja lett gr. Teleki Józsefnek, de már 1729 tavaszán Gyulafehérvárt lelkészkedett. 1730 végén Szászvárosba ment másodpapnak s itt 1735-től →*elsőpap* volt. Viszályba keveredvén gyülekezetével és tisztársával, 1742 februárjában végre is távozni kényszerült. Székelyudvarhelyre vitték lelkésznek, hol mindjárt →*esperessé* is megválasztotta az →*udvarhelyi egyházmegye*. – *Művei*: De praestantia, necessitate atque utilitate studii prophetici. (Oderafrankfurt, 1726.) Halotti tanítás... gr. Teleki József... eltemettetése alkalmatosságával 1729. (Hely n. 1732.) – Öccse volt →*Vásárhelyi (Kézdi-) András*nak.

Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) **Tőke** István id. (Marosvásárhely, ? – ?, ?) ref. lelkész. Marosvásárhelyen legalább egy ideig bizonyára tanult is. Külföldre menvén, 1689 októberében Franekerben iratkozott be az egyetemre. Innen 1692-ben hazatérvén, 1695-től →*rektor* volt Székelyudvarhelyen, 1711-től pedig pap Széken. Kb. 1717-ben halt meg. – *Művei*: De signis praeambulis regni Christi gloriosi... (Franeker, 1692.) De regno Christi glorioso... (Az előbbinek II. része). (Uo. 1692.)

Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) **Tőke** István ifj. (? , ? – Nagyenyed, 1768. ápr. 14.) ref. tanár, az előbbinek fia, Nagyenyeden tanult. Azután fölkereste a külföldet is, és 1722. szept. 30-án az

oderafrankfurti. 1724 áprilisa után az utrechti egyetemnek lépett a hallgatói közé. Miután 1725-ben hazajött, még ez évben tanár lett Nagyenyeden, hol 1767-ben nyugalomba vonult. – Bölcsészeti- és természettudományi műveken kívül egy teol. munkája is van: *Circa aeternum adorandae trinitatis consilium de regno gratiae in homine erigendo versantis.* (Oderafrankfurt. 1724.) – Respondeált az „Ad historiam Pauli apostoli” (1725.) kitűzött vitán. – Apósa volt → *Incze (Baczoni) Istvánnak*, sógora → *Borosnyai Nagy Zsigmondnak*.

Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) **Tőke** Márton (? – ?) ref. lelkész. Honi tanulmányai elvégeztével külföldre ment s az 1740–41. tanévben a frankeri egyetemnek lett hallgatója. Onnan hazatérte után br. Bánffy Zsigmondnak volt udvari papja Hosszúaszón, 1745-től pedig lelkész Búzásbocsárdon. Egy évtized elmúltával is ott működött még. Egyéb életmózzanatai ismeretlenek. – *Művei:* Az Izraelnek Sámuel halálán lett keserves siralma (Gyászbeszéd br. Kemény Sámuel felett. 1744.). (Kolozsvár, 1746.) Jairus fejedelem... (Gyászbeszéd br. Bánffy Judit felett, 1744.). (Uo. 1747.) A kegyes embernek célja (Gyászbeszéd br. Bánffy Zsigmondné br. Kemény Kata felett, 1744.). (Uo. 1747.) Koporsóig tartó emésztő fájdalom (Gyászbeszéd br. Bánffy Sámuel felett). (Uo. 1756.) – Veje volt → *Kövesdi Jánosnak*.

Vásárhelyi Zsigmond (Szatmáruudvari, 1860. jún. 1. – Szamosújlak, 1921.) ref. lelkész. A gimnáziumot 1881-ben, a teológiát 1885-ben végezte Debrecenben. ahonnan még ez évi februárban Zilahra ment gimn. helyettes tanárnak. Majd 1887 júliusában felsőboldogfalvi pap lett. Erről az állásáról lemondván, helyettes lelkész volt a → *dunamelléki kerület* több egyházában, míg 1894 őszén missziói lelkésznek nevezetett ki Újbanovcára. 1902 őszén Szamosújlakra választották meg. – Sok cikke jelent meg az egyházi lapokban, részben saját neve, részben álnév alatt. – *Művei:* Timótheus tiszte (Beköszöntő prédikáció Felsőboldogfalván). (Székelyudvarhely, 1887.) Egyházi beszéd a budapesti országos... értekezlet megnyitása alkalmával. (Budapest. 1890.) Bibliai képek (Prédikációk homiletikai tárgyú előszóval). (Marosvásárhely, 1892.) Közjogi és magánjogi modus infinitivus, unio- és törvénytisztelet Erdélyben (Kanonista álnévvel. Db. Prot. Lap. 1898.) Példák a héber költészet termékeiből. (Debrecen, 1900.) A mi hitünk és prédikálásunk (Prédikációk szintén homiletikai tárgyú előszóval.) (Zombor. 1902.) Imádságok hadakozó katonáinkért. (Szatmár. 1915.)

Vásárhelyi ref. egyházmegye, a → *békésinek* Hódmezővásárhelyről vett egyik neve.

Vasi alsó ev. egyházmegye, az → *alsóvasinak* másik neve.

Vasi ev. egyházkerület, a → *Sopron-Vas vármegyeinek* nem egyszer előforduló elnevezése.

Vasi ev. egyházmegye, az → *északi kerületben*, 1952. júl. 1. óta létezik 27 anyaegházal.

Vasi felső ev. egyházmegye, a → *felsővasinak* szintén használt neve.

Vasi közép ev. egyházmegye, a → *középvásinak* gyakran előforduló neve.

Vasi prot. egyházkerület, a → *Sopron-Vas vármegyeinek* rövid fennállása alatt is előforduló neve.

Vaskaszentmártoni hitvita, 1550. ápr. 20-án a török hatóságok parancsára és jelenlétében folyt le sokak részvételével, főleg a coelibatusról és a bójtról. A török hatóságok képviselője a prot. felfogásnak adott igazat, mire feltételekben egy csomó plébános rögtön át is állott protestánsnak.

Irodalom: Thury Etele: Az 1550. évi vaskaszentmártoni zsinat (Prot. Szle, 1913.).

Vásányi Márton (Nagyvázsony, 1688. – Vadosfa, 1737. ápr. 20.) ev. lelkész. Tanult Győrött és Pozsonyban. Külföldre menvén. 1708 őszén a jenai, 1709 elején a hallei egyetemre iratkozott be. Miután 1711-ben hazatért. a következő évben udvari papja lett Telekesi Török Istvánnak. Egyeden, ahonnan még ez évben rektornak választották Győrbe. 1724-ben lelkészi állást foglalt el Vadosfán. – A pietizmus híve volt s buzgón munkálkodott irodalmi téren. – *Művei:* Rövid... útmutatás az igaz keresztyénségre... (Francke után ford.). (Halle, 1711.) Szentírás szerint való életnek regulái... (Francke után ford.). (Uo. 1711.) Gerhard János elmékedéseiből vett kegyes életnek... regulái (Az előbbivel együtt)... Kortholt Christian súlyos papi terhe (ford.). (Jena. 1726.) A siralomnak theatruma... (Gyászbeszéd Zsankó Boldizsárné felett). (Hely n. 1734.) Az igaz keresztyénségről írott négy könyv (Arnd után ford. → *Bárány Györggyel* és → *Sartorius Jánossal*). (Jena, 1741.) Előszót írt → *Torkos András* „Engesztelő áldozatához (1709.), Bárány Györggyel sajtó alá rendezte a „Zengedező mennyei kar” új kiadását (1726.) és maga is szerzett egyházi éneket.

Vass Vince (? , 1889. – Kecskemét, 1943. jún. 4.) ref. lelkész. A gimnáziumot Pápán 1909-ben, a teológiát ugyanott 1913-ban végezte, de közben 1910–12-ben a genevai egyetemen volt. 1913-tól püspöki titkárságban működött. s miután 1916 tavaszán teol. magántanári képesítést szerzett Pápán, 1917-ben pedig bölcsészettudományi doktorságot Budapesten, ez évben → *teol. tanár* lett Pápán. Majd 1929-ben Enyingen, 1932-ben Kecskeméten lelkésznek választották meg. – *Művei:* Jézus bűnnélkülisége. (Pápa, 1913.) Vallási

ismeretelmélet. (Komárom, 1915.) Vallás és erkölcs. (Pápa, 1917.) Ünnepeink (7 f.). (Budapest, 1921.) Jobb jövő felé. (Uo. 1922.) Útmutató a bibliakörök vezetésére. (Pápa, 1924.) Ebben a világban, de neme világból. (Uo. 1925.) Megelevenedett csontok (Prédikációk). (Uo. 1926.) Jókai kálvinizmus. (Budapest, 1926.) Baptisták. nazarénusok, methodisták, üdvhadsereg, adventisták, nemzetközi bibliatanulók. (Tahitótfalu, 1926.) A keresztyénség világnézete (2 k.). (Uo. 1927–28.) A bibliakörökről. (Uo. 1929.) Jog és hit. (Budapest, 1937.) A praedestinatio. (Uo. 1941.)

Vas-zalai ref. egyházmegye, 1952. júl. 1. óta van meg. Az összes Vas és Zala megyei egyházakat magában foglalja, összesen húszat. – Első →*esperese* Vörös Lajos őrszentpéteri I. 1952–19., Fekete Sándor körmendi I. 19.. -tól.

Vay József (Vaja, 1750, okt. 29. – Bugyi, 1821. dec. 30.) ref. egyházkerületi főgondnok. A közélet mezején annyi kiválóságot tanúsított, hogy a „nagy” melléknevet kapta, s kora történetének egyik megírója az akkori országgyűlések Deák Ferencének mondja. Világi téren septemvir volt utoljára. Főgondnokának 1796-ban választotta meg a →*tiszáninneri egyházkerület*, de már azelőtt is vezérszeretpet vitt a →*budai zsinaton*. Főgondnoki működésének legmaradandóbb emléke a →*sárospataki kollégium* főépülete. A →*„Vay-Mocsáry alapítvány”* is neki köszönhető létét. 1796-ban készített egy Pesten állítandó protestáns és görög keleti főiskola létesítésére egy tervezetet. Ő elnökölt a →*generalis konvent* első két ülészakán. A felette tartott gyászbeszéd ki vannak adva.

Vay-Mocsáry-alapítvány, →*Vay József* és felesége, Mocsáry Erzsébet eredetileg 5000 váltóforintból álló alapítványa, melyet 1809 szeptemberében tettek a →*sárospataki kollégium* részére, s amelyre nézve megszabták, hogy kamatai száz évig tőkésíttessenek, céljául pedig azt rendelték, hogy majdani jövedelmének kilenczted része tanári fizetésekre fordíttassék, egytizede pedig továbbra is a tőkét gyarapítsa. A →*tiszáninneri egyházkerület* azonban már 1875-ben átengedte az akkori tőke (120 811 frt. 43 kr.) felének kamatait a kollégium rendes szükségleteinek fedezésére. 1900-ban pedig akként intézkedett, hogy az ekkori tőkéből (344052 frt. 43 kr.) csupán százezer forint kamatai növeljék ezentúl az alapot, a tőke többi részének jövedelméből pedig a tanári fizetések javíttassanak. Egyszermind a jövőre is kimondta, hogy mihelyt e száz ezer forint megkésztereződik, ismét csak százezer forint kamatai tőkésíttessenek, a másik százezer forint kamatait pedig használja fel a kollégium. Mindezeknek a terveknek véget vetett a magyar pénz elértéktelenedése.

Vecsei Gergely (Debrecen, ? – ?Nagyharsány, 1767.) ref. esperes. Debrecenben tanult, hol 1727. máj. 8-án lett →*togatus*, és 1737 ősztől 1738 tavaszáig →*seniori* tisztet viselt. Külföldre menvén, 1839 első felében az utrechti egyetemre iratkozott be. Hazatérve, 1741 elején lelkész lett Nagyharsányban és hamarosan jegyzője a →*felsőbaranyai egyházmegyének*, mely 1758-ban aztán →*esperesévé* választotta. – *Műve*: Ad I. Reg. XV. 13, 14. Coll. II. Chron. XV. 16, 17. (Utrecht, 1740.) →*Respondens* volt az „Ad Jesaiae LIV.” (1739.) tartott vitán.

Vecsei József (Debrecen. 1800. febr. 13. – Debrecen, 1855. szept. 11.) ref. tanár. Debrecenben tanult, 1816-ban kezdvén a felsőbb osztályokat. Miután 1823-tól →*köztanítói*, majd más hivatalokat viselt, 1828-ban külföldre látogatott el és a göttingeni egyetemen töltött egy évet. Visszajövéen, debreceni →*káplán*, 1830-ban bárándi, 1834-ben debreceni (ispotályi) pap lett, 1836-tól pedig a bölcészet tanára volt. – A Magyar Tud. Akadémia 1839-ben levelező tagjává választotta. – *Művei* közül egyházi érdekűek: A test és lélek egybeköttetése (Tudományos Gyűjtemény, 1833.). Mit vesztettünk el... I. Ferencben. (Prédikáció). (Debrecen, 1835.) A minden-istenítés története (Tudományos Gyűjtemény. 1836.). A philosophiának jóltevő befolyása a status és egyes emberek boldogságára... (Debrecen, 1836.) A hazai törvények tanítója... (Gyászbeszéd Madarász Dobrossy János felett.) (Uo. 1839.) Emlékbeszéd Péchy Imre →*főgondnok* felett. (Uo. 1841.) – Id. →*Révész Imrének* apósa volt, →*Vecsei M. Istvánnak* leszármazottja.

Vecsei M. István (? , ? – Monor, ?1719.) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1669 tavaszán lépett a felsőbb tanulók sorába. 1675-ben →*rektornak* ment Nagykőrösre, ahonnan 1679 márciusában visszatérvén a kollégiumba, ott →*köztanítói*, →*contrascribai* és 1686-ig →*seniori* tisztet viselt. Ezután a külföldet is fölkeresvén, ez évi júl. 9-én Franekerben, 1687. dec. 16-án Groningenben iratkozott be az egyetemre. 1690-ben jött haza, amikor fülöpszállási. 1692 tavaszán kiskunhalasi, 1702-ben ráckevei, 1713 után monori pap lett. – *Művei*: Sam. Bocharti Hierozoici, seu: De animalibus S. Scripturae compendium (Előbb négy darabban kiadva). (Franeker, 1690.) Theses in epistolam S. Judae apostolici (Az előbbinek III. darabjával). (Uo. 1690.) Succincta in prophetiam Obadiae paraphrasis (Az elsőnek IV. darabjával). (Uo. 1690.) Analytica d. Joannis apostoli et evangelistae s. Apocalypseos paraphrasis. (Uo. 1690.) – Gyászverset írt a →*Mártonfalvi György* (1681.), id. →*Köleséri Sámuel* (1683.) és →*Felvinci Sándor* (1686.) halálára. – Atyja volt V. János (1699–1763.) és nagyatyja V. Sámuel (1737–1806.) tiszántúli püspököknek,

úgyszintén nagyatyja →*Szőnyi Benjámin*nak, őse →*Vecsei József*nek és vőtársa →*Tormássy János* anyai nagyapjának.

Vécsey József (Pamlény, 1760. k. – Kapoly, 1821. dec. 14.) ref. lelkész. Az elemi iskolát Kazincon végezte, 1769-ben pedig Sárospatakra ment tanulni. Iskolái befejeztével nevelőséget vállalt, s e minőségben Lőcsén töltött másfél évet. Ezután a német nyelvet tanította Sárospatakon, míg 1787-től →*akadémikus rektor* volt Aszalón. Három év elteltével külföldre indult s egy évig az erlangeni egyetemen időzött. Hazatérve. 1791 decemberétől Inkén, 1793 tavaszától Nagyszokolyban, 1796-tól Kapolyban lelkészkedett. Betegsége miatt 1802-ben lemondott állásáról, de 1803-ra meggyógyulván, helyettes lelkész lett Nagycsepelyen, 1804-ben pedig újból lelkész Kapolyban. – Egy méhészeti könyvön kívül megjelent tőle: A ker. erkölcsi tudomány (Prédikációk németből, 6 k. összesen 2794 l.). (Győr, 1796–1803.)

Végh János (Balatonszabadi, 1755. okt. 4. – ?, 1830.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, ahonnan 1783-ban a csehországi Libisére ment papnak. 1793-ban lisszai, 1796-ban újból libisei, 1810-ben nebuzseli lelkész lett. Egy darabig →*esperesi* tisztelet is viselt. – Egyedüli a Csehországban működött magyar lelkészek közül, ki cseh nyelvű írói munkásságával is kitűnt. – *Művei*: Agenda, azaz: A keresztyénség [!] és az úrvacsora kiszolgáltatásának módja. (Prága. 1783.) A szent vacsorához való készület. (Uo. 1783.) A tiszta ker. hitnek több ágazatáról való tanítás. (Uo. 1790.) Buzgó és épületes imakönyv. (Uo. 1799.) (V. kiad. 1853.; a 19. század utolsó negyedében is megjelent.) Békéről való prédikáció. (Uo. 1801.) A szentírási történet foglalatja. (Uo. év n.) Kéziratban maradt „Nachricht von der Entstehung der ref. Gemeinden in Böhmen” c. műve (Kivonata a Sp. Füz. 1860.).

Irodalom: *Hrejsa* Ferdinánd: Jan Végh... (1930.).

Végveresmarti (Veresmarti Végnek is fordul elő) Sámuel id. (Vörösmart, 1702. – Szabadszállás, 1747. márc. 31.) ref. lelkész. 1714-től Kecskeméten, majd Debrecenben tanult, hol 1719. márc. 22-én lett →*togatus*. Innen 1728-ban Kecskemétre ment →*rektornak*, azután a külföldet kereste föl s 1731-ben az utrechti egyetemre iratkozott be. A következő évben visszajövéen hazájába, Pécelen foglalt el papi állást, s 1738 vége táján vagy 1739 elején →*esperessé* választotta a →*pesti egyházmegye*. 1742-ben Szabadszállásra vitték lelkésznek. – *Művei*: Az emberi nyavalyás testnek romlandó sátora (Gyászbeszéd →*Ráday Pál* felett, 1733.). (Hely n. 1735.) Az írástudók igazságoknál feljebb bővölködő... (Gyászbe-

széd özv. Ráday Pálné Kajali Klára felett, 1741.). (Kolozsvár, 1747.)

Végveresmarti (Veresmarti Végnek is fordul elő) Sámuel itj. (Pécel, 1734. – Kecskemét, 1807. júl. 17.) ref. püspök, az előbbinek fia. Tanult Lonsoncon. Kecskeméten, 1751 áprilisától Debrecenben, hol →*köztanító* is volt. 1760 őszén külföldre ment s félévi utazás után 1761. ápr. 28-án a baseli egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazatérte után 1762-ben lelkész lett Szabadszálláson, 1777-ben Kecskeméten. A →*kecskeméti egyházmegye* 1782-ben →*esperessé*, a →*dunumelléki egyházkerület* 1790-ben püspökké választotta. – *Műve*: Drága talentomnak... elásása (Gyászbeszéd gr. Teleki József felett). (Pest. 1797.) Egy Kiskunfőlegyházán kivégzett református melletti lelkészi szolgálatáról szóló részletes jelentését a →*Czelder Figyelője* (1882.) közölte. A felette Tóth Ferentől (fűlöpszállási lelkész). →*Kolmár Józseftől* és →*Göböl Gáspártól* tartott beszédek szintén megjelentek.

Velechinus Pastoris István (Komárom, ? – Kassa, 1633. szept.) ref. lelkész. Komáromban tanult, míg 1612-ben nagyszombati →*rektor* lett. Külföldre menvén, 1614. szept. 28-án Heidelbergben iratkozott be egyetemi hallgatónak. 1616 nyarán hazatérve, ismét Nagyszombatban rektorkodott, 1618 februárjában pedig Kassára hívták a magyar egyház másodpapjának. *Műve*: Halálról való emlékezet (Emlékbeszéd Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánnáról Kassán, 1622. júl. 1.). (Kassa. 1622.) – Respondens volt a „De persona Christi mediatoris” (1615.), a „De satisfactione Christi” (1615.), a „De vera Christi ecclesia et conciliis” (1615.) és a „De sacra coena Domini” (1616.) tartott vitákon. – Üdvözlő verset írt Komáromi Seraphin Pálhoz (1615.), Váczi Péterhez (1615.). Békési P. Andrásához (1616.), →*Szepsi Csombor Mártonhoz* (1620.) és magyar distichonokban a helvét hitvallásnak →*Szenci Csene Péter*-féle fordítása elé (1616.).

Venetianer Sándor (Fadd, 1853. jún. 17. – ?Újsóvő, 1902. febr. 27.) ref. lelkész. Zsidónak született. A gimnáziumot Kecskeméten 1871-ben végezte, attól fogva a bécsi egyetemen bölcsészeti és nyelvészeti tudományokat hallgatott. Miután 1873. aug. 20-án reformátusnak tért át, papi pályára lépett s Debrecenben. 1874. ápr. 20-tól Baselben, majd újra Debrecenben hallgatott teológiát 1876-ig. Túrkevei és nagyváradai →*káplánkodás* után 1878 májusában pancsovai, 1880 júliusában újsóvői, 1884 júliusában trieszti, 1887-ben rohrbachi (Oroszország), 1889-ben megint újsóvői lelkész lett. – A bécsi prot. teol. fakultás 1887-ben licentiatusi címmel ruházta fel. Számos kisebb-nagyobb cikke s a Gyakorlati Bibliamagyarázatokban megjelent eredeti és fordított dol-

gozatain kívül a következő művei vannak: Apologetikai adalékok az összehasonlító vallástudomány mezejéről (→*Révész* Figyelmezője, 1877–78.) Zum Zeugnis (Nyílt levél). (Bécs, 1886.) Unser Fronleichnamfest (Prédikáció). (Trieszt, 1886.) Apostolische Gesinnung (Prédikáció). (Bregenz, 1886.) Die ev. ref. Kirche zu Triest. (Trieszt és Lipcse, 1887.) In Kischinew. Bei Rabinowitsch (Bécs, 1887–1888.) (Angolul is megjelent.) Lehrbuch zum Unterricht in Religion... (Kula, 1899.) Az új öszötvetség. (Szeged, 1900.) (A biblia-revideáló bizottság kénytelen volt ennek megjelenése után újból és most már az ő közreműködésével hozzáfogni a már befejezettnek tekintett átdolgozáshoz.)

Vépi ref. egyházmegye, a →*dunántúli kerület*-ben, önállóan 1612-ig létezett, midőn egyesült a →*körmendi egyházmegyével*. Ez szintén sokszor előfordul e néven, mely különösképpen indokolt volt abban az időszakban, mikor maga a körmendi egyház sem tartozott oda. A vépinek egy →*esperese* ismeretes: Alsólindvai Péter vépi I. 1612-ig.

Verancsics Antal (Sebenico, 1504. máj. 29. – Eperjes, 1573. jún. 15.) róm. kat. érsek. Már kanonoki javadalmakat élvezett, midőn a padovai egyetemre ment, ahonnan 1526 végén tért haza. Szapolyai budai préposttá és királyi titkárrá nevezte ki. 1549-ben az özvegy királynétól Ferdinándhoz pártolt, ki 1550 júniusában egri, októberében esztergomi kanonokká, 1553-ban pécsi, 1557-ben egri püspökké tette. Majd 1569 őszén esztergomi érseké neveztetett ki. 1573. jún. 5-én bíbornokságot kapott, de erről már nem vett hírt, mivel meghalt. – Humanista képzettséget szerzett s eleinte erős rokonszenvvel viseltetett a reformáció iránt. Püspök korában azonban egészen megváltozott s úgy ebbe-li, mint érseki hivatalában minden lehető elkövetett a protestantizmus hátraszorítására. Összes munkái és levelei 12 kötetben 1857–75-ben jelentek meg.

Irodalom: Podhradzky József: V. A. (1857.), Sörös Pongrác: V. A. élete (1898.).

Verécsi S. Ferenc (? , 1607. – Sárospatak, 1660. jún. 12.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1628 augusztusában lépett a felsőbb osztályokba s 1632-ben →*seniori* tiszteletet viselt, majd →*rektor* lett Bodrogkeresztúron. Külföldre is ellátogatott, 1633. okt. 13-tól Leidenben, okt. 31-től Franekerben, 1635. máj. 25-től ismét Leidenben gyarapította ismereteit. Miután Angliában is járt, hazatért, s Toronyán időzött, míg 1636 őszén sárospataki tanár, 1638 nyarán tállyai lelkész, 1644-ben sárospataki →*elsőpap* s e minőségében egyszeresmind a kollégium felügyelője lett. 1654. ápr. 25-én hűdés érte, minél fogva aztán lemondott hivataláról, de továbbra is Sárospatakon maradt. – Nagyhirű szónok volt, ki élén állott a

puritanizmust ellenzőknek. – *Művei:* Unum necessarium, azaz:... prédikáció... gr. Bethlen Péter felett („Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Nagyvárad. 1646.) Lelki harc (Gyászbeszéd Debreceni Tamásné Tarjáni Margit felett). (Uo. 1656.) (II. kiad. Kolozsvár, 1691.) – Üdvözlő verset írt →*Tállyai Z. Márton*hoz (1634.) s részt vett a „Liturgia sacrae coenae” (1658.) szerkesztésében.

Veres József (Orosháza. 1851. jan. 2. – Orosháza, 1913. dec. 9.) ev. esperes. A gimnáziumot Szarvason elvégezvén, jogot hallgatott Pesten, de csakhamar Sopronba ment teológiára. 1874-ben külföldre is ellátogatván, egy tanévet a hallei egyetemen töltött. Egy idei nevelősködés után 1876-ban gimn. tanár és nemsokára egyszersmind magyar lelkész lett Sopronban. 1879-ben Orosházára választották lelkésznek, hol 1896 elejétől egyszeresmind →*esperese* volt a →*békési egyházmegyének*, 1911 elejétől pedig főjegyzője is a →*bányai egyházkerületek*. 1884-től 1896-ig és 1901-től 1910-ig országgyűlési képviselőként is működött. A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság* 1902-ben választmányi tagjai közé sorozta, a →*Magyar Ev. Lelkészek Egyesülete* pedig 1912-ben első elnökének választotta. – Számos cikke jelent meg egyházi és másféle lapokban, s szerkesztette az →*„Ev. Egyház és Iskolá”*-t 1896-tól megszűnéséig, 1905-ig. – Egyházi érdekű *művei:* Hirdesd az ígét (2 k.). (Orosháza, 1883. és 1911.) Orosháza. (Uo. 1886.) (II. kiad. 1934.). →*Kossuth Lajos* (Három beszéd). (Uo. 1895.) Orosháza ünnepe a község és... ev. gyülekezet alapításának 150 éves emléknapiján. (Uo. 1895.) Legnagyobb szeretet (Prédikáció gyámintézeti közgyűlés alkalmával). (Budapest, 1898.) Adatok (Válasz →*Szeberényi Lajos Zsigmond*nak „Gondolatok és elmélkedések...” c. röpiratára). Orosháza, 1907. A feltámadás ünnepén (Prédikáció). (Uo. 1911.)

Veresegyházi Szentyel János (? , ? – ? , ?) ref. tanár. Megállapodott korában kezdett tanulni, valószínűleg Nagyváradon. Hazai iskolái végeztével külföldön járt, ahonnan 1645-ben tért vissza. Egy ideig Debrecenben is tartózkodott, majd Gyulaférvárra ment, hol 1648-ban →*rektori* tiszteletet viselt. Egy ideig Apafi Mihály mellett nevelősködött, talán külföldi útja előtt. – *Műve:* Myrotechium spirituale, azaz: Lelki patika. (Lőcse, 1648.)

Veresegyházi Tamás (Debrecen, 1643. – Debrecen, 1716. márc.) ref. püspök. Debrecenben tanult, 1665-ben kezdve a felsőbb osztályokhoz, majd miután →*rektor* volt Biharon, →*köztanítói*, *contrascribai* és →*seniori* tiszteletet viselt. Külföldre menvén. 1672. júl. 9-én Oderafrankfurtban, aug. 17-én Marburgban, 1673-ban Zürichben, 1674. jan. 29-én Baselben iratkozott be az

egyetemre. Ez utóbbin májusban teol. Doktorságot szerezvén, ez év júliusában Boroszlóban időzött, valószínűleg átutazóban, de még ez év nyarán hazajött s egy évet körülbelül tanári hivatalban tölthetett Debrecenben. Majd 1675 ősztől Nagykárolyban, 1678-ra Biharpüspökiben 1681-től Biharon, 1684-től Hajdúszoboszlón, 1686 júniusától Debrecenben lelkészkedett. Itt 1709 végétől hely nélkül volt, míg 1711 augusztusában újra alkalmazták, szept. 20-án pedig a püspöki állást is elfoglalta. – *Művei*: De praedestinatione Dei et electione sanctorum (2 r.). (Zürich, 1673.) Defensio thesium... de providentia Dei. – Üdvözlő verset írt →*Pápai Páriz Ferenchez* (1674.), gyászverset →*Szenci A. Pál*-ról (1691.) és →*Szilágyi Márton*-ról (1700.).

Veresmarti Gáspár (? – ? – Kolozsvár, 1668. eleje) ref. püspök, Debrecenben tanult. hol 1624. nov. 26-án lépett a nagyobb diákok sorába, s később →*contrascribái*. 1631 ősztől →*seniori* tisztelet viselt. A következő év elején külföldre indult és ápr. 29-től Franekerben gyarapította ismereteit. 1633-ban tért vissza s ez év ősztől →*rektor* lett Marosvásárhelyen, 1635-ben pedig lelkész Székelyudvarhelyen. Itt csakhamar →*esperessé* választotta az →*udvarhelyi egyházmegye*, de pár év múlva ismeretlen helyre, 1641 áprilisában Marosvásárhelyre ment lelkésznek, hol 1642-ben a →*marosi egyházmegye* tette esperesévé. 1648-ban Fogarason, 1650 tavaszán Kolozsvárt foglalt el papi állást. Ez utóbbi helyen 1653 tájától a →*kolozskalotai egyházmegye*nek volt esperese. Ezt a hivatalt megtartotta akkor is. amikor 1661 áprilisában püspökségre emelte a közzsínt. – *Műve*: Oratio funebris (gr. Bethlen Krisztina felett. A Temetési pompa” c. gyűjteményben). (Debrecen, 1632.)

Veresmarti Illés (Vörösmart, ? – ? Hercegszőlős, 1589.) ref. püspök. Előbb Laskón, majd Hercegszőlősön lelkészkedett. 1566-ban mint az →*alsóbaranyai egyházmegye* →*esperese*, vizzályba keveredett a tolnaival. 1572-ben püspökévé választotta az →*alsódunamelléki egyházkerület*. Fontos szerepe volt a →*nagyharsányi két hitvitában*, melyek közül az 1574 második felében tartottból kifolyólag részt kellett vennie a →*budaiban* is, s ennek eredményéül alig bírt megmenekülni a halálbüntetéstől. Az 1576-i nevezetes →*hercegszőlősi zsinat* az ő vezetése mellett fogadta el a régebbi baranyai-ból egészen ref. szelleművé alakított kánonoskönyvet. – Könyvet is írt „a Fiú Isten megoltalmazására”, melynek csak pár részletéről maradt emlékezés, de még nyomtatási helye és ideje sincs tudva, csak az, hogy →*Decsi Gáspár* írt hozzá előszót. – Egyik fia, Hercegszőlősi Gáspár szintén viselt püspökséget.

Irodalom: Bod Péter után Kálmán Farkas: V. I. emlékezete (Czelder Figyelője, 1882.).

Veresmarti Mihály (? 1572. márc. – Pozsony, 1646. eleje) reformátusnak született róm. kat. apátkanonok. Baranya vármegyében született valahol. Előbb otthon, 1588-tól Tolnában, majd Debrecenben tanult, ahonnan 1596 táján Ceglédre ment →*rektornak*. Miután ezt a hivatalt Kecskeméten és Nagykörösön is viselte, ez utóbbi helyen még 1599 előtt lelkésszé választott. Ez évben a törökök által híveivel együtt elűzetvén, Örményben lett lelkész. Itt egy darabig oly buzgón működött egyháza érdekében, hogy még fogságot is szenvedett miatta. 1605 ősztől Komjátra ment lelkésznek, de 1608 eleje táján lemondván, 1610-ben áttért római katolikusnak. Másfél évi bécsi tartózkodás után 1611-ben Vágsellyén, 1614-ben Pozsonyban plébános, 1616-ban ugyanott kanonok, 1627-ben báta apát lett. – *Művei* közül fordítások: Tanácskozás, melyet kelljen a különböző vallások közül választani (Less Lénárd után 1611., 1612., 1640.). Az eretnekeknek adott hitnek megtartásáról... (Becanus Márton után 1640.). Az előbbi második kiadásának toldaléka a Lesst cáfoló Meissner Boldizsárnak ebbeli munkájával foglalkozik „Az Meissner rosszalkodására rövid felelet” c. alatt. Ezt →*Lindvai Göncz István* latin fordításban közölte Meissnerrel, aki aztán „Responsio ad puerilem censuram M. V.” (Wittenberg, 1615. II. kiad. 1623.) címmel válaszolt rá, amit a mű harmadik kiadásában ő sem hagyott szó nélkül. Eredeti művei még: Intő s tanító levél a bátaiakhoz (1639.). Megtérése története (Kiadta →*Ipolyi Arnold*, 1875.).

Irodalom: *Ipolyi Arnold*: V. M. élete és munkái (1875.).

Veresmarti ref. egyházmegye, az →*alsóbaranyai* egyik többször előforduló neve.

Veress István (Érdengeleg, 1871. nov. 2. – Debrecen, 1943. aug. 5.) ref. tanár. A gimnáziumot 1892-ben, a teológiát 1896-ban végezte Debrecenben, hol azután →*köztanítóságot* viselt. 1897 ősztől külföldre ment, s egyévi baseli időzés után visszatérvén, nevelő volt, míg 1900 júniusától Körösnagyréven, 1906 elejétől Bihardiószegen lelkészkedett. Miután 1911 végén bölcsészettudományt szerzett a kolozsvári egyetemen, 1913 nyarán Debrecenbe választották képezdei tanárnak, hol a következő évtől fogva az igazgatói tisztelet töltötte be, míg 1942-ben nyugalomba lépett. – Cikkei a →*Debreceni Prot. Lapban* és a →*Lelkészei egyesületben* jelentek meg. – *Művei* közül egyházi vonatkozásúak: Gräfin Katharina von Bethlen. (Basel, 1899.) Susanna →*Lórántfy*. (Cleveland, 1900.) Élmények és tanulmányok Svájcban. (Debrecen, 1900.) Képek az ausztriai evangéliumi mozgalmából. (Uo. 1902.) Ritoók Zsigmond. (Uo. 1905.) Szülők iránt való tisztelet (Prédikáció). (Hely n. 1906.) Dogmatikus és dog-

manélküli keresztyénség. (Gyoma, 1909.) Prédikáció a györteleki új orgona felavatásán („Emlékönyv...” c. füzetben). (Debrecen, 1910.) Einfluss der calvinischen Grundsätze auf das Kirchen- und Staatswesen in Ungarn. (Tübingen, 1910.) → *Bethlen Gábor* első hadjárata... és a nikolsburgi béke. (Nagyvárad, 1912.) A magyar ref. lelkészi állás főbb problémái a 20. század elején. (Db. Prot. Lap, 1912.) A neveléstudományok múltja és jelene (Theol. Értesítő, 1917.). A reformáció, mint a szabadság elve (Prédikáció). (Debrecen, 1917.) Pestalozzi. (Uo. 1927.) A debreceni ref. kollégium tanítóképző intézetének története 1855–1930. (Uo. 1931.)

Veress Jenő (Uzon, 1882. dec. 9. – **Budapest, 1968. febr. 23.*) ref. lelkész. A gimnáziumot 1902-ben Sepsiszentgyörgyön, a teológiát 1906-ban Budapesten végezte. → *Káplánkodás* után az 1909–1910. tanévet Utrechtben töltötte, majd újból káplán, később hitoktató, 1911-ben állandó vallástanító lelkész lett Budapesten. Kinevezetvéen katonalelkésznek, hosszabb ideig Budapesten állomásozott, majd pedig Székesfehérvárra volt beosztva, míg nyugalomba lépett. 1911-ben teol. magántanári képesítést szerzett Budapesten. – *Művei*: Spencer Herbert erkölcs-tana (Theol. Szaklap, 1910.). Servet Mihály harminc levele Kálvin Jánoshoz (ford.) (Pápa, 1910.) A jelenkori rendszeres theologia főbb problémái. (Budapest, 1910.) A világprotestantizmus szociális munkája (Prot. Szle, 1914.). A magyar protestantizmus művelődési eszményei és feladatai. (Budapest, 1928.) 1924-ben néhány hónapig szerkesztője volt a → *Prot. Szemlé*-nek.

Verestói György (Cséri) id. (Bonyha, 1698. jún. 25. – Kolozsvár, 1765. márc. 6.) ref. püspök. Bonyhán kezdte tanulását. mit 1710-től Marosvásárhelyen, 1713-tól pedig Kolozsvárt folytatott. Ez utóbbi helyen 1716-ban lett → *togatus*. 1718-tól pedig → *köztanító*ságot viselt. 1721 nyarán külföldre indult s ez évi szept. 25-én Franekerben iratkozott be az egyetemre, melyen 1726. szept. 26-ig időzött. Hazaérkezvén, 1727 elején udvari papja lett br. Bánffy Farkasnak Bonchadán. 1728 nyarán Kolozsvárt foglalta el a bölcsészet tanszékét, melyről 1758 őszén a teológiáéra lépett elő. 1760. jún. 15-én püspökévé választotta az → *erdélyi egyházkerület*. Betegeskedése miatt 1764-ben visszavonult a tanárságtól. – *Művei*: De palma ardente (Exod. III. 1-5.). (2 r.) (Franeker, 1725.) Oratio funebris, qua... Josephum Filep → *Deáki*... salutavit. (Kolozsvár, 1748.) Oratio funebris, qua Josephum → *Inczédi* laudavit... (Uo. 1751.) Politicus inculpatus... (Gyászbeszéd br. Wesselényi István felett). (Uo. 1759.) Oratio funebris in supremum honorem Francisci Kabos. (Uo. 1759.) Oratio... super funere... Sigismundi comitis Rhédei... (Uo.

1760.) Oratio. qua sacrum ecclesiae ministerium... (Gyászbeszéd → *Szathmári Pap Zsigmond* felett). (Uo. 1760.) Az idvezítő hitnek bátorító erejéről (Gyászbeszéd gr. Teleki Mihály felett). (Uo. 1763.) Magyar versek... temetési és lakodalmi különböző alkalmatosságokra. (Uo. 177?) (II. kiad. uo. 1781.) Holtakkal való barátság (2 k.) (Uo. 1783.) [Huszonhat gyászbeszéd, melyek közül külön is megjelentek a Váradi Zsigmond (1730.), Valkai Miklós (1730.), gr. Teleki Pál (1731.), Havasali Sára (1731.), Pongrácz Nagymihályi Jánosné gr. Teleki Judit (1733.) és br. Bánffy Sámuel (1756.) felett tartottak, míg az elősoroltak hiányzanak belőle.] – Üdvözlő verset írt → *Rimaszombati Sámuel*hez (1724.), gyászverset br. Kemény Zsigmondné gr. Bánffy Krisztina halálára (1718.). Egy levelét közre bocsátotta 1735-ben Venema franekeri professzor. A temetésén elmondott beszédek szintén megjelentek. – Veje volt → *Baczoni Incze Máténak*, sógora → *Incze Istvánnak* és → *Incze Mihálynak*.

Irodalom: Franekeri nagyterjedelmű értekezésének ismertetése a Museum... Bremenseben (II. k. 1729.) és Nagy Zsigmondtól a Prot. Közlönyben (1886.), *Török István*: A kolozsvári ev. ref. kollégium története (1905.)

Verestói György (Cséri) ifj. (Szilágynagyfalu, 1739. febr. 3. – Kolozsvár, 1794. szept. 16.) ref. lelkész, az előbbinek fia. Tanulmányait Kolozsvárt végezte, ahonnan 1761 júniusában külföldre ment s ez év őszén a franekeri egyetemen lépett a hallgatók sorába. 1764 októberében hazaérkezvén. 1765-ben → *káplán*, 1767 augusztusában lelkész lett Kolozsvárt. – *Művei*: De duobus philosophorum aegyptiorum Mosi olim resistentium ordinibus. (Franeker, 1764.) Istenében gyönyörködő... (Gyászbeszéd Pénteki Lászlóné Viski Anna felett). (Kolozsvár, 1769.) Isten akaratjában mindenkor... (Gyászbeszéd Páldi Székely István felett). (Uo. 1769.) Istenét... szeretett Jób (Gyászbeszéd br. Wesselényi Ferenc felett). (Uo. 1770.) Halotti szomorú tanítás (Szegedi Sámuel felett). (Uo. 1770.) Embernek előbbeni boldog állapotját... (Gyászbeszéd özv. gr. Földvári Ferencné gr. Kun Erzsébet felett). (Uo. 1771.) Panegyricus, quo Adamum comitem de Bethlen... laudavit. (Uo. 1772.) Istenét, hogysémmint egyetlenét inkább szerető... (Gyászbeszéd br. Kemény István felett). (Uo. 1773.) Hazának elpusztulásán kesergő... (gyászbeszéd Nalácsi Dániel felett). (Uo. 1776.) Hazánk feje koronájának elesése... (Mária Terézia halálára). (Uo. 1782.) Jézusát szerető... (Gyászbeszéd gr. Teleki Ádámné br. Wesselényi Mária felett). (Uo. 1786.) Bethlen Gergely gr. örök emlékezete. (Uo. 1786.) Az Úrnak élő haló keresztyén (Gyászbeszéd br. Alvinczi Gábor felett). (Uo. 1789.) – Üd-

vözlő verset írt →*Őri Fülelp Gáborhoz* (1763.) és egy Vegelin nevűhöz (1763.). gyászverset nagyanyja Baczoni Incze Máténé Bogdányi Sajgó Erzsébet (1757.), Csepregi Turkovics Ferencné Viski Sára (1757.) és atyja halálára. – A felette tartott beszédek és emlékére szerzett versek szintén ki vannak adva. – Unokaöccse volt →*Ince Mihálynak* és unokatestvére a két →*Ince Sámuelnek*.

Versényi György (Szucsák, 1852. febr. 5. – Kolozsvár, 1918.) ref. vallású állami tanár. Tanult Nagyenyeden és Kolozsvárt, majd a budapesti egyetem bölcsészeti karán, melyen 1877-ben doktorságot szerzett. Előbb helyettes tanár volt Lőcsén, azután rendes tanár 1876-tól 1894-ig Körömcányán a főreáliskolában, ettől fogva Kolozsvárt az állami felsőbb leányiskolában. 1906-ban nyugalomba lépve, Budapesten lakott 1917-ig, midőn visszaköltözött Kolozsvárra. – Nagyobb dolgozatai közül egyházi érdekűek: Babonás napok (Körömcányai főreáliskola értesítője. 1892.). →*Medgyes Lajos* élete (Erdélyi Múzeum, 1895.). Hory Farkas. (Budapest. 1896.) A vallásos elem Arany János költészetében (Erdélyi Prot. Lap, 1900.). →*Tompa* vallásos költészete (Sp. Lapok. 1901.). →*Kolosi Török István* (Erdélyi Múzeum, 1902.). →*Szentmártoni Bodó János* (Uo. 1902.). Új templom (A szászvárosi ref. templom fölszentelésekor). Szászváros, 1904.) →*Kriza János* emlékezete (Bp. Szle, 1911.). – Veje volt Medgyes Lajosnak.

Vértesaljai ref. egyházmegye (másképpen óbudai, székesfehérvári), az →*alsódunamelléki*, majd →*dunamelléki kerületben*, kezdetől fogva létezik, s a 17. század közepén 25, azután már csak területi módosulások miatt is változó számú. jelenleg 38 anyaegyházból áll, melyek közül 4 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, a többi Fejér vármegyében fekszik. – →*Esperesei* közül a következőkről tudunk: Szováthi Gáspár budai l. (1576.), Váradi János budai l. (1628. márc.) (1632. jún.). Tolnai János szentendrei l. (1652. márc.) Szelei György bicskei l., Csengeri Pál óbudai l. (1676. márc.). Kása György szentendrei l. 1680 körül. Papi János pátyi. bicskei, verebi l., Miskolci Sós György sárkeresztúri l., Udvardi Mátyás etyeki, lovasberényi l. 1699–1714, Diószegi Mihály sárkeresztúri l. 1714–1738, Csuzi Erős Mihály tabajdi, lovasberényi l. 1740-tól (1757.), Szigeti István seregélyesi l. 1762–1770, Ónodi Sámuel bicskei l. 1770–1783, Veszprémi János csákvári l. 1784–1800, Nagy István zámolyi l. 1807–1827, Ináncsi Pap Mihály lovasberényi l. 1827–1844, Maller Ferenc csákvári l. 1844–1861, P. Nagy Zsigmond bicskei l. 1861–1873, Konecz Imre seregélyesi l. 1873–1910, →*Lévai Lajos* sárkeresztúri, bicskei l. 1910–1923, Varga Sándor csákvári l. 1923–1938,

B. Szabó János tabajdi l. 1938–1948. Füle József bicskei l. 1948–1952. Kéri Sándor iváncsai, ercsi l. 1953–1954. Radics József cecei l. 1955–1974, Szénási Sándor kápolnásnyéki l. 1974-től.

Vérvölgyi András (? , ? – Kismarja, ?) ref. lelkész. Szilágysági születésű. Debrecenben tanult, hol 1671-ben lett →*togatus*. Miután →*köztanítóságot* is viselt, →*rektornak* ment Biharpüspöki-be. A külföldet is fölkeresvén, 1677-ben az utrechti, 1678-ban a leideni egyetemnek lépett a hallgatói közé. Hazajöve, 1679 első felében Fugyivásárhelyen, már 1681-ben Kismarján lelkészkedett. – *Műve*: De... plena persuasione spei. (Leiden, 1678.) – Respondeált a „De prophetiis V. T.” (1677.) tartott vitán. – Gyászverset írt a →*Rácböszörményi János* (1677.) halálára.

Veszprémi B. István (? . 1637. v. 1638. – Gyulafehérvár. 1713. szept. 22.) ref. püspök. Tanult Sárospatakon, hol 1658. okt. 12-én lépett a felsőbb osztályok elsőjébe s 1661 szeptemberétől fél évig →*seniori* tiszteletet töltött be. Ekkor →*rektornak* ment Szatmárra, ahonnan 1664-ben indult külföldre, s ez évi máj. 23-án Franekerben, szept. 7-én Groningenben, 1665-ben Utrechtben, 1666. ápr. 12-én Leidenben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Még ebben az évben visszatérvén, ismét szatmári rektor lett, 1671-ben pedig a Kemény Jánosné udvari papja. 1675 után Székelyudvarhelyre vitték lelkésznek, az →*udvarhelyi egyházmegye* pedig egyidejűleg →*esperesévé* választotta. Miután 1691-ben püspökévé tette az →*erdélyi egyházkerület*, e hivatalánál fogva egyúttal a gyulafehérvári →*elsőpapságot* is vitte, haláláig. – *Műve*: De vera notitia fidei adversus coecam pontificiorum fidem. (Utrecht, 1666.) – Respondens volt az „Analecta papistica” (1666.) tárgyában tartott vitán. – Üdvözlő verset írt Kiskomáromi Jánoshoz (1660.), →*Csuzi Cseh Jakabhoz* (1665.) és →*Sárfői Mihályhoz* (héberül. 1666.).

Veszprémi P. István (? , ? – Szilágyperecsen, ?) ref. lelkész. az előbbinek fia, Kolozsvárt tanult. hol 1690-ben →*köztanítóságot* viselt. Azután külföldre ment, s 1691. okt. 20-tól Groningenben. 1692 elejétől Franekerben. 1693-tól Utrechtben gyarapította ismereteit. Hazatérte után a Székelyföldön lelkészkedett, így Lécfalván és Kézdivásárhelyen. Onnan eljőve. 1705-ben Csengeri, 1713-ban hadadi, 1720-ban lázári pap volt, s ekkor spinozista és pantheista hírből állott. Ennek fejleményeiről nem tudunk, csupán azt, hogy 1724-ben más volt a helyén. 1732-től Menyőben, 1733-tól Szilágyperecsenben lelkészkedett. – *Műve*: De arbore scientiae boni et mali. (Utrecht. 1693.) – Üdvözlő verset írt →*Vásárhelyi Tőke Istvánhoz* (1692.), gyászverset a →*Szathmárnémethi Mihály* (1689.) és →*Tolnai F. István* (1690.) halálára.

Veszprémi (Weszprémi) Csanády István (Veszprém, 1723. aug. 13. – Debrecen, 1799. márc. 13.) ref. vallású orvos. Tanult 1733-tól Pápán, 1739-től Sopronban, 1741-től Debrecenben, hol később →*köztanítóságot*, 1751 szeptemberétől pedig →*seniorságot* viselt. 1752 tavaszán külföldre menvén, először Zürichben, 1754-től Utrechtben, majd Oxfordban és Cambridgeben orvosnak készült. Angliában tartózkodása alatt tekintélyes alapítványt eszközölt ki a →*debreceni kollégium* részére. Miután 1756 júliusában orvosdoktor lett Utrechtben, 1757-ben Debrecenben telepedett le. – „Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia” (4 k. 1774–1787.) c. műve igen sok prot. egyháztörténeti és irodalomtörténeti adatot tartalmaz. Ezenkívül egyházi érdekű munkája: *Gazda ember könyvecskéje* (Angolból ford.). (Pozsony, 1776. és Nagyszeben, 1778.) kéziratban maradt Superville kátéjának a fordítása.

Irodalom: Gulyás István: W. I. emlékezete (Db. Prot. Lap, 1900.).

Veszprémi ev. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, a XVIII. század folyamán keletkezett, de 1786-ban a kerület rendezése alkalmával, midőn elvették a →*kemenesaljai egyházmegyétől* a Veszprém vármegyei egyházakat, külön szakították az alsóveszprémi részt, egyelőre ugyan csak MINT *”PROSENIORATUST*; Bár már 1792-re újból együtt volt a két rész, 1803-ban még egyszer kísérletet tettek a felső- és alsóveszprémire való szétválasztással, most már rendes →*esperest* tevén mindkettő fölé, de az alsóveszpréminek 1812-ben történt lemondásával véglegesen egybeolvadtak a veszprémivé. Ennek 1792-ben összesen 19 anyaegyháza volt, később 23, melyek egy Zala vármegyei kivételével mindannyian Veszprém vármegyében feküdtek. 1952. júl. 1. óta az →*egyházmegye* az →*északi egyházkerülethez* tartozik, 31 anyaegyházzal. – →*Espereseinek* névsorából a következők ismeretesei: Kiss Zsigmond nagyvázsonyi, várpalotai l. 1756 tájáig, Szakonyi Ferenc dabronyi l. 1765-ig, Sikos István várpalotai l. 1765–1772, Erhard György somlósztőlői l. 1785 őszéig, majd Tompos Balázs gergelyi l. 1803-ig, később Berke Mihály ajkai, gergelyi l. 1812–1843, Szedenics György várpalotai l. 1843–1867, Tatay Sámuel bakonytamási l. 1868–1893, →*Gyurátz Ferenc* pápai l. 1893–1895, Szalay Ferenc várpalotai l. 1896–1905, Hofbauer Pál magyarszombathelyi l. 1906–1911, Szalay László somlósztőlői l. 1911–1912, Takács Elek homokbödögei l. 1913 nyaratól (1937.), Hering János (1940.).

Veszprémi ref. egyházkerület, a →*dunántúlinak* a →*felsődunamelléki*vel való egyesülése előtt sokszor előforduló egyik neve.

Veszprémi ref. egyházmegye, a →*dunántúli ke-*

rületben, kezdettől fogva létezett, mégpedig messze nyúló területtel. A balatonmelléki Zala vármegyei egyházakon kívül a →*külsősomogyi egyházmegye* egyházai is mintegy felerészben hozzá tartoztak. Ez utóbbiak elválása után még mindig oly sok egyházból állott, hogy a XVII. század utolsó tizedétől fogva három →*prosenioratusra* (veszprémi, mezőföldi, csókakői) kellett osztani, olyképpen, hogy a püspökké lett, de továbbra is espereskedő veszprémi →*esperes* mellé mindegyikből választottak proseniort. A csókakői hamar önálló lett, de nem sokára meg is szűnt, mire pár évtizedre a belsősomogyi került a helyére. Még 1738-ban is egy majdnem püspökféle fősenior mellett működtek a másik kettőnek a proseniorai, azonban már 1743-ban kivívta mindegyik a teljesjogúságát. Magának a veszprémi egyházmegyének 1618-ban 27, 1732-ben pedig 34 anyaegyháza volt, és bár a csókakőiből is beléolvadt néhány, 1795-ben már csak 33-at számolt, míg azután 36-ból állott, melyek közül 5 Fejér, 14 Zala, 17 Veszprém vármegyében feküdt. Az 1952. júl. 1. óta érvényes beosztás szerint most már 42 anyaegyház tartozik hozzá. – →*Espereseinek* névsorából a következőkről tudunk: Nagy Gáspár veszprémi l. 1613-ig, →*Pathai István* veszprémi l. 1613–1623, Tolnai István csopaki, felsőörsi l. 1623–1632, Gál Imre veszprémi l. 1633–1655, Gál István veszprémi l. 1655–1669, →*Losonci Farkas János* veszprémi l. 1673–1702, →*Hodosi Sámuel* veszprémi l. (1695-től prosenior) 1702–1710, Csoó István vörösberényi, felsőörsi l. (1708-től prosenior) 1710–1713, Deáki Márkus István veszprémi, felsőörsi l. (1713-től prosenior) 1723–1749, Keresztúri Tuba István szentkirályszabadjai l. 1749–1763, Pados Ferenc nemesvámosi l. 1764–1784, Somogyi István nemesvámosi, tótvázsonyi l. (1791.) (1795.), Kocsi Horváth Sámuel veszprémi l. 1799–1805, →*Fábián József* vörösberényi, tótvázsonyi l. 1805–1825, Nagy István balatonfüredi l. 1825–1841, →*Márton Gábor* köveskáli l. 1841–1848, Pap István nemesvámosi l. 1848–1850, Vecsey Gábor várpalotai l. 1850–1860, Oláh János pécselyi l. 1860–1867, Pap Gábor vilonyai l. 1868–1874, Csonka Ferenc szentgáli l. 1874–1891, Pap Sándor iszkaszentgyörgyi l. 1892–1894, Nyikos Kálmán litéri l. 1895–1903, Segesdi Miklós balatonfüredi l. 1903–1918, Demjén Márton veszprémi l. 1919–1922, Szűcs József alsőörsi l. 1923–1948, Vámos Géza balatonfüredi l. 1948–1954, Bakos Lajos balatonarácsi l. 1954-ben, Pethe Kálmán alsőörsi, balatonfüredi l. 1954 óta.

Irodalom: Görög E.: A veszprémi egyházmegye története (1863.), Thury Etele: Adatok a veszprémi ref. egyházmegye történetéhez (Prot. Szle, 1889.).

Veteristák Magyarországon. A XIII. Gergely pápától 1582-ben életbe léptetett naptár-reform ellenzői természetesen a protestánsok közül kerültek ki. Minthogy pedig Magyarország népességének túlnyomó többsége protestáns volt akkor, az ellenállást még a királyi hatalom sem bírta megtörni. Egymást érték az eredménytelen rendelkezések. Nagyon kevés helyen sikerült úgyszólván rajtaütéssel és különlegesen megnyert prot. segédlettel hamar elfogadtatni. A közhangulat más irányú volt, s a király személyesen kiadott rendelete ellenében az országgyűlés hatáskörébe tartozónak nyilvánította az intézkedést a legtöbb törvényhatóság. Így aztán a legnagyobb zűrzavar állott elő, mely arra sem szűnt meg, hogy az 1587–88-i országgyűlés kifejezetten csupán a királyra való tekintettel az új naptárt fogadta el. És ha sok helyen meg is hajoltak a törvény előtt, máshol viszont még ott is ellenszegülésre talált, ahol már előzőleg beletörődtek az új időszámításba. Végre is az 1599-i országgyűlés súlyos büntetéseket szabván a törvény megszegőire s emellett még külön szigorú rendeletek is minden irányban intézkedvén, annyit mégis elértek, hogy legalább hivatalosan mindenfelé hozzájárultak az új naptár használatához. Magánosok ellenben, kivált némely vidékeken, még sokáig éltek az óval. Ez volt a helyzet a hódoltságban általánosan, amennyiben még róm. katolikusok sem voltak hajlandók még évtizedekig semminemű változtatásra. Erdélyben is hasonló magatartást tanúsítottak a protestánsok, és sokan még akkor is ragaszkodtak az ó naptárhoz, mikor az 1590-i országgyűlés a zsarnok fejedelem akaratára életbe léptette az újat. Még egy évtized múltával is számos helyen tartották az ünnepeket az ó naptár szerint, s a tiszántúli vidékeken annyira vegyes volt az eljárás, úgyszólván községenként, hogy még a század utolsó éveiben is olyan magyar naptár jelent meg, mely egyaránt magába foglalta az ót és az újat, sőt Máramarosban csak 1625-re sikerült elfogadtatni a reformátusokkal az újat.

Vibeg János (? , 1633. – Pozsony, 1700. ápr. 16.) ev. lelkész. Sziléziában született. Magyarországra jöve, 1655-től Bönyön, 1658-tól Rétfaluban, 1659-től Lozsmádon lelkészkedett. 1673-ban elűzetvén, Sopronban lakott, míg 1682-ben Pozsonyba ment lelkésznek, hol később →*esperesi* tisztet is viselt. 1698-ban nyugalomba lépett. – *Műve:* Nachgedruckter geistlicher Denck-Pfenning... (Ima I. József megkoronázásakor). (Pozsony [?], 1687.)

Victor János (Budapest, 1888. jún. 4. – Budapest, 1954. jún. 29.) ref. tanár. Budapesten végezte a gimnáziumot 1906-ban, a teológiát 1910-ben, s ezután bölcészetet hallgatott két évig. Egy évet Princeton-ban töltött s ott bacca-

lariusus lett a teológiának. Visszatérvén onnan, 1913-tól vallásitanító volt Budapesten, hol 1924-ben bölcészetdoktorságot és teol. magántanári képesítést szerzett, mire 1925-ben tanárrá választották a →*teol. akadémiára*. Majd 1932-ben lelkészi állást foglalt el az V. kerület belső részében, míg 1949-ben ismét visszatért tanárnak a teol. akadémiára. A →*dunamelléki kerület* 1929-ben tanácsbíróvá, 1945-ben főjegyzővé választotta. – *Művei:* Az átalakult élet (Drummond után ford.). (Budapest, 1912.) A ker. missziók döntő órája (Mott után ford.). (Uo. 1914.) A mester jelleme (Fosdick után ford.). (Uo. 1914.) (II. kiad. 1916.) Nemzetünk jövője hivatása. (Uo. 1915.) Jézus önarcképei (Elmélkedések). (Uo. 1915.) (II. kiad. 1921.) Vázlatos útmutatás a hegyi beszéd tanulmányozásához. (Uo. 1915.) Az imádság értelme (Fosdick után ford.). (Uo. 1916.) Az egyén problémája. (Uo. 1918.) A csodák természetessége. (Uo. 1918.) Lelkidolgozások. (Uo. 1923.) Jézus istensége. (Uo. 1923.) Világosság útja. (Uo. 1923.) A hazaszeretet eszméje. (Uo. 1924.) Canterbury Anselmus realismusa. (Tahitótfalu, 1924.) Csendes vizek mellett (2 k.). (Budapest, 1925.) A szentek szentjében. (Tahitótfalu, 1926.) A stockholmi egyetemes ker. congressus. (Uo. 1928.) Térj magadhoz drága Sion. (Budapest, 1930.) A mának vallási problémája. (Uo. 1931.) Ő és mi. (Uo. 1932.) A lelkipásztor mint hívő ember. (Uo. 1932.) Boldog rabság (A philippibeliekhez írt levélről). (Uo. 1933.) Az antisemitizmus hatása a keresztyénségre. (Uo. 1934.) Építsünk hajlékot (Prédikációk). (Uo. 1936.) A diadalmas élet. (Uo. 1937.) Ref. eucharistia. (Uo. 1938.) Az igaz értelme szerint való konfirmációról. (Uo. 1940.) Igehirdetésünk textuszerűsége (Károlyi-empléknyelv, 1940.). Ref. missziói munka. (Budapest, 1941.) Az egyház három arca. (Uo. 1941.) Lészen eljövendő (Nyolc adventi előadás). (Uo. 1942.) Máté evangéliuma. (Uo. 1942.) Református hiszekegy. (Uo. 1943.) Egyházi életünk változása. (Uo. év n.) Egyház és egyházalkotmány. (Sárospatak, 1949.) Az egyház bűnei. (Budapest, év n.)

Vidos Lénárd (Samarjai) (? , ? – ?, 1599.) ev. esperes, 1585 novemberében galgóci, de már 1586-ban semptei pap volt. Majd 1591 júniusában sárvári lelkészként volt jelen a →*csepregi colloquiumon*. 1595 körül →*esperesnek* választották. – *Műve:* Halandó embernek kísértetiről és azok ellen Isten igéjéből való vigasztalásról... (I. kiad. ismeretlen, új kiad. Gyulafehérvár, 1632.) Javitotta a magyarul „Az üdvösséges kimúláshoz való készületnek tudománya” címet viselő műnek →*Sárkány György*-től végzett fordítását, melynek hasonlóképpen csak 1632-i kiadása ismeretes. Előszót írt a Rauscher után →*Manckskovit Bálint* által átdolgozott „Az ke-

resztyéni tudománynak fő ágairól való szükséges könyvecske” (1585.) mellé.

Vilfinger Ernő János (Sopron, 1745. – Sopron, 1803. aug. 8.) ev. lelkész. Sopronban kezdett tanulni. Miután Pozsonyban bevégezte iskoláit, külföldre ment s 1768 tavaszán a jeni egyetemre iratkozott be. Visszatérve hazájába, előbb Nemesdömölkön másodpap, 1775-től Kapolcson, 1791-től Sopronban lelkész volt. – *Munkája*: Az ún. Dunántúl való kerületben levő aug. conf. tartó eklézsiáknak múlt két században élő főigazgatóinak azaz →*superintendentenseinek* rendje... (Sopron, 1796.)

Vincze Géza (Kalotaszentkirály, 1889. ápr. 2. – **Budapest, 1964. jún. 3.*) ref. lelkész. Kalotaszentkirályon kezdett tanulni. A gimnáziumot 1907-ben, a teológiát 1911-ben Kolozsvárt végezte, ahol kevés ideig →*káplán* is volt. Még Cegőtelkén, Istvánházán, Fogarason káplánkodott, míg 1915 márciusában lelkész lett Marosszentimrén. Az itteni templomnak az egyház tulajdonában való megmaradásáért folytatott nehéz harc után 1923 őszén Magyarországra jöve ismét segédlelkész lett Győrött, majd Budán, azután Pesten, hol vallásoktató is volt. Innen 1928 júliusában lelkésznek ment Nagyigmándra, ahonnan 1931 februárjában Budapestre került középiskolai vallásoktatónak, mely állásáról 1950 októberében vonult nyugalomba. – Számos cikke jelent meg az egyházi lapokban, irodalmi vonatkozásúak pedig világi lapokban és szaklapokban. „Igehirdető poéták és poéta igehirdetők” (Budapest, 1926.) c. megjelent munkáján kívül még kéziratban van: „A fogarasi ref. egyház sociografiája” (1914.) és „A marosszentimrei egyház és Hunyady-templom története”.

Vinczi János (? , ? – ? , ?) román ref. esperes. Románra fordított 1683-ban ref. szerző után tizenöt prédikációt „Arany szekrény” c. alatt és 1689-ben ismeretlen szerzőtől egy szláv imakönyvet.

Vitnyédy István (Muzsaji) (Sárvár, 1612. dec. 20. – Nezsider, 1670. febr. 13.) ev. vallású nemes. Tanult Sárváron, Csepregen, Sopronban. Iskolái végeztével egy ideig titkára volt gr. →*Nádasdy Pálnak*, míg 1636-ban ügyvédnekni kezdett Sopronban, hol 1638-ban városi jegyzővé, 1646-ban a város követévé választott. Majd 1647-ben Sopron vármegyei főadószedő lett, 1649-ben, 1655-ben és 1662-ben pedig a vármegye küldte követéül az országgyűlésre. Bizalmas embere volt a költő Zrínyi Miklósnak. – Részt vett a →*Wesselényi-féle* összeküvésben, s a pozsonyi →*delegatum iudicium* elé idézett prot. lelkészek elleni vád alapjául két, állítólag általa írott levél szolgált. Bökezűen segítézett prot. iskolákat és egyházakat, így tekintélyes összeggel járult az →*eperjesi kollégium* felépítéséhez. Alumnusai ál-

landóan voltak külföldi egyetemeken. Felesége halálára (1660.) a wittenbergi, egyik fiáéra (1662.) a tübingeni egyetemi hallgatók írtak gyászverseket, az övére pedig egyik volt alumnusa, →*Dömötöri György*. Leveleit →*Fabó András* (2 k., 1871.) adta ki életrajzzal ellátva.

Irodalom: Payr Sándor: M. V. I. (1906.), Hörk József: M. V. I. (Sz. 1907.).

Vízaknai Gergely (?Vízakna, ? – ?, ?) ev. lelkész. Honi tanulása után külföldre ment s 1540. okt. 22-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be. 1545-ben →*rektor* lett Kolozsvárt; 1552 végén betegeskedett, de körülbelül 1553 elejétől →*prédikátori* tiszttel vitt ott pár év múlva bekövetkezett haláláig. – Egyik társa volt →*Heltainak* a Biblia fordításában. – Kéziratban fennmaradt a Mózesről nevezett ószövetségi könyvekre latinul írt magyarázatainak egy része, nyomtatásban pedig „Az ker. tudománynak egynehány fő articulusról való könyvecske” (I. kiad. ismeretlen, új kiad. Sopronlövő, 1593.) c. műve.

Vízaknai U. Mihály (Vízakna, 1654. v. 1655. – ?, ?) ref. lelkész. Tanult Nagyenyeden, ahonnan külföldre is ellátogatván, 1680. febr. 21-én iratkozott be Leidenben az egyetemre, de már az előző évben megérkezett oda. A hazájába való visszatérte utáni életeseményeiből csupán annyi ismeretes, hogy 1684 decemberében Sárdon lelkészkedett. – *Műve*: De gravioribus legis... (3 r.). (Leiden, 1680.) – Üdvözlő verset írt →*Zilahi Istvánhoz* (héberül, 1679.).

Vízlendvai ref. egyházmegye, a →*dunántúli kerületben*, Vas vármegye legdélibb és Zala vármegye nyugati részén a Mura és Lendva folyók melléke, egyike annak az öt, illetve négy →*egyházmegyének*, amelyek a →*Sopron–Vas vármegyei egyházkerületből* a helvét irányhoz csatlakoztak. 1624-ben a →*németújvári egyházmegyével* olvadt egybe, s →*esperese* ott folytatta hivatalát egy ideig, de a hozzátartozott egyházak egy része 1626-ban a →*kiskomáromi egyházmegyéhez* csatlakozott. – Esperesei közül különben a következőkről tudunk: Perlaki Márton szentgyörgyvölgyi l. (1612.) 1616-ig, Briccius Péter vízlendvai, szentgyörgyvölgyi l. 1616–1624.

Vizsolyi Biblia, a →*Károlyi Radics Gáspár* által fordított s Vizsolyban 1590-ben megjelent első teljes magyar Biblia, mely alapul szolgált a későbbi kiadású magyar Bibliák legtöbbjéhez.

Vollgnad Gáspár (Eilenburg [Szászország], 1577. júl. 28. – Eilenburg, 1637. aug. 19.) ev. lelkész. Miután Wittenbergben magisterséget szerzett, 1599-ben szász tábori pap lett s ebben a minőségében került Magyarországra, hol 1613-ban a pozsonyi egyház választotta lelkészének. 1615 áprilisában Németországba távozott, s mint nyugalmazott behlitzli lelkész halt meg szülőhelyén. – *Műve*: Vier unterschiedene Predigten nach ge-

endigter Aufhörung der im vorigen 1613. Jahr in Ungarn... grassirenden Pestilenz über den 103. Psalm Davids. (Lauingen, 1614.)

Vramec Antal (? , ? – ? , ?) horvát prot. lelkész. Teol. doktor volt, 1578-ban zágrábi kanonokságot viselt, de már 1586-ban és 1587-ben protestáns szellemben lelkészkedett Varasdon. Az előbbi évben bocsátotta közre az „Evangéliumok magyarázatai”-t és a „Szentek postillái”-t horvá-

ul. Ez utóbbi műve fenn is maradt, úgyszintén „Kronikája” (1578.) is, melyet Klaičs hosszú bevezetéssel ellátva ismét kiadott újabban.

Vukovári hitvita, a Valpón kezdettnek Vukováron való folytatása és bevégezése 1551 májusában.

Vukovári ref. egyházmegye, a →*pozsegainak* néha előforduló neve.

W

Wagner Bálint (Brassó, ? – Brassó, 1557. szept. 3.) humanista szellemű ev. lelkész. Hazai tanulmányai végeztével külföldre menvén, 1542. ápr. 13-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyről 1544-ben magisteri címmel tért vissza. Ekkor →*rektor*, 1549-ben pedig →*elsőpap* lett Brassóban. – 1555-ben átvette a →*Honterus-féle* nyomdát, melyre aztán kir. szabadalmat kapott. Számos nevezetes régebbi és egykorú munkát adott ki, egyebek között az Újszövetséget eredeti nyelvén az Erasmustól készített latin fordításai közül az utolsóval együtt (1557.). Saját művei egy több kiadást ért görög nyelvű tanulmányon kívül: *Quaestio de duobus dictis, quae in speciem pugnare videntur, altera Syracidis, altera Pauli* (Melanchthon levelei között kiadva Művei X. k. 898–900. l.). *Praecepta vitae christianae* (Seneca nyomán.) (Brassó, 1544.) (Részben II. kiad. uo. 1554., III. kiad. uo. 1557.). *Amnon incestuosus* (Az első kinyomtatott magyarországi színmű). (Uo. 1549.) *Κατηχησις* (A Brassóban lakó görögök részére). (Uo. 1550.) Német →*énekeskönyv*. (Uo. 1553. vagy 1554.) *Prima rudimenta christianae religionis*. (Uo. 1554.) *Imagines mortis selectiores*. (Uo. 1557.) *Medicina animae*. (Uo. év n.) *Odium calvinianorum* (Uo. év n.)

Irodalom: Schuller H.: Die Κατηχησις Valentin Wagners (Korrespondenzblatt... 1926.).

Wagner Jakab (Besztercebánya, 1560. k. – Kisszeben, 1600.) ev. lelkész. Besztercebányán tanult tízéves koráig. Ezután Libetbányán három évig, a sziléziai Leobschützben egy évig, Bártfán négy évig folytatta iskoláit. Miután ettől fogva egy évig tanító volt Libetbányán, Ágostába ment s ott egy évet szintén tanítással, hármat pedig tanulással töltött. 1583 tavaszától a tübingeni egyetemen gyarapította ismereteit. Majd hazajövén 1584 őszén →*rektor* lett Eperjesen, 1585 nyarán másodpap Bártfán, 1596 végén lelkész Szepesváralján, 1600-ban →*elsőpap* Kisszebenben, de alig érkezett oda, meghalt. Egyik szerzője az „*Apologia examinis ecclesiae et scholae Bartphensis et jam etiam scholae Epperiensis...*” c. műnek (Bártfa, 1590.), melyet →*Pilcius Gáspár* ellen a →*Wagner Márton* hátrahagyott

kéziratának felhasználásával, →*Faber Tamás* és →*Sculteti Severin* társaságában készítette. – Fia, W. Márton (1587–1666.) 1645-től püspöke volt a szabad kir. városi egyházkerületnek.

Wagner Márton (Besztercebánya, 1547. – Bártfa, 1590. nov. 6.) ev. esperes, az előbbinek bátyja. Bártfán végezte iskoláit, majd a külföldet is fölkeresvén, 1571. ápr. 30-tól Wittenbergben folytatta tanulmányait. Visszatérve hazájába, először tanító volt Besztercebányán, azután →*rektor* Libetbányán, majd diakónus Besztercebányán, valószínűleg 1577-től Eperjesen, végül 1580 őszétől →*elsőpap* Bártfán. Az →*öt szabad kir. városi egyházmegye* 1588. aug. 24-én →*esperesévé* választotta. – Buzgón harcolt a helvét irány és annak képviselője, →*Pilcius Gáspár* ellen, mint a következő művek egyik szerzője: *Examen thesium et regularem Zwinglianarum de coena Domini* (→*Faber Tamással* és →*Sculteti Severin*mel). (Bártfa, 1586.) *Apologia examinis ecclesiae et scholae Bartphensis et jam etiam scholae Epperiensis* (Az ő hátrahagyott kéziratának felhasználásával Faber Tamás, Sculteti Severin és →*Wagner Jakab* készítette). (Uo. 1590.) Nem tévesztendő össze azonos nevű unokaöccsével, a püspökkel.

Irodalom: Ráth György: Pilcz Gáspár és ellenfelei (MKSz 1892–93.), *Zoványi Jenő: A magyarországi protestántizmus története a reformáció századában*.

Wallaszky Pál (Bagyan, 1742. jan. 29. – ? 1824. szept. 29.) ev. lelkész. Tanulmányait Selmebányán (1753-tól), Rimaszombaton (1756-tól) és Pozsonyban (1757-től) 1767-ben végezte, közben 1761–63-ban nevelősködés miatt megszakítván azokat. Külföldre menvén, 1767. ápr. 13-án a lipcsei egyetemre iratkozott be; járt még a hallei és wittenbergi egyetemen, valamint Berlinben is. Hazatérve, 1769 novemberében lelkész lett Tótkomlóson, 1780 tavaszán Cinkotán, 1783-ban Jolsván. Mint gömöri →*alesperes*, 1791-ben tagja volt a →*pesti zsinatnak*; 1819-től →*főesperességet* viselt s 1822-ben püspökké akarta választani a →*tiszai kerület*, de agg kora miatt nem vállalkozott rá, sőt az →*esperesi* hivatalról is lemondott. – Nevezetes irodalmi mun-

kásságot fejtett ki, különösen a magyar egyház- és irodalomtörténet mezején, amely utóbbinak egyik alapvetője volt. – *Művei*: Tentamen historiae litterarum sub rege gloriosissimo Matthia Corvino de Hunyad in Hungaria. (Lipcse, 1769.) Vindiciae opusculi Pestiensis inscripti Fundata tolerantialis decreti sequela contra anonymi jurisperiti examen. (Pest, 1782.) Conspectus reipublicae literariae in Hungaria. (Pozsony, 1785.) (II. kiad. 1808.) Templomavató beszéd Jolsván (szlovákul). (Besztercebánya, 1785.) II. Lipót az ő meghasonlott népe közt (Szlovák prédikáció az 1790–91. évi XXVI. tc. megünneplésére). (Eperjes, 1791.) A püspöki hivatal veszedelme és nehézsége (Szlovák prédikáció Nikolay Sámuel püspökké iktatásakor). (Uo. 1792.) Extractus historicus ecclesiae evangelicae Jolsvensis (Szlovákul is megjelent). (Uo. 1795.) De bibliothecis quibusdam veterum memorabilibus (A gömöri ev. egyházmegyei könyvtár megnyitásakor.) (Kassa, 1816.) Kéziratban is maradt munkái, melyek közül később megjelent: Adatok Tótkomlós egyházának s községének történetéhez (Latinból ford. Gajdác Pál, „A békésvármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat” IX. évkönyve, 1883.).

Irodalom: Zsilinszky Mihály: W. P. emlékezete (1883.), *Uő*: W. P. lelkész élete (1910.).

Warga János (Szigeti) (Kovácsvágás, 1804. jan. 8. – ?, 1875. jan. 10.) ref. tanár. Miután 1828-ig Sárospatakon tanult, egy tanévet Eperjesen töltött, ahonnan visszatérvén Sárospatakra, ott →*köztanítói* tisztelet viselt 1833 tavaszáig, midőn Nagykőrösre választották tanárnak. Mielőtt elfoglalta volna állását, külföldre látogatott el, hol főként a berlini egyetemen időzött, de még ez évben visszatért. A Magyar Tud. Akadémia 1835-ben levelező taggá, a →*dunamelléki egyházkerület* 1836-ban, a →*dunántúli* 1838-ban tanácsbíróvá választotta. 1874-ben nyugalomba vonult. – Szorgalmasan dolgozott a neveléstan és bölcsészet, valamint a tankönyvirodalom mezején. – Egyházi vonatkozású művei: Ker. tanítás húsvét másodnapján. (Kassa, 1832.) Az erkölcsiség vagy vallásosság szemlélése. (Kecskemét, 1841.) Neveléstan. (Uo. 1843.) (II. kiad. 1861.) Bibliai történetek (Tankönyv). (II. kiad. Pest, 1855., IV. kiad. 1861.) Bölcsészettan (2 k.) (Kecskemét, 1853–54.) (II. kiad. Pest, 1861.) Bibliaismeret (Tankönyv). (Pest, 1859.) (IV. kiad. Budapest, 1874.) Az ethika elemei. (Pest, 1863.) A bölcsészettan történetének alapvonalai. (Uo. 1863.) (II. kiad. uo. 1866.)

Irodalom: Galgóczy Károly: Emlékbeszéd Sz. W. J. felett (1875.)

Warga Lajos (Kolozsvár, 1835. aug. 19. – Sárospatak, 1900. máj. 17.) ref. tanár. Kolozsvárt 1842 őszén kezdett tanulni. A szabadságharc

megszakította iskoláit, s ekkor kereskedői pályára lépett. Ám öt év múlva újra tanuláshoz fogott és már 1856-ban elvégezte a gimnáziumot, 1860-ban pedig a teológiát. Miután egy évig →*köztanító* volt, külföldre ment s 1861. okt. 22-től Jenában, majd Berlinben és Zürichben gyarapította ismereteit. Két év múltával hazatérve, egy ideig nevelősködött, 1865-ben pedig gimnáziumi tanár lett Hódmezővásárhelyen. 1867-ben ismét nevelőséget vállalt, de már 1868 elején akadémiai magántanári állást foglalt el Sárospatakon, hova még ez évben rendkívüli, a következőben rendes →*teol. tanárrá* választott az egyháztörténelmi tanszékre. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* kezdettől fogva választmányi tagja volt. – Egy „Képes játékkönyv”-ön kívül a következő *műve* van: A ker. egyház történelme (I. k. Sárospatak, 1880., II. k. 1884., III. k. félbenmaradt), mely átdolgozott kiadása a kézirat gyanánt nyomtatott „Ker. egyháztörténelem”-nek (2 k. 1870–76.), és amelyet befejezett a teljes egészében átnézett →*Zoványi Jenő* (3 k., 1905–8.). Megjelent még tőle: Emlékezés az 1790–91. évi országgyűlés XXVI. törvénycikkének keletkezésére... (Sp. Lapok, 1891.).

Irodalom: Radácsi György: W. L. emlékezete (1902.)

Weber Samu (Poprád, 1835. márc. 26. – Szepesbéla, 1908. máj. 18.) ev. esperes. Poprádon kezdte iskoláit, melyeket 1844-től Késmárkon folytatott. Miután 1854-től 1857-ig teológiát végzett Eperjesen s két évig nevelősködött, 1859-ben külföldre látogatott el. Ez évi okt. 20-tól a jenai egyetemen folytatván tanulmányait, egy év elteltével visszatért hazájába. Félévi szepesbélai →*káplánkodás* után 1861 áprilisában selmecebányai német pap, ugyanez évi decemberben pedig szepesbélai lelkész lett. A →*szepesi 13 városi egyházmegye* 1896-ban al-, 1901 júniusában →*főesperessé* választotta. – A →*Magyarországi Prot. Egyletnek* legtevékenyebb választmányi tagjai közé tartozott s ugyancsak választmányi tagja volt kezdettől fogva a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* is, a Magyarországi Kárpát-egyletnek pedig 1883-tól másodelnöke. – Irodalmi működése rendkívül kiterjedt; számtalan kisebb-nagyobb történelmi és egyházi dolgozata jelent meg különféle német és magyar lapok, meg folyóiratok hasábjain. Nagyobb tanulmányai és önállóan megjelent *művei*: Antrittspredigt (Selmecebányán). (Selmecebánya, 1861.) Predigt aus Veranlassung der Wiedererlangung des Glockengebrauches zu Bela. (Bielitz, 1870.) A szentírás (Egyh. Reform, 1872.). Ein Wort zur ersten kindererziehung. (Kassa, 1873.) Betrachtungen aus dem Leben und der Lehre Jesu (Tankönyv). (Pest, 1873.) Christlicher Religionsunterricht für Volksschulen. (Uo. 1873.) (IV. kiad. 1891., ma-

gyarul is megjelent a Turcsányi Andor fordításában 1874-ben, ennek IV., a szerző által teljesen átdolgozott kiadása 1891.) Bilder aus der Kirchengeschichte... (Kassa, 1876.) (II. kiad. Igló, 1885., utána dolgozta ki → *Csiskó J.* és Bogsch A. az „Egyháztörténeti korrajzok” c. munkát 1890.) Confirmandenbüchlein. (Kassa, 1878.) (IV. kiad. 1893.) Einiges aus der Geschichte Belas. (Uo. 1880.) Zipser Geschichts- und Zeitbilder. Geschichts- und 1880.) Gastpredigt... zu Ödenburg. (Sopron, 1881.) Toleranz-Jubel-Predigt. (Igló, 1882.) Monographie der ev. Gemeinde A. C. Bela. (Késmárk, 1885.) A lublói vár (Sz. 1886.). A szepesbélaai cseppkőbarlang és környéke. (Késmárk, 1886.) (Németül 1883.) Kindergebete. (Uo. 1887.) (IV. kiad. 1894.) Prot. várlelkészség (P. E. I. L., 1887., 1889., 1891., 1896.). A 16 szepesi város az elzalogosítás alatt... (Szepesváralja, 1888.) Erster geographischer und Geschichts-Unterricht. (Késmárk, 1891.) Geschichte der Stadt Szepes-Béla. (Igló, 1892.) Id. → *Buchholtz György* és kora. (Budapest, 1892.) Podolin város története. (Uo. 1893.) Nedeczvára (Történelmi Tár, 1893.). Gedächtnissrede (Kossuthról). (Késmárk, 1894.) Gradeczi Stansith → *Horváth Gergely* és családja. (Uo. 1896.) Grosz Pál tanár és lelkész élete (Prot. Szle, 1896.). Szepes megye története (2 k.). (Lőcse, 1896.) Geschichte der Stadt Leibitz. (Uo. 1896.) Szepességi prot. írók az ellenreformációig (Prot. Szle, 1897.). Ehrenhalle verdienstvoller Zipser. (Igló, 1901.) Mauksch Thomas als Tourist und Naturforscher. (Lőcse, 1903.) (Magyarul is.) Újabb adalékok Szepes megye történetéhez. (Budapest, 1905.) Zur Geschichte des 25-jährigen Bestandes des ev. Frauenvereins. (Uo. 1906.) Samuel Genersich als Botaniker. (Uo. 1906.) Predigt zur Erinnerung an Stefan → *Bocskay* und den Wiener Frieden von 1606. (Uo. 1906.) A prot. elv lassú haladása, különös tekintettel a Szepességre (Prot. Szle, 1906.). Az ellenreformáció a Szepességen (Uo. 1907.). Újabb adalékok Szepes megye történetéhez. (Lőcse, 1907.) Die Mischehe mit Rücksicht auf die Reverse. (Késmárk, 1907.) A késmárki vértanúk. (Eperjes, 1908.) Pótlékok Wagner Szepes megye okirattárához. (Lőcse, 1908.)

Wegelin Józsuá (Ágosta, 1604. jan. 11. – Pozsony, 1640. szept. 14.) ev. esperes. Miután Tübingenben 1626-ban magisterséget szerzett, több helyen működött hazájában, míg 1635 szeptemberében Pozsonyba került → *elsőpapak* és ott mindjárt → *esperes* is lett. 1640-ben teol. doktorságot kapott. – Több *műve* van, közülük magyar érdekű: Sermo dedicationis, An- und Einzugspredigt in dem erneuerten Hause Gottes der ev. Kirchen zu Pressburg. (Lőcse., 1640.) Életrajzát megírta a halálát követő évben → *Eslinger Jakob*.

Weigel János (Eperjes, ? – ?, ?) ev. lelkészjelölt. Hazai tanulása után külföldre menvén, 1672-ben Tübingenben lépett az egyetem hallgatói közé. Ott volt még 1678-ban is, de azutáni sorsa ismeretlen. – *Műve*: Trifolium sacrum tres ecclesiae militantis hierarchias exhibens. (Tübingen, 1678.)

Weinert András (Lőcse, 1699. szept. 8. – ?, ?) ev. lelkész. Lőcsén tanult, csak kevés ideig Rozsnyón. Honi tanulmányai befejeztével külföldre is ellátogatott s előbb Boroszlóban időzött, míg 1719. ápr. 4-én a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyen 1723. máj. 14-én magisterré avatták. Ekkor már 1722 második fele óta → *conrector* volt Lőcsén, hol azután 1727-ben → *rektor* lett, míg 1729-től Eperjesen lelkészkedett még 1760 után is. – Nagy ellensége volt a pietizmusnak. – *Művei*: De cautelis... circa... in religione ac theologia practicum... (Wittenberg, 1722.) Die sonderbare Schickung Gottes bei der Ehe (Beszéd Frúhauf Dávid és özv. Katschierné Wachsmann Zsuzsánna esketésekor). (Hely n. 1724.) Hominis dextra felicitas triplex, das ist... (Beszéd Michaelides Sámuel és Örtel Rebeka esketésekor). (Hely n. 1725.) Das überhäuffte Leiden... (Gyászbeszéd Graub Mátyásné Gross Zsuzsánna felett). (Hely n. 1726.) Die innigliche Herzens-Freude... (Prédikáció II. József születésekor). (Pozsony, 1741.) Das verirret und wieder zu rechtgebrachte Schaaf... (Prédikáció Pulszky János György emlékére). (Jena, 1750.) – Gyászverset írt az Amman János Gáspár (1725.) és Günther Sámuel (1729.) halálára.

Weissbeck János (Offenhausen, 1638. ápr. 18. – Pozsony, 1695. ápr. 2.) ev. lelkész. Az ausztriai Offenhausenből szülei hitük miatt kiüldöztetvén, Szentgyörgyön telepedtek meg, ő meg itt szerzett csekély tanultságával nem sokkal azután asztalosinas lett Pozsonyban. Á. Böhm lelkész felismervén tehetségét, maga mellé vette famulusának s 1658-ban magával vitte Lőcsére is. 1659-ben a wittenbergi egyetemre ment, ahonnan három szemeszter elteltével Pozsony vidékére tért vissza s nevelőséggel foglalkozott egészen 1668-ig, midőn lelkész lett Királyfálván. 1670-től → *alesperesi* tisztelet is viselt, de csak 1671 szeptemberéig, amikor a földesúri erőszak elűldözte gyülekezetéből. Egy idei soproni tartózkodás után Németországban lelkészkedett, míg 1682-ben Pozsonyba hívták papnak. – Magyarországon írt *művei*: Freud nach Leid... (Gyászbeszéd Rechenbergné Teufel Eleonora Polyxena felett). (Regensburg, 1687.) Die schöne Freundin Jesu... (Gyászbeszéd Ammon Mária Zsuzsánna felett). (Jena, 1690.) A Spinola uniói törekvései dolgában adott nyilatkozata ismeretes. – Apósa volt → *Tóth-Sipkovicz János*nak.

Weissbeck János (Ferdinánd) Nándor (Király-

falva, 1670. k. – Modor, 1713. ápr. 15.) ev. lelkész, az előbbinek fia. Tanult Olauban, Ágostában, Tübingenben, Altdorfban, hol 1689. jún. 19-én magisterséget szerzett, és végül 1690 tavaszától Jenában. 1692-ben vagy 1693-ban tért haza s ez utóbbi évben Nemescsón, 1698 tavaszán Modorban lett lelkész, majd 1707-től →*esperes*. – *Műve*: De amicitia inter Deum et hominem. (Altdorf, 1689.) – Respondeált a „De scandalo, item de cruce...” (1692.) és a „De sacrificiis et missa pontificia” (1692.) tartott vitákon.

Werner Mátyás (Muzsna, 1610. v. 1611. – Brassó, 1646. aug. 18.) ev. tanár. Honi tanulása után a külföldet kereste fel s 1634 nyarán Rigában, 1636 nyarán Dorpatban gyarapította ismereteit. Ezentúlról csak azt tudjuk róla, hogy 1644 tavaszán →*rektor* lett Brassóban. – *Műve*: De augusto Salvatoris nostri testamento... (Dorpat, 1636.) – Respondens volt a „De autore et causa peccati” (1634.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt Alesius Jánoshoz (1634.).

Werner János Jakab (Szepesszombat, 1757. máj. 1. – Pozsony, 1790. ápr. 3.) ev. lelkész. Tanult Selmecebányán és Késmárkon, majd a németországi Zittauban, ahonnan négy év múlva egyetemre menvén, előbb Halléban, 1780. ápr. 25-től Lipcsében hallgatott. Visszatérve hazájába, 1783-ban subrektor, 1788 szeptemberében lelkész lett Pozsonyban. – Racionalista szellemű *művei*: Die doppelte Achtsamkeit der Aufinerksamkeit... (Beköszöntő prédikáció). (Pozsony, 1789.) Rede an die ev. deutsche Gemeinde zu Pressburg... (Belgrád bevételkor). (Uo. 1789.) Auserlesene Predigten (Halála után kiadta →*Tekus J. M.*). (Uo. 1794.) Tevékenyen részt vett a Windisch K. G. által kiadott 1785-i és 1788-i →*énekeskönyvek* összeállításában.

Werner Károly (Berethalom, 1845. jan. 28. – Medgyes, 1913. febr. 2.) ev. lelkész. Tanult 1855-től 1863-ig Medgyesen, azután egy évig a bécsi prot. teol. fakultáson, egy évig a lipcsei, egyig a berlini egyetemen. Hazajövéen 1866-ban a szászrégeni leányiskolának, 1869-ben a medgyesi gimnáziumnak és szemináriumnak lett tanára. 1893-tól Nagykapuson lelkészkedett. – *Művei*: Die ev. Pfarrkirche in Mediasch. (Medgyes, 1872.) Die Generalsynode der ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen vom Jahre 1708. (Uo. 1883.) Die Schulvisitation im Mediascher Kapitel vom Jahre 1765. (Archiv des Vereines... XXIII. k. 1891.) Zimmermann F. J. és Müller E. társaságában közrebocsátotta az „Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen” három kötetét (1892–1901.).

Wesselényi Miklós br. (Zsibó, 1750. dec. 11. – Zsibó, 1809. okt. 25.) ref. vallású főúr. →*Petrőczy Kata Szidónia* dédunokája, br. →*Daniel István* unokája, →*Daniel Polyxena* fia, Zsibón

Cornides Dániel nevelte, míg a kolozsvári kollégiumba vitték s ott tanult 1769-ig. Ekkor katonai pályára lépett, de 1778-ban odahagyta azt és hazaköltözött Zsibóra. Mivel annak dacára, hogy a katolikus Cserey Ilonával 1777-ban kötött házassága alkalmával reversalist adott, gyermekeit, közöttük egy leányt is, egymás után ref. pappal kereszteltette meg, súlyos és tartós zaklatásnak volt kitéve. Felelése ezért 1782-ben áttért reformátusnak, mire a nagyszebeni zárdába rendelték hatheti vallásos oktatásra, gyermekeit pedig anyai nagyapjuk kezébe akarták adni s tényleg el is szakították volna őket szüleiktől, ha a halál még az uralkodói rendelet kiadásának hónapjában ki nem ragad a négy közül kettőt. Ha azonban a rendeletnek végrehajthatlan maradt is ez a része, a zárdai hat hét lelki kínzásait el nem kerülhette Cserey Ilona, amik annál keservebbekké váltak azáltal, hogy otthon éppen azalatt meghalt a harmadik fia is. Am 1783 februárjában végre is kifogástalanul érvényessé lett az áttérése. Férje, ki azután fogságot szenvedett egy erőszakos ténykedéséért s a →*Helytartótanács* is perbe fogta egyszer, 1791-től állandóan vezérszerepet vitt az erdélyi országgyűléseken s ellenzéki magatartása ellenére 1804-ben főispáni helytartójává neveztetett ki Középszolnok vármegyének. A →*szilágyi egyházmegyében* →*gondnok*i tisztet viselt s e minőségében szembeszállott a →*tiszántúli egyházkerületi* közgyűléssel. Áldozatkészségével az erdélyi színháznak megalapítója és felvirágoztatója lett. – A neve alatt talán csak egyetlen példányban nyomtatott „Elein való megtérésnek gyümölcse...” (1759.) valószínűleg említett nevelőjének vagy más valakinek a tollából eredt. Ellenben saját hivatása volt megvédelmezni a „Theses philosophicae et theologicae...” (1769.) c. alatt erre a célra a kolozsvári kollégiumból távoztakor közzétett tételeket. Írt még syntaxista korában egy hosszú gyászverset Polyxena néneje br. Kemény Simonné halálára (1764. jún.) és „poeta” korában egy rövidet →*Verestói Györgyről* (1765.)

Irodalom: *Szilágyi* Ferenc: Cserey Helena id. br. Wesselényi Miklósné, a türelmi korszak vértanúja (1868.), (Jó: Id. br. Wesselényi Miklós (1876.), *Földvály* László: Id. Wesselényi Miklós br.... küzdelme és szenvedése vallásáért (1898.).

Wiczián Dezső (Csehberék, 1901. szept. 23. – **Budapest*, 1961. dec. 7.) ev. tanár. A gimnáziumot Besztercebányán és Aszódon, a teológiát Budapesten és Sopronban végezte. 1924-ben külföldre menvén, Lipcsében, Erlangenben és Berlinben gyarapította ismereteit. Hazatérve, Budapesten volt vallás-tanár, míg 1930-ban teol. doktorságot szerezve Sopronban, még ez évben ugyanott előadó, 1935-ben intézeti tanár lett az egyetemen. Miután ez 1936-ban magántanárrá habilitálta, ugyanez évben rendkívüli, 1940-ben rendes tanárrá neveztetett ki. – Önállóan megjelent *munkái*: Luther mint profeszor. (Budapest, 1930.) Luther egyházfogalmának gyakorlati jelentősége. (Szentgotthárd, 1933.) Szel-

lemtörténet és egyháztörténet. (Pécs, 1937.) Az egyház története (→*Sólyom Jenővel*). (Győr, 1942.)

Wiener Pál (? – Nagyszeben, 1554. aug. 16.) ev. püspök. Előbb kanonok volt Laibachban, ahonnan a reformációhoz hajlása miatt elűzték. Nagyszebenben talált menedéket, hol 1549-ben →*prédikátor*, 1552-ben →*elsőpap* lett. Az erdélyi szász lutheránusok a püspöki állást szervezvé, arra 1553. febr. 6-án öt választották meg.

Irodalom: Elze Tivadar: Paul W. (1882.)

Wimmer Gottlieb Ágost Albert Dániel (Bécs, 1793. aug. 20. – Bécs, 1863. máj. 12.) ev. lelkész. Bécsben kezdte iskoláit. Még Selmechányán, 1805-től Osgyánban, 1809-től Eperjesen, 1811-től Besztercebányán, s 1812-től Sopronban tanult. 1813-ban gimn. segédtanár lett Gyönkön, de egy év múlva visszatért Sopronba tovább tanulni. Kevés idei nevelősködés után 1816 őszén külföldre ment s Jenában volt egyetemi hallgató 1817 tavaszáig. Erre hosszabb utazást tett, mely után újból Magyarországra jövé, 1818 januárjában →*káplán*, októberben lelkész lett Felsőlövön. 1833 őszétől Modorban lelkészkedett, de két év múlva visszatért Felsőlövőre. Innen a szabadságharc alatti hazafias magatartása miatt 1849 végén menekülni volt kénytelen. Egy ideig Angliában és Amerikában tartózkodott, majd Bremenben kapott lelkészi állást, 1862-ben pedig Bécsben telepedett meg. – Apostoli buzgóságú lelkipásztor volt, neki köszönhető a felsőlövői tanintézetek létesülése. Az egyházi felsőséggel gyakran keveredett viszályba. Írói munkássága többoldalú, földrajzi és egyébfajta művei mellett főleg az egyházi térre tartozókat írt, ezek közül magyarországi működése idejére esnek: Liturgie für die ev. Kirche. (Lipscse, 1829.) Über die Barmherzigkeit Gottes... (Két prédikáció I. Ferenc halálakor). (Köszeg, 1835.) Hausaltar christlicher Andacht. (Uo. 1835.) (III. kiad. „Gebetbuch für ev. Christen” c. alatt uo. 1847.)

Irodalom: Kurz Sámuel: Gottlieb August W. (1895.), *Magyar Győző*: W. G. A., Felsőlövő nagy papja (1910.), *Uő*: Egy ev. pap a szabadságharcban (Prot. Esték, III. k. 1916.), *Zimmermann* B. H.: G. A. W. (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 1937.).

Winshemius Ortel Vitus (Winsheim, 1501. aug. 1. – ?Wittenberg, 1570. jan. 3.) reformátor. Wittenbergben tanult, ahonnan 1521-ben Magyarországra került s tanári állást foglalt el a budai iskolánál. A reformáció érdekében kifejtett műkö-

dése miatt 1523-ban kiutasított az országból, mire Wittenbergbe ment s ott a görög nyelv tanára lett. Innen Jenába, majd ismét Wittenbergbe hívták, ezúttal orvostanárnak. 1550-ben doktori címet szerzett. – Számos klasszikus görög munkát fordított latinra. Gyászbeszédet tartott Melanchthon felett.

Wittstock Henrik (Beszterce, 1826. márc. 18. – ?Nagydisznód, 1901. márc. 29.) ev. lelkész. Besztercén tanult. A teológiát 1844-től 1847-ig hallgatta Bécsben. 1849 tavaszán a besztercei gimnáziumnak tanára, 1862-ben igazgatója lett. 1863-ban tagja volt a nagyszebeni országgyűlésnek. 1869 tavaszán papnak hívták Nagydisznódra, hol 1887-ben →*esperessé* választotta a →*nagyszebeni egyházmegye*. 1894-től 1899-ig püspöki vikáriusi tisztelet viselt. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Kurzer Abriss der Geschichte des Bistritzer Gymnasiums (Értesítő, 1852.). Beiträge zur Reformationgeschichte des Nösner Gaus, (Bécs, 1858.) Gutachten der Bistritzer Lehrerconferenz über die Umgestaltung der Volksschullehrer-Seminare der Deutsch-evangelischen Kirche Siebenbürgens. (Nagyszeben, 1867.) Bilder aus dem Bistritzer Kapitularenleben in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts (Archiv des Vereines... 1868.). Aus Briefen des M. Georg →*Haner* 1713–40. (Uo. XVI. k. 1881.) Aus Heltaus Vergangenes und Gegenwärtiges. (Nagyszeben, 1883.) Festpredigt zur... Enthüllung des Bischof Teutschdenkmals. (Uo. 1899.)

Irodalom: Teutsch Frigyes: Denkrede auf Gottlieb Budaker und Heinrich W. (1904.).

Wolf József (Mezőberény, 1880. márc. 6. – Losonc, 1920. márc. 30.) ev. lelkész. A gimnáziumot 1900-ban Szarvason, a teológiát 1904-ben Pozsonyban végezte. Ettől fogva Budapesten →*káplán*, majd vallástanító volt, míg 1909-ben Losoncra választották papnak. – *Művei*: Papeány. (Pozsony, 1904.) Ünnepi beszéd és záróima a losonci ev. nőegylet 50 éves jubilaumán (Az általa szerkesztett „Emlékkönyv”-ben). (Losonc, 1912.) Az élet mélységeiből. (Uo. 1912.) Jézussal egy úton (Prédikációk másokéival együtt, tőle 13). (Budapest, 1913.) Isten közelében (Ima- és énekeskönyv másokkal együtt). (Uo. 1915.) Lelki balzsam (I. f.). (Uo. 1915.) Luther. (Uo. 1917.) Beniczky Árpád emlékének (Címlapon név n.). (Losonc, 1918.)

Wolf Theobald Péter (Oroszcsür, 1852. júl. 1. – ?, ?) ev. lelkész. A gimnáziumot 1874-ben Besztercén elvégezve, Berlinbe, majd Lipschébe ment egyetemre, mindkét helyen két-két évet töltve. Hazajöve, Köhalomban volt tanító, míg 1893-ban Sárkányon lett lelkész. – Egyházi érdekű *művei*: Johannes →*Honterus* der Apostel Ungarns. (Brasó, 1894.) Festrede zur Feier der 400. Wiederkehr des Geburtstages des Johann

→*Honter...* (Nagyszében, 1898.) Kanzelrede zur Feier der 70. Wiederkehr des Geburtstages Dr. Friedrich →*Müllers...* (Uo. 1898.) Predigt aus Anlass der Gedenkfeier des 20-jährigen Bestandes der ev. Schwestergemeinde A. B. in Fogaras. (Uo. 1901.)

Wolfius Ádám (Benesova [Csehország], ? – ?, ?) ev. lelkész. 1625-ben került Magyarországra s később lelkész lett Alsómatesicen. 1648-ban pedig Cobolyfalván, ahonnan 1661-ben elűzette a róm. kat. földesúr. – *Művei* szlovák nyelvűek: Epitaphium Susannae Kenschinianaevulgo Romenetzianaev (Gyászbeszéd). (Trencsén, 1632.) Breviarium humanum... (Gyászbeszéd Bozsek Márton felett). (Uo. 1636.) Cupressus funebris (Gyászbeszéd Romenec János leánya felett). (Uo. 1636.) Paraclesis christiana (Gyászbeszéd Jonae Tóbiás gyermekei felett). (Uo. 1637.) Lucrum ex morte (Gyászbeszéd Bozsek Benjámín felett). (Uo. 1639.) Funus christianum (Gyászbeszéd Butovszki János felett). (Uo. 1639.)

Wolphius János (? , ? – ?, ?) ev. tanár. 1620-ban →*seniora* volt a kassai iskolának. Azután külföldön járhatott, s Vízkeleten való lelkészkedés után már 1625-re visszament Kassára →*conrectornak*. 1626-ban még ott volt, de további sorsáról nem tudunk. A városi előljáróság megújítása-

kor (1625.), →*Bethlen Gáborhoz* és Brandenburgi Katalinhoz egybekelésük alkalmával (1626.), meg →*Szepsi Csombor Mártonhoz* (1620.) írt üdvözlő verseken kívül a következő műve maradt fenn: *Theses theologicae de jejunio*. (Kassa, 1625.)

Wölfel Sámuel (Kőszeg, 1771. – Pozsony, 1830. aug. 1.) ev. lelkész. Hazai tanulmányait befejezván, külföldre ment, s 1796 őszén Jenában iratkozott be az egyetemre. Visszatérte után subrector lett Pozsonyban, 1803-ban pedig lelkészi állást foglalt el Modorban. – Buzgó lelkész volt, ki irodalmi téren is szorgalmasan dolgozott. – *Művei*: Rede bei Einführung des Predigers J. Duck in die neuerrichtete Gemeinde Mischdorf. (Pozsony, 1811.) Wodurch soll der Christ den Druck schwerer Zeiten mildern? (Beszéd Nagyszombatban.) (Nagyszombat, 1812.) Kurze Nachrichten über das Entstehen und die Schicksale der ev. Kirchengemeinde A. C. in Modern. (Pozsony, 1814.) Trauerrede (→*Crudy Dániel* felett). (Uo. 1816.) Der Geist der Reformation (Beszéd a reformáció háromezredes jubileumán). (Bécs, 1818.) Beyträge zur Geschichte des ev. Gymnasiums A. C. in Modern. (Pozsony, 1826.) Ezenkívül sok prédikációja maradt kéziratban.

X

Xylander (eredetileg Holtzmann) István (Lócse, 1572. – Szepesváralja, 1619. ápr. 18.) ev. lelkész. Lőcsén tanult 1584-ig. Németlipcsén, Eperjesen, Krapicon és megint Lőcsén folytatta iskoláit. A külföldet is fölkeresvén, előbb Oderafrankfurtban, hol negyedévet töltött, 1591. dec. 6-tól pedig Wittenbergben gyarapította ismereteit. 1596 őszétől 1597 novemberéig Königsbergben időzött, ahonnan újra Wittenbergbe ment. Innen, miután már előbb is ellátogatott haza és közben nagyobb utazásokat tett külföldön, 1599-ben magisteri címmel tért vissza végleg hazájába. Itt előbb négy évig diakonus volt Lőcsén, azután lelkész lett 1603-ban Korompán, 1606-ban Kisszebenben, 1609-ben Szepesváral-

ján. A *→szepesi 24 városi egyházmegye* 1611-ben *→esperesévé* választotta, s ebben a hivatalában 1615-ig megmaradt. Eközben 1614-ben a *→szepesváraljai zsinat* az ekkor szervezett *→szepessárosi egyházkerülemek* püspökévé tette, de a lengyel kormány tiltakozása meggátolta e tisztség viselésében. – *Művei:* Die Bekehrungsgeschichte des Grafen Christoph Thurzo (Nem maradt fenn). Carmina sepulchralia super funus D. Christophori Thurzó. (Lócse, 1614.) – Respondens volt a „De voluntate caeterisque facultatibus animae” (1598.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt Spillenberger Sámuelhez és Clementis Magdolnához (1616.).

Z

Zabanius Izsák (Brogyán, 1632. – ?Nagyszében. 1707. márc. 18.) ev. lelkész. Privigyén és Sopronban tanult, majd Wittenbergbe ment, hol 1657. jún. 19-én iratkozott be az egyetemre, melyen 1659. ápr. 26-án magisterséget szerzett. Hazatérve, ez év őszén →*rektor* lett Breznóbányán, 1661 tavaszán →*conrector* Eperjesen, majd 1667 tavaszán a teológiának másod-, a bölcsészetnek rendes tanára ugyanott. Ám ezt az állását az üldözések alatt 1673-ban elveszítvén. külföldön bolyongott, míg 1676 nyarán Nagyszébenben alkalmazták a teológia és bölcsészet tanárának, 1681-ben pedig rektornak. 1687-től aztán lelkész volt Szászszorbón 1691-től →*elsőpap* Szászsebesen, 1692-től Nagyszébenben. hol később →*dékáni* tisztelet is viselt. 1705-ben fogásgot szenvedett. – Több ízben vitatkozott a kassai jezsuitákkal s némely kétes kérdésekről egyes lelkész- és tanártársaival. Természettani és bölcsészeti művei mellett a következő teol. irányúakat írta: De natura et constitutione theologiae... (Trencsén, 1660.) Bucolica sacra in usum juventutis... Fragariae. (Wittenberg, 1662.) David ob intempestivam populi numerationem triduana peste punitus. (Kassa, 1663.) De fide, spe et charitate divina. (Uo. 1668.) De salute et justificatione nostra (Mejer Kristóf ellen). (Uo. 1668.) De conciliis oecumenicis ecclesiae catholicae et eorum autoritate. (Lőcse. 1668.) Disputatio... thesibus controversiarum fidei prooemialibus Matthiae →*Sámbár*... opposita (2 r.). (Uo. 1669.) An essentia rei creatae in vel extra Deum sit ab aeterno realiter? (Hely n. 1670.) An ludi moderator vel professor salva conscientia mercaturam facere possit? (Wittenberg, 1674.) Ratio habitus practici... theologiae revelatae... (Nagyszében. 1676.) De motivo formali infallibili cognoscendae revelationis divinae... (Uo. 1677.) An dogma de sacramentis sit articulus fidei fundamentalis? (Uo. 1678.) De gratia Dei. (Uo. 1678.) De fide distinctive, quidditative. effective et attributive spectata. (Uo. 1678.) De processione Spiritus Sancti a Patre et Filio. (Uo. 1678.) De meritis bonorum operum quoad justificationem et vitam aeternam. (Uo. 1679.) De verbo in divinis... (Uo. 1679.) Defensio disputationis de processio-

ne Spiritus S. a Patre et Filio. (Uo. 1679.) De ecclesia. (Uo. 1681.) Disputatio menstrua ex quarto decalogi praecepto... (Uo. 1682.) De academia. (Uo. 1685.) Armatura inermis... (Uo. 1686.) Quis fuerit Melchisedech Abrahamo obvius. (Uo. 1686.) Oratio panegyrica in solenni pompa exequiali... Michaelis →*Apafi*. (Uo. 1691.) Christliches Ehrengedächtnis des Christiani Reicharts. (Uo. 1695.) Trauer- und Freudenschmuck (Gyászbeszéd Franck Bálintné Rosenauer Anna Mária felett). (Uo. 1696.) Unverhopt: doch aber seliger Taubenflug (Gyászbeszéd a Frankenstein György fia felett). (Uo. 1696.) Pharus refulgens. quae... in... schismatum oceano... viam ostendit. (Drezda, 1697.) Davids Schleuder, dadurch Bönings Schilinge ganz zurissen... (Hely n. 1697.) Majestätischer Ehrenthron (I. Lipót névnapján). (Nagyszében, 1699.) Consideratio problematis paradoxo de Spiritu S. an non per illum sanctorum angelorum genus intelligi possit? (Név n.) (Uo. 1700.) Amica consideratio eorum, quae fratres unitarii in apologia sua contra reformatos... exposuerunt. (Uo. 1705.) Brevis et succincta dialysis dubiorum theologorum (Becius J. ellen). (Uo. 1705.) Begnügliche Vertheidigung derselbigen Sprüchen der heiligen... Schrift, mit welchen die... christliche Gemeine die wesentliche Gottheit... Christi Jesu... bezeuget (Wolzogen J. L. ellen). (Uo. év n.) Irenicum Eristicum. (Uo. év n.) Kéziratban maradt: Disputatio cum Ivul 1665. die 30. Martii Cassoviae habita. – Üdvözlő verseket írt Weber Jánoshoz (1662.). →*Bayer János*hoz (1658., 1659., 1663.), Jackisius Illéshez (1659.), Schnitzler Jakabhoz (1659. kétszer), →*Thann András*hoz (1660.), →*Sartorius János*hoz (1662.), Franck Bálinthoz (1693.). – Atyja volt az 1703-ban kivégzett erdélyi szász ispánnak, Sachs Harteneck Z. Jánosnak.

Zabler (Zabeler) Jakab (Bártfa, 1639. jan. 26. – Bártfa, 1709. máj. 28.) ev. püspök. Tanulmányait Bártfán, Eperjesen, Olaszliszván, Sárospatakon és ismét Bártfán végezte. Külföldre menvén, 1658 tavaszán a jenai egyetemre iratkozott be, melyen öt évet töltött. Hazajöve, 1664-ben →*conrector*, 1665-ben →*prédikátor*, később →*el-*

sőpap lett Bártfán, ahonnan 1674-ben száműzetésbe kellett távoznia. Németországba vonult, s miután Grossenhainban, nagyatyja szülőhelyén három évig időzött, 1677-től másodpapi hivatalt viselt Mühlbergben, míg 1682-ben visszatérhetett régi állásába Bártfára. A *→szabad kir. városok egyházke-rülete* aztán 1686-ban püspökké választotta. Csak-hogy 1699-ben a kormány által felfüggesztetvén püspöki hivatalától, újra elűzetett s évekig bujdo-kolt Szepes és Sáros vármegyékben. Csak 1703-ban mehetett vissza eklézsiájába. – Művei: De persona. (Jena, 1660.) Frommer Christen Lust in Unlust (Gyászbeszéd apósa, Spleni Illés felett). (Grossenhain, 1675.) Antidotum pretiosum (Német gyászbeszéd Náthán Sámuel felett). (Bártfa, 1694.) – Üdvözlő verseket írt *→Klesch Dániel*hez (1659.) és Hansel Jánoshoz (1660.), gyászverset a *→Poprádi Ádám* halálára (1672.). – Az ő halálára *→Burius Jánostól* írt vers szintén megjelent.

Zabler (Zabeler) Jób (Lőcse, 1628. – Lőcse, 1664. okt. 10.) ev. lelkész, az előbbinek nagybátyja. Lőcsén tanult 1644-ig, amikor Zsolnára ment tanulmányait folytatni. Még ez évben külföldre is el-látogatott s okt. 23-án Wittenbergben lépett az egyetem hallgatói közé. Miután 1648. ápr. 25-én magisterséget szerzett, visszajött s 1650-ben *→rektornak*, 1652-ben *→prédikátornak*, 1662-ben *→elsőpapnak* választották Lőcsére. – Művei: Notabiliorum theorematum philosophicorum fasciculus. (Wittenberg, 1646.) Tröstlicher und seliger Abschied (Gyászbeszéd Böhm Kristóf felett). (Lőcse, 1660.) – Üdvözlő verset írt Tarnóczy Mártonhoz (görögül, 1646.), Kótai Jánoshoz (héberül, 1649.) és *→Klesch Dániel*hez (1649.).

Zabler (Zabeler) Péter (Grossenhain [Németor-szág], 1578. k. – Lőcse, 1645. szept. 22.) ev. püs-pök, az előbbinek atyja, Jakabnak nagyatyja. Wit-tenbergben tanult, hol magisteri címet szerzett. Csakhamar Magyarországra került, s előbb kassai diakónus, 1602-ben pedig lőcsei *→elsőpap* lett. Mint ilyen, 1607-től 1611-ig *→esperesi* tiszte-tet viselt mind a *→huszonnégy kir. városi egyházmegyé*-ben, mind az *→öt szabad kir. városiban*. Ez utóbbi-ban tovább is viselte, egészen addig, míg az ezen városokból alakult *→egyházkerülemek* 1614-ben püspökévé választotta a *→szepesváraljai zsinat*. E hivatala mellett 1615. nov.–1616 dec., 1619 dec.–1621 nov., 1628 nov.–1630 nov., 1633 nov.–1634 nov. egyszersmind megint esperese volt a huszon-négy városi egyházmegyének. – Művei: Eine christliche Leichenrede bei der Leichbegängnis des M. Stephani Xylandri. (Lőcse, 1620.) Eine christliche Leichpredigt bei der Leichbegängnis Stanislai Thurzonis. (Kassa, 1626.) Adott ki egy el-terjedt

egyházi könyvet is, de nem maradt fenn belőle példány.

Zabojnik György (Vigvár, 1608. – Korpona, 1672. máj. 12.) ev. püspök. Tanulmányait Verbón, Csasztán, Privigyén, Trencsénben végezte. Azután kántor, 1635-ben *→rektor*, 1638 elején diakónus lett Privigyén, ahonnan 1647-ben Divékújfaluba vitték lelkésznek. 1656-tól Bozókön lelkészkedett, betöltve egyúttal a *→nagyhonti egyházmegye* *→esperesi* hivatalát is 1669-ig, midőn püspökké választotta a *→bányai egyházkerület*. Az üldözések elkövetkeztével 1672-ben elűzték lelkési állásából, amikor is Korponára vonult. – *Műve*: Ima- és *→énekeskönyv* (szlovákul). (Lőcse, 1686.)

Irodalom: Mocko János által írt életrajza (A „Kövess engem” c. szlovák nyelvű könyv-ben, 1899.).

Zábrák Dénes (Mencshely, 1852. ápr. 6. – ?Sopron, 1913. aug. 3.) ev. lelkész. A középiskolát Kővágóörsön (1864–66.) és Sopronban (1866–1872.) végezte, a teológiát szintén itt (1871–1875.) és a bécsi prot. teol. fakultáson (1875–76.) hallgat-ta. Ezután nevelősködött, míg 1877 májusában lel-készének választotta a szombathelyi egyesült prot. egyház. 1878 őszén németszentmihályi, 1884 szeptemberében soproni lelkész lett. Ebből az állásából 1913 májusában nyugalomba ment. – *Művei*: Mit ígér híveinek a megdicsőült Krisztus? (Beköszöntő beszéd Szombathelyen.) (Szombathely, 1877.) Festpredigt beim hundertjährigen Jubilaum der ev. Gemeinde zu Pinkafeld. (Felsőőr, 1883.) Gyámin-tézeti prédikáció. (Sopron, 1884.) Tartsd meg, amid van (Konfirmációi káté magyar átdolgozása). (Uo. 1891.) (III. kiad. uo. 1898.) Hilfsanstalts-Predigt (Nagykanizsán tartott magyar prédikációjából ford.). (Uo. 1895.) Krisztus az én életem (2 k., pré-dikációk egész évre), I. k. (Budapest, 1895.). (II. k. Sopron 1896.) Házi kincstár (Luther prédikációi németből ford.). (Lipcse, 1896.) Gyászbeszéd és ima... Erzsébet királyné gyászünnepején... (Sopron, 1898.) Egyházi beszéd a *→Magyar Prot. Iro-dalmi Társaság*... vándorgyűlésén Sopronban, (Budapest, 1905.) A *→Kalászkok*... közt is vannak dolgozatai, s részt vett a dunántúli *→énekeskönyv* átdolgozásában.

Zádorfalvi Márton (? , ? – ?Sátoraljaújhely, 1710. v. 1711.) ref. esperes. Hazai iskolázása után külföldre ment s 1688 szeptemberétől a franekeri, 1689-től az utrechti egyetemen folytatta tanul-mányait. Hazájába visszatérve, Nagytoronyán, 1699-ben Sátoraljaújhelyen lett lelkész. A *→zempléni egyházmegye* 1707. febr. 22-én *→esperessé* választotta. – *Műve*: De Deo spiritu in spiritu et veritate adorando (Joh. IV. 24.) (Ut-

recht, 1689.) (3 r.) Approbáló előszót írt →*Debreceni Ember Pálnak* Lampe által saját neve alatt kiadott „Historia ecclesiae reformatae in Hungaria...” c. munkájához.

Zágoni Aranka György (Koronka, 1705. k. – Szék, 1767. jún. 9.) ref. püspök. Koronkán kezdett tanulni. Még Marosvásárhelyen és Nagyenyeden tanult, majd ellátogatott külföldre is, hol 1729. máj. 31-én a genevai, 1731. máj. 17-én a baseli egyetemre iratkozott be. Innen kevés idő múlva hazatérve, kilenc hónapig másodpap volt Marosvásárhelyen, de már 1732-ben széki, 1747-ben marosvásárhelyi →*elsőpap*, 1755-ben pedig újból széki lelkész lett. Itt még ebben az évben →*esperessé* választotta a →*széki egyházmegye*. Miután 1760-ban →*egyházkerületi főjegyzővé* tétetett, ebből folyólag 1765 márciusában püspökségre következett, de esperesi hivatalát is megtartotta egészen haláláig. – *Művei*: De primatu oeconomiae novi testamenti. (Geneva, 1730.) Örökös ház... (Gyászbeszéd Wass Dániel felett). (Kolozsvár, 1741.) Amaz ő Ura házának terhét viselő... (Gyászbeszéd →*Deáki Filep József* felett). (Uo. 1752.) A híves patakokra kívánczó... (Gyászbeszéd id. →*Verestői György* felett). (Uo. 1765.) Isten eleibe bocsátott könyörgéseknek együgyű gyakorlása. (Hely n. 1766.) A ker. léleknek halál félelmei ellen való orvosságai (2 k. Darlincourt után franciából, hasonló nevű fia adta ki, aki némelyek szerint fordította is.) (Uo. 1768.) (Új kiad. Pozsony, 1775.) – Veje volt →*Bonyhai Simon György*nek és atyja annak az A. Gy.-nek (1737–1817.), aki egyik vezére volt ama nagyarányú mozgalomnak, mely Erdélyben is folyt a nemzeti művelődés ügyéért.

Zágoni Boldizsár (? , ? – Kunhegyes, 1729 előtt) ref. lelkész. Debrecenben tanult, hol 1699 őszén lépett a felsőbb tanulók sorába, és Sárospatakon, hol 1705. febr. 2-án iratkozott be. Fölkeresvén a külföldet is, az 1712–13. tanévben a franekeri egyetemnek lett hallgatója. Visszatérve 1714-ben hazájába, a következő évtől Hajdúböszörményben, 1720-tól Tiszadadán, 1723-tól Kunhegyesen, 1726-tól Karcagon, 1728-tól ismét Kunhegyesen lelkészkedett. – *Műve*: De immortalitate mentis humanae. (Franeker, 1714.)

Zágoni Gábor (? , ? – Székelyudvarhely, 1741. nov. 13.) ref. esperes. Erdélyi születésű, Nagyenyeden tanult. ahonnan 1721 áprilisában →*rektornak* vitték Nagybányára, s itt két évet töltött. Majd külföldre ment s 1725-ben Utrechtben iratkozott be az egyetemre, míg 1729-ben körülbelül az egész évet Zürichben töltötte. Hazajővén, Székelyudvarhelyen lett pap, s 1741. okt. 25-én →*esperesének* választotta az →*udvarhelyi egyházmegye*. – *Műve*: Ad ill. vaticinium... de rege salutis in Sionem uncto (II. Zsolt. 6.: 2 r.). (Utrecht.

1726.) – Gyászverset írt →*Pápai Páriz Ferencről* (1717.).

Zágoni József (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Erdélyi születésű. Hazai tanulása végeztével külföldön is járt, 1733-ban a zürichi egyetemen gyarapítván ismereteit. Visszatérve, 1735 áprilisától másodpap volt Sátoraljaújhelyen, 1737-től lelkész Olaszliszván, 1740 áprilisáig Kántorjánosiban, de innen hazament Erdélybe, hol ettől fogva 1750-ig Dextrászéplakon, 1753-ban Alsóbölkényen. 1756-ban valahol másutt, 1756-tól 1770-ig Magyarfülpösön lelkészkedett. – *Művei*: De sacrosancta Dei triunitate. (Zürich. 1733.)

Zalai ev. egyházmegye, a →*dunántúli kerület*-ben, a régi →*légrádi egyházmegye*nek volt a másik neve. Az üldözések folytán teljesen elenyészvén, ezt a nevet az 1786-i rendezéskor a kilenc egyházból szervezett új →*egyházmegye*re ruházták rá, mely a vármegyeének egészen más részén fekszik, s két szomszédos Veszprém vármegyei egyház hozzákapcsolásával mutatkozott életképesnek. Mint-hogy pedig az akkor ide sorozott gyülekezetekből egy nem is létezett igazában, kettő pedig ma leányegyház, anyaegyházainak száma egy azóta keletkezettel együtt csupán hétre ment. – →*Espereseinek* névsorából a következők ismeretesek: Vilfinger János kapolcsi l. 1786-tól (1793.), Murman Mihály kövágóörsi l. 1799-ig, Lakos Ádám kapolcsi l. 1799-től, László Sámuel mentshelyi l. 1812–1837, Horváth Zsigmond kövágóörsi l. 1837–1845, Lájpczig János kapolcsi l. 1846–1861. Blajsza János mentshelyi l. (1862.) (1867.), Eősze István kövágóörsi l. (1872.) 1876-ig, Lágler György kapolcsi l. (1877.) (1879.). Horváth Sándor kövágóörsi l. 1884–1886, Tóth Gyula nagyvázsonyi l. 1886–1896, Czuppon Sándor kövágóörsi l. 1896–1908, Magyary Miklós kapolcsi l. 1909-től, Fenyves Ede mentshelyi l. 1925-ig, Nagy Lajos szentantalfai l. 1925–1937. Jónás Lajos dörgicsei l. 1937-től, Horváth Lajos gyékényesi l. 1952-ig, amikor megszűnt az egyházmegye önálló léte.

Irodalom: A zalai ág. h. ev. egyházmegye múltja és az egyházmegyei gyülekezetek története (1909.).

Zalai ref. egyházmegye, már a 16. század legvégére kialakulhatott, de mivel a hódoltságba tartozott, nem tarthatott fenn érintkezést a rá nézve illetékes →*dunántúli egyházkerület*tel, s így lassanként elkallódtak egyházai, annyira, hogy eredeti 28 anyaegyházából 1617-ben már csak egy volt s az is megszűnt 1631-ben. Zala vármegyeének déli és dél nyugati részén terült el, jobbára a Muraközben, melyről szintén nevezték. – Az →*espereseiről* közölt névsor a Lampe-Emberre illető helyének rosszúl értésén alapszik, valójában egyetlen espereséről sincs tudomásunk.

Zalányi Miskolci József (? ? – ? , ?1757.) ref.

esperes. Előbb br. Kemény Simonnak volt udvari papja, míg 1722-től Borsán, 1723 októbere utántól Kendilónán lelkészkedett. 1748-ban →*esperes*ének választotta a →*dési egyházmegye*. – *Művei*: Végső tisztességtétel (Gyászbeszéd br. Kemény Simon felett, 1722.) (Kolozsvár, 1724.) Mennyei lakodalma... a Jézusnak (Gyászbeszéd özv. Pongrácz Nagymihályi Jánosné gr. Teleki Judit felett). (Uo. 1734.) Lelkeket általjáró éles tör... (Gyászbeszéd gr. Teleki Pál felett, 1743.). (Uo. 1746.) Örök nyugalomra ment Noé galambja (Gyászbeszéd br. Bánffy Zsigmondné br. Kemény Kata felett). (Uo. 1747.)

Zarándi ref. egyházmegye (másképpen →*borosjenői*, vagy – valószínűleg helytelen olvasás folytán →*böszörményi*), a →*tiszántúli kerület*ben, amelynek egyik kezdetétől fogva létezett →*egyházmegyéje* volt. Miután egyházközségei a XVIII. század elejére a legnagyobb részben elenyésztek, az egyházmegye maga is megszűnt 1702-ben. Létezése egész idejéről 168, hitelesebb adat szerint pedig 67 anyaegyháza mutatható ki, s még ezek is aligha voltak meg valamikor egyszerre teljes számban. Állítólagos 168 egyháza közül Békés vármegyében 2, Biharban 9, Csanádban 3, Krassóban 2, Szörényben 4, Temesben 2, Aradban 43, Zarándban 103 volt. Ezek közül 8 Zaránd vármegyei fennmaradt egyház az egyházmegye megszűnése óta 1822-ig a →*békési egyházmegyé*hez tartozott, ekkor pedig a →*nagyszalontaiba* lett beosztva. – →*Esperesei* közül a következők állapíthatók meg: Zábrági Mihály borosjenői I. (1606.) (1613.), Ilovai Gáspár borosjenői I. (1628.) 1634-ig, →*Pécsvárad*i B. Péter borosjenői I. 1634–1637, Medgyesi István borosjenői I. 1637-től (1639 jún.), Debreceni S. István borosjenői I. 1640 tájától (1646 jún.), →*Nagyari Benedek* borosjenői I. 1648–1652, Hercegszőlősi Joó János borosjenői I. 1652–1657, Tölcéki János borosjenői I. 1657–1658, Érsekújvári András feketegyarmati I. 1659 tájától (1664 júl.), Sarkadi András miskei I. 1665 körül, Gulácsi György feketegyarmati I. (1667.) (1680.), Kolozsvári István feketegyarmati I. (1685 okt.) 1690-ig, ismeretlen nevű (1694 nov.).

Irodalom: Rácz Károly: A zarándi egyházmegye története (1880.).

Zay Károly gr. (Sopron, 1797. febr. 12. – Bucsán, 1871. okt. 8.) ev. vallású főúr. Az 1825-i országgyűlésen szerepelt először a szabadelvű ellenzék tagjaként. Bárói rangból 1830-ban gróffira emeltetett. 1837-ben a →*dunáninzeni egyházkerület*, 1840-ben az egyetemes egyház választotta →*felügyelő*nek. Mint ilyen, fő harcosa volt a prot. uniónak, melynek érdekében nemegyszer tollat is fogott. Az 1847. évi nádorválasztásra kijelölt négy egyénnek közéje tartozott. 1860-ban lemondott egyházi állásáról, de érdeklődését

azután is megtartotta a közügyek iránt. – Egyházi érdekű *művei*: Beszéde egyetemes felügyelővé beiktatásakor (Németül és szlovákul is). (Pest), (1840.) Schreiben des General-Inspectors... an die Professoren zu Leutschau. (Lipcese. 1841.). Dies Buch gehört dem Vaterlande (Név n.). (Uo. 1845.) Die ungarische Frage im wahren Lichte. (Bécs, 1864.) Alighanem ömaga írta az öt támadó munkára válaszul szolgáló „Protestantismus, Magyarismus, Slavismus” címmel 1841-ben Lipcsében megjelent röpiratot is.

Zay Miklós gr. (Zayugróc, 1864. jan. 14. – Zayugróc, 1939. szept. 3.) ev. vallású főúr, az előbbinek unokája. A gimnáziumot Pozsonyban, Selmecbányán és Budapesten végezte, felsőbb tanulmányait Genévában, Párizsban és Budapesten. 1889-től 1906-ig a →*trencsényi egyházmegyében*, 1890-től 1896-ig az orosházi egyházban →*felügyelői* tiszteletet viselt. – Az irodalomban is fellépett különféle irányú dolgozatokkal, egyházi téren egy kéziratban maradt nagyobb művéből a következő részletekkel: Zay Péter ifjúsága (Prot. Szle, 1901.). II. József és Zay Péter (P. E. I. L., 1901.). Zay Péter az 1764–5-iki diétán (Uo. 1901.).

Zelenka Pál (Csehberék, 1839. aug. 19. – Miskolc, 1910. dec. 4.) ev. püspök. Csehberéken kezdett tanulni. További tanulmányait Aszódon, Selmecbányán és Pozsonyban végezte. Majd külföldre ment s 1859-től a jenai egyetemen gyarapította teol. ismereteit. Hazatérve, előbb nevelősködött, míg 1862-ben pesti →*káplán*, 1864-ben irsai, 1866-ban miskolci lelkész lett. Az egyetemes →*gyámintézet* 1871-ben jegyzőjévé, 1886-ban elnökévé, a →*hegyaljai egyházmegye* 1887-ben →*főesperesé*vé, a →*tiszai egyházkerület* 1874-ben jegyzőjévé, 1890-ben és az új egyházi törvények életbe lépte utáni lemondásakor 1895-ben újra püspökévé választotta. A →*budapesti első zsinaton* vezérszerepet vitt s általában kiváló tevékenységet fejtett ki egész működésében. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* kezdetétől választmányi tagja, 1904-től egy évig elnöke, azután ismét választmányi tagja volt. Cikkeit a P. E. I. L. és az →*Ev. Egyház és Iskola* közölte; szerkesztette az „E. E. E. Gyámintézeti Lap”-ot (1884–87.) és a miskolci egyház évkönyveit (1867-től), melyek közül az 1897-i maradandó értékkel bír; kidolgozta 1881-ben a tiszai egyházkerület új coordinációjának tervezetét, s emellett a következő *művei* vannak: Memorandum a theologia és a theol. akadémia ügyében (3 f.). (Miskolc, 1870., 1878., 1880.) Ellenjavaslat a némethoni Gusztáv Adolf-egyesülettel szándékolt egyesülési terv ellen. (Kassa, 1873.) Gyámintézeti beszéd (Criegern után ford.). (Miskolc, 1878.) Ünnepi beszéd a miskolci ev. egyház százados fennállása alkalmával. (Uo. 1882.) Emlék-

lapok a miskolci ev. anyaegyház évszázados életkönyvéből. (Uo. 1884.) A magyarhoni egyetemes ev. egyházi gyámintézet múltja és jelene (I. k.). (Uo. 1885.) Igénytelen javaslat. (Uo. 1891.) Prédikáció az 1790–91. évi XXVI. tc. százados ünnepén. (Budapest, 1892.) Ima a tállyai templom fölszentelésén. (Miskolc, 1892.) Ima és beszéd az iglói templom százéves jubilaumán. (Uo. 1897.)

Zelenka Sámuel (? , ? – ?, ?) ev. lelkész. Hazai tanulmányai befejeztével külföldre is ellátogatván. 1705. júl. 18-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be, melyről 1708-ban vagy azután jött haza. Ekkor selmecbányai *→*rektor, rövid időn belül pedig zólyomi lelkész lett. – *Műve:* Schwengfeldismus in pietismo renatus... (Wittenberg, 1708.) – Üdvözlő verseket írt Lycius Györgyhöz (1705.), *→Nigrini Sámuel*hez (1706.), Clement Jánoshoz (1706.), Blázy Jánoshoz (1706.) és *→Regis Márton*hoz (1707.), gyászverseket anyja Zelenka Jánosné Karpissek Anna (1705.) és Kassai Michaelis György egyetlen leányának (1707.) halálára.

Zempléni ev. egyházmegye, a 16. századnak már a negyvenes éveiben megalkotta a katolicizmustól már elszakadtságra mutató kánonait, de lelkészei és egyházai egy részének a helvét irányhoz állásával megszűnt ev. jellege s ez csupán akkor újult fel, mikor *→Perényi Gábor* 1564-ben összes birtokairól eltávolította a helvét irányú lelkészeket. Ekkor az új sárospataki lelkész, *→Sztárai Mihály* lett *→esperese* a régihez képest számban erősen megcsappant egyházakkal és lelkészekkel bíró egyházmegyének, mely a Perényi halála és Sztárai távozta után meg is szűnt 1567-ben.

Zempléni ev. kánonok, eddig helytelenül eperjesiek, az *→öt szabad kir. városi egyházmegyében* keletkezettek gyanánt szerepeltek; keletkezési időpontjukat illetőleg azonban nem sok lehet a tévedés, mivel tényleg az 1546-ra következő évek valamelyikében jöttek létre. Ez esetben *→Kálmáncsehi Sánta Márton* sátoraljaújhelyi lelkész-nek (1550-ig) vagy *→Kopácsi István* sárospataki lelkésznek (1549-től), esetleg mindkettőjüknek mint még lutheri elvűeknek a közbejöttével készülhettek. A 16. cikkből álló kánonoskönyvet ugyanis ez a szellem hatja át, s ennél fogva juthattak el az öt szabad kir. városi egyházmegyébe *→Perényi Gábor* sárospataki, sátoraljaújhelyi és egyúttal nagysárosi földesúrnak az útján. Ott aztán a század végére már a magukénak tekintették, noha a cikkekben visszatükrözött viszonyok éppen nem feleltek meg a náluk levőknek. Zemplénben pedig a *→Sztárai* távozta után idejüket múlták s így feledésbe mentek.

Irodalom: Zoványi Jenő: Az 1546-iki eperjesi zsinat állítólagos végzései (Prot. Szle, 1917.), Bruckner Győző: A reformáció és el-

lenreformáció története a Szepességen (1922.). Zoványi Jenő: Még egyszer az eperjesi zsinat állítólagos végzéseiről („Akadémikus, céhbéli és dilettáns egyháztörténetírók” c. füzetben, 1943.).

Zempléni ref. egyházmegye, a *→tiszáninnen*i területben, kezdettől fogva létezett egészen 1799-ig, a kerület új beosztásáig. A XVII. század hatodik évtizedéig hozzátartoztak a területén levő szlovák ev. egyházak is, melyek ekkor csatlakoztak az addigi *→sárosi*, azontúl *→sáros-zempléni egyházmegyéhez*. Neve csak nagyjában volt megfelelő, mert a vármegyéből tartoztak egyházak a *→borsodgömör-kishonti*, az *→abauj-tornai* és az *→ungi egyházmegyéhez* is, viszont a zempléni egyházmegye magába ölelte némely Szabolcs vármegyei egyházakat, ti. a Tisza jobb partján fekvőket. A XVIII. század elején 85 anyaegyházat számlált. – *→Esperesei* közül a következőknek ismerjük a nevét: *→Kopácsi István* sárospataki l. (1559. aug. 18.) 1564-ig, *→Czeglédi Ferenc* olaszliszkai, varannói, sárospataki, királyhelmei stb. l. 1564. vagy 1565–1594, vagy 1595, *→Gyarmathi Bíró Miklós* királyhelmei l. (1597.) (1600. jan. 4.), Sárosi Érsek (vagy Molnár) András varannói l. (1601. dec. 6.) 1610-ig, Szántai Pál olaszliszkai l. 1610–1611, *→Kecskeméti Alexis János* sárospataki l. 1611–1614, (*→Szege*di P. Dániel olaszliszkai l. 1614–1615.), Tihemeri Máté sátoraljaújhelyi l. (1617. dec. 1.) 1622-ig, Váczi Gergely gálszécsi l. 1623–1629, *→Miskolci Csulyak István* olaszliszkai l. 1629–1645. Simándi János sátoraljaújhelyi, olaszliszkai l. 1646–1653. *→Tarcali Pál* olaszliszkai l. 1653–1668, Sajószentpéteri János zempléni, vámosújfalusi l. 1668– vagy 1669–1672, interregnum után Rozgonyi Mihály tolcsvai, zempléni l. 1686–1707, *→Zádorfalvi Márton* sátoraljaújhelyi l. 1707–1710, Pósházi István tolcsvai l. 1711–1729, Bogáti Balázs sátoraljaújhelyi l. 1729–1735, Héczei Dániel erdőbényei l. 1735–1739, *→Mihályi Kovács István* kistoronyai, bodrogthalászi l. 1740–1754. Görgei András sátoraljaújhelyi l. 1755–1758, Sziráki András sátoraljaújhelyi l. 1758–1764, Kolláti Kozma János olaszliszkai l. 1764–1765, Váradi Mihály erdőbényei l. 1765–1784, Csizi János sárospataki l. 1785–1792, *→Palóczi György* bodrogkeresztúri, olaszliszkai l. (1788-tól helyettes) 1792–1799. Ez aztán folytatta működését az *→egyházmegye* kettéosztása folytán keletkezett egyik egyházmegyében, az *→alsózempléni*ben. A másik rész az ungvival egyesített *→felsőzempléni* volt. –

Ugyanezt a nevet viseli az 1952. júl. 1-től szervezett egyházmegye, mely 55 egyházból állt, míg 1956-ban nyolcat kapott az *→abauji egyházmegyéből*, de viszont hetet átadott a *→borsodinak*. Voltaképpen az alsózempléni egyházmegye foly-

tatása levén, első →esperese Janka Péter nagyrozvágyi l. maradt, kit 1957-ben Darányi Lajos sárospataki l., 1958-ban Benke Kálmán ondi l. váltott fel.

Irodalom: Zoványi Jenő: A zempléni ref. dioecesis egyházlátogatási kérdőpontjai (Prot. Szle, 1906.), *Uő:* Miskolci Csulyak István zempléni ref. esperes egyházlátogatási jegyzőkönyvei (Történelmi Tár, 1906.), *Uő:* A zempléni ref. dioecesis zsinatai Miskolci Csulyak István esperes idejében (Uo. 1909.), *Uő:* Miskolci Csulyak István esperesi naplója és leveleskönyve (M. Prot. Et. Adattár, 1911., 1927., 1928., 1929.), *Uő:* Hol lehetett esperes Szegedi Dániel? *Uő:* Protestánsok állítólagos uniója Zemplénben 1598-ban (Prot. Szle, 1934.), *Uő:* Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (1911.).

Zemplényi R. Ferenc (? , 1658. – Tállya, 1723. júl.) ref. esperes. Tanult Kolozsvárt, ahonnan külföldre menvén, 1683. jún. 15-én Franekerben, 1684. aug. 28-án Leidenben iratkozott be egyetemi hallgatónak. Hazájába 1685-ben vagy később visszajöve, előbb Göncön másodpap volt, míg 1690-ben Kassán. 1709-ben Tállyán lett pap. 1710-ben →esperesnek választotta az →*abaiújtornai egyházmegye*. – *Műve:* Szomorú halotti prédikáció Várad Mihály felett 1691. (Kassa, 1693.) – Respondeált az „Universae theologiae scenographia” (1683.) felől tartott viták egyikén. – Üdvözlő verset írt →*Bánffyhunyadi Ferenchez* (1683.), Vári Mihályhoz (1685.) és Ónodi Jánoshoz (1693.).

Zentelki István (? , ? Tulka, 1704.) ref. lelkész. Kolozsvárt tanult, hol 1690-ben senior lett s a következő évben Zilahra ment →*rektornak*. Onnan 1693-ban külföldre indult s még ez évben az utrechti, 1694. júl. 30-án a franekeri egyetemen lépett a hallgatók közé. 1695 őszén hagyta oda Hollandiát s következő évi februárra érkezett meg Erdélybe, hol már márciustól udvari papságot viselt gr. Teleki Mihálynál Kővárhosszúfaluban. 1698 májusára Szentjobbon foglalta el a lelkészi állást, azután Tulkára került, hol megölték a szerbek. – *Műve:* De tentatione Domini Jesu in deserto (Aránylag hosszú értekezés 2 r.). (Franeker, 1695.) – Üdvözlő verset írt →*Husztai Istvánhoz* (1693.), gyászverset a →*Szathmárnémethi Mihály* (1689.) és →*Tolnai F. István* (1690.) halálára.

Zeyk János (? , 1782. – ? . 1860. febr. 9.) ref. valóságos erdélyi nemes. – Többnyire költéssel foglalkozott. – *Művei* közül egyházi érdekűek: Sőhajtás →*Herepei Ádám* árnyékához (Emlékoszlopa felállításakor). (Hely n. 1828.) Krisztus a földön („Munkái” I. kötete, öt énekben). (Nagyenyed, 1832.) Reggeli és esteli áldozat s

más énekek és egy toldalék (ford.). (Kolozsvár, 1840.)

Zigán János (Ajka, 1772. márc. 19. – Kemeneshögyész, 1809.) ev. lelkész. Tanulmányait 1784-től Sopronban végezte. 1792-ben lévitának vitték Veszprémbe, hol 1794-ben lelkész lett. Innen 1798 nyarán Kemeneshögyészre ment papnak. – A dunántúli 1805-i →*énekeskönyv*ben 49 éneke van, azonkívül többnyire alkalmi verseket írt. Ilyenek: „A palotai ev. árvaház felszentelésének alkalmosságával” (1793.), →*Nagy István* →*superintendens*sé lett emeltetésének napján...” (1796.), Fejér Zsófia Wels Mihályné felett mondott versei (1798.), „Kamondy Márton... emlékezet oszlopja” (1800.), →*„Perlaki Dávid* halálát keserű búcsúztató versek” (1802.), „Halotti versek Barcza János utolsó tisztességére” (1805.). Azonkívül a következő egyházi érdekű művei vannak: Köszönet a jóltevőkhöz. (Hely n. 1794.) A két oldalról tekintett földi élet (Gyászbeszéd Hajas Tamás felett). (Sopron. 1802.) Nagybritanniának egyházi, polgári, tudománybeli állapota a XVIII. század vége felé. (Pest, 1808.) Palotási Karolina kisasszony története az erkölcsi érzés nemesítésére. (Uo. 1808.)

Zigerius (= Eszéki) Imre (? , ? – ? , ?) reformátor. Állítólag illyr származású, ki tolnai tanítóságból 1544 decemberében ment a wittenbergi egyetemre, melyen nem egészen egy évet töltött. Visszatérve, két hétig Tolnán, másfél hónapig Kálmáncsán, 1545 végétől vagy 1546 elejétől pedig Vörösmarton hirdette az evangéliumi tanokat. 1548 őszén tolnai lelkész lett, s ott mintegy hét hónap múltán, 1549 tavaszán magasabb rendű iskolát állított. További sorsáról nincsenek adatok, de valószínűleg 1553-ig tartott itt a működése. – *Művei:* Epistola cujusdam pii concionatoris ex Turcia (→*Flacius Mátyás* előszavával, ki 1550-ben németül is kiadta). (Magdeburg, 1549.) A Jézus Sirah könyve magyar nyelven (→*Tövisi Mátyással* együtt ford.). (Kolozsvár, 1551.)

Irodalom: Zoványi Jenő: „A Jézus Sirah könyve magyar nyelven” (A „Tanulmányok...” közt, 1887.), Thury Etele: Eszéki Imre magyar reformátor (Prot. Szle, 1898.).

Zilahi István (Zilah, 1650, v. 1651. – ? , ?) ref. lelkész. Zilahon kezdte tanulását, mit Nagyenyeden folytatott. Innen ugyan egy ízben kicsapták a Nadányi professzor miatti zavarok közben, de a végén is csak ott maradt, míg külföldre ment s 1677 őszétől az utrechti, 1679. márc. 15-től a leideni egyetemen gyarapította ismereteit. Hazájába visszatérte után udvari pap volt Kemény Jánosnál Nagysajón, 1691-től pedig lelkész Marosvásárhelyen, hol 1696-ban még élt. – *Művei:* De vero et typico Elijah (3 r.). (Leiden, 1679.) De

meritoria Christi obedientia. (Uo. 1679.) – Respondens volt a „De prophetiis V. T.” (1678.) tartott vitán. – Gyászverseket írt a →*Rácböszörményi János* (1677.) halálára.

Zilahi János (Zilah, 1590. – ?Zsibó, 1677.) ref. esperes. Tanulmányait befejezván, 1620-tól több helyen viselte a lelkészi hivatalt, de mindössze annyit tudunk róla, hogy 1647 őszén másodpap volt Zilahon, azután meg Sarmaságon, majd Hadadon, s végül 1672-től öt évig Zsibón lelkészkedett, mint már a hatvanas évektől egyszersmind a →*szilágyi egyházmegye esperese*. – *Műve*: Az igaz vallásnak világos tüköre... (Kolozsvár, 1672.) Megírta a temetésén elénekelt dő éneket is.

A zilahi →*elsőpapi* állásban 1678-tól működő és 1681-ben meghalt →*Zilahi János* alkalmasint fia lehetett, kit 1655-ben szenteltek fel Egrespatakra.

Zilahi ref. egyházmegye, a →*szilágyiszolnok*inak négyfelé osztása folytán 1944-ben létesült 21 anyaegyházzal. A négy közül egyedül ez maradt meg az erdélyi, ma kolozsvári kerületben.

Zilahi Sebes András (Zilah, ? – Marosvásárhely. 1719.) ref. tanár. Zilahon kezdte iskoláit, miket már 1690-ben Kolozsvárt folytatott. Külföldön jártában 1698. aug. 10-től a franekeri egyetemnek volt hallgatója. Hazajöve, először udvari papja lett gr. Bánffy György kormányzónak, 1709 végén pedig tanárnak hívták meg Kolozsvárra, hol azonban csak 1711 őszére foglalta el állását. Innen 1714 elején Gyulafehérvárra ment át szintén tanárnak, ahonnan aztán az 1716-ban eltávolított kollégiummal együtt Marosvásárhelyre került. – *Művei*: De cultu Dei rationali (2 r.). (Franeker, 1699.) A régi nagy Bethlen háznak... szövétnéke (Gyászbeszéd gr. Bethlen László felett). (Kolozsvár, 1718.) Sacra polliunctura (Gyászbeszéd →*Barcsai Ábrahám* felett, 1716.). (Uo. 1721.) – Gyászverseket írt a →*Tolnai F. István* (1690.). →*Pápai Páriz Ferenc* (1717.), →*Szathmárnémethi Sámuel* (1717.) halálára és igen hosszút a gr. Bethlen Sámuelére (1704.).

Zimmermann Mátyás (Eperjes, 1625. szept. 21. – Meissen, 1689. okt. 24.) ev. esperes. Eperjesen tanult. Külföldre menvén, előbb Thornban és Strassburgban, hol 1646-ban magisterséget szerzett, 1648-tól pedig Lipcsében gyarapította ismereteit. Visszatérve hazájába, 1651-ben löcsei →*rektor*, 1653-ban eperjesi német →*prédikátor* lett. Innen 1659-ben Németországba vándorolt ki s ott 1662-től →*esperes* volt Meissenben. – Buzgó írói munkásságának termékei közül csupán egy való a magyarországi időzéséből: Gemeiner Stad Aufnehmen (Prédikáció tisztújításkor Péld. XI. 10. alapján). (Lőcse, 1654.) – Res-

pondeált a „De redemptione, justificatione et sanctificatione” (1650.) tartott vitán.

Zoltai Lajos (Földes, 1861. júl. 16. – Debrecen, 1939. aug. 29.) ref. vallású múzeumi igazgató. A gimnáziumot Hajdúnánáson kezdte és Debrecenben végezte, ahol aztán teológiát hallgatott 1885-ig, midőn hírlapíróvá lett ugyanott. Majd 1890-ben városi szolgálatba lépve, előbb segédlevéltárnok, 1907-től a múzeum őre, végül igazgatója volt 1928-ig, amikor nyugalomba lépett. A debreceni egyetem 1927-ben bölcsészeti díszdoktorrá tette, mit jelentékeny történelmi és régészeti munkásságával érdemelt ki. – *Művei* közül egyházi vonatkozásúak: A hortobágyi apátságok (Sz. 1903.). Jelentés →*Melius Péter* sírja kereséséről. (Debrecen, 1907.) →*Domokos Márton* debreceni főbíró és kora (Debreceni Képes Kalendárium, 1909.). Macs, hajdan Hosszúmacs története és temploma (Múzeumi jelentés 1912-ről). (Debrecen, 1913.) Hol feküdt az ohati apátság? (Múzeumi jelentés 1913-ról). (Uo. 1914.) Települések, egyházas és egyházatlan falvak Debrecen mai határa és külső birtokai területén. (Uo. 1925.) A kálvinizmus és a művészet Debrecenben. (Uo. 1928.) A debreceni kistemplom története (Debreceni Képes Kalendárium, 1929.). Debrecen vallásos buzgósága és áldozatkészsége. (Uo. 1929.) Debrecen város könyvnyomdájának 18. századbeli működése. termékei. (Uo. 1934.) Családi élet a régi Debrecenben. (Uo. 1934.) A debreceni róm. kath. templom, a kegyes tanítórend társháza és a plébánia területének 300 éves múltja. (Uo. 1936.) Összeállította a →*tiszántúli ref. egyházkerület* térképét (1889. és 1912.), szerkesztette a múzeum évi jelentéseit és a Debreceni Képes Kalendáriumot.

Zólyomi Perinna (helytelenül Pesina) Boldizsár (Zólyom, ? – ?Sempte, ?1624.) ev. esperes. Zólyomban tanult négy évig. Azután Kassán háromig, Homonnán egyig. Egerben kettőig járt iskolába. Innen egy évre Gyulafehérvárra ment és ott →*collaboratori* tisztelet viselt. Majd sárospataki diák volt másfél évig, mire Semptén három évet, ismeretlen helyen egy évet, Érsekújváron kettőt töltött tanítással. 1607-ben lelkész lett Semptén és Szere-den. 1613. febr. 27-én →*esperessé* választotta a →*semptei egyházmegye*. Ezt a hivatalt 1624-ig viselte, midőn alkalmasint meghalt. – Jelen volt a →*zsolnai zsinaton*. Részt vett a ref. egyházzal való tárgyalásokban. Szorgalmas írói működést fejtett ki. – *Művei*: Manuale, azaz: Kézben hordozó könyvecske (Csehől és németből ford.). (Lőcse, 1614.) Ötven szentséges elmélkedések (Gerhard után ford.). (Bártfa, 1616.) (Újra kiadta ifj. →*Ács Mihály* uo. 1710.). Kegyes és ker. életnek négyrendbeli gyakorlása (Szintén Gerhard után ford., az előbbivel egy kö-

tetben; újra kiadta ifj. Ács Mihály uo. 1710, ezúttal külön). Ő adta sajtó alá →*Láni Illés* „Három prédikáció”-ját (1620.) és ő prédikált magyarul a →*Thurzó György* temetésén.

Zólyomi Sámuel (? , ? – ? , ?) ref. lelkész. Honi tanulása végeztével külföldön is járt. Hazatérte után lelkész lett és 1604-től Füzerén. 1606-tól ismeretlen helyen, 1608-tól Tibán, 1613-ban Vedresábrányban működött. 1620 áprilisában még élt, de már 1633-ban nem. – *Műve*: Piis manibus... Stephani de Báthor... consecrata oratio. (Debrecen, 1605.) – Gyászverset írt a →*Hodászi Lukács* halálára (1613.). – Nagypapja volt →*Szathmári Baka Péter*-nek.

Zólyomi ev. egyházmegye, a →*szlovenszkói nyugati kerület*ben, kezdettől fogva létezik s a →*zsolnai zsinat* óta az államfordulatig állandóan a →*bányai kerület*be tartozott. A XVI. század vége felé mintegy 30-ra mehetett anyaegyházainak száma, melyek később nagyarányú csökkenésen mentek keresztül, úgy hogy a →*türelmességi rendelet* után még tíz év múlva is csak 17 anyaegyháza volt, pedig ekkor már régóta hozzá tartozott az egykori →*hétbányavárosi egyházmegyéből* is kettő. Azután 23-ra emelkedett a számuk. Eredetileg mindössze egy feküdt közülük a szomszédos Hont vármegyében, de minthogy idővel Korpona is oda lett csatolva, az előbbinek pedig újabban anyásított egy leányegyháza, jelenleg három anyaegyháza van Zólyom vármegyén kívül. Szabályzata 1592-ből maradt fenn, de valószínűleg volt ennél régebbi is. – →*Espereseinek névsorából* a következők ismereteseek, akiken kívül alighanem voltak viselői e hivatalnak az 1709-től 1772-ig tartó, látszólag üres időközben is, amikor különben Besztercebányával együtt mindössze három anyaegyháza volt: Simonit Bálint radványi l. (1558.), Privigyeyi Vdranka Tamás hajniki l. (1576.) (1580.), Ocsovszky Bertalan radványi l. (1583.) 1587-ig, Szocovszky András breznóbányai l. 1588–1598, Jacobaeus János szelcsei l., besztercebányai aggházi igazgató 1599–1612, Tornarius Illés zólyomlipcsei l. 1612–1615, Kapirius András hajniki. garamdobói l. 1615–1619, Bartosovics András zólyomi l. 1620–1626, Kalinka János radványi, garamdobói l. 1626–1640, Kalinka Gergely szelcsei l. 1640–1641, Piscatoris Gábor zólyomlipcsei l. 1641–1659. →*Reményi Dániel* zólyomi l. 1660–1667, Makónyi Mihály hajniki l. 1667–1669, Sculteti Severin szelcsei l. 1669–1671, Milochovszky János breznóbányai l. 1671–1674, és 1683–1684, Zelenka János zólyomi l. 1704–1709, →*Adami János Jakab* besztercebányai német l. 1772–1784, Szinovicz Mihály besztercebányai szlovák l. 1784–1785, Sztruhár Ádám zólyomi l. 1786. márc. 9.-júl. 13., Lyci Kristóf besztercebányai német l. 1787–1808, Lo-

vich Ádám besztercebányai l. 1810–1815, Kuzmány János breznóbányai l. 1816–1824, Musculi Benjámín tótpelsőci l. 1824–1837, Kresmery János besztercebányai l. 1837–1849, →*Chalupka János* breznóbányai l. 1850, Makónyi Pál zólyomi l. 1851–1855, →*Geduly Lajos* besztercebányai l. 1855–1857, Penzel Antal besztercebányai l. 1858., Makónyi Pál zólyomi l. (másodsor) 1858–1860, Fuchs János zólyomlipcsei l. 1860–1865, →*Doleschall Sándor Ede* besztercebányai l. 1865–1875, →*Raab Károly* felsőmicsinyei l. 1875–1880. Mockovcsák János Tivadar besztercebányai l. 1880–1897, Svehla Gusztáv breznóbányai l. 1897–1909, Bakay Péter nagyócsai l. 1909–1919. Szlávik János dobronyai l. 1919–1926, Hajdú Lajos nagyócsai l. 1926–1934. Licskó János zólyomi l. 1934–19..

Irodalom: Szlávik János: A zólyomi ev. egyházmegye története (szlovákul, 1921.).

Zombori Antal (? , ? – ? , ?) prot. énekköltő a 16. században. Hosszú magyar versben járult hozzá a bibliai epika műveléséhez s annak a következő latin címet adta: Historia sacra continens praelia ac pugnas filiorum Israel, cum gentibus ethnicis... et mortem Eleazari cujusdam fidelissimí sacerdotis; ac Machabeorum septem fratrum... ob hoc ab Antiocho rege... martirii gloria coronati sunt... (Debrecen, 1583.)

Zombory Gedő (Marosvásárhely, 1836. – Szerencs, 1913. szept. 17.) ref. lelkész. Marosvásárhelyen kezdte iskoláit. A szabadságharc után két évig Székelyudvarhelyen, majd ismét Marosvásárhelyen, végre Kolozsvárt tanult, hol 1856-ban bevégezvén a teológiát, Nagenyedre ment →*köztanítónak*. Innen 1858-ban külföldre indult s a Baseli (1859. máj. 16-tól). marburgi (1859. nov. 4-től), zürichi és genevai egyetemeken hallgatott. Hosszabb utazás után hazatérve, egy darabig Pesten időzött, míg 1861 őszén Szatmáron gimnáziumi tanár, 1867-ben Megyaszón lelkész lett. A →*tiszáninenni egyházkerület* 1887-ben tanácsbírájává választotta. – *Művei* regényeken kívül a következők: Útirajzok (2 k.). (Szatmár. 1861.) Vázlatok az újabbkori bölcsészek életéből (Sp. Füz. 1862–63.). Fichte János Tódor élete és munkássága. (Sárospatak, 1863.) A →*Heidelbergi Káté* értelmezése. (Kolozsvár, 1864.) Úttörők (Regényes korrajz a magyar prot. egyháztörténelemből 2 k.). (Sárospatak, 1866.) A hithagyó Julián római császár (Sp. Füz. 1866–67.). A ker. egyház múltja. (Uo. 1867.) Kísérletek a vallási bölcseléből (Sp. Füz. 1868.). Korszerű egyházi beszédek (2 k.). (Miskolc, 1869–70.) Egyházi beszédek ünnep és vasárnap délutánra (I. k.). (Budapest, 1880.)

Zoványi (1887-ig Krausz) Jenő (Szilágyzovány, 1865. szept. 11. – **Budapest*, 1958. jún. 24.) ref. vallású egyetemi tanár. Katolikusnak szüle-

tett. Az elemi iskolát 1871–73-ban Szilágycsehben a reformátusoknál, 1873–74-ben Nagybocksón, a gimnáziumot 1874-től 1882-ig Zilahon végezte. Ez év szeptemberében papnövendék lett Nagyváradon, de onnan egy hónap múlva kilépve, szülőfalujában várta be 18. éve betöltését, mikor is a ref. egyházba lépett át. Ettől fogva teológiát hallgatott Sárospatakon, hol az 1887–88. tanévben teol. segédtanári és kollégiumi alkönyvtárnoki tisztet viselt. Majd az 1888–89. tanévben az utrechti egyetem teol. karán, az 1889–90. tanévben a kolozsvári egyetem bölcsészeti karán folytatta tanulmányait. 1889 szeptemberében teol. magántanári képesítést szerzett Sárospatakon, s kevéssel előbb →*káplánkodni* kezdett Kolozsvárt, ahol 1891 júniusában lelkészé választották. Miután 1894 májusától Tiszaföldváron lelkészkedett, 1901-ben tanárnak hívták meg a sárospataki →*teol. akadémia* egyháztörténelmi tanszékére. Tudományos meggyőződése miatt 1910 áprilisában elveszítette állását, de perújítás útján 1912 áprilisában visszanyerte azt, közben a székesfővárosi levéltárban töltvén be hivatalt. 1914-ben aztán a debreceni egyetemre neveztetett ki az egyháztörténelem tanárának. A →*konventi* bíróság 1920-ban elvette lelkészi jellegét, felettes hatósága pedig 1922-ben nyugalmazta. 1927-ben Budapestre költözött; itt érte meg 1945. évi új kinevezését s ekkor koránál fogva újra való nyugalmazását. – A →*Magyar Prot. Irodalmi Társaság*nak 1899-től 1921-ig választmányi tagja volt, a Sárospataki Irodalmi Kör 1904-ben ügyvivő elnökévé, az akadémiai tanári kar a →*budapesti második zsinatra* póttaggá, a debreceni egyetem 1917-ben teol. díszdoktorrá választotta. A tudományos minősítő bizottság 1952-ben saját kérése nélkül kandidátusságra érdemesítette, amit azonban nem fogadott el; 1956-ban aztán a történettudományok doktorává minősítette a bizottság. Irodalmi munkássága 1884-ben a →*Sárospataki Lapok*ban kezdődött, s más egyházi lapok és különböző szakközlönyök is számtalan kisebb-nagyobb cikkét közölték azóta. Tudományos dolgozatai és közleményei a szakfolyóiratokban jelentek meg, a Pallas Nagy Lexikonába pedig pár százra menő cikket írt. Felelős szerkesztője volt a Sárospataki Ifjúsági Közölnyöknek (az 1886–87. tanévben) és a Vallás és Egyháznak (1894.), valamint társszerkesztője a Sárospataki Lapoknak (1904.). – Jelentékenyebb közleményei és külön kiadott művei: Tanulmányok a magyar prot. egyház és irodalom történetéből. (Sárospatak, 1887.) Vázlatok Németalföld theol. viszonyairól (P. E. I. L., 1889.). A coccejanismus története. (Budapest, 1890.) Válasz dr. Kovács Ödönnek... (Kolozsvár, 1890.) A boldogság forrása (Prédikáció). (Uo. 1891.) Beköszöntő beszéd Kolozsvárt. (Szi-

lágysomlyó, 1892.) Theol. Ismeretek Tára (3 k. →*Antal Géza*, →*Rácz Kálmán*. →*Révész Kálmán*, →*Tüdős István* némi közreműködésével). (Mezőtúr, 1894–1901.) Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában (Itk; 1895.). Magyarországi →*superintendentiák* a 16. században. (Budapest, 1898.) Brieven van Nederlandsche geleerden aan Hongaarsche geleerden (Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis I. 1902.). Levelek →*Ráday Páltól* egyházi ügyekben (M. Prot. Et. Adattár, 1902.). A coccejanismus lényege, fejlődése és jelentősége (Prot. Szle, 1903.). →*Kossuth* és Rákóczi (Két emlékszed). (Sárospatak, 1903.) Egyetemes →*főgondnok* és →*főconsistorium* a magyarországi ref. egyházban (Budapest. 1903.) (Egy részének új kiadása →*Bessenyei György* mint ref. főconsistoriumi titkár” c. alatt Sárospatak, 1909.) Adatok a 18. század első felében tartott ref. →*konventek* történetéhez (M. Prot. Et. Adattár, 1904.). Az 1848. évi XX. törvénycikk és a prot. iskolák (Országos ref. tanáregyesület évkönyve, 1904–1905.). Alkalmi beszéd 1906. márc. 15-én. (Sárospatak, 1906.) Három ügyirat a Zoványi Jenő és dr. Tüdős István ellen folytatott fegyelmi ügyben. (Miskolc, 1906.) →*Miskolci Csulyak István* zempléni ref. esperes (1629–1645.) egyházlátogatósi jegyzőkönyvei (Történelmi Tár, 1906.). A sárospataki akadémia bölcsészeti tanszékének aggasztó jövője (Álnévvél). (Miskolc, 1907.) A prot. theol. tudomány a hollandoknál, angoloknál és franciáknál (A →*Warga-Zoványi-féle* egyháztörténelem III. kötetében). (Sárospatak. 1908.) A theol. irodalmi munkásság a magyar prot. egyházakban (Uo. 1908.) A Kálvin-Warga-Zoványi ügy felvilágosító iratai (Egy kivételével az ő tollából). (Miskolc, 1908.) A →*zempléni ref. dioecesis* zsinatai Miskolci Csulyak István esperes idejében (Történelmi Tár, 1909., befejezetlen). A reformáció egyháza. (Sárospatak, 1909.) Kisebb dolgozatok a magyar protestantismus történetének köréből. (Uo. 1910.) Sárospatak reformációja és a róla szóló hamis tudomány (Db. Prot. Lap, 1910.). A püspöki hivatal a tiszáninneri ref. egyházkerületben (Prot. Szle, 1911.). A protestantismus fogalma és lényege (Theol. Szaklap, 1911.). Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban. (Budapest, 1911.) Adatok a magyarországi puritánus mozgalmak történetéhez (M. Prot. Et. Adattár, 1911.). Miskolci Csulyak István esperesi naplója és leveleskönyve (Uo. 1911., 1927., 1928., 1929., befejezetlen). →*Ágensválasztás* 1762–1763-ban (Prot. Szle, 1914.). A magyarországi protestantismus történetének jelenlegi állása (Uo. 1914.). →*Szeremlei Gábor* és a →*Helytartótanács* (Uo. 1915.). Adatok a magyar protestantismus múltjából (Uo. 1915.,

1916., 1917.). A reformáció művelődéstörténeti jelentősége. (Debrecen, 1916.) Az evangéliumi protestantizmus egysége a reformáció különféle irányaiiban (Prot. Szle, 1918.). →*Czeplédi Ferenc* életrajzi adatairól (Sz. 1918.). Hittudomány és tan szabadság (Nyugat, 1918.). Protestantizmus és humanizmus (Független Szemle, 1921.). A helvét reformáció két iránya (Uo. 1921.). A felvilágosodás története. (Budapest, 1922.) A reformáció Magyarországon 1565-ig. (Uo. 1922.) →*Sámbár Mátyás* és →*Kis Imre* hitvitái s az ezekkel egyidejű hitvitázó művek. (Debrecen. 1925.) Prot. lelkészek nyugatványai régi tizedjegyzékek mellett (M. Prot. Ft. Adattár, 1929.). Állam és egyház (Századunk, 1930.). A sárospataki iskola a 16. században (Prot. Tanügyi Szle, 1930.). Ref. iskola Kolozsvárt 1608 előtt és egyik tanáráról valami (Uo. 1931.). Képek a keresztyénség életéből. (Mezőtúr, 1931.) Szóbeli hitviták Sárospatakon és Kassán (Theol. Szle, 1933–34.). Szekfü és társai történetírása. (Budapest, 1938.) A →*tiszántúli ref. egyházkerület* története. (Debrecen, 1939.) Új egyháztörténetírás. (Kolozsvár. 1940.) Cikkei a Theol. Lexikon részére a magyarországi protestantizmus történetéből. (Budapest, 1940.) Akadémikus, céhbéli és dilettáns egyháztörténetírók. (Uo. 1943.) – Sajtókészen egy pár kisebbben kívül a következő nagy művek: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. A magyarországi protestantizmus a 16. században. Dávid harca Góliáttal (Emlékiratai). Sárospataki és debreceni küzdelmeim az egyházi hatalmasságokkal. – Átnézte, kiegészítette és Függelékkel látta el Warga Lajosnak „A ker. egyház történelme” (3 k. 1905–8.) c. művét. – Sógora →*Rohoska József*nek, apósa →*Deme László*nak, másodfokú sógora →*Kincs Gyulán*ak.

Zoványi József (Szilágysomlyó, 1700–1712 között – Szilágycseh, 1775.) ref. lelkész. Tanult Zilahon és Kolozsvárt, ahonnan 1727-ben külföldre ment s ez évi nov. 10-én Groningenben iratkozott be az egyetemre. Hazájába visszatérve, 1732-ben Kémeren, 1739-ben Szilágycsehben, végül 1747 januárja után valamikor Zsibón lett lelkész. 1758 tavaszától →*esperese* volt a →*szilági egyházmegye*nek, melynek a →*tiszántúli* és az →*erdélyi egyházkerület* közötti sajátos helyzete, párosulva még az azal az egyéni véletlenséggel, hogy ő éppen Zsibón, az erdélyi egyik →*főgondnok*, br. Wesselényi Ferenc falujában működött, végre is odajuttatta, hogy a tiszántúli közzsínat 1769-ben letette nemcsak az esperesi, hanem a papi hivatalról is. Ekkor Szilágycsehbe vonult. – *Művei*: Utolsó kenet... (Gyászbeszéd br. Wesselényi István felett). (Kolozsvár, 1759.) Megújult gyásznak oszlopa (Gyászbeszéd br. Kemény Polyxena felett). (Uo. 1765.)

Irodalom: Zoványi Jenő: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Zoványi P. György (Bihar, 1656. szept. – Zilah, 1758. febr. 16.) ref. püspök, az előbbinek atyja. Biharon 1662-ben kezdett tanulni, de közbejött körülmények 1666-ban útját állották további iskolázásának, s ettől fogva 11 évig cseléd volt Ippon. Tudásszomja azonban 1677-ben utoljára is a kolozsvári kollégiumba vitte, hol 1693-tól →*köztanítóságot*, 1696-ban →*contrascribaságot* viselt. A külföldet is fölkeresvén, 1696. aug. 25-étől a franekeri egyetemen gyarapította ismereteit, melyről 1698-ban jött aztán haza. Miután egy ideig udvari papja volt Cégén Bethlen Eleknek, 1700-ban Szilágysomlyón lett lelkész. A →*szilági egyházmegye* 1708-ban jegyzőjévé, 1711-ben →*esperesévé* választotta. az erre következő évben pedig Zilahra ment papnak, ahol később három ízben gátolta meg a templomnak a római katolikusok részére való elfoglalását. 1724 novemberében a →*tiszántúli egyházkerület*nek főjegyzőjévé tétetett, mégpedig a püspökségre való következés jogával, amit már 1726-ban érvényesíthetett volna, de ő választást kívánván, 1728. ápr. 25-én ilyen úton jutott a püspöki állásba, megtartván emellett az esperesit is. – Harmincéves püspöki működése sokszor volt gáncsnak kitéve, sőt egy ízben (1744.) úgy vélt törvénytelen eljárásaiért, azok igazolása céljából állítólag meg is idézte maga elébe az elégedetlen esperesi kar. Nehéz helyzetét különben az idői és helyi viszonyokon kívül két, egymással némileg összeütközésben levő elvi állásfoglalása okozta. Egyfelől ellenezte ugyanis, hogy a világi elem elfoglalja az egyházkormányzatban azt a tért, amelyet a →*bodrogkeresztúri konventen* ön-maga jelölt ki magának. Másfelől pedig még szorosabbá iparkodott tenni a szilágysági egyházaknak az erdélyi kerülethez való különleges viszonyát. Kánonoskönyve (Canones ecclesiastici. Kolozsvár, 1733.), mely →*Zoványi-kánonok* név alatt a Szilágyságban érvénnyel is bírt 1788-ig, valamint agendája (Liturgia ecclesiastica. Kolozsvár, 1733.), mely 1758-ban szlovák fordításban is megjelent, általánosan ismertté tették nevét s maradandóvá emléket. – Többi *művei*: Mausoleum... (Magyar gyászbeszéd br. Wesselényi István és felesége gr. Bánffy Katalin felett). (Kolozsvár, 1734.) Ramah dombja... (Gyászbeszéd br. Wesselényi István felett). (Uo. 1749.) – Respondeált a „De servo arbitrio” (1695.) tartott vitán. – Üdvözlő verset írt →*Bagosi Márton*hoz (1697.), gyászverset a →*Szathmárnémethi Mihály* (1689.), Tolnai F. István (1690.), Pataki István (1693.), Szathmárnémethi Sámuel (1717.) és Udvarhelyi Mihály (1737.) halálára. Tudományos theol. művei kéziratban elégték.

Irodalom: Szilági Ferenc: Zilah történel-

méből (1870.), *Zoványi Jenő*: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.).

Zoványi-kánonok, a →*Zoványi P. György* ref. püspök által szerkesztett és 1733-ban közrebocsátott kánonok, melyek csak a Szilágyságban találtak elfogadásra s ott is megszűnt az érvényük 1788-tól.

Zrínyi György (? , 1549. ápr. 13. – Vép, 1603. máj. 4.) prot. vallású főúr, a szintén prot. szigetvári hősnek, Miklósnak legidősebb fia. 1570-től a kegyetlenségig menő erélyt fejtett ki a protestantizmus terjesztésében. A róm. kat. papokat nem tűrte meg birtokain, sem Horvátországban, sem a Muraközben. Ő alkalmazta lelkészül Belicán azt a →*Bucsics Mihályt*, ki több közérdekű munkával ajándékozta meg a horvát prot. irodalmat. A Muraközben 1580-ra általában uralomra juttatta a protestantizmust. A dunántúli vidékeken másutt is tevékenyen közreműködött annak, sőt az évszázad vége felé már a helvét iránynak a javára. Állandóan támogatta előbb a Hoffhalter Rudolf, majd a Manlius János nyomdáját is.

Irodalom: *Tarczay Erzsébet*: A reformáció Horvát-Szlavonországban (1930.).

Zubek János (Trencsén, 1745. aug. 2. – ?, 1825. febr. 18.) ev. lelkész. Trencsénben végezte tanulmányainak egy részét. Miután már 1780-tól lelkészkedett valahol, szülővárosában lett lelkész, és mint ilyen, 1785-től →*esperesi* tisztelet is vitt a →*trencsényi egyházmegyében* egészen 1821-ig, midőn lemondott ez utóbbi hivatalról. – *Művei*, melyek mind szlovák nyelvűek: Gyászbeszéd az Úrban elhunytak üdvösségéért. (Trencsén, 1794.) Temetési →*énekeskönyv.* (Uo. 1800.) Prédikáció az alattvalók kötelességeiről. (Pozsony, 1805.) Prédikáció a Ferenc és Napóleon közötti békekötés örömnépén. (Uo. 1807.) Gyászbeszéd Bogády János felett. (Uo. 1807.) Prédikáció a reformáció háromszáz éves jubilaumán. (Uo. 1818.)

Zvonarics György (Sárvár, ? – ?, ?) ev. vallású birtokos. Itthoni tanulása befejeztével külföldre is ellátogatott és 1620. máj. 28-án a wittenbergi egyetem hallgatói közé iratkozott be. Visszatérve hazájába, 1626-ban →*rektori* hivatalban volt Sárváron, majd nevelőséget vállalt Németújváron a Batthyány családnál, melynél később tiszt-

tartói alkalmazást kapott. Végül a gr. Nádasdy Ferentől neki ajándékozott birtokon gazdálkodott. Halálának körülményei nem ismeretesek. – *Műve*: Rövid felelet →*Pécseli Imrének...* (Ennek „Consilium ecclesiae catholicae doctorum...” c. munkája ellen). (Csepreg, 1626.) Részt vett atyja, Z. Mihály postilláinak közrebocsátásában.

Zvonarics Imre (Sárvár, 1575. k. – Csepreg, 1621. jan. 6.) ev. esperes, az előbbinek nagybátyja. Miután Nagyörben elvégezte tanulmányait, külföldre ment és 1600 felé a wittenbergi egyetemen lépett a hallgatók sorába. Hazájába 1602-ben visszatérve, Sopronkeresztúron →*rektorkodott*, míg aztán Ikervárra, 1607-ben a csepregi alsó egyházba, idővel pedig a felsőbe lelkésznek választották. Itt előbb →*dékánja*, 1617 tavasza és 1619 eleje közt →*esperese* lett a →*csepreg-kőszegi egyházmegyének*. A város elfoglalása közben megölték a császári katonák. – *Művei*: Az szentírásbeli hitünk ágainak... három könyvekre való osztása (Hafenreffer Mátyás után ford.). (Sopronkeresztúr, 1614.) →*Pázmány Péter* pironisági (→*Nagy Benedek*kel együtt, ki ennek három része közül a másodikikat írta). (Uo. 1615.) – Respondens volt a „De uno et trino” (1601.) és a „De potentia et confessione annuente divina clementia” (1601.) tartott vitákon. – Gyászverset írt a Stansith →*Horváth Gergely* (1597.) halálára.

Zvonarics Mihály (Sárvár, 1570. – Sárvár, 1625. febr. 27.) ev. püspök, az előbbinek bátyja, Györgynek apja. Tanulmányait szülőföldjén, Csepregen, Komáromban és Nagyörben végezte. 1590-ben sopronkeresztúri →*rektor*, 1596-ban felsőszakonyi, pár év múlva nagyecenki. 1605-ben sárvári lelkész és egyszersmind a →*Nádasdy Pál* udvari papja lett. Ugyanez évben →*esperessé* választotta a →*sárvári egyházmegye*, 1620-ban pedig püspökké a →*Sopron-Vas vármegyei egyházkerület*. – *Művei*: Pápa nem pápa (Osiander András után ford.). (Sopronkeresztúr, 1603.) Magyar postilla (2 k.). (Csepreg, 1627–28.) Az úrvacsorája üdvösséges tudományának útába való rövid bemutatás. (Uo. 1643.) Emlékét veje, →*Lethenyi István* verses életrajzzal örökítette meg (1625.).

ZS

Zsámbokréthy Lajos (Vágzsámbokrét, 1844. nov. 27. – Puhó, 1911.) ev. lelkész. Tanulmányai befejeztével lelkész lett Puhón. – *Művei* közül egyházi irányúak: A kath. és prot. egyház közti különbség (Stiller műve szlovákul). (Bécs, 1868.) Ein kleiner Überblick über die Geschichte der ev. A. C. Kirchengemeinde in Puchó. (Trencsén, 1878.) Prédikáció a puchói új templom fölszentelésekor (szlovákul). (Uo. 1880.) A magyarországi ev. egyház történetének kivonata (szlovákul). (Nagyszombat, 1897.) Az Úr szent evangelistáinak és apostolainak rövid életrajza (szlovákul). (Uo. 1899.)

Zsarnay Lajos (Zsarnó, 1802. jan. 1. – Pest, 1866. jún. 13.) ref. püspök. Tanulmányait 1811-től Sárospatakon végezte, ahonnan 1824-ben Lőcsére ment német szóra. 1826-ban visszatérve Sárospatakra, egy évig →*köztanító*, kettőig akadémiai helyettes tanár volt, míg 1829-ben vele töltötték be a gyakorlati teológia tanszékét. Ekkor külföldre ment, s még ez évben beiratkozott a göttingeni egyetemre, melyről 1831-ben jött haza állását elfoglalni. Miután a következő évben megnyílt országgyűlés alatt prédikátori tisztelet végzett, a →*tiszáninnyi egyházkerület* 1849-ben főjegyzőjévé, 1860-ban pedig püspökkévé választotta, mire 1861-ben lelkészi állást foglalt el Miskolcon. – A prot. autonómiának a korabeli súlyos viszonyok közt egyik legelsőszántabb bajnoka volt. Tudományos működéséért, főleg görög-magyar szótáráért (1857.) 1858-ban levelező tagjai közé sorozta a Magyar Tud. Akadémia. – Többi *művei* szinte kivétel nélkül egyháziak: Ker. erkölcstudomány. (Sárospatak, 1836.) (II. kiad. uo. 1854.) Paptan. (Uo. 1847.) (II. kiad. uo. 1857.) Ker. egyháztörténet rövid summája (Gimn. tankönyv). (Uo. 1853.) (V. kiad. uo. 1864.) Ker. erkölcstudomány (Gimn. tankönyv). (Uo. 1853.) (III. kiad. uo. 1864.) Apologetika. (Uo. 1858.) Bibliai bevezetés (Gimn. tankönyv). (Uo. 1857.) (II. kiad. uo. 1861.) Az 1791. évben Budán tartott nemzeti zsinaton hozott egyházi kánonok (Ford.). (Uo. 1860.) – továbbá Endrédi Imre (1832.), Gyulai Sámuel (1832.), Kézay Mózes (1832.), Szabó Lázár (1840.), Miklós László (1841.), gr. Teleki Jó-

zsef (1855.) és Kóczán József (1861.) felett, valamint I. Ferenc (1835.) és József nádor (1847.) emlékére tartott beszédei s a gr. Széchenyi István emlékére (1860.) elmondott könyörgése. Új kiadásban közrebocsátotta harmadik hetivel bővítve →*Ferge János*nak „Kétheti... könyörgések” (1838.) c. művét. Az ő emlékére tartott beszédek szintén megjelentek.

Zsedényi alapítvány, az a százezer forint, melyet Zsedényi Ede (1804–1879.), az ev. egyház →*egyetemes felügyelője* 1878. szept. 7-én kelt végrendeletével oly módon hagyott a négy →*egyházkerületnek*, hogy a →*tiszai kerületek*, melyek →*felügyelője* volt előbb, 40 ezer, a többinek pedig 20–20 ezer forint jusson. A tiszai kerület többletének kamatja az eperjesi tanítóképezde tápintézetét illette, míg a 20–20 ezer forintoké mindegyik kerületben szegény néptanítók segélyezésére volt fordítandó. Ez is semmivé lett az első világháborút követő devalváció következtében.

Zsigmond Ferenc (Kunhegyes, 1883. márc. 6. – Kunhegyes, 1949. aug. 22.) ref. tanár. A gimnáziumot 1902-ben Mezőtúron végezte, az egyetem bölcsészeti szakát 1906-ig Kolozsvárt hallgatta. Ekkor bölcsészettudományt szerzett, s 1922-ig Karcagon, azután Debrecenben volt tanár, hol 1934-ben nyugalomba vonult. Ekkor Budapestre. 1942-ben Kunhegyesre költözött, hol maga vetett véget életének. – 1923-ban magán-, 1930-ban címzetes rendkívüli tanára lett a debreceni egyetemnek. 1925-ben levelező. 1942-ben rendes tagjává választotta a Magyar Tud. Akadémia. – *Művei* közül egyházi vonatkozással is bírnak a következők: →*Lévay József* élete és költészete. (Mezőtúr, 1906.) Jókai. (Budapest, 1924.) →*Tisza István* és az irodalom. (Debrecen, 1928.) A magyar nemzeti irodalom története (2 k.). (Uo. 1932–33.) A →*debreceni ref. kollégium* története. (Uo. 1938.) A debreceni kollégium és magyar irodalom. (Uo. 1940.)

Zsigmond Sándor (Máramarosziget, 1846. dec. 11. – Debrecen, 1922. ápr. 17.) ref. vallású írnok. Máramaroszigeten tanult, míg 1866-ban Debrecenbe ment teológiára. Ennek végeztével 1869-ben debreceni →*káplán*, 1871-ben bihariószegi, 1873-ban hajdúszoboszlói. 1900-ban

hajdúböszörményi lelkész lett. Az →*alsószabolcs-hajdúvidéki egyházmegye* 1895-ben →*esperessé*. 1904-ben zsinati rendes taggá, a →*tiszántúli egyházközség* 1897-ben főjegyzővé, 1900-ban →*konventi* rendes taggá választotta, de 1904 őszén kénytelen volt elhagyni minden állását, még lelkészességét is. Debrecen városánál talált aztán szerény alkalmazást. – A *Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak* 1896-tól 1904-ig választmányi tagja volt. – Nagyobb dolgozatai és önállóan megjelent *művei*: Az ügynevezett „korszellem” és a lelkipasztorkodástan (→*Révész Figyelmezője*, 1873.). Az orthodoxia és a modern theol. világnézet a társadalomban (Uo. 1874.). Gondolat-törédekek és néhány vonás a magyarországi modern theol. irányról (Uo. 1875.). A gyakorlati szónokképzés (Uo. 1877.). Az imádkozásról (Uo. 1878.). A vasárnap nyugalomnak napja. (Debrecen, 1879.) Temetési ima →*Révész Imre* felett („Révész Imre emlékezete” c. füzetben). (Uo. 1881.) Úrvacsorai beszéd a máramaroszigeti templom fölszentelésén („Emlékkönyv...” c. füzetben). (Máramarosziget, 1892.) Szabó János emlékezete (→*Könyves Tóth Kálmán*nal és Futó Zoltánnal). (Szentés. 1902.) – Apósa volt →*Soltész Elemér*nek.

Zsilinszky Mihály (Békéscsaba. 1838. máj. 1. – Budapest, 1925. okt. 4.) ev. vallású államtitkár. Békéscsabán kezdte iskoláit. Azután Orosházán és Szarvason tanult, míg 1858-ban a pesti prot. →*teol. akadémiára* iratkozott be. 1860-ban külföldre ment s okt. 13-tól egy szemesztert a hallei egyetemen, 1861 áprilisától szintén egyet a berlinin töltött. Hazatérve, már ez évben helyettes, később rendes tanárnak választott Szarvasra. E hivataláról 1874-ben lemondott s 1875-től 1887-ig országgyűlési képviselő volt. 1889-ben Csongrád vármegyébe, 1892-ben Zólyomba főispánnak, 1895 elején a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba államtitkárnak neveztetett ki, s 1896-tól 1904-ig képviselő is volt ismét. Hivatalából 1905-ben nyugalomba vonult, majd 1910-ben ismét képviselőséget vállalt. – A →*békési egyházmegyében*, majd ennek háromfelé oszlása után az →*arad-békésiben* →*felügyelői* tisztelet viselt, míg 1898 őszén a →*bányai egyházközség*be ültette felügyelői székébe, melyet 1911 őszén hagyott oda. Tagja volt a →*budapesti első zsinat*nak, elnöke szintén 1911-ig a →*Luther-társaságnak*. legelső titkára néhány hétig, azután választmányi tagja, 1903-tól alelnöke, 1907-től elnöke. 1915-től megint alelnöke a →*Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak*, sokáig választmányi tagja, 1903-tól 1910-ig alelnöke a Magyar Történelmi Társulatnak, 1878-tól levelező, 1899-től rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. A kolozsvári egyetem 1896-ban bölcsészeti, a genevai 1909-ben teol. díszdoktorává választotta.

– írói munkássága főként a történelem terén jelentékeny; *művei* közül egyházi érdekűek: Vilim János békéscsabai ev. tanító életrajza. (Gyula, 1871.) Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. (Pest, 1872.) Ker. hit- és erkölcsstan. (Uo. 1872.) (III. kiad. 1902.) →*Tessedik Sámuel* önéletrajza (Németből ford.). (Uo. 1873.) A felvilágosodás keletkezésének és befolyásának története Európában (Lecky után ford.). (Uo. 1873.) Adalékok a szarvasi ev. egyház legújabb történetéhez. (Szarvas, 1874.) →*Székács József* emlékezete (Békésvármegyei... történelmi társulat Évkönyve, 1878.). A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve (4 k. 1711-ig). (Budapest, 1880–1897.) →*Wallaszky Pál* emlékezete (Békésvármegyei... történelmi társulat Évkönyve, 1883.). →*Győry Vilmos* emlékezete (Uo. 1886.). Egy forradalmi zsinat története 1707–1715. (Budapest, 1889.) A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvénycikk története. (Uo. 1890.) Emlékbeszéd →*Haán Lajos* levelező tagról. (Uo. 1893.) A horvátszlavonországi prot. egyház kérdéséhez. (Uo. 1895.) Tájékoztató a külföldi egyetemeken magyar prot. ifjak részére tett alapítványi ösztöndíjakról. (Uo. 1897.) →*Kermann Dániel* ev. püspök élete és művei. (Uo. 1899.) Áchim Ádám élete. (Uo. 1900.) Megnyitó beszéd (Egyházközségi közgyűlésen). (Uo. 1900.) Egyházi kérdések (Magyar Prot. Irodalmi Társaság Évkönyve, 1905.). A magyarhoni prot. egyház története (Csak az 1608–1711 közötti időről szóló részt írta meg). (Budapest, 1907.) Papikongrua és jogegyenlőség. (Uo. 1908.) Az 1848-iki vallásügyi törvénycikk története. (Uo. 1908.) Miről van szó? (Válaszul némely támadásokra.) (Uo. 1908.) Br. Radvánszky Béla emlékezete. (Uo. 1908.) Bel- és külföldi egyházi mozgalmak (Prot. Szle. 1908.). Székács József. (Budapest, 1909.) A szent István korabeli keresztyénség. (Besztercebánya, 1910.) A magyar király főkegyúri jogáról. (Budapest, 1910.) Az 1610. évi →*zsolnai ev. zsinat* háromszázados emlékünnepe. (Uo. 1910.) Wallaszky Pál ev. lelkész élete. (Uo. 1910.) A szabad sajtó és a protestantizmus. (Nyíregyháza, 1910.) A római kath. autonómiáról. (Budapest, 1911.) Még egyszer a kath. autonómiáról és a papi vagyonról. (Uo. 1912.) A modernizmus kérdéséhez (Prot. Szle, 1912.). Tisza Kálmán emlékezete (Uo. 1915.). Visszapillantás a hazai ev. egyházak 16. századbeli zsinataira. (Pozsony, 1915.) A protestantizmus történelmi értékeiről (Prot. Esték, III. k.). (Budapest, 1916.) – Többi munkái között is vannak, melyekben egyházi vonatkozások találhatók. – Veje volt →*Haán Lajos*nak.

Zsíros József (Hernádszentandrás, 1900. máj. 31. – ?, ?) ref. tanár. Sárospatakon tanult, hol 1920-ban végezte a gimnáziumot, 1924-ben pedig

a teológiát. Ekkor Amerikába ment s egy évet a philadelphiai egyetemen töltött. Hazatérve, putnoki →*káplán*. 1927 januárjától ondi lelkész volt s 1928 szeptemberétől a sárospataki →*teol. akadémián* az ószövetségi tudományok tanára, előbb helyettesi, 1930-tól – midőn teol. doktorságot szerzett Debrecenben – rendkívüli. 1935-től pedig – midőn egyetemi magántanárrá habilitáltatott ugyanott – rendes minőségben, közben azonban az 1931–32. tanévben a berlini egyetemen időzött. 1947-ben kimenvén Amerikába s vissza nem térvén, ezzel megszűnt a tanársága. – *Művei*: A dávidi zsolttárak szerzősége a zsolttár első könyve alapján. (Sárospatak, 1930.) Der kultische Charakter des sogenannten Deboraliedes. (Uo. 1932.) Az ószövetségi exegesis jelentősége az igehirdetésben. (Uo. 1934.) Jahveh, az atyák istene. (Uo. 1934.) Dániel könyve. (Uo. 1937.)

Zsolnai ev. egyházmegye, a →*felsőtrencsényi egyházmegyének* szintén előforduló neve.

Zsolnai ev. zsinat, a vallásszabadságot biztosító →*bécsi békekötés*, főleg pedig az 1608. évi koronázás előtti ama törvénycikk alapján ült össze, amely kimondotta, hogy mindenik vallásfelekezethez saját elöljárói legyenek, vagyis a prot. egyházak ne fűggenek a kat. főpapoktól. Már 1609-ben megkísérelte megtartását →*Thurzó György*, de csak nádor korában, 1610-ben sikerült szándékát megvalósítani. Az északnyugati tíz vármegyéből egybegyűlt világi és lelkészi tagok ez évi márc. 28–30-án a Thurzó elnöklésével saját területükön három →*superintendentiát* szerveztek a szlovák ajkúak részére, míg a németek részére inspectoratust, a magyarok részére egy ugyancsak inspectoratust. Élükre megválasztották a püspököket, illetőleg →*inspectorokat*, s általában minden irányban megtették a szükség követelte intézkedéseket. A zsinat végzése, melyek róm. kat. részről nemcsak heves támadásokat, hanem formaszzerű tiltakozást is vontak ma-

gukra, s meglehetősen gyarapodására szolgáltak a polemikus irodalomnak, még ugyanabban az évben s azóta is többször napvilágot láttak; legújabb →*Szeberényi János* adta ki a „Corpus maxime memorabilium synodorum...” c. gyűjteményben (1848.), magyar fordítását pedig →*Zsilinszky Mihály* erről szóló művében (1910.) és Krizsán Zsigmond a Holuby József művének magyar fordításában (1910.). Az ellene való tiltakozást és a kánonok apológiáját (a kánonokkal együtt) közölte az →*Okolicsányi-féle „Historia diplomatica”* (1710.).

Irodalom: *Doleschall* Sándor: Die silleiner Synode (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 1881.). *Zoványi* Jenő: A zsolnai ev. zsinat (Budapesti Hírlap, 1910.), *Zsilinszky* Mihály: Az 1610. évi zsolnai ev. zsinat háromszázados emlékünnepe (1910.) *Havrán* Dániel: A zsolnai zsinat (Prot. Szle, 1913.), *Uő*: A zsolnai zsinat előzményei (Uo. 1913.), *Janoska* György: A zsolnai zsinatról (szlovákul, 1910.) *Holuby* József: A régi zsolnai ev. egyházközség történetének rövid vázlatja (szlovákul. 1910.), magyarra ford. Krizsán Zsigmond (1910.).

Zsujtai Sz. András (Zsujta, 1696. szept. 29. – Zsujta, 1775. jún.) ref. lelkész. Sárospatakon tanult, hol 1721-ben →*köztanító*ságot viselt. 1722 végén külföldre ment s a zürichi egyetemnek volt hallgatója. 1724-ben hazatérve, a következő évben Zsujtán, 1729-ben Felsőmérán lett lelkész, de még ez évtől Abaújszántón, 1739 áprilisától Taktaszadán, ez év decemberétől Erdőbényén lelkészkedett. 1753-tól egy ideig állás nélkül volt, majd Megvaszóra. 1757-ben Golopra, 1758-ban Tolcsvára ment lelkésznek. 1760-tól újból állás nélkül élt szülőfalujában, hol 1775. jún. 25-én temették. – *Műve*: Kisdéd kedves gyermek... (Gyászbeszéd Pocsai Gedeon felett). (Hely n. 1746.) – Kéziratban naplója maradt fenn.